

KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

1

V. ÉVFOLYAM

1958 JANUÁR

TARTALOM

<i>Göncöl György</i> : Gazdaság és politika Lenin imperializmus-elméletében	1
<i>D. Sz. Kolpakov</i> : A demokratikus centralizmus lenini elvének megvalósítása a Szovjetunió szocialista mezőgazdaságának irányításában	14
<i>Bognár József—Vajda Imre</i> : A szocialista országok gazdasági együttműködésének kérdései	34
<i>Pach Zs. Pál</i> : A magyarországi és oroszországi poroszutas agrárfejlődés egyező és eltérő vonásairól a XIX. század második felében	56
Lapunk munkájának és feladatainak néhány kérdése	79

SZEMLE

Élelmiszerfogyasztás Magyarországon az 1950—1955. években (<i>Kovács Dénes</i>)	91
A reálbér és az abszolút elnyomorodás problémái. — A <i>Wirtschaftswissenschaft</i> 1957. évi számaiból (<i>J. G.</i>)	101

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

<i>Johann Lorenz Schmidt</i> : A válságelmélet új problémái (<i>Molnár F.</i>)	106
<i>Gh. Ravas</i> : A román olajipar történetéről (<i>Rózsa György</i>)	108
<i>Cukor György—Parányi György</i> : Termelékenység és műszaki fejlesztés a gépiparban (<i>Iván Endre</i>)	108
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	110

E SZÁM SZERZŐI:

Bognár József, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem belkereskedelmi tanszékének tanszékvezető tanára; *Göncöl György*, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője; *Iván Endre*, a Ganz Vagon- és Gépgyár osztályvezetője; *D. Sz. Kolpakov* kandidátus, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Közgazdaságtudományi Intézetének főmunkatársa; *Kovács Dénes*, az Országos Élelmezés- és Táplálkozástudományi Intézet munkatársa; *dr. Molnár Ferenc* aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; *dr. Pach Zsigmond Pál* kandidátus, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem gazdaságtörténeti tanszékének tanszékvezető tanára; *Rózsa György*, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; *dr. Vajda Imre*, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem külkereskedelmi tanszékének tanszékvezető tanára.

Gazdaság és politika Lenin imperializmus-elméletében*

Az imperializmus lenini elmélete és az imperializmus elleni harc lenini stratégiája egy töről fakad. A világot nemcsak különféleképpen értelmező, de a világot megváltoztató forradalmi elmélet és forradalmi gyakorlat egységének tökéletes megvalósulása ez; ezért igazolódik oly diadalmasan kidolgozásának időpontjától kezdve napjainkig. A forradalmi elméletnek és a forradalmi gyakorlatnak ez a mesteri ötvözete biztosítja, hogy Lenin imperializmus-elmélete nem dogma, hanem a cselekvés vezérfonala. Ennek tulajdonítható, hogy a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme óta eltelt négy évtized alatt ez az elmélet százmilliók tömegeket ragadott magával és történelemformáló anyagi erővé vált. Ez teszi lehetővé minden felszabadulásáért küzdő nép számára, hogy az imperializmus lenini elméletét és az imperializmus elleni harc lenini stratégiáját magáévá tegye és hatékony fegyvert kovácsoljon belőle. A kínai forradalom győzelmének nem utolsósorban az az egyik fő magyarázata, hogy e forradalom vezérkara Lenin imperializmus-elméletét és az imperializmus elleni harc lenini stratégiáját tökéletesen elsajátította — nem mint dogmát, hanem mint a cselekvés vezérfonalát. Mao Ce-tung ennek kezdettől fogva teljes tudatában volt. Az ellentmondásról szóló híres filozófiai művében írja: „Az Októberi Szocialista Forradalom nemcsak Oroszország történetében, hanem az egész világ történetében is új korszakot nyitott. Befolyással volt különböző országok belső változásaira, mégpedig különösen nagy erővel befolyásolta Kína belső átalakulását. Ezek a változások azonban Kínában és különböző más országokban egyaránt az ország belső törvényszerűségei szerint mentek végbe ...

... Sose feledjük el — folytatta Mao Ce-tung —, hogy az amire Lenin tanít — a konkrét helyzet konkrét elemzése.

... Dogmatikusaink éppen azért vallanak állandóan kudarcot, mert nem ilyen módon vizsgálják a jelenségeket. Okulnunk kell a dogmatikusok kudarcából és el kell sajátítanunk a dolgok tudományos elemzését, mivel a kutatásnak más módszere nincs.

Az imperializmus elleni harc lenini stratégiájában összefonódnak a szocialista forradalom és a gyarmati forradalmak távlatai. Ez a tény, együtt azzal, hogy Lenin imperializmus-elmélete elválaszthatatlan egységbe olvad az imperializmus elleni harc stratégiájával, szolgál annak a megtéveszthetetlen biztonságnak alapjául, amellyel Lenin az imperializmus szövevényében feltárja a gazdaság és a politika bonyolult összefüggéseit és kölcsönhatásait.

* A Magyar Tudományos Akadémia 1957. november 5-én, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulója alkalmából rendezett ünnepi ülésen elhangzott előadás.

Gazdaság és politika az imperializmusban

E szükségszerűleg rövid eszmefuttatás keretei között arra kell szorítkoznunk, hogy érzékeltessük ennek a lenini álláspontnak és állásfoglalásnak tudományos fölényét, termékenységét, elméleti és gyakorlati horderejét azáltal, hogy szembeállítjuk az imperializmus másfajta értelmezéseivel: Kautskynak az ultraimperializmusról szóló elméletével, az imperializmus törvényszerűségeinek azzal a mechanikus felfogásával, amelyet Lenin polémikusan az „imperialista ökonomizmus” elnevezéssel bélyegzett meg, valamint az angol polgári liberális Hobson imperializmus-elméletével. Végül, megkíséreljük Lenin imperializmus-elméletének fő szempontjait a II. világháború utáni helyzet konkrét elemzésére alkalmazni — különös tekintettel az amerikai imperializmus világuralmi törekvéseire.

Kautsky elképzelésében a *gazdasági szükségszerűség* az imperializmusban mint a tőke teljes nemzetközivé válásának és a kapitalista világ-gazdaság kiteljesedésének tendenciája érvényesül. Lenin kimutatta, hogy ez a nézőpont nem az imperializmus kritikáját, hanem az imperializmus ellentmondásainak apologétikus elkendőzését eredményezi. A Kautsky-féle álláspont és abból leszűrt következtetések csak az esetben volnának helytállóak, ha az *imperializmus korszaka nem volna egyszerismind* — és éppen erről feledkezik meg vagy éppen ettől tekint el Kautsky — az *antiimperializmus korszaka is*. A Kautsky-féle perspektiva eleve kizárja a történelmi láthatárból a szocialista forradalom és a gyarmati forradalmak győzelmi esélyeit. Az ultraimperializmus elmélete az imperializmus ultrajobboldali felfogásából ered.

Érdekes, hogy ennek az opportunistá felfogásnak ikertestvére az a dogmatikus, első pillantásra ultrabaloldali felfogás, amely szerint az imperializmus által leigázott gyarmati és félgymati népek nemzeti függetlenségének kivívása gazdaságilag lehetetlen az imperializmus korszakában, az imperializmus keretei között. Ezt nevezte Lenin az imperialista ökonomizmus hamis elméletének, és kimutatta, hogy ez a tévhit a gazdasági és a politikai tényezők konkrét összefüggéseinek fel nem ismeréséből, a gazdasági és a politikai elemzés specifikus vonásainak félreisméréséből fakad. Világos, ha a szocialista forradalom perspektíváját kizárjuk, akkor a gyarmati népek politikai függetlenségének kivívása valóban perspektívátlan vállalkozás. De fordítva az is világos, hogy a proletárforradalom győzelmi esélyeit éppen a gyarmati forradalmak támasztják alá. Az imperializmus — hangsúlyozza Lenin — rothadó és halódó kapitalizmus; az imperializmus korszakában mindenekelőtt az a gazdasági szükségszerűség érvényesül és kerekedik felül egyre inkább, hogy a termelőerők világméretű fejlődése megköveteli az imperialista kizsákmányolás rendszerének felszámolását; ez az objektív gazdasági szükségszerűség csakis a szocialista forradalom és a gyarmati forradalmak egymásba kapcsolódása által tör utat magának.

„Arról beszélni, hogy az önrendelkezés az imperializmus korszakában *gazdaságilag* megvalósíthatatlan — egyszerűen sületlenség.” — szögezi le Lenin, „A marxizmus karrikatúrájáról és az imperialista ökonomizmusról” című tanulmányában. A gazdaság és a politika konkrét összefüggését az imperialista korszak viszonyai között pedig tömören a kö-

vetkezőképp fogalmazza meg „A proletárforradalom katonai programja” című cikkében.

„Elméletileg teljesen hibás volna megfelekedni arról, hogy minden háború csak a politika folytatása más eszközökkel; a mostani imperialista háború két nagyhatalmi csoport imperialista politikájának folytatása, s ezt a politikát az imperialista korszak viszonyainak összessége szülte és táplálja. De ugyanennek a korszaknak szükségszerűen meg kell szülnie és táplálnia kell mind a nemzeti elnyomás elleni harcnak, mind a proletariátus részéről a burzsoázia ellen folytatott harcnak politikáját, s ennél fogva először a nemzeti forradalmi felkelések és háborúk, másodsor a proletariátus részéről a burzsoázia ellen folytatott háborúk és felkelések, harmadszor e kétfajta forradalmi háború stb. egybeolvadásának lehetőségét és elkerülhetetlenségét.”

Az imperializmus lényegének és az imperialista korszak perspektíváinak ebben a meghatározásában domborodik ki az *egész* igazság: a monopolkapitalizmus abban különbözik a korábbi kapitalizmustól, hogy a monopólium uralkodó pozícióra tesz szert a gazdaságban (ez a dolog gazdasági lényege), és hogy a nemzetközileg szerteágazó monopoltőke nemcsak saját proletariátusával, hanem az elnyomott gyarmati népek szabadságharcával is szembetalálja magát. Fel kell tární az imperialista politika gazdasági rugóit, de az elemzésnek egyszermind azt is ki kell mutatnia, az imperialista politika hogyan hívja a világtörténelmi porondra az anti-imperialista erőket. Enélkül lehetetlen a gazdaság és a politika tényleges összefüggéseinek felismerése, az imperialista korszak ellentmondásainak és fejlődési távlatainak konkrét megismerése.

Vegyük a legkimagaslóbb, a perdöntő példát. A XIX. század második felének, az imperialista korszak kezdetének nagy kérdőjele az volt, hogy képes lesz-e Anglia Kínából egy második Indiát csinálni? Ismeretes — Lenin „Imperializmus” című művében idézi is —, hogy milyen sötét színekkel ecseteli Hobson a parazitizmusnak azt a fokát, amelyre a dolgok ilyen kimenetele, tudniillik Kína teljes gyarmatosítása Angliában vezetne. Felvetődik a kérdés: vajon lehetséges lett volna-e eleve bebizonyítani Kína gyarmattá változtatásának lehetetlenségét — pusztán gazdasági érveléssel, illetve elemzéssel? Pusztán gazdasági okokkal bizonyítani ezt ugyanolyan balgaság lett volna, mint amilyen ferde érvelés lett volna Kína teljes felszabadítását pusztán gazdasági érvelés alapján lehetetlennek nyilvánítani. A valóságban Kína félgymati helyzetének elemzése egyszermind az imperializmus gazdaságának és politikájának konkrét elemzése kellett legyen. Kínának imperialista érdekszférákká való feldarabolása saját kormányuk politikáját a legerősebben befolyásoló monopóliumok érdekeiből és érdekellentéteiből folyt (ez az elemzés gazdasági oldala); a helyzet fokozódó tarthatatlansága pedig, az 1894—1895-i kínai—japán háborútól kezdve a boxer-lázadáson, az orosz—japán háborún, az I. és a II. világháborún keresztül az egyenlőtlen fejlődés törvényének érvényesüléséből, másrészt a kínai nép fokozódó ellenállásából, amelynek végső diadalmos kimenetelét minden bizonnyal az Októberi Szocialista Forradalom győzelme tette lehetővé és elkerülhetetlenné. Nyilván ezekre az összefüggésekre, a külső és belső okoknak erre az összekapcsolódására utal Mao Ce-tung, amikor az előljáróban idézett megjegyzésében megállapítja, hogy milyen erősen hatott az Októberi Szocialista Forradalom győzelme Kína belső átalakulására.

Hobson könyvének megírása idején nem látott ilyen kiutat, nem ismert fel ilyen perspektívát. Könyvének „Az imperializmus Ázsiában” című fejezetében egyszerűen egy mellékmondatban veti el még a lehetőségét is annak, hogy a kínai nép saját erejéből képes lesz az imperialista járom lerázására. A legvalószínűbbnek azt tartja, hogy Japán fogja megszervezni, kifejleszteni és saját kapitalizmusa számára felszerszámozni a hatalmas Kína ipari potenciálját, gazdag természeti kincseit és munkaerejét.

A történelem menete ettől gyökeresen eltért; nagy megrázkódtatásokon és sorsfordulatokon keresztül a fejlődés a Lenin által előrelátott úton ment végbe. Amit azonban ki kell emelni, az az, hogy *itt nem Hobsonnak valamilyen véletlen elszigetelt tévedéséről van szó, hanem ennél sokkal többről, a hobsoni elemzés sokkal mélyebben fekvő fogyatékoságáról.*

Hobson két részre osztotta művét: az imperializmus gazdasági gyökerei az egyik, az imperializmus politikája a másik. Ha eltekintünk az imperializmus megreformálásának jámbor elképzelésétől, azt kell mondanunk, hogy Hobson képtelen hidat verni az imperialista gazdaság és az imperialista politika között. Érdeemes közelebbről szemügyre venni az imperializmus gazdasági gyökereinek analízisét Hobsonnál.

A tőkefelesleg mint az imperializmus gazdasági elemzésének alapkérdése

A dolog magvát helyesen a monopóliumoknál lecsapódó és külső terjeszkedés által extraprofitra törő *tőkefeleslegben* látja, de az analízist alapjaiban rontja meg, hogy Hobson az elégtelen fogyasztás elméletének híve és a tőkefelesleg képződését ebből vezeti le.

Ennél a kérdésnél, az imperializmus *gazdasági* elemzésének alapkérdésénél érdemes kissé elidőzni. A *szabadverseny korszakában* a sikerrel versenyző egyéni tőkésnél az *akkumuláció* rátája emelkedő tendenciájú. A tőke koncentrációja és centralizációja mint a tőkefelhalmozás általános törvényének érvényesülése azt jelenti, hogy a sikerrel versenyző tőkés a saját vállalatában kitermelt értéktöbblet szabta kereteket meghaladó méretekben és tempóban akkumulál. A tőke koncentrációja és centralizációja révén a termelés volumene gyorsabban nő, mint anélkül növekednék.

A monopoltőkés akkumulációra ez nem áll. A monopoltőkés akkumuláció rátájának nincsen meg ez a szükségszerűleg emelkedő tendenciája. Itt inkább az a tendencia érvényesül, hogy a monopoltőkés akkumuláció egyre fokozódóan elmarad a realizált monopolista profittömeg szabta lehetőségtől, más szóval, hogy a monopóliumnál egyre nagyobb tőkefelesleg csapódik le.

Marx kimutatta, hogy a kapitalizmusban lényegében állandó a viszonylagos tőketultermelés: a tőkés termelési folyamatban a tőke értékesítési szükségletét meghaladó tőkefeleslegek képződnek és a tőkék versenyének mechanizmusa hivatott rá, hogy éppen a ciklus különböző fázisain és különösen a válságon keresztül véghez vigye a tőkefeleslegek leépítését és felszívódását. Ez a tőkés bővített újratermelésnek, a kapitalista gazdaság funkcióképeségének egyik döntő feltétele. A marxi elméletnek erről a sarkalatos pontjáról nemcsak a marxizmus ellenfelei, de a marxizmus

hívei is gyakran meglepednek, amikor oly könnyedén és gondolatszerűen úgy tüntetik fel a dolgot, mintha a túltermelés és az elégtelen fogyasztás elmélete között csak valamiféle mondvacsinált terminológiai különbségről volna szó.

A tőkefelesleg képződése a kapitalista termelőmód állandó velejárója, immanens tendenciája: az, amit Marx mint a kapitalista akkumuláció történelmi tendenciáját jelölt meg, a kapitalista társadalom egyik pólusán felhalmozódó és a termelés céljaira egyre kevésbé felhasználható tőkék nagy tömegei. Az értéktöbblet termelése magában hordja a viszonylagos tőketúltermelés állandó tendenciáját. Az általános profitráta süllyedési tendenciája csak annak az éremnek az egyik oldala, amelynek másik oldala a tőkefelesleg állandó képződésének tendenciája. Az átlagprofitráta kialakulásának és süllyedésének folyamatában Marx éppen azt tárja fel, hogy a tőkék versenye hogyan faragja le újra meg újra az állandóan újra képződő tőkefeleslegeket.

A modern polgári apologétika — amelynek hivatása, hogy tudálékos műkifejezések és ezek tartalmát fejtegető elméletescskék kiagyalásával igyekezzék elkendőzni általában a profit és különösképpen a monopolista extraprofit forrásait, a proletariátus, valamint a gyarmati és a függő országok *kizsákmányolásának* tényét — az úgynevezett „kvázi-járadék”^{*} kifejezést használja a legszívesebben. Ha már nem lehet tagadni, legalább valami újszerűtű kifejezéssel igyekeznek elkendőzni az értéktöbblet tényét.

Nyilvánvalóan szemfényvesztés a tőkés kizsákmányolás tényét ilyen egyszerűen a süllyesztőbe eltüntetni. A tőkék versenye az értéktöbblet elosztását viszi véghez; azáltal, hogy az értéket termelési árrá változtatja át, előmozdítja a viszonylagos tőkefelesleg felzívódását. Ez a belpiac tágulásának egyik nélkülözhetetlen feltétele a szabadversenyos kapitalizmusban. *Nem az úgynevezett „kvázi-járadék” tűnik el az úgynevezett tőkéletlen versenyben, hanem a tőkefelesleg.*

A tőkék versenyeinek azonban törvényszerű velejárója a tőke koncentrációja és centralizációja. Ez pedig azt jelenti, hogy a tőkefelesleg felzívódása egyre nagyobb akadályokba ütközik, más szóval, hogy a kapitalizmus piackorlátai egyre fenyegetőbbben tornyosulnak fel, hogy *a tőkés társadalom termelő ereje egyre inkább meghaladja a tőkés társadalom fogyasztó erejét.*

A tőke koncentrációjának és centralizációjának folyamata bizonyos ponton *elkerülhetetlenül átcsap* a monopóliumba — mutatja ki Lenin. A monopolkapitalizmust az jellemzi, hogy a monopóliumoknál óriási tőkefelesleg csapódnak le. Ezek *a monopóliumoknál lecsapódó tőkefelesleg válnak a kapitalizmus funkcióképességének központi problémájává. A monopolista versenyt nem a tőkefelesleg felzívódása, hanem állandó növekedése jellemzi.* A tőkekivitel válik a tőkefelesleg elhelyezésének fő módszerévé.

A II. világháború után a tőkefelesleg és a tőkekivitel bizonyos új jelenségei tapasztalhatók, amelyeknek vizsgálata nélkülözhetetlen az imperialista politika gazdasági rugóinak megértéséhez.

* A „tőkéletlen verseny”, állítják a modern vulgáris közgazdaságtan művelői, úgynevezett kvázi-járadék létrejöttét teszi lehetővé.

A tőkefeleslegek és a tőke kivétel koncentrációja

Az első, legszembetűnőbb jelenség a tőkefeleslegek rendkívüli összpontosulása egyre kisebb számú finánciókés csoportoknál. Pl. az Egyesült Államokban a 200 legnagyobb részvénytársaságra jut az összes részvénytársaságok profitjainak 57 százaléka.

A tőke kivétel zömét is igen kisszámú finánciókés csoport eszközli, és ugyanezekhez ömlik a tőke kivételből származó extraprofitok oroszlan-része is. Például az amerikai petróleumtársaságok külföldi tőkebefektetések révén szerzett profitjai tizenöt év alatt (1940-től 1955-ig) 11-szeresre nőttek, mialatt az összes többi részvénytársaságok külföldi profitjai „csak” megháromszorozódtak. E tempókülönbség eredményeként 1955-ben az összes közvetlen külföldi befektetésből származó jövedelmeknek közel fele, 1940-ben az összes külföldről származó jövedelemnek még csak $\frac{1}{5}$ -e volt az olajtrösztök külföldi jövedelme. Ez a külföldi profit a következő arányban oszlik meg a nagy olajkiszervek között: a 3 Standard Oil társaságra jut 66 százalék, a Mellon csoporthoz tartozó Gulf Oil társaságra 20 százalék és a Texas Co-ra 14 százalék. A két legnagyobb finánciókés csoport, a Rockefeller és a Mellon együttesen a külföldi tőkebefektetésekből származó összes profitoknak kb. felét ellenőrzik!

Mindezt érdemes szem előtt tartanunk, ha az amerikai imperializmus középkeleti politikájának gazdasági rugóit akarjuk megérteni.

Nemzetközi viszonylatban is észlelhető a tőkefeleslegeknek ez a rendkívüli koncentrációja a legerősebb finánciókés országokra; az egyenlőtlen fejlődés törvényének érvényesülése ezen a téren a nemzetközi erőviszonyok ugrásszerű eltolódását idézte elő. A tőkefeleslegek és a tőke kivétel *rendkívül egyenlőtlenül* oszlik meg a vezető kapitalista országok között. *1939 óta az amerikai külföldi tőkebefektetések összege megnégyszereződött és jóval meghaladja az összes többi országok együttes külföldi tőkebefektetéseit.*

Az évi amerikai tőke kivétel az utóbbi néhány év folyamán több mint megháromszorozódott: az 1954. évi 1 mrd dollárról 1957-ben 3,5 mrd dollárra nőtt. Az amerikai külföldi magántőkebefektetések összege most 36,5 mrd dollár.

Szem előtt kell tartani azonban, hogy ezek a számok nagyon lebecsülik az amerikai tőke kivétel tényleges méreteit. Így például az 1957-i 3,5 mrd dollár magántőke kivétel nem foglalja magában azt az 1 mrd dollárt, amelyet ebben az évben az amerikai trösztök külföldi leányvállalataiknál hagytak további beruházások céljából.

Hasonlóképpen, mivel a külföldi tőkebefektetések hivatalosan kimutatott összege csak a könyvelésben szereplő összegeket adja meg (book value), messze elmarad a tényleges tőkeértéktől. A tényleges tőkeérték voltaképp a „piaci érték” (market value), amely a realizált és a várható monopolista profitok tőkésítéséből adódik.

A Foreign Affairs, amerikai folyóirat, 1957. júliusi számában kiszámítják, hogy 1956-ban az amerikai tőke kivétel nem a hivatalosan kimutatott 3 mrd, hanem inkább 5 mrd dollár volt, 1957-ben pedig 6 mrd dollár. Továbbá — hangsúlyozza a folyóirat —, ha a közvetlen amerikai tőkebefektetéseket nem könyvelési, hanem piaci értékükön vesszük számításba, akkor az amerikai külföldi magántőkebefektetések tényleges

összege nem a hivatalosan kimutatott 36,5 mrd dollárra, hanem inkább 60 mrd dollárra rúg.

„A tőkekivitel hatványozott élősdiség”, mondja Lenin; íme, a szabatos számszerű szemléltetése ennek az imperializmus elevenére tapintó lenini tételnek.

Érdemes szemügyre venni Angliának mint nemzetközi pénzügyi centrumnak hanyatlását, amely a II. világháborúnak egyik legfontosabb Angliát érintő következménye. Ha meggondoljuk, hogy a Brit Birodalom gazdasági egységének hagyományosan legfőbb eleme az angol tőkefelesleg és az annak megfelelő tőkekivitel volt, akkor ennek fényében kellően értékelhetjük az e téren bekövetkezett korszakos változást, amelyet tömören úgy foglalhatunk össze, hogy az I. világháború eredményeként az USA adós országból hitelező országgá, a II. világháború eredményeként pedig Anglia hitelező országból adós országgá vált. A II. világháború előestéjén, 1938-ban az angol rövidlejáratú külföldi tartozások nem haladták meg az Angol Bank arany- és devizatartalékait. 1945-ben viszont Anglia rövidlejáratú külföldi eladósodása — deviza- és aranytartalékaihoz mérten — 3 milliárd fontsterlingre rúgott, és a helyzet e tekintetben ma sem kedvezőbb Anglia számára; sőt ehhez még hozzájárul a háború végén felvett 2 milliárd fontsterling hosszúlejáratú dollárkölsönök terhe.

Mindezen változások eredményeként a jelen helyzetnek a háború előtti helyzettel való összehasonlítása a következő átfogó képet festi: a háború előtt Anglia külföldi tőkebefektetései 4 milliárd fontsterlinggel haladták meg külföldi tartozásait, vagyis Anglia 4 milliárd fontsterling erejéig volt hitelező ország, míg jelenleg per saldo 1 milliárd font erejéig adós. Paish professzor az angol fizetési mérleg és külföldi tőkebefektetések szakértője szomorúan állapítja meg, hogy Anglia nemzetközi pénzügyi helyzetének ez a leromlása egyik fő oka annak, hogy Anglia mint világhatalom letűnőfélben van.

Az angol külföldi tőkebefektetések egy része — több mint egymilliárd fontsterling — a háború finanszírozására ment.

A háború utáni időszak nagyjából három részre oszlik. Az 1946-tól 1949-ig terjedő időszakra esik a nagy amerikai—kanadai kölcsönök felvétele. Ennek a tőkeimportnak bizonyos részét tőkeexportra fordították. Ez az időszak 1947-ben az úgynevezett konvertibilitási válságba torkollott és 1949. szeptemberben a font nagyarányú leértékelésével végződött.

Az 1950—52-es időszak az úgynevezett koreai boom időszaka. A sterlingtömb fő tartóoszlopa ebben az időszakban a két dollárszerző terület, a délkelet-ázsiai és a nyugat-afrikai gyarmat, Malájföld és az Aranypart: a kaucsuk és a kakaó hirtelen felszökő spekulációs világpiaci árából eredő extraprofitok. Az árhullámzások szélsőséges kilengéseit jellemzi, hogy a koreai boom tetőpontjától 1951-től 1956 végéig a kakaó és a kaucsuk jegyzése a londoni tőzsdén felére zuhant.

A gyarmati extraprofitnak és a tőkekivitelnek ez a forrása is elapadt tehát a következő, az 1953-ban kezdődő időszakban; annál is inkább, mivel időközben ez a két dollárszerző gyarmat kivívta politikai függetlenségét, aminek első következményei között szerepel, hogy exportfeleslegeiket immár nem a londoni bankoknál helyezik letétbe, hanem közvetlenül saját gazdaságfejlesztésükre fordítják. Ez a fejlemény mellesleg frappánsan igazolja az „imperialista ökonomizmus” lenini cáfolatát: azt a tételt, hogy a politikai függetlenség kivívásáért folytatott harcnak az

imperializmus korszakában megvannak a győzelmi esélyei. Ez a lenini tétel természetesen hatványozottan áll az imperialista világrendszer felbomlásának abban az időszakában, amelynek legfőbb jellemzői a szocialista világrendszer kialakulása, megszilárdulása, hatalmas gazdasági sikerei egyrészt, a gyarmatrendszer egyre fokozódó széthullása másrészt.

Az angol imperializmus II. világháború utáni viszontagságai egyszerűsmind meggyőzően bizonyítják, mennyire téves Hobsonnak az a már említett felfogása, amely a tőkefelesleg problémáját az elégtelen fogyasztás elméletével igyekszik szerves kapcsolatba hozni. Az angol tőkefelesleg és tőke kivitel elégtelenségét számszerű adatokkal kimutató tanulmányának végén Paish professzor azt a végső következtetést szűri le, hogy a bajok kútforrása a túlságos fogyasztásban keresendő. „Sürgető szükségesség — írja —, hogy Anglia korlátozza a belső keresletet, ha a két világháborúban elvesztett nemzetközi pénzügyi pozícióját újból helyre akarja állítani.” Éppen ezekben a napokban az osztályharc nagymérvű kiéleződését tapasztaljuk Angliában; a tory-kormány egész gazdaságpolitikája az angol munkásosztály túl magasnak tartott reálbére és életszínvonala elleni támadásban csúcsosodik ki. A háború utáni ciklus sokkal magasabb szintjén, egy rendkívüli fellendülés tetőpontján a konzervatív pénzügyminiszter Thorneycroft ismétli meg azt a manővert, amelyet annakidején, közvetlenül a háború befejezését követő időszakban, a labourista pénzügyminiszter, Cripps hajtott végre: az úgynevezett „austerity”, a fogyasztás korlátozása a fontsterling védelmére, a fontsterling leértékelése — és újabb „austerity” a leértékelt font stabilizálása céljából.

A gazdasági terjeszkedés módszerei a II. világháború után

Mindez az amerikai rivális előretörésének jegyében zajlik le. Az óriási amerikai tőkefeleslegeket az amerikai fináncoligarchia masszívan veti be a Brit Birodalom feltörésére irányuló gazdasági és politikai műveletekbe.

A két független régi dominium, Ausztrália és Kanada, a félgymarmati latin-amerikai roszágok és az új, független dominium, India példáján szemléltetjük nagy vonalakban, mik ennek a lavinaszerűen növekvő amerikai tőkefeleslegnek, tőke kivitelnek és monopolista extraprofitnak gazdasági és politikai vonatkozásai és kihatásai.

Az amerikai tőke kivitel révén a független dominium, Ausztrália kezd gazdaságilag az USA tartományává válni. Ez rendkívül tanulságos és szemléltető példája annak, amit Lenin imperializmus-elmélete a politikai függetlenség és a gazdasági függés dialektikájáról tanít; ezért érdemes közelebbről szemügyre venni. Elvben és gyakorlatilag — szögezi le Lenin — teljességgel elképzelhető és megvalósítható a tisztán gazdasági eszközökkel végrehajtott annexió, a gazdasági függés maximális fokozása, a maximális gazdasági térhódítás révén.

„Az imperializmus gazdaságilag monopolkapitalizmus — írja Lenin. — Ahhoz, hogy a monopólium teljes legyen, a konkurrensokat nemcsak a belső piacról (az illető állam piacáról) kell eltávolítani, hanem a külső piacról is, az egész világról el kell távolítani. Van-e a finánc tőke korszakában *gazdasági* lehetőség arra, hogy a konkurrenciát még az idegen államban is kiküszöböljék? Természetesen van rá lehetőség —

ennek módja a pénzügyi függőség és a konkurrens nyersanyagforrásainak, majd pedig valamennyi vállalatának felvásárlása.

... Az amerikai trösztök az imperializmus vagy monopolkapitalizmus gazdasági rendszerének legmagasabbrendű megnyilvánulási formái. A trösztök a konkurrens eltávolítása céljából nem szorítkoznak gazdasági eszközökre, hanem állandóan politikai eszközökhöz, sőt bűncselekményekhez is folyamodnak. De óriási hibát követnénk el, ha a trösztök monopóliumát tisztán gazdasági harci módszerek mellett gazdaságilag megvalósíthatatlannak tartanók. Ellenkezőleg, a valóság lépten nyomon ennek megvalósíthatóságát bizonyítja.

... Ez a trösztök erejének és terjeszkedésének tisztán gazdasági elemzése. Ez a terjeszkedéshez vezető tisztán gazdasági út: az üzemek, vállalatok és nyersanyagforrások felvásárlása.

Az egyik ország nagy finánciókéje valamely idegen, politikailag független országban is mindig felvásárolhatja konkurrensait és ezt mindig meg is teszi. Gazdaságilag ez teljes mértékben megvalósítható. A gazdasági annexió *teljes mértékben* megvalósítható politikai annexió nélkül is és állandóan előfordul." (Lenin Művei 23. kötet 36. o. Szikra 1951.)

Nézzünk csak meg egy ilyen tipikus amerikai trösztöt és terjeszkedésének tisztán gazdasági útját. A General Motors ausztráliai leányvállalata az 1953—54-es gazdasági évre az adók kifizetése után 9 millió 830 ezer ausztráliai font tiszta profitot mutatott ki, ami az eredeti tőkebefektetés 560 százalékának felel meg. Ebből osztalék formájában 4 millió 550 ezer ausztráliai fontot utaltak át a General Motors newyorki székhelyére, az eredeti tőkebefektetés 260 százalékát. Ez az összeg Ausztrália 1954—1955. évi exportból származó dollárbevételének 8 százaléka.

A háború után, 1945-től 1954-ig terjedő 10 éves időszakban az ausztráliai General Motors profitja átlagosan a részvénytőke 27 százaléka volt, s a realizált profit 73 százalékát további akkumulációra a leányvállalatnál visszatartották. Ez formailag Ausztrália számára tőkeimportot jelent az ausztráliai vállalatnál további felhalmozásra meghagyott profit formájában; a valóságban azonban, az ausztráliai fizetési mérleg szempontjából azt jelenti, hogy évről évre transzferálni kell a profitnak azt a részét, amelyet a vállalat amerikai igazgatói osztaléknak nyilvánítanak anélkül, hogy bármelyik évben egyetlen dollár további *ténylegesen* tőkeimportra kerülne sor.

Mi a kiút ebből az ördögi körből, a pusztán gazdasági terjeszkedésnek ebből a csapdájából?

Szem előtt kell tartani, hogy a közvetlen külföldi tőkebefektetések által előmozdított iparosodásnak ebben a klasszikus esetében nemcsak és nem is elsősorban arról van szó, hogy nő az ausztráliai járműipar, hanem mindenekelőtt és mindenek felett arról, hogy ausztráliai leányvállalatának gyors növekedésével gazdagodik az amerikai tröszt, a General Motors.

Polgári jogász és közgazdász körökben sok elvont skolasztikus vitára adhatna alkalmat annak megállapítása, vajon az amerikai trösztöknek ezek az ausztráliai leányvállalatai az ausztráliai népgazdaság vagy az amerikai gazdaság részének tekintendők-e, az ausztráliai vagy az amerikai nemzeti jövedelem gyarapításához járulnak-e hozzá? Mindenesetre

nyilvánvaló, hogy a leányvállalatok az amerikai trösztökhöz tartoznak; ami pedig a nemzeti jövedelmet illeti, a realizált profit az Egyesült Államok nemzeti jövedelmét gyarapítja. Charles Wilson, a General Motors vezérigazgatója hadügyminiszterre való kinevezése alkalmából a szenátusi bizottság előtt hetykén kijelentette: „Ami jó a General Motorsnak, az jó az USA-nak.” A „L'état c'est moi”, az állam én vagyok Bourbon jelszónak ez a XX. századbeli fináncoligarcha változata azóta szállóigévé vált és az ausztráliai kommentátorok a mesébe illő General Motors profitok nyilvánosságra hozatala után szkeptikus álmélkodással vetették fel a kérdést, vajon ami jó a General Motorsnak, az jó-e Ausztráliának is? A kérdésre egyértelműen tagadó választ adtak.

Mindaddig, amíg a realizált extraprofit zömét a külföldi tőkések a leányvállalatnál hagyják, a gazdasági függés fokozódása természetesen nem látható a fizetési mérleg és a transzfer-problémák lázgörbéjén, nem válik akuttá; de a nehézség ilyenét elodázása a bajt csak súlyosbítja és a probléma végleges megoldását egyre lehetetlenebbé teszi. A politikailag független állam élhet azzal a jogával, hogy megtiltja az osztalék transzferálását, de ezzel megfosztja magát minden további tőkeimport lehetőségétől; ettől a drasztikus lépéstől tehát tartózkodik. Vagy felvásárolhatja az idegen tőke leányvállalatát, de milyen áron? Ennek a külföldi tőkebefektetésnek „értékét” a várható monopolista extraprofit „tőkésítésével” számítják ki, a leányvállalat fiktív tőkéjének úgynevezett piaci értékének megfizetése viszont olyan áldozatot követelne meg, amely az illető ország gazdasági erejéből nem futja. Mint ultima ratio marad a parazita külföldi tőke kisajátításának a lehetősége és azt a kérdéssel foglalkozó irodalomban — nemcsak Ausztráliában, hanem például Kanadában is — egyre gyakrabban és egyre nyíltabban fel is vetik. „Ha nincs más mód a monopolista profit kiküszöbölésére — írja egyik ezzel a kérdéssel foglalkozó közgazdász —, akkor a vállalat felvásárlása olyan áron, amely a várható monopolista profitot nem foglalja magában, valószínűleg a probléma egyedüli gazdasági megoldását jelenti — ezt hívják általában kisajátításnak.” (Economic Journal, 1956. jan. 234. o.)

Az ausztráliai kereskedelmi minisztérium statisztikai tanulmányt készített az amerikai tőkebehatolás üteméről és méreteiről. Eszerint az amerikai tőkebefektetések Ausztráliában ma 290 millió ausztráliai fontra rúgnak, és ennek az összegnek mintegy $\frac{2}{3}$ -a a gyárparban nyert elhelyezést. Az ausztráliai gyárparban évente átlagosan eszközölt amerikai tőkebefektetés a II. világháború óta megkétszereződött és ma már az amerikai tőke kivitelnek csaknem 30 százalékát teszi ki. Jóllehet az ausztráliai gyárparba irányuló évenkénti angol tőke kivitel még mindig kétszerese az amerikaiénak, mégis ez a II. világháború befejezése óta állandóan csökkenő tendenciájú és a teljes angol tőke kivitel 80 százalékaról 60 százalékra esett. Leninnek tökéletesen igaza volt tehát, amikor az általa felvetett kérdésre: „Van-e a finánc-tőke korszakában gazdasági lehetőség arra, hogy a konkurenciát még az idegen államban is kiküszöböljék?” — azt az egyértelmű választ adja, hogy „természetesen van rá lehetőség”.

Ez még fokozottabban áll a másik régi, politikailag független dominiumra, Kanadára. A kanadai Statisztikai Hivatal kimutatása szerint az amerikai tőkebefektetések Kanadában jelenleg 11,5 milliárd dollárra

rúgnak. A kanadai Gordon bizottság jelentése rámutat, hogy a közvetlen amerikai tőkebefektetés, azaz amerikai leányvállalatok létesítése, bizonyos, a kanadai gazdaság fejlődése szempontjából döntő jelentőségű kulcsiparágak monopolizálására vezet. Néhány idevágó adat: A kanadai cellulóze- és papíripar 42⁰/₀-át, a vegyipar 54⁰/₀-át, a villamos gépipar 62⁰/₀-át, a petróleumipar 68⁰/₀-át az amerikai trösztök ellenőrzik. Summa summarum: 25 amerikai tröszt ellenőrzi a kanadai feldolgozóiparnak több mint 50⁰/₀-át!

A Gordon-bizottság a jelentésben megállapítja, hogy a közvetlen tőkebefektetések révén létesült amerikai leányvállalatok óriási technikai és tőkefölénye a kanadai vállalatok versenyképességét eleve kilátástalanná teszi. Egész kanadai iparágak sorsát érintő beruházási és profittranszferálási döntések New Yorkban, a Wall Street érdekeinek megfelelően történnek. A jelentés megállapítja, hogy a helyzet a kanadai szuverenitás, gazdasági függetlenség és gazdasági fejlődés szempontjából egyre tűrhetetlenebbé válik és „szélsőséges ellenakciók (értsd: az elhatalmasodó amerikai tőke kisajátítása) felé hajt”.

Mondani sem kell talán, hogy az amerikai tőkefeleslegeknek és tőkekivitelnek azon kihatásai, amelyeket itt vázlatosan a politikailag független dominiumok, Ausztrália és Kanada esetére kimutatni igyekeztem, hatványozottan érvényesülnek a félgyarmati Latin-Amerikában. Az ENSZ latin-amerikai gazdasági bizottságának egyik évi jelentéséből veszem a következő, az 1945-től 1955-ig terjedő időszakra vonatkozó összefoglaló adatokat. Ebben az időszakban a Latin-Amerikából kiáramló profitok és kamatok összege évről évre meghaladja a Latin-Amerikába irányuló tőkekivitel. A tízéves időszakban a tőkekivitel 5 milliárd 215 millió dollár, a transzferált profitok és kamatok összege 7 milliárd 618 millió dollár (1950. évi változatlan áron számítva); az átszivattyúzott extraprofit tehát csaknem 2,5 milliárd dollárral haladta meg a Latin-Amerikába irányuló tőkekivitel!

Nem csoda, hogy ezek a latin-amerikai országok a fizetési mérleg krónikus válságának hullámaiban fuldokolnak és az imperialista kizsákmányolás adott feltételei közt semmi kilátásuk rá, hogy kijussanak a gazdasági konszolidálódás partjára. A monopolizációs magánvállalkozás rendszere, amelynek feltétlen tiszteletbentartását az USA fináncsök urai mint az ún. szabad világ vezérei kikényszerítik, nemcsak az elmaradt országok rendszeres kifosztását, a monopolista extraprofit zavartalan átszivattyúzását garantálja, hanem még rendszeres *tőkekiáramlást is* ezekből a tőkeszegény országokból! A nemzetközi termelési anarchiának, a monopolista szabadvállalkozás tiszta érvényesülésének rendkívül érdekes torz példája ez: a gyarmati kizsákmányolás adott keretei között a latin-amerikai nagytőkések számára pusztán gazdasági alapon nyilvánvalóan előnyösebb, ha tőkéjüket nem közvetlenül az országban fektetik be, hanem a gyarmati extraprofitból való részesedés céljából tőkéjüket előbb „kimentik”. Ez egyik módja annak is, hogy ez a nemzeti piacának monopolizálására képtelen tőke nemzetközi árucserre feltételek (terms of trade) romlásának következményeit önmagától elhárítsa. A szóbanforgó tízéves időszakban a terms of trade romlása a latin-amerikai országok nemzeti jövedelmét kerek 8 milliárd dollárral csökkentette! Ugyan-

ezen idő alatt a Latin-Amerikából kiáramló, illetve menekülő tőke összesen több mint 3,5 milliárd dollárra rúgott!

A monopolista extraprofit megszerzésének e módszerei és mechanizmusai érthetővé teszik, hogy a Világbank amerikai elnöke, Black India pénzügyminiszteréhez intézett 1956. októberi, igen nagy feltűnést keltett memorandumában óvást emelt az indiai második ötéves terv alapelveivel szemben. Nem kellően mérlegelik a tisztán gazdasági szempontokat — oktatja ki Black az indiai pénzügyminisztert. És ugyan mit diktálnak ezek a „tisztá gazdasági szempontok”, amelyeket Black nézete szerint Nehruék oly sajnálatos módon megsértenek?

Először, nem szabad — az amerikai finánciókének e szócsöve szerint — az iparosítás tempóját erőltetni azon a fokon túl, amelyet a Világbank szakértői még éppen hogy ésszerűnek és megengedhetőnek találnak.

Másodszor, nem szabad elhanyagolni, hanem ellenkezőleg minden eszközzel fokozni kell — már csak a hitelképesség szempontjából is — a jövedelmező nyersanyagexportot.

Mindenekelőtt azonban nem szabad az állami szektort növelni és erősíteni a magánvállalkozás rovására, lévén ez Black szent meggyőződése szerint politikai szempontok érvényesítése a tisztá gazdasági szempontok háttérbe szorításával. Ez, fenyegetőzik Black, csak a külföldi hitellezők elriasztásához vezethet!

„Kifejezésre óhajtom juttatni azon meggyőződésemet — írja Black —, hogy Indiának érdeke a belföldi és a külföldi szabad vállalkozás számára a legmesszebbmenő bátorítást megadni . . . az a benyomásom, hogy a szabad vállalkozás lehetőségeit Indiában lebecsülik . . . ezt a tendenciát látom kormányuk múlt évi áprilisi iparfejlesztési határozatában is megnyilvánulni, amely bizonyos fontos iparágakban, pl. a szén, az olaj és egyéb ásványok kitermelésében új vállalatok létesítését az állam számára tartja fenn” stb., stb. Ugyanezt a fenyegető hangot ütötte meg Black egyik ez év október közepén San Franciscóban mondott beszédében.

Tekintettel azonban azokra az új típusú gazdasági kapcsolatokra, amelyek az élenjáró szocialista ország, a Szovjetunió, a szocialista tábor többi országai és India között a legutóbbi években létesültek, az indiai kormánynak ma már módjában áll a külföldi fináncióke érdekei diktálta gazdasági szempontokat higgadt tárgyilagossággal és India függetlenségének szempontjából részrehajlóan mérlegelni; módjában van helytállni akkor is, ha az amerikai fináncioligarchia képviselője ily vakmerően vétőzza meg India gazdaságfejlesztési tervét. Az Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulóján az a helyzet, hogy az imperializmus jármából kiszabadult elmaradt országok gazdaságfejlesztése immár egyáltalán nem szükségszerűen a nemzetközi fináncióke érdekeinek holtvágányán fut.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom óta eltelt negyven év hatalmas vívmányai megteremtették a függetlenség kivívásának és gazdasági megalapozásának merőben új perspektíváit.

Ami a mai imperializmus gazdasági és politikai tendenciáit illeti, ezek döntő jellegzetessége az, hogy az amerikai imperializmus nemcsak,

korántsem csak ipari fölényét akarja riválisaival és a tőle függő országokkal szemben érvényesíteni, hanem — a gazdasági és a politikai nyomás minden eszközével — *gyarmati monopóliumra* akar szert tenni Délkelet-Ázsiától a Közép-Keletig.

Hatalmas térről van itt szó a Wall Street va banque játékosai szempontjából: *az 1946-tól 1956-ig terjedő időszakban az amerikai külföldi tőkebefektetésekből származó profit több mint 250 százalékkal nőtt, a belföldi tőkebefektetésekből eredő profit pedig „mindössze” 100 százalékkal.* Perlo az amerikai tőkefeleslegek és tőkekivitel kérdéseinek kiváló ismerője, az amerikai külföldi tőkebefektetésekből eredő 1955. évi közvetlen és közvetett jövedelmet kerek 11 milliárd dollárra becsüli.

A nagytőkés amerikai folyóirat, a Business Week nemrég az amerikai tőkés expanzió távlatairól igen vérmes cikket közölt. „Az amerikai üzleti köröknek egyre inkább a külföld felé kell orientálódniuk — mondja a cikk —, ha tőkék számára a megfelelő profitlehetőségeket biztosítani akarják.” Azt a perspektívát vetíti előre, hogy az egész nyugati félteke, Afrika és a Közép-Kelet, valamint Ausztrál-Ázsia az USA fiánctőkéjének egyeduralma alá kerül; amely ezekről a területekről az európai tőkés érdekeltségeket teljesen ki fogja szorítani.

Ezek az imperialista vágyálmok azonban már olyan világgörnyezetben rajzolódnak fel, amelyet a szocialista világrendszer megszilárdulása és a gyarmatrendszer széthullása határol körül. 40 évvel a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után olyan világtörténelmi helyzetben élünk, amelyben még forgolódnak ugyan a tőkés birodalmak — Dél-Vietnamtól Ciprusig és Algériáig csattog világot szaggató foguk —, de egyszersemind egyre diadalmasabban érvényesülnek a felülkerekedő anti-imperialista erők céljai.

A háborús veszély viharfelhői ma a legfenyegetőbbben a Közép-Keleten, Szíria körül tornyosulnak. Az amerikai imperialista agresszió gazdasági rugói itt napnál világosabbak. De ugyanolyan világos azoknak az antiimperialista erőknek a tömörülése, amelyeket ez az agresszió a világpolitikai porondra hív. Az elszigetelt gyarmati háborúk ideje lejárt. Az arab népek immár egymástól nem elszigeteltek, ezenfelül szövetségben vannak a gyarmati igából már felszabadult népekkel és bizvást támaszkodhatnak a szocialista tábor vezető országának, a hatalmas Szovjetunióknak önzetlen támogatására.

A demokratikus centralizmus lenini elvének megvalósítása a Szovjetunió szocialista mezőgazdaságának irányításában*

Vlagyimir Iljics Lenin még az Októberi Forradalom előtt kidolgozta a demokratikus centralizmus elvét, amely a Szovjetunió Kommunista Pártjának, valamint a Szovjetunió államhatalmi szerveinek és társadalmi szervezeteinek — a szakszervezeteknek, a Komszomolnak stb. — szervezeti vezérelve. A demokratikus centralizmus hatalmas szerepet játszik az állami vállalatok és a kolhozok munkájában.

Mielőtt rátérnénk a demokratikus centralizmus megvalósítására a mezőgazdaság irányításában, röviden szólnunk kell a demokratikus centralizmusnak a párt- és az állami élet gyakorlatában megvalósuló alapvető tételeiről.

A kommunista párt életében és tevékenységében a demokratikus centralizmus elve megnyilvánul: 1. a párt valamennyi vezető szerveinek alulról felfelé való választásában, 2. a pártszervek azon köteletségében, hogy rendszeresen beszámoljanak a pártszervezeteknek, 3. a szigorú pártfegyelemben és a kisebbség többségnek való alárendelésében, 4. abban, hogy a felsőbb szervek határozatai feltétel nélkül kötelező erejűek az alsóbb szervek számára.

A demokratikus centralizmus következetes megvalósítása biztosítja a párttagok aktív részvételét a pártélet irányításában, a bíráló és az önbírálat kibontakozását, a párt vezető szerveinek szoros kapcsolatát a kommunistákkal és a dolgozók nagy tömegeivel, a vezető pártszervek munkájának kollektív jellegét. „... a párt valamennyi ügyét, közvetlenül vagy képviselők útján, a párt valamennyi tagja intézi, mégpedig kivétel nélkül valamennyi, egyenlő jogokkal...” (Lenin Művei. 11. kötet. 448. o. Szikra. 1954.) A demokratikus centralizmus következetes megvalósítása egyidejűleg biztosítja a centralizált pártvezetést, a nagyfokú szervezethez, az akarat és a cselekvés egységét, a párt egységét és harckészségét.

A Szovjetunió államapparátusában a demokratikus centralizmus abban nyilvánul meg, hogy: 1. az államhatalom valamennyi helyi és központi szervét — a szovjeteket — a nép választja, 2. a szovjetek küldöttei beszámolnak választóiknak, 3. a választóknak joguk van a küldötteket visszahívni. 4. az állami irányítás vezető szerveit — a minisztériumokat, a végrehajtó bizottságokat stb. — a szovjetek alakítják ki. Az állam-

* A szerző cikkét lapunk szerkesztőségének felkérésére írta.

hatalom és a vezetés alsóbb szervei alárendelt viszonyban vannak a felsőbb szervekkel, melyeknek határozatai kötelező erejűek számukra.

Az ipar és a mezőgazdaság fejlesztésének fontosabb kérdéseiben a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa dönt. A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsának tagjai között 252 mezőgazdasági dolgozó van, közöttük 220 kolhozparaszt. Az illetékes területi, kerületi és köztársasági szovjetek, a körzetekben a dolgozók küldötteinek körzeti szovjetjei döntenek a területek, a kerületek, az autonóm és a szövetségi köztársaságok ipari és mezőgazdasági fejlesztésének kérdéseiben, mégpedig az egész államra vonatkozó tervből és a helyi feltételekből kiindulva. A területek, a kerületek és a köztársaságok szovjetjeinek tagjai között a mezőgazdasági dolgozók részaránya jelentősen nagyobb, mint a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsában, a mezőgazdasági vidékek körzeti szovjetjeibe pedig a kolhozok választják meg a küldöttek többségét.

A szovjet rend — mondta V. I. Lenin — a demokratizmus maximuma a munkások és a parasztok számára. (Lenin Művei. 33. kötet. 36. o. Szikra 1953.)

A szovjet demokrácia a demokrácia legmagasabb formája: demokrácia a nép számára. A szovjet rend igazi demokráciájának világos mutatója a tömegek aktív részvétele az ország életének fontosabb politikai, gazdasági és kulturális kérdései megvitatásában és megoldásában. Több mint 40 millió dolgozó vett részt azokon az értekezleteken, amelyeken az iparvezetés és az építésvezetés továbbfejlesztésének kérdéseit vitatták meg. Sok a nép élete szempontjából nagy jelentőségű törvénytervezet csak az egész népre kiterjedő megvitatás után válik törvénné. A szovjet törvények megtestesítik a milliós tömegek kollektív bölcsességét és kollektív tapasztalatát, akaratát. A kommunista párt és a szovjet kormány állandóan tanácskozik a néppel a kommunista építés aktuális kérdéseinek megoldásakor. A Szovjetunió néptömegei az új élet öntudatos, aktív alkotói. Ebben van a szovjet demokratizmus legyőzhetetlen ereje és hatásossága.

Ilyen módon a dolgozók küldötteinek szovjetjei demokratikus alapon, a munkások, a kolhozparasztok és az értelmiség aktív részvételével irányítják az állami vállalatokat és a kolhozokat az összes dolgozók érdekeinek megfelelően.

A demokratizmus magából a kommunista párt és a szovjet hatalom természetéből fakad. A munkásosztály a pártot mint élcsapatát és harci politikai vezérkarát, a szovjet hatalmat pedig mint a proletárdiktatúra államát hozta létre. A vezető szervek választása, beszámolási kötelezettsége választóiknak, munkájuk alulról történő ellenőrzése — mindez a demokratizmus jellemző vonása.

A kommunista építés nehézségei és feladatainak nagysága megkövetelik a munkásosztály és szövetségese — a dolgozó parasztság — összes erőinek mozgósítását, a nagyfokú szervezettséget, fegyelmet, a párt-, a gazdasági és az államapparátus valamennyi egységének céltudatos és az egységes terv alapján összehangolt munkáját, a termelőeszközök és a munkaerő népgazdasági ágak közti szétosztásának megfelelő arányosságát és tervszerű fejlesztését. V. I. Lenin fontos feladatnak tartotta „... az egész államgazdasági gépezet átváltoztatását egyetlen hatalmas géppé, olyan gazdasági szervezetté, amely úgy működik, hogy az embe-

rek száz millióit *egy* terv vezesse...” (Lenin Művei. 27. kötet. 77. o. Szikra 1952.) Ebből ered a centralizált vezetés szükségessége. A munka szétagoltsága, egyenetlensége és az összehangoltság hiánya a munkában, a helyi sovinizmus — mindez elkerülhetetlen az egységes vezetés hiánya esetén, amely tönkretenné az egész ügyet. Ezért a végső célért — a kommunizmus felépítéséért — vívott harc sikere szempontjából a dolgozók létérdeke, hogy erőforrásaikat alárendeljék az egységes központi vezetésnek, hogy ezek minél termékenyebbek és hatékonyabbak legyenek. A centralizmus a nép érdekében szükséges. A demokrácia és a centralizmus szervesen kapcsolódnak egymáshoz, nem állnak szemben mint egymást kölcsönösen kizáró jelenségek. A centralizmus demokratikus alapon jön létre és a képviselői szervek vezetésével, a választók ellenőrzésével működik.

★

A szocialista mezőgazdaság a nagy gazdaságok: a szovjet gazdaságok — a szovhozok, a gép- és traktorállomások — és a kollektív gazdaságok — a mezőgazdasági artyelek, a kolhozok — rendszere.

A szovhozok, valamint a gép- és traktorállomások állami vállalatok. Ezek a nép tulajdonában vannak. Termelőeszközeik és termékeik össznépi méretekben társadalmiasítottak. A kolhozok szövetkezeti vállalatok. Ezek az illető mezőgazdasági artyel tagjainak tulajdonát képezik. Termelőeszközeik és termékeik a kolhozparasztok adott közösségének keretében társadalmiasítottak, e parasztok csoporttulajdonában vannak. A szovhozok, valamint a gép- és traktorállomások a földművelésben a szocialista gazdaság legfelsőbb formái, amelyek alapja az össznépi szocialista tulajdon. A kolhoz a szocialista mezőgazdasági vállalatok alacsonyabb formája, melynek alapja a szövetkezeti-kolhoz (csoport) szocialista tulajdon.

A szocialista tulajdon formáinak különbözősége egyrészt a szovhozokban, valamint a gép- és traktorállomásokban, másrészt a kolhozokban jónéhány sajátosságot hoz létre a gazdasági természet és a jogi tulajdonforma tekintetében, a demokratikus centralizmus elvének megvalósításában, a gazdaságok vezetésében feltételezi a demokratizmus és a centralizmus elemeinek különböző összefüggését.

A kapitalista országokban a gazdaság a kapitalisták és a kapitalista monopolegyesülések magántulajdonában van. A burzsoá állam nem irányíthatja ezeket a vállalatokat, amelyek nincsenek birtokában. Az államot a burzsoázia éppen azért hozta létre, hogy megvédje a magántulajdont bárki részéről is fenyegető beavatkozástól. A kapitalista országokban nincs és nem is lehet egységes centralizált népgazdasági vezetés. A magántulajdon szétválasztja az embereket, anarchiát és konkurenciát szül.

A Szovjetunióban megszűnt a termelőeszközök magántulajdona, és a szocialista társadalmi tulajdon osztatlanul uralkodik két formában: az állami össznépi tulajdon és a szövetkezeti-kolhoz (csoport) tulajdon formájában. A szocialista gazdaság részaránya a Szovjetunió népgazdaságában 1956-ban a következő volt: a nemzeti jövedelemben 99,99%, az ipar teljes termelésében 100,0%, a mezőgazdaság teljes termelésében (beleértve a kolhozparasztok háztáji gazdaságát) 99,89%, a kereskedelmi vállalatok kiskereskedelmi áruforgalmában 100%.

A termelőeszközök szocialista tulajdona alkotja a Szovjetunió gazdasági bázisát. A szocialista tulajdon létrehozása gyökereiben aláasta a kizsákmányolás gazdasági alapjait, az osztályok kibékíthetetlen ellentétét, az anarchiát, a konkurrenciát, a túltermelési válságokat, a munkanélküliséget és a dolgozók tömegeinek nyomorát, feltételezte a népgazdaság tervszerű központi irányítását és az államhatalom új gazdasági-szervezési funkcióinak létrehozását. A termelőeszközök szocialista tulajdona, vagyis a termelőeszközök együttes birtoklása meghatározza a dolgozók nagy tömegeinek aktív részvételét a termelés irányításában.

★

A demokratikus centralizmus megvalósításának mai formái nem egycsapásra és nem önmaguktól jöttek létre. Vlagyimir Iljics Lenin vezetésével a kommunista párt dolgozta ki és védte meg ezeket a pártellenes irányzatokkal: a trockizmussal, a „munkás ellenzékkel”, a „demokratikus centralisták” elnevezést kisajátító csoporttal, a „baloldali kommunistákkal” vívott elkeseredett harcban. A trockisták a szakszervezeti demokrácia és a szakszervezeti szervek választása ellen voltak, követelték a szakszervezeteknek az állami szervek alá rendelését és a felülről jövő parancsnoklást. A „munkás ellenzék” tagadta a kommunista párt vezető szerepét, a tömegektől való elszakadással, bürokratizmussal, az államapparátussal való összenövésével vádolta meg a pártot, a szakszervezeteket a munkásosztály szervezetei legfelsőbb formájának hirdette meg és követelte a vállalati és a népgazdasági vezetés átadását a közvetlen termelőknek. A „demokratikus centralisták” a frakciók és a csoportok teljes szabadságáért tevékenykedtek és arra törekedtek, hogy aláássák a párt vezető szerepét a szovjetekben és a szakszervezetekben. A „baloldali kommunisták” eleinte a párt és a trockisták közötti „ütköző” csoport szerepében léptek fel, de rövidesen nyíltan egyesültek a trockistákkal Lenin ellen.

A legdemagógabbb a „munkás ellenzék” platformja volt. A „munkás ellenzék” hívei a munkásoknak a termelés irányításában való részvétele legjobb formájának adták ki a vállalatok kivonását a szovjetek — a proletárdiktatúra állami szervei — és a kommunista párt — a proletariátus politikai élcsapata — vezetése alól és a vállalati munkások irányítása alá rendelését. A „munkás ellenzék” javaslata mögött ténylegesen a különvált és önigazgatással rendelkező vállalatok létrehozása, a termelés anarchiája, a centralizált tervszerű népgazdaság elutasítása, a szocializmus felépítésének elutasítása rejlett.

Lenin javaslatára a kommunista párt a „munkás ellenzéket” káros anarcho-szindikalista elhajlásként bélyegezte meg, amely lefegyverzi a munkásokat a szocialista társadalom felépítéséért vívott harcukban.

★

A szocialista állam valamennyi fő termelőeszköz: az ipar, a szállítás, a szovhozok, a gép- és traktorállomások gazdája. Valamennyi ösznépi vállalat birtokában van, a nép nevében irányítja ezeket, a társadalmi gazdagság, a dolgozók anyagi és kulturális színvonala szakadatlan emelkedésének, a Szovjetunió függetlensége és honvédelmi képessége megerősítésének érdekében tervezi és koordinálja termelési tevékenységüket.

A kolhozok gazdasági tevékenységét az állami tervek alapján határozzák meg és irányítják. Az állami mezőgazdasági vállalatok és a kolhozok felülről történő irányításának és tervezésének rendszere és formái azonban különbözőek.

Lássuk először a demokratikus centralizmus elvének megvalósítását a kolhozok irányításában.

A kolhoz szövetkezeti vállalat. A kolhoztermelés fő termelőeszközei — a föld, a gép- és traktorállomások műszaki felszerelése — össznépi tulajdonban vannak. A földet a kolhozoknak örök és ingyenes használatra adták át. A gép- és traktorállomások traktorainak és gépeinek használatáért a kolhozok természetben és pénzben fizetnek. A kolhoztermelés többi eszköze, a jószág és a termék a kolhoz tulajdona. A munkaerő-tartalékkal a kolhoz önállóan rendelkezik. A kolhozparasztok kollektív munkájának díját teljes egészében a kolhoz jövedelméből fizetik ki. Ezért az állam nem rendelkezik sem a kolhoz termelőeszközeinek, sem termékeinek és jövedelmének elosztása, sem a kolhoz munkaerejének elosztása és felhasználása felett.

Minden kolhoz önálló, más kolhozoktól független vállalat. Egy kolhoz gazdasági tevékenységét sem irányíthatják más kolhozok. Nincs semiféle kolhozközpont, mely valamennyi kolhoz ügyeit intézné. Csupán abban az esetben, ha több kolhoz rendelkezik egy közös tulajdonban levő vállalattal, irányíthatják ezt közösen. Ilyen vállalat például: a kolhozok közös építőanyag-termelő üzeme, közös villamoserőműve, közös építőbrigádjai, közös nyája, amely rendszerint nem a kolhozokhoz tartozó állami tartalékföldeken legel, a víziszárnyas-tenyésztelep, amely nem a kolhozokhoz tartozó területeken létesült; a kolhozok közös szanatóriuma és üdülője stb. Ezeket a vállalatokat a demokratikus elvek alapján megválasztott közös kolhoz szovjet irányítja. A kolhozgazdaság más ágazataira a közös kolhoz szovjet hatásköre nem terjed ki.

Ebből azonban egyáltalán nem következik, hogy a kolhozokat teljesen magukra hagyják, és spontánul, minden központi irányítás nélkül fejlődnek.

Minden kolhoz a népgazdaság egységes szocialista rendszerének fontos egysége. A kolhozok termelik a lakosság élelmiszerszükségleteit kielégítő cikkeknek és a könnyűipar nyersanyagának többségét. 83 ezer mezőgazdasági artyelben egyesült 19,9 millió paraszti gazdaság. A kolhozparasztság részaránya az ország összlakosságában több mint 40 százalék.

A szocialista népgazdaság tervszerű gazdaság. Egységes terv és a népgazdaság központi irányítása nélkül nem lehetséges sem a szocializmus felépítése, sem a szocializmusból a kommunizmusba való átmenet.

A parasztságnak a kommunizmus útján való fejlesztése csak a munkásosztály vezetésével lehetséges. A kisparaszti gazdaság spontánul, a szocialista állam vezetése nélkül csak a kapitalista úton fejlődhet. A paraszti gazdaságok fejlődése a szocializmus útján, a kolhozok útján csak a proletariátus diktatúrájában lehetséges. A paraszti gazdaságok kollektivizálása még a proletariátus diktatúrájában is megkövetelte a komoly előkészületet és a szükséges feltételek megteremtését.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom maguknak a parasztnak a kívánságára nacionalizálta, átadta a parasztnak ingyenes használatra a földet, megszabadította a parasztnak a földvásárlás költségeitől, a föld-

járadék megfizetésétől és a darabka földhöz való magántulajdonosi ragaszkodástól; ezzel a nagy kollektív gazdaságok létrehozására kedvező feltételeket hozott létre. A kommunista párt és a szovjet kormány a teljes kollektivizáláshoz való áttérésig minden eszközzel segítette a szegény és a középparasztokat, támogatta őket és korlátozta a mezőgazdasági burzsoázia kizsákmányoló tendenciáit, végigvitte a város és a falu kapitalista elemei korlátozásának és kiszorításának politikáját.

A szocialista iparosítás sikere lehetőséget adott, hogy a létrejövő kolhozokat ellássák traktorokkal és gépekkel, s hogy létrehozzák a kolhozokban kialakuló szocialista termelési viszonyoknak megfelelő anyagi-műszaki bázist. A fogyasztási, a hitel-, a közellátási, az árufelvevő- és a mezőgazdasági termékeket feldolgozó szövetkezetek fejlődése a falun hozzászoktatta a parasztságot a gazdasági ügyek kollektív vezetéséhez, saját tapasztalataik alapján meggyőzte a parasztokat a kollektivizmus előnyeiről és ezzel előkészítette az átmenetet a szövetkezés magasabb formájához — a kolhozhoz. Nagy jelentőségű volt a szerződéses rendszer. Ennek lényege abban volt, hogy az egyénileg dolgozó parasztok és az artyekek az állami szervekkel kötött szerződésben kötelezettséget vállaltak, hogy valamely mezőgazdasági termékből bizonyos mennyiséget termelnek és átadnak az államnak. Az állami szerv a maga részéről kötelezettséget vállalt, hogy a szerződéses termelésért járó pénzösszeg megfizetésén kívül ellátja a parasztokat és az artyeleteket a szükséges vetőmaggal, termelőeszközökkel és szerszámokkal. A nagy kollektív gazdaságnak a kisparaszti gazdasággal szembeni előnyei szemléltető példái voltak a közvetlenül a forradalom után létrejött kolhozok. Különösen szép példát mutattak az első szovhozok, amelyekben a traktorok és a gépek alkalmazása jelentősen megkönnyítette a földművelő munkáját és növelte munkája termelékenységét. A kolhozok és a szovhozok a teljes kollektivizálást közvetlenül megelőző időszakban több árugabonát termeltek, mint a kulákgazdaságok.

Mindez megteremtette a teljes kollektivizálásnak és a kulákság mint osztály felszámolásának szükséges anyagi, ideológiai és szervezeti feltételeit.

A paraszti gazdaságok kollektivizálása az önkéntesség alapján és a kulákoknak mint osztálynak felszámolása az államhatalom kezdeményezésére a parasztság milliós tömegeinek aktív támogatásával ment végbe.

Az újonnan létrejött kolhozoknak az állam hatalmas segítséget nyújtott anyagi és pénzügyi eszközökben, szakemberekben és szervezőkben, letörte a kulákok kolhozellenes tevékenységét. A kolhozok létrehozása után az állami irányítás, gondoskodás és segítség szükségessége nem csökkent, hanem megnőtt.

A kolhozparasztok, akik tegnap még egyénileg gazdálkodó parasztok voltak, nem rendelkeztek a nagy gazdaságok vezetéséhez szükséges tapasztalatokkal. A falun nem voltak művelt emberek. A kolhozok helyileg kiemelt vezetői nem tudták átfogni a munka egész nagy és bonyolult komplexumát, nem tudták egyszerre elsajátítani a társadalmi gazdaság tervezését, nem tudták kialakítani a helyes munkaszervezetet és bérezést, nem tudták megfelelő rendet és fegyelmet teremteni és nem tudták leleplezni s leküzdeni a kolhozokba befurakodott ellenség ellenállását, akik mindenáron a kolhoz belső szétbomlását, a munka-

fegyelem megbontására törekedtek, fosztogatták és rombolták a kolhoz vagyont stb. Feltétlenül szükséges volt, hogy a párt- és a szovjet szervek állandóan irányítsák a kolhozokat. Ki kellett alakulniok és nevelődniök kellett a kolhozkádereknek, meg kellett tanítani őket a kolhoz irányítására, segítséget kellett nyújtani nekik a kolhozellenes elemekkel vívott harcukban, biztosítani kellett az artyel társadalmi gazdasági fejlődését. Több mezőgazdasági terméket kellett termelni, nagyobb mértékben kellett kielégíteni a lakosság élelmiszer- és a könnyűipar nyersanyag-szükségletét, emelni kellett a parasztok anyagi és kulturális színvonalát.

A kolhozok társadalmi gazdasága szervezeti-gazdasági megerősítésének és fejlesztésének irányításában döntő szerepet játszottak és játszanak a gép- és traktorállomások, amelyek a kolhoztermelés ipari, anyagi-műszaki bázisai. A gép- és traktorállomások megkönnyítik a földművelő nehéz munkáját, növelik termelékenységét és fő erői a kolhozok vetésterülete növelésének, a mezőgazdasági munka minősége javításának, a kolhoztermelés növelésének. A Szovjetunió kolhozainak vetésterülete a következőképpen alakult: 1932-ben 91,5, 1937-ben 116,0, 1940-ben 117,7, 1945-ben 83,9, 1950-ben 121,0, 1951-ben 128,0, 1952-ben 130,6, 1953-ban 132,0, 1954-ben 138,9, 1955-ben 149,1 és 1956-ban 152,1 millió hektár volt. A lovak száma a kolhozokban 1940-ben 14,5 millió, 1956-ban 10,2 millió volt. A mezőgazdasági népesség 1940-ben 131,1 millió, 1956-ban 113,2 millió volt. Ilyen módon 1940-től 1956-ig a vetésterület a kolhozokban 34,4 millió hektárral (29,2%-kal) nőtt, ugyanezen időszak alatt a lovak száma 4,3 millióval (29%-kal), a mezőgazdasági népesség száma pedig 17,9 millióval (13,7%-kal) csökkent.

A vetésterület ilyen jelentős növekedése az ígásállatok és a falusi lakosság ugyancsak jelentős csökkenésével együtt csak úgy vált lehetségessé, hogy a gép- és traktorállomásoknak a kolhozokban elvégzett munkája hatalmasan megnövekedett. Elegendő rámutatni csupán arra, hogy azon munka ellátása, amelyet a gép- és traktorállomások gép- és traktorparkja 1953-ban végzett el, az egyéni parasztgazdaságok feltételei között évente pótlólag még 23 millió munkás foglalkoztatását tette volna szükségessé. 1956-ban a földeken elvégzett munkának több mint 80%-át a gép- és traktorállomások látták el. A gabonafélék, a gyapot és a cukorrépa szántási és vetési munkálatait csaknem teljesen gépesítették a gép- és traktorállomások műszaki felszerelésével. A len vetési munkálatainak 61%-a, a burgonyáé 47%-ban, a gabonafélék betakarítása kombájnnal 88%-ban, a szénakaszálás 54%-ban, a silózás 72%-ban stb. gépesített. Ezek az adatok szemléltetően mutatják a gép- és traktorállomások döntő szerepét a kolhoztermelésben.

A gép- és traktorállomásoknak fontos szerepük van a tudomány legújabb vívmányainak és az élenjáró tapasztalatoknak a kolhoztermelés gyakorlatába való bevezetésében, valamint a kolhozok termelési tevékenysége szervezésében és tervezésében, az állattenyésztés fejlesztésében, a kolhozok építkezési munkálatai végrehajtásában, a számvitel és a nyilvántartás megjavításában, a kolhozkáderek kiképzésében stb.

A kolhozok irányítása az államhatalom szervei részéről a kolhoztermelés maximális fejlődésének biztosítását szolgálja maguknak a kolhozparasztnak és az egész szovjet népnek az érdekében.

A legértékesebb és a nem újratermelhető össznépi vagyont — a földet, az emberek táplálékának és életének forrását — örök és ingyenes használatra átadták a kolhozoknak. A kolhozoknak nyújtandó termelési segítség céljából az össznépi eszközökből létrehozták a gép- és traktorállomásokat. A gép- és traktorállomások átlagos termelési költségei évente egyenként több mint 2 millió rubelt tesznek ki. Természetes, hogy bármely szovjet ember, legyen az munkás, alkalmazott vagy kolhozparaszt, nagyon érdekelt abban, hogy a kolhozok minél jobban használják fel a földet és a gép- és traktorállomások műszaki felszerelését, s hogy minden egyes hektáron a lehető legnagyobb mennyiségű növényi és állati terméket termeljék úgy, hogy a talaj termékenységet egyúttal növeljék, hogy a gép- és traktorállomások dolgozóival együttesen minél hatékonyabban használják fel a gép- és traktorállomások műszaki felszerelését. Úgyszintén minden szovjet ember személyesen érdekelt abban, hogy az egész szovjet nép tulajdonát képező valamennyi állami ipari vállalat, valamint a kolhoz is, minden eszközzel tökéletesítse és növelje termelését. A kolhozparasztok érdekeltek abban és joguk van követelni, hogy az iparvállalatok nagyobb mennyiségben termeljenek nagyteljesítményű és olcsó mezőgazdasági gépeket, amelyek megkönnyítik munkájukat és növelik azok termelékenységét, hogy több közszükségleti cikket termeljenek, javítsák ezek minőségét és csökkentsék árukat.

A kolhozok állami irányításának alapvető láncszeme a tervezés. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy az állam, amely tervfeladatot ad a kolhozoknak, közvetlenül vagy a gép- és traktorállomásokon keresztül e tervfeladatok teljesítéséhez szükséges hatalmas anyagi, pénzügyi és szervezeti segítséget is nyújt.

1955-ig a kolhozok tervfeladatait sok mutatóra kiterjedően határozták meg: milyen kultúrát és milyen mennyiségben kell vetniük, milyen jószágot és milyen mennyiségben kell tartaniok stb. Az ilyen túlzott centralizációnak nem volt szükségszerű alapja, ezt nem diktálták sem az állam, sem a kolhozok, sem a kolhozparasztok érdekei.

Az SZKP Központi Bizottsága és a Szovjetunió Minisztertanácsa határozatának alapján 1955-ben a mezőgazdasági tervezés új rendszerét vezették be, melynek értelmében a dolgozók küldöttei szovjetjeinek körzeti végrehajtó bizottságai (Rajiszpolkomi) szeptember elsejéig eljuttatják a következő év tervfeladatait, amelyek csak az állami begyűjtésre és eladásra kerülő mezőgazdasági termékek mennyiségét írják elő.

A kolhoz tervfeladatát lényegében bizonyos mennyiségű gabona, burgonya, hús, tej, len, gyapot és az illető vidék más termékeinek állami beadása határozza meg. A tervfeladatok előre meghatározott árakon egyúttal garantálják a kolhozok e termékeinek átvételét, és biztosítják az állami központi élelmiszer- és mezőgazdasági nyersanyagkészlet létrehozását.

A kolhozok a gép- és traktorállomások részvételével, az állami tervfeladatból kiindulva, saját belátásuk szerint növényenként meghatározzák a vetésterületet és fajtánként az állatok számát, valamint azok hozamát úgy, hogy a növénytermelés és az állattenyésztés struktúrája leginkább megfeleljen a kolhoz talaj-, éghajlati és gazdasági feltételeinek, hogy ezek a feltételek a kolhoz földjének minden hektárjára nagy menny-

nyiség terméket biztosítsanak. A tervet a kolhozparasztok közgyűlése vitatja meg és hagyja jóvá.

A kolhozok csak termékük egy részét adják be és adják el az államnak. A termék megmaradó részét a piacon realizálják, saját termelési szükségleteikre (vetőmagként, takarmányként és a feldolgozásra kerülő nyersanyagként) használják fel, s felosztják termelészövetkezetük tagjai között. Ezért a kolhozok a terv összeállításakor arra törekszenek, hogy a lehető legintenzívebben használják fel a földet, növeljék a termelést és nagyobb jövedelemre tegyenek szert.

A tervezés új rendszere ösztönzi a kolhozparasztok alkotó kezdeményezését és alkotó munka-aktivitását, növeli érdekeltységüket artyelük gazdaságának minden eszközzel való fejlesztésében.

A terv készítésében a kolhozparasztok nagy tömegei vesznek részt. A tervet először a brigádoknál, állattenyésztő-telepeken, a munkacsoportokban, a kolhozaktíva értekezletein vitatják meg. A terv néhány speciális kérdésének alapos kidolgozása céljából a kolhozparasztok szakmánkénti értekezleteket tartanak. Ilyenek egyebek között a fejtők, a sertésenyésztők, a pásztorok, a szárnyastenyésztők, a lentermelők, a répatermelők, a zöldségtermelők, a kertészek, az építők és más ágazatok dolgozóinak értekezletei. Ezek az értekezletek lehetőséget adnak rá, hogy minden ágazat valamennyi kérdését részletesebben megvizsgálják, gondosabban tanulmányozzák és még fokozottabban feltárják a meglévő tartalékokat. A tervezés behatol a kolhoztermelés minden zugába, közvetlenül eljut minden egyes munkahelyre. Itt részletesen megvitatnak minden számot, felkutatják a társadalmi termelés növelésének új, még fel nem használt forrásait, meghatározzák a terv teljesítését biztosító konkrét gyakorlati intézkedéseket. Ezekben az értekezleteken az élenjáró parasztok rendszerint kötelezettséget vállalnak a termelés növelésére, szocialista munkaversenyre hívnak ki más kolhozparasztokat, valamint a saját és a szomszédos termelészövetkezetek más brigádjait és állattenyésztő-telepeit, szerződéseket kötnek velük.

A szakmai értekezletek, a brigádvezetők, a tenyésztelvezetők, az ésszerűsítők és az újítoók, a könyvelők és a kolhozelnökök értekezleteit körzeti, területi és kerületi szinten is megtartják, ami elősegíti az élenjáró gazdaságok tapasztalatainak propagandáját és valamennyi kolhoztermelésében való alkalmazását.

A kolhoz gazdasági és társadalmi élete a mezőgazdasági termelészövetkezetek alapszabálya követelményeinek megfelelően alakul.

1956-ig a mezőgazdasági artyelekekben a Kolhozparasztok Összszövetségi Kongresszusa által 1935-ben a széles kolhozdemokrácia alapján elfogadott Mintaalapszabályzat volt érvényben. Azóta jelentős változások mentek végbe: létrejött az új anyagi-műszaki bázis, a kollektív gazdaságok szervezetének és vezetésének gazdag tapasztalata gyűlt össze, megnőtt a kolhozparasztok politikai öntudata, a kolhozokat megerősítették káderekkel, akik képesek vezetni a sokágazatú nagy gazdaságot, a kolhozokat összevonták nagy kolhózzá, bevezették a tervezés új rendszerét. Ezek között a feltételek között a kolhozok, az állam ösztönzői, a kolhozok társadalmi és a kolhozparasztok egyéni érdekeiből kiindulva, a korábbinál önállóbban maguk tudják megoldani a kolhozélet kérdéseit. A mintaalapszabály már nem ölelte fel a kolhozok

élete és tevékenysége új jelenségeinek egész sokoldalúságát. Az alapszabály elavult tételei egy sor esetben megbénították a kolhozparasztok kezdeményezését, akadályozták az új, a progresszív bevezetését.

Ezeket a körülményeket figyelembe véve, az SZKP Központi Bizottsága és a Szovjetunió Minisztertanácsa „A mezőgazdasági artyelekről és a kolhozparasztoknak a kolhoztermelés szervezésében és a termelőszövetkezet ügyeinek irányításában megnyilvánuló kezdeményezése fejlesztéséről” szóló és 1956 márciusában elfogadott határozatában, a földművelés és az állattenyésztés nagyarányú fejlesztése biztosításának fő feladatából kiindulva javasolta a kolhozoknak, hogy a kolhoz helyi, konkrét feltételeinek figyelembevételével maguk egészítsék ki és változtassák meg az artyelek által elfogadott alapszabály egyes tételeit. Ugyanakkor az SZKP Központi Bizottsága és a Szovjetunió Minisztertanácsa felhívta a figyelmet rá, hogy a helyi hatósági szervek nem erőszakolhatnak rá a kolhozokra általános szervezeti formákat és gazdasági normákat, ellenben minden kolhozban kötelesek alaposan tanulmányozni az ügyek állását, javaslatokat tenni és tanácskozni a kolhozparasztokkal, hogy az adott konkrét feltételek közt miként volna helyesebb megszervezni és vezetni a gazdaságot.

Ezzel még inkább hangsúlyozták a kolhozdemokrácia szigorú tiszteletbentartásának szükségességét.

Az alapszabály kiegészítésének és megváltoztatásának munkálataiba bevonták a kolhozparasztok nagy tömegeit. A kolhozokban, a brigádoknál és a farmokon sok gyűlést és értekezletet tartottak, mielőtt az alapszabályt a kiegészítésekkel és a változtatásokkal az artyel tagjainak közgyűlése elé vitték megvitatás céljából.

A Mezőgazdasági Artyel Alapszabályzata a kolhoz életének és tevékenységének alaptörvénye. Az alapszabály betartása az illető kolhoz valamennyi tagja számára kötelező.

A kolhoz valamennyi tagja egyenlő jogokkal rendelkezik. Minden kolhozparasztnak, bármilyen tisztséget is tölt be, bármilyen munkát is végez, a többi kolhozparaszthoz hasonlóan joga van tevékenyen résztvenni a kolhozélet bármilyen kérdésének megvitatásában és megoldásában.

A kolhoz legfelsőbb vezető szerve a kolhoztagok közgyűlése — a kolhoz egész vagyonának valóságos és teljesjogú gazdája. A folyamatban lévő ügyek vezetésére a két közgyűlés közötti időszakban a kolhoztagok közgyűlése megválasztja a kolhoz végrehajtó szervét — az artyel vezetőségét elnökkel az élen. Ezenkívül a vezetőség és az elnök tevékenységének vizsgálata és ellenőrzése céljából a kolhoztagok közgyűlése revíziós bizottságot választ.

A kolhozparasztok közgyűlése határozza meg a kolhoz tevékenységének valamennyi fontosabb kérdését. Ilyen: az artyel végrehajtó szerveinek megválasztása, az alapszabály, a termelési terv és a bevételi-kiadási költségvetés, a beruházási terv, a munkaegység felhasználási terv, a gép- és traktorállomásokkal való szerződések, a házirend, a teljesítmény-normák, a normatarifák, a kiegészítő munkadíjazási rendszer, a kolhozparasztok által egy év alatt és munkaidőszakonként kötelezően ledolgozandó munkaegység-minimum elfogadása. Ugyancsak a közgyűlés dönt a kolhozcsaládoknak járó háztáji gazdaság nagyságáról és a kol-

hozparasztok egyéni tulajdonában lévő állatállomány nagyságáról, valamint a kolhoz új tagjainak felvételéről, illetve a kizárásról stb.

A nagyobb kérdésekben hozott döntésekkel egyidejűleg a közgyűlés utasításokat ad a vezetőségnek és az elnöknek sok részletkérdésben. Például társadalmi étkeztetés megszervezése a földeken, bölcsőde létesítése, a faliújság, a rádióújság, villámújság (Bojevije lisztki) rendszeres megjelenésének biztosítása, valamely helyiségnek és berendezésnek a renoválása, a termelőszövetkezet vezetősége legközelebbi ülésének napi-rendjéről a kolhozparasztok előzetes tájékoztatása stb.

A vezetőség és az elnök beszámol a közgyűlésnek. Azt az elnököt és a vezetőség azon tagjait, akik nem feleltek meg a tagok bizalmának, akik nem tudtak megbirkózni a rájuk bízott munkával, a közgyűlés felmenti és helyettük olyanokat választ meg, akik alkalmasabbak a kolhoz ügyeinek vitelére.

A brigádvezetőket, a tenyésztelepek vezetőit és a kolhoztermelés más ágazatainak vezetőit a kolhoz vezetősége nevezi ki.

A kolhozdemokrácia megvalósítása szilárd fegyelem nélkül értelmetlenség. A határozatokat a gyűléseken és a kolhoz vezetőségében nyílt szavazás útján a többség döntésével hozzák. A többség döntése kötelező erejű a kisebbség számára.

A kolhoz elnökét és vezetőségét a kolhoztagok közgyűlése bizalommal ruházza fel, rájuk nehezedik az artyel ügyei állandó vezetésének kötelezettsége és felelőssége. Ezért megfelelő jogokkal ruházzák fel őket. Az elnök vagy a vezetőség utasítása a termelési folyamatban a társadalmi termelés valamennyi ágazatának vezetőjére, valamennyi kolhozparasztra nézve kötelező. Ugyanígy a brigádvezető vagy a tenyésztelep vezetőjének utasításai kötelezőek az adott brigádban (tenyésztelepen) dolgozó valamennyi kolhozparasztra nézve.

A kolhozdemokrácia elszakíthatatlan kapcsolatban van és harmónikusan összehangolt az artyel ügyeinek az egységes, választás útján létrehozott központból történő irányításával, valamint azzal az alárendeltségi viszonyal, ami a kolhoz egyes egységei és a kolhoz egésze, a végrehajtók és a vezetők között van, végül, a szigorú munkafegyelem szükségességével.

★

A demokratikus centralizmusnak a gép- és traktorállomások vezetésében való megvalósítása külön sajátosságokkal rendelkezik. A gép- és traktorállomásokat a kolhoztól az különbözteti meg, hogy a gép- és traktorállomások állami vállalatok, az állami iparvállalatoktól és a szovhozoktól pedig gazdasági tevékenységük specifikuma különbözteti meg. A gép- és traktorállomások nem rendelkeznek sem saját vetéssel, sem saját állattenyésztéssel. Gazdaságuk traktorokból, teherautókból, kombájnokból és más bonyolult talajművelő, földmunkát végző vető-, ültető- és aratógépekből, növényápolási és az állattenyésztésben alkalmazott gépekből stb. áll. A gép- és traktorállomás termelési tevékenysége a kolhozföldeken és az állattenyésztő telepeken megy végbe, s a kolhozok társadalmi gazdaságának traktorokkal és más mezőgazdasági gépekkel és eszközökkel való ellátásában, valamint a kolhozoknak adott szervezési, agronómiai és állattenyésztési szaksegítésben nyilvánul meg. A gép- és traktorállomások és a kolhozok kölcsönös kapcsolata szerző-

déses elvekre épül. A gép- és traktorállomás minden évben szerződést köt valamennyi kolhozal, amelyet munkájával kiszolgál. A szerződések tartalmazzák a mindkét fél részéről elvégzendő munkálatok típusát, nagyságát és teljesítésének határidejét, valamint egyéb kölcsönös kötelezettségeket. A szerződésben résztvevő mindkét fél egyaránt kölcsönös hatást gyakorol a másik fél gazdasági tevékenységére.

1956-ban a Szovjetunióban 8742 gép- és traktorállomás volt, amelyek 2953 ezer dolgozót foglalkoztattak. A gép- és traktorállomások (15 lóerősre átszámítva) 1178 ezer traktorral, 104 ezer teherautóval, több mint 300 ezer kombájnnal és több mint 2 millió más bonyolult mezőgazdasági géppel és eszközzel rendelkeztek.

Egy gép- és traktorállomásra átlagosan 17,4 ezer hektár vetés és 9,6 kolhoz jutott. Észak-Kaukázusban, ahol nagyméretű kolhozok vannak, a gép- és traktorállomások 62%-a 1–3 kolhoznak, de sok traktor- és gépállomás csak egy kolhoznak dolgozik. Ugyanakkor a Grúz Szövetségi Köztársaságban, ahol a kolhozok kicsik, a gép- és traktorállomások 41%-a egyenként több mint 20 kolhoznak dolgozik.

A gép- és traktorállomások gazdasági tevékenysége az állami tervfeladatokon, a megfelelő normatívákon és limiteken, valamint a gép- és traktorállomás meglévő belső lehetőségein alapszik. A tervfeladat nem bénítja meg a gép- és traktorállomás kezdeményezését. Igazgatójuknak joga van egy sor kérdésben a helyi feltételekkel összhangban dönteni, de ez nem történhet az állami terv teljesítésének rovására. A gép- és traktorállomás termelési tevékenységét ezenkívül a kolhozoknak az áru-termék beadására vonatkozó állami tervfeladatai és a kolhozok termelési tervei határozzák meg.

A gép- és traktorállomások fő feladata a kolhozok által termelt valamennyi mezőgazdasági kultúra termés hozamának minden eszközzel való növelése, a közös állatállomány növelése az állati termékhozam egyidejű emelésével, a kolhozok növénytermelési és állattenyésztési teljes- és árutermelése növelésének, valamint a kolhozok szervezeti-gazdasági továbbberősödésének biztosítása, s ezek alapján a kolhoztagok anyagi jólétének növelése.

Ezért a gép- és traktorállomás traktorral végzett munkája mennyiségére, egészében és munkafajtánként, lényeges befolyást gyakorol a kolhoznak a gép- és traktorállomás részvételével kidolgozott termelési terve.

A gép- és traktorállomás munkájának irányításában nagy szerepet játszik a gép- és traktorállomás tanácsa, amelyben a gépállomás vezető beosztottain kívül résztvesznek azoknak a kolhozoknak az elnökei, agrónómusai, élenjáró brigádjainak és tenyésztelepeinek vezetői, illetve állattenyésztői, amelyeknek szolgálatában áll a gép- és traktorállomás. A gépállomási tanács a kolhozelnököknek vagy a gép- és traktorállomás igazgatójának kérésére, de legalább évente háromszor ül össze. A tanácsban megvitatják a kolhozokban elvégzendő munka tervét, a megkötött szerződésekből folyó munkák elvégzésének menetét, a gép- és traktorállomások által a kolhozoknak elvégzett munkáért járó természetbeli és pénzbeli járandóság kifizetésének rendjét, megállapítják a szerződéses kötelezettségek és az állami tervfeladatok teljesítésére vonatkozó intézkedéseket.

A szovhozokban, mint az állami vállalatokban, valamennyi dolgozónak az állami eszközökből folyósítják a munkabért. A gép- és traktorállomásokon a traktoros brigád vezető dolgozói — a traktorosok, a brigádvezetők és segítőik, a számvevő-nyilvántartók, a munkagép-kezelők, a kombájnkezelők és segítőik — a kolhoz terhére a többi kolhoztaggal egyformán munkaegység szerint kapják munkájuk díját. Minél nagyobb a kolhoz jövedelme és minél több pénzt és terméket fizet munkaegységként, annál magasabb a traktoros brigád dolgozóinak keresete. Abban az esetben pedig, amikor a munkaegység díja a kolhozokban kevesebb, mint a traktoros brigádok dolgozóinak garantált minimum, a kolhoz köteles legalább a garantált minimumnak megfelelő mennyiségű gabonát kiadni, a gép- és traktorállomás pedig kifizeti a garantált minimum és az egy munkaegység utáni tényleges pénzjárandóság közötti különbséget. Így tehát az anyagi érdekeltség növelése megnöveli a gép- és traktorállomások dolgozóinak aktivitását a termelésben, a kolhoz erősítésében, jövedelmének növelésében, a gép- és traktorállomások kolhozokkal szembeni kötelezettségei teljesítésében, a kolhozoknak végzett munka javításában.

A traktoros brigádok dolgozói között vannak idénymunkások is — a munkagépkezelők és a kombájnkezelők segítői —, akik kolhoztagok. Más dolgozókkal együtt ezek aktívan résztvesznek a gép- és traktorállomások és a traktoros brigádok gyűlésein, értekezletein, és így a gép- és traktorállomások termelési tevékenységének irányításában is.

A gép- és traktorállomás és a kolhozok közötti szerződést a kolhoztagok közgyűlése vitatja meg és hagyja jóvá. A gép- és traktorállomás igazgatója vagy helyettese köteles beszámolni a közgyűlésen, milyen mértékben teljesítette vagy nem teljesítette a gép- és traktorállomás a szerződést az elmúlt évben. Sok esetben a gép- és traktorállomás ügyintézősége a mezőgazdasági munkák valamely időszakának végeztével vagy a kolhoz kívánságára bármely időben a kolhozgyűlésen beszámol a szerződésen teljesítésének állásáról.

Hogy a kolhozgyűlés megvitatja a szerződés teljesítését, a gép- és traktorállomás által elvégzett munkát, valamint javaslatot tesz a hiányosságok kijavítására és a munka megjavítására — ez a gép- és traktorállomások termelési tevékenysége irányításának egyik hatékony formája, amely így nem csupán a traktor- és gépállomás dolgozói, de a kolhoztagok sokkal nagyobb számú tömege részéről is megvalósul.

★

A szovhozok centralizált irányítása ugyanúgy valósul meg, mint a gép- és traktorállomásoké. A dolgozók nagy tömegeinek a szovhoz gazdaságának irányításában betöltött szerepe azonban kisebb, mint a gép- és traktorállomásokon. A szovhoz irányításában a szovhoz állományban levő dolgozói vesznek részt. A gép- és traktorállomások munkájának megjavítására az állományban levő dolgozókon kívül nagy befolyást gyakorolnak azon kolhozok tagjai is, melyeknek szolgálatában áll a gép- és traktorállomás.

1956-ban a Szovjetunióban 5099 szovhoz volt. A szovhozok a gabona, a hús, a tej, a zöldség, a gyapjú, az ipari növények és más mezőgazdasági termények legnagyobb termelői. Az elmúlt évben a szovho-

zokban és más állami gazdaságokban 138,9 millió hektár föld, ebből 91,3 millió hektár mezőgazdasági művelés alatt álló, több mint 35 millió hektár vetésterület, valamint 4,8 millió szarvasmarha, több mint 8 millió sertés, 12,4 millió juh és kecske volt. Egy szovhozra átlagosan 400 munkás, 18,6 ezer hektár föld, 6,2 ezer hektár vetésterület, 62 traktor (15 lóerős traktorokra átszámítva), 775 szarvasmarha, ebből 287 tehén, 1224 sertés, 2275 juh és kecske jut. A termelés specializációjától és specifikumától függően sok szovhozban ezek a mutatók sokkal magasabbak. Például, átlagosan, egy gyapottermelő szovhozra 1393 munkás, egy karakuljuh tenyésztő szovhozra 218,5 ezer hektár föld és 34,9 ezer juh, egy gabonatermelő szovhozra 160 traktor és 18,5 ezer hektár vetésterület, egy hús- és hús-tejtermelő szovhozra 1563 szarvasmarha, ebből 542 tehén, egy sertésenyésztő szovhozra 4980 sertés, egy baromfitenyésztő szovhozra 26 ezer baromfi stb. jut.

A szovhozok centralizált irányítása a következőkben nyilvánul meg. A szovhoz igazgatóját magasabb szovhoz-szerv nevezi ki, és annak irányítása és ellenőrzése alatt az egyszemélyi vezetés jogainak alapján dolgozik mint az állami szerv megbízottja. Minden szovhoz számára tervfeladatot állapítanak meg a növénytermelés és az állattenyésztés főbb termékeinek az állam részére beadandó mennyiségére, valamint megállapítják a munkáslétszám és a munkabérialap tervét, az önköltségcsökkentés és a beruházás összegére vonatkozó feladatot. A főbb termékek tervezett önköltségét, a munkabér-kategóriákat, a termelési normákat, az anyagfelhasználási normákat stb., a felsőbb szervek állapítják meg. Minden szovhoz a terv alapján megkapja a szükséges traktorokat, gépeket, és egy sor más termelőeszközt, valamint a pénzeszközöket.

A szovhozok termelési tevékenysége az önálló elszámolás elvein alapszik. Az önálló elszámolás alapkövetelménye: minden vállalatnak veszteségmentesnek kell lennie, kiadásait köteles fedezni a termékének realizálásából származó jövedelemből, tiszta jövedelemmel, nyereséggel kell rendelkeznie. A nyereség egy részét az állam központi alapjába fizetik be össznépi szükségletekre, a másik része a szovhozban marad és ezt a szovhoz szükségleteire használják fel.

A szovhozok megmaradó nyeresége (a „szovhoz alap”) a következőképpen oszlik meg: 50%-a az új technikának és az élenjáró tapasztalatoknak a termelésbe való bevezetésére, a termelés bővítésére, a szovhoz lakásalapja beruházási terven felüli bővítésére és renoválására megy. A fennmaradó 50%-ot a szovhoz dolgozói kulturális és szociális ellátásának javítására, a munkások, a szakemberek és az alkalmazottak személyi prémiumára, üdülői és szanatóriumi beutalók beszerzésére, az arra rászorultaknak egyszeri segélyben részesítésére stb. fordítják. A szovhoz alap felhasználásának rendjét a szovhoz igazgatója állapítja meg a szovhoz társadalmi szervezeteivel együttesen.

A tervfeladattal és a szovhoz önálló elszámolásának követelményeivel összhangban a szovhoz kidolgozza a termelési-pénzügyi tervet (promfinplán). A terv készítésében aktívan résztvesznek a szovhoz munkásai, alkalmazottai és szakemberei. A dolgozók anyagilag érdekeltek a gazdaság nyereségességének növelésében, a terven felüli nyereségben, mivel ez növeli a vállalati alap eszközeit, ugyanis a terven felüli nyereség 40%-a és a tervben előírt nyereség 4%-a ebbe az alapba kerül.

A tervek helyi kidolgozása a vállalat egész kollektívájának részvételével, vagyis az alulról történő tervezés az általános tervezési rendszer része és hatalmas népgazdasági jelentőségű. Éppen itt tárulnak fel mélyebben és nagyobb mértékben a tartalékok. A termelésben közvetlenül résztvevők maguk döntenek el, hogy miként lehet jobban és gyorsabban teljesíteni a tervfeladatot, ellentérvet fogadnak el a tervfeladat határidő előtti teljesítésére és túlteljesítésére, szocialista munkaversenyt szerveznek a részlegek, a tenyésztelepek és a brigádok, valamint a dolgozók között.

Az alulról történő tervezésben, a felhasználatlan lehetőségek felkutatásában, a terv túlteljesítéséért vívott mindennapos harcban, a bírálatban és az önbírálatban, a nehézségek leküzdésében és a hiányosságok kiküszöbölésében bontakozik ki leginkább a munkások és az alkalmazottak alkotó aktivitása, a szovhoz irányításának demokratizmusa.

★

Mind a gép- és traktorállomások és a kolhozok, mind a szovhozok kollektívája kommunista nevelésének, valamint a dolgozók politikai és munkaaktivitásának ösztönző és irányító ereje a helyi pártszervezet, amely vezető magja mind a társadalmi, mind az állami szervezeteknek. A párt alapszervezeteinek ellenőrzési joga van a szovhoz, a gép- és traktorállomás és a kolhoz, valamint a párt valamennyi tagjának termelési tevékenysége fölött, függetlenül annak beosztásától.

A szakszervezeti tagok nevelésében, a munkafegyelem megszilárdításában, a tervek teljesítésére és túlteljesítésére irányuló szocialista munkaverseny szervezésében és nagyarányú kibontakoztatásában, a szovhoz és a gép- és traktorállomás dolgozói munka- és életfeltételeinek megjavításában hatalmas szerepet játszanak a szakszervezetek helyi szervezetei — az üzemi bizottságok (rabocskomi). A kolhozokban, mivel azok szövetkezeti vállalatok szakszervezetek nincsenek. A kolhoztagok nem tagjai a szakszervezeteknek. V. I. Lenin meghatározása szerint a „...szakszervezet a vezető, az uralkodó, a kormányzó osztály szervezete... a szakszervezet azonban nem állami szervezet, nem a kényszer szervezete, hanem nevelő szervezet, a tömörítés, az oktatás szervezete, iskola, az igazgatás iskolája, a gazdálkodás iskolája, a kommunizmus iskolája”. (Lenin Művei 32. kötet, 2. o. Szikra, 1953.) „A szakszervezetek lévén általában a kommunizmus iskolái, többek között a szocialista ipar (majd fokozatosan a mezőgazdaság) igazgatásának iskolájául kell szolgálniuk a munkások egész tömege, majd valamennyi dolgozó számára.” (Lenin Művei 33. kötet, 179. o., Szikra, 1953.)

A szakszervezetek a dolgozók sokmilliós demokratikus szervezete, amelyeknek tagjai között több mint 47 millió munkás és alkalmazott van. A szakszervezetek szerepét a kommunista építés jelenlegi szakaszában különösen hangsúlyozta a SZKP Központi Bizottságának a Szovjetunió szakszervezeteinek fennállása 50. évfordulója alkalmából küldött üdvözlőlevele.

„A szakszervezetek legfontosabb feladata — hangzik a SZKP Központi Bizottságának üdvözlőlevelében — a dolgozók alkotó kezdeményezésének és aktivitásának növelése, a gazdasági építés vezetésébe, a tervezésbe és a szocialista munkaversenybe, a munka és a munka bérezésének megszervezésébe való még nagyobb arányú bevonása, az ipar, az

építkezés, a szállítás és a mezőgazdaság termelékenységének szüntelen növeléséért vívott harcban való állandó részvétel. A szakszervezeteknek fokozottabb figyeelmet kell fordítaniok az élenjáró tapasztalatok elterjesztésére, az elmaradó vállalatoknak, építkezéseknek, műhelyeknek, munkahelyeknek és az egyes munkásoknak nyújtandó segítségre . . .

A szakszervezetek hivatása, hogy nagy gondot fordítsanak a dolgozók élet- és kulturális szükségletei kielégítésére, hogy megvédjék a munkások és az alkalmazottak jogait és érdekeit, amikor egyes gazdasági szervek megsértik azokat. Továbbá, hogy határozottan tartassák be a szovjet munkatörvényt, ellenőrizzék a kollektív szerződések, a lakásépítési és a kulturális-szociális tervek teljesítését. Ez erősíti a munkásokban és az alkalmazottakban azt az érzést, hogy ők az ország gazdái, kifejleszti vállalatuk állapotáért, az öntudatos fegyelemért, a munkáért és a szocialista tulajdonért vállalt kommunista felelősségérzetet.”

A szovhozokban, a gép- és traktorállomásokon és más állami mezőgazdasági vállalatoknál 29 767 szakszervezeti alapszervezet működik, mely több mint ötmillió munkás- és alkalmazott tagot számlál. Ez a hatalmas erő mind hatékonyabban vesz részt a termelés vezetésében, a mezőgazdaság további fellendítéséért folyó harcban.

A lenini Kommunista Ifjúsági Szövetség helyi szervezetei nagy nevelő és szervező munkát végeznek a fiatal munkások és kolhoztagok között. Különösen nagy szerepe van a Komszomol szervezeteknek a szűz- és a parlagföldeken szervezett szovhozokban, a gép- és traktorállomásokon, amelyekben a dolgozók döntő többségét az új földek feltörése céljából az ország különböző részeiből ideutazó fiatalság alkotja. Összefogni, megszervezni, munkahőstettekre buzdítani a fiatal erők lendületét — ez a Komszomol felelősségteljes és dicsőséges feladata.

A kommunista párt helyi alapszervezetének vezetése alatt dolgozó társadalmi szervezetek egész változatos és sokoldalú tevékenységének fő gyakorlati célja az, hogy a dolgozók minél kevesebb munka- és anyagráfordítással többet termeljenek, hogy — a termelés volumenét növelve — egyidejűleg növeljék a munka termelékenységét és csökkentsék az önköltséget. Ennek a célnak az elérésére összpontosították és irányították a szovhozok, a gép- és traktorállomások és a kolhozok vezetőinek és társadalmi szervezeteinek együttes erőfeszítéseit és tevékenységét. Egyebek között idetartozik a dolgozók kulturális-műszaki színvonalának és szakképzettségének növelésére, az új szakmák elsajátítására, a dolgozók saját munkájuk eredményeiben és a termelés növekedésében való anyagi érdekeltsége fokozására, a termelés műszaki és technológiai tökéletesítésére, a termelés, a munka, a lakásviszonyok, a kulturált üdülés, az orvosi ellátás stb. megszervezésének javítására irányuló tevékenység.

A szovhozok és a gép- és traktorállomások igazgatósága és társadalmi szervezetei közötti helyes kölcsönös viszonyban megtestesül az egyszemélyi vezetés és a tömegek öntevékenységének, a gazdaság irányításában való részvételének egysége, a demokratizmus és a centralizmus egysége.

Ilyen feltételek között az egyszemélyi vezetés nem gátolja, nem akadályozza a vállalat munkásai és alkalmazottai kezdeményezésének fejlődését és a termelési demokrácia kifejlődését, hanem ellenkezőleg, nagyon előmozdítja ezt és felhasználja a gazdaság további fellendítésére. Más-

résről, a kollektíva aktivitása növeli az ügyintézőség intézkedéseinek hatásosságát, erősíti az egyszemélyi vezetést.

Sajnos, ma még vannak esetek, amikor egyes elmaradott dolgozók kevesebbet akarnak dolgozni és többet akarnak kapni az össznépi érdekek rovására, és vannak olyanok, akik elégedetlenek az ügyintézőséggel, amikor az elfojtja ezt a harácsoló tendenciát. Ezek a dolgozók nem riadnak vissza attól, hogy „nyomást gyakoroljanak” az igazgatóra, csökkentések annak mint egyszemélyi vezetőnek a jogait, és megkísérlik, hogy ebben a kollektíva erejére támaszkodjanak. Ezekben az esetekben a társadalmi szervezetek, köztük a szakszervezetek határozottan támogatják az igazgatót a rossz lelkiismeretű dolgozókkal, a naplopókkal és a harácsolókkal vívott harcában, és felhasználják a kollektíva erejét az elmaradott elemek nevelésére. Ugyanakkor vannak ellenkező típusú esetek is, amikor egyes elbizakodott és a tömegektől elszakadt adminisztrátorok semmibe veszik a dolgozók érdekeit, ellenállnak az új, a progresszív bevezetésének, üldözik azokat, akik tevékenységüket bírálják stb. Az ilyen helyzetben radikálisan megváltozik a társadalmi szervezetek szerepe. Mindenekelőtt arra törekednek, hogy a helyszínen leküzdjék ezeket a hiányosságokat, megvédjék a dolgozók jogait és érdekeit és megtisztítsák az utat a szovjet demokrácia továbbfejlődése és a termelés növekedése előtt. Ha ezek az intézkedések nem érik el céljukat, akkor a társadalmi szervezetek a felsőbb szervekhez fordulnak, nem egyszer azzal a kéréssel, hogy váltsák le a nem megfelelő vezetőt.

A munkások és az alkalmazottak részvételének formái a termelés irányításában sokoldalúak: a vállalat, a részleg, a brigád és a tenyésztelep kollektívájának általános értekezlete; az aktiva, a termelés élénjáróinak, az ésszerűsítőknak az értekezletei; műszaki és gazdasági konferenciák, termelési és kulturális-szociális bizottság, a társadalmi ellenőrzés különféle szervezetei, faliújságok, villámújság (bojevije lisztki) stb.

Ezek között a legfontosabb helyet a termelési értekezletek foglalják el, amelyeken általában résztvesznek a vállalat összes dolgozói. Az általános értekezlettől eltérően, ahol különféle politikai, társadalmi és gazdasági kérdéseket vitatnak meg, a termelési értekezleteken a vállalat termelési tevékenységének a legfontosabb kérdéseit vitatják meg: az éves termelési-pénzügyi tervet, egyes munkaidőszakok feladatait, a terv teljesítésének menetét stb. A termelési értekezletet a szakszervezetek hívják össze az ügyintézőséggel való megegyezés alapján. Az értekezlet előadója rendszerint a vállalat vezetője, a társelőadó pedig az üzemi bizottság képviselője. Az értekezletek a bírálat és az önbírálat szellemében zajlanak le, amely a szovjet társadalom fejlődésének hajtóereje. A munkások és az alkalmazottak bátran rámutatnak a vezetők és az egyszerű dolgozók munkájának hiányosságaira, felhívják a figyelmet a kihasználatlan termelési tartalékokra, gyakorlati javaslatokat tesznek. Az ügyintézőség köteles ezeket a javaslatokat figyelembe venni munkájában és a legközelebbi termelési értekezleten beszámolni, hogy mit tett ezek megvalósításáért.

A szakszervezetek aktívan résztvesznek a normarendezésben, ellenőrzik a bérkategóriák, a munkabérek, valamint a munkásokkal és az alkalmazottakkal való elszámolások helyességét, figyelemmel kísérik a balesetvédelmi berendezéseket stb.

Az igazgatóság és az üzemi bizottság minden évben kollektív szerződést köt. Ezen szerződések fő célja: biztosítani a terv teljesítését és túl teljesítését, tökéletesíteni a termelési kultúrát, növelni a gazdasági vezetők és a szakszervezeti szervek felelősségét a munkások és az alkalmazottak anyagi helyzetéért, szociális és kulturális ellátottságáért.

★

A legutóbbi években a Kommunista Párt és a szovjet kormány egy sor, a mezőgazdaság irányítása demokratizmusának kiszélesítésére irányuló, valamint a mezőgazdaság fellendítésére vonatkozó gazdasági és szervezeti intézkedést hajtott végre. 1953-tól kezdve néhányszor emelték az állam által a kolhozoktól és a kolhozparasztoktól begyűjtött mezőgazdasági termékek begyűjtési és felvásárlási árát, csökkentették a kötelező begyűjtés normáit és a gép- és traktorállomások munkájáért járó természetbeni díjat, 1958-tól teljesen megszűnik a kolhozparasztok mezőgazdasági termékeinek kötelező állami beadása,* 40%-ra csökkentették a kolhozparasztok háztáji gazdaságára kirótt mezőgazdasági adót, hatalmas munkát fejtettek ki a szűz- és parlagon heverő földek felhasználásáért, a kolhozokba, a szovhozokba és a gép- és traktorállomásokra az agronómusok, az állattenyésztő szakemberek, a mérnökök és a szervezők, gazdasági és más szakemberek százazreit küldték, a traktorok százazreit és más gépek és eszközök sokaságát irányították a mezőgazdaságba stb.

Mindez megerősítette az anyagi-műszaki bázist, megjavította a termelés szervezését, növelte a dolgozók anyagi érdekelttségét a mezőgazdaság további fellendítésében.

Ezeknek az intézkedéseknek az életben történő megvalósítása már meghozta első eredményeit. 1956-ra 1953-hoz képest a mezőgazdasági kultúrák vetésterülete országosan 24%-kal nőtt, a betakarított gabona mennyisége 55%-kal, a napraforgóé 51%-kal, a cukorrépáé 45%-kal, a lené (a rostlené) 219%-kal emelkedett. Jelentősen megnőtt az állatállomány és az állati termékek termelése. Az állatállomány a kolhozparasztok háztáji gazdaságában, nem számolva a nyulakat, a baromfit és a méheket, mintegy 16 millió darabbal növekedett.

A kolhozok oszthatatlan alapja ugyanezen évek alatt 42%-kal, pénzjövedelmük pedig 91%-kal emelkedett. A kolhozparasztok reáljövedelme 1951-től 1956-ig 68%-kal emelkedett. A mezőgazdasági lakosságnak a takarékpénztárakban elhelyezett betétjei ugyanezen évek alatt több mint öt és félszeresére nőttek.

A kolhozparasztok anyagi jólétének emelkedése ugyancsak látható a következő adatokból. Ha a kolhozparaszt-család egy tagjának 1940. évi fogyasztását 100-nak vesszük, akkor a fogyasztás 1956-ban így alakul: gabonafélék: 99,8, burgonya: 140, zöldség- és dinnyefélék: 124, hús és szalonna: 163, hal és halfélék: 224, tej és tejtermékek: 148, tojás: 210, cukor: 438, cukrászsütemények: 252.

A mezőgazdaság elért eredményei és továbbfejlődésének kedvező távlatai lehetőséget adtak rá, hogy államilag hatalmas feladatot tűzzenek ki elé: a következő években utolérni az Amerikai Egyesült Államokat az egy főre jutó hús-, tej- és vajtermelésben.

* Az egyes kolhozparasztok háztáji gazdaságát és nem a közös gazdaságot terhelő beadásról van szó. A szerk. megjegyzése.

1956-ban ezen termékek egy lakosra jutó termelése kilogrammban kifejezve a következőképpen alakult:

	Szovjetunió	USA
Hús	32,3	102,3
Tej	245	343
Vaj	2,8	3,8

Hogy a Szovjetunió az egy lakosra jutó termelésben utolérje Amerikát, ahhoz

	termelnie kell	1956-ban termelt
Húst és szalonnát (m. t.)	20—21	6,5
Húst és szalonnát 100 hektár mezőgazdasági földterületre (q)	42 tiszta és 67 élősúlyban	13,3
Tejet (m. t.)	70	49,2
Tejet 100 hektár mezőgazdasági földterületre (q)	141	101

Malenkov, Kaganovics és Molotov, valamint a hozzájuk csatlakozó Sepilov pártellenes csoportjának részvevői ezt a feladatot irreálisnak tartották. Ennek a feladatnak a teljesíthetetlenségéről sok papírt írtak tele a kapitalizmus ideológusai. Másként tekintenek erre a Szovjetunió dolgozói. Az SZKP Központi Bizottságának felhívása, hogy a legfontosabb állati termékek egy lakosra jutó termelésében a közeli években utolérjük az USA-t, a szovjet nép hatalmas lelkesedését és új nagy munkalendületét váltotta ki.

Harminc terület, kerület és köztársaság mezőgazdasági dolgozói — számotvetve lehetőségeikkel — kötelezettséget vállaltak, hogy 1960-ban 100 hektár mezőgazdasági területre élősúlyban 69—203 q húst termeljenek, vagyis 2—136 mázsával többet, tejből 240—718 mázsát, vagyis 91—377 mázsával többet, mint amennyi az Egyesült Államok utoléréséhez szükséges.

A kötelezettségek rendkívül nagyok. Az erők maximális megfeszítése és hatalmas anyagi tartalékok mozgósítása szükséges. Körülbelül 2,5—3-szorosra kell növelni a takarmánytermelést, jelentősen növelni kell a dolgozók anyagi érdekeltségét, javítani kell a munkaszervezést, gyorsabban kell bevezetni a tudomány legújabb eredményeit és az élenjáró tapasztalatokat, a gyümölcsöző szocialista munkaversenyt még inkább ki kell terjeszteni.

Sok nehézséget kell leküzdeni. Ez azonban nem új, hanem megszokott dolog. A Szovjetunió munkásainak, parasztjainak és dolgozó értelmiségének nem egyszer kellett ennél nagyobb nehézségeket és súlyosabb körülmények között leküzdenie.

Az a hatalmas munkamozgalom, hogy az USA-t utolérjük a legfontosabb állati termékek egy lakosra jutó termelésében, még csak kezdeti stádiumában van, nem gyűjtötte össze még a lehetséges erőt és nem érte el a lehetséges gyorsaságot. 1957 összehasonlítható időszakában 1956-hoz képest a hústermelés növekedése a következő volt: a belgorodi területen: 40%, a kalinyingrádi területen: 50%, a vlagyimirszkiji területen: 59%, a Tatár és az Észak-Oszet Autonóm Köztársaságban 45%, a sztavropoli kerületben 1,8-szeres, a Belorusz Szövetségi Köztársaságban 1,5-szörös stb. A Szovjetunióban 1957 első 9 hónapja alatt a húsbegyűjtés átlagosan 38%-kal nőtt.

A tejtermelés ugyanebben az időszakban a következőképpen alakult: a Belorusz Szövetségi Köztársaságban: 43%-kal, az Üzbek Szövetségi Köztársaságban: 51%-kal, a Litván Szövetségi Köztársaságban: 76%-kal, a Kirgiz Szövetségi Köztársaságban: 44%-kal, a tulai területen: 47%-kal, a rosztovi területen: 48%-kal stb. nőtt.

Az állati termékek termelése növekedésének elért üteme méltó megünneplése a szovjet nép nagy jelentőségű dátumának, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulójának, és biztosságot nyújt arra nézve, hogy az USA utolérésének feladatát az egy lakosra jutó hústermelésben 1960—61-re, tejtermelésben 1958 közepére, vajtermelésben pedig 1957-re teljesítjük.

Annak a feladatnak a megoldása, hogy az USA-t utolérjük az egy lakosra jutó hús-, tej- és vajtermelésben, nagy hozzájárulás lesz az ország élelmiszerbőségének megteremtéséhez és jelentősen emeli a szovjet nép anyagi jólétének színvonalát.

A szocialista országok gazdasági együttműködésének kérdései*

Korunk nemzetközi életének legdöntőbb jellegzetessége, hogy a szocializmus túlnőtt egy ország keretein, világrendszerre vált és a kapitalizmus erői nem bizonyultak elegendőnek e világtörténelmi jelentőségű előretörés megakadályozására. A Szovjetunió külpolitikájának alapelve mindenkor a különböző társadalmi rendszerű államok békés egyrészmellettelésének lenini elve volt és marad a jövőben is. A béke megőrzésének lehetőségei — az imperialisták különböző mesterkedései, a hidegháború fokozására irányuló törekvések ellenére — a szocialista tábor erősödése, a gyarmati rendszer bomlása, a békeövezet megszületése, a munkásmozgalmak és a békemozgalom fejlődése következtében megnövekedtek: a háború többé nem végzetszerű, nem elkerülhetetlen. A békés egymásmellettélés, a kapcsolatok megjavítása a különböző társadalmi rendszerű országokkal békés versengést, a szocializmus és a kapitalizmus erői között folyó világméretű harc gazdaságpolitikai síkra való átterelődését jelenti.

Ilyen nemzetközi körülmények között, a szocialista országok — elsősorban a Szovjetunió — gazdasági sikereire támaszkodva foglalt állást a XX. kongresszus a fejlett tőkésországok gazdasági túlszárnyalásának kérdésében. „A kongresszus szükségesnek tartja, hogy teljes állhatatossággal folytassuk a harcot azért, hogy békés gazdasági verseny útján, történelmileg igen rövid idő alatt megoldjuk a Szovjetunió előtt álló fő gazdasági feladatot — a szocialista gazdasági rendszer előnyeire támaszkodva az egy főre jutó termelés tekintetében utolérjük és túlszárnyaljuk a legfejlettebb tőkés országokat.”** A legfejlettebb tőkés országok túlszárnyalása az egy főre jutó termelésben nemzetközi politikai és gazdaságpolitikai síkon egyaránt reális feladat, noha a vezető tőkésországokban — ingatag alapjai ellenére — a jó konjunktúra, a verseny, a profitért való hajszája és a fegyverkezés következtében — az egyenlőtlen fejlődés és a rendszerre jellemző más ellentmondások kiéleződése mellett — erőteljes technikai fejlődés tör utat magának az iparban és a mezőgazdaságban.

E világtörténelmi jelentőségű feladat sikeres megoldása nemcsak az egyes szocialista országok nemzeti gazdaságainak tervszerű fejlődését és harmonikus növekedését követeli meg, hanem a nemzetközi munkamegosztásból fakadó előnyök és lehetőségek széles látókörű kiaknázását is

* A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tudományos ülészekén 1957. november 12-én elhangzott előadás alapján.

** Az SZKP XX. kongresszusa. 555. o. Szikra, 1956.

mind a szocialista tábor, mind az egyes országok érdekében. A Szovjetunió számára is előnyt jelent, hogy nincsen egyedül, hanem a szocialista vilárendszer gazdaságilag is legerősebb tagja, vezető ereje. Az egyenjogúság és a kölcsönös segítség szocialista elveire épülő nemzetközi munkamegosztás ugyanis nem egyszerűen az abban résztvevő országok gazdasági potenciáljának szabályos összeadását, mechanikus összegezését, hanem a természeti-gazdasági adottságokban rejlő lehetőségek megsokszorozását jelenti. A tervszerű nemzetközi munkamegosztásból származó lehetőségek mellett előnyt jelent a Szovjetunió számára egyes népi demokratikus országok — elsősorban Csehszlovákia és a Német Demokratikus Köztársaság — legfejlettebb termelési, műszaki tapasztalatainak, tudományos eredményeinek megismerése.

Nyilvánvaló azonban, hogy a szocialista országok gazdasági együttműködéséből a szovjet népgazdaság számára fakadó előnyöket józanul és reálisan kell megítélni. A területileg kisebb, erőforrásaikban korlátozottabb, belső piacukban szűkebb, műszakilag fejletlenebb népi demokratikus országok számára több hasznot és nagyobb előnyt jelent az együttműködés, mint a Szovjetunió számára, amely a világ legnagyobb területű országa, belső piacának felvevő képessége szinte korlátlan és különösen a termelőeszközök termelésében igen magas műszaki színvonalat ért el.

A népi demokratikus országok szempontjából ez az együttműködés teszi lehetővé a szocialista iparosítás megvalósítását, egyidejűleg biztosítva számukra az ipari termelés legfontosabb alap- és nyersanyagait, valamint fejlődő iparuk számára a nélkülözhetetlen felvevő piacot. A Szovjetunió mint a szocialista tábor gazdaságilag legerősebb tagja ugyanakkor kedvező feltételű hitelek egész sorával segítette a népi demokratikus országok ipari és mezőgazdasági fejlődése szempontjából döntő jelentőségű beruházások gyors megvalósítását, illetve népgazdasági egyensúlyuk helyreállítását. N. Sz. Hruscsov, a Központi Bizottság első titkára az SZKP XX. kongresszusán elhangzott beszámolójában elmondotta, hogy a Szovjetunió jelenlegi szerződéseinek alapján 391 vállalat és több mint 90 külön üzemrészleg és más létesítmény építésében nyújt segítséget a népi demokratikus országoknak. Ugyanakkor a Szovjetunió 21 milliárd rubel (5 milliárd 250 millió dollár) összegű hosszúlejáratú hitelt nyújtott a népi demokratikus országoknak.*

A nemzetközi munkamegosztás sokoldalú fejlesztésében hatalmas előnyök rejlenek a népi demokratikus országok számára. A szocialista országok közössége, védelmi potenciálja és biztonsága ugyanis az egész tábor ipari hatalmára támaszkodik, és így nincs szükség arra, hogy minden egyes szocialista ország — anyagi erejét meghaladó módon — a nehézipar valamennyi ágát fejlessze. A nehéziparban megvalósuló munkamegosztás lehetővé teszi a természeti-gazdasági adottságok jobb kiaknázását, valamint az e téren felszabaduló anyagi erők átcsoportosítását a mezőgazdaságba, a könnyűiparba és a lakosság életszínvonalát közvetlenül befolyásoló más ágazatokba (egészségügy, lakásépítés stb.).

A KGST 1949 januárjában történt megalakítása óta kiemelkedő szerepet játszik a szocialista országok gazdasági együttműködésének meg-

* Az SZKP XX. kongresszusa 14. o. Szikra, 1956.

szervezésében és irányításában. A népi demokratikus országok gazdasági fejlődése, a szocialista iparosítás megvalósítása, az új technika alkalmazása, a műszaki és tudományos tapasztalatok széleskörű cseréje, az ipari specializáció, a munkamegosztás organikus fejlődése elválaszthatatlan a KGST úttörő tevékenységétől.

A KGST-ban résztvevő országok teljes egyenjogúságát deklaratív formában juttatja kifejezésre az alapítóokmányban is megörökített alapelv, hogy a Tanács csak az érdekelt országok hozzájárulása esetén hoz határozatot. Az egyhangúság elve — amely a szuverén államok közötti gazdasági együttműködés egyetlen lehetséges formája — gyümölcsözőnek bizonyult a gyakorlatban is, mert elősegítette, hogy a Tanács elsősorban azokkal a kérdésekkel foglalkozzék, amelyeket az idő és a fejlődés megérlelt, és döntéseiben messzemenően figyelembe vegye az egyes országok sajátos helyzetét.

A KGST munkájával, a szocialista országok között megvalósult gazdasági együttműködés kérdéseivel és távlataival a magyar tudományos közvéleménynek is intenzíven kell foglalkozni. A nemzetközi munkamegosztás, a koordináció olyan fázisba érkezett — különösen a távlati tervezés fejlődésével kapcsolatban —, amikor helyes döntések és reális elhatározások csak a tudomány segítségével alakulhatnak ki. Különösen nagy feladatok megoldása áll közgazdaságtudományunk előtt, hiszen a termelés és a műszaki fejlődés legfontosabb kérdéseiben az alapvető közgazdasági összefüggések helyes felismerése nélkül nem lehet stabil, jól megalapozott eredményeket elérni.

A tudománynak kell világosságot teremtenie a gazdasági, sőt a népi-nemzeti közvéleményben is a szocialista országok gazdasági együttműködésének értékelésében. Az elmúlt években a szektás gyanakvás, egyes vezetőknek a tömegektől történt elszakadása, az állami és gazdaságvezetési tapasztalatok elégtelensége, a statisztikai adatok publikálatlan volta a misztériumok és titkok világába száműzött olyan kérdéseket, amelyekről a népi közvélemény előtt teljes nyíltsággal kell szólni.

A gazdasági együttműködés szakszerű, sokoldalú, szuperlativuszoktól mentes ismertetése fontos eszköze a helyes közgazdasági és népi-nemzeti közvélemény kialakításának, valamint a reakciós rágalmak megcáfolásának.

A szocialista országok gazdasági együttműködése a termelési viszonyokon, az egyes országok gazdaságának szocialista jellegén alapszik.

A termelési viszonyok szocialista jellegén nyugvó együttműködés sokoldalúvá tételét és kiszélesítését elősegítik a földrajzi tényezők (amelyek a nemzeti és nemzetközi méretekben megvalósuló munkamegosztás egyik faktorát jelentik és objektív valóságot képviselnek a szocializmusban is), valamint a termelőerők („a termelés legmozgékonyabb és legforradalmibb erői”*) rendkívül gyors fejlődése révén kialakuló integrációs lehetőségek.

Az említett három tényező nem független egymástól, nincsenek olyan kérdések, amelyek kizárólag egyik vagy kizárólag a másik tényező mérlegelésével dönthetők el. Az összes tényezőket, azok egymásra kifejtett hatását és együttes, egyidejű jelenlétük által megsokszorozott le-

* Sztálin kifejezése. Lásd: A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban. 52. o. Szikra, 1952.

hetőségeket kell minden kérdés kapcsán értékelni — noha a szocialista elvek elsődleges és meghatározó jellegűek.

Az egyes tényezők súlyának és jelentőségének megismeréséhez a gyakorlatban kialakult módszerek és elvek helyes elemzéséhez azonban minden faktoral mint önmagában álló és létező elvvel is foglalkoznunk kell.

A termelési viszonyok szocialista jellege

A szocialista termelési viszonyok nemcsak egy-egy ország határain belül követelik meg a munka társadalmi méretekben való tervszerű megszervezését, hanem nemzetközi méretekben is. A szocialista országok az anarchikus, az ingadozás és bizonytalanság jegyében kialakuló, a feloldhatatlan feszültség és ellentmondások szövevényében vibráló piaci kapcsolatok helyett a nemzetközi munkamegosztás állandóbb, stabilabb, messzeteintőbb formáit keresik.

A külkereskedelem egyes népi demokratikus országok — így hazánk életében is — rendkívül nagy szerepet játszik. Az export értéke a nemzeti jövedelem, illetve a társadalmi termék értékéhez viszonyítva 22—25%. „A külkereskedelem részesedése a nemzeti jövedelemben” — amint azt nem egészen szabatosan mondani szokták — az exportot és importot összeadva 41—43%. Hasonló a helyzet más népi demokratikus országokban, így Csehszlovákiában és az NDK-ban is.

A külkereskedelemnek a népi demokratikus országok életében kialakult kiemelkedő jelentősége alátámasztja azt a megállapítást, hogy biztos felvevő piacok, megfelelő nemzetközi munkamegosztás, hosszúlejárátú szerződésekben rögzített nyersanyagellátás és több évre szóló megállapodások nélkül a népi demokratikus országok nem képesek kielégítő határfokkal tervgazdálkodást folytatni.

A Tanácsban tömörült országok szocialista jellege ugyanakkor lehetővé teszi a gazdasági kapcsolatoknak a versengés és a gyengének az erősebb által történt elnyomása helyett, a kölcsönös segítség és a szolidaritás elveire való felépítését. A Szovjetunió, amely ipari össztermelését tekintve világviszonylatban a második helyet foglalja el, hitelekkel, előnyös feltételű nyersanyag- és mezőgazdaságitermék-szállításokkal, valamint ipari berendezések és létesítmények biztosításával segíti a népi demokratikus országok iparosítását. A történelemben eddig még nem volt példa arra, hogy egy iparilag erősen fejlett nagyhatalom előmozdította volna más országok iparosítását. A legerősebb tőkés hatalmak mindenkor akadályozták és ma is akadályozzák a régi gyarmati, félgymati országok iparosítási törekvéseinek megvalósítását.

A természeti adottságok tervszerű, optimális kiaknázása, a tudomány és a technika vívmányainak felhasználása, a termelőerők elosztása nem valósulhat meg olyan mértékben politikailag és gazdaságilag független országok esetében, mint egy országon belül. Minden állam bizonyos értelemben politikai és gazdasági egység, hosszú történelmi fejlődés eredménye, az egyes országok között igen jelentős műszaki-termelési színvonalkülönbségek és aránytalanságok állnak fenn, minden ország saját határain belül gondoskodik a munkaerő elhelyezéséről. A nacionalizmust felváltó és a független nemzetek létét mélyszégesen tisztelő pro-

letár internacionalizmus szelleme, a tervszerűség a gazdaságpolitikában, a magasszínvonalú koordináció a tervezésben és a termelésben biztosítékai annak, hogy az együttműködésben rejlő hatalmas tartalékot a szocialista világ népei javára tudjuk kiaknázni.

A regionális tényező

A kelet-közép-európai régió politikai és gazdasági problémái évtizedek óta foglalkoztatták az európai és a világközvéleményt. Ezeket az országokat egymásra utalta és utalja történelmi múltjuk, földrajzi közelségük, egymást kiegészítő nyersanyagforrásaik, közös szárazföldi és vízi útvonalaik, valamint nemzetgazdaságuk hasonló szerkezete. Haladó gazdaságpolitikusok helyesen látták, hogy e vidék iparosításának szükségessége és feltételei történelmileg megértek, az életszínvonal növelése, a mezőgazdaság termelékenységének fejlesztése nem képzelhető el más módon.

A kelet-közép-európai országok közötti gazdasági kapcsolatok a két világháború között az uralkodó osztályok féktelen nacionalizmusa, a nyugati hatalmak és a fasiszta Németország divide et impera politikája következtében meggyengültek, és sem az iparosítás, sem a természeti-gazdasági adottságok jobb kihasználásához szükséges együttműködés nem valósult meg.

A második világháború befejezése után a kelet-közép-európai régióban is történelmi jelentőségű változások formálódtak ki. Ezek a változások alapvetően megváltoztatták Kelet-Európa közgazdasági értékét és adottságait a világtermelésben és a világ gazdaságban.

A Szovjetunió, amely a háborút követő területi változások nyomán kiterjesztette szomszédságát ezekkel az országokkal, 1945 óta segítette őket gazdaságuk helyreállításában, és egyre nagyobb szerepet játszott e régió külkereskedelmi forgalmában is.

A proletárhatalom teljes megszilárdulása után a népi demokratikus országok hozzáfogtak a történelmileg megérett iparosítási program megvalósításához. Ez az iparosítási politika azonban csak szocialista alapon, olyan iparilag fejlett, korlátlan erőforrásokkal rendelkező, szocialista nagyhatalom segítségével valósulhat meg, amely a gazdaság, a tudomány és a technika minden ágazatában internacionalista kötelességének érezte e törekvések támogatását.

A regionális tényezők értékelése során felmerül az a kérdés, hogy a gazdasági együttműködésben résztvevő országok erőforrásai, jelenlegi gazdasági struktúrája milyen értelemben egészítik ki egymást?

E kérdés helyes megválaszolásához újólágnal utalni kell arra, hogy a több mint 22 millió négyzetkilométer területű Szovjetunió önmagában is teljes, hatalmas erőforrásokkal, óriási belső piaccal rendelkező gazdaság.

A közgazdasági irodalomban több ország szervezett gazdasági együttműködése esetén komplementer és kompetitív gazdaságokat különböztetünk meg. Komplementer gazdaságokról akkor beszélünk, ha a szervezett együttműködésben résztvevő egyik ország túlnyomóan ipari, a másik túlnyomóan mezőgazdasági jellegű (például Ausztria—Magyarország vagy Belgium és Hollandia a háború végén).

A történelmi tapasztalat és a kérdés sokoldalú közgazdasági értékelése arra a következtetésre vezet, hogy a gazdasági egységen belüli komplementer munkamegosztás sok tekintetben kezdetleges jellegű, nem felel meg a modern gazdasági fejlődés differenciáltságának, a túlnyomóan agrár jellegű országot fejlődésében visszaveti, az ipari ország számára pedig az agrár lakosság szegény voltánál fogva nem biztosít megfelelő piacot. Közismert az is, hogy az ilyen jellegű gazdasági egységekben — tőkés viszonyok között — súlyos nemzeti ellentétek formáját öltő gazdasági harc folyik, mert az agrárország iparosodni akar, az ipari ország pedig igyekszik ezt a folyamatot meggátolni.

Kompetitív gazdaságokról abban az esetben beszélünk, ha a gazdasági egységen belül hasonló gazdasági struktúrájú és hasonló gazdaságpolitikát követő országok tömörülnek. Első pillanatra talán paradox megállapításnak hat, hogy a hasonló gazdasági struktúrával rendelkező (pl. ipari vagy iparosodó) országok között a munkamegosztásnak sokkal több és szélesebb lehetősége van, mint a különböző gazdasági szerkezetű országok között. Két ipari ország, amely természeti-gazdasági adottságai figyelembevételével megállapodik az ipari specializáció és profilizás kérdéseiben, jelentősen olcsóbbíthatja termelését és a magasabb életszínvonal következtében piacot is biztosít termékei számára.

A szocialista országok gazdaságpolitikájának egyik alapelve a szocialista iparosítás; ebből következik, hogy gazdasági struktúrájuk közeledik egymáshoz a termelőerők jellege és színvonala tekintetében. Ugyanakkor a tervszerű együttműködés révén megvalósul a differenciálódás és a munkamegosztás.

Az előadottak nyomán világos, hogy a kelet-közép-európai országok gazdasága nem komplementer, hanem kompetitív értelemben egészíti ki egymást, amit szerencsés körülménynek kell minősítenünk.*

Szocialista viszonyok között természetesen az együttműködő gazdaságok komplementer jellege sem vezet gazdasági harcokra, nemzeti ellentétekre, az agrárország kizsákmányolására, amint azt a Szovjetunió és a Mongol Népköztársaság vagy az iparilag fejlett népi demokratikus országok és az Albán Népköztársaság gazdasági kapcsolatai meggyőzően bizonyítják, de a magas fejlettségű, sokoldalú nemzeti gazdaságok között szélesebb és mélyebb munkamegosztást lehet megvalósítani.

Lássunk most röviden néhány olyan példát, amelyek érthetőbbé teszik a regionális tényezők jelentőségét.

A villamosenergia-gazdálkodásban megvalósítottuk és továbbfejlesztjük a csúcshasználati idők kiegyenlítését, a hálózatok összekötését, a határmenti területek kölcsönös ellátását a gazdaságosság szempontjainak megfelelően. Lehetővé válik a közös vízienergiák, elsősorban a Duna komplex hasznosítása az energiatermelésben és az öntözésben egyaránt.

Nagy előnyt jelent minden ország számára a szállítási távolságok és ennek következtében a szállítmányozással kapcsolatos devizakiadások csökkentése.

A magyar gazdasági élet egyik legnagyobb problémája az energiaszegénység, illetve a magas energiaköltség, amely jelentősen megdrágítja

* Komplementer és kompetitív kifejezések a polgári közgazdaságtudomány szakkifejezései. A szocialista gazdaságtudománynak ezekre a fogalmakra még nincsen saját terminus technicus. Kompetitív gazdaságon a szerzők nemcsak hasonló struktúrát, hanem magas fejlettséget, sokoldalúságot és differenciáltságot is értenek.

az alumínium- és az acélgyártást. A magyar bányász a mostoha geológiai viszonyok következtében naponta — kőszénre átszámítva — 0,6 t, a lengyel bányász ugyanennyi idő alatt 1,8 t kőszént termel. Az adott körülmények között előnyösebb és gazdaságosabb számunkra nagy mennyiségű lengyel szén importja. Lengyelország anyagi erőforrásaiból azonban ez idő szerint nem jut olyan nagyarányú beruházásokra, amelyeket a népi demokratikus országok jobb szénellátásához szükséges termelésnövelés megkövetel.

Ezért célszerű, hogy a jelentős mennyiségű lengyel szenet importáló országok — így Magyarország is — hozzájáruljanak a lengyel szénbányászat fejlesztéséhez.* Az ily módon biztosítható nagyobb mennyiségű és jobb minőségű lengyel importszénnel számos áru termelését olcsóbbítani tudnánk.

Alumíniumgyártásunk gazdaságossága és versenyképessége érdekében célszerű vízierőműben termelt villamos energiát importálni a környező országokból, s ennek fejében esetleg hozzájárulni az erőművek építéséhez.

E néhány példa is meggyőzően bizonyítja, hogy a regionális tényezőkből fakadó előnyök kétoldalú és sokoldalú megállapodások útján erőteljesen fejleszthetők.

*Az integráció elve***

Engels Dühringgel folytatott vitájában ír arról, hogy azok a forradalmi elemek, amelyek a munkamegosztás régi módjának és az egész termelésnek az átalakítására hivatottak, csírájukban már a modern nagyipar termelési körülményeiben jelen vannak, azonban a tőkés termelési mód hátráltatja kibontakozásukat. Egészítsük ki e megállapítást azzal, hogy napjainkban a kemény harcokban győzedelmeskedő új mód a modern technika és a műszaki tudományok együtthatalmára szinte születése pillanatában már elavul, régi móddá válik, mert mögötte az emberi munka termelékenységéből fakadó új elemek a munkamegosztás újabb módjának megvalósítását követelik.

Az az ipar, amelyet mi ma modernnek nevezünk, s amely mechanizált agyműködésével és a specializált sorozattermelés hallatlan fokozásával sajátosan elüt minden korábbi ipari termelőszervezettől, olyan mé-

* Jelenleg félmillió tonna lengyel szenet importálunk. A lengyel szénbányászat fejlesztéséhez való hozzájárulás esetén ezt — a szerzők véleménye szerint — 1,5–2 millió tonnára lehet növelni.

Az import nagyságrendje első pillantásra is nyilvánvalóvá teszi, hogy a hazai szénbányászatot, saját szénbázisunkat józan módon tovább kell fejleszteni.

** Az integráció ugyancsak a polgári közgazdaságtudományban kialakult terminus technicus. A különböző szerzők nemzeti és nemzetközi mértékben megvalósuló integrációs folyamatokról beszélnek.

A technikai haladás társadalmi-gazdasági következményei — a gyökeres tartalmi különbségek ellenére — végső fokon egy irányba mutatnak a különböző társadalmi berendezkedésű országokban. E probléma részletes kifejtésével Friss István foglalkozott „A technikai haladás társadalmi-gazdasági következményei” címen a Közgazdasági Szemle 1956. november-decemberi számában megjelent tanulmányában.

Tanulmányunkban integrációról abban az értelemben beszélünk, hogy a technikai fejlődés szükségessé teszi, hogy a gazdálkodást nagy területen szervezzük meg, a rendelkezésre álló erőforrásokat közösen vegyük számba és azok kiaknázásában egymásnak kölcsönös segítséget nyújtsunk, működünk együtt a fő termelési profilok kialakításában és kövessünk el mindent — anélkül, hogy más kapcsolatok elől elzárkóznánk — az együttműködésben résztvevő országok közötti külkereskedelem növelésére. Ennek alapján nyilvánvaló, hogy ez az „integráció” népgazdaságaink egybehangolását, közös tervszerű fejlesztését jelenti. E körülírás elkerülése végett, megfelelő terminus technicus hiányában beszélünk „integrációról”.

retű erőforrásokat és olyan piacot igényel, amelyek általában nem férnek bele a nemzeti államok szűkre szabott határaiba, s ha nem képes a világot meghódítani, úgy legalább kontinensekre, száz milliók keresletére éhes. E piacprobléma mögött a tőke szerves összetételének olyan mértékű fokozása rejlik, amely — általában — csak állandó szinten fenntartott tömegtermelés, magasfokú kapacitáskihasználás mellett biztosít profitot. A legnagyobb monopóliumokban összpontosult tőke egy csapásra, egyetlen napon akarja megnyerni a maga marne-i csatáját, intézményesen akar szabad piacot biztosítani magának — miközben minden nagy műgonddal felépített intézményét aláassa a monopóliumok egymás közti harca és a fellendülés előbb-utóbb bekövetkező, már most is fenyegető vége.

A kapitalizmusban a nemzeti államhatárokat szétfeszítő integrációs folyamat, a munkamegosztás régi módjának megdöntésére törő forradalmi elemek tömérdek ellentmondást szülően, a tőkés termelési módban rejlő gátak leküzdésével vágnak utat maguknak. E harc döntő területei az elektronika és az automatizálás, a műanyagvegyészet és az atomerő energiaforrásként történő alkalmazása. Kihatásai érvényesülnek a tőkekoncentráció új jelenségeiben, a kapitalista állam új feladatkörében, amely gyökeresen szakít az „laissez faire” elavult szemléletével, maga létesít új iparágakat, újfajta kutató- és oktatóintézményeket, új települési központokat, és érvényesülnek az imperiaizmus legérzékenyebb pontján: a hadseregszervezetben és a haditechnikában is.

Mindezekben a területeken harc folyik a kapitalista állam hagyományos formája és az új ipari technikához fűződő nagy egységek követelménye között. Harc folyik a fejlett tőkés országok egyes csoportjai között, amelyek mindegyike mások kifosztására akarja felhasználni az integráció nyújtotta erőttöbbletet, harc folyik a fejlett és az elmaradott tőkésországok között. Harc folyik a munkásosztály és a kizsákmányolók között, hiszen az integráció nem is titkolt célja a szociális viszonyok kiegyenlítődének ürügyén a fellendülés során kivívott eredmények elorzása, a munkásosztály életszínvonalának a legalacsonyabb szinten történő nivellálása. E harc közepette az integráció egyes formái már kialakultak, mások alakulnak. Jóllehet a folyamat nem halad egyenletesen, hatására egyre nagyobb egységek születnek a világpiacon. Stabilitásukat a fellendülésnek köszönhetik; már részleges válságok is töréseket idéznek elő megállapodásaik falán; nagyobb terjedelmű, széles kihatású válságoknak aligha tudnak ellenállni.

A modern technika alkalmazásában rejlő erők a szocialista országok népgazdaságában is az integráció, a nagy gazdasági egységek kialakítása irányában hatnak.* Ahhoz, hogy az új technika gazdaságosan legyen alkalmazható, a szocializmusban is új módon kell gazdálkodni, új módon kell gondolkozni. Tervgazdálkodásunk bevezetésekor nagy feladatot jelentett közgazdászaink számára, hogy minden problémát országos szinten kellett szemügyre venni és megoldani. Ma országos problémáinkkal csak úgy tudunk megbirkózni, ha a szocialista világ nemzetközi méreteiben és perspektíváiban gondolkodunk. Egészséges gazda-

* A termelőerők ugyanis a termelési viszonyok előtt járnak a szocializmusban is.

sági dinamikát, az emberi munka termelékenységének ma már teljesen reális kibontakozását szűk nemzeti határok között nem lehet elképzelni.

A szocialista országok társadalmi rendszere termékeny talaj a modern nagyipari termelésben jelenlevő forradalmi elemek, a munkamegosztás új módja kibontakozásának, s a KGST-ban a legalkalmasabb, leghivatottabb szervet alkották meg erre a célra. A munkamegosztás új módja a Tanácshoz tartozó országokon belül lépcsőzetesen haladva, fokozatosan valósul meg. Nem tagadható azonban, hogy az integráció — szívesebben nevezzük ezt a fogalmat népgazdaságaink egybehangelésének, közös tervszerű fejlesztésének — a Tanácshoz tartozó országoknál is gyakran káros szemléletbe ütközött; harcot kellett folytatni és harcolni kell ma is a burzsoá nacionalizmusból fakadó nemzeti elszigetelődés, és egyben a gazdaságpolitikában fellelhető autarkias irányzatok ellen is, amelyek a többi népi demokrácia iránti bizalmatlanságra támaszkodtak. Nem akarunk itt kitérni sem a kisállami autarkia értelmetlenségének bírálatára, sem keletkezésének számos okára, csak megállapítjuk, hogy a szocialista országok népgazdaságának mellőzhetetlen egybehangelését helyenként autarkias gazdaságpolitikai irányzatok gátolták.

A szocialista országok között megvalósuló egybehangelés a természeti-gazdasági adottságok és fejlesztési lehetőségek számbavételén nyugszik; társadalmi alapját az ipari termelés összes fontos termelőeszközeinek társadalmi tulajdona, a mezőgazdaság szocialista szektora, a proletárdiktatúra államának egységes gazdaságvezetése képezi.

Gazdasági egybehangelés ma *helyi feltételekre támaszkodó specializációt jelent a KGST által alkotott nemzetközi keretben*. Integráció, vagyis a mi szóhasználatunk szerint gazdasági egybehangelés, ma és holnap azt jelenti, hogy a KGST közösségének műszaki-termelési színvonalát jelentős részben az határozza meg, milyen mélységben és terjedelemben sikerül a leginkább szakosítást igénylő termelési ágakat specializálni, vagyis egyes országokra koncentrálni, az erőket ezekre a fő területekre összpontosítani, s milyen gazdaságossági színvonalra sikerül emelni a kutatással egybekötött specializációt.

Népgazdaságaink egybehangelése, a nemzetközi szocialista munkamegosztás új módjának megvalósítása a nemzeti érdekek legmagasabb szintű érvényesülését jelenti — ha nem követünk el nagyobb hibákat, ha tiszteletben tartjuk az egyenlőség, szolidaritás és kölcsönös segítség lenini elveit, ha leküzdjük a burzsoá nacionalizmusból fakadó, sokfajta álruhában jelentkező autarkias ellenállást, ha bátran támaszkodunk a tudományos-műszaki fejlődés legújabb eredményeire. Ezen az úton és csak ezen az úton érhetjük el mi és a többi nép a szocialista táboron belül a leggazdaságosabb termelést és annak gyümölcsét: a népi igények mind teljesebb, mind gyorsabb ütemű kielégítését.

A KGST megalakulását és működését elsődlegesen meghatározó szocialista alapelvek mellett azért tárgyaltuk ilyen részletesen a regionális és integrációs tényezőket, mert a szocialista politika erejét bizonyítja, hogy a történelmileg megérett feladatokat a legújabb követelményeknek megfelelően valamennyi érdekelt nép javára képes megoldani.

A szocialista országok gazdasági együttműködését szervező KGST működését — a koordináció formájában, módszereiben és technikájában megvalósult változások és fejlődés alapján — 3 periódusra oszthatjuk.

I. periódus

Az 1949 januárjától 1954-ig terjedő időszak. Ebben a periódusban a szocialista országok közötti gazdasági együttműködés — az első, egyes területekre meghatározott (traktor-, golyóscsapágy-, pamut-) termelési feladatokat kitűző kísérletek után — elsősorban a kétoldalú, legtöbb esetben hosszúlejáratú kereskedelmi szerződések útján, valamint a műszaki-technikai-tudományos tapasztalatok kölcsönös cseréje révén valósult meg.

1949-ben a népi demokratikus országok befejezték a háború által megrongált gazdaságuk helyreállítását. A népgazdaság további fejlesztési irányának és ütemének meghatározása során helyesen kellett kialakítani a fogyasztás és a felhalmozás dinamikáját, valamint az ipari és a mezőgazdasági termelés növekedése közötti arányt.

Az ismert gazdaságpolitikai hibák, valamint a nemzetközi feszültség növekedése következtében a népi demokratikus országok olyan erőteljes módon növelték a felhalmozást, hogy a fogyasztás éveken át stagnált, sőt egyes országokban vissza is esett. Az ipari expanzió viharos üteme, valamint az akkor fellépő autarkiás nézetek megnehezítették az iparosítási politika megalapozását a nemzetközi munkamegosztás oldaláról. Köztudomású viszont, hogy a kis országok életében a nemzetközi munkamegosztásban fellépő zavarok különösen nehéz problémát jelentenek.

Félreértések elkerülése végett hangsúlyozni szeretnénk, hogy az iparosítást elsősorban magának az iparosítási politikát folytató országnak kell megalapoznia a nemzetközi munkamegosztás oldaláról, illetve csak olyan iparfejlesztést szabad megvalósítani, amely a nyersanyagimport és a késztermék-elhelyezés szempontjából egyaránt biztosított.

A legtöbb országban előbb tervemelésre, majd később (1953 körül) gazdaságpolitikai irányváltásra került sor. A gazdasági élet alakulásában bekövetkezett hirtelen, éles fordulatok miatt a gazdasági fejlődés ritmusa lökészerűvé vált, a beruházási ciklus pedig indokolatlan mértékben deformálódott.

Az autarkiás törekvések egyes ipari kapacitások párhuzamos fejlesztését, a gazdaságosság elhanyagolását eredményezték.

A nehézipar minden ágának fejlesztésére irányuló kísérletek ug-rásszerűen megnövelték a keresletet egyes nyersanyagok iránt, s ezáltal nyersanyaghiányt idéztek elő, másrészt egyes gépekből nehezen értékesíthető készleteket eredményeztek. Ezek a készletek nem kielégítő minőségük miatt, illetve a szükséges termelési és értékesítési tapasztalatok, valamint szakemberek hiányában tőkésországokba sem voltak a nemzetközi árucserre egyenértékűségének biztosítása mellett áterrelhetők.

Az autarkiás tendenciák következményeit 1953-tól napjainkig érezzük. A termelési kapacitás helyenként nincs teljesen kihasználva, a

gyárak egyes cikkekből kis szériákat állítanak elő, és így az önköltség magas, az amortizáció pedig lassú.

A hosszúlejáratú szerződésekre alapozott áruforgalom — az említett feszültségek és problémák ellenére — 1953-ig erőteljesen növekedett, az egymás közötti forgalom a KGST-hez tartozó országok összes külkereskedelmi forgalmának 75 százalékát tette ki.

Egészségesen fejlődött a tudományos-műszaki kutató, valamint a haladó termelési tapasztalatok cseréje az egyes országok hasonló iparágai között.

Az első periódusban folyósított szovjet hitelek és beruházási javak jótékony hatással voltak a népi demokratikus országok ipari fejlődésére.

Az első periódus végén már találkozunk azzal a napjainkig problematikus jelenséggel, hogy a népi demokratikus országok egymás közötti forgalma lassabban emelkedik, mint a Szovjetunióval bonyolított forgalmunk.

Ezekben az években az ipari nyersanyagellátás a hosszúlejáratú szerződések révén biztosított, bár nem mindig folyamatos, az ipari expanzió gyorsan halad előre, bár egyes cikkekből nőnek a nehezen értékesíthető készletek, a kapacitások nincsenek mindenkor maradéktalanul kihasználva.

Az időszak végén zavarok jelentkeznek a népi demokratikus országok mezőgazdaságában és a lakosság élelmiszerellátásában. A gabona, a hús, a zsír, és néhány más mezőgazdasági áruféleség hiánycikké válik.

II. periódus

A nemzetközi munkamegosztásban, a külkereskedelmi forgalomban fellelhető hibák, az autarkias tendenciák által okozott zavarok megérlelik azt a belátást, hogy a Tanácshoz tartozó országok gazdasági együttműködését nem lehet kizárólag a hosszú lejáratú kereskedelmi szerződésekre alapozni. Megkezdődik a tervek összehangolása, valamint ágazati bizottságok révén az ipari profilozás, specializáció és kooperáció kérdéseinek átfogó tisztázása. A tervek koordinációja, a különböző népgazdasági ágazatok fejlesztési irányainak szabatos megjelölése, a gépipar legfőbb ágazataiban kialakított specializáció, profilozás és kooperáció szilárdabb alapot nyújtanak a kölcsönös szállítási kötelezettségek helyes meghatározásához. Az a felismerés, hogy a harmonikus nemzetközi munkamegosztást a tervezés és a termelés területén kell kialakítani, új szint és egészséges fejlődést jelentett a KGST munkájában.

A második periódusban megvalósított eredmények mellett negatívumokat is találunk a koordinációt és specializációt szervező munkában:

a) a tervek a voluntarista gazdaságpolitika késői maradványai következtében egyes esetekben túlfeszítettek voltak, így néhány alapvető jelentőségű ipari nyersanyagból súlyos hiány keletkezett. A tervek túlfeszítésével kapcsolatos hibák megelőzése végett meg kell tanul-

nunk, hogy minél nagyobb területre és minél több országra terjed ki valamely gazdasági egység, minél differenciáltabb és specializáltabb az ellátandó gazdaság, annál nagyobb gonddal kell a tartalékokat megtervezni, mert minden fontos alap- vagy nyersanyagban bekövetkező kiesés — tartalékhiány esetén — láncreakciószerűen hullámszerűen végig az egyes országok népgazdaságában;

b) a tervek összehangolása túlságosan széles nomenklatúra alapján valósult meg, így a koordinációs munka szétforgácsolódott és elveszett a részletekben;

c) az ágazati bizottságok — amelyekben egy-egy iparág kiemelkedő szakemberei és specialistái vettek részt — gyakran egyoldalú, kizárólag a termelési-műszaki szempontokra szorítkozó elemzést végeztek és elhanyagolták az alapvető közgazdasági összefüggéseket;

d) a bizottságok helyenként nem vették kellően figyelembe az egyes ajánlások kihatásait a fizetési mérlegre, a beruházásokra, a nemzeti jövedelemre és a felhalmozás arányára;

e) egységes módszerek hiányában nem volt mód a legfőbb műszaki mutatók összehasonlítására. Az egyes országok árviszonyainak indokolatlan eltérése az értéktől lehetetlenné tette, hogy a profilozási bizottságok helyes képet alkossanak az anyagi ráfordítások és az élőmunka költségeinek arányairól, a beruházások hatékonyságáról.

Az árviszonyokkal és az árelvvel kapcsolatos problémák részletes ismertetésére a továbbiak során még visszatérünk.

A második periódusban a régebben követett autarkias törekvések, az előbbieken kifejtett hibák, valamint a nemzetközi helyzet javulása következtében (ami a tőkésországokkal kialakult forgalom erőteljes emelkedését eredményezte) az egymás közötti forgalom nem emelkedett megfelelő módon. Az elért színvonalat is csak a Szovjetunió növekvő nyersanyag-szállításai és késztermék-vásárlásai, valamint az egyes országoknak nyújtott hitelek, a tartozások elengedése vagy prolongálása révén lehetett biztosítani. A népi demokratikus országok egymás közötti forgalmában csökkenés észlelhető (1954 óta jelentős forgalomnövekedést az egymás közötti forgalomban csak Csehszlovákia és az NDK tudtak megvalósítani).

Magyarország forgalma különösen Lengyelországgal, Romániával és Bulgáriával alakult kedvezőtlenül.

Pozitív módon alakult azonban a forgalom az elmúlt esztendőben a Tanácson kívüli népi demokratikus országokkal (az export 9,3, az import 18,8 százalékkal emelkedett).

A KGST-n kívüli szocialista országok közül (Kína, Vietnam, Korea, Mongólia, Jugoszlávia) a Kínai Népköztársaság — amely egyébként megfigyelővel is képviselteti magát a Tanács ülésein — kiemelkedő szerepet játszik a KGST-hez tartozó országok külkereskedelmében. A Szovjetunió és különösen az iparilag fejlett népi demokratikus országok exportjának számottevő része irányul a Kínai Népköztársaságba és importjuk jelentős része származik onnét.

A Tanácshoz tartozó országok fontos feladata a nemzetközi munkamegosztás erősítése érdekében, hogy fokozzák a forgalmat ezekkel az országokkal, amelyek hasonló elvek alapján kereskednek, cserélik

ki műszaki-tudományos tapasztalataikat, mint a Szovjetunió és az európai népi demokratikus országok.

Növekedett a forgalom a tőkésországokkal is (14 százalékkal).

III. periódus

A KGST munkájának alapját a távlati (10—15 éves) népgazdasági tervek (beleértve az áruforgalmi és szállítási terveket is) egyeztetése képezi.

A távlati népgazdasági terveket az egyes ágazatok közgazdaságilag megalapozott, komplex jellegű 10—15 éves terveire kell felépíteni.

Az ágazati fejlesztési terveket csak akkor lehet jól elkészíteni, ha az egyes országok természeti-gazdasági adottságait helyesen mérjük fel, ha a termelés gazdaságosságát tükröző számokat és adatokat összevetjük más országok hasonló adataival, ha erőinket és eszközeinket a legfontosabb ágazatokban koncentrálnak, biztosítjuk a beruházások legnagyobb hatékonyságát.

A Tanácshoz tartozó országok gazdaságának a nemzetközi munkamegosztásba szervesen beilleszkedő harmonikus fejlődése, a nyersanyagokkal való egyenletes ellátás biztosítja mind a KGST-n belüli, mind a KGST országok és a tőkésországok közötti áruforgalom szüntelen növekedését. A távlati tervek kidolgozása és egyeztetése során figyelembe kell venni, hogy a népi demokráciák között található energiahordozókban és nyersanyagokban gazdag és szegény országok; egyes országok műszakilag fejlett, sokoldalú iparral rendelkeznek, más országokban csak néhány évvel ezelőtt kezdődött meg a szocialista iparosítás és egyes termékek minősége még nem éri el a világpiacon színvonalat, jelentős különbségek állnak fenn az egy főre jutó nemzeti jövedelemben, a lakosság fogyasztásában, az életszínvonalban és az egy főre jutó külkereskedelmi forgalomban. A távlati tervek módját adnak az egyes országok termelési színvonalának, fejlődési ütemének, a termelés és a külkereskedelem szerkezetének elmélyült elemzésére és fokozatos átalakítására. A „szűk keresztmetszetek” (fűtőanyag, fémek, energia, gabona stb.) megszüntetése céljából hosszú távú elgondolásokat kell kidolgozni.

A távlati tervezés, az egyes iparágakon belüli specializáció és koordináció parancsolóan előírja a legfontosabb népgazdasági mutatók (nemzeti jövedelem, a termelés gazdaságossága, az ipari és a mezőgazdasági termelékenység, a gépek életkora stb.) összehasonlíthatóságának biztosítását. Egységes módszerek alapján kell értékelni a beruházások hatékonyságát is.

A KGST országok gazdasági helyzetének és fejlődésének gondos elemzése alapján biztosítani kell a legfontosabb mutatószámok összevetetőségét a tőkés országok hasonló indexszámaival.

A harmadik periódusban a koordinációnak a termelésről a távlati tervezésre való átvitele és a gazdasági erőforrások perspektivikus egyeztetése révén differenciáltabbá, többértévűvé vált a két-, több- és sokoldalú együttműködés. Mivel a többoldalú elszámolás rendszere a forgalom növelésének új lehetőségeit tárja fel, az új periódus igen termékenynek, gyümölcsözőnek ígérkezik.

A továbbiak során áttérünk néhány a Tanács különféle bizottságait és a gazdasági szakemberek közvéleményét foglalkoztató aktuális, s különleges kérdés ismertetésére. E problémák ismertetésével és rájuk vonatkozó nézeteink összegezésével hozzá akarunk járulni a kialakuló álláspontok tisztázásához.

Multilaterális kliring- és bankrendszer

A KGST-nek 1957 nyarán Varsóban tartott ülészsaka a berlini ülészsakon kialakult elképzelések és javaslatok figyelembevételével részletes határozatot hozott a már korábban tárgyalt többoldalú kliring létrehozására. A határozat célja a szocialista országok egymásközi forgalmának kiszabadítása azok közül a viszonylag szűk keretek közül, amelyeket a kétoldalú, évi kiegyenlített fizetési mérlegre törekvő megállapodások teremtenek, és lehetőségek teremtése a KGST tagjai közötti kliring-egyenlegek transzferálására. Valóban, ha több év átlagában nézzük forgalmunkat egyes népi demokratikus országokkal, szembeötlő a kiegyenlítetttség mértéke.

Magyarország külkereskedelmi forgalma egyes népi demokratikus országokkal az 1950—1955. években

	Kivitel Mill. Dft	Behozatal Mill. Dft	Egyenleg Mill. Dft	A forgalom százalékában
Lengyelország	2,136	2,054	82	3,9
Csehszlovákia.....	4,333	4,084	249	5,6
NDK.....	2,581	2,462	89	3,5
Románia.....	1,393	1,380	13	0,9

Ez gyakorlatilag annyit jelent, hogy a kisebb volumen határozza meg a forgalom mértékét; hiába állna az egyik vagy másik viszonylatban nagyobb szállítási lehetőség rendelkezésre — az évi mérlegkiegyenlítés elve útját állja a nagyobbarányú bővítésnek.

A varsói határozat itt is nagy előrehaladást jelent, jóllehet megvalósítása még előttünk áll. A határozat létrejöttét kétségtelenül megkönynyította az a körülmény, hogy az 1956. és 1957. év folyamán a KGST államok egymásnak számos esetben nagyösszegű hitelekkel bocsátottak rendelkezésre, ami a Magyar Népköztársaságnak is nyújtott *devizahitelek*től eltekintve, gyakorlatilag a hitelnyújtó ország kivitelének fokozásában és ezzel kapcsolatban a kétoldalú kliringek egyenlegeinek bővülésében jelentkezett. De hozzájárult az új intézmény létrehozásához a KGST munkájának új, magasabb színvonala is, ami a résztvevő szocialista országok gazdasági erőforrásainak összefogásában és fejlesztésében mutatkozott meg. A multilaterális kliring ilyen értelemben kiegészítése és végrehajtási eszköze annak az irányzatnak, amely a termelési feladatok összehangolásából kiindulva továbbhaladt egyes fejlesztési feladatok közös megvalósításán át a gazdasági erőforrások távlati egyeztetése felé.

Látni kell azonban, hogy a multilaterális kliring csak úgy működhet eredményesen, ha megfelelő szervezeti formába öntjük. Vélemé-

nyünk szerint a határozat logikus következményeként létre kell hozni a szocialista országok nemzetközi fizetései bankját mint a többoldalú kliring vezetésének és irányításának központját. Minél bátrabban haladunk előre a gazdasági egybehangolás útján, annál több olyan központi intézményre lesz szükségünk, amely a Tanács vezető szerveinek irányítása alatt biztosítja a kölcsönösen kialakított tervek leghatásosabb végrehajtását, mérlegelve az egyes népgazdaságok sajátos jellegét.

A szocialista államok — elsősorban a Szovjetunió — az utóbbi években jelentősen fejlesztették gazdasági kapcsolataikat a felszabadult, volt gyarmati országokkal. E kapcsolatok politikai jelentősége szinte felmérhetetlen, hiszen utat nyitnak a volt gyarmati országoknak ahhoz, hogy az imperializmus elleni harcban kivívott politikai függetlenségüket gazdaságilag is alátámasszák. A gazdasági kapcsolatok fejlesztése során a történelmileg adott helyzetben győznünk kell a kapitalistákkal szemben a piacokért folyó versenyben is, el kell sajátítanunk mindazokat a különleges ismereteket, amelyeket a többségükben trópusi országok számkra idegen körülményei megkívánnak, alkalmazkodnunk kell sajátos szükségleteikhez. Ezen felül azonban látnunk kell, hogy kapcsolataink a szokványos piaci árukapcsolatokon, sőt a szocialista típusú műszaki segélynyújtáson túlmenően csak akkor lehetnek bensőségesek és gyümölcsözőek, ha figyelembe vesszük ezen országoknak évszázados gyarmati sorsukból adódó, rövid néhány év alatt le nem küzdhető tökeszegénységét. A két világrendszer versenye és harca ezen a téren abban is megnyilvánul, hogy míg a tőkés segélynyújtása imperialista tökekivitel, amely extraprofitot hivatott biztosítani a hitelnyújtónak és busásan megfizetett támogatást a helyi kapitalistáknak, addig a Szovjetunió és a többi szocialista ország segítsége azt célozza, hogy a felszabadult népeket megóvja a kapitalista út nyomorúságától, tehát támogassa őket a tőkés befolyás visszaszorításában és felszámolásában. Ezért a szocialista országok hitel- és segélynyújtása nem tőkésvállalatoknak, hanem az állami szektornak szól, ebből adódóan szükségszerűen koncentrált és nagy objektumokra vonatkozik. Előrelátható, hogy a következő években ezek a feladatok még jelentős mértékben fokozódnak, hiszen sok száz millió ember lakta országokról van szó, amelyeknek a szükségletei rohamos ütemben fognak nőni, mihelyt a beindítás kezdeti nehézségein túljutnak és politikailag megszilárdulnak. Olyan feladatok elé kerül a szocialista tábor, amelyeket csak az erők összefogásával és koordinálásával lehet megoldani mind műszaki (termelési, beruházási) téren, mind a hitelnyújtás tekintetében is. Ez a feladat véleményünk szerint megfelelő szervezetet kíván nemzetközi beruházási trösztök, nemzetközi beruházási bank alakjában. Ezeknek az intézményeknek a szocialista tervgazdaságok fővállalkozói tapasztalataira, valamint a Szovjetunió Goszbankja és a többi szocialista állam beruházási bankja kialakult gyakorlataira kell támaszkodniok. Így lehet összefogni a specializált erőket és hiteleket, amelyekkel az egyes szocialista országok a gazdaságilag kevésbé fejlett, gyarmati vagy félgyarmati sorból felszabadult népek gyorsított ütemű iparosítását segíthetik. Nincs távol az az időpont, amikor éves és távlati terveink szerves részét fogják alkotni azok a munkálatok, amelyek elvégzésére India, Indonézia, Egyiptom vagy valamelyik másik imperialista ellenes ország területén közös erővel vállalkozunk.

Árelv

A KGST munkájának elmélyülése során ismét felmerült a demokratikus országok egymásközti kereskedelmében alkalmazandó árelv kérdése. Kölcsönös szállításaink külkereskedelmünk döntő részét képezik, kapcsolataink árukapcsolatok, amelyek egyben a szocialista országok szolidaritását, együttműködését valósítják meg gazdasági téren. Ebből a kettősségből adódnak azok a keretek, amelyek között áruszállításaink árai mozoghatnak. Az árelv a KGST-ben nem most került először napirendre, de az áruforgalomban lényegében még a Tanács alapítása előtt kialakult árak voltak folyamatosan érvényben, s ezek alapját az első szerződések időpontjában érvényben volt világpiaci árak képezték.

Amikor a második világháborút követő években a népi demokráciák kialakultak, külkereskedelmünk nagyrészt — egyes országok annak többségét — még tőkésországokkal bonyolították le, vagyis kereskedelmünk a tőkés világpiacon uralkodó árarányok alapján folyt. A világpiaci árak alkalmazásának elve a szocialista és a népi demokratikus országok egymással folytatott kereskedelmében az 1947—1949-es években, tehát egyáltalán nem absztrakt, saját termelési és értékesítési viszonyuktól független árak érvényesülését jelentette, hanem *a legnagyobb kedvezmény elvének újfajta,* a tőkés kereskedelem fogalomkörétől elütő, a népi demokratikus országok érdekközösségét kifejező, következetes alkalmazását* a szocialista és népi demokratikus országok egymásközti viszonyában.

A legnagyobb kedvezmény elvét a tőkésországok kereskedelempolitikájában a vámtételek alkalmazására korlátozzák. Tudjuk, hogy ezt a számos szerződésben számos esküvel megfogadott elvet a gyakorlatban a kapitalista érdekkellentétek számtalan esetben áttörték. A szocialista fejlődés útját járó országok egymás közti viszonyában a lehető legszélesebb módon értelmezték a legnagyobb kedvezmény elvét, ha a gyakorlatban ez nem is sikerült mindig maradéktalanul. Mégis, megállapítható, hogy a világpiaci árak eredeti alkalmazása abból a koncepcióból született, amely megengedhetetlennek tartotta, hogy baráti országok magasabb árakat követeljenek egymástól kölcsönös áruszállításaikért, mint amilyeneket a világpiaci verseny körülményei között tőkés piacokon elérnek, vagyis ott, ahol akkor eladásuk 50—60 százaléka lebonyolódott. Ehhez hozzájárult az a megfontolás is, hogy a szocialista gazdálkodás kezdeti stádiumában nem láttuk tisztázottnak az önköltség fogalmát, s nem ismertük fel kellőképpen a külkereskedelem gazdaságosságának jelentőségét.

Mi sem természetesebb, mint az, hogy az alapjában tőkés viszonyok között kialakult árakat nem tekinthettük szentírásnak, és hogy a belföldi és külföldi tőkés vállalatok önköltségszámításait — különösen külkereskedelmi forgalmunkban — a legnagyobb, és tegyük hozzá, jogos bizalmatlansággal kezeltük. Ilyen alapon jutottunk arra az álláspontra, hogy

* „A legnagyobb kedvezmény elve” kifejezést ebben az összefüggésben csak szemléltető szándékkal használjuk, hiszen ismeretes, hogy a szocialista országok kereskedelmi szerződéseiben szereplő „legnagyobb kedvezmény” elvét egymás közötti kapcsolataikban sem értelmezik másképp, mint a tőkésországokkal kötött szerződéseikben. A szocialista országok feltétlenül ragaszkodnak mindenfajta diszkrimináció kizárásához mind saját kereskedelempolitikájukban, mind a velük szerződő felek részéről.

nem a megállapíthatatlan önköltségek képezik az árak alapját, hanem fordítva, az áraknak kell meghatározniok az önköltségeket, az önköltségeknek kell alkalmazkodniok az árakhoz.

A nemzetközi munkamegosztás elvének tudatos alkalmazása a baráti országok árucseréjében kezdettől fogva új elemként, proletárinternacionalista követelményként jelentkezett. Megint nem óhajtjuk azt állítani, mintha ez az elv állandóan és maradéktalanul érvényesült volna, akár csak saját kezdeményezéseinkben és intézkedéseinkben is, de élt, jelen volt, hatott, s hatásának szükségszerűen az árelv háttérbe szorításának irányában kellett érvényesülnie. *Nem az volt a döntő, hogy milyen áron folyik az árucseré, hanem, hogy milyen szerkezetben, milyen összetételben.* Ez egyrészt arra vezetett, hogy az árak megmeregtek, másrészt arra, hogy általánosan elfogadott szabály született, amely mennyiségi és minőségi megállapodás esetén kizárja a szállítás megtagadására feljogosító okok köréből a még le nem zárt árvitát. Ez a szabály világosan mutatta az árak jelentőségének háttérbe szorulását — vagyis azt, hogy a szocialista országok egymásközi áruforgalmában *feltételezik* az egyenlő értéken történő cserét, de ennek ellenőrzésére nem helyeznek különös súlyt.

Az évek folyamán jelentős változások mentek végbe a kezdeti helyzethez képest. A szocialista országok egymásközi árucseréje igen nagy mértékben bővült. Számos árukategóriában kizárólag a demokratikus piacon játszódik le a forgalom, s csak szűkebb keretben találunk olyan árukat, amelyeket országaink mind a tőkés, mind a demokratikus piacokon értékesítenek. Jelentős változások mentek végbe a termelés szerkezetében, fejlettségi fokában, egyes előállított javak értékében is. Végül, nagymértékű eltolódások következtek be a tőkés világ fő árupiacain is. A korábbi évekből nagyjában rögzítetten fennmaradt áraknak tehát kettős fogyatékosága mutatkozott. Először: elszakadtak a tőkés árupiacokon kialakult nemzetközi értéktől; másodsor: teljesen függetlenedtek attól a nemzetközi értéktől is, amely *a tényleges viszonyok alapján de facto kialakult a demokratikus országok piacán, ha népgazdasági szintű számítások hiányában ez az érték számszerűen nem is volt megállapítható.* Mivel pedig ez a helytelen árelv most már a népi demokratikus országok külkereskedelmének túlnyomó részét érintette, külkereskedelmük pedig össztermelésüknek mind nagyobb hányadát ölelte fel — a probléma nagy jelentősége nyilvánvalóvá vált. E felismerést megkönnyítette az a tény, hogy egyes esetekben — méghozzá az összes szocialista országok számára jelentős esetekben — a kialakult árgyakorlat fékező szerepe súlyos következményekkel járt, és erősebbnek bizonyult, mint a helyes megállapodások. A lengyel kőszéntermelés súlyos csökkenését okozta a legfájdalmasabb mértékben éveken át a rögzített árak káros hatását. Nem lehet kétséges, hogy a lengyel kőszéntermelés nem kielégítő fejlődésében egyebek között a helytelen árelv, pontosabban az értéktörvény spontán hatását is felismerhetjük. Ebből a felismerésből született az a határozat, amely már a múlt esztendő folyamán megváltoztatta a demokratikus piacon érvényes szén- és kokszarakat, és azokat hozzáigazította a tőkés szénpiacon kialakult árszínvonalhoz. További következményként a demokratikus országok az 1957. éves nemzetközi áruforgalomban elfogadták és alkalmazták a tőkés világpiaci árszintet.

Vizsgáljuk meg e lépés elvi alapjait és várható kihatását. Az elvi tisztánlátás érdekében tegyük fel, hogy a világpiaci árszínvonal helyes felmérése során kiszűrhetők az átmeneti, spekulációs hatások, s egyéb torzító elemek, vagyis hogy rögzíthetők olyan árak, amelyek tényleg visszatükrözik az áruk nemzetközi értékét.

A világpiaci árelv feladatul szabja az egyes résztvevő országoknak, hogy mindenekelőtt exporttermelésükben elérjék azt a színvonalat, amely megfelel az egyes kiviteli termékek előállításához nemzetközi méretben szükséges munkamennyiségnek, beleértve az amortizációt és a tőkés árképzés minden szokásos elemét. A világpiaci árelv tehát impliciten magában foglalja annak elismerését, hogy a fő áruvilágpiacokon kialakult ár tükrözi az adott műszaki feltételeknek megfelelő gazdaságos munkaráfordítást, és *így mércéje lehet a gazdaságos termelésnek*. Valóban, eddigi közgazdasági munkánk során még nem sikerült kidolgozunk más kielégítő módszert ennek a mérőben új problémának: a gazdaságos termelés mérésének megoldására, figyelembe véve, hogy a gazdaságos termelés fogalmát, szocialista viszonyaink közepette másképp, mint népgazdasági szinten nem alkalmazhatjuk. A vállalati önköltségmérés tökéletlensége nyilvánvaló, hiszen az ipari kooperáció különböző lépcsőfokain mutatkozó problémákat nem veszi és nem is veheti figyelembe, még kevésbé azokat a tényezőket, amelyek kizárólag az állami költségvetésen keresztül érvényesülnek.

A világpiaci árszint alkalmazása kétségtelenül elemi erővel veti fel a külkereskedelem gazdaságosságának problémáját, és ez visszahat egész termelésünk gazdaságosságának mérésére is. Eddig csak a tőkés piacokon történt eladásainknál éreztük közvetlenül az árakon keresztül a fő áru piacokon kialakuló nemzetközi érték és a saját munkaráfordításunk közötti eltéréseket; ez a hatás azonban a kapitalista országokba irányuló árukivitelünk összetétele folytán — csak igen korlátozott volt. Tőkés kivitelünk áruszerkezete ugyanis lényegesen eltér az egész külkereskedelmünkben kialakult arányoktól s még inkább a demokratikus országokba irányuló forgalmunk összetételétől. Az 1955-ös év adatait vizsgálva azt látjuk, hogy a kivitt gépek és műszerek 9,4 százaléka ment a tőkés, 90,6 százaléka a demokratikus piacokra.

Gép- és műszerkivitelünk zöme a demokratikus piac számunkra kedvező árain volt értékesíthető. Bár a kedvezőbb árak előnyösek számunkra, kétségtelen, hogy a nemzetközi érték-kategória egy termelési színvonalunk szempontjából döntő területen nem érvényesülhetett olyan kényszerítő hatással, mint amilyenre szükség lett volna. Az árak nem fejezték ki sem a termékek korszerűségét, sem elavultságát, sőt, megkövesedettségükben olyan helyzetet teremtettek, hogy az elavult, értékesíthetetlené vált gyártmány „jobban feködt” a gyártó vállalatnak, jobb árat hozott, mint a korszerű termék. Gondoljunk csak a dieselesítési program több éves kálváriájára, s ezzel szemben egyik legnagyobb gépgyárunk kedvenc gyártmányára, a lokomobilra, amelytől csak olyan keservesen akar megválni. — A világpiaci árszintre történő átmenet tehát keményen megmarkolja majd mind a magyar, mind a többi népi demokratikus ország termelővállalatait, s arra készíti őket, hogy mozgósítsák összes belső tartalékaikat az árkülönbözetben mutatkozó értékkülönbözet felszámolására. Ezek kétségkívül egészséges, ösztönző, fej-

lesztő hatások. Persze nem vitás, hogy a belső tartalékok feltárása, bármilyen jelentős legyen is ez mind a közvetlen termelés, mind (és talán méginkább) a közvetett, adminisztratív rárakódás területén — az esetek jelentős részében nem lesz elegendő, s a termelési költségeknek a nemzetközi átlagszintre való hozatala, ami egyben majdnem mindig a termék korszerűsítését is jelenti, a *termelés korszerűsítését, vagyis új beruházásokat fog igényelni.*

Ha azonban elfogadjuk a tőkés világpiaci árakat a demokratikus piac számára, úgy szembe kell néznünk az ebből adódó következményekkel is. Fel kell ismernünk, hogy a gazdaságosság mércéjeként szereplő árak teret engedhetnek az értéktörvény spontán hatásainak. Vagy úgy irányítjuk beruházásainkat, hogy a termékegységre jutó tényleges munkaráfordítás, amortizáció stb. a termelés terjedelmének és műszaki színvonalának emelésével megfeleljen a nemzetközi értéknek — ebben az esetben beruházásainkban nem a népgazdaság arányos fejlesztésének elve érvényesülne, hanem kénytelenek lennénk a tőkés gazdaság aránytalanságait követni — vagy ragaszkodunk az arányos fejlesztés elvéhez, s ehhez mértén irányítjuk beruházásainkat, amely esetben permanens ellentmondás alakulhat ki az egyes exportárakra fordított munkamennyiség és azok nemzetközi ára között, az ezzel járó, már ismert fékező hatásokkal. A tőkéspiactól független, autonóm, a szocialista gazdaság sajátos követelményeit és a demokratikus piac munkamegosztását megvalósító tervezés és a világpiaci árelv tartós külkereskedelmi alkalmazása két idegen, egymásba ütköző elem összeházasítását jelentené, ami előbb-utóbb okvetlenül a tervezés eltorzulására vezetne. Nem abban van a veszély, hogy mi népgazdaságunk bármely ágát hajlandók lennénk távlatilag olyan szinten hagyni, amely a nemzetközi értékben kifejezendő munkamennyiségnél többet igényel egy-egy termékegységre, azt sem tételezzük fel, hogy természetes adottságaink ne adnának általában módot a nemzetközi színvonal elérésére — *de a fejlesztés sorrendjét és ütemét nem hagyhatjuk a tőkés gazdaságban spontánul érvényesülő értéktörvény által meghatározatni.*

A fentiekből következik, hogy a világpiaci árelv alkalmazása a szocialista és a népi demokratikus országok egymás közti forgalmában helyes és indokolt minden olyan esetben, amikor a világpiaci ár nagyjában tükrözi a forgalomba kerülő konkrét áru értékét, vagyis amikor az exportáló ország termékegységre jutó munkaráfordítása azonos a nemzetközi színvonallal, vagy annál kedvezőbb. De mivel tudjuk, hogy ez idő szerint számos termelési ágban nem ez a helyzet, s a KGST-ben tömörült szocialista országoknak még hosszabb időre és sok erőfeszítésre van szükségük, amíg utolérják és maguk mögött hagyják a gazdaságilag fejlett tőkés országokat az egy főre jutó termelésben, illetve az egy termékegységre jutó munkaráfordításban, *olyan árrendszert kell a közbeeső időre kidolgozniok, amely megfelel a piacaikon kialakuló nemzetközi értéknek, biztosítja a központi tervezés optimális hatékonyságát és ösztönzi a gazdaságos termelést.* Ennek feltétele, hogy a KGST közigazgatásai megalkossák a gazdaságos termelés népgazdasági szintű mérésének módszerét, s ezzel alkalmas eszközt adjanak a gazdaságvezetés és tervezés kezébe az egyes népgazdaságok és népgazdasági ágak termelési profiljának leggazdaságosabb kialakítására. Olyan mérési módszerre

gondolunk, amely alkalmas a demokratikus piacon forgalomba kerülő áruk értékének egyezményes meghatározására, feltárja, hol szenved sérelmet az arányos fejlődés törvénye, s hol mutatkoznak tehát fejlesztési, javítási teendők a gazdasági tervezés autonóm rendszerén belül. Ezzel ellentétben a világpiaci árelv funkciója az, hogy — a legjobb esetben — kimutassa, hol vannak ellentmondások a tőkés aránytalanságok és saját fejlődési szintünk között, hasson az ellentmondás felszámolásának irányában, ami egyes esetekben hasznos és kívánatos, de a gazdasági tervezés fő célkitűzéseinek ütemével általánosságban nem szinkronizálható.

Néhány más együttműködési probléma

Vannak tudományos-műszaki kérdések, amelyek jelentősége messze túlterjed egy-egy ország határain. Vannak kutatási és geológiai feltárási problémák, amelyeket az illető természeti kincsrel rendelkező ország nem képes megnyugtató módon megoldani.

Ilyen esetben célszerű az adott tudományos-műszaki probléma megoldásához, a szóbanforgó nyersanyagkincs feltárásához több ország egyesített erejét igénybevenni.

Más oldalról megközelítve a kérdést: minden népi demokratikus országban sok kutató-tervezőintézet van. Gyakori eset, hogy kutató-intézetek létesülnek olyan iparágak problémáinak kidolgozására, amelyek az adott országban természeti-gazdasági okokból nem fejleszthetők. A meglévő kutatóintézetek az erők szétforgácsolódása és a nemzetközi termelési-műszaki tapasztalatok elhanyagolása miatt gyakran olyan kérdések kidolgozásán fáradoznak, amelyek nemzetközi vonatkozásban megoldottnak tekinthetők.

Gyakran viszont nem tudunk elegendő tudományos-műszaki erőt és eszközt koncentrálni olyan iparágakba, amelyekben nagy hagyományokkal rendelkezünk, s jövő exportunk elsősorban azon múlik, meg tudjuk-e tartani előnyös helyzetünket. Egy-két ilyen iparágban már-már az iparág holnapját fenyegeti a tudományos kutatómunka stagnálása.

Célszerűnek látszik tehát a *tudományos-kutató erők és erőforrások jobb koncentrációja*, ami egyben a döntő kutatási feladatok helyesebb megoldását jelenti.

Tudományos-kutató intézetek és csoportok összevonását elhatározhatja a KGST államok összessége az összes országokra érvényes erővel, de elhatározhatja két vagy több ország is saját tudományos-kutatói erőinek és berendezéseinek jobb koncentrációja, a gazdaság előtt álló problémák hatékonyabb megoldása érdekében.

A Szovjetunió és a népi demokratikus országok egyezménye az Egyesült Atomkutató Intézet megszervezése tárgyában iskolapéldája az erők messzetekintő, nagyvonalú koncentrálására.

Az erők egyesítése, illetve a feladatok jobb megosztása a kutatómunkában nagy lökést adhatna a tudományos-kutató munkának, s azon keresztül a műszaki fejlődésnek, az ipari specializációnak, a termelés olcsóbbításának.

Lehetnek esetek, amikor az intézetek kifejezett egyesítése valamely okból nem célszerű; ilyenkor a nagyobb kutatási feladatok közös megoldására, tudományos-kutatói munkaközösségek szervezésére, a

munkatervek közös megvitatására és a kutatási eredmények szervezett cseréjének kiterjesztésére kell törekedni.

Végezetül engedjék meg, hogy egy olyan problémát érintsünk, amely logikusan adódik az előbbiekből felvetett kérdésekből, azokból a hatalmas feladatokból, amelyek megoldását a KGST most határozta el, s végül a minden nagy feladatot kísérő nehézségekből — utóbbiakat éppen csak érzékeltettük, felsorolásukat meg nem kíséreltük. A probléma röviden: melyik a legkedvezőbb forma a tanácsbeli országok tervszerű gazdasági egybehangolására — központi tervintézmény, vagy a jelenlegi koordináló szerv. A koordinálás, az egyeztetés fáradságos, időt rabló, sok türelmet igénylő munka, ezért felületes szemlélő számára egyszerűbbnek tűnhet egy olyan központi tervintézmény, legyen az hivatal vagy bizottság, amely határoz, utasít, kötelez. Az ilyen vélekedések azonban mellőzik eddigi tapasztalatainkat, figyelmen kívül hagyják mindenekelőtt a KGST első periódusában tanultakat, amikor egyes, valószínűleg elkerülhető hibák a túlzott centralizáció folytán sokkal szélesebb területen gyűrűztek végig, mint ha tiszteletben tartottuk volna a központi tervezés optimális határait. Módszerek alkalmasságát hatásfokukon, ne pedig a hivatali kényelem szempontjából mérjük! Ma, amikor a Szovjetunióban a XX. kongresszus határozatai szellemében a fejlesztési irányok szilárd központi meghatározottsága mellett óriási méretű decentralizáció folyik, amikor hasonló kezdeményezésnek vagyunk tanúi Csehszlovákiában is, mi sem lenne kevésbé időszerű, mint lemondani a koordináció vitathatatlanul kitartást, türelmet kívánó útjáról. Ez az út a közösen kidolgozott irányok, közösen munkált nagyszabású feladatok, közös célok, egyszersmind a csak helyileg feltárható mérhetetlen tartalékok útja, a felelősségteljes munka és a közös győzelem útja. Az egyeztetés addig szinte megoldhatatlan feladat, amíg ezer és ezer részletre igyekszik kiterjedni, s amíg a részletek nem *közösen és eleve kijelölt fő feladatok* organikus következményei, hanem párhuzamos tervezés szülöttei. A Tanács a távlati tervezés módszerének bevezetésével tulajdonképpen el is döntötte a kérdést: a Tanácsban kell közös meg egyezéssel határozni a távlati fejlesztés irányairól, a fejlesztési tervek fő arányairól és az egyes népgazdaságokra eső specializált feladatokról — a további részletes tervek kidolgozása és végrehajtása az egyes országok dolga.

★

Megállapíthatjuk, hogy a KGST-nek 1949-ben történt megalapítása és megszervezése a szocialista országok életében történelmi jelentőségű elhatározás volt.

Az államok egész sorában megvalósuló, világrendszerre vált szocializmusnak az új történelmi helyzetben meg kellett keresnie a szocialista országok között lehetséges, újszerű politikai és gazdasági kapcsolatok egész rendszerét.

Az államközi és gazdasági kapcsolatok jellegének és tartalmának meghatározásában, szervezetének és technikájának kialakításában messzemenően kifejezésre jutott, hogy a szocialista elmélet alkotó alkalmazásával képesek voltunk az új jelenségeket helyesen felismerni és azokból átfogó következtetéseket levonni.

A tervgazdálkodást egyedül is megvalósíthatta olyan hatalmas, gazdasági potenciáljában korlátlan ország, amelynek területén minden fontos nyers- és alapanyag megtalálható, óriási belső piaccal rendelkezik és a gazdaság életében a külkereskedelem viszonylag kis szerepet játszik. Az európai népi demokráciák magukra utalva, a legfontosabb nyersanyagok stabil beszerzési lehetősége és termelvényeik számára biztosított piac nélkül nem folytathatnának kedvező hatásokkal tervgazdálkodást.

Helyes volt az a felismerés is, hogy a kelet-közép-európai országok mint kompetitív gazdaságok, a tervszerű munkamegosztásból származó előnyök révén jobban ki tudják használni erőforrásaikat, hiszen a modern ipari fejlődés állóeszközigeényének megtöbbszöröződése és nagy termelékenysége a rendelkezésre álló erők koncentrációját és a piacok kiterjesztését követeli meg.

A termelőeszközök szocialista tulajdona és a belső gazdaságszervezet megadta azt a lehetőséget, hogy a helyes felismerés nyomán rövid időn belül megfelelő szervezeti formákat hívjanak életre.

Az említett helyes felismerésből és abból kialakított szervezeti elhatározásból születtek meg a KGST által elért eredmények.

A gyakorlati munkában a feladatok újszerűsége, a rendelkezésre álló tapasztalatok elégtelen volta miatt — a szocialista elmélet fölénye, a fejlődés fő irányainak helyes felismerése ellenére is — gyakran találkozunk nehézségekkel.

A dogmatikus gondolkodásmód, a voluntarista gazdaságvezetési módszerek hátráltatták a KGST-t abban, hogy a helyes felismerésből fakadó előnyöket kihasználhassa és az egyes országok javát szolgáló nemzetközi munkamegosztást sokoldalúan megszervezhesse. Ebben az időszakban elmaradt nálunk mind az új jelenségek és problémák gondos elemzése, mind a gyakorlati életben nyert tapasztalatok tudományos értékelése. Néhány évvel később a gazdasági együttműködést és a kereskedelmi kapcsolatokat revizionista-nacionalista részről érték támadások. A támadások sem a szocialista országok gazdasági kapcsolatainak jellegét, sem a modern gazdasági élet fejlődési tendenciáit nem ismerték fel. Alábecsülték a Szovjetunió gazdasági potenciálját — és messze túlbecsülték az egyes népi demokratikus országok — így Magyarország — gazdasági erőforrásait, lehetőségeit és a nemzetközi kereskedelemben betöltött szerepét. A kereskedelmi kapcsolatokról úgy beszéltek, mintha azok a Szovjetunió számára előnyösek, az érdekelt ország számára hátrányosak lennének. Gyanakvás és bizalmatlanság szításával, közigazdasági demagógiával igyekeztek a kialakult gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok terjedelmét csökkenteni.

A dogmatikus gazdasági nézetek béklyóiból megszabadulva, a revizionista-nacionalista irányból vezetett támadásokat elhárítva, az együttműködés új elveit és ennek megfelelő gyakorlatát kialakítva átfogó eredményeket érhetünk el a nemzetközi munkamegosztásban minden érdekelt ország javára.

A tudománynak és a gyakorlati gazdaságvezetésnek minden országban együtt kell keresnie azokat a módszereket és lehetőségeket, amelyek segítségével tartalmasabb és sokoldalúbb lesz az együttműködés, virágzóbb a gazdaság, magasabb az életszínvonal és erősebb a szocializmus.

PACH ZSIGMOND PAL

A magyarországi és oroszországi porosztas agrárfejlődés egyező és eltérő vonásairól a XIX. század második felében¹

A mezőgazdaság tőkés fejlődésének típusai, azok az utak-módok, ahogyan a tőke a kapitalizmus előtti agrárviszonyok helyén a mezőgazdaság neki megfelelő formáit létrehozza — igen különbözőek.

A mezőgazdaság tőkés fejlődésének „klasszikus” típusa — ahogyan Marx kimutatta — Angliában lelhető fel. Itt az eredeti tőkefelhalmozásnak lökészerűen előrehaladó menete kíméletlenül leszámolt a földművelés hagyományos feltételeivel, s teljesen alárendelte az agrárviszonyokat a tőkés termelési mód érdekeinek. A falusi lakosság semmire sem tekintő erőszakkal való kisajátítása s ezáltal a bérmunkások osztályának gyors megteremtése, a pénztőke eredeti felhalmozásának minden erőszakos eszközzel való előmozdítása és ezzel a tőkés osztályának gyors megteremtése hozta létre a tőkés termelési mód s ezen belül a tőkés mezőgazdaság klasszikus formáját, ahol a mezőgazdasági bérmunkással szemben a mezőgazdasági tőkés (tőkés bérlő) és a földtulajdonos (landlord) áll.

Azokban az országokban, amelyek Angliánál később és más, kevésbé kedvező feltételek között léptek a kapitalista fejlődés útjára, a tőkés mezőgazdaság kialakulása a klasszikustól eltérő, *sajátos* módon történt. Éppen ezeket a sajátos utakat-módokat tanulmányozta Lenin, amikor arra a kérdésre keresett és adott választ, melyek voltak az orosz mezőgazdaság tőkés fejlődésének objektíve lehetséges útjai a XIX. század második felében, illetve a XX. század elején. Lenin ezzel kapcsolatban — mint ismeretes — a tőkés agrárfejlődésnek két, a klasszikus angliaitól eltérő típusát határozta meg és jellemezte kimerítően. „Az objektíve lehetséges polgári fejlődésnek ezt a két útját *porosz* típusú és *amerikai* típusú útnak nevezhetjük. Az első esetben a feudális földesúri gazdaság lassan átnő polgári junkergazdaságba, miközben évtizedekre a leggyötrelmesebb kisajátításra és szolgaságra ítéli a parasztokat, s maroknyi „Grossbauert” (nagyparasztot) választ ki. A második esetben nincs földesúri gazdaság, vagy ha van, szétzúzza a forradalom, amely elkobozza és felaprózza a feudális birtokokat. Ez esetben a paraszt túlsúlyba kerül, minthogy a mezőgazdaság kizárólagos képviselőjévé válik és tőkés farmerré fejlődik.”²

¹ Előadás a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemnek a Nagy Októberi Szocialista Forradalom negyvenedik évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülészakán, 1957. november 12-én.

² Lenin Művei. 13. k. 242. o. Szikra, 1954.

A tőkés agrárfejlődésnek azt az útját, amelynek során — eltérően mind az angliai, mind az amerikai fejlődésmenettől — a kapitalizmus előtti agrárviszonyokat nem szüntetik meg egyszerre, hanem lassan idomítják hozzá a kapitalizmushoz, Lenin azért nevezte porosz útnak, mert az ilyen típusú fejlődés elsőként — a már 1807-ben megkezdett jobbágyreformtól fogva — éppen Poroszországban indult meg, s itt bontakozott ki legteljesebben a XIX. század folyamán, a fokozatosan végrehajtott, hosszú évtizedeken át húzódó jobbágyfelszabadítás során és következtében. Itt — eltérően mind Angliától, mind Amerikától — nem a tőkés bérlő, illetve a burzsoá farmerparaszt vált a kapitalista mezőgazdaság fő képviselőjévé, hanem maga az egykori jobbágytartó földesúr, a feudálisból tőkésé fejlődő „junker”, aki egy személyben mezőgazdasági tőkés és földtulajdonos, egymaga vágja zsebre a tőkés profitot és a tőkés földjáradékot, megőrizve ugyanakkor a feudális ki-szákmányolási módszerek nem egy maradványát.

De a porosz út nemcsak Poroszországban, illetve Németország keleti területein vált a mezőgazdaság tőkés fejlődésének fő útvonalává, hanem számos más kelet-európai országban is, többek között *Oroszországban* és *Magyarországon*. Így az oroszországi és magyarországi agrárfejlődés között *alapvető egyezés* mutatkozik a XIX. század második felében. Ezeknek az egyező vonásoknak a tanulmányozása rendkívüli érdekléssel bír a magyar történészek számára, hiszen jelentős részben éppen ez alapvető egyezésnek volt a következménye, hogy a XIX—XX. század fordulójától kezdve Oroszországhoz hasonlóan Magyarországon is a polgári demokratikus forradalom végigvitele és szocialista forradalomba való átfejlésztése került a történelem napirendjére.

Kétségtelen azonban, hogy a történettudomány nem elégedhetik meg az egyezések feltárásával, hanem meg kell vizsgálnia az oroszországi és magyarországi poroszutas agrárfejlődés egymástól *eltérő vonásait* is, a poroszutas fejlődés *országokénti sajátosságait*, annyival is inkább, mert, ha beérne az alapvető egyezés megállapításával, nem tudná megmagyarázni, hogy mégis jelentős mértékben eltérően alakult a két ország fejlődése a XX. század első évtizedeiben, éppen a polgári demokratikus forradalom végigvitele, s a szocialista forradalomba való átfejlődése szempontjából.

Ennek a feladatnak a megoldásához alapul szolgálnak Lenin művei, amelyek nemcsak a porosz típusú fejlődés *általános* jellemzését nyújtják, hanem az *oroszországi* porosz út hatalmas tényanyagra támaszkodó vizsgálatát is tartalmazzák, s ebből folyóan az oroszországi agrárfejlődésnek — a porosz úton belüli — *sajátos* vonásait is feltárják. Ezekkel a vonásokkal kell összehasonlítani a mezőgazdaság porosz típusú tőkés fejlődésének magyarországi sajátosságait.

A kérdést először Révai József vetette fel — röviden, mégis igen értékes megállapításokat téve — még az 1930-as években *Marxizmus és népiesség* című alapvető fontosságú tanulmányában. Ezt a munkát kívánván szerény erőmhez képest folytatni, jelen előadásban korántsem lépek fel a kérdés mindenoldalú vizsgálatának s lezáró megoldásának igényével. Csupán a legfőbb egyezéseket és eltérő vonásokat próbálok — a kutatás mai fokán — felvázolni.

1.

Ami az *oroszszerzégi* fejlődésmenetet illeti, Lenin rámutat arra, hogy a jobbágyrendszer bukásának időszakában a földesurak és a parasztok közötti harc (anélkül persze, hogy az egymással szembenálló felek ennek tudatában lettek volna), a porosz, illetve az amerikai típusú burzsoá fejlődés feltételeinek megteremtéséért folyt.

Az 1861. évi parasztreform azután a poroszutas fejlődés feltételeit teremtette meg. Hiszen a parasztreform — ugyanakkor, amikor *burzsoá* jellegű reform volt — messzemenően a földesúri érdekeket szolgálta: a parasztok egy részét (az „udvarosokat”) teljesen földnélkülivé tették; a többi paraszt nagy részének földjét jelentős mértékben megcsonkították (részint az „ajándékföldek”, általában a „lehasítások” révén); a paraszti földek helyének kijelölését teljesen a földesurak belátására bízták, s ezzel tág lehetőséget nyitottak arra, hogy a parasztnak rossz minőségű, a földesúri földek közé ékelt és fontos tartozékok híján levő földeket juttassanak; a parasztnak a nekik meghagyott, illetve juttatott földekért magas megváltási összeg fizetésére kötelezték; a megváltási szerződés megkötéséig — amelynek határidejét ugyancsak teljesen a földesurak belátására bízták — a régi feudális járadékok szolgáltatására kényszerítették őket; továbbra is fenntartották a jogi különbséget a földesúri és a paraszti földek között („magántulajdonban levő”, illetve „juttatott” földek), mely utóbbiakkal a parasztnak nem rendelkezhetek szabadon (a juttatott földek elidegenítésének tilalma, a faluközösség fenntartása folytán stb.).

Így azután az 1861. évi parasztreform után fennmaradt a feudális eredetű birtokmegosztás, a földesúri földbirtoklás túlsúlya Oroszországban. Az 1877—78. évi adatokat itt mellőzve, csupán az 1905. évi adatok legfontosabbjait ismertetem. Eszerint 1905-ben az oroszorszerzégi földbirtokmegosztás egyik pólusát kb. 10¹/₂ millió gazdaság — túlnyomórészt paraszti kisbirtok — képezte, összesen kb. 75 millió gyeszjatyina, egyenként átlagban 7 gyeszjatyina földdel; a másik pólusát pedig kevesebb mint 30 ezer birtok — zömében földesúri nagybirtok —, összesen kb. 70 millió gyeszjatyina, egyenként átlagban 2300 gyeszjatyina földdel. (1 gyeszjatyina = 1,89 katasztrális hold.)

Ilyen körülmények között a parasztreform utáni időszakban — általában — *porosz* típusú agrárfejlődésnek vagyunk tanúi: a döntő túlsúlyban maradt, eddigi jobbágytartó földesúri gazdaságok nagylássa megindultak a tőkésé válás útján.

A földesúri gazdaságok mellett a parasztagdaságok vonalán is megfigyelhető a kapitalista fejlődés a reform utáni évtizedekben; utóbbinak előrehaladását azonban erősen gátolta a földesúri földbirtoklás s a jobbágytartó rend mindenféle csökevényének továbbélése. Ezek az akadályok legkevésbé Oroszország határvidékein álltak fenn: „... Oroszorszerzégnek azokon a vidékein — hangsúlyozta Lenin —, ahol nem volt jobbágyaság, ahol teljesen vagy elsősorban a szabad parasztnak foglalkozott földműveléssel (például a Volgán-túlnak, Újoroszorszerzégnek és az Észak-Kaukázusnak a reform utáni időszakban benépesült sztyeppéin), a termelőerők fejlődése és a kapitalizmus fejlődése hasonlíthatatlanul gyors

sabb volt, mint a hűbériség csökevényeivel megterhelt központban”³ — ezeken a mezőgazdasági határvidékeken ugyanis az *amerikai* típusú fejlődés volt túlsúlyban.

Az 1861. évi parasztreformmal azonban még nem dőlt el véglegesen a porosz típusú és amerikai típusú tendenciák küzdelme Oroszországban — és pedig nemcsak a határvidékek szűzföldjei miatt — (amelyeknek Lenin igen nagy jelentőséget tulajdonított az amerikai típusú fejlődés oroszországi lehetősége szempontjából), hanem alapvetően azért, mert az ország mezőgazdasági központját alkotó vidékeken maga a porosz típusú kapitalista fejlődés csak nagyon vontatottan haladt előre a reformot követő évtizedekben: nem tudott igazán kibontakozni és megszilárdulni.

Mi volt a földesúri gazdaság fejlődése rendkívüli lassúságának oka Oroszországban? Erre nézve egy sor fontos mozzanatra kell rámutatnunk.

Ismeretes mindenekelőtt, hogy a reform *előtti* időszakban a földesúri gazdaság túlnyomórészt roboton alapuló gazdaság volt s még csak igen kis mértékben tért rá bér munkások alkalmazására. Mármost a földesurak a reform utáni időszakban is, főleg a terménypiac szempontjából kevésbé kedvező fekvésű központi mezőgazdasági kormányzóságokban, zömükben a régi gazdálkodási módot akarták továbbfolytatni. Jellemző erre nézve, hogy a megváltási összegeket — amelyeknek 75—80%-át az államkincstártól előre megkapták — általában elherdálták s nem gazdaságaik tőkés átalakítására fordították; hogy a Nemesi Banktól kapott jelzálogkölcsonöket — amelyeknek összege a reform utáni időszakban nőttön-nőtt — rendszerint ugyancsak nem a termelésbe fektették, hanem főleg improduktív, pazarló fogyasztásra fordították.

Ugyanakkor a földesuraknak lehetőségük is nyílt arra — éppen a földesúri földbirtoklás fennmaradása, a paraszti földek megcsonkítása és a földesúri földek közé ékeltsége, a parasztnak az obszínához való kötöttsége stb. folytán —, hogy a régi gazdálkodási módot, némi módosítással, továbbfolytassák: a parasztoktól továbbra is a robotnak, illetve a többi feudális járadékformáknak megfelelő szolgáltatásokat csikarjanak ki. Lenin műveiből nagyon is ismeretes, hogy a földesurak a leigázó ledolgozási rendszerhez, a jobbágyi *robotgazdálkodás* egyenes folytatásához folyamodtak, amikor a parasztok egyes, megélhetésükhöz nélkülözhetetlenül szükséges földdaraboknak használata fejében vagy más előzetes juttatás fejében, saját munkaeszközeikkel művelték a földesúri földet, akár csak a jobbágyi rend idején; hogy a földesurak a zsaroló felesbérlet rendszeréhez folyamodtak, amikor a parasztok a földesúri föld használatáért a termés felét kitevő szolgáltatással tartoztak, ami a feudális *terményjáradék* továbbélésével volt egyértelmű; hogy a földesurak a kiuzsorázó kishaszonbérlet rendszeréhez folyamodtak, amikor a parasztok igen magas pénzösszeget voltak kénytelenek fizetni a földesúri földek bérletéért, ami a feudális *pénzjáradék* maradványát jelentette. Mindezekben az esetekben a földesúr továbbra sem mint kapitalista mezőgazdasági vállalkozó állt a paraszttal szemben, hanem mint a kizsákmányolás leigázó, kapitalizmuselőtti módszereinek fenntartója.

³ Uo. 243. o.

S végül: 1861 után is fennmaradt „a jobbágyrendszer leghatalmasabb és legaljasabb maradványa; a cári önkényuralom”⁴ — tehát egy olyan politikai felépítmény, amely teljes erővel, rendkívül kiterjedt rendőri és hivatalnoki apparátussal védelmezte az alapban meglevő súlyos feudális maradványokat: a földesúri földbirtoklást, a kapitalizmus előtti kizsákmányolási módszerek továbbélését, a paraszti tömegek féljobbágyi elnyomását.

Íme, a fő mozzanatok, amelyek előidéztek a földesúri gazdálkodás tőkés fejlődésének, a porosz típusú agrárfejlődésnek rendkívüli vontottságát a reform utáni Oroszországban. Mindezek a mozzanatok pedig végső soron arra vezethetők vissza, hogy a kapitalista korszak kezdete, a poroszutas tőkés fejlődés kiindulópontja Oroszországban *nem forradalom, hanem reform* volt, mégpedig olyan reform, amelyet a cári abszolútizmus, illetve *robotgazdálkodást folytató s azt lényegében továbbra is fenntartani törekvő földesurak hajtottak végre.*

Ezért van az, hogy Oroszország földesúri gazdasága még a XIX—XX. század fordulóján is „általában inkább a hűbéri szolgaságon alapul, mint a gazdaság kapitalista rendszerén.”⁵ Oroszország mezőgazdasági rendszerében a *feudális földbirtokosok* vannak túlsúlyban — állapította meg Lenin 1907 végén. „Jobbágytartók a latifundiumok birtokosai, mégpedig a szó közigazdasági értelmében... Mai gazdálkodásuk alapja a ledolgozási rendszer, vagyis a robot egyenes folytatása, a paraszt mezőgazdasági felszerelésével, a kisföldművesek leigázásának végtelenül sokféle formája révén folytatott gazdálkodás, mint például: a téli elszegődés, évi bérlet, feles bérlet, ledolgozós földbérlet, az adósság ledolgozása, a lehasított földek haszonbérének, az erdő, a legelő, az itató használati jogának ledolgozása és így tovább és így tovább a végtelenségig.”⁶

Ezek az általános megállapítások persze nem jelentik azt, mintha a XIX. század utolsó évtizedeiben nem haladt volna előre a mezőgazdaság kapitalista fejlődése, mintha számos földesúri gazdaság nem tért volna át ekkoriban túlnyomóan vagy jelentős részben tőkés rendszer alkalmazására. Európai Oroszországban az 1890-es években legalább 3¹/₂ millió bérest és napszámost számláltak, akik főleg mezőgazdasági bérmunkából tartották fenn magukat. S mint a statisztikai adatok alapján Lenin megállapította, ugyanez idő tájt európai Oroszország 43 kormányzósága közül 19-ben a tőkés rendszer volt túlsúlyban, 17-ben a ledolgozási rendszer és 7-ben a (ledolgozást és tőkés gazdálkodást egybekapcsoló) vegyes rendszer. Kiderül azonban, hogy a tőkés gazdálkodás előtérbe nyomulása — a központi *ipari* kormányzóságokon kívül — Oroszország *határvidékeit*: a Baltikumot, Litvániát, a Jobbparti Ukrajnát jellemezte, valamint az amerikaias módon fejlődő Újoroszországot, Észak-Kaukázust; viszont éppen a *központi mezőgazdasági* kormányzóságokban, a feketeföld-övezetben a ledolgozási rendszer feltétlenül túlsúlyban maradt. Másfelől — erre ugyancsak Lenin elemzése világít rá — a kapitalista viszonyok előnyomulása főként a 20—500 gyeszjatyina terjedelmű gazdaságokat magábanfoglaló birtokkategóriára

⁴ Lenin Művei, 6. k. 145. o. Szikra, 1953.

⁵ Lenin Művei 10. k. 173. o. Szikra, 1954.

⁶ Lenin: Az agrárkérdésről. 1. k. 637. o. Szikra, 1950. (Lenin Művei, 13. k. 435. o. pontatlan fordítást ad.)

volt jellemző; míg az 500 gyeszjatyinán felüli nagybirtokok — márpedig ezek, mint láttuk, összesen nem kevesebb mint 70 millió gyeszjatyinát tettek ki — „feudális latifundiumok” maradtak, a féljobbágyi függésen alapuló kizsákmányolási módszerek uralmával. „A mi »sajátosságunk« — elmaradottságunk: — hangsúlyozta Lenin — a parasztság még nem a tőkés, hanem a hűbéri nagybirtokossal, Oroszország gazdasági és politikai elmaradottságának fő támaszával áll szemben.”⁷

Eszerint a földesúri gazdálkodás tőkés fejlődése, a junkertípusú agrárfejlődés Oroszországban még nem haladt előre kellőképpen, még nem bontakozott ki igazán a XIX. század végéig, a XX. század elejéig; következésképpen még nem szilárdulhatott meg, nem stabilizálódhatott, hanem elmaradott, a termelőerők fejlődését guzsbakötő állapotában, egyre inkább ellentétbe került az Oroszország egész gazdasági életében előretörő kapitalizmus objektív követelményeivel. A falu, a mezőgazdaság elmaradottsága egyre élesebb ellentétbe került a város, az ipari és a banktőke gyors ütemű fejlődésével a századforduló idején.

De nemcsak a földesúri gazdaság szempontjából lehet ezt megállapítani, hanem — sőt még inkább — a parasztgazdaság szempontjából. Nemcsak a földesúri birtok volt terhelve a „hűbéri maradványok maximumával”, hanem a paraszti juttatott földbirtok is. Azon túlmenően, hogy a parasztgazdaságok döntő zömére a félfeudális kizsákmányolás zsaroló igája nehezedett; azon túlmenően, hogy fennmaradt a rendi határvonal a „magánbirtokos gazdaság” és a parasztgazdaság között, maguk a paraszti juttatott földek között is számtalan feudális eredetű jogi különbség konzerválódott. „Középkori jellegű Oroszországban — hangsúlyozta Lenin — nemcsak a földesúri földbirtok, hanem a paraszti osztás-földbirtok is. Ez hihetetlenül kuszált. Ezernyi apró részre, középkori csoportra és rendi kategóriára forgácsolja szét a parasztságot.”⁸ Mindez erősen gátolta a parasztokat abban, hogy gazdálkodásukat a piac követelményeihez, a kapitalizmus követelményeihez igazítsák, s arra készítette őket, hogy fejlődési, illetve életlehetőségüket a juttatott földön kívül keressék.

A reform utáni időszakban persze a parasztgazdaság is tett lépéseket előre a tőkés fejlődés útján s a parasztság felbomlása falusi burzsoáziára és falusi proletariátusra kétségtelenül előrehaladt. Lenin a század végén a különböző kormányzóságokból rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján megállapította, hogy még a juttatott föld is egyenlőtlenül oszlott meg, az obscsina egyenlősítő tendenciája ellenére, a különböző paraszti csoportok kezén, de jóval nagyobb egyenlőtlenység mutatkozott a parasztok által bérelt, illetve vásárolt földek tekintetében: úgyhogy a juttatott, bérelt és vásárolt földet összegezve, a 20⁰/₀-nyi módos parasztság használta a paraszti kézen levő földterület 34,1—49,6⁰/₀-át, az 50⁰/₀-nyi szegényparasztság pedig csupán 18,6—31,9⁰/₀-át. Ez a fejlődés persze azt is maga után vonta, hogy a parasztgazdaságok felső csoportjában egyre gyakoribbá vált a mezőgazdasági bér munkások alkalmazása: a 20⁰/₀-nyi felső csoportra jutott a bérest alkalmazó parasztgazdaságok 48—78⁰/₀-a; viszont a szegényparasztok egyre inkább napszámosokká és béresekké is váltak, csekélyke földjükből megélni

⁷ Lenin Művei. 19. k. 198. o. Szikra 1955.

⁸ Lenin Művei. 13. k. 437—438. o. Szikra. 1954.

nem tudván, „mellékkeresetre” — bérmunkára — kényszerültek: az 50%-nyi szegényparasztságra jutott a „mellékkeresetre” utalt gazdagságok 60—93%-a.

De a parasztság felbomlásának ez a folyamata, ha részletesen ki is mutatható — hangsúlyozta Lenin —, a XIX. század végi, XX. század eleji Oroszországban még „kezdeti fejlődés szakaszában van, — még nem öltött többé-kevésbé végleges formát, például nem választotta ki a nagyparasztnak (Grossbauern) külön és mindenki számára azonnal felismerhető, világos típusát, paraszti burzsoáziánk „első lépései” még túlságosan eltakarják a parasztság óriási részének tömeges kisajátítását és kihalását.”⁹ A földesúri földbirtoklás túlsúlya miatt, a kapitalizmus-előtti kizsákmányolási formák uralma miatt, amely nyomasztó teherként nehezedett az orosz falura, az oroszországi parasztságnak tőkés értelemben vett felbomlása még nem haladt előre annyira, hogy már az adott fejlődési fokon, a XIX—XX. század fordulóján *közvetlenül* szembeállította volna a falusi burzsoáziát és a dolgozó paraszti tömeget, másrészt különválasztotta volna a falusi proletariátust mint *osztályt* a nyomorgó paraszttömegektől. Az *egész* parasztság továbbra is a földesúri földbirtoklásban, illetve általában a középkor maradványaként továbbélő földbirtokviszonyokban látta fő ellenségét: fejlődésének fő akadályát, illetve nyomorának fő okát *túlnyomó tömegében egységes* maradt a földesúri nagybirtok elleni küzdelemben.

A szűk földdarabjain a ledolgozási rendszer zsaroló jármába szorított, a középkori eredetű függőségi és jogviszonyok hálójában vergődő paraszti lakosság elégedetlensége nőttön-nőtt, s a századforduló utáni időben, különösen az első orosz forradalom éveiben, elszánt mozgalmakban tört ki, harcos szövetségeseiként a forradalom vezetőerejének, a proletariátusnak. Mindez élesen felvetette a porosz úttal szemben az amerikai típusú fejlődés, a forradalmi demokratikus agrárátalakulás követelményét.

Lenin mélyrehatóan elemezte ezt a követelményt ez idő tájt írt műveiben. Lenin az oroszországi demokratikus agrárátalakulás szempontjából egyfelől nagy jelentőséget tulajdonított a „gyarmatosítás” lehetőségének, vagyis az ország mezőgazdasági határvidékein rendelkezésre álló, nagy kiterjedésű, szabad földek benépesítése és megművelése lehetőségének: ebben a körülményben Oroszországra nézve „az amerikai típusú fejlődés lehetőségének egyik gazdasági alapját”¹⁰ látta. Ugyanakkor nyomatékosan kiemelte: a határvidékek benépesítésének, megművelésének és nagyarányú fellendítésének az az előfeltétele, hogy az ország központi vidékein elterpeszkedő latifundiumokat megsemmisítsék. Utóbbi tekintetben pedig, mint ismeretes, a párt IV. (egyesítő) kongresszusán (1906. április) már a földesúri, kincstári, egyházi földek elkobzása, valamint a földmagántulajdon megszüntetése: a föld nacionalizálása mellett foglalt állást; majd pedig 1907 végén a *Szociáldemokrácia agrárprogramja az 1905—1907-es első orosz forradalomban* c. klasszikus művében a nacionalizálás követelményének mindenoldalú megalapozását nyújtotta. Lenin itt egyfelől a marxi földjáradék-elméletből indul ki, amelyre támaszkodva világosan kifejti: a föld na-

⁹ Lenin Művei. 5. k. 189. o. Szikra. 1953.

¹⁰ Lenin Művei. 13. k. 258. o. Szikra. 1954.

cionalizálása, a földmagántulajdon monopóliumának megszüntetése, s ebből fakadóan az abszolút földjáradék megszüntetése, önmagában még egyáltalán nem szocialista rendszabály, hanem radikális burzsoá rendszabály, amely éppen a legtisztább burzsoá agrárfejlődés előfeltételeit teremti meg; másfelől a forradalmi évek gyakorlati tapasztalataiból indul ki, amelyek megmutatták, hogy a paraszti tömegek képviselői igenis a föld nacionalizálásának híveivé váltak, beleértve a „saját földet”, a paraszti juttatott földeket is.

A parasztság nacionalizálási törekvéseinek, a széles paraszti tömegek egységes forradalmi fellépésének a földesúri földtulajdon s minden feudális csökevény ellen, pedig éppen az volt az objektív oka, hogy a kapitalizmus fejlődése az orosz mezőgazdaságban még nem tudott igazán kibontakozni a parasztreform utáni évtizedekben, sem a földesúri, sem a paraszti gazdaságban: a földesúri gazdaság, főként a tiszta orosz mezőgazdasági központban, nem bontakozott ki a ledolgozási rendszer, a feudális jellegű termény- és pénzberlet kisüzemi, elavult, a termelőerők fejlődését gátló formáiból; a parasztgazdaság nem bontakozott ki a féljobbágyi kizsákmányolás szorítójából és a juttatott földhöz tapadó, középkori eredetű korlátozásokból és szétforgácsoltságból. Lenin az első orosz forradalom időszakában — és utána is — ismételten hangsúlyozta, hogy éppen ezek a sajátos körülmények magyarázzák Oroszország széles és mélyreható forradalmi parasztmozgalmát, a parasztságnak a nacionalizálásra — mint a faluban uralkodó mind a földesúri, mind a paraszti birtokot keresztül-kasul átható, középkori állapotokkal való teljes szakításra — irányuló törekvéseit; s ezek a sajátos körülmények teszik az agrárparaszt-kérdést az oroszországi polgári-demokratikus forradalom központi kérdésévé, „Oroszországban a burzsoá fejlődés végleges megszilárdulásának *nemzeti* problémájá”-vá,¹¹ vagyis az alapvető, elsődleges jelentőségű kérdéssé egy meghatározott típusú burzsoá fejlődésnek az országban való végleges felülkerekedése szempontjából.

S a kapitalizmus „nemzeti” útjának ez alapvető kérdése az első orosz forradalom időszakáig és az azt követő években még nem oldódott meg Oroszországban, a porosz típusú fejlődés uralma még nem stabilizálódott, a porosz vagy amerikai típusú fejlődés kérdése még nem dőlt el, a két út történelmi harca még nem fejeződött be. „Nálunk még folyik a harc. Még nem győzött egyik sem a két agrárút közül: Nálunk, a mi korunk (1905—1909—??) minden válságánál *fellép*, okvetlenül fellép a „muzsik” „*általános demokratikus*” mozgalma...”¹² — írta Lenin 1909 végén.

A sztolipini agrárreformok ugyan előrevitték a porosz típusú fejlődést, a kapitalizmus fejlődésének földesúri útját, némely feudális maradványok megszüntetésével, de a régi földbirtokviszonyok alapjainak megőrzésével. Lenin rá is mutatott arra, hogy amennyiben ez a fejlődés még eltart egy ideig, akkor „ezen az úton, egy bizonyos fokon *esetleg* beáll egy olyan dialektikus fordulat, amely *leveszi* a napirendről az „amerikai” útra vonatkozó összes reményeket és kilátásokat”,¹³ akkor megszilárdulhat, véglegesen felülkerekedhetik a porosz út mint

¹¹ Lenin Művei. 16. k. 116. o. Szikra. 1955.

¹² Uo. 118. o.

¹³ Uo. 144. o.

a kapitalizmus „nemzeti” útja Oroszországban; akkor Oroszország juncker-típusú tőkésországgként konszolidálódhatik, és megszűnhetik a lehetősége a feudális maradványok ellen a parasztság legszélesebb tömegeit mozgósító, erős demokratikus parasztmozgalomnak.

Erre azonban a cári Oroszországnak már nem volt ideje...

2.

Ami mármost a *magyarországi* fejlődésmenetet illeti, a jobbágyrendszer bukásának időszakában Magyarországon is a földesúri és paraszti érdekek között, objektíve tekintve: a kapitalista agrárfejlődés porosz és amerikai típusú tendenciái között folyt a harc a jobbágyfelszabadítás körül, annak módja és végrehajtása körül.

A jobbágyi rend megszüntetését, a jobbágyok felszabadítását azután — mint ismeretes — nem reform, hanem az *1848-as polgári forradalom* valósította meg: a márciusi törvények, amelyek korszakalkotó lépést, forradalmi fordulatot jelentettek. Az ún. úrbéres jobbágyok és zsellérek *azonnal* felszabadultak a jobbágyi függés és a feudális kizsákmányolás alól és eddig úrbérileg bírt telkeiknek *tulajdonosává* váltak. A parasztoknak a földért, illetve szolgáltatásokért *nem kellett megváltást fizetniök*; a volt nemesi földesurak kártalanítását a törvény „a nemzeti közbecsület védpajzsa alá” helyezte, vagyis — később megállapítandó — *állami kárpótlásra* bízta. Rögtön a kiindulásnál tehát *jelentős eltérések* mutatkoznak az 1861. évi oroszországi parasztreformhoz képest.

E jelentős eltérések abból következnek, hogy Magyarországon a forradalom elsodorta az addigi kormányt, a Habsburg-abszolutizmus és a konzervatív magyar nagybirtokos arisztokrácia szövetségének kormányát, s lényegében a magyar liberális középbirtokos nemességet juttatta vezető szerephez, amelynek számos gazdasági és politikai érdeke fűződött az abszolutisztikus-feudális rend megdöntéséhez, a burzsoánemzeti fejlődés lehetőségének kivívásához.

De az a tény, hogy a *liberális középbirtokos nemesség* vált a magyar polgári forradalom vezető osztályává, egyben azt is jelentette, hogy a jobbágyfelszabadítást — ha a bécsi udvar és a magyar nagybirtokos arisztokrácia elképzeléseihez képest igen messzemenő módon is — alapjában véve mégis *földesúri módon* és nem paraszti-demokratikus módon valósította meg.

A magyarországi jobbágyfelszabadítás érintetlenül hagyta a földesurak saját kezelésében levő földeket: a majorsági földeket és csupán az eddig úrbéres formában a parasztság birtokában, használatában volt földeket: a jobbágytelkeket tette a parasztság tulajdonává. Márpedig a majorsági gazdálkodásnak a jobbágyfelszabadítást megelőző időszakban való uralkodóvá válása folytán a jobbágyfelszabadítás időpontjára már az a helyzet állott elő, hogy — az egykorú statisztikus adatai szerint — az ország összes használható földjének kb. 69,5%-a, több mint 32½ millió hold, volt földesúri kézen, maradt tehát mint majorsági terület a földbirtokosoknak a tulajdonában, s alig 28%-a, kevesebb mint 13 millió hold, volt jobbágyi kézen, vált tehát úrbéri birtokból a felszabadult parasztság tulajdonává. Különösen súlyos volt a helyzet

egyes nemzetiségi vidékeken. Itt nem volt ritkaság az olyan megye, ahol a földesurak és parasztek közti birtokmegoszlás utóbbiak szempontjából lényegesen kedvezőtlenebbül alakult, mint az országos átlag; ahol tehát a — nagyrészt nem magyar — parasztság különösen szűk térre szorult a — túlnyomórészt magyar — földbirtokosokkal szemben.

Annak a körülménynek, hogy az 1848. márciusi törvények csupán az úrbéres telkeket tették a parasztek tulajdonává, a majorsági földeket viszont a földesurak kezén hagyták, a parasztekra nézve kettős kedvezőtlen következménye volt. Egyfelől az, hogy még az úrbéres jobbágy-ságnak is csak a kisebb része: a teljes jobbágyok lettek számbajövő mennyiségű föld tulajdonosaivá, számuk kb. 600 000 családra, mintegy 3 millió főre rúgott; viszont a nagyobb rész: a zsellérek — több mint 900 000 család, kb. 4—4¹/₂ millió lélek — kicsiny telektöredékekkel vagy csupán házhellyel, vagy éppen teljesen föld nélkül szabadult fel. Másfelől az, hogy a jobbágyfelszabadítás nem vonatkozott a majorsági (illetve majorságinak minősített) földön élő jobbágyokra, zsellérekre — e majorságiak (más néven: szerződésesek, kurialisták) száma többszáz-ezerre ment; míg sorsuk eddigelé alig vagy egyáltalán nem tért el az úrbéresektől, most egyszerre élesen különböző irányt vett: amazok felszabadultak, emezek továbbra is feudális szolgáltatásokra kényszerültek.

Nem említve itt az 1848-as jobbágyfelszabadítás egyéb problémáit, az elmondottakból is nyilvánvaló, hogy noha Magyarországon a jobbágyfelszabadítást nem reform, hanem forradalom hozta meg, ez a jobbágyfelszabadítás — éppen azért, mivel a polgári forradalom vezető osztálya a liberális középbirtokos nemesség volt — nem a feudalizmus felszámolásának paraszti útját, objektíve: az amerikai típusú fejlődés feltételeit, hanem a jobbágyrendszer megszüntetésének földesúri útját, objektíve: a porosz típusú fejlődés feltételeit teremtette meg — *hasonlóan* Oroszországhoz —, bár az oroszországinál kétségtelenül *viszonylag* „enyhébb” változatban.

A forradalom továbbfejlődése, illetve győzedelmes kimenetele esetén még bizonyára jelentős eltolódások következhetnek volna be a parasztság javára, amint ezt 1848 szeptemberének és 1849 tavaszának, illetve kora nyarának egyes végrehajtott, illetve tervbe vett intézkedései is mutatják. A forradalom és szabadságharc veresége után, az országra szakadó súlyos Habsburg-elnomás viszonyai között azonban, az abszolút kormányzat által 1853-ban kibocsátott úrbéri pátens — ha el is ismerte a forradalom visszavonhatatlan eredményét, a jobbágyfelszabadítást — figyelmen kívül hagyott minden, az 1848. márciusi törvényeken túlmenő intézkedést vagy javaslatot, a parasztek rovására és a földesurak javára szabályozta a jobbágyfelszabadítás végrehajtását, további lehetőségeket nyújtva a nagybirtokrendszer megerősítésére; objektíve: az amerikai típusú tendenciákkal szemben a porosz típusú fejlődés feltételeinek biztosítására. A magyarországi földbirtokmegoszlásra vonatkozó adatok az 1850-es évekből élénk bizonyosságául szolgálnak az 1861 utáni oroszországi agrárviszonyokhoz való nagyfokú *hasonlóságnak*. Hadd idézzük csupán az egykorú mezőgazdasági statisztikus megállapítását: „Főbirtokosaink közt találkoznak olyanok, akik a felszabadult úrbériségek letudása után még most is mutathatnak 150—200 000 hold földet saját birtokukban; olyat találni pedig, ki 30—40 000

hold földdel rendelkezik, még kevésbé ritkaság; ...600 családot... bátran fel lehet venni, hogy egyenként mindeniknek birtoka 5000 holdon felül rúg; 1000—5000 holdas birtokosok száma már 2—3000-re könnyen felmegyen...”

De hasonlóság mutatkozik a reform utáni Oroszországgal abban is, hogy a forradalmat közvetlenül követő időszakban Magyarországon sem dőlt el még véglegesen a porosz típusú és amerikai típusú tendenciák küzdelme. A forradalom *veresége* következtében előállott viszonyok között — főleg az 1850-es években — a földesúri gazdaságok porcszutas fejlődése Magyarországon is csak meglehetősen vontatottan haladt előre; súlypontja — általánosságban tekintve — még itt is a feudális kizsákmányolás továbbélését jelentő formákon és nem a tőkés rendszeren nyugodott.

Ezt a tényt — Lenin tanítására támaszkodva — eléggé részletesen vizsgálta már a magyar történeti irodalom. Gyakori volt az abszolutizmus korában az élelem-, vetőmag- vagy pénzkölcsön ledolgozása (az ún. „dolog-kamat”); igen elterjedt volt a földhasználat ellenében végzett ledolgozás, amikor a paraszt a számára nélkülözhetetlen földdarabok használatáért kényszerült ledolgozást vállalni. A munkajáradék továbbélő formái mellett különösen gyakoriak voltak a feudális terményjáradéknak megfelelő formák, amikor a paraszt az általa bérbe vett földesúri föld haszonbérének fejében a termés felét, sőt nem egyszer kétharmadát „engedte át” a földbirtokosnak. Ez utóbbi formához gyakran fűződtek egyéb mellékszolgáltatások is — amelyeket a parasztok jellemző módon „uzsorának” neveztek: a feles és harmados bérlet gyakran kapcsolódott össze a földbirtokos földjén teljesítendő „robotnapokkal”.

Látnivaló tehát, hogy Magyarország mezőgazdasága a forradalom leverése után nemcsak a földbirtokmegoszlás, hanem a földesúri gazdaság munkaviszonyai szempontjából is számos egyező vonást mutatott azzal a képpel, amelyet Oroszország mezőgazdasága nyújtott a parasztreform után, s amelyet az jellemzett, hogy a földesurak a régi gazdálkodási módot igyekeztek folytatni, a járadék kapitalizmuselőtti formáit igyekeztek továbbra is fenntartani. S Oroszországhoz sok vonatkozásban hasonlóan, Magyarországon is lehetőségük nyílt erre, amennyiben a földesúri földbirtoklás fennmaradása, a földesúri és paraszti gazdaság elkülönítésének (az ún. birtokrendezésnek) elhúzódása, illetve a parasztság kisajátításával történő végrehajtása következtében a parasztok gyakran kénytelenek voltak a megélhetésükhöz feltétlenül szükséges földek használata ellenében a ledolgozás, a felesbérlet stb. kiuzsorázó jármába hajtani fejüket. Nem véletlen tehát, hogy az abszolutizmus korában, a kapitalizmus előtti járadékformák nagy súlya mellett, a magyarországi mezőgazdaság képe, általánosságban tekintve, a termelőerők elmaradottságát mutatja, hogy általában még mindig a háromnyomásos rendszer dívik, s csak viszonylag kevés birtokon tértek még át a váltógazdaságra, hogy a trágyázás el van hanyagolva, hogy az istállózó állattenyésztésnek csak kevés példája van stb.

Mindez persze nem jelenti azt, mintha az abszolutizmus korában egyáltalán nem haladt volna előre a magyar mezőgazdaság tőkés fejlődése. Volt előrehaladás, nem is jelentéktelen, éspedig elsősorban a nagy-

birtokon. Ezzel kapcsolatban rá kell mutatnunk arra az — oroszországitól *eltérő* — jelenségre, hogy a mezőgazdasági árutermelés útjára lépett egyes nagybirtokos gazdaságok már a forradalom *előtti* időszakban is, a XIX. század elejétől fogva, kezdtek rátérni a jobbágyi robotmunka és a jobbágyi munkaeszközök mellett a bérmunka és az uradalmi felszerelés alkalmazására, s már a XIX. század első felében is volt *néhány* olyan, piaci szempontból kedvező fekvésű nagybirtok, amelynek „vegyes rendszerű” gazdálkodásában a bérmunkások (cselédek és napszámosok) dolgoztatása került előtérbe. A nagybirtok tőkés fejlődése azután, bizonyos mértékig, előrehaladt a forradalom *utáni* időszakban egyrészt azért, mert az abszolút kormányzat által megvalósított „földtehermentesítés” — a földbirtokosok *állami* kárpótlása a jobbágyföldek és jobbágyszolgáltatások elvesztéséért — az udvarhú nagybirtokosokat, jelentős kedvezésekben részesítve őket a forradalomban részt vett középbirtokos nemesekhez képest, számottevő összegű, a termésbe fektethető tőkéhez juttatta; másrészt azért, mert az Ausztria és Magyarország közötti vámvonálnak az abszolút kormányzat által eszközölt megszüntetése, meg a korszak háborús konjunktúrái az Ausztriába menő terménykivitelt, illetve általában a termények piaci értékesítését előmozdították.

A mezőgazdaság kapitalista fejlődésének ezek a lépései azonban nem változtatnak azon a tényen, hogy a forradalom vereségét közvetlenül követő időszakban a magyarországi földesúri gazdaságok nagy részén — főleg a középbirtokokon, de sok nagybirtokon is — a ledolgozási rendszer, a felesbérlet, általában a kizsákmányolás kapitalizmus előtti módszerei voltak túlsúlyban, amelyek a parasztság számára a leigázás, a zsarolás, a kiszolgáltatottság viszonyait jelentették. Az abszolutizmus korszakát ily módon a súlyos helyzetben levő magyar és nemzetiségi parasztság megújuló — főként a földesurak javára eszközölt „birtokrendezések” kapcsán fellángoló — mozgalmi jellemezték, amelyek — objektíve — a porosz út ellen, éspedig a még eléggé ki nem bontakozott, a még nem stabilizálódott porosz út ellen folytak s az amerikai típusú fejlődés tendenciáit hordozták magukban.

Ezeket a parasztmozgalmakat pedig azzal összefüggésben kell tekinteni, hogy az 1848—49-es forradalom leverésével, az abszolutizmus hatalomrajutásával, az agrárkérdés mellett a forradalom másik fő kérdése: a nemzeti kérdés sem dőlt még el; e kérdések továbbra is a történelem napirendjén maradtak, a polgári forradalom korszaka még nem zárult le, még nem kerekedett felül a burzsoá fejlődés meghatározott típusú útja mint a kapitalizmus „nemzeti” útja Magyarországon.

E kérdéseket csupán az 1867. évi osztrák—magyar kiegyezés döntötte el: ez zárta le a polgári forradalom korszakát Magyarországon, mégpedig reakciós módon, a magyar nép tömegeinek és a nemzetiségeknek a kisemmizésével. A magyar birtokos osztályok éppen azért egyeztek ki Béccsel, mondtak le a nemzeti függetlenség jókora darabjáról, hogy a létrejövő Osztrák—Magyar Monarchia erőszakszervezetében biztos támaszt leljenek a parasztságnak a feudális maradványok ellen irányuló mozgalmával szemben, csakúgy mint az ország nem magyar népeinek szabadságtörekvéseivel szemben, — az agrárkérdés demokratikus megoldásának meggátlása érdekében, csakúgy mint a nemzeti-

ségek feletti magyar szupremácia biztosítása érdekében. A kiegyezés fő funkciója tehát (a magyar birtokos osztályok oldaláról nézve) éppen a földesúri földbirtoklás megvédelmzése és átmentése — s ezzel szoros összefüggésben a nemzetiségek feletti uralom biztosítása — volt; más szóval, az agrárfejlődés szempontjából kifejezve: *a porosz típus uralmának biztosítása* a soknemzetiségű ország egész területén.

S ezt a funkciót a kiegyezés, illetve a kiegyezéssel létrejött dualizmus rendszere „kitűnően” el is látta. Hadd utaljunk itt csak arra, hogy az egykorú statisztikai adatok, illetve becslések szerint 1870-ben az 0—5 holdig terjedő birtokok — az összes birtokok 58⁰/₀-a — az összes földbirtokok területének csupán 14,2⁰/₀-át tették ki, míg az 1000 holdon felüli birtokok — az összes birtokok 0,21⁰/₀-a — az összes birtokterület 39,1⁰/₀-ára rúgtak. S egy negyedszázaddal később, 1895-ben a földbirtokmegoszlás aránytalansága még élesebben kidomborodott: ebben az időpontban ugyanis a 0—5 holdig terjedő gazdaságok — az összes gazdaságok 53,6⁰/₀-a, tehát 1870-hez képest kis mértékben csökkent hányada — az összes gazdaságok területének már csupán 5,3⁰/₀-át, tehát igen nagy mértékben csökkent hányadát tették ki, míg az 1000 holdon felüli gazdaságok — az összes gazdaságok 0,16⁰/₀-a — az összes gazdaságok területének továbbra is 32,3⁰/₀-át foglalták le. Így konzerválta Magyarországon a dualizmus rendszere a feudális eredetű birtokmegoszlást, a nagybirtok uralmát — a porosz út fundamentumát.

A földesúri földbirtoklás túlsúlyának fennmaradása pedig, szükségképpen, a feudalizmus számos csökevényének fennmaradását vonta maga után a földesúri gazdaságok munkaviszonyai terén is. Ha a porosz típusú tőkés fejlődés jelentős mértékben meg is gyorsult az 1867-et követő időszakban — erről később bővebben is szó lesz — a kapitalizmus előtti járadékformák maradványai, ha szűkebb térre szorítva, továbbra is fennmaradtak a magyarországi mezőgazdaságban.

Ebből a szempontból meg kell említenünk először is, hogy a feudális viszonyokat megörökítő formáknak egyik legsúlyosabbja, a majorsági zsellérek intézménye — amelyet, mint láttuk, meghagytak mind az 1848. évi márciusi törvények, mind az 1853. évi úrbéri pátens — a kiegyezés utáni időszakban is évtizedekig fennmaradt, s csak a század legvégén szüntette meg a törvényhozás.

Másrészt rá kell mutatnunk arra, hogy ha a ledolgozásnak az abszolutizmus korszakával kapcsolatban jellemzett formái s mindennek előtt annak első „alapformája”, a paraszti felszereléssel végzett ledolgozás, az ország központi részeiben az 1870-es évektől mindjobban kiszorul a nagybirtok gazdálkodásából — s inkább csak a középbirtok, valamint a gazdagparaszság gazdaságában lelhető fel, — kevésbé mondható el ugyanez az ország nemzetiségi területeiről, Szlovákiáról, Kárpátukrajnáról vagy Erdélyről, ahol — mint láttuk — a földesúri birtoklás különösen nagy súllyal terpeszkedett el, a földbirtokmegoszlás különösen kedvezőtlenül ütött ki a parasztság szempontjából, s így különösen kiterjedt talaja volt a feudális járadékformák maradványai továbbélésének. Nincs terünk arra, hogy adatok hosszú sorával dokumentáljuk: milyen „szívósságot” tanúsítottak még a további fejlődés során is a kapitalizmus előtti kizsákmányolási módszerek csökevényei, különösen az ország egyes nemzetiségi területein; csupán egyetlen példát

közlünk még, amelyet forrásunk nem is a kiegyezést közvetlenül követő időben, hanem a XX. század elején ír le. Erdélyben a Mezőségen szinte még középkori állapotok állnak fenn. Itt „bizonyos szerződés áll a zsellér és a birtokos között. A zsellér kap kicsi, 200—400 öl telken vályogházat évi lakásul, ezért tartozik a birtokosnak egész évben 25—50 napon úr dolgában bármilyen gazdasági munkát végezni, ezenkívül előre megállapított napszámért megint 25—30 napot dolgozni az uradalomban”. A „zselléréknek” különböző típusai vannak: így „hajtó-, cigány- és házas zsellér”. A „cigányzsellér” pl. házáért, $\frac{1}{2}$ hold kukoricaföldért, 1 darab kéthetes malacért, a sátoros ünnepek alkalmával kapott 0,2 hektoliter búzáért, kétévenként kapott télikabátért egy évben 36 nap ingyen-munkát tartozik végezni, továbbá köteles bármely nap a szokásos napszámbernél 20 fillérrel olcsóbban dolgozni.

Végül hangsúlyoznunk kell, hogy — ha már nem is a mezőgazdasági *ledolgozást* végző paraszt személyéhez, hanem a mezőgazdasági *bérmunkát* végző proletár, illetve félproletár személyéhez kapcsolódva, az ország egész területén, tehát nemcsak a nemzetiségi vidékeken, továbbra is fennálltak a feudális kizsákmányolási módszerek csökevényei. Gondoljunk csak az uradalmak *cselédeire*. Ez alapvetően *kapitalista* kategória, a mezőgazdasági *munkásság* egyik csoportja, amelynek azonban szerződési feltételeit, bér- és munkaviszonyait át- meg átszötték a földesúr-jobbágyviszony emlékét őrző „patriarchális”, pontosabban szólva: *feudális* elemek. Nemcsak arról van szó, hogy a cselédek bére (az ún. konvenció) túlnyomóan természetbeniekben s nem pénzben került kifizetésre, hanem főként arról, hogy a cseléd bérének jelentős részét igen gyakran „*feles*” kukorica- vagy burgonyaföld juttatása képezte, s országosan szokásos volt, hogy a cselédek feleségei évente 10—60 ingyenes *robotnapot* szolgáltak az uraságnak. A tőkés kizsákmányolás tehát itt szorosan összefonódott a kapitalizmus előtti járadékformák szembetűnő maradványaival.

S ezeknek a feudális elemeknek a fenntartásáról az államszervezet, a dualista kormányzat „körültekintően” gondoskodott. Hadd utaljunk csak az 1876. évi és az 1907. évi cselédtörvényekre — az utóbbit az egykorúak „derestörvénynek” nevezték —, amelyek fenntartották a cselédek jogfosztottságát, a földbirtokosnak való személyes kiszolgáltatottságát, a költözködési szabadság korlátozását, a gazdaságon kívüli kényszer alkalmazásának lehetőségét a cselédekkel szemben stb., egyszóval fenntartották a birtokosok középkori privilégiumainak maradványait.

Sőt mi több: az 1898. évi törvény „kiterjesztette” ezeket az előjogokat egyéb mezőgazdasági munkakategóriák, nevezetesen a *mezőgazdasági napszámosok és aratómunkások* fölé is. Tévednénk, ha azt gondolnánk, hogy az évre szóló szerződést kötő cselédekkel szemben a napszámosok, illetve a meghatározott munkálat elvégzésére elszegődött aratómunkások már a mezőgazdasági proletariátusnak teljesen szabad — természetesen tőkés értelemben véve szabad — kategóriáját jelentették a magyarországi porosz típusú agrárfejlődésben. Távolról sem ez a helyzet. S megint nemcsak arról van szó, hogy az aratómunkások munkabére túlnyomóan természetbeneikből állott — munkájukért a learatott gabonának $\frac{1}{9}$ — $\frac{1}{12}$ részét, sőt később gyakran még kisebb hányadát kapták —, hanem arról is, hogy a részesaratómunkához egy-

ben a ledolgozás számos fajtája kapcsolódott. Sok olyan aratószerződés ismeretes, amely kikötötte, hogy az aratók magán az aratáson kívül egyéb munkát is végezzenek az uraság számára: teljesen ingyen, robotnapokat szolgálva vagy a szabad napszámbernél jóval alacsonyabb díjazásért. Igen elterjedt az az eset, amikor az aratómunkásokat — részben — úgy fizették (s hozzátehetjük: úgy láncolták az uradalomhoz), hogy részes kukorica- vagy burgonyaföldet „engedtek át” számukra felibe, harmadába, sőt utóbb egyenesen negyedébe, ötödébe; itt tehát a „szabad” aratómunka a *részesbérlet* kiuzsorázó formáival fonódott össze. Általános gyakorlat volt, hogy az aratómunkásokat a bérüket alkotó terményrésznek az uradalom cséplőgépjével való elcsépléséért ugyancsak *ingyenmunkára* kötelezték stb. Az adatok halmozása helyett megint csak egy kirivó példát idézünk, az 1905. évi dunántúli aratósztrájkok idejéből. Maga a nagybirtokosok gazdasági folyóirata is megállapította, hogy a „zavargások jelentékeny okait azok a mellékszolgáltatások képezték, melyeket *robotnak* neveztek, s melyeket az aratómunkásoknak az aratómunkálatoktól függetlenül kell elvégezniök. Mint legeklatánsabbat ezek közül csak azt hozzuk fel, hogy a Dunántúl nagy részében az aratók az ivóvíz szállításáért a munkaadónak vagy pénzt fizetnek, vagy külön munka-ellenszolgáltatást”.

Igy szövődött össze a magyarországi mezőgazdaság poroszutas fejlődésében a ledolgozási rendszer második „alapformája” a tőkés rendszerrel; így egészítették ki, mint mellékszolgáltatások, a kapitalizmus előtti járadékformák a tőkés kizsákmányolást a magyarországi junker-típusú nagybirtok gazdálkodásában.

De mit jelent mindez? Mindez azt jelenti, hogy a magyarországi porosz útnak a kiegyezés *utáni* fejlődése során is, a XIX. század végén, a XX. század elején is, fennmaradt — s nem kis részben éppen a porosz típusú alapot támogató felépítmény, a dualista államszervezet segítségével — nemcsak a földbirtok feudális eredetű megoszlása, hanem vele szoros összefüggésben a mezőgazdaság munkaszervezetében is a feudális kizsákmányolási módszerek számos súlyos maradványa; hogy tehát a századforduló időszakában — Oroszországhoz sok tekintetben hasonlóan — Magyarországon is a földesúri földbirtoklás és mindennemű hűbéri csökevény szétzúzása, illetve az azokat konzerváló, politikai rendszerében is az önkényuralomnak számos vonását fenntartó, „császári és királyi” Habsburg-államszervezet megdöntése — a polgári demokratikus forradalom végigvitele vált a történelmi fejlődés fő küszöbönálló feladatává. *Igen lényeges, alapvető egyezés ez a cári Oroszországgal.*

Erre a döntő hasonlóságra, mint ismeretes, Lenin is rámutatott. Az 1895. évi magyar mezőgazdasági statisztika adataival foglalkozva megállapította: „Magyarország tudvalevően nemcsak földrajzilag áll a legközelebb Oroszországhoz, hanem a reakciós földbirtokosok mindenhatósága tekintetében is, akik óriási kiterjedésű földbirtokaikat átmentették a középkorból . . . Négyezer magyar mágnásnak fejenként több mint ezer gyeszjatyina föld, együttesen pedig az ország földjének csaknem egyharmada van a birtokában. Amint látjuk, ez már megközelíti a »szent Oroszhont«.”¹⁴

¹⁴ Lenin Művei. 19. k. 305. o. Szikra. 1955.

3.

Az 1867. évi osztrák—magyar kiegyezés, az általa létrehozott dualista rendszer azonban nemcsak *konzerválta* a nagybirtok túlsúlyát Magyarországon, hanem *előre is vitte* azt a porosz típusú tőkés fejlődés útján. Azáltal, hogy az abszolutizmus rendszerét a dualizmus rendszere váltotta fel; azáltal, hogy a magyar birtokososztályok jelentős részt kaptak a hatalomból s kiépítették — ha persze Ausztriától függőségben — a maguk államszervezetét, olyan politikai felépítmény jött létre, amely megfelelt a porosz típusú alapnak, nemcsak annyiban, hogy fenntartotta abban a *feudális* maradványokat, hanem annyiban is, hogy elősegítette annak *tőkés* fejlődését. Ausztria—Magyarországon az 1848-ban kezdődött polgári forradalom korszakát lezáró 1867-es kiegyezéssel, mint Lenin is rámutatott, alapjában *burzsoá* típusú államszervezet jött létre, *eltérőleg* Oroszországtól, ahol az 1861 utáni időszakban is fennmaradt a cári abszolutizmusnak *feudális* töről sarjadt rendszere. Ez a magyarországi burzsoá államszervezet ugyan — mint hangsúlyoztuk — át volt szöve az abszolutizmus, a feudalizmus csökevényeivel, — de mégiscsak a *kapitalista* fejlődés irányában hatott: előmozdította, hogy a feudális eredetű nagybirtokosok előrehaladjanak a tőkés gazdálkodás útján, beleilleszkedjenek a kapitalista rendbe, sőt vezetőszerpet vigyenek abban.

A kiegyezéssel létrejött viszonyoknak illetén hatása számos vonatkozásban figyelhető meg. Megmutatkozott ez mindenekelőtt azokban az általános feltételekben, amelyeket az 1867. évi politikai rendezés az Osztrák—Magyar Monarchián belül Magyarország gazdaságának szabott, s amely feltételek, persze Ausztriától függésben, az osztrák nagytőkével érdekközösségben, az egész magyarországi kapitalista fejlődés *irányát* az osztrák nagytőke és a magyar nagybirtok érdekeinek rendelték alá. Megmutatkozott ez a dualista kormányzat egész gazdaságpolitikájában s természetesen közvetlenül agrárpolitikájában is.

A 67-es kormány gazdaságpolitikájának középpontjában a vasúthálózat kiépítése és a kapitalista hitelszervezet létrehozása állott. Az ilyen jellegű tőkés vállalkozások egyre-másra alakultak a kiegyezés körüli években, ami — azontúl, hogy a nagybirtokosokat, akik közül számosan vettek részt a főleg osztrák tőkével alapított vasúttársaságok és bankok igazgatóságában, dús profitokhoz juttatta — jelentős lendületet adott a magyar mezőgazdaság, elsősorban a nagybirtok tőkés fejlődésének. A kiépülő vasútvonalak egyrészt lehetővé tették, hogy a nagybirtok terményei az addiginál jóval nagyobb mennyiségben, s kisebb szállítási költséggel juthassanak el az osztrák (s egyéb külföldi) piacokra; másrészt kibővítették a belső piacot és a korabeli magas terményárakat országos viszonylatban általánossá tették. A kapitalista hitelszervezet rohamos kiterjedésével néhány év alatt megsokszorozódott a jelzálogkölcsonök állománya, amelyek jelentős része a nagybirtokon befektetésre került s a tőkés termelés kiterjesztését szolgálta. Ugyan ebbe az irányba mutatott a kormány agrárpolitikája, amely „az 1848. évi törvények által megszüntetett úrbéri kapcsolatokból fennmaradt jog- és birtokviszonyokat” rendezve, a nagybirtok megszilárdítását és

— egyes kisebb jelentőségű feudális maradványok eltörlésével is — annak tőkés fejlődését mozdította elő.

Nem véletlen tehát, hogy az 1867-et követő időszakban a porosz típusú tőkés fejlődés viszonylag meggyorsult: a nagybirtokosok gazdálkodásának súlypontja egyre inkább áttevődött a ledolgozásról és hasonlókról a bérmunkára, a paraszt elavult felszereléséről a fejlettebb uradalmi munkaeszközökre, gépekre, a kapitalizmus előtti járadékformákról a tőkés profitra és tőkés földjáradékra, ami természetesen a mezőgazdaság termelőerőinek lényeges növekedését jelentette. A mezőgazdasági bérmunkások számára már 1870-ben a mezőgazdasági népesség 32⁰/₀-ára rúgott, 1900-ig pedig 41⁰/₀-ára emelkedett. 1863-hoz képest, amikor az ország mezőgazdaságában kevesebb mint 200 gőzgépet használtak, 1871-ben már csaknem 3000, 1895-ben pedig már több mint 20 000 gőzgépet alkalmaztak. Mindennek következtében jelentősen emelkedett a fő terményfajták országos terméseredménye, illetve holdankénti átlagtermése. Utóbbiról csak annyit, hogy a búza holdankénti átlagtermése az 1871—1885. évek átlagában még csak 4,96 mázsát, az 1886—1900. évek átlagában már 6,93 mázsát tett ki, tehát közel 40⁰/₀-kal emelkedett; hogy a rozsnál ugyanez időszakban közel 37⁰/₀-os, az árpánál több mint 25⁰/₀-os holdankénti átlagtermés-emelkedés állapítható meg stb.

Mindez azt jelenti, hogy a XIX. század végén, a XX. század elején a magyarországi nagybirtok gazdálkodása — *eltérően* az oroszországitól — általánosságban tekintve már a tőkés rendszeren és nem a kapitalizmus előtti kizsákmányolási formákon alapult; hogy a parasztság általában már nem hűbéri nagybirtokossal, hanem tőkés nagybirtokossal, a dualista monarchia egyik fő politikai támaszával és burzsoá fejlődésének egyik fő haszonélvezőjével állt szemben. Figyelemre méltó ezzel kapcsolatban az a tény is, hogy míg az orosz mezőgazdaságban a tőkés viszonyok — mint láttuk — főleg a 20—500 gyeszjatyinás birtokkategóriát jellemezték, viszont az 500 gyeszjatyina feletti nagybirtokok lényegileg „feudális latifundiumok” maradtak, addig Magyarországon a földesúri gazdaságik közül éppen az 1000 holdon felüli nagybirtokok jártak a kapitalista fejlődés élén, viszont az 1000 holdon aluli birtokkategórián belül — eltekintve a parasztságból kiemelkedő burzsoáziától — az egykori nemesi középbirtokok, gentry-birtokok nagyrészt megrekedtek a tőkésé válás útján, nem állták a versenyt a tőkésedő nagybirtokkal, s egyre inkább anyagi süllyedésre, gazdasági felmorzsolódásra voltak kárhóztatva. Egészében véve tehát meg lehet állapítani, hogy a földesúri gazdaság tőkés fejlődése — főként a nagybirtok vonalán — eléggé jelentős mértékben előrehaladt, kibontakozott a kiegyezést követő harmad században: a porosz út eléggé megszilárdult a magyarországi mezőgazdaságban.

Hogyan állt mármost a kérdés a parasztgazdaságnál?

A parasztgazdaság tőkés fejlődését, akárcsak Oroszországban, a nagybirtok nyomasztó túlsúlya s a kizsákmányolás kapitalizmus előtti módszereinek fennmaradása nagymértékben hátráltatta. A parasztság tőkés felbomlásának akadályozott, elhúzódó menete a porosz típusú fejlődés viszonyai mellett, persze nemhogy kedvezőbbé, hanem az amerikai típusú fejlődéshez képest még gyötrelmesebbé tette a parasztságra nézve ezt a folyamatot, amely a kistermelők zömét egyre inkább

elnyomoritotta, miközben a másik oldalon maroknyi gazdagparaszt kiválásához vezetett.

De a parasztság felbomlásának tényei — az árutermelés fejlődése következtében a jobbágyi rend idején is jelentékeny differenciálódás folytatásaként — már a jobbágyfelszabadítást közvetlenül követően világosan megmutatkoztak; annyival is inkább, mert az újraosztásos falusi földközösséget, Oroszországtól eltérően, Magyarországon már a XVIII. század utolsó évtizedeiben felszámolták, s így annak egyenlősítő tendenciája immár nem befolyásolhatta a jobbágyrendszer megszüntetése által előmozdított folyamatot. „Ezek az évek vetették meg az alapját az ún. parasztnábobok szűk paraszti arisztokráciájának A terjeszkedés gyorsan ment. A kis tanyák lakói proletárok lettek” — olvashatjuk az abszolutizmus korszakára vonatkozólag.

A folyamat jelentős mértékben előrehaladt az 1867-et követő évtizedekben. Elősegítette a „birtokrendezési” műveletek meggyorsítása és befejezése, amelyek nemcsak a földesuraknak, hanem a falu közigazgatásában vezető szerepet játszó gazdagparasztoknak is bő lehetőséget nyújtottak a paraszti tömegek megkárosítására; másrészt a földesúri gazdaságoknak és parasztgazdaságoknak — a tőkés fejlődés szempontjából oly fontos — teljes elkülönítését szolgálták. Emellett, az egykorú oroszországi viszonyoktól ugyancsak eltérőleg, eltörölték a jogi megkülönböztetést az egykori nemesi és egykori jobbágybirtok között, ami elősegítette a paraszti földek szabad adásvételét s ezáltal a kapitalista koncentrációt. Egyre gyakoribbá vált az, hogy elszegényedő kisparasztok eladás útján kényszerültek megválni gazdaságuk kisebb-nagyobb darabjától; s még inkább az, hogy mindjobban elmerülve a jelzálogadósságokba, birtokaikat végrehajtás útján veszítették el. Mindezeket a földvásárlási lehetőségeket pedig főként gazdagparasztok aknázták ki, akik emellett úri középbirtokok (gentry-birtokok) jelentős részeinek bérletével és vásárlásával is gyarapították vagyonukat.

A parasztság felbomlásának folyamata a kiegyezést követő időszakban azzal összefüggésben gyorsult meg, hogy a nagybirtokos gazdaságok, mint láttuk, ez idő tájt egyre inkább áttértek a ledolgozásról és hasonló formákról a bérmunkára, a tőkés rendszerre. Megjegyzendő azonban, hogy ez a meggyorsuló felbomlási folyamat csak részben teremtett teljesen földnélküli mezőgazdasági proletárokat, másrészt, főleg, csekélyke földdel még bíró félproletárokat, akik „gazdaságuk” megművelése mellett mezőgazdasági bérmunkára voltak utalva, sőt az utóbbi mellékeresetből egyre inkább létfenntartásuk fő eszközévé vált. Ennek a ténynek nagy jelentősége volt a földesúri gazdaság porosztatás tőkés fejlődése szempontjából, amennyiben az apró földparcella által a faluhoz kötött szegény nép különösen olcsó bérmunkaerőt biztosított a juncker-típusú földbirtoknak.

A felbomlás fokát a XIX. század végén, az 1895. évi mezőgazdasági statisztika adataival szemléltethetjük. Eszerint a 10 holdon aluli, általában szegényparasztinak tekinthető gazdaságok tették ki az összes gazdaságok számának közel $\frac{3}{4}$ -ét; viszont a 20—200 holdas, jelentős részben gazdagparaszti gazdaságok az összes gazdaságok számának alig több mint $\frac{1}{10}$ -ét. S az összes gazdaságok számának csaknem $\frac{3}{4}$ -ére menő szegényparaszti gazdaságok a 200 holdon aluli gazdaságok összterületé-

nek nem sokkal több mint $\frac{1}{4}$ -ét birtokolták; míg a mintegy $\frac{1}{10}$ -nyi gazdagparaszti gazdaságok annak közel a felére terjedtek ki. Mindez azt mutatja, hogy a parasztság felbomlása Magyarországon a XIX. század végén már meglehetősen előrehaladott fejlődési állapotban volt.

A folyamat az ország központi fekvésű területein, az Alföld egyes megyéiben ért a legmesszebbre. Ennek az volt az oka, hogy az országnak e vidékein, meghatározott történelmi körülmények folytán, az *amerikai* típusú fejlődés bizonyos formája jött létre.

Az alföldi mezővárosok parasztsága az úrbéri szolgáltatásokból való megváltakozással, illetve a jobbágyfelszabadítással, olyan szabad parasztsággá vált, amely megszabadulva a jobbágyi kötelékek nyűgétől, kevésbé szorult a nagybirtokrendszer harapófogójába, mint az ország más vidékeinek parasztsága; nem volt annyira beleékelve a majorsági földek rendszerébe, mint amazok; tehát kevésbé volt arra kényszerítve, hogy a közvetlen szomszédságban levő földbirtokosnál a ledolgozási rendszer jármába hajtsa fejét. Jellemző, hogy az egykorú statisztikus adatai szerint éppen az ezeket a mezővárosokat magukba foglaló alföldi megyékben volt paraszti kézen, illetve vált paraszti tulajdonná a használható föld viszonylag legnagyobb százaléka, olyan arányban, amely jóval meghaladta az országos átlagot. Viszonylag kedvezőbb helyzetben volt ez a parasztság abban a tekintetben is, hogy a mezővárosokhoz tartozó széles pusztákon, eddig nagyrészt feltöretlen, csupán állattenyésztésre hasznosított területeken — persze csupán e puszták határáig — szabadon terjeszkedhetett, „fogalhatott”, „települhetett”, térhetett át a szántóművelésre, alakíthatta ki „tanyarendszerét”. S mind e lehetőségekkel élt is, különösen a kiegyezés körüli években, amikor a vasútépítés fellendülésével e — korábban nehezen megközelíthető — vidékek is bekapcsolódtak az országos piac hálózatába.

Nem véletlen tehát, hogy amint Oroszországban, úgy Magyarországon is — ott a mezőgazdasági határvidékeken, itt a központi fekvésű Alföld egyes megyéiben — az amerikaias módon fejlődő vidékeken volt a leglendületesebb a mezőgazdaság termelőerőinek növekedése, kapitalista fejlődése. Ezt nemcsak az eddig legelőként használt területek nagyarányú szántóművelés alá vonása, hanem a gyümölcs- és szőlőtermelés, valamint a zöldségtermelés magas színvonalra emelkedése is tanúsítja. (Gondoljunk csak a kecskeméti barackra, a makói hagymára, a szegedi paprikára stb. — a magyar mezőgazdaságnak ez Európa-szerte ismert termékeire; ezek mind olyan alföldi vidékekhez kapcsolódtak, ahol az agrárfejlődés amerikai típusú elemeket tartalmazott.) Ennek megfelelően ezeken a vidékeken haladt előre legszabadabban, legkevésbé akadályozva, s érte el viszonylag a legmagasabb fokot már a XIX. század végén a parasztság felbomlása, csekélyszámú falusi burzsoáziára s nagytömegű agrárproletariátusra szakadása.

Minden statisztikai adatról ékebben szólóan bizonyítja ezt az a tény, hogy éppen innen, ezekről az alföldi vidékekről lobbantak fel — és sugároztak szét az ország különböző vidékeire az 1890-es évek elejétől kezdve — a kiegyezés utáni „viszonylag békés” fejlődést már a század utolsó évtizedében alaposan felkavaró ún. agrárszocialista mozgalmak, amelyek, *eltérően* a századforduló utáni oroszországi parasztmozgalmaktól, immár *nem az egész parasztság, illetve a legszélesebb dolgozó*

paraszti tömegek mozgalmi, hanem lényegében az *agrárproletárok és szegényparasztok* mozgalmi — olyan *mezőgazdasági munkásmozgalmak*, amelyek közvetlenül mutatják az ipari proletariátus 90-es években fellendülő mozgalmainak hatását. Nyilvánvalóak e mozgalmak *forradalmi-demokratikus* vonásai: a nagybirtokrendszer felszámolására, a földosztásra irányuló törekvései, ugyanakkor azonban a követelések igen nagy része már *mezőgazdasági munkáskövetelés*: a munkabér emelésére, a munkaidő csökkentésére, a mezőgazdasági cselédek és napszámosok bérrendszerében és munkaviszonyaiban fennmaradt (a korábbiakban jellemzett) feudális csökevények eltörlésére, a mezőgazdasági munkásszervezkedés szabad lehetőségének kivívására irányuló követelés. Az agrárproletariátus harci módszerei is munkásmódszerek: a mozgalmaknak a századforduló előtti tetőpontját (1897-ben) éppúgy, mint a századforduló utáni csúcspontját (1905—1906-ban, szorosan összekapcsolódva az ipari munkásmozgalomnak az első orosz forradalom által is előmozdított fellendülésével) — nagyarányú, az ország jelentős részére kiterjedő *aratómunkás-sztrájkok*, e mellett a századforduló utáni években — a porosz típusú tőkés fejlődés élén járó dunántúli nagybirtokokon különös erővel kirobbanó — *mezőgazdasági cselédsztrájkok* jelzik. A századforduló körüli mozgalmakban tehát világosan tükröződik a magyarországi parasztság tőkés értelemben vett felbomlásának meglehetősen fejlett — az oroszországinál kétségtelenül fejlettebb — foka: e mozgalmakban az agrárproletariátus *mint osztály* áll előttünk.

Ezzel előadásomnak olyan pontjához érkeztem, ahol immár megkísérelhetem összegezően rámutatni az oroszországi és magyarországi agrárfejlődésnek — *alapvető hasonlóságuk mellett* — *néhány eltérő vonására* a XIX. század második felében.

Már az előzményekben is mutatkozik bizonyos eltérés. Oroszországban a reform előtti időszakban a roboton alapuló földesúri gazdaság még csak igen kismértékben tért rá bérmunkások alkalmazására. Magyarországon a forradalom előtti időszak mezőgazdaságában, a jobbágyi robotmunka túlsúlya mellett, a bérmunka már bizonyos jelentőségre tett szert, főként az élenjáró nagybirtokokon. A jobbágytartó rend megszüntetésének idején tehát a tőkés viszonyok a magyarországi mezőgazdaságban bizonyos mértékig fejlettebbek voltak, mint az oroszországiban.

Kétségtelen eltérés mutatkozik azután a jobbágyfelszabadítás módjában. Oroszországban a jobbágyi rend megszüntetését az 1861. évi *parasztreform* — robotgazdálkodást folytató és azt lényegében fenntartani igyekvő földesurak által végrehajtott parasztreform — eszközölte. Magyarországon a jobbágyfelszabadítást — több mint egy évtizeddel korábban — az 1848. évi polgári *forradalom* valósította meg. Bár a forradalom nem volt következetes és végül vereséget szenvedett, a jobbágyfelszabadítás nem paraszti-demokratikus módon, hanem földesúri módon történt, s nem az amerikai, hanem a porosz típusú fejlődés feltételeit teremtette meg, mégis a Magyarországon előállott feltételek Oroszországhoz képest *viszonylag* kedvezőbbek voltak a kapitalizmusnak a mezőgazdaságban való kibontakozása szempontjából.

Ezzel szorosan összefüggenek a további fejlődés különbségei. Oroszországban 1861 után is fennmaradt az alapjában véve *feudális* típusú felépítmény, a cári abszolutizmus, amely minden eszközzel védelmezte

a földesúri földbirtoklást, a régi gazdálkodási mód továbbfolytatását, a paraszti tömegek kiuzsorázását és féljobbágyi leigázását. Magyarországon a polgári forradalom korszakát lezáró 1867. évi kiegyezéssel alapján *burzsoá* típusú államszervezet jött létre, habár átítatva feudális-abszolutisztikus csökevényekkel. Ez az államszervezet nemcsak megőrizte a feudalizmusból fennmaradt reakciós erőket, nemcsak megvédelte a földesúri földbirtoklást a paraszti tömegekkel szemben, hanem egyben előmozdította, meggyorsította a nagybirtok előrehaladását a tőkés fejlődés porosz útján.

Ilyen körülmények között Oroszországban a junker-típusú agrárfejlődés még a XIX. század végére, a XX. század elejére sem bontakozott ki igazán, még a századforduló időszakára sem stabilizálódott: a földesúri gazdaság, különösen a nagybirtok gazdálkodása, még ez idő tájt is inkább a kizsákmányolás *kapitalizmus előtti* formáin, a féljobbágyi függésen alapult, mint a tőkés rendszeren. Magyarországon a súlypont egyre inkább áttolódott a ledolgozásról és a hozzá hasonló formákról a bérmunkára; úgyhogy a nagybirtok gazdálkodása a század végén már lényegileg a *tőkés* kizsákmányoláson nyugodott, habár ez még gyakran összefonódott a feudális kizsákmányolási formák csökevényeivel. A magyar mezőgazdaságban tehát a porosz típusú fejlődés eléggé jelentős mértékben kibontakozott, megszilárdult a XIX. század végére.

Hasonló eltérések mutatkoznak a *parasztgazdaság* tőkés fejlődése tekintetében, Oroszországban a jobbágyrendszer megszüntetése után a ledolgozási rendszeren kívül is fennmaradt egy csomó olyan *középkori* kötelék, amely a paraszti földhöz tapadva, nyomasztóan, akadályozóan hatott a parasztság kapitalista fejlődésére: fennmaradt a falusi földközösség, fennmaradt a magántulajdonban lévő földek és a paraszti juttatott földek *rendi jellegű* elhatárolása, s még maguk a paraszti juttatott földek között is fennmaradt számtalan jogi megkülönböztetés, ezernyi középkori eredetű kategóriára forgácsolva szét a parasztságot. A parasztgazdaság tőkés fejlődése persze Magyarországon is erős akadályokba ütközött. De olyan körülmények, hogy az újraosztásos falusi földközösséget már a jobbágyi rend uralma idején felszámolták; hogy a feudális korban fennállott jobbágyi kategóriák nagyrészt — a majorsági zselléreket s a hozzájuk hasonló állapotúakat kivéve — megszűntek; hogy előrehaladt a földesúri gazdaság és a parasztgazdaság *burzsoá* jellegű elkülönítése (a birtokrendezések formájában); hogy az egykori nemesi és egykori jobbágybirtokok közti jogi különbséget eltörölték és azokat egyaránt polgári tulajdonnak ismerték el — mindez mégis az oroszországinál *viszonylag* kedvezőbb feltételeket jelentett a parasztság körében végbemenő tőkés fejlődésre.

Igy azután a parasztság felbomlása — ha kétségtelenül megindult és előrehaladt is a reformutáni Oroszországban — a századforduló idejére még nem öltött kikristályosodott formákat. A XX. század elejének, különösen az 1905—1907-es éveknek, oroszországi parasztt mozgalmi a *parasztság legszélesebb tömegeinek forradalmi-demokratikus mozgalmi* a földesúri földbirtoklás és általában a középkor maradványaként tovább élő földbirtokviszonyok megsemmisítésére, amikor is a felmerülő *nacionalizálási* törekvések — anélkül, hogy a parasztok ennek tudatában lennének — objektíve a legtisztább tőkés agrárfejlődés fel-

tételeinek megteremtésére irányulnak. Magyarországon a parasztság felbomlásának folyamata a XIX. század végére kétségtelenül fejlettebb fokot ért el: az 1890-es évek elejétől fellobbanó „agrárszocialista” mozgalmak nem az egész parasztság, nem is a dolgozó paraszti tömegek, hanem lényegileg az *agrárproletariátus és a szegényparasztság mozgalmai*, amelyek egyfelől *forradalmi-demokratikus vonásokat* mutatnak fel, a nagybirtok szétzúzására irányuló *földosztó törekvések* formájában; másfelől azonban nagyrészt a tőkés kizsákmányolás ellen irányuló *munkásköveteléseket* tartalmaznak.

De mit jelent mindez? Mindez azt jelenti, hogy noha *alapvető egyezés* állt fenn a századforduló körül Oroszország és Magyarország viszonyai között; a történelmi feladat mindkét országban a polgári demokratikus forradalom végigvitelében és szocialista forradalomba való átfejlésztésében állott, ugyanakkor az *egyező* feladat több vonatkozásban *eltérő* feltételek között került a történelem napirendjére a két országban. Ott „az *első orosz forradalom*”-ról volt szó; itt a több mint félszázaddal korábban megvívott, de befejezetlenül maradt, vereséget szenvedett forradalom *befejezésének* feladatáról. A demokratikus agrárátalakulás követelménye ott a még nem stabilizálódott porosz úttal szemben, a nagyrészt még a *ledolgozásra* és a hozzá hasonló formákra támaszkodó nagybirtokkal szemben merült fel; itt a kétségtelenül fejlettebb, döntően már a *tőkés kizsákmányoláson* alapuló, gazdaságilag több tekintetben erősebb junker-típusú nagybirtokkal szemben. Ott *még nem dőlt* el a porosz vagy amerikai típusú fejlődés kérdése, még nem kerekedett véglegesen felül a burzsoá fejlődés meghatározott típusa mint a kapitalizmus „nemzeti” útja; itt már évtizedekkel korábban eldőlt ez a kérdés; már az 1867-es kiegyezéssel véglegesen *felülkerekedett* a kapitalizmus meghatározott típusú útja — éspedig az az út, amelyet az egyre inkább burzsoá jelleget öltő nagybirtok vezetőszerpe, az országnak Ausztriától való függősége, ugyanakkor nagyszámú nemzetiség elnyomása jellemzett, s így a tőkés fejlődés jelentős szakasza azóta már le is játszódott ezen az úton. Ott a parasztság *legszélesebb tömegei* forradalmi-demokratikus mozgalmakban léptek fel a földesúri földbirtoklás megsemmisítéséért, sőt mindennemű földmagántulajdon megszüntetéséért; itt, a kapitalizmus aránylagosan fejlettebb viszonyai között, a parasztság felbomlása is előrehaladottabb, a parasztságon belüli ellentétek is *élesebbek* voltak, s így — a meglevő lehetőségek ellenére is — nagyobb volt a nehézsége a parasztság *általános demokratikus* megmozdulásának, annak, hogy a munkásosztály, szövetségben a parasztsággal, forradalmi módon szálljon síkra a fennálló reakciós dualista rendszer ellen. Az eltérések tehát Oroszországhoz képest Magyarországon *objektíve nehezebbé* tették a történelmileg adott s a munkásosztályra váró feladatnak: a polgári demokratikus forradalom végigvitelének és szocialista forradalomba való átfejlésztésének megoldását.

És mindehhez járult az oroszországi és magyarországi *munkáspártok* közötti gyökeres különbség. Míg az oroszországi Szociáldemokrata Munkáspártban a forradalmi marxisták úrrá lettek az antimarxista, megalkuvó irányzatok felett, s a bolsevikok élükön Leninnel, szilárdan vezették a munkásosztályt harcaiban a döntő, világtörténelmi jelentőségű győzelem felé, — addig a Magyarországi Szociáldemokrata Párt

vezetésében az 1890-es évek végére elhatalmasodott, majd teljesen felülkerekedett az opportunistá-revizionista irányzat. Míg Oroszországban Lenin kidolgozta az agrárkérdésnek, a munkás-paraszt szövetség kérdésének tudományos marxista elméletét, mélyrehatóan tanulmányozva az oroszországi agrárfejlődés konkrét sajátosságait, gazdagon merítve a forradalmi évek parasztmozgalmainak gyakorlati tanulságaiból, a forradalmi mozgalom menetének megfelelően felülvizsgálva és továbbfejlesztve a párt agrárprogramját, addig Magyarországon a Szociáldemokrata Párt nem elemezte az ország fejlődésének sajátos vonásait, nem tanult a tömegektől, a falu nagyerejű mozgalmainak tapasztalataiból; nemcsak hogy nem tette magáévá a földosztó törekvéseket — elvontan és általánosságban a „nagyüzem” fölényét hangoztatva —, hanem még a mezőgazdasági munkások proletár harci módszerével: az aratósztrájkokkal is — amint általában minden forradalmi módszerrel — szembefordult. Magyarországon az opportunistá szociáldemokrata pártvezetőség politikája nemhogy elősegítette volna, hanem egyenesen akadályozta a munkás-paraszt szövetség létrejöttét; az agrárproletariátus harcainak pedig nem a vezetésére, hanem békés mederbe terelésére törekedett.

Így azután a polgári demokratikus forradalom végigvitelének és szocialista forradalomba való átfejlesztésének feladata — az ipari munkásosztály és az agrárproletariátus hősi harcai ellenére — hosszú időre megoldatlanul maradt Magyarországon.

A nagy történelmi feladat megoldására csak évtizedekkel később kerülhetett sor: azután, hogy a Szovjetunió felszabadította Magyarországot.

Lapunk munkájának és feladatainak néhány kérdése

Ötödik évfolyamába lép ezzel a számával a Közgazdasági Szemle. Megalakulásához annakidején az MDP III. kongresszusa hatására a hazai marxista közgazdaságtudományban bekövetkezett megélénkülés teremtett kedvező feltételeket. Az elmúlt évek alatt folyóiratunk tudatosan törekedett arra, hogy rendszeresen szóhoz jussanak hasábjain a közgazdasági irodalomba újonnan bekapcsolódó, fiatal szerzők és új, kibontakozó gondolatok.

Az érlelődő új felismerése természetesen nem könnyű; különösen olyan új feltételek és körülmények közt, mint amelyekkel — más szocialista országokhoz hasonlóan — mi is szembetaláljuk magunkat, nehéz elkerülni a kitérőket, buktatókat. Szerkesztőségünk tisztában van azzal, hogy a marxista közgazdaságtudomány megélénkítése lehetetlen a meglévő gazdasági jelenségek kritikai vizsgálata nélkül, szocialista építésünk elemzése pedig könnyen egyoldalúvá válhat, ami a torzításoknak, a helyes és célravezető iránytól való eltérésnek a veszélyét is magában rejti.

Mégsem választhatjuk a problémák megkerülésének útját. Ez megfutamodás lenne feladataink előtt, amit a szocialista tudomány nem tehet meg, még akkor sem, ha az újonnan felvetődő kérdésekkel birkózva olykor hibát vétünk.

Ha most visszatekintünk az elmúlt években megjelent füzetekre, s megkíséreljük az eddig elvégzett munka valamelyes értékelését, úgy hisszük, elsősorban azt kell vizsgálnunk: mennyire volt a Közgazdasági Szemle harcos képviselője és pártos szószólója az alkotó marxista közgazdaságtudománynak, mennyire és milyen sikerrel törekedett rá, hogy előremutatóan állást foglaljon az időszerű közgazdasági kérdésekben.

Munkánk nem volt mentes hibáktól. Bár lapunk megalakulása óta egyik fő feladatunknak tekintettük, hogy mentek maradjunk az egyoldalúság, az egyfrontosság hibájától, már 1955 tavaszán, a folyóirat néhány számának megjelenése után kiderült, hogy nem sikerült teljesen elkerülnünk a hibás egyoldalúságot sem magukban az egyes írásokban, sem a témák megválasztásában.

Sok jogos bírálatot kapott 1956. november—decemberi számunk, különösen annak szerkesztőségi vezércikke. Ez a cikk az októberi ellenforradalmat kiváltó mozzatörugókat elemezve egyoldalúan a dolgozó népen belüli nem antagonisztikus jellegű ellentmondásokat emelte ki, antimarxista módon, elhanyagolható tényezőként tárgyalta az ellenforradalmat kirobbantó külső és belső osztályellenség szerepét, hiányzott belőle az októberi—novemberi események ellenforradalmi jellegének felismerése, s ezáltal — ha szándéka ellenére is — az ellenforradalom valamiféle közgazdasági indokolásaként hatott.

Más cikkeinkben is előfordultak pontatlan vagy egyoldalú megállapítások, helyet kaptak hibás nézetek. Például a munkástanácsokról szóló cikk az új szerveket értékelve nem foglalkozott a munkástanácsoknak mint az ellenforradalom alatt létrejött testületeknek politikai arculatával, s helytelenül tárgyalta a munkástanácsok gazdasági működésének gazdasági feltételeit, elsősorban a vállalatok és a központi iparvezetés kapcsolatát.

Mindezek nemcsak azt jelentik, hogy a Közgazdasági Szemlének ellenforradalom utáni első számai elmulasztották az ellenforradalom elleni ideológiai síkraszállást, s a harcot az akkor égetően szükséges eszmei tisztázódásért, hanem azt is, hogy egyes cikkei maguk is tükrözték és táplálták az eszmei zűrzavart.

Lapunknak az ellenforradalom előtt megjelent számait szintén mulasztás terheli a marxista közgazdasági elmélet tisztaságáért és hazai alkotó alkalmazásáért vívott harcban. Igaz, éppen az 1956. októberi és azt megelőző számainkban helyes szemléletű cikkeket írtunk a szovjet—magyar gazdasági kapcsolatokról, a szövetkezeti gazdaságokról, bíráló cikket közöltünk a mezőgazdasági kisüzem-nagyüzem kérdésében elfoglalt szociáldemokrata-revizionista álláspontról, de jónéhány területen elmulasztottunk idejében fellépni az akkoriban elburjánzott közgazdasági dilettantizmus és demagógia ellen. 1956-ban nem közöltünk kellő számú és színvonalú cikket a szocialista állam gazdasági szerepéről, s 1957-ben is keveset. Ez a tematikai egyoldalúság éppúgy, mint egyes lapunkban közölt vitacikkek hibái szintén hozzájárultak ahhoz, hogy az idevágó vitatott kérdésekben egyoldalú, túlzó, sőt antimarxista nézetek kaptak lábra.

A lapunk szerkesztésében elkövetett hibákról és hiányosságokról ön-bírálon az első helyen szoltunk. De tartozunk az igazságnak a megállapítással: a Közgazdasági Szemlének nemcsak, sőt elsősorban nem ezek a hibák és mulasztások jellemezték.

Lapunk megindulása óta törekedett rendszeresen közölni olyan cikkeket, amelyek ráirányították a figyelmet a szocialista építés soron következő legfontosabb, párt- és kormányhatározatokban megjelölt gazdasági feladataira, s legtöbbször azok elméleti elemzését is megkísérelték; rendszeresen jelentek meg cikkek, amelyek a szocialista országok, elsősorban a Szovjetunió gazdaságának és közgazdaságtudományának fejlődéséről, problémáiról tájékoztatták olvasóinkat. Sok cikk témája volt fejlődésünk perspektívája (egy-egy tervidőszak vagy egy-egy ágazat vonatkozásában), s állandó téma volt három fontos kérdéscsoport: 1. a szocialista népgazdaság állami irányítására vonatkozó elvek és módszerek tökéletesítése; 2. a mezőgazdaság szocialista átalakítása; 3. a szocialista nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásunk.

Mindhárom témakörből sok cikk jelent meg a folyóiratban. Javárésziük egy-egy kérdés monográfikus elemzését, konkrét problémák felvetését és konkrét megoldási módszerek kutatását tartalmazta. Akadtak köztük, amelyek néhány üzemben (például a Duna Cipőgyárban, a Pécsi Állami Gazdaságban) bevezetett kísérleti rendszer formájában vagy ágazati mértékben (például a faipari árrendszer reformja) meg is valósultak. A cikkek mindig hangsúlyozták, hogy a javaslatok vagy a kísérletek *nem tekinthetők a probléma végleges, általános érvényű megoldásának, hogy a helyes módszerekhez további, még kiterjedtebb kutatással kell közelednünk.* Megjelent ezekből a témakörökből néhány általánosító igényű

cikk, amelyek bizonyos fokig sommásak voltak, s nem voltak mentesek a revizionizmus vagy a dogmatizmus (esetenként egyidejűleg mindkettő) jegyeitől. A részletkutatások dominálása idején különösen fontos óvakodni az irányvesztéstől, szem előtt kell tartani a rész és az egész, a gazdaság és a politika összefüggéseit, örködni kell azon, hogy a részletek vizsgálata a marxizmus—leninizmus elméleti és módszertani alapján folyjék. Az eredményes, marxista közgazdasági munkának ezek a mellőzhetetlen követelményei lapunk néhány cikkében is elsikkadtak, ami kifejezte a szerzők marxista-elméleti felvértezetszégének fogyatékoságait és a kispolgári-revizionista áramlat rájuk gyakorolt hatását is.

A szocialista állam gazdasági funkciójának tökéletesítéséért (A gazdaságossági vita problematikája)

A Közgazdasági Szemle több mint három évvel ezelőtti első számában vette kezdetét az a vitasorozat, amelyet összefoglaló néven gazdaságossági vitának szoktak nevezni. A szerkesztőség és a szerkesztő bizottság állásfoglalása ehhez a vitához régi adósságunk. Ezt az adósságot is törleszteni kívánjuk ebben a cikkben.

A gazdaságossági vita *tárgya* végeredményben a szocialista, illetve az átmeneti gazdaság egyes törvényei voltak, *célja* e törvények jobb megismerése, közelebbről pedig a szocialista (átmeneti) gazdaságban rejlő tartalékok kiaknázásával, különösen a gazdaságvezetés színvonalának emelésével kiküszöbölhető veszteségek *okainak* és megszüntetésük *módjának* feltárása volt.

A gazdaságossági vitában lényegében három ágat különböztethetünk meg: 1. a nemzetközi munkamegosztásba való bekapcsolódásunkkal kapcsolatos, 2. a beruházások hatékonyságával összefüggő és 3. a szocialista gazdaságvezetés tökéletesítésére vonatkozó kérdéseket.

Különösebb elfogultság nélkül is megállapítható, hogy a gazdaságossági vita mindhárom ága hozott figyelemre méltó eredményeket. Például ma már senki sem tagadja a külkereskedelemben végzendő gazdaságossági számítások szükségességét, sőt elmondhatjuk, hogy a hivatalos apparátusok annyi év után éppen napjainkban végre komolyan hozzáláttak a gazdaságossági számítások kidolgozásához.*

Igaz, a nemzetközi munkamegosztással kapcsolatos vita hosszú időn át szinte kizárólag a gazdaságosságot *számszerűen* mutató jelzőszámok problémáiról folyt, s alig esett szó arról, hogyan lehet a szocialista országok közötti tervszerű együttműködés keretében alkalmazott eddigi módszereket továbbfejleszteni, például hogyan lehetne hatékonyabbá tenni a KGST keretében szervezett gazdasági összehangoló munkát. A jövőben a nemzetközi munkamegosztással kapcsolatos vitának ilyen és ehhez hasonló problémákra is ki kellene terjednie. Ez azonban egyáltalán nem jelenti, mintha a „mutatóvita” terméketlen lett volna.

Gyakran emlegetjük ma a korábbi gazdaságpolitikai hibák között a gazdaságossági szempontok elhanyagolását, köztük azt is, hogy a terme-

* Ez idő szerint is figyelemre méltó arányokban folynak exporttermékeink gazdaságosságra vonatkozó számítások az Országos Tervhivatalban, a Pénzügyminisztériumban (vö. Erdős—Wiesel—Zentai cikkével. „Az exportgazdaságosság gyakorlati számítási módszere”. K. Sz. 1957. 8—9. sz.), a Kohó- és Gépipari Minisztériumban, a Földművelésügyi Minisztériumban, a Külkereskedelmi Minisztériumban és másutt.

lés és a forgalom irányítói nem törekedtek kellően a nemzetközi munkamegosztásba való előnyösebb bekapcsolódásra. De igazságtalanok lennénk, ha megfeledkeznénk róla, hogy a gazdaságosság mint *célkitűzés* mindig szerepelt a gazdaságpolitikai programokban. Hogy a legutóbbi időkhöz mégsem jutottunk messzire ezen a területen, az részben annak is tulajdonítható, hogy nem tudtuk megfelelően meghatározni: mely termékek termelése előnyösebb, gazdaságosabb számunkra. Ilyen körülmények között érthető, hogy a külkereskedelem gazdaságosságáról vitázók elsősorban a gazdaságosságot jellemző mutatószámrendszer problémáira összpontosították figyelmüket.

A *beruházások hatékonyságáról* folyt vita eredményének tekinthető, hogy a beruházások megtérülési időtartamát ma már hazánkban is fontos jelzőszámnak tekintjük. Az Országos Tervhivatal — a gazdaságossági vita tanulságait hasznosítva — gondos gazdaságossági számítások készítését rendelte el a hároméves terv ipari beruházási terveinek megalapozottabbá tétele céljából. Összefügg a vitának ezzel az ágával az is, hogy az állóeszközökért fizetendő használati díj az árképzés aktuális (bár ez idő szerint véglegesen még nem tisztázott) kérdése lett.

A *gazdaságvezetés tökéletesítéséről* folyt vita komoly fogyatékosága, hogy helyenként lebecsülte a szocialista állam gazdasági szerepét, mellőzte a szervezeti problémák tárgyalását, s úgyszólván kizárólag az úgynevezett gazdasági mechanizmusok körül folyt. A gazdasági mechanizmus fogalmát mai közgazdasági irodalmunk tágabb és szűkebb értelemben használja. A tágabb értelemben használt fogalom tartalmazza a gazdasági irányítás valamennyi eszközének, módszerének *összességét*, beleértve a kötelező tervutasítások rendszerét is. A gazdasági mechanizmus szűkebb értelemben vett fogalma a kötelező tervutasításokat nem foglalja magában, csak az ún. gazdasági „terelő” eszközökre korlátozódik. Mi a magunk részéről a gazdasági mechanizmus kifejezést ebben a cikkben a tágabb értelemben használjuk. Nézetünk szerint ugyanis a gazdaságvezetési módszerekre (az ún. mechanizmusra) az a feladat hárul, hogy mint közvetlen tervutasítások és közvetett eszközök (emelők) rendszere a népgazdasági tervekben összesített gazdasági célok elérését biztosítja.

Meg kell jegyezni továbbá, hogy a „mechanizmus” szó helyett, amelyhez — mint láttuk — sokféle, gyakran egymásnak ellentmondó értelmezés tapad, helyesebb, ha inkább gazdaságvezetési (iparvezetési stb.) módszerekről, eszközökről beszélünk. Ezek a kifejezések pontosabban, szabatosabban.

Ezenfelül: az „új gazdasági mechanizmus” kifejezéshez tapad bizonyos az ellenforradalmi hullám idején ráarakódott — egyértelműen antiszocialista értelmezés is. Eszerint: a szocialista gazdasági mechanizmus *teljes egészében* csődöt mondott; azt valami *gyökeresen újjal*, tehát végső soron kapitalista mechanizmussal kell felcserélni. Az „új gazdasági mechanizmus” *ilyen* értelmezése — a szocialista gazdasági rendszer ellenforradalmi tagadásával egy töről sarjadt, megérdemli a legélesebb bírálatot, és semmi köze a szocialista gazdaságvezetési módszerek tökéletesítéséhez.

A gazdaságossági vita kapcsán lapunkban megszólalt szerzők — hibáik ellenére — a *szocialista* gazdaságvezetési módszerek tökéletesítését, a gazdasági irányítás szocialista jellegének fenntartását, sőt erősítését

igyekeztek szolgálni elemzéseikkel, javaslataikkal. E kétféle koncepció közt áthidalhatatlan ellentét van, bár az „új mechanizmus” kifejezés mindkettő híveinek szótárában előfordult.

A vita több igen fontos kérdésében kialakult a vélemények azonossága. Egyetértés van ma már atekintetben, hogy a gazdaságvezetési módszerek tökéletesítése semmiesetre sem csökkentheti a kommunista párt irányította szocialista állam gazdaságvezető-szervező szerepét; tartahatatlannak, hibásnak bizonyult minden olyan nézet, amely a gazdasági mechanizmus reformja címén csökkenteni kívánná az állami központi irányítás hatékonyságát.

Nem teljesen függetlenül a lapunk hasábjain lefolyt vitától — a termelői árrendezést ma már általában halaszthatatlan szükségességnek tekintik. A termelői árrendezés elveit és időpontját kormányhatározat is rögzítette. Ma már senki sem vitatja a nyereség szerepét a vállalati munka minőségi jelzőszámai között (bár e szerep nagysága még vitatott); általánosan elismertek az alkalmazott volumenmérési módszerek korlátai (bár az ebből adódó következtetéseket nem egyformán vonják le). Senkit sem kell ma már meggyőzni a merev beralapellenőrzés hátrányairól, felismertek az időszakvégi hajrák (általában a termelés periodikus hullámozása) és a termékkibocsátási tervek alapján történő elszámoltatás és premizálás periodicitása közti összefüggések is.

Egyetértés tapasztalható atekintetben is, hogy a vállalatok irányításában alkalmazott kötelező előírásokat közvetítő úgynevezett tervmutatók számát a korábbi állapothoz képest csökkenteni kellett abból a célból, hogy az irányítás ne legyen aprólékos, s ezáltal egyrészt csökkenjenek a vállalatok munkáját nehezítő bürokratikus megkötöttségek, másrészt a központi szerveknek több idejük jusson az érdemi irányításra, s ez az irányító munka kisebb létszámmal legyen elvégezhető.

A gazdaságvezetési módszerek és eszközök tökéletesítésének az a célja, hogy alkalmasabb eszközzé tegyük őket 1. a valóságos gazdasági folyamatok jellemzésére, ami feltétele annak, hogy helyes, megalapozott gazdaságpolitikai (fejlesztési, gazdálkodási stb.) célokat tűzhessünk ki; 2. a kitűzött célok megvalósítására irányuló központi akarat torzításmentes közvetítésére és végrehajtásának ellenőrzésére.

A gazdaságvezetésben alkalmazott eszközök egyrészt „jelzőberendezésként” működnek. Például az árrendszer, a termelési, a termelékenységi, az önköltségi és más mutatók szerepe egyebek között az, hogy általuk felismerhető (persze alkalmasságuktól függően változó pontossággal) az objektív gazdasági valóság, illetve felismerhetőek a gazdaságból fakadó szükségszerűségek. Ha azonban a „jelzőberendezések” hibásan tükrözik a valóságot, akkor hibás, megalapozatlan gazdaságpolitikai elhatározásokra vezethetnek. Ilyenkor a gazdaságpolitikai hibák forrásai között ott található a nem kielégítően működő gazdasági „jelzőberendezés” is, amely pontatlan képet festett a valóságról, s ezáltal megakadályozta, hogy a gazdaságpolitikai elhatározások kellően megalapozottak legyenek.

Másrészt a gazdaságot irányító szervek a mutatószámok „nyelvén”

fejezik ki a gazdaságpolitikai célokat konkretizáló akaratukat. A gazdaságvezetés egyes módszerei, eszközei, alkalmazott mutatói — ebben a minőségükben is lehetnek hibák forrásai, ha tökéletlenül közvetítik azt az akaratot, amelynek továbbítására és érvényesítésére hivatottak lennének.

Ezért nem látszik megalapozottnak a gazdaságfejlesztési irányok és a gazdaságvezetési módszerek merev szétválasztásának az a módja, amely szerint a gazdaságvezetési módszerek tökéletesítése csak a helyes gazdaságfejlesztési irányok kidolgozása *után* következhet. A gazdaságvezetési módszerek és eszközök jó funkcionálása ugyanis a helyes gazdaságpolitikai célok *kitűzéséhez* és kívánt módon történő *végrehajtásukhoz* egyaránt nélkülözhetetlen.

A gazdaságvezetésben alkalmazandó új módszerekkel kapcsolatban — amint a vitát ismerők jól tudják — sok még a véleményeltérés.

Az egyes vélemények közötti eltéréseket könnyebben megérthetjük, ha végiggondoljuk: hosszú időn át az elméleti munkában egyaránt lebecsülték az értéktörvény és az érték kategóriák szocializmusbeli jelentőségét. Ez sok hibának, sok veszteségnek, s nem utolsósorban az értéktörvény spontán érvényesülésének, tehát zavaroknak, káros hatásoknak vált forrásává.

A gazdaságosságról, a gazdaságvezetés módszereiről é. i. t. kibontakozott vita elindítói és résztvevői vitathatatlan érdemeket szereztek a gazdasági fejlődésünket hátráltató káros tendenciák feltárásával és sok használható, a további kutatás alapjául szolgáló javaslatot is tettek (ezek egy részét ma már a gyakorlatba is sikerrel átültették).

Másrészt a vita folyamán voltak szerzők, akik egyes kérdésekben — akarva vagy akaratlanul — túlzott jelentőséget tulajdonítottak, lényegében termelés szabályozó szerepet szántak az értéktörvénynek, ami már összeférhetetlen a szocialista tervgazdálkodással. Így az új gazdaságvezetési módszerekről közgazdasági irodalmunkban kialakított koncepciók egy része egyik vagy másik vonatkozásban nem mentes a revizionista tendenciáktól. A vita egyes résztvevőinek nézetei közeljutottak az értéktörvény szocializmusbeli szerepének revizionista, kispolgári-anarchista koncepcióihoz.

Helyesen mutattak rá ezért a gazdaságossági vitába 1957 folyamán bekapcsolódott szerzők azokra a veszélyekre, amelyek az értéktörvény szocialista viszonyok közt betöltött szerepének túlbecsüléséből erednek, illetve eredhetnek. Helyesen húzták alá a szocialista állam gazdasági irányító szerepét, s bizonyították az olyan nézeteknek elvi-politikai és gyakorlati szempontból egyaránt tarthatatlan voltát, amelyek a kommunista párt által vezetett proletár állam gazdasági irányító, szervező, tervező tevékenységének felszámolására irányulnak. De ezek a szerzők sem voltak mentesek az egyoldalú, sommás megállapításoktól. Helyesen felismerve és támadva a *torzulásokat*, az értéktörvény, az érték kategóriák és az ezekkel kapcsolatos ösztönzők szerepének *túlbecsülését*, talán támadásuk lendületétől elkapatva szintén túllőttek a célon, s olyikuk szinte az egész „gazdasági mechanizmus” vitát szőröstül-bőröstül tömény revizionizmusnak deklarálta.

A közgazdasági kérdésekben fejét felütő revizionizmus, illetve dogmatizmus elleni harcban a vitás közgazdasági problémák tisztázása-

kor általában nagy figyelmet kell szentelni a vitatott — támadott — nézetek hű, torzításmentes tolmácsolásának. Ez elemi követelménye a pártos tudományos vitairatnak. Ügyelni kell arra is, nehogy a revizionista, illetve dogmatikus jellegű vagy ilyen irányba mutató hibákat vétők helytelen nézeteit bírálva megalapozatlan általánosítások kapjanak lábra azok személyét és egész elvi-politikai arculatát illetően, akik egy-egy ilyen hibát elkövettek. Nem okvetlenül revizionista vagy dogmatikus még az olyan közgazdász, akinek egyik-másik írásában revizionista vagy dogmatikus tendencia, hatás mutatható ki. Mutatják ezt a gazdaságossági vita tapasztalatai is, amelyben az ésszerű új megoldásokat javasló, s így előremutató álláspontokhoz gyakran túlzó, revizionista tendenciák, tehát retrográd elemek tapadtak; s a revizionista tendenciák elleni helyes és szükséges harc sem volt mentes bizonyosfajta dogmatizmustól, a gazdaságossági vita progresszív oldalának lebecsülésétől.

A különböző jellegű revizionista és dogmatikus irányba mutató hibák egyaránt összefüggenek azzal, hogy az értéktörvény tervszerű felhasználásának módjai s az ezzel kapcsolatos elméleti problémák nem kielégítően tisztáztak.

Amíg nem sikerül kielégítően tisztáznunk (napjainkban a szocialista tábor valamennyi országában törekszenek a közgazdászok ennek a kérdésnek tisztázására) az értéktörvény helyét a szocialista gazdaságban és a szocializmus politikai gazdaságtanában, addig nem tudjuk betönni az elméleti alapok réseit sem. A dogmatizmus és a revizionizmus egyaránt behatolhat e réseken. Széleskörű, szívós, lelkiismeretes gyakorlati kutató és elméleti általánosító munkával, konstruktív vitákkal kell szilárd, résmentes, marxista—leninista alapokat teremtenünk az idevágó elméleti és gyakorlati kérdések eldöntéséhez.

Mindezek korántsem csak elméleti szempontból bírnak jelentőséggel. Aki figyelemmel kísérte vitacikkeinket, jól tudja: *általánosságban* mindenki egyetért abban, hogy a veszteségek minél nagyobb részének kiküszöbölésével — és más módokon is — mozgósítható tartalékaink feltárása rendkívüli jelentőségű *népgazdaságunk továbbfejlődése szempontjából*. A gazdaságossági vitát, a vita eredményeit és még kiaknázatlan lehetőségeit is *a szocialista építés általános érdekei szempontjából kell értékelnünk*.

Aligha lehet bárki szemében is kétséges, hogy hazánk mai gazdasági helyzetében, új hároméves tervünk elindításakor minden korábbi időszaknál égetőbben szükséges valamennyi hozzáférhető tartalékunk, köztük *a gazdaságvezetés színvonalának emelésében rejlő tartalékaink* hasznosítása. Kidomborodott ez az MSZMP országos értekezletén, az 1957. évi terv és költségvetés parlamenti vitáján elhangzottakból, a felelős gazdaságpolitikusok e két alkalommal elhangzott megnyilatkozásaiból.*

Közismert, hogy 1957-ben a nemzeti jövedelem túlságosan nagy hányadát közvetlen fogyasztásra fordítottuk, s a gazdaság ebben az évben csak *abnormálisan csekély felhalmozással*, valamint normálisnak ugyancsak nem tekinthető igen *nagyarányú külföldi segítséggel* volt egyensúlyban tartható.

* Egyebek közt lásd: Fock Jenő: Gazdasági feladataink. K. Sz., 1957. 8—9. sz. Friss István: Gazdaságpolitikánk és az 1957. évi terv, Bognár József: Eszrevételek az 1957. évi tervvel kapcsolatban. K. Sz. 1957. 7. sz.

A nemzeti jövedelemből felhalmozásra kihatározható hányad a jövőben aligha maradhat ilyen kis arányú, mert ha a felhalmozásnak ezzel a minimumával hosszabb időn át meg kellene elégednünk, ez egyértelmű lenne a *bővített újratermelésről való lemondással*, vagyis szocialista építésünk elakadásával, a nemzeti jövedelem és vele az életszínvonal elkerülhetetlen süllyedésével. Emellett súlyos veszély fenyegetné a felnövekvő új nemzedék munkalehetőségeit is. Szocializmust építő ország nem léphet erre az útra.

Ami a külföldi segítséget illeti, ennek jelentősége *átmeneti* nehézségeink leküzdése szempontjából igen nagy. De nem rendezkedhetünk be rá, hogy gazdaságunkat *rendszeresen* külföldi támogatással tartsuk egyensúlyban.

Ez alkalommal azért vetítjük újból olvasóink elé — nagyon vázlatosan — a gazdasági egyensúly, az életszínvonal, a felhalmozás és a fizetési mérleg problémáit, hogy bizonyítsuk: *a gazdaságunkban rejtőző tartalékok feltárása, ha lehet, még sokkal fontosabb, mint korábban bármikor volt.* A párt és a kormány gazdaságpolitikájának, valamint a közgazdászok ezt támogató munkájának kulcskérdése: hogyan lehet viszonylag rövid idő alatt elérnünk a nemzeti jövedelem olyan gyors növekedését, amely már lehetővé teszi a vázolt probléma megoldását: az elért életszínvonal megszilárdítását (esetleg szerény emelését), eközben a felhalmozásnak fokozatosan normális színvonalra emelését, miközben a csökkenő arányú külföldi támogatással úgy gazdálkodunk, hogy mihamarabb megállhassunk a saját lábunkon, s amikor ennek ideje elérkezik, megkezdhezzük a kapott hitelek törlesztését.

Ezért a gazdaságossági vita sem tekinthető csupán a közgazdaságtudomány „belső” kérdésének. Jelentősége sokkal nagyobb annál. Amikor a szocialista országok népei áldozatot vállalnak gazdasági nehézségeink leküzdéséért, akkor ez csak növeli felelősségüket, hogy minden erőnkkel kutassuk a lehetőségeket, amelyekkel növelhetjük gazdálkodásunk eredményességét.

Feladataink és idej tématerünk főbb problémái

Szerkesztőségi cikkünk hátralevő részében arról igyekszünk tájékoztatást adni, hogy miben látjuk lapunk legégetőbb feladatait népgazdaságunk és a közgazdaságtudomány fejlődésének jelenlegi stádiumában. A továbbiak szükségképp betekintést adnak lapunk tematikai terveibe, megmutatják, hogy a jövőben (elsősorban pedig ez évi számainkban) főképp milyen tárgyú írásokat akarunk és fogunk megjelentetni.

Lapunk teljesítendő feladatainak meghatározásakor mérlegelnünk kellett a közgazdasági kutatás mai helyzetét. Az elméleti-közgazdasági munkában ma dominál a fontos részkérdések monográfikus feldolgozása, ami hosszú ideig rendszerint inkább a közvetlen kutatás területeire vonatkozó cikkek megírására ad lehetőséget. A még nem teljesen tisztázott átfogó kérdések megalapozott elméleti kidolgozása csak több, tematikailag összefüggő monográfia és a belőlük leszűrt következtetések alapján jöhet létre. Természetesen a monográfikus írásoknak a szilárd marxista—leninista elméleti alapokon kell megszületniük, támaszkodniuk kell a marxista—leninista közgazdaságtudomány elért eredmé-

nyeire. Ezért lapunknak mindent el kell követnie, hogy a marxista közgazdasági gondolat és gazdasági jelenségek vizsgálatának igazán termékeny marxi—lenini módszerei közkinccsé váljanak a magyar közgazdászok táborában. Minél több átfogó témájú, színvonalas elméleti cikk publikálásával szolgálhatjuk elsősorban ezt. Folyóiratunk törekedni fog, hogy a monografikus kutatásokból lesűrhető elméleti következtetések is mielőbb publikálásra kerüljenek. Sőt, esetenként indokoltnak tartjuk azt is, hogy a monografikus kutatás kiinduló módszerei, hipotézisei, illetve a kutatás közbeeső fázisaiban már megformulázható következtetések és hipotézisek is közlésre kerüljenek.

A korábbinál nagyobb számban tervezett konzultációs cikkek szerkesztésekor törekedni fogunk rá, hogy a szerzők bizonyító erejű aktuális tényanyag alapján szemléltessék megállapításaikat. Olyan döntő elméleti kérdésekkel foglalkozó tanulmányokat, amelyek kidolgozására hazai közgazdaságtudományunk még nem képes, de amelyek kidolgozása más országokban már megindult, sokkal nagyobb számban fogunk átvenni és megjelentetni, mint eddig. Emellett tovább fogjuk folytatni a külföldi közgazdasági irodalomról témák szerint készített ismertetések közlését a szemle rovatban.

Feladataink helyes végrehajtása szempontjából nagy jelentőségűnek tartjuk, hogy a különféle témákkal foglalkozó cikkek, tanulmányok *megfelelő arányban* kapjanak helyet lapunk hasábjain. Itt természetesen nem csupán tematikai arányokról van szó, bár ezek az arányok önmagukban is fontosak.

Népgazdaságunk fejlődésének távlatai nem vázolhatók fel az eddigi fejlődés tapasztalatainak átfogó elemzése nélkül. Ezért egyik legfontosabb feladatunk, hogy lapunk hasábjain helyet kapjanak a nemzeti jövedelem növekedési ütemére és felhasználási arányaira, a beruházások volumenére, összetételére és gazdaságosságára, a külkereskedelem eddigi és jövőbeli fejlődésére vonatkozó elemzések. Jelenlegi gazdasági helyzetünkben rendkívül aktuálisak — elsősorban a legközelebbi fejlődési periódust, a hároméves terv időszakát illetően — az államháztartás egyensúlyával foglalkozó cikkek is. Jelentősen növelheti hazai közgazdasági közvéleményünk tájékozottságát és tisztánlátását néhány olyan alapkérdésekről szóló cikk és tanulmány közlése, amelyek a szocialista gazdasági fejlődés egyes nemzetközi tapasztalatait (a nemzeti jövedelem növekedési ütemét, a fogyasztási, a felhalmozási arányok változását stb.) dolgozza fel, lehetőleg a hazai tapasztalatokat is ismertetve.

A tervgazdálkodás a szocialista, illetve a szocializmust építő társadalmak gazdasági életének alapvető vonása. Ezzel függ össze a tervgazdálkodás elvei és módszerei, a tervmutatók gazdasági tartalma és más hasonló témák fontossága. A népgazdasági tervben kitűzött célok megalapozásával és a végrehajtásra szolgáló eszközökkel, módszerekkel azok közgazdasági tartalmával foglalkozó tanulmányok egyaránt olyan kérdéseket feszegetnek, amelyek gazdasági életünket nagy mértékben befolyásolják. Ez indokolja a szocialista, illetve a szocializmust építő országokban alkalmazott módszerek tanulmányozását is.

Kidolgozásra váró közgazdasági téma az érték- és árviszonyok szerepe és helye az adott társadalmi-termelési viszonyok között a tervgazdálkodás mai fokán. Az árrendszer a nemzeti jövedelem elosztásának

eszköze; a termelői árak megfelelő szabályozása az önálló elszámolás hatékony alkalmazásának feltétele, a fogyasztói árszabályozás viszont a fogyasztási cikkek kereslete és kínálata (az árualap és a vásárlóerő) közti viszony alakításában tölt be fontos szerepet. Az áraknak mint gazdasági ösztönzőknek hatékony felhasználásához egy sor további kérdés feldolgozása szükséges, amelyek elsősorban az árképzés elveire, módszereire, az árarányok alakulására ható tényezőkre és az árarány-változásból adódó gazdasági következményekre vonatkoznak.

Ismeretes, hogy a társadalmi tiszta jövedelem elosztásának formái és módszerei befolyásolják a gazdaságosságot. E kérdéscsoportból is szükséges több téma feldolgozása és publikálása. Terveink szerint tanulmányt jelentetnénk meg a gazdaságossági szempontok érvényesüléséről a beruházásokban, összefüggésben a jelenlegi gyakorlattal — azaz a költségvetési finanszírozás ingyenességével és éves szakaszosságával. Ugyanez vonatkozik a szocialista vállalatoknál megtermelt jövedelem közösségi szükségletre való elvonásának rendszerére, formáira és módszereire. Hasonló jellegű téma az anyagmozgás és a pénzmozgás összhangjának alakulása a vállalatok forgóeszköz-ellátásának jelenlegi rendszerében stb. Ma, amikor a gazdaságosság szempontja egyre inkább gazdaságpolitikánk homlokterébe kerül, e kérdések tudományos megválaszolása gyakorlatilag is igen jelentős.

Ugyancsak kidolgozásra és publikálásra kerül — terveink szerint — néhány cikk az anyagi érdekeltség hatékony alkalmazásának módszereiről, formáiról. Ilyenek: a munkások és az alkalmazottak munka szerinti és nem munka szerinti jövedelmének formáit és szabályozásuk eszközeit elemző cikkek; a kisárutermelők (elsősorban a parasztok) jövedelmének alakulását és szabályozását, illetve az anyagi érdekeltség és a tervszerű befolyásolás egyéb eszközeit vizsgáló cikkek.

Fontos feladatnak tekintjük az életszínvonal alakulását meghatározó gazdasági jelenségeket tárgyaló cikkek közlését is. Ezért törekedni fogunk a reáljövedelem és a foglalkoztatottság, valamint a személyes fogyasztás és a fogyasztási cikkek forgalma közti összefüggéseket vizsgáló cikkek közlésére. Ugyanez vonatkozik azokra a témákra is, amelyek szintén az életszínvonal alakulásával kapcsolatosak, de ez ideig mind a kutatásban, mind a publikálásban háttérbe szorultak (például a lakáskérdés).

Mindezek a témák *kapcsolatosak a szocialista állam gazdasági szervező funkciójának tökéletesítésével*. Bő teret szánunk eme nagy fontosságú kérdéskomplexumnak, miközben törekszünk az elemzés konkrét formáira.

A szocialista iparosítás időszerű elvi problémái közül elsősorban azoknak a cikkeknek a közlését tekintjük fontosnak, amelyek az energia- és a nyersanyag-bázis fejlesztésével, a termelési struktúra és a műszaki színvonal jövőbeli alakulásával, s az ipari termelés gazdaságosságával kapcsolatosak. A gazdaságosság vizsgálatát nemcsak népgazdaságunk belső fejlődésére gyakorolt hatása miatt tartjuk szükségesnek, hanem a szocialista nemzetközi munkamegosztásba való előnyös bekapcsolódásunkra való tekintettel is. Gazdasági tartalékaink fokozott kihasználása szempontjából elsőrendű jelentőségű az iparvezetés tökéletesítése, illetve

az ezzel kapcsolatos kérdések alapos, sokoldalú kidolgozása. Az e témakörhöz tartozó cikkek egy része általános igényű elvi tanulmány, más része pedig iparági szinten mozgó monografia lenne. Célszerűnek tartjuk a kisipar és a szövetkezeti ipar időszerű kérdéseivel foglalkozó cikkek közlését is.

A mezőgazdaság közgazdasági problémái közül több cikket kívánunk közölni a mezőgazdasági osztályviszonyok, a földtulajdon és a földjára-dék problémáiról, valamint a szocialista szektor, különösen pedig a termelőszövetkezeti gazdálkodás fejlesztésének közgazdasági vonatkozásairól. Tovább kívánjuk folytatni a szövetkezeti jövedelemelosztásról, valamint a szövetkezeti önköltségszámításról megindult vitát is. A mezőgazdasági termelőerők fejlesztésének kérdését (így a belterjesség, a mezőgazdasági beruházások, a termelés gazdaságosságának fokozására alkalmas lehetőségek, a termelési színvonal megítélésére alkalmas mutatók, a mezőgazdasági kivitel problémáit stb.) elsősorban abból a szempontból fogják vizsgálni, hogy az egyes megoldások milyen közgazdasági és üzemgazdasági vonatkozásokkal bírnak és hogyan szolgálják a mezőgazdaság szocialista átszervezését.

A szocialista nemzetközi munkamegosztásba való előnyös bekapcsolódásunkhoz fűződő érdekeink parancsolóan megkövetelik a szocialista világgazdaság törvényszerűségeinek, problémáinak elmélyült tanulmányozását. Ezért szükségesnek tartjuk több a szocialista világpiac elvi problémáival és a szocialista nemzetközi munkamegosztásnak a magyar népgazdaság fejlődésére gyakorolt hatásával foglalkozó elvi cikk közlését.

Rendkívül időszerű a távlati tervezés rendszerét, módszereit, kiindulópontjait és a távlati tervek összehangolásának fő feltételeit elemző cikkek közlése. Ilyen témájú cikkek megírásának a szükségessége napjainkban különösen nagy és megérték a feltételek is az idevágó problémák elmélyültebb tanulmányozásához, szélesebbkörű ismertetéséhez.

A tőkésországok gazdasági fejlődésében tapasztalható új jelenségek feldolgozását és a belőlük felismerhető tendenciák meghatározását a két rendszer békés versenyének perspektívája és a tőkésországokkal fennálló kiterjedt gazdasági (elsősorban kereskedelmi) kapcsolatok indokolják. Az új jelenségek és tendenciák kimunkálása és az ezekkel foglalkozó cikkek közlése elsősorban a termelési ciklus és a piacprobléma, a gazdasági struktúra és a tőkeáramlás kérdéseiben látszik szükségesnek. Több cikket szánunk a tőkésállam gazdasági szerepének és az állami beavatkozás eszközeinek és módszereinek tárgyalására. A Közgazdasági Szemle lényeges feladatának tekinti, hogy cikkeiben meggyőzően és tudományos alapossággal vitába szálljon a modern kapitalizmus egyes jelenségeiről vallott burzsoá és revizionista nézetekkel, elméletekkel.

Röviden összefoglalva ebben látjuk folyóiratunk ez évi tematikai feladatait. Vázolt tematikai feladataink egyúttal jelzik lapunk ama határozott törekvését is, hogy területünkön eredményesen harcoljunk a marxista—leninista elmélet tisztaságáért, az antimarxista, revizionista, dogmatikus nézetek ellen. Lapunk, mint a szerencsére hazánkban is egyre szerteágazóbb közgazdasági kutatásnak az intézetekben, egyetemeken, hivatalokban folyó elméleti munka termékeinek fóruma, szerves összekötő kapocs kíván lenni a kutatás és a közgazdasági közvélemény között,

s egyúttal törekszik termékeny hatást gyakorolni mindkettőre. Úgy gondoljuk, hogy e programunk — a kutatás mai helyzete mellett — reális, s a magunk részéről azon leszünk, hogy ez meg is valósuljon. Megvalósulása jelentősen, a korábbi munkánknál jobban mozdíthatja elő a közgazdasági gondolat hazai kibontakozását, egyre átfogóbb közgazdasági tájékozottság kifejlődését, népgazdaságunk sikeres előrehaladását a szocializmus útján.

Kedves Olvasónk!

Lapunknak több mint három évvel ezelőtt megjelent első számától kezdve arra törekedtünk, hogy az elméleti és a gyakorlati munkaterületeken dolgozó közgazdászoknak színvonalas, munkájukban haszonnal forgatható folyóiratot adjunk.

Az a törekvés, hogy a Közgazdasági Szemle mindazok számára elérhető legyen, akik munkájukban használhatják, lapunk árának megállapításakor is érvényesült. Az előállítási költségek-nél jóval alacsonyabb ár csak jelentős állami ártámogatással volt tartható eddig.

Az 1957. évi takarékosági intézkedések nyomán a lapunknak jutott dotáció is jelentékenyen csökkent. A szerkesztési és kiadási költségek legmesszebbmenő csökkentésével, továbbá áthidaló pénzügyi támogatás szerzésével 1957-ben még el tudtuk kerülni folyóiratunk árának év közbeni emelését.

1958-ban azonban — az eddigi árszinten — már sehogysen tudnánk fenntartani lapunkat. Ezért minden költségcsökkentési lehetőséget kimerítve, a még igénybevehető számottevő állami támogatás mellett is szükségessé vált, hogy 1958. január 1-től a Közgazdasági Szemle példányonkénti árát 7 Ft-ban, éves előfizetési díját pedig 84 Ft-ban állapítsuk meg.

Kérjük olvasónkat, fogadja ezt megértéssel és továbbra is támogassa lapunkat azzal, hogy előfizetését megújítja, illetve — ha még nem előfizetünk — előfizet a Közgazdasági Szemlére.

A szerkesztőség

**Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hirlapiroda,
Budapest, V., József nádor tér 1. Telefon: 180—850
Csekk számlaszám: 61 257**

Élelmiszerfogyasztás Magyarországon az 1950—1955. években

A szocialista gazdaságpolitika fontos célkitűzése, hogy a lakosság életszínvonala az ország teherbíróképességének arányában rendszeresen emelkedjék. Ehhez az anyagi és a kulturális ellátásnak állandóan javulnia kell. Különösen fontos az élelmiszerellátás zavartalansága, hiszen a táplálkozási szükségletek kielégítése sorrendben megelőzi más fontos szükségletek kielégítését, s ma Magyarországon a munkás- és az alkalmazott családok kiadásaiknak jelentős részét (mintegy felét) élelmiszerek beszerzésére fordítják.

Az élelmiszerfogyasztás volumene és szerkezete

Noha a felszabadulás utáni és a háború előtti élelmiszerfogyasztási adatok egybevetésekor számolni kell azzal, hogy a háború előtti adatok kevésbé megbízhatók és nem terjednek ki valamennyi fontos élelmiszere, s

ezért a következtetések levonásában messzemenő óvatosságra van szükség, mégis megállapítható belőlük, hogy a lakosság átlagos élelmiszerfogyasztása a tárgyalt hat éves időszak (1950—1955) éves átlagában meghaladta az 1934—1938-as évi színvonalat. Az egy főre jutó évi lisztfogyasztás 147 kg-ról 150 kg-ra, a zsiradékfogyasztás 17 kg-ról 20 kg-ra, a cukorfogyasztás 11 kg-ról 20 kg-ra nőtt;¹ a tojás- és húsfogyasztás kb. azonos szinten mozgott, a tejfogyasztás viszont 102 kg-ról 93 kg-ra csökkent.

¹ A háború előtti évekhez viszonyítva tehát majdnem megkétszereződött az egy főre jutó évi cukorfogyasztás. A cukor a felszabadulás előtt nem is tartozott a tömegek által nagyobb mennyiségben fogyasztott élelmiszerek közé. „Végtelenül elszomorító, hogy munkás-népünk, munkás-gyermekeink a testi fejlődéshez szükséges cukormennyiséghez igen nehezen vagy egyáltalán nem juthatnak. A cukrot... munkásaink 1 pengő 40 fillérért a létminimumon aluli keresetükből megvásárolni nem tudják.” — írta a Munkaügyi Szemle 1937-ben. (Idézi: A munkásosztály helyzete a Horthy-rendszer idején. 226. o. Szikra. 1956.)

Egy főre jutó fogyasztás a legfontosabb élelmiszerekből (kg-ban)

Megnevezés	1934—38 (átlag)	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1950—55 (átlag)
Gabonaneműek	147	142	151	151	156	148	152	150,0
Burgonya	130	109	107	103	110	113	120	110,3
Cukor	11	16	16	20	21	24	25	20,3
Zöldség-főzelék	—	75	69	49	76	66	76	68,6
Gyümölcs	—	40	31	30	42	32	45	36,7
Sz. hüvelyesek	—	—	—	—	—	—	—	—
Olajos magvak	—	6	6	7	5	5	6	5,8
Húsfélések (hallal együtt)	33	35	36	37	29	34	38	34,8
Tojás	5	5	4	5	3	5	6	4,7
Tej-tejtermék.....	102	112	97	77	89	94	87	92,7
Zsírok, olajok	17	19	19	20	18	20	22	19,7

De az egy főre jutó élelmiszerfogyasztás mutatói egymagukban még nem jellemzik kielégítően a tényleges változást. A dolgozó osztályok élelmiszerfogyasztása az átlagosnál jóval nagyobb mértékben nőtt. A kizsákmányolás felszámolása ugyanis lényeges változásokat eredményezett az egyéni jövedelmek megoszlásában az azelőtt legrosszabb anyagi helyzetben levők javára, akik így táplálkozásra is sokkal többet fordíthattak.

A felszabadulást követő években sikerült teljesen legyőzni a korábban széles rétegeket — agrárproletárokat, szegényparasztokat, munkanélkülieket, városi nincsteleneket — sújtó fizikai éhezést.

A Horthy-rendszer idején a munkások és a szegényparasztok főleg kenyérrel, főtt tésztafélékkel, burgonyával, tehát nagy telítő értékű élelmiszerekkel táplálkoztak. A táplálkozás szegényes és egyoldalú volt, hiányzott belőle a hús, a tojás és a gyümölcs.

A parasztság többségének táplálkozása a felszabadulás előtti években kifejezetten éhségszínvonalon volt. Josué de Castro kiváló brazil tudós *Az éhség földrajza* című művében egy 1933-ban lefolytatott vizsgálata alapján így jellemzi a magyar paraszt táplálkozását: „Legfőbb tápláléka a kenyér, a szárazbab, a répa, a burgonya, a káposzta és a szalonna. Még a jobb módúak is csak ritkán ettek marhahúst. A parasztember úgyszólván nem fogyasztott tejet, tojást, baromfit, vaját, zöldfőzeléket és gyümölcsöt. Az egész étrendből tehát rendkívüli mértékben hiányzott a védőtápanyagok minden fajtája.”... „az angolkór és a xerophthalmia (farkasvakság) Lengyelországban és Magyarországon a középkortól egészen napjainkig (tudnillik a 30-as évekig) helyi betegség volt”. (Az éhség földrajza. 264—265. o. Szikra 1955.)

A munkások táplálkozásáról Sós József, a néptáplálkozás kiváló szakértője így ír *Magyar néptáplálkozástan* című könyvében: „A falusi nincstelennel azonos vonásokat mutat a városi ipari proletáriátus táplálkozása. Egyik vizsgálat szerint ezeknek

igen lényeges százaléka reggelire csak kenyeret, teát vagy rántottlevest eszik és pár százaléka éhgyomorral áll munkába. Mintegy 80 százaléka hideget ebédel és bár 90 százaléka meleg és tartalmasabb vacsorát kap, mégis marad legalább 10—20 százalék elégtelen vacsorával.” Az átlagos keresetű munkáscsalád étrendje sem változatos, sem kielégítő nem volt. Reggelire rendszerint rántottlevest főztek, ebédre tésztaféle vagy valamilyen belsőség és burgonya jutott. Jobb minőségű hús csak hetenként egyszer, vasárnap került a munkás asztalára. (Idézi: Gortvay György: *Munkaegészségtan* című műve...)

Egybevetve a vizsgált időszak élelmiszerfogyasztását a háború előtti időszakéval, megállapítható, hogy a fizikai éhezés teljes felszámolásán túl, gyors ütemben nőtt az egy főre jutó kalória-fogyasztás, s javult a táplálkozás minősége is. Másrészt az is megállapítható, hogy a minőségi javulás elmaradt a mennyiségi fejlődés mögött, s a fejlődés nem volt egyenletes.

1950 és 1955 között a legfontosabb élelmiszerek egy főre jutó átlagos fogyasztása meglehetősen ingadozott. A cukor, a liszt, a zsiradékok kivételével a fogyasztás csak jelentéktelen mértékben nőtt. Míg a sok szénhidrátot tartalmazó kalóriaforrások fogyasztása nőtt, addig a táplálkozás minősége szempontjából fontos, értékes állati eredetű élelmiszerek fogyasztása csak kevéssé emelkedett, a tejfogyasztás csökkent. A vitaminokat és az ásványi anyagokat tartalmazó zöldség és gyümölcs fogyasztása sem nőtt.

A fogyasztás *szerkezete* romlott, mert míg a liszt- és cukorfogyasztás emelkedett, addig nem, vagy csak lassan nőtt a hús, a tej, a tojás, a gyümölcs fogyasztása. Így a jó kalóriaellátás alacsony színvonalú állatifehérje-, vitamin- és ásványianyag-ellátással párosult.

A lisztféleségek, a cukor és a zsiradékok magasabb fogyasztása az elmúlt években növelte a táplálkozás kalóriatartalmát. A tárgyalt időszakban egyenletesen nőtt az egy főre

Egy főre jutó napi átlagos tápanyag-fogyasztás

Megnevezés	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1950—55 (átlag)
Kalória.....	2840	2896	2939	2935	2957	3122	2943
Összes fehérje g.....	88,7	89,4	87,1	87,0	87,2	91,2	88,4
Állati fehérje g.....	29,5	27,7	26,6	24,2	27,1	28,4	27,3
Zsír g.....	80,2	80,6	81,9	74,8	80,4	88,4	81,5
Szénhidrát.....	409,9	421,5	424,0	446,2	439,0	456,6	432,0

jutó napi átlagos kalóriefogyasztás, s míg a háború előtt napi 2600—2800 kalória között ingadozott, 1955-re már meghaladta a 3100 kalóriát. (A fejlődés érzékeltetésére két adat: 1. 1945—1946-ban az egy főre jutó napi fogyasztás 1800 kalória volt; 2. hazánkénál magasabb kalóriaértékeket a nyugat-európai országok közül mindössze Angliában, Dániában, Norvégiában, Finnországban értek el.)

Összehasonlítva a hazai fogyasztást a hasonló nemzetközi adatokkal megállapítható, hogy a már említett kedvező kalóriefogyasztáson kívül napi 90 gramm körüli összes fehérje-fogyasztásunk is jónak számít nemzetközi viszonylatban; ezzel szemben állatifehérje-fogyasztásunk nagyon kicsi. Egyes nyugat-európai és északi országokban, ahol az összes fehérje-fogyasztás hasonló, ebből jóval több, napi 40—50 gramm jut egy főre. Ezekben az államokban kevesebb kenyérféleséget és jóval több állati terméket fogyasztanak, mint nálunk.

Az ételmiszerfogyasztás szerkezeti változását jellemzi a fehérjékből, a szénhidrátokból és a zsiradékokból származó kalóriaérték arányának alakulása. Az a kedvező, ha a szénhidrát-kalóriák aránya csökken, a fehérjekalóriáké pedig növekszik.

A tárgyalt hat évben a fehérjékből származó kalóriaérték valamelyest esett, amit a hús- és a tojásfogyasztás stagnálása, valamint a tejfogyasztás csökkenése idézett elő. (1950-ben az összes kalóriefogyasztás 13,2 százaléka, 1955-ben pedig 12,3 százaléka volt fehérjekalória.) A táplálkozás egyoldalúságára mutat, hogy az elfogyasztott kalóriamennyiségnek még 1955-ben is közel a fele lisztféleségek

fogyasztásából származott. (A lisztféleségekből származó kalóriamennyiség Ausztriában és Finnországban 36—39 százalék, Angliában, Hollandiában, Svédországban és Svájcban pedig 25—31 százalék között ingadozik.)

Az élettani szükségletek² és a tényleges fogyasztás összehasonlítása azt mutatja, hogy az 1950—1955 közötti években az egy főre jutó átlagos napi ellátás kalóriából, összes fehérjéből és szénhidrátból nagyjából kielégítette a szükségletet, míg a zsiradék- és az állatifehérje-fogyasztás lényegesen elmaradt attól. A fogyasztás és az élettani szükségletek közötti eltérés 1951—1953 között volt a legnagyobb, míg 1954-től csökkent.

A kalóriefogyasztás az 1951—1954 közötti években valamelyest elmaradt a szükséglettől. 1954-ben azonban már meghaladta azt. A szénhidrát-fogyasztás elmaradása az időszak elején minimális volt, 1955-ben pedig már átlagosan több mint 10%-kal többet fogyasztottunk az élettanilag szükségesnél. A lakosság zsiradék-fogyasztása az egész időszakban nem érte el az élettani szükségletet. 1955-ben a helyzet javult, s az elmaradás kb. 2 százalékra csökkent. A szükségletet meghaladó szénhidrát-fogyasztás mellett ez az eltérés nem jelentős.

Az állati eredetű fehérje fogyasztása az élettani szükségletnek alig a felét elégítette csak ki. A vitaminok és ásványi anyagok fogyasztása — a C-vitamin kivételével — az egész idő-

² Az élettani szükségletet az Országos Élelmezés- és Táplálkozástudományi Intézetben kidolgozott szükségleti normák alapján a lakosság kor, nem és foglalkozás szerinti összetételét mérlegelve számítottuk ki.

szakban elmaradt a szükségletek mögött. Az elmaradás a B₁-vitamin fogyasztásában minimális volt, az A- és B₂-vitamin, valamint a nikotinsav és a vas fogyasztását tekintve azonban nagyobb.³

Az utóbbi években elterjedt hazánkban az a nézet, hogy Magyarországon a lakosság túl sokat eszik, túl jól táplálkozik. A fontosabb élelmiszerek egy főre jutó fogyasztásának nemzetközi összehasonlítása részben választ ad erre a megállapításra.

A nemzetközi adatok azt mutatják, hogy az iparilag fejlett és a magas színvonalú mezőgazdasággal rendelkező tőkésországokban sok értékes fehérjetartalmú élelmiszert és kevés lisztféleséget fogyasztanak, míg a kevésbé fejlett országokban a hús-, a tej- és a tojásfogyasztás alacsony, a lisztfogyasztás pedig magas szinten mozog.⁴

Természetesen nem szabad elfelejteni, hogy az átlagos fogyasztás mutatói a tőkésországokban nagy különbségeket takarnak egyrészt a kizsákmányoló osztályok tagjainak és azok kiszolgálóinak gyakran pazarló, másrészt pedig a városi és a falusi szegénység egyáltalán nem kielégítő táplálkozása miatt. „Lord John Boyd Orr 1936-ban Anglia élelmezési viszonyait tanulmányozva arra a következtetésre jutott, hogy a népnek mintegy 50 százaléka szenved a hiányos táplálkozás miatt.” — írja de Castro idézett művében.

A népi demokratikus országokban az élelmiszerfogyasztás sokkal kiegyenlítettebb, mert a kizsákmányolást lényegében megszüntették, az azelőtti legrosszabb anyagi helyzetben

³ Az emberi szervezet egyes vitaminokat a szükségletet meghaladó fogyasztás esetén sem raktároz el, ezért folyamatosan kell róluk gondoskodni. Például a C-vitamin-fogyasztás hazánkban meghaladja ugyan a szükségletet, de a gyümölcs- és a zöldségfogyasztás idényszerűsége következtében a nyári és az őszi bőséges vitaminellátás ellenére is hiány mutatkozik ebből a vitaminból télen és kora tavasszal.

⁴ Az összehasonlítást bizonyos fokig torzíthatják a számítási módszerek eltérései, a különböző fogyasztási szokások, a lakosság kor, nem és foglalkozás szerint eltérő összetétele, az éghajlati különbségek stb; *tendenciájukban* mégis helyesnek tekinthetők.

levő dolgozó rétegek élelmiszerfogyasztása pedig különösen nagymértékben javult. Így az egyes társadalmi rétegek fogyasztása jobban megközelíti az átlagot, mint a tőkésországokban.

Hazánkban a lisztfogyasztás nemzetközi viszonylatban is rendkívül magas; mintegy 150 kg/fő/év. Az európai tőkésországok közül mindössze Olaszországban és Görögországban fogyasztanak hasonló mennyiségű lisztet, míg a fejlettebb tőkésországokban az egy főre jutó évi lisztfogyasztás nem, vagy csak kevéssel haladja meg a 100 kg-ot. A nagy lisztfogyasztás általában együtt jár azzal, hogy kevés húst és tejet fogyasztanak. Egyes népi demokratikus országokban, így az NDK-ban és Csehszlovákiában, valamint egyes tőkésországokban, például Finnországban és Ausztriában is több tejet és húst és kevesebb lisztet fogyasztanak, mint nálunk. Három ország van csak Európában, ahol kevesebb tejet és tejterméket fogyasztanak egy főre számítva, mint nálunk.

A lakosság egyes rétegeinek élelmiszerfogyasztása

Eddig átlagos, egy főre számított adatokat vizsgáltunk. A lakosság egyes rétegeinek fogyasztása természetesen eltér az átlagtól.

A vizsgált időszakban a parasztság fogyasztása jobban növekedett, mint az átlag és a városi lakosság fogyasztása. A parasztság átlagos élelmiszerfogyasztásának volumene 1955-ben egyes számítások szerint 10—20 százalékkal haladta meg a városi lakosságét. A paraszti átlagfogyasztás gyorsabban nőtt a viszonylag olcsó, sok kalóriát tartalmazó élelmiszerekben (kenyérben, lisztben, tésztafélékben, szalonnában, zsírban), míg a parasztság hús-, tej-, zöldség- és gyümölcsfogyasztása kisebb mértékben nőtt. Főleg a volt szegényparaszti rétegek (agrárproletárok, törpebirtokosok) táplálkoznak jobban.

A parasztság által elfogyasztott élelmiszerek nagyobb része saját termelésből származik, és csak kisebb

részét vásárolják. A mezőgazdasági lakosság sokkal kevésbé függ élelmiszerellátás szempontjából a központi árualaptól és az árszínvonalától, mint a munkások és az alkalmazottak. A bérből és a fizetésből élők élelmiszer-szükségletüknek csaknem teljes egészét (leszámítva a házkörüli kerteket, az otthoni sertéshizlalást és a baromfitartást) a kiskereskedelem boltjaiban vagy a szabadpiacon szerzik meg, így élelmiszerfogyasztásuk közvetlen függvénye az árualapnak és az árszínvonalnak.

A parasztság élelmiszerfogyasztását — és reáljövedelmét — alapvetően befolyásolja, hogy egyrészt élelmiszerek *termelője* és *eladója*, másrészt élelmiszerek — és iparcikkek stb. — vásárlója. Mint eladó, rossz termés esetén visszatarthatja az élelmiszereket saját fogyasztására. Ha úgy látja, hogy nem kap megfelelő árat termékeiért vagy piaci korlátozások akadályozzák azok értékesítésében, vagy nem tudja megvásárolni pénzért a kívánt iparcikkeket, szintén csökkenti piaci eladásait. Mint vevő, erős befolyást gyakorol a piacra; jó termés esetén csökkenti élelmiszervásárlásait, míg ha élelmiszerkészletei nem fedezik szükségleteit, nagy keresletet idézhet elő egyes élel-

miszerekben, felvásárolhatja az állami kiskereskedelem készleteit; mindezzel befolyásolja a szabadpiaci árakat, egyes termékek számára pedig feketepiacot teremt. Emellett a parasztság tulajdonosa a mezőgazdasági termelés fontos tárgyi feltételeinek, s így rendkívüli esetben az állatok levágásával, a vetőmag étkezési célra való felhasználásával is megoldhatja fogyasztási nehézségeit. Hazánkban minderre bőségesen találhattunk példát egyes korábbi években.

A parasztság élelmiszerfogyasztását megközelítően jellemzi reáljövedelmének, illetve fogyasztása reálértékének, valamint saját termelésből történő fogyasztásának alakulása. A parasztság esetében a reáljövedelem és a fogyasztás reálértékének alakulása mind mértékében, mind tendenciájában eltérhet egymástól. Jó termés, nagyobb jövedelem esetén a parasztság növeli készleteit, állatokat, kis-gépeket vásárol stb.; így fogyasztása nem nő olyan mértékben, mint jövedelme. Rossz termés, alacsony jövedelem esetén viszont a készletek elfogyasztása miatt csökkenő reáljövedelem mellett is azonos maradhat a fogyasztás, sőt még növekedhet is.

A parasztság reáljövedelmének és fogyasztásának alakulása az 1949—1955. években (1949 = 100)

Év	Reáljövedelem	Fogyasztás reálértéke	Saját termelésből történő fogyasztás
1950	101,7	112,7	111,2
1951	117,8	118,8	124,0
1952	66,0	106,8	118,2
1953	107,4	100,6	93,9
1954	109,7	111,0	100,6
1955	120,5	127,0	105,9

Forrás: KSH. Adatok és adalékok stb. Bpest, 1957. 395 és 401. oldal.

A parasztság élelmiszerfogyasztásának nagyságát elsősorban nem a vásárolt, hanem a saját termelésből származó fogyasztás adatai jellemzik. A saját termelésből származó fogyasztás 1950—1952 között jelentősen meghaladta az 1949. évi szintet. Az 1951. évi nagyobb kiugrás oka rész-

ben a jó termés, részben a piaci korlátozások, részben pedig a rossz falusi iparcikk-ellátás volt. Mindez együttesen nem egyszer arra „ösztönözte” a parasztokat, hogy termékeiket inkább maguk fogyasszák el, mintsem piacra vigyék. 1952-ben az erőltetett begyűjtés és a rossz termés ellenére

is tartani tudták a viszonylag magas fogyasztási szintet az előző évről megmaradt tartalékokból, a készletek feléléséből, 1953-ban a saját termelésből történő fogyasztás mintegy 25 százalékkal kisebb volt az előző évinél, s alatta maradt az 1949. évinek is. Az előző év rossz termésének, a tartalékok elfogyasztásának következményei ebben az évben megmutakoztak. A következő években a saját termelésből történő fogyasztás egyenletesen nőtt, de még 1955-ben sem érte el az 1950—1952-es évek szintjét.

A saját termelésből történő fogyasztásnak ez az ingadozása nem jelenti azt, hogy a parasztság ételmiszerfogyasztása az időszak első éveiben lett volna a legmagasabb, és attól még 1955-ben is elmaradt volna. A paraszti fogyasztás reálértékére vonatkozó adatok azt mutatják, hogy fogyasztásuk még a legrosszabb évben, 1953-ban sem volt alacsonyabb az 1949. évinél, utána gyorsan emelkedett, 1955-ben pedig már jóval túlhaladta az 1951. évi magas fogyasztási szintet is. Mindez arra enged következtetni, hogy csak a saját termelésből történő ételmiszerfogyasztás csökkent jelentősebben és nem az össz fogyasztás, mert a parasztság a kereskedelemben visszavásárolta a begyűjtés által tőle elvont termékek egy részét.

Ezt bizonyítja a központi alapból, illetve a saját termelésből történő fogyasztás adatainak összehasonlítása is (az ételmiszermérleg adatai). Például a központi alapból forgalomba hozott liszt mennyisége 1950 és 1953 között több mint a felével nőtt, míg a saját termelésből történő fogyasztás negyedével csökkent. A nem mezőgazdasági (úgynevezett ellátatlan) lakosság mintegy 8 százalékos növekedése semmiesetre sem indokol hasonló eltolódást. Az 1954—1955-ös években a központi és a helyi alapok közötti arány valamelyest javult ugyan, de a parasztság továbbra is sok ételmiszert vásárolt a központi alapokból.

Amint a cikk elején már kifejtettem, a legfontosabb ételmiszerek átlagos fogyasztása 1950—1955 között

— a cukor kivételével — csak kevésbé nőtt. Mérlegelve a parasztság ételmiszerfogyasztásának gyorsabb emelkedését, feltehető, hogy a munkások és az alkalmazottak fogyasztása általában alig haladta meg az 1950. évi szintet. A parasztság jelentős ételmiszervásárlásai és annak erős ingadozásai miatt az állami kereskedelem összesített adatai csak durva megközelítésben lehetnek alkalmasak arra, hogy a munkások és az alkalmazottak ételmiszerfogyasztásának volumenét jellemezzék.

A munkások és az alkalmazottak ételmiszerellátásában jelentős szerepet játszanak az üzemi étkezdék. 1955-ben már mintegy 500 000 dolgozó kapott az üzemi konyhákon kedvezményes áron megfelelő, több fogásból álló meleg ebédet, egyes szakmákban pedig napi háromszori étkezést. Az üzemi konyhákon kiszolgált ebéd — számítások szerint — a napi tápanyagszükségletnek mintegy $\frac{1}{3}$ -át fedezi. Az üzemi konyhák húsellátása az egész időszakban jobb volt, mint a magánháztartásoké; a konyhák étlapján csaknem minden nap szerepelt hús. Reprezentatív felmérések szerint 1955-ben mintegy 20 kg hús jutott egy üzemi konyhán étkező dolgozóra.

Az ételmiszerfogyasztás alakulását befolyásoló tényezők

A lakosságnak jutó ételmiszerek mennyisége egyrészt a mezőgazdasági termelés színvonalától, másrészt a mezőgazdasági termékek külkereskedelmi forgalmától függ.

A mezőgazdasági termelés a vizsgált időszakban viszonylag lassú ütemben fejlődött, s csak 1951-ben és 1955-ben haladta meg az 1938. évi szintet, miközben a lakosság száma nőtt. Így az egy lakosra jutó mezőgazdasági termelés csak 1951-ben haladta meg az 1938. éviét; a többi években 10—24 százalékkal elmaradt attól, míg 1955-ben kb. az 1938. évi színvonalon mozgott.

A mezőgazdasági termelés messze elmaradt az ipari termelés mögött. A mezőgazdaság 1953-ig kevés terme-

lési segítséget kapott, s mint ismeretes, az agrárpolitika más hibái is gátlótták a mezőgazdaság fejlődését. A létrehozott termelőszövetkezetek és a fiatal állami gazdaságok munkaerőhiánnyal és a megalakulás gyermek-

betegségeivel küszködve, lassú ütemben fejlődtek. A fejlett mezőgazdasággal rendelkező országokhoz képest elmaradtunk a gépesítés és a fejlett agrotechnikai módszerek alkalmazása tekintetében is.

Néhány szántóföldi növény évi termelése az 1950. év százalékában

Megnevezés	1938	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Búza	228,9	100,0	112,7	81,5	104,6	79,6	102,2
Rozs	104,6	100,0	102,7	70,5	73,1	62,4	70,8
Burgonya	158,8	100,0	152,0	86,7	140,8	147,5	182,7
Cukorrépa.....	59,1	100,0	165,4	79,7	153,8	117,3	136,7

Mint látjuk, a fontos növényi termékek termelése az egész időszakban erősen ingadozott. A búza- és a rozstermelés 1950—1955 között egyetlen évben sem érte el az 1938. évi színvonalat, a két fő gabonafajta termelése együtt pedig — 1951. év kivételével — az 1950. évi szintet. A burgonyatermelés, 1952. év kivételével,

minden évben jelentősen meghaladta az 1950. évit, de csak 1955-ben volt magasabb az 1938. évinél. A cukorrépatermelés mind a háború előtti, mind az 1950. évi szinthez képest jelentősen emelkedett.

Az állati termékek termelése — elsősorban a takarmányellátási nehézségek következtében — elmaradt.

Néhány fontos állati termék évi termelésének mennyisége¹ 1951—1955 között az 1950. év százalékában

Megnevezés	1951	1952	1953	1954	1955
Hús ²	99,1	102,1	75,4	95,9	105,6
Sertészsír	81,9	100,3	65,2	94,8	108,3
Tej	100,4	98,4	94,7	100,7	105,0
Tojás	98,5	108,5	67,3	102,4	131,3

¹ Mérlegadatok alapján.

² Hús, belseg, baromfi együtt.

A táblázat adatai a vizsgált állati termékek termelésének ingadozását és lassú emelkedését mutatják. A hústermelés csak 1952-ben és 1955-ben haladta kissé túl az 1950. évi szintet; hasonlóképpen sertészsírból is csak 1955-ben volt említésre méltóan nagyobb a termelés az 1950. évinél; nem sokban különbözött a tejtermelés alakulása sem; a tojástermelés viszont 1955-ben mintegy $\frac{1}{3}$ -ával meghaladta az 1950. évit.

Az állati termékek termelésének

nem kielégítő növekedése főként az állatállomány és az állati hozamok lassú fejlődésével magyarázható. A sertésállomány csak 1955-ben haladta meg az 1950. évi szintet. A sertések vágási átlagsúlya nagyjából kielégítő volt és megfelelt a háború előttinek. A szarvasmarhaállomány még 1955-ben is valamivel az 1950. évi alatt maradt, a tehénállomány pedig mintegy 20 százalékkal csökkent a tárgyalt 6 évben. Az egy tehenre jutó tejhozam az egész időszakban ala-

csony volt, s csak az utolsó két évben haladta meg az évi 1600 litert. A tejtermelés mennyiségi elmaradása miatt a tej minősége is romlott: a fogyasztói tej zsírtartalma nagyon alacsony lett. A húsellátást az jellemezte, hogy a marhahús terhére nőtt a sertéshús fogyasztása. Ez összefüggött azzal, hogy a szarvasmarha alacsony vágási átlagsúlya miatt alig került jó minőségű hizott marhahús a belföldi forgalomba.

A fontos növényi és állati termékek termelésének ingadozása, illetve lassú emelkedése mellett a belföldi fogyasztás csak a mezőgazdasági export csökkentésével, illetve egyes termékek behozatalával lett volna növelhető. De a vizsgált évek közismerten feszült külkereskedelmi helyzetében nem lehetett lemondani arról, hogy mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek exportjával is fedezzük a nagyarányú beruházási tevékenységhez szükséges ipari behozatalt. Ezért a mezőgazdasági kivitel tervezésekor nem mérlegelték kellően a belső szükségleteket.

Az egy főre jutó mezőgazdasági termelés és kivitel alakulása 1950—1955. között (1949 = 100)

Év	Egy főre jutó mezőg. termelés	Mezőgazd. és él.-ip. kivitel ¹
1950	104,9	128,5
1951	120,9	103,0
1952	90,8	140,8
1953	106,4	114,4
1954	108,0	145,2
1955	118,9	178,0

Forrás: KSH Adatok és adalékok stb. Bp., 1957. 328. oldal.

¹ A feldolgozott élelmiszeripari termékekkel együtt.

A táblázat adataiból kitűnik, hogy az egy főre jutó mezőgazdasági termelés volumene a vizsgált 6 év alatt mintegy 19 százalékkal, a mezőgazdasági és élelmiszeripari kivitel viszont 78 százalékkal nőtt.

A következő táblázat néhány fontosabb élelmiszer export-import egyenlegének, kiviteli többletének a belföldi fogyasztáshoz viszonyított arányát mutatja.

Néhány élelmiszer külkereskedelmi forgalmának egyenlege a belföldi fogyasztás százalékában (*-gal megjelölt adatok behozatali többletet jelentenek)

Megnevezés	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Cukor	8,8	31,1	45,3	4,0*	24,3	5,0
Hús	17,7	7,2	11,6	14,2	13,0	17,2
Sertézsír	15,8	4,7	9,0	3,3*	0,8	3,6
Tej	3,6	5,2	18,0	5,5	4,8	11,3
Tojás	11,5	12,2	15,7	0,3*	11,7	17,0

Amint látjuk, a cukorkivitel aránya a belföldi fogyasztáshoz viszonyítva egyes években igen jelentékeny volt annak ellenére, hogy a cukorfogyasztás az egész időszakban gyorsan emelkedett, és tartósabb cukorellátási nehézségek nem voltak. 1953-tól kezdve azonban nagyobb mennyiségben importáltunk cukrot is, s 1953-ban a behozatal a kivitelt is meghaladta. A húskivitel adatai azt mutatják, hogy az egész időszakban gyakori húsellátási nehézségek az export csökkentésével jelentősen enyhíthetők lettek

volna. Az egy főre jutó fogyasztás ilyen módon éves átlagban 35 kg-ról 38—40 kg-ra lett volna növelhető. A sertézsír-ellátás és -fogyasztás az időszak első éveiben előfordult nehézségek ellenére általában kielégítő volt, amihez az is hozzájárult, hogy 1953-tól jelentős zsírbehozatalra került sor. A tej-, illetve tejtermék-export csak 1952-ben és 1955-ben haladta meg a belső fogyasztás 10 százalékát. 1952-ben jutott a legkevesebb tej belső fogyasztásra (ebben az évben volt a legmagasabb a kivitel). A tojásszükség-

let az egész időszakban kielégítetlen volt, ami összefüggött a belső fogyasztás 11—17 százalékat elérő kivittel (kivéve 1953-at, amikor a tojás-kivitel minimális volt).

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a mezőgazdasági termelés — alacsony színvonala miatt — a vizsgált időszakban nem tudta kellően ellátni a külkereskedelmet kiviteli áru-alapokkal; a mégis lebonyolított kivitel gyakran a belföldi élelmiszerellátás rovására történt, sőt gyakran nagy mennyiségben kellett importálni fontos élelmiszereket. A nagyobb mennyiségben exportált, s egyszersmind importált élelmiszerek között főleg a kenyérgabona, illetve liszt, a zsiradék és a cukor szerepelt. A mezőgazdasági termékek év végi kiszállítása és hasonló termékeknek a következő év elején történő behozatala gazdaságossági szempontból rendszerint hátrányos, emellett az importált élelmiszerek minősége az elmúlt években nem egyszer indokolatlanul gyengébb volt, mint a hazai termékeké.

Az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy az alacsony mezőgazdasági termelés egyfelől, a mezőgazdasági termékek külkereskedelmi forgalma másfelől, nem tették lehetővé a belföldi fogyasztás céljaira rendelkezésre álló élelmiszerkészletek, illetve a fogyasztás megfelelő növelését. A felszabadulás utáni első évek rossz ellátási viszonyai között a lakosság elsősorban több élelmiszert akart fogyasztani, s főleg az olcsó, kalóriadús, növényi élelmiszereket kereste. De ahogy a hároméves terv során emelkedett az életszínvonal, megnőtt az igény az értékes állati termékek iránt. Így az ötéves terv kezdetén fokozott kereslet irányult az élelmiszerekre, de ezt a megnövekedett igényt nem lehetett kielégíteni.

Az árualap és a vásárlóerő közötti egyensúly helyreállítása végett — mint ismeretes — a vásárlóerő csökkentésére került sor. A munkások és az alkalmazottak egy főre jutó reáljövedelme 1951—1953 között az 1949.

évi alá süllyedt, s ezt a szintet csak 1954-ben és 1955-ben haladta meg.

A reáljövedelmek csökkentése úgy valósult meg, hogy az árak a nominálbéreket meghaladó mértékben emelkedtek. A munkások és az alkalmazottak által vásárolt közszükségleti cikkek fogyasztói árindexe 1949 és 1955 között 71,6 százalékkal emelkedett, ezen belül az élelmiszerárak több mint kétszeresre — 103,4 százalékkal — nőttek. Különösen 1951-ben és 1952-ben került sor jelentős ár-emelkedésekre.

Az élelmiszeráraknak a fogyasztói árindexet meghaladó ütemű emelkedése főleg a kisjövedelmű munkás- és alkalmazott családokat érintette érzékenyen, akik ezekben az években jövedelmük 60—70 százalékat fordították élelmiszerekre, s így kevesebb jutott ruházkodásra, bútorvásárlásra stb. (1955-ben a kisjövedelmű családok kiadásainak 65,4 százalékat élelmiszerekre költötték.)

Az élelmezésre fordított kiadások aránya a munkás- és alkalmazott családokban 1949—1953 között emelkedett (1949-ben az összes kiadások 49,9 százalékat, 1953-ban 61,3 százalékat költötték élelmiszerek vásárlására). Az állati eredetű élelmiszerek, a zöldség és a burgonya ára gyorsabban nőtt, mint a lisztféleségek ára, így ez az árarány-változás szerkezeti változást idézett elő magában az élelmiszerfogyasztásban is; fokozódott a liszt-, a kenyér- stb. fogyasztás részaránya, az állati termékeké pedig csökkent.

Az élelmiszerfogyasztás korlátozásának legradikálisabb módszere 1951-ben a jegyrendszer bevezetése volt. A jegyrendszer a rendelkezésre álló készletek igazságos elosztását jelentette viszonylag alacsony (jegyes) árakon. Másrészt azonban csökkentette a teljesítmények fokozásához fűződő anyagi ösztönzés hatékonyságát az iparban, spekulációt idézett elő, nagy jövedelmekhez juttatott egyes paraszti rétegeket, míg a bérből és a fizetésből élők hátrányos helyzetbe hozta. Ezért a jegyrendszer megszüntetésére került sor, párhuz-

mosan a vásárlóerő csökkentésével.⁵ 1953-tól kezdve az élelmiszerárak már nem emelkedtek. A fogyasztás a magas élelmiszerárak mellett is fokozható lett volna a fontos állati termékek egész sorában (tojásban, húsbán, zsírban stb.), ezenkívül gyümölcsben és zöldségben is. De a rendelkezésre álló készletek az aránylag magas árakon sem tették lehetővé a fogyasztás növelését; fontos élelmiszerekből sokszor huzamos időn át hiány keletkezett. A vidéki áruellátás rosszabb volt, mint a városokban, mert a központi készletekből főleg a bérből és a fizetésből élőket látták el. Az áruhiány ellenére is komoly eredménynek tekinthető, hogy az árak nem, vagy csak alig emelkedtek, sőt 1953—1955 között kisebb árcsökkenés is történt.

1953-tól kezdve az ellátás állandóan javult. Az 1955. évi élelmiszerellátás már kedvezőbb volt az előző évek bármelyikénél, bár még ekkor is fordultak elő ellátási nehézségek. Például az új termést megelőző tavaszi hónapokban kenyér- és lisztellátási zavarok voltak. A hús-, a rizs- és a tojáskészletek sem voltak arányban a fizetőképes kereslettel. A húsellátás csak az év végén javult meg, vidéken kevés volt a vaj. Novemberben helytelen intézkedések hatására rövid ideig tartó felvásárlás indult meg egyes tárolható élelmiszerekből (lisztből, szárasztésztából).

Mindezek alapján megállapítható,

⁵ A vásárlóerő csökkentését a bérek és az árak együttes növelésével hajtották végre, miközben a névleges jövedelmek kevésbé nőttek, mint az árak. (A fogyasztói árindex 1952-ben 40 százalékkal haladta meg az előző évit, az élelmiszerek árai több mint felével nőttek, a nominálbérek emelkedése 35 százalékos volt. Az élelmiszerfogyasztás alakulását tehát az 1951. évi ár- és bérrendezés is lényegesen befolyásolta.)

hogy az élelmiszerfogyasztás színvonalát és szerkezetét, az egyes élelmiszerek fogyasztását 1950—1955 között a termelés, a mezőgazdasági termékek külkereskedelmi forgalma, az ezek következtében szükségessé vált árrendezések és az egyes élelmiszerekben megmutatkozott áruhiány határozták meg.

★

A következő években jelentős változásokat kell elérnünk az élelmiszerfogyasztás szerkezetében. A nemzetközi tapasztalatoknak és a táplálkozástudomány irányelveinek megfelelően arra kell törekedni, hogy a kenyér és a lisztféleségek fogyasztása csökkenjen, s helyettük jelentősen növekedjék az állati termékek — elsősorban a tej és tejtermékek —, valamint a gyümölcs és a zöldségfélék fogyasztása. A fogyasztási szerkezet ilyen megváltozása a mezőgazdasági termelés nagyarányú fokozásán és belterjes fejlesztésén múlik.

Az élelmiszerfogyasztás kívánatos átalakítását a meggyökeresedett fogyasztási szokások is gátolják; a fogyasztási szerkezet csak átgondolt gazdasági intézkedések hatására, fokozatosan módosulhat. Nagy árukészletekre támaszkodó, hatékony intézkedésekkel (ármódosítások, helyesebb árarányok, új termékek forgalombahozatala, megfelelő felvilágosító munka, a kereskedelem, a vendéglátóipar és az üzemélelmezés összehangolt tevékenysége) is előreláthatólag mintegy 2—3 ötéves időszak alatt lesz csak elérhető, hogy hazánk a néptáplálkozás minőségi színvonala tekintetében is utolérje a gazdaságilag fejlettebb országokat.

Kovács Dénes

A reálbér és az abszolút elnyomorodás problémái

A Wirtschaftswissenschaft 1957. évi számaiból

A Német Demokratikus Köztársaság közgazdászai nagy figyelmet fordítanak a reálbér, valamint az abszolút és a relatív elnyomorodás problémáira a tőkésországokban. Ezt a megkülönböztetett érdeklődést megmagyarázza a kettéosztott Németország helyzete: a békés verseny, amely az ország szocialista és kapitalista fele között folyik. E verseny egyik legfőbb „terepe” éppen a dolgozók élet-színvonalának alakulása.

A Wirtschaftswissenschaft, az NDK közgazdasági elméleti folyóirata 1957. évi számaiban több cikket közöl ebben a témakörben; emellett ismerteti azt a vitát, amely a reálbér kérdéseiről folyt a Társadalomtudományi Intézet politikai gazdaságtan tanszékén.

A reálbér fogalma

Az említett vitán Wolfgang Nesler tartott bevezető előadást a reálbér fogalmáról. Vitába szállt azzal a meghatározással, amelyet a politikai gazdaságtan tankönyve ad. Eszerint „a reálbér a munka létfenntartási eszközökben kifejezett munkabére; azt mutatja, hogy mennyi és milyen fogyasztási cikket és szolgáltatást vásárolhat a munkás pénzbeni munkabéréből. A munkás reálbérének meghatározásánál a névleges bér nagyságából, a fogyasztási cikkek árszínvonalából, a lakbér összegéből, a munkások által fizetett adókból, a csökkentett munkahét esetén meg nem fizetett munkanapokból, s a munkásosztály által eltartott munkanélküliek és részleges munkanélküliek számából kell kiindulni. Figyelembe kell venni továbbá a munkanap hosszát és a munkaintenzitás fokát is.” (Politikai Gazdaságtan Tankönyv. II. kiadás. 142. o., Szikra. 1956.) Hasonló definíciót fogadnak el egyes német közgazdászok is, így többek között Naumann professzor és Rudi Goguel.

Nesler véleménye szerint ez a meghatározás elmosza a reálbér fogalmát, mert annak leszögezése mellett, hogy a reálbér a munkás létfenntartási cikkeiben kifejezett bér, még további ismertetőjeleket is hozzáfűz, így első-sorban a munka intenzitását.

Marx *nem* ebben a szélesebb — s elmosódottabb — értelemben használta ezt a fogalmat. A „Bérmunka és tőke” c. művében például ezeket mondja: „A munka pénzben kifejezett ára, a névleges munkabér, tehát nem esik össze a reális munkabérrel, vagyis az áruknak azzal a tömegével, melyet a munkabéréért cserébe ténylegesen adnak.” Hasonló értelemben beszél a reálbéről a „Bér, ár és haszon”-ban, s mindenekelőtt „A tőke”-ben.

Mi a magyarázata annak, hogy több német közgazdász a marxi felfogástól eltérő, pontatlan formában alkalmazza a reálbér fogalmát? Nyugat-Németországban az elmúlt években emelkedett a reálbér. Viszont dogmatikus felfogás szerint a reálbér a kapitalizmusban nem emelkedhet. Ezért magát a *fogalmat* tágítják ki — egyebek között az intenzitással, amelyet ráadásul nem is lehet számokban kifejezni. Így azután meg lehet kerülni azt a kényes kérdést, hogyan is alakult valójában a nyugatnémet reálbér, s teljesen szubjektívvé válik annak eldöntése, vajon emelkedett-e vagy csökkent.

Nessler szerint ez a kapitalista valóság káros, dogmatikus megközelítést jelentené, lemondást a munkásosztály helyzetének konkrét vizsgálatáról. Éppen ezért ragaszkodni kell a pontos meghatározáshoz: a reálbér a nettóbér viszonya az érte kapható árukhoz és szolgáltatásokhoz.

A vita résztvevői elfogadták ezt az álláspontot, s egyúttal leszögezték: a reálbér nem tekinthető a munkásosztály abszolút helyzete egyetlen mérőszámának.

A reálbér szerepe az elnyomorodás marxista elméletében

Az utóbbi megállapítás elvezet bennünket a következő kérdéshez: mi a szerepe, a „súlya” a reálbérnek a munkásosztály általános helyzetében? Erről szólt a vita másik előadása, amelyet Gerd Maurischat tartott.

Az előadó rámutatott arra, hogy a polgári és a kispolgári közgazdászok a reálbért igyekeznek feltüntetni a munkások helyzetét jellemző egyetlen vagy legalábbis *legfőbb* kritériumként. Ez érthető is, mert így akarják elhomályosítani más, a reálbér emelkedésével ellentétes irányba ható tényezők szerepét. Sajnos, ezt a hibás felfogást vallják egyes haladó közgazdászok is. Maurischat itt elsősorban S. Kahn német és Arzumanjan szovjet közgazdással szállt vitába. Utóbbi például ezeket írja: „Hogy a proletariátus abszolút elnyomorodásának folyamatát feltárjuk, meg kell vizsgálnunk a munkaerő értékének és a reálbérnek a viszonyát, amelynek mozgása a munkásosztály gazdasági helyzetének kritériuma.” E sorok szerint tehát a reálbér a kritérium!

Ezzel szemben Maurischat szerint minden olyan kísérlet, amely a munkásosztály helyzetét egyetlen számon kívánja mérni, hibás, nem dialektikus. Következetes alkalmazása vagy reformizmushoz (lásd Bernstein, Kautsky), vagy dogmatizmushoz vezet, aszerint, hogy a gazdasági adatok alapján az elméletet tagadják-e meg, vagy fordítva; mesterkéltséggel kívánják-e „alátámasztani” (valójában vulgarizálni) az elméletet?

A munkaerő értéke és az abszolút elnyomorodás elméleti összefüggései

Lényegében ugyanezzel a kérdéssel foglalkozik, de magasabb elméleti síkon Jürgen Kuczynski professzor, a munkásosztály helyzetének, az elnyomorodás problémáinak nemzetközi hírű szakértője. Tétele a következő:

Lehetséges, hogy a munkások helyzete — a ciklusról ciklusra emelkedő reálbérek ellenére — abszolúte rossz-

szabodjék. A munkaerő-áru csökkenő értéke esetén megtörténhet, hogy — emelkedő reálbérek ellenére — a munkaerő-árut egyre inkább értéke alatt fizetik meg.

Ezzel kapcsolatban elsősorban a munka termelékenységének, intenzitásának és a munkaerő értékének összefüggéseit kell megvizsgálnunk.

A munkaerő-áru értékét, akárcsak a többi áruét, az újratermeléséhez társadalmilag szükséges munkaidő határozza meg. A munka növekvő termelékenysége következtében a munkaerő újratermeléséhez szükséges áruk előállítására mind kevesebb és kevesebb munkaidőt vesz igénybe. Ennek következtében a munkaerő-áru értéke — akárcsak a többi árué — a kapitalizmusban jelentősen csökkent.

Ugyanakkor azonban a munkaerő-áru értéke — s ebben már különbözik a többi árutól — az *emelkedés* tendenciáját is mutatja. Ennek az emelkedő tendenciának a fő oka a munkaintenzitás fokozódása. A növekvő intenzitás következtében ugyanis szükségképpen nőnek a munkás táplálkozási és egyéb szükségletei. A munkaerő értékének ez a növekedése bizonyos fokig függetlenül megy végbe az ellentétes irányú tendenciától: az érték csökkenésétől.

Lássunk egy számszerű példát. Tegyük fel, hogy adott időszakban a munka termelékenysége a létfenntartási cikket gyártó iparágakban kétszeresére nőtt; e cikkek értéke tehát felére csökkent. Ha a munkaerő újratermeléséhez szükséges cikkek előállítása eddig 6 órás munkát igényelt, ezután már 3 órás is elegendő. De időközben 25 százalékkal nőtt az intenzitás, s egyúttal — a munkaintenzitás növekedése következtében — a munkás munkarejének fenntartásához szükséges áruk mennyisége is. Ezért a munkaerő értéke valójában nem 3, hanem 3,75 órára súlylyedt. Ha eközben a reálbérek 10 százalékkal emelkedtek (vagyis kisebb mértékben, mint a nagyobb intenzitás miatt 25 százalékkal megnőtt szükséglet), úgy a munkás helyzete *rosszabbodott*. Ha ugyanis előzetesen megfizették a munkaerő akkori (6

órányi) értékét, úgy most a munkaerő 3,75 órányi értéke helyett csak 3,3 órát kap (3 óra + 10 százalékos reálbéremelkedés), vagyis a bér a munkaerő értéke alá szorult.

A másik tényező, amelyet az intenzitás mellett mérlegelnünk kell: a történelmi vagy társadalmi elem, amely közrejátszik a munkaerő értékének kialakításában. Ehhez a társadalmi elemhez hozzátartoznak olyan intézmények, körülmények, amelyeket az uralkodóosztály önszántából alkotott (például egészségügyi létesítmények a járványok elkerülése végett), s olyan vívmányok is, amelyeket a munkásosztálynak kellett kemény küzdelmekben kiharcolnia.

Nem szabad azonban minden árucikket, amelyet a munkások pillanatnyilag már meg tudnak vásárolni, e „társadalmi elemek” közé sorolni. Marx ebben az összefüggésben „hagyományos életszínvonalról”, „történelmi tradícióról és társadalmi szokásról” beszél. Ha például Nyugat-Németországban egyes munkásoknak televíziós-készülékük van — ez még nem tekinthető a munkaerő-érték társadalmi elemének, hiszen a televízió a legközelebbi ciklikus visszaesés idején eltűnhet a munkáslakásokból. (Viszont például az Egyesült Államokban a televíziós készülék már ilyen „társadalmi elemnek” minősül.)

További érdekes elméleti probléma a létminimum és a munkaerő értékének összefüggése. Kuczynski rávilágít: a növekvő létminimum csak az esetben jelzi a munkaerő értékének növekedését, ha feltételezzük, hogy közben a munka termelékenysége változatlan maradt. De mivel ez általában nem reális feltételezés, a létminimum növekedése *önmagában* semmit sem mond arról, nőtt-e vagy csökkent a munkaerő-áru értéke. Lehetséges, hogy a létminimum az intenzitás fokozódása következtében, továbbá a „társadalmi elem” hatására nő, ha azonban a munka termelékenysége ennél nagyobb mértékben emelkedett, úgy végeredményben a munkaerő értéke mégis csökkent. Nem szabad tehát összetéveszteni két

fogalmat: egyrészt a munkaerő-áru értékét, másrészt a munkaerő-áru és a létfenntartási cikkek *kicserélésének arányát*.

Cikke befejező részében Kuczynski hangsúlyozza: az imperializmus, s különösen az általános válság korszakában kifejlődik az a tendencia, hogy a munkaerő-áru ára — a ciklus átlagában — mindinkább elmarad a munkaerő értéke mögött. Nem volna azonban helyes az abszolút elnyomódás magyarázatát *kizárólag* ebben keresni. Ez esetben ugyanis figyelmen kívül hagynánk olyan elsőrendűen fontos tényezőket, mint a munkahely bizonytalansága, a gazdasági, politikai és morális terror, a világháborúk gazdaságon kívüli hatása stb. Az elnyomódás fogalmát tehát tágan kell értelmeznünk.

A reálbér Nyugat-Németországban

Az eddig ismertetett cikkek és viták azokkal az *elméleti* problémákkal foglalkoztak, amelyeket az időszerű politikai és gazdasági helyzet vetett fel. Ezeket kiegészítik azok az írások, amelyek konkrétan leírják Nyugat-Németország munkásosztályának gazdasági helyzetét, értékelik az erre vonatkozó *statisztikai* adatokat.

Figyelemre méltó ezzel kapcsolatban az a vita, amely Fritz Behrens professzor és Kuczynski professzor között zajlott le a nyugatnémet reálbérek számszerű adatairól.

Behrens szerint a reálbérek Nyugat-Németországban 1955 második negyedében 39 százalékkal álltak az 1936-os szint fölött. Kuczynski élesen bírálja cikkében Behrens álláspontját. Szerinte ez a szám teljesen irreális.

Az 1950 óta eltelt évek reálbér-alkulásának értékelése körül nincs lényeges véleményeltérés a két közgazdász között. Behrens szerint 18,5 százalékkal, Kuczynski szerint 20 százalékkal emelkedett a reálbér 1950 és 1954 között. De eltérnek a vélemények a háború utáni első évek kérdésében, amelyekre vonatkozóan

egyébként is hiányosabb az adatszolgáltatás.

Kuczynski adatai szerint a nyugatnémet munkások reálbére 1955 előtt még az 1936—1938-as színvonal alatt állt, 1955-ben elérte, s 1956-ban valamelyest (de korántsem 39 százalékkal!) túlhaladta azt. Kuczynski szerint Behrens ugyanolyan messze eltávolodott ettől a reális értékelettől — ha ellenkező irányba is —, mint azok a vulgáris közgazdászok, akik nemrég még arról beszéltek, hogy 1954—56-ban a nyugatnémet dolgozók valósággal éheztek.

Kuczynski szerint 1949 és 1956 között nem ment végbe abszolút elnyomódás, ha az összehasonlítást mindig az előző évvel szemben végezzük: de abszolút értelemben a munkások helyzete romlott a háború előtti évekhez képest. Ez a romlás a következőkben nyilvánult meg:

1. Az intenzitás növekedése következtében megnőtt (főképp minőségleg) a munkások táplálkozási igénye. A reálbér növekedése nem áll ezzel arányban.

2. A lakásviszonyok átlagban romlottak.

3. Kedvezőtlenebbek a balesetvédelmi és egészségügyi viszonyok.

A nyugatnémet munkásság osztályhelyzete

Az eddigi fejtegetéseket nagyon tanulságosan egészíti ki az a cikk, amelyet a *Wirtschaftswissenschaft* egy nyugatnémet folyóiratból vett át. A cikk címe: „A nyugatnémet munkások osztályhelyzetéről”. A cikk eredetileg a „*Wiso*”-ban (*Korrespondenz für Wirtschafts- und Sozialwissenschaften*, Heft. 3/1957. Köln.) jelent meg. A folyóirat szerkesztője Dr. Viktor Agartz, akit az Adenauer-kormányzat üldöz.

A *Wirtschaftswissenschaft* szerkesztőségi megjegyzésében leszögezi, hogy az átvett cikknek nem mindegyik megállapításával ért ugyan egyet, de fontosnak tartja ismertetését.

A tanulmány nem szűken közgazdasági jellegű; igyekszik szélesen ab-

rázolni a nyugatnémet munkásság munka- és életviszonyait. Megállapításait zömben a hivatalos szociálstatisztika adataira alapozza.

A jelentés szerkesztői végső soron arra a kérdésre akarnak választ adni: megváltozott-e az elmúlt fél évszázadban a munkások *osztályhelyzete*?

Az első kérdés: a munkásság aránya a népességben belül. A Német Szövetségi Köztársaság lakossága 1956-ban 50,3 millió volt. Ebből a munkásnépesség (beleértve a feleségeket és a gyerekeket, továbbá a munkás-nyugdíjasokat, — járadékosokat és hozzátartozóikat) körülbelül 25 millió fő. A munkásnépesség tehát körülbelül fele az össz-lakosságnak. Ötven évvel ezelőtt is ez volt az arány. (Viszont jelentős változások mentek végbe a lakosság másik felének társadalmi struktúrájában: erősen csökkent az önálló egzisztenciák, tehát vállalkozók, bérlők, kereskedők, parasztok, kézműves-mesterek stb. száma, miközben nagyon megnőtt az alkalmazottak és a hivatalnokok aránya.)

A munkások mind nagyobb részét foglalkoztatják az iparban. 1895-ben a munkások 43,9 százaléka dolgozott a mezőgazdaságban (ideértve az erdőgazdaságot, kertészetet stb.), míg 1950-ben már csak 10,7 százaléka. Viszont az ipar és kézműipar aránya ezalatt 46,5 százalékról 70,4 százalékra emelkedett. Mintegy kétszeresére nőtt a kereskedelemben, közlekedésben és szolgáltató üzemekben foglalkoztatottak aránya.

Állandó a koncentráció folyamata — bár továbbra sem szabad lebecsülni a kis- és középvüzem súlyát. Az 1—4 munkavállalót foglalkoztató üzemekben dolgozott 1950-ben a munkavállalók 12 százaléka, az 5—99 főt foglalkoztató üzemekben 44 százaléka, és végül a 100 főnél többet foglalkoztató üzemekben további 44 százaléka. Összesen csak körülbelül 3 millió munkás dolgozott 500 munkásnál többet foglalkoztató nagyüzemben.

Szakképzettség szempontjából a statisztika három csoportba sorolja a munkásokat: az 1. csoportba tartoz-

nak a leginkább kvalifikáltak, a 3. csoportba a segéd munkások. A megoszlás: 1. csoport 58 százalék, 2. csoport 24 százalék, 3. csoport 18 százalék. Az 1. csoport inkább a kisebb üzemekben található, s ezért aránya valamelyest csökkenő tendenciát mutat. A 3. csoport szintén csökken. A nagyüzemben egyre inkább nő a 2. csoport.

A munkások kereseti viszonyai erősen differenciálódnak; találhatunk 200 márkás keresetet, de 1000 márkásat is. A keresőknek csaknem kétharmada 250 és 450 márka között keres. A differenciálódásnak sok tényezője van. Függ a munkások képzettségétől, az üzem nagyságától (a nagyobb üzemekben jóval többet keresnek a munkások, mint a kisebbekben), az iparától, s a település nagyságától (a nagyvárosokban magasabb a bér, mint a kisebb telepeken). Egyébként a munkás-keresetek általában alacsonyabbak az alkalmazottakénál.

A cikk ismerteti egy reprezentatív felmérést, amelyet egy nyugatnémet nagyüzemben folytattak annak megvizsgálására: milyen tartós fogyasztási javakkal rendelkeznek a munkások. Eszerint ezek a munkások (akik egyébként a bérszála *élén* állnak) valamennyien rendelkeznek rádióval, minden ötödik háztartásnak van porszívója. Motorkerékpár és elektromos mosógép valamivel gyakoribb, mint a lakosság átlagában; autó, televízió és hűtőszekrény teljesen szórványos. A cikk megállapítja ebből, hogy a nyugatnémet munkásság privilegizált csoportjainak sincs még „amerikai életszínvonala”.

A munkásság — sokkal inkább, mint más társadalmi rétegek — rá van szorulva minél több családtag keresetére.

Nagyon figyelemre méltóak a művelődésre vonatkozó adatok. Az alábbi táblázat azt jelzi, hogyan oszlottak meg a főiskolai hallgatók az apa foglalkozása szerint.

A táblázat élesen rávilágít arra, hogy a munkásosztály gyermekei valószínűleg el vannak zárva a maga-

1. sz. táblázat

Apa foglalkozása	1930	1952-1953
	(S z á z a l é k)	
Önállóak.....	40	34
Hivatalnokok.....	47	39
Alkalmazottak.....	10	23
Munkások.....	3	4
Összesen.....	100	100

sabb műveltségtől. Az egyetemi képzettség a polgári, értelmiségi, alkalmazotti rétegek monopóliuma.

A tanulmány szerzői megállapítják: a munkásosztály életviszonyai az elmúlt fél században jelentősen változtak. Nézetük szerint emelkedett az életszínvonal, s mindenekelőtt számottevő differenciálódás ment végbe. De mindezek ellenére helyzetük *egészében* nem változott lényegesen. Változatlanul ki vannak zárva a termelőeszközök tulajdonából, kiszolgáltatva a piacnak, a foglalkoztatottság ingadozásainak, a tőke változó szükségletének. A termelésben betöltött szerepük ugyanaz maradt: főképp manuális munka, csak csekély mértékben technikai irányítás. Ha vannak is szűk privilegizált csoportjaik — életkörülményeik általában a társadalom adott átlagos életmódjához kötődnek. A társadalmi presztízs, tekintély szempontjából a szociális ranglétra alsó felén helyezkednek el. A magasabb műveltség megszerzésétől el vannak zárva.

Mindezek alapján az összefoglaló következtetés: a munkásosztály osztályhelyzete a modern kapitalizmusban is azonos maradt a régebbivel.

A Wirtschaftswissenschaft szerkesztősége az érdekes tanulmányhoz fűzött megjegyzésében hangsúlyozza: fontos lenne, hogy a társadalomtudomány művelői a Német Demokratikus Köztársaságban — s a magunk részéről hozzátehetjük: a többi népi demokratikus országban is — többet foglalkozzanak hasonló szociológiai vizsgálatokkal.

J. G.

Johann Lorenz Schmidt: A válságelmélet új problémái

Neue Probleme der Kriesentheorie. Akademie Verlag Berlin. 1956. 39 l.

A viszonylag rövid terjedelmű broszúrában a szerző a marxizmus válságelméletének egy eddig elhanyagolt fontos kérdésével foglalkozik: a világháborúk hatásával a tőkés gazdasági ciklusra. Véleménye szerint enélkül nem lehet megérteni a tőkés gazdasági ciklus sajátosságait a kapitalizmus általános válságának szakaszán. A második világháború utáni gazdasági ciklus éppen a világháború hatása következtében némiképp hasonló az első világháború utánihoz. Egyes szerzők helytelenül tulajdonítottak bizonyos sajátosságokat a két világháború közötti időszaknak, például az 1929—1933-as válságot követő tartós depresszió sem tekinthető egyedülállónak a kapitalizmus történetében. Ilyen már 1874 és 1879 között is előfordult.

A világháború félbeszakítja a gazdasági ciklust, s háborús konjunktúra következik be. Ez néhány közös vonást mutat fel a gazdasági ciklus konjunktúra-szakaszával. E közös vonások: erős fizetőképes kereslet, nagy állótoke-beruházások és a munkanélküliség csökkenése. A háborús konjunktúrának a ciklikus konjunktúrától eltérő vonásai a következők: a fizetőképes kereslet egy nem ciklikus tényezőnek, a háborúnak a következménye; kialakul egy sajátos piac, amelyen az egyedüli vásárló az állam; a termelés növekedése döntő részben olyan termékekre irányul, amelyek nem képezik sem a személyes, sem a termelő fogyasztás tárgyát; a termelés növekedését nem a fogyasztási cikkek termelésének növekedése, hanem sokszor inkább visszaesése kíséri, a munkanélküliség csökkenésében nagy szerepe van annak, hogy a dolgozók egy részét kivonják a termelőfolyamatból. Mindezek következtében a háborús konjunktúrában a konjunktúra jellemző vonásai kisebb számban fordulnak elő, az iparnak csupán egy részében mutatkoznak, s azokat más tényezők idézik elő, mint a ciklikus konjunktúrában.

A háborúk jelentős változásokat okoznak az utánuk következő ciklusban is. A háborúknak ez a hatása a gazdasági ciklus két ellentétes szakaszának megfelelő jelenségek dialektikus ellentmondását mutatja. Egyes jelenségek megfelelnek a ciklikus konjunktúra-szakasznak. Ilyenek a termelés és a termelő apparátus növekedése, az igen gyors technikai fejlődés, a társadalmi termelés I. és II. alosztálya közötti aránytalanság fokozódása. Ugyanakkor a háborúknak más következményei a ciklus válság szakaszának tipikus funkciói. Ilyenek: tőkék és áruk nagy mennyiségű, a válságokban észleltnél sokkal szélesebbkörű elpusztítása, munkaerő elpusztítása, a monopóliumok rendkívüli megerősödése magukba olvasztva számos kisebb versenytársukat. Ez a megerősödés a válságokban csupán viszonylagos, a háborúk eredményeképpen azonban viszonylagos és abszolút egyszerre. Mindezek az előbb felsorolt vonások is igen egyenlőtlenül érvényesülnek a különböző tőkésországokban.

A monopóliumok az államapparátus feletti uralmukat a háborúban még inkább fokozzák, hogy biztosítsák maguknak az összes hadi rendeléseket, hogy maguk szabhassák meg az árakat, mind a hadi megrendelésekre, mind pedig a nyersanyagimportra vonatkozóan, hogy megakadályozhassák a béremelést; elnyomhassák a háború- és monopóliumellenes megmozdulásokat, hogy a hadvezetést érdekeiknek alárendelhessék, hogy maguknak biztosíthassák a háborús zsákmányt, s végül, hogy profitérdekeiknek megfelelően befolyásolják a békefeltételeket.

A háborúk e gazdasági hatásai az imperialista országokra vonatkoznak. Az elmaradott országokban a háború gazdasági hatása elsősorban az iparosítás meggyorsításában mutatkozik meg. A két világháború rendkívüli mértékben fokozta a kapitalizmus fejlődésének egyenlőtlenségét. Ennek egyik fontos tényezője volt, hogy több vezető ország elvesztette külföldi tőkebefektetései jelentős részét, ugyanakkor a világháborúk a kapitalizmus egészének gyöngülését eredményezték.

A világháború befejezése után a tőkés gazdaság alakulása ismét ciklikussá válik. Helytelen az az álláspont, amely szerint az új ciklus a háború utáni első válsággal kezdődik. A valóságban a háború és az első válság között nincsen semmiféle „cikluson kívüli átmeneti időszak”. A válságok a kapitalizmus ellentmondásainak következményei, amelyeket a háború nem szüntet meg, hanem csak ciklikus következményeiket ideiglenesen hatályon kívül helyezi. A háború után azonnal megkezdődő ciklikus mozgás azonban nem válsággal indul, s ezért nem beszélhetünk teljes ciklusról. Ezenkívül e ciklus lefolyását befolyásolja az előző háború. Az új ciklus első szakasza — a haditermelés csökkenése, az átállás következtében — bizonyosfajta háború utáni depresszió, amely a ciklikus depressziótól abban különbözik, hogy míg az utóbbit eladhatatlan árutömegek, addig az előbbit áruhiány jellemzi. Ez a jelenség mindkét világháború után megmutatkozott. E depressziós szakasz hosszát az átálláshoz műszakilag szükséges idő határozza meg. Ezt az időszakot az elhalasztott kereslet felszínre kerülése követi. Ez széles, úgynevezett specifikus háború utáni piacot eredményez, amelyet a hadigazdaságnak, illetve a háborús eseményeknek a következményei hoznak létre. Az említett elhalasztott kereslet érvényesülése az ipari termelés olyan megélénkülését eredményezi, amely a teljes ciklus megélénkülési szakaszának felel meg. Utóbbtól azonban egynéhány lényeges vonásban eltér, abban, hogy nem az előző válság készítette elő, hanem a háború, hogy rendkívül egyenlőtlenül megy végbe az egyes országokban. Ezt az időszakot a második világháború után a termelés és a fizetőképes kereslet közti ellentét további kiéleződése következtében 1948-ban ciklikus túltermelési válság követte.

A háború utáni megélénkülés néhány országban — főképp Angliában és Franciaországban — sokkal lassúbb volt, mert ezekben az országokban a háború alatt nem nőtt a termelőkapacitás, a háború után is nehéz volt a nyersanyagok beszerzése és az állótöke elemeinek megszerzése, sokkal kisebb volt az elhalasztott kereslet, viszonylag nagyfokú a tőkehiány, s az Egyesült Államoktól kapott kölcsönök feltételei is gátolták a háború utáni depresszió leküzdését. Ezért Anglia, Franciaország és egy sor más tőkésország még a megélénkülés szakaszában volt, amikor az Egyesült Államokban az első háborúutáni válság kitört. Nyugat-Németországban és Japánban a háború utáni megélénkülés még sokkal később következett be. Mindezt a kapitalista fejlődés egyenlőtlenségének hallatlan fokozódása eredményezte. A világháborúk legfontosabb következménye, hogy az egységes világciklus egymás mellett egyenlőtlenül lezajló ciklikus fejlődésmentekre hasad. A széthasadt ciklus válságai szükségképpen gyöngébbek és rövidebbek, mint az egységes világciklusokéi. Ennek oka az, hogy egy ország válsága nem érheti el a maximális erőt és mélységet, ha a legtöbb más tőkésországban még nem értek meg a válság feltételei. Ez az oka annak, hogy az 1948—1949-es amerikai ciklikus túltermelési válság nem öltött nagyobb méreteket.

A felsorolt közvetlen hatásokon kívül a világháborúknak közvetett hatásaik is vannak. Ilyenek az állammonopolista tendenciák megerősödése, a militarizálás fokozódása. Az utóbbi a monopóliumok kísérlete arra, hogy a háborúnak bizonyos konjunktúra-, illetve válságfunkcióit békeidőben, illetve nagyobb háború nélkül megvalósítsák. E funkciók közül legfontosabb az állami monopolkapitalista hadianyag-piac kibővítése. E piac sajátosságai: hosszú lejáratú — néha 4—5 éves — szerződések a monopóliumoknak, amelyek biztosítják termékeik elhelyezését; az államháztartás a monopóliumok uralma alatt a tőkés piac fontos állandó tényezőjévé válik; a termékek egy része állandóan kiesik az újratermelés folyamatából, s ez a „békegazdaság” tartós vonásává válik; az elavult hadianyagok egy részét mindig megsemmisítik, s így a monopóliumok számára újabb kereslet kínálkozik.

A hadianyag-termelésnek ez a nagy szerepe azonban — egyes közgazdák állításaival szemben — nem az egyetlen tényezője a háború után mutatkozó tőkés gazdasági megélénkülésnek. Fontos szerepe van ebben más állammonopolista piaci szektorok bővítésének, úgyszintén a nyugat-európai országok külkereskedelmi expanziójának is. A specifikus állammonopolista piacnak fontos szektora a mezőgazdasági termékek állammonopolista piaca is.

A világháború által az elmaradott országokban előmozdított iparosodás — egyes közgazdák várakozásával szemben — nem az imperialista országok külső piacának szűkülését, hanem az iparosodó országok importjának struktúra-változását eredményezte. Eppen ez volt egyik fontos tényezője annak, hogy a tőkés világpiac területi szűkülése ellenére volumenében megnövekedhetett.

Az elmondottakból azonban nem következik, hogy egy új világgazdasági válságot hosszabb ideig ki lehetne tolni, mégpedig azért nem, mert a jelenlegi jó konjunktúra nagyrészt jövőbeni vásárlóerő felhasználására támaszkodik, aminek az eljövendő válságot nagyon ki kell éleznie. Ezenkívül a jelek arra mutatnak, hogy a világciklusnak a második világháború okozta széthasadása végéhez ért.

Molnár Ferenc

Gh. Ravas: A román olajipar történetéről

Din istoria petrolului rominesc. Bucuresti. 1955. ESPLP. 342 l.

A román Állami Politikai Irodalmi Kiadó 1955-ben jelentette meg Gh. Ravas munkáját *a román olajipar történetéről*. Ez a gazdaságtörténeti munka annál is inkább érdeklődésre tarthat számot, minthogy Románia reprezentatív iparának fejlődését írja le, összefüggésben a világ olajiparával és a nemzetközi pénzsoportokkal. Ebből következik, hogy az olvasó egy iparág fejlődéstörténetén túlmenően képet kap a külföldi tőkebehátolásról, a nemzetközi monopóliumok szerepéről egy gazdaságilag fejletlen kelet-európai országban a második világháború végéig és a közvetlenül azt követő években — az államosításig. Az államosított olajipar továbbfejlődése, helye a román népgazdaságban kevésbé kidolgozott része a munkának, mint a kifejezetten „történeti” fejezetek.

A könyv gazdag tény- és statisztikai anyaga alapján egyben hozzájárulás a román kapitalizmus fejlődésének történetéhez és ebben az összefüggésben adalék a román munkásosztály — tőkés kizsákmányolás ellen folytatott — harcának történetéhez is.

Különösen érdekes adatokat közöl a fontosabb külföldi olajmonopóliumoknak és tőkeérdekeltségeknek (Standard Oil, Royal Shell Dutch, Deutsche Bank stb.) a román olaj feletti uralmáról. Lényegében az egész olajipar (kitermelés, finomítás, szállítás stb.) ellenőrzésük alatt állott. A szerző bőségesen él statisztikai forrásokkal és érdekes táblázatokkal közöl az olajiparban foglalkoztatott munkások számáról, az 1929—1933. és az azt követő évek áralakulásáról, az olajipar részesedéséről a román exportban stb. A szerző forrásként felhasználja Varga—Mendelson: Kiegészítő adatok Lenin „Az imperializmus...” című művéhez statisztikai kiadványt.

Rózsa György

Cukor György—Parányi György: Termelékenység és műszaki fejlesztés a gépiparban

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1956. 247 l.

A munka felépítésére és tárgyalási módjára egyaránt jellemző a gazdasági és a műszaki tevékenységek kölcsönös összefüggéseikben való szemlélete. A szerzők láthatóan arra törekedtek elsősorban, hogy gyakorlati útmutatást adjanak olvasóiknak azokról az eszközökről, amelyekkel a gazdaságosság hatékony és gyors fokozása érhető el.

A szerzők könyvüket a gépiparban dolgozó műszaki és gazdasági szakembereknek, elsősorban tehát a terv-, műszaki fejlesztési és munkaügyi osztályok dolgozóinak szánták. Ezeken az osztályokon nagyon különböző szakmai képzettségű munkások dolgoznak, s ez szükségképpen megnehezíti azoknak a dolgát, akik számukra írnak. A műszaki fejlesztési osztályok dolgozói túlnyomórészt mérnökök és technikusok; ha ezek érdeklődését sikerül felkelteni a gazdaságossági kérdések iránt, akkor e könyvet jól tudják használni. A terv- és a munkaügyi osztályok dolgozói közül azonban megalapozott műszaki képzettséggel csak nagyon kevesen rendelkeznek; ezek számára a műszaki részek valószínűleg nem lesznek könnyen érthetőek, talán csak azokat a közgazdászokat kivéve, akik a műszaki kérdések iránt fogékonyabbak.

A könyv 7 fő részből áll.

Az első fejezet a termelékenység fogalmát és színvonalának meghatározó tényezőit ismerteti: a második az ipar — benne a gépipar — technikai haladásának fő irányait vázolja; — a harmadik fejezet a hazai gépipar gyártmányfejlesztési, gyártásfejlesztési és termelés-szervezési kérdéseivel s az e területeken felmerülő, a fejlődést gátló problémákkal, illetve ezek elhárításának lehetőségeivel foglalkozik.

A negyedik fejezet, amely a könyv egész terjedelmének körülbelül a fele, a *gyártásfejlesztés* kérdéseit mint a termelékenység növelésének egyik legfontosabb területét tárgyalja. Részletesen ismerteti

a) a tömegszerűség növelésének lehetőségeit és módszereit, a specializáció és a kooperáció problémáit, a nagyobb sorozatok, a szabványosítás és a tipizálás alkalmazásának előnyeit;

b) a gépszerkesztők munkaterületén megvalósítható termelékenységnövelő feladatokat mint az alkatrészfajták számának, súlyának és munkaigényességének csökkentési lehetőségeit, a gazdaságos technológiai eljárásokat, az ésszerű szállítási és anyagmozgatási módszereket stb.

c) az alkalmazható korszerű technológiai eszközöket, a gépesítés és az automatizálás előnyeit;

d) a műszaki ellenőrzés területén bevezethető modern és gazdaságos eljárásokat.

Ebben a fejezetben ábrákkal és vázlatos műszaki leírással ellátott érdekes és ügyes összeállítást találunk a legtöbb üzemben megvalósítható konkrét módszerekről. Ezek a gyártásfejlesztési módszerek és eszközök jórészt ismertek a technológiával foglalkozó műszaki dolgozók előtt, mégis bevezetésük különféle akadályok miatt igen sok helyen vontatottan halad, pedig következetes és széleskörű alkalmazásuk aránylag kis költségekkel is meglepően nagy eredményeket hozhatna üzeminkben. Az ismertetett módszereken kívül sok olyan korszerű megoldást is ismertet ez a fejezet, amely nem általánosan ismert — úgy, hogy a gyakorlott technológus is talál benne könnyen kivihető, jó, ötletes megoldásokat.

Az ötödik fejezet a termelékenység mérésének különféle gyakorlati módszereit, mutatószámait ismerteti.

A hatodik fejezet az új technikai eljárások bevezetésével, gazdaságosságuk számításával foglalkozik.

A hetedik, s egyben utolsó fejezet a vállalati műszaki fejlesztés tervezési módszereit ismerteti, beleértve annak előkészítését és a gyár többi tervével való összefüggéseit is.

A könyv — szerintem — alkalmas arra, hogy előmozdítsa az üzemink vezetésében ma még meglehetősen élesen elkülönülő műszaki és gazdasági szemlélet közeledését egymáshoz.

Iván Endre

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Дердь Генцел:

Экономика и политика в ленинской теории империализма

Ленинская теория империализма неразрывно связана со стратегией борьбы против империализма. Этим фактом, наряду с мастерским применением диалектики, объясняется та уверенность, с которой Ленин открывает сложную взаимосвязь и взаимодействие экономики и политики в сложной системе империализма.

С этой точки зрения статья противопоставляет ленинскую теорию империализма другим теориям империализма: «ультраимпериализму» Кауцкого, империалистическому экономизму и теории империализма Гобсона.

Статья уделяет внимание основному вопросу экономического анализа империализма: проблеме накопления излишка монопольного капитала, которая после Ленина является относительно заброшенной частью экономического учения монопольного капитализма.

Исходя из этого, в конце статьи автор рассматривает экономические пружины и методы экспансии американского империализма после второй мировой войны.

Жигмонд Пал Пах:

О сходстве и различии венгерского и русского аграрного развития по прусскому пути во второй половине XIX-ого века

Автор излагает капиталистическое развитие помещичьего и крестьянского хозяйства в обеих странах с отмены крепостного права 1848 и 1861 годов до начала XX-ого века; устанавливает, что между двумя странами имелось существенное сходство, поскольку в обеих странах сохранился перевес помещичьей собственности на землю, сохраняя многие тяжелые остатки методов феодальной эксплуатации и в организации труда в сельском хозяйстве, помещики крепостники сами вступили на путь капитализации, а капиталистическое развитие крестьянского хозяйства и обеих странах встретило значительное затруднение за исключением некоторых районов, развивавшихся по «американскому пути». В результате этого основного сходства главной исторической задачей в Венгрии с начала XX-ого века, так же как и в России, было доведение до конца буржуазно-демократической революции и превращение ее в социалистическую. Автор в то же время указывает на то, что в следствии известных различий аграрного развития эта, во многих отношениях сходная задача в упомянутых странах возникла в различных исторических условиях. Отмена крепостного права в России осуществлялась крестьянской реформой 1861 года, а в Венгрии она осуществлялась в результате буржуазной революции 1848 года. Хотя эта революция не была до конца последовательной и потерпела поражение и раскрепощение осуществлялось не по крестьянскому демократическому, а по помещичьескому методу, все же условия развития капитализма в сельском хозяйстве, возникшие в Венгрии, были более благоприятные, чем в России. Требование демократического аграрного преобразования в начале XX-ого века в России возникло против помещичьего землевладения почти основывающегося в основном на докапиталистических методах эксплуатации, тогда как в Венгрии аграрное движение началось против основывающегося на капиталистической эксплуатации помещичьего землевладения юнкерского типа, которое несомненно более развито и в экономическом отношении более сильно. Там все крестьянство выступило в революционно-демократическом движении за уничтожение помещичьего землевладения и даже за уничтожение земельной собственности вообще, а здесь при относительно более развитых условиях капитализма, при более высокой степени расслоения крестьянства, аграрно-социалистическое движение, вспыхнувшее с начала 90-ых годов XIX-ого века, является движением не всего крестьянства, не трудящихся масс крестьянства а только аграрного пролетариата — бедняков. Эти отличительные особенности Венгрии по сравнению с Россией затруднили решение рабочим классом Венгрии исторически данных задач. К этому еще добавляется коренное различие между политикой рабочей партии Ленина и большевиков и оппортунистически-ревизионистическим руководством Венгерской Социалдемократической Партии. Таким образом задача доведения до конца буржуазно-демократической революции и ее превращение в социалистическую революцию, несмотря на героическую борьбу рабочего класса и аграрного пролетариата, долго оставалась нерешенной в Венгрии.

Йозеф Богнар — Имре Вайда:

Вопросы экономического сотрудничества социалистических стран

Социализм выросший из рамок одной страны, превратился в мировую систему. Бурное развитие его поставило на очередь задачу: догнать и перегнать наиболее развитые капиталистические страны. Одним из наиболее значительных элементов развития является социалистическая общественная система и плановое хозяйство принимающих в нем участие стран; кооперация оказалась пригодной для удовлетворения потребностей, возникающих в ходе продвижения революционными темпами современной промышленности: обеспечивает преимущества, следующие из территориальной связанности, и дает организационную возможность для экономического согласования, основывающегося на наиболее высокой специализации.

В статье излагается три этапа деятельности СЭВ'а, достигнутые успехи и допущенные ошибки, а также отрицательные последствия автаркической политики. Авторы показывают продвижение в 1957 году, большие возможности перспективного планирования, новые формы кооперации. Выступает за синхронизацию научного исследования, за кооперацию институтов научного исследования, за многообразное применение примера, полученного из организации Объединенного Института Ядерного Исследования. Авторы статьи занимаются организационными вопросами, связанными с осуществлением многосторонней клиринговой системы, с ролью социалистического лагеря в индустриализации отсталых стран в отношении промышленного развития, вопросами принципа цены, применяемого в товарообороте между социалистическими странами, с проблемой органа, руководящего перспективным планированием. Дают отпор некоторым узким, нереалистическим догматическим взглядам, а также ревизионистки-националистической клевете, направленной против сотрудничества социалистических стран. В конечном итоге подчеркивают, что в результате сотрудничества, развертывающегося на основе пролетарского интернационализма, международного разделения труда, можно достигнуть все охватывающих успехов на благо каждой заинтересованной страны.

SUMMARY OF THE ARTICLES

György Göncöl:

Economics and Politics in Lenin's Theory on Imperialism

Lenin's theory on Imperialism cannot be separated from his strategics for fighting against Imperialism. To this fact can — apart from Lenin's mastery of dialectics — be ascribed to the unfailing security, with which Lenin has succeeded in discovering the intricate relationship of economy and politics in the network of Imperialism.

The study attempts to present Lenin's theory on Imperialism in comparison with certain differing concepts of Imperialism, such as Kautsky's "ultra-Imperialism", the "imperialistic economism", and Hobson's theory on Imperialism.

In analyzing Imperialism in the economic field, the author deals with the fundamental problem of surplus capital settling down with the monopoly capital. This appears a moreover neglected chapter for economic research work ever since Lenin's days.

Economic motives and methods discernible in the expansion of American Imperialism after World War II are, from the above starting point, outlined in the latter part of the treatise.

Zsigmond Pál Pach:

Similar and Different Features in the „Prussian Way“-Development of Hungarian and Russian Agriculture in the Latter Half of the 19th Century.

The study deals with capitalistic development in the estates of landlords and in the farms of peasants in Hungary and Russia from 1848, respectively 1861 emancipation of serfs, until the beginning of the 20th century. The author finds fundamentally similar features in both countries, in so far as the manorial system in land-ownership has continued in both to be predominant; the feudal landlords themselves have, in both, started upon the road of capitalistic development, sticking at the same time to many serious rests of feudal exploitation in the organization of land labour; heavy restrictions were imposed upon the capitalistic development of peasant farms — apart from certain areas, that were developing the „American way“. The consequences of this fundamental similarity were leading, from the end of the 19th century, toward the bourgeois democratic revolution and onward to the socialist one, as a historical necessity, like in Russia, in Hungary too. — The author demonstrates, however, that the identical task has, in certain aspects, been set for the two countries, under different historic conditions, which were due to no little extent to particular differences in the development of agriculture in the respective countries. While the emancipation of serfs in Russia had been the result of the Peasant Reform in 1861, its Hungarian counterpart had been accomplished by the 1848 Bourgeois Revolution. Though this revolution failed to be consequent and was, ultimately, defeated, the general situation was, however, more favourable in Hungary than in Russia, to help promote capitalistic trends in the agriculture. The requirements for a revolutionary democratic solution of the land question appeared, at the end of the century, in Russia against landlords, who had been adopting, considerably, methods of exploitation originating from pre-capitalistic times, in Hungary against landlords, whose manner of running their estates was, no doubt, characterized by the capitalistic mode of production. In Russia the mass of peasantry started a revolutionary democratic movement, requiring the abolition of the manorial system, what is more, the abolition of any kind of landed property. In Hungary, on the other hand, where capitalistic trends reached a relatively more advanced stage in agriculture, the „agrarian socialist“ movement since 1890, was no movement of the whole of peasantry, but essentially that of the agrarian proletariat and the poor peasants. The different conditions rendered the task, set by the progress of history for the working class, objectively more difficult in Hungary, than in Russia. The difficulty appears increased by the radical difference in the leadership of the workers' parties in the two countries. While the Russian workers were conducted by Lenin who directed the consequent revolutionary policy of the Bolsheviks, the Hungarian working class found itself led by the opportunism and revisionism of the Social Democrats. The carrying into existence of the bourgeois democratic revolution and, in its further stage, its conduct into the socialist revolution was therefore, despite the heroic struggle of industrial workers and the agrarian proletariat, bound to remain in suspense for quite a long while.

József Bognár—Imre Vajda:

Problems of International Labour Division among the Socialist Countries

Socialism has outgrown the boundaries of a single country and become a system of world-wide dimensions. The objective, set recently of getting ground with and surpassing the most advanced capitalistic countries, could not exist as a realistic one, without the swift development in building up Socialism. Cooperation in the field of economy in the different socialist countries appears one of the most significant features in the development. The socialist system and the planned economy of the countries concerned is the basis for economic cooperation, which, in turn, has proved a proper instrument of facilitating the settlement of requirements arisen out of the extraordinary rapid growth of the industry. The inter-Socialist cooperation helps stabilize the advantages presented by territorial correlation, and makes, in a systematic manner, the coordination of economy upon the basis of utmost specialization possible.

The article outlines the main points in the Council of Mutual Economic Aid's activities up-to date, surveying three principal stages, deals with its successes and faults, treats also the detrimental consequences of a policy, that had indulged in self-sufficiency. The author surveys the accomplishments attained in 1957, the perspectives of long-term planning, novel forms in cooperation. Measures are suggested for the synchronisation of scientific research, the cooperation of scientific corporations; the manifold application of the successful set-up is recommended, that was experienced by the establishment of the United Institute for Atomic Research. The article deals with matters of organisation involved by carrying the multilateral clearing system into effect; the part to be played by the Socialist Camp in furthering industrialization in the "backward" countries; the price principle to be adopted in the practice of inter-Socialist trade; and also with problems in the management of long-term planning.

The author rejects the narrow, and unrealistic outlook on inter-Socialist cooperation, originating from quarters, that seem prejudiced by dogmatism, an outlook resulting ultimately in revisionistic-nationalistic slander.

The conclusion is drawn, that sweeping results may be obtained for all of the nations concerned, provided the cooperation continues upon the foundation of proletarian internationalism, and sticks to the principle and practice of labour division on an international footing.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG.

**Antos István, Bakonyi Sebestyén Endre, Bognár József, Erdei Ferenc,
Fekete Ferenc (főszerkesztő), Friss István, Háy László (a szerkesztő
bizottság elnöke), Huszár István, Lázár György, Molnár Endre, Varga
Edit, Varga István, Vályi Péter**

Szerkesztőség:

Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.

Kiadóhivatal:

Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. — Telefon: 111—010.

Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.

Telefon: 180—850. — Csekkszám: 61 257.

Előfizetés: negyedévre 21 Ft. egy évre 84 Ft.

Terjedelem: 7 ív.

Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1957. december 13.

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2

V. ÉVFOLYAM

1958 FEBRUÁR

TARTALOM

<i>Erdei Ferenc</i> : A mezőgazdasági termelés belterjessége	113
<i>Ripp Géza</i> : Tervszerűség és spontaneitás (Vitacikk)	133
<i>Varga István</i> : Néhány gondolat a népgazdasági tervezés módszereinek megjavításáról	151
<i>Meitner Tamás</i> : Munkásbér-rendszerünk fő vonásai az átlagbér-ellenőrzés bevezetése előtt és után	162
<i>Vajda Imre</i> : A tőkés konjunktúra alakulása az elmúlt két évben ..	176

SZEMLE

Francia—német nehézipari ellentétek a Mosel-csatorna tükrében (<i>Groó István</i>)	189
A mezőgazdasági árpolitika egyes tőkésországokban (<i>Ihrig Károly</i>)	198

TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ

A közgazdászok moszkvai értekezletének határozata	209
---	-----

A SZERKESZTŐSÉG POSTÁJÁBÓL

Néhány kiegészítés a bauxit- és alumíniumexport gazdaságosságának vizsgálatához (<i>Varga Jenő</i>)	210
Néhány megjegyzés a hazai bauxit gazdaságos feldolgozásának kérdéséhez (<i>Klár János—Haidegger Ernő</i>)	214
Válasz „A magyarországi bauxit- és alumíniumtermelés gazdaságossági problémái” című cikkel kapcsolatos észrevételekre (<i>Michaletzky Vilmos</i>)	216

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Az UNESCO közgazdasági bibliográfiájának 4. kötete (<i>Rózsa György</i>)	220
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	221

E SZÁM SZERZŐI:

dr. *Erdei Ferenc* akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára; dr. *Groó István*, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; *Haidegger Ernő*, a Budapesti Műszaki Egyetem tanársegéde; dr. *Ihrig Károly*, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; dr. *Klár János*, a Budapesti Műszaki Egyetem tudományos intézeti osztály vezetője és előadó tanára; *Meitner Tamás*, a Munkaügyi Minisztérium munkatársa; dr. *Michaletzky Vilmos*, a Kőolajipari Tröszt munkatársa; *Ripp Géza*, a Pártélet szerkesztője; *Rózsa György*, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; dr. *Vajda Imre*, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem külkereskedelmi tanszékének tanszékvezető tanára; dr. *Varga István* egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tanácskozó tagja; *Varga Jenő*, a Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem tanársegéde.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Antos István, *Bakonyi Sebestyén Endre*, *Bognár József*, *Erdei Ferenc*, *Fekete Ferenc* (főszerkesztő), *Friss István*, *Háy László* (a szerkesztő bizottság elnöke), *Huszár István*, *Lázár György*, *Molnár Endre*, *Varga Edit*, *Varga István*, *Vályi Péter*

A mezőgazdasági termelés belterjessége*

A belterjesség fogalmának közelebbi elemzése előtt szükséges utalni arra, hogy lényegesen eltérő módon kezelik a belterjesség, illetőleg a külterjesség kérdéseit a különböző országokban.

Hazánkban a belterjesség fokozása mint egyik legfőbb gazdaságpolitikai és üzemszervezési követelmény szerepel, s mellette kisebb súllyal szerepelnek a termelés gazdaságossági követelményei, mint a munka termelékenységének a növelése vagy az üzemi eredményesség alakulása. Nem beszélve egyelőre arról, hogy ez a belterjességi irány közelebbről mit jelent és hogy előtérbe kerülése mennyiben helyes vagy nem helyes, teljesen érthető ez a szemlélet. Országunk egyike Európa azon országainak, ahol az agrárnépsűrűség a legnagyobb, mezőgazdasági termőterületünk pedig nem bővíthető. Ugyanakkor csaknem egy évtizeden keresztül az ésszerű arányokon túl erőltettük a kenyérgabona-termelést és elhanyagoltuk, sőt visszavetettük azokat a kultúrákat, amelyek a legtöbb munkát igényelik és egységnyi területről a legnagyobb termelési értéket adják. Ennek a termeléspolitikának a visszahatása és mezőgazdasági termelésünk általános helyzetének a tükröződése a belterjesség mai előtérbe kerülése és most kialakult szemlélete.

Németországban — s ez nagyjában-egészében jellemző egész Nyugat-Európára — a mezőgazdaság magasabb fejlettségi fokát, tehát a „kultúrgazdaságot” jelenti a belterjesség. Ehhez képest általános agrárpolitikai célnak és üzemszervezési követelménynek tekintik a „belterjes kultúrgazdaság” fejlesztését, azonban előtérben a munka termelékenységének a növelésével. Nyilvánvaló magyarázata ennek a szemléletnek az általános nyugat-európai gazdasági fejlődés. Az ipari fejlődés arányai következtében állandóan csökkent — vagy nem növekedett — a mezőgazdasági népesség, viszont növekedett a mezőgazdasági termékek szükséglete, s ugyanakkor nem növekedett a mezőgazdasági termőterület. Ilyen gazdasági feltételek között csak a területegységen elért hozamok növelésével és a munkatermelékenység emelésével együttjáró belterjesülés lehetett a mezőgazdasági fejlődés útja.

Az amerikai (USA, Kanada) mezőgazdaságban viszont nem is foglalkoznak a belterjesség kérdésével, s gyakorlatilag nem is használják ezt a kifejezést. Miért? Mert a termőterület bősége és a mezőgazdasági munkaerő állandó csökkenése mellett nem elsősorban a területegységre eső hozamok növelésétől, illetőleg a belterjesség fokozásától függ a gazdálkodás eredményessége, hanem a munkatermelékenység emelésétől,

* A Magyar Tudományos Akadémián 1957. december 17-én elhangzott székfoglaló előadás rövidített szövege.

illetőleg a termelési költségek csökkenésétől. A termelés tőkés rendszere — a piaci verseny kíméletlen kiélezésével — természetesen csak fokozza ezt. Ezért nem a belterjességi fokot mérlegelik, hanem a ráfordítások és a hozamok optimális arányát keresik, ami az üzemi jövedelmezőség maximumát teszi lehetővé. Nyilvánvalóan az ilyen agrárpolitikai és üzemszervezési szemlélet mögött is felismerhető a belterjesség valamilyen foka, azonban erre nem fordít figyelmet sem a tudomány, sem a gyakorlat. (Érdemes megjegyezni, hogy a nyugat-európai szemlélet kulterjesnek ítéli az amerikai mezőgazdaságot, noha megkülönbözteti a „primitív extenzív” gazdálkodástól.)

A Szovjetunió szocialista mezőgazdaságában ismét más a belterjesség szemlélete. A mezőgazdaság belterjesítését közgazdasági szükség-szerűségnek és a szocializmus alaptörvényéből folyó követelménynek tekintik (M. N. Gumerov¹), azonban nem ebben fejezik ki a szocialista agrárpolitika és üzemszervezés legfőbb programját, s viszonylag ritkábban használják magát a kifejezést is. A korábbi elmaradottságából gyorsan felfejlődő és szocialista nagyüzemi formában szervezett szovjet mezőgazdaságban a legfőbb gazdaságpolitikai cél: a termelés bővítése, a mezőgazdasági termékek bőségének a megteremtése és állandó növe- lése. E cél elérésének a döntő tényezője pedig egyrészt a szocialista ipa- rosítás óriási arányú fejlődése, másrészt a mezőgazdasági termőterület szinte korlátlan bősége. Ezért a Szovjetunió szocialista mezőgazdaságá- ban a munka termelékenységének a növelése, továbbá a gépek és a fej- lett technikai módszerek alkalmazása áll előtérben. Ezt fejezik ki a nép- gazdasági tervek éppenúgy, mint a kolhozok, a gépállomások és a szov- hozok tervei.

Mire figyelmeztet a belterjességnek ez az eltérő szemlélete a külön- böző feltételek között fejlődő és a fejlődés különböző fokát képviselő országok mezőgazdaságában? Arra, hogy ne keressünk a belterjességben sem valami általános érvényű értékmérőt, sem pedig valami, minden viszonyok között általánosítható agrárpolitikai vagy üzemszervezési programot.

I.

A belterjesség értelmezése sajátosságosan sokoldalú és szétágazó ugyan, azonban magát a fogalom legáltalánosabb tartalmát illetően szinte teljes az egység. A marxista—leninista politikai gazdaságtan és a szocialista agrárökonómia éppenúgy, mint a kapitalista agrárpolitika és a mezőgazdasági üzemtan vagy a gyakorlati gazdálkodás — a szo- cialista országokban éppenúgy, mint a kapitalista országokban — egy- értelműen a megművelt földterület és a ráfordított élő- és tárgyiasult munka valamilyen viszonyában látja a belterjesség lényegét. De nyom- ban szétágazik az értelmezés és eltérő lesz a felfogás, mihelyt valami- lyen konkrét közgazdasági vagy üzemgazdasági összefüggésben merül fel a belterjesség kérdése.

Vajon mi az oka, hogy ilyen egységes „fogalmi platform” ellenére szinte minden lényeges részletkérdésben nézeteltérés, sőt elvi ellentét alakult ki a belterjesség körül? Az alapvető és általános ok nyilván az

¹ Intenzifikacija szocialiszticeszkovo szel'szkovo hozjajsztva. Előadás a Timirjazev Me- zőgazdasági Akadémián 1954-ben.

ellentétes gazdaságpolitikai felfogás, amiben végsőleg alapvető osztály-ellentétek, a szocializmus és a kapitalizmus szembenállása jutnak kifejezésre. A kapitalista és szocialista elvi álláspontokban gyökerező ellentétek azonban nem magyarázzák meg minden esetben a belterjesség kérdésében szembenálló álláspontokat. A legtöbb részletkérdésben megnyilvánuló ellentétek kialakulásában szerepe van a kérdés kezelésének, a megítélés módszerének is.

A belterjesség kérdését alapvetően két szempontból lehet vizsgálni: közgazdasági és üzemgazdasági szempontból. E kétféle szemlélet világos elkülönítése teljesen indokolt és szükséges, mert csak így lehet helyesen feltárni és megoldani azokat a problémákat, amelyek a belterjességgel kapcsolatban közgazdasági és üzemgazdasági vonatkozásban felmerülnek. A belterjesség körüli nézetek szembekerülését igen gyakran az idézi elő, hogy ez a kétféle szemlélet részben összeesik az ellentétes — kapitalista és szocialista — elvi gazdaságpolitikai álláspontokkal, részben összekeveredik azokkal.

A sajtóságosan kialakult helyzet az, hogy a marxi—lenini politikai gazdaságtan mélyrehatóan kiművelte a mezőgazdaság közgazdaságtanát, ugyanakkor viszont a mezőgazdaság szocialista üzemtana — már csak a rövid fejlődési idő miatt is — jóval fejletlenebb. Így történhet meg, hogy marxista agrárközgazdák olykor engednek a könnyebb ellenállásnak és a politikai gazdaságtan egy-egy közgazdasági tételét olyan esetben is egyszerűen átfordítják üzemgazdasági síkra, amikor az üzemi viszonyok konkrét elemzése más összefüggések figyelembevételét is szükségessé tenné. A másik oldalon viszont az a helyzet, hogy a mezőgazdasági üzemtan, mint kapitalista üzemtan, sokoldalúan kiművelt tudományág, sokkal inkább, mint a mezőgazdaság kapitalista közgazdaságtana, különösen a német agrárökonómia területén. Emiatt az üzemi viszonyok nagy tömegét ismerő polgári üzemgazdák üzemtani tételeiket gyakran olyankor is minden további nélkül közgazdasági tételekké általánosítják, amikor arra semmi alap nincs, illetőleg a közgazdasági összefüggésekben egészen más törvényszerűségek érvényesülnek.

Szerencsére vannak erős kivételek is, elsősorban a marxizmus klasszikusai. Marx és Lenin ugyanis, bár alapvetően a politikai gazdaságtan keretében vizsgálták a mezőgazdaságot és a mezőgazdasági viszonyok közgazdasági törvényszerűségeit tárták fel, mégis igen gyakran — s éppen a legnehezebb kérdésekben —, nagyon is sok figyelmet fordítottak a kérdések üzemi oldalára. Elég idézni erre Marxnak a különböző földjáraadéokra vonatkozó elemzését vagy Leninnek a „csökkenő hozadéktörvénnyel” kapcsolatos fejtegetéseit, továbbá az amerikai mezőgazdaságra vonatkozó elemzéseit. Vannak azonban a polgári üzemgazdák között is kivételek — s éppen a legjelentékenyebbek —, akik világosan különbséget tesznek a jelenségek üzemgazdasági és a közgazdasági szemlélete között.

A belterjességgel kapcsolatban vitatott kérdések elemzése során mindenesetre különös figyelmet kell fordítani a közgazdasági és üzemgazdasági szemlélet világos megkülönböztetésére. Ha így közelítünk a vitatott kérdésekhez, akkor egyik-másik nézeteltérésről kiderül, hogy az csak a nézőpontok tisztázatlanságából ered, másokról viszont kiderül, hogy mind közgazdasági, mind üzemgazdasági szinten egyaránt elvi el-

lentétek, s bennük a szocialista és a kapitalista termelési mód alapvető ellentéte fejeződik ki a belterjesség vonatkozásában.

1. Maga a belterjesség elvont fogalma csaknem teljes egyetértéssel elfogadott meghatározásban fejezhető ki. *A belterjesség az élő- és tárgyasult munkának a megművelt földterülethez viszonyított aránya.* (Egy eltérő fogalmazást mégis érdemes megemlíteni, nem mintha lényegében ellentétes lenne, hanem azért, mert mintegy magyarázó kiegészítésnek fogható fel az általánosan elfogadott fogalom mellett. W. Seedorf² német agrárközgazda, a belterjes és külterjes kifejezés helyett a „magas- és alacsony feszültségű” kifejezéseket használja, s ezen az alapon beszél „magasfeszültségű” üzembről, „magasfeszültségű” műtrágyázásról, takarmányozásról, répatermelésről stb. Kifejezése nyilván nem fogadható el, arra azonban alkalmas, hogy rávilágítson a belterjesség lényegére, ami nem más, mint a megművelt földterület s a ráfordított élő- és tárgyasult munka közt fennálló viszony. A belterjességnek ezt a vonását más hasonló szóval is ki lehetne fejezni. Például mondhatnánk azt is, hogy a termelési tényezők „sűrűségéről” van szó, mintahogy beszélünk például agrár népsűrűségről, állatsűrűségről vagy gépsűrűségről. Semmi értelme nem lenne annak, hogy a belterjesség általánosan elfogadott kifejezését mással helyettesítsük, de mind a „feszültség”, mind a „sűrűség” megjelölés alkalmas arra, hogy érzékletesebben kifejezze a belterjesség lényegét.)

A belterjesség ilyenértelmű fogalmazása kétségtelenül túlságosan elvont. Azonban ez elkerülhetetlen, mert az elvontságnak ezen a fokán válik csak általános érvényűvé a fogalom. Minden további ismérv felvétele úgy megszűkítené a belterjesség fogalmi kereteit, hogy abból kiszorulna a belterjesség számos történetileg ismeretes megjelenési formája, illetőleg a lehetséges belterjességi változtatások egy része.

Felvethető például, hogy a belterjességet ne általában a földterület és a ráfordítások bármilyen viszonyának tekintsük, hanem *a pótlólagos ráfordítások* eseteivel kapcsoljuk össze.³ Kétségtelenül történetileg ez a belterjesség leggyakoribb, túlnyomóan érvényesülő formája. Az is kétségtelen, hogy a belterjesség viszonylagossága tipikusan ebben a formában jelenik meg történetileg, tehát úgy, hogy általában több vagy kevesebb egymást követő, pótlólagos ráfordítás viszonylik ugyanazon földterülethez. Azonban nemcsak ilyen esetekben van szó belterjességről. Akkor is belterjességi jelenségről kell beszélnünk, amikor semmiféle pótlólagos ráfordításról nincs szó, mert csak „a munka terét bővítik”, mint Marx mondja. Persze ez esetben a bővített újratermelés extenzív esetéről van szó, de ez is a belterjesség körébe tartozik.

A másik — gyakoribb és még inkább indokolható — követelmény a belterjességi fogalommal szemben, hogy vonjuk keretei körébe a belterjesség *célját* is. Ezt a felfogást képviseli például a szovjet M. N. Gumerov⁴ és a bulgár P. Kirev⁵ abban a fogalmazásban, hogy a föld közgazdasági termékenységének a növelése egybeesik a belterjességgel, il-

² Die Organisationsformen der Landwirtschaft. Handb. d. Landw. B. I. Berlin, Parey. 1930.

³ Fekete Ferenc: A bővített újratermelés feltételei a mezőgazdasági termelészövetkezetekben. Kandidátusi értekezés. Kézirat. 1957.

⁴ I. m.

⁵ Intenzifikacija na szocializticseszkoto szelszko sztopansztva. Voproszi na ikonomikata i organizacijata na TKZSZ. MTSz. i. DZSz. Szofia. 1956. 559. sz. 140–172. o.

letőleg a belterjesség célja a maximális termékmennyiség előállítása ugyanazon földterületen. Lényegében egyező ezzel a felfogással Fekete Ferenc⁶ meghatározása is olyan értelemben, hogy a területegységre vonatkoztatott bővített újratermelést, hozamnövekedést a belterjesülés *másik* oldalának tekinti. (Egyik oldala a ráfordítások nagyságának, illetőleg hatékonyságának a növelése ugyanazon földterületen.)

Mindez kétségtelenül így van gazdaságpolitikailag és üzemszervezési szempontból. A belterjességi változások mint agrárpolitikai és üzemszervezési *törekvések* általában azt a célt szolgálják, hogy a területegységről nyert hozamok növekedjenek. Ténylegesen azonban más esete is előfordul a belterjességi változásoknak. Adott esetben lehetséges a termelés külterjes irányú bővítése, amikor nincs szó a területegységre eső hozamok növekedéséről és lehetséges olyan ráfordításnövelés is, amely nem jár hozamnövekedéssel. (Pl. a burgonyatermelés intenzívebbé válik azáltal, hogy a burgonyabogár ellen védekezni kell, mégis ez semmiféle hozamnövekedéssel nem jár együtt a burgonyabogárral nem fertőzött burgonyához viszonyítva.) El kell tehát ismerni a belterjesség hozamnövelésre irányuló *célját*, de a belterjesség körébe eső jelenségek fogalmát csak úgy helyes megvonni, hogy abba minden megjelenési formája beleférjen.

Altalában így lehet megítélnünk minden olyan törekvést, amely valamilyen célszerűséget vagy értékelő elemet igyekszik bevinni a belterjesség fogalmába. A belterjességi változások gazdaságpolitikailag és üzemszervezési szempontból minden esetben valamilyen gazdasági célt szolgálnak (hozamnövelés, termelékenység emelése stb.) azonban egy-egy ország vagy egy-egy üzem mezőgazdaságának a belterjessége nem esik szükségképp egybe a fejlesztési célokkal. Ezek követelmények, normatívák a belterjességgel kapcsolatban, s a belterjesség *objektív* és általánosérvényű fogalmára éppen azért van szükség, hogy e termeléspolitikai törekvéseket viszonyíthassuk és hatásukat, illetőleg a ráfordítások hatékonyságának a törvényszerűségeit különböző belterjességi szinten feltárhassuk. (Ti. a legfőbb ökonómiai kérdés a belterjességgel kapcsolatban a ráfordítások hatékonyságának alakulása más-más belterjességi szinten.)

A *belterjesség* általános fogalma tehát kifejezi a belterjesség összes lehetséges megjelenési formáit mind adott történeti állapotra vonatkoztatva, mind a mezőgazdaság fejlődésében, az újratermelés irányát illetően. Természetesen azt is kifejezi, hogy minden térben és időben meghatározott mezőgazdaságnak van valamilyen belterjességi foka. Éppen ezért, ha *belterjességi fokot* mondunk, akkor a szóban forgó mezőgazdaság konkrét belterjességi szintjét értjük, ami mérhető, s különböző mérőszámokkal jellemezhető. Amikor pedig *belterjesülésről* vagy *külterjesülésről* beszélünk, egy meghatározott mezőgazdaság belterjességének a fejlődési irányáról van szó.

Az ilyen értelemben meghatározott elvont belterjességi fogalommal való egyetértés mellett elég sok véleménykülönbség van számos olyan részletkérdésben, amelyek elválaszthatatlanul hozzátartoznak a belterjesség lényegéhez.

⁶ I. m.

a) Egyik ilyen vitatott kérdés az, hogy a belterjesség fokát közelebbről az élő- és tárgyiasult munkaráfordításoknak a *mennyisége* vagy a *hatékonysága* határozza-e meg.

Ebben a kérdésben mindenekelőtt tisztázni kell az idevágó marxi és lenini álláspontot, miután van olyan nézet, amely a kettő között eltérést vél felismerni. A problémát az okozza, hogy Marx az újratermelésrel kapcsolatban azt a kifejezést használja, hogy „intenzív az újratermelés, ha a termelési eszközöket *hatékonyabbá* teszik”. Ugyanakkor Lenin a legtöbbször idézett helyeken nem a hatékonyságról, hanem a „befektetett tőke *növekedéséről*” beszél. Az eltérés azonban csak az idézett fogalmazások között áll fenn, mert mindketten több más helyen teljesen egyértelműen és kölcsönösen egyezően fogalmaznak. Ez az egyértelmű álláspont pedig az, hogy — amint Marx kifejti „közgazdasági szempontból” — a termelőerők egyazon földdarabra való koncentrálódásáról van szó, ami mind mennyiségük, mind hatékonyságuk növekedését jelenti.

A polgári üzemgazdák viszont, miután az üzemek konkrét termelőfolyamatát és az üzemek különböző változatait szemlélik, valóban különbséget tesznek a ráfordítások hatékonysága és a ráfordítások mennyisége között. Üzemi szempontból nyilvánvalóan tökéletesen igazuk van. Egy-egy üzemben ténykérdés az, hogy milyen mennyiségű többlet-ráfordítás milyen hatékonysággal hasznosul, s ez függ az üzem igen sok tényezőjétől. Ami közgazdasági szinten kiegyenlítődik és lényegében azonosul, az üzemileg nagyon változatosan szétválik.

Ebben a kérdésben tehát az eltérő álláspont nem elvi ellentétet, hanem a nézőpontok különbségét fejezi ki. Ugyanakkor a kétféle megítélés tökéletesen megáll egymás mellett és szükség is van mind a kettőre. *Közgazdaságilag* a ráfordítások hatékonysága kiegyenlítődik, tehát mennyiségük egybeesik hatékonyságukkal, mert közgazdasági szinten — tehát üzemek feletti összességükben — a munkaráfordítások a társadalmilag szükséges munka mértékét fejezik ki, a termelőeszközök ténylegesen érvényesülő hatékonysága pedig az adott történeti időszak technikai és munkatermelékenységi színvonalát jellemzi. (Persze van különbség különböző korok és országok között a hatékonyság fokában.) *Üzemgazdaságilag* viszont az egyes üzemekben adott feltételeiktől függően igen nagy aránytalanság lehet a ráfordítások mennyisége és hatékonysága között. Üzemileg tehát szükséges éles különbséget tenni és üzemenként vizsgálni a ráfordítások mennyiségének és hatékonyságának egymáshoz való viszonyát.

b) Másik vitatott kérdés, hogy a belterjesség szempontjából lehet-e különbséget tenni aszerint, hogy az élőmunkaráfordítások vagy a tárgyiasult munkaráfordítások vannak-e túlsúlyban, más szóval lehet-e beszélni „munkaintenzív” és „tőkeintenzív” mezőgazdaságról?

A klasszikus kapitalista üzemtan élesen megkülönbözteti a munkaintenzív és a tőkeintenzív üzemeket. F. Aereboe egyenesen odáig megy, hogy a tőkeintenzív üzemeken belül még külön beszél trágyaintenzív vagy gépintenzív üzemekről.⁷ Lényeges mozzanat azonban ezekben az álláspontokban, hogy mind Aereboe, mind a többiek minden esetben munkaintenzív és tőkeintenzív *üzemről* beszélnek.

⁷ Allgemeine landwirtschaftliche Betriebslehre. 6. Aufl. Berlin, Parey. 1923.

Nem így vetődik fel a kérdés a szocialista agrárökonómiában. M. N. Gumerov és I. A. Lovkov⁸ elsősorban azt hangsúlyozzák, hogy a szocialista mezőgazdaság belterjesülésében nem a kézi munkáé a döntő szerep, hanem a gépi technikával és a tudománnyal felfegyverzett munkáé. Sz. G. Kolesznyev pedig a termelés faktorai közötti arányról szól, azzal az üzemszervezési követelménnyel összekapcsolva, hogy a technika fokozott alkalmazása és a munka termelékenységének a növelése a szocialista üzemszervezés fő iránya.⁹

Az eltérő álláspontokban szemléleti különbség is megnyilvánul, de elvi eltérés is kifejeződik. A kapitalista üzemgazdák mint üzemi adottságot kezelik egy-egy üzemben az élőmunka vagy a tárgyasult munka túlsúlyát, és ennek megfelelően beszélnek tőkeintenzív és munkaintenzív üzemekről, viszont a szocializmusban az az agrárpolitikai és üzemszervezési követelmény a döntő, hogy a tárgyasult munka túlsúlya tegye hatékonyabbá az emberi munkát, ezért nincs is szó „tőkeintenzív” és „munkaintenzív” üzemekről mint élesen elválasztható belterjeségi irányról. Ehhez csatlakozik azonban egy alapvető elvi ellentét is. A kapitalista üzemgazda vagy agrárpolitikus számára az élőmunka megvásárolható termelési tényező, tehát a gazdálkodó, az üzem tulajdonosa számára kalkuláció, illetőleg a munkaerőpiac kérdése az, hogy tőkét gépekbe fekteti vagy bérmunkára fordítja, tehát hogy üzemét tőkeintenzív vagy munkaintenzív irányba fejleszti. A mi számunkra viszont a dolgozó paraszt az ember, akiért a termelés van, tehát bármilyen arány alakult ki történetileg a termelés faktorai között, agrárpolitikai és üzemszervezési célnak egyaránt a tárgyasult munka szerepének a növelését, az emberi munkának minél több és hatékonyabb termelőeszközzel való felszerelését tekintjük. Ez persze nem jelenti azt, hogy világosan különbséget ne tegyünk üzemi és közgazdasági adottságok között, aszerint, hogy az élőmunka vagy a tárgyasult munka van-e túlsúlyban. Ennek mind agrárpolitikai, mind üzemszervezési szempontból igen mélyreható jelentősége van.

Ennek megfelelően nem „tőkeintenzív” vagy „munkaintenzív”, esetleg „munkaterjes” vagy „eszközterjes” üzemekről, illetőleg mezőgazdaságról kell beszélnünk, hanem a belterjesülés különböző irányairól, és az ennek megfelelő agrárpolitikai és üzemszervezési problémákról, aszerint, hogy a belterjes irányú fejlődésben az élőmunka vagy a tárgyasult munka jut nagyobb szerephez.

E tekintetben azonban azt is figyelembe kell venni, hogy az élőmunka szerepe lényegesen megváltozott a történeti fejlődés során. A technikai és a biológiai haladás következtében az egyszerű fizikai munkát végző emberi munkaerővel szemben mindinkább előtérbe kerül a termelőeszközök kezelő és fejlett termelési eljárásokat alkalmazó szakmunka. Ennek következtében olyan viszonyok között is, amikor a munkeső bőségben áll rendelkezésre, a gépek és egyéb tárgyi termelőeszközök alkalmazásának a lehetőségei pedig korlátozottak, a termelés belterjes fejlődése nem egyszerűen munkaintenzív jellegű. Ilyen annyiban, hogy az élőmunka túlsúlyban van a termelés tényezői között, eltérő

⁸ Putyi intenzifikacii szel'szkovo hozjajsztva SZSZSZR Moszkva, Szelhozgiz, 1953. 65. o.

⁹ Naucsniye osnovi organizacii truda v szocialiszticeszkom szel'szkohozjajsztvennom proizvodsztve. Doktori értekezés, 1955.

azonban annyiban, hogy az élőmunka nem egyszerűen a tárgyi termelőeszközök helyett alkalmazott munkaerőráfordítás, hanem olyan termelőerő, amely a fizikai munkát a magasabbfokú technikai és biológiai módszerekkel együtt fordítja a termelésbe. Ez tehát technikailag és hatékonyságban is magasabb belterjességi fokot jelent, mint az egyszerű munkaerő-növelés.

2. A belterjesség mérése is sokoldalúan szerepel a belterjesség körüli vitákban. Annak a szüksége maga nem vitás, hogy mind a közgazdasági, mind az üzemgazdasági elemzés és tervezés számára szükség van a belterjességi fok valamilyen regisztrálására, illetőleg mérésére. Viszont a mérés módszere, illetőleg maga a mérték már nagyon eltérő.

Közvetlenül mérhető a belterjességi fok a ráfordítások mennyiségének a megállapításával és számszerű kifejezésével.

A szocialista agrárgazdaságtan általában azon az állásponton van, hogy a ráfordításokat, tehát a termelési tényezőket külön-külön kell vizsgálni, és ezek súlyával jellemezni a belterjességi fokot. Ismeretes Lenin elemzése az amerikai mezőgazdaság belterjességi viszonyait illetően, ahol külön-külön vizsgálta, hogy birtokkategóriákként hogyan alakulnak a földterület egységére vonatkoztatva a bér munkára, valamint a trágyára fordított kiadások, továbbá az állatállomány, a munkaeszközök és a gépek értéke. Lényegében ezen a nyomon halad az az elemzési módszer is, amelyet Gumerov és Lovkov kifejtenek.¹⁰ Ők is külön elemzik az egységnyi területre fordított termelőeszközök alakulását és az állatsűrűséget, továbbá a növénytermelés és az állattenyésztés strukturális viszonyainak, tehát a növénytermelés szerkezetének és az állatállomány összetételének az alakulását.

Ez a módszer kétségtelenül eredményes és helyénvaló a közgazdasági elemzés során. Teljesen hű és jellemző képet nyerünk egy ország mezőgazdaságáról, ha fejlődésében vizsgáljuk az egyes termelési tényezők alakulását és azok megoszlását a birtokviszonyok, illetőleg üzemszoportok szerint. Ilyen módon kielégítően jellemezhető egy ország, vagy egy vidék mezőgazdaságának a belterjességi foka, továbbá mindazok a közgazdasági összefüggések, amelyek a belterjességi fok további alakulása szempontjából számításba veendőek. Nem ugyanez azonban a helyzet üzemgazdaságilag. Egy üzem számára saját belterjességi fokának az ismerete az egyes termelési tényezők vizsgálata alapján is haszonnal jár. Az üzemszervezés helyes irányához és az üzemi tervezés főbb lehetőségeinek a feltárásához, különösen pedig az üzemek összehasonlításához azonban szüksége merül fel valamilyen tömörebb, összevontabb kifejezésnek is, bár az ilyen mutató használhatósága problematikus annyiban, hogy csak általános jellemzést ad, s nem pótolja az egyes termelési tényezők külön-külön elemzését.

Egyik ilyen módszer az, amely szintén közvetlenül a ráfordításokkal jellemzi a belterjességi fokot, azonban úgy, hogy a munka-tőke befektetéseket pénzben kifejezve összevonja, s a földterülethez viszonyítja. Brinkmann például olyan képletet állít fel, amely a munkaköltségek, a tőkeráfordítások és a tőke-kamatok összegének a földterület egységére eső hányadával méri a belterjességi fokot.¹¹

¹⁰ I. m. 65–90. o.

¹¹ Brinkmann: *Economics of the farm business*. Berkley, California, 1935. 3. o.

A másik mérési módszer már közvetett úton keresi a belterjesség mértékét. Éspedig oly módon, hogy az egyes növénykultúrák történetileg kialakult alacsonyabb vagy magasabb belterjességi foka, valamint az állatsűrűség alapján képez belterjességi mutatót egyetlen összevont számban kifejezve. Ez a mérce tehát nem a ráfordítások mennyiségén vagy hatékonyságán alapszik, hanem azon a tapasztalati összefüggésen, hogy az egyes növénykultúrák normális viszonyok között a ráfordítások bizonyos szintjét képviselik, az állatsűrűség pedig maga is ráfordítás. A Németországban korábban használatos Langenbeck-féle belterjességi számok csak a növénytermelés alapján jellemezték a belterjesség szintjét. Ezt a módszert G. Blohm lényegesen módosította és azóta a Blohm-féle belterjességi számok vannak gyakorlatban Németországban. Blohm számainak az a lényege, hogy 1 pontegységre értékeli a burgonyát és a kukoricát, 1,5-re a cukorrépát, 1,4-re a zöldségfélét, s ezekhez viszonyított pontszámmal a többi növényeket, s mindehhez hozzáad a 100 hektárra eső 1 számosállat után 0,4 pontot. Emellett vizsgálja G. Blohm a hozamok alakulását is, és ezt egybeveti a belterjességi számok összegével.¹²

Ugyanilyen elvi meggondoláson nyugszik az angol mezőgazdaságban alkalmazott mérési módszer is. Ott megkülönböztetnek belterjességi mutatót és termésmutatót.¹³ A belterjességi mutatót úgy számítják ki, hogy egy üzem üzemágainak a tényleges kiterjedése mellett, de a vidéken szokásos termékek és standard árak esetén kalkulált összebevételt osztják a területegységgel, s a hányados a belterjességi mutatószám. A termésindexet viszont a tényleges üzemágak tényleges átlagtermése alapján számított érték adja. A két mutató egybevetéséből vonnak következtetéseket az üzem vezetésére, és százalékosan kifejezve az üzemi tanácsadásban alkalmazzák.¹⁴

Lehetséges azonban egyéb közvetett mérési mód is, azon az alapon, hogy maga az elért hozam is kifejezi a belterjesség fokát, mert bizonyos ráfordítások általában bizonyos hatékonysággal érvényesülnek a hozamokban. Fekete Ferenc például emellett érvel: „Az újratermelés szempontjából a fő, a legjellegzetesebb belterjességi mutató az egységnyi területről nyert termelési érték... Egy-egy üzem vagy ország belterjességi színvonalát csak a teljes termelés összehasonlítható árakon kifejezett értékének egységnyi művelt területre jutó nagyságával tudjuk jellemezni (akár időbeli, akár térbeli viszonyításról van szó).”¹⁵

Lényegében ugyanerről a mutatóról van szó a szovjet irodalomban használatos „közgazdasági termékenység” esetében is. Ezt a fogalmat úgy világítja meg M. N. Gumerov, hogy a közgazdasági termékenység feltételezi a föld természetes termékenységének a kihasználását, és magában foglalja a mesterséges termékenység növelését pótlólagos munka és termelőeszköz befektetése útján. Ily módon a közgazdasági értelemben vett termékenység növelésének a folyamata nem más, mint a termelés belterjesítése.¹⁶ Ugyanez a mutató használatos általában a német

¹² G. Blohm: *Angewandte Landwirtschaftliche Betriebslehre*. 2. Auflage. Eugen Ulmer, Stuttgart, 1950.

¹³ G. H. Blagburn: *Measuring Business Efficiency on the Farm*. Agriculture. London, 1954 Nr. 11. 508–512. o.

¹⁴ *The Farm as a Business*. London, HMSO. 1955.

¹⁵ I. m.

¹⁶ I. m.

agrárökonómiai irodalomban is — bár nem elsősorban a belterjesség mércéjeként — „területi termelékenység” vagy a „föld termelékenysége” néven. (E. Hoffman megjegyzi, hogy a termelékenység e vonatkozásban éppennyolyan átvitt értelmű kifejezés, mint amikor Marx a tőke „termelékenységéről” beszél.¹⁷) A „területi termelékenység” is a területegységen termelt összhozamot, illetőleg teljes termelési értéket fejez ki. Bár-hogy nevezzük is e mutatót, nem vitatható, hogy egyik igen fontos jellemzője a belterjességi foknak.

Összefoglalva: a belterjesség mérésére vonatkozó különböző módszereket és mutatókat nem volna helyes úgy kezelni, hogy egyikük vagy másikuk kizárólagos mérési mód lehetne, s a többieket el kellene vetnünk. Különböző vonatkozásban mindegyik használható. *Közgazdasági* szempontból nélkülözhetetlen és semmi mással nem pótolható jellemzési módszernek kell tekintenünk a különböző termelési tényezők egyenként való elemzését és viszonyítását a földterülethez, amint azt Lenin alkalmazta elemzéseiben. Emellett sokoldalúan használható mutatója a belterjességnek a „közgazdasági termelékenységet” vagy a „területi termelékenységet” kifejező területegységre eső hozam, akár hasonlítható áron, akár természetes egységben — gabonaegységben — kifejezve. Az ilyen hozam-mutató természetesen magában foglalja a különbözőzeti járadék hatását is, azonban ez közgazdasági szempontból nem okoz problémát, mert üzemek és tájak fölötti szinten a különbözőzeti elemek kiegyenlítődnek. *Üzemgazdasági* szempontból viszont létjogosultsága van a különböző egymutató mérési módszereknek, elsősorban az üzemi összehasonlítás és tanácsadás céljából. Ebből a szempontból mind a különböző belterjességi számok és hányadosok alkalmazhatók, de a hozam mutatói is használhatók: az egész üzemre vonatkozólag az egységnyi területről nyert termelési érték — pénzben vagy gabonaegységben kifejezve — egy-egy üzemág vonatkozásában pedig a termőegységre számított átlaghozamok. Hangsúlyozni kell azonban, hogy mindezek a mutatók nem pótolják a ráfordítások külön-külön elemzését és egymással, valamint a területegységgel való egybevetését. Végül, rá kell mutatni arra, hogy üzemgazdasági szempontból már nem hagyható figyelmen kívül a különbözőzeti járadék szerepe, sem az I. sz., sem a II. sz. különbözőzeti járadék vonatkozásában. Az előbbi a földminőség valamilyen érték-számának a számításba vételét (kataszteri érték, „földszám” stb.) követeli meg, az utóbbi pedig az illető üzem belterjességi fokának a környező üzemekhez viszonyított különbségét emeli ki, illetőleg e viszony pontos megállapítását teszi szükségessé. Mindkét vonatkozásban az üzem belterjességének az irányát és a szintjét egyaránt lényegesen befolyásolják a különbözőzeti tényezők.

II.

A fogalom meghatározása és a mérési módszerek kialakítása csak az egyik része a belterjesség elemzésének. A másik része: a belterjesség értékelése, illetőleg felhasználása agrárpolitikai és üzemszervezési célokra.

¹⁷ Produktivität und Rentabilität in der Landwirtschaft. „Die deutsche Landwirtschaft”. Nr. 5. 1955. 211. o.

Az első kérdés erről az oldalról az, hogy a belterjesség fokozása önmagában lehet-e agrárpolitikai és üzemszervezési cél? Elvontan szemlélve — és a termelés bővítésének a külterjes lehetőségeit is feltételezve — nyilván nem, mert önmagában értelmetlen lenne olyan gazdasági cél kitűzése, hogy minél több munkát és eszközt fordítsunk a termelésbe. A mezőgazdasági fejlődés jelenlegi fokán azonban általában a legtöbb ország mezőgazdaságában és minden ország legtöbb üzemében a termelés bővítése csak intenzív irányban lehetséges. Fokozottan így van ez minden olyan helyzetben, ahol a földterület különösen szűk és a bővítésre nincs lehetőség, illetőleg az agrárnépesség viszonylag nagy és sem az ipari fejlődés nem tudja felvenni, sem új területek művelésbe vonására nincs lehetőség. Ilyen körülmények között általában érvényes gazdaságpolitikai és üzemszervezési irányynak kell tekintenünk a mezőgazdasági termelés belterjes fejlesztését. A belterjesség lehetőségeit és határait azonban gazdasági összefüggések határozzák meg.

1. A belterjességgel kapcsolatban tehát az a legfőbb üzemszervezési és agrárpolitikai kérdés, hogy a több munka és eszköz ráfordítása ugyanarra a földterületre, milyen következményekkel jár a termelés eredményességére vonatkozóan. A legegyszerűbb az lenne, ha a termelés eredményességét — hozam, termelékenység, jövedelmezőség — egyenesen és lineárisan befolyásolná a belterjesség fokozása. Van is olyan nézet, amely ide egyszerűsíti a kérdést. Ez azonban nem egészen így van.

a) A belterjesség és a hozamok alakulása mutatja a legkövetkeztesebb és legszorosabb összefüggést: a belterjesség növelésével törvényszerűen emelkednek a hozamok. Ez az összefüggés általában érvényes mind üzemgazdasági, mind közgazdasági szinten.

A területegységre jutó hozam a legnagyobb azokban az országokban, amelyekben a belterjesség a legmagasabbfokú, tehát Nyugat-Európa „régivilágtalított országai”, ahogy Lenin nevezte. Az egyes növényi kultúrák és állattenyésztési ágak termőegységére eső hozamok is minden esetben növekszenek a belterjességi fok emelkedésével. Ma mindentűn a világon nagyobbak a területegységre eső átlagtermések és a haszonállatok teljesítményei, mint bármely korábbi időszakban. Az ettől eltérő esetek csak olyan kivételek, amelyek erősítik a szabályt.

Az is teljesen egyértelmű összefüggés, hogy a belterjesebb kultúrák nagyobb termelési értéket produkálnak, mint a külterjesebb jellegűek. Például a kapásnövények termesztése vagy a kertészeti termelés egy területegységről sokszorosan több termelési értéket ad, mint például a gabonatermelés. Végül az is kétségtelen, hogy a belterjesebb üzemek — területegységre vonatkoztatva — nagyobb termelési értéket produkálnak.

b) További kérdés azonban, hogy a belterjesség fokozásával a hozamok nyilvánvaló emelkedése mellett miként alakul a ráfordítások és a hozamok aránya, tehát a termelékenység és a jövedelmezőség. Ebben az összefüggésben már nincs ilyen egyértelmű korreláció.

A munkatermelékenység alakulását illetően ugyan van olyan nézet, amely a belterjességgel együtt a feltétlenül és állandóan növekvő termelékenységet tételez. ¹⁸ Ezt azonban nem támasztják alá a tények.

¹⁸ A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem agrárgazdaságtani jegyzete. Bp. 1953. 11. o.

Az élőmunka egységére eső termelékenység lehet lényegesen nagyobb a külterjesebb mezőgazdaságban, mint a belterjes mezőgazdaságban. (Például az 1930—40-es években Németországban az egy munkaerőre eső termelési érték 2250—4000 márka között mozgott, míg ugyanakkor az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában 7410—16 230 márka között. Az élőmunkaráfordítást hozamegységekre vonatkoztatva: 1 q búza megtermelése Németországban 2,7, míg az USA-ban 1,6 munkaórát vett igénybe, ellenben a burgonyánál Németországban 1,4, az Amerikai Egyesült Államokban 3,2 a felhasznált munkaóra mázsánsként, viszont a cukorrépánál közel azonos a munkaóra-felhasználás a termék egységére.¹⁹⁾

Ismét más összefüggésre mutat rá az élőmunka termelékenységének a növekedése különböző belterjességi viszonyok között. Az 1880. évi teljesítményeket 100-nak véve, az élőmunka teljesítménye az 1939—40. évben Németországban 305, az Amerikai Egyesült Államokban 183.²⁰⁾

Ezekből a tényekből lehet azt a következtetést is levonni, hogy a munkatermelékenység a külterjes gazdálkodás mellett általában magasabb — ezt vonja le például G. Blohm, bár hozzáteszi, hogy külterjes mezőgazdaságban gyakrabban kisebb az élőmunka egységére eső hozam. Helyesebben tehát arra kell következtetnünk, hogy a belterjesség és az élőmunka termelékenysége között nincs szoros és egyértelmű összefüggés. Alacsonyabb belterjességi fokon is lehet nagyobb a munka termelékenysége, viszont ugyanazon népgazdaságban a belterjesség növekedése általában a munkatermelékenység növekedésével jár együtt, de különböző belterjességi fokon különböző mértékben.

Ha a tágabb értelemben vett munkatermelékenységet, tehát az egységnyi területre jutó élő- és tárgyiasult munkaráfordítások és az egységnyi területen elért termelési érték összefüggését vizsgáljuk, már szorosabb és egyértelműbb összefüggést találunk.²¹⁾ Az egységnyi területre eső ráfordítások növekedésével általában növekszik az egységnyi területre eső hozam.

Ismét más összefüggéseket mutat a jövedelmezőség. A jövedelmezőség alakulásában természetesen döntő szerepe van az áraknak, mind a teljesítmények, mind a költségek oldalán, tehát a belterjesség és a jövedelmezőség összefüggése az árarányoktól, illetőleg árszinttől függően jut kifejezésre. Történetileg azonban így jut kifejezésre, éspedig igen változó módon.

A ráfordítások pénzegységére vonatkoztatva az elért hozamot, ilyen összefüggéseket találunk: az 1925. és az 1940. évek közötti időszakban például a 100 pénzegységnyi ráfordítás Németországban 120—130, az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában 187—270, míg Kelet-Európa országaiban (Lengyelország, Magyarország, Románia) 178—200 ugyanazon pénzegységben kifejezett hozamot eredményezett.²²⁾ Ebből arra lehet következtetni, hogy a belterjesebb mezőgazdaságban ugyanaz a ráfordítás kisebb üzemi tiszta hozamot eredményez. Ezzel szemben az egy hektárra eső tiszta hozam általában nagyobb belterjes viszonyok között.

¹⁹⁾ Blohm i. m. 34—38. o.

²⁰⁾ Uo.

²¹⁾ Fekete F. i. m.

²²⁾ Blohm i. m. 27—31. o.

Ismét más a kép, ha belterjesebb és külterjesebb kultúrákat hasonlítunk össze. Például a gabonatermelés jövedelmezősége, akár a ráfordított összes költségekre, akár a ráfordított munkára vonatkoztatjuk, nagyobb, mint a belterjes kultúráké. Ugyanakkor viszont a földterület egységére vonatkoztatva általában nagyobb a kapások vagy egyéb belterjesebb kultúrák jövedelmezősége.

E változatos összefüggésekből tehát arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a jövedelem alakulása nincs szoros összefüggésben a belterjességi fokkal. Sokkal szorosabb a fordított összefüggés, az ti., hogy a jövedelmezőség alakulása döntően befolyásolja a belterjességi fokot. Ebből következik, hogy a termelő üzemek irányában a belterjesség fokozásának legfőbb agrárpolitikai eszköze az árak megfelelő alakítása.

c) A belterjességnek és a termelés eredményességének minden összefüggése felveti azt a kérdést, hogy az egymást követő ráfordítások hatékonysága miként alakul: csökkenő, vagy növekvő, esetleg állandó nagyságú hozamtöbbletet eredményez? E kérdés teljes feltárása és kiterjedt irodalmának a feldolgozása messze meghaladja e tanulmány kereteit. Éppen ezért csak a legszükségesebb irodalmi megvilágításra és a belterjesség szempontjából feltétlenül szükséges következtetésekre kell szorítkoznunk.

Mindenekelőtt szükséges néhány utalás a vitatott kérdés tárgyával és értelmezésével kapcsolatban. A klasszikus kapitalista közgazdaságtan „csökkenő hozadéktörvényről” beszélt, s ilyen általános közgazdasági törvény tarthatatlanságát vallja a marxista politikai gazdaságtan. Nem ilyen általános érvényű törvényként kezeli azonban a kérdést számos kapitalista üzemgazda, akik nyilván komolyan veszik a tőkés vállalkozó érdekeit. E. Laur például egyenesen arra a következtetésre jut, hogy „A mezőgazdasági üzemtanak azokat a következtetéseket, amelyeket a nemzetgazdaságtan annakidején bevezetett — ti. a csökkenő hozadéktöbblet törvényét — el kell utasítani”.²³ E. Lang²⁴ viszont arról beszél, hogy a csökkenő hozamtöbblet törvénye csak az agrotechnika bizonyos fokára vonatkoztatható, s más-más technikai fokon más-más a hatása, s azt is megjegyzi, hogy csak ugyanazon nemű ráfordítás második és további egységei hasonlíthatók össze egymás között. Az amerikai üzemgazdák szintén határozott megkülönböztetést tesznek. H. E. Taylor²⁵ például a növekvő és a csökkenő hozamtöbblet törvényéről beszél. Az ugyancsak amerikai N. J. Efferson²⁶ viszont megkülönbözteti a csökkenő természetbeni hozadék és a gazdasági hozadék törvényét. Többen pedig nem is a „csökkenő hozadéktörvényről”, még csak nem is a „csökkenő hozamtöbblet törvényéről”, hanem a „változó arányok törvényéről” beszélnek. E. O. Heady²⁷ például az egyes változó hatékonyságú tényezők vonatkozásában — a többi tényezők változatlanságát feltételezve — az állandó, a csökkenő, a növekvő és az először növekvő, majd csökkenő hatékonyság eseteit különbözteti meg. Külön figyelmet érdemel, hogy az egymástkövető ráfordítások hatékonyságának

²³ E. Laur: Einführung in die Wirtschaftslehre des Landbaus. 2. Aufl. Berlin, 1930.

²⁴ Die gestaltenden Kräfte des landwirtschaftlichen Betriebes. Hand. d. Landw. 2. Aufl. 1954. B. V. 142. o.

²⁵ Outlines of agricultural economies. New-York. Uc. Millan Co. 1935.

²⁶ Principles of farm management. New-York. Uc. Graw-Hill Brok Co. 1953.

²⁷ Economics of agricultural production and resource use. Prentice—Hall. Inc. New York, 1952. 34. o.

a közgazdasági és üzemgazdasági alakulása között szocialista agrár-ökonómusok is tesznek különbséget. Például I. Kotatko és C. Ledl cseh-szlovák agrárközgazdák cikke²⁸ különbséget tesz a közgazdasági szempontból és az agrárbiológiai — lényegében üzemgazdasági — szempontból való megítélés között.

A szóban forgó kérdés érdemére pedig Lenin elemzése vet fényt a legélesebben. Lenin a Bulgakovval folytatott vitában a következőket fejti ki: „Természetesen viszonylag kis méretekben a technika adott változatlan színvonala mellett is lehetségesek (és elő is fordulnak) „pótlólagos munka- és tőkebefektetések”; ebben az esetben bizonyos fokig alkalmazható a „csökkenő hozadék törvénye” is, alkalmazható abban az értelemben, hogy a technika változatlan állapota viszonylag igen szűk határokat szab a pótlólagos munka- és tőkebefektetéseknek. Egyetemes törvény helyett tehát fölöttébb viszonylagos törvényt kapunk — annyira viszonylagosat —, hogy az nemcsak mint a mezőgazdaság törvénye, de még mint alapvető sajátossága sem jöhet szóba”.²⁹ A lényege Lenin álláspontjának az, hogy szenvedélyesen és ellenállhatatlan érveléssel síkra száll az ellen, hogy ezt a „fölöttébb viszonylagos törvény”-t bárki is általános és alapvető mezőgazdasági törvénynek tekintse, bizonyos esetekben azonban elismeri ilyesféle törvény érvényesülését.

Nem bocsátkozva részletes elemzésbe, összefoglaló következtetésképp, világosan szétválasztva a kérdés közgazdasági és üzemgazdasági oldalát, a következő eredményre lehet jutni.

A mezőgazdaság történeti fejlődésében, közgazdasági szinten, nem érvényesül a csökkenő többlethozamok törvénye, mert a technikai fejlődés állandó előrehaladása az újabb ráfordítások hatékonyságát újból és újból növeli, s ily módon kiegyenlíti az egyes termelési tényezőknél azonos technikai szinten érvényesülő többlet-csökkenési tendenciát.

Üzemgazdaságilag — egy-egy üzem termelésében és az egy évre szóló tervek kialakításánál — azonban már más a helyzet. E vonatkozásban számolnunk kell az egymást követő ráfordítások többlethozamának különböző alakulásával, mert sem a csökkenés, sem a növekedés „törvénye” nem általánosítható az egyes termelési tényezők vonatkozásában. Másképp alakul a többlethozamok görbéje aszerint is, hogy az összes ráfordításokra, az összes ráfordítások egységeire átlagosan vagy az egymástkövető ráfordítások egy-egy egységére vonatkoztatjuk. Számításba kell venni továbbá azt is, hogy az egyes termelési tényezők a hatékonyság eltérő típusait képviselik. Figyelembe kell venni végül, hogy mindenegyres termelési tényező növekvő vagy csökkenő, illetőleg szakaszosan növekvő és csökkenő hatékonysága csak azonos biológiai és technikai szinten és a többi termelési feltételek változatlansága mellett érvényesül egy bizonyos módon: minden változás a feltételekben megváltoztatja a „hatékonysági görbét” is.

Egy mezőgazdasági üzemben azonban nem egy vagy néhány termelési tényező vesz részt a termelésben, hanem a termelési tényezők egész sokasága adja össze az üzemi termelés egységét. A ráfordítások növelése során tehát a termelési tényezők közötti kombinációk lehetősége, ille-

²⁸ Ekonomické poznámky kt. zv. zákonu o klesajících výtosech pudy. Zemed. ekonomika. Praha, 1956. 2. sz. 71–84. o.

²⁹ Az agrárkérdés és a „Marx-kritikusok”. Lenin Művei. 5. köt. 105. o. Szikra. 1953.

tőleg hatékonyabb technikai és biológiai módszerek alkalmazása nagymértékben képes szűkíteni a hozamtöbbletek csökkentésének és szélesíteni növekedésének a terét. Éppen ezért az üzemi tervezésben, illetőleg az üzemgazdasági megfontolásokban nemcsak a csökkenő hozamtöbblet bekövetkeztével, hanem a növekvő hozamtöbblet lehetőségével is számolni kell. A modern mezőgazdasági fejlődés mind több olyan üzemszervezési, technikai és biológiai lehetőségeket tár fel, amelyek vagy szűkítik a hozamtöbbletek csökkenését, vagy szélesítik a növekedését.

Végeredményben tehát üzemgazdaságilag sem a csökkenés törvénye uralkodik a mezőgazdaságban. Ha Brinkmann és Blohm a „*célszerű belterjesség tanának*” nevezte a mezőgazdasági üzemtant, a ráfordítások és hozamok ökonómiája oldaláról mi nevezhetnénk a „*növekvő többlet-hozamok tudományának*”.

2. Ha a belterjesség és a termelés eredményessége között minden vonatkozásban egyértelmű és párhuzamos összefüggés lenne, akkor nem merülne fel az optimális belterjességi fok kérdése. Akkor egyszerűen a legmagasabb belterjességi fok lenne az üzemszervezési követelmény. Ténylegesen azonban nem így van, ezért felvetődik az optimális belterjességi fok kérdése és pedig másképpen a kapitalizmusban és másképpen a szocializmusban.

A kapitalista közgazdaságban üzemileg a legnagyobb jövedelmezőség határozza meg a termelést, tehát a kapitalizmus viszonyai között az az optimális belterjességi fok, amely a legnagyobb jövedelmezőséget adja. (G. Blohm például meg is jegyzi egy helyen,³⁰ hogy a magasabb belterjességi fok nemzetgazdaságilag előnyös, mert több terméket produkál, azonban magángazdaságilag ez kétséges, sőt hátrányos is lehet.) Éppen ezért a kapitalista mezőgazdaságban mindegy, hogy az optimális belterjességi fok vagy az optimális üzemi kombináció elérésére törekszik egy üzem, a kettő ugyanaz.

A kapitalista üzemtanban úgy jelentkezik ez a probléma, hogy a legnagyobb üzemi jövedelmezőség, más szóval az elérhető legnagyobb haszon érdekében kalkulálják az optimális üzemi kombinációkat. A különbség csak az, hogy a nyugat-európai üzemgazdák ezt a munkát a belterjességi tényezők elemzésének és az optimális belterjességi fok elérésére irányuló mérlegelésnek nevezik, az amerikai agrárközgazdák pedig nem is beszélnek a belterjességi fokról, hanem egyszerűen a ráfordítások olyan optimális kombinációit keresik, amelyek a legkedvezőbb hozamot, tehát a legnagyobb üzemi jövedelmezőséget, a vállalkozó legnagyobb hasznát eredményezik.

Másképpen áll ez a kérdés a szocialista mezőgazdaságban, illetőleg a szocialista népgazdaság mezőgazdasági üzemeiben, akkor is, ha azok egyéni gazdaságok. Számunkra nem az egyetlen és kizárólagos meghatározója a mezőgazdasági üzemek termelésének az elérhető legnagyobb jövedelem. Az értéktörvény és a termelők anyagi érdekelttségének az érvényesülése megköveteli a termelés jövedelmezőségét, ez azonban nem kizárólagosan irányítja a mezőgazdasági termelést. A mezőgazdasági üzemek termelését döntően meghatározzák a szocialista népgazdaság általános érdekeiből folyó követelmények. E két irányító tényező összhangja

³⁰ I. m. 31 .o.

vagy esetleges szembekerülése a gazdaságpolitika történeti alakulásának a kérdése, ez azonban nem változtat azon, hogy a szocialista népgazdaságban a mezőgazdasági üzemek gazdálkodását a jövedelmezőség és az általános népgazdasági követelmények *együttesen* határozzák meg és ez a népgazdasági *tervben* jut kifejezésre. Ebből viszont az következik, hogy az optimális belterjességet sem szabhatja meg kizárólag a jövedelmezőség.

Egyáltalán kérdés, hogy beszélhetünk-e optimális belterjességi fokról mint üzemszervezési követelményről a szocializmus viszonyai között? Olyan értelemben, mint a kapitalista üzemekben, semmiesetre sem. Tehát ehelyett a maximális belterjesség követelményét kell felállítanunk? Aligha. Bármilyen irányú vagy bármilyen mértékű belterjesség a szocialista mezőgazdaságban sem indokolható. Azonban az adott viszonyok között helyes és szükséges belterjesség mértékét nem a magángazdasági haszon, nem is kizárólag a szocialista üzemek jövedelmezősége határozza meg, hanem általános népgazdasági érdekek is döntően befolyásolják ezt. Tehát számunkra az optimális belterjességi fokot a népgazdaság szükségletei és lehetőségei, valamint a termelőüzemek anyagi érdekeltisége együttesen határozzák meg. Ezt a mértéket azonban helyesebben a *gazdaságosan elérhető legmagasabb belterjességi foknak is nevezhetjük*. Ennek a belterjességi foknak a közelebbi meghatározása abban fejezhető ki, hogy a területegységre vonatkoztatott legnagyobb hozam elérése a legkisebb költséggel.

Az alapvető üzemszervezési feladat ebből folyóan úgy jelentkezik számunkra, hogy a kívánatos belterjességi fok megállapítása végett nekünk sem kevesebb üzemi elemzést és üzemszervezési mérlegelést kell elvégeznünk, mint a kapitalista üzemgazdáknak. Ebből az is következik, hogy a szocialista üzemtan fejlesztésére a legnagyobb mértékben szükség van és a szocialista üzemtanban is — a termelési viszonyból folyó eltérésekkel — elég sok olyan számítási módszert felhasználhatunk, amelyek a belterjességi fok vagy a ráfordítások és a hozamok optimális kombinációja megközelítésére a kapitalista üzemtanban használatosak.

3. A belterjességgel összefüggő agrárpolitikai és üzemszervezési kérdések tisztázásának és megoldásának nélkülözhetetlen támpontjai azok a tapasztalatok, amelyek a történeti fejlődésből leszűrhetők. A magyar mezőgazdaság fejlődését illetően nyilvánvalóan a legfontosabb a belterjesség eddigi alakulása mezőgazdaságunkban.

A magyar mezőgazdaság fejlődését a múlt század végétől kezdve elemezhetjük részletesebben a belterjesség szempontjából, mert 1895-ben volt az első általános üzemi felvétel, amely lehetővé teszi a ráfordítások pontosabb számbavételét. Természetesen a korábbi viszonyokról is vannak adataink, a későbbi időszakra pedig nagytömegű egyéb forrásanyag is áll rendelkezésre, mindezek feldolgozása azonban nagyobbarányú külön tanulmányt kíván. A belterjesség kérdéseinek elméleti vizsgálatával kapcsolatban a magyar mezőgazdaság belterjes fejlődésének csupán a legfőbb mutatóira szorítkozhatunk, ennyit azonban különösen azért is idéznünk kell, hogy néhány következtetés levonásához alapot nyerjünk. Közelebbről mezőgazdaságunk hatvanéves fejlődésének a

vázlatos jellemzésével kaphatunk legalábbis áttekintő képet a belterjeség alakulásáról a magyar mezőgazdaságban.³¹

a) Mezőgazdaságunk termőterülete egészében nem bővült, ellenkezőleg, valamivel csökkent a 60 év alatt, azonban összetételében néhány jelentős változás bekövetkezett, határozottan a belterjesülés irányában.

A mezőgazdasági termőterület megoszlása és változása művelési ágak szerint

Művelési ág	1895	1935		1955	
	1000 kh	1000 kh	1895=100	1000 kh	1895=100
Termőterület (red. szántóegységben)	10 889	10 898	100,1	10 545	96,8
Szántó	9 008	9 763	108,4	9 389	104,2
Kert — szőlő — gyümölcsös	504	574	113,6	645	127,6
Rét — legelő	3 874	2 804	72,4	2 557	66,—

b) A mezőgazdasági termelésben dolgozó munkaerő növekedett a 60 év alatt. Ugyanakkor az összlakosság növekedése sokkal nagyobb-mértékű, viszont a mezőgazdasági népesség aránya az egész népességben erősen csökkent. Mindez szintén egyértelműen belterjesülésre mutat.

Mezőgazdasági népesség alakulása és aránya az össznépességben

Népesség	1895		1935		1955	
	1000 fő	Index	1000 fő	Index	1000 fő	Index
Összlakosság	6468	100	8688	134,3	9861	152,4
Mezőgazdasági népesség ...	4333	100	4499	103,8	4350	100,4
Mezőgazdasági keresők ...	1788	100	2031	113,6	1991	111,4
Mezőgazdasági népesség az össznépesség %-ában	66,9		51,8		44,1	

Pontosabban mutatja a belterjesülés mértékét — az élők munkavégzésében — a termőterület egységére jutó népesség, tehát a népsűrűség alakulása.

A mezőgazdasági termőterületre számított népsűrűség alakulása

Népesség	1890		1930		1955	
	1000 kh-ra*	Index	1000 kh-ra*	Index	1000 kh-ra*	Index
Összlakosság	59,4	100	79,7	134,2	93,5	157,6
Mezőgazdasági népesség	39,8	100	41,3	103,8	41,3	103,8
Mezőgazdasági keresők...	16,4	100	18,6	113,1	18,9	115,3

* Redukált szántóegység.

c) A mezőgazdaságban rendelkezésre álló, illetőleg felhasznált vonó- és meghajtóerő egyik alapvető mutatója az anyagi ráfordításoknak, tehát a termelőeszközök színvonalának. Ez a tényező szintén a belterjesülés előrehaladását mutatja, azonban nem egyértelműen.

³¹ Az elemzés alapjául az 1895. és az 1935. évi üzemmstatistikai felvétel szolgált — a mai országterületre vonatkoztatva — legnagyobbbrészt Kiss Albert összeállítása nyomán: Mezőgazdaságunk fejlődése 1895-től 1935-ig. Budapest. 1944. Az 1955. évi adatok a KSH különböző kiadványaiból származnak.

A mezőgazdasági vonó- és meghajtóerő alakulása

Megnevezés	1895		1935		1955	
	Egység	Index	Egység	Index	Egység	Index
Igásállat (igásállat-egységben)	875 454	100	919 008	105	714 630	81,6
Traktor (term. egységben)	—	—	6 913	100	23 645	342,0
Villanymotor „	21	100	1 836	8 743	17 077	81 319,0
Robbanómotor „	36	100	5 243	14 567	9 776	27 155,0

d) A tárgyiasult munkaráfordítások másik nagy csoportja a munkaeszközök, a munkagépek, a termelési berendezések és az épületek mennyisége. A belterjességnek ezt a tényezőjét magában véve is rendkívül nehéz egy vagy néhány mutatóval jellemezni, viszonyaink között pedig még külön megnehezíti ezt a statisztikai adatok részleges hiánya és összehasonlításának a sokféle nehézsége is. Ezért e tekintetben csupán néhány megközelítően jellemző adat példázó felsorolására kell szorítkoznunk. A figyelembe vehető adatokból e tekintetben is jelentős, de igen egyenetlen belterjesülésre lehet következtetni.

A mezőgazdasági gépsűrűség alakulása

Megnevezés	100 kh. mezőgazdasági termőterületre (red. szántóegység) jutó gépek száma		
	1895	1935	1955
Talajművelőgépek (összesen term. egységben)	6,24	11,93	15,32
Vetőgépek	0,19	1,—	1,40
Takarmányozási gépek.....	1,22	4,73	3,81

e) A termelésben felhasznált anyagok (trágya, védekezőszerek, takarmányok stb.) mennyisége bármily fontos tényezője is a belterjességnek, az adatok fogyatékosága miatt nagyon hiányosan jellemezhető. Mindössze a trágyázás mértékéről állíthatunk össze valamelyest elfogadható áttekinthető képet, míg egyéb anyagfelhasználás tekintetében, következtetésekre vagyunk utalva. A szervestrágyázás — az állatállomány alapján számítva — valamelyest csökkent, a műtrágyázás pedig nem nagyobb mértékű, mint ami megközelítőleg pótolja a szervestrágya csökkenését. (Lásd a következő oldal 1. sz. táblázatát.)

f) Mezőgazdaságunk fejlődésében a növénytermelés és az állattenyésztés szerkezetében bekövetkezett átalakulás képviseli a legnagyobb hatású tényezőt a belterjesülés útján. *Mezőgazdaságunkban a kertészeti termelés és a kukorica nagyarányú kiterjedése, valamint a sertés- és baromfitenyésztés hasonlóan nagyarányú növekedése volt eddig a belterjesülés fő tényezője.* (Lásd a következő oldal 2. és 3. sz. táblázatát.)

A vetésterület és az állatállomány összetételének a mélyreható átalakulása mellett jelentékeny tényezője mezőgazdasági termelésünk belterjesülésének a termelési kultúra fejlődése is.

1. sz. tábla

A szerveztrágyázás és a műtrágyahasználat a szántóterületre vonatkoztatva

Megnevezés	1895		1935		1955	
	Mennyiség	1 kh-ra	Mennyiség	1 kh-ra	Mennyiség	1 kh-ra
Istállótrágya q.....	—	27,8	—	23,6	—	26,8*
Nitrogén, t	—	—	5 470	—	82 850	—
Foszfor, t.....	—	—	38 000	—	142 660	—
Kálium, t.....	—	—	1 125	—	30 470	—
Összes műtrágyából 1 kh. szántóra jutó hatóanyag, kg.....	—	—	—	0,86	—	5,84

* Meg kell jegyezni, hogy az istállózás folytán mégis növekedett a szántóföldön felhasznált trágya.

2. sz. tábla

A főbb növények és növénycsoportok vetésterülete

Növények	1895		1935		1955	
	1000 kh	Index	1000 kh	Index	1000 kh	Index
Kenyérgabona	3576	100	4088	114,3	3135	87,6
Takarmánygabona	1466	100	1115	76,0	911	62,1
Kukorica	1286	100	2048	159,2	2243	174,5
Pillangós növények	580	100	720	124,1	706	121,7
Egyéb növények*	2199	100	1789	81,3	2391	109,1

* Ebben a rovatban szerepelnek a szántóföldi zöldségfélék és a cukorrépa is.

3. sz. tábla

Az állatállomány megoszlása és az állatsűrűség alakulása

Megnevezés	1895			1935			1956		
	1000 db	100 kh-ra	Index	1000 db	100 kh-ra	Index	1000 db	100 kh-ra	Index
Az összállomány számosállatban.....	3 133	28,8	100	2 881	26,4	91,7	3 147	29,8	103,5
Szarvasmarha	2 291	21,-	100	1 919	17,6	83,8	2 170	20,6	92,1
Ló	890	8,2	100	885	8,1	99,4	729	6,9	81,9
Juh	3 077	28,2	100	1 450	13,3	47,1	1 930	18,3	62,7
Sertés	3 223	29,6	100	4 677	42,9	145,1	6 056	57,4	187,7
Baromfi törzsállomány	13 706	125,9	100	22 926	210,4	167,3	22 779	216,0	166,2

g) A belterjesülés közvetett mutatója: a hozamok alakulása. Az egyes termelési ágakra a termőegységek átlaghozama, az egész magyar mezőgazdaságra pedig a területegységen megtermelt összhozam a jellemző. Ezek a mutatók határozott, de egyenetlen belterjesülésre mutatnak.

A főbb növények átlagtermése
(q/kh.)

Növények	1901—10	1911—20 ¹	1921—30	1931—38 ²	1945—55	1951—55
Búza	6,9	6,6	7,5	7,9	7,5	8,4
Rozs	6,5	6,1	6,3	6,5	6,7	6,9
Árpa	7,1	6,9	7,1	7,8	8,2	9,4
Zab	6,3	6,1	6,7	7,1	6,7	7,2
Kukorica	8,6	8,6	8,7	10,8	10,4	11,7
Burgonya	45,3	43,9	37,5	38,3	40,1	50,6
Cukorrépa ³	125,5	131,6	115,0	116,8	93,4	107,0

¹ 1919. nélkül (nincs adat).

² A területváltozások előtti 8 év átlaga.

³ Figyelembe kell venni, hogy világszerte csökkent az átlagtermés a nagyobb cukortartalmú fajták elterjedésével.

Főbb termények és termékek hozama gabonaegységben¹

Megnevezés	1896		1935—36 ²		1954—55 ²	
	GE	index	GE	index	GE	index
Búza	189 811	100	234 073	123,3	189 574	99,9
Kukorica	115 468	100	200 571	123,7	273 092	236,5
Cukorrépa	18 329	100	23 667	129,1	53 042	289,4
Napraforgó	1 224	100	3 073	251,1	30 763	3074,0
Paprika.....	127	100	398	313,4	1 210	953,0
Paradicsom	—	—	714	100,0	3 654	512,0
Szőlő.....	7 561	100	35 116	464,4	29 739	393,3
Alma.....	5 360	100	6 700	125,0	9 748	181,9
Hagyma	752	100	1 659	220,6	2 818	374,7
Tej.....	47 174	100	106 776	226,3	99 974	211,9
Tojás.....	14 400	100	28 160	195,5	29 070	201,9
Vágóállat	249 343	100	369 932	148,4	461 735	185,2
31 termény és termék ³ összesen	1 093 710	100	1 408 664	128,8	1 601 002	146,4
4 állati termék összesen	341 690	100	537 310	157,3	613 487	179,5

¹ Német kulcs szerint számítva.

² A két év átlaga.

³ A vetésterület és az állatállomány alapján becsült átlagokkal számított érték.

Összefoglalva, mezőgazdaságunk hatvanéves fejlődését a következőképp lehet jellemezni a belterjesség szempontjából: szűkült a termőterület, kismértékben növekedett az állatsűrűség, továbbá a vonó- és a meghajtóerő, valamint a felhasznált anyagok mennyisége, jelentősebben nőtt a mezőgazdaság munkaerő-sűrűsége, viszont nagymértékben növekedett egyes kultúrák aránya: kertészet, kukoricatermelés, sertés- és baromfitenyésztés. Végeredményben a területegységre számított mezőgazdasági termékenység (területi termelékenység) 51,2, a munkatermelékenység pedig 31,5 százalékos emelkedést mutat a 60 év alatt.

Tervszerűség és spontaneitás*

Az ideológiai munkának a legutóbbi időben tapasztalható általános felélénkülése szükségképpen együtt jár a személyi kultusszal összefonódott dogmatizmus, valamint a szocializmus új fejlődési problémáinak revizionista értelmezése elleni harccal. Mind a mai kapitalizmus számos jelenségének, mind a szocialista építőmunka tapasztalatainak a marxizmus alapján való értékelése számos új problémát vetett fel. Ezeknek a problémáknak a helyes megválaszolása elválaszthatatlan a társadalmi-gazdasági folyamatok jellegének, a gazdasági törvények érvényesülési módjának, a társadalom objektív és szubjektív tényezői szerepének és kölcsönhatásának helyes, marxista felfogásától. E kérdések látszólagos elvont, teoretikus jellegük ellenére a legszorosabb kapcsolatban vannak a szocialista munkásmozgalom fejlődésének, a szocializmus hazai építésének időszerű feladataival. Éppen ezeknek a problémáknak a különböző értelmezése és megválaszolása képezi a legmélyebb elvi alapját azoknak a vitáknak, amelyek részben a mai kapitalizmus egyes jelenségei és különösen a szocialista gazdaság irányításának kérdései körül folynak hazánkban is. E viták során elsősorban a következő kérdések kerülnek előtérbe: *Először* a társadalmi-gazdasági fejlődés spontán, illetve tervszerű (tudatos) voltának és ezzel összefüggésben a társadalmi-gazdasági törvények érvényesülési módjának az értelmezése. *Másodszor* a gazdasági folyamatok jellege a mai kapitalizmusban, különös tekintettel a burzsoá állam szerepére a tőkés gazdaságban. *Harmadszor* a gazdasági törvények tudatos felhasználásának lehetősége a szocializmusban, a tervszerűség és a spontaneitás szerepe.

I.

A marxizmus a társadalmi-gazdasági viszonyok spontán fejlődését, a spontaneitás uralmát elválaszthatatlannak tekinti a társadalmi-gazdasági alakulatok meghatározott típusától, az ezek alapjául szolgáló termelési viszonyok meghatározott jellegétől. Marx és Engels már egyik korai művükben megfogalmazták, hogy az a fejlődés spontán, amely „nincs alávetve a szabadon egyesült egyének együttes tervének”. (Marx—Engels. A német ideológia. 59. o. Szikra. 1952.) Ugyanezt a gondolatot Engels egyik későbbi művében így fejezte ki: „Minden társadalomban, melyben a termelés fejlődése spontán módon megy végbe

* Vitacikk.

— s ide tartozik a mai társadalom is — nem a termelők uralkodnak a termelési eszközökön, hanem a termelési eszközök uralkodnak a termelőkön.” (Engels: Anti-Dühring. 301. o. Szikra. 1950.) A marxizmus megalapítói tehát azt hangsúlyozták, hogy a fejlődés spontaneitásának a gyökereit nem a társadalom szubjektív szféráiban kell keresni, hanem meghatározott társadalmi viszonyokban — amelyekben a termelési eszközök uralkodnak a termelőkön és amelyek kizárják a társadalom működésének tervszerű szabályozását a szabadon egyesült egyének közössége által.

A társadalom fejlődése szükségszerű, saját belső törvényei által irányított folyamat, amely az emberek cselekvése útján valósul meg. Minden társadalmi alakulatban meghatározott viszony áll fenn a törvényszerűségek érvényesülése és az emberek cselekvése között. A társadalmi fejlődés szükségszerűségei — törvényei — érvényesülhetnek mint felismert szükségszerűségek a társadalom tagjai tervszerű tevékenységének eredményeként és megvalósulhatnak mint vakon, elemi módon ható törvényszerűségek, szintén az emberek cselekvésén keresztül, de azok tudatos célkitűzései ellenére. A spontaneitás a társadalmi fejlődést tekintve nem más, mint a társadalmi-gazdasági törvények érvényesülésének meghatározott formája — vakon, elemi módon érvényesülő szükségszerűség.

A marxizmus rámutatott a társadalmi-gazdasági fejlődés spontán jellege és az árutermelés közti okozati összefüggésre. „Minden, árutermelésen nyugvó társadalomnak — írta Engels — az a sajátossága, hogy benne a termelők elveszítették uralmukat saját társadalmi viszonyaik felett.” (Engels. I. m. 280. o. Szikra. 1950.) Az árutermelő társadalom — az atomizált termelők társadalma, amelyben a termelők társadalmi kapcsolatait termékeik cseréje, a piac és a tőle elválaszthatatlan konkurrencia és anarchia közvetíti. Éppen ezért az elszigetelt árutermelők társadalmi kapcsolatain uralkodó törvényszerűségek mint tőlük idegen, vakon ható természeti törvények törnek utat maguknak.

Az áruforma megjelenésével megszűnnek a termelők közvetlen kapcsolatai a termelésben, a munka elveszti közvetlenül társadalmi jellegét. Az egyes termelők részvétele a társadalmi munkamegosztásban és így munkájuk társadalmi jellege csak áruik cseréjén keresztül valósul meg. Csak a piac elismerése — vagyis eladásuk — útján igazolhatják, hogy valóban részesei a társadalmi munkamegosztásnak. A termelők sorsa áruik sorsának a függvénye lesz. A munkatermékek mint áruk, termelőik társadalmi viszonyainak a hordozóivá válnak. Ez az alapja az emberi kapcsolatok eldologiasodásának a kapitalizmusban, ahol az árutermelés uralkodóvá válik. A munkatermékek áruvá válásával az emberek társadalmi kapcsolatai misztikus, számukra ismeretlen és érthetetlen erők játékának tűnnek. Az emberek társadalmi viszonyainak ezt az eldologiasodását nevezte Marx árufetiszizmusnak. Azok között a társadalmi viszonyok között, amelyekben az emberek elvesztik uralmukat saját termelési feltételeik felett, a gazdasági törvények szükségképpen vakon, elemi módon, természeti erőként működnek. Ilyen körülmények között a társadalmi-gazdasági folyamatok spontán jellegűek.

Az emberi kapcsolatok eldologiasodása, az árufetiszizmus szükségszerű következménye az árutermelő munka sajátos társadalmi jellegé-

nek, az elszigetelt magántermelők termelési viszonyainak. Az áruk uralma a termelők felett elsősorban nem azon alapul, hogy a termelők képtelenek megérteni saját társadalmi viszonyaikat, hanem éppen ezeken az objektív társadalmi viszonyokon — a magán és társadalmi munka ellentétén, a munkának nem közvetlenül társadalmi jellegén, a piac uralmán a termelők felett, vagyis azon, hogy a termelési eszközök magántulajdona atomizálja a termelőket, lehetetlenné teszi tudatos és tervszerű együttműködésüket a társadalmi termelésben. Az árufetisizmus mindaddig fennmarad, míg az alapjául szolgáló objektív társadalmi viszonyok fennmaradnak. „A társadalmi életfolyamatnak, vagyis az anyagi termelési folyamatnak az alakja csak akkor veti le misztikus ködfátylát, amikor az majd, mint szabadon társult emberek terméke, ezek tudatos, tervszerű ellenőrzése alatt áll.” (Marx. A tőke. I. kötet. 83. o. Szikra. 1955.)

A termelési eszközök társadalmi tulajdona új feltételeket teremt a társadalmi-gazdasági törvények érvényesülése és az emberek cselekvése közti viszony szempontjából. Ezek az új feltételek megteremtik a *lehetőséget* az objektív törvények és az emberi cselekvés összhangjának megteremtésére.

A társadalmi-gazdasági törvények tudatos felhasználása a termelési eszközök társadalmi tulajdona alapján nemcsak lehetőség, de egyben a szocializmus termelési viszonyainak jellegéből következő objektív szükségszerűség is. Amint a termelési eszközök magántulajdonából következik a gazdasági törvények érvényesülésének spontán jellege a kapitalizmusban, úgy válik szükségszerűvé a termelési eszközök társadalmi tulajdona mellett a társadalom összes folyamatának, az egész társadalmi termelésnek, a szocializmus gazdasági törvényei tudatos felhasználása alapján történő, tervszerű megszervezése a szocializmusban. A termelési eszközök társadalmi tulajdona megteremti az objektív feltételeit a spontaneitás uralma kiküszöbölésének, az emberek társadalmi tevékenysége tervszerű irányításának. Ez a lehetőség azonban nem válsul meg automatikusan: a szocializmus gazdasági törvényei csak az emberek társadalmilag megszervezett tudatos cselekvése útján érvényesülhetnek. Az emberek társadalmi tevékenységének az összhangba hozása a szocializmus objektív törvényeinek követelményeivel — ez az a hatalmas tudományos és szervezési feladat, melyet a kommunista pártnak és a szocialista államnak meg kell oldania.

A marxizmus megalapítói szükségszerű összeüggést mutattak ki az árutermelés és a társadalmi-gazdasági folyamatok spontaneitása között. A szocialista gazdaság megteremtése azonban, mint ismeretes, nem járt együtt az árutermelés felszámolásával. A tulajdonképpeni probléma tehát ez: az árutermelés fennmaradása esetén kiküszöbölhető-e a spontaneitás uralma a szocialista gazdaságban, megvalósítható-e az egész társadalmi termelés tervszerű irányítása?

Az árutermelés fennmaradása következtében a társadalmi termék elosztása a szocializmusban nem történhetik a piac, az áruforgalom kapcsolásával. De — ellentétben a kapitalizmussal — nem a piac teremt meg a termelők közti társadalmi kapcsolatokat. A termelési eszközök társadalmi tulajdona megszünteti a társadalom atomizáltságát, a termelők elszigeteltségét és megteremti az objektív feltételeit a társadalmi munkamegosztás tervszerű megszervezésének. A termelés fej-

lődése ezen az alapon csak a társadalmi újratermelés egész folyamatát átfogó népgazdasági terv útján valósulhat meg. A termelői közösségek nem a piac közvetítésével, hanem közvetlenül a népgazdasági terv útján válnak a társadalmi munkamegosztás részeseivé. A társadalmi munka elosztását nem a piac spontán mechanizmusa, hanem a népgazdasági terv szabályozza. A munka így közvetlenül társadalmi jellegűvé válik.

A termelés célja a szocializmusban a társadalom szükségleteinek kielégítése. Ezért — ellentétben a kapitalizmussal, ahol az áru értékformája az alapvető — a társadalmi munka megszervezése elsősorban a társadalom számára szükséges használati értékek előállítására irányul. A munka közvetlenül társadalmi jellegűvé azáltal válik, hogy megvalósul a társadalmi munkamegosztás tervszerű megszervezése a társadalom szükségleteinek megfelelő használati értékek előállítására. A társadalmi termelés tervszerű megszervezése azonban megvalósíthatatlan az értékformák felhasználása nélkül. Ez szükségszerű következménye annak, hogy a szocializmusban, az árutermelés fennmaradása következtében, a társadalmi munkaráfordítások mérése nem történhetik közvetlenül a munkaidővel, hanem csak az értékformák felhasználásával. Ennélfogva a bővített újratermelést a szocializmusban mind használati érték, mind pedig érték formájában meg kell tervezni. De mivel a termelés közvetlenül társadalmi jellegűvé vált, az értékforma szerepe egészen más, mint a kapitalizmusban. A szocializmus viszonyai között — mivel az árufetisizmus társadalmi gyökerei megszűnnek — már nem érvényes Marxnak az a megállapítása, hogy „az érték minden munkaterméket társadalmi hieroglifává változtat”. (Marx. A tőke. I. kötet. 78. o. Szikra, 1955.) Létezése nem mond ellent a munka közvetlenül társadalmi jellegének a szocializmusban, mivel már nem az elszigetelt magántermelők társadalmi viszonyainak a kifejezője, hanem eszköz a társadalmi újratermelés folyamatának a tervszerű megszervezésében.

Az árutermelés és az értékformák fennmaradása a szocializmusban tehát nem szolgálhatnak alapjául a gazdasági folyamatok spontaneitása szükségszerűségét hirdető nézeteknek. Az árutermelés jellegét, az értékformák tartalmát a szocializmus termelési viszonyai határozzák meg, amelyek természetének ellentmond a spontaneitás minden formája. A szocializmus győzelme — a tudatosság és a tervszerűség győzelme a spontaneitás fölött.

II.

A jelenkori kapitalizmus fejlődésének kétségkívül egyik legszembe-tűnőbb vonása az állam szerepének megnövekedése a tőkés gazdaságban. A tőkés gazdaságban végbemenő folyamatok megértése korunkban lehetetlen az állam szerepének, az állam és a gazdaság viszonyának, kölcsönhatásának a beható vizsgálata nélkül.

Lenin már az I. világháború idején felhívta a figyelmet arra, hogy az államnak a tőkés gazdaságban betöltött egyre növekvő szerepével különféle, a kapitalizmus fejlődésével kapcsolatos reformista elméletek fűggnék össze. A jelenkori reformizmus koncepciójának tengelyében a tőkésállam szerepének olyan értelmezése áll, hogy az képes megváltoztatni a kapitalista gazdaság belső természetét, ki tudja küszöbölni

a kapitalizmus fejlődésének a marxizmus által feltárt törvényszerűségeit. Ebből a koncepcióból erednek azok a polgári-reformista elméletek, melyek szerint az állami beavatkozás meg tudja szüntetni a tőkés termelés ciklikus fejlődését, ki tudja küszöbölni a gazdasági válságokat, végérvényesen fel tudja számolni a munkanélküliséget. Ezzel a koncepcióval függnek össze a tőkés gazdaság tervszerű irányításának lehetőségét hirdető nézetek. És végül az állami beavatkozást a jelenkori reformizmus olyan csodatevő erőnek tünteti fel, amely fokozatosan átalakítja a kapitalista társadalom egész szerkezetét, a régi típusú kapitalizmust „népi kapitalizmussá”, „jóléti állammá” változtatja és létrehozza, majd szinte észrevétlenül uralomra juttatja a szocializmus elemeit a kapitalizmuson belül.

A mai reformizmus fő áramlataiban ennek a koncepciónak a különböző árnyalatai nyilvánulnak meg: a nyíltan is a kapitalizmus alapján álló amerikai szakszervezeti mozgalomban éppúgy, mint a „demokratikus szocializmus” képviselőinél az egyes európai szociáldemokrata pártokban. A reformizmusnak mindezek az áramlatai egységesek abban az állításban, hogy a kapitalizmusnak a marxizmus által feltárt törvényszerűségei a kapitalizmus mai szakaszára már nem érvényesek, mivel az — nagyrészt éppen az állami beavatkozás következtében — gyökeresen megváltozott, új jelleget öltött magára.

Mindebből adódik az a következtetés, hogy a reformizmus elleni harcnak jelenleg egyik legfőbb kérdése a tőkésállam gazdasági szerepének, a gazdaság és az állam viszonyának — a kapitalista társadalom fejlődésében valóban megmutatkozó új jelenségek figyelembevételével történő — marxista értékelése.

A marxisták mindig visszautasították a burzsoá állam szerepének polgári-reformista értelmezésén alapuló nézeteket. A reformista nézetek visszautasítása azonban hosszú ideig dogmatikus hibáktól, torzításoktól terhelten történt — a kapitalizmus fejlődésében ténylegesen megmutatkozó új jelenségek figyelmen kívül hagyásával. Nemcsak a reformista nézeteket utasították vissza, hanem valójában a problémafelvetés jogosságát is kétségbe vonták és ezzel elzárták az utat a mai kapitalizmus számos sajátosságának, új vonásának megértésétől.

Az állam szerepének vizsgálata a tőkés gazdaságban lényegében kétfajta tévedéshez vezethet. Egyrészt az állam szerepének a tagadásához a kapitalizmus gazdasági folyamatainak befolyásolásában; másrészt az állam szerepének az eltúlzásához. Az előbbi a dogmatizmus, az utóbbi a reformizmus, a revizionizmus jellemzője.

Az állam és a gazdaság viszonyának, kölcsönhatásának tárgyalása a kapitalizmusban jelentős helyet foglal el Molnár Erik: A kapitalizmus gazdasági törvényeiről című cikkében. (Társadalmi Szemle. 1957. 2. sz.) Molnár Erik cikke helyesen emeli ki az államnak és más szervezett csoportoknak a kapitalizmus elementáris fejlődésére gyakorolt visszahatása jelentőségét, de ugyanakkor, az állam aktív szerepét hangsúlyozva, a szubjektivista felfogásnak tesz engedelményeket és álláspontjának elfogadása közvetve elősegítené bizonyos reformista nézetek térhódítását.

Molnár Erik említett cikkében azt állítja, hogy Marx „lehetségesnek tartotta, hogy a kapitalizmus egyes törvényeit az emberi cselekvés még a kapitalizmus fennállása alatt megváltoztassa”. A későbbiekben

ezt a megállapítást még erőteljesebben hangsúlyozza: „Marx lehetségesnek tartotta, hogy az állam, vagy más szervezett csoportok, ha korlátolt mértékben is, tervszerűen beavatkozzanak a tőkés termelés elementáris menetébe, és lehetségesnek tartotta — mint az egy konkrét példán mindjárt ki is fog tűnni — hogy az ilyen beavatkozások módosítsák, sőt hatályon kívül is helyezték a tőkés termelés *egy* elementárisan működő törvényeit.” Molnár Erik tehát azt állítja, hogy a kapitalista gazdaság egyes törvényei csak a tőkés termelés elementáris menete esetén működnek és ezeket a tőkésállam beavatkozása hatályon kívül helyezheti. Ilyen törvénynek tekinti a munkaidő mértéktelen meghosszabbításának törvényét, amelyet a tőkésállam beavatkozása a termelés elementáris menetébe „hatályon kívül helyezett” és „ennek helyébe egy másik, ezúttal állami törvényt állított”. Mielőtt általában foglalkoznánk Molnár Erik állásfoglalásával, előbb az utóbbi állítását kell megvizsgálni.

A munkaidő mértéktelen meghosszabbításának törvényével kapcsolatban Molnár Erik indokolatlanul hivatkozik Marxra. Igaz: Marx hangsúlyozta, hogy a tőkésben benne rejlik a tendencia a kizsákmányolás mértéktelen növelésére és így a munkaidő meghosszabbítására is. A tőkésnek a munkaidő meghosszabbítására irányuló tendenciáját azonban keresztezi a munkásosztály ellenállása, az osztályharc törvénye. Marx a relatív és az abszolút értéktöbblet termelésével (és ez utóbbin belül a munkaidő növelésével) úgy foglalkozott, mint az értéktöbblet-törvény érvényesülésének két fő formájával, amelyek közül a konkrét történelmi körülmények szabják meg, hogy melyik kerül előtérbe. Marx éppen azt hangsúlyozta, hogy a munkaidő hosszát a kapitalizmusban semmiféle gazdasági törvény sem szabályozza; ez elsősorban az osztályharcnak megfelelően alakul. „...mágából az árucseré természetéből — írta — nem adódik a munkanap határa, tehát a többletmunka határa sem... Itt tehát *antinómia* van, jog áll joggal szemben, mindkettőt egyaránt az árucseré törvénye szentesíti. Egyenlő jogok között az *erőszak* dönt. És így a tőkés termelés történetében a *munkanap normalizálása* mint a *munkanap korláta*ért vívott harc jelenik meg — mint a harc az össztőkés, azaz a *tőkésosztály* és az összmunkás, vagyis a *munkásosztály* között.” (Marx. A tőke. I. kötet. 220. o. Szikra. 1955.) Ugyanezt a gondolatot máshol is aláhúzta: „A normálmunkanap megteremtése tehát a tőkésosztály és a munkásosztály közötti hosszadalmas, többé vagy kevésbé burkolt polgárháború terméke.” (Uo. 282. o.)

A tőkés termelés alaptendenciája, az értéktöbbletért való harc valóban a munkaidő mértéktelen meghosszabbítására ösztönzi a burzsoáziát, de e törekvés megvalósításának útjában áll — egyéb tényezőktől eltekintve — a munkásosztály harca. A munkanap alakulását csak az osztályharc konkrét történelmi feltételei alapján lehet magyarázni. A burzsoá állam intézkedései a munkanap hosszáról nem a kapitalizmus gazdasági törvényeit változtatják meg vagy helyezik hatályon kívül, hanem mindenekelőtt az osztályerőviszonyok alakulását realizálják.

A történelmi tények tükrében nem állja meg helyét Molnár Eriknek az az állítása, hogy a tőkés termelés elementáris menete a munkanap meghosszabbítása irányában, míg az állami beavatkozás a munkanap korlátozása irányában hat. Marx A tőkésben hosszú oldalakon keresztül éppen azt bizonyítja, hogy évszázadokon keresztül — Angliában a

XVI. századtól a XVIII. század közepéig — a munkanap meghosszabbítását nem a tőkés termelés elementáris menete, hanem a tőkésállam kényszerintézkedései szabályozták. Ennek megfelelően beszél Marx a gyári törvényhozás két szakaszáról.

Molnár Erik állítását megindokolva arra hivatkozik, hogy Marx A tőkében figyelmen kívül hagyta, hogy az állam és más szervezett csoportok milyen visszahatást tudnak gyakorolni a termelés spontán fejlődésére, a gazdasági folyamatok alakulására. Valóban igaz az, hogy Marx *általában* ezeknek a tényezőknek a befolyását tudatosan számításán kívül hagyta, de ebből egyáltalán nem lehet Molnár Erik álláspontjának a helyességére következtetni. Ezért szükséges mindenekelőtt magának Marxnak az indokolását meghallgatni. „Az elméletben felteessük — írta —, hogy a tőkés termelési mód törvényei a maguk tisztaságában érvényesülnek. A valóságban ez mindig csak megközelítően van így...” „Ellene ható befolyásoknak kell itt érvényesülniök, amelyek az általános törvény hatását keresztezik és ellensúlyozzák, s azt csak tendencia jellegűvé teszik...” „A törvényt nem szüntetik meg, de hatását gyengítik... A törvény így csak mint tendencia hat, amelynek hatása csak bizonyos körülmények között és hosszú időszakok folyamán lép döntően előtérbe.” (Marx. A tőke. III. kötet. 211., 270. és 277. o. Szikra. 1951.) Marx állásfoglalásából világosan kitűnik, hogy a Molnár Erik által felhozott tényezők figyelembevételétől azért tekintett el mert azok zavarhatják a kapitalizmus elementáris törvényeinek „tisztá játékát”, tendencia jellegűvé teszik őket, de érvényesülésüket, végső fokon, nem akadályozhatják meg. Ha Marx az állami beavatkozást olyan erőnek tekintette volna, amely hatályon kívül képes helyezni a kapitalizmus egyes gazdasági törvényeit, semmiképpen sem mellőzhetette volna figyelembevételét a tőkés gazdaság törvényszerűségeinek vizsgálatánál.

Másrészt Marx sem mellőzte *teljesen* az állam szerepét ott, ahol az különösen lényeges tényezője volt a tőkés gazdaság fejlődésének. Így például Marx kifejezetten hangsúlyozta az állam szerepét a munkanap hosszáért folyó harcban vagy a tőkés gazdaság alapvető feltételeit megteremtő eredeti felhalmozásban.

És végül figyelembe kell venni, hogy Marx vizsgálatának tárgya a kapitalizmus *monopóliumok előtti* korszaka és különösen Anglia, a gazdasági liberalizmus klasszikus országa volt. Marx idején a tőkés gazdaság törvényszerűségeit vizsgálva még általában ki lehetett kapcsolni az állam visszahatását a termelésre. Ezt a jelenkori kapitalizmus vizsgálatánál már nem lehet megtenni. Ez a változás nem magyarázható szubjektív okokkal, a gazdasági liberalizmusnak az állam aktív beavatkozásán alapuló új gazdaságpolitikai elvekkel — főként a keynesizmus különféle válfajaival — való felcserélével. Ez a változás mindenekelőtt a kapitalizmus gazdasági viszonyaiban végbement átalakulásokkal, a monopolkapitalizmus objektív fejlődési törvényszerűségeivel függ össze. A gazdaságpolitikai elvek változása az objektív gazdasági viszonyokban végbement változásokat tükrözi vissza.

Molnár Erik, állásfoglalásának logikus folyományaként, szükségképpen eljut ahhoz az állásponthoz, hogy a kapitalizmus egyes gazdasági törvényeit kirekeszti a kapitalizmus objektív gazdasági törvényei közül. Ez az állásfoglalás ellenkezik a marxizmus általánosan elfogadott

felfogásával, amely szerint a gazdasági törvények mint a termelési viszonyok lényegbevágó belső összefüggéseinek, az objektív gazdasági folyamatoknak kifejezői, szükségképpen objektív jellegűek.

Molnár Erik állásfoglalásának kiindulópontja tulajdonképpen a gazdasági alap és a felépítmény viszonyának helytelen értelmezése. A marxista társadalomfelfogás fő gondolata: az alap (a termelési viszonyok összessége) meghatározó szerepe a felépítménnyel szemben. Ez a felfogás mindenekelőtt azt jelenti, hogy minden társadalmi-gazdasági alakulat fejlődését — fő vonalában — a termelési viszonyokból következő objektív gazdasági törvények határozzák meg. A marxizmus az alap meghatározó szerepe mellett természetesen hangsúlyozza az alap és a felépítmény kölcsönhatásának, a felépítmény aktív szerepének a jelentőségét is. A felépítménynek — az adott esetben a burzsoá államnak — ez az aktív visszahatása megnyilvánul a gazdasági törvények *érvényesülésében* is — gátolhatja vagy elősegítheti az egyes törvények érvényesülését. Ezért is nevezte Marx a kapitalizmus gazdasági törvényeit *tendenciáknak*. Molnár Erik rámutat az alap és a felépítmény kölcsönhatására, de nem látja megfelelően az alap meghatározó szerepét, eltúlozza a tőkés termelésre az állam által gyakorolt visszahatás jelentőségét és így a szubjektivista, voluntarista szemléletnek tesz engedményeket.

A történelmi materializmus minden szubjektivizmussal gyökeresen szembenálló felfogásának a lényegéből következik a gazdasági törvények objektív jellegének elismerése. A felépítmény — elsősorban az állam — hatással lehet a törvények érvényesülési módjára, de nem helyezheti hatályon kívül magukat a törvényeket, amíg az alapjukul szolgáló termelési viszonyok fennmaradnak. A törvények érvényesülési formáját *alapotően és meghatározó módon* az uralkodó termelési viszonyok szabályozzák, de bizonyos hatással van rá a felépítmény is. Az állami beavatkozás a kapitalizmusban nem szüntetheti meg a gazdasági folyamatok spontán jellegét, de a konkrét történelmi vizsgálatnál nem mellőzhető befolyást gyakorolhat a gazdasági törvények érvényesülésére. Molnár Erik szerint viszont az állam nemcsak a törvények érvényesülését gátolhatja vagy segítheti, hanem egyes törvényeket hatályon kívül is helyezhet. Ezzel olyan erőt tulajdonít a tőkésállamnak, amilyen-nel valójában a szocialista állam sem rendelkezik. Ha a közelmúltban szükséges volt fellépni a szocialista állam szerepét eltúlzó, a szocializmus gazdasági törvényeinek objektív jellegét tagadó szubjektivista nézetekkel szemben, úgy még inkább szükséges azt megtenni a tőkésállam és a kapitalista gazdaság kapcsolatának vizsgálatánál.

Az állam szerepének a vizsgálatát természetesen nem lehet elválasztani a kapitalizmus gazdasági viszonyaiban végbemenő változásoktól. A mai kapitalizmus fejlődésének fő tendenciája az állammonopolista kapitalizmus. Korunkban a tőkésállam szervezett beavatkozása a gazdaság működésébe a bővített újratermelés megvalósításának mindinkább elengedhetetlen feltételévé válik. Ezzel együtt megnőtt az állam lehetősége a tőkés gazdaságban végbemenő folyamatok befolyásolására. A tőkés termelés fejlődésének törvényszerűségei ezért sokkal közvetetebb módon, bonyolultabb feltételek között érvényesülnek. Az állam által a gazdaságra gyakorolt visszahatás korlátja: a tőkés termelési viszonyok. Ezért az állami beavatkozás nem érintheti a kapitalizmus alap-

jait, nem számolhatja fel az uralkodó termelési viszonyokat és így — végső fokon — nem akadályozhatja meg a kapitalizmus objektív gazdasági viszonyaiban gyökerező törvényszerűségek érvényesülését. Ez utóbbiak határozzák meg a fejlődés fő irányát — az állam csak befolyásoló, de nem döntő tényező. A gazdasági folyamatok spontán jellege, a spontaneitás uralma a társadalmi-gazdasági viszonyok alakulásában, a fejlődés alapvető tendenciáit tekintve, a kapitalizmus jelenlegi szakaszában is fennmarad.

III.

A szocialista forradalom győzelme megteremti a feltételeit az emberek társadalmi tevékenysége tervszerű megszervezésének, a társadalmi fejlődés objektív követelményei és szubjektív folyamatai közti összhang megteremtésének. Végbemegy az ugrás a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába. Az emberek először válnak társadalmi létük anyagi feltételeinek tényleges uraivá, nem azért mert kívül helyezhetik magukat az életük társadalmi feltételeit meghatározó szükségszerűségeken, hanem azért, hogy ezeket a szükségszerűségeket felismerik, és a felismert szükségszerűségek alapján szervezik meg saját társadalmi tevékenységüket. „Az objektív, idegen hatalmak, melyek eddig a történelmen uralkodtak, maguknak az embereknek az ellenőrzése alá kerülnek. Csak ettől kezdve fogják az emberek teljes tudatossággal maguk csinálni történelmüket, csak ettől kezdve lesznek meg az általuk mozgásba hozott társadalmi okoknak túlnyomórészt és állandóan növekvő mértékben, az általuk elérni kívánt hatásuk is.” (Engels. Anti-Dühring. 292—293. o., Szikra. 1950.)

A szocializmus győzelmével a spontaneitás uralmát a társadalom életében a tervszerűség uralma váltja fel. A társadalom életén uralkodó törvények, amelyek eddig vakon, elemi erő módjára érvényesültek, most az emberek tudatos cselekvésén keresztül valósulnak meg. De ez a változás nem automatikusan megy végbe. Engels a fenti idézetben kifejezetten utal a törvények mechanikus értelmezésének, fetiszizálásának hibájára — a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek a követelményei a szocializmusban csak úgy valósulhatnak meg, ha az emberek *tudatosan* felismerik és társadalmi tevékenységüket *tudatosan* azoknak megfelelően szervezik meg. A szocializmus létrehozásával megteremtődnek a feltételei annak, hogy az emberek társadalmi cselekvése összhangba kerüljön az objektív törvények követelményeivel. Ez az összhang azonban — mint arra Engels is utal — nem abszolút, hanem csak viszonylagos, noha a fejlődés során állandóan közelebb jut az abszolúthoz.

A szocialista termelési viszonyok alapvető különbsége a kapitalizmus termelési viszonyaival szemben kifejezésre jut a gazdasági törvények érvényesülése új formájában, a fejlődés objektív és szubjektív tényezői kölcsönös viszonyának minőségileg új vonatkozásaiban. A személyi kultusz hatására a tudományos életben eluralkodott dogmatizmus következtében a fejlődés objektív és szubjektív tényezői szerepének, kölcsönhatásának, a gazdasági törvények szerepének, érvényesülési módjának vizsgálata hosszú ideig háttérbe szorult. Helytelen felfogások, dogmatikus szemléleti mód gátolták az előrejutást. Egy ideig a törvények objektív jellegét figyelmen kívül hagyó szubjektivizmus, majd Sztálin is-

mert művének megjelenése után a törvények érvényesülésének mechanikus, fatalista szemlélete akadályozta a tudományos haladást.

A dogmatizmus elleni harc és a tudományos munka megélenkülése következtében a legutóbbi időben, a legkülönfélébb vonatkozásokban, előtérbe került ennek a problémának a vizsgálata. A dolog természeténél fogva ma még sokkal inkább a problémafelvetések, mint a végleges megoldások időszakában vagyunk. Az egyik ilyen kísérlet ennek a problémának, ha csak részbeni megoldására is, Erdős Péter cikke „A tervgazdálkodás néhány elméleti kérdéséről”, amely a Közgazdasági Szemle 1956. júniusi számában jelent meg. Erdős Péter cikkének kétségkívül megvan az az érdeme, hogy szakítva az addigi sablonos, elvont általánosságoknál megrekedő megállapításokkal, újszerűen, a problémákat bátran felvetve nyúl hozzá ennek a kérdéskomplexumnak a megoldásához, szembefordul a törvények szerepének akkoriban uralkodó mechanikus felfogásával és erőteljesen hangsúlyozza a szubjektív tényezők szerepét gazdasági téren — mindenekelőtt a tervgazdálkodás megjavításában — előttünk álló feladatok megoldásában. Erdős Péter cikke, mint első kísérlet ennek a problémának megoldására, természetesen sok tekintetben kiegészítésre szorul, egyes megállapításai pedig vitathatóak.

Erdős Péter cikkének centrális kérdése: a gazdasági törvények szerepének értelmezése a szocialista gazdaságban és különösképpen az a probléma, hogy milyen összefüggés van a gazdasági törvények és az emberek társadalmi cselekvése között a szocializmusban. Erdős Péter — nagyon helyesen — szembefordul azzal a felfogással, amely megelégszik az elvont törvénymeghatározásból adódó általános következtetések levonásával és felhívja a figyelmet a népgazdaság konkrét adottságaiból folyó „törvényszerűségek, szükségszerűségek, elkerülhetetlenségek” figyelembevételének szükségességére. Viszont a törvények szerepéről kifejtett álláspontja sok tekintetben joggal kifogásolható. Cikkének egészen végigvonul az az állásfoglalás, hogy a szocializmus gazdasági törvényei alkalmatlanok a gyakorlatban konkrétan felvetődő problémák megoldására. Így például az úgynevezett „törvényfetisizmussal” szembeszállva a következőket írja: „A törvényeknek ezzel a mindenhatóságával, a fejlődés minden részletét könyörtelenül megszabó hatalmával (amely valósággal egyeduralkodó a törvényekről általánosságban szóló elméleti művekben) csak az áll kirívóan furcsa ellentétben, hogy a valóban megfogalmazott gazdasági törvények legtöbbször banálisan általános, s alkalmatlan arra, hogy segítségével valamely konkrét gyakorlati kérdést a gyakorlatban el is döntsének.” Másutt: „Ha a törvények csak tendenciák, akkor a mindenkori helyzetre vonatkozólag alig adhatnak konkrét útbaigazítást.”

Fenti állásfoglalását Erdős Péter azzal indokolja, hogy „a gazdasági törvények a gazdasági fejlődés olyan általános vonásait írják le, amelyek csak tendenciaként — tehát tiszta formájukban történt megfogalmazásuktól csak többé-kevésbé eltérő formában, az ideált csak többé-kevésbé megközelítve — valósulnak meg. Ismétlem: a gazdasági törvények csak tendenciák. Így van ez a szocializmus gazdasági törvényeivel is, amelyek e tekintetben csak abban térnek el a kapitalizmus törvényeitől, hogy a szocialista társadalomnak mint egésznek akarnia kell, gazdaságpolitikájával tudatosan elő kell mozdítania a szocializmus

objektív fejlődéstörvényei érvényesülését, mert különben nem lesz szocializmus.” Erdős Péternek ez az állásfoglalása feltétlenül részletesebb kifejtésre és kiegészítésre szorul.

A gazdasági törvények tendencia jellege a kapitalizmusban a tőkés társadalom alapvető jellegzetességeiből, termelési viszonyainak lényegéből, mindenekelőtt a termelési eszközök egyéni tőkés tulajdonából következik. A gazdasági törvényeknek mint tendenciáknak az érvényesülése kifejezi a tőkés termelési viszonyok lényegében rejlő antagonisztikus ellentmondásokat. A tőkés termelési viszonyokban levő antagonisztikus ellentmondások következtében az egyes gazdasági törvények szükségképpen keresztezik egymást, illetve a különböző osztályokból ellentétes irányú hatást váltanak ki. A gazdasági törvények érvényesülése a kapitalizmusban mindenekelőtt szervesen összekapcsolódik a munkásosztály és a burzsoázia közti antagonisztikus ellentmondásokkal. A tőkés gazdaság törvényei az osztályantagonizmust kifejező osztályharcon keresztül jutnak érvényre, vagyis érvényesülésük elválaszthatatlan a tőkés társadalom két alapvető osztályának gyökeresen ellenkező előjelű befolyásától. A tőkés gazdaság egyik legfontosabb törvénye, a munkásosztály abszolút és relatív elnyomorodása. E törvény érvényesülésére nyilvánvalóan egészen ellenkező befolyást fejt ki a burzsoázia tevékenysége, mint a munkásosztályé. A burzsoázia tevékenysége minden módon elő igyekszik segíteni, a munkásosztály harca pedig gyengíteni igyekszik e törvény érvényre jutását. A termelési eszközök tőkés tulajdonából következik a termelési eszközök szétforgácsoltsága, a konkurrencia és az anarchia uralma az egész társadalomban — vagyis a tőkés gazdaság törvényeinek érvényesülése elválaszthatatlan az egész tőkés termelésen uralkodó konkurrenciától, a burzsoázián belüli antagonizmusoktól, az egyéni érdekek szükségszerű összeütközéseitől. És végül: a tőkés termelési mód fejlődésének törvényei egyben e termelési mód szükségszerű összeomlásának a törvényei is. A burzsoázia, melynek léte elválaszthatatlan a tőkés társadalom fejlődésének objektív törvényszerűségeitől, egyben a legfőbb akadálya az e termelési mód viszonylagos történelmi jogosultságát igazoló és történelmi-átmeneti jellegét kifejező törvényszerűségek megvalósulásának. A kapitalizmus nem állhat fenn a társadalmi fejlődés olyan törvényeinek az érvényesülése nélkül, mint amilyenek a termelőerők fejlődése, a társadalmi munka termelékenységének növelése, a technikai haladás, a termelés fokozódó társadalmasítása stb. Korunkban azonban éppen a kapitalizmus képezi a legfőbb akadályát a társadalmi fejlődés e törvényei érvényesülésének. A burzsoázia egész tevékenységével arra törekszik, hogy megakadályozza azoknak a feltételeknek a kialakulását, amelyek egyedül tehetik lehetővé e törvényszerűségek teljes érvényre jutását. A gazdasági törvények tendencia jellege a kapitalizmusban mindenekelőtt a tőkés termelési módnak ezekből az alapvető belső ellentmondásaiból következik. A gazdasági alapon meglévő antagonisztikus ellentmondások lehetetlenné teszik a társadalom tevékenységének tervszerű megszervezését, összehangolását, közös célnak való alávetését, az érdekek egységét és az annak megfelelő cselekvést.

A szocializmus létrejöttével a helyzet gyökeresen megváltozik. Semmiképpen sem lehet elfogadni azt az állítást, hogy a gazdasági törvények a szocializmusban is csak olyan megközelítő módon érvényesül-

nek, mint a kapitalizmusban. És itt nem elsősorban mennyiségi, hanem minőségi különbségről van szó. A szocializmus gazdasági törvényeinek érvényesülésében kifejezésre jut a termelési viszonyok jellegében bekövetkezett gyökeres átalakulás, valamint a társadalom szubjektív tényezőinek minőségileg új szerepe a termelés fejlődésében.

Azt jelenti-e ez, hogy a gazdasági törvények a szocializmusban nem mint tendenciák érvényesülnek? Nem. A gazdasági törvények a szocializmusban is tendenciajellegűek, de ennek gyökerei és így társadalmi tartalma is egészen más, mint a kapitalizmusban. A gazdasági törvényeknek mint tendenciáknak az érvényesülése a kapitalizmusban kifejezi a tőkés termelési viszonyokban rejlő antagonisztikus ellentmondásokat, valamint a gazdaság objektív és szubjektív tényezőinek ezek által meghatározott kölcsönös kapcsolatát. A gazdasági törvényeknek mint tendenciáknak az érvényesülésében a szocializmusban kifejeződnek a szocialista társadalom fejlődésében meglevő ellentmondások és ez ellentmondások sajátos jellege, valamint a gazdaság objektív és szubjektív tényezőinek minőségileg új viszonya.

A gazdasági törvények tendencia jellege a szocializmusban elsősorban a szocialista társadalom sajátos belső ellentmondásaival függ össze. Már Marx hangsúlyozta: „Nekünk itt nem olyan kommunista társadalommal van dolgunk, amely a saját alapján *kifejlődött*, hanem ellenkezőleg, olyannal, amely a tőkés társadalomból most *bújik ki*, amely tehát minden tekintetben, gazdaságilag, erkölcsében, szellemében, még magán viseli annak a régi társadalomnak anyajegyét, amelynek méhéből származik.” (Marx—Engels. Válogatott Művek. II. kötet. 16. o., Szikra. 1949.) A termelési eszközök társadalmi tulajdonával megszűnnek az antagonisztikus ellentmondások gyökerei, létrejön az érdekek alapvető közössége, de nem küszöbölhetők ki az egyéni és társadalmi érdek stb. ellentmondásai. Az érdekek alapvető közösségén *belül* ellentétes törekvések jelentkeznek, amelyeket *teljesen* felszámolni lehetetlen.

Marx, mint ismeretes, feltételezte, hogy a szocializmus létrejöttével megszűnik az árutertermelés és ezzel együtt az értékformák felhasználásának szükségessége. A szocialista forradalom megvalósításának történelmi feltételeiben bekövetkezett változásoknak megfelelően a szocialista átalakulás az árutertermelés fennmaradásával és így az értéktörvénynek és a vele kapcsolatos kategóriáknak a felhasználásával ment végbe. A szocialista gazdaságban fellépő ellentmondások nagyrészt az árutertermelés fennmaradásával kapcsolatosak. A szocializmus viszonyai között az árutertermeléssel a kapitalizmusban együttjáró antagonisztikus ellentmondások megszűnnek, de nem szűnnek meg általában az árutertermeléssel együttjáró ellentmondások, hanem az új viszonyoknak megfelelő formában jelentkeznek. Így fennmarad — noha jellege gyökeresen megváltozik — a konkrét és az absztrakt munka közti ellentmondás. A csere és az érték létezése lehetetlenné teszi a munkaráfordítások közvetlen mérését. Ezért noha a munka közvetlenül társadalmi jellegűvé vált, a munkatermékek, mint áruk, mégsem rendelkezhetnek a közvetlen kicserélhetőség tulajdonságával. A fogyasztási cikkek általában és kisebb részben a termelőeszközök is, nem oszthatók el közvetlenül, hanem csak a csere közvetítésével. Ennek következtében a realizálás nehézségekre ütközhet, ha a terv nem jól méri fel a társadalom szükségleteit, ha hibák történnek a terv végrehajtásában stb. Hasonló-

képpen az ellentmondások csíráját rejti magában az a körülmény, hogy a munka szerinti elosztás, az anyagi ösztönzés biztosítása a termelésben csak a munkaráfordítások közvetett mérésével, az értékformák felhasználásával lehetséges.

Mindebből az az általános következtetés adódik, hogy a szocializmus létrejöttével a termelési viszonyokban bekövetkezett minőségi változások kifejezésre jutnak a gazdasági fejlődés törvényszerűségei érvényesülésének minőségileg új formáiban. A gazdasági törvények érvényesülésében mindenekelőtt kifejezésre jut az alapvető társadalmi érdekek azonossága a termelési eszközök társadalmi tulajdona alapján, a kapitalizmusra jellemző antagonisztikus ellentmondások felszámolása. A gazdasági törvények érvényesülésében másrészt *másodlagosan* kifejeződnek a szocialista társadalomra jellemző sajátos ellentmondások, ellentétes irányú törekvések, amelyek főként a termelőerők adott színvonala és a társadalom szükségletei közti ellentmondással, valamint az árutermelés fennmaradásával függnek össze. Ami a döntő: a szocializmusban létrejön az alapvető érdekek azonossága, az egész társadalom érdekelt a gazdasági törvények követelményeinek megvalósításában, abban, hogy az emberek társadalmi tevékenysége összhangba kerüljön a fejlődés objektív szükségleteivel. A szocialista társadalomban meglévő ellentmondásokból eredő ellentétes törekvések befolyása — helyes, a törvények követelményeivel összhangolt gazdaságpolitika esetén — csak másodlagos, alárendelt jelentőségű lehet.

A gazdasági törvények tendencia jellegének másik fő oka a szocializmusban az emberi megismerés sajátosságai keresendő. A szocializmus létrejöttével gyökeresen megváltozik a gazdaság objektív és szubjektív tényezőinek viszonya: az emberek először válhatnak az életük társadalmi feltételeit meghatározó szükségyszerűségek uraivá. Ezt éppen az teszi lehetővé, hogy létrejönnek a feltételei a szükségyszerűségek felismerésének és a felismert szükségyszerűségek alapján történő cselekvésnek. A fejlődés objektív szükségleteinek a megvalósítása a szocializmusban előírja a gazdasági törvények követelményeinek *felismerését* és *megvalósítását* — vagyis mindazoknak a szerveknek, intézményeknek, formáknak, módszereknek, mechanizmusoknak stb. a kialakítását, amelyek segítségével ez a feladat megoldható. Fel kell tárnani mindazokat a feltételeket és tényezőket, valamint maximális felhasználásuk lehetőségeit, amelyek a gazdasági törvények érvényesülését befolyásolhatják. Ez rendkívüli tudományos és szervezési feladat, melynek megoldása a gazdasági építés tapasztalatainak összegyűjtését, tanulmányozását és általánosítását követeli meg. Nyilvánvaló, hogy ez sohasem lehet *tökéletes* és *azonnali*. Amit a marxizmus a megismerés viszonylagos jellegéről, a relatív és az abszolút igazság viszonyáról mond, az érvényes az emberi megismerés és a szocialista gazdaság kapcsolatát tekintve is.

A szocializmusban* tehát — ellentétben a kapitalizmussal — megvan a lehetősége annak, hogy a társadalom szubjektív folyamatai összhangba kerüljenek a fejlődés objektív szükségleteivel, hogy az emberek

* A fenti fő okok mellett a gazdasági törvények tendencia jellege mellett szólnak az olyan tényezők is, mint például a kapitalista környezet hatása, a népgazdaság fejlődésére hatással lévő természeti erők működése stb. A szocializmus építésének viszonyai között számításba kell venni a nem szocialista gazdasági formák befolyását is a törvények érvényesülésére.

társadalmi tevékenysége megfeleljen a gazdasági törvények követelményeinek. Ez az összhang azonban nem abszolút, s ezért is van a szocializmus gazdasági törvényeinek tendencia jellegük. A szocializmusban tehát az objektív törvények és a szubjektív tényezők befolyása alatt álló gazdaságpolitika kapcsolata minőségileg más, sokkal közvetlenebb, mint a kapitalizmusban, ezért a törvényeknek és a konkrét gyakorlatnak az a fajta elválasztása, ami Erdős Péter cikkében található, semmiképpen sem indokolható a törvények tendencia jellegével.

Erdős Péter rámutatott arra, hogy ha a törvények nem is alkalmazhatók a gyakorlatban felvetődő konkrét problémák megoldására, ezek megoldását meghatározzák a népgazdaság konkrét adottságai, az ezek alapján ható kisebb-nagyobb törvényszerűségek, szükségszerűségek stb. „Míg egyfelől — írja — maguknak a *törvényeknek* a követelményei igen általánosak, addig másfelől a népgazdaság mindenkori fejlődését nemcsak legáltalánosabb vonatkozásaiban, hanem számos konkrét vonásában is messzemenően meghatározza egy sor *objektív, akaratunktól független körülmény*”.

A tulajdonképpeni probléma röviden így foglalható össze: el lehet-e szakítani a gazdasági törvényeket azoktól a konkrét viszonyoktól, amelyek alapján létrejöttek és azoktól a konkrét feltételektől, adottságoktól, amelyek közt hatásukat kifejtik?

A gazdasági törvények feltárása — a tudományos megismerés legmagasabb foka. Ez csak oly módon lehetséges, ha eltekintünk az érvényesülésüket befolyásoló sajátos vonásoktól, konkrét történelmi adottságoktól. Enélkül mindenfajta tudományos általánosítás elképzelhetetlen. De a marxista ismeretelmélet alapvető követelménye — mivel nemcsak a világ magyarázására, hanem elsősorban annak megváltoztatására irányul — hogy ne elégedjünk meg a tudományos absztrakcióval, a törvények általános, elvont megfogalmazásával, hanem vizsgáljuk meg működésüket a konkrét valóságban, az érvényesülésüket befolyásoló összes konkrét adottság figyelembevételével.

Igaz: a gazdasági törvények elvont megfogalmazásából csak elvont és általános következtetések vonhatók le. Marx megfogalmazta a kapitalizmus gazdasági törvényeinek általános követelményeit, amelyek meghatározzák valamennyi tőkésország fejlődésének fő tendenciáit. De ezek az összes tőkésország fejlődésének fő vonalát megszabó törvények az egyes országokban, a konkrét történelmi adottságoknak megfelelően, a fejlődés részleteit tekintve, igen eltérő módon érvényesülnek. Engels egyik levelében fellepett azok ellen, akik azt hitték, hogy a történelmi materializmus ismerete helyettesítheti a történelem tanulmányozását. Engelsnek ez a figyelmeztetése érvényes a politikai gazdaságtan és a gazdaság kapcsolatát tekintve is: a politikai gazdaságtan törvényeinek ismerete nem helyettesítheti azoknak a konkrét feltételeknek a tanulmányozását, amelyek között és amelyektől befolyásoltan ezek a törvények érvényesülnek. A gazdasági folyamatoknak elvont és általánosított formában való leírása nem pótolhatja a konkrét történelmi elemzést, a fejlődés általános törvényszerűségeinek vizsgálatát a konkrét gazdasági viszonyok között.

A gazdasági törvények a valóságban az egyes országokban ténylegesen kialakult termelési viszonyok, a konkrét gazdasági — és nemcsak

gazdasági — adottságok között fejtik ki hatásukat. Éppen ezért követelményeiket nem az absztrakt törvényformulákból kell levezetni, hanem a konkrét gazdasági feltételek, az érvényesülésüket befolyásoló összes fontos — objektív és szubjektív — tényező figyelembevételével kell megállapítani.

Erdős Péter elismeri a törvényeket az emberek társadalmi cselekvése kiindulópontjának és általános elvi keretének. Egyúttal felhívja a figyelmet a népgazdaság konkrét adottságai tanulmányozásának fontosságára is. De nála az általános törvények és a konkrét helyzetet kifejező „törvényszerűségek, szükségszerűségek” stb. csak *egymás mellett* léteznek, nem mutatja meg a köztük levő dialektikus kapcsolatot. Hiszen az ún. általános törvények követelményei a konkrét adottságokban konkrét formában jelentkeznek és az utóbbiak ugyanakkor tartalmazzák a törvények általános követelményeit. Erdős Péter a tervszerű arányos fejlődés törvényével foglalkozva megállapítja, hogy a törvény elvont megfogalmazásából csak néhány teljesen általános, a konkrét tervezőmunka számára valóban semmitmondó következtetés vonható le. Hiszen például a törvény egyik legfontosabb követelményét, az I. és a II. osztály meghatározott viszonyát az újratermelésben, elvontan nézve, a legeltérőbb arányok is kielégíthetik. Mindebből logikusan azt a következtetést lehetne levonni, hogy mivel elvontan a törvénynek igen különböző arányok is megfelelhetnek, a tervezés konkrét problémáinál figyelmen kívül lehet hagyni. Ez a felfogás viszont a szocializmus gazdasági törvényeit banális közhelyek gyűjteményeivé változtatná, amelyeknek az emberek konkrét gazdasági tevékenységéhez vajmi kevés közük van.

A gazdasági törvények azonban a konkrét valóságban, a történelmileg konkrétan kialakult viszonyok és adottságok között léteznek és hatnak. A feladat éppen abban áll, hogy a törvények működését a népgazdaság konkrét adottságai és az általuk létrehozott „kisebb-nagyobb szükségszerűségek és törvényszerűségek” között vizsgáljuk, mivel hatásukat ezek alapján és ezeken keresztül fejtik ki.

Igaz, hogy a gazdasági törvények követelményeit nem tudjuk olyan matematikai pontossággal megállapítani, mint a természettudományok törvényeieit. Ezért igaza van Erdős Péternek, amikor fellép „a tervszámok fetiszizálása”, a központi irányító szervek mindenhatósága ellen. Viszont nem helyes a gazdasági törvények követelményeit — nem a népgazdaság konkrét adottságai közt ható törvények követelményeinek vizsgálata alapján, hanem az elvont törvényt meghatározásból kiindulva — semmitmondó általánosságoknak feltüntetni. Ez az állásfoglalás — akarva-akaratlanul — ideológiai igazolásul szolgálhat a tervezés tudományos jellegét és ezen keresztül az állami centralizált irányítás szükségességét tagadó vagy gyengíteni akaró törekvéseknek. A szocializmus gazdasági törvényeinek szerepét vizsgálva fel kell lépni mind a túlzott központosítás elvi indokolásául szolgáló „törvény-fetiszizmussal”, mind a törvények szerepének elvont és formális értelmezésével szemben.

A gazdasági törvények szerepének értelmezése szorosan összefügg a szocialista társadalomban végbemenő folyamatok jellegének megítélésével. Marxisták számára mindig elemi igazságnak számított, hogy a szocializmus megteremtése tudatos folyamat, amelynek ellentmond a spontaneitás minden formája. Az utóbbi idők — hazai és nemzetközi —

közgazdasági irodalmában a tervszerűség és a spontaneitás viszonyáról elég sok vita folyt. E nézeteltérések hazánkban részben a terminológia eltérő használatából adódtak. Másrészt viszont ténylegesen jelentkeztek olyan nézetek, amelyek az értéktörvénynek szabályozó szerepet igyekeztek biztosítani a gazdaság különböző területein, ami viszont a spontaneitás térhódításához és a tervszerűség háttérbe szorításához vezetett volna.

A fenti nézetek hirdetői azt állítják, hogy ahová nem jut el közvetlenül a központi irányítás, ott a gazdasági folyamatok automatikusan és spontán mennek végbe. Mivel a központi irányítás közvetlen módszerei, az utasítások nem terjedhetnek ki mindenre, ezért az automatizmus és a spontaneitás szükségszerű. E felfogás szerint a közvetlenül az anyagi érdekelttség által a társadalom tagjaiból kiváltott tipikus reakciók a spontaneitás kategóriájába tartoznak. Így a spontaneitás és az automatizmus nem ellentéte a tervgazdálkodásnak, hanem annak szükségszerű kiegészítő részét alkotja. Szerintük mivel a szocializmusban az egyéni és a társadalmi érdek objektíve egyirányú, ennek következtében a spontaneitás és az automatizmusok a szocializmusban általában a társadalom érdekeit szolgálják.

A spontaneitás és az automatizmusok szükségszerűségét és pozitív szerepét hirdető felfogás hibája először is abban áll, hogy a marxisták számára egyértelműen tisztázott és értelmezett fogalmak összekeverésével próbálja megkísérelni a spontán és a tervszerű fejlődés összezavarását. Hiszen ha elfogadjuk azt a megállapítást, hogy a spontaneitás és az automatizmus nem más, mint személyeknek és kollektíváknak személyes anyagi érdek által kiváltott tipikus reakciója bizonyos gazdasági tényekre, akkor a szocialista államnak mindazok az intézkedései, amelyek például az értéktörvény *tudatos* alkalmazására, az anyagi érdekelttség *tervszerű* felhasználására vonatkoznak, szükségképpen a spontaneitás, az automatizmusok erősítése irányában hatnak. A népgazdaság fejlődésének a tervszerű irányítása a szocialista állam által lényegében éppen abban áll, hogy a tervszerű és tudatos gazdasági intézkedéseivel az egyéneknek és a kollektíváknak meghatározott, a tervszerű fejlődés érdekeit szolgáló „tipikus reakcióit” váltja ki. Nemcsak a gazdasági irányítás közvetett módszereire, hanem a közvetlen tervutasításokra is vonatkozik az a lenini követelmény, hogy a szocialista állam egész gazdaságpolitikáját az anyagi érdekelttség és az anyagi érdekelttség által a társadalom tagjaiból kiváltott „tipikus reakciók” számbavételére kell alapozni. Csak a fogalmak teljes összezavarásának, a spontán és a tervszerű folyamatok közti megkülönböztetés elhanyagolásának tudható be, hogy elterjedtek olyan nézetek, amelyek a gazdasági irányítás közvetett módszereit — sőt, következményeiben a szocialista gazdaság irányításának egészét — azonosították vagy legalábbis elválaszthatatlanoknak tekintették az automatizmusoktól és a spontaneitástól.

E felfogás szerint minden olyan folyamat spontán a szocializmusban, amelybe a résztvevői nem tudatosan, hanem bizonyos gazdasági intézkedések automatikus reakciójaként kapcsolódnak bele. Valójában ami az egyéni tudat szempontjából spontán, az a társadalom szempontjából nagyon is tervszerű lehet. A tervszerűség, a tudatosság uralma a szocializmusban nem azt jelenti, hogy mindenki tudatosan cselekszik

a népgazdasági tervnek megfelelően, hanem azt, hogy a fejlődés a maga egészében, lényegében a társadalmi fejlődés objektív követelményeit kifejező és azokkal összhangban levő központi szervek — a kommunista párt és a szocialista állam — akaratának megfelelően mennek végbe.

A fejlődés tervszerű, illetve spontán voltak az összekeverése *objektíve* a valóban spontán, tehát a szocializmus természetével ellentétes tendenciák térhódítását segítheti elő. Az olyan állásfoglalás, hogy mivel a szocializmusban az egyéni és a társadalmi érdek objektíve egyirányú, azért a spontaneitás és az automatizmusok általában a szocializmus építését segítik elő, valójában fegyverletételt jelent a szocializmus ellen irányuló törekvések előtt.

Igaz: a szocializmusban megvannak az objektív feltételei az egyéni és a társadalmi érdek közti összhang megteremtésének. De mint semmilyen más téren, itt sem lehet a szocialista építés problémáinak megoldását a spontaneitásra bízni. Az egyéni és a társadalmi érdek összhangjának megteremtése azt jelenti, hogy először is a szocialista építés minden feladatát össze kell egyeztetni az egyéni — elsősorban anyagi — érdekelttség biztosításával, másrészt pedig feltétlenül el kell érni a társadalmi érdekek megvalósulását, az egyéni érdekek *alárendelését* a társadalmi érdekeknek. Ez az összhang semmikéint sem jöhet létre spontán, csakis a párt és az állam tudatos tevékenysége eredményeként, többek között éppen a társadalmi érdekekkel ellentétes, szükségszerűen jelentkező spontán törekvések leküzdése útján. Helyes gazdaságpolitika esetén a spontaneitás általánosan a társadalmi érdekekkel ellentétes egyéni érdekek megnyilvánulása, a társadalom érdekeit kifejező tervgazdálkodással ellentétes tendenciák érvényesülése.

Az a megállapítás, hogy a szocializmus természetével ellentétes minden spontaneitás és automatizmus, azt jelenti, hogy a szocializmus építése és a szocialista társadalom fejlődése *állandó* harcot jelent a tervszerűség és a spontaneitás között, a tervszerűség győzelméért, a spontaneitás kiküszöböléséért. Ez egyben azt is jelenti, hogy spontán tendenciák szükségszerűen jelentkeznek a szocializmus viszonyai között is — ezek a szocialista társadalomban létező ellentmondások sajátos megnyilvánulásai, amelyek szorosan összefüggnek a gazdasági törvények tendencia jellegével —, és a szocialista társadalom fejlődése — többek között — éppen e spontán tendenciák elleni harcban megy végbe. Az egyéni és a társadalmi érdek között pl. a szocializmusban nincs antagonisztikus ellentmondás, de bizonyos ellentmondás *van* és ez kifejeződik abban, hogy léteznek törekvések az egyéni érdekek érvényesítésére a társadalom érdekeivel szemben. Helyes gazdaságpolitika esetén az ilyen spontán megnyilvánulások hatása erősen korlátozott, nem változtathatja meg a gazdasági folyamatok jellegét, nem válhat uralkodóvá a szocialista gazdaság egyetlen területén sem. A spontán törekvések akkor érvényesülhetnek erőteljesebben, ha a gazdaságpolitika nem számol megfelelően az adott gazdasági viszonyok objektív követelményeivel, ha például nem veszi megfelelően számításba az egyéni anyagi érdekelttséget a szocialista építőmunka feladatainak megoldásában.

Hazánkban, a szocializmus építésének viszonyai között, a spontaneitás nemcsak a szocializmusra jellemző ellentmondások megnyilvánu-

lása, hanem elsősorban annak a kifejezője, hogy népgazdaságunkban még léteznek a termelési eszközök magántulajdonán alapuló termelési formák, főként a paraszti kisárutermelésben. A kisárutermelés léte pedig elválaszthatatlan a spontaneitástól. És mint Lenin hangsúlyozta: a kisárutermelésből fakadó spontán tendenciák — kapitalista tendenciák. Az a körülmény, hogy népgazdaságunkban uralkodó helyet foglal el a szocialista szektor, lehetővé teszi, hogy a szocialista állam tervszerű befolyással erősen korlátozza ezeknek a spontán, a kapitalizmus irányában ható tendenciáknak az érvényesülését, de teljesen megszüntetni azokat, amíg a kisárutermelés fennmarad, nem tudja. A szocializmus építésének viszonyai között a tervszerűség és a spontaneitás harca az osztályharc egyik sajátos megnyilvánulása — harc a népgazdaságban a szocialista és a kapitalista tendenciák között.

A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete

közeljövőben megjelenő évkönyvének tartalmából:

Friss István: Előszó, *Nagy Tamás:* Az Intézet munkája és közgazdaságtudományunk feladatai, *Göncöl György:* Makroökonómia és értékelmélet, *Erdős Péter:* A tervgazdálkodás néhány elméleti kérdéséről, *Molnár Ferenc:* A gazdasági elmaradottság fő ismérvei, okai és perspektívája, *Bródy András:* A nehézipar néhány fajlagos mutatójának alakulása (Kísérlet az „input-output” módszer alkalmazására), *Cukor György:* A munkatermelékenység bruttó és nettó mutatószámainak alkalmazhatósága, *Lukács László:* A pontosság korlátai a gépipari vállalatok könyvviteli adatszolgáltatásában, *Bródy András:* A hóvégi hajrá és a készletek, *Schmidt Ádám:* Az állami vállalatok beruházásainak finanszírozása, *Hoch Róbert — Rédei Aranka:* A fogyasztói árképzés fő elvei, *Vági Ferenc:* A lakosság vásárlóalapja és áruellátása 1950—55-ben, *Ausch Sándor:* A háború finanszírozása és az 1938—1944. évi infláció, *Csendes Béla:* A kenyérgabona-termelés és -felhasználás alakulása hazánkban a felszabadulás előtt és után, *Kelemen Zoltán — Siebenfreud Kurt:* A gépállomási munkák gazdasági hatása egy termelészövetkezetben, *Augusztinovics Győző — Némethi Lászlóné — Szentmártoni Lajos — Szücs Róbert — Witthen Béla:* A mezőgazdasági önköltség és jövedelmezőség számítás módszereinek egyes kérdései, *Komló László — Kovács Csaba:* A mezőgazdasági termelészövetkezetekben alkalmazható termelési eredmény szerinti részesedés elvei és néhány részesedési változat felépítése.

Néhány gondolat a népgazdasági tervezés módszereinek megjavításáról*

1. Minden társadalomtudomány, amely a köznap szóhasználatát átveszi, azzal a veszéllyel játszik, hogy — gyakran akaratlanul — a köznap szavai által kiváltott gondolattársítások hatása alá kerül. Ez a helyzet — részben — a népgazdasági tervezés tárgyalásával kapcsolatban is.

Úgyszólván a hároméves terv óta, és azt követően minden népgazdasági többéves tervünkben, valamint azok módosításainál, továbbá az egyéves tervekben úgyszólván kizárólagosan a parancsoló módot, az utasításszerű szóhasználatot alkalmaztuk, ahhoz az elvhez alkalmazkodva, hogy a népgazdasági terv törvény, parancsoló utasítás. Így például a magyar népgazdaság fejlesztése második ötéves tervének irányelvei (lásd Szabad Nép. 1956. július 25.) többek között kimondják: „A mezőgazdaság 1955—1960-ban összesen mintegy 27 százalékkal *termeljen* többet, mint az első ötéves terv időszakában”. Másutt: „A parasztság pénzübeni és természetbeni jövedelmének mintegy 25 százalékkal *kell* növekednie” ... „A kőolajtermelés öt év alatt legalább 300 000 tonnával *növekedjék*” ... „Az élelmiszeriparban a termelés 48—52 százalékkal *növekedjék*” ... „A vágásra kerülő állatok összsúlya 8,5 millió q-ról 11 millióra, a tejtermelés 1,5 milliárd literről 2 milliárdra, a tojástermelés 1,4 milliárd darabról 1,8 milliárdra, a gyapjútermelés 58 000 q-ról 85—90 000 q-ra *emelkedjék*” stb.

Az ilyenfajta szóhasználat túlzó voluntarizmus kifejezője. Az talán a kisebbik hiba, hogy azt a látszatot kelti, mintha a népgazdasági terv elkészítői vagy jóváhagyói döntenék el, hogy a következő nyáron vagy három, négy, öt esztendő múlva milyen lesz az időjárás, átlagos, több vagy kevesebb napsütéssel, csapadékkal, bogárkárrel kell-e számolni, a fogyasztóközönségnek az egyes árucikkkel szemben jelentkező kereslete minő nagyságú lesz stb. Nagyobb hiba, hogy minden következtetés arra épül, a népgazdasági terv és mérlegelőirányzat minden részletét ama feltevés alapján állítják össze, illetve egyeztetik egymással, hogy a szóban forgó „utasítások” a valóságban *pontosan meg fognak valósulni*.

* A Közgazdasági Szakértő Bizottság elgondolásainak ismertetése során (L. a Közgazdasági Szemle 1957. évi októberi és decemberi számait.) jelen tanulmány szerzője — aki a bizottság elnöke, de egyben előadójaként is működött — utalt arra, hogy a bizottság tevékenységének időbeli korlátjaira való tekintettel számos alapvetően fontos kérdés tárgyalására nem kerülhetett sor. Így többek között épp a közgazdasági tervezés terén kívánatos újításokkal kapcsolatos néhány gondolatnak a bizottságban való megvitatására már nem volt idő. Jelen cikk eme gondolatok egy részét vázolja. Ezek a gondolatok természetesen kiegészítik a népgazdasági tervezés megjavítását célzó, a Közgazdasági Szakértő Bizottság által letárgyalt és elfogadott javaslatokat, de nem tekinthetők a bizottság javaslatainak.

Különösen az félrevezető, ha a célt összetévesztjük a megvalósítására szolgáló eszközzel. E kettő alapvetően különbözik egymástól. Utasításokkal hol a célt jelölhetjük meg, hol pedig a megvalósítására szolgáló eszközöket. De tisztában kell azzal lennünk, hogy a gazdasági élet sok vonatkozásában az adott nagyságú cél elérésére felhasználandó eszközök nagysága bizonytalan, másfelől pedig adott nagyságú eszközök eltérő eredményeket adhatnak. Így tehát ha például célként azt írjuk elő, hogy 1960-ban x tonna rezet importáljunk, nem tudhatjuk ma még, hogy az mennyibe fog kerülni, az importár kifizetésére milyen mennyiségű exportot kell majd lebonyolítani (különösen, mert az exportnál elérhető árakat sem ismerhetjük még pontosan), s ha a tervben azt szerepeltetjük, hogy 1960-ban a mezőgazdasági termékeknek a kapitalista országok felé irányuló kiviteléből y millió devizaforintnyi bevételre kell majd szert tenni, ma még — a világgpiaci árak alakulásának és exportpiacaink akkori szükségletének és gazdaságpolitikájának bizonytalansága miatt — nem tudhatjuk, hogy e cél megvalósítására miből mennyit kell majd exportálnunk. Pedig mindez befolyásolja a belföldi ellátást, tehát mindennek a tervben előirányzott népgazdasági mérlegek alakulására befolyást gyakorló továbbgyűrűző hatása van. És ugyanilyen hatása van annak, tehát ugyanilyen továbbgyűrűző bizonytalanságot teremtet, ha nem a célt, hanem az eszközt íránk elő: azt, hogy 1960-ban x devizaforintért kell rezet importálni (mert nem tudhatjuk, hogy ez hány tonnának fog megfelelni) vagy azt, hogy y tonna gabonát, z darab szarvasmarhát stb. kell majd exportálnunk (mert nem tudhatjuk, hogy ennek mekkora lesz a devizahozama).

Más esetekben a terveket — a felhasználandó gazdaságpolitikai eszközök és célok valóságos viszonyára tekintettel — tulajdonképpen a jelenleg szokásossal ellentétben a következő jellegű módon kellene megfogalmazni: „ x méter új fúrást kell végezni, y tonna takarmányt kell importálni, z számú tenyészállatról kell gondoskodni, a tojás árát n fillérben kell megállapítani, s mindettől azt várjuk, hogy az ásványolajhozam, az állattartás, a tojástermelés és -kínálat mennyisége a következőként fog alakulni . . .”

Sztálin már 1928-ban kiemelte: „Nem szabad megfeledkezni arról, hogy a tervgazdálkodásunk által befolyásolható elemeken kívül népgazdaságunknak vannak olyan alkotóelemei is, amelyek a tervgazdaságnak egyelőre nem vethetők alá”. (A leninizmus kérdései. 225. o. Szikra. 1949.) Ezt a megállapítást azzal kell kiegészíteni, hogy vannak a népgazdaságnak olyan tervgazdasági elemei, amelyeknél az előrelátás csupán kisebb-nagyobb hibahatárokkal lehetséges. *Varga Jenő*, a magyar közgazdászok szovjet tudóssá vált doyenje, a közelmúltban megjelent egyik tanulmányában a következőket írja: „A tervezés egy 200 millió lakossal rendelkező országban igen komplex feladat, különösen azért, mert több tényező egyáltalán nem tervezhető meg. Ilyen például az időjárás, a termés nagysága, a technikai találmányok stb. Éppen ezért meg sem kíséreljük, hogy ipari termelésünk jövő növekedésének ütemét pontosan megjósoljuk”. Ez a tervezés lehetőségeit illetően nyilvánvalóan túlzottan pesszimista álláspont. De a tervezés elkerülhetetlen

* E. Varga: Fortune, 1957. évi júliusi szám, 224. oldal.

hibahatárait, bizonytalansági tényezőire mindig rá kell mutatni és ezek következményeivel már magának a tervezésnek során számolni kell. Ez emeli a tervezést tudományos színvonalra és teszi — ez nem paradoxon! — pontosabbá.

A népgazdaság megtervezendő elemei többféle jellegűek.

a) Egyes elemek alakulását utasításokkal pontosan meg lehet határozni. Ezeket részben az is jellemzi, hogy az utasítások netáni be nem tartásáért, vagyis a népgazdasági tervben szereplő célok el nem érése miatt egyes konkrét szocialista vállalatok vezetőit felelősségre lehet vonni. Ilyen tervgazdasági elemek például különféle beruházások, iparcikk-gyártási folyamatok mennyiségi, anyagfelhasználási stb. előírásai és egyebek.

b) Vannak olyan tervgazdasági elemek, amelyek alakulását ugyan szintén lehet utasításokkal szabályozni, de ezek követése már oly sok ember jóindulatán és együttműködésén múlik, hogy az utasításokban jelzett célok megvalósulásának netáni elmaradásáért rendszerint közvetlenül senki sem vonható felelősségre. Ilyen tervgazdasági elem például a termelékenység fokozása vagy más hasonló célkitűzés.

c) A tervgazdaság egyes elemeit közvetlen utasításokkal nem lehet szabályozni. Ezeket csupán kisebb-nagyobb hibahatárral *előrelátni* lehet. Ilyen például a mezőgazdaság várható terméseredménye, a lakosság keresletének alakulása egyes árucikkek iránt stb. Emellett azonban a tervgazdaság eme elemei a központi akarat által bizonyos határok között befolyásolhatók és a tervgazdaság haladó egyensúlyának biztosítását szolgáló különböző népgazdasági mérlegekbe beilleszthetők. Csak éppen szem előtt kell tartani az előrelátással kapcsolatos elkerülhetetlen hibákat. Ezek a tervezési módszerek tökéletesítésével egyrészt csökkenthetők, másrészt pedig kilengéseik nagyságát illetően felmérhetők.

Igy például a bérből és a fizetésből élőknek juttatott vásárlóerő nagysága előre utasításszerűen szabályozható, ami ennek a kategóriának globális keresletét is megszabja. Ha az egyes áruk iránti kereslet átváltozásokra és jövedelemváltozásokra bekövetkezett reakcióját (az egyes árucikkek úgynevezett keresleti elaszticitását) tudományos eljárásokkal tisztáztuk, az irántuk mutató várható keresletet is eléggé szűk hibahatárok között előre láthatjuk, bár sok elem kelthet egyes esztendőben zavart: a nem szocialista szektorhoz tartozók változó jövedelme és árukereslete, az időjárás előre nem látható ingadozásának egyes áruk (például tüzelő, idényruhaneműek, sör stb.) iránti keresletre gyakorolt hatása, a divatváltozások stb. Más esetekben a fejlődés iránya előre felmérhető, de azt, hogy valamely konkrét esztendőben a tényleges adat az irányvonal szerűen (vagyis az eddigi fejlődés extrapolálásával) nyert adatnak pontosan meg fog-e felelni, meg fogja-e haladni ezt, vagy el fog-e maradni tőle, azt nem lehet előrelátni. Ez a helyzet például a mezőgazdasági termelés nagy részét illetően, de általában a legtöbb gazdaságpolitikai intézkedés várható hatása is csupán kisebb-nagyobb szórással látható előre.

Emellett vannak a népgazdasági terveknek olyan elemei, amelyeket illetően az előrelátás még bizonytalanabb megalapozású. Ez a helyzet például a tőkés országokkal lebonyolódó külkereskedelmi forgalom tekintélyes részét illetően, mert a világpiacon ármozgások, külföldi or-

szágoknak a külkereskedelmüket befolyásoló intézkedései stb. aligha láthatók hosszabb időre előre. Ez a körülmény természetesen főként a kisebb szocialista országok szempontjából teremt bizonyos nehézségeket a tervgazdálkodásban, mert ezek esetében a külkereskedelmi forgalom értéke — szükségszerűen — nemzeti jövedelmükhöz vagy társadalmi termékük értékéhez képest jóval nagyobb, mint a nagyobb kiterjedésű szocialista országok esetében.

A kapitalista országokkal lebonyolítandó külkereskedelem távlati terveiben a mennyiségi adatok az értékadatoknál megbízhatóbban irányozhatók elő. A népgazdasági terv alapján ugyanis eléggé nagy pontossággal fel lehet mérni, hogy Magyarországnak mekkora behozatali szükséglete lesz a különböző nyersanyagokból, sőt azt is, hogy a fennálló belföldi árak fennmaradása esetén mennyi külföldi eredetű fogyasztási cikkre lesz szükség. Ugyanúgy felmérhető az is, hogy mekkora termésfeleslegekkel lehet számolni, amelyeket ki kívánunk vinni. Ezzel szemben az értékadatok előrelátása összehasonlíthatatlanul bizonytalanabb. Több évre senki sem tudhatja előre, hogy a nyersanyag- és a készáru-piacokon milyen áringadozások fognak bekövetkezni. Ennek a bizonytalansági tényezőnek a hatása a tervekben figyelembe veendő. Tisztában kell azzal lenni, hogy bizonytalan, sor kerül-e a kapitalista világban jelentősebb gazdasági válságra a közeljövőben vagy sem. Azt sem lehet tudni, hogy ha ilyen válság kitörne, két vagy három év múlva, tehát még a következő több éves terv időszakában nem váltaná-e már fel ezt újabb konjunktúrafellendülés. Sőt, azt sem lehet tudni, hogy egy válság miként befolyásolná a nyersanyagok, illetve a készáruk világpiaci árszintjét.

d) Sokszor csupán a fejlődés irányát lehet előre látni, de pontos ütemét nem. Ez a helyzet például a kül- és a belföldi technikai fejlődéssel és várható hatásaival kapcsolatban. Ez az előrelátás a helyes tervezés legfontosabb elemeinek egyike, amelyet — egyebek között — a beruházások tervezésénél is megkülönböztetett figyelemben kell részesíteni. A technikai fejlődés eredményeinek hasznosítására a kül- és a belföldön eltérőek a lehetőségek. Eme eltérő lehetőségek felmérése alapján kell elgondolni, hogy a komparatív költség helyzetünk milyen eltolódásaival kell a jövőben számolni és a termelési struktúránk, a beruházásaink kialakításánál erre a jövőbeli helyzetre kell felkészülnünk. Téves beruházási politikát eredményező hibás tervezés az, amely a beruházások kívánatosságát kizárólag a jelenlegi helyzet alapján kívánja eldönteni. A szocializmus fölényét a kapitalizmussal szemben részben épp az teremti meg, hogy míg a kapitalista vállalatoknak a piaci helyzethez alkalmazkodó spontán reakciói javarészt a fennálló helyzet alapján alakulnak ki, mert ezek a vállalatok anyagi (a nyereségkimutatással, az osztalékfizetéssel kapcsolatos) okokból a jövő körülményeinek előrelátása esetén is arra csak korlátoltan készülhetnek fel, addig a szocialista tervgazdálkodás erre tudatosan berendezkedhetik.

e) A népgazdaság egyes elemeit illetően néha nem is lehet szó előrelátásukról, még kevésbé tervezésükről, hanem egyszerűen csupán tudomásulvételükről, azzal, hogy ezek a tervezésnél nem befolyásolható adottságokként szerepeltetendők. Ilyen helyzettel állunk szemben például, amikor az 1957. évi terv elkészítésénél számolni kellett azzal a

ténnyel, hogy az 1956. év október—novemberi eseményei miatt az ősziekkel bevetett szántóföld kiterjedése jóval kisebb, mint más esztendőben. Ez nem tervezés eredménye, nem is egy előrelátható jelenség, hanem egyszerűen olyan tény, amellyel az 1957. évi népgazdasági terv elkészítésénél számolni kellett.

f) A tervezéssel kapcsolatos további, az elmélet által mindeddig kellő figyelemre nem méltatott bizonytalansági tényező, hogy a tervezés részben jelzőszámokkal történik, márpedig az azoknak megfelelő anyag- és egyéb árumennyiségek, energia- és munkaerőszükségletek, amelyek a népgazdasági mérlegek egyensúlyának kialakításánál figyelembeveendő bizonytalanok. Pontos hatások csupán abszolút mértékegységű adatok alapján mérhetők fel, így tehát az indexszám-tervezés bizonytalansági tényezőt visz be a tervezésbe, mert a jelzőszámok alakulását azok összetétele, bázisa, szerkesztésének statisztikai technikája befolyásolja, és mert természetes mértékegységű, egymástól eltérő konkrét adatok is azonos jelzőszámértékeket adhatnak.

g) Hiba természetesen az is, ha a tervszámoknak nagyobb fontosságot tulajdonítunk, mint amilyent megérdemelnek. A gyakran sok számjegyű pontossággal kifejezett tervszámokat illetően tudni kell, hogy készítőik is rendszerint csupán az első 2—3 számjegyet tekintik pontosnak, míg a többi csupán egyes számítások mechanikus, nem pontosan veendő eredményei.

h) Kisebbségi hiba, hogy az egymással kapcsolatban álló adatok közötti időbeli fáziseltolódásoktól a tervezés gyakorlata sokszor elvonatkoztat. Így például a készárutervezés csak akkor futtatható fel egy tervidőszak alatt, ha már a megelőző időszakban nagyobb a nyersanyagtermelés vagy -behozatal, mint ennek a megelőző időszaknak a folyó készárutermeléssel kapcsolatos szükséglete stb.

i) Önként értendő követelmény, hogy a tervek belső ellentmondásmentesek legyenek. A valóságban azonban ez a követelmény gyakran marad figyelmen kívül, az egymással kapcsolatban álló különböző tervszámok egyeztetésére nem kerül sor.

j) Döntő fontosságú, hogy a tervezés időszükségletével számot vessünk. Tervezés megfelelő adatgyűjtés, adatfeldolgozás és a bekövetkező változások várható hatásainak kivetítése nélkül nem lehetséges. Az ésszerű tervkészítés és tervmegvalósítás — egyszóval a tervgazdálkodás — feltétele, hogy megfelelő statisztikai és számológépek álljanak rendelkezésre. Száz évvel ezelőtt, amikor *Marx* víziója meglátta a szocialista társadalmak eljövételét, azok megvalósítása ilyen gépek híján még nem volt időszerű. A tervgazdálkodás kiépülése és tökéletesedése a statisztikai és számológépek fejlődésével párhuzamos. Ezek fokozott mértékű alkalmazása ezért Magyarországon is kívánatos.

De szem előtt tartandó: a népgazdasági terveket emberek készítik. Tervezés, tervgazdálkodás nincs bürokrácia nélkül. Ügyelni kell azonban arra, hogy a bürokratikus munka időigénye és a felelősség elhárítására irányuló törekvése ne válják a tervek időbeli elkészültének és a tervek megvalósításának kerékkötőjévé.

Kívánatos, hogy a tervelemek fentebb felsorolt különbségeire a népgazdasági tervek elkészítésekor megfelelően figyelemmel legyünk és a tervek megfogalmazásakor és kommentálásakor megfelelő szóhasz-

nálat alkalmazásával utaljunk rájuk. Ez sok félreértésnek venné elejét. Ahelyett tehát, hogy a népgazdasági tervben szereplő minden tétel megvalósítására utasításszerűen utalnánk, világosan meg kellene mondani, hogy

a) mely tényezőkkel, illetve nagyságrendiségekkel számoltunk adottságokként,

b) mely tényezőknél operáltunk egy megállapított felső és alsó határ közé eső előrelátással,

c) mely tényezők alakulását írtuk elő utasításszerű pontossággal.

Utóbbi esetben külön figyelmet érdemel az a kérdés, hogy az utasításszerű tervelőírás szigorú betartásához ragaszkodunk-e vagy pedig azt csupán megvalósítandó alsó határértéknek tekintjük-e, és ezzel összefüggésben szívesen látjuk-e a terv túlteljesítését. Hogy a terv túlteljesítésére irányuló törekvés összeegyeztethető-e a tervgazdálkodással avagy pedig alkalmas annak felborítására, arról a harmincas években sokat vitatkoztak a Szovjetunióban, míg végül *Sztálin* az előbbi nézet mellett tört lándzsát. Az azonban nyilvánvaló, hogy a terv túlteljesítése a terv elkészítésekor előirányzott arányokat megbolygatja és csupán akkor nem okoz zavart, ha a népgazdaságban akkora tartalékok állnak rendelkezésre, amelyek „ütközők”-ként („puffer”-ekként) átidalhatják a népgazdasági terv egyenetlen túlteljesítése által előidézett aránytalanságok következményeit. Eme megfontolás alapján tulajdonképpen kívánatosnak tűnik annak a tervvel kapcsolatos lerögzítése is, hogy a terv túlteljesítését milyen irányban szabad eltérni, sőt pártolni, milyen vonatkozásokban kell viszont megakadályozni.

A tartalékok kérdésének más vonatkozásban is nagy jelentőség tulajdonítandó. Kielégítő nagyságú tartalékok előirányzása esetén sokszor mód nyílik arra, hogy a tervezésnek az előzőkben jelzett bizonytalansági tényezőitől várható hatásokat közömbösítsük. Az ilyen tartalékképzésnek is megvan a különleges problematikája, az sem kezelhető egészen egységesen, sematikusan. Így például bizonytalan nagyságú termelés feldolgozási vagy tárolási lehetőségének megteremtéséhez a józanul felmért kapacitási szükséglet maximumáról kell gondoskodni, máskor viszont óvatos előrelátás esetén csupán a várható minimum irányzandó elő, így például a mezőgazdasági exportból remélt devizabevételek tekintetében stb.

Mindebből az következik, hogy a népgazdasági tervek elkészítésekor az *összesítő népgazdasági mérlegeket úgy kell összeállítani, hogy ezekben a csupán előrelátható, de utasításokkal nem szabályozható tételek (amelyek köre bővül, ha a tervelőírások túlteljesítését megengedik) ne egyetlen határozott értékkel, hanem egy-egy alsó és felső határértékkel szerepeljenek.* Az ilyen határértékek egyidejű figyelembevétele, vagyis összesítésük az egyes kérdések jellege szerint néha fokozza a határértékek közötti közt, rendszerint azonban összeszűkíti azt. Így például feltehető, hogy olyan években, amikor az őszi vetésterülete összezsugorodik, a tavasziaké nő, vagy hogy olyankor, amikor a gabona tavaszi szárazság következtében rosszul fizet, a kukorica termés-átlaga alakul kedvezően, mert a nyár végén dúsabb csapadék esik; mindezért a gabonatermés mennyiségénél nagyobb kilengésekkel kell számolni, mint a teljes mezőgazdasági terménymennyiségnél stb. De ha

a népgazdasági tervek megvalósításakor nem kívánjuk magunkat meglepetéseknek kitenni, akkor a terveket és az integráns részeit alkotó alapvető népgazdasági mérlegeket úgy kell összeállítani, hogy az utasításokkal pontosan elő nem írható, hanem csupán előrelátható tételek ne valamiféle irreális átlaggal, hanem a reális számítások szempontjából egyaránt figyelembeveendő felső és alsó határértékekkel szerepeljenek; a mérlegösszefüggések is mindkét határérték alapján dolgozandók ki.

Ez a tervezést realisabbá, a tervmegvalósítást megbízhatóbbá tenné. Az ilyen eljárás persze a tervmegvalósításnál szükséges központi operatív beavatkozást nem tenné feleslegessé, de megkönnyítené ezt és fokozná eredményességét, mert az alsó és felső határértékekkel megszábotott alternatív tervek előre tisztáznák, hogy minő intézkedésekre van szükség aszerint, hogy a tervek mely tényezői valósulnak meg. Emellett pedig a terv célkitűzései mellett, illetve ezeket megelőzően az alkalmazandó gazdaságpolitikai eszközöket is meg kell jelölni, a célokat nem önállóan, hanem mint az eszközök alkalmazásának várható eredményeit szerepeltetve.

A hibahatárral való tervezés a népgazdasági tervezésben megnyilvánuló szakszerűség, kapcsolatok, összefonódások figyelembevételének nagyobb pontosságával és a központi akarat érvényesülésének megszilárdításával lenne egyértelmű. Olyankor, amikor a mai eljárás mellett a ténylegesen kialakuló helyzetek (a tényadatok) eltérnek a tervben előírtaktól, az ezáltal megteremtett szükségszerűségekhez improvizáló jellegű intézkedésekkel alkalmazkodnak. Az ezekkel kapcsolatos döntéseket rendszerint alsóbb közegek decentralizáltan hozzák meg, azok tehát sértik az átfogó, összeegyeztetett tervszerűség követelményeit. A hibahatárral történő, ugyanakkor pedig megfelelő tartalékokat is előírányzó tervezés ezt az improvizálást tenné feleslegessé, mert előre felkészülne a különböző eshetőségekre. Ez a tervezési módszer tehát a tervezésben érvényesülő központi akarat uralmát nem lazítaná, hanem ellenkezőleg megszilárdítaná, határozottabbá tenné.

Önként értődik, hogy a hibahatárokkal való tervezésnek a távlati átfogó népgazdasági tervek elkészítésekor nagyobb jelentőséget kell tulajdonítani, mint a rövidebb időszakokra és a közelebbi jövőre érvényes folyó tervezésben, mert gazdasági látóköreink a hosszabb időre történő előrelátással összefüggésben ugyan szélesedik, de ugyanakkor bizonytalanabbá is válik.

Nyomatékosan utalni kell arra, hogy *a határértékekkel történő tervezés nem azonos az eltérő tervvariánsok elkészítésének esetével*. Az utóbbiak ugyanis csupán a tervgazdálkodással összeegyeztethető határok között érvényesülő voluntarizmus kifejezői: azt például, hogy a nemzeti jövedelemből néhány százalékkal több vagy kevesebb kerüljön felhalmozásra, a központi akarat belátása szerint állapíthatja meg, de ahhoz, hogy ne vaktában, hanem a várható következmények ismeretében határozzon, ismernie kell az eltérő felhalmozási százaléknak a népgazdaságban továbbgyűrűző következményeit. Az eltérő tervvariánsok az ilyen jellegű tisztánlátás céljait szolgálják. Mindaddig azonban az intern célokra szolgáló tervvariánsok mindegyikében minden adat egyetlen határozott számmal szerepel és így a csupán előrelátható, bizonyos

mértékig befolyásolható, de utasításokkal mégsem szabályozható tételek alakulásának bizonytalansági tényezőjére nincsenek tekintettel. A helyes tervezés ezért azt követelné meg, hogy az egyes tételek minden elkészített tervvariánsban alsó és felső határértékkel szerepeljenek és ezeknek továbbgyűrűző hatásai minden egyes tervvariánsban szintén figyelembe legyenek véve.

2. Ehhez azt is hozzá kell fűzni, hogy egyes népgazdasági jelenségek intenzitása elkerülhetetlen szórásának a tervben szereplő más tényezőkre gyakorolt hatását a készletek növelése révén bizonyos esetekben ki lehet küszöbölni. Ezért kívánatos, hogy az eddiginél jóval nagyobb készletekkel rendelkezünk a különböző nyersanyagokból, legyenek jelentős devizatartalékaink stb. Ezek tervszerű növelését is elő kell tehát irányozni. De a megjavított tartalék- és készletgazdálkodás segítségével sem lehet a tervgazdálkodás előbb tárgyalt bizonytalansági tényezőjét teljesen kiküszöbölni.

3. Az 1. pontban részletesen leírt körülmény, de a tervezéssel kapcsolatos egyéb bizonytalansági tényezők miatt is a szállítási szerződések rendszere csupán bizonyos területeken — nem pedig minden vonatkozásban — szolgálhat a tervmegvalósítás hatékony biztosítékaképpen. Főként jogászok körében találkozni ugyanis azzal a gondolattal, hogy a szocialista vállalatok között kötendő szállítási szerződések a tervmegvalósítás leghatékonyabb biztosítékai és ezért igen széles körben alkalmazandók. Ha ugyanis a szocialista vállalatok kizárólag szállítási szerződések alapján termelnének, akkor minden egyes tervidőszak tekintetében megvolna a biztosítéka annak, hogy a tervben szereplő árumennyiségeket a tervidőszak folyamán a tervben megállapított árakon és feltételekkel le lehet szállítani. Elvont okoskodás alapján az a látszat keletkezik, mintha az ilyenféle szerződések a tervteljesítés legfőbb biztosítékaként szerepelnének. Ezért nem meglepő, ha jogászok mellett szállnak síkra, hogy az ilyen szerződések köre lehetőleg széles legyen. Az élet azonban rácafol erre a nem elegendő számú tényezőt figyelembe vevő dedukcióra. A szállítási szerződések rendszere csak akkor szolgál a tervteljesítés és ezzel összefüggésben a termelés ütemességének, gazdaságosságának, jövedelmezőségének egyik — természetesen sohasem kizárólagos — biztosítékaképpen, ha a vásárló vállalatnál nem jelentkehetnek nehézségek az általa szállítási szerződés alapján megvásárlandó áruk realizálásával kapcsolatban. Így tehát a beruházási javaknál, ezeken túl a termelő eszközöknél általában, a szállítási szerződések mind a tervteljesítésnek, mind a termelő folyamatok egyenletességének jó biztosítékai a szállító és a vásárló vállalatok szempontjából egyaránt. Akkor viszont, amikor az áru realizálása legalábbis részben bizonytalan, a szállítási szerződések rendszere — a tapasztalatok szerint — zavarokat is kelthet. Ha tehát például a parasztság által vásárolt valamely fogyasztási cikk legyártandó egész mennyiségét szállítási szerződések alapján előre szétosztjuk a szövetkezeti bolthálózat között, megtörténhetik, hogy az áruterítés nem alakul a szükségletnek megfelelően, mert a helyi kereslet a parasztok pénzjövödelméhez, az pedig a helyi terméseredményekhez és árakhoz igazodik, az utóbbiakat pedig az időjárás viszontagságai befolyásolják. Ilyenkor tehát a fo-

gyasztási iparcikkeknek a tervben előírt mennyisége a fogyasztók körében megbízhatóbban realizálható abban az esetben, ha a termelendő mennyiséget nem osztják szét előzetesen megkötött szállítási szerződésekkel, mert előzetes szétosztás esetén megtörténhetik, hogy egyes vidékek boltjaiban eladhatatlan készletek gyülemlenek fel, míg másokban — azonos cikket illetően — hiányok mutatkoznak.

Ezeknek a megfontolásoknak nem mond ellent, hogy a szállítási szerződések sokszor hozzájárulhatnak a tervmegvalósítás rendszerének megszilárdulásához. Beruházási javakat, egyedi szükségletek kielégítésére szolgáló árukat általában csupán szállítási szerződések alapján helyes gyártani. A szállítási szerződések széleskörű alkalmazása a mezőgazdasági termelés jövedelmezőségének és ezzel összefüggésben a többtermelés biztosításának is jó eszköze. A tömegcikkeknel történő alkalmazása azonban már megfontolásokat tesz szükségessé. Lehetséges, hogy az ipar és a kereskedelem közötti szállítási szerződések előnyösek, mert a kereskedelem az iparnál közelebb áll a fogyasztóközönséghez, és ezért az utóbbinál jobban tudja a szükségletek alakulását elbírálni, de ha a szállítási szerződések alapján az áruterítést kis bolti egységek felé kívánjuk előre hosszabb időre lekötöni, akkor valószínű, hogy ez túlzott merevséggé és gazdasági veszteségek forrásává fog válni.

4. Kívánatos, hogy az Országos Tervhivatal a lehető legsürgősebben szerkessze meg a szocializmust építő magyar népgazdaság modelljét. Ennek a modellnek fel kellene fednie a népgazdaságon belül fennálló kapcsolatok nagyságrendjét, mégpedig mind statikusan, tehát a fennálló helyzetnek megfelelően, mind pedig dinamikusan, tehát felvázolva azt is, hogy a népgazdaság gyarapodása és fejlődése során a szóbanforgó kapcsolatok nagyságrendisége miként fog megváltozni. Az ilyen ökonometriai jellegű vizsgálatok felhasználásának szükségességét a népgazdasági tervezésben épp a közelmúltban hangsúlyozták annak a konferenciának keretében, amelyet a Szovjetunió Tudományos Akadémiája közgazdasági, filozófiai és jogtudományi osztálya rendezett a matematikai módszerek és az elektronikus számológépek gazdasági számításra való felhasználásának kérdéseiről.*

A népgazdaság statikus és dinamikus ökonometriai modelljének kidolgozása módot nyújtana arra, hogy a tervgazdasági elgondolások várható következményeit kellő pontossággal lehessen felmérni, mégpedig nem csupán a népgazdaság valamilyen szűkebb területén, hanem továbbgyűrűző minden vonatkozásában. Az ilyen jellegű előrelátás tenné lehetővé azután annak elkerülését is, hogy a gazdasági élet belső törvényszerűségeivel és szükségleteivel voluntarista tévedések miatt a tervezés során szembehelyezkedjenek, miként az az elmúlt évek során néhányszor ismeretesen megtörtént.

5. A jövő fejlődésének előrelátása a népgazdasági tervezésnek egyik fontos eleme. Ennek a gazdaságossági számításokkal összefüggésben is nagy szerepet kell tulajdonítani. Egyáltalán nem kielégítő a tervezés szempontjából az a gazdaságossági számítás, amely kizárólag a fennálló költség- és árhelyzet felmérésén alapszik. A gazdaságosság ugyanis

* Az értekezletről szóló beszámolót lásd „Elektronikus gépek alkalmazásáról a gazdaságtervezésben és gazdaságelemzésben” címmel a „Mirovaja ekonomika i mezsdunarodnije otnosenija” című folyóirat 1957. évi szeptemberi számában.

a népgazdaság gyarapodása, fejlődése, de a külföldi népgazdaságok hasonló változása nyomán is megváltozhat. Ennek során sokféle tényezőre kell figyelemmel lenni. Ezek között a technikai haladás következményei előrelátásának is nagy jelentőség tulajdonítható.

A technikai fejlődés következményeinek előrelátása ma talán könnyebb, mint amilyen a múltban volt, mégpedig két okból. A múltban a technikai haladás jelentős részben egy-egy zseniális feltaláló ötletének volt tulajdonítható. Ma a technikai haladás szervezettebb módon megy végbe, nagy tudósok, ötletes feltalálók és azok nagyszámú munkatársainak kollektív erőfeszítései eredményeképpen. A várható technikai fejlődés irányát, sőt bizonyos mértékig ütemét is, a műszaki szakemberek előrelátják és fel tudják vázolni. A másik tényező, amely az előrelátást megkönnyíti az, hogy az új találmányok jelentős részének alkalmazásbavétele hosszabb előkészítést igényel, nagyobb anyagi ráfordításokkal jár, mint a múltbelieké. Ezért alkalmazásba vételük többnyire fokozatosan történik és ezért időt vesz igénybe.

A közgazdászok feladata, hogy elképzeljék, sőt — természetesen bizonyos hibahatárok előrelátásával — megállapítsák, hogy a várható technikai haladás és a népgazdaságok gyarapodása során bekövetkező egyéb változások feltehetőleg milyen hatással lesznek a különböző termelési ágak és technikai eljárások gazdaságosságára. Így pl. Magyarországnak a nemzetközi kereskedelembe való bekapcsolódásával összefüggésben nem elég azt megvizsgálni, hogy a fennálló komparatív költség-helyzetben a nemzetközi munkamegosztás során mely áruk termelésére vállalkozzék és mely áruk behozatalára építsen. A komparatív költségviszonyok ugyanis megváltozhatnak és megváltozásuk irányzata bizonyos határok között előrelátható. Előrelátható pl. az, hogy az atomenergia vagy az elektronikával kapcsolatos automáció* elterjedésére mennyi idő alatt lehet számolni, ezek mely iparágak termelési költségeit fogják jelentősebben csökkenteni és alkalmazásba vételükre mely országokban lehet elsősorban számolni. Könnyen lehetséges, hogy Magyarország *viszonylagos fölénye* egy-két évtized múlva más áruk termelésében fog jelentkezni mint ma. A tervezés során előre kell látni ezt, a rövidebb időszakokra érvényes terveknek az említett előrelátással kapcsolatos hosszabb lejáratú tervekre kell figyelemmel lenniük.

A jövőben átalakuló gazdasági viszonyoknak a jelenben végrehajtott tervezés során való figyelembevételére sokféle problémát vet fel és sokféle gazdaságpolitikai eszköz alkalmazását is teszi szükségessé. Kiszélesítve nagyjából azzal a problémával állunk szembe, amellyel a kapitalizmus az ún. nevelővámokkal igyekezett megbirkózni. De a nevelővámokkal való problémafelvetés túlságosan szűk és nem számol kellően a népgazdaság gyarapodásának, fejlődésének, átalakulásának komplex vonatkozásaival. Ezenkívül a nevelővámokkal csupán viszonylag kis termelési egységek valamely időpontban fennálló termelési költségkülönbözetei hidalhatók át. Az egészen nagyszabású kísérletezéssel járó technikai fejlődés, valamint az ennek nyomán a jövőben előreláthatólag bekövetkező merőben új helyzetek problémáit ezért a nevelővám (és a

* Automáción az újabb szakirodalom az egész üzemekre kiterjedő komplex automatizálást, míg automatizálásón egyes gépegységek munkájának önműködését érti.

hozzá közelálló nevelő jellegű, átmenetinek elgondolt differenciált kiviteli prémiumok és szubvenciók) eszközével a magánkapitalista rendszer keretei közt nem lehet megoldani. Ehhez nagyszabású, eredményesen csak szocialista rendszerben megoldható, a jövő érdekeit a jelen érdekeinek alá nem rendelő tervgazdasági előrelátáson nyugvó beruházási politikára van szükség.

Fenti fejtegetések a gazdasági élet néhány olyan tényére és alig elhárítható összefüggésére kívántak rámutatni, amelyek mérlegelése hozzájárulna a népgazdasági tervezés realitásának fokozásához, a tervgazdálkodás és a tervfegyelem szilárdításához.

TAJÉKOZTATÁS

A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára, a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára és a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének Könyvtára szerkesztésében, a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadásában megjelenik a

KÖZGAZDASÁGI ÉS STATISZTIKAI IRODALMI TAJÉKOZTATÓ

(Bibliográfiai havi szemle).

Ez a havonta megjelenő 80—100 oldalas kiadvány tartalmazni fogja a legújabb magyar, az országba beérkezett külföldi közgazdasági és statisztikai könyvek, továbbá mintegy 200 külföldi és magyar folyóiratban megjelent fontosabb közgazdasági és statisztikai cikkek címjegyzékét, az idegen nyelvű címek fordításával és esetleges megjegyzésekkel. Egyben tájékoztat arról is, hogy milyen közgazdasági és statisztikai nyersfordítások készültek és azok hol találhatóak.

A kiadvány lehetővé teszi, hogy olvasói a korszerű igényeknek megfelelő folyamatos tájékoztatást kapjanak a közgazdaságtudományi és a statisztikai irodalom fejlődéséről, a legfontosabb gyakorlati gazdasági és statisztikai kérdések irodalmáról. Az állami, gazdasági szervek, intézmények és vállalatok e kiadvány révén megkapják azt a szakirodalmi útbaigazítást, amelyre növekvő feladataik ellátásához, problémáik megoldásához múlhatatlanul szükségük van.

Nagy segítséget nyújt ez a kiadvány azon intézményeknek és vállalatoknak, amelyek a számukra érdekes szakirodalmat magyarra fordíttatják, mert átfogó képet nyújtva a megjelenő irodalomról, lehetővé teszi a fordításra kerülő művek körültekintő, gondos kiválasztását.

A kiadvány megrendelhető a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadónál. (Budapest, V., Nagy Sándor u. 6.) 1958. évi előfizetési díja (12 számra) 96.— Ft.

Munkásbér-rendszerünk fő vonásai az átlagbér-ellenőrzés bevezetése előtt és után

Bérrendszerünkben az elmúlt év folyamán lényeges változások mentek végbe. Az új bérezési rendszertől egyebek között azt várjuk, hogy tervszerűen szabályozza a munkások és az alkalmazottak munka szerinti jövedelmének alakulását, s ezzel segítsen megnyugtató helyzetet teremteni gazdaságunk eme fontos és érzékeny területén. Az új bérezési formák kialakításakor hasznosítottuk a korábbi évek tapasztalatait. Ez amellet szól, hogy munkásbér-rendszerünk mai problémáinak tárgyalásakor foglalkozzunk a korábbi évek bérezési gyakorlatával is, hogy megkíséreljük feltárni, hogyan jött létre mai bérrendszerünk.

Munkásbér-rendszerünk fő vonásai az átlagbér-ellenőrzés bevezetése előtt

Munkásbér-rendszerünk jellemző vonása volt 1950-től a *darabbér-rendszer* széleskörű alkalmazása. A munkások nagy hányada (ez a hányad egyes iparágakban a 70 százalékot is meghaladta) dolgozott darabbérben. Az alkalmazott darabbér-rendszer a tarifarendszerre, a munkabesorolások rendszerére és a munkanormákra épült. A tarifákat a Minisztertanács hagyta jóvá, s ugyancsak központilag kerültek jóváhagyásra a besorolási példatárak. A normákat viszont az esetek túlnyomó többségében a vállalatok igazgatói hagyták jóvá. A széles körben alkalmazott darabbér-rendszer feltétlenül hozzájárult a termelés nagymértékű felfutásához, a munkateljesítmények növekedéséhez, s mindezzel segítette szocialista építésünket.

A bér-gazdálkodásra ugyanakkor a *relatív béralap-ellenőrzés* gyakorlata volt a jellemző.* Ennek a rendszernek a termelés és a bérek közötti helyes arányt kellett volna fenntartani, s volt pozitív hatása is, amennyiben ösztönzött a termelési tervek teljesítésére és túlteljesítésére, korlátozta a spontán bérmozgásokat. De a korábbi bérezési és bér-gazdálkodási módszereknek — mint tudjuk — káros kihatásaik is voltak, s hogy okulhassunk belőlük, ezeket a negatív jelenségeket és okait ugyancsak vizsgálnunk kell.

A munkabérezés formáit, rendszerét illetően uralkodó nézet volt, hogy a *darabbér az egyetlen igazán szocialista bérforma*, s ezért lehetőleg mindenütt azt kell alkalmazni. Ennek következtében a darabbér a

* Relatív béralap-ellenőrzésen azt értjük, hogy a tervezettnél a vállalati teljes termelési terv teljesítésével arányosan több vagy kevesebb bért szabad kifizetni.

termelékenység és a gazdaságosság növelését, a szocialista elosztás elvének érvényesítését szolgáló eszközből jónéhány területen cél, pontosabban: öncél lett. (Például egyes üzemekben a normásokat a darabbér alkalmazási területének szélesítéséért premizálták.) Teljesen elmaradtak a gazdaságossági számítások, amelyek minden bérrendszer bevezetésekor szükségesek. A cél tehát nem a gazdasági optimum volt, hanem a darabbér-rendszer mind szélesebbkörű alkalmazása. A darabbérezés terjedését segítette az is, hogy hosszú éveken keresztül időbérben egyáltalán nem, a prémiumos időbérben is csak igen nehezen lehetett elérni a darabbérben dolgozók kereseti színvonalát. Ennek megfelelően még a speciális, szinte művészi munkát igénylő területeken is az egyenes darabbér került alkalmazásra. Természetesen mindez nem azt jelenti, hogy a darabbér bevezetése általában nem volt helyes, csak azt, hogy a bevezetését konkrét esetekben nem mindig az döntötte el, hogy helyes-e vagy sem.

Sok problémát okozott — különösen a gépiparban —, hogy az átlagos teljesítményszázalék jóval meghaladta a 100 százalékot, s így az *alpbér részaránya* a munkások összkeresetében viszonylag kicsinyre zsugorodott. Például a gépipari munkásnak, ha el akarta érni 1949-es reálbérszínvonalát, 1955-ben mintegy 150—160 százalékra kellett teljesíteni a normáját. Ez a helyzet a következő problémákat idézte elő:

a) Ilyen körülmények között a különböző szakképzettségű munkások kereseti arányai elsősorban nem az alpbérekben fennálló különbségektől, hanem a normák túlteljesítésének mértékétől függtek. Mivel pedig a szakképzettség épp az alpbérekben nyer kifejezést, a szakképzettség megbecsülése bérrendszerünkben háttérbe szorult.

b) Hasonló okokból a minőség és a gazdaságosság szempontjai nem érvényesültek jelentőségüknek megfelelően. A bérrendszer szinte kizárólag a mennyiségi teljesítések növelésére ösztönzött.

c) A normák nem fejezték ki többé a munkaidő-szükségletet, s legtöbb helyen a bérek kiszámításához szükséges szorzók voltak már csak.

Sok kárt okozott az az alapjaiban helyes jelszó is, hogy „plafon a csillagos ég”. Ha ez a jelszó úgy élt volna a köztudatban, hogy a technikai fejlődés perspektívái beláthatatlanok, s ezért a termelékenység emelkedésének úgyszólván nincs határa, akkor nem lett volna semmi baj. Az általános értelmezés azonban nem ez volt. A gyakorlatban az a nézet alakult ki, hogy *a teljesítményszázalékok* nőhetnek az égig. Így születtek a több száz, sőt több ezer százalékos teljesítmények. Pedig ilyen teljesítményekre újítások nélkül, a technológia fejlesztése nélkül nincs lehetőség. Ennek a szemléletnek a hatására születtek — sokszor nem is a legkorrektebb módon — az úgynevezett „kiugratott csillagok”. Ezek általában kiváló munkások voltak, de tehetségüket „megfejelték” el nem számolt besegítőkkal, a normában előírtnál nagyobb hatásfokú géppel, az átlagosnál messze kedvezőbb munkaelőkészítéssel stb. Az az elgondolás, hogy az így elért magasabb teljesítmények maguk után vonzzák majd a munkások tömegeit, nem bizonyult reálisnak, a „sztár”-rendszer pedig rontotta a légkört az üzemekben.

A százalékok versenyének másik oldala a 100 százalék alatti teljesítések megszüntetéséért indított mozgalom volt. Ez a mozgalom helyes

volt, amíg az elmaradókat tanítással, munkamódszer-átadással igyekeztek magasabb teljesítményszínvonalra emelni. Amikor azonban a vállalatoknak sok kellemetlenségben volt részük a normát nem teljesítő nagy száma miatt, nem ritkán a legegyszerűbb úton, a normák fellazításával szüntették meg a 100 százalék alatti teljesítéseket. Ennek pedig szintén erős demoralizáló hatása volt. Bár mindezek a jelenségek a reálbérek átmeneti csökkenése idején mutatkoztak, hatásuk még 1953 után is érvényesült, amikortól kezdve pedig a reálbérek töretlenül nőttek.

Sajnos, a hibából gyakran erényt csináltak. Mivel az átlagos kereseti színvonalat nem egy iparágban csak a normák jelentős túlteljesítésével lehetett elérni, a normák túlteljesítésére ösztönözték a dolgozókat ott is, ahol a technológiai előírások betartása esetén nem is volt lehetőség túlteljesítésre, ami sok esetben a technológiai fegyelem megsértésére vezetett. Ezt a káros hatást a felduzzasztott ellenőrző apparátus sem tudta semlegesíteni.

A munkásbérezés vázolt gyakorlata mellett a névleges bérek gyors ütemben emelkedtek. Ezt a tendenciát a reálbérek kedvezőtlen alakulása egyes években csak gyorsította. Az a jelentős bérmozgás, amely az ipari munkásoknál végbement, aránytalanságokat idézett elő a munkások és a többi kisebb bérmozgású területek dolgozóinak keresete között, ami a bérlazulások valóságos láncreakcióját indította el.

A tárgyalt időszakban a vásárlóerő és az árualap egyensúlyának biztosítása igen problematikus volt. Persze jogosan felvethető, hogy ezeket a problémákat nemcsak, és nem elsősorban a nominálbérek gyors ütemű emelkedése idézte elő, hanem a nemzeti jövedelem nem megfelelő elosztása, az erőnkön felüli beruházások, azok sokszor nem megfelelő iránya (ami hozzájárult viszonylagos technikai elmaradottságunkhoz), más időszakban pedig a beruházások dezorganizálása, illetve alacsony színvonala stb. Természetesen mindezeknek a tényezőknek volt el nem hanyagolható káros hatásuk. Annak taglalása, hogy közülük melyik döntő, s milyen összefüggésben vannak egymással, nem lehet ezen tanulmány feladata. De a többi tényezőtől eltekintve, az ipari munkásbérszínvonal mintegy 100 százalékos emelkedése az 1949-től 1956-ig terjedő időszakban maga is veszélyeztette az egyensúlyt.

A reálbér-színvonal alapvető közgazdasági kategória, ami — ha a nemzeti jövedelem színvonalát, a nemzeti jövedelem elosztásának fő arányait (fogyasztásra és felhalmozásra), valamint a foglalkoztatottság színvonalát adottnak tekintjük — egyértelműen meghatározott. Ezért a reálbér alakulására nem lehet közvetlen és számottevő hatása a teljesítményszázalékok alakulásának, a nominális bérek többé-kevésbé spon-tán növekedésének. Amennyiben a gazdaságpolitika az inflációs tendenciák elkerülését tűzi ki célul, szükségképpen meg kell akadályozni a nominálbéreknek a reálbérek emelkedésénél gyorsabb ütemű növekedését. Ha ugyanis a nominálbérek gyorsabban emelkednének, mint amilyen mértékű reálbéremelkedésre lehetőség van, az ennek következtében létrejött egyensúlyhiányt a fogyasztói árszínvonal emelésével kellene megszüntetni. Ez az összefüggés a gyakorlatban nyilván sokkal összetettebb. A bérek az anyagi érdekeltségen át bizonyos mértékben visszahatnak a nemzeti jövedelem alakulására. Összefügg ez a kérdés a fog-

lalkoztatottság színvonalával is, hiszen például az egy keresőre jutó reálbér a foglalkoztatottság csökkenése esetén az egyensúly megromlása nélkül is növekedhet. (Ez elbocsátásokat jelent a hiány megszüntetésére.) Véleményem szerint azonban az alapvető tényező, inflációellenes gazdaságpolitika esetén az előbbi. De elvileg még a lassú inflációs tendenciát tudatosan alkalmazó gazdaságpolitika esetén sem lehetne a nominálbérek színvonalának, arányainak spontán alakulását megengedni. Ez esetben ugyanis súlyos sérelmet szenvedne a munka szerinti elosztás elve.

A bérlazulások láncolata

A béremelkedés — a tapasztalatok szerint — a gépiparban indult meg. Ez elsősorban azzal magyarázható, hogy a termelés termékfajták szerinti összetétele a gépiparban gyorsabban változik, mint az iparágak döntő többségében, másrészt azzal, hogy a gépiparban a legsokrétűbb és a legváltozatosabb a termelés technikája és technológiája. Ezen tényezők miatt a normázás itt a legkomplikáltabb, a legsokrétűbb, s így a leginkább pontatlan is.

Kísérleljük meg vázlatosan ábrázolni a kereseti arányok változásának az elmúlt években lezajlott folyamatát, anélkül, hogy kitérnénk valamennyi hatótényezőre, de ügyelve, hogy azért kielégítően jellemezzük a folyamatot.

Az elmúlt évek bérrendszere és bérgazdálkodási módszerei mellett létrejött az üzemeken belüli kereseti aránytalanságok egyik jellegzetes típusa a *különböző szakmák közti* aránytalanság, különösen pedig a főleg kézi, illetve gépi munkát végző munkások közötti bérfeszültség. (Ismert példa erre a többé-kevésbé hasonló szakképzettséget igénylő géplakatos szakmunkások és esztergályosok keresete közti indokolatlan, sokszor igen nagymértékű eltérés.)*

Ha a többi üzemekben is hasonló tendenciák érvényesülnek, ha a munkaerő-hiány — különösen a szakképzett munkaerőkben, de egyébként is — fokozódik, a reálbér színvonala pedig süllyed, akkor egyrészt a munkaerők megtartásáért, illetve megszerzéséért folyó verseny, másrészt a reálbér-csökkenés ellen ható alulról jövő nyomás szintén gyorsítja a nominálbérek emelkedésének ütemét. Fellazítják azokat a normákat, amelyek csak kissé teljesíthetők túl (általában a gépi munkák normáit). Ennek leggyakoribb módszere a nagyobb szorzószámok alkalmazása volt. Az új normákat sokszor már eleve lazán állapí-

* Mi ennek az oka? Az alapbérek nagyjából azonosak voltak, a keresetek különbsége tehát a normák túlteljesítési lehetőségéből adódott. A normák túlteljesíthetősége szempontjából két végletről beszélhetünk. Teljes automatizálás esetén a gépkezelő munkásnak nincs vagy alig van befolyása a termelés mennyiségére. Ezzel szemben az egyedi kézi munkáknál a teljesítmény tág határok között mozoghat. A munkák általában a két határ között helyezkednek el. Például a nagy-csúcsesztergán végzett tengelyesztergálás az alsó, a géplakatosmunkák többsége pedig a felső határhoz van közelebb. A gépi idők műszaki számítással többnyire viszonylag pontosan meghatározhatók. Ezzel szemben a kézi idők — különösen, ha változó munkákról van szó — korántsem határozhatók meg ilyen pontossággal. Ezért az egyedi munkák időnormájának pontosságára döntő hatása van annak, hogy az adott munkafolyamatban mekkora a gépi és a kézi idők aránya. Mennél nagyobb a pontatlanabbul normázható kézi idők aránya, annál inkább túlteljesíthető valamely munka időnormája és fordítva. Mérlegelni kell ezenfelül normázási gyakorlatunk alacsony színvonalát, valamint azt, hogy a gépipari termelésünk többségét kitevő egyedi és kissorozatgyártásban a legfejlettebb normázási módszerek alkalmazására még nincs lehetőség. (Tömeggyártás esetén, valamint ott, ahol a gyártmányösszetétel stábilabb, a kézi munkák újítás nélküli túlteljesítésének esélye igen kicsi, s emiatt a gépi és a kézi munkák eltérő arányaiból adódó normatúlteljesítési különbségek is viszonylag kicsik.)

tották meg, nehogy hátrányban legyenek az azokkal dolgozó munkások a többiekkel szemben. A folyamat keretében egymást követi az *üzemen belüli és üzemek közötti* aránytalanságok enyhülése és növekedése.

De ebből újabb feszültség támad, most már *állománycsoportok között*: a műszakiak keresete viszonylag elmarad a munkásokéhoz képest. A munkások tekintélyes része többet keres, mint a művezetőjük. Emiatt a művezetők kedvetlenül dolgoznak, nehézségekbe ütközik a művezető-utánpótlás. Fel kell tehát emelni a művezetők bérét. De ekkor a művezető keresete lesz aránytalanul magas a nála nagyobb képzettségű és felelősségű műszakiakénál. Ezért nem halasztható sokáig az általános műszaki fizetésrendezés.

Az, hogy a gépipari munkások nominálkeresete az ipar egyéb területeihez viszonyítva gyorsan emelkedik, *iparágak közötti kereseti aránytalanságot* idéz elő. Vasipari szakmunkások (például karbantartó lakatosok) mindenütt dolgoznak, s a karbantartói bérszínvonal meg kell hogy feleljen a vasipari béreknek. Ezt szolgálták az időszakonként végrehajtott általános normarendezések, valamint az egyes dolgozó kategóriákra kiterjedő központi bérrendezések. (A központi bérrendezéseket sok helyütt megelőzték a saját erőből — beralapon és bérrendszeren belül — végrehajtott üzemi bérrendezések.) A kereseti arányok ezzel azonban csak átmenetileg és viszonylagosan javulnak, mert az erőforrások korlátozott volta általában nem teszi lehetővé az aránytalanságok teljes kiegyenlítését.

A műszaki bérrendezés után — bár kisebb mértékben — fel kellett emelni az üzemi adminisztratív alkalmazottak bérét is. Ezáltal javult ugyan a vállalatokon belüli arány a munkások és az alkalmazottak keresete között, *de újabb aránytalanság jött létre az iparvállalatok alkalmazottai és az egyéb területeken dolgozó alkalmazottak között*. Így elmaradtak keresetben a vállalatokat irányító minisztériumok, valamint a tanácsok dolgozói, továbbá az egyéb területeken dolgozók: a pedagógusok, a MÁV és a Posta dolgozói, az egészségügyi dolgozók stb. Az iparban végrehajtott béremelések tehát a többi népgazdasági ágakban kifizetett bérek növelését is megkövetelték. A sorozatos bérrendezések folyamán az aránytalanságok ugyan többé-kevésbé kiegyenlítődték, de egyrészt nem teljesen, másrészt időbeli eltolódással, amiből szintén származtak zavarok, nehézségek.

A szakmák és az iparágak közötti bérarányok rendszeres eltorzulásának tendenciáját nem igen lehet felmérni *globális* statisztikai adatok alapján. Ezekből ugyanis nem tűnik ki, hogy a bérek emelkedése mennyiben következett be a különböző központi beavatkozások, béremelések, normarendezések hatására, s mennyiben ezektől függetlenül.

A globális statisztika nem mutatja ki például a tudatos bér- és normalizációs tendenciákat, amelyeket az üzemek egyrészt a belső kereseti aránytalanságok enyhítésére, másrészt a munkaerő biztosítása érdekében hajtottak végre. Könnyebb valamivel a helyzet, ha az ipar és az építőipar béreit hasonlítjuk össze egyéb területekkel. De itt is vannak nehezen kiszűrhető elemek. Mindezek alapján e kérdéskör tanulmányozásához sem elegendők a globális statisztikák, hanem sok részadat és nagy tömegű tapasztalat szükséges még. A statisztika megnyugtató számai nem egyszer igen súlyos problémákat takarnak.

Az ilyen módon kialakuló kereseti aránytalanságokat a kormányzat különböző módszerekkel igyekezett csökkenteni, illetve megszüntetni.

Az egyik módszer az *általános normarendezések* gyakorlata volt. E rendezések egyszerre több százezer munkást érintettek. Ilyen normarendezés volt az 1949-től 1956-ig terjedő időszakban az 1949., 1950., 1952. és 1955. években. A normarendezések a rendezés időszakában csökkentették az aránytalanságokat, s pozitív hatásuk volt az egy főre jutó termelési érték alakulására. Úgy tűnik azonban, hogy a negatív hatások túlsúlyban voltak. Az a tény, hogy nagy számú dolgozó keresete egy csapásra csökkent és ez időszakonként megisméltődött, bizonytalanná tette a családi költségvetést. Az pedig, hogy a normarendezések után igen nagy volt az érdekeltség a régi keresetek elérésére, nemcsak a termelékenység növelését eredményezte, hanem hozzájárult a normalizációs, a normacsúszások elburjánzásához, a technológiai fegyelem sorozatos megsértéséhez, a minőség romlásához. Másrészt a normarendezésektől való félelem a normarendezéseket megelőzően fékezte a teljesítmények növekedését. A normarendezések a bérarányokat illetően sem jártak tartós eredménnyel. Féléven, de legkésőbb egy éven belül újra hasonló aránytalanságok mutatkoztak, mint a rendezés előtt.

Az aránytalanságok kiegyenlítésének másik módszere a keresetben elmaradt dolgozó kategóriák *bérének emelése* volt. Erre azonban 1949—1956-ig — a bérek összes emelkedéséhez képest — viszonylag kis összeget fordítottunk csak, s ez is növelte a kifizetett nominális bérek összegét, ami a névleges bérek növekedésének amúgy is igen gyors ütemét csak fokozta.

Az állami bérpolitika az 1949-től 1956-ig terjedő időszakban nem volt abban a helyzetben, hogy célul tűzhetne volna maga elé a kereseti aránytalanságok gyökeres orvoslását. Csak a legégetőbb aránytalanságok kisebb-nagyobb mértékű javításának feladatát vállalhatta magára. A béremelkedésnek kisebb hányada (mintegy 25—30 százaléka) volt csak központi tartalékból elrendelt béremelés, a fennmaradó rész az ún. spontán emelkedésből származott. Mindez hozzájárult ahhoz, hogy bérpolitikánk egészére elsősorban nem a tervszerűség, hanem a többékevésbé ötletszerű korrekciók voltak jellemzőek.

Mindebből és még sok más hasonló problémából az a következtetés adódott, hogy a bérek tervszerű alakulását nem lehet a korábbihoz hasonló korrekciókkal biztosítani, hogy *a bérek, elsősorban az átlagkeresetek mozgásának egész folyamatát kell tervszerűen irányítani.*

Munkásbér-rendszerünk az átlagbér-ellenőrzés bevezetése után

1957-ben a korábbi tapasztalatok alapján a múltbeli gyakorlattól erősen eltérő új bérrendszerre tértünk át. Az új konstrukció mint összefüggő egész, először a Közgazdasági Szemle 1957. évi 4. számában került ismertetésre.*

* Bokor—Gadó—Kürthy—Meitner—Sárosiné—Wilcsek: Javaslat az ipar gazdasági irányításának új rendszerére.
A gyakorlatban bevezetett és az említett tanulmányban ismertetett rendszer között van néhány kisebb eltérés. Ezek a különbségek az adott körülmények miatt látszottak indokoltnak.

Az új bérrendszer legfontosabb vonásait az alábbiakban lehetne összefoglalni:

a) A felügyeleti hatóság megfelelő bontásban limitálja a vállalatokban kifizethető átlagbért*; ezt a határt túllépni nem szabad. A tilalom hatályosságát megfelelő szankciók biztosítják.

b) Megszűnik a darabbér szinte kizárólagos szerepe; a teljesítménybér-rendszerek sokkal szélesebb skáláját lehet alkalmazni. A normázás gyakorlata megváltozik, általános normarendezések helyett a műszaki fejlesztésnek és a fellazulásnak megfelelően folyamatosan kell változtatni a normákat. A korábbihoz képest megnő az alapbér súlya az összereszetben, s ezzel nő a szakképzettség elismerése is.

c) Bevezetésre kerül a vállalati nyereségrészesedés rendszere, amely a vállalati kollektíva együttes érdekelttségét hivatott biztosítani a gazdaságosság fokozásában.

d) Megszűnik a relatív béralap-ellenőrzés általánosan kötelező gyakorlata.

A rendszer összefüggő egész, bármely részének elhagyása a rendszer egészét ásná alá.

Ha például nem lenne a bérrendszereknek az eddigieknél szélesebb skálája, ha nem lehetne degresszív bérrendszereket, plafont alkalmazni, akkor a személyes érdekelttség elve sem lenne összeegyeztethető az átlagbér-ellenőrzéssel. Ha nem lenne átlagbér-ellenőrzés (és béralap-ellenőrzés sem), akkor a bérfolyósítás új rendszerében a teljes nyereség felosztható lenne közvetlen bérként. Ha nem volna nyereségrészesedés — az egyéni érdekelttségnek ez az új, hatékony formája —, akkor sokkal inkább előtérbe kerülne az átlagbér-ellenőrzés egyéni érdekeltséget csökkentő hatása.

Az átlagkeresetek limitálása a ma alkalmazott rendszerben merevbb, bürokratikusabb, mint ahogyan azt az említett tanulmányban kifejtettük. Ezt a különbséget elsősorban a rugalmasabb alkalmazás objektív feltételeinek hiánya okozza. A gazdasági irányítás egyéb alkatlemei ugyanis nem az említett tanulmányban kifejtett elvek szerint működnek. A sokban rendkívüli gazdasági helyzet ugyancsak a merevbb variáns szükségessége mellett szól. Ez a merevség azonban bizonyos határon túl már károkat okozhat.

A relatív béralap-ellenőrzés eddigi gyakorlata csak részben szűnt meg. Egyes területeken még fennmaradt, azzal a különbséggel, hogy a termelési terv túlteljesítése esetén igénybevehető béralap nem nő a termeléssel egyenes arányban. Van, ahol az úgynevezett abszolút béralap-ellenőrzést alkalmazzák. Mindezek a béralappal kapcsolatos intézkedések az átmeneti zökkenők elkerülésére valók, az anarchikus tendenciák ellen irányulnak. Adott annak a veszélye, hogy egyesek a rendszer jelenlegi merevségéből azt a következtetést vonják le, hogy szükséges visszatérni a relatív béralap-ellenőrzés általános gyakorlatához. Véleményem szerint ezek a merevségek csak átmeneti, elhaló intézkedé-

* Egyes területeken ettől eltérő szabályozás van érvényben. A szénbányászatban pl. az átlagbért nem abszolútszámban limitálják, hanem teljesítmény- (termelékenység) növekedés esetén a limit is nő. (Relatív mérés.) Azonban 1% teljesítménynövekedés esetén az átlagkereset csak egynél kisebb százalékkal növekedhet. Ezt a megoldási módot legalábbis részben a terület sajátosságai teszik indokoltá.

A legproblematicusabb terület az építőipar, amelyre megfelelő megoldást mind ez ideig nem sikerült találni.

sek, mert nem lenne szerencsés feleleveníteni a béralap fetiszizálását az *összgazdaságosság* rovására.

Ezen összefüggő rendszer részletes ismertetésével, különböző oldalaival számos cikk foglalkozott.* Itt csak néhány olyan problémát emelünk ki, amelyek a konstrukció egészével kapcsolatosak.

Többen felvetették, hogy nem szükséges a bérek központi szabályozása, hiszen, ha a vállalatok igazgatói milliókkal, sőt százmilliókkal rendelkeznek, akkor miért ne rendelkeznének szabadon ennek egy töredékével is. Ezen igen szélsőséges nézetet ma már talán kevesebben vallják, mint egy évvel ezelőtt, de még mindig megtalálhatók a hívei. Úgy tűnik, hogy e nézet és általában a bérezés területén túlzott szabadságot követelő nézetek részben az előző időszak szemléletének és gyakorlatának reakciójaként születtek.**

Azok a nézetek, amelyek a bérek külön szabályozásának szükségességét elvetik, lényegében a béreknek az egyéb költségtényezőkkel azonos jelentőséget tulajdonítanak. Ez, még ha pénzügyi érvekkel esetleg alá is támasztható, a kérdés egészét tekintve mindenestre elfogadhatatlan. A bérnek mint költségtényezőnek is és általában is különleges szerepe van, hiszen a dolgozók bérükből vásárolják meg a létük fenntartásához szükséges javakat. Ezért a bérek emelésére állandó és erős tömegnyomás érvényesül. Ilyen tömegnyomás semmilyen más költségtényezőre nem hat. A bérek változtatása mindenkor jelentős politikai kérdés. Figyelembe kell venni azt is, hogy a bérek nem egyszer jelentkező, hanem ismétlődő jellegű költségek, s megváltoztatásuk, ha egyszer már elérték bizonyos színvonalat, sokkal nehezebb, mint bármely más költségtényezőé. Általános bércsökkenés például — békés viszonyok között — szinte elképzelhetetlen jelentős politikai megrázkódtatás nélkül. Szocialista állam nem is engedheti meg magának.

Mérlegelve az elmondottakat szükségszerűnek látszik, hogy a bérek mozgását külön is szabályozzuk.*** De, ha érvényesíteni akarjuk — mint ahogyan érvényesítenünk kell — a szocialista elosztás elvét, akkor nem engedhetünk meg olyan szabadságot, amely ennek az elvnek az érvényesülését lehetetlenné tenné.****

Mások, akik elismerik a bérek bizonyos szabályozásának szükségességét, úgy vélik, hogy az átlagkeresetek szabályozása helyett elégséges az alpbérek alsó és felső határának rögzítése. Ez a vélemény már sokkal inkább megfontolandó. De ezzel kapcsolatban is több ellenvetés merül fel. Amennyiben ugyanis a vállalatoknak viszonylag szabad kezét akarunk adni a bérek megállapításában, akkor a központilag előírt alsó és felső bérhatár közötti különbségnek eléggé nagyoknak kell lennie. (A szakmunkások bére nálunk jelenleg 5—9 Ft-ig terjed, de vállalati ha-

* Lásd a Munkaügyi Szemle 1957. évi számait.

** Feltehető, hogy a megelőző időszakban a béralap fetiszizálása is, részben az azt megelőző időszak, különösen az 1949—1950-es évek anarchikus tendenciáinak reakciójaként jött létre.

*** Ezzel kapcsolatban szükséges megjegyezni, hogy az átlagbér-ellenőrzés nem a felhasználható *bérvolumen*, hanem kizárólag a *bérszínvonal* szabályozását tűzi ki célul. Helytelen fogalmazás tehát az átlagkereseti szintek szabályozását a béralap-ellenőrzés új módszerének nevezni. Ilyen értelemben a felhasználható bérvolumen korlátozására más módszerek is szükségesek lehetnek az általános pénzügyi szabályozás keretén belül. Ezek a módszerek azonban nem akadályozhatják több bér felhasználását, amennyiben ez gazdaságos.

**** A tőkésországokban sincs teljes szabadság a bérezésben. Van olyan tőkésország, ahol maga az állam szabályozza a béreket, másokban a munkavállalók és a munkáltatók központi szervezetei teszik ezt; de bizonyos mérvű szabályozás mindenütt tapasztalható.

táskörben van a 13 Ft-ig megállapítható kiemelt órabér engedélyezése is.) Ha a bérhatárok szélesek, akkor az átlagos keresetek — esetleges nyereséges termelés esetén — 20—30 százalékkal, sőt még többel is növelhetők. Ez pedig jelentős kereseti aránytalanságok forrásává válhat, mert lehetőséget nyújt a nyereség teljes egészének közvetlen bérként történő kifizetésére. Ez pedig megengedhetetlen. Nem sokkal kedvezőbb az a megoldás sem, ha az átlagos *alpbér* kerül jóváhagyásra. Ez esetben ugyanis még mindig mód van a normák és a prémiumok megállapításakor a bérszínvonal jelentős mértékű és aránytalan emelésére — a nyereség rovására. Mindez ugyancsak az összkeresetek szabályozása mellett szól.

Egyes területeken az alpbérek és a normák egységes, központi szabályozása alkalmas lehet az átlagkeresetek szintjének kézbe tartására. De ez a módszer 100 százalékig megköti a vállalati vezetők kezét a bérezésben, s ezért csak néhány iparágban alkalmazható, ahol a munkakörülmények egyértelműen meghatározhatók. Az új rendszernek ugyanis a megfelelő keretek között maradó vállalati önállóság biztosítása is célja. A bérszínvonal tervszerű irányítását és a vállalatok viszonylagos önállóságát legelőnyösebben összeegyeztető módszerek kialakításához természetesen még további vizsgálatokra és tapasztalatokra van szükség. Véleményem szerint azonban nem lehet lemondani a bérszínvonal tervszerű szabályozásáról; ez pedig nemcsak a jelenlegi időszakban ideiglenesen szükséges, hanem a jövőben is.

Az átlagbér-ellenőrzés egyik legsebezhetőbb pontja a munkásösszetétel-változás hatása az átlagbérekre. Ha ugyanis a gyártási profil megváltozik, megváltozhat a szükséges munkásösszetétel is (szakmunkás- és segédmunkásállomány aránya, különféle szakmák aránya). Ez pedig szükségképpen kihat az átlagbérré. Az összetétel-változásra való tekintet nélkül mereven tartott átlagbér-limitek kétségkívül zavart okozhatnak. Egyrészt lehetővé tennék, hogy a vállalatok alacsony keresetű, kis képzettségű, az üzemben felesleges dolgozók alkalmazásával tartsák be az átlagkeresetek előírt színvonalát. Ily módon ugyanis csökkenthető az átlagkereset, ezáltal tartalék képezhető, ami a többi dolgozónál indokolatlan béremelést tesz lehetővé. A vállalatok hasonló megfontolásból nem érdekeltek a felesleges gyengébb munkaerők elbocsátásában, mert ezzel az átlagbér emelkedne, ami viszont szankciókat vonna maga után.

Mindezek a tényezők azt a veszélyt rejtik magukban, hogy a vállalatok az előírt átlagkereseti színvonal megtartására törekedve gazdaságossági szempontból káros intézkedéseket hoznak. Ha kisebb mértékű is, de hasonló jellegű káros hatás ez, mint amilyeneket a relatív beralap-ellenőrzés okozott. A negatív hatások legalább részbeni kiküszöbölése nem könnyű feladat.

Másrészt az összetételváltozás — ha ellenkező irányú, vagyis ha a gyártási profil vagy a gyártmányösszetétel módosulása a kvalifikáltabb, tehát magasabb bérkategóriájú munkások részarányának növelését kívánja meg — nehézségeket okozhat a vállalatnak azzal, hogy az engedélyezett átlagbér — noha valóságos bérszínvonal-emelés nem történt — szűkké válik. Ezt a problémát enyhíti, ha a vállalat megfelelő átlagbér-tartalékokat képez, mert kisebb mértékű összetétel-eltolódás esetén

még nem lép fel átlagbér-túllépés; nagyobb mértékű és indokolt összetétel-eltolódás hatását viszont a felügyeleti szervnek el kell ismernie.

Lényegesen csökkentené a probléma jelentőségét, ha elsősorban nem a globális vállalati átlagkeresetek mozgását szabályoznánk, hanem az *egyed-egy szakmákét*. Ez különben azért is indokolt, mert a munkaerő-áramlásra éppen a szakmai kereseteknek van hatásuk. Egy szakmunkás nem azért akar az egyik vállalattól a másikhoz menni, mert ott a *vállalati átlag* magasabb, hanem mert ott a *szakmabeliek* többet keresnek. Az átlagkeresetek ily módon történő előírása esetén a szakmai összetétel változása nem okoz problémát a vállalatoknak. Az átlagbér-ellenőrzés további finomítását jelentené, ha az átlagkereseteket egyes területeken szakmunkás, betanított munkás, segédmunkás bontásban szabályoznák. A bontás iparáganként a sajátosságoktól függően különböző lehet. A megfelelő csoportosítási, besorolási rendszer kialakítása nehéz probléma. Ezért nem véletlen, hogy az átlagkeresetek szakmák, munkáscsoportok szerinti szabályozásában eddig még igen kevés eredményt értünk el.

A megfelelő csoportosítás mellett igen fontos probléma az átlagkeresetek összehasonlításának módszereit kialakítani. Lényegében semmit sem fejez ki az, ha „A” üzemben az átlagórabér 50 fillérrel magasabb, mint „B” üzemben. Hiszen munkásösszetételben, a szakmunkások és segédmunkások létszamarányában, igen nagy különbségek lehetnek. Ha összehasonlítani akarunk, vagy az adott színvonalat akarjuk mélyebben vizsgálni, akkor azonos képzettségű dolgozók bérét kell egybevetni. Ehhez viszont az alkalmazott besorolási rendszerhez hasonló, esetleg valamilyen pontrendszer szükséges. Nem jelent ez feltétlenül fillérre előírt alapbéréket.

Tehát az átlagbér-ellenőrzés rendszere, amellettt hogy alapvetően befolyásolja a keresetek alakulásának dinamikáját, az elért szint értékelésére, valamint összehasonlításra önmagában alig alkalmas.

Meg kell jegyezni, hogy az átlagbér-ellenőrzésből fakadó e káros tendenciák hatását a nyereségrészesedés rendszere csökkenti. Felesleges létszám felvétele, illetve megtartása csökkenti a nyereséget és az abból kapható részesedést. Ezért a vállalat törzsgárdájának és vezetőinek általában nem érdeke ez a visszaélés. A felügyeleti szerveknek is feladatuk ilyen jellegű hibák megakadályozása. Tekintettel arra, hogy ezek a visszaélések a népgazdaság nyilvánvaló megkárosítását jelentik, a társadalmi szerveknek is fel kell lépniök ellene.

Átlagbér-ellenőrzés és a munkások személyes érdekeltisége

A munkatermelékenység és az átlagbérek, illetve a reálbérek alakulásával az elméleti folyóiratoknak és a napi sajtónak is sok cikke foglalkozott már. Tudjuk belőlük, hogy a termelékenységnek gyorsabban kell növekednie, mint a reálbéreknek, és sokat olvashattunk arról is, milyen intézkedések szükségesek a termelékenység és a bérek növekedése közti arány megfelelő alakításához.

Az átlagbér-ellenőrzés bevezetése óta a kérdés más módon vetődik fel. Szabad-e automatikus kapcsolatot teremteni vállalati, iparági szinten a termelékenység és az átlagbérek alakulása között? (Más szóval: nem fékezi-e a fejlődést az átlagbér-ellenőrzés rendszere, mivel az enge-

délyezett átlagbér-színvonal a termelékenység növekedése esetén sem növekedhet automatikusan?)

Többen azok közül, akik automatikus kapcsolatot javasolnak a termelékenység és a bérek alakulása között, ezt a kapcsolatot a termelékenység mérésére jelenleg általánosan alkalmazott termelékenységi mutató — az *egy munkásra* (esetleg egy napra vagy egy órára) *jutó vállalati termelési érték* — mellett szintén fenntartanak. Ismeretes azonban, hogy a termelékenység ezen mutatójának alakulása szempontjából meghatározó a gyártott termékek *anyaghányada*. Amennyiben ez az anyaghányad növekszik, (esetleg a kooperáció szélesítése következtében), ez a mutató a termelékenység növekedését jelzi, bár érdemben a termelékenység semmit sem nőtt. A béralapnak vagy a nominálbéreknek a teljes termelési értékből képzett termelékenységi mutatóval arányos emelkedése vagy csökkenése (mert a mutató a termelékenység csökkenését is mutathatja az anyaghányad csökkenése esetén), ezért semmi körülmények között nem indokolt.

Felvetődhet, hogy a termelékenységi mutató eme torzításait ki lehet küszöbölni, ha áttérünk a termelékenységnek a *nettó termelési érték alapján* történő számítására. De alaposabb vizsgálat után látjuk, hogy a termelés összetételének változása (például a forgalmiadó-kulcsok különbségei vagy az ármegállapítás időpontjához képest bekövetkezett különböző mértékű technikai fejlődés stb. miatt) itt is jelentős torzulásokat idézhet elő. Ezért ez a termelékenységi mutató ugyancsak változhat a vállalat munkájától függetlenül. Így nem támasztható alá, hogy a béreket a nettó termelési értékkel számított termelékenységi mutatóval automatikus kapcsolatba hozzuk.

De még ha találnánk is olyan — esetleg területenként különböző — mutatókat, amelyek a termelékenység alakulását jobban megközelítik (természetes mértékegységben, vagy másképp), akkor is jónéhány probléma maradna megoldatlan.

A termelékenység növelésének ugyanis alapvető tényezője a technika fejlesztése. Ennek egyik módszere *új, a korábbiaknál nagyobb teljesítőképességű gépek, készülékek beállítása*, amelyek többé-kevésbé jelentős beruházásokat igényelnek. De indokolt-e az átlagbér-színvonal automatikus növekedése, ha a termelékenység ezen tényezők hatására emelkedik? Azt hiszem nem, kivéve természetesen, ha az új, magasabb teljesítőképességű gép vagy gépek kezeléséhez magasabb szakképzett-ségű munkásokra van szükség.

Ha az átlagbérek az új gépek beállításával elért termelékenység-növekedéssel arányosan emelkedhetnének, ez azt jelentené, hogy az egész társadalom, az egész munkásosztály erőfeszítése gyümölcseként létrejött beruházás eredményét nem az egész munkásosztály élvezné, hanem kizárólag azok, akik azzal a berendezéssel éppen dolgoznak.

Vagy növekedhet-e automatikusan a bér a termelékenység emelkedésekor, ha a termelékenység színvonala *a technológia tökéletesítése, fejlettebb munkamódszerek alkalmazása, a munka jobb megszervezése eredményeképp emelkedett*? Gondoljuk csak meg! A kormány, illetőleg a társadalom százmilliókat fordít különféle kutatóintézetek fenntartására, műszaki oktatásra, üzemi műszaki, technológus-, szerkesztő gárda fizetésére stb. A hatékonyabb technológiát, az új munkamódszereket stb.

a műszaki és tudományos szakemberek dolgozták ki. Indokolt-e, hogy e munka eredményét, amelyet az állam egyszer már megfizetett, kizárólag azok a dolgozók élvezzék, akik éppen az új technológiával dolgoznak, és ne az egész társadalom?

Természetesen más a helyzet, ha az új munkamódszert, az új technológiát a munkás *újítása* eredményeképpen vezették be. Ebben az esetben az újítónak megfelelő újítási díj jár, és a féléves normakedvezmény is tulajdonképpen része az újítási díjnak. Hasonló a helyzet az újítást önként átvevőknél is. Persze az új munkamódszer, az új technológia is okozhat változást (például magasabb vagy alacsonyabb szakképzettséget igényel), s ilyenkor természetesen indokolt a bérek változtatása. De *automatikus* kapcsolatról ebben az esetben sem lehet beszélni.

A munkatermelékenység nőhet *a begyakorlottság növelésével, a munkaidő jobb kihasználásával, a munkautem gyorsulásával is.* (Azon elméletileg lehet vitatkozni, hogy mindez mennyiben a termelékenység és mennyiben az intenzitás növekedése. Gyakorlatilag azonban a kettő nehezen választható szét.) De még ebben az esetben sem mindenkor fogadható el az az elv, hogy az így elért termelékenységnövekedés esetén a béreknek automatikusan növekedniök kell. Ha ugyanis egy vállalatnál a munkatempó alacsonyabb annál, amit másutt *azonos bérért* elérnek, akkor lényegében nem indokolt, hogy a teljesítményeknek a normális szintre való növelése nyomán a keresetek emelkedjenek.

A keresetek emelkedése természetesen indokolt mindenütt, ahol kizárólag a begyakorlottság növelése vagy a munkaszellem javulása következtében az átlagosnál magasabb teljesítményt produkálnak. De semmilyen automatizmus nem képes kimutatni, hogy valóban ez-e a helyzet. Ehhez konkrét vizsgálatra, a körülmények pontos ismeretére van szükség.

Mindezzel csak azt kívántuk bizonyítani, hogy sem a termelékenység mérésére általában használt mutatók alapján, de az esetek többségében még az elképzelhető jobb mutatók alapján sem indokolt a bérek és a termelékenység automatikus összekapcsolása.

Másrészt azonban helyes és szükséges, hogy az egyes munkások keresete — ha teljesítményük meghaladja az átlagosat — az átlagkeresetek fölé emelkedjen. Szükséges az is, hogy aki az átlagos teljesítménynél, a megkövetelhető szintnél kevesebbet produkál, annak a bére ugyancsak alatta maradjon az átlagosnak. Két kérdésről van tehát szó. 1. *Mennyiben növekedhet a vállalati vagy nagyobb egység szintjén mért termelékenységi mutatók emelkedésével arányosan a vállalati stb. szinten mért átlagos bér?* 2. *Miért és mennyiben kell a normák teljesítésével arányosan alakulni a teljesítménybérben dolgozók bérének?**

Az *átlagos* kereseti színvonalnak tehát nem kell okvetlenül emelkednie, ha a termelékenység nő.

* A béralap-felhasználás vizsgálatára megfelelő statisztikai módszereket kell kidolgozni. Mivel bebizonyosodott, hogy a béralap-felhasználásnak a vállalati teljes termelési értékkel és más általában használt termelési mutatókkal történő mechanikus egybevetése az esetek nagy részében értelmetlen, új módszereket kell keresni. Ilyen összehasonlítási alapnak kínálkozik a nettó termelési érték valamilyen mutatója vagy a bérhányaddal súlyozott termelési értékmutató stb. Itt azonban nem kötelező előírásról, hanem elemzésről, vizsgálati módszerről van csak szó.

Mindez mégsem értelmezhető úgy, hogy a kereseti színvonal *semmi körülmények közt* nem változhat, hogy a már elért színvonalat több éven keresztül rögzíteni kell. Ez az értelmezés már sértené az egyéni érdekelttség elvét. Azt jelentené, hogy a norma semmilyen túlteljesítésért nem fizetünk, lényegében az időbér általános alkalmazásához és a teljesítménybérezés elvetéséhez vezetne. A munkások személyes érdekelttségének ilyen mértékű csökkentése azonban általában már káros, aminek mérséklésére meg kell keresni az alkalmas módszert. Ilyen módszer lehet egyrészt megfelelő mértékű átlagbér-tartalék képzése, másrészt az átlagkereseteknek szolid, de állandó emelése. Az átlagbér-tartalék bizonyos túlteljesítési lehetőséget ad, kiküszöböli a szükség-szerű kereset-ingadozások zavaró hatását, ezenkívül enyhíti a munkás-összetételben bekövetkező változások zavaró hatását is. A nominálbérek szolid, de rendszeres emelése pedig lehetővé teszi a begyakorlottságnövekedés, a munkástól függő valóságos teljesítményemelkedés elismerését. Ezen a kereten belül kell biztosítani, hogy a munkások érdekelttek legyenek a technika fejlesztése révén megvalósuló termelékenységemelkedés realizálásában a közvetett érdekelttségen (nyereségrészesedés) felül is (például szükség esetén a modernebb technológiával dolgozók magasabb keresetet érhetnek el stb.).

Nem könnyelhetjük el azonban sikernek, ha a bérszínvonal tervszerűen alakul is, de a termelékenység stagnál, a termelőegység nem növeli gazdasági eredményeit. El kell kerülni azt az itt-ott sajnos jelentkező gyakorlatot, ahol az átlagbérszint kényelmes, nem kellően hatékony, nem eléggé ösztönző bérrendszereket alkalmaznak. Amennyiben az új rendszertől a munka hatékonyságának növelését kívánjuk, fokozottan foglalkozni kell az optimális teljesítménybér-formák kialakításával és a normák, pontosabban a munkanormák, valamint az üzem- és a munkaszervezés kérdésével, hogy azok elfoglalják megfelelő helyüket az üzemek életében.

Hosszabb időszak tapasztalatai még nem állnak rendelkezésünkre. E cikk terjedelme sem engedi meg, hogy az 1957-es év tapasztalataival részletesen foglalkozzunk, mégis szükséges, ha röviden is, az új rendszer néhány pozitív kihatását ismertetni.

Ugyanakkor, amikor a termelékenység általában túlhaladta az 1956. év III. negyedének színvonalát (azok után, hogy 1957 elején jóval ez alatt a színvonal alatt volt) a bérek a kormány által engedélyezett béremelésen felül lényegében nem emelkedtek, sőt míg 1957. I. negyedében számos iparágban és vállalatnál az engedélyezetttnél magasabban alakult a bérszínvonal, addig az év folyamán itt is a törvényes színvonalra álltak vissza. A bérszínvonalnak ilyen mértékben tervszerű alakulására, illetve alakítására az elmúlt években nem volt példa.

Több vállalatnál tapasztalható, hogy a munka megfelelő ütemben, de az előző évekhez viszonyítva kiegyensúlyozottabban folyik. Ez hozzájárult ahhoz, hogy javult a minőség, jobban vigyáznak a gépre és az anyagra. Megnőtt a munkások biztonságérzete is. Mindez ismét a minőségre van jó hatással, de javítja általában az üzemi légkört is. Az utóbbit a legjobban talán az mutatja, hogy a bérekkel kapcsolatos reklamációk ma csupán egy töredékét képezik a régieknek. Nem lebecsülhető az

a hatás sem, hogy a bérekkel kapcsolatos adminisztráció is sok területen csökkent.

Mindez nem azt jelenti, hogy már bármely kérdésben végleges következtetéseket vonhatnánk le, és azt sem, hogy nincsenek még igen nehéz, megoldatlan problémák, de a tendencia szemmelláthatóan kedvező.

★

Bérrendszerünk fejlődésétől azt várjuk, hogy egyre jobban megoldja fő feladatát: tervszerűen szabályozza a munkások és az alkalmazottak munka szerinti jövedelmének, valamint a munka hatékonyságának alakulását. Ennek sikere azonban nemcsak a bérrendszertől függ. A bérek mozgására a nemzeti jövedelem alakulása és elosztása, valamint a gazdaságirányítás többi módszereinek fejlődése is kihat. A bérrendszer jövőbeli funkcionálása tehát az említett hatótényezők alakulásától is függ. Kulcskérdés itt is a tekintéllyel rendelkező, hozzáértő és határozott vezetés biztosítása. Ha ez megvan, kevésbé jó bérrendszer is hatásosabban működhet. Ha viszont hiányzik a megfelelő vezetés, akkor a legjobb bérrendszer mellett is működési zavarok következhetnek be.

A tőkés konjunktúra alakulása az elmúlt két évben

1956-ban a tőkés gazdaságban csak elvétve mutatkoztak a gyors fejlődésnek olyan jelei, mint 1955-ben. Jóllehet a termelés az élenjáró tőkésországokban általában kissé meghaladta az előző évben elért magas színvonalat, sőt egyes országokban még erőteljesen tovább is ugrott előre, már 1956 utolsó negyedében világszerte érezhetővé vált, hogy a Nyugat-Európában 1954-ben, Észak-Amerikában pedig egy évvel később kialakult fellendülés elérte csúcspontját. Ezt a tapasztalatot az azóta elmúlt idő igazolta; 1957 első háromnegyed évének adatai néhány kivétellel stagnáló termelési, beruházási és fogyasztási színvonalról számolnak be, a kivételek pedig — mint Franciaország és Japán esetében — jelentékeny zavargócok kialakulása közepette mutatkoznak. Mindenképpen megállapítható, hogy a tőkés gazdaság egészét tekintve — 1956. folyamán — az egyenlőtlenség és aránytalanságok fokozódtak, a konjunktúra elveszítette általános lendületét, ellankadt, némely területen a megtorpanásból élesebb visszaesés bontakozott ki, és ez a tendencia 1957-ben tovább erősödött: a jó konjunktúra töretlen folytatásába vetett hit szertefoszlott. Ugyanakkor azonban nem tapasztalható törés a jelenlegi fejlődés legjellegzetesebb elemében, amely egyben a fellendülés kiinduló alapja: ez a műszaki berendezések forradalmi ütemű korszerűsítése. Valóban, ideje felismerni, hogy a gyakran emlegetett gyors erkölcsi kopás, vagyis az a jelenség, hogy a technikai berendezések az ipari termelés sok — és éppen a legbonyolultabb, legújszerűbb eljárásokat alkalmazó — ágában gyorsabban avulnak el, semminthogy veszítenének üzembehelyezésük pillanatában meglevő termelőképeségükből, nem egyéb, mint fordított vetülete az új, egyrészt sokkal nagyobb kapacitású, másrészt eddig teljesen ismeretlen képességű műszaki vívmányok gyors ütemű alkalmazásának. *Nem a találmányok önmagukban idézik elő a kapitalizmusban a gyors erkölcsi kopást, hanem azok alkalmazása.* Később még alkalmunk lesz néhány iparág termelésének és perspektívájának elemzése során behatóbban foglalkozni e jelenséggel. (Lásd a következő oldalon levő táblázatot.)

A jelentősebb ipari országokban a termelés volumenének növekedése — Japán kivételével — lassúbb volt, mint általában az előző két évben; Angliában semmilyen növekedés nem mutatkozik. A legfejlettebb tőkésországban, az Egyesült Államokban az ipari termelés csak 2,9 százalékkal nőtt (1955-ben 11,8 százalékkal), és ezt az átlagot csak a gépgyártás és a vegyipar termelésének nagyobb, átlagon felüli növekedésével érte el. Ugyancsak jelentős ellanyhulás tapasztalható a tőkésországok rangsorának második helyezettje: Nyugat-Németország terme-

A tőkésországok ipari termelése*
(Változatlan árakon 1950 = 100)

	Év	I.	II.	III.	IV.	Évi átlag
		negyedév				
Ipari termelés volumene.....	1955	128	132	129	139	132
	1956	135	138	133	143	137
Növekedés az előző év azonos időszakával szemben, százalék.....		+5,5	+4,5	+3	+3	+4

* Wirtschaftsdienst, Hamburg. 1957. március.

lésének növekedésében; az 1954. évi 12 százalékos és az 1955. évi 15,2 százalékos növekedés után 1956-ban a többlet csak 7,8 százalék. Körülbelül ugyanilyen arányban nőtt Franciaország, Olaszország és Kanada termelése is. Az általános vonalat csak Japán töri meg, ipari termelése 1956-ban 21,3 százalékkal bővült, míg az 1955. évi növekedés csak 8,3 százalék volt.

Kíséreljük meg felvázolni azokat az elemeket, amelyek 1. a tőkés termelést e magas szinten tartják, 2. lassító hatással jelentkeztek az elmúlt két év folyamán.

A termelést — a csúcértéket elérő beruházások mellett — vitathatatlanul ösztönözte a személyes fogyasztás növekedése; az alanti táblázat megmutatja, hogy a bruttó nemzeti jövedelem növekedéséből nagyobb rész jutott személyes fogyasztásra, mint beruházásokra. A közületek dologi kiadásai rovat, amely mögött a hadikiadások bújnak meg, csak Franciaországban mutat feltűnő emelkedést, másutt az arányok nagyjában változatlanok, jóllehet a nemzeti jövedelem rendkívül magas százalékát veszik igénybe.

Bruttó nemzeti jövedelem és felhasználása egyes tőkésországokban
(1954-es árakon; 1955 = 100)*

Ország	Év	Bruttó nemzeti jövedelem	Személyes fogyasztás	Közületek dologi kiadásai	Beruházás	Külkereske- delmi mérleg egyenlege
Anglia	1955	100,0	64,6	18,5	17,6	-0,8
	1956	101,4	65,0	18,8	17,5	0,1
Franciaország	1955	100,0	68,4	12,6	17,9	1,2
	1956	104,0	72,0	14,0	19,0	-1,0
Nyugat-Németország	1955	100,0	56,6	15,2	25,6	2,6
	1956	107,1	61,6	14,8	26,8	3,9
Olaszország	1955	100,0	68,0	11,6	21,7	-4,3
	1956	104,0	70,7	11,7	22,6	-1,2
Kanada	1955	100,0	64,8	17,2	20,9	-3,0
	1956	107,3	69,2	18,0	25,5	-5,4
Egyesült Államok	1955	100,0	65,4	18,8	15,5	0,4
	1956	102,5	67,3	18,6	15,8	0,8

* ENSZ, World Economic Survey, 1956.

Amint látjuk, a személyes fogyasztás növekedése általános jelenség a vezető tőkésországokban, és nyilván összefügg a foglalkoztatottság igen magas fokával. A munkában állók száma egyetlen jelentős tőkésországban sem csökkent, több helyütt pedig növekedett (Nyugat-Németországban 6 százalékkal, az Egyesült Államokban és Japánban 3 százalékkal, Franciaországban, Hollandiában, Svédországban 1—1 százalékkal, Kanadában 4 százalékkal); a munkanélküliség általában igen alacsony szinten mozog, kivéve Olaszországot, Dániát és Belgiumot, ahol a munkanélkülieknek a foglalkoztatottakhoz viszonyított aránya 10, 11 és 7 százalék. Az Egyesült Államokban a nyilvántartott munkanélküliek száma 1956 végén mintegy 2,5 millió, vagyis a foglalkoztatottak 4 százaléka, 1957 végén pedig 3,4 millió, vagyis a foglalkoztatottak több mint 5 százaléka volt.*

Figyelemre méltó vonása az amerikai munkaerő-helyzetnek, hogy az 1955 és 1956 közötti növekményből csak 40 százalék került a közvetlenül termelő szektorokba, míg 60 százalék a kereskedelemben, a bankokban, a szolgáltató ágazatokban, illetve a közalkalmazottak sorában dolgozók számát szaporította; a feldolgozó ipar termelő munkásainak száma lényegében változatlan maradt. Figyelmet érdemel az a körülmény is, hogy a mezőgazdaságon kívüli szektorokban a heti 35 óránál többet (tehát teljes munkaidőben) dolgozók száma 2 millióval nőtt, noha a nem teljes munkaidőben foglalkoztatottak tábora így is kerek 11 millió fő. Az ipari munkások foglalkoztatottságát, a kifizetett heti bérek és a fogyasztási árindex alakulását a következő táblázat mutatja (1947—1949 átlaga = 100):

Év	Foglalkoztatottság	Kifizetett bérek	Fogyasztási árindex
1953	111,8	151,4	114,4
1954	101,8	137,7	114,8
1955	105,5	152,5	114,5
1956	106,5	161,3	116,2

Adatok: Monthly Labor Review. 1957. június (Összeállítás tőlem. V. I.)

A tőkés termelés magas szinten tartására, illetve bővítésére ösztönző hatással volt továbbá a termelékenység fokozása, noha a kép itt sem egyöntetű, és azok a felhajtó erők, amelyek 1955-ben hatottak, 1956-ban többnyire jelentősen ellankadtak. Kisebb visszaesés csak Angliában tapasztalható, egyebütt a szint általában emelkedő.

A termelékenység növelésében tehát Franciaország állt az élen az utolsó két esztendőben; míg a foglalkoztatott munkások száma a feldolgozó iparban évente 1—1 százalékkal nőtt, addig a termelési színvonal 10, illetve 9 százalékkal emelkedett; a termelékenység e két év folyamán mintegy 17 százalékkal nőtt. Hasonlóan alakult a munkáslétszám-szaporulat és a termelés bővülésének aránya Olaszországban is. Ez persze

* Az amerikai statisztika nem mutat világos képet a helyzetről. Ugyanis a nyári hónapok folyamán a mezőgazdaságban 2,7 millió fővel több bejelentett dolgozót foglalkoztattak, mint az év végén; ezek nagy része azonban munkája befejeztével nem jelentkezik munkanélkülinek, és így 1956 december havában a munkában állókat és munkanélkülieket egybefoglaló „total labor force” (összmunkaerő) 2,4 millió fővel alacsonyabb, mint csúcspontján, június-július hónapokban.

Foglalkoztatottak létszáma és ipari termelés egyes tőkésországokban
(Százalékos növekedés az előző évvel szemben.)
Feldolgozó ipar

Ország	Év	Foglalkoztatott létszám	Termelés
Belgium	1955	3	12,1
	1956	3	6,7
Franciaország	1955	1	9,8
	1956	1	8,9
Nyugat-Németország	1955	8	16,1
	1956	9	8,5
Olaszország	1955	1	8,3
	1956	2	7,6
Hollandia	1955	2	7,2
	1956	2	5,0
Svédország	1955	2	5,7
	1956	1	2,7
Norvégia	1955	3	2,7
	1956	1	5,3
Nagy-Britannia	1955	2	6,5
	1956	1	— 0,9
Kanada	1955	1	7,3
	1956	6	6,0
Egyesült Államok	1955	3	10,8
	1956	2	2,9
Japán	1955	3	9,0
	1956	13	22,1

ENSZ. World Economic Survey 1956. (Összeállítás tőlem. V. I.)

nem jelenti azt, mintha Franciaország és Olaszország abszolút mértékben megelőzte volna akár az Egyesült Államokat, akár Angliát vagy Nyugat-Németországot az egy főre jutó termelésben — erről szó sincs. Azonban kétségtelen, hogy az üzemek modernizálása, ami később ért el a két nyugati latin országba, mint az angolszász és német tőkésállamokba, valamint a meglévő szabad kapacitások kihasználása, ebben a két esztendőben valamelyest csökkentették a termelékenység fokában mutatkozó rést a kisebb és a nagyobb tőkésországok között. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a termelékenység növekedése a legfejlettebb ipari országokban már 1956-ban ellankadt, vagy éppen a visszajára fordult. Különösen ott tapasztalható ez a jelenség a legfeltűnőbbben, ahol a munkáslétszám viszonylag a leggyorsabban szaporodott, mint Nyugat-Német-

országban és Kanadában;* ebből arra kell következtetni, hogy a tömeges létszámnövekedés a munkástartalékseregnek olyan rétegeiből származott, amely vagy egyáltalán nem, vagy csak átmenetileg dolgozott eddig az iparban. A jó konjunktúra mindenütt kimerítette a szakmunkástartalékokat, a hiány pótlására bevont rétegek — legalábbis a feldolgozóiparban — minőségileg alattamaradtak az átlagosnak. A jó konjunktúra különleges jelenségeihez tartozik ebben az összefüggésben az is, hogy a termelés bővítését általában nem lehetett a munkaidő meghosszabbításával biztosítani: Nyugat-Németországban 1956 eleje óta csökken az átlagos munkaidő és jelenleg heti 3 órával (6 százalékkal) rövidebb, mint 1955-ben.

Az a jelenség, hogy az ipar a legtöbb országban kimerítette a maga specifikus munkaerő-tartalékait, és olyan rétegekre nyúlt vissza, amelyek beáramlása csökkentette a termelékenységet és ezzel a profitrátát, kétségtelenül a fejlődést lassító tényezők, a visszahúzó erők közé tartozik.**

A konjunktúra fenntartásának másik lényeges eleme: a beruházások magas szintje. Jóllehet e tekintetben tapasztalható az ütem általános ellanyhulása, a vezető tőkésországokban a felhalmozás mindenütt meghaladta az előző év mértékét, és ugyancsak általános jelenség, hogy *a termelő berendezések bővítésére fordított eszközök volumene gyorsabban emelkedik*, mint a lakásépítés. Az Egyesült Államokban a mezőgazdaságon kívüli (bővített újratermelést szolgáló) beruházások 1956-ban változatlan áron számítva 14 százalékkal haladták meg az előző év szintjét, Kanadában 22 százalékkal, Angliában 9 százalékkal, Nyugat-Németországban 7 százalékkal, Franciaországban 13 százalékkal. Ugyanakkor lakásépítésre 12 százalékkal kevesebbet fordítottak az előző évinél az Egyesült Államokban; 4 százalékkal Angliában és Dániában; 5 százalékkal Belgiumban; 16 százalékkal Norvégiában; Franciaországban és Kanadában nem mutatkozik számottevő változás.

Nem kétséges, hogy a beruházások magas színvonala jelentősen befolyásolja a konjunktúra alakulását, amennyiben biztosítja a termelőeszközöket előállító ipar kapacitásának magasfokú kihasználását és egyben olyan vásárlóerőt teremt, amely keresletként jelentkezik a személyes fogyasztásra szolgáló áruk piacán. Ezzel szemben a jelenlegi viszonyok között már nem ilyen világos és egyértelmű a helyzet a konjunktúrának a beruházásokra gyakorolt *közvetlen* hatását illetően. Arra a kérdésre ugyanis: mennyiben tükrözi a felhalmozott eszközök nagysága a termelés bővítésének irányában *egyidejűleg* ható erőket, egy-két éves távlatból nem lehet kielégítő választ kapni. A modern ipari beruházások tervezése és megvalósítása olyan hosszú időt igényel, hogy nagyobb időszakok szükségesek ezeknek az összefüggéseknek a vizsgálata, ami azzal a veszéllyel jár, hogy közben a konjunktúra menete elszakad a beruházásoktól, a kép eltorzul és téves következtetésekre ad alkalmat. Például a villamoserőművi berendezések gyártásában az Egyesült Államokban csak 1956-ban és 1957-ben vált érezhetővé az 1953—

* Japán kivételt képez, különleges helyzetével azonban helyszűke miatt itt nem foglalkozhatunk.

** A termelékenység tényleges alakulását természetesen egy sereg más tényező is befolyásolja; az itt alkalmazott leegyszerűsítés, amelynek során kizárólag két tényezőt: a foglalkoztatott munkások számát és a termelés volumenjét vettük figyelembe, pusztán a tendencia megállapítására szolgálhat, viszont erre alkalmas is.

1954-es konjunkturális visszaesés hatása; 1953—1954-ben ugyanis az amerikai energiatermelő vállalatok, amelyek még nagy kihasználatlan kapacitásokkal rendelkeztek, azoknak az erőműveknek az építését korlátozták, amelyeknek üzembehelyezési határidejei az 1956. és 1957. évre estek. Ennek következtében 1956-ban az Egyesült Államokban csökkent a gőzturbinák, a generátorok és a vízturbinák termelése, viszont a beérkező új rendelések összege jelentősen nőtt. Ugyanakkor növekedett a gőzkazánok termelése; de ezeket a kazánokat már az 1955-ben kibontakozó konjunkturális fellendülés hatására tervezett, 1958—1959-ben üzembe helyezendő erőművek számára rendelték meg.*

Egy Francia-Afrikában létesülő hatalmas vízierőmű és alumínium-kombinát építési munkálatait 1948 elején indították el; az üzem teljes termelőképességét (évi 45 ezer tonna tömbalumínium) 1959-ben éri el.**

A leghosszabb lejáratú beruházási programok az *atomtechnikában* bontakoznak ki. Angliában 19 atomerőmű tervezése és kivitelezése indult meg, összesen 5—6 millió kW kapacitással, több mint 900 millió font költséggel; az erőművek 1965-ig kerülnek üzembe. Az Egyesült Államokban 1956 végén 16 atomerőmű tervezése vagy konstrukciója volt folyamatban, ezek az erőművek 1963-ig lépnek be az energiaellátási hálózatba. Hasonló hosszúlejáratú beruházási programok készültek az amerikai, angol, nyugatnémet stb. vasúti berendezések modernizálására, hajók, olajvezetékek építésére stb. Ugyanakkor az 1956. évi nagy beruházási konjunktúra idejére esik a rendelésállomány viszonylagos csökkenése. Például az Egyesült Államok gépiparában a rendelésállomány 1956 harmadik negyedévében 15 havi termelésnek felelt meg, a negyedik negyedben pedig már csak 14 havi termelésnek. Angliában a fém-megmunkáló szerszámgépek rendelésállománya az év folyamán 16,7 havi termelésnek megfelelő volumenről 12,8 havira csökkent. Ez a csökkenő tendencia 1957-ben is folytatódott, összefüggésben a gépkocsiipari termelés visszaesésével.

A konjunktúra-görbe éles kilengéseinek eltompításában kétségtelenül hasonló szerepet játszik a többéves időszakot igénybevevő nagy új létesítmények viszonylagos súlyának növekedése, mint a múlt század második felében a vasútépítés. De napjainkban ez a folyamat a monopol-tőke irányítása alatt játszódik le, és a fegyverkezési kiadásokkal együtt a tőkekoncentráció meggyorsításának, a monopol-tőke kezében összpontosuló hatalomnövekedésnek egyik fő forrása.

A monopol-tőkés állam az állami költségvetésen keresztül a nemzeti jövedelem nagyméretű átcsoportosítását hajtja végre. Míg 1929-ben az Egyesült Államok 82 milliárd dollárnyi nemzeti jövedelméből 4 milliárdot vett igénybe az állami költségvetés, 1938-ban — Roosevelt idejében — pedig 64 milliárdból 7,7 milliárdot, addig 1956-ban 425 milliárdból 72 milliárdot, tehát a nemzeti jövedelem 17 százalékát. A költségvetés legjelentősebb tételét a hadikiadások és egyéb rendelések képezik; ezek az utóbbi években a nemzeti jövedelem igen nagy részét emésztették fel, többet, mint az állótőke felújítására egyébként fordított eszközök (lásd 177. o. táblázat). E folyamat fő haszonélvezői a legnagyobb monopóliumok, amelyek az állami rendelések zömét a maguk számára sajátítják

* BIKI, Moszkva. 1957. VII. 26.

** Problemes Economiques, 1957. IX. 24.

ki. Az imperialista hatalmak óriási méretű fegyverkezési kiadásai döntő súllyal jelentkeznek egy sor iparág foglalkoztatottságában és fejlesztésében, s ezeken keresztül nagymértékben hozzájárulnak a jó konjunktúra fenntartásához. Ezzel kapcsolatban gyakran halljuk, hogy a tőkés konjunktúra fő lendítőereje az államnak a költségvetésből finanszírozott megrendelése, elsősorban a fegyverkezési kiadások. A probléma megérdemli, hogy kissé behatóbban foglalkozzunk vele, hiszen ha elfogadjuk ezt az érvelést, úgy ezzel tulajdonképpen minden további konjunktúrakutatás is feleslegessé válik, azt kellene hinnünk, hogy mindaddig, amíg a fegyverkezés tart, tart a jó konjunktúra is... A monopoltőkés állam intervencióinak jelentőségét lebecsülni végezetes hiba lenne; legjobb példa erre az amerikai farmergazdaság állandósult túltermelési válsága, amelynek átterjedését a gazdaság egyéb területére az állam készletfelhalmozási politikájával mindeddig megakadályozta.* De ez a példa egyben szemlélteti az állami intervenció korlátait is. A válság *okait* megszüntetni nem tudta, csak tüneteit és hatását enyhítette; az alapvető ellentmondás feloldása a kapitalizmuson belül semmifajta állami beavatkozással sem valósítható meg. Az amerikai mezőgazdaság túltermelési válsága nem abszolút túltermelésből adódik, tehát nem abból, mintha a földkerekségen nem lennének milliók, akik boldogan fogyasztanak a termelt élelmiszereket. De ezek a milliók nem rendelkeznek kellő vásárlóerővel, és az amerikai imperializmus mindent megtesz, hogy ezt az állapotot fenn is tartsa. Az a felfogás, amely a fegyverkezésben látja a jelenlegi — egyébként a fegyverkezéstől teljesen függetlenül ellanyhuló — konjunktúra fő lendítő erejét, ezzel tulajdonképpen elismeri a monopoltőkés állam szabályozó szerepét az ipari ciklus kialakításában, vagyis kétségbe vonja a kapitalizmuson belüli ellentmondások feloldhatatlan voltát, a marxizmus—leninizmus válságelméletét. Alapjában ez a nézet nem más, mint a Keynes-féle szabályozott kapitalizmus-elmélet hasonmása, hiszen ha a tőkésállam intervencióval — fegyverkezési vagy egyéb rendelkezéseivel, készletfelhalmozó politikájával, pénzpolitikájával, rendeleteivel — egyensúlyban tudná tartani a kapitalista gazdaságot, úgy igazuk lenne azoknak a polgári közgazdászoknak, akik, óhajukat valóságnak látva, már végleg eltemették a ciklikus válságokat. Persze hozzá kell fűzni, hogy a kapitalista világban általában józanabb, tehát pesszimistább szemlélet uralkodik, és a válság lidércnyomása egyetlen pillanatra sem szűnt meg, sőt az utóbbi időben a konjunktúra megrokkanásának egyes tagadhatatlan tüneteire egyre fokozódik.

A fegyverkezés csökkentése kétségtelenül súlyos zavarokra vezetne, és főleg a legnagyobb monopóliumokat érintené. A tőkésállamok vezető körei azért is helyezkednek olyan konok makacssággal szembe mindenfajta leszereléssel, mert az veszélyeztetné monopolprofitjukat. Kétségtelen tény az is, hogy a fegyverkezési technika — amelynek finanszírozása az államháztartáson keresztül történik és így nincsen olyan gazdaságossági követelményekhez kötve, mint a piac számára termelt áruk termelésekor alkalmazott technika, megengedheti magának a legmerészebb próbálkozásokat, olyanokat is, amelyekre a magángazdaság egyébként nem vállalkozik. Nemrég jelent meg a napisajtóban egy hír egy

* Ez a politika 1956 végéig 8,5 milliárd dollárba került és az 1957–1958. évi kiadásokkal együtt el fogja érni azt az összeget, amit a Marshall-tervre fordítottak.

kudarcot vallott amerikai rakétalövedék gyártási kísérleteinek beszüntetéséről; az Egyesült Államok kormánya eddig több mint 300 millió dollárt költött erre az egyetlen kísérletre, vagyis annyit, amennyit egy millió kW kapacitású atomerőmű építése igényel. A monopoltőke az állami költségvetésen keresztül a dolgozó tömegekre hárítja a technika kikísérletezésének költségeit, eredményeit pedig a maga számára sajátítja ki. A technikai fejlődésnek tehát tényleg a fegyverkezés az egyik lendítő kereke; az pedig akkor válik a konjunktúra lendítőerejévé, amikor a romboló eszközök előállításában közbe lép a kidolgozott új műszaki eljárásokat a termelés egyéb ágaiban is kezdik meghonosítani. Ettől kezdve a konkurrenca törvénye arra kényszeríti a tőkés vállalatokat, hogy mindinkább gyorsuló ütemben alkalmazzák az új eljárásokat. Így jött létre az úgynevezett investíciós konjunktúra. Az ipari termelés színvonalát forradalmasító új műszaki eljárások széleskörű alkalmazása nélkül a legnagyobb arányú fegyverkezés sem vezetett volna olyan konjunktúrához, amelynek során az árutermelés minden szektora és az általános fogyasztás is nő, s a reálbérek emelkednek. A fasiszta Németország 1933—1939. évi legmasszívabb háborús készülődése — egy sokmillió hadsereg felállítása mellett — felszámolta ugyan a tömeges munkanélküliséget, de nem teremtett konjunktúrát. Áruhiány, burkolt, de tényleges infláció, a reálbérek letörése, a polgári fogyasztásra dolgozó iparágak elsorvadása volt az ára ennek a fegyverkezésnek, amely alapjában változatlan technikai színvonalon ment végbe, és a hadiiparon kívül nem fokozta a munka termelékenységét.

A gyártási technológiák szemünk előtt lejátszódó korszerűsítése általában együttjár a termelés tömegszerűségének fokozódásával, s itt ütközik bele a tőkés profit korlátjába; a vásárlóerő nem tart lépést a termelés bővítésével. Ez a következtetés az egyes tőkésállamok 1956. évi termelésének elemzéséből máris levonható; jellemző példa az amerikai gépkocsitermelés, amely 1956-ban az előző évben elért csúcsteljesítmény után 26,6 százalékkal visszaesett, és 1957-ben sem tudta megközelíteni az 1955-ös számokat. Hasonló problémákkal küzd az amerikai híradástechnikai ipar, az építőipar stb. — különösen azok az iparágak, amelyek túlnyomórészt a belső piacra dolgoznak.

Az ipari fellendülés fennmaradásának inkább tünete, mint eleme az 1956-os évre jellemző élénk exportkonjunktúra és a fokozódó tőke-kivitel. Ezekre a problémákra egy következő cikkben még visszatérek.

Vizsgáljuk meg most azokat a körülményeket, amelyek a fellendülés ütemét 1956-ban lelassították.

Már a foglalkoztatottság elemzésekor megemlékeztünk arról, hogy egy sor tőkésország kimerítette ipari munkaerőtartalékait. Ezek az országok a szakmunkás-hiány folytán olyan rétegekből toborozták a termelés bővítéséhez szükséges munkaerőt, amelyek beállítása csökkentőleg hatott a termelékenységre és a profitra. A szakképzett káderek hiánya mutatkozott meg az utóbbi időben a tőkés világban — úgy is, mint megoldatlan távlati kérdés. Az amerikai, az angol és a francia szaksajtó az utóbbi hónapokban bőven foglalkozott a mérnök- és technikusképzés elégtelenségével, és a tőkésállamok lemaradásával a Szovjetunió műszaki kádereképzése mögött. Rámutattak arra, hogy az ipari fejlődés jelen irányai mellett a magas képzettségű szakkáderek hiánya elkerülhetetlenül a fejlődés akadályává válik, és siránkoztak azon, hogy kor-

mányaik rövidlátóan nem ismerik fel a probléma horderejét. A szakaderek hiánya 1956-ban más formában lett a konjunktúra egyik, talán legjelentősebb fékjévé. A munkaerő-tartalékok kimerülésével a tőkésországok ipari munkásságának lehetősége nyílt rá, hogy az év folyamán kitört hatalmas bérharcokban jelentős bérkövetelések teljesítését erőszakolják ki. Markáns példa erre az amerikai acéliparban 1956 júliusában kitört nagy harc, amelynek során 600 ezer munkás állt sztrájkba. A harc során több mint 12 millió munkanap ment veszendőbe. A sztrájk a munkásoknak több évre előre biztosított béremelést és egyéb engedményeket hozott. A siker — abban az iparágban, amelyben a tőke koncentrációja a legnagyobb — másutt és a többi tőkésországban is lendületet adott a bérharcoknak. A tőkésék áremeléssel választottak a bérköltségek növekedésére, de a kifejlődött konjunktúra talaján lejátszódó bérharcok általában már a tőkés profitok csökkenésével fenyegettek, különösképpen mivel a fogyasztási kereslet megtorpanása nem engedte meg a nagy- és a kiskereskedelmi árszínvonal teljes szinkronizálását. A nagykereskedelmi árszínvonal gyorsabban nőtt, mint a közvetlen fogyasztási cikkek ára. Meglepő nyíltsággal tárgyalja a helyzetet az ENSZ 1956. évi beszámolója: „Általában, a bérek és az árak folyamatosan emelkedtek a különböző jövedelemkereső csoportok azon kísérletei eredményeként, hogy növeljék vagy megóvják részesedésüket a szaporodó nemzeti jövedelemből. Igaz, a bérek emelkedésének egy részét ellensúlyozta a növekvő termelékenység, de e növekedés 1956-ban bekövetkezett lassuló ütemével ennek az elemnek a részesedése is csökkenőben van.”*

Mi „jövedelemkereső csoportok” helyett *osztályokat* mondanánk.

A fellendülés ellanyhulásának egyik okát tehát a munkástartaléksereg, különösen a szakmunkás-tartalékok kimerülésében, az ennek folytán eredményesebb osztályharcban látjuk. A bérharcokban elért sikerek, amelyek alapját egyrészt a tartaléksereg hiánya, másrészt az a körülmény képezte, hogy a jó konjunktúrában a közvetlen tőkésérdek a termelés fenntartását követeli — még ha az áldozatokba is kerül — végül olyan helyzetet teremtettek, amelyben a tőkés vezető köröknek dönteniök kellett: engedik-e az eddig lazán tartott kantárok mellett a termelés további bővítését, ha ennek következtében — akár az optimális munkaóraszám fokozása, akár szakképzetlen káderek beállítása folytán — csökken az elért átlag-termelékenység és a profitráta, vagy tudatosan lefékezik a konjunktúrát, s ezzel is dokumentálják, hogy a profit a kapitalista termelés abszolút szabályozója. 1956-ban és még inkább 1957-ben a napnál is világosabban megmutatkozott, hogy a „teljes foglalkoztatottság” politikája a tőkés gazdaságban szembekerül a kapitalizmusban elemi erővel ható törvényekkel, s azokba éppen abban a pillanatban ütközik bele, amikor — látszatra — diadalmaskodna. „A tőkés termelés és felhalmozás szerkezete ezt a számot (az ipari tartaléksereget) állandóan ezekhez az értékesítési szükségletekhez (ti. a tőkééhez) szabja” — írja Marx.** Napjainkban újabb tanú is jelentkezett, aki a német kapitalisták klasszikus brutalitásával mondja ki azt, amit „finom” lelkek nem szeretnek hallani. A Német Szövetségi Köztársaság gazdasági minisztere, Erhard jelentette ki a Montánunió parlamentjében:

* ENSZ World Economic Survey, 1956. Part. I. 8. o.

** Marx: A tőke. I. kötet. 698. o. Szikra. 1949.

„Vajon az államok az inflációs folyamat kifejlesztésével akarják-e látszatra megoldani a teljes foglalkoztatottság problémáját, helyesebben az ebből adódó bér- és adópolitikai veszélyeket, vagy hajlandók-e, ha szükséges, ezzel a veszéllyel szemben kemény rendszabályokhoz nyúlni?”* (Kiemelés tőlem. — V. I.) — Magyarul: a teljes foglalkoztatottság kiüti a kapitalisták kezéből azt a fegyvert, amellyel a munkások bér- és egyéb követeléseit vissza tudják verni, s az „infláció” (vagyis a magasabb nominálbérek semlegesítése áremelések útján) a fogyasztásban rejlő elaszticitás miatt általában nem hoz kielégítő eredményeket, aránytalanságokat szül, s — egyebek között — exportfékező tényező is. De ezenfelül túlságosan közvetett eszköz, nincs ínyére a porosz szuronyok árnyékában felnőtt német iparmágnásoknak, akik sokkal közvetlenebbül ható eszközökkel szeretik munkásaik nyakát járomba szorítani. Mindazonáltal a konjunktúra fékezésére szolgáló pénzügyi intézkedéseket (az állami költségvetések beruházási kiadásainak csökkentését) az egész nyugati világban alkalmazzák, olyannyira, hogy a fellendülés vénasszonyok nyarát tovatűnni látó riadt polgár már kérdi: nem lenne-e időszerű a konjunktúrát inkább meglökní, mesterséges eszközökkel gyorsabb mozgásra készíteni, mint örökké lefékezni? Másrészt: meglepő-e, hogy a „teljes foglalkoztatottság” kapitalista politikája végső soron a munkásság számára is csak csalódást tartogat, hogy az egyedül gazdasági téren folytatott mégoly sikeres bérharcok sem képesek a kapitalizmus abszolút törvényeit hatályon kívül helyezni, sőt még csak meg is reformálni? Meglepő-e, hogy a kapitalizmus hatalmi apparátusát és a tőkés kizsákmányolást érintetlenül hagyó eredmények a tőkéseket csak arra készítetik, hogy ezeket az eredményeket így vagy úgy csorbítsák, megsemmisítsék? Szükséges-e bővebben magyarázni, hogy az „infláció” ellen meghirdetett keresztshadjárat legfőbb célja olyan állapotot teremteni, amikor ismét megfelelő munkaerő-tartalékok állnak rendelkezésre, vagyis a termelésben szüntelenül végbemenő átcsoportosítás munkabéremelés nélkül hajtható végre?*

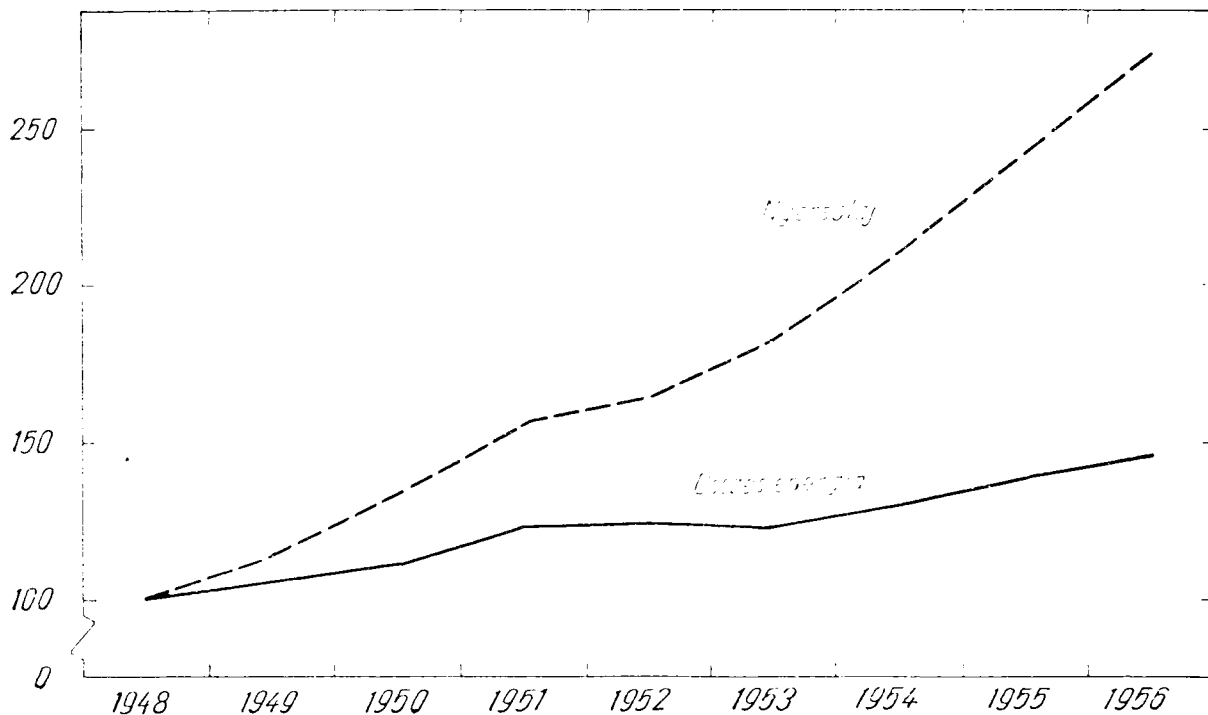
A konjunktúra további fejlődését korlátozó elemek között hely illeti meg a kapacitáshiányt egyes olyan iparágakban, amelyek kulcspozíciókat foglalnak el az egész gazdaságban; itt elsősorban a tőkésországok energiaellátására, acél- és gépiparára gondolok. Ezek az iparágak általában már 1955-ben kapacitásuk kihasználásának szélső határán mozogtak; az újonnan belépő kapacitások nem nyújtottak lehetőséget lényeges bővítésre.

Az energiaprobléma különösen Nyugat-Európában jelentkezett közvetlenül fékező tényezőként, különösen a Szuezi-csatorna ellen végrehajtott imperialista agresszió után, amikor mind ez a fontos közlekedési út, mind az egyik legnagyobb teljesítőképességű középkeleti olajvezeték hosszú hónapokra kiesett. Nyugat-Európa energiafogyasztásának alakulását a következő grafikon szemlélteti.

* Neue Zürcher Zeitung, 1957. XI. 10.

** Ad vocem infláció: külön tanulmányt igényel ez a napjainkban a burzsoá sajtóból néha még a mi közleményeinkbe is átcúsuló infláció-láz, amely a világszerte kibontakozó kínálati túlsúly viszonyai között terjed, tehát egyáltalán nem a fedezhetetlen vásárlóerő túltengésének a következménye. Micsoda infláció az, ahol a piacok telítettsége, fölös kapacitások, eladhatatlan készletek és a nyersanyag-árak lemorzsolódása a legszembetűnőbb jelenségek?

Nyugat-Európa energiafogyasztása* (1948=100)

* Kalóriaértékre átszámítva.

Forrás: Organisation for European Economic Co-operation, Europe's Growing Needs of Energy (Paris, 1956); General Statistical Bulletin, January 1957.

A nyugat-európai ipar energiával való ellátásában a kőszén állandóan csökkenő szerepe a legszembetűnőbb, jóllehet még mindig a kőszén és a barnaszén Európa fő energiaforrása. Tény azonban, hogy Nyugat-Európában a széntermelés 1956-ban — első ízben — éppen csak megközelítette az 1957. évi színvonalat, míg ugyanezen idő alatt az ipari termelés 70 százalékkal emelkedett. Az egyéb energiaforrások — a vízierők és a földgáz — alkalmazásának fokozása mellett a nyersolajat illeti meg a döntő szó; részesedése a nyugat-európai energiaellátásban 1950-ben 10 százalék volt, 1955-ben 17 százalék, míg ugyanakkor a szénenergia részesedése 83 százalékról 74 százalékra csökkent. A fő tőkésországok energiafogyasztásának az egyes energiahordozókra jutó arányait a következő oldalon levő táblázat mutatja.

Az energiamérleg alakulása a tőkésországokban különböző súllyal vet fel problémákat, aszerint, hogy semmilyen saját energiaforrással sem rendelkeznek, mint például Dánia, energiaszükségletük felét importból kell fedezniük, mint Olaszországnak, Hollandiának és Svédországnak, egyharmadánál kevesebbet, mint Franciaországnak és Norvégiának, egynolcadát, mint Angliának, vagy 3 százalékát, mint Nyugat-Németországnak. Az Egyesült Államok növekvő mértékben importál ugyan nyersolajat Dél-Amerikából és a Közel-Keletről, de itt nem az ország belső forrásainak korlátozottsága hajt ebben az irányban, hanem az olajmonopóliumok érdekei, amelyek kihasználják a fejletlen függő országok alacsonyabb termelési költségeit. Kanada energiaimport-szükséglete a nagy olajlelőhelyek felfedezése óta jelentősen csökkent ugyan, de 1956 első felében még mindig behozatalból fedezte a szükséglet 25

Az energiafogyasztás fedezete egyes tőkésországokban
(Százalékban, kalóriára átszámítva)

		Energiaforrás			
		Szén	Vízienergia	Földgáz	Nyersolaj
<i>OEEC országok</i>					
	1948	83,2	6,5	0,1	10,2
	1950	80,6	6,8	0,2	12,4
	1955	74,3	7,8	0,7	17,2
<i>Kanada</i>	1955	24,8	35,7	4,7	34,8
<i>Egyesült Államok</i>	1955	28,9	5,0	28,1	38,0

Forrás: OEEC. *Europés Growing Needs of Energy* (Paris, 1956); *General Statistical Bulletin*, January 1957.

százalékát. Japán ugyancsak állandóan fokozza nyersolajimportját. Világszerte végzett számítások igazolják, hogy az energiahiány megoldása a tőkés gazdaság legjelentősebb távlati feladata, egyben a következő évek beruházásainak egyik döntő szektora.

Fékező hatással volt a kapacitások és a kereslet közötti rés; az előbb említett néhány „szűk keresztmetszettől” eltekintve általában a kínálat és a szabad kapacitások túlsúlya a jellemző. A gépkocsitermelés súlyos visszaeséseiről már megemlékeztünk; itt fűzzük hozzá, hogy a visszaesés elsősorban az Egyesült Államokat és Angliát érinti, míg Nyugat-Németországban a gépkocsitermelés 18 százalékkal, Franciaországban 12,5 százalékkal nőtt; ugyancsak növekedett Olaszország, Japán, Ausztria és Svédország gépkocsi termelése is. Az egész tőkés világ termelése azonban az 1955. évi 12,8 millió darabról 17 százalékkal, 10,6 millió darabra csökkent. 1956-ban az Egyesült Államok gépkocsipiacán először a kereskedelmi készletek duzzadtak fel, majd a piaci telítődés visszahatott a termelésre is. Közrejátszott ebben a hitelre történő vásárlások alakulása is. 1955-ben az amerikai lakosság egyedül gépkocsivásárlásokkal kapcsolatban közel 4 milliárdnyi adósságot halmozott fel, s 1956-ban 1,5 milliárd dollárral többet fordított ezek törlesztésére, mint az előző évben. A konjunktúra-felhajtó tendenciák lefékezésére elrendelt hitelkorlátozások a gépkocsi piacon, valamint az egyéb tartós fogyasztási javak piacain jelentősen szűkítették a keresletet. Hasonló csökkenés mutatkozik a mezőgazdasági gépek és traktorok termelésében. Itt is az Egyesült Államokban következett be a legélesebb esés. Az öt főbb kapitalista ország traktortermelése együttvéve 1956-ban 17 százalékkal volt alacsonyabb az 1955. évinél. A mezőgazdasági felszerelések eladása az Egyesült Államokban 1956-ban 15 százalékkal csökkent, a visszaesés a felszerelések majd minden kategóriájára kiterjedt.

A kapacitáskihasználás alakulását általában jól szemlélteti a Nyugat-Németországban az Institut für Wirtschaftsforschung által végzett vizsgálat, amelyről a 188. oldalon levő táblázat számol be.

Markánsan megmutatkozik a helyzet rosszabbodása 1955 októbere és 1956 októbere között, és elég éles az eltérés a beruházási és a fogyasztási

Év	Kapacitáskihasználás a beruházási javakat előállító iparágakban		Kapacitáskihasználás a fogyasztási javakat előállító iparágakban	
	Optimum fölött	Optimum alatt	Optimum fölött	Optimum alatt
	(A válaszok százalékában)			
1954. október	13	25	8	33
1955. július	9	17	5	25
1955. október	6	17	7	17
1956. július	3	27	3	24
1956. október	3	31	5	28

tási javakat előállító iparágak között, noha nem szabad figyelmen kívül hagynunk az erős német exportkonjunktúrát, amely különösen a beruházási javak körében támasztotta alá a termelést. Más tőkésországról nem állnak ilyen részletes adatok rendelkezésre, de Franciaország és Japán kivételével a tendencia általános. Ennek következtében már 1956 második felében megindult a beruházási rendelések visszaesése, a nagyobb konstrukciók elhalasztása — a lendület megtorpan. Láttuk, hogy 1956 folyamán a beruházások összvolumene még meghaladta az előző éveket és foglalkoztunk már azzal a problémával is, amely egy év távlatából kiemeli a beruházások alakulását és azt egyenlőtlené teszi. Ezért nem lephet meg bennünket, ha 1957-ben sem mutatkozott még lényeges törés a tőkésországok beruházásainak 2—3 év óta mutatkozó vonalában. De egyedül a színvonal fenntartása, újabb megfelelő emelkedés nélkül, már fokozza a tőkés gazdaságban meglévő és évről évre újból keletkező aránytalanságokat; hiszen az üzembehelyezett beruházások révén a termelő kapacitás bővül, az átlagos kihasználás foka pedig csökken. Minél inkább fokozza a technológiai színvonal emelése a beruházások termékkibocsátó képességét, annál gyorsabban növekvő kereslet tudná csak az egyensúlyt fenntartani. Nem beszélve arról, hogy a kapitalista piacon spontán módon működő értéktörvény a fogyasztás és a termelő kapacitás közötti viszonyban úgyszólván napról napra ingadozásokat hoz létre — s így a termelés *minden* ágában soha sem lehet és nincs is egyensúly — a kapitalizmus mozgástörvényei lehetetlenné teszik az általános fogyasztás arányos és tartós növekedését.

Francia-német nehézipari ellentétek a Mosel-csatorna tükrében

A francia vasérc- és a német szénterületeket összekötő Mosel — a Rajna baloldali mellékfolyója — csatornázását már közel 80 éve tervbe vették. A franciák a hajózható Moseltől azt remélik, hogy a második világháború után nagy befektetésekkel kiépített lotaringiai kohóműveik közlekedési hátrányait egy csapásra kiküszöböli, illetve lényegesen megjavítja ezek termelési költségeit, nyersanyagbeszerzési függetlenségét és eladási versenyképességét a fő versenytárssal — a Ruhr-vidékkel — szemben. Ebben a tanulmányban a sokáig elhúzódt Mosel-vita gazdasági hátterének néhány oldalát kívánjuk ismertetni.

A német szén és a francia vasérc

Az európai vasipar települése eddig elsősorban az energiaforrások lelőhelyei szerint történt. Így alakult ki a Ruhr-vidéki — világviszonylatban nem a legbőségebb és nem is könnyen fejthető, de jól kokszolható — szén körül Európa leghatalmasabb vasipari centruma. A német széntermelés oroszánrésze — az 1956. évben 124,6 millió tonna, azaz 93% — a Ruhr-vidékről származik. Ettől csak néhány száz kilométerre fekszenek a nagy francia vasércbányák — a Mosel és a Maas folyók melletti „Minette” lelőhelyek —, melyek a világ legnagyobb érctelepei közé tartoznak. Az ércrétegek vastagsága egyes helyeken a 7—9 métert is megüti és egyenletes, viszonylag közeli fekvésük a föld felszínéhez olcsóvá teszi a termelést. (A terület északnyugati és keleti részén felszíni fejtéssel is el-

érhető az érc.) Franciaország vasérc-termeléséből igen jelentékeny hányad (92%) esik Lotaringiára. Ez a terület 1955-ben 46,8 millió tonna vasércet adott — ami lényeges előrehaladás a háború előtti (1938. évi) 31 millió tonnás fejtéssel szemben.

A német, valamint a francia vas- és acéltermelésnek azonban a nyersanyaghelyzet szempontjából nemcsak az a jellegzetes vonása, hogy a két döntő alapanyag egyike (a németeknél a szén, a franciáknál a vasérc) egy-egy területre (a Ruhr vidékre, illetve Lotaringiára) koncentrálódik és hogy ezek a centrumok területileg is közel esnek egymáshoz. Jellegzetes vonás az is, hogy mindkét ország a vas- és acélgyártáshoz szükséges nyersanyagoknak csak egyikével rendelkezik megfelelő mértékben, vagyis közöttük bizonyosfokú egymásra utaltság áll fenn. Ezt érzékeltetik a következő oldal 1. sz. táblázatának — millió tonnákban megadott 1956. évi — adatai.

Valóban, 1914-ig — sőt egészen 1929-ig — a németek szénszállítmányaik ellentételeként jelentékeny tételeket vásároltak a lotaringiai ércből. Ezt a régebbi kölcsönös kötöttséget lényegében a technika haladása — elsősorban a tengeri teherhajózás időközi fejlődése — oldotta fel. Ma ugyanis az a helyzet, hogy a franciák szénimportjuk mintegy 40%-át továbbra is a Ruhr-vidékről szerzik be, a német vasércimportnak viszont csak 5% esik Lotaringiára. Értethető, hogy a franciák enyhíteni akarják ezt a függőséget — közvetlen víziutat akarnak a tengeren túli szénforrások felé — és, amennyiben továbbra is a Ruhrra vannak utalva,

1. sz. táblázat

Megnevezés	Termelés t	Import t
<i>Szén:</i>		
Franciaország	55,1	20,7*
NSzK	134,4	—
<i>Vasérc:</i>		
Franciaország	53,4	—
NSzK.....	16,9	11,0

* A kokszimportot — mivel annak több mint 70%-át a franciák a Ruhr-vidékről importálják — Ruhr-vidéki szénre számítottuk át.

Forrás: A Montánunió Főhatóságának 5. általános jelentése.

olcsóbbá akarják tenni az innen jövő szén-, illetve koksz-szállítást is.* Ugyancsak a Mosel csatornázása útján kívánják elérni a franciák azt, hogy a lotaringiai érc fuvarköltégeit jelentékenyen csökkentve, a né-

meteket a gazdasági tényezők kényserítő erejével térítsék vissza elhagyott fő ércforrásukhoz.

A két ország nyersvas- és acéltermelésének színvonalát a következő adatok jellemzik:

Nyersvas- és acéltermelés (millió tonnában)

	Nyersvas és vasöntvény			Nyersacél		
	1939	1949	1956	1939	1949	1956
Franciaország	7,4	8,4	11,4	8,0	9,2	13,4
Saar-vidék	1,9	1,6	3,0	2,0	1,8	3,4
Németország	17,5	7,2*	17,6*	23,7	9,2*	23,2*

* NDK nélkül.

Forrás: U. N. Stat. Yearbook. 1956. és a Montánunió Főhatóságának 5. általános jelentése.

Az adatok nemcsak azt mutatják, hogy a két ország termelésének abszolút színvonalában lényeges különbség van a németek javára, de azt is, hogy a német nyersvas- és acélgyártás 1949 óta gyorsabb ütemben fejlődött, mint a francia.

* A francia nehézipar szűkös energia-helyzetének enyhítése céljából jelenleg széleskörű kísérletek folynak a lotaringiai szén kokszosítására. Bár e kísérletek várható eredményei a jövőben jelentős gazdasági változásokhoz vezethetnek, mégsem befolyásolják azt a tényt, hogy ma a jelenleg is kokszolható szén az egyetlen kiadás — valóban jelentős — kohászati fűtőanyag, amelyet a franciák jórészt a német Ruhr-vidékről importálnak.

Nehézipari befektetések és a termelési költségszerkezet

Annak, hogy a francia tőkés — a legkülönbélebb természetbaráti, technikai és gazdasági érvekkel harcoló német gáncsoskodás ellenére — ennyire ragaszkodtak a Mosel csatornázásához, megvan a maga oka. Ez a makacsság jórészt abban leli magyarázatát, hogy csak az 1950—1955. években 1,1 milliárd dollár értékű befektetéssel megnövelt vas- és acélipari kapacitás már egy kisebb értékesítési nehézség esetén is kihasználatlan maradhat, ami jelentős üzleti veszteséget eredményezhet.

Az 1950—1955. évek között a vas- és acélipari tőkebefektetések, bár kilengéseket mutatnak minden országban, általában nem adnak alapot arra, hogy lényegesebb irányváltásra következessünk belőlük. Megfi-

gyelhető azonban, hogy a vas- és acélipari francia befektetés 1952. és 1953. években tetőzött; Nyugat-Németországban — ugyanúgy, mint Olaszországban — viszont a későbbi években lendült fel.

Vas- és acélipari beruházások
(millió dollárban, hivatalos átváltási áron*)

Ország	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Belgium	47	33	29	38	34	33
Franciaország	171	186	257	223	137	135
Olaszország	—	—	—	5	32	37
Luxemburg	—	10	21	24	25	28
Anglia	159	175	182	136	144	163
Nyugat-Németország	—	—	—	214	237	292
USA	513	1,041	1170	1000	680	730

* A hivatalos átváltási árak — mivel nem tükrözik híven a vásárlóerőt — torzítják az egyes nemzetek beruházásainak egymásközi összehasonlítását; éppen ezért a tábla inkább csak a beruházási trendek megkülönböztetésére alkalmas.

Forrás: The European Steel Market in 1955. UNO, Geneva.

Érthető, hogy a francia tőkés maró féltékenységgel aggódnak befektetéseik sorsáért, amelyeket — a megerősödött német konkurrencia mellett — a Montánunió által megnyitott szabadpiacon már egy kisebb gazdasági válság is veszélybe sodorhat. Emellett Németországban az acélipari beruházások igen hatékonyaknak mutatkoztak, ha értéküket szembeállítjuk azzal az igen jelentős kapacitásfejlesztéssel, amit elértek. (Ez természetesen összefügg azzal, hogy Németországban az acélgégyártás fejlesztése elsősorban a régebbi üzemek extenzív felújításával — illetve részben újjáépítésével — ment végbe.)*

Az acélipari befektetések nagyarányú növekedését az elmúlt két évtizedben elsősorban a technika rohamos fejlődése idézte elő.

Az 1938-tól 1948-ig terjedő évtizedben az Egyesült Államokban épített nagyolvasztók napi átlagos teljesítménye 700 tonnáról 850 tonnára emelkedett. A legújabb nagyolvasztók pedig mind itt, mind a Szovjetunióban — és Nyugat-Európában

is — már 1500 tonna napi termelést érnek el, azaz évi termelésük megüti a 450 000 tonnát. Modern irányítóberendezésekkel felszerelve az ilyen nagyolvasztók kezelése alig követel több élőmunkát, mint a 100 000 tonna évi teljesítményű egységeké. Természetesen ugyanakkor a termelőberendezésekre (állótőkére) fordított költségek aránya a többi költségekhez képest ugrásszerűen megnőtt. Ugyancsak rendkívül nagyok a modern technológiai szempontoknak megfelelő nagyságú hengerművek építési költségei. Ezek építése tehát csak ott érdemes, ahol az értékesítés biztosítva van. Ha a szabadpiacon a versenytársak esetleges olcsóbb ajánlatait — például magasabb fuvar költségek miatt — egyes telephelyek nem tudnák követni, úgy itt, kellő gazdasági biztonsággal csak a helybeli igények ellátására szolgáló, sokkal kisebb művek építhetők; ezek műszaki határfoka és gazdaságossága azonban messze elmarad a mai követelményektől.

Az a körülmény, hogy a vasiparban a termelőberendezésekre (állótőkére) fordított kiadások igen jelentősek, azt eredményezi, hogy az amortizációs költségek részaránya az

* Közelebbi részleteket lásd: The European Steel Market in 1955. United Nations, Geneva, 1956. 53—54. p.

összes termelési költségekben — még teljes kapacitáskihasználás mellett is — igen magas. Emiatt a termelés korlátozásával nemigen lehet menekülni az üzleti veszteségek elől. A magas amortizációs hányad mellett a termelési költségekben a nyersanyag — különösen a vasérc és a koks — költségei a túlnyomóak. Az utóbbiak a nyugat-európai kohóipar (vasolvasztás) nettó ráfordításainak teljes 84 százalékát teszik ki. Ugyanakkor az élómunka részaránya igen alacsony, a munkabérek az előállítási költségeknek mindössze 2,3 százalékára rúgnak. (A nyersacéltermelésnél ugyanezen költségek részaránya 70,6, illetve 3,2 százalék.) A termelési költségek döntő hányadát kitevő nyersanyag — elsősorban vasérc és szén — költségeinek pedig jelentős hányada szállítási költség.*

A fentebb ismertetett költségszerkezet mellett munkabérmegtakarításokkal nem lehet kiegyenlíteni a kedvezőbb szállítási körülményekből eredő előnyöket. Egyedül a nyersanyagfelhasználásnál — a különböző minőségű vasérc és szén kombinálásával — adódhatnak jelentősebb megtakarítási lehetőségek, amelyek a magasabb fuvar költségeket ellensúlyozhatják. (Mint később látni fogjuk, ez a helyzet áll fenn a Ruhr-vidéki acéltermelésnél.)

* A vas- és acélipari szállítási költségek magas részaránya világosan kitűnik az angliai költségadatokból. Ezek szerint a svéd ércet fuvardíjai 1949-ben kereken 50 százalékát tették ki az angliai kikötőbe szállított érc árának. Ez tehát azt jelenti, hogy az angol kikötőkbe érkezett vasércet fele arányban terhelte a vasúti fuvar, a hajóbér, a biztosítási díj és az egyéb szállítási költség — beleértve a Svédország, illetve Norvégia területén megtett vasúti szállítás díját is — és csak a másik fele jutott az anyag tényleges beszerzési árára. Ugyanekkor az angliai Midland vidékéről származó, tehát belföldi érc — melyet Middlesborough feldolgozó üzemébe szállítottak — az ércbányánál 7 shillingbe, az olvasztónál azonban már 19 shillingbe került, ami tehát a fuvarozási költségek teljes 63 százalékos részesedését jelentette az ércbeszerzés kiadásaiban. (Közli: European Steel Trends in the Setting of the World Market, United Nations, Geneva. 1949. 55. p.)

Az Amerikai Egyesült Államokban (1947. évben) az egy tonna nyersvashoz szükséges átlagos alapanyag beszállítási költsége 6,93 dollár volt, ami körülbelül egyharmadát jelentette a 21 dollárra tehető átlagos eladási árnak.

A fuvar költségek fontossága a vasgyártásban tehát nemcsak annak magas arányából, hanem abból is adódik, hogy a *tőke szerves összetétele és a termelési költségszerkezet lényeges megváltozása igen megnehezíti a magasabb szállítási költségek ellensúlyozását a többi költségeknél elérhető megtakarításokkal.*

A Ruhr-vidék gazdasági fölénye nyugat-európai versenytársai felett nagyrészt kedvező földrajzi fekvéséből adódik. Ezt a területet a Rajna mellékvizeinek olcsó víziútjai hálózák be, amelyek nemcsak az itt hiányzó nyersanyagoknak — a vasércnek — olcsó odaszállításához, de a kész- és félkészárúk ugyancsak előnyös kifizetéséhez is rendelkezésre állnak. A Ruhr-vidék fő versenytársai — azaz a lotaringiai, a luxemburgi, a Saar-vidéki és a belga vasművek — ugyanis nemcsak hogy drága vasúti hálózattal kapcsolódnak a náluk hiányzó nyersanyagok külföldi lelőhelyeihez — ezt a hátrányt a helyben található nyersanyag még ellensúlyozhatja —, de víziközlekedésük sincs az acélipari termékek hazai és nemzetközi piacai felé. Ezek a nehézipari gócek emellett nemcsak hogy a Ruhr-szénre vannak utalva, de ezt — és ez igen jelentős a Mosel-probléma megértéséhez — jórészt nem vasútvonalakon is kell hozzájuk szállítani.

Az acéltermelés nyersanyagigénye

A Mosel-csatorna vitájának megértéséhez azonban nem elegendő a fuvarozási lehetőségeknek ilyen általános áttekintése. Meg kell vizsgálnunk azt is, mekkora fuvarozási feladatokat kell teljesíteni a vas- és acéliparban általában ahhoz, hogy egy tonna gyártmány nyersanyagához jussunk.

A lotaringiai „Minette” érc különleges tulajdonságai folytán legelőnyösebben helybeli olvasztással használható fel, illetve csak olcsó víziúton szállítható gazdaságosan más területekre. Ennek az ércnek ugyanis viszonylag csekély a vastartalma, s így, az erősen súlyvesztő anyagok

körébe tartozik. Ezzel szemben a magas ferrum-tartalmú svéd vasérczel

fordított a helyzet. Ezt szemléltetik az alábbi adatok:

Egy tonna nyersvas előállításához szükséges vasércmennyiség különböző minőségek esetén

Megnevezés	Átlagos Fe-tartalom %-ban	Egy tonna nyersvas kohósításához szükséges vasérc (t)
Svéd vasérc	60,0	1,7
Lotaringiai vasérc	32,0	3,1
Nyugatnémet vasérc*.....	31,5	3,2

* Osnabrück és Sieg-Lahn-Dill terület.

Különböző minőségű vasércек esetén tehát egy tonna nyersvas kohósításához különböző mennyiségű vasércet kell szállítani. Svéd vasérből 1,7 tonnát, de lotaringiai vasérből már ennek közel kétszeresét, 3,1 tonnát, ami — ha még azt is feltételezzük, hogy a vasércек ára Fe-tartalmukkal arányos — a szállítási költségeket mindenképp befolyásolja.

A fajlagos szénfelhasználást (az egy tonna nyersvas előállításához

szükséges szén mennyiségét) két tényező befolyásolja; egyrészt a szén minősége, kokszolhatósági foka (mennyi koksz termelhető egy tonna szénből), másrészt az, hogy a nyersvasat milyen vasérből állítják elő. Egy tonna nyersvastartalom kinyeréséhez ugyanis — azonos minőségű szén esetén is — különböző mennyiségű szén szükséges, ha a vasércек Fe-tartalma eltér egymástól. Ezt szemléltetik az alábbi adatok:

Egy tonna nyersvas előállításához szükséges szénmennyiség különböző szén- és vasércminőségek esetén

Megnevezés	Egy tonna szénből termelhető koksz	Egy tonna nyersvas előállításához szükséges koksz		Egy tonna nyersvas előállításához szükséges szén	
		Svéd vasércnél	Lotaringiai vasércnél	Svéd vasércnél	Lotaringiai vasércnél
Ruhr-vidéki szén	0,75	0,83	1,12	1,1	1,5
Saar-vidéki szén	0,65	0,81	1,11	1,2	1,7
Észak-Franciaországi szén*...	0,60	0,79	1,08	1,32	1,8

* Korlátoltan kokszolható.

Amint az adatokból látható, az egy tonna szénből termelhető koksz mennyisége különböző szénmennyiségek esetén tág határok között — 0,6 tonna—0,75 tonna — között mozoghat. Hasonlóképpen viszonylag tág határok között változhat a fajlagos szénszükséglet azonos szénminőség esetén is, attól függően, hogy milyen minőségű vasércet dolgoznak fel. Amíg a svéd vasérc feldolgozásánál a fajlagos szénszükség-

let Ruhr vidéki szén igénybevétele esetén 1,1 tonna, addig a lotaringiai vasérc feldolgozásakor 1,5 tonna. Ugyanezek az adatok észak-franciaországi szén igénybevétele esetén már 1,3, illetve 1,8 tonnára rúgnak. (Meggjegyezzük itt, hogy ezek az adatok igen nagy technológiai előrehaladást tükröznek; a vasgyártásban eredetileg 17 tonna szén volt szükséges minden tonna nyersvas feldolgozásához, vagyis ebben az

időben valóban az ércet kellett vinni a szénhez.) Az eltérő minőségű nyersanyagok (vasérc, szén) különböző kombinációinál tehát nemcsak a szállítási költség, hanem a fajlagos anyagfelhasználás (egy tonna nyersvas kohósításához szükséges vasérc, illetve szén mennyisége) is igen különböző lehet.

Nagyrészt a szén- és az ércfajták különbségeiből adódik tehát az az említett tény, hogy a franciák — ez idő szerint — mindenképp a német szénhez vannak kötve, míg a németek ércszükségletüket — legalábbis hasonló beszerzési feltételekkel — más irányból is fedezhetik. A franciák így a Minette érc részére *nem tudják biztosítani a kétirányú közlekedés (Pendel-forgalom) előnyeit.*

A gazdasági távolság

Ennek az első pillanatra nem könnyen megérthető helyzetnek az áttekintésére meg kell ismerkednünk a gazdasági távolság fogalmával. Ez a

kifejezés azt jelöli, hogy a fuvarköltségek szempontjából (tehát nem a földrajzi távolságot tekintve) a mindenkori szállítási lehetőségek és díjak szerint (gyártmányegységhez szükséges nyersanyagokra számítva) milyen távolságra vannak egymástól az egyes pontok. Egyszerűbben: mibe kerül egy tonna nyersvas — illetve acél — gyártásához szükséges anyagok fuvarozása egymással versenyző források összehasonlításában, azaz mennyivel drágább vagy olcsóbb valamelyik megoldás, ha a feldolgozás helyére más-más helyről és különböző szállítási eszközökkel hozatjuk az ércet, a szenet vagy mindkettőt.

Ha minden elérhető beszerzési helyről vasúton fuvaroztatunk, az összehasonlítás könnyű, ilyenkor csak az anyagok fajlagos felhasználhatóságát kell mérlegelni. Ha azonban különféle szállítóeszközöket veszünk (vehetünk) igénybe, ezek költségei között is összehasonlításokat kell tennünk:

Összehasonlított fuvardíjak 250 km távolságra

Az 1924—1928. évek németországi díjszabása német márkában (RM) tonnánként.

Év	Vasút	Csatorna-hajózás	Folyami-hajózás	Tengeri-hajózás
1924	6,90	2,45	1,36	0,51
1926	6,90	2,10	1,03	0,46
1928	6,90	2,01	0,96	0,46

Forrás: Hans-Jürgen Kunze: Die Lagerungsordnung der westeuropäischen Eisen- und Stahlindustrie (Kielier Studien, 1954. 52. o.)

Allítsuk egymással szembe az egyes fuvarozási eszközök költség-arányait a táblázatban közölt díjak alapján, a vasúti díjakat véve egységnek. (L. 195. o. levő tábl.)

A fentiek alapján az átlagos gazdasági távolságot az egyes szállítási módok között a következő arányokban rögzíthetjük — feltéve, hogy a szállítás végig egyfajta járművön történik: vasút 1, csatornahajózás 3, folyami hajózás 7, tengerhajózás 15.

Ez azt jelenti, hogy ugyanolyan földrajzi távú vasúti szállítás költsége hétszer nagyobb, mint a folyam-

hajózásé stb. Ha ezeket az arányokat átszámítjuk tonnakilométerekre — és tekintettel vagyunk a hozatott anyagok természetes különbségeire is —, összehasonlításokat tehetünk a szállítás gazdaságossága tekintetében.* (L. a túloldali táblázatot.)

A svéd érc termelőhelyeinek „gazdasági távolsága” — azaz az egy tonna nyersvashoz szükséges érc által megtett út, vasútra mint közös nevezőre visszaszámítva — a Ruhr vidéktől átlagosan 550 tonnakilomé-

* Számítási menetünkben H. J. Kunze fejtegetéseit követtük. I. m. 51—53. o.

Szállítóeszközök közötti költségkülönbözötek összehasonlítása*
(súlyegységenként)

Év	Vasút	Csatorna- hajózás	Folyami hajózás	Tengeri hajózás
1924	1	2,8	5,1	13,5
1926	1	3,3	6,7	15,0
1928	1	3,4	7,2	15,0

Forrás: Hans-Jürgen Kunze I. m. 52. o.

ter. Ez úgy adódik, hogy a kb. 2500 km földrajzi távolságból az ércnek mindössze kb. 130 km-t kell megtennie vasúton, míg a további út vízen — tengeren, folyón és csatormán — folytatódik. Természetesen hozzájárul a gazdasági táv rövidítéséhez — ahhoz, hogy kevesebb legyen az egy t nyersvashoz fuvarozandó érc — a nagy vastartalom is.

Ha hozzászámítjuk ehhez a svéd ércek összetételének azt az előnyét is, hogy kevesebb szenet kell használni egy-egy tonna nyersvas előállításához, kézenfekvő versenyképességük a francia Minette ércekkel szemben. Ezek lelőhelyeit — azaz Lotaringiát — ugyan mindössze 340 km-es földrajzi távolság választja el a Ruhr vidék kohóitól, de ha átértékelt távolságuk kiszámításához tekintetbe vesszük kisebb vastartalmukat — tehát azt, hogy arányosan többet kell belőlük hozatni — és tekintettel vagyunk arra is, hogy végig vasúton érkeznek, akkor az egy tonna belőlük olvasztott nyersvashoz szükséges ércmennyiségre átlagosan 730 tkm gazdasági táv adódik.

A két érc között tehát kb. 180 tkm gazdasági távolságkülönbség mutatkozik, és pedig a földrajzilag több mint kétezer km-rel távolabb fekvő svéd érc javára.

Táblázatba foglalva a Ruhr-vidéki kohók szén- és ércbeszerzési — illetve egy-egy tonna nyersvas gyártásához legyőzendő tonnakilométer táv — adatait, a 196. o. 1. sz. táblázata szerinti képet kapjuk.

A kohászati alapanyagok befuvaroztatási (tkm) feladatai a lotaringiai kohókhoz ezzel szemben a következők. (196. o. 2. sz. táblázat.)

A számítások tehát arra a — talán meglepő — eredményre vezetnek, hogy a lotaringiai ércbázisra települt francia kohók, az egy tonna nyersvas kohósításához szükséges nyersanyag meghozatala (illetve helyszíni felhasználása) tekintetében — kizárólag a gazdasági távot mérlegelve — egyáltalában *nincsenek rosszabb helyzetben a Ruhr-vidéki német vasműveknél*. Ellenkezőleg! A lotaringiai kohóknál — amint példánk mutatják — az egy-egy tonna nyersvas kohósításához legyőzendő gazdasági távolság nem tesz ki töb-

* Természetesen ezek az átszámítási arányok a víziutak adottságai — részben pedig a technikai megoldások, a fuvarszközök stb. — szerint, országról országra, illetve kontinensről kontinensre eltérnek. Például az Egyesült Államokban a szállítási költségek közlekedési eszközök szerint (centekben, tonnakilométerekre számítva) a következők:

Szállítóeszköz fajtája	Szállítási költség	Index (Vasúti fvardíj = 100)
Vasút.....	0,444	100
Folyami bárka.....	0,130	30
Hajók a nagy tavakon	0,030	7
Tengeri hajók (alacsony díjszabás)	0,025	6
Tengeri hajók (normál díjszabás)	0,062	14

Forrás: World Iron Ore Resources and Their Utilization, United Nations, 1950, New York, 26. o.

Nyersanyagbeszerzési fuvar költségek (Duisburgba)
Egy tonna nyersvasra számítva

Nyers- anyag	Beszerzési hely (forrás)	Egy tonna nyersvashoz szükséges mennyiség	Szállító- eszköz	Földrajzi távolság km	Abszolút tkm	Vasúti díjtételre átszámított ton- nakilométer	
						tételesen	együtt
Szén	Ruhr	1,1	—	—	—	—	—
Vasérc	Svédország	1,7	} vasút tengeri h. folyami h.	129	219,3	219,3	513,6
				2168	3685,6	245,7	
				200	340	48,6	
Szén	Ruhr	1,5	—	—	—	—	702,7
Vasérc	Lotaringia	3,1	} vasút csatorna h.	170	527	527	
				170	527	175,7	

Forrás: H. J. Kunze. I. m. 93. o.

**Nyersvasbeszerzési fuvar költségek Lotaringiában (Longwyba) egy tonna
nyersvasra számítva**

Nyers- anyag	Beszerzési hely	Egy tonna nyersvashoz szükséges mennyiség	Szállító- eszköz	Földrajzi távolság km	Abszolút tkm	Vasúti díjtételre átszámított ton- nakilométer	
						tételesen	együtt
Szén*	Észak-Fran- ciaország Lotaringia	1,8	csatorna h.	360	648	216	216
Vasérc		3,1					
Szén	Saar Lotaringia	1,7	vasút	160	272	272	272
Vasérc		3,1					
Szén	Ruhr	1,5	csatorna h. vasút	170	255	85	385
Vasérc	Lotaringia	3,1		200	300	300	

* Korlátoltan kokszolható

Forrás: H. J. Kunze. I. m. 95. o.

bet, mint 216—385 tonnakilométert, ami 200—300 tkm-rel kevesebb, mint a német kohókra érvényes gazdasági táv! A Ruhr-vidék természetes fölényéről szóló tanítás — legalábbis, ami a vasgyártáshoz szükséges anyagok fuvar költségeit illeti — egy kevéssé sántít ezeknek az adatoknak a tükrében.

Természetesen a gazdasági távolság — pontosabban a vasgyártáshoz

szükséges nyersanyagok meghozatali költsége — önmagában még nem dönti el a gazdasági fölényt. Mérlegelni kell azt is, hogy az egyes lelőhelyekről érkezett anyagok — szenek és ércek — kombinációjánál mennyi a felhasználandó mennyiség. (Egyelőre azonban tekintsünk el a felhasználandó ércek változó mennyiségétől és tegyük fel, hogy ugyanolyan tiszta vastartalmat szerezhetünk be egye-

zó áron akár az egyik, akár a másik ércforrásból.)

Vizsgáljuk tehát a felhasználható szénmennyiséget. Táblázataink szerint egy tonna nyersvas svéd vasércből való kohósításához 1,1 tonna Ruhr vidéki szén szükséges; lotaringiai ércből olvasztott egy tonna nyersvashoz azonban több szén (1,5 tonna) kell. A német vasgyáros tehát még azonos gazdasági távolság esetén is jobban jár — mégpedig 4 mázsa szénnel minden tonna vasnál —, ha svéd ércet vesz igénybe. Egy mázsa szén árát világpiaci áron 1,2 USA dollárban számítva, a két ércanyag felhasználási költsége között 4,8 dollár különbség mutatkozik.

100 tkm szállítás vasúti fuvardíja — az ilyen nyersanyagokra — körülbelül 2,2 dollár. A svéd érc kiadósabb (könnyebb) olvashatóságának eredményeként tehát nem elég, ha a francia érc gazdasági távolsága azonos a svéd ércével. Ezen túlmenően több mint 200 tkm távelőnnyel kell bírnia a lotaringiai ércnek, hogy a német vasgyárakban versenyképes legyen. Mivel számításunk szerint a Mosel-csatorna a Ruhr-vidék gazdasági távát az egy tonna vasérc kohósításához szükséges francia vasérc tekintetében 455 tkm-re rövidíti az eddigi 703 tkm-rel szemben, ez az előny a víziút megépítésével jórészt biztosítható.

Mérlegeljük azonban azt is, hogy a Mosel-csatorna megépítésével a lotaringiai kohók által használt Ruhr-szén gazdasági távolsága is csökken 150 tkm-rel. Így, ha ezt az előnyt is a francia vasérc kiszállítási költségeinek csökkentésére fordítják, a francia vasérc versenyképessége a Ruhr-vidéken a svéd ércel szemben kétségkívül biztosítva lesz.

Így tehát megoldható, hogy a német szenet Lotaringiába szállító járműveknek ne kelljen üresen visszatérniük a Ruhr-vidék kohóihoz, s a kedvezőbb gazdasági táv egyúttal ellen-súlyozhatja a svéd érc felhasználásának gyártási költség-előnyét is. Ezeket az eredményeket kívánják tehát a franciák a Mosel csatornázásával elérni.

A megállapodás

Ilyen gazdasági háttér mellett kötötték meg 1956. június 5-én a németek és a franciák — személy szerint Konrad Adenauer és Guy Mollet — a Saar-vidéki (előzetes) megállapodást. Franciaország átengedte a Saar-területet Nyugat-Németországnak a Mosel folyó csatornázása ellenében.

A Mosel-csatornának — helyesebben a folyó kikotort, felduzzasztott és rendezett medrének mint nemzetközi víziútnak — a fő problémája az, hogy csak kis része van annak az országnak a határain belül, amely azt használni akarja. A folyó nagyrészt német területen fut, s így a tervezett 13 duzzasztógátja és 9 áramfejlesztőtelepe közül mindössze 2—2 jut francia földre.

Ezek az arányok azonban eltérő módon tükröződnek a megállapodás két fő pontjában: egyrészt az építkezések terheiben, másrészt a Csatorna Társaság részvénytőkéjének jegyzésében. A 370 millió nyugatnémet márkában előirányzott befektetések oroszánrészét — 248 milliót — ugyanis a franciáknak kellett vállalniuk, — a németek részesedése mindössze 110 millió, a mindenképp jól járó belgáké pedig csak 2 millió.

A csatorna irányításának vitája a részvénybirtoklási kérdések — azaz a megépítésére és kezelésére alapított részvénytársaságban birt szavazati erő — köré tömörült. Az lett a kérdés, hogy ki érvényesítheti akaratát az új Csatorna Társaságban?*

A franciák mint a csatorna fő használói eredetileg ragaszkodtak a francia szavazatok többségéhez; a németek azonban, azzal érvelve, hogy a csatorna nagyrészt az ő területükön fut, ezt visszautasították. Emellett követelték azt is, hogy a társaság székhelye német területen legyen, s így a társaság az ő kereskedelmi törvényeik alá tartozzék.

Hosszabb — miniszterelnöki szintet is megjáró — vita után a közös német—francia—luxemburgi részvénytársaság székhelyéül Trier városát

* A társaság pontos neve: „Nemzetközi Mosel Társaság” (Société internationale de la Moselle).

— azaz német területet — jelölték ki, és elhatározták a vállalatnak a német kereskedelmi cégjegyzékbe való bevezetését.

A társaságban a felek a következő alaptőke-jegyzéssel részesedtek: 50 millió német márkát jegyzett a Német Szövetségi Köztársaság, 50 milliót Franciaország, 2 milliót Luxemburg nagyhercegség.

A részvényjegyzés tehát — annak ellenére, hogy a franciák beruházásai több mint kétszeresek — egyenlő

részvényjogi erőviszonyokat teremtett a két kimagasló vetélytárs között, s így ellentét esetén Luxemburg közgyűlési szavazata dönt közöttük. (A német nehézipar nemzetközi kapcsolatait ismerve, ez valószínűleg a német fél javára fogja billenteni a mérleg nyelvét.)

Ezeket a feltételeket rögzítette a Mosel csatornázásáról szóló végleges megállapodás, amelyet 1956. október 27-én Luxemburgban írtak alá.

Groó István

A mezőgazdasági árpolitika egyes tőkésországokban

I.

Az Egyesült Királyság

Árutermelő közgazdaságban, de elsősorban tőkés viszonyok közt az árpolitika feladata oly árszintek és arányok kialakítása, amelyek a közgazdasági mechanizmus közvetítésével a társadalmi munka (termelőerők) felhasználásában és a nemzeti jövedelem megoszlásában a *gazdaságpolitikai fő célokkal* összhangban álló tendenciákat érvényesítenek. Az *ártervezés* feladata a harmonikus árrendszer megtervezése; az utóbbinak megvalósítása pedig az *árszabályozó műveletek*é.

Alább e három szempontból megvizsgáljuk három tőkésország mezőgazdasági árpolitikáját. Ezek a mezőgazdaság közgazdasági helyzete és az árpolitika szempontjából eltérő típusokat képviselnek; de megegyeznek abban, hogy mind fejlett országok, vagyis nemzeti jövedelmüknek az ipar a fő forrása és mezőgazdasági technikájuk magas színvonalú. A megegyezéseket és eltéréseket a következő oldalon levő táblázat adataival jellemezhetjük.

E különbségek folytán a vizsgált tőkésországok mezőgazdasági árpolitikája is lényegesen eltérő vonásokat mutat. Ezért a legcélszerűbb őket külön-külön tárgyalni.

Az árpolitika céljai

Az Egyesült Királyságban (Anglia + Wales + Skócia + Észak-Írország) a táblázat adatai szerint a mezőgazdaság helyzete a közgazdaságban a következő. A népsűrűség igen nagy, viszont a területnek aránylag nagyon kis része szántóföld. Egy mezőgazdasági keresőre nyugat-európai viszonyokhoz képest ugyan elég nagy terület jut, de ennek nagyobb része füves terület, és az utóbbiból sok a silány legelő (rough grazing). A munkabérkiadások nagy arányszámából is kitűnően, az üzemek nagy része tőkés jellegű. A háztartási összefogyasztás kis százalékszámára is jelzi a nagy áruhányadot, amely, az agrárnépeség csekély arányszámát tekintve, természetes. A mezőgazdaság részesezése a behozatalban még az utóbbi években, a termelésnek alább ismeretendő fejlődése után is rendkívül nagy.

A világháború alatt, 1941-től kezdve, teljessé vált a kötött gazdálkodás. A hajótér csökkenése sürgőssé tette a termelés, elsősorban a szénhidrát-tartalmú, tehát térigényes termékek fejlesztését, viszont ez, a munkaerő hiánya miatt, a gépesítést. A legelők feltörése, a rohamosan fo-

Megnevezés	Egyesült Királyság	Svédország*	Egyesült Államok*
<i>Közös vonások</i>			
Mezőgazdasági népesség a lakosság százalékában	5,0	23,0	13,8
Mezőgazdaság hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez, százalékban.....	13,0	5,1	15,3
Műtrágyaköltség a kiadások százalékában (14 nyugateurópai ország mérlegeletlen átlaga 4,6)	5,7	5,4	..
Állati termékek részaránya az értékesítési bevételben, százalékban (átlag 64,0)	68,0	77,0	..
Egy mezőgazdasági dolgozóra jutó tiszta hozam \$ (átlag 550,0).....	1550,0	850,0	..
Traktorok száma 1000 ha-onként.....	27	21	20

Különbségek a mezőgazdaság helyzetében

Népsűrűség, ha-onként, fő.....	245	16	21
Egy mezőgazdasági dolgozóra jutó szántóegység, ha-ban	9,8	6,8	
Szántóföld a mezőgazdasági terület százalékában	37,0	86,0	43,0
Mezőgazdasági területből jut a 10 ha-on aluli üzemekre	7,0	36,0	..
Kiadások bérmunkások bérére az összes kiadás százalékában	20,6	12,6	29,0**
Mezőgazdasági eredetű kivitel százaléka.....	8,9	7,1	20,0***
Mezőgazdasági termékek a behozatal százalékában	52,5	21,6	43,3

Az adatok különböző időpontokra vonatkoznak és nem teljesen összehasonlíthatók, de jellemző erejüket ez nem érinti.

* Svédország és az Egyesült Államok mezőgazdasági árpolitikáját a szerző lapunk későbbi számaiban fogja ismertetni.

** Bérmunkások aránya a dolgozókhoz.

*** Gyarmatárukat beleértve.

.. Adatok ismeretlenek.

kozódó műtrágyahasználat és a gépesítés felszöktette a beruházásokat. A jövedelmezőségnek ezekre is fedezetet kellett nyújtania. Ennek terhét nem lehetett a fogyasztóra hárítani, tehát rögzítették a fogyasztói árakat és bevezették az adagolást úgyszólván mindenre (ruházati és háztartási cikkekre is). A zöldség- és főzelékféléktől eltekintve akár külföldön, akár belföldön, kizárólag az állam vásárolt élelmiszereket és ez viselte a negatív árkülönbözetet. Az erre fordított összeg a „food subsidy”, vagyis „közélelmezési segély”. Ez a rendszer teljesen elszakította egymástól a fogyasztói és a termelői, úgyszólván a belföldi és a világszintet. Viszont lehetővé tette azt, hogy az agrárpolitika minden más szemponttól függetlenül a termelési

szint és szerkezet irányítására törekedjék.

Különleges értékesítési konstrukcióra nem volt szükség: csak az állam vásárolhatott, és a farmer a megállapított árnál sem többet, sem kevesebbet nem kaphatott. A nehézség inkább annak megállapításában állt, hogy mennyi legyen az egyes termékek ösztönző ára, anélkül, hogy az államot a szükségesnél nagyobb mértékben terhelje. Ekkor alakult ki az árvizsgálatnak lényegében ma is fennálló rendszere.

A termelés a háború alatt (vagyis 1946—47-ig) 24%-kal emelkedett; ezen az átlagon belül azonban az állati termékeké csökkent. A fejlesztés súlypontja a kalóriaszolgáltató élelmiszerekre irányult. A szántóterület 54 százalékkal lett nagyobb.

A háború befejezése nem sokat változtatott az Egyesült Királyság gazdasági helyzetén. Az első évek tapasztalatai megmutatták, hogy tekintettel a fizetési mérleg nem-külkereskedelmi eredetű aktív tételeinek nagyarányú csökkenésére, a devizaegyenleget csak a kivitel erőteljes fokozásával és a behozatal leszorításával lehet egyensúlyba hozni. A versenyképes kivitel céljából minden lehetőséget ki kell használni a termelékenység fokozására és a munkabérek, vagyis a fogyasztói ár-szint emelkedésének meggátlására, a behozatalt pedig elsősorban élelmiszerekből kell csökkenteni, mert a nyersanyagokat az ipar semmiképpen nem nélkülözheti. A mezőgazdaság fejlesztése továbbra is áldozatokat kíván, de mivel most már a hajótér nem játszik szerepet, ellenben annál inkább a dollárhiány, a termelés fejlesztésének előterébe a súlyegységként több dollárba kerülő állati termékek kerülnek; ezért, továbbá tekintettel arra, hogy a háború előtti fogyasztási szokásokhoz visszatérve a lakosság egyre több fehérjét kíván, a szántóföldi termelésben a búza és a burgonya helyett az abraktermények lépnek előtérbe. Nyilvánvaló volt, hogy mindazoknak a tengeren túli területeknek az elvesztése után, amelyek különböző politikai formában ugyanazt a célt szolgálták (olcsó nyersanyagtermelő területek, jó kiviteli piacok), a gazdaságpolitika fő gondja hosszú időn át a fizetési mérleg egyensúlyának fenntartása lesz. A mezőgazdaság ügyét most már nem elegendő a mindenkori problémához szabott, egymással össze nem függő részletintézkedésekre bízni, mint a háború előtt, hanem hosszabb távlatú, rendszerbe foglalt, tervszerű és a gazdaságosságot szem előtt tartó, az egész angol gazdaságpolitika szerves részét alkotó agrárpolitika tengelyévé kell tenni.

Ennek van hivatva alkotmányjogi alapot és közgazdasági keretet adni az 1947. évi mezőgazdasági törvény. Célja az, hogy „elősegítse egy olyan, szilárd alapon nyugvó és hatékony

mezőgazdasági termelés kialakítását és fenntartását, mely képes a nemzet élelmiszer- és egyéb mezőgazdasági termékszükségletének akkora részét megtermelni, amekkorának az Egyesült Királyságban való megtermelését a nemzet érdeke kívánja és arra, hogy ezt a legalacsonyabb, de mégis a farmerek és a mezőgazdasági munkások megfelelő jutalmazását és életviszonyait, valamint az ebbe a termelési ágba befektetett tőke méltányos hozamát biztosító árakkal tegye”.

Ezért az állam szavatolja a legfontosabb termékek számára az értékesítést és a jövedelmező árat. A kertészeti termékekre a törvény nem terjed ki, úgyszintén, a tojástól eltekintve, a baromfitenyésztésre sem. Ezekből a háborús szabad árak hatására fellendült termelés fedezi a belföldi szükségletet.

Az új rendszer három elvre épül fel. Először is arra, hogy a brit agrárpolitikának nem a termelés mindenáron való fokozására, hanem a termelés hatékonyságának javítására kell törekednie, továbbá, hogy az áraknak a termelési költségeken kívül a piaci viszonyokhoz is igazodniuk kell; végül, hogy a termelési technika javításával és a nagyobb munkatermelékenységgel el kell érni az állami támogatásra szükséges összeg csökkenését.

Az ártervezés módszere

Minden év februárjában úgynevezett évi árvizsgálatot (annual price review) tartanak. Ha évközben a költségek számottevően emelkednek, a termelők évközi árvizsgálatot kérhetnek. Ilyen eddig kétszer fordult elő, mindkét esetben a munkabérek emelkedése miatt; de a kormány nem mindig tett eleget a kívánságnak.

Az évi ármegállapítás során általában kompromisszumok jönnek létre. 1956-ban azonban a farmerek nem fogadták el a miniszter javaslatait és a kormány egyoldalúan döntött.

Amíg tehát a kötött gazdálkodás idején az ármegállapítás rögzítette a termelői árakat, addig 1954 óta csak szavatolja; ha pontosak akarunk lenni, azt kell mondanunk, hogy nem is az egyes termékek árait, hanem az egész mezőgazdaság összes termékeiből eredő méltányos jövedelmet. Más szóval, az egész árbevételnek kell akkorának lennie, hogy a kormány által elismert költséget figyelembe véve biztosítsa a jövedelmet. Ez nem zárja ki azt, hogy egyes termékek szavatolt ára az önköltségen alul maradjon; enélkül nem lehet a termelés megoszlását az árarányokkal irányítani. Ezért, bár az általános költségszint állandóan emelkedik, előfordul az is, hogy egyik-másik termék árát csökkentik.

A jövedelmezőség szavatolásával együtt jár annak garantálása is, hogy minden felkínált áru vásárlóra találjon. Az 1947. évi törvény a kormány kötelességévé teszi a gondoskodást erről, viszont felhatalmazza azt a szavatolt árban részesítendő termék-mennyiség kontingentálására is.

A törvény 11 terméket von be a szavatolás körébe: búza, árpa, zab, rozs, burgonya, cukorrépa, hízómarha, juh, sertés, tej, tojás; később a gyapjú árát is szavatolták. E termékekből ered a brit mezőgazdaság értékesítési bevételének mintegy 70 százaléka, további 15 százalék zöldség-főzelékfélékből és gyümölcsből, melyeket vámok védenek.

A költségek előző évi tényleges, valamint következő évi várható összegét és a következő évi bevétel összegét statisztikai (tehát nem kivétiles) módszerrel állapítják meg úgy, mintha az ország egész mezőgazdasága egy országos üzem (national farm) lenne. Ezt az országos jövedelmezőségi mérleget a minisztérium ügyosztálya készíti el, úgy is hívják, hogy „ügyosztályi kalkuláció”.* Ez a kalkuláció a 202. oldalon levő 1. sz. táblázat szerinti tételeket tartalmazza.

* A mérlegelőirányzathoz néhány megjegyzést kell fűznünk. A termelési segélyek bevételként való kezelése azzal a következménnyel jár, hogy például 70 százalékos hozzájárulás a műtrágya beszerzési árához

A táblázatban szereplő értékesítési bruttó bevétel megállapítása átlagos időjárás feltételezésével történik. A kockázat a termelőket terheli, az évek során előfordult azonban, hogy a rendkívül kedvezőtlen aratási időjárás okozta károkért a következő évi ármegállapításban részben kárpótolták őket.

A vizsgálat nem a tényleges évi önköltség megállapítására helyezi a súlyt, hanem arra, hogy — az előző évi költségelőirányzatok, költségutószámítások és minden egyéb tényező tanulmányozásával — megállapítsa az irányzatot és ennek alapján a legközelebbi gazdasági évre várható alakulást. Tehát a „termelési tényezők” (factors) igénybevételének árát tekinti költségnek (factor costs). A kutatóintézetek által kiszámított terményenkénti önköltség (processing costs) csak másodsorban, a felbontáshoz (lásd alább) és a „factor costs” ellenőrzéséhez jön figyelembe.

a farmer valóságos műtrágyakiadását az árnak 30 százaléka csökkenti, ennél fogva a kiadások közt ugyan a vételár 100 százaléka szerepel, de a műtrágyázott területen termesztett növények ármegállapításánál az önköltségben (amennyiben ez itt, a mezőgazdasági összjövedelemnek alább ismertetendő felbontásánál egyáltalában szerepel) csak a műtrágyakiadás 30 százaléka jöhet tekintetbe. A kiadások közt nem szerepelnek a beruházások és (amennyire meg tudjuk állapítani) az értékleírások; ezeket a jövedelemből kell fedezni, vagyis a jövedelem kalkulálásánál megfelelő kamatigényt kell elismerni. Az adó nem költség, tehát nem árképző elem. A munkabér magában foglalja a nem bérért dolgozó családtagok bérigényét, kivéve a házasársat és természetesen magát a farmert.

Az előirányzott jövedelem az árszavatolásban nem részesülő termékekből eredő bevételt is magában foglalja.

Ezen az előirányzatos mérlegen kívül készül egy utólagos is az elmúlt évről, ugyanilyen statisztikai alapon, annak ellenőrzése végett, hogy a (becslésszerű) valóságos kiadások és bevételek mennyire tértek el az előirányzattól. Ezt a mérleget két változattal állítják össze: az átlagos és a valóságos termelés alapján.

Ez a mérleg, mint egyik forrásunk mondja, utalással egy gazdaságstatisztikai könyv szerzőjének véleményére, „statisztikai absztrakció, mely a farmereket együttvéve egy nagy országos üzemnek tekintti”. Tehát az átlagos üzem jövedelmi helyzetére jellemző, amelytől persze fel- és lefelé a legkülönbözőbb eltérések lehetségesek. Eppen azért, mivel nem mond semmit az egyes termékek, üzemnagyságok és üzem típusok szerinti szóródásról, ellenőrizni kell oly módon, hogy felbontják az említett alkotórészei szerint (lásd alább).

Kiadások (Millió font sterling)			Bevételek (Millió font sterling)		
	1953-1954	1954-1955		1953-1954	1954-1955
Kézi munka	275,0	278,5	Értékesítés:		
Haszonbér és kamat...	73,5	77,0	Tej- és tejtermékek	340,0	330,5
Gépekkel járó költség	155,5	157,5	Állatok	370,3	403,0
Takarmányok	270,0	289,5	Tojás és baromfi ...	150,0	148,0
Mútrágya	65,5	65,0	Aratási termények ...	241,3	212,0
Egyéb kiadások	173,0	188,5	Kerti termékek	116,4	126,5
			Egyéb	33,0	27,0
	1012,5	1056,0		1251,0	1247,0
Tiszta jövedelem	320,5	280,0	Termelési segélyek, különböző bevételek és más tételek	57,0	59,0
			Készletek értékmel- kedése és be nem fejezett termelés ...	25,0	30,0
	1333,0	1336,0		1333,0	1336,0

Az előirányzat évére szavatolt árak tervezésében nem érvényesül az egész várható költségemelkedés. A kormánynek az az álláspontja, hogy a többlet egy részét a mezőgazdaságnak kell viselnie, illetve termelékenységének fokozásával ellensúlyoznia. Ezt azonban megnehezíti, hogy a majdnem legnagyobb tétel, a munkabér, „merek” költségelem, vagyis

az élőmunka mennyisége már csak kevéssel csökkenthető a holtmunka fokozásával, és éppen a munkabérek állandóan emelkednek. De a kormány arra hivatkozik, hogy amikor (1956-ban) az egész angol közgazdaság küzd az inflációval és ennek terhet minden foglalkozási ág megérzi, a farmerek sem kívánhatják a teljes védelmet.

A költségek előirányzata 1955—1956-ra

	Változás 1954—1955-höz képest (Millió font sterling)	
	összes termékek	szavatolt termékek
Munkabér	+ 16,94	+ 13,98
Haszonbér és kamat	+ 1,39	+ 1,14
Gépköltség	+ 3,89	+ 3,21
Takarmány	+ 11,67	+ 11,09
Vetőmag	+ 5,28	+ 4,36
Mútrágya	+ 2,60	+ 2,14
Import-állat	— 1,83	— 1,51
Állatértékesítés	+ 0,50	+ 0,44
Szállítás	+ 1,52	+ 1,25
Vegyes	+ 3,65	+ 3,01
Összesen	+ 45,61	+ 39,11

Az előirányzat megállapítja az összes (szavatolt + nem szavatolt) termékek költségösszegét is; erre szükség van, mert a jövedelem előirányzata is az egész mezőgazdaságra, nem

pedig csak a szavatolt termékek termelésére vonatkozik.

Az országos összegek első előirányzatának elkészülése után következik azok felbontása termékekre és üzem-

tipusokra. Ehhez az üzemstatisztikai (számartási) eredmények adják a támpontokat.

A számartásstatisztikán alapuló vizsgálatot az Agrárgazdasági Tájékoztató Szolgálat (Provincial Agricultural Service) végzi. Minden egyetem mezőgazdasági fakultásán, az illetékes tanszékhez kapcsolatosan van kutatóintézet, amelynek működése meghatározott földrajzi területre terjed ki. Adatanyagukat az adatszolgáltatást önként vállaló gazdaságoktól kapják; ezek száma jelenleg 4200. A vizsgált üzemek kiválasztása tehát nem módszeres mintavétellel történik, mindamellett a megállapításokat elég reprezentatívnak tekintik. Az egyes intézetek vizsgálati eredményeit a minisztérium összegyűjti és országosan értékeli. Ez az anyag szolgál alapul a statisztikai módszerrel megállapított országos mezőgazdasági jövedelem felbontásához, illetve szükség esetén módosításához, úgyszintén az üzemi tanácsadáshoz is, amelyet az intézetek látnak el.

Az árszabályozási műveletek

a) Rögzített szavatolt ára (fixed guarantee price) van a tejnek, a gyapjúnak és a cukorrépának. A cukorrépa és a tej árrögzítését értékesítő testületek bonyolítják le, a gyapjút pedig a gyapjúbizottság. A tejár szavatolása csak az évente kontingentált mennyiségre érvényes.

b) Minimális ár érvényes a téli burgonyára és az elsőrendű minőségű tojásra. Az utóbbi ára évközben is változik a takarmányéval párhuzamosan (cost price). E termékek kínálata szélsőségesen ingadozik és a minimális ár a nagy áresésekkel szemben védi a termelőt. A burgonyát értékesítő testület veszi át, a tojást hasonló szerv. A tojásforgalom szabályozásáról jelenleg is folyó élénk vita arra mutat, hogy ezen a téren nincs minden rendben. A minimális árat — úgy látszik — intervenciós vásárlásokkal tartják fenn olyankor, mikor enélkül a piaci ár a minimum alá esnék.

c) Az árkiegészítés (deficiency payment) abban áll, hogy az állam megállapít egy standard-árat, és ha az évi átlagos ár ennél kisebb, akkor a termelőnek megfizeti a különbözetet. Utóbbit az is megkapja, aki az évi átlagnál jobb áron adott el. Ennek az a kedvező hatása, hogy a termelők igyekeznek az ármegállapításban megszabott fokozaton belül is kiváló minőséget előállítani, amely kivételes áron kel el; ezzel az állam is jól jár, mert ez a kivételes ár is emeli az összes eladások átlagát, és minél nagyobb az átlagár, annál kevesebbet kell az államnak áldoznia a standard-árra való kiegészítés végett. Ezenkívül a standardot meghaladó ár lehetősége arra is ösztönzi a termelőt, hogy igyekezzen kedvező piaci helyzetet kivárni az értékesítésre és ezzel is csökkenjen az állam terhe.

Ez a szavatolási módja a gabona és a hízó állat árának. A kenyérmagvak standard-ára öt idény szerint változik. Az idények végén az áruforgalomra vonatkozó feljegyzésekből kiszámítják az idény átlagos piaci árát, annak eltérését a standardtól, az illető idényben eladó termelőket együttvéve megillető összeget és az utóbbit elosztják a termelők közt az eladott mennyiségek arányában. A takarmánygabona árkiegészítési összegét ugyanezen az alapon állapítják meg, de nem az eladások, hanem a vetésterületek arányában osztják szét, mert e termények túlnyomó része nem kerül piacra és ösztönözni kell a termelésre azokat is, akik saját gazdaságukban etetik fel a takarmány túlnyomó részét.

A gabonapiacra a tőzsdék működése többé-kevésbé kiegyenlíti az ár alakulást mind helyileg, mind időbelileg. Ellenben az állatarak naponként és helyenként jelentékeny eltéréseket mutathatnak egyik napról a másikra vagy ugyanazon a napon különböző helyeken. Több a lehetőség arra is, hogy a nagyvásárlók összebeszéljenek és uralják a piacot. Ennélfogva a kollektív, ti. az összes állattenyésztők eladási árának átlaga

gát alapul vevő szavatosság itt' nem feltétlenül védi meg az egyes tenyésztőt a veszteséges eladástól, ha véletlenül rossz piacra hajtotta fel az állatot. Ezért az 1956. évi árvizsgálatig azon a kollektív szavatoláson kívül, amelyet a búzánál ismertettünk, a tenyésztők egyéni garanciát is élveztek, ha árveréses piacon adtak el; tulajdonképpen ilyenkor fenyeget a kereskedői kiuzsorázás. Az egyéni szavatolt ár jóval kisebb volt a standardnál. A tenyésztő tehát a következőket kapta az állatért: 1. a piaci árat, 2. ha ez kevesebb volt az egyénileg szavatoltnál, az ehhez viszonyított különbözetet, 3. a kollektíve szavatolt árhoz hiányzó kiegészítő összeget, akkor, ha a piaci árak átlaga (amelynek kiszámításakor figyelembe vették az egyéni árkiegészítéseket) nem érte el a standard-árat; az utóbbit négyhetenként előre állapították meg (sertésre vonatkozóan a takarmányárak változásához igazodva) és előre közzétették.

Tegyük fel, hogy a standard-ár cwt-enként (valamivel több, mint 50 kg) 130 shilling, az egyénileg szavatolt ár 120 sh és a piaci átlagár 125 sh. Ekkor a kollektív árkiegészítés 5 sh. Az a hizlaló, aki 128 sh-ért adta el az állatot, kap 5 sh kollektív árkiegészítést, de egyéni nem jár neki, mert a piaci ár meghaladta az egyénileg szavatoltat. Ha ellenben csak 112 sh volt a piaci ár, akkor kap egyéni kiegészítésként 8 sh-et, kollektívként 5 sh-et, összesen 125 sh-et.

Az árszavatolás e módja nem vált be. Az 1956—1957. évi ármegállapítás óta az árkiegészítés rendszere a következő. A kiegészítés kiszámításának alapjául szolgáló átlagos piaci árat például március 26-tal kezdődő négy hétre a két héttel korábbi napot, tehát március 12-ét megelőző 52 hét piaci árai alapján számítják ki. Az árkiegészítés erre a négy hétre 3 sh volt; azért ilyen kevés, mert az említett 52 héten belül, az őszi és a téli piaci árak felvitték az átlagot. 1955 december eleje óta az árak estek, a piaci átlagár 1956 decemberére lényegesen kisebb lesz és az árkiegészítés

lehet például 15 sh is. Négy héten belül az árhullámozás mindenestre szűkebb határok közt mozog, mint egy éven belül, tehát kevésbé fenyegeti a termelőt a veszély, hogy éppen rossz napot talál el; viszont az, hogy az egész négyheti átlag alacsony, őt nem érinti, mert annál többet kap árkiegészítés címén. De még ezzel a mérsékelt kockázattal szemben is védi őt az állam azzal, hogy megállapít egy kollektív maximumot és minimumot is. Ha például az utóbbi 115 sh és a fent említett 3 sh kiegészítéssel együtt a termelők az illető négy hét átlagában csak 110 sh árat értek el, mindegyiknek még további 5 sh-re van igénye. Viszont, ha decemberre a fent említett 15 sh-es árkiegészítés alakulna ki és ezzel együtt a piaci ár a maximumnál, például 130-nál többet adna, akkor nem kapja meg a 15 sh kiegészítést, hanem csak annyit, amennyivel a piaci átlagár 130-ra kiegészül.

Az árkiegészítés előnyét abban látják, hogy a minőségi termelésre ösztönöz. Továbbá, mivel a piaci ár a világpiacival együtt változik, az árkiegészítés a világpiaci árak csökkenésével párhuzamosan emelkedik ugyan, de az államnak emiatti nagyobb kiadását ellensúlyozza, hogy viszont Anglia kevesebbet fizet a külföldnek az áruért. Vagyis előnye a rendszernek az, hogy a belföldi termelői áralakulás — és egyúttal a fogyasztói is — nincs elszakítva a külföldi ártényezőktől és a világpiaci áralakulástól.

A gabonával kapcsolatban a rendszer, egyöntetű vélemény szerint, bevált. Már az állatokat illetően bírálatok is hangzanak el.

Az egész árszavatolási rendszert rugalmasság jellemzi. A szavatolás egy évre szól, amely a terményeket illetően a legközelebbi termés értékesítésével, az állatokat illetően pedig az ármegállapítást követő áprilissal kezdődik. Minthogy azonban az állattenyésztés termelési periódusa többéves, az állati termékekre van azonkívül egy négyéves minimum is, melyet kétévenként állapítanak meg előre. Legújabbban a kormány által-

ban hosszabb időre szóló biztosítékokat tervez az árak csökkentésével szemben (lásd később).

Az árszavatolásokat kiegészítik a termelési segélyek. Különböző célokra és formában nyújtják őket. Alapgondolatuk az, hogy a jövedelmező ár nem ösztönöz eléggé beruházás jellegű költségek vállalására. A farmernek részben nincs is mindig elég tőkéje (esetleg forgótőkéje sem például a műtrágyához). Minthogy a segély, mint láttuk, a mérlegben bevételként szerepel, tulajdonképpen nem egyéb kamatmentes kölcsönnél, amelyet a farmer az értékesítés során törleszt annál fogva, hogy a szavatolt ár a költségnek segélyből fedezett részét nem fedezi. Persze, ha a szavatolt árnál jobbat ért el, akkor a segély összege megmarad neki.

A segélyek egy része csak azokat a termelőket támogatja, akik különleges helyzetük miatt az átlagos költségnél drágábban termelnek; ilyenek a dombvidéki állatnevelők vagy a határüzemek, vagyis azok, amelyek kedvezőtlen természeti viszonyaik miatt a legjobb gazdálkodás esetén sem boldogulhatnak a többire nézve jövedelmező árszinttel. Többnyire kistermelőkről van szó, akiknek például a legelőfeltörési segély nem sokat jelent, mert nincs legelőjük, amit feltörnének, akik — kis üzemerületük miatt — nem képesek alkalmazkodni az árarányok évi változásaihoz stb. Viszont ezek termelésére is szükség van a stratégiailag elengedhetetlen önellátás eléréséhez.

Termelési programok

Az Agricultural Act előkészítésével egyidejűleg ötéves részletes termelési program készült.*

* Ez 1952-re a háború előtti termelésnek 50, az 1943–1944. évinek 15 százalékos emelését irányozta elő; termékenként a következőket (1934–1938 = 100): kenyérmagvak 158, takarmánygabona 196, burgonya 157, cukorrépa 131, tej 126, marha- és borjúhús 110, juh- és bárányhús 83, sertéshús 192, tojás 131.

A termékenkénti előirányzatokat közben módosították. Az átlagos 50 százalékos emelkedést nagyjából elérték.

1952-ben négyéves előirányzat készült, de ebben már csak az irányokat jelölték ki.**

1956-ig az egész termelésnek a háború előtti átlaghoz képest 60 százalékos emelkedést kellett volna elérnie, de csak 55 százalékot sikerült megvalósítani, főképpen az 1954–1955. év rendkívül kedvezőtlen időjárása miatt.

1956-ban még kevésbé részletes az előirányzat.***

A három program összehasonlításából szembetűnik a termelési irányváltozása: a mindenáron való többtermelés helyett a költség és a takarmánybehozatal csökkentése; továbbá mérsékelt alkalmazkodás a termelés természeti előnyeihez.

** Ezek a fő irányok: 1. a fűtakarmányokkal való ellátottság fokozása a termelés emelésével és a termékek jobb kihasználásával; 2. az állatállomány növelése, mégpedig évenként 400 000 borjúval; 3. 1 000 000 acre füves terület átalakítása szántóföldre, elsősorban abraktakarmány termelésére; 4. a szántóföldi termények átlagtermésének 5 százalékos emelése; 5. a lehető legtöbb búza- és a fogyasztási szükségletet fedező mennyiségű burgonya termesztése; 6. a tejelőtehenek létszámának fenntartása és hozamuk növelése; 7. a sertéshús- és tojástermelés fokozása az önellátásig; 8. mint legfontosabb: a marha- a borjú-, a juh- és a bárányhús termelésének lehető legnagyobb mértékű fejlesztése.

*** „Nem lehet a hazai mezőgazdaságtól azt kívánni, hogy szabad piaci viszonyok között meghatározott mennyiségeket állítson elő valamely termékből, tekintet nélkül a költségekre. Ez feszültséget idézne elő nemzetgazdaságunkban és rontaná kiviteli versenyképességünket. A hatékonyság további emelkedését és a költségek csökkentését várjuk el mezőgazdaságunktól. A termékek minőségét is javítani kell még, és ez csak jobb gazdálkodással és gondosabb piacrahozattal lehetséges.” A kormány tehát arra számít, hogy a termelés tovább emelkedik, mégpedig a következő irányelvek szerint: a) 1. Több marhahús termelése; úgyszintén több juh- és bárányhús termelése, különösen, ha a termékegység költsége csökkenthető; 2. a terméstartalagok további állandó javulása; 3. az erőtakarmányok hozzáértő és gazdaságos felhasználása; például 10 százalékos megtakarítás legalább 1 millió tonna behozatalt szabadítana fel; b) nagy szántóterület fenntartása; azokat a területeket, melyeken nem vetnek egyéves terményeket (crops), szálaktakarmányokra kell felhasználni, hogy benne maradjanak a forgóban, ahelyett, hogy újból rétté vagy legelővé alakítanák át őket; c) a füves területek javítása általában, egyúttal a fű és a fűtermékek jobb kihasználása és ezzel az állattartás költségének csökkentése.

Az eredmények

A termelés jelentékenyen fokozódott.*

A munka termelékenységére számottevő mértékben nőtt. 1952—1953-ban az egy dolgozóra jutó nyershozam indexe (1937—1939 = 100) 130, az egy munkaóra jutóé 140; ugyanezek a nyers üzemi fölösleg alapján: 126, illetve 135, az állatlétszám és a vetésterület alapján 115, illetve 124.

Az agrárpolitika fő gondját képező termékekből a behozatal a következőképpen alakult:

	1936— 1937-ben	1955-ben
Búza (egy főre)	1,04 q	0,90 q
Árpa (egy sertésre) ...	0,30 q	0,15 q
Olajpogácsa (1 tehénre)	0,50 q	0,25 q

Az önellátás foka természetesen nem emelkedhetett ugyanannyira, mint a termelés, mert közben a lakosság száma is nagyobb lett. A belföldi termelés a szükséglet százalékában: búza és liszt 1935—1938-ban 12, 1954-ben 28, olajok és zsírok 16, illetve 16, cukor 18, illetve 21, hús 51, illetve 67, bacon és sonka 29, illetve 46, vaj 9, illetve 10, sajt 24, il-

letve 38, sűrített tej 70, illetve 97, tejás 71, illetve 86, fogy. tej 70, illetve 70, étkezési burgonya 94, illetve 96.

Együttvéve az önellátás mind kalóriamennyiségben, mind értékben számítva 36 százalékkal javult 1935—1938-hoz képest.

Arról nem tájékoztatnak a források, hogy mennyire sikerült elérni az önköltségek csökkentését, illetve mennyire sikerült mérsékelni azok növekedését. A belterjesség fokozódott, de nem egyenletesen. Így például a műtrágyafogyasztás 3—400 százalékkal nőtt, de főképpen a háború alatt, azóta csak a kálié (1952-ig 100 százalékkal). A gépesítés üteme óriási. 1946 óta a traktorok száma 120 százalékkal, a traktorekéé 80 százalékkal, a kombájnoké 600 százalékkal, a bálázóké 350 százalékkal, a fűszárítóké és -örlőké 500, a fejőgépeké 125 százalékkal nőtt.

A termékárak állandóan emelkedtek; indexük (1936—1938 = 100) 1947-ben 218, 1953-ban 314. A háború alatt a gabonaneműek, 1947-től kezdve az állati termékek vezetnek, de (világpiaci hatásokra) a búza sem maradt le, mert árindexe 1953-ban is 152. A belföldi termelői árak általában sokkal magasabbak a világpiaciaknál (lásd a táblázatot).

A belföldi és a behozott mezőgazdasági termékek ára

(Font sterling/tonna)

	1951 vége 1952 eleje		1952—1953		1953—1954	
	belföldi	külföldi	belföldi	külföldi	belföldi	külföldi
Marhahús	183,0	126,6	187,0	157,8	217,7	174,0
Juhhús	252,7	136,0	264,3	151,0	290,4	189,0
Bacon	309,0	205,0	373,8	267,2	399,8	252,2
Búza	28,1	33,8	29,3	30,5	30,7	30,1
Árpa	43,6	34,5	30,0	34,2	25,0	23,8
Tojás.....	4,7	3,3	4,7	3,6 ^{1/2}	4,6	3,6 ^{1/2}

* A termelés értékének indexe (1934—1938 = 100): szántóföldi növénytermelés 1946—1947-ben 149, 1955—1956-ban (becslés) 139, állandó füves terület 65, illetve 72, ideiglenes füves terület 136, illetve 148, gabonatermelés

144, illetve 175, burgonya 208, illetve 129, tej 107, illetve 139, tojás 84, illetve 159, marha- és borjúhús 71, illetve 118, juh- és bárányhús 71, illetve 100, sertéshús 48, illetve 195, gyapjú 79, illetve 88.

Az angol termelői árszint fekvését nemzetközi viszonylatban az jellemezheti, hogy az FAO által összeállított adatok szerint a termelőknek fizetett árak indexe, vagyis a mezőgazdasági árszint az Egyesült Királyságban emelkedett a legnagyobb mértékben és az egyetlen, amely 1953-ban sem hanyatlott. Érthető, ha ezek a jelenségek egyeseket Angliában gondolkodóba ejtenek.

A farmerek jövedelmének trendje 1952—1953-ig emelkedő, de előfordulnak visszaesések is. Az említett évben az index (1937—1938 = 100) az ügyosztály szerint (névleges font sterlingben) 600 százalék, az agrár-gazdasági kutatóintézetek szerint 430. Ettől kezdve a kormány igyekszik megelőzni az emelkedést; 1954—1955-ben az index 495 (intézeti adatunk nincs). A reáljövedelem növekedéséről megközelítőleg tájékozódhatunk, ha az utóbbi indexet redukáljuk a nem élelmiszer jellegű áruk kiskereskedelmi indexével, amely 1954-ben 149 volt; ily módon is 330 a reáljövedelmi indexszám.

Az árkiegészítéseket az állami költségvetés terhére folyósítják, tehát a közvetlen teherviselő az adófizető. A kötött forgalom idején az állam a fogyasztót is támogatta, most ez csak annyi támogatásban részesül, hogy a behozatali és a belföldi nagykereskedelmi árak különbözete az államot terheli. Lehetséges, hogy magának az árszavatolásnak a léte is bizonyos mértékben szilárdítja a piaci termelői és ezzel egyúttal a fogyasztói árszintet. Ebben az esetben a fogyasztók kétségkívül viselnek terhet, de ez nem enyhíti az állam pénzügyi terhet. Ellenben a teher egy része kétségkívül visszahárul a farmerekre, mert hiszen ők is fizetnek adót. Támogatás nélkül jövedelmi adóalapjuk megfelelően kisebb lenne, az adójuk pedig nem hasonló arányban, hanem fokozottan lenne kevesebb, tekintve, hogy a jövedelmi adó kulcsa nagyon progresszív.

Tekintve a világpiacon viszonylatban magas árszintet és az állam pénzügyi terhet, a legutóbbi időben a farmerek mindinkább tartani kezd-

tek attól, hogy, ha a világpiacon árak jelenlegi hanyatló irányzata tovább tart, a kormány előbb-utóbb rátér a szavatolt árszint csökkentésére. A farmerszervezetek arra hivatkoztak, hogy ezért nincs megbízható alapjuk a hosszabb időre szóló üzemi tervezéshez. A kormány tárgyalásokat kezdett velük és 1956 novemberében újabb mezőgazdasági törvényjavaslatot terjesztett a törvényhozás elé. Ebben a kormány kötelezné magát, hogy 1962—1963-ig évente 4 százaléknál többel nem csökkenteni a szavatolt árakat; az állati termékek ára a következő évben az 1956—1957. évi alá 9 százaléknál többel nem csökkenhetne. A mezőgazdaság előirányzott jövedelme egyik évről a másikra legfeljebb 2,5 százalékkal csökkenhetne, feltéve, hogy a költségek nem változtak; ha ezek emelkednek vagy alább szállnak, a jövedelemcsökkentés e határa aránylagosan módosulni fog. Ily módon a kormány lényegesen korlátozta árpolitikai szabad elhatározását és tulajdonképpen szavatolta a termelési ág tisztá jövedelmét. Ezzel az árszavatolási eljárás jelentősége csökkenne. A magas termelői árak már jelenleg is érvényesülnek a fogyasztói árakban is. De a fogyasztók és az ipar, úgy látszik, belátják, hogy a termelés fejlesztésének költségeit nekik is viselniük kell; inkább a támogatás módjait bírálják.

Van olyan vélemény, amely szerint az angol agrárpolitikában ellentmondás van: a háború alatt arra irányult, hogy megakadályozza az inflációt, ma pedig éppen egyik oka annak. Való, hogy 1947 óta határozottan megfigyelhető az inflációs spirál: költségnövekedést áremelés, áremelést költségnövekedés követ. A döntő kérdés az, hogy mi az oka az állandó költségemelkedésnek, és hogy miképpen lehetne az immár nagyjából elért termelési, illetve önellátási szintet oly módon fenntartani, hogy a költségek és vele az árak fokozatosan csökkenjenek. Erre persze túlnyomóan újságcikkekből álló anyagunk nem ad választ. De talán innen a távolból is felismerhetjük az állandó áremelkedés néhány okát.

Thomas professzor már 1947-ben rámutatott a rendszer két hibájára. Az egyik: hogy egyes farmerek, akik meg vannak elégedve jelenlegi élet-színvonalukkal, esetleg nem fokozzák a termelést, mert bármi történik is a piacokon, jövedelmük biztosítva van. Másik hibája az, hogy még a törekvő farmer sincs kellőképpen érdekelve a termelőeszközök (például takarmány, műtrágya stb.) takarékos felhasználásában, tehát a termelés gazdaságosságában sem. A mezőgazdasági törvénynek a hanyag birtokosok és gazdák kiselejtezésére vonatkozó intézkedéseit lazán hajtják végre.

Mindez azt jelenti, hogy a farmerek anyagi érdekeltsége nem érvényesül maximálisan, és alighanem ez az egyik oka a költség növekedésének. Semmi sem olyan veszélyes a termelékenység fokozására, mint az, hogy stagnálásának vagy hanyatlásának kockázatát a közösség viseli.

Az angol mezőgazdaság ma kétségkívül belterjesebben gazdálkodik, mint amennyire természeti viszonyai indokolnák. Az intenzitás fokozása növekvő befektetésekkel jár, de ezek eredményeképpen nem mindig nő arányosan a hozam. Tehát az egyik oldalon egyre újabb és újabb beruházások, a másikon emelkedő árak, amelyeknek, legalábbis részben, előbb-utóbb érvényesülniök kell az ipari eredetű termelőeszközök árában is. A természeti hátrányok leküzdése céljából támogatják a kevésbé

produktív dombvidéki állattenyésztőket és a határüzemeket is. De ugyanide tartozik az is, hogy a folytonos legelőfeltöréssel nyilvánvalóan egyre gyengébb talajok kerülnek szántóföldi művelés alá. Mivel a fogyasztásnak ezek nagyobb költséggel előállított termékeire is szüksége van, az ismert szabály szerint ezek egyre emelkedő árai még inkább emelik az egész árszintet. Ezt akarják elkerülni azzal, hogy a szóban forgó üzemek termelési segélyeket kapnak. Ezeket az egész mezőgazdaság évi költségéből tulajdonképpen levonják. De például a feltöréssel nyert, nyilván gyengébb szántó beleolvad abba a területbe, amelynek költségét évről évre megállapítják, és előbb-utóbb érvényesül az árakban, hogy a rosszabb földek miatt most már átlagosan költségesebb a termelés.

Így tehát mint külső megfigyelők is elképzelhetünk néhány olyan okot, amely a termelési költségek állandó növekedését megmagyarázhatja. A brit agrárpolitika nyilvánvalóan nem a komparatív termelési költségek elvén alapul és az ország termelőerőinek egy részét nem ott használja fel, ahol az a legtöbb előnnyel járna. A hektáronkénti vagy tehenenkénti magas hozam ennek nem mond ellent; a költség éppen azért magas, mert minden áldozatot megér ezeknek a hozamoknak az elérése és ezzel önellátásuk fokozása.

Ihrig Károly

A közgazdászok moszkvai értekezletének határozata

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Közgazdasági Intézetében, Moszkvában, 1957. november 26-tól 30-ig a népi demokratikus országok közgazdasági intézeteivel és más tudományos gazdasági intézményeivel együtt megtartott tudományos értekezlet, amelyen a szocialista világgazdasági rendszer fejlődésének problémáit vitatták meg, egyhangúan a következő határozatot fogadta el:

„1. Jelen tudományos értekezlet leszögezi, hogy a szocialista országok baráti együttműködésének rendkívül fontos és aktuális feladata az ideológiai egység megerősítése a marxi—lenini tanítások alapján. Teljes mértékben helyeseljük a szocialista országok kommunista és munkáspártjai megbízottainak 1957. november 14—16-án lezajlott moszkvai értekezletén tett nyilatkozatot, valamint a békenyilatkozatot, amelyet a kommunista és munkáspártok nevében hoztak nyilvánosságra. A szocialista tábor közgazdászainak együttes, e nyilatkozat alapján folyó munkájának igen nagy jelentősége van a marxi—lenini közgazdaságtudomány fejlődése és a szocialista világgazdasági rendszer további megerősödése szempontjából.

2. A szocialista tábor közgazdászainak tudományos értekezlete megvitatatta a szocialista világgazdasági rendszer fejlődésének legfontosabb problémáit, jóváhagyja „A szocialista gazdasági rendszer keletkezése és fejlődése” címmel sajtóra előkészített közös munkát, s javasolja annak kiadását. Az értekezlet megbízza a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Közgazdasági Intézetét a megjelölt munka kiadásával.

3. Az értekezlet résztvevőinek véleménye szerint teljesen helyesnek bizonyult a szocialista országok közgazdászainak együttműködése a szocialista közgazdaság fejlődésével kapcsolatos legfontosabb problémák feldolgozásában, s minden erejükkel azon lesznek, hogy a szocialista országok tudományos akadémiáinak közgazdasági intézetei és más tudományos közgazdasági intézmények közötti szoros együttműködést továbbfejlesszék.

4. Az értekezlet elfogadja Kaigl elvtársnak, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Közgazdasági Intézete igazgatójának javaslatát arról, hogy 1958 I. felében hívják össze a szocialista országok közgazdászainak tudományos koordináló értekezletét.”

Az értekezlet részéről a jegyzőkönyvet aláírták: Laptjev I. D. (SzU), Jui Huan-Juany (Kína), H. Mara (Albánia), T. Csernokolev (Bulgária), V. Kaigl (Csehszlovákia), Jun Hen-Gyun (Korea), B. Minc (Lengyelország), Friss I. (Magyarország), Zsagvaral (Mongólia), G. Kohlmey (NDK), Constantinescu (Románia), Bui Kong-Csing (Vietnam).

A SZERKESZTŐSÉG POSTÁJÁBÓL

Néhány kiegészítés a bauxit- és alumíniumexport gazdaságosságának vizsgálatához

A Közgazdasági Szemle 1957. évi 10. számában érdekes tanulmányt olvashattunk „A magyarországi bauxit- és alumíniumtermelés gazdasági problémái” címmel. A cikkben közölt adatok alapján két kérdésben szeretném kiegészíteni a szerzők számításait és megállapításait.

Mibe kerül a bauxit- és az alumíniumexport fejében beszerezhető energia-hordozó?

Michaletzky kimutatja, hogy „sokkal olcsóbban jutunk energia-hordozóhoz, ha az alumíniumot feldolgozott állapotban exportáljuk és ellenértékéből fűtőolajat vásárolunk, mintha a szenet itthon bányásznánk ki”. [Közgazdasági Szemle. 1957. 10. sz. 1052. o. (Ennek bizonyítására számítás is közöl.) 1054. o. 1. sz. táblázat.]

Ezt a számítását kívánom valamivel továbbvinni, s egyrészt újabb tanulmányt levonni, másrészt Michaletzky következtetését megerősíteni. (Az egyszerűség kedvéért csak négy fázisra végzem a számításokat: bauxitra, timföldre, alumíniumtömbre és alumíniumlemezzre.)

Ha egybevetjük az egyes termelési fázisokban a nettó devizahozamból vásárolható fűtőolajjal egyenértékű szén önköltségét a nettó devizahozamra jutó belföldi ráfordítással, akkor a következő képet kapjuk:

Magnevezés	Belföldi ráfordítás Ft	Megtakarított hazai szénmennyiség önköltsége		1 Ft ráfordításra jutó szénmegtakarítás (4/2) Ft
		t	Ft	
1	2	3	4	5
Bauxitbányászat (6,54 t)	490	9,2	2 116	2 116/ 490 = 4,32
Timföldgyártás (2 t)	2280	20,5	4 715	4 715/2280 = 2,07
Alumíniumkohósítás (1 t) ...	4780	21,8	5 014	5 014/4780 = 1,05
Alumíniumhengerlés (1 t) ...	7180	68,6	15 778	15 778/7180 = 2,20

Táblázatunk első pillantásra azt mutatja, hogy a feldolgozatlan bauxitot a legérdemesebb exportálni, hiszen minden erre fordított forint 4,32 Ft-nyi önköltségű szén importolajjal való helyettesítését lehetővé tevő nettó devizabevételt eredményez, míg alumíniumlemez gyártása esetén a mutató csak 2,20 Ft, nem is beszélve a tömbalumíniumról, ahol csak 1,05 Ft.

Hasonló képet nyerünk, ha azt vizsgáljuk: mennyibe kerül 1 t szén (vagy vele egyenértékű más energia-hordozó), ha

- a) szenet bányászunk itthon;
- b) bauxitot bányászunk, exportáljuk, s a tiszta devizahozamból fűtőolajat vásárolunk;
- c) a bauxitot alumíniumlemezzé dolgozzuk fel, s ennek devizahozamából vásárolunk fűtőolajat.

ad a) A hazai széntermelés önköltségét a cikk 230 Ft/t-val számolja.

ad b) A 6,54 t bauxit nettó devizahozamából vásárolható fűtőolaj 9,2 t hazai szénrel egyenlő. A 6,54 t bauxit belföldi ráfordítása 490 Ft. 1 t szénre tehát $490 : 9,2 = 53,3$ Ft jut.

ad c) Az 1 t alumíniumlemez exportjával szereszhető fűtőolaj 68,6 t hazai szénnek felel meg, belföldi ráfordítása pedig 7180 Ft 1 t szénre $7180 : 68,6 = 104,7$ Ft jut.

Tehát 1 t szén kitermelésének önköltsége:

Bauxitexporttal	53,3 Ft
Alumíniumlemez-exporttal	104,7 Ft
Hazai széntermeléssel	230,0 Ft

Ezekből a számokból is úgy tűnik, hogy bauxit exportálásával tudunk legolcsóbban szénhez jutni.

Az látszana logikusnak, hogy a munkát arra a tevékenységre fordítsuk, ahol az a legtermelékenyebb, leggazdaságosabb. De számításba kell venni azt is, hogy mennyi munkát tudunk kifejteni a különböző termelékenységu termelési fázisokban.

Amikor 1 t alumíniumlemezt gyártunk exportra, akkor 7180 Ft-nyi hazai munkát tudunk fordítani „széntermelésre”.

E munka népgazdasági termelékenységet a 104,7 Ft/t önköltség jellemzi; 7180 Ft-nyi hazai munkával $7180/104,7 = 68,6$ t szenet kapunk.

Mennyi szénhez jutunk ugyanennyi hazai munkával, ha a bauxitot feldolgozatlanul exportáljuk?

1 t alumíniumlemez nyersanyaga 6,54 t bauxit. Ezt exportálva csak 490 Ft-nyi hazai munkát tudunk „széntermelésre” fordítani, s ennyi munkával 9,2 t „szénhez” jutunk. Mi történjék a fennmaradó hazai munkával?

Mint hogy a bauxitot exportáltuk, abból már nem gyárthatunk alumíniumlemezt; a fennmaradó $7180 - 490 = 6690$ Ft-nyi munkát hazai széntermelésre kell fordítani; ezzel $6690 : 230 = 29,1$ t szenet nyerünk. Végeredményben tehát 7180 Ft munkaráfordítással *bauxitexport mellett összesen* $9,2 + 29,1 = 38,3$ t szenet tudunk kitermelni, míg alumíniumlemez-export esetén ugyanennyi belföldi munkával 68,6 t-t.

Az alumíniumlemez exportja tehát mégiscsak gazdaságosabb a bauxit exportjánál, mert ugyanannyi hazai munkaráfordítással több szenet „termelhetünk ki”. Ennek az a magyarázata, hogy *maga a bauxittermelés önmagában véve gazdaságosabb ugyan, de sokkal kevesebb hazai munkát tud foglalkoztatni*, mint az alumíniumlemez gyártása. Ha a megmaradó munkát a lemezgyártásnál jóval gazdaságatlanabb szénbányászatba kell fektetni, az összes munka átlagos termelékenysége, gazdaságossága végeredményben alacsonyabb, mintha alumíniumlemez gyártására fordítanánk.

Számítsuk még ki a 7180 Ft belföldi ráfordítással bauxitexport mellett megszereszhető szén átlagos önköltségét:

A bauxitexportból nyerünk 9,2 t szenet 53,3 Ft-os önköltséggel; a fennmaradó munkát hazai szénbányászatba fektetve kapunk 29,1 t szenet, 230,0 Ft-os önköltséggel. Átlagos önköltség:

$$\frac{9,2 \times 53,3 + 29,1 \times 230}{9,2 + 29,1} = 187,5 \text{ Ft/t.}$$

Ezzel szemben az alumíniumlemez exportjával „kitermelhető szén” önköltsége 104,7 Ft/t.

Összefoglalva: A bauxit- és az alumíniumexport kérdésében végzett kiegészítő számítások megerősítik azt a megállapítást, hogy érdemesebb a bauxitot feldolgozva exportálni. További bizonyítást nyert, hogy így olcsóbban jutunk energiahordozóhoz, mint belföldi bányászattal.

De leszűrhető egy általánosabb érvényű tanulság is, minden olyan esetre, amikor adott nyersanyag különböző feldolgozási fázisaiból kikerülő termékek exportgazdaságosságát vizsgáljuk. Ha valamely korábbi fázis önmagában gazdaságosabbnak mutatkozik, mint a későbbiek, figyelembe kell venni, hogy *a feldolgozatlan vagy csak részben feldolgozott termék exportja következtében foglalkoztatás nélkül marad az a hazai munka, amelyet az illető termék további feldolgozására fordíthatnánk.*

Mivel ezt a munkát is foglalkoztatnunk kell valahol, minden esetben vizsgálni kell, hogy máshol nem jóval gazdaságosabban-e a munka foglalkoztatása, mint ha a szóban forgó nyersanyag feldolgozására fordítanánk azt?

Könnyen lehetséges, hogy érdemesebb valamely nyersanyagot feldolgozott állapotban exportálni akkor is, ha a nyersanyag gazdaságossági mutatói kedvezőbbek, mint a feldolgozott terméké.

A bauxit- és alumíniumexporthoz szükséges beruházás gazdaságossága

Az előzőekben végzett számításokat ki kell még egészíteni a beruházási szükségletre vonatkozó számításokkal. (Az egyszerűség kedvéért csak a bauxit és a lemez exportjával foglalkozunk.)

A bauxit- és alumíniumexport gazdaságosságát energiahelyzetünkkel összefüggésben vizsgálva láttuk, hogy alumíniumlemezt exportálva jóval olcsóbban jutunk energiahordozóhoz, mintha a bauxitot exportáljuk vagy szenet bányászunk. Mérlegelni kell azonban azt is, hogy mennyi beruházás szükséges az egyes esetekben. A bauxit- és az alumíniumtermeléshez szükséges beruházást *önköltségcsökkentő beruházásként* foghatjuk fel, mert eredményük végső soron az, hogy olcsóbban jutunk energiahordozóhoz, mintha belföldön bányászunk szenet.

Vizsgáljuk meg, hogy adott mennyiségű, például 68,6 t szén (vagy azzal egyenlő értékű fűtőolaj) kitermeléséhez mennyi beruházás és termelési ráfordítás szükséges a) hazai szénbányászat; b) bauxitexport; c) alumíniumlemez-export esetén.

A számítások a következő oldalon levő táblázatban foglalhatók össze.

Milyen következtetés vonható le a táblázatból?

A bauxitexport mindenféle szempontból jobb a szénbányászatnál, mert azonos szénmennyiségre vonatkoztatva beruházási szükséglete is, önköltsége is kisebb.

Alumíniumlemez exportja esetén *a termelési költség alacsonyabb, de ezzel szemben többlet beruházási szükséglet* merül fel.

Ha az alumíniumexportot a szénbányászattal vetjük egybe, azt látjuk, hogy évi 68,6 t szén „kitermeléséhez” 17 400 Ft többletberuházás kell, ami évente 8 600 Ft megtakarítást eredményez.

A beruházás megtérülési ideje tehát körülbelül 2 év.

Ez a mutató igen kedvező. Persze, még további számításokat is kell végezni; mégis, már az eddigiek alapján is valószínűnek látszik, hogy amennyire beruházási lehetőségeink engedik, *inkább lemezzé feldolgozva exportáljuk a bauxitot.* Ezt a következő tényezők támasztják alá:

1. A megtérülési idő kedvező.

2. Az összehasonlíthatóság céljából mindkét lehetőségnél (bauxitexport, lemezexport) azonos mennyiségű (68,6 t) szén „kitermelését” vettük alapul. De míg 1 t alumíniumlemez exportjával *tényleg* 68,6 t szenet nyerhetünk, *anélkül, hogy 1 grammot is bányászni kellene* szűkös szénvagyonunkból — addig 1 t lemez nyersanyagát, a 6,54 t bauxitot exportálva, csak 9,2 t szenet kapunk, és a többit itthon kell kibányászni, tehát *szénvagyonunk csökken.*

Vizsgálatainkat abból a feltételezésből kiindulva végeztük, hogy az alumíniumexporttal 230 Ft/t önköltségű és 210 Ft/t fajlagos beruházási szükségletet támasztó szén helyettesíthető. Ezek azonban *átlagos számok*, s a való-

Energiahordozó- beszerzési forrás	Kitermelt szén mennyi- sége t	Beruh. szüks. F	Term. költség (belf.) Ft	„I” esethez képest		„II” esethez képest	
				Beruh.	Term. költs.	Beruh.	Term. költs.
				különbözete		különbözete	
				Ft	Ft	Ft	Ft
1	2	3	4	5	6	7	8
I. Hazai szénbányá- szat*	68,6	14 400	15 780	—	—	—	—
II, Bauxitexport** (6,54 t)	9,2		490				
+ Hazai szénbányászat	59,4	12 500	13 660				
Összesen	68,6	12 500	14 150	-1900	-1630		
III. Alumíniumlemez- export (1 t)***	68,6	19 000	7 180				
+ Erőmű 20 MWó ...	—	12 800	—				
Összesen	68,6	31 800	7 180	+ 17 400	-8600	+ 19 300	-6970

* A szénbányászatbn 230 Ft/t önköltséggel és 210 Ft/t fajlagos beruházási igénnyel számolunk. Ez utóbbi adat a Népszabadság 1957. október 13-i számában Dégen Imre cikkében szerepelt.

** Minthogy 1 t lemezzel számolunk, bauxitot ennek megfelelően 6,54 t-t kell vennünk, ebből pedig csak 9,2 t szénnel egyenlő fűtőolajat nyerhetünk; a hiányzó 59,4 t-t tehát itthon kell kibányászni.

A bauxitnál azért nem számolunk beruházási szükségletet, mert az a kérdés, hogy a *megelevő* bauxitbányászati kapacitás mellett kibányászható bauxitot közvetlenül exportáljuk-e avagy feldolgozzuk.

*** Az alumíniumlemez gyártásához kapcsolódó beruházásként csak az erőmű-építést vesszük, mert a cikk szerint timföld- és tömbalumínium-gyártó kapacitásunk jóval felülmúlja a feldolgozó kapacitást.

ságban kézenfekvő, hogy — ha az alumíniumexport ellenében lebonyolítható energiahordozó-import révén lehetségessé válik a széntermelés csökkentése, ahhoz képest, ami különben (energiahordozó-import nélkül) szükséges lenne — elsősorban az átlagosnál drágábban és több beruházást lekötően bányászható szénfajták kitermelését helyettesítsenék importenergiahordozókkal.

★

Ezekkel szerettem volna kiegészíteni a bauxit- és az alumíniumexport gazdaságossági vizsgálatának módszereit. Természetesen a végső döntés előtt ilyen számításokat sokkal szélesebb körre kiterjedően kell végezni. Vizsgálni kell az alumínium többi feldolgozási lehetőségeit (fólia, kábel stb.) is, amire az egyszerűség kedvéért nem tértem ki. Másrészt össze kell még hasonlítani az energiahordozó bauxit- és alumíniumexport révén történő beszerzését a más termékek exportálása útján lehetséges energiahordozó-beszerzés gazdaságosságával.

Varga Jenő

Néhány megjegyzés a hazai bauxit gazdaságos feldolgozásának kérdéséhez

A Közgazdasági Szemle 1957. október havi számában Markos, Michaletzky és Balázs „A magyarországi bauxit- és alumíniumtermelés gazdasági problémáiból” című tanulmányukban három részben foglalják össze a kérdéssel kapcsolatos mondanivalóikat.

A tanulmány *második* részében Michaletzky — a hazai bauxitfeldolgozást és az azzal szorosan összefüggő energiahelyzetet tárgyalva — lényegileg *energiahordozó (fűtőolaj) importálásával véli beszerezhető* a bauxit feldolgozásához és egyebütt szükséges energiamentiség hiányzó részét.

Az alumíniumipart *devizaszerző iparágként ajánlja*, s fejlesztését két fázisban javasolja. Előbb az alumíniumfeldolgozó ipar (hengermű stb.) kapacitását kívánja az alumíniumtömb-gyártás mennyiségi szintjére emelni, majd második lépésként járható útnak tartja — energiainporttal — az alumíniumtömb-gyártó és -feldolgozó kapacitás további növelését is.

Ezzel kapcsolatban azonban mérlegelni kell az alábbiakat:

Köztudomású tény, hogy az ipari termelés növekedési üteme nagymértékben függ az energiaellátástól. Hazánk energiahelyzete igen mostoha. Európában csupán Dánia használja fel energiakészletének nagyobb részét, mint Magyarország. (Dánia gazdaságára az ország természeti adottságának megfelelően a *kis energiaigényű iparok fejlesztése a jellemző.*) Rossz energiahelyzetünket bizonyítja az alábbi táblázat is.

Energiahordozók felhasználása 1952-ben a rendelkezésre álló készlet százalékában

	Világ	Európa	Magyarország
Szilárd tüzelőanyagok... ..	0,04	0,105	1,06
Olaj	2,74	36,000	4,90
Földgáz..... ..	3,24	0,880	13,80
Összes tüzelőanyagok	0,067	0,120	1,19

Hazai vonatkozásban tehát fokozottan érvényesülnie kell annak az elvnek, hogy iparunk fejlődésének irányát és mértékét energiahelyzetünk szabja meg. *A hazai szükséglet fedezésén túl elsősorban az olyan exportképes iparágak fejlesztése indokolt tehát, amelyek viszonylag kevés energiát fogyasztanak.*

Vizsgálva egyes fontosabb iparágak energiaigényét, a következő képet nyerjük (hazai adatok alapján):

Iparág	Energiaköltség a termelt érték százalékában	Iparág	Energiaköltség a termelt érték százalékában
Alumíniumtömb-gyártás	30,0*	Cukoripar.....	4,5
Tímföldipar	34,6	Kőolajbányászat és finomítás ...	4,3
Cementipar	31,6	Söripar	4,0
Téglaipar	15,9	Szénbányászat	3,8
Vaskohászat.....	13,9	Tömegcikkipar	2,4
Vegyipar	7,7	Bőripar	2,3
Üvegipar	7,4	Gépipar.....	2,2
Papíripar	7,3	Gumiipar	1,9
Finomkerámiai ipar	7,2	Malomipar	1,6

* E tényezőt az alumíniumipar részére előírt 12,5 fill/kwó-s egységár alapján számoltuk ki. De ha a többi iparágban általában alkalmazott 20 fill/kwó egységárral számolunk, az energiaköltség az alumíniumtömb értékének 52,5 százaléka.

Egyetértünk azzal, hogy az alumíniumfeldolgozó ipar kapacitását az alumíniumtömb-gyártás szintjére kell növelni; ennek előnyei mind gazdasági, mind műszaki körökben egyaránt ismertek. Azt az elképzelést azonban, amely szerint *importált fűtőolajra mint energiabázisra támaszkodva alumíniumtermékek exportálásával aktívva lehetne tenni a magyar energiagazdaságot*, teljesen irreálisnak tartjuk, a következő okokból:

1. Energiaimportunk — amire sajnos szükségünk van — devizaellenértékét elsősorban kis energiaigényű, másodsorban kis nyersanyagigényű és nagy munkaigényű termékek kivitelével kell fedeznünk.

2. A mostaninál 50 000 tonnával több alumínium kohósításához évente mintegy 450 000 tonna fűtőolajra lenne szükség.* Ennek beszerzése csaknem megoldhatatlan nehézségekkel jár. A szerzőnek az a köztudomású megállapítása, hogy a szénárak emelkedése következtében a fűtőolaj kalóriaegységre vetítve olcsóbb, azt is jelenti, hogy *a fűtőolaj iránti kereset megnőtt*. Nyugat-Európában 1938-ban a kőolajfogyasztásnak 20,5 százaléka, 1954-ben már 32,5 százaléka volt fűtőolaj. A fűtőolaj azért is igen keresett, mert belőle városi gázt, továbbá különféle kémiai szintézisek nyersanyagát képező ipari gázokat állítanak elő, s nagynyomású hidrogénezéssel a legigényesebb követelményeket kielégítő motorhajtó anyagokká is feldolgozható. Természetes tehát, hogy *világszerte fűtőolajhiány észlelhető*, ami a közeljövőben nyilvánvalóan növekedni fog.

3. További probléma a *vasúti szállítás*. Import fűtőolaj szállítására *csővezeték nem jöhet szóba*. Vasúti tartálykocsi- és tartályhajó-állományunk nem elegendő, és így a mai, mintegy évi 700.000 tonnás kőolajtermelésünk szállítását is — a meglévő csővezetékek ellenére — csak külföldről bérelt vasúti tartálykocsikkal tudjuk megoldani. Elképzelhető, mekkora beruházás lenne szükséges a további évi 450 000 tonna fűtőolaj, vagyis napi 150 vagon jóval nagyobb távolságról történő szállításához, nem is szólva arról, hogy az alumíniumgyártáshoz energiát szolgáltató erőművek kétheti energiatartalékát kielégítendő, mintegy 17 000 tonna fűtőolajat kellene tárolni. Mindezek a beszerzési, szállítási és raktározási nehézségek csupán az 50 000 tonna alumínium kohósításához szükséges fűtőolajjal kapcsolatosak. Az alumínium továbbfeldolgozásához szükséges és az alumíniumtermékek ellenértéként kapott fűtőolaj behozatalával, amellyel a szerző „*energiahordozókkal való ellátottságunkat gyökeresen megjavítani*” szándékozik, a fentiekben vázolt problémák, illetve nehézségek nagyságrendileg megnőnek.

4. Végül, az alumíniumkohósító- és továbbfeldolgozó-kapacitás 100 000 tonnás szintre emelése a tanulmányban közöltek szerint 3,3—4,5 milliárd forint beruházást igényelne. Úgy véljük, hogy jelen gazdasági körülmények között nem ruházhatunk ennyit ebbe az iparágba. Ha nemzeti jövedelmünk lehetővé tenné ilyen nagyságrendű összeg beruházását, úgy azt elsősorban *energiagazdálkodásunk racionalizálására* (vízierőmű építésre, olaj elgázosító gázgyárak, valamint lignit alapanyagú nyomás alatti elgázosítók létesítésére, erőműhálózat kiépítésére stb.) *kellene fordítani*.

A hazai alumíniumipar problémáját a nagy energiaigényre való tekintettel távlati energiagazdálkodási tervünkbe kell beilleszteni.

Részletes gazdaságossági számítások elvégzése nélkül is megállapítható, hogy bauxitkincsünk gazdaságos hasznosítására három megoldás jöhet számításba.

Első megoldásként elképzelhető a magyar bauxit és a külföldi villamosenergia-csere gondolata, hogy hazai alumíniumiparunk is ezúton több olcsó villamos energiához juthasson, *ha* a bauxittermelésből erre a célra is jut elegendő.

* Megítélésünk szerint 1 t alumínium kohósításához — a hálózati veszteséget és az optimum alatt maradó kapacitáskihasználást is mérlegelve — 9 t fűtőolajjal kell számolni.

Második lehetőség, megfelelő nemzetközi együttműködés létrehozása valamelyik olcsó energiát termelő szomszédos állammal bauxitkincsünk feldolgozására (lehetőleg vízi szállítás keretében). Ez ideális megoldás lenne, de nem egyedül tőlünk függ.

A *harmadik megoldás*, amíg az előző két kedvezőbbre nincs mód, hogy jelenlegi alumíniumkohósítási kapacitásunknak megfelelő végtermékgyártó ipart létesítsünk, s a munkaigényességből származó előnyökkel igyekszünk ellensúlyozni az energiaexport hátrányait, szem előtt tartva, hogy energia-helyzetünk ez idő szerint csak korlátolt mérvű ilyen energiaexportot tesz lehetővé.

Klár János—Haidegger Ernő

V Á L A S Z

„A magyarországi bauxit- és alumíniumtermelés gazdaságossági problémái” című cikkel kapcsolatos észrevételekre

Varga Jenő kiegészítő megjegyzéseivel általában egyetértek, azok hasznosan egészítik ki az eredeti tanulmányt.

Ami Klár János és Haidegger Ernő megjegyzéseit illeti, azokkal kapcsolatban az alábbiakat mondhatom:

1. A Közgazdasági Szemle múlt év októberi számában megjelent tanulmányban én is, szerzőtársaim is, kifejezetten hazánk közismert energiaszegénységéből indultunk ki. Ezért Magyarország szűkös energiahelyzetének különben helytálló és jól illusztrált válasza nem tekinthető ellenérvnek a tanulmányunkban kifejtettekkel szemben.

2. Bármilyen takarékosan állítjuk is össze az energiafelhasználás szempontjából terveinket, mégis mutatkozik hiány energiahordozókban, az energiahordozó-import nem küszöbölhető ki. Ez az energiahány és importszükséglet közismert, Klár és Haidegger is hangsúlyozzák.

3. Nem hiszem, hogy volna az országban közgazdász, aki távlati terveink szempontjából az ipar, a mezőgazdaság és a közlekedés fejlesztését, továbbá a lakosság szükségleteinek jobb kielégítését (például a faluvillamosítást, a közvilágítás javítását, elektromos háztartási gépek fokozott felhasználását stb.) el tudná úgy képzelni, hogy közben bármilyen takarékosági intézkedések eredményeképpen csökkenjen a felhasználásra kerülő energia mennyisége. Bármilyen nagy fontosságot tulajdonítunk is (és természetesen kell tulajdonítanunk) az energiatakarékosságnak, mégsem képzelhető el, hogy energiahányunkat ily módon meg tudjuk oldani.

4. Az energiaszükségletet elvben vagy a belföldi energiahordozó-termelés fokozásával vagy pedig import segítségével lehet fedezni, de az import teljesen — a jelenlegi körülmények között — semmiképpen nem küszöbölhető ki.

A belföldi termelés fokozása — a technika jelenlegi fejlettsége mellett — vagy bányakincseink nagyobb mértékű kitermelését, vagy vízienergiáink nagyobb kihasználását teszi szükségessé.

Bányakincseink kitermelésének fokozásával kapcsolatban az egyik „Megjegyzés” összehasonlító adatokat közöl arról, hogy az egyes országok milyen mértékben termelik ki bányakincseiket. A közölt adatok meggyőzően mutatják, milyen helytelen lenne elsősorban a széntermelés növelésétől remélni energiaproblémánk megoldását.

5. A gazdaságosság mérlegelésekor bányakincsünk csökkenését is mérlegelnünk kell, és kötelességünk törekedni olyan megoldásra, amely — munka megtakarítása mellett — bányakincssel való takarékos gazdálkodást is jelent; ha ugyanis túlnyomórészt szénkincsünkre támaszkodva fedezzük energiaszükségletünket, akkor igen hamar elfogy szénvagyonunk, s kikerülhetetlenül az elé a probléma elé kerülünk, hogy valami más utat kell keresni energiaszükségletünk fedezésére. Kellő mennyiségű vízienergia hiányában tehát az energiahordozó-import szükségessége előbb-utóbb a korábbinál nagyobb mértékben fel fog merülni.

6. *Energiahordozót tehát mindenképpen importálnunk kell.* (Az importálandó mennyiséget természetesen lehetőleg csökkenteni kell különféle takarékosági intézkedésekkel, de mindez nem változtat az import nélkülözhetetlenségén.) Kérdés: hogyan érhetjük el azt, hogy ez az import a legkisebb megterhelést jelentse a népgazdaság számára?

Bírálóim nem vitatják, hogy a fűtőolaj importja olcsóbb a szén importjánál (a fűtőértékek figyelembevételével). (Az árkülönbözetet még jobban növeli a szállítási költségek különbözete, amely elsősorban onnan adódik, hogy fűtőolajból csak körülbelül felényi mennyiséget kell szállítani, mint szénből, azonos hőmennyiség beszerzése esetén.) Sőt, részletes adatokkal bizonyítják, hogy az egész világon gyors ütemben térnek át a folyékony tüzelőanyagok felhasználására. Érthetetlen számomra ezek után, miért tiltakoznak olyan hevesen az ellen, hogy mi is hasznosítsuk népgazdaságunkban a folyékony tüzelőanyagok fokozott felhasználásából fakadó jelentős gazdasági előnyöket.

7. Meghaladja a tárgyalt téma kereteit annak felmérése, hogy évenként hány százezer vagy hány millió tonna energiahordozót kell importálni. Mindenesetre megállapítható, hogy bármennyi is ez a szükséglet, fűtőolajból csak körülbelül felényi mennyiséget kell importálnunk, mint ha a behozatal szén formájában történnék. Az olajimport a szállítási kapacitások terhelése szempontjából felényi terhet jelent a szénimporthoz képest. Speciális szállítási és tárolási problémák természetesen vannak az olajimporttal kapcsolatban, de ezek mindenesetre kisebbek, mint azok a nehézségek, amelyekkel kétszeres mennyiségű szénimport esetén kellene megbirkóznunk.

8. Azzal az észrevétellel kapcsolatban, amely szerint elképzelhetetlen, hogy energiahelyzetünket évi több százezer tonna fűtőolaj importjával remélhessük aktívvá tenni, két tényre kell rámutatnunk.

a) Az elmúlt 10 év folyamán számos évben importált népgazdaságunk nemcsak több százezer, hanem millió tonnás nagyságrendben fűtőanyagot. Több százezer vagy esetleg millió tonnás nagyságrendű ilyen import tehát nem jelent elképzelhetetlen nagyságú mennyiséget, még a mi viszonyaink között sem.

b) Egyáltalán nem lennénk egyedüli állam a világon, amely folyékony fűtőanyag importjával elégíti ki energiaszükségletének jelentős részét.

Felvethető persze a kérdés olyan formában is, hogy mindez rendben van, de egyszerűen nem lehet beszerezni a nemzetközi piacon olyan mennyiségű fűtőolajat, amennyire nekünk szükségünk volna.

Ezzel kapcsolatban újból utalok arra, amit különben már az októberi tanulmányban is hangsúlyoztam, hogy a külkereskedelmi beszerzési lehetőségeket végeredményben nagyrészt az dönti el, milyen ellentételt vagyunk képesek, illetve hajlandók ellenszolgáltatásként adni.

Az alumínium keresett cikk a világpiacon, és éppen ellenében tudunk számos esetben megszerezni olyan cikkeket, amelyeket egyébként egyáltalán nem, vagy csak nehezen tudnánk megszerezni. Az alumínium tehát alkalmas cikk lehet a külföldi olajimport devizasükségletének fedezésére.

9. Természetesen az energiahordozó-import ellentételül szolgáló exporttal kapcsolatban is fontos szempontként merül fel bányakincsünk minél

nagyobb mértékű kímélésének követelménye. Bauxitvagyonunkból is csak annyit helyes felhasználnunk, amennyit feltétlenül szükséges. Bauxitkincsünket akkor hasznosítjuk a legtakarékosabban, ha minél magasabb feldolgozási fokon nemes alumíniumkésztermékként exportáljuk.

10. Klár és Haidegger irreálisnak tartja az alumíniumipar fejlesztésére javasolt beruházások nagyságát. Bírált tanulmányunkban azonban hangsúlyoztam, hogy az alumíniumipar javasolt fejlesztése kifejezetten az energiabázis (közvetett) kiterjesztését célozza, tehát „alternatív lehetőség, amely nem vethető el anélkül, hogy vagy a belföldi szénbányászat mindenáron való fokozását, vagy más exportiparág nagyarányú fejlesztését el ne határozzuk”.

Az export célú alumíniumipar fejlesztése sok beruházást kíván ugyan, de lényegében energiabázis teremtésével egyértelmű, s így *helyettesíti* a szénbányászati beruházások egy részét. A kérdés tehát nem az: beruházunk-e az alumíniumiparban vagy sem?, hanem: az alumíniumiparban, a szénbányászatban vagy egyebütt ruházhatjuk-e be gazdaságosabban az energetikai bázis kiterjesztésére rendelkezésünkre álló összegeket?

Ebből a szempontból különösen figyelemre méltók Varga Jenő vonatkozó számításai (213. o. táblázata). Ezekhez a számításokhoz még azt jegyezhetem meg, hogy a szénbányászati beruházásokat viszonylag rövid időközökben meg kell ismételni (a szénmezők leművelése után új szénmezőt kell feltárni), ezzel szemben az alumíniumipari létesítmények sokkal hosszabb időn át működtethetők.

Teljesen egyetértek Varga Jenővel atekintetben is, hogy „össze kell még hasonlítani az energiahordozó bauxit- és alumíniumexport révén történő beszerzését a más termékek exportálása útján lehetséges energiahordozó-beszerzés gazdaságosságával”.

Igen nagy hiba lenne, ha az energiahordozó-import ellentételül alkalmas exportcikk kiválasztásakor *egyetlen* lehetséges változatot vizsgálnánk csak.

A feldolgozott alumíniumtermékek exportja nem egyetlen lehetséges alternatíva a szénbányászat kiterjesztésével szemben; az energiahordozómérlegben mutatkozó hiány fedezését célzó döntések meghozatalakor a szóba jövő más lehetőségeket (egyéb cikkek exportját) ugyancsak gondosan, lehetőleg az alumíniumipar gazdaságosságának vizsgálatokor alkalmazott részletességgel vizsgálni kell.

Az *alumíniumipar* gazdaságosságának vizsgálatokor azonban — már csak a közölt tanulmány korlátozott terjedelme miatt is — meg kellett elégedni azzal, hogy az alumíniumtermék-kivitel a szénbányászattal vessük egybe. Első lépésként ez már csak azért is elegendőnek látszott, mert korábban fel sem merült, hogy a belföldön termelhető szén is pótolható esetleg importtal, ha így előnyösebb. Bár a beruházásokra fordítható eszközöknek sohasem voltunk bőviben, a szénbányászati beruházások mindig úgy számítottak, mint amelyek nem függhetnek gazdaságossági számításoktól.

Az alumínium-szénbányászat változatok gazdaságosságának összehasonlító kimunkálása alkalmas lehet egyrészt arra, hogy a „szénbányászati termelés fokozása mint az energiabázis kiterjesztésének egyetlen lehetséges módja” szemlélet híveit elgondolkoztassa álláspontjuk helyességét illetően, másrészt megkönnyítheti más termékekre vonatkozó hasonló számítások elvégzését.

Arról sem szabad megfeledkezni, hogy — amint azt ugyancsak hangsúlyoztam cikkemben — az alumíniumipar esetleges fejlesztése több ütemben és több évre elosztva történék. Az, hogy milyen ütemben valósítható meg egy ilyen program, egyebek között természetesen a rendelkezésre álló erőforrásoktól függ.

Szűkös beruházási lehetőségeinkre való tekintettel valószínű, hogy a következő néhány évben az *elvi lehetőségekként* vázolt A) és B) variációk közül gyakorlatilag csak az A) változat jöhet szóba.*

Ez 1—1,5 milliárd Ft-os nagyságrendű beruházási programot jelent, ami többéves időszakra elosztva már korántsem elképzelhetetlen összeg, ha mérlegeljük, hogy kifejezetten az energiabázis fejlesztését célzó beruházásról van szó. (1950—1954 között az energetikai célokra [a szénbányászat és a villamosenergia-ipar fejlesztésére] fordított beruházások összege kb. 10 milliárd Ft körül mozgott.)

De a B) változat elvi kidolgozása sem tekinthető haszontalannak, hiszen kiderült belőle, hogy a szénbányászati beruházásoknál még ugyancsak előnyösebb változat, ha energiahordozó-források feltárásáról van szó.

11. Megállapítható tehát, hogy mind a legsürgetőbb szükségyszerűség (az energiahiány és bányakincsünk kímélésének szempontjai), mind pedig a gazdaságosság arra ösztönöz, hogy folyékony fűtőanyagok importjával küszöböljük ki energiahiányunkat;** az ennek ellentétéül szolgáló feldolgozott alumíniumexport pedig jóval előnyösebb, mint a belföldi szénkitermelés további fokozása.

Végül ki kell térnünk Klár és Haidegger ama megjegyzésére, hogy „részletes gazdasági számítások nélkül is megállapítható” az általuk javasolt három megoldás. A részletes gazdasági számítások *nélküli* „megoldások”, „gazdasági döntések” ajánlásával semmiképpen nem lehet egyetérteni, aminthogy azzal sem, hogy gondosan megalapozott javaslatokkal vitázva, azok „teljes irrealitás”-át bizonyítandó, konkrét érvelés helyett deklaratív kijelentéseket sorolnak fel „ok”-ként. (215. oldal 1. pont.)

Ezek a javaslatok energiahelyzetünket alapjaiban érintik.

Ilyen súlyos kérdésekkel kapcsolatban pedig véleményem szerint semmiképpen sem szabad „részletes gazdasági számítások nélkül” javasolni megoldást. Ma már tapasztalataink vannak arról, hogy alapvető gazdasági problémák megoldásának elnagyolása milyen eredményhez vezet.

Ami egyébként a „részletes számítások nélkül” javasolt 3 megoldást illeti, ezekkel kapcsolatban a következők mérlegelése látszik szükségesnek:

a) A bauxit ellenében való villamosenergia-import a bauxitkincs pazarlását jelenti, másrészt azért is kedvezőtlen, mert alumínium-készáru ellenében sokkal kedvezőbb bármit is importálni. Egyébként az importált fűtőolajból belföldön előállítható villamosenergia olcsóbb, mint ha kész villamos energiát importálunk.

b) A szomszédos államokkal közösen építendő vízierőmű gondolata általában egészséges. De ezzel kapcsolatban is érdemes vizsgálni: a vízierőmű építésébe beruházandó összeg térül-e meg gyorsabban vagy az alumínium-ipari (esetleg más, energiabázisunk bővítését eredményező) beruházások?

c) Az alumíniumnak végtermék formájában való exportja gyakorlatilag nem energiaexportot, hanem csak energia-reexportot jelent. Az olyan alumíniumexport, amely a hazai energiabázis fokozott igénybevételét vonná maga után, szerintem is helytelen, ellentétes hazai adottságainkkal.

Michaletzky Vilmos

* Lásd Közgazdasági Szemle 1957. 10. szám. 1054—1056. o.

A) változat: az alumínium-feldolgozó kapacitás bővítése meglévő alumíniumtömb-gyártásunk szintjéig (50 000 t késztermék).

B) változat: az alumíniumtömb-gyártó és -feldolgozó-kapacitás bővítése meglévő timföldgyártásunk szintjéig (100 000 t késztermék).

** Itt jegyzem meg, hogy fűtőolaj importja helyett nyersolaj-import is szóba jöhet. Ennek a megoldásnak további gazdaságossági, beszerzési, beruházási stb. vonatkozásai vannak, de ezekre ez alkalommal hely hiányában nem térhetek ki.

Az UNESCO közgazdasági bibliográfiájának 4. kötete

Nemzetközi közgazdasági bibliográfia (az 1955-ben megjelent munkákról) 4. kötet. UNESCO-kiadvány*

A Közgazdasági Szemle hasábjain már két ízben ismertettük az UNESCO nemzetközi közgazdasági bibliográfiai sorozatának eddig megjelent köteteit (1—3. kötetről K. Sz. 1955. 11. és 1956. 9. sz.). 1957 második felében jelent meg az 1955-ben kiadott közgazdasági irodalomról tájékoztató 4. kötet, a korábbiaknál még gazdagabb és még változatosabb tartalommal.

Ez a kötet 8974 tételt tartalmaz és a könyveken kívül 1135 folyóirat anyagát dolgozza fel (napi- és hetilapokét nem). A kötetben megtaláljuk mind a nemzetközi szervezetek, mind az egyes országok közgazdasági szakirodalmából kiválasztott jelentős termékek bibliográfiai adatait. Ezzel kapcsolatban azonban kritikai észrevételt kell tennünk, mert az imponáló folyóiratmennyiség ellenére kimaradtak a kutatás szempontjából olyan fontos folyóiratok, mint például a Deutsche Finanzwirtschaft (NDK), Planovo Stopanstvo (bolgár), Lupta de Clasa (román) — és szerénytelenség nélkül: belekívánkozott volna a Közgazdasági Szemle is.

A további kötetek összeállításakor a kutatás érdekeinek veszélyeztetése nélkül csökkenteni lehetne a feldolgozott periódikák számát, mert némileg túlméretezett a nem közgazdasági profilú vagy nem elsőrendűen jelentős társadalomtudományi folyóiratok szerepeltetése.

Az előző kötetekkel szemben fejlődést jelent az, hogy a bibliográfiában nagyobb súllyal szerepelnek a kisebb országok és az úgynevezett gazdaságilag elmaradott területek, méghozzá nemzeti források felhasználásával. Magyarországgal 56 tétel foglalkozik, túlnyomórészt eredeti magyar anyag (Társadalmi Szemle, Statisztikai Szemle) alapján. Bizonyos aránytalanságok azonban még most is tapasztalhatók: így szembetűnő, hogy az NDK-val kevesebb tétel foglalkozik, mint Magyarországgal.

A hatalmas anyag áttekinthető rendszerezése rendkívül bonyolult feladat, s nyilvánvaló, hogy a szerkesztők még jó néhány kötetten keresztül finomítani fogják az osztályozási sémát. A bibliográfia használatát megkönnyíti, hogy a részletes tartalomjegyzéket alaposan szerkesztett tárgymutató egészíti ki. Az aktualitásra és a téma fontosságára való tekintettel, s mérlegelve a könnyebb megtalálhatóság szempontját is, véleményünk szerint jobban ki kellene emelni az *elmaradott területek* irodalmát (esetleg alfejezetként). Ugyancsak önálló csoportba kívánkozna a *munkaügy* is, amely szétszórtan szerepel a különféle osztályokban (például a „termelés szervezése” c. osztályban). A túlságosan terjedelmes *gazdasági tevékenység* c. részből szerencsésebb volna kiemelni a kifejezetten gazdasági leírást.

Végül, érdemes volna a bibliográfia szerkesztőinek azt is megvizsgálniuk, hogy az UNESCO terminológiájával élve, a „keleti” és a „nyugati” kutatók számára kölcsönösen megnyugtatóan hozzáférhető-e a bibliográfiában a polgári és a marxista közgazdasági fogalmak. A tartalomjegyzék és a tárgymutató itt is hasznos szolgálatokat tehet.

Mindent egybevetve: az UNESCO közgazdasági bibliográfiai sorozat legújabb kötete is igen jó szolgálatot tesz a közgazdasági kutatómunkának.

Rózsa György

* International Bibliography of Economics (Works published in 1955.) Vol. 4. Paris. 1957. UNESCO. 588 l.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Ференц Эрдеи:

Интенсивность сельскохозяйственного производства

Настоящий очерк является вступительной речью автора при принятии его в члены Академии Наук. В первой части очерка автор стремится дать всеобщее определение понятия интенсивности. Это всеобщее понятие воспринимается в очерке как пропорциональность живого и мертвого труда по отношению к обрабатываемой земельной площади. Автор выступает вообще за «необходимость общепринятого понятия интенсивности», за очищение его от всякого элемента оцениваемого характера (например: рентабельность, прибыльность), т. е. от применения его к цели. По соображению автора, это необходимо именно для того, чтобы возможно было сравнение различных стремлений производственной политики друг с другом, и, для того чтобы найти оптимальную рентабельность на различных уровнях интенсивности.

Во второй части очерка автор исследует взаимоотношение интенсивности с урожайностью, производительностью и прибыльностью. В связи с этим автор занимается проблемой формирования урожайности, следующей за затратами, и делает вывод: закон понижающихся и повышающихся пропорций нельзя обобщить в сельскохозяйственных предприятиях, однако, науку организации производства можно считать «наукой возрастающей прибавочной урожайности».

В заключительной части очерка анализируется 60-летнее развитие венгерского сельского хозяйства с точки зрения интенсивности производства, и автор приходит к выводу: сузилась производственная площадь, в небольшой степени увеличилась плотность скота, а также тяговая и двигательная сила и количество потребленного материала, значительно увеличилась плотность сельскохозяйственной рабочей силы, в значительной мере увеличилась доля некоторых культур как: садоводства, производства кукурузы, свиноводства и птицеводства. В итоге экономическая производительность на единицу площади (производительность по площади) за 60 лет увеличилась на 51,2 % и производительность труда на 31,5 %.

Геза Ринн:

Плановость и стихийность

В ходе дискуссий, проходящих по вопросам экономической роли социалистического государства и по улучшению планового хозяйства, в последнее время на первый план поставлено исследование проблем плановости и стихийности. Автор статьи занимается следующими тремя вопросами: 1. Понятие стихийности и плановости общественно-экономического развития; 2. влияние усиления экономической роли капиталистического государства на действие экономических законов капитализма; 3. роль плановости и стихийности при социализме.

В первой части статьи автор, исходя из положений марксизма, занимается вопросами взаимосвязи между характером экономических процессов и действием экономических законов, с одной стороны, и господствующими производственными отношениями, с другой стороны; при этом особое внимание уделяет взаимоотношению между стихийностью и плановостью экономического развития и товарным производством при капиталистическом и социалистическом обществах. Автор статьи во второй части полемизирует с некоторыми положениями статьи Эрика Мольнара, опубликованной во 2-ом номере 1957 г. „Таршадальми Семле“ (Общественный Обзоратель), в отношении роли государства в капиталистическом хозяйстве. В третьей части статьи автор занимается понятием роли социалистических экономических законов, особенностями их действия, взаимоотношением плановости и стихийности, и оспаривает утверждения, появившиеся в недавнем прошлом в связи с этими вопросами.

Иштван Варга:

Некоторые соображения об улучшении методов народнохозяйственного планирования

Составление всех частей народнохозяйственного плана и предварительного баланса, т. е. согласование их на основе предположения, что включаемые в план «указания» в действительности точно осуществляются — является ошибкой. В связи с этим нельзя смешивать цели со средствами. Указаниями определяются или цели, или средства, способствующие осуществлению целей. Однако, размер средств, используемых в интересах осуществления данной цели, часто неопределен, с другой стороны, определенные по размеру средства могут дать различный результат.

Планируемые элементы народного хозяйства по своему характеру различны:

- а) Формирование некоторых элементов можно определить указаниями.
- б) Некоторые другие элементы хотя можно также регулировать указаниями, но выполнение этих указаний зависит от благожелательности и сотрудничества многих людей, поэтому нельзя считать с их точным осуществлением, хотя бы из-за трудности привлечения к ответственности.
- в) Имеются народнохозяйственные элементы, регулирование которых указаниями вообще невозможно, их можно лишь предвидеть в пределах более или менее значительных ошибок.
- г) Часто можно предвидеть лишь направление развития, а точный темп его нельзя.

Источником ошибок является и то, что планирование осуществляется отчасти сигнальными цифрами, точное содержание которых неопределенное, т. е. различные по своему составу явления могут дать в результате одинаковые «сигнальные цифры».

Значительным элементом ошибок является и то, что при практике планирования часто забывают о промежуточных отклонениях по времени связанных между собой данных.

Необходимо принимать во внимание и потребность планирования во времени, как фактор, затрудняющий точность планирования.

Таким образом необходимо указать на то, что в ходе планирования

а) какими факторами, т. е. очередностями считались как данными,

б) при каких факторах оперировали предвидением между определенным верхним и нижним пределом,

в) формирование каких факторов предписывали точностью указаний.

При составлении народнохозяйственных планов сводные народнохозяйственные балансы необходимо составить так, чтобы в них предполагаемые, но не регулированные указаниями статьи, фигурировались не одной определенной стоимостью, а нижней и верхней предельной стоимостью. Это не тождественный составлению различных плановых альтернатив.

Было бы желательным сконструировать модель венгерского народного хозяйства. Это облегчило бы разработку надежных планов.

Расчеты рентабельности нужно прочесть на основе не только нынешнего положения, но необходимо иметь в виду и направление развития, а также ожидаемые следствия технического прогресса. Это имеет важное значение особенно с точки зрения перспективного планирования.

Тамаш Мейтнер:

Главные черты нашей системы заработной платы до и после введения контроля средней зарплаты

В первой части статьи автор анализирует опыт оплаты труда за период 1949—1956 гг. Показывает, что одностороннее применение сдельной оплаты, контроль относительного фонда зарплаты привели к регулярному искажению в пропорции заработной платы. Мероприятия, направленные на ликвидацию искажений в пропорции заработной платы — как и обширные кампании по пересмотру норм, так и различные повышения заработной платы — только временно смогли смягчить диспропорции, но наряду с этим создали дальнейшие трудности.

Автор характеризует процесс возникновения диспропорций в заработной плате и определяет ее главные формы. Этими формами являются: диспропорции между профессиями, между предприятиями, между отраслями промышленности, между категориями зарплаты, между промышленностью и другими отраслями. Возникшие диспропорции, по мнению автора, являются следствием, в первую очередь, так называемого стихийного движения заработной платы. В общем процессе, однако, очень трудно определить роль отдельных факторов.

Во второй части статьи автор рассматривает нынешнюю систему заработной платы. В центре этой системы стоит планомерное урегулирование уровня и пропорций заработной платы (контроль за средней заработной платой), а также отмена всеобщее-обязательной практики контроля относительного фонда заработной платы, что вызывает необходимость применения различных форм сдельной заработной платы. Характерной чертой этой системы является еще и введение системы участия в годовых доходах предприятий. По мнению автора между производительностью труда на предприятии и уровнем заработной платы нет автоматической связи. Поэтому, для того, чтобы определить насколько можно повысить заработную плату при определенном росте производительности труда, нужен отдельный анализ. Автор обращает внимание на некоторые недостаточно ясные моменты этой новой системы. А именно: в какой форме целесообразно регулировать среднюю заработную плату (средняя зарплата квалифицированных рабочих, подсобных рабочих и т. п. на предприятии) — какими методами можно избежать того, чтобы новая система не создавала заинтересованности в сохранении или в приеме излишнего штата.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Ferenc Erdei:

Intensity in Farm Production

In the initial part of the study, read by the author to the Hungarian Academy of Sciences as his inaugural lecture, it is attempted to present the generally valid definition of intensity in farming. The study believes this notion of general validity to be the ratio of labour, live and materialized alike, and the area of land cultivated by that labour. The author maintains, that the determination of „the objective and generally valid notion of intensity is required”, which should be cleared of every element of evaluation, such as economic efficiency, profitability, and also of any conceptual connection with its aim. This is, in the author's opinion, necessary in order to draw up a comparative study of the different lines in the policy of production, and, in addition, to attain an optimum of economic efficiency upon different intensity levels.

In its second part the study surveys aspects of intensity in correlation with rates of yield, productivity and profitability. The development of yields resulting from expenditure on farming is also dealt with, and the conclusion is reached, that the law of increasing and decreasing ratios has no general validity with the production in agricultural plants. The discipline of farm management, on the other hand, may be called the "discipline of increasing additional yields".

The study analyzes in its concluding chapter the development of Hungarian agriculture in the past sixty years, with a special view to intensity, and reaches the following overall findings. The area of arable land has grown smaller, the density of livestock, and the measure of tractive and driving power, along with the quantity of materials used in farming have increased at a modest degree. The density of farm labour has increased at a more considerable degree. The share in the total farm output of certain cultures, such as horticulture, maize growing, pig and poultry husbandry, has increased a great deal. The final finding maintains, that the growth in productivity per area unit in sixty years equals 51,2 per cent, while 31,5 per cent is the figure for the increase in labour productivity.

Géza Ripp:

Planning Methods and Spontaneity

The problem of planning methods and spontaneity came recently into prominence in the course of discussions on the role played by the Socialist state in the national economy, and on the methods of improving economic planning. Three questions treated in the study are: 1) interpretation of social-economic developments as spontaneous phenomena, or as the result of planning; 2) the part played by increasing economic activities of the capitalistic state in activating the materialization of the economic laws of Capitalism; 3) the role of planning methods and spontaneity in Socialism.

Starting from fundamentals established by Marxist doctrines, the essay treats in its first part relationships between the character of economic processes, the way economic laws materialize; and the prevailing relations of production in general, and the spontaneous, or planned character of economic development of the people's economy and commodity-production in capitalism and socialism in particular.

The author discusses, in the second part of the article, certain points of a study by Erik Molnár, published in the 1957, 2-nd issue of Társadalmi Szemle, dealing with the role played by the state in the capitalistic national economy.

In the third part of the article, an interpretation of the economic laws of socialism is presented, with added remarks on the way these laws materialize; and the relationship of planning methods and spontaneity is treated. The author discusses certain views covering these subjects, that had appeared in recent publications.

István (Stephen) Varga:

On the Improvement of Planning Methods

It is erroneous to prepare and check up all the details in drawing up plan and balance preliminaries in the presumption, that the "precepts" of the Plan will not fail to get exactly realized. One should not mistake aims for means. In some instances precepts might be useful in defining an aim, while in others they may determine the means of accomplishing the latter. The measure of means to be used for the attainment of a given aim might, however, be in many an instance uncertain. Means of a given measure might, on the other hand, produce different results.

Elements subject to economic planning are of different character:

- a) There are elements, the development of which may exactly be determined by precepts.
- b) Other elements may as well be controlled by precepts, but their observance needs, however, the good-will and cooperation of many people. No exact realization can be expected in this case.
- c) There are elements in planned economy, the development of which, refusing to follow precept at all, can only be foreseen with a certain margin of error.

d) There are elements, the trend only and never the speed of development of which can be foreseen.

The fact, that part of the planning is carried out by resort to indices, gives birth to another source of errors. The exact meaning of indices is uncertain. Phenomena of different composition might result in identic indices.

Another significant error factor in practical planning work is the failure in many instances of taking into account the time-lag prevailing among correlated data.

The time required for the very planning work ought as well to be taken into account as a factor, that affects the accuracy of planning.

It ought to be clearly stated

a) which factors respectively measures of what order have, in the course of planning, been considered as the fundamentals;

b) which were the particular factors, that had been taken into account with a pre-estimated upper and lower limit of foresight;

c) which were the factors, the development of which had been prescribed by the exactness of precepts.

In drawing up global economic balances for the preparation of national economic plans, it is essential, that such items in the balances as are beyond the control by precepts and may only be foreseen, should be stated within lower and upper accuracy limits, and never at a pre-determined rating alone. Such a method is not identical with the preparation of differing plan variants.

The construction of the model of the Hungarian national economy would also be desirable, for it could facilitate the preparation of reliable plans.

As far as investigations into economic efficiency are concerned, it would be wrong to restrict the work to the study of the situation as it presents itself at the time of the investigation. Development trends and results that may be expected from technical progress should as well be taken into account. This applies to long-term planning in particular.

Tamás Meitner:

Features of the Hungarian Wage-System before and after the Introduction of the Control of Average Wages

The author analyzes, in the first part of the essay, experiences made in the years 1945 and 1946 by the application of wage-systems. Onesided adherence to piece-wages, coupled with the control of the "relative wage-fund" have, as the author finds, brought about permanent disproportions in the income relations. While some comprehensive and also some desultory attempts at reforms of the system of piece-rates, and also a number of wage-increase grants, designed all to eliminate disproportionate income relations, have succeeded in a but temporary easing of the disproportions, the measures taken have entailed a number of additional difficulties.

The author outlines the process of the evolution of income disproportions, surveys some of their typical appearances. The latter are listed as disproportions within the different trades, plants, the individual branches of industry, within personnel groups, disproportions within the industry and other branches of the national economy. The disproportions are believed to have been brought about by what is called spontaneous shifts in wages. The role played in this complex process by different factors is hard to establish.

The second part of the study deals with the present wage-system. Systematic control of wage levels and average wages, of income proportions, and the discontinuation of controlling the relative wage-fund are listed among the principal features in the new wage-system. It calls for more differentiated methods in employing task-wages. The introduction of a profit-sharing system for the enterprises, which acts as some sort of bonus, appears as another significant feature of the novel wage-system.

Productivity and wages are, in the authors opinion, within the enterprises in no way interconnected. The establishment of wage increase rates at a given measure of productivity growth requires therefore special study. The author calls for a careful investigation into certain aspects of the new wage-system, hitherto but insufficiently cleared up. Problems of this sort include the method of controlling average incomes in an adequate manner. Ought the control to assess average factory wages only, or much rather also the income of different labour groups, such as skilled-, semi-skilled-, or unskilled labour? Which is the proper method, within the scope of the new wage-system, of hindering the enterprises from becoming interested in retaining, or employing excess manpower?

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.
 Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. — Telefon: 111—010.

Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
 Telefon: 180—850. — Csekkszám: 61 257. — Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.

Terjedelem: 7 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1958. január 15.

A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Mossuth Nyomda, Budapest, V., Honvéd u. 10. — 132 — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

3

V.ÉVFOLYAM

1958 MÁRCIUS

TARTALOM

<i>Lukács László</i> : A nyereségelszámolás pontosságának korlátai és az anyagi ösztönzés	225
<i>Vági Ferenc</i> : A paraszti termelés és reáljövedelem alakulása	240
<i>Mandel Miklós—Szunyogh Zoltán—Varga Jenő</i> : A termelő beruházások gazdaságossági számításainak módszere	257
<i>Sebestyén József</i> : A termelési feltételek, a termelési érték és a gazdaságosság mennyiségi összefüggései a szövetkezeti növénytermelésben	273
<i>Vajda Imre</i> : A tőkés világpiac az elmúlt két évben	289

SZEMLE

A politikai gazdaságtan néhány problémája és a „Politikai gazdaságtan” tankönyv harmadik kiadása (<i>Varga György</i>)	305
Közúti közlekedésünk közgazdasági kérdései (<i>Fekete András</i>)	314

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Lenin: A szocialista gazdaság irányításáról (<i>S. Gy.</i>)	321
A Szovjetunió népgazdasága 1956-ban. Statisztikai évkönyv (<i>Kacsényák Ferenc</i>)	323
Fred Oelssner: A gazdasági válságok I. kötet (<i>Esze Zsuzsa</i>)	324
A Központi Statisztikai Hivatal árstatisztikai kiadványai (<i>Ihrig Károly</i>)	328

A SZERKESZTŐSÉG POSTÁJÁBÓL

A termelőszövetkezeti jövedelemelosztás tökéletesítésének módszereiről (Levél a Püspökladányi Járási Tanács mezőgazdasági osztályától)	331
A szerkesztőség válasza	332
A cikkek orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	333

E SZÁM SZERZŐI:

Esze Zsuzsa aspiráns, a Közgazdasági Szemle szerkesztőségének munkatársa; **Fekete András**, a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium munkatársa; **Györfi Károly**, a Püspökladányi Járási Tanács mezőgazdasági osztályának vezetője; **dr. Ihrig Károly**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Kacsényák Ferenc** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Lukács László**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Mandel Miklós**, a Budapesti Műszaki Egyetem ipari üzemgazdasági tanszékének tanársegéde; **Sebestyén József**, a MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézetének munkatársa; **Szunyogh Zoltán**, a Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem ipargazdasági tanszékének tanársegéde; **dr. Vajda Imre**, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem külkereskedelmi tanszékének tanszékvezető tanára; **Varga György** aspiráns, a Figyelő szerkesztőségének munkatársa; **Varga Jenő**, a Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem ipargazdasági tanszékének tanársegéde; **Vági Ferenc** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa.

A nyereségszámolás pontosságának korlátai és az anyagi ösztönzés¹

A legutóbbi években a szocialista országok közgazdasági irodalmában jelentős szerepet vitt az értéktörvény tudatos alkalmazásának és az anyagi érdekeltségnek több kérdése. Egyetértés van abban az általános kérdésben, hogy meg kell javítanunk az értéktörvénynek és a dolgozók anyagi érdekeltségének tudatos felhasználását. Általában hangsúlyozzák, hogy a szocializmusban a dolgozók egyéni érdeke végső soron összhangban van a társadalmi érdekekkel, azonban rámutatnak, hogy a gyakorlatban meg kell találni — és nem könnyű feladat megtalálni — a minél teljesebb összhang megvalósításának konkrét módjait.² A mennyiségi tervteljesítést előtérbe helyező ösztönzési, prémizálási rendszereket egyes, a népgazdaság szempontjából káros, nemkívánt mellékhatásaik miatt bírálva sokan arra a következtetésre jutottak, hogy fokozni kell a nyereség szerepét a gazdasági ösztönzésben. Ennek azt az előnyét hangsúlyozzák, hogy a vállalati nyereség olyan mutató, amely átfogóan fejezi ki a vállalati tevékenység gazdaságosságát.³

Akik az anyagi érdekeltség alapjául a nyereséget mint a gazdaságos termelést legjobban kifejező mutatót javasolják, többnyire rámutatnak e rendszer helyes működésének feltételeire is. A többi között leginkább a helyes, átgondolt árrendszert, a megfelelő tartalékokat (készleteket), a jó költségnormatívákat stb. említik. A feltételekről szólva azonban *nem említik a nyereség kimutatásának pontosságát.*

Az ösztönzésnek a vállalati nyereséggel való fokozottabb összekapcsolására vonatkozó javaslatok igen gyorsan széleskörű érdeklődést és vitát váltottak ki. A vitában e felfogás ellen is sok érvet sorakoztattak fel.⁴ De sem az *ellenérvek között*, sem maguknak a javaslattevőknek

¹ Ez a cikk a Közgazdaságtudományi Intézet ipari osztályán 1957-ben Sági Mártonnal együtt végzett kutatómunkánk eredményeiről írt hosszabb tanulmány (A pontosság korlátai a vállalati nyereségről szóló könyvviteli kimutatásokban) alapján készült.

² Vesd össze: Friss István: A személyes érdekeltség elvének alkalmazása a szocializmus építésében. Társadalmi Szemle. 1956. 1. sz. 5—25. o.

³ Vö.: Péter György: A gazdaságosság jelentőségéről és szerepéről a népgazdaság tervszerű irányításában. Közgazdasági Szemle. 1954. 12. 300—324. o.; E Liberman: Hozjajsztvennij raszcsot i materialnoje pooscsrenyje rabotnyikov promislenosztyi. (Az önálló elszámolás és az ipari dolgozók anyagi ösztönzése.) Voproszi Ekonomiki. 1955. 5. sz. 34—44. o.; Gadó Ottó: Prémium- és nyereségrészesedés az iparban. Munkaügyi Szemle. 1957. 5. 10—14. o.

⁴ Vö.: K voproszu ob ekonomicseszkih sztyimulah povisenija efektyivnosztyi promislennoje proizvodstva. (Az ipari termelés hatékonyságának növelésére alkalmas gazdasági ösztönzők kérdéséhez.) Kommuniszt. 1957. 1. 47—62. o. (Liberman javaslataival foglalkozó szerkesztésű cikk), továbbá Péter György idézett cikkének vitájából; Hevesi Gyula: A termelés gazdaságosságának feltételeiről. Közgazdasági Szemle. 1955. 2. sz. 188—199. o.; Kemenes Egon: A gazdaságosság szempontjainak érvényesülése a vállalati tevékenységben. Közgazdasági Szemle. 1955. 3—4. sz. 402—411. o.; Vincze Imre: Tervezési módszereink tökéletesítésének néhány problémája. Közgazdasági Szemle. 1955. 10. sz. 1215—1225. o.

az ellenérvekre reflektáló fejtegetéseiben⁵ nem található még említés sem a nyereségkimutatás pontosságának problémájáról.

Ritka kivételképpen kell megemlíteni Brusnak egy helyét, ahol a gazdasági ösztönzőkről szólva kijelenti, hogy „a hatékonyság és a precizitás nem választható el egymástól. A hatékony ösztönzőknek csak akkor van értelmük, ha precízek...”⁶ Ebből a szövegből azonban nem derül ki, hogy Brus minek a precizítására, milyen precizításra gondol és a kérdésre többé nem tér vissza.

Ugyancsak a lengyel közgazdasági irodalomban találtam még egy említést a nyereség premizálásával kapcsolatban a pontatlanság egy konkrét esetéről. Az élelmiszeripar egyik ágában a nyereségből történő premizálás kísérleti bevezetésével kapcsolatban „felmerült annak lehetősége, hogy premizálási időszakként rövidebb, például negyedévi időszakot vesznek. Erről lemondtak, nemcsak azért, mert a negyedévi mérlegadatok kevésbé pontosak, hanem elsősorban” a nyereségnek a termelés idényszerűségével összefüggő nagyarányú ingadozása miatt.⁷ Érdekes, hogy az idézett cikket egy sajtószemlében magyarul ismertető közgazdász e kérdés fölött furcsa módon átsiklik, s az előbb idézett mondat nála a következőképpen hangzik: „Felmerült a negyedév is, de ott igen nagy a nyereségnek a vállalat munkájától független ingadozása.”⁸ Úgy látszik, hogy a mérleg pontosságának kérdését nem látta lényegesnek, vagy talán úgy vélte, hogy a mérleg pontatlansága ugyanolyan módon „független” a vállalat munkájától, mint az élelmiszeripar idényszeleje.

A pontatlanság kérdésének szélesebb felvetését találjuk a vállalati önállóságra vonatkozó, 1956-ban keletkezett javaslatok egyikében. „A gazdaságos termelés reális megállapítására a jelenleg alkalmazott számviteli módszerek és önköltségi tervmutatók nem alkalmasak... A különféle elhatárolások, terveltérések a költségek alakulását befolyásolják és így reális helyzetképet a gazdaságos munkáról sem adnak.”⁹ Ennek megfelelően a vállalat javaslata nem is a nyereséget tenné meg fő mutatónak (bár az is kapna alárendelt szerepet a prémium meghatározásában), sőt nem is olyan mutatót, amelyet a könyvvitel munkál ki.

Végül a pontosság kérdését felvető kivételek sorában meg kell említenünk Fogaras Istvánnak egy cikkét.¹⁰ Ebben a szerző a vállalatok jövedelmezőségéhez kapcsolt anyagi érdekeltség szempontjából teljes éleséggel „felveti, hogy milyen lehetőséget nyújtanak a vállalati nyilvántartások (számvitel, könyvvitel) a vállalati eredmény helyes kimutatásához? Vajon a kimutatások és mérlegek megfelelnek-e az úgynevezett »mérlegvalódiság« követelményének?”¹¹ Sajnos azonban Fogaras professzor a kérdés bátor felvetésénél sokkal többet érdemben nem mond.

⁵ Lásd például: Brus Włodzimierz: Az értéktörvény és a gazdasági ösztönzők. 1957. Közg. és Jogi Kiadó, 104. o.; Péter György: A gazdaságosság és jövedelmezőség jelentősége a tervgazdálkodásban. Közgazdasági Szemle. 1956. 6. sz. 695–711. o.

⁶ Brus: i. m. 91. o. Az én aláhúzásom — L. L.

⁷ Kuczynsky, Marian Dabrowa, Zbigniew: Proba opracowania systemu premiowania z zysku. (Kísérlet a nyereségből való premizálás rendszerének kidolgozására.) Gospodarka Planowa. 1956. 9. 52–56. o. Az én kiemelésem. — L. L.

⁸ Meitner Tamás: Az anyagi érdekeltség kérdése. Munkaügyi Szemle. 1957. 1–3. sz. (Sajtószemle.) 43–47. o. Az én kiemelésem. — L. L.

⁹ A vállalati tervezés és vezetés új módszereinek kísérleti bevezetése az R. M. Csőgyárban. 1956. augusztus 13-i ankét jegyzőkönyve. Kézirat. 29–30. o.

¹⁰ Fogaras István: A vállalati önállóság fontos kérdése a helyes eredményelszámolás. Gazdasági Figyelő. 1957. IV. 11. 5. o.

¹¹ Uo.

A mi könyvvitelünknek a nyereség pontosságát érintő, általa is feltett kérdései csak egy-egy utalás erejéig kapnak választ. Helyesen állapítja meg, hogy „a nyereség nagyságához fűződő pozitív érdekeltség következtében” „a szocialista vállalatok számára előnyös, ha mérlegükben minél *magasabb* összegű nyereséget mutatnak ki”.¹² De hogyan lehetséges ez? A cikk a pontatlanság forrásainak csak egy részét említi és csak olyanokat, amelyek a vállalati könyvelési munka hibái.

Mélyebb elemzés szükséges a kimutatásokban rejlő pontatlanságok forrásainak megkereséséhez. Mindenekelőtt fel kell vetni azt az általános kérdést, *mit jelent egy gazdasági adat pontossága?*

A gazdasági mérés néhány vonása

A termelő munka során és a termékek forgalmában az emberek számtalan mérést végeznek és igen nagy figyelmet szentelnek *a mérés pontosságának*. A természettudományok, a műszaki tudományok számára a mérés pontossága annyira fontos kérdés, hogy nélkülözhetetlenné vált a mérés pontosságának feltételeire vonatkozó rendszeres tudományos kutatás. A mérés pontosságának első elengedhetetlen feltétele *a mérték helyes megválasztása*. A gyakorlatban a mérés nem jelenti a méret (amin itt nemcsak hosszt és súlyt értek, hanem például fordulatszámot, hőfokot, feszültséget stb. is) abszolút pontos meghatározását. Ez nem lehetséges, erre a gyakorlatban nem is törekszenek. A mérés gyakorlatilag a mért tárgy méreteinek *megközelítésében* áll. A gépiparban a méréssel többnyire azt határozzák meg, hogy a méretek az illető helyen szükséges és előre meghatározott *tűrési határokon* belül vannak-e. Ehhez az eljáráshoz nyilvánvalóan szükséges, hogy *a mérőeszköz és a mérési eljárás tűrése kisebb legyen*, mint a mérendő tárgyra előírt tűrés.

A gazdasági vezetés (legyen az akár az ország, akár egyetlen vállalat gazdasági irányítása) nem nélkülözheti a megbízható tájékoztatást. Ehhez pontos gazdasági adatok kellene. Hasonlóképpen minden gazdasági elemző munka és ellenőrzés is csak akkor lehet eredményes, ha tárgyat valóságos adatok alkotják. *Pontos adatok és az adatok pontosságának kritikája* nélkül a közgazdaságtudomány sem fejlődhet. Mindezek ellenére a közgazdasági irodalomban alig találni nyomát a gazdasági mérés pontossága kérdésének. Márpedig mindazok a követelmények, amelyeket az előbb vázoltam a technikai *mérés pontosságának feltételeiként*, lényegileg — ha más formák között is — *fennállanak* a gazdasági mérést, a gazdasági jelenségek *számvitelét* (a megfigyelést, a nyilvántartást, a beszámolót) illetően is.

A műszaki és a gazdasági mérés egyik különbségét kívánja szemléltetni a következő példa. Egy golyóscsapágyüzemben automatikus mérőműszerekkel ellenőrzik a csapágygolyókat. A műszerek egymáshoz kapcsolódó láncot, rendszert alkotnak, amelyen az ellenőrzendő golyók egymás után végiggurulnak. Az első műszer megméri a golyók súlyát, a

¹² Uo. Az én kiemelésem — L. L. Mellékesen: ezzel a megállapítással csak az összefüggés tényére vonatkozóan értek egyet, egyirányúságával nem. Lehet, hogy egyes esetekben a vállalatnak a valóságosnál *kisebb* nyereség kimutatása „előnyös”, például, ha — mint 1957-ben — a nyereségrészesedés maximálva van. Fogaras István cikkében egyébként is végigvonul egy ilyen egyirányúság. A leltározás elmulasztása szerinte készlethiányt leplez, holott ez lehet többlet is. A realizálatlan nyereség szerinte növeli a termelési értéket, holott ez — készletcsökkenés esetén — csökkentheti is.

második a keménységüket és így tovább. Minden műszer más és más dimenziójú adatot mér. Az egymást követő mérések között lehetnek összefüggések, például a térfogat az acél adott fajsúlya esetén nem független a súlytól. Tehát lehet, hogy egy valamivel nagyobbra sikerült golyó átfutásakor nemcsak egy, hanem két műszer leng ki ugyanazon hiba miatt.

A könyvvitel is rendszer, számlák meghatározott rendszere, amelyen „végiggurulnak” az alapadatok, meg-megállnak „mérésre” egyik vagy másik főkönyvi számlán, *át- meg átcsoportosulnak*, hogy végül is a mérlegbeszámoló fontos vagy kevésbé fontos adataiként szülessenek újra. Mint a műszerek, a számlák is egy-egy dimenziójúak, csak bizonyos szempontok szerint rendeznek, csak bizonyos hatásokra érzékenyek, másokra nem. De a golyó nem változik, miközben végigfut a műszerrendszeren, a könyvelési tétel ellenben többször osztódik és más tételekkel összegeződik, *s vele osztódik és összegeződik hibája is*. Az osztódások és összegeződések alkalmával a hibák osztódása és összegeződése nem feltétlenül arányos annak a mennyiségnek osztódásával, illetve összegeződésével, amelynek hibái.

Ráadásul a főkönyvi könyvelésben magában több száz számla, egy negyedévi mérlegbeszámolóban pedig néhány száz adat van. Tehát, aki valamiképp meg tudná mérni akár valamennyi *alapadat* hibáját, az sem tudna közvetlenül válaszolni arra a kérdésre, hogy *mennyire* pontatlan a *mérlegnek* egyik-másik adata. (Ez azért rendkívül fontos, mert a gyakorlatban az iparvállalatok vagy iparágak munkájának megítélésakor, intézkedések elhatározásakor stb. *nem* a mérleg *valamennyi* adata szolgál alapul, hanem csak egy-egy lényeges rovat. Például az előljáróban említett ösztönzési rendszerek is kiragadnak a mérlegbeszámoló többszáz száma közül *egy* mutatót, a nyereséget, s ezt tekintik a jutalom egyetlen vagy fő feltételének és mércéjének.)

A műszaki és a gazdasági mérés másik — és talán lényegesebb — különbsége az, hogy a gazdasági jelenségek mérésének pontatlanságához, mégpedig meghatározott irányú (előjelű) pontatlanságához érdekek fűződnek. A köztudat szerint valamely adathalmaz összege pontosabb, mint a halmaz elemei, mert az elemek eltérő nagyságú és különböző előjelű hibái a halmaz összegében kiegyenlítik egymást. A *gazdasági* adatoknál erre nem lehet számítani; ezek az adatok *társadalmi természetűek*. Az adatszolgáltatóknak egyebek közt *anyagi érdekei* fűződnek a kimutatott adatok javarészához növekedéséhez vagy csökkenéséhez. Az érdekek rendszerint igen sokrétűek és bonyolultan hatnak.

A „mérés” és a mért adathoz fűződő érdekek bonyolultságából azonban nem következik az, hogy le kell mondanunk a pontatlanságok felismerésének lehetőségéről.

A „mértékek”, „mérőeszközök” és „mérési eljárások” együttvéve rendszert alkotnak, mint amilyen rendszer a gazdaságstatisztika és a könyvvitel, és ezek különböző módszerei, eljárásai. E mérési rendszerek a különféle mérési feladatok megoldására eltérő mértékben („tűrési határral”) alkalmasak.

Hasonlóképpen rendszert alkotnak az anyagi érdekek, amelyet a gazdasági vezetési módszerek, különösen az anyagi érdekeltiséget felhasználó különféle ösztönzési szabályok határoznak meg. Számítani kell tehát arra, hogy a gazdasági érdekek tudatában a mérési rendsze-

rek hézagait — többé-kevésbé — tudatosan használják ki az adatok torzítására. Eszerint a pontatlanságok is rendszert — bár bonyolult rendszert — alkotnak. A mérés és az érdekek rendszerjellegéből következik, hogy ezek és végső soron a mérés rendszerén alapuló és az érdekek rendszere által kiváltott, tehát rendszeresen előforduló pontatlanságok is — legalább megközelítően — felismerhetők. Meg kell tehát vizsgálni azt a konkrétabb kérdést, hogy a könyvvitel milyen pontos „mérőeszköze” a nyereségnek; *biztosítva* van-e a valóságos nyereség pontos kimutatása?

Az Állami Ellenőrzés Minisztériuma 1956-ban vizsgálta, hogy a Kohó- és Gépipari Minisztérium Gépipari Igazgatósága 1955-ben miért nem teljesítette eredménytervét. A jegyzőkönyv a vizsgálat tanúlságai-ból erre a végső következtetésre jutott: a „kimutatott eredményadatok a vállalatok jó vagy rossz gazdasági tevékenységét a valóságban nem mutatják, ... megbízható képet erről nem adnak”. „A jó eredményeket nagyítják, a veszteségeket csökkentik, vagy elfedik a tervezés és az elemzés hibái.”

Az Állami Ellenőrzés Minisztériuma a jegyzőkönyvben nem említi, de a részletes vizsgálati anyagból megállapítható, hogy a „tervezés és elszámolás hibái” *a vizsgált vállalatoknál mindig egy irányban, a kimutatott adatok szépítése irányában hatottak*. Ez feltehetően arra mutat, hogy a tervezés lazaságai, „az elszámolási rend fogyatékoságai” nem tekinthetők csupán véletlennek. Ezek a „fogyatékoságok” — véleményem szerint — bizonyára csak részben a „rend” fogyatékoságai, *részben pedig valószínűleg tudatosan alkalmazott eszközök gazdasági érdekek, vállalati és egyéni érdekek szolgálatában*.

Ebből a revizori vizsgálatból és sok más megvizsgált adatból úgy látszik, megvan rá a veszély, hogy *a kimutatott nyereség (vagy veszteség) eltér a valóságtól* (ami által a társadalmi érdek csak *látszatra* valósul meg, miközben az egyéni érdeket a *valóságban* elégítik ki).

A valóságtól való eltérés forrásai sokfélék lehetnek. Közülük nem gazdasági természetű kutatás tárgya, hogy például valahol az elszámolásokban hiba történik, valamit kifelejtenek a leltárból, vagy valamit rosszul mértek meg, laza a bizonylati fegyelem, számolási hiba, elírás, téves könyvelés vagy éppen tudatos csalás történt.

Gazdasági elemző munkával kell feltárni a pontatlanság forrásait, ha a kimutatott eredményadat azért tér el a valóságtól, mert az alkalmazott *könyvviteli eljárás* nem precíz, bizonyos jelenségek pontos kimutatására nem alkalmas, s ezért az eredetileg hibátlan adat szándék nélkül *eltorzul*. Hasonló a helyzet akkor, ha a számviteli szabályok fogyatékosak, hézagok, nem szabnak meg mindent egyértelműen, sokszor engedélyt adnak alternatív megoldásokra és az ezekben rejlő lehetőségeket tudatosan kihasználják az eredmények *torzítására*.

E cikkben csak *egyetlen időszak nyereségének* (másik — esetleg hosszú idő múlva bekövetkező — időszak nyeresége javára vagy terhére történt) torzulásait, illetve torzításait vizsgálom.

Általánosságban meg kell jegyezni, hogy *a torzítás nem szükségképpen az eredmény szépítése*. Adódhat olyan helyzet is, amikor az elért nyereség egy részét „célszerű” tartalékolni, ilyenkor „ellentétes előjelű” torzításhoz fűződnek érdekek.

Üzemi eredmény és vállalati eredmény

Az eredmény (a nyereség vagy a veszteség) torzításának elemzéséhez szükséges megismernedni az eredménynek a számvitelben használatos mutatószámaival: az üzemi eredménnyel, az értékesítési eredménnyel és a vállalati eredménnyel. (Általában az eredmény a termelési érték és a termelési költségek különbsége.)

A következő séma ábrázolja ezeket:

Megnevezés	Termelési értéke	Költsége	Eredménye
a) Teljes termelés	1000	950	50
b) Befejezetlen és félkésztermék készletváltozás (itt: csökkenés).....	200	190	10
c) Befejezett termelés.....	1200	1140	60
d) Készáru készletváltozás (itt: növekedés)	100	95	5
e) Árbevétel	1100	1045	55
f) Különbféle nyereségek és veszteségek*	38	49	11
g) Vállalati eredmény	—	—	44

* Az előírások szerint a termeléssel szorosan össze nem függő vállalati tevékenységből eredő úgynevezett különféle nyereségek (bevételek) és veszteségek (kiadások) könyvelendők ide.

Ilyenek például az anyageladás, a nem ipari gazdálkodás, a vállalati lakótelepek bevételei és kiadásai, az „előző éveket illető” (a mérlegből annakidején valamilyen oknál fogva kimaradt) nyereségek és veszteségek. Ezek a bevételek nem számolhatók el termelési értéként és a rájuk fordított kiadások nem tekinthetők termelési költségeknek. Mégis eredményük módosítja a vállalati eredményt.

Az üzemi eredmény a teljes termelés eredménye [a séma a) sorában szereplő 50], az értékesítési eredmény az árbevétel eredménye [a séma e) sorában szereplő 55], a vállalati eredmény a „különbféle nyereségek és veszteségek” tételével módosított értékesítési eredmény [a séma g) sorában szereplő 44].

A „költségszint” néven ismert mutatószám a teljes termelés költségeinek [az a) sor szerinti költségek] viszonya a teljes termelési értékhez (95 százalék); a „rentabilitás” névvel jelölt mutatószám a vállalati eredmény [a g) sor eredménye] az árbevétel [az e) sor termelési értéke] százalékában (4 százalék). A költségvetési befizetést a vállalati eredmény (44) alapján kell teljesíteni.

1956-ig a költségszintnek, tehát lényegében az üzemi eredmény tervének teljesítésétől függött a vállalatok prémiumkeretének jelentős része. Ma már szélesebb körben ismertek a módszerek, amelyekkel ez a mutatószám torzítható. Itt csak néhány példát említek a fontosabbak közül.¹³ A sémából is látszik, hogy az üzemi eredmény „tehermentesíthető”, ha minél több tételt könyvelnek a „különbféle nyereségek és veszteségek” közé. Hasonló hatása lehet a készletváltozások [b) és d) sor] eredményének (az úgynevezett realizálatlan eredménynek), annál is inkább, mivel ennek kiszámítása a mérlegbeszámolóknak igen elnagyoltan, becslésszerűen történik. A tervhez viszonyított üzemi eredményt torzítani lehetett az úgynevezett „megtérülések”¹⁴ segítségével is. Mind-

¹³ Ezeket részletesen ismertetem a nyereségelszámolás pontosságának korlátairól szóló említett tanulmányban, amely előreláthatólag rövidesen teljes terjedelmében is megjelenik.

¹⁴ A megtérülés itt a közgazdasági kategóriától eltérő jelentésű számviteli szakkifejezés.

ezekre és társaikra itt nem érdemes több szót vesztegetni, mert az alkalmazásukat előidéző ösztönzési módszer már a múlté. De maradandónak látszik az a tanulságuk, hogy — mint már utaltam rá — nem helyes *egyetlen* mutatószám alapján megítélni a vállalat munkáját.

Az üzemi eredmény pontatlanságai, a költségszint megbízhatóságát illető kételyek már többfelé eléggé régóta ismereteseek, sőt történtek kísérletek a bajok orvoslására is.

Lengyel Károly és Závorszky Béla a kohó- és gépiparban 1955-ben bevezetett új premizálási rendszerről szólva elmondják, hogy a premizálás egyik feltételeként „a gyakorlatban általában a termelési költségvetés és az összehasonlítható gyártmányok önköltségcsökkentésének mutatója került alkalmazásra. Ez azt eredményezte, ... hogy a vállalat termelési költségvetését teljesítve, a vállalati eredmény ... terén nagy lemaradásban volt...”¹⁵ A szerzők nézete szerint ezért nem az üzemi eredmény, hanem „a vállalati eredményterv az a mutató, amely jellemzi a vállalat egészének gazdaságosságát.”¹⁶

Itt, az idézett felismerés jelentőségét semmiképpen sem lebecsülve, csak arra kívánok rámutatni, hogy a szerzők, amikor az általánosan alkalmazott mutató hátrányait és a magukválasztotta mutató előnyeit ecsetelik, nem hatolnak a probléma mélyére. Rámutatnak, hogy a vállalati eredményterv premizálásának kísérletére kijelölt két vállalatnál a kísérlet *első negyedéve* alatt „a premizálás ösztönző hatása következtében”¹⁷ a vállalati eredményterv teljesítése a megelőző időszakhoz képest *jelentősen megjavult*. A közölt adatok szerint:

A vállalati eredmény tervének teljesítése a tervezett eredmény százalékában

	A kísérlet előtti negyedévben	A kísérleti negyedévben
Az egyik vállalatnál.....	107,9	132,5
A másik vállalatnál	89,7	107,9

Forrás: Lengyel—Závorszky: I. m.

A következő negyedévre hasonló premizálási feltételt írtak elő az iparág valamennyi vállalatának. Ekkor *9 vállalat közül 7 teljesítette vállalati eredmény tervét*. A 7 teljesítő vállalat a tervezett negyedévi vállalati eredményt *95,9 százalékkal túlteljesítette*.¹⁸

Még a kísérleti vállalatiokról, tehát a vállalati eredmény premizálásának *első negyedévére* szólva, a szerzők hangsúlyozzák, hogy „ezek az eredmények ... a vállalatok dolgozóinak *kitartó* munkája következtében keletkeztek”¹⁹ és a)-tól i)-ig, illetve a)-tól h)-ig terjedő pontokba foglalva részletesen felsorolják, hogy a vállalatok „az eredmény biztosítására” milyen „széles területre elosztott” „intézkedési terveket”²⁰ dolgoztak ki, illetve hajtottak végre. Az intézkedések között azonban a legfigyelmesebb tanulmányozással sem található egy sem, amely ne

¹⁵ Lengyel Károly—Závorszky Béla: A vállalati eredmény premizálásának tapasztalatairól. Bér és Norma. 1955. 11. sz. 9. o.

¹⁶ Uo.

¹⁷ I. m. 10. o.

¹⁸ Lengyel—Závorszky I. m.

¹⁹ Uo. Az én kiemelésem. L. L.

²⁰ Uo.

volna éppen olyan hatású az üzemi eredményre, mint a vállalati eredményre. A szerzők írják is, hogy „mindkét vállalat mind termelési költségvetését, mind az összehasonlítható gyártmányok önköltségcsökkentési tervét is teljesítette”.²¹

Valószínűleg igen tanulságos volna összehasonlítani ez utóbbi tervmutatók túlteljesítését a vállalati eredmény túlteljesítésével mind a kísérleti, mind több előző időszakban. (A szerzők nem közlik ezt, de nem jelzik azt sem, hogy melyik iparágról van szó.) Tanulságos volna továbbá, ha be lehetne hatolni e mutatók tervezésének elemzésébe, s így válaszolni lehetne arra a kérdésre, hogy az eredmény hogyan volna értékelendő nem ezzel a tervvel, hanem — mondjuk — korábbi időszakok hasonló eredményeivel összevetve.

Végül még egy megjegyzés: a cikkben felsorolt 9, illetve 8 intézkedés közt csak kettő van (amennyire a leírás alapján megítélhető), amely rövid idő alatt megvalósítható és néhány hét alatt éreztetheti a hatását. A többi 15 olyan jellegűnek látszik, hogy a körülmények rendkívül különös összejátszása volt szükséges, hogy ezek egy negyedév alatt már ki is fejtsék hatásukat a vállalati (tehát a késztermékek eladása után realizált) eredményre. (A szerzők felsorolása szerint például megszervezték a futószalag-rendszerű munkát, zárt raktárak építését kezdték meg, csökkentették a kooperációt, racionalizálták az energiafelhasználást, átvizsgálták a gyártmányok konstrukcióját és kidolgozták a súly csökkentését eredményező javaslatokat stb.) Így az olvasó akaratlanul is tovább keresi a feltűnően szép eredmények okait és alighanem közeledik az igazsághoz, amikor megakad a szeme a kísérletről szóló beszámoló egyik mondatán: „A mérlegszerű eredmények valóságának vizsgálata során előfordult, hogy egyes vállalatoknál a tevékenységüktől független eredményeket nem fogadtuk el premizálás szempontjából és azzal a mérlegszerű vállalati eredményt csökkentettük.”²² A szerzők nem írják le, hogy mik voltak ezek a vállalatok „tevékenységétől független” eredmények. Ha ezek torzítások, akkor tényük mindenesetre figyelmet érdemel. Ha valóságos, de nem a vállalat jó munkájának köszönhető tételeket (mint például anyagárak csökkenése) húztak ki a vállalati eredményből a premizálás szempontjából, akkor tulajdonképpen már nem következetesen a vállalati eredmény premizálásának útját járták, hanem bizonyos mértékig visszakanyarodtak a korábbi, az üzemi eredményen alapuló premizáláshoz.

A vállalati eredmény valóban kevésbé torzítható, mint az üzemi, ezért inkább alkalmas rá, hogy az egész vállalati kollektíva anyagi ösztönzésének új rendszerében, a nyereségrészesedési rendszerben a jutalmazás feltétele és fokmérője legyen.

A vállalati eredmény pontatlansági forrásai

Az elvégzett vizsgálatok alapján vázolom az okokat, amelyek bizonyos pontatlanságokra vezethetnek a vállalati eredményben is.²³

A vállalati eredmény pontatlanságainak forrásai 2 fő csoportba foglalhatók össze. Ezek: 1. a ráfordítások, illetve a készletek értékelési mód-

²¹ Uo.

²² I. m. 11. o.

²³ A részletes bizonyítás, a gyakorlati példák, a számítások bemutatását e cikk terjedelme nem teszi lehetővé. Hasonlóképpen mellőzöm a kérdések könyvvitel-technikai vonatkozásait. Mindezekre nézve ismét csak a megjelenő munkára utalhatok.

jával és 2. az önálló elszámolás elvének a vállalati gazdálkodásban való érvényesülésével függenek össze.

A kettős könyvvitel rendszerében szoros összefüggés van az eredmény nagysága és a készletek értékelése között. Ha a mérleg a valóságosnál nagyobbak tünteti fel a készlet értékét, akkor a kimutatott eredmény is ugyanannyival nagyobb a valóságnál.²⁴ És fordítva: csak úgy lehet az eredményt a valóságosnál nagyobbak kimutatni, hogy „magnövelik” valamely készlet értékét.

A jelenlegi könyvviteli szabályozás szerint az anyag-, a félkész- és a késztermék-készletek értékelésére egyaránt nem tényleges, hanem különféle tervezett, diktált, elszámoló árakat kell alkalmazni.²⁵

Mivel a készletet nem a valóságos ráfordítások (anyagoknál beszerzési, termékeknel termelési költségeik) alapján értékeljük, valaminek történnie kell e tényleges költségek és a tervezett (diktált) költségek különbözeteivel. Könyvvitelünk ezeket a több helyen keletkező különbözeteiket (anyagárkülönbözetet, terveltérést stb.) egy halomba gyűjti össze és arányosan osztja el a készletváltozás és a forgalom (az anyagoknál a felhasználás, a termékeknel az eladás) között. Ez feltételezi, hogy a forgalom (az anyagfelhasználás, a termék eladás) tárgyát képező anyagok és termékek tényleges önköltsége ugyanolyan irányban és arányban tér el a tervtől (tervezett, diktált önköltségüktől), mint ugyanez az eltérés a készletváltozásnál. A forgalom és a készletváltozás termékösszetétele eme különbözeteik szempontjából csak véletlenül alakulhat így, ezért *semmi sem biztosítja, hogy e különbözeteik eloszlása megfelelően követi a termékek valóságos mozgását*. Ha pedig nem követi, akkor állandóan a valóságosnál alacsonyabbra vagy magasabbra értékeljük a készleteket és ha ez az eltérés hosszú időszakot tekintve előbb-utóbb kiegyenlítődik is — hogy aztán újra kialakuljon —, akkor is torzítja egy-egy beszámolási időszak eredményét.

A készletértékelésre alkalmazott egységárakkal kapcsolatos torzítás egyik sajátos esete ered a *csoportárak* (és a könyvvitelben többhelyütt használt átlagosító módszerek) alkalmazásából. A csoportösszetétele változik anélkül, hogy a csoportárat megfelelően változtatnák, vagy fordítva: a csoportárat változtatják anélkül, hogy az összetétel hasonlóan változna. Ha az összetétel önmagától visszaáll az eredeti, tehát a csoportáraknak megfelelő állapotára, vagy a csoportárat megváltoztatják az új összetétel szerint, akkor a torzítás az egész érintett *időszak* viszonylatában kiküszöbölődik. De az időszak *egy-egy részében*, tehát esetleg jónéhány különálló beszámolási időszakban így is torzított volt a készletértékelés. Egyébként gyakorlatilag szinte elképzelhetetlen, hogy akár az összetétel spontán változása, akár a csoportárak változtatása valaha is visszaállítja az eredeti helyzetet.

A készletek értékelésekor egyik nehéz feladat a több termelési folyamatban résztvevő termelőeszközök bizonyos időpontban meglevő ér-

²⁴ Ez nyilvánvalóan következik abból, hogy az eredmény, a mérleg két oldalának különbsége, a mérleg egyenlege.

²⁵ Ezt a módszert részben a könyvelési munka megtakarításával, részben azzal indokolják, hogy a könyvvitel feladata a tervek teljesítésének ellenőrzése.

Vizsgálataim során arra a következtetésre jutottam, hogy a könyvvitel a tervteljesítést ilyen módon nem képes ellenőrizni; a munkamegtakarításra való hivatkozás sem bizonyul minden esetben helytállónak. (Ennek részletes kifejtését lásd: Lukács László: A pontosság korlátai a gépipari vállalatok könyvviteli adatszolgáltatásában. Az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Evkönyve I. Budapest, 1957. Akadémiai Kiadó, 182. és köv. o.)

tékének (vagy más oldalról: kopásának) megállapítása. Az állóeszközök vonatkozásában az értékcsökkenési leírások központi szabályozása egyértelműen megadja a feladat megoldását. Az úgynevezett fogyóeszközökre, erre az állóeszközök és az anyagok határterületein levő, szerszámokból, felszerelésekből stb. álló számviteli kategóriára azonban nincs ilyen egyértelmű döntés. A szabályok többféle eljárást tesznek lehetővé vagylagosan. Ezek közös vonása, hogy különféle műszaki számításokra alapítják azt az időtartamot, amely alatt a beszámolási időszakokra egyenletesen szétosztva kell „leírni” (tehát készletekből költséggé átalakítani) a fogyóeszközök eredeti értékét. Ilyen műszaki számítások azonban nincsenek és a fogyóeszközök leírása (szaknyelven: csöpögtetése) teljesen elnagyolt, globális mértékekkel történik. Ezért aligha volna megállapítható, hogy egy időpontban a fogyóeszközök mérlegértéke mennyire pontosan fejezi ki valóságos értéküket.

A készletértékelés egyik legnehezebb területe a befejezetlen termékállomány értékelése. Ha a mérlegkészítéskor leltározzák a befejezetlen termékeket (mérleget negyedévenként, befejezetlen termék leltárt általában csak évenként készítenek), akkor nemcsak a leltározás gyakorlati nehézségeiből (számtalan alkatrész és megmunkálás alatt álló munkadarab mennyiségi felvételéből, az elkészültség fokának becsléséből) származó hibák módosítják az időszak eredményének nagyságát, hanem a leltárkülönbség (a könyv szerinti értékhez képest többlet vagy hiány) elkönyvelésének módja is. A gépipari rendelkezések például e különbségeket oly módon számoltatják el, mint a terveltéréseket (az előbb szó volt erről), és velük együtt megosztják e különbségeket a készletváltozás és forgalom között. Így előfordulhat, hogy a leltárhiány egy része a mérlegben továbbra is mint „készlet” szerepel. Úgy tűnik, hogy sem a leltározás pontosságában, sem a terveltérések könyvelésének jelentőségében nem bíztak eléggé, amikor ezt az eljárást lehetővé tették.

Ha a mérlegkészítés időpontjában nem vesznek fel leltárat a befejezetlen termékekről, akkor ezek értéke a könyvelés alapján kerül a mérlegbe. A könyvelés pontossága pedig az elkészült gyártmányok tényleges önköltségének számításától (az utókalkulációtól) függ.²⁶

A készletek értékelésének problematikus esete a feleslegessé vált, rossz minőségű stb. anyagok és termékek kiselejtezése vagy leértékelése is. A kiselejtezés vagy leértékelés időpontját és a leértékelés arányát az eredeti értékhez lényegében a vállalatok állapítják meg. Nyilvánvaló, hogy csökkent értékű termékek kiselejtezésének, leértékelésének halogatása, vagy nem megfelelő arányú leértékelése növeli az illető időszakban elszámolt készletértéket (és eredményt); korai vagy túlzott leértékelésük pedig csökkenti ezt, a nyereség „tartalékolását” jelenti.

A készletértékeléssel összefüggő torzításokon kívül vannak a vállalati eredménynek olyan torzításai is, amelyek azzal függenek össze, hogy milyen következetesen alkalmazzák az önálló elszámolás elveit a vállalati gazdálkodásban. Közelebbről itt arról van szó, hogy a vállalat mint önálló elszámolási egység valóban elér bizonyos nyereséget, de úgy, hogy azzal a felhasználóknál vagy az állami költségvetésben

²⁶ Az utókalkuláció pontatlanságairól egy későbbi cikkben lesz szó.

idéz elő többletkiadást. Itt most nem a minőség rontásának, a választék szűkítésének ismert eseteire kívánok utalni, hanem a következő sajátos „torzításokra”.

A vállalatnak termelési költségei javarészt — az önálló elszámolás elveinek megfelelően — árbevételeiből kell fedeznie; másik és nem jelentéktelen részét azonban központi alapokból, *költségvetési kiutalásokból* fedezi. Ilyenek elsősorban a „saját rezsiben” végzett felújítások (1957-ig) és beruházások, a gyártmányfejlesztési forgóalap, a jóléti és a kulturális intézmények fenntartási költségei stb. A gyakorlatban — a szakemberek véleménye szerint is — igen nehéz az ezekre a célokra fordított kiadásokat, költségeket élesen elválasztani a folyamatos termelési (az önálló elszámolás keretében eszközölt) kiadásoktól. Nyílt titok például, hogy a beruházási keretek általánosan szűk volta miatt sok „fekete” beruházást végeztek felújítási keretből, aminek következtében azután sok „fekete” felújítás bújik meg a karbantartások (a vállalati rezsiben) költségeiben. Ilyenkor a vállalati eredményt kisebbnek mutatták ki. Elképzelhető a költségek átcsúsztatásának fordított iránya is, és attól kell tartani, hogy a vállalati eredményre alapított ösztönzés éppen ilyen hatású.

A nyereségrészesedési rendszer egyik elvi problémája az is, *hogyan lehet összehangolni a vállalatok jelenlegi és távlati fejlesztésre irányuló ösztönzését*. A vállalatok távlati fejlesztésre irányuló ösztönzését ugyanis az biztosítja leginkább, ha a nyereségrészesedés feltételei, „játékszabályai” viszonylag hosszú időn keresztül változatlanok maradnak, vagyis ha a vállalat biztos abban, hogy a jelenleg tett és a távlati fejlesztés érdekét szolgáló erőfeszítéseit a társadalom milyen mértékben fogja elismerni egy későbbi időpontban. Egyes esetekben azonban népgazdasági érdek a feltételek, a „játékszabályok” időközi megváltoztatása, ami ellentétben áll az előbbi követelménnyel. Általában tehát igaz, hogy a nyereségrészesedési „rendszer előnye, hogy a vállalatokat az eddigieknél hosszabb lejáratú gazdálkodás irányában neveli”.²⁷ Azonban a gyakorlat tanulmányozása rámutat, hogy „az alaprentabilitáshoz kapcsolódó nyereségrészesedéssel az a helytelennek látszó ösztönzés is összefügg, hogy azok a vállalatok, amelyek a vállalat fejlesztésére, a nyereség terhére hitelt vesznek fel, rosszabbul járnak, mint azok, amelyek a jövőre ilyen formában nem gondolnak”.²⁸

A fejlesztési költségek természetesen akkor is csökkentik az azonnali nyereséget, ha nem bankhitelből, hanem önköltségből fedezik őket. Hallható, hogy egyes gépipari vállalatok leállítottak korábban elkezdett kísérleteket.²⁹ Liberman javaslata szerint a távlati fejlesztésre történő ösztönzés ideálisan: a nyereség-, illetve a nyereségnövelési követelmények hosszú időre (szerinte 5 évre!) előre történő lerögzítésével volna

²⁷ Gadó: I. m. 14. o.

²⁸ Az iparvállalatok irányításának és gazdálkodásának időszerű tapasztalatai. Irták: Bálint József, Huszár István, Kahulics László, Keserü Jánosné, Kovács Imre. Közgazdasági Szemle. 1957. 8—9. sz. 865. o.

²⁹ Megjegyzendő, hogy a sorozatgyártásig el nem jutott kísérletek költségei a számlakeret szerint az üzemi eredmény és a vállalati eredmény „közötti” úgynevezett különféle veszteségek tételében számolandók el. Ez azt jelenti, hogy e költségek nem érintették a termelési költségszinthez (üzemi eredményhez) fűződő premizálást, de érintik a vállalati eredményre alapított nyereségrészesedést. A gyártmányfejlesztési forgóalapra vonatkozó rendelkezések kimondják, hogy a vállalat vétlensége esetén az illetékes miniszter az eredményre nem vezető kísérletekre fordított költségeket figyelembe veheti a nyereségrészesedés megállapításakor. Ugy látszik, egyes helyeken valamilyen oknál fogva nem akarják kockáztatni, hogy esetleg ezt az engedélyt kelljen kérniük.

megoldható, amikor is ez idő alatt nem volna szabad a túlteljesítéseket „tervesíteni”. Hasonlóképpen arról is biztosítani kellene a vállalatokat, hogy ez idő alatt nem változnak az árak, a bértételek, a kamatok stb.; ez azonban a „mechanizmusnak”, a tervszerű állami irányításnak éppen azokról az eszközeiről való lemondás volna, amelyek nélkül — a mi körülményeink között (a „vevők versenyében”) — kevés biztosíték maradna rá, hogy az újfajta anyagi ösztönzés nem vezet új hibákra (a minőség rontására, az árak burkolt emelésére stb.).

A vállalati eredmény ösztönzésének veszélytelenségére hangoztatott egyik érv, hogy *a vállalati eredményt senki sem fogja (felfelé) torzítani, mert ezt tényleg be is kell fizetni*. Véleményem szerint hiba volna nem számolni azzal, hogy a nyereség fokozottabb ösztönzésének következtében még olyan esetek is előfordulhatnak, hogy a kimutatott nyereségnek a valóságban el nem ért részét *a forgóeszközök terhére is befizetik*. Ennek kedvező talajául szolgálhat az, hogy a vállalat „indokolt” forgóeszközszükséglete megállapításának és a hitelezésnek a gyakorlata nálunk még nem minden esetben támaszkodik a vállalatok munkájának alapos ismeretére, a hitel indokoltságának és fedezetének mélyreható vizsgálatára. A bank ilyen irányú munkáját még nem jellemzi az érdemi elemzés, a hatékony ellenőrzés. Már pedig ily módon nem ütközik elháríthatatlan akadályba, hogy a „nyereség” befizetésével elfogyasztott forgóeszköz-részt igen alacsony, 0,5 vagy 2 százalékos kamatlábú üzemviteli hitelből pótolják. Nyilvánvaló, hogy a népgazdaság szempontjából nem kívánatos a nyereségbefizetésnek ilyen növekedése, hiszen az állami költségvetés ilyen bevételi forrásait igénybe veszi majd a forgóeszközök normálisra történő későbbi feltöltése. Egyébként is az úgynevezett „befizetett” nyereségnek csak egy része folyik be a költségvetésbe, egy másik részét *be sem fizetik*, hanem jutalmazásra és más célokra a vállalat visszatarthatja és — *ki is fizetheti*.

Elgondolások a pontosság növelésére

A pontatlanságoknak mindezek az itt felsorolt — és a minden bizonnyal még meglevő többi — esetei *torzítják a vállalati eredményt is*. Tehát a vállalati eredménynek az anyagi ösztönzésben való felhasználásakor körültekintően kell eljárni, a hatékony és igazságos jutalmazásért *„harcot kell indítani az adatszolgáltatás nagyobb megbecsüléséért, az adatok valódiságáért és fokozottabb hasznosításáért”*.³⁰

Mindenekelőtt magának *a könyvvitelnek a megjavításával*, a fejlesztésével kell „harcot indítani”. A könyvvitel nem cél, hanem eszköz, a számviteli szakirodalom szerint a tervteljesítés ellenőrzésének eszköze. Meg kellene fontolni, nem lehetne-e, nem volna-e célszerű ezt a feladatot más módon megoldani és úgy alakítani a könyvvitelt, hogy fokozottabban legyen *alkalmas az anyagi ösztönzés követelményeinek kielégítésére is*.

Azt is tudomásul kell azonban venni, hogy a könyvviteltől, akár milyen reform után sem lehet reálisan követelni, hogy „a gazdasági folyamatokat *abszolút helyesen*, a valóságnak megfelelően kell visszatükröznie”.³¹ Azért sem lehet erre számítani, mert felismert pontat-

³⁰ Fogaras István: A XX. kongresszus néhány tanulságáról. Számvitel. 1956. 5. sz. 314. o.

³¹ Fogaras István—Horváth Jenő: A könyvvitel elmélete. 2. kiadás. Budapest, 1956. Tan-
könyvkiadó. 12. o. Az én aláírásom. — L. L.

lanságokat elreteszelő szabályozás után ki fognak alakulni a torzítások új útjai, amire ismételt szabályozásnak kell majd következnie.

Lényegesen javíthat a helyzeten a mérlegrevíziók hatékonyabbá tétele.

A nyereségkimutatások pontatlanságának veszélyével okvetlenül számolnunk kell a dolgozók anyagi érdekeltségének a vállalati nyereséggel való összekapcsolására szolgáló rendszer kialakításakor. A pontatlanságok csökkentése végett első lépésként vizsgálatssorozattal kellene megállapítanunk — területenként, hogy pontatlan-e ott a nyereségkimutatás, ha igen, mik a forrásai, mekkora arányú a hiba, s egyzersmind azt is tisztázni kellene, hogy a körülmények milyen változása javítja, illetve rontja a helyzetet ebből a szempontból? E vizsgálat alapján megállapítható volna a megvizsgált területek „rangsora”. Első helyre kerülnének azok a területek, amelyek eredménykimutatása a legpontosabb. Az összeállításnál a nyereség pontossági korlátainak kellene megadniuk a szempontokat. Többek között fontos tényezőként kellene kezelni, hogy a vállalat profilja, a fő termék konstrukciója és technológiája mennyire változó. Mekkora a lehetőség a részletes és pontos leltározásra. Figyelembe kell venni továbbá, hogy az ipar különböző területein a pontatlansági forrásoknak nem mindegyike és nem egyforma hatékonysággal áll fenn. Minden egyes területen az ottani pontatlanságok nagyságrendjéről a helyi szakemberek körében már vannak is tapasztalatilag kialakult becslések.

E rangsor alapján el lehetne dönteni *a nyereség ösztönzésének területenként eltérő, az eredménykimutatás pontosságához rugalmasan alkalmazkodó mértékét és módját*. Vázlatos elgondolásaim szerint a rangsor „elején” bátran lehetne a vállalati nyereséget legfőbb vagy akár — ha ez egyébként helyes — egyetlen ösztönzött mutatónak előírni. A rangsor közepén — legalább a tapasztalatgyűjtés néhány évnnyi átmeneti időszakára — a nyereségmutató igen jelentős premizálása mellett, feltételként vagy növelő, illetve csökkentő tényezőként kellene előírni más, főképp a nyereség egyoldalú ösztönzésével veszélyeztetett teljesítmények elérését vagy mértékét is (például az exporttervek teljesítését vagy például a minőségi kötbérek levonását a nyereségrészesedésből stb.). A rangsor végén, ahol a nyereség elszámolása annyira bizonytalan, hogy a torzítás elérheti vagy meghaladhatja magát a kitűzött nyereségnövelési feladatot, *ahol tehát a nyereség növelésére irányuló ösztönzés formális maradhatna*, egyelőre le kellene mondanunk a nyereségrészesedési rendszerről. Ilyen helyeken egyelőre más mutatókkal kellene betöltenünk a nyereség helyét az anyagi érdekeltségben, s a nyereség alakulása például növelhetné vagy csökkenthetné azt a prémium- vagy jutalmazási alapot, amelyet a másik, a főmutató *határozná meg* alapvetően.³²

³² Például: Ebbe a kategóriába eső és monopolhelyzetben levő, kulcsfontosságú terméket gyártó vállalatoknál, különösen, ha hasonló termékből importunk is van, általában ahol a termelés növekedése elsőrendű érdekünk, célszerű lehetne a forgalomból, a vevő által átvett és kifizetett termékek árbevételéből való „részesedés”. Ennek előnye volna a termelés növelésére való erős ösztönzés mellett az is, hogy nem számviteli adatokra, hanem a bankszámlára támaszkodik, tehát az elmondott módokon nem torzítható és hogy nem kapcsolódik beszámoltatási időszakhoz, tehát nem vezet hajrára. Egy ilyen „jutalék”-szerű premizálási rendszert előnyösen ki lehetne egészíteni a gazdaságos termelésre való ösztönzéssel, oly módon, hogy a „jutalék”-alap összegét kisebb mértékben fel- vagy lefelé módosítaná a nyereségbefizetési eredmény.

Ha pedig a rangsor elején levő, tehát elismerten *megbízható adat-szolgáltatók nyereségrészesedési kulcsát az átlagosnál* valamivel *magasabban* szabnánk meg, a végén levőket pedig alacsonyabban, ez egyúttal nagyobb pontosságra is ösztönözne.

A *nyereség igen érzékeny mutató*, mert összege a vállalat összes költségeihez vagy termelési értékéhez képest igen kicsi, ezért a költségekben vagy a termelési értékben előforduló — és ott nem is túlzottan jelentős arányú — pontatlanság a nyereséget már jelentősen növeli vagy csökkenti. A viszonylag kisösszegű nyereségnél is *érzékenyebb mutató a nyereségrészesedési rendszer szempontjából lényeges többlet-nyereség*, hiszen ez a nyereségnek is csak egy része. Egyik nagyvállalatunk főkönyvelője jelentéktelennek ítélte egy torzítást, mert ez a termelési értéknek mindössze $\frac{1}{6}$ százaléka rúg. De durva számítás alapján el kellett ismernie, hogy e torzítás az év végi nyereségrészesedésnek már kb. 25 százalékat „fedez”, tehát nem jelentéktelen.

Ezért, ha nem is kívánjuk valamennyi ipari termék árképzésében érvényesíteni ezt a szempontot, akkor legalább a rangsor elején elhelyezkedő területeken, ahol a nyereség az egyetlen vagy a döntő súlyú anyagi ösztönzési alap, *jelentősen meg kellene növelni* a nyereségszázalékot az árban, hogy csökkentsük a nyereségmutató „érzékenységet”.

A torzított adat torzulásai — attól a kevés kivételtől eltekintve, amikor ellenkező előjelű mozgásuk kiegyenlíti egymást — nem egyenletesen oszlanak meg az egész évre, hanem a követelmények feszítettségétől, a helyi körülményektől függően összpontosulnak az év egy részére vagy egyetlen negyedévre. Ebből következik, hogy az adott nagyságú torzulás különbözőképp torzítja az éves és a negyedéves adatot. Ez természetesen nagyobb (durván négyszerte nagyobb) egy negyedévben, mint egy évben. Például az éves nyereségösszegnek csak körülbelül 10 százaléka volna az a torzítás, amely — ha egy közepes nyereségű negyedévre jut, már a nyereség 40 százaléka. Tehát az egy-egy időszaki torzítás elvileg annál jelentősebb, minél gyakrabban készítünk mérleget. Ezért a nyereség viszonylagos pontosságát növelné, ha az elszámolást csak *hosszú időszakonként* kellene elvégezni, ami például a gépiparban általában egy év lenne. (Ez nem zárna ki — ami egyébként nem látszik célszerűnek —, hogy a vállalatok fizessenek a nyereségrészesedésre *előleget* sűrűbb időközönként is. Hogy a várható részesedés mekkora hányada fizethető ki előlegként, ezt attól függően kellene megszabni, hogy milyen volt az előző időszakban elért eredmény. Így a nyereség növelésére kettős ösztönzés hatna: több volna a részesedés és hamarabb lehetne felosztani.)

Mivel az eredmények „letörlése” az időszak végén ma még bizonyára a torzítások jelentős részének oka, meggondolandó, nem volna-e célszerű, ha lehetővé tennénk, hogy a vállalatok — kívánságuk szerint — *nyílt tartalékot képezzenek* a nyereségből. A tartalékot, amely csak *elszámolási jellegű* volna, ténylegesen a vállalatok befizethetnék a költségvetésbe, és mint túlfizetést a *következő* időszak nyereségrészesedésének kiszámításakor vehetnék figyelembe.

A nyereség teljesítését helyesebb *nem terveh*, hanem korábbi színvonalhoz viszonyítani, bár ez is felvet bizonyos problémákat. Ha a vállalaton kívüli okokból bekövetkezett változásokat (például profilváltozásokat) figyelembe vennénk a nyereségkövetelmények megállapítása-

kor, menthetetlenül visszacsúszunk az üzemi eredmény (a termelési költségszint) típusú ösztönzéshez és minden ártalmas velejárójához. Ha az objektív körülmények megváltozása ellenére is változatlanul tartjuk a mércét, akkor keletkezhetnek „nyereségrészesedés-feszültségek”, igazságtalanságok egyes vállalatok dolgozóinak előnyére, másokénak hátrányára.

A nyereségre épített ösztönzési rendszer teljesebben kifejtheti kedvező hatásait, ha a könyvvitelt is alkalmazzuk a nyereség ösztönzésének követelményeihez; feltárjuk a számviteli pontatlanságokat és számolunk velük; a nyereségrészesedési rendszert rugalmasan oldjuk meg; a pontosság megjavítására is ösztönzünk.

MEGJELENT

a MTA Közgazdaságtudományi Intézetének évkönyve

A TARTALOMBÓL:

Friss István: Előszó, *Nagy Tamás:* Az Intézet munkája és közgazdaságtudományunk feladatai, *Göncöl György:* Makroökonómia és érték-elmélet, *Erdős Péter:* A tervgazdálkodás néhány elméleti kérdéséről, *Molnár Ferenc:* A gazdasági elmaradottság fő ismérvei, okai és perspektívája, *Bródy András:* A nehézipar néhány fajlagos mutatójának alakulása (Kísérlet az „input-output” módszer alkalmazására), *Cukor György:* A munkatermelékenység bruttó és nettó mutatószámainak alkalmazhatósága, *Lukács László:* A pontosság korlátai a gépipari vállalatok könyvviteli adatszolgáltatásában, *Bródy András:* A hóvégi hajrá és a készletek, *Schmidt Ádám:* Az állami vállalatok beruházásainak finanszírozása, *Hoch Róbert—Rédei Aranka:* A fogyasztói árképzés fő elvei, *Vági Ferenc:* A lakosság vásárlóalapja és áruellátása 1950—55-ben, *Ausch Sándor:* A háború finanszírozása és az 1938—1944. évi infláció, *Csendes Béla:* A kenyérgabona-termelés és -felhasználás alakulása hazánkban a felszabadulás előtt és után, *Kelemen Zoltán—Siebenfreud Kurt:* A gépállomási munkák gazdasági hatása egy termelőszövetkezetben, *Augusztinovics Győző—Németi Lászlóné—Szentmártoni Lajos—Szücs Róbert—Witthen Béla:* A mezőgazdasági önköltség és jövedelmezőség számítás módszereinek egyes kérdései, *Komló László—Kovács Csaba:* A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben alkalmazható termelési eredmény szerinti részesedés elvei és néhány részesedési változat felépítése.

*Ára 60 Ft. — Kapható az Akadémiai könyvesboltban, Váci utca 22.
és az állami könyvesboltokban.*

A paraszti termelés és reáljövedelem alakulása

A paraszti termelés és jövedelem közt kölcsönhatás van. A jövedelem növekedésének a növekvő termelésen kell nyugodnia, s a jövedelem mindenkori színvonala befolyásolja a termelés fejlesztését, a parasztek termelési aktivitását. Most, amikor a mezőgazdasági termelés fejlesztése elodázhatatlanul szükséges, és az is kívánatos volna, hogy a parasztek a termelés növelése alapján fokozottabban járuljanak hozzá a közös terhek viseléséhez, nagyon fontos gazdaságpolitikai probléma: milyen legyen a paraszti termelés és a paraszti reáljövedelem alakulása közti viszony? Hogyan lehet elérni a parasztek jövedelmének arányos terhelésével a termelés és a reáljövedelem összehangolt változását? Hozzájárul-e kérdések megoldásához, ha megvizsgáljuk, milyen volt a kölcsönös összefüggés a termelés és a jövedelem alakulása közt az ötéves terv-időszakban és megkíséreljük feltárni, milyen tényezők és hogyan hatottak erre az összefüggésre.

A parasztek termelése és anyagi helyzete a Horthy-korszakban

Ebből az időszakból a parasztek termelésére és anyagi helyzetére vonatkozó statisztikai adatok általában részlegesek és nem választhatók el kielégítően a paraszti kereteket meghaladó kapitalista nagygazdaságok adataitól. A régi Magyarország urainak nem volt érdeke a parasztek termelési körülményeinek és szociális helyzetének feltárása, a nyomorúságos falusi viszonyok szellőztetése. Mégis, a mezőgazdasági termelés alakulásából, a mezőgazdasági termékek és az iparcikkek áralakulásából, a mezőgazdasági lakosságnak a burzsoá apogoletika százjéze szerint készült „jóléti indexéből” stb. nagyonis kézzelfoghatóan kidomborodik a parasztek tömeges elszegényedése. (L. a túloldali táblázatot.)

A mezőgazdasági termelés volumene évről évre az 1928—1929. évi színvonal körül ingadozott. Bár egyetlen évtől eltekintve nagyobb arányban nem csökkent az 1929. évi színvonal alá, nominális értéke 1928—1929-től 1933—1934-ig csökkent, s csak ezután emelkedett fokozatosan, de a legkedvezőbb esetben is jelentősen elmaradt az 1928—1929. évi nominális termelési értéktől. Ez egyúttal kifejezi, hogy a mezőgazdasági lakosság áruvásárlásra költhető pénze hallatlanul nagy arányban csökkent, a kedvezőbb években (1935—38.) is 38—40 százalékkal, a legkedvezőtlenebb években (1932—35.) pedig 65—67 százalékkal kisebb volt, mint az 1928—1929-es gazdasági évben.

A mezőgazdasági termékek és az iparcikkek áráránya az iparcikkek javára tolódott el. A mezőgazdasági termékek árindexe lesüllyedt, s az

A mezőgazdasági termelés, a mezőgazdasági termékek áralakulása és a mezőgazdasági lakosság jóléti indexe

Év	A termelés ¹		A mezőgazdasági termékek árindexe ²			Agrár- olló ²	A mezőgaz- dasági la- kosság jó- léti indexe ³	A napszám- berek real- értéke ³
	Nominális értéke	Volu- mene	Összes	Állatte- nyészési eredetű	Növényi eredetű			
1929	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	0,0	98,8 ⁴	100,0
1930	89,7	101,8	76,0	85,7	71,5	-20,3	93,7	96,6
1931	71,9	100,7	72,8	69,3	74,3	-17,4	85,1	86,3
1932	57,4	98,1	69,2	59,0	73,9	-19,6	77,6	66,8
1933	47,7	91,2	50,9	51,7	50,5	-38,2	69,2	65,2
1934	43,9	101,3	54,0	49,4	56,6	-32,6	69,2	62,9
1935	48,8	99,3	65,9	52,4	72,0	-20,2	82,0	62,9
1936	56,8	101,8	65,1	62,6	66,2	-25,7	86,9	64,3
1937	65,4	110,3	69,0	68,5	69,2	-26,9	78,4	80,9
1938	67,6	104,1	73,4	65,6	76,9	-20,6	81,1	90,4
1939	66,7	105,9	75,2	65,6	79,5	-18,0	95,4	97,6

¹ „Magyar Gazdaságkutató Intézet Közleményei” 4. füzet (1947. III. 31. 8. o.) adataiból átszámítva. Az indexszámok alapja a bruttó termelés, csökkentve a saját termelésű termékek termelésben való továbbfelhasználásának és a vásárolt ipari termékeknek az értékével. Az adatok az 1928—1929-től kezdődő gazdasági évekre vonatkoznak.

² „A Magyar Gazdaságkutató Intézet Helyzetjelentése” 48. sz. 53. o.

³ Matolcsi Mátyás: „Az életszínvonal alakulása Magyarországon 1924—1944” Budapest, 1944. 31. és 35. o.

⁴ 1929-re azért nem adja ki a 100-at, mert a pénzjövedelem reálértékének a kiszámításakor a gazdasági évre jutó nominális pénzbevételt, naptári évre vonatkozó fogyasztói árindexszel deflálták. Különben ez a „jóléti index” a saját felhasználásra fordított termékek és a mezőgazdasági pénzbevétel reálértéke változásának összevont (mérlegelt) indexe.

1933. évi emelkedés után 1938-ban is mintegy 25 százalékkal alacsonyabb volt, mint a bázisévben. 1929-hez képest valamennyi évben agráröllő volt, amelynek nyílása az évek nagy többségében —20 és —30 pont között volt. A mezőgazdasági termékek alacsony s az iparcikkek magas ára nehezedett a mezőgazdasági lakosságra. A mezőgazdasági termékek azonos mennyiségének eladásából származó pénzbevétel 24—40 százalékkal kisebb volt az 1929. évinél.

A mezőgazdasági termékek s a viszonylag erősen monopolizált iparcikkek szűkös belső piacán kialakult értékesítési és beszerzési árviszonyok tükröződnek a mezőgazdasági lakosság jóléti indexének alakulásában is. Ez az index is 1933—1934-ig fokozatosan csökkent, majd emelkedett, de 1938—1939-ben is kisebb volt az 1928—1929. évinél.

Ha 1929 után az egész mezőgazdasági lakosság jóléti nívója súlylyedt, akkor a dolgozó paraszti lakosságénak még inkább rosszabbodnia kellett. A kisparaszti gazdaságok a nagybirtokokkal és a kulákgazdaságokkal szemben alulmaradtak a piacokért folyó versengésben, s az állami ártámogatást is az utóbbiak élvezték. 1932 végén a mezőgazdaság 2172,3 millió pengős adósságterhének mintegy 50 százaléka a 0—5 kh-as birtokkategóriát terhelte, noha a földterületből való részesedésük alig volt több mint 40 százalék. Különösen a 0—5 kh-as birtokkategória adósságterhe volt nagy. Ebből a birtokkategóriából a földtulajdonosok 53,1 százaléka s a kategória birtokallo-

mányának 52,2 százaléka volt adóssággal terhelve. Az 1930-as években a mezőgazdaság összes pénzbevételének 20—21 százalékát s még 1936-ban is 11,1 százalékát kötötte le az adósság után fizetett kamatteher. Az eladósodott parasztnál ez megközelítő becslés szerint — egyes években az évi pénzbevételeknek több mint 70—75 százalékát emésztette fel. Dr. Matolcsy Mátyás, a Horthy-korszak közgazdásza írta: „A mezőgazdaság adósságterhe tehát a világ pénzügyi válságának a ki-robbanásáig emelkedett és 1932 végén elérte a csúcspontját, amikor a mezőgazdaság jövedelmezősége az agrártermékek árzuhanása következtében annyira romlott, hogy a magasabb árszínvonal mellett keletkezett adósságteher nyomasztóvá s az eladósodott gazdák jelentős része számára elviselhetetlenné vált.”*

A parasztság elszegényedése nagy méreteket öltött. Még a félféudális-kapitalista állam szociális bázisa is védelemre szorult: főképp a kulák gazdaságok és a nagybirtokok árveréstől való megvédésére bevezették a védett birtokosságot. Később, 1936-ban, amikor a mezőgazdaság helyzete valamelyest már javult, Matolcsy becslése szerint** az 1—10 kh-as parasztgazdaságok egy főre jutó jövedelmének évi összege 227,2 P volt. Ez az akkori árviszonyok közt önmagában is nagyon csekély összeg, mégis a becslést optimistának kell tekinteni, ha meggondoljuk, hogy Matolcsy a 10—100 kh-as kategóriában az egy főre jutó jövedelmet csak 88 százalékkal becsüli magasabbra a sokkal kisebb területen gazdálkodó s a latens munkanélküliséggel erősen sújtott törpebirtokos parasztnak jövedelménél.

A mezőgazdaság ár- és jövedelemviszonyainak kedvezőtlen alakulása a mezőgazdasági bér munkások és félproletárok helyzetére is hatott. A munkaerő-kereslet lecsökkent, az Országos Gazdasági Munkaközvetítő Iroda által nyilvántartott, munkásigazolvánnyal, illetve gazdasági cselelőkönyvvvel rendelkező mezőgazdasági munkásnak évente átlagosan 1935-ben 22,4 százaléka, 1936-ban 18,2, 1937-ben 15,1, 1938-ban 12,5, 1943-ban 4,3 százaléka volt munkanélküli. A munkanélküliséget a háború alatt megnőtt munkaerő-kereslet sem szüntette meg. A munkában állók reálkeresete pedig Matolcsy számítása szerint is az 1930-as évtized első felében általában 34—37 százalékkal kevesebb volt, mint 1929-ben, s még 1938-ban sem érte el az 1929. évit.

1938-ban megkezdődött a hadigazdálkodásra való áttérés, a háborús készülődés, később a háború, s az ipari foglalkoztatottság növekedése fokozta a mezőgazdasági termékek keresletét. Az egyre erősödő inflációban a mezőgazdasági termékek áremelkedése nagyobb volt, mint az iparcikké, az agrárrolló nyílása összességében szűkült. De a mezőgazdasági rablógazdálkodás hatására a mezőgazdasági termelés visszaesett, 1938-hoz képest évről évre mélyebbre süllyedt. Ez a paraszti munkaerők hadbahívása, az igaerő igénybevétele, a termékbeadási kötelezettségek stb. miatt elsősorban a paraszti termelésben mutatkozott és a parasztnak sújtotta.

A paraszti gazdaság áruértékesítésének aránya az árutermelő nagybirtokok és a kulákgazdaságok áruértékesítési arányánál különben is kisebb volt. Már csak emiatt sem lehettek egyenlő versenytár-

* Dr. Matolcsy Mátyás: A magyar mezőgazdaság adósságterhének alakulása 1924—1944. években.

** Dr. Matolcsy Mátyás: Jövedelemelosztás Magyarországon. 15. o.

sak a mezőgazdasági termékek keresleti konjunktúrájának kihasználásában. Ezért, bár Matolcsynak a mezőgazdasági termékek fekete piaci árával korrigált jóléti indexe — a hivatalos árakon számított jóléti index csökkenő tendenciájával ellentétben — 1938-hoz képest enyhén növekvő tendenciájú, mégis biztosra vehető, hogy a törpebirtokosok és a kisparasztok anyagi helyzete a háború időszakában nem javult, hanem nagy többségüké rosszabbodott is. A háború nagy véráldozatokat követelt a parasztságtól és mérhetetlen pusztítást vitt végbe termelésének gazdasági feltételeiben is.

A paraszti termelés és reáljövedelem 1949 után

Népi demokráciánk nemcsak földhöz juttatta a parasztokat, hanem lehetőséget adott életkörülményeik számottevő javítására is.

A parasztok termelése, reáljövedelme és fogyasztása¹

Egy főre jutó	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956
	1949 százalékában						
Termelés.....	103,2	116,4	83,6	99,2	103,5	112,1	95,1
Nettó termelés	100,2	131,9	76,2	104,0	101,4	110,1	89,0
Mezőgazdasági eredetű reál- jövedelem	102,1	141,2 ²	64,1	106,4	107,3	118,9	107,0
Reáljövedelem a bérjövedelemmel együtt	101,7	136,0 ²	66,0	107,4	109,7	120,5	111,6
Fogyasztás	112,7	118,0 ²	106,6	100,6	111,0	127,6	130,4

¹ A KSH termelési adatai átszámítva egy főre, a reáljövedelem és a fogyasztási adatok változatlanul átvéve.

² A KSH a reáljövedelem-számításokban a fogyasztói árindex kiszámításakor a parasztok egymásközi forgalmában történt változások hatásával is számolt. Ez az árváltozás azonban a parasztok reáljövedelmének összegét nem, hanem csak a parasztok közti megoszlását befolyásolja. Számításba vétele — véleményem szerint — indokolatlan, s ha nem számolunk vele, akkor az 1951. évi adatok 6 ponttal nagyobbak az itt közöltekénél. A többi évre a különbség elhanyagolhatóan csekély.

A termelés és különösen a nettó termelés erősen ingadozott, s változásában csak enyhe növekedési tendencia figyelhető meg.* A termelés csak a legjobb termésű 1951-ben haladta meg és 1955-ben érte el az ugyancsak kiemelkedően kedvező 1938. év termelési színvonalát. Nem így a parasztok jövedelme. A reáljövedelem a termeléssel ellentétben már 1949-ben is felülmúlta a háború előtti színvonalat, s amint a táblázat adatai tanúsítják, az 1949 utáni időszakra is számottevőnek mondhatóan emelkedett.

A parasztok jövedelmének alakulása — 1950 és 1952 kivételével — valamennyi évben kedvezőbb volt, mint akár a bruttó, akár a nettó termelésé. A jövedelemnövekedésnek alig volt pozitív hatása a termelésre. A parasztok fogyasztásának növekedése pedig a jövedelmük növekedésénél is nagyobb volt. Ez azt bizonyítja, hogy a jövedelemtöb-

* A termelés és a reáljövedelem ingadozása naptári évre számítva a táblázatban jellemzőttnél nagyobb volt. A naptári éves számítás egy jó és egy gyenge vagy közepes termésű gazdasági év adatait vonja össze, ezáltal a termelés és a reáljövedelem színvonalváltozásának kilengéseit letompítja.

letet rendszerint inkább a személyes fogyasztás növelésére, mint a termelés fejlesztésére fordították. Sőt, egyes években a termelői készletek és még az elhasználódott termelőeszközök pótlási alapjának egy része is fogyasztásra került. Ez tükröződik a termelési kiadások viszonylagos és abszolút nagyságának alakulásában is. A pénzügyi kiadásokkal csökkentett összes kiadásokból a termelési kiadások részesedési aránya fokozatosan csökkent. 1953 után ugyan a részarány enyhén nőtt, de továbbra is lényegesen (5—6 ponttal) kisebb volt, mint 1949-ben, noha a termelőeszközök árindexe inkább emelkedett, mint a parasztok által vásárolt fogyasztási cikkeké. S ha a termelési kiadások abszolút nagyságát vizsgáljuk, kiderül, hogy az egyénileg dolgozók változatlan áron kifejezett kiadásainak egy főre jutó összege 1952-ben és 1953-ban 30—35, de még 1955-ben is 18—20 százalékkal kisebb volt, mint 1949-ben. A termelési kiadások 1953 utáni növekedése (1954-ben az egyénileg gazdálkodók kh-ankénti termelési kiadása 14—17 százalékkal nőtt) 1955-ben ismét megszakadt. 1956-ban valamelyest csökkent is, s a megtorpanást csak 1957-ben követte ismét megélénkülés.

A termelés és a reáljövedelem, valamint a reáljövedelem és a termelési kiadások alakulásának összehasonlításából kettős következtetés adódik. Egyfelől megmutatkozik, hogy *általában nem a jövedelem elégtelensége akadályozta meg a mezőgazdasági termelés fejlődését*, másfelől feltárul, hogy *a jövedelem kedvező alakulása önmagában korántsem képes biztosítani a parasztok termelési aktivitását*.

A jövedelem kedvezőtlen alakulása valójában csak egy ízben, 1952-ben sodorta súlyos helyzetbe a parasztságot s a mezőgazdasági termelést, amikor a rossz termés és a beadási, valamint az adófizetési kötelezettség növelésének hatására a jövedelem egyik évről a másikra zuhánásszerűen a felére csökkent. A nagyarányú csökkenés főképp a termelés anyagi feltételeit ásta alá. A parasztság igyekezett a korábbi színvonalon tartani fogyasztását, s a jövedelemvesztéséget egyoldalúan a termelés területére áthárítani. A termelői készletek és a termelési kiadások csökkentése árán, valamint a mezőgazdasági munka rovására szerzett bérkeresetekkel még a nagyarányú jövedelemcsökkenés ellenére is sikerült meggátolni, hogy a fogyasztás az 1949. évi színvonal alá süllyedjen vissza.

Bár a mélypontra süllyedt reáljövedelem súlyosan érintette a termelést, viszonylag mégis rövid időre szorította vissza a termelési ráfordításokat. A párt kezdeményezésére foganatosított jövedelemnövelő intézkedések és a növekvő termelés már 1953-ban nagyarányú jövedelemnövekedést eredményeztek. A reáljövedelem pedig 1954-ben is tovább nőtt, s 1955-ben már a termeléshez képest is valamelyest előreszaladt a növekedése. Így, ha 1955-ben az 1953 júniusa utáni termelési aktivitás ismét alábbhagyott, nem a jövedelem elégtelen színvonala, hanem nagyrészt a mezőgazdaság szocialista átszervezésében korábban elkövetett, s a párt által elítélt hibák egyes területeken való megismétlődése okozta ezt.

A parasztok reáljövedelme nemcsak kedvezőbben alakult, mint a termelésük, hanem a legutóbbi években aránytalanság bontakozott ki a kettő közt — a reáljövedelem javára. 1953 júniusa után a reáljövedelemnek a termelésnél nagyobb növekedése átmenetileg helyes volt, hogy a parasztok termelői készletei mielőbb regenerálódhassanak,

s a termelés talpraálljon. De később, a jótermésű 1955-ben is, a termelés 8,3 százalékos növekedésével szemben a reáljövedelem 10,8 százalékkal nőtt, 1956-ban a reáljövedelem a termelés 15,2 százalékos csökkenésénél kevésbé: 10 százalékkal csökkent, majd 1957-ben az előzetes számítások szerint a termelés 8—9 százalékos növekedésével a reáljövedelem azonos arányú növekedése párosult.

A termelés és a reáljövedelem alakulásának egyéni és termelőszövetkezeti parasztra külön-külön történő összehasonlítása akadályokba ütközik. A reáljövedelem 1951-ig egyáltalában nem s a termelőszövetkezeti gazdaságok változása miatt a későbbi évekre is csak többkevesebb bizonytalansággal bontható fel az egyéni és a termelőszövetkezeti parasztra. Az adatok összevetése mégis célszerű, mert legalábbis hozzávetőleg, fő tendenciáiban feltárul, hogy a reáljövedelem termelést meghaladó növekedése miként bontakozik ki az egyéni és a termelőszövetkezeti parasztnál.

Az egyéni és a mezőgazdasági termelőszövetkezeti parasztek termelése és reáljövedelme¹

Év	Az egyéni egy főre jutó				A termelőszövetkezeti parasztek egy főre jutó					
	termelése	reál-jövedelme	termelése	reál-jövedelme	termelése ³	nettó termelése ³	reál-jövedelme	termelése ³	nettó termelése ³	reál-jövedelme
	1951 százalékában ¹		1953 százalékában ²		1951 százalékában ³			1953 százalékában		
1952	71,3	45,3	83,4	56,5	77,5	62,7	55,5	89,3	77,1	47,6
1953	85,5	80,1	100,0	100,0	86,8	81,3	116,5	100,0	100,0	100,9
1954	87,8	82,6	102,7	103,1	98,3	78,1	136,3	113,2	96,1	116,9
1955	97,7	95,9	114,3	119,8	119,8	106,1	162,5	138,0	129,8	139,5
1956	86,9	86,4	101,5	107,8	85,5	77,8	158,4	98,5	95,6	139,9

¹ A KSH adataiból számítva.

² Az 1951-es év a reáljövedelem abszolút színvonalát tekintve kiemelkedő, a termeléshez képest is aránytalanul magas volt. Bázisul választása nem célszerű, de elkerülhetetlen, ha hosszabb időszakot is akarunk vizsgálni.

³ A közös és a háztáji gazdaság termelése együtt.

A termelőszövetkezeti parasztek bruttó és nettó termelése alacsonyabb színvonalról 1952-ben kevésbé csökkent, mint az egyénié s utána nagyobb arányban nőtt. Amíg az egyéni termelése 1955-ben csak megközelítette az 1951. évit, addig a termelőszövetkezeti parasztek bruttó és nettó termelése egyaránt meghaladta azt, bár az utóbbi csak kisebb arányban. A termelőszövetkezeti parasztek termelésének nagyobb arányú növekedésére árnyékot vet, hogy a termelési ráfordítások növekedése aránytalanul nagyobb volt, mint a termelésé, a termelésben felhasznált anyagi eszközöket nem tudták kellően gyümölcsöztetni. Bár kétségtelen, hogy a nagyobb arányban szegényparasztokból és földnélküliekből rekrutálódott termelőszövetkezeti parasztek 1955-ben már többet termeltek, mint amikor egyénileg gazdálkodtak, még általánosan nem szárnyalták túl az egyéni gazdaságok termelését. A termelőszövetkezeti parasztek egy kh. összes területre jutó bruttó termelése 82, s a nettó termelése 70,5 százalékát tette ki az egyénileg gazdálkodók bruttó, illetőleg nettó termelésének.

Az 1952. évi átmeneti csökkenés után a termelőszövetkezeti parasz-
tok reáljövedelme is nagyobb arányban nőtt, s a termelés növekedésé-
hez képest is kedvezőbben alakult, mint az egyénié. Különösen vonat-
kozik ez 1953-ra, amikor a párt kezdeményezésére hozott jövedelem
növelő intézkedések — kötelező beadás és adófizetési kötelezettségek
mérséklése, a hátralékok törlése stb. — helyesen fokozottabban ked-
veztek a termelőszövetkezeti parasztnak. S a termelőszövetkezeti pa-
rasztnak reáljövedelmének és termelésének alakulásában az előbbi ja-
vára az egyéniééhez képest mutatkozó pozitív különbség 1956-ban
fokozódott, mert az egyéni termelése kisebb, reáljövedelmük pedig
nagyobb arányban csökkent a termelőszövetkezeti parasztnakénál.*

Kétségtelen, hogy a termelés és a reáljövedelem 1949. évi arányá-
hoz képest eltolódás ment végbe a legutóbbi években, akár az egész
parasztságot, akár az egyéni vagy a tsz parasztnak tekintjük. Mivel a
népgazdaság akkumulációja nagyon megcsappant, s az ország megnöve-
kedett adósságának fokozatos visszafizetésére is fel kell készülnünk,
szükséges ennek megszüntetése, mert különben a parasztnak hozzájárú-
lása a társadalmi szükségletek kielégítéséhez aránytalanul kisebb lenne
a munkásokéhoz képest. (Egyébként megjegyzem, hogy a parasztnak reál-
jövedelmének abszolút színvonala alacsonyabb a munkásokénál.) Az in-
tézkedések megválasztásakor azonban nem szabad elvonatkoztatni attól,
hogy a jövedelem termeléshez viszonyított aránytalan növekedése úgy
keletkezett, hogy 1956-ban érezhetően csökkent a reáljövedelem is, bár
kisebb arányban, mint a termelés. Az aránytalanság felszámolása ezért
fokozatosan, a parasztnak termelési aktivitásának még fokozottabb ki-
bontakoztatása, s a termelés növelése alapján történhet.

A közeljövőben a kormánynak arra kellene törekednie, hogy a ter-
meléssel együtt, de a termelésnél lassabban a parasztnak reáljövedelem
is növekedjék. Egyrészt, a parasztnak termelés természetéből adódóan a
többtermelésre való törekvés, a ráfordítások növelése csak akkor
várható, ha a parasztnak biztosítottnak látják, hogy erőfeszítésük nyo-
mán többletjövedelem érhető el. Másrészt, a termelőeszközök pótlásá-
nak és megújításának korábbi elhanyagolása még mindig hat, a mu-
lasztások következményei ez ideig korántsem szűntek meg. A terme-
lési aktivitás tavalyi megélénkülésével együtt járt, hogy a termelési
szükségletek kielégítésére fordított kiadások is megnöttek.

A mezőgazdasági termelés természeti tényezők hatására végbemenő
ingadozásától — ami mérsékelhető, de nem szüntethető meg —, a pa-
rasztnak jövedelemalakulása sem függetleníthető. A nagyobb termés-
nek magasabb, a kisebb termésnek alacsonyabb jövedelmi színvonal-
ban is tükröződnie kell. De nálunk az ötéves terv időszakában még a
termelés nagyfokú ingadozásainál is nagyobb arányúak voltak a parasz-
tnak reáljövedelmének változásai. A jótermésű 1951-ben és 1955-ben a
termelésnél is kedvezőbben alakult a parasztnak reáljövedelme, viszont
a rossztermésű 1952-ben a reáljövedelem lényegesen nagyobb arány-
ban csökkent, mint a termelés.

Ha a reáljövedelem alakulása elszakad a termelés alakulásától,
rendszeresen nagyobb arányokban nő vagy csökken, akkor — ez ké-

* A nagyobbarányú termeléseszközcsökkenés részben abból adódott, hogy az 1955-ben alakult
termelőszövetkezeteknek nem volt elég ideje, nemegyszer anyagi ereje a megerősödéshez.
A kisebb arányú jövedelem csökkenésben pedig döntő szerepe volt annak is, hogy a kiléptő
tagok saját erőből és állami támogatásból vásárolt anyagi javakat sajátítottak el.

zenfekvő is — szerfölött kedvezőtlenül hat vissza a termelésre. Az első esetben a termelési ráfordítások növekedése korántsem tart lépést a jövedelemnövekedéssel, a termelési volumennél nagyobb jövedelemcsökkenéskor pedig esetleg részben még a legszükségesebb termelési kiadások sem fedezhetők. A jövedelem ilyen szélsőséges ingadozása megmutatja a kisparaszti gazdaságok természetében rejlő ingatagságot. A gazdaságpolitikában törekedni kell — véleményem szerint — arra, hogy *a reáljövedelem alakulása a termelés alakulásnál egyenletesebb legyen.* Az időszakonként megismétlődő gyenge vagy rossz termés hatását állami ártámogatással és pénzügyi kedvezményekkel enyhíteni kell, a jó terméskor viszont nemcsak elejét kell venni, hogy a reáljövedelem növekedése a termelés növekedésénél nagyobb legyen, hanem el kell érni, hogy ennél kisebb legyen. Hogy ez miként lenne megvalósítható, ahhoz közelebb jutunk, ha megvizsgáljuk, hogy az ötéves terv időszakában milyen tényezők okozták a reáljövedelemnek a termelési ingadozásnál nagyobb arányú ingadozását.

A parasztek naturális és pénzjövedelmének változása

A parasztek reáljövedelme a pénzügyi s a pótlási célokra szolgáló termelési kiadásokkal csökkentett nettó pénzbevételből vásárolt árukban (ez a pénzjövedelem reálértéke) és a termelésből fogyasztásra, esetleg a felhalmozásra fordított saját termelésű termékekben materializálódik. A fogyasztás nagysága rendszerint különbözik ettől. Egyrészt az áruvásárlás is tartalmazhat termelésbővítésre szolgáló árubeszerzést, másrészt gyakori, hogy a parasztek a termelői készletek rovására növelik fogyasztásukat vagy megfordítva: jövedelmük egy részét készleteik gyarapítására kötik le.

A saját termelésű termékek részaránya a mezőgazdasági tevékenységből származó reáljövedelemben és fogyasztásban¹

	1949	1950	1951 ²	1952	1953	1954	1955	1956
	években a részesedés %-a							
A reáljövedelemben	69,6	64,2	71,9	57,6	69,0	64,9	60,5	53,5
A fogyasztásban	66,5	64,8	66,6	72,4	63,2	61,7	55,6	55,9

¹ A KSH „Statistikai Évkönyv 1949—1955.” (296. o.) és a „Népgazdasági mérlegek, reáljövedelmek 1956” (35—38. o.) adatai alapján.

² Ezek, valamint a pénzjövedelem reálértékére, a reáljövedelemre és a fogyasztásra vonatkozó továbbiakban közölt 1951. évi adatok különböznek a KSH adataitól, mert a pénzjövedelem reálértékének számításakor a parasztek egymásközti forgalmában előforduló áremelkedés hatását kiszűrtem.

A mezőgazdasági tevékenységből adódó reáljövedelemben és fogyasztásban egyaránt a saját termelésű termékek domináltak, bár részesedési arányuk évről évre jelentősen változott. Szembetűnő még, hogy az átlagosnál jobb termésű és a jó termésű években a saját termelésű termékek aránya a reáljövedelemben nagyobb, mint a fogyasztásban, a gyenge és a rossz termésű években pedig fordítva. Híven szemlélteti ez azt, hogy a termelői készletek a jobb termésű években a termelés

alakulása szerint kisebb vagy nagyobb arányban feltöltődnek, s az átlagosnál gyengébb termésű években a készletek részben fogyasztásra kerülnek.

A pénzjövedelem reálértékének s a naturális jövedelemnek a szerepe a parasztek reáljövedelem-növekedésében

Megnevezés	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956
	egy főre 1949 százalékában						
Mezőgazdasági eredetű pénzjövedelem reálértéke.....	120,1	136,7	89,5	108,5	124,3	157,6	169,7
Saját termelésű termékek fogyasztása	111,2	124,0	118,2	93,9	100,6	105,9	108,6
Mezőgazdasági eredetű fogyasztás ¹ ...	114,2	128,3	108,6	98,8	108,6	123,2	129,1
Munkabérijövedelem	98,0	79,4	86,6	118,9	135,3	137,7	143,4
A teljes fogyasztás.....	112,7	124,8	106,6	100,6	111,0	124,5	130,4
Naturális jövedelem	99,4	150,4	53,1	105,4	99,9	105,3	85,1
Mezőgazdasági eredetű reáljövedelem	102,1	147,2	64,1	106,4	107,3	118,9	107,0
Reáljövedelem a munkabérrel együtt	101,7	142,0	66,0	107,4	109,7	120,5	111,6

¹ A mezőgazdasági eredetű pénzjövedelem reálértéke és a sajáttermelésű termékek fogyasztása együtt.

Milyen következtetések adódnak ezekből az adatokból?

Először: a parasztek kiegészítő jellegű bérijövedelmének reálértéke az ötéves terv első éveiben stagnált, majd csökkent, s ez gyengítette a növekvő mezőgazdasági eredetű hányad hatását az egy főre jutó teljes jövedelemre és fogyasztásra. Az ötéves terv közbülső éveitől kezdve a bérijövedelem hatása ellenkező irányúvá vált: a mezőgazdasági eredetű jövedeleménél nagyobb arányú növekedésével növelte a teljes jövedelmet, illetve 1956-ban mérsékelte csökkenését.

Másodszor: Az ötéves terv első éveiben jelentős volt a különbség a naturális jövedelem és a saját termelésű termékek fogyasztásának alakulása közt. A saját termelésű termékek fogyasztását a parasztek a készletek növelésével, illetve csökkentésével kiegyensúlyozottabbá tették, mint amilyen a naturális jövedelem alakulása volt. 1951-ben a jó termés, és, amint később látjuk majd, a megnövekedett paraszti jövedelemhez mérten keletkezett iparcikk-hiány miatt a termeléshez képest is túlzottan növekvő naturális jövedelem jórészét a készletek növelésére fordították. Viszont 1952-ben, amikor a rossz termés és a beadási kötelezettség megnövelése, valamint újabb termékekre való kiterjesztése roppant arányban visszavetette a naturális jövedelmet, akkor a parasztek az előző évben gyűjtött tartalékok rovására az 1949. évi szint fölött tudták tartani fogyasztásukat. 1953-ban a naturális jövedelem növekedése a II. félévre összpontosult, ezért a növekedés ellenére is a saját termelésű termékek fogyasztásának csökkenése következett be, bár ez utóbbira kétségkívül hatott a termelési aktivitás megélénkülése, a ráfordítások növekedése is. Csak egyetlen évben: 1955-ben nőtt arányosan a naturális jövedelem és a saját termelésű termékek fogyasztása. 1954-ben, majd 1956-ban ismét a naturális jövedelem csökkenése ellenére nőtt a saját termelésű termékek fogyasztása. A naturális jövedelem ingadozása és a fogyasztásra való hatásának a termelői készletek változtatásával való ellensúlyozása, következményeivel növeli a paraszti termelés függőségét a természeti viszontagságoktól.

Harmadszor: Különösen érdekes számunkra a pénzjövedelem reálértéke s a természetes jövedelem alakulásának az összehasonlítása. A pénzjövedelem reálértékének 1949 utáni meglehetősen gyors növekedése az 1952. évi csökkenéssel megszakadt. De 1952 után ismét folyamatos volt a növekedés és a reálérték nemcsak az átmeneti csökkenés előtti színvonalat érte el, hanem mindinkább túlszárnyalta ezt, noha 1955-ben a termelés csak megközelítette az 1951. évit, 1956-ban pedig túlságosan is elmaradt ettől. A természetes jövedelem színvonala viszont általában az 1949. évi színvonal körül ingadozott 1951 és 1953 kivételével, amikor ugrásszerűen emelkedett az 1949. évi színvonal fölé, illetve ugrásszerűen csökkent e színvonal alá. Az említett két évtől eltekintve (amikor a nettó pénzbevétel reálértékét meghatározó tényezők úgy hatottak a természetes jövedelemre is, hogy ez a termeléssel azonos irányban, de nagyobb arányban változzék), a természetes jövedelem nagyban-egészben a nettó termeléssel azonos irányban változott, s a bruttó termelésével is sokkal inkább párhuzamos volt a változása, mint a pénzjövedelem reálértékéé. A természetes és a pénzjövedelem 1951. évi növekedése, majd 1952. évi csökkenése egyaránt hozzájárult, hogy a reáljövedelem növekedése, majd a csökkenése is aránytalanul nagyobb volt, mint a termelésé, de ebben az időszakban a természetes jövedelem volt az erősebb hatású. Később egyoldalúan és egyre fokozottabban a pénzjövedelem hatása került előtérbe, ez határozta meg a reáljövedelemnek a termelésénél kedvezőbb alakulását és ez idézte elő, hogy a legutóbbi években aránytalanság támadt a termelés és a reáljövedelem alakulása közt.

A parasztek árúértékesítése és árbevétele

A pénzjövedelem reálértékét a pótlási célú termelőeszköz-vásárlással csökkentett nominális bevételek, a pénzügyi kötelezettségek, valamint a fogyasztói árszínvonal együtt határozzák meg. A parasztek nominális bevételei közt legszámottevőbb az árúértékesítési bevétel; ez az összes bevételeknek évente minimálisan 70 százalékát adta. 1956-ban a parasztság nominális árbevétele 255,3 százalékkal volt nagyobb, mint 1949-ben. Vajon mekkora szerepe volt ebben az árúértékesítés növekedésének, s mekkora a mezőgazdasági áremelkedések?

A paraszti árbevétel, a paraszti árúértékesítési volumen és az árszínvonal változása¹

Megnevezés	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956
	1949 százalékában						
Árbevétel	119,3	172,6	166,3	163,2	190,2	253,2	255,3
Az árúértékesítés volumene	107,4	101,9	109,9	96,3	98,3	124,3	115,4
Árszínvonal	111,1	169,4	152,1	169,3	193,5	203,7	221,2

Az 1949-hez viszonyított árbevétel-növekedés megoszlása százalékban

Az értékesített áruvolumen növekedésére	38,3	2,7	14,8	— 5,7	— 1,8	28,5	9,9
Az árszínvonal emelkedésére	61,7	97,3	85,2	105,7	101,8	78,5	90,1

¹ KSH: „Statisztikai évkönyv 1949—1955”. (296. o.) adataiból számítva, s az 1956. évi adatokkal kiegészítve.

Az árbevétel nagyarányú növekedésével szemben az áruértékesítési volumen csak 1955-ben és 1956-ban nőtt számottevően 1949-hez képest, bár ekkor is csekély a növekedés az árbevétel növekedéséhez képest. Szembeötlő, hogy az *árszínvonal emelkedésének szerepe dominál az árbevétel növekedésében*. Még azokban az években is, amikor az értékesítési volumen növekedése számottevőbb volt, az árbevétel 1949-hez viszonyított növekedésének 65—90 százaléka az árszínvonal emelkedéséből adódott. Nem is szólva azokról az évekről, amikor az értékesített mennyiség *csökkent* az előző évihez vagy az 1949. évihez képest, s az árbevétel *mégis nőtt*.

A paraszti áruértékesítés és áruvásárlás aránya*

Az áruértékesítési bevétel növekedésének indokolt vagy indokolatlan voltáról azonban csak akkor mondhatunk megalapozottabb véleményt, ha nemcsak az eladott, hanem az árbevételből vásárolható áruvolumen változását is megismerjük.

Az eladott és az árbevételből vásárolható áruvolumen alakulása¹

Megnevezés	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956
	1949 százalékában						
Az áruladás volumene.....	107,4	101,9	109,3	96,3	96,3	124,3	115,4
Az árbevételből beszerezhető árumennyiség ²	109,7	139,0	93,8	92,5	113,5	153,5	156,0
Az adóval csökkentett árbevételből beszerezhető árumennyiség ²	109,2	125,6	81,9	90,8	108,5	149,3	157,7

¹ KSH „Statistikai Évkönyv 1949—1955” (296. o.) adataiból.

² E sorok kiszámításánál feltételeztem, hogy a teljes összeget áruk és szolgáltatások beszerzésére költik.

A paraszti áruértékesítés és áruvásárlás arányának alakulása szempontjából határozottan különböznek egymástól az ötéves terv közbülső éveinek, valamint az ötéves terv első éveinek és a legutóbbi éveknek időszakai. Főképp 1952-ben, de még 1953-ban is a paraszti áruértékesítésből vásárolható árumennyiség aránytalanul kevésnek bizonyult. *Ugyanakkora eladott árumennyiségért a parasztok 1952-ben 15 százalékkal, 1953-ban körülbelül 4 százalékkal kevesebb árut vásárolhattak, mint 1949-ben. A többi évben az arányváltozás a parasztság javára volt kedvező.* Különösen nagy volt az aránytalanság 1951-ben, majd 1956-ban, de nemsokkal kevésbé kedvező a parasztok szempontjából az 1955. év sem. Egyébként a parasztokra az 1949. évihez képest előnyös cserearányból érthető meg, hogy 1951-ben, amikor a parasztok iparcikk-ellátása az áru kínálat elégtelensége miatt akadozott, a parasztok miért tartózkodtak termékeik értékesítésétől, s miért nőtt inkább természetes jövedelmük.

A paraszti áruértékesítés és az árbevételből vásárolható árumennyiség parasztok számára kedvező vagy kedvezőtlen cserearányát egyaránt

* A termelőszövetkezetek áruértékesítése és árubeszerzése nélkül.

a parasztek értékesítési és áruvásárlási indexének egymástól való eltávolodását tükrözi. A parasztek fogyasztói és termelői árindexének változásai nyomán 1949-hez képest 1950-ben 2,2, 1951-ben 26,7, 1954-ben 13,4, 1955-ben 8,2, s 1956-ban 24 pontos ipari olló, 1952-ben pedig —17,2 és 1953-ban —4,2 pontos agrárölló keletkezett.*

Az árarányok eltolódásával együtt a pénzbevételek s a pénzügyi kötelezettségek arányváltozása is befolyásolta az áruértékesítés és az áruvásárlás cserearányát. Az árbevételből, valamint az adóval csökkentett árbevételből vásárolható árumennyiség változásának összehasonlításából látható, hogy azokban az években, amikor a cserearány-változás a parasztek számára kedvező volt, az adó *mérsékelte* az árarányváltozás hatását. (1956 kivétel: ekkor az adó mérséklő hatása nem érvényesülhetett, mert a negyedik negyedévben az adóbeszedés szünetelt, mintegy 500 millió adóhátralék keletkezett, s a befizetett adó a megelőző évekhez képest 300—350 millió Ft-tal csökkent.) Viszont 1952-ben és 1953-ban még az adóteher viszonylagos növekedése is rontotta az áruértékesítés és az áruvásárlás parasztek számára amúgy is kedvezőtlen cserearányát.

Mivel az első esetben az adóterhelés csak mérsékelte, és *nem közömbösíthette* az árarányváltozásnak az áruértékesítés és az áruvásárlás cserearányára való hatását, a második esetben pedig éppenséggel *fokozta* ezt, ezért a cserearány-változás *rendre eltérítette a pénzjövedelem reálértékének alakulását a termelés alakulásától*. A parasztek számára kedvező cserearány-változás esetén a pénzjövedelem a termelés növekedési arányát meghaladóan nőtt, az ellentétes cserearány-változás a pénzjövedelem növekedését a termelés növekedése mögé szorította, illetve a pénzjövedelemnek a termelés csökkenésénél nagyobb arányú csökkenését váltotta ki. A pénzjövedelem reálértékének változásai döntő előidézői voltak a termelés és a reáljövedelem alakulása közti eltérésnek és végső soron ezek okozták, hogy a legutóbbi években a reáljövedelem — a termelést meghaladó arányban nőtt.

A kötelező beadás hatása az értékesítési árszínvonalra, a termelés és a reáljövedelem alakulása közti összhangra

Az ország szocialista átépítésének megkezdése megnövelte a mezőgazdasági termékek iránti szükségletet. A paraszti életszínvonal emelkedése együtt járt a saját termelésű termékek fogyasztásának növekedésével. Ugyanakkor a bérkeresők számának és beralapjának gyors növekedése (1950-ben és 1951-ben a bérkeresők száma 500 000-rel, beralapjuk 83 százalékkal nőtt), valamint az áruimport exportfedezetének előteremtése — bár az iparcikkek kivitele növekvő arányban fedezte az importot — olyan arányokban fokozta a mezőgazdasági termékek keresletét, hogy a kínálat nem volt képes lépést tartani vele. Már 1950-ben 11,1 százalékkal emelkedett a mezőgazdasági termékek árszínvonala, amit 1951-ben, amikor a jó termés ellenére a kínálat különösen kevésnek bizonyult, még nagyobb, 52,5 százalékos emelkedés követett. Az ár-

* Ez a szó igazi értelmében vett árölló fogalmának nem felel meg, mert a számításban a termelészövetkezetek értékesítési és beszerzési árindexe nincs figyelembe véve.

színvonal átlagos emelkedésénél nagyobb arányban, mintegy 37, illetve 100 százalékkal emelkedett a szabadpiaci árszínvonal. A termékek szabadpiaci árának emelkedésével együtt megnöttek az állami felvásárlási árak is, sőt az állami felvásárló szervek nemegyszer a saját áraik túllicitálásával felhajtották a szabadpiaci árakat is. Így, mondhatnánk spontánul alakult ki a később a kötelező beadással szerves összefüggésben törvényesen is elismert differenciált árrendszer. A kötelező beadás körébe vont egyazon termékekért alacsony árat fizettek a kötelező beadásban, magasat a felvásárlásban, illetve a szerződéses termelésben, s a termelők rendszerint ennél is magasabb árat kaphattak a szabadpiacon.

A mezőgazdasági termékek differenciált árrendszerében a kötelező beadás részaránya az áruértékesítésben döntő árszínvonal-meghatározó tényezővé vált. A beadási kötelezettség 1952. évi megnövelése és újabb termékekre való kiterjesztése egyfelől a rossz termés ellenére is növelte a parasztek áruértékesítési volumenét az előző évekhez képest, másfelől nagyobb lett az áruértékesítésben a kötelező beadás aránya. Ezért, noha az állami felvásárlási és szabadpiaci árak emelkedtek, a parasztlakosság áruértékesítésének átlagos árindexe 10,3 százalékkal csökkent. 1953 júniusában a beadási kötelezettség számottevő mérséklése viszont növelően hatott az átlagos árindexre. 1955-ben az átlagos értékesítési árindex 1953-hoz képest 20,4 százalékkal nőtt, s ebből mintegy 14,1 százalék a kötelező beadás áruértékesítési részaránya csökkenésének tulajdonítható. Sokkal kevésbé vált érezhetővé az árszínvonal átlagos emelkedésében, hogy a kötelező beadási árak 12,8 százalékkal, s az állami szabadfelvásárlási árak 26,6 százalékkal emelkedtek. 1956-ban a kötelező beadás megszüntetése, bár csak az év utolsó negyedében történt, mégis jelentős értékesítési átlagár-emelkedést idézett elő: a parasztek mintegy 650 millió Ft-os árbevételi többletbe jutottak.

1953-ban a kötelező beadás rendszere megváltozott. Az évente megállapított növekvő beadási kötelezettség helyébe lépett a több évre előre megszabott változatlan nagyságú beadási kötelezettség. A beadási kötelezettség e rendszerének elválaszthatatlan tartozéka volt, hogy a termeléssel együtt *növekvő áruértékesítésben csökkent a kötelező beadás részaránya*: az 1953. évi 34,3 százalékról, 1955-ben 25,5 százalékra. A csökkenésben az is közrejátszott, hogy megnőtt a parasztlakosságban a termelőszövetkezeti parasztek számaránya, s az ő áruértékesítésükben (a közösből kapott és a háztájiban termelt termékek értékesítésében) eleve kisebb volt a kötelező beadás aránya. A termelés és *az áruértékesítés csökkenése esetén viszont megnőtt a beadás részaránya*. Ez csak azért nem következett be 1956-ban, mert az év végén megszűnt a kötelező beadás.

A kötelező beadás csökkenő részarányának árnövelő hatására a termelés növekedésekor *az árbevétel nagyobb arányban nőtt, mint az áruértékesítés*. 1954-ben 1 százaléknyi áruértékesítés-növekedésre 8 százalék, 1955-ben 1,3 százalék árbevételi többlet jutott, 1956-ban pedig az árbevétel az áruértékesítés csökkenése ellenére nőtt.

A kötelező beadás növekvő részarányának árcsökkentő hatása az *áruértékesítés csökkenésekor az árbevétel nagyobb arányú csökkenését váltotta volna ki* — hacsak nem közömbösíti ezt a szabadpiaci árak emelkedése. Ez utóbbi azonban nagyobb arányú termelés-csökkenéskor a

szabadpiaci árak emelkedése ellenére sem feltétlenül következett volna be teljesen. A kötelező beadás körébe vont áruk az áruértékesítés 70—75 százalékára terjedtek, és e termékek átlagos árszínvonalának alakulása lényegében meghatározta az egész áruértékesítés árindexének tendenciáját. (1952-ben a kötelező beadás növekvő részarányának hatása az áruértékesítés 9 százalékos növekedése ellenére 2 százalékkal csökkentette a parasztlakosság árbevételét.)

A kötelező beadás árbefolyásoló hatása az árbevételnek az áruértékesítést meghaladó növekedését vagy csökkenését váltotta ki, ezért anélkül, hogy a fogyasztási cikkek árszínvonala változott volna, a tervhez képest rendszeresen létrehozott kisebb-nagyobb aránytalanságokat az áruértékesítés és az áruvásárlás volumenének változása közt.

Az adótervezésben általában cél volt, hogy megelőzze az eladási és a beszerzési áruvolumen arányának a kötelező beadás átlagár-alakító hatására bekövetkező eltolódását. Az adófizetési kötelezettség változtatásával azonban ez általában gyakorlatilag nem volt lehetséges. A mezőgazdasági termelés és vele az áruértékesítés a természeti tényezők hatására többé-kevésbé mindig különbözik a tervtől, sőt az egyik évben elért növekedést a másik évben éppen csökkenés is követheti és megfordítva. Ezért, ha az adóterv számolt az árbevétel nagyobb növekedéséből adódó bevételi többlet elvonásával, akkor is a terv túlteljesítése esetén a parasztlakosság számára a cserearány a tervezettnél kedvezőbben, s a tervtől való elmaradáskor kedvezőtlenül alakult. Másrészt nálunk kellő népgazdasági tartalékok hiányában az adótervezés — mivel a terv általában a termelés növekedésével számolt — csak a kötelező beadás eme ár-növelő hatásának közömbösítésére készült fel. Ezért a rossz terméskor a cserearány fokozottan terhessé válhatott a parasztlakosság számára.

A kötelező beadás részarányának változásából automatikusan következő áremelkedés vagy árcsökkenés így kisebb-nagyobb határfokkal állandóan összeütközésbe került a parasztlakosság realjövedelmének tervszerű befolyásolására irányuló törekvéseinkkel.

A kötelező beadás részaránya átlagos árszínvonal-meghatározó szerepének fonák és káros hatásait növelte, hogy a termelés ingadozása nem volt egyforma valamennyi parasztlakosságban és termelőszövetkezetben. A természeti tényezők hatása nem egyformán volt előnyös vagy hátrányos a gazdaságokra, s a gazdaságok áruértékesítésének szerkezete is különbözött. Egyeseknek jó termés esetén is kevés volt a jövedelmük, mások pedig még akkor is nagy jövedelemhez jutottak, ha rossz termés volt.

A termelés és a realjövedelem alakulásának a tervezetthez képest bekövetkezett eltolódásai a nemzeti jövedelem elosztásának tervszerűsége ellen is hatottak. Ha a termelés a tervezettnél nagyobb arányban nőtt, akkor a parasztlakosság nemzeti jövedelemhez való hozzájárulásához képest aránytalanul nőtt a nemzeti jövedelemből való részesedésük. Máskor, a termelés csökkenésekor viszont fordított aránytalanság támadt. A nemzeti jövedelem elosztásának ebből következő aránytalansága akkor tört akaratunk ellenére elemi erővel felszínre, s vezetett leginkább káros következményekre, amikor a mezőgazdasági termelés növekedése vagy csökkenése különösen nagy volt, s a népgazdasági tervtől lényegesen eltért (például 1951-ben vagy 1952-ben).

A paraszti termelés és reáljövedelem tervezett növekedési arányainak megvalósulási feltételei a kötelező beadás megszüntetése után

Ha a kötelező beadás többé nem hat az átlagos árszínvonalra, akkor is előfordulhat, hogy a reáljövedelem növekedési aránya nagyobb vagy kisebb mint a termelésé. Egyrészt a munkások és az alkalmazottak életszínvonalának emelkedése és nem utolsósorban a megnövekedett külföldi kötelezettségek teljesítésével kapcsolatban fokozatosan növekvő exportszükséglet — ha nem ügyelünk rá — még jó termés esetén is előidézheti a mezőgazdasági termékek keresletének a kínálatot meghaladó növekedését. Ilyenkor a kibontakozó áremelkedés szilárd iparcikkárak esetén ugyancsak magával hozná, hogy a paraszti reáljövedelem gyorsabban nőne, mint a termelés. Másrészt a jövedelmet terhelő adók és egyéb állami kötelezettségek nem követik automatikusan a termelés tervtől eltérő alakulásából következő reáljövedelem-növekedést vagy -csökkenést. Ha az értékesítési árak változatlanok, akkor a termelésnek a tervezettnél nagyobb növekedése esetén a pénzügyi kötelezettségek jövedelemhez viszonyított aránya csökken, a reáljövedelem nagyobb arányban nő, mint a termelés és megfordítva.

A tervezésben fel kell készülni mindkét eshetőség megelőzésére. Kedvezőbb eset, ha a termelés növekedése nagyobb a tervezettnél. Ilyenkor, ha az állami felvásárlás kiterjesztése nem lépi túl a termelési többlet kereteit, akkor a mezőgazdasági termékek árainak szilárdsága megőrizhető, s kötelező beadás árbefolyásoló hatása nem lévén, elkerülhető a reáljövedelem aránytalan növekedése. Természetesen ilyenkor nem az árak változatlanságát, hanem a csökkenésüket kell elérni. Az árcsökkenés ellenére a parasztok megtalálják a számításukat, a bérből élők is jól járnak, s az állam is többlet-akkumulációhoz jut a termelés növekedésével arányosan.

Sokkal bonyolultabb a helyzet, ha a termelés a tervtől elmarad vagy az előző évinél kisebb. A tervezettnél vagy az előző évinél kisebb anyagi erőforrások esetén nehezebb a munkások, a parasztok s az állam anyagi érdekeinek összeegyeztetése. Semmi esetre sem szabad, hogy ilyenkor a rossz termés következményei csak a parasztokat sújtsák. El kell érni, hogy a parasztok reáljövedelmének csökkenése a termelés csökkenésénél semmiképpen se nagyobb, inkább lehetőleg kisebb legyen, különösen, ha a termelés csökkenése nagyarányú. Különben — mint tapasztalatból tudjuk — a termelési feltételek pusztulnának, ami többé kerülne, s a népgazdasági fejlődésre is károsabb volna, mint ha biztosítjuk a termelés csökkenésénél kisebb arányú jövedelemcsökkenést.

A termelés csökkenésénél nagyobb arányú reáljövedelem-csökkenés megelőzésére, illetve a kisebb arányú reáljövedelem-csökkenés biztosítására elvileg felhasználható lenne a mezőgazdasági árszínvonal emelése, az iparcikk-árszínvonal csökkentése, s az adókötelezettség mérséklése. De a mezőgazdasági árak emelése csak szűk határok közt volna lehetséges, mert az áremelkedés rontja a bérből élők anyagi helyzetét. Rossz termés esetén nem is úgy vetődik fel a kérdés, hogy emelni kell a mezőgazdasági árakat, hanem úgy, hogy a spontánul kibontakozó áremelkedésnek gátat kell szabni. Erre a célra a jó termésű évek termeléséből vagy mezőgazdasági importból tartalékot kell képezni. Az áremelés csak akkor játszhat viszonylag nagyobb szerepet, ha béreme-

léssel ellensúlyozható, anélkül, hogy a béremelés az áremelkedést tovább fokozná, s ha feltételezhető, hogy az áremelés a saját termelésű termékek eladására ösztönöz, ami főképp az iparcikk-ellátástól függ. A parasztok által vásárolt iparcikkek árának leszállításához viszont csak akkor lehetne folyamodni, ha egyrészt a mezőgazdasági árak nagyobb arányú emelkedésének megelőzése biztosítottnak tekinthető, másrészt, ha az árcsökkentés összeegyeztethető az egész lakosságra ható fogyasztói árpolitikával.

Az adó, bár a jövedelmet terheli — népgazdasági szinten egyeztetik is a parasztok jövedelmével — földterület alapján kerül kivetésre. A területi elv szerint történő kivetés gyakorlatilag célszerűbb, ösztönzőbb, megbízhatóbb, mint a jövedelem alapján való adóztatás, de a területi elv szerinti adókivetés eleve ellentmondásos is. Már a kivetéskor függetlenné válhat a gazdaságok jövedelemviszonyaitól, nem is szólva arról, hogy a természeti tényezők hatására termelésük eredménye és jövedelmük is igen különböző lehet. S ha egyszer az adó a jövedelemhez képest túlzottá válik, többé nem sarkall a termelés növelésére. Rossz terméskor tehát, ha a tartalékok vagy esetleg import révén elkerülhetjük a mezőgazdasági termékek árának a munkások és az alkalmazottak tervezett reáljövedelemnövekedésével összeegyeztethetetlen emelkedését, akkor előfordulhat, hogy a parasztságra kivetett adó túlzottá válik a tervezetthez képest erősen csökkentenek várható jövedelemhez viszonyítva. Ilyenkor, hogy az egész parasztság jövedelmének és adóterhelésének, valamint az egyes parasztgazdaságok és mezőgazdasági termelőszövetkezetek adóterhelésének kirívó aránytalansága megelőzhető legyen, felmerülhet az adómérséklés szükségessége, illetőleg annak engedélyezése, hogy a parasztok adófizetési kötelezettségük egy részét átvihessék a jó termésű évre. Természetesen csak akkora arányban, ami biztosítaná, hogy a parasztok jövedelmének csökkenése az anyagi lehetőségek szerint *valamelyest kisebb legyen* a termelés csökkenésénél. Ezáltal egyenletesebb volna a jó és a rossz termésű év jövedelmének terhelése és elkerülhető volna, hogy a rossz termés következményeit egyoldalúan a termelés feltételeire hárítsák át a termelőeszközök pótlásának elodázásával és a termelői készletek csökkentésével.

A rossz termés következményeinek a munkás- és a dolgozó paraszti érdekek sérelme nélkül való elhárítása akár a mezőgazdasági termékek nagyobb arányú áremelkedésének a megelőzését, akár az adófizetés egy részének jó termésű évre való elhalasztását tekintjük is, több irányú intézkedést, tartalékok bevetését igényli. Ehhez az anyagi feltételeket gazdasági nehézségeink legyűrésével meg kell teremteni, hogy a mezőgazdasági termelés ingadozásának hatásán úrrá lehessünk. A jó termésű évek mezőgazdasági jövedelme — ha a reáljövedelem kevésbé nő, mint a termelés — fedezetül szolgálhat majd a rossz termésű évben a reáljövedelem csökkenésének mérséklésére, többek közt a jövőben felhasználható adómérséklési alap képzésére is.

Népi demokratikus rendszerünkben a jólét emelkedésével megnőtt a mezőgazdasági termékek kereslete, s a parasztok reáljövedelme számottevően nőtt. Amikor rámutatok arra, hogy a termeléshez képest a

reáljövedelem aránytalanul nőtt, korántsem akarom azt állítani, hogy a parasztság jövedelmének abszolút színvonala túlzott. Csak azt akarom hangsúlyozni, hogy a mezőgazdasági termelés ingadozása és több évben is tapasztalt egyhelyben topogása már eddig is akadályozta s a jövőben még inkább akadályozná a népgazdaság előrehaladását, a dolgozók jólétének a fokozását és megszilárdítását. A mezőgazdasági termelést fel kell lendíteni, hogy a népjólét, benne a parasztok élet-színvonalát tovább javíthassuk. Egyfelől az eddiginél jobban kell kibontakoztatnunk az egyéniek aktivitását a jelenlegi jövedelem-színvonalból adódó termelésfejlesztési lehetőségek kiaknázására. Másfelől, ami még fontosabb, a termelőszövetkezetek nagyüzemi lehetőségeinek kihasználásával és termelésük hatékony állami támogatásával el kell érni, hogy a termelőszövetkezeti parasztok termelése és ennek megfelelően jövedelme is az egyéniekénél gyorsabban, rendszeresen és állandóan fokozódjék. Ezt a célt a termelés s a jövedelemalakulás tudományos elemzésével is alá kell támasztani. Tanulmányom csak a termelés és a reáljövedelem növekedésének az összefüggését vizsgálja, általában az egész parasztságra. Jólehet az itt vázolt problémákat részletekbemenően és sokrétűbben lehetne kifejteni az egyéni és termelőszövetkezeti parasztokra vonatkozó adatok feltárásával, elkülönített vizsgálatával, de ezt ismereteink elégtelensége miatt most még aligha lehetne megtenni.

Különösen fontos lenne mezőgazdaságunk belterjesítése és szocialista átalakítása szempontjából a termelőszövetkezeti, s általában a paraszti jövedelmek nagysága és felhasználása, valamint a termelési struktúra közti kölcsönhatások feltárása és behatóbb tanulmányozása.

A termelő beruházások gazdaságossági számításainak módszere

Az Országos Tervhivatal külső munkatársaiként hosszabb időn át foglalkoztunk a beruházások gazdaságosságának számítási módszereivel. Megismerkedtünk a különböző véleményekkel és kísérleti számításokat is végeztünk. E tanulmányban a munka közben felvetődött problémákat és az azokkal kapcsolatban kialakult állásfoglalásunkat kívánjuk rendszerezett formában ismertetni. Az a célunk, hogy a beruházások gazdaságosságával összefüggő kérdéskomplexumról lehetőleg átfogó képet adjunk. Ezt annál inkább is szükségesnek tartjuk, mert hazánkban az e tárgy körül folyó vita eléggé vontatott; a Közgazdasági Szemlében legutoljára 1956 májusában jelent meg idevágó cikk. A tárgyalás jellegéből következő, hogy tanulmányunk több, e kérdéssel foglalkozó szerző (például Liska Tibor, Máriás Antal, Turánszki Miklós) elgondolásait is tartalmazza. A megfelelő helyen erre mindig utalunk is.

Egyes részletkérdésekkel viszont nem, vagy csak nagyon röviden tudtunk foglalkozni. Ilyenek például: az anyag- és a munkaerő-megtakarítás egybevetésének problémája; a gazdaságosság számítása az egész szocialista világrendszer szempontjából; a termelőerő-lekötés mérlegelése; az időtényező kérdése; a kamatszámítás alkalmazásának helye és módja; a beruházások népgazdasági (mérleg-) összefüggései stb.

E kérdések összefüggnek ugyan tárgyunkkal, de könnyen belátható, hogy vizsgálatukra külön-külön is egész tanulmányok lennének szükségesek.

Tanulmányunk sokat foglalkozik a gazdaságossági számítások megoldatlan és gyakorlati részletkérdéseivel. Ez azt a veszélyt rejti magában, hogy egyik-másik olvasónk esetleg téves következtetésekre jut, hogy ti. nincs is értelme vizsgálni a gazdaságosságot, ha ilyen sok még a tisztázatlan probléma. A nehézségeket nem hallgathatjuk el, de hangsúlyozzuk, hogy a gazdaságossági számítások — tapasztalat szerint már jelenleg is — a tisztázatlan kérdések ellenére felhasználhatók (kellő körültekintéssel). Sőt, éppen a konkrét gazdaságossági számítások kapcsán tisztázhatók — véleményünk szerint — a még megoldatlan kérdések is.

I. A gazdaságossági számítások fogalma és a termelő beruházások¹ tervezésében betöltött szerepe

A gazdaságossági számítások fogalma

A gazdaságosság legáltalánosabb megfogalmazása közismert és általánosan elfogadott: *minél kevesebb áldozattal, ráfordítással, minél nagyobb eredmény elérése.*

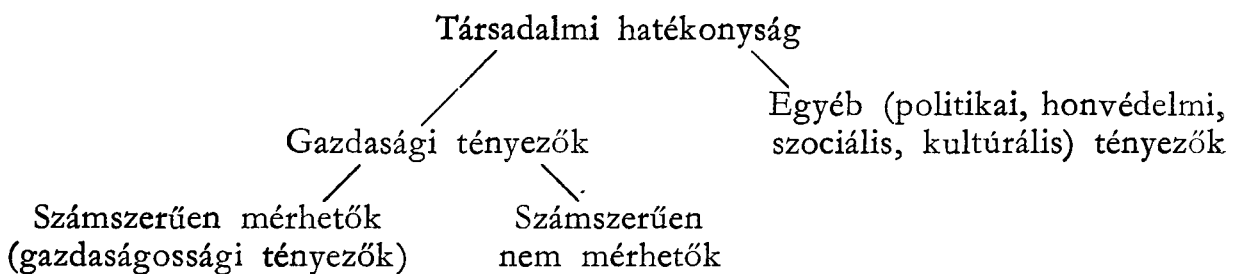
Ez a definíció azonban általánosságánál fogva önmagában nem elegendő a gazdaságossági vizsgálatok módszerének egyértelmű meghatározásához. Ezért mindenki, aki a kérdéssel konkrétan, egy-egy szűkebb területen (például beruházás, felújítás, termelés, külkereskedelem) foglalkozott, igyekezett szűkebben, határozottabban megfogalmazni: mit

¹ A továbbiakban csak „beruházást” írunk, de ezen mindig termelő beruházást értünk.

ért az illető tevékenység gazdaságosságán. Ennek következtében meglehetősen anarchia alakult ki a gazdaságosság értelmezése körül; egységes álláspont mind ez ideig nem alakult ki.

A gazdaságosság tényezői csak számszerűen mérhető tényezők lehetnek, de a számszerűen mérhető tényezők között mind gazdasági, mind pedig egyéb jellegű tényezők előfordulnak.² Véleményünk szerint helyesebb, ha a gazdasági és egyéb jellegű tényezőket nem keverjük össze; úgyis nehéz összemérni például a gazdasági és a politikai vagy a honvédelmi szempontokat, még akkor is, ha számszerűen jellemezhetők. Azt tartjuk tehát legcélszerűbbnek, ha a gazdaságosságot meghatározó tényezők közé csak a *számszerűen mérhető gazdasági tényezőket* soroljuk.

A beruházási változatok közötti választáskor szerepet játszó tényezők, illetve fogalmak összefüggéseit a következő sémával szemléltetjük:

A beruházások tervezésekor sokoldalúan elemezni kell az összes felmerülő társadalmi szempontokat (gazdasági, politikai stb. tényezőket). Ezek együttesen határozzák meg egy-egy beruházás társadalmi hatékonyságát (hasznosságát). Az elemzésnek magában kell foglalnia a gazdaságossági számítást. A gazdaságossági számítás során a számszerűen mérhető gazdasági tényezők számbavételével vizsgáljuk a beruházással elérhető gazdasági eredményt, és az ahhoz szükséges gazdasági ráfordításokat.

A gazdaságosság: relatív fogalom

Az alapdefinícióból következik, hogy *nem beszélhetünk egy dolog gazdaságosságáról*; ha csak egy esetről vizsgáljuk a ráfordítást és az eredményt, nem tudjuk megállapítani, hogy a vizsgált jelenség gazdaságos-e vagy gazdaságtalan. Mindig több (legalább 2) esetet kell összehasonlítani, hogy megállapíthassuk: melyik a gazdaságosabb. Semmiről sem mondhatjuk tehát abszolút értelemben, hogy: ez gazdaságos vagy: gazdaságtalan. Csak azt mondhatjuk: ez *gazdaságosabb* vagy *gazdaságtalanabb* egy másiknál.

Ennek *látszólag ellentmond* az, hogy a gyakorlatban mégis gyakran mondjuk valamire, hogy gazdaságos vagy nem gazdaságos. Ilyenkor azonban tulajdonképpen *mindig viszonyítjuk* az illető dolgot valami *máshoz*, csak *éppen nem mondjuk ki*. Ha például tényleg volna olyan bányász, amelyben 1 t szén költsége 10 000 Ft, nyugodtan rá

² A gazdaságosság fogalmának ez az értelmezése nagyjából megegyezik Turánszki Miklóssal. A beruházások gazdaságosságának fogalma és számszerű értékelése. Közgazdasági Szemle. 1955. 5. sz. 580–581. o.

lehetne mondani: ez a bányá gazdaságtalanul termel; de csak azért, mert jól tudjuk, hogy 1 t szén kitermelése ennél közismerten sokkal olcsóbb.

Gazdaságosság és jövedelmezőség

Megkíséreljük tisztázni a gazdaságosság és jövedelmezőség különbözőségét. Gyakran előfordul ugyanis, hogy a két fogalmat összekeverik.

Mit értünk a jövedelmezőségen? Jövedelmezőségen értjük valamely gazdasági tevékenységnél az *eredménynek és a ráfordításoknak a különbségét*. Jövedelmező a tevékenység akkor, ha az eredmény nagyobb, mint a ráfordítás, nem jövedelmező, ha az eredmény kisebb annál.

Mi mármost ebből a fogalomból eredően *a különbség a gazdaságosság és a jövedelmezőség között?*

1. A jövedelmezőség *pénzbeli* kategória, a gazdaságosság *nem okvetlenül* az.

A jövedelmezőség vizsgálatakor az eredményből kivonjuk a ráfordítást. Mivel pedig összeadni, kivonni csak *egynemű* mennyiségeket lehet, az eredményt és a ráfordítást közös mértékegységben, pénzben kell kifejezni.

A gazdaságosság vizsgálatakor viszont az eredményt csak viszonyítjuk a ráfordításhoz, tehát a két mennyiség lehet különemű is. Például a gazdaságosság mutatói közé tartoznak a természetes mértékegységben kifejezett termelékenységi, fajlagos anyagfelhasználási stb. mutatók.

2. A jövedelmezőség azt mutatja meg, hogy a gazdálkodó egyén vagy vállalat gazdasági tevékenysége során költségein felül mekkora pénzösszegre (jövedelemre) tesz szert (nyereség), illetve mennyi nem térül vissza költségeiből (veszteség).

A *jövedelmezőség tehát abszolút fogalom*. Abszolút értelemben meg lehet állapítani, jövedelmező-e valamely tevékenység vagy sem. Minden olyan eset jövedelmező (nyereséges), ahol az eredmény és a ráfordítás különbsége nagyobb nullánál.

3. Mindezekből végül a következő fontos megállapítást kell levonni: *Az a tény önmagában, hogy egy gazdasági tevékenység jövedelmező, nem jelenti azt, hogy gazdaságosság szempontjából okvetlenül kedvező.*

A gyakorlatban tehát valamely gazdasági tevékenység (például beruházás) elbírálásánál nem elég egy változatot alapul venni (aminek a jövedelmezősége már megállapítható), hanem *több változatot* kell összehasonlítani, s azok közül kiválasztani a gazdaságosabbat.

A gazdaságossági számítás szerepe a beruházási döntéseknél

A beruházások tervezésekor arról kell dönteni, hogy mit ruháznak be és hogyan. A probléma az, hogy sokkal kevesebb beruházás megvalósítására van anyagi lehetőség, mint amennyire a népgazdaságnak szüksége volna. A sok közül ki kell tehát választani a legfontosabbakat, a legkedvezőbbeket.

Attól függően, hogy a választás köre milyen határokig terjed ki, 3 szintet különböztetünk meg:

1. A népgazdaság mely ágait, ezen belül mely iparágakat, mennyire kívánunk fejleszteni, s ehhez mennyi beruházás szükséges (kohászat, vegyipar stb.).

2. Az egyes iparágakon belül (amelyek fejlesztéséről már döntöttek) mely gyártási ágak, mely termékfajták termelése fejlesztendő, milyen mértékben, mennyi beruházással (például autógyártás, szerzőgépgyártás stb.).

3. A tervezett beruházás milyen műszaki-gazdasági változatban valósul meg (alkalmazandó technológia, gyártásvezetés, telephely stb.).

Minél alacsonyabb lépcsőről van szó, annál nagyobb szerep jut a teljes hatékonyság elemzésén belül a gazdaságossági számításnak.

A 3. szinten hozott döntések alkalmával már elsősorban a gazdaságosság a fő szempont (feltéve, ha a különböző lehetőségek között gazdaságossági szempontból jelentős eltérés van). Gazdaságtalanabb változat kiválasztása csak akkor engedhető meg, ha az egyéb szempontok ezt igen nyomósan indokolják.

Termelésnövelő és önköltségcsökkentő beruházások

A beruházásokat sokféleképpen szokták osztályozni. Abból a szempontból, hogy mi módon hoznak anyagi hasznot a társadalomnak, két fő csoportot különböztetünk meg:

1. A beruházások egyrészt úgy hozhatnak hasznot, hogy növelik a termelést, tehát olyan termékeket (vagy szolgáltatásokat) eredményeznek, amelyek a beruházás nélkül nem jönnének létre. (Például új traktorgyár, cipőgyár, vasútvonal, meglévő gyár kapacitásának bővítése stb.) Ezeket *termelésnövelő beruházásoknak* nevezzük.

2. A beruházások másik csoportjának az a célja, hogy valamely termékmennyiséghez (vagy szolgáltatáshoz), amelyet a beruházás nélkül is megtermelhetnénk, az eddiginél olcsóbban jussunk hozzá. (Gépesítés, új, korszerű technológia alkalmazása stb.) Ezek az *önköltségcsökkentő beruházások*.³

E két típus gyakran együttesen fordul elő. Például egy új termelési lékenység-növekedést eredményező gép alkalmazása növelheti is a termelést és az önköltséget is csökkentheti. Az esetek túlnyomó részében azonban eldönthető, hogy egy-egy beruházás alapvetően melyik csoportba tartozik. Megtörténik, hogy egy beruházás közvetlenül csak termelésnövelő, de közvetve önköltségcsökkentő is. Például egy új traktorgyár építése növeli a traktortermelést, de közvetve a mezőgazdaságban lehetővé teszi az önköltség csökkentését. Ez maga termelésnövelő beruházásnak tekintendő, önköltségcsökkentő beruházásként a traktor alkalmazása kezelhető a mezőgazdaságban.

³ Turánszki Miklós említett cikkében e csoportosításhoz hasonlóan a beruházásokat két csoportra osztja: „Az I. csoportba tartoznak az újratermelés bővítését közvetlenül szolgáló, a II. csoportba pedig a termelési lékenység fokozása révén munkaerőt felszabadító beruházások”. L. i. m. 583. o.

Ezt a csoportosítást azért tartjuk szükségesnek, mert mindkét csoportban *más a gazdaságossági számítás módszere és szerepe*; éppen ezért a két csoportot külön is tárgyaljuk.⁴

II. Az önköltségcsökkentő beruházás gazdaságosságának számítási módszere

Az önköltségcsökkentő beruházások *két válfaját* különböztetjük meg:

a) az *önálló önköltségcsökkentő beruházást*, amikor egy beruházás fő célja az önköltség csökkentése (például kézzel végzett munka gépesítése egy már működő üzemben, meglévő vasút villamosítása vagy diezesítése, ipari kazánok kicserélése korszerűbbre stb.).

b) a *pótlólagos beruházás*. Erről akkor beszélünk, amikor egy létesítendő beruházást többféle változatban terveznek; mindegyik ugyanazt a termelési célt valósítja meg, de a kisebb üzemeltetési költséggel járó technikailag fejlettebb változat több beruházást kíván. A pótlólagos beruházás összegét a fejlettebb (alacsonyabb önköltséget biztosító) változat és a legkisebb beruházást igénylő (ún. minimális változat) beruházási összegeinek különbsége adja. (Például meghatározott villamosenergiafejlesztő-kapacitás létrehozására terveznek hőerőművet és vízierőművet. A hőerőmű 200 millió forintba kerül, a vízierőmű 500 millióba; pótlólagos beruházás a kettő különbsége, 300 millió forint.)

Az önköltségcsökkentő beruházások *döntő gazdaságossági mutatója közismert* és általánosan elfogadott: *az 1 Ft beruházásra jutó évi önköltségcsökkenés*.⁵ A gazdaságosság jellemzésére alkalmazott képlet

önálló beruházás esetén: $\frac{\bar{O}_0 - \bar{O}_1}{B}$,

ahol B = a beruházandó összeg, \bar{O}_0 = az évi önköltség beruházás előtt, \bar{O}_1 = önköltség beruházás után.

Pótlólagos beruházás esetén: $\frac{\bar{O}_1 - \bar{O}_2}{B_2 - B_1}$,

ahol B_1 és \bar{O}_1 a minimális változat beruházása, illetve önköltsége, B_2 és \bar{O}_2 pedig a fejlettebb változat beruházása, illetve önköltsége.

Gyakran a mutatók reciprokját használják: $\frac{B}{\bar{O}_0 - \bar{O}_1}$,

illetve $\frac{B_2 - B_1}{\bar{O}_1 - \bar{O}_2}$, ami a *megtérülési időt* adja években.

E mutatókat sem fogadja el azonban mindenki. A szovjet vitában egyesek tagadták az önköltség-megtakarítás és a pótlólagos beruházás összehasonlításának lehetőségét, P. Msztyiszlavszkij szerint⁶ a jelenlegi

⁴ Van még tulajdonképpen egy harmadik típus is: a *minőségjavító beruházás*, amikor egy beruházás célja sem a termékek mennyiségének növelése, sem az önköltség csökkentése, hanem a minőség javítása (az önköltség esetleg még nő is). Ez az eset azonban ritkán fordul elő: s a minőségjavulás rendszerint együtt jár a termékek értékének növekedésével, árának emelésével, ez esetben tehát lényegében termelésnövelő beruházásról van szó, amely az első csoportba sorolható. Ezért ezt a típust külön nem tárgyaljuk.

⁵ Hacsaturov képlete.

⁶ Lásd: „Az ipari beruházások gazdasági hatékonyságáról folyó vita eredményei”. Voproszi Ekonomiki. 1954. 3. sz.

beruházások és a jövőbeli (5—10 vagy több év múlva felmerülő) üzemeltetési költség nem mérhető össze. Valóban, minden ilyen jellegű számítást eléggé pontatlanná tesz az, hogy az üzemeltetési költség az idők során változik, s nem határozható meg előre túlságos pontossággal. (Az összehasonlítást reálisabbá teszi, hogy az üzemeltetési költségek változásával minden önköltségcsökkentő beruházásnál számolni kell — igaz, nem egyenlő irányban.) Mégis meg kell maradnunk e mutatók mellett, mert *nem kerülhető el a különböző időpontokban felmerülő ráfordítások összemérése; enélkül lemondhatnánk a gazdaságossági számításokról.*

Az említett mutatón kívül az önköltségcsökkentő beruházások gazdaságosságának vizsgálatakor *egyéb tényezőket* is mérlegelni kell. Főleg az *anyag* összefüggéseket kell külön is vizsgálni (milyen termékek, gépek, építőanyag stb. szükségesek a beruházás megvalósításához, milyenek ezek beszerzési lehetőségei); ha importálni kell, milyenek az import körülményei (milyen deviza szükséges hozzá, mit kell érte exportálni); miben mutatkozik az önköltség-csökkentés (munkaerő vagy anyag, milyen anyag, ha import anyag, mit jelent devizában stb.)?

Az önköltségcsökkentő beruházások gazdaságosságának vizsgálatát nem annyira a módszer tisztázatlansága akadályozza (hiszen az említett mutató körül különösebb vita nincs), hanem inkább az, hogy kevés ilyen jellegű beruházást terveznek. Altalában az első ötéves terv első éveiben a hangsúlyt túlzottan a termelésnövelő beruházásokra fektették, az önköltségcsökkentőket pedig elhanyagolták. Összefüggött ez a műszaki fejlesztés viszonylagos elhanyagolásával (hiszen az önköltségcsökkentő beruházások lényegében technikafejlesztő jellegűek) és a túlzott mennyiségi szemlélettel, amely *csak* a termelés növekedésében látott fejlődést, szem elől tévesztve, hogy nemcsak a termelés növelése növeli a nemzeti jövedelmet, hanem az anyagfelhasználás csökkentése is.

Különösen fontos, hogy *a tervezett beruházásokra több műszaki-gazdasági változat készüljön.*⁷ Minden esetben el kellene készíteni egy *minimális változatot*, amely tartalmazná, hogyan lehet megvalósítani valamely kitűzött célt (például 100 MW erőmű kapacitás vagy évi 5000 db-os traktorgyári kapacitás, vagy évi 100 ezer tonna műtrágyagyári kapacitás létesítését) a legkevesebb beruházással (természetesen a minimális változat sem alkalmazhat elavult technológiát). Készülnének továbbá fejlettebb változatok, amelyek korszerűbb technológia, más területi elhelyezés alkalmazásával vagy más eszközökkel bizonyos pótlólagos beruházás árán csökkentik az önköltséget a minimális változathoz viszonyítva.

Ha ilyen változatokat kellő számban kidolgoznának, *széles alap lenne a különféle beruházási lehetőségek gazdaságosságának összehasonlítására*, s közülük a legkedvezőbbek kiválasztására. Nem egy esetben alighanem kiderülne, hogy érdemesebb egyik-másik termelésbővítő beruházás helyett „csak” anyagmegtakarító beruházást végezni. Például egyes számítások szerint sok ezer tonna szenet lehet megtakarítani szénosztályozók létesítésével, s 1000 tonna szén ily módon történő „kitermelésére” kevesebb beruházási összeg jut, mintha új bányát nyitnánk, s

⁷ E kérdéssel foglalkozott Liska Tibor: a Közgazdasági Szemle 1956. 5. számában írt cikkében: „Kísérleti számítások a beruházások és a nemzetközi munkamegosztásban való részvételünk gazdaságosságáról”.

emellett bányamunkát is megtakarítanánk. Nyilvánvaló, hogy egy tonna szén megtakarítása a népgazdaság számára *legalább* egyenértékű egy tonna szén kibányászásával.

Ilyen változatok kidolgozása és összehasonlítása fontos tájékoztatást nyújthatna arról is, hogy hol fejlesszük a *technikát*. Nincs anyagi lehetőségünk arra, hogy egyszerre valamennyi helyen fejlesszük, ahol szükséges lenne. A lehetőségek közt választani kell, s a választáskor fő iránymutató a gazdaságosság lehet. *A tervezett új létesítményeknél ez úgy valósulhat meg, hogy a pótlólagos beruházási összegeket oda adják, ahol azok a legtöbb önköltségcsökkentést hozzák, a többinél pedig a minimális változatot valósítják meg.* Ezt a módszert kezdetben egy-egy ágazaton belül lehetne megvalósítani,⁸ s ha az iparági tapasztalatok kedvezőek, meg lehetne vizsgálni a népgazdasági szintű alkalmazás lehetőségeit.

A meglevő vállalatok önköltségcsökkentő beruházásainak juttatása például úgy történhetne, hogy kamatot kellene fizetniök az igénybe vett összegek után. Ez esetben nyilván csak azok a vállalatok igényelnének ilyen beruházást, amelyek a kamattehernél többet takarítanak meg a beruházás révén, mert csak így javul az eredményük.

Ahhoz, hogy ilyen önköltségcsökkentő beruházásokra az elérhető megtakarítás nagysága alapján pénzt adjanak, szükséges a népgazdaság teljes beruházási keretének megosztása: termelésbővítő, illetve önköltségcsökkentő beruházásokra.⁹

Ilyen külön beruházási keret létrehozásával kapcsolatban felmerül a kérdés: *milyen legyen az arány a termelésbővítő és az önköltségcsökkentő beruházások között?* Ez bonyolult kérdés, amelynek kidolgozása hosszabb tanulmányozást igényel.

Sokat vitatott kérdés az is, hogy *mekkora legyen az önköltségcsökkentő beruházások gazdaságossági normája*, vagyis az az 1 Ft beruházással elérendő önköltségcsökkentés, amelyet feltételül kell szabni az ilyen beruházásra szolgáló hitel folyósításához. Ehhez kapcsolódik az a másik probléma, hogy *ezt a normát az egész népgazdaságra egységesen vagy ágazatonként differenciáltan határozzák-e meg.* A gyakorlatban a tervezők eltérő koefficienseket alkalmaznak; például a Szovjetunióban vízerőművek tervezésekor gyakran 6 százalékot, a vasutak tervezésekor 10

⁸ Tegyük fel, hogy egy iparágnak 1000 millió forint beruházási kerete van (például 5 évre). Ebből 3 objektumot terveznek, amelyek mindegyikére 2–2 tervváltozat készül.

Objektum	Minimum változat		Második változat		Pótlólagos beruházás	Évi önköltség csökkentés
	Beruházás	Évi önköltség	Beruházás	Évi önköltség		
„A”	400	85	500	65	100	20
„B”	300	90	400	60	100	30
„C”	200	50	300	40	100	10

Ez esetben az „A” és „C” objektum minimális változat szerinti és a „B” objektum második változat szerinti megépítése eredményezi a gazdasági optimumot.

⁹ Valami ilyesféle volt az utóbbi években az MNB-nél önköltségcsökkentő beruházásokra nyitott hitelkeret. Hiba volt azonban, hogy csak az 1–2 év alatt megtérülő beruházásokra jutott hitel, ahol tehát 100 Ft beruházással 50–100 Ft évi önköltségcsökkentés érhető el. Ez a követelmény túlságosan nagy.

százalékot. Nálunk eddig a műszaki tervezők a tőkés bankkamatlábbal számoltak. Legújabbán az Országos Tervhivatal Útmutatójában 0,20 szerepel, mint hatékonysági tényező.¹⁰ Nem tudjuk milyen számítások eredménye ez a hatékonysági tényező, de valószínűleg nem állandó jellegű. A következőkben példán mutatjuk be, hogyan tartjuk kiszámíthatónak az adott időpontban alkalmazandó hatékonysági tényezőt.

Tegyük fel, hogy a népgazdaságnak 2 milliárd forint áll rendelkezésre önköltségcsökkentő beruházásokra. Az összegyűjtött beruházási variánsok a következő sorrendbe állíthatók:

Beruházási variánsok sorrendje	Beruházási összeg	1 Ft beruházásra jutó évi önköltségcsökkentés	Beruházási variánsok sorrendje	Beruházási összeg	1 Ft beruházásra jutó évi önköltségcsökkentés
1	200	1,20	8	300	0,35
2	150	0,85	9	100	0,32
3	300	0,70	10	250	0,30
4	400	0,62	11	300	0,27
5	250	0,58	12	200	0,25
6	200	0,50	stb.		
7	200	0,43			

A keretből csak az első 8 variáns valósítható meg (összegük kitölti a 2 milliárdot). Ez esetben a népgazdasági hatékonysági tényező (norma) 0,35 (35 százalék) körül lesz. Mindazokat a beruházásokat, amelyek ennél gazdaságosabbak, érdemes megcsinálni. A hatékonysági normát célszerű ágazatonként némileg differenciálni, oly módon, hogy amely ágazatokban különösen akarjuk fejleszteni a technikát, ott csökkentett, másutt esetleg emelt normát alkalmazunk.

III. A gazdaságossági számítás módszere a termelésnövelő beruházásoknál

Alapvető mutatók: a beruházásigény és a gyártási költség

Az eddigi vitákban az a vélemény kristályosodott ki, hogy a *sok lehetséges mutató közül a beruházásigényesség* (fajlagos, egységre jutó beruházási összeg) és a *gyártási költség a legfontosabbak*. Mi is ezen a nézetten vagyunk. Nyilvánvaló, hogy a beruházások gazdaságosságának egyik döntő tényezője maga a beruházandó összeg, az önköltség pedig az összes mutatók közül a legszintétikusabb, olyan mutató, amely egy sor más tényezőt együttesen fejez ki.

Ezzel azonban még csak azt állapítottuk meg, hogy mi legyen az alapvető mutatók tartalma, de ezt sem teljesen. Részletesen meg kell vizsgálni a következő két kérdést:

1. Mi legyen a két mutató kifejezési, számbevételi formája?
2. Mi legyen a két mutató pontos tartalma? (Mit is számítsunk be a „beruházás-igénybe” és a „gyártási költségbe”, hogy a két mutató minél több tényezőt foglaljon össze és tükrözzön.)

¹⁰ Útmutató az ipari beruházások szükségességére és gazdaságosságára vonatkozó számítások elvégzésére. Országos Tervhivatal, 1957. augusztus.

Legegyszerűbb lenne a mutatókat a természetes mértékegységben számított termelésre vonatkoztatni: termékegységre jutó beruházás-igényt és gyártási költséget vizsgálni. Ezek a mutatók azonban csak iparágon belüli összehasonlításra lennének használhatók, iparágak között pedig már nem; s csak olyan iparágakban, amelyek termelése egynemű (például a szénbányászatban).

Amennyiben különböző termékek, különböző termelési ágak beruházásait akarjuk összehasonlítani, márpedig erre szükség van — csakis *pénzben számított, értékbeli mutatókat* alkalmazhatunk.

A legelső elképzelés az lehetne, hogy a termelést a *belföldi termelői* (folyó vagy változatlan) *árakon* vegyük számba, akár csak a tervezésben, a statisztikában és a számvitelben. Ez azonban a *gazdaságossági számításokban nem lenne helyes*. Jelenlegi nettó termelői árrendszerünkben ui. a termékek árát lényegében önköltségük határozza meg. Így minél elmaradottabb technikával, minél rosszabb szervezettséggel, minél kisebb tömegszerűséggel, minél kedvezőtlenebb körülmények között, minél kisebb termelékenységgel, s mindezek következtében minél drágábban termel egy iparág, annál gazdaságosabbnak látszanak a beruházásai más iparágakéhoz képest.

Azt hisszük, ezek alapján világos, hogy *a jelenlegi termelői árakon számolt termelési értéket nem vehetjük alapul a gazdaságosság megítélésékor*. Látható az is, hogy a gazdaságossági vizsgálat egyik alapvető kérdése éppen az, mi is az az eredmény, amit a beruházások révén elérünk. Ezért azt a problémát, hogy mi legyen a mutatók részletes tartalma és kifejezési formája, külön-külön fogjuk megvizsgálni az „Eredmény”-nél és a „Ráfordítások”-nál.

Az „Eredmény” számbavételének problémái

A kérdés tehát az: mi tekinthető eredménynek a termelésnövelő beruházásoknál, s hogyan fejezzük ki azt számszerűen?

Minthogy a termelés célja, hogy kielégítsen valamilyen szükségletet, a beruházás eredményének azt kell tekintenünk, hogy a beruházás eredményeként előállítható termékek *szükségleteket elégítenek ki*. És itt rögtön ketté ágazik vizsgálatunk: külön-külön kell megnézni az eredmény számbavételének kérdését aszerint, hogy exporttermékről vagy belföldi felhasználásra szánt termékről van-e szó.

Exporttermék esetén a megoldás viszonylag egyszerű: a termelés, illetve a beruházás eredményét *az export révén nyert deviza* összege fejezi ki. Arra a kérdésre, hogy melyik termék exportja, illetve melyik export-célú beruházás a gazdaságosabb, úgy felelhetünk: az, amelyiknél ugyanannyi deviza (1 \$, 1 rubel, 1 Dft) elnyeréséhez kevesebb ráfordítás szükséges (a mutatószám pontos meghatározásáról később lesz szó).

Belföldi felhasználásra szánt termék esetében nem ilyen egyszerű a dolog. Itt ugyanis az a kérdés, hogy mit termeljünk (illetve mire ruházzunk be), két részre oszlik: 1. Milyen szükségletet elégítsünk ki, milyen termékekből növeljük a felhasználást? 2. Importáljuk-e vagy itt-hon állítsuk elő azt a terméket, amelynek szükségességéről már döntöttünk? Az „Eredmény” meghatározásához tisztázni kell a gazdaságosság szerepét e két kérdés eldöntésében.

A népgazdasági szükségletek kielégítését a fogyasztási cikkek és a beruházási javak egy része (például lakások, autóbuszok, villamoskocsik stb.) vonatkozásában csak korlátozott értelemben lehet gazdaságossági számításoktól tenni függővé.

Nem gazdaságossági számítás tárgya például az, hogy a dolgozók lakás- és közlekedési szükségleteit a rendelkezésre álló erőforrások szabta határokon belül ki kell elégíteni. De például annak eldöntésekor, hogy valamely közlekedési szükségletet ilyen vagy olyan közlekedési eszközzel (villamossal, autóbusszal, trolibusszal, magasvasúttal, földalattival stb.) elégítsük-e ki, már gyakran támaszkodhatunk gazdaságossági mérlegelésekre.

A beruházási javak másik csoportja olyan termelő, illetve önköltségcsökkentő beruházásokhoz szükséges, amely beruházások elhatározásakor már el kellett végezni a vonatkozó gazdaságossági számításokat.

Marad a második kérdés: miután elhatároztuk, hogy például traktort, szerszámgépet, Diesel-mozdonyt és autóbust ruházunk be, *melyiket termeljük itthon és melyiket importáljuk? A hazai termelés importmegtakarítással egyértelmű.* Ha tehát a beruházási javak termelésének kiterjesztését lehetővé tevő beruházást hajtunk végre, ennek eredményét a nélkülözhetővé vált importtal, pontosabban az így megtakarítható deviza összegével jellemezhetjük.

Visszatérve eredeti kérdésünkhöz, hogy mit tekintünk általában „Eredménynek” a termelésnövelő beruházásoknál, következtetéseinket így összegezhetjük:

A termelésnövelő beruházások eredménye — akár exportra, akár belföldi használatra szánt termékek gyártását szolgálják — mindenképpen devizában fejezhető ki. A gazdaságossági vizsgálat vagy annak az eldöntéséhez szükséges: „Mit exportáljunk — mit ne?” — vagy ahhoz: „Mit importáljunk — mit ne?” Az eredmény az előző esetben devizabevétel; a második esetben devizakiadás elmaradása.

Megállapításunkból az következik, hogy a beruházás révén termelhető cikkeket *a gazdaságossági számítás alkalmával nem belföldi, hanem világpiacon kell számbavenni.*¹¹

A devizaeredmény kifejezési lehetőségei

A következő eldöntendő kérdés az: *mit tekintünk devizaeredménynek?* A gazdaságossági vitában ugyanis a devizaeredmény többféle mutatójáról esett szó. Ezek:

a) *Bruttó devizahozam* ($c+v+m$): a termék eladási ára, levonva belőle a devizában felmerülő kereskedelmi költségeket (biztosítás stb.);

b) *Nettó devizahozam* ($c+v+m-c$ import): a bruttó devizahozam, levonva belőle a termék előállításához az egész népgazdaságban felhasznált importanyagok devizaárát. (Például a gépek nettó devizahozamának számításakor a kohászatban felhasznált importérc és -kocsz devizaárát is le kell vonni);

¹¹ A világpiacon való számítás jelenleg elég nagy pontatlansággal jár. Minden számításnál külön kell választanunk legalább a tervországok és a tőkésországok devizaárát. De komoly haszna csak akkor lesz a gazdaságossági vizsgálatnak, ha a különböző devizákat reálisan összehasonlítható árfolyamon fejezzük ki. (Ennek az lehetne az alapja, hogy a különféle külföldi devizák kitermeléséhez mekkora belföldi ráfordítás szükséges.)

c) „Fázis devizahozam” ($c+v+m-c$): kiszámításakor nemcsak az importált anyagok, hanem az összes felhasznált anyag devizaértékét levonják a bruttó hozamból. Azért nevezzük „fázishozam”-nak, mert azt a devizahozamot fejezi ki, amely egy meghatározott termelési fázisból származik.

Például: egy gép világpiaci értéke 5000 dollár: az összes felhasznált anyagé (hengerelt áru, beépített motor stb.) pedig 2000 dollár. Ez esetben a gépgyár mint termelési fázis 3000 dollárt hoz. Ennyivel több devizára tesz szert a népgazdaság azáltal, hogy az anyagokat, alkatrészeket nem közvetlenül exportálja, hanem feldolgozza géppé.

d) *Tiszta devizajövedelem* [$(c+v+m) - (c+v)$]: úgy számítható ki, hogy a termékre fordított összes hazai költséget (az importanyagok árával csökkentett önköltséget) devizára átszámítva levonják a nettó devizahozamból. Az átszámítás egyik módja, hogy az élelmiszerkosár alapján meghatározzák 1 Ft munkabér devizaértékét. Ez a mutató tehát nem más, mint a devizában kifejezett társadalmi tiszta jövedelem.

Ezek közül kell tehát kiválasztani a gazdaságosság „Eredményét” leghívebben jellemző mutatót. Véleményünk szerint leghelyesebb, ha a nettó devizahozammal számolunk. Ez fejezi ki, hogy mennyi devizára tesz szert a népgazdaság a termék exportja (vagy takarít meg az importot helyettesítő hazai gyártás) révén. De ha a nettó devizahozamot vesszük eredménynek, akkor a ráfordítások számbavételekor az önköltségből is le kell vonni a felhasznált importanyagok árát, hiszen a devizahozamot is az importköltség levonásával számítottuk.

Ezek szerint a beruházások gazdaságosságának alapvető mutatói¹² a következők:

Gyártási költség mutatója:

$$1 \text{ Dft-ra jutó hazai költség} = \frac{\text{a termék importanyag nélkül számított hazai költsége}}{\text{nettó devizahozam}}$$

Beruházásigény mutatója:

$$1 \text{ Dft-ra jutó beruházás} = \frac{\text{összes beruházási összeg}}{\text{nettó devizahozam}}$$

A képletek számlálójában szereplő ráfordítások pontosabb meghatározásával később még részletesebben foglalkozunk. Egyelőre maradjunk a képletek nevezőjében „Eredményként” szereplő nettó deviza-

¹² Azért van szükség két mutatóra, mert a termelési ráfordítások is kétfélék: 1. ismétlődő (folyamatos) ráfordítások, 2. egyszeri (beruházás jellegű) ráfordítások.

A kétféle ráfordítás együttes mérlegelésével kapcsolatban többféle álláspont alakult ki. Vannak szerzők, akik nem is törekednek e két ráfordítástípus közös nevezőre hozására, s megelégszenek e kettős kifejezési móddal. De történtek kísérletek a két költség-típus közös nevezőre hozására és így összemérhetővé tételére is. Egyes szerzők az állóeszközök után számított használati díj (kamat) segítségével kívánták korrigálni a folyamatos gyártási költségeket (mintegy folyamatos költséggé átalakítani az egyszeri ráfordítást).

Ezzel ellenkező oldalról indulva, de ugyancsak a közös nevezőre hozás problémáját próbálja megoldani Turánszki Miklós (idézett cikkében), amikor a folyamatos (munkabérré visszavezethető) költségeket a munkaerő felszabadításához szükséges beruházások összegével fejezi ki, s ebben a formában veti egybe a többi beruházási költséggel. (A munkaerő-felszabadító beruházások kérdésére még visszatérünk.)

hozamnál. Nézzük meg kissé részletesebben, mit is fejez ki, s miért tartjuk a felsorolt négy devizaérték legfontosabbikának?

A *bruttó devizahozam* körül már korábban vita bontakozott ki. A fentemlített 1 devizaforintra jutó hazai költség mutatóját már 1954-ben javasolta Liska Tibor és Máriás Antal¹³ és hivatalosan is alkalmazták azt. E mutató helyességét többen vitatták, s helyette a *bruttó devizahozam* alkalmazását javasolták. A vitával, a felhozott érvekkel, a két devizahozam-mutató tulajdonságaival Balázs Sándor foglalkozott részletesen.¹⁴ Ő véleményünk szerint meggyőzően bebizonyította a *bruttó devizahozam* használatával együtt járó hibalehetőségeket és a *nettó devizahozammal* történő számítás előnyeit: ezért e kérdés részletezésére itt nem is térünk ki.

A fázishozam számítására szerintünk is szükség van, mert kifejezi az adott termelési fázisban megtermelt devizában mért nemzeti jövedelmet. (A *nettó devizahozam szintén nemzeti jövedelmet fejez ki*, de nemcsak az egy fázisban létrehozottat, hanem a *teljes gyártási folyamatban, a fázisok összességében megtermelt nemzeti jövedelem világpiacon realizálható értékét*.)

Ezek szerint mindkét mutatónak más a közgazdasági tartalma. A fázishozam tartalma: az egy fázisban létrejövő — a nettóhozamé: az egész termelő folyamatban létrejövő nemzeti jövedelem.

A két mutató közül a *nettó devizahozam mutatóját tartjuk elsősorban mérlegelendőnek*. Ez a mutató a *népgazdaságban végbemenő egész folyamat eredményességét mutatja*, míg a fázismutató a részletes elemzésre szolgál: megmutatja, melyik fázis gazdaságosabb a többihez képest. A fázismutatóval vizsgálható például az alumíniumipar részfolyamatainak (bauxittermelés, timföldgyártás, hutaalumínium-gyártás és alumínium-feldolgozás) gazdaságossága, annak megállapítására, hogy melyik fázisban érdemesebb exportálni.

Ami a devizában mért tiszta jövedelem mutatóját illeti, kiszámítása mindenesetre hasznos lenne, különösen a kedvezőtlen esetekben, de magának a gazdaságosság vizsgálatának szempontjából felesleges, mert az 1 Dft-ra jutó hazai költség lényegében ugyanazt a követelményt fejezi ki (minél kevesebb hazai munkaráfördítással érjünk el minél nagyobb nemzeti jövedelmet, s így minél nagyobb legyen a tiszta jövedelem is).

A „Ráfördítés” számbavételének problémái

A gyártási költségnek, mint említettük, tartalmaznia kell a termék előállításával kapcsolatos összes hazai munkaráfördítést. E célra azonban a *jelenlegi kalkulációs önköltség sajnos nem alkalmas*. Nem alkalmas egyrészt azért, mert tartalmazza az importanyagok költségeit is, másrészt pedig azért, mert sok akkumulációs elemet, illetve dotációt tartalmaz. Ezért az önköltség nem tükrözi a tényleges munkaráfördítést.

A „gyártási költség” helyes nagyságának *első megközelítése az ún. reálönköltség lehet*. A reálönköltség számításakor különválasztják az import- és a hazai költséget, a felhasznált belföldi anyagokat pedig —

¹³ Liska Tibor—Máriás Antal: Gazdaságosság és nemzetközi munkamegosztás. Közgazdasági Szemle. 1954. 1. sz.

¹⁴ Balázs Sándor: A külkereskedelem gazdaságosságához. Közgazdasági Szemle. 1957. 3. sz.

legalábbis a fontosabbakat — önköltségen veszik számba. Az így nyert reálönköltség deviza részét a nettó devizahozam kiszámításakor levonják a bruttóhozamból, míg a megmaradó „belföldi költség”-rész hazai gyártási költségként tekinthető.

Mint láttuk, a reálönköltség-számításokat jelenlegi termelői árrendszerünk fogyatékoságai teszik szükségessé. Ezeket a fogyatékoságokat a termelői árak küszöbön álló rendezése során nagyrészt meg lehet szüntetni, de legalábbis erősen csökkenteni. De *az árrendezés után is fennmarad jónéhány probléma* a gyártási költség helyes megállapításával kapcsolatban. Ilyenek például:

a) *A perspektivikus költség kérdése.* A gazdaságossági számítások alapján hozott döntések hosszú időre kihatnak. Nem lehet tehát csak a jelenlegi költségekből kiindulni, hanem valamiféle módon számításba kellene venni a várható változásokat is, legalább a belátható 4—5 évben. Ennek módszere még jórészt kidolgozásra vár.

b) *Átlagos vagy speciális anyagköltségek alkalmazása.* Nincs tisztázva, hogy a népgazdaságban nagy tömegben, több helyen, többféle célra felhasznált anyagokat mindenütt egyforma átlagköltséggel számoljuk-e el, vagy pedig az egyes konkrét esetekben speciális árat, költséget használjunk.¹⁵

A kapcsolódó beruházások mérlegelését a szovjet vitában Msztiszlavszkij javasolta. Beszámításuk a gyakorlatban — megfigyelésünk szerint — rendszertelenül, nem egyöntetűen történik. Ennek fő oka az lehet, hogy a kapcsolódó beruházások kiszámításának sok kérdése tisztázatlan még. Például:

Meddig kell elmenni a kapcsolódásban? A kapcsolódó beruházásokat elsősorban a gyártáshoz szükséges eszközök (alapanyagok), vásárolt alkatrészek, fűtőanyag-, energia-, szállítási kapacitás vonatkozásában kell felmérni. Minden kapcsolódást azonban nem szükséges számításba venni, mert ez csak felesleges komplikációkat okozna, nem is szólva a sok munkáról, amivel járna. Ezért elvként kimondható, hogy általában csak a kitermelő tevékenységig (bányászat, mezőgazdaság) kell elmenni. Célszerű bizonyos számszerű határt is vonni: például csak azokat a kapcsolódó beruházásokat venni számba, amelyek becsült értéke eléri az alapberuházás értékének legalább 5 százalékát.

A kapcsolódó beruházás összegének kiszámításakor alkalmazott módszer a következő lehet: Először kiszámítják az adott termék gyár-

¹⁵ Például, ha egy újonnan épített hőerőművet olyan szénre telepítünk, amelyet addig nem használtak fel, ez esetben nyilvánvaló, hogy a fejlesztett villamos energia költségének számításakor nem a szén átlagos, országos átlagköltségét kell alapul venni, hanem a *helyi* szén költségét.

Nem ilyen egyszerű azonban a helyzet akkor, ha ugyanezt a szenet eddig is felhasználták, például egy szénfeldolgozó üzemben, s ez utóbbi ezután másik telephelyről fogja kapni a szenet. Hogyan számoljunk a szénrel a gazdaságossági számításban, ha az egyik bányában fejtett szén önköltsége 200 Ft/t, a másikban termelté pedig 150 Ft/t. Ha az új üzemnél számolunk az olcsóbb szénrel, önkényesen járunk el. (Ha az országos átlagköltséget számolnánk, még jobban hibáznánk.)

Ez a feltételezett példa elvezet egy általános jellegű problémához. Legtöbb terméknel *nem egyforma az összes termelt mennyiség gyártási költsége.* Tétélezzük fel például, hogy termelünk (vagy tervezünk termelni) 5 millió tonna azonos minőségű, azonos célokra felhasználható szenet, s az első millió tonna szén önköltsége tonnánként 100 Ft, a másodiké 120, a harmadiké 150, a negyediké 200, az ötödiké 300 Ft, az 5 millió tonnát átlagosan 174 Ft.

Ha létesítünk egy üzemet, amely 1 millió tonna szenet fogyaszt évente a fenti 5 millióból, milyen szénköltséggel kell számolnunk? Véleményünk szerint *ilyen esetekben a legmagasabb, 300 Ft-os költséggel kell elszámolni*, úgy okoskodva, hogy ha ezt az üzemet nem létesítenénk, s ezáltal a szükséglet 1 millió tonna szénrel csökkenne, nyilván a legdrágább 1 millió tonna termeléséről mondanánk le.

tásához a termelés különböző fázisaiban szükséges anyagmennyiséget. Ezután meghatározzák a népgazdaság különböző területein a termékek fajlagos beruházási igényét. Az anyagszükségletet és az anyagtermelés fajlagos beruházási igényét anyagonként összeszorozzák, összegezik, s a kapott eredmény a kapcsolódó beruházások teljes összege. A tapasztalatok azt mutatják, hogy ezeknek a számításoknak az elvégzése nem igényel nagy apparátust. Az említett kulcsszámokra egyébként is szükség van a különféle mérlegek összeállításakor.

Importszükséglet kapcsolódó beruházása. Egyes vélemények szerint az importhányad után is kell kapcsolódó beruházást számítani. E nézet mellett azzal lehet érvelni, hogy az importanyagok beszerzéséhez devizára, a deviza „kitermeléséhez” exportra, az export fejlesztéséhez pedig beruházásokra van szükség. Ez az érvelés annyiban helytálló, hogy az importszükséglettel összefüggő kapcsolódó beruházást is számításba kell venni, ha az eredményben is meghagytuk az importtartalmat (vagyis, ha az eredmény jellemzésére a bruttó devizahozam mutatóját választottuk). Ha azonban a nettó devizahozamot szerepeltetjük eredményként, ezzel csak a belföldi termelési fázisokhoz tartozó beruházásokat állíthatjuk szembe.¹⁶

A munkaerő-felszabadító beruházások¹⁷ mint kapcsolódó beruházások kérdése ugyancsak vitatott. A figyelembevétel mellett szóló érvelés szerint: az is kapcsolódó beruházás, amikor valahol beruházással munkaerőt szabadítunk fel, hogy azt másutt foglalkoztathassuk. Nyilvánvaló ez például a mezőgazdaság gépesítésekor, amelynek egyik fő célja a munkaerő felszabadítása az ipar számára. (Lásd Turánszki Miklós idézett cikkét.) Másrészt sokan nem helyeslik a munkaerő-felszabadító beruházások számításbavételét (a gyakorlatban sem találkozunk ezzel a módszerrel). Érveik a következők:

1. Az új termelőkapacitásokhoz szükséges munkaerő forrása nemcsak a termelékenységnövelő beruházásokkal felszabadított munkaerő, hanem más munkásrétegek is, mint az újonnan munkába lépő fiatalok, a termelésbe átirányított korábban improduktív munkát végző dolgozók stb. Ezek vonatkozásában pedig általában nem beszélhetünk kapcsolódó beruházásról.

2. A munkaerő-felszabadító beruházások célja rendszerint egyúttal a termelés növelése is. Nehéz szétválasztani, hogy a beruházásból mennyi jut termelésnövelésre, s mennyi munkaerő felszabadítására.

3. Nehéz megállapítani, mennyi munkaerő szabadul fel az ilyen beruházások révén a termelés céljára. Hiszen a felszabadult munkaerő nem áramlik át teljes egészében más termelő-ágazatokba.

S valóban, éppen az idézett nehézségek miatt igen nehéz az *egy munkaerőre jutó* kapcsolódó beruházás normatíváját kidolgozni. Véleményünk szerint a probléma megoldását mégis kutatni kell. Tény, hogy állandóan szükség van munkaerő-felszabadító beruházásokra ahhoz, hogy a bővülő termelés munkaerő-szükségletét fedezni lehessen, s ezt

¹⁶ Ugyanilyen gondolatmenet szerint: ha eredményként a fázishozam mutatóját választjuk, egyáltalán nem kell kitérni a kapcsolódó beruházásokra, hiszen gazdaságossági vizsgálódásunkat egyetlen termelési fázis eredményének és az eme eredmény elérésének feltételét jelentő beruházásoknak az egybevetésére korlátoztuk.

¹⁷ Utalunk a 267. oldal lábjegyzetére, amelyből kitűnik, hogy a munkaerő-felszabadító beruházások számbavétele az élőmunka-ráfordítások, pontosabban a munkabéreköltségek mérlegelésének alternatív módja.

a körülményt a különböző létszámú munkaerőt igénylő beruházások összehasonlításakor valamilyen módszerrel számításba kellene venni.

A kapcsolódó szociális-kommunális beruházások. Ezek beszámítását illetően két álláspont van:

Az egyik szerint a szociális beruházások nem tekintendők kapcsolódó beruházásnak, mert az életszínvonal emelése és a népszaporulat mindenképpen szükségessé tesz szociális beruházásokat.

A másik vélemény szerint mindenegyes esetben konkrétan vizsgálni kell, mennyivel több ilyen beruházás szükséges az alapberuházás következtében, mint amennyit a tervezett életszínvonal egyébként szükségessé tenné, s a többletet kell kapcsolódó beruházásnak tekinteni.

A forgóeszköz-lekötés figyelembevétel. A forgóeszköz-lekötés tulajdonképpen szintén ráfordítás, amelyet a gazdaságossági számításokban mérlegelni kell. Ennek egyik módszere lehet az igénybe vett forgóeszközök után fizetendő kamat, amely a gyártási költségeket terheli.

De lehetséges más módszer is. Kiindulhatunk abból is, hogy az új termelő kapacitás forgóalapját szintén beruházásnak tekintjük. Ezen az alapon a beruházási összeghez hozzá kell adnunk az új létesítmény tervezett forgóeszköz-szükségletét, a kapcsolódó beruházásokhoz pedig a kapcsolódó forgóeszköz-lekötést is. A beruházásigény mutatója helyett tehát az akkumulációs igény mutatóját használnánk. Képlete:

$$\frac{\text{alapberuházás} + \text{kapcsolódó beruházás} + \text{forgóeszköz-lekötés} + \text{kapcsolódó forgóeszköz-lekötés}}{\text{nettó devizahozam}}$$

E mutató hátránya, hogy csak nehezen és pontatlanul becsülhető meg egy tervezett új kapacitáshoz tartozó és a felhasznált anyagok termeléséhez kapcsolódó forgóeszköz-lekötés.

Az időtényezővel kapcsolatos kérdések

A beruházások megvalósítási idejének számításbavétele a gazdaságossági számításban még vitatott kérdés. Abban mindenki megegyezik, hogy „figyelembe kell venni a beruházás megvalósítási idejét is”, de ez önmagában csupán a gazdaságossági mutatók számát növeli, s nehezíti az egyértelmű összehasonlítást. Jó lenne, ha össze lehetne kapcsolni a beruházási összeg mutatójával.

Itt az a kérdés, hogy *miként lehet a különböző időpontokban vagy különböző időtartamok alatt végbemenő gazdasági folyamatokat közös nevezőre hozni.*

Tudunk egy kísérletről, amely úgy próbálta ezt a kérdést megoldani, hogy az 1 Ft termelésre jutó beruházási összeget megszorozta a megvalósítási évek számával: $\left(\frac{\text{beruházás} \times \text{évek}}{\text{termelési érték}} \right)$. Ezt a megoldást nem tartjuk jónak. Egyrészt azért, mert a jelenlegi árrendszerben a Ft-ban kifejezett termelési érték alapulvételét nem tartjuk helyesnek. Másrészt *nem fogadható el* az időtényezőnek ilyen módon való túlzott számításbavétele. Nem igaz, hogy a 2 évig tartó 100 millió forintos beruházás ugyanakkora áldozatot jelentene a népgazdaságnak, mint az 1 évig tartó 200 millió összegű beruházás.

Más úton próbáljuk megközelíteni a kérdés megoldását. Vegyük a következő egyszerű példát:

Össze akarunk hasonlítani két beruházást. Devizahozam és gyártási költség azonos, tehát az 1 Dft-ra jutó gyártási költség is. Különbség csak a beruházási összegben és a megvalósítás idejében van.

„A” objektum beruházási összege 250 millió, megvalósítási idő 3 év

„B” objektum beruházási összege 300 millió, megvalósítási idő 1 év

Melyik a kedvezőbb eset?

Kétféle megfontolásból is kiindulhatunk.

a) Tétélezzük fel, hogy *mindkét beruházást egyidőben kívánjuk üzembe helyezni*, például 1961-ben. Ehhez az „A” objektumot 1958-ban kell elkezdni, a „B”-t pedig 1960-ban. Vegyük „A”-t alapesetnek, s ehhez viszonyítsuk „B”-t. Ha „B”-t választjuk, *2 évig szabad marad* „A” beruházási összegének egy része (az, amely 1958-tól 60-ig átlagosan le lenne kötve), mondjuk 150 millió forint. *Ezt az összeget a népgazdaság addig is felhasználhatja, például rövid idő alatt megtérülő önköltségcsökkentő beruházásokra.* Azt a népgazdasági megtakarítást, nemzeti jövedelemnövekedést, amit az ideiglenesen felszabadult összeg a 2 év alatt hoz, levonhatjuk a „B” beruházás összegéből.

Ha ez az elgondolás helyes, akkor a két beruházás viszonylagos gazdaságossága *az ideiglenesen felszabadult eszközök felhasználásának gazdaságosságától függ.* Ha például a 150 millió 10 százalékos hatékonysággal használható fel másutt a népgazdaságban, akkor a 2 évi megtakarítás 30 millió forint. Ha 20 százalékkal hasznosítható, akkor 60 millió vonható le a „B” beruházás összegéből. A „B” korrigált beruházási szükséglete — az „A”-hoz képest — az előző esetben 270, az utóbbiban 240 millió.

A két beruházást most már összehasonlíthatjuk. Ha az ideiglenesen felszabadult összeg 10 százalékot hoz, akkor „A” 250 millió, „B” 270 millió; ha 20 százalékot, akkor „A” 250 millió, „B” 240 millió.

Az első esetben „A”, a másodikban „B” megvalósítása az előnyösebb.

b) Kiindulhatunk abból is, hogy *mindkét beruházást egyszerre kezdik el*, például 1958-ban. Ez esetben „A” csak 1961-ben, „B” pedig már 1959-ben üzembe helyezhető.

Az ideiglenesen felszabaduló beruházási összeg most „A” beruházásnál fog jelentkezni. „B” beruházás megvalósítása esetén ugyanis mind a 300 millió be van már fektetve az első évben. Ezzel szemben az „A” beruházás az első két évben a 250 milliónak csak egy részét köti le, mondjuk 150 milliót. 2 évig szabad marad tehát az „A” változat esetén 100 millió. Ennek 2 évi hozamát (15 százalékos hatékonysági tényezővel számolva 30 milliót) levonhatjuk az „A” változat összegéből. Lesz tehát „A”: 220 millió, „B”: 300 millió.¹⁶

¹⁶ Másrészt azonban a „B” beruházás már 1959-től termel, 2 évvel előbb, mint az „A”. Ezt a 2 évi termeléstöbbletet is be kell számítani, esetleg úgy, hogy az ez idő alatti nemzeti jövedelmet levonjuk a B beruházási összegéből.

A termelési feltételek, a termelési érték és a gazdaságosság mennyiségi összefüggései a szövetkezeti növénytermelésben

Az eredményes gazdálkodás fontos feltétele, hogy ismerjük a termelési folyamat belső összefüggéseit, meghatározó törvényszerűségeit. Ez szükséges ahhoz, hogy az erőforrásokat maximális gazdaságossággal kihasználó, megalapozott terveket készítsünk, s ne csupán valamely kialakult gyakorlatra támaszkodjunk. Megfelelő szakismeretek és hosszú gyakorlati gazdálkodás során leszűrt tapasztalatok birtokában jól megközelíthető a követendő termelési irányzat, a jövedelmezőséget biztosító gazdaságszerkezet. A termelés törvényszerűségeinek *különböző körülmények közötti hatását* azonban már inkább csak *mennyiségi* elemzéssel lehet megnyugtató módon meghatározni. Ennek alapján a lehetőségek keretei közt már úgy alkalmazkodhatunk e körülményekhez, hogy az elérni kívánt cél irányában hassanak.

Igen nagy munka vár azokra, akik a mezőgazdasági termelés bonyolult összefüggéseit mennyiségi vonatkozásaikban számszerűsítve igyekeznek felderíteni. E munkának egy lépéséről próbálok számot adni a Magyar Tudományos Akadémia Mezőgazdasági Üzemtani Intézete által rendszeresen megfigyelt termelőszövetkezetek vizsgálata alapján. A kapott eredményeket természetesen sok esetben nem lehet az egész termelőszövetkezeti szektorra általánosítani, egyrészt, mert maguk az adatok sem tettek lehetővé olyan széleskörű és olyan mélységű elemzést, amely ehhez szükséges lett volna, másrészt, mert a fejlődés e kezdeti szakaszában lévő, a legkülönbözőbb irányú és mérvű változásokon keresztülmenő szövetkezeti szektor egészére csak igen korlátozottan lehetnek érvényesek egy rövid időszakra megállapított összefüggések. A most folyó és az itt közölteknél sokkal kiterjedtebb vizsgálatok már valószínűleg lehetővé teszik a szövetkezeti termelés néhány fontosabb belső összefüggésének az egész szektorra huzamosabb ideig érvényes megállapítását.

A vizsgálat adatanyaga

Az adatgyűjtésbe bevont szövetkezetek nagyjából egyenletesen helyezkednek el az ország területén. Így nem tévedünk nagyot, ha azt mondjuk, hogy az éghajlati és a talajviszonyok szempontjából jellemzik az ország különböző tájait. Az üzemi szerkezetet, a gazdálkodás módját

és eredményességét tekintve is a termelési tájakra jellemzőknek fogadhatjuk el őket.

Az adatfelvételek csak az 1953—54. gazdasági évtől kezdve voltak alkalmasak rá, hogy legalább a növénytermelésre vonatkozó adatokat elemezni lehessen. Ebben az évben 68 szövetkezet adatait lehetett a számításokba bevonni, az 1954—55. gazdasági évben számuk 4-gyel szaporodott, tehát a vizsgált halmaz összesen 140 elemet tartalmazott. Tájankénti elhelyezkedésüket tekintve, a vizsgált gazdaságok 38,9 százaléka a Dunántúlon, 52,8 százaléka a Duna—Tisza között és a Tiszántúlon, 8,3 százaléka pedig az északi megyékben található. Ebből is kitűnik, de a megyénkénti vizsgálatból még inkább, hogy földrajzi elhelyezkedésük a természeti viszonyok szempontjából nagyjából jellemzőnek tekinthető.

A könyvelés fogyatékoságai miatt az elemzés csak a szántóföldi növénytermelést reprezentáló növényi termékekre szorítkozhatott, mivel az állati termékhozamokat (például a hústermelést) nem lehetett megállapítani. E reprezentáció a mérsékelt égöv alatt termelt növénycsoportok legjellemzőbb növényeire vonatkozik. Ezek az egész mérsékelt égöv megművelt (szántó-, kert-, szőlő- és gyümölcsös-) területének legalább 70 százaléka terjednek ki. E 12 növény (a búza, a rozs, a rizs, az árpa, a kukorica, a burgonya, a cukorrépa, a dohány, a rostkender, a rostlen, a napraforgó és a szójabab) vetésterületi részesedése a megművelt területből nálunk sem süllyed — az évenkénti vetésterületi ingadozások során sem — 70 százalék alá. A termelőszövetkezetekben az országos átlagnál kisebb takarmánytermesztési arány miatt még nagyobb e növények részesedése. Az elemzés egyik célja az volt, hogy a ráfordítások gazdaságosságát a világpiacon való értékesülés szempontjából vizsgáljuk meg, ezért a növénytermelési értéket az 1955. évi külkereskedelmi áron számítottam.

A termelésnek az elemzésbe bevont tényezői közül öt az agrotechnikát, nyolc a természeti viszonyokat képviseli. Az agrotechnikai, vagyis az ember akaratától függő tényezők között szerepel a szántóterületen felhasznált istállótrágya- és műtrágya-mennyiség, a taglétszám, az elővetemény-helyzet és a gépi munkák költsége. A taglétszám a munkaerőkészletet képviseli, bár tudott dolog, hogy a kettő mennyiségileg eltér egymástól. A valóban dolgozó tagokra vonatkozó adatok hiányában azonban a bizonyos torzítást okozó taglétszám szerepeltetésére kényszerültem. Az előveteményhelyzetnél is egyszerűsítést kellett elfogadnom. A szántóterületnek általában 80 százalékát elfoglaló növények jó, közepes, illetve rossz előveteményeinek százalékarányát egy indexbe foglaltam össze. Vitatható ennek helyessége, de más mód nem kínálkozott.

A természeti tényezők közül csak a legfontosabb éghajlati elemeket tudtam bevonni a vizsgálatba. A talajadottságoknak valamilyen egyenértékére való átszámítása lett volna szükséges ahhoz, hogy ilyen jellegű vizsgálatban szerepeltetni lehessen őket. Az éghajlati elemek közül a csapadékot és a hőmérsékletet vettem figyelembe, negyedévi eloszlásban. A természetben lejátszódó folyamatot közelítendő, csak a növény által valóban felhasználható vízmennyiséggel számoltam (a leesett csapadékmennyiségből levonva a talajból való párolgást). Erre a célra C. W. Thornthwaite professzornak, az ENSZ Meteorológiai Bizottsága jelenlegi elnökének a fenológiai és talajképződési összefüggésekkel el-

lenőrzött éghajlati osztályozásában alkalmazott ismérveket használtam fel. (1—4. láb.)

A nálunk annyira fontos időbeli eloszlást is figyelembe akartam venni, ezért az őszi, a téli, a tavaszi és a nyári hónapok indexeit szerepeltettem negyedévi indexekként az idevágó irodalomban használatos éves összegezés helyett.

Ez azonban csak egyik lehetséges formája az időjárás elemek számításba való bevonásának. Nem biztos, hogy feltétlenül ez a legjobb közelítés, de megfelelő gépi számolókapacitás hiányában nem volt rá mód, hogy párhuzamosan elvégezzem a számításokat a szakirodalomból megismert más rendszerek (5—8. láb.) alapján is, bár ezek sem térnek el jelentősen Thornthwaite általam alkalmazott módszerétől.

A napfényt és a páratartalmat ez alkalommal nem vettem figyelembe, egyrészt, mert nem mindenütt volt adat rá, másrészt pedig, mert a jelen formában nem látszott lehetőség zavarok nélkül való bekapcsolásukra.

Az ugyancsak erősen ható társadalmi és gazdaságpolitikai tényezőknek az elemzésbe való bevonására megfelelő helyszíni értékelés hiányában szintén nem kerülhetett sor.

Előzetes tájékozódásul a szövetkezeteknek a növénytermelés termelési értéke, a taglétszám, a műtrágyahasználat és az istállótrágyahasználat nagysága szerinti megoszlását vizsgáltam. Mind a négy tényező szempontjából 10 fokozatot állapítottam meg és azt mértem, hogy az illető tényező szempontjából a gazdaságoknak hány százaléka sorolható egy-egy fokozat határai közé az 1953—54., illetve az 1954—55. gazdasági évben. Az eredményt a túloldali 1. sz. táblázatban foglalom össze.

Az adatokat nézve feltűnik, hogy a második esztendőben a megfigyelt gazdaságoknak az előző évinél nagyobb része helyezkedik el a nagyobb termelési értékű kategóriákban. A taglétszám vonatkozásában ugyancsak felfedezhetünk ilyen irányú, de gyengébb fejlődést, a műtrágya- és az istállótrágyahasználat alakulásában pedig éppen ellenkező irányú eltolódás látszik. Az éghajlati tényezők eloszlási táblázatában a kedvező hatású elemeknek a növénytermelési értékkel egyirányú alakulását figyelhetjük meg, míg a termelést kedvezőtlenül befolyásoló elemeknél ellentétes az irányzat.

A 2. sz. táblázat összehasonlítja a vizsgált szövetkezetek termelési színvonalát és ellátottságát az egész szövetkezeti szektorral és az egész mezőgazdasággal. Az előző összeállítás adatait is figyelembe véve, ebből

¹ C. W. Thornthwaite: The Climates of North-America According to a New Classification. The Geographical Review. Vol. 21. No. 4.

² C. W. Thornthwaite: An Approach Toward a Rational Classification of Climate. The Geographical Review. Vol. 38. No. 1.

³ C. W. Thornthwaite: The Climates of Earth. The Geographical Review. Vol. 23. No. 4.

⁴ A csapadéokra nézve a $P/E = 115 \left[\frac{P}{25,4(1,8T+22)} \right]^{10/9}$, a hőmérsékletre nézve pedig a $T/E = \frac{9T}{20}$ képlet adja a havi értékeket, amelyeknek három havi összege szerepel negyedéves mutatóként (P-E)_i illetve (T-E)_i jelöléssel.

⁵ C. Clark: The Conditions of Economic Progress. Macmillan & Co. Ltd. London. 1951.

⁶ J. R. Harlan: Theory and Dynamics of Grassland Agriculture, D. Van Nostrand Company, Inc. Princeton, New Jersey, 1956.

⁷ Lásd a 2. lábjegyzetet.

⁸ L. Turc: Le bilan d'eau des sols, relations entre les précipitations, l'évaporation et l'écoulement. Annales Agronomiques, 1954. No. 4.

A növény termelés termelési értéke			A műtrágyahasználat			A szerves trágyahasználat			A taglétszám		
Érték-csoport	Százalék		Érték-csoport	Százalék		Érték-csoport	Százalék		Érték-csoport	Százalék	
	\$/kh	1953—54		1954—55	kg/kh		1953—54	1954—55		q/kh	1953—54
≤ 30	4,4	1,4	≤ 3	10,7	11,1	≤ 10	12,1	14,1	≤ 8	3,1	—
30—40	17,6	1,4	3—6	19,6	22,2	10—15	16,7	12,7	8—11	18,2	13,9
40—50	25,0	5,6	6—9	10,7	20,9	15—20	19,6	25,4	11—14	22,7	20,9
50—60	25,0	26,4	9—12	18,1	12,5	20—25	28,7	12,7	14—17	21,1	29,2
60—70	11,8	20,9	12—15	15,1	13,8	25—30	7,6	15,5	17—20	16,6	9,7
70—80	7,4	15,3	15—18	9,1	5,6	30—35	6,1	5,6	20—23	7,6	11,1
80—90	—	13,9	18—21	7,6	4,2	35—40	4,6	5,6	23—26	4,5	5,5
90—100	4,4	4,2	21—24	7,6	1,4	40—45	3,1	—	26—29	3,1	2,8
100—120	1,5	8,2	24—27	—	5,6	45—60	—	4,2	29—32	—	1,4
120 <	2,9	2,7	27 <	1,5	2,7	60 <	1,5	4,2	32 <	3,1	5,5
—	100	100	—	100	100	—	100	100	—	100	100

már némileg következtethetünk arra, hogy a szövetkezeti szektornak melyik tartományában elhelyezkedő gazdaságokra lehetnek érvényesek a megfigyelések alapján kiszámított összefüggések.

2. sz. táblázat

Megnevezés	A vizsgált szövetkezetekben	A tsz. szektorban	Az egész mezőgazdaságban
Műtrágya hatóanyagban (kg/kh)	10,60	7,28	5,05
Istállótrágya (q/kh)	21,06	14,00*	22,10
Munkaerő (fő/100 kh)	16,26	11,93	26,64
Gépi munkadíj (Ft/kh)	222,70	476,50	—
Állatsűrűség (100 kh szántóra jutó számosálat)	18,90	14,30	34,50
Növénytermelési érték:			
a) világpiaci áron (\$/kh)	60,50	41,76	59,71
b) gabonaegységben (ge/kh)	7,74	5,26	7,67

* A KSH 1955-ös jelentésének adatai szerint a két év átlagában 24,6 q istállótrágya jutott minden hold szövetkezeti szántóra. Az átlagsűrűség alapján azonban csak 12—14 q-ra tehetjük a holdankénti trágyamennyiséget. Ezt valószínűsíti a trágyázás fokának a munkaerő-sűrűséggel való összefüggése is.

A vizsgált szövetkezetekben az egy holdra jutó növénytermelési érték 1,34 százalékkal haladja meg az illető két év országos átlagát, a szövetkezeti szektor átlagát pedig világpiaci áron számítva 42,98 százalékkal, gabonaegységben számítva 45,84 százalékkal szárnyalják túl. Jobb a műtrágyával és a munkaerővel való ellátottságuk, valamint az állatsűrűségük is, bár e két utóbbi tekintetében alacsonyabban állnak az országos színvonalnál. Kirívó jelenség az egy holdra jutó gépi munkadíj nagysága: ezek a termelőszövetkezetek a termelőszövetkezeti szektor átlagának felét sem költötték a gépállomások szolgáltatásaira.

A számítási módszer

A természettudományos vagy gazdasági elemzéssel feltárt összefüggések, törvényszerűségek mennyiségi vonatkozásai matematikai formában jól kifejezhetők. A mennyiségi elemzés ezért általában matematikai formulákat használ.

A mezőgazdasági termelés igen sok tényező együttes hatásának az eredménye. A különféle irányú és hatékonyságú összetevőknek több kombinációja is létrehozhat azonos eredőt. Az összetevőknek jelentékeny része nincs az ember hatalmában, sőt, az ember gyakran azokkal a lehetőségekkel sem él megfelelően, amelyekkel befolyásolhatná a természeti tényezők hatását, például a talajjavítással és az öntözéssel. A gazdaságpolitikai és az adminisztratív intézkedések ugyancsak jelentősen befolyásolják a hozamokat, s gyakran a végrehajtáson áll, hogy valamely önmagában pozitívnak tekinthető tényező kedvező vagy éppen ellentétes irányban fejti-e ki hatását.

Igen nehéz tehát a mezőgazdasági termelés belső törvényszerűségeit feltárni, a hatóerők nagyságát, irányát és hatását a többi tényezővel való összefüggésben meghatározni. Általában csak arról lehet szó, hogy a legfontosabb hatóerők számbavételével durvább vagy pontosabb megközelítésben világítsunk rá törvényszerűségekre, aszerint, hogy mire terjednek ki a megfigyelések és milyen formában dolgozzuk fel őket.

A közelítés módjául a Cobb—Douglas-féle függvényt választottam. Ezt a függvénytípust a két tudós úttörő munkája nyomán széles körben eredményesen használják technológiai és közgazdasági elemzésekben, így mezőgazdasági vonatkozásokban is (9—11. l. ábr.). A függvény általános alakja:

$$Y'' = a \cdot X_1^{b_1} \cdot X_2^{b_2} \cdot \dots \cdot X_n^{b_n},$$

ahol Y'' a várható termelési érték, az X -ek a hatótényezők, a b -k pedig ezek hatékonysági mutatói, amelyek ez esetben hatótényezőknek a várható termelési értékre vonatkozó elaszticitásával azonosak.¹² Hasonló összefüggéseket különféle matematikai formulák alapján számíthatunk. Leghelyesebb párhuzamosan, egyszerre több módon közelíteni, hiszen ugyanannak az eseménytérnek különböző tartományában is más-más kifejezés jelent pontosabb illeszkedést: vagy azonos típusú formula, változott paraméterekkel, vagy valamely más függvényforma. (13—16. l. ábr.)

A részletelemzésekhez a hatótényezők átlagtól való eltéréseit vettem alapul. Ez a forma különösen az éghajlati elemek esetében célszerű, ezért a korábban tárgyalt csapadék-indexekkel mutatom be:

⁹ M. Ezekiel: *Methods of Correlation Analysis*, John Wiley & Sons, Inc. New York, 1953.

¹⁰ Dr. Kádas Kálmán: *Az emberi munka termelékenységének statisztikai vizsgálata a magyar gyáripárban*. Magyar Statisztikai Szemle. 1944. V. 8. sz.

¹¹ G. Tintner: *Econometrics*, John Wiley & Sons, Inc. New York, 1954.

¹² A kiszámított b -értékek tehát azt mutatják, hogy egy-egy tényező nagyságának 1 százalékos változtatása — a többi tényező változatlansága esetén — a várható értéknek hány százalékos módosulását vonja maga után.

¹³ Lásd a 9. l. ábrát.

¹⁴ B. L. French: *Functional Relationships for Irrigated Corn Response to Nitrogen*, *Journal of Farm Economics* Menasha, Wis. Vol. XXXVIII. 1956. No. 3.

¹⁵ P. R. Johnson: *Alternative Functions for Analyzing a Fertilizer-Yield Relationship*, *Journal of Farm Economics*, Menasha, Wis. Vol. XXXV. 1953. No. 4.

¹⁶ Lásd a 11. l. ábrát.

$$Y_p'' = Y \cdot [(P-E)_1 - (\overline{P-E})_1]^p \cdot [(P-E)_2 - (\overline{P-E})_2]^q \cdot [(P-E)_3 - (\overline{P-E})_3]^r \cdot [(P-E)_4 - (\overline{P-E})_4]^s.$$

A választott közelítési forma eléggé érzékeny, ezért jó lehetőségeket ad a tényezők hatékonyságának becslésére. Hozzávetőlegesen elkülöníthető a közelebbről vizsgálni kívánt hatóerők okozta befolyás a többiekétől, ez újabb problémák tisztázására ad módot a kutatónak.

A tényezők hatékonysági mutatói

Éghajlat

Az éghajlati elemek közül egyeseknek a növénytermelési értékkel való eléggé szoros kapcsolatáról tanúskodik a számítás egyik részleteredménye. Az alkalmazott index természetéből következik, hogy a csapadék hatása az időszak hőmérsékletének is függvénye, hiszen a gyökekhez eljutó és a növény által felhasználható vízmennyiség nemcsak a csapadék nagyságától függ, hanem a párolgástól is. Az éghajlati elemek közül elsősorban a téli és a nyári hőmérséklet, valamint a nyári csapadék hatása látszott döntőnek, mégpedig: a nyári csapadék és a téli hőmérséklet Thornthwaite-indexének növekedése, a nyári hőmérsékleti indexnek pedig csökkenése hatott kedvezően a szövetkezetek növénytermelési értékére.

Az éghajlati elemek különféle kombinációi befolyásolhatják azonos mértékben és irányban a termelési eredményt. Másrészt *ugyanaz* a csapadékindex [vagyis a (P—E)-érték] kielégítheti a növény vízigényét, ha kisebb mennyiségű csapadékból származik, de alacsonyabb a hőmérséklet is, illetve elégtelennek bizonyulhat, ha nagyobb a csapadékmennyiség, de magasabb a hőmérséklet, mert ilyenkor a növény transpirációja is megnő. A helyes agrotechnika jelentőségét húzzák alá azok az ilyen jellegű számítások, amelyek különféle növényeken végzett amerikai mérések alapján kimutatták, hogy száraz időszakokban a talajban tárolt csapadék minden 6 millimétere az illető időszak 10 milliméteres csapadékhiányát tudja ellensúlyozni.¹⁷ Az öntözővíz helyes elosztását és gazdaságos felhasználását is előmozdítják az ilyen típusú számítások. Rendszeresen felvetődött a hő-, a víz- és a fény mennyiség különféle kombinációinak a növények egy-egy fejlődési szakaszában játszott szerepére és gazdasági hatásaira vonatkozó ilyen típusú vizsgálat. Kutatóinknak érdemes volna elmélyült tudományos munkát fektetniük e kérdések mennyiségi elemzésébe.

A negyedévi csapadék- és hőmérséklet-értékek különböző irányú és erejű hatásai éves eredőként összegezhetők. A vizsgált gazdaságok növénytermelésére a vizsgált két év időjárása a következő hatványkitevők szerint hatott:

a növény által felhasználható vízmennyiség (X_6): 0,66035,
a hőmérséklet (X_7): —0,92796.

Ezek a paraméterek már nem az átlagostól való eltérésre, hanem a negyedévi indexek eredőinek abszolút értékére vonatkoznak, mivel a további számításokhoz ez a kifejezési forma felelt meg jobban.

¹⁷ Lásd a 6. lábjegyzetet.

Agrotechnika

A műtrágya-, az istállótrágya-használat, az elővetemény-helyzet, a munkaerő-helyzet és a gépi munka költségeinek hatását ugyancsak az előbbihez hasonló hatványkitevők formájában számszerűsíti a termelési érték és a hatótényezők közti kapcsolat egyenlete. A paraméterek a következők:

az egy holdra jutó műtrágyamennyiség	(X_1):	0,01102,
az egy holdra jutó istállótrágyamennyiség:	(X_2):	—0,22227,
az elővetemény-helyzet indexe	(X_3):	0,03332,
a 100 holdra jutó taglétszám	(X_4):	2,04759,
az egy holdra jutó gépi munkadíj	(X_5):	—0,53613.

A termelési érték és a termelés technikai tényezői között csupán az istállótrágya-használat, valamint a munkaerő-helyzetet képviselő taglétszám esetében találunk szoros kapcsolatot:

$$\begin{aligned} \text{a trágyázásnál} & r_y \cdot 2 = 0,810 \\ \text{a munkaerőnél} & r_y \cdot 4 = 0,720, \end{aligned}$$

A másik három tényezőnél a korrelációs együttható abszolút értéke nem éri el a 0,5-et. Eszerint hatásuk eléggé bizonytalan volt az illető szövetkezetekben: érvényesülésük más tényezők kedvező vagy kedvezőtlen kombinációjától függött. A gazdaságonkénti vizsgálat kiderítette, hogy nemcsak a csekély mennyiségek alkalmazásából eredt a műtrágya-ráfordítás alacsony határfoka, hanem a szakszerűtlen felhasználásból is. Igen sok szövetkezetben az istállótrágyát akarták a pár kilónyi hatóanyaggal pótolni. A raktározás és a kiszórás ugyancsak sok gazdaságban helytelenül történt. A szakszerű felhasználást feltételezve is, az illető időszakban alkalmazott műtrágyamennyiségnek legalább 7—8-szorosára volna szükség, hogy megfelelő szervestrágyázással és szakszerű gazdálkodással párosulva, a műtrágyázás ugyanolyan hatásos tényezővé váljék a vizsgált szövetkezetekben is, mint a fejlett mezőgazdaságú államokban.

Az elővetemény-helyzet csekély hatását elsősorban a merev tervezési előírások okozták. Ezek még ott is szinte lehetetlenné tették, hogy a helyi adottságoknak megfelelő vetésterületi szerkezet alakuljon ki, ahol a szövetkezet vezetőségében és tagságában meglelt volna a törekvés erre.

A gépi munkadíj negatív korrelációs együtthatója és negatív elasticitása szitén nagy hibákra vall. A géppark típusok szerinti helytelen összetétele és korszerűtlensége, valamint a traktorosok gyakran panaszolt rossz minőségű munkája miatt a szövetkezetek nem kaphatták meg a valóban szükséges segítséget. Különösen a csekély munkaerő-sűrűségű gazdaságokban okozott ez nagy nehézségeket. Sok termelőszövetkezetben a munkadíjak is indokolatlanul nagy megterhelést okoztak. Az egész termelőszövetkezeti szektorral való összehasonlításból kiderült, hogy a vizsgált szövetkezetek holdanként majdnem 50 százalékkal többet termeltek a termelőszövetkezeti szektor átlagánál, s holdanként fele annyi gépi munkaköltséget sem fizettek. A vizsgált 140 eset keretei közt is hasonló a helyzet. Tehát, hogy a vizsgált szövetkezetek nem szívesen

vették igénybe a gépállomások munkáját, nem annyira maradiságból, gépellenes hangulatból fakadt, mint inkább gazdasági mérlegelésből. Amikor mód nyílt rá, hogy traktort vegyenek, az is meglátszott, hogy tudják, melyik traktorfajta alkalmazása fizetődik ki számukra. (A gépállomások működésében és díjtételeiben bekövetkezett változások hatását már valószínűleg megmutatja az 1957. évi adatok rövidesen megkezdődő feldolgozása.)

A munkaerő-helyzet bizonyult a legdöntőbb hatású tényezőnek a vizsgált szövetkezetek növénytermelésében. Ez volt az egyetlen hatóerő, amely képes volt ellensúlyozni nemcsak műszaki tényezők hiányát, hanem a kedvezőtlen időjárás természecsökkentő befolyását is. Az istállótrágyázásnál ellentmondás látszik az eléggé erős pozitív összefüggés, valamint a legutóbbi számsorból kitűnő negatív elaszticitás között. Ez a munkaerő-helyzet és a trágyázás szoros kapcsolatának következménye. A multikollinearitás (a független változók egymással való kapcsolata) által a két tényező paramétereiben előidézett torzulást a további számítások során ki kellett szűrni.

Érdemes megvizsgálni, hogy a tanulmányozott szövetkezetekben milyen összefüggés volt a növénytermelési érték, az istállótrágyázás foka, a munkaerő-helyzet és az állatsűrűség között. A korrelációs együtthatók jól világítják meg ezeket a kapcsolatokat:

a) a növénytermelési érték és a munkaerőhelyzet között:	$r_{y \cdot m} = 0.810,$
b) a növénytermelési érték és az istállótrágyázás foka között:	$r_{y \cdot t} = 0.720,$
c) a növénytermelési érték és az állatsűrűség között:	$r_{y \cdot a} = 0.494,$
d) az istállótrágyázás foka és az állatsűrűség között:	$r_{t \cdot a} = 0.242,$
e) az állatsűrűség és a munkaerő-helyzet között:	$r_{a \cdot m} = 0.626,$
f) az istállótrágyázás foka és a munkaerő-helyzet között:	$r_{t \cdot m} = 0.853.$

Ezek a számok jól mutatják, hogy a munkaerő-helyzet mennyire döntő szerepet játszott nem csupán a hozamok közvetlen alakításában, hanem más hatótényezők érvényesülésében is. 3,5-szer szorosabb a kapcsolat a kihordott istállótrágya mennyisége és a munkaerő-helyzet között, mint az istállótrágyázás foka és az állatállomány nagysága között. Ebből arra is következtethetünk, hogy e szövetkezetek jórésében a trágyakezelés sem lehetett megfelelő, így a kihordott istállótrágya-mennyiség jóval kisebb talajerő-pótlást eredményezhetett, mint amennyire rendes körülmények között számítani lehetett volna. A kihordott istállótrágya mennyisége és a munkaerővel való ellátottság összefüggését az

$$X_2 = 4,13804 \cdot X_4^{0.70657}$$

egyenlet fejezi ki. A növénytermelési érték és a technikai tényezők, valamint az összevontan szereplő éghajlati elemek kapcsolatát pedig az

$$Y'' = \frac{X_1^{0.01102} \cdot X_3^{0.03332} \cdot X_4^{2.04759} \cdot X_6^{0.66035}}{2,19989 \cdot X_2^{0.22227} \cdot X_5^{0.53613} \cdot X_7^{0.02796}}$$

egyenlet ábrázolja. A termelési tényezőknek a termelési értékkel való együttes kapcsolatát kifejező $R = 0,884$.

A ráfordítások gazdaságossága

A számítások további célja annak vizsgálata volt, hogy e szövetkezetek viszonyai között a ráfordítások mennyire gazdaságosak a világpiaci értékesülés szempontjából, vagyis milyen a ráfordítások megtérülése a világpiaci értékesítés feltételei között.

Az általam vizsgált viszonyokra érvényes hozzávetőleges feleletet a következőképp igyekeztem megadni: A termelési ráfordítások nagyságát a belföldi árviszonyoknak megfelelő gabonaegység-mennyiséggel azonosítottam, ezt a gabonaegység-mennyiséget világpiaci áron értékeltem és vele vettem össze a termelési értékeket.

Önként adódott, hogy belföldi vonatkozásban is a ráfordítások megtérülését kétféleképpen vizsgáljam: a termelőszövetkezetek mérlegelt országos átlagárai alapján, amely a valóságos értékesítési viszonyokat tükrözte, valamint a szövetkezetekre megállapított állami szabadfelvásárlási árakkal, vagyis a begyűjtés helyett is állami felvásárlást feltételezve. A gabonaegység-egyenértéket a német mezőgazdák által használt táblázat alapján számítottam.

A műtrágya-ráfordítást a rendes forgalmi árakon, az istállótrágya-ráfordítást pedig mázsánként 8 Ft-tal értékeltem. A szövetkezeti élőmunka költségeként az állami gazdaságok munkásainak természetbeli juttatásokkal kiegészített átlagbérét: évi 12 000 Ft-ot vettem számításba. A KSH 1955. évi jelentése¹⁸ ugyancsak ennyire tette az átlagosnál jobb szövetkezetek tagjainak fejenkénti részesedési értékét, ezért jogosultnak láttam ezt az értékelést.

Egy gabonaegység átlagárát kiszámítva meghatároztam: hány gabonaegységgel egyenértékű egy kg hatóanyagot tartalmazó műtrágya-mennyiség, egy mázsa istállótrágya, egy szövetkezeti tag részesedése és a gépállomásnak fizetett munkadíj egy Ft-ja, ha az értékesítés a szövetkezeti szektor mérlegelt országos átlagárain, illetve állami szabadfelvásárlási árakon történik, valamint, ha a szövetkezetek termelvényeit exportárunknak tekintjük. Így közös nevezőre kerültek a világpiacon és a termelőszövetkezeti szektorra érvényes árviszonyok, hozzávetőleg jól tükrözve az üzemekben uralkodó beszerzési és értékesítési viszonyokat. (Ez az átalakítás azzal az előnnyel is együttjárt, hogy nem kellett a két belföldi árrendszerre is kiszámítani a kapcsolati egyenlet paramétereit, hanem csak a hatótényezőknek tulajdonítható hozadékot kellett összevetni a kétféle belföldi értékesítési rendszer költség szintjével.)

Egy-egy ráfordítás megtérülése azonos értékesítési rendszerben is teljesen eltérő lehet különböző viszonyok között, mivel a vele egyidejűleg ható más tényezők is különböző irányban és mértékben befolyásolják potenciális hatékonyságának érvényesülését. Az értékesítési feltételek változása pedig ismét mindenegyes kombinációban újabb megtérülési határokat szab a befektetéseknek. Ezért a ráfordítások gazdaságosságát háromféleképpen vizsgáltam: alacsony műszaki színvonal és kedvezőtlen időjárás esetén, a tanulmányozott szövetkezetek átlagos viszonyai között, valamint viszonylag magas műszaki színvonal és kedvező időjárás esetén. A nagyszámú lehetséges kombináció közül e három legfontosabbal is jól érzékeltethetjük a ráfordítások megtérülési viszonyait.

¹⁸ Jelentés a mezőgazdaság 1955. évi eredményeiről. KSH. Budapest. 1956.

Az első esetet a mezőtúri Haladás viszonyaival lehetne ábrázolni: holdanként csak 5,8 kg hatóanyagot megfelelő műtrágyát és 20,8 q istállótrágyát használt ez a gazdaság, tagsűrűsége 8,78 volt, nyara száraz és forró, tele igen hideg. A kedvező körülményeket két szövetkezet adataiból olvasztottam egyé: az éghajlati viszonyokat a kadarkúti Szabadság enyhe tele és hűvösebb, csapadékos nyara, a technikai ellátottságot a balfi Micsurin magas színvonala képviseli, ötszörösen felülmúlva a mezőtúri Haladásét.

A valóságos körülményeket modellként felhasználó gondolati kísérlet célja volt: megmutatni, hogy a vizsgált szövetkezetek ráfordításai hogyan térülhettek meg különböző műszaki fejlettségi és természeti viszonyok között a begyűjtési rendszerben, és milyen mennyiségekben lett volna gazdaságos az alkalmazásuk akkor, ha e szövetkezetek állami szabadfelvásárlási áron értékesíthették volna terményeiket.

A ráfordítások alakulásának két esetét vettem a számítások alapjául: az egyik esetben a műtrágyaellátás fokozása, a másikban a két komplementer tényező — a munkaerő-helyzet javítása és az istállótrágya-használat fokozása — volt a termelés növelésének az eszköze. Az utóbbi esetben a munkaerő-sűrűség fokozataihoz tartozó istállótrágyázási szintet a korábban ismertetett egyenlet szerint számítottam. Mindkét módozatnak 10 fokozatát állapítottam meg. Az első módozatban az egy holdra jutó hatóanyagot növeltem 5 kg-onként 0-tól 50 kg-ig, ami Németország 1938. évi műtrágyafelhasználásának a fele. Ezen túlmenni nem volt érdemes és nem is lett volna helyes, mert ennél magasabb műtrágyázási fok csak változott viszonyok közt lehetséges, ez esetben pedig már más függvény érvényes. A másodikban a 100 kh redukált mezőgazdasági területre jutó taglétszám ugyancsak 5-önként növekszik 50-ig, s a fokozatokhoz tartozó holdankénti istállótrágya-mennyiség (a két tényező kapcsolatát a vizsgált szövetkezetek viszonylatában meghatározó egyenlet szerint) 12,9 q-ról 65,7 q-ra nő. A legfelső szint olyan üzemet jelent, amely mind a munkaerő, mind az állatállomány sűrűsége tekintetében 90 százalékkal haladja meg az egész mezőgazdaság átlagos színvonalát.

A fokozatonként felhasznált műtrágya-, munkaerő- és istállótrágya-mennyiségek a velük egyenértékű gabonaegység-mennyiségek világpiaci árán szerepelnek a következő két táblázat ráfordítási oszlopaiban, mégpedig úgy, hogy az egyik a begyűjtési rendszer mérlegelt átlagárain, a másik pedig az állami szabadfelvásárlási áron való értékesítés esetének költség szintjeit mutatja. E fokozatonkénti költség szintekkel vetjük össze a fokozatokban elért hozamtöbblet-összegeket ($\sum \Delta Y_k''$), s ez az összehasonlítás ad választ az illető ráfordítás gazdaságosságára. A műtrágya különböző mennyiségeinek termékhozadékát és költségeit a következő oldalon levő 3. sz. táblázat tünteti fel.

A többlethozamok fokozatonként egyre kisebbednek, ezért a ráfordítások fokozatonkénti hozadéka egyre kisebb arányban nő. Ez természetes is, hiszen nem arányos termelésfejlesztésről van szó, hanem csak egyetlen eszköznek, mégpedig nem is a legdöntőbb hatású eszköznek *változatlan körülmények között* való felhasználásáról. Az 1. sz. ábráról, amely a táblázat adatait grafikusán ábrázolja, leolvasható, hogy egy értékesítési rendszerben milyen határok közt volt várható a műtrágyaráfordítás megtérülése a tanulmányozott szövetkezetek két gazda-

3. sz. táblázat

Műtrágya- adag	A felhasznált műtrágya terményegyenértéke		A fokozatonkénti ráfordítás hozadéka ($\Sigma Y'_k$)		
	mérlegelt átlagáron	állami sza- badfelvásár- lási áron	Rossz éghajlati viszonyok és alacsony műszaki ellátottság esetén	Átlagos idő- járás viszonyok és műszaki ellátottság esetén	Kedvező ég- hajlati és ma- gasabb műszaki ellátottsági viszonyok között
kg/kh	való értékesítés esetén				
5	0,79	0,54	0,32	1,06	19,48
10	1,58	1,09	0,46	1,53	28,13
15	2,36	1,63	0,53	1,77	32,46
20	3,15	2,18	0,59	2,—	36,79
25	3,94	2,72	0,63	2,12	38,95
30	4,73	3,26	0,67	2,24	41,11
35	5,52	3,81	0,71	2,36	43,28
40	6,30	4,35	0,74	2,47	45,44
45	7,09	4,90	0,76	2,53	47,53
50	7,88	5,44	0,78	2,59	49,61

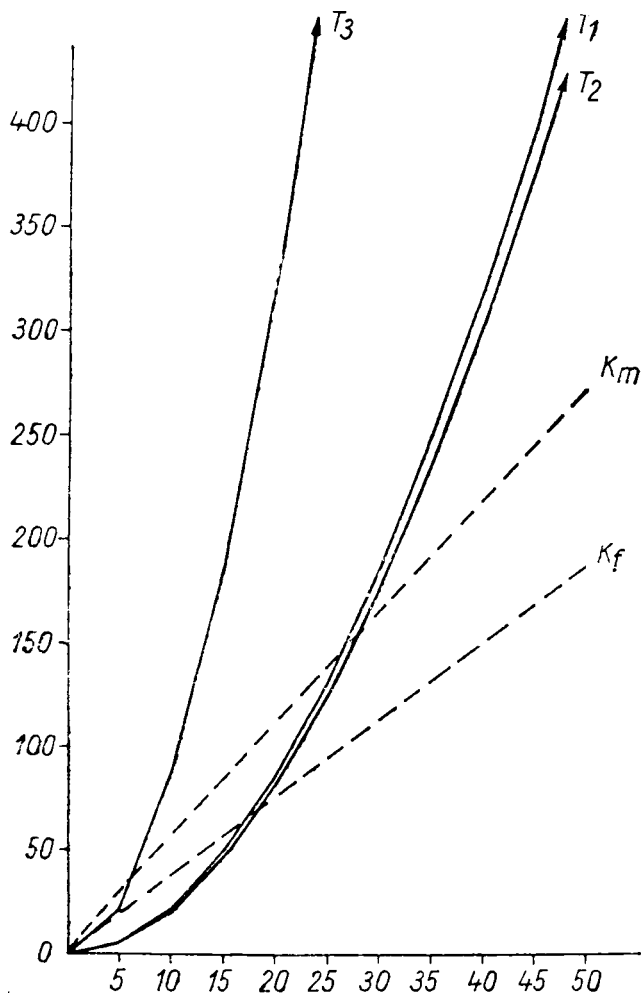
sági évében. Az első esetben a hozamgörbe minden pontja a költségszint alatt van. Átlagos éghajlati és műszaki-gazdasági viszonyok között, a begyűjtési rendszer mérlegelt átlagárain holdanként 9 kg hatóanyagot tartalmazó műtrágyamennyiség volt gazdaságos az ilyen feltételek közt működő szövetkezetek számára. Ha állami szabadfelvásárlási árakon értékesítették volna terményeiket, 17 kg hatóanyag alkalmazása jelentette volna a megtérülés határát. Jó időjárás és tökéletesebb műszaki ellátottság esetén a táblázat szerint egészen nagy adagok is megtérülnek, mégpedig sokszorosán.

A munkaerő-költségeknek és az egyenlet szerint hozzájuk tartozó szervestrágya-ráfordításoknak a többi tényező kedvezőtlen vagy átlagos, illetve kedvező termelési körülményeket jelentő nivója esetén való megtérülését a következő táblában foglaltam össze:

4. sz. táblázat

Tag- sűrű- ség	Szer- ves- trágya- adag	A ráfordított munka- erő és trágya termény- egyenértéke		A fokozatonkénti ráfordítás hozadéka ($\Sigma Y'_k$)		
		mérlegelt átlagáron	állami sza- badfelvásár- lási áron	Rossz éghajlati viszonyok és alacsony műszaki szín- vonal esetén	Átlagos idő- járás viszonyok és műszaki ellátottság esetében	Kedvező ég- hajlati és jobb műszaki ellátott- sági viszonyok között
fő/100 kh	q/kh	való értékesítésnél				
5	12,9	29,55	20,39	5,90	5,64	22,30
10	21,1	57,48	39,69	22,99	21,97	87,15
15	28,—	85,02	58,71	49,95	47,74	189,32
20	34,4	112,35	77,57	86,36	82,55	327,35
25	40,2	149,52	96,33	131,89	126,08	499,94
30	45,7	166,57	115,01	186,33	178,09	706,24
35	51,—	193,55	133,64	249,60	238,44	945,80
40	56,1	220,44	152,21	321,49	307,21	1218,16
45	61,—	247,28	170,74	401,50	383,80	1521,87
50	65,7	274,06	189,23	490,24	468,58	1858,05

A munkaerő és az istállótrágya megtérülése különböző viszonyok között.

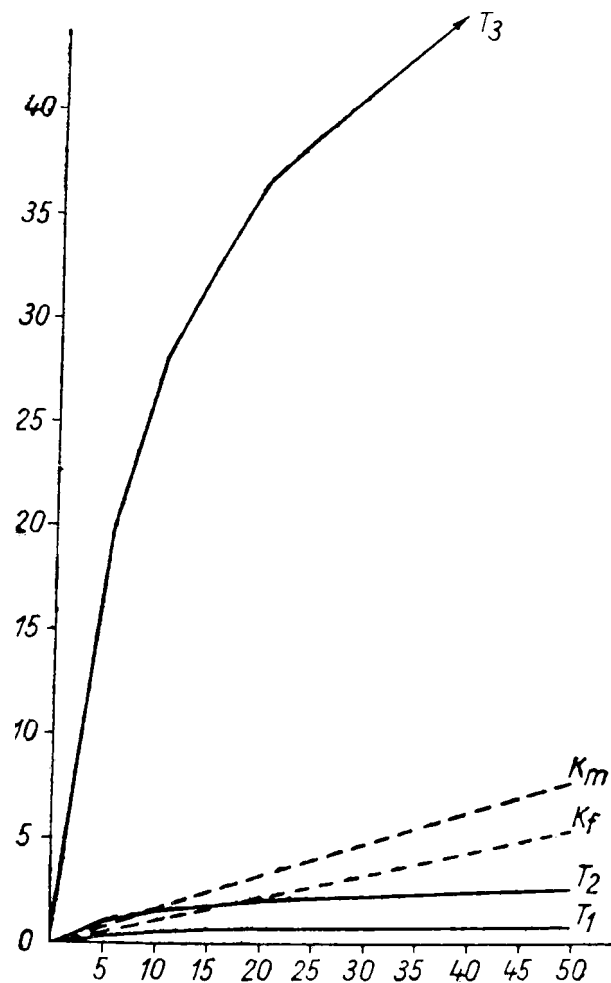
A hozadék ($\Sigma \Delta Y_k$):

T_1 = kedvezőtlen,

T_2 = átlagos,

T_3 = kedvező éghajlati és műszaki feltételek mellett.

A műtrágya megtérülése különböző viszonyok között.

Költségszint:

K_m = mérlegelt átlagáron,

K_f = állami szabadfelvásárlási áron való értékesítésnél.

A műtrágyával ellentétben, a munkaerő- és az istállótrágya-ráfordítás fokozása esetén a többlethozamok rohamosan nőnek. A vizsgált termelőszövetkezetekben tehát az illető két gazdasági évben a munkaerő- és az istállótrágya-ráfordítás a növekvő hozadék törvénye szerint befolyásolta a termelést. Az ember hatalmában levő tényezők közül ez a kettő volt a döntő, a termelés ezek változásaira reagált a legérzékenyebben. A 2. sz. ábráról a megtérülés alsó határait olvashatjuk le. Az átlagos viszonyok között kisebbek a hozamtöbbletek, mint az alacsony ellátottsági fokon. Ezt a gépi munka költségeinek negatív elaszticitása okozza. Az átlagos viszonyok között nagyobbak a gépi költségek, mint az előző esetben, ezért a negatív hatványkitevő a nagyobb hatványalap folytán erősebben érvényesül, mint a kevésbé növekedett hatványalapú többi tényező pozitív paraméterei.

A gazdálkodás jövedelmezősége

Az ismertetett számítási mód nemcsak a ráfordítások gazdaságosságának elbírálására, megtérülési határaikra vonatkozó becslésekre alkalmas, hanem a gazdálkodás jövedelmezőségének vizsgálatára is. Ha

feltételezzük, hogy a számítások során figyelembe vett ráfordítások (az élőmunka, az istállótrágya, a műtrágya és a gépi munka költségei) úgy aránylanak az egész növénytermelés összes ráfordításához, mint a 12 növény termelési értéke az egész növénytermelési értékhez, akkor hozzávetőleg jól tájékozódhatunk a növénytermelésnek mint a termelőszövetkezeti termelés egyik ágazatának jövedelmezőségi viszonyairól a vizsgált termelőszövetkezetekben.

Az egyik tábla olyan körülményeket ábrázol, amikor az összes erőforrások felhasználási szintje változatlan, csak a műtrágyázás fokozásával igyekszik a gazdaság a termelést növelni, a másik táblázatban viszont a munkaerő- és az istállótrágya-ráfordítás növelése a fejlesztés eszköze. Az oszlopok számadatai az összes hozamok és az összes ráfordítások arányát a termelési függvény alapján veszik számba, a termelési feltételekkel való ellátottság és az értékesítési módok szerint. Az adatok százszorososa azt jelzi, hogy az adott helyzetben megtermelt érték a ráfordításoknak hány százalékát fedezi.

5. sz. táblázat

A növénytermelési érték és az összes ráfordítások aránya, ha a műtrágyázás változik

Kedvezőtlen természeti viszonyok és alacsony műszaki színvonal esetén		Átlagos éghajlati és ellátottsági viszonyok között		Kedvező időjárás és magasabb műszaki színvonal esetén	
mérlegelt átlagáron	állami szabad-felvásárlási áron	mérlegelt átlagáron	állami szabad-felvásárlási áron	mérlegelt átlagáron	állami szabad-felvásárlási áron
való értékesítés esetén					
0,15	0,22	0,33	0,47	3,69	5,34
0,15	0,22	0,33	0,48	3,71	5,37
0,15	0,22	0,33	0,48	3,71	5,37
0,15	0,21	0,33	0,48	3,72	5,38
0,15	0,21	0,33	0,47	3,72	5,38
0,15	0,21	0,33	0,47	3,71	5,37
0,15	0,21	0,33	0,47	3,71	5,37
0,15	0,21	0,33	0,47	3,71	5,37
0,15	0,21	0,32	0,47	3,70	5,36
0,15	0,21	0,32	0,47	3,70	5,35

Az arányok állandósága is aláhúzza azt a korábbi megállapítást, hogy a műtrágya ilyen kis adagokban nem hat jelentősebben a termelés szintjére, így a jövedelmezőségre sem, hiszen a harmadik esetben a többi tényező megfelelő színvonala biztosítja a rentabilitást és ezek hatása ad rá lehetőséget, hogy a műtrágya-ráfordítás is minden ponton gazdaságos legyen. (L. a túloldalon levő 6. sz. táblázatot.)

A kétféle árrendszer oszlopainak minden egyes tagja között azonosak az arányok mindkét táblázatban. Ezek szerint, ha a vizsgált szövetkezetek a megfigyelési időszakban a begyűjtési rendszer helyett állami szabadfelvásárlási árakon értékesíthették volna termelvényeiket, jövedelmezőségük 50 százalékkal javult volna.

A növénytermelési érték és az összes ráfordítások aránya, ha a munkaerő- és az istállótrágya-ráfordítás változik

Kedvezőtlen természeti viszonyok és alacsony műszaki színvonal esetén		Átlagos éghajlati és ellátottsági viszonyok között		Kedvező időjárás és magasabb műszaki színvonal esetén	
mérlegelt átlagáron	állami szabad-felvásárlási áron	mérlegelt átlagáron	állami szabad-felvásárlási áron	mérlegelt átlagáron	állami szabad-felvásárlási áron
0,06	0,09	0,05	0,07	0,26	0,38
0,18	0,27	0,15	0,21	0,75	1,08
0,33	0,47	0,27	0,39	1,31	1,89
0,48	0,69	0,40	0,58	1,90	2,75
0,63	0,92	0,54	0,78	2,50	3,62
0,79	1,15	0,68	0,99	3,11	4,50
0,95	1,38	0,83	1,20	3,72	5,39
1,11	1,61	0,97	1,41	4,33	6,27
1,27	1,84	1,12	1,62	4,94	7,15
1,43	2,07	1,27	1,84	5,55	8,04

A különözeti járadék a vizsgált szövetkezetekben

A természeti feltételek hatása a gazdaságossági és a jövedelmezőségi számításokból bontakozott ki egészen világosan. Ugyanaz a ráfordítás-mennyiség kedvezőtlen vagy átlagos, illetve kedvező éghajlati viszonyok között egészen különböző hozadékot biztosított a termelési függvény bármely pontján. A műtrágya-, a munkaerő- és az istállótrágya-ráfordítás különböző körülmények közötti megtérülésének vizsgálata alapján kiszámított hozadéktöbbletek tanúskodnak erről:

7. sz. táblázat

A ráfordítások fokozatonkénti hozamtöbblete (ΔY_k)

a műtrágya esetében			a munkaerő és a szervestrágya esetében		
kedvezőtlen	átlagos	kedvező	kedvezőtlen	átlagos	kedvező
v i s z o n y o k k ö z ö t t					
0,32	1,06	19,48	5,90	5,64	22,36
0,14	0,47	8,65	17,09	16,33	64,79
0,07	0,24	4,33	26,96	25,77	102,17
0,06	0,23	4,33	36,41	34,81	138,03
0,04	0,12	2,16	45,53	43,53	172,59
0,04	0,12	2,16	54,44	52,01	206,30
0,04	0,12	2,17	63,27	60,35	239,56
0,03	0,11	2,16	71,89	68,77	272,36
0,02	0,06	1,09	80,01	76,59	303,71
0,02	0,06	1,08	88,74	84,78	336,18

Ha a ráfordítások fokozatonkénti hozamtöbbleteit vízszintesen összehasonlítjuk, mind a tíz sorban ugyanazokat az arányokat találjuk az oszlopoknak az illető sorban levő tagjai között. Világosan bizonyítja ez

a természeti viszonyok okozta hozamtöbbletet, amelyet I. számú különbözeti járadék néven ismerünk. Ha egymáshoz viszonyítjuk ezeket a többlethozamokat, akkor kiderül, hogy azonos mennyiségű ráfordítás hányszorta nagyobb többlethozamot biztosíthat, ha jobb természeti feltételek közt alkalmazzák.

A ráfordítás fajtája	Kedvező: kedvezőtlen	Átlagos: kedvezőtlen	Kedvező: átlagos
Műtrágya	60,9	3,3	18,4
Munkaerő és szervestrágya	54,0	3,0	18,0

Mindkét ráfordítási forma esetében nagyjából egyformák voltak az arányok, tehát az éghajlati viszonyok nagyjából egyformán fokozták a tényezők hatékonyságát a vizsgált szövetkezetekben.

Ha oszloponként felülről lefelé vizsgáljuk a többlethozamokat, a II. számú különbözeti járadék kétféle tendenciája látható. A műtrágya oszlopában egyre csökkennek, a munkaerő és az istállótrágya oszlopában pedig egyre nőnek a hozamtöbbletek. Megállapíthatjuk tehát, összhangban a korábban felsoroltakkal, hogy *a vizsgált szövetkezetek adott fejlődési fokán* a munkaerő- és az istállótrágya-ráfordítás növelése a növekvő, a műtrágyaé a csökkenő hozadék tendenciája szerint hatott. A hozadékgörbék szakaszos jellegéből folyik azonban, hogy a különféle ráfordítások hozadékirányzata különböző lehet, attól függően, hogy mennyire döntő a szerepük, milyen mennyiségekben és az erőforrásoknak milyen kombinációjában alkalmazzák őket. A különböző mennyiségekben felhasznált, különböző nagyságú és különböző előjelű elaszticitásokkal rendelkező tényezők előmozdíthatják vagy korlátozhatják egymás hatásának érvényesülését, befolyásolhatják egymás hozadékának abszolút nagyságát és irányzatát. Ezért nem közömbös, hogy valamely befektetést milyen körülmények között eszközölünk, főként, ha szűkösek az erőforrásaink.

A megfigyelt szövetkezetek növénytermelésének vizsgálata fényt derített rá, hogy az illető üzemek növénytermelési eredményét a szóban forgó két gazdasági évben a természeti tényezőkön kívül a munkaerővel való ellátottság és az istállótrágyázás foka határozta meg döntően. Az istállótrágyázás foka viszont sokkal inkább volt függvénye a munkaerőnek, mint az állatállománynak. A műtrágyaráfordítás nagysága csak gyengén és bizonytalanul befolyásolta a hozamokat, egyrészt a csekély adagok, másrészt a felhasználás gyakran szakszerűtlen volta és a hatást előmozdító tényezők hiánya miatt. A ráfordítások gazdaságosságát az árrendszer is befolyásolta: a begyűjtési terhek leszorították az állami szabadfelvásárlási árrendszer szabta megtérülési határokhoz képest a műtrágyaráfordítás megtérülésének felső határát és megemelték a munkaerő- és az istállótrágya-ráfordítás megtérülésének alsó határát.

E két esztendő elemzésének eredményeiből még az illető szövetkezetekre sem volna helyes messzemenő következtetéseket levonni, mert ez még csak első lépcsője volt a szövetkezeti gazdálkodás vizsgálatának. A második lépcsőt a most folyó számítások képezik, amelyeknek eredményeit összevetve a megelőző időszakéval, már a jövőre vonatkozó következtetésekre is nyílik majd lehetőség.

*A takarékoság népgazdasági
és egyéni érdek*

*A megtakarításokat az állam
gyümölcsöző beruházásokra
használja fel*

*A takarédba helyezett összeg
nyugodtabb életet
gondtalanabb jövőt biztosít*

*Nevelje önmagát
és környezetét takarékoságra!*

A tőkés világpiac az elmúlt két évben¹

A tőkésországok világkereskedelme 1956-ban 11 százalékkal haladta meg az előző évit, s ezzel figyelemre méltóan gyorsabban növekedett, mint ezen országok termelése vagy nemzeti jövedelme. (Az emelkedés 1957 első felében az előző év azonos időszakához képest 10 százalékos.)

A tőkés világpiac exportja
(millió dollárban, fob)

	1954	1955	1956	1957 első félév
Összesen.....	76 100	82 800	91 900	53 400
Sterlingövezet	18 190	19 800	20 970	11 150
Sterlingövezeten kívüli Közép-Kelet.....	1 620	1 960	2 200	1 210
Távol-Kelet	3 450	3 970	4 430	2 350
Észak-Amerika	19 040	19 480	23 870	13 250
Latin-Amerika	7 870	7 920	8 520	4 360
Kontinentális Európa	21 490	24 570	26 990	14 720
Kontinentális Európától függő területek	2 570	2 680	2 810	1 420
Egyéb országok	1 890	2 010	2 070	1 030

Részleteire bontva fel az összesítő képet, azt láthatjuk, hogy a fejlett ipari országok egymás közötti árucseréje erősebben fokozódott, mint ugyanezen országoknak az elmaradt területekkel folytatott kereskedelme; legalacsonyabb szinten az iparilag elmaradott országok egymás közti kereskedelmét találjuk. Ez utóbbi területek áruforgalma szinte egy helyben topog, az 1954—1956-os fellendülés alig éreztette hatását. Százalékosan emelkedik a szocialista országokkal lebonyolított forgalom — a tőkés kivitel 22 százalékkal, a behozatal 23 százalékkal —, de a két piactípus közötti árucseréje még így is kevesebb, mint 3 százalékat teszi ki a tőkésországok összforgalmának.

Aktív kereskedelmi mérlege a tőkésországok közül tulajdonképpen csak az Egyesült Államoknak és Nyugat-Németországnak volt. Mindkettőnél az aktív kereskedelmi mérleg aktív fizetési mérleget is jelent. Kiviteli többletet mutat ugyan ki néhány gyarmati terület és brit domínium, valamint egyes latin-amerikai államok (Venezuela, Chile, Brazília) is, de ezekben az országokban a mérleg aktivitása csak az imperialista monopóliumok realizált profitjait jelenti. Jellemző erre a brit gyarmati

¹ Ez a tanulmány kapcsolódik a szerzőnek előző számunkban megjelent „A tőkés konjunktúra alakulása az elmúlt két évben” című tanulmányához.

A tőkés világkereskedelem 1956-ban
(Millió dollárban, import cif, export fob alapon)

Ország	Behozatal	Kivitel	Egyenleg	
			Aktív	Passzív
Egyesült Államok.....	12 600	18 900	6 300	—
Kanada	5 800	4 900	—	900
Nagy-Britannia	10 500	8 900	—	1 600
Franciaország.....	5 500	4 500	—	1 000
Nyugat-Németország	6 600	7 400	800	—
Olaszország	3 200	2 200	—	1 000
Belgium—Luxemburg	3 300	3 200	—	100
Hollandia	3 700	2 900	—	800
Ausztria	1 000	900	—	100
Svájc	1 800	1 500	—	300
Svédország.....	2 200	1 900	—	300
Japán	3 200	2 500	—	700
Ausztrália és Uj-Zéland	2 500	2 700	200	—
India	1 700	1 300	—	400
Venezuela	1 000	2 100	1 100	—
Brit Közép-Kelet	900	1 600	700	—
Kuba	600	700	100	—
Brazília	1 200	1 500	300	—
Chile	400	600	200	—
Belga-Kongó.....	400	500	100	—
A többi ország.....	28 800	21 600	—	7 200
Összesen:	96 900	92 300	9 800	14 400

Közép-Kelet 700 millió dolláros vagy Venezuela több mint egy milliárdos „aktivuma”: a széles hullámokban hömpölygő olaj viszi a dollár-milliókat a nemzetközi fináncsőke legterjeszkedőbb, legagresszívebb csoportjának páncélszekrényeibe. Az összes többi tőkésországok kereskedelmi mérlege kisebb-nagyobb mértékben passzív; a mérleghelyzet különösen rosszabbodott Franciaország (1185 millió), Hollandia (329 millió), Japán (269 millió) és Olaszország (158 millió) esetében, míg Anglia több mint 800 millióval csökkentette kereskedelmi deficitjét. Külön kiemelendő Kanada esete. Ennek az országnak 850 millió dolláros mérleghiánya mutatkozik, ami azonban közvetlen hatása az ezt az összeget is meghaladó tőkeimportnak, amely gépi és egyéb berendezések formájában jutott el az Egyesült Államokból az északi szomszédállamba.

Szembeötlően emelkedett 1956-ban Nyugat-Európa kereskedelmi deficitje. Angliával együtt a kontinentális nyugat-európai tőkésországok mérleghiányának alakulását a következő számok mutatják:

Év	Millió dollár	A behozatal %-a	Év	Millió dollár	A behozatal %-a
1953	3 676	12,1	1955	4 857	12,9
1954	3 887	11,8	1956	5 708	13,7

A deficit tehát az utolsó két esztendőben 1—1 milliárddal emelkedett és gyorsabban nőtt, mint a külkereskedelmi forgalom, noha a kereskedelmi mérleg ún. láthatatlan (vagyis csak a fizetési mérlegben meg-

jelenő) tételei közül az amerikai utasforgalom és katonai kiadások alig változtak. Az alant közölt számoknál persze tekintetbe kell vennünk, hogy azok nemcsak Nyugat-Európára, hanem az egész tőkés világra vonatkoznak, hiszen az Egyesült Államok katonai támaszpontjai tudvaleg az egész tőkés világot behálózzák.

	1954	1955	1956
	millió dollár		
Egyesült Államok utasforgalmának egyenlege...	415	510	570
Egyesült Államok kiadásai külföldön	2 603	2 804	2 910

(International Financial Statistics, 1957. augusztus)

Ugyancsak nem emelkedtek általában a nyugat-európai tőkésországoknak a kihelyezett tőkéjükből, gyarmati extraprofitjükből és hajózásukból származó bevételei sem, jóllehet ezek a jövedelmek igen jelentősek.

Ország	1955	1956
	millió dollár	
Nagy-Britannia	1 246	1 341
Hollandia	418	320
Norvégia	288	389
Belgium—Luxemburg	296	292
Olaszország*	456	465

* Idegenforgalommal együtt az 1956. első félévi adatok alapján éves szintre átszámítva.

(International Financial Statistics. Saját összeállításom: — V. 1.)

A tőke kivitel mint a kereskedelmimérleg-hiány egyik fedezeti forrásával még külön foglalkozunk, de már itt meg kell jegyeznünk, hogy az állandó jellegű tőkemozgás 1956. vizsgálatánál nem jelentkezik nagy súllyal a nyugat-európai országok mérlegében, mivel a növekvő amerikai tőkebeáramlással (1955:347 millió dollár, 1956:489 millió dollár) az ugyancsak növekvő angol és német tőkekiáramlás áll szemben.

Nyugat-Európa tehát mindenekelőtt rövidlejáratú eladósodásának emelésével fedezi fokozódó kereskedelmi deficitjét; ez az eladósodás ugyan általában — egyes országok, mint például Franciaország vagy Hollandia esetétől eltekintve — még nem túlzott, de ha emlékezünk arra a végzetes szerepre, amelyet az 1929—1933-as válság elmélyülésében a nemzetközi rövidlejáratú hitelek játszottak, ezt a tényezőt sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

A tőkésországok exportja több mint kétharmadában (67,4 százalék) a fejlett ipari országokba irányult, 30 százalékát vették fel a nyersanyag-termelő országok és 2,6 százalékát a szocialista országok. A szocialista országok felé irányuló exportban a Közép-Kelet országai mutatják fel a legjelentősebb emelkedést, s ez az emelkedés 1953 óta állandó (1953:2,5, 1954:2,7 százalék, 1955:3,9 százalék, 1956:4,7 százalék).

Tökésországok exportja — honnan, hová?
(Értékek fob. millió \$-ban, Indexek: előző év = 100)

Honnan	Hová							
	Összesen		Ipari országokba		Nyersanyag termelő országokba		Szocialista országokba	
	Érték	Index	Érték	Index	Érték	Index	Érték	Index
<i>Összes tőkes export*</i>								
1955	82 733	111	55 230	113	25 560	107	1 943	116
1956	91 477	111	61 679	112	27 421	107	2 377	122
<i>Ipari országokból**</i>								
1955	54 818	113	34 824	116	18 685	109	1 309	116
1956	61 377	112	39 730	114	19 890	106	1 756	134
<i>Nyersanyagtermelő országokból</i>								
1955	25 729	107	18 571	106	6 535	107	623	114
1956	27 020	105	19 676	106	6 729	103	615	99
<i>Szocialista országokból</i>								
1955	2 065	131	1 502	133	563	126	—	—
1956	2 532	123	1 801	120	731	130	—	—

* Nem tartalmazza a szocialista országok egymásközi áruforgalmán kívül az Egyesült Államok hadianyagexportját, valamint azokat az exporttétteleket sem, amelyek rendeltetési helye nem volt megállapítható.

** Egyesült Államok, Kanada, OEEC-kez tartozó országok, Finnország, Spanyolország, Jugoszlávia és Japán.

Forrás: ENSZ. World Economic Survey. 1956.

A nyersanyagtermelő országok exportjának lassú növekedése két tényezővel függ össze; egyik: több nyersanyag árának érzékeny csökkenése — ilyenek a réz, ón, gumi, gyapot és más növényi rostok —; másik: az Egyesült Államok vásárlási tartózkodása. Az Egyesült Államok 1956-ban az iparilag elmaradott területekről alig 3 százalékkal importált többet, mint 1955-ben (az előző évben a növekedés rátája 20 százalékos volt). Ellentétes mozgás mutatkozik Japán esetében, ahová az export 1955-ben 7 százalékkal, 1956-ban pedig 26 százalékkal nőtt, amivel Japán az első helyet foglalta el az összes importáló csoportok között a növekedés ütemét tekintve.

Ezzel szemben a nyersanyagtermelő országokba irányuló exportban — amely 1956-ban 6 százalékkal volt magasabb, mint 1955-ben — a nyereség oroszlánrészét az Egyesült Államok mondhatja magáénak. Egy milliárd dollárral, 16 százalékkal növelte egyetlen év alatt ezekre a területekre irányuló kivitelét, míg Nyugat-Európára a szaporulatból csak 200 millió (+ 2 százalék), Japánra 160 millió (+ 13 százalék) jutott. Az iparilag elmaradott országok között külön kell vizsgálnunk a Távol-Keletet, Latin-Amerikát és egyéb területeket. Latin-Amerikában az Egyesült Államok hegemoniája különösen azóta szembeszökő, amióta e terület gazdaságában a súlypont a mezőgazdasági termelésről mindinkább a bányatermékekre (nyersolaj, színes fémek, bauxit) helyeződik át. Ez utóbbi termékek fő piaca ugyanis az Egyesült Államok, míg a

mezőgazdasági áruké Nyugat-Európa volt. De szerepet játszott az Egyesült Államok exportjának 1956 utolsó negyedévi növekedésében a nyugat-európai imperialista államok Egyiptom elleni támadása is, amelynek következtében Anglia és Franciaország egy időre kiesett a közel- és közép-keleti országok külkereskedelméből, s külkereskedelmének egy részét át kellett csoportosítani Észak- és Latin-Amerika felé. Ennek gazdasági hatásai azonban legérezhetőbben 1957 első negyedében bontakoztak ki.

Az ipari országok egymás közötti kereskedelmének növekedésében jelentős szerepe van az úgynevezett liberalizálásnak, vagyis az OEEC keretébe tartozó országok kereskedelempolitikájában mutatózó szabadkereskedelmi irányzatnak. Ez az irányzat erősebben érvényesül az OEEC-n belül, kevésbé erősen az Egyesült Államok irányában; a behozatal a dollárövezetből és az egyes nemzeti valuták átválthatósága dollárra még majdnem mindenütt több-kevesebb korlátozás alá esik. Az import-ellenőrzés lazításának több irányú hatását figyelhetjük meg. A legszembetűnőbb Nyugat-Németország előretörése az európai tőkés piacokon. Míg Anglia és Nyugat-Európa több tőkésállama főleg a dollárövezettel folyó kereskedelemre fordította figyelmét, addig Nyugat-Németország csendben meghódította európai konkurrensének belső piacát. Mivel pedig az Európai Pénzügyi Unió szervezete az OEEC-államokat arra kényszeríti, hogy a havi elszámolásokból (elsősorban tehát a kereskedelmi mérleg alakulásából) adódó hiányukat 75 százalékban arany- vagy dollárfizetéssel egyenlítsék ki, Nyugat-Németország dollárhoz jut európai exportjaiból, s ebből szerzi a növekvő amerikai import-többletéhez szükséges dollárt.²

Nyugat-Németország exportjának 60 százaléka irányult 1956-ban az Európai Pénzügyi Unió országaiba, míg ezen országok átlagában exportjuknak csak kerek 50 százaléka talált más OEEC országokban vevőre. A nagy nyugat-német monopóliumok — támaszkodva a nyugat-német munkásság viszonylag alacsony bérszínvonalára és termelésüknek özszes európai konkurrensüket megelőző műszaki színvonalára — annál is inkább be tudtak törni a nyugat-európai piacokra, mivel szilárdabban, mint bármely konkurrensük, kézbentartják az állam gazdaságpolitikáját, a koreai háború óta pedig hatalmas profitokra tettek szert a többi imperialista hatalom fegyverkezése révén. Ugyanakkor az NSZK hadikiadásai eddig viszonylag szerényebb keretek között mozogtak. Nyugat-Németország mindenestre hatalmas arany- és devizatartalékokat tudott 1953 óta felhalmozni. Ezek a készletek közel háromszorosán fedezik az állam 1957. évi katonai kiadásait, míg például az Egyesült Államokban az aranytartalékok nem érik el egyetlen év hadiköltségvetését sem.

A liberalizálás egyik hatása tehát a nyugat-német export előretörésében mutatkozik; fűzzük hozzá ehhez a megállapításhoz rögtön azt is, hogy ez a látványos előretörés az utolsó két évben súlyos zavarokat idézett elő az európai tőkésországok fizetési mérlegében, és ezzel olyan helyzetet teremtett, amelynek nemcsak a további fejlődés, hanem az

² Hogy a dollárövezeten kívüli országok többoldalú egyezményeiket milyen mértékben használták fel arany és dollár szerzésére ott is, ahol formálisan nem állott fenn konvertibilitás, azt meggyőzően mutatja, hogy 1954 közepétől 1956 közepéig a nyugat-európai kontinentális államok közel egy milliárd dollárt kerestek a sterling övezettel folyó forgalmukon. (ENSZ World Economic Survey. 1956. I. 26.)

eddiggi állapot fenntartása elé is akadályokat kell gördítenie. Franciaország, a legnagyobb áldozat, már 1957 nyarán korlátozó intézkedéseket volt kénytelen hozni, s az amerikai gazdasági diplomácia nagy erőfeszítéseivel volt csak elérhető a nyugatnémet márka egyébként túl alacsonynak tartott aranyparitásának fenntartása, és ezzel a német exportnyomás prolongálása.

A liberalizálás másik hatása a külkereskedelmi forgalom abszolút és relatív növekedése volt (relatív olyan értelemben, hogy üteme jelentősen meghaladja a termelés és a nemzeti jövedelem fejlődésének ütemét). Néhány évvel ezelőtt még a tőkés világpiac szűküléséről esett sok szó, beszéltünk a belső piacok hanyatlásáról, a külkereskedelem válságát láttuk abban, hogy a külkereskedelmi forgalom növekedése nem tart lépést sem a termelés emelkedésével, sem a népesség-szaporulattal. Nos, 1956-ban (és az eddigi adatok szerint 1957-ben is) ellenkező irányú mozgást láttunk, amelynek méretei Európában és Észak-Amerikában igen figyelemre méltóak. Az árubehozatal emelkedése — Anglia kivételével — mindenütt meghaladta a fogyasztás emelkedését, az egyes országok közötti árucseréje élénkebb, mint az egyéb gazdasági tevékenység. Még nem állnak olyan részletes adatok rendelkezésünkre, amelyek alapján teljes mélységében elemezni tudnánk ezt a folyamatot, de az összesítő mutatók szembeállítására elég világos képét szolgáltatja a helyzetnek.

**Az ipari termelés, a személyes fogyasztás és a behozatal növekménye
egyes tőkésországokban 1956-ban**
(Százalékban, 1955-höz viszonyítva)

Ország	Ipari termelés	Személyes fogyasztás	Behozatal
Anglia.....	— 0,9	+ 0,9	0,0
Franciaország.....	+ 8,9	+ 6,4	+ 18,0
Nyugat-Németország	+ 8,5	+ 8,9	+ 14,2
Olaszország	+ 7,6	+ 4,0	+ 16,9
Kanada	+ 6,0	+ 6,8	+ 21,4
Egyesült Államok.....	+ 2,9	+ 3,3	+ 10,7

(ENSZ. World Economic Survey. 1956. Direction of International Trade.
Saját összeállításom és számításom — V. I.)

Abból, hogy a behozatal mutatója Anglia kivételével minden vizsgált ország esetében messze felette áll a gazdasági tevékenység többi összesített mutatójának, arra következtetünk, hogy részben a nyugat-európai általános liberalizálás hatására az árucserében fokozott mértékben érvényesülnek az értéktörvény és a nemzeti határokat háttérbe szorító munkamegosztás spontán hatásai. A világkereskedelem tehát nemcsak egyes mérlegghiányok kiegyenlítésére szolgál, hanem a *piacok kölcsönös áthatolása formájában* az eddigi mértéket messze meghaladóan oda is behatol, ahol a belső termelés mennyiségileg teljesen kielégítené a vásárló-keresletet. Az árakban tükröződő kedvezőbb termelési feltételek hódító útja ez; de hogy ezen az úton nem egyoldalú közlekedés folyik, azt az mutatja, hogy nemcsak a „futottak még” csoportban szereplőkre, mint például Franciaországra és Olaszországra érvényes ez a

helyzet, hanem a notóriusan aktív kereskedelmi mérleggel rendelkező Egyesült Államokra és Nyugat-Németországra is.³

Az Egyesült Államok behozatala az OEEC államokból 1956-ban (1955-höz viszonyítva) 20,5 százalékkal emelkedett, Nyugat-Németországé 11,6 százalékkal, az Egyesült Államokból közel 25 százalékkal.

Nyugat-Németország külkereskedelme

Az utóbbi évek egyik legfeltűnőbb jelensége a tőkés piacokon Nyugat-Németország előretörése volt. A nyugatnémet export évről évre nagyobb százalékat tette ki a tőkés világ kivitelének, és így gyorsabban növekedett, mint a világkereskedelem. 1953—1956 között a világkereskedelem volumene folyó áron számítva mintegy 25 százalékkal emelkedett, a nyugatnémet export ezzel szemben 68 százalékkal. 1954-ben az NSZK exportja a tőkés világ kivitelének 5,9 százalékat adta, 1956-ban már 7,8 százalékat, s ez az emelkedés azóta is tart. A bonni állam kereskedelmi mérlege már 1952 óta aktív, nagyobb aktív egyenlegeket pedig 1953 óta gyűjtött össze. Az 1953—1956 közötti négy esztendőben külkereskedelmi forgalmának aktivuma kerek 2400 millió dollárt tett ki, az aktivum 1957-ben tovább nőtt, úgyhogy jelenleg több mint 3,2 milliárd dollárt ért el. A behozatal távolról sem tart lépést a kivittel. Ennek legfőbb akadálya a nyugat-német munkásosztály viszonylag alacsony életszínvonala. Már előző cikkemben utaltam arra a feltűnő tényre, hogy a vizsgált ipari országok között Nyugat-Németországban a legalacsonyabb a személyes fogyasztás részesedése a nemzeti jövedelemből; ugyanakkor a német iparmágnások fokozzák a legmagasabb szintre beruházásaikat és a felhalmozást. A termékegységre jutó bérhányad 1949 óta átlagosan 10 százalékkal esett a nyugatnémet iparban; a Deutsche Wirtschaftsinstitut számításai szerint 1956-ban a dolgozók bérhányada a tőkés nyereséghányadhoz 35:65 arányban viszonyult,⁴ vagyis a tőkés — és az osztályhelyzet szempontjából közékük sorolandó igazgatók, cégvezetők stb. — nyeresége közel kétszerese volt az iparban kifizetett összes béreknek. Ez a probléma — a nyugatnémet munkásosztály mindinkább fokozódó kizsákmányolása — már kísért az ún. közös piac körül folyó vitákban, hiszen a francia monopoltőkésék éppen a közös piacot akarják felhasználni a francia munkásság magasabb bérszintjének és jobb szociálpolitikai ellátottságának letörésére. A Ruhr-mágnások nem feledkeztek meg a hitleri örökségről; amikor birodalmukat amerikai segítséggel újból berendezték, gondoskodtak arról, hogy mind a birodalmi márka leértékeléséből, mind a termelés korszerűsítéséből adódó óriási profit az ő kezükbe jusson, bármilyen terhet jelentsen ez a munkások számára. Ezt igazolta a Majna menti Frankfurtban megjelenő polgári közgazdasági szaklap „Der Volkswirt”, amikor ezt írja: „A fogyasztók a maguk összességében finanszírozták tehát az újjáépítést, és ők azok, akik elsősorban ma is fizetik az expanziót. Eppen olyan kevésbé vonható kétségbe az is, hogy a vállalkozóknak sokkal nagyobb hasznuk volt ebből a finanszírozási módszerből, mint a munkásoknak.”⁵

³ Jó példája ennek az európai gépkocsikivitel fokozódása az Egyesült Államokba 1956—1957-ben, tehát abban az időben, amikor az amerikai autótermelés erősen csökkent és a kereskedelmi készletek milliós számokra duzzadtak fel.

⁴ Deutsche Wirtschaftsinstitut, Bericht 18. 1957. szeptember.

⁵ Der Volkswirt. 1956. április 14.

De ez a probléma — az alacsony munkabérek okozta vásárlóerőszűke — a német külkereskedelemben nemcsak mint az exportipar előnye, hanem mint a fogyasztás és ezzel a behozatal korlátja is jelentkezik, s a problémát csak az exportképesség terhére lehet megoldani. A nyugatnémet kiviteli áradat 1957 őszén felborulással fenyegette az Európai Pénzügyi Unió rendszerét. A havi elszámolások rendezése hónapról hónapra nagyobb nehézséget jelentett; 1957 végén a nyugatnémet aktív egyenleg kerek 4 milliárd dollárra emelkedett. Felvetődik azonban a kérdés: meddig bírja a nyugatnémet gazdaság olyan hatalmas arany- és devizakészletek felhalmozását, mint amilyen jelenleg a Deutsche Bundesbank kimutatásában szerepel. Több mint 23 milliárd márka hever parlagon, s ez nemcsak a külkereskedelem aktív egyenlegéből származik, hanem az amerikai megszálló csapatok kiadásaiból adódó masszív dollárbevételekből is, amelyek például 1956-ban 1,8 milliárd márkával szerepeltek a fizetési mérlegben. Így egyedül 1956-ban több mint 5 milliárd márkával nőtt az aranytartalék, s 1957-ben nyilván legalább ugyanilyen mértékű volt a növekedés, noha a bonni kormány devizaállományának egy részét a fegyverkezés szolgálatába állította. Rövidesen sor kell tehát kerülnie Nyugat-Németországban az arany- és dollártartalékok mozgósítására, mert *ekkora* tartalékok nemzetgazdasági szempontból már óriási terhet jelentenek. A mind jobban felduzzadó dollártartalékok tulajdonképpen azt eredményezik, hogy az Egyesült Államok tőkekivitelét Nyugat-Németország segíti finanszírozni, míg a tőkekivitelből adódó profitot az amerikai monopolisták vágják zsebre ugyanakkor, amikor Nyugat-Németország tőkései csak nagyon húzódozva vesznek részt a tőkeexportban, s az 1956-ban nem tett ki többet 587 millió márkánál.

A nyugatnémet gazdaság stabilitásának tehát jelentős veszélyforrása az állandó kiviteli többlet holt terhe — teljesen függetlenül azoktól a visszahatásoktól, amelyeket az export-konjunktúra ingadozása kiválthat. Látnunk kell ugyanis, hogy az állandó kiviteli többlet mobilizálása vagy fokozott tőkekivitel követel — ami viszont éles versenyharcot jelentene Adenauer amerikai patrónusai ellen —, vagy a tömegek életszínvonalának a profitráta terhére történő emelését kívánná meg, de ez tőkés viszonyok között lehetetlen.

Tőkekivitel

„A szabadverseny korlátlan uralmán felépülő régi kapitalizmust az *árukivitel* jellemezte. A legújabb kapitalizmust, amely a monopóliumok uralmán épült fel, a *tőkekivitel* jellemzi” — írta Lenin 1916-ban. A második világháborút követő néhány éven át úgy látszott, mintha a monopóliumok uralmán felépülő kapitalizmus a tőkekivitel régi formáit — amelyek a legnagyobb tőkés vállalatoknak általában kevésbé fejlett országokba irányuló *közvetlen* tőkekiviteléből állottak — új formákkal váltaná fel: a monopoltóke az államot kapcsolta közbe, azzal bonyolította le a tőkekivitelét. A tőkeexport új formája már nem egyszerűen arra irányult, hogy a kölcsönnyújtó *közvetlenül és egyedül* élvezze az elmaradott ország magas profitrátáját, az ottani alacsony béreket és olcsó nyersanyagokat, hanem arra, hogy a kölcsönben részesülő ország a *maga egészében* alkalmas talajává váljék az erősebb imperialista or-

szág gyakorolta kizsákmányolásnak. A háború utáni időben lebonyolított tőke kivétel nagy részét nem a magántőke, hanem annak legmagasabb szervezetségi fokát elérő intézmény, a monopoltőke állama hajtotta végre, úgynevezett *politikai tőke kivétel* alakjában, s jöllehet ez a kölcsön — vagy segélynyújtás — is az árukivétel fokozásának volt az eszköze, többnyire nem járt a tőkeexportáló ország kapitalistái részéről közvetlen érdekeltség vállalásával az importáló ország valamelyik vállalatában. (A tőke kivétel e formájának klasszikus példája volt a Marshall-terv néven ismert 12,5 milliárd \$-os amerikai segélyprogram.)

1956-ban ismét a tőkeexport klasszikus formái kerültek előtérbe, s nem meglepő, hogy az Egyesült Államok áll a tőke kivételben az élen, amelyben a tőkefelesleg leginkább párosul árufelesleggel. Az amerikai tőke kivétel hajtóerői közül csak néhányal foglalkozhatunk. Egyik: a termelő kapacitások kihasználására irányuló törekvés. A fokozódó gépésítés, s ennek nyomán az ún. fix költségek mindinkább növekvő súlya a költségszerkezetben megköveteli a berendezések maximális kihasználását, amihez számos iparágban export kell. A protekcionista amerikai behozatali politika miatt azonban az export fokozásához, sőt magas szinten tartásához is nélkülözhetetlen a tőke kivétel. Másik hajtóerő: a nyersanyagokért, elsősorban az energiaforrások monopolizálásáért folyó harc. Az amerikai (és nemzetközi) olajvállalatok nem engedhetnek rést nyitni a tőkés világ ez idő szerint legnagyobb profitokat nyújtó monopóliuma, a nyersolajtermelés falán. Köztudomású, hogy a közép-keleti és a latin-amerikai olaj termelési költsége csak töredéke a texasinak; az olajpiacon mégis a texasi árak uralkodnak. Az olajmilliárdosok tehát évről évre hatalmas összegeket ruháznak be új koncessziós területek megszerzésébe és feltárásába, új finomítóberendezésekbe, csővezetékekbe és tankhajókba. Az 1956. évi összes amerikai közvetlen tőke kivétel kerek fele — 1,4 milliárd dollár —, az ásványolajiparba áramlott (ebből 350 millió Venezuelába, 400 millió Kanadába, a többi más dél-amerikai államokba és a Közép-Keletre). A monopolhelyzet fenntartása harci kérdés. Az óriási profitok állandóan vonzanak „outsider”-tőkések, akik „tisztességtelen versenyben” hajlandók a koncessziók megszerzéséért sokkal kedvezőbb feltételeket is nyújtani, mint a nyeregben ülő monopóliumok. Példa erre az „ENI” olasz állami nyersolajvállalat betörése Iránba egy olyan megállapodással, amely az összes feltárási és beruházási terhek vállalása mellett a termelt olaj 75 százalékát az iráni kormánynak engedi át a koncesszió fejében, az amerikai és angol társaságok eddigi közép-keleti 50 százalékos „royalty”-díja helyett, s emellett nyilván még mindig bő haszna marad. Harmadik hajtóerő: azoknak a tőkefeleslegeknek a felgyülemelése, amelyek az Egyesült Államokba világbankári szerepéből kifolyóan áramlanak. Az 1956. év folyamán a külföldi — nyugatnémet, svájci, angol — tőke kerek 2 milliárd dollárral növelte elsősorban rövidlejáratú letéteit az Egyesült Államokban. Mivel pedig az USA külföldi befektetés-állománya az egész év folyamán 4,6 milliárd dollárral nőtt, ennek 45 %-át tulajdonképpen az Amerikán kívüli országok és nemzetközi pénzügyi intézmények kölcsöntőkéi szolgáltatták. A katonai segélyprogram keretében lebonyolódó politikai tőke kivétel ebben a keretben nem szerepel, aminthogy azok a követelések sem, amelyek az amerikai kormány készletlikvidálási akciójából kifolyólag mezőgazdasági feleslegek szállítása ellenében, az importáló

országok valutájában keletkeznek. Valójában tehát az Egyesült Államok tőke kivitele lényegesen nagyobb, mint a hivatalos kimutatásban szereplő összeg. Az Egyesült Államok nemzetközi hitelmérlegének alakulását a következő táblázat ismerteti:

Az Egyesült Államok nemzetközi hitelmérlege*
(Év végi adatok milliárd dollárban)

	1955	1956
<i>1. Amerikai tőkeberuházások külföldön összesen</i>	44,9	49,5
Ebből: magánberuházások	29,0	32,9
hosszúlejáratúak	26,6	30,0
rövidlejáratúak.....	2,4	2,9
kormánykövetelések	15,9	16,6
<i>2. Külföldi tőkebefektetések az Egyesült Államokban, összesen</i>	29,6	31,6
Ebből: hosszúlejáratú beruházások	12,6	13,3
rövidlejáratú követelések	17,0	18,3
<i>3. Az Egyesült Államok nettó követelései a külfölddel szemben</i>	15,3	17,9

Forrás: Neue Zürcher Zeitung. 1957. szept. 13.

A magánjellegű amerikai tőkeberuházások 1956-ban 3,4 milliárd dollár jövedelmet hoztak; ennek 90 százaléka az amerikai monopolvállalatok külföldi fiókvállalataira jutott. Ezek a fiókvállalatok szolgáltatják az importtöbblet egyharmadát, egyes árukban pedig, mint nyersolaj, réz, vasérc, ólom és horgany, ennél még sokkal többet.

Ha most a hivatalos adatok alapján mi is mérleget vonunk, úgy azt látjuk, hogy az Egyesült Államok 1956 folyamán külföldi tőkebefektetések jövedelméből 3,4 milliárd \$ profitra tett szert, külföldi tőkeelhelyezés formájában 2 milliárd \$ áramlott az USA-ba (összesen 5,4 milliárd \$), míg saját tőkekihelyezése 4,6 milliárd \$-ra rúgott. Így tulajdonképpen — a politikai tőke kivételen kívül — nem hagyta el újabb tőke az Egyesült Államokat, *vagyis a tőkeexport kereskedelmi formái nem enyhítettek számottevően az amerikai gazdaság áru- és tőkefeleslegén*, de fokozták egy sor ország függőségét az amerikai monopóliumoktól, és bővítették az e monopóliumok által kizsákmányolt területet.

Fokozódott, noha aránylag jelentéktelen mértékben a nyugatnémet tőke kivitel is. 1952 és 1957 júniusa között összesen 1,37 milliárd márkát fektetett be a német tőke külföldön (ebből 1956 folyamán mintegy 600 millió márkát) elsősorban ugyancsak fiókvállalatokba, s főleg Latin-Amerikában. Anglia tőkeexportja ugyancsak élénkebb volt, mint az elmúlt években, különösen a sterlingövezetben, hosszúlejáratú kihelyezései 140 millió fonttal növekedtek, de a kihelyezett tőkék jövedelme Anglia esetében is jelentősen meghaladja az új tőkeexportot. Itt is lényegében a gyarmati profitok tőkésítése ment végbe, ugyancsak a nyersolaj-uralom fenntartása végett. A nemzetközi tőkemozgás tehát 1956-ban terjedelmesebb volt, mint megelőzőleg, s különösen a magántőke

külföldi beruházási tevékenysége élénkült meg, bár a konjunktúra el-lanyhulásából adódó zavarokat megoldani, vagy akár csak lényegesen enyhíteni is, sehol sem volt képes.

Az áruösszetétel egyes vonásai

A világereskedelem áruösszetétele az utolsó évtizedekben állan-dóan változott. Csökken a mezőgazdasági termékek és nyersanyagok ré-szesedése, erősen növekszik a készárú, gépek, ipari felszerelések rész-aránya. Különösen szembeötlő ez a fejlődés a legfejlettebb ipari álla-mokban, amelyeknek mind behozatalában, mind kivitelében megfigyel-hető a készárú arányának növekvő tendenciája. A nyersanyagok faj-lagos súlyának visszaesésében nyilván szerepet játszik a műanyagok előretörése; a mezőgazdasági termékek elmaradásában a tőkés világ ellentmondásai nyilvánulnak meg, a fejlett ipari országok egy főre jutó élelmiszerfogyasztása általában nem nő, míg az ipari áruk fogyasztása jelentősen bővül, az elmaradott országoké pedig csökken, részben mert vásárlóerejük az árarányok kedvezőtlen fejlődése és a nyersanyagkeres-let lanyhasága folytán eső tendenciájú, részben mert nagy és sikeres erő-feszítéseket tesznek saját élelmiszertermelésük bővítésére.

A fejlett ipari országok behozatalában és kivitelében mutatkozó irányzatok az alanti táblázatból olvashatók le:

Egyes tőkésországok külkereskedelmének áruösszetétele százalékban*

	1937		1955	
	Behozatal	Kivitel	Behozatal	Kivitel
<i>Egyesült Államok</i>				
Élelmiszerek	29,0	8,0	29,7	15,6
Nyersanyagok és félkészárú	51,0	42,0	45,0	24,0
Készárú.....	20,0	50,0	25,3	60,4
<i>Nagy-Britannia</i>				
Élelmiszerek	41,0	10,0	38,8	9,0
Nyersanyagok és félkészárú	41,0	18,0	46,9	15,7
Készárú.....	18,1	72,0	14,3	75,3
<i>Franciaország</i>				
Élelmiszerek	25,2	14,2	25,0	16,4
Nyersanyagok és félkészárú	59,4	35,1	53,0	33,2
Készárú.....	15,4	50,7	22,0	50,4

* Saját számításom a következő lábjegyzetben megadott forrásokból — V. I.

Míg az élelmiszerek arányának csökkenése már a második világ-háborút megelőző évtizedekben is megfigyelhető volt, addig a készárú előretörése a legutóbbi évtized specifikus jelensége, s ez a tendencia év-ről évre erősödik. Ezen nem változtatnak olyan eltérő jelenségek sem, mint az Egyesült Államok mezőgazdasági kivitelének emelkedése vagy a nyersanyagarányok eltolódása Nagybritanniában. Utóbbinak fő for-rása az angol szénbányászatban mutatkozó pangás és a korábban már említett rohamosan fokozódó nyersolajbehozatal.

Az export összetétele a tőkés világ átlagában*

Termékcsoportok	1928	1937	1955**
Élelmiszerek	25,5	22,1	15,0
Nyersanyagok és félkészárúk.....	34,9	39,0	30,3
Készárúk.....	39,6	38,9	54,7
	100,0	100,0	100,0

* Adatok: Le réseau du commerce mondial. Genève. 1942. Annual Abstract of Statistics. London. 1948—1949. Commodity Trade Statistics. U. N. 1955.

** A Commodity Trade Statistics-ben szereplő országok.

Az 1956. évi világkereskedelem alakulására az iparilag fejlett országok nyomták rá bélyegüket; elsősorban tehát az ipari áruk forgalmát vesszük szemügyre. A készárú kivitelben az első helyet a *gépek és elektromos felszerelések* foglalják el, amelyek a fő ipari országok exportjában kerek 10 milliárd dollárral szerepelnek; az emelkedés aránya 1955-höz viszonyítva 16,7 százalékos. Itt is megmutatkozik az 1956. évi konjunktúra-alakulás egyik fő jellegzetessége; a műszaki beruházások magas szintje, a tőkés világot átható harc a legkorszerűbb, legolcsóbb, legnagyobb profitot biztosító termelésért. A gépek és az elektromos felszerelések 1956-ban ezen országok ipari exportjának több mint $\frac{1}{4}$ -ét foglalták le. Még gyorsabb volt az emelkedés (19,7 százalék) a közlekedési eszközök — elsősorban a tengeri hajók — kivitelében; az óriási mértékű tankhajó-építésben és -exportban, a nyersolaj világgazdasági jelentőségének növekedése tükröződik. Ugyancsak 16,6 százalékos emelkedést mutat a fémárúk csoportja, míg a textilexport stagnált (egyedül Japán tudta jelentősen fokozni textil kivitelét, ami által az ipari országok textil kivitele kismértékben, + 2,5 százalékkal emelkedett). A vegyszeti termékek exportjában Nyugat-Németország tört előre a legeredményesebben, amennyiben kivitelét 14,4 százalékkal fokozta.⁶

Jelentős változás következett be az Egyesült Államok exportjának áruösszetételében, amennyiben erősen megnövekedett az élelmiszerek kivitele. Az élelmiszerexport 1956 első három negyedében az előző év azonos időszakával szemben 580 millió dollár többletet mutat, az időszak egész többletének 31,5 százalékát. Itt elsősorban azokról az eladásokról van szó, amelyeket az Egyesült Államok kormánya a mezőgazdasági árak támogatása céljából felvásárolt készletek értékesítése során, különböző segélyprogramok keretében eszközölt. Ezek az eladások politikai hiteleknek takarnak, az amerikai kormány hatalmi befolyását igyekezett a felgyülemlett készleteinek likvidálása közben kiterjeszteni — itt tehát a politikai tőke kivitel sajátos formájával találkozunk. Ugyancsak a politikai tőke kivitel kategóriájába tartozik a 2600 millió dolláros hadianyagexport, amit az Egyesült Államok kormánya a „katonai segélyprogramok” köpenyébe burkolva bonyolít le az állami költségvetés terhére és a hadianyaggyártó monopóliumok javára. Kiugró

⁶ Board of Trade Journal, 1957. aug. 30. A vizsgált országok: Anglia, Nyugat-Németország, Belgium-Luxemburg, Franciaország, Olaszország, Hollandia, Svédország, Svájc, Egyesült Államok, Kanada és Japán.

emelkedést mutat az amerikai gépkivitel — elsősorban Kanadába és Latin-Amerikába —, valamint a fűtőanyagok exportja, amelynek zöme Nyugat-Európába áramlott.

Nyugat-Európa kiviteli többletéből 65 százalék jut az ipari kész-árúkra; az élelmiszerek, a nyersanyagok és a félkészárúk csoportjában a fémkivitel nőtt a legjelentékenyebben (600 millió dollárral). Az Egyesült Államok kiviteli többletéből 1956-ban csak 38 százalék jutott ipari készárúkra, míg 62 százalék az élelmiszerek, a nyersanyagok és a félkészárúk csoportjára. Az élelmiszerek, nyers- és fűtőanyagok csoportja Nyugat-Európa exportszaporulatához 13 százalékkal, az Egyesült Államokéhoz viszont 58,7 százalékkal járult hozzá. Míg tehát Nyugat-Európának saját övezetén kívüli piacproblémái egyes kivételektől eltekintve szinte kizárólag ipari termékeit érintik, addig az Egyesült Államok kereskedelmpolitikájában változó súllyal ugyan, de mindig előtérben álló feladat az ipari termékeken kívül a mezőgazdasági és bányászati termelés elhelyezése is. Gépekből és közlekedési eszközökből Nyugat-Európa egy milliárd dollár exporttöbbletet ért el, az Egyesült Államok csak 500 milliót, Nyugat-Európa Amerikába ezekből az árukból 170 millióval többet szállított, az Egyesült Államok az OEEC országokba csak 48 millióval többet.

★

1957-ben a világkereskedelem üteme, a ciklus alakulásának megfelelően, tovább távolodott el az összkonjunktúráétól. A tőkés ipari ciklus, mindenekelőtt az Egyesült Államokban és Angliában, most már vitathatatlanul túlhaladta tetőfokát. Az amerikai termelés hétről hétre erősebben megnyilvánuló visszaesése,⁷ az évszaki ingadozásokat jelentősen meghaladó munkanélküliség és a tőzsdei árfolyamok állandó csökkenése — a kapitalista konjunktúrajósok között — már csak annyi vitára enged teret, hogy lesz-e olyan erős recesszió, mint 1949-ben vagy 1954-ben; hogy kiterjed-e az egész 1958-as évre vagy véget ér-e annak második felében; avagy a visszaesés átcsap-e nagyobb terjedelmű túltermelési válságba a maga ismert jelenségeivel és a jelen világpolitikai feszültségben kiszámíthatatlan következményeivel? Ez utóbbi lehetőségre az amerikai gazdasági szakértők még gondolni sem mernek. (L. 302. oldal táblázatát.)

Közben a tőkés világkereskedelem keretei még tovább bővültek; 1957-ben az export el fogja érni a 100 milliárd dollárt (1956:91,9 milliárd), noha irányaiban jelentős módosulások figyelhetők meg. Nem látszik kétségesnek, hogy a fő jelenségként felismerhető fokozott amerikai exportoffenzíva az Egyesült Államok gazdaságának belső feszültségével függ össze: a külső piacoknak kell pótolniuk a szűkülő hazai forgalom okozta kiesést. Az Egyesült Államok kivitele az 1956. évi 18,9 milliárd-ról 1957 első felében (egész évre vetítve) 21,6 milliárd nagyságrendre, tehát 14 százalékkal nőtt; az emelkedés az előző év azonos időszakával szemben több mint 19 százalékos. Ugyanakkor a behozatal csak 2 százalékkal nőtt, vagyis ütemében messze elmaradt a kivitel mögött.

⁷ Az acélműkapacitás 1957. december elején 69,4 százalékig volt kihasználva (1956 végén 102,4 százalék); a megrakott vasúti kocsik száma 1957. december első hetében 16,3 százalékkal volt alacsonyabb, mint a megelőző év azonos hetében. A vasúti forgalom visszaesése 1957 közepe óta tart és az utóbbi hetekben igen nagy méreteket öltött. A vasúti részvények árfolyama a New-York-i tőzsdén október eleje és december közepe között 23 százalékkal esett. (Neue Zürcher Zeitung. 1957. dec. 20.)

Tőkésországok exportja 1957 első felében
(Millió dollár, fob)

Országok	1956 január—június	1957 január—június	1956=100
Egyesült Államok.....	9 072	10 810	119
Kanada	2 317	2 435	105
Nagy-Britannia	4 454	4 725	106
Nyugat-Németország	3 454	4 114	119
Franciaország	2 242	2 625	117
OEEC országok együtvéve	17 406	19 445	112
Japán	1 160	1 328	114
Iparilag elmaradt területek.....	14 400	14 140	98

Mindez még élesebben felveti az amerikai exportfinanszírozás problémáját, mint az előző évben, hiszen a kiviteli többlet az év egészében valahol 8—9 milliárd dollár körül mozoghat. Amerika kíméletlenül kihasználja katonai-politikai hatalmi eszközeit exportjának fokozására; ez mutatkozik meg abban a feltűnő jelenségben is, hogy 1957 első felében Nyugat-Európán kívül elsősorban Ázsia tőkésországaiba (Japán, India, Taivan stb.) özönlöttek a leghevesebben az amerikai áruk. Az ebbe a körzetbe irányuló amerikai kivitel több mint 66 százalékkal (Japánba több mint 100 százalékkal) nőtt, noha ugyanakkor az amerikai behozatal Ázsiából lényegében változatlan, a Közép-Keletről erősen visszaeső.

E sorok írásakor még nem tettek közzé adatokat, amelyek világosságot derítenének az erősen felduzzadt amerikai export finanszírozásának módjaira, a tőkekivitel 1957. évi alakulására; de minden jel arra vall, hogy az amerikai tőkésvállalatok hitelek nyújtásával még ott is erőltették az exportot, ahol ez jelentős kockázattal járt. Számításaikban szerepet játszhat az a megfontolás, hogy válság esetén a monopóliumoknak módjukban lesz a külföldi vevők fizetéseképtelenségéből adódó veszteségeket közvetlen vagy közvetett kárpótlás formájában az államra hárítani. Hasonló vizeken eveznek egyébként a nyugatnémet monopoltőkésék is — nem is sikertelenül, amint ezt az Indiával vezetett tárgyalások mutatják.⁸

A nyugat-európai tőkésországok külső áruforgalmának képe ellentmondásos. A három legnagyobb európai kapitalista ország (Anglia, Nyugat-Németország és Franciaország) 1956-ban együtvéve mintegy 10 százalékkal többet exportált, mint az Egyesült Államok (egy főre jutó exportkvótájuk mintegy 25 százalékkal magasabb, mint az Egyesült Államoké), s ha ez az arány 1957-ben csökkent is, összkivitelük még mindig évi másfél milliárd dollárral meghaladja az amerikaiat. Behozataluk 1956-ban 80 százalékkal nagyobb volt, 1957 első felében pedig kerekén kétszeresét érte el az Egyesült Államok behozatalának. Nyugat-Európa jelentősége a tőkés világkereskedelemben tehát sokkal nagyobb, mint az imperializmus hatalmi rendszerében. Az 1957. év során Nyugat- és Dél-nyugat-Európa külkereskedelmi mérlege feltűnően rosszabbodott, deficitje az első félévben 1 milliárd dollárral nőtt, amiben az európai or-

⁸ Neue Zürcher Zeitung. 1957. november 24.: India 3 évi haladékot kap a német szövetségi kormánytól a Rourkelaban épített acélműért esedékes 600 millió DM fizetésére. Krupp, Klöckner, Demag (a legnagyobb német nehézipari konszernnek) egyszerűen áthárítják exportpolitikájuk következményeit az államra. Míg a bonni kormány az adósság 90 százalékát már vállalja, az iparvállalatok — jellemző módon — még az utolsó 10 százalékig sem hajlandók saját eszközeiket lekötöni.

szágok jó konjunktúrája mellett ismét az erőltetett amerikai exportnak volt fő szerepe. Közben Nyugat-Németország tovább (az előző év első feléhez képest 19 százalékkal) fokozta kivitelét, növelve kereskedelmi mérlegében aktívumát is, miközben azonban az amerikai árubehozatal az NSZK területére 80 százalékkal (Franciaországba 68, Angliába 45, Svájcba 48, Ausztriába 34 százalékkal) emelkedett.⁹

A nyugat-európai tőkésországok konjunktúráját a közeli jövőben kétségtelenül erősen befolyásolni fogja növekvő kereskedelmi deficitjük és a velejáró fokozódó eladósodás. Az állandósult mérleghiányok kiegyenlítésének klasszikus formája, a csőd, már előreveti árnyékát: az angol kormány halasztást kért és kapott az 1957. évvégi amerikai és kanadai esedékességek fizetésére; a francia kormány ezzel a lehetőséggel csak azért nem élt, mert sokkal nagyobb érvágásra készül; Belgium és Hollandia Bonnban kéreget. (1958. január 30-án közzétették, hogy Franciaország az Egyesült Államoktól a Valuta Alaptól és az EPU-tól összesen 655 millió dollár hitelben részesül. Belgium és Hollandia Nyugat-Németországtól 1957 végén mintegy 120 millió dollár hitelt kapott.) A külkereskedelmi deficit és a közelgő csőd mögött az imperialista politika fedezhetetlen költségei rejtőznek: a fegyverkezési verseny, a gyarmati háborúk, a szuezi, jemeni, algériai vérfürdők, az elapadó indonéz arany és a gyarmati rendszer feltartóztatathatlan összeomlása. A növekvő eladósodással ideig-óráig fenn lehet tartani a kereskedelmi forgalom magas szintjét — hiszen az import-többlet átmenetileg úgy hat, mintha a nemzeti jövedelem emelkedett volna —, de hogy erre a farsangra is hamvazószerda, a szélhámós tündöklésre szégyenteljes bukás következik, ahhoz nem férhet kétség. A kereskedelmi deficitet nyomó követő valutaválság önmagában ugyan felületi tünet csak, de mégis előrevetíti a tőkés gazdaságon belüli ellentmondások okozta erős feszültség-növekedés árnyékát.

A világkereskedelem szerkezeti változásai között nem elhanyagolható tényező az iparilag fejletlen országok¹⁰ részarányának állandó, részben viszonylagos, részben abszolút visszaesése. Már tanulmányunk elején utaltunk arra, hogy a tőkés világpiac exportját regionális összetevőire felbontva, az iparilag elmaradott országok egymásközötti kereskedelmét találjuk a legalacsonyabb ponton. Ezeknek az országoknak a részesedése az összkivitelben 1938-ban még 37,8 százalék volt, 1956-ban már csak 35 százalék. A folyamat nem állt meg 1957-ben sem. Kétségtelen, hogy ebben több tényező játszott közre, amelyek közül a belső feldolgozás és a belső fogyasztás növekedését pozitíven kell értékelnünk. Döntő jelentősége azonban annak a körülménynek van, hogy a tőkés fellendülés nem csapott át a fejlődésükben elmaradott országokra, nem bővítette piacaikat, s így — noha a kereskedelmi deficitjük nő¹¹ — kor-

⁹ Direction of International Trade. 1957. augusztus–szeptember.

¹⁰ A GATT nomenklátúra szerint ipari országoknak vagy régióknak tekintendők: Észak-Amerika (Egyesült Államok és Kanada), Nyugat-Európa (OECE országok gyarmataik nélkül) és Japán. A tőkés világ többi területét iparilag fejletlennek tekintik.

¹¹ 1950-ben kereskedelmi mérlegük aktívuma 2,8 milliárd dollár, 1954–1955-ben a mérleg kiegyenlített volt; 1956-ban 1,2 milliárd dollárt tesz ki a deficit. (GATT évkönyv, 1956. 9. o.) Ez a szám azonban félrevezető, mert szépíti például az olajexportáló országok (Venezuela, Közép-Kelet) több mint 3 milliárdos aktívuma, amely pedig a monopolprofit realizálására szolgál, és nem csökkenti a deficites országok hiányát. Ugyanígy meghamisítja az utolsó évek rohamosan fejlődő olajexportja a fejletlen országok kiviteli részesedésének képét. Venezuela, Szaudi Arábia és a Perzsa-öbölben fekvő brit gyarmatok részesedése a világ-exportban 1938 óta 0,9%, 1956-ban 4,6% volt. A többi ország kvótája tehát ugyanebben az időben 36,9%-ról 30,4%-ra esett.

látozott felvevőképességük gátat szab a fejlett ipari államok exportjának. Ehhez járul a nyersanyagok jelentős áresése, ami 1957 utolsó negyedében számos exportcikk (színes fémek, cukor stb.) termelésének szűkítéséhez vezetett.

Mindent egybevetve, úgy látszik, hogy 1958-ban a tőkés világkereskedelem 1953 óta megfigyelhető növekedése megtorpant, és aligha fogja tudni tartani az 1957-ben elért rekordszintet. Nem kétséges, hogy a legfejlettebb tőkésországok — az Egyesült Államok, Anglia, Nyugat-Németország — fokozott erőfeszítéseket tesznek exportjuk növelésére, vagy legalábbis fenntartására, s ezek során élesebben ütköznek egymásba, mint az utóbbi években: erre utal például Angliának leplezetlenül az Egyesült Államok ellen irányuló hadjárata Kanada visszahódítására az „anyaország” gépexportja számára. Várható, hogy Nyugat-Európa eladósodása Amerika felé tovább folytatódik, s nincs kizárva, hogy a valutájuk összeomlásától leginkább fenyegetett országok külkereskedelmi forgalmukat korlátozó intézkedésekre fognak kényszerülni. A gyarmati rendszer felbomlásának folyamata ugyancsak a tőkés világkereskedelem szűkülésének irányában hat, s ezen a téren az ütem fokozódásával számolhatunk. Végül, de nem utolsó sorban: kétségtelen, hogy a szocialista országoknak az iparilag fejletlen országok felé irányuló kereskedelmi kapcsolatai tovább erősödnek, s számos ország, amely egykor az imperialista hatalmak kizárólagos piacát képezte, felismerve az ebből fakadó közös előnyöket, növekvő mértékben fogja szorosra fűzni gazdasági kapcsolatait a szocialista tábor országaival.¹²

A NATO-tömb államaival és csatlósaikkal azonban csak a diszkriminációs politika teljes feladása, a hidegháborús légkör felszámolása, a békes egymás mellett élés elvének általános elismerése után bővíthet jelentős mértékben a szocialista tábor külkereskedelme.

¹² Nem érdektelen, mit ír erről a GATT jelentése: „Az a siker, amelyet Kelet-Európa országai a legutolsó években beruházási javak (főleg komplett ipari berendezések) eladásában az iparilag fejletlen országok egyes piacain értek... a szoros gazdasági együttműködésnek és az ezen országok között igen messzemenő műszaki egybehangolásnak köszönhető. Azt az irányzatot, amely a termelés meghatározott szektoraiban az országok közötti specializációt, a külkereskedelem és a termelési programok egybehangolását tovább fejleszti, 1956-ban is fenntartották.” (Le Commerce International en 1956. Genf. 1957. június. 218. o.)

A politikai gazdaságtan néhány problémája és a „Politikai gazdaságtan” tankönyv harmadik kiadása*

(A Szovjetunió Tudományos Akadémiája mellett működő Közgazdasági Intézet tudományos tanácsának értekezlete a „Politikai gazdaságtan” című tankönyv harmadik kiadásának sajtó alá rendezéséről)

1957 végén értekezletet tartott a Szovjetunió Tudományos Akadémiája mellett működő Közgazdasági Intézet tudományos tanácsa. Az értekezlet kutatók és gyakorlati közgazdászok részvételével megvitatta a „Politikai gazdaságtan” című tankönyv harmadik kiadásának sajtó alá rendezése során felvetődött közgazdasági problémákat.

I. D. Laptjev, a tudományos tanács elnöke nyitotta meg az értekezletet. Elmondta, hogy a könyv szerzői az új kiadásban sok lényegbevágó változtatást eszközöltek, azokból a határozatokból kiindulva, amelyeket az SZKP XX. kongresszusa és a párt Központi Bizottságának a kongresszus utáni plénumain fogadtak el. A szerzői munkaközösség kritikusan felülvizsgált jónéhány problémát, amelyeket I. V. Sztálin vetett fel, főként „A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban” című művében. Számba vették a Szovjetunió, a népi demokratikus országok és az egész világ gazdasági életében a legutóbbi néhány év során született eredményeket. A tankönyv harmadik kiadásának előkészítése folyamán a szerzők mérlegelték a szovjet és a külföldi közgazdászok megjegyzéseit és javaslatait; ezek nagy része számottevő segítséget adott ahhoz, hogy a politikai gazdaságtan egy sor problematikus kérdését tisztázzák.

Bár az előadás és a vita a tan-

könyv valamennyi fejezetére kiterjedt — a problémák néhány kérdés köré sűrűsödtek.

A termelőerők fogalma

A politikai gazdaságtan általános kérdéseiről szólva K. V. Osztrovityanov akadémikus — a tanácskozás előadója — először azt vetette fel, hogy a politikai gazdaságtan néhány alapfogalmát pontosabban kell megfogalmazni. Elmondta, hogy Sztálin hatására a termelőerők fogalma leszűkült: csak a munkaeszközök és az emberek — akik ezeket az eszközöket használják — tartoznak bele ebbe a fogalomba. A tankönyv új kiadása visszatér a termelőerőknek Marx és Engels által adott meghatározásához: eszerint a termelőerőket a termelőeszközök összessége és az ember alkotja.

Néhány közgazdász nem értett egyet ezzel a felfogással. N. A. Cagolov (Lomonoszov Állami Egyetem) kétségbe vonta, célszerű-e eltérni a termelőerők fogalmának elfogadott formulájától. Közismert, hogy a társadalom fejlettségi fokát, a társadalom gazdasági rendjét a munkaeszközök fejlettségi foka és az ember kulturális, szakmai ismeretei szabják meg, nempedig a munka tárgyainak változása — mondotta Cagolov. Ha valamennyi termelőeszközt beleszámoljuk a termelőerők fogalmába, ak-

* A Voproszi Ekonomiki. 1957. 11. sz. alapján.

kor felvetődik annak szükségessége, hogy kiemeljük a termelőerők leglényegesebb, a termelési viszonyokat meghatározó elemeit, azaz a munkaeszközöket és az embereket, akik ezeket az eszközöket mozgásba hozzák. Cagolov véleménye szerint azok az érvek, amelyeket az előadó a termelőerők fogalmának kitérítése mellett felsorolt, nem eléggé meggyőzőek.

P. M. Pavlov (Leningrádi Pénzügyi Közgazdasági Intézet) ellenezte Cagolov javaslatát. Kijelentette, hogy a termelőerők tartalmának új megfogalmazása minden eddiginél jobb. Viszont javasolta, hogy a tankönyv írói húzzák alá a tankönyvben: a társadalom legfőbb termelőereje — a dolgozók, az anyagi javak termelői.

Osztrovityanov vitába szállt azokkal, akik elleneztek, hogy a termelőeszközök összességét sűrítsék bele a termelőerők fogalmába, s aláhúzta, hogy ha a termelőerők fogalmába csak a munkaeszközöket és a velük munkálkodó embereket vonják bele, akkor leszűkítik és elszegényítik ezt a fogalmat. Ha ezt a fogalmat így értelmezzük, akkor a termelőerők fejlődéséből ki kell zárunk az energiaforrásokat, az atomenergia hasznosítását stb. Holott az atomenergia új korszakot nyit a termelőerők fejlődésében és kiterjeszti az ember uralmát a természetben.

A gazdasági alaptörvény

A másik általános kérdés, amiről széleskörű vita folyt: a gazdasági alaptörvény problémája.

A. I. Paskov, a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának levelező tagja felvetette, hogy mi is voltaképpen a gazdasági alaptörvény. Ebben a rendkívül fontos kérdésben mind ez ideig eléggé nagy volt a zűrzavar. A politikai gazdaságtan tankönyvének első két kiadásában a kapitalizmus előtti formációk gazdasági alaptörvénye voltaképpen e formációk leglényegesebb ismertetőjeleinek összegezése volt. Holott a gazdasági alaptörvény korántsem pusztán a summája egy-egy formáció jegyeinek. Minden egyes gazdasági törvény a

termelési viszonyok lényegének csupán egy oldalát, egyetlen momentumát fejezi ki, a gazdasági alaptörvény ellenben a termelési viszonyoknak *leglényegesebb* oldalát, a termelési viszonyok lényegének *alapotvető* momentumát, alapvető ismertetőjegyet tükrözi. Éppen ezért a gazdasági alaptörvény az illető formációban folyó termelés speciális célját is megvilágítja. Az osztálytársadalmak gazdasági alaptörvénye kifejezi a társadalom alapvető osztályai közti viszony leglényegesebb vonását. A gazdasági alaptörvény mindeme ismérveit tökéletesen kimeríti az a két törvény, amelyet Marx fedezett fel: az egyik a földjáraadéktörvény a feudalizmusban, a másik az értéktöbblet-törvény a kapitalizmusban. Paskov megelégedését fejezte ki, hogy a tankönyv harmadik kiadása a feudalizmus gazdasági alaptörvényéül a földjáraadéktörvényt, a kapitalizmus gazdasági alaptörvényéül pedig az értéktöbblet-törvényt jelöli meg. Véleménye szerint az ősközösségi társadalom és a rabszolgasági gazdasági alaptörvényének formuláját viszont felül kellene vizsgálni.

I. V. Hesszin (M. V. Lomonoszov Állami Egyetem) kijelentette, hogy minden társadalmi-gazdasági formációnak nem egy, hanem több gazdasági alaptörvénye van, ezért helytelen úgy felvetni a kérdést, mint ha minden termelőmódnak csupán egyetlen gazdasági alaptörvénye volna.

Osztrovityanov vitázáró válaszában rámutatott, hogy nem fogadható el I. V. Hesszin javaslata, amely szerint egyáltalán nem is beszélhetünk egy-egy termelőmód gazdasági alaptörvényéről. Meg kell fogalmazni minden egyes társadalmi formáció gazdasági alaptörvényét, mert ennek nagy a jelentősége. Először, így nyílik lehetőség rá, hogy a gazdasági alaptörvény segítségével az illető formáció valamennyi törvényszerűségét egyetlen rendszerbe foglaljuk, mivel az egy-egy társadalmi forma fejlődésének fő vonalát meghatározó gazdasági alaptörvény szerves kapcsolat-

ban és kölcsönhatásban van e termelőmód összes többi gazdasági törvényével.

A kapitalizmus gazdasági alaptörvénye

A kapitalizmus gazdasági alaptörvényéről szólva, a tankönyv szerzői aláhúzzák, hogy a kapitalizmusnak nincsen kétféle alaptörvénye, csupán egy: az értéktöbblet törvénye, s ez érvényes mind a monopóliumok előtti, mind pedig a monopolkapitalizmusra. Az alaptörvény megjelenési formái viszont változatosak. A szabadversenyes kapitalizmusban az alaptörvény az átlagprofit és a termelési ár, az imperializmusban a monopolprofit és a monopolár révén érvényesül. A tankönyv megfogalmazza a monopolprofit és a monopolár törvényét, s bemutatja, milyen sajátos formákban jut kifejezésre a profit kiegyenlítő tendenciája az imperializmus időszakában. Mivel a monopolkapitalizmusban is megvan a lehetőség, hogy a tőkék egyik iparágból átáramoljanak a másikba, érvényesül a profitok kiegyenlítésének, az átlagprofit kialakulásának tendenciája. De ez az irányzat ropant ellentmondásos formában nyilatkozik meg: mind a profitok, mind pedig a monopolárak esetében óriási kilengések figyelhetők meg az átlagprofithoz, illetve a termelési árhoz mint „nyugvópont” viszonyítva. Döntő szerepük a monopoláraknak van.

A felszólalók egyetértettek abban, hogy egy és ugyanazon gazdasági formációinak nem lehet két gazdasági alaptörvénye. Néhány közgazdász úgy vélekedett, hogy az a tétel is pontatlan, amely szerint a kapitalizmus gazdasági alaptörvénye kétféle formában jut kifejezésre.

Pavlov megjegyezte, hogy a kapitalizmus gazdasági alaptörvénye nemhogy egyazon formában, de a lehető legváltozatosabb formákban jut kifejezésre, akár a kapitalizmus monopóliumok előtti szakaszát, akár pedig a monopolkapitalizmus periódusát tekintjük.

G. V. Kozlov (I. V. Sztálin Páncslos Akadémia) arra az álláspontra helyezkedett, hogy szükségtelen a tankönyvben a kapitalizmus gazdasági alaptörvényének kétféle megnyilatkozási formájáról említést tenni. Véleménye szerint a kapitalizmus gazdasági alaptörvényének érvényesülését a következőképpen kell megítélni: a klasszikus kapitalizmus, a szabadverseny időszakában minden egyes tőkés arra törekszik, hogy minél magasabb, lehetőleg maximális profithoz jusson, de ez a törekvés a tengernyi — gazdaságilag körülbelül azonos erejű — vállalat konkurenciaharcában, az iparágon belüli és az iparágak közötti versengésbe ütközik. Ezért az áruk a termelési ár körül ingadozó áron kelnek el, s minden egyes vállalkozó körülbelül átlagprofithoz jut. Az imperializmus korszakában viszont a monopóliumok gazdasági erejüknél fogva monopolárakat diktálnak, s monopolhaszonra tesznek szert. De mivel a monopolkapitalizmus nem zárja ki a monopóliumok közötti, a monopóliumokon belüli, s a monopóliumok meg a monopóliumokon kívül rekedt vállalkozók közötti konkurrenciát, az átlagprofit törvénye nem veszi el érvényét az imperializmusban sem.

Osztrovityanov a kapitalizmus gazdasági alaptörvényének különféle megnyilvánulási formáiról szólva hangsúlyozta: nem igaz, hogy ez a törvény a szabadversenyes kapitalizmus korszakában és az imperializmus korszakában ugyanazon formában érvényesül. A tankönyv megállapítja, hogy a klasszikus kapitalizmus időszakában az átlagprofit-törvény uralkodik, de a kapitalizmus gazdasági alaptörvényének nem ez az egyetlen megnyilvánulási formája, hiszen a magasabb profit utáni hajszája jellemző a kapitalizmusra, fejlődésének minden szakaszában. Az imperializmusban a monopolár tölt be uralkodó szerepet. Az imperializmus megkülönböztető sajátossága, hogy két ellentétes alapelveket egyesít: a monopólium és a konkurrenciát. Az a körülmény, hogy egyes monopolszervek monopolhaszonhoz jutnak, éles konkurenciaharcra ösztönzi ver-

senytársaikat, a többi monopolszerveket, s a tőkék egyik területéről a másik területre áramlanak át. Mindez létrehozza az átlagprofit kialakításának irányzatát. Ez az irányzat azonban a monopóliumok ellenállásába ütközik. Így a profit nivellálódási tendenciája szerfelett ellentmondásos formában érvényesül, s a monopolárok sohasem esnek egybe a termelési árral.

A munkásosztály elnyomorodása a kapitalizmusban

A kapitalizmus politikai gazdaságtanának egyik legvitatottabb kérdése ma a munkásosztály elnyomorodása. A „Politikai gazdaságtan” tankönyvének új kiadása megjelöli azt a két tendenciát, amely a munkaerő értékének alakulásában megfigyelhető. Ahogyan fejlődik a technika és nő a munka termelékenysége a közszükségleti cikket gyártó és a közszükségleti cikkek gyártására szolgáló termelőeszközöket gyártó iparágakban, úgy csökken a munkaerő értéke és nő az érték többlet. Ez a kapitalista fejlődés egyik jellemző vonása. Ezzel szemben hat egy másik, ellentétes tendencia: a munkaintenzitás növekedése és a munkásosztály igényeinek fokozódása folytán nő a munkaerő értéke. A tankönyv szerzői megállapították, hogy a munkások reálbérének csökkenése a kapitalizmusban általános tendencia, viszont rámutattak azokra a tényezőkre, amelyek e tendencia ellen hatnak; ilyenek mindenekelőtt a munkásosztály harca a munkabérek emeléséért és a munkafeltételek javításáért. Hangsúlyozták azt is, hogy a munkabér függ attól is, hogy a kapitalista újratermelési ciklusnak éppen melyik szakaszában vagyunk. A fellendülés időszakában lehetőség van a munkabérek emelésének kiharcolására, s ilyen időszakokban a munkabérek gyakran fel is szöknek; a válságok, a depressziók és a háborúk periódusában viszont a bérek meredeken lezuhannak.

A munkásosztály abszolút elnyomorodásával kapcsolatban a tan-

könyv hivatkozik a munkásosztály életszínvonalának kategóriájára. A munkásosztály életszínvonalát a munkásosztály életkörülményeinek összessége határozza meg: tehát a nominális és a reálbér, a munkanélküliség, a munka intenzitása, a munkanap hossza, a gazdasági válságok, a háborúk és a militarizálás, a munkások helyzete a gyarmati és a félgyarmati országokban. A tankönyv kiemeli, hogy az abszolút elnyomorodás a munkások életszínvonalának süllyedését jelenti. Viszont megemlíti, hogy *az életszínvonal süllyedhet akkor is, ha közben a reálbér emelkedik, mert előfordulhat, hogy a munka intenzitásának növekedése miatt a munkaerő fenntartásának költsége gyorsabban nő, mint a reálbér.*

A szerzők elismerik, hogy *vannak tényezők, amelyek bizonyos időszakokban feltartóztatják a munkások életszínvonalának csökkentését, sőt e tényezők hatására az életszínvonal emelkedhet is, viszont megállapítják, hogy a kapitalista fejlődés fő tendenciája mégis a munkások életszínvonalának süllyedése.* A munkásosztály elnyomorodásának elméleti kérdéseit a tankönyv szerzői azáltal is továbbmélyítik, hogy a munkásosztály életszínvonalának alakulását összefüggésbe hozzák a termelőerők által meghatározott mindenkori *társadalmi szükségletekkel.* E társadalmi (gazdasági, kulturális stb.) szükségletek a munkásosztály részéről bizonyos — a történelmi fejlődés által determinált — *igényeket* támasztanak; ezért a munkásosztály elnyomorodásának vizsgálata során minden esetben figyelembe kell venni, hogy a munkásosztály ezeket az igényeit *mennyire* elégítheti ki.

Állami monopolkapitalizmus

A tankönyv régi kiadása az állami monopolkapitalizmus lényegét úgy határozza meg, hogy a monopóliumok uralmuk alá hajtják az államapparátust, s az államapparátus segítségével nyúlnak bele az illető ország gazdasági életébe, szerzik meg a mo-

nopolprofitot és szervezik meg a monopoltőke hatalmát. Az említett meghatározás azonban figyelmen kívül hagyta az állami monopolkapitalizmus egyik igen fontos gazdasági jellemvonását, amelyet *V. I. Lenin* tárt fel: Az állami monopolkapitalizmus ugyanis a termelés kapitalista alapokon nyugvó társadalmasításának legmagasabb fokát képviseli. A tankönyv új kiadásában szereplő definíció szerint az állami monopolkapitalizmus gazdasági tartalma a termelés kapitalista alapokon nyugvó társadalmasítása, s ilyenformán létrejönnek azok a körülmények, amelyeket Lenin a „szocializmus előcsarnokának” nevezett.

Új jelenség a kapitalizmus háború utáni fejlődésében, hogy a függetlenné vált, gazdaságilag fejletlen országokban kialakult az államkapitalizmus új típusa. A tankönyv harmadik kiadása hangsúlyozza az államkapitalizmus ezen típusának progresszív jellegét, mivel az ilyenfajta államkapitalizmus az idegen monopolkapitalizmus uralma ellen irányul. Viszont hangsúlyozzák a szerzők azt a lényegi különbséget is, amely az ilyen, valamint a szocializmust építő országokban levő államkapitalista szektor között van.

Új módon világítja meg a tankönyv a kapitalizmus második világháború utáni általános válsága elmélyülésének néhány kérdését is. A kötet szerzői az SZKP XX. kongresszusának határozatai alapján a kapitalizmus általános válságának egyik legfőbb vonását abban jelölik meg, hogy a háború után kialakult a szocialista világrendszer. Az általános válság egész problematikájának elemzése ebből az alapvető tételből indul ki.

A szerzők megvizsgálják azt a kérdést is, hogyan módosult a ciklus a háború utáni periódusban. Megjegyzik, hogy bár a kapitalizmus befolyási szférája szűkült — mivel a népi demokratikus országok kiváltak a kapitalista világból —, ez korántsem jelenti, hogy a kapitalista piac abszolút értelemben szűkült, a bővített újratermelés pedig megszűnt volna. A tankönyv jónéhány tényezőt em-

lít és elemez, amelyek a második világháború után a ciklus módosulása irányában hatottak. Ilyenek: az állótőke felújítása, a technika fejlődése, amelynek előidézője a fegyverkezési hajsza és a tőkéseknek a monopolprofit biztosítására irányuló erőfeszítései, a gazdasági élet militarizálása, a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődése stb.

A szocializmus gazdasági alaptörvénye

K. V. Osztrovityanov elemezte a szocializmus gazdasági alaptörvényének kérdését is. A Sztálin által adott meghatározás — a tankönyv előző kiadásai ezt használják — több szempontból is kifogásolható. Részint alig fejeződnek ki benne Lenin tételei, s nem hangsúlyozódik a termelés döntő szerepe a fogyasztásban. A tankönyv új kiadása így fogalmazza meg a szocializmus gazdasági alaptörvényét: *a termelés szüntelen bővítése és tőkéletesítése a fejlődő technika alapján, a társadalom növekvő szükségleteinek egyre tőkéletesebb kielégítése, a társadalom minden egyes tagja jólétének fokozatos növelése és sokoldalú fejlesztése céljából.*

P. Sz. Msztiszlavszkij (a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Közgazdasági Intézete) azt a véleményét hangoztatta, hogy a gazdasági alaptörvényt még pontosabban kellene megfogalmazni. Fejezze ki az alaptörvény a szocialista termelés fejlődésének főbb irányait. Ezért javasolta, hogy a szocializmus gazdasági alaptörvényét a következőképpen fogalmazzák meg: a nép jólétének egyre teljesebb biztosítása a szocialista termelés szüntelen és gyors növelése és tőkéletesítése útján, a technika fejlődése és a munka termelékenységének szüntelen fokozása alapján. Msztiszlavszkij arról is beszélt, hogy a tankönyvben fel kell tárni a szocialista termelés alapellentmondását, mert ez határozza meg a szocializmus fő vonásait és tulajdonságait. Msztiszlavszkij ennek az ellentmondásnak a lényegét abban látja, hogy a

szocialista társadalomnak a szocialista termelési viszonyokból fakadó hatalmas szükségletei nincsenek összhangban a termelőerők színvonala által meghatározott, korlátozott lehetőségekkel.

A. I. Paskov aláhúzza, milyen óriási tudományos és politikai jelentőségű az alaptörvény I. V. Sztálin által meghatározott formulája. A sztálini fogalmazás megmutatja a szocialista és a kapitalista termelés célja közt lévő gyökeres különbséget és e homlokegyenest ellenkező célok elérésére szolgáló eszközök gyökeres különbségét. A sztálini formulát némiképpen meg kell javítani, de semmiesetre sem olyan értelemben, ahogyan Msztyiszlavszkij ajánlotta — mondta Paskov. Ha elfogadnók Msztyiszlavszkij ajánlatát, akkor nem a szocializmus gazdasági alaptörvénye, hanem a szocializmus különféle gazdasági törvényeinek összessége, egyszerű felsorolása lenne az eredmény.

Paskov elmondta, hogy a sztálini meghatározást olyan értelemben kellene megjavítani, hogy tartalmazzon közvetlen utalást a szocialista termelési viszonyok lényegére, hogy ne csak egyszerű összegezése legyen a szocializmus különféle gazdasági törvényeinek. Ellenezte azokat a változtatásokat, amelyet a sztálini meghatározást illetően az előadó javasolt. Véleménye szerint legjobb volna megtartani az eredeti fogalmazást azzal a változtatással, hogy a „maximális kielégítés biztosítása” helyett „a lehető legteljesebb kielégítés biztosítását” mondjuk.

N. A. Cagolov annak a véleményének adott kifejezést, hogy először a népgazdaság tervszerű fejlődésének törvényét kell kifejteni és csak utána a szocializmus gazdasági alaptörvényét. Ugyanis a tervszerű fejlődés törvénye történelmileg nyomban a szocialista forradalom után hatni kezd, amint a termelőeszközök magánkapitalista tulajdonát a társadalmi tulajdon váltja fel. Cagolov véleménye szerint a gazdasági alaptörvény lényegét roppant nehéz megérteni, ha előzőleg nem világítjuk meg, hogy a szocialista gazdaság tervszerű gazdaság, s ha nem vizsgáljuk meg a

népgazdaság tervszerű fejlődése törvényének érvényesülését.

Osztrovityanov rámutatott, hogy a sorrend felcserélésére tett javaslat elfogadhatatlan. Elsősorban nem felel meg az igazságnak, hogy a tervszerű fejlődés törvénye előbb kezd hatni, mint a szocializmus gazdasági alaptörvénye. De még ha feltételezzük is, hogy a szocializmus gazdasági törvényeinek keletkezésében van ilyesféle sorrendiség, akkor is előbb a gazdasági alaptörvényt kell megvizsgálni, s azt, hogy mi a szerepe a szocialista gazdasági rendszerben. A gazdasági alaptörvény megszabja a termelés célját konkrét történelmi viszonyok közepette. A népgazdaság tervszerű, arányos fejlődésének törvénye követelményei alapján megállapított arányoknak összhangban kell lenniök, a szocializmus gazdasági alaptörvényének követelményeivel.

Az előadó egyetértett A. I. Paskov felszólalásának alaptéziseivel, de azt is megjegyezte, hogy a tankönyv új kiadásában célszerű elhagyni az alaptörvény korábbi definícióját, ha van ennél jobb.

Osztrovityanov akadémikus bírálta P. Sz. Msztyiszlavszkij felszólalásának azt a részét, amelyben a szocialista társadalom alapvető ellentmondását fejtegette. Úgy vélte, hogy Msztyiszlavszkij egyoldalúan, tehát helytelenül fogja fel ezt a problémát. A szocializmusban dialektikus kölcsönhatás van a termelés és a fogyasztás között. A termelés fokozódása újabb igényeket szül, az igények növekedése pedig előrelendíti a termelést. Ez a kölcsönhatás nem veszi el érvényét a kommunizmus felsőbb szakaszában sem. Semmiképpen sem lehet úgy felvetni a problémát, mintha a szükségletek — tekintet nélkül a termelésre — korlátlanul növekednének.

A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet

Nagy vitát váltottak ki a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet közgazdasági problémái.

Néhányan bírálták a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet

korszakára vonatkozó fejezetek szerkezetét és tartalmát. G. V. Kozlov ellenezte, hogy a tankönyvben külön fejezet szóljon a népi demokratikus országok fejlődéséről, ugyanis a politikai gazdaságtan nem egyes országok gazdasági életét tanulmányozza, hanem a különböző társadalmi-gazdasági formációk termelési viszonyait, s ezek sajátosságait. Ez érvényes a szocializmust megelőző termelőmódok tanulmányozására. S ugyanezt az elvet kell érvényesíteni a szocialista termelőmód vizsgálatában is. Kozlov amellet szálta síkra, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való átmeneti kor problémáit egyetlen fejezetben kell kifejtetni, s ebben a fejezetben kell megmutatni a szocializmust építő valamennyi ország fejlődésének általános törvényszerűségeit, valamint azt is, hogy ezek a törvényszerűségek egyes országokban milyen speciális formákat öltenek.

N. A. Cagolov is osztotta Kozlov nézetét. Ha a népi demokratikus országok gazdasági fejlődését a politikai gazdaságtan tankönyvének végén tárgyaljuk, ezáltal szegényebbé válik és sokat veszít tudományos értékéből az átmeneti időszakra vonatkozó rész — mondta Cagolov. A népi demokratikus országok a Szovjetuniótól kapott segítség és a szocialista világgazdasági rendszer országainak baráti együttműködése révén gyorsan fejlődnek. Ha nem volna a szocialista világgazdasági rendszer, ez a fejlődés nem lehetne ilyen gyors. Ez azonban nem változtathatja meg az átmeneti időszak általános törvényszerűségeit. Cagolov elmondta, hogy az átmeneti időszokról szóló részből ki kellene hagyni a leíró részt, s ehelyett inkább a szocialista építésnek az európai és az ázsiai népi demokratikus országokban szerzett tapasztalatait kellene általánosítani. Ez sokat emelne a könyv eme részének színvonalán.

K. V. Osztrovityanov nem értett egyet N. A. Cagolov és G. V. Kozlov javaslatával, hogy a tankönyvben ne szánjanak külön fejezetet a népi

demokratikus országok közgazdasági kérdéseinek, s az átmeneti korszak problémáit a Szovjetunió és a népi demokratikus országok vonatkozásában egyaránt egyetlen fejezetben tárgyalják. Osztrovityanov megállapította, hogy az átmeneti korszak problémáinak megvilágítása eléggé nehéz feladat, s meg kell tartani a tankönyv mostani szerkezetét. Ugyanis ha nem elemezzük a Szovjetunióban győztes szocialista termelőmódot, valamint a népi demokratikus országok és a megvalósult szocializmus országa közti kölcsönhatást, akkor nem lehet megérteni a népi demokratikus országok gazdasági fejlődésének sem jellegét, sem sajátosságait, sem ütemét. A népi demokratikus országok gazdálkodásában részben más módszerek érvényesülnek, mint amelyek a Szovjetunióban érvényesültek az átmeneti korszakában. Egyszerűen lehetetlen nem számotvetni ezekkel az új, korszerű módszerekkel.

A tankönyv új kiadása az átmeneti korszak közgazdasági problémáit a Szovjetunió tapasztalatai alapján tárgyalja, hiszen a szocializmust a Szovjetunió építette fel először, s ez az ország vezeti a szocialista világgazdasági rendszert. Így járt el Marx is „A tőke” megírásakor. Mivel akkoriban Anglia volt a legfejlettebb kapitalista ország, az ipari forradalom szülőhazája, Marx „A tőké”-ben az angliai kapitalizmus fejlődési törvényszerűségeit általánosította.

Az átmeneti korszak általános törvényszerűségei az összes szocializmust építő országokra érvényesek. De ezek az általános törvényszerűségek nem zárják ki, hogy a szocializmus építésének az egyes országokban számtalan specifikus vonása, egyedi sajátossága legyen. Az átmeneti korszakot tárgyaló fejezet ilyen formán a társadalom szocialista átalakításának általános törvényszerűségeiről szól, s a megfelelő fejezetek nagy vonásokkal felvázolják a gazdasági élet fejlődésének sajátosságait a népi demokratikus országokban.

Árutermelés és értéktörvény a szocializmusban

A tankönyv új kiadásának legvitatottabb része az árutermelésről és az értéktörvényről szóló fejezet.

Ebben a szerzők részletesen kifejtik az árutermelés szükségességét a szocialista társadalomban, s megvilágítják a termelőeszközök árujellegét. Határozott vonásokkal rajzolják meg az értéktörvény érvényesülését a termelés folyamatában, kiváltképpen a termelőeszközök termelésében, s megmutatják, hogyan érvényesül az értéktörvény a kolhozokban.

Néhány felszólaló, köztük N. V. Hesszin azt állította, hogy mivel — nézete szerint — az értéktörvény feltételezi a versenyt, a termelés anarchiáját és az árak szabad játékát, a szocializmusban nem érvényesül az értéktörvény. Helyét a népgazdaság tervszerű arányos fejlődésének törvénye foglalta el.

A. J. Koseljev (M. V. Lomonoszov Moszkvai Állami Egyetem) megjegyezte, hogy véleménye szerint a tankönyv kettős magyarázatot ad arra, miért szükséges az árutermelés a szocializmusban: a termelés két szektora közti csere a társadalmi munkamegosztásból és a tulajdonviszonyokból ered, a termelőeszközök áruformája pedig a munka jellegében és a munkás anyagi érdekeltségében nyeri magyarázatát. Koseljev véleménye szerint a munkatermék a szocialista társadalomban csak a termelés két szektora közti csere esetén áru. A termelés állami összenépi szektorában viszont nem cserélik a munkatermékeket: a munkások itt a társadalom számára végzett „közvetlen társadalmi hasznú funkciójukat” cserélik. A. J. Koseljev hangsúlyozta, hogy az értéktörvény a szocializmusban új gazdasági folyamatokat tükröz, s ilyformán egészen más a szerepe, mint a magántulajdonon alapuló árutermelő gazdaságban.

V. A. Szobol (a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Központi Statisztikai Hivatal) azt a véleményét hangoztatta, hogy az árucseré nem jellemző a szocializmusra.

Az állami szektor keretei között sincs árukapcsolat. A szocializmusban nem hat az értéktörvény, az árakat nem értékük határozza meg, hanem az, hogy az illető termék egy-egy darabjának termelésére mennyi a társadalmi munkaráfordítás, beleértve az élő és a holt munkát egyaránt. Ezek a költségek — véleménye szerint — pontosan kiszámíthatók, s az árakat ezek alapján kell megállapítani.

Osztotta ezt a nézetet A. K. Kac (Munkaügyi Tudományos Kutató Intézet), aki kijelentette: a helyes ármegállapításnak csupán az lehet az objektív alapja, ha sikerül munkaórákban kifejezni az élő és a holt munkát. Az elektronikus technika vívmányai az ilyen számvetést ma már teljességgel lehetővé teszik.

Kac bírálta azt a magyarázatot, amelyet K. V. Osztrovityanov az állami szektoron belüli árucseré okairól adott. Kijelentette, hogy az előadásban lényegében az anyagi érdekelttség, azaz a munka szerinti elosztás elvének érvényesülése szerepel mint ok, holott az előadó a szocializmusban folyó árutermelés megindokolásakor „az elosztási koncepció” ellen emelt szót. A. I. Kac hangsúlyozta, hogy az értéktörvény a szocializmusban csak azért érvényesülhet, mert két tulajdonforma van, de megjegyezte, hogy az olyan kategóriáknak, mint az önálló elszámolás, a munkaeszközök erkölcsi kopása stb. semmi közük az értéktörvényhez. Véleménye szerint az önálló elszámolás kizárólag a munka szerinti elosztáshoz kapcsolódik. Ami a munkaeszközök erkölcsi kopását illeti, ez a kommunizmus magasabb fokán is érvényes marad.

Osztrovityanov válaszában részletesen kitért a szocializmusbeli árutermelés és értéktörvény problémájára.

Positívnak tartja Sztálinnak „A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban” című művében azt, hogy az árutermelés fennmaradásának szükségességét a tulajdon két formájából vezeti le. 1951-ben „A politikai gazdaságtan tankönyvé”-nek tervezetében az áru és

az érték szükségességét négy tényezővel magyarázták: a munka sokféleségével, a munka szerinti elosztás elvével, az önálló elszámolással és a tulajdon két formájával. Ez eklekticizmus volt. Ehhez képest előrelépés volt Sztálin műve. Ugyanakkor a sztálini mű több hibás tételt is tartalmazott. Ilyenek például: a termelőeszközök csak az áru burkát őrzik meg; az értéktörvény a termelésre csak a munkabéreken keresztül hat; az áruforgalom kezd beleütközni a kommunizmus építésének feladataiba, s fokozatosan át kell térni a közvetlen termékcsereire. A személyi kultusz felszámolásával a közgazdászok helyesen megbírálták Sztálin hibás tételeit, egyes közgazdászok azonban egyúttal ismét felelevenítették a sztálini mű előtt elterjedt helytelen nézeteket is.

Osztrovityanov a kérdés megoldásához az árutermelés két szükség-szerű feltételéből indul ki: a társadalmi munkamegosztásból és a tulajdonviszonyokból. A társadalmi munkamegosztás nem okvetlenül szül árutermelést, ehhez megfelelő tulajdonviszonyok is kellenek. Nem feltétlenül magántulajdonról van szó, lásd például az árutermelés keletkezését a közösségek között. A szocializmusban az árutermelés és az áruforgalom alapjául a város és a falu közötti munkamegosztás és a szocialista tulajdon két formája közötti kölcsönös kapcsolatok szolgálnak. Osztrovityanov utalt Lenin útmutatásaira, amelyeket az új gazdasági politika bevezetése idején az ipar és a mezőgazdaság, a város és a falu összekapcsolásáról mond, és amelyeket a szocializmus egész időszakára érvényesnek tekint.

Az előadó rámutatott, hogy Koselev és mások pontatlanul érveltek, amikor a termelés állami szektorán belüli árujellegű kapcsolatok szükségességét fejtegették.

A szocialista gazdaság egysége, az állami tulajdon és a többi tulajdonformák közötti szerves kapcsolat, továbbá a szocialista világgazdasági rendszer egysége, valamint a szocialista országok és a kapitalista világ közötti gazdasági kapcsolatok felté-

telezik az árujellegű kapcsolatokat. Emellett az árujellegű kapcsolatok fennmaradása az állami szektorban az állami tulajdonnak a szocializmus szakaszára jellemző sajátosságaiból és belső szükségleteiből fakad. Az állami, össznépi tulajdon a munkakerő és a termelőeszközök egyesítésének olyan módját feltételezi, amikor az állam és az állami vállalatok kölcsönös viszonyának alapja az anyagi érdekeltség, vagyis az, hogy a termelésben foglalkoztatott minden egyes dolgozó és a vállalatok kollektívái saját munkájuk gyümölcséből közvetlenül is részesedjenek. Itt a gyökere annak az elvnek, hogy a társadalom egyenértékű térítést ad minden vállalatnak az általa termelt termék költségeiért. S ez a magyarázata annak a formának is, hogy az állam a vállalatok rendelkezésére bocsátja és használatukba adja a termelőeszközöket, a vállalatok pedig oly módon térítik meg a termelőeszközök termelésének költségét, hogy termékeiket az egyenértékűség elve alapján realizálják.

Az árutermelés és az áruforgalom felöleli a fogyasztási cikkek teljes körét, de — Osztrovityanov hangsúlyozta — a szocializmusban a fenti okok miatt a termelőeszközöknek is árujellegük van. Ugyanakkor különbségek is vannak a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek árujellege között: 1. a termelőeszközök állami szektoron belüli adás-vételénél a tulajdonos nem, csak a felhasználó vállalat változik; 2. a termelőeszközök forgalma döntően az anyagi-műszaki ellátás alapján valósul meg, szemben a fogyasztási cikkekével, melyek szabad adás-vétel tárgyai; 3. a vállalatok és a termelési állóalpok nem lehetnek adás-vétel tárgyai.

Az értéktörvény hatékonyabb felhasználása a szocialista közgazdaságtan egyik legidősebb problémája. Osztrovityanov Kac álláspontját bírálva kifejtette, hogy a beruházások hatékonysága, az önálló elszámolás problematikája szorosan összefügg az értéktörvény felhasználásának kérdésével. Az elválasztás annak a hibás sztálini tételnek a következménye, hogy az értéktörvény

a termelőeszközök termelésében nem hat. Ebből eredt az a nézet is, amely tagadta az erkölcsi kopást a szocializmusban. Ezek a nézetek sok kárt okoztak a gazdasági építés gyakorlatában.

V. A. Szobolnak és A. I. Kacnak a szovjetunióbeli árképződésre vonatkozó megjegyzéseit érintve K. V. Osztrovityanov rámutatott, hogy az említettek az árképződés problémáját csak számítási feladatnak tekintik. Holott az árképződés nem számítási, hanem társadalmi-gazdasági kérdés. Az áruk árának alapja az áruk értéke. De egyes áruk és egyes árucsoportok ára nem minden esetben felel meg az illető áruk vagy árucsoportok értékének. Az állam az árak révén viheti végbe a nemzeti jövedelem újraelosztását úgy, aho-

gyan az egész népgazdaság fejlődésének érdekei megkívánják.

★

A Közgazdasági Intézet Tudományos Tanácsa határozatot hozott, amelyben hangsúlyozta, hogy a „Politikai gazdaságtan” tankönyv harmadik kiadását célszerű lenne minél előbb megjelentetni. A tankönyv szerzői figyelembe veszik mind a szovjet, mind a külföldi marxista közgazdák kritikai megjegyzéseit -- köztük a magyar közgazdászokét is. A tankönyv harmadik kiadása nagy segítséget és biztonságosabb alapokat fog adni a politikai gazdaságtan művelőinek, tudományáguk tanulmányozására és továbbfejlesztésére.

Varga György

Közúti közlekedésünk közgazdasági kérdései

Közismert igazság, hogy a közúti közlekedés hatékonysága egyaránt függ a közúti pályától és a járműtől. Ezért az utakra és a járművekre fordított költségeket is együttesen kell vizsgálni, összevetve az útépítéssel járó kiadásokat a jó út nyújtotta gazdasági előnyökkel.

A gépkocsin lebonyolított közúti szállítások értéke hazánkban igen jelentős, mintegy évi 5,6 milliárd Ft,* ami az áruszállítások összes értékének közel 50 százaléka, a nemzeti jövedelemnek pedig több mint 5 százaléka (Angliában 75, illetve 10 százalék).

Úthálózatunk és gépkocsiközlekedésünk az utóbbi évek folyamán aránytalanul fejlődött. A gépkocsiforgalom teljesítménye 1936-hoz ké-

pest 6,3-szorosára nőtt,** a gépkocsiforgalomra alkalmas úthálózat növekedése viszont csak 50 százalékos. A rossz utak miatt a gépkocsiközlekedés egységköltsége (a Magyar Tudományos Akadémia Közlekedési Főosztálya által elfogadott számítás szerint) mintegy 30 százalékkal nagyobb a jó utakon szükségeshez képest, ami közel 1,3 milliárd Ft évi többletköltséggel terheli a népgazdaságot. Jelen cikk célja annak vizsgálata, hogyan lehetne ezt a terhet csökkenteni.

** Az 1935-36. évi közúti forgalomszámlálás szerint a közutakat igénybevevő összes terhelésnek a gépjárművekre jutó része napi 2,7 millió tkm volt. Az 1955-56. évi közúti forgalomszámlálás szerint ugyanez a terhelés napi 16,9 millió tkm-t ért el. (Az 1935-36-os számok az Ütügyi Kutató Intézet adatai; az 1955-1956-os számok a „Magyarország Állami Közútjain az 1955-56. évben végrehajtott közúti forgalomszámlálás statisztikai eredményei” című, a Közlekedési Dokumentációs Vállalat, Budapest, kiadásában megjelent kiadványból származnak.)

* A szállítási érték kiszámításakor a jelenlegi gépkocsiállomány adataiból és az évi futási normákból, valamint a megfelelő állami vállalatok kilométerenkénti önköltségi adataiból indultunk ki. Az így kiszámított érték tehát csak megközelítő pontosságú.

Úthálózatunk növekedése

Mai úthálózatunk kiépítésében — a felszabadulásig — három időszakot különböztetünk meg.

A magyar közúti hálózat kialakítására vonatkozó első tervezet 1848-ban jelent meg „Javaslat a magyar közlekedésügy rendezéséről” címmel. Ezt a tervezetet gróf Széchenyi István tette közzé, aki akkor a helytartótanács közlekedési osztályának volt a vezetője. A javaslat 6060 km-nyi úthálózat építését ajánlja, amelyből akkor 2100 km volt készen.

Az 1850—1890 közti első időszakban 26 400 km út épült 40 év alatt, azaz évente 660 km. Az állam által szervezett útépités és útfenntartás ebben az időszakban indul meg; ezt megelőzően szervezett útépitésről nem beszélhetünk.

A második időszakot 1890—1914 közé tehetjük. Elejére esik első közúti törvényünk, az 1890. I. tc. meghozatala. Ez a törvény részben még ma is érvényben van. E 24 éves időszakban mintegy 15 000 km utat építettek, azaz évi 625 km-t; ebből évente mintegy 200 km elsőrendű út is épült. Ekkor kezdődik meg az útügyi szolgálat kifejlődése és az alföldi utak kiépítése.

Az 1914-től 1945-ig terjedő harmadik időszakban az úthálózat tovább fejlődik (70 százalékról 85 százalékra), megkezdődik utaink vonalvezetésének és burkolatának korszerűsítése, összefüggésben a gépkocsi megjelenésével, ami követelősen előírta utaink modernizálását. 1920—1937 között évente 440 km út épült át állandó burkolatúvá.

Közutaink jelenlegi megoszlása
(Megközelítő számok)

	Km	%
Pormentes burkolatú ...	3 700	13
Vizes makadám	23 000	80
Kiépített úthossz	26 700	93
Kiépítetlen úthossz ...	2 000	7
Összes állami út.....	28 700	100

Utaink legnagyobb része vizes makadám tehát, amely a gyorsan bővülő gépkocsiforgalom igényeinek nem felel meg. Úthálózatunk körülbelül 43 százaléka (11 500 km) az első világháború előtt épült — szekérforgalomra —, amikor a közúti szállítás még nem volt gépesítve, és ezért nem képes a jelenlegi forgalmi igények kielégítésére. A gépkocsibroncs kiszívja a kötőanyagot a makadám pályából, porfelhő képződik, az út korán bordásodásnak indul. Ezenfelül a vizes makadámútnak igen magas a fenntartási költsége. A makadámútnak vonalvezetése sem elégíti ki a gépkocsiközlekedés igényeit, mert a kissugarú ívek és a kedvezőtlen lejtési viszonyok miatt vegyes forgalmú utainkon igen nagy a baleseti veszély.

Az 1954. július 7-i felmérés szerint utaink 14,6 százaléka jó, 33,6 százaléka közepes, 51,8 százalék rossz állapotú. A felmérés azt mutatta, hogy utaink rosszabb állapotban vannak, mint a korábbi években voltak, annak ellenére, hogy a fenntartásukra fordított összegek időközben jelentősen növekedtek. (Az 1950. évi 210 millió Ft-ról 1957-re közel 600 millió Ft-ra. Mérlegelve, hogy időközben az anyagárak és a bérköltségek növekedtek, 1950-es árszinten az 1957. évi útfenntartási költségek kb. 300 millió Ft-ra becsülhetők.) Az utaink által képviselt állóalapok nettó értéke a hozzájuk tartozó műtárgyakkal, hidakkal együtt körülbelül 20 milliárd Ft-ra tehető, ami az összes állóalapok 1956. január 1-i nettó értékének mintegy 10 százaléka.* Az úthálózat rendszeres fenntartási igénye meghaladja az évi 600 millió Ft-ot.

A fenntartási költségek nagysága elsősorban a burkolat jellegétől függ. Minél jobb burkolatú az út, annál nagyobb a teherbírása, fenntartásának költsége pedig annál kisebb. Legtöbb útunk, sajnos, a leggyengébb burkolattal, vizes makadámmal van ellátva. A vizes makadám fenntartási költsége 4,5-szöröse a pormentes burkolatok fenntartási költségeinek. Míg

* A KSH Magyar Statisztikai Zsebkönyv 1956. 43. o.

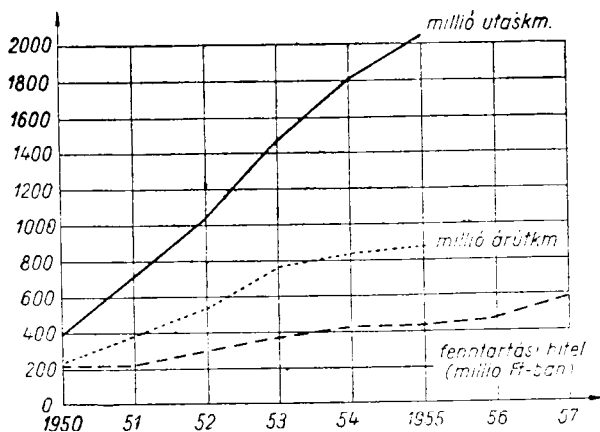
a betonutak fenntartási költsége 0,50 Ft/m², az aszfalté 2,50—3,00 Ft/m², addig a vizes makadámé 8,00—9,00 Ft/m² évente.

A közutak fenntartási költsége függ a forgalmi terheléstől is. Műszaki és gazdasági szempontok mérlegelésével az alábbi terhelési határok között tartják a gyakorlatban alkalmazhatónak a különböző burkolatokat:

Terhelés/nap (t)	Kívánatos burkolat-típus
1000-ig	Makadám (vizes makadám)
1000-2000	Könnyű (felületi kezelésű)
2000-3000	Közép (kötőzuzalékos)
3000-4000	Közép nehéz (aszfalt)
4000-5000	Nehéz (beton)
5000 felett	Igen nehéz (fejkő)

Az, hogy utaink állapota a növekvő fenntartási hitelek ellenére egyre romlott, a forgalom igen nagymértékű fejlődésével magyarázható.

Míg a fenntartási hitelek 7 év alatt körülbelül megháromszorozódtak, (az árváltozásokat is mérlegelve pedig kb. másfélszeresre nőttek), addig az áruforgalmi teljesítmény az utóbbi 5—6 évben 3—4-szeresére, a személyforgalmi teljesítmény pedig 5—6-szorosára növekedett.

Az új utak építése és korszerűsítése sem haladt kellő ütemben. A hároméves terv időszakában 76 km pormentes burkolatú és 560 km makadámút épült. Az ötéves terv éveiben 650 km út korszerűsítésére került sor. 1945—1955-ig összesen 1500 km bekötőút épült, évente tehát 150 km.

Közúti közlekedésünk fejlődése A hazai gépkocsi-park bővülése

Közutaink leromlása az elégtelen fenntartáson kívül a gépkocsiközlekedés nagyarányú fejlődésére vezethető vissza. A hazai gépkocsi-park és teljesítménye az elmúlt években jelentősen megnőtt, ami minőségi változást követel az útfenntartás eddigi módszeréhez képest.

Gépkocsiközlekedésünk fejlődésében ugyancsak három korszak különböztethető meg.

I. 1900—1914. A század elején, az első világháborúig, igen lassú a fejlődés. A gépkocsik száma 1000—3000 között van.

II. 1914—1945. Az első és a második világháború közötti időszakban a fejlődés üteme igen gyors, s csak rövid időre szakítja meg az 1930-as évek gazdasági válsága. Utána újra folytatódik a gyors fejlődés, és a gépkocsik száma eléri a 41 000-et. Túlnyomó részük személygépkocsi, míg a tehergépkocsik száma viszonylag kicsiny.

III. 1945 — napjainkig, úgyszólván a semmiből indult újból fejlődésnek a hazai gépkocsiközlekedés, mégis igen rövid idő alatt elértük, sőt egyes vonatkozásokban túl is szárnyaltuk a második világháború előtti gépkocsi-számot, különösen a tehergépkocsiés az autóbusszközlekedés területén. A személygépkocsi száma még nem éri el a második világháború előtti.

A hatalmas fejlődés ellenére nemzetközi viszonylatban még mindig el vagyunk maradva a gépkocsi-való ellátottság tekintetében. Az ENSZ 1955. évi adatai szerint Svájcban 15, Hollandiában 29, Finnországban 30, Ausztriában 33, Portugáliában 66, Csehszlovákiában 73, Egyiptomban 248, Magyarországon 300, Törökországban 350 fő jut egy gépkocsira. Noha ezek szerint még igen távol vagyunk az európai átlagtól gépkocsi-ellátottság szempontjából, a gépkocsi-forgalom már a jelenlegi forgalmi viszonyok, a mai gépkocsi-park mellett is döntő súlyúvá vált közutainkon. A gépkocsi fokozatosan kiszorítja a szekérforgalmat. Az 1935—1936. évi forgalomszámlálás szerint

Budapest környékén a motoros és az állati vontatás aránya 50—50 százalék volt. Ez az arány 1954-re Budapest környékén 88—12 százalékra, országosan pedig 80—20 százalékra módosult, a motoros vontatású járművek javára.

A gépkocsiközlekedés fontos része az *autóbuszközlekedés*. Rendszeres távolsági autóbuszközlekedést tartunk fenn 15 200 km vonalhosszon, ami az egész közúti hossz 57 százaléka. A TEFU vállalatok által megszervezett darabáros járatokba szinte valamennyi községünk be van kapcsolva, a menetrend szerint közlekedő járatok hossza pedig mintegy 17 000 km. Menetrend szerinti autóbusz- és darabárosjárat van tehát közúti hálózatunk mintegy kétharmadán.

Közúti közlekedésünk rohamos fejlődésével párhuzamosan gyors ütemben nő a közúti szállítás részesedése az egész közlekedés által teljesített tonnakilométerekből.

Utak	1937	1949	1955
Vasút	85,4	86,9	83,8
Közút	0,6	4,6	8,2
Víziút	14,0	8,5	8,0
	100,0	100,0	100,0

Még gyorsabb a közúti közlekedés előretörése a személyszállításban. A leggyorsabban fejlődő közlekedési ágazat a légi közlekedés után az autóbuszközlekedés.

Az utasforgalom növekedése járműfajtanként (1937 = 100)

Év	Vasút	Városi villamos	Fővárosi autóbusz	Távolsági autóbusz	Légi közlekedés
1949	192,7	176,3	262,5	130,4	900
1953	352,5	246,6	634,7	715,1	2787

A közúti szállítás előretörése a hagyományos víziúttal és vasúttal szemben nemzetközi jelenség. A „Verkehr” 1957. áprilisi számában megjelent adatok szerint egyre komolyabban kell foglalkozni a közúti szállítás versenyével, mivel a közúti szállítások részesedése a szállításokban döntő jelentőségűvé vált. A tonnakilométerekben kifejezett szállítási teljesítménynek Olaszországban és Dániában 75 százaléka, Angliában 40 százaléka, a többi nyugat-európai államban 25—30 százaléka jut a közúti szállításra. Elszállított árutonnákban számolva a közút jelentősége még nagyobb (Olaszországban 85 százalék, Dániában 90 százalék, Angliában 75 százalék, a nyugat-európai államokban átlagosan 60—75 százalék). A Szovjetunióban is közel háromszor annyi árut szállít a közúti közlekedés, mint a vasút. Így számolva már nálunk is közel 50 százalékos az árutonnaszállításban a közút részesedése. A közúti áru- és személyszállítások ilyen rohamos fejlődése oda vezetett, hogy egyes nyugat-európai

vasutak (például Franciaországban, Hollandiában) nem bírván a közúti szállítások versenyét, vonalhálózatuk jelentős részét felszedték, és megszüntették a vasúti közlekedést a gazdaságtalan vonalakon.

A közúti közlekedés rohamos fejlődésével párhuzamosan növekedett közlekedési utaink *forgalmi terhelése* is. A fő közlekedési utak forgalmi terhelése 1927 és 1954 között napi 673 t terhelésről 1674 t-ra, vagyis majdnem két és félszeresére növekedett. (L. a túloldali 1. sz. tábl.)

A fő közlekedési utainkon lebonyolódó forgalom sűrűsége burkolatnemenként az 1953—1954. évi számlálás szerint a túloldali 2. sz. táblázatnak megfelelően oszlott meg.

A forgalom sűrűségének megoszlása a teljes úthálózatra vonatkoztatva a túloldali 3. sz. táblázat szerint alakult.

A kimutatásból megállapítható, hogy az egész közúti forgalom 41 százaléka az úthálózat 20 százalékán, illetve a forgalom 60 százaléka az úthálózat 32 százalékán bonyolódik le,

1. sz. táblázat.

Fő közlekedési utak	Úthossz km	Átlagos napi terhelés		
		1927—1928	1935—1936	1953—1954
I. rendű	1780	834	1109	2718
II. rendű	3607	692	747	1306
III. rendű	3793	582	509	1248
Összesen.....	9180	673	718	1674

2. sz. táblázat.

Utak	Pormentes	Makadám	Összesen
I. rendű	3074 t/nap	713 t/nap	2729 t/nap
II. rendű	1879 t/nap	1332 t/nap	1506 t/nap
III. rendű	1910 t/nap	1181 t/nap	1248 t/nap
Összesen	2450 t/nap	1218 t/nap	1637 t/nap
Úthossz	3177 km	5941 km	9118 km

3. sz. táblázat.

Utak	Hossza km	Évi terhelés milliárd tkm	Százalékos megoszlás	Napi terhelés t/nap
1. sz. jegyű	1780	1,76	19,0	2718
2. sz. jegyű	3600	1,99	22,0	1306
3. sz. jegyű	3800	1,72	19,0	1248
Fő közlekedési út.....	9180	5,47	60,0	1637
Összekötő út.....	12000	2,53	29,0	680
Bekötő út	7520	1,00	11,0	480
Összesen	28700	9,00	100,0	1140

ami a forgalomnak a fő közlekedési utakon való nagyfokú koncentráltaságát mutatja. A táblázatból az is megállapítható, hogy az összekötő és bekötő utak átlagos terhelése nem éri el a napi 800 tonnás határt, amelyen felül a makadámutak korszerűsítését meg kell kezdeni. Ami viszont a fő közlekedési út jellegű közel 6000 km makadámutat illeti, ezek okvetlenül korszerűsítésre szorulnak, mivel forgalmi terhelésük már most is felette van annak a határnak, amelyen belül fenntartásuk gazdaságos, illetve műszakilag egyáltalán lehetséges.

A jelenlegi helyzet felmérése után szükségesnek látszik a fejlődés irá-

nyának megállapítása, hogy tervet lehessen készíteni a meglévő hibák kiküszöbölésére és felszámolására. Az Ütügyi Kutató Intézet a rendelkezésre álló adatok alapján útrendszámítást végzett. Számításuk szerint 1970-re a gépjárművek száma, a 150 cm³ feletti motorkerékpárokat is számolva, a jelenlegi mintegy 80 000-ről 220 000-re nő. Más számítások szerint a 200 000-es gépjármű szám látszik elfogadhatónak.

A gépkocsiparkra vonatkozó eme becslésekből kiindulva arra lehet számítani, hogy a közutak terhelése 1970-ben 18 milliárd tonnakilométer körül lesz, s a forgalom kétharmada

a fő közlekedési utakon fog lebonyolódni. Ez a fő közlekedési utakon napi 3260 t átlagos terhelést fog jelenteni, míg az összekötő és bekötő utak forgalmi terhelése átlagosan napi 840 t-ra tehető. Ez utóbbi szám azt jelenti, hogy a napi átlagos terhelés az összekötő utak nagy részén jóval a 800 t fölé fog emelkedni, s így ezek korszerűsítése is megoldandó feladattá válik 1970-re.

A közúti közlekedés költségei

Közutaink jelenlegi állapotukban nem felelnek meg a megnövekedett gépjárműforgalom igényeinek. *Vonalvezetésük* sem vízszintes, sem magassági szempontból nem kielégítő. Lejtési viszonyaik, a mértékadó emelkedők és lejtők, valamint az ívviszonyok és az utak szélességi méretei olyanok, hogy nem tudják kielégíteni a balesetmentes, biztonságos közlekedés igényeit. Ezért utaink műszaki és forgalomtechnikai szempontból átépítésre szorulnak.

Útburkolataink állapota a forgalom mai sűrűsége mellett lehetetlenné teszi a gazdaságos útfenntartást. A korábbiakban már láttuk, hogy utaink ma — a háromszorosára növekedett fenntartási költségek ellenére — rosszabb állapotban vannak, mint korábban voltak. De ilyen út- és forgalmi viszonyok mellett nemcsak az utak fenntartása kerül sokba. Még sokkal jelentősebbek a rossz utak miatt autóközlekedési költségek képeben felmerülő többletráfordítások. Ezek mintegy 30 százalékkal növelik a gépkocsiközlekedés költségeit.

Az Autóközlekedési Tudományos Kutató Intézet részletesen megvizsgálta, hogyan befolyásolják a rossz utak a gépkocsiközlekedés költségeit. Ha a gépkocsiközlekedési költségeket jó utakon 100-nak vesszük, akkor e mutató közepes utakon 126, rossz utakon pedig 148. A költségek növekedése költségtényezőnként a következő: üzemanyagfogyasztás 14,9 százalék, gumikopás 13 százalék, javítási költségek 39 százalék, leírási költségek 12,6 százalék, állandó költségek 20,5 százalék. A rossz utak miatti többletköltség — figyelembe véve a jelenlegi útállapotokat és a

forgalom megoszlását — az egész gépkocsi közlekedés átlagában mintegy 30 százalékra tehető.

Vizsgáljuk meg, mit jelent ez forintban? A számítások során az állami autóközlekedési vállalatok önköltségéből indultunk ki. Ezek szerint 1 kocsikilométer önköltsége a Vitaxnál 2,00 Ft, a TEFU-nál 3,40 Ft, pótkocsiknál 0,70 Ft, a MÁVAUT-nál 3,80 Ft, a 150 cm³ feletti motorkerékpárnál 0,50 Ft. Megszorozva a költségadatokat az évi teljesített kocsikilométerekkel, számoltuk ki a gépkocsiközlekedés költségét, amely 5,6 milliárd Ft évente; a rossz utak miatt keletkező 30 százalékos többletköltség ebből kb. 1300 millió Ft/év.

Hogy mérleget készíthessünk egyrészt a rossz utak miatt a népgazdaságban keletkező többletköltségekről, másrészt az utak megjavításával és korszerűsítésével elérhető megtakarításokról, tervet készítettünk az 1970-ig terjedő időre, két változatban. Vizsgáltuk a többletköltségeket: 1. abban az esetben, ha nem korszerűsítünk; 2. ha évente 700 km utat korszerűsítünk.

Egyszerűség kedvéért feltételeztük, hogy 1970-ig a fejlődés lineáris, s minden évben kapunk annyi pénzt a közutak fenntartására, hogy az utak állapota a jelenlegi szinten legyen tartható. A gépjárműközlekedés várható többletköltsége az 1957. évi 1300 millió Ft-ról 1970-re 2600 millió Ft-ra nő. Ami az útfenntartás költségeit illeti, ezek két részből állanak: 1. állandó útfenntartási költségekből, melyek évi összege 120 millió Ft és 2. változó útfenntartási költségekből. Ez utóbbi évi összege 450 millió Ft. A kettő összesen 570 millió Ft. Feltevé, hogy az állandó költségek nem növekednek, a változó költségek pedig a gépjárműközlekedéssel arányosan növekednek, 1970-re az évi fenntartási költségek 1020 millió Ft-ra lesznek tehetőek. A fenntartási költségek és a rossz utak miatti többletköltség *együttes* összege tehát 1957-ben 1870 millió Ft, 1970-ben pedig már 3620 millió Ft.

Milyen gyors legyen a korszerűsítés üteme? Akkora, amilyent műszaki lehetőségeink megengednek. Ez

körülbelül évi 700 km; az 1957—1970-ig tartó 13 év alatt tehát körülbelül 9100 km utat lehetne korszerűsíteni. Így a már meglevő 3700 km pormentes burkolattal együtt 1970-re összesen 12 800 km-nyi pormentes burkolatú utunk lenne. Fő közlekedési utainkon kívül tehát a legfontosabb összekötő utak egyharmada korszerűsítve lenne, *úgy, ahogy azt a forgalmi terhelés növekedése 1970-re szükségessé is teszi.*

A korszerűsítés költsége ez idő szerint 700 000 Ft kilométerenként. Évente tehát 490 millió Ft-ra lenne szükség korszerűsítési célokra (a rendes fenntartási költségeken felül).

Egy ilyen korszerűsítési program végrehajtása esetén 1970-re az évi fenntartási költségek évi 500 millió Ft-ra csökkennének, vagyis mintegy felét tennék csak ki a különben szükséges fenntartási költségeknek. A fenntartás és a korszerűsítés együttes költsége az 1957. évi 1060 millió Ft-ról 1970-re évi 990 millió Ft-ra csökkenhetne.

A korszerűsítési program végrehajtása az utak állapotának nagymértvű javulását eredményezné. A 9100 km-es korszerűsítési program kétharmadrészt a rossz állapotú, egyharmada pedig a közepes minőségű utakra terjedne ki.

Úthálózatunk összetétel-változása a korszerűsítési program végrehajtása esetén

Út megjelölése	1957	Százalékos megoszlás	Korszerűsítés miatti változás	1957	Százalékos megoszlás
Jó.....	4 200	14,6	+ 9 100	13 300	46,4
Közepes	9 700	33,6	— 3 100	6 600	23,0
Rossz	14 800	51,8	— 6 000	8 800	30,6
Összesen	28 700	100,0	—	28 700	100,0

A jobb utakon a gépkocsiközlekedést terhelő többletráfordítás 30 százalékról 15 százalékra való csökkenésére lehetne számítani. Ez azt jelentené, hogy a többletköltségek abszolút összege a gépkocsiforgalom jelentős növekedése ellenére sem nőne, s így 1970-ben sem kellene ezen a címen az 1957. évi 1300 millió Ft-nál többre számítani.

Az útfenntartás, a korszerűsítés, valamint a gépkocsiközlekedésben keletkező ráfordítási többlet *együttesen* az 1957. évi 2360 millió Ft-ról 1970-re 2290 millió Ft-ra csökkenne. Egybevetve az eddig végzett számításokat, azt látjuk, hogy a korszerűsítési program végrehajtása 13 év alatt mintegy 2,8 milliárd Ft többletköltséget jelent *útépítési és -fenntartási rovaton*. Ezzel szemben ugyan ezen időszak alatt a gépkocsik üzemeltetésében körülbelül 7,8 milliárd

Ft-tal csökken a rossz utak miatti többletköltség, az utakban megtett nemzeti vagyon pedig mintegy 9,2 milliárd Ft-tal nő.

Az úthálózat korszerűsítése tehát az egyedüli megoldás, amely kezdetben bizonyos többletráfordítást igényel ugyan, de rövid időn belül megtérül. Mindebből az következik, hogy a vizes makadám rendszerű fenntartásról át kell térni az utak korszerűsítésére, bitumenes aszfaltutak építésére.

Ennek üteme természetesen nemcsak azokon a gazdaságossági megfontolásokon múlik, amelyek vázolására a cikkben törekedtem. Egy azonban bizonyos: az utakért, akár jók azok, akár rosszak, fizetni kell, de a rossz utak összehasonlíthatatlanul drágábbak, mint a jók.

Fekete András

Lenin: A szocialista gazdaság irányításáról

Kossuth Könyvkiadó. 1958. 155 l.

A szocialista gazdaság fejlesztésének, hatékonysága növelésének egyik fontos problémája az adott körülmények közt leginkább eredményes irányítási, gazdaságvezetési módszerek kidolgozása. Konkrét helyzetünk különösen időszerűvé teszi annak tanulmányozását, hogyan foglalt állást ezekben a kérdésekben Lenin. Lenin vonatkozó írásainak tanulmányozását megkönnyíteni — ez a szempont vezethette a Kossuth Könyvkiadót a most megjelent gyűjteményes munka kiadásakor.

A könyv 36 Lenin-szemelvényt (különböző alkalmakkor elmondott beszédek szövegét, leveleket, határozatijavaslat-tervezeteket, nagyobb művekből kiemelt részleteket stb.) tartalmaz, abban az időrendi sorrendben, ahogy azok elhangzottak vagy megjelentek. (1917. november 8-tól, a forradalom másnapjától, 1923. március 2-ig.)

A könyvben közölt Lenin-írásokat (beszédeket, határozatijavaslat-tervezeteket stb.) olvasva, szinte látjuk magunk előtt a forradalom utáni Oroszország szétzilált gazdaságát, amelyet tönkretett az imperialista háború, szétdőlt a polgárháborúk sorozata, pusztított 14 ország intervenciós hadserege, s ezeken felül bomlasztott a tudatlanság, a közöny, az új feladatokban gyakran még járatlan funkcionáriusok tehetetlensége, mind az a súlyos örökség, amit végeredményben a fiatal szovjet állam a cári Oroszországtól kapott.

Ezt az ezerfejtű, mindig új és új alakban feltámadó hidrát is újra és újra le kellett győzni ahhoz, hogy Oroszországban szocialista gazdaságot lehessen építeni. Hihetetlenül nehéz volt ez a harc, s hogy végül is sikerrel járt, hogy ma már történelmi távlatból tekinthetünk vissza az *akkori* (sokak szemében lebíráhatatlanoknak tűnt) nehézségekre, s nyugtázhatjuk a felépült szocializmus nap mint nap aratott új és újabb sikereit, ebben a maga idején oroszlánrésze volt Lenin fáradhatatlan munkájának, szervező, lelkesítő, gyakran korholó, sőt az elevenig ható élességű bíráló szavának.

A gyűjtemény a munkásellenőrzésről szóló rendelet tervezetével indul. Ez a tervezet a forradalom másnapján kelt, s valamennyi legalább 5 munkást és alkalmazottat foglalkoztató, illetőleg legalább évi 10 000 rubel forgalmat lebonyolító vállalatra kiterjesztette a munkásellenőrzést, lehetővé téve a munkások és alkalmazottak képviselőinek az üzemi okmányokba való betekintést és a vállalat egész tevékenységének ellenőrzését.

A burzsoázia és tányérnyalói természetesen nem fáradtak bele annak hangoztatásába, hogy az „egyszerű” munkások és szegényparasztok nem tudnak majd megbirkózni azzal a hatalmas feladattal, amelyet a szocialista forradalom a dolgozókra hárított. Lenin szembeszáll ezzel a burzsoá hazugsággal és önbizalmat önt a kezdetben még sokszor bizonytalan, saját erejének még nem teljesen tudatában lévő dolgozó tömegekbe. „Ha török, ha szakad, szét kell zúznunk azt a régi, *ostoba*, barbár, alávaló és szégyenletes előítéletet — írja Lenin —, hogy az államot kormányozni, a szocialista társadalom szervező építését vezetni csakis az úgy nevezett 'felső osztályok', csakis a gazdagok, vagy azok tudják, akik kijárták a gazdag osztályok iskoláját”. (Hogyan szervezzük meg a versenyt?)

De a gazdaságot vezetni, mégpedig jól, szocialista módra vezetni, ez olyan feladat, amelynek ellátására a munkásokat és a parasztokat még meg kell tanítani. Ezt kell szolgálnia a szovjet sajtónak is. „A sajtót a szenzációk szervéből, a politi-

kai hírszolgálat egyszerű apparátusából, a burzsoá hazugság elleni harc szervéből át kell változtatnunk — és át is változtatjuk — a tömegek gazdasági átnevelésének eszközévé, olyan eszközzé, amely megismerteti a tömegekkel, hogyan kell a munkát új módon megszervezni.” („A szovjethatalom soronlevő feladatai” c. cikk fogalmazványa.)

Ugyanitt fejti ki Lenin a szocialista versenyre vonatkozó első elképzeléseit is, s dönti halomra azt a burzsoá állítást, hogy „a szocialisták tagadják a verseny jelentőségét, vagy nem adnak neki helyet rendszerükben...”

Lenin ugyanakkor, amikor a legélesebb szavakkal bélyegzi meg a burzsoá fecsegést az egyszerű munkások és parasztok vezetésre való alkalmatlanságáról, erélyesen szembeszáll azokkal a nézetekkel, amelyek a régi (burzsoá) értelmiség munkájáról való lemondásra irányultak. „Ideje már — mondotta egyebek között a népgazdasági tanácsok II. kongresszusán tartott beszédében —, hogy sutba-dobjuk régebbi előítéletünket és bevonjuk munkánkba azokat a szakembereket, akikre szükségünk van.”

Lenin felemeli szavát a pánikkeltők, a kishitűek ellen, „de ugyanakkor — írja —, amikor a legkisebb mértékben sem ülünk fel annak a gyakran színlelt kétségbeesésnek, amelyet a burzsoák és a burzsoá intellektuelek terjesztenek..., semmiképpen sem szabad a nyilvánvaló rosszat takargatnunk. Ellenkezőleg, felfedjük azt és fokozottabban harcolunk ellene...” (A munka termelékenységének emelése.)

Lenin írásait olvasva, szembetűnő, mennyire az éppen legfontosabb, a döntő láncszemre összpontosítja a tüzet. Az éhínség idején a gabona begyűjtésére szervezi és lelkesíti a petrográdi munkásokat; mihelyt a hadihelyzet lehetővé teszi a súlypont áthelyezését a burzsoázia, a Vrangel és a fehérgárdisták elleni harcról, a gazdasági politika felé fordul. A termelés propagálására hívja fel a szovjet sajtót (Tézisek a termelési propagandáról, Beszámoló a VIII. oroszországi Szovjetkongresszuson a Népbiztosok Tanácsának Tevékenységéről), nem szűnik meg hangoztatni a belkereskedelem fejlesztésének fontosságát stb.

A gazdasági politika előtérbe nyomulásával szükségszerűen ráirányul Lenin figyelme a gazdaság tervszerű irányításának kérdéseire. Tanúlságos számunkra az a hév és szenvedély, ahogy az ezzel a témával kapcsolatos skolasztikus fecsegést és azokat ostromozza, akik „Bürokratikus göggel figyelmen kívül hagyják az eleven munkát, amelyet már elvégeztek és amelyet folytatni kell”, azokat, akik „Újra meg újra teljesen sivár téziseket termelnek..., ahelyett, hogy figyelmesen és gondosan megismerkednének saját gyakorlati tapasztalatainkkal”. A felfújt bürokraták ostoba önhittsége ellen harcolva, Lenin kiemeli a GOELRO-terv jelentőségét, amelyet kitűnő tudományos műként jellemez. „A jó közigazdász — írja Lenin Az egységes gazdasági tervről — mit sem érő tézisek gyártása helyett, a tényeket, a számokat, az adatokat tanulmányozza, elemzi gyakorlati tapasztalatainkat és megmondja: a hiba ott és ott van, kijavítani így és így kell.”

Igen érdekes és gondolatébresztő Leninnek Krzsizsanovszkijhoz intézett levele is. „Az a törekvés van túlsúlyban — írja ebben Lenin —, hogy az égvilágon mindent ‚fellendítsünk’, a gazdaság valamennyi ágát, sőt a kapitalizmustól ránkmaradt minden üzemet.” E levélben arra utasítja az Állami Tervbizottságot, hogy a legközelebbi időszakra (egy vagy két évre) több eshetőséggel (évi 200, 250, illetve 300 millió pud állami gabonakészlettel) számolva készítsen egységes állami gazdasági tervet, s előre dolgozza ki azokat az intézkedéseket, amelyeket az előre biztonságosan, teljes pontossággal nem tervezhető tényezők (abban a helyzetben az élelmiszerből és fűtőanyagból várható forrásokra utal Lenin) különböző nagysága esetén tenni kell. (Krzszizsanovszkij elvtársnak, Állami Tervbizottság Elnöksége.)

Néhány említendő részlet még a gyűjteményből. A gyors, pontos és a valóságot híven tükröző adatszolgáltatás, az adatok megfelelő elemzése kérdéseiről fejti ki véleményét Lenin A Központi Statisztikai Hivatal Igazgatójának címzett levelében. A közigazdasági szaksajtó tevékenységére vonatkozó megállapításokat és tanácsokat meríthet az olvasó az „Ekonomiczeszkaja Zsizny” szerkesztőségének küldött levélből.

„A szakszervezetek szerepe és feladatai az új gazdasági politika viszonyai között” című Központi Bizottsági határozat a szakszervezeti munka, a szakszervezetek, a munkásosztály pártja és a széles munkástömegek közötti kapcsolat kérdéseiben tartalmaz sok ma is időszerű fejtegetést.

A gyűjtemény hatékonyan segíti az olvasót abban, hogy megismerhesse Leninnek a szovjetgazdaság talpraállításáért és szocialista átszervezéséért vívott harcát, és megkönnyíti sok, a mi viszonyaink közt is időszerű gazdasági (gazdaságpolitikai) problémával kapcsolatban Lenin idevágó véleményének tanulmányozását.

S. Gy.

A Szovjetunió népgazdasága 1956-ban

Statisztikai Évkönyv. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1957. 296 o.

1956 nyarán meglehetősen hosszú szünet után összefoglaló statisztikai gyűjtemény látott napvilágot a Szovjetunióban „A Szovjetunió népgazdasága” címmel, amely részletes adatokat közölt a Szovjetunió népgazdaságának fejlődéséről. Ez a kiadvány élénk visszhangot keltett az elméleti és a gyakorlati munka legkülönbözőbb területein dolgozók körében, a legnagyobb örömmel azonban elsősorban a közgazdászok fogadták. Az adatok nyilvánossághozatalának ez a formája a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala részéről olyan kezdeti lépés volt, amelyet nem sokkal később további gyűjteményes munkák kiadása követett.

Ezek közé tartozik „A Szovjetunió népgazdasága 1956-ban” című statisztikai évkönyv, amelyet a múlt évben bocsátottak ki. Az évkönyv gazdag anyaga nemcsak a szovjet állam jelentős gazdasági és kulturális eredményeiről tanúskodik, hanem a szovjet statisztika további fejlődését, a szovjetunióbeli statisztikai munka minőségének folyamatos javulását is bizonyítja.

Az évkönyv adatai az 1956. évvel zárulnak, s összehasonlítás céljából az évkönyv táblázatai általában tartalmazzák az első világháború előtti 1913-as, az első öt éves terv kezdetét jelentő 1928-as, a második világháború előtti 1940-es és az ötödik öt éves terv kezdetét jelentő 1950-es év vonatkozó adatait is.

Az évkönyv 11 részre tagolódik.

Az általános részben összefoglaló jellegű gazdaságföldrajzi és statisztikai adatokat találunk a Szovjetunióról. Itt találjuk meg az ország területi és népmozgalmi adatait. Például a Szovjetunió népessége 1956-ban 200,2 millió fő volt, szemben a háború előtti 1940. évi 191,7 millióval. Jelentős változások történtek a népesség osztályösszetételében is. 1956 elején a munkások és az alkalmazottak kategóriájába tartozott az egész népességnek több mint 58 százaléka, a kolhozparasztok és a szövetkezetbe tömörült kisiparosok kategóriájába pedig több mint 41 százaléka (1937-ben a vonatkozó adatok 36,2 és 57,9 százalék voltak). Ez az átrétegződés éppen úgy az ipari fejlődés velejárója, mint a városiasodás. Különösen a háború utáni években rendkívül gyors ütemben emelkedett mind a városok, mind azok lakóinak száma: 1956-ban a népességnek 43,4 százaléka lakott városokban (1913-ban 17,7 százalék, 1940-ben 31,6 százalék).

Az évkönyv adatai a nemzeti jövedelem volumenének jelentős növekedéséről adnak képet. A Szovjetunió nemzeti jövedelme 1956-ban a háború előttinek több mint háromszorosa, az 1950. évinek pedig közel kétszerese volt. A nemzeti jövedelem növekedését elsősorban a munka termelékenységének emelkedése tette lehetővé (1950-hez képest az iparban 54 százalékkal, az építőiparban pedig 60 százalékkal emelkedett), másodsorban pedig a munkáslétszám növekedése (a népgazdaságban foglalkoztatott munkások és alkalmazottak száma 1950-hez képest 30 százalékkal nőtt). A munkatermelékenység növekedése az ötödik öt éves tervidőszakban az ipari termelés növekedésének 68 százalékát eredményezte.

Az ipari részben adatokat találunk egyebek közt az ipari termelés volumenének gyors emelkedéséről. 1956-ban az ipari termelés 205 százaléka volt az 1950. évinek, ezen belül a termelési eszközök termelése 213 százaléka, a fogyasztási cikkek termelése pedig 193 százaléka nőtt az 1950. évinek.

A termelés és a nemzeti jövedelem növekedése lehetővé tette az anyagi jólét és a kulturális színvonal további emelését. A szovjet munkások és alkalmazottak reálbére 1950-től 1956-ig 44 százalékkal, a kolhozparasztok reáljövedelme pedig 68 százalékkal növekedett. Ugyanezen idő alatt a szociális és kulturális juttatásokra és kedvezményekre fordított összeg több mint 38 százalékkal nőtt.

A fogyasztási cikkek termelésének megkétszerezése, a reálbérek és jövedelmek másfélszeresre növekedése, az egyéb juttatásokra szánt összegek jelentős

növelése — mind azt bizonyítják, hogy a szovjet nép jólétének emeléséről hozott párt- és kormányhatározatok eddig is eredményesen megvalósultak, s további teljesítésük is biztos alapokon nyugszik.

Részletes és érdekes anyagokat találunk az évkönyvben a szovjet népgazdaság egyes ágainak fejlődéséről. Az ipari részben talán a fejlődés gyors üteme és annak iránya a legszembetűnőbb. Az ipari termelés volumene 1956-ban több mint harmincszorosa az 1913. évinek. Ami a tulajdonformák szerinti összetételt illeti, 1956 végén az állami ipar adta az ipar teljes termelésének 94 százalékát, a szövetkezeti ipar pedig 6 százalékát. A szocialista iparfejlesztés iránya nyilvánul meg a termelési és a fogyasztási eszközök termelésének arányváltozásában. 1950-ben ez az arány 68,8—31,2 százalék, 1956-ban 70,8—29,2 százalék volt — a termelési eszközök termelésének javára. Részletesen ismerteti az évkönyv a fontosabb ipari termékek termelésének alakulását is. Például a nyersvastermelés 6 év alatt, 1950-ről 1956-ra 19,2 millió tonnáról 35,8 millió tonnára, az acéltermelés 27,3 millió tonnáról 48,6 millió tonnára, a széné 261,1 millió tonnáról 429,2 millió tonnára, a kőolajé 37,9 millió tonnáról 83,8 millió tonnára növekedett. Ugyanezen idő alatt a villamosenergia-termelés 91,2 milliárd kWó-ról 192 milliárd kWó-ra, a gyapjúszövet termelése 155,2 millió méterről 267,7 millió méterre növekedett é. i. t. Az ipar műszaki színvonalának emelkedését jelzik az új típusú gépek számának növekedése, a gépesítettség fokának emelkedése stb.

A mezőgazdasági termelés színvonala is emelkedett. Például a gabonafélék termelése 1950 és 1956 között 57 százalékkal növekedett, a húsé 33 százalékkal, a gyapjúé 45 százalékkal stb. A mezőgazdasági termelés jelentős mértékű növekedésében szerepet játszott egyrészt a szántóterület növekedése, amely az előbb említett időszak alatt 48,4 millió ha-t tett ki (a szűzföldek feltörésének az eredményeként), másrészt a terméshozam és általában a mezőgazdasági munkatermelékenység emelkedése. (A munkatermelékenység a kolhozokban 48 százalékkal, a szovhozokban 87 százalékkal nőtt az 1950—1956-os időszakban.) A termelékenység növekedésének fő forrásaként a mezőgazdasági munkafolyamatok gépesítésének fokozása jelölhető meg, amelyre ugyancsak bőven találunk adatokat az évkönyvben.

A termelési színvonal emelkedése, a reálbérek növekedése, az állami kiskereskedelmi árak csökkenése (az állami kiskereskedelmi árindex 1956-ban körülbelül 74 százaléka volt az 1950. évinek) nagyban hozzájárult az állami kiskereskedelem forgalmának erőteljes bővüléséhez; ez a bővülés a legutóbbi 6 évben több mint kétszeres volt.

A szovjet népgazdaság valamennyi területén bekövetkezett jelentős fejlődés egyik alapvető bázisa a népgazdasági beruházások állandó növekedése volt. Az ötödik ötéves tervidőszak beruházásai elérték a negyedik ötéves tervben megvalósított beruházások volumenének közel kétszeresét. A beruházásokból átlagosan 60—62 százalékot tettek ki az építési és szerelési munkák. A beruházási tevékenység ilyen nagyarányú kiterjesztése lehetővé tette a lakásépítkezések fokozását, a lakásállomány növelését is. A városi lakásalap például 1950—1956 között (alapterületben számítva) több mint 30 százalékkal nőtt.

Egy ilyen vázlatos és rövid ismertető keretében természetesen lehetetlen még csak utalni is az évkönyvben megtalálható valamennyi gazdag, sokoldalú és érdekes adatra, nem is szólva azok elemzéséről. De már az itt felsorolt adatok is bizonyítják a szovjet népgazdaság szakadatlan és töretlen fejlődését.

Kacsenyák Ferenc

Fred Oelssner: A gazdasági válságok. I. kötet

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1957. 284 l.

A gazdasági válságok — néhány más közgazdasági jelenséggel együtt (ilyen például az infláció is) — nemcsak szakembereket érdekelnek. Fred Oelssner most megjelent könyve pedig úgy is íródott, hogy számot tarthat a szakmainál szélesebb körű érdeklődésre. A könyv már első pillantásra is, a külsejével is jól hat. Nem az első, nem is az utolsó eset, hogy a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó szép kiállítású könyvet ad az olvasó kezébe. Szép papíron, gondos nyomdai munkával ké-

szült és ízléses kötésű Fred Oelssner könyve is. A borítólapon grafikája csak fokozza az érdeklődést, amelyet méltán felkelt mind a szerző neve, mind a könyv címe a közgazdászokban és a közgazdasági kérdések iránt érdeklődőkben egyaránt.

Az olvasó érdeklődése később sem lankad: a könyv nagyon bonyolult elméleti kérdéseket és nagyon bonyolult közgazdasági jelenségeket vázol, de úgy, hogy igyekszik egyrészt könnyen érthető, könnyen olvasható, másrészt a téma minden fő oldalára kiterjedő, teljes egész képet adni. Az elméleti bevezető részben és a válságtörténeti részben egyaránt lényegében sikerül is a szerzőnek, hogy műve ne fásasztó, nehézkes fejtegetés, hanem érdekes *olvasmány* legyen, s mégis kiterjedjen minden fő vonatkozásra.

A válságok lehetőségét, illetve szükségszerűségét tárgyaló elméleti bevezető fejezetekben a szerző a leegyszerűsített gondolatmenetek, s példák módszerével elkerüli a bonyolultságot. Igen nehéz feladatot sikerül megoldania ilyen módon, de helytel-közzel kiderül, hogy ennek a módszernek nemcsak előnyei vannak. A példák közt akad olyan is, amely a nagyon bonyolult folyamatok lehető leegyszerűbb ábrázolására törekedve, elhanyagol lényeges összefüggéseket is, amelyek pedig a kifejtésből nem hiányoznak. Például a szerző nagyon egyszerűen és könnyen érthetően kifejti, hogy a válságok periodicitásának anyagi alapja az állótoke megtérülése; hogy ezen a megtérülésen nem az érték megtérülését (az amortizálódást), hanem az anyagi formában való megtérülést (a megújítást) kell értenünk; s hogy a megtérülési idő nemcsak a természetes kopástól függ, hanem az erkölcsi kopástól is stb.

Az illusztrálásra szolgáló példa kidomborítja a szoros összefüggést a 10 éves megtérülési idő és a ciklus 10 éves hosszúsága közt. De úgy hangsúlyozza a tömeges állótoke-megújításnak a válságok kitörésében játszott szerepét, hogy a tömeges megújítás szükségességét „a konjunktúra csúcspontjára” helyezi. Így azután kitűnően leírja, hogy ilyenkor nehéz szert tenni likvid pénzre, mert a ciklus elején *tömeges* volt a befektetés, most tömeges az amortizálódás, tehát nemcsak a példában szereplő tőkés, hanem sok más tőkés is most keres likvid pénzt. Ráadásul a konjunktúra maximális kihasználása végett azok is hitelt keresnek, hogy megújítsák berendezésüket, akiké még nem is amortizálódott. A nagy kölcsöntőke kereslet miatt feszült a hitelhelyzet, nő a kamatláb; a nagy termelőeszköz-kereslet miatt nőnek az árak, s velük a profitráta; a pénzhezjutás szükségessége az árueledés erőltetésére sarkall. Mindezek csak siettetik az összeomlást. A válság kitör, s „a vihart átvészelt tőkésék most már megújíthatják állótőkéjüket”. (96. o.)

A példa érdemei ellenére úgy tűnik, mintha a ciklus elejét csak az jellemzné, hogy most már lehetségessé is válik a megújítás. Holott a ciklus elejére nemcsak ez jellemző, hanem még inkább az, hogy az ár-, érték- stb. viszonyok miatt *életkérdéssé* válik az erkölcsileg elkopott, vagyis nem rentábilis termelő berendezések megújítása.

A példában a kétirányú összefüggések közül csak az egyik irányúak szerepelnek, csak az domborodik ki, hogy *az állótoke anyagi megtérülési ideje hat a ciklus hosszára*. Emiatt a példa nem tükrözi eléggé világosan az előzőleg kifejtett tételeket és Marx-idézeteket, amelyekből pedig egyértelműen kivilágott, hogy itt „az okozatok a maguk részéről okokká lesznek” — és megfordítva —, tehát *kölcsönhatások* érvényesülnek, hogy az erkölcsi kopás úgy hat a megtérülési időre, hogy a berendezéseket meg kell újítani, „még mielőtt természetes halállal kimúltak volna”, s ezt az „időelőtti megújítást nagyobb társadalmi méretekben főleg katasztrofák, *válságok kényszerítik ki*” (az én kiemelésem — E. Zs.). Eszerint nemcsak (talán nem is elsősorban) az állótoke megtérülési ideje hat a ciklus hosszára, hanem megfordítva is: az erkölcsi kopás révén *a ciklus hossza is hat az állótoke megtérülési idejére*.

A szerző a kifejtésben ismételt hangsúlyozza is, hogy az állótoke megtérülési ideje egyre inkább függ az erkölcsi kopástól, s hogy „főként a válságok kényszerítik ki nagy társadalmi méretekben az állótoke idő előtti megújítását”. (98. o.)

A mintegy 100 oldalnyi elméleti bevezető részben Fred Oelssner részletesen kifejti a teljes marxi—lenini válságelméletet, a válságok lehetőségének és szükségszerűségének valamennyi fő tényezőjét. Eközben sok kitűnő példát mutat arra is, hogyan lehet bonyolult elméleti kérdéseket egyszerűen, könnyen érthetően kifejteni. Különösen érvényes ez *A válságok szükségszerűsége* című fejezetre, ebben is elsősorban azoknak a paragrafusoknak részleteire, amelyek a tőkés termelő-

mód alapellentmondásának, a hitelnek és a világgpiacnak a válságokban betöltött szerepét fejtik ki és illusztrálják részletes példákkal.

Az elméleti bevezetés után következő fejezetek elsősorban azzal tűnnek ki, hogy nagy konkrét tényanyaggal, jó irodalmi hivatkozásokkal illusztrálva, érdekesen megírva tárják az olvasó elé a válságok társadalmi hatását (4. fejezet), az ipari kapitalizmus előtti (a XVII—XVIII. századi) válságokat (5. fejezet) végül a XIX. század periódikus túltermelési válságait (6. fejezet).

Mintegy 50 oldalt szentel a szerző a válságok társadalmi hatásának. Részletesen vizsgálja és döbbenetes erejű statisztikai adatokkal, táblázatokkal, grafikonokkal, polgári irodalomból is vett idézetekkel stb. illusztrálja a válság hatását a munkásosztályra: elsősorban a munkanélküliségre. A munkanélküliség és a válságok kapcsolatát táblázattal, grafikonnal is ábrázolja, s idéz egyebek közt Wirth-tól, „az egyik legrégebb német válságtörténész”-től, „ettől a felületes vulgáris közgazdásztól, aki a válságban csupán a spekuláció miatt bekövetkezett forgalom-pangást látott” (109. o.), mégis „kénytelen volt megállapítani, hogy a válság idején nő a munkanélküliség”.

Wirth az 1825. évi válságról: „A munkanélküliség, amely közvetlenül követte a válságot, ugyanolyan társadalmi megrázkódtatást okozott, mint 1816-ban. Az ország valamennyi részében és szinte valamennyi foglalkozási ágban felkelések törtek ki, amelyeket nem ritkán fegyverrel és vérontással kellett elnyomni”; az 1839. évi válságról: „a dolgozó osztályok nyomora olyan nagy volt, hogy a chartisták sok hívet szereztek, gyárakat gyújtottak fel és felkelések törtek ki”; az 1847. évi válságról: „amikor a közszükségleti cikkek ára kétszeresére és háromszorosára emelkedett, a munkások felét, sőt kétharmadát a foglalkoztatottság hiánya miatt el kellett bocsátani. Nehéz idők voltak akkor... Minden oldalról jelentették, hogy a gyárakban és a vasútépítésekben beszüntetik a munkát; a London—Északnyugati Vasút építői október végén már 2500 munkást bocsátottak el, és további elbocsátásokra készültek. Lancashireban ez időben az összes építkezéseket leállították és közel 10 000 munkást bocsátottak el. Így volt ez mindenütt”; az 1857. évi válságról: „a Staffordshire Advertiser 60 kohót sorolt fel, ezek rendes körülmények között ebben a körzetben 28 000 személyt foglalkoztattak, de most, december 31-én, már egyikük sem dolgozott. Skóciában ugyanezen a napon 41 nagyolvasztót állítottak le és 16 000 munkást bocsátottak el”; az 1873. évi válságról: (Amerikában) „a gyárak az egész országban részben vagy egészben beszüntetik a munkát. A keleti államokban a máskor gyárban foglalkoztatottak felét-kétharmadát elbocsátották és a keresetnélküli munkások száma ezen a télen százezrekre fog emelkedni... (Ausztriában) december és január folyamán 14 000 munkás hagyta el önként Bécsét, 800 hajléktalant pedig eltávolítottak a város területéről. Február elején mégis 18 830 önhibáján kívül munka nélkül lévő személyt vettek számba Bécsben... (Franciaországban) napról napra nő a kereset nélkül maradt munkások száma és senki sem titkolja, hogy a tömeges elbocsátások, amelyekre sok gyáros kényszerül, nagy veszélyt jelentenek a közrend számára” stb.

Elsősorban ezekre a Wirth-idézetekre gondol Oelssner, amikor megállapítja: „Ezek a feljegyzések talán jobban mutatják, mint a száraz és pontatlan statisztikák, hogy a válság munkanélküliséget és vele kimondhatatlan nyomort hoz a munkásság számára.” (111. o.)

A szerző e fejezetben külön vizsgálja a munkanélküliség időtartamát, a válság hatását a bérek, a pauperizmus, a halandóság, a bűnözés alakulására. Külön paragrafusokban vizsgálja a válságoknak a parasztságra, a városi középrétegekre és a burzsoáziára kifejtett hatását.

A fejezet a válságok politikai hatásairól szóló paragrafussal zárul. Ebben a szerző történelmi utalásokkal is igazolja, hogy „A válság és a depresszió idején mindig megélenkült a forradalmi mozgalom, megsokasodtak a sztrájkok és a tüntetések, megerősödtek a munkásszervezetek és megnőtt a tömegek politikai aktivitása... szoros összefüggés van a gazdasági válságok és a kapitalista uralom ellen irányuló forradalmi mozgalom között.” (151. o.)

A XVII—XVIII. századi válságok fejezetének elején a szerző hangsúlyozza: Ezek a válságok „az emberiség történetében egyedülállók. Épp annyira különböznek az ókor ‚válságaitól’, mint az ipari kapitalizmus belső gazdasági törvényszerűségeiből folyó ciklikus válságoktól. A XVII. és XVIII. század válságai pénz-, spekulációs és hitelválságok voltak; feltételeiket a pénzgazdaság, a bank-, hitel- és részvényrendszer fejlődése teremtette meg, de mindig valamilyen külső, leg-

többször politikai lökés nyomán törtek ki. Ezek még nem voltak periódikus válságok”. (156. o.)

A XVII—XVIII. századi angliai válságok, a XVII. század eleji lübecki válság, majd a mulatságos és fantasztikus hollandi tulipánspekuláció rövid áttekintése után már valósággal kalandregény-hangulat szállja meg az olvasót. Pedig még ezután jön a java: a Law-féle részvényspekuláció (Franciaországban), a déltengeri szédelgés (Angliában), s végül néhány bekezdés a XVIII. század második felének két hamburgi válságáról. E fejezet mintha csak érdekességeket akarna elbeszélni, s közben otthagya egy nagyon markáns vonást a korai kapitalizmus képmásán. Szertelenebb ez a vonás, mint a „megállapodott”, ipari forradalom utáni kapitalizmus vonásai, de éppen szertelenségében árulkodó. A fejletlen tőkés termelés alapján időnként kitörő fékevesztett kapitalista szédelgésekből, szélhámós spekulációkból leplezetlenebbül villannak elő a kapitalizmus lényegének bizonyos részletei, mint az ipari forradalom utáni kapitalizmus fejlett tőkés termelési alapon úzött „civilizáltabb”, „legálisabb”, rendszeres spekulációiból és szédelgéseiből.

A XVII—XVIII. századi válságok még csak visszahatnak a termelésre — kedvezőtlenül. Az ipari forradalom utáni kifejlett kapitalizmus XIX. századi válságai egészen mások: ezek már elsődlegesen a termelés válságai: túltermelési válságok, s a pénz-, a hitel-, a tőzsdei válságok csak kísérő jelenségei, megjelentési formái a *túltermelési* válságnak. A kifejlett kapitalizmusban már nem gazdaságon kívüli okok, hanem a tőkés gazdaság *belső* törvényszerűségeiből fakadó okok robbantják ki — elkerülhetetlenül — a válságokat.

A XIX. század elején (1810-, 1815-, 1819-ben) Angliában kirobbant válságok átmeneti jellegűek: *még* nem szabályos ciklikus válságok, mint az 1825 utániak, de *már* nem is olyanok, mint a XVII—XVIII. század válságai, mert kirobbanásukban már döntő szerep jut a termelésnek és a kereskedelemnek.

Az 1825. évi válság az első, amely magán viseli a periódikus túltermelési válság valamennyi fő vonását. Ez a válság nyitja meg és az 1873-ban kirobbant válság zárja be a szabadversenyos kapitalizmus „klasszikus válságainak” sorát. A szerző sorra veszi e válságokat, leírja kirobbanásuk konkrét okait, előzményeiket és lefolyásukat, hatásukat; jellemzi általános és megkülönböztető vonásaikat. Ez a rész is érdekfeszítő olvasmányként hat elsősorban, de elolvasása után többet tudunk a válságokról, a kapitalizmusról. Nemcsak több konkrétumot, hanem általában is többet a kapitalizmus természetéről, arról, hogy miért elkerülhetetlenek benne a válságok, többet a munkásosztály helyzetéről a kapitalizmusban, s arról, hogy miért kell ennek az osztálynak előbb-utóbb szükségszerűen felismernie saját történelmi hivatását, megszabadítania a társadalmat a kapitalizmus ellentmondásaitól — nem utolsósorban a *bőség okozta nyomor* képtelen szörnyűségeitől.

A XIX. század utolsó negyedében a válságok lefolyása már nem teljesen olyan, mint a korábbiaké volt. Éreztetik hatásukat a kapitalizmus fejlődésében utat törő új jelenségek, az imperializmus jelenségei. Az 1873. évi válságot (a XIX. század legkiterjedtebb, legmélyebb és legpusztítóbb válságát) hosszú depresszió követte. „Ez a depresszió — írja Oelssner —, rövid megszakításokkal a XIX. század végéig tartott, bár közben voltak válságok.” (241. o.) E válságok azonban — mint Oelssner mondja, a depresszió miatt — nem voltak olyan hevesek, mint elődeik: kevesebb volt a csőd, kisebb a termelés zuhanása, az áresés, a leszámítolási kamatláb csökkenése; ritka a nagyarányú bankkrach, s „a spekulációs láz a tőkés világnak inkább csak a perifériáit érintette”.

Ebből annak idején sok közgazdász arra következtetett, hogy ezentúl inkább ritkulni fognak a nagy, általános gazdasági megrázkódtatások, válságok, hogy talán többé nem is lesznek olyan fajtájú válságok, amilyenek a XIX. századiak voltak. Oelssner itt nem fejti ki az okokat, amelyek a XIX. század utolsó negyedében megváltoztatták a válságok jellegét, mert ez műve második kötetének, az imperializmus válságainak témakörébe vág. Itt csak megállapítja, hogy a válság-ciklus a XIX. század utolsó negyedében is érvényesült.

A század két utolsó válságának leírása után befejezésül ismét hangsúlyozza Oelssner: nem indokolt ebben a korban a válságoknak, különösen pedig társadalmi hatásuknak enyhüléséről beszélni.

„Mindenekelőtt — írja — figyelembe kell venni, hogy a múlt század utolsó 25 évében a fellendülési szakaszok sohasem érték el a korábbi évtizedek ciklusainak hasonló szakaszait. A fellendülés rendszerint kismértékű és vontatott volt. Másrészt maguk a válságperiódusok sem múltak el olyan rövid idő alatt, hanem elhúzódó jelleget öltöttek. E kor válságainak is megvan valamennyi szükséges

ismérvük; de — üstökösök módjára — csóvájukban nyomasztó depressziós éveket vonszolnak maguk után. A gazdasági válságok jellegének ez a megváltozása arra utal, hogy a kapitalizmus fejlődésében olyan új tényezők léptek színre, amelyek megzavarták a kapitalista ellentmondások érlelődésének és a válságok útján végbenő feloldódásának addigi mechanizmusát. E válságok legfontosabb jellemvonása, hogy nem tudják teljes mértékben betölteni társadalmi funkciójukat: a felhalmozott ellentmondások ideiglenes feloldását, a kapitalizmus törvényeinek érvényre juttatását. Ebből azonban csak a tőke lakájai jósolhatták meg az ellentmondások enyhülését és a harmónia korának eljövételét. A valóságban a válság funkcióinak megzavarása hatalmas új konfliktusokat idézett elő, s az utóbbiak feloldódása a XX. században az egész világot megrázó viharok alakjában valósult meg. A múlt század legnagyobb válsága is enyhe tavaszi zápor volt a XX. század válságaihoz képest.” (262. o.)

Érdeemes és érdekes lesz elolvasni Fred Oelssner könyvének második kötetét is: a XX. század gazdasági válságait.

Esze Zsuzsa

A Központi Statisztikai Hivatal árstatisztikai kiadványai

A Központi Statisztikai Hivatal közelmúltban megjelent külöнкиadványai előnyös változást jelentenek a korábbi gyakorlattal szemben. A kötetek nem alapadatoknak és egyszerűbb viszonyszámoknak — azt mondhatjuk — évről évre szinte standardizáltan azonos összeállítású sorait tartalmazzák, mint a régebbi kiadványok, hanem sokoldalú feldolgozásban, különböző másod-, harmadfokú mutatószámokkal és értékelő szöveggel adják közre az anyagot. Ezt mind a gazdaságpolitikai gyakorlatnak, mind a kutatásnak örömmel kell fogadnia, mert ezzel az előbbi a múlt tanulságainak levonásához szükséges összefüggéseket, az utóbbi pedig a vizsgálataihoz szükséges adatokat már többé-kevésbé elkészítve kapja. Ezzel nem akarom azt mondani, hogy a kutatáshoz nincs szükség az alapadatok teljes anyagára. Az ilyen tömörített és feldolgozott adatanyaggal valahogyan úgy van az ember, mint a konfekcionált ruhával: csak véletlen, ha a szabás, illetve a feldolgozás minden részletében pontosan a testalkatnak, illetve a konkrét vizsgálati célnak megfelelő; és nehezebb átalakítani, mint a szövetből újat szabni, az alapanyagból a megfelelő viszonyszámokat és sorokat összeállítani.

Ezt az eddig megjelent kiadványok közül legkevésbé azokról mondhatjuk, melyek teljes egészükben vagy egy részükben az áralakulással foglalkoznak,* mert ezek táblázatos részei mind az árucikkek körét, mind a csoportosítási lehetőségeket tekintve kielégítik az igényeket. Ahhoz azonban, hogy az adatok ne vigyék esetleg tévútra azok felhasználóit, utóbbiaknak pontosan ismerniük kell azok keletkezését a megfigyeléstől kezdve az árucikklistán keresztül az indexformuláig. E tekintetben a kiadványok kissé közlékenyebbek is lehetnének. A szűkszavú módszertani megjegyzések egyes esetekben kétségben hagyják az olvasót az adatmegfigyelés módja tekintetében. Így az Áralakulás című füzet 91. oldala szerint a szabadpiaci árak „a felvásárló vállalatok... heti árainak mérlegelt átlagai”. Azt jelenti ez, hogy a felvásárlási árakat egyúttal szabadpiaciaknak is tekintették? Ha azt, akkor legalábbis kérdéses, hogy ezek a piaci árak „szabadok”-nak tekinthetők-e, sőt az is, hogy ez az adatbevallás kifogástalan volt-e. Vagy például a fogyasztói árakhoz fűzött módszertani megjegyzések (91. oldal) szerint „az iparcikkek áraiban nem jut kifejezésre a magánkisipar által forgalomba hozott termékek árszínvonala”. Ezzel, sajnos, figyelmen kívül maradt egy oly szektor, melynek árszínvonala számottevően eltért az állami kiskereskedelemétől és ez csökkenti az általános árindex alkalmazásával számított különféle volumen-és reálértékek megbízhatóságát. Szerepe elég jelentékeny volt az elmúlt időszakban, különösen a javítási szolgáltatások terén. A fogyasztók nem fényűzőképpen, hanem azért fordultak az egyéni kisiparosokhoz, mert a szövetkezeti vagy egyáltalában nem, vagy csak rosszabb munkával állt rendelkezésükre. Ha tehát az élelmiszerek szabad piacának hatását a reáljövedelemre elismerjük, az egyéni kisipartól sem tagadhatjuk meg ezt. Igaz, közismert dolog, hogy ennek árstatisztikai megfigyelése egyike a legnehezebb feladatoknak.

* Az áralakulás Magyarországon 1938-ban és 1949–55-ben. Statisztikai időszaki közlemények 1. kötet (91. p.) — Belkereskedelmi adatok. Ua. 2/1957. sz. (51–64. p.) — Az élelmiszer-fogyasztás alakulása Magyarországon. Ua. 6/1957. (57–70. p.)

Az alkalmazott indexszámítás technikájáról is célszerű lett volna kissé bővebben nyilatkozni. Az Áralakulás című füzet 2. oldala szerint a mezőgazdasági termelői és a fogyasztói árakra vonatkozóan évről évre láncindexeket számítottak, melyeket két különböző súlyozású indexből mértani átlagolással nyertek; ezek egyike a beszámolási, másik a bázisidőszak súlyaival van mérlegelve. A „bázis” jelentheti vagy az időszak első évét, vagy mindegyik évre vonatkozóan azt a szomszédos évet, amelynek áruszerkezete alkalmazásra került. A szövegben semmi sem árulja el, hogy melyikről van szó és csak aki eléggé ismeri az indextechnikát, tételezi fel, hogy az utóbbiról. Sajátságos módon sehol sincs megemlítve a kiadványban, hogy melyik indexformulát alkalmazták; csupán abból, hogy a súlyozás mennyiségekkel történt, következtethetünk az aggregát módszerre.

Az agrárrollókhoz alkalmazott mérlegelésről sem nyilatkozik az Áralakulás. A vásárolt, illetve eladott mennyiségek, vagy azok értékei-e az irányadók? Mert lehet olyan felfogás, hogy az utóbbi helyesebb, tekintve, hogy ezzel a mutatószámmal a mezőgazdasági termékek átlagos vásárlóerejét akarjuk jellemezni és ezért nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a mennyiségi arányok változásai lényegesen eltérhetnek az értékarányokétól, különösen az elmúlt időszak rétegezett árrendszerében. Természetesen az értékekhez is ismerni kell a mennyiségeket. Ezek lehetnek a mezőgazdaság, illetve a tekintetbe jövő iparágak össztermelése — mint a felszabadulás előtti KSH számításaiban —, de lehetnek a parasztság által vásárolt, illetve eladott mennyiségek is. A szövegből nem látjuk, hogy melyik mérlegelést alkalmazta a Hivatal.

El kell ismernünk, hogy a mérlegelés szinte leküzdhetetlen problémákat vetett fel az elmúlt időszakra vonatkozóan. Az állami és a szabadpiaci árak és az ezeken forgalmazott mennyiségek arányai oly hirtelen és oly nagymértékű változásokat szenvedtek, a területi és az idényszerű szóródás oly rendkívül nagy volt, hogy az indexszámítási áruszerkezet, illetve árarányok változatlansága valóban alig több fikciónál. Emellett a rétegezett árrendszer miatt az egyes termékek úgynevezett egyedi árindexei is kevésbé „egyediek”, mint egységes árrendszerben; mindegyikkel kapcsolatban felmerül mindaz a mérlegelési kérdés, mely egyébként csak a különböző árucikkek egyedi indexeinek összevonásakor szokott fejtörést okozni. A kiadványok nem is mulasztják el több helyen figyelmeztetni arra, hogy a különböző csoportárindexek tartalmi értéke minden technikai ügyeskedés ellenére is csekély. Ezért mindenkinek, aki az árszintek, az árarányok, a volumenek, a reálértékek alapján következtetéseket akar levonni, állandóan számolnia kell azzal, hogy a váratlan vagy ellentmondó eredmények oka az árindex nagy hibalehetőségeiben rejlik. Ismételjük: ez nem a kiadványok hibája, hanem azoké a viszonyoké, melyekről azok beszámolnak.

Mindezekre tekintettel fel lehet vetni a kérdést, hogy van-e egyáltalában valami értékük a kiadványokban közölt indexeknek? A választ azok kiértékelő szövege adja meg, mely nemcsak egyszerűen rámutat az áralakulás lényeges irányaira és okaira, hanem számos vonatkozásban feltárja az elmúlt évek árpolitikájának pozitív és negatív következményeit is. Ezeket olvasva mindig szem előtt kell azonban tartanunk, hogy az árrendszer sohasem önmagában véve, hanem aszerint helyes vagy helytelen, hogy mennyire szolgálta a gazdaságpolitika alapvető célkitűzéseit. Így például 1955-ben 1939-hez képest a termelési eszközök árindexe 479,6, a fogyasztási javaké 1275,4 (10. oldal), vagyis az utóbbiak áremelkedése 2,6-szorosa volt az előbbiekének. Ezt főképpen az okozta, hogy a forgalmi adókat elsősorban a fogyasztási cikkeknel emelték, amiből nyilvánvaló a cél: az árrendszernek erélyes felhasználása a felhalmozás céljára. A fogyasztásra ez természetesen nem volt előnyös, de másképpen aligha lehetett volna megteremteni a termelés ugyanezen időszak folyamán bekövetkezett fejlődésének alapjait. És ennek gyümölcse idővel megérett a fogyasztó számára is, mert 1953-ban megállt a fogyasztói árszint emelkedése, sőt azóta 1955-ig 4,5 százalékkal csökkent, miközben a fogyasztás volumene ennél nagyobb mértékben megnagyobbodott. A magas fogyasztási indexben része van annak is, hogy 1955-ben a mezőgazdasági értékesítési átlagárak szintje minden más szektor áralakulását meghaladóan a legmagasabb volt. 1954 óta állandósultnak tekinthető ipari olló van. Ez azonban — mint az Áralakulás rámutat — „nem jelent feltétlenül helytelen irányú eltolódást, mert a) a mezőgazdasági és az ipari cikkek árai közti arány 1938-ban nagyon kedvezőtlen volt, b) a háború után az ország gazdasági szerkezetének átalakulása... továbbá a vásárlóerő kiszélesedése nagymértékben növelte az élel-

miszer iránti keresletet, így azok árának az ipari cikkárakat meghaladó növekedése az adott szakasz fejlődésének természetes következménye volt” (7. oldal). Ehhez még hozzátehetjük, hogy bár a kedvező árhelyzet ellenére sem volt kielégítő a mezőgazdasági termelés fejlődése, kedvezőtlenebb termékárakkal ehelyett visszafejlődés állhatott volna be. Pozitív eredmény az is, hogy 1951-től a termelészövetkezetek árszínvonala közeledett az egyéni gazdaságokéhoz és 1955-ben annál már csak alig 11 százalékkal alacsonyabb. Ennek jelentőségét akkor látjuk, ha meggondoljuk, hogy az áruszerkezetben — melynek lényeges hatása van az index alakulására — a szövetkezeteknél a nagy szabadpiaci forgalmú termékek sokkal kisebb súllyal szerepelnek, mint az egyéni parasztokéban. A szabadpiaci árakról kitűnik az, hogy 1952-ben eltérésük a „városi fogyasztói áráktól” (melyek alatt nyilvánvalóan az állami kiskereskedelmiéket kell értenünk) lényegesen kisebb lett és azóta úgyszólván stabilizálódott. Érdekes módon ez a kedvező fordulat ugyanakkor állt be, amikor az állami árakat emelték; az ok természetesen nem ebben, hanem a jegyrendszer egyidejű megszüntetésében rejlett, de ez az egybeesés mindenesetre azt mutatja, hogy a jegyrendszer megszüntetése az árak tekintetében is előnyös volt a fogyasztóra.

A kiadvány tárgyilagosságát bizonyítja, hogy nem hallgatja el az árpolitika visszásságait sem. Így például megemlíti, hogy a bonyolult és nem mindig logikus árrendszer mennyire megnehezítette a termelés mindenkori helyzetének megítélését: „a termelés struktúrájáról alkotott kép túlnyomóan attól függ, hogy milyen: 1939., 1949. vagy beszámolási évi árakkal számítjuk-e” (23. oldal). A főbb termékcsoportok igen eltérő áralakulása nem egy vonatkozásban zavarta a gazdaságos termelés kibontakozását (24. oldal). Vagy például: „a gyümölcs, bor és zöldségfélék ára normális körülmények közt érzékenyen reagál a termelési eredményekre. Az elmúlt években azonban akkor is alig csökkentek az árak, mikor kiemelkedően jó volt a termés”, az erőltetett kivétel miatt (38. oldal). „Az egyes cikkek árait tekintve gyakori jelenség volt, hogy egyidőben az országban kialakult legmagasabb szabadpiaci ár a kialakult legalacsonyabb árnak kétszeresét, sőt háromszorosát érte el” (43. oldal). Az ilyen szokatlan kilengések néha éppen az illető vidék speciális tájtermékeinél mutatkoztak, de egyáltalában nem árpolitikai hibák folytán, hanem egy kedvező fejlődés következményeképpen, azért, mert a terület gyors iparosodása a termelés fejlődését meghaladó mértékben felfokozta a piaci keresletet.

Ez is egy példája annak, hogy mily nagy körültekintésre van szükség, ha értékelni akarjuk a tervgazdálkodási időszak árpolitikáját. Alaposan tanulmányoznunk kell a termelés és az életszínvonal adatait is, és ezeknek nagy bőségével szolgál a KSH többi kiadványa. Ezek közül a „Belkereskedelmi adatok” és „Az élelmiszerfogyasztás alakulása Magyarországon” címűek egy-egy fejezetet tartalmaznak az árakról is, mégpedig a fogyasztói árak azon csoportjáról, melyek alakulását és jelentőségét eddig sűrű homály fedte, legalább is a kutatók szélesebb köre előtt: a szabadpiaci árakról. Vizsgálati felhasználásukat nagyon elősegítik azok a — nyilván becslésszerű — adatok, melyeket a „Belkereskedelem” a központi árualap és az egyéb források áruforgalmáról közöl; kár, hogy az utóbbiban nem mutatja ki külön az önellátási és külön a szabadpiaci mennyiségeket. Az „Élelmiszerfogyasztás” egyik táblázata havi adatokat közöl külön a bolti és külön a piaci árakról, és ezzel lehetővé teszi egymásrahatásuknak az idényhatásokkal kombinált vizsgálatát; ugyanaz táblázatot tartalmaz a különböző élelmiszerekből egy forintért a boltokban vásárolható mennyiségek tápanyag- és vitamintartalmáról, ezzel érdekes adalékot szolgáltatva a hatósági árarányok élelmiszerpolitikai értékeléséhez; a fontosabb élelmiszerek kiskereskedelmi árainak nemzetközi adatai pedig, bár durva, de eddig teljesen nélkülözött összehasonlításokra adnak alkalmat a magyarországi árarányok vizsgálatában.

Talán elég ennyi a közzétett anyag változatosságának és részletességének bemutatására. Mielőtt e kiadványok megjelentek, a kutatás egyéni megfigyelésekre, magánadatgyűjtésekre vagy legjobb esetben nem statisztikai szervek kétes megbízhatóságú adatfelvételeire volt utalva, ha az összefüggéseket számszerűen akarta lemérni. Ez a helyzet a kiadványok révén lényegesen enyhült és a nagy érdeklődéssel várt további kiadványokkal remélhetőleg teljesen meg fog szűnni. Azt mondhatnók, csak most nyílt meg az út a közgazdasági összefüggéseket módszeresen lemérni törekvő kutatás számára. Ennek jelentőségét nem kell külön hangsúlyozni.

Ihrig Károly

A termelőszövetkezeti jövedelemelosztás tökéletesítésének módszereiről

(Levél a Püspökladányi Járási Tanács mezőgazdasági osztályától)

A „Közgazdasági Szemle” 1957 januári első számában megjelent Komló László „A mezőgazdasági termelőszövetkezetek jövedelemrészesedési rendszeréről” című cikke.

A berettyóújfalui mezőgazdasági szakiskolán a megyei tanács mezőgazdasági osztálya irányításával jelenleg tsz. elnöki továbbképző tanfolyam folyik. A megyei tanács mezőgazdasági osztálya megbízásából ezen a tanfolyamon előadást tartottam, a termelőszövetkezetek jövedelemelosztásának helyi normák kialakításának és a premizálások módszereiről. Az előadásomban foglalkoztam Komló László közgazdász javaslataival. A tanfolyam hallgatói a javaslatokat helyesnek találták és gyakorlati alkalmazás módszerei után érdeklődtek egészen részletesen.

A járásunk területén 31 mezőgazdasági termelőszövetkezet működik. Közöttük vannak 2—3, sőt 4000 holdas termelőszövetkezetek. Helyes jövedelemrészesedési rendszer kialakítása, úgy gondolom, a termelékenység növelését és a gazdálkodás belterjes irányban való fejlesztését komoly mértékben elősegítené. Ennek érdekében személyes megbeszélést folytattam több termelőszövetkezeti vezetővel és a fentemlített cikkben foglaltakat a mi adottságainknak megfelelő szempontból vitattuk. Valamennyi termelőszövetkezeti vezetőnek az a véleménye az említett cikkben foglalt javaslatokkal kapcsolatban, hogy azok helyesek és teljes mértékben megfelelnek a munka szerinti elosztás szocialista elvének.

A termelési eredményen nyugvó részesedési rendszer változatai közül az elsőt „A termelési eredmény mérése természetes egységgel”, valamennyi termelőszövetkezetnél, véleményünk szerint, lehet alkalmazni, mivel nem jelenti az adminisztráció növelését, sőt inkább könnyíti azon keresztül, hogy nem kell minden fajta elvégzett munkamennyiséget külön-külön felmérni. Legigazságosabbnak, illetve leghelyesebbnek természetesen a harmadik változatot tartjuk, amikor a termelési eredményt nettó termelési értékkel mérjük, azonban tekintettel termelőszövetkezeteink adminisztrációja jelenlegi helyzetére, ezt egyelőre nem tartjuk megvalósíthatónak. Megvalósítható ez a módszer csak abban az esetben lesz, ha termelőszövetkezeteinkben jól működő adminisztráció és hiánytalan kettőskönyvvitel fog lenni.

A fentiekre való tekintettel kérem a tisztelt szerkesztőséget, hogy amennyiben arra lehetőség van, Komló László közgazdász fent említett cikkében foglalt javaslatoknak a gyakorlati alkalmazására, szíveskedjenek részletes tájékoztatást küldeni a püspökladányi járási tanács vb. mezőgazdasági osztályához. Erre, úgy gondolom, lehetőség van, mivel a cikkíró szerint az általa javasoltak kísérleti bevezetését, a ceglédi Nagy Sztálin termelőszövetkezetnél 1956—57. évben már megkezdték. Az ellenforradalmi események miatt, azt hiszem, kiértékelés még nincs, de ami rendelkezésre áll a fentemlített módszer gyakorlati alkalmazásához, kérem, szíveskedjenek megküldeni.

Püspökladány, 1958. február 5.

Gyórfi Károly
mg. oszt. vez.

A szerkesztőség válasza

Kedves Győrfi elvtárs!

Megkaptam levelét, amelyben Komló Lászlónak az 1957. januári számban megjelent cikkével kapcsolatos véleményeket közli és további felvilágosításokat kér a cikkben foglalt elvek gyakorlati kipróbálása céljából.

Komló elvtárs a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének tudományos munkatársa és intézeti témaként foglalkozik a termelőszövetkezeti jövedelemelosztás vizsgálatával. Levelét átadtam Komló elvtársnak és ő Friss István elvtársnak, az Intézet igazgatójának hozzájárulása alapján rövid időn belül eljuttatja Önhöz a cikkben vázolt elvek alkalmazására részletesen kidolgozott és a ceglédi termelőszövetkezetben felhasznált módszerek leírását, s személyesen is felkeresi az elvtársat.

Remélem, hogy a püspökladányi járás termelőszövetkezetei és a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársainak a Győrfi elvtárs levele nyomán kibontakozó együttműködése haszonnal jár a szövetkezeti gyakorlat és a hazai közgazdasági elmélet szempontjából.

Elvtársi üdvözlettel:

Fekete Ferenc
főszerkesztő

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Ласло Лукач:

Пределы точности учета прибылей и материальное стимулирование

В связи с более эффективным применением принципа материальной заинтересованности выдвинулись на первый план системы, стимулирующие к увеличению прибылей предприятий. Автор статьи ставит вопрос о том, производится ли учет прибылей с соответствующей точностью. Опираясь на результаты широкой исследовательской работы, автор устанавливает что в известной мере возможно исказить учитываемую прибыль, и перечисляет несколько источников неточности. Они частично связаны с некоторыми чертами венгерской системы бухгалтерского учета. В заключительной части рассматриваются соображения, которые вероятно являются пригодными для повышения точности учета прибылей. Из них автор рассматривает следующие: Необходимо улучшить методы бухгалтерского учета, особенно с точки зрения требований, вытекающих из системы заинтересованности в получении все больших прибылей. Необходимо рассматривать точность учета, и, в зависимости от степени точности, составить перечень отдельных областей промышленности по их значению. Прибыль целесообразно ставить необходимым условием премизации лишь при условии надежности ее учета; в других случаях кроме прибыли необходимо ввести и другие условия премизации; а при известных обстоятельствах нужно отказаться от стимулирования к повышению прибылей. С целью повышения самой точности целесообразно применить систему заинтересованности так, чтобы коэффициент возмещения из прибылей был более высоким в области, где учет является более точным.

Ференц Ваги:

Крестьянское производство и уровень реальных доходов

Социальное положение крестьян при режиме Хорти в первой половине 30-х годов все более ухудшалось. Хотя за этим периодом последовало улучшение, но, несмотря на увеличение с тех пор сельскохозяйственного производства, в 1938-году их положение было значительно хуже, чем в 1928—1929 гг. Военной конъюнктурой воспользовались крупные сельскохозяйственные предприятия; от крестьян война потребовала неисчислимых жертв.

После 1949 года, несмотря на неудовлетворительное повышение крестьянского производства, реальные доходы крестьян значительно повысились, а в последние годы повышение доходов по отношению к производству стало непропорциональным. Положительное влияние реальных доходов на производство не отражается в нем. Исключая 1952 год, не отсутствие доходов, а допущение в ходе социалистической реорганизации сельского хозяйства ошибок препятствовало развитию производства. Рост производственных ассигнований, имеющий место после июня 1953 года, в 1955 году приостановился, за которым лишь в 1957 году началось новое оживление. В период пятилетнего плана колебание доходов оказалось более сильным, чем колебание производства, что привело к усилению неуверенности мелкокрестьянского производства.

Непропорциональное повышение или понижение реальных доходов по отношению к производству и конечное развертывание непропорциональности главным образом вызывалось повышением реальной стоимости денежных доходов. За истекший период по отношению к 1949 году в большинстве лет проявились ножницы промышленных цен, и покупка товаров крестьянами выросла в превышающей их реализацию мере. Повышение доли обязательной госпоставки в реализации товаров понижало, а понижение ее повышало средний уровень цен реализованных сельскохозяйственных продуктов, и, так как уровень цен промышленных товаров остался стабильным, плановые пропорции производства и реальных доходов крестьян как правило изменились в благоприятную или в неблагоприятную сторону для крестьян. Повышение цен, происходившее из понижения доли обязательной госпоставки, стало одной из причин повышения реальных доходов крестьян.

Миклош Мандел—Золтан Суньог—Йенё Варга:

Метод исчисления рентабельности производственных капиталовложений

В Венгрии с 1954 года идет дискуссия на страницах журнала „Экономический Обзор” и других журналов об исчислении рентабельности капиталовложений. Настоящая статья систематизирует вопросы, возникшие по поводу оценки рентабельности капиталовложений.

Авторы очерка сначала стараются разъяснить роль и содержание понятия капиталовложений, способствующих развитию производства и снижению себестоимости. В статье различаются капиталовложения, способствующие развитию производства и снижению себестоимости: методы исчисления рентабельности отдельно рассматриваются, как с точки зрения капиталовложений, способствующих развитию производства, так и с точки зрения себестоимости.

При исчислении эффективности капиталовложений, направленных на снижение себестоимости, авторы принимают показатель Хачатурова (годовое снижение себестоимости, приходящееся на 1 фронт капиталовложений). Рассматривая вопросы применения этого показателя, уделяется внимание вопросу норм рентабельности капиталовложений, направленных на снижение себестоимости.

Для исчисления эффективности капиталовложений, способствующих росту производства, авторы принимают основным показателем емкость по капиталовложению и издержки производства. Анализируют форму и содержание выражения и учета этих двух показателей. Подробно рассматривают проблему возможности определения результата капиталовложения экспортных товаров, а также товаров внутреннего потребления. Авторы статьи высказываются за выражение результатов капиталовложений в девизах и перечисляют все возможные показатели этого. Анализируя возможности учета затрат, рассматривают и понятие реальной себестоимости. Авторы считают, что при исчислении рентабельности нужно принимать во внимание перспективное образование затрат.

Авторы занимаются и проблемами капиталовложений, увязанных между собой (Их предел, метод их исчисления. Освобождающее рабочую силу капиталовложение, как увязанное капиталовложение. Учет социальных и коммунальных капиталовложений и т. д.).

Йозеф Шебештьен :

Количественные взаимоотношения производственных условий, производственной стоимости и рентабельности в кооперативном растениеводстве

Анализируя данные 68-и производственных кооперативов за 1953/1954 г. и 72-х производственных кооперативов за 1954/1955 г., автор статьи исследует, в какой мере созданная производственная стоимость в растениеводстве зависит от определенных климатических и технических условий производства. При расчетах автор применил производственную функцию типа Кобб-Дуглэс.

Расчеты привели к следующим основным положениям:

1. Кроме климатических условий на величину производственной стоимости в растениеводстве исследуемых кооперативов значительное влияние оказали рабочая сила и введение навоза. Количество использованного навоза, однако, в первую очередь зависило от рабочей силы, а не от количества поголовья скота.

2. Связь количества употребленного минерального удобрения с производственной стоимостью была незначительной и в процессе производства она играла небольшую роль. Большинство кооперативов употребляло минеральное удобрение в незначительном количестве и употребление его во многих случаях не происходило надлежащим образом.

3. Рентабельность применения различных технических факторов производства во многом зависела от сочетания климатических и технических условий. Стоимость выручки употребленного минерального удобрения при неблагоприятных климатических условиях и недостатке рабочей силы и навоза ни в одном случае не достигло расходов на употребление минерального удобрения. При благоприятных климатических условиях и применении рабочей силы и навоза в достаточной мере, прибавочная урожайность, являющаяся следствием употребления минерального удобрения, всегда превышала расходы в несколько раз.

4. Система цен обязательной госпоставки в исследуемых кооперативах в значительной мере снижала рентабельность различных расходов и прибыльность отрасли растениеводства. Если расчеты в исследуемый период произведем на основе цен государственной свободной закупки вместо заготовительных цен, то прибыльность растениеводства в исследуемых производственных кооперативах оказывается на 50 % выше.

SUMMARY OF THE ARTICLES

László Lukács:

Accuracy Limits in Proceeds Accounts and Pecuniary Incentives

Current efforts for the more efficient application of pecuniary incentives have engendered wide discussions of methods by whose application enterprise profits would be more easy to increase.

The author wonders whether the current assessment of profits meets reasonable requirements for accuracy. Findings of a comprehensive recent investigation make the author maintain, that there is some possibility of getting profit assessments distorted. Some of the sources of the inaccuracy are listed. Some features of the Hungarian accountancy system are believed to be to a certain degree, in some way or other responsible for the current inaccuracies.

The article winds up by presenting some suggestions appearing apt to enhance the accuracy in profit assessments. Particular reference is made to the following suggestions: Required is the improvement of accountancy methods with special regard to novel exigencies brought about by the application of the principle of the material incentive, and carried out by profit assessments. The accuracy of the assessments ought to be tested. Sort of priority lists ought to be drawn up for the different sectors in industry following the findings of the tests. It appears reasonable to stipulate the attainment of enterprise profits as the exclusive condition of bonus grants only where profit assessments may be relied upon. Different bonus terms ought to be established for sectors, whose profit assessments do not prove accurate enough.

The idea of material incentive based on the enterprise proceeds principle ought to be abandoned where the primary requirements are missing altogether. The author recommends, that the improvement of accuracy should as well be made an object of material incentive in such a manner, that the rate of profit-refunding should be higher there, where profit assessments meet higher accuracy requirements.

Ferenc Vági:

Peasant Production and Real Income Development

The social state of peasantry in the years 1930 to 1935 of the Horthy-era was worsening. In spite of the easing of the situation after 1935, the state of peasantry in 1938 was still considerably worse than in the years 1928—1929, although the agrarian production had grown bigger in the meantime. The war-time prosperity offered big-business in agriculture the opportunity of making still more profit. As far as peasantry was concerned, their lot in the war was to meet requirements for ever increasing material contributions and, what was more, for ever growing sacrifices in men.

Unsatisfactory increases in farm production and a notable growth in the real income are significant for peasantry in the period following 1949. The income increases as against the development of production grew quite out of proportion in the last years. Production trends failed to mirror the positive affects of the growth in real income. Mistakes made in the reorganization of agriculture along socialist lines rather than insufficiency of income account, as a rule, for the failure of enhancing production, except for the year 1952. Increases in expenditure on production after June 1953 came to a sudden halt in 1955, that lasted until 1957, when another revival followed. Income fluctuations outgrew production fluctuations in the period of the five-year plan, enhancing thus the uncertainty hovering above small peasant production.

Growth in the real value of income in cash has mainly brought about unproportionate increases or decreases of real income as against production and has elicited the ultimate development of this disproportion. A discrepancy of industrial prices as compared to the agricultural price level has been brought about during most of these years as against 1949, and the rate of peasant commodity purchases increased far above the rate of peasant produce sales increases.

The average price level of marketed farm produce was lowered as a result of increases, and was again raised by decreases in the share of commodity sales in the total of obligatory deliveries. The exchange ratio of industrial and agrarian products was thereby modified in a spontaneous manner. Now, since the price level of industrial commodities has in the meantime remained unchanged, the projected ratios of peasant production and real-income were bound to systematically shift in a direction favourable or unfavourable for peasantry. Price rises resulting from decreases in the share of obligatory deliveries became one of the causes of peasant real income growth.

Miklós Mandel — Zoltán Szunyogh — Jenő Varga:

Methods of Assessing the Efficiency and Profitability of Productive Investments

The efficiency of investments has been a topic for discussions on the pages of *Közgazdasági Szemle* and other periodicals ever since 1954. An attempt is made in the present article at drawing up a system of the questions under study in the course of treating the efficiency of investments.

The study tries in its first chapter, to determine the area and the significance of efficiency assessments. Investments designed to bring about increases in the production are distinguished from investments designed to bring about a lowering of the cost of production. The co-authors treat the methods of assessing the efficiency separately for investments designed to increase the production from investments designed to cut down the cost of production.

As for the assessments of the efficiency of investments designed to cut down the cost of production, the co-authors approve of the index of Hatchaturoff (reduction of the cost of production accomplished in one year by one forint of investment). In the course of studying the aspects of the application of this index, questions of efficiency standards in investments designed to cut down the cost of production are also dealt with.

As for the assessment of the efficiency in investments designed to increase the production, the co-authors accept, as the basic idea, the development of the rate of investments required and also the development of the cost of manufacture. The demonstrative and comprehensive form and contents of the two indices are analyzed. A widely extending study of the problem is presented, how to determine the result achieved by the investment as far as items for export on the one hand, and goods for home consumption on the other are concerned. The article prefers the assessment of the result in foreign exchange and lists all possible index-variants seeming practicable for the purpose. In the course of examining the possibility of taking the different sorts of expenditure into consideration, the idea of the "real cost of production" is dealt with. The co-authors believe, that the perspective in the development of the cost should not be neglected if the assessment of the efficiency is considered.

Aspects of auxiliary investments are also treated. This chapter includes ideas on the limits of the scope of the latter, and on assessment methods. Investments relieving manpower as auxiliary investments. Taking social and communal investments into consideration, a. s. f.

Joseph Sebestyén:

Quantitativ Relations between Conditions of Production, Value of Production and Efficiency in Co-operative Crop Production

The author analyzed the data of a number of agricultural producers' co-operatives and investigated the dependence of the crop product value on certain climatic and technical conditions of production. The approximation was carried out by the use of a production function of the Cobb-Douglas type.

The results of the computations may be summarized as follows: Besides the climatic conditions which played a very important role in the crop production of the observed co-operatives, the product value was largely influenced by labour force and manuring. The quantity of manure applied was, however, determined by labour force and not by the livestock.

Fertilization had only a weak relationship to the product value and it played an insignificant role in the process of production. Most of the co-operatives applied small quantities and in a great number of cases this scanty fertilization also was carried out in an unworkmanlike way.

The economicalness of the use of the different technical factors of production was largely depending on the combination of climatic and technical conditions. In the case of unfavourable weather and an insufficient supply with labour force and manure, the returns ascribable to the various quantities of fertilizers applied never equalled the costs of fertilization. Contrary to the above situation, good weather and a sufficient supply with labour force and manure guaranteed returns which always were multiples of the costs.

The efficiency of the different inputs and the rentability of crop production in the observed co-operatives was largely reduced by the price system of the compulsory deliveries. If the prices of the period of observation would have been replaced by the prices of State purchases, the rentability of the crop production in the co-operatives in question would have improved by 50%.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Antos István, Bakonyi Sebestyén Endre, Bognár József, Erdei Ferenc, Fekete Ferenc (főszerkesztő), Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Huszár István, Lázár György, Molnár Endre, Varga Edit, Varga István, Vályi Péter

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. — Telefon: 111—010.
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850. — Csekkszámla: 61 238. — Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.
Terjedelem: 7 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1958. február 17.
A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Kossuth Nyomda, Budapest, V., Honvéd utca 10. — 412 — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

4

V. ÉVFOLYAM

1958 ÁPRILIS

TARTALOM

<i>N. V. Orlov</i> : A kapitalista gazdaság jelenkori konjunktúrájának fő vonásai	337
<i>Cukor György</i> : Az ipari export gazdaságosságának számítása	346
<i>Gönczi László—Kis Pál</i> : A szövetkezeti gazdálkodás új eredményei.	366
<i>Máriás Antal</i> : A termelőeszköz-forgalom néhány problémája	381
<i>Mátyás Antal</i> : Az érték problémái Ricardónál	390

SZEMLE

A világ mezőgazdasági termelése és külkereskedelme a második világháború után (<i>Vasziliu Jorgosz</i>)	405
Nyugat-Európa energiaproblémái (<i>Szecskő Tamás</i>)	422

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Krekó Réla—Bacsokay Zoltán: Bevezetés a lineáris programozásba (<i>Kondor György</i>)	436
Idegen nyelvű gazdasági olvasókönyvek (M. I.-né—Ph. M.)	438
Érdekes könyv a „vezetés tudományáról” (<i>Bródy András</i>)	440
Egy új közgazdasági-statisztikai bibliográfiai szemléről (<i>Szepessy László</i>)	443
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	445

E SZÁM SZERZŐI:

Bródy András aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Cukor György** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője; **Gönczi László**, a Földművelésügyi Minisztérium főosztályvezetője; **dr. Kis Pál**, a Magyar Nemzeti Bank osztályvezetője; **Kondor György**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Máriás Antal** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Mátyás Antal**, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem politikai gazdaságtan tanszékének docense; **K. V. Orlov**, a Szovjetunió Tudományos Konjunktúrakutató Intézetének vezetője; **Szecskő Tamás**, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem nemzetközi tanszékének tanársegéde; **dr. Szepessy László**, a Magyar Kereskedelmi Kamara piackutató főosztályának munkatársa; **Vasziliu Jorgosz** aspiráns.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Antos István, **Bakonyi Sebestyén Endre**, **Bojnár József**, **Erdei Ferenc**, **Fekete Ferenc** (főszerkesztő), **Friss István**, **Háy László** (a szerkesztő bizottság elnöke), **Huszár István**, **Lázár György**, **Molnár Endre**, **Varga Edit**, **Varga István**, **Vályi Péter**

A kapitalista gazdaság jelenkori konjunktúrájának fő vonásai*

A kapitalista gazdasági konjunktúra mostani állapotának vizsgálatához figyelembe kell venni a kapitalista világgazdaság általános feltételeinek a II. világháború eredményeként létrejött, valamint a kapitalista újratermelés ciklikus tényezői hatásának jellegzetességeit.

A kapitalista gazdaság fejlődésének általános feltételeiben végbemenő fő változások a II. világháború után

1. A kapitalista gazdaság fejlődése a második világháború után a kapitalizmus általános válsága továbbmélyülésének feltételei között megy végbe. A kapitalista világrendszer meggyengülésének döntő tényezője, hogy létrejött a szocialista világrendszer, amelynek eredményeként a kapitalista világgazdaság területe összeszűkült. Ennek a ténynek gazdasági következménye, hogy csökkentek a főbb kapitalista államok befektetési lehetőségei és kiéleződött köztük a piacokért folyó harc.

Ebben az irányban hat a gyarmati rendszer kezdődő szétesése, ami meggyengíti a gyarmattartó hatalmak gazdasági helyzetét és megnehezíti, hogy gazdasági nehézségeik terhéát áttegyék a leigázott országok vállaira.

Bonyolulttá teszi a főbb kapitalista hatalmak helyzetét, hogy megszűntek a kapitalizmus hajdani lehetőségei a piac kiterjesztésére.

2. A kapitalizmus háború utáni fejlődése a kapitalista államok gazdasági fejlődése növekvő egyenlőtlenségének viszonyai között megy végbe. Ennek elkerülhetetlen következménye, hogy kiéleződnek a kapitalista államok ellentétei a piacokért, a befolyási övezetekért folyó harcban.

A gazdasági fejlődés egyenlőtlensége sokban kapcsolatos azzal, hogy a különféle államcsoportokban a második világháború gazdasági következményei különbözők voltak.

Az Egyesült Államok, amely a második világháborún meggazdagodott, megszilárdította helyzetét a világgazdaságban. A háború utáni első években a kapitalista világ ipari termelésének 60 százaléka, a vi-

* A Magyar Kereskedelmi Kamara Piackutató Főosztálya által 1958. február 20—25-én rendezett anketon elhangzott referátum. Az anketon a bolgár, cseh, jugoszláv, lengyel, magyar és szovjet konjunktúra- és piackutató szervek munkatársai, valamint kínai és albán megfigyelők vettek részt. A magyar korreferátumot a „Külkereskedelem” című folyóirat márciusi szám közli.

lágkereskedelem egyharmada jutott rá. Az amerikai monopóliumok döntő jelentőségre tettek szert a tőke kivételben. Ezen az alapon az amerikai tőke igényt formált a világalomra. Az amerikai monopóliumok azonban a különféle segélyprogramok és a tőke kivétel árán sem tudták megtartani a világgazdaságban megszerzett pozícióikat. 1957-ben az Egyesült Államok ipari termelésben való részesedése kb. 48 százalékot tett ki, a kapitalista országok külkereskedelméből 20 százalékkal részesedett. Mivel az összes kapitalista államok gazdaságának fejlődése az Egyesült Államok uralkodó helyzetébe ütközik, objektíve ellentmondás keletkezett az Egyesült Államok és a többi kapitalista állam között. Csődöt mondtak a gazdasági eszközök a kapitalista államokon való uralom megteremtésében, s az Egyesült Államok uralkodó körei a különféle agresszív blokkok katonai rendszabályaival igyekeznek leplezni ezt.

A háborúban résztvevő más kapitalista államok meggyengülve kerültek ki a háborúból, de különböző mértékben meggyengülve. Például 1946-ban az ipari termelés színvonala a háború előtti színvonalhoz képest Angliában csak 5 százalékkal, Franciaországban 21 százalékkal csökkent, viszont a Német Szövetségi Köztársaságban 69 százalékkal, Japánban 70 százalékkal esett. A háború utáni években Anglia és Franciaország bizonyos mértékig visszaszorult a világkereskedelemben, Japán és Nyugat-Németország ellenben elvesztette korábbi piacait. Emiatt, s ráadásul a megszállási rendszer súlyosbító következményei folytán a Német Szövetségi Köztársaság és Japán gazdaságának újjáépítési folyamata nehezebbnek is bizonyult.

A nyugat-európai országok és Japán számára a gazdasági újjáépítés fontos feladata volt a korábbi kereskedelmi partnerekkel való kereskedelmi kapcsolat felújítása. Ebből a szempontból különböző volt az országok helyzete. Anglia és Franciaország megőrizte gyarmati birtokait és csupán külföldi befektetései egy részét veszítette el, a legyőzött országok ellenben elvesztették gyarmataikat és elveszítették külföldi aktívaikat. Emiatt Nyugat-Németország és Japán arra kényszerült, hogy ipara konkurenciaképességének növelésével törjön utat magának külső piacokra. Ezek az országok azzal, hogy erőltették a műszaki fejlődést és olcsó munkaerővel rendelkeztek, érték el az ipari fejlődésben és korábbi világkereskedelmi pozícióik visszaszerzésében bizonyos eredményeket. A legyőzött országok gyorsabb gazdasági fejlődésében tükröződik az egyenlőtlen fejlődés törvénye mai megnyilvánulásának egyik oldala. A nyugat-német és a japán konkurencia éle a gyengébb versenytársak ellen irányult, de a konkurencia törvénye a legerősebb versenytársaikkal — így az Egyesült Államokkal — való összeütközésre is vezet. Semmilyen közös piac tervezetei sem tudják kiküszöbölni a piacokért és a nyersanyagforrásokért folyó harcban növekvő ellentmondásokat.

3. A kapitalizmus háború utáni fejlődésének egyik legjellemzőbb vonása a militarizmus békés viszonyok között szokatlan méretű tobzódása. A militarizmus növekedése a reakció politikai, ideológiai és a gazdasági területen való erősödésének mutatója. A militarizmusnak a kapitalista újratermelési folyamatra való hatása elsősorban a hatalmas hadikiadásokon keresztül valósul meg.

A NATO országok hadikiadásai az 1949. évi 18,5 milliárd dollárról 1956-ban 56,4 milliárd dollárra nőttek. Ebből az Egyesült Államok katonai kiadásai 13,3, illetve 41,4 milliárdot, a nyugat-európai országok hadikiadásai 4,8, illetve 13 milliárd dollárt képviseltek.

A hadikiadások magas színvonala a főbb kapitalista államokban a termelés gyors militarizálása irányában hatott, a katonai hivatalok az ipari termékek legfőbb megrendelőivé váltak. Különösen szembevetendő ez a folyamat az Egyesült Államokban. A rendelkezésre álló becslést adatok szerint katonai kiadások terhére cserélt gazdát az amerikai ipar tiszta termelésének 20—28 százaléka. A haditermelés nagy szerepet játszik egy sor nyugat-európai országban is.

A gazdaság militarizálása a kapitalista termelés mesterséges bővítésének egyik legfőbb tényezője volt. Ösztönző hatása mindenekelőtt a hadfelszerelési eszközök növekvő termelésével kapcsolatos.

Lényegesebb és hosszabb ideig ható tényezője a militarizmus viszonyai között a termelés mesterséges ösztönzésének a kapacitásbővítés katonai, stratégiai elgondolások alapján.

A fegyverkezési hajszája mesterségesen növeli a termelést a haditermelésben és a hozzá kapcsolódó termelési ágakban. Ez azonban nem lehet alapja a termelés egészséges és hosszantartó növekedésének. A militarizmus fokozódása az anyagi és a munkaerő-tartalékok improduktív jellegű felhasználásának szokatlan arányú felduzzasztásával jár együtt. A militarizmus nem az egész társadalmi termelés méreteiben teremt pótlólagos keresletet. A fegyverkezési hajszája a lakosság fizetőképes keresletének megnyirbálása árán valósul meg, az adók és az árak emelésén, az infláció növekedésén keresztül. Ezért a fegyverkezési hajszája elválaszthatatlan útítársa a nehézségek növekedése a polgári termelés szférájában.

A militarizmus újratermelési folyamatra kifejtett hatásának ez a két oldala, egyrészt a termelés növekedésének ösztönzése, másrészt az újratermelési folyamat alapjainak aláásása, országonként különböző erejű. A militarizmus első szakaszában erősebben hat az egyik oldal, a jelen szakaszban pedig az országok többségében már kimerült a termelés ösztönzésének lehetősége a militarizmus erősítésével, és mind erősebb a militarizmus következményeinek az újratermelési folyamatban érezhető pusztító hatása.

A ciklustényezők hatása a második világháború után

A fegyverkezési hajszájának a kapitalista országok ipari termelésére gyakorolt igen nagy hatása ellenére helytelen volna az ipari fejlődést csupán mesterséges tényezők hatásával magyarázni. Kétségtelenül megmutatkozik itt a kapitalizmus belső gazdasági erőinek hatása is. Közülük az állótőke felújítása és bővítése, valamint a műszaki fejlődés játssza a főszerepet.

A háború utáni években az állótőke felújítása sokkal intenzívebb, mint a második világháború előtt volt.

A beruházások változatlan áron mért nagysága szerint Nyugat-Európa már 1947-ben elérte a háború előtti évek színvonalát, az Egyesült Államok pedig 1,7-szeresen túlhaladta ezt a színvonalat. A legutóbbi években egy-két év kivételével a beruházások az Egyesült Álla-

mokban és Nyugat-Európában egyaránt tovább növekedtek és 1957-ben, amikor a vizsgált időszakbeli maximális nagyságot érték el, az 1938. évi színvonalat — változatlan áron számolva — az Egyesült Államok 2,4-szeresen, Nyugat-Európa 2-szeresen haladta túl.

A beruházások volumene 1954. évi árakon
(milliárd dollárban)

	1938	1942	1950	1951	1955	1956	1957**
Egyesült Államok	25,5	43,8	57,0	56,6	65,0	67,6	67,6
Nyugat-Európa	22,4	22,3	28,2	29,4	39,9	42,2	43,8
Anglia	5,5	4,6	5,8	5,8	7,6	7,9	8,1
Német Szövetségi Köztársaság ...	3,6*	—	5,2	5,6	9,1	9,7	9,5
Franciaország	4,3	5,1	6,3	6,7	8,0	8,5	9,4

* 1936. évi adat.

** Becslés.

A társadalmi termékekben a beruházások aránya jóval nagyobb, mint a háború előtt volt.

A beruházások aránya a társadalmi termék értékében (%)

	1938	1950	1956
Egyesült Államok.....	12,7	17,5	17,1
Nyugat-Európa	13,3	16,2	18,5
Anglia	11,3	12,6	14,9*
Franciaország.....	13,7	15,7	17,2*
Német Szövetségi Köztársaság	14,4	20,1	22,9*

* 1955. évi adat.

A háború utáni első évek nagy beruházásai az országok többségében az ipari állótöke felújításával függnek össze. Ugyanis egy sor országban a háború előtti években kevésbé újították fel az állótökéket, és a háború alatt ezek erősen megrongálódtak.

Az ezt követő évek gyorsan növekvő beruházásait a fegyverkezési hajsza és más tényezők váltották ki. Közülük a két legfontosabbat okvetlenül meg kell említeni.

1. A nagy tudományos felfedezések, az ezzel kapcsolatos műszaki változások és az ipar egy sor új ágának kifejlődése.

Az atomenergia felfedezése, a termelés automatizálásának és gépítésének fejlődése, a repülés területén, az elektrotechnika, valamint a kémia területén elért újabb eredmények egy sor új termelési módszert és a technológiai folyamatok átalakítását tették lehetővé.

Ezzel együtt más iparágakban is meghonosítottak új termelési folyamatokat, melyek új befektetéseket tettek szükségessé.

Ezenkívül a műszaki fejlődés gyorsulása a berendezések gyors erkölcsi kopását okozza, ami kiegészítő beruházások szükségességét vonja maga után.

2. A konkurrenciaharc erősödése a külső piacokon.

A főbb kapitalista országok számára a befektetések területének összeszűkülése, a legyőzött országok megfosztása gyarmati birtokaiktól, a termelési lehetőségek és a belső piac viszonylagosan elmaradó felvevőképessége közti növekvő diszharmónia a főbb kapitalista országokban — ezek voltak a fő okai annak, hogy a háború utáni években kiéleződött a kapitalista államok konkurrenciaharca. E harc elkezertettsége szükségessé teszi az állótoke felújítását és a műszaki tökéletesítés kihasználását, még fölösleges kapacitások megléte esetén is.

A háború utáni években ezen tényezők hatása nem minden időszakban és nem minden országban volt egyforma. A külső piaci konkurrenciaképesség növelésére való törekves a nyugat-német beruházások dinamikájára hatott legerőteljesebben. Bár Nyugat-Németország ipari termelése még Anglia mögött marad, a beruházások volumene tekintetében már megelőzte azt. Anglia számára ez a tényező kisebb jelentőséggel bír, amennyiben mások számára viszonylag hozzáférhetetlen értékesítési piacokkal rendelkezik. A legutóbbi években a konkurrenci a beruházások növelésének fontos tényezőjévé kezdett válni Franciaországban és Olaszországban. 1956-ban és 1957-ben ezek az országok a beruházások növekedési üteme szempontjából megelőzték nemcsak Angliát, de Nyugat-Németországot is.

A fegyverkezési hajsz a és az állótoke felújítása azt eredményezte, hogy a háború utáni években a leggyorsabban fejlődtek az első osztály ágai. Például az Egyesült Államokban 1957-ben a háború előtti időszakhoz viszonyítva az ipari termelés általános indexe 2,3-szeresre nőtt, ugyanakkor a tartós cikkek termelése, ahol a fő szerepet a termelőeszközök játsszák, 2,9-szeresre nőtt. Angliában ezen időszakban az egész termelés 48 százalékos növekedése közben a gépgyártás és a hajóipar termelése több mint kétszeresre nőtt, a vegyiparé több mint háromszorosra, a vaskohászaté 63 százalékkal. Az NSZK-ban 1936-hoz viszonyítva a termelés általános indexe 2,2-szeresre nőtt, a berendezések gyártásáé 2,8-szeresre.

Ilyenképpen a kapitalizmus a háború utáni helyzet bonyolult feltételei között megtalálta a kiutat a piac mélységében való fejlesztése irányában a termelőeszközök termelésének elsődleges növelése révén.

A termelés bizonyos növekedése a kapitalista országok többségében a háború utáni években a második osztály ágazataiban is tapasztalható volt, bár a fejlődés üteme lényegesen elmaradt az első osztályétól. Bár a háború utáni években a társadalmi termék értékében jelentősen csökkent a személyi fogyasztás aránya a magas adók és a monopoltóke növekvő kizsákmányolása folytán, mégis a lakosság fizetőképes kereslete a legutóbbi években abszolúte bizonyos fokig megnőtt a nagyobb kapitalista országokban. Ennek oka elsősorban a nemzetgazdaságban foglalkoztatott munkások és alkalmazottak létszámának növekedése. 1956-ban 1950-hez viszonyítva az iparban foglalkoztatott munkások és alkalmazottak létszáma az Egyesült Államokban 13 százalékkal, Angliában 9 százalékkal, Franciaországban 5, Olaszországban 6, a Német Szövetségi Köztársaságban 41 százalékkal nőtt.

Ezenkívül az igen fejlett kapitalista államokban az ipari termelés fellendülésének viszonyai között, a munkásosztály egyes rétegeinek si-

került munkabéremelést elérni. A belső kereslet növelésére nemcsak a lakosság jövedelmének alakulása hatott, hanem jelentős befolyást gyakorolt a hitelben való eladás, főként a tartós fogyasztási cikkeké.

Mindezek a legutóbbi évek folyamán a belkereskedelmi forgalom növekedését vonták maguk után.

A belkereskedelmi forgalom növekedése legerősebben a tartós fogyasztási cikkek gyártó iparágakra hatott, a második osztály más ágaira ellenben viszonylag csekély volt a hatása. A fogyasztási cikkek elhelyezése körül periódikusan támadó nehézségek megmutatják, hogy a kapitalizmusnak a második világháború után sem sikerült leküzdeni azt az ellentétet, amely abban rejlik, hogy a tömegek fogyasztása (vásárlóképessége) sohasem éri el a termelés növekedését és mindig elmarad tőle, s így megmarad a túltermelési válságok keletkezésének alapja.

A kapitalista országok mostani konjunktúrája

A második világháború befejezésétől számított időszak a kapitalista világ számára a nagy konjunktúra időszaka volt. A kapitalista országok ipari termelésének volumene 1957-ben az 1937. évnek 2,1-szerese volt, ebből az Egyesült Államoké 2,3-szeres, Angliáé 1,5-szeres, Franciaországé 1,9-szeres, a Német Szövetségi Köztársaságé 2,1-szeres, Olaszországé 2,2-szeres, Japáné 2-szeres.

Emellett a legutóbbi öt évben a termelési növekedési üteme az összes kapitalista országokban észrevehetően lassult, annak ellenére, hogy ebben az időszakban nagyarányban növekedtek a hadikiadások, és magas volt a beruházások színvonala.

Az ipari termelés átlagos évi növekedési üteme az Egyesült Államokban 1946—1950-ben 6, 1951—1956-ban 3,5, Angliában ennek megfelelően 6 és 2,9, Franciaországban 12, illetve 6 százalék volt.

A legyőzött országokban azzal kapcsolatban, hogy a háború utáni fejlődés igen alacsony szintről kezdődött, a növekedés még jelentősebb volt. Viszont náluk is a legutóbbi öt évet a növekedési ütem meredek zuhanása jellemezte. Például Olaszországban az évi átlagos növekedési ütem az 1946—1950. évi időszak 13,2 százalékaról a legutóbbi öt évben 7 százalékra esett.

A háború utáni évek ipari fejlődését rendkívüli bizonytalanság jellemzi. Bár nem volt világgazdasági válság, mégis ezt az időszakot a termelés növekedésének gyakori megszakadása, az országok, az iparágak fejlődési üteme közti kirívó különbség jellemzi.

Az Egyesült Államokban az állótoke háború utáni felújításának első ciklusa már 1948-ban befejeződött, és ezzel kapcsolatban 1948 őszén kb. 9 hónapig tartó túltermelési válság kezdődött. Az Egyesült Államok ipari termelése 1949 végétől a megélénkülés szakaszába lépett, amely később a fellendülésbe ment át. 1953 második felében mintegy 12 hónapig tartó termeléseszköcsökkenés kezdődött.

A továbbiakban a beruházások növekedése és az export magas színvonala lehetővé tette, hogy az amerikai ipar viszonylag rövid idő alatt visszaállítsa az 1953-ban elért termelési színvonalat. De az Egyesült Államok ipari termelésének növekedése már 1957 elején megakadt, és 1957 második felében megkezdődött a termelés csökkenése.

A nyugat-európai országok gazdasága háború utáni fejlődésének jellemző sajátossága, hogy az kb. 6 évig jelentős mértékben kapcsolatos volt a háború okozta károk helyrehozatalával. Az állótőke korszerűsítése és bővítése csak a legutóbbi öt évben vált a gazdasági fejlődés jelentős tényezőjévé.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a nyugat-európai országok gazdasági fejlődése nem a folyamatos növekedés körülményei között ment végbe. Angliában 1952-ben és kevésbé jelentősen 1956-ban, Belgiumban, Svédországban, Finnországban, Dániában 1952-ben csökkent a termelés általános színvonala. Franciaországban 1951—1953-ban az ipari termelés színvonala változatlan volt, s közben egyes iparágak termelésének viszonylag tartós csökkenése következett be, így a textiliparban (1951—1952-ben), a vaskohászatban (1953-ban).

1957-ben lényeges változások mentek végbe a tőkésországok gazdasági helyzetében.

A hadikiadások magas színvonalának megőrzése és a termelés fenntartásának más mesterséges rendszabályai ellenére a főbb kapitalista államokban 1957 második felétől jelentősen csökkent a felszerelések, a nyersanyagok és a fogyasztási cikkek kereslete, s egy sor iparágban közvetlenül a termelés csökkenése volt tapasztalható. Ezzel egyidőben nő a kapacitás kihasználatlansága, nőnek a felesleges készletek, csökkennek a nyersanyagok és az élelmiszerek többségének árai a világpiacon.

Az említett eltolódások jelentős mértékben az Egyesült Államok megváltozott helyzetével kapcsolatosak.

1957 decemberében az amerikai ipar termelésének színvonala az egy évvel korábbi színvonalhoz képest 7,5 százalékkal csökkent, a tartós cikkek termelése területén a csökkenés 10 százalékos. Legnagyobb volt az esés a vaskohászatban — 23 százalék, az autóiparban 17, a gépgyártás más ágaiban 10—12 százalék. A termelés csökkent a fogyasztási cikkek területén is: a textil- és a konfekcióiparban 9 százalékkal, a mosógépgyártásban 11, a porszívógyártásban 12, a televíziógyártásban 10 százalékkal.

A változások fontos mutatói a befutott megrendelések.

1957 folyamán a befutott új ipari megrendelések csökkentek; a vállalatoknál levő még nem teljesített megrendelések állománya novemberben 19 százalékkal volt kisebb, mint 1956 végén. A befutott megrendelések legnagyobb csökkenése 1957-ben a szerszámgyártás területén volt (43 százalék), s ezzel kapcsolatban a vállalatoknál levő megrendelések állománya 45 százalékkal csökkent. A meglévő megrendelések ezen iparágban 1957 végén csak 3 hónapi foglalkoztatást biztosítottak az 1956. évi hat hónapival szemben. A közlekedési gépek területén a vállalatoknál levő megrendelések állománya felére esett vissza, a Diesel-mozdonyok és a villamos mozdonyok megrendelése 40 százalékra csökkent. Jelentősen csökkent a megrendelésállomány a gépipar más ágaiban is. A termelés színvonalának csökkenése a munkanélküliség növekedését is meghatározza. A teljes munkanélküliek száma 1957 decemberében elérte a 3,7 milliót, azaz egy év alatt 1 millióval nőtt, a feldolgozóipar munkabérialapja egy év alatt több mint 8 százalékkal csökkent. Várható, hogy 1958 tavaszára a munkanélküliség számottevően növekszik, és ez elkerülhetetlenül a belső piaci áruehelyezés lehetőségét csökkenti.

Azzal is számolni lehet, hogy a kereskedelmi export legalább 10 százalékkal csökkenni fog.

Nehéz ma megmondani, hogy az amerikai gazdaságban a válságjelenségek mennyire éleződnek ki, noha vitathatatlan, hogy ez a meg rázkódtatás nagyobb lesz, mint 1949-ben és 1954-ben volt.

A termelés csökkenése az Egyesült Államokban 1957-ben egy sor specifikus sajátossággal rendelkezik az 1948. és az 1953. évihez képest.

Először, a termelés színvonala sokkal erőteljesebben esik. 1948—1949-ben a termelés 9 hónap alatt 10 százalékkal esett, 1953—1954-ben 12 hónap alatt 10 százalékkal, most ellenben 1957 szeptemberétől decemberéig az ipari termelés 6 százalékkal csökkent.

Másodszor, a termelés csökkenése sokkal több iparágra terjed ki, mint 1948-ban vagy 1953-ban.

Harmadszor, a munbaérialap esése, amely a munkanélküliség növekedésének következménye, elkerülhetetlenül csökkenti a fogyasztási keresletet a belső piacon.

Negyedszer, feltétlenül meg kell említeni, hogy a konjunktúra fenntartása a külső piacok segítségével jelenleg sokkal kevésbé lehetséges, mint az előző csökkenések időszakában volt, mert a kapitalista tábor más országainak többségében megnőtt a dollárhiány és romlott a fizetési mérleg.

Végül, a jelentős kapacitásfölösleg, a termelés esésének viszonyai között elkerülhetetlen a beruházások csökkenése az iparban. Várható, hogy 1958-ban 1957-hez viszonyítva az ipari beruházás nem kevesebb, mint 1/6-dal csökken.

A kialakult helyzetben az Egyesült Államok uralkodó körei a hadi- és más kormányprogramok újabb kiterjesztésében, azaz a kormánykiadások további növelésében látják a kiutat. A hadikiadások az 1958—1959-es pénzügyi évben előreláthatólag 39,8 milliárd dollárra, azaz majdnem 2 milliárd dollárral nőnek. 1958-ban tervbe vették a hadimegrendelések 18 milliárdra növelését (ez 50 százalékkal több, mint 1957-ben volt). Tervbe vették az állami építkezések további növelését, főként az útépítést.

A hiteligenybevétel ösztönzése céljából a Szövetségi Tartalék Rendszer (Federal Reserve System) 1957 végén a viszontleszámlázási kamatlábat évi 3,5 százalékról 3 százalékra csökkentette, és fokozta tevékenységét a piacon. A Szövetségi Tartalék Bankok többsége 1958 január végén a kamatlábat 2,75 százalékra csökkentette. A külső gazdasági terjeszkedés erősítése céljából az Egyesült Államok Export-Import Bankjának további 2 milliárd dollárt terveznek rendelkezésére bocsátani.

Ugyanakkor a növekvő kormánykiadások nem lesznek képesek a magántőke-beruházások várható csökkenését megakasztani, úgyszintén a lakosság fizetőképes keresletének és az exportnak a csökkenését sem.

Az Egyesült Államok termelésének csökkenése ma nem lehet háttalan a többi kapitalista állam helyzetére, amennyiben az ő helyzetük lényegesen kevésbé biztonságos, mint az Egyesült Államok korábbi termelés-csökkenésének időszakaiban volt.

Mindenekelőtt az amerikai import 1958. évi várható 1 milliárd \$-os csökkenése negatívan fog hatni az Egyesült Államokkal való kereskedelemről függő országok helyzetére.

A nyersanyagok árának múlt évi csökkenése, amely évi átlagban 8 százalék volt, a gazdaságilag gyengén fejlett országoknak évi 3—4 milliárd dolláros veszteség, ami nemcsak az ő gazdasági helyzetüket rontja, hanem ezáltal csökkenti az iparilag fejlett országok áruehelyezési lehetőségét is.

A legtöbb kapitalista állam valutahelyzetének 1957. évi romlása is gyengítette ezen országok gazdaságának ellenállóképességét az Egyesült Államokban történt termeléses negatív hatásaival szemben. A nyugati államok és Japán iparának helyzetében lényeges változások mentek végbe, amiről az is tanúskodik, hogy jelenleg sokkal érzékenyebbek az Egyesült Államok konjunktúrájának romlására, mint 1948-ban és 1953-ban.

Nyugat-Európában az államok helyzetének minden különbsége ellenére a ciklus fellendülés szakasza a végéhez közeledik. Ez kifejeződik az ipari termelés növekedési ütemének lassulásában, a Német Szövetségi Köztársaságban, Franciaországban, Belgiumban és más országokban, Anglia termelésének pangó jellegében, Nyugat-Németország, Anglia, Belgium, a skandináv államok egy sor iparága feleslegessé vált kapacitásaiban, a beruházások növekedési ütemének lassulásában (Anglia) vagy a növekedés megrekedésében (NSZK).

Ha a nyugat-európai államokban az ipari termelés színvonala még nem csökken, a távlatok értékelése szempontjából nagy jelentőségű a befutott megrendelések alakulása. A megrendelések csökkenése elsősorban a vaskohászatban, a gépiparban (különösen a szerszámgépiparban) és a hajóépítésben tapasztalható.

A nyugat-európai államok helyzetének változására leginkább jellemző a Német Szövetségi Köztársaság. 1957-ben — először 9 év folyamán — a beruházások nem nőttek. 1957-ben az ipari termelés növekedési üteme az előző évihez képest jelentősen meglassult, és egy sor termék termelése jelentősen csökkent. Például csökkent az építőipari gépek (19 százalékkal), a transzformátorok (6 százalékkal), a generátorok (4 százalékkal) termelése. A helyzet rosszabbodásának mutatója a befutó megrendelések és a gépi berendezés termelése közötti megváltozott viszony. A múlt években a befutott megrendelések 8—10 százalékkal felülmúlták a kiszállítást. Más a helyzet jelenleg. Ha 1957 I. negyedében a befutott megrendelések 13 százalékkal haladták túl a termelést, az őszi hónapokban 10 százalékkal elmaradtak a termeléstől.

Erősen csökkent a belföldi beruházások üteme Japánban a külső piacokon való elhelyezés perspektívájának romlásával kapcsolatban, ami 1957 végén egy sor fontos iparágban a termelés esésére vezetett.

A jelenlegi helyzet jellegzetessége abban van, hogy az Egyesült Államok most nem tudja ellensúlyozni gazdasága válságfolyamatainak fejlődését a konjunktúra militarizációs felélénkítésével és az export kibővítésével. Ha a munkanélküliség növekedése a legközelebbi hónapokban fokozódik, akkor a termelés esése 1958. II. félévében sem áll meg.

Ebben az esetben az Egyesült Államok túltermelési válsága valószínűleg túlnő az ország határain. A többi állam sebezhető az amerikai válság által, mert náluk befejeződik az állótőke felújítása, egy sor ipari termékfajta értékesítése nehézségekbe ütközik, a nyersanyagkészletek nőnek, a valuta- és a pénzügyi helyzet rosszabbodik.

Az ipari export gazdaságosságának számítása¹

A külkereskedelem gazdaságosságának számítása az utóbbi évek egyik legtöbbet vitatott közgazdasági problémája. A Külkereskedelem című folyóirat februári száma bibliográfiát közölt az elmúlt 3—4 évben erről a kérdéstről Csehszlovákiában, Lengyelországban, a Német Demokratikus Köztársaságban és Magyarországon megjelent tanulmányokról. A kérdés iránti érdeklődést mutatja, hogy a bibliográfia — amely távolról sem teljes — 42 címet tartalmaz.

A népi demokratikus országok közgazdasági sajtójában a külkereskedelem gazdaságosságára vonatkozó *elméleti vita* — tudomásom szerint — Liska Tibor és Máriás Antal: „A gazdaságosság és a nemzetközi munkamegosztás” című cikkével indult meg.² A kérdés elméleti vonatkozásait illetően megítélésem szerint a hazai közgazdasági szakirodalomban e cikkben foglaltaknál még nem sokkal jutottunk tovább.³ Az utóbbi hónapok folyamán azonban igen sok konkrét gazdaságossági számítást végeztek, elsősorban a Kohó- és Gépipari Minisztérium keretében,⁴ valamint a Könnyűipari, a Külkereskedelmi és a Pénzügyminisztérium területén. Ebben a cikkben — nagyjából ennek a gyakorlati munkának az alapján — a kérdés átfogó tárgyalására való minden törekvés nélkül kísérlet történik néhány, a közgazdasági sajtóban eddig nem tárgyalt probléma megoldására, vagy legalább felvetésére.

A gazdaságossági számítások lényegileg a Liska és Máriás említett cikkében ismertett mutatószámok alapján történtek; ezek a mutatószámok a gyakorlati szükségleteknek és még inkább a lehetőségeknek megfelelően kisebb-nagyobb mértékben módosultak. Mint ismeretes, Liska és Máriás az 1 Ft népgazdasági bérköltségre jutó devizanyereség mutatóját ajánlották az export gazdaságosságának jellemzőjéül. (Ezt a mutatót a lengyel szakirodalomban a „netto devizahozam” mutatójának is nevezik.) Minthogy ez a mutató a termék egész hazai termelési folya-

¹ A Közgazdaságtudományi Intézet ipari osztálya a múlt évben rövid előkészítő vizsgálatot végzett az ipari export gazdaságosságának számításával kapcsolatban. A vizsgálat közvetlen célja egy esetleges részletesebb intézeti kutatómunka célszerűségének, vizsgálati módszerének stb. tisztázása volt. Ilyen vizsgálatra — legalábbis kifejezetten ipari vonatkozásban — nem kerül sor; az előkészítő vizsgálat néhány megállapítását azonban célszerűnek látszik összefoglalni, és ezáltal lehetővé tenni azok megvitatását.

A jelen tanulmány felhasználja azokat a számításokat, amelyeket az említett vizsgálatlal kapcsolatban Bródy András a könnyűipari, Sági Márton a gépipari termékek export-gazdaságossági mutatóinak pontosságával kapcsolatban végeztek.

² Közgazdasági Szemle, 1954. októberi szám.

³ A vita összefoglalását tartalmazza Balázs Sándor cikke a Közgazdasági Szemle 1957. márciusi számában.

⁴ amely ebben a tárgyban Bakonyi-Sebestyén Endre miniszterhelyettes és Kardos Sándor vezetésével úttörő munkát végzett,

matára kiterjed, a következőkben az ilyen mutatószámokat *globális mutatóknak* is fogjuk nevezni.

A hazai gyakorlatban kidolgozott mutatószámok számítástechnikai nehézségek miatt többnyire nem ilyen típusúak, hanem a már Liska és Máriás által is ismertetett, *a termék utolsó termelési fázisában felmerülő bérköltségekre jutó devizanyereség mutatóhoz hasonlítanak.* (E mutatószám alkalmazását nálunk először Nagy Tamás javasolta.)⁵ Mint-hogy ez a mutatószám a termék hazai termelésének csak *egy részére* vonatkozik, *parciális mutatószám*nak fogjuk nevezni.

Az említett két mutatószám termelékenységi mutató jellegű, mint-hogy az exporttermelés eredményének (ti. a devizahozamnak) és az ehhez szükséges hazai bérköltségnek a hányadosa. (Tisztán termelékenységi mutatószám akkor lenne, ha a termelés eredménye és a termeléshez felhasznált munka közötti arányt mutatná. A bérköltségeket azonban egyrészt könnyebb számítani, mint a munkaórákat, másrészt a munkabér — legalább közelítően — tükrözi a felhasznált munka bonyolultságát, nehézségét is.)

A gyakorlatban kidolgozott mutatószámok közül az ilyen típusúak tekinthetők szorosabban vett gazdaságossági mutatószámoknak. Ilyenek a Könnyűipari Minisztérium által textil-, cipő- és bútoripari gyártmányokra kidolgozott mutatószámok.⁶

Részletes reálönköltség-számításokat végeztek a KGM Ipargazdasági és Üzemszervezési Intézetben, ahol alumíniumra, ötvözött és ötvözetlen acélokra, valamint kovácsolt termékekre az összes termelési fázisokon át kiszámolták külön a bérköltségeket, az importdeviza-költségeket, s ezenkívül az energiaköltségeket (kalóriában külön kimutatva) is. Ezekből az alapadatokból a nettó devizahozam globális mutatószáma kiszámolható.

Az utolsó termelési fázisra vonatkozó (parciális) mutató a KGM-vállalatokban kidolgozott ún. 4. számú mutató, amely az alapanyagok világpiaci értékével csökkentett devizahozamra jutó hazai ráfordítást tartalmazza.

Amint látható, ez a mutatószám lényegileg megfelel az előzőkben ismertetett „utolsó termelési fázis gazdaságossága” mutatójának. *Formai* eltérés csupán, hogy a 4. számú mutatónál a hazai ráfordítás költségei a számlálóban, a devizahozam, illetőleg a devizaköltségek pedig a nevezőben szerepelnek, a Nagy Tamás-féle mutatónál pedig fordítva. *Érdemes* különbség, hogy a 4. számú mutató a rezszi nem munkabér-jellegű részét a hazai munkabérköltségekkel együtt veszi számításba.

Alapjában ugyancsak ennek a mutatószámnak felel meg a Külkereskedelmi Minisztérium utasításában szereplő ún. „üzemi exportjövédelmesség” mutatója (KKM 4. számú mutató), valamint a Pénzügyminisz-

⁵ Ennek a mutatónak a számításakor a termék világpiaci árából levonják a termék gyártásához közvetlenül felhasznált termelőeszközök világpiaci árát (függetlenül attól, hogy a termelőeszközöket importálták-e vagy hazaiak), s az így nyert értéket viszonyítják az áru utolsó fázisát terhelő munkabérköltséghez.

⁶ Képletük: az összes alapanyagok, valamint a segédanyagok egy részének (festék, vegyszer) árával csökkentett belföldi költség (tehát a belföldi bérköltség + a rezszi) és a termék nettó devizahozamának hányadosa. A termék világpiaci árából természetesen levonják azon anyagok világpiaci árát, amelyekkel a számlálóban a belföldi költségeket csökkentették. Ez a mutatószám *globális* jellegű; megfelel a Liska—Máriás-féle mutatószámnak, azzal a különbséggel, hogy a rezszi nem bérjellegű része is együtt szerepel a belföldi bérköltségekkel.

térium számítási rendszerében, az ún. „vállalati szintű exportgazdaságossági mutató” is.

A Pénzügyminisztérium mutatója, illetőleg javasolt rendszere lényegében Erős, Wiesel és Zentai a Közgazdasági Szemle 1957. 8—9. számában megjelent „Az exportgazdaságosság gyakorlati számítási módszere” című cikkében foglaltakon alapul.

Elvileg ugyanezt a mutatót ajánlja a *Wirtschaftswissenschaft* 1957. 4. számában Czernianszky, a prágai Gazdasági Főiskola Külkereskedelmi Intézetének vezetője, s ilyen mutatókat Csehszlovákiában és Lengyelországban egyaránt kidolgoztak.

Ezekben a szorosabban vett gazdaságossági mutatószámokon kívül a KGM és a KKM számítási módszerei között más gazdaságossági viszonyszámok is szerepelnek, például az 1 kg készsúlyra jutó devizahozam, a nettó devizahozam és a termékhez felhasznált anyagok világpiaci árának aránya, a devizahozam százaléka stb. Ezekkel a mutatókkal, használhatóságukkal és közgazdasági tartalmukkal itt nem foglalkozunk, de kitérünk a devizában kifejezett ár és az önköltség hányadosára, amely természetesen gazdaságossági mutató, bár használhatóságát a belföldi árarányoknak az önköltségarányoktól való eltérése erősen korlátozza.

Feltételezések és egyszerűsítések a gazdaságossági számításokban

Áttérve mármost a gyakorlatban alkalmazott egyes mutatószámok ismertetéséről azok elemzésére, megállapítható egyrészt, hogy az összes említett gazdaságossági számítások bizonyos adottnak vett feltételezésekből indulnak ki, másrészt hogy a gazdaságosság vizsgálatakor néhány — első közelítéskor valószínűleg elfogadható — egyszerűsítést, elhanyagolást tartalmaznak.

a) A gondolatmenet általában ki nem mondott elképzelése, hogy a gazdaságossági mutatószámok (jelöljük őket G -vel) alapján úgy juthatunk a legkedvezőbb export-gyártmányösszetételhez, hogy az egyes gyártmányokat gazdaságossági mutatóik szerint kialakított sorba rendezzük. Az export annál kívánatosabb, minél jobb a G mutatószám. (Az import kérdésével itt nem foglalkozunk.) Ha adva van a szükséges és kívánatos export volumene és az, hogy mennyi termelhető, illetőleg exportálható az egyes termékekből, akkor ezek alapján megállapítható az optimális exportstruktúra is. Ez a feltételezés azonban implicite azt tartalmazza, hogy a termékek gazdaságosságától függetlenül is megállapítható a leggazdaságosabb teljes exportvolumen, valamint az egyes termékekből exportálható mennyiségek; egyébként a feladat nem oldható meg *egyértelműen*.

b) A számításokban hallgatólagosan feltételezik, hogy az exporttal szerzett devizák az import céljára szabadon konvertálhatók, vagyis elvonatkoztatnak a relációproblémától. De ha ez nincs így (márpedig a valóságban nincs így), akkor a külkereskedelem gazdaságossága nem állapítható meg, csak az export és az import relációnkénti *együttes* vizsgálatával, ami a feladatot nyilván igen bonyolulttá tenné, hiszen a gazdaságosságot mind a gyártmányok, mind a relációk szempontjából egyidejűleg kellene vizsgálni.

c) Már Liska és Máriás rámutattak cikkükben arra, hogy módszerük — és ez vonatkozik a többi ismertetett mutatószámokra is — elha-

nyagolja az álló- és forgóeszköz-lekötés eltéréseinek kihatását. (A probléma kielégítő megoldását nehezíti, hogy a jelenlegi árrendszerben a forgóeszközök kamata, valamint az állóeszközök amortizációja alacsony összeggel szerepel, s ezért a lekötött eszközök változásából fakadó előnyöket, illetőleg hátrányokat valószínűleg nem jellemzi eléggé.)

d) Az alkalmazott mutatószámok nem számolnak a rendelkezésre álló források (munkaerő, termelési kapacitások, anyagok) véges voltával. (Az anyag és az energia vonatkozásában vannak igyekezetek ennek korrigálására. A KGM Ipargazdasági és Üzemszervezési Intézete — az energia szűkös voltára való tekintettel — külön szerepelteti az egyes termékek „energiatartalmát” kalóriában is, a KGM 2/a. mutatószáma pedig a termékek [világpiaci áron számított] anyagigényességére ad felvilágosítást.)

e) Az eddigi elméleti vizsgálatok és bizonyos mértékig a gyakorlati számítások során is elhanyagolták annak vizsgálatát, hogy a számítások, valamint az alapadatok mennyire pontatlanok.

f) A gazdaságossági számítások valamiféle intézkedés megalapozására szolgálnak; a gazdaságossági számítás arra alkalmas, hogy rá támaszkodva különböző lehetőségek között válasszanak. Ez a választás történhet *centralizáltan* (központi szervekben) vagy *decentralizáltan* (vállalatoknál). A centralizált, illetőleg decentralizált választás vagy intézkedés problémái nem teljesen azonosak. Eddig nem vizsgálták, hogy ez a különbség jelent-e eltérést a mutatószámok egyik vagy másik célra való kidolgozása és használhatósága szempontjából.

g) Az említett választás és intézkedések kihatása lehet *azonnali* vagy hosszú lejáratú (perspektivikus). Többnyire elmaradt annak mérlegelése, hogy a rövid és hosszú távú intézkedések, illetőleg választás problémái a gazdaságossági számítás szempontjából nem azonosak.

A globális és a parciális mutatószámok összefüggése

Legtöbb exportgazdaságossági számítást a gépiparban dolgoztak ki. A felhasznált anyagok sokfélesége miatt itt nem volt lehetőség a nettó devizahozam pontos, vagy akár csak közelítő számítására, ezért a már említett „alapanyagok világpiaci értékével csökkentett devizahozamra jutó hazai ráfordítás” mutatóját (KGM 4. számú mutató) számolták ki.

$$\text{A mutató egyszerűsített képlete } G = \frac{K}{P-A},$$

ahol K = a belföldi alapanyagmentes önköltség; P = a termék világpiaci ára; A = a felhasznált alapanyagok világpiaci áron.

A mutató értékeléséhez először azt a tulajdonságát kell megvizsgálunk, hogy azonos értéket adhat olyan termékekre is, amelyek nettó devizahozam mutatója (tehát az összes belföldi termelési fázisokra együttesen számított gazdaságosság) erősen eltérő, és fordítva.

A parciális mutatóról úgy térhetünk át a nettó devizahozam mutatójára, hogy a nevezőben a termék világpiaci árából csak az importból beszerzett anyagok devizaértékét vonjuk le, a számlálóhoz pedig ennek megfelelően hozzáadjuk a felhasznált belföldi eredetű anyagok tényleges belföldi önköltségét.

Most vizsgáljuk meg a globális mutató alakulását két különböző termék esetében, amelyek parciális mutatója (G), belföldi alapanyagmentes önköltsége (K) és nettó devizahozama ($P - A_{\text{import}}$) azonosak. Legyen azonban különböző a felhasznált belföldi anyag világpiaci áron (A_1 és A_2) és az a kulcsszám, amellyel szorozva az illető anyagok belföldi önköltségét megkapjuk (tehát a szóban forgó anyagok átlagos exportgazdaságossági mutatója: g_1 és g_2).

$$\text{Ez esetben } G_1 = \frac{K + A_1 g_1}{P - A_{\text{import}}} \text{ és } G_2 = \frac{K + A_2 g_2}{P - A_{\text{import}}}$$

$$\text{A két mutatószám hányadosa } \frac{G_1}{G_2} = \frac{K + A_1 g_1}{K + A_2 g_2}$$

A képletből látható, hogy G_1 és G_2 hányadosa annál nagyobb, minél nagyobb az $A_1 g_1$ szorzat az $A_2 g_2$ szorzathoz képest. Ha tehát két terméknek az utolsó fázisra vonatkozó parciális gazdaságossági mutatója azonos ugyan, de az egyik termék esetében a korábbi belföldi termelési fázis (más szóval a felhasznált belföldi anyagok) gazdaságossági mutatója eltér az utolsó fázis gazdaságosságától, akkor a globális mutató el fog térni a parciális mutatótól, mégpedig annál inkább, minél nagyobb *a*) a parciális mutató eltérése a belföldi anyagok gazdaságosságát jelző mutatótól; *b*) minél nagyobb a belföldi anyagfelhasználás súlya a belföldi (importanyagmentes) önköltségben. Ha az anyaghányadok nagyok és a g mutatók jelentősen eltérnek egymástól, akkor a nettó devizahozamok mutatója nagyon eltérő lehet.

Például: Legyen a parciális mutató (G) egyformán $\frac{2000}{80} = 25$, a belföldi anyagfelhasználás (A_1 és A_2) pedig 120, két különböző termékénél. (A belföldi önköltség ez esetben $80 + 120 = 200$, ebben az anyaghányad tehát $\frac{120}{200} = 0,6 = 60$ százalék.)

Legyen az A_1 anyag Ft/\$ exportgazdaságossági mutatója (g_1) 20, A_2 -é pedig (g_2) 60. Ez esetben:

$$G_1 = \frac{2000 + 120 \cdot 20}{200} = \frac{4400}{200} = 22 \text{ Ft}/\$; \text{ és}$$

$$G_2 = \frac{2000 + 120 \cdot 60}{200} = \frac{9200}{200} = 46 \text{ Ft}/\$.$$

A gazdaságossági mutatók pontossága

A Könnyűipari Minisztériumban kiszámították több pamutszövet gazdaságossági mutatóját. Az eredmények — ha a mutatószámok átlagát 100-nak vesszük — 94 és 128% között ingadoznak; a legjobb (legalacsonyabb) érték 38,85, a legrosszabb (legmagasabb) érték 45,23 Ft/1 \$ devizahozam.

A számítások pontossága természetesen a számításban szereplő egyes tényezők pontosságától függ. Ezek a tényezők: a ráfordítások önköltsége, a termék világpiaci ára és az anyagok világpiaci ára.

A *belföldi ráfordítás* megállapításakor számolni kell az utókalkuláció összes ismert hibájával, elsősorban a közvetett költségek (a rezszi) felosztásának pontatlanságával, illetőleg a felosztási-vetítési rendszer

önkényességével. A rendelkezésre álló számítások szerint egyébként már azonos minőségű fonalak önköltsége is igen erősen eltérhet egymástól, ha különböző fonodákban készítik azokat.

Megállapítható, hogy az önköltség még régen bevezetett, régóta megszokott fonalminőségek esetén is $\pm 3-5\%$ -os eltéréseket mutat egyes fonodák között, az újonnan szervezett gyártás önköltsége pedig $20-30\%$ -kal is magasabb lehet az átlagosnál.

A világgpiaci árak ingadozása szintén elég erős lehet (ugyanazon terméknel is).

A Hungarotex közgazdasági osztálya adatai alapján számolva, 1957. utolsó 4 hónapjában az alábbi eltéréseket találjuk:

C i k k	Legmagasabb árfolyam a legalacsonyabb százalékában
Cotton cloqué 80 széles.....	106
Derby 90 széles.....	103
Lido 70 széles.....	106
Panni 80 széles.....	104
Panni 90 széles.....	120

Az adatok szóródását enyhítheti (esetenként azonban még élesebbé is teheti) a jutalékkulcs változása, valamint a különböző fizetési feltételek nehezen felmérhető devizális kihatásai.

Az importált anyagok világgpiaci árait nem vizsgáltuk közelebbről. Valószínű, hogy ingadozásuk nem marad alatta az eladási árak ingadozásainak. Ugyancsak bizonyíthatóan erősen különböző az ugyanazon termékekhez felhasznált anyag mennyisége, attól függően, hogy melyik gyárban és mikor készült.

Például: Tételezzük fel, hogy a belföldi ráfordítás és a termék világgpiaci ára $\pm 5\%$ -os pontossággal, az anyagfelhasználás pedig — mérlegelve mind az anyaghányad, mind a világgpiaci ár ingadozását — $\pm 8\%$ -os pontossággal állapítható meg. Ha a belföldi ráfordítás 4000 Ft, a világgpiaci ár 220 \$, az anyagszükséglet világgpiaci ára pedig 120 \$, akkor az eltérések rendre ± 20 Ft, ± 10 \$ és ± 10 \$. Az adatok alapján tovább számolva:

$$\begin{aligned} \text{a mutató névleges értéke} & \frac{4000}{220-120} = 40, \\ \text{a mutató maximális értéke} & \frac{4200}{210-130} = 52,5, \\ \text{a mutató minimális értéke} & \frac{3800}{230-110} = 31,8, \end{aligned}$$

tehát az egyes tényezők 5,5 és 8% -os hibája esetén a mutató már $+30 - 22\%$ -os hibákat tartalmazhat.

Mivel a szóban forgó számításoknál az összes értékek e határokon belül vannak, a számítás az egyes termékek egymáshoz viszonyított gazdaságosságára vonatkozóan eléggé keveset mond. Ha feltételezzük, hogy a tényleges hiba kisebb, akkor is csak a 2—3 szélső mutatónak tulajdoníthatunk tényleges gazdasági tartalmat. $10-20\%$ -os eltérésnek azonban általában nincs jelentősége, mert az ilyen eltérések még a számítások elkerülhetetlen hibahatárain belül vannak.

A számítások ilyen értelmű bizonytalanságát az is mutatja, ha összehasonlítjuk 8 pamutipari késztermékre különböző szerzők által különféle időpontokban készített gazdaságossági számításokat.

Nagy András és Máriás Antal a Közgazdaságtudományi Intézetben az 1953. évi, a Könnyűipari Minisztérium pedig az 1956-os adatok alapján számolták ki (lényegileg azonos módszerrel) az export gazdaságosságát néhány termékre. Ha mindkét számítás alapján felírjuk az egyes termékek mutatóját (az átlagmutató %-ában), a következő adatsort kapjuk:

C i k k	Mutató az átlag százalékában	
	Könnyűipari Minisztérium	Nagy-Máriás
	számításai szerint	
Lidó 70 széles.....	85	94
Norma 70 széles.....	98	107
Norma 80 széles.....	106	119
Cloqué 80 széles.....	98	116
Cloqué 90 széles.....	128	100
Panni 80 széles.....	98	97
Panni 90 széles.....	98	87
Derby 90 széles.....	94	77

A számítások tehát nem valami sokat mondanak egyik vagy másik pamutszövetminőség exportjának egymáshoz viszonyított gazdaságosságáról, különösen ha számot vetünk az adatok lehetséges pontosságával is. Ez nem is meglepő, hiszen nagyjából azonos színvonalú technológiával gyártott termékekről van szó; az eltéréseket inkább időleges, mint állandó tényezők okozhatták (egyik vagy másik cikk magasabb világpiacon — például a divat hatására —, vagy az, hogy egyik-másik cikket különösen korszerű vagy különösen korszerűtlen technológiával, illetőleg berendezéssel gyártották).

A pamutfonal és a pamutszövet mutatói között már jóval nagyobb a különbség. A pamutfonal átlagos mutatója ugyanis 3—3,5-szer jobb a pamutszövetek mutatójánál. A nagy eltérés azzal magyarázható, hogy a pamutfonodák berendezése korszerűbb, közelebb van a világszínvonalhoz, mint a pamutszövetek berendezése.⁷

A könnyűipari mutatók — ha az egyes iparágakon belül szemléljük őket — elég közel állnak egymáshoz. Ez a helyzet a pamutiparban, azonkívül a selyemiparban és a kötszövőiparban. A gyapjúiparban azonban 1 : 3 arányú eltérések vannak. Amennyiben ezek az eltérések reálisak (és nem valamilyen számítási hiba következményei), valóban komoly következtetések alapjául szolgálhatnak.

A gépipari gyártmányok exportgazdaságosságának számításait részletesebben is vizsgáltuk. Ennek során 12 gyártmánynak a KGM utasítása alapján készült teljes számítási anyagát néztük végig.

⁷ Külön kellene vizsgálni, valóban indokolt-e ekkora eltérés, nem játszik-e közre ebben a mutató számításakor alkalmazott módszer is, az, hogy a közvetlen anyagköltségeken kívül minden egyéb költséget: a közvetett anyagköltséget, az amortizációt és az egész rezsit belföldi költségnek tekintik és a jelenlegi árrendszer alapján veszik számításba. Ezek a tényezők esetleg jelentős torzítást eredményezhetnek.

A számítás főbb elemeinek pontosságáról a következőket lehet mondani:

Az *alapanyagok világpiaci áráról* a KGM jegyzéket állított össze. Ebben megtalálható a felhasznált anyagok nagyobb részének világpiaci ára. A vállalatoknak azonban nemcsak az általuk közvetlenül beszerzett anyagok világpiaci árával kell számolniuk, mert a kooperációból származó termékek esetében is külön kell választaniuk az azok termeléséhez felhasznált anyagok világpiaci árát a nem anyag jellegű belföldi ráfordításoktól. Az árjegyzék, noha viszonylag részletes, mégsem tartalmazza az összes felhasznált anyagok árát. Az árjegyzékben nem található anyagok átlagosan az összes anyagfelhasználás 8—10%-át teszik ki (a vizsgált 12 gyártmánynál a szélső értékek 2,3 és 9,6%). *Világpiaci árakon* számolva (ennek módját később részletezzük) ez a hányad még jóval nagyobb: átlagosan 15—25% körül van. (Így a szélső értékek 5,6 és 70,1%.)

A világpiaci árat — ha az közvetlenül az árjegyzékből nem volt megállapítható — a vállalatok a legkülönbözőbb módszerekkel képezték. Például: megkérdezték a külkereskedelmi vállalatától vagy a minisztériumtól a \$-árat, amelyet azután hivatalos árfolyamon átszámítottak forintra; belföldi beszerzési forrás esetén (pl: láncoknál) megkérdezték a szállító vállalatától az anyagnormát és abból számoltak; valamilyen hasonló anyag árával számoltak; átszámoltak belföldi nagykereskedelmi árarányok alapján; becsléseket alkalmaztak stb.

A kooperációban beszerzett termékek hányada az összes anyagköltségben erősen változó, a vizsgált gyártmányoknál 3 és 60% között van. Az ilyen tételek világpiaci ára változó arányban volt megállapítható. Ezt is beszámítva átlagosan 20—30%-ra tehető az anyagfelhasználásnak az a része, amelyre pontos világpiaci árat nem lehetett megállapítani. (Egy-egy konkrét gyártmány esetében ez a hányad természetesen egyaránt lehet jóval nagyobb vagy kisebb.)

Az árjegyzékben nem található anyagok világpiaci árát tehát közelítéssel, becsléssel stb. „állapítják meg”, meglehetősen pontatlanul. Ha feltételezzük, hogy az ilyen tételek súlya az egész anyagértéknek kb. 25%-a, a várható hiba pedig — szerényen számítva — $\pm 30\%$ között van, akkor már *egyedül* ez mintegy $\pm 8\%$ -os hibahatárt jelent az összes anyagok világpiaci árának megállapításában.

A Külkereskedelmi Minisztérium számítási metodikája az alapanyagok nagyobb részére megadja a tonnánkénti világpiaci árat Dft-ban. Ez a módszer azonban pontatlan, mert valójában azonos anyagok ára is eltérő, ha méretük különbözik. (Pl. az ötvözött acélok súlyegységre számított ára a méretfelárok miatt 100%-kal is eltérhet.)

A KGM-árjegyzék alapárát és méretfelárat ad meg egyes anyagokra. Ez a módszer már pontosabb, bár itt is probléma, hogy mit kell világpiaci árnak tekinteni. Az említett árjegyzék szerint a finomlemezek tonnaára például 2,5 és 0,4 mm között 25%-kal tér el. 1956. szeptemberi eredeti árjegyzék szerint az eltérés francia gyártmányú finomlemezeknél 12, nyugatnémetnél 23—26, osztráknál 32%.

Mégis, a gépipari alapanyagok nagyobb részénél, úgy látszik, lehetséges — alapárak és méretfelárok segítségével — olyan árjegyzéket készíteni, amelyek alapján a „világpiaci ár” kiszámolható (ha egyszer eldől, mi tekintendő világpiaci árnak). A gépiparban felhasznált termékek

sokfélesége miatt azonban nem várható, hogy olyan részletes árjegyzéket lehessen készíteni, amelyben kivétel nélkül minden felhasznált termék szerepel. A gazdaságossági mutató egyébként aszerint is erősen változhat, hogy az anyagok világpiaci árát milyen árjegyzék szerint számolják. 3 termék gazdaságossági mutatóját a KGM és a KKM módszere szerint is kiszámoltuk. Az eredmény: a KKM anyagárjegyzékével számolt mutató egy-egy esetben 13,8, illetve 4,4%-kal magasabb, egy esetben pedig 15%-kal alacsonyabb értéket adott, mint amikor a KGM árjegyzékével számoltunk.

★

A számítás legbizonytalanabb része az egyes termékek világpiaci árának megállapítása. A külkereskedelmi vállalatoknál ugyanis még a hosszabb idő óta gyártott termékekre sem található megfelelő árdokumentáció.

Lássunk néhány példát: Két mezőgazdasági géptípusnál tényleges kötésekkel, illetőleg ezek átlagával számoltak. Az eltérés a tényleges kötések között 10—20% (annak ellenére, hogy a kötések időpontja egymáshoz elég közel esett).

Még nehezebb a helyzet új gyártmányoknál, amelyekben kötés még nem történt. Például az emelőberendezések világpiaci árát egy-egy külföldi ajánlat alapján állapította meg a külkereskedelmi vállalat. A hazai ár a) gépnél 35%-kal, b) gépnél 0%-kal, c) gépnél 9%-kal, d) gépnél 26%-kal volt alacsonyabb a külföldinél.

De már az 1 kg súlyra jutó \$-ár, amelyre a hazai és a külföldi gép súlya közti különbség is kihat, így alakult (\$-ár/kg):

	Külföldi	Hazai		Külföldi	Hazai
a)	3,08	1,5	c)	1,48	0,8
b)	1,87	1,16	d)	1,25	0,9

A külkereskedelmi vállalat azzal indokolta a hazai gép exportárának eltérését a külfölditől, hogy a külföldi árát csak dokumentációs célra adták, mert tudták, hogy a szóban forgó terméket Magyarországon gyártják; azonkívül a megadott ár jutalékot is tartalmaz. Ez a fajta árképzés (amelyet nemcsak a gazdaságossági számításra használnak, hanem a tényleges kötéseknek is alapja) nélkülözi a reális alapot, nincs kapcsolatban sem a hazai önköltséggel, sem valamilyen exportgazdaságossági előirányzattal, sem a konkurrencia világpiaci áraival.

Nem jobb a helyzet olyan nagyértékű berendezések világpiaci árának megállapításában sem, mint a gőzturbinák. Az illetékes külkereskedelmi vállalat 1,8—50 MW teljesítményhatárok közötti gőzturbinákra vonatkozó árdokumentációjában mindössze 2 ténylegesen Magyarországra importált turbina árát, 6 külföldi ajánlatot és 7 magyar exportszállítás árát lehetett megtalálni. Ezeknél a fajlagos \$/kg-értékek 1,6 és 4,48, a fajlagos \$/kW-értékek pedig 9,63 és 27,63 között ingadoztak. A szóban forgó ajánlatok, illetőleg árak közül legfeljebb 2—2 vonatkozott valóban összehasonlítható termékekre. Nyilvánvaló, hogy *ilyen körülmények között* a világpiaci árak képzésének nincs semmiféle szilárd bázisa.

A világpiaci ár bizonytalanságának kihatását fokozza, hogy az alkalmazott képletnél a világpiaci ár 1%-os változása általában több mint 1%-kal megváltoztatja a gazdaságossági mutatót magát. A vizsgált esetekben a világpiaci ár 1%-os változása a gazdaságossági mutató 1,3 és 4,1% közötti változásait eredményezte.

Az anyagmentes belföldi önköltség számításakor az utókalkuláció ismert pontatlansága is fokozott mértékben érvényesül. A vizsgált gyárt-

mányok közvetlen anyaghányada az önköltségnek kb. 50%-át tette ki. Ennek levonása után kb. 10% közvetlen bér és kb. 40% rezszi marad. A pótlékoló kalkuláció rendszerében rejlő bizonytalanság miatt azonban éppen a rezszi gyártmányok közötti elosztása meglehetősen pontatlan. Ezért feltehetjük, hogy az anyagmentes önköltség hibahatára legalább $\pm 15\%$.

Feltételezve ezek alapján, hogy a világpiaci ár $\pm 8\%$ -os pontossággal, az alapanyagok világpiaci ára pedig szintén $\pm 8\%$ -os pontossággal van megállapítva, a gazdaságossági mutató várható hibakorlátai $+ 25$ és $- 21\%$ közé tehetők.

A gépipari gyártmányok gazdaságossági mutatójának számításakor elkövetett további hiba, hogy a rezszi anyaghányadát bérköltséggel azonosítják. Ez az anyaghányad gyáranként, illetve gyártmányonként az egész alapanyagmentes önköltség 10—24%-a között mozgott. Ezért, ha a rezszianyag Ft/\$ gazdaságossági mutatója eltér a gyártmány megfelelő mutatójától, ez is észrevehető torzítást okozhat.

Például: Ha a belföldi anyagmentes önköltség 2000 Ft, a világpiaci ár 100 \$, a felhasznált közvetlen anyagok világpiaci ára pedig 50 \$, ebben az esetben a

gazdaságossági mutató $(G) = \frac{2000}{100-50} = 40$ Ft/\$. Ha a közvetett költségek (rezszi)

anyaghányada az alapanyagfelhasználás 20%-a, gazdaságossági mutatója pedig 20 Ft/\$, akkor a helyesbített mutató

$G = \frac{2000 - 10 \cdot 20}{100 - 60} = \frac{1800}{40} = 45$ Ft/\$. A torzítás itt is kb. 12%.

A mutatószámok és a gazdasági intézkedések jellege

A gazdaságosság fogalmát *egészen általánosan* úgy értelmezik, mint a ráfordítások és az eredmény viszonyát. A gazdaságosság javul, ha azonos eredményt kisebb ráfordítással érünk el, vagy ha azonos a ráfordítás, de nő az eredmény.

A továbbiakban az export gazdaságossága szempontjából a fogalomnak valamivel közelebbi meghatározása szükséges. A gyakorlatban általában *egy-egy gyártmány* gazdaságosságát vizsgálták. Egy gyártmány (annak termelése) azonban önmagában sohasem „gazdaságos” vagy „gazdaságtalan”. A gazdaságossági vizsgálatnak valójában csak akkor van értelme, ha *legalább két gyártmányt összehasonlítanak*; ezek *egyikének* a termelése, illetőleg exportja lehet a másikhoz képest gazdaságos vagy gazdaságtalan. A gazdaságosság vizsgálatakor azonban valójában még csak nem is gyártmányok összehasonlításáról, hanem bizonyos gazdaságpolitikai *intézkedések* „gazdaságosságáról”, pontosabban: gazdasági kihatásáról van szó. A külkereskedelem gazdaságosságának vizsgálata különféle intézkedések gazdasági kihatásának vizsgálatát jelenti. Pl.: az egyik gyártmány vagy iparág helyett a másik termelését, illetőleg exportját fejlesszük-e? importáljunk-e egyes termékeket vagy belföldön gyártsunk? egyik vagy másik relációban fejlesszük-e inkább az exportot, illetve az importot stb.

A gazdaságosság vizsgálatának ebből a szemléletéből következik, hogy

a) az intézkedés minden gazdasági kihatását mérlegelni kell, tehát azokat is, amelyek nem közvetlenül az adott cikk termelésekor (az adott iparágban) mutatkoznak. Az intézkedések kihatását — amennyiben vannak ilyen kihatások — azokban az ágazatokban is fel kell tehát mérni, amelyek a közvetlenül vizsgált szektorral termelési kapcsolatban állnak. Például: az energiatermelés növekedésével arányos fogyasztás változása nem hat ki közvetlenül a felhasználó iparág önköltségére, de hatása megmutatkozhat az energiatermelésben vagy a szénbányászatban. A villamosenergia-termelés önköltségét pl. kedvezően befolyásolja az a fogyasztás, amelyet nem csúcsidőszakban vételeznek; a szénigény növekedése viszont kedvezőtlenül befolyásolhatja a szénbányászat önköltségét, ha emiatt rosszabb fekvésű telepeket is be kell vonni a termelésbe.

b) Az intézkedés gazdasági kihatását általában nem jellemezheti egyetlen összefüggés vagy mutatószám. A főbb kihatások változásokat idéznek elő a nemzeti jövedelem termelésében, illetőleg a belföldön felhasználható nemzeti jövedelem volumenében; a külkereskedelem mérlegében; az anyagellátásban, illetőleg az anyagmérlegekben; a munkaerómérlegben; a forgó- és állóeszközök lekötésében, illetőleg a nemzeti jövedelem elosztásában, tekintettel álló- és forgóeszközök változására (általában növekedésére).

A kihatások *hosszú időre kivetítve* a nemzeti jövedelem mérlegében természetesen együttesen megmutatkoznak. Ilyen hosszú időre azonban a kihatások pontos számítása többnyire nem lehetséges.

Visszatérve a gazdaságossági mutatókra, megállapítható, hogy az eddig javasolt, illetőleg a gyakorlatban is számított mutatók különböző mértékben alkalmasak az említett kihatások visszatükrözésére.

A globális gazdaságossági mutatószám (a nettó devizahozam mutatója), ha kiszámítják az egész exporttermelésre, megmutatja, milyen belföldi munkamennyiség ellenében mennyi devizát lehet kapni és végső fokon mennyit lehet importálni az exporttermelés importigényén felül. Azt is megmutatja, hogyan alakul az ipari termelésből származó nemzeti jövedelem egyik eleme, ti. a munkabéreköltség. Kapcsolatban van a mutatószám a külkereskedelmi mérleggel is, amennyiben mutatja az exportra termelő gazdasági ágakban kitermelhető kiviteli többlet (és az ebből fedezhető import) nagyságát. Nem mutatja viszont az ilyen export eléréséhez szükséges import mennyiségét és összetételét. Ez utóbbi tényezőnek különösen akkor van jelentősége, ha az importlehetőségek valamilyen oknál fogva korlátozottak (pl. alapanyag- vagy energiahordozó-importunk jelenleg nem növelhető minden további nélkül még az exportnyereség vagy a nettó devizahozam növelésével sem). Ebből következik, hogy a mutatószám az anyagmérleggel sincs kapcsolatban, amint hogy a forgó- és állóeszközlekötés mértékével sem. A munkaerő-mérleggel már megint összefügg, mert a mutatószámában szereplő belföldi béreköltség jellemző a munkaerő-felhasználás, illetőleg a foglalkoztatottság alakulására.

Az „utolsó fázis gazdaságossága” mutató (Nagy Tamás-féle mutató, a KGM és a KKM 4. sz. mutatója, Erős, Wiesel és Zentai cikkében ajánlott mutató): az anyagmentes önköltség és az erre jutó nettó devizahozam hányadosa. Ez a mutatószám — elsősorban a számítás egyszerűsí-

tése végett — minden anyagot importnak és az egész rezsit belföldi költségeknek tekinti. Mivel azonban a rezsiköltségek elég tekintélyes része szintén import, másrészt pedig az anyagok nagyrésze belföldi vagy legalábbis több belföldi feldolgozási fázison ment keresztül, ez utóbbi mutatószám és a nemzeti jövedelem, a külkereskedelem mérlege vagy a munkaerő-mérleg között országos szinten közvetlen kapcsolat nem mutatható ki.

Vizsgálva a külkereskedelem gazdaságosságával kapcsolatos intézkedések, illetőleg elhatározások jellegét és kihatását, azok *rövid lejáratiakra* és *távlatiakra* oszthatók fel.

Rövid lejáratiak azok az intézkedések, amelyek lényegében a meglévő termelőerők ilyen vagy olyan módon történő kihasználásával kapcsolatosak; a rövid lejárati intézkedések nyomán az ipar (vagy más ágazatok) struktúrája, fő arányai nem változnak, s az intézkedések idején más tényezők miatt sem következik be ilyen változás; ezért (legalábbis a vizsgált szektorral kapcsolatban álló ágazatokban) nem változik az önköltség struktúrája, más szavakkal a fajlagos anyag- vagy munkaerő-felhasználás sem. Az ilyen elhatározások tehát lényegében arra vonatkoznak, hogy adott iparági arányok és vállalati profil mellett egyik vagy másik cikket gyártsák-e, illetőleg a szállítás az egyik avagy a másik relációban történjék-e.

A *távlati* intézkedések és elhatározások a termelőerők fejlesztésére vagy a meglévő termelőerők átcsoportosítására, egyik vagy másik gyártmány vagy ágazat fejlesztésére vonatkoznak; többnyire beruházással kapcsolatosak, s kisebb vagy nagyobb strukturális változásokat hoznak létre az iparban. Ennek következtében az ilyen elhatározások megváltoztatják az önköltség struktúráját (a fajlagos felhasználásokat) is. Az ilyen intézkedések jellegüknél fogva központi, állami intézkedések, illetőleg elhatározások, minthogy a népgazdaság *fejlődését*, egyben a népgazdaság *több ágazatát* érintik.

Az összes eddig a gyakorlatban kiszámított mutatószámok lényegileg *utókalkulációs* jellegűek és az adott időszak, illetőleg a közelmúlt arányai, önköltségstruktúrája stb. alapján készültek. Ilyen módon elsősorban a rövid lejárati nevezett elhatározások alátámasztására szolgálhatnak. Ez önmagában még nem volna baj, egyrészt mert minden előkalkulációnak utókalkuláció az alapja, másrészt, mert elvben nem volna akadálya, hogy a számításokban figyelembe vegyék az egyes intézkedések hatására beálló változásokat.

Az említett „rövid lejárati-távlati” felosztással függ össze a döntések, intézkedések elhatárolása aszerint, hogy azokat centralizáltan, vagyis központi állami szervek vagy decentralizáltan, vagyis vállalatok hozzák-e meg. A tényleges helyzetet nagyon leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a távlati döntések centralizáltan történnek, a rövid lejáratiak pedig — szintén központi döntések által megszabott szűkebb vagy tágabb keretek között — legalább részben decentralizáltan, a vállalatoknál.

Nyilvánvaló természetesen, hogy érdemleges gazdasági döntést csak beható gazdasági, gyakran komplex műszaki és gazdasági elemzés, nem pedig egy-egy mutatószám alapján lehet hozni. A mutatószám és ennek kiszámítása az ilyen elemzésnek egyik igen fontos eleme.

A mutatószámok alkalmazhatósága

A gazdaságossági mutató pontosságáról és használhatóságáról az eddigiek alapján a következőket lehet mondani:

A mutató az esetektől függően többé vagy kevésbé, de mindig pontatlan. *Általánosságban* a tényleges érték a névleges értéktől egy-egy gyártmánynál ± 20 — 25% -kal eltérhet. Gyártmánycsoportra, vállalati vagy iparági szinten valószínűleg volna némi kiegyenlítődé, ami csökkenti a pontatlanságot, de ilyen számítások eddig még nemigen készültek.

A mutató szórása, pontatlansága a fent megjelölnél még nagyobb vagy kisebb is lehet. A szórás valószínű szélső értékei közelebbi vizsgálattal megállapíthatók. Nagyságuk attól függ, hogy a képlet egyes tényezőit (tehát a világpiaci árat, a közvetlen anyagköltséget világpiaci áron, és a belföldi alapanyagmentes önköltséget) milyen pontossággal lehet megállapítani, illetőleg, hogy ezek hogyan aránylanak egymáshoz. Bizonyos, bár kisebb jelentősége a közvetett költségek anyaghányadának is van.

Elképzelhető a mutatószámok kiszámításánál a pontatlanság kihatásának csökkentése. Ha ugyanis részletesebb számításokat végeznek, ha ezekben a számításokban megállapítják egyrészt az egyes tényezők (például az önköltség) megállapításának elkerülhetetlen pontatlanságát, másrészt a termelési körülményekből fakadó szórását, akkor az egyes mutatószámokra egy-egy határozott érték helyett -tól -ig sávot lehet megállapítani. Ha ezt így minden terméknel végrehajtják, és egymással nem meghatározott értékeket, hanem ezeket a *keskenyebb vagy szélesebb sávokat* hasonlítjuk össze, akkor a mutatószámok egybevetésének akkor is van értelme, ha a sávok részben átfedik egymást, mert figyelembe lehet venni azok középértékét vagy alsó és felső határaikat is.

Különböző módszerekkel végzett, a vertikális különböző fokainak megfelelő gazdaságossági mutatók általában nem hasonlíthatók össze.

A textiliparban például közelítően a nettó devizahozam mutatóját számolták ki. Legyen a pamutiparban a mutató átlagos értéke 40 Ft/\$. Ez a fonal- és a szövettermelés *együttes* gazdaságosságát jellemző érték.

Hasonló nagyságrendű mutatót kaphatunk egy mezőgazdasági gépnél. A belföldi alapanyagmentes önköltség 20 000 Ft, a világpiaci ár 1325,5 \$, az alapanyagok világpiaci áron 810 \$-t tesznek ki. A mutató így: $G = \frac{20.000}{1.325,5 - 810} = 38,9 \text{ Ft}/\$$.

A kohászati alapanyagok azonban ebben az esetben hazaiak, a számítás tehát a vaskohászat termelésének gazdaságosságát nem vette tekintetbe. Induljunk ki először abból, hogy az alapanyagok zömét kitevő hengereltárak gazdaságossági mutatója nagyságrendileg 20 Ft/\$. Ezzel az értékkel helyesbítve:

$G_1 = \frac{20.000 + 810,30}{1.325,5} = 27,4 \text{ Ft}/\$$. Ha a kohászati termelés gazdaságossága kevésbé kedvező, s ezért 30 Ft/\$ értékkel számolunk, akkor $G_2 = \frac{20.000 + 810,30}{1.325,5} = 33,4 \text{ Ft}/\$$.

Az eltérés még mindig elég jelentős.

A fenti számítás arra is utal, hogy az alapanyagmentes önköltség alapján készített (parciális) mutatószámokat egymás között sem lehet összehasonlítani, ha a felhasznált alapanyagok Ft/\$ gazdaságossági mutatószáma erősen eltérő. Ez az eset például a gépipar körébe tartozó gyártmányoknál, ha az egyikhez főként acélt, a másikhoz főként alumí-

niumot használnak fel alapanyagként. Feltehetően eltérő az alapanyagok gazdaságossági mutatószáma gépipari és híradástechnikai gyártmányok esetében is. — Természetesen az összehasonlíthatóság lehetősége akkor is korlátozott, ha valamely gyártmányhoz az alapanyagok között igen nagy mennyiségben használnak fel közvetlen importtermékeket.

A gazdaságossági mutatók kiszámításához szükséges egyes tényezőknek, és így maguknak a mutatóknak a pontatlansága, másrészt — ami sokkal jelentősebb — a parciális és a globális mutatók eltérése a kérdéssel foglalkozó szakemberek körében ismert. Ezekkel az eltérésekkel kapcsolatban a következő érveket szokták felhozni:

a) A pontatlanság és a hibák ismeretesek ugyan, de valamilyen számításra mégis szükség van, még a pontatlan szám is jobb, mint semmilyen. Ez az érv azonban tarthatatlan. A pontatlan számok, ha a pontatlanság olyan mérvű, hogy hibás következtetésekre és ennek alapján helytelen intézkedésekre vezethet, nincs semmilyen haszna.

b) Az utolsó fázis gazdaságosságának számítása pontos, *az illető fázisra* (termékre vagy iparágra) *korlátozottan*. Ezt az elképzelést jelzi az is, hogy egyes szerzők „vállalati szintű” gazdaságossági mutatóról tesznek említést. Az előző fázisok, például az anyaggyártás gazdaságosságát külön lehet számítani és ennek alapján külön intézkedéseket tenni. Ez az érvelés szintén nem fogadható el, mert ebből az következne, hogy az egyes termékek gyártásának vagy az egyes iparágaknak a fejlesztése a hazai alapanyagbázistól elszakítottan történhet, abból az elgondolásból kiindulva, hogy a szükséges anyagokat majd importáljuk. E szerint a gondolatmenet szerint: ha például azt állapítanák meg, hogy valamilyen, alumíniumból készülő termék termelése (a feldolgozás fázisában) gazdaságosabb, mint egy másiké, amelynek alapanyaga acél, az acélgyártás viszont gazdaságosabb, mint az alumíniumgyártás, akkor az *első* készterméket kell gyártani, illetőleg gyártását fejleszteni, ehhez alumíniumot importálni és az acélt exportálni. Korlátozott mértékben, szűk körben természetesen megvalósíthatók ilyen elgondolások, de általános fejlesztési irányvonalként teljesen elfogadhatatlanok; szem elől tévesztik ugyanis, hogy a külkereskedelem nagy és növekvő jelentősége mellett is az egészséges iparfejlesztés mindig komplex, hogy a bővülő nemzetközi munkamegosztás, különösen alapanyagoknál, *fokozódó szállítási költségekkel* jár, hogy megnehezíti a gyártó és felhasználó között szükséges szoros kapcsolatok kiépítését, nagyobb biztonsági készletek tartását teszi szükségessé stb.

c) Azzal is szoktak érvelni, hogy sok iparágban alig áthidalható technikai nehézségekbe ütközik a nettó devizahozam számítása; ezért az utolsó fázis gazdaságosságának számítása szükséges első közelítésnek tekintendő és a következtetések levonásakor, illetőleg az intézkedések alkalmával számos egyéb tényezőt is figyelembe kell venni. Ez az érv helyes és elfogadható, de szükségessé teszi annak vizsgálatát, hogy milyen számításoknál milyen hibákra, illetőleg torzításokra kell elkészülni. Természetesen látni kell, hogy eltérő anyaghányadú vagy alapanyagú termékek, általában eltérő iparágak termékeinek parciális gazdaságossági mutatói közvetlenül általában nem hasonlíthatók össze.

Helytelen volna mindebből arra következtetni, mintha az eddigi módszerekkel végzett számítások, az elkészült mutatószámok (ideértve a parciális mutatószámokat is) nem lennének hasznosak. Mindez ter-

mészetiesen igen hasznos kiindulás volt (bár talán már induláskor is tekintettel lehetett volna lenni a mutatószámok pontosságának és összehasonlíthatóságának problémáira.) Ezenkívül, ha közvetlen gazdasági intézkedések megalapozására az egyes mutatószámok viszonylag kevésbé alkalmasak is mindaddig, amíg az összehasonlíthatóság és a pontatlanság mértékét nem ismerjük, rámutatnak egy sor olyan összefüggésre, amelynek ismerete — elsősorban a központi szervek számára — rendkívül értékes. Bizonyos nagyságrenden túl egyébként a pontatlanság valószínűleg nem játszik már komolyabb szerepet. Végül (és ez igen fontos) maguknak a számításoknak az elvégzésével a vállalatok a korábbinál jobban megismerték saját gazdaságossági problémáikat.

Felvetődik az is, hogy — jelenlegi termelői árrendszerünktől eltérő, az önköltséggel nagyjából arányos árrendszer esetén — nem egyszerűbb-e az export gazdaságosságát egyszerűen a termék konvencionálisan kiszámított önköltségéhez viszonyítani, nem jutunk-e így is legalább hasonló pontosságú eredményekhez?

Jelenleg — mint ismeretes — éppen ilyen, az önköltséggel nagyjából arányos árrendszer kialakításán dolgoznak. Ez az árrendszer az elképzelések szerint több évre változatlan marad, tehát az ár kidolgozása után bekövetkező önköltségváltozások már nem fogják megváltoztatni. „Aktuális” maradhat-e egy ilyen árrendszer, hosszabb ideig tükrözheti-e legalább megközelítően helyesen az önköltséget?

Úgy látszik, hogy erre a kérdésre igenlően lehet válaszolni: az önköltségszámítás szempontjából legfontosabb alapanyagok termelési körülményei több éven keresztül is csak kevésbé változnak.

A vonatkozó kutatásokból⁸ arra lehet következtetni, hogy az alapanyagok önköltségének változása legalább néhány éves időszakban nem olyan nagy, hogy ebből a szempontból a gazdaságossági számításokat önköltségarányos termelői árrendszerre ne lehetne építeni. Természetesen fel kell tételezni, hogy nemcsak az egyes anyagok önköltségét tudják reálisan megállapítani, hanem az ilyen anyagokba bekerülő és általában a termelésben felhasznált importanyagok Ft-árát is. Fel kell tételezni azt is, hogy ha az importanyagok világpiaci ára jelentős mértékben megváltozik, akkor ennek kihatásait a termelői árrendszerbe is átvezetik, ami persze bizonyos esetekben ellentétben lehet azzal a kívánsággal, hogy az árak több évre azonosak maradjanak.

Az önköltségarányos árrendszer alkalmazásának feltétele, hogy a különböző árakban az akkumuláció megközelítően azonos mértékben szerepeljen. Ellenkező esetben egyformán gazdaságosnak látszana két termék, amelynek mutatószáma azonos, de amelyek közül az egyiknek az önköltsége már sok akkumulációt tartalmaz, a másiké keveset. Nyilvánvaló, hogy ténylegesen az a termék a kedvezőbb, amelyben ilyenkor az akkumuláció hányada nagyobb.

Gondolni kell arra is, nem volna-e lehetséges a termékek reálönköltségét és nettó devizahozamát rendszeresen és szélesebb körben kiszámítani. Mint említettük, ilyen számítások elvégzése nagyon sok mun-

⁸ Sattler Tamás: A társadalmi munkatermelékenység alakulása a szervesetlen vegyiparban. (Kandidátusi disszertáció.)

Román Zoltán: A munkatermelékenység alakulása a vaskohászatban. (Kézirat.)

kát igényel. De ha egyszer az alapadatok megfelelő rendszerben rendelkezésre állanak, és az egyes változások az alapadatokon átvezethetők, akkor a végtermékek reálönköltségének kiszámítása elektronikus számológépekkel bizonyára és még lyukkártya-gépekkel is valószínűleg lehetséges. A KGM Ipargazdasági és Üzemszervezési Intézetében végzett munka éppen ilyen alapadatok és rendszer kidolgozását célozza gépipari gyártmányok reálönköltségének számításához.

A rövid lejáratú intézkedések szempontjából komoly fogyatékosága a kidolgozott exportgazdaságossági mutatószámoknak (mind a globális, mind a parciális mutatónak), hogy nem kapcsolhatók össze közvetlenül a vállalatok érdekeltségével, anyagi ösztönzésével, ezért kevésbé alkalmasak vállalati szintű döntések megalapozására. Pedig az exportgazdaságossági számításokra alapozott rövid lejáratú intézkedések egyik célja éppen a vállalatok munkájának irányítása és (legalább részbeni) ellenőrzése. Hiszen az export gazdaságosságát befolyásolhatják egyfelől a külkereskedelmi vállalatok, azzal, hogy elérik-e vagy sem a legmagasabb elérhető árat, másfelől az iparvállalatok, azzal, hogy kisebb vagy nagyobb költséggel termelnek. Az exportgazdaságossági mutatók azonban — mint láttuk — el vannak szakítva a vállalati számviteltől és a tényleges áraktól, s a mutatószám önkényesen, a számítási technika nyújtotta lehetőségeken belül egyik vagy másik irányban eléggé erősen korrigálható. Ilyen jellegű mutatószámokra aligha lehet építeni a vállalatok anyagi ösztönzését vagy munkájuk általános megítélését. Ösztönzési szempontból tehát jobbnak látszik a gazdaságossági számítások olyan rendszere, amely a termelőeszközök önköltséggel arányos árrendszerére és megfelelő valutaárfolyamokra épül fel.

Ismeretes, hogy a különféle exportgazdaságossági mutatószámok nagyrészt éppen a jelenlegi árrendszer hibáinak (az önköltségi és az árarányok közötti erős eltéréseknek) a kiküszöbölését célozzák a gazdasági számításokban, amellet, hogy van önálló gazdasági értelmezésük, jelentőségük is. A fenti javaslat ezért nem vonatkozhat a jelenlegi árrendszerre és csak olyan mértékben tartható fenn, amilyen mértékben az új árrendszer — legalább az alapanyagok árait illetően — valóban az önköltséggel arányos árrendszer lesz.

A rövid lejáratú intézkedések szempontjából az exportgazdaságossági mutatószámok alkalmasak a központi szervek tájékoztatására. Ez a tájékoztatás azonban csak akkor bír gyakorlati jelentőséggel, ha a mutatószámot nem valamilyen átlagos, elvontan képzett világpiaci ár alapján, hanem az egyes relációkban ténylegesen elérhető árból kiindulva számolták ki, és az exportgazdaságosság megítélését valamilyen kiegészítő módszer segítségével összekapcsolják a relációprobléma vizsgálatával, tehát azzal, hogy az export következtében lehetséges import az egyik vagy a másik relációból milyen mértékben fontos, illetőleg kívánatos. (Kivételt képez, ha a deviza teljes mértékben konvertálható és tetszőleges relációból bármilyen termék importjára fordítható.) Ezen a ponton azonban már túljutottunk az exportgazdaságosság problematikáján és az egyes relációk, illetőleg termékek külkereskedelmi mérlegének, valamint a valutaárfolyamoknak a problémájába ütköztünk.

Az exportgazdaságossági mutatók kidolgozása számos értékes felvilágosítással szolgálhat. Mutathat olyan összefüggésekre, amelyek az-

előtt nem vagy csak kevésbé voltak ismeretesek, például hogy a pamut-szövet-termelésen belül a világpiaci árakkal összevetve gazdaságosabb a fonás, mint a szövés; hogy az alumíniumtermelésben a bauxitbányászat gazdaságos, a timföldgyártás már kevésbé, az alumíniumkohósítás még kevésbé, de a hengerelés már ismét. A lehetséges gazdasági *intézkedések* szempontjából azonban nem szabad túl sokat várni az ilyen felismerésektől. Mint említettük, az exportgazdaságossági mutatószám nem ad felvilágosítást az egyes relációk problémájáról, és nem számol az importtal.

A gazdaságossági mutatószámok alapján a központi szervek intézkedéseket tehetnek kedvezőbb *gyártmánystruktúra* kialakítására. Az ilyen intézkedések hatékonyságát vizsgálva tisztában kell lenni azonban azzal, hogy a gyártmánystruktúra *rövid idő alatt* viszonylag kevésbé módosítható csak. Ezenkívül adott gyár különböző gyártmányainak exportgazdaságossága — eltekintve egy-egy kifejezetten kedvező exportártól — általában kb. a számítás pontosságának határain belül változik. Tapasztalataink szerint a nagyon kiugró értékek gyakran valamilyen számítási hibára vezethetők vissza. Azt pedig, hogy egy-egy gyár termékei általában gazdaságtalanok, hiába állapítják meg a számítások; a termelést leállítani vagy más termékekre átállítani *rövid idő alatt* úgy sem lehet. (Persze, lehet rövid idő alatt is korlátozni a gazdaságtalan gyártmányok termelését.) Végül elég nehéz a központi szerveknek hatást gyakorolniuk a gyártmánystruktúrára, sőt még megfelelő adatokhoz is jutniuk akkor, ha intézkedéseik valamilyen vállalati érdekebe ütköznek.

Közvetett — és nem túl gyorsan érvényesülő — hatást gyakorolhatnak a mutatószámok, ha az exportárak kialakításakor vagy az ártámogatás mértékének megállapításakor ezekre építenek. A mutatók felhasználásának ilyen gyakorlata azonban tudomásom szerint még hiányzik; az ilyen összefüggéseket külön kellene vizsgálni.

Említettük, hogy az exportgazdaságossági számítások eddigi gyakorlatában az „utókalkulációs” jellegű módszerek domináltak, vagyis — ha intézkedések megalapozására szolgáltak — feltételezték, hogy az intézkedések végrehajtása után a termelés arányai és költségstruktúrája változatlanok maradnak. Ez a feltételezés azonban a távlati problémáknál általánosságban nem jogosult; az intézkedés gazdasági kihatásainak számítását — legalábbis elvben — „előkalkuláció” jellegűen kell végrehajtani, s az intézkedés minden lényeges kihatását számításba kell venni.

E követelmény teljesítése viszonylag egyszerű, amíg csak a készterméket kibocsátó gyárban közvetlenül megmutatkozó kihatásokra korlátozzuk a vizsgálatot. Ilyenkor a szokásos előkalkulációt kell elvégezni, kiegészítve annak felmérésével, hogyan változik az intézkedés következtében a munkaerő-szükséglet, a kapacitáskihasználás stb.

Nehezebb dolog az intézkedés kihatásának felmérése a közvetlenül vizsgált gyártmány vagy iparág (általánosságban szektor) által közvetve érintett szektorokban. Tegyük fel pl., hogy az intézkedés adott gyártmány vagy gyártmánycsoport termelésének növelése egy másik gyártmánycsoport rovására. Az intézkedés következtében megváltozhat valamelyik kapcsolódó iparágban (szektorban) *a*) a termelés volumene és

összetétele; b) egyes anyagok vagy energiafajták felhasználása (ami ismét további népgazdasági ágakra hat ki); c) az iparágak munkaerő-igénye és kapacitáskihasználása — és mindezek következtében d) a fajlagos munkaerő-, anyag- vagy energiafelhasználás.

Az ilyen természetű hatások végighullámvázolásának számításba vételére már csak azért is szükség van, mert egy-egy iparág közvetett igénye a közvetlen igény többszörösét teheti ki. A gépipar „közvetett” villamosenergia-igénye például — 1 millió Ft termelési értékre számítva — kb. háromszorosa a közvetlen energiaigénynek.⁹ (Közvetett energiaigényen a gépgyártáshoz szükséges vaskohászati termelés, szállítás stb. teljes vertikumra átszámított energiaigénye értendő.) Szénben a teljes igény a közvetlen igény kilencszerese.

A közvetett kihatásoknak, a kihatások végighullámvázolásának felmérésére az exportgazdaságosság parciális számítási módszerei nem alkalmasak.

Valamivel alkalmasabb erre az önköltség-arányos árrendszer alapján készített kalkuláció, mert ebben az egyes tényezők arányosak a belföldi költségekkel, s (amennyiben kiszámíthatók, illetőleg kimutathatók) mérlegelhető a belföldi költségek jövőbeni változása. Még alkalmasabb a távlati kihatások számbavételére a reálköltségszámítás módszere. E számítások az egyes költségtényezőket ugyanis nemcsak értékben, hanem naturális mennyiségekben is tartalmazzák. Végeredményben ezeket a mennyiségeket vezetik vissza munkabér- és devizaköltségekre.

Ahhoz, hogy a különböző intézkedések kihatásait, azok nagyságát vagy irányát megbecsülhessük, további kiegészítő módszerekre van szükség. A strukturális és fejlesztési változások távlati kihatásainak felméréséhez be kell illesztenünk az intézkedéseket és a nyomukban járó új arányokat a népgazdasági mérlegbe. Ha például a gyártmánystruktúra megváltozása folytán módosul egy, a közvetlenül vizsgált szektornak szállító népgazdasági ágban a termelőberendezések terhelése, s ezáltal egyenletesebb lesz a kapacitáskihasználás, csökken a túlterhelt kapacitások igénybevétele és nő a korábban kevésbé kihasznált kapacitások kihasználása, ezzel az intézkedés kétségtelenül az önköltség és a fajlagos felhasználások csökkenését fogja eredményezni.

Végeredményben minden intézkedés változtat a népgazdasági arányokon. Elméletileg csak akkor mérhető fel valamely intézkedés gazdasági kihatásai, ha azokat az egész népgazdaságra végigkövetjük. A gyakorlatban azonban az nem szükséges. Elegendő, ha megállapítjuk, vannak-e az intézkedésnek nagyobb, a közvetlenül vizsgált szektoron túl is mutatkozó kihatásai; hol jelentkeznek ezek és kb. milyen a nagyságuk. A kihatások végighullámvázolásának vizsgálatára a négyzetes népgazdasági mérlegrendszer (input-output-módszer) látszik a legalkalmasabbnak. A fajlagos felhasználások (technikai koefficiensek) négyzetes táblája, valamint a közvetett felhasználások nagyságát is tükröző, ún. inverz matrix segítségével ki lehet mutatni, melyek azok a kapcsolódó szektorok, amelyekben a hatás jelentős, s ezért további vizsgálat indokolt, s melyek azok, amelyekben a hatás elhanyagolható. Magának a hatásnak a nagyságát, számszerűségét esetleg szintén a négyzetes termékmérlegek segít-

⁹ Bródy András: Az ipar termékmérlegei. (Közgazdaságtudományi Intézet, 1957. Kézirat.)

ségével lehet kiszámítani, az esetek többségében azonban valószínűleg egyszerűbb és közvetlenebb módszerek is elegendők.¹⁰

Végül meg kell jegyezni, hogy a gazdasági intézkedések — különösen a perspektivikus intézkedések — jelentős része nem egy-egy kiragadott gyártmányra, hanem egész iparágra, az ismertetett számítások viszont kifejezetten gyártmányokra vonatkoznak. Minthogy a tapasztalat szerint egy ipárhoz tartozó gyártmányok gazdaságossági mutatói eltérőek lehetnek, olyan módszerekre is szükség van, amelyek az *iparág* exporttermelésének gazdaságosságát mutatják, valamint amelyek segítségével fel lehet mérni az egyes intézkedések kihatását *az egész iparágra*. Ilyen módszerek lehetnek a gyártmányok gazdaságossági szintjéből reprezentatív módszerrel levezetett közvetett számítások az iparág gazdaságossági szintjére vonatkozóan, valamint az iparági (nettó) termelékenység méréséhez hasonló közvetlen módszerek.

Összefoglalás

Az előzetes vizsgálatból levonható néhány, az exportgazdaságossági számításokkal kapcsolatos gyakorlati következtetés. E következtetésekben a gazdaságossági számításokat úgy tekintjük, hogy azok célja *gazdasági intézkedések, elhatározások megalapozása*.

Az eddig javasolt és elvégzett gazdaságossági számítások eredménye valamilyen mutatószám (viszonyszám). Ezek pontossága korlátozott; ezért meg kell adni a határokat, amelyekben belül a mutatószámnak, mint a számítás eredményének gazdasági értelme van. Általában azt találtuk, hogy a mutatószámok hibahatára ± 20 — 25% körül van.

A pontatlanságból eredő bizonytalanság csökkenthető, ha a mutatószámok tényezőinek szórását, várható eltérését részletesebben vizsgálják és nem egy-egy meghatározott pontot, hanem „sávokat” állapítanak meg.

Feltételezzük, hogy a mutatószámok alapján *gazdasági döntéseket* hoznak (pl. annak alapján, hogy „A” termék mutatószáma rosszabb, mint „B” terméké, elhatározzák „A” termék gyártásának csökkentését vagy leállítását és „B” termék gyártásának növelését). Ha a döntés parciális mutatószám alapján történik, a már említett pontossági határokon kívül külön vizsgálatot igényel a mutatószámok összehasonlíthatóságának problémája is. A parciális mutatószámok ugyanis az egész termelési folyamat egy részére vonatkoznak csak, az intézkedéseket pedig az egész termelési folyamatra gyakorolt hatásuk alapján lehet csak helyesen elbírálni.

A parciális mutató valószínűleg helyettesíti a globális mutatószámot, ha ugyanazon gyár hasonló termékei között végzünk gazdaságossági összehasonlítást. Minél inkább távolodnak azonban egymástól a gyártmányok jellegüket (és főleg alapanyagukat) illetően, annál kevésbé

¹⁰ Érdekes javaslatot tesz Bródy András „Az ipar termékmérlegei” című (kéziratban lévő) tanulmányában a négyzetes termékmérlegek felhasználására az *egyes iparágak* gazdaságosságának számításában. Eszerint: ha a négyzetes termékmérlegekben világpiaci áron szerepeltetjük az egyes termékeket (anyagokat és késztermékeket) és nem a belföldi áron, akkor a mérlegek egyensúlya megbomlik; az egyik szektor nyereséges, a másik veszteséges lesz. Ez képet adhat az egyes iparágak viszonylagos gazdaságosságáról; a nyereséges szektor a világszínvonalhoz képest kedvező, a veszteséges kedvezőtlen elhelyezkedésű. A javaslat helyességének (és a számítások végrehajthatóságának) megítélése még további vizsgálatot igényelne.

valószínű, hogy a parciális mutató helyesen tükrözze a népgazdasági szempontból fontos gazdaságossági arányokat. A parciális mutatószámok *különbéle iparágak termékei között* különösen bizonytalan összehasonlítási alapul szolgálnak.

Ami a gazdaságossági számítások és a konkrét gazdasági intézkedések összefüggését illeti, a „rövid lejáratú” terveknél, intézkedéseknél az ipar ágazati struktúráját, az önköltség színvonalát és szerkezetét adottnak kell tekinteni. A vizsgálat súlypontja itt az, hogy adott iparági struktúra és önköltségi szerkezet mellett milyen gyártmánystruktúra a legelőnyösebb a népgazdaság számára. Ilyenkor nem lehet eltekinteni az export ellenértékeként lehetővé váló import, vagyis a relációk problémájától és a gazdasági célkitűzések érvényesülésének körülményeitől, mechanizmusától, közelebbről: az exportot lebonyolító ipari és külkereskedelmi vállalatok anyagi érdekeltségétől.

Az anyagi érdekeltség és az ösztönzés érvényesítését és a vállalati munka ellenőrzését jobban szolgálná olyan gazdaságossági számítás, amely önköltségen alapuló árrendszerre és megfelelő valutaárfolyamokra épül, minthogy ez a vállalati számvittel is összekapcsolható.

A távlati tervek, távlati kihatású intézkedések problémája lényegében a népgazdaság távlati tervezésének része. Ezek keretében már elsősorban az ún. hazai adottságok problémáját kell vizsgálni: az egyes ágazatok viszonylagos, más országokéval összehasonlított termelékenységét és önköltségét, valamint a kapacitások, a termelés és a fogyasztás változásának, a technikai fejlődésnek stb. kihatását az önköltségre és a termelékenységre. Az ilyen vizsgálatokban szerep juthat a különféle exportgazdaságossági mutatószámoknak (elsősorban a globális jellegűeknek), valamint az intézkedések továbbhullámszásának, távlati kihatásainak felmérésére alkalmas négyzetes népgazdasági mérlegeknek is.

A szövetkezeti gazdálkodás új eredményei

A termelőszövetkezeti mozgalom az ellenforradalmi események következtében jelentősen visszaesett. 1956 őszén a feloszlások és a kilépések nagy méreteket öltöttek. A mozgalom 1957 január közepén érte el a mélypontot. Január végén már megfordult a helyzet. Februárban, márciusban és áprilisban mintegy 1300 szövetkezet újjáalakult.

A termelőszövetkezeti mozgalom alakulása

Megnevezés	1956. VI. 30.	1956. XII. 31.	1957. XII. 31.
Termelőszövetkezetek száma	3 911	1 617	2 607
Összterület kh.....	2 204 647	904 880	1 191 842
Szántó kh.....	1 691 754	679 324	884 251
Családok száma	228 441	76 513	100 581
Tagok száma	294 533	96 126	126 101

Ez év elején tehát a mezőgazdasági termelőszövetkezetek összes területe az ország összterületének 7,3 százalékát, a termelőszövetkezeti szántóterület pedig az ország szántóterületének 9,2 százalékát képviselte.

Az alapvető gazdálkodási feltételek

Az ellenforradalmi események a gazdálkodás feltételeire is háttással voltak. A szövetkezetek átlagos földterülete összezsugorodott, belső szervezetük, vezetésük meglazult, az állatállomány, a gazdasági felszerelés, a takarmány- és a vetőmag-alapok jelentős részét széthurcolták. A kilépések és az újjáalakult termelőszövetkezetek földterületének csökkenése folytán nagyon megnőtt a 400 kat. holdasnál kisebb termelőszövetkezetek száma. Az egy termelőszövetkezetre jutó átlagterület az előző évi 652 kat. holdról (497 kh szántó) 460 kh-ra (340 kh szántó) csökkent. Ehhez hozzájárult a nagy termelőszövetkezetek szétválása is. (L. 367. o. tábl.)

Az állatok széthurcolása miatt a szövetkezetek szarvasmarha-állománya országosan az ellenforradalom előttinek mintegy kétharmadára, a sertésállomány kb. a felére csökkent. Az 1956. évi zárszámadás szerint a termelési forgóeszköz-ellátottság 1955-höz képest 22,7 százalékkal csökkent, amit különösen a takarmány- és a vetőmag-alap kiosztása, széthurcolása okozott. A visszaalakult termelőszövetkezetek ugyanis számottevő tenyészállománnyal és készlettel nem rendelkeztek.

A termelőszövetkezetek birtokkategóriák és taglétszám szerinti megoszlása
(1957 tavaszán)

Terület nagyság	Tsz-ek száma	Összes terület kh	1 tsz-re jutó terület kh	1 tsz-re jutó taglétszám
400 kh-annál kisebb	1500	347 028	231	27
Az összes tsz-ek %-ában	59,1	29,7	—	—
400—1000 kh-as	839	503 809	600	70
Az összes tsz-ek %-ában	33,1	43,1	—	—
1000 kh-annál nagyobb	198	316 877	1600	141
Az összes tsz-ek %-ában	7,8	27,2	—	—

A termelőeszköz-hiányhoz hozzájárult a szükséges pénzalapok hiánya is. A termelőszövetkezetek pénzügyi helyzetét súlyosbították még az előző évről áthúzódó kötelezettségek, amelyeket a fedezetelvonás miatt nem tudtak rendezni. A termelési és a pénzalap-hiányt bizonyítja az is, hogy 1957-ben a termelőszövetkezetek az évi kiadások 40 százalékát idegen forrásból fedezték.

A gazdasági és a szervezeti feltételek tehát tavaly lényegesen rosszabbak voltak, mint az előző években. A szövetkezeti mozgalomban rejlő erők mégis leküzdötték az átmeneti nehézségeket, s a visszaalakult szövetkezetekben azonnal megindult a munka.

A gazdálkodás közgazdasági feltételei megjavultak a kormány intézkedései, különösen a kötelező beadási rendszer és a kötelező termelési mutatószámok rendszerének eltörlése, valamint a szövetkezeti gazdálkodás önállóságának fokozása nyomán. Korábban mindezek károsan befolyásolták a vetési arányokat, illetve akadályozták az ésszerű vetésforgó-rendszer kialakítását a szövetkezetekben. A kenyérgabona-terület nagy aránya (34—40 százalék) eleve lehetetlenné tette az egyszerű forgórendszert is. A szerződéses növényeket gyakran az adottságokkal nem törődve erőszakolták a termelőszövetkezetekre. Az állami beavatkozás helytelen formái alapjaiban sértették a szövetkezeti autonómiát, a tagság közvetlen részvételét a gazdaság irányításában.

Az e tekintetben új helyzet szükségyszerűen előtérbe állította a gazdaságossági szemléletet. A gazdaságosságra való törekvés elsősorban az állattartásban észlelhető. A termelőszövetkezetek már nem tartanak tömegesen tenyésztésre alkalmatlan növendék- és anyaállatokat. Különösen vonatkozik ez a marhatenyésztésre. Ehhez mindjárt hozzá kell tennünk azt is, hogy ez a szemlélet nem tudott teljesen érvényesülni a szövetkezet gazdálkodásában. Egyrészt azért nem, mert a jövedelem minél nagyobb részének tagok közti felosztására való törekvés érvényesül, másrészt, mert hiányoznak az önköltség- és a jövedelmezőségi számítás (elméleti és adminisztratív) feltételei.

Az 1956—1957. gazdasági évről 2519 mezőgazdasági termelőszövetkezet készített zárszámadást. A zárszámadást készítő termelőszövetkezetek összesen 1 166 737 kh területen (ebből 863 431 kh szántón) gazdálkodtak. Taglétszámuk 1957. október 31-én 121 690, a családok száma 96 861 volt. Az 1957. évi gazdálkodás értékeléséhez a zárszámadások — főképp az 1955. és az 1957. évi zárszámadás — összesítő adatai szolgáltak alapul.

A termelési szerkezet és a hozamok

Az előző évekhez képest 1957-ben javult a szövetkezetek gazdálkodási, vagyoni helyzete, a tagok munkaegységreszesedése; megnőtt az 1 kh szántóterületre jutó tiszta vagyon, az álló- és forgóeszköz-állomány. A termelési átlagok túlszárnyalták az előző évek eredményeit, s a termelőszövetkezetek által megtervezett átlagokat is. A lecsökkent állatállomány az év folyamán jelentősen megnövekedett. Nőtt a szövetkezeti alap és az egy munkaegységre, illetve az egy tagra jutó részesedés. A saját erőből létesült beruházások jelentősen nagyobbak voltak az előző éviéknél.

A gyenge termelőszövetkezetek száma az év elején túlhaladta az ezret, de a gazdasági év folyamán számukat jelentősen lecsökkentették az említett eredmények.

A termelőszövetkezeti növénytermelésben sokasodnak a belterjesedés elemei, de még korántsem lehet szó arról, hogy megszűnt a külterjes jelleg.

E tekintetben érdemes megvizsgálni a vetésszerkezetet, a termésátlagok és a gépesítés, a munkaerő-felhasználás és a trágyázás alakulását.

A főbb növények vetésterületi arányainak alakulása

Megnevezés	1955	1956	1957	1957. évi tervezett
	évi tényleges			
	vetésterület a szántóterület %-ában			
Búza	32,6	31,4	28,5	29,2
Rozs.....	5,6	5,5	4,9	4,6
Kenyérgabona összesen	38,2	36,9	33,4	33,8
<i>Árpa</i>	11,3	10,1	12,5	13,3
<i>Zab</i>	3,2	2,7	3,8	3,3
<i>Takarmánygabona összesen</i>	14,5	12,8	16,3	16,6
Kukorica.....	12,4	14,2	13,5	14,4
Burgonya	2,1	2,—	1,7	1,7
Cukorrépa	2,4	2,8	2,4	2,5
Szálatakarmány.....	14,5	14,6	17,1	16,7
Ebből pillangós.....	7,9	8,4	10,2	11,1

Szembevetendő a kenyérgabona vetésterületének csökkenése, az árpa-területek és a szálatakarmányok területének növekedése. Az összes kalászosok területe 1955-höz képest 3 ponttal, a kenyérgabonáé 4,4 ponttal csökkent. Az ipari növények területe 1,8 ponttal csökkent. Legszembetűnőbb e kategóriában az olajosnövények területének csökkenése (3 százalékról 1,7 százalékra)*.

A vetésszerkezet belterjesítését nehezítette a munkaerő-ellátottság romlása is. 1955-ben 1 tagra összesen 8,1 kh terület és 6,3 kh szántóterület, 1957-ben pedig a tervek szerint 12,2 kh. illetve 8,9 kh. jutott. A földnélküliek évközi belépése folytán a zárszámadás idejére az 1 tagra jutó terület összesen 9,6 kh-ra, a szántóterület 7,1 kh-ra csökkent.

* Tervszámok.

A pillangós területek növekedése öröndetes, különösen a szarvasmarha-tenyésztés szempontjából. A pillangós területek növekedéséhez viszont hozzájárult az is, hogy a háztáji gazdaságokban megnőtt az állatállomány, s vele a takarmányszükséglet is.

A termésátlagok az elmúlt évben jelentősen meghaladták az előző éveket.

A főbb termények termésátlagainak alakulása q-ban

Megnevezés	1954	1955	1956	1957	1957 tervezett
	t é n y l e g e s				
Búza	6,2	10,0	8,3	10,5	8,7
Rozs	5,8	8,4	7,7	8,1	7,7
Árpa	7,5	11,8	8,9	12,9	9,4
Zab	7,1	8,7	9,0	9,4	7,4
Kukorica	10,3	13,5	10,3	14,9	13,0
Burgonya	48,6	68,9	51,1	69,4	67,4
Cukorrépa	108,0	136,0	108,0	145,7	132,2
Rizs	9,8	4,9	13,7	13,4	11,8

Az elmúlt évi termelőszövetkezeti átlagok meghaladják az egyéni gazdálkodókékat, s a kalászosok kivételével az állami gazdaságokékat is.

Az 1957. évi termésátlagok a különböző szektorokban (q/kh)

Megnevezés	állami gazdaságok	egyéniek	termelő- szövetkezetek
Búza	12,3	8,4	10,5
Rozs	8,9	6,4	8,1
Árpa	13,2	11,1	12,9
Zab	8,7	8,7	9,4
Kukorica	13,4	14,1	14,9
Burgonya	66,0	67,3	69,4
Cukorrépa	119,5	130,6	145,7
Rizs	13,0	13,7	13,4

A vetésszerkezet javulását és a termésátlagok növekedését együttesen fejezik ki a főbb növényeknek a teljes művelt terület 100 kh-jára jutó termésmennyiségei (q-ban):

A főbb növényeknek a teljes művelt terület 100 kh-jára jutó termésmennyiségei (q-ban)

Megnevezés	1955	1957	Megnevezés	1955	1957
Búza	326,0	299,3	Kukorica	167,4	201,2
Rozs	47,0	39,7	Burgonya	144,7	118,0
Árpa	133,3	161,3	Cukorrépa	326,4	349,7
Zab	27,8	35,7	Rizs	8,8	28,1

A több évi átlaghoz képest felfelé ívelők a számok. Az 1957. évi terméseredményekhez hozzájárult a kedvező időjárás. De a jó ered-

mények a gépi munkának, az élő munka (a tagok munkájának) növekedése és a fokozott nemesített vetőmagfelhasználás nélkül nem lettek volna elérhetőek. [Az 1 kh szántóterületre jutó gépállomási munka mennyisége 3,8 (cséplés nélkül 3,5) normálholdnyi volt.]

1957-ben évi átlagban mintegy 1100 traktor volt a termelőszövetkezetek tulajdonában, egy ilyen traktor átlagosan 582 normálholdnyi munkát teljesített. A traktormunka növekedéséhez hozzájárult a lóállomány csökkenése is.

A gépi munka minőségi javulása — a gépállomási és a saját traktoroké egyaránt —, különösen a munkák kellő időben való elvégzése szintén hozzájárult a jó termésátlagokhoz. Hozzájárult a tagok munkához való viszonyának javulása is. A munkában részt vevő tagok arányszáma 93,6 százalékról 99,1 százalékra nőtt. Az egy tag által átlagosan elért munkaegységek száma 290-ről 299-re, az 1 kh szántóra jutó munkaegységek száma 40,4-ről 41,8-ra, a 150 munkaegységnél többet teljesítő tagok aránya 5,7 százalékkal nőtt. Ez nagyon jelentős, különösen azért, mert az állattenyésztési munkalehetőségek nagyon megcsappantak, s a visszaalakult termelőszövetkezetekben a gazdasági év 7—8 hónapra csökkent.

A termésfokozó hatások közé kell sorolni még, hogy a termelőszövetkezetek 1953—1954—1955-ben a gépállomások segítségével nagy mennyiségű szerveztrágyát szórtak ki. A hatás (noha az adatok szerint a kh-ankénti műtrágyafelhasználás csökkent) 1956-ban és 1957-ben már jelentős volt.

A műtrágyafelhasználás (kg/kh)

Megnevezés	1955	1956	1957
Állami gazdaságok	105,0	96,0	159,7
Termelőszövetkezetek	51,0	54,1	36,6*
Egyéniek.....	9,1	7,2	18,8

* Valószínű, hogy a tényleges kiszórás ennél több volt, mivel az előző évről áthúzódó készleteket kisebb területre szórták ki.

Az egyéni gazdaságok felhasználása fele a szövetkezeti szektorénak. Az állami gazdaságok nagyobb termésátlagait a kalászosokból egyrészt a nagyobb műtrágya-, másrészt a több gépi munka- és nemesítettvetőmag-felhasználás okozza.

Az ellenforradalom okozta visszaesést különösen a közös állatállomány sinylette meg.

A 100 kh szántóra jutó közös állatállomány alakulása (db)

Megnevezés	1955. X. 31.	1957. III. 31.	1957. X. 31.
Szarvasmarha.....	11,4	7,4	9,9
ebből tehén	4,5	3,3	4,3
Ló és csikó	5,2	3,3	3,5
Sertés	36,5	18,8	24,2
Juh	35,3	41,7	37,6

A gazdasági év végére jelentős volt az állománynövekedés. A közös számossal-sűrűség 100 kh szántóterületre március 31-én 13,7, de október végén már 16,2 volt. A közös és a háztáji állatsűrűség október 31-én 100 kh szántóra 21,5 számossal.

Rossz a háztáji és a közös állatállomány aránya is. A háztáji gazdaságokban az állatsűrűség négy-ötszöröse a közösnek. A közös állatsűrűség 1955-ben sem volt nagy. Ez az állatállomány nem ad elég trágyát a földterület évi 20 százalékának megtrágyázásához.

Az országos számok természetesen sok mindent eltakarnak. Meg kell említeni, hogy például az állatállomány széthurcolása miatt 1957 tavaszán mintegy 800 termelőszövetkezetben nem volt közös szarvasmarha-állomány, s az ilyen szövetkezetek száma az év végére körülbelül 250-re csökkent. Éppen ezért a sűrűségrövekedés elsősorban a vásárlásokból keletkezett. Már a tervekből látható volt, hogy a régi termelőszövetkezetek nem szándékoznak törzsállományukat növelni, inkább minőségi javításra törekszenek.

A kedvező takarmányellátás és az állomány minőségi javítása folytán a szarvasmarha-hizlalás fellendült. Az 1955. évi 1810 literes tehenenkénti tejelési átlag 1919 literre nőtt.

A termelőszövetkezetek gazdálkodásában a belterjességre való törekvés a vetési arányok és a termésátlagok javulásában, a gépi és a gyalogmunka növekedésében nyilvánult meg. Ellenkező irányban hatott az állatsűrűség csökkenése, a kiegészítő és a pótlólagos beruházások elégtelensége. Bár a szőlők és a gyümölcsösök telepítése nem volt jelentéktelen (1559 kh gyümölcsös és 405 kh szőlő), az állattenyésztés belső gépesítésének előrehaladása, a talajjavítás, a telkesítés, az öntözőtelepek építése stb. egészen alacsony színvonalon volt. Pusztán az országos színvonal e tekintetben nem is ad hű képet, hiszen a szövetkezetek jelentős része a gazdasági és szervezeti restaurálás korszakát éli. Ellenben a régi, illetve a zavartalanul továbbműködő termelőszövetkezetek tekintélyes része fokozta az akkumulációt (a saját erőből eszközölt beruházásokat), megnövelte a gépi- és a kézimunka-ráfordítást, a pillangós- és a szalastakarmány-termelést, javította az állatállomány minőségi összetételét. E szövetkezetekben lendült fel elsősorban a közös áruértékesítés, a belterjesítés és a természetbeni részesedés csökkentése révén.

A közös áruértékesítés

Bár a terméseredmények jobbak voltak, mint 1955-ben, mégis 1957-ben a termelőszövetkezetek országosan kevesebb terményt értékesítettek.

A főbb termények felhasználásának megoszlása

Megnevezés	Kenyér-gabona		Tak. gabona		Kukorica		Burgonya	
	1955	1957	1955	1957	1955	1957	1955	1957
Értékesítésre	37,2	33,3	14,2	13,7	13,2	8,2	32,9	29,5
Alapokra és tartalékokra	13,9	12,7	53,7	43,7	61,9	51,9	33,7	29,2
Tagoknak.....	48,6	53,1	31,9	42,0	24,9	39,7	33,4	41,2
Beszáradásra, rakt. veszteségre	0,3	0,9	0,2	0,6	—	0,2	—	0,1
Összesen.....	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az értékesített rész csökkenésének oka, hogy a termelőszövetkezetek természetben kiosztották a beadási kötelezettség megszűnése miatt felszabadult termények nagyobb részét, s a tagok háztáji gazdaságából értékesítették ezt közvetlenül vagy közvetve. A természetbeni részesezés mennyisége 35,9 százalékkal nőtt.

A főbb terményekből egy családra jutó természetbeni részesezés q-ban

Megnevezés	1955	1957
Kenyérgabona	13,72	15,80
Takarmánygabona...	3,91	7,26
Kukorica	3,08	6,09

A termelőszövetkezetek — 100 kh szántóra vetítve — 163 620 Ft értékű árut értékesítettek közösen. Az árutermelés a bruttó termelési érték mintegy 40 százaléka.

A közös áruértékesítés nagysága

Megnevezés	Mérték	100 kh szántóra jutó mennyiség	Megnevezés	Mérték	100 kh szántóra jutó mennyiség
Kenyérgabona	q	114,0	Tehéntej	liter	4245,0
Cukorrépa	q	357,5	Hízósertés	db	7,6
Kukorica	q	16,3	Süldő és malac...	db	19,7

A termelőszövetkezeti gazdaságok átlagos struktúráját és a közös áruértékesítés arányát tükrözi az üzemágankénti 100 kh szántóra jutó pénzbevételek megoszlása is.

A termelőszövetkezeti üzemágak pénzbevételeinek és kiadásainak alakulása (millió Ft)

Megnevezés	Bevétel	Kiadás
Növénytermelés.....	698,2	341,0
Állattartás	530,4	122,3
Segédüzemek	75,0	58,9
Egyéb	239,5	389,7
Összesen	1 543,1	911,9

A közös áruértékesítés növelése már régen megoldásra váró kérdés. A megoldás előmozdítása végett a múlt évben a kormány a fontosabb cikkek felvásárlásánál bevezette a mennyiségi felár-rendszert. A felár-rendszer helyesnek bizonyult, de egymaga nem tudja megoldani még a természetbeni részesezés csökkentésének kérdését sem. Éppen ezért az

MSZMP politikai bizottsága és a kormány határozatai a termelőszövetkezetek gazdasági és szervezeti erősítésére komplexen tűzik ki a célt: fokozni a belterjességet, növelni az árutermelést, a növénytermesztés és az állattenyésztés gyors fejlesztése, a kiegészítő és a pótlólagos beruházások növelése, s a tagok természetbeni részesedésének tervszerű csökkentése útján.

Kívánatos a pillangósok területének 10 százalékról 15 százalékra növelése (az összes szántóterülethez mérve). Mivel ez elsősorban vetőmag kérdése, az állam nagykereskedelmi áron megfelelő mennyiségű fémzárolt lucerna- és vörösheremagot bocsát a termelőszövetkezetek rendelkezésére kedvezményes áron. A szerves- és a műtrágyahasználat megjavítása végett mindazok a termelőszövetkezetek, amelyek istállótrágyájukat szakszerűen kezelik, 50 százalékos árkedvezményrel kaphatnak foszforitot. A zöldtrágyázáshoz kedvezményes áron somkóró, csillagfürt és más vetőmagokat vásárolhatnak a termelőszövetkezetek, ártámogatással, például a somkórómagot 50 százalékos áron. Azok a termelőszövetkezetek, amelyek szántóterületükön kat. holdanként legalább 1 q műtrágyát használnak fel, a nitrogén műtrágya árából 25, a foszforból 50 és a káli műtrágya árából 75 százalékos árkedvezményt kapnak. A műtrágyafelhasználás növelése elsőrendű fontosságát aláhúzza, hogy a termelőszövetkezeti felhasználás az elmúlt években csak mintegy harmad része volt az állami gazdaságokénak. A gépi munka szaporítására ösztönöz, hogy a holdanként 3 normálholdnál több munkát végzetető termelőszövetkezetek díjkedvezményt kapnak a gépállomástól.

A termelőszövetkezetek egy része már az 1957—1958. évi tervekben számolt a kedvezményekkel, több műtrágyázást, gépi munkát terveztek, ezáltal nagyobb termést és részesedést tudtak előirányozni. E tervekben az egy munkaegységre jutó részesedés növekedése 5—6 forintot is elér. Ez év első negyedében a szövetkezeti műtrágyavásárlás és az árutermelés bővítését célzó szövetkezeti erőfeszítések kedvező növekedése már a céltudatos kormányintézkedések első sikereinek tekinthetők.

A határozatok szerint az állatállomány gyors fejlesztése céljából állami akciók útján mintegy 11 000 tenyészmarha (üsző és tehén), 10 000 db tenyész-kocasüldő és 332 000 -baromfi vásárlása, valamint 800 000 baromfi szerződéses nevelése lesz lehetséges a termelőszövetkezetek részére. Ez akció sikeres lebonyolítása esetén például a termelőszövetkezetek üsző- és tehénállománya az 1958. év folyamán több mint 25 százalékkal fog nőni. Egyszersmind gazdaságilag indokolt megteremteni a baromfi törzsállományt, amely a beadási rendszer megszüntetése nyomán jelentéktelenül kicsire zsugorodott össze a szövetkezetekben.

A közös áruértékesítés közvetlen növelésére több irányban törtétek intézkedések:

A legfontosabb a rövidlejáratú hitelezési konstrukciók módosítása. A módosítás lényege, hogy egyes hitelekre a Magyar Nemzeti Bank szerződéssel lekötött árufedezetet kér. (Mostanig a meghitelezett termelés várható terméseredménye szolgált fedezetül.) Ez a rendszer szilárdabb fedezetet biztosít a folyósított hiteleknek, és feltétlenül serkentőleg fog hatni a termelés és az értékesítés fokozására. Ez irányban hat a módosított konstrukciókban az is, hogy a szerződéses fedezettel felvehető rövidlejáratú hitel felhasználható a tagok munkaegység-előlegezé-

sére is. Ez megfelelő pénzalapot biztosít a termelőszövetkezeteknek az üzemviteli kiadások fedezésére, és serkentőleg hat a tagok munkába való bevonására.

Az idevágó határozat szerint az árutermelés fokozása végett az esedékes közép- és hosszúlejáratú hitelek 10—50 százalékát el lehet engedni azoknak a termelőszövetkezeteknek, amelyek teljesítik, illetve túlteljesítik a 100 kh összes területre előírt évi közös értékesítési mutatóikat. E rendszer változatlan vagy csökkenő szabadpiaci árszínvonal esetén már most, az első években nagy húzóerőt gyakorolhat mindazoknak a termelőszövetkezeteknek a közös áruértékesítésére, melyek esedékes közép- és hosszúlejáratú hitelei nagyobb összegűek.

A közös áruértékesítés növelésének feltétele a tagok természetes részesedésének csökkenő hányada. Az elmúlt években némileg javult a helyzet, de a természetbeni részesedés még így is 66,3 százalékos volt. Ha a szövetkezetek csak a családi szükséglet kielégítéséhez elegendő terményt adnák ki természetben a tagoknak, akkor számításunk szerint mintegy 340 millió Ft-tal nőne a közös értékesítés. A határozat kimondja, hogy a pénzbeli részesedés után fizetett jövedelemadó 5 százalékra csökken — a természetbeni részesedés után fizetendő 10 százalék felére. Egy 1000 kat. holdasnál nagyobb szövetkezetben ez a kedvezmény több száz ezer forintot is kitehet.

Vagyoni helyzet és a közös gazdasági alapok bővítése

A közös vagyon, a szövetkezeti álló- és forgóvagyon, a tiszta vagyon növelésének főbb adatai igazolják, hogy a szövetkezeti tagok tapasztalatai szerint jövedelmük rendszeres növekedésének legfőbb feltétele: a gazdaság fejlesztése, a közös vagyon növelése. A közös gazdaság tervszerű és szakadatlan fejlesztése szilárdítja meg a jó gazdálkodás alapjait és teremt lehetőséget további felemelkedésre.

A termelőszövetkezetek vagyoni helyzete az előző évekhez képest lényegesen javult. Az egységnyi területre, valamint az 1 tagra számított közös vagyon alakulásáról és helyzetéről a következő számok adnak képet:

A szövetkezeti közös vagyon

Megnevezés	1954	1955	1957
Közös vagyon (millió Ft)	3 711,3	4 854,7	4 172,4
Ebből:			
beruházott vagyon (millió Ft)	2 482,1	3 091,8	2 711,4
forgóvagyon (millió Ft)	1 229,2	1 762,9	1 461,0
100 kh szántóterületre jutó közös vagyon (ezer Ft).....	304,5	363,6	483,2
1 tagra jutó közös vagyon (Ft)	19 963	23 079	34 287

Tehát termelőszövetkezeteink többsége — területegységre számítva — a szövetkezeti tagok munkájával és az állam segítségével pótolta az

ellenforradalom okozta veszteséget, sőt a korábbi évek színvonalát is jelentősen túlhaladta.

Jelentősen gyarapodott termelőszövetkezeteink állóeszköz-állománya:

Az állóeszköz-állomány

Megnevezés	Millió Ft-ban			100 kh szántóra számítva ezer Ft-ban		
	1954	1955	1957	1954	1955	1957
Állóeszközök	2482,1	3091,8	2711,4	203,6	231,6	314,0
Állóeszközök idegen forrása	1443,8	1885,8	1578,4	118,5	141,2	182,8
Fel nem osztható szöv. alap*	1041,2	1208,2	1133,2	85,4	90,3	131,2
Beruh. hitel	58,1%	57,5%	55,6%	—	—	—
Szöv. alap	41,9%	39,1%	41,8%	—	—	—
Egy tagra jutó fel nem osztható szöv. alap Ft	3805	5744	9312	—	—	—

* Földalapi juttatással együtt.

Az állóeszköz-állomány növekedésében — a mintegy 350 millió Ft összegű beruházáson kívül — szerepet játszott a megszűnt termelőszövetkezetektől átvett állóeszközök értéke és több termelőszövetkezetnél a korábban beszerzett állóeszközök felértékelése is. Tehát javult az állóeszköz-ellátottság, de ez jelentős részt a területcsökkenés következménye, és részben emiatt sok termelőszövetkezet épületkapacitása nincs kihasználva. A beruházási hitelek állománya az új és az átvállalt beruházások miatt 1 kh szántóra vetítve 1382 Ft-ról 1747 Ft-ra nőtt. A termelőszövetkezetek 78 százaléka vett igénybe beruházási hitelt. Az állóeszközökkel jobban ellátott szövetkezetek területegységre számítva több beruházási hitelt vettek igénybe, mint a kevésbé ellátottak.

A termelőszövetkezetek tavaly mintegy 150 millió Ft-ot fordítottak saját erőből főképp gépek, felszerelések, tenyészállatok beszerzésére. Az egy tagra jutó állóeszköz-felhalmozás évi 1800—2000 Ft. A saját erőből való tényleges felhalmozás nagysága nem állapítható meg pontosan, mert az állóeszközöknél értékcsökkenés nem kerül elszámolásra. Éppen ezért szükséges lenne — a való helyzet felmérése és folyamatos tisztázása céljából —, ha az állóeszközök újraértékelésének, valamint az értékcsökkenés elszámolásának kérdését illetékesek felülvizsgálják.

Általában megvolt szövetkezeteinknél a beruházási készség. S ha bizonyos anyagok hiánya, az anyaggazdálkodás, a kivitelezői kapacitások hiányosságai nem hatnak akadályként, a beruházási tevékenység sokkal kedvezőbben festene. Rontja a helyzetet a befejezetlen termelő-

szövetkezeti beruházások volumenének növekedése. Egyes termelőszövetkezetek pedig valóban tartózkodnak a beruházásoktól, mert nem akarják a közös gazdaság állattenyésztését továbbfejleszteni, eladósodást látnak a beruházási hitelekben stb. Az állóeszköz-ellátottság javulása ellenére sem érték el a 100 kh-ra jutó 25 számosállat-állomány szabta korszerű nagyüzemi állóeszköz-ellátottság színvonalát. Ez mai árakon 7800—8000 Ft/kh. Különösen kicsi az állatállomány részesedése.

Az állóeszközök megoszlása (ezer Ft-ban)

	1954		1955		1957	
	Érték	%	Érték	%	Érték	%
Állóeszközökből 100 kh szántóra jut	203,6	100,0	231,6	100,0	314,0	100,0
Ebből: épületek.....	78,1	38,4	95,1	41,1	145,7	46,3
gépek, felszerelések	30,1	14,8	36,1	15,6	58,1	17,0
tenyészt-, igás és növendék áll. ...	65,4	32,1	66,2	28,5	62,6	19,8
egyéb állóeszköz	30,0	14,7	34,2	14,8	47,6	16,9

Jelentősen előrehaladt az előző évekhez képest a folyamatos gazdálkodás zavartalanságához szükséges termelési alapok feltöltése is.

A termelési alapok

	Millió Ft-ban			100 kh szántóra jut ezer Ft-ban		
	1954	1955	1957	1954	1955	1957
Termelési forgóeszközök	939,1	1239,0	939,1	77,1	92,8	108,8
Forgóeszk. idegen forrásai	454,9	635,6	430,7	37,3	47,6	49,9
Termelési alap saját forrás	491,5	606,3	510,3	40,3	45,4	59,1
Idegen forrás a term. forgóeszk. %-ában	48,4	51,2	45,9	—	—	—
Saját forrás	52,3	48,9	54,3	—	—	—
1 tagra jutó term. alap saját forrás Ft	2567,0	2882,0	4193,0	—	—	—

A 100 kh szántóra jutó termelési alapok 1955-höz képest 17,2 százalékkal, változatlan árakon számítva 24—25 százalékkal nőttek. Különösen nagy a takarmányalap fejlődése: 20 százalékkal haladja meg az 1955. évi. A termelési alapba helyezett készletek most fedezik a jövő évi szükségleteket. Ha azonban 25-ös állatsűrűséggel és a hároméves terv utolsó évére tervezett vetésszerkezettel számolunk, akkor a vetőmag-, a takarmány- és egyéb alapokból 1 kh szántóra számítva 1900—2000 Ft készlet a szükséglet. Ez a kérdés megoldható a természetbeni osztás arányának csökkentésével és a háztáji állatállomány egyrészének a közösbe való átvitelével.

A termelési alapok feltöltése jelentős arányban saját erőből történt. Fokozatosan nő a termelési alap saját forrása. Ez a termelőszövetkezetek gazdasági megerősödésének fontos mutatója.

A termelőszövetkezetek gazdasági megerősítésének — a közös vagyonon kívül — fontos mutatója a tiszta vagyon alakulása is. A tiszta vagyon alakulására vonatkozó adatok igazolják, hogy termelőszövetkezetekünk fokozatosan erősödnek, fokozódó belső felhalmozásuk növeli szilárdságukat és gazdasági erejüket.

A tiszta vagyon

Megnevezés	1954	1955	1957
Tiszta vagyon összesen (nettó összeg millió Ft)	1179,4	1661,0	1 715,6
100 kh szántóterületre jutó tiszta vagyon (ezer Ft)	96,8	124,4	198,7
1 tagra jutó tiszta vagyon (Ft)	6158,0	7896,0	14 098,0

A meglévő adatok alapján is igen nehéz megállapítani a felhalmozás nagyságát. Csak hozzávetőleges pontossággal állapítható meg, hogy az 1956—1957. gazdasági évben 1 tagra jutó felhalmozás mintegy 3800—4000 Ft. (Ez az összeg 1955-ben 1600—1800 Ft volt.) Ez igen jelentős összeg, s bizonyítja a tagoknak a szövetkezeti gazdaság erejébe vetett hitét, bizalmát, továbbá az erejükhöz képest jelentős hozzájárulást a következő gazdasági év jó gazdálkodásához.

Az ellenforradalmi események termelőszövetkezetekünk többségében jelentősen meglazították a pénzügyi fegyelmet. Különösen az ellenforradalom utáni első időszakban vált ismét divattá a „zsebből való gazdálkodás”, a kötelezettségek fedezetül szolgáló eszközök más célokra való elvonása. Amint azonban a politikai és a gazdasági életben megindult a konszolidálódás, szilárdulni kezdett termelőszövetkezetekünk többségében az állami fegyelem. Az egész évi kép mégis kedvezőtlenebb, mint az előző éveké. Ugyanis 1956-ban már elértük, hogy a szövetkezetek pénzforgalmuk 65—75 százalékát a bankszámlákon bonyolították le, s ez az arány az elmúlt évben visszaesett 50—55 százalékra. Az év második felében azonban jelentős javulás következett be. A szövetkezetek jó része belátta, hogy a pénzgazdálkodási rendszabályok megtartása, az állam iránti kötelezettségek teljesítése fontos állampolgári kötelesség.

A folyamatos gazdálkodás zavartalanságát nehezítő körülmények ellenére a termelőszövetkezetek többsége az év végére példásan eleget tett fizetési — különösen az állam iránti — kötelezettségeinek. De van mintegy 400 termelőszövetkezet (az összes termelőszövetkezetek 16,5 százaléka), amely együttesen több millió Ft hiánnyal zárta az évet, s e hiány kiküszöbölése az ideai gazdálkodásban nagy erő kifejtést igényel. A hiánnyal záró termelőszövetkezetek gazdálkodásában hibák van-

nak. Terméseredményeik a többlettel rendelkező termelőszövetkezete-kénél rosszabbak, különösen laza a pénzügyi fegyelmük, magas a termelési költségszínvonaluk. Illetékes felső szervek szakítottak azzal a pénzügyi támogatási formával, amely megfinanszírozta a veszteségeket. Ezért helyes, ha az érintett szövetkezetek az illetékes párt-, és állami szervekkel együtt felülvizsgálják gazdálkodásukat, és olyan intézkedéseket dolgoznak ki, amelyekkel a gazdálkodás színvonala emelkedik, és biztosítja a termelés jövedelmezővé tételét, valamint a tagság megfelelő részesedését.

Az elmúlt gazdasági évben az érvényes pénzügyi rendelkezések egyik célja volt, hogy segítséget adjanak a folyamatos előlegezésben. A termelőszövetkezetek a vállalatokkal kötött szerződések alapján juthattak készpénzelőlegekhez, amelyeket a bank elkülönítetten kezel és amelyekkel a szövetkezet szabadon rendelkezett. A folyamatos előlegnyújtás lehetősége fokozta a tagság anyagi érdekelttségét a folyamatos munkavégzésben; megszilárdult a munkafegyelm, s kedvezőbb lett a helyzet a fiatalok és a családtagok munkába való bevonására. Egyes esetekben azonban — különösen, ha a szerződéses előlegek összege meghaladta a tagoknak osztható pénzrészeseledést — túlelőlegezés és nem egy helyen hiány keletkezett.

A folyamatos előlegezés biztosítása, de egyúttal a túlelőlegezés megakadályozása céljából helyesnek látszik az a módszer, hogy a bank a termelőszövetkezet bevételeiből bevétel-kiadási költségvetése alapján osztható alapszabályszerű pénzrészeseledésnek megfelelő hányadot külön számlára visz át, ahol ez a részesedés megelőlegezésére a termelőszövetkezet rendelkezésére áll. Emellett azonban, ha folyamatos bevételei nem tesznek ki jelentős összeget, az előlegnyújtáshoz árufedezetre hitel is igényelhető.

A termelőszövetkezeti tagok jövedelme

A tagság jövedelme az elmúlt gazdasági év eredményeként felülmúlta a bármelyik előző évi részesedést. Ezt tanúsítják a következő adatok:

Megnevezés	1954	1955	1957
1 munkaegység értéke (tényleg Ft).....	—	31,90	38,0
1 munkaegység értéke (a természetbeli részesedés 1957. évi árakon számítva Ft)	23,34	26,56	38,0
1 tagra jutó részesedés (Ft)	—	9 285,0	11 358,0
1 családra jutó részesedés (Ft)	—	10 529,0	14 115,0

Munkaegység-részeseledés címén összesen 909 millió Ft értékű eredmény és 461 millió Ft értékű készpénz került kiosztásra 1957-ben. A fejlődésre jellemző, hogy például 1955-höz viszonyítva 1 tag részesedése 22,3 százalékkal nőtt. Ha az értékelésnél figyelembe vesszük, hogy a részesedés elszámolása a mindenkori szabadpiaci árakon történt, a fejlődés még nagyobb: 1 tag részesedése az 1955. évihez képest 43,1 százalékkal nőtt.

A fejlődést a növekvő termelési kedv, a megjavult munkafegyelem, a javuló gazdálkodási eredmények idézték elő. Az állam gazdaságpolitikai intézkedései: a kötelező beszolgáltatás megszüntetése, a különféle pénzügyi- és ártámogatások is hozzájárultak a jövedelem emelkedéséhez.

A közös gazdaságból 1 tagra jutó jövedelmet a tagok — napi 1,4 munkaegység teljesítménnyel számolva — 210 munkanap alatt érték el, ami 54,80 Ft napi átlagkeresetnek felel meg. Ezzel szemben például az állami gazdaságokban ugyanennyi időt számítva, 42,70 Ft a napi átlagkeresete egy munkásállományba tartozó dolgozónak. Ezenkívül prémium címén 16 millió Ft (az összrészesezés 1,1 százaléka), a földjáradék címén 11 millió Ft (az összrészesezés 0,8 százaléka) került kifizetésre.

A prémiumot termelészövetkezeteink többsége mint a termelés növelésére ösztönző eszközt nem alkalmazta. Ugyancsak kevés helyen alkalmazzák a földjáradék fizetését. 258 ezer kh bevitt földterület után összesen 10,5 millió Ft-ot fizettek ki földjáradék címén. Ez kh-nként 41 Ft-ot tett ki. Szövetkezeteink többsége még most sem tulajdonít kellő politikai fontosságot a földjáradékfizetésnek.

Természetesen a tényleges munkaegység-részesezésck jelentősen eltérnek az átlagostól.

Az 1 munkaegységre jutó jövedelem	1955-ben		1957-ben	
	tsz-ek száma	százalék	tsz-ek száma	százalék
10—20 Ft	363	11,2	60	2,4
21—30 Ft	1108	33,9	545	21,6
31—50 Ft	1549	47,4	1299	51,6
50 Ft felett	245	7,5	615	24,4
	3265	100,0	2519	100,0

Csökkenett a 20 Ft-nál kevesebbet osztó termelészövetkezetek száma, és nőtt a többet osztóké. Több mint 600 azoknak a termelészövetkezeteknek a száma, ahol a közös gazdaságból eredő személyes jövedelem meghaladja a 18 ezer Ft-ot. S ha figyelembe vesszük, hogy a háztáji jövedelem 6—8 ezer Ft között mozog, akkor e családok múlt évi jövedelme meghaladta a 24—26 ezer Ft-ot, azaz a 10 kh-as egyéni paraszt („kis középparaszt”) 20—21 ezer Ft-os jövedelmét.

A termelészövetkezetek háztáji gazdaságának méretei változatlanul túlzottak, még ott is, ahol a közös gazdaságban megfelelő férőhelykapacitás van és kielégítő a takarmánytermelés. Az állami intézkedések ösztönöznek rá, hogy növekedjék a közös gazdaság állatállománya és a háztáji gazdaság az alapszabályban helyesen megállapított méretekre szoruljon vissza. Természetesen itt a pénzügyi helyzet javulása és sok egyéb tényező mellett közrejátszik az is, hogy valóban mielőbb megteremtődnek-e a közös gazdaságban a korszerű nagyüzemi feltételek, amelyekkel a munka termelékenysége és jövedelmezősége valóban biztosítja a fölényt a kisüzemi módszerek felett.

Összefoglalva megállapítható, hogy termelőszövetkezeteink a növénytermelési hozamok tekintetében kivívták a fölényt az egyéni gazdaságokkal szemben, de elmaradtak az állattenyésztésben. Fokozni kell árutermelésüket, gazdálkodásuk belterjességét, a gépesítést, a munkaerő kihasználását. Az előző év már jónéhány számottevő területen bebizonyította a szövetkezeti gazdálkodás fölényét. Fejlődtek az álló- és a forgóalapok, nőtt a közös vagyon. Az idei évnek tehát kedvezőbb feltételekkel indulnak szövetkezeteink. A párt és a kormány legutóbbi, a termelőszövetkezetek megerősítésére szolgáló határozatai további jó lehetőségeket adnak a gazdasági megszilárdulásra és fejlődésre. Ezekkel a lehetőségekkel élni kell és az eredmények nem maradnak el. A cél „egységnyi termőterületen minél több termelés”. Ez hasznos a népgazdaságnak és hasznos a termelőszövetkezeti tagságnak is. Ennek a célnak a megvalósításához az állam minden szükséges támogatást megad. E támogatással élve a termelőszövetkezeti tagság akarata, öntudatos munkája megvalósítja a szövetkezeti gazdálkodás fejlesztésének feladatait.

GAZDÁLKODÁS

mezőgazdasági üzemszervezési és agrárközgazdasági folyóirat.

Foglalkozik az állami gazdaságok, a mezőgazdasági termelőszövetkezetek és földművesszövetkezetek, a gépállomások és az egyéni parasztgazdaságok termelésszervezési, gazdaságossági, jövedelmezőségi, munkaszervezési stb. kérdéseivel, valamint a mezőgazdasági termelés legfontosabb agrárközgazdasági problémáival. Rendszeresen közöl számítási, kalkulációs, tervezési módszereket, amelyek sikeresen felhasználhatók az üzemek működésének elemzésére, gazdálkodásuk megjavítására.

Főszerkesztő: Erdei Ferenc akadémikus.

Megjelenik negyedévenként, évente kb. 400 oldal terjedelemben

Előfizetési díj félévre 20,— Ft, egész évre 40,— Ft.

Megrendelést és előfizetést felvesz:

Mezőgazdasági Könyv- és Folyóiratkiadó Vállalat

Budapest, V., Báthory u. 10. Csekkszám: 69.915.181—44.

Posta Központi Hírlapiroda

Budapest, V., József nádor tér 1. Csekkszám: 61.233.

(Az előfizetés mindkét csekkszámra biankó csekken is eszközölhető „Gazdálkodás előfizetése” megjelöléssel.)

A termelőeszköz-forgalom néhány problémája¹

A termelőeszközök elosztásának és forgalmának kérdéseit az átmeneti gazdaságban és a szocializmusban tudományosan csak a marxi újratermelési elmélet alapján lehet elemezni. Marx „Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához” című munkájában kidolgozta a termelés, az elosztás, a forgalom és a fogyasztás dialektikáját, megmutatta az újratermelés egyes mozzanatait közötti összefüggéseket és megalapozta a termelés primátusáról szóló tételt, amely szerint a kölcsönös összefüggéseken belül a termelés határozza meg az elosztást, a forgalmat és a fogyasztást. A marxi analízisből következik, hogy a termelőeszközök elosztásának és forgalmának problémái az elosztás és a forgalom szférájának a problémái ugyan, de csak annyiban önállóak, amennyiben az elosztás és a forgalom önálló a termeléssel szemben. Elosztani és forgalomba hozni valamely országban — ha eltekintünk a külkereskedelemtől — csak olyan mennyiségű és összetételű terméket lehet, amennyit és amilyen összetételűt termeltek; ebből következően a termelőeszközök elosztása és forgalma is a termelőeszközök termelésétől függ. Az sem változtat a marxi gondolat lényegén, ha vizsgálódásunkat a külkereskedelem hatásaira is kiterjesztjük. A termelés primátusáról szóló tételt egy-egy ország esetében legfeljebb olyan értelemben kell módosítanunk, hogy a behozatal és a kivitel hatására a belföldi forgalom és fogyasztás mennyisége eltérhet, összetétele pedig okvetlenül eltér a termelés mennyiségétől, illetve választékától.

Ezekre az alapvető összefüggésekre azért szükséges utalni, mert az elmúlt esztendőben a termelőeszköz-forgalommal foglalkozó marxista közgazdasági írások a kelleténél kevesebb gondot fordítottak rájuk. A termelőeszközök egy részének, ti. a munkatárgyaknak (közhasználatú kifejezéssel élve az anyagoknak) a forgalmáról (az ún. „anyagi-műszaki ellátás”-ról) aránylag bőven jelent meg magyar nyelven irodalom (a Többtermelés például 1951—54 között 39 ilyen tárgyú tanulmányt közölt). Ezek közül Loxsin² utal ugyan arra, hogy a tervezésnek át kell fognia az újratermelés minden oldalát,³ de ennél tovább nem megy;

¹ E cikk támaszkodik annak a vizsgálódásnak az anyagára, amelyet még 1956-ban — a Közgazdaságtudományi Intézet szélesebbkörű kutatási témáján belül — a termelőeszköz-forgalommal kapcsolatban folytattam. Az általam végzett vizsgálat célja annak tisztázása volt, mi az oka a fennállott termelőeszköz-hiánynak, s milyen szerepet játszott abban az elosztás és a forgalom kialakult rendszere. Cikkemben megkísérlem felvázolni a termelőeszköz-forgalom korábban kialakult rendszerét, annak előnyeit és hátrányait, s végül azokat a tényezőket, amelyek a vizsgálat során levont következtetések szerint a termelőeszköz-forgalomban tapasztalt zavarokat okozták.

² Loxsin: A szovjet népgazdaság anyag- és műszaki ellátásának tervezése.

³ Loxsin: I. m. 44. o. Tervgazdasági Könyvkiadó 1953.

Sovány Ferenc egyébként igen értékes tanulmányában⁴ is átcsillan az a gondolat, hogy a termelési tervvel már az ellátási terv is meghatározódik; de a többi munka fel sem veti az elosztásnak és a forgalomnak a termeléssel való kapcsolatát.⁵ Magyar szerzők esetében ez azért is feltűnő, mert az első ötéves terv megkezdése és az ellenforradalmi támadás közötti időszakban gazdasági életünkre — sokkal élesebben, mint az első hároméves tervben vagy ma — anyag- és energiahiány nyomta rá bélyegét. Az ötéves terv első esztendőiben ez a széles közvélemény előtt nem, vagy nem eléggé volt ismert; de az 1953—54 telén eszközölt energiakorlátozások, a napi sajtó 1955. és 1956. évi ilyen tárgyú cikkei, riportjai, s betetőzőképpen az 1956. szeptemberi vasúti személyforgalmi korlátozások nyilvánvalóvá tették az anyag- és energiahiányt. Ennek ellenére, a hazai közgazdasági szakirodalom nem foglalkozott az anyagihiány problémáival, a forgalmi folyamatokat vizsgálva pedig azok zavarainak alapvető okát nem a termelésben, hanem csak a forgalomban kereste. Egyéb okok mellett ezzel magyarázható, hogy az anyagellátás problémáit tárgyaló tanulmányok nem voltak képesek kielégítő választ adni a megoldásra váró kérdésekre.

Az újratermelés egyes mozzanataival közötti összefüggésekre azért is szükségesnek látszik utalni, mert az úgynevezett „gazdasági mechanizmus” bírálatával foglalkozó irodalomban a gazdaságvezetési módszereknek elemzésekor szinte kizárólag a termelés tervszerű központi irányításának kérdéseit vizsgálták, elszakítva ezeket a problémákat a gazdaságfejlesztéstől; aránytalanul kevés szó esett a folyamatok *minőségi* és *mennyiségi* vonásai közötti összefüggésekről. (Péter György és mások is utaltak ugyan ezekre az összefüggésekre, amikor tartalékokat követteltek; de részletesen nem vizsgálták sem a tartalékok, sem azok hiányának összefüggéseit a termelési folyamattal.)

Véleményem szerint ezzel is kapcsolatos, hogy az elmúlt esztendők gazdasági nehézségeit, a fejlődés során támadt ellentmondásokat elemezve, kiragadták és általában egyoldalúan hangsúlyozták a „gazdasági mechanizmus” problematikáját, ami azután olyan nézeteknek is tápot adhatott, mintha a gazdaságvezetési módszerek megváltoztatása lenne az egyetlen és elégséges orvosság ahhoz, hogy gazdasági nehézségeinken úrrá legyünk, és a gazdaságunkban támadt ellentmondások megoldásával sikeresen tovább haladhassunk.

A termelőeszköz-forgalom rendszere

A kitűzött gazdaságpolitikai célok megvalósításának, az újratermelési folyamat zavartalanságának fontos feltétele, hogy a termelési eszközök termelése a szükségleteknek megfelelően alakuljon.

A központilag irányított szocialista tervgazdaságban a „kereslet” és a „kínálat” egyensúlya a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek vonatkozásában egyaránt nem spontán módon, nem a piaci helyzettől függően változó áraknak a keresletre és a kínálatra gyakorolt hatása révén

⁴ Sovány Ferenc: Anyaggazdálkodásunk egyszerűsítésének elvi kérdései. Közgazdasági Szemle. 1956., szeptember. 1041—1058. o.

⁵ A fontosabb ilyen művek közül megemlítjük a következőket: Fáy Károly: A tervszerű anyagellátás és a termelés ütemessége. Többtermelés. 1952., 4. sz.; N. Faszoljak: Iparvállalatok anyagellátásának tervezése. Többtermelés. 1954. 2. sz.; Anyaggazdálkodók könyve. Műszaki Kiadó. 1956.

jön létre, hanem úgy, hogy a központi tervező szervek anyag- és termékmérlegek formájában egyeztetik a tervezett termelést az ugyancsak tervezett szükségletekkel; ez *lehetővé* teszi a tervezett folyamatok egyeztetését, a „források” és a szükségletek közötti ellentmondások *előzetes* felismerését, és az idejében felismert ellentmondások kiküszöbölését. Az anyag- és terméktermelés és -elosztás tervezése tehát egyrészt előzetes lejátsszatása a termelés és a szükségletek találkozásának (a mérlegek összeállításakor), másrészt pedig intézkedések meghozatala (amelyek a források növelésére, vagy a szükségletek csökkentésére, esetleg mind a kettőre irányulnak), az egyensúly megteremtése céljából. Természetesen, ha a valóságos folyamatok a tervezettől eltérő módon alakultak és valamilyen módon nem készülnek fel a dolgok tervtől eltérő alakulására, akkor zavarok keletkezhetnek, az ellentmondások nem tudatosan, hanem spontán módon oldódnak meg.

A termelési eszközök és a fogyasztási cikkek forgalma sok tekintetben különböző. Alapvető különbség, hogy a termelési eszközök forgalmának döntő része *központi kiutalások* formájában megvalósuló természetes elosztás alapján bonyolódik le.

Az anyagi-műszaki ellátásnak (tehát a munkatárgyak forgalmának) a rendszerét sémaszerűen a következőképpen lehet felvázolni: A központi tervező szervek cikkek vagy cikksoportok szerinti bontásban összeállítják a tervidőszakra vonatkozó anyag- és termékmérlegeket; ezek tartalmazzák a forrásokat és a felhasználó iparágak termelési előirányzataira épülő felhasználási tervek alapján az elosztást. A felhasználó minisztériumok a kapott kereteket továbbosztják vállalataik között. A vállalatok a kapott beszerzési keretszámok és termelési programjuk alapján elkészítik specifikált megrendeléseiket, amelyeket az illetékes országos értékesítő szervhez továbbítanak.

Az országos értékesítő szerv ellenőrzi a megrendeléseket (főleg abból a szempontból, hogy összhangban vannak-e a kiadott keretszámokkal), és elvégzi a művi irányítást, azaz kijelöli, hogy az egyes megrendeléseket mely vállalatok teljesítik (esetleg azt is, hogy az egyes rendeléseket milyen ütemezés szerint teljesítsék). Az így jóváhagyott specifikált rendelések alapján kötik meg azután a termelő és a felhasználó vállalatok a szállítási szerződéseket.

A munkaeszközök (gépek, berendezések és műszerek) forgalma hasonló rendszerben bonyolódott.⁶

Az ismertetett rendszerben tehát — amellett, hogy a döntő termelőeszközök vonatkozásában mérlegszerűen egyeztetik a termelőeszköz-

⁶ Érdekes, hogy a gép- (berendezés-, műszer-) mérlegek forrás- és szükséglet oldala sokáig jóval nagyobb eltéréseket mutatott, mint az anyagmérlegeké. Ez a következő gondolatmenet szerint magyarázható: Az anyagfelhasználási tervjavaslatoknak a termelési tervjavaslatok, a gép- és berendezésigényeknek pedig a beruházási tervjavaslatok az alapjai. A *termelési* tervjavaslatok összeállítóit érdekeik reális, sőt túlteljesíthető tervek készítésére ösztönözték (már csak azért is, mert a felsőbb szervek inkább feszítették a vállalati tervjavaslatokat, mintsem csökkentették). A *beruházási* tervjavaslatoknak ilyen közvetlen *vállalati* érdekek nem szabtak határt; sőt, mivel számolni lehetett azzal, hogy a felsőbb szervek amúgyis „lefaragnak” a beruházási tervekből, a vállalatok már csak azért is inkább nagyobb beruházási igényekkel léptek fel.

Az anyagfelhasználási tervjavaslatok ezért általában jóval közelebb voltak a realitásokhoz, mint a gépigény-bejelentések. (Előfordult, hogy egyes gépmérlegekben a bejelentett igények kétszer, háromszor is meghaladták a tervezhető forrásokat.)

Jelenleg a gépgazdálkodásban átmeneti állapot van. 1957. és 1958-ban a Tervhivatalban nem készültek gépmérlegek, a központi tervező szervek csupán a gépipari termelés volumenét egyeztetették a gépi beruházások forint összegével. A sorozatgyártású gépeket az illetékes értékesítő vállalatok saját belátásuk szerint osztották, illetve osztják fel.

termelést a szükségletekkel — a mérlegegyensúlyt úgy valósítják meg, hogy központi kiutalásokkal korlátozzák (fontossági szempontból sorolva szabályozzák) a fogyasztást, a mérlegben tervezett forrásokat pedig kötelező termelési utasításokkal biztosítják. Látnunk kell, hogy ezek az ismertető vonások nincsenek egymással elválaszthatatlan kapcsolatban. Abból, hogy a termelés (vizsgálatunk körében maradva: a termelőeszköz-termelés) nagy részét tételesen, mérlegmódszerrel egyeztetik a szükségletekkel, még nem következik *szükségszerűen*, hogy az elosztást kiutalásokkal kell végezni. A különbségtevés igen fontos.

A döntő termelőeszközök termelésének tételes szabályozása (amire természetesen elválaszthatatlanul hozzátartozik a termelés *feltételeiről* való tervszerű gondoskodás) és a termelés egyeztetése a szükségletekkel — ez a tervszerű gazdálkodás sok előnnyel járó fontos sajátossága. A központi tervező szervek az anyag- és termékmérlegek összeállításakor előzetesen vizsgálják az újratermelési folyamatot annak anyagi oldaláról, s a vizsgálat alapján összehangolják a termelést a szükségletekkel. A munkamegosztás fejlődésével, a munka társadalmisításának fokozódásával a termelési folyamat anyagi oldalának szabályozása mind nagyobb jelentőségű válik.⁷

Annak megítélése, hogy szükség van-e a döntő termelőeszközök elosztásában a kiutalások rendszerének alkalmazására, már jóval bonyolultabb probléma. Ha a központi tervező szervek az anyag- és termékmérlegek összeállításakor már egyeztették a termelőeszköz-termelést a szükségletekkel, miért van akkor szükség az elosztásban a kiutalások rendszerére? Azért, mert a központi tervező szervek az anyag- és termékmérlegek elkészítésekor és a központi kiutalások megállapításakor rangsorolják a szükségleteket, fontossági sorrendet állapítanak meg közöttük, és ezzel csökkentik a hátrább sorolt szükségleteknek a kielégítését.

Erre szükség van, mert — nem szólva a különböző társadalmi-gazdasági szektorok meglétéből fakadó problémákról és a lakosság termelőeszköz-igényéről — a fejlődés gyors üteme gyakran hoz létre feszültségeket a termelőeszköz-termelés és a szükségletek között.⁸

A gazdasági fejlődésnek minden periódusban megvannak a maga súlypontjai, döntő láncszemei, amelyektől a fejlődés elsősorban függ. Hazánkban huzamos időn át gyorsabban nőhet a termelőeszközök iránti szükséglet, mint azok termelése, ezért az elosztás és a forgalom különös jelentőséget nyer *a szükségletek kielégítési sorrendje* szempontjából. A

⁷ Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a termelőeszköz-termelés nagy részének tételes szabályozása esetén mások a követelmények az árrendszerrel szemben, mint ha nincs ilyen tételes szabályozás. Ez utóbbi esetben megnő az árak szerepe a termelési választék kialakításában, ezért olyan arányokra van szükség, amely a társadalmi szempontból kívánatos termékösszetételben teszi érdekeltté a vállalatokat. A termelés tételes szabályozása esetén viszont csak arra van szükség, hogy a vállalati érdekeltség ne keresztesse a központi előírásokat, s ennek a követelménynek eleget tesz az olyan árrendszer is, amely mellett a termelő vállalatok számára *közömbös* a termelés összetétele, egyformán előnyös számukra bármelyfajta cikk termelése. Ez a követelmény akkor teljesül, ha az árak a termelő vállalat elszámoltatására szolgáló mutató (termelési érték, nyereség stb.) szempontjából „közömbösek”. Ebben az esetben feltételezhető, hogy a termelő vállalatok árszempontok miatt nem fognak válogatni, nem kereszteszik ezzel a központi utasításokat és így a termelés a tervben szabályozott módon valósul meg.

⁸ A magyar gyárparban például a kapacitáskihasználás a háború előtt lényegesen magasabb volt a vaskohászatban és a villamosenergia-termelésben, mint az ipar átlagában, a gépiparban vagy a textiliparban. Egyrészt a kapacitáskihasználás fokozása a feldolgozó iparban (ami a termelésnövelés leggyorsabban elérhető módja), másrészt az új feldolgozó ipari vállalatok létesítése gyorsan növeli az anyag- és energia-, valamint a munkaeszköz-szükségletet.

kiutalási rendszerrel biztosítható, hogy a szükségletek kielégítésének sorrendje a társadalmi érdekeknek megfelelő legyen, s ezáltal lehetőség nyílik az erőforrásoknak a legfontosabb célokra történő összpontosítására.

A kiutalásokon alapuló forgalmi rendszer *elvi* értékelése után ráterve *gyakorlati* alkalmazásának vizsgálatára, megállapítható, hogy a hazai gyakorlat általában nagyon merev volt. Utalok Sovány Ferenc már említett tanulmányára, amely leírja, hogy a felhasználók jórészt kevésbé megalapozott termelési tervek alapján jelentették be a kiutalások (anyagkeretszámok) alapjául szolgáló igényeiket. Könnyű belátni: amennyiben végleges termelési programjuk eltér attól, amelynek alapján az anyagkeretszámok készültek, akkor általában anyagszükségletük sem lesz összhangban a kiutalásokkal: egyes anyagokból hiány keletkezik, mások feleslegessé válhatnak.

A kiutalási rendszer merevsége kedvezőtlenül hat a termelés gazdaságosságára. A termelési eszköz-kiutalással, illetve termelési eszközzel rendelkező vállalat — amennyiben olyan kiutalással vagy termelési eszközzel rendelkezik, amely a termelési program teljesítéséhez nem szükséges — nem tudja átváltani azt a terv végrehajtásához szükséges termelési eszközre, csak a központosított elosztás megkerülésével. Másrészt a termelési eszközök kiutalással történő elosztása egyben a termelési ráfordítások egy részének tételes szabályozása is. De a tételes szabályozás azt jelenti, hogy egyik fajta társadalmi munkaráfordítás nem helyettesíthető másik fajtájúval (egyik anyag a másikkal, élőmunka az anyaggal stb., más szóval: az utalványok nem konvertibilisek), még akkor sem, ha a helyettesítés társadalmi munka megtakarításával járna.

A termelőeszköz-forgalomban tapasztalt zavarok⁹

A termelőeszköz-hiány viszonylagos jelenség, a szükségletek és a rendelkezésre álló források különbözete. A szocialista állam az állami iparban *közvetlenül* határozza meg a szükségleteket, pontosabban a szükségleteket meghatározó tényezőket (termelőeszköz-termelésnél például a feldolgozó ipar termelését, a beruházási színvonalat, beralapot stb.) és azokat a forrásokat, amelyekből a szükségleteket ki lehet és ki kell elégeíteni. Hogyan lehetséges tehát, hogy a szükségletek és források mérlegszerű egyeztetése és a kiutalások dacára állandó hiány volt termelési eszközökben? A kérdés megválaszolásához az anyag- és termékmérlegek elemzése visz közelebb. Kutatásaim során a hengereltáru mérleget vizsgáltam meg részleteiben.

1. A felhasználók nem kapták meg *a termelési tervük teljesítéséhez szükséges hengerelt árut*, mert a termelés elmaradt a tervezettől. Erről számol be a 336. oldalon levő táblázat.

2. A vállalatok megkapták ugyan a megrendelt anyagot, de időközben megváltozott saját termelési tervük, és így anyagszükségletük is. A szükséges mérettől, minőségtől stb. eltérő anyagok egy részét fel tud-

⁹ Ezzel kapcsolatban utalok a napi sajtó néhány olyan cikkére, amely igényesen tárgyalta a problémát: Kisbán György: Felderítő úton kohó- és gépipar anyaggazdálkodásának útvesztőiben. (Népszava. 1955. IV. 10.); Kornai János: Az anyagtakarékosság a terv teljesítésének nélkülözhetetlen feltétele. (Szabad Nép. 1955. II. 25.); Tokár Péter: Gazdálkodjunk gondosabban az import anyagokkal. (Szabad Nép. 1955. X. 30.); Terényi Éva: Tervszerűbb, szervezett anyagellátást. (Szabad Nép. 1956. III. 19.)

**A kohászat lemaradása a tételes programtól a termelési terv
százalékában***

Gyártmány	1954	1955	1956 I. negyed
Ötvözetlen acél.....	10,6	5,2	13,8
Ötvözött acél.....	36,5	14,6	33,0
Acélcső	13,3	5,9	9,4

* A Kohért adatai. Terv és tételes program nem azonos fogalmak, utóbbi a „Terven felüli” tételeket is tartalmazza. Erről a későbbiekben lesz szó.

ták ugyan használni, de többnyire csak a hulladék aránytalan növekedése és jelentős többletmegmunkálási költségek árán; amit lehetett, elcseréltek más vállalatokkal, a többi inkurrens készletként a raktárba került.

Bár a felhasználó vállalatok közötti termelésieszköz-forgalom ellenében a kiutalásokra alapozott forgalmi rendszer szellemével, mégiscsak lebonyolódott csere a vállalatok között, és ebben a forgalomban egyes termékek (például színes fémek, cement, fa stb.) kezdtek különleges szerepet betölteni, érték minden kapható volt. A Kohért készletgazdálkodási osztálya törvényesítette és szervezte ezt a cserét. A vállalatok közötti csereforgalom hengerelt áruból 1955-ben 34 ezer tonna, 1956. I. felében 8 ezer tonna volt.¹⁰ A Kohó- és Gépipari Minisztérium vállalatai közötti közvetlen hengereltáru-csere 1956. I. felében 19 ezer tonna volt.

3. A hengereltáru-mérlegnek a többi anyag- és termékmérleg ismert tételein (források: termelés, import; elosztás: termelőfogyasztás, közületi fogyasztás, lakosság, export) kívül van egy speciális tétele: az úgynevezett „*ipari raktár*”. Ennek forrása a kohászati termelésben keletkező úgynevezett *járulékos termelés*.¹¹

A kohászati termelésnek ezt a nem programszerű részét a Ferroglobushoz szállítják, és raktárra szóló utalványokkal osztják el.

Mármost, a járulékos termelést mind a kohászati tervben, mind a hengereltáru-mérlegben tervezik, mégpedig csökkenő arányban, a kohászati műveket pedig anyagilag ösztönzik az ilyen nem programszerű termelés csökkentésére. A terv- és tényszámok egybevetése azonban azt mutatja, hogy a járulékos termelés rendszeresen meghaladta a tervezett arányt. (337. o. tábla.)

Látható, hogy a tervekben nem számoltak a megelőző időszakban elért tényleges szinttel. Az 1954. évi tényleges 12,6 százalék után 1955-ben 8,9 százalékot, az 1955. évi tényleges 11,2 százalék után 1956-ra 8 százalékot terveztek. A tervezési metodika következetlenségét bizonyítja, hogy a prémiumfeltételként megállapított járulékos szint 1956-ban a Lenin Kohászati Műveknél 13 százalék, Ózdon 12,5 százalék, Borsod-

¹⁰ A Kohért adatai.

¹¹ A járulékos termelés olyan termelés, amely megfelel ugyan a minőségi követelményeknek, de nem rendelésre készült. Például: ha valamilyen okból a rendeltnél többet hengereltek (biztonsági okokból vagy azért, hogy ritkábban kelljen hengert cserélni) vagy ha a termék az eredeti célra nem bizonyult megfelelőnek. A járulékos termelés választéka természetesen nem szabályozható.

nádasdon 6 százalék, a Lőrinci Hengerműnél 18 százalék volt, tehát átlagosan is valószínűleg magasabb volt 8 százaléknál.

A járulékos termelés aránya az egész termelésben*

Év	Terv- százalék	Tény- százalék
1954	10,3	12,6
1955	8,9	11,2
1956. I. n.-év ...	8,0	10,2

* A Kohért adatai alapján.

A hengereltáru-mérleg a járulékos szint ilyen tervezése következtében már összeállításakor irreális volt. Ezen felül a specifikusan nem szabályozható járulékos termelést teljes értékű anyagként osztották el.¹²

4. A mérleg feszítése ezzel nem fejeződött be. A kohászati rendelkezéskönyv tervén felüli tételeket is tartalmazott. A tervén felüli megjelölést szó szerint kell venni. A mérlegek elkészülte után felmerült és jogosnak talált igényeket ugyanis tervén felül rótták ki a kohászatra.

A mindenkori kohászati miniszterhelyettes vezetésével sorolási bizottság működött, amely a tervén felüli igényeket (amelyek tehát a kohászati termelési terv és az ellátási terv jóváhagyása után merültek fel) felülbírált, s közülük a legfontosabbak teljesítését elrendelte. 1956. január 1-től június 30-ig rúd- és idomacélből 22 359, durva lemezből 4149, középlemezből 1005, finomlemezből 1653, hidegáruból 1238, bugából 5, sínből 46, összesen tehát 30 455 tonna hengerelt áru tervén felüli gyártását rendelte el ez a bizottság. Ez az első félévben tervén felül előírt 30 ezer t termelés az éves tervnek 3 százaléka, de egyes hengersorokon 10—15 százalékos többletfeladatot jelentett. A tervén felüli igények egyik oka az, hogy az előző évben megrendelt, de a kohászat által akkor le nem szállított megrendelések egy részét pótlólag teljesíteni kellett, a másik ok a felhasználók termelési programjának új anyagigénnyel járó változtatása.

5. Anyag- és termékmérlegeinek fontos és főleg tőkés viszonylatban eléggé bizonytalan tétele a tervezett behozatal és kivitel. Ha ezek az előirányzatok ilyen vagy amolyan okból nem valósulnak meg, ennek megvannak a maga következményei a tervezett belső gazdasági folyamatokra is. A hengereltacél-hiánynak egyes években nem jelentéktelen tényezői az importtervek nemteljesítése és a tervén felüli exportvállalások voltak. Például 1956 első felében — feltételezhetően a külkereskedelmi mérlegegyensúly tartása végett — a tervezett importhoz képest betonacélből 40 százalék, közép- és durvalemezből 52,5 százalék, pácolt lemezből 65 százalék, horganyzott lemezből 70 százalék, ónozott lemezből 60 százalék, húzott rúdacélből 70 százalék érkezett csak be. Ennek

¹² A felhasználható vállalatok „művi” és „ipari raktár” kereteket kaptak, tehát anyagigényük egy részét a Ferroglobustól szerezhették be — feltéve, hogy találtak számukra megfelelő minőségű és méretű anyagot. Az elmúlt években mintegy évi 100 ezer t hengerelt árut a specifikusan nem szabályozható járulékos termelésből szolgáltatott ki a felhasználó vállalatoknak.

következtében egyes gyártmányokból nagy hiány keletkezett. 1955. IV. negyedévben jelentős terven felüli exportfeladatot kapott a kohászat, s emiatt a hengerművek nem tudták teljesíteni a hazai megrendelések egy részét. 1956-ban közel 14 ezer t előző évről teljesítetlenül maradt megrendelést kellett újra érvényesíttetni — nagyrészt emiatt.

Összefoglalva az ismertetett jelenségeket, megállapítható, hogy a valóságban sem a hengereltáru-termelés, sem pedig a hengereltáru-szükséglet nem a mérlegben előírt módon alakult. A tervezettnél magasabb volt a járulékos termelés aránya, a tervezettnél kevesebb hengerelt áru érkezett be importból, a szükségletek viszont — a terven felül jóváhagyott termelési és exportfeladatokból következően — növekedtek.

Az elmondottakból kirajzolódó kép természetesen nem teljes, több körülményre nem tér ki. Véleményem szerint mégis rávilágít az elmúlt években észlelt viszonylagos termelőeszköz-hiány fő okaira és annak megállapítására is módot ad: mennyiben okozták a hiányt az elosztás és a forgalom rendszere, és mennyiben az attól független központi elhatározások, illetve külkereskedelmi helyzetünk alakulása.

Megállapítható, hogy az elosztás és a forgalom rendszere — ismeretett fogyatékoságai miatt — bizonyos mértékben hozzájárult a termelőeszköz-hiány fokozódásához, azáltal, hogy a termelőeszközök egy része olyan vállalatokhoz került, amelyeknek nem volt azokra szükségük. Véleményem szerint azonban az is megállapítható, hogy a termelőeszköz-hiány *alapvető* okát nem a forgalmi módszerekben kell keresnünk, hanem abban, hogy az anyag- és termékmérlegek irreálisan feszítettek voltak. Ebből következett, hogy a tervezett szükségleteket nem lehetett kielégíteni, mert az előirányozottnál kevesebbet termeltünk és importáltunk, illetve többet exportáltunk és így a belföldön felhasználható termékmennyiség alatta maradt a tervezettnél. Ebből következett, hogy — visszatérve a forgalom területére — több központi keret lett elosztva a felhasználó vállalatok között, mint a belföldön felhasználható termékmennyiség. Ez aztán nyilvánvalóan zavarokra vezetett a felhasználók-nál.

Néhány következtetés

A termelőeszköz-elosztás és -forgalom megjavításának módjait keresve önként adódik az a következtetés, hogy a legfontosabb teendő szolid, megalapozott anyag- és termékmérlegek készítése, olyan mérlegeké, amelyekben reálisan számolnak a forrásokkal és megfelelő tartalékokat képeznek (ez nemcsak készlet, hanem tervezési tartalék, több tervváltozat is lehet). Ez az első és legfontosabb teendő. Ezen túlmenően célszerűnek látszana a következők megvalósítása is:

1. Megfelelő központi szerv (értékesítő vállalat, iparigazgatóság) ellenőrzése mellett tovább kellene fejleszteni a felhasználó vállalatok közötti anyagforgalmat. Ezzel mozgósítani lehetne olyan készleteket, amelyek az egyik vállalatban feleslegesek, más vállalatoknál viszont a termelési program végrehajtásához szükségesek.

2. Az anyagmérlegek megalapozott tervezését megkönnyítendő, olyan ágazati irány-statisztikai rendszert kellene kidolgozni, amely független az iparigazgatási szervezettől és alkalmas az ágazatok közötti legfontosabb naturális kapcsolatok megbízható regisztrálására.

3. Megfelelő központi készletek képzése után, meg kellene szüntetni a negyedéves előre specifikált rendelések és kiutalások rendszerét. Az anyagforgalmat a szállítási szerződések rendszerére kellene építeni úgy, hogy a felhasználó vállalatok a termelő, illetve az értékesítő vállalatok által megjelölt szállítási határidő ismeretében adhassák fel éves kereteik terhére megrendeléseiket. Ez a felhasználó és a termelő vállalatok számára egyaránt előnyös lenne, utóbbiak számára azért, mert a rendelések megfelelő csoportosításával kedvezőbb termelési szériákat alakíthatnának ki.

MEGJELENT

az MTA Közgazdaságtudományi Intézetének évkönyve

A TARTALOMBÓL:

Friss István: Előszó, *Nagy Tamás:* Az Intézet munkája és közgazdaságtudományunk feladatai, *Göncöl György:* Makroökonómia és értékelmélet, *Erdős Péter:* A tervgazdálkodás néhány elméleti kérdéséről, *Molnár Ferenc:* A gazdasági elmaradottság fő ismérvei, okai és perspektívája, *Bródy András:* A nehézipar néhány fajlagos mutatójának alakulása (Kísérlet az „input-output” módszer alkalmazására), *Cukor György:* A munkatermelékenység bruttó és nettó mutatószámainak alkalmazhatósága, *Lukács László:* A pontosság korlátai a gépipari vállalatok könyvviteli adatszolgáltatásában, *Bródy András:* A hóvégi hajrá és a készletek, *Schmidt Ádám:* Az állami vállalatok beruházásainak finanszírozása, *Hoch Róbert—Rédei Aranka:* A fogyasztói árképzés fő elvei, *Vági Ferenc:* A lakosság vásárlóalapja és áruellátása 1950—55-ben, *Ausch Sándor:* A háború finanszírozása és az 1938—1944. évi infláció, *Csendes Béla:* A kenyérgabona-termelés és -felhasználás alakulása hazánkban a felszabadulás előtt és után, *Kelemen Zoltán—Siebenfreud Kurt:* A gépállomási munkák gazdasági hatása egy termelészövetkezetben, *Augusztinovics Győző—Németi Lászlóné—Szentmártoni Lajos—Szücs Róbert—Witthen Béla:* A mezőgazdasági önköltség és jövedelmezőség számítás módszereinek egyes kérdései, *Komló László—Kovács Csaba:* A mezőgazdasági termelészövetkezetekben alkalmazható termelési eredmény szerinti részesedés elvei és néhány részesedési változat felépítése.

Ara 60 Ft. — Kapható az Akadémiai könyvesboltban, Váci utca 22.
és az állami könyvesboltokban.

MÁTYÁS ANTAL:

Az érték problémái Ricardónál

A politikai gazdaságtan pártos tudomány. Művelői — akármennyire is hangoztatják sokan a polgári közgazdák közül vizsgálódásuk „objektív”, „pártatlan” jellegét — valójában mindig meghatározott osztályérdeket követnek. A politikai gazdaságtannak mint tudománynak a jellegéből folyik ez. A marxizmus—leninizmus a termelési viszonyok elemzését tekinti a politikai gazdaságtan tárgyának. A termelési viszonyok alapvető eleme a tulajdonviszonyok. A tulajdonviszonyok s a rájuk épülő osztályviszonyok pedig nem lehetnek közömbösek egyetlen közgazdász számára sem, a gazdasági folyamatokat mindig valamelyik osztály álláspontjáról szemlélhetik csak. A politikai gazdaságtannak *éppen ez a pártos jellege teszi lehetővé a haladó osztály ideológusai számára a tudományos* vizsgálatot.

A letűnt osztályok képviselői ellen vívott elméleti harcban a haladó osztályok ideológusainak *érdekük* a valóság tudományos vizsgálata. Így kapcsolódik össze a pártosság és a tudományosság a politikai gazdaságtanban. A politikai gazdaságtan egész története bizonyítja ezt.

A jelen tanulmány a politikai gazdaságtan oly elvont kategóriájával kapcsolatban, amilyen az érték, kívánja megmutatni a tudományosság és a pártosság kapcsolatát, mégpedig *David Ricardónak* (1772—1823), az angol klasszikus polgári közgazdaságtan legnagyobb képviselőjének elméleti rendszerében. Mennyire sikerült Ricardónak a haladó polgárság osztályálláspontjáról megismernie az érték lényegét, s ugyanakkor osztályálláspontja mennyire korlátozta a hatalmas gondolkodót közgazdasági kutatásaiban?

A tudományos közgazdasági vizsgálódás és a pártosság szoros kapcsolatának ábrázolására Ricardo elméleti munkássága, ebben is elsősorban értékelmélete kiválóan alkalmas. Egyrészt Ricardo a szó legszorosabb értelmében pártos, a haladó ipari burzsoázia harcos közgazdásza volt, s *értékelmélete a legfontosabb ideológiai fegyvere volt a termelők fejlődéséért vívott küzdelmében*. Másrészt, az ipari forradalom, a tőkés gépi nagyüzemi termelésre való áttérés korában élt, amikor a tőkés gazdaság korábbi időszakaihoz képest sokkal élesebben, sokkal tisztábban jelentek meg a tőkés termelési viszonyok, a tőkés gazdaság mozgástörvényei, hiszen a kapitalista termelőmód lényegében az ipari forradalommal szerezte meg a *természetének megfelelő* technikai alapot. Ezzel megváltozott a helyzet az ipari forradalom előttihez képest, amikor a polgári közgazdák kutatásait nemcsak osztályálláspontjuk korlátozta — mint Ricardót —, hanem a tőkés termelési viszonyok viszonylagos fejletlensége is.

Az értékelmélet szerepe Ricardo elméleti rendszerében

Az ipari forradalom kiélezte a munkásosztály és a tőkésosztály ellentétét, de Ricardo idején még háttérbe szorította ezt az ellentétet az *ipari burzsoázia küzdelme a földesurak ellen*. Ricardo korának ipari polgársága elsősorban a földesurak ellen harcolt.

Igaz, hogy Angliában az ipari forradalom időszakában a földtulajdon formája már a tőkés fejlődés követelményeihez idomult. Az angol földesurak „elpolgáriasodtak”. A tőkés fejlődésben mint fő kérdésben egyetértettek a burzsoáziával. Nem is e kérdésben volt köztük érdekellentét. Az ipari burzsoázia és a földesurak ellentétét az a körülmény élezte ki, hogy *a földesurak igyekeztek az ipari forradalom előnyeit jelentős részben a maguk számára lefölnöztetni, s tevékenységük sértette az ipari burzsoázia érdekeit, amennyiben csökkentette profitját, s ezzel közvetve valóban fékezte is a termelőerők fejlődését.*

A hatalmas ipari fejlődés Angliában roppantul megnövelte a mezőgazdasági cikkek: az ipari nyersanyagok, az élelmiszerek keresletét. Az ipari polgárságnak az lett volna az érdeke, hogy külföldről szabadon lehessen behozni az ottani olcsóbb mezőgazdasági cikkeket. Az angol földesurak azonban vámsorompókkal igyekeztek megakadályozni ezt a behozatalt. A gabonavámok révén mesterségesen magasán tartott mezőgazdasági árak nagyon megnövelték a földjáradékot. De egyúttal nőtt a munkások nominálbére is, ami viszont csökkentette a tőkés profitját. „A gabonakereskedés megszorítása — panaszkodik Ricardo — okvetlenül leszállítja a nyereségkulcsot...” (Ricardo: *Levelek Malthushoz*. Budapest. 1913. 42. o.)

A gabonavámok azért is sértették az ipari burzsoázia érdekeit, mert akadályozták, hogy meghódítsa a világpiacot iparcikkei számára. „Semmi sem csökkentheti az iparcikkeinkre külföldön mutatkozó keresletet annyira — írja Ricardo Malthusnak —, mint ha tartózkodnánk a gabonának és oly más cikkeknek a behozatalától, amelyeket korábban rendszeren elfogadtunk cserébe iparcikkeinkért. Ha teljesen elzárkóznánk bármiféle (idegen) árucikk behozatalától, akkor meg vagyok győződve, kivitelünk is csakhamar teljesen megszűnnék...” (Uo. 40. o.)

A pénzforgalom problémái mellett, amelyeknek ismertetése meghaladja e tanulmány kereteit. Ricardót elsősorban a gabonavámok elleni harc foglalkoztatta. „A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei” című művének (megjelent 1817-ben) előterében is ez a kérdés állt, s ez határozta meg Ricardó közgazdasági vizsgálódásának tárgyválasztását.

A gabonavámok ellen harcolva Ricardo lényegében *a termelőerők fejlődéséért, a társadalmi haladásért* száll síkra. A termelőerők fejlődésének a földesurak részéről fenyegető akadályát igyekszik *elméletileg ábrázolni*. Osztályálláspontja korlátokat emel vizsgálódása elé. A termelőerők fejlődését gátló tényezőket nem tudja teljes mélységükben feltárni, mert mint polgári ideológus nem történelmileg átmenetinek, hanem öröknek, „természetesnek” tekinti a fennálló tulajdonviszonyokat. „Úgy látszik, Owen úr parallelogrammái az egyetlen társadalmi forma — jegyzi meg Marx —, amit Ricardo a polgárin kívül ismer.” (Marx. *A politikai gazdaságtan bírálata*hoz. 43. o. Szikra. 1953). Örök adottságnak tekintve a fennálló tulajdonviszonyokat (a föld magántulajdonát is, hisz

kora Angliájában a mezőgazdaság már tőkés mezőgazdaság volt), Ricardo nem talál bennük semmiféle problémát. El sem tudja képzelni, hogy gátjai lehetnek a termelőerők fejlődésének, s így elemzésük, a gazdasági folyamatokra való hatásuk feltárása vizsgálódási körén kívülesik.

A termelőerők fejlődésének akadályait vizsgálva, a földtulajdonnak a tőke felhalmozódását gátló hatását is *felszíni* megjelenési formájában, az *elosztási viszonyok* hatásaként tudja csak felismerni. Alapvető művének fő feladatát abban látja, hogy megmutassa, miként hat az elosztás fennálló rendje a termelésre.

Az elosztás elemzése során Ricardo rámutat, hogy ha a földesuraknak jut a megtermelt jövedelem nagy része, ez akadályozza a termelőerők fejlődését; az elosztás másik módja ellenben (tudniillik az a mód, hogy profit formájában a tőkéseknek jut a nagyobbik rész) előmozdítja a fejlődést.

Az elosztási elméletből Ricardo fegyvert kovácsol a termelőerők fejlődését képviselő ipari burzsoázia számára a földesurak ellen. Az elosztás elemzését *értékelméletre* építi, amely jó ideológiai fegyvernek bizonyult az osztályharcban. Az értékelméletet Ricardo jelentősen tovább is fejleszti. Az elosztásnak az értékelmélet alapjára helyezett magyarázata lehetővé tette számára, hogy az osztályellentéteket elméleti alapon kimutassa. Kiindulva a megtermelt, adott nagyságú értékből, Ricardo rámutat, hogy mivel a társadalom osztályai adott nagyságú értéken osztozkodnak, *egyik részesedése csak a másik rovására nőhet*. Az elosztást azonban Ricardo csak annyiban vizsgálta, amennyiben osztálya érdekei *a földesurak elleni harcban* megkívánták s az általa feltárt *osztályellentétek csak a megtermelt fogyasztási cikkekben való részesedés* szempontjából vannak meg. Ricardo nem képes igazi okokra, a tulajdonviszonyokra visszavezetni őket.

Az osztályellentétek ricardói ábrázolása elsősorban a tőkés és a földesúri osztály ellentétét domborítja ki, de mintegy „melléktermékként”, anélkül, hogy tudatossá válna, valójában rátapint a tőkésosztály és a munkásosztály ellentétére is. Ez utóbbival csak annyiban foglalkozik, amennyiben a földesurak elleni harc megkívánja ezt. Jellemző kutatásainak osztálykorlátaira, hogy *a profit létrejöttének problémáját nem vizsgálja* meg. A profit keletkezésének feltárása még haladó korában sem volt érdeke a polgárságnak. Ricardo értékelméletéből azonban kitűnik — bár tudatosan nem vizsgálja és nem mondja ki ezt sem —, hogy a profit a munkások által termelt, s ellenérték nélkül elsajátított érték-rész. A profitnak ez a felfogása csak annyiban játszik szerepet Ricardónál, amennyiben a földjáradék létrejöttének magyarázatához szükséges. *A földjáradék forrását viszont annál alaposabban megvizsgálja, s keletkezésének, növekedésének kérdését teljesen értékelmélete alapján fejti ki.*

Mivel az értékelmélet ily központi szerepet játszik Ricardo rendszerében, vizsgáljuk meg, milyen feltevések alapján fejti ki ezt.

A ricardói értékelmélet alapjául szolgáló feltevések

Ricardót mint a társadalmi haladás bajnokát mindenekelőtt *a gazdasági fejlődés problémái*, vagy ahogyan a modern polgári közgazdaságtan mondaná, az úgynevezett „hosszú időszak” jelenségei érdeklik. Az

értékelmélettel elsősorban azt igyekeznek vizsgálni, milyen az elosztási viszonyok *szükségszerű* alakulása a tőkés fejlődés során, s hogyan hatnak ezek a gazdasági fejlődésre? Az értékelméletnek tehát egyáltalán nem azt a szerepet szánta, hogy belőle kiindulva megmagyarázza a *konkrét* áralakulást egy-egy időpontban. Ezt befolyásolják a meghatározó tényezőkön kívül *esetleges tényezők* is, amelyeknek nincs döntő szerepük a gazdasági fejlődésben, s amelyekből kiindulva éppen ezért a gazdasági fejlődés főbb sajátosságait sem lehet feltárni.

Az értékre vonatkozó vizsgálódásaiban Ricardo tudományosan alkalmazta az absztrakciós módszert, elvonatkoztatva a csereviszonyok alakulása szempontjából lényegtelen tényezőket a lényegestől.

Értékelméletére felépülő vizsgálódásainak eredményessége — osztályszempontjának korlátai közt — elsősorban attól függ, vajon sikerül-e Ricardónak a csereviszonyok alakulásában megtalálni azt a *meghatározó tényezőt*, amely összefügg a gazdasági fejlődéssel, amelynek változása sajátos vonása a gazdasági fejlődésnek.

A csereviszonyok alakulása szempontjából lényeges tényező feltárását megnehezíti, hogy az érték mint a *társadalmi munkamegosztás* tagjaiként egymás számára dolgozó *magántermelők* viszonya dolgok viszonyaként jelenik meg. Emiatt sok közgazdász, köztük J. B. Say, Ricardo híres kortársa, akivel az érték kérdésében Ricardo sokat vitatkozott, az érték dologi burkát, a használati értéket tekintette lényegesnek a csereviszonyok alakulása szempontjából.

Ricardo *nem reked meg a felszínen*. Malthushoz intézett egyik levelében Say értékelméletéről a következőképpen nyilatkozik: „Say-nek Önhöz intézett levelei nincsenek valami jól megírva. Még saját tanát sem védi valami kiváló ügyességgel... Határozottan állíthatom, hogy nincsen tisztában velem, mit kell értenünk az érték szó alatt, mert hiszen amellet kardoskodik, hogy valamely jószág értéke az illető jószág hasznosságával arányos. Ez csak akkor volna igaz, ha csupán a vevők szabályoznák a jószág értékét, akkor igenis úgy állna a dolog, hogy minden ember olyan árt adna a tárgyakért, amekkora az ő becslésének megfelel. Én azonban azt tapasztalom a valóságban, hogy éppen a vevőknek van a legcsekélyebb befolyása az ár szabályozására, mert ez a szabályozás teljesen az eladók versenyétől függ.” (Ricardo: Levelek Malthushoz. 170—171. o.) „A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei” című művében kijelenti, hogy bár a hasznosság nélkülözhetetlen feltétele a csereértéknek, hiszen ha „egy jószág semmiképpen sem hasznos... minden csereérték híján való...” (I. m. 61. o.), a hasznosság mégsem lehet *mértéke* a csereértéknek.. Nem lehet mértéke, hiszen „a víz és a levegő rendkívül hasznosak, sőt a létfenntartáshoz nélkülözhetetlenek, rendes körülmények között mégsem kaphatunk értük semmit sem cserébe. Az arany viszont, noha hasznossága a levegőhöz és a vízhez képest nagyon csekély, más áruk mennyisége ellenében cserélhető”. (Uo.)

A modern polgári közgazdaságtan határhaszon elméletének képviselői persze mosolyognak Ricardónak eme felfogásán. Csupán a jószág hasznosságából, mondják, tényleg nem lehet az érték nagyságát levezetni, mivel a hasznosság nem egyetlen tényezője a jószág értékének. Csupán a hasznosságból kiindulva valóban érthetetlennek tűnik, hogy a levegőnek, víznek miért nincs értéke és miért van az aranynak. Az értéknek azonban a hasznosság mellett, szerintük, van egy másik ténye-

zője is, mégpedig a javak ritkasága. Azt tartják, hogy a ritkaság és a hasznosság alapján már meg lehet magyarázni, hogy a víz és a levegő hasznos voltuk ellenére miért értéktelenek, ugyanakkor amikor a sokkal kisebb használati értékkel rendelkező aranynak oly nagy a csereértéke.

Ricardo azonban nagyon jól tudta, hogy mi a ritkaság szerepe az értékalkotásban. A szükséges használati értékek javarészét, néhánynak (például a víznek, a levegőnek stb.) kivételével az ember *termeli*, és Ricardo tisztán látta, hogy ezek a javak *nem önmagukban ritkák*, hanem ritkaságuk attól függ, mennyit termeltek belőlük. Rámutat, hogy a ritkaság csak azoknak a jószágoknak az értékét szabja meg, amelyek mennyiségét a termeléssel nem lehet növelni, és „ennek következtében a verseny kizárólag az egyik oldalon, a vevők oldalán áll fenn.” (I. m. 221. o.) Ezek a javak: ritka borok, ritka szobrok stb.

Korának kapitalizmusát azonban Ricardo úgy tekintette, mint amire *a nagyüzemi termelés és a szabadverseny* jellemző, ezért az értéket is *ilyen feltételezésekkel* igyekszik meghatározni. Az érték vizsgálatában helyesen elvonatkoztat tehát azon javaktól, amelyeket a termeléssel nem lehet „szinte korlátozás nélkül” szaporítani, amelyek tehát *nem jellemzőek* kora tőkés gazdaságára. „Ha tehát javokról, azok csereértékéről és a javak viszonylagos árait szabályozó törvényekről beszélünk — jelenti ki —, akkor mindig csak olyan javakra gondolunk, melyek emberi erőfeszítéssel mennyiségileg szaporíthatók, és amelyek termelésében a verseny korlátlanul érvényesül.” (I. m. 62. o.) Marx Ricardo eme megállapításáról helyeslően megjegyzi: „ez valójában csak azt jelenti, hogy az értéktörvény teljes kifejlődésének a nagyipari termelés és a szabadverseny társadalma, vagyis a modern polgári társadalom az előfeltétele.” (Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához, 42. o.)

Ricardo ábrázolásában az áruérték az egymást követő áringadozások sorozatán át érvényrejutó törvényszerűség, amelyben *a termelőerők meghatározott állapota* fejeződik ki az árutermelés, illetve — Ricardónak ez ugyanaz — *a tőkés árutermelés viszonyai között*. Ricardo állítja, hogy „minden jószág az előállítására fordított több vagy kevesebb munka arányában válik többé vagy kevésbé értékessé...” (I. m. 63. o.) S „ha a javakban testet öltött munka mennyisége szabályozza csereértéküket, úgy nyilvánvaló, hogy a jószágba fektetett munka növekedése emeli annak értékét, csökkenése pedig leszállítja azt”. (Uo.)

A társadalmi haladásért küzdő Ricardo értékelmélete — az osztályálláspontjából fakadó minőségi különbségek ellenére, amelyekről még szó lesz — hasonló Marx értékelméletéhez. Az értéktörvény segítségével Marx is elsősorban a tőkés gazdaság mozgásának, fejlődésének főbb törvényszerűségeit igyekszik levezetni. Marx a társadalmi fejlődés hajtóerejét a termelőerők fejlődésében látta, s az ő ábrázolásában a kapitalista gazdaság legfontosabb mozgástörvényei azt fejezik ki, hogy a termelőerők fejlődése során tőkés viszonyok közepette szükségszerűen milyen objektív folyamatok bontakoznak ki. Az értékben Marx is *a termelőerők meghatározott állapotának* kifejeződését látja, de mint látni fogjuk, Ricardótól eltérően csak *történelmileg átmeneti termelési viszonyok között*. Az értéktörvény segítségével Marx elsősorban az érték-többlet-törvényt fejt ki, majd az értéktörvény és az érték-többlet-törvény alapján a kapitalizmus főbb mozgástörvényeit, amelyeket persze —

proletár osztályálláspontjáról — Ricardónál sokkal mélyebben elemezhetett, s a tőkés gazdaság olyan belső összefüggéseit tudta feltárni, amelyek Ricardo osztályálláspontjáról szemlélve rejtve maradtak.

Nem lenne teljes a kép Ricardo értékelméletének pozitív vonásairól, ha nem szerepelne köztük a polemikus hang, amely Ricardónak az értékre vonatkozó fejtegetéseit jellemzi. Kora közgazdászainak helytelen értékelméleteivel *vitakozva fejt ki* értékelméletét. De elsősorban hatalmas elődje, Adam Smith nézeteivel vitakozik. Smith az áruk értékét szintén az áruban levő munka mennyiségével határozta meg. Vizsgálódásai során azonban szembetalálkozott olyan jelenségekkel — egyebek közt a termelési árral —, amelyeket nem tudott összeegyeztetni azzal, hogy az áru értékét a benne megtestesült munka mennyisége határozza meg. Ilyenkor úgy segített magán, hogy *feladta tudományos munkaérték-elméletét* és más módon is meghatározta az értéket.

Smith értékelméletének e nem tudományos változatai közül csak egyikre hivatkozom, amelynek alap-problémája, mint kiderül majd, Ricardo előtt is felvetődött. A termelési ár problémája Smith számára áthidalhatatlan nehézségeket okozott. Mivel nem látta az érték és a termelési ár kapcsolatát, felállított egy újabb értékelméletet, amelyben a termelési ár sajátosságait igyekezett kifejezésre juttatni az áru értékének a benne megtestesült munkamennyiséggel való meghatározásától *függetlenül*. Eszerint az áru értékét jövedelmek határozzák meg. „A természetes ár — írja — a maga saját alkotórészeinek, a munkabérnek, nyereségnek és járadéknak természetes mértéke szerint alakul...” (Smith: *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól*. 65. o. Budapest. 1940.)

Ricardo — Smith-szel ellentétben — *következetesen kitart a tudományos értékelmélet: a munkaérték-elmélet mellett*. E következetesség forrása éppen abban a *társadalmi funkcióban* keresendő, amelyet az értékelmélet Ricardo rendszerében betölt: az értékelmélet Ricardo alkalmazásában *ideológiai fegyver* a földesurak ellen. Fényesen bizonyítja ez a politikai gazdaságtan mint tudomány osztályjellegét. Íme, a politikai gazdaságtan egyik legelvontabb kategóriája, az érték közvetlenül kapcsolódik a *politikai harcokhoz*. Ricardo elméletileg be akarja bizonyítani, hogy *a földjáraadék növekedésével együtt csökken a tőkés profitja*, lassul a tőke felhalmozása, a termelőerők fejlődése, tehát a társadalmi haladás. Ezt értékelmélete alapján csak akkor tudja bizonyítani, ha feltételezi, hogy az érték nagyságát nem érinti a jövedelmek nagyságának változása.

Ricardo abból indul ki, hogy a társadalom osztályai *adott nagyságú* értéken *osztzkodnak*, s a profit csökkenését a munkabér növekedéséből magyarázza. Ábrázolásában azonban mégsem a munkások, hanem a földbirtokosok akadályozzák a termelőerők fejlődését. Ugyanis, hangsúlyozza Ricardo, a munkabérek növekedése a munkásosztály helyzetét nem javítja, mivel csupán a névleges bér emelkedik, de nem a reálbér. A névleges bér emelkedése pedig a mezőgazdasági termékek értékének és benne *a földjáraadék növekedésének a következménye*. Mindvégig az *értékelméletet* alkalmazva kimutatja tehát, hogy *a földesurak akadályozzák a termelőerők fejlődését*, mégpedig mindenekelőtt a gabonavámok révén. Smith értékelméletének egyéb, nem tudományos változatait azért bírálja, mert az értéknek az áruban levő

munka mennyiségétől való elszakításával ez a harci fegyver válna használhatatlanná.

Ricardo elsősorban az említett smith-i felfogás ellen tiltakozik élesen, az ellen, amely szerint az áru értékét jövedelmek határoznák meg. Ez esetben ugyanis elképzelése szerint a munkabérek emelkedése nem érintené a profit nagyságát, hanem megfelelően növelné az értékét, s a földesuraknak a termelőerők fejlődése szempontjából káros szerepét ilyen elmélettel nem tudná bizonyítani. Ricardo kitart amellett, hogy bármiként is osztják fel az értéket jövedelmekre, ez nem befolyásolja az érték nagyságát. „A bérek fejében kifizetett rész — írja — elsőrendűen fontos a profit szempontjából, mert első pillantásra világos, hogy a profit pontosan olyan arányban lesz magas vagy alacsony, amint a bérek alacsonyak vagy magasak, de semmiképpen sem befolyásolja a hal vagy a vad viszonylagos értékét, mert hiszen a munkabérek egyidejűleg magasak vagy alacsonyak mind a két foglalkozási ágban. Ha a vadász azzal érvelne, hogy az elejtett vad nagy részét, vagy nagy részének értékét fizeti ki bérekben és ezzel akarná rábírní a halászt, hogy vadjáért több halat adjon cserébe, a halász kijelentené, hogy ugyanazok ugyanígy érinti őt is. Így tehát bárhogy változzék is a munkabér és a profit, bármilyen legyen a tőkefelhalmozódás hatása, a természetes cserearány egy szarvas lesz két lazac ellenében mindaddig, amíg egy napi munkával mind a ketten változatlanul ugyanazt a mennyiségű halat, illetve vadat termelik.” (Ricardo: A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei. 72. o.)

A ricardói értékelmélet sebezhető pontjai

Ricardo értékelméletének nagy tudományos érdemei mellett voltak nagy hiányosságai is, amelyek Ricardo osztályszemléletének korlátaiból fakadtak. Ricardo ugyanis a polgári termelőmódot a társadalmi termelés örök, „természetes” formájának tekintette.

A termelő egységek elszigeteltségét örök adottságként látja, a termelőeszközök magántulajdonát pedig pusztán a gazdasági tevékenység passzív keretének. Ilyen szemlélettel nem tudja a maga teljességében megoldani az érték problémáját. Ehhez az értéknek munkával való meghatározása önmagában nem elégséges. Szükséges azoknak a termelési viszonyoknak alapos vizsgálata, amelyek közepette a munka értéket alkot. Minél mélyebben és minél több oldalról sikerül az elszigetelt árutertermelők társadalmi kapcsolatainak feltárása, minél több oldalról sikerül a termelőeszközök magántulajdona és a termelők társadalmi kapcsolatai közti ellentét feltárása, annál alaposabban sikerül az értékelmélet kifejtése.

Az érték alapjául szolgáló termelési viszonyok csak halványan rajzolódnak ki Ricardo rendszerében. A termelők társadalmi kapcsolatai oly módon tükröződnek e rendszerben, hogy az elszigetelt árutertermelők a társadalmi munkamegosztás tagjaiként egymás számára dolgoznak, s bekapcsolódásuk a társadalmi termelő szervezetbe az egyenlő munkák cseréjének törvényszerűsége alapján megy végbe. Ennél tovább Ricardo nem megy a termelési viszonyok ábrázolásában.

Nem ismeri fel azokat a sokoldalú függőségi kapcsolatokat, amelyek közepette az elszigetelt árutertermelők a társadalmi termelőszervezet

tagjaiként működnek, nem ismeri fel, hogy e *függőségi kapcsolatok* hálózatában az *elszigetelt* árutermelők által kifejtett munkamennyiség csak mint társadalmilag szükséges munkamennyiség jön számításba. Beszél arról, hogy az iparban és a mezőgazdaságban egyaránt a legrosszabb körülmények között kifejtett munka mennyisége határozza meg az értéket, de nem vizsgálja meg az egyéni munkamennyiségek kiegyenlítődésének folyamatát társadalmilag szükséges munkamennyiséggé. Nem ismeri fel azokat a súlyos problémákat, amelyeket a termelőeszközök magántulajdona jelent az árutermelők *sokoldalú kapcsolatainak* kialakulása szempontjából.

A termelőeszközök magántulajdona teljesen természetes Ricardo számára, fel sem vetődik benne, hogy ez *ellentmondásokat* idézhet elő az *egyéni* termelőknek a *társadalmi munkamegosztásba* való bekapcsolódása folyamatában. A magánmunka és a társadalmi munka ellentéte, amelynek talaján az áruérték létrejön, teljesen hiányzik Ricardo ábrázolásában. Nála az egyéni gazdaság működése nem kerülhet ellentétbe a társadalomgazdasággal. Bár az egyes árutermelő gazdaságok mozgástörvényeit helyesen társadalmi vonatkozásaikból vezeti le, mégis mivel a *magántulajdon által elszigetelt árutermelők társadalmi kapcsolatai* a maguk mélységében nem tárulnak fel, Ricardo rendszerében az egyéni gazdaság mozgástörvényei azonosak a társadalmi termelőszervezet mozgástörvényeivel.

Meg kell mégis jegyezni, hogy egyik Malthushoz írt levelében érdekes módon utal az árutermelés anarchikus voltára, anélkül persze, hogy *forrását* vizsgálná. „Ha az ország tőkéjének elhelyezése — írja — valamely magasabbrendű lángész ellenőrzése alatt állna, akkor a kereskedelem bizonyára csakhamar olyan élénk volna, mint bármikor. De az emberek tévesen járnak el termelésükben... Ha Önnek posztóra, nekem pedig pamutárura van szükségem, akkor, egymással cserélni akarván nemde nagy ostobaság volna tőlünk, ha egyikünk bársonyt, másikunk pedig bort termelne. Ma körülbelül valamennyien ilyen ostobaságot követünk el, és én alig tudnám megmondani, mióta tart már ez a tévedésünk.” (Ricardo: *Levelek Malthushoz*. 171. o.) Fel sem vetődik benne, hogy van-e a termelésben elkövetett „tévedéseknek” oka, s hol keresendő ez.

A termelési viszonyok mélyebb elemzésének hiánya miatt az árutermelés sok jellegzetessége rejtve maradt Ricardo előtt. Bár élesen szétválasztotta az értékalkotás folyamatát a használati érték termelésének folyamatától, mégis mivel nem ismerte fel a munka magánjellege és társadalmi jellege közti ellentétet, nem ismerte fel a konkrét és az absztrakt munka kettősségét sem. Emiatt nem tudta megoldani például azt a lényeges problémát, miként lehetséges, hogy a munka ugyanakkor, amikor új értéket alkot, egyúttal megőrzi az elhasznált termelőeszközök értékét is, ahelyett hogy újratermelné ezt. Éppen ezért, elfelejtkezve a termelőeszközök értékéről, gyakran jövedelmekre osztja a termék értékét, az évi termék értékét pedig azonosítja a nemzet jövedelmével.

Ugyancsak az árutermelő viszonyok alapos elemzésének, a történelmi szemléletnek a hiánya okozta, hogy Ricardo nem *értette meg az érték és az értékforma* kapcsolatát sem. Nem ismerte fel, hogy mivel az elszigetelt árutermelők csak a piac közvetítésével, *termékeik* cseréje

révén kerülnek kapcsolatba egymással, mivel tehát a személyek viszonyai *szükségszerűen* dologi burookban jelennek meg, az értéknek mint társadalmi viszonynak szüksége van *dologi megjelenési formára*, értékformára. Egy áru értéke csak egy másik használati értékben mint értékformában fejeződhet ki. Ennek ellenére műveiben mindig megkülönböztette az érték változását, amely az áruban megtestesült munkamennyiség változásának a következménye, és az értékformának tehát az áruért kapható használati értékek mennyiségének változását. Felismerte, hogy egy áru értékformájának a változása nemcsak az illető áru értékének a változásától függ, hanem az értékformául szolgáló másik áru értékének a változásától is.

Kitűnik ez a következő soraiból is: „Say szerint — írja —, ha a posztógyártás kétszer olyan nehézé válna, és a posztót ennél fogva csak kétszer annyi más áru ellenében lehetne cserélni, mint azelőtt, akkor értéke is a réginek a kétszeresére emelkedne. Ezt én teljes mértékben el is fogadom. Ha azonban más áruk előállítására különösen könnyebbé válna, amikor a posztógyártás nehézségei nem fokozódnak és a posztó csak ennek folytán lenne éppen úgy, mint az előbbi esetben, kétszer annyi más áru ellenében cserélhető. Say még mindig azt mondaná, hogy a posztó értéke megkétszereződött, holott az én felfogásom szerint azt kellene mondania, hogy a posztó megtartotta korábbi értékét, és azok a bizonyos más áruk estek korábbi értékük felére.” (Ricardo: A politikai gazdaságtan és az adózás alapelvei. 243. o.)

Legutolsó, kéziratban maradt művében *fogalmilag is* elhatárolja az értéket az érték formáitól, különbséget téve abszolút érték (absolute value) és csereérték (exchangeable value) közt.

Az értékforma azonban nála *nem szükségszerű, nem az áru lényegéből fakadó feltétele* az érték megjelenésének.

Marx különös figyelmet fordított Ricardo és az egész klasszikus polgári közgazdaságtan eme hiányosságára; polgári jellegének, polgári korlátoltságának egyik legnyilvánvalóbb jelét látta benne. „A klasszikus politikai gazdaságtan egyik legfőbb hiányossága — írja —, hogy az áru és különösen az áruérték elemzésével sohasem sikerült felderítenie az érték formáját, amely az értéket csereértékké teszi. Éppen legjobb képviselői, A. Smith és Ricardo, az értékformát mint valami egész közömbösét, illetve magának az árunak természetéhez képest csak külsőlegest kezelik. Ennek nemcsak az az oka, hogy az értéknagyság elemzése teljesen leköti figyelmüket. Mélyebb oka van ennek. A munkatermék értékformája a polgári termelési mód legelvontabb, de egyszersmind legáltalánosabb formája is, amely ezt a termelési módot a társadalmi termelés egy különleges fajtájaként, és egyúttal történelmileg jellemzi. Aki tehát ezt a társadalmi termelés örök természeti formájának tekinti, annak szükségképpen elkerüli a figyelmét az értékformának, tehát az áruformának, a további fejlődése során pedig a pénzformának, tőkeformának stb. sajátossága is.” (Marx. A tőke I. 84. o. Szikra. 1955.)

Mivel Ricardo nem ismerte fel az érték és az értékforma eltéphetlen kapcsolatát, nem ismerhette fel a legfejlettebb értékformának, a pénznek lényegét sem. A pénzben csak közönséges árut látott, forgalmi eszközt. Felfogásában a pénz csupán *külső* körülmények folytán tölti be funkcióját, annak következtében, hogy a többi árunál sokkal *alkalmasabb* az áruk forgalmának közvetítésére. Ez az alapja Ricardo hely-

telen mennyiségi pénzelméletének, amelynek elemzése azonban kívül esik e tanulmány témakörén.

A ricardói értékelmélet ama hiányosságaival kívánok csak részletesebben foglalkozni, amelyet a munkaérték-elmélet ellenfelei a leginkább kihasználtak Ricardo ellen, s amely éppen ezért mint probléma Ricardót különösképpen foglalkoztatta. Az érték és a termelési ár problémájáról van szó, amely, mint említettem, Smith-t tudományos érték-elméletének feladására készítette. Ezt a kérdést Ricardónak, az angol klasszikus polgári közgazdaságtan legnagyobb alakjának sem sikerült megoldania.

A probléma marxista módon felvetve a következő: Ha az árukat tőkés viszonyok között átlagosan értékükön adnák el, akkor azokban az iparágakban, ahol a tőke szerves összetétele az átlagosnál alacsonyabb, a profitráta nagyobb volna, mint azokban, ahol magas a szerves összetétel. A tőkék iparágak közti áramlása kiegyenlíti a profitráták különbözőségét, s az iparágak az ott befektetett tőkék szerves összetételétől *függetlenül* átlagosan az átlagos profitrátát realizálják. Ily módon végbemege az értéknek termelési árrá alakulása, s a termelési ár nagysága csak a közepes szerves összetételű tőkék esetében esik egybe az értékkel, másutt kisebb vagy nagyobb nála. Az árak pedig általában tőkés viszonyok között már nem az érték, hanem a termelési ár körül ingadoznak. Bár a termelési árak mögött meghatározó tényezőként ott van az áruk értéke, a termelési árak változását az árukban megtestesült munkamennyiség, az érték megváltozásán kívül *más tényezők is* befolyásolják.

Ricardo nem ismerte fel az értéknek termelési árrá alakulását. Mivel a tőkés viszonyokat *öröknek* tartotta, az értéket *mindjárt úgy fogta fel*, ahogyan fejlett tőkés viszonyok között *megjelenik*, tehát termelési árként. Ezt a — marxista terminológia szerint — termelési árat határozta meg Ricardo *közvetlenül* az áruban megtestesült munka mennyiségével.

Az érték és a termelési ár fogalmának egybeesése szépen tükröződik következő soraiban: „Ezek szerint tehát az a törekvés, amely minden tőkésben megvan arra, hogy vagyonaát kevésbé hasznothajtó vállalkozási ágból nyereségesebb vállalkozási ág felé irányítsa, ez akadályozza meg, hogy a javak piaci árai hosszabb időre lényegesen a természetes ár felett vagy alatt maradjanak. Ez a versengés az, amely úgy szabályozza az áruk változó értékét, hogy mindaz, ami az előállításukhoz szükséges munka bérének és mindazon költségeknek kifizetése után, amelyek a befektetett tőke eredeti teljesítőképségének a helyreállításával kapcsolatban merültek fel, mint értékfelesleg még fennmarad, minden egyes termelési ágban arányban álljon az illető termelési ágba befektetett tőkével.” (I. m. 107. o.) Ábrázolásában tehát az áraknak értékre redukálása és a profitoknak átlagprofittá való kiegyenlítődése, tehát a termelési ár kialakulása *egy ugyanazon folyamat*; felfogásában az *érték* az önköltségen felül *átlagprofitot* tartalmaz, tehát egybeesik a termelési árral.

A két kategória *azonosítása* súlyosan sebezhetővé tette Ricardo munkaérték-elméletét. Elsősorban Malthus használta fel ezt a ricardói munkaérték-elmélet ellen. Malthus mint az elpolgáriasodott földesurak képviselője, elégedetlen volt Ricardo munkaérték-elméletével, a föl-

desurak ellen irányuló osztályharcos éle, de a polgárságra nézve veszélyes volta miatt is. Vitába szállt Ricardóval. E vita nagy része Malthus és Ricardo levélváltása során zajlott le.

Ricardo még Smith-szel vitatkozva helyesen állapította meg, hogy a jövedelmek változása nem érintheti az áruk értékét. A munkabér megváltozása az érték változását nem, csakis a profit megváltozását vonhatja maga után. Malthus bírálata azonban felvetette Ricardóban a kérdést: mi lesz a helyzet akkor, ha olyan tőkék termékeit cserélik el, amely tőkék megoszlása álló- és forgótőkére* különböző?

Ricardo nem huny szemet a valóság előtt. Megállapítja, hogy a munkabér megváltozása különbözőképpen érinti a különféle iparágak tőkéinek profitját, aszerint, hogy az illető ágban milyen az álló- és a forgótőke aránya és ezeken keresztül a munkabér súlya. Ahol a forgótőke, azaz a munkabér aránya az össztőkében nagyobb, ott a munkabér megváltozása jobban érinti a profitot, mint ott, ahol a forgótőke súlya kisebb. A munkabér megváltozása folytán tehát megbomlik a profitráták addig kialakult egyenlősége. A profitráták különbözősége miatt létrejön a tőkék áramlása, s új szinten kialakul ismét az általános profitráták. Ilyenformán megváltozik az árunak — Ricardo felfogása szerint — az értéke anélkül, hogy a benne megtestesült *munkamennyiség* változott volna. A valóságban persze a termelési ár változik csak meg, az érték nem, de Ricardó éppen azt nem tudta, hogy a termelési ár *nem azonos* az értékkel. Nem ismerte fel azt, hogy az értéknek tőkés viszonyok között sajátos megjelenési formája van, a termelési ár. Az értékforma nagysága pedig saját tanítása szerint is megváltozhat az érték változása nélkül.

Hasonló lesz — Ricardo szerint — a helyzet, ha a különféle árukat termelő tőkék nem egyformán tartósak, illetve nem egyforma gyorsasággal térülnek meg. A tőkék tartósságának különbözőségében lényegében az álló- és a forgótőkék különbözőségét látja: „Amilyen arányban csökken az állótőke tartóssága, olyan arányban közeledik az állótőke a forgótőke természetéhez.” (I. m. 79. o.)

Ricardo azt hitte, hogy az említett jelenségek ellentmondanak értékelméletének, mégsem adta fel tudományos munkaérték-elméletét. Ehelyett pontosabban megjelölte azokat a feltételeket, amelyek közt ez az értékelmélet érvényes (tudniillik, amelyek közt a termelési ár változása *csak* az értékváltozástól függ, ezért az érték nagyságának meghatározása *közvetlenül* érvényes a termelési ár nagyságváltozására is). Az a tétel — írta —, amely szerint az áruk értékét kizárólag a bennük megtestesült munka mennyisége határozza meg, a jövedelmek változásai pedig nem érintik az érték nagyságát, csak az esetben érvényes, ha olyan tőkék termékeit cserélik el, amelyek megoszlása álló- és forgótőkére, továbbá amelyek tartóssága és megtérülési ideje azonos. Ellenkező esetekben nemcsak az áruban megtestesült munka változása, hanem a munkabér, illetve az átlagos profitráták megváltozása is érinti — Ricardo hite szerint — az érték nagyságát.

* Az álló- és a forgótőkék különbözőségének formájában Ricardo lényegében a tőkék szerves összetételének különbözőségét ragadta meg. A forgótőkén ugyanis csupán a munkabérre fordított összeget érti, a nyersanyagról elfeledkezik, s így ábrázolásában a tőke álló és forgó részének aránya, ha durván is, a tőke szerves összetételét tükrözi.

Elismerve a jövedelmek változásainak hatását a termékek értékére, Ricardo lényegében megkísérli, hogy értékelméletét kiterjessze a termelési ár jelenségére is. De nem ismeri fel, hogy az érték és a termelési ár nem azonos, hanem az érték a kapitalizmus kifejlődése folyamán *átalakul* termelési árrá. E *folyamat* felismeréséhez *történelmi* szemlélet, a tőkés termelési mód kialakulásával az értékben kifejezésre jutó termelési viszonyok megváltozásának a felismerése, a profit mint megjelenési forma *mögött* az értéktöbbletnek feltárása és a tőkének az értéktöbblet termelése szempontjából állandó és változó tőkére való felosztása lett volna szükséges. Ezt a feladatot azonban a polgári közgazdák osztálykorlátaiknál fogva nem oldhatták meg. Csak Marx tudta megoldani ezt a proletariátus osztályálláspontjáról.

Maga Ricardo törésnek érzi az értékelmélet említett módosítását, tudniillik, hogy bizonyos körülmények közt nem *csak* a munkamenyység változása, hanem a jövedelmek változása *is* hat — Ricardo hite szerint — az értékre. Rendszerét továbbra is munkaérték-elméletére akarja építeni mint fontos ideológiai fegyverre a földesurak ellen. Ezért mivel a termelési árral kapcsolatos jelenségeket nem tudja munkaérték-elméletével összeegyeztetni, igyekszik lekicsinyelni jelentőségüket: „... az árak e változásainak (tudniillik a munkabér megváltozása folytán bekövetkező változásoknak — M. A.) — írja — aránylag csekély a hatása. A munkabér olyan emelkedése esetén, amely a profit egyszázalékos csökkenését vonja maga után, a feltételezett körülmények között gyártott áruk viszonylagos értéke csak egy százalékkal változik meg... A legnagyobb változás, amit a munkabér emelkedése az áruk viszonylagos árában okozhat, sem haladhatja meg a 6—7 százalékot... Nem ez a helyzet akkor, ha az áruk értéke a másik fontos okból változik meg, annak következtében tudniillik, hogy az előállításukhoz szükséges munka mennyisége nő vagy csökken... Az áruk értékében beálló változások okainak vizsgálata közben hiba lenne ugyan a munkabér emelkedésének vagy csökkenésének a hatását teljesen figyelmen kívül hagyni, de éppen olyan hiba lenne, ha nagy fontosságot tulajdonítanának neki. Ezért munkám további folyamán, bár a változásoknak erre az okára alkalomadtán még visszatérek, az áruk viszonylagos értékében beálló lényeges változásokat mindig úgy fogom fel, hogy azokat az előállításukhoz szükséges munka időnként kisebb vagy nagyobb mennyisége idézi elő.” (I. m. 177—178. o.)

Ricardót, amint levelezéséből és „The absolute value and exchangeable value” c. kéziratából kiderül, élete vége felé nagyon foglalkoztatta az érték általános mértékének kérdése. Erre vonatkozó vizsgálódásai szépen tükrözik, miként küszködött az érték—termelési ár probléma súlya alatt. Egyrészt ragaszkodik a munkaérték-elmülethez, másrészt Malthus bírálata nyomán a tőkék összetételének és a megtérülési idők különbözőségének a csereviszonyokra gyakorolt hatásával is igyekszik számolni.

Az érték általános mértékét akarja meghatározni, s úgy látja, hogy e mérték akkor lenne ideális, ha olyan áru volna, amely pontosan kifejezi más áruk értékének változását, tehát elsősorban, amelynek a saját értéke nem változik, továbbá az általános értékmérőül szolgáló árunak *mentesnek* kellene lennie azon hatásoktól is, amelyek *a tőkék összetételének és a megtérülési időknek különbözőségéből fakadnak.*

Ha túltesszük magunkat azon a nehézségen — hangsúlyozza Ricardo Mac Culloch-höz intézett egyik levelében (The works, VIII. 193. o.) —, hogy olyan áru, amelynek termeléséhez mindig ugyanannyi munkamennyiséget használtak fel, nincsen, akkor ideális értékmérőnek azt az árut lehet tekinteni, amelynek termeléséhez felhasznált álló- és forgótőke aránya és a megtérülési ideje a leginkább megközelíti a legtöbb áru termelésénél fennálló *társadalmi átlagot*. Ennek az árunak a termelési feltételei a termelési feltételek két szélsőséges esete között helyezkednek el: egyik szélsőséges helyzetben csupán munkával tőke nélkül termelnek terméket minden időbeli késedelem nélkül, a másik szélsőséges helyzetet viszont az jellemzi, hogy sok álló- és kevés forgótőkével hoznak létre hosszú idő alatt jószágokat.

Marxista terminológiával kifejezve Ricardo a következőt mondja: az *átlagos* szerves összetételű és *átlagos* megtérülési idejű tőkék termékei azok, amelyek leginkább megközelítik az „ideális általános értékmérővel” szemben támasztott követelményeket. Ez áruk termelési árának változásai *csupán* a munkamennyiség, az *érték változásától* függnék, s mentesek a tőkeösszetétel meg a megtérülési idő különbözőségeiből fakadó hatásoktól. Ricardo az általános értékmérővel kapcsolatban ismét arra törekedett, hogy kiküszöbölje azoknak a tényezőknek a hatását, amelyek a termelési árat az *érték változásától függetlenül* megváltoztathatják, s a munkaérték-elmülethez ragaszkodva ismét kereste azt a területet, ahol az érték egybeesik a *termelési árral*, s a termelési ár változásai csupán az értéknek, az áruban levő munka mennyiségének változásait fejezik ki.

A tudományos munkaérték-elmülethez való ragaszkodásáról tanúskodik egyébként egész levelezése, különösen élete végén írt levelei és nemrég előkerült kéziratban maradt munkája: a „The absolute value and exchangeable value” is. 1821. január 25-én így ír Mac Culloch-höz: „Teljesen meg vagyok győződve róla, hogy ha az áruban testet öltött munka mennyiségét tekintjük ama szabálynak, amely irányítja a relatív értékeket, akkor helyes úton járunk.” (The works and correspondence of David Ricardo. VIII. 344. o. Cambridge. 1951.) A „The absolute value and exchangeable value” című munkájában a következőket jelenti ki: „Mégkérdezhetnének, mit értek az érték szón, és milyen ismérv alapján ítélem meg, hogy vajon egy áru értéke változott-e vagy sem. Azt válaszolom, hogy nem ismerek más ismérvet arra, vajon egy jószág olcsó vagy drága lett, mint a jószág megszerzéséért kifejtett munkaáldozatot.” (The works. IV. 294. o.)

Ricardónak az értékre vonatkozó vizsgálódásai minden hiányosságuk ellenére nagy hatásúak voltak a tudományos közgazdaságtan további fejlődésére. Az az ideológiai fegyver, a munkaérték-elmélet, amelyet Ricardo még a földesurak ellen használt fel, a munkásosztály és a tőkésosztály ellentétének éleződése folyamán lassan a polgárság ellen kezdett fordulni. Malthus jóelőre megsejtette ezt, s a ricardói munkaérték-elmélet ellen intézett támadásaiban helyes osztályérzékkel tapintott rá, hogy a munkaérték-elmélet a polgárság számára is kellemetlenné válhat. Owen és angol tanítványai elméleti síkon a ricardói munkaérték-elmélet alapján támadták a tőkésrendszert. Arra hivatkoztak, hogy ha az értéket az áruban levő munka mennyisége ha-

tározza meg, akkor a munkásnak joga van az általa termelt termék teljes értékéhez.

Ricardo értékelmélete nagy jelentőségű a marxizmus szempontjából is. Marx fiatalkori közgazdasági művei Ricardo erős hatását tükrözik. Marx felhasználta mindazokat a tudományos eredményeket, amelyeket Ricardo hozott létre. De a proletariátus osztályálláspontjáról egyre inkább túlhaladt Ricardo közgazdasági nézetein, létrehozva saját elméleti rendszerét, amely *minőségileg* különbözik Ricardóétól. A minőségi különbség alapja, hogy Marx *nem a polgárság, hanem a proletariátus osztályálláspontjáról* szemlélte a gazdasági jelenségeket, tehát olyan osztály álláspontjáról, amelyet *semmilyen érdeket nem fűz a termelőeszközök magántulajdonához*, a kizsákmányolás bármiféle formájához, ezért képes rá, hogy történelmileg átmenetinek fogja fel ezt.

A marxizmus végleg kompromittálta a polgárság szemében Ricardo értékelméletét. Szépen kifejezésre juttatják ezt Knut Wicksell, a híres svéd közgazdász szavai: „Az értékelmélet a szocialisták (különösen Rodbertus, de még inkább Marx) kezében — írja — borzasztó fegyverré vált a fennálló viszonyok ellen, amely majdnem minden más társadalomkritikát feleslegessé tett. A munkát egyedüli értékalkotónak, más szavakkal az érték tulajdonképpen forrásának fogták fel... és ezzel a termelés minden más elemét, amint azok magántulajdonban vannak, a termelés élősdijének, részesedésüket a termékből pedig rablásnak tekintették az egyedüli munka rovására.” (Wicksell: Vorlesungen über Nationalökonomie. Jena. 1913. 76. o.)

Az osztályharc éleződése és a marxizmus előretörése következtében a munkaérték-elmélet szinte teljesen eltűnt a modern polgári közgazdaságtanból. Az az elmélet, amely hajdan a termelési folyamattal még szoros kapcsolatban levő polgárság kezében ideológiai fegyver volt a tétlen földesurak ellen, a kapitalizmus mai szakaszában, amikor a tőkés a termelési folyamattól távoli, szelvényét vagdosó járadékosná változott, azt juttatja kifejezésre, hogy a tőkésosztály ma már önmagát túlélt osztály, a gazdasági életben semmi szükség nincs közreműködésére, léte csak akadálya a termelőerők fejlődésének.

HIBAIGAZÍTÓ:

Lapunk 2. számának 129. oldalán a harmadik táblázatban nem 1000 kh-ra vonatkoznak az adatok, hanem 100 kh-ra.

*A takarékoság népgazdasági
és egyéni érdek*

*A megtakarításokat az állam
gyümölcsöző beruházásokra
használja fel*

*A takarédba helyezett összeg
nyugodtabb életet
gondtalanabb jövőt biztosít*

*Nevelje önmagát
és környezetét takarékoságra!*

A világ mezőgazdasági termelése és külkereskedelme a második világháború után

E cikk a mezőgazdaság háború utáni 12 éves fejlődéséről, a termelés, az árutermelés, az árak alakulásáról, a technika, a termelőerők fejlődéséről és a földművelők helyzetéről ad rövid — főképp számszerű — áttekintést.

A munka alapjául a FAO 1955. és 1956. évi évkönyve szolgált.* Az 1955. évi évkönyvben jelentek meg először a háború utáni időszakról szóló 4 éves átlagadatok. Ez tette lehetővé a háború előttivel való összehasonlítást. Ezenkívül felhasználtam a FAO Monthly Bulletin of Agricultural Economics and Statistics 1955., 1956. és 1957. számait. A cikkben található mindenfajta következtetés csakis ezekre a hivatalos FAO-adatokra támaszkodik.

A második világháború nagyon egyenlőtlenül hatott a világ mezőgazdasági termelésére. Azokban az országokban, amelyek harcok színhelyei voltak, óriási pusztulások történtek. 1946—1947-ben a mezőgazdasági termelés Európában, a Szovjetunióban, Észak-Afrikában körülbelül egynegyeddel-egyharmaddal, a Távol-Keleten pedig 10 százalékkal volt kisebb a háború előtti 1934—1938. évi termelésnél. Ezzel szem-

ben Észak-Amerikában, ahol nem voltak háborús károk, a mezőgazdasági termelés 1946—1947-ben egyharmaddal felülmúlta az 1934—1938. évi színvonalat. Így a világtermelés csak 5 százalékkal volt kisebb a háború előttinél, de a világ lakossága 1946—1947-ben 10 százalékkal nagyobb volt, mint 1939-ben. Ezért az egy főre jutó mezőgazdasági termelés 15 százalékkal kevesebb volt, mint a háború előtti.

10 év elmúltával a világ mezőgazdasági termelése felülmúlta a háború előtti színvonalat.

A mezőgazdasági termelés e fejlődését az 1. számú táblázat szemlélteti.

A növekedés Észak-Amerikában és az elmaradott területeken volt gyorsabb. (Az átlagos növekedéstől lényegesen elmaradt a Távol-Kelet, ahol — mint ismeretes — a fegyverek csak 1954-ben hallgattak el.)

Közben azonban a lakosság is szaporodott. 1954-ben 28 százalékkal nagyobb volt a világ lakosságának száma, mint 1939-ben. Ez a szaporodás világrészenként különböző. Különösen nagy, 46 százalékos volt Latin-Amerikában és 31 százalékos Délkelet-Ázsiában. A lakosság szaporodása és a mezőgazdasági termelés közötti viszonyt legjobban az egy főre jutó mezőgazdasági termelés alakulása mutatja. (2. sz. tábl.)

Abból a tényből, hogy 3 nagy földterületen: Latin-Amerikában, Óceániában, (Ausztráliában, Új-Zélandban stb.) és a Távol-Keleten a mezőgazdasági termelés bővülése elmaradt a lakosság szaporodásától, nem szabad az egész világra vonatkozó általános következtetést levonni.

* Az évkönyv — egyes kivételektől eltekintve — nem tartalmaz adatokat a Szovjetunióról. Ezért a „Világ” rovat adatai mindig a Szovjetunió adatai nélkül értendők. Ha a Szovjetunióról is van adat, akkor ez mindig külön megjegyzéssel szerepel. A népi demokráciákról és Kínáról az évkönyv többnyire tartalmaz adatokat. Bár ezek általában csak 1950-ig hivatalosak, azután vagy becslések, vagy — például a kereskedelemre vonatkozó — a partner-országok jelentéseiből származnak. A forrásmegjelölés nélkül közölt táblázatok adatai az 1955. évi évkönyvből valók. Az egyéb források a táblázat alatt vannak feltüntetve.

A mezőgazdasági termelés indexei*
(1934—1938 = 100)

T e r ü l e t	Élelmiszer termelés			Teljes mezőgazdasági termelés		
	1948/49— 1952/53	1954/55	1955/56	1948/49— 1952/54	1954/55	1955/56
Nyugat-Európa	107	124	125	107	124	125
Észak-Amerika	141	150	158	138	146	153
Latin-Amerika	125	141	142	121	136	138
Óceánia	112	121	127	113	125	132
Távol-Kelet	104	116	119	104	115	119
Közép-Kelet	120	141	139	121	141	140
Afrika	125	143	140	128	147	145
E földrészek összesen ...	118	132	135	117	131	134
Világ**	110	123	126	110	122	126

* Az élelmiszer-index az emberi fogyasztásra szánt növényi és állati termékekre vonatkozik. A takarmányozásra használt növény és tej mennyisége levonva.

A teljes mezőgazdasági termelés indexe az élelmiszereken kívül tartalmazza még a rost-növényeket, a dohányt, az ipari olajnövényeket.

Az indexeket az 1934—1938. évi egységes súlyozott árak alapján számították ki.

** Becsléseket tartalmaz a Szovjetunióról, Kelet-Európáról és Kínáról.

Az egy főre jutó élelmiszer- és az egy főre jutó teljes mezőgazdasági termelés alakulásának indexei
(1934—1935 = 100)

T e r ü l e t	Élelmiszer termelés			Teljes mezőgazdasági termelés		
	1948/49— 1952/53	1954/55	1955/56	1948/49— 1952/53	1954/55	1955/56
Nyugat-Európa	97	109	109	97	109	109
Észak-Amerika	118	117	121	115	114	117
Latin-Amerika	93	95	94	90	92	91
Óceánia	93	91	93	94	94	97
Távol-Kelet	87	91	92	86	90	92
Közép-Kelet	99	109	106	99	109	107
Afrika	103	110	106	104	114	110
E földrészek összesen ...	99	104	105	98	103	104
Világ	99	102	104	96	101	104

* Becsléseket tartalmaz a Szovjetunióról, Kelet-Európáról és Kínáról.

Forrás: Monthly Bulletin of Agricultural Economics and Statistics. 1956. aug. 23. p.

A táblázatból az is látható, hogy bár nem sokkal, de mégis gyorsabban fejlődött az egész mezőgazdasági termelés, mint az egész lakosság. És ez a tény azt sem jelenti, hogy az elmaradott országokban (mert az em-

lített területek általában ilyenek) valami malthusi törvényszerűség uralkodik, vagyis, hogy ott a lakosság szaporodása szükségszerűen gyorsabb, mint az élelmiszereké. Valójában ezekben az országokban a ter-

melés növekedését főképp társadalmi okok akadályozzák, a fél-feudális társadalmi viszonyok és az imperialista kizsákmányolás, valamint a termelőrők ezek miatt alacsony színvonala.

Mindezek az adatok az egész mezőgazdaságra vonatkoznak. Most megvizsgáljuk a mezőgazdasági ágak termelésének alakulását.

Növénytermelés

A legfontosabb növények vetésterülete, átlaghozama és teljes termelése a következőképpen alakult:

A legnagyobb (15—30 százalékos) a búza-, a kukorica- és a gyapottermelés növekedése. A rozs az egyetlen növény, amelynek termelése abszolúte is csökkent, a többinél pedig kis növekedés vagy egyhelyben topogás tapasztalható, ami — a lakosság szaporodását mérlegelve — a termelés relatív csökkenését jelenti.

A mezőgazdasági technika — műtrágyák, gépek stb. — fejlesztésének eredményeképpen minden növény átlaghozama növekedett.

A rozs, a zab, a burgonya és a gyapot vetésterülete 1948—1952-ben 1934—1938-hoz képest csökkent.

3. sz. táblázat

Termék	Vetésterület (millió hektár)			Átlaghozam (q/ha)			Teljes termelés (millió tonna)		
	1934— 1938	1948— 1952	1955	1934— 1938	1948— 1952	1955	1934— 1938	1948— 1952	1955
Búza	127,9	133,3	134,4	10,1	10,5	11,7	129,4	140,4	157,5
Rozs	16,0	14,9	14,3	13,1	13,4	13,9	21,0	19,9	19,9
Árpa	36,4	46,0	55,0	11,5	11,8	12,6	41,8	54,4	69,1
Zab	38,1	37,7	38,2	11,8	13,3	14,1	45,1	50,1	53,8
Kukorica	84,9	89,6	96,8	13,0	15,8	16,7	110,3	142,0	157,8
Rizs	25,8	101,5	109,2	17,6	16,0	18,2	151,2	162,4	199,1
Összes szemes termé- nyek	—	518,1	553,7	—	—	—	—	677,1	731,3
Burgonya	13,6	12,8	12,9	117,0	123,0	120,0	159,3	153,3	153,7
Összes hüvelyesek	—	38,8	39,0	—	—	—	—	22,5	25,2
Összes olajos magvak...	—	76,6	86,0	—	—	—	—	49,3	58,6
Gyapot	31,0	28,5	30,7	1,9	2,2	2,4	1,0	6,3	3,5

(FAO Yearbook of Food and Agricultural Statistics. 1956. Production. 29—112. p.)

Ezek az adatok az egész világra vonatkoznak. A következő táblázat azt mutatja, hogyan oszlott meg az 1948—1952. évi termelés a főbb területek között. (4. sz. táblázat.)

Európa a legnagyobb rozs-, árpa-, burgonyatermelő, Észak-Amerika pedig a legnagyobb búza-, kukorica- és gyapottermelő.

A háború előttihez képest Észak-Amerika súlya a világtermelésben nagyon megnőtt. A búzatermelésben legnagyobb az előrehaladás Észak-Amerikában, ahonnan a háború előtti 20 százalékkal szemben most a világtermelés 30 százaléka kerül ki. Ezzel Észak-Amerika elhódította

az első helyet Európától, amelynek részesedése 32 százalékról 28 százalékra csökkent.

★

A zöldség- és a gyümölcsstermelés a mezőgazdaság egyik legjövődélmezőbb ága. A szőlő- és a dohánytermelés után ez hozza a hektáronkénti legnagyobb bevételt. Az intenzíven gazdálkodó országokban a mezőgazdasági jövedelem tekintélyes hányada a kertészetből származik. Franciaországban ez a hányad eléri a 13—15 százalékot, Nyugat-Németországban pedig a 7—9 százalékot.

A legfontosabb növények évi termelése 1948—1952 között főbb területenként
(millió tonna)

T e r ü l e t	Búza	Rozs	Árpa	Kuko- rica	Rizs	Bur- gonya	Do- hány	Gya- pot
Európa	41,50	17,60	15,30	14,60	1,28	130,0	0,36	0,05
Észak-Amerika	44,38	1,19	10,10	82,10	1,92	12,78	1,02	3,09
Távol-Kelet	33,83	0,73	12,30	16,20	140,40	9,32	1,20	1,86
Többi terület együtt	27,39	0,18	9,70	24,40	9,30	1,20	0,56	1,31
Egész világ	147,10	19,70	47,40	137,30	152,90	153,30	3,14	6,31

A gyümölcsstermelés a háború előttihez képest több mint egyharmaddal nőtt. (A szárított gyümölcsök termelésének csökkenése a kisebb kereslet következménye, ezt pedig a friss gyümölcsök nagyobb fogyasztása okozta.)

A zöldségtermelésről sajnos nincsenek átfogó adatok (a rendkívül sokféle termék és gyors felhasználásuk akadályozza a statisztikai munkát). Mégis, néhány fontosabb termék adataiból képet alkothatunk a zöldségtermelés fejlődéséről is. A hüvelyesek (a bab, a borsó, a lencse stb.) termelése például 12 százalékkal nőtt a háború előttihez képest.

A háború utáni években nagyon megnőtt a zöldség- és a gyümölcsfogyasztás. Ez tükrözi a termelés növekedését.

Nyugat-Európában az egy főre jutó gyümölcsfogyasztás a háború előtti 44,5 kg-ról 1953—1954-ben 62,8 kg-ra (tehát 50 százalékkal) nőtt, míg az Egyesült Államokban a friss gyümölcs fogyasztása csökkent. (A friss gyümölcsök fogyasztása 1935—1939-ben 62,2 kg, 1954-ben 46,1 kg, a friss zöldségek fogyasztása 1935—1939-ben 63,4 kg, 1954-ben 66 kg fejtenként.) A friss-gyümölcsfogyasztás csökkentésének fő oka a konzervált és a fagyasztott-gyümölcsfogyasztás 50—300 százalékos növekedése. A gazdaságilag elmaradott országokban javulás tapasztalható a zöldség- és a gyümölcsstermelésben és -fogyasztásban, de a színvonal még mindig nagyon alacsony.

Állatállomány, állati termékek

A világ állatállománya 1953—1954-ben 11 százalékkal volt nagyobb a háború előttinél.

A háború pusztította területeken (Európában, a Szovjetunióban, a Távol-Keleten) 1948—1952-ben az állatállomány még kisebb volt, mint a háború előtt. 1953—1954-ben azonban már mindenütt begyógyultak a háború által ütött sebek. (L. 5. sz. táblázat.)

1938 óta leggyorsabb — körülbelül 27 százalékos — a marha- és a sertésállomány fejlődése, bár kisebb arányban, de növekszik a juhállomány is (eddig 11 százalékkal). A gépesítés következtében gyorsan (eddig 21 százalékkal) csökken a lóállomány. Ez a csökkenés legnagyobb Észak-Amerikában, ugyanitt a leggyorsabb (41 százalékos) a marhaállomány szaporodása is, míg a sertésszaporodás Európában gyorsabb (20 százalékos).

Az állati termékek termelése körülbelül ugyanolyan ütemben nőtt, mint az állatállomány.

A hústermelés ezekben az években 25 százalékkal nőtt. Ez főképp a marha- és a borjúhús-termelés 33 százalékos növekedésének következménye. 1954-ben ez adja az egész hústermelés több mint 50 százalékát, a sertéshús 40 százalékkal részeseedik. (6. sz. táblázat.)

A vajtermelésről nincsenek összesített adatok, de a legnagyobb termelő országokban a háború előttihez viszo-

5. sz. táblázat

**Állatállomány (szarvasmarha, bivaly, ló, teve, sertés, juh, kecske)
számosállat-egységekben területenként***

Terület	1934—1938	1947/1948— 1951/1952	1954/1954
Európa	139,4	129,5	140,5
Szovjetunió	82,8	72,7	90,4
Észak-Amerika	94,4	97,0	103,4
Latin-Amerika	156,1	187,2	199,5
Közép-Kelet	67,8	77,3	82,8
Távol-Kelet	301,4	287,6	309,7
Afrika	68,3	77,0	81,6
Óceánia	30,0	32,2	35,6
Összesen	940,2	960,5	1043,5

* Átszámítási kulcs: teve 1,1; bivaly, ló, öszvér 1,0; szarvasmarha és szamár 0,8; sertés 0,2; juh és kecske 0,1.

Forrás: FAO Monthly Bulletin of Agricultural Economics and Statistics. 1955. 317. p.

6. sz. táblázat

Állati termékek világtermelése

Megnevezés	1934—1938	1948—1952	1954	1955
Hús* (millió tonna).....	34,3	39,0	46,7	47,6
Sertészsír (millió tonna)	2,8	3,1	3,3	3,5
Tej** (millió tonna)	222,2	226,3	255,4	260,1
Tojás (millió db)	131 500	159 700	192 200	195 900

* Marha-, borjú-, sertés-, juh- és bárányhús.

** Tehén-, kecske-, juh- és bivalytej.

(FAO 1956. évkönyve. Termelés. 199—201. p.)

nyitva csökkent a termelése, ezzel szemben a sajté nőtt.

Az észak-európai országokban és Svájcban az állati termékekből származik a mezőgazdasági összes bevételek körülbelül háromnegyed része, ezzel szemben Görögországban és Olaszországban csak nagyon csekély hányada. Itt a hangsúly főképp a gabonaneműkön és a gyümölcsön van. Franciaország az átmenetet jelenti a két szélső eset között.

Az állatállomány és az állati termékek termelésének gyors növekedésének eredménye, hogy a háború utáni időszakban az állati eredetű élelmiszerek nagyobb súllyal szerepelnek az étkezésben, mint a háború előtt. Például a tejfogyasztás-

ból eredő kalóriák száma Európában 240-ről 265-re, Észak-Amerikában 370-ről 425-re, Afrikában és a Közel-Keleten 110-ről 120-ra nőtt.

Termelőerők

10 év alatt a mezőgazdasági termelés egynegyeddel lett nagyobb, 25 százalékkal múlta felül az 1946—1947. évi és az 1938. évi színvonalat. Milyen tényezők tették ezt szükségszerűvé és lehetővé? Minden országban elsősorban az adott politikai, gazdasági, történelmi körülmények szabták meg az előrehaladás irányát, intenzitását. Mégis, van néhány általánosan érvényes tényező, amely az összes orszá-

gokra vagy nagyon sok országra érvényes. Íme néhány:

a lakosság igen gyors szaporodása, amely növelte a mezőgazdasági termékek keresletét;

a legtöbb országra jellemző kedvező konjunktúra, amely növelte a drágább termékek keresletét;

a gazdaságilag elmaradott országok gazdasági fejlődése (ezek az országok egyrészt igen gyorsan fejlesztik mezőgazdaságukat, másrészt az iparosítással bővítik belső piacukat);

a dollárhiány sok európai és más országot is arra serkent, hogy mezőgazdaságukat fejlesszék és ezzel csökkentsék az Egyesült Államokból származó importot. (A fizetési mérleg passzívumának enyhítése vagy megszüntetése végett csökkenteni kellett az importot, növelni az exportot.)

Az árpolitika az egyik fő eszköz volt, amelyet a kormányok felhasználtak a mezőgazdaság fejlesztésére. További eszköz volt: a *beruházások*

állami finanszírozása és az *állami hitelnyújtás*. Erre főképp az elmaradott országokban került sor.

A termelés fejlesztésének további tényezői:

különbéféle *szolgáltatások* nyújtása a falunak (oktatás, egészségügy stb.);

az államilag megszervezett és nagyarányúan fejlődött *mezőgazdasági tudományos kutatás*.

A legutóbbi években kibontakozóban van az országok közötti tudományos együttműködés, például Európában a kukorica hibridizálásával és Ázsiában a rizzzel kapcsolatban.

Nagy hatásúak voltak a mezőgazdasági termelés növekedésére a több országban lezajlott különböző *földreformok*.

Mindezek az intézkedések a mezőgazdasági termelőerők gyors fejlesztését eredményezték.

A világ *műtrágyafogyasztása* a vizsgált időszakban több mint kétszeresre nőtt. (7. sz. táblázat.)

7. sz. táblázat

A világ műtrágyafogyasztása
(1000 tonna)

Terület	Nitrogén			Foszfor (P ₂ O ₅)			Káli (K ₂ O)		
	1938	1948/49 1952/53	1955/ 1956	1938	1948/49 1952/53	1955/ 1956	1938	1948/49 1952/53	1955/ 1956
Európa	1430	1840	2850	2000	2480	3180	1900	2550	3390
Észak- és Közép-Amerika	350	1250	2200	700	2110	2380	370	1340	2090
Dél-Amerika	30	70	120	30	90	150	10	30	70
Ázsia (Kína nélkül) ...	500	640	960	390	310	430	140	180	440
Afrika	100	140	200	80	160	220	20	40	60
Óceánia.....	30	40	50	330	490	700	20	20	60
Világ összesen (Szovjetunió és Kína nélkül)	2440	4980	6380	3530	5640	7060	2460	4160	6110

Forrás: FAO Monthly Bulletin of Agricultural Economics and Statistics. 1957. január. 20. p.

Nagyot fejlődött a mezőgazdaság gépesítése. A traktorok száma ma háromszor annyi, mint a háború előtt volt. (8. sz. táblázat.)

Kirívóan egyenlőtlen a gép- és a műtrágyafelhasználás megoszlása a fejlett és az elmaradott gazdaságú or-

szágok között. Afrika, Ázsia és Dél-Amerika együttesen a világ traktorállományának csak 5 százalékkal rendelkezik és a műtrágyafelhasználásból 14 százalékkal részesedik.

Az öntözött terület ma sokkal nagyobb, mint a háború előtt. Nagyon

8. sz. táblázat

Traktorállomány (db)

Terület	1954	1955
Európa	1 710 000	1 960 000
Észak- és Közép- Amerika	4 885 000	5 000 000
Dél-Amerika	145 000	158 000
Ázsia	65 000	70 000
Afrika	145 000	152 000
Oceánia	250 000	270 000
Világ összesen (a Szovjetunió nélkül)	7 200 000	7 610 000

Forrás: FAO Monthly Bulletin of Agricultural Economics and Statistics. 1956. július. 16—17. p.

elterjesztették és hatásosan használják a különféle növényvédő, gyomirtó stb. vegyszereket. Igen nagy területen alkalmazzák a tudomány és a technika legújabb vívmányait, a legbonyolultabb mezőgazdasági munkák gépesítésétől kezdve egészen a mesterséges esőztetésig.

Egyes országok mezőgazdaságának helyzetéről

Az egész világ és a világrészek mezőgazdaságának vizsgálata után tanulmányozzuk néhány ország mezőgazdaságát.

A 9. számú táblázat választ ad arra a kérdésre, mely országok a fontosabb termékek legnagyobb termelői.

Látható, hogy a földrajzi és a népességi szempontból legnagyobb országok — Kína, India, az Egyesült Államok, Németország, Argentína stb. — egyszersmind a legnagyobb termelők is. A legtöbb esetben együttesen a világtermelés több mint felét ők adják.

A két időszakot összehasonlítva megállapítható, hogy egyrészt számottevően nőtt az Egyesült Államok súlya a világ mezőgazdasági termelésében, másrészt a termelés és az állatállomány egyre nagyobb része összpontosul a három legnagyobb termelő országban. A táblázatban szereplő 11 termék közül hétnél tapasztalható ez

a koncentrálódás (különösen erős a kukoricánál és a húsnál). A dohánynál lényegében változatlan a helyzet, a burgonya, a gyapot és a tej esetében pedig csökkent a három nagy termelő szerepe.

Az a tény azonban, hogy ezek az országok a legnagyobb termelők, egyáltalán nem jelenti azt, hogy egyúttal ezek a legfejlettebbek is. Ellenkezőleg, általában itt extenzív jellegű, sőt sok esetben elmaradott a mezőgazdaság. Ez kiderül a következő két táblázatból is, amelyek néhány igen fejlett mezőgazdasággal rendelkező és néhány elmaradott országról tartalmaznak adatokat. A táblákban olyan országok is szerepelnek, amelyek, ha nem is a legjellemzőbbek közé tartoznak, de a magyar olvasó számára érdekesek, mivel szomszédaink (Ausztria, Jugoszlávia). (10. és 11. tábl.)

Dánia és Hollandia a fejlett, jól gépesített intenzív mezőgazdasággal rendelkező országok klasszikus példái. A gabonaneműek viszonylag csekély vetésterületi részesedése mellett az állattenyésztés rendkívül fejlett. E két országot megközelíti Nyugat-Németország, amelynek mezőgazdasága a legjobban gépesített Európában.

A másik végletet, az extenzív és kevésbé gépesített mezőgazdasággal rendelkező európai országot Görögország és Jugoszlávia képviseli (bár Jugoszlávia bizonyos fokig jobb helyzetben van, mint Görögország).

A két véglet között van Ausztria és Franciaország.

Az Egyesült Államok, bár a legnagyobb termelő, mégis extenzív gazdálkodású. (Az Egyesült Államokban nem a belterjességre, hanem a munkaerővel való takarékosságra, a munkatermelékenység növelésére helyezték a hangsúlyt.) Mégis, ha az Egyesült Államok adatait összehasonlítjuk a gazdaságilag elmaradott országokéval, lényeges különbséget találunk: az utóbbiakban a mezőgazdasági technika nagyon kezdetleges állapotban van. Ez látható például a műtrágyafogyasztásból is, amely eléggé jól tükrözi a fejlett és az elmaradott országok közti különbséget. Ez a különb-

9. sz. táblázat A legfontosabb mezőgazdasági termékek legnagyobb termelői

Termék	1934—1938						1948—1952					
	1. legnagyobb		2. legnagyobb		3. legnagyobb		1. legnagyobb		2. legnagyobb		3. legnagyobb	
	ország	%*	ország	%*	ország	%*	ország	%*	ország	%*	ország	%*
Buza	Kína	18,0	USA	15,0	Franciaorsz.	6,0	USA	21,0	Kína**	15,2	Kanada	9,0
Árpa	Kína	18,6	USA	10,7	Németorsz.	6,6	Kína**	14,7	USA	12,3	Kanada	9,1
Kukorica	USA	48,0	Kína	7,7	Argentína	7,2	USA	63,3	Kins	7,8	Brazília	4,3
Burgonya	Lengyel	23,9	Német o.	20,8	Franciaorsz.	10,0	Lengyel	19,5	Ny.Német o.	15,0	NDK**	8,0
Rizs	Kína	34,0	India	21,4	Japán	7,6	Kína**	31,9	India	27,6	Pakisztán	9,2
Gyapot	USA	46,0	India	12,6	Kína	11,6	USA	49,0	Kína**	8,4	India	7,7
Dohány	Kína	24,0	USA	21,6	India	12,5	USA	30,4	Kína**	19,1	India	7,9
Szarvasmarhaáll.	India	21,6	USA	10,4	Brazília	6,4	India	21,6	USA	11,6	Brazília	7,4
Sertésállomány.....	Kína	25,4	USA	18,9	Brazília	8,3	Kína**	22,2	USA	21,8	Brazília	10,0
Ilús	USA	21,0	Argentína	6,6	Ny.Német o.	5,0	USA	27,0	Argentína	6,3	Francia o.	5,1
Tej.....	USA	21,4	Németorsz.	12,1	India	8,7	USA	23,4	India	8,6	Francia o.	6,6

* A világ össztermelését 100-nak véve az illető ország részesedése.

** Nem hivatalos adatok.

10. sz. táblázat

A 100 hektár mezőgazdasági területre* jutó növényi és állati termékek termelése valamint az állatállomány néhány országban (1948—1952)

Ország	Búza	Kuko- rica	Bur- gonya	Gya- pot	Szarvas- marha	Sertés	Tej	Hús
	t o n n a				db		tonna	
Ausztria	8,50	2,93	55850	—	54,0	50,1	48,9	2,22
Görögország	10,20	2,50	4,40	0,24	8,7	6,2	5,9	0,73
Dánia.....	9,15	—	69,60	—	96,2	90,8	157,8	14,70
Hollandia	10,18	8,10	146,60	—	114,0	57,7	234,6	12,20
Franciaország	23,19	1,30	365,00	—	46,4	19,6	44,2	4,90
Nyugat-Németország	18,60	0,14	168,70	—	79,7	66,,	94,5	9,40
Jugoszlávia	14,90	21520	10,20	—	33,5	27,2	10,5	1,70
Egyesült Államok	6,90	18,20	2,40	0,69	17,9	13,3	11,7	2,20
Argentína	3,60	1,70	0,90	0,08	31,6	2,2	3,0	1,60
India	3,80	1,40	1,05	0,30	2,9	2,4	12,3	—
Egyiptom	45,40	56,20	6,40	1,90	55,3	1,1	44,4	6,80

* Szántóföld, gyümölcs, állandó rét és legelő.

11. sz. táblázat

Traktorállomány és átlagos műtrágyafelhasználás 1955—1956-ban

Ország	Traktor		N	P ₂ O ₅	K ₂ O
	db/100 ha*	db/100 lakos			
q/100 ha					
Ausztria	1,12	0,66	7,34	11,30	11,94
Franciaország	0,89	0,70	11,34	18,71	17,30
Nyugat-Németország	3,13	0,90	32,99	32,76	58,91
Hollandia	1,80	0,40	79,28	48,03	71,69
Dánia.....	1,90	1,40	28,78	31,50	50,37
Görögország	0,10	0,10	6,61	4,34	1,00
Jugoszlávia	0,06	0,05	2,56	1,46	1,54
Egyesült Államok	0,99	2,70	4,66	4,97	4,45
India**	0,005	0,002	0,96	0,08	0,06
Egyiptom**.....	0,30	0,03	—	—	1,19

* 1955. évi adatok.

** Az adatok csak a szántóterületre és a gyümölcsösre vonatkoznak. Egyiptomnak kis, Indiának minimális területű rétje és legelője van.

ség természetesen a hozamokban nyilvánul meg a leginkább. (12. sz. tábl.)

A fejlett országok hozama háromszor vagy még ennél is többször akkora, mint az elmaradottaké. Látszólag kivétel Egyiptom. De az eléggé magas egyiptomi átlagok nem azt jelentik, hogy itt fejlett a technika. A műtrágyafogyasztás és a traktorok száma (összesen 8850) ennek ellenkezőjét bizonyítják. Csak arról van szó,

hogy Egyiptomban jelenleg a művelhető terület rendkívül kicsi, az egész ország területének 2,43 százaléka, és ezt a kevés földet viszonylag nagy számú „fellaħ” a lehető legintenzívebben műveli. Egyiptom elmaradott jellege kitűnik a következő táblázatból, ahol most már nem 100 hektárra, hanem 100 lakosra vetítjük a termelést. (Az adatok az egész lakosságra és nemcsak a mezőgazdasággal foglalkozókra vonatkoznak.)

Néhány főbb mezőgazdasági termék hektáronkénti átlaghozama
(1948—1952. évek átlaga)

Ország	Búza	Kukorica	Burgonya	Gyapot	Tej
Ausztria.....	17,1	20,5	130	—	2180
Svédország	10,2	9,3	110	3,0	3730
Dánia.....	36,5	—	192	—	3560
Hollandia	36,5	33,0	—	—	3890
Franciaország	18,3	13,8	125	—	2050
Nyugat-Németország	26,2	—	212	—	2920
Jugoszlávia	12,0	13,4	65	0,9	1070
Egyesült Államok	11,2	24,4	161	3,2	2500
Argentína	11,5	14,8	64	2,4	—
India	6,6	6,5	69	0,9	190*
Egyiptom	18,4	20,9	144	5,2	610

* 1951. évi adatok.

Száz lakosra jutó termelés és állatlétszám

Ország	Földterület ha	Búza	Kukorica	Burgonya	Gyapot	Szarvasmarha	Sertés	Tej	Hús
		t o n n a				db		tonna	
Görögország	111,2	11,3	2,8	4,9	0,3	9,6	6,9	6,6	0,8
Ausztria	58,5	4,9	1,7	32,5	—	31,6	29,30	30,5	3,2
Dánia	76,6	7,0	—	53,9	—	73,8	69,60	121,0	11,2
Hollandia	21,8	3,2	0,2	44,0	—	25,0	17,40	51,2	2,7
Franciaország	78,1	18,1	1,0	28,5	—	36,0	16,30	34,5	3,9
Nyugat-Németország ...	28,8	5,4	0,044	8,6	—	21,9	19,20	27,2	2,7
Jugoszlávia	83,8	12,5	17,8	8,6	—	28,1	22,80	8,8	1,4
Egyesült Államok	251,8	19,1	50,4	6,5	1,9	49,6	36,90	32,4	6,1
Argentína	763,0	27,6	13,4	6,6	0,6	241,5	17,30	22,8	12,4
India	41,3	1,6	0,6	0,4	0,1	1,2	1,00	5,1	—
Egyiptom.....	10,8	4,9	5,8	0,7	1,7	5,9	0,01	4,8	0,7

Az áralakulás

Az áralakulásról, a nemzetközi árszínvonalról elég nehéz feladat helyes képet adni. A FAO nem számítja ki és nem közli egyetlen termék nemzetközi átlagárát sem. Ismert dolog, hogy mennyire nehéz akár egyetlen ország valamely termékének évi átlagárát kiszámítani. De még ha sikerül is az, a nemzetközi összehasonlítás szempontjából nem nagyon használható, hiszen helyi valutában és helyi mértékegységben van meg. A FAO átszámítja ezeket USA-dollárra. Ez az átszámítás több problémát vet fel. Általában a dollár helyi árfolyama nem egyezik a hivatalos árfolyammal, sok-

szor pedig a hivatalos árfolyam is többféle. A FAO általában az átlagos szabad árfolyammal számol.

A következő táblázat szerkesztésében eléggé önkényesen jártam el. Lehetetlen volt közölni egy-egy termék összes országbeli árait. Ezért azokat választottam ki, amelyek véleményem szerint legjobban tájékoztatnak a nemzetközi árszínvonalról. Az illető termék világviszonylatban legkisebb és legnagyobb árát vettem, ezenkívül az Egyesült Államokban érvényes nagybani árát is, mivel az Egyesült Államok a legnagyobb termelő és exportőr, s mivel ez az ár általában egyezik a nemzetközi tőzsdék áráival. (14. sz. táblázat.)

14. sz. táblázat

A legfontosabb termékek ára 1954-ben (dollár/tonna)

Termék	Minimum		Egyesült Államok nagybani ár	Maximum	
	Ár	ország		Ár	Ország
Búza	53	Kanada	87	153	Svájc
Rozs	45	Kanada	52	137	Finnország
Árpa	37	India	61	105	Törökország
Kukorica	41	India	58	90	Argentína
Rizs	49	Egyiptom	209	215	Indonézia
Cukorrépa	6	Belgium	12	15	Svédország
Burgonya	20	Hollandia	71		Nyugat-Németorsz.
Sertészsír			346	463	Nyugat-Németorsz.
Dohány	53,3*	Fülöp-szigetek	113*	166*	India
Gyapot	38,5	India	74,7—79,7	94	Egyiptom
Szarvasmarha (élő- súly)	30,0*	Dánia	54,8*		
Sertés (élősúly)	47,1	Hollandia	51,4	69,9	Argentína
Tej	5,34	Dánia	8,47**	9,87**	Anglia
Vaj	96,5	Dél-Afrikai Unió	131,6	214,2	Svájc

* Cent/kg.

** Dollár/hl.

Természetesen ez a táblázat nem mond semmit az árak alakulásáról. Általában a háború alatt és a háború utáni első években a mezőgazdasági termékek árai gyorsabban nőttek, mint a többi áruk árai. 1949—1950 után azonban a helyzet megfordult, s ma a mezőgazdasági árak általában

az 1930-as évek árszínvonalán mozognak, de több országban még ennél is alacsonyabbak. Ez bizonyos fokig kitűnik a 15. sz. táblázatból, amely néhány ország mezőgazdasági és összes többi, nem mezőgazdasági termékeinek nagykereskedelmi árindexeit tartalmazza (1948 = 100).

15. sz. táblázat

Év	Ausztria		Nyugat-Németország		Hollandia		Franciaország		Jugoszlávia		Egyesült Államok		Kanada	
	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N	M	N
1938	22	20	55	100	45	36	6	5	—	—	36	49	44	53
1947	64	91	—	—	93	196	67	52	—	—	93	92	83	84
1950	168	170	96	94	112	117	103	108	—	—	91	99	102	109
1954	238	250	112	110	124	36	125	136	119	101	89	106	91	112

M = mezőgazdasági termékek. N = nem mezőgazdasági termékek.

Ezek az adatok, bár megmutatják, hogy általában a mezőgazdasági árak lassabban nőnek, mégsem adnak választ arra a kérdésre, hogy a paraszt-

farmer számára mit jelentenek a termékekért kapott árak, többet vagy kevesebbet vásárolhat-e értük? A feleletet a gazdák által kapott áraknak

A gazdák által kapott árak az általuk fizetett árak százalékában

Ország		1947	1950	1954
Ausztrália	1948—1950 = 100	93	118	92
Ausztria	1937 = 100	—	89	87
Belgium	1936—1938 = 100	98	89	77
Kanada	1935—1939 = 100	137	132	104
Japán	1951—1952 = 100	—	—	110
Hollandia	1949/1950—1952/1953 = 100	108	105	89
Svédország.....	1935—1937 = 100	96	99	78
Svájc	1948 = 100	100	99	95
Egyesült Államok	1935—1939 = 100	134	118	100

az általuk fizetett árakhoz való arányváltozása adja meg.* (16. sz. tábl.)

Az általános kép az, hogy a mezőgazdasági termelők helyzete rosszabbodott, nőtt az agráröllő nyílása, amely már az 1930-as években is eléggé nagy volt.

Az árcsökkenéshez hozzájárult az is, hogy óriási fölöslegek gyűltek össze. Minden évben egyre nagyobb és nagyobb fölöslegek gyűlnek össze, és ez akkor történik, amikor a FAO 1956. október havi kiadványának egyik cikke szerint az egy főre jutó

* A gazdák által fizetett árak minden országban más és más árucsoport árai. Tájékoztassanak az Ausztriára és az Egyesült Államokra vonatkozó adatok:

Ausztriában 3 fő csoportot veszünk: üzemi kiadás (az összes kiadások 70 százaléka), háztartási kiadás (16 százalék) és beruházási kiadás (14 százalék).

Az üzemi kiadások a következő tételekből állnak: bérek 20 százalék, vetőmag 4, műtrágya 10, egyéb vegyszerek 1, takarmány 11, állattartási kiadások 2, petróleum és energia 9, épületkarbantartás 8, felszerelés, szerzőmunka 13, biztosítás 2, adminisztráció 5, egyéb kiadások 7 százalék.

A háztartási kiadások alakulása: élelmiszerek 25 százalék, egészségügyi kiadások 10, közlekedés 3, ruházkodás 25, bútor és háztartási cikkek 10, fűtés és villany 7, oktatás és szórakozás 5, dohány és italok 5, egyéb 10 százalék.

A beruházási kiadások 40 százaléka építkezési és 60 százaléka gépvásárlási költségekben állt.

Az Egyesült Államokban a különféle kiadások részaránya így alakul: létfenntartási cikkek: élelmiszer (dohány is) 16,7 százalék, ruházkodás 8,6, autók és kellékek 6,9, háztartás 5,9, bútor 4,0, építkezési anyagok 1,9 százalék. Termelési cikkek: takarmány 10,2 százalék, állatok 5,3, motorkellékek 5,2, járművek 5,2, farm-gépek 4,5, építkezés 2,7, műtrágyák 3,1, felszerelés és kellékei 3,3, vetőmag 1,7, adók 3,8, kamat 3,0, bérek 10,2 százalék.

élelmiszerfogyasztás világátlagos kalóriákra átszámítva 3—4 százalékkal kisebb, mint a háború előtt.

Nemzetközi kereskedelem

A háború utáni években a nemzetközi kereskedelem volumene nagyon megnőtt: 1954-ben körülbelül 55 százalékkal volt nagyobb, mint a háború előtt. De ez nem vonatkozik a mezőgazdasági termékekkel való kereskedelemre, amely 1950-ben ugyan elérte az 1934—1938. évi színvonalat, de azóta alig nőtt. (17. sz. táblázat.)

Leginkább a gabonakereskedelem bővült. A rendelkezésünkre álló legújabb (1954—1955. évi és 1955—1956. évi) adatok szerint 1954 óta is nőtt a gabonaexport. (18. sz. táblázat.)

A háború előtti időszakhoz viszonyítva legfontosabb világkereskedelmi változás az, hogy nőtt a kenyérgabona súlya és csökkent a takarmánygabonáé. A búzaexport most már nem kétszer, hanem négyszer nagyobb a kukoricaexportnál. Számottevő eltolódások következtek be az exportáló és az importáló világrészek viszonyában is. Erre utalnak a 19. táblázat adatai.

Észak-Amerika megkaparintotta az egész kenyérgabonaexport több mint negyötödét, míg Dél-Amerika exportja abszolúte is, de főképp relatíve csökkent. Az importáló világrészek szempontjából: nőtt Európa rászorultsága a fölösleggel rendelkező világrészekre, illetve országokra és

17. sz. táblázat

A mezőgazdasági termékek világkereskedelmének volumenei

1952—1953 = 100

Termék	1934—1938 átlaga	1948—1952 átlaga	1953	1954	1955 előzetes
Élelem és takarmány.....	104	93	102	100	108
Italok és dohány	47	94	104	99	105
Természetes szál és gumi.....	602	97	101	101	101
Összes mezőgazdasági termékek.....	100	94	102	100	105
Erdészeti termékek*	92	99	102	117	129

* Nincsenek beleszámítva az összes mezőgazdasági termékek indexébe. (FAO Monthly. 1956. szeptember 3. p.)

18. sz. táblázat

A világ gabonaexportjának alakulása

(millió tonna)

É v	Búza	Rozs	Összesen kenyér- gabona	Árpa	Kuko- rica	Összesen takarmány- gabona	Rizs	Összes gabona- neműek	Index 1934- 1938 = 100
1934—1938	17,3	1,0	18,3	2,7	10,2	14,4	9,6	42,3	100
1948—1950	24,7	1,2	25,9	2,9	4,9	10,2	4,1	40,2	94
1954	23,6	1,5	25,1	5,6	5,6	13,5	4,6	43,2	102

Százalékos megoszlás

1934—1938	41	2	43	6	24	34	23	100
1948—1950	61	3	64	7	13	26	10	100
1954	55	3	58	13	13	31	11	100

újabb deficitesek területek keletkeztek: Ázsia és Afrika.

A takarmánygabona viszonylatában nincsenek jelentős változások.

A gabona után vessünk egy rövid pillantást egyéb árucsoportok világkereskedelmének alakulására is.

A cukorexport volumene 25 százalékkal nőtt. Európa importja kissé felülmúlja a háború előtti színvonalat, a többi területen nincsenek nagyobb változások. Körülbelül ugyanaz a helyzet a burgonya-kereskedéssel is. Mindössze annyi a különbség, hogy a világexport volumene sokkal nagyobb arányban: 70 százalékkal nőtt. A száraz hüvelyesek (a bab, a borsó, a lencse stb.) és a hagy-

ma kereskedelme azonos a háború előttivel.

1954-ben elsőként a zsír, az olaj és az olajmagvak exportja érte el, illetve múlta felül a háború előtti színvonalat, 1955-ben pedig 5 százalékkal volt magasabb, mint 1938-ban. Ez azonban nincs arányban a termelés 25 százalékos fejlődésével.

1954-ben háromszor akkora volt a napraforgó-olaj exportja, mint 1938-ban. Ez főképp a magyar export fokozásának eredménye. A magyar export 1954-ben a világexport 56 százalékára rúgott. A legnagyobb importőr Nyugat-Németország, Olaszország, Hollandia és Anglia.

Felesleggel rendelkező, illetve gabonaimportra szoruló világrészek és országok
(millió tonna)

Év	Felesleg				Hiány		
	Szovjet-unió	Észak-Amerika	Dél-Amerika	Óceánia	Európa	Ázsia	Afrika
K e n y é r g a b o n a							
1934—1938	1,0	4,8	2,3	2,7	9,5	0,9	—
1948—1950	1,3	15,0	0,9	3,1	14,6	4,6	1,0
1954	0,9	12,2	1,5	1,7	12,0	3,3	0,6
T a k a r m á n y g a b o n a							
1934—1938	0,4	0,1	7,4	0,1	9,8	—	—
1948—1950	0,8	3,6	2,1	0,5	7,0	0,7	—
1954	0,1	3,8	3,6	0,7	9,2	—	—

A kávé, a tea, a kakaó, a fűszer csoportjában csak a kávéexport nőtt (17 százalékkal). Európa importja csökkent.

A borexport alakulása (1000 hl)

Terület	1934—1938	1948—1950	1952	1954
Nyugat-Európa.....	5 000	260	5 900	7 700
Kelet-Európa.....	300	40	50	50
Szovjetunió.....	3	—	—	—
Észak-Amerika	2	9	6	6
Latin-Amerika	90	100	38	102
Közél-Kelet	64	90	139	105
Távol-Kelet	6	10	11	5
Afrika	14 100	50 900	12 550	15 900
Óceánia	168	79	54	56
Világ	19 750	15 100	18 750	23 924

A dohánykereskedelem volumene változatlan. A borexport 1948—1950-ben 20 százalékkal kisebb, de 1954-ben 21 százalékkal nagyobb volt a háború előttinél. Ez főképp az afrikai, vagyis az algíri export fokozásának eredménye. Ez pótolja a kelet-európai borexport pangását.

A gyümölcsexport 1954-ben 14 százalékkal volt nagyobb, mint 1934—1938-ban. Növekedett a narancs-, a banán-, a szőlő stb. import, míg az almáé változatlan, ezért részesedése a gyümölcsexportból 9 százalékról 8 százalékra esett. (21. sz. tábl.)

A világ egyetlen gyümölcsimportáló területe Európa, az összes többi világrész exportál.

A rostnövények kereskedelmére erősen hat a műszálak termelése és fogyasztásuk elterjedése. Világszonylatban 1948 óta több mint kétszeresére nőtt az egy főre jutó műszálfogyasztás. Emiatt a gyapotexport 25,5 százalékkal csökkent a háború előttihez képest, és bár kisebb arányban, de ugyancsak csökkent a nyersselyem, a juta, a keményszálak exportja. Növekedés (15 százalékos)

21. sz. táblázat

A legfontosabb gyümölcsök világeportja

É v	Friss gyümölcs							Száras gyümölcs összesen, mazsola, datolya, kókuszdió	Összes gyümölcsök	Index 1934—1938 = 100
	Banán	Narancs, mandarin, grapefruit	Citrom	Alma	Körte	Szőlő	Összesen			
E z e r t o n n á b a n										
1934—1938	2480	1930	280	710	150	220	5770	1840	7610	100
1948—1950	2250	1610	210	500	155	170	4895	1740	6635	87
1954	2750	2470	300	710	190	300	6720	1980	8700	114
S z á z a l é k b a n										
1934—1938	33	25	4	9	2	3	76	24	100	
1948—1950	34	24	3	8	2	3	74	26	100	
1954	32	29	3	8	2	3	77	23	100	

csak a gyapjúexportban tapasztalható.

Az élőállatok exportja csökkent, a marháké 19 százalékkal, a sertéseké 42 százalékkal. Európa sertésimportja 1952-ig állandóan csökkent (1934—

1938-ban 480 ezer db volt, 1952-ben csak 65 ezer), azóta növekszik, s bár 1954-ben elérte a 450 ezret.

A húsexport nőtt, s eltolódott az értékesebb húsfajták és a feldolgozott húsfélék irányában.

22. sz. táblázat

A világ húsexportja

É v	Friss, fagyasztott és gelée					Feldolgozott és konzerv				Összesen	Index 1934—1938 = 100
	Marha	Juh és bárány	Sertés	Baromfi és más hús	Össze- sen	Sonka	Más elké- szült hús	Konzerv hús	Össze- sen		
E z e r t o n n á b a n											
1934—1938	730	350	100	120	1300	520	40	310	870	2170	100
1948—1950	580	400	80	200	1260	270	80	440	790	2050	94
1954	530	420	140	210	1300	440	60	600	1100	2400	111
S z á z a l é k b a n											
1934—1938	34	16	5	5	60	24	2	14	40	100	
1948—1950	28	19	4	10	61	13	4	22	39	100	
1954	22	17	6	9	54	18	3	25	46	100	

Érdekes, hogy Európa húshiánya számottevően enyhült. Európa nettó importja felére csökkent. A főbb állati termékek közül nőtt a tej (konzervált), a sajt és a tojás exportja, a vajé pedig csökkent.

Nézzük most, melyik volt a világ legnagyobb exportáló, illetve importáló országa, és milyen változások következtek be ebben a tekintetben a

legutóbbi 20 év folyamán. (23. sz. táblázat.)

Mint a legtöbb termék, úgy az állati termékek külkereskedelmében is nő az Egyesült Államok súlya, erősödik a koncentráció, azzal a különbséggel, hogy utóbbi sokkal élesebben domborodik ki itt, nagyobb arányú, s a táblázatban szereplő összes árukra vonatkozik. A növényi termékek-

A világ legnagyobb exportáló országainak részesedése a legfontosabb
mezőgazdasági termékek exportjából
(100 százalék = az egész világ exportja)
1934—1938

Búza	Kukorica	Rizs	Dohány	Bor	Vaj	Tojás
Kanada 30,6	Argentína 64,0	Burma 31,9	USA 36,6	Algír 65,2	Dánia 24,2	Dánia 24,0
Argentína 16,2	USA 7,8	Thaiföld 14,4	Indonézia 8,9	Spanyolo. 7,2	Új-Zéland 22,7	Hollandia 15,0
Ausztrália 14,5	Románia 5,3	Indokína 13,7	Görögország 8,1	Olaszország 6,8	Ausztrália 16,2	Lengyelo. 6,9
1948—1950						
USA 41,8	USA 44,0	Burma 29,8	USA 40,0	Algír 67,0	Új-Zéland 32,2	Dánia 27,0
Kanada 24,0	Argentína 30,0	Thaiföld 29,0	Törökország 11,2	Portugália 6,8	Dánia 30,2	Hollandia 13,9
Ausztrália 12,9	Jugoszl. 6,6	Egyiptom 7,2	India 7,0	Spanyolo. 4,0	Ausztrália 11,9	USA 10,6

A világ legnagyobb importáló országainak részesedése a fontosabb
mezőgazdasági termékek importjából
(100 százalék = az egész világ importja)
1934—1938

Búza	Kukorica	Rizs	Bor	Vaj	Tojás
Anglia 37,2	Anglia 32,3	India 23,2	Franciaország 72,7	Anglia 79,8	Anglia 46,8
Benelux* 8,4	Németország 8,7	Japán 18,8	Svájc 5,1	Németország 12,6	Németország 23,4
Olaszország 5,1	Hollandia 9,3	Malájföld 7,7	Németország 4,1	Benelux* 0,7	Spanyolország 10,2
1948—1950					
Anglia 22,1	Anglia 20,2	India 18,4	Franciaország 70,8	Anglia 71,9	Anglia 46,5
Nyugat- Németország 14,3	Nyugat- Németország 13,3	Maláj- föld 12,2	Svájc 6,0	Benelux* 6,2	Nyugat- Németország 17,0
Olaszország 8,1	Franciaország 9,4	Ceylon 11,1	Anglia 3,6	Nyugat- Németország 4,6	Franciaország 4,3

* Belgium és Luxemburg együttesen.

kel ellentétben az állati termékek exportjában India és Kína eltűnt a legnagyobbak listájáról. Általában csak azok a gazdaságilag elmaradott országok exportőrök, amelyekben a mezőgazdaság monokulturális jellegű, és amelyek termékei nem a bennszülött lakosság fogyasztására, hanem exportra szolgálnak (például az algíri bor, az argentinai hús és búza, a braziliai kávé stb.).

A nagy behozatal úgylátszik Európa kiváltsága. Mind a két időszakban az importőrök közt majdnem kizárólag európai országok szerepelnek. (24. sz. táblázat.)

Itt azonban — a termelés és a kivitel esetével szemben — a 3 legna-

gyobb ország részesedése a világ összes behozatalában nem nő, hanem csökken. Ez az egyik következménye az utolsó években megnyilvánult önellátási erőfeszítéseknek, amelyek részben védelmi célokból, részben a pénzügyi nehézségek enyhítésére, valamint a fizetési mérleg egyensúlyának megteremtése, vagy az elmaradott országokban az általános gazdasági fejlődés előmozdítása végett az import csökkentésére irányultak. És hogy az erőfeszítések nem voltak eredménytelenek, bizonyítja egyebek közt az is, hogy a háború előttihez viszonyítva a világ mezőgazdasági termeléséhez képest csökkent az exportra irányuló áruk hányada.

25. sz. táblázat

Néhány mezőgazdasági termék évi exportja az évi világtermelés százalékában

É v	Búza	Kukorica	Hús	Tojás	Alma
1934—1938	13,4	9,3	6,25	4,9	6,2
1947—1952*	16,8	3,5	5,56	3,1	3,8

* Az 1948—1952. évi átlag a termelésre érvényes, az exportról csak 2 éves 1948—1950. évi átlag) ismeretes.

A második világháború befejezése óta eltelt időszakban a világ mezőgazdasága nagyot fejlődött, de sok nehézséggel is küzdött. Közülük a legfontosabbak: a hatalmas készletek keletkezése és állandó növekedése, az árviszonyok olyan alakulása, amely a gazdák helyzetének — a lakosság többi rétegéhez viszonyítva — további rosszabbodására vezetett.

A felvásárlási árak csökkenése nem mutatkozott meg a kiskereskedelmi

árakban, ezért az élelmiszerfogyasztás színvonala csak szerényen emelkedett.

A mezőgazdaság egyik fő célkitűzése: alkalmazkodás az ország vagy szélesebb terület változó szükségleteihez. Ez körülbelül annyit jelent: a gazdaságilag elmaradott országokban a monokultúra súlyának csökkentésére, a fejlett országokban pedig az értékesebb cikkek termelésének növelésére törekszenek.

Vasziliu Jorgosz

Nyugat-Európa energiaproblémái

Az Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet (OEEC) 1956-ban megvizsgálta az európai gazdasági fejlődés kilátásait az elkövetkező évekre. Az elemzésről kiadott jelentés¹ energiakérdésekkel foglalkozó fejezete egyebek közt a következőket írja: „Az elkövetkező 10–20 év gazdasági fejlődése miatt az energiaszükséglet olyan nagy lesz, hogy komoly nehézségek léphetnek fel a hagyományos energiahordozókkal való ellátásban, még mielőtt az atomenergia nyújtotta új lehetőségeket ki lehetne aknázni.” Ezt az időszakot — amikor a hagyományos energiahordozók már, a nukleáris energia pedig még nem elégítik ki a gyors ütemben növekvő szükségleteket — 1956 közepe óta Nyugat-Európa gazdasági fejlődésének egyik legproblematikusabb szakaszának tekintik.² Már az 1955-ös genfi atomenergia-konferencián közzétett tudományos elemzések is megmutatták, hogy a jelenlegi energiatermelési és energiainport-struktúra mellett Nyugat-Európa további gazdasági fejlődése bizonyos időn túl már nem biztosítható; a szuezi válság pedig empirikusan, mindenki számára érthető módon megmutatta, mennyire ingatag alapokon áll az energiát importáló államok gazdasági élete.

A szuezi konfliktus óta sok könyv, folyóirat- és napilap-cikk jelent meg az európai energiagazdálkodás válságtüneteiről. A szerzők véleménye sok tekintetben eltérő, két kérdésben azonban mindannyian egyetértenek: 1. a nyugat-európai energiaproblémák egyre súlyosabbá válnak; 2. a nehézségek a jelenlegi energiagazdálkodási módszerekkel nehezen lesznek áthidalhatók.

¹ 7-eme rapport de l'OEEC, Paris 1956.

² Francia vonatkozásban Bourges-Maunoury akkori francia miniszterelnök így nyilatkozott erről: „Szenünk ma már nem fedezi a szükségleteket, petróleumunk csak a kereslet egy harmincad részére elég; szemben állunk a modern nemzetgazdaság legsúlyosabb problémájával: az energiaválsággal.” (New York Herald Tribune, 1957. szeptember 2.)

I. A nyugat-európai energiagazdaság fejlődése 1955-ig

1. Energia és gazdasági helyzet

A gazdasági egységek fejlődésében igen nagy, sokszor döntő szerepet játszik a rendelkezésre álló energia mennyisége, bár korántsem olyan mindenekfeletti, meghatározó jelleggel, ahogy ezt több polgári közgazdász és szociológus hangoztatja.³ Kétségtelen azonban, hogy minél több energiát, minél magasabb határfokkal használ fel egy ország a termelésben, annál fejlettebb iparilag, s ezzel párhuzamosan nemzeti jövedelme is annál nagyobb.

A nemzeti jövedelem és az energiafelhasználás összefüggéseit, ha nemzetközi összehasonlítás a cél, az egy főre jutó nemzeti jövedelem és az egy főre jutó energiafogyasztás (legtöbbször szénegyenértékben kifejezett)⁴ adataival jellemzik. Az egész világ átlagában 1949-ben az évi energiafogyasztás személyenként valamivel több volt, mint 1 tonna szénegyenérték. A felhasznált energiamentiség igen egyenetlenül oszlott el: az iparilag fejlett területek (Európa, a Szovjetunió és Észak-Amerika), amelyeken a világ lakosságának 28 százaléka él, használták fel a termelt energia 88 százalékát.⁵

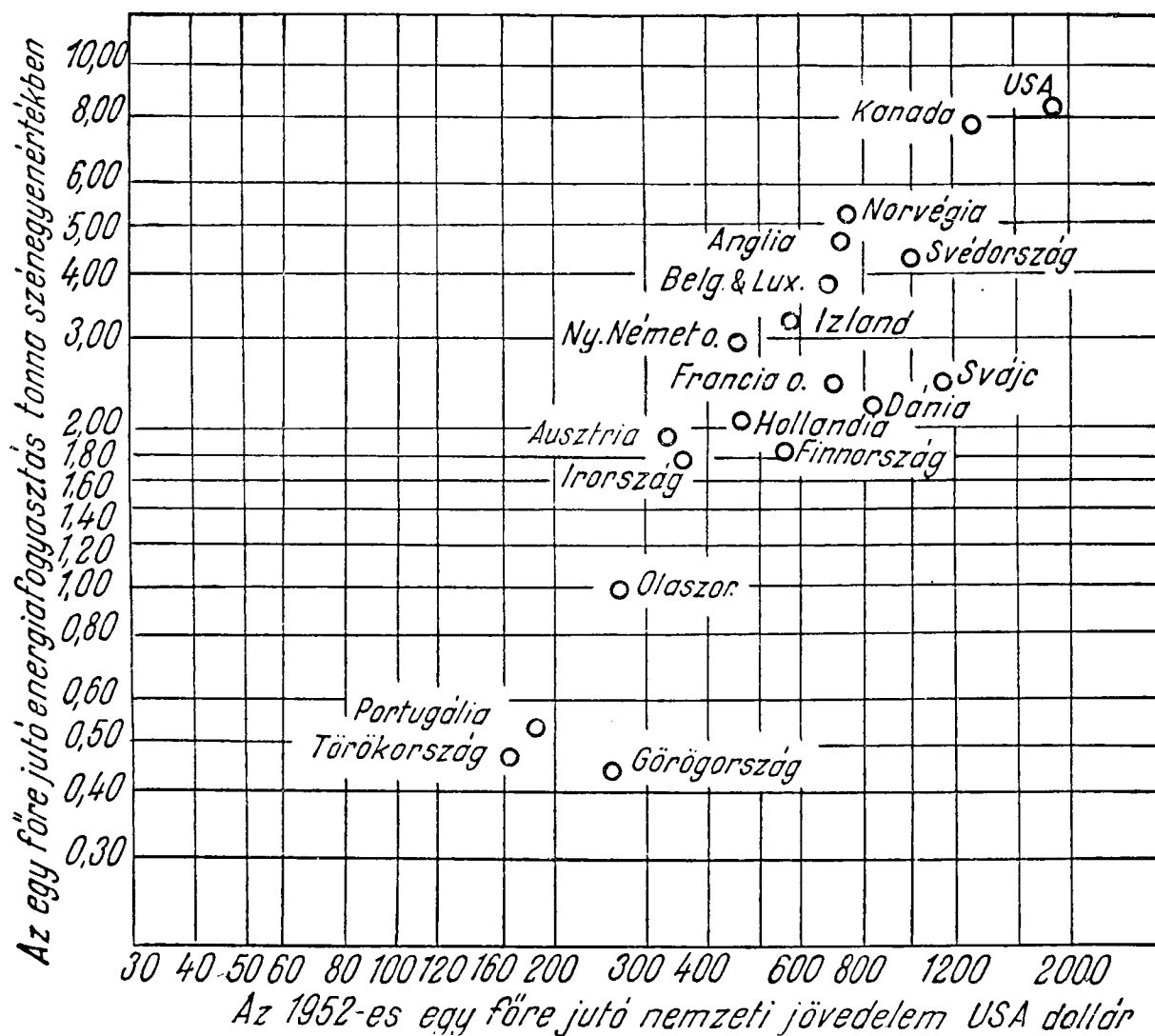
A grafikon elemzésekor szembe-

³ Például Fred Cotrell, a miami-i egyetem szociológia professzora nemrégiben megjelent „Energy and Society” című könyvében kizárólag az energiakészletek felhasználási határfokának javulására vezeti vissza a társadalmi-gazdasági formációk egymásra következőségét.

⁴ Az energetikai számításokban 7000 kal/kg fűtőértékű kőszén-egyenértékben is kifejezhetők a különféle energiahordozók mennyiségei. 1 tonna lignit = 0,3 tonna, 1 m³ földgáz = 1,33 tonna, 1 tonna kőolaj = 1,4 tonna, 1 MWó (1 ezer kWó) = 0,4 tonna kőszénegyenérték. (A 0,4 tonnás érték a villamoserőművek olyan kedvező hatásfokát tételezi fel, amely csak 1975 körül lesz reális. Mivel azonban az OEEC idézett jelentése ezt az adatot használja, tanulmányunkban mi is megmaradunk mellette.)

⁵ A Genfi Atomkonferencia anyaga. I. kötet. „Besoins du monde en énergie et le rôle d'énergie nucléaire”. ONU. Gèneve. 1956. 41. o.

Egy főre jutó nemzeti jövedelem és egy főre jutó energia-felhasználás
1952-ben a főbb tőkés országokban*

* The Economics of Nuclear Power. Pergamon, London. 1956. 57. o.

tűnő egyrészt az Egyesült Államok és a nyugat-európai államok közötti viszonylag nagy különbség, másrészt az, hogy vannak államok, amelyeknek fejenkénti energiafogyasztása egyenlő, nemzeti jövedelmük viszont különböző, vagy egyező nemzeti jövedelem mellett energiafogyasztásuk eltérő. Ez utóbbi jelenség rendszerint a gazdasági struktúrák különbözőségével függ össze. Például Norvégiában és Dániában az egy főre jutó nemzeti jövedelem megközelítően egyenlő, energiafogyasztásuk viszont lényeges eltérést mutat, mert Dániában a földművelés — tehát egy kevésbé energiaigényes gazdasági ág — nagyobb arányban részesedik a nemzeti össztermékből, mint Norvé-

giában. (1952-ben Dániában a mezőgazdaság a nettó nemzeti termék 22 százalékát adta, míg Norvégiában csak 15 százalékát.)

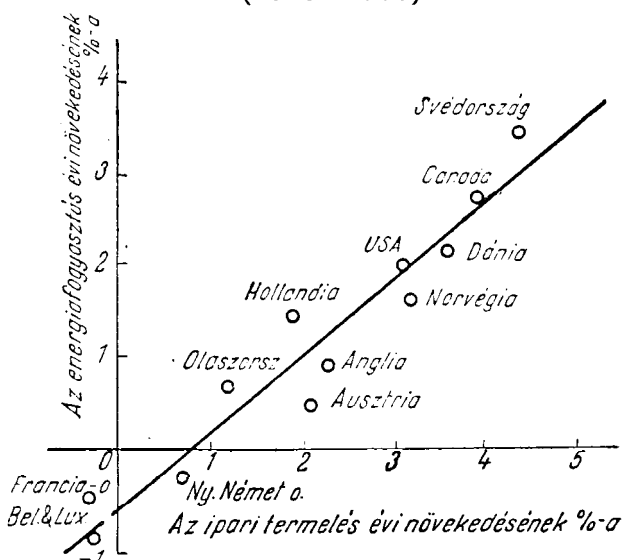
Energiafogyasztás szempontjából jelentős eltérések mutatkozhatnak az iparon belüli szerkezeti különbségek miatt is. Igen nagy például az elektrolitikus gyártási módszerekkel dolgozó iparágak energiafogyasztása (1 t titánium gyártásához 40 MWó, 1 t alumíniuméhoz 20 MWó villamos energia szükséges). Ha tehát valamely ország iparában nagy súllyal szerepelnek energiaigényes iparágak, energiafogyasztása magasabb lesz, mint egy másik, ugyanolyan gazdasági struktúrájú, de eltérő iparszerkezetű országé.

Az energiafogyasztás függ még a klimatikus viszonyoktól is. Az északi államok nagy energiafogyasztásának egyebek között az is oka, hogy fűtésre, világításra, általában háztartási célra sokkal több energiát használnak fel, mint délen. Másik példa az éghajlati tényezők ez irányú szerepére Anglia, ahol az 1956–1957-es enyhe tél nagymértékben hozzájárult a szuezi konfliktus nyomán támadt energiaproblémák aránylag gyors áthidalásához.

Különbségek származhatnak az egy főre jutó nemzeti jövedelem és a fejenkénti energiafelhasználás arányában az energiafelhasználás különböző határfokából is.

Mint láttuk – ha különféle módosító tényezők hatnak is rá – adott időszakban meghatározott összefüggés ismerhető fel az országok nemzeti jövedelme és energiafelhasználása között. Hasonló összefüggés dinamikusan is létezik az ipari termelés és az energiafogyasztás növekedése közt. A genfi atomkonferencián elhangzott beszámolók szerint 1 százalékos ipari termelésemelkedéshez általában 0,81 százalékkal kell növekednie az energiafogyasztásnak. A következő ábrán egyenes jelöli ezt az átlagos arányt, alatta helyezkednek el azok az országok, amelyek-

Az ipari termelés és az energiafogyasztás növekedésének aránya* (1929–1950)

* A genfi atomkonferencia anyaga. 1. kötet. „Besoins de monde en énergie et le rôle de l'énergie nucléaire.” 43. o.

nél 1 százalékos ipartermelés-növekedésre ennél kisebb, felette pedig azok, amelyeknél ennél nagyobb energiafogyasztás-növekedés jutott.

Az 1950–1955-ös időszakot felölelő indexszámok szintén azt mutatják, hogy az ipari termelés növekedése és az energiafogyasztás növekedése között statisztikailag jellemezhető összefüggés van.

Az ipari termelés és a villamosenergia-termelés alakulása a Szovjetunióban és a főbb tőkésországokban 1950–1955*

Év	Szovjetunió		Egyesült Államok		Anglia		Franciaország		Nyugat-Németország	
	I.	E.	I.	E.	I.	E.	I.	E.	I.	E.
1950	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1951	116	114	107	113	103	109	114	115	117	117
1952	129	130	111	121	100	114	118	122	126	128
1953	145	147	119	134	106	120	115	124	138	137
1954	164	164	111	143	113	134	125	136	155	154
1955	184	187	124	166	120	147	148	148	178	172

I = Ipari termelés indexe.

E = Elektromosenergia-termelés indexe.

* = U. N. Monthly Bulletin of Statistics, 1957. február.

(Energiafogyasztás helyett — megfelelő adatok hiányában — a villamosenergia-termelést tüntettük fel; de ennek dinamikája megközelítő képet ad az energiafogyasztás dinamikájáról, mert: a) az elsődleges energiahordozók egyre inkább villamos energiává átalakítva kerülnek fogyasztásra, b) az energiahordozók közül a villamos energia külkereskedelmi forgalma a legkisebb, másrészt pedig tárolása technikailag szinte lehetetlen.

Fontos energiagazdálkodási mutató az egy munkásra jutó energiafelhasználás jelzőszáma is. Az egy ipari munkásra jutó évi ipari villamosenergia-felhasználás 1953-ban az Egyesült Államokban 175 000 kWó, a Benelux államokban 100 000 kWó, Nyugat-Németországban 90 000 kWó, Angliában 85 000 kWó, Franciaországban 68 000 kWó volt.⁶

2. Nyugat-Európa jelenlegi energiahelyzete

Az első ipari forradalom és hatására a klasszikus kapitalizmus elsőnek Nyugat-Európában bontakozott ki. A gőzgép alkalmazási területének kiszélesedésével párhuzamosan megindult a szénlelőhelyek rohamos feltárása és kiaknázása. Kialakultak az angol, a francia, a német szénvidékek és a körük települő ipari köz-

pontok. Nyugat-Európa gazdasága szénbázisra rendezkedett be. A kőszén korszakát azonban az olaj kora követte. Amint Louis Armand, az OEEC legfelsőbb tanácsának energia szakértője, az Euratom egyik igazgatója megállapítja. Nyugat-Európa ezt a fordulópontot — a szénfűtésről az olajfűtésre való átállást — lekéste, s a nyugat-európai energiaproblémák gyökere egészen idáig nyúlik vissza.

A századforduló, de különösen az első világháború ideje óta a nyugat-európai energiahelyzet alakulásának főbb jellemvonásai a következők voltak:

1. Az energiatermelés és -fogyasztás nőtt, de lassúbb ütemben, mint az egész világnak; ennek megfelelően csökkent a nyugat-európai országok részesedése az egész világ energiatermelésében, illetve energiafogyasztásában.

Nyugat-Európa és a világ energiatermelésének alakulása*

(Millió tonna szénegyenértékben)

Év	A világ összes energiatermelése	Nyugat-Európa energiatermelése	Nyugat-Európa termelése a világtermelés százalékában
1929.....	1838	558	30,4
1956.....	3718	651	17,5
Növekedés 1929-hez képest	102%	16%	

* U. N. Monthly Bulletin of Statistics, 1957. május.
(Szén, lignit, nyersolaj, földgáz és vízi energia összesen.)

Az egy főre jutó energiafogyasztás az 1929–1950-ig terjedő időszakban világviszonylatban évente átlagosan 1 százalékkal, Nyugat-Európában 0,2 százalékkal nőtt.

⁶ Louis Armand: Quelques aspects du problème européen de l'énergie. OEEC, Páris, 1955. 22. o.

Mint látjuk, a nyugat-európai államok jelentősen elmaradnak az Egyesült Államok mögött. Az OEEC országokban 1953-ban az egy ipari munkásra jutó villamosenergia-fogyasztás átlagosan 8 tonna szénegyenértéket tett ki, szemben az Egyesült Államok 25 tonnájával. (A villamoserőművek tényleges hatásfoka alapján átszámított adat.)

2. Az energiafogyasztás szerkezete számottevően módosult. 1913-ban az európai energiafogyasztás 98,1 százaléka volt szilárd fűtőanyag, 1,6 százaléka folyékony fűtőanyag, 0,011 százaléka földgáz és 0,19 százaléka vízienergia. 1949-ben az arányok már a következők: Szilárd fűtőanyagok 87,3 százaléka, folyékony fűtőanyagok 10,5, földgáz 0,6, vízienergia 1,6 százalék.⁷

⁷ Growth and Stagnation in the European Economy, U. N. Genf, 1954.

3. A kőszénkészletek kezdődő kimerülése, a kőolajnak az energiagazdálkodáson belüli növekvő súlya és az energiaszükségletek állandó növekedése miatt Nyugat-Európa az 1930-as években megszűnt energiaexportőr lenni, és azóta egyre több energiahordozót importál. 1955-ben

már összesen 730 millió tonna szénegyenértékű energiahordozót hozott be, ami belföldi fogyasztásának 20 százaléka.

A nyugat-európai energiagazdaság fentiekben vázolt fejlődési tendenciái hatására 1955-ben Nyugat-Európa energiamérlege a következőképpen alakult.

Nyugat-Európa 1955. évi energiamérlege
(Millió tonna szénegyenértékben)*

Megnevezés	Termelés	Fogyasztás	Behozatal
Kőszén	478	511	33
Barnaszén	31	31	—
Vízienergia.....	57	57	—
Kőolaj és földgáz.....	18	131	113
Összesen :	584	730	146

* I. m. 18—20. o.

A legtöbb kőszén, 225 millió tonnát (az egész nyugat-európai termelés 47 százalékát) Anglia termelte. Sorrendben ezután Nyugat-Németország következik 130 millió tonnával, majd Franciaország 55 és Belgium 29 millió tonnás széntermeléssel. Barnaszénből Nyugat-Németország termelt legtöbbet (90 millió tonnát), földgázból Ausztria (3 660 millió m³-t), kőolajból pedig Olaszország (3,6 millió tonnát). A villamosenergia-termelés szempontjából a sorrend a következő volt: Anglia 80,1, Nyugat-Németország 75,8, Franciaország 46,7, Olaszország 38,1 tWó.⁸

II. A nyugat-európai energiagazdaság kilátásai

1. Az 1960-as és 1975-ös évek előzetes energiamérlegei

Az OEEC összeállította tagállamainak 1960. és 1975. évi várható energiamérlegét. 1960-at azért választották, mert a bázisidőszakra (1955-re) kerekén 5 évvel következik, 1975-öt pedig azért, mert addigra előrelátha-

tólag majdnem teljesen hasznosítják már Nyugat-Európa vízienergia-erőforrásait, másrészt pedig az atomenergia ekkorra számbavehető mértékben fogja fedezni az energiaszükségletek egy részét.⁹ (1. sz. tábl.)

A mérlegből látható, hogy a fogyasztás 1975-ig több mint kétszer olyan gyorsan fog nőni, mint a termelés; ennek következtében az importtal fedezendő energiadeficit szintén igen nagy mértékben, 205 százalékkal növekszik. Ezzel kapcsolatban — ismerve a nyugat-európai szénkészleteket — érdekes probléma vet-

⁹ A mérleget a következő források és számítások alapján dolgozták ki: 1. Az OEEC titkársága és gazdasági bizottsága extrapolálta tagállamai bruttó nemzeti termékének és energiafogyasztásának várható növekedését, feltételezve, hogy a termelékenység évenként átlagosan 2,8 százalékkal fog nőni, a foglalkoztatottság állandóan magas szinten fog mozogni, és a számbavett időszakban semmiféle nagyobb zavar nem jelentkezik a gazdasági életben; 2. A titkárság egyenként is értékelte a főbb iparágak jövőbeni helyzetét, ebből is következtetve az energiaszükségletekre; 3. A tagállamok ugyancsak összeállították energiatermelésük és fogyasztásuk várható adatait az elkövetkező évekre, a titkárság pedig ezeket az adatokat összesítette; 4. Több nagy olajvállalat is kidolgozta jövőbeni működésének előirányzatát és ezt az OEEC rendelkezésére bocsátotta. (Ha a különböző források adatai eltértek egymástól, az OEEC középértéket számított.)

⁸ 1 tWó = 1 milliárd kWó.

1. sz. táblázat

Az OEEC-országok előzetes energiamérlege 1960-ra és 1975-re*

Megnevezés	Millió tonna szénegyenértékben			Százalékos megoszlás az összes fogyasztáshoz viszonyítva			A növekedés átlagos évi üteme	
	1955	1960	1975	1955	1960	1975	1955—1960	1955—1974
Kőszén	478	500	520	65	60	43	1,0	0,4
Barnaszén	31	35	35	4	4	3	2,5	0,6
Vízenergia	57	75	130	8	9	11	5,9	4,2
Kőolaj	13	25	50	2	3	4	14,9	7,2
Földgáz.....	5	10	20	1	1	2	14,9	7,2
Termelés összesen	584	645	755	80	77	63	2,0	1,2
Energiadeficit	146	195	445	20	23	37	6,1	5,7
Fogyasztás összesen:	730	840	1200	100	100	100	2,8	2,5

* I. m. 80. o.

hető fel. Az OEEC jelentésből kitűnik, hogy elsősorban a kőolaj- és a szénigény növekszik, és így az energiaimport is túlnyomórészt e két fűtőanyagból áll (lásd még az energiaimportról szóló részt a 434. lapon).

Kőolajból természetesen, hogy a nyugat-európai források nem képesek a szükségletek fedezésére, hiszen Nyugat-Európa területén a világ olajkészleteinek csak 0,92 százaléka található. Szénkészletek szempontjából viszont a nyugat-európai államok sokkal jobban állanak: szénlelőhelyeiken mintegy 1700–1800 milliárd tonna kőszén és körülbelül 75 milliárd tonna kőszénnel egyenértékű barnaszén található. Ez a világgészlet 15,9 százalékát jelentő szénkincs 1955-től számítva körülbelül 220 évig fedezi Nyugat-Európa szénigényét, még akkor is, ha az OEEC mérlegében feltüntetett évi 2,5–2,8 százalékos szükségletnövekedési ráta helyett 3 százalékos évi növekedéssel számolunk. Az ENSZ gazdasági és szociális bizottsága a genfi konferenciára összeállított egy táblázatot, amely így számolt, s kimutatta, hogy Nyugat-Európa energiaforrásai messze nem tekinthetők kimerültnek.

Mint látjuk, 2000-ig az országok több mint felének maradnak kiakná-

zatlan energiakincsei, s főképpen azok az országok merülnek ki ebben az időszakban, amelyek a nyugat-

A szén-, petróleum- és földgázkészletek kimerülése a főbb nyugati országokban a fogyasztás évi 3 százalékos emelkedése esetén*

	Az energia-készletek kimerülésének időpontja	A 2000-ig felhasznált készletek az egész készlet százalékában
Nyugat-Németország		6
Anglia		15
Spanyolország		20
Írország		36
Franciaország		50
Svédország		52
Hollandia		58
Belgium		62
Dánia	1955	
Svájc	1955	
Norvégia.....	1960	
Portugália	1965	
Olaszország.....	1980	
Finnország	1995	
Ausztria	1995	

* ONU. Énergie nucléaire et bilan énergétique mondiale. A genfi atomkonferencia anyaga. I. köt. 106. o.

európai energiatermelésnek amúgy is csak igen kis részét (a kőszéntermelésnek körülbelül 0,4 százalékát) szolgáltatják. Éppen a két legnagyobb nyugat-európai energiatermelő ország, Nyugat-Németország és Anglia fűtőanyagkészletei merülnek ki a legkevesbé 2000-ig. 1955-ben ez a két ország adta az OEEC országok kőszéntermelésének majdnem 75 százalékát.

Mivel magyarázható, hogy ennek ellenére a nyugati szakértők nemcsak a kőolaj-, hanem a kőszénbehozatal növelésének szükségességéről is beszélnek, mi az oka annak, hogy az OEEC — ugyanakkor, amikor az elkövetkező 20 évre az energiaszükséglet évi 2,5 százalékos növekedésével számol — a kőszéntermelés mindössze évi 0,4 százalékos növelését iránnyozza elő?

2. A nyugat-európai szénbányászat helyzete

A szuezi válságot követő időben egyes cikkírók előszeretettel hangoztatták: az energiaválság jelei kizárólag annak tulajdoníthatók, hogy Nyugat-Európa nem rendelkezik számottevő olajmezőkkel, és így *kénytelen* olajat importálni. Ez a kép túlságosan egyoldalú és főképpen a középkeleti „biztonsági politika” alátámasztására szolgál. Valójában a nyugat-európai államok energiaproblémáikat — ha nem is teljes egészében, de legalább részben — megoldhatnák saját országukon, illetve a kontinensen belül, a hatalmas szénkészletekre támaszkodva, hiszen a kőolaj jelenleg energiaszükségletüknek alig 20 százalékát fedezi. A modern kapitalizmusban azonban — különösen a megközelítőleg teljes foglalkoztatottság szakaszaiban — bizonyos társadalmi-technikai ellentmondások lépnek fel a kitermelő iparágak, ezen belül főképpen a szénbányászat s a többi iparág között.

A szénbányászat a régi iparral rendelkező országokban általában, Nyugat-Európában pedig különösen régi iparág. A bányák művelését már a múlt század közepén megkezdték. A

berendezés legnagyobb része elavult, a gépesítés alacsony színvonalú, az üzembiztonsági felszerelés megbízhatatlan. Megfelelő tőkebefektetéssel a bányákat természetesen korszerűsíteni lehetne. A tőkés csoportok számára azonban ez legtöbbször nem jövedelmező. A bányákba befektetett tőke lassan térül meg, a régebbi szénmezőkön pedig nem látják biztosítottak a korszerűsítés kihasználásához szükséges munkaerőt. Az Európai Szén- és Acélközösség is csak amerikai kölcsön segítségével tudott nagyobbarányú beruházási programot kezdeni.

A fentiekkel szemben felhozható, hogy a nyugat-európai szénipar elhanyagolt helyzete bizonyos gazdasági szempontok figyelembevételének következménye. Ennek az állításnak egyik oldala igaz: a bányászati társaságok a jelenlegi módszerekkel is biztosítani tudják profitjukat, másrészt pedig az energiafogyasztó vállalatok akkor is megtalálják számításait, ha kőolajjal vagy külföldi szénrel dolgoznak. Az ellentmondás azonban éppen itt bukkan felszínre: ami gazdaságos egyes vállalatoknak, monopolszervezeteknek vagy iparágaknak, országos, nemzetgazdasági viszonylatban már nem gazdaságos. Kiderül ez Thorneycroft akkori angol pénzügyminiszter felszólalásából is, amelyet a Szénhasznosítási Társaság ülésén tartott: „Az elmúlt évben 43 millió fontot fordítottunk szénimportra — ebből 25 millió fontot dollárban fizettünk. Ez nagyobb összeg volt, mint amit tudományos műszerek, optikai és fényképezési felszerelés és órák exportjáért kaptunk.” Ugyanezen az értekezleten Lord Mills energiaügyi miniszter arról beszélt, hogy nagyon szegényli, hogy a múltban olyan hatalmas összegek kerültek ki külföldre a szénimport ellenértékeként, s hogy ezt az érzését a National Coal Board minden tagja osztja. Ő is felhívta a figyelmet arra, hogy az Egyesült Államoknak szállított összes gépjármű ellenértékét felemésztette a darabos szén importja.¹⁰

¹⁰ Manchester Guardian, 1957. október 22.

Technikai szempontból az is kedvezőtlen hatással van a nyugat-európai széniparra, hogy egyre mélyebben fekvő rétegeket kell feltárni, ami szintén növeli a költségeket és csökkenti a termelékenységet. Angliában például a kitermelés alatt levő szénrétegek átlagos mélysége 1924-ben 330 méter volt, jelenleg pedig 400 méter. Az 1947 óta megnyitott mezők mélysége 550 métertől 900 méterig terjed.

A nyugat-európai szénbányászat viszonylagos elmaradottsága a következő tényezőkben jut kifejezésre:

a) *A termelés lassú emelkedése.* Az OEEC-országok kőszéntermelése 1955-ben haladta meg először a háború előtti színvonalat. Ez is csak a Montanunióhoz tartozó országok előretörésének tulajdonítható, mert Anglia még 1956-ban is 18 millió tonnával kevesebb szenet termelt, mint 1937-ben. 1950–1955-ig a termelés növekedésének évi átlaga az OEEC országokon belül alig haladta meg az 1 százalékot, míg a szénimport 1953-ról 1954-re 110 százalékkal, 1954-ről 1955-re pedig 210 százalékkal nőtt.

b) *Alacsony termelékenység.* Az Egyesült Államokban az egy bányászra jutó széntermelés többszöröse az európainak. 1950–1955 között a Montanunió országaiban jelentős mértékben emelkedett a termelékenység (Nyugat-Németországban 11 százalékkal, Belgiumban 14 százalékkal, Franciaországban 38 százalékkal), Angliában viszont majdnem 1 százalékkal csökkent.

c) *A munkáslétszám csökkenése.* A Montanunió országaiban 1952–1953-ban 685 000 bányász dolgozott, 1956-ban pedig már csak 648 000. Az angliai szénbányász-létszám 1955-ben az 1950-eshez képest 3,5 százalékos emelkedést mutatott, de még ez az állomány is 10 százalékkal alatta maradt a háború előttinek. Sir James Bowman, az angol National Coal Board igazgatója a Financial Times szeptember 9-i számában azt írja, hogy az angol szénbányászat egyik legsúlyosabb problémája a munka-

erő-hiány. „Nem kétséges, hogy az elmúlt évekhez hasonlóan ezt az évet is a szükségesnél jóval kisebb munkaerőállománnyal fogjuk végezni. Ez sanyarú kilátás, különösen, ha tudjuk, hogy a nagy költséggel kiképzett szakmunkások vonakodnak bányáinkban munkát vállalni.”

A létszámcsökkenés oka kétségtelenül az alacsony munkabérekben és egyes bányák életveszélyes állapotában kereshető: Belgiumban 13 000 bányász vált meg 1955-ről 1956-ra munkahelyétől, főképpen a marciennes-i katasztrófa hatására.

Az előbbieken érintett tényezők egymással ellentétes irányban hatnak az önköltségre. A munkabérek alacsony szintje csökkentő szerepet játszik, viszont szinte az összes többi tényező (a munkások elvándorlása a széniparból, a viszonylag alacsony termelékenység, a kitermelési módszerek elavultsága, a geológiai tényezők: a szénrétegek vékonysága és mély elhelyezkedése) növeli a szén önköltségét.

Ezek után érthető, hogy az európai szén ára magasabb, mint az Egyesült Államokban bányászotté és az árszínvonal állandóan nő.¹¹ 1953-ban Belgiumban és Franciaországban 1,8-szer, Angliában 1,3-szer, Nyugat-Németországban pedig 2,5-szer magasabb volt a szén ára, mint az Egyesült Államokban. A szénárak emelkedése valószínűleg továbbra is folytatódni fog. Nyugat-európai energia szakértők véleménye szerint az elkövetkező 60 év során a szén reálárának újabb megkétszereződésére lehet majd számítani.

Mérlegelni kell azt is, hogy a szénfogyasztás növekedése nem kizárólag az energiaszükséglet fokozódásának a következménye; az energiaiparon kívül egyéb iparágak is egyre növekvő keresletet támasztanak a szénrel szemben. Az acélgyártás növekedésével párhuzamosan nő a ko-

¹¹ Az OEEC-jelentés szerint a tagállamok átlagában a szén ára 1938 és 1954 közt kétszer olyan gyorsan nőtt, mint a megélhetési költségek indexe, ami ezen időszak folyamán az országok többségében a szén reálárának megkétszereződéséhez vezetett.

hókocsz iránti szükséglet. A gyors technikai fejlődés hatására a műanyaggyártás és a vegyipar többi ága igen nagy mértékben kiterjeszkedik, hatalmas keresletet támasztva egyik legfontosabb alapanyagában, a szénben. 1952-ben az OEEC országok egész szénfogyasztásának 22,6 százaléka jutott a kokszoló művekre, 16,5 százaléka pedig a feldolgozó iparágakra, főképpen a vegyiparra. 1955-re ezek az arányok 24,2 százalékra, illetve 18 százalékra nőttek. Ha tehát a szénbányászat lassú fejlődéséből adódó energianehezségeket tudnák is valamilyen módon korrigálni, gazdasági fejlődést gátló hatása más területen akkor is jelentkezne.

3. A földgáz és a vízienergia hasznosítása

A nyugati országok — nem látván túl rózsásnak széngazdaságuk jövőjét — arra törekednek, hogy energiadeficitjüket más, rendelkezésre álló hagyományos energiaforrásokból fedezzék, illetve, hogy a nukleáris energiát iparilag minél előbb hasznosítsák.

Jelentékeny erőforrásokat jelentenek a még nagyrészt kiaknázatlan földgázmezők és vízienergia-tartalékok. Mint az alábbi táblázatból kitűnik, e két energiaforrás felhasználása a legutóbbi években gyors ütemben nőtt.

A nyugat-európai földgáztermelés és vízierőművi villamosenergia-fejlesztés alakulásának indexe*

Megnevezés	1929	1937	1952	1953	1954	1955	1956
Földgáz	—	—	100	147	190	243	295
Vízienergia...	31	47	100	102	110	116	122

* UN Monthly Bulletin of Statistics, 1957. május.

Az OEEC szakértői igen sok reményt fűznek e két forrás kiaknázásához. Azt hangoztatják, hogy „az olcsó földgáz és vízienergia olyan befogatlan energiaforrásokat jelent, amelyek gyors kiaknázás esetén oxigénpalackként hatnak majd néhány európai iparágra”.¹² A földgáz igen olcsó energiaforrás és vegyipari alapanyag, de nem áll minden ország rendelkezésére. Legnagyobb készletei Olaszországnak vannak. A ferrarai vegyészeti gyár, amely az ammónia gyártásához földgázt használ, 14 750 frankért tudja piacra dobni az ammónia tonnáját, szemben például a francia ammónia 34 300 frankos árával. Újabban sok reményt fűznek a franciaországi lacq-i földgázmezők feltárásához is. A fejlődés perspektívája az, hogy a földgázt egyre nagyobb mennyiségben használják

ipari célokra. Egyelőre még a termelés zömét háztartásokban fogyasztják el, szemben az Egyesült Államokkal, ahol a termelés 56 százalékát az ipar veszi át.

Hasonló a helyzet a vízienergia tekintetében is: egyes országoknak igen eltérőek a forrásaik, és mint azt a túloldal első táblázata mutatja, már eddig is különböző mértékben aknázták ki őket.

Az új vízierőművek építési költsége az eltérő természeti adottságok miatt országonként különböző. Norvégiában például az 1 kW-ra jutó beruházás összege 133 dollár, míg az OEEC államok átlagában 268 dollár. A különbségekből következően előreláthatólag növekedni fog az OEEC tagállamok egymásközti villamosenergia-forgalma, amely 1954-ben az egész termelésnek még csak 2,2 százalékát tette ki.

¹² L. Armand: I. m. 46. o.

Vízierőműben termelt villamos energia és fejlesztési potenciál millió kWó-ban*

Ország	Potenciál	Termelés 1955-ben	A fejlesztési poten- ciál kihasználása százalékban
Olaszország	50 000	30 350	60,0
Svájc	27 000	15 100	55,9
Nyugat-Németország	23 000	10 600	46,0
Franciaország.....	67 500	26 000	38,5
Svédország	80 000	24 040	30,5
Anglia	9 400	2 200	23,4
Norvégia:	105 000	23 400	22,3
Ausztria	40 000	7 540	18,8
Izland	25 000	388	1,6
Törökország	90 000	90	0,1

* OEEC: The Electricity Supply in Europe. Paris. 1956. 20. o.

4. További belső energiatartalék: a hatások javítása

Az energiatermelés növekedésének fedezésére szolgálhat az energiafelhasználás hatásokának növelése is. Az ebből adódó nagy lehetőségeket semmi sem mutatja jobban, mint az, hogy Angliában az 1920—1937-es időszakban az energiaszükséglet növekedését majdnem teljes egészében, az Egyesült Államokban pedig 1920—1940-ig kétharmadrészen hatásokjavításból fedezték.

Az energiaveszteségek még mindig nagyok. Az autók például az energia 5 százalékát hasznosítják csak (a kitermeléstől számítva), a villanyvilágítás pedig 16 százalékát.

Az OEEC országok az energiafelhasználás hatásokának terén is elmaradtak az Egyesült Államoktól. Míg az Egyesült Államokban a hőerőművek 27—30 százalékos hatásokkal dolgoznak, Nyugat-Európában a helyzet a következő hasáb táblázata szerint alakul.

Szakértők szerint 1960-ra a hatások átlagosan 25,5 százalékra fog emelkedni.

Az OEEC a hatások javítására komplex energiagazdasági intézkedéseket javasol, amelyek közt a vasutak elektrifikálásától és dieselesítésétől az erőgépek technikai felújításán keresztül a városfűtésig és a

kályhák modernizálásáig sok szempont szerepel. Persze, ezek az intézkedések feltételezik a különféle energiaforrásokat kezükben tartó monopóliumok — bányászati trösztök, kőolajtársaságok — és a felhasználó iparágak zökkenőmentes együttműködését, ami kapitalista viszonyok

Az OEEC-országok hőerőműveinek hatásoka*

É v	Hatások %-ban
1950	20,7
1951	21,3
1952	21,9
1953	22,9
1954	23,3
Évi átlagos növekedés indexe	3,1

* OEEC: I. m. 19. o.

közt meglehetősen illuzórikus feltételezés. Louis Armand idézett művében is található utalás rá, hogy „a káros konkurrencia... a gazdasági zavarok, a régi pozíciók védelme az egyik energiahordozó használatáról a másikkra való átállás nehézségeit, a gazdasági megfontolásoknak a technikai fejlődés mögötti lényeges lemaradását eredményezhetik.”¹³

¹³ Louis Armand: I. m. 15. o.

5. A nukleáris energia szerepe

Az energiahiány fedezésével kapcsolatban a nyugat-európai nagyiparosok egy része¹⁴ várakozásteljesen néz a nukleáris energia ipari célokra történő felhasználása elé. A nemrégiben nyilvánosságra hozott atomenergia-programok alapján azt remélik, hogy az 1960–1970-es években az energiafogyasztás nagy részét az atomhasadásból, sőt az optimistákbak szerint már bizonyos mértékig az atomfúzióból nyert energia fogja fedezni. Álláspontjuk részletes elem-

zése – akár technikai-gazdasági (beruházások, nyersanyag- és fűtőanyag-problémák), akár politikai szempontból (az Euratom perspektívája) – csak bővebb tanulmány keretében lenne lehetséges. Ez alkalommal csupán arra szorítkozunk, hogy az eddig közzétett atomenergia-programok alapján néhány következtetést vonjunk le az energiadeficitet illetően.

Az Euratom országai és a szervezeten kívül maradó országok atomerőmű-építési előirányzatai a következő képet mutatják:

Az eddig közzétett nyugat-európai atomenergia-programok*

Ország	Kapacitás MW-ben	Üzembe- lépés ideje	Az atomerőművek	
			kapacitása az összes áramfejlesztő kapacitás százalékában	villamosenergia termelése az összes villamosenergia- fogyasztás százalékában
Franciaország.....	850	1965	3	5,6
Nyugat-Németország	500	1965	nincs adat	nincs adat
Nyugat-Németország	1 500	1967	nincs adat	nincs adat
Olaszország	500	1960	nincs adat	nincs adat
Olaszország	2 000	1965	nincs adat	nincs adat
Euratom összesen.....	15 000	1967	20–25	30
Svédország	400	1966	2–2 ¹ / ₂	3
Anglia	5–6000	1965	15	25

* The Atomic World. A Financial Times Survey, 1957. júl. 1. 11. p. The Financial Times 1957. május 9.

¹⁴ Az atomenergia európai perspektívájának kérdésében igen eltérő az egyes érdekcsoportok véleménye. Az OEEC energetikusai szerint Európának még jó ideig a szén marad az alapvető energiahordozója, ezért a nagyobb beruházásokat a széniparba kell irányítani. Szerintük nem valószínű, hogy az atomenergia 1975-ben az energiaszükségletek 8 százalékánál nagyobb részét fedezné. Az atomenergiához fűzött túlzott illúziók „káros hatást gyakorolhatnak a szénipar munkaerőborzolására, beruházásaira és tudományos haladására.” (OEEC: L'Europe face... 28. o.) A Louis Armand köré csoportosuló energiaügyi szakértők ezzel szemben azt állítják, hogy elsősorban az energia önköltségét kell tekintetbe venni, s mivel a szénbányák nagy része már nem rentábilis, a súlyt az atomenergia fejlesztésére kell helyezni.

Hangsúlyozni kell, hogy a vita nem az erőművek építése felett folyik, hiszen a nyugati energiaszakértők tudatában vannak a zavartalan energiaellátás fontosságának, és pénzügyi forrásaik is vannak új erőművek létesítésére. Véleményük csak abban a kérdésben tér el, hogy széntüzelésű, olajtüzelésű, vízienergiát átalakító vagy nukleáris üzemanyaggal működő erőműveket építsenek-e.

Mint látjuk, Anglia előirányzata a legnagyobb, aminek a kifizetett időre való teljesítése lehetségesnek látszik, ha tekintetbe vesszük eddig elért eredményeit az atomenergia békés felhasználásában. Problematikusabb a 2000 MW-os kapacitásra vonatkozó olasz terv realitása. Olaszország tőkehiányban szenved, elegendő tapasztalata sincs az atomreaktorok építésében. Programjának teljesítése ezért az Euratom jövőbeni sikerétől vagy sikertelenségétől függ. Nagyjából a többi Euratom országnál is ez a helyzet: atomprogramjaik sorsa a szervezet működésétől függ.

Az atomerőművek építésének tudományos-technikai oldalát tekintve az utóbbi évek jelentős eredményeket hoztak. A genfi atomkonferen-

cián ismertetett reaktorok még a hagyományos energiahordozókkal táplált erőművekből nyert villamos energiánál drágább energiát szolgáltatottak; azóta azonban a reaktorméretük növelése (s ezzel az 1 kW kapacitásra jutó beruházás csökkenése), a hatásfok javulása, a nukleáris fűtőanyagok árának csökkenése és a hagyományos energiahordozók árának emelkedése, mind abba az irányba hatottak, hogy a szén- vagy olajtüzelésű erőművekből és az atomreaktorokból nyert villamos energia ára közeledik egymáshoz, sőt egyes esetekben már konkurrál egyik a másikkal.

Angol számítások szerint a legújabb tervezésű gázhűtéses reaktorok 0,66 pennyért szolgáltatnak 1 kWó villamos energiát.¹⁵ Ezzel szemben az angol CEA-rendszer szén- vagy olajfűtésű erőműveiben az elektromos energia ára 0,8 penny/kWó, kivéve néhány legmodernebb hőerőművet, amelyek megfelelő adata 0,6 penny. Key professzor, a londoni egyetem atomenergia tanszéke vezetőjének véleménye szerint az 1960-as évek közepére a reaktorokban fejlesztett villamosenergia ára már 0,54 penny/kWó-ra fog csökkenni.

A kontinensen magasabb az atomerőművekből nyert villamos energia ára (0,95–2 penny), viszont itt a hagyományos energiahordozók is drágábbak, így itt is csakhamar kialakul a verseny az erőművek két fajtája között.

Az ipari atomenergia tehát gazdaságossá vált, vagy igen rövid időn belül azzá válik. A legutóbbi évek fejlődése azt mutatja, hogy az atomipar az egyik legdinamikusabb iparág; így nem tudhatjuk, hogy a technikai haladással párhuzamosan a nyugat-európai országok mennyiben bővítik eddig közzétett atomenergia-

programjaikat. Az eddig nyilvánosságra hozott tervezetekből azonban úgy látszik, hogy Nyugat-Európa energiaproblémái az 1960-as évekre sem oldódnak meg, sőt lehetséges, hogy még súlyosbodnak. Az angol atomipar biztatón fejlődik, az Euratom jövőbeni működéséről viszont még nem tudunk képet alkotni, így a szervezet keretébe tartozó országok reaktor-építési programjainak sorsa még nagyrészt bizonytalan.

Mégis feltételezve, hogy a nyugat-európai országok az eddig nyilvánosságra hozott terveket teljesítik, 1965–1967-re az Euratom országainak 15 000 MW, Angliának 6000 MW, Svédországnak 400 MW reaktorkapacitása lesz. Ez összesen 21 400 MW-t jelent. Ha 80 százalékos ideális teljesítőképesség kihasználási tényezővel számolunk, 17 120 MW igénybevehető teljesítményt kapunk. Évi 360 napos, azaz 8640 órás optimális termelést feltételezve a reaktorok évente 148 millió MWó elektromos energiát szolgáltatnak. Ennyi villamos energia korszerű hőerőművekben 59 millió tonna 7000 kalória fűtőértékű szénből fejleszthető. 1965–1967-ben azonban az energiadeficit előreláthatólag évi 200 millió tonna szénegyenérték lesz. Mindebből az következik, hogy Nyugat-Európa atomenergiával — a jelenlegi programok alapján — az 1965–1967-es években várható energiadeficitnek csak körülbelül 30–33 százalékát fogják tudni fedezni.

III. Az energiabehozatal és következményei

A várt megoldást tehát az atomenergia ipari felhasználása sem hozza meg egyhamar. Az energiahány pótlására rövidebb távon egy lehetőség marad, s ez a *behozatal*.

Az OEEC-országok várható energiainportjának megoszlásáról a szervezet a 434. o. táblázatában feltüntetett adatokat közli.

A táblázat vizsgálatakor rögtön szembetűnik, hogy a) jóllehet az atomenergia felhasználása hozzájárul az energiatermeléshez, a reaktó-

¹⁵ Az energiatermelés melléktermékeként kapott plutóniumot később, a reaktor-technika tökéletesedésével ismét energiatermelésre lehet majd felhasználni. A jelenlegi — többnyire még csak becsléseken alapuló — számítások szerint ennek eladási ára kWó-nként 0,07 pennyvel csökkentí a nukleáris eredetű villamos áram árát. A fenti 0,66 pennys érték számításakor már ezt is tekintetbe vették.

rok működtetéséhez szükséges üzemanyag mégis növeli a behozatalt; b) a szervezet kizárólag az Egyesült Államokból jövő szénbehozatalt tartja

valószínűnek; c) az összimporton belül legnagyobb ütemben a petróleumtermékek (tehát nem a nyersolaj) importja nő.

Várható nettó energiainport*

Energia fajta	Millió tonna szénegyenértékben			Millió dollárban (1955-ös árakon)		
	1955	1960	1975	1955	1960	1975
Nukleáris üzemanyag.....	—	—	75	—	—	100
Szén						
az Egyesült Államokból	24,5	40,0	50	465	750	1000
más nem OEEC államból	4,5	—	—	85	—	—
Petróleumtermékek	8,0	20	80	220	500	1900
Nyersolaj	109,0	135	235	1830	2250	4000
Összesen (c. a. f. ár).....	146	195	440	2600	3500	7000
Európai vállalatoknak fizetett szállítási és biztosítási díjak	—	—	—	—750	—1000	—1800
Nyugat-Európa nettó kiadásai összesen:	—	—	—	1850	2500	5200

* OEEC: L'Europe face a ses besoins 47. p.

A behozatal növekedésének és az importszerkezet sajátos alakulásának első és talán legfontosabb várható következménye valószínűleg a nyugat-európai gazdasági életben belül megnyilvánuló állandó, — ha nem is ugrásszerű — áremelkedési folyamat lesz, hacsak a technikai fejlődés hatására az önköltség egyéb elemei nem csökkennek elég gyors ütemben. Emellett szól az is, hogy az ipari termelés energiaigénye egyre nő, s így az áruk önköltségének egyre növekvő része energiaköltség.

Az importenergia drágulására az idők folyamán két tényező hat: 1. a kitermelési költségek növekedése (ez főképpen a kőszénél jelentős); 2. a szállítási költségek emelkedése. 1947-ben az amerikai importszén ára (fob) tonnánként átlagosan 8 \$ volt, a tengeri szállítás költségei pedig 6,4 \$-t tettek ki. Az arány ekkor tehát még 10:8-hoz. 1957 márciusában 1 t amerikai szén már 11 \$-ba került, szállítása pedig szintén 11 \$ volt, az arány tehát 1:1-re változott.

Az importstruktúra vizsgálatokor felhívtuk a figyelmet arra, hogy az elkövetkező évek folyamán a szénimport kizárólag az Egyesült Államokból jön. Ez jelentős szempont, mert az amerikai kormány kötelezi az importőrt, hogy a szén 50 százalékát amerikai lobogó alatt szállítsa. Az amerikai hajók viszont jóval drágábban szállítanak, mint a többi állam teherhajói.¹⁶

Az importolaj árában is jelentős a szállítási költségek részaránya. A közép-keleti olaj árának a földközi-tengeri kikötőkben körülbelül 20–25 százalékát teszik ki a szállítási költségek.

Az energiainport növekedése számottevő devizaneheztségeket is jelent Nyugat-Európának. Az energiainport ellenértéke 1955-től 1975-ig 1,9 milliárd dollárról 5 milliárd dollárra nő (1955-ös árakon).

¹⁶ A Manchester Guardian adatai szerint a szén szállítási költsége Hampton Roads-tól Spanyolországig 1957 közepén amerikai lobogó alatt tonnánként 10,75 dollár, míg más államok hajóin átlagosan 7,75 dollár volt.

A devizahelyzetet az is nehezíti, hogy a petróleum-származékok importja gyorsabban nő, mint a nyersolajé, mert így a finomítás költségei is devizaterhet jelentenek. Másrészt a nyugat-európai olajfinomítók kapacitása részben kihasználatlanul marad.

Az importszükséglet növekedésének jelentős politikai vetületei is vannak. Szenet és nukleáris fűtőanyagokat a nyugat-európai államok főként az Egyesült Államokból akarnak beszerezni, ami a gazdasági és ezen keresztül a politikai függőség fokozódását jelenti. Az olajimport növekedése viszont — mivel az olaj legnagyobb része a Közép-Keletről jön — függvénye a mindenkor világpolitikai helyzetnek. A szuezi válság csak a szállításban okozott fennakadásokat, mégis megrendítette a nyugat-európai gazdasági életet. Olajat szállítani lehet a Jóreménység fokát megkerülve is — bár ez ismét ár-emelő tényezőt jelent — de ha a termelésben van fennakadás, akkor csak az észak- és dél-amerikai kőolajra lehet számítani, amely pedig jóval drágább, mint a középkeleti.¹⁷

¹⁷ 1956 szeptemberében az amerikai olaj ára (fob) 3,25 dollár volt barrelenként, míg a középkeletié 2,46 dollár (caf).

★

Cikkünkben a nyugat-európai energiagazdaság helyzetét, az ezen a területen megnyilvánuló nehézségeket, ezek okait és az elkövetkező 10–20 évre várható energiahelyzetet igyekeztünk vázolni. Nem térhet-

tünk ki olyan aktuális és bővebb terjedelmet igénylő kérdések kifejtésére, mint például: hogy az energiagazdálkodás átalakulása mennyiben változtatja meg az ipar területi elhelyezkedését, mennyiben hat a nemzetközi munkamegosztásra, vagy hogy a nyugat-európai államok energiadeficitje milyen mértékben determinálja külpolitikájukat. Annyit azonban összefoglalóan megállapíthatunk, hogy:

1. Nyugat-Európának súlyos energia-problémái vannak, amelyek széniparának relatív elmaradottságából és belső kőolajforrásai szűkösségéből erednek. Ha e problémákra a közeli jövőben nem találnak kielégítő megoldást, ez károsan befolyásolhatja a nyugat-európai országok gazdasági fejlődését.

2. Mivel a szénbányászat technikai színvonalának emelése és az atomenergia ipari célú felhasználása nemzetközi erőfeszítéseket követel, másrészt pedig a komplex energiagazdálkodás a termelési ágak és iparágak közti és azokon belüli harmonikus együttműködést feltételez, az energiaproblémák az országok és vállalatok energiaprogramjainak összehangolásával és bizonyos nemzetközi szerveken keresztül történő központi irányítással csökkenthetők lennének. Ez azonban a nyugat-európai gazdasági integrációs tervekkel kapcsolatban mutatkozó széthúzás, az egyéb államok gazdasági érdekeinek ütközése miatt csak bizonyos korlátokon belül valósulhat meg.

Szecső Tamás

Krekó Béla—BacsKay Zoltán: Bevezetés a lineáris programozásba

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1957. 178. o.

A gazdasági problémák matematikai módszerekkel történő megoldására irányuló nyugati kutatások a szocialista közgazdászok között is érdeklődést keltettek. Hazánkban is mind többen igyekeznek megismerni ezeket a módszereket, s történnek kísérletek azok alkalmazására is. A kidolgozott matematikai módszerek tanulmányozói természetesen nem állnak meg a készen kapott eredményeknél; a szocialista gazdasági alap, a legtöbb esetben a nyugati módszerek átalakítását, módosítását igényli.

1930 körül az Amerikai Egyesült Államokban alakult ki az a közgazdasági irányzat — az ún. ekonometria —, amely a közgazdaságtudományban a matematika és a statisztika fokozott alkalmazására törekszik. Azóta több területen bebizonyosodott az ekonometria gyakorlati alkalmazási lehetősége is. Ilyen terület az ún. „lineáris programozás”. A „lineáris programozás” módszerét használta fel pl. a második világháborúban az amerikai tengerészet a következő probléma megoldására: nyugat-európai kikötőkbe irányuló teherszállításokat kell lebonyolítani az óceánon át. Ismert a rendelkezésre álló hajók száma és kapacitása. Kérdés: melyik a legrövidebb útvonal, s melyik hajó bonyolítsa le a forgalmat az egyes útvonalakon?

A lineáris programozás olyan módszer, amellyel meghatározhatjuk, hogyan használhatunk ki adott gazdasági erőforrásokat a legcélszerűbben.

Krekó Béla és BacsKay Zoltán „Bevezetés a lineáris programozásba” című könyve egyrészt bemutatja azon problémák sokféleségét, amelyek a lineáris programozás módszereivel megoldhatók, másrészt ismerteti a megoldás matematikai módszerét. A könyv két részre oszlik: 1. A lineáris programozás a gazdasági gyakorlatban, 2. A lineáris programozás matematikai alapjai. Az első rész Krekó Béla és BacsKay Zoltán együttes munkája, a második részt Krekó Béla írta.

Mint hogy gazdasági szakembereink a lineáris programozásra vonatkozó matematikai ismereteknek általában híjával vannak, az *első részben* a szerzők csak a módszer gazdasági hátterét, lényegét ismertetik meg az olvasóval.

A lineáris programozás fogalmának megvilágítására több példát említ a könyv.

Az első példa a következő: Egy üzem két különböző cikk termeléséhez négy különböző „gazdasági erőforrást” használ fel. (A „gazdasági erőforrás” jelenthet alapanyagot, energiafajtát, munkaerőt stb.) Ismert a rendelkezésre álló erőforrások mennyisége, s adottak a termékegység előállításához az egyes erőforrásokból szükséges mennyiségek. (Ez utóbbiakat nevezzük „technikai koefficienseknek”.)

Az első cikk termelése darabonként 2 egység, a másodiké 3 egység tiszta hozamot jelent az üzem számára. Kérdés: mennyit gyártson az üzem az egyes termékekből, ha a cél a lehető legnagyobb tiszta hozam elérése?

E feladat igen egyszerűen megoldható grafikus úton. A megoldás levezetése és az ezzel kapcsolatban közöltek minimális matematikai ismerettel is könnyen érthetők. Az élet azonban csak ritkán produkál ilyen egyszerű feladatokat. Ha pl. az előbbi feladatban nem kettő, hanem több, akár csak három cikk termelésének mennyiségéről is kell döntenie, már nem járhatunk az egyszerű és szemléletes grafikai úton, hanem más utat kell választani. A megoldás általános módszere az ún. *szimplex eljárás*. A szerzők bemutatják a szimplex eljárás alkalmazásának mechanikus módját. (Kár, hogy az egyes lépések nincsenek kellően gazdaságilag illusztrálva.)

A szimplex eljárással nyerhető megoldás sokszor nem egyértelmű. Előfordul, hogy az optimum — a tárgyalt példában tehát a legnagyobb tiszta hozam — többféleképpen, esetleg végtelen sokféleképpen érhető el.

A továbbiakban ismertetett feladatok bonyolultabbak. Például kiköthetjük, hogy az első cikkből legfeljebb 30 egységet szabad termelni; a második cikkből legalább 10 egységet kell termelni; a harmadik cikkből a termelés sem 10 egységnél kevesebb, sem 30 egységnél több nem lehet; az ötödik cikkből legfeljebb a második cikkből termelt darabok számának 60 százaléka termelhető stb.

★

A szállítás optimális megszervezése az egyik legrégebbi probléma, amelyet a lineáris programozás módszereivel oldottak meg. Ezzel a kérdéssel külön fejezet foglalkozik.

Tételezzük fel például, hogy három különböző telephelyen azonos minőségű árut tárolunk, amelyet négy különböző felvevőhelyre kell szállítanunk. Kérdés, melyik felvevő állomásra melyik telephelyről szállítsunk, hogy az összes szállítási költség minimális legyen? A feladat egyszerű, mert a szállítási költséget kizárólag az áru mennyisége és a szállítási távolság határozza meg.

Annak, hogy a lineáris programozás módszerét alkalmazni lehessen, feltételei vannak. Az első feltétel: a feladatokban előforduló mennyiségek közötti kapcsolat *lineáris* legyen. (Az ismeretlen mennyiségek lineáris függvényén a következő matematikai kifejezést értjük: $a_1x_1 + a_2x_2 + \dots + a_nx_n$, ahol az x_i -k ismeretlen mennyiségek, az a_i -k adott konstansok.) A linearitási feltételt röviden a következőképpen fogalmazhatjuk meg: akárhányszor nagyobb ráfordításnak (inputnak) ugyanannyiszoros eredményt (outputot) kell biztosítania. És fordítva: nagyobb eredmény ugyanannyiszor nagyobb ráfordítást tételez fel. (Pontosabban: a feladat összes feltétele és az optimalizálandó kifejezés az ismeretlen mennyiségek lineáris függvénye kell hogy legyen.)

Természetesen a linearitási feltétel általában nem érvényesül. A gyakorlatban adott linearitás-összefüggésekről csak szakaszonként, s csak jó közelítéssel beszélhetünk. Például: 1 tonna lábos gyártásának munkaóra-szükséglete 480 óra, ha legalább 15 és legfeljebb 20 tonna lábost gyártunk. De ez a technikai koeficiens változik, ha a termelés 15 tonna alatt vagy 25 tonna fölött van. A technikai koeficiens tehát tulajdonképpen függvénye a legyártott mennyiségnek, s csak bizonyos határok között fogható fel állandónak. (Ha viszont 100 tonnát gyártunk, de a gyártás 20 tonnás szériákra tagolódik, a linearitási feltétel teljesül.)

A lineáris programozás mint tervezési módszer alkalmazásának másik feltétele az „oszthatóság”. Ezen azt értjük, hogy a programozás mennyiségei (erőforrások, termékek, hozamok) a megadott egységek tört részeire is feloszthatók legyenek. Lábosok pl. gyárthatók 15,6 tonna súlyban, de nem lehet fél hajót gyártani stb. Ezekből látható, hogy mielőtt a lineáris programozás nyelvére fordítanánk le egy feladatot, gondosan meg kell vizsgálni a „lefordítás” lehetőségét.

★

Mint láttuk, a könyv első részében a szerzők a lineáris programozás módszerével megoldható feladatokról, e feladatok feltételeiről és általában azokról a szükséges közelítésekről beszélnek, amelyeket e módszer nem nélkülözhet. A könyv *második részében* a módszer precíz matematikai tárgyalását találjuk.

Itt a szükséges alapismeretektől kezdve megtalálható a szimplex módszer egész matematikai elmélete. E matematikai elmélet felépítése logikus, teljesen zárt, kidolgozása a szerzők alaposságát dicséri. A tárgyalás tömör, bár néhol kissé nehezen emészthető. A második rész nyolcadik fejezetében — a Függelékben — a szerző megmutatja, hogyan lehet felhasználni a precíz matematikai tárgyalás során kifejtett tételeket lineáris egyenletrendszerek és más, a matematika elméletéhez tartozó problémák megoldásához.

A könyv kettős tagolása azért előnyös, mert a módszer precíz matematikai tárgyalása csak nagy nehézség árán volna érthető gazdasági szakembereink számára, másrészt a matematikai rész hiánya az elméleti igényekkel fellépő olvasóban keltene nagyfokú hiányérzetet. A szerzők célja: egyrészt bemutatni a lineáris programozást mint tervezési módszert, és felhívni a figyelmet jelentőségére, más-

részt annak megmutatása, milyen fontos a matematika fogalmainak elsajátítása a gazdasági szakemberek számára is.

Sajnálatos, hogy a könyv nem említi forrásmunkákat a lineáris programozás egyes sajátos problémáiról. (Pl. olyan szállítási programozási feladatokról, amelyben az áruk különböző minősége és a szállítási útvonalak korlátozott kapacitása is figyelembe van véve.)

Bár a könyv nem tűzte ki feladatául a nem-lineáris programozás ismertetését, néhány szóval jó lett volna ezt is megemlíteni, hiszen a tervezési problémák jó része csak ilyen módszerrel tárgyalható.

A könyv nyelvezete világos és jól érthető. Kiadásával közgazdasági irodalmunk érdekes és tanulságos munkával gyarapodott.

Kondor György

Idegen nyelvű gazdasági olvasókönyvek

(Frón Zoltánné: Rund um den Aussenhandel. 343 o.)

(Olt István: Voyage autour du commerce extérieur. 315 o.)

(dr. Tolnai Klári: The Well-accomplished Businessman. 315 o.)

(Munkaközösség: Вокруг внешней торговли 291 o.)

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1957.

Az elmúlt év folyamán rövid időközökben egymás után jelentek meg a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó új, idegen nyelvű gazdasági olvasókönyvei. E könyveket elsősorban a szakmai nyelvoktatás hosszú időn át kielégítetlen szükségletei hívták életre.

Mint ismeretes, politikai és gazdasági életünknek a háború utáni teljes átalakulása szükségessé tette a külügyi és külkereskedelmi szolgálatban a nyelvoktatás megszervezését. A nyelvoktatás célkitűzései, gyakorlati követelményei merőben eltértek a második világháború előtti nyelvoktatásról kialakult fogalmaktól, s így megszervezésében, módszertanában, anyagellátásában is új szempontoknak kellett érvényesülniük.

A külkereskedelmi apparátus részére szervezett nyelvtanfolyamok speciális igényeihez mért anyagellátás minden fokon komoly problémát okozott. Az új idegen nyelvű gazdasági olvasókönyvek az alapszókincs (óraszámától, előképzettségtől, képességétől függően) két-három évig tartó tanulása után sorrakerülő sokrétű kereskedelmi szakanyag elsajátításához szolgálnak egységes tananyaggal, a tanároknak pedig vezérfonalat adnak. Ezáltal egyöntetűbbé válik a nyelvoktatás, ami, ha egybevetjük a tananyag korábbi bizonytalanságával, nyilvánvalóan emeli a tanulmányi színvonalat.

Az olvasókönyveken meglátszik, hogy a külkereskedelemben és a filológiában egyaránt jártas és a szaknyelvet kiválóan ismerő munkatársak állították össze, akik gyakorlatból tudják, milyen problémákat vet fel az élet, a külkereskedelmi gyakorlat.

A könyvek felépítése, tárgyalásmódja olyan, hogy szinte magától értetődő természetességgel elevenednek meg előttünk a kapitalista és a szocialista országokkal folytatott külkereskedelem jellegzetességei.

A könyvek mintegy kerettörténetbe ágyazzák gazdag szakmai mondanivalójukat. A kerettörténet vezérfonalát (az orosz nyelvű változat kivételével) egy-egy nyugati kereskedő magyarországi útja képezi. Az út célja: előnyös üzleti kapcsolatok megteremtése a tervállamok különféle vállalataival. Ezen a módon jutunk el a nyugati cégek leírásához, az utazás előkészítéséhez, az utazáshoz és a tárgyalásokhoz. Ennek kapcsán sorrakerülnek a legkülönfélébb témák: kereskedelmi megállapodások megkötése, piackutatás, kompenzációs üzletek, propaganda, kiállítások, vásárok, a kereskedelmi élet egyik kellemetlen jelensége: a reklamációk, szállítványozás, fizetési módozatok, vitás kérdések megoldása stb. A levelezési rész kül-

kereskedelem-technikát nyújt dióhéjban. Az olvasókönyvek igen hasznosan összeválogatott gyűjteményt is tartalmaznak a külkereskedelmi vállalatok levelezési anyagából. Külön érdemük a könyveknek, hogy főszereplőik iránt sikerül érdeklődést kelteniök, s az üzletfelek sorsa, sikereik és balsikereik mindig érdeklik az olvasót. A „Rund um den Aussenhandel” Herr Wagnerje, a „Voyage autour du Commerce Extérieur” Monsieur Dupont-ja és a „Well-accomplished Businessman” Mr. Jones-a — éppúgy, mint magyar partnereik — a külkereskedelemben közismert személyekké váltak.

Az orosz nyelvű változat (Вокруг внешней торговли) felépítése eltér a három másik olvasókönyvétől. A kerettörténet itt elmarad, s emiatt a könyv fejezetei és egyes cikkei nem kapcsolódnak annyira szervesen egymáshoz, mint a többi olvasókönyvben. A társalgási nyelvről, a nemzetközi külkereskedelem nyelvéről, a külkereskedelmi technikáról, a külkereskedelmi tárgyalások nyelvéről és a kereskedelmi levelezésről szóló fejezeteket a magyar külkereskedelmi vállalatok legfontosabb árucikkeinek felsorolása, valamint a többi olvasókönyvből már jól ismert szak kifejezés-gyűjtemény egészíti ki.

Szólnunk kell még az idegen nyelvű olvasókönyvek *stílusáról*, amely tömör, sűrítve tartalmazza a szaknyelv jellegzetességeit és fordulatait, mégis tiszta és világos. Ha a beszélt és írott élő nyelvben nem is fordulnak elő ilyen koncentráltan az egyes jellemző kifejezések, ezekben az olvasókönyvekben indokolt minél több ilyen idióma megismertetése.

Ezzel kapcsolatban azonban meg kell jegyezni, hogy a könyvek nyelvileg és szakmailag különösen jellemző kifejezéseinek a könyv végén adott gyűjteményei nem eléggé részletesek; a könyvekben nagy számban előforduló idiómák kis hányada található csak meg bennük. E gyűjteményeket — alapos bővítésükön kívül — ki kellene egészíteni a kifejezések esetleges egyéb értelmű felhasználásának módzataival is. (Ilyenfajta kifejezés-gyűjtemény az angol nyelvű olvasókönyvhöz már készülöben van; feltételezhető, hogy a többi nyelvben is pótolni fogják ezt a hiányt.)

Gyakorlati kiegészítés lenne még a világ országainak és népeinek megnevezése az illető nyelven — szintén külön jegyzékben. Idegen nyelvű atlasz nincs mindig kéznél, márpedig a helyesen alkalmazott földrajzi megjelölések a külkereskedelemben igen fontosak.

Az idegen nyelvű közgazdasági könyvek nemcsak tankönyvekként, hanem a külkereskedelmi munka idegen nyelvű kézi- és szakkönyveiként is jól beváltak, a nyelveket jól bírónak is hasznos segédeszközül szolgálnak napi munkájukban.

Összefoglalva: általános vélemény e könyvekről, hogy a gyakorlatban jól beváltak. Tanár és hallgató örömmel veszi kézbe és használja az egészen újszerű szórakoztató módszerrel felépített és megszerkesztett munkákat, amelyek a kiadó kezdeményező szellemét dicsérik. Úgy értesültünk, hogy az olvasókönyvek külföldön is sikert arattak. A német változat harmadik kiadásából a Szovjetunió és a Német Demokratikus Köztársaság több ezer példányt rendelt, és több más országgal is folynak tárgyalások az olvasókönyvek exportja tárgyában.

Külön meg kell emlékeznünk az olvasókönyvek kiállításáról. A kiadó ízléses, az érdeklődést első látásra felkeltő köntösbe öltöztette a könyveket, amelyek használatát a gondosan kiválasztott és kivitelezett tipográfia is megkönnyíti.

M. Iné—Ph. M.

Érdekes könyv a „vezetés tudományáról”

Churchmann—Ackoff—Arnoff: Introduction to Operations Research
(645 p., Wiley—Chapman 1957.)

A külföldi tudományágak képviselőiből összeválogatott munkaközösségek a második világháború alatt jöttek divatba az angolszász országokban, s főként katonai szervezeteknek szóló tanácsok kidolgozásával foglalkoztak. Ez a tudományágak egynéhányának — elsősorban az alkalmazott matematikának — komoly ösztönzést jelentett.

A világháború befejeztével e munkaközösségek a nagyiparnak kezdték eladni magukat — úgy látszik, sikerrel. Persze Amerikában semmilyen eladás nem megy némi hírverés nélkül; ezért nagy feneket kerítve a dolognak, újonnan megszületett tudományágnak kürtölték ki a munkaközösségek tevékenységét. Az újdonsült tudomány az „Operations Research” vagy becenevén „O. R.” (magyarul talán „működéskutatásnak” volna nevezhető). Hivatalosan elfogadott „ideiglenes” meghatározása (ki várhat végleges meghatározást egy ilyen fejlődőképes újszülöttől?) a következő: „A működéskutatás tudományos eszközök, technika és módszer alkalmazása olyan problémákra, amelyek különböző rendszerek működésére vonatkoznak, oly célból, hogy e rendszerek ellenőrzőit problémáik optimális megoldásával lássa el.”

A meghatározás banális általánossága szembeötlő. Nyugodtan képzelhetjük el az egészet az iparvállalatokhoz tanácsadásra meghívott és jól megfizetett tudományos munkaközösségnek, amelynek tagjai saját tudományuk mellett józan eszükre és a kollektíva többi tagjára hallgatva igyekeznek a termelési folyamatot, annak szervezetét és irányítását megfelelő alapos vizsgálat után a leggazdaságosabban megformálni.

A nagyarányú munkamegosztásnak persze vannak előnyei. Ha valamely alkatrészről évi 2 milliárd darabot termelnek, minőségét pedig 400 emberből álló ellenőrző részleg vizsgálja felül, akkor kifizetődik 4—5 egyetemi professzor és kutató meginvitálása, hogy vegyék szemügyre ezt az ellenőrzési folyamatot fizikai, fiziológiai, pszichológiai, gazdasági, matematikai és gyártástechnikai szempontból egyaránt, hátha találnak egyet és mást, amivel az előállító cég profitjait növelni lehet.

Így alakult ki lassanként egy munkamódszer — lényegében a tudós-munkaközösségek módszere —, amellyel a gyakorlati élet fontosabb problémáit (ha volt, aki megfizette) tudományos alapossággal és az érintett tudományágakra kiterjedő komplexitással lehetett vizsgálni és gyakran meg is oldani. Tudományosan alaposan bizonyos módszerességet értünk a probléma körüli tájékozódásban, a probléma felvetésében, hipotézisek felállításában és ellenőrzésében, végül a probléma megoldásában és annak a gyakorlatba való átültetésében. Tudományosan ez csak annyiban új, hogy itt nem a tudomány tűzi ki a maga szakproblémáját, hanem a mindenkori gyakorlati probléma hívja életre a megoldásához szükséges alkalmi tudományos együttest.

E munkaközösségek — a megoldási módszertanon kívül — kidolgoztak bizonyos „megoldási technikákat” is, amelyek a problémák eléggé széles körére alkalmazhatók. Ezek tulajdonképpen matematikai modellek, amelyek a valóságban lejátszódó különböző folyamatok elvont törvényszerűségeit adják meg, és — érdekes módon — egymástól eléggé távoleső jelenségek megoldására használhatók fel.

Az új „tudomány” az 50-es évek eleje óta virágzik, folyóiratai vannak („Operations Research”, „Management Science”), egyetemi kurzusai, díjai, tudományművelő társasága és intézménye („Operations Research Society of America”, „The Institute of Management Science”), sőt már elért oda is, hogy első összefoglaló tankönyvét kibocsássa. E könyv 10 fejezetből áll, amiből 5 fejezet különféle matematikai modellekkel foglalkozik — ez az értékesebb és egyben terjedelmesebb része. A többi fejezet a „működéskutatás” „elméletét” tárgyalja (miközben több érdekes gyakorlati vizsgálatot is leír illusztrálás céljából; ezek többet érnek, mint az „elmélet”, amelyet szolgálni hivatottak). A könyv az általános bevezetés után (I.) a problémafelvetés (II.) és a modellalkotás (III.) sajátosságait részletezi. A IV—VIII. fejezet tárgyalja a konkrét modelleket, ezt követi a modellellenőrzés és az eredmény hasznosítása (IX.), s végül a „működés-kutatás” adminisztratív megszervezésének leírásával (X.) zárul a terjedelmes (645 oldalas) könyv.

Számunkra a matematikai modellek a legérdekesebbek. Megértésük és alkalmazásuk matematikai tudást kíván (körülbelül annyit, amennyit nálunk Bacskay és Krekó „Matematikai zsebkönyv közgazdászok számára” című kötete tartalmaz), s ezért az alábbiakban inkább a problémák lényegét, az alkalmazási lehetőségeket kísérlem meg kifejtetni, a matematikai tárgyalásmód nélkül, bízva abban, hogy a közelebbről érdeklődő megkeresi az utat a matematikai képletekhez is.

Készlet-modellek (IV. fejezet). Két változatban állíthatók fel: 1. Adottak a megrendelés időpontjai, mekkora rendeléseket adjunk fel? 2. Meghatározandók a rendelésnagyság mellett a rendelés optimális időpontjai is.

Mindig azt a megoldást keressük, amely minimálissá teszi a készletekkel kapcsolatos költségeket. Ezek a költségek három típusba sorolhatók: a) beszerzési költségek, b) raktározási költségek, c) annak költségei, ha kimerül valamely készlet, s emiatt fennakadás következik be.

A készlet-modellek még sok egyéb változót (paramétert) tartalmazhatnak, amelyek a szükséglet időbeli eloszlását, a rendelési időt, a rendelhető minimális mennyiséget stb., stb. mérik. Így több száz, sőt több ezer különféle modell építhető fel, a mindenkori szükségletnek megfelelően. A modellek összeköthetők lineáris programozási modellekkel, amikor is bizonyos korlátozó feltételek (árváltozások, maximális raktárterület, maximális készletérték, optimális sorozatnagyság stb., stb.) mellett keressük a leggazdaságosabb megoldást.

E modellek kétségtelenül sokoldalúan alkalmazhatók: nemcsak a raktári (nyersanyag-, segédanyag-), hanem a gyártásközi (befejezetlen és félkész-) készletek kérdéseire, sőt olyan, látszólag távoleső problémákra is, mint például a szükséges tolatómozdony-készlet egy teherpályaudvaron, vagy a szükséges kiszolgáló-személyzet-létszám a bolti forgalomban. (E problémákkal egy másik modellfajta, a sorbanállási modell is foglalkozik.)

E kérdések irodalma Magyarországon is megtalálható már. Sőt, a Matematikai Kutató Intézet több ízben gyakorlati számításokat is végzett egyes vállalatok felkérésére és elméletileg is továbbfejlesztette e problémakört.*

Elosztási modellek (V. fejezet). E modellek a gazdasági erőforrások leggazdaságosabb elosztásával foglalkoznak. Kérdésfeltevésük gyakorlatilag kettős:

1. Adottak az elérendő célok (például termelési színvonal). Kérdés: a rendelkezésre álló erőforrások milyen felhasználásával lehet a kitűzött célokat a leggazdaságosabban elérni.

2. Adottak az erőforrások (termelési eszközök, gépek, anyagok stb.). Kérdés: milyen maximális célokat lehet ezekkel megvalósítani (például mi a leggazdaságosabb termékválaszték stb.).

E problémákat általában a lineáris programozás módszerével oldjuk meg. (Magyarországon lásd Krekó—Bacskay: Bevezetés a lineáris programozásba. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 1957.)

E modelleknek közismert — bár nálunk még kevésbé kiaknázott — alkalmazási köre a szállítási távolság minimalizálásának kérdése (több feladó több címzettnek azonos terméket szállít; s meg kell határozni a legrövidebb össztúvonalhoz tartozó elosztást), valamint az adott termelőberendezéssel és nyersanyagokból gyártható optimális termékválaszték (vagy adott választék és berendezések mellett az optimális legyártás) kérdései. (Egyébként ez a probléma nemcsak az iparban, de a mezőgazdaságban is felvethető.) A tankönyv egyéb tanulságos alkalmazási lehetőségeket is megemlít: munkaerő-elosztási problémák, optimális vetésforgó, optimális légibombázás (!), védelmi hálózat rendszerének számítása, optimális beszerzési politika, optimális „diéta” (legolcsóbb takarmányozás, leggazdaságosabb érccelegy nyersvasgyártásnál) és így tovább.

Várakozásiidő-modellek (VI. fejezet). Tulajdonképpen a „sorbanállás” elméletének nevezhetnénk a problémát, amely akkor vetődik fel, ha azok az egységek (egyének), amelyeknek kiszolgálásra van szükségük, vagy pedig azok a berendezések (személyek), amelyek ezt a kiszolgálást végzik, vesztegelnek, várakoznak. A probléma első típusa olyan esetekre vonatkozik, amikor az egységek rendszertelenül érkeznek, vagy a kiszolgálási idő rendszertelen. Ilyenkor vagy a kiszolgáló be-

* Lásd például A. M. I. Közlemények. II. kötet. Palásti — Rényi — Szenmártony — Takács: A raktárkészlet pótlásáról. I. Ziermann: A raktárkészlet pótlásáról. II.

rendezések optimális számát kell meghatározni, vagy az optimális érkezési időközt (vagy mindkettőt — persze a kiszolgálás vagy veszteglés költségeinek mérlegelésével). E kérdés először az automata telefonközpontok elméletében merült fel és Erlang fogalmazta meg 1909-ben. Az idevágó matematikai modellek meglehetősen bonyolultak.

A probléma második típusa, amikor nem törődünk sem a kiszolgáló egységek, sem a megérkezési időközök ellenőrzésével és optimális szinten tartásával, hanem a kiszolgálás rendszerét és folyamatát igyekszünk szabályozni.

Ezek a modellek ismét sokféle területre alkalmazhatók — a közlekedési problémáktól a kimondottan kiszolgálási jellegű problémákon keresztül (bolti forgalom, benzinkutak, közétkeztetés és vendéglátóipar stb., stb.) egészen üzemi problémákig (alkatrészek „sorbanállása” a megmunkálógépek előtt; a raktárkészlet „sorbanállása” kivételezés előtt, a gépek és a rajtuk dolgozó szakmunkások aránya stb., stb.). E témáról eddig egyetlen magyar publikációt ismerünk (Sarkadi: A mozdonyok várakozási idejéről. A. M. I. Közlemények III. kötet, 1—2 füzet), bár az ilyen modellek kétségtelenül sok gyakorlati kérdés megoldására volnának alkalmazhatók (például a reggeli és délutáni csúcsforgalom vagy a KÖZÉRT-kiszolgálók jobb elosztására). Ez a fejezet közlekedési problémákat tárgyal, és kiszámítja egy gépipari üzem szerzőmkiadáinak optimális létszámát.

Pótlási modellek (VII. fejezet). E modellek általában az üzemeltetés és az új beszerzés költségeit vetik össze. Problémát csak az okoz, hogy általában hosszabb időszakok összehasonlításáról van szó (5—10—20 éves ciklusokról), s ezalatt változik a pénz „értéke”, technológiai fejlődés következik be stb. Ezen a résen azután a matematikai modellekbe beárad a polgári közgazdaságtan minden zagyvasága, elsősorban az a Price dr. által feltalált és már Marx által nevetségessé tett elmélet, hogy a felhalmozás a kamatos-kamatszámítás „modellje” szerint zajlik le. A modellek — úgy vélem — a mi gyakorlatunkban így közvetlenül nem alkalmazhatók, legfeljebb logikai mutatványként számíthatnak bizonyos érdeklődésre.

A verseny modelljei (VIII. fejezet). Ezek a modellek (a „játékelmélet” és az „ajánlati-modellek”) a modellalkotás legfrissebb hajtásai. Gyakorlati alkalmazásra még nemigen kerültek; a matematikai formanyelv bonyolultsága miatt nem is várható nagyobb elterjedésük, s így inkább csak elméleti „szépségükben” lehet gyönyörködni (bár egyesek a polgári közgazdaságtan újjáéledését várják tőlük).

A játékelmélet tulajdonképpen azt ragadja meg, ami minden játékban közös: egyrészt bizonyos szerepe van a *véletlenségnek* (mint például a kockadobásnál), másrészt az egyes játékosok a játék adott helyzeteiben több „lépés” vagy cselekedet közt *választhatnak* (például egy sakkfigura húzása, egy kártyalap kijátszása stb.). Mármost a játék minden helyzetében választható különböző lépések összességéből a játékos eleve kiválaszthat valamilyen lépéssorozatot, tekintetbe véve a véletlen hozta összes lehetséges változatot. Ezt a lépéssorozatot hívják „stratégiának”; a lehetséges „stratégiák” száma persze igen nagy. A játékelmélet mármost a *legjobb* stratégia megválasztását óhajtja elősegíteni. Erre eddig még csak az egyszerűbb játékok esetében volt képes (kielégítően csak az olyan játékok elmélete van megoldva, amelyeket két személy játszik, és a lehetséges nyeremények összege zérus, azaz amit az egyik játékos veszít, azt a másik nyeri meg). Megoldáson itt nem az ilyenfajta játék „biztosan győző” szabályai értendők, hanem azoknak a törvényszerűségeknek a kidolgozása, amelyeknek egy stratégiának meg kell felelnie, ha valóban optimális akar lenni, és a két játékos választotta lehetséges stratégiák közötti viszony tisztázása.

A könyv ismertet ugyan néhány idevágó modellt, de sem alkalmazásukról nem tud beszámolni, sem gyakorlati példát nem tud felhozni illusztrációképpen. Úgy gondolom, az ilyen modelleket leginkább a kockázat-vállalással kapcsolatos gazdasági folyamatok elvont modelljeként lehet felhasználni, például a minőségi átvételi szabványok kidolgozásakor.

Még valamivel komplikáltabbak az ajánlati modellek, amelyek az előbbi játékelméleti modelleket általánosítják ismeretlen számú játékos és ismeretlen nyereményösszegek esetére. A könyv szerint ezt a modellt is felhasználták már *egy ízben*, de mint írják, „sajnos nem közölhető, hogy mire” (518. o.).

Összefoglalóul megállapítható, hogy a könyv jó áttekintését és gazdag illusztrációját adja az üzemi gyakorlatban felhasználható matematikai modelleknek. Ezek a modellek számtalan esetben nálunk is alkalmazhatók. Ami a „működés-

kutatás" egyéb elméletét illeti, az meglehetősen lapos általánosságokban mozog. A problémák komplex-tudományos megoldása önmagában még nem új tudomány — legfeljebb gyűjteménye különböző tudományágak módszertana közös vonásainak. Ugyanakkor azonban feltűnő, hogy az *üzemen belüli* problémákhoz milyen forradalmi, szokást, hagyományt és addigi gyakorlatot felrúgó, merészen és új szempontból tudnak hozzányúlni a tudós kollektívák. Ez az újszerűség persze azonnal cserbenhagyja őket az üzemi problémák határain túl, ahol a jóisten, a verseny-szellem és a szenátorok uralkodnak, sőt már a vállalat határain is, ahol a kutatásukat fizető hatalmassággal kerülnek szembe. A tankönyv nyomatékosan ajánlja is a kezdő „működéskutatóknak”, hogy a rendelő különféle rokon- és ellen-szenveit vegye figyelembe (109. o.), különben könnyen fölöslegessé válhat elvégzett munkája.

A használható modellekre vonatkozó fejezeteket, valamint az érdekesebb üzemi problémákat ismertető részeket helyes volna szerintem is magyarra lefordítani. Attól azonban, hogy valami *új tudomány* születéséről lemaradunk, ebben az esetben nem kell félnünk; az amerikai naivsággal összehordott tudományelméleti banalitásokat nyugodtan nélkülözhetjük a jövőben is.

Bródy András

Egy új közgazdasági-statisztikai bibliográfiai szemléről

Ez év februárjában hagyta el a nyomdát a *Közgazdasági és Statisztikai Irodalmi Tájékoztató elnevezésű bibliográfiai szemle* első (összevont 1—2) száma, a Közgazdasági és Jogi Kiadó kiadásában. A Közgazdaságtudományi Egyetem, a Központi Statisztikai Hivatal és a Közgazdaságtudományi Intézet könyvtárainak szerkesztésében megjelenő folyóirat azt a célt tűzi ki maga elé, hogy folyamatosan tájékoztassa a magyar közgazdászokat és statisztikusokat az újonnan megjelenő magyar és az országba beérkezett külföldi közgazdasági és statisztikai könyvekről és folyóiratcikkekről.

A bibliográfiai szemle első száma, amelynek kéziratát a szerkesztőség 1957. XI. 1-ével zárta le, 922 közgazdasági és 528 statisztikai tételt tartalmaz az idegen nyelvű címek magyar fordításával és a leőhely-könyvtár betűjelének közlésével. Szerkezetileg két önálló részre tagolódik: a statisztikai és a közgazdasági részre. A statisztikai rész két fő részből áll: az „Általános rész”-ből és a „Statisztikák” részből. Az anyag áttekintését további részletes tematikai bontás könnyíti meg. A közgazdasági rész: közgazdasági bibliográfiák és tájékoztató kiadványok, közgazdaságtudomány elmélete, népgazdaság-nemzetgazdaság, ipar, mezőgazdaság, belkereskedelem és szövetkezetügy, pénz- és hitelügy stb. főcsoportokra tagolódik. Ezekben a főcsoportokon belül további részletes tematikus bontás található. A „közgazdaságtudomány elmélete” című főcsoport például a következőképpen tagozott: „közgazdaságtudomány helyzete, általános kérdései”, „közgazdaságtan, politikai gazdaságtan”, „közgazdaságtan története, egyenes irányai”, „nemzetközi gazdasági együttműködés”, ez utóbbin belül pedig „elméleti kérdések, tervek”, „nemzetközi gazdasági intézmények” stb.

A könyvanyag mind a statisztikai, mind a közgazdasági részben az egyes témacsoportok élén, a folyóiratcikkektől elkülönítve kerül felsorolásra; a témacsoporton belül pedig betűrend szerint követik egymást a tételek.

A bibliográfiai szemle utolsó része felsorolja a feldolgozásra kerülő folyóiratokat megjelenési hely (ország) szerint, megadva a feldolgozó könyvtár betűjelét.

E rövid beszámoló keretében nehéz — de talán korai is lenne — a „Tájékoztató”-ról, használhatóságáról, az anyag kiválasztásáról, a csoportosítás helytállóságáról érdemi ítéletet mondani. Az azonban leszögezhető, hogy a három vezető közgazdasági profilú könyvtár helyes és a magyar közgazdasági bibliográfiai tájékoztató munkában hézagpótló feladat megoldására vállalkozott a bibliográfiai

szemle megindításával. Azzal, hogy egy kiadványban közli a megjelent magyar és az országba beérkezett fontosabb külföldi könyvek, valamint körülbelül 400 magyar és külföldi közgazdasági és statisztikai folyóirat értékesebb cikkeinek bibliográfiai adatait, lényegében nyomtatott katalógust bocsát az érdeklődő olvasók rendelkezésére a tizedes osztályozási rendszernél áttekinthetőbb formában, s ezzel egyedülállóan értékes eszköze a közgazdasági bibliográfiai tájékoztatásnak.

Az első szám lapozgatásakor ugyanakkor bizonyos kétségek is felmerülnek. Elsőként az, hogy a november 1-én lezárt kézirat nem túlságosan későn jut-e el az olvasóhoz, valamint az, hogy legalábbis az első szám alapján ítélve, nincs-e túlméretezve? Célszerűbb lenne talán kevésbé törekedni a teljességre és az anyag szigorúbb mérlegelésével, volumenben kisebb, de ugyanakkor jobban súlyozott válogatást bocsátani az olvasók rendelkezésére.

Szepessy László

Fizessen elő

a Közgazdasági Szemlére

*a Posta Központi Hírlapirodánál
Budapest, V., József nádor tér 1.*

Új csekkszám: 61.094

*Előfizetési díj: negyedévre 21 Ft,
egy évre 84 Ft*

**Egyes régebbi példányok beszerezhetők az Akadémiai Kiadónál
Budapest, V. kerület, Alkotmány-utca 21. szám. Telefon: 111-010**

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Дьердь Цукор:

Вычисление рентабельности экспорта промышленных изделий

Начиная с 1954 года на страницах журнала „Кёзгаздашаги Сэмлэ” („Экономический Обзор”) продолжается дискуссия о рентабельности экспорта и методах ее вычисления. Вслед за теоретической дискуссией, начиная с 1957 года, в более широком круге экономистов появились также и практические предложения относительно вычисления рентабельности.

Дьердь Цукор в данном исследовании занимается разбором проблем, которые возникают в ходе практических вычислений. Автор главным образом занимается проблемой точности вычислений и вопросом выносимых на основе этих вычислений мероприятий, рассчитанных на длительные или короткие сроки.

Показатели рентабельности могут относиться к совокупному процессу производства какого-нибудь изделия внутри страны; этим показателям автор дает наименование „валовых”. Далее, показатели рентабельности могут относиться только к определенной стадии производственного процесса внутри страны. Эти показатели автор называет „частичными”.

Результатом расчета является тот или иной показатель (относительное число). Точность данных показателей является ограниченной. Поэтому необходимо установить те границы, в пределах которых показатель имеет экономический смысл.

Принимая во внимание тот факт, что на основе данных показателей выносятся экономические решения, помимо исследования пределов точности показателей также надлежит исследовать и их сравнимость между собой. Частичные показатели итак уж относятся лишь к одной части производственного процесса, а предпринимаемые мероприятия можно правильно оценить только лишь на основе изучения их влияния на весь производственный процесс.

Частичный показатель, по всей вероятности, может заменить валовой показатель в том случае, если мы производим сравнение рентабельности между аналогичными изделиями одного завода. Но поскольку характер изделий становится все более разнородным, особенно в отношении сырья, постольку меньшей становится вероятность того, что частичный показатель будет верно отражать важные с народохозяйственной точки зрения пропорции рентабельности. В отношении же изделий различных отраслей частичные показатели являют собой особо неустойчивую основу для сравнений.

При вынесении мероприятий на короткий срок действия состояние отраслевой структуры промышленности, строение и уровень себестоимости следует учитывать как данные величины. В таком случае центр тяжести исследования состоит в том, какая структура изделий при данной промышленной структуре и строении себестоимости, является выгодней с народохозяйственной точки зрения. В таком случае нельзя отвлекаться от импорта, представляющего эквивалент экспорта, то есть от проблемы реляций. Следует взвешивать механизм реализации экономических целей, материальные стимулы осуществляющих экспорт промышленных и внешнеторговых организаций.

Целям осуществления материальной заинтересованности и стимуляции, а так же контроля над предприятиями, лучше бы служило такое вычисление рентабельности, которое бы покоилось на системе цен, имеющей за основу себестоимость, и на соответствующих валютных курсах. Последним же надлежит быть включенными в систему учета предприятий.

Вопрос о мероприятиях на длительный период по сути дела является частью перспективного народохозяйственного планирования. В их рамках следует, прежде всего, исследовать так называемую проблему отечественных предпосылок экономического развития: относительную производительность и себестоимость в отдельных отраслях (в сравнении с другими странами), изменения в сфере производственных мощностей, производства и потребления, влияние технического прогресса на себестоимость и производительность и т. д. В таких исследованиях могут быть использованы различные показатели рентабельности экспорта (в первую очередь валовые показатели), а так же пригодные для измерения будущих влияний этих мероприятий народохозяйственные методы, в том числе метод инпут-аутпут (метод затрат-выпуска).

Ласло Гёнци—Пал Киш:

Новые успехи кооперативных хозяйств

В кооперативном движении после контрреволюционных событий 1956 года произошел значительный упадок. Из числа распавшихся кооперативов многие (всего 1300) сформировались заново. Однако вопреки всему этому число кооперативов уменьшилось, обрабатываемые ими площади сократились, значительный ущерб потерпели основные и производственные фонды кооперативов.

Производственные кооперативы, среди них в первую очередь восстановленные кооперативы, начали хозяйствовать при менее благоприятных организационных и экономических условиях, чем в предыдущие годы. Однако, несмотря на это, производственные кооперативы в истекшем году в масштабе всей страны добились значительных успехов в области хозяйствования.

В области растениеводства улучшилась посевная структура обрабатываемых площадей, выросла средняя урожайность важнейших культур. Вырос удельный вес площадей под кормовыми культурами. Результаты, достигнутые в области урожайности важнейших культур превосходят таковые у единоличников и даже, за исключением злаков, результаты государственных хозяйств.

Поголовье скота в восстановленных производственных кооперативах возросло. Количество скота на гектар угодий в масштабе всей страны на 31 октября приблизилось к уровню 1955 года. Решающим фактором роста поголовья явились закупки.

Товарная часть животноводческой продукции в сравнении с предшествующими годами уменьшилась по следующим причинам: с одной стороны имело место снижение поголовья скота, а с другой, рост натуральных доходов, приходящихся на одного кооператора. Именно поэтому в январе 1958 года правительство предприняло новые экономические мероприятия в интересах роста товарности.

Имущественное положение производственных кооперативов в истекшем и текущем годах улучшилось. Общественное имущество, производственные капиталовложения и неделимые кооперативные фонды в расчете на единицу кооперативных площадей возросли. В сравнении с предшествующими годами выросли капиталовложения кооперативов из собственных средств. Рост приходящихся на единицу площадей основных средств в значительной мере вытекает из того факта, что при неизменившемся количестве построек произошло сокращение кооперативных площадей.

Доходы кооператоров увеличились на 47,4 процентов в сравнении с 1955 годом. Приходящийся на кооператора доход за один отработанный день составил приблизительно 55 форинтов, а число отработанных дней по кооператору, принимая за дневную выработку 1,4 трудовых единиц, составило 210.

Росту доходности в производственных кооперативах в значительной мере содействовали также планомерные мероприятия государства в области экономической политики.

Антал Мариаш:

Некоторые вопросы обращения средств производства

Статья занимается исследованием вопроса о том, что вызвало в период первого пятилетнего плана трудности в области обращения средств производства: сложившаяся система распределения и обращения или другие факторы. В соответствии с этим автор сначала излагает схему сложившейся системы распределения и обращения средств производства, как стадии воспроизводства. Автор усматривает важнейшие черты этой системы в следующем: предварительной увязке важнейших материальных производственных связей и централизованном распределении средств производства. Автор указывает на жесткость централизованной системы распределения, на отсутствие обменности ордеров, и устанавливает, что централизованная система все же необходима в переходной экономике и развивающейся быстрым темпом социалистической экономике.

В дальнейшем статья знакомит читателя с неполадками, имевшими место в сфере обращения средств производства. Автор подвергает подробному исследованию баланс проката, в ходе которого он производит сопоставление между данными плана и фактическими данными. На основе исследования данных автор приходит к выводу, что причины нехватки стали следует искать в первую очередь не в системе распределения и обращения, а в перенапряжении баланса: в нереальных производственных планах, в выходящих за пределы плана требованиях, в срывах импортных и экспортных планов, другими словами в том, что производилось деление большего количества стали, чем имелось налицо. В заключение автор вносит несколько предложений, направленных на смягчение жесткости системы распределения и обращения средств производства.

Антал Матьяш:

Проблемы стоимости у Рикардо

Статья стремится на примере теории стоимости Рикардо показать тесную связь между научным экономическим исследованием и партийностью. Теория стоимости в руках Рикардо представляла идеологическое оружие против класса землевладельцев. Влияние земельной собственности, создающее препятствие накоплению капитала, выступает у Рикардо, ввиду буржуазной ограниченности мыслителя, как влияние отношений распределения. Он строит отношения распределения на почве теории стоимости и вскрывает противоположности, возникающие между классами, в первую очередь, противоположность между классами капиталистов и землевладельцев в сфере распределения. Классической буржуазной политической экономии удалось в такой большой мере приблизиться к пониманию природы капиталистического хозяйства лишь потому, что она, представляющую основу ее теоретической конструкции теорию стоимости, построила на базе верных научных установок.

В ходе исследования стоимости классическая буржуазная политическая экономия отвлекается от с точки зрения товарообмена несущественных факторов и определяет стоимость товара количеством воплощенного в нем труда. Рикардо формулирует свою научную теорию стоимости в порядке полемики с неверными взглядами своих современников и своего великого предшественника Адама Смита. Рикардо последовательнее, чем Смит, привержен трудовой теории стоимости, причина чего скрывается именно в вышеупомянутой социальной функции теории стоимости.

Кроме достоинств теории стоимости Рикардо автор настоящего исследования занимается также и ее уязвимыми местами. В этом отношении он уделяет основное внимание проблеме взаимосвязи между стоимостью и ценой производства, неразрешенность которой у Рикардо использует в первую очередь Мальтус как повод для критики его научной теории стоимости. В исследовании используется также оставшийся в рукописи последний труд Рикардо „The absolute value and exchangeable value” („Абсолютная стоимость и пригодная к обмену стоимость”).

SUMMARY OF THE ARTICLES

György Cukor:

Calculating the Profitability of Industrial Exports

Since 1954 a discussion has been in progress in the Közgazdasági Szemle concerning the profitability of the export trade and in this connection on methods of calculation. Following the theoretical discussion, since 1957 the accounting of profitability has been introduced in practice on a broader scale.

In this paper György Cukor discusses the problems that have cropped up in connection with practical accounting. He is mainly concerned with the precision of accounting and the long-term and short-term perspective of measures taken on the basis of the calculations.

The profitability indices which include the entire domestic production process of a product are termed "global" indices. They are called "partial" if they cover only a certain phase of domestic production.

The result of profitability calculations is an index number (ratio). Their precision is limited, therefore the limits within which the indices have economical value have to be defined.

If economic decisions are reached on the basis of the indices, the comparability of the indices outside the precision limits have also to be examined, because the partial indices cover only a phase of the whole production process and the decisions can be evaluated correctly only by their effect on the entire production process.

Probably the partial index can be substituted for the global index if an economical comparison is made between similar products of one and the same factory. The more divergence there is in the character of the products (particularly as far as their basic materials are concerned), the less likely it is that the partial index numbers correctly reflect the economical proportions so important from the national economic point of view. The partial index numbers are particularly unreliable when it comes to their use for comparison between the products of various branches of industry.

In the case of short-term economic measures the structure of industry, the level of prime costs and their structure must be taken as given. The stress in the examination must be laid on what structure of products is more beneficial for the national economy, given a certain industrial and prime cost structure. In such an event the problem of the value of imports in return for certain exports, that is the question of choice of markets, cannot be ignored. The mechanism to realise certain economic aims and the financial incentive for industrial and foreign trade enterprises concerned in the export business have to be considered.

Profitability calculations based on a price system depending on prime costs and on suitable foreign rates of exchange would be of greater use to promote the financial incentive and serve as a means of controlling the work of enterprises, for this can be included in their business accounting.

In essence the problem of long-term measures is part of the problem of long-term economic planning. As part of this it is first necessary to examine the preconditions at home: the relative productivity and prime cost of certain branches of industry compared with other countries; the capacity for change in output and consumption; technical development, etc., and the effect on prime costs and productivity. In such examinations the various export index numbers (particularly global indices) can be employed, as well as input-output balances of the national economy which are suitable for measuring the secondary impact of economic measures.

László Gönczi—Pál Kiss:

New Results in Cooperative Farming

The cooperative movement experienced a number of setbacks as a result of the counter-revolutionary events in 1956. Altogether 1,300 of the dissolved cooperative farms have since been reconstituted. Nevertheless the number of cooperatives and the area cultivated by them have decreased and their fixed fund and production fund have suffered considerable losses.

The cooperative farms, particularly those reconstituted, began cultivation under organisational and economic conditions less favourable than in earlier years. Nevertheless last year the cooperative farms attained good results on a national scale.

The distribution of crops sown is more favourable and average yields of the main crops have improved. Fodder crops were favoured. In the main crops cooperative farms obtained higher yields than individual peasants; with the exception of cereals, they produced more per acre than the state farms.

The reconstituted cooperative farms own a large livestock. On October 31, on a national average, the density of unit animals per acre almost equalled that of 1955; this was due mainly to purchasing new livestock.

The volume of cooperative commodity sales dropped compared with last year. This was due to a decrease in livestock and the larger share in kind distributed among cooperative members. Therefore in January 1958 the Government passed measures to promote commodity production.

The assets of the cooperatives increased in the course of the previous and the current year. Common assets, the investment fund and the indivisible cooperative fund per unit area increased, as did the investments made from their own resources. Most of the increase of fixed funds per unit area can be attributed to the fact that no additions have been made to existing farm buildings and that the farming area has been reduced.

The share of cooperative members has increased by 47.4 per cent compared with 1955. The members were paid approximately 55 forints for each day worked; on an average the members worked 210 days, calculating one day at 1.4 work units.

The economico-political measures taken by the State according to plan represented a considerable contribution towards making the cooperative movement more lucrative.

Antal Máriás:

Some Problems in the Distribution of the Means of Production

The article examines difficulties experienced in the first Five Year Plan period in the distribution of the means of production, whether these were caused by the existing system of distribution or by other factors. The author first discusses the system of distributing and allocating the means of production as it has been evolved as part of the reproduction process. He finds the main characteristics of the system to be the preliminary coordination of the main material links of production of the national economy and the central allocation of the basic means of production. He points out the rigidity of the central allocation system, the lack of convertibility of the vouchers; he finds the central allocation system to be justified in a transition economy and in a rapidly developing socialist economy.

The article then describes the shortcomings in the distribution of the means of production. He makes a detailed comparative study between the plan figures and actual figures of rolled stock. This leads him to conclude that the shortage of rolled stock can be traced not so much to the system of distribution and utilisation as to the rigidity of the schedule, unrealistic production plans, demand over and above plan figures, the bottlenecks in import and export plans, and to the fact that more was allocated than was actually available. Finally he makes a number of suggestions to reduce the rigidity of distribution and allocation.

Antal Mátyás:

Ricardo and the Problem of Value

By means of an evaluation of Ricardo's theory of value the paper sets out to demonstrate the close relationship between scientific political economy and partisanship. The manner in which Ricardo applied the theory of value turned it into an ideological weapon against the estate owners. Because of his bourgeois limitations Ricardo attributed the obstacle raised by land ownership to capital accumulation to the relations of distribution. He based the relations of distribution on his theory of value and revealed the antagonism of the classes, mainly the capitalist and landowning classes, in the field of distribution.

He succeeded in analysing the capitalist economy with such success within the limits of bourgeois classical political economy, because he founded his theory of value, which was the cornerstone of his theoretical system, on correct, scientific hypotheses. When examining value, he abstracts the factors unimportant from the point of view of the exchange relationship and defines the value of the commodity in terms of the quantity of labour embodied in the commodity. He put forward his scientific theory of value by arguing against the incorrect theses of his contemporaries and his powerful predecessor, Adam Smith. He adhered more consistently to the theory of labour value than Smith, the reason for which can be sought precisely in the social function of the theory of value. After discussing the scientific merits of the Ricardian theory of value the paper also treats its vulnerable points. In this respect the main emphasis is laid on the problem of value and production price, which he did not solve. This fact was exploited mainly by Malthus in his attack against the Ricardian scientific theory of value. The study makes extensive use of Ricardo's last work left in manuscript form entitled "Absolute value and exchangeable value".

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.
 Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. — Telefon: 111—010.
 Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
 Telefon: 180—850. — Csekkszámla: 61 094. — Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.
 Terjedelem: 7 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1958. márcus 15.
 A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Kossuth Nyomda, Budapest, V., Honvéd utca 10.—855 — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

5

V. ÉVFOLYAM

1958. MÁJUS

TARTALOM

<i>Esze Zsuzsa</i> : A diadalmas marxi életmű	449
<i>Göncöl György</i> : Az értéktörvény a kapitalizmusban és a szocializmusban	464
<i>Molnár Ferenc</i> : Túltermelési válság az Egyesült Államok militarizált gazdaságában	479
<i>Timár Mátyás</i> : Az 1958. évi költségvetés és gazdálkodásunk néhány kérdése	500
<i>Nagyputaki Béla</i> : Adalékok a magyar szövetkezeti mozgalom felszabadulás előtti történetéhez	509

SZEMLE

A szocialista országok közgazdászainak tudományos ülészsaka (<i>Varga György</i>)	524
Termelővállalatok közvetlen exporttevékenységének tapasztalataiból (<i>Szigethy Károly</i>)	534
Új gazdaságos mezőgazdasági energiaforrás: a biogáz (<i>Ribiánszky Miklós</i>)	542

TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ

A szerkesztő bizottság legutóbbi ülése	549
Nemzetközi szeminárium Prágában a gépipar gazdaságtanának kérdéseiről (<i>Fáth János</i>)	549

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Franz Mehring: Marx Károly életrajza (<i>Stuber Ervin</i>)	553
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	556

E SZÁM SZERZŐI:

Esze Zsuzsa aspiráns, a Közgazdasági Szemle szerkesztőségének munkatársa; *dr. Fáth János*, a Budapesti Műszaki Egyetem tanszékvezető docense; *Göncöl György*, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője; *dr. Molnár Ferenc* aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; *dr. Nagyputaki Béla*, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; *Ribiánszky Miklós* Kossuth-díjas, a Haltenyésztési Kutató Intézet igazgatóhelyettese; *Stuber Ervin*, az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem marxizmus-leninizmus tanszékének tanársegéde; *Szigethy Károly*, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem IV. éves hallgatója; *Timár Mátyás*, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem előadója, a Pénzügyminisztérium költségvetési főosztályának vezetője; *Varga György* aspiráns, a Figyelő munkatársa.

A diadalmas marxi életmű

140 esztendővel ezelőtt született és 75 éve halt meg Marx Károly, az emberiség egyik legnagyobb szellemóriása. A munkásmozgalom megőrizte és feltartóztathatatlanul terebélyesíti a marxi életmű hatását. A marxizmus példátlan életerejét jellemzi, hogy a világ egyik felén az emberiség növekvő része, ma már csaknem a fele a gyakorlat nyelvére fordítja le Marx tudományos elméletét.

Nincs a világtörténelemnek még egy szellemóriása, akinek életműve ilyen elpusztíthatatlan vitalitásról tenne tanúbizonyságot.

E cikkben a marxi életmű *egészét*, általam legfőbbnek tartott jellegzetes vonásait törekszem felvázolni, mert ezt időszerűvé teszik nemcsak az említett évfordulók, hanem az ilyen átfogó természetű hazai publikációk ritkasága is.

A marxizmus jogos örököse a legjobbnak, amit az emberiség történelmének kezdete óta alkotott, s közvetlenül annak, amit a XIX. század német filozófiája, angol közgazdaságtudománya és francia szocializmusa adott. Ezek a marxizmus forrásai. De e három forrásból hogyan támadt az a páratlan életerő, szellemi fölény, ami a marxi életmű sajátja?

Közgazdászok szempontjából ez a kérdés úgy vetődik fel, hogy miből táplálkozik a marxi közgazdaságtudománynak az az átütő ereje, az a belső következetessége, amely megkülönbözteti a legkiválóbb polgári közgazdászok alkotásaitól is. Akár a polgári közgazdászok, akár a marxi nyomon induló, de róla letérő közgazdászok életművével hasonlítjuk össze Marxét, a marxi közgazdaságtudományt két tartóoszlopa különbözteti meg a többiekétől: a marxi filozófia és a következetes marxi osztályálláspont. E kettő határozza meg azt a pozíciót, amelyből Marx a világot szemlélte, a kapitalizmus gazdaságát vizsgálta, s viszont csak a marxi pozícióból lehetett felderíteni a kapitalista gazdaság lényegét és történelmi helyét.

A marxizmus keletkezése nem volt véletlen.

Marx korában a kapitalizmus már virágjában állt, a túltermelési válságokban már nyilvánvalókká váltak ellentmondásai, a munkásosztály megkezdte harcát a tőkésosztály ellen, megvalósultak a polgári forradalom „magasztos” eszméi, s a kiábrándulás megszülte a szocialista eszméket, de éretlen, utópikus formában, a polgárság tudósai a politikai gazdaságtanban és a filozófiában eljutottak a polgári tudomány legfelső csúcsaira.

A társadalmi fejlődés valamennyi szférában megérlelte a szükségességét és feltételeit, hogy megszülessen az új társadalmat képviselő proletariátus tudományos világnézete, s ez egyesüljön a munkásmozgalommal. A tudományos szocializmus létrejötte nem volt véletlen.

Engels, aki 40 éven át együttműködött Marx-szal, s akinek az elmélet kidolgozásában önálló része volt, így értékeli Marx művét: a vezető alap gondolatok java része, különösen pedig végső éles megfogalmazásuk Marx műve. „Amivel én járultam hozzá, azt — mindenestre néhány különleges tudományág kivételével —, nélkülem is el tudta volna végezni. Amit Marx alkotott, azt én nem tudtam volna véghezvinni. Marx magasabban állott, messzebbre látott, többet s gyorsabban tekintett át, mint mi többiek valamennyien. Marx lángész volt, mi többiek legfeljebb tehetségek. Nélküle az emélet ma távolról sem volna az, ami. Joggal viseli tehát Marx nevét.”

A történelmi helyzet és Marx kivételes zsenialitása együtt megadhatta a világnak a tudományos szocializmust, de a marxistáknak azt a kérdést is fel kell vetniük: hogyan váltak Marx rendkívüli képességei ennek a történelmi szükségszerűségnek megvalósítóivá? Mi teremtette meg a kapcsolatot Marx alkotó zsenije és a munkásmozgalomban nyiladozó történelmi szükségszerűség közt? Mi tette ezt az értelmiségi ifjút a nemzetközi proletariátus legnagyobb vezetőjévé?

A marxi filozófia és a marxi osztályálláspont

Hegel volt az első, aki a dialektikát mint általános mozgási törvényt átfogóan és tudatosan kifejtette.

Az volt a hegeli filozófia forradalmi jelentősége, hogy romba döntött minden olyan elképzelést, amely szerint az emberi gondolkodás és cselekvés bármely eredménye is végérvényes. Ez a filozófia nem ismer el semmi véglegest, semmi feltétlent, semmi szentet; mindenről kimutatja, hogy mulékony; nem ismer el mást, csak a keletkezés és az elmúlás, az alacsonyabbrendűtől felfelé tartó szakadatlan fejlődés folyamatát.

Hegel korszakalkotó történelmi felfogása elméleti előkészítője volt a dialektikus materializmusnak és a történelmi materializmusnak. De Engels véleménye szerint Marx volt az egyetlen, aki magára vállalhata, hogy kihámozza a hegeli logika magját és időszerű formában helyreállítsa a dialektikus módszert.

A marxi filozófia és Marx osztályálláspontja egymással szoros összefüggésben, logikus belső következetességgel alakult ki.

Néhány kiragadott életrajzi adattal szemléltetem ezt a folyamatot:

Marx — doktorrá avatása után — a Rheinische Zeitung munkatársaként, majd 1842 őszétől kezdve vezetőjeként kezdte meg közéleti szereplését. A polgári demokratikus forradalmat érlelő Németország forradalmi polgárságának oldalán állt — következetességének megfelelően a mozgalom balszárnyát, a radikális polgárságot képviselte. Vállalkozott rá, hogy a Rheinische Zeitungban cikksorozatban világítja meg az egy év előtti rajnai tartományi Landtag vitáit. A sajtószabadságról írt cikkeiről Ruge így nyilatkozott: „Ennél mélyebbet, alaposabbat eddig még

nem mondtak és nem is mondhattak a sajtószabadságról és annak érdekében. Szerencsét kívánhatunk magunknak ahhoz a magas fokú képzettséghez, zsenialitáshoz, a hétköznapi gondolatzavar mesteri leigázásához, amely ezzel publicisztikánkban megjelent.”

Marx ekkor 24 éves volt.

A Landtag annak idején vitatta az elharapózott erdei falopásokat is. Marxnak a hegeli filozófia magaslatairól „le kellett ereszkednie a földre”, hogy erről is írhasson. „Anyagi érdekekkel kellett foglalkoznia”, pedig Hegel filozófiája nem adott erre útmutatást. Újhegeliánus társai el is zárkóztak a filozófia és a mindennapi kérdések összekapcsolásától. Marx ellenben még azt az idealista hegeli felfogást is, hogy az állam az egyetemes jog megtestesülése, összekapcsolta a radikális polgári demokrata álláspontjával: elítélte a Landtagot, amiért a falopásokkal kapcsolatban szemérmetlenül védelmezte a magántulajdont, s az államot egyoldalúan az erdőtulajdonosok érdekeinek védelmére akarja használni „a politikailag és szociálisan kisémmizett szegény tömegek” ellen.

A Rheinische Zeitung szerkesztői székében találkozott a szocialista eszmékkel is, amelyeket egy-egy cikkbe becsempészték. „Felszólította” e cikkek szerzőit, hogy „kevesebb általános okoskodással, nagyhangú frázissal és önelégült tetszelgéssel operáljanak, hanem inkább több határozottságról, a konkrét helyzet sajátosságainak jobb ismeretéről és nagyobb tárgyi tudásáról tegyenek tanúbizonyságot.” Kijelentette, hogy: „helytelenek, sőt erkölcstelenek” tartja, hogy „a kommunista és a szocialista dogmákat, tehát egy új világnézetet” csak úgy mellékesen, színházi kritikákban, s más hasonló módon akarnak becsempészni, s a kommunizmusnak a megvitatását, ha már meg akarják vitatni, „egészen más, sokkal alaposabb formában” kívánja meg. Figyelmeztette e cikkek szerzőit, hogy „ne annyira a politikai viszonyok bírálatán keresztül kritizálják a vallást..., hiszen a vallás önmagában tartalmatlan, nem a mennyországból, hanem a földről él, s önmagától összeomlik, ha megszüntetjük azt a megfordított realitást, amelynek elmélete a vallás”.

A reakciós német uralkodó osztály ideológiája vallási köntöst viselt. Ezért a polgári forradalmat előkészítő ideológiai harcnak is a vallás kérdésében kellett kiéleződnie. Feuerbach első műve is A kereszténység eredete címet kapta, s ezzel kapcsolatban fejtette ki a materializmus alaptételeit.

Marx radikális demokratizmusa nem sokáig férhetett meg a Rheinische Zeitung szűk keretei közt. Németország nyomasztó légköréből Párizsba menekült, 1844-ben.

Itt érte Marxot Feuerbach materializmusának felszabadító hatása. Feloldódott az a feszültség, amelyet Hegel dialektikájának és idealizmusának belső ellentmondása okozott. Marx a Rheinische Zeitungnál tapasztalta, hogy a hegeli idealista filozófia alkalmatlan a gazdasági problémák megoldására, és lelkesen üdvözölte Feuerbach materializmusát. De a filozófia gyakorlati igazsága, alkalmazhatósága szempontjából azonnal megvoltak a kritikai megjegyzései is: „Feuerbachhal — írta 1844-ben — csak azon a ponton nem értek egyet, hogy Feuerbach túl sokat utal a természetre, s túl keveset a politikára. Pedig ez az egyetlen szövetség, amely által a jelenkori filozófia igazsággá lehet”.

Feuerbach a történelem, a társadalom szférájára nem tudta kiterjeszteni gondolatait. A szeretet volt számára a varázsszer, amellyel a társadalmi élet valamennyi problémáját meg akarta oldani – az ellentétes érdekű osztályokra szakadt társadalomban.

Feuerbach nem tudta megelni az utat az elvontságtól az élő valóságba. A feuerbach-i elvont embertől úgy kellett eljutni a valóságos élő emberekhez, hogy be kellett helyezni az embert történelmi társadalmi viszonyai közé.

Marx abból indult ki, hogy a társadalmi emberre s a társadalomra éppúgy igaznak kell lennie a materializmusnak, mint a természetre. Tehát a társadalomtudományt, a történelmi és a filozófiai tudományok összességét össze kell hangolni a materialista alappal, és erre az alapra kell újból felépíteni.

Marx abban is következetes volt, hogy Hegelből csak azt vetette el, amit Feuerbach valóban szétzúzott: az idealista rendszert. De megőrizte a dialektikát és hozzáfogott, hogy *a dialektikus materializmus módszerével megvizsgálja a történelmet és kora társadalmát*. Ez egyenes úton vitte őt tovább a történelmi materializmusig.

A társadalmi problémák mind abban az összefüggésben vetődtek fel Marxban, hogy hazájában érlelődött a polgári demokratikus forradalom. A társadalmi valóság kérdéseinek megoldására alkalmatlannak bizonyult Hegel idealista rendszere éppúgy, mint Feuerbach anti-dialektikus, elvont, történelmietlen szemlélete. Marx szembeszállt ezekkel, és szembeszállt a „merev szocialisták” véleményével is, akik méltóságosan alulinak tartották, hogy politikai kérdésekkel foglalkozzanak. 1844-ben így írt a *Deutsch-Französische Jahrbücher*-ben: „Semmi sem akadályoz meg bennünket, hogy kritikánkat a politika kritikájához, a politikában való pártotfoglaláshoz, tehát a valóságos harcokhoz kapcsoljuk és velük azonosítsuk. Akkor nem doktriner módon lépünk majd a világ elébe egy új elvvel: itt az igazság, itt térdelj le! A világ elveiből fejtünk ki a világnak új elveket. Mi csak megmutatjuk neki, hogy voltaképpen miért is harcol, a tudat pedig olyan dolog, amelyet el kell sajátítania, még ha nem akarja is... Eddig a filozófusok íróasztalukban tartogatták minden rejtély megoldását, és a buta avatatlan világnak csak ki kellett tátania a száját, hogy az abszolút tudomány sültgalambja belerepüljön. A filozófia most világivá lett, és a legcsattanósabb bizonyíték erre, hogy maga a filozófiai tudat... is átérzi a harc kínjait. A jövőt megkonstruálni és egyszer s mindenkorra elintézni mindent, nem a mi dolgunk, de annál bizonyosabb az, amit jelenleg el kell végeznünk – *minden fennálló kíméletlen kritikájára gondolok, kíméletlen kritikára abban az értelemben is, hogy nem fél eredményeitől és éppoly kevésbé a meglevő hatalmakkal való konfliktustól.*”

Marx most elsősorban a francia forradalmat, mint a polgári forradalom klasszikus példáját tanulmányozta, s kápráztató gyorsasággal ismerte fel a lényegét: ott a burzsoázia azért tüntethette fel saját emancipációját az egész társadalom emancipációjaként, mert a francia arisztokráciában és klérusban összpontosultak a társadalom összes hibái. Ez adott a vele szembenálló burzsoáziának *általános pozitív* jelleget. Németországban ellenben a burzsoázia még mielőtt leszámolt volna a feudálisokkal, már ellentétbe került a proletariátussal. Ezért Németországban nincs meg a lehetőség olyan forradalomra, amilyen Franciaország-

ban volt, s amely „félforradalom” volt, mert nem hozta meg az egész társadalom felszabadulását, csak a burzsoáziáét. Marx arra a következtetésre jutott, hogy mivel *a forradalom mindenképpen szükséges*, ha nem lehet „félforradalom”, akkor a német társadalomnak egyszerre kell megvívnia az „egész” forradalmat: „radikális”, „általános emberi” forradalmat kell vívnia. Ez emeli fel Németországot nemcsak „a modern népekkel azonos szintre”, hanem arra az emberi magaslatra, amely ezeknek a népeknek „a legközelebbi jövője lesz”.

Persze a kritika fegyverével nem lehet pótolni a fegyverek kritikáját; az anyagi erőt anyagi erővel kell megdönteni. De az elmélet is anyagi erővé válik, ha behatol a tömegekbe, s csak a gyökerekig nyúló radikális elmélet hatol be a tömegekbe.

Németországban „képződik egy radikális láncokat hordó osztály . . . — írta Marx —, amely nem emancipálhatja magát anélkül, hogy magát a társadalom összes többi szférái alól, és ezzel a társadalom összes többi szféráit ne emancipálná . . . ez a proletariátus”.

A németországi polgári demokratikus forradalom feltételeit vizsgálva a következő forradalmár szükségszerűen eljutott a burzsoázia radikális balszárnyáról a proletariátushoz.

1844-ben a 26 éves Marx már lángoló lelkesedéssel ír a sziléziai takácsok felkeléséről: „. . . a proletariátus tüstént csattanós, éles, kíméletlen, erőszakos módon világgá kiáltja a magántulajdon társadalmával szembeni ellentétét. A sziléziai felkelés éppen azzal kezdődik, amivel a francia és az angol munkásfelkelések végződnek, a proletariátus lényének tudatossá válásával”. Ezzel kapcsolatban Weitlingről, a munkásról is lelkesen nyilatkozik: „Hol mutatott fel a burzsoázia — filozófusait és írástudóit is beleértve — hasonló művet a burzsoázia emancipációjáról, a politikai emancipációról, mint Weitling munkája . . . Ha összehasonlítjuk a német politikai irodalom józan megszeppent közepszerűségét a német munkások e szertelen és ragyogó irodalmi bemutatkozásával, ha összehasonlítjuk a proletariátusnak ezeket az óriás gyermekcipőit a német burzsoázia kitaposott politikai cipőinek törpeségével, akkor *atlétatermetet* kell jövendőlnünk a német Hamupipőkének.”

Marx hangsúlyozta, hogy a modern társadalom osztályainak, az osztályok harcának felfedezése polgári történetírók műve. Ami újat én ehhez fűztem — mondta —, az 1. annak bebizonyítása, hogy az osztályok léte csupán a termelés történelmi fejlődésének meghatározott szakaszaihoz kapcsolódik; 2. hogy az osztályharc szükségképpen elvezet a proletariátus diktatúrájához, s 3. hogy ez a diktatúra maga csak átmenet az osztályok megszüntetéséhez, az osztálymentes társadalomhoz.

Sokan állítják, hogy Marx tanának lényege az osztályharc. Ez nem igaz. És ez a valótlanság igen gyakran válik a marxizmus opportunistá eltorzításává, a marxizmusnak a burzsoázia szájaíze szerint való meghamisításává. Mert az *osztályharc általánosságban elfogadható a burzsoázia számára is*. Aki csak az osztályharc tanát fogadja el, az még nem marxista, még nem feltétlenül ment túl a burzsoá gondolkodás és a burzsoá politika határain. Csak az a marxista, aki az osztályharc elismerését kiterjeszti a *proletariátus diktatúrájának* elismerésére. Ezzel a próbakövel kell kipróbálni a marxizmus lényegének megértését és elismerését. S nem véletlen, hogy amikor a történelem gyakorlati kérdésként veti fel a proletárdiktatúrát a munkásosztály előtt, akkor vala-

mennyi opportunistá és reformista szánalmas nyárspolgárnak és kispolgári demokratának bizonyul, tagadja a proletariátus diktatúráját.

Az opportunizmus nem megy el az osztályharc elismerésében a legfontosabbig — írta Lenin —: a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet korszakáig, a burzsoázia megdöntésének és teljes megsemmisítésének korszakáig. Pedig ez a korszak elkerülhetetlenül a legelkeseredettebb osztályharcok korszaka, az osztályharc hallatlanul éles formáinak korszaka.

Marx államelméletének lényegét csak az értette meg, aki megértette, hogy *egy* osztály diktatúrája szükséges nemcsak az osztálytársadalmakban általában és nemcsak a burzsoáziát megdöntő proletariátus számára, hanem abban az *egész történelmi korszakban*, amely a kapitalizmust elváltja az „osztálymentes társadalomtól”, a kommunizmustól. A burzsoá államok formái rendkívül különfélék, de lényegük egy: a burzsoázia diktatúrája. A kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet is természetesen a politikai formák óriási gazdagságát és változatosságát teremti meg, a lényeg azonban itt is csak egy lehet: a proletariátus diktatúrája.

Marx — és Engels — 1844-től 1847-ig megjelent műveiben már egyre sűrűsödnek a történelmi materializmus elemei, egyre több a gazdasági tényezőkre való utalás.

Marx „A filozófia nyomorá”-ban 1846-ban már tisztán kifejti, hogy a kommunisták és a szocialisták, a proletariátus teoretikusai utópisták, csak rendszereket agyalnak ki, csak tudományos gyógyírt hajhásznak mindaddig, amíg a termelőerők magának a burzsoáziának az ölében még nem fejlődtek ki annyira, hogy *felfedezhetők legyenek a proletariátus felszabadulásának és az új társadalom megteremtésének anyagi feltételei*. Nem az a lényeges, mondja ez időben Marx, hogy egy-egy proletár, vagy akár az egész proletariátus most mit tekint célnak, hanem, hogy *mi* most a proletariátus; *mai helyzetéből kifolyólag milyen történelmi cselekvésre kényszerül. Objektív helyzete kézzelfoghatóan és visszavonhatatlanul meghatározza célját és történelmi szerepét*.

Marx és Engels szoros kapcsolatban volt a gyakorlati forradalmi mozgalommal (Belgiumban az 1830-as forradalmárokkal, Németországban főképp Kölnben volt sok forradalmár barátjuk, Párizsban a szocialista-demokrata párttal, Angliában a chartistákkal). Az angol chartistákhoz fűződő kapcsolataik vezettek el az angol chartista vezetők szellemi befolyása alatt álló Testvéri Demokraták nevű nemzetközi szervezethez, amelynek tagja volt az Igazak Szövetsége. Marx és Engels ismételen megbírálta a francia—angol szocializmusnak vagy kommunizmusnak és a német filozófiának azt a keverékét, amely akkor a Szövetség titkos tanítása volt. „Egyetlen szilárd alapnak” a polgári társadalom gazdasági struktúrájának *tudományos* tanulmányozását tekintették.

Az Igazak Szövetsége 1847 januárjában felkérte Marxot és Engelst, hogy lépjenek be a szövetségbe, amely hajlandó felfogásukat magáévá tenni. 1847-ben a szövetség kongresszusa megváltoztatta a szövetség nevét: a Kommunisták Szövetsége nevet vette fel, s megbízta Marxot és Engelst a Szövetség programjának megfogalmazásával. Így született meg a Kommunista Kiáltvány, az érett történelmi materializmus terméke. 110 év óta csak egyre nő a jelentősége a kiáltványban lefektetett

elveknek, és a kiáltvány befejező mondatának: „Világ proletárjai egyesüljete!”

Marx — Engels-szel együtt — az 1848–1849-i forradalomban is vezetője volt a forradalom legradikálisabb szárnyának. A forradalom kitörése után azonnal hazájukba siettek, s Kölnben megindították a Neue Rheinische Zeitungot, amely kezdettől végig következetes forradalmi szemlélettel és tisztánlátással foglalt állást a forradalom valamennyi kérdésében.

1849 májusában a kormány kiutasította Marxot, mint „külföldit”. Május 19-én jelent meg a Neue Rheinische Zeitung utolsó száma, amelyet vörös betűkkel nyomtak. Marx e számban búcsúzóul odakiáltotta a kormánynak: mire valók az együgyű hivatalos frázisok?! „Mi könnyörtelenek vagyunk, s töletek sem kérünk könnyörületet. Ha ránk kerül a sor, mi nem fogjuk a terrorizmust szépíteni... utolsó szavunk mindig és mindenütt ez lesz: a munkásosztály felszabadítása!”

A történelmi materializmus próbája, a kapitalizmus politikai gazdaságtana

Marx és Engels a forradalom leverése után is következetesen továbbvitte azt a proletár osztályharcot, amelyet évekkel ezeiótt kezdett meg. A Kommunisták Szövetsége folytatta működését. Marx és Engels az új gazdasági válságtól várta a forradalom új fellendülését.

Az 1857. évi válság kirobbanása után Marx ezt írta Engelsnek: „Keményen dolgozom, többnyire reggeli négy óráig. A munka ugyanis kettős: 1. A gazdaságtan alapvonalainak kidolgozása, 2. a jelenlegi válság.”

Marxot egész pályafutása kérlelhetetlen logikával érlelte a legtudományosabb politikai gazdaságtan megalkotójává. Az 1848–1849-i forradalmi harcok után azonnal hozzá is fogott ehhez a munkához, de a kidolgozást csak 1857-ben kezdte meg „A politikai gazdaságtan bírálatához” című művével. Fő művének, A tőkének I. kötete pedig csak 1867-ben jelent meg.

A marxi közgazdaságtudomány szellemi fölényében, belső logikájában, következetességében, szerves egységében a proletár osztályálláspont fölénye diadalmaskodik. Ez az osztályálláspont teljesen nyílt lehet, mert a proletariátus osztályérdeke nemcsak egy történelmi időszakban azonos a történelmi fejlődés érdekeivel, mint a burzsoáziáé, hanem abszolúte azonos vele. Ezért ez az álláspont nem kényszerít semmiféle következetlenségre a társadalomtudományokban.

A klasszikus polgári közgazdaságtan is osztálytudomány. Osztályálláspontja azonban lépten-nyomon ellentmondásokba ütközik, s tudományos, logikai visszako-zók, kitérések leplébe burkolózik.

A politikai gazdaságtan Marx kezében a történelmi materializmus alkalmazása a tőkés társadalomra — a tudományos szocializmus megteremtése céljából. Éppen csak ebben az összefüggésben szemlélhetette a tőkés társadalmat azon a történelmi, materialista és forradalmár szemüvegen keresztül, amelyen át beláthatott a dolgok legmélyére, s lángesze véghezvihette tudományos tettét: a politikai gazdaságtan forradalmát.

A történelmi materializmus alkalmazása akár csak egyetlen történelmi példára is olyan tudományos munka, amelyhez évekig tartó tanulmányozás szükséges. Pusztá frázissal itt semmire se megyünk — írja Engels. Csak tömeges, bírálóan selejtezett, teljesen feldolgozott történelmi anyag képesíthet ily feladat megoldására.*

S Marx emellett igen nagy munkát végzett a munkásmozgalomban. Közvetlenül gazdasági problémák kifejtésével is részt vett a munkásmozgalom irányításában: már az 1848–1849-i forradalom előtt Brüsszelben előadást tartott a munkabér problémáiról. Ez ma Bérmmunka és tőke címmel ismeretes. Marx ebben arra a kérdésre felel, mi határozza meg a munkabér nagyságát? Ehhez fel kell vetnie az alapkérdést: mi a munkabér? A válasz még nem az érett marxi politikai gazdaságtan válasza. Még nem az, hogy a munkabér a munkaerő ára, amely a munka árának tűnik, hanem az, hogy a munkabér a munka ára.

A polgári közgazdászok is így fogták fel ezt a kategóriát. Marx mégis sokkal messzebb jutott náluk még erről a kiinduló pontról is, mert következetes, proletár álláspontjával ezt a gondolatot is végigvitte az értéktöbblet, a tőke lényegének megértéséig: *A munka nem mindig áru, nem mindig bérmmunka. Ennek megfelelően a termelőszköz sem mindig tőke, csak ha idegen munkát magába szíva fenntartja magát és szaporodik. Tehát a tőke szükséges feltétele olyan osztály léte, amelynek nincs egyebe, csak a munkaképessége: a tőke társadalmi termelési viszony.*

E viszonyok közt a bérmmunkás végső soron élelmiszereket kap munkájáért cserébe a tőkéstől, a tőkés ellenben az élelmiszerekért cserébe a munkás *termelő tevékenységét* kapja, a teremtő erőt, amellyel a munkás *nemcsak pótolja, amit elfogyaszt, hanem nagyobb értéket ad* a felhalmozott munkának, mint amekkora volt.

Marx a közgazdaságtudomány kidolgozásának hosszú évei alatt is irányította, szervezte a nemzetközi munkásmozgalmat.

Amikor az 1848–1849-i forradalmak bukása után az európai munkásosztály ismét eléggé megerősödött, hogy új rohamra induljon az uralgó osztályok hatalma ellen, 1864-ben Marx és Engels vezetésével megalakult a Nemzetközi Munkásszövetség, az I. Internacionálé. Célja

* 1890-ben Engels így ír K. Schmidtnek: „Általában a „materialista” szó Németországban néhány ifjabb írónál csak pusztá frázis, amelynek segítségével mindent minden további tanulmányozás nélkül címkéznek, ... A mi történetfelfogásunk azonban mindenekelőtt útmutató a tanulmányhoz ... Az egész történelmet újra kell tanulmányoznunk ... Ehelyett a történelmi materializmus frázisa (*mindent* le lehet sülyesztetni frázissá) nagyon is sok fiatal németnek csupán arra jó, hogy saját, viszonylag hiányos történelmi ismereteit ... mennél előbb rendszeresen összeszerkessze és azután nagy legénynek tartsa magát!”

„... Sokszor olyan színezete van a dolognak, mintha ezek az urak azt hinnék, hogy a munkásoknak minden elég jó. Ha ezek az urak tudnák, hogy Marx még legjobb dolgait sem tartotta eléggé jónak a munkások számára, hogy büntetnek tekintette, ha a munkásoknak csak valamivel is rosszabbat nyújtanak a legeslegjobb nál!...”

Es így írt J. Blochnak: „A materialista történetfelfogás szerint a történelemben *végső fokon* a való élet termelése és újratermelése a meghatározó mozzanat. Többet sem Marx, sem én nem állítottunk. Ha pedig ezt valaki úgy forgatja ki, hogy a gazdasági mozzanatot az *egyetlen* meghatározó elem, úgy a fenti tételt semmitmondó, elvont, képtelen frázissá változtatja.”

„Részben Marx és én magam voltunk nyilván okai annak, hogy az ifjabb gárda néha nagyobb fontosságot tulajdonít a gazdasági oldalnak, mint aminő azt megilleti. Nekünk az ellenfelekkel szemben az általuk tagadott főelvet kellett hangsúlyoznunk és alkalmaznunk, hogy a többi, a kölcsönhatásban résztvevő mozzanatot kellően méltassuk. Mihelyt azonban valamely történelmi korszakot írtunk le, vagyis az elméletet a gyakorlatban alkalmaztuk, megváltozott a dolog, és akkor nem volt lehetséges tévedés. De sajnos, igen gyakran hiszik azt, hogy valamely új elméletet teljesen megértettek és minden további tanulmányozás nélkül alkalmazni tudnak, mielőtt annak fő teteleit — és ezeket sem mindig helyesen — el-sajátították. Ezt a szemrehányást kell tennem néhány újabb „marxistának” és mondhatom, sok furcsaságot írtak össze...”

az volt, hogy *egyetlen* nagy hadsereggé kovácsolja össze Európa és Amerika egész harcképes munkásságát.

A Nemzetközi Munkásszövetség Központi Tanácsának 1865. áprilisi ülésén felvetődött a következő két kérdés: 1. a munkabér emelésével javítható-e az egész munkásosztály társadalmi és anyagi helyzete? 2. nem káros-e a szakszervezetek béremelésre irányuló erőfeszítése? Marx júniusban két előadásban fejtette ki válaszáat e kérdésekre. Előadásai később Bér, ár, profit címmel jelentek meg nyomtatásban.

Ez időben Marx már lényegében megérlelte tudományos művét, s — mint Engelsnek írta — csak az okozott nehézséget, hogy „nem könnyű dolog tudatlan emberek előtt kifejteni mindazokat a gazdasági kérdéseket, amelyek ezzel összefüggnek”. (Nem lehet a politikai gazdaságtan egész kurzusát egy órában tömöríteni — írta.)

Valóban, Marx valamennyi közgazdasági tétele csak úgy öltött végleges formát, hogy egész közgazdasági rendszere tisztázódott, mert ez a rendszer szervesen összefüggő, logikus, egységes egész.

Marx közgazdasági rendszere szerves folytatása a klasszikus polgári gazdaságtannak; gyermeke, de olyan gyermek — mondja Rosa Luxemburg —, amelynek születése az anya halálába kerül.

A polgárság tudománya nem vethette fel azt a problémát, hogy miből lett és mivé lesz a kapitalizmus. A kapitalizmus előtti történelmi fejlődést csak a kapitalizmus teljes kifejlődésének, csak a végleges társadalom kibontakozásának folyamataként foghatta fel. Örök érvényű dolgokként kezelve a kapitalizmus jelenségeit, pusztá ténymegállapításokra szorítkozott.

Marx éppen ellenkezőleg: a proletariátus osztályszemével elsősorban azt kérdezte, hogy *hová tart* a kapitalizmus, s ehhez azt is meg kellett kérdeznie, hogy honnan jött és milyen a kapitalizmus. Milyen társadalmi termelési viszonyokat fejez ki a gazdasági jelenségeknek az az összessége, ami a tőkés gazdaság felszínén látható.

A polgári társadalom gazdaságának első megközelítésre felfogható felülete az árucserre jelenségeinek szövevénye: árviszonyok, bérviszonyok, profitarányok, hitelviszonyok, kereslet-kínálati viszonyok stb. A polgári közgazdaságtudomány e jelenségek természetét, e viszonyok törvényszerűségeit kutatta. Marx ellenben eleve a történelmi materializmus módszerével közelítette meg kutatása tárgyát: a társadalmi formákat *az emberek társadalmi termelési viszonyainak* jellemző sajátosságai különböztetik meg egymástól. *A felszíni jelenségek csak e termelési viszonyok megjelenési formái lehetnek.* A megjelenési formák természete csak akkor érthető meg, ha előbb feltárjuk, hogy mi jellemzi azokat a társadalmi termelési viszonyokat, amelyeket ezek a formák megjelenítenek.

Marx éppen nem a felszínt és a felszín összefüggéseinek megismerését tette meg a politikai gazdaságtan tárgyául, hanem ellenkezőleg: a felszíntől absztrahálva behatolt a formák mögött rejtőző termelési kapcsolatokba. S megtalálta a megértés kulcsát: A magántulajdon által elszigetelt és egyszersmind a társadalmi munkamegosztás által összefűzött termelők viszonyainak jellegzetessége, hogy *az emberek közti társadalmi termelési viszonyok dologi formába, az árukapcsolatok formájába öltöznek.* Marx részletesen elemezte ezt az árufetisizmusról és a pénzfetisizmusról szóló részekben.

A felszíni dologi viszonyok megnehezítik a lényeg feltárását. S a klasszikus közgazdaságtudomány észre sem vette, hogy ez okozza a nehézséget, mert éppen hogy csak a felszínt: a dolgokat, a gazdagságot, illetve az embereknek a dolgokhoz való viszonyát, a gazdálkodást tekintette a politikai gazdaságtan tárgyának. Fel sem vetette, hogy a gazdagság, amely a használati értékek tömege, a történelem folyamán változtatja társadalmi formáját, s éppen ezért a társadalmi viszonyoktól függően koronként más és más az embernek a dolgokhoz való viszonya, vagyis a gazdálkodás.

Marx az árukapcsolatok általános feltételeinek elemzéséből kiindulva nyomon követhette, hogyan módosulnak az árukapcsolatok általános feltételei azokká a konkrét feltételekké, amelyek közt az árukapcsolatok tőkés árukapcsolatokká válnak, hogyan válik az egyszerű áru-termelés tőkés áru-termeléssé, amelyben a tőkés értéktöbbletet sajátítja el.

Marx a dialektika mesteri alkalmazásával tárta fel a magánáru-termelés fejlődésének, ellentmondásainak belső logikáját. Megtalálta azt a csomópontot, amelyen az egyszerű áru-termelésre jellemző elsajátítás, *a saját termék elsajátítása* magának az áru-termelésnek szükségszerű fejlődése révén átcsap a maga ellentétébe: a tőkés elsajátításba, *az idegen munka termékének elsajátításába*. Ez az ugrás akkor következik be, amikor a közvetlen termelők tömegeit nagyrészt erőszakos úton kisajátítják, megfosztják termelőeszközeitől, s a termelőeszközök egy osztály kezében összpontosulnak kizárólagos magántulajdonként. Ebben az objektív helyzetben a közvetlen termelő bérmunkássá válik, termékét mások tulajdonaként, idegen tulajdonként termeli; a termelőeszköz pedig tőkeként funkcionál, mert a munkával egyesülve olyan áruvá alakul át, amely a termelőeszköz-tulajdonosé, s amelynek *értéke nagyobb, mint termelési elemeinek értéke*.

Az értéktöbblet-törvény feltárásában nem az volt Marx tudományos tette, hogy felismerte az értéktöbblet *létét*. A klasszikus polgári politikai gazdaságtan már megalkotta a munkaérték-elméletet, és megfogalmazta az értéktörvényt abban a formában, hogy az árucserében egyenértékeknek kell cserélődniük, s az értéknagyság semmi mástól nem függ, csak az áru termelésére fordított munkamennyiségtől. Ebből *logikusan* következik, hogy a társadalom valamennyi nem dolgozó osztályának jövedelme csak a munkásosztály termelte értékből eredhet. Ricardo ellenben csak azt mondta ki, hogy a földesurak jövedelme munka nélkül szerzett jövedelem, mert abban a korban élt, amikor a tőkés még irányította a termelést, és ebben az értelemben szembeállítható volt, mint aktív lény, a henyélő földbirtokossal. De Ricardo tudta azt is, hogy a tőkés jövedelme nem a munkájukkal arányos, hanem a tőkájükkel. Csak ki kellett volna mondania, ami elméletében benne foglaltatott, hogy a tőkés jövedelme éppúgy, mint a földesuré, csak a munkás által temelt értékből származhat, amelyért a tőkés nem ad semmit.

Marx tudományos tette itt nem is csak az volt, hogy logikailag végigvitte Ricardo gondolatát, és *kimondta*, amit Ricardo csak azért nem mondhatott ki, mert a még felfelé haladó ipari burzsoázia ideológiai képviselője volt. Ricardo értékelméletében már Marx előtt is sokan felfedezték az ellentmondást: ha van értéktöbblet, ez azt bizonyítja, hogy

a munka nem egyenértéken cserélődik, nem érvényes rá az érték-törvény. A kortársak magát Ricardót is figyelmeztették erre, de Ricardo elsiklott a dolog felett. Marx azonban semmibe se nyugodhatott bele kevésbé, mint éppen ebbe az ellentmondásba, pontosabban az érték-többlet problémájába.

Marx semmiképpen sem kerülhette meg a lényeges kérdést: hogyan lehetséges, hogy a tőkés rendszeresen hozzájutnak mások munkájához *ellenérték nélkül* — éppen a kapitalizmusban, amely éppen az *egyenlő munkák* dologi formában való cseréjének, az árucserének teljes kibontakozása? Vagy lehetséges-e, hogy ebben a *lényegében* áru-termelő gazdaságban éppen az alapmozzanat: a tőke és a munka cseréje ellentmond a leglényegesebb összefüggésnek, az érték-törvénynek? Vagy összeegyeztethető-e az érték-többlet a munkaérték-elmélettel, s az érték-törvénnyel?

Úgy tetszik, hogy a tőkés áruként veszi a munkát, tehát — ha igaz az érték-törvény —, a munkának értékén kell cserélődnie. Eddig jutott el a polgári közgazdaságtudomány is, de az érték-többlet ténye látszólag ellentmondott a munkaérték-elméletnek. Marx ismét következetesen végigvitte a polgári közgazdaságtudomány megbicsaklott gondolatmenetét: az áruk értékét a termeléshez, pontosabban az újratermeléshez szükséges munkamennyiség szabja meg. Mennyi munka szükséges egy napi munka kifejtéséhez? Amennyi a munka kifejtőjének, a munkásnak egy napi létfenntartásához, egy napi munkaképességének újratermeléséhez szükséges. Tehát *a munkabérnek a munkaerő újratermelési költségeit kell fedeznie*, a munkaerő árának kell lennie, s az áru, amelyet a tőkés megvesz, nem a munka, hanem a munkaerő. Ezzel megszületett a tudományos munkabér-elmélet.

A tőketulajdonban benne foglaltatik, hogy a munkás nem is adhat el mást, csak a munkaerejét, mert csak ez az övé. A munkája nem. Hiszen a munkás csak akkor kezdheti a munkát, amikor a tőkés már megvette a munkaerejét. A munka már a tőkésé, elidegenül a munkástól.

Az érték-többlet nem mond ellent az érték-törvénynek. Ellenkezőleg, éppen az egyenértékű csere, *e dologi viszony leplező formáját* ölti magára az a viszony, amely az egész kapitalista gazdasági rendszer fő-tengelye: a tőkés és a bér munkás viszonya. Ha a termelőeszköz tulajdonosa *egyenértékű csere* útján jut a munkaerő-áruhoz, akkor is, ennek az árunak az a különlegessége, hogy elfogyasztása, a munka kifejtése, értéket hoz létre. A munka által termelt érték abban az áruban ölt testet, amely „természetesen” a tőkés tulajdona, hiszen az ő tulajdona a termelőeszköz és a munka, amelyek egyesülése létrehozta az árut. A tőkés üzemében termelt áru ismét *egyenértéken cserélődik*, de értéke nagyobb, mint a termeléséhez elhasznált termelőeszközök és munkaerő értéke. A munkaerő értéke és a munkaerő által termelt érték közti különbség az érték-többlet.

Tehát koránt sincs igazuk a polgári közgazdászoknak, akik azzal magyarázzák az érték-többlet létjogosultságát, hogy a tőkés dolgozik, irányítja a termelést, vagy azzal, hogy „tiszteletre méltó” önmegtartóztatásának gyümölcse a tőke, amely megérdemli a neki jutó „tisztességes” profitot. Sem munka, sem önmegtartóztatás nem hoz érték-többletet például a bér munkásnak. Miért hozna éppen a tőkésnek? Nem ez

hozza az értéktöbbletet, hanem az, hogy a tőkés a termelőeszközök magántulajdonosa, és a munkaerő áruvá vált.

De nincs igazuk azoknak a szocialistáknak sem, akik szemében pusztán jogtalanság, csalás, a munkás megrablása az értéktöbblet elsajátítása. A kapitalizmusban az *objektív* viszonyok olyanok, hogy megjelenik a piacon a munkaerő-áru. Ha ez az áru egyszer ott van a piacon, akkor csak az *árucseré objektív törvényei* szerint cserélődhet. Az árucseré törvénye az egyenértékű csere. A tőkés megfizeti a munkaerő-áru értékét, tehát „tisztességesen” jár el. Aki megfizeti egy áru értékét, annak joga van rá, hogy elhasználja az árut. Egy napi munkaerő használati értéke egy napi munka. Ez jogosan megilleti a tőkést – *az árutermelés joga és erkölcsse szerint*. Nem a tőkés érdeme és nem a tőkés bűne, hogy a megvásárolt áru, a munkaerő elhasználása több érték birtokába juttatja, mint amennyiért ezt az árut vette. Tehát minden rendben van? A munkásosztálynak nincs miért panaszkodnia? Vagy nem mégis azoknak a szocialistáknak van-e igazuk, akik egyszerűen erköcsi szempontból támadják a munkásosztály kizsákmányolását?

Marxnak van igaza. Mert ő nem a társadalom gazdasági alapjától elszakított jogi, erkölcsi normák alapján követeli a kizsákmányolás megszüntetését, hanem végrehajtja azt a történelmi jelentőségű *tudományos* tettet, hogy a történelmi materializmus erejével feltárja azt az *objektív gazdasági alapot, amelyen szükségszerű a munkásosztály kizsákmányolása*. És nem is a felépítményből, a jogból és az erkölcsből vezeti le a munkásosztály felszabadításának szükségességét, hanem az objektív gazdasági feltételekből, s a rajtuk uralkodó *objektív törvényekből* hámozza ki a munkásosztály felszabadításának *objektív* szükségességét.

Az értéktöbblet-termelés a motorja a tőkés gazdasági rendszer egész mechanizmusának. Benne gyökereznek objektív fejlődéstörvényei és éleződő ellentmondásai. Ezek juttatják el, mégpedig vaskövetkezetességgel a tőkés gazdasági társadalmi rend fejlődését arra a fokra, ahol saját belső törvényszerűségei folytán tarthatatlanná válik, meg kell szüntetni. *Objektíve elkerülhetetlen törvényszerűség*, hogy a tőkés társadalmi rendet olyan társadalmi rend váltsa fel, amelyben a gazdasági alap a termelők *kizsákmányolás-mentes termelési viszonyainak* összessége. Ezt a törvényszerű változást a proletariátusnak kell megvalósítania. Ez az osztály a kapitalizmusban nagyra növvő, s a kapitalizmuson túlmutató társadalmi jellegű termelőerők képviselője.

Az értéktöbblet-termelés az a legmélyebben rejlő objektív alap, amelyen állandóan létrejön és szüntelenül fokozódik a tőkésosztály és a munkásosztály kibékíthetetlen ellentéte, s ennek az ellentétnek politikai vetülete: az osztályharc. Az értéktöbblet-termelés határozza meg a tőkés gazdaság fejlődési irányát, e fejlődés belső ellentmondásait, az ellentmondások elkerülhetetlen kiéleződését, s politikai vetületét, az osztályharc kiéleződését. A kapitalizmus kibékíthetetlen ellentmondásai nem oldhatók meg a kapitalizmus talaján, amelyben gyökereznek, hanem csak a kapitalizmus megszüntetésével. Az osztályharc az ellentmondások megszüntetésének eszköze.

Az értéktöbblet-elmélet valóban a kapitalizmus marxi politikai gazdaságtanának sarkköve.

A kapitalizmus lényege az értéktöbblet-termelés. A termelés közvetlen célja nem lehet más, mint a minél több értéktöbblet. A kapitalizmus lényegéből fakadó objektív tendencia az értéktöbbletet termelő *többletmunka határtalan növelésére, a kizsákmányolási ráta határtalan fokozására irányuló törekvés*. Ez eleinte a munkanap meghosszabbítására irányuló törekvésben nyilvánul meg. Később rövidülhet a munkanap, mert a többlet-munkaidő növelésének fő eszköze a technika fejlesztésével a munka termelékenységének és intenzitásának növelése. Ez pedig nem érhető el túlságosan hosszú munkanap esetén.

A technika fejlesztésének eszköze a tőkefelhalmozás, amelynek forrása az értéktöbblet. A munkásosztály és a tőkésosztály viszonyának az objektív alapja, hogy *a munkásosztály termeli az értéktöbbletet, amely a rajta uralkodó tőkét növeli*.

A tőke csak annyiban fejleszti a technikát, amennyiben ez növeli a többletmunkát. A többletmunka pedig csak annyiban nő, amennyiben nő a munka termelékenysége, vagyis *az élőmunka növekvő mennyiségű holtmunkát hoz mozgásba*. Tehát a fejlődés tendenciája az, hogy gyorsabban nő a termelőeszközök mennyisége, mint az élőmunkaé, *gyorsabban nő a tőke, mint a munkaerő-kereslet*. A tőkefelhalmozás objektíve szükséges velejárója a relatív munkaerő-felesleg. A tőkés az egész tőke hozamának: profitnak tekinti az értéktöbbletet. Mivel az állandó tőkerész, amely nem termel értéktöbbletet gyorsabban nő, mint az értéktöbblet-ráta, az egész tőke gyorsabban nő az értéktöbbletnél, ezért csökken a profitráta. A munkásfelesleg relatív: a munkás annyiban felesleges, amennyiben az általa termelt értéktöbblet az állandó tőke arányának növekedése miatt nem eredményez kellő nagyságú profitrátát.

Ugyanaz a folyamat, amely a munkást viszonylag feleslegessé teszi, viszonylagos tőkefelesleget is termel.

A konkurrenciaharcban a nagyobb tőkék egyre inkább felülkerekednek, tönkreteszik a kisebbeket, s magukba olvasztják tőkéjüket. Egyre kisebb létszámú tőkésosztály kezén mind nagyobb gazdagság összpontosul, s közben nő a relatív túlnépesedés nyomása a munkaerőpiacra, a munkaerő eladásának feltételei egyre kedvezőtlenebbekké válnak, nő a létbizonytalanság.

Az értéktörvény *szigorú felső határt szab* a munkásosztály fizetőképes fogyasztásának. A tőke határtalan értéktöbblet-szükséglete pedig a tőke és a termelés *határtalan növelésének* tendenciáját szüli. Az ellentmondás általános túltermelési válságokban robban ki. A válságok megteremtik az ideiglenes lehetőséget rá, hogy a tőke ismét növekedésnek indulhasson, s ismét válságban robbanjon ki a termelés és a fogyasztás ellentmondása, amelynek *gyökere az értéktöbblet-termelés*.

A tőkés üzemben szigorúan szervezett a termelő folyamat. A társadalmi termelés ellenben anarchikus. Az anarchia miatt csak utólag derül ki, hogy a tőkésék — egyenként saját termelésük maximális növelésére törekedve —, együtt már többet termeltek, mint amennyi *megfelelő profittal* eladható: *mindenből* felesleg van — az adott árszínvonalon. A termelés, az árszínvonal, a profitráta lezuhan, a munkások az utcára kerülnek, s azért nélkülöznek, mert túlságosan sokat termeltek, azért nem termelhetnek, mert *csak megfelelő nagyságú értéktöbblet, illetve profit termelése ellenében adják meg nekik a lehetőséget saját*

létük fenntartására. A válságban — mondja Engels — a termelőerők fel-lázadnak tőkeminőségük ellen. A társadalmi jellegű termelőerők fel-lázadnak a magántulajdon, a magánelsajátítás ellen. Követelik a tár-sadalmi jellegüknek megfelelő termelési viszonyokat.

A válság nem oldható meg a bérek emelésével vagy munkanélküli segéllyel, amely arra hivatott, hogy növelje a fizetőképes keresletet, illetve enyhítse a szakadékot a termelés határtalan növelési tendenciája és a fizetőképes kereslet korlátozottsága közt. Enyhít vagy nem enyhít, ez a konkrét körülmények kérdése. De nem kérdés, hogy nem szün-tetheti meg a szakadékot, s a válságok szükségszerűségét. A munkás-osztály fogyasztásának felső határt szab, hogy a munkabér maximuma a munkaerő értéke. Az értéktöbblet rovására menne, ha a munkabér tartósan e fölé emelkedne. S ha a kapitalizmusban *objektíve* nem lehet más a termelés közvetlen célja, mint a minél nagyobb értéktöbblet, s ha e célt a verseny *kényszerszertörvényként* ráerőszakolja a tőkésekre, akkor *a kapitalizmus nem segíthet magán saját lényegének ellent-mondó eszközökkel.*

A válságok miatt a tőkés újratermelés menete ciklikus. A felfelé menő szakaszok mindig optimizmust keltenek a kapitalizmus védelme-zőiben. Ezekben az időszakokban mindig megizmosodnak azok a néze-tek, amelyek tagadják a kapitalizmus Marx által megvilágított szük-ségszerű életútját. A felfelé menő szakaszokban a munkásosztály ki-harcolhatja magának helyzete pillanatnyi javulását. Ebből arra „követ-keztetnek”, hogy nem törvény a munkásosztály elnyomorodása, s nem törvény a válság sem. Nincs igaza Marxnak — újjongja a tőkés világ. Aztán kirobban a válság, ezek a hangok elcsöndesülnek, s átadják he-lyüket a biztató szónak: majd a monopóliumok megszervezik a terme-lést és a piacot, majd az állami megrendelések pótolják a fogyasztás-hiányt, majd a munkanélküli segélyek megakadályozzák a munkás-osztály fogyasztásának összezsugorodását, majd a mérsékelt infláció megelénkíti a gazdaságot.

S valóban, a monopóliumok elterjedése új helyzetet teremt. De az új helyzetben is csak az tud eligazodni, aki a marxi módszerrel, a marxi politikai gazdaságtan alapján vizsgálódik. Marx nem mondta meg, hogy mi a természetük azoknak a konkrét jelenségeknek, amelyek az ő idejé-ben még meg sem voltak. Mégis, azóta folyton minden őt igazolja. Meg-rögzött dogmatikusok emiatt azt hiszik, hogy nem is kell konkrétan elemeznünk a mai jelenségeket, problémákat, mert kész rájuk a válasz a marxi életműben. A revizionisták pedig éppen a konkrét vizsgálódás szükségességére hivatkozva hangsúlyozzák, hogy a mai jelenségek konkrétan mások, mint amelyeket Marx vizsgált, s a konkrét külön-bségek hangsúlyozása közben nyíltan tagadják vagy sandán elsikkasztják a lényegét, amely Marxot igazolja.

Pedig Marx éppen a kapitalizmus lényegét, fő folyamatait, termé-szetét, a szocializmussal való felváltásának objektív szükségszerűségét, a szocializmus lényegét, természetét, fejlődési tendenciáit tárta fel. Ezért bizonyul oly kiváló „jóstehetségnek”. A mindenkori konkrét kér-déseket csak a marxizmus tudományos alapján lehet megoldani.

Lenin helyesen ismerte fel a monopolkapitalizmusnak a korábbi kapitalizmusétól eltérő sajátos vonásait, mert a marxizmus alapjáról indult el felderítő útjára. A polgárok és a revizionisták azt mondták,

hogy a monopóliumok megszüntetik a versenyt, a válságokat, gyengítik az osztályharcot. Lenin bebizonyította, hogy a monopóliumok nem szüntetik meg az anarchiát és a válságokat, hanem kiélezik, mert a monopolkapitalizmus összes új eszközei együttesen sem változtatnak azon, hogy amíg a kapitalizmus kapitalizmus marad, addig nem szűnik meg a társadalmi termelés és az egyéni elsajátítás ellentmondása, a termelés határtalan növekedési tendenciájának és a fizetőképes fogyasztás korlátozott növekedésének ellentmondása, egyszóval az érték-többlet-termelés belső ellentmondása, hanem csak még magasabb fokra hág: bebizonyította, hogy a monopolkapitalizmusban éppen ezért nem gyengül az osztályharc, hanem szükségképpen kiéleződik, s kiegészül az elnyomó országok és az elnyomott nemzetek harcával. Lenin elmélete igazolódott, s Lenin elmélete a marxizmust igazolta.

A polgárok és a revizionisták azt állítják, s valahányszor megnőnek a nehézségeink, mindjárt hangosabban hirdetik: a kapitalizmus megdöntése, a termelőeszközök társadalmi tulajdonba vétele és az anarchia helyettesítése a népgazdaság tervszerű irányításával megöli a fejlődés hajtóerőit: a versenyt és az egyéni kezdeményezést. Marx „doktrinája”, mondják elnéző jóindulattal — lelkesítheti az értelmet, de nem valósítható meg. A tények Marxot igazolják.

A marxizmus elsajátításának fáradságát azonban semmiképpen sem takaríthatják meg, akik vállalkoznak rá, hogy megteremtik a szocializmust. A szocializmus csak tudatosan építhető fel és fejleszthető át a kommunizmusba. S a kommunista társadalom megteremtésére hivatott munkásosztály társadalmi tudata a marxizmus. Sem a marxizmus elvetésével, sem dogmákká élettelenítésével nem juthatunk előbbre.

Ez évben az egész világ dolgozói megemlékeznek Marx Károly születésének 140-ik és halálának 75-ik évfordulójáról. A Marxról való megemlékezés nem abban áll, hogy letöröljük a port egy nagy életműről, és megcsillantjuk eredeti fényét. A marxizmusra sose rakodik porréteg. Sőt egyre nagyobb területen világít a fénye. Egyre nő az igazsága a Kommunista Kiáltvány első mondatának: Kísértet járja be Európát, s ma már az egész világot: a kommunizmus kísértete, amely annál rémesebb kísértet a kapitalizmusnak, minél inkább élő valósággá válik a világ másik felén, a szocialista világban.

GÖNCÖL GYÖRGY:

Az értéktörvény a kapitalizmusban és a szocializmusban

I.

Napjainkban eléggé elterjedt az a felszínes felfogás, amelynek fő jellemzője, hogy el akarja mosni a gazdasági rendszerek közti lényeges különbségeket, és érintkezési pontot vél felfedezni a két rendszer között, mondván, hogy a jelenkori kapitalizmusban a termelési anarchia hátrányait a tervezés bizonyos elemei enyhítik, míg viszont a szocializmust építő országok gazdaságában a tervezés csorbáit azzal lehet kiköszörölni, hogy nagyobb teret engedünk a piaci mechanizmusok érvényesülésének. Ilyen módon vélik felfedezni a szocializmus elemeit a mai kapitalizmusban, ugyanakkor, amikor hangsúlyozzák a kapitalizmus elemeit a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet gazdaságában.

Az ilyenfajta érvelést nem lehet másként jellemezni, mint hamiskártyás trükknek; érvényes rá Lenin megjegyzése, hogy a dialektikát a szofizmustól csak egy kis lépés választja el. Igaza van Maurice Dobbnak, amikor „A szocializmus gazdasági törvényei” című tanulmányában leszögezi: „Akik arról álmodoznak, hogy összeházasítsák a kollektívizmust a kapitalizmussal, legalább ne igyekezzenek úgy feltüntetni a dolgot, mintha e különös házasság ivadéka rosszul összeházasított szüleinek csak erényeit örökölné.” (Political Economy and Capitalism. London, 1953. 276. o.)

A tervezés tökéletlenségének nem lehet ellenszere, a tervezés tökéletesítésének nem lehet módszere a piaci mechanizmusok szabadjára engedése.

A revizionista hitvallás ellenlábasai azok a dogmatikusok, akik úgy vélik, hogy a gazdasági összefolyamat áttekintése és központi irányítása szükségszerűen magában foglalja az összes részfolyamatok irányítását. Ez az antidialektikus felfogás idegen a gazdasági élet valóságától: a folyamat lényegét és a folyamat irányíthatóságának mikéntjét egyaránt félreismeri.

A kapitalizmusban az összefolyamat a részfolyamatok spontán terméke. A szocializmusban a részfolyamatok a tudatosan irányított összefolyamat összetevői.

Ebből következik, hogy az értéktörvény, amely azt határozza meg, hogy a részfolyamatok hogyan fonódnak szervesen gazdasági összefolyamattá, egészen más szerepet játszik a kapitalista termelési

anarchia és a szocialista tervgazdaság keretei között. A kapitalizmusban az értéktörvény érvényesülése a gazdasági rendszer funkcióképességének elengedhetetlen feltétele. A szocializmusban az értéktörvény hozzáértő felhasználása a tervezés tökéletesítésének egyik nélkülözhetetlen segédeszköze.

Nem elegendő azonban arra az ismert megállapításra szorítkozni, hogy a kapitalizmusban az értéktörvény vakon tör utat magának, míg a szocializmusban az értéktörvényt tudatosan felhasználjuk, illetve figyelembe vesszük. Ezen a téren tisztázni kell bizonyos alapfogalmakat és bizonyos alapvető összefüggéseket, köztük különösképpen a következőket:

Mi a termelési anarchia? Hogyan függ össze az értéktörvénnyel?

Hogyan függ össze az arányosság törvénye és az értéktörvény a gazdasági fejlődés, illetve a gazdaságfejlesztés folyamatában a kapitalizmusban egyrészt, a szocializmusban másrészt?

Mi a voluntarizmus? Hogyan függ össze az arányosság törvényének és az értéktörvénynek megsértésével?

II.

Mindenekelőtt meg kell állapítani az értéktörvény összefüggését más gazdasági törvényekkel, nevezetesen a gazdasági fejlődés, illetve a gazdaságfejlesztés törvényével egyrészt, az arányosság törvényével másrészt. Csak így domborodik ki egyebek között az értéktörvény különböző szerepe a kapitalizmusban és a szocializmusban.

Az értéktörvényt a gazdasági fejlődés, illetve a gazdaságfejlesztés szemszögéből kell vizsgálnunk. Meg lehet persze fogalmazni az értéktörvényt egy *statikus* rendszerre is, de tudni kell, hogy az értéktörvény nem egyszerűen a népgazdasági egyensúly feltételeit írja körül, illetve írja elő, hanem konkrétan az egyensúly kialakulásának *folyamatát*, mégpedig a gazdasági struktúra változásának dinamikus körülményei között. Másként az értéktörvény működésének kérdését a kapitalizmusban nem is lehet felvetni, hiszen itt a probléma éppen az, hogy a tőke önállósult és növekvő érték: maga az értékmozgás. A tőkéből elvonatkoztatott értéktörvény tehát a kapitalista gazdasági rendszer funkcióképességének semmiféle magyarázatát nem volna képes adni, márpedig a Marx felfedezte és kifejtette értéktörvény a kapitalista gazdasági rendszer működésének — és működési zavarainak — tudományos magyarázatát adja.

A gazdasági fejlődés, illetve a gazdaságfejlesztés a népgazdasági arányok megváltozásával, illetve megváltoztatásával jár együtt; az arányosság törvénye tehát szervesen összefügg a gazdasági fejlődés (a gazdaságfejlesztés) törvényével.

A gazdasági struktúra változásainak viszont szükségszerű velejárói az értékarányok eltolódásai: az arányosság törvénye szervesen összefügg az értéktörvénnyel.

Miután az elmúlt évek során a szocializmus építésénél az értéktörvényt kezelték a legmostohabban, az értéktörvényre voltak a legkevesebb tekintettel, ennek visszahatásaként jött létre az a revizionista elhajlás, amely az értéktörvény rehabilitálását tűzve ki célul, nem vizsgálta meg közelebbről az értéktörvény helyét és szerepét a

tervgazdaságban, kapcsolatát a tervszerű gazdaságfejlesztés és az arányosság törvényével.

Sztálin legutolsó műve ugyan felhívta a figyelmet a törvények objektív jellegére és a törvények vak megsértésének vészes következményeire, de a) az értéktörvény szerepét homályosan és félreérthetően ábrázolta (erre még visszatérek); b) a szocialista tervgazdálkodásra vonatkozólag a tervszerű gazdaságfejlesztés törvényét és az arányosság törvényét, valamint az arányosság törvényét és az értéktörvényt mechanikusan, belső összefüggésük feltárása nélkül állította egymás mellé.

III.

Marx azt a feladatot tűzte maga elé, hogy megvizsgálja, melyek az értéktörvény érvényesülésének feltételei és következményei a tőkés árutertermelés rendszerében.

Az értéktöbblet törvénye és az értéktörvény közötti ellentmondás a kapitalista gazdasági fejlődés rugója.

A kapitalizmusban az értéktörvény érvényesülésének módját a kapitalizmus alapellentmondása, a termelés társadalmi jellege és a tőkés magántulajdon közti ellentmondás határozza meg. Az értéktörvényben a termelés társadalmi jellege jut kifejezésre és ennek ellentétessége a tőkés magántulajdonnal szemben. Nem a tőkés magántulajdon biztosítja a gazdaság funkcióképességét a kapitalizmusban, mint a vulgáris apologetika hirdeti, hanem a termelés társadalmi jellegét érvényre juttató értéktörvény! Ezt fejti ki és bizonyítja be a marxi elemzés.

Más szóval a tőkést a profit állandó növelésének szempontjai vezérik, de ennek az életcélnak fanatikus követésében a versenynek olyan terepén manőverezik, amelynek egész domborzata hullámvölgyeivel együtt az értéktörvény szerint alakul. A tőkés árutertermelés teljes egészében az értéktörvénynek van alávetve. Az értéktörvény a tőkést a versenyen keresztül mozgatja. A tőkének lételeme a verseny; a tőkés a verseny követelményeit minden körülmények között feltétlenül figyelembe veszi — és ezen a közvetett spontán módon „veszi figyelembe” az értéktörvény követelményeit.* A verseny az akkumuláció sarkantyúzója; verseny nélkül, tőkés termelési viszonyok között, nincsen akkumuláció — és akkumuláció nélkül a tőkés termelési mód elvben elképzelhetetlen, gyakorlatilag huzamosabb időre lehetetlen.

Ami a kapitalizmusban az értéktöbblet törvényét az értéktörvényvel összekapcsolja, antagonisztikus egységbe fűzi — ez a *verseny*. A verseny a kapitalizmus működésének mikéntje. Marx hangsúlyozza: „Fogalma szerint a *konkurrencia* nem egyéb, mint a *tőke* belső *természete*, lényeges meghatározása, amely a sok tőkének egymásra gyakorolt kölcsönhatásában jelenik meg és valósul meg, a belső tendencia mint külső szükségszerűség. A tőke csak mint sok tőke összessége létezik, és csak mint ilyen létezhetik, ezért tehát önmeghatározása

* Mindez természetesen azt is jelenti, hogy a szocializmusban az értéktörvény káros figyelmen kívül hagyását nem lehet a verseny „bevezetésével” ellensúlyozni vagy orvosolni, mint egyes közgazdászok fejvesztettségükben pánik-megoldásként javasolták. A két rendszer közötti alapvető különbségekkel függ össze, hogy a tervgazdaság keretei közt nem lehet a verseny az értéktörvény „figyelembevételének” a módja!

mint sok tőkének egymásra gyakorolt kölcsönhatása jelenik meg.” (Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie, Berlin, 1953. 317. o.)

„Mivel az érték a tőke alapja, és éppen ezért szükségszerűen csak ellenértékek cseréjében létezik, így szükségszerűen önmagát önmagától eltaszítja. Valamiféle *egyetemes tőke* tehát, amellyel nem állnának idegen tőkék szemben . . ., pusztá agyrém.” (I. m. 324. o.)

És ezért hangsúlyozza Lenin az „Imperializmus”-ban, hogy a monopólium nem zárja ki a versenyt, hanem ellenkezőleg feltételezi, és magasabb szinten újrateregetti.

A kapitalista gazdaság egésze az értéktörvénynek van alárendelve. A kapitalista gazdaság részfolyamatait az értéktörvény érvényesülése fűzi működő egységbe. A versenyben álló tőkés az érték-többlet termelésének állandó fokozására törekszik, tekintet nélkül az értéktörvény — specifikusan *társadalmi* jellegű, a termelés társadalmi összhangját biztosító — követelményeire. A tőkés verseny azonban (amelynek a versenyző tőkés alá van vetve) az egyéni tőkés célkitűzéseivel szemben érvényesíti az értéktörvényt. Az érték-többlet törvénye és az értéktörvény közötti ellentmondás kibontakozása a munka társadalmi termelékenységének (a tőke szerves összetételének) emelkedését eredményezi. A verseny a társadalmi munkatermelékenység egyre magasabb szintjein robbantja ki és oldja fel az érték-többlet törvénye és az értéktörvény közötti ellentmondást. Világos, hogy verseny nélkül a) az értéktörvény nem érvényesülne a kapitalizmusban (azaz a kapitalista gazdaság funkcióképtelenné válna), és b) az egyes tőkésnek a profit növelésére irányuló törekvése nem járna együtt a társadalmi munkatermelékenység emelkedésével. Ezért is hangsúlyozza Marx, hogy a verseny a tőkés termelési módtól elválaszthatatlan.

Minden egyes tőkésnek az elérhető legmagasabb profit megszerzésére irányuló törekvése — a tőkés gazdaságfejlesztésnek ez az egyedüli módja — az értéktörvény folyamatos és rendszeres megsértését jelenti. Sztálin tévesen nevezte az átlagprofitot a szabadversenyes kapitalizmus hajtóerejének. Ez nyilván abból a törekvésből fakadt, hogy az átlagprofitot szembeállítsa a „maximális profittal”. A valóságban a kapitalizmus hajtóereje minden egyes tőkésnek az elérhető legmagasabb profitra irányuló törekvése. A marxi elemzés éppen azt tárja fel, hogy a tőkés verseny, a versenyben álló egyéni tőkésnek az elérhető legmagasabb profit megszerzéséért folyó harca *végeredményben* az átlagprofit kialakulására vezet. Így érvényesül konkrétan az értéktörvény a kapitalizmusban. A maximális profit elérésére irányuló törekvés a kapitalizmusban a gazdasági fejlődés *hajtóereje*; az átlagprofit kialakulása, azaz az értéktörvény érvényesülése pedig ennek a folyamatnak a *lényege*, a tőkék versenyének az *eredménye*.

Nem lehet semmi kétség afelől, hogy Marx a kapitalizmusban érvényesülő törvények között az értéktörvényt (nyilván éppen specifikusan társadalmi jellege folytán) olyan törvénynek tekintette, amelynek az érték-többlet törvénye alá van rendelve.

„A tőkés termelési módot eleve két vonás teszi jellegzetessé” — mondja Marx. Az *első* a termék árujellegéből, illetve a tőkés áruter-
melés jellegéből folyó „értékmeghatározás és az *össztermelésnek az*

érték által való szabályozása”. (Marx: A tőke. 3. kötet. 950. o. Szikra, 1951.)

A második jellemvonás, amely a kapitalista termelési módot speciálisan megkülönbözteti „az értéktöbblet termelése mint a termelés közvetlen célja és meghatározó indítéka.” (Marx: A tőke. 3. köt. 950—951. o. Szikra, 1951.)

„A kapitalizmusban a piac a gazdaság fő szervező ereje” — állapítja meg Lenin. Ez azt jelenti, hogy a kapitalizmusban a termelési anarchia az értéktörvény modus operandija, működési módja. Nem a termelési anarchia ellenére, hanem a termelési anarchián keresztül érvényesül az értéktörvény a kapitalizmusban.

A termelési anarchia a kapitalista rendszer sajátja a szónak abban a szigorú értelmében, hogy ott és abban a mértékben, ahol és amely mértékben a termelési anarchia mechanizmusai (a tág értelemben vett piaci mechanizmusok, valamint a ciklus különböző fázisait kiváltó mechanizmusok, különösképpen a válság mechanizmusai) lanckadnak vagy megbénulnak, ez az egész kapitalista gazdasági rendszer funkcióképességét veszélyezteti.

A szabadverseny klasszikus korszakában a termelési anarchia kiegyensúlyozó automatizmusainak összműködését éppen a piaci mechanizmusok és a ciklikus mozgás teljes összefonódása jellemzi. Éppen ez teszi a termelési anarchiát az értéktörvény modus operandijává a szabadversenyos kapitalizmusban.

Milyen feltételezéseken alapszik a szabadversenynek ez a modellje? Mit értünk konkrétan azon, hogy a szabadversenyos kapitalizmusban a *piac a gazdaság fő szervező ereje*?

1. A versenyben levő egyéni tőkések teljesen alá vannak vetve a piacnak; termelésükkel a piac jelzéseire reagálnak.

2. A piaci árat, mint objektív adottságot, mint külső kényszert akceptálják, azt termelésükkel nem képesek számottevően befolyásolni.

3. A versenyben maximális termelésüket vetik latba. Termelésük maximális fokozására törekszenek, értve ezen a törekvés mindkét oldalát: termelési kapacitásuk maximális *kihasználását* és *bővítését*.

Csak ilyen versenyfeltételek között alakulhat ki a gazdaságnak az a modellje, amelyben a piaci mechanizmusok és a ciklus különböző fázisainak kölcsönhatásai automatikusan létrejönnek.

Melyek fő vonásaikban ezek a kölcsönhatások?

1. Elsődleges természetesen a tőkés újratermelés ciklikus menete. Alapvetően ez határozza meg azokat a kereteket, melyeken belül a piaci mechanizmusok fázisról fázisra működnek.

2. A ciklus különböző fázisai — válság, fellendülés — azonban a piaci mechanizmusok révén jönnek létre.

Az értéktörvény érvényesülésének ezt az automatizmusát a termelési anarchiában, a tőke ciklikus mozgásának és a piaci mechanizmusoknak ezt a kölcsönhatását önmagában nem lehet megérteni, önmagával nem lehet magyarázni. Ezek a mechanizmusok és kölcsönhatások csak a rövid időszak egyensúlyi helyzetét hozzák létre.

Más szóval, a gazdasági struktúrát adottnak tételeztük fel. Milyen helyt a gazdasági fejlődés során bekövetkező struktúra-változásokkal is számolunk (azaz a statikus szemléletről áttérünk a dinamikus szem-

léletre), vagyis mihelyt túlmegyünk a ciklus különböző fázisain és át-
térünk annak a gazdasági folyamatnak a vizsgálatára, amelynek ré-
szei az egymást követő ciklusok, akkor már az *iparágak egyenlőtlen
fejlődésének* törvényével találkozunk.

Az iparágak egyenlőtlen fejlődése a gazdasági fejlődés, illetve a
gazdaságfejlesztés törvényszerű velejárója. Az arányosság törvénye
nem is érvényesülhet másként, mint éppen az iparágak egyenlőtlen
fejlődése révén. A kapitalizmusban az iparágak egyenlőtlen fejlődését
a legmagasabb profit megszerzésére törekvő tőkék áramlása idézi elő,
az arányosságot pedig az értéktörvény érvényesülése, azaz az átlag-
profit tendenciája.

Az arányosság törvényét az értéktörvénytől csak akkor lehetne
elválasztani, ha mindkettőt elvonatkoztatathatnók a bővített újratermel-
léstől; márpedig egyik is, másik is csak azzal kapcsolatban létezik. A
diszproporcionalitás (az arányosság törvényének megsértése) csak az
értéktörvény folyamatos és rendszeres megsértésével egyetemben
eredményezi a bővített újratermelés ciklikus menetét.

A diszproporcionalitási válságelmélet hívei hallgatólagosan elte-
kintenek az értéktörvénytől. Ha azonban csupán az arányosság törvé-
nyének megsértéséről, illetve az újratermelés megkövetelte arányok
helyreállításának szükségességéről volna szó, ebből általános túlter-
melési válság nem volna levezethető. A válságban elsődlegesen nem
az arányosság törvénye tör utat, hanem az értéktöbblet-törvény és az
értéktörvény közötti antagonizmus (vagyis a tőkés magántulajdon és
a termelés társadalmi jellege közötti ellentmondás) robban ki.

A termelési anarchiában az arányosság törvénye csak az arányos-
ságok állandó felborításán keresztül, az értéktörvény csak folyamatos
megsértésén keresztül érvényesül. De a kettő, mind az arányosságok
felborítása és az értéktörvény megsértése, mind az arányosság tör-
vényének és az értéktörvénynek az érvényesülése egy és ugyanazon
gazdasági összefolyamatban szervesen összefonódik, úgyhogy az érték-
törvény megsértése a népgazdasági arányok felborulásában jelentke-
zik, a népgazdasági arányok felborulása az értéktörvény további meg-
sértését vonja maga után, és így tovább, egészen a válságig, amelyben
a termelési anarchia mechanizmusai az arányok helyreállításának és
az értéktörvény érvényesülésének irányában hatnak, más szóval,
amelyben létrejönnek az egyensúly új feltételei, az újratermeléshez
szükséges anyagi és értékarányok.

A kapitalizmus funkcióképességét tehát az magyarázza, hogy az
egész gazdaság alá van vetve az értéktörvénynek, mégpedig kettős
értelemben:

- a) a legmagasabb profit megszerzéséért folyó versenyen keresztül
az értéktörvény érvényesül;
- b) a bővített újratermeléshez szükséges népgazdasági arányok az
értéktörvény érvényesülése által alakulnak ki.

IV.

Mennyiben módosul mindez a monopolkapitalizmus keretei között?

Azt értjük-e a monopóliumok uralmán, hogy a monopoltőkés gaz-
daság nincs alávetve az értéktörvénynek, vagy hogy a monopólium

függetleníteni képes magát az értéktörvény hatálya alól? Más szóval: lévén a termelési anarchia a piac hatalma a termelők felett, vajon itt a monopóliumok hatalmáról van-e szó a piac felett és ennél fogva a termelési anarchia megszűntéről vagy fokozatos leépítéséről? Hatályaon kívül helyezi-e a monopólium a termelési anarchiát és az értéktörvényt? Monopolizált termelési viszonyok között megszűnik-e a piac a gazdaság fő szervező ereje lenni? Vajon a monopólium, illetve a monopolizált állam lép-e a piac helyére mint a gazdaság fő szervező ereje?

Mindezekre a kérdésekre határozott nemmel kell válaszolni. Igaz, hogy a monopólium kihat a termelés és a kínálat össz volumenére, és így közvetlenül befolyásolni képes a piaci árakat. A monopolista kalkuláció azért mégsem az értéktörvény felhasználása, hanem az értéktörvény érvényesülésének időleges monopolista meggátlása. Végén csattan az ostor a monopolkapitalizmusban is, és akkor azt jelzi, hogy mégis a piac kerekedik felül.

A termelési anarchiában, mint mondtuk, az arányosság törvénye csak az arányok állandó felborításán keresztül, az értéktörvény csak folyamatos megsértésén keresztül érvényesül. A monopólium az arányosság felborításának állandósuló tendenciáját és az arányosság helyreállításának megakadályozását jelenti a hosszú időszakban. Ugyanakkor a monopólium az értéktörvény folyamatos megsértését és az értéktörvény érvényesülésének a hosszú időszakban (azaz a ciklusok egymásutánjában) való megakadályozásának tendenciáját rejti magában. Ez azt jelenti, hogy a *monopolkapitalizmusban az értéktöbblet törvénye és az értéktörvény közötti ellentmondás tetőfokára hág*, s a kapitalista gazdasági rendszer funkcióképességét veszélyezteti. Ugyanakkor a monopólium beékelődik az arányosság törvénye és az értéktörvény közé, és a kettő kölcsönhatásában rövidzárlatot idéz elő.

A monopolkapitalista gazdaság modellje tehát lényeges vonásaiban különbözik a szabadversenyos kapitalizmus gazdasági modelljétől.

1. A monopólium nincs olyan mértékben alávetve a piacnak, mint a szabadverseny egyéni tőkése; termelésével a piac jelzéseire monopolista módon reagál;

2. a piaci árat nem akceptálja szükségszerűleg, mint objektív adottságot; termelési politikájával igyekszik (és bizonyos mértékig képes) befolyásolni ezt;

3. a versenyben nem szükségszerűen maximális termelését veti latba; a monopolista profit megszerzésének és fenntartásának nem szükségszerű eszköze a termelési kapacitás maximális kihasználása és bővítése.

A szabadverseny egyéni tőkése számára mind a termelés volumenét, mind az árat a piac írja elő. Ezzel szemben a monopóliumnak megvan a saját termelési és árpolitikája. Ez a monopolista termelési és árpolitika elég hatékony ahhoz, hogy rövidzárlatot idézzen elő a termelési anarchiának abban az automatizmusában, amely a szabadverseny modelljében az újratermelés ciklikus menetét összekapcsolja az ármozgással. A monopolista manipulációk hatékonysága tehát abban nyilvánul meg, hogy megbénítja a termelési anarchia kiegyensúlyozó automatizmusait. Bizonyos revizionista nézetekkel szemben

hangsúlyozni kell, hogy a monopolista termelési és árpolitika természetesen nem lép és nem léphet ezeknek a kiegyensúlyozó automatizmusoknak helyére.

A monopólium természetében rejlik tehát a gazdasági egyensúly felborulását állandósító, a gazdasági rendszer funkcióképességét közvetlenül veszélyeztető tendencia.

Az a megállapítás, hogy a monopolkapitalizmusban az értéktöbblet törvénye és az értéktörvény közti ellentmondás (a monopolizálás tulajdon és a termelés társadalmi jellege közötti ellentmondás) tetőfokára hág, természetesen nem azt jelenti, mintha a monopóliumnak sikerülne úrrá lenni az értéktörvényen, megzabolázni vagy megnyergelni az értéktörvényt. Ellenkezőleg, az értéktörvény szisztematikus monopolista megsértése a piac megbokrosodását, az állandósuló infláció tendenciáját vonja maga után.

Idézzük csak emlékezetünkbe, mennyire elsődlegesnek, az egyéni tőkéket milyen abszolút módon uralónak tekinti Marx a társadalmi tőkeértékben végbemenő változásokat („értékforradalmakat”), egyenesen mint az egyéni tőkék fátumát, amely dönt az egyéni tőke léte vagy nemléte felett. Az egyéni tőkés tudatában ez úgy jelentkezik, mint a verseny viszontagságai; ezt tartja törvénynek, míg az általános periódikus értékváltozásokat pusztán véletlenségnek, amelyeknek figyelembevételével kell a konkurrenciaharcot folytatnia. A tőkés hamis tudata persze itt fejtetőre állítva tükrözi a viszonyokat. A valóságban a törvényszerű az általános értékmozgás, a társadalmi tőkeérték változásai; a véletlen az, hogy melyik egyéni tőke kerekedik felül vagy pusztul el a versenyfeltételeknek az értékforradalmak által teremtett új talaján. „Mennél hevesebbé és gyakoribbá válnak az értékforradalmak, annál inkább érvényre jut az egyes tőkés előrelátásával és számításával szemben az önállósult érték automatikus, elemi erejű természeti folyamatként ható mozgása, annál inkább úrrá lesz a termelés normális menetén az abnormális spekuláció, annál nagyobb veszélybe kerül az egyes tőkék léte.” (Marx: A tőke. 2. kötet, 109. o. Szikra, 1953.)

Mivel itt Marx az ellentmondást elméletileg tiszta formájában, szélsőséges kiélezettségében ábrázolja, ez éppen azért már ipso facto érvényes a kapitalizmus fejlődésének legmagasabb fokára! Az abnormális spekuláció, amely aláveti magának a normális termelés menetét, az egyéni tőkéknek az értékforradalmak által felidézett fokozódó életveszélye... mintha csak a 20-as évek amerikai fellendülésének és a 30-as évek amerikai válságának drámai mozzanatait vetítené itt elénk Marx!

Kétségtelen, hogy a monopolizált tőke hatékonyabb ellenállást képes kifejteni az értékforradalmak következményeivel szemben, mint a szabadverseny egyéni tőkése. Ezzel azonban közvetlenül veszélyezteti az egész gazdaság funkcióképességét. A monopólium önvédelme az értékforradalmak hatásaival szemben abban a mértékben, amelyben hatékony, éppen arra vezet, amit a polgári közgazdák manapság jere-miás-sirámaikban „az infláció korszakának” neveznek. Itt tehát az értéktörvény az inflációs folyamat fokozódásában és állandósuló tendenciájában tör utat magának.

Mindezek alapján természetesen önként vetődik fel az a kérdés, hogy van-e ilyen körülmények között a monopolizálók gazdaságfejlesztő potenciálja?

A kérdés közelebbi vizsgálatához előjáróban le kell szögezni, hogy bizonyos nagy gazdasági, illetve gazdaságfejlesztési feladatok megvalósítására (vagy a polgári közgazdászok terminológiájában: bizonyos nagy befektetési lehetőségek, „investment opportunity” kiaknázására) csak az óriási méretekben centralizált tőke képes. Marx a részvények elterjedésének jelentőségét éppen ebben látja: a tőkék centralizációjának a gazdaság fejlődése szempontjából nélkülözhetetlen ugrásszerű meggyorsításában.

Ez azonban az egész gazdaság alapvető strukturális változásait idézi elő, és ezzel a gazdasági egyensúly ingatagságát nagymértékben fokozza.

A monopólium a gazdaság szerkezeti eltorzulását idézi elő, — ez a monopolista gazdaságfejlesztés mikéntje és népgazdasági „ára”. Ez azzal a kettős következménnyel jár együtt, hogy

a) a *fellendülésben* a monopóliumok diktálta iram igen erőteljes; a monopolista akkumuláció, számára kedvező körülmények között, bizonyos esetekben túllöki a gazdaságot azon a határvonalon, amelynél „normális” (azaz nem-monopolista) körülmények között egyébként már a válság következne be. Ezt bizonyítja a háború utáni amerikai ciklus tapasztalata az 1948—1949. évi és az 1953—1954. évi konjunkturális visszaesésekkel. 1956-ban az automobil-eladás és nyomában az automobil-termelés az Egyesült Államokban igen nagy arányban csökkent; ugyanakkor a nagy automobiltrösztök beruházásai — mintha mi sem történt volna — lendületesen és nagymértékben tovább emelkedtek. Az ilyen „fonák mechanizmus” a szabadversenyos kapitalizmusban természetesen teljesen lehetetlen volna, és csak a monopóliumok hatalmas tőkefeleslegeivel válik lehetővé ott, ahol erre az egyéb körülmények kedvezőek.

b) A *válság* egyre kevésbé tölti be azt a pozitív funkcióját, hogy a bővített újratermelés feltételeit helyreállítsa; más szóval a válság egyre inkább megszűnik az arányosság törvénye és az értéktörvény együttes érvényesülésének hatékonyan működő mechanizmusa lenni.*

Egy bizonyos: azok a beruházási lehetőségek, amelyek a monopolizálók tényleges nagyarányú beruházásokra ösztönzik, összehasonlíthatatlanul nagyobbak kell, hogy legyenek, mint a szabadversenykorabeli beruházásra ösztönző lehetőségek. A monopóliumnak megvan a maga stagnációs, rothadó tendenciája, és a tőkét a ciklikus holtpontról elmozdítani nagyobb lökést igényel a monopolista verseny, mint a szabadverseny körülményei között.

Az alapvető különbség a következő: a szabadverseny tőkése a verseny kényszere alatt általában akkumulál a gazdaság strukturális változásai nélkül is, és az akkumuláció ebben az esetben nem is vezet közvetlenül nagyarányú strukturális változásokra. (Ez mellesleg a klasszikus polgári gazdaságtan statikus alapfeltételezése.) Ezzel szem-

* Hogy amikor a monopolizáló akkumulációs rugói lankadnak és a termelési anarchia automatizmusai a monopolista praktikák folytán megbénulnak, milyen hatásokkal képes a monopolizáló állam ezek helyére lépni, más szóval, mennyire képes a válságot elhárítani, illetve enyhíteni egyrészt, vagy az újabb fellendülésre a döntő lökést megadni másrészt — e tekintetben az újszerű revizionisták, mint ismeretes, ugyanolyan vérmes reményeket táplálnak, mint amilyen hiú illúziókban ringatják magukat.

ben a monopoltőke beruházási lehetőségeit a háborúval vagy a technikai forradalommal járó és szükségessé váló nagyarányú strukturális változások adják meg és fordítva: a monopolista akkumuláció közvetlenül ilyen strukturális változásokat idéz elő. A monopoltőkés fennülés idején a monopólium az egész gazdaságot saját képmására igyekszik átgyúrni. Ez az akkumulációnak óriási lendületet ad és egyben a gazdaságot rendkívül ingataggá teszi. Az arányosság törvényének megsértése a monopoltőkés akkumuláció szükségszerű velejárója; itt az iparágak egyenlőtlen fejlődése minőségileg különbözik az iparágak egyenlőtlen fejlődésétől a szabadversenyos kapitalizmusban: a monopolizált iparágak előretörésével és domináló szerepük nagymérvű fokozásával egyértelmű.

Mindez nem jelenti azt, hogy a monopoltőkés gazdaságnak egyáltalán nincs fejlődési lehetősége; hogy a monopóliumnak nem volna gazdaságfejlesztő potenciálja. Lenin tétele, mely szerint a kapitalizmus, rothadása ellenére „egészben véve hasonlíthatatlanul gyorsabban fejlődik, mint azelőtt”, nem vesztette el érvényét, mint Sztálin legutolsó művében állította. Az állami eszközöket is latba vető monopólium nem vált alkalmatlanná bizonyos nagy technikai lehetőségek gazdasági megvalósítására és saját profitszempontjai szerinti kiaknázására. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a monopólium gazdaságfejlesztő potenciálja csak az arányosság törvénye és az értéktörvény szisztematikus megsértése révén realizálódik, s hogy a monopólium ha megakadályozni nem is, de hatékonyan akadályozni képes az arányosság törvényének és az értéktörvénynek együttes érvényesülését (más szóval huzamosabb időre képes meggátolni az átlagprofit kialakulását és az általános profitráta süllyedését). Ugrásszerűen növeli a termelési gépezet teljesítőképességét, de ugyanakkor ugrásszerűen megnöveli a válság okozta társadalmi veszteségeket is. Samuelson, az ismert amerikai közgazdász pl. kiszámította, hogy az 1930—40 közötti évtizedben lezajlott depresszióknak a költségei, a munkanélküliség és az ipari berendezések kapacitásának kihasználatlansága folytán bekövetkezett termelésekiesés értékében mérve az Egyesült Államokban 300 milliárd dollárra rúgtak. És hozzáteszi: „Aligha túlzás azt állítani, hogy ennek a nagy válságnak gazdasági költsége ugyanolyan nagyságrendű, mint a II. világháború folyamán elhasznált összes gazdasági termelőforrások értéke.”

Malissen francia közgazdász hasonló módszerű számításai szerint az 1929—39-es évtizedben Franciaországban hasonló okokból bekövetkezett termelésekiesés 548 milliárd 1938. évi vásárlóerejű francia frankot, 14 470 milliárd jelenlegi vásárlóerejű francia frankot tett ki. Hirsch, a francia modernizálási tervbizottság vezetője pedig kiszámította, hogy az 1952—53. évi válságban a termelésekiesés értéke 700 milliárd frankra rúgott.

Nem arról van szó tehát, hogy a gazdasági fejlődés a monopóliumok uralma alatt lassúbb, mint *azelőtt*, hanem arról, hogy lassúbb, mint a monopólium uralmának megszűntetése *után* lehetne! Az a tétel, amely elvben tagadja a monopólium gazdaságfejlesztő potenciálját, a kapitalizmus általános válságának helytelen, dogmatikus meghatározását adja; változott történelmi körülmények között, a gazdasági fejlődés sokkal magasabb szintjén gyanúsán hasonlít Sismondi

ismert tételéhez, amely ellen Marx oly határozottan síkra szállt, mondván: „Permanens válság nem létezik.”

E tekintetben az alapvető különbség a szabadverseny és a monopólium között a következő:

A szabadversenyos kapitalizmusban a gazdaságfejlesztés motorja a verseny, amely az egyéni tőkést a pusztulás veszélye mellett akkumulációra kényszeríti. A tőke önfenntartási ösztöne és akkumulációs ösztöne itt pontosan egybeesik.

Nem úgy a monopólium esetében. A monopólium önkonzerváló potenciálja és gazdaságfejlesztő potenciálja korántsem esik egybe szükségszerűen.

A szabadversenyos kapitalizmus marxi elemzésében a tőke értékesítési szükséglete és a bővített újratermelés megkövetelte arányok közti ellentmondást a verseny oldja fel, amelynek eredményeként az átlagprofit kialakul. A monopolitőke értékesítési szükséglete és a bővített újratermelés megkövetelte arányok közötti ellentmondást viszont a monopolista verseny nem oldja fel automatikusan, mégpedig egyszerűen azért nem, mert a monopolista versenynek nem egyedüli eszköze az akkumuláció. Adott körülmények között lehet módszere az akkumuláció és lehet az akkumulációtól való huzamosabb tartózkodás is. De ott, ahol és addig, amíg a verseny módszere az akkumuláció, dogmatikus szemellenzővel lehet csak tagadni ennek az akkumulációnak gazdaságfejlesztő potenciálját.

V.

Ami a szocialista tervgazdaság működésének feltételeit és törvényszerűségeit illeti, szögezzük le előljáróban:

1. A szocialista gazdaság funkcióképességét nem az értéktörvény biztosítja, hanem a terv.

2. A szocialista gazdaságfejlesztésnél az újratermelés megkövetelte arányokat nem az értéktörvény érvényesülése alakítja ki, illetve állítja helyre; az arányosság törvénye nem az értéktörvény hatásán keresztül érvényesül.

A szocialista bővített újratermelés a termelési és a cirkulációs folyamat nem-antagonisztikus egysége. Ez konkrétan azt jelenti, hogy itt a termelés nincs az értékesítésnek, a termelési folyamat nincs a cirkulációs folyamatnak alávetve. Más szóval az értéktörvénynek nincs termelést szabályozó szerepe.

Ez azonban semmiképpen sem jelenti, hogy az értéktörvény csak a cirkuláció szférájára korlátozódik. Az efféle nézet, amellet, hogy elméletileg hamis, gyakorlatilag a tervezés megrontására kell, hogy vezessen. Elméletileg hamis, mert az árutermelés talaján elképzelhetőnek vagy megengedhetőnek tartja a termelési és a cirkulációs folyamat mechanikus kettészakítását. Ezen elméletileg az sem segít (sőt még ront is), ha a termelőeszközök árujellegét tagadja, ha az áruvilágból a termelőeszközöket kirekeszti. A voluntarizmus fantasztikus elképzelése, hogy ha az áruvilágban a termelőeszközöket elkerítjük a fogyasztási cikkektől, az újratermelés folyamatában a termelés szféráját elkerítjük a cirkuláció szférájától, akkor ezáltal az értéktörvényt valahogyan sikerült kordában tartanunk, úgy hogy nem merészkedik át a

kerítésen a títosba! Gyakorlatilag káros, mert szinte csábít arra a voluntarista elhajlásra, hogy az árrendszer kialakításánál az értéktörvényt figyelmen kívül hagyja és a gazdaság összefolyamatának organikus egységét megbolygassa.

Mennél behatóbban ismerjük a gazdasági részfolyamatokat mint a gazdasági összefolyamat összetevőit (azaz mennél behatóbban ismerjük belső összefüggéseiket), annál inkább vagyunk képesek az értéktörvény tudatos felhasználására: ez ugyanis az értéktörvény tudatosításának *egyedüli* módszere.

Itt említést kell tenni bizonyos, az értéktörvénnyel és felhasználásával kapcsolatos homályos és kétértelmű megfogalmazásokról Sztálin legutolsó művében, ahol keverednek az értéktörvény hozzáértő felhasználását és a vállalatvezetők gazdálkodási képességét, kalkulálhatóságát érintő megfontolások. „Éppen itt kezdődik az értéktörvény hatása a termelésre. Ezért időszerűek vállalatainkban az olyan kérdések, mint az önálló gazdaságos elszámolás és a jövedelmezőség kérdése, az önköltség kérdése stb. Ezért vállalatainknak nem lehet és nem szabad mellőzniük az értéktörvény számbavételét. Jó ez? Nem rossz... A baj az, hogy gazdasági vezetőink és tervezőink — kevés kivétellel — nem ismerik eléggé az értéktörvény hatását, nem tanulmányozzák és nem tudják figyelembe venni számításaikban. Tulajdonképpen ezzel magyarázható az a zűrzavar, ami az árpolitika kérdésében még mindig uralkodik nálunk.” (Sztálin: A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban, 32. o. Szikra, 1952.)

A szocialista tervgazdaságban — a dolog természeténél fogva — az értéktörvény tudatos felhasználása *csak* osztársadalmi szinten, csak a gazdasági összefolyamat irányítása terén lehetséges.

A szocialista vállalatvezető tevékenységét ez eleve meghatározza. Az értéktörvény felhasználása alakítja ki azokat az objektív feltételeket, amelyek között a szocialista vállalatvezető jól, közepesen vagy rosszul gazdálkodik. Ezen belül ugyanis a szubjektív tényezőnek természetesen óriási szerepe van; ezen belül úgyszólván minden a szocialista vállalatvezető rátermettségen és tehetségén múlik. De hangsúlyozni kell, hogy a szocialista tervgazdaságban az értéktörvény *tudatos* felhasználásával kell kialakítani a gazdálkodás objektív feltételeit, mint ahogyan az ellentétes rendszerben, a kapitalista termelési anarchiában az értéktörvény *spontán* érvényesülése alakítja ki azokat az objektív feltételeket, amelyek között az egyéni tőkés vállalkozó operál. Itt tehát a szocializmus olyan rendszerbeli előnyéről és *lehetőségéről* van szó, amelyet a helyes tervezésnek kell *megvalósítania*. A tervezés tökéletesítésének pedig nélkülözhetetlen segédeszköze az értéktörvény hozzáértő felhasználása.

Az értéktörvény voluntarista mellőzésénél is és revizionista túlhangsúlyozásánál is végén csattan az ostor — tudniillik a vállalatoknál. Ha a vállalatok számára előírt fő mutató a teljes termelés indexe, akkor ez olyan következményeket, törekvéseket és folyamatokat vált ki, amelyek gáncsot vetnek a gazdaságfejlesztés fő célkitűzésének: a növekvő társadalmi szükségletek viszonylag csökkenő társadalmi ráfordításokkal való kielégítésének. (Márpedig ez a két rendszer versenyének a hic Rhodus hic salta-ja.) Ez olyan nem tervezett és nem

szándékolt eredményekben jut kifejezésre, mint az elfekvő készletek és a fölös vásárlóerő ikerjelenségei.

Ha viszont fő mutatónak a vállalati nyereséget tennénk meg, ez következetesen olyan feltételek megteremtését követelné meg, amelyek között az értéktörvény szabadon érvényesülhet és a piaci mechanizmusok szabadon működhetnek. Hogy ez nem szolgálja és nem szolgálhatja a szocialista gazdaságfejlesztés célkitűzését, az nem kétséges.*

A piaci mechanizmusokra és a jövedelmezőség elvére épülő „modellek” hívei a kör négyesítésére törekednek, amikor egyrészt valamiféle „tökéletes verseny” árkalkulációját akarják elérni, másrészt a szocialista vállalatokat — akarva, nem akarva — monopolista ármanipulációra ösztönzik. Ez a piac megbokrosodására és a spekuláció elburjánzására vezet. Az értéktörvény szocializmusbeli érvényesülésével összefüggő revizionista elgondolásoknak egyik alapvető tévedése, hogy a piaci mechanizmusok működését elválaszthatónak tartják az újratermelés ciklikus menetétől, hogy nem látják a kettő belső összefüggését, vagy legalább azt hiszik, hogy a szocializmusban e két ikerjelenség közül az egyiket — tudniillik az újratermelés ciklikus menetét — egyszerűen le lehet választani a másiktól, tudniillik a piaci mechanizmusok szabad működéséről. Persze a tőkés tulajdonviszonyok megszűntével megszűnik az újratermelés ciklikus menetének alapvető oka, de téves nem látni, hogy a piaci mechanizmusok csak az újratermelés ciklikus menetével összefonódva, azaz csak a termelési anarchia keretei között működnek „normálisan”. A kapitalizmus és a szocializmus rendszerbeli különbségét hagyják figyelmen kívül, akik a piaci kapcsolatok fennmaradásából és az értéktörvény felhasználásának szükségességéből azt a következtetést vonják le, hogy a tervezés tudománya és művészete tulajdonképpen nem egyéb, mint a termelési anarchiával rokon mechanizmusok kialakítása, amelyek lehetővé tennék, hogy az értéktörvény a szocialista tervgazdaság keretei között spontán folyamatokon keresztül érvényesüljön. Ez elméletileg fából vaskarika; gyakorlati keresztülvitelében pedig alkalmas rá, hogy megnyissa a termelési anarchia zsilipjeit.

A piaci mechanizmusok, az értéktörvény szabad érvényesülése az ilyen elképzelések szerint az áruhiányt volna hivatva megszüntetni, és az áruellátásnak a fogyasztók szempontjából kielégítőbb struktúráját volna hivatva kialakítani. De a gazdaságfejlesztés elsődlegességéről nem szabad megfeledkezni; a hiányt elsősorban és végső soron nem a piaci mechanizmusok, nem a verseny, nem az értéktörvény érvényesülése fogják megszüntetni, hanem a gyors ütemű gazdaságfejlesztés.

A számvetés, hogy vajon ez a gazdaságfejlesztés „megéri-e” az „áldozatokat”, nem az egyszerű jövedelmezőség kérdése, hanem a magasabbrendű, távlati népgazdasági jövedelmezőségnek a kérdése, amit Sztálin tömören így fogalmazott meg:

* Nove professzornak a szocialista gazdaságfejlesztés egyik brit megfigyelőjének, abban a megállapításában igaza van, hogy: „Amennyiben a vállalatvezetőknek megengednék, hogy az elérhető legmagasabb nyereség megszerzésére törekedjenek, világos, hogy döntésük a különféle anyagráfordítások és a különféle árukihozatal lehetőségei között a népgazdaság követelményei szempontjából nagymértékben ésszerűtlenek volnának — hacsak ugyanakkor nem hajtanák végre az árképzés elméletének és gyakorlatának gyökeres megváltoztatását.” (Economica, 1958. február.) Hogy viszont mit ért „az árképzés elméletének és gyakorlatának gyökeres megváltoztatásán”, azt teljes egyértelműséggel fejt ki: a piaci mechanizmusok teljes szabadjára engedését és az értéktörvény termelést szabályozó szerepének biztosítását.

„Ha a jövedelmezőséget nem egyes vállalatok vagy termelési ágak szempontjából és nem egy év távlatában, hanem az egész népgazdaság szempontjából és mondjuk 10—15 év távlatában nézzük — ami az egyetlen helyes eljárás ebben a kérdésben —, akkor az egyes vállalatok vagy termelési ágak ideiglenes és nem tartós jövedelmezőségét össze sem lehet hasonlítani a tartós és állandó jövedelmezőségnek azzal a legmagasabb formájával, amelyet a népgazdaság tervszerű fejlődése törvényének hatása és a népgazdaság tervezése nyújt azzal, hogy megszabadít bennünket a gazdaságot romboló és a társadalomnak óriási anyagi kárt okozó periódikus gazdasági válságoktól, és biztosítja számunkra a népgazdaság szakadatlan és igen gyors ütemű fejlődését.” (I. m. 26. o.)

Az értéktörvény követelményei annyiban ütköznek a gazdaságfejlesztés fő célkitűzésével, hogy az értéktörvény követelményeihez való szigorú igazodás túl nagy társadalmi (gazdaságfejlesztési) áldozatot követel. P. Wiles* a szocialista gazdaságfejlesztés tempóját nagy irigységgel kommentáló angol közgazdász meggyőzően bizonyítja, hogy ez a gazdaságfejlesztést szükségszerűen csigatempóra kárhozná és feláldozná a mai verébért a holnapi tűzöket. A jól irányított, gyors gazdaságfejlesztésért érdemes — „kifizetődő” — átmenetileg komoly áldozatokat hozni. Ez határozza meg a jövedelmezőségnek azt a szocialista elvét, amely a gazdaságnak nem földhözragadt, statikus, hanem szárnyaló, dinamikus szemléletéből indul ki; amely nem azt tartja, hogy addig nyújtózkodj, amíg a takaród ér (az értéktörvény statikus, az egyszerű újratermelésre vonatkoztatott megfogalmazása), hanem abból, hogy szódd a takaród hosszabbra, hogy tovább nyújtózkodhass (az értéktörvény dinamikus, a bővített újratermelésre vonatkoztatott megfogalmazása).

Ez azonban az értéktörvény felhasználását és az arányosság törvényének szemellett tartását még nélkülözhetetlenebbé teszi a szocialista tervgazdaságban. Mindkettő tulajdonképpen sajátosan a tervszerű gazdaságfejlesztés problémájával függ össze. Vegyük az I. és a II. osztály fejlesztési ütemének sokat vitatott kérdését. Az I. osztály fejlesztésének gyorsabb üteme a bővített újratermelés abszolút követelménye. Ezt nem látni, valóban sivár, rövidlátó opportunizmus. A voluntarista elhajlás azonban azt téveszti szem elől, hogy éppen ez veti fel egész nagyságában az arányosság törvényének és az értéktörvénynek kölcsönös kapcsolatát a szocializmusban. Az I. és a II. osztály viszonya a fő népgazdasági arányt fejezi ki és ugyanakkor a termelésnek és a fogyasztásnak azt a dialektikus egységét, amelyet Marx annyira hangsúlyoz („Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához”).

A kapitalista termelési anarchiában ez az egység automatikusan alakul ki, automatikusan borul fel és automatikusan állítódik helyre.** A szocialista gazdaságban ezt az egységet és ezt az egyensúlyt meg kell tervezni. Sztrumilin akadémikusnak tökéletesen igaza van, amikor az ilyen jellegű „tervmanővereket” jelöli meg mint a tervezés tökéletesítésének egyik fő feladatát. (Sztrumilin: A népgazdasági mérleg mint

* Economic Journal, 1956. június.

** Keynes a polgári klasszikus egyensúly-elmélettel szemben rámutatott arra a — sajátosan a monopolkapitalizmus keretei között fennálló — tendenciára, hogy ez az egyensúly a kapacitás-kihasználás és a foglalkoztatottság bármely — nem teljes — szintjén is létrejöhet.

a szocialista tervezés eszköze. Voproszi Ekonomiki, 1954. 11. sz., magyarul: Közgazdasági Szemle, 1955. január.)

A gazdaságfejlesztés a mennyiségi változások bizonyos csomópontjain minőségi változásba átcsapó strukturális és értékváltozásokkal jár együtt. Mivel a strukturális változtatásokat a szocialista tervgazdaságban tudatosan idézik elő, és ennek során a munkatermelékenység a különböző szektorokban különböző arányokban változik, az értéktörvény és az arányosság törvényének kölcsönhatásait *állandóan* figyelemmel kell kísérni, mert ezek nem automatizmusokon keresztül érvényesülnek, mint a termelési anarchia keretei között.

Láttuk, hogy a kapitalista gazdasági rendszerben a tőke akkumulációs ösztöne és az értéktörvény közti ellentmondás objektív eredménye a társadalmi munkatermelékenység emelkedése, ami a tőke szerves összetételének emelkedésében jelentkezik. A társadalmi munkatermelékenység emelkedése a kapitalizmusban tehát — éppen a fenti ellentmondás következtében — spontán folyamatok eredménye. A szocializmusban viszont a fő tervezési feladat tudatos megoldását feltételezi: a népgazdasági struktúrának a gazdaságosság szempontjai figyelembevételével történő alakítását; más szóval az arányosság törvénye és az értéktörvény követelményeinek tudatában levő gazdaságpolitikai irányítást. A szocialista tervgazdaságban az arányosság törvénye és az értéktörvény nem fonódik oly módon össze, mint a termelési anarchiában; az újratermeléshez szükséges népgazdasági arányokat nem az értéktörvény érvényesülése valósítja meg, hanem a terv. Az arányosság törvénye elsődleges az értéktörvénnyel szemben. A gazdasági struktúrát tudatosan és tervszerűen alakítják a társadalom erre hivatott központi szervei, a népgazdasági egyensúlyt tudatosan tartják fent, és ennek szolgálatába állítják az arányosság törvénye követelményeinek konkrét ismeretét (a beruházási politikánál) és ennek összefüggését az értéktörvény tudatos felhasználásával (a helyes árrendszer kialakításával).

Persze az arányosság törvénye és az értéktörvény követelményeinek konkrét tanulmányozása és ismerete nélkül is ki lehet alakítani valamilyen gazdasági struktúrát, és létre lehet hozni bizonyos népgazdasági egyensúlyt — a voluntarizmus torzszülötteként. Ez rossz struktúra és tarthatatlan egyensúly lesz, amely egyrészt a szocialista társadalom erőforrásainak pazarlását jelenti, másrészt a szocialista gazdaság funkcióképességét veszélyezteti. Ezekre a veszélyekre Sztálin elég nyomatékosan utalt, amikor a gazdasági törvények objektív jellege tagadásának tudománytalan álláspontját ostorozta. „Mire vezetne ez? Ez arra vezetne, hogy a káosz és a véletlenek birodalmába kerülnénk... Végző fokon olyan gazdasági kalandorok önkényének hatalmába kerülnénk, akik készek „megszüntetni” a gazdasági fejlődés törvényeit és új törvényeket „teremteni” az objektív törvényszerűségek megértése és számbavétele nélkül”. (I. m. 84. o.)

Sztálin itt rátapintott arra, ami a revizionizmus és a voluntarizmus veszélyében közös: mindegyik a maga módján végeredményben a káosz és a véletlenek birodalmába visz.

Túltermelési válság az Egyesült Államok militarizált gazdaságában

Az elmúlt félévben a vezető tőkésország, az Egyesült Államok gazdaságában mindinkább szaporodtak, s új meg új területre terjedtek ki a túltermelési válság félreismerhetetlen jelei. A következőkben részletesen ismerttetendő legfrissebb statisztikai adatok* alapján megállapíthatjuk, hogy az *Egyesült Államokban kibontakozott a periódikus túltermelési válság, amely lezárja az állótöke felújításának és minden eddig felülmúló kibővítésének ciklusát.*

A jelenlegi válság több szempontból *teljesen új* a kapitalizmus gazdasági történetében. Az egyik új vonás a válság által érintett ország belső gazdasági körülményeivel függ össze, s abban áll, hogy ez az első periódikus túltermelési válság, amely az ország gazdaságának nagyfokú militarizálása közepette zajlik le. A fegyverkezés jelentősége az Egyesült Államok gazdaságában közismert. A militarizáltság fokának szemléltetésére csak azt említem meg, hogy 1954-től 1957-ig a szövetségi költségvetésnek mintegy kétharmadát, a nemzeti jövedelemnek pedig körülbelül 16 százalékát emésztették fel a hadikiadások, ami békeidőben példátlanul nagy arány. Az 1948–1949. évi visszaesés idején a militarizálás szerepe még meg sem közelítette ezt. E két évben a költségvetésnek körülbelül egyharmadát, a nemzeti jövedelemnek pedig mintegy 7 százalékát fordították hadikiadásokra. Az 1953–1954. évi gazdasági hanyatlás idején pedig éppenséggel az jellemezte a gazdaságot, hogy a hadikiadások a koreai háború befejeztével erősen csökkentek, s ez volt a visszaesés egyik fő oka. A hadikiadások, egész évre vetítve az 1953. II. negyedévi 53 milliárd dollárról 1954. IV. negyedévre 40 milliárdra, vagyis 13 milliárddal csökkentek, s a kormány a mostanival ellentétben, a hanyatlás mélypontján sem alkalmazta a katonai kiadások növelését a hanyatlás megállítására. Emellett, nézetem szerint, mind 1948–1949-ben, mindpedig 1953–1954-ben kisebb volt a gazdasági hanyatlás aránya (például az ipari termelés a hanyatlás mélypontján mindkétszer 10 százalékkal volt kisebb, mint a konjunktúra csúcspontján), semhogy általános, ciklust lezáró, periódikus túltermelési válságról beszélhetnénk. Ily módon valóban a jelenlegi válság az első általános periódikus túltermelési válság a militarizálás viszonyai között.

A másik új vonás nemzetközi, legtágabb értelemben világgazdasági (sőt bizonyos értelemben világtörténelmi) jellegű, s ez az, hogy

* Az adatok — kivéve, ahol külön utalok erre — mindenütt hivatalos forrásokból (főképp a kereskedelmi és a munkaügyi minisztérium közléseiből) származnak.

e válság idején a kapitalizmussal szemben ott a gyorsan fejlődő és erősödő szocialista világgazdasági rendszer. További fontos új körülmény a gyarmati rendszer összeomlása, egy sor elmaradott ország önálló erőként való megjelenése a világgazdaság és világpolitika porondján, ami megnehezíti a fejlett tőkésországoknak, hogy a válságban az ő rovásukra manőverezzenek.

E merőben új tényezők fennállásának pusztá ténye azonban felhívja a figyelmet arra, hogy a jelenlegi válság vizsgálatánál nem szabad meglepődnünk olyan momentumokon, amelyekkel korábbi válságokban nem találkoztunk, s amelyeket bele kell illesztenünk a válságról adandó képbe, ha csak nem akarunk lecsúszni a valóság talajáról.

A válság előtti fellendülés fő felhajtó erői

A kibontakozott válságot közvetlenül kiváltó tényezők szerepét csak akkor ítélni meg helyesen, ha konkrétan elemezzük a válságba torkollott fellendülés fő mozgató erőit. Mindenekelőtt vegyük szemügyre az Egyesült Államok gazdaságában a végtermékek keresletének és a kereslet összetevőinek alakulását.

A végtermékek kereslete és a kereslet összetevői

	1953		1954		1955		1956		1957. III. n. é. egész évre vetítve	
	milliárd dollár	%	milliárd dollár	%	milliárd dollár	%	milliárd dollár	%		
Személyes										
fogyasztás.....	230,4	60,6	236,5	62,9	254,0	62,4	267,2	61,7	283,6	62,0
Közületi vásárlás	84,4	22,1	76,6	20,3	77,1	18,9	80,2	18,6	86,7	19,2
Bruttó magán- beruházások ...	50,3	13,2	48,4	12,8	60,6	14,9	65,9	15,3	65,5	14,5
Kivitel*.....	15,7	4,1	15,0	4,0	15,4	3,8	19,1	4,4	19,6	4,3
Összesen	380,8	100,0	376,5	100,0	407,1	100,0	432,4	100,0	455,4	100,0

* Pontosan a keresletnél az export és az import egyenlegével kellene számolni. Mivel azonban az import színvonala nem változott lényegesen, a táblázatban a meghatározott kivitelre vettem fel, a dinamika plasztikusabb szemléltetése végett.

Mint a számokból kiderül, az 1955–1957. évi fellendülés fő tényezője a beruházások és az áruexport növekedése volt. E megállapítás alapja a kereslet növekedésének elemzése. A kereslet 1954-től 1956-ig 55,9 milliárddal nőtt. E növekedésből a személyes fogyasztásra 55 százalék (30,7 milliárd), a közületi vásárlásokra 6,4 százalék (3,6 milliárd), a magánberuházásokra 31,3 százalék (17,5 milliárd), a kivitelre pedig 7,3 százalék (4,1 milliárd) jutott. A magánberuházások összege (a készletnövekedéssel együtt) 1954-től 1956-ig 17,5 milliárd dollárral, vagyis 36 százalékkal nőtt és e szintet egészen 1957. III. negyedéig megtartotta. Még inkább kitűnik a beruházások hatalmas dinamikus szerepe, ha a globális adatok helyett az állótőke-beruházásokat vizsgáljuk (a mezőgazdaság beruházásai nélkül) részletesebb időszakos bontásban.

Az állótőke-beruházások alakulása
(egész évre vetítve)

	1954	1955		1956		1957	
	IV. n.	II. n.	IV. n.	II. n.	IV. n.	I. n.	III. n.
Mrd. dollár...	26,2	27,2	31,5	34,5	36,5	36,9	37,8
Index	100	104	120	132	139	141	144

Különösen megnöttek a feldolgozóipar beruházásai, amelyek az 1955. első negyedévi 10,2 milliárd dollárról (egész évre vetítve) 1957. III. negyedére 16,4 milliárdra, vagyis 61 százalékkal nőttek.

Ami a másik tényezőt, az exportot illeti, annak növekedése különösen 1956-ban volt igen gyors, egy év alatt 24 százalék (ugyanakkor az ipari termelés növekedése nem egészen 3 százalékos volt), 1957. II. negyedében pedig, amikor csúcspontot ért el, egész évre vetítve 21,8 milliárd dollár volt, 45 százalékkal több az 1954. évinél. Az export e nagyarányú fokozását az élesedő világpiaci verseny körülményei között jórészt a tőke kivitel növelése tette lehetővé. A külföldi amerikai magántőkebefektetések állománynövekedése 1955-ben 2,4, 1956-ban pedig az eddigi legnagyobb mértéket, majdnem 4 milliárdot ért el, s hasonló magas színvonalon maradt 1957 első felében is.

A fellendülés e két fő *dinamikus* tényezője mellett sajátos szerepe volt az állandó nagyszegű közületi vásárlásoknak, benne az összegek mintegy felét kitevő katonai kiadásoknak. Ez utóbbiak a koreai háború befejezése óta *csökkenő* tendenciájúak, s így természetesen nem tekinthetők a vizsgált időszakban a gazdasági *növekedés* mozgató erejének. A kereslet mintegy ötödrészét biztosító közületi vásárlások adták azonban azt az *alapot*, amelynek éppen *állandó* jellegére számítva valósították meg a tőkések nagy beruházásaikat.

Fontos tényezője volt végül a fellendülésnek, főképp a fogyasztói kereslet magas színvonalát illetően, a hitelek felduzzadása. A fogyasztói hitelek állománya rövid két év alatt, 1954 végétől 1956 végéig 32,3 milliárd dollárról 42,1 milliárdra, vagyis csaknem 10 milliárddal (31 százalékkal) nőtt. Jelentősen megnöttek a lakásépítéssel kapcsolatos jelzálogadósságok és fokozódott a vállalatok eladósodása is, bár a beruházásokat — főképp a tőkeerős nagy monopóliumok — döntően saját forrásokból fedezték. E tényezők együttes hatására a gazdasági fellendülés soha nem tapasztalt színvonalat ért el. A legfontosabb mutató, az ipari termelés indexe 1956 decemberében ért el a csúcspontra, amikor is 1947–1949 átlagát 100-nak véve 147-et, az egész 1956. évre pedig 143-at mutatott.

A túltermelés időszaka

Amikor az ipari termelés 1956 decemberében elérte csúcsát, befejeződött a fellendülés szakasza is. Az amerikai közgazdászok ugyan általában múlt év július-augusztusra teszik a fellendülés végét, mivel addig a társadalmi termék, a személyes jövedelmek és a gazdasági élet több más fontos mutatója még felfelé ívelt. Ebben az időszakban az ipari termelés csökkenése is lassú, hullámzó volt; indexe 1957 augusz-

tusában csak 2 ponttal volt az 1956 decemberi alatt. Valójában ez az időszak, ha az újratermelési ciklusnak Marx által adott periodizálását* alkalmazzuk, a túltermelés szakasza volt. Ezt a megállapítást több oldalról is alátámasztják az erre az időszakra vonatkozó statisztikai adatok. A túltermelés jele az ipar és a kereskedelem készleteinek növekedése az ipari termelés és az eladások lassú csökkenésével egyidejűleg, ami a készletek és az eladások arányát mind kedvezőtlenebbé tette.

Az eladások és a készletek alakulása 1957 első kilenc hónapjában

	Január	Március	Május	Július	Szeptember
Eladás milliárd dollár	57,9	56,2	56,8	57,4	56,3
Készlet milliárd dollár	89,3	89,9	90,6	91,0	91,3
Készletek és eladás aránya	1,54	1,58	1,59	1,59	1,61

Hogy a termelés és a kereslet — különösen perspektívában — ebben az időszakban mindinkább eltávolodott egymástól, az élesen kitűnik a feldolgozóipar termelésére, új megrendeléseire és teljesítetlen rendeléseinek állományára vonatkozó adatokból.

A feldolgozóipar termelésének, új megrendeléseinek és teljesítetlen rendelésállományának alakulása 1957-ben

		Január	Március	Május	Július	Szeptember
Termelés	index	100	100	99	99,5	99,5
Új megrendelés	milliárd ...	28,9	28,1	28,4	27,3	26,6
	index	100	97	98	94,5	92
Teljesítetlen megrendelések	milliárd ...	64,0	63,2	61,1	59,3	56,0
	index	100	99	95	93	87,5

Míg tehát a feldolgozóipar termelése lényegében változatlan maradt, új megrendelése 8 százalékkal, teljesítetlen megrendeléseinek állománya pedig éppen egynyolcaddal esett vissza.

A túltermelés másik jele volt, hogy az ipari termelés csupán lassú csökkenésén belül elég gyors volt a konjunktúra alakulása szempontjából fontos tartós iparcikkek (fémek, gépek, berendezések stb.) termelésének esése: indexe az 1956. decemberi 167-es csúcsról 1957 szeptemberére már 159-re, mintegy 6 százalékkal csökkent. Különösen kifejezett — több mint 15 százalékos — volt a nagyon konjunktúra-érzékeny acéltermelés esése. Számottevő volt a hanyatlás a tartós fogyasztási cikkek termelésében is: 8 százalékos, benne a személyautó gyártásé majd 16 százalékos.** A tartós fogyasztási cikkek túltermelésének kérdése —

* Marx. A tőke III. kötetében a „nyugalmi állapotot, növekvő megélnkülést, virágzást, túltermelést, összeomlást, pangást” sorolja fel mint „azokat a ciklusokat, amelyekben a modern ipar mozgása végbemegy” (404. o. Szikra. 1951.), s ez az útmutatása nézetem szerint lényegesen jobb támpontot nyújt a tőkés újratermelési ciklus konkrét elemzéséhez, mint a politikai gazdaságtan oktatásában általánosan alkalmazott négyszakaszos beosztás.

** Az utóbbi adat az augusztusig terjedő időszakra vonatkozik, mivel a szeptemberi adat az új típusok gyártására való áttéréssel kapcsolatos évente ismétlődő termelést korlátozás miatt nem értékelhető.

mivel a jelenlegi válságban igen nagy a szerepe — részletesebb vizsgálatot érdemel. Termelésük alakulása eléggé eltért az összkonjunktúráétól, tudniillik, a csúcspontot — elsősorban a személyautó-gyártás és -eladás erőszakolt felfuttatása miatt — már 1955 őszén elérte (a termelési index 1947—1949 = 100 alapon 1955 szeptemberében 154, benne az autógyártásé 195), s azóta nagy ingadozásokkal csökkenő tendenciájú, Ezekből igen nagy mennyiséget vásároltak a második világháború alatt felgyűlt megtakarítások és a jövedelemszínvonalnak az elmúlt évtizedbeli kedvező alakulása, valamint a fogyasztási struktúrájának a szolgáltatások és a tartós fogyasztási cikkek javára való eltolódás miatt, amit még a részleteladások erőltetett felduzzasztása is fokozott.

Tartós fogyasztási cikkek vásárlása 1947-től 1957-ig (millió db)

Porszívó	Személyautó (új)	Rádió	Hűtőszekrény	Mosógép	Televíziós vevő
32	54	94	42	38	50

Ennek eredményeképpen elmondható, hogy azon rétegek felvevőképessége, amelyek a tartós fogyasztási javakat meg tudják venni — s ez eléggé széles réteg, hiszen például személygépkocsival a családok több mint 70 százaléka rendelkezik —, viszonylag jelentős mértékben telítődött, vagyis e cikkek piaca összeszűkült. Ezt tükrözi az a tendencia, hogy a vásárlók a legutóbbi években növekvő személyi fogyasztási kiadásaikból mind abszolúte, mind viszonylagosan egyre kevesebbet fordítanak a tartós fogyasztási cikkekre.

Tartós fogyasztási cikkek vásárlása

	1955 I. n.	1956 IV. n.	1957 I. n.	1957 III. n.
Milliárd dollár (egész évre vetítve).....	37,2	34,8	35,9	35,0
A fogyasztói kiadások százalékában	14,5	12,8	13,0	12,3

A túltermelés időszakának további fontos momentuma, hogy elkezdődött a lakosság egy főre jutó elkölthető (az adók levonása után maradó) *reáljövedelmének csökkenése*. A hivatalos adatok szerint az elkölthető személyi jövedelmek 1957 harmadik negyede és 1956 azonos időszaka között 5 százalékkal nőttek, de ugyanakkor mintegy 2 százalékkal szaporodott a lakosság és majd 4 százalékkal emelkedett a (hivatalos!) fogyasztói árindex. E három tényező együttes hatása: az egy főre jutó elkölthető reáljövedelem majdnem 1 százalékos esése. Minthogy az adatokban egyaránt szerepel a trösztvezér és a napszámos jövedelme, bizonyos, hogy a dolgozóknál vizsgált mutató még kedvezőtlenebbül alakult.

Nemcsak a termelés és a fizetőképes fogyasztás ellentmondása éleződött azonban ki, hiszen ha mélyebbre tekintünk, azt látjuk, hogy a termelőkapacitások bővülése még inkább elszakadt a piac felvevőképességétől. E kérdésre később még visszatérek, itt csupán egyik oldaláról szemléltetem a kialakult helyzetet.

A beruházások nemzeti jövedelem növelő hatása

	1953	1954	1955	1956	1957
Előző évi nettó beruházás (milliárd dollár)	22,9	23,5	21,5	25,4	27,9
Nemzeti jövedelem növekedés (milliárd dollár)	11,9	— 1,8	25,7	18,3	kb. 19
1 dollár beruházásra jutó nemzeti jövedelem növekedés (dollár)	0,52	—	1,19	0,72	kb. 0,68

A táblázat adatai a vizsgált összefüggésben természetesen nem a beruházások gazdasági hatékonyságát szemléltetik, hanem azt, hogy 1956-ban és 1957-ben az előző évi hatalmas beruházások hasznosítása beleütközött a piac korlátaiba: az új termelő kapacitások üzembehelyezésével egyidejűleg a régi berendezésből sokat kiselejtezték, illetve az új berendezéseket kezdettől fogva nem használták ki teljesen, s így ezek csak csekély mértékben járulhattak hozzá a nemzeti jövedelem növeléséhez.*

A kibontakozó túltermelés bizonyos tényezők hatása miatt viszonylag sokáig ellepleződött. Közülük a két legfontosabb, a kivitel hallatlan fokozódása 1957 első felében, továbbá a háború utáni évtizedekre jellemző állandó infláció. Az export ugrásszerű növekedésének két oka van. Az egyik az, hogy a Szuezi-csatorna ideiglenes elzárása az Egyiptom elleni imperialista agresszió miatt megnövelte a Nyugat-Európába irányuló amerikai olajexportot. A kőolaj és a kőolajtermék-kivitel értéke az 1956 októberi 60 millió dollárról 1957 márciusára 142 millióra nőtt. E hónapban az export egyébként is rekord színvonalat ért el: 2,15 milliárd dollárt, ami az egy év előttinél 36 százalékkal volt több. Az exportfelfutás másik fő oka a tőke kivitel fokozása volt.

A külkereskedelem és a tőke kivitel alakulása

	Kivitel		Behozatal		Kiviteli többlet		Tőke kivitel			
	milliárd dollár	index	milliárd dollár	index	milliárd dollár	index	milliárd dollár	index	a kivi- teli többlet %-ában	a kivi- tel %-ában
1956. I. n.	3,95	100	3,25	100	0,70	100	0,55	100	78,5	14
1956. II. n.	4,41	112	3,17	98	1,24	177	0,89	162	72,0	20
1956. III. n.	4,10	104	3,15	97	0,95	136	0,99	180	104,0	24
1957. I. n.	5,09	129	3,29	101	1,80*	257	1,04	189	58,5	20
1957. II. n.	5,14	130	3,34	103	1,80	257	1,56	284	87,0	30
1957. III. n.	4,44	112	3,25	100	1,19	170	0,55	100	46,0	12

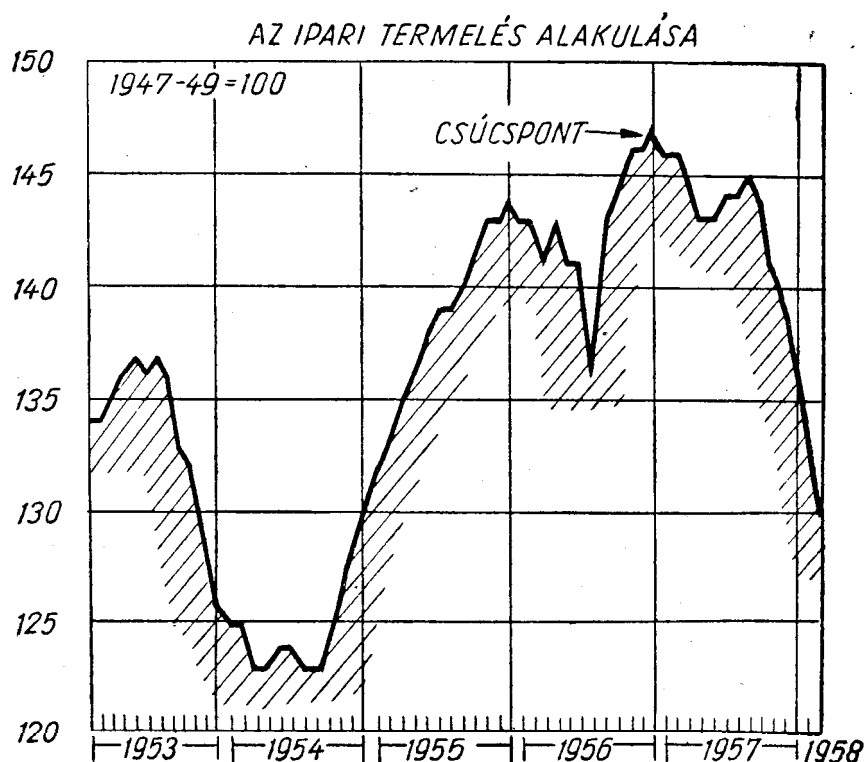
* Természetesen nem szabad szem elől téveszteni, hogy a beruházások nemzeti jövedelemnövelő hatását egy sor más tényező is befolyásolja (átfutási idejük, szerkezetük stb.), s ezért adataink csak durva megközelítésként értékelhetők.

A táblázatból kitűnik a tőke kivitel nagy szerepe az árukivitel alakulásában: ez utóbbi mozgása az előbbiét követi. Minél nagyobb volt az árukivitel s az árukiviteli többlet, annál nagyobb hányadát kellett tőke kivittel finanszírozni, így biztosítva a dollárokat a kereskedelmi partnerek vásárlásaihoz.

Az inflációs tényezők közül itt csak az árszínvonal folyamatos emelkedését (kivéve a nyersanyagárakat) és a hitelvolumen további bővülését említem meg, mint amelyek hozzájárultak a jó konjunktúra látzatának fenntartásához. A fogyasztói hitelek állománya például 1956 decembere és 1957 szeptembere között 1,2 milliárd dollárral nőtt. Hogy mennyire tartottak az inflációtól a vezető szervek, azt bizonyítja egyebek közt az, hogy az amerikai bankrendszer központi szerve, a jegybank (a Federal Reserve Board) augusztusban még mindig az inflációt tartotta a fő veszélynek, s a hitelek megszorítása végett 3,0 százalékról 3,5 százalékra emelte leszámítolási kamatlábát.

A válság kibontakozása

A túltermelés azonban nem maradhatott sokáig rejtve, s hatásai végül is felszínre törtek. Amikor a fellendülés fő hajtóereje, a beruházások bővülése kimerült és csökkenésnek adott helyt; amikor lehanyatlottak az exportot felhajtó ideiglenes tényezők; s amikor ehhez még társult a katonai megrendelések viszonylag jelentős csökkentése — az I. negyedévi 3,4 milliárd dollárról a III. negyedévben 2,1 milliárdra —, akkor megkezdődött a gazdasági tevékenység mind több területre kiterjedő jelentős ütemű visszaesése. Ennek első és legjellemzőbb jeleként 1957 szeptembere óta az ipari termelés állandóan csökken, s októberben megkezdődött a felhalmozódott készletek leépítése, a termelésnek az eladások csökkenésénél nagyobb arányú csökkentésével. Az ipari termelés indexének alakulását a következő grafikon szemlélteti.

Az ipari termelés alakulásának elemzéséhez azonban részletesebb kép is szükséges.

Az ipari termelés indexei* (1947—1949 = 100)

	1956	1957							1958		
	dec.	márc.	jún.	aug.	szept.	okt.	nov.	dec.	jan.	febr.	márc.
Egész ipar	147	145	144	145	144	141	139	136	133	130	128
Feldolgozóipar	149	147	146	147	146	142	141	137	134	132	
Tartós javak	167	162	162	162	159	154	153	147	143	137	135
Tartós fogy. cikkek...	141	134	129	133	129	121	133	127	119	110	
Személyautók.....	168	159	144	145	129	118	154			115	
Nem tartós javak.....	130	131	130	131	132	130	128	127	126	125	
Bányászat	130	133	127	119	129	127	124				

* Az ipari termelés hivatalos indexe bizonyos fokig torzít. Mégpedig mind a fellendülést, mind a visszaesést *kisebbsnek* mutatja a valóságnál. Ennek oka, hogy az indexben az egyes iparcsoportok (tartós, nem tartós javak és bányászat) ma is az 1947—1949. évi arányban szerepelnek, pedig azóta jelentős eltolódás történt a tartós javak javára. Mivel pedig a fellendülésben a tartós javak termelése nő leginkább, visszaeséskor pedig itt a legerősebb a csökkenés: létrejön az említett torzítás. Ha ezt kiküszöböljük, és az 1956. decemberi csúcs idejének tényleges arányaival számolunk, akkor például 1958 februárjában az index 130 helyett 128,5-nek adódik, ami 1,5 százalékos, tehát nem túl nagy, de azért említésre méltó eltérés.

A táblázatból kitűnik az a fontos tény, hogy az iparban a válság eddig elsősorban a tartós cikkekre, a beruházási javakra és a tartós fogyasztási cikkekre nagyjából egyformán terjedt ki, míg a nem tartós áruk termelése csak alig esett vissza. Így 1956 decemberétől ez év februárjáig az egész ipari termelés 11,5 százalékkal (márciusig már 13 százalékkal), a tartós cikkeké pedig már 18, a tartós fogyasztási cikkeké pedig 22 százalékkal — ebben a személyautóké 31,5 százalékkal — csökkent, a nem tartós cikkeké ellenben az 1957. szeptemberi csúcs-hoz képest csak 5,3 százalékkal csökkent. Hozzátehetjük, hogy a havi statisztikák már elmaradnak a valóságtól. A nekünk hozzáférhető legfrissebb heti adatok szerint az április 5-ével végződött héten az ipari termelés 22,8, az acéltermelés 47,5, az autógyártás 50, a kőolaj-termelés 15,5, a villamosenergia-termelés 1,5 százalékkal volt alacsonyabb a múlt év január közepi színvonalnál. Az egész gazdasági tevékenység egyik igen jellemző mutatója, a megrakott vagonok száma pedig 22,5 százalékkal csökkent. Ezek az adatok minden kétséget kizáróan tanúsítják a válság erőteljes kibontakozását, amely elsősorban éppen az ország két legnagyobb iparágát, a acél- és az autógyártást sújtja.

A kereslet csökkenésének hatására 1957 októberében megkezdődött a készletek leépítése, amelyek előzőleg egy év alatt 4,4 milliárd dollárral, vagyis 5 százalékkal nőttek, miközben az ipari termelés már kevéssé csökkent. Mivel azonban az eladások szeptember után gyorsabban csökkentek, mint a készletek, a készletek *viszonylagos növekedése* ment végbe, a készletek és az eladások aránya tovább nőtt és decemberben

1,68 volt. A helyzet rosszabbodását tükrözi a feldolgozóipar új megrendeléseinek és még teljesítetlen megrendeléseinek alakulása is. Februárban az előbbieket értéke 24,0 milliárd dollár volt, 23 százalékkal kevesebb, mint az 1956 augusztusi csúcstérték, az utóbbiak összege pedig januárban mindössze 49 milliárd dollár volt, vagyis több mint egyötöddel kisebb az egy év előttinél.

A mostani válság legfőbb tényezője a beruházások erős csökkenése. Az üzemépítkezésre és berendezésre fordított kiadás (a mezőgazdaság nélkül) az 1957. III. negyedévi 37,75 milliárd dollárról (egész évre vetítve) a IV. negyedben 34,05, ez év I. negyedében pedig előzetes becslés szerint 32,55 milliárdra, vagyis 10 százalékkal esett. Legjobban természetesen az ipari beruházás csökkent, amelyet ez év első negyedében a tavalyi 16,1 milliárddal szemben 14,2 milliárd dollárra, 12 százalékkal kevesebbre becsültek. A beruházások e csökkenése rendkívül visszavetette az építőipar bizonyos ágait és a szerszámgépgyártást. Ez év januárjában az ipari építkezési megrendelések összege 53, a szerszámgépiparé pedig 69 százalékkal volt kisebb, mint tavaly januárban. Megjegyzem, hogy a szerszámgépipar valamennyi iparágnál előbb érezte a válság szelét; megrendeléseit csaknem másfél éven át csökkentek, s 1957-ben összesen 520 millió dollárt tettek ki az 1956. évi 924 millióval szemben, azaz 34 százalékkal estek. A szerszámgép megrendelések februárban valamelyest gyarapodtak, ennek ellenére a megrendelésállomány március elején 2,8 havi termelésnek felelt meg, míg tavaly márciusban még 8,6 havinak.

A válság kibontakozása mindinkább megmutatkozik a gazdaság inflációtól felduzzasztott globális értékmutatóin is. Így az úgynevezett „bruttó társadalmi termék”, amely a szolgáltatásokat is tartalmazza, bár 1957 egészét véve még nőtt 1956-hoz képest (434,4 milliárd dollár volt, míg 1956-ban 414,7 milliárd), az év utolsó negyedében már 7,4 milliárddal csökkent a III. negyedhez képest. Az összes személyi jövedelmek szeptemberben szintén csökkenni kezdtek. Összegük februárban 341,8 milliárd volt, a múlt év augusztusi 347,5 milliárddal kevesebb. A fogyasztói árak ez időben végbement 1,2 százalékos emelkedését beszámítva, a reáljövedelem 6 hónap alatt 2 százalékkal – a munkásosztályé pedig ennél sokkal nagyobb arányban – csökkent.

A válság kibontakozásával párhuzamosan, viszonylag rövid idő alatt jelentősen romlott a széles dolgozó tömegek, főképp a munkásosztály helyzete. Ennek egyik fő oka a foglalkoztatottság alakulása.

A foglalkoztatottság jellemző mutatói az Egyesült Államokban

	1957					1958			Változás	
	jún.	aug.	okt.	nov.	dec.	jan.	febr.	márc.	júl.—márc.-ig	
									millió	%
Foglalkoztatottak (millió)	67,2	66,4	66,0	66,0	64,4	62,2	62,0	62,3	- 4,9	- 7,3
Teljes munkanélküliek (millió) ...	3,0	2,6	2,5	3,2	3,4	4,5	5,2	5,2	+ 2,2	+ 73
Teljes munkanélküliek az összes munkások százalékában	4,3	3,8	3,7	4,7	5,1	6,7	7,7	8,0	—	—

A táblázat adatai a munkanélküliség gyors növekedését tanúsítják. Hozzátehetjük, hogy nőtt a rövidített munkahetet dolgozók, tehát részleges munkanélküliek száma is. Ezenkívül a hivatalos adatok nem adják meg a munkanélküliség tényleges nagyságát. Ha a táblázatot alaposabban szemügyre vesszük, feltűnik, hogy mialatt a foglalkoztatottak száma 4,9 millióval csökkent, a munkanélkülieké csak 2,2 millióval nőtt. Hová lett a korábban dolgozó 2,7 millió ember? Ezt pontosan csak a hivatalos statisztika összeállítói tudnák megmondani, de bizonyosra vehető, hogy jórésztük a munkanélküliek seregét szaporította. Hogy a hivatalos adatok szépítenek, azt nemcsak haladó körök állítják, hanem elismerte ezt Douglas, demokrata-párti szenátor is — maga is neves közigazda — a kongresszus Egyesített Gazdasági Bizottságának tagja, aki a bizottság egyik jelentésével kapcsolatban kijelentette, hogy amikor hivatalos adatok szerint a munkaerőlétszám 5,8 százaléka volt munka nélkül, akkor ez az arány valójában már 10 százalék volt. Ha csak e szenatori módosítást fogadjuk el, akkor is megállapíthatjuk, hogy márciusban már csaknem minden nyolcadik amerikai dolgozó munkanélkülivé vált.

Meg kell jegyezni a munkanélküliség márciusi stagnálásával kapcsolatban, hogy e hónapban a munkanélküliek száma idényszerűen 200—300 ezerrel szokott csökkenni. A márciusi adat mögött a mezőgazdaságban dolgozók idényszerű 250 ezres növekedése és a feldolgozóiparban foglalkoztatottak számának 200 000-es csökkenése húzódik meg. Az átlagosnál sokkal rosszabb a helyzet egyes államokban. Például Michiganban, ahol sok nagy autógyár van, márciusban a dolgozók 14,3 százaléka volt munka nélkül.

A dolgozók helyzetének másik fő tényezője, a dolgozók keresete is romlott, mert a válság terheit sikerült ez ideig jórészt rájuk hárítani. Ezt világosan mutatja, hogy a személyi jövedelmek februári 1,8 milliárdos csökkenése teljes egészében a munkából eredő jövedelmekre esett. A bérek és a fizetések összege 1957 augusztusától ez év februárjáig 6,9 milliárddal esett (241,7 milliárdról 234,8 milliárdra), az összes jövedelmek pedig — mint láttuk — csak 5,7 milliárddal. Ha figyelembe vesszük az áremelkedést, a bérek és a fizetések reálértékének csökkenése ebben az időszakban 4 százalék.

Még inkább romlott az ipari munkások helyzete. A feldolgozóiparban egy munkás heti reálbére 1956 decemberétől ez év februárjáig 7,3 százalékkal csökkent. Ez három tényezőre vezethető vissza: az órabérek és a heti munkaórák számának esésére és a létfenntartási költségek emelkedésére. Mivel ezalatt a foglalkoztatottak száma a feldolgozóiparban körülbelül 10 százalékkal (1,7 millió fővel) esett vissza, a kifizetett reálbérösszegben már 16,5 százalékos a csökkenés.

A gazdasági élet mind szélesebb körére kiterjedő hanyatlás közepette a szakértők két tényezőbe vetették bizalmukat, amelyeket a visszaesés hosszú ideig nem érintett, s amelyekről stabilizáló sőt újabb megélénkülésre vezető hatást reméltek. E két terület a lakásépítés és a kiskereskedelmi forgalom volt. Az előbbiben 1956-ban volt bizonyos visszaesés, tavaly azonban ismét a növekedési tendencia látszott felülkerekedni. A kiskereskedelmi forgalom — amely kétségtelenül az egész gazdasági életet befolyásoló fontos tényező — 1957-ben nagyjából stabil volt. Ez év első hónapjaiban azonban — a már eléggé jelentős méretű

jövedelemcsökkenés szükségszerű következményeként — a gazdasági élet mind borúsabb összképén ezek az utolsó derűsebb sugarak is elhomályosultak. A kiskereskedelmi eladások összege, amely tavaly augusztusban 17,0, decemberben 16,9, ez év januárjában 16,7 milliárd dollár volt, februárban további 3 százalékkal csökkenve 16,2 milliárdra esett. A hanyatlás augusztus óta értékben 4,5, volumenben 5,5 százalék. A lakásépítkezés pedig ez év januárban 5 százalékkal volt kevesebb az egy év előttinél, februárban pedig, noha idényszerű emelkedésnek kellett volna beállnia, tovább csökkent; míg a januári építkezések évi 1 030 000, addig a februáriak már csak évi 890 000 lakásnak, vagyis 13,5 százalékkal kevesebbnek feleltek meg. A kibontakozott válság képe teljessé vált.

A kormány gazdaságpolitikája és válságellenes intézkedései

A jelenlegi gazdasági válság további alakulásának helyes megítélése végett röviden meg kell vizsgálnunk a kormány gazdaságpolitikáját, a válság leküzdésére tett és tervezett intézkedéseit, valamint ezek hatékonyságát. Az Egyesült Államok vezető gazdasági és kormányköreinek a gazdasági visszaesés idején követendő általános gazdaságpolitikai irányelveiről — igen autentikusnak tekinthető — képet alkothatunk Arthur Burns professzornak, az elnök Gazdasági Tanácsadó Testülete korábbi — az 1953–1954. évi visszaeséskor hivatalban volt — elnökének nemrég megjelent brosrúja alapján. Burns kiemeli, hogy a gazdasági visszaesés kezdetekor enyhébb intézkedések is hatékonyak, ha idejekorán valósítják meg őket. Ha azonban halogatják őket akkorra, amikor a visszaesés már megerősödött, sokkal erőteljesebb és költségesebb rendszabályok is hatástalanok lehetnek. Burns menetrendje szerint kezdetben a hangsúlyt a hitelkönnyítésekre kell helyezni, később következik az adócsökkentés, ha pedig mindezek nem használnak, a közmunkák útján való munkaalkalom-növelés eszközéhez kell nyúlni.

Az Eisenhower kormány is ezen az úton haladt, és november óta egy sor intézkedés könnyítette a hitelfeltételeket. A jegybank november óta négyízben — összesen 1,75 százalékkal — csökkentette a leszámítolási kamatlábat és az év elején kétízben a Szövetségi Tartalékbankok tartalékrátáját. Ezek az intézkedések hatástalanoknak bizonyultak. A kamatláb-csökkentésnek az amerikai gazdaság mai viszonyai között nem is lehet komoly hatása éppen a nagyvállalatok üzleti tevékenységére, a következő okokból: Először, ezek beruházásaik döntő részét saját eszközökből, nem bankhitelekkel fedezik. Ezt bizonyítja, hogy például 1956-ban a részvénytársaságok 29,9 milliárd állótőke-beruházást eszközöltek, 7,9 milliárddal növelték készleteiket, 3,9 milliárddal pénzügyi aktíváikat, s ennek finanszírozására 24,8 milliárd (65,5 százalék, ebből amortizációs leírás 16,7 milliárd vagyis 44 százalék!) saját eszközt és csupán 2,2 milliárd (5,8 százalék) rövidlejáratú bankkölcsönt fordítottak. Másrészt a mintegy 50 százalékos társulati profitadó az effektív kamatlábat felére csökkenti.* Harmadsorban olyan időkben, amikor az árak növekedése évenként 2–3 százalék, akkor a kamatláb fél-

* Mivel a profit körülbelül felét az állam vonja el, mégpedig az összes kiadások (benne a kamat) levonása után maradó profit felét, ezért a kamat végeredményben egyforma arányban csökkenti a profitot és az adót, mindkettőt a kamat felerésze terheli.

százalékos változtatásai nem sokat számítanak. Ami a tartalékráta csökkentéseit illeti, ezek — elvben — a hitelek 6 milliárddal való növelését teszik lehetővé. Úgy látszik azonban, hogy a vállalatok, éppen a rossz üzletmenet miatt, nemigen élnek e lehetőséggel. Legalábbis erre enged következtetni az a tény, hogy a kereskedelmi, a mezőgazdasági és az ipari hitelek összege a január negyedikevel végződött héten még 32,3 milliárd dollár, a március 15-ével végződött héten pedig már csak 30,2 milliárd volt, azaz nem nőtt, hanem 6,5 százalékkal visszaesett.

A gazdasági tevékenység serkentésére a kormány növeli az állami, mindenekelőtt a katonai kiadásokat. Erre ürügyül használják fel a Szovjetunió sikereit a rakétatechnikában, ami állítólag fenyegeti az Egyesült Államok biztonságát. Bár a közvetlen fegyverkezési kiadások előirányzata az 1958—1959. évi költségvetésben csak mintegy egymilliárddal több az előző évinél, sokat várnak a katonai *megrendelések* gyors növelésétől. Ezek a múlt év III. negyedévi említett, mélypontot jelentő 2,1 milliárd dollárról a IV. negyedben 3,6 milliárdra nőttek — anélkül, hogy a gazdasági tevékenység ettől a legkevésbé is megélnékült volna. Ez év első felében 13,4 milliárdra kívánják növelni a katonai megrendeléseket, s ez év második felére 10,2 milliárd az előirányzatuk. Így ez évben a katonai megrendelések összege 23,6 milliárd lesz, a tavalyi 17,8 milliárddal 5,8 milliárddal több, ami jelentős összeg. Hogy ettől és általában az állami kiadások fokozásától mi várható, arra később még visszatérek.

Mit tett még az Eisenhower-kormány a válság megfékezésére? Erről maga Eisenhower számolt be március 18-án egy beszédében a republikánus nőknek. A főbb rendszabályok a következők voltak: a már felsorolt hitelkönnyítések, a saját lakásépítési feltételek könnyítése, ajánlani kívánja a kongresszusnak, hogy ideiglenesen növelje meg a munkanélküli segélyre való jogosultság időtartamát (jelenleg a munkanélküliek 26 hétig kapják a segélyt), meggyorsítottak egyes építkezéseket, amelyekre a szükséges eszközöket már korábban megszavazták, ötéves program keretében 2 milliárdot fordítanak a posta modernizálására, nagyobb összegeket fognak útépitésre költeni. Ugyanakkor az elnök határozottan elutasította a munkaalkalom-teremtés olyan módszereit, amelyek versenyt jelentenének a magánvállalkozóknak. Mint a felsorolásból látjuk, a kormány „tetteinek” jó része még a jövő zenéje. Általában gazdaságpolitikáját határozatlanság, a gyors intézkedésektől való húzódozás jellemzi — amit hivatalosan azzal indokolnak, hogy nem akarnak elhamarkodott rendszabályokkal pánikot kelteni —, s így teljesen jogosnak tekinthető a tekintélyes angol közgazdasági lap, a Financial Times megállapítása, hogy az amerikai kormány mindig azt teszi, ami a visszaesés előző szakaszában helyes lett volna *

* A gazdaságpolitika meghatározását még bonyolítja, hogy republikánus kormány mellett a kongresszus mindkét házában demokrata többség van, ami megköti a kormány kezét, de ugyanakkor az elnök megvétózhatja a demokrata többség törvényjavaslatait. Ráadásul 1958 — választási év, amelyben újraválasztják a képviselőházat és a szenátus egyharmadát. Persze egyik párt sem akar a választók előtt a „recesszió pártjaként” szerepelni. Jelenleg a demokraták bélyegzik meg ezzel a republikánusokat, de ha a demokrata többségű kongresszus akadályozná a válságellenes intézkedéseket, akkor persze a republikánusok olvasnák ugyanezt a fejükre. Így most mindkét párt a válságellenes intézkedések élharcosaként igyekszik feltüntetni magát. Ennek tulajdonítható, hogy a közelmúltban a kongresszus szinte egyhangúlag szavazott meg 1,8 milliárd dollár hitelt a lakásépítkezés serkentésére, s hogy a két párt „gentleman agreementet” kötött, amely szerint törvényhozási szándékaikat előzőleg kölcsönösen egyeztetni fogják.

Jelenleg az érdeklődés és a viták középpontjában az adócsökkentés kérdése áll. Ezt követelte — elsősorban az alacsonyjövedelmű rétegek számára — Meany, az AFL—CIO szakszervezeti szövetség vezetője, emellett szállt síkra az említett Douglas szenátor és Nixon alelnök is hajlik e javaslat felé. Ami a kormányt illeti, ebben a kérdésben is halogató álláspontot foglal el (megint csak a pánikra hivatkozva), s Eisenhower kijelentette, hogy csupán a gazdaság márciusi helyzetére vonatkozó statisztikák birtokában (vagyis április közepe táján) foglal állást véglegesen e fontos kérdésben. Az adócsökkentés ugyanis igen komoly gazdasági problémákat vetne fel a költségvetés egyensúlyát illetően. Ma már biztos ugyanis, hogy a januárban beterjesztett 1958—1959. évi költségvetés bevételi előirányzatai nem fognak megvalósulni. A jövedelmek és a profitok csökkenése ugyanis automatikusan csökkenti az adóbevételeket — becslés szerint körülbelül 5 milliárd dollárral.

Ha hatékony antirecessziós intézkedéseket és adócsökkentést valószínűsítanak meg — az utóbbinak körülbelül 10 milliárd dolláros nagyságrendben kell mozognia —, akkor J. I. Bogannak, a New York-i egyetem pénzügytan professzorának becslése szerint — ezek együtt 15—20 milliárdos költségvetési hiányt eredményeznének. Ez pedig a két párt vezetői és az elnök szerint is az 1955—1957. évihez hasonló rövidlejáratú konjunktúrális boomra vezetne, amely boomerangként visszaütve még nagyobb összeomlásba torkollna. Az infláció szabadjáraengedésének felelősségét pedig a kormány nem meri vállalni. 1954-ben könnyebb volt a helyzete, mert az akkor megvalósított 7,5 milliárdos adócsökkentésből öt milliárdot már két évvel előbb megszavaztak, és ez a gazdasági visszaeséskor automatikusan életbelépett. A kormányban döntő befolyású monopolizált körök részben még ma is az infláció kordában tartását tekintik a legfontosabb feladatok egyikének. Ennek oka az, hogy — mint a közelmúlt évek nagy sztrájkharcainak eredményei megmutatták — az erős szakszervezetek meg tudták akadályozni, hogy az infláció terheit olyan arányban hárítsák át a dolgozókra, mint korábban teheték. Innen a nagytőkét kiszolgáló közgazdák divatos fecsegése a „bér-inflációról”.

A kormány gazdaságpolitikája tehát — akár elszánja magát jelentősebb adócsökkentésre, akár nem — képtelen rá, hogy az ország gazdaságának immár több mint egy évtizede az infláció Scyllája és a válság Charibdise között hanyódo hajóját révbe kormányozza.

A válság néhány sajátos vonása és várható további lefolyása

A jelen válság két legfontosabb, de ugyanakkor legáltalánosabb vonásáról már bevezetőben említést tettem. Ezek részletes elemzése külön, a válság után megírható tanulmányt igényelne. A következőkben nem ezeket, hanem azt a néhány konkrét sajátosságot vizsgálom, amelyek a válság további menetére közvetlenül hatnak. Csak e sajátosságok ismeretében válaszolhatunk a legfontosabb kérdésre: vajon a jelen válság valami 1949 vagy 1954 mintájú mérsékelt visszaesés-e, vagy az 1930-as évek elejihez hasonló katasztrófába torkollik, vagy pedig mindkettőtől eltérően alakul. Az első fontos általános vonással kapcsolatban — hogy tudniillik e válság nagyon militarizált gazdaság-

ban megy végbe — legalább annyi megjegyzendő, hogy a válság általános, periodikus, túltermelési válságként való megjelölésében az általános jelzőt csak azzal a megszorítással alkalmazhatjuk, hogy a termelés csökkenése nem terjed ki a hadiiparra, s hogy ez a válság elmélyülését mérséklő, nem elhanyagolható tényező.

A legfontosabb konkrét sajátosság a *termelő kapacitás* és a *piac felvevőképessége közötti széles szakadék*. A túltermelés kialakulásával kapcsolatban már rámutattam e kérdés egyik oldalára. Ma az amerikai iparban óriási kihasználatlan kapacitások vannak mindenekelőtt a kohászatban, az autógyártásban, a gépgyártásban, sok tartós fogyasztási cikk gyártásában, az alumíniumiparban, a cementgyártásban stb. Az acélgyártó kapacitást körülbelül 120 millió tonnára becsülik, a tényleges termelés pedig még 1955-ben is, amikor a legnagyobb volt, csak 106,5 millió tonnát tett ki, és ez év első hónapjaiban a kapacitás kihasználása alig haladta meg az 50 százalékot. Szakértők véleménye szerint az autógyártás évi 9–10 millió kocsit gyártására képes, legnagyobb teljesítménye 8 millió volt, szintén 1955-ben. Tavaly februárban még 570 ezer, ez év januárjában 490 ezer, márciusban pedig már csak 357 ezer (a tavalyinál 38%-kal kevesebb) gépkocsit termeltek. Ez utóbbi alig 50 százalékos kapacitáskihasználásnak felel meg. Ez év elején a szerszámgyártásban a kapacitáskihasználás 56, a cementiparban 82, az egész feldolgozóiparban pedig 70 százalékos volt.

Ennek oka, hogy az elmúlt években a kapacitásokat gyorsabban növelték, mint a termelést. A kapacitások 1950-től 1957-ig 51, a termelés pedig csak 28 százalékkal nőtt. A hatalmas kapacitásfelesleg az üzletembereket is aggasztja. A U. S. News-nak adott interjújában M. Shields (akit a lap mint 100 nagy vállalat és bank gazdasági tanácsadóját reklámoz) ezt a jelenlegi visszaesés egyik fő okának jelölte meg. Rámutatott, hogy az ipar kapacitása már a mostani visszaesés kezdetén is csak 80–82 százalékban volt kihasználva, holott ez az arány a háború utáni másik két visszaesés kezdetekor csaknem 100 százalék volt, s csak a hanyatlás mélypontján esett 80 százalékra. Bár a felsorolt adatok hivatalos és üzleti körökből erednek, tehát minden bizonnyal szépítenek, dinamikájukban, arányaikban helyesek. Mindezek következtében ma a helyzet ezt, a ciklus alakulását döntően befolyásoló tényezőt illetően sokkal rosszabb, mint 1953–1954-ben volt. Ráadásul a kapacitások növelése még a viszonylag elnyúlt túltermelési szakaszban is folytatódott. Míg 1953-ban az ipari termelés és a beruházások egyaránt a III. negyedben érték el a csúcspontot, addig a jelenlegi válságban ez 1956 végén, illetve múlt év III. negyedében, vagyis körülbelül 9 havi eltolódással következett be. Ezt konkrétan az üzletmenetre való hatásában tükrözik a túloldali adatok.

A táblázat adatai megmutatják, hogy a nagy kapacitásnövekedés miatt az 1953. évinél magasabbra felfutó új rendelések sem tudtak az iparnak e válság előestéjén olyan „megrendeléstartalékot” biztosítani, mint akkor. A le nem szállított megrendelések értéke 1956 decemberében 13,3 milliárddal (17 százalékkal, de volumenben az áremelkedések miatt körülbelül 22 százalékkal) kisebb volt mint 1953 elején. Nagyobb kapacitás esetén persze e mennyiség rövidebb ideig biztosítja a foglalkoztatást, s így ma az ipar sokkal kevésbé „állóképes” a válság csapásaival szemben, mint 1953–1954-ben. Ilyen körülmények között a tőké-

sek nagyon erősen csökkentik beruházásaikat. Míg az 1954-es visszaesésnél az állótőkeberuházások csökkenése csak 9 százalék volt, addig előzetes becslések szerint (melyeket az elmúlt évben a valóság mindig lefelé korrigált) ez év II. negyedére a múlt év III. negyedévi csúcsnál 13,5 százalékkal kevesebbel, az év második felére pedig további csökkenéssel számolnak. Legerősebb a csökkenés az iparban: ez év II. negyedében 18,5 százalék a tavalyihoz képest.

A feldolgozóipar megrendeléseinek alakulása

	1953				1954		Csökkenés csúcstól mély- pontig		1956		1958		Csökkenés csúcstól	
	jan.	júl.	nov.	nov.	Csökkenés		aug.	dec.	jan.	febr.	Csökkenés			
					milliárd dollár	%					milliárd dollár	%		
Új megrendelések mrd. dollár.....	25,1	25,2	21,0	23,1	4,2	16,7	31,1	29,0	24,2	24,0	7,1	22,7		
Teljesítetlen meg- rendelés :														
a) mrd dollárban...	77,4	74,7	61,4	46,4	31	40	64,1	64,2	49,1		15,0	23,3		
b) hány havi eladás- nak felel meg ...	3,2	2,9	2,6	1,9	—	—	2,3	2,2	1,8		—	—		

A beruházások ilyen alakulásából következik az úgynevezett tartós javak termelésének igen erős csökkenése. Az erre vonatkozó adatokat a 486. lapon már ismertettük, itt csak azt említjük meg, hogy ez most sokkal kifejezettebb, mint 1954-ben volt. Az ipari ciklus során általános jelenség, hogy a tartós és a nem tartós iparcikkek termelési index görbéi (az előbbi gyorsabb emelkedése miatt) eltávolodnak egymástól, hanyatláskor pedig (az előbbi gyorsabb esése folytán) közelednek egymáshoz. Így az 1953-as konjunktúra-csúcson előbbi 30, az 1954-es mélypontra pedig csak 17 százalékkal állt magasabban. A megfelelő adatok 1956 decemberében 28, ez év februárjában pedig csupán 8,5 százalék, s ez még nem is a mélypont.

A mostani válság egyik jellemző vonása a tartós fogyasztási cikkek iránti kereslet nagyfokú csökkenése, aminek okairól már említést tettünk. Különösen áll ez a személyautókra. A gépkocsikészletek a termelés ismertett erős csökkentése ellenére állandóan nőnek, és március végén megközelítették a 900 ezer darabot. A helyzet e téren is kedvezőtlenebb, mint 1954-ben. Akkor a mélypontot jelentő 1954. I. negyedben is a fogyasztási kiadások 12,6, míg most már a válság kibontakozása előtt, a múlt év III. negyedében is csak 12,3 százalékát fordították tartós fogyasztási cikkek vásárlására. A személyi jövedelmek csökkenésével ennek az aránynak s az abszolút összegnek is erős csökkenésére számíthatunk.

Említésre méltó vonása végül — legalább ez ideig — e válság lefolyásának, hogy az árszínvonal a nyersanyagárhoz eltekintve stabil, sőt csekély emelkedést mutat. Ez döntően a monopóliumoknak az amerikai gazdaságban betöltött nagy súlyával magyarázható. A későbbiekben minden bizonnyal várható az árak csökkenése, s akkor az egyideig tartó

„stabilitás” következménye az árak éles esése, s a válság ezzel együtt-járó elmélyülése lehet.

A mostani válság mind az ipari termelés csökkenését (bár ennek üteme hónapról hónapra nő); mindpedig a készletek leépítését illetően viszonylag lassan, robbanásszerű jelenségek nélkül bontakozott ki. Az ipari termelés csökkenése — a túltermelés időszakát is beleértve — 15 hónapja tart, míg 1953—1954-ben nyolc hónap alatt elérte a mélypontot. Ez arra mutat, hogy a válság elhúzódóbb jellegű, mint 1953—1954-ben. De a válság — mint egy sor mutató alakulásából megállapíthatjuk — mélyebb is, mint az 1953—1954-es visszaesés.

		Ipar	Tartós jávak	Tartós fogy. cikkek	Nem tartós jávak	Autó-gyártás	Acél-gyártás
A termelés csökkenése %-ban	1953—1954-ben	10,2	15	23	9	26	36
	1958. februárig	13,0*	18	22	5	32	33
Hány hónappal korábbi szintre esett vissza	1954-es mélypontig	17	20	25	17	26	55
	1958. februárig	41*	38	40	30	16	

* 1958. márciusig.

Az 1954. évinél nagyobb mértékű a személyi jövedelmeknek, különösen az ipari munkások reálbérének csökkenése. Az akkorinál sokkal nagyobb méreteket öltött a munkanélküliség: ez év márciusában 1,7 millióval volt nagyobb a teljes munkanélküliek száma, mint az 1954. márciusi maximum. Ilyen fokú munkanélküliség az Egyesült Államokban 16 éve nem volt. Nem maradt hatás nélkül a válság a tőkés jövedelmére sem. Különös jelentősége van annak, hogy a profitokon kívül az osztalékok is csökkennek, mert ez sem az 1949-es, sem az 1954-es visszaesés során nem következett be.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a gazdasági hanyatlás méretei sok tekintetben már ez év elején túlhaladták az előző két visszaesést. Kérdés, milyenek a további kilátások. Az elnök és más hivatalos, valamint üzleti körök eleinte a két korábbihoz hasonló „készletkiigazításnak” (inventory adjustment) tekintették a gazdasági tevékenység csökkenését, amely a „szabad gazdaság” szükségszerű és egészséges velejárója. Az elnök szokásos januári Gazdasági Jelentésében igazi kincstári optimizmust tanúsított, s márciusra új megélénkülést helyezett kilátásba. Optimizmusa a makacs tények hatására azóta valamelyest csökkent, s március 26-i nyilatkozatában azt mondta, hogy a visszaesés mélypontja közel van vagy már túl is haladták. Utóbbi megállapításához a már idézett Financial Times azt a gúnyos megjegyzést fűzi, hogy annak egyedüli alapja az elnöknek vagy tanácsadóinak optimizmusa. A már említett Shields az ipari termelés 5—10 százalékos csökkenésével számolt. A komolyabb amerikai szakemberek nem voltak ennyire, s ma egyre kevésbé optimisták. Például Samuelson neves amerikai közgazda a helyzetet az 1954. évinél lényegesen komolyabbnak ítélte, az említett Bogan pedig márciusban már „ciklikus depresszió” beálltát konstata-
lta.

Valóban az a helyzet, hogy egy sor belső és külső tényező hat egy elég mély túltermelési válság kibontakozása irányában. A legfontosabb belső tényezőket már részben számszerű hatásukkal együtt felsoroltuk. Itt csupán még egy fontos belső tényezőre kívánunk utalni: az amerikai mezőgazdaság csaknem egy évtizede tartó válságára, amely olyan kolonc az egész nemzetgazdaság nyakán, amelynek súlya az ipari válság idején fokozottan válik érezhetővé.* Nem csekély jelentősége van azonban két külső tényezőnek is. Az egyik az, hogy általános vélemény szerint a nyugat-európai tőkésországokban is végetért a háború utáni gazdasági expanzió időszaka, ami egy sor országban a termelés stagnálásában vagy máris csökkenésében, a megrendelések és a külkereskedelmi forgalom hanyatlásában, a munkanélküliség növekedésében nyilvánul meg. Ez azt jelenti, hogy az Egyesült Államok és a többi fejlett tőkésország gazdasági ciklusának az a fáziseltolódása, amely jelentős tényezője volt annak, hogy a két előző amerikai visszaesés nem mélyült el, s nem szélesedett világválsággá, megszűnőben van, s ez mind az amerikai, mind az egész tőkés gazdaságra ma még pontosan fel nem mérhető súlyos következményekkel járhat. A másik fontos külső tényező a nyersanyagok világpiaci árának több mint egy éve tartó folyamatos, jelentős csökkenése. Ez az amerikai gazdaságot többszörösen érinti. Egyrészt magukat az amerikai nyersanyagokat termelő monopóliumok hazai termelését és árait, másrészt ezek hatalmas külföldi befektetéseinek jövedelmezőségét, harmadsorban pedig az amerikai gép- és berendezés-exportot azáltal, hogy a nyersanyagpiac kedvezőtlen alakulásától legjobban sújtott gazdaságilag elmaradott országok vásárlóképessége rendkívül csökken.

E külső tényezők hatása máris megmutatkozik az amerikai export csökkenésében, amely januárban 1,34 milliárd volt, az egy évvel korábbinál 16,5, a tavaly márciusi csúcson pedig 37,5 százalékkal kevesebb, s további csökkenéssel számolnak.

Mint láttuk, a kormány részéről a válság legfőbb ellenszerének az állami, elsősorban a katonai kiadások növelését tekintik. Ennek az ellenszernek hatékony voltában azonban ma már az amerikai közgazdák jórésze is — joggal — kételkedik. Ha ugyanis szembeállítjuk az összereslet 1957. évi tényleges és 1958. évi várható** alakulását, akkor a következő képet kapjuk (milliárd dollár):

	1957	1958	Változás
Személyes fogyasztás	280,4	266	— 14,4
Bruttó magánberuházás	64,5	54	— 10,5
Közületi vásárlás	86,5	90	+ 3,5
Kivitel	20,8	17	— 3,8
Összesen.....	452,2	427	— 25,2

* A mezőgazdaság krónikusan súlyos helyzetében nem következett be semmilyen lényeges változás ahhoz a képhez viszonyítva, melyet a Közgazdasági Szemle 1957. 3. számában megjelent cikkben Vasziú Jorgosz vázolt fel.

** Túlnyomórészt amerikai hivatalos, illetve üzleti körökből eredő, részben pedig saját becslés alapján.

A fenti — határozottan optimista becslésen alapuló — számításból kitűnik, hogy a közületi vásárlások növekedése korántsem lesz képes ellensúlyozni a beruházások, az export és a személyes fogyasztás várható csökkenését, megállítani a gazdasági élet hanyatlását. Természetes azonban, hogy e hanyatlás az állami kiadások növelése nélkül még nagyobb lenne. Problematikus azonban, hogy a közületi kiadások elérhetik-e ezt a mértéket? Már utaltam a szövetségi költségvetés bevételeit csökkentő tényezőkre, s hasonló a helyzet az egyes államok és a helyi szervek pénzügyi helyzetét illetően, amelyeknek külön teher még az egyre növekvő összegű munkanélküli segélyek fizetése. Bevételeik további jelentős csökkenése esetén, valószínűleg meg kell nyírbálnok kiadásaikat is. Ha ez bekövetkezik, a közületi kiadások ellensúlyozó hatása a fentvázoltnál is kisebb lesz.

Következik-e az elmondottakból, hogy a kibontakozott periodikus túltermelési válság a harmincas évek „nagy válságához” hasonló mértékűvé fejlődik? Nem feltétlenül. Az amerikai kapitalizmus szerkezetében a harmincas évek óta végbement változások és a mostani helyzet egyes konkrét körülményei ezt a lehetőséget jelenleg nagy valószínűséggel kizárják.

Ma az Egyesült Államokban a monopolista államkapitalizmus keretei közt a békeidőben példátlan arányú fegyverkezési kiadások, amelyekhez még hozzáadódnak az állami kereslet egyéb tényezői, a jelen helyzetben fékezik az összkereslet olyan ütemű és arányú zuhanását, ami az 1929. évi válságot jellemezte.

Minden félreértés elkerülése céljából nyomatékosan hangsúlyozni kell, hogy az elkövetkező ciklusok alakulását, a jövőbeli válságok mélységét, időtartamát, különleges vonásait illetően a mostani válság általam jellemzett vonásai semmiféle támpontot nem adnak. Ugyanis teljesen tarthatatlan és mechanikus az a feltevés, hogy a monopolista államkapitalizmus keretei közt biztosítható ilyen piac, mint ez a mostani, minden ciklusban ugyanilyen fékező hatást képes kiváltani.

Jelenleg az Egyesült Államokban a helyzet az, hogy az állam vásárolja meg a bruttó társadalmi terméknek mintegy 20–25 százalékát, s ha figyelembe vesszük a továbbgyűrűző hatásokat, akkor az állami kereslet a társadalmi terméknek — véleményem szerint — mintegy 30–35 százalékára terjed ki.*

Mi következik ebből a mostani gazdasági válság mélységét illetően? Az 1929–1932. évi válságban, amikor a közületi vásárlások az összkeresletnek körülbelül 8–10 százalékát képezték, a bruttó társadalmi termék 4 év alatt több mint 40 százalékkal zuhant. Hogy a jelenlegi magas szintű közületi kereslet mellett akkora visszaesés menjen végbe, mint 1929-ben, ehhez a nem a közületi vásárlásokra támaszkodó szektorban a társadalmi terméknek felénél is kevesebbre kellene zuhannia. Ez pedig véleményem szerint e pillanatban több okból valószínűtlen. Az amerikai gazdaságban nem utolsó sorban a nagy válság tapasztalatai alapján a gazdaságpolitika létrehozott bizonyos intézményeket, amelyeket propagandisztikusan „beépített stabilizátorok”-nak neveznek. Ilyen

* Az Egyesült Államokban az 1950-es években az elsődleges kereslet multiplikatortájt burzsoá szerzők 2-re becsülték. Minthogy a hanyatlás idején a multiplikátor hatások kevésbé erősek, 1,5-tel számoltunk.

intézmények például a mezőgazdasági ártámogatási rendszer és a munkanélküli segély. A mai helyzetben különösen az utóbbit nem lehet figyelmen kívül hagyni. Jelenleg az összes dolgozók mintegy 60–65 százaléka, 43 millió ember jogosult heti 25–50 dollár munkanélküli segélyre, míg a nagy válság idején Amerikában ilyen nem volt.* A munkásság többévtizedes harcának eredménye ez, aminek hatásaképpen a válságban a személyi jövedelmek és így a vásárlóerő — mint az előzőkben ismertetett adatokból is kitűnik — nem csökken olyan radikálisan, mint a termelés és a foglalkoztatottság. Bizonyos, a válság elmélyülését fékező célra szolgál a progresszív adórendszer is, melynek hatására jövedelemcsökkenés esetén az adó jobban csökken, és így az állam automatikusan többet költ, mint amennyit bevesz. Ez a gazdasági élénkülés — de inflációs élénkülés — irányában ható tényező. Mérséklő szerepet szánunk bizonyos pénzügyi változásoknak is, például annak, hogy a bankbetétek 10 000 dollár erejéig biztosítva vannak. E pénzügyi tényezők növelik a gazdaság likviditását, s bizonyos fokú védelmet jelentenek egy katasztrófális pénzügyi pánikkal szemben. Világos azonban, hogy e tényezőket nem szabad túlbecsülnünk, de egyszerűen nem létezőknek tekinteni sem, hanem véleményem szerint úgy kell értékelni, mint Baran amerikai marxista közgazdász, aki helyesen leszögezi: ezek „fékként hatnak egy üzleti hanyatlás esetén, de a felsorolt stabilizátorok egyike sem, sem a három együttesen nem tudja meggátolni a depressziót, vagy jelentékenyen befolyásolni méreteit, vagy kifejezetten csökkenteni tartalmát.**

Ismeretes, hogy a nagy válság hallatlan elmélyülésének milyen fontos tényezője volt a mértéktelen spekulációval felduzzasztott pénzügyi és hitelfelépítmény összeomlása. Pillanatnyilag ilyen nem várható. A válságot nem előzte meg az akkorihoz hasonló méretű spekulációs hullám, mert ezt többé-kevésbé korlátozták a tőzsdei műveleteket megszigorító rendelkezések, s az általános eladósodás sem öltött olyan nagy méreteket.

A táblázat adatai az adósságok nagyságának és szerkezetének jelentékeny változásait tanúsítják. Az összadósság nagyon megnőtt az évtizedek során, de érdekes, hogy a nemzeti jövedelemhez viszonyított aránya mindhárom válság előtt nagyjából azonos volt. A vállalati adósságok aránya a nemzeti jövedelemhez és az összadóssághoz viszonyítva 1956-ban sokkal kisebb volt mint 1929-ben, de valamivel nagyobb, mint 1953-ban. Az adósságok szerkezetének fő változása a második világháború után az államadósság arányának nagy megnövekedése. Ez kétségtelenül mérsékli a hitelfelépítmény ingatagságát, mivel az állam fizetőképessége biztosítottabb, mint a magántársaságoké. A hitelpánik veszélyének csökkentése irányában hat a vállalatok viszonylag kisebb eladósodása. Ezzel ellentétes hatású a fogyasztók nagyfokú eladósodása. Az általános kép az, hogy a hitelszférában a helyzet most lényegesen kedvezőbb, mint 1929-ben, de valamivel kedvezőtlenebb, mint 1953-ban volt.

* Meg kell jegyezni, hogy a nagy válság idején Németországban volt munkanélküli segély, de a válság semmivel sem volt kevésbé mély, mint az Egyesült Államokban.

** Nation. 1956. december. The coming depression.

Az eladósodás méretei

	Összes	Állami	Magán	Vállalati	Egyéni és egyéb	Fogyasztói hitel	
1929	milliárd dollár ...	191	30	161	89	72	6,4
	a nemzeti jövedelem százalékában...	218	34	184	102	82	7,8*
	az összadósság százalékában	100	16	84	47	37	3,3
1953	milliárd dollár.....	588	257	331	179	152	31,2
	a nemzeti jövedelem százalékában...	195	85	110	59	51	12,5*
	az összadósság százalékában	100	44	56	30	26	5,3
1956	milliárd dollár.....	693	268	425	212	213	42,0
	a nemzeti jövedelem százalékában...	202	78	124	62	62	14,6*
	az összadósság százalékában	100	39	61	30	31	6,1

* Az elkölthető személyi jövedelmek százalékában. .

A válságnak az 1929. évihez hasonló méretűvé fejlődését gátolni hivatott gazdaságpolitikai tényezőkkel kapcsolatban rá kell mutatni ezek ellentmondásos jellegére, arra, hogy magukban foglalnak a válság elmélyítésére alkalmas momentumokat is.

Az Egyesült Államok gazdasági válságának nagy nemzetközi gazdasági — s ezért természetesen politikai — jelentősége van. E szerteágazó probléma elemzése külön tanulmányokat igényel. Itt csak egy fontos momentumra utalok: Az amerikai válság egészen közvetlenül befolyásolja a nemzetközi erőviszonyokat, hiszen lehetőséget ad a szocialista és a fejlett tőkésországok — elsősorban a Szovjetunió és az Egyesült Államok — gazdasági fejlettségbeli különbségének gyorsuló csökkenésére.*

A mostani válság előzményeinek, kibontakozásának és várható alakulásának áttekintése a marxista közgazdaságtudomány egyik fontos időszerű feladata. A marxista közgazdászok elsősorban a Szovjetunióban, már ez ideig is jelentős eredményeket értek el a tőkés ciklus második világháború utáni alakulásának elemzésében. Az előzőkben ismertetett tényanyag alapján megállapíthatjuk, hogy a most lezárult ciklusban működött mesterséges felhajtóerők végül is alulmaradtak a tőkés gazdaság szükségszerűen ciklikus fejlődésének immanens erőivel szemben. A napjainkban végbemenő új technikai forradalom sem volt képes

* A Közgazdasági Szemle 1957. 11. számában (1115. o.) a Szovjetunió ipari termelését az amerikaiak 55—60 százalékára becsültük. Ha a kisebb adatból indulunk is ki, a szovjet ipar ez évi várható 10 százalékos növekedése és az amerikaiak körülbelül ugyanakkorára tehető csökkenése például azt jelenti, hogy a fenti viszonyszám egyetlen év alatt 55 százalékról 67 százalékra ugrik!

— legalábbis e ciklusban — jelentősen módosítani annak lefolyását. Bebizonyosodott, hogy a gazdaság békeidőben való nagymértékű militarizálása nem hártotta el a gazdasági válságot. Ismét bebizonyosodott — szemben a válságok kiküszöböléséről szóló mindenféle apologetikus vagy revizionista elképzeléssel —, hogy a válságok ismétlődése a kapitalizmusnak olyan betegsége, amelyből majd csak a koporsóban gyógyul ki. A mostani válság is egy újabb — ha még talán nem is az utolsó — szög e már készülő koporsóban.

Hibaigazítás.

A lapunk áprilisi számának 337. oldalán megjelent lábjegyzet első mondata helyesen a következő: A Magyar Kereskedelmi Kamara Piackutató Főosztálya által 1958. február 20—25-én rendezett nemzetközi konferencia résztvevői a bolgár, csehszlovák, jugoszláv, lengyel, magyar, NDK-beli, román és szovjet konjunktúra- és piackutató szervek munkatársai, valamint kínai és albán megfigyelők voltak.

TIMÁR MÁTYÁS:

Az 1958. évi költségvetés és gazdálkodásunk néhány kérdése

Az állami költségvetés a hitelmozgás, a nemzetközi fizetési mérleg és a bankjegyforgalom alakulásával együtt mindenkor tükrözi a népgazdaság helyzetét, a gazdasági egyensúly időszerű kérdéseit. 1957 súlyos gazdasági problémái megmutatkoztak az 1957. évi költségvetésben. Az ellenforradalom okozta károk és termelés-szünetelések következtében a népgazdasági készletek nagyon megcsappantak, súlyos zavarok támadtak a termelésben. A készletek feltöltése, a termelés normalizálása csak *nagy összegű külföldi kölcsönrel volt biztosítható*. E kölcsön fontos fedezeti forrása volt a költségvetés jelentős bevételi hiányának és kellő fedezetül szolgált a készletnöveléssel kapcsolatos vállalati hitel-szükségleteknek is. Az alacsony termelési színvonal s a gazdasági fegyelem meglazulása nagyra növelte az állami vállalatok veszteségeit; nem teljesültek a vállalatoktól származó költségvetési bevételek, sőt a vállalatok nagy többsége költségvetési támogatásra szorult. Növelték a támogatási összegeket a szükséges béremelési és más kormányintézkedések (például a beadás eltörlése után a felvásárlási átlagárak emelkedése).

E tényezők egyrészt apasztották a költségvetési forrásokat, másrészt növelték a kiadási szükségleteket. *Az egyensúly biztosításához — a külföldi kölcsönből eredő bevételek mellett — erőteljesen csökkenteni kellett az előző évekhez képest a beruházási kiadásokat és a közületi fogyasztást* (elsősorban az igazgatási és a védelmi kiadásokat, de bizonyos szociális és kulturális kiadásokat is). Mindezek az intézkedések — beleszámítva a néhány nem elsőrendű szükségleti cikk árának emeléséből származó többletbevételt is — biztosították a népgazdasági, a pénzügyi, a költségvetési egyensúlyt.

A termelés gyors felfutása, a vártnál gyorsabb gazdasági konszolidáció megalapozta a népgazdaság egyensúlyának megteremtését, és lehetővé tette, hogy *1958-ban lényegében saját erőnkkel biztosítsuk az egyensúlyt*, pénzügyeink szilárdságát. Az 1958. évi költségvetés, ennek megfelelően, már új arányokat és újfajta problémákat is tükröz.

A termelés az előző évhez képest jelentősen megnőtt, de a külföldi kölcsönből és segélyből eredő bevételi rész csökkenése miatt az előző évinél kevesebb a felhasználható nemzeti jövedelem. Készleteink azonban tavaly feltöltődtek, s most az 1958. évi nemzeti jövedelemből további növelésüket nem kell számításba venni. Az 1958. évi terv így lehetőséget ad *a fogyasztási alap növelésében elért eredményeink meg-*

szilárdítására, sőt bizonyos növelésére is (nyereségrészesedés kifizetésére, a tavalyi bérrendezések egész évi költségkihatásából eredő többlet fedezésére stb.). Egyidejűleg biztosítható a *beruházások és a közületi fogyasztás bizonyos növelése is*. Elsősorban a tavalyinál nagyobb volumenű és rentabilisabb termelés, az önköltség csökkenése teszi lehetővé ezt. A vállalati eredmény (a nyereség, a veszteség és a dotáció együttes hatása) mintegy kétmilliárd forinttal javítja a költségvetés egyenlegét (ha kiszűrjük a technikai okokból eredő tényezőket), bár — és ezt semmiképpen sem szabad figyelmen kívül hagyni — az állami vállalatok jelentős része még 1958-ban is költségvetési támogatásra szorul.

Az említett tényezők miatt 1957-hez képest csökkennek a költségvetés fő számai. A kiadások közt a veszteségtérítés és a dotáció lényegesen kisebb az 1957. évinél. Mintegy 9 százalékkal nagyobbak a közületi fogyasztásra szolgáló kiadások. Ez egyrészt az 1957. év során végrehajtott bérrendezésekből és egyéb fejlesztésekből következik, másrészt kisebb mértékben régebbi, jogos igények kielégítését is tartalmazza.

A *beruházások globális összege körülbelül 25 százalékkal több a tavalyinál*. (A költségvetés számai önmagukban nem jelzik ezt, mivel költségvetéstechnikai változás miatt az előző évről pénzügyileg áthúzódó beruházási fedezetet már az 1957. évi költségvetés tartalmazta.) A nemzetközi fizetési mérleg egyensúlyának megteremtése céljából 1958. évi terveink jelentős exportnövekedést irányoznak elő. Ennek árkiegyenlítési költséghatása szintén növeli a költségvetési kiadásokat. A bevételi oldalon összezsugorodtak a külföldi kölcsönből eredő forintbevételek, de más bevételi tételek (az állami vállalatok terven felüli eredményének tavalyról áthúzódó befizetése, szövetkezeti és lakossági adók, tárcabevételek kisebb összegű növekedése) némileg ellensúlyozzák ezt.

A költségvetés arányainak lényeges megváltozása, a nagy összegű külföldi kölcsön nélküli bevételi előirányzat jelzi, hogy a terv és a költségvetés végrehajtása meglehetősen nagy feladat. Fő előfeltétele egyrészt a nagyfokú tervszerűség, a külkereskedelmi tervek teljesítése, másrészt a vállalati önköltségi tervek teljesítése, hogy az állami támogatást minél kisebbre redukálhassuk, a szigorú takarékoság a beruházások és a közületi kiadások területén. A takarékos gazdálkodás szorosan következik jelenlegi egész gazdasági helyzetünkből.

Az 1958. évi terv és állami költségvetés fő célja egyrészt a *gazdasági konszolidáció továbbvitele*, másrészt egyidejűleg a lehetőségek szabta szerény keretek között az *első lépések megvalósítása a népgazdaság helyesebb arányainak megteremtése útján*. Az ideai terv és költségvetés mentes azoktól a nagy hullámzásoktól, amelyek az előző évek gazdálkodását sok tekintetben jellemezték: bizonyos fokig óvatosabb, mértéktartóbb célokat tűz ki, de természetesen nem problémamentes és a számok jelzik is a feszültségeket.

E cikknek nem lehet célja az 1958. évi költségvetés valamennyi tételének vizsgálata, csupán néhány kérdés kiemelése, amelyek körül a problémák csoportosulnak és amelyek összefüggnek gazdasági vezetési módszereink változásaival, továbbfejlesztésével.

Az első ilyen kérdés a költségvetés egyenlegének alakulása és ennek összefüggése a készletalakulási tervekkel.

A készletek alakulása és a költségvetés bevételi többlete

A költségvetés bevételi többlete és hitelfedezeti tartaléka a rövidlejáratú hitelek növekedésének legfontosabb forrása. A hitelnövekedés pedig szükségképpen a készletek gyarapodásával függ össze. (A költségvetés bevételi többlete és a hitelfedezeti alap növekedésének előírányzata persze nem jelenti azt, hogy a készletek volumene éppen ennyivel nő, hiszen ugyanakkor más készletforrások is változhatnak.)

Mivel terveink túlteljesítése és a baráti kölcsönök eredményeképpen tavaly készletezési terveinket túlteljesítettük, 1958-ra nem terveztünk készletnövekedést. A költségvetés bevételi többlete és tartaléka azonban olyan összegű hitelnövekedéshez nyújt forrást, amely (más készletforrások egyidejű csökkenésével számolva is) arra vall — és ez a probléma a terv készítésekor fel is vetődött —, hogy bizonyos készletnövekedés előreláthatólag 1958-ban is bekövetkezik. Ez tervenfelüli fogyasztási és beruházási termékek keletkezését jelenti — a tapasztalat szerint elsősorban a gépiparban és a textilipar egyes ágaiban — mégpedig sokszor olyan cikkekből, amelyek nem nélkülözhetetlenek a népgazdaság számára. Így volt ez nemcsak az elmúlt rendkívüli gazdasági évben, de például 1955-ben és más megelőző években is. Tekintettel népgazdaságunk feszültségeire, semmiképpen sem engedhetjük meg magunknak, hogy amikor erőinket e feszültségek feloldására kell összpontosítanunk, olyasmire fordítsunk anyagot, munkaerőt, ami nem elsőrendűen szükséges népgazdaságunk számára, nem főfeladataink megoldására szolgál, sőt esetleg éppen ellenkezőleg: növeli problémáinkat.

Ezért addig is, amíg a tervezési módszereinkben rejlő eme hibaforrást a minimálisra csökkentjük, menetközben sokkal jobban kell koncentrálnunk az erőket olyan irányban, hogy a túlteljesítések akár fogyasztási cikkekből, akár beruházási javakból, a leginkább szükséges termékekre szorítkozzanak. Feltétlenül meg kell gátolni azokat a túlteljesítéseket, melyek esetleg hosszú időre lerakódó, nem értékesíthető vagy csak rossz feltételekkel értékesíthető termékeket produkálnak, illetve azokból a beruházási cikkekből a túlteljesítést, amelyek közvetve a befejezetlen állomány további növelése irányában hatnak. E feladatok megoldásában nagy szerep jut a központi tervező szervek mellett a termelést irányító minisztériumoknak, valamint a Nemzeti Banknak és a Beruházási Banknak. Aláhúzzák az egész probléma jelentőségét még a tőkésországokban észlelhető dekonjunktúrális jelek is, amelyek azzal a következménnyel járhatnak, hogy exportra szánt termékekből is készletnövekedés következhetik be.

Kívánatos volna, hogy tervező és közgazdasági tudományos szerveink a tervezési számítások pontosabbá tételére, a termelés és a felhasználás összhangjának vizsgálatára a korábbinál nagyobb figyelmet fordítsanak. Érdemes volna vizsgálni azt a kérdést, hogy az említett tervezési bizonytalanságok mennyiben erednek tervezési módszereink hiányosságaiból, mennyiben esetleg árrendszerünkől vagy egyéb tényezőkből. E kérdések nemcsak gyakorlati, hanem elméleti vizsgálata gyümölcsözőbb volna, mint olyan kérdéseknek sokszor elhúzódó vitája, amelyek népgazdaságunk időszerű problémáival kevésbé szoros összefüggésben vannak. Feltehető, hogy a sakktáblaszerű mérlegek alaposabb kimunkálása is közelebb visz bennünket a helyesebb megoldáshoz.

A beruházások

Az ideai népgazdasági terv beruházási előirányzatai nagyobbak, mint tavaly voltak. A terv és a költségvetés beruházási tétele azok közé tartozik, amelyek *elsősorban szabják meg a népgazdaság fejlődésének irányát és arányait*. A korábbi gazdasági vezetési hibák egyik legjelentősebbje volt a beruházások túlméretezettsége, a nem eléggé megalapozott beruházási politika.

Az első kérdés, ami beruházásainkkal kapcsolatban felvetődik, hogy beruházási előirányzataink mennyiben elégítik ki az ezirányú szükségleteket. Bár az árarányok eltérő volta (a baráti országok nem teljesen egyforma elvek alapján szabták meg a beruházási termékek árait) zavarta a tisztánlátást, mégis nagyjából megállapítható, hogy a baráti országok között körülbelül a mi beruházásaink a legkisebbek a nemzeti jövedelemhez viszonyítva. Kétségtelenül közgazdasági munkánk nem jelentéktelen feladatai közé tartozik, hogy azonos árelvek szerint összehasonlításokat végezzünk: a nemzeti jövedelemnek hol, mekkora hányada jut beruházásokra.

Beruházási előirányzataink önmagukban elemezve is arról tanúskodnak, hogy *az újratermelés bővítésére fordított összegek nem fedezik kellőképpen a szükségleteket*. Az 1958-ra előirányzott 11,4 milliárd forintos beruházási keretből a pótlásjellegű beruházásokra körülbelül 3,6 milliárd forint jut, a szociális, kulturális, kommunális jellegű beruházások összege mintegy 3,4 milliárd forint, tehát a szoros értelemben vett termelésbővítő új beruházásokra csupán 4,4 milliárd forint marad. Számításba véve több területen az állóeszközök eléggé elhanyagolt állapotát, feltételezhető, hogy ezt az összeget sem fordítják teljes egészében a termelés bővítésére. Ha ezekhez hozzávesszük még, hogy befejezetlen beruházásaink állománya igen nagy, és legfőbb érdekünk ezek használatba vétele, a termelésbe való beállítása, akkor megállapítható, hogy 1958-ban csak a szükségesnél lényegesen kevesebbet tudunk beruházásokra fordítani.

Mivel anyagi erőink e téren a szükséges mennyiséget nem érik el, rendkívüli jelentőségű — 1958-ban és a további években is —, hogy a rendelkezésre álló eszközöket a legcélszerűbben, a legfontosabb feladatokra összpontosítva használjuk fel, olyan területeken fektessük be, ahol ezek a leggazdaságosabbak, beleilleszkednek iparfejlesztésünk irányába, külkereskedelmünk adottságaiba, ahol viszonylag rövid idő alatt tudunk eredményt produkálni velük.

Megnehezíti e feladatot ma még a hároméves terv és a távlati tervek hiánya. Addig is, amíg népgazdaságunk fejlesztési perspektívái, a jövőbeli arányok részletes kidolgozásra kerülnek, a múltban elkövetett hibákból leszűrt tanulságok, adottságaink jobb ismerete, a nagy befejezetlen beruházásállományból adódó konzekvenciák, a szocialista nemzetközi munkamegosztás kidolgozásának előrehaladása támpontot adnak, hogy a következő egy-két évben beruházási politikánk mentes legyen a régi hibáktól és ha nem is teljesen, de lehetőségeinkhez képest a feszültségek feloldása irányában hasson.

A beruházások koncentrálása, céltudatos felhasználása végett a közelmúltban új rendelkezés született. Az előző években a beruházások elaprózódásához hozzájárult az a rendszer, hogy a centralizmus csupán a

beruházások kis része vonatkozásában érvényesült. A beruházások nagyobbik részét a szakfelügyeletet ellátó minisztériumok, iparigazgatóságok osztották szét. Így például 1955-ben a beruházási előirányzatnak csak körülbelül 30 százalékát, 1956-ban mintegy 42 százalékát képezte az értékhatár feletti, tehát a Minisztertanács által jóváhagyott beruházások volumene.

Ilyen beruházási jóváhagyási rendszerben eleve benne rejlett a szétforgácsolódás veszélye, különösen, ha számításba vesszük, hogy az alulról jövő nyomás abban az irányban hatott, hogy lehetőleg minden gyár kapjon bizonyos összeget.

A beruházó minisztériumok gyakorlatát sok esetben az jellemezte, hogy különféle okokból gyakran átcsoportosították az egy-egy vállalat vagy beruházó egység részére biztosított összegeket. Ebből nagyfokú bizonytalanság származott; nem volt megfelelő tervszerűség. A sűrű átcsoportosítások is nagyban hozzájárultak a beruházási keretek elaprózódásához. Ez a jóváhagyási és átcsoportosítási rendszer akadályozta az egységes átfogó beruházási politikát, zavarta az áttekinthetőséget, és nagyban hozzájárult az e területen történt hibákhoz. Szükségessé vált a gyakorlat rendelettel való megváltoztatása, *az egyszer már megállapított keretek sokkal nagyobb szilárdságának biztosítása.*

A gazdasági vezető szerveknek ez az új rendelkezése fokozza a beruházások biztonságát, és ezzel előmozdítja a vállalatok önállóságának növelését is. Egyúttal biztosítja, hogy *ezen a területen, amely a legszorosabban összefügg a népgazdaság perspektivikus fejlődésével, erősebb centralizáció érvényesüljön.* Ezért kiterjesztette azoknak a beruházásoknak a körét, amelyeket a Gazdasági Bizottság, illetve a Minisztertanács hagy jóvá, és jelentősen megnőtt az Országos Tervhivatalnak, mint központi tervező szervnek a hatásköre is a további, kisebb, de nem jelentéktelen összegű beruházások tekintetében. Ezzel biztosítható lesz, hogy *a beruházások lényegesen nagyobb hányadát, mintegy 75 százalékát, központilag határozzák meg és ellenőrizzék.* Egyúttal az érdekelt pénzügyi, külkereskedelmi szervek is lehetőséget kapnak a beruházási tervekkel kapcsolatos észrevételeik fokozottabb érvényesítésére. Ezek az intézkedések az első lépések a helyesebb beruházási gazdálkodás útján.

A közületi fogyasztás

A közületi gazdálkodás tekintetében — mint említettem — az 1958. évi költségvetés körülbelül 9 százalékos fejlesztést tesz lehetővé. A többlet egyrészt az elmúlt év közepén végrehajtott közalkalmazotti, egészségügyi és pedagógus-bérrendezéssel kapcsolatos, másrészt szociális és kulturális intézményeink fejlesztéséből, ellátási színvonaluk emeléséből, a társadalombiztosítási, a nyugdíj- és a védelmi kiadások növekedéséből adódik.

Népi demokratikus rendszerünk jellegéből következik, hogy a szociális és a kulturális intézmények az elmúlt 12 év alatt igen nagyot fejlődtek. Megnőtt a kórházi ágyak száma — és itt nemzetközi viszonylatban sem állunk rossz helyen. Gyarapodott az iskolai tanulócsoporthoz (osztályok) száma, s ez lehetővé tette az egy tanulócsoporthoz jutó létszám csökkenését. Nagyot fejlődtek a bölcsődék, a napközi otthonok, az iskolai napközi otthonok, az iparitanuló-oktatás és más intézmények. Bár a

mennyiségi fejlesztés szükséges és indokolt, mégis egyes területeken túlzottan gyors volt és ugyanakkor sok tekintetben elhanyagolták a meglévő szociális, kulturális intézmények megfelelő minőségi színvonalának biztosítását. Egy nem tipikus példa: ahelyett, hogy a meglévő tudományos erők elosztásának megfelelően történt volna a kutatóintézetek fejlesztése, olyan értelmű törekvés volt tapasztalható, hogy minden kutatási ág részére önálló intézet létesüljön, és sokszor kimaradt a számításból, hogy megvannak-e hozzá a személyi feltételek. A nagy mennyiségi fejlesztés évről évre jelentékenyen növelte a költségeket, a meglévő intézetek egy részének színvonala nem fejlődött kielégítően. Kétségtelen, hogy a következő években elsősorban a megfelelő minőségi színvonallal kell törődnünk — a feltétlenül szükséges mennyiségi fejlesztés mellett.

Egy másik kérdés, amely a költségvetés szociális, kulturális és hasonló jellegű kiadásaival kapcsolatban felvetődik: a közvetett juttatások kérdése. Gazdasági rendszerünkre meglehetősen jellemző a közvetett juttatások széles skálája. Ezeknek sok előnyük van a kulturáltabb életkörülmények, a szociális haladás, a kulturális forradalom szempontjából. Szociális, kulturális intézményeink szolgáltatásai jórészt ingyenesek, helyenként pedig lényegesen az önköltség alatt térülnek meg. Az üzemi dolgozók széles rétegei részesülnek munkaruha-juttatásban, élelmezési hozzájárulásban stb. Sok ingyenes vagy nagyon kedvezményes szolgáltatásban részesül a parasztság is. Ezek a *közvetett juttatások évente több milliárd forintba rúgnak, a beralapnak és az egyéni jövedelmeknek nem jelentéktelen hányadát alkotják. A tapasztalatok szerint azonban a dolgozók elsősorban bérüknek azt a részét értékelik, amit pénzben kapnak, mivel ez lehetőséget ad rá, hogy fogyasztásukat inkább saját akarataik szerint alakítsák, jövedelmüket ízlésüknek és egyéni szükségleteinek megfelelőbben maguk osszák be. Valószínű, hogy az előző évek során helyesebb lett volna elsősorban a közvetlen jövedelmeket növelni. Ebben a vonatkozásban bizonyos egyformaságot húztunk rá a fogyasztásra. Pedig „az egységet az alapvető, a fontos, a lényeges kérdésekben nemcsak nem zavarja, hanem biztosítja a változatosság a részletekben...”* — írta Lenin.

Önkéntelenül is felvetődik a kérdés, hogy a lehetőség szerinti fokozatonként, esetleg több év múlva nem volna e célszerű a közvetett juttatások egy részét bérre átalakítani. Kétségtelen, hogy ma ez a kérdés nem időszerű. Perspektívikus terveinkben azonban célszerűnek látszik ezt a szempontot is mérlegelni.

A közületi fogyasztással kapcsolatban külön említést érdemel a tanácsi gazdálkodás. 1957-ben nagy lépést tettünk előre a tanácsok önállósága útján. Az új költségvetési szabályozási rendszerre vonatkozó kormányhatározat lényege, hogy *megszűnnek a szigorú kiadási keretszámok és a tanácsi saját bevételek, valamint meghatározott százalékos kulcsok alapján átengedett bevételek válnak a tanácsi költségvetések tervezésének alapjává.* A tanácsi vállalatok teljes nyeresége, a tanácsi intézmények összes bevételei, bizonyos adók pedig meghatározott százalékos kulcsok szerinti részesedésben alkotják a tanácsok bevételeit. (A költségvetési törvényjavaslat a tanácsnak engedi át az általános jövedelemadóinak átlagosan 94 százalékát, a magánszektor forgalmi adójának 60 százalékát, a kisipari szövetkezetek forgalmi adójának 19,7 százalékát,

a földművesszövetkezetek adóinak pedig 20 százalékát.) Ha a tanácsi vállalatok termelésüket és önköltségüket javítják, több nyereséget produkálnak az előző évinél, és ha az érintett tanácsok az adókat és az egyéb bevételeket jobban realizálják (például a hátralékokat behajtják), akkor lehetőség nyílik kiadási kereteik tágítására is.

Többletbevételeiket a tanácsok a költségvetés keretei közt is felhasználhatják, de felhasználhatják a községfejlesztési alap keretében is. Ez utóbbi tekintetében szintén új határozat született, amely lehetővé teszi egyebek között, hogy a tanácsok nagyobb összegben szabják meg a községfejlesztési hozzájárulást (az együttesen kezelt adók maximálisan 20 százalékában), továbbá, hogy bankhitelt vehessenek igénybe egyes feladatok megvalósítására, tehát jelentősen kibővíti a gazdálkodás lehetőségeit. A községfejlesztési alap a legutóbbi 1—2 évben a tanácsok „pótköltségvetésévé” nőtte ki magát. A szigorú kiadási keretgazdálkodás idején ez volt az a gazdálkodási terület, ahol a helyi szervek önállósága elsősorban érvényesült. Ma, amikor az új költségvetési szabályozási rendszer magának a költségvetésnek kereteit is — a bevételek alakulásától függően — a tanácsokra bízta, úgy látszik, hogy *perspektívikusan a költségvetés és a községfejlesztési alap különállását nem célszerű fenntartani*, mivel ugyanazokat a célokat, amelyeket ma a tanács a községfejlesztési alaptól valósít meg, a költségvetésből is megvalósíthatja.

Tanácsaink figyelmének fokozatosan át kell terjednie a községfejlesztési alap szűkebb gazdálkodási területéről az *egész* tanácsi költségvetési gazdálkodásra. A nemrég hozott kormányhatározat szerint a tanácsoknak egyidőben kell elkészíteniük és tárgyalniuk költségvetésüket és községfejlesztési alapjukat. Ez az első lépés a kétfajta előirányzat közelebb hozása útján. A költségvetéssel való fokozottabb foglalkozásnak azt kell eredményeznie, hogy tanácsaink figyelme a mezőgazdasági és a kommunális kérdésekről fokozottabban terelődjék a kulturális és az egészségügyi intézményekre, például az általános iskolákra is. Az új bevételi rendszer nagyobb lehetőséget ad ezek fejlesztésére.

Tanácsi apparátusunkban ma sok helyütt fellelhető még az igazgatási szervek túlzott tagoltsága a felsőbb tanácsoknál, de a községiéknél is. Sok például az olyan egészen kis lélekszámú község, amelyben az önálló tanácsapparátus nem feltétlenül indokolt. Ezeknek nagyon gondosan történő összevonása egyrészt az igazgatási munka egyszerűsítését eredményezné, másrészt nagy megtakarításra is lehetőséget adna.

Az állami vállalatok és a költségvetés

Az állami költségvetésben jelentős szerep jut állami vállalataink gazdálkodásának. A tavaly végrehajtott különféle pénzügyi intézkedéseknek komoly hatásuk volt a vállalati gazdálkodásra. A nyereségrészesedés és az ezt átmenetileg kiegészítő ártámogatások rendszere eleinte nem talált nagyobb érdeklődésre a termelésben dolgozók közt. Az elmúlt év második felében azonban a vállalati dolgozók érdeklődése — a nyereségrészesedésben való érdekelttség következtében — a vállalati gazdálkodás színvonalának emelése, a megtakarítási, többletbevételi lehetőségek elérése felé fordult.

Bár vannak a nyereségrészesedési rendszernek helytelen kinövésői is (ahol nem a teljesítmények javításával, hanem egyéb ügyeskedések-

kel igyekeznek többleteredményt elérni), általánosságban mégsem ez a jellemző, és megállapítható, hogy e rendszer alkalmazásának *nem kis része volt gazdasági sikereinkben*, például abban is, hogy az ellenforradalom gazdasági következményeinek pénzügyi áthidalása céljából bevezetett ártámogatási rendszer 1958-ban *a vállalati eredmények javulása* következtében megszüntethetővé vált. A nyereségrészesedés rendszerének bevezetése egyrészt bizonyosságát adta annak, hogy lehet és kell fokozni a dolgozók közvetlen anyagi érdekeltségét a szocialista termelés eredményeinek növelésében, másrészt bizonyította azt is, hogy *ez a fajta anyagi érdekeltség* — egyes kirívó esetektől eltekintve — nem megy a tervszerűség rovására.

A helyes anyagi érdekeltséghez tökéletesíteniünk kell az önálló elszámolást. Az önálló elszámolás megerősítése céljából folyamatban vannak a termelői árak rendezésének munkálatai. Az elmúlt években a vállalati gazdálkodás sok tétele kirekedt az önálló elszámolás köréből. A most folyó munkák eredményeképpen *a vállalati eredmény terhére számolnak el több olyan tételt, amelyet mostanig külön a költségvetéssel kellett elszámolni*. Így például a kísérletek céljaira szolgáló kiadások az eddigi költségvetési támogatási forma helyett a vállalati termékek áraiba kerülnek be meghatározott kulcs szerint kalkulálva. Ez sok egyéb előny mellett (a műszaki fejlesztés, a kutatások közelebb hozása a vállalatokhoz) az önálló elszámolás, *a költségek tisztánlátása* szempontjából is előrehaladás.

A vállalati gazdálkodásban több lényeges módszerbeli változás is történt. Például mostanig a vállalati pénzügyi eredmény elszámolása lépcsőzetesen, az igazgatósági és a minisztériumi főkönyvelőségek útján történt, 1957-től kezdve pedig az eredményelszámolást a Központi Adóhivatal közvetlenül végzi el az érintett vállalatokkal. *Ez kiküszöböl sok közbeiktatott szervet*, egyszerűsíti az ügyintézését.

Hasonlóképpen a forgóalap-finanszírozás sem a minisztériumi, igazgatósági főkönyvelőségeken keresztül történik, hanem a forgóeszközök kiegészítéséhez szükséges hitelt a Magyar Nemzeti Bank *közvetlenül* biztosítja az állami vállalatok részére. Mindkét tény a gazdasági szervezési módszerek lényeges változása az előzőkhöz képest, egyszerűsítés és *együttal fokozott pénzügyi ellenőrzés is*.

A vállalati gazdálkodás új módszerei és más tapasztalatok felvetik az ipari irányító apparátus legmegfelelőbb szervezeti formájának kérdését. A Szovjetunió, majd a Német Demokratikus Köztársaság és Csehszlovákia is nagyarányú átalakítást hajtott végre az iparigazgatásban. A Szovjetunióban területenként népgazdasági tanácsok létesültek, és megszűnt az ipari minisztériumok nagy része. Ez lehetőséget ad a helyi erőforrások fokozott kihasználására, a helyi koordináció előnyeinek kiaknázására, és központilag erősebb centralizációra, az ipar egységesebb, jobb áttekintésére, az iparpolitika egységesebb irányítására.

Teljesen érthető, hogy az ellenforradalmat követő gazdasági nehézségek közepette kormányunk nem tűzte napirendre az iparigazgatás felülvizsgálatát, mint olyant, amely *a konszolidáció idején* elsőrendű feladat. Kétségtelen azonban, hogy a kérdés előbb-utóbb előtérbe kerül, részben a baráti országok tapasztalatai, részben a már nálunk is megvalósított új gazdasági intézkedések hatására.

Az igazgatási és a gazdasági funkció iparirányítási rendszerünkben erősen keveredik egymással, s ennek megvannak a maga hátrányai. A beruházások elaprózódásának egyik okaként már említettem az ipari minisztériumok és igazgatóságok e területen alkalmazott gyakorlatát, melyet a kormány legutóbb megváltoztatott. Kétségtelen, hogy itt a fokozott koordináció, az egységes gazdaságpolitikai irányítás erősebb centralizálást kíván meg. Más vonatkozásban is történtek olyan intézkedések (a nyereségbefizetés közvetlen elszámolása a vállalatokkal, a forgóalap közvetlen juttatása a bankoktól, az Árhivatal létesülése stb.), amelyek arra vallanak, hogy az új gazdasági vezetési módszerek sok területről kiiktatják az iparigazgatási szervek szerepét. E változások felhalmozódása, s a baráti országok idevágó tapasztalatainak alapos tanulmányozása bizonyos idő alatt nálunk is napirendre tűzi majd olyan szervezet kialakítását, amely *amellett, hogy a vállalatok önállóságát fokozza, jobban biztosítja az egységes áttekintés és irányítás, a centralizált iparpolitika lehetőségét*, és az igazgatási apparátus csökkentését, a jobb káderelosztást is lehetővé teszi.

A nemzetközi összehasonlítások szükségessége

A költségvetési munkában egyre inkább érezhető a megfelelő nemzetközi összehasonlítási lehetőségek hiánya. A tőkésországok vonatkozásában ez még érthető, hiszen a különböző gazdasági rendszer miatt rendkívül sok tényező nehezíti az összehasonlítást. Kezdetleges stádiumban vannak azonban még a baráti országokkal való ilyenirányú munkák is. Például — mint említettem — a nemzeti jövedelemből beruházásokra jutó rész összehasonlítása nehézségbe ütközik az árrendszerek különbözőségei miatt. Nincsenek megfelelőképpen egyeztetve tartalmilag a közületi szervek költségvetései. A szerkezeti eltérések miatt is lehetetlen a megfelelő tisztánlátás, pedig az ágazatok fejlődésére vonatkozó viszonylagos mutatók elemzéséből érdekes következtetésekre adódna lehetőség. Nincsenek megfelelő összehasonlítások a közvetett juttatások egybevetésére sem. A sort még hosszan lehetne folytatni a vállalati költségvetési kapcsolatok eltéréseivel és más kérdésekkel.

Mindezekből természetesen nem az következik, hogy valami egységesítést kellene végrehajtani a baráti országok költségvetésének szerkezetében. Az azonban mindenképpen kívánatos lenne, hogy bizonyos tudományos és módszerbeli egyeztetések történjenek. Felvetődik a baráti országok közgazdasági kutatóintézeti tematikáinak ez irányú egyeztetési szükséglete is.

Csupán a főbb arányokban történt változások vázlatos elemzésére volt itt mód, és azoknak a gazdaságszervezési problémáknak a felvetésére, amelyek munkánk során minduntalan felbukkannak, s előbb-utóbb megoldásra, feldolgozásra várnak. E cikk célja főképpen az volt, hogy egyfelől az 1958. évi költségvetésünk fő problémái mellett rámutasson: az elmúlt másfél év alatt a sokszor változatlan tünő felszín mögött lényeges változások történtek pénzgazdálkodásunk módszereiben, másfelől, egy-két olyan kérdést, melynek eldöntése előbb-utóbb időszerűvé válik, a költségvetési gazdálkodás oldaláról néhány adalékkal egészítsen ki.

Adalékok a magyar szövetkezeti mozgalom felszabadulás előtti történetéhez*

A múlt század 80-as éveiben a tengeren túli agrárkonkurrencia következtében a magyar mezőgazdaság is rendkívül súlyos válságba jutott. E válságot még fokozta, hogy Magyarországon a filoxéra és a sertéspestis is ebben az időben lépett fel először. Eladósodás, tönkremenés, uzsora, nyomorúság és kivándorlás sorvasztották gazdasági életünket. A gazdák többsége a lecsökkent gabonaárak ellen kezdetben a külterjes és egyoldalú gabonatermesztő gazdálkodás kiterjesztésével védekezett, s ezzel a mezőgazdasági munkaalkalom és kereseti lehetőség is erősen csökkent. A gazdasági válság okozta pénzhiány a közmunkákat is csökkentette. Ezért a szegényparasztok közül sokan kisbérleteken próbálták családi munkaerejüket hasznosítani és megélhetésükről gondoskodni. Ez a törekvés megnövelte a kisbérletek iránti keresletet, s fölélesztette az úgynevezett földbérlőszövetkezeti mozgalmat. A gazdasági válság a házilag kezelt, elsősorban az adóssággal és forgóeszközhiánnyal küzdő közép- és nagybirtokok közül is sokat tönkretett. Ezek a birtokok vagy gazdát cseréltek, vagy bérbeadódtak. Mivel a válság és a pangás idején a nagybérletek iránt a kereslet megcsappant, s ezzel a bérek is csökkentek, sok helyen egyedül a szövetkezetbe tömörült földéhes parasztság lehetett a posszibilis bérlőreflektáns.

A földbérlőszövetkezeti mozgalom

Az agrárválság idején a földbérlőszövetkezeti mozgalom új korszaka nyílt meg. A földmunkásmozgalmak, az aratósztrájkok s a szocialista eszmék erősen terjedtek. A földosztás és a szekularizáció a földéhes tömegek előtt rokonszenves jelszó lett. A nagybirtokos osztály előrelátóbb része érezte, hogy mozogni kezd a föld a lába alatt. Ezért az úgynevezett agráriusok (nagybirtokosok és középosztályhoz tartozó munkatársaik) Károlyi Sándor gróffal az élükön szövetkezeti hálózat kiépítésével akarták levezetni a szociális bajokat és feszültséget. Ebben a kampányban a *termelők* szövetkezésének is jelentős szerepet szántak. Ennek keretében azonban „Károlyi Sándor csak 1905 végén pendítette meg a szövetkezeti bérelések eszméjét”. (Bernáth István: Földvásárlás és szövetkezeti bérletek. Budapest, 1907. Magyar Gazdák Szemléje.) A Magyar Gazda Szövetség ezután hozzáfogott a földbérlő szövetkezetek

* A cikk a Közgazdaságtudományi Intézet mezőgazdasági osztályán általam feldolgozott anyag egy részére támaszkodik. — N. B.

szervezéséhez és propagálásához, sőt ettől kezdve már a hivatalos magyar gazdaságpolitika is programba vette a földbérlet-szövetkezetek létesítését.

Az önálló földbérlet-szövetkezetek (tehát nem „főbérnökségek”) száma nem becsülhető nagyra. Uradalmaink legnagyobb része sem Károlyi Sándorék előtt, sem utánuk nem szívesen bajlódott ezzel. Sokkal kényelmesebb volt a földbirtokot egy tőkeerős nagybérletnek, vagy ha az nem akadt, tőkeerős főbérletnek bérbeadni. Egyes vidékeken eleinte a nép is idegenkedett a szövetkezeti kisbérletektől, ahol a kisbérletek, még kevésbé a közös bérletek, már régóta nem voltak olyan általánosan elterjedtek, mint az Alföldön. Ez a körülmény azonban csak szórványosan, aránylag kisebb területeken és főként csak átmenetileg lehetett akadály a földbérlet-szövetkezetek terjedésének.

A földbérlet-szövetkezetek viszonylag csekély száma azonban nem a földéhes parasztságon múlt, hanem főképpen a társadalmi, a politikai és a gazdasági viszonyok alakulásának függvénye volt.

Noha igen nagy szakirodalmat áttanulmányoztam, az 1905 előtt alakult földbérlet-szövetkezetek között *kollektíven gazdálkodó termelőszövetkezet* nyomára alig akadtam. (A kollektivitás általában csupán a föld bérletére terjedt ki.) A rendelkezésemre álló adatok szerint a magyar földbérlet-szövetkezetek túlnyomóan egyéni gazdálkodást folytattak, több-kevesebb kollektivitással.

1867-ig az osztrák abszolút uralom nehezítette meg a szabad közéleti társulást, később pedig a gazdaságpolitika sem kedvezett a kollektív gazdálkodásnak; még a meglevő gazdasági közösségeket, például a közbirtokossági erdőket és legelőket is pusztulni hagyta vagy legalábbis nem segítette. A kulturális és a gazdasági haladás is eleinte lassan terjedt, s így ez is lefékezte a szövetkezeti összefogást.

Az említett okok miatt a Károlyi Sándor mozgalmát megelőző idők-ből csak néhány olyan magyarországi földbérlet-szövetkezet ismeretes, amelyben már megtalálhatók voltak a közös gazdálkodás elemei.

Janics Endre, a Szövetkezés 1906. évfolyamában megjelent közleménye szerint egy földbérlet-szövetkezet 1901 óta bérelt 1040 kat. holdat 87 kisgazda számára. A bérletbiztosítésként 14 000 koronát tettek le. A haszonbér 14 000 K volt, de az épületfenntartás és a tűzbiztosítás is a bérletet terhelte. A bérleten 130 szarvasmarhát kellett közösen tartaniuk. A bérleti idő nyolc év volt. Közös volt a földművelési rendszerük. A vetésforgó első szakaszán őszi gabonát, a másodikon kukoricát, a harmadik szakaszon pedig takarmányt és zabot termesztettek. Ez a forgó átmenet volt a javított háromnyomású gazdálkodásból a szabad váltógazdálkodás felé. A bérletbiztosítók közös célokra 32 000 K jelzálog-kölcsönt vettek fel. (Persze csak azok, akik saját földdel rendelkeztek.) A termények felét közös alapba hordták össze, s ennek közös értékesítéséből fedezték közös kötelezettségeiket és törlesztették a közös adósságot. E kötelezettségeknek pontosan eleget tettek. A földbérlet-szövetkezet szellemi vezetője a községi lelkész volt, de az ügyeket a tagok közül választott két tisztviselő és a hat tagból álló tanács intézte. E tanács a tagok fölött fegyelmi jogot is gyakorolt. A számadásokat a közgyűlés hagyta jóvá. A társaságnak 62 szarvasmarhája, 2 bikája és egy 8 HP-s közös cséplőgarnitúrája volt. A közös legelő s a rendelkezésre álló takarmány kihasználására 80 idegen szarvasmarhát is vállaltak. A biztosíték, a szarvasmarhák és a cséplőgép értéke néhány év után már nagyobb volt, mint a még fennálló tartozás. Kiemeli a szerző, hogy a földbérlet-szövetkezeti tagok között a viszony békés, az egyetértés pedig zavartalan volt.

A szerző szavára teszi, hogy az ismertetett bérlet-társaság egyetemleges felelőssége, valamint a féltermés kötelező beszolgáltatása szerinte a jobb gazdákat (ti. a módosabbakat) erősebben terhelte. Viszont megállapítja, hogy a féltermésnek

mindjárt a cséplés után történő beszolgáltatása s a közös értékesítés a társaság kötelezettségeinek pontos teljesítését és anyagi boldogulását lényegesen előmozdította. A bérlők teljesen meg voltak elégedve a szövetkezés eredményeivel. Az ilyen bérlőszövetkezetek mindenestre érdemes úttörő és útmutató kezdeményezések voltak.

Károlyi Sándor kezdeményezése után a Magyar Gazda Szövetség égisze alatt 1905-ben megindult földbérlőszövetkezeti mozgalom két korszakát szokták megkülönböztetni. Eleinte önálló földbérlőszövetkezetek keletkeztek. Közülük a nagyváradi püspökség birtokán (Mezőgyánban, Bihar vármegye) létesült ilyen földbérlőszövetkezetre vonatkozóan találunk részletesebb ismertetést. 1907-ben Mezőgyánban 87 paraszt 634 kat. holdat 6 évre közösen bérelt. A tagok közül 4 tag nincstelen napszámos, 34 tag házas zsellér, 31 tag törpebirtokos, 18 tag pedig 5—20 holdas kisbirtokos volt. Ez az arány megfelelt annak az intenciónak, amelyet a mozgalom vezetősége kezdetben maga elé tűzött. A szóban forgó szövetkezet jól állt egyrészt a földbér pontos fizetéséért, félévi bért óvadékként fizetett, másrészt a kötelező vetésforgó és trágyázás betartásáért is szavatolt. Mivel a szövetkezet mint jogi személy állott szemben a bérbeadóval, ha valamelyik szövetkezeti tag nem tudott fizetni, a szövetkezet ügyésze lépett fel ellene. Egy szövetkezeti üzletrész 3 hold bérletével járt, de egy tag kettőnél több üzletrészt nem jegyezhetett: kivéve a vezetőt, akinek 4 üzletrésze volt. A bérlet célja a tagok egyéni kisgazdaságának kiegészítése volt, hogy az igaerőt és a családi munkaerőt jobban kihasználhassák. Javított 3 nyomás szerint gazdálkodtak, évégett 3 dűlőre osztották fel a bérelt földet, s az egyes üzletrészek után mindegyik dűlőben járt föld a kisbérlőknek. Megkönnyítette a helyzetet, hogy a talaj egységes volt és gazdasági épületek nem tartoztak a szövetkezet bérletéhez. A földbérlőszövetkezeti tagok gazdálkodása jövedelmező volt.

Az előadottak szerint a mezőgyáni földbérlőszövetkezet tagjai lényegében egyénileg gazdálkodtak, de egymást bizonyos tekintetben közösen segítették. Közös volt a földszerzés, a biztosíték-letétel, a vetésforgóhasználat, a trágyázási rendszer, s a szövetkezet adminisztrációja. A tagok között általában jó volt az együttműködés, de azért nézeteltérés is előfordult. Például közös megállapodással lóheremagot termesztettek, s abból fizették a haszonbért. Az egyik tagnak azonban arankás volt a lóheréje, azért azt takarmánynak lekaszálta, s ez átmeneti súrlódásokat okozott. (Czettler Jenő dr.: A szövetkezetek szerepe a földbirtokpolitikában. Magyar szövetkezés. 1939.)

A kollektivitást illetően a szóban levő évtizedek földbérlőszövetkezeteinek Mezőgyán volt a típusa: azzal a kiegészítéssel, hogy ahol legelő vagy erdő tartozott a birtokhoz, azokat mindig közösen hasznosították. Az épületeket is rendszerint közösen használták, de előfordult az is, hogy azok kihasználatlanok maradtak.

Mivel a földbérlőszövetkezetek közt teljesen kollektív gazdálkodás csak kivételesen fordult elő, éppen ezért híres volt a maga idejében a *brogyáni* (Bars vármegye) közösen termesztő földbérlőszövetkezet.

A brogyáni parasztok 1909-ben Oldenburg Natália hercegnő 900 kat. holdas szeszgyári gazdaságát vették bérbe. 25 000 K haszonbért fizettek, ezenkívül az adó is a bérlőket terhelte. A bérlettel hitelben átvett felszerelés kamata fejében pedig több mint 5000 K volt a terhük, mert 110 000 K adóssággal indult a bérlet. A nagy-

üzemi formát továbbra is megtartották. A gazdaság vezetője a volt intéző lett. A gazdaságban a szövetkezeti tagok 4-es forgóval gazdálkodtak, műtrágyáztak. Intenzíven gazdálkodtak, s a szeszgyáron kívül egy cement- és téglagyár is tartozott a bérletükhöz. A gazdálkodásban a szövetkezeti tagok megfelelő munkamegosztással vettek részt, szorgalmasan dolgoztak, s a jövedelemben a munkadíjon felül az üzletrész arányában osztottak. A gazdálkodás jól ment. A Szövetkezés 1911-ben így ír: „A közös gazdálkodás a legnagyobb mértékben bevált.” A szövetkezeti tagok már cukorgyár építését tervezgették. De elkapta őket a tőkés gazdálkodás démona: a nyereszkeskedés. Úgy látszik, a szövetkezet vagyonát túl gyors ütemben szeretnék volna gyarapítani. Ebből a célból a szövetkezet vezetősége tőzsdejátékba kezdett, ami a termelőszövetkezetet anyagilag tönkretette. A szövetkezet élete az igazgatóság ellen megindult bűnügyi vizsgálattal fejeződött be.

A szövetkezés nehézségei és a szövetkezeti jogszabályozás

A sikertelenül végződött brogyáni szövetkezéssel kapcsolatban megjegyzendő, hogy a szövetkezet megalakulásakor az akkori agrárszervezetek vezetőinek jelentős része ebben az időben még rokonszenvvel vagy legalábbis objektív várakozással tekintett eléje. Elismerték sokan, így Bernáth István, Károlyi Sándor jobbkeze, Vancsó Gyula, a Magyar Gazdaszövetség ügyésze, Szilárd Ferenc, az OMGE ügyésze stb., hogy a szövetkezeti eszme szempontjából a közös gazdálkodás az igazi; de rámutattak arra is, hogy „az önállóság és függetlenség *ma még* az a varázs, amely a kisembereket a földbérletűszövetkezetekbe vonzza”. Remélték azonban, hogy ez megváltozik, ha a közös gazdálkodással kapcsolatos nehézségek leküzdésére a gyakorlat példát fog mutatni. A brogyáni szövetkezet szervezésében az akkori agrárszervezetek tisztviselői többen részt is vettek. (Bernáth István, Meskó Pál, Forster Géza, akkori OMGE igazgató.) Páratlanul érdeklődtek a parasztok is, azonban a nagybirtokosok és politikusok konzervatív szárnya bizalmatlan volt, s a legjobb esetben várakozó álláspontra helyezkedtek. Amikor pedig a brogyáni kísérlet kudarccal végződött, ez a konzervatívok javára billentette a mérleget. Ettől kezdve a konzervatív agráriusok tudomásom szerint se nem propagálták többé a kollektíven gazdálkodó termelőszövetkezeteket, sem a szervezésükben nem vettek részt.

Brogyánon kívül a tőkés gazdálkodás idejéből még egy sikertelenül végződött szövetkezeti gazdálkodás nyomára találtam a szakirodalomban. *Edvi Illés Aladár: A kishaszonbérletek a földreform szolgálatában* című, Debrecenben 1941-ben megjelent munkájában leírja, hogy az egyik bérbeadó csak egy haszonbérleti szerződést volt hajlandó kötni. Összeálltak tehát a parasztok, megkötötték a szerződést, majd elhatározták, hogy kollektíven fognak gazdálkodni. A választott vezető azonban, írja a szerző, árnyékhatalommal vált, kialakult az állandó ellenzéke. Veszekedtek, hogy egyenetlenek a szántások, az egyéni teljesítményekben nagyok a különbségek stb. Végül is két csoportba oszlottak, s így ugyanúgy folytatták, mint ahogy előbb abbahagyták. Mindezért a szerző a magyar ember természetét okolja, csak éppen azt nem teszi hozzá, — ahogy a termelőszövetkezetek ellenzői szokták —, hogy a magyar paraszt individualista, ezért nem való neki a termelőszövetkezet.

A tőkés gazdálkodás idején hasonló sikertelen kollektív gazdálkodások okát mások, például a polgári közigazdászok és üzemtani szakemberek nemcsak nálunk, de a külföldön is, abban is látták, hogy nem osztható fel igazságosan a közös gazdálkodás jövedelme.

Ma már tudjuk, hogy nem a magyar paraszt természete, hanem a kapitalizmus politikai, gazdasági és társadalmi viszonyai között nevelkedett paraszt nyereszkedett Brogyánban, egyenetlenkedett az Edvi Illés Aladár által leírt másik termelőszövetkezetben. A magyarországi régi szövetkezeteket sem egymagukban, hanem csak a fennállott kapitalista rendszerrel kapcsolatban szabad elbírálni.

A polgári közgazdászok és üzemtani szakemberek jövedelemelosztásra vonatkozó megállapításai pedig csak a régi tőkés világban voltak helytállóak. Brogyánban, valamint a többi belföldi és külföldi ez irányú próbálkozások idején ugyanis még ismeretlen volt a szovjet kolhozokban évtizedekig csiszolódott munkaszervezeti, díjazási rendszer. Ennek hiányát érezték mindig a múltban a dolgozó parasztok a közösen gazdálkodó termelőszövetkezetekben. A kapitalista környezetben ez is hozzájárult a termelőszövetkezetek kedvezőtlen eredményeihez, ami azután elterjedésüket is erősen gátolta.

De nemcsak a közösen termelő, hanem az egyénileg dolgozó, csak több-kevesebb kollektivitással gazdálkodó földbérlőszövetkezetek alakulását és működését is többféle tényező nehezítette. A földbirtokosok túlnyomó többsége bizalmatlan volt a földbérlőszövetkezetekkel szemben. A Károlyi Sándor-féle földbérlőszövetkezeti mozgalom alakuló ülésén ennek Pallavicini Ede adott kifejezést. Általában attól féltek, hogy a parasztkézre került birtokokat nem fogják többé visszakapni. Zavarta a bérbeadókat az is, hogy nehézséggel járt a szövetkezetek megalakítása. Ez főként abból származott, hogy a földbérlőszövetkezetekre is az 1874. évi kereskedelmi törvény volt az irányadó, ez pedig nem ilyen szövetkezetekre készült, s így nem szolgálta a földbérlőszövetkezetek szerződő feleinek érdekeit. Nem tetszett a bérbeadóknak az sem, hogy a törvény szerint a szövetkezetekből bármikor ki lehetett lépni; noha a gyakorlatban ez ritkán fordult elő, mert egy kilépő tag helyére rendszerint többen is jelentkeztek. Nem illett a földbérlőszövetkezetekre és bizalmatlanságra adott okot az is, hogy a szövetkezeti jog alapkélléke volt a tagok határozatlan száma, a földbérlőszövetkezetekben pedig annyi tag kellett, amennyi bérbeadható parcella volt. Végül az sem használt a földbérlőszövetkezeti mozgalomnak, hogy a törvényt maga a bíróság sem magyarázta egyértelműen.

Darányi Ignác földművelésügyi miniszter új földbérlőtársulati jogszabályozással akarta az ügyet előbbrevinni. A javaslatból azonban éppúgy nem lett törvény, mint ahogy évtizedeken át hiába sürgették többen is az albérleti uzsora szabályozását.

Új szövetkezeti törvény hiányában az Országos Központi Hitelszövetkezet kötelékébe tartozó helyi szövetkezetek külön szabállyal bíró földbérlő szakcsoportokat szerveztek, s ezek részére maga a hitelszövetkezet mint bejegyzett cég szerzett bérletet, amit azután átadott albérletbe a szakcsoportnak. Harmadik személyekkel szemben is mindig a hitelszövetkezet járt el. Viszont a tagok egymással szemben és egymásért a hitelszövetkezettel szemben is felelősek voltak. Edvi Illés Aladár (i. m.) az egyetemleges felelősség megmaradásában a földbérlőszövetkezetek terjedésének egyik akadályát látta. A parasztok féltek ettől és joggal. A szerző szerint állandó feszültséget okozó nyomasztó teher volt ez a társaság együttléte alatt és valóságos csapás, ha alkalmazni kellett. Az egyetemleges felelősség helyenként arra vezetett, hogy csak nagyjából

azonos vagyoni állapotúak társultak. Az egyetemleges felelősségből származott az egyénileg gazdálkodó földbérlőszövetkezeteknek az a hátránya is, hogy mindenki kapott minden minőségű földből, s ennek következtében a területek szétaprózódtak.

Előnye volt ennek az OKH szakcsoport-rendszernek, hogy csökkent a földbirtokosok bizalmatlansága a paraszti bérlők iránt, a földbérlőszövetkezetek pedig az OKH kötelékében könnyebben juthattak méltányosabb hitelekhez.

Nagy hátrány volt azonban, hogy a tagok az OKH-n keresztül függő helyzetbe kerültek, s a szövetkezetet nem érezték annyira sajátjuknak, mintha annak alapítói és felügyelői is ők lettek volna. E központi gyámkodásnak része volt benne, hogy nem fejlődött ki a magyarországi parasztság szélesebb rétegeiben az igazi szövetkezeti készség és jártasság a szövetkezetek szervezésében, valamint vezetésében.

Az elmaradt Darányi Ignác-féle 1909. évi földbirtokpolitikai törvény pótlakaként a kormány közben évi 10 000 000 K-val honorálta az Altruista Bankot (a Földhitelintézetek Országos Szövetségét) és földbérlőszövetkezeti központtá tette meg. A földbérlőszövetkezetek alapítása azonban az Altruista Banknak sem lett igazán szívügye. Az OKH viszont folytatta a már előbb megkezdett akciót, s a helyi hitelszövetkezetek keretében tovább szervezte a földbérlőszövetkezeteket. Az 1936. évi telepítési törvény azután az Országos Földhitelintézet mellett az OKH-t a földbérlőszövetkezetek hivatalos szervévé tette, hogy a földbérlőszövetkezeti hálózatot pénzügyi alátámasztással segítsék és szélessítsék. A legtöbb földbérlőszövetkezet valóban az OKH égisze alatt keletkezett. (Lásd: Czettler Jenő: A szövetkezetek szerepe a földbirtokpolitikában. Magyar Szövetkezés, 1939.)

Az OKH a szövetkezeti bérlőcsoportok alakítására külön központi osztályt és gazdasági revizorátust tartott fenn. Végeredményben azonban ez hivatal volt, amely főként csak adminisztrálta az ügyet, de nem az üzleti világ agilitásával és nem is a szövetkezés apostolainak buzgalmaival hozta össze új földbérlőszövetkezeti csoportok alakításához a szerződő feleket.

A mélykúti földbérlőszövetkezet

Az első világháború előtt mindössze körülbelül 20 000 holdon gazdálkodtak földbérlőszövetkezetek. 1917-ben 30 földbérlőszövetkezet volt. (Czettler Jenő: Szövetkezeti előadások. Budapest, 1913.) Ebből 10 az OKH-hoz, a többi az Altruista Bankhoz tartozott vagy ezektől független földbérlőszövetkezet volt. Az első világháború alatt és annak következtében ez a terület erősen leapadt. De az 1928-as esztendőben is — mikor kedvező konjunktúra volt — mindössze 58 szakcsoportban 8000 család 42 420 kat. holdon gazdálkodott földbérlőszövetkezetek keretében. (1925-ben a közép- és nagybirtok által bérbeadott 2 056 024 kat. holdból mindössze 464 884 kat. hold volt kisbérlet.) Az aránylag kis földbérlőszövetkezeti területnek nem lehetett komolyabb gazdaságpolitikai jelentősége.

Az OKH kötelékében létesült földbérlőszövetkezetek közül egyik sem folytatott társasgazdálkodást. Több-kevesebb közösségű átmeneti típusok voltak ezek csupán a termelőszövetkezetek felé.

Az OKH kötelékébe tartozó földbérlet-szövetkezetek közül *Erdei Ferenc Szövetkezetek* című, Budapesten 1945-ben megjelent munkájában a mélykúti szövetkezetet mint a két világháború közti „termelőszövetkezetek nevezetes példáját” a következőképpen írja le:

„A hitelszövetkezet keretében 750 szövetkezeti tag bérlő a vallásalapítvány 6088 kat. holdját különleges szövetkezeti formában. A sok kisbérlő a nagybirtok üzemformái közt munkálja bérletét egészen meglepő eredménnyel. Az egész bérelt terület négy nagy táblára oszlik, s egy-egy táblát egységesen gondoznak és vetnek be a szövetkezeti tagok a megállapított üzemterv szerint. Mindenkinek ki van hasítva a maga kis parcellája, azonban ezt köteles a szomszédjával egyformán művelni. Ilyenformán minden tagnak négy darabban van bérleménye. Minden táblán valóságos verseny folyik a bérleményen belül, ami azzal az eredménnyel jár, hogy a sok kisbérlő minden szomszéd nagybirtoknál jobb termés eredménnyel ér el. Noha nem alacsony a bér, amit fizettek, 175 kg gabona holdanként, azonban a jóeredményű termelés folytán szépen prosperálnak így is. A szövetkezeti adminisztrációra 10 kg búzát fizetnek holdanként, ebből az összegből azonban minden évben jelentékeny részt takarítanak meg beruházásokra és a tagoknak nyújtandó kölcsönökre.

Ez a bérlet-szövetkezet azért is nevezetes, mert nagyjából zsellérek tett önálló gazdákká, akik egy szövetkezet fegyelmi körében egységes irányítás szerint teljesen okszerű technikával termelnek.”

Erdei Ferenc arról is ad tájékoztatást, hogy mi volt e „kivételes szigeten” kollektív. „A tagok együttesen bérelnek földet, s a közös szövetkezeti üzem be rendezését képezi néhány nagyobb gép, s az adminisztrációt végző iroda... Az üzemvezető gazdatiszt készíti el az üzemtervet, gondoskodik annak betartásáról, továbbá a haszonbérek befizetéséről, s ő rendelkezik a közös gépek használatbavételéről; a szövetkezeti üzemvezetőt a tagok közgyűlése választja.”

A mélykúti szövetkezet jó gazdálkodását az is mutatja, hogy nagyobb területeket erdősítettek, építkeztek, a munkaerő téli gazdaságosabb kihasználása végett háziipart folytattak stb.

Mélykút az OKH kötelékébe tartozó földbérlet-szövetkezetek között az utóbbi időben szerintem azért is vezetett, mert már régi szövetkezet, ezért kifejlődött bizonyos csoportöntudat és a tagok beletanultak a szövetkezésbe. Az elért sikerek is fokozták a földbérlet-szövetkezeti tagok szorgalmát és kedvét, nemkülönben a szövetkezeti gazdálkodás megbecsülését. A kedvező eredményekhez a mélykúti jó föld is hozzájárult. De talán első helyen kellett volna említenem, hogy lelkes és szakértő vezetőre találtak, akire éppen ezért a parasztok hallgattak, sőt követték tanácsait. A mélykúti tapasztalatokat jobban kellett volna országsszerte propagálni és megvalósítani. Mélykútból kellett és lehetett volna igazi és nem kirakati szövetkezeti mintaközségeket alapítani.

A többi földbérlet-szövetkezet nem volt „Mélykút”, csak annak kevésbé sikerült hasonmása.

Uradalmi bérlet-szövetkezetek

A magyar földbérlet-szövetkezetek történetében külön fejezetet képeznek az úgynevezett herceg Eszterházy uradalmi földbérlet-szövetkezetek. Magyarország legnagyobb latifundiuma a XIX. század folyamán évtizedeken át bérbe volt adva. Albérletek formájában legtöbbször méregdrágán jutott ebből a kisembereknek is. A Károlyi-féle földbérlet-szövetkezetek hatására, de ezek központjaitól függetlenül, keletkeztek e nagy latifundiumon a földbérlet-szövetkezetek. A már megalakult szövetkezeti bérletek hitelügyi és anyagi adminisztrátora azonban az Altruista Bank volt. (Czettler Jenő: A szövetkezetek szerepe a földbirtokpolitikában. Különlenyomat a Magyar Szövetkezés 1939. évfolyamából.) Többnyire uradalmi cselédek vagy az uradalommal kapcsolatban levő egyé-

nek társulásai voltak ezek az Eszterházy-féle bérlőcsoportok, ezért könnyen lehetett őket kézben tartani. Az a „gazdatiszt, aki patronálta az alakulást, vezette a szövetkezet munkáját is”, írja Sebess Dénes dr. már idézett munkájában. Leírása szerint a földbérlőszövetkezet tagjai pénzügyi téren az uradalomtól nem kaptak segítséget. Az uradalmi mérnök a területet az előírt vetésforgónak megfelelően táblákra osztotta, s ezeket azután a kisbérlők saját költségükön osztották szét egymás közt kis parcellákra. Az előírt vetésforgó és trágyázási rendszer bizonyos mértékig alkalmazkodott a helyi gazdasági viszonyokhoz és a paraszti gazdálkodáshoz. Így például Tótszentpál és Varjaskér Somogy megyei községekben 5 évenkénti trágyázás mellett háromnyomású javított gabonagazdálkodást írt elő a földbérlési szerződés. Az épületjavításra is tartalékkoltak a földbérlőszövetkezetek. (Keresztes József: Földbérlőszövetkezetek, Budapest, 1917.) Arról is olvashatunk, hogy általában jól dolgoztak és boldogultak ezek az Eszterházy-uradalmi földbérlőszövetkezetek, s nyomukban a szociális feszültség is enyhült az érintett községekben. Nagy Emil uradalmi jogtanácsos szerint is tökéletesen működtek ezek a szövetkezetek. Soha velük szemben a legcsekélyebb panasz sem merült fel, sőt még válságos időkben is pontosabban fizettek, mint az átlagos uradalmi közép- és nagybérlők. A szerző ezt azzal magyarázta, hogy jól megválasztották a kisbérlőket, nevezetesen ügyeltek, hogy „dologtalan, házsártos ember ne kerüljön a szövetkezetbe”. Ebben a korban a nevezett uradalom már csaknem 40 000 kat. holdat adott szövetkezeti kisbérletekbe. (Nagy Emil: A kisbérletek általánosságban. Budapest, 1916.) Az Eszterházy latifundiumnak ezzel a földbérlőszövetkezeti akciójával kapcsolatban mondta egy alkalommal a képviselőházban Nagyatádi Szabó István, hogy ha a többi latifundiumok is már régebben erre az útra térnek, akkor ő nemcsak miniszterségre nem viszi, de mint politikus egyáltalában meg sem születhetett volna. Az utóbbi évtizedek hitbizományosa azonban már nem követte az előd példáját, hanem sorjában visszavette a lejárt bérleteket. Hiába ígértek például a rábakecöliek a községükben lejárt uradalmi bérletért a régi bérlőnél 30 százalékkal nagyobb bért, azt nem kapták meg.

Voltak más uradalmak is, amelyek hasonló földbérlőszövetkezetet létesítettek. Mindez azonban kevés volt ahhoz, hogy a mozgalomnak bármely szempontról átütőereje lett volna.

Bolgárkertész-szövetkezetek

Jól működő termelőszövetkezetek voltak a magyarországi bolgárkertészetek. Már 1904-ben 25 bolgár zöldségtermelő szövetkezet volt Magyarországon, amelyek körülbelül 1200 bolgárt foglalkoztattak. A legnagyobbinak 100 tagja volt (köztük 10 úgynevezett legény) és 60 000 K-s tőkével rendelkezett; 3 kertet is használtak a tagjai. A bolgárkertész-szövetkezetek kat. holdanként már az első világháború előtt 165 K földbért is fizettek. A tagok a haszonból részesedtek, a legények azonban fix bért kaptak. Megjegyzendő, hogy a bolgárkertész-szövetkezetekben nem a tőke, hanem a *munkateljesítmény* volt az alapja a részesedésnek. Az egyes szövetkezetek mestere rendszeresen könyvet vezetett. Ennek alapján történt ősszel az elszámolás. Évente az első világháború előtt

körülbelül 18—20 millió K-t küldtek a bolgárkertészek hazájukba. Az elért eredményeket a jó munkaszervezésnek, a tervszerű munka- és részesedésmegosztásnak, a szövetkezeti gazdálkodásnak, a viszonylag fejlett öntözéses és intenzív kertgazdasági technikának, s nem utolsósorban a közös termelésnek köszönhetőek. A társaság vezetője szigorú fegyelmet tartott a tagok között. A munkaeredményt fokozta az is, hogy mindenki családjával alkotott munkacapatot, s így tökéletes érdekközösségben dolgoztak. A közösség előnyét élvezték akkor is, amikor nem egyenként, egymással versengve, hanem közösen bérelték az öntözéses kertgazdálkodásra alkalmas földterületeket, közösen építették az öntözőberendezést, közösen szerezték be a szükséges eszközöket és anyagokat, s közösen értékesítették a termékeket. Ezek a bolgárkertész-szövetkezetek annakidején fontos termelési szerepet tölthettek be a magyar közgazdasági életben, példájukra sok helyen a magyar parasztság is kedvet kapott a zöldségtermesztésre, olyan vidékeken is, ahol az a múltban nem volt szokásos.

A földbérlőszövetkezeti mozgalom társadalmi helyzete

A felülről, központból irányítottan szervezett magyar földbérlőszövetkezeti mozgalomról közvetlenül a második világháború előtt a konzervatív mezőgazdasági szakajtóban a következő kritikák jelentek meg:

Geszthelyi Nagy László a Magyar Gazdák Szemléje 1938. évfolyamában: A földbérlőszövetkezet a birtokpolitika eszköze című közleményében azt írta: „Jelenleg nincs földbérlőszövetkezet Magyarországon”, mert az OKH szakcsoportok „nem önállóak, mert nincs külön szervük és nem függetlenek”.

Oberding József dr. Az erdélyi magyar szövetkezeti mozgalom címmel, a Magyar Gazdák Szemléje 1938. évfolyamában így jellemezte a magyar földbérlőszövetkezeteket: „Mesterségesen fenntartott és ápolt mozgalom (amit Károlyi Sándor megindított), mely irányított központ által kijelölt úton halad.”

Szerintem az itt ismertetett kritikákban megállapítottakon kívül a Károlyi-féle szövetkezeti mozgalomnak az volt az egyik legnagyobb hibája, hogy aránylag nagyon kevés úgynevezett földbérlőszövetkezetet hozott létre.

Hogy a Károlyi Sándor által megindított szövetkezeti mozgalom nem tudott nagyobb méreteket ölteni, annak oka a napi politikában is keresendő, mely inkább nehezítette, mintsem könnyítette a földbérlőszövetkezeti mozgalom kiterjedését és megerősödését. A földbérlőszövetkezetek ügye állandóan két tűz között haladt előre. A túl konzervatívok sokallták azt is, ami ez irányban történt, mert kezdettől fogva attól féltek, hogy a parasztok kezébe került földeket előbb vagy utóbb nem fogják tudni visszaszerezni. A földbérlőszövetkezetek propagálói ezért húzták mindig alá, hogy aki akarta, mindig visszakapta a földbérlőszövetkezeteknek bérbeadott földjét. Radikális polgári és szocialista oldalról pedig éles kritikában részesítették az agráriusok szövetkezeti politikáját és kevesellték azt, ami a földbérlőszövetkezeti vonalon történt. „A meddő és céltalan fogyasztási és egyéb szövetkezetek helyett általában termelő-

szövetkezeteket kellene csinálni.” Ezáltal lehet „intenzívebb a gazdálkodás és boldogabb a paraszt”, írta *Dániel Arnold: A szövetkezetek és a parasztság címmel a Huszadik Században még az első világháború előtt.*

A szocialisták azonban (Jócsák Kálmán, Ágoston Péter és Csizmadia Sándor) propagandájukban a termelőség szövetkezeteken keresztül csak a földnélküli és törpebirtokos parasztoknak akartak földet adni. Kezdetben, mint már említettem, Károlyi Sándoréknak is hasonló volt a céljuk, a gyakorlatban azonban — nyilván politikai és gazdasági okokból — nem ragaszkodtak szigorúan ahhoz, hogy csak a törpe birtokok kiégésztésképpen adjanak kisbérleteket. Közvetlenül az első világháború előtti időben a földbérlőség szövetkezeti propaganda és termelőség szövetkezet-alkítás területén bizonyos versengés is volt tapasztalható a szocialisták és a konzervatívok között. A Magyar Földmunkások Országos Szövetsége Csizmadia Sándor elnöklete alatt 1912-ben megalakította a „Munka” termelőség szövetkezetet. Az adott politikai és gazdasági viszonyok között azonban az ország különböző részéből aránylag csak kevesen jelentkeztek tagnak, ezért a tervezett termelőség szövetkezet tudomásom szerint meg sem indult.

Apponyi Albert egy vidéki újságban cikket írt (jelenti a Köztelek lap 1913. évfolyama) a politikai és gazdasági szempontból mind nagyobb jelentőségű földbérlőség szövetkezetről, s azt a mezőgazdaság egyik legfontosabb ügyének minősítette. A többi közt ezeket írta: „Minden forradalom mögött ott volt egy elmulasztott reform, s a forradalmaknak alapoka az volt, hogy nem volt erő vagy akarat a reform végrehajtásához.” „A gazdatársadalomnak foglalkoznia kell ezzel a kérdéssel és meg kell találni a módot, hogy a szerzett jogok minden sérelme nélkül kielégítse millióknak érdekeit és hazánkat a nyugodt, békés és határozott reformmozgalommal előbbre vigye.” De sem Apponyi, sem mások hasonló ítéleteit és javaslatait nem hallgatták meg az illetékesek. Pedig ebben az időben a magyar közélet már tele volt szociális feszültséggel. Az első világháborút követő forradalom gyújtópontjában központi kérdésként ott izzott a megoldatlan magyar földkérdés.

A Tanácsköztársaság termelőség szövetkezetei

Már az első világháború előtt a magyarországi birtokmegosztásban a mezőgazdasági szegényparaszatok rovására nagymérvű aránytalanság mutatkozott. A parasztság osztályellentétei a fölmentések, s az infláció következtében az első világháború alatt még inkább fokozódtak. Ilyen körülmények között mindenütt az egész országban elemi erővel jelent meg a földreform követelése. *Móricz Zsigmond*, a kiváló szépíró — ahogy *Új világot teremtsünk* című művében olvashatjuk — nem törődve a december hidegével, a térdig érő sárral, nekivágott az Alföldnek, hogy kikérdezze Kisújszálláson a kunokat, Balmazújvároson és Kabán a hajdúsági szervezett munkásokat és mindenütt az ott lakó értelmiségieket, hogy a helyszínen szerzett adatok és benyomások alapján győződjék meg a földreform szükségességéről és lehetőségeiről. Ezekről az alföldi tapasztalatairól számol be *Népszavazás a földreformról* című Budapest 1919-ben megjelent brosúrájában. (Később is utazik a somogyi

termelőszövetkezetek érdekében. 1919-ben megjelent közleményei túlnyomóan arról tanúskodnak, hogy Móricz Zsigmond a szocialista forradalomnak lelkes híve és agitátora lett.) A földreform eszméje rohamosan terjedt. Mivel azonban az érdekeltségek és pártok mást és mást akartak, hosszas alkudozás után csak 1919. február 16-án jelent meg a Károlyi kormány földreformja. Eszerint, ahogy *Varga Jenő* A földkérdés a magyar proletárforradalomban című tanulmányában írta, 500, sőt többszörös 500 hold is megmaradhatott volna egy-egy földbirtokos család kezében és súlyos összegű megváltást fizettetett volna a földhözjuttatottakkal. Noha a kisgazdapárt és más konzervatív pártok egyéni földhözjuttatást akartak, de hogy ki ne alakulhasson a földosztás következtében egy reakciós parasztréteg, a szociáldemokrata párt balszárnya és a közben megalakult kommunista párt agitációja folytán a mezőgazdasági proletariátus sok helyen forradalmi módon fogott a föld kiszajátításához. Az említett baloldali pártok ugyanis agitációjukkal meggyőzték a gazdasági cselédeket és a szegényparasztságot, hogy pénz nélkül hiába adnak nekik földet, csak a felszerelt nagybirtokokon létesített termelőszövetkezetekben találják meg a boldogulás útját. Az első kiszajátítás Kaposváron történt, ahol a mezőgazdasági proletariátus tulajdonába és kezelésébe adták a Magyar Általános Hitelbank Mezőgazdasági Ipar Rt. című, 90 000 holdas intenzív uradalmát és annak iparvállalatait. Villámgyors intézkedéssel vették termelőszövetkezeti kezelésbe április közepére Somogy megye minden nagybirtokát, s ily módon magában Somogyban 300 000 hold földön termelőszövetkezet alakult.

Ezenkívül a volt Vigyázó uradalomban: Homokhalom és Nagyszállás pusztákon, Pest és Baranya vármegyékben pedig több helyen voltak termelőszövetkezetek. (*Dr. Orosz Mihály*: A Károlyi kormány és a kommunizmus földreformja c. tanulmánya szerint.) Varga Jenő idézett művében pedig említést tesz Bereg megyében, az Andrássy grófok hazájában lezajlott termelőszövetkezeti mozgalomról. Somogy megye után az első termelőszövetkezeti megye Fejér megye volt, ahol 1919. április 20-ig a megyei termelőszövetkezeti központhoz 320 000 hold föld tartozott. (Fehérvári Könyv. Termelőszövetkezetek Fejér-megyében. Budapest, 1919.)

Hogy a Tanácsköztársaságban megindult termelőszövetkezeti életről némi képet kapjunk, A Somogy megyei földművesszövetkezetek című, Budapesten 1919. évben kiadott brosúra nyomán ismertetem a termelőszövetkezetek szervezetét és életét. A központhoz Somogy megyében 580 000 hold tartozott, a központi üzemet népbiztosi megbízott vezette, ahol 110 tisztviselő dolgozott. A központ osztályokra oszlott. Politikailag exponált helyekre párttagokat állítottak, de egyébként dolgozhatott minden szakember. A különböző birtoktestek egyelőre megmaradtak önálló szövetkezeteknek. A birtokok élén képzett intéző állt, gyakran ugyanaz, aki azelőtt vezette a birtokot. 5—6000 hold egy főintézőséget alkotott, élén egy szakemberrel. Minden járás főintézőségei a járási gazdasági szakfelügyelő irányításának voltak alárendelve. A járási gazdasági felügyelőségek pedig a már említett megyei központhoz tartoztak.

Az üzemekben az alulról felfelé történő tervezést szándékoztak bevezetni, de ez az idő rövidsége miatt nem valósulhatott meg. Úgyszintén meg akarták valósítani a versenyt is az egész mezőgazdaságban az egyes

üzemek és szövetkezeti tagok közt, valamint az eredményes munka premizálását is. Elrendelték a mezőgazdasági üzemekben a leltározást, ezenkívül minden üzem havi elszámolással tartozott a központnak. A volt munkások szövetkezeti tagokká és a kollektív termelőszövetkezeti tulajdon részeseivé lettek. A munkabéren felüli nyereséget részben egymás között szándekoztak felosztani, részben beruházásokra akarták fordítani.

Az állandó munkások, a régi cselédek a kollektív szerződésben biztosított 6 napi szabadság beszámításával 365 munkanapra kötelezték magukat. Mások, rendszerint a helybeli törpebirtokosok, a kapálás, a szedés és más efféle munkák elvégzésére 120 napi munkakötelezettséget vállaltak. Az aratás, a cséplés elvégzésére külön munkáscsapattal szerződött a szövetkezeti gazdaság. A felsorolt szövetkezeti tagok általában a teljesített munkanapok arányában részesültek a jövedelemben.

Eleinte a szokásos, évszakonként változó, évi átlagban napi 10 munkaórát kitevő dologidőre vállalkoztak, de remélték, hogy ezt átlag napi 8 munkaórára leszállíthatják. „A szövetkezeti tagok szakkérdésbe nem szólhatnak bele. Az üzemet az intéző vezeti.” Közvetve természetesen a munkástanácsok útján a szövetkezeti tagok is érvényesíthették befolyásukat a gazdaságok vezetésében. Ezenkívül minden majorság 2 bizalmi férfit választott. Ezek képviselték az intéző mellett a munkásság érdekeit, továbbá gondoskodtak a munkafegyelem megtartásáról. Az intéző minden szombat este köteles volt megbeszélni a következő hét munkabeosztását a bizalmi férfiakkal. Részletesen intézkedtek kötelességmulasztás vagy egyéb, a szövetkezeti gazdaság elleni vétség esetén szükséges eljárásról és ítélezésekről.

A parasztbirtokot, még ha 200 hold körül volt is, meghagyták. Meg voltak ugyanis győződve arról, hogy csak idő kérdése, s a parasztbirtokosok be fognak kéredzkedni a termelőszövetkezetekbe.

A termelőszövetkezetek 1919. évi szervezetét, problémáit, munkáját, egyben a magyarországi tanácsköztársaság megszűnését Varga Jenő említett tanulmányában a következőképpen indokolja.

A kis Magyarország, a jelenlegi Szovjetuniótól elvágva és körülvéve kapitalista országokkal, kénytelen volt 1919-ben a termelőszövetkezeteket úgy megszervezni, hogy azok a városok, az ipar- és a bányatelepek élelmezését biztosítsák. Ezért hagyták meg mindenütt a régi nagy üzemeket és állítottak szakembereket azok élére. Ő is hibáztatja azonban, hogy sok helyen a régi gazdatisztek, ahol pedig ezek nem voltak, ott a volt tulajdonos maga vezette gazdaságát. A csekély műveltségű mezőgazdasági munkások pedig — különösen ott, ahol már kellően forradalmasítva voltak, vagy ahol a gazdatisztek a mezőgazdasági munkásokkal való bánásmód tekintetében nem vonták le az új idők tanulságait — nem voltak hajlandók engedelmeskedni a gazdatiszteknek. Ezért az utóbbiak sok gazdaságban nem vállalták a vezetést, inkább otthagyták állásukat. Hiba volt az is, hogy a Földmunkásszövetség taglétszáma óriási módon megnövekedett, a Földmunkásszövetségen belül az ellentét még jobban kiéleződött, és a kevésbé öntudatos mezőgazdasági proletariátus a maga számára olyan naturálbért követelt, hogy ezután alig maradt valami a városi lakosságnak, s az ipari és a bányatelepek munkásságának élelmezésére. A Magyar Tanácsköztársaság az antant túlerejével szemben sokáig nem tudott ellenállni, ami az 1919 tavaszán megindult termelőszövetkezeti mozgalomnak is végét vetett.

Varga Jenő előzőkben közölt megállapításaihoz még hozzátehető, hogy 1919-ben még nem álltak rendelkezésre a Szovjetunió kolhozainak tapasztalatai. Ahhoz pedig a Magyar Tanácsköztársaságnak nem volt elegendő ideje, hogy saját okulásából megszerezhesse a szocialista termelőszövetkezetek szervezéséhez és vezetéséhez szükséges tapasztalatokat.

A magyar gazdaságpolitika számára tanulságos lecke lehetett volna az első, vesztett világháborút követő forradalom és proletárdiktatúra, de a földbérlőszövetkezetek első világháború utáni története azt tanúsítja, hogy nem tanultak a lezajlott történelmi eseményekből sem. A földbérlőszövetkezetek alakítását ugyan sokat hangoztatták, törvényesen megalapozták s anyagilag is alátámasztották, sőt, a földbérlőszövetkezeti ügy fontos kormányzati programként szerepelt, de sem számukban, sem alakítási módjukban, sem működésükben lényeges változás vagy fejlődés nem volt, ezért a két világháború közt eltelt időszakban sem lehetett átütő szociálpolitikai vagy termeléspolitikai jelentőségük.

A nyíregyházi feles földbérlőszövetkezet

Az 1930-as évek elején újból súlyos gazdasági válság rázta meg a magyar gazdasági életet. A jelentkező szociális bajok és problémák sok hasonlóságot mutattak a múlt század 80-as és 90-es éveinek időszakával, amikor a „szövetkezeti mozgalom” kibontakozott. Egyebek közt az alacsony gabonaárak miatt elviselhetetlenné váltak a kisbérletek nagy, helyenként kat. holdanként 100—150 K-ra rúgó készpénzbérei, s ennek következtében sok kisbérlő ment tönkre. Továbbá a gazdasági katasztrófából a gazdaközönség legnagyobb része, válsaggal küzdő elődeihez hasonlóan, ismét a „leépítésben” és nem a belterjesség fokozásában kereste a kivezető utat; noha a magyar mezőgazdaságban mindig igen sok látens intenzitási tartalék volt, amelynek felszínre hozásával a termelést, egyben a jövedelmet a válságos időkben is lényegesen fokozhatták volna. Mivel a munkanélküliség és a falusi szegénység a gazdasági válság vázolt tüneteinek hatására egyre fokozódott, ismét égetően időszerűek lettek a földbérlőszövetkezetek.

Mivel a gazdasági válság idején a nagyobb gazdaságok előnyös bérbeadása ismét megnehezült, s talán a propaganda hatására is, részes bérlet keletkezett egyik tiszántúli nagybirtokon, s ez a földbérlőszövetkezeti tagok és a bérbeadók szempontjából egyaránt jól be is vált a gyakorlatban. Ez a szövetkezet az OKH-tól függetlenül alakult, s a kollektivitást az átlagos magyar földbérlőszövetkezeteknél jóval kiterjedtebben és szakszerűbben alkalmazta. *Fáber György*: Egy újfajta részes gazdálkodás és annak tanulságai című s a *Mezőgazdasági Közlöny* 1940. évfolyamában megjelent közleménye nyomán érdemes ezt a szövetkezetet részletesebben ismertetni.

Nyíregyháza város lászlótanyai, 928 kat. holdas birtokára 1932-ben, a gazdasági válság idején nem akadt bérlő. Ezért a város feles bérleti szerződést kötött 28 Nyíregyháza környéki paraszttal. A kiválasztás során a rátermettséget és a sokgyermekes parasztokat részesítették előnyben. Kisemberek voltak a jelentkező bérlők, javarészüknél csak 4—5 holdas tanyája vagy csupán házingatlana, hatnak pedig úgyszólván semmije, csak éppen valami gyenge felszerelése volt.

A lászlótanyai bérlet külsőleg, írja a szerző, szinte teljesen a nagyüzem benyomását keltette. A nyílegyenes utak akácfákkal szegélyezettek, 50 holdas táblák, egyöntetű szép vetések voltak mindenfelé. Valóságos „paraszturnadalom” képe ez. A régebbi cselédlakásokban laktak a kisbérlők, de az egy közös konyhás, két-szobás lakás most nem két családné, hanem egy emberé, az egyik szobát ugyanis kamrának használták. A kisbérlők leltár szerint átvették az összes gazdasági épületeket, amelyeket azonban a város tartott jó karban. A szövetkezeti bérlők alföldi paraszt szokás szerint minden ősszel és tavasszal a várostól kapott mésszel kimeszelték lakóházaikat. Az istállókat, a górékat és a takarmánykamrát rekeszekre osztva használták, vagyis a gazdasági épületekben mindenkinek megvolt a maga helye. Említésre méltó, hogy nyolc év alatt lopás és civakodás nem fordult elő.

A város saját költségén intézőt tartott. Kívüle csak a kerülő (aki csósz és éjjeliőr is egyszemélyben), továbbá az intéző rendelkezésére álló kocsis volt a város alkalmazottja. Konvenciók állatorvost, pásztorokat és kovácsot a bérlők közösen tartottak. A közösen bérelt területből egy részre 15—60 kat. hold jutott. A terület kiszabásánál a család, az igaerő és a felszerelés nagysága volt az irányadó. A nagyobb bérleteket csak azok a családok kapták, ahol az apa fiával és annak családjával együtt lakott és gazdálkodott, vagy ahol a családban több felnőtt leány és legény volt. A családi munkaerő csak így volt gazdaságosan kihasználható. Az első szerződést 1932-ben 6 évre kötötték, a második 1938-ban ugyan csak 6 évre jött létre. Az utóbbi szerződésben változás csak annyi volt, hogy az előző bérlők közül „öten annyira megtollasodtak, hogy ... vásárolt földdel megnagyobbított sajátjukba mentek, vagy új tanyát szereztek”. Az üres helyeket átvették a régi bérlők, akiket az időközben felnőtt gyermekek, s a megnövekedett felszerelés erre képessé tett.

A major a birtok közepén épült. A birtokot 4 hatalmas dűlőben kezelték. Mindegyik dűlő 4-es vetésforgóra volt beosztva. Egy-egy gazda mindegyik táblából kapott egy darabot. Mesgyét azonban nem tartottak, a határvonalakat csak facölöpökkel jelezték.

Ezenkívül közvetlenül a majorok körül minden 10 hold részes bérlethez adott a város egyszerű bér föld gyanánt „háztáji” földként egy hold bérelt területet. Itt nem volt kötöttség, mindenki azt termelhetett, amit akart, amire szüksége volt.

A feleségek kötelesek voltak a szántóföldet vetésforgó szerint kezelni és művelni. A talajművelést, az előkészítési munkálatokat, a trágyázást és a növényápolást a földbérlőszövetkezeti tagok a város által tartott intéző utasításai szerint látták el. A vetőmagot állami akciókból közösen szereztek be. Egyöntetű vetőmagot használtak, s annak a 2—3 gazdának a termését használták vetőmag gyanánt, akiknek termése az intéző szerint a legkiválóbb minőségű volt. Dicsőség-számba ment, hogy kinek a terméséből lesz a közös vetőmag. A szerződés szerint az intéző rendelkezésének megfelelően kötelesek voltak minden munkát idejében elvégezni, ha ezt nem tették volna, akkor a város a hanyag gazda terhére másral végeztette volna el az időszerű munkát. Erre azonban a gyakorlatban nem került sor. A szövetkezeti bérlők annyira igyekeztek, hogy inkább bér munkást fogadtak, ha az szükségesnek látszott. A város a neki jutó szalmafélét átadta a szövetkezeti felesbérlőknek, akik azt trágyatermelésre használták fel. A termelt trágyát a trágyázandó tábla szélére „szarvasokba” hordták, leföldelték, s az intéző felügyelete mellett a trágyázási előírászat szerint soron levő táblára idejében kihordták. A szövetkezeti tagok kötelesek voltak — a sertéseken kívül — minden 5 holdra 1 számosállatot tartani. A pásztorokat a város fogadta fel, az adott nekik lakást, de járandóságukat a feles kisbérlők fizették, a 30 kat. holdas legelőt hasznosító jószágaik arányában.

A közös cséplőgép minden egyes gazda földjénél megállt, s így sorjában közérővel végezték a cséplést.

A termésátlag 1934-ben búzából 7,19 q, csöves tengeriből 14,67 q volt kat. holdanként, 1939-ben már búzából 11,24 q-ra, csöves tengeriből 24,60 q-ra növekedett, s később is állandóan fokozódott. 1940-ben már műtrágyáztak is. A műtrágyát első évben a várostól ajándékba kapták. A műtrágyázás hatását minden tag termésén évente ellenőrizték; evégből a bevetett terület $\frac{2}{3}$ része mindegyik felesnél kapott műtrágyát, $\frac{1}{3}$ rész vetésterület pedig műtrágyázatlan maradt. Az első év letelte után a műtrágyázási költségeket, ha az eredmény jó volt, akkor a földbérlőszövetkezeti tagok, egyébként a bérbeadó város fizette. Közös magtárban, közösen tárolták a termést. A magtárat a város díjmentesen kezelte, még

beszáradást sem számított fel. Ha valakinek eladásra vagy más célból gabonára volt szüksége, az intéző azt nyugta ellenében kiutalta. Ha a tagok beleegyeztek, a város az ő termésüket is sajátjával együtt nagyban értékesítette. A kukoricát, s egyéb terményt a szokásos módon felezték. A zabosbükönyszéna felét 1 q búzáért, a lucernaszéna felét pedig 1½ q búzáért visszaadta a város a kisbérlőknek, hogy azt állataikkal értékesítsék, s abból is trágyát termeljenek. A birtokon termett és okszerű gazdálkodás mellett kitermelhető faanyagot a szövetkezeti tagok s a bérbeadó város ugyancsak megfelezték.

A város 1932-ben egy bérlő reflektáns ajánlata szerint holdanként 15 pengő haszonbért kapott volna. A szövetkezeti részesbérlettel a haszonbérbeadó város nemcsak ehhez az ajánlathoz képest, de bérbeadott egyéb birtokaihoz képest is e feles szövetkezeti bérlettel jutott a legtöbb haszonbérhez.

Az intéző a külső munkák irányításán kívül két könyvet is vezetett, amelyekbe az elszámolás végett szükséges adatokat jegyezte. Az intéző az úgynevezett fuvarnaplóban a teljesített fuvarokat is nyilvántartotta. Nagyobb munkaszakaszok előtt az intéző a szövetkezeti tagokkal megbeszélést tartott. A „kerülő” a majorosgazda szerepét töltötte be. Az intéző és a bérlők közt munkatársi viszony alakult ki. A szövetkezeti tagok elismerték, hogy szükségük van szakavatott irányításra és vezetésre. Fontos azonban, írja a szerző, hogy az intéző arra hivatott szakember legyen. A siker igen sokban ezen múlt. Az intéző munkaidejének több mint felét a közösség érdekében végezte. Neki 5 kat. hold földje volt szegődményképpen. Ezen a területen egyben szemléltető kísérleteket végzett. Például bemutatta a kukorica sima művelésének előnyeit. Helyesen jegyezte meg a szerző, hogy „mindenki nem való erre a feladatra, csakis népszerű, szociális érzékű, a kisemberek ügyes-bajos dolgaival törődő szakemberek alkalmasak a szövetkezeti irányításra”.

Az intéző gondot fordított a felesek állandó szakképzésére is. 1938—1939-ben valamennyi tag háromnapos gazdasági tanfolyamon vett részt. A téli időszakban az intéző hetenként egyszer a tagok részére gazdasági előadást tartott, ami igen gyakran délután 5 órától este 10 óráig is eltartott. Ezeket a kulturális összejöveteleken nem volt kötelező a részvétel, mégis úgyszólván kivétel nélkül mindenki, mindig eljárt azokra. Az egyik raktárhelyiséget használták e célra. Itt télen naponta befűtöttek, s a szövetkezeti tagoknak módjuk volt újság- és könyvolvasásra.

★

A két világháború közt Magyarország súlyos társadalmi, gazdasági bajokkal, osztályellentétekkel volt terhes. Mivel a baloldal politikai szerepeit gondosan és szigorúan elzárta a kormányzati politika, a szociális feszültség részben az úgynevezett jobboldali politikai irányzat felé kerekedett kivezető utat. Ez a jobboldali feszítő erő hozta létre már fasiszta politikai légkörben, törvényhozással szerzett földterületen az úgynevezett „közjóléti termelőszövetkezeteket”. Ezek például Felsőszászbereken kollektíven gazdálkodtak. De aránylag csak rövid ideig működhettek, mert a második világháború után felszabadult népi erő és a kialakult népi demokrácia elsöpörte őket.

A szocialista országok közgazdászainak tudományos ülészsaka*

1957. november végén Moszkvában volt a szocialista országok közgazdászainak tudományos ülészsaka. Az ülészsakon az albán, a bulgár, a csehszlovák, az NDK-beli, a kínai, a koreai, a lengyel, a magyar, a mongol, a román és a szovjet közgazdasági intézmények képviselői vettek részt.

A tanácskozás célja az volt, hogy megvitassák a szocialista világgazdasági rendszer fejlődése által a népi demokratikus országok szocialista építésének gyakorlatában felvetődött gazdasági problémákat, különös tekintettel arra, hogy a szocialista országok közgazdászai „A szocialista világgazdasági rendszer kialakulása és fejlődése” című közös tudományos munkán dolgoznak.

E mű megírásának terve a szocialista táborhoz tartozó országok közgazdasági intézeteinek képviselői által rendezett megbeszélésen született és nyert jóváhagyást 1956 novemberében Varsóban. Az értekezleten elhatározták, hogy közösen megírnak egy tudományos művet, amely ismerteti a szocialista világgazdasági rendszer megszületését és fejlődését, s amely majd megvilágítja a szocialista országok gazdasági fejlődésének legfontosabb kérdéseit. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája mellett működő közgazdasági intézet vállalta a mű kiadásával kapcsolatos szervező munkát.

A tanácskozás résztvevői között kiosztották „A szocialista világgazdasági rendszer kialakulása és fejlődése” című munka tervezetét és a referátumok téziseit.

* A Voproszi Ekonomiki 1957. 12. sz. alapján.

A referátumokkal és az előkészületben levő mű anyagával kapcsolatban élénk vita fejlődött ki. A hozzászólások tematikailag két részre oszthatók: teoretikus kérdésekre és az egyes országok gazdaságpolitikai problémáira.

A teoretikus problémákhoz elsőnek B. Minc professzor (*Lengyel Népköztársaság*) szólt hozzá. Bíráló megjegyzéseket tett a „Politikai Gazdaságtan” tankönyv második kiadására (a monopolprofit és az átlagprofit törvénye közti összefüggésről az imperializmusban, a gazdasági törvények véleménye szerint túlzott hangsúlyozásáról a szocializmusban stb.). A tankönyv szerzői a szocializmusra vonatkozó részt — mondotta Minc professzor — a „törvények módszere” alapján fejtik ki. Ebből azután az következik — vitte tovább ezt a gondolatot —, hogy időnként a törvények megfogalmazása helyettesíti a társadalmi fejlődés gazdasági jelenségeinek, kategóriáinak, tendenciáinak és ellentendenciáinak konkrét elemzését. Emellett a tankönyvnek tökéletesen tükröznie kell a legfőbb gazdasági kérdéseket is, például ilyeneket: a tőkebefektetés és az új technika effektivitása, a népgazdasági mérleg, „a gazdasági növekedés elmélete” (a társadalmi termelés és a nemzeti jövedelem növekedési üteme és feltételei), a külkereskedelem elmélete stb.

A politikai gazdaságtan legtöbb tétele mennyiségileg is kifejezhető, jelentette ki B. Minc. A jelenkori burzsoá közgazdaságtudomány a kutatómunkában széleskörűen felhasználja a matematikát, de eljárásuk formalisztikus, mechanikus. A szo-

cialista országok közgazdászai teljes joggal bírálják a matematikai módszerek tudománytalan alkalmazását a burzsoá tudósok műveiben, de önmagukat is hibáztathatják, mert kevésbé alkalmazzák a matematikát. A matematika közgazdaságtudományi alkalmazásának tág tere nyílik az I. és a II. osztály növekedési dinamikájának kutatásában.

Minc professzor ezután arról beszélt, véleménye szerint nincs bizonyítva, hogy a termelőeszközök termelésének elsődleges fejlesztése a jelen körülmények közepette törvény volna. Lenin a 90-es években írt erről a törvényről, amikor befejeződött az áttérés a kézi munkáról a gépi munkára. Ma már a technikai fejlődés jóvoltából új tendencia figyelhető meg: csökken a termékegységre jutó holtmunka-ráfordítás. Így B. Minc véleménye szerint semmiképpen sem vehető bizonyítottnak, hogy a technika mindenfajta fejlődése feltételezi az I. osztály lényegesen gyorsabb fejlesztését.

B. Minc javasolta, hogy rendezzenek gyakrabban vitákat a szocialista országok közgazdászainak részvételével, s ezeken beszéljék meg a politikai gazdaságtan időszerű kérdéseit, úgymint az újratermelés, a népgazdasági mérleg, az árképzés stb. problémáit. Az esetek többségében meg kell hívni ezekre a megbeszélésekre a tőkésországok marxista közgazdászait is. De arra is szükség van — folytatta —, hogy vitatkozzunk a marxizmus—leninizmus ellenlábasaival, vitatkozzunk a burzsoá közgazdászokkal. A burzsoá nézetek bírálótát hatékonyabbá kellene tenni.

V. Kaigl (Csehszlovák Köztársaság) felszólalásában néhány olyan gazdasági problémát érintett, amelyeket a szocialista világgazdasági rendszer létrejötte vetett fel.

Hogy a szocializmus világméretben győzelmet arasson a kapitalizmuson — mondotta V. Kaigl — nem elegendő, ha a szocialista tábor országai csak a termelési viszonyok típusa tekintetében múlják felül a kapitalista országokat, mint ahogy pillanatnyilag a dolog áll. A szocialista

országok termelőerőinek is fejlettebbeknek kell lenniök a kapitalista országokénál. Tehát a legfontosabb gazdasági feladatot — nevezetesen: utolérni és túlszárnyalni a legfejlettebb tőkésországokat az egy főre jutó termelésben — nemcsak a Szovjetunióknak kell teljesítenie, hanem az egész szocialista tábornak. A szocialista országok nem külön-külön, hanem együttes erőfeszítéssel, a szocialista országok közötti munkamegosztás tervszerű fejlesztése útján tesznek eleget ennek a feladatnak.

Ezután a szocialista világpiac szerepét taglalta a felszólaló. A szocialista világpiac — mondotta — a szocialista országok között kialakult árucserre és pénzügyi kapcsolatok összessége. Ezek a kapcsolatok egyúttal kifejezik azokat a termelési kapcsolatokat is, amelyek a szocialista országokat összefűzik. Tehát a szocialista világpiac a szocialista világgazdasági rendszer megnyilatkozási formája a forgalom szférájában.

Áttérve a külkereskedelemre, Kaigl megjegyezte: elméletileg és gyakorlatilag egyaránt abból az ismert tételből kell kiindulni, hogy a külkereskedelem a bővített újratermelés alkotóeleme. Tehát az egyes országok népgazdasági terveinek összeállításakor a külkereskedelemmel, mint a szocialista bővített újratermelés alkotó elemével is számolni kell. Át kell térni az olyanfajta tervezésre, amelyben az országok a népgazdasági arányokat a szocialista világgazdasági rendszeren belül nemzetközi munkamegosztással összhangban határozzák meg.

Friss István akadémiai levelezőtag (Magyar Népköztársaság) felszólalását nagyrészt annak a kérdésnek szentelte, hogyan történik az áralkulás a szocialista gazdaságban. Rámutatott: a „Politikai Gazdaságtan” tankönyv második kiadása jónéhányszor említi azt a tételt, hogy az ármegállapításkor számolni kell az értéktörvénnyel, de ezt a tételt a könyv nem fejti ki eléggé részletesen. Például nincs szó arról, hogyan vegyék figyelembe az értéktörvény hatását, mikor lehet az árak megállapítása

során eltérni az értéktől. E kérdéseknek nem pusztán elméleti, hanem nagy gyakorlati jelentőségük is van. Ha például egyes árucikkekben a termelés növelésével vagy importtal nem sikerül kielégíteni a keresletet, célszerű felemelni az illető áruk árát. Viszont mindig alaposan meg kell gondolni és gazdaságilag meg kell alapozni, ha az ármegállapításkor eltérünk az értéktől, mert különben kárt okozhatunk a népgazdaságnak. Az annak az értéktől való indokolatlan eltérése károsan hat mindenekelőtt a szövetkezeti és kisebb mértékben a magánszektorban — azokban az országokban, ahol ez még megvan.

Friss István véleménye szerint csak kivételes esetekben lehet felrúgni az értéket, egyébként az árnak meg kell egyeznie az értékkel. Ha túlságosan gyakran térnénk el az értéktől, ellentmondásba kerülnénk a szocialista gazdaság tervszerű jellegével, mivel az áralakulásnak ilyenfajta rendszere esetén a társadalom meg lenne fosztva attól a lehetőségtől, hogy pontosan meghatározhassa a termékfajták valóságos termelési költségeit.

Friss István ezután arról beszélt, hogy a szocialista országok közötti ésszerűbb munkamegosztás végett figyelemmel kell lenni az országok nemzeti sajátosságaira. Minden egyes ország nemzeti sajátosságait nagyrészt megszabják, hogy az illető országban milyen fajta árucikkeket előnyös termelni — mondotta felszólalásában. Tehát az árufajták termelésének rentabilitása fontos tényező, s a szocialista világgazdasági rendszeren belüli ésszerű munkamegosztás kialakítása során ezt feltétlenül tekintetbe kell venni.

Végül a népgazdasági tervezésről és a szocialista gazdaság fejlődésében megnyilatkozó ösztönös mozzanatokról szólt. Véleménye szerint hiba volna azt állítani, hogy a szocialista gazdaságban teljesen eltűntek az ösztönösség, a spontaneitás mozzanatai. Mind ez ideig nem vizsgáltuk meg eléggé részletesen és körültekintően azokat a jelenségeket, amelyek a szocialista termelési visz-

nyokból fakadnak. Ilyenformán a „Politikai Gazdaságtan” tankönyv második kiadásának az a tétele, hogy az ösztönösség és a spontaneitás nem egyeztethető össze a szocialista gazdaság fejlődésével, jóllehet lényegében helyes, mégis kiegészítő magyarázatra szorul.

Zsagvaral (Mongol Népköztársaság) vitába szállt B. Minccel, s megállapította, hogy helytelen volna a közgazdaságtudományt matematikai formulák összességévé silányítani. A politikai gazdaságtan a társadalom fejlődésének gazdasági törvényeiről szóló tudomány volt és marad.

G. Kohlmei professzor (Német Demokratikus Köztársaság) kiemelte a marxi dialektika óriási jelentőségét a szocialista gazdaság problémáinak tanulmányozásában. A szocializmus politikai gazdaságtanának elengedhetetlen és lényeges feladata, hogy kidolgozza a gazdasági törvények logikus rendszerét. Bátrabban kell felvetnünk a szocialista gazdaságon belüli ellentmondások kérdését — mondotta. Kohlmei a többi között megjegyezte, hogy jobban ki kell dolgozni a termelő erők és a termelési viszonyok közötti ellentmondás kérdéseit.

G. Kohlmei ezután arról beszélt, hogyan hatnak és milyen módon használhatók fel a szocializmus gazdasági törvényei. Ennek kapcsán szólt a tudatosság és az ösztönösség szerepéről a népgazdaság fejlődésében, s foglalkozott a gazdaság állami vezetésének és a tömegek kezdeményező szerepének kérdéseivel. Bírálta egyes közgazdászoknak (például az NDK-ban dolgozó Behrensnek, Benarynak) a szocializmusban — főként a piaci kapcsolatok területén végbemenő — gazdasági folyamatok ösztönösségéről vallott nézeteit. Megjegyezte, hogy ha a szocializmus keretei között tág teret engednének a piac automatizmusának, akkor aránytalanságok és különböző konfliktusok keletkeznének a népgazdaságban, s végső soron a kapitalista restauráció előtt tárnánk ki kapuinkat.

Viszont, Kohlmei professzor nézete szerint igen fontos, hogy sokrétűen

elemezzük a szocialista árutermelésben végbemenő ösztönös folyamotkat. Példaként említette a kereslet és a kínálat viszonyának változásait, továbbá a termékegységhez társadalmilag szükséges ráfordítás változásait, amelyet Marx „az érték forradalmának” nevezett.

G. Kohlmeij javasolta, hogy rendszeresítsék a konferenciákat, a tudományos ülésszakokat, s a különféle országok marxista közgazdászainak összejövetelét, hogy közösen oldják meg az áralakulás, a nemzeti jövedelem, az újratermelés, a jelenkori imperializmus stb. problémáit.

K. Dobrev (Bolgár Népköztársaság) a szocializmusba való békés átmenet néhány problémáját érintette felszólalásában. Megjegyezte, hogy a jelenlegi viszonyok közepette, a Szovjetunió léte és a szocialista országok létrejötte következtében lehetővé és szükségszerűvé vált, hogy egyes országok békés úton érhék el a szocializmust. Ez a tétel nemcsak a gyengén fejlett országokra érvényes, hanem az összes országokra, tekintettel az osztályerők alakulására és a kommunista, illetve a munkáspártok befolyására a széles dolgozó tömegek körében. Dobrev aláhúzta, hogy a szocializmusba való békés átmenet lenini eszméje nem azonos azzal a megalkuvó „elmélettel”, hogy a kapitalizmus belenő a szocializmusba.

Dobrev kétségbe vonta Osztrovityanov akadémikus álláspontjának helyességét, amely szerint a társadalom termelőerőibe valamennyi termelőeszköz beletartozik. A termelőerők szüntelenül fejlődnek, változnak, de ez a fejlődés, ez a változás nem vonatkozik az olyan termelőeszközökre, mint a nyersanyag, a tüzelőanyag stb. Semmi alapja annak, hogy az ilyenfajta termelőeszközöket is bevonjuk a termelőerők fogalmába.

Dobrev felszólalásában bírálta B. Mincnek a termelőeszköz-termelés elsődleges fejlesztésével kapcsolatban elfoglalt álláspontját és érvelését. E szerint a technikai fejlődés révén egységnyi terméket véve tekin-

tetbe termelőeszköz-megtakarítás következik be, s ily módon nincs bizonyíték rá, hogy a technika fejlődése az I. osztály gyorsabb fejlesztését feltételezi. Ez az érvelés — jegyezte meg Dobrev — figyelmen kívül hagyja Marx és Lenin gazdasági elméletének egyik legfontosabb tételét, nevezetesen azt, amely szerint a technikai fejlődés nemcsak termelőeszköz-megtakarítással, hanem az élő munka még nagyobb mérvű megtakarításával is együtt jár. E tétel helyességét nem szükséges matematikai formulákkal bizonyítani; a társadalom gazdasági fejlődésének egész története bizonyítja, hogy a társadalmi munka termelékenységének növelésében az alapvető a termelőeszközök termelésének elsődleges fejlesztése. A szocializmus világrendszeréhez tartozó, egyik vagy másik országban bizonyos időszakokban előfordulhat, hogy a közszükségleti cikkek termelése gyorsabban fejlődik a termelőeszközök termelésénél, de a szocialista világrendszer egészét tekintve a termelés a bővített szocialista újratermelés törvényei szerint alakul, tehát az I. osztály fejlődik gyorsabban.

K. V. Osztrovityanov (Szovjetunió) behatóan foglalkozott Minc felszólalásával. Minc, szerinte, sok helyes és hasznos észrevételt tett felszólalásában (például, hogy fokozni kell a harcot a revizionizmus és a dogmatizmus ellen, növelni kell a burzsoá nézetek kritikájának hatékonyságát, nagyobb figyelmet kell szentelni az elemzés statisztikai és matematikai módszereinek). De Osztrovityanov rámutatott, hogy sok kérdésben nem ért egyet B. Mincel. Aláhúzta, hogy a politikai gazdaságtan a termelési viszonyok fejlődésének *törvényeiről* szóló tudomány, tehát Minc alaptalanul tesz szemrehányást a tankönyv szerzőinek, amiért — Minc szavaival élve — „a törvények módszeréhez” folyamodtak. A törvényeket természetesen körültekintően meg kell indokolni, tudományos módon be kell mutatni érvényesülésüket, bizonyítani kell, hogy mozgástörvények, s kutatni kell e mozgás ellentmondá-

sait. De azt mindig szem előtt kell tartani, hogy törvények nélkül nincs tudomány.

K. V. Osztrovityanov nem értett egyet azzal, ahogyan Minc a termelő-eszköz-termelés elsődleges fejlesztésének törvényét értelmezte. E törvény lényege, hogy a technikai fejlődés abszolúte csökkenti ugyan az egységnyi termékre jutó munkaráfordítást, de növeli a holtmunka részarányát. Minc azt állítja, hogy a technikai fejlődés révén a jelen körülmények közt csökkent az egységnyi termékre jutó holtmunka-ráfordítás. De egyrészt ez nem mond el- lent az I. osztály elsődleges fejlesztése törvényének, másrészt nem lehet elképzelni olyasfajta technikai fejlődést, amely ne vezetne az egységnyi termékre jutó élőmunka-ráfordítás csökkenéséhez.

Lenin „Az úgynevezett piackérdés-ről” című munkájában rámutatott, hogy a termelőeszközök termelésének gyorsabban kell fejlődnie, ennek a törvénynek egész értelme és jelentősége abban van, hogy a gépi ipar esetén a technikai fejlődés megköveteli „a termelőeszközöket gyártó termelőeszközök” termelésének fokozott fejlesztését. Nem áll, hogy Leninnek ez a tétele ma már elavult. Éppen ellenkezőleg, a szocializmusban, midőn a termelés komplex gépesítése és automatizálása kerül a napirendre, ez a lenini tétel még nagyobb jelentőséget nyer, mint a múlt század 90-es éveiben, illetve általában a kapitalizmusban. A termelő-eszköz-termelés elsődleges fejlesztésének törvényét igazolja a kapitalizmus egész történelmi fejlődése, a Szovjetunió gazdasági építésének 40 esztendő tapasztalata, valamint a Kínai Népköztársaság és a többi népi demokratikus ország szocialista építésének gyakorlata.

Az elemzés matematikai módszereit széleskörűen alkalmazni kell a közgazdaságtudományban, de csak mint segédeszközt a gazdasági jelenségek, a többi között a termelőeszköz-termelés elsődleges fejlesztésének tanulmányozásában. Nem szabad megfeledkezni Marx alapvető

módszertani tételéről, amely úgy szól, hogy a gazdasági formulák elemzése során mind a mikroszkóp, mind pedig a kémcsövek alkalmazását az absztrahálás erejével kell pótolni.

Friss István felszólalásával kapcsolatban K. V. Osztrovityanov megjegyezte, hogy az ár eltérése az értéktől nem jelenti az értéktörvény megsértését. A szocialista állam úgy tervezi meg az árakat, hogy tekintettel van az áruk értékére. Ez azonban korántsem jelenti, hogy az áruk ára minden esetben pontosan egybeesik értékükkel. A tervező szervek a népgazdasági elgondolások értelmében dolgoznak, s az általuk megállapított árak többé-kevésbé eltérhetnek az értéktől; az egyik termelési ágban felhalmozott jövedelmek egy részét felhasználhatjuk arra, hogy meggyorsítsuk más termelési ágak fejlődését. Éppen ebben rejlik a tervszerű gazdaság fölénye. Friss István is említette, hogy az áruk ára gazdaságilag indokolt esetekben eltérhet értéküktől, s a tervszerű gazdálkodásban ez az eltérés kötelező. Ami Friss Istvánnak azt a tételét illeti, hogy a jelen körülmények között az áraknak mindinkább közeledniük kell az értékhez, ez a megállapítás feltétlenül helyes.

Osztrovityanov ezután Dobrev bírálatára reflektált. Nem lehet egyetérteni Dobrevnek azzal a fejtegetésével – mondotta –, hogy az olyanfajta termelőeszközöket, mint a nyersanyag, a fűtőanyag stb. ki kell vonni a termelőerők fogalmából. Az energia (és a nyersanyagok) új formái, például az atomenergia, forradalmasítják a társadalom termelőerőit, s igen erőteljesen hatnak a társadalom gazdasági alapjára.

L. M. Gatovszkij (Szovjetunió) is bírálta néhány felszólaló megállapításait. Rámutatott, hogy a termelőeszközök termelésének elsődleges fejlesztése kérdésében Minc helytelen álláspontot képvisel. A termelőeszközök termelésének elsődleges fejlesztése megmásíthatatlan, objektív törvény, amely létfontosságú a szocialista vilárendszer, s ennek a kapitalista vilárendszerrel való bé-

kés versengése szempontjából. Minc véleményével ellentétben e törvény érvényesülése a jelen szakaszban is jól megfigyelhető. Mincnek azt az érvelését, amellyel kétségbe vonta e törvény érvényességét, maga a reális valóság, az újratermelés feltételeinek összessége cáfolja meg. Mert hogy a technikai fejlődéssel párhuzamosan a népgazdaságban viszonylag mind több és több termelőeszköz szükséges egységnyi szükségleti cikk termeléséhez, az tény. Vonatkozik ez a tőkésországokra is. Az amerikai és a nyugat-európai mezőgazdaság gépesítésének előrehaladása kapcsán ez jól látható.

★

Más felszólalók a szocializmus fejlődésének általános és — hazájukban sajátos vonásairól szóltak, miközben vázolták a népgazdaság és a szocializmus építésében elért eredményeket.

Jui Huan-juan (Kínai Népköztársaság) hangsúlyozta, hogy a kínai forradalom ugyanazon az úton halad, mint amelyet az Októberi Forradalom megjárt a Szovjetunióban.

A Kínai Népköztársaság gazdasági életének szocialista elvek szerinti eredményes átalakításában óriási jelentősége volt annak, hogy a Kínai Kommunista Párt alkotó módon elemezte és alkalmazta azokat a történelmi jelentőségű tapasztalatokat, amelyeket a Szovjetunió szerzett a szocialista átalakulás során.

Jui Huan-juan beszámolt azokról az eredményekről, amelyeket a népi hatalom éveiben értek el a kínai szocialista gazdaság építésében. 1956-ban a Kínai Népköztársaság sikeresen megoldotta a szocialista forradalomnak azt a feladatát, hogy a termelőeszközök tulajdonformáját át kell alakítani. 1956 végére a parasztgazdaságok több mint 96 százaléka már mezőgazdasági szövetkezetekben tömörült, s ebből körülbelül 88 százalék magasabb típusú szövetkezetekben. Az ország kézműveseinek 92 százaléka is szövetkezetekben dolgozik. Az ipari magánvállalatok nagy

többsége (a munkások és az alkalmazottak számát tekintve 99 százaléka, a termelést tekintve 99,6 százaléka) állami ellenőrzés alá került. A kereskedelemben a vállalatok 85,3 százalékát (az alkalmazottak létszámát tekintve) alakították át állami, szövetkezeti vagy vegyes vállalatokká.

Jui Huan-juan részletesen elemezte azokat a tényezőket, amelyek lehetővé tették a szocialista átalakulásnak és a Kínai Népköztársaság gazdasági fejlődésének gyors ütemét az átmeneti időszakban.

Minthogy a kínai falvakban a kapitalista viszonyok fejletlenek voltak, a kulákgazdaságokban a munka termelékenységére pedig igen alacsonyfokú, a fejlődés kapitalista útja egyáltalán nem vonzotta a kínai parasztságot. A parasztnak megértették, hogy ha nem szövetkeznek, nem szabadulhatnak meg a nyomorból, nem javíthatják meg életkörülményeiket, s nem biztosíthatják a mezőgazdasági termelés fejlesztését sem. Ez a magyarázata annak, hogy a legszegényebb parasztnak és a szegényebb középparasztnak határozottan a szocializmus építésének útjára léptek. Márpedig e két réteg alkotja a kínai parasztság döntő többségét.

A mezőgazdaság szocialista átalakítása, a kapitalista viszonyok felszámolása falun igen nagy jelentőségű a kapitalista ipar és kereskedelem sikeres átszervezése szempontjából.

A népi hatalom győzelme után az állam elvette a bankokat és a gyárakat a komprador-bürokratikus tőke képviselőitől, a nacionalizálással kezébe vette a termelőeszközök gyártásának legnagyobb részét.

A Kínai Kommunista Párt tekintettel volt egyrészt a nemzeti burzsoázia viszonylagos gyengeségére, másrészt arra, hogy a nemzeti burzsoázia bizonyos pozitív szerepet játszott a népi demokratikus forradalomban. Ezért az államkapitalizmus különféle formáinak kifejlesztése révén a tőkés ipar és kereskedelem békés átformálásának módszereit alkalmazta.

A kommunista párt roppant körültekintően járt el a mezőgazdaság, a kézműipar, valamint a tőkés ipar és kereskedelem átalakításában, a leghatásosabb, a konkrét viszonyoknak leginkább megfelelő módszereket alkalmazta. Például a párt az ország speciális körülményeit figyelembe véve úgy látta, hogy a mezőgazdaság feltétlenül szükséges gépi bázisának hiányában is szövetkezetekbe tömöríthetők a falvak lakosai. Vagy egy másik példa. A falu szocialista átalakítása a társulás legprimitívebb formáival kezdődött: először olyan társulásokat szerveztek, amelyeknek tagjai munkával segítették egymást, amolyan félszocialista szövetkezeteket, s a parasztokat ezeken a fokozatokon keresztül vezették el a magasabb szintű társulásokig.

A mezőgazdaság eredményes átszervezésében nagy szerepe volt az ország szocialista iparosításának. A párt iparosítási politikájának alapelve a népi Kínában a nehézipar elsődleges fejlesztése volt. A nehézipar elsődleges fejlesztése a nép élet-színvonalának emelésére vonatkozó intézkedésekkel együtt nagyban hozzájárult, hogy a szocialista termelési viszonyok döntő győzelmet arattak városban és falun egyaránt.

A kínai közgazdászok egyik legfontosabb feladata a jobboldali burzsoá elemek elleni harc — mondotta Jui Huan-juan.

A jobboldali csoportosulások képviselői a gazdaságtudományban visszaéltek azzal, hogy a Kínai Kommunista Párt mozgalmat indított a munkastílus megjavítására, s azzal vádolták a pártot és a népi Kína kormányát, hogy nem ismeri a gazdasági elmélet alapjait, képtelen alkalmazni az objektív gazdasági törvényeket. A jobboldali elemek megrálgalmazták a marxista teoretikusokat, hogy csupa dogmatikus művet alkottak. Egy Csen Cszen-han nevű jobboldali közgazdász a marxizmus helyett a keynesianizmust hirdette, s azt indítványozta, hogy „egészítsék ki” a marxizmust a burzsoá közgazdászok egyes tételeivel.

1957 augusztus—szeptemberében Csen Cszen-hant és elvbarátait alapos bírálatnak vetették alá, s nézeteiket teljesen szétzúzták. Azok az írások, amelyek e jobboldali csoport nézeteinek bírálataként a kínai sajtóban megjelentek, jó szolgálatot tesznek a közgazdászok és az olvasók széles köreinek nevelésében.

Jui Huan-juan aláhúzta: a marxizmus-leninizmus közgazdaságtudományban a kutatások elmélyítéséhez nagyon szükséges, hogy a szocialista országok közgazdászai továbbfejlesszék együttműködésüket.

Jun Hen Djun (Koreai Népi Demokratikus Köztársaság) felszólalásában a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság ipari fejlődésének sajátosságai foglalkozott a háború utáni időszakban.

A népgazdaság helyreállításával párhuzamosan haladt az ipar technikai rekonstrukciója és az új termelési ágak megteremtése. Az ipar struktúrájában végbement minőségi változások következtében sikerült jelentősen csökkenteni az ipar gyarmati eredetű torzulását, a japán imperializmus uralmának maradványát.

A Koreai Népi Demokratikus Köztársaság iparának, mindenekelőtt nehéziparának gyors fejlődését a következő kedvező körülmények tették lehetővé: az ország természeti gazdagsága, az ipari termelésnek a múltból származó viszonylag magas színvonal, a háború előtti évek békés építőmunkájában kinevelődött jól képzett munkások és magasan kvalifikált szakmunkások, a baráti szocialista országok bőkezű és önzetlen anyagi és technikai támogatása.

1954-től 1956-ig az összes ipari beruházások 81 százalékát a nehézipar helyreállítására fordították. A legnagyobb erőket a gépipar és az építőanyag-ipar helyreállítására összpontosították.

Jun Hen Djun a továbbiakban megjegyezte: fontos feladatunk, hogy a nehézipar erőteljes fejlesztése alapján gyorsan fejlesszük a könnyűipart és a mezőgazdaságot, mert célunk, hogy minél jobban kielégítsük a la-

kosság élelmiszer- és ruházkodási igényeit, s megoldjuk a lakásproblémát.

Jun Hen Djuñ ezután arról beszélt, milyen célokat tűz ki a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság népgazdaságának 1957–1961. szülő öt éves fejlesztési terve. A terv teljesítésével meg fognak erősödni a szocializmus gazdasági alapjai az országban, s jelentősen emelkedni fog a nép élet-színvonala.

A párt és a kormány a jövőben is gondoskodni fog róla, hogy elsősorban a nehézipar fejlődjék, de nem feledkezik meg a könnyűipar és a mezőgazdaság fejlesztéséről sem. *Az öt éves terv során teljesen befejeződik a mezőgazdaság kollektivizálása* (1957 szeptemberében a parasztságok 90 százaléka tömörült szövetkezetekben).

T. Csernokolev professzor (*Bolgár Népköztársaság*) azzal a kérdéssel foglalkozott felszólalásában, hogyan megy végbe az átmenet korszakában a mezőgazdaság szocialista átalakítása. Csernokolev rámutatott: a lenini szövetkezeti terv és megvalósulása a Szovjetunióban utat mutat a dolgozó parasztnak a világ valamennyi országában, hogyan szabadulhatnak meg a kapitalista kizsákmányolástól, s miként teremthetnek maguknak jó módot és boldog életet.

Csernokolev professzor ezután a mezőgazdaság szocialista átalakításának néhány bulgáriai sajátosságát ismertette. A kommunista párt és a kormány számolt vele, hogy a bolgár parasztságok zöme egészen kis parcellával rendelkezett (a gazdaságok több, mint 70 százalékanak egyenként 5 hektárnál kevesebb földje volt), másrészt, hogy a parasztnak ragaszkodtak földjeikhez. Ezért falun a szocializmus építésének azt a módját választotta, hogy nem nyúlt a földmagántulajdonhoz. Ez megkönnyítette a szegény- és a középparasztnak belépését a földművelőszövetkezetekbe, s hozzájárult a munkásparasztnak megszilárdításához. A népi Bulgária tapasztalatai igazolják azt a marxista-leninista tételt, amely szerint a kisparasznak mezőgaz-

dasággal rendelkező országokban a földek nacionalizálása a mezőgazdaság szocialista átalakításának megindításához nem kötelező feltétel.

A bolgár földművelőszövetkezetek szocialista üzemekként fejlődtek, de azért megőrizték a magántulajdon maradványait. A korlátozott magántulajdon megszüntetésének a szövetkezetekben az a módja, hogy fokozatosan csökken a földtulajdonosainak fizetendő földjára szerepe a munkával szerzett jövedelemhez képest, majd a szövetkezeti tagok egyöntetű és önkéntes elhatározása alapján a földjára fizetése teljesen meg is szűnik. 266 földművelőszövetkezetben már egyáltalán nincs földbér, mivel a tagság közgyűlési határozattal megszüntette fizetését. Ezekben a társulásokban a jövedelmet már kizárólag a végzett munka szerint osztják fel.

A szövetkezetek fejlődésével párhuzamosan (ma az ország összes megművelhető földterületének 86,5 százaléka szövetkezet) intézkedések történtek a mezőgazdaság gépesítésére és elektrifikálására, az agrotechnika vívmányainak széleskörű meghonosítására. Mindez együtt azzal az eredménnyel járt, hogy nőtt a mezőgazdasági kultúrák terméshozama és emelkedett az állattenyésztés produktivitása. Az országban 200 gépállomás működik, 22,5 ezer traktorral (15 lóerőre átszámolva), 3,6 ezer kombájjal és sok más mezőgazdasági géppel.

Bulgária parasztsága határozottan a szocializmus, a jómódú és kulturált élet útjára lépett. 1950-től 1956-ig a szövetkezeteknek a megművelhető földterület 1 hektárjára jutó oszthatatlan alapja csaknem megháromszorozódott.

H. Mara (*Albán Népköztársaság*) a szocializmus építésének néhány kérdéséről szólt. Az átmeneti periódus általános törvényszerűségei Albániában némileg módosult formában jelentkeznek — mondotta H. Mara. Ezek a helyi sajátosságok jórészt az ország történelmi múltjából következnek: a nagyfokú gazdasági elmaradottságból, a feudális és a félf feudális viszonyok továbbéléséből,

a kulturális elmaradottságból. Ezenkívül a szocializmus építése Albániában néhány olyan sajátosságot is mutat, amely azt a történelmi helyzetet tükrözi, amikor a népi forradalom kibontakozott és diadalmaskodott.

Meg kell jegyezni, hogy a nemzeti felszabadító mozgalmat egyetlen párt, a Kommunista Párt vezette. A nemzeti burzsoázia a nemzeti felszabadító harc idején a megszállókkal együtt a néppel szemben állt, s ezáltal a nemzeti felszabadító mozgalom határozott osztályjellegűt öltött. A forradalom antiimperialista feladatainak teljesítéséhez arra volt szükség, hogy rögtön a háború után államosítsák a legfontosabb termelőeszközöket. Ez meg is történt, tekintet nélkül arra, hogy az országnak nem volt elegendő szakkádere, s így eleinte bizony a termelés irányításában és szervezésében jelentős nehézségek támadtak.

Albániának nem kellett kifejlesztenie a nehézipar jónéhány ágát, például a korszerű gépipart és a kohászatot, mivel az albán népgazdaság e tekintetben is számíthatott a hatalmas szocialista táborra. Viszont Albánia fejlesztette a bányászatot, a fémmegmunkálóipar néhány ágát, az építőanyagipart stb. Az ország iparosításának jellegzetessége a könnyűipar gyors fejlődése. Meg kell jegyezni, hogy a könnyűipar egyes esztendőknél sokkal gyorsabban fejlődött, mint a nehézipar.

Mara ezután rátért az albán mezőgazdaság szocialista átalakítására. Rámutatott, hogy a szövetkezetek születésük pillanatában már mint a legmagasabb fokú termelési társulások alakultak meg. A másik sajátosság — mutatott rá Mara —, hogy a szocialista országok és elsősorban a Szovjetunió jóvoltából a falu szocialista termelési viszonyaival együtt jött létre az anyagi-technikai alap, amely megfelel a szocialista termelési viszonyoknak.

Zsagvaral (Mongol Népköztársaság) felszólalása elején kijelentette, hogy a Mongol Népköztársaság, akárcsak a többi népi demokratikus ország, a szocializmust építi, s néhány sajátos-

ságtól eltekintve a társadalom szocialista átalakításának általános törvényszerűségei szabják meg fejlődését. A legfőbb sajátosság, hogy a Mongol Népköztársaság a kapitalizmus elkerülésével a feudalizmusról tér át a szocializmusra. Noha a szocialista gazdaság építése a Mongol Népköztársaságban valójában csak a második világháború után kezdődött, a mongol nép mégis jelentős sikereket ért el a szocializmus építésében. Az országban létrejött a korszerű ipar, a szállítás ma már gépesítve van, s megkezdődött a szocializmus alapjainak lerakása falun. Jelenleg a mezőgazdasági szövetkezetek (mezőgazdasági társulások) tömörítik a parasztgazdaságok 30 százalékát. A mezőgazdasági szövetkezetek birtokában van az ország szarvasmarhaállományának 22 százaléka, s ha hozzászámítjuk a kolhozparasztok személyi használatában levő állatokat is, akkor ez 40 százalékra emelkedik.

A földet nacionalizálták, s ez lényegesen megkönnyítette a mezőgazdaság szövetkezetesítését. Ami a földhasználatot illeti, a köztársaságban a földek nincsenek felosztva a parasztgazdaságok között, sőt egészen a legutóbbi időkig az állami gazdaságoknak sem volt megszabott földterületük. De a mezőgazdasági termelés racionális irányítása megköveteli, hogy pontosan megszabják az egyes birtokok földterületének határait.

A mezőgazdaság kollektivizálása során kell megoldani az egyik legbonyolultabb feladatot: a nomád törzsek letelepítését.

A Mongol Népköztársaság agrárátalakulásának egyik sajátossága, hogy a feudális gazdaságok likvidálása a népi hatalom feltételei közepette nem vezet és nem vezethet a tőkésosztály kialakulásához. Mongólia Népi Forradalmi Pártja a mezőgazdaságban kis számban fellelhető kapitalista elemmel szemben az átnevelés politikáját folytatja, igyekezőn társadalmilag hasznos munkára fogni őket.

Constantinescu Románia példáján mutatta ki, milyen gyökeresen különbözik a szocialista nemzetek

közötti munkamegosztás a kapitalisták közötti munkamegosztástól. A burzsoá-földesúri Románia a fejlett kapitalista országok függvénye, élelmiszer- és nyersanyagraktára volt, ezzel szemben a szocialista államok családjához tartozó népi Románia észszerűen és hatékonyan fejlesztheti saját termelőerőit.

Constantinescu ezután röviden érintette a szocialista táboron belüli munkamegosztás tervszerű szervezésének problémáit, foglalkozott a szocialista világpiaci áralakulás kérdéseivel, s a szocialista országok iparának és mezőgazdaságának helyes specializálásával.

A *Vietnami Demokratikus Köztársaság* társadalmi és gazdasági átalakulását elemezte felszólalásában *Bui Kong Csüng*.

A forradalom előtt Vietnam a francia imperializmus gyarmata volt — mondotta. — Gazdasági életében a mezőgazdaságé volt a döntő rész, viszont a feudális gyarmati viszonyok következtében a mezőgazdaság is állandóan hanyatlott. A szántóterületek 70 százaléka a földesuraké és a gyarmattartóké volt, a parasztság, jóllehet az ország lakosságának 90 százalékát adta, a megművelhető földterületnek nem egészen egyharmadát mondhatta magáénak. Földbérlet címen elszedték a parasztoktól a termés 50—70 százalékát.

Indokína Kommunistá Pártja 1945-ben, látván a japán imperializmus szétzúzása révén keletkezett kedvező nemzetközi és belső helyzetet, felkelésre szólította a népet. Az augusztusi felkelés nemcsak az imperialisták, hanem a feudális urak hatalmát is megsemmisítette az országban.

A Ho Si Minh vezette ideiglenes köztársasági kormány tevékenysége legkezdetétől fogva számos reformot valósított meg, korlátozta a feudális kizsákmányolást, enyhítette a parasztság földtelenségét és nyomorát. A Vietnami Munkáspárt 1953-ban földreformot hajtott végre.

A földreform során, sajnos, jónéhány hibát követtünk el — mondotta *Bui Kong Csüng*. — Például nem mér-

legeltük kellően, hogy egy-egy körzetben milyen lehetőségei vannak a földreformnak, túlbecsültük a földbirtokosok politikai befolyását a falun, s emiatt sokszor helytelen módszereket alkalmaztunk az ellenség elleni harcban stb. De az elkövetett hibák ellenére eredményesen eleget tettünk a párt elgondolásának.

A vietnami falvakban fejlődésnek indult a szövetkezeti mozgalom. 1956-ban Észak-Vietnamban 190 ezer kölcsönös segítő brigád működött, s ezek az összes parasztgazdaságok 60 százalékát egyesítették. Szerveztek termelőszövetkezeteket is a Vietnami Demokratikus Köztársaságban. Nagyon elterjedt a fogyasztási és értékesítési szövetkezet. Ilyen társulásokban tömörült több, mint 1 millió paraszt. Fejlődnek a hitelszövetkezetek, s megalakult az első 16 állami gazdaság.

Jelentős eredmények születtek a Vietnami Demokratikus Köztársaság iparában. 1955-ben az ipari termelés értéke 205 milliárd dong volt. 1957-ben már elérte a 499 milliárdot. Gyorsan fejlődött az iparban a szocialista szektor: 1955-ben az állami ipar 23 milliárd dong értékű árut termelt, 1957-ben már 213 milliárdot. Az ország ipari termelése azonban még nem érte el a háború előtti (az 1939. évi) szintet. A háború végén 70 ezer munkanélkülit állítottak munkába. Ma a köztársaság ipari munkásainak száma 170 ezerre becsülhető.

Észak-Vietnamban, akárcsak a Kínai Népköztársaságban, a magántőke átalakítására az államkapitalizmus különféle formáit alkalmazzák.

Nagy nehézséget okoz, hogy Észak-Vietnamban több, mint 10 millió kistermelő van. Kétségtelenül hosszadalmas és nehéz feladat ezt a kisburzsoá tömeget a szocialista építés medrébe terelni. A másik nagy probléma, hogy kevés a jó technikus és a képzett szakmunkás.

★

Zárszavában *L. M. Gatovszkij* alá húzta, hogy az ülészak a szocialista országok kommunista és munkás-

pártjai képviselőinek értekezletén elfogadott történelmi jelentőségű nyilatkozat elveinek alapján végezte munkáját.

L. M. Gatovszkij javaslatokat tett, hogyan lehetne fejleszteni a szocialista országok tudósainak együttműködését a közgazdasági problémák kutatásában.

A tanácskozás résztvevői úgy vélekedtek, hogy a szocialista országok közgazdászainak közös munkája, a szocialista gazdaság fejlődésének legfontosabb problémáiról folyó együttes

megbeszélés hasznos volt. A továbbiakban is megtesznek minden lehetőt, hogy a szocialista országok tudományos akadémiai mellett működő közgazdaságtudományi intézetek és más közgazdaságtudományi intézmények együttműködése intenzívebbé váljék.

A határozat megjelöli azokat a gyakorlati lépéseket, amelyekkel jobban koordinálható a szocialista országok közgazdászainak tudományos munkássága.

Varga György

Termelővállalatok közvetlen exporttevékenységének tapasztalataiból*

Aránylag kevés tapasztalati anyaggal rendelkezünk csak annak a kísérletnek az értékeléséhez, amelynek keretében 1956 nyarán 3, majd 1957 elején további 6 iparvállalat jogot kapott a profiljába tartozó gyártmányok kisebb vagy nagyobb csoportjának önálló exportálására.** A kísérlet kapcsán a legkülönbözőbb állásfoglalások, sok kérdésben egyetértő, de talán még több vonatkozásban megoszló és eltérő vélemények

láttak napvilágot, sőt, az 1957 elején folytatott túl sok vita, és a sok esetben szélsőséges követelések felvetése kedvezőtlen visszahatásokkal járt. Egyelőre még közről sem végérvényesen eldöntött: helyes-e, jó-e, ha egyes külkereskedelmi vállalatoktól bizonyos cikkek exportálási jogát a gyártó mű kapja meg. Véleményem szerint ahhoz, hogy egyértelműen állást lehessen foglalni, további tapasztalatokra van szükség, amelyek alapján ki lehet választani a népgazdaságunk számára legelőnyösebb megoldást; az eredmények alapos értékelése ezért előreláthatólag csak 1958 végén lesz lehetséges. De már az eddigi tapasztalatok alapján is lehet bizonyos következtetéseket levonni, amelyek azonban természetesen még hézagosak. Ezért jelen írás nem kíván vita kiindulópontjává válni, célja csupán néhány gondolat és tapasztalat felvetése.

Mielőtt a kérdés érdemi részére rátérnék, fel kell vetni (éppen, mert szervezeti változással együttjáró intézkedés értékeléséről van szó), hogy helyes-e, ha sűrű szervezeti változások, új és újabb átszervezések veszik igénybe időről időre a gazdasági (jelen esetben a külkereskedelmi) apparátust; fel kell vetni ezt a kérdést még akkor is, ha az átszervezések

* A szerzőnek a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tudományos diákkonferenciáján elhangzott előadása alapján.

** Az önálló export jogával felruházott vállalatok és ezek exportcikkei a következők: Beloianisz Híradástechnikai Gyár (BUDA-VOX): Átviteltechnikai berendezések (távbeszélő központ stb.), diszpécser berendezések, vívőfrekvenciás és mikrohullámú összeköttetések, sokcsatornás táviróberendezések, adóállomások, telefontechnikai műszerek; Röntgen és Orvosi Készülékek Gyára (MEDICOR): diagnosztikai és terápiás röntgenberendezések, ipari anyagvizsgáló röntgengépek, röntgenjavító buszok; Csepeli Motor-kerékpár, kerékpár, varrógépgyár, csőgyár, elektróda és fitting gyárak (Pannónia): kerékpárok, motorkerékpár, oldalkocsi, varrógépek, acélcső, acélpalack, fitting, elektróda; Ganz Vagon- és Gépgyár: vasúti gördülőanyag, vízgép; Wilhelm Pieck Vagon- és Gépgyár: vasúti gördülőanyag, vasszerkezetek; Ganz Árammérőgyár: árammérők, kapcsolóórák, hitelesítőberendezések; Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt: vacuumtechnikai cikkek, vacuumtechnikai gépek; MÁVAG Mozdony és Gépgyár: gőzmozdony, lokomobil, Diesel hydr. és elektromos mozdonyok, alkatrészek; Gábor Aron Vasöntőde és Gépgyár: gázgenerátorok.

célja a jobb, eredményesebb munka feltételeinek megteremtése, mert az átszervezés ténye önmagában is sok energiát von el a produktívabb céloktól, a levegőben függő várható átszervezés pedig általános bizonytalanság érzetét keltheti. Utalhatunk az elmúlt években sűrűn végrehajtott költséges „átprofilozásokra”, amelyeket követően gyakran igen hosszú időt vett igénybe, amíg az érdekelt gyárak termelése a korábbi szintet elérte. Ma már azt is tudjuk, hogy sok átszervezés nem is volt mindig hasznos, sem pedig szükséges. A múltban ezen a téren elkövetett hibák késztetnek tehát arra, hogy hangsúlyozzam: — igen komoly megfontolásnak és előzetes számításoknak kell megelőzniük minden újabb átszervezést.

Meggondolásra késztet az a jelenség is, amelyet a tőkés világban tapasztalhatunk napjainkban, hogy ti. a tőkés vállalatok egyre gyakrabban kötnek közös eladási, szállítási és garanciális feltételeket rögzítő egyezményeket, amelyek alapján egységesen lépnek fel a világpiacon. (Például az osztrák és a német autóipar, valamint a svéd acél- és gépipar közös eladási, szállítási és garanciális feltételek alapján dolgozik.) A tőkés nyilvánvalóan azért cselekszenek így, mert felismerik az egységes fellépésből fakadó előnyöket a behozatalban és a kivitelben egyaránt. Ezért az iparvállalatok közvetlen exporttevékenységét abból a szempontból is vizsgálni kell: nem csorbítja-e az új szervezeti forma azokat az előnyöket, amelyeket általában a centralizált külkereskedelemtől várunk?

Kétségtelen, hogy az önálló exportjog megadása a felsorolt iparvállalatoknak a külkereskedelem lebonyolításában résztvevő vállalatok számának növekedésével járt együtt, ami a külkereskedelmi apparátus decentralizálásával egyértelmű. Például ma 6 vállalat bonyolítja le azoknak az áruknak a külkereskedelmét, amelyek korábban az Elektroimpex profiljába tartoztak. Kétségtelen az is, hogy amennyiben egyes iparvállalatok önállóan exportálják termékei-

ket, ehhez saját külkereskedelmi részlegeket kell kialakítaniok. Kérdés, nem jár-e ez a forgalmi költségek növekedésével? Véleményem szerint ennek bekövetkezése nem szükségszerű; ha pedig nőnek a szervezeti változás nyomán a forgalmi költségek, akkor is vizsgálni kell, nem állíthatók-e szembe a megnövekedett költségekkel arányosan, vagy aránytalanul jobban megnövekedett eredmények?

A közvetlen ipari export előtérbe kerülésének háttere

Köztudomású, hogy a felszabadulás előtt, de még rövid ideig utána is az egyes tőkés vállalatok, nagyobb termelő üzemek (Ganz, Mávag, WM) maguk bonyolították termékeik exportját és a szükséges importanyagokat is egyedenként vásárolták. Az államosításokat követően szakosított állami külkereskedelmi vállalatok vették át mind az export-, mind az importtevékenység végrehajtását. Ez okvetlenül előrelépést jelentett mind a gazdasági élet, mind pedig a külkereskedelmi forgalom szocialista rendszerének kialakításában. Az új külkereskedelmi vállalatok a kezdeti nehézségek leküzdése után egyre gördülékenyebben oldották meg feladataikat. Bár nem állítható, hogy külkereskedelmünk munkája hibamentes, mégis kétségtelen, hogy jelentős eredmények írhatók javára. Végül is mégis csak eredményesen oldotta meg a szocialista építés kapcsán a külkereskedelemre háruló feladatokat, sokszor nem is kis nehézségek közepette. Gondolok itt elsősorban az embargó listákra, az időszakos devizanehézségekre stb.

Miért merült fel hát mégis az a gondolat, hogy külkereskedelmi vállalatok áruköréből egyes cikkek exportjogát visszaadják az iparnak? Milyen jelenségek késztették illetékes szerveinket arra, hogy az ipart közvetlenül érdekeltté és felelőssé tegyék a külkereskedelmi tevékenységben?

Hogy erre a kérdésre választ adhassunk, vegyük szemügyre azokat

az érveket, amelyekre az önálló ipari exportjog megadásának hívei hivatkozni szoktak. Szerintük a külkereskedelem egyre inkább eltávolodott az ipari vállalatoktól, kapcsolatuk egyre lazábbá vált. A külkereskedelem nem ismertette, s így a gyár nem ismerhette meg kellően a piac igényeit, kívánságait. A gyárak nem látták a külföldi ipar fejlődését, a technikai színvonal emelkedését és irányát, az árak alakulását, sem a piaci kereslet eltolódásait.

A gyenge együttműködésnek egyik legfőbb oka az volt, hogy a közös népgazdasági érdeket gyakran keresztettk az egymásnak időnként ellentmondó vállalati, esetleg tárcaérdekek. Például a külkereskedelmi és az ipari vállalatok is minden áron saját tervük teljesítésére törekedtek, a tervfeladatok pedig nem voltak kellő összhangban. Az iparvállalat már azzal, hogy az exportra szánt terméket legyártotta, teljesítette tervét. A külkereskedelmi vállalat esetében viszont tervteljesítésnek csak a határátlépés, a „kiléptetés” számított. Így aztán a jól ismert hóvégi rohammunka árán a gyár esetleg teljesítette tervét, ami azonban a külkereskedelem exporttervének teljesítését már nem tette lehetővé.

A külkereskedelem számára termelő és a külkereskedelmi vállalatok közötti súrlódások nehézségeket támasztottak az exportrendelések feladásakor, különösen pedig a rendelések teljesítésekor. A szállítási határidőket gyakran nem tartották be. Végeredményben tehát több cikkünk exportja folyt nem kielégítő módon, s e hibák kiküszöbölésére törekedve jutottak el a felelős szervek az önálló ipari export felvetéséhez. Látva a külkereskedelmi apparátus meglevő hibáit, s ugyanakkor aláértékelve érdemeit, sokan — főleg az ipari szakemberek közül — arra következtettek ebből, hogy most már minden jelentősebb iparvállalat esetében helyes az önálló exportjog megadása. Véleményem szerint ez elhamarkodott, megalapozatlan következtetés. Gondos mérlegelés kell, hogy

megelőzze a döntést, amely valamely gyárunkat exportjoggal felruházza.

Melyek azok az iparvállalatok, amelyekről önálló exporttevékenység alapján jobb eredményeket várhatunk, mint ha termékeiket valamely „régí típusú” külkereskedelmi vállalat exportálná?

Általában az a vélemény, hogy önálló export szempontjából csak olyan iparvállalat jöhet szóba, amelynek jól bevezetett hagyományos márkás cikkei vannak, s ezek minőség, korszerűség, kiállítás tekintetében kifogástalanok, megfelelnek a világpiaci színvonalnak. Nem is lenne helyes új és számára idegen feladattal terhelni olyan gyárat, amelynek még súlyos, megoldatlan gyártástechnológiai problémái vannak.

Az önálló exportjog megadása mellett szól, ha a termelő vállalat exportcikkeinek eladásakor üzletkötésenként részletes, a gyártmány jellegét és a gyártás menetét befolyásoló műszaki tárgyalásokra van szükség, hiszen az ilyen tárgyalásokat jól és gyorsan amúgy is csak a speciális műszaki ismeretekkel rendelkező és a konkrét gyártási lehetőségek tekintetében maradéktalanul tájékozott termelővállalati szakemberek bonyolíthatják le, s a szakosított külkereskedelmi vállalat közbeiktatása ilyenkor gyakran felesleges párhuzamososságokra ad lehetőséget.

Fontos szempont az is, hogy az önálló exportjogra igényt tartó iparvállalat az exportálandó cikkek termelése, illetve értékesítése szempontjából *monopolhelyzetben* legyen, s így magyar részről egyedüli eladóként léphessen fel a külföldi piacokon. Több kéz megjelenése a piacon ugyanis káros konkurrenciát, felesleges költségtöbbletet, tehát kisebb eredményt jelentene.

Bonyolítson-e az ipari vállalat importot is?

Ez a kérdés szintén élénken foglalkoztatja az érdekelteket. Sok iparvállalat szeretné importját önállóan bonyolítani, mert ettől előnyöket vár, importanyag-szükségletének jobb kielégítését reméli. De jogosak-e ezek a remények? Igaz, az ipar jobban

ismeri saját szükségleteit, mint a szakosított külkereskedelmi vállalat. De már ami a piac ismeretét illeti, e tekintetben az importcikk beszerzését összefogó specializált külkereskedelmi vállalat helyzete előnyösebb. A szakosított importvállalat (mellett szól az is, hogy igen jelentős előnyöket érhet el azáltal, hogy az összes belföldi igényeket összesítve óriási vevőként lép fel a piacon, nagy tételeket vásárolhat, s így módjában van az összes kedvező lehetőségek kihasználása (például komoly, 10—15 százalékos engedményekre tarthat igényt).

Az önálló importjog kérdésében döntő szempont, hogy semmiesetre se vezessen valamely cikk importjának elaprózására. Az önálló importjog például akkor nem jár ilyen következményekkel, ha az importálni engedélyezett cikk kizárólagos felhasználója éppen az importra feljogosított iparvállalat. Ez a meggondolás látszik a mögött a rendelet mögött is, amely a Mávagnak az export mellé az önálló import jogot is megadta azokra a cikkekre, amelyeknek *kizárólagos* felhasználója. (Kereskedelmi Értesítő. 1957. VII. 18.)

Az ipari exporttal szemben felhozható ellenérvek

Az iparvállalatok közvetlen külkereskedelmi tevékenységével kapcsolatban általában a következő ellenérveket szokták felsorakoztatni.

1. A külkereskedelmi apparátus nagy gyakorlattal rendelkezik, megfelelő szakemberei vannak — szemben az iparral.

2. Ha az ipar önállóan exportál, fokozottan érvényesítheti partikuláris érdekeit, amelyek arra ösztönzik, hogy inkább a számára jobb, kényelmesebb, tervteljesítés szempontjából előnyösebb cikkeket gyártsa, semmibe véve az exportkivánalmakat és a népgazdaság érdekeit. (Véleményem szerint az eddigi tapasztalatok nem igazolták az ilyen aggodalmakat. A kijelölt vállalatok nagy gondot fordítottak a népgazdasági szempontból

fontos exportcikk kiviteli volumenének növelésére.)

3. Az iparvállalatok önálló exportjogával szembeni állásfoglalásokban nemegyszer felismerhető motívum a külkereskedelem ragaszkodása eredeti, csorbítatlan hatásköréhez (bizonyos vállalati sovinizmus).

4. Van olyan vélemény is, hogy a közvetlen ipari exporttevékenység ellentmond a külkereskedelem állami monopóliumának.

A külkereskedelem állami monopóliuma és a közvetlen ipari export

A külkereskedelem állami monopóliuma a szocialista országok jellemzője, a tőkés gazdaságban megvalósíthatatlan. A tőkésországokban a vámpolitikán, a kontingentálási és engedélyezési rendszeren keresztül, valamint a legtöbb tőkésországban a devizakorlátozások és a devizagazdálkodás rendszere útján érvényesül ugyan a külkereskedelem állami irányításának valamilyen formája, de a külkereskedelem állami monopóliuma semmiképpen sem érhető el. Ez csak a szocialista rendszerben valósulhat meg, amikor a munkásosztályé a hatalom és a termelőeszközök zöme állami tulajdonban van. A külkereskedelmi monopólium elengedhetetlen feltétele a munkáshatalom, a proletárdiktatúra, a termelőeszközök társadalmi tulajdona, valamint a szocialista tervgazdálkodás, amely egyben meg is követeli a külkereskedelmi monopóliumot.

A külkereskedelem állami monopóliuma védi a szocialista gazdaságot a nemzetközi tőke támadásai ellen, védi az ország nyersanyagait, valamint ipari termékeit, egyúttal kedvező feltételeket biztosít a kivitel számára, beleértve az előnyös beszerzési és fizetési módozatokat is. Hazánkban a külkereskedelem állami monopóliumát az Alkotmány is leszögezi, kimondván, hogy „az állam vállalatait látják el a külkereskedelmet”, „az állam irányítja az egész kereskedelmi forgalmat”. A külkereskedelmi tevékenység gyakorlását a

4161/1949. sz. kormányrendelet szabályozza. Eszerint: „Kereskedésnek és árucikkek adás-vétele közvetítésének külföldi viszonylatban való folytatására csak az jogosult, aki erre a külkereskedelmi minisztertől iparigazolványt kap.” Mindez azt jelenti, hogy a külfölddel lebonyolódó áruforgalom az állam kizárólagos monopóliója, s hogy a külkereskedelmet az állam az általa létrehozott szervek útján maga bonyolítja. Ha mármost azt vizsgáljuk, van-e valamiféle elmentmondás a külkereskedelem állami monopóliuma és az állami iparvállalatra ruházott közvetlen exportjog között, véleményem szerint, döntő szempont, hogy a szocialista gazdasági rendszerben az iparvállalatok is az állam vállalatai éppúgy, mint a külkereskedelmi vállalatok, s a kormány az Alkotmány vagy akár a 4161/49. sz. rendelete szellemével és betűjével egyaránt összhangban jár el, ha egyes esetekben iparvállalatoknak is engedélyt ad külkereskedelmi tevékenység gyakorlására.

A kérdés persze másképp is megközelíthető. Ha abból indulunk ki, hogy a külkereskedelmi monopólium hatékony gyakorlásának elengedhetetlen feltétele a külkereskedelem központosított irányítása, felvethető: nem sértjük-e meg az önálló ipari export engedélyezésével ezt a fontos alapelvet, s rajta keresztül közvetve magát a külkereskedelem szocialista monopóliumát. Ez jogos kérdés. Véleményem szerint a külkereskedelmi monopólium veszélyeztetésének általánosságban való hangoztatása helyett inkább arra kellene megnyugtató választ találnunk, hogyan valósítható meg az ipari export kiterjesztése annak a veszélynek a felidézése nélkül, hogy ezzel megsértjük a külkereskedelmi tevékenység összehangolt irányíthatóságának elvét. Úgy gondolom, hogy bizonyos határig az ipari üzemek önálló exportja nem ellentétes a külkereskedelem centralizált irányításának elvével, és ezért e szerint az értelmezés szerint sem sérti a külkereskedelem állami monopóliumát, hiszen az ipari exportvállalat tevékenysége is a külkeres-

kedelmi monopóliummal kapcsolatos állami érdekek megvalósítását szolgálja. A központi vezetés maradéktalanul érvényesíthető az önálló exportáló iparvállalatok külkereskedelmi tevékenységében is, s ez biztosítja a külkereskedelmi monopólium hatékony érvényesítésének.

A nálunk jelenleg külkereskedelemmel foglalkozó vállalatok három csoportba sorolhatók:

1. A „régí típusú” szakosított külkereskedelmi vállalatok. Ezek bonyolítják a forgalom zömét. Ilyenek pl. az Agrimpex, az Elektroimpex, a Tannimpex stb.

2. Iparvállalat külkereskedelmet bonyolító részlege (pl. a Ganz Vagon, a Győri Vagon, a MÁVAG külkereskedelmi osztályai, főosztályai).

3. A kettő közötti átmenetet képező önálló külkereskedelmi vállalat, amelyet közvetlenül a középfokú iparirányító szerv vezet, s a gyártó művekkel mellérendeltségi viszonyban van. Ez utóbbi típus példája a „Pannónia”, a Csepeli Vas- és Fém-művek önálló külkereskedelmi vállalata, amely a tröszt több vállalatának exportját bonyolítja.

Az önálló iparvállalati exporttevékenység eddigi hatásai

Már az eddigi tapasztalatok is megmutatták, hogy az új szervezeti forma nem maradt hatás nélkül az érintett iparvállalatok termelő tevékenységére.

Az önálló exportjogot elnyert vállalatokban közelebb, mondhatni egy „tető” alá került a korábban gyakran szembenálló két fél: a külkereskedelem és az ipar. Ebből kétségtelenül figyelemre méltó előnyök származtak.

Jobb a termelési és az exporttervek összehangolása, ami egyrészt tervszerűbb, kiegyensúlyozottabb termelést tesz lehetővé a gyárakban, másrészt a megrendelések pontos teljesítése szempontjából is előnyös.

Az iparvállalatok most már közvetlenebbül, mondhatni saját bőrukön érzik a hibás vagy a megrendelő kívánalmainak nem megfelelő szállítmányok következményeit. Ezért sokkal nagyobb súlyt helyeznek a vevők igényeinek maradéktalan kielégítésére. Ennek nyomán máris észlelhető a minőségi reklamációk számának csökkenése. Ez persze korántsem jelenti, mintha a minőséggel már minden rendben lenne. Még mindig tapasztalható közömbösség ebben a kérdésben. De a javulási tendencia határozottan megfigyelhető.

A fogyasztók igényei iránti figyelem a műszaki fejlesztésre is kedvező hatással van. Az ezzel kapcsolatos eredmények természetesen nem várhatók máról holnapra. Az ipari szakemberek utaznak, hogy tapasztaljanak, lássanak és itthon hasznosítsák a látottakat. A folyamat lassú, nem utolsósorban anyagi eszközeink korlátozottsága miatt is, de az iparvállalatok önálló exporttevékenysége az ipari szakemberek egybehangzó véleménye szerint serkentően hatott ezen a téren.

A kivitelre termelő vállalatok *termelésében* kimutatható javulás természetesen kihat azok *külkereskedelmi tevékenységére* is. Például a megrendelésekkel gondosabban összehangolt, tervszerűbb termelésre támaszkodva javulnak az esélyek a vállalt *szállítási határidők betartására*. Nem kell hosszasan részletezni, milyen sok bonyodalomtól mentesíti ez a külkereskedelmet.

A minőségi színvonal emelkedésének hatása az általános piaci helyzet vonatkozásában sem marad el, s gyakran eredményezi a *vevőkör bővülését*. A termelés és az exportbonyolítás közös vezetése, ami az önállóan exportáló iparvállalatok keretei között megvalósul, kedvező feltételeket teremt az egyes felvetődő termelési kérdések gyors megoldásához. Az ipari szakemberekkel, ha nagyobb betekintést nyernek a külkereskedelm kérdéseibe, sokkal könnyebb és eredményesebb együttműködés valószínűsíthető meg, a külkereskedelmi igények minél teljesebb kielégítésére.

A Pannónia Külkereskedelmi Vállalat munkájáról

Az önálló külkereskedelem jogával felruházott iparvállalatok tapasztalatainak *általános* taglalása után egy konkrét vállalat, a Pannónia működésének vizsgálatára térek ki. Az értékelést nehezíti, hogy a vállalat alapítása óta eltelt rövid, mintegy másfél évi idő alatt zajlott le az októberi ellenforradalom, ami, akárcsak a gazdaság többi ágában, itt is meredek visszaesést okozott. Erre a körülményre az elért eredmények értékelésekor tekintettel kell lenni. A Pannónia Külkereskedelmi Vállalat tevékenységének vizsgálatával az a célom, hogy bemutassam, milyen hatással volt a Pannónia profiljába tartozó cikkek exportjára a bonyolítás közvetlen intézésére való áttérés.

Az egyes árupiacok helyzete

Vessünk egy pillantást a vállalat exportcikkeinek világgpiaci helyzetére. Mint ismeretes, a Pannónia megalakulásakor motorkerékpárok, kerékpárok, varrógépek, valamint ezek alkatrészeinek exportjára nyert megbízatást. Cikkskálája később még csövek, acélpalackok, fittingek és elektródák exportjával bővült.

Vegyük szemügyre elsők a motorkerékpárexport alakulását. A motorkerékpárexportot elsősorban gyártmányaink korszerűtlensége és a külföldi vevők esetenként élőforduló bizalmatlansága akadályozta. A piacok megszilárdításának első feltétele ezért új, korszerű típusok bevezetése és általában a bizalom helyreállítása volt.

Az új típusok kihozatala már korábban, az önálló exporttól függetlenül megindult gyártmányfejlesztési munka eredménye volt. Az önálló exportjog elnyerése azonban kétségtelenül serkentőleg hatott erre a folyamatra is. A külföldi vevők bizalmának megnyerése szempontjából fontos intézkedés volt az alkatrészellátás rendezése, valamint az, hogy egyes piacokon (az NDK-ban, Jugoszláviában) javítószolgálatokat

szerveztek a magyar exportkerékpárok karbantartására és javítására. De az intézkedések eredményességét nyilvánvalóan a külkereskedelmi gyakorlat tényeinek kell igazolniuk. Nos, ha az export-statisztikákat vesszük kézbe, azok szembeszökő javulásról tanúskodnak. 1957. év II. negyedében 250%-kal több motorkerékpár hagyta el az országot, mint 1956 azonos időszakában. 1956-ban a demokratikus világpiac országai közül csak az NDK-ba szállítottunk motorkerékpárokat, 1957-ben már Lengyelországba, Bulgáriába és Jugoszláviába is. Tőkés relációban a fejlődés ugyancsak jelentékeny. A Pannónia 1957. II. negyedében 240%-kal több motorkerékpárt helyezett el a tőkés piacokon, mint az előző év azonos időszakában. Ennek eredményeképpen a Pannónia motorok már Finnország, Belgium és Izrael országútjain is feltűntek.

A kerékpárexportban a helyzet kevésbé kielégítő. Ez összefügg azzal, hogy a kerékpár a világpiacon a puha cikkek közé tartozik. Az iparosodás alacsonyabb fokán álló országok is igyekeznek saját kerékpárgyártást kiépíteni, s ezáltal függetleníteni magukat e cikk importjától. Gátolta az exportot az is, hogy 1956 végén, 1957 elején jelentős export-

készletet kellett a belföldi szükségletek kielégítésére piacra dobni. Ezek miatt az okok miatt a kerékpárkivitel nem futhatott fel.

Másképp áll a helyzet a varrógépxporttal. Ebből a cikkből nem tudjuk kielégíteni az igényeket, pedig azok egyre nőnek. A magyar varrógépek iránti érdeklődés további fokozódására lehet számítani, mert a legújabb — a külkereskedelmi forgalomba még csak most kerülő — típusok nemcsak korszerűbbek, de rentábilisabban is gyárthatók a korábbiaknál, s az ipar és a kereskedelem jó kapcsolatának eredményeképp sikerült kialakítani a külföldi igényeknek megfelelő bútortípusokat is. Legjelentősebb vásárlónk a Szovjetunió, de nagy tételeket vásárol Jugoszlávia, Bulgária és Izrael is, s a múlt évben Brazília is rendelőként lépett fel.

A Pannónia profiljába tartozó cikkek exportvolumenének alakulását mutatja az alábbi táblázat. (Az 1956. évi exportot az I. félévben a Ferunion és a Mogürt, a II. félévben pedig a Pannónia bonyolította. Az 1956. évi export értékelésekor természetesen mérlegelni kell az októberi ellenfordalom miatti kieséseket; az exportnövekedés ennek betudásával is jelentékeny.)

A Pannónia exportcikkeinek kivitele 1956—1958 (1956 = 100)

Viszonylat	1956. évi export	1957. évi export	1958. évi exportterv
Demokratikus	100	270	306
Tőkés	100	167	224
Összesen:	100	243	284

Forgóalapok

A Pannónia megalakítása óta elért eredményekről számol be a forgóalapgazdálkodás területén is. Az exportra szánt készletek egy év alatt ötödükre apadtak, elsősorban a motorkerékpárkészletek csökkentése eredményeként. Alakulásakor ugyanis a Pannónia óriási mennyiségű

raktáron levő motorkerékpárt vett át a Mogürt-től, amelyek minőségi kifogások miatt nem voltak külföldre szállíthatók. A Pannónia befejezte az NDK-ba irányuló szállítások kapcsán felmerült műszaki és kereskedelmi igények már korábban elindított tisztázását, és azok alapján rendezte a reklamációkat. A motorkerékpárkészletek ennek eredményeképp 3 hó-

nap alatt kb. a felére csökkentek. Azóta már szinte egyáltalán nincsenek eladatlan raktárkészletek a motorkerékpárokból. Az üzemeltetett magyar gyártású motorkerékpárok száma 10 000-rel gyarapodott.

A minőségi kifogások csökkentéséhez az is hozzájárult, hogy a gépekkel együtt külföldre küldött magyar szerelők az átadással egyidejűleg megtanítják a külföldi szerelőgárdát a motorok helyes kezelésére.

Már az eddigi tapasztalatok is megmutatták: az a tény, hogy közös irányító szerv, a tröszt vezetése alá vannak rendelve egyrészt az egyes termelő üzemek, másrészt az exportot lebonyolító Pannónia Vállalat, sok előnnyel járt. Például: a tröszt eredményesen összehangolta az üzemek termelési tervét a Pannónia exporttervével.

Áralakulás

A kereskedelmi tevékenység és az egész vállalat munkájának nem kevésbé értékes mutatója az árszínvonal alakulása. Fontos minőségi ismerve ez a vállalat munkájának annál is inkább, mert ismeretes, hogy cikkeinek jó részében a világpiacra nagy a konkurrencia. Mindamellet több cikk árát nemcsak tartani, de emelni is sikerült. A kerékpáralkatrészekre a kb. 25%-kal emelt árak a jellemzőek, s a Pannónia kemény devizájú piacokra, például Belgiumra és Hollandiára is kiterjesztette az eladásokat, mégpedig kedvező áron. A motorkerékpár-árakban lassú emelkedés tapasztalható. A legjobb árakat argentin, bolgár, román és lengyel üzleteknél értek el. A varrógép- és a csőosztály áaira általában a tartott árak a jellemzőek.

Minőség, garanciális javítások

A minőségi színvonal alakulásának egyik jellemző mutatója a garanciális reklamációk, illetve javítások száma. Ezt tekintve megállapítható, hogy

egy év alatt a garanciális szállítások száma felére csökkent, miközben a külföldön üzemeltetett magyar gyártású motorkerékpárok száma 10 000-rel gyarapodott.

★

Miután röviden áttekintettük a Csepel Vas- és Fémművek exporttevékenységében a Pannónia Vállalat megalakulása óta elért főbb eredményeket, meg kell jegyezni: nem felelne meg a valóságnak, ha bárki is azt állítaná, hogy az elért eredmények *kizárólag* az önálló exportjog elnyerésének köszönhetőek. Az eredményekben kétségtelenül egyéb tényezők is közrejátszottak, esetleg még nagyobb súllyal is, mint az exportszervezet átalakítása. Másrészt azonban bátran ki lehet mondani, hogy az elért fejlődésben sok esetben jelentős része volt a saját exporttevékenység nyomán egységesebbé vált vezetésnek, a megnövekedett önállóságnak, felelősségnek és érdekeltységnek.

Szigethy Károly

Új gazdaságos mezőgazdasági energiaforrás: a biogáz

A mezőgazdaság termékeinek felhasználása gyakran akkor gazdaságos a népgazdaság szempontjából, ha ezek bizonyos helyi feldolgozás után, félkészárúként jutnak el az iparhoz vagy a kereskedelemhez. A feldolgozás melléktermékei így visszamaradhatnak a termelő üzemből, ahol ismét felhasználva bővíthetik az áru-termelés lehetőségeit. Hazánkban a mezőgazdasági ipar kibontakozását mindmostanig nagyon megnehezítette szegényes energiaellátottságunk.

Éppen ezért hazai viszonylatban is igen nagy jelentőségű, szerintem, a mezőgazdaság saját energiabázisának fejlesztése, annak a hatalmas kalóriamennyiségnek a felhasználása, ami az istállótrágya erjesztésekor felszabadul. Ha ugyanis az istállótrágyát zárt helyen erjesztjük, a felszabaduló energiát trágyagáz (biogáz) formájában felfoghatjuk.*

A biogáz-termelés technikája és beruházási szükséglete

A mezőgazdaságban egyik legfőbb gond a trágya helyes erjesztése. Minél tökéletlenebb módszerekkel dolgozunk, a trágya annál többet veszít ható anyagaiból, különösen a nitrogénből. Az istállóból kihordott trágya különféle erjedési, bomlási folyamatokon megy keresztül, és e kémiai változások kapcsán sok gáz keletkezik. A friss trágya erjedésekor főképp a cellulózok alakulnak át gázzá, metán és széndioxid termelő-

* A biogázzal eddig hazánkban nem sok közlemény jelent meg. Például az „Élet és Tudomány” 21. számában Naszályi László, a Hőtechnikai Kutató Intézet munkatársa ismertette a Pécsi Állami Gazdaságban folyó kísérleteket.

Az Algéri Mezőgazdasági Kutató Intézet két professzora Ducellier és Ilman, 1938-ban konstruálta az első berendezést a trágyagáz kivonására. Eredményeik alapján az eljárás rohamosan elterjedt Észak-Afrikában, Franciaországban, Németországban, Belgiumban, Olaszországban és más országokban is. Jelentősége napjainkban egyre fokozódik, különösen hazánkban, népgazdaságunk szűkös energiaellátása miatt. A gyors elterjedésre jellemző, hogy Franciaországban 1950-ben 60, 1951-ben 600, 1953-ban több ezer ilyen berendezés működött.

dik, amelynek összetétele nagyon hasonló a földgázhoz.

A trágya zárt erjesztése esetén ezek a gázok felfoghatók és energiaként fel is használhatók. A visszamaradó trágya pedig értékesebb, mint a szabadon erjesztett. Míg a legjobban kezelt istállótrágya esetében a nitrogénvesztés 25–30 százalékos, addig a zárt edényekben való erjesztés — amely a biogázt termeli — mindössze 1 százalék nitrogénvesztéssel jár. A nitrogénvesztés kiküszöbölése azt jelenti, hogy — kh-ként 150 q istállótrágyát számítva — minden kh-nak a szerves-trágyázáson kívül még 1 q pétisónak megfelelő értékű nitrogént adunk.

Külföldön a biogáztermelést elsősorban a lényegesen jobb minőségű trágya nyérése céljából vezették be. Az így erjesztett trágya egyenletesen juttatható a talajba, ezért hatékonyabb is. A trágyában végeredményben minden benne marad (ásványi elemek, nitrogén), csak a fölösleges szén kerül ki belőle, de az sem vész el, hanem hasznosítható üzemanyaggá, gázzá alakul át. A trágyagazdálkodásnak — mint Kemenessy Ernő professzor a „Talajerőgazdálkodás” című könyvében írja — ma ez a legtökéletesebb módja. Igaz, a szükséges beruházás jelentős összegeket igényel, de rövidesen törleszti ezt egyrészt a biogáztrágya tetemes nitrogéntöbblete, a nyert gáz értéke, másrészt, hogy ebben a rendszerben a trágyakezelés teljesen gépesíthető, az üzemeltetéshez a gáztermeléstől egészen a kihordásig egyetlen ember szükséges.

Ebben a rendszerben almozáshoz szecskázott szalmát használunk, a trágya az erjedés után szinte komposztszerű anyaggá válik, amelynek kezelése, kihordása és szétteregetése tökéletesen gépesíthető. Az ilyen trágya kihordására és szétszórására könnyű gépeket konstruálni, az eddig szerkesztett gépek is rendszerint ilyen trágyaanyagok esetében működnek tökéletesen.

A trágya biogázos erjesztésének technikája lényegében a következő:

A naponta kitermelt, szecskázott alommal készített friss trágyát a híg ürülékkel együtt arra készített tartályokba juttatják (lehetőleg automatizáltan). A tartályt, ha megtelt, légmentesen lezárják, és 1–2 nap alatt elkezdődik a gáztermelődés. A metánképződés százalékos aránya néhány nap alatt eléri a felső határt. Egy-egy kamrából 2–3 hónapon át 5200–6000 kalória fűtőértékű gáz termelhető. Kétféle eljárás van: viz-es és száraz. Mindkettőnek vannak előnyei és hátrányai. Nemrég magyar szakértők tanulmányúton voltak Franciaországban, Nyugat- és Kelet-Németországban, hogy kutassák a nálunk leggazdaságosabb eljárásokat.

A kamrák építésére téglá, cement, vasbeton stb. egyaránt felhasználható. Lényeges csak az, hogy a kamrák tökéletesen zárjanak, mert különben a gáz könnyen elillan. Legcélszerűbbnek látszik vastartályok alkalmazása, itt viszont a korrózió elleni védekezés tökéletes módját kell megtalálni.

Hazánkban az első kísérletek az állami gazdaságokban indultak meg. A Pécsi Állami Gazdaságban 1954-ben kezdték el építeni az első biogáz-telepet. Sajnos e kísérleti telep elhelyezésénél, megépítésénél még egész sor hiba csúszott be. A kamrák az építővállalat gondatlansága miatt szinte hónapokon keresztül nem zártak légmentesen. Az üzem is igen szerencsétlen helyen, egy kis üzemegységben épült, ahol a folyamatos gáztermelés és gázfelhasználás nem volt biztosítva. Az üzem adottságai-ból kifolyólag nem állt rendelkezésre kellő mennyiségű istállótrágya sem, ami a gazdaságos üzemeltetéshez nélkülözhetetlen folyamatosság egyik legfőbb feltétele. 1956 augusztusában már-már eredménytelenségről kellett volna beszámolnunk, de végül mégis sikerült a durva hibákat kijavítani, s a biogáz-termelés létjogosultsága, nagy jelentősége e kísérleti berendezés gáztermelési adatai tükrében is igazolódott.

Mivel a biogáz-termeléshez nagyon költséges berendezés szükséges, a létesítésnél igen alapos körültekintéssel kell eljárni. Gondoskodni kell az üzem teljes kihasználásáról, a gáztermelés és a gázhasználat folyamatosságáról. Ez csak megfelelő kisegítő üzemekkel szervezhető meg.

A biogáz felhasználási területe és gazdaságossága

Anyagi lehetőségeink korlátozottsága és a kellő tapasztalat hiánya miatt nincs mód rá, hogy máról holnapra sok biogázüzemet építsünk. Ezért helyesnek tartom azt az elképzelést, hogy a hároméves tervben csak három nagyobb üzemet állítsunk fel. Ezek üzemeltetési tapasztalatai lehetővé teszik majd, hogy a következő ötéves tervekben a trágya zárt erjesztése nagyobb szerephez jusson.

A tervezett telepeken a biogázt főképpen a) elektromos energia termelésére, b) hőenergia előállítására (például gombatermeléshez, fűtéshez, szárításhoz) és c) robbanómotorok, traktorok üzemanyagaként (nagy nyomású palackosítással) akarjuk felhasználni. E háromféle felhasználási módnak megfelelő *kiegészítő üzemeket* szervezünk. A téli időszakokban, amikor a gazdaságok üzemanyagszükséglete csekély, az e célra fölösleges gáz a különböző adottságoknak megfelelően használható fel.

Az állami gazdaságokban a legkisebb termelési és önálló elszámoló egység az üzemegység, amelyben az összes termelési ágak egy vezető irányítása alá tartoznak. Ezért a továbbiakban egy üzemegység adta lehetőségek alapján próbálom a biogáz felhasználását vizsgálni. Természetesen több üzemegységből álló nagyobb gazdaságban, ahol valamilyen ipari üzem ellátásához több energia szükséges, ott megfelelő csővezetékkel egyesíteni kell a gazdaság ipari üzeme számára az üzemegységek gáztermelését.

Egy 3000 kh-as üzemegységben a növénytermelés trágyaszükséglete legalább ezer számosállat trágyájából

fedezhető. E mennyiséggel a jelenlegi 15–20 százalék pillangósvetéssel számolva a talaj négyévenként trágyázható.

Ezer számosállat trágyájából — ha az egészzet gáztermelésre használjuk — naponta 1500–2000 m³ gázt kapunk. (1 m³ biogáz fűtőértéke a francia adatok szerint egyenlő 0,6 liter gázolajéval.)

Ez a gázmennyiség tökéletesen fedezi az üzemegység teljes üzemanyagszükségletét — beleértve a darálást, a takarmányelőkészítést stb. — 1–2 m³ jut a dolgozók saját konyhájának fűtésére, bőségesen kielégíthető az üzemi konyha igénye is. Megoszlanak a vélemények a traktorüzem gázfelhasználásának hatékonysága tekintetében, de a külföldi tapasztalatok szerint kisebb átalakítással, a gáz megfelelő komprimálásával ez az üzemanyag itt is zavar-talanul használható. A külföldi irodalom szerint Franciaországban nemcsak traktorok, de autók is igen gyakran használnak üzemanyagként sűrített biogázt. Külön megvizsgálendő a palackellátás kérdése, mert a szükséges, igen nagy nyomást bíró palackokat iparunk ma még nem gyártja.

A gáz felhasználása az aratástól egészen a szántási munkák befejeztéig (július 1-től november 1-ig) a mezőgazdasági üzemben biztosítható. November 1-e után a termelt gázzal elsősorban a házakat fűtik, főznek és motorokat hajtanak. A traktorüzem ellenben szünetel. Emiatt az üzemegységben november 1-e után mintegy napi 1000 m³, azaz 5,5 millió kalória felhasználásáról kell gondoskodni. Ez a mennyiség például a bábolnai gazdaságban — ahol nagy a ménes, sok a lótrágya — földfölötti színekben történő gomba-termeléssel gazdaságosan felhasználható.

Külföldön ma már igen egyszerű földfeletti, jól szigetelt színekben, ládás rendszerrel termelik a champion, s így a területet többszörösen ki tudják használni. A napi mintegy 5 millió kalóriával — ami az említett üzemegységben télen felesleg volna — körülbelül 5000 m² területű szín

fűthető. Ebből legalább 4000 m² jut a gomba termelésére, 1000 m² a trágya előkészítésére. Így a termelési folyamat egy évben legalább ötször megismételhető. A ládás művelés háromszorosra növeli a termőteret. Így az évi termőterület összesen 60 000 m²-nek számítható. A külföldi adatok m²-enként 10–12 kilós termésről számolnak be. Ha mi csak 8 kilóval számolunk, a 60 000 m²-en 480 000 kg gomba termelhető.

A gomba igen jó exportcikk. A belföldi magas ár is arra vall, hogy a kereslet sokkal nagyobb, mint a piacra kerülő mennyiség. Ha tíz olyan állami gazdaságban állítanánk fel az említetthez hasonló telepet, ahol lótenyésztés van, akkor ennek terméséért — számításaim szerint — annyi devizát kaphatnánk, amennyiért például búzából 40–50 000 tonnát, vagyis 40–50 000 kh szántóföld termését kellene exportálnunk. A trágyaellátás szempontjából igen biztatók azok a kísérletek, amelyek szerint a lótrágya ma már 70–80 százalékban rizsszalmával is helyettesíthető. Kísérlet indult a pécsi telepen a „gombatrágya” zárt erjesztésére: az anaerob erjesztés után egy rövidebb aerob erjesztéssel használják fel a trágyát gombatermelésre. Ha ez a kísérlet sikerrel jár, a gombatermelés trágyaszükséglete lényegesen egyszerűbb módon, sokkal kisebb költséggel fedezhető, ugyanakkor nagy tömegű gázt tudunk energiaszükségleteink fedezésére felszabadítani.

Másutt, különösen ahol a piaci lehetőségek, a nagy városok közelsége, az exportlehetőségek előnyösen kihasználhatók, a téli fölösleges kalóriát főképp *zöldség-hajtatóházak fűtésére* célszerű felhasználni. Így nagy lehetőség nyílik a legkülönbébb primőr termékek előállítására, a szántóföldi zöldségtermeléshez megfelelő előhajtattott palánták termesztésére stb.

A téli gáz igen előnyösen használható *a baromfi-hús nagyüzemű termelésében, a nagyüzemű baromfi-hizlalásban, az úgynevezett broiler előállításában*. Exportunknak mindig igen nagy tétele volt (és ma is

tekintélyes) a baromfi. A kisüzemű termelési mód, amely ma hazánkban jellemző, igen drága. A háztáji baromfitartás szintén költséges. Igen nagy önköltséggel dolgoznak az állami gazdaságok és a termelészövetkezetek is. Ennek oka elsősorban az extenzív termelési módban, s az ettől elválaszthatatlan rossz takarmányértékesítésben keresendő.

A helyi energia ezen a területen is forradalmasítani tudja a termelést, és ma már nem késhet a baromfi-hús iparszerű termelésének, a „broiler”-termelésnek a megkezdése (amit magyarul „expresszcsirke”-termelésnek is nevezhetnénk). A broiler-„készítés” hatalmas baromfi ólakban történik. Az etetés és az itatás teljesen gépesítve van, s egy m²-en 10—15 db csirkét tudunk felnevelni. Így a csirkék 8—10 hét alatt válnak késztermékké („készülnek el”), és 1 kg súly termeléséhez 3,5 kg abrak szükséges. Az ilyen nagyüzemi, szinte iparszerű, gépesített baromfi-hústermelő-nagyüzemben egy dolgozó több ezer, olykor 15—20 000 csirke kezelését tudja ellátni. Így a költségek igen jelentősen csökkennek, és a termelés gyorsan növelhető. A csirke nevelés mély almon történik, ezért csak egy-egy teljes szállítmány elkészülése után kell kicserélni az ólakban az almot. A nevelőházakban hatalmas függő műanyag biztosítja az egyenletes hőt, az itatás és az etetés automatikusan történik.

A tavasz beálltával egyre kevesebb fűtőenergia kell az említett ipari üzemekhez, ezért a gáz más irányú, újabb felhasználásáról kell gondoskodni. E tekintetben igen gazdaságosnak látszik a *takarmányszárítás* kiterjesztése. Európában az első mesterséges takarmányszárítók egyike nálunk épült 1936—1937-ben. Azóta a szárítás technikája az egész világon nagyon sokat fejlődött. Nálunk a mesterséges szárítás elterjesztése — főképp energiahiány miatt — napjainkig igen kevésbé haladt előre. Most a biogáz ezt az akadályt is elháríthatja, és a mesterséges szárítás bevezetése gyökeresen megváltoztathatja a takarmányozást állattenyésztésünkben.

Pár szóval szeretném érzékeltetni a mesterséges takarmányszárítás gazdasági jelentőségét. A mesterséges szárítással teljesen ki tudjuk küszöbölni a természetes szárításkor elkerülhetetlen tápanyag- és vitaminvesztéseket. A természetes szárításkor a hosszú szárítási idő alatt a takarmányokban különféle káros biokémiai elváltozások is végbemennek. A természetes szárításhoz a vitaminok — mivel sokáig vannak kitéve a nap hatásának, a lassan lebonyolódó fermentálódási folyamatoknak — szétesnek, oxidálódnak és nagy részük megsemmisül. A mesterséges szárítással ellenben például a lucerna karotinje teljesen konzerválható, s ezzel állattenyésztésünk téli „A”-vitaminszükségletét fedezhetjük. A vitaminvesztés mellett sok tápanyag kallódik el a földön való szárításkor, különösen a sok értékes levél elvesztése miatt, s a mesterséges szárítással a leveleket is meg tudjuk őrizni.

Általában a természetes szárításnál elkerülhetetlen tápanyag-vesztés 20—30 százalék körül mozog, kedvezőtlenebb időjárás esetén pedig eléri az 50 százalékot is. A mesterséges szárításnál ez a tápérték-vesztés mindig kevesebb 5 százaléknál, mert a zöldtakarmány, különösen magas hőfokon — 300—600 C°-on — történő szárítás esetén, alig időzik a szárítóban, és e rövid idő alatt semmiféle káros biokémiai elváltozás nem fejlődhet ki. A mesterséges szárításnál a zöldtakarmány magas hőfokon pillanatok alatt szárad.

A mesterséges szárítással tehát oly nagy mennyiségű tápértéket takarítunk meg, ami maga is gazdaságossá teszi a trágyagáz termelését. Ugyanakkor hangsúlyozom, hogy az előbbinél nem kisebb értékű előnye a szárításnak az, hogy megőrzi a zöldtakarmányok „A”-vitamin tartalmának legnagyobb részét. Így a mesterséges szárítással jóval értékesebb és nagyobb tápértékű takarmányt kapunk a természetes szénánál, ezért jogosan nevezhetjük e szénát „zölderőtakarmánynak”. A tapasztalatok alapján a magas hőfokon szárított pillangós széna fehérjetartalma meg-

haladhatja a 17–18 százalékot, keményítőértéke az 50-et. A benne levő karotin a széna kaszálási idejétől függően 3–400 milligramm lehet. Ez a tápérték zsenge lucerna esetén — különösen fehérjékben — még mintegy 25 százalékkal nő. Igen érdekes és értékes a zsenge lucerna hatalmas karotintartalmának megmaradása. A legutóbbi vizsgálatok szerint több mintánál az összes karotin meghaladta az 1000 milligrammot (1 kg szárított szénára vonatkoztatva). Az ilyen vitaminban gazdag szénából készített liszt már szinte gyógyszerként használható fel.

A megőrzött vitaminok értékéről megjegyzem, hogy használlataink a takarmány karotintartalmának átformálásával elégitik ki „A”-vitamin szükségletüket. Az „A”-vitaminhiány következtében a növénykállatok lassan fejlődnek, nagyon hajlamosá válnak minden fertőző betegségre. Az „A”-vitaminhiány az anyállatok nagy százalékának terméketlenségére vezet.

Meggyőződésem, hogy az elmúlt években oly gyakorivá vált felnevelési betegségek, meddőség, tömeges elhullások mind-mind a hiányos takarmányozásra, és elsősorban az „A”-vitaminhiányra vezethetők vissza. Az „A”-vitaminhiányt Pekk-Á-Forte injekcióval igyekeztünk pótolni, és évente elhasználtunk belőle 14 000 litert 7 420 000 Ft értékben. Az oltás eredménye nem volt meggyőző, mert ha az előírt vitamin meg volt is az injekcióban, az az állatnak csak pár napi szükségletét fedezte, és igen költséges volt. 1956 júniusától újabb vitaminkészítményt gyárt a Chinoin, de ez is — mivel importált alapanyagból készül — igen drága. A Külkereskedelmi Minisztérium adatai szerint a karotinért grammonként 1,2 dollárt fizetünk. Így a mesterséges szárítással pár vagon karotingazdag szénával tudjuk helyettesíteni ezt a drága importcikket.

Különösen kidomborodik a mesterséges szárítás jelentősége az öntözéses gazdálkodásban. Az öntözés megduplázza a pillangósok termésének hozamát. A kaszálás után a széna rögtön a szárítóba kerül, ilyen-

formán a terület már szinte a kaszálás napján megöntözhető, gyorsabban fakad a következő kaszálásra való, a száradó széna nem tartja vissza fejlődésében az új hajtást, így egy-két kaszálással többet is kaphatunk. Ezen az úton az öntözés és a szárítás megháromszorozhatja a szárazműveléssel elérhető eredményeket.

A derekegyházi gazdaságban 9 éves átlagban 1 kh lucerna öntözéssel és mesterséges szárítással 73,50 q szénát adott. Az új pneumatikus szárítási eljárással ez az eredmény minőségben még fokozható is. Öntözött területeink jobb kihasználása, a rizsforgó teljes bevezetése a mai rizstermő területeken egyre nagyobb tömegű pillangóstakarmányt fog adni. Ennek mesterséges szárítása, s így értékesebb takarmánnyá változtatása szempontjából a biogáz jelentősége napról napra nő.

Állattenyésztésünk hozamnövekedése az elmúlt időkben általában a hiányos takarmányozás — és különösen a takarmánybázis fehérjeszegénysége — miatt sem tudott kellőképpen kibontakozni. E tekintetben a pillangós növények széleskörű termesztése korábbi problémáinkat nagyrészt megoldja. A mesterséges szárítás elterjedése pedig megsokszorozza a pillangósok jelentőségét. Ha például a szarvasmarhatenyésztés szempontjából vizsgálnánk ez új lehetőségeket, azt látjuk, hogy 50 000 kh területen szárítással és öntözéssel mintegy 30 000 vagon „zöldertakaromány” tejelőtakaromány termelhető. Ez a terület szántóföldünknek mintegy 1/2 százaléka, ugyanakkor egész tehénállományunk számára a jelenlegi termelésen felül tehenenként napi 2, évi 700 liter tej termeléséhez ad bőséges tápanyagokat. Ennek értéke összesen 1440 millió forint. A szárításhoz mindössze 300 db nagy teljesítményű pneumatikus szárító volna szükséges, ennek létesítési költsége darabonként 100–150 000 Ft.

Ha az e takarmánymennyiséggel termelhető mintegy 600 millió liter tejből kivesszük a zsírt, vaját készítünk, s a lefölezött tejet visszaadjuk

az állattenyésztésnek, akkor ez szám-
szerűleg 200 000 tonna korpá fehérje
tartalmával azonos mennyiségű ta-
karmánynak felel meg. Ez a mennyi-
ség a fehérhúsertés- és a baromfi-
tenyésztés további fejlődése szem-
pontjából szinte megbecsülhetetlen.
Természetesen a korpánál lényege-
sen értékesebb, mert biológiai hatása
sokkal kedvezőbb, mennyiségre pe-
dig az ország mai egész korpaterme-
lésével egyenlő.

Előnyösnek látszik export vonat-
kozásban is megvizsgálni a szárított,
vitamindús „zöldabrák” értékét.
1956-ban szarvasmarha-vásárlás vé-
gett Svájcban járt szakemberek vé-
leménye szerint kh-ként ez 200 dol-
láros deviza kitermelését teszi lehe-
tővé, ami öntözéses termelés esetén
elérhet 4–500 dollárt is. Összehason-
lítva a sertésexporttal, figyelembe
véve annak kukoricaszükségletét, te-
rületegységre vetítve a szárított lu-
cerna exportja kétszeresen, három-
szorosan előnyösebbnek látszik.

A biogáz hasznosítható nemcsak
lucernaszárítással, a gyümölcsterme-
lő gazdaságokban különféle *aszalók*
építésével és gazdaságos üzemelteté-
sével. Igen megdrágítja komlóterme-
lésünket az eddig alkalmazott szárí-
tási mód és költséges szárítási be-
rendezés, amely az évnek csak igen
kis részében üzemeltethető. A gáz
olyan új szárítóberendezés létesítését
teszi majd lehetővé, amely egyéb
szárításra is alkalmas, felépítése jó-
val olcsóbb és üzeme sokkal gazda-
ságosabb.

Az olcsó helyi gáz nagy segítséget
adhat a hibridkukoricatermelés ki-
terjesztéséhez azzal, hogy szárítását
kellő üzemanyaggal tudjuk ellátni.

Érdeke volna a községeknek is,
hogy termelt trágyájukat nagy kö-
zös gáztermelő telepen érleljék. A
trágya jobb minőségén kívül —
amelynek hatása a termelésben fel-
tétlenül megmutatkozik — a helyi
energia nagyon sok új és hasznos
kezdeménnyezésre adna alapot a köz-
ség lakói számára. Különösen fa-
szegény vidékeken volna nagyobb
jelentőségű a trágyagázosítás, ahol
a szalmát és a trágyát ma még eltü-
zelik, mert ezzel a talajerő pótlásához

hatékonyan tudnánk hozzájárulni, a
korábban eltüzelt anyagok fűtőérté-
ke megsokszorozódna.

Biogáz-dúsításra alkalmas anyagok

Budapest gázellátásának fokozása
végett meg kellene vizsgálni a fővá-
rosi szemét ilyen irányú felhasználá-
sát. Naponta a szeméttel rengeteg
szervesanyag kerül ki, amelyből —
zártan erjesztve — igen sok gázt és
jó minőségű trágyát nyerhetnénk.
Esetleg össze lehetne kapcsolni a gáz-
termelést valamelyik nagy hizlalda
trágyájával is.

A trágya gáztermelő képességét az
előbbieken kizárólag a termelt trá-
gya szempontjából vizsgáltam. Meg
kell azonban gondolni, hogy a mező-
gazdasági üzemben nagy tömegű
olyan hulladék található, amely a
trágyába kerülve nemcsak a trágya
mennyiségét, hanem a gáztermelést
is lényegesen fokozza. Elsősorban
gondolok itt a kukoricaszárakra és a
-csutkára. Ennek is nagy részét leg-
jobb esetben háztartási célokra, ke-
nyérsütésre használják, kemencében
eltüzelik. Sok kukoricaszárakat késő
tavaszig nem használnak fel, rend-
szerint a táblán elégetik. Ez teljesen
helytelen, mert ha takarmányozásra
nem használjuk fel, akkor is vissza
kell juttatni a talajba, hiszen a talaj-
ból sok kálit, nitrogént és foszfort
vont ki. A biogáz-üzem felállítása
igen jelentős abból a szempontból is,
hogy a zárt erjesztésen keresztül sok
egyébként kárbavesző hulladék érté-
kes trágyaanyaggá válik, gazdagítja
a talaj humusztartalmát, erjedésé-
vel energiát termel. Naszályi László
adatai szerint egy hold kukoricater-
mésből — levonva a silóban is érté-
kesíthető részeket — kereken 20 q a
csutka és a szár. Ebből 400 m³ gáz
keletkezik és visszamarad — az er-
jesztéskor hozzáadott vízmennyiség-
től függően több vagy kevesebb —
legalább 50 q mesterséges szerves-
trágya.

Ez utóbbi, visszajuttatva a földbe,
gazdagítja a talaj humusztartalmát.
A termelt gázból pedig bőségesen ki-
telik az a kalóriamennyiség, amelyet

a kukoricamaradványok elégetése esetén kaptunk volna. Számokban kifejezve: egyetlen kiló kukoricaszár és -csutka fűtőértéke 3000 kalória, a 20 q-é pedig 6 millió kalória hőt ad. De ha 20 q hulladékot a falusi tűzhelyeken égetnek el, csak körülbelül 600 000 kalóriát kapnak, az előbbinek egytizedét. Elvész holdanként 5 400 000 kalória, és vele együtt tönkremegy a kukoricatörmelék humuszképzésre alkalmas szén- és ásványi-só-tartalma.

A kukoricaszáron kívül rengeteg egyéb hulladékkal is növelhetnénk a trágya és a gáz mennyiségét. Cirokszárbból például — számításaim szerint — kat. holdanként 4–5-ször anynyi gázt lehet termelni, mint a kukoricaszárbból, ami körülbelül 15–20 q jó minőségű szénnel azonos kalóriaértékű, de határfoka a gáztermelésen keresztül lényegesen megnő.

A biogázos trágyaerjesztés előnyös a trágyamennyiség növelése szempontjából a tekintetben is, hogy az almozást — az erjedési veszteségek fokozódása nélkül — lényegesen szaporíthatjuk. Tudományos megállapítások szerint az istállótrágya erjedési vesztesége annál nagyobb, minél több alomszalmát tartalmaz. Ennek az a magyarázata, hogy míg a nehezebben lebontható szilárd ürülék (tartósabb humusz) erjedési vesztesége átlagosan 15–20, addig a könnyebben lebontható szalmáé mintegy 40–50 százalék. Ebből az volna a tanulság, hogy ne almozzunk bőven az állatok alá, mert ettől nagyobb lesz a trágya erjedési vesztesége. A gyakorlat viszont azt diktálja, hogy minden szalmát igyekezzünk trágyává alakítani, hogy minél több jusson talajainkba. Ezért a gazdák korábban — számolva a nagyobb veszteséggel — arra töre-

kedtek, hogy minden szervesanyagot a trágyán keresztül a talajba juttassanak. Az új eljárással a bő almozás ezen aggályai is eloszlanak, mert a trágya zárt erjesztésekor a nagyobb vesztesége megszűnik, a szalma értékes energiává alakul át.

E cikkben nem törekedtem részletes, pontos számításokra épülő tudományos értekezésre, hanem elsősorban a figyelmet kívántam felhívni a biogáz fontosságára és gazdaságosságára hazai viszonyaink között. Rá kívántam mutatni arra, hogy a mezőgazdaság saját energiatermelése révén milyen új termelési adottságokat teremthet, amelyek gazdagítják termelési eredményeinket. Persze a felsoroltakon kívül még igen sok egyéb lehetőség kínálkozik. Cikkemmel éppen arra törekedtem, hogy érdeklődést keltsek és minél többen adjanak segítséget ezen új lehetőségek maximális kihasználásához.

Ma, amikor a belterjesítés útjára léptünk, s legfőbb feladatunk, hogy egységnyi területen a legtöbb terméket a legkisebb önköltséggel termeljük, szükséges, hogy a mezőgazdaság bizonyos ipari tevékenységet is kifejtsen, félkésztermékeket adjon tovább, növelje üzemi intenzitását. E tekintetben látom nagy jelentőségűnek a biogáz bevezetését, de legalább olyan fontosnak tartom szerepét a trágya mennyiségének növelése és minőségének javítása szempontjából is. Úgy érzem, ha e nagy lehetőség kihasználásához kellő megfontoltsággal és szakértelemmel nyúlunk hozzá, egyik fontos energiaforrásunk lesz a mezőgazdaság, amely nemcsak saját felhasználására termelhet, hanem sok tekintetben egész energiahelyzetünk megjavítását is előmozdíthatja.

Ribiánszky Miklós

A szerkesztő bizottság legutóbbi ülése

A Közgazdasági Szemle szerkesztő bizottsága 1958. április 14-én megvitatta Varga Istvánnak, a Közgazdasági Szemle 1958. 2. számában megjelent „Néhány gondolat a népgazdasági tervezés módszereinek megjavításáról” című cikkét. A vitára lapunkban vissza fogunk térni.

Nemzetközi szeminárium Prágában a gépipar gazdaságtanának kérdéseiről

A műszaki egyetemek gazdasági-mérnöki fakultásai és a gazdasági-mérnöki főiskolák közötti nemzetközi kapcsolatok az utóbbi években igen megélénkültek. Az 1956. évi találkozót az I. Polytechnische Tagung keretében a Drezdai Műszaki Főiskola gazdasági-mérnöki kara szervezte meg. 1957-ben a Prágai Műszaki Főiskola alapításának 250. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségek keretében került sor a szovjet, a lengyel, a német, a magyar és a csehszlovák gazdasági mérnökképzés területén oktató üzemgazdászok találkozójára. Az 1958. évi prágai találkozó jellegében annyiban különbözött az eddigiektől, hogy ezt a Prágai Műszaki Főiskola gazdasági-mérnöki kara már nem valamilyen egyetemi rendezvény alkalmából, hanem kifejezetten a gépipari gazdaságtani témák megvitatása céljából, mint *első nemzetközi szemináriumot* szervezte meg. Az 1957. évi prágai találkozó résztvevőinek köre a szófiai műszaki egyetem tanárával egészült ki. A szeminárium 1958 februárjában egy hétig tartott és néhány napos gyárlátogatással fejeződött be. A szeminárium munkájában az érintett főiskolák oktatóin kívül a minisztériumok, gépgyárak, tudományos kutatóintézetek képviselői is részt vettek.

A korábbi összejövetelekhez képest figyelemre méltó változás, hogy míg az előző években a gazdasági-műszaki képzés *módszertani* problémái voltak előtérben, addig ezúttal már a gépipar gazdaságtanának *tartalmi* kérdésein volt a hangsúly.

Az előadásokban jelentős részt foglaltak el a *jelenségek tudományos osztályozására* irányuló törekvések. J. Dittert, a Tovus (a csehszlovák gépipari minisztériumok ipargazdasági és üzemszervezési intézete) helyettes vezetője, a gépgyárak tipizálásával kezdte előadását. A gazdaságtani elemzés szempontjából szerinte a gépgyárakat a következőképpen célszerű csoportosítani: egyedi gyártás; sorozatgyártás (autó, jégszekerény, motorkerékpár); normálias és alkatrészgyártás; technológiai rokonság alapján változó profilú gyárak; öntöde; kovácsüzem. Szatel professzor (Moszkva) a szovjet gépipar fejlődési szakaszait elemezte. Chajtman docens (Varsó) a gyártási folyamatok tipológiáját mélyítette el (tíz gyártási típust különböztetett meg), miközben a típusok kialakulását történeti fejlődésükben is vizsgálta. Az előadások e részéhez kapcsolódó viták alátámasztották, mennyire fontos valamely iparág gazdaság-

tanának a feldolgozásához a termelőegységek és a termelőfolyamatok típusainak pontos körülhatárolása. A típusok meghatározásakor azonban figyelemmel kell lenni arra, hogy azok történetileg alakultak ki, s a műszaki-gazdasági haladás folyamánaképpen a jövőben is változni fognak, új típusok keletkeznek, módosul az egyes típusok súlya a termelésben stb.

A jelenségek dinamikus elemzésének feltétele a *technikai haladás* irányainak és kihatásainak helyes értékelése. E. Szatel professzor ezzel kapcsolatban kiemelte a nagy gyártmány méreteket (például a turbina- és az exkavátorgyártásban), az alkatrészekkel szemben támasztott fokozott pontossági igényeket, az állandóan szélesedő gyártmányválasztékot, új kapcsolási elvek elterjedését (hidraulika, pneumatika, elektronika), a technikának mind erőteljesebb támaszkodását az új természettudományi eredményekre (magfizika, új plasztikus anyagok, rekristallizáció stb.). Tovább növekszik a konstrukció és a technológia kölcsönös kapcsolatának a szerepe a gyártmány létrehozatalában. A professzor sokoldalúan elemezte előadásában a technikai haladás különböző irányainak hatását a gépgyárak és a gyártás típusaira, valamint a szervezeti megoldásokra.

A technikai haladás kiemeli az *időtényező* szerepét az ipari munkában. Erre azonban abból a szempontból is figyelemmel kell lennünk, hogy a fejlődés megvalósításához időre van szükség, az időigényt helyesen fel kell mérnünk, távlatokban kell gondolkodnunk és ennek megfelelően cselekednünk. *Dittert* egyik példája szerint a Bata üzemekben a cipőipari gépek gyártása 5 évvel megelőzte a cipőgyártást, a turbinagyár igazgatójának a szállítási határidő előtt 3 évvel ki kell tudnia adnia a műszaki előkészítési munkákat stb. Mindez a *távlati tervezés* módszertani fejlesztését és azt igényli, hogy az iparvezetést távlati tervekre alapozzák. Ehhez elengedhetetlen a fejlesztés, a műszaki előkészítés és a gyártás közötti időbeni összefüggések tudományos feldolgozása. Az időbeni kapcsolatok feltárása természetszerűen nem fogható úgy fel, mintha e tényezőket teljesen mereveknek tekintenénk. A gépgyáraknak kellő *rugalmassággal* kell rendelkezniük a változó igényekhez és termelési feltételekhez való alkalmazkodásban. A gépipari termelés rugalmassága célszerű intézkedésekkel, rugalmas szervezési és tervezési módszerek alkalmazásával növelhető.

E témák a szemináriumi vitát a *gépipar irányításával* összefüggő területekre is kiterjesztették. *Jirásek*, a Tovus egyik osztályvezetője szerint a múltban a gépipar gazdaságtanát gyakran összekeverték az irányítási módszerekkel. *Vopicska* docens a vezetés és a szervezés szocialista elméletének alapjaival foglalkozott. Felvetette egy nemzetközi konferencia gondolatát, amelynek ez a témakör tárgya lehetne. *Dittert* és *Szatel* előadásaiban nagy hangsúlyt kapott az *iparágak* vezetése és szervezése. A gyárak munkájának hatékonysága igen nagy mértékben olyan tényezőktől függ, amelyek túlnőnek a gyári kereteken. Ez helyenként új szervezeti formák bevezetését veti fel, például a komplex, több gyártelepet magában foglaló nagyvállalatok létrehozatalát Csehszlovákiában, az iparigazgatóságok munkamódszerének fejlesztését és általában a középszintű irányítás szervezeti formáinak, módszereinek kellő differenciálását a népi demokratikus országokban. Az irányítás megjavításához — a szervezeti formákon túlmenően — szorosan hozzátartozik a tervmethodika fejlesztése, a helyes irányban mozgósító anyagi ösztönzés és általában a dolgozók kezdeményezésének a növelése.

A gépgyártás gazdaságtanának egy-egy területét világították meg az olyan előadások, mint *Lange* drezdai professzor fejtegetései a gépkonstrukciók gazdasági-technológiai értékeléséről, *Brabec* prágai professzoré a gépgyártási folyamatok elemzéséről, *Pätzold* drezdai adjunktusé a kapacitászámítás módszertani kérdéseiről, végül e beszámoló írójának előadása a gépesítés és automatizálás néhány üzemgazdaságtani vonatkozásáról. *Dulev* docens (Szófia) előadásában a gépipar gazdaságtanának, továbbá a gépgyárak

tervezésének és szervezésének a tárgyával foglalkozott. A vita résztvevői többségükben egyetértettek abban, hogy a kettő azonos tudományos disciplina, de oktatási szempontból önálló tárgyakat jelentenek.

Az előadásokban és a hozzászólásokban nagy hangsúlyt kapott a gépgyártásban érvényesülő törvényszerűségek feltárásának igénye. A jelenségek és a közöttük meglévő objektív összefüggések feltárása teheti csupán megalapozottá a gépiparban mind a távlati tervezést, mind pedig a közvetlen irányító és szervező munkát. A konferencia résztvevői érdeklődéssel tanulmányozták a Tovus és a drezdai Műszaki Főiskola gépipari gazdaságtani intézetének a kutatási terveit. *Szatel* professzor hét évre terjedő programot mutatott be. A Tovus munkaterve az intézet közvetlen kutatási területeit ismerteti. A tanszékek kutatási tervei valójában széleskörű témafelvetések, amelyek alapul szolgálhatnak disszertációk, diplomamunkák, hallgatói évközi feladatok kidolgozásához, a tanszemélyzet kutatómunkájához, sőt állami kutatási megbízásokhoz is. Ez utóbbiak tehát jórészt a kutatási munkák célkitűzéseit körvonalazzák, teljes kidolgozásukra csak fokozatosan, hosszabb idő múltán kerülhet sor. Jelentőségük abban van, hogy hosszú időre átfogó keretbe foglalják össze a tanszéken és a tanszékekkel kapcsolatban álló intézményeknél folyó tudományos munkát.

E kutatási tervekben nagy teret szentelnek egyes gyártmányok és gépgyártási ágak gazdaságtani feldolgozásának. Így például a szovjet témateremben szerepel a szerszámgyártás, a nehézgyártás, az autógyártás helyzetének és fejlődési perspektíváinak a vizsgálata az egész szocialista világpiac vonatkozásában. Önálló témaként vetik fel egyes technológiai ágak (öntés, kovácsolás, sajtolás) helyzetének és fejlődésének gazdasági feldolgozását. A német tématerv összetett gépgyártási ágak (szerszámgyártás, autógyártás, hajógyártás, textilgyártás) mellett egyes gyártmányok (kisautó, félvezetők, televíziós készülékek, cséplőgép) gazdaságtanának kutatását tartalmazza. A vizsgálat minden esetben kiterjed a hazai és a külföldi szükséglet várható alakulásának, a technikai haladás irányának, a gyártás legjelentősebb műszaki és gazdasági vonatkozásainak az elemzésére. A Tovus a gépipar gyártmányait — műszaki-gazdasági jellemzőik alapján — a világpiaci versenyképesség szempontjából rangsorolja. E szerint vannak nemzetközileg élvonalban lévő, világpiaci szinten mozgó még versenyképes és a világszínvonal alatti gyártmányok. Ez utóbbiaknál elemzés tárgyát képezi az, hogy a világszínvonal (aminek definiálása természetesen önmagában is eléggé sokrétű feladat) mikor érhető el, sőt érdemes-e a gyártmánnyal ilyen igényvel egyáltalában foglalkozni.

A szovjet témateremben a technikai haladás témái között nagy súlyt helyeznek a meglévő termelőberendezés modernizálásával, így különösen automatizálásával összefüggő lehetőségek feltárására és ezek gazdasági értékelésére. Kutatják azokat a változásokat, amelyek a gépgyártás folyamatában a vállalatban belüli, az iparági és az egész gépipari munkamegosztás szélesedése révén állnak elő. A kutatási témák között szerepelnek a gyártási ágak közötti tartalékok, az optimális technikai színvonal és az optimális üzemnagyság. A német és a csehszlovák tématervből érdemes megemlíteni még a gépi kereskedelem és -export gazdasági, valamint szervezési vonatkozásait.

A tématerveket általában az oktatási anyagok felépítése szerint rendszerezték. Figyelmet érdemel a tématervek problémafelvetésének szélessége és az a körülmény, hogy azokat túlnyomórészt egy-egy gyártási ágra konkrétizáltan törekednek kidolgozni. Ez a céltudatos témaelhatárolás fontos biztosítéka a kutatás hatékonyságának.

A szeminárium munkája hiányos lett volna a *tőkés országokban* az iparvezetés tudományos feldolgozására irányuló munkák elemzése nélkül. *Jirások* számolt be a legújabb *nyugati üzemszervezési-üzemgazdaságtani* módszerekről. Külön foglalkozott a CIOS (Comité International de l'Organisation

Scientifique) legutóbbi párizsi kongresszusával, amelyen mint megfigyelő résztvett. A szemináriumon több felszólaló elemezte a CIOS szerepét a tőkés üzemszervezési módszerek feldolgozásában és terjesztésében. A szemináriumon hozott határozat kimondta: fontos a tőkés üzemszervezés fejlődésének tanulmányozása és kritikai elemzése.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a szeminárium tanácskozásai eredményesek voltak. Kétségtelenül bebizonyosodott, hogy a gazdasági-mérnöki fakultások az egyes iparágak gazdaságtani kutatásainak szükséges és eredményes fórumai. A szeminárium alkalmat nyújtott arra is, hogy a résztvevők az egyetemeken és kutatóintézetekben folyó ipargazdasági és üzemgazdasági kutatás irányát kölcsönösen megismerjék.

A szeminárium résztvevői — az ezúttal szerzett tapasztalat alapján — a további összejöveteleket tematikailag koncentráltabban kívánják megrendezni. A jövő évi moszkvai szeminárium tématerve — amelyen remélhetőleg már a kínai és a román főiskolák is képviselve lesznek — a következő:

- a) a gépgyártás szervezésének gazdasági problémái erősödő automatizálás feltételei között;
- b) a munkások, művezetők és műszakiak szakképzettségének növelése a gépgyártás fejlődésével összefüggésben;
- c) a gazdasági mérnökképzés pedagógiai kérdései a gépgyártás gazdaságtanának és szervezésének területén.

A szeminárium ajánlásai között szerepel a tudományos-kutató munkák tervének kölcsönös kicserélése abból a célból, hogy a résztvevőkből szervezett munkacsoport két szeminárium között koordinálhassa a kutatást és a pedagógiai tapasztalatcserét.

Fáth János

Franz Mehring: Marx Károly életrajza

Gondolat Kiadó. 1958. 662 o.

Egy nagy forradalmár élete elvenedik meg az olvasó képzeletében a könyv olvasása közben. A szerző Marx Károly életét — ifjúkori éveitől halála napjáig — rendkívül sokoldalúan, a legmesszebbmenő történelmi hűséggel ismerteti. A kiváló irodalmi képességgel megírt első fejezet Marx ifjúságát, fiatalkori fejlődését ismerteti: Hegel filozófiai rendszerének tanulmányozását, az újhegelistákkal való kapcsolatot és az első politikai publicisztikai tevékenységet. Bemutatja a párizsi és a brüsszeli számkivetettség időszakát és a fiatalkori műveket. A szerző nagy érdeme, hogy Marx műveinek ismertetése mellé leírja azokat a körülményeket is, amelyek Marxot írásra készítették. Így az olvasó teljesebb képet nyer magáról a műről is. Röviden, de tartalmilag teljesen ismerteti Marxnak a „Deutsch—Französische Jahrbücher”-ben megjelent két cikkét: a hegeli jogbölcselet kritikájának bevezetését és a zsidókérdésről írt cikket. Mindkét cikkre jellemző a hegeli dialektikus módszer mesteri alkalmazása, de az is, hogy a tanítvány már túlnőtt mesterén — kialakulóban van egységes világnézete: a marxizmus. Megismerjük Engels Frigyes ifjúságát és fejlődését; első műveit, amelyek közül kiemelkedik „A munkásosztály helyzete Angliában”, valamint Marx és Engels közös műveit: „A szent család” és „A német ideológia” című tanulmányt. Marx miután tisztázta filozófiai nézeteit, célul tűzte ki a közgazdaságtan tanulmányozását, s ennek első eredménye Proudhon nézeteinek bírálata: „A filozófia nyomora”.

Marx Károly Mehring művében emberi közelségbe kerül az olvasóhoz. Előtünk áll az a zseniális gondolkodó, aki a társadalomtudományok fejlődésében új korszakot nyitott a dialektikus és történelmi materializmus megalkotásával, a közgazdaságtan forradalmasításával, a marxizmus kidolgozásával.

De Marx Károly munkássága nem merül ki az elmélet létrehozásában, ő egyszersmind „a tettek embere”. Mindent feláldozó forradalmár, a nemzetközi munkásmozgalom legnagyobb szervezője és vezetője. Mehring részletesen ismerteti Marx kiemelkedő szerepét a Kommunisták Szövetsége megszervezésében és vezetésében. Ennek során írták meg Engels Frigyesel közösen halhatatlan műveket, a marxista irodalom és a világirodalom egyik gyöngyszemét, a „Kommunista Kiáltvány”-t. Ennek ismertetése Mehring művének egyik legszebb része.

Marx forradalmi munkásságának ismertetésében jelentős rész annak a harcnak leírása, amelyet a forradalmi fellendülés korában vívott. Az ellenforradalom győzelme után az emigráns élet következett. A londoni emigrációban Marx a gyakorlati politikai munka mellett előtérbe helyezte a tudományos munkát. A keserű emigrációban a legnehezebb anyagi körülmények között élt Marx és családja. Marx főművén, „A tőké”-n dolgozott. Mehring leírja Marx nehéz anyagi helyzetét és Engels önfeláldozását, amely lehetővé tette Marx munkáját. Az a nagy barátság, amely Marxot és Engelst összefűzte, szinte objektív feltételévé vált Marx egész életművének. Engels talán legfontosabb áldozata volt a lemondás arról, hogy egész életét tudományos munkának szentelje. Megadta magát „az átkozott kereskedelemnek”. „Ebben nemcsak az vezette — írja Mehring —, hogy barátján segíthessen, hanem az is, hogy a párt ne veszítse el legkiválóbb szellemi irányítóját. Csak ilyen indokolás tette lehetővé, hogy Engels ezt az áldozatot meghozza, és Marx el is fogadja: mind az áldozat felajánlásához, mind annak elfogadásához egyforma lelki nagyság kellett.” Így vált lehetővé, hogy Marx, bár nehéz anyagi körülmények között, mégis teljesen a munkásmozgalom szervezésének és vezetésének, valamint tudományos munkájának szentelhesse életét.

A szerző részletesen ismerteti Marx tevékenységét az I. Internacionálé létrehozásában és irányításában, munkáját a Főtanácsban. Leírja azt a segítséget, támogatást, amelyet Marx adott a Párizsi Kommün idején a francia munkásoknak, és ismerteti Marxnak „A Nemzetközi Munkásszövetség Főtanácsának üzenete az 1871. évi franciaországi polgárháborúról” című művét, amelyet közvetlenül a

Kommün bukása után írt. E művében Marx megvédelmezi a Kommünt a burzsoázia és a reakció rágalmaitól, teljes mértékben azonosítja magát a Kommün harcosaival. Elemzi a Kommün jellegét és történelmi jelentőségét.

Rendkívül jelentős az a harc, amelyet Marx az Internacionáléban, a munkásmozgalomban vívott a különféle szekták, irányzatok ellen. Részletesen ismerteti a könyv a Lassalle és a lassalleanusok, valamint a Bakunyin és a bakunyinisták elleni harcot. Ennek megítélésében azonban Mehring hibás álláspontot foglal el. Szemléleti hibáinak fő gyökerei korának viszonyaiban keresendők. Franz Mehring, aki a Német Szociáldemokrata Párt balszárnyának volt — Rosa Luxemburg és Karl Liebknecht mellett — egyik legjelentősebb vezetője, maga sem volt mentes azoktól a hibáktól, amelyek a német szociáldemokrata mozgalom balszárnyára is jellemzőek voltak. Nem ismerte fel az elhajlásokkal, az opportunizmussal való végső szakítás szükségességét, ezért Marxnak a Lassalle és Bakunyin elleni kéréseket és éles harcát személyes okokkal, valamiféle ellenszenvvel próbálja magyarázni. A szemléleti hibát táplálja az is, hogy Mehring korában még nem kerültek nyilvánosságra olyan dokumentumok — mint például Bismarck és Lassalle titkos megállapodása —, amelyek egyértelműen bizonyítják Marx igazát és azt, hogy Mehring tévedt Lassalle túlzottan jóhiszemű megítélésében. Mehring szemléleti hibáit, s egyes emberek és irányzatok történelmi értékelésében elkövetett tévedéseit részletesen elemzi B. Krilov és N. Kolpinszkij e műről írt tanulmánya, amely az 1957. évi moszkvai kiadásban jelent meg. A most megjelent magyar nyelvű könyv a mű végén tartalmazza e tanulmányt is.

Mehring ismerteti Marx közgazdasági nézeteit is. Sajnos a szerző viszonylag kevés teret szentelt ennek. Sok közgazdasági szempontból jelentős mű kimaradt az ismertetésből, vagy éppen csak említés történik róluk, megírásukról, megjelenésükről. Például teljesen elsikkad a „Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához” című mű, amely tömören összefoglalja a politikai gazdaságtan tárgyát és módszerét, s amely Marx főművének legfontosabb előmunkálatai közé tartozik. Ha eltekintünk azoktól a nagyon rövid és vázlatos ismertetésektől, amelyeket a szerző egyrészt „A filozófia nyomora” című Proudhon elleni vitáiról, másrészt a „Bérmunka és tőke” című műről ad, akkor a marxi politikai gazdaságtan kifejtése lényegében két műre: „A politikai gazdaságtan bírálatához” és „A tőke” ismertetésére épül.

Rövid, de rendkívül érthető és tömör összefoglalást ad a szerző „A politikai gazdaságtan bírálatához” című műről. Az áru sajátosságainak ismertetése, az áru-termelő munka kettősségének elemzése, a pénz keletkezésének leírása tanúsítja, a marxi politikai gazdaságtanban olyan járatos, amilyen az ő korában szinte egyedülálló a német munkásmozgalomban. Mivel nyilvánvaló célja a marxizmus ismeretése és népszerűsítése, helyeselhet, hogy e mű ismertetése csak a marxi tanítást foglalja össze. Nem foglalkozik azzal — az egyébként is rövid és tömör — bíráló összefoglalással, amelyet Marx a polgári közgazdaságtan áru- és pénzelméleteiről ad.

Jóval nagyobb teret — egy egész fejezetet — szentel a szerző „A tőke” ismertetésének. Leírja a hatalmas munkát, amelyet Marx főműve megírására fordított, a nehézségeket, amelyeket le kellett küzdenie. Részletesen tájékoztatja az olvasót a mű megírásának körülményeiről. Az áru-fetisizmusra vonatkozó idézet után — amelyet Mehring mérges fullánkként helyez el a közönséges érzelmi dolgoktól tartózkodó, értetlen német tudósok számára, akik „A tőke” első fejezetét „homályos misztikája” miatt bírálták — a pénznek tőkévé való átalakulásánál, a második szakasznál kezd az első kötet tartalmi ismertetését. Rámutat, hogy az első fejezetben Marx még egyszer összefoglalja mindazt, amit az árurol és a pénzről „A politikai gazdaságtan bírálatához” című művében már kifejtett. Ez indokoltnak tűnik, mégsem fogadható el teljesen. Egyrészt igaz, hogy Marx itt lényegében összefoglalja az előző könyvében már leírt nézeteit, de nemcsak ennyit, ennél többet ad. Alaposabban, részletesebben fejti ki és elemzi a pénz keletkezését, a csereformák fejlődését, vagy, ami még szembetűnőbb: „A politikai gazdaságtan bírálatához” című művében az áru-fetisizmusra csak egy egészen rövid utalás található. „A tőke” első kötetében pedig egy egész pontot szentel az áru fetisjellegének kifejtésére. Úgyszintén nem helyeselhet, hogy a szerző ismertetéséből kimaradt az előszó megemlézése, amelyben pedig igen fontos és jelentős megjegyzések találhatók a gazdasági törvényekről.

Másrészt nem helyeselhető a szerző módszere azért sem, mert ily módon „A tőke”, tehát a marxi politikai gazdaságtan ismertetése nem épül szilárd alapra, a munkaérték alapjára.

Ami az első kötet tartalmi ismertetését illeti, az említett hiányosságtól eltekintve rendkívül népszerű és elméletileg mégis kifogástalan. Röviden, tömör, közérthető módon összefoglalja Marxnak az első kötetben megírt valamennyi elméleti tételét. Az ismertetés értékét nem kisebbíti, sőt növeli, hogy több helyen átveszi Marxtól halhatatlan, klasszikus kifejezéseit és mondatait.

A fejezet harmadik pontja a második és harmadik kötet ismertetése, amelyet Rosa Luxemburg írt. A szerző a munkásmozgalom nagy alakjaira jellemző szerénységgel írja előszavában: „...egyedül nem éreztem volna magamat másoknál hivottabbnak azon óriási tudásterületen végighaladni, amelyen Marx uralkodott. Ahhoz a feladathoz, hogy munkám szűk kereteiben világos és tiszta képet adjak »A tőke« második és harmadik kötetéről, már Rosa Luxemburg barátom segítségét kellett igénybe vennem.” A marxi politikai gazdaságtan ismertetése, különösen „A tőke” első kötetének kifejtése bizonyítja, hogy Mehring rendelkezett azzal a jártassággal, amely szükséges volt a második és a harmadik kötet ismertetéséhez, mégis megkérte a munkára Rosa Luxemburgot, mert úgy vélte, hogy a második és harmadik kötetet nála jobban ismeri. Ez azonban egy sajnálatos ismétlődésre vezet: Rosa Luxemburg — igen helyesen — „A tőke” mindhárom kötetét ismerteti, mert Marx főművéről egységes, átfogó képet igyekeznek adni — és hozzá kell tenni, hogy sikeresen.

Ez az „átfedés” mégsem idéz elő zökkenőt, bosszúságot az olvasóban, ugyanis gyökeresen különbözik a két szerző kifejtési módja. Mehring végigvezet „A tőke” első kötetén és lépésről lépésre ismerteti az egymást követő elméleti tételeket, fejtegetéseket. Ezzel szemben Rosa Luxemburg minden egyes kötetben kiragadja a tételek közül a döntő, a meghatározó elméleteket, rámutat összefüggéseikre és az egész mű, mindhárom kötet egységét állítja elének, az egész mű mint a kapitalizmus politikai gazdaságtanának egységes rendszere tárul fel az olvasó előtt. Annál meglepőbb, és szinte ellentmond az egész ismertetésnek az a téves megállapítás, amely Rosa Luxemburg ismertetésének elején olvasható: „... a »Tőke« két utolsó kötetében nem szabad a közgazdaságtan valamennyi legfontosabb kérdésének megoldását keresnünk, hanem részben csak a problémáknak a felvetését és az útmutatásokat, hogy milyen irányban keresendő a megoldás.” Ez az állítás nem felel meg a valóságnak, amint ezt B. Krilov és N. Kल्पинский is megállapítják a könyvről írt tanulmányukban. Az igazság az, hogy „A tőke” második és harmadik kötet a tőke forgalmi folyamatának, illetve a tőkés termelés összefolyamatának — csakúgy, mint az első kötet a tőke termelőfolyamatának — valamennyi leglényegesebb összefüggését feltárja és megmagyarázza. A három kötet elének tárja a marxi politikai gazdaságtan egységes rendszerét, a kapitalista termelési módot. Ez volt Marx művének célja, amit az első kötet első kiadásához írt előszavában így jelöl meg: „... e mű végső célja nem egyéb, mint a modern társadalom gazdasági mozgási törvényének feltárása...” (Marx. A tőke. I. 12. o. Szikra. 1949.)

Vannak „A tőke” harmadik kötetében ki nem dolgozott részletek, olyan vázlatok, amelyek azóta is viták tárgyai, hiszen ez a kötet csak részben készült el, kéziratban, amelyet a szerző halála után rendeztek sajtó alá. Ezek a részletek azonban nem alapösszefüggésekre, fő folyamatokra vonatkoznak, hanem részletkérdésekre. A leglényegesebb összefüggések, folyamatok feltárását, megmagyarázását Marx a legteljesebb sikerrel megvalósította főművében.

E hibák ellenére is rendkívül hasznos Marx közgazdasági nézeteinek népszerű ismertetése „Marx Károly életrajzában”, mert széles olvasórétegnek ad politikai gazdaságtani tájékoztatást.

★

Franz Mehring: „Marx Károly életrajza” című művének kiadása rendkívül hasznos és szinte hézagpótló volt, mert az olvasókhöz közel hozza a munkásosztály és az egész emberiség nagy tanítómesterét. Jelentősen hozzájárul a mű a marxizmus propagálásához is, sok ezer és sok tízezer olvasónak segít marxista ismereteinek elmélyítésében, kibővítésében. Hézagpótló a most megjelent mű azért is, mert az olvasó megismeri e műből Franz Mehringet, a német és a nemzetközi munkásmozgalom kiemelkedő alakját. Ehhez járul hozzá az a rövid tanulmány, amely a könyv elején szerepel, s amelyben Kálmán Endre ismerteti vázlatosan Franz Mehring szerepét és jelentőségét.

Stuber Ervin

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Дьердь Гёнцел:

Закон стоимости при капитализме и социализме

Результатом того, что в ходе истекших лет социалистического строительства было проявлено пренебрежительное отношение к закону стоимости, явилось возникновение ревизионистского уклона, который, поставив себе целью реабилитацию закона стоимости, не принимал во внимание место и роль закона стоимости в плановом хозяйстве и его связь с законом планомерного развития и пропорциональности народного хозяйства.

В статье производится исследование того, какая взаимосвязь складывается между законом пропорциональности и законом стоимости в процессе экономического развития, с одной стороны, при капитализме и, с другой стороны, при социализме. Статья стремится дать разъяснение некоторых основных понятий и взаимосвязей, как например: что такое анархия производства? Какая связь имеется между анархией производства и законом стоимости? Каким образом выражается противоречие между законом прибавочной стоимости и законом стоимости на различных этапах экономического развития капитализма? Что такое волюнтаризм? Какая имеется взаимосвязь между волюнтаризмом и нарушением требований закона пропорциональности и закона стоимости?

Помимо других вопросов статья занимается проблемой взаимосвязи между законом пропорциональности и законом неравномерного развития отраслей промышленности в эпоху свободной капиталистической конкуренции, при монополистическом капитализме и при социализме.

Автор показывает, что в социалистическом планеовом хозяйстве, взаимосвязь между законом пропорциональности и законом стоимости имеет иной характер, чем в условиях анархии производства: необходимые для воспроизводства народнохозяйственные пропорции устанавливаются не в результате действия закона стоимости, а планом. В статье подчеркивается, что во избежание опасности волюнтаризма, это постоянно надо иметь в виду.

Ференц Мольнар:

Кризис перепроизводства в милитаризованной экономике Соединенных Штатов Америки

В начале статьи автор констатирует, что возникший в экономике Соединенных Штатов периодический кризис перепроизводства в некотором отношении представляет собой новое в истории капитализма: во-первых, кризис перепроизводства развертывается в рамках в значительной мере милитаризованной экономики, и, во-вторых, в условиях такой международной обстановки, когда капитализму противостоит мировая экономическая система социализма.

Основные движущие силы, предшествовавшей кризису конъюнктуры, автор усматривает в мощном росте капиталовложений и в расширении экспорта, что он в свою очередь обосновывает посредством анализа некоторых факторов движения совокупного спроса в Соединенных Штатах. В дальнейшем он дает картину основных черт периода, предшествовавшего кризису перепроизводства с конца 1956 года по осень 1957 года. Затем в статье приводится обильный статистический материал об имевшем место в ходе упомянутого периода падении производства и доходов, о движении капиталовложений, а так же о факторах, предопределивших ухудшение положения рабочих (безработица, снижение заработной платы).

В кратком анализе антикризисной политики и мероприятий правительства Соединенных Штатов, автор устанавливает, что эта экономическая политика не в состоянии привести в пристань корабль экономики страны, бросаемый волнами от водоворота инфляции к утесам кризиса. Важнейшую черту современного кризиса статья усматривает в широкой пропасти, возникшей между производственными мощностями и емкостью рынка, что в ней показывается на богатом статистическом материале. В качестве дальнейших характерных черт настоящего кризиса в статье приводятся материалы о резком снижении спроса на предметы длительного пользования, как для производственного, так и для личного потребления, сравнительно плавное, постепенное развертывание кризиса.

В заключительной части статьи автор занимается вопросом о том, на что похож настоящий кризис: на имевшее место в 1954 году сравнительно легкое падение производства или на большой кризис тридцатых годов. Отвечая на этот вопрос, автор приходит к выводу, что, как развитие кризиса до сих пор, так и факты, проливающие свет на его дальнейший ход, свидетельствуют о том, что нынешний кризис, как по своему характеру (общий, периодический, закрывающий собою цикл кризис), так и по своей глубине (ожидается падение производства на 20—25 процентов), существенно отличается от кризиса 1954 года. В то же время автор устанавливает, что изменения, происшедшие в экономике Соединенных Штатов с тридцатых годов, — среди которых особое значение имеет значительный рост экономической роли государства, — а так же и ряд других обстоятельств, практически исключают возможность того, чтобы нынешний кризис по своим размерам явился повторением кризиса, имевшего место в 1929 году.

В конце статьи автор указывает на возможность того, что на основе опыта послевоенного цикла, можно предположить, что изменение продолжительности цикла с перерывами по временам является характерной чертой настоящего этапа монополистического капитализма.

Матьяш Тимар:

Государственный бюджет на 1958 год и некоторые вопросы нашего метода хозяйствования

Пропорции государственного бюджета на 1958 год отличаются от пропорций прошлогоднего бюджета. Это в первую очередь связано с тем, что благодаря достигнутым в 1957 году экономическим успехам и кредитам, полученным от дружественных стран, в этом году стало возможным, опираясь в основном на собственные силы, обеспечить экономическое и финансовое равновесие. В тоже время государственный бюджет отражает также и имеющиеся в нашем народном хозяйстве проблемы. В предыдущем году наши запасы пополнились в большей мере, чем это было запланировано. Бюджет и другие синтетические балансы указывают на то, что по всей вероятности в текущем году также будет иметь место сверхплановое накопление запасов. Большое значение имеет тот факт, что вышеупомянутое явление наблюдается у тех изделий, в которых нуждается наше народное хозяйство. Лимит капиталовложений возрос по сравнению с текущим годом, но он, однако, еще не достиг уровня, необходимого для удовлетворения потребностей. Поэтому большое значение имеет концентрированное и устремленное на разрешение важнейших задач использование средств, предназначенных для капиталовложений, имея при этом постоянно в поле зрения перспективу развития нашего народного хозяйства.

В области развития финансируемых из бюджета учреждений помимо количественного роста большее внимание следует уделить качественному уровню. Следует выработать установки на длительный период в связи с возникновением системы косвенных дотаций. Бюджет на 1958 год содержит несколько существенных новшеств в отношении местных советов: расширяется самостоятельность советов, их бюджеты и хозяйства фондов, предназначенных для развития районов, теснее связываются друг с другом. В отношении лучшей мобилизации доходов советы располагают еще дальнейшими резервами.

В отношении связей между государственными предприятиями и бюджетом в минувшем году был осуществлен целый ряд таких мероприятий, которые уменьшили роль промежуточных органов в области расчетов по прибыли и алиментации оборотных фондов и, таким образом, сделали более непосредственной связь между финансовыми органами и предприятиями. Широкий интерес вызвали проблемы, связанные с хозяйственными и организационными методами, а также вопрос расширения самостоятельности предприятий. Наконец, согласно мнению автора, работа над бюджетом все более настоятельно выдвигает требование того, чтобы у нас в большей мере, чем до сих пор, занимались сравнениями между бюджетами различных стран.

Бела Надьпатаки:

Материалы к истории кооперативного движения до освобождения страны

Возникновение движения кооперативной аренды земли в Венгрии можно отнести ко времени аграрного кризиса, возникшего в 80-х годах XIX-ого века. Аграрники во главе с Шандором Каройи с конца 1905 года стремились разрядить социальные трудности и напряжение путем кооперативной аренды земли. До этого образовалось относительно немного арендующих землю кооперативов. Согласно настоящему очерку элементы коллективного хозяйства можно обнаружить и в этих кооперативах. Автор дает схему организации и ведения хозяйства нескольких таких кооперативов.

Значительным продвижением в жизни арендующих землю кооперативов явилось то, что ОКХ (бывший венгерский кредитный банк) достал арендные земли и предоставил кредит для простых людей, сплоченных для этой цели в группы. Потом в дополнение к закону об аграрной политике от 1909 года, Альтруистическому Банку было поручено оказать помощь и создать такие кооперативы. Однако эти кооперативы образованные в относительно небольшом количестве и на маленькой площади, не имели значительного политического значения.

В качестве примера хорошо действующего кооператива данного вида статья знакомит читателя с Мейкутским производственным кооперативом, а также с кооперативами, возникшими на площади 4000 гектаров усадьбы Эстерхази, которые прекратили свое существование в течение последних десятилетий капиталистического строя. Достойным упоминания являются болгарские производственные кооперативы, действующие как коллективные хозяйства с начала прошлого века во все большем количестве.

Автор статьи занимается возникновением и организацией производственных кооперативов Венгерской Советской Республики, а потом, вслед за академиком Е. Варга, факторами, содействующими образованию их и причинами, которые привели к прекращению их существования.

Тяжелый экономический кризис, возникший в 1930-х годах, сделал снова актуальной кооперативную аренду земли. Вследствие этого образовался Ниредьхазский кооператив, подробно описываемый в рамках настоящего очерка.

Ряд арендных кооперативов эпохи капиталистического хозяйства наконец оканчивается так называемыми производственными кооперативами «общественного благосостояния», которые образовались в фашистской политической атмосфере на площади, приобретенной с помощью фашистского законодательства. Они действовали лишь в течение небольшого отрезка времени, так как возникшая народная демократия смела их с дороги.

SUMMARY OF THE ARTICLES

György Göncöl:

The law of value in a capitalist and in a socialist economy

In the course of the past years consideration of the requirements of the law of value was rather wantonly neglected by the makers of economic policy in some socialist countries. As a reaction to this shortcoming there has sprung up a revisionist deviation which while bent on re-stating the law of value failed to scrutinize its place and its role in the framework of socialist planning as well as its relation to the law of planned economic development and to the necessary proportions implied.

The article inquires into the interconnection between the law of proportionality and the law of value in the course of capitalist and socialist economic development. In order to facilitate this analysis, it tries to clarify certain basic concepts and relationships, such as.

What is the meaning of the term "anarchy of production"?

In what kind of relationship does it stand with the law of value?

How does the inherent contradiction between the law of surplus value and the law of value unfold on successive levels of capitalist economic development?

What is the substance of a voluntaristic economic policy? What bearing does it have on violating both the law of proportionality and the law of value?

The article also takes up the question of the interrelation between the law of proportionality and the law of the uneven development of the different branches of industry. This question is treated separately in the differing contexts of competitive capitalism, of monopoly capitalism, and of socialism.

The article stresses the point that in a planned socialist economy the operation of the law of proportionality and that of the law of value are not spliced in a way as is the case in the framework of the anarchy of production; the requisite proportions of enlarged reproduction are brought about not by the operation of the law of value but by planning. This must be kept in mind in order to avoid deviations both of a revisionist and of a voluntaristic type.

Ferenc Molnár:

Crisis of overproduction in the militarised economy of the USA

In the introductory part the paper puts forward the view that the periodic crisis of overproduction in the USA shows some new features in the history of capitalism: it is the first crisis of overproduction in a highly militarised economy and in an international situation in which capitalism finds itself face to face with the socialist world economic system. The author considers the main lever of the boom preceding the crisis to have been the steep rise in capital investment and an expansion in exports; he supports this view by analysing the trend of the different components of total demand. He continues by outlining the main characteristics of the period of overproduction extending from the end of 1956 to the autumn of 1957. He supplies detailed statistical data on the drop in output and income in the period examined, the trend in investments, and on factors that contributed to worsening the position of the workers (unemployment, wage reductions). After a short survey of the economic measures taken by the US government to counteract the crisis, he finds that such an economic policy is incapable of steering safely into port the American economy being tossed like a ship between the Scylla of inflation and the Charybdis of crisis. He defines as the most important feature of the present crisis the deep abyss between productive capacity and the absorptive capacity of the market, which he illustrates with a wide range of statistics. As a further characteristic feature of the crisis the author mentions the heavy drop in the market for durable goods, particularly durable consumer goods, and the relatively slow rather than dynamic growth of the recession.

The final part of the paper is concerned with the question whether the present crisis will be mild, similar to the one in 1954, or like the great slump of the 1930's. He shows that the facts that throw light on its course to date and its anticipated continuation indicate that the present crisis differs from the one in 1954 in character (general, periodic overproduction crisis concluding a cycle) as well as in extent (an anticipated 20–25 per cent drop in industrial production). He also finds that the changes that have taken place in the economy of the USA since the Thirties — the most important of which he considers to be the extreme growth in the economic role of the state — and certain concrete circumstances, which in practice means that the repetition of a crisis similar in extent to the one in 1929 is today to be considered out of the question.

In conclusion he points to the possibility that, on the basis of post-war cycle experience, it may be supposed that the prolongation of the cycle with interruptions may become the characteristic feature of the present period of monopoly capitalism.

Mátyás Timár:

**Some problems concerning the 1958 budget
and our method of economic management**

The proportions of the national budget for 1958 differ from those of the previous year. This is mainly connected with the fact that the economic achievements of 1957 and the loans from fraternal countries enabled us to guarantee in the current year our economic and financial equilibrium by relying fundamentally on our own resources. The budget reflects the problems the national economy has to face. Last year our stocks increased more than planned. The budget and other financial statements indicate that probably this year too stocks will be piled up over and above the planned figure. It is of extreme importance that surplus stocks appear in products which are essential for the national economy. Investment appropriations have increased over last year, but they still do not satisfy requirements. Therefore it is essential that available investment resources be concentrated on the most important targets, keeping in mind the perspective of economic development.

As far as the development of institutions maintained by the budget is concerned, apart from a quantitative increase greater attention has to be paid to qualitative improvement. Directives have to be elaborated concerning the trend of indirect allocations. The budget for 1958 contains a number of important innovations affecting the local councils, which have been given greater independence. There is better coordination between the councils' budgets and their local development funds. The councils can lay their hands on considerable reserves if they manage to improve their sources of income.

A number of measures have been taken last year regulating the link between the budget and the state enterprises to reduce the role of intermediary agencies as far as the earnings and circulating funds of the enterprises are concerned. The financial agencies and the enterprises are now in more direct contact. Widespread interest has been shown in problems connected with our economic and organisation methods and greater independence for enterprises. In our budget work the need to concern ourselves more than hitherto with a comparison of budgets of different countries is becoming more and more apparent.

Béla Nagypataki:

Some data on the history of farm cooperatives in Hungary before 1945.

The tenants cooperative movement in Hungary can be traced back to the time of the grave agrarian depression in the eighties of the last century. The agrarians, led by Sándor Károlyi, endeavoured at that time to ease the strained situation entailed by the social troubles, by the establishment of cooperatives for tenants. Coops for tenants had, before that time, been rather scarce. The study claims, that elements of common farming were already discernible in those cooperatives. The author gives a rough picture of the organisation and operation of some of them.

An important step was marked by the farming leases and farm credits granted to small farmers uniting in groups by the National Central Credit Cooperative (OKH). Some time later, the Altruistic Bank was commissioned, in implementing the Holding Policies Act of 1909, to back up and also to establish tenants cooperatives. No real economic political importance could, however, have been gained by the tenants cooperatives, for they had been rather scarce and established upon a relatively modest area of land.

As an example of a tenants cooperative of good performance the study reports at some detail on the Mélykút Farmers Cooperative, and also the agrarian cooperatives established on the 4000 cadastral hold Eszterházy estate, wound up in the last decades of the capitalistic management. Some mention should be made of the Bulgarian farm cooperatives, operating in this country since the beginning of the last century in an ever increasing number, which are set up on a collective footing.

The author also deals with the farm cooperatives established in Hungary during the 1919 Soviet Republic, treats the form they were organized. Quotes Jenő Varga to prove the efficiency of the then factors, that had a part in their establishment, and treats also the circumstances, that had accounted for their winding up.

The grave depression at the beginning of the thirties made a re-establishment of tenants cooperatives timely to some extent. The report treats at length the Nyíregyháza produce-sharing farmers cooperative, brought about by the repercussions of the then crisis.

The so called "public welfare" farm cooperatives, established in a political atmosphere of fascist taint, and under fascist legislation, brought the series of farm cooperatives of the capitalist period to an end. They had but, a short existence, for the peoples democracies, coming into existence after the Second World War, swept them all away.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Antos István, Bakonyi Sebestyén Endre, Bognár József, Erdei Ferenc, Fekete Ferenc (főszerkesztő), Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Huszár István, Lázár György, Molnár Endre, Varga Edit, Varga István, Vályi Péter

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. — Telefon: 111—010.
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850. — Csekk számla: 61 094. — Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.
Terjedelem: 7 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1958. április 15.
A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Kossuth Nyomda, Budapest, V., Honvéd utca 10. — 1242 — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

6

V. ÉVFOLYAM

1958. JÚNIUS

TARTALOM

<i>Ausch Sándor</i> : A népgazdasági mérlegrendszer néhány főbb problémája	561
<i>Csete László</i> : A kolhozrendszer fejlődésének új állomása	575
<i>Lukács László</i> : Az önköltségszámítás pontosságának korlátai és az árképzés	588
<i>Csendes Béla</i> : Az új felvásárlási rendszer és a központi készletgyűjtés	601

SZEMLE

A külkereskedelem gazdaságosságának kérdései a lengyel közgazdasági sajtóban (<i>Nagy András</i>)	614
Japán előretörése a tőkés világpiacon (<i>Biró Lászlóné</i>)	626

TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ

Kandidátusi értekezések vitája (<i>Sz. J.—E. Zs.</i>)	640
---	-----

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

A szovjethatalom negyvenéves eredményei számokban (<i>Ács Magdolna</i>)	660
Vállalati Kiskönyvtár (<i>Siklaci István</i>)	663
<i>Korán Imre</i> : A műszaki külkereskedelem alapismeretei. 2. kötet (<i>Klár János</i>)	667
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	670

E SZÁM SZERZŐI:

dr. **Ausch Sándor** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Ács Magdolna** kandidátus, az Országos Tervhivatal főelőadója; dr. **Biró Lászlóné**, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem nemzetközi tanszékének munkatársa; **Csendes Béla** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Csete László** kandidátus, a MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézetének osztályvezetője; dr. **Klár János**, a Budapesti Műszaki Egyetem tudományos intézeti osztályának vezetője és előadó tanára; **Lukács László**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Nagy András** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Siklaci István**, a REMIX üzemszervezője.

A népgazdasági mérlegrendszer néhány főbb problémája

A népgazdasági mérlegrendszernek az újratermelés egész folyamatát, minden fázisát egységes egészbe kell összefoglalnia. Ha a mérlegrendszer ilyen értelemben nem zárt, akkor alkalmatlan a népgazdaság fő egyensúlyainak és a „lyukak” számától és helyétől függően a részlet-egyensúlyoknak a tervezésére is.

Mindenekelőtt tisztáznunk kell, mit értünk népgazdasági egyensúlyon?

A marxi újratermelési elmélet értelmezésében a népgazdaság akkor van egyensúlyban, az újratermelési folyamat akkor ismételhető meg zavartalanul, ha a társadalmi össztermék használati érték szerinti összetétele és értékalkotórészekre¹ való megosztása összhangban van (vagyis, ha eleget tett az ismert marxi egyenletek követelményeinek, például a $II\ c + II\ mc = I\ v + I\ mv + I\ mk$ -nek stb.). Természetesen a társadalmi termék érték és használati érték szerinti összetételének összhangja nemcsak a társadalmi termelés két nagy osztálya, hanem valamennyi népgazdasági ág, iparág, sőt konkrét árufajta tekintetében is követelmény. Részegyensúlyokon ez utóbbiakat értjük. A fő- és részegyensúlyoknak a megléte teremti meg a szocialista gazdaságban is a megtermelt társadalmi termék realizálásának a feltételeit, megtervezésére pedig a mérlegrendszer szolgál eszközzel.²

A társadalmi termék realizálhatóságának feltételei azonban még nagyon sokféle változatban alakíthatók ki. Ezek közül nem mindegyik tesz eleget azoknak a követelményeknek, amelyeket a szocialista gazdaság olyan törvényszerűségei szabnak meg, mint például a munkatermelékenység állandó emelkedésének, az életszínvonal állandó növekedésének, a munka szerinti elosztásnak a törvényei.

¹ Értékalkotórészeken a továbbiakban természetesen ezen alkotórészek pénzkifejezését értjük, tehát figyelembe vesszük, hogy az árak eltérnek az értékektől.

² A mérlegrendszer a termelés és a fogyasztás (termelő és személyes fogyasztás) összhangját természetesen csak akkor képes megteremteni, ha a szükségleteket jól mérték fel. A szükségletek felmérése a mérlegmunkának előfeltétele.

A termelőfogyasztás szükségleteit az anyagi és műszaki ellátás tervében normák és normatívák alapján mérik fel. Ezek helyes — a termelési tervben kitűzött feladatokkal és a technikai fejlesztés tervével összhangban álló — meghatározása előfeltétele annak, hogy például az anyagmérlegek az objektív szükségleteknek megfelelően összeállíthatók legyenek. Hasonlóan a személyes fogyasztás szükségleteinek felmérését a fogyasztás változását helyesen számba vevő ár- és jövedelemrugalmassági számításoknak és a kereslet-kutatás más eszközeinek kell megalapozniok. Nélkülük a vásárlóalap és az árualap mérlege a termelés és a személyes fogyasztás összhangját nem biztosíthatja.

A népgazdaság arányossága többet követel a társadalmi termék realizálhatóságánál, mert feltételezi például a munkaerő és az állóalapok ésszerű kihasználását is. A reális gazdaságpolitika az arányosság mindenoldalú megvalósítására törekszik. Mi azonban a továbbiakban csak azokkal a mérlegekkel foglalkozunk, amelyek elsősorban a társadalmi termék-realizálás egyensúlyának a tervezését vannak hivatva szolgálni, bár ezek a mérlegek — a szükséges tökéletesítések elvégzése után — nagyon sokban hozzásegíthetnek más népgazdasági arányosságok kialakításához is.

Eddigi gyakorlatunkban a tervezéssel megvalósítani kívánt egyensúlyi változat általában mindig összhangban állt a gazdaságpolitikai célkitűzésekkel, az egyensúlyi helyzet azonban igen sok fontos vonatkozásban mégsem jött létre. Ennek oka főként az, hogy a korábbi gazdaságpolitika célkitűzései sokban irreálisak voltak, részben azonban az, hogy a mérlegrendszer technikailag (a sémák egész újratermelést átfogó zártsága és a kellő statisztikai megalapozottság tekintetében) sem teljesen alkalmas az egyensúly meglétének vagy hiányának felmérésére. Ehhez persze — úgy tűnik — egy szubjektív elem is járult: úgy látszott, hogy a tervezés nem is akart a gazdaságpolitikai célkitűzések egészének és részleteinek következetesen kritikus konkretizálója és helyreigazítója lenni, ami azután a tervezés módszereinek nem kielégítő fejlődésében is megmutatkozott.

Ha a fő egyensúlyok és részletegyensúlyok kritériuma a társadalmi termék használati érték és érték szerinti összetételének összhangja, akkor az egyensúly biztosításához a tervezésnek mindenekelőtt ismernie kell, fel kell tudnia mérni és összhangba kell tudnia hozni ezt a két tényezőt. A jelenlegi mérlegrendszer azonban erre nem teljesen alkalmas. Statisztikai és tervezési gyakorlatunk ugyanis számba veszi a társadalmi termék teljes volumenét és fő termékfajták szerinti megoszlását, sőt a társadalmi termék jelentős részének $c + v + m$ -re való megoszlását is, de nem mutatja ki a termelőeszközök pótlási folyamatát, a termelési kapcsolatokat. Ezért nem tudja megbízhatóan megmutatni a felhasznált termelőeszközök pótlása (a c anyagi elemeinek levonása) után fennmaradó, vagyis a nemzeti jövedelem anyagi elemeit alkotó termék-halmaz használati érték szerinti összetételét.

A nemzeti jövedelem termelését vállalatonként, illetőleg népgazdasági áganként *értékben* vesszük számba. De ebből még nem tűnik ki, hogy az adott vállalat vagy népgazdasági ág összes termékéből mennyi alkotja a nemzeti jövedelem *anyagi* elemeit és mennyi a pótlási alapot. A termelőeszközöket gyártó ágak termékeinek ugyanis sokkal nagyobb hányada válik a pótlási alap anyagi elemévé, mint amennyi a pótlási hányad ezeknek az ágaknak teljes termelési *értékéből*, viszont a fogyasztásicikk-termelő ágak termékei a maguk összességében a nemzeti jövedelem anyagi elemeivé lesznek. A nemzeti jövedelem használati érték szerinti összetételét ezért a nemzeti jövedelem mérlegének termelési oldala nem mutatja meg, ehhez az egész társadalmi termék termelésének és felhasználásának részletes ismeretére van szükség.

Nem mutatja ki mérlegrendszerünk a nemzeti jövedelem értékben (pénzben) történő újraelosztása során kialakuló végső jövedelmek megoszlását, tehát például az m -nek m_c -re, m_v -re és m_k -ra való tényleges felosztását sem. Más szóval *népgazdasági mérlegrendszerünk nem mu-*

tatja meg kielégítően, hogy az egyes konkrét termékekből, illetőleg termékcsoportokból mennyit vesz igénybe az elhasznált termelőeszközök pótlása, mennyi és milyen összetételben marad fogyasztásra, felhalmozásra stb. Másodsor, nem mutatja meg, hogy a termékhalmozás pótlási alapon felüli, ismeretlen összetételű részével szemben milyen végső jövedelmek állnak mint termékigénylők.

Mindez kétfajta mérleg, illetőleg mérlegrendszer: a társadalmi termék saktábla-mérlegének hiányában és abban mutatkozik meg, hogy nincsenek meg a nemzeti jövedelem újraelosztási folyamatát ábrázoló mérlegkapcsolatok.

Egyensúlyhiányok gazdaságpolitikai hibák következtében, vagy az objektív gazdasági helyzet kényszerítő következményeképpen természetesen bármikor felléphetnek, de ha a mérlegrendszer jó, az egyensúlyhiánynak a mérlegek tervezésekor meg kell mutatkoznia. A népgazdasági mérlegrendszerre vonatkozó eddigi kutatás alapján azonban megállapítható, hogy mérlegrendszerünk mai állapotában nem teljesen alkalmas arra, hogy annak segítségével kielégítő biztonsággal eldönthető legyen, hogy egy elkövetkező év, de akár a folyó év termelése a szükségleteknek (akár a helyesen felmért szükségleteknek is) megfelelő-e.

A társadalmi termék saktábla-mérlege

A termelés mennyiségi növelésére irányuló erőfeszítések egyoldalú túlhajtása a korábbi években népgazdasági mérlegrendszerünk és egész statisztikai rendszerünk fejlődésére is rányomta a maga bélyegét. Bármelyik iparágról, sőt bármelyik vállalatról, akár havonta meg tudjuk mondani, hogy mennyi társadalmi terméket, illetőleg nemzeti jövedelmet termelt meg, de a termékek felhasználásáról sem az egyes népgazdasági ágak, sem az igazgatási egységek, vagy a vállalatok általában nem tudnak pontosan elszámolni.

Társadalmi termékmérleg gyakorlatilag csak összevont formában készül. A mérleg forrás-oldala a társadalmi termék termelését népgazdasági áganként, illetőleg tulajdonformák szerinti bontásban tartalmazza, a felhasználás-oldal pedig a pótlási, a fogyasztási és a felhalmozási állapot tünteti fel. A mérlegnek ez a bontása esetleges, a forrás-oldalon akár ennél sokkalta részletesebb is lehetne, hiszen a társadalmi termék termelésére vonatkozó adatok sokkal részletesebb bontásban is rendelkezésre állanak. Értékben ismeretes ezeknek pótlási alapra és nemzeti jövedelemre való megoszlása is, hiszen ugyanezek az adatok képezik a nemzetijövedelem-számítás alapját is. De éppen ez a körülmény jelzi a társadalmi termék összevont mérlegének korlátolt jelentőségét is, hiszen a pótlási alap tényleges felhasználásáról használati értékben semmit sem mond, a nemzeti jövedelemről pedig csak ugyanannyit és ugyanazokkal a korlátokkal, mint a nemzeti jövedelem mérlege.³ Éppen ez a körülmény az oka annak, hogy a társadalmi termék összevont mérlegét a tervezési gyakorlat semmire sem használja, a tervdokumentumokban nem is szerepel, csupán a Statisztikai Hivatal teszi közzé mint ténymérleget.

³ L.: 562. o. 4. bekezdés.

A termelés és a felhasználás egyensúlyát a társadalmi termék összevont mérlege alapján nem lehet megtervezni. Ezt az egyensúlyt nem átfogóan és részletekbe menően, hanem csupán egyes, bár fontos részletek tekintetében tervezik meg.

Az úgynevezett mérleges cikkek tételeken oszthatók el. Az éves tervek készítésekor 4–500, a távlati tervezés során körülbelül 150 cikkre készül anyagot (munkatárgyat), illetőleg a legfontosabb termékeket (késztermékeket) elosztó mérleg.⁴ Ezek bármennyire is fontosak, mégis a körülbelül 200 milliárd forintnyi társadalmi terméknek csak körülbelül 50 százalékát fogják át. A termelés további részére vonatkozóan felhasználási terv csak egyes területeken készül. Részletes felhasználási mérlegek készülnek például a mezőgazdasági termékekről, amelyek a lakosság fogyasztásával és számos könnyűipari ág termelő fogyasztásával közvetlenül nyomonkísérhető kapcsolatot teremtenek.

Bár a termelés és a felhasználás egyensúlyának az egész társadalmi terméket átfogó és egyúttal kielégítően részletező megtervezésére a mérlegrendszer nem ad módot, egyes legfontosabb végső felhasználók tekintetében az egyensúlyokat általában mégis központilag tervezik meg.

A belkereskedelmi árualapot például a Tervhivatal belkereskedelmi főosztálya tervezi meg, úgy, hogy különböző időpontokban a terveket egyeztetni az ipari főosztályok, illetőleg a megfelelő ipari minisztériumok és a Belkereskedelmi Minisztérium között. Az éves tervek összeállítása már az előző évben kezdetét veszi. A nemzeti jövedelem növekedésének globális előirányzata, valamint a korábbi évek tapasztalatai alapján kialakítják a belkereskedelmi forgalom növekedésének valószínű mértékét, majd az év folyamán, már az első negyedévtől kezdve az említett szervek egyeztető tárgyalásokat folytatnak.⁵

Ismeretes, hogy a vásárlóalap és az árualap összhangjának tervezése még messze van attól, hogy tökéletesnek legyen nevezhető. A hiányosságok okai sokrétűek: 1. nem eléggé megalapozott a vásárlóalap számítása az egyes jövedelem-kategóriák tekintetében; 2. ebből adódik, hogy nem végezhető és a valóságban nem is végeznek jövedelem- és árugalmassági számításokat, bár a legkülönfélébb, mintegy 100 ezer fogyasztási cikk közül a legfontosabbak keresletének várható alakulását igyekeznek számításba venni; 3. a belkereskedelmi tervezésnek egyik gyenge pontja a készletek tervezése, amelyeknek összetételét kielégítő pontos-

⁴ Az anyagmérlegek csak természetes mértékegységben készülnek. A „beárazás” a gyakorlatban felveti azt a problémát, hogy a jelenlegi statisztikai rendszerben nem lehet megteremteni a kapcsolatot a beárazott anyagmérlegek árvégösszegei és az ipari termelés árvégösszege között. Ez a két árvégösszeg csak akkor esne egybe, ha az anyagmérlegek „beárazásakor” és a termelési érték kiszámításakor azonos készültési fokon álló termékfajtákat (termékcsoportokat) azonos árakon (csoportárakon) vehetnének számításba, mint vég-, illetve közbeeső termékeket (például acél-, hengerelt áru stb.). A „beárazott” anyagmérlegek végső árvégösszege *teljes halmozást tartalmaz*, vagyis a közbeeső és végtermékek árvégösszegeit egyaránt magában foglalja. Az adott iparágak vállalatai által termelt azonos termékfajták végső árvégösszege *viszont nem tartalmaz teljes halmozást*, mert a közbeeső termékek (termékcsoportok) árvégösszegeinek csak egy — állandóan változó — részét foglalja magában. További eltérések adódnak a mérlegben szereplő adatokkal szemben az egyes termékeknel a készültési fok, a termékcsoporthoz pedig a termékösszetétel szempontjából.

Azt ugyanis, hogy a vállalati teljes termelési érték számbavételekor mit tekintenek vég-, illetve közbeeső terméknek, nem az anyagmérleg által rögzíteni kívánt felhasználási kapcsolatok szempontjai határozzák meg, hanem attól többé-kevésbé független tényezők: a vállalati vertikálitás foka, a kooperációs kapcsolatok tagozottsága stb.

Emiatt és más, a termékcsoporthoz helyes átlagárainak megállapításával kapcsolatos problémák miatt eddig szükségképpen sikertelenek maradtak azok a kísérletek, amelyek az anyagmérlegeket — beárazás útján — más mérlegekkel igyekeztek kapcsolatba hozni.

⁵ Hasonló módon folyik a külkereskedelmi tervek kialakítása is.

sággal nem ismerjük. Ezeken kívül még nagyon sok okot lehetne felsorolni.

Bennünket itt azonban csak az az ok érdekel, amely a mérlegrendszer hiányosságaival, szorosabban a sakktábla-mérleg hiányával van kapcsolatban. Elsősorban ugyanis arról van szó, hogy az egész társadalmi terméket pótlási alapra és végső felhasználásra termékenként vagy termékcsopontonként elosztó mérleg hiányában nem lehet megnyugtatóan előre eldönteni, hogy például a fogyasztási cikkek gyártásához szükséges termelőeszközök valóban rendelkezésre fognak-e állni a szükséges mennyiségben. Hiszen a népgazdaságban — adott erőforrásokot feltételezve — minden, a termelésben való felhasználhatóságát tekintve egymástól még oly messzeeső termék termelésének változása is alapanyag-, fűtőanyag-, energiaigénye miatt befolyásolja más termékek termelésének lehetőségét. Ennek számbavételéhez arra lenne szükség, hogy ismerjük és egymásra hatásukban számba vegyük a termelőfolyamatok nemcsak közvetlen, hanem úgynevezett közvetett ráfordításait is. Valamely termék teljes nyersanyag-, fűtőanyag- vagy energia-ráfordításai nemcsak a közvetlen, hanem a közvetett ráfordításokat is magukban foglalják. Például az autógyártás teljes elektromos energiaigénye nemcsak az autógyártásban közvetlenül felhasznált energiát foglalja magában, hanem az autógyártáshoz szükséges termékek (acél, kárpitanyagok stb.) gyártásához felhasznált energiát is, de azt az energiát is, amelyet az autógyárba anyagot szállító vonat kazánját fűtő szén ki-termelésénél használnak fel, és így tovább.

Ezt a kérdést a fogyasztási cikkek termelésének tervezésével kapcsolatban vetettük fel, de vonatkozik ez természetesen nemcsak a belkereskedelmi árualap, hanem ugyanígy a termelőfogyasztás, a beruházások vagy az exporttermékek tervszámainak a megalapozására is. Igaz, a fontosabb anyagok és termékek felhasználását mérlegek alapján tervezik, de az anyagmérlegekben csak a közvetlen ráfordításokkal számolnak, míg a közvetett ráfordításokat ma még nagyon durván, csak egyes alapvető termékek és nem az egész társadalmi termék vonatkozásában becsülik meg.

A „teljes ráfordítások” mindenoldalú számbavételének jelentősége nem merül ki a társadalmi termék *egy* adott struktúrájának megfelelő termelőkapcsolatok megtervezésében. A megfelelő egyensúlyi helyzet megtervezése szempontjából még nagyobb jelentősége van a többféle *tervvariánsnak*, amelyek lehetővé teszik az összehasonlítást és a legmegfelelőbb variáns kiválasztását. Erre a későbbiekben még rátérünk. Most csak a vásárlóalap és az árualap tervezésénél maradva, tegyük fel, hogy a tervező szervek már a tervezés időszakában látják — és ez az esetek jelentős részében a valóságban így is van — például azt, hogy bizonyos termékekből (mosógépből, bútorból stb.) az adott vásárlóalaphoz megfelelő fizetőképességű keresletet nem lehet kielégíteni. Ilyenkor számításokat kellene végezni arra vonatkozóan, hogy az illető termék termelésének különböző mértékű növelése milyen kihatással lenne más termékek termelési lehetőségére. Ennek alapján kellene a hiánycikkek csökkentésének a lehetőségek keretén belül optimális — a fogyasztói szükségletek kielégítése és egyben a vásárlóerő-lekötés, a beruházási szükségletek, valamint a fizetésimérleg-egyensúly együttes követelményeinek legjobban megfelelő — változatát kiválasztani. Ilyen számítá-

sokat azonban ma csak egyes, leginkább import- vagy importanyagot igénylő cikkek tekintetében végeznek, mégpedig a devizakihatások és a vásárlóerő-lekötés összehasonlítása szempontjából, mert ezek számbavétele viszonylag egyszerű feladat.

A népgazdasági ágak közötti termelőkapcsolatok más számításokban részleteiben megtervezendő folyamatait és az összes extern termék elosztását fogyasztásra, felhalmozásra és exportra a társadalmi termék saktábla-mérlegének kellene egységes egészbe foglalnia. Ez a mérleg szolgálhat alapul a „teljes ráfordítások” számítására is.⁶

Sajnos a társadalmi termék saktábla-mérlegét a tervezési gyakorlatban úgyszólván egyáltalában nem használják, de megalapozott kidolgozásának statisztikai előfeltételei sincsenek meg.

Maga a saktábla-mérleg összevontsága is a statisztikai megalapozatlanságot tükrözi. A sémában a sorokat, illetve oszlopokat feltűntető népgazdasági ágak: úgymint ipar, építőipar, mezőgazdaság, közlekedés és hírközlés, begyűjtés és ellátás, valamint kereskedelem és közétkeztetés alkotják. Függőlegesen a mérleg a társadalmi terméket tovább osztja fogyasztásra, felhalmozásra és exportra. Ez az összevontság egyrészt a mérleg használhatóságát önmagában is nagyon korlátozza, másrészt már a séma összeállításakor is tisztában voltak azzal, hogy ennél részletesebb bontás a statisztika mai állapotában lehetetlen. Sajnos azonban még ez az összevont séma is csak nagyon kétesértékű becslésekkel állítható össze. A saktábla-mérleget az összevont séma alapján — amikor egyáltalában kidolgozásra került (L. 567. o. 2. bekezdés) — a következőképpen állították össze:

Ismerik az egyes népgazdasági ágak bruttó termelését (a kereskedelemnél, a szállításnál a bruttó árrést), amely a mérleg vízszintes sorainak végösszegét adja. Függőlegesen az egyes termelési ágak anyagköltségeit összesítik.

A mérleg egyik része — a népgazdaság ágai közötti termelési kapcsolatok, vagyis a pótlási alap forgalmának ábrázolása a sémában önmagában zárt rendszert alkot. A társadalmi termék további részeinek, a nemzeti jövedelemnek felosztását azonban a mérleg csak az egyik irányban, csak a használati értékek felosztásának vonatkozásában valóítja meg, amennyiben a fogyasztásra és a felhalmozásra kerülő terméket is elosztja a felhasználás egyes formái szerint. A másik irányban, a bruttó termék értékösszetételének vonatkozásában az elszámolás nem folytatódik: az egyes népgazdasági ágak anyagköltségeinek részletezése után az élőmunka-ráfordítás költségét és a társadalmi tiszta jövedelmet nem tünteti fel, vagyis nem vezet el az egyes népgazdasági ágak termékeinek árösszegéig, mint a $c + v + m$ összegéig. Ebben az értelemben a mérleg nem zárt: az egyes népgazdasági ágakat ábrázoló oszlopok

⁶ Ez a mérleg tehát alapvető fontosságú. A Közgazdasági Egyetem „Népgazdasági tervezés” című jegyzete szerint is „az összeállítás lehetővé teszi annak kimutatását, hogy az egyes népgazdasági ágak termelése és termékei iránt felmerülő szükséglet között összhang van-e”, a „társadalmi termékmérleg hatalmas segítséget ad ahhoz, hogy megállapítsuk, tükrözi-e a terv az alapvető célkitűzéseket és megfelel-e a tervszerű, arányos fejlődés törvénye követelményeinek?” „A mérleg kidolgozása követi a terv kidolgozásának fázisait és ellenőrző szerepe van a részlettervek összefüggéseinek megállapításában.”

A jegyzet e megállapításai a mérleg fontosságát illetően helytállóak, különösen, ha a saktábla-mérleget nem a mai mérlegsémában megadott, elégtelenül részletezett formában készítenék. Ami azonban a gyakorlati alkalmazást illeti, ott a jegyzet messze van a valóságtól.

(függőleges sorok) összegének a végösszege nem egyenlő a megfelelő sorok (vízszintes sorok) összegének a végösszegével.

A mérleg összeállításakor nagyon eltérő megbízhatóságú adatok és becslések alapján igyekeznek megállapítani, hogy a pótlási alap forgalmában az egyes ágak termelési értékéből mennyit használnak fel más népgazdasági ágak. Az egész számításra az jellemző, hogy az ipar szállítása az egyes népgazdasági ágak számára az összes tétel közül a legkevésbé pontos, mert a ipar intern és extern termelésre való, és az utóbbinak az egyes ágak közötti megoszlását nem ismerik az egész ipari bruttó termék vonatkozásában. Nem tudják például, hogy a közlekedés termelő fogyasztásából mennyi az ipari eredetű termék. Ismerik viszont a közlekedésnek mint népgazdasági ágának az anyagköltségeit és nagyban-egészben megbecsülik, hogy ebből mennyi az építőipar teljesítménye, mennyi magának a közlekedésnek és a hírközlésnek a teljesítménye stb., ezeket levonják a közlekedés mint népgazdasági ág anyagköltségéből, és a maradékként jelentkező részt tekintik olyannak, mint amely ipari eredetű. Így van ez a többi népgazdasági ág ipari eredetű anyagfelhasználása tekintetében is. Az összes megbízhatatlan becslés közül így végül a legmegbízhatatlanabb az ipar szállítása az ipar számára, valamint az ipar extern termelése és annak megoszlása az egyes népgazdasági ágak között (kivétel csak a külkereskedelem).

Ezzel a módszerrel számított sakktábla-„ténymérleget” csak 1951–1952–1953-ban állított össze a Központi Statisztikai Hivatal. 1954 óta a népgazdasági beszámoló-mérlegek közül a sakktábla-mérleget — az összehasonlítás nehézségei és teljesen megbízhatatlan volta miatt — már kihagyják.

Nem sokkal áll jobban a sakktábla-tervmérlegek kidolgozásának a kérdése sem, amelyet az Országos Tervhivatalnak kellene végeznie. Ilyen mérleget csak 1954-ben és 1955-ben dolgoztak ki, az utóbbi időpontban 1960-ra is, a második ötéves terv számításai keretében. Az eddig készített mérlegek megbízhatatlanságára jellemző, hogy a KSH 1953. évi ténymérlege alapján például a közlekedés szolgáltatása az ipar termelő fogyasztásának céljára 1412 millió Ft, az építőipar ipari rendeltetésű tevékenysége pedig 2301 millió Ft volt. 1954-ben viszont a Tervhivatal mérlege szerint ugyanezek a tételek 2814 millió, illetve 1950 millió Ft-ot tettek ki, holott lényeges árváltozás nem volt, és egy év alatt az arányok nyilván nem változhattak meg ennyire.

De még ha fel is tételeznék, hogy a mérleg adatai a valóságnak megfelelnek, ilyen összevont sémájú mérleg a konkrét tervezés számára kevés segítséget adhatna. A második ötéves terv kidolgozása során 1955-re és 1960-ra készített sakktábla-mérlegben például 1960-ra az iparban 8306 millió Ft értékű „fel nem osztott” termék mutatkozott. Minthogy a kereskedelmi árualapot más mérlegben eléggé részletesen tervezik meg és itt a termelés a felhasználással egyensúlyban volt, eleve csak azt lehetett feltételezni, hogy a „fel nem osztott termék” az ipar intern termelésében van. Ugyanis, amíg az ipar extern termelésének értéke független a halmozás mértékétől, addig az ipar intern termékének nagyságát (az ipar által iparnak szállított terméket) a halmozás változása igen nagymértékben befolyásolja. Minthogy a „fel nem osztott termék” konkrét használati értékéről semmi közelebbit nem tudtak megállapí-

tani, feltételezték, hogy „fel nem osztott termék” csak a halmozódás változása következtében mutatkozik.⁷

A társadalmi termék termelése és a termelő fogyasztás, valamint az egyéb felhasználás viszonyáról csak megnyugtató statisztikai alapon kidolgozott saktábla-mérleg adhatna képet. A szükségletek ismeretében készült ilyen elosztási mérlegek — mint fentebb már említettük — jelenleg nem fogják át az egész társadalmi terméket és a meglévők egy nagy, még össze nem foglalt saktábla-mérleg egyes részeinek tekinthetők. A meglévő hatalmas hézagok kitöltése elvben további rész-mérlegek kidolgozásával is elvégezhető lenne. Erre időről időre sor is kerül, például a korábbi években készített és az azóta megszüntetett gépmérleget most újból el fogják készíteni, mert hiánya nagyon is szembetűnővé vált. De ez nem pótolja az egységes mérleget, mert csak ennek összeállítása során lehet megállapítani a hézagok helyét és nagyságát, amelyeket a számtalan helyen, minisztériumi, iparigazgatósági szinten készülő részletszámítások miatt, tulajdonképpen senki sem ismer biztosan. Másrészt a további rész-mérlegek kidolgozása a tervezésnek csak mennyiségi és nem minőségi javítását jelentené, mert nem tenné lehetővé azoknak a számításoknak — elektronikus számológépek segítségével való — elvégzését, amelyek a tervekészítésnek valóban új, haladott módszereit jelentenék.

Egységes saktábla-ténymérleg összeállításának minden ágra kiterjedő statisztikai feltételeit kell tehát megteremteni. Értékesítési statisztika a hazai iparban csak 1948–1949-ben készült, de ennek adatait annakidején nem dolgozták fel, a nyersanyagot pedig azóta megsemmisítették. A szakemberek egybehangzó véleménye szerint — legalábbis az ipar vonatkozásában — a meglévő elsődleges dokumentumok alapján — például a kiszámlázás munkafolyamatával párhuzamosan — ma is lehetőség van az értékesítési iránystatisztika és ennek alapján részletes saktábla-mérleg kidolgozására. A Statisztikai Hivatal az 1957. évi iparstatisztikai kérdőíveket már ennek többé-kevésbé megfelelően állította össze, minthogy hozzákezd a magyar input-output mérleg kidolgozásához.⁸

Az árváltozások hatásának vizsgálata is egyedül a saktábla-mérleg segítségével végezhető el: az egyes áremelkedések továbbgyűrűző hatása más termékcsoportok önköltségére, valamint az áremelkedések visszahatása az önköltségen keresztül az eredeti termékre, csak ennek segítségével állapítható meg.

Az ártervezés céljára ezért a korábbi években a Szovjetunióban az ipar termékeit 20 termékcsoportba osztva (például fekete fémek, fa- és fűrészáru, papíripari termékek) külön saktábla-mérleget készítettek.⁹

⁷ A 8 milliárd Ft összegű „fel nem osztott termék”-et a későbbiekben sikerült 3 milliárd Ft-ra csökkenteni. Kiderült, hogy 1. a gyapjú és más szöveteknél a termelési oldalon más átlagárakat vettek figyelembe, mint a felhasználásnál: a termelési oldalon minőségjavítást irányoztak elő, míg a belkereskedelem a korábbi átlagárakkal számolt. 2. A kereskedelem csak *kiemelt* cikkeket tervez konkrét árufajták szerint, a többire vonatkozó igényét ezekkel azonos százalékkal változtatja. Minthogy pedig a második öt éves terv ipari termelési előirányzatát mesterségesen igyekeztek feltornászni, az ipar éppen a kereskedelem által nem kiemelten tervezett (főként nem „mérleges”) cikkeknel nagyobb arányban növelte termelési előirányzatát, mint a kiemelt cikkeknel, amit azután a kereskedelem nem osztott el.

⁸ A Szovjetunióban járt delegációk 1955. évi jelentéséből (a Tervhivatal távlati tervezési osztályának feljegyzései alapján) úgy látjuk, hogy akkor a saktábla-mérleget a tervezésben ott sem használták kielégítő mértékben, akkor kezdtek vele ismét behatósabban foglalkozni. (1920-tól 1930-ig azonban kiterjedten alkalmazták.) Az ipari árrendezések során azonban a saktábla-mérleget ott sem nélkülözhatték.

⁹ Az Árhivatal közgazdasági osztályának dokumentumai szerint.

Minden terméket a megadott 20 csoportba kellett besorolni, azzal a további utasítással, hogy ahol erre lehetőség mutatkozik, az adatszolgáltatók a 20 fő termékcsoporthoz még további 10 alcsoportra is szétosztásuk. Minthogy azonban ez nem minden csoportban történt meg, a mérleg összeállítása végeredményben csak a 20 fő termékcsoporthoz történt. Ez természetesen csupán rendkívül durva megközelítés, amely igen nagy hibalehetőségeket ad. A Szovjetunió gyakorlata azonban ezen a kezdetleges módszeren már túljutott, és jelenleg kiterjedt munka folyik részletes táblák és elektronikus számológépek alkalmazására az árképzésben is.

Nálunk a folyó árrendezés során a korábbi szovjet gyakorlathoz hasonló, de annál részletesebb számításokat végeztek. Az Árhivatal igazgatási egységek, minisztériumok szerinti bontásban készített saktáblamérleget. A szállító minisztériumoknál, más szervezeti egységeknél bekövetkező anyag-áremelést a felhasználó minisztériumok értékesítés-növekedése ellentételezi, a költségvetési kapcsolatok szaldója pedig nulla. Ezáltal az egyes minisztériumok pénzügyi helyzete az árváltoztatások után ellenőrizhetővé vált.

A számításokat az 1956. évi tervdokumentumok alapján készítették, mert a mai tervezési és statisztikai beszámolók alapján az értékesítési tervszámokban még aránylag jobban el lehetett igazodni, míg az értékesítési tényszámokat kielégítően senki sem ismeri. A mérleget úgy készítették el, hogy a szállító és a felhasználó minisztériumok értékesítési, illetve anyagfelhasználási adatait tárcaközi tárgyalások útján igyekeztek összeegyeztetni. Ez az egyeztetés igen sok esetben nem járt kellő eredménnyel, és ilyenkor nem lehetett eldönteni, hogy maga a terv tartalmazott-e feszültségeket, illetőleg lazaságokat, vagy egyszerűen az értékesítési, illetve felhasználási irányokat nem sikerült kellően meghatározni.

E mérleg összeállításával az Árhivatalnak célja volt az is, hogy későbbi részleges árváltoztatások esetén valamennyire megbízható kész séma álljon rendelkezésére az árváltoztatás továbbgyűrűző hatásának a vizsgálatára. A mérleg végső összeállításakor már csak 3 milliárd Ft-os differencia mutatkozott a szállítók és a felhasználók adatai között. Ez az az összeg, amelyet végképpen nem sikerült elosztani. Bár így a mérleg az Árhivatal céljainak többé-kevésbé megfelel, de — minthogy tervszámokon és nem tényszámokon alapul — nem lehet tudni, hogy a valóságos népgazdasági kapcsolatokat mennyire tükrözi.

Az eddig elmondottaknak már sok vonatkozásban meg kellett mutatniok, hogy a társadalmi termék saktábla-mérlegének tervezésünkben alapvető szerepet kellene játszania, elsősorban abban a tekintetben, hogy segítségével *átfogóan* és ennek keretében kielégítően *részletesen* tudnák megmondani, hogy az egyes termékcsoportokból mit és mennyit vesz igénybe a termelőeszközök pótlása, mi marad ezen túl felhalmozásra, fogyasztásra és exportra. Más szóval azt is mondhatjuk, hogy a saktábla-mérleg alapján biztonsággal tervezhetnék meg, hogy a takarónk valójában meddig ér. A saktábla-mérleg jelentősége már ennyiben is nagy. Nem tagadható persze, hogy tervező szerveink *nagybanegészből* az eddig alkalmazott eszközökkel is fel tudták mérni a népgazdasági egyensúly feltételeit, de a saktábla-mérleg alkalmazásával az eddigi munka megbízhatósága nagymértékben emelhető lenne, egyes

vonatkozásokban pedig teljesen új lehetőségeket nyitna meg a tervezés számára.

Érdemes ezzel kapcsolatban előjáróban a szovjet tudományos élet és gyakorlat legújabb eseményeire utalni. A szovjet statisztikusok 1957. évi kongresszusán a népgazdasági beszámoló-mérleggel kapcsolatos vitában¹⁰ számos felszólaló hiányolta a sakktábla-mérleget, elsősorban abból a szempontból, hogy enélkül a népgazdasági ágak közötti termelőkapcsolatok nem deríthetők fel, nem tanulmányozhatók megnyugtatóan. F. D. Lifsic hozzászólásában e kérdéssel kapcsolatban például a következőket mondotta: „V. A. Szobolj beszámolójában egyáltalán nem kapott helyet az ágazatok közötti kapcsolatok tanulmányozásának kérdése a népgazdaságban. Az egyetlen idevágó sakktábla... nem mérleg, mint-hogy annak sem horizontális, sem vertikális összesítése nincsen. Az Egyesült Államokban és néhány más országban az ágazatok közötti kapcsolatokat jellemző statisztikai adatok feldolgozása elektronikus számológépekkel történik... az elsődleges anyag viszont, amellyel mi rendelkezünk, sokkal tökéletesebb... ezeknek az adatoknak hasonló feldolgozását — mondotta F. D. Lifsic — ő már 10 évvel azelőtt ajánlotta a »Bankstatisztika« című könyvében, sajnos azonban ez nem keltett figyelmet.”

Valójában a sakktábla-mérleget a szovjet statisztikai és tervezési gyakorlat már az 1920–1930-as években széles körben alkalmazta.¹¹ Számos ok következtében azonban a tervezési gyakorlatban azóta háttérbe szorult. Annál nagyobb figyelemmel fordul a szovjet irodalom és gyakorlat a sakktábla-mérleg — illetőleg annak az input-output-mérlegekkel sokban rokon — részletesebb és módosított formája felé az utóbbi években. Ez persze egyáltalában nem tekinthető véletlennek, hiszen az elektronikus számológépek fejlődésével és alkalmazásával vált a részletes sakktábla-mérleg gyakorlatilag is jól használhatóvá. Az elektronikus számológépeknek a tervezési gyakorlatban való felhasználása felé a szovjet gyakorlat már nagy lépéseket tett.

Miben áll az eddig elmondottakon kívül a sakktábla-mérleg jelentősége a tervezési gyakorlat számára?¹²

A sakktábla-mérlegből a termékek önköltségét kitevő közvetlen termelési ráfordítások koefficiensei közvetlenül adódnak. (A függőleges sorok a termékekre jutó különböző ráfordításokat tüntetik fel, s ha ezeket elosztjuk az egész termelési értékkel, a technikai színvonalnak megfelelő koefficienseket kapunk.) Ha a sakktábla-mérleg megfelelően részletezett (4–500 oszlopot, illetőleg sort tartalmaz), akkor e koefficiensek adott technikai színvonal mellett az egész népgazdaságra vonatkozó egysegés normatívákat adnak.¹³ Segítségükkel bármikor meg lehet állapí-

¹⁰ V. A. Szobolj: A népgazdaság beszámoló-mérlegének metodológiai alapproblémáiról. *Vesztnyik Sztatisztiki* 1957. 4.

¹¹ Lásd V. Belkin: Az elektronikus számológépeknek a statisztikában és a népgazdasági tervezésben való alkalmazásáról. *Voproszi Ekonomiki*. 1957. 12. szám,

Erdemes ezzel kapcsolatban megemlíteni, hogy V. Leontyev, aki világszerte mint az input-output rendszer kidolgozója ismeretes, az 1920-as években mint szovjet közgazdász már éppen az akkori szovjet gyakorlat alapján foglalkozott e mérleg egyes kérdéseivel. (Vö.: V. Leontyev: A Szovjetunió népgazdasági mérlege, *Planovoje Hozjajsztvo*, 1925. 12. sz. 254–258. o.)

¹² Lásd Belkin idézett cikkét, valamint A. Tolkazsev: Elektronikus számológépek és a tervezés kérdése. *Ipari-gazdasági újság*, 1958. március 19. sz.

¹³ E koefficiensek — szocialista gazdaságban, ahol a műszaki fejlődést is tervezzük — a fejlődést számításba vevő normákkal helyettesíthetők. Helyes megállapításuk természetesen számos igen nehéz technikai és gazdasági problémát vet fel, amelyeknek megoldása — mint erre a 2. sz. lábjegyzetben általánosítva már utaltunk — a mérlegmunka alapfeltétele.

tani, hogy a különböző népgazdasági ágaknak mennyit kell szállítaniuk, hogy — ha minden népgazdasági ág egyenlő mértékben fejlődne — a végtermékekben kitűzött tervfeladatok teljesíthetők legyenek.

A saktábla-mérleg segítségével — ha a kiinduló időpont kapacitásait és azok kihasználását ismerjük — meg lehet állapítani az elérendő termelési színvonalnak megfelelő kapacitásokat.

Kiszámítható a saktábla-mérleg adataiból az elérendő termelési színvonal munkaerő-szükséglete is, ha a tervperiódus végére tervezett termelési színvonalat megszorozzuk a közvetlen munkaerő-ráfordítás koefficienseivel.

A saktábla-mérleg további legdöntőbb jelentőségű és a gyakorlati tervezés számára közvetlenül alkalmazható hasznossága abban van, hogy segítségével kiszámíthatók az egyes termékek gyártásához felhasznált nyersanyagoknak, fűtőanyagoknak, elektromos energiának nemcsak közvetlen, hanem közvetett, vagyis teljes ráfordításai is.

A saktábla-mérlegnek igen részletesen tagoltnak kell lennie ahhoz, hogy a teljes ráfordítások számítása a tervezésben gyakorlatilag használható eredményeket adjon. (Például szén, olaj, vasérc, nyersvas, forgácsológépek stb. külön oszlopban, illetőleg sorban kell hogy szerepeljenek.) Ha azonban a táblázat csak 100 ággal dolgozik (a tábla 100×100 -as), már akkor is minden egyes teljes ráfordítási mutatóhoz 2—3 ezer számításra van szükség, ami az egész táblázatra vonatkozóan néhány millió számítást jelent. Ez a körülmény egyben arra is utal, hogy a saktábla-mérleg az elektronikus számológépeknek a tervezésben való alkalmazását nemcsak lehetővé, hanem szükségessé is teszi, ami egyúttal rendkívül jelentős minőségi változásokat hozhat a tervezési gyakorlatban.

A teljes ráfordításokat feltüntető tábla azáltal válik a gyakorlati tervkidolgozás számára alkalmazhatóvá, hogy segítségével a különböző népgazdasági ágaknál és termékeknél eltérő növekedési ütemet lehet előirányozni, míg másokat változatlanul lehet hagyni, mint ahogy ez a *tervvariánsok* esetében történik, egyszerűen azáltal, hogy a teljes ráfordítási tábla minden oszlopát megszorozzuk a tervezett mennyiséggel. Végül olyan táblát kapunk, amelyben a sorok összegei azt mutatják, hogy mennyi különböző termelő fogyasztásra szolgáló termék kell ahhoz, hogy adott technikai színvonal mellett a tervezett végtermék-mennyiségeket biztosítsák.

Ha egyes termékek termelésének tervezett növelése más termékeknél olyan termelési színvonalat követel meg, amelyet nem lehet, vagy nem célszerű elérni, akkor az alapfeladatokat korrigálni kell. Az elektronikus számológépek segítségével a számításokat gyorsan és nagy számban lehet elvégezni, ami lehetővé teszi nagyszámú tervvariáns gyors és minden hatásában lemerített kidolgozását, amelyre a mai módszerekkel távolról sincs lehetőség.

A teljes ráfordítások tábláján mind a távlati, mind az éves tervezés esetén figyelembe kell venni a technikai haladást is, e célból előbb a közvetlen ráfordítások táblájának koefficienseit kell korrigálni.

A különböző termékek teljes ráfordításainak ismeretében összehasonlíthatóvá válnak a nemzetközi ráfordítások, ami a külkereskedelem gazdaságosságára vonatkozó számításoknál alapvető jelentőségű.

A teljes munka- és anyagráfördítések ismerete különböző beruházási variánsok hatékonyságának vizsgálata esetében is szükséges.¹⁴

A teljes ráfordítások számításához hasonló módon elektronikus számológépek segítségével rövid idő alatt végezhető el az árváltozásoknak más termékek önköltségére gyakorolt továbbgyűrűző hatását meghatározó számítások is. Egy-egy teljes árrendezéskor ahhoz, hogy az összes árkihatások számíthatók legyenek 10, sőt 100 millió egymáshoz kapcsolódó számítást kell elvégezni, ami természetesen a mai nálunk alkalmazott módszerekkel még csak meg sem kísérelhető.¹⁵

A sakktábla-mérleg alkalmazásával végül megoldható a marxi újratermelési sémák tervezésben való felhasználásának a kérdése is. E kérdést az irodalomban már igen nagyszámú cikk tárgyalta,¹⁶ de a megoldás csak legújabbban, a sakktábla-mérleg e célra való megfelelő átalakításával született meg.

A bővített újratermelés marxi sémája ugyanis három szektorú sakktábla-mérlegnek is felfogható. (I., II. osztály és felhalmozás). Ebben a formában azonban a szektorok annyira összevontak, hogy belőlük a gyakorlati tervezés számára használható koefficienseket nem lehet képezni. A szektorokat azonban tovább lehet bontani és be lehet vonni azokat a tényezőket is (például újraelosztás, külkereskedelem), amelyekről Marx a sémák összeállításakor absztrahált, mégpedig úgy, hogy a termékek értékösszetevői és azok arányai kiolvashatók legyenek. Ilyen módon végzik a lengyel input-output-számításokat az Oscar Lange által kidolgozott elvek alapján. Nyilvánvaló, hogy a marxi újratermelési sémáknak a távlati tervezésben való konkrét, számszerű felhasználása nagyjelentőségű a jövőben tervezett arányosságok minőségi elemzése szempontjából.

Az újraelosztási folyamat ábrázolása

Az eddig elmondottakból már világossá kellett válnia annak, hogy mérlegrendszerünk *nem foglalja egységes egészbe a használati értékek mozgását*. Nem mutatja meg *összefüggően*: az egyes termékekből megnyit és hol vett igénybe a termelőeszközök pótlása, mennyi és milyen összetételű termék marad fogyasztásra, felhalmozásra és exportra.

Minthogy a nemzeti jövedelem anyagi összetétele nem ismeretes teljes pontossággal, az ennek megvásárlására fordítandó pénzjövedelmek realizálhatósága sem tervezhető megbízhatóan.

Másrészt azonban a hiányosság megvan a másik oldalon is: a nemzeti jövedelem mint pénzjövedelem nagyságát és arányait csak eredeti jövedelmek formájában ismerjük kielégítő módon (az állam és a szövet-

¹⁴ L: Turánszky Miklós: A beruházások gazdaságosságának fogalma és számszerű értékelése. (Kandidátusi disszertáció.)

¹⁵ 1957-ben a Szovjetunióban már elektronikus számológépek segítségével számítottak egy 17 x 17-szeres természetes egységekben és egy 44 x 44-szeres értékben megadott teljes ráfordítás-táblázatot. Az elsőnél 0,3 millió, a másodiknál 2,5 millió számításra volt szükség. A számításokat univerzális, nem speciálisan gazdasági feladatok megoldására épített elektronikus számológép segítségével végezték, de így is az első táblázat kiszámítása mindössze egy órát, a másodiké egy napot vett igénybe. Ez az idő speciális gép alkalmazása esetén ennél is sokkal rövidebb lett volna.

¹⁶ Sz. Sztrumilin: A népgazdasági mérleg mint a szocialista tervezés eszköze. Közgazdasági Szemle. 1955. 1. sz.; B. Minc: A népgazdasági mérleg. Economista. 1956. 1. sz.; A. Olthaber: Három makro-közgazdasági modell alkalmazhatóságának összehasonlító értékelése. Ekonomskaja Revija, 1956. 4. sz.; A. Olthaber: A népgazdaság értékbeni mérlegének sémája. Statisticka Revija. 1956. 12. sz.; J. Szirotkovics: Az újratermelési folyamat marxi elemzése mint tervezésünk módszertanának elméleti alapja. Economist. 1956. 4. sz.

kezetek eredeti jövedelmeit az összesített ágazati pénzügyi mérlegekből, a lakosság eredeti jövedelmeit részint az ágazati pénzügyi tervek-ből, részint a lakosság pénzbevételi és kiadási mérlegéből, továbbá a mezőgazdasági termelői mérlegekből határozzák meg), de nem ismerjük azokat a végső jövedelmeket, amelyek az újraelosztás eredményeképpen végül is mint termékek iránti „kereslet” jelentkeznek. (Mérlegrendszerünk e hiányosságára lényegében rámutatott Gerő Tamásné Költségvetés, hitel és pénzfelhalmozás c. kandidátusi disszertációjában.)

Példaképpen a következőket említjük meg: a társadalmi tiszta jövedelem (m) zömét mint az állam eredeti jövedelmét a költségvetésben centralizálják és újraelosztják. E tiszta jövedelem jelentős részét azonban a költségvetés személyi tulajdonba adja át (nem termelő dolgozók munkabére, nyugdíj, ösztöndíj, táppénz, napidíj stb. formájában).

A személyi tulajdonba átadott jövedelem nagyságáról azonban teljes összesítés nem készül, de nem dolgozzák fel azokat az adatokat sem, amelyek alapján a költségvetési kiadásoknak fogyasztási cikkek vásárlására fordított összege és összetétele megállapítható lenne, pedig ez igen jelentős. Sőt ismeretlen tulajdonképpen magának az államnak végső, újraelosztás utáni részesedése is a nemzeti jövedelemből. Az állami kiadások összege (a költségvetés kiadási főösszege), amely a nemzeti jövedelemnek körülbelül 50 százalékát teszi ki, ezzel a részesedéssel távolról sem azonos, hiszen tartalmazza többek között éppen az állami tulajdonból személyi tulajdonba való átadást is.

A tervgazdasági jegyzetek, a tervezési utasítások és a szovjet szakirodalom is közli azokat a mérlegsémákat, amelyekkel a jövedelmek elosztása, a teljes elosztási folyamat a végső felhasználásig nyomonkövethető. Ezeket a sémákat azonban tervezési gyakorlatunk eddig nem alkalmazta, annak ellenére, hogy itt a technikai nehézségek távolról sem akkorák, mint a társadalmi termék sakktábla-mérlegének esetében.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy részleteiben, egyes területeken ne ismernénk a végső jövedelmeket: viszonylag kifinomultak például a lakosság vásárlóalapjára vonatkozó számítások.¹⁷ De a részletek összessége, az egész nemzeti jövedelem anyagi összetétele és jövedelmekre való végleges elosztása közötti összhangot mérlegrendszerünk nem biztosítja.

Számtalan lehetséges példa közül elegendő egyet említeni: ha például az államnak több jövedelme van, mint amennyi terméket valóságban megvásárolhat (mint amennyi használati értékénél fogva az állam szükségleteinek kielégítésére alkalmas), akkor a lakoságnak szükségképpen kevesebb pénzzel kell rendelkeznie, mint amennyi valóban elkölthető lenne. Ilyenkor a kereskedelmi készletek nem tervezett és nem kívánatos mértékben felhalmozódnak, s a költségvetés bevételi többlete a belkereskedelmi készletek felhalmozásának finanszírozására fordítódik. Fordított esetben például legyártott, de át nem vett beruházási javak halmozódnak fel és ezeknek finanszírozása csak úgy lehetséges, ha a bankjegyforgalom megfelelően növekszik. Ez a két eset nálunk egymást váltogatva állott fenn 1949-től mostanáig.¹⁸

¹⁷ Eppen úgy, mint ahogy a termékmozgás területén is a vele szembenálló árualapra vonatkozó számításokra viszonylag nagy gondot fordítanak.

¹⁸ Ebben is, mint a legtöbb hasonló, a népgazdaság egyensúlyhiányát átfogóan kifejező példában természetesen a gazdaságpolitika, a mérlegrendszer hibái, valamint a szükségletek pontatlan felmérése komplexen fejeződnek ki.

A nemzeti jövedelem újraelosztásának a folyamatát részleteiben, más-más oldalról, de lényegében tartalmazzák a pénzügyi mérlegek. Bár ezek nem a jövedelmek újraelosztását ábrázolják, hanem az egyes népgazdasági egységek (például az állam, a lakosság vagy a vállalatok) pénzbevételeit és kiadásait, és így közöttük számos tétel a pótlási alap forgalmával és nem a jövedelmek újraelosztásával kapcsolatos — azért ezekben a pénzügyi mérlegekben megvan az újraelosztási folyamat ábrázolásának teljes nyersanyaga.

Ha ezekből a mérlegekből kiválasztanánk a jövedelmek keletkezésével, illetve átadásával kapcsolatos tételeket és azokat megfelelően rendszereznénk, akkor nyomonkövethetnénk a nemzeti jövedelem egész újraelosztási folyamatát mint pénzmozgást, és kiolvasható lenne a fő egységek, az állam, a lakosság, a vállalatok stb. összes *eredeti*, majd *végleges*, termékek vásárlására fordított, illetőleg tartalékolt jövedelme.

Ebben az esetben egyben a nemzeti jövedelem minden forintjával „el tudnánk számolni”, hiszen minden bevételt megfelelő kiadás ellentételezne. Ismernénk a termékek vásárlására fordított jövedelmek végső elosztását, és ha a sakktábla-mérleg viszont maguknak a termékeknek az eloszlását mutatná meg, a kettő együtt megalapozná a nemzeti jövedelem felhasználásának a tervezését. Így lehetővé válna, hogy elveszük a ma alkalmazott módszert, amikor a nemzeti jövedelem termelését és felhasználását egymástól elszakítva tervezik. Így nem csoda, hogy a két oldal gyakran nem egyezik, és az egyensúly végül is csak technikai fogásokkal teremődik meg.

A pénzügyi mérlegek ilyen módon való feldolgozása viszonylag kevés elvi problémát okozna, inkább módszertani és más gyakorlati nehézségeket kellene leküzdeni ahhoz, hogy a nemzeti jövedelem újraelosztását és végső jövedelmekre való megoszlását ábrázolni lehessen.¹⁹

Ez az ábrázolás önmagában természetesen semmit sem old meg, hiszen csak a jövedelmek *tényleges* felhasználásáról ad képet, bár nyilvánvalóan sok elvi és gyakorlati következtetés levonására fog lehetőséget nyújtani. Egyedül ennek ismerete lehet azonban alapja annak, hogy egyrészt a felhasználás kívánatos *változásait* megtervezzék, másrészt vele összhangba hozzák a társadalmi termék, illetve a vele szemben álló nemzeti jövedelem mint termékhalmoz összetételét. Ez utóbira pedig — mint mondtuk — a részletes sakktábla-mérleg fog alapul szolgálni.

¹⁹ A Közgazdaságtudományi Intézet általános osztályán a Pénzügyminisztérium bevonásával 1957-es tényszámok (a Statisztikai Hivatal nemzetijövedelem-számítása és a Pénzügyminisztérium által készített pénzügyi mérlegek) alapján kidolgozzuk a nemzeti jövedelem eloszlását és újraelosztását számszerűen ábrázoló mérleget.

A kolhozrendszer fejlődésének új állomása

A Szovjetunió Legfelső Tanácsa márciusi ülésének „A kolhozrendszer további fejlesztéséről és a gép- és traktorállomások átszervezéséről” szóló határozata a szovjet mezőgazdaság történetében a legnagyobb esemény a kollektivizálás óta. A határozat jelentősége túlmegy a mezőgazdaság, a kolhozparasztok érdeklődési körén, mert későbbi hatásában az egész szovjet nép érdekét szolgálja, a kommunizmus felé haladást célozza.

Mint ismeretes, az SZKP javaslatára 1957-ben az ipar és az építkezések területén átszervezték az irányítás rendszerét. Az átszervezés azt a lenini tanítást érvényesítette, hogy a szocialista gazdálkodás szervezeti alapelve a demokratikus centralizmus. A demokratikus centralizmus elve lehetővé teszi, hogy a központosított állami irányítás szervezeten kapcsolódjék a termelésben közvetlenül résztvevők alkotó tevékenységével, a népgazdasági tervek iránt érzett felelősség fokozásával és a helyi szervek kezdeményezésével.

A gyakorlat igazolta ennek a döntésnek a helyességét. A népgazdasági tanácsok irányítása alatt jelentősen nő az ipari termelés, gyorsabban nő a munka termelékenység, csökken a termékek önköltsége.

Az SZKP következetesen folytatja a népgazdaság vezetésében a lenini elvek megszilárdítását és továbbfejlesztését. Ennek folyamán került sor arra a forradalmi lépésre, amelyet az SZKP Központi Bizottságának februári ülésén Hruscsov terjesztett elő a gépállomások átszervezéséről.

Lényegében arról van szó, hogy gyökeresen meg kellett változtatni a mezőgazdaság állami irányításának eddigi módját és formáját abból a célból, hogy ez lehetővé tegye a kolhozok öntevékenységének és kezdeményezésének, a kolhozparasztok milliói alkotó tevékenységének kibontakozását. A kolhozrendszer további fejlődéséről és a gépállomások átszervezéséről szóló határozat új állomása az SZKP következetes politikájának, amely azt célozza, hogy a szocialista gazdaság szervezeti formáit össze kell hangolni a további fejlődés feltételeivel és követelményeivel.

Az ipari és a mezőgazdasági irányítás átszervezése végső soron lehetővé teszi a szocialista gazdasági rendszer fölényének teljesebb kiaknázását, amely meggyorsítja a kommunizmus építését és előmozdítja a Szovjetunió fő gazdasági feladatának megoldását, vagyis azt, hogy az egy főre jutó termékek termelésében is utol kell érni és túl kell haladni a legfejlettebb kapitalista országokat.

A gépállomások létrejötte és fejlődése

Mint ismeretes, Oroszországban az erősen koncentrált nagyipar lehetővé tette, hogy a proletariátus a hatalom megszerzése után egycsapásra megsemmisítse a régi, túlélte termelési viszonyokat az iparban. A mezőgazdaság azonban javarészt kis- és törpeparaszti gazdaságokból állott. A termelési viszonyok megváltoztatása a paraszti tömegek önkéntes egyesülései, szövetkezetek alakítása formájában zajlott le. A mezőgazdasági termelés korszerű gépekkel történő felszerelése a termelési viszonyok megváltozásának anyagi feltétele, és viszont, a kisparaszti gazdaságok egyesítése nagy kollektív gazdaságokba feltétele a gépi technika alkalmazásának és jó kihasználásának.

A Szovjetunióban az első ötéves terv időszakában rohamosan fejlődött a nehézipar; új iparágak keletkeztek, például a szerszámgyártás, a traktorgyártás, a gépkocsipar, a kombájnipar, a mezőgazdasági gépipar stb. Az ipari fejlődés, valamint a gépimport eredményeképpen a szocialista állam mind több traktorral, géppel látta el a mezőgazdasági termelést. 1928-ban az OFSZSZK-ban a traktorállományból az állami gazdaságok és más állami vállalatok 23 százalékkal, a mezőgazdasági artyelek 37 százalékkal, az egyszerűbb szövetkezeti formák 29 százalékkal, a paraszti segélyezési bizottságok 6 százalékkal és egyebek 5 százalékkal rendelkeztek. Mint látható, a traktorok többsége állami gazdaságokban és szövetkezetekben összpontosult, és csak kevés traktor került például a kulákok kezébe.

A különböző szocialista mezőgazdasági vállalatok különbözőképpen hasznosították az új mezőgazdasági technikát. A szovhozok már kezdeti fejlődésük időszakában termelési segítséget nyújtottak a dolgozó parasztságnak igaerő és felszerelés kölcsönzésével. A traktorállomány növelése pedig lehetőséget nyújtott a szovhozoknak arra, hogy gépi segítséget adjanak a paraszti gazdaságoknak. E célból traktoros csapatokat szerveztek. A gépi technika alkalmazása a paraszti gazdaságokban hamarosan megmutatta, hogy az új megnövekedett termelőerő nem felel meg a magánparaszti termelési viszonyoknak, amelyek megnehezítik a traktorok kihasználását, a korszerű gazdálkodást.

A Sevcsenkőről elnevezett szovhoz (Odesszai kerület) dolgozói 1927 tavaszán elhatározták, hogy segítséget adnak a környező 26 falu dolgozó parasztságának — amely mintegy 24 000 ha földet művelt meg — mégpedig olyan formában, hogy ezeknek a földterületét traktorokkal közösen művelik meg. Ennek eredménye minden várakozást felülmúlt. Azok a parasztok, akik áttértek a föld közös megművelésére — a szovhoz traktoros csapatainak segítségével — jóval nagyobb terméseredményt értek el, mint a többiek. A közös művelésre áttért parasztok, miután képesek voltak megmunkálni egész területüket, nem adtak bérbe földjük-ből az igaerővel rendelkező kuláknak. Ezek a parasztok abban a történelmi jelentőségű levélben, amelyet a szovjet kormánynak írtak, közölték, hogy „közös traktoros gazdaságot” szerveznek, ahol megszűnik a parasztok különálló földterülete. A Sevcsenko szovhoz tapasztalata hamarosan elterjedt. 1929-ben Ukrajnában már 78 szovhozban szerveztek ilyen traktoros csapatokat.

A mezőgazdasági szövetkezetek szintén rendelkeztek traktorokkal például az OFSZSZK „Kenyérszövetkezete” rendszeresen adott el trak-

torokat paraszti szervezeteknek. A szövetkezetek traktorkölcsönző állomásokat szerveztek. A kölcsönző állomások csak a gépek kölcsönzésének szervezésére korlátozták tevékenységüket, s nem foglalkoztak a kolhozok, valamint a gépi munkák szervezésével. A traktorállomány növekedése következtében traktoros csapatokat szerveztek, amelyek közül némelyik már valóságos kis gépállomás volt.

A kolhoztulajdonban levő traktorokat ez időben rosszul használták ki: az 1929. évi június 1-i adatok szerint a kolhozok 85 százalékában csak 1 traktor volt. A kolhozok 14,5 százaléka rendelkezett 2–5 traktorral, és csak a kolhozok 0,5 százalékában volt 5-nél több traktor. A traktorok ilyen nagyarányú szétszórtsága nem bizonyult célszerűnek — különösen akkor, amikor kevés volt a traktorok mennyisége —, éppen ezért a kolhozok maguk alakítottak csoportokat, amelyekben egymást segítették. Az ilyen csoportosulások nagyon gyorsan elterjedtek az országban, és néhány ezek közül már mintegy a gépállomás szerepét töltötte be.

Egyéb szervezetek is tartottak fenn úgynevezett traktoros csapatokat. Például Ukrajnában már 1922–1923-ban voltak ilyen csapatok. (Ezeket a Szelo-Technika és a Joint szervezték.) Ezek a kis egységek, melyek eleinte 3–4 traktorral, később 1927–1929-ben 4–5 traktorral működtek, életképtelennek bizonyultak.

Mint látható, a különféle szervezetek a fejlődés kezdetén különböző utakon haladtak, végül azonban egy eredményre jutottak, nevezetesen a gép- és traktorállomány koncentrálásának, a gép- és traktorállomások megszervezésének szükségességére. A „Munka és a Védelem Tanácsának” 1929. június 6-i utasítása értelmében megszervezték a „Traktorcentr”-t (a gép- és traktorállomások össz-szövetségi központját), amely ekkor még részvénytársasági formában működött. Ettől az időszaktól számíthatjuk a gépállomási hálózat kiépítésének kezdetét.

1930 elején kísérletképpen a gépállomási traktorokat átadták a kolhozoknak. A kedvezőtlen eredmények hatására azonban ismételten visszaállították a régi formát. Később a gépállomásokat átadták az államnak, és ezzel a gép- és traktorállomások össznépi tulajdonná váltak.

A gép- és traktorállomások megszervezését, valamint állami tulajdonba vételüket objektív körülmények tették szükségessé. A gépállomási koncentráció lehetővé tette a géppark jobb, termelékenyebb kihasználását. A gépállomásokon könnyebb volt megoldani a gépek szakszerű használatát, javítását, a gépi munkák megszervezését akkor, amikor igen nagy volt a műszaki ismeretekkel rendelkező káderek hiánya. A gépállomások azáltal, hogy a parasztságot megszabadították a kulák kizsákmányolástól és traktoraikkal nagy segítséget nyújtottak a parasztságnak, igen fontos szerepet töltöttek be a kollektivizálás lebonyolításában. A gépállomások politikailag képzett vezetői sokban hozzájárultak a kolhozok szervezeti, gazdasági és politikai megerősítéséhez. A kolhozok az első időben képtelenek voltak saját erőből elegendő számú gépet beruházni és ezeket állandóan felújítani. Következésképpen, ha a gépek vagy a gépállomások szövetkezeti tulajdonban maradtak volna, akkor megléte volna a kolhoztermelés növelése, s így a mezőgazdaság szocialista fejlődése. Mindezekon kívül az állami gépállomások kiváló formának bizonyultak az állami vezetés megvalósítására. A korszerű gépi technika, a műszaki és agrárszakemberek összpontosítása le-

hetővé tette, hogy a gépállomások teljesíthessék a kolhoztermelés szervezésével, irányításával járó feladataikat. A kolhoztermelés irányítása, szervezése nagyrészt a szerződések révén valósult meg. A gépállomások megszervezésekor nem lehet figyelmen kívül hagyni azt az igen fontos tényt, hogy miután a gépi munkák díját természetben állapították meg, a gépállomások hatalmas termékmennyiséget bocsátottak a társadalom rendelkezésére (például a begyűjtött gabona mennyiségének mintegy 60 százalékát).

Bár a gépállomás a kolhozfalu termelőerőinek legfontosabb növelőjévé, a politikai és a kulturális nevelőmunka központjává vált, mégis a szocializmus építésének előrehaladásával állandóan változott a gépállomások feladata.

Az első ötéves terv időszakában a gépállomás fő feladata volt, hogy sokoldalú gazdasági segítséget adjon az egyéni paraszti gazdaságoknak a kollektív gazdaságokra való áttéréshez, harcoljon a kulákok, a kollektivizálás ellenségei ellen, és politikailag erősítse a kolhozokat. Az első ötéves terv időszakában jelentősen megnövekedett a gépi munkák mennyisége, s ennek következtében növekedett a kolhoztermelés. 1928-ban a szántások 1 százalékát, a tavaszi vetések 0,2 százalékát, az aratás 0,2 százalékát, a cséplés 1,3 százalékát végezték traktorokkal, gépekkel. 1932-ben a felsorolt munkák aránya 19 százalékra, 20 százalékra, 10 százalékra és 40 százalékra nőtt.

A tömeges kollektivizálás befejezése után a gépállomások feladata a kolhozok szervezeti, gazdasági és politikai megerősítése volt. A kezdeti időszakban a szakemberhiány, valamint az ellenséges tevékenység igen megnehezítette a kolhozok sikeres tevékenységét, ezért 1933-ban a gépállomásokon politikai osztályokat szerveztek, amelyek később feladatukat teljesítve megszűntek. Ebben az időszakban tovább erősödött a gépállomás és a kolhozok szerződéses viszonya, állandóan növekedett a gépi munkák mennyisége, és a gépi munkák hamarosan felölelték az összes alapvető mezőgazdasági munkaféleségeket.

A Nagy Honvédő Háború időszakában a gépállomások igen fontos feladatot töltöttek be. Az erősen csökkent taglétszámú kolhozok csak a megnövekedett gépi segítséggel tudták biztosítani az élelmiszerellátást.

A gépállomásoknak a háborút követően, a negyedik ötéves tervben (1945–1950) fő feladatuk volt, hogy előmozdítsák a termés hozamok növekedését.

A gépgyártás fejlesztésének eredményeképpen a szocialista állam a háború utáni időszakban mind tökéletesebb, nagyobb teljesítményű gépekkel látta el a gépállomásokat. A korszerű gépi technikának már nem felelt meg a negyedik ötéves terv végén a kolhozok kis mérete. Egyebek között ezért vált szükségsszerűvé a kis kolhozok egyesítése, mely lehetővé tette a megnövekedett termelőerők jobb kihasználását.

Például a Medvedovszki Gép- és Traktorállomás tevékenységének körzetében a kolhozok egyesítése után (az egyesítés előtt 14, utána csak 3 kolhoz volt) a 39 szántóföldi vetésforgó helyett összesen 11 maradt. A táblák száma 331-ről 122-re csökkent, a vetésforgók átlagos nagysága 545 ha-ról 1852 ha-ra nőtt. Ez természetesen nagyban hozzájárult a technika jobb kihasználásához, a munkaszervezés, az irányítás tökéletesedéséhez és mintegy alapul szolgált a termelőerők további rohamos növekedéséhez, a kolhozok gazdasági erősödéséhez.

Az ötödik ötéves tervben (1950–1955) a gépállomások fő feladata a terméshozamok növelése, az állatállomány számának és hozamának, a teljes termelésnek és az árutermelésnek a növelése volt. E feladatokkal kapcsolatosan a gépállomások tevékenysége és szervező szerepe jelentősen megnőtt. Ugyanakkor azonban — és ez új vonás az előző időszakokhoz képest — megnőtt a gépállomások felelőssége a kolhozok munkájáért. A kolhozok egész tevékenységéért a gép- és traktorállomások feleltek.

Az 1953 szeptemberi KB plénum határozata különösen hangsúlyozta a gépállomások megnövekedett felelősségét. A megnövekedett feladatok elvégzésének biztosítására korszerű gépeket küldtek a gépállomásokra. A városokból szakmunkásokat, kommunistákat irányítottak a gépállomásokra. A traktorosokat a gépállomások állandó állományába sorolták át. Ezzel megszűnt a traktorosok gyakori munkahelyváltogatása, és növekedett a traktorosok anyagi érdekeltsége. Lényegesen megjavult a traktorosok, a kombájnosok, a gépkezelők stb. képzése a gépésztanulók hálózat megszervezése nyomán. A feladatok sikeres végrehajtása végett felemelték a gépállomási dolgozók fizetését is, igyekeztek jobban felhasználni az anyagi érdekeltséget. Növelték a javítási munkálatok minőségét.

A gépállomások egyik vagy másik irányú feladatának előtérbe kerülése mindenkor tükrözi a kolhozok fejlődésének színvonalát és problémáit.

A kolhozok gyors gazdasági és szervezeti erősödése

Bár a kolhozok a gépállomásra támaszkodva szüntelenül fejlődtek, mégis 1953-ig különféle hibák és a vezetés hiányosságai miatt elmaradtak a szükséges színvonaltól. Az SZKP KB 1953. szeptemberi plénuma óta — ahol kidolgozták az egész mezőgazdaság gyors fejlesztésének tervét — sokoldalú és szívós harc folyik a fejlődés meggyorsításáért.

A szűzföldek feltörésével és az elhagyott földek visszafoglalásával megerősödött és megnövekedett a gabonatermelés, az egész mezőgazdaság további fejlődésének egyik alapja. Kiterjedten felhasználták a kolhozok és a kolhoztagok anyagi érdekeltségét a termelés fejlesztésében. Csökkent a mezőgazdasági adó. Majdnem minden fő mezőgazdasági terméknek felemelték a begyűjtési és felvásárlási árát. Megnövekedett az üzembehelyezett traktorok, kombájnosok és egyéb gépek száma. A kolhozokat és a gépállomásokat képzett vezetőkkel, mezőgazdasági specialistákkal, gépészekkel erősítették meg. Felemelték a gépészek fizetését. Különösen nagy jelentőségű volt a tervezés megváltoztatása 1955-ben. A kolhozok a helyi körülményeknek megfelelően alakíthatták át az alapszabályukat.

1953 szeptembere óta 908 ezer 15 lóerős egységtraktort, 293 ezer gabonakombájnt, 143 ezer silókombájnt és kukoricabetakarító-kombájnt, 684 ezer traktoros vetőgépet és 467 ezer teherautót kapott a mezőgazdaság. Ezzel a hatalmas gépparkkal 1957-ben a szántások 99 százalékát, a gabonafélék és az ipari növények vetésének 95 százalékát, a gabonabetakarítás 89 százalékát gépesítették. A kolhozokban és a gépállomásokon 1953 július 1-én 83 ezer felső- és speciális középiskolát végzett szak-

ember volt. 1957. december 1-re ezek száma elérte a 277 ezret. A kolhozokban 1953-ban 18,5 ezer, 1957 végén 150 ezer felső- és speciális középiskolai képzettségű szakember volt. Az utolsó 4 év alatt az állam 75,4 milliárd rubel beruházást fordított a kolhozok fejlesztésére (épületekre, felszerelésekre, gépekre stb.). Ez az összeg 10 milliárddal több (változatlan áron számítva), mint a második, a harmadik, a negyedik és az ötödik ötéves terv első három esztendeje alatti mezőgazdasági beruházások együttléve.

Mindezek következtében 1954-től 1957-ig a betakarított gabona termésmennyisége 27 százalékkal, a cukorrépáé 37 százalékkal, a tejtermelés 50 százalékkal, a hústermelés 38 százalékkal növekedett. A Szovjetunió — a termelés összes mennyiségét illetően — jelenleg csak mintegy 5 százalékkal marad el az Egyesült Államoktól a tejtermelésben, a vajtermelésben pedig már utolérte az Egyesült Államokat.

Az állam sokoldalú támogatásával, a korszerű gépi technika alapján fejlődő kolhozrendszer ma már a következő főbb vonások jellemzik az 1953 előtti állapothoz képest:

A régi, kis területű, szétaprózott kolhozokból — az 1950–1951-ben és az azóta végrehajtott kolhozegyesítések következtében — hatalmas területű kolhozok alakultak. Míg 1949-ben a Szovjetunióban több mint 250 ezer kolhoz volt, jelenleg 73 ezer körül van a kolhozok száma. A megnövekedett terület lehetővé teszi a korszerű technika széleskörű, termelékeny alkalmazását, a kolhoztagok munkaerőjének jobb kihasználását, az adminisztráció egyszerűsítését, a jobb vezetést, a munka-kooperáció és specializálás kialakulását.

A kolhozok ugyanakkor gazdaságilag is jelentősen megerősödtek részben az összevonások, részben a már ismertetett egyéb irányú rendszabályok következtében. Jelentősen megnövekedett a 100 ha-ra jutó termelés, nőtt az árutermelés aránya, a kolhozok jövedelme, az oszthatatlan alap, amely legjobban kifejezi a kolhoz közös gazdaságának megerősödését. 1952–1956-ban az oszthatatlan alap 56 százalékkal növekedett, és jelenleg alig valamivel kevesebb, mint 100 milliárd rubel. Meggyorsult az oszthatatlan alap növekedési üteme is. 1952-ben 7,4 milliárd rubellel, 1956-ban már 16,7 milliárd rubellel nőtt az oszthatatlan alap. 1958-ban az oszthatatlan alap terv szerinti évi növekedése eléri a 25 milliárd rubelt.

A kolhozok technikai felszereltsége, energiabázisa többszörösre nőtt. Az oszthatatlan alaptól teherautóra, traktorokra és más gépi felszerelésekre 24 milliárd rubel jut. Például a mezőgazdaságban levő teherautó-állománynak mintegy felével — 330 ezerrel — a kolhozok rendelkeznek. Az energiabázis növekedésével egyidőben megváltozott ennek szerkezete is — a mechanikai erőforrások javára. A kolhoztulajdonban levő technikai felszerelések értéke jelentősen meghaladta a jelenleg átadásra kerülő (18–20 milliárd rubel értékű) gépállomási gépek, felszerelések értékét.

Megnövekedett a szakképzett, a művelt, a vezetésben, a szervezésben, az ökonómiában járatos vezető szakemberek száma, akik sikeresen tudják felhasználni a korszerű technikát és a tudomány eredményeit.

Megváltozott a kolhozfalu, megváltoztak a kolhozparasztok. Megnövekedett szocialista öntudatú, új, a kommunizmusért aktívan harcoló parasztság alakult ki, amely már lényegében elvesztette kisparaszti

pszichológiáját — nem utolsósorban a traktorok, a gépek, az elektrifikálás tömeges alkalmazásának hatására.

Jelentősen megnőtt a kolhozok és a kolhoztagok jövedelme. 1950 és 1956 között a kolhozok összes pénzjövedelme megháromszorozódott és 1956-ban már majdnem 95 milliárd rubelt tett ki. A kolhoztagoknak a közös gazdaságból és a háztájiból származó jövedelme 1953-hoz képest 1957-ben 33 százalékkal nőtt (változatlan áron számítva).

A kolhozok ilyen nagyarányú fejlődése következtében megváltozott, illetve feleslegessé vált a gépállomásoknak több, régebben fontos funkciója. A kezdeti években — mint már utaltam rá — különösen fontos volt a gépállomások szervező tevékenysége. A kolhozok a korszerű nagyüzemi gazdálkodás szervezésében — mint az elért eredmények bizonyítják — az eltelt évek alatt nagy gyakorlatot szereztek, és a gépállomás szervező tevékenysége feleslegessé vált.

Régebben, amíg a kolhozok nem rendelkeztek saját műszaki káderekkel, addig a technikai haladást kizárólag a gépállomás képviselte. Ma azonban a kolhozokban is van már képzett műszaki gárda, akik hasonló feladatot képesek betölteni.

A gépállomások — mint említettem az előzőekben — igen fontos politikai szerepet tölthettek be a kolhozmozgalom kezdeti időszakában. A kolhozok azonban ma már olyan színvonalon állanak, hogy nincs szükség a gépállomások politikai funkciójára sem, mert senkit sem kell meggyőzni a kollektív gazdaságok fölényéről, vagy nem kell a kolhozokat az ellenséggel vívott politikai harcban támogatni.

A kolhozok és a gépállomások együttműködési formáinak változása

Mialatt a kolhoz-termelőerők hatalmasan megnövekedtek, nem történt lényeges változás a kolhozok és a gépállomások viszonyában, a kolhozok termelési, technikai kiszolgáltatásának formájában. A gépi technika felhasználásának, a kolhozok termelési, technikai kiszolgáltatásának régi formája egyre inkább akadályozta a termelőerők gyorsabb ütemű növekedését.

A gépállomások és a kolhozok már az első időktől keresték azokat a formákat, amelyek felhasználásával a legsikeresebb az együttműködésük. Ez azt mutatja, hogy bár a kolhozmozgalom kezdeti időszakában helyes volt egy helyre összpontosítani, állami tulajdonban tartani a gépeket, mégis elejétől fogva probléma volt az együttműködés leghelyesebb formájának megkeresése.

A gépállomások a traktorosbrigádokon keresztül szolgálták ki a kolhozokat. Az eleinte néhány traktorból álló brigádok a traktorok számának gyarapodásával olyan nagy szervezeti egységekké váltak, amelyek már számtalan kolhozot és kolhozbrigádot szolgáltak ki, ami megnehezítette a sikeres együttműködést, a kolhozok és a gépállomások közötti összhangot.

Már a második világháború előtt kialakult, de igazán csak a kolhozok összevonása után jutott érvényre az a törekvés, hogy a traktorosbrigádok a csernozjom övezetben csak egy szántóföldi kolhozbrigádot, a többi övezetben pedig lehetőleg csak egy kolhozot szolgáltassanak ki. Ezzel az együttműködési formával sikerült csökkenteni a súrlódásokat.

További előrehaladás volt a kolhozokban az úgynevezett komplexbrigádok megszervezése. A „komplexbrigád” különböző speciális (szántóföldi, takarmányos, zöldségtermelő, különböző farmok stb.) kolhozbrigádok egyesítése útján keletkezett. (Ez tehát lényegében nem „brigád”, hanem üzemegeység.) A komplexbrigádok szervezése megkönnyítette az együttműködést a gépállomási traktoros brigáddal, de a nehézségek, amelyek főképp a kettős vezetésből, a kolhoztagok, valamint a traktorosok különböző irányú anyagi érdekeltségéből adódtak, továbbra is megmaradtak.

1956–1957 folyamán a kolhozok szántóföldi brigádjait és a traktorosbrigádokat, több helyütt pedig a kolhoz komplexbrigádjait és a traktorosbrigádokat egyesítették közös vezetés alatt. Ez az egyesítés, bár lényegesen előmozdította a gépek és a munkaerő jobb kihasználását, a kolhoztermelés tökéletesebb kiszolgálását, mégsem volt teljes. Egyrészt a két brigád valójában mégis csak külön maradt, másrészt a két irányító apparátus (a kolhoz és a gépállomás vezetősége) továbbra is zavarta a kooperációt, továbbra is gátolta a termelési ráfordítások csökkenését.

1957-ben több gépállomást és kolhozot kísérletképpen egyesítettek a kolhozelnök vezetése alatt. Kubánban például 12 gépállomáson hajtották végre az egyesítést. Ezeknek a kísérleteknek, valamint az előbb említett brigádegysítéseknek kedvező eredményei is világosan példázták a gépállomások átszervezésének, a traktorok és a gépek nagy része eladásának szükségességét.

Hátrányos jelenségek a kolhozok és a gépállomások viszonyában

A kolhozok és a gépállomások viszonyában a legutóbbi években elsősorban a kettős vezetés, a kettős irányítás, szervezés okozott nagyobb nehézségeket. A kolhoztermelés irányítása két vonalon mozgott. Egyrészt a kolhoz vonalán, a közgyűlés, a kolhozvezetőség, a specialisták, a brigádvezetők útján, másrészt a gépállomások vonalán, az igazgató, a specialisták, a brigádvezetők útján. Mind a két irányítás egy célt szolgált: a kolhoztermelést, mind a két irányító apparátus egyazon földterületen gazdálkodott. Ez a párhuzamos irányítás gyakran „keresztelte”, zavarta egymást. A kolhoz nem rendelkezett a gépállomás dolgozóival és felszerelésével, a gépállomás vezetősége viszont nem rendelkezett kolhoztagsággal és a kolhoz eszközeivel. A kettős vezetésből fakadó hibák azután a munkák elhúzódásában, rossz minőségében, a gépek állásában stb. jutottak kifejezésre.

A kolhoztermelést irányító kettős apparátus nemcsak ebben a vonatkozásban okozott problémát, hanem a gépállomások vezető apparátusának fenntartása nagy költséggel járt.

Ebben a párhuzamos vezetési rendszerben áldatlan volt a gépállomás mezőgazdasági szakembereinek helyzete. A gépállomáson dolgozó szakemberek szakismeretüket nem tudták teljesen alkalmazni az ütköző gépállomási és kolhozérdekek miatt.

A kolhozok a legutóbbi években a termelés állandó növelése mellett mindinkább a gazdaságosságra, a termelési költségek csökkentésére törekedtek. Ezért — egyebek között — a kolhoz a gépállomással csak a

legszükségesebb traktormunkákat igyekezett elvégeztetni. A kolhoz érdeke ugyanakkor azt is kívánta, hogy a gépi munkákat minél olcsóbban végeztessék el. A gépállomás érdeke azonban nem a terméshozamok növelése, a költségek csökkentése volt, hanem a normálhektárok számának növelése, mert ettől függött a gépállomás anyagi helyzete, a tervteljesítés, az egy normálhektár gépi munkára jutó önköltség és döntően az egy mázsa természetbeni díj önköltsége.

Megkísérelték az önálló elszámolásra való áttéréssel megjavítani a gépállomások és a kolhozok viszonyát. De a tapasztalat az volt, hogy ebben a vonatkozásban ez nem vezetett eredményre, merthiszen a gépállomás nem termel végterméket. Másrészt pedig a kolhozok és a gépállomások viszonya nem adott lehetőséget a traktorosbrigádok és a kolhozbrigádok teljes gazdaságon belüli önelszámolására.

A traktorosok, akiknek jó vagy rossz munkája esetleg évekre is befolyásolhatja a hozamok alakulását, szintén nem voltak érdekelve a kolhoz termelési eredményeinek növelésében, a költségek csökkentésében. Jövedelmük szintén a teljesített munkamennyiségtől és nem a termelési eredménytől függött.

A kolhozok és a gépállomások munkaszervezeti egységeinek különállósága most már megnehezítette a kolhoztagok és a traktorosok munkaerejének megfelelő kihasználását. A gépek és a kolhozparasztság szétválasztottsága gátolta a kolhoztagság aktív kezdeményező készségének kibontakozását.

A kolhoz és a kolhoztagok érdektelenek voltak abban, hogyan alakul a traktorok és más gépek kihasználása, mert a gépi munkák költsége számukra ettől függetlenül alakult.

Népgazdasági vonatkozásban ez azt jelentette, hogy elégtelen volt a gépek kapacitásának kihasználása, magas volt a gépi munkák költsége, sokba került az államnak a gépi munkákért begyűjtött termékek egységnyi mennyisége.

A kolhozok termelési-technikai kiszolgálásának további hiányossága az egyoldalúság volt. A gépállomások főképpen csak a szántóföldi növénytermelés gépesítésével foglalkoztak, elhanyagolták az állattenyésztési és egyéb üzemágak termelésének gépesítését, mert az eddigi együttműködési forma főképp a növénytermelés gépesítését mozdította elő, mivel itt volt a legkönnyebb a munkamegosztás és a kooperálás megszervezése.

A legutóbbi években a kolhozokban bekövetkezett hatalmas változások és a Szovjetunió megnövekedett gépgyártó kapacitása szükségessé és lehetővé tették a megfelelő helyi gépesítési igények kielégítését. A gépállomások erre azonban mind ez ideig nem voltak képesek. Igen jó példa erre, hogy például a kubáni „Szovjetszkaja” gépállomáson és a Volga menti nem csernozjom övezetben fekvő „Cskálovi” gépállomáson a traktortípusok megoszlása azonos volt.

Mindezekon kívül világosan tapasztalható volt az a törekvés is, hogy a kolhozok függetlenül a gépállomások nagy mennyiségű traktor- és gépállományától, erősen szorgalmazták a saját gép- és traktorállomány megteremtését, ami azt mutatta, hogy a kolhozok és a gépállomások viszonya megérett a változásra. Például a kubáni kolhozok 1957-ben már 800 traktort üzemeltettek.

A gépállomások átszervezésétől várható főbb eredmények

A gépállomások átszervezése javító, technikai állomássá, valamint a traktorok és más gépek nagy részének eladása a kolhozoknak megszünteti azokat a hátrányos jelenségeket, amelyek fékezően hatottak a kolhoztermelés további fejlődésére.

A traktorok, a gépek eladásával az örök használatra átadott föld megművelői kezébe kerülnek azok a munkaeszközök, melyekkel tovább növelhető a földnek mint legfőbb mezőgazdasági termelőeszköznek a kihasználása, tovább fog nőni a területegységre jutó termékmennyiség.

Megszűnik a kolhoztermelés párhuzamos, kettős irányítása. A jövőben nem lesz szükség különféle munkaszervezési formákra, a gépállomási és a kolhoztagok munkájának összehangolása végett. A kolhozok szántóföldi traktorosbrigádjai új, hatalmas lehetőséget adnak a kooperáció és a munkamegosztás zavartalan szervezéséhez. Megjavul az állattenyésztés gépesítése is. Elhárulnak az eltérő anyagi érdekeltségből eredő nehézségek is. A traktorosok anyagilag érdekeltnek lesznek a kolhoztermelés végeredményében, mert jövedelmük szorosan függ a kolhoz közös gazdaságában elért eredménytől. Ugyanakkor lehetővé válik a traktorosok és a kolhoztagok munkaerejének egyenletesebb, jobb kihasználása.

Megnövekszik a kolhoztulajdonban levő traktorok, gépek kihasználása. A kolhoz érdekelt abban, hogy saját traktorait minél jobban kihasználja, mert ezáltal csökken az egységnyi munka költsége. Ezt mind a saját 1955—1956. évi Szovjetunióban folytatott vizsgálataim, mind pedig a februári tézisek vitáin előadott más tapasztalatok bizonyítják. Azok a kolhozok, amelyek már 1955—1957-ben saját traktorral rendelkeztek, jelentősen növelték a termelésüket.

A gépek és a munkaerő jobb kihasználása jelentősen megnöveli a termelékenységet és csökkenti a termelési költségeket. A gépállomások irányító apparátusára fordított hatalmas összeget most termelésnövelő beruházásokra fordíthatják. Mindezek a változások végeredményben a kolhozok további gazdasági, szervezeti megerősítését eredményezik, s ez a továbbhaladás záloga.

1958-tól kezdve a kolhozok már maguk rendelnek és vásárolnak gépeket a javító-technikai állomásokon keresztül. A kolhozok azonban csak olyan gépeket rendelnek, amelyekkel körülményeik között olcsón és jól dolgozhatnak. Ennek haszna több irányú lesz. Egyrészt nem gyártanak olyan gépeket, amelyeket nem tudnak kellőképpen használni, vagy amelyek már „morálisan” elavultak, s az így felszabaduló anyagot és pénzt a technikai fejlődés meggyorsítására lehet felhasználni. Másrészt a korszerű gépek rendelése kényszerítően hat a konstrukciók állandó tökéletesítésére. Ezenkívül javul a gépek ápolása, óvása, karbantartása a kolhozokban. A kolhozok a gépek tárolására gépszíneket építenek (mint ismeretes, a gépállomáson a gépek helyes tárolása mind ez ideig megoldatlan volt).

A gépállomások átszervezésének nemcsak gazdasági, hanem fontos politikai jelentősége is van. Az SZKP februári határozata tovább erősíti a munkás-paraszt szövetséget, a szovjethatalom alapját. Ez a megbont-hatatlan osztályszövetség volt az alapja a gazdasági építőmunka sikereinek, valamint a külső és a belső ellenség leküzdésének. A gépek átadása

újabb példája a munkás-paraszt szövetség szilárdságának. A munkás-osztály és az egész szovjet nép szilárdan tudja, hogy a kolhozparaszság a gépeket a legjobb tudása szerint fogja felhasználni a kommunizmus építésére.

Az átszervezés gyakorlati megvalósítása

A gépállomások átszervezése, a gépek eladása bonyolult feladat, amelynek végrehajtása nagy körültekintést igényel. Az átszervezést fokozatosan, a helyi körülményeknek megfelelően fogják végrehajtani. A kolhozok nagy része már ez évben képes megvenni a gépeket. A gazdaságilag gyengébb kolhozok hitelt kapnak, vagy ha célszerűbb, még várnak a gépek vásárlásával. Előreláthatóan 2–3 évre lesz szükség a teljes átszervezés lebonyolításához.

A gépállomásoknak nagy részét átszervezik javító-technikai állomásokká. Ezeknek a funkciója azonban eltérő lesz a gépállomástól. Ezek az állomások elvégzik a kolhozgépek fő javítását, technikai segítséget nyújtanak a kolhozoknak, csatornázási, meliorizációs, útépitési, növényvédelmi stb. munkákat végeznek a kolhozoknak szerződéses alapon. Kölcsönöznek olyan gépeket, amelyeket nem célszerű a kolhozoknak megvásárolni. A javító-technikai állomásokon keresztül az állam bizonyos ellenőrzést gyakorol, hogy a kolhozokban és a szovhozokban megfelelő állapotban tartják-e a gépeket. Az állomásokon keresztül látják el a kolhozokat új gépekkel, üzemanyaggal, műtrágyával és egyéb anyagokkal. Különös gondot kell fordítani az alkatrészellátásra, mert ezzel az eddigi tapasztalatok szerint nagy nehézségek voltak. A technikai állomások segítségével megjavul a kolhozok bonyolult és időnként hiányos anyagellátása. A javító-technikai állomások a szovhozoknak is végeznek gépjavítást és kölcsönöznek gépeket. Ezentúl a szovhozok igényük szerint az állomásokon keresztül önállóan szerzik be a gépeiket. A javító-technikai állomások munkáját önelszámoló gazdálkodási rendszer alapján szervezik.

A kolhozok termelési irányának a természeti és a közgazdasági körülményeknek figyelembevételével kerülhet meghatározásra a megvásárlásra kerülő gépek mennyisége és típusa. Eddigi vizsgálataim szerint a kolhozok mindaddig biztosítani tudják traktoraik, gépeik jó kihasználását, amíg ezek száma nem haladja meg a traktor- vagy a gépmunkaszükségletet és típusuk lehetővé teszi üzemeltetésüket a kolhoz körülményei között. Például a nem csernozjom övezet kisebb területű, kis táblákkal rendelkező kolhozaiban felesleges lesz több helyen Sz–80-as traktort, Sz–8-as kombájnt vásárolni, mert ezek kihasználását csak ritkán tudja egy kolhoz biztosítani. A csernozjom övezet kolhozaiban például többnyire célszerűtlen lenne speciális útépitő, csatornaépítő stb. gépeket vásárolni.

Megnő a kolhozok forgóeszköz-szükséglete a gépek üzemeléséhez szükséges üzemanyagok, alkatrészek stb. vásárlása miatt. Éppen ezért megfelelő hiteleket kell biztosítani — főként az első időben —, hogy a gépek üzemelése zavartalan legyen.

Ismeretes, hogy a gépállomásokon mintegy 1,7 millió műszaki képzettségű szakember dolgozott. Nagy részük most átkerül a kolhozokba. Igen körültekintően kell gondoskodni róla, hogy anyagi helyzetük ne

- romoljon, mert szerepük a kolhoztermelés fejlesztésében igen jelentős. Itt komoly probléma, hogy a gépállomási dolgozók más állami alkalmazottakkal azonos előnyöket és olyan szociális juttatásokat is kaptak, amelyeket ez idő szerint a kolhoztagok nem élveznek. Éppen ezért ezeket a juttatásokat a gépállomások e célra tervezett kiadásaiból fedezik. Ez a kérdés tehát sürgős és körültekintő megoldásra vár.

Miután megszűnik a kolhozok érdektelensége a gépgyártás irányában, szükségessé válik egész sor gépgyártó iparág munkájának, vezetésének megjavítása. A kolhoztermelés és a gépgyártó iparágak között célszerű lesz szoros kapcsolatot létesíteni, és emelni a gépgyártás műszaki színvonalát.

A gépállomások átszervezésével, a gépek eladásával kapcsolatban többen kifejezték elméleti természetű aggodásukat afelől, vajon ez nem gyöngíti-e majd az össznépi tulajdont?

A kérdésnek ilyenformában való felvetése abból adódik, hogy egyesek *szembeállítják* a kolhoztulajdont az állami tulajdonnal. Az ilyen szembeállítás azonban helytelen, tudománytalan, nem felel meg a tapasztalatnak. Ugyanis mind a két tulajdonforma *tartalmában és jellemben szocialista tulajdon*. A kettő közötti különbség a társadalmassítás fokában rejlik. Az állami szocialista tulajdon, az össznépi tulajdon, a társadalmassítás magasabb színvonalát képviseli mint a kolhoztulajdon, és éppen ez a tulajdonsága biztosítja vezető szerepét.

A traktorok és a gépek eladásával nem gyengül, hanem erősödik az össznépi tulajdon, mert kiszélesedik a falu és a város gazdasági kapcsolata azáltal, hogy a szocialista ipar közvetlenül nyújt termelési segítséget a kolhozoknak. Egyébként is — mint már a közölt számokból kiderült — a kolhoztulajdonban levő gépi felszerelés értéke jelentősen meghaladja az átadásra kerülő gépek értékét.

Ugyanakkor nemcsak azt kell figyelembe venni, hogy a kolhoztulajdonban levő gépek értéke, mennyisége az elmúlt évtizedek alatt jelentősen megnőtt, hanem azt is, hogy a kolhoztulajdon tartalma is más lett. A kolhozok szervezése idején, amikor a parasztok összeadták egyszerű felszerelésüket, még mindenki jól tudta, hogy mi volt régebben az övé. Ez a társadalmassítás még igen kezdetleges volt, de jelentősége abban az időben nagy volt, mert lehetővé tette a közös termelés megindítását, a kizsákmányolás kiküszöbölését. Az azóta eltelt idő alatt a kolhoztulajdon tartalma teljesen megváltozott. Az oszthatatlan alap állandó növekedése a szocialista állam támogatásával, a munkások, a tudósok közreműködésével, a kolhoztagok áldozatos munkája alapján valósult meg. Az egykor összeadott termelőeszközök helyét az egyes kolhoztagok szempontjából ma már teljesen személytelen, állami segítség felhasználásával létrehozott, s egyre növekvő kolhoztulajdon foglalja el. Ezt a kolhoztagok nagyon jól tudják, és értik, hogy csoporttulajdonuk, elválaszthatatlanul ezer szállal kapcsolódik egybe az össznépi tulajdonnal. Figyelembe kell venni azt is, hogy a kolhozok fejlődése a lenini útmutatásnak megfelelően, az állandó technikai fejlődés alapján ment végbe és új emberek, a kommunizmusért harcoló kolhozparasztok alakult ki.

A gépek eladásával megnövekszik a kolhozok oszthatatlan alapja, amely ezzel ismételtén közelebb kerül az össznépi tulajdon színvonalához. Az oszthatatlan alap növelése mind a kolhoz, mind a szocialista

állam érdekeinek megfelel, és meggyorsítja a haladást a kommunizmus felé.

A szocialista gazdasági rendszer egységes egész, és a szocialista tulajdon mindkét formájának fejlődése egységes egészet alkotó folyamat; a két forma kölcsönösen összefügg és kiegészíti egymást. Tehát nem két párhuzamos, hanem egyetlen egységes folyamatról van szó! Maga az élet bizonyítja ezt, hiszen a kolhoztulajdon csak az állam, a munkásosztály közvetlen segítségével tudott fejlődni. Ugyanakkor az állami tulajdon további fejlődésének is feltétele, a kolhoztulajdon fejlődése, a kolhoztermelés növekedése. Éppen ezért a tulajdonformák szembeállítása, a kolhoztulajdon fejlődésének mesterséges gátlása, vagy a kolhozoknak szovhozokká való tömeges alakítása sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem megalapozott. A kolhoztulajdon és az állami tulajdon harmonikus fejlődése nélkül nincs közeledés a kommunizmushoz. Lenin sohasem állította szembe az ösznépi és a szövetkezeti kolhoztulajdont. Sohasem vélekedett úgy, hogy ne legyenek a kolhozok tulajdonában fontos termelőeszközök, például gépek és felszerelések.

Az átszervezés szükségképpen maga után vonja a begyűjtés formájának megváltozását. Azt a termékmennyiséget, amit eddig az állam mint természetbeni fizetséget a gépállomáson keresztül kapott, most közvetlenül a kolhozoktól kell, hogy megvásárolja. Ez felveti az árak, az egységes árrendszer kérdését is mint további lépést előre a mezőgazdasági termelés fejlesztése irányában.

A jelenlegi átszervezéssel egyidejűleg nemcsak a mezőgazdasági termelés irányításának formája, hanem a vezetés tartalma is megváltozik. Elsősorban a gazdasági emelőkön, a gépek gyártásán, illetve eladásán keresztül hat majd az állam a kolhoztermelés fejlődésére. Ez a vezetés lényegesen érzékenyebb, hajlékonyabb és magasabb színvonalú lesz, mint az előző. Ugyanakkor azonban a tézisek vitájában a kolhozok felvetették, hogy a kolhozok igazgatására, összefogására, termelési körzetenként, esetleg rajononként „kolhozsövetségeket” kellene alakítani. A javasolt kolhozsövetségek rendeltetése nagyon hasonlatos az iparirányítás új formájáéhoz.

Az SZKP KB februári határozatának országszerte aktív és lelkes vitája, a Legfelső Szovjet ülése és határozata egybehangzóan bizonyítja, hogy a javasolt átszervezés helyes. Az egész szovjet nép egységesen támogatja a határozatot, mert tudja, hogy ez a kolhozrendszer újabb győzelmei felé vezet, mert ez újabb sikereket eredményez a kommunizmus építésében.

LUKÁCS LÁSZLÓ:

Az önköltségszámítás pontosságának korlátai és az árképzés¹

Az elmúlt hónapokban több árképzéssel foglalkozó tanulmány szerzője foglalt állást amellett: oly módon kell megállapítani az ipari termelői árakat, hogy azok arányai kifejezzék a termékek előállításához szükséges társadalmi munkaráfordítások, illetve az ezt megközelítően tükröző *önköltségek arányait*. A szerzők szerint ez a feltétele annak, hogy a nyereség hű kifejezője legyen a *vállalati munka népgazdasági eredményességének*, és így a vállalati jövedelmezőség növelésére irányuló ösztönzés hatékonyan járuljon hozzá a népgazdasági gazdaságosság fokozásához. Az említett tanulmányokban ennek megfelelően igen sok szó esik arról, hogy milyen módon lehet a *termelőt* az árszabályozással ösztönözni a munkával való takarékosagra, másutt pedig arról, hogy hogyan kell erre ösztönözni a *felhasználót*.

Természetesen igaz, hogy mind a termelőt, mind a felhasználót ösztönzi a munkával (és itt még nem teszünk különbséget élő- és holtmunka között) való takarékosagra az önköltséggel arányos árrendszer. Itt azonban felbukkan egy nehézség. Termelőkapacitás, anyag, munkaerő nem korlátlanul és nem egyenlő mértékben áll rendelkezésünkre. Ezért szükséges, hogy az árarányok ne általában ösztönözzenek munkamegtakarításra, hanem például elsősorban a holtmunkával, különösen importált anyaggal való takarékosagra sarkalljanak. Ennek a célnak azonban már nem feltétlenül felelnek meg az önköltségekkel (össz-munkaráfordításokkal) arányos árak. El kell tehát térni ezektől az arányoktól, általában a holtmunka-ráfordítással való takarékoság ösztönzése irányában. Például az öntési és kovácsolási ráhagyások csökkentése végett úgy kell megszabni a kisebb méretű darabok árát, hogy az a nagyobb tűrésűekhez képest az önköltségaránynál nagyobb mértékben legyen drágább, tehát nagyobb legyen a kisebb tűrésűek nyereséghányada. Ez a termelőt — bizonyos pótlólagos élőmunka-ráfordítás mellett — a holtmunkával való takarékosagra ösztönzi. A felhasználót azonban az árak ilyen aránya arra ösztönzi, hogy ne a precíz méretű öntvényt rendelje, ha a forgácsolási munkával kapcsolatos többletráfordítás kevesebb, mint az öntvény árkülönbözete.

¹ Ez a cikk a Közgazdaságtudományi Intézet ipari osztályán 1957-ben Sági Mártonnal együtt a gépipar területén végzett kutatás eredményeit rögzítő hosszabb tanulmány („A pontosság korlátai a vállalati nyereségről szóló könyvviteli kimutatásokban”) alapján készült.

Ezért valószínű, hogy sok területen nem lesz következetesen megoldható, hogy az árarányok *mind a termelőnél, mind a felhasználónál*, tehát általánosan ösztönözzenek a társadalmi munkával való takarékos-ságra.

Csikós Nagy Béla további tényezőket fejt ki, amelyek miatt az árrendszer társadalmimunka-megtakarításra ösztönző funkciója nem válhat általánossá, és amiért „e tekintetben az ár kiszolgáló szerepe eléggé ingatag alapokon nyugszik”.² E tényezők között felsorolja a gyártmányönköltségre ható külső körülményeket (sorozatnagyság, anyagminőség, társgyártmányok összetétele stb.) és felhívja a figyelmet ezek gyors változására. De az önköltségi adatok viszonylagosságáról szólva *nem tesz említést az önköltségszámítás megbízhatóságának problémájáról*. Ezt a kérdést a témával foglalkozó általunk ismert többi tanulmány szerzője sem veti fel. Kivétel ez alól Jávorka Edit, aki az ár megállapítás alapjairól szólva hangsúlyozza, hogy „igen fontos feladat most az önköltség helyes számítási módszerének meghatározása”.³ Cikkéből azonban nem tűnik ki; csupán a szabályozás számára ad-e a szerző általános irányelvet, vagy gondol-e arra is, hogy „helyes számítási módszerek” meghatározása sem zár ki minden, a szabályok végrehajtása során létrejövő pontatlanságot.

Nikléczy György is érinti e kérdést, amikor hangsúlyozza, hogy „az ipari termelői árak csak akkor mutatják a társadalmilag szükséges munka mennyiségét, ha az árak alapjául választott *önköltség meghatározása is helyes*”. Azonban az önköltség helyes meghatározásának kérdését minden indokolás nélkül arra korlátozza; „*melyik időszak önköltsége valósítja meg*” azt az elvet, hogy az „önköltségnek hűen kell tükröznie... a felhasznált társadalmi munkát”⁴ és megállapítja, hogy 1956 első három negyedéve *ilyen* időszak.

Valószínűleg a kérdés ilyen leszűkítése, tehát lényegében a nehézség megkerülése, vezethette a szerzőt oda, hogy túlzott következtetéseket vont le az árrendszertől várható eredményeket illetően.⁵ Nyilvánvaló, hogy az önköltségi arányokhoz igazodó termelői árrendszer kialakítása és helyes működése szempontjából a gyártmányönköltség-számítás pontosságának ilyen elemzése nem lehet kielégítő.

Az árképzésnek és a gyártmányönköltség pontosságának összefüggése

A következőkben — a felfogás helyeségének vizsgálata nélkül — abból indulunk ki, hogy az ipari nettó termelői árak (árakon e cikkben mindig ezt értem) arányainak meg kell egyezniük a termékönköltségek arányaival. Figyelmen kívül hagyjuk az ilyen arányoktól való tu-

² Csikós Nagy Béla: Az ár szerepe a szocialista gazdaságban. Közgazdasági Szemle. 1957. 5. 488. o.

³ Jávorka Edit: Az ipari árrendszer egyes kérdései. Közgazdasági Szemle. 1957. 2. 129. o.

⁴ Nikléczy György: Az önköltség a termelői ár rendezésének alapja. Gazdasági Figyelő, 1957. VIII. 1., 3. o. (Az én kiemelésem. — L. L.) Egyébként eléggé közismert tény, hogy a termékek javarészt csak egyetlen vagy egynéhány vállalat gyártja, a vállalatok egyéni költségei igen eltérőek, és így bármely időszak önköltsége is csak a termékprofiloknak a vállalatok közötti adott elosztása mellett „tükrözi hűen” a társadalmi munkafelhasználást.

⁵ „Az önköltségre helyezett termelői árrendszer... egyértelműen visszatükrözi a vállalati gazdasági cselekmények hatékonyságát.” „Az önköltségi elv érvényesítése megteremti a gazdasági tisztánlátást, az árak alapján levont gazdasági következtetések realitását.” (Nikléczy György: I. m.)

datos eltéréseket, amihez egyébként szintén szükséges — mint arra helyesen rámutattak — az önköltség ismerete.

A vizsgálandó kérdés tehát az, hogy a kiszámított gyártmány-önköltség pontatlanságai hogyan hatnak az árak megállapítására.

Először azt vegyük szemügyre, hogy általában hogyan történik egy gépipari gyártmány árának megállapítása. (Itt a hatósági árjövahagyásról van szó.) Az ármegállapításnak itt természetesen csak azokat a mozzanatait említjük, amelyek a pontossággal függnek össze.

A gépipari árképzés szakemberei ismerik az önköltség-számítás (kalkuláció) pontatlanságainak főbb forrásait, az önköltség-számítás torzításait és az új gyártmány árának megállapítása során alkalmaznak is egyes módszereket a torzítások ellensúlyozására.

Nem elvi alapokon nyugvó, de általánosan elterjedt szokás mindezekelőtt az, hogy az új gyártmány árának jóváhagyásakor az árhatóság „lefარag” valamit a vállalat által javasolt árból. Igaz ugyan, hogy már a vállalat is számított erre, amikor az árjavaslatot benyújtotta. Azt azután már bajos volna megmondani, hogy az ármegállapító mennyire találja el a vállalati tartalék összegét, többet vagy kevesebbet fog-e „lefარagni”.

De vannak az ellensúlyozásnak megalapozottabb eszközei is. Valamennyit nem ismerjük, de nyilvánvalóan itt nincs is szükség többre, mint néhány példa említésére. Nagysorozatban vagy tömegben gyártott terméknel rendszerint rendelkezésre áll a részletes műszaki dokumentáció, amelynek alapján — sok és nagy szakértelmet igénylő munkával — mind az előkalkulált közvetlen anyagfelhasználás, mind a közvetlen bér tételei sorra ellenőrizhetők. Az árjövahagyás időpontjában már legtöbbször elkészült a nullszéria utókalkulációja is. A kisebb sorozatokban készülő szerszámgépek, járművek rendszerint változatát, eltérő kivitelét jelentik egy már gyártott típusnak, vagy új típusát más hasonló rendeltetésű gépnek. Ez lehetőséget ad — valamely műszaki adat segítségével történő — önköltség-összehasonlításra. A marógépekre nézve például súlyuk alapján képeztek ilyen ársort. A nagyobb gépegyeségek (motorvonat, szivattyútelep) kalkulációjának felülvizsgálatához is nyújt némi támpontot egy-két rögzített tétel, mint például a beépített vasszerkezet tonnaára, motorok és szivattyúk árjegyzéki ára, a szerelési munka hivatalos bér-szorozószáma stb. Az így meghatározható vagy megközelíthető közvetlen költséghez a rezsit általában *diktált kulcs* alkalmazásával adják hozzá. További ilyen torzításokat ellensúlyozó módszere a gépipari ármegállapításnak, hogy az anyagárkülönbözetet, a terveltérést⁶ és az ehhez hasonló különbözeteket rendszerint „kiszúrik” (levonják vagy hozzáadják).

A szerszámköltségeket jelentőségüknek megfelelően külön vizsgálják, és általában gyártandó darabszámra vagy élettartamra osztják el külön erre a célra végzett számítások — lényegében a gyakorlatban kialakult *tapasztalat* — alapján. A hulladék mennyiségének, továbbá a szerkesztési, prototípusgyártási és felfutási költségeknek a megállapításában is a tapasztalat játszik főszerepet.

⁶ E számviteli kategóriák magyarázatára nézve lásd: Lukács László „A pontosság korlátai a gépipar vállalatok könyvviteli adatszolgáltatásában.” MTA Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve. I. 1957. Budapest, 1957. Akadémiai Kiadó, 178—202. o.

A torzítások mértékének csökkentésére is alkalmasaknak látszanak azok a módszerek, amelyeket az 1958. évi *árrendezéssel* kapcsolatban az önköltség kimutatásának már többször említett viszonylagosságára való tekintettel javasoltak. A nyilvánosságra került elgondolások szerint az árképzés során az eddiginél szélesebb körben kívánják alkalmazni a *normatív* kalkulációs módszereket, egyes költségelemek *normáinak diktálását*. Ez a módszer feltételezi, hogy az így képzett árakat *rugalmas felárrendszer* egészíti ki, amely lehetővé teszi a gazdaságos sorozatnagyságtól vagy az alapminőségtől való eltérések figyelembevételét. Hasonló célt szolgál az a módszer, hogy hasonló gépek kiválasztott vezértípusának, vagy 2—3 főtípusának árához valamely műszaki adat szerint általában lineárisan *extrapolálják*, illetve interpolálják a többiét.⁷

Ha mármost szemügyre vesszük az árképzés felsorolt módszereinek jellegét, néhány dolog feltűnik.

Az árképzési módszereket alkalmazóik úgy látszik valamilyen oknál fogva nem kívánják arra is felhasználni, hogy segítségükkel ellenőrizzék a kapott adatok *pontosságát*.

Az új gyártmány árának megállapításakor használt módszerek *nagyvonalúbbak* a könyvviteli, kalkulációs módszereknél, aprólékos, finom részletezések, bontások helyett itt összehasonlítással, rögzítéssel, diktálással, tapasztalati átlaggal találkozunk.⁸ A módszereknek ez a jellege azt az érzést kelti, hogy az ármegállapító eljárás során tulajdonképpen *nem a vállalati árjavaslatot* (kalkulációt) *ellenőrzi*, hanem szembeállítanak vele egy másik *árvetést*.

Ez azért történik így, mert a szocializmus építése idején lehetnek és vannak ellentétek az egész népet képviselő állam és a vállalat, a vállalati dolgozók anyagi érdekei között. Ezért elvileg igen kézenfekvő gyakorlat, hogy a hatóság és a vállalat, az irányító és a végrehajtó más és más eljárással számolja, kalkulálja ugyanazt. (Más vonatkozásban is helyeselni kell, ha valamely számítást párhuzamosan több alternatív eljárással végeznek el.)

A vállalati kalkuláció és az ármegállapítás során végzett számítások azonban nem két párhuzamos eljárás módjára viszonyulnak egymáshoz. Nem vitatkoznak egymással, hanem alkuszna. Ezért a kialakítandó árak nagyságát befolyásoló apró fogásokat mindkét részről többnyire titkolják. Amennyiben ezek a titkok kitudódnak, új fogásokat kell keresni. Hasonlóképpen mindkét fél titkolja, hogy a jóváhagyott árösszeg mennyivel tér el attól, amit eredetileg saját magának kiszámolt. Tehát számolni kell azzal, hogy a két eltérő eljárás párharca *csak* a jóváhagyott ár *összegét* dönti el, de nem dönti el azt a kérdést, hogy melyikük a pontosabb, vagyis melyik közelíti meg jobban az önköltséget (a nyereséget itt most elhanyagolva).

Az árképzés során alkalmazott említett költségfelmérési módszereket úgy is fel lehet fogni, mint *normatívákat*, mint olyan előírásokat, amelyek takarékosabb termelésre sarkallják a vállalatokat. Ez elvileg

⁷ Lásd Csikós Nagy Béla idézett és „Az ipari termelői árak újjárendezése” című cikkét. Közgazdasági Szemle. 1957. 8—9. 817—834. o.

⁸ A valóságban a könyvvitel finom bontásai mögött is sok esetben erős összevonások, globalítások húzódnak meg.

helyes, azonban ez a felfogás sem nélkülözheti a *tényleges* vállalati költségek ismeretét. A *tényleges* adatok a normák betartásának ellenőrzése miatt is szükségesek. Márpedig a realitásoktól elszakított normatíva, illetve az ennek alapján képzett ár éppúgy nem fejezi ki a társadalmilag szükséges munkaráfordítást, mint a pontatlan árjavaslat.

Az ármegállapítás tehát legtöbbször *tényleg átveszi* a kalkulációk pontatlanságait, vagy azokat más kisebb vagy nagyobb pontatlansággal helyettesíti.

Az eddig elmondottak az új gyártmányok ármegállapítására vonatkoznak és az árak általában *tényleg úgy keletkeznek*, mint az új gyártmányokra *előkalkuláció* alapján megállapított hivatalos árak. A 2—3 évenként sorrakerülő árrendezések alkalmával azonban valamennyi ár megállapítása az utókalkuláció alapján történik, és így a két árrendezés között megállapított, előkalkuláción alapuló árak helyébe is utókalkuláción nyugvó árak lépnek. A tulajdonképpeni kérdés tehát leszűkíthető arra, hogy az árrendezések során hogyan ellenőrzik a *tényleges* (utókalkulált) gyártmány-önköltség pontosságát. Az 1958. évi árrendezés eddigi munkálatai során általában változatlanul fogadják el a vállalati utókalkuláció adatát. (Annak ellenőrzésére csak kirívóan magas költségtételek esetében kerül sor.) Amennyiben pedig az árképzés az utókalkulált *tényleges* vállalati önköltséget veszi alapul, annyiban az árakba, az árak egymásközötti arányaiba is bejutnak azok a pontatlanságok, amelyek a termék önköltségét torzítják. Ennek a jelenségnek a hatásai igen figyelemre méltóak. Az önköltségi adatok közvetítésével *az árakba bejutó pontatlanságok* a vállalati nyereség tartós *torzításának egy sajátos esetét* jelentik, hiszen a „kedvező” ármegállapítás a cikk kifutásáig vagy a legközelebbi árrendezésig realizál a vállalat számára olyan nyereségrészt, amelyet nem a takarékos, jó munkának, hanem a kalkuláció és az árképzés pontatlanságának köszönhet. Ez a fajta pontatlanság elvileg lehet veszteség hatású is. *Az áraknak* ez a pontatlansága azután *továbbgyűrűzik*.

A szóban forgó termék felhasználásával készült másik termék *önköltsége* népgazdasági szempontból már pontatlan lesz akkor is, ha ez utóbbinak saját vállalati önköltsége egyébként pontos. Ez az „önköltség”-pontatlanság az utóbbi termék árát is befolyásolja és így tovább. Az utókalkulált önköltség és az árak pontatlanságai tehát hatnak egymásra és ez a kölcsönhatás feltehetően nem jelentéktelen.

Látható tehát, hogy az önköltség számítás pontatlanságai hatnak az ármegállapításra, tehát ebből a szempontból is indokolt annak vizsgálata, hogy milyen forrásokból származhatnak a gyártmányönköltség pontatlanságai.

A gyártmányönköltség pontatlanságainak forrásai⁹

Széles körben ismert tény, hogy minden utókalkuláció, gyártmányönköltség-számítás pontosságának egyik sarkalatos kérdése: az úgynevezett rezsiköltségeknek a párhuzamosan termelt gyártmányok közötti

⁹ Arra nézve, hogy mit nevezek pontatlanságnak (torzulásnak és torzításnak) lásd a Közgazdasági Szemle 1958. évi 3. számában megjelent cikkemet.

szétosztása.¹⁰ E szétosztás több különböző változata került nálunk eddig alkalmazásra és jelenleg is főbben dolgoznak új, „igazságos” rezsifelosztási módszerek kialakításán. Mindamellet biztos, hogy a felosztás „legjobb” módszerei sem egyformán jók az ipar minden területén, és hogy valamennyi tartalmaz sok *önkéntes* elemet. A kalkulációk pontosságát a továbbiakban ebből a szempontból nem vizsgáljuk; abból indulunk ki, hogy a rezsifelosztás rendszere akárhogy is, de el van döntve, a módszerek hosszú ideig változatlanok, vagyis az utókalkuláció nem „abszolút” pontos, de az adott rezsifelosztás alapján van egy „relatív” pontossága. A torzításokat nem valamely sehol sem létező abszolút pontossággal, hanem éppen ezzel a relatív pontossággal szembeállítva vizsgáljuk.

A pótlékoló utókalkuláció technikájából következik, hogy valamely gyártmány önköltségszámításának pontatlanságai is „pótlékolva” jelentkeznek. Először: nyilvánvaló, hogy ha egy költségtétel az egyik gyártmány helyett egy másik gyártmány költségeként kerül elszámolásra, akkor a két gyártmány önköltségének *torzítása* nem csupán a szóban forgó átcúsúzott költségtétel, hanem ennek a *rezsiszázalékokkal megnövelt* összege. Másodszor: ha egy költségtétel nem az egyik gyártmány költségéből csúszik át a másikéba, hanem ugyanannak a gyártmánynak a költségszámításában kerül az egyik tételből a másikba (például közvetlen költségből rezsibe vagy fordítva), akkor sem marad változatlan sem a szóban forgó, sem a többi gyártmány utókalkulált önköltsége, mert a *rezsi* nem sajátja egyik gyártmánynak sem, hanem a vállalat közös költsége, és így annak minden *módosulása valamennyi gyártmány költségét* egyidejűleg érinti.

Az utókalkuláció technikája széles körben ismert, a fenti sajátosság érzékeltetésére elegendő lesz a következő összevont séma:

Egy gyártmány önköltsége a következő tételekből áll:

1. $a + b + \ddot{u} = g$, ahol: a = közvetlen anyag, b = közvetlen bér, \ddot{u} = üzemi általános költség, g = gyártási önköltség;
2. $g + v = \ddot{o}$, ahol: v = vállalati általános költség, \ddot{o} = önköltség;
3. $\ddot{o} + e = t$, ahol: e = elszámolóárkülönbség és más terveltérések, t = teljes önköltség.

Az egyidejűleg gyártott összes gyártmány önköltsége tehát a következő:

4. $a_1 + a_2 + a_3 + \dots + a_n = A$ ahol: az egyes nagybetűk a megfelelő utókalkulációs
 $b_1 + b_2 + b_3 + \dots + b_n = B$ tételek vállalati összegét jelentik, n pedig a
 gyártmányok számát.
 $t_1 + t_2 + t_3 + \dots + t_n = T$

Az egyes tételek kiszámításának általánosan alkalmazott módja valamely gyártmánynál a következő:

- a — rendelkezésre áll a bizonylatokból,
 b — rendelkezésre áll a bizonylatokból,

¹⁰ Ez elsősorban az iparban általánosan alkalmazott úgynevezett „pótlékoló” kalkulációra vonatkozik. Ez azt jelenti, hogy a termelési költségek azon részét, amelyről megállapítható, hogy melyik gyártmányt terheli, „közvetlenül” az adott gyártmányra számolják el, a többi, a gyártmányokra nézve közös (általános, rezsi) költségeket a gyártmányok között szétosztják, és „közvetett” módon írják az egyes gyártmányok terhére. E szétosztás módszere az, hogy a közvetett költségekkel a közvetlen költségeket — a közvetett és az összes illetve egyes közvetlen költségek arányát kifejező „kulcsal” — megpótlékolják. Ennél egyszerűbb kalkulációs eljárást (osztókalkuláció, egyenértékszámú osztókalkuláció) csak ritka helyen lehet alkalmazni, mert az egy gyárban előállított termékek egymástól általában lényegesen különböznek.

5. $\ddot{u} = b \frac{\ddot{U}}{B}$ ahol: $\frac{\ddot{U}}{B}$ a mőhely rezsipótlékkulcsa,
6. $g = a + b + \ddot{u} = a + b + b \frac{\ddot{U}}{B}$
7. $v = g \frac{V}{G} = \frac{V}{G} \left(a + b + b \frac{\ddot{U}}{B} \right)$ ahol: $\frac{V}{G}$ a vállalati rezsi pótlékkulcsa,
8. $\ddot{o} = g + v = \left(1 + \frac{V}{G} \right) \left(a + b + b \frac{\ddot{U}}{B} \right)$
9. $e = \ddot{o} \frac{E}{\ddot{O}} = \frac{E}{\ddot{O}} \left(1 + \frac{V}{G} \right) \left(a + b + b \frac{\ddot{U}}{B} \right)$ ahol: $\frac{E}{\ddot{O}}$ a terveltérések szétosztásához használt „pótlékkulcs”.
10. $t = \ddot{o} + e = \left(1 + \frac{E}{\ddot{O}} \right) \left(1 + \frac{V}{G} \right) \left(a + b + b \frac{\ddot{U}}{B} \right)$

A teljes önköltség tehát a gyártási önköltség (g) és 2 pótlékoló tényező (nevezzük: p-nek) szorzata. Írjuk fel p-t egyszerűbb alakban:

$$11. p = \left(1 + \frac{E}{\ddot{O}} \right) \left(1 + \frac{V}{G} \right) = \left(1 + \frac{V}{G} \right) + \frac{E}{\ddot{O}} \left(1 + \frac{V}{G} \right)$$

Ebből: az $\frac{E}{\ddot{O}} \left(1 + \frac{V}{G} \right)$ szorzatban a zárójelen belül a közös nevezőrehozást elvégezve és a $G + V = \ddot{O}$ alapján behelyettesítve, kapjuk:

$$12. p = \left(1 + \frac{V}{G} \right) + \frac{E}{G}, \text{ amiből a közös nevezőre hozás, összeadás és a } G + V + E = T \text{ alapján történő behelyettesítés után:}$$

$$13. p = \frac{T}{G}. \text{ Ennek alapján valamely gyártmány teljes önköltsége a következő egyszerű formában írható fel:}$$

$$14. t = g \cdot p.$$

Ha azonban a teljes önköltséget az előbbieket alapján valamivel részletesebben írjuk fel a következőképpen:

$$15. t = a \left(1 + \frac{V + E}{G} \right) + b \left(1 + \frac{V + E}{G} \right) \left(1 + \frac{\ddot{U}}{B} \right),$$

akkor világosan látható, hogy a gyártmány teljes önköltsége végül is visszavezethető a közvetlen anyagköltségnek a vállalati rezsipótlékkulcsokkal és a közvetlen bérköltségnek a vállalati és a mőhely rezsipótlékkulcsokkal megnövelt tételeinek összegére. Minthogy az utóbbinál a rezsikulcsok — láthatóan — egymásnak is szorzói, ezek változása felnagyítva és minthogy a rezsikulcsok a gyártmányokra nézve közösek, mind-egyikükre egyszerre hat. (Egyébként a fenti (15) képlet alkalmasnak látszik az utóalkulációs munka meggyorsítására azzal a korlátozással, hogy ez az eljárás csak közelítő pontosságú, ha az egyes mőhelyek rezsikulcsa $\left(\frac{\ddot{U}}{B} \right)$ jelentősen eltér egymástól.)

Az elmondottakat szemléltesse egynéhány szematikus példa.¹¹

A példák számadatai — a jó szemléltetés céljából — túlzottak, nem kívánják jellemezni a gyakorlatot; maguk a példákkal illusztrált folyamatok azonban, a jelzetenél sokkalta színesebb változatossággal, léteznek a valóságban. Nem törekszünk a teljességre, amikor a következőkben a vázolt költségátolódások egynéhány gyakorlati esetét ismertetjük.

¹¹ A példákban a számítás menete és az elnevezések a gyakorlatban általában alkalmazott utóalkulációs sémának felelnek meg, bár azzal szemben kihagyásokat, összevonásokat tartalmaznak.

1. példa

Legyen egy gyár gyártmányának utókalkulációja a következő:

	I.	II.	Összesen	Pótlék- kulcsok
	gyártmány			
Közvetlen anyag	80	120	200	200%
Közvetlen munkabér	40	60	100	
Üzemi általános költség	80	120	200	
Gyártási önköltség	200	300	500	20%
Vállalati általános költség	40	60	100	
Önköltség	240	360	600	—
Elszámolóárkülönbözet és terveltérések	—	—	—	
Teljes önköltség	240	360	600	
A két önköltség aránya	1,00	1,50		

2. példa

A II. gyártmány közvetlen munkabéréből 10 kerüljön át az I. gyártmányéba (A teljes önköltség változása tíznél nagyobb lesz.)

	I.		II.		Összesen		Pótlék- kulcsok
	gyártmány				Költ- ség	Elté- rés*	
	Költ- ség	Elté- rés*	Költ- ség	Elté- rés*			
Közvetlen anyag	80		120		200		200%
Közvetlen munkabér	50	+10	50	-10	100	—	
Üzemi általános költség	100	+20	100	-20	200	—	
Gyártási önköltség	230	+30	270	-30	500	—	20%
Vállalati általános költség	46	+ 6	54	- 6	100	—	
Önköltség	276	+36	324	-36	600	—	—
Elszámolóárkülönbözet és terveltérések	—		—		—		
Teljes önköltség	276	+36	324	-36	600	—	
A két önköltség aránya	1,00		1,17				

* Az 1. példában felvett adatokhoz (alapeset) képest.

3. példa

Közvetlen anyag	80	—	170	+50	250	+50	150%
Közvetlen munkabér	40	—	60	—	100	—	
Üzemi általános költség	60	-20	90	-30	150	-50	
Gyártási önköltség	180	-20	320	+20	500	—	20%
Vállalati általános költség	36	- 4	64	+ 4	100	—	
Önköltség	216	-24	384	+24	600	—	—
Elszámolóárkülönbözet és terveltérések	—	—	—	—	—	—	
Teljes önköltség	216	-24	384	+24	600	—	
A két önköltség aránya	1,00		1,78				

A II. gyártmánynál bizonyos rezsianyagokat soroljanak át a közvetlen anyagok közé.¹² Mindkét gyártmány teljes önköltsége változni fog.)

¹² A gépiparban alkalmazott (ún. KGM 4. sz.) exportgazdaságossági mutató javul, ha a közvetlen anyag-költség aránya az összes költségekhez képest növekszik.

Alkalmazzák az elszámolóárkülönbözet, a terveltérések elszámolási módszerét. Érjenek el a II. gyártmány anyagánál 40 megtakarítást a tervvel szemben. (Megjegyzendő, hogy a tényt számok felelnek meg az 1. példabelinek. A megtakarítás meg fog oszlan a két gyártmány között.)

	I.		II.		Összesen		Pótlék- kulcsok
	gyártmány				Költ- ség	Elté- rés	
	Költ- ség	Elté- rés	Költ- ség	Elté- rés			
Közvetlen anyag	80	—	160	+40	240	+40	
Közvetlen munkabér	40	—	60	—	100	—	
Üzemi általános költség	80	—	120	—	200	—	200%
Gyártási önköltség	200	—	340	+40	540	+40	
Vállalati általános költség	37	— 3	63	+ 3	100	—	18,5%
Önköltség	237	— 3	403	+43	640	+40	
Elszámolóárkülönbözet és terveltérések	— 15	—15	—25	—25	—40	—40	6,25%
Teljes költség	222	—18	378	+18	600	—	
A két önköltség aránya	1,00		1,70				

A költségeltolás néhány gyakorlati esete

A párhuzamosan gyártott gépek, berendezések (például a kazán, szivattyútelep) anyagának, alkatrészének javarésze több géphez egyaránt használható és belátható, hogy milyen tömegű adminisztrációra volna szükség a felhasznált anyagok, alkatrészek — és ami a legnehezebb — munkaórák precíz elkülönítéséhez. Továbbá: a hosszú átfutású egyedi gépekből vagy hosszabb idő alatt elkészülő szériákból az egyes negyedévi mérlegbeszámolók időpontjáig elkészült termékrészek, illetve rész-sorozatok „tényleges” költsége — utókalkuláció hiányában — nem ismeretes. A mérlegkészítéshez azonban ezt tudni kellene és ezért a rész-terméket, illetve a rész-sorozatokat valamilyen becsült, kombinatív, diktált költséggel értékelik. Kérdés, hogy az erre a célra használt diktált egységköltség mennyire lesz jó megközelítése a valóságosnak. Minthogy a negyedévi részelszámolásokban a közvetlen költségek pontos kimunkálása sincs biztosítva, a vonatkozó időszak rezsijét is aránytalanul osztják szét a szóban forgó résztermék, illetve rész-sorozat és más termékek között.¹³

Egy gyártmány önköltségében tehát vannak az egyidejűleg gyártott más gyártmányok önköltségéből származó (plusz és mínusz) elemek. Ezért a kalkuláció pontossága szempontjából rendkívül fontos kérdés, hogy *milyen széles a profil*, hogy az egyes termékek önköltségi szempontból *mennyire térnek el egymástól*, hogy mindez milyen gyakran változik. Hasonlóképpen fontos, hogy az anyagok, alkatrészek közül

¹³ Ezzel rendszerint együtt jár az, hogy ezeknek a vállalatoknak egész költség-szintje, vagy ami ugyanaz: nyereség-szintje is igen hullámzó negyedévek szerint. Az itt adódó hibát alaposan lehetne csökkenteni, ha ritkábban kellene mérleget készíteni és pontosabban lehetne a befejezetlen termékeket leltározni.

mennyi a többféle termékre használható: hogy mekkora ezeknek a közösen használható alkatrészeknek a súlya az összköltségben.

Eddig azzal a feltevéssel éltünk, hogy minden termékfajtát külön kalkulálnak. Témánk szempontjából nem szükséges fejtegetni azt a kérdést, hogy mi különbözteti meg az egyik terméket a másiktól, hogy mi a gyártmány, termék, cikk, cikkelem stb. fogalma, hogy mi az a változás a termék méretében, minőségében, műszaki adataiban stb.-ben, ami azt már más, új terméké, cikké stb.-vé teszi. Itt a konvenció nagy szerepet játszik és ezért csak abból indulhatunk ki, hogy a határok megvannak húzva, vagy legalábbis erre megvan-e a lehetőség.¹⁴ A lényeg az, hogy a gyártmányoknak csoportokban való utókalkulálását a szabályok bizonyos feltételek mellett megengedik, és néhány iparág eléggé széles körben él is e lehetőséggel. Éspedig sokszor *nyíltan* és talán még többször *burkoltan*, amennyiben *a rendelkezés előtt sem* bontotta volt fel termékeit önálló gyártmányokra, hanem gyártmánycsoportokat nevezett gyártmányoknak. A nyíltan csoportos és a burkoltan csoportos utókalkuláció között érdemben csak az a különbség, hogy az előbbinél kellene hogy legyenek úgynevezett *egyenértékszámok*, amelyek segítségével a csoport átlagos egységköltsége felbontható a tagok egyéni egységköltségeire; az utóbbinál pedig ilyeneket képezni nem lehet vagy eddig még nem sikerült.

A csoportos utókalkuláció általánosan használt a tömegcikkiparban, a híradástechnikában és a szerszámgyártás egyes szerszámgyártási ágai-ban, mellékprofiljaiban, de tudomásunk szerint kevés helyen alkalmaznak egyenértékszámokat. Lényegében ilyen az öntödei költségszámítás is. Nagyon sokrétű termékcsoporthat kalkulálnak együtt a kohászatban a hengerelt áruknál. A legtöbbször heterogén költségű csoport együttes kalkulálásából következik, hogy még valamely évek hosszú sora óta, állandósult technológiával gyártott tömegcikk „tényleges” *önköltsége* is *megváltozhat*, anélkül, hogy saját gyártási költségei megváltoznának, csak azért, mert *társgyártmányainak önköltsége* változott, hiszen a tartósan alkalmazott egyenértékszámok nem követhetik a gyártmányok önköltségarányainak változásait. Ha nincs egyenértékszám, akkor az egyes gyártmányok viszonylagos súlyának változása is módosítja önköltségüket. A gyártmánynak nincs, csak a csoportnak van kimutatható önköltsége.

Az eddigiekben a gyártmány (sorozat, csoport) önköltségét mint egészet vizsgáltuk. A felsorolt költségeltolódások „vízszintes” irányúak voltak (a korábban felírt példák közül a 2. eset).

Most vegyük sorra a „függőleges” — a gyártmány önköltségtételei közötti — átcsúszások (a 3. és 4. példa) eseteit. Mindenekelőtt az a kérdés merül fel, hogy mi szerint *határolják el* egymástól a *közvetlen* és a *közvetett* költségeket, és a *közvetett* (rezsi-) költségeket hogyan osztják alcsoportokra. Az általános költségeket „üzemi általános költségekre” és „vállalati általános költségekre” osztják fel. Az előbbieket szorosabban kapcsolódnak valamely termelő üzemhez, az utóbbiak inkább a vállalat egészének közös kiadásai. Itt is olyan elhatárolási

¹⁴ Természetesen az önköltség lehető legpontosabb megállapítása szempontjából sem egészen közömbös az elhatárolás, mert ez megkönnyítheti vagy megnehezítheti az utókalkuláció dolgát. A csoportok egyöntetűségére vonatkozó követelmény más elhatárolást kívánhat az önköltség szempontjából, mint más szempontból.

problémák adódnak, amelyek ismerveit nehéz egyértelműen meghatározni. Ez pedig nem közömbös, hiszen — mint láttuk — az üzemi általános költségeket a közvetlen bérek arányában, a vállalati általános költségeket az üzemi önköltség (közvetlen anyag + közvetlen bér + üzemi általános költség) arányában osztják el. A közvetlen bér hányada a gyártmányok költségeiben nagyon különböző lehet és ezért ezek nagyon *különböző mértékben „vonzák”* az üzemi költségeket, de „vonzásuk” a vállalati általános költséggel szemben már nemcsak a közvetlen bér, hanem a közvetlen anyag hányadától is függ.

Történnek-e a gyakorlatban átcsoportosítások a közvetlen költségek-ből a rezsiköltségek közé, az üzemi rezsiből a vállalati rezsibe, vagy fordítva? Most hanyagoljuk el azt a — valószínűleg ritka — esetet, amikor ez szándékosan történik, és csak azt vegyük szemügyre, hogy a könyvviteli, a kalkulációs gépezetnek van-e ilyen hatása.

Másutt már kifejtettük a „terveltérések” könyvelésének azt a következményét, hogy egy-egy gyártmány bizonyos költségrészekét közös költségekké változtatja.¹⁵ Ennek formailag is megfelel a kalkuláció (lásd. 4. példát), azáltal, hogy amikor „önköltség” néven összegezi az addigi költségtételeket, akkor ezzel az utókalkulációnak még csak az a része fejeződött be, amely a „terveltéréseken” kívüli, tehát „tervezett” egységköltségekkel számított összköltség gyártmányonkénti bontását adja. Ez után külön sorokban található a különféle eredetű különbözetelek (terveltérések stb.) egyenletesen szétterítve a gyártmányokra „önköltségeik” arányában. És minél nagyobbak ezek a terveltérések az úgynevezett „önköltséghez” képest, annál kevésbé *saját* önköltsége a gyártmánynak a terveltérések hozzáadása utáni végső, úgynevezett „teljes önköltség”. Tévedés volna azonban azt hinni, hogy ebből viszont az következik, hogy az „önköltség” jellemző a gyártmányra. Nem jellemző az sem, hiszen, ami az „önköltség” és a „teljes önköltség” között hozzáadandó, az valahol egy vagy több másik gyártmány „önköltségében” levonandó és fordítva. Ezért a terveltérés-könyvelés legfontosabb hatása *a gyártmányonkénti önköltségek egymásközötti viszonyának torzítása*, mégpedig általában olyan irányban, hogy a kiugrásokat lelapítja, az érdes felületet elsimítja, s ezáltal csökkenti az elemzési lehetőséget.

A vertikális vállalatoknál a különböző gyártmányok egyéni önköltsége attól függően is változhat, hogy a vertikális vállalatok utókalkulációjára alkalmazható többféle eljárás közül melyiket, illetve melyikek kombinációit alkalmazzák.

A saját gyártású alkatrész, félkésztermék a késztermék utókalkulációjában többféleképpen szerepelhet:

a) a közvetlen anyagköltségek között hatósági áron vagy belső elszámolóáron számolva, és ekkor külön jelenik meg a megfelelő terveltérés és árkülönbözet;

b) a közvetlen anyagköltségek között tervezett vagy diktált önköltségen és külön a terveltérés;

c) a közvetlen anyagköltség között tényleges önköltségen. (Ezt az eljárást a gyakorlatban nem alkalmazzák, mert az utókalkuláció nagyon soká tartana.)

¹⁵ Lásd: A Közgazdaságtudományi Intézet 1937. évi Évkönyvében és a Közgazdasági Szemle 1938. 3. számában közzétett cikkeimet.

Az a) és b) esetben a félkésztermék tényleges önköltségének egy része, nevezetesen az elszámolóárkülönbözet és a terveltérés (ami lehet akár plusz, akár mínusz) *nem visel rezsit*, tehát ennek elosztása a gyártmányok között eltolódik. Továbbá: a félkésztermékgyártási *megtakarítások* és *költségtúllépések* összegét nem a vonatkozó gyártmánynál mutatja ki, hanem azok vállalati átlagát (sőt, ami rosszabb: *egylenlegét*), illetve annak arányosan elosztott részét vetítik rá egy-egy gyártmány „egyedi” önköltségére, esetleg köztük olyanéra is, amely félkészterméket nem igényel.

A termelési értéknek a *kooperáció* útján történő halmozása közismert jelenség. Nyilvánvaló, hogy a vásárolt alkatrész termelési értékével annak rezsije és nyeresége is közvetlen anyagköltségként kerül a kalkulációba, és így a rezsipótlékolást magáravonva, jótékonyan csökkenteni a másik termék önköltségét. Tehát pontossági szempontból fontos kérdés az is: hogy a nyersanyagtól a késztermékig haladtában a termék hányszor lép át önelszámoló vállalat, sőt azon belül: önálló gyáregység határán; vagyis az egyes gyártmányok önköltsége attól is függ, hogy *mit gyárt a vállalat* az önköltség szempontjából vizsgált gyártmányon kívül; továbbá attól, hogy *mit nem gyárt*, azaz mit vesz készen.

Az önköltség pontatlanságainak egyes forrásairól mondottakat összefoglalva megállapítható, hogy a gyártmányönköltség relatív pontossága milyen körülményektől függ. (Ezek felsorolása távolról sem teljes.)

a) A termelés egyedi, sorozat- vagy tömegjellege, az együttkalkulált szakaszok nagysága, termelésük időtartama;

b) a terméket előállító vállalat profilja, ennek egyöntetűsége és változása;

c) a kalkuláció mélysége (gyártmányonkénti vagy csoportos), az együttkalkulált gyártmánycsoport egyöntetűsége és ennek változása;

d) a rezsiköltségek kezelése (fogalmának, osztályozásának, vetítési alapjainak, kulcsainak stb. meghatározása);

e) a termelés vertikálitása, a félkésztermék-felhasználás elszámolásának módja és a kooperáció foka.

Ha az utókalkuláció pontossága ilyen sokrétű és jelentős tényező hatása alatt alakul, akkor feltehető, hogy valamely gyártmány önköltsége, de különösen annak változása — a gyártmány tulajdonképpeni termelési költségein kívül — jelentős részben e külső tényezőktől, illetve ezek változásától is függ.

Az önköltségszámítási pontatlanságok figyelembevétele az árképzésnél

Felvetődhet az a kérdés, hogy ha az önköltségszámítás vázolt pontatlanságai valóban rendszeresen előfordulnak a gyakorlatban, és ha ezek mértéke jelentős,¹⁶ nem alaptalanok-e az önköltségi arányokhoz jobban igazodó árrendszer kialakításához fűzött várakozások? Nézetünk szerint a pontatlanságok létezése nem teszi lehetetlenné árrendszerünk közelítését az önköltségarányokhoz, de ehhez szükséges a pontatlanságok figyelembevétele az árképzési munkában.

¹⁶ Ennek részletes vizsgálata még nem történt meg. Egyes helyi példák találhatóak az említett intézeti tanulmányban, amely előreláthatólag rövidesen megjelenik.

További kérdés, hogy lehet-e az utókalkulációk bonyolultsága és nagy tömege ellenére a pontatlanságok figyelembevételéről beszélni? A torzítások (a nyereség torzításához hasonlóan itt is) rendszerben — bár igen bonyolult rendszerben — keletkeznek, mert rendszert alkotnak azok a „mérési”, számítási módszerek, amelyeknek alapján és azok az anyagi érdekek, amelyeknek nyomására létrejönnek. Ha tehát a pontatlanságok figyelembevétele nem lehetetlen, hogyan történjék ez?

Meg kellene különböztetni az érdemi, tényleges és a csupán formai, látszatkalkulációt. El kellene határolni a megbízhatót a megbízhatatlantól. Az előbbire az árképzés során támaszkodni, az utóbbit valamiképp megkerülni, közömbösíteni kellene. Ezért a pontatlanság figyelembevételének első lépése a különböző területeken elérhető *pontosság megismerésére* irányuló széleskörű és mélyreható *vizsgálat kellene* hogy legyen. Ezeknek a vizsgálatoknak volna feladata kiegészíteni az egyes területek pontatlanságainak feltételeire vonatkozó ismereteinket is. Így a gyakorlatban lehetne tisztázni azt, hogy például a sorozatnagyság, a vertikálitás és több más hasonló tényező, vagy a különféle különbözetek könyvelésének önköltségtorzító hatásairól mondottak, iparágonként, (ha kell) vállalatonként milyen feltételek között, milyen mértékben érvényesülnek.

Ha a vizsgálatok eredményei rendelkezésre állanak, akkor kerülhet sor szerintünk a második lépésre: *az egyes területek kalkulációi pontossági „rangsorának”* felállítására. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a pontosságnak nem — mint azt az előbb egyszerűsítve mondtuk — két kategóriája (megbízható és megbízhatatlan), hanem a két véglet között számos fokozata van. Egy ilyen rangsorolásnak szempontjai lehetnének, hogy vajon a termék egyedi-e vagy sorozatban — kis, illetve nagy sorozatban vagy tömegben — készül; hogy mennyi a vásárolt alkatrész (kooperáció); hogy milyen hosszú az átfutása; hogy milyen hosszú időn át gyártják; hogy van-e hozzá hasonló gyártmány; hogy az előállító vállalat profilja mennyire éles és mennyire változó; hogy mi tartozik ebbe a profilba; hogy a vállalat milyen fokon vertikális; hogy melyek a kalkuláció helyi sajátosságai stb. A dolog természetéből következik, hogy ez a rangsor nem volna merev és végleges, hanem a körülmények változásával, a pontatlanságra vonatkozó ismereteink gyarapodásával változna.

A rangsor birtokában lehetne ezután a harmadik lépésben dönteni a tekintetben, hogy az egyes iparágakban, vállalatoknál gyártott termékek árának megállapítása vagy rendezése során *elfogadják-e a helyi kalkulációt* vagy a kalkuláció *mellett, sőt esetleg helyette milyen egyéb eszközöket*, vesznek igénybe. Nem kétséges, hogy minő a pontosság alapos vizsgálata, mind az említett rangsor alkalmazása igen jótékony hatást gyakorolna nemcsak az árképző munkára, hanem a kalkuláció pontosságára, módszerének fejlődésére is. Kézenfekvő, hogy a kalkulációk és az árak pontosságának rendszeres szemmel tartása és megjavítása azal az igen kívánatos hatással is járna, hogy általánossá válna magának az önköltségnek a beható elemzése és ezáltal megnövekednének az önköltség csökkentésének lehetőségei.

CSENDES BÉLA:

Az új felvásárlási rendszer és a központi készletgyűjtés

A kötelező beadás megszüntetése és a felvásárlási rendszer* bevezetése óta eltelt, alig másfél év tapasztalatai, magától értetődően nem tesznek lehetővé az új felvásárlási rendszer minden részletére kiterjedő és minden tekintetben helytálló értékelést. A fontosabb okok között megemlíthetjük a következőket: a felvásárlással kapcsolatos problémák másként jelentkeznek gyengetermésű években, mint az 1957. jótermésű évben. Az új felvásárlási árrendszer még egyéves sincs (1957. II. félévében lépett életbe), és így az azóta eltelt idő túl kevés volt ahhoz, hogy teljes hatása kibontakozzék. Az is nyilvánvaló, hogy a felvásárlás egy sor problémája nem a naptári, hanem a gazdasági év adatai alapján elemezhető, jelenleg viszont csak az 1957. és nem az 1957–1958. gazdasági év tapasztalatai állanak rendelkezésünkre. Ennek ellenére, az elmúlt év tapasztalatai alapján is lehet következtetni arra, hogy a tavalyinál rosszabb termés esetén a felvásárlással kapcsolatban milyen problémák adódhatnak. Ezért a felvásárlás tapasztalatainak összegezése — az elmúlt év elemzése — hozzájárulás lehet a további feladatok sikeres megoldásához.

Az alábbiakban e cikk keretében megkísérlem a felvásárlás alakulásának ismertetését és a legfőbb tanulságok levonását (amennyiben ez egy cikk keretében lehetséges).**

* A gyakorlatban felvásárláson mindazon formák összességét értik, amelyek a központi készletgyűjtést hivatottak szolgálni (tehát a termeltetési szerződést, a természetbeni földadót és az állami gazdaságok áruátadását is). Az alábbiakban én is ebben az értelemben használom a felvásárlás fogalmát. A felvásárló szervek vásárlását az egyéni termelőktől és a termelőszövetkezetektől „szabadfelvásárlásnak” nevezem.

** Mivel a tanulmányban a kötelező beadás eltörlése után kialakult helyzet tapasztalatait elemzem, célszerűnek láttam, hogy 1. elsősorban azon mezőgazdasági cikkek felvásárlásával foglalkozzam, amelyeket az 1954–1955–1956. években beadási kötelezettség terhelt, mivel a kötelező beadás eltörlése elsősorban e cikkek központi készletgyűjtésében járt gyökeres változással. (Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a kötelező beadás eltörlése nem hatott a többi cikknél a felvásárlás, a szerződéses termeltetés volumenének és árszínvonalának alakulására); 2. Elemzésem az 1957-es év adatait az 1955-ös év adataihoz viszonyítja. Ez nemcsak azért indokolt, mert 1955-ben a beadási rendszer egész évben érvényben volt, és a vonatkozó adatok teljesek, hanem azért is, mert ebben az évben az 1957. évihez hasonló jó termés volt. (Az 1956. évi adatok azért nem felelnek meg az összehasonlíthatóság követelményeinek, mert 1956. IV. negyedévében a kötelező beadás már megszűnt, és az ellenforradalommal kapcsolatos zűrzavar miatt az adatok is hiányosak.)

A következtetések levonását még így is megnehezíti az a körülmény, hogy az elemzést jelenleg csak az 1957-es naptári évre vonatkozóan lehet elvégezni, annak ellenére, hogy az 1957-es naptári év első fele (mind a felvásárlás, mind a mezőgazdaság belső fogyasztásának döntő része) az 1956. évi termelésre épül, másrészt az 1957-es termés felvásárlása és felhasználása áthúzódik 1958 első félévére is.

A felvásárlás alakulása

A korábban kötelező beadás alá eső mezőgazdasági cikkek 1957. évi felvásárlási tervét a felvásárló szervek 111,7 százalékra teljesítették. A ténylegesen felvásárolt mennyiség megfelelt az 1954–1956. évi összegbogyűjtés átlagának. A felvásárlási terv cikkenkénti teljesítése az alábbiak szerint alakult (az eredeti naptári éves tervekhez viszonyítva): kenyérgabona 154, árpa 161, zab 153, kukorica 140, napraforgó 62, burgonya 86, bor 106, sertés 111, vágómarha 117, baromfi 70, tojás 98, tej 104 százalék.

Lemaradás tehát napraforgónál, burgonyánál, baromfinál és tojásnál volt. A többi cikk felvásárlási tervét túlteljesítették. Legnagyobb túlteljesítés kenyérgabonából, takarmánygabonából és kukoricából volt.

A központi készletgyűjtés régi és új formái eredményességének megítéléséhez szükséges megvizsgálni, hogy az 1957. évi tényleges felvásárlás és termés (termelés) volumene hogyan aránylik a korábbi évek összegbogyűjtéséhez és terméséhez (termeléséhez). Ezt az alábbi táblázat szemlélteti.

Néhány fontosabb mezőgazdasági cikk 1957. évi termelése és felvásárlása az 1955. évi termelés és összegbogyűjtés százalékában.

(Tényszámok alapján)

Cikk	Az 1957. évi termés (termelés) az 1955. évi százalékában	Az 1957. évi felvásárlás az 1955. évi begyűjtés százalékában	Cikk	Az 1957. évi termés (termelés) az 1955. évi százalékában	Az 1957. évi felvásárlás az 1955. évi begyűjtés százalékában
Kenyérgabona ...	91	72,6	Bor	84	62,3
Árpa	122	61,0	Sertés	131	146,2
Zab	149	94,0	Vágómarha	130	126,4
Kukorica	113	34,1	Baromfi	110	71,3
Napraforgó	48	53,0	Tojás	104	92,0
Burgonya	108	67,5	Tej	111	100,6

Az 1957. évben több sertést, vágómarhát és tejet vásároltak fel, mint amennyit ezen cikkekből 1955-ben begyűjtöttek. A többi cikk felvásárlása kevesebb az 1955. évi begyűjtésnél. 1957-ben a napraforgó és a sertés kivételével az egyes cikkek felvásárlása a termés kisebb hányadát vette igénybe, mint amekkora hányadot 1955-ben begyűjtöttek, mert a felvásárlás jobban csökkent, vagy kisebb mértékben emelkedett, mint a termelés. Ellenkező a helyzet a napraforgónál, ahol a termelés visszaesése nagyobb volt, mint a felvásárlás csökkenése, és a sertésnél, ahol a felvásárlás a termelésnél jobban emelkedett.

Mivel a mezőgazdaságban az árutermelés a termelés növekedésekor valamivel gyorsabb ütemben nő, a termelés esésekor pedig valamivel gyorsabb ütemben csökken, megállapítható az is, hogy 1957-ben az árutermelésnek kisebb hányada került felvásárlásra, mint amennyit a begyűjtés érintett 1955-ben.

1957-ben a központi készletgyűjtés körét több alapvető fontosságú cikkből a következők miatt lehetett szűkíteni:

1. A kötelező beadás eltörlése csökkentette a központi készletekből kielégítésre váró szükségleteket, mivel a felvásárlási rendszer keretei

között azon termékek, amelyek a parasztgazdaság belső fogyasztásának fedezetét képezik nem vonhatók el központi készletképzésre. Ez ugyanis korábban a kötelező begyűjtési rendszerben nem egyszer — főleg a gyenge-termésű években — megtörtént. Most már nem fordulhat elő az sem, hogy a központi készletgyűjtés fokozása egyúttal fokozza a központi készletekből kielégítésre váró szükségletet is. Ez az oka például annak, hogy az elmúlt évben 1955-höz képest mintegy 20 százalékkal csökkent a központi készletekből fedezett kenyérgabona-fogyasztás (ehhez hozzájárult az előzőekben ismertetetteken kívül a kenyér és a kenyérgabona takarmányozásának mérséklődése is).

2. A központi készletgyűjtés köre szűkebb azért is, mert az új felvásárlási rendszer *a mezőgazdasági „félkésztermékek”* (takarmány, ezen belül különösen a kukorica) *felvásárlását csökkentette és a „késztermékek”* (sertés, vágómarha és tej) *felvásárlását helyezte előtérbe.* A takarmány nagyobb része maradt vissza a mezőgazdaságban, mint a korábbi években. Ez előmozdítja az állattenyésztés fejlesztését, a belterjesítést a termelőszövetkezetekben és egyéni gazdaságokban, s szilárd alapot teremt az állat- és az állati termékek felvásárlásának növeléséhez.

3. A központi készletképzés mostani rendszere kiegészül a termelők és a fogyasztók olyan közvetlen árukapcsolataival, valamint a termelők olyan egymásközötti árucseréjével, amely szükséges a tervszerű ellátáshoz. Ha az állam a piacszabályozáshoz megfelelő eszközökkel (például kellő tartalékokkal) rendelkezik, akkor a közvetlen piaci kapcsolatok szélesítése hasznos mind az állam és a vásárlók, mind a mezőgazdasági termelők számára, mindaddig, amíg az értékesítés nem von el sok időt a termeléstől. A közvetlen piaci kapcsolatok elsősorban az olyan cikkek (például tej, tojás, gyümölcs, zöldség) forgalmában jelentősek, amelyeket a fogyasztók rendszeresen (naponta) vásárolnak, az áruk viszont romlandóságuk miatt nehezen szállíthatók, raktározhatók. Az állam a közvetlen piaci kapcsolatok szélesítésével jelentékeny felvásárlási, szállítási, kezelési költségeket takaríthat meg, a lakosság áruellátása javul, a parasztság bevétele pedig a kereskedelmi költségek és haszon egy részét is tartalmazhatja. A közvetlen piaci kapcsolatok szélesítéséből negatív hatások is adódhatnak, de ezek kiküszöbölhetők, ha a piacszabályozást hatékonyabbá tesszük, ami feltételezi az állami és a szövetkezeti kereskedelem munkájának megjavítását, a forgalmi költségek csökkentését, az árrendszer további tökéletesítését, a spekuláció elleni harc fokozását, a kereslet-kínálat viszonyainak alapos ismeretét és tervszerű alakítását stb.

4. A központi készletgyűjtés körének csökkentése az előzőekben ismertetett tényezőkön kívül összefüggött azzal is, hogy az 1957. évi gazdaságpolitika, a baráti országok számottevő anyagi segítsége lehetővé tette több cikk exportjának csökkentését vagy teljes megszüntetését és az import jelentős fokozását. Az export csökkentése és bizonyos cikkek importja az adott helyzetben szükséges volt, hosszabb ideig azonban ez az állapot nem tartható. Élelmiszerekből importunk csökkentése éppen úgy, mint exportunk tervszerű növelése fontos feladat. Mindez a mezőgazdasági termelés növelésével együtt megköveteli a felvásárlás kiszélesítését is.

A központi készletgyűjtés körének szűkítése, valamint az 1957. évi jó termés eredményezte, hogy a felvásárlási tervek túlteljesítésével egyidejűleg nőjön a parasztság személyes fogyasztása a saját termeléséből. Így nőtt a parasztság kenyérgabona-, burgonya-, sertés-, baromfi-, tejstb. fogyasztása. Ez általában kedvező jelenség, amennyiben a korábbi beadási rendszerek okozta hibáknak a felszámolását és a személyes fogyasztás reálértékének a termeléssel összhangban álló növekedését tükrözi. De egyes cikkeknel nem csupán ez a körülmény okozhat fogyasztásnövekedést, hanem egyéb tényezők is. Például a parasztság baromfi fogyasztásának növekedése részben a még mindig nem kielégítő falusi marhahús- és sertéshús-ellátással magyarázható.

Az elkövetkezendő években — és már 1958-ban is — a központi készletek növelését teszi szükségessé a mezőgazdasági export fokozása, az import csökkentése, valamint a folyamatos élelmiszerellátás is. A kötelező beadás időszakában alkalmazott adminisztratív eszközök általában többé-kevésbé biztosították a központi készletek feltöltését; tudott dolog, hogy a kötelező beadást rossztermésű évben is teljesíteni kellett. Az új felvásárlási rendszerben a központi készletképzés sokkal inkább a termelés függvényévé vált. Számolni kell tehát azzal, hogy gyengetermésű években a felvásárlás mennyisége lényegesen csökkenhet. Ezért a városi lakosság zavartalan élelmiszerellátása, a kívánatos árszint megtartása csak jelentős központi tartalékok esetén biztosítható.

Mindezek alapján az 1958. évi felvásárlási tervek több fontos cikk, mint például a kenyérgabona, napraforgómag, vágómarha, baromfi, tojás, tej felvásárlásának bizonyos növelését irányozzák elő az 1957. évi tényszámokhoz képest.

Az új felvásárlási rendszer eredményeinek értékeléséhez célszerű egybevetni a központi készletgyűjtés 1955-ben és 1957-ben érvényben volt formáit és módszereit. (L. a következő oldalon levő táblázatot.)

Megszűnt a kötelező beadás, ami 1955-ben — cikkenként eltérően — az összbecsűjtés 32—70 százalékát tette ki. Nőtt a *szabadfelvásárlás* súlya; egyes cikkek (burgonya, baromfi, tojás) központi készletgyűjtése csaknem teljes egészében szabadfelvásárlással történik. A sertés, a vágómarha felvásárlásának döntő hányadát hizlalási, nevelési szerződések képviselték. A kenyér- és takarmánygabona-felvásárlás jelentős tétele volt a természetbeni földadó, ami például a kenyérgabona-felvásárlás 29,3 százalékát tette ki. A jó termés, a paraszti vámörlesztés növekedése, valamint az összfelvásárlás csökkenése következtében a központi készletgyűjtés nagyobb hányadát tette ki a cséplőgép- és vámkeresmény, mint a korábbi években. Az állami gazdaságok áruátadásának szerepe fokozódott a központi készletgyűjtésben. Mindezek alapján megállapítható, hogy a *korábbi években kötelező beadás alá tartozó cikkek több mint kétharmad része (68,5 százaléka) nem szabadfelvásárlással, hanem 1957-ben is többé-kevésbé biztosított módszerekkel (állami gazdaságok áruátadása, cséplőgép- és vámkeresmény, szerződéses termeltetés, földadó stb.) került az állam birtokába.* A szabadfelvásárlás e cikkeknel átlagosan az összfelvásárlásnak mintegy harmadát (31,4 százalékát) tette ki.

Az állami gazdaságok áruátadása a felvásárlás biztos tényezőjét képezi. Az állami gazdaságok termelési színvonaluk javulásától függően, egyre több élelmiszert fognak szolgáltatni.

Néhány alapvető mezőgazdasági cikk össz-felvásárlásának (begyűjtésének) megoszlása az egyes felvásárlási (begyűjtési) címek szerint 1955-ben és 1957-ben
(Tényszámok alapján)

Cikk	Kötelező beadás		Állami gazdaság		Gép-állomások keresménye		Cséplőgép-keresmény		Vám-keresmény		Szerződéses termeltetés		Szabad felvásárlás		Kölcson visszafiz.		Földadó ³		Hizliadók (és moslékos hizlalás)		Összesen			
	1955	1957	1955	1957	1955	1957	1955	1957	1955	1957	1955	1957	1955	1957	1955	1957	1955	1957	1955	1957	1955	1957		
Kenyérgabona	42,53	—	19,49	27,41	—,44	—	7,86	10,06	8,54	12,31	—	—	19,71	19,40	1,43	1,48	—	29,34	—	—	—	100	100	
Árpa	63,08	—	9,16	—	—,13	—	20,28	43,37	1,09	5,03	—	—	4,86	44,34	1,40	1,49	—	6,77	—	—	—	100	100	
Zab	58,48	—	4,40	—	—,24	—	22,56	40,08	—,36	1,90	—	—	11,62	56,50	2,34	1,52	—	—	—	—	—	100	100	
Kukorica	58,31	—	2,29	—	—,55	—	—	—	—,64	3,49	—	8,32	38,12	87,85	—,09	—,34	—	—	—	—	—	100	100	
Napraforgó	70,34	—	—,50	—,70	—,40	—	—	—	14,18	23,17	—	—,18	14,55	75,80	—,03	—,15	—	—	—	—	—	100	100	
Burgonya	54,34	—	7,10	3,40	—	—	—	—	—	—	—	—	38,56	96,60	—	—	—	—	—	—	—	100	100	
Termény összesen ¹	49,82	—	13,08	19,07	—,40	—	5,96	9,92	6,61	11,08	—	—,76	23,17	37,53	—,96	1,16	—	20,48	—	—	—	100	100	
Bor ²	34,90	—	4,53	6,41	—	—	—	—	—	—	—	60,57	57,88	—	—	—	—	—	—	—	—	100	100	
Sertés	46,38	—	16,92	7,99	—	—	—	—	—	—	—	32,12	67,67	4,58	2,90	—	—	—	—	—	—	100	100	
Vágómarha.....	40,94	—	9,26	9,23	—	—	—	—	—	—	—	21,79	53,17	28,01	37,60	—	—	—	—	—	—	100	100	
Baromfi ²	45,45	—	2,72	4,40	—	—	—	—	—	—	—	51,83	—	—	95,60	—	—	—	—	—	—	100	100	
Tojás	41,92	—	3,05	1,62	—	—	—	—	—	—	—	—	—	55,03	98,38	—	—	—	—	—	—	100	100	
Hús összesen ²	44,91	—	11,80	11,60	—	—	—	—	—	—	—	43,29	52,78	—	23,27	—	—	—	—	—	—	12,35	100	100
Tej ²	32,04	—	22,22	27,04	—	—	—	—	—	—	—	45,74	—	—	72,96	—	—	—	—	—	—	—	100	100
Mindössze ²	45,29	—	12,82	14,62	—,16	—	2,37	2,47	2,63	2,76	36,35	35,45	—	—	31,43	—,38	—,30	—	5,14	—	—	7,83	100	100

¹ 1955-ben bab, borsó, lencsével együtt.

² 1955-ben szerződéses és szabad együtt (nincs bontás).

³ 1955-ben a földadó a kötelező beadáson belül volt.

A cséplőgép- és a vámkeresmény szintén viszonylag szilárd részét képezi a felvásárlásnak, bár mindkettő szorosan összefügg a terméseredményekkel.

A szerződéses termeltetés 1957-ben az összfelvásárlás 35,5 százalékát tette ki. Ez a készletgyűjtési forma jól bevált. A parasztság megszokta, kedveli. A szerződéses termeltetés a legalkalmasabb módszer arra, hogy egyfelől a paraszti termelés és értékesítés, másfelől a központi készletgyűjtés tervszerűbben alakuljon. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a szerződéses termeltetésre is hatást gyakorolnak a piaci viszonyok, a szabadfelvásárlási árak. Ezért a szerződéses cikkek árait nem lehet a szabadfelvásárlási áraktól elkülönítve szabályozni. Indokolt az is, hogy a szerződéses árak arányosan nagyobb jövedelmezőséget biztosítanak, mint a nem szerződéses árak.

Másfelől szigorúan meg kell követelni a vállalt szerződéses kötelezettségek teljesítését.

A szabadfelvásárlás a többi felvásárlási formától lényegesen különböző készletgyűjtési forma. A termésingadozások, a piaci helyzetben bekövetkező változások, a spekuláció stb. nagy hatással vannak mind a szabadfelvásárlás volumenére, mind az áraira. Ezért a szabadfelvásárlási forma átfogó alkalmazása tervszerűséget, előrelátást, nagy rugalmasságot követel meg, hogy szerepét a városi lakosság zavartalan élelmiszerellátásában betölthesse.

1957-ben nem teljesült — egyebek között — a baromfi, a tojás felvásárlási terve,* ugyanakkor, amikor e cikkek múlt évi termelése 110 illetve 104 százalékát, a tavalyi felvásárlás pedig csak 71,3, illetve 92 százalékát tette ki az 1955. évi termelésnek, illetve készletgyűjtésnek. A szabadfelvásárlás aránya e cikkek összfelvásárlásában 1957-ben 95,6, illetve 98,4 százalék — a korábban kötelező beadás alá eső cikkek közül a legnagyobb — volt. A szabadfelvásárlás kellő eredményekkel csak akkor járhat, ha az állam a rendelkezésre álló tartalékok felhasználásával és más úton gyűjtött készletekkel, valamint helyesen alkalmazott adminisztratív rendszabályokkal képes a piacot szabályozni. A felvásárlás biztonsága növelhető a szállítási (értékesítési) szerződések kiterjesztésével (például a lábonálló vagy betakarított terményekre értékesítési szerződést kötnek, az értékesítésre előleget nyújtanak). A szabadfelvásárlási forma eredményes felhasználásához időben és viszonylag pontosan kell ismerni az össztermést és az árutermelés várható alakulását, hogy a szabadfelvásárlás volumenét, a felvásárlási árakat a várható piaci helyzet mérlegelésével lehessen kialakítani. Az elmúlt évben még e tekintetben sok volt a hiányosság.

A felvásárlási árak

1957. I. félévének végéig a felvásárlás a kötelező beadás időszakában kialakult igen magas szabadfelvásárlási árakon történt. 1957. júniusában a felvásárlási árszintet átlagosan mintegy 10 százalékkal csökkentették (ehhez járult még egyes iparcikkek fogyasztói árának emelése is). *Az új felvásárlási árak* kialakításakor — az indokolatlanul magas

* A burgonya felvásárlási tervet időközben csökkentették, mivel a lakosság burgonya-kereslete csökkent.

paraszti árbevételek csökkentésével együtt — fontos feladat volt a termelésfejlesztési célkitűzéseket alátámasztó árárányok megteremtése, elsősorban a sertés- és a marha-, valamint a búza- és a kukoricaárak közti aránytalanságok felszámolása.

Az 1957. évi jó — a tervezettnél kedvezőbb — terméseredmények szükségessé és egyben lehetővé tették a jóváhagyott árak — köztük a kenyér- és takarmánygabona, a kukorica, a bor felvásárlási árának — menetközbeni csökkentését (például a búzáét 220 Ft/q-ról 207,70 Ft/q-ra, a kukoricáét 210 Ft/q-ról 181,90 Ft/q-ra, a borét 7 Ft/literről 6,66 Ft/literre).

Az 1957-ben végrehajtott árpolitikai és egyéb intézkedések hatására a parasztság reáljövedelme 1957-ben 1955-höz képest mintegy 9 százalékkal növekedett. A reáljövedelem-növekedés kétharmada az árszínvonal egyharmada pedig a terméshozamok növekedéséből adódott.

Az új árakkal a parasztság általában meg volt elégedve, ami kifejezésre jutott a felvásárlási tervek túlteljesítésében, a növénytermelési, valamint állathízlalási és nevelési szerződések lekötésében, a mezőgazdasági termelés eredményeiben.

A korábbi években kötelező beadással terhelt cikkek árainak alakulását az alábbi táblázat adatai mutatják:

Termék		1938. évi ár ¹ pengő	1955. évi ár ²	1957. évi ár	1955. évi árindex (1938=100)	1957. évi árindex (1938=100)	Árárányok (búzáár=100)		
							1938	1955	1957
Búza	Ft/q	20,03	159,52	207,70 ³	893,4	1 036,9	100,0	100,0	100,0
Rozs	Ft/q	15,32	135,97	187,70 ³	887,5	1 225,2	76,5	85,2	90,4
Árpa	Ft/q	15,42	68,24	248,60 ³	442,5	1 612,2	77,0	42,8	119,7
Zab	Ft/q	15,42	75,18	198,60 ³	487,5	1 287,9	77,0	47,1	95,6
Kukorica	Ft/q	11,69	128,33	181,90 ³	1 097,8	1 556,0	58,4	80,4	87,6
Burgonya	Ft/q	5,00	136,35	88,00 ³	2 727,0	1 760,0	25,0	85,5	42,4
Napraforgó	Ft/q	16,32	106,72	280,00 ³	653,9	1 715,7	81,5	66,9	134,8
Bor	Ft/l	0,25	6,07 ⁴	6,66	2 428,0	2 664,0	124,8	380,5	320,7
Sertés	Ft/kg	0,91	13,88	17,19 ⁵	1 525,3	1 889,0	454,3	870,1	827,6
Vágómarha	Ft/kg	0,55	5,09	9,67 ⁵	925,5	1 758,2	274,6	319,1	465,6
Baromfi (tyúk)	Ft/kg	0,97	21,99	17,85 ⁶	2 267,0	1 840,2	484,3	1 378,5	859,4
Tojás	Ft/db	0,05	1,14	1,045 ⁶	2 280,0	2 090,0	449,3	1 286,4	900,8
Tej	Ft/l	0,15	2,51	2,30	1 673,3	1 533,3	74,9	157,3	110,7

¹ Egyéni gazdaságok árai.

² Egyéni gazdaságok értékesítési átlagára (a termelők közötti forgalom nélkül).

³ Az egyéni gazdaságok és a termelőszövetkezetek tényleges szabadfelvásárlási átlagára a II. félévben.

⁴ A szerződéses termeltetés és a szabadfelvásárlás együttes tényleges átlagára 1957. IX. 1—XII. 31-ig, átszámítva egyszerfejtett 11,4 M^o-ra.

⁵ Az egyéni gazdaságok és a termelőszövetkezetek szerződéses és szabadfelvásárlási átlagára 1957. IV. n. évben.

⁶ II. félévi tényleges átlagár.

⁷ A termelők közti forgalommal (szabadpiaci árral) együtt.

Az 1957. évi felvásárlási árak — a burgonya, a baromfi, a tojás, a tej árának kivételével — magasabbak az 1955. évi (a termelők közötti forgalom nélkül számított) értékesítési átlagáraknál. A burgonya, a baromfi, a tojás és a tej 1957. évi ára alacsonyabb az 1955. évi értékesí-

tési átlagáraknál. Az 1955. évi értékesítési átlagáraknál 1957-ben azon cikkek átlagára lett magasabb, amelyeknél a kötelező beadás részaránya a szerződéses termeltetéshez és a szabadfelvásárláshoz viszonyítva magas volt (ilyen például a takarmánygabona) és azon cikkek átlagára lett alacsonyabb, amelyeknél ez a részarány kicsi volt (például ilyen a burgonya, a tej, a tojás, a baromfi). 1955-ben a többrétű árrendszer időszakában a szabadfelvásárlási árak magasak voltak és minden bizonnyal jelentősen meghaladták a termékek önköltségét. Ennek következtében az olyan cikkek értékesítési átlagárai, amelyeknél a szabadfelvásárlás részaránya nagy volt — a többi cikk átlagárához viszonyítva — túlzottan magasak voltak. Ha az egyes cikkek 1938. évi árát 100-nak vesszük, az 1955. évi értékesítési átlagárak burgonyánál 2727, bornál 2428 (bornál a táblázatban szereplő átlagár a szabadpiaci árakat is magába foglalja), tojásnál 2280, baromfinál 2267 és tejnél 1673,3 pontot tettek ki, ugyanakkor árpánál és zabnál a megfelelő szám például 442,5, illetve 487,5 pont volt. Az 1957-ben bevezetett felvásárlási árrendszer azzal, hogy a legtöbb cikk felvásárlási árát az 1955. évi értékesítési átlagárhoz képest emelte, a fenti cikkeknel pedig csökkentette, javított ezen az aránytalanságon.

Az 1957. évi felvásárlási árrendszer jelentős lépést jelent előre a termeléspolitikai célkitűzésekkel összehangolt arányok kialakításához. 1957-ben azonban nem lehetett egycsapásra megszüntetni a korábbi aránytalanságokat, ezért azok egy része az új árrendszerben is fennmaradt.

Az 1957. évi szabadfelvásárlási árak (illetve ahol szerződéses ár is volt, a szerződéses termeltetés és az állami szabadfelvásárlási átlagárak) a legtöbb cikknél — a napraforgó, vágómarha és bor kivételével — jóval az 1955. évi állami szabadfelvásárlási árak alatt vannak.*

A vágómarha szabadfelvásárlási árának emelését a szarvasmarhatenyésztés fejlesztése, a sertés-vágómarha aránytalanság megszüntetése tette szükségessé. A sertés-vágómarha arány 1957-ben 100:56,3-ra javult (1938-ban a megfelelő szám 100 : 60,4, 1955-ben az átlagárak alapján számított arány 100:36,7, míg az állami szabadfelvásárlási áron az arány 100 : 35,6 volt).

A napraforgó és a bor szabadfelvásárlási árának emelését az 1955-ös szabadfelvásárlási árhoz képest szintén termeléspolitikai okok magyarázzák. (Megjegyzem, hogy az 1956. évi szabadfelvásárlási árak általában magasabbak voltak az 1955. évinél.) Javult a baromfi, a tojás, a tej árának aránya is a többi cikkhez képest. A kenyérgabona ára még mindig nincs arányban a viszonylag magas állatárakban megtérülő takarmányárakkal.

Az 1957. évi felvásárlási árak előmozdították a felvásárlási tervek túlteljesítését. Néhány cikkből azonban (például baromfiból, tojásból), ahol a felvásárlási árak csökkenésével egyidejűleg nem sikerült teljes egészében biztosítani az állam piacszabályozó szerepét, teret nyert a spekuláció és kihasználta a központi ellátás zavarait, árfelhajtó tényezőként hatott, akadályozta a felvásárlást.

* 1955-ben az állami szabadfelvásárlási árak cikkenként a következőképpen alakultak: búza: 280,14, rozs: 239,75, árpa: 300, zab: 225,51, burgonya: 149,44, kukorica: 251,11, napraforgó: 225,03 Ft/q, bor: 5,67 Ft/lit, sertés: 19,22, vágómarha: 6,85, baromfi (tyúk): 19 Ft/kg, tojás: 1,11 Ft/db, tej: 2,71 Ft/lit.

1957-ben vezették be a nagytételben, egységes minőségben értékesített termékek után fizetett *felár-rendszert*. A termelőszövetkezetek és a termelési társulások a nagy tételben, egységes minőségben értékesített mezőgazdasági termékek után felárat kaptak. (Például a felár 150 q egyöntetű minőségű búza, rozs, takarmányárpa, zab átadása esetén q-nként 20 Ft). A nagy tételben, egységes minőségben értékesített termékek felvásárlása, kezelése, szortírozása a felvásárló szerveknél kevesebb munkát igényel, mint a kistételben, szinte termelőnként eltérő minőségben felvásárolt termékek összegyűjtése, kezelése stb. Ugyanakkor a nagy tételek értékesítése előnyös a termelőszövetkezetek számára is: magasabb árbevétel érnek el, munkaidőt takarítanak meg a tagok kistételes egyéni értékesítéséhez képest stb. Az elmúlt évben ennek ellenére a felárrendszer nem járt *kielégítő* eredménnyel. Ezt az alábbi táblázat — amely a termelőszövetkezetek államnak eladott árumennyiségét mutatja — érzékelteti.

Megnevezés	Búza	Ros	Árpa	Zab
Termés (t)	25 9130	3 3890	13 9820	3 0500
Állami szabadfelvásárlás a termelőszövetkezetektől (t).....	2 9940	4190	4970	730
Szabadfelvásárlás a termelés százalékában	12	12	4	2
Felárral átvett mennyiség (t).....	2 5630	2940	2510	250
Felárral átvett mennyiség az állami szabadfelvásárlás százalékában	86	70	51	34
Termelőszövetkezetek felvásárlási átlagára (Ft/q)	224,8	201,7	260,2	205,5

A termelőszövetkezetek tehát árufeleslegeiket sok esetben nem az államnak és nem kollektíven adták el. *Kollektíven termeltek, mégis a tagok gyakran egyénileg értékesítettek*. E téren többek között a felárrendszer tökéletesítésével a kormányzat már 1958-ban jelentős javulást kíván elérni.

Az elmúlt évben a mezőgazdasági terméseredményekről az állami szervek nem kaptak idejében pontos tájékoztatást. Tavaly a pontatlan termésbecslés, az állatállomány számbavételének hiányosságai nem kevés pénzébe kerültek államunknak. Az 1957. évi új felvásárlási árak — a jó termés következtében — magasak voltak, jobb termésbecslés esetén, szerintem több területen, alacsonyabb felvásárlási árakkal lehetett volna a piacon megjeleníteni. Másfelől például a várható almatermést túlbecsülték, és ez a belső ellátásban zavarokhoz vezetett, mert az exportszállításokat ilyen becslés alapján kötötték le és kezdték meg.

A gyümölcs- és zöldségfelvásárlás

A gyümölcs- és zöldségfélékből a korábbi években nem volt kötelező beadás. A gyümölcs- és zöldségfelvásárlás biztonságát a piaci felvásárlás mellett termelési és szállítási szerződések támasztották alá. Ennek ellenére a gyümölcs- és zöldségellátás a legtöbb évben nem volt kielégítő. Az elmúlt évben a gyümölcs- és zöldségfelvásárlással és -ellátással kapcsolatban szintén sok volt a panasz.

Zöldségtermelésünk — közepes termést számítva — mintegy 1 100 000 tonnára, gyümölcstermelésünk pedig mintegy 400 000 tonnára tehető. Az ország gyümölcs- és zöldségtermeléséből az árutermelés mintegy 1 200 000 tonna. Ebből a szocialista szektor (földművesszövetkezetek, állami kereskedelem, ipar) mintegy 700 000 tonnát vásárol fel. Mintegy 200 000 tonnát forgalmaz a magánkereskedelem, míg az egyéni és szövetkezeti termelők közvetlen piaci értékesítése mintegy 300 000 tonnára tehető. 1957-ben a szocialista szektor által felvásárolt zöldségmennyiség 55—60 százalékát és a felvásárolt gyümölcsmennyiség 10—15 százalékát termelési szerződések (zöldségnél), illetve értékesítési szerződések (gyümölcsnél) biztosították.

A gyümölcs- és zöldségfélék általában nehezen tárolhatók, gyorsan romlanak, szállításuk körülményes stb. A termés betakarítása és a fogyasztás időbelileg igen közelesik. A gyümölcs- és a zöldségfélék árutermelésének mintegy 40—42 százalékát a termelők és a magánkereskedők forgalmazzák. Ezek következtében a gyümölcs- és zöldségfélék felvásárlási és fogyasztási árai a termésingadozásokra, valamint a kereslet és kínálat változásaira igen érzékenyen reagálnak. Ezért a belső ellátás, a piacszabályozás ezen cikkeknel lényegesen bonyolultabb, nehezebb feladat, mint az előző fejezetekben tárgyalt cikkeknel. A gyümölcs- és a zöldségfélék árutermelését illetően viszonylag nagy súllyal jelentkezik a szocialista felvásárló kereskedelem kereslete mellett a lakosság közvetlen kereslete. A szocialista kereskedelem a gyümölcs- és zöldségfélék árutermeléséhez képest túlzottan magas keresletet is támaszthat, vagy ha a szocialista kereskedelem kereslete arányban is áll az árutermeléssel, az exporttervek teljesítése vagy túlteljesítése következtében a szocialista kereskedelem belföldi kínálata kicsi lehet a lakosság fizetőképes keresletéhez képest. Ekkor természetesen a lakosság összkereslete könnyen meghaladja a szocialista kereskedelem, a termelők és a magánkereskedők együttes kínálatát, s ez a fogyasztói árak emelkedését vonja maga után. A magasabb fogyasztói árak hatására a termelők csökkentik kínálatukat a szocialista kereskedelemnek, s ekkor emelni kell a felvásárlási árakat, mert különben a felvásárlási tervek nem teljesülnek. Ez viszont tovább rontaná a lakosság ellátását, ami végső fokon a fogyasztói árak további emelésével járna. Ezért a gyümölcs és a zöldség felvásárlásánál a fogyasztói és a felvásárlási árak közötti árrés helyes arányainak kialakítása igen fontos feladat. Az elmúlt évben több hiba volt tapasztalható a lakosság belső ellátása és az export kapcsolatában, valamint a fogyasztói és a felvásárlási árak arányaiban. Ezen tapasztalatok elemzése nagy fontossággal bír a gyümölcs- és zöldségfelvásárlás problémáinak megoldása szempontjából. Sajnos a gyümölcs- és a zöldségfelvásárlás számos fontos adata nem áll rendelkezésünkre. Ezért a közgazdasági elemzést több szempontból szinte lehetetlen elvégezni. Az alábbiakban ezért csak néhány olyan összefüggésre tudok rámutatni, amelynek tényadatait sikerült összeállítanom.

Az elmúlt évben az ország belső ellátása több cikkből nem volt kielégítő, a szocialista kereskedelem belső kínálata kisebb volt, mint a korábbi években. A felvásárlási és a fogyasztói árak a termelés, a felvásárlás és a belső ellátás alakulásától függően igen eltérően alakultak. Ezt az alábbi táblázat adatai szemléltetik:

Megnevezés	Vöröshagyma	Káposzta	Paradicsom	Alma	Szőlő	Szilva	Kajszi
1957. évi termés az 1956. évi százalékában	167	167	153	103*	115	50	1080
1957. évi felvásárlás az 1956. évi százalékában	167	133	95**	106	72	29	2437
A földművesszövetkezetek 1957. évi felvásárlási átlagára az 1956. évi százalékában	85	46	119	132	115	156	33
SZÖVÉRT felvásárlási tervteljesítés százaléka 1957-ben	140	138	107	66	99	72	2324
A szocialista kereskedelem 1957. évi kínálata az 1956. évi százalékában ...	123	121	71	75	85	31	4924
Az 1957. évi export az 1956. évi százalékában	225	1222	103	282	73	29	—
Az 1957. évi fogyasztói ár a szocialista kereskedelemben, az 1956. évi százalékában	74	79	117	134	119	141	50

* Az 1957. évi termés vitatott. Egyesek szerint alacsonyabb az 1956. évinél.

** Az adatok csak a SZÖVÉRT (a SZÖVOSZ Mezőgazdasági Termékeket Értékesítő Igazgatóság) felvásárlását tartalmazzák.

Azon cikkeknél (vöröshagyma, káposzta, kajszi-barack), amelyeknél az 1957. évi termés jelentősen felülmúlta az előző évit, a szocialista szektor felvásárlásának növelése mellett is csökkenteni lehetett a felvásárlási árakat. Ez lehetővé tette a lakosság bőségebb és olcsóbb (alacsonyabb fogyasztói árakon való) ellátását.

Az 1957. évi szilvatermés kisebb volt az előző évinél. Ezért lényegesen csökkent a felvásárlás is, a felvásárlási árak emelkedtek, a lakosság ellátása romlott, a fogyasztói árak emelkedtek. A paradicsom, az étkezési szőlő és az alma termelése — 1956-hoz képest — nőtt, a szocialista kereskedelem belföldi kínálata azonban nem volt kielégítő, a fogyasztói árak emelkedtek. A magas fogyasztói árak, a hiányos belső ellátás — a megnövekedett termés ellenére is — a felvásárlási árak emelése irányában hatott, s ezért még az 1956. évinél magasabb felvásárlási árakon sem sikerült (almából és szőlőből) a felvásárlási terveket teljesíteni. Az étkezési szőlőfelvásárlás 1957. évi csökkenésének okai között — ami hiányos belső ellátást, valamint az export csökkenését eredményezte — a csemegeszőlő és a bor ára közötti aránytalanságok is jelentős szerepet játszottak.

A gyümölcs-zöldségfelvásárlás 1957. évi tapasztalatai szembeeszkő módon mutatják a termelés, a felvásárlás, a belső ellátás és az áralakulás közti szoros összefüggéseket. Természetes, hogy míg a legtöbb terményféleségből, sertésből, vágómarhából, a jótermésű években gyűjtött tartalékokkal, helyes export-import politikával a termelésingadozások hatását mérsékelni lehet, addig a legtöbb zöldség-gyümölcsféleségnél a tartalékok szerepe — e termékek romlandósága miatt — jelentéktelen.

A felvásárlás, a lakosság zavartalan zöldség-gyümölcs ellátása egyfelől, a zöldség-gyümölcstermelés biztonsága másfelől, a termelési és az értékesítési szerződéses rendszer jelentős kiterjesztését követeli meg, amit kormányzatunk már az idén előirányzott.

Magánkereskedelem a felvásárlásban

Zöldséget, gyümölcsöt, baromfit, tojást és tejterméket 1957-ben magánkereskedők is felvásároltak és értékesítettek. A kenyérgabona, a takarmánygabona, a kukorica, a napraforgó, a bor, a sertés, a vágómarha stb. felvásárlásába a magánkereskedők nem kapcsolódhattak be.

A múlt év végén a zöldség-gyümölcskereskedelemben mintegy 3300, a baromfi-tojáskereskedelemben mintegy 260 és a tejtermék-kereskedelemben mintegy 200 magánkereskedő működött.

A magánkereskedők árubeszerzéseiket részben vidéki vásárlás útján biztosították, részben pedig olyan termelőktől vásároltak, akik — régi üzleti kapcsolataik révén — közvetlenül szállították az árut a magánkereskedőknek. Az idős, rokkant kereskedők egy része a Budapestre felhozott árucikkekből vásárolt fel.

A magánkereskedelem kiegészítő szerepet töltött be azokon a piacokon, ahol az állami és a szövetkezeti bolthálózat hiányos volt, helyenként jobb minőségű áruval látta el a fogyasztókat (például a zöldség-gyümölcskereskedők egy része). Ugyanakkor a magánkereskedők tevékenysége nem egy esetben zavarta a tervszerű állami és szövetkezeti felvásárlást. A magánkereskedők egy része tiltott nagykereskedelmi tevékenységet is folytatott, működésük különösen primőr cikkeknel árfelhajtást eredményezett. A tanácsi szervek nemegyszer helytelenül ott is engedélyezték a magánkereskedők működését, ahol ezt a lakosság ellátása nem tette indokolttá stb.

A magánkereskedelem szükségtelen bekapcsolását a forgalomba, valamint az ebből adódó árfelhajtást sok esetben az állami és a szövetkezeti kereskedelem fogyatékos működése is elősegítette (magas árrés, nem kielégítő mennyiségű és minőségű áruellátás stb.). Ezért a magánkereskedelem működése által előidézett forgalmi zavarok megszüntetése is több vonatkozásban csak az esetben lehetséges, ha az állami és a szövetkezeti kereskedelem munkája javul. Másrészt a magánkereskedelem működése által előidézett forgalmi zavarok igen gyakran abból adódtak, hogy a magánkereskedők nem tartották be a működésükre vonatkozó szabályokat (árufelhajtókat alkalmaztak, megsértették a piaci rendszabályokat stb.). Az elmúlt évben több intézkedés látott napvilágot, amelyek az említett forgalmi zavarok megszüntetését célozták: visszavontak iparigazolványokat azoktól a kereskedőktől, akik működésére közellátási szempontból nem volt szükség, korlátozták a magánkereskedők vásárokon és heti piacokon való részvételét, büntetőjogi eljárást indítottak a spekulánsok ellen, zárt övezetet létesítettek meghatározott (az export és az ipar szempontjából fontos) cikkekre stb.

Az állami és a szövetkezeti felvásárlás munkáját tavaly is súlyosan zavarták az ál-őstermelők. Az elmúlt évben a mezőgazdasági cikkek piacra hozatalával a magánkereskedők mellett — egyes becslések szerint — mintegy 60—80 000 ál-őstermelő foglalkozott. Ők főleg a vidéki városok és Budapest piacait lepték el. Káros működésükre az adott lehetőséget, hogy mivel tulajdonukban kisebb-nagyobb földterület volt, „őstermelőknek” adhatták ki magukat, a hiányos ellenőrzés mellett viszont saját termelésük sokszorosát forgalmazhatták nagy haszonnal. Az ál-őstermelők káros tevékenységének megszüntetése sürgős és fontos feladat.

Az 1957. évi felvásárlás eredményei kedvezőek. A lakosság élelmiszerellátása — néhány cikk kivételével — zavartalan volt. A korábban kötelező beadás alá eső cikkek fogyasztói árai a kötelező beadás eltörlése ellenére sem emelkedtek. Ebben döntő része volt a múlt évi jó termésnek. Az eddigi tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a városi lakosság zavartalan élelmiszerellátását viszonyaink között kötelező beadás nélkül is jól lehet biztosítani. Véleményem szerint a zavartalan élelmiszerellátást az eddigi hiányosságok kiküszöbölésével, megfelelő tartalékok képzésével a tavalyinál gyengébb termés esetén is biztosítani tudjuk.

A kötelező beadás eltörlése — a kormány egyéb gazdaságpolitikai intézkedéseivel együtt — kedvezően hatott a mezőgazdasági termelésre is. A termelési kedv fokozódott, a termelés nőtt, mezőgazdaságunk belterjes irányba fejlődött.

A kötelező beadás eltörlése, a túlzott adminisztratív megkötöttségek felszámolása, az anyagi érdekeltség növelése fokozta a felvásárlás szerepét. A felvásárlás során egyszerre jelentkeznek a falusi politikának, a nemzeti jövedelem tervszerű elosztásának, a mezőgazdasági termelés befolyásolásának, a városi lakosság élelmiszerellátásának, az élelmiszeripar nyersanyagellátásának alapkérdései. Ezért a felvásárlási politika központi összefogása és irányítása, a felvásárlási rendszer további tökéletesítése gazdaságpolitikánk egyik legaktuálisabb feladata.

A felvásárlás egyik legfontosabb eszköze a mezőgazdaság szocialista átépítésének. Sürgős és döntő feladat a múlt évi felvásárlás ilyen irányú tapasztalatainak értékelése és továbbfejlesztése. (Például: a nagybani felárrendszer továbbfejlesztése, a termelőszövetkezetekkel kötendő termelési és értékesítési szerződések további tökéletesítése, a termelési és az értékesítési előlegnyújtás rendszerének helyes kialakítása.)

Az új felvásárlási rendszer tapasztalatai nyomatékosan felhívják figyelmünket a tartalékképzés fontosságára, a szerződésformák (a termelési és az értékesítési szerződések) rugalmas alkalmazásának szükségességére.

Döntő jelentőségűvé vált — a kötelező beadás eltörlése következtében — az ár- és piacsabályozás, amelynek sok elvi és gyakorlati kérdése ma még további tisztázásra, alaposabb kidolgozásra vár.

A külkereskedelem gazdaságosságának kérdései a lengyel közgazdasági sajtóban

Az elmúlt években Lengyelországban is az érdeklődés előterébe kerültek a külkereskedelem kérdései, s ennek nyomán széleskörű vita indult a közgazdasági folyóiratokban a külkereskedelem hatékonyságáról, gazdaságosságáról.¹ Az alábbiakban — anélkül, hogy teljességre törekedhetnénk — ismertetni kívánjuk a vita során a múlt évben elhangzott jelentősebb hozzászólásokat, előrebocsátva, hogy a vita Lengyelországban sincs távolról sem lezárva, bár a kiinduláshoz képest jelentős előrehaladást tettek.

A vita kiindulásakor azokból a nehézségekből indultak ki, amelyek a külkereskedelem területén felhalmozódtak. Több szerző — miközben rámutat, hogy a fizetési mérleg zavarait főként az erősen megnövekedett gabonaimport, illetve a szénexport visszaesése okozza — hangsúlyozza, hogy a fizetési mérleg passzívuma részben az iparfejlesztés egyes hibáira, részben a külkereskedelmi apparátus rossz munkájára vezethető vissza.

A fizetési mérleg kiegyensúlyozatlanságát átmenetileg Lengyelország is hitelek igénybevételével igyekezett megoldani; de ez a módszer csak elhalasztja a problémák megoldását, amelyek később még élesebben mérülnek majd fel, amikor már nemcsak arra lesz szükség, hogy a kivitel fedezze a behozatalt, hanem az

évek során felgyűlt adósság törlesztésére is. A hitelekkel teremtett lélegzetvételi szünetet a lengyel közgazdászok arra akarják felhasználni, hogy azalatt tisztázzák a külkereskedelmi hatékonyság fokozásának elvi kérdéseit és gyakorlati módszereit, s ezen az alapon rendet teremtsenek a népgazdaság külkereskedelmi vonatkozású területein.

Minket ez alkalommal azok a nézetek érdekelnek, amelyek a külkereskedelmi hatékonyság megjavítását célozzák, részben a gazdaságosság mérése, összehasonlító mérlegelése, részben pedig új, jobb irányítási módszerek kialakítása, a vállalati érdekelttség fokozása és helyesebb irányba való terelése útján.

Lengyelországban is az a helyzet, hogy a termelőnek árujáért a belföldi árjegyzék szerinti árat térítik; az exportőr a kivitt áru ellenében befolyt valuta hivatalosan átszámított zloty-„egyenértékét” (1 \$ = 4 zloty) kapja, míg a kettő közötti különbözet központosított árkiegyenlítési számláról térül meg.

Ennek az elszámolási rendszernek a hátrányai valamennyi lengyel szerző szerint messze meghaladják előnyeit, a külkereskedelem alacsony hatékonyságának fő okát — a gazdasági fejlesztés során elkövetett hibák mellett — abban látják, hogy sem a termelő, sem a kereskedelmi vállalat érdekei nem kapcsolódtak kellően a kivitel gazdaságosságának javításához, ugyanakkor pedig a központi tervező és irányító szervek sem tudták megállapítani a forgalom kü-

¹ A külkereskedelem gazdaságosságának vitája Lengyelországban az LEMP Központi Bizottságának 1956. júliusi és októberi plénuma után, tehát a nálunk e kérdéstről folyó vitánál lényegesen később indult meg.

lönféle lehetséges változatai közül a népgazdaságilag legelőnyösebb variánst.

H. Fiszel² szerint nem is folyhat helyes gazdasági számítás a külkereskedelemben, amíg a valójában egységes exportügylet két független aktusra bomlik. Ily módon ugyanis a termelő vállalat nem tudja, milyen feltételekkel történt árujának tényleges realizálása, sőt a realizálás feltételei egyáltalán nem is befolyásolják tevékenységének eredményességét — akár a tervteljesítéssel, akár a jövedelmezőséggel mérjük is azt. A külkereskedelmi vállalat ismeri ugyan a feltételeit a vételnek is és az eladásnak is, de nem tudja reálisan összehasonlítani a kettőt és érdekei nem is kapcsolódnak az értékesítés jövedelmezőségéhez. Így előfordulhat, hogy egy exportárúnál az elérhető ár kis részét éri csak el, mert a termelő és a kereskedelmi vállalat rossz munkája egymásra találnak, de az eredményelszámolás — e veszteség ellenére — mindkét vállalatnál pozitív eredményeket mutat.

Polaczek³ szerint az árkiegyenlítési számla a legkevésbé alkalmas hely a termelőnek fizetett ár és a vevőtől kapott ár eltéréseinek rögzítésére, részben azért, mert számos tényező (a termelői és az importanyagok ármegállapításának hibái, a valutaárfolyamok irreális volta stb.) elhomályosítja a jelzések gazdasági tartalmát, részben pedig mert ezek a jelzések *innen* aligha tudnak kellő hatást kifejteni. De még ha ezeket a nehézségeket ki is lehetne küszöbölni — és ez már jelentős lépés lenne előre —, szerinte akkor sem lenne helyes teljesen centralizálni a külkereskedelmi ügyletek gazdaságosságának mérését és elbírálását és teljesen elválasztani attól a vállalatok érdekeltségét.

A kivitel gazdaságosabbá tételének természetesen nélkülözhetetlen feltétele, hogy a tervkészítő, valamint a termelést és a forgalmat irányító

központ helyesen tudja mérlegelni, melyik szolgálja a lehetséges változatok közül leginkább a népgazdaság érdekeit. De ez önmagában még nem elegendő, mert a kivitel gazdaságosságát igen erősen befolyásolják olyan tényezők, amelyek a vállalatok hatáskörébe tartoznak. A kivitel rentabilitását rontó tényezőket Polaczek három csoportba sorolja:

a) a külföldi piacokon a reális lehetőségekhez képest elért túlságosan alacsony ár;

b) a kiviteli cikknek a reális költségcsökkentési lehetőségekhez képest túlságosan magas termelési költsége;

c) a termék versenyképtelensége olyan objektív okokból, amelyek következtében az adott cikk termelése belföldön drágább, mint a versenyző országokban.

Az első két tényező olyan veszteségforrás, amelyeket a termelő és a kereskedelmi vállalatok elháríthatnak és el is hárítanak, ha ebben az irányban kellő ösztönzés érvényesül.

A külkereskedelem gazdaságossága

A lengyel külkereskedelem eredményesebbé tételét célzó vita indulásakor többen tisztázni igyekeztek a külkereskedelem hatékonyságának, gazdaságosságának fogalmát, a gazdaságosság növelésének célját.

J. Zieleniewski professzor szerint⁴: „minél kevesebb (élő- és holt-) munkát kell egy adott országnak a kiviteli termelésre és az exportáruk saját határig való szállítására fordítani, hogy cserébe (az ország határán) meghatározott mennyiségű reálisan szükséges használati értéket kapjon, vagy minél több ilyen használati értéket kap a kiviteli termelésre felhasznált meghatározott munkamennyiségért, annál hatékonyabb a külkereskedelem.” E megállapítás után természetesen rámutat azokra a nehézségekre, amelyek a különféle használati értékek egymással való összehasonlítása, a felhasznált munkamennyiségek összehasonlítása és

² Arak, gazdasági számítás és az export hatékonyságának kérdése. Gospodarka Planowa 1957. 7–8. sz.

³ A kivitel hatékonyságának kiszámítása. Zycie Gospodarcze. 1957. 39. sz.

⁴ A külkereskedelem hatékonyságának számítása és a belföldi árarányok. Finanse. 1957. 8. sz.

a használati értékeknek a munkamennyiségekkel való összehasonlítása előtt állnak.

Z. Augustowski⁵ azt írja: „a külfölddel való árucseréje társadalmi haszna az, hogy általa a rendelkezésre álló termelési eszközök lényegében korlátozott volta mellett a használati értékek nagyobb tömegéhez jutunk, tehát a szükségletek jobb kielégítése érhető el, mint ha lemondanánk erről a cseréről. Természetesen ez egyet jelent azzal, hogy a munka átlagos társadalmi termelékenységéje az árucserében résztvevő valamennyi országban növekszik.”

J. Pajestka⁶ a rövid időszakokra vonatkozó vizsgálattal kapcsolatban leszögezi, hogy „a folyó árakon számított nemzeti jövedelem maximalizálása (márpedig a külkereskedelmi jövedelmezőség... maximalizálása erre vezethető vissza) nem tekinthető a tervgazdaságban a gazdasági választás abszolúte elegendő ismérvének. A tervgazdálkodás nem szorítkozhat egyetlen célra, a nemzeti jövedelem maximális fokozására, hanem a termelés fejlesztésére és a fogyasztási struktúrára vonatkozó meghatározott feltételezéseken kell alapulnia, tehát több más, konkrétabb céllal kell rendelkeznie.” Amilyen hiba volt — írja —, hogy a külkereskedelem volumenét és szerkezetét a gazdaságosságra való tekintet nélkül alakították ki, ugyanolyan hiba lenne csak erre az egy szempontra fordítani a figyelmet olyan kérdések eldöntésekor, amelyek nagymértékben kihatnak az egész népgazdaság fejlődésére és főbb arányainak alakulására. Hibásnak tartja természetesen a külkereskedelem szerepének passzív felfogását is, amely szerint annak feladata csupán a termékmérlegekben feleslegben maradó áruk eladása, illetve a mérleghiányok fedezésére szolgáló áruk importja. A külkereskedelem a gazdasági fejlődés irányait meghatározó tényezők egyike, fontos tényező, de mégis csak egy a sok közül.

⁵ Megjegyzések a külkereskedelem rentabilitás-számításával kapcsolatban. *Finanse*. 1957. 8. sz.

⁶ A külkereskedelmi jövedelmezőség számításának kérdései. *Ekonomista*. 1957. 5. sz.

A vitában többen is nyomatékosan utaltak arra, hogy a külkereskedelem jelentős helyet foglal el a lengyel népgazdaságban, s ennek következtében a külkereskedelmi forgalom struktúráját érintő nagyobb horderejű döntések érzékenyen kihatnak az egész gazdaságra, többszörösen is végighullámozva a népgazdaság különböző ágain. Ezért különösen óvakodni kell az egyoldalú szempontok alapján hozott döntésektől.

A bruttó mutató

Az első kísérlet a kivitel gazdaságosságának mérésére az úgynevezett *bruttó hozam árfolyam* (a továbbiakban: bruttó mutató) kidolgozása volt. E mutató a termék termelői árát viszonyította devizaárához (franko hatar vagy fob exportkikötő). Már az e mutató alapján végzett számítások megmutatják, hogy az egyes exporttermékek rentabilitása között rendkívül nagy különbségek vannak. Rakowski⁷ leírja, hogy e számítások alapján az exporttermékek átlagos bruttó mutatója 5 zloty/rubel (20 zl/\$). A mutató egyes cikkeknel (szén, fa, horgany) 2–3 zl/rbl volt, míg igen sok más cikknél 20–30 zl/rbl-es és még magasabb értékeket is találtak.

Viszonylag korán felhívták már a figyelmet arra, hogy e mutató az exporthatékonyság vizsgálata szempontjából nagyon tökéletlen, gyakran kimondottan hamis képet mutat. Mindenekelőtt azt emelték ki, hogy sem a zlotyban kifejezett önköltség, sem az ár nem tükrözi megfelelően a társadalmi ráfordítások nagyságát. Továbbá, a mutató egyesíti magában a termelési folyamat különböző szakaszainak gazdaságosságát, s elkeni a különbséget az egyes szakaszok gazdaságossága között. Ezért e mutató ilyen formában való *gyakorlati* használatát a jelenlegi árrendszer mellett már a vita elején elvetették.

Ez azonban távolról sem jelenti e módszer általános *elvi* elvetését —

⁷ Az exporttermelés hatékonyság-vizsgálatának egyes problémái. *Gospodarka Planova*. 1957. 2. sz.

éppen ellenkezőleg. A vita későbbi szakaszában — amint azt látni fogjuk — egyéb mérési módszerek korlátaival kapcsolatban többen újra a bruttó mutató mellett foglaltak állást, természetesen azzal a megszorítással, hogy (elsősorban az árak és a valutaárfolyamok vonatkozásában) megfelelő feltételeket kell teremteni, amelyek között e mutató alkalmassá válhat az eredmények és a ráfordítások összemérésére.

A nettó mutató

Főként a bruttó mutató aránylag korán feltárt hibái nyomán terjedt el általánosan az úgynevezett *nettó hozam árfolyam* (a továbbiakban: nettó mutató) használata. E mutató a termék zlotyban mért feldolgozási költségeit hasonlítja a feldolgozás tiszta devizahozamához. Képlete a következő:⁸

$$N = \frac{K - K_a}{D - D_a} = \frac{K_f}{D_f},$$

ahol: K = a teljes önköltség zlotyban, K_a = a devizanyersanyagok költsége zlotyban, D = a teljes devizabevétel, D_a = a devizanyersanyagok ára devizában, K_f = a feldolgozás költségei, D_f = a feldolgozás devizahozama.

⁸ E mutató képlete nem tér el lényegesen a külkereskedelem gazdaságosságáról folyó hazai vitában Nagy Tamás által javasolt mutatótól (Vö.: Liska—Máriás: A gazdaságosság és a nemzetközi munkamegosztás. Közgazdasági Szemle. 1954. 1. sz. 88. o.), amelyet azóta számos cikkre több ipari minisztériumban és a Külkereskedelmi Minisztériumban nálunk is kidolgoztak. (Lásd: Cukor György: Az ipari export gazdaságosságának számítása. Közgazdasági Szemle. 1958. 4. sz. 347. o.)

Mint azt a továbbiakban látni fogjuk, a lengyelek nettó mutatójukat nemcsak az utolsó termelési fázisra vonatkoztatják, hanem a termelés hosszabb szakaszaira, néha az egész termelési folyamatra. Az így értelmezett lengyel nettó mutató hasonló a Liska—Máriás-féle mutatóhoz (I. m. 86. o.), mégsem azonos vele. A lényeges különbség abban van, hogy a devizabevételből nemcsak a ténylegesen importált anyagok devizaárát, hanem ezeken kívül valamilyen exportálható egyéb anyag devizaárát is levonják. Emellett a nettó mutatóban a feldolgozás összes költségei és nemcsak a bérköltségek szerepelnek.

A nettó mutató tehát átmenetet képez a Nagy Tamás-, illetve Liska—Máriás-féle mutató között, ami bizonyos gyakorlati előnyökkel járhat ugyan, de elméletileg bizonytalanabb értelművé teszi e mutatót.

Devizanyersanyagokon a lengyel szerzők nemcsak a ténylegesen importált nyersanyagokat értik, hanem mindazokat a nyers- és segédanyagokat, valamint félgyártmányokat, amelyek önállóan is exportálhatók.

A különböző lengyel állami szervek és a Tervbizottság Gazdaságkutató Intézete 1956—1957 folyamán az exportcikkek igen jelentős részére elvégezték a nettó mutató kiszámítását.⁹

Kitűnt, hogy az egyes termékek nettó mutatói között óriási eltérések vannak. A számítás körébe vont cikkek átlagos mutatója 4 zl/rbl volt. Az egyik leghatékonyabb exportágnak a kőszéntermelés bizonyult, mutatója: 2, a turowi barnaszéné pedig: 1. Soroljuk fel példaként még néhány exportcikk mutatóját: vastag bádoglemez: 3,5, elektrolitikus horgany: 3,5, karbid: 12,5, kalcinált szóda: 14, koks: 5,8, szén melléktermékei: 6,1, cement: 21, pamut- és selyemszövetek: 50, gyapjúszövetek: 11, cukor: 11,9, melasz: 4,4, sonkakonzerv: 1,5 stb. Kiszámították az átlagos mutatót úgy is, hogy a kőszént kiemelték a vizsgált cikkek közül, így az átlag 7,1 zl/rbl volt.

Több cikk nettó mutatója negatív előjelűnek bizonyult (ami arra vall, hogy a termelésükhöz felhasznált devizanyersanyagok devizaértéke nagyobb, mint a feldolgozott készterméké), így egyes vegyitermékeké, az egészségügyi porceláné, egyes pamutszöveteké és cukorkészítményeké. Hangsúlyozták, hogy a negatív mutatójú cikkek kivételét a lehető legrövidebb időn belül meg kell szüntetni, még akkor is, ha megfelelő belső kereslet híján a termelést is csökkenteni kell. Népgazdasági szempontból ez még akkor is kedvező, ha az esetleg munkanélkülivé váló dolgozók teljes bérét kifizetik, mert az exporra felszabaduló nyersanyagokból, illetve a nyersanyagok importjának megszüntetéséből származó devizaösszeg nagyobb lesz annál, ami a késztermék exportjából befolya.

⁹ Lásd Rakowski idézett cikkét a Gospodarska Planova 1957. 2. számában.

Átlagos termelési feltételek esetén a negatív mutató, vagyis a devizaveszteség elég ritka; de annál gyakrabban előfordul, hogy a szélsőséges termelési feltételek mellett ilyen értelemben is ráfizetéses a kivitel. Ilyen példaként említik a cementkivittelt, amelynek tonnánkénti nettó devizahozama átlagos feltételek mellett 8 rubel. Egyes cementgyárak szénfogyasztása azonban több mint másfélszerese az átlagosnak és ilyen esetben már 10 rubel veszteség mutatkozik tonnánként. Az ehhez hasonló esetekből azt a következtetést vonták le, hogy az ilyen alacsony hatékonyságú gyárak termelését ajánlatos leállítani és a kivittelt megfelelően csökkenteni.

Másik példaként említették az alumíniumexportot, amelynek hatékonysága — nagy villamosenergiafogyasztása következtében — más nyáron, mint télen. Nyáron ugyanis az energetikai rendszer megterhelése alacsonyabb, s ilyenkor 1 kWó felhasznált villamos energiához 0,8 kg szénre van szükség. Télen azonban az energiaszükséglet nő, üzembehelyezik a rosszabb hatásfokú (úgynevezett csúcs-) erőműveket is, s ezekben a kWó-nkénti szénfogyasztás már 1,15 kg. Ennek mérlegelésével az alumíniumtermelés nettó devizahozama nyáron tonnánként 378 rubel, télen viszont a nettó veszteség tonnánként 15 rubel. Ezért — írják — az adott energetikai viszonyok között az alumínium exportra való termelése télen nem kifizetődő.

A fenti példán okulva a lengyel tervbizottság vizsgálatot indított a különféle termékek szén- és villamos energia felhasználásának tanulmányozására; ennek során mérleget az egyes üzemek közötti anyagfelhasználási és idénybeli különbségeket és a vizsgálatok eredményeire támaszkodva javaslatokat dolgoznak ki a kivitel strukturális és idénybeli módosítására.

A nettó mutató kiszámításával kapcsolatban komoly módszerbeli probléma volt a feldolgozás ciklusának szélesebb vagy szűkebb értelmezése. Többen rámutattak, hogy bár esetenként szűk feldolgozási ciklusra vo-

natkozó részmutatók is tanulságosak lehetnek, a külkereskedelem gazdaságosságának vizsgálata szempontjából nagyobb a jelentőségük azoknak a mutatóknak, amelyek felölelik a külkereskedelmi forgalom tárgyát képező alapvető nyersanyagoktól egészen a késztermékekig terjedő teljes szakaszt. Például a lemez kivittel megítéléséhez az a mutató a legfontosabb, amely az alapvető devizanyagok: a vasérc, a hulladékvas, a koks és az energetikai szén alapján készül. A pamutszövet vizsgálatakor az importgyapot és a szén, a sonka konzerv esetében a sertéshizlaláshoz szükséges takarmány alapján végzett számításnak van a legnagyobb jelentősége.

Már utaltunk rá, hogy a bruttó és a nettó mutatóval kapcsolatban egyaránt elhangzott az a kifogás, hogy — a negatív mutató kivételes eseteitől eltekintve — nem adnak egyértelmű választ arra, mikor nyereséges, s mikor veszteséges egy cikk exportja. Például: ha a nettó mutató szerint egy cikknél 1 rubel hozamot 20–50 zł (80–200 zł/\$) feldolgozási költséggel érnek el; kevésbé kifizetődő ez vagy egyenesen veszteséges? Hol húzódik a határ e két eset között?

Ennek a problémának a megoldására M. Rakowski tesz kísérletet tanulmányában. A feldolgozás költségei — írja — lényegében a munkaerő, az amortizáció és a hazai (nem devizajellegű) nyersanyagok költségéből állnak; ha tehát a nyersanyagot önköltségi árakon számolják el, akkor azt mondhatjuk, hogy a feldolgozás költsége a viszonylag jelentéktelen amortizációtól eltekintve végső soron a bérekből tevődik össze. Ebben az esetben a költségeknek a világpiaci árakkal való összehasonlítása végett azt javasolja: állapítsák meg, mennyibe kerülnének a munkások és az alkalmazottak által kiskereskedelmi árakon megvásárolt közszükségleti cikkek, ha külföldön vásárolnák meg azokat.

A szerző cikkében számításokat ismertet, amelyek szerint az ipari nyersanyagok feldolgozására fordított 50 zloty kiadás 1 dollár (12,5

zl/rbl) értékű közszükségleti cikke fordított kiadással¹⁰ egyenértékű. Ha tehát a nettó mutató például 80 zl/\$ (20 zl/rbl), akkor $\frac{80}{50} = 1,6$ \$-t

adtunk ki és csak 1 \$-t kaptunk, vagyis 0,6 \$ veszteséget szenvedtünk.

A fentiek alapján kiszámítható az exportcikkekben realizálható felhalmozás és annak az egész devizabevételeni részaránya is. A feldolgozás költsége dollárban: $\frac{K_f}{50} = 0,02 K_f$ (ru-

belben $0,08 K_f$). A felhalmozás dollárban tehát $A = D_f - 0,02 K_f$ (rubelben $A = D_f - 0,08 K_f$). A felhalmozás százalékaránya (a) az egész devizabevétellel viszonyítva:

$$a = \frac{D_f - 0,02 K_f}{D}$$

Ebből általában azt a következtést vonja le, hogy ha a nettó mutató dolláronként 50 zlotynál, illetve rubelenként 12,5 zlotynál nagyobb, a számláló tehát a felhalmozás arányát mutató törtben negatív lesz, akkor az illető cikk kivitele veszteséges, mert nemcsak hogy nem biztosítja a bővített újratermeléshez szükséges akkumulációt, de még az egyszerű újratermelés költségeit sem fedezi. A kivitel veszteséges volta — teszi hozzá — nem jelentheti, hogy az illető cikkek exportját azonnal meg kell szüntetni; ha ugyanis a nettó mutató maga nem negatív, bizonyos szerény devizabevételt még ez a kivitel is jelent. De a negatív felhalmozás mutatóját vészjelnek kell tekinteni és mielőbbi megszüntetésére kell törekedni.¹¹

¹⁰ Rakowski felhívja a figyelmet arra, hogy a fenti arány csak az ipari nyersanyagokra vonatkozik. A parasztság fogyasztásában ugyanis nagyobb az iparcikkek aránya, s ezek zlotyban viszonylag drágábbak a többi cikkeknel; ezért a mezőgazdasági nyersanyagokra magasabb (60 zl/\$) árfolyamot tart indokoltnak.

¹¹ A rentabilitás határának megállapítására ettől eltérő módszert ismertetett M. Kalecki és S. Polaczek. (Megjegyzések a nyersanyagok ármegállapításának módszertani kérdéséhez. Gospodarka Planowa. 1957. 4. sz.) Az általuk javasolt úgynevezett maximális árfolyam azt mutatja, hogy mekkora zloty összeget lehet fizetni egységnyi valutáért a fizetési mérleg egyensúlyának meg-

A múlt év második felében a nettó mutató számításának és használatának elterjedésével párhuzamosan a vitában résztvevők közül egyre többen mutattak rá a nettó mutatóval kapcsolatos problémákra. S. Frenkel szerint¹² a mutatót a fennálló lengyel viszonyok között nem lehet megbízhatóan kiszámítani, részben mert a munkások bérükön felül számos díjtalan és majdnem díjtalan juttatásban részesülnek, részben mert a kalkulációban a munkabéren kívül igen jelentős a hányada az olyan ráfordításoknak (energia, segédanyag, amortizáció), amelyek ára Lengyelországban a világpiaci áraknál lényegesen alacsonyabb.

J. Zieleniewski⁴ a nettó mutató alkalmazási körét korlátozottnak tartja. Egyrészt — írja — a számításból kiküszöbölik a devizanyersanyagok költségeit, s így a mutató csak a feldolgozás hatékonyságát mutatja. Másrészt a mutató nem alkalmazható a különböző feldolgozási szinten álló áruk összehasonlítására. Végül, e módszerrel nem követhetők a különböző országokkal lebonyolított forgalom árszínvonalának és cserearányának (terms of trade¹³) eltérései, holott ezeknek az eltéréseknek a mérlegelése a külkereskedelem hatékonyságvizsgálatában nagyon fontos.

J. Pajestka⁶ elsősorban azt kifogásolja, hogy a számítások során mechanikusan alkalmazzák a devizanyersanyagok világpiaci árainak színvonalát és struktúráját. Szerinte az áraknak az ország belső gazdasági viszonyain, a termelés és a fogyasztás mindenkori struktúráján kell alapulniuk; az árrendszernek autonómnak kel lennie abban az értelemben, hogy az állam alakítja ki (közvetlenül vagy közvetve), s a külkereskedelemnek, a világpiaci árváltozásoknak nincs rá *automatikus* hatásuk. Rámutat arra is, hogy a nettó

zavarása nélkül. Számításaik szerint ez a maximális árfolyam 56 zloty/dollár, ami — mint látható — nem esik messze Rakowski számításának eredményétől.

¹² Fetiszálás nélkül. Zycie Gospodarcze. 1957. 35. sz.

¹³ A "terms of trade" a kiviteli és behozatali árindex hányadosa.

mutató kiszámításának számos technikai nehézsége van, s ezek miatt erősen befolyásolják szubjektív tényezők. A deviza- és nem-devizanyersanyagokra való felosztás például igen problematikus, mert a számítások során nehezen megoldható annak objektív mérlegelése, hogy az egyes felhasznált anyagok önálló exportja mennyire megvalósítható. Hasonlóképp igen nehéz a devizanyersanyagok világpiaci árának megállapítása is. A nettó mutatóval kapcsolatban Pajestka arra a következtetésre jut, hogy e mutató nem kapcsolható össze a fennálló árrendszeren és gazdasági ösztönzőkön alapuló eredményszámolással, következésképp ez utóbbiak nem a mutató által jelzett fejlesztési irányban hatnak. Ily módon a nettó mutató elsősorban központi szinten, a kivitel relatív gazdaságosságára vonatkozó számításokra használható.

A nyersanyagok devizahozamának kérdése

I. Rzedowski¹⁴ hívta fel a figyelmet, hogy a gazdaságossági számítások különféle módszereinek elméleti általánosításait nem állították szembe a gyakorlattal és a lengyel kiviteli struktúra fejlődésének ésszerű irányával. Figyelemre méltó jelenség — írja —, hogy a nyersanyagkivitel mutatói előnyösebbek, mint feldolgozásuk mutatói. E számítások alapján a kedvezőbb gazdaságossági mutatókra törekedve növelni kellene a nyersanyagok súlyát a kivitelben, a késztermékek hányadának rovására. A gyakorlatban azonban a késztermékek részesedése nőtt a kivitelben és a nyersanyagoké csökkent. Szerinte e tekintetben a gyakorlat volt a helyes, míg az elmélet egyoldalú megállapításai kiegészítésre szorulnak.

A lengyel nyersanyagkivitel nem képes fedezni a gazdaság importszükségletét, mert ehhez túl kevés a nyersanyag. Éppen ezért indokolt a nyersanyagot feldolgozott állapot-

ban exportálni, mert így a nyersanyag egységére számított devizahozam emelkedik — akkor is, ha a termelési költség egységére jutó devizahozam aránya csökken. A szűk nyersanyag-bázisra való tekintettel a szerző gazdaságilag megokoltnak tartja azoknak az exporttermékeknek az előnyben részesítését, amelyek nagyobb devizahozamot adnak adott nyersanyagmennyiségre, még akkor is, ha a feldolgozás egymást követő fázisaiban a nettó mutató csökken, mindaddig, amíg a feldolgozás devizaegységre jutó költségei nem mutatnak veszteséget.

Rzedowski szerint a nettó mutatóval és annak jövedelmezőségi határával párhuzamosan az egyes cikkek kiviteli gazdaságosságának elemzése során figyelni kellene még azt is, mekkora a felhasznált devizaanyagok devizahozama.¹⁵ Véleménye szerint egy cikk kivitele annál gazdaságosabb, minél magasabb a devizahozama és minél alacsonyabb a nettó mutatója.

A devizahozam mérlegelésének az az előnye — írja —, hogy előnyben részesíti a nyersanyagok messzemenő feldolgozását, a munkaigényes cikkek kivitelét.

Devizaárfolyamok és árak

A külkereskedelem hatékonyságának mérésére szolgáló módszereket vitatva, de különösen a nettó mutató használhatóságáról szólva, többen felvetették, hogy súlyos hiba lenne a külföldi árakat a számítás egyszerű elemének tekinteni és a devizaárakat mechanikusan átszámítani. A külföldi áreltérések jelentőségét és figyelembevételük fontosságát különösen A. Rolow¹⁶ hangsúlyozta.

Rolow rámutat, hogy a világkereskedelem mai viszonyai között a

¹⁵ E mutató rokon a nálunk is alkalmazott úgynevezett „devizahozam” mutatóval, amely a devizanyereség és a befektetett deviza viszonyát mutatja. Lényeges különbség azonban, hogy míg a nálunk használatos mutatóban csak a ténylegesen importált anyagok devizaértéke a viszonyítás alapja, addig a Rzedowski által javasolt mutatóban minden önállóan is exportálható anyag devizaértéke.

¹⁶ Az exporthatékonyság számításának egyes kérdései. *Handel Zagraniczny*. 1957. 2. sz.

¹⁴ A kivitel hatékonyság vizsgálatának módszeréről. *Handel Zagraniczny*. 1957. 9. sz.

külföldi árrendszer egyáltalán nem egységes. A forgalom nagy része bilaterális kliring formájában bonyolódik, amelyen belül lényeges különbségeket mutat a tőkés és a szocialista országokkal folytatott kliringforgalom. Jelentős eltérések vannak a szabad devizában bonyolított forgalom különböző területei között, így például a dollár- és fontárak között is. A bilaterális forgalom meglehetősen zárt adás-vételi piacokon bonyolódik, amelyek aránylag kis mértékben állnak csak kapcsolatban más piacokkal (példa erre a kliringek szabad devizával, reexporttal vagy háromszögüzletekkel való kiegyensúlyozása), éppen ezért jelentős árdifferenciák keletkeznek az egyes kliringterületek között. A szocialista országokkal folyó forgalomban az „árstoppok” elvének alkalmazása teremtett, illetve rögzített komoly árkülönbségeket.

Az árszintek jelentős eltérései következtében a gazdaságossági számításokat nem helyes a külföldi árak névleges szintje alapján végezni. Rowlow szerint a devizabevételek és -kiadások reális értékét a devizának a külföldi piacokon érvényesülő tényleges vásárlóereje alapján kell megállapítani. Ezt a reális vásárlóerőt mutatják az exportárak és az importárak szintjének összehasonlításán alapuló cserearány-indexek (terms of trade). Szükségesnek tartja, hogy az egész áruforgalomra és az egyes piacokra is dolgozzák ki ezeket az indexeket.

Az egyes fizetési területekre kidolgozott cserearány-indexek vizsgálatakor két módszert kell alkalmazni. A *statikus* módszer abból áll, hogy egy bizonyos fizetési terület árszintjét összehasonlítjuk az adott időpontban bázisnak tekintett árszinttel („a világpiaci ár”-ral). A *dinamikus* módszerrel viszont az vizsgálható, miként változott az export árszínvonala az import árszínvonalához képest a bázisidőpont óta eltelt szakaszban. A „terms of trade”-eket minden kliring viszonylatra és az egyes szabaddevizákra is külön ki kell számítani. A statikus módszerrel számított cserearány-indexek olyan

átszámítási együtthatókat adnak, amelyek alkalmasak a devizaegységek tényleges vásárlóerejének megállapítására. Az együtthatók segítségével a gazdaságossági számításban szereplő devizabevételt korrigálni kell,¹⁷ s így megállapítható az exporttermékek piacainak rangsora is.¹⁸

Az együtthatók segítségével kiszámított reális árakat átlagolva meg lehet állapítani azt a középárát (átlagos reális vásárlóerőt), amelyet az illető exportcikkért kaptak, s a gazdaságossági számítást ennek alapján lehet elvégezni. Figyelemmel kell lenni azonban arra, hogy a középár az exportált mennyiség és az adott földrajzi eloszlás függvénye. Valamely cikk kivitelének gazdaságossága fokozható tehát úgy is, hogy az előnytelen területekről az előnyösebbek felé irányítják át az exportot, vagy ha ez nem lenne elegendő, csökkentik a kivitelt, megszüntetve a legelőnytelenebb piacokra irányuló exportot. Így a legdrágábban termelő üzemeket is kizárhatják az exportból, s e két tényező együtt jelentő-

¹⁷ A devizák vásárlóerejének összehasonlítására és az export-gazdaságossági számításokban való figyelembevételére nálunk is történt kísérlet, lásd: Máriás Antal és Nagy András: Pamutzövet-exportunk gazdaságosságának kérdései. Az MTA Közgazdaságtudományi Intézet kiadványa. 45–49. o.

¹⁸ Az együtthatók alkalmazását a szerző a következő számszerű példával illusztrálja: Tegyük fel, hogy egy árut azonos feltételek mellett különböző országokba exportálnak és rubelre átszámítva különböző névleges árat kapnak érte.

	Névleges ár (rubel)	Együttható	Reális ár (rubel)
Szabad font	200	1,0	200
A ország (kliring)	300	0,6	180
B ország (kliring)	220	0,9	198
C ország (kliring)	180	1,4	252
Szabad dollár.....	190	1,2	228

Látható, hogy az importárszínvonal alapján képzett együtthatókkal korrigált reális ár számottevően eltér a névleges ártól. A legmagasabb névleges árról kitűnt, hogy a legalacsonyabb reális árnak felel meg (A ország), s megfordítva, a legalacsonyabb névleges ár a legmagasabb reális árnak bizonyult (C ország).

sen javíthatja az adott cikk kivételének gazdaságosságát.

Az idegen devizaárak belföldi árakra való átszámításának kérdését vizsgálva J. Zieleniewski⁴ szerint az átszámításra az úgynevezett egyensúlyi árfolyam a legalkalmasabb, vagyis az olyan árfolyam, amely hosszú időszakra biztosítaná a fizetési mérleg egyensúlyát akkor is, ha nem alkalmaznának semmilyen egyéb gazdaságpolitikai eszközt, amely a külfölddel kapcsolatos pénzforgalmat befolyásolná.

Az egyensúlyi árfolyamokat — írja — természetesen külön ki kell számítani az egyes kliring-viszonylatokra és a konvertibilis valutákra. A devizaárak átszámításának ez a módszere — hangsúlyozza Zieleniewski — kiegyenlítené, illetve összehasonlíthatóvá tenné az egyes viszonylatokban elért különböző árakat.

A devizaárfolyamok megállapításáról folytatott vitában több oldalról is elhangzott, hogy a helyesen megállapított árfolyamok mellett természetesen továbbra is szükség van a vám- és exporttámogatási rendszerre. S. Polaczek³ szerint a belföldi és a külföldi ár-, illetve termelési-költség-színvonal közötti jelentős különbségek miatt indokolt egyes cikkek kivételét támogatni, más cikkeknel pedig leföldözést alkalmazni. Z. Augustowski⁵ szerint a vámok és az exporttámogatások — helyes alkalmazásuk esetén — olyan eszközökké válhatnak, amelyekkel a nyereség növelésében érdekeltté tett vállalatokat az általános társadalmi érdekekkel összhangban levő működésre ösztönözhetnék.

Az autonóm belföldi árpolitika, a külföldi árak nemkívánatos hatásaitól való védelem szükségességét nyomatékosan hangsúlyozta a vitában Pajestka és Zieleniewski⁴ is. Utóbbi kifejti: egyetlen állam sem mondhat le arról, hogy árpolitikát folytasson, a központilag tervezett szocialista gazdaságban pedig minden másnál jobban kell biztosítani az államnak saját befolyását az árstruktúrára.

Zieleniewski leszögezi: semmi sem indokolja, hogy miközben minden

állam tudatosan védi belső árrendszerét a külföldi árak „destruktív” befolyásaitól, egyedül Lengyelország legyen a kivétel, amely lemond a saját szükségleteihez alkalmazkodó árstruktúra védelméről. Termelésünk tényleges értékarányai — írja — eltérnek a legtöbb idegen országétól; ezért a belső árak mechanikus hozzáigazítása a külföldi árarányokhoz torzítaná a gazdaságossági számításokat.

Ez azonban nem jelentheti, hogy a belföldi árak teljesen elszakadhatnak a külföldi áráktól. Zieleniewski szerint arra kell törekedni, hogy néhány következetes és nem nagy eltérés kivételével az árarányok megközelítsék az értékarányokat és figyelembe vegyék a kereslet és a kínálat belföldi és külföldi alakulását. Az ilyen árrendszer — ha sikerül kialakítani — lehetővé teszi a reális külkereskedelmi jövedelmezőségi számításokat, anélkül, hogy az árakat bonyolult és pontatlan költségszámításokkal kellene helyettesíteni.

M. Kalecki és S. Polaczek¹¹ az alapvető nyersanyagok áraival kapcsolatban bírálták a nyersanyagáraknak a hazai termelési költségek színvonalán alapuló megállapítását. Az így képzett árak még zárt (külkereskedelmi forgalom nélküli) gazdaságban sem ösztönözhetnek a hiányanyagokkal való takarékoskodásra — írják. Ha nyílt, a nemzetközi kereskedelemben bekapcsolódó gazdaságról van szó, e módszer károsan hat a fizetési mérleg egyenlegére. Ha a külkereskedelmi forgalomban résztvevő nyersanyagok árát hazai termelési költség-színvonalon határozzák meg, ez pazarlásra ösztönöz felhasználásukban, csökkenti azok exportját, illetve növeli importjukat. E nyersanyagok belföldi árarányainak — szerintük — többé-kevésbé meg kell felelniök a világpiacon kialakult árarányoknak.¹⁹ Enélkül ellentmondás keletkezik a megtakarításra irányuló törekvés és a között a haszon között, amelyet e nyersanyagok a

¹⁹ Ez alól kivételként említik azokat a cikkeket, amelyek a város és a falu közötti forgalom tárgyát képezik, s amelyeknek ára kihat a nemzeti jövedelem elosztására.

külkereskedelmi forgalomban hozhatnak.²⁰ Ha a nyersanyagok árait gazdaságilag indokolt árfolyamon átszámítva a világpiaci árak színvonalán állapítják meg, akkor azok természetesen általában magasabbak lesznek a termelési költségek színvonalán kialakított árszínvonalnál, mivel a fogyasztási cikkekhez hasonlóan felhalmozást is fognak tartalmazni.

A külkereskedelemből származó népgazdasági előny problémája

Azzal a problémával, hogy miként állapítható meg és fokozható a külkereskedelem egész tevékenységének népgazdasági hasznossága, J. Zieleniewski foglalkozott már többször említett cikkében.⁴ Ha feltételezzük — írja —, hogy az árak teljesítik értékmérő szerepüket, vagyis ésszerű viszonyban állnak a termékek értékarányaival, s hogy a külföldi árakat egyensúlyi árfolyamon számítják át belföldi valutára, akkor a külkereskedelem hatékonyságát az a tört adja, amely az exportárak „kosarának” belföldi árösszegét az exportbevétel ellenében külföldön vásárolható áruk „kosarának” belföldi árösszegéhez viszonyítja.

A külkereskedelem ilyen globális hatékonysági vizsgálatát két módon lehet elvégezni. Az *ex post* vizsgálat arra irányul: veszteséget vagy nyereséget okozott-e adott időszakban a külkereskedelem a népgazdaságnak, és mekkora ezek nagysága? Az *ex ante* vizsgálat ama „árúkosár” optimális összetételének kialakítására irányul, amelyet a tervezett időszakban külföldön eladunk, illetve vásárolunk.

A külkereskedelem globális hatékonyságszámításának — a szerző szerint — a hosszúlejárátú tervezés a

²⁰ Ezt azzal támasztják alá, hogy ha „A” áruegységnek ugyanolyan belföldi ára van, mint „B” áruegységnek, viszont külföldön „A” áru háromszor olyan drága, mint „B” áru, akkor a belföldi árarány egyformán ösztönöz az „A” és a „B” termék megtakarítására, bár a külkereskedelemben egységnyi „A” termékért három egység „B” terméket kapunk.

fő területe. E számítást gyakorlatilag úgy képzeli, hogy a kivitel áruösszetételének tervezésekor igyekeznek kiküszöbölni azokat a cikkeket, amelyek helyesen megállapított belföldi ára a rájuk jutó akkumulációval együtt magasabb az egyensúlyi árfolyamon átszámított külföldi áránál. Ha a jövedelmező cikkek kivitele nem fedezi a behozatali szükségleteket, exportálhatók olyan cikkek is, amelyek külföldi eladási ára nem fedezi az akkumulációt. Ha valamely népgazdasági ágban export híján kihasználatlanok lennének a foglalkoztatási lehetőségek és a kapacitások, akkor meg lehet elégedni azzal, hogy a külföldi ár csak a változó költségeket fedezze. Ilyen esetben nem szabad lemondani a kivitelről, hiszen az állandó költségeket mindenképpen fedezni kellene, s a munka nélkül maradt dolgozókat a társadalomnak valahogy el kellene tartania.

Megengedhetetlen azonban olyan ár alá menni, amely még a változó költségeket sem fedezi, mert ez már abszolút ráfizetés a népgazdaság számára. A gazdaságtalan export melletti döntés — hangsúlyozza a szerző — csak kivétel lehet, s csak a helyzet alapos ismeretében hozható. Vagyis az a tény, hogy bizonyos esetekben a ráfizetéses export is megokolt lehet, nem jelenti, hogy felesleges a kivitel gazdaságosságának mérése.

A behozatal összetételének tervezésekor olyan áruk behozatalát igyekeznek kiküszöbölni, amelyeknek az egyensúlyi árfolyamon átszámított és akkumulációval növelt külföldi ára magasabb az adott áru vagy az azt helyettesítő hazai termék belföldi áránál. Különösen aláhúzza a szerző annak fontosságát, hogy az importcikkek árához annyi felhalmozást számítsanak, amennyi azt a belföldi termelés esetén terhelné.

A behozatali lista elejére a nélkülözhetetlen és a belföldön nem gyártható, illetve nem helyettesíthető cikkeket kell tenni. Ezeket akkor sem szabad kirekeszteni a behozatalból, ha a kivitel devizahozamát sokkal „jövedelmezőbb” cikkek vásárlására is fel lehetne használni. A többi behozatali cikket gazdaságosságuk sor-

rendjében a gazdaságos kivitelből eredő bevétel fennmaradó részéből kell importálni.

A leggazdaságosabb áruösszetétel kialakításához tehát rangsorolni kell a kiviteli és a behozatali cikkeket. Majd az importkiadások és az exportbevételek összhangbahozatala végett a gazdaságos kiviteli cikkek jegyzékéhez egyre kevésbé gazdaságos cikkeket kell hozzáírni, s ugyanakkor ki kell húzni a behozatali jegyzékről a legkedvezőtlenebb cikkeket.

Hosszabb időszak tervezésekor a sorba rendezett áruösszetétel részletes elemzésére van szükség, annak megállapítása céljából, hogy milyen lehetőségek vannak az egyes cikkek belföldi termelési költségeinek csökkentésére. Az optimális árstruktúra kialakításakor pedig mérlegelni kellene, mennyire fokozható a hazai termelés gazdaságossága a vizsgált időszakban az egyes ágazatokban.

A külkereskedelemből származó előnyök mérésével és maximalizálásával foglalkozott Jozef Pajestka is.⁵ Gondolatmenetének kiinduló pontja a bruttó mutató, amelyet ő kiviteli, illetve behozatali egységárfolyamnak nevez. A jövedelmezőség szempontjai szerint (olcsón venni, drágán eladni) a kiviteli és a behozatali cikkek egységárfolyamaik alapján sorrendbe szedhetők. A kivitelnél a legalacsonyabb árfolyamú, a behozatalnál a legmagasabb árfolyamú termék a legelőnyösebb.

Az így csoportosított kiviteli és behozatali ügyletek vizsgálhatók egyrészt külön a kivitel, illetve a behozatal eredményének maximalizálása, másrészt a kivitel és a behozatal *együttes* hatásának maximalizálása szempontjából. Ez utóbbi esetben azonban szükség van a külkereskedelmi forgalom optimális volumenének a meghatározására is.

Pajestka rámutat, hogy a forgalom körének növekedésével emelkedik a kivitel egységárfolyama, süllyed a behozatal egységárfolyama és változik az egész kivitelre, illetve behozatalra számított átlagárfolyam is. A két átlagárfolyam eltérő, de ha feltételezzük, hogy a kereskedelmi mér-

leg egyensúlyban van, akkor minden adott kiviteli átlagárfolyamnak megfelel egy behozatali átlagárfolyam és megfordítva.

Meghatározott nagyságú kivitel esetén akkor maximális a gazdasági haszon — írja Pajestka —, ha a kivitel belföldi áron kifejezett értéke a legkisebb. A behozatalból analóg módon a legnagyobb belföldi érték esetén érhetjük el a maximális előnyt. Következtetése ennek alapján: a külkereskedelmi mérleg egyensúlya esetén a nemzetközi árucseréből származó népgazdasági előnyt a kivitel és a behozatal belföldi értéke közötti különbözettel mérhetjük.

Eddig a szerző feltételezte a forgalom adott nagyságát. A nemzetközi cseréből származó előny azonban — mutat rá — nemcsak az átlagárfolyamok alakulásának, hanem a külkereskedelem volumenének is függvénye. Ha a volument is változónak tekintjük, akkor a külkereskedelem jövedelmezősége mindaddig növekszik, amíg a behozatal egységárfolyama nagyobb a kivitel egységárfolyamánál, s akkor maximális, ha ezek az árfolyamok egyenlőek. A külkereskedelmi forgalom tehát akkor optimális nagyságú, amikor a behozatal és a kivitel egységárfolyama egybeesik; ezt az árfolyamot a szerző a jövedelmezőség határárfolyamának nevezi. Rámutat, hogy ez az árfolyam a kivitel számára maximális árfolyam (ennél magasabb egységárfolyamú export már veszteséges), a behozatal számára pedig minimális árfolyam.

A központi szinten történő számítások az ügyleteknek a belföldi és a világpiaci helyzet ismeretén alapuló rangsorolására irányulnak, s eme rangsor alapján hozhatók a döntések. Ha a választás az önálló elszámolás mechanizmusa által irányított vállalatnál történik, akkor — véleménye szerint — a határárfolyamot kell tényleges árfolyamként alkalmazni, ezen kell az exportőr bevételeit és az importőr kiadásait hazai valutára átszámítani. Ilven esetben az egyes ügyletek egységárfolyama és a határ- (ez esetben tényleges) árfolyam közötti különbség jelenti a vállalat

nyereségét (amelynek egy részét az államnak természetesen el kell vonnia). A nyereség növelésében érdekelt vállalatok ebben az esetben olyan ügyleteket igyekeznek választani, ahol a legnagyobb az eltérés az egységárfolyam és a tényleges árfolyam között, s legrosszabb esetben is csak olyan esetet fogadnak el, ahol a kettő egybeesik.²¹ Ily módon a külfölddel való árucseré nagysága optimális, az abból származó előny maximális.

A fentiek előrebocsátása után Pajestka azt vizsgálja, hogyan kell korrigálni vagy korlátozni az elmondottakat a lengyel gazdaság jelenlegi viszonyai között. Mindenekelőtt arra a következtetésre jut, hogy mivel Lengyelországban a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek árrendszere eltérő alapokon nyugszik, nem alkalmazhatók egységes ismérvek az egész forgalom általános jövedelmezőségének értékelésére.

Megállapítja, hogy az egységárfolyamok nemcsak az egész forgalom növekedésétől függően változnak, hanem a forgalom egyes csoportjainak növekedésétől függően is. Az egyes árucsoportokon belül azonban nem alkalmazható az a feltevés, hogy a kereskedelmi mérleg egyensúlyban van. Ebből viszont az következik, hogy a behozatal és a kivitel belföldi árösszegének különbsége nem lehet a jövedelmezőség ismérve, és a határárfolyam sem határozható meg ezen az alapon.

Ehelyett a népgazdasági tervből adótnak tételezi fel a szerző a fogyasztási cikkek behozatalának és kivitelének értékét, ami viszont meghatározza a behozatal és a kivitel határárfolyamát is. Ennek alapján a fentiekhez hasonlóan kell a szerző véleménye szerint eljárni: az egységárfolyamok sorrendje alapján kiválasztják a legkedvezőbb áruösszetételt, s a határárfolyamot tényleges árfolyamként alkalmazhatják.

Már idéztük a szerzőnek azt a

²¹ Az elmondottak a külkereskedelmi vállalatokra vonatkoznak. A közvetlen külkereskedelmi tevékenységet folytató termelő vállalatok esetében a tényleges árfolyamon megállapított ár és a termékegység termelési költsége közötti különbséget a mérvadó.

megállapítását, hogy a szocialista tervgazdaságban a nemzeti jövedelem maximalizálása nem tekinthető a gazdasági választás abszolúte elegendő ismérvének; a tervgazdaságnak — írja — a termelés és a fogyasztás struktúrájára vonatkozó határozott célokat kell kitűznie. Ehhez hozzáteszi: nem látja bizonyítva, hogy a külkereskedelem közvetlen jövedelmezőségének maximuma egyértelmű a népgazdaság általános hatékonyságának maximumával. Pajestka elveti a gazdasági modell olyan koncepcióját, amelyben az állam csak a nemzeti jövedelem elosztásának folyamatát ellenőrzi, a többi területet a piaci mechanizmusra bízva, és a külkereskedelmet a teljes jogú versenytárs állapotába helyezi. Márpedig a fenti jövedelmezőségi koncepció — írja — ennek felelne meg.

Ehelyett a termelés és a fogyasztás belföldi mérlegeivel összhangban, árucsoportok szerint kell megállapítani a behozatal és a kivitel arányait. A szerző feltevése szerint a belföldi árutömeg maximalizálása csak akkor elegendő ismérve a külkereskedelemből származó legnagyobb előnynek, ha a tervben megadott strukturális követelmények is teljesülnek. Ehhez két dolog szükséges: 1. a behozatal és a kivitel határárfolyama az egyes árucsoportoknál azonos (de csoportonként eltérő) színvonalon legyen; 2. nem helyes a csoportok behozatali és kiviteli értékét meghatározni, ehelyett elég csak a kettő *egyenlegét* megadni.

Az adott árucsoport kereskedelmi mérlegének egyenlőtlensége esetén a behozatal és a kivitel egységes határárfolyama természetesen különböző szinteken adható meg, az egyenleg nagyságától függően. A szerző szerint a határárfolyamok meghatározása olyan eszköz, amely az áruösszetétel arányainak tervszerű kialakítása mellett a belföldi árutömeg értékének maximalizálását teszi lehetővé.

A fogyasztási cikkek forgalmában Pajestka szerint a határárfolyamok gyakorlatilag alkalmazhatók, s ennek alapján a gazdaságosság részben decentralizáltan számítható. A kül-

kereskedelem maximális ösztársadalmi jövedelmezőségének biztosítása azonban — írja — e tekintetben is a központi apparátus feladata, amely megállapítja a behozatal és a kivitel fő arányait, és ennek megfelelően alakítja ki az érvényes határárfolyamokat.

A termelési eszközök áraival kapcsolatban megállapítja Pajestka, hogy azok több év előtti időpont átlagos termelési költségén alapulnak, s emiatt alkalmazásuk a gazdaságossági számítások szempontjából sok hátránnyal jár. Például: az árak nincsenek semmilyen kapcsolatban a termelési szükségletekkel, nem fejezik ki, hogy többlet mutatkozik-e az egyes termékekből vagy hiány. Másrészt ezek az árak nem függenek a központi terv célkitűzéseitől. A költségeken alapuló árak egyáltalán nem számolnak a ténylegesen fennálló nemzetközi gazdasági kapcsolatokkal, és még kevésbé fejezik ki a külkereskedelem fejlesztésének tervszerű irányzatát. Az ilyen árak alapján végzett gazdaságossági számítás elszakad a külkereskedelem jövedel-

mezőségétől, s ilyen számításokkal nem tárhatók fel azok az előnyök és veszteségek, amelyek a külkereskedelemből a népgazdaságra haramlanak.

A termelési eszközök — mutat rá a szerző — a kiviteli nettó mutatók alapján (az emelkedő egységárfolyamokhoz hasonlóan) sorba állíthatók, s a kiválasztás e sorrend alapján történhet. Itt is meg lehetne állapítani a határárfolyamokat, ezt azonban szerinte nem lehet tényleges árfolyamként alkalmazni, mivel a nettó mutató (árfolyam) pusztán számítási kategória, amely nincs összhangban a vállalati érdekeltség alapját képező költség- és árrendszerrel. Éppen ezért a termelési eszköz-kivitel relatív jövedelmezőségének megállapítására központi szinten kell sokoldalú és átfogó vizsgálatokat folytatni. Pajestka azzal a megjegyzéssel zárja cikkét, hogy az elmondottak alapján a külkereskedelem általános jövedelmezőség-számításának feltételei csak az általános áreform után lesznek meg.

Nagy András

Japán előretörése a tőkés világpiacon

Japán külkereskedelmi forgalma az utóbbi 4—5 évben gyorsan növekedett. A szigetország háborús veresége nyomán bekövetkezett háttérbe szorulása a tőkésvilág piacain — átmeneti jellegű volt csupán.

A japán imperializmus az amerikai megszállók támogatásával — akik távol-keleti politikai terveik fő támogatóiul a hatalomvágyó és revanséhes japán monopol-tőkéseket szemelték ki — néhány év alatt gyors ütemben újjászületett, s főképpen a dolgozó nép kegyetlen kizsákmányolása alapján, lendületes gazdasági terjeszkedésbe kezdett.

A bekövetkezett jelentős változásokat elsősorban az ipari termelés alakulása tükrözi. (A mezőgazdasági termelés ugyanis csak 27 százalékkal haladta meg 1956 végén az 1934—1936-os átlagot, s így még a lakos-

ság mintegy 30 százaléknyi növekedésével sem tudott lépést tartani.)

A megszállás első éveiben Japán ipari termelése mintegy harmadát érte csak el az 1934—1936-os színvonalnak. Az ipari fejlődés üteme 1949-től gyorsult meg. A japán ipari termelés indexe (1934—36 = 100) 1950-ben 88, 1951-ben 119, 1952-ben 132, 1953-ban 161, 1954-ben 174, 1955-ben 188, 1956-ban 227 és 1957-ben 266 volt.

Japán ipari termelésének növekedési üteme az utóbbi években valamennyi fejlett tőkésállamét meghaladta.

A japán ipari termelés növekedésének irányát vizsgálva feltűnő a fejlődés egyoldalúsága. A textilgyártás csak 1956 II. félévében érte el a háború előtti szintet, s 1957 első felében is mindössze 10 százalékkal

Az ipari termelés alakulása néhány fejlett tőkésállamban
(1953 = 100)

Országok	1955	1956	1957	Országok	1955	1956	1957
Egyesült Államok.....	104	107	107	Franciaország	117	129	145
Anglia.....	114	113	116	Olaszország	118	128	137
Nyugat-Németország ...	129	139	146	Japán.....	116	141	165

Forrás : OEEC Stat. (Economic et politique 1958. márc. 8. p.)

* ENSZ Stát. és BIKI, 1958. II. 11. 2. p.

haladta meg azt: ugyanakkor a fémipar termelése több mint háromszorosára, a gépiparé és a vegyiparé pedig mintegy négy és félszeresére nőtt 1934–1936-hoz viszonyítva.

Az ipari struktúra ilyen alakulásához fontos érdekei fűződtek az Egyesült Államoknak, amely tartósan saját árufeleslegeinek egyik fő elhelyezési területét kívánta biztosítani Japánt, fékezni igyekezett a konkurrenciára szempontjából elsősorban fenyegető textilipar fejlődését, másrészt pedig a Szovjetunió és a Kínai Népköztársaság ellen irányuló agresszív céljai érdekében erőteljesen előmozdította a szigetországban a hadiipar jelentős kiépítését. (A második világháború előtt a japán nehézipar bázisa jelentős részben Mandzsúriában és Koreában volt.)

★

Az iparfejlesztés gyors üteme a külkereskedelem jelentős kiszélesítését követelte meg. Japán számára a kivitel lehető legnagyobb mérvű növelését életbevágóan fontossá teszi egy sor tényező. Ezek közül első helyen említendő az ország nagy importszükséglete. Japán olyan szegény természeti kincsekben, hogy gyorsan fejlődő ipara nyersanyagszükségleté-

nek mintegy négyötödét importálni kénytelen. 90 milliót meghaladó lakosságának élelmiszerellátása is mintegy 25 százalékban a behozatalon alapszik. A magas importtal függ össze, hogy a külkereskedelmi mérleg nagy deficitet mutat. A külkereskedelmi mérleghiányt Japán láthatatlan exporttal egyenlíti ki, amely a megszálló amerikai csapatok és az ENSZ Koreában állomásozó haderői rendelkezésére bocsátott árukából és szolgáltatásokból származik.

A megnövekedett termelés éles ellentmondásban van a széles tömegek alacsony életszínvonalával. (Míg az ipari termelés 1956-ban közel két és félszeresére nőtt az 1934–1936-os évinek, addig az egy főre jutó fogyasztás csak 18 százalékkal emelkedett.)

Az ipari termelés ilyen nagyarányú növekedése ellenére a japán export volumene csak 1957 őszén érte el az 1934–1936-os évek szintjét, miközben a világkereskedelem volumene nagymértékben emelkedett. Japán részesedése 1957 első felében 2,7%-ot tett ki a tőkésvilág exportjában (1937-ben 4%-kal részesedett a világkivitelben). Ez egyben Japán legégetőbb gazdasági problémája a második világháború utáni időszakban.

Japán külkereskedelmi mérlege (millió dollárban)

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957
import (cif)	974	2044	2028	2410	2399	2471	3230	4283
export (fob).....	828	1355	1273	1275	1629	2011	2501	2853
Egyenleg	-146	-689	-755	-1135	-770	-460	-729	-1430

Japán 1949-ben kapta vissza megszállítótól az önálló külkereskedelem jogát, amit addig az amerikai hatóságok gyakoroltak helyette. A szigetország külkereskedelmi forgalmának értéke 1957-ben az 1950. évinek mintegy négyszeresére nőtt. A kivitel emelkedésének tendenciáját vizsgálva megállapítható, hogy Japán exportoffenzívája különösen 1953-tól 1956 végéig bizonyult eredményesnek: a kivitel évi átlagos növekedése 25 százalékot tett ki, s ezzel túlszárnyalta az összes fejlett tőkésországokat. 1957-ben a japán kivitel dinamikája lelassult: a növekedés 14,1%-os volt. Egy adat is jól érzékelteti ennek kedvezőtlen hatását az

ország nemzetgazdaságában: az iparvállalatok készárúkészletei 1957-ben 43,6%-kal emelkedtek, míg az ezt megelőző esztendőben számottevően csökkentek.

Figyelemre méltó 1957-ben az import jelentős, 32,6 százalékos megnövekedése következményeként a külkereskedelmi mérleg rekordmagasságú deficitje. Az import nagyarányú bővülése várható volt a több évig tartó szigorú behozatali korlátozások után, amelyek hatására a külföldön régebben vásárolt készletek jórészt felemésztődtek. Az előbbiekből következően Japán nemzetközi fizetési mérlege is labilisan alakult.

Japán fizetési mérlege (millió dollárban)

	1953	1954	1955	1956	1957
Bevételek	2120	2309	2668	3225	3642
Kifizetések	2314	2209	2174	2931	4175
Egyenleg.....	— 144	+ 100	+ 494	+ 293	— 533

A veszélyesen megnövekedett behozatal miatt a japán kormány az 1957–58. pénzügyi év második felére ismét kénytelen volt 35 százalékos importcsökkentést elrendelni. A kormány ugyanakkor újabb erőfeszítéseket tett a japán áruk versenyképességének fokozására is.

A japán exportárúk versenyképességének főbb tényezői

A japán kereskedelem világpiaci terjeszkedésének elemzésekor elsősorban két kérdést kell megvizsgálni: a) Mi a japán áruk versenyképességének fő forrása? b) Milyen állami támogatást vehetnek igénybe a japán monopolisták exportképességük fokozására?

A tőkés világpiacon a második világháború utáni időszakban nagymértékben kiéleződött konkurrenciaharc, amely általában arra kényszeríti a tőkéseket, hogy csökkentsék áruiuk önköltségét, fokozzák a dolgozók kizsákmányolását, Japánban is érvényesítette hatását.

Tekintettel arra, hogy Japán kivitele döntő részben (mintegy 88 százalékban) ipari termékekből áll, elsősorban az ipari munka termelékenységét és az ipari munkásság kizsákmányoltságának fokát vizsgálva kaphatunk választ a versenyképesség forrására vonatkozó kérdésre.

Az ipari munka termelékenységére nagy hatással van a tőke koncentrációja és centralizációja, valamint az ipar műszaki színvonala. 1949 vége óta — ekkor fordultak szembe az amerikaiak nyíltan a békés és demokratikus Japán megteremtésére kötött nemzetközi egyezményekkel, elsősorban a potsdami nyilatkozattal — a tőke és a termelés koncentrációja és centralizációja, s ezzel párhuzamosan a munkatermelékenység növekedése, gyors ütemben haladt előre. A dekartellizációs látszatintézkedéseket — amelyek célja úgylis inkább csak a japán monopolisták amerikai kollégáik iránti engedelmességének fokozása volt — a megszállók hamarosan félredobták, s a japán nagytőkések befolyása az or-

szág nemzetgazdaságában már 1950-ben elérte körülbelül a háború előtti színvonalat.

A tőkekoncentráció mérvére jellemző, hogy már 1953-ban a társaságok 1 százaléka rendelkezett az összes társaságok együttes tőkéjének közel 64 százalékaival. A legfontosabb iparágak termelésének mind nagyobb hányada került egyre kevesebb nagy társaság ellenőrzése alá. (Például az acélipar 1950. évi termelésének 65 százaléka jutott 5 nagy társaságra; 1954-ben 3 mammutkonzern ellenőrizte az acéltermelés 75 százalékát, napjainkban pedig már csak két monopólium uralkodik ebben az iparágban. Hasonló tendencia mutatkozik a többi főbb iparágban, a szénbányászatban, a vegyiparban, a hajóépítésben, a gép- és cementgyártásban stb. is.)

A gyors koncentrációt és centralizációt előmozdította, hogy

1. az amerikai segélyek nyomán az úgynevezett *ellenérték számlán felgyűlt pénzből* (ami már 1952-ben 2,1 milliárd dollárra rúgott) *a nagyvállalatok kapták a legnagyobb összegeket.* Ilyen irányú fejlődést mozdított elő az Egyesült Államokból, Angliából és más tőkésországokból eredő közvetlen tőkebefektetések zöme is, amelyekre nagy vonzóerőt gyakorolt, hogy Japánban a profitráta két-háromszorta magasabb az Egyesült Államok-belinél.

2. *Az Egyesült Államok hadimegrendelése*i a nagy hadiüzemek kapacitását, nemzetgazdasági súlyát növelték elsősorban. (Ezek a megrendelések a koreai háború éveiben összesen körülbelül 1,2 milliárd dollárra rúgtak, s annak befejeződése óta is eléri az évi 200–250 millió dollárt.) A koreai háború utolsó évében hadicélra használták fel a Japánban fejlesztett villamos energiának mintegy 70 százalékát, a szénbányászat termelésének 80 százalékát, a vasúti és tengeri szállítóeszközök 70–80 százalékát; a gépgyártás, a vegyipar és a kohászat jelentős része hadimegrendelésekre dolgozott. (Sarkov: A japán nép az amerikai monopóliumok igája alatt. 7. o. Szikra. 1953.) A koreai fegyverszünet megkötése után ezek

számmottevő része exportcikkek termelésére tért át.

3. A monopóliumok újjászületését segítette az 1953. évi *új kartelltvévény*, amely jelentősen megkönnyítette a nagytőkés csoportok fúzióját.

4. A zaibacuk (a monopoltőkések japán neve) nemzetgazdasági súlyát fokozta az *ipari vállalatok osztályba sorolása is.* Az erről szóló kormányrendelet értelmében katonai és exportmegrendeléseket, hitelt és nyersanyagot főleg az I. osztályba sorolt nagyvállalatoknak juttatnak, a II. és III. osztályúnak minősített közép- és kisvállalatok rovására.

Ennek következtében néhány év alatt több mint 10 000 kis- és középüzem ment csődbe a szigetországban, 1957 végén pedig törvényt hozott a japán parlament a kisvállalatok számmottevő részének — a nagy társaságok égisze alatt történő — összeolvasztására. Ez átlátszó intézkedés indokául „versenyképességük fokozását” jelölték meg.

A kormány intézkedései és a külföldi segítség nyomán a monopóliumok az utóbbi félévtized alatt visszanyerték, sőt erőteljesen megnövelték befolyásukat Japán nemzetgazdaságában.

A termelés és a tőke erőteljes koncentrációja és centralizációja előmozdította a gyártási folyamatok tökéletesítését, *a modern nagyüzemi technika alkalmazását*, főleg egyes hadi és exportszempontról különösen fontos iparágakban, mint amilyenek a gépgyártás, a vegyi, az optikai és a hajóipar.

A technikai fejlődésben a kormány beruházásain, a külföldről jövő segélyen és tőkebefektetésen kívül jelentős részük van az amerikaiakkal kötött „*műszaki segélyszerződéseknek*” is, amelyek keretében a japán ipar szabadalmakat, technológiai eljárásokat, műszaki dokumentációkat és bizonyos gépi felszereléseket kapott — rendszerint túlzottan nagymértékű ellenszolgáltatások fejében.

Ipari kutatómunkára az utóbbi esztendőkből az eddiginél többet, évente körülbelül 45 millió dollárt költött Japán (az Egyesült Államok ennek ötvenszerezését, Anglia tizsze-

resét, Nyugat-Németország háromszorosát fordította hasonló célra).

Egyes jelentős iparágak modernizálásának tendenciája és eredményei mellett *egész sor fontos termelési területen elmaradottság tapasztalható*. Hivatalos adatok szerint ma is korszerűtlen például az energiatermelés berendezéseinek 80 százaléka, a hengerműveknek több mint a fele, az acélipari berendezések 36 százaléka, a pamutipar felszerelésének pedig 60 százaléka.

Jóformán teljesen elavult munkamódszerrel dolgozik a kisüzemek zöme, amelyek súlya Japán nemzetgazdaságában sokkal nagyobb, mint a többi fejlett tőkésállamban (a kisüzemekből kerül ki a szigetország ipari termelésének mintegy 35 százaléka).

Japánban a termelés racionalizálására és az ipar korszerűsítésére aránylag jóval kevesebbet fordítottak, mint a többi fejlett tőkésországokban. Ennek ellenére a munka termelékenysége az iparban gyorsan, *1953 és 1956 között például átlagosan évi 10,7 százalékkal nőtt* (ESAFE 1956. évi jelentés; Economic Survey of Asia and the Far East. 1957. 121 p.), a termékegységre jutó önköltség pedig 1953—1955 között 9 százalékkal csökkent. Ezzel a főbb kapitalista országok közül Japánban növekedett az utóbbi években a legnagyobb mértékben az egy munkásra jutó termelési érték.

Mérlegelve a korszerűsítésre fordított, viszonylag szerény eszközöket, nyilvánvaló, hogy a teljesítmények növekedése nagyrészt a *munkaintenzitás* fokozódására vezethető vissza. Közvetve erre enged következtetni az üzemi balesetek és a szervezet elhasználódásával kapcsolatos betegségek számarányának emelkedése is. (A vegyiparban például az elmúlt négy év alatt megkétszereződött az üzemi balesetek száma.) Az 1955—56. évi statisztika szerint a balesetek száma az iparban egy év alatt 16 százalékkal nőtt (a foglalkoztatottak száma; ez idő alatt körülbelül 3,5 százalékkal emelkedett). Az elmúlt fél évtizedben meredeken nőtt a szív-,

tüdő- és érbetegségekben szenvedők és elhaltak számaránya is.

A japán iparban a *modern amerikai izzasztó módszerek párosulnak a feudális elnyomás erős maradványaival*. Az üzemek vezetői megtiltják alkalmazottaiknak a házasságot, sőt az újságolvasást is, kötelezik őket, hogy a gyárak mellett épített barakokban lakjanak és az ott létesített üzletek drága és silány áruit vásárolják. Ily módon részben kétszeresen lefölozik a dolgozók különben is szűkös keresetét, részben pedig — a kisebb-nagyobb adósságon keresztül — magukhoz láncolják a kiváló szorgalmú és tehetséges munkásokat.

A 48 órás munkahetet mind ez ideig csak a nagyüzemek munkásai tudták kiharcolni maguknak, míg a kisüzemekben foglalkoztatott több millió dolgozó jelenleg is napi 10—12 órán át robotol.

Az export- és hadiüzemekben sürgős rendelések esetén megvonják a dolgozóktól a vasárnapi pihenőnapot és csak egy vagy két szabadnapot engedélyeznek havonta.

A dolgozó tömegek kiszolgáltatottságát fokozza a *munkanélküliség*. Ez a hivatalos japán statisztikák szerint évi átlagban az összes ipari dolgozók 1,5—2 százaléka tehető, de a külföldi tőkés források mintegy 5—6 millióra becsülik a munkalehetőség híján tengődőket, ami az összes foglalkoztatottak számának már körülbelül 12—15 százaléka. *Tsuru*, ismert japán közgazdász professzor e kérdéssel kapcsolatban felhívta a figyelmet az úgynevezett latens munkanélkülek nagy tömegeire. Közéjük sorolja a részleges munkanélkülieken (a heti 35 óránál kevesebb elfoglaltsággal rendelkezőkön) kívül a családtag-dolgozókat, és azokat az alacsony jövedelmű, önálló egzisztenciájú rétegeket — városos és falun —, akik szeretnének ugyan elhelyezkedni, de nem keresnek „aktívan” munkát, s így nem szerepelnek a nyilvántartásban. (Nagy részük ugyanis hosszas kísérletezés után reménytelennek tartja a munkához jutást.) Ezek aránya Tsuru és mások becs-

lése szerint az összes foglalkoztatottak 17–25 százalékára rüg.

A munkában állók bérezése sincs arányban az egyre növekvő munkateljesítményekkel. Az egy munkásra jutó reáljövedelem 1956-ban átlagosan mindössze 25 százalékkal haladta meg az 1934–1936-os szintet. Az átlagos japán munkás reálbére körülbelül egytizede az amerikaiénak. Az átlagbér körülbelül 18 000 jen havonta, de a fontos és a kevésbé fontos iparágakban foglalkoztatottak, illetve a szak- és a segéd munkások bére között igen nagy a szintkülönbség. A japán szakszervezetek egyik fő harci célja, hogy kikényszerítsék a 8000 jenes havi bérminimumot a segéd munkások milliói részére. A nők a férfiak bérének még felét sem kapják meg munkájukért. A japán dolgozók különösen nehéz életkörülményeivel magyarázható, hogy még napjainkban is több ezerre rüg évente a rabszolga módra eladott ifjak és lányok száma, akiket kétségbeesett szüleik csak ily módon tudnak megmenteni az éhezéstől.

Az öngyilkosságról és a kivándorlásról szóló adatok is tetemes emelkedést mutatnak. Az öngyilkosság az első 9 halálnem közt szerepel Japánban, s világviszonylatban itt a legnagyobb az öngyilkosságok számaránya. A kivándorlási statisztikák szerint 1955-ben négyszer annyian jelentkeztek kivándorlásra Japánban, mint az előző évben, s számuk 1956–57-ben tovább növekedett. (Megjegyzendő, hogy Japán lakosságának a második világháború utáni ugrászerű emelkedése — az évi 1 millió főre tehető természetes szaporulaton kívül — összefügg azzal, hogy a háború alatt megszállt ázsiai országokból mintegy 5 millió főnyi japán áramlott vissza.)

A japán tömegek rendkívül alacsony életműve az azt tanúsítja, hogy itt a munkások még kevésbé részesednek a háború utáni ipari termelés- és termelékenységnövekedésből, mint a többi fejlett tőkésállamok dolgozói.

A japán áruk világpiaci versenyképességének fő forrása tehát az, hogy a japán üzletemberek más fej-

lett tőkésországok finánciókéseinél eredményesebben párosították az ipar bizonyos mértékű modernizálását a példátlanul alacsony munkabérek mellett kikényszerített, egyre növekvő munkateljesítményekkel. Előszörban a japán dolgozók kizsákmányolásának magas foka az alapja annak, hogy a szigetország egész sor árujának önköltsége alacsonyabb, mint fő konkurrenséié.

★

Abban, hogy a japán exportárúk tért hódítanak a külföldi piacokon, jelentős szerepe van a kormánynak is, amely sokoldalúan támogatja a kivitel.

A már említett 1953. évi kartell-törvény elősegíti az úgynevezett *szakmai szövetségek* létesítését is; ezek a szövetségek érdekeik védelmére árkartelleket és termeléskorlátozó megállapodásokat hoznak létre. Ezzel döntő szerephez jutnak a belföldi és az exportárúknak a monopóliumok számára kedvező kialakításában, aminek a legtöbb ipari termék belföldi árának drágulása a következménye. Az általános nagykereskedelmi árszint kb. 4%-kal volt magasabb 1957 őszén, mint 1953-ban. (1957 végén és ez év elején a konjunkturális lanyhulás hatására mintegy 2,2%-kal estek a nagykereskedelmi árai.) A külső piacokon a belföldi árszintnél számottevően olcsóbban adták el áruikat a japán exportőrök, a hazai fogyasztók terhére növelve versenyképességüket. A szigetország exportárai 1957 végén mintegy 4%-kal voltak alacsonyabbak, mint 1953-ban.

A japán kormány a kivitel fokozására viszonylag alacsony (5,84 százalékos) kamatláb mellett bocsát hitelt az exportőrök rendelkezésére (a törvényes kamatláb egyébként 8,4 százalék). 1950-ben a kormány külön exportbankot alapított exporthitelek állami eszközökből történő finanszírozására. E bank azóta az import finanszírozására is kiterjesztette tevékenységét: export-import bank lett.

A kivitel kiszélesítését szolgálja, hogy az állam sok esetben garantálja a nagy exportőr-cégek hiteleit, az

exportváltókat, sőt az exportárakat is.

A kormány azzal is serkentette a kivitelt, hogy lehetővé tette az exportőrök számára külföldi követeléseik egy része terhére hiánycikkek vásárlását, illetve olyan áruk beszerzését, amelyeknek ára belföldön igen magas.

A japán állam a kivitel növelése céljából 1956-ig mintegy 25 országgal kötött kereskedelmi és pénzügyi megállapodásokat. Ilyen megállapodásokkal Japán az utóbbi 1–2 évben jelentősen bővítette multilaterális kereskedelmi szerződéseinek körét.

Támogatja a kormány a tőkekivitelt is, különösen a japán gépi felszerelések és ipari berendezések exportjával kapcsolatban nyújtott hitelek formájában.

A japán monopolizációk — erejükhez mérten — egyre jobban igyekeznek fokozni nemzetközi befolyásukat, elsősorban a délkelet-ázsiai országok gazdaságában. Burma, Indonézia és a Fülöp-szigetek a jóvátételi megállapodás után gazdasági-együttműködési szerződést is aláírtak Japánnal, „gazdasági felemelkedésük biztosítására”. Indiának a közel múltban 50 millió \$-os japán kölcsönt ajánlottak fel, hasonló jelszóval. A szép szavak mögött valójában a japán monopolizáció agresszív szándéka rejtőzik.

Az utóbbi esztendőben megfigyelhető, hogy a japán tőke exportja növelésére új módszereket is alkalmaz, főleg Délkelet-Ázsiában. Ezek közül a főbbek:

1. A délkelet-ázsiai japán diplomáciai képviselőket fiatal műszaki szakemberekkel erősítik meg, akiknek kötelességévé tették, hogy szorosán működjenek együtt a helyi kormányokkal és ipari vezetőkkel (gyárosokkal) célszerű gazdaságfejlesztési tervek kidolgozásában.

2. A kormány jelentősen növelte a műszaki együttműködés és a külföldi befektetések anyagi fedezetére szolgáló alapokat.

3. Az export-import bank számára külön is lehetővé teszik, hogy — bizonyos keretek között — kölcsönöket folyósíthasson a külföldön műszaki segítséget nyújtó japán cégek-

nek. (Statist melléklete. 1957. V. 11. 13. p.)

Ezek az intézkedések elsősorban a beruházási javak kivitelenek szélesítését, valamint Délkelet-Ázsia nyersanyagkincseinek olcsó kiaknázását kívánják biztosítani, s ezzel előmozdítani a japán áruk önköltségének csökkentését. Az így kiépített kapcsolatok egyúttal fokozzák a japán monopolizáció gazdasági befolyását a gyengén fejlett országokban, elsősorban az ázsiai, de kisebb mértékben az afrikai kontinensen és Latin-Amerikában is.

A külkereskedelmi szerkezet változása

Japánnak az utóbbi félévtizedben az export fokozása terén elért — a tőkés piacokon dúló adáz versenyharc közepette számottevő eredményeiben igen fontos szerepe van külkereskedelmi szerkezetére, ezen belül *kiviteli struktúrája* megváltoztatásának is.

A második világháború előttihez képest jelentősen megnőtt kivitelenben a gépek (szövő- és más gyári berendezések, villanygenerátorok, közlekedési eszközök, acéllemezek, optikai áruk) és vegyipari termékek aránya — a textilipar, a tea és más hagyományos japán exportcikkek rovására.

Japán kivitelenek 88,4 százaléka *ipari kész- és félkésztermék*. A szigetország részesedése a tőkésvilág készáruexportjából 1956-ban 5,7 százalékos emelkedést jelent — ami éppen *ellentétes irányú fejlődést mutat, mint a többi fő tőkésországé* — kivéve Nyugat-Németországot, amely Japánnal is nagyobb mértékben növelte részesedését a kapitalista világpiac készárukiviteléből.

Megváltozott a japán *behozatal szerkezetére* is. Nőtt a nehézipari nyersanyagok részaránya, míg az ipari késztermékek behozatala 1937-hez képest majdnem felére csökkent.

A külkereskedelmi struktúra megváltoztatására az a felismerés készítette a japán tőkéket, hogy a gyarmati elnyomás alól felszabaduló

ázsiai országok — függetlenségük megszilárdítása céljából — korszerű, saját ipar kiépítésére törekszenek. Ezt legkönnyebben a fogyasztási-cikk-gyártó ipar fejlesztésével tudják biztosítani, ami külkereskedelmi vonatkozásban fogyasztási-cikk-importjuk csökkenését jelenti. Sőt, perspektívában veszélyes versenytársakká válhatnak Japán számára, a japánokéhoz hasonlóan alacsony munkabérekkel. Előreláthatólag az is fokozni fogja a konkurrenciaharcot, hogy az iparukat most kiépítő volt gyarmati országok a legfejlettebb technika alapján indulnak el, s így termékeik a legújabb típusúak lesznek. A népi Kína gyors ütemű iparosodása perspektívában ugyancsak sok gondot okoz a japán exportőröknek, akiket máris érzékenyen érint egyes kínai cikkek (például varrógépek, textiliák, üvegárak stb.) kedvező fogadtatása az ázsiai piacokon.

Ezért Japán elsősorban a nehézipari termékek termelését és exportját fokozza, amelyek a következő egy-két évtizedben okvetlenül kelenődőknek látszanak.

Ilyen meggondolások vezették a szigetországot — egyebek között — a *hajóépítő ipar* erőteljes fejlesztésekor is. A hajótermelés és -export vonatkozásában Japán 1956-ban első helyre került a tőkésvilágban, megelőzve Angliát. A japán hajóépítő ipar előretörése 1954-ben kezdődött és azzal magyarázható, hogy versenytársainál alacsonyabb áron és rövidebb határidőre vállalt megrendeléseket. 1957-ben 433 hajó épült Japánban, összesen 2 432 506 tonna úrtartalommal. Az angol hajóipar teljesítménye 1 millió tonnával alacsonyabb a japánénál, alig valamivel haladja meg Nyugat-Németország teljesítményét. (Daily Express, 1958. II. 19.)

A japánok felkészültek iparáguk további modernizálására, atommotóros hajók gyártására is.

A hajó kivitel értéke 32,7%-kal, a gépexportté pedig 21,9%-kal haladta meg 1957-ben az előző évit. (Tokyo Weekly, 1958. I. 25.)

A *szintetikus fonal* kivitelében a szigetország ugyancsak az első helyre került a tőkés világpiacon, eredmé-

nyes volt *textilexport-offenzívája* is. 1955-re Japán már a második helyre küzdötte fel magát a tőkés textil-exportőr országok rangsorában. 1957-ben összkivitelének 35,6%-át textilárak tették ki. Főképp pamutárakból exportálnak a japán cégek.

Jelentősen nőtt a második világháború előttihez képest az optikai cikkek, gyógyszerek, furnír, halkonzervek kivitele is.

Japán sikeres exportoffenzívája következtében *megváltoztak az erőviszonyok a tőkés világpiacokon*. A szigetország helye a tőkésvilágban — a kivitel volumene alapján összeállított rangsort tekintve — a következőképpen alakult: 1937-ben a 7., 1947-ben a 35., 1953-ban a 13., 1956-ban pedig a 8. helyen volt.

A japán külkereskedelem területi megoszlása

Japán — amerikai nyomásra — csupán elenyésző mértékben folytatótt kereskedelmet a szocialista világpiacal, s így más imperialista államok, elsősorban Anglia rovására, a kapitalista világpiacon terjeszkedett. (L. túlololdali táblázatot.)

A Japán és Anglia között dúló versenyharc része annak a küzdelemnek, amelyet ma a kapitalista világ két vezető hatalma, az Egyesült Államok és Anglia folytat egymás ellen. Japán a második világháború óta nemcsak a többi tőkésország önálló versenytársaként jelentkezik a tőkés világpiacon, hanem *ugyanakkor az Egyesült Államoknak a brit oroszlán gyengítésére harcbavetett eszközeként is*.

E harc egyik fontos állomása volt, hogy *Japánt* 1955-ben amerikai nyomásra — Anglia ellenzése dacára — *felvették a GATT-ba*, ami lehetőséget adott a japán exportárak vámkedvezményel történő elhelyezésére a tagországok területén, bár Anglia javaslatára 13 GATT ország megtagadta Japántól a legnagyobb kedvezmény elvének alkalmazását.

A délkelet-ázsiai országok részese-dése Japán második világháború utáni exportjában 1934–1935-höz hasonlítva jelentékenyen megnöve-

A japán kivitel területi megoszlása (millió dollárban)

Terület	1934—1936		1950		1956	
	Érték	Százalék	Érték	Százalék	Érték	Százalék
Kína	170	18,2	20	2,4	67	2,7
Korea	159	17,1	18	2,2	64	2,5
Taivan	62	6,6	38	4,6	78	3,1
Honkong	14	1,5	53	6,4	134	5,4
Thaiföld	11	1,1	43	5,2	61	2,4
Malájföld és Szingapur ...	17	1,8	18	2,1	78	3,1
Burma	75	8,0	16	2,0	36	1,5
India			21	2,5	105	4,2
Pakisztán	42	4,5	56	6,7	18	0,7
Indonézia			46	5,6	76	3,0
Fülöp-szigetek.....	13	1,4	21	2,6	56	2,2
Más ázsiai országok	31	3,5	33	4,0	249	10,0
Ázsia összesen	594	63,7	383	46,3	1022	40,9
Európa	76	8,1	100	12,1	250	10,0
Latin-Amerika.....	31	3,4	47	5,7	173	6,9
Afrika	55	5,9	74	8,9	393	15,7
Ausztrália és Oceánia.....	27	2,9	30	3,6	50	2,0
Egyesült Államok és Kanada	150	16,0	194	23,4	613	24,5
Összes kivitel	933	100,0	828	100,0	2501	100,0

kedett. Az élesedő japán verseny mind nagyobb gondot okoz elsősorban a brit textilexportőröknek, de más szakmák érdekelt üzletembereinek is. Valóságos csapásként hatott például a brit elektromos felszereléseket gyártó iparban annak a 240 000 kW-os erőműnek az üzembehelyezése, amelyet a japánok Balu-Chaungban, Burmában építettek. A Fülöp-szigetek és Dél-Vietnam máris rendeltek ilyen erőművet a szigetországtól. Thaiföld gőzhajókat vásárolt Japántól és hidakat épített vele. Kambodzsában közutak és ipari létesítmények, Indiában pedig (Bombay) — egyebek között — gépgyárak és földalatti vasút építésében vesznek részt a japán cégek. Az angol monopóliumok elkeseredett harcot folytatnak japán konkurensikkal Pakisztánban, Ceylonban és másutt is.

A Közel- és a Közép-Kelet is csábító terület a japán exportőrök számára. Szélesülő befolyásukat jelzi, hogy az erre a területre irányuló áruszállításaik 1957-re az 1952. évi- nek több mint ötszörösére növekedtek. Japán ügyesen használta ki kivitele fokozására a Szezei-csatornán több hónapig tartó hajózási szünetet.

Betársult — egyebek között — Szaudi Arábia olcsó és gazdag olajforrásaiknak kiaknázásába is. (Handelsblatt. 1957. X. 2.)

Fokozódó mértékben sérti a japán konkurencia a nyugat-német üzletembereket is, elsősorban a hajó kivittel, de ezenkívül fényképezőgépek, hordozható rádiók, látcsövek, kerékpárok, varrógépek és más cikkek vonatkozásában is, főleg Délkelet-Ázsiában és a Közép-Keleten, de egyes európai tőkésországokban, sőt Latin-Amerikában is.

Japán versenyharca egyre éleződik az összes fejlett kapitalista országokkal a tőkés világpiacra. Nem kivétel ebből a szempontból még az Egyesült Államok belső piaca sem.

Az Egyesült Államokba irányuló jelentékeny volumenű japán export korlátozására az amerikaiak — európai mintára egyes japán exportárúk elleni éllel — védővámokat vezettek be. Japán fokozódó latin-amerikai befolyása is sérti az Egyesült Államok exportérdekeit. 1955—56-ban az Egyesült Államok üzleti körei tiltakoztak az 1 dolláros japán ingek és blúzok beáramlása ellen, mert emiatt drágább árukészleteik eladhatatlanokká váltak. 1956-ban Dél-Karolina és

Alabama bojkott-törvényt is hozott a japán áruk ellen.

A japán–amerikai ellentétek két fő csomópontja az egyenlőtlen külkereskedelmi viszony és a szocialista világpiaccal való kapcsolatok kiszélesítésének problémája. E kettő szorosán összefügg, mert a szigetország csak a szocialista országokkal, elsősorban Kínával és a Szovjetunióval kiépítendő széles kereskedelmi kapcsolatok alapján lazíthatná számottevően függését az Egyesült Államoktól.

A japán külkereskedelmi mérleg hiányának fő oka éppen az amerikaiak által erőszakolt, egyenlőtlen feltételekhez kötött nagyméretű kényszerimportban keresendő. (Ennek következménye az is, hogy Ázsia a második világháború előtti első helyről a másodikra, Amerika mögé szorult Japán importöreinek rangsorában.) Az Egyesült Államok különféle élelmiszereket és ipari nyersanyagokat a belföldi piac árainál drágábban szállít Japánnak. Ugyanakkor az Egyesült Államok nem hajlandó Japánba irányuló exportjának megfelelő mértékű importra. Ez a körülmény tovább rontja a szigetország amúgy is hátrányos helyzetét és fokozza függőségét. (Például 1955-ben az Egyesült Államok 772 millió dollár értékben szállított árut Japánba, de csak 449 millió dollárnyit vett át tőle. Ez az arány azóta még romlott. 1957-ben az Egyesült Államok 1616 millió dollár értékű árut szállított, de csak 598 millió dollár értékű árut importált japán viszonylatban.)

Az önálló gazdasági expanzióra törekvő japán üzleti körök véleményét tükrözi, ahogy Okazaki, amerikaiabarárt hírében álló japán tudós szemrehányóan figyelmeztette hazája „pártfogóit”: „arra volna szükség, hogy az Egyesült Államok alapvetően megváltoztassa Japánnal kapcsolatos gazdaságpolitikáját, mert aki a világ, vagy a világ egy részének politikai vezetője akar lenni, nem folytathat önző gazdaságpolitikát”.

A gazdasági önállóságra törekvő japán monopolisták fokozódó aktivitását bizonyítja egy kb. 500 millió

dollár összegű „délkelet-ázsiai fejlesztési alap” létesítésére tett javaslatuk, amelyet a közelmúltban a kuala-lumpur értekezlet elé terjesztettek. E tervet Kisi miniszterelnök a „Világbank ázsiai kiadásaként” jellemezte, s igyekezett minél vonzóbb formában feltüntetni, hallgatva arról, hogy ebben a szigetország finánc-tőkései kívánnak vezető szerepet betölteni. E kérdéssel — elsősorban a szigetország anyagi hozzájárulásának mértékét illetően — a japán parlament is foglalkozik.

A kormány 1957 végén új exportfejlesztési tervet is kidolgozott. Ez utóbbi az ipar további racionalizálását, a nehéz- és vegyipari export finanszírozásának megjavítását, a külföldi karbantartó szolgálat tökéletesítését, a piackutatási és reklámtevékenység továbbfejlesztését, valamint a japán cégek közötti világpiaci versengés teljes kiküszöbölését tűzi ki céljául. Programba vették azt is, hogy az egyes vállalatokat kötelezni fogják gyártmányaik bizonyos százalékanak exportálására.

Ezek az akciók Japán versenyképességét hivatottak tovább fokozni, imperialista versenytársaik rovására, s hovatovább a japán–amerikai ellentétek újabb csomópontjaivá válnak. A szigetország exportoffenzívájának eredményességét ugyanis — nem utolsósorban — az Egyesült Államoktól való függése is csökkenti.

Japán kereskedelme a szocialista országokkal

A legfőbb akadályt Japán exportjának — erejéhez mért — kiszélesítése előtt a Kínával és általában a szocialista világpiaccal folytatott kereskedelem hiánya jellemzi, amit szintén az amerikaiak kényszerítettek az országra. Ez a második világháborút követő években teremtett mesterséges elszigeteltség hatalmas veszteségeket okoz Japánnak, amely például az amerikai vasércet tonnánként 18 dollárért, a kokszolható szenet pedig 31 dollárért kénytelen importálni, holott Kínától jobb minőségű vasércet és szenet kaphatna, 7, illetve 11 dol-

lárért tonnánként. Ezenfelül nem kellene dollárban fizetnie, ami külön előnyt jelentene számára. Szállítási költségekből is tetemes összegeket takaríthatna meg a szigetország: a kínai vasérc tonnánkénti fuvardíja fele az Egyesült Államokból származónak. Kínából szerezhetne be még Japán színes fémeket, szójababot, sőt és sok egyéb, számára nagy fontosságú cikket.

A Kínával folytatott kereskedelem mindig igen nagy jelentőségű volt Japán számára. 1939-ben a szigetország külkereskedelmi forgalmának 37%-a jutott Kínára. Kína a második világháború előtt sok éven át az első helyet foglalta el a szigetország exportjában, importjában pedig a másodikat.

A kereskedelem kiépítése a népi Kínával nemcsak azért kecsesítő, mert bővében van a Japán számára különösen fontos nyersanyagoknak. Külön előnyt jelent a kínai piac hatalmas felvevőképessége, amely a népgazdaság gyors fejlesztése és a lakosság életszínvonalának emelkedése nyomán egyre bővül.

A Szovjetunióval kiépítendő kereskedelem szintén fontos érdeke a ja-

pán exportőröknek. A szovjet állam érdeklődést tanúsít a japán villamosipari termékek, hajók, valamint vasúti berendezések, szintetikus fonal iránt, s átvenne tőle közszükségleti cikkeket is. Cserébe Japán köszönet, a szigetországban hiányzó fémeket, olajat, gyapotot és élelmiszereket vásárolhatna a Szovjetunióban. A két ország szakértői — a lehetőségeket összevetve — megállapították, hogy kereskedelmi forgalmuk körülbelül 1 milliárd rubelt tehetne ki évenként. (Vnyesnyaja. Torgovlja. 1957. évi 2. szám, 18. o.)

A külkereskedelmi kapcsolatok bővülése azonban a szovjet hivatalos körök készsége ellenére igen lassan halad, akárcsak a demokratikus világpiac többi országaiba irányuló kereskedelem fejlesztése is. Mindezt az amerikai irányítás alatt álló ügynevezett COCOM (Co-Ordinating Committee for Trade with the Soviet Bloc) írta így elő Japán számára — semmibe véve a szigetország nemzeti és üzleti érdekeit. A következmény: Japán kereskedelmi kapcsolatai a demokratikus világpiac országaival sokáig igen szűk keretek közt mozogtak.

Külkereskedelmi forgalom Japán és a demokratikus világpiac között
(millió dollárban)

	1951	1952	1953	1954
Japán export.....	5,8	0,8	4,6	15,0
Japán import.....	23,1	17,9	37,8	48,3

Japán 1955 óta több ízben lazította a nemzetgazdasága számára oly hátrányos embargót, bár mindmáig távolról sem használja ki megfelelően a szocialista országokkal való kereskedelmi lehetőségeket. Legutóbb 1957 júliusában újabb 200 árucikk vonatkozásában függesztette fel a szállítási tilalmat a *Kínai Népköztársaság*-ba. Kínába irányuló exportja 1955-ben 60%-kal, 1956-ban újabb 65%-kal bővült a megelőző évihez képest. A Kínából származó import 1956-ban 70%-kal haladta meg az 1955. évit.

A két állam közti kereskedelem további bővülését mozdítja elő az 1958 februárjában megkötött hosszulejártatú kereskedelmi egyezmény. Ennek keretében 1958–62 között Kína 100 millió font értékben szállít vasércet és szenet japán acélárak ellenében. Az 1958-as esztendőre szóló árucserre-megállapodás keretében 35 millió font értékben bonyolít le majd árucserét a szigetország a Kínai Népköztársasággal. Egyidejűleg állandó kereskedelmi missziók cseréjében is megegyeztek a két kormány képviselői.

A Szovjetunióval 1954-ben kötött Japán kereskedelmi egyezményt — 80 millió dollár értékű árucserére. A ténylegesen lebonyolított áruforgalom értéke azonban az elmúlt években csak 20 millió dollárt tett ki. 1957-ben külön kereskedelmi társaság alakult a Szovjetunióval folyó kereskedelem kiépítésére és lebonyolítására. Az 1957 decemberében aláírt új szovjet–japán kereskedelmi egyezmény 1958-ra minden eddigit meghaladó értékben irányoz elő árucserét a két ország között. A szerződés értelmében Japán 25 millió dollár összegben szállít a Szovjetunió-nak készárukat és kb. 23 millió dollár összegben vesz át onnan fát, szennet és vasércet.

A Koreai Népi Demokratikus Köztársasággal 1955-ben kötött Japán kereskedelmi szerződést. Kompenzációs alapon a Német Demokratikus Köztársasággal, Romániával, Bulgáriával is bonyolít le árucserét — egyenként 2–3 millió dolláros terjedelemben. Utóbbiak természetesen jóval kisebb vonzóerőt jelentenek Japán számára, mint a Kínai Népköztársaság és a Szovjetunió — már csak a nagy távolság miatt is. 1956-ban Japán több más európai népi demokratikus országgal, köztük Csehszlovákiával és Lengyelországgal is felvette a kereskedelmi kapcsolatokat, s hazánkkal is folytatott ilyen irányú megbeszéléseket.

Mindez azt jelzi, hogy Japán az Egyesült Államok rosszallása és nyomása ellenére — a szocialista táborral is szélesíteni kívánja kereskedelmi kapcsolatait. Ez a törekvés egyik fontos tartóoszlopa az 1955 végén elfogadott ötéves „önsegély terv”-nek, amelynek célja az, hogy a szigetország külső segítség (kölcsön) nélkül is megálljon a maga lábán. E terv leszögezte, hogy minden lehetőséget meg kell ragadni az export fejlesztésére, amire a demokratikus világpiacon számottevő lehetőség van, elsősorban a Kínai Népköztársasággal és a Szovjetunióval folytatott kereskedelem keretében.

1960-ig a kivitel 66%-os és a behozatal 53%-os növekedését irányoz-

ták elő, ami a program utolsó évére már lehetővé tenné Japán fizetési mérlegének egyensúlybantartását.

E program jelentősége nem utolsósorban abban rejlett, hogy nyilvánvalóan lazítani kívánta az amerikai gazdasági bilincseket, fokozni igyekezett a japán nemzetgazdaság önállóságát.

Szem előtt kell tartanunk azonban ugyanakkor, hogy a jelenlegi japán államvezetés alkalmatlan arra, hogy az ország nemzeti érdekei alapján irányítsa gazdaságpolitikáját. Ezt bizonyítják Kisi kormányelnök közelmúltban elhangzott kínaellenes kirohanásai is, amelyekből az is kitűnt, hogy szabotálni akarja a japán–kínai kereskedelmi szerződést. Kisiék provokatív magatartása, amely egyben gesztus Amerika felé, ismételten leleplezi a japán nép előtt az államvezetés nemzetellenes arculatát. Ez az irányzat nemcsak gazdasági téren, a külkereskedelem kiszélesítése vonatkozásában okoz jelentős károkat a szigetországnak, de agresszivitása miatt komoly mértékben árt nemzetközi tekintélyének is.

A szigetország vezető körei — a politikai érdekközösség alapján — bizonyos tekintetben még erősítik is az amerikai imperializmushoz fűződő kapcsolataikat. Ez a tendencia tükröződött Kisi miniszterelnök tavalyi washingtoni útjával kapcsolatos nyilatkozataiban is, amelyekben ismételten hangsúlyozta: „fölközlőbb szükség újabb aláhúzni a japán és az amerikai érdekek alapvetően közös voltát, s ebben a szellemben kell megközelíteni és megoldani a szoros együttműködés közben felmerülő problémákat”. (Manchester Guardian. 1957. VI. 18. 16. o.)

Ezt az alázatoskodást elsősorban az indokolja, hogy a legreakciósabb japán monopolista körök a nagymérvű amerikai befolyásra támaszkodva tudják csak megőrizni mostani jelentékeny súlyukat a szigetország kormányában, továbbá az, hogy a japán revansisták az elmúlt évtizedben — más reális lehetőségek híján — elsősorban az Egyesült Államok támogatásával terjesztették ki gazdasági és politikai hatóságukat.

A perspektívát vizsgálva felvetődik a kérdés: fenntartható-e Japánban hosszabb ideig az a rohamos fejlődési ütem, amelynek az ipari termelés és a világpiaci terjeszkedés vonatkozásában az elmúlt években tanúi voltunk?

Az adott körülmények mérlegetése után aligha válaszolhatunk erre a kérdésre igennel. Sok tényezőből — köztük az 1957-es év fejlődési adataiból is — arra lehet következtetni, hogy a fejlődés mindkét vonatkozásban lassulni fog. Fontos fékező tényezők: a szigetország központi fontosságú szektoraiban mutatkozó szűk keresztmetszetek; az energiaszolgáltatási, az acélipari és a belső szállítási kapacitások elégtelenek, ezek megfelelő fejlesztése — hivatalos tájékoztatás szerint — több évet igényel.

További kedvezőtlen körülmény, hogy a japán tőkések a rendkívül gyors iparfejlesztéshez szükséges beruházások nagy részét hitelből fedezték; ennek kapcsán igen nagymérvű eladósodási tendencia, a bankok likviditásának számottevő csökkenése és erős tőkehiány tapasztalható. A devizakészletek is számottevően süllyedtek.

Mindezt számba véve, a kormány intézkedéseket tett a hitelügyletek és a beruházások korlátozására, ami az importkorlátozásokkal együtt lassítja az ipar fejlődését.

Kisiéknek szándékukban áll Japán pénzügyi rendszerének megreformálása is, hogy fokozottabb mértékben ellenőrizhessék a magánbankok tevékenységét. Ezen az úton kívánják elkerülni az infláció kibontakozását és mérsékelni Japán nemzetközi fizetési mérlegének deficitjét. A fegyverkezési kiadások növelése ugyanakkor nyilvánvalóan gátat emel a külső piaci terjeszkedés útjába, mert improduktív célra vonja el az export finanszírozására felhasználható állami eszközök egy részét.

A japán versenyképesség egyik fő forrása, a dolgozók sokoldalú, feudálkapitalista-jellegű kizsákmányolása vonatkozásában is fokozódnak a tőkések nehézségei. A japán dolgo-

zók, elsősorban a munkásosztály harca terjedelmében és erejében egyaránt jelentősen növekedett az utolsó esztendőkből, különösen pedig az 1957. évi „tavaszi és őszi bér-offenzívák” során. Ez évben egyebek között — a bányászok, a közlekedési és a hajóipari dolgozók vívtak nagyarányú sztrájkharcokat. A japán proletariátus egyre inkább felismeri, hogy a munkateljesítmények fokozása elsősorban a monopóliumok gazdagodását szolgálja. A munkásosztály ellenállása és sikerei szintén számottevően nehezítik a japán tőkések harcát világpiaci pozícióik erőteljes kiszélesítéséért.

Nem maradhat hatástalan Japán kivitelének, s vele párhuzamosan ipari termelésének alakulására a konjunktúra számottevő lenyuhulása, megtorpanása a tőkésvilágban. Az elmúlt év végén a japán kereskedelem- és iparügyi minisztérium értekezletén megállapították, hogy a világpiaci felvevőképesség kedvezőtlen alakulása az árukészletek számottevő részének befagyására és a nagybani árak csökkenésére vezetett.

Különösen súlyos helyzetbe került a textilipar: 1957-ben 900 textilüzem jutott csődbe. Ennyi csődbejelentés egy évben, egyetlen iparágban, még nem fordult elő Japánban. A munkanélküliség nő. Az elmúlt év utolsó hónapjaiban csökkent a termelés a papíriparban, a vas- és fémkohászatban, valamint az autógyártásban is. Japán gazdasági körökben attól tartanak, hogy ez az irányzat más iparágakra is áttérjed.

A gazdasági szakértők véleménye szerint az 1957. év Japán számára az üzleti fellendülés jegyében kezdődött, de eléggé komor kilátásokkal fejeződött be, amelyek beárnyékolják az 1958-as esztendő perspektíváját. A távolabbi jövőben Japánnak számolnia kell — a régiék mellett — új riválisok, az iparosodó volt gyarmati országok világpiaci konkurenciájának jelentkezésével is.

Mindez mutatja, milyen életbevágóan fontos és időszerű feladattá vált a japán exportőrök számára a szinte kimeríthetetlenül nagy áruele-

helyezési és előnyös beszerzési lehetőségeket kínáló szocialista táborral, elsősorban a Szovjetunióval és a Kínai Népköztársasággal folytatott kereskedelem jelentős kiszélesítése. Előre látható, hogy ez az irányzat — a

haladó erők, s nem utolsósorban az érdekelt üzleti körök nyomására — a Kisi kormány akarata ellenére is előbb-utóbb utat fog törni magának Japánban.

Biró Lászlóné

A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL KIADÁSÁBAN
ÚJ NEGYEDÉVI FOLYÓIRAT JELENIK MEG

Demográfia

címmel. A folyóirat a népesség és a népesedés kérdéseivel foglalkozik tudományos színvonalon. A folyóirat célkitűzése — főleg a magyar népesedés-statisztika nemzetközi összehasonlításban is gazdag anyagára támaszkodva — a népesség és a népesedési kérdések vizsgálata, a népesedés jelenségeinek (születés, termékenység, halandóság, házasság, válás, vándorlás) elemzése. Különös figyelmet fordít a népszámlálási kérdéskör (család, foglalkozás, munkaerő, lakás stb.) tárgyalására, a demográfia tudományos eredményeinek a gyakorlat (közegészségügy, tervezés, népesedéspolitika, társadalombiztosítás stb.) számára történő közvetítésére és az elvi módszertani kérdések tisztázására.

Előfizetési díj egy évre 48,— Ft

Egyes szám ára 12,— Ft

Megrendelhető:

a Statisztikai Nyomtatvány- és Folyóiratkiadó Vállalatnál, Budapest, II. Keleti Károly utca 18/a., valamint a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest, V. József nádor tér 1.).

Kandidátusi értekezések vitája

1958. február 3-án védte meg Sattler Tamás: „A társadalmi munka termelékenységének alakulása a szervezetlen vegyiparban” című kandidátusi értekezését. A bíráló bizottság elnöke Wilcsek Jenő egyetemi tanár, az opponensek: Polinszky Károly, a kémiai tudományok kandidátusa és Illyés Éva, a közgazdaságtudományok kandidátusa voltak.

Az igen élénk és sokrétű vitában főképp a jelenlegi iparági termelékenységi mutatók használhatóságát, a gazdaságpolitikának és az üzemi gazdasági vezetésnek a vegyipar eddigi fejlődésében betöltött szerepét, a vegyipari termelés speciális jellegét, a disszertációban levő konkrét javaslatok használhatóságát tárgyalták meg. A vitatott kérdések közül, jelentőségükre való tekintettel az első kettőt ismertetjük behatóbban.

A disszertáns a vegyipar termelékenységi vizsgálatánál a következő módszert alkalmazza: 1. a vizsgálatot három fontos termék gyártására korlátozza, és az így kapott eredményt összeveti az iparági aggregát-index dinamikájával; 2. az élőmunka-ráfordítások mellett elemzi a közvetlen anyagfelhasználás alakulását és részben a termelőberendezések elhasználódását is.

A disszertáns szerint a termelékenység dinamikájának vizsgálata önmagában csekély értékű, mert csak a változások tényét és irányát jelzi, de nem tárja fel *a termelékenység alakulására ható legfontosabb műszaki és gazdasági tényezőkkel kapcsolatos összefüggéseket*. Az összevont termelékenységi mutatók megszerkesztésének legfőbb problémája a termelés mennyiségi mérésére alkalmas mértékegység kiválasztása. Ez a probléma sem a nálunk jelenleg alkalmazott változatlan áron kifejezett termelési értékkel, sem a több tőkésországban alkalmazott „teljesített munkaóra-index” alapján kalkulált volumen-indexekkel nincs megnyugtatóan megoldva. A vegyiparban igen eltérő feltételek között folyik a termelés, mert a technológiák lényegesen különböznek egymástól. Ezért az összevont statisztikai indexek alapján a termelékenység alakulására ható tényezők elemzése csak általánosságban lehetséges. Ellenben, ha a megfelelően kiválasztott termékek vagy műhelyek természetes mértékegységekben megadott termelékenységi idexeit vetik össze az aggregát-indexek alakulásával, akkor konkrét következtetések vonhatók le az egész iparágra.

A munkatermelékenység precíz számszerű meghatározásához két mérés lehető legpontosabb elvégzésére van szükség: mérni kell 1. a termékhalmozott és 2. az előállítására fordított munkamennyiséget. Jelenleg ehhez bizonyos egyszerűsítéseket kell alkalmazni, amelynek fő vonása, hogy *a termékre fordított holtmunka mennyiségét figyelmen kívül hagyják*, mert a tárgyiasult munka és az élőmunka mennyiségének munkaidőben való kifejezése — a disszertáns szerint — megoldhatatlan számbavételi nehézséget jelent. Ez a módszer azonban súlyos torzulási lehetőséget rejt magában, mert az élőmunkában elért megtakarítást kompenzálhatja, sőt túlkompenzálhatja a holtmunka-ráfordítás növekedése. (Mint hogy az élő- és holtmunka-ráfordítást a vállalatok csak pénzben tudják mérni, a bérek, valamint a nversanvag, a félkésztermék és az állóalapok árának egymáshoz való helves vagy helvtelen aránván is múlik, hogy a kimutatott élő- és holtmunka-ráfordítás mennyiben felel meg a valóságosnak.)

Ha ugyanis egy ún. munkaintenzív (helyesebben: kevésbé anyagigényes) cikk gyártásakor megtakarítunk 1–2% élők munkát, akkor viszonylag nagy holtmunka-többlet ráfordítása esetén előállhat az az eset, hogy a nép-gazdaság nem nyer, hanem veszít az élők munkán elért takarékossgal, ez nyilván nem lehet túl gyakori. Ha azonban „anyagigényes” termékről van szó, akkor a helyzet fordított. A vegyipar épp olyan iparág, ahol a termelésre fordított élők munka hányada a holtmunkához képest alacsony.

Az egy munkásra jutó teljes termelési érték mutatója a *ráfordított munkamennyiség* szempontjából csak a munkásállomány-csoportot veszi tekintetbe, noha a termelésben résztvevő műszakiak szerepe is jelentős, sőt éppen az ő munkájuk — az új konstrukció, új technológiai eljárások stb. bevezetése — befolyásolja leginkább a termelékenység alakulását. A korszerű technika térhódítása következtében nemcsak hatásuk, hanem az összlétszámhoz viszonyított arányuk is nő. Mivel az üzemekben dolgozó adminisztratív alkalmazottak, valamint a kisegítő személyzet munkája szintén feltétele a termelésnek, a munkaráfordítás felmérésekor célszerű mindazokat tekintetbe venni, akik a termelés szférájában dolgoznak akár az alapvető termelőfolyamatban vesznek részt, akár a kisegítőben.

A vegyipari termelőfolyamatok sajátos jellege folytán a „készülékes” munkás (közvetlen termelő) *nem gyakorol közvetlen hatást a termelési folyamatra*. A vegyipari termelőfolyamatokban munkatárgyak hatnak egymásra, a termékek kémiai reakció eredményeképpen jönnek létre (esetleg több egymást követő lépésben), legtöbbször egy sor melléktermék kíséretében. A kémiai apparatúra, a berendezés szerepe ezekben a folyamatokban *passzív*, lényegileg edényzetként szolgál, amelyben lefolyik a vegyi folyamat; az ilyenfajta munkaeszköz tehát itt nem tölt be olyan aktív szerepet, mint a mechanikai munkafolyamatban, ahol azt a munkás saját maga és a munka tárgya közé iktatja, hogy megmunkálja a nyersanyagot. A vegyipar e jellegzetes alapvető berendezésállományán kívül felhasznál nagyszámú egyéb berendezést is, amely arra szolgál, hogy a kémiai hatóanyagot szállítsa, keringtesse, keverje, hűtse stb., vagy arra, hogy a kémiai folyamatokat kísérő technikai jellegű műveleteket elvégezze. Ilyen feltételek között a munkás szerepe főként az, hogy biztosítsa a technológiában előírt paraméterek (koncentráció, térsébség, hőfok, nyomás stb.) megfelelő színvonalon tartását, amit általában szelepek, csapok nyitásával és csukásával ér el. Amennyiben az idevonatkozó technológiai előírásokat betartja (ami lényegében annyit jelent, hogy ellátja a gépek előírt felügyeletét, figyeli a műszereket), úgy eléri az adott technológia mellett elérhető optimális termelést és ennél többet nem is tehet. Ennek folytán a vegyipari „készülékes” munkásnak viszonylag csekély hatása van a termelés mennyiségére és sokszor a termék minőségére is. Ezzel szemben a karbantartó-munkás, akitől a kémiai apparatúra zavartalan működése, a javítások minősége, időbeli ütemezése függ, lényeges befolyást gyakorol mind a termelés mennyiségére, mind minőségére.

További megkülönböztető sajátossága a vegyiparnak a holtmunka-ráfordítással kapcsolatban, hogy az állóalapok amortizációja viszonylag nagy hányadot képvisel. A vegyipari létesítmények beruházási költségein belül magas a gépi beruházások és felszerelések aránya. A berendezések, a gépek élettartama alacsony, illetve a karbantartással és a felújítással járó költségek magasak. Az állóalapok értékcsökkenésével a disszertáns külön nem foglalkozik — mint írja —, mert az amortizációs kulcs meghatározása nem nyugszik szilárd alapokon, ezért a berendezések karbantartási költségei a karbantartási létszám adatainak elemzése alapján csak arra a kérdésre adhat választ, hogy az állóalapok elhasználódása gyorsult vagy lassult az elmúlt évek során.

A vegyiparban a kémiai technológiák sajátosságai folytán szemben a mechanikai technológián alapuló iparágakkal a munkatárgyak megtakarí-

tása egyben közvetlenül csökkenti a termékegységre jutó fajlagos élőmunka-ráfordítást is.

A fenti — a tények gondos elemzésén alapuló — megállapítások után vonja le a szerző azt a következtetést, hogy a vegyiparban az élőmunka-ráfordítás mutatójánál fontosabb a holtmunka-ráfordítás mutatója; a vegyipar fejlődését és gazdaságos termelését elsősorban ez, másodsorban az élő és holtmunka-ráfordítás együttes összegének változása jelzi.

A fenti megállapításokkal kapcsolatban élénk vita alakult ki. *Bod Péter* kandidátus kifogásolta, hogy a disszertáns a holt- és az élőmunkának munkaidőben történő mérését elsősorban számítástechnikai nehézségnek tünteti fel, holott itt elsősorban elvi nehézségről van szó. Az átmeneti gazdaságban — az áruviszonyok létezése miatt — a munkaráfordítások még az állami szektorban is végső soron csak értékformában mérhetők össze. Amíg az áruviszonyok fennállnak, addig — hangsúlyozta a felszólaló — a munkaidőben való számbavétel nem léphet az értékben való számbavétel helyébe, nem valami számítástechnikai nehézség miatt, hanem a társadalmi viszonyok jellegéből következően.

Illyés Éva opponens azzal kapcsolatban, hogy a bruttó termelékenységi mutató egyik káros következménye a létszám túlzott megszorítása, s ezért alkalmazása helytelen, megjegyezte, hogy e mutató tervezése és megfigyelése továbbra is szükséges. Ez azonban — az opponens szerint — nem jelenti, hogy a bruttó termelékenységi mutató az iparági termelékenység tervezésének és a tervteljesítés elemzésének egyedüli mutatószáma legyen; nem alkalmas arra sem, hogy a premizálás alapját képezze. Helytelennek tartotta azonban azokat a következtetéseket, amelyek egyrészt a mutató bizonyos célokra való használhatóságát is tagadják, másrészt amelyek az eddigi tapasztalatokra és a vegyipar sajátosságaira hivatkozva kétségbevonják az élőmunkával való takarékoskosság szükségességét és lehetőségét. Amikor a termelés költségei általában növekvő tendenciát mutatnak — hangsúlyozta az opponens —, népgazdasági szükségesség az élőmunka-ráfordítások csökkentése, még akkor is, ha az adott költségfajta viszonylag nem nagy hányadot foglal el az összes ráfordítások között.

Polinszky Károly opponens veszélyesnek tartotta a szerző azon megfogalmazását, amely szerint a vegyipari szakmunkásnak viszonylag csekély hatása van a termelés mennyiségére és sokszor a termék minőségére is. Bár valószínűnek tartotta, hogy a disszertáns ezzel csak azt akarta kifejezni, hogy a vegyipari szakmunkás jó munkája nem képes a termelés mennyiségének növelését és a termékminőség javítását lényegesen befolyásolni, mégis szerinte e megfogalmazás nem érzékelteti azt a lehetséges negatív hatást, amit a gondatlan munka okozhat.

Bontó László, az OT osztályvezetője a közvetlen termelők és a karbantartó-munkások tevékenységének a termelékenységre gyakorolt hatásáról beszélt. Érdekes adatokat hozott fel németországi tanulmányútja tapasztalataiból. Ezekkel bizonyította, hogy az élőmunka termelékenységének növekedése a vegyiparban elsősorban nem a közvetlen termelőmunkásokon múlik, hanem a berendezések és a gépek zavartalan működésén, vagyis a karbantartó-munkások munkájának minőségén és időbeli ütemezésén.

Balassa János, a Nehézipari Minisztérium előadója felhívja a figyelmet arra az aránytalanságra, amely a minisztériumban és a vegyipari vállalatokban is érvényesül a tekintetben, hogy sokkal több figyelmet szentelnek az élőmunka-felhasználással kapcsolatos kérdéseknek, mint az anyagfelhasználásnak és a karbantartásnak. Bejelentette, hogy a holtmunka-felhasználás tekintetében olyan ösztönző intézkedéseket kívánnak hozni, amelyek feltárják a meglévő tartalékokat, anélkül, hogy a beralap felhasználásában lazulást okoznának.

Illyés Éva kifogásolta a disszertánsnak azt az álláspontját, hogy az állóalapot értékelése körüli problémák miatt nem kíván foglalkozni az állóala-

pok értékcsökkenésével. Szerinte az amortizációs hányad változása a vegyiparban, a kapacitások kihasználatlansága miatt igen jelentős hatást gyakorolhat a holtmunka-ráfordítás változására. Ez a hatás az állóalapok reális értékelése után még csak növekszik, s ezért előtérbe kerül a termelés szervezésének olyan megjavítása, amely a termelőeszközök jobb kihasználását célozza.

Hosszabb vita alakult ki arról is, hogy lehet-e választ adni a karbantartási költségek és a létszám adatok elemzése alapján (az állóalapokra és az amortizációra vonatkozó adatok figyelmen kívül hagyásával) arra a kérdésre: gyorsult-e vagy lassult az elmúlt évek során az állóalapok elhasználódása a vegyiparban?

Illyés Éva opponens szerint a karbantartásra fordított idő és költségek elemzése alapján nem lehet egyértelmű választ adni arra a kérdésre, hogy milyen változás ment végbe az állóalapok állagában, már csak azért sem, mert a termékegységre jutó karbantartási költség csökkenése alapján helyes tendencia, amiről viszont a disszertáció nem beszél. Szerinte szorosabb számszerű összefüggést kellett volna kimutatni a disszertációban a kapacitások kihasználása és a termelékenység alakulása között.

Wilcsek Jenő egyetemi tanár egyoldalúnak tartotta a disszertáns azon véleményét, amely szerint az állóalapok elhanyagolása lényegében a karbantartói létszám alakulásával van összefüggésben, és hogy azok állapota elemezhető pusztán a karbantartói létszám alapján. Bár szerinte is nyilvánvaló, hogy olyan iparágban, mint a vegyipar, a karbantartói létszámnak állandóan készenlétben kell lennie, mégis úgy vélte, hogy egyedül a létszám adatból nem lehet levonni messzemenő következtetéseket. A karbantartási munka ugyanis nemcsak állományban tartott létszámmal végezhető el, hanem más vállalatokkal is, és így elképzelhető, hogy a karbantartás eléri a szükséges mértéket alacsony karbantartói létszám esetén is. Ennek alapján *Wilcsek Jenő* veszélyesnek tartotta azt, hogy a karbantartói létszám változásából messzemenő következtetéseket vonjanak le az állóalapok állapotára és a munka termelékenységére, vagy az esetleges termelési veszteségekre. Bár kétségtelen az a tendencia, hogy a vállalatok a lehetőség szerint felújítás címén számolják el az elvégzendő javításokat, mert ez bizonyos előnyöket nyújt a jelenlegi elszámolási rendszer mellett, mégsem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a felújítási tevékenységből származó eredmény termelési értéknek számít. A felújítási munka hányadváltozása a vállalat egy munkásra jutó termelési értékmutatóját tehát csak akkor rontja, ha az utóbbi kisebb a felújításban, mint az iparág alapvető tevékenységében.

A disszertáció két fő következtetést von le a vegyiparban tapasztalható gazdaságpolitikai jellegű hibák okaira vonatkozólag. 1. Az első ötéves terv folyamán a vegyipar kevés beruházást kapott és karbantartási célokra is kevés eszközzel rendelkezett. 2. A gazdasági irányítás, a tervezés módszerei, a létszám túlzott leszorítására ösztönözték a vállalatokat, sokszor még a karbantartási feladatok rovására is. Ugyancsak az állagmegóvás elhanyagolása irányában hatott az a körülmény is, hogy amíg a karbantartás fedezeti forrása az önköltség volt, addig a felújítási alapot elvonták a vállalattól, egy részét felhalmozták, másik részét pedig ingyenes költségvetési juttatás formájában újra elosztották a vállalatok között. A fedezeti források szűkítése, valamint a kétfajta fedezeti forrás eltérő jellege és konvertálhatósága folytán a finanszírozásnak ez a rendszere negatívan hatott.

Illyés Éva opponens, bár nem vitatta ezen megállapítások helyességét, nem tartotta azokat teljesnek. A beruházásokkal kapcsolatban hangsúlyozta, hogy azok már amúgy is túlméretezettek voltak, s ezért a vegyipari beruházások vizsgálatakor sem lehet a lehetőségektől eltekinteni. A karbantartások elhanyagolását egyedül a túlzottan centralizált tervezéssel nem tartja megmagyarázhatónak. 1957-ben, amikor a megelőző időszak megkötöttségeinek jó része már nem állott fenn, a nyereség ösztönzése hasonló ered-

ményre vezetett: a karbantartási költségek túlzott csökkentésével igyekeztek növelni a nyereséget. Az opponens ezek alapján a disszertáció alapvető hiányosságának tartotta, hogy a disszertáns az üzemi szinten megoldandó, de nem megoldott feladatokért is kizárólag az országos gazdaságpolitikát teszi felelőssé. Hasonló értelemben foglalt állást ebben a kérdésben a másik opponens, Polinszky Károly is.

Vályi Péter, az OT elnökhelyettese szerint az, hogy a disszertáció tényanyagából és magából az elemzésből általánosítható következtetések vonhatóak le és feladatok írhatók elő a vegyipar vezetőinek vagy egyéb vezető szerveknek, nem jelenti, hogy azok kijavítását ne elsősorban azok felé címezzék, akik azokat közvetlenül ki tudják javítani, hanem valami egészen ködös, központi elképzelések helyes vagy helytelen voltától tegyék azt függővé. Úgy vélte, hogy a feladatokat azoknak kell címezni, akik azt meg tudják oldani. A mai helyzet ebből a szempontból különbözik a disszertáció megírásának időpontjában fennállott helyzettől, mert a vállalatok ma sokkal több önállósággal rendelkeznek, mint korábban, és így több feladatot lehet címezni számukra.

Doroszlói-Szakasits György kandidátus hangsúlyozta a beruházási politika felelősségét, kiemelte azokat a tényezőket, amelyek a beruházást irányító központi szervektől függnék (sem a beruházónak, sem a kivitelezőnek nem fűződött anyagi érdeke a takarékos megoldáshoz, a finanszírozás éves szakaszossága bizonytalanságot teremtett stb.). A karbantartásokkal kapcsolatban is hangsúlyozta az elszámolási rendszer szerepét, amely kettősége folytán zavart okozott. Lehetnek — szerinte — *olyan helyzetek, amikor az üzemi vezetés szubjektív szándéka ellenére is olyan gazdasági ösztönzők — érdekek — hatnak, amelyek meggátolják vagy akadályozzák az üzemvezetőt abban, hogy a jó gazda gondosságával végezze az ügyeket.*

Wilcsek Jenő egyetemi tanár mind a beruházások, mind a karbantartás, a felújítás tekintetében azt hangsúlyozta, hogy azok az okok, amelyek a régebbi hibákhoz vezettek, ma nagyrészt megszűnőben vannak. Szerinte a kérdés gyökeres megoldásánál nem elsősorban a finanszírozási, elszámolási rendszer, sőt nem is a gazdasági irányítás vagy a gazdaságpolitika megjavítása nyújtja a megoldást, hanem a vállalatok vezetőinek érdekeltté tétele abban, hogy ne csak az adott tervperiódusban, hanem perspektívában is érdekeltek legyenek az ügyek minél jobb vitelében.

Az opponensek és a felszólalók egyöntetűen megállapították, hogy a disszertációt a műszaki és a gazdasági szemlélet egysége, a helyes konkrét tárgyválasztás és annak megfelelő tudományos módszerrel való feldolgozása jellemzi. A bíráló bizottság egyhangúlag javasolta, hogy Sattler Tamásnak a közgazdaságtudományok kandidátusa címet adják meg.

★

1958. február 25-én védte meg **Berend Iván: „Magyarország gyáripára a II. világháború időszakában, 1938—1944.”** című kandidátusi disszertációját.

Pach Zsigmond Pál kandidátus, egyetemi tanár opponensi véleményében érdekesítő, értékes tudományos műnek minősítette a monográfiát.

Érdekesítő mindenekelőtt a téma — mondta az opponens. Néhány évvel ezelőtt a negyedszázados ellenforradalmi korszak még gazdasági és politikai történetírásunk „fehér foltjai” közé tartozott, de a legutóbbi esztendőben figyelemre méltó lépések történtek e hiány pótlására. Dicséret illeti Berend Ivánt, hogy első, Ránki Györggyel közösen írt monográfiája után maga is e feltáratlan és igen bonyolult időszak tanulmányozásához látott. Érdekesítő az a gazdag forrásanyag, amit a szerző kiaknázott.

Sándor Vilmos opponens, kandidátus is kiemelte: Berend Iván monográfiája a hazai tőkés gyáripár történetének utolsó éveit dolgozza fel. A ma-

gyár gyáripár történetének ezek az évei amellet, hogy az ellenforradalmi korszak történetének megismerése szempontjából fontosak, egyúttal képet adnak arról az alapról is, amelyről a gyáripár fejlődése a tőkés termelési viszonyokról a szocialista termelési viszonyokra való átmenet kezdeti szakaszában elindult

A monográfia szerkezetileg négy fejezetre oszlik. Első és második fejezete a gyáripár fejlődésének feltételeit és a monopoltőke legnagyobb iparvállalatainak, hadi üzemeinek igen alapos és részletes történetét tartalmazza, mégpedig az első fejezet a győri programtól Magyarországnak a szovjetellenes háborúba való belépéséig; a második fejezet a szovjetellenes háborúba való belépéstől körülbelül 1944. közepéig terjedő időszakét. A harmadik fejezet egyenként ismerteti a legfontosabb iparágakat, összefoglaló statisztikai képet ad a gyáripár 1938—1943. évi fejlődéséről, végül rövid áttekintést a gyáripár dezorganizálódásáról és pusztulásának méreteiről. A monográfia negyedik fejezete a munkásosztály összetételének és helyzetének rövid vázolata.

Pach Zsigmond Pál opponensi véleménye szerint a disszertáció választ ad arra a népi demokráciánk jelen gazdasági fejlődését is közvetlenül érintő problémakomplexumra, milyen terjedelmű gyáripari kapacitást és milyen állapotban vett át népi demokráciánk a negyedszázados ellenforradalmi rendszertől. Nem lehet ugyanis ezen a területen beérni az 1938. évhez való viszonyítással — tekintettel egyrészt arra, hogy a háborús években a termelési kapacitás jelentősen felfejlődött, de iparáganként igen egyenlőtlenül; másrészt arra, hogy 1944-ben a gyáripart súlyos háborús veszteségek érték.

Jellemző, hogy az az irány, amelyet a magyar gyáripár fejlődése már a XX. század eleje óta s az ellenforradalmi korszak nagy részén át követett — a könnyűipar gyorsabb ütemű fejlődése, a nehézipar részesedésének stagnálása, majd csökkenése — a tőkés Magyarországon csak a *hadigazdaság* kiépítésének hatására változott meg; csak ekkor érvényesült a nehézipar elsődleges fejlődése — nem a termelőeszközök gyártásával, hanem a pusztító eszközök, hadianyagok gyártásával kapcsolatban. Ezzel a háború okozta strukturális átalakulással összefüggésben tárgyalja a szerző — s nem a szokott, sablonos módon — a gyáripár koncentrációjának jelentős előrehaladását is az adott időszakban, hiszen éppen a nehézipar monopolista vállalatainak nyújtott fokozott állami támogatás volt a legnagyobb üzemkategorikák további súlygyarapodásának fő tényezője.

A gyáripár háborús felfejlődése — ami torz és ellentmondásos volta ellenére is a termelőkapacitás tényleges kibővülését jelentette — 1943-ban érte el csúcspontját. Ettől kezdve már a nehézipar számos területén is megtorpanás mutatkozott, hogy azután 1944 második felében a fasiszta hadigazdaság összeomlása, a termelés dezorganizálódása és a termelőberendezések hatalmas arányú pusztulása következtek be. Így azután a termelőkapacitás háborús kibővülése iparáganként különböző mértékben (amit a szerző az iparági részletezésben gondos elemzéssel állapít meg) csak részben vagy egyáltalán nem vált felszabadulás utáni ipari fejlődésünk hasznára. Másrészt — és ez is különös figyelmet érdemel — a háború éveiben, amikor a gyáripár műszaki színvonala kétségtelen fejlődést ért el, ugyanakkor a műszaki leromlás, elavulás, tönkremenés folyamata is meggyorsult. Az a körülmény pedig, hogy a magyar gyáripár már a második világháború előtt is jórészt elavult gépparkkal dolgozott, a háborús években pedig a meglevő gépeket sokkal fokozottabban használták ki, a szükségessé váló felújítást és karbantartást pedig egyre inkább elhanyagolták, elsősorban nem is a háború *alatti* termelés rovására ment, hanem döntően éppen a felszabadulás *utáni* ipari fejlődés elé gördített súlyos akadályt.

Sándor Vilmos opponens ezzel kapcsolatban kifogásolta, hogy a szerző, amikor részletes adatokkal igazolja, hogy a magyar gyáripár kapacitása a háború és a fasiszmus pusztításai ellenére 1945-ben lényegesen nagyobb volt,

mint 1938-ban, nem hivatkozik arra az általa bizonyított tényre, hogy a háborús túlterhelés és a karbantartás elmaradása miatt a felszabaduláskor a megmaradt kapacitás egy része leromlott állapotban volt és technikailag is elavult. És bár ennek figyelembevételével is elfogadható a szerzőnek az a megállapítása, hogy a második világháború időszakában az ország iparosodása fokozódott, s ez az időszak jelentősen hozzájárult egy kelet-európai viszonylatban fejlett gyáripár kialakulásához (388. o.) — mégis hiányolnunk kell a gyáripár szerkezetében bekövetkezett változásoknak a jelenleginél mélyrehatóbb elemzését, különösen a kritikáját.

Az opponens kifogásolta, hogy a szerző, amikor a győri program végrehajtását és az ezzel kapcsolatos, ekkor még viszonylag egészen szűk körre terjedő állami beavatkozást — amely például a nemzetgazdaság másik fő ágát, a mezőgazdaságot alig érintette — a nemzetgazdaság militarizálásaként fogja fel, és végkövetkeztetésében kizárólag ehhez köti a gyáripár kedvező konjunktúráját, álláspontját nem kellőképpen támasztja alá.

Mivel a nemzetgazdaság militarizálása nem valami közkeletű fogalom, helyes lett volna, ha a szerző elvileg megindokolja alkalmazásának okait, annál is inkább, mert a monográfia adatanyaga messzemenően elégtelen ahhoz, hogy a szerző álláspontja nyilvánvalónak tűnjék.

A szerző kutatómunkájának túlnyomó részét arra összpontosította, hogy a győri program végrehajtásának *egyik oldalát*, tudniillik a katonai *beruházásokat* dolgozza fel. De a győri program végrehajtásának másik oldalát, azt, hogy milyen méretű volt a hadsereg létszámának növekedése, mikor és hogyan változott ez, milyen volt a legfontosabb fegyvernemek szerinti összetétele, hogyan növekedtek a hadsereg dologi kiadásai, mennyi esett ezekből az ipar termékeire és mennyi a mezőgazdaságra; hogyan hatott ez a gyáripár termelésének növekedésére — mindezeket a kérdéseket nem dolgozta ki. Pedig a „nemzetgazdaság militarizálása” fogalomnak egyéb között fontos jegyei: *az állandó hadsereg aránytalanul magas, maximális létszáma békeidőben, s az ezzel járó aránytalanul magas katonai kiadások.*

A másik kérdés, amely tisztázásra szorul, a szerzőnek abból az álláspontjából adódik, hogy a gyáripár 1938–1940. évi gyors fejlődését döntően a nemzetgazdaság militarizálásának, az állami beavatkozásnak lehet tulajdonítani.

Bár a győri program végrehajtása jelentős tényező volt, ezt a mellette egyidejűleg ható, a nemzetközi helyzetből adódó hadikonjunktúrától, mint a másik jelentős tényezőtől konkrétan elkülöníteni nem lehet, ezért a szerző csak deklarálni tudja, de bizonyítani nem képes azt a messzemenő következtetést, hogy egyedül az állami beavatkozás teremtette meg a gyáripár konjunktúráját.

Az opponens véleménye szerint a gyáripár 1938–1940. évi jó konjunktúrájának a katonai beruházások és a katonai kiadások növekedése mellett a nemzetközi helyzetből adódó hadikonjunktúra legalábbis egyenrangú tényezője volt. Hogy pedig ebben a szakaszban a katonai beruházások és kiadások mennyiben jelentették a nemzetgazdaság militarizálását, azt a monográfia második fejezetének az első fejezettel részben azonos „A nemzetgazdaság militarizálása” címen tárgyalt része világítja meg.

A 2. fejezet e részében a szerző módszeresen és sokoldalúan mutatja be a hadigazdaság kiépülésének útjait, az állami beavatkozás kiterjedését a nemzetgazdaság egész területére. Itt, a 2. fejezetben igyekszik visszamenő magyarázatot adni arra, hogy miért tekinti az 1938–1941. évi szakaszt is a nemzetgazdaság militarizálása idejének (90. o.) Megállapítja, hogy 1938–1941-ben a nemzetgazdaság militarizálása csak részleges volt, 1941 után nagy arányokban kiszélesedett. Amikor maga is jelentős fokozati különbséget állapított meg a két szakasz között, mégsem vitte keresztül legalább e fokozati megkülönböztetést a monográfiában. Az 1941 előtti és az ezt követő szakaszt egyaránt a nemzetgazdaság militarizálásával jellemzi és az 1.

fejezet szövegében sem utal következetesen arra, hogy ekkor még csak a nemzetgazdaság részleges militarizálása volt szerinte is napirenden.

A nemzetgazdaság militarizálása és a hadigazdaság közötti összefüggések mellett, helyes lett volna az állammonopolista kapitalizmus és az állami beavatkozás közötti összefüggések elemzése is, természetesen a konkrét magyar viszonyok alapján.

Az állammonopolista kapitalizmus és a gyáripar fejlődése közötti összefüggések kimunkálásában is mutatkozik bizonyos egyoldalúság. Helyes annak a kifejtése is, hogy az állammonopolista kapitalizmus a hadigazdaság útján gyorsan hajtja előre a termelés társadalmasítását; s helyes az az elvi megállapítás is, hogy az állammonopolista kapitalizmus megerősödése a hadigazdaság útján objektíve a szocializmusra való átmenet gazdasági feltételeinek a megerősödésével jár együtt. A monográfiának még további értékes megállapításai mellett azonban nélkülözzük az állammonopolista kapitalizmusnak, az állami beavatkozás kiterjedt rendszerének, a termelés fokozódó társadalmasításának a méltatásukkal arányban álló (188—189. o.) s konkrét valóságon alapuló *elvi bírálatát*, a rendszer valóságos belső ellentmondásainak és korlátainak elvi összegezését.

A szerző a termelés társadalmasítása előrehaladásának fontos eredményeként mutatja be az állami beavatkozás rendszere útján az ipari termelésben bevezetett, egész iparágakat átfogó bizonyos fokú tervszerűséget, a termelés programozását és ezek sikeres keresztülvitelét. A konkrét eredmények elismerése mellett azonban a szerző nem szentel elegendő figyelmet arra, hogy a tervszerűségnek, a programozásnak és az állami beavatkozás egyéb jelenségeinek a korlátait és végső fokon való eredménytelenségét *elvileg* is összefoglalja. E hiány csak elvi vonatkozásban van meg, mert a konkrétumok a monográfiában bőségesen megtalálhatók. Így — egyebek közt — megtaláljuk a termelés és a szükséglet egyensúlyának fenntartása céljából bevezetett árszabályozás sikertelenségének kifejtését. Az alapanyag-termelés — a szén, a vas, a villamos energia, a bauxit — a szinte minden irányú állami beavatkozás és „tervszerűség” ellenére is már 1942—1943-ban, tehát már a háború pusztításait megelőzően, ellentétbe került a gyáripar egészének fejlődésével, emiatt a kapacitás jelentékeny hányada a meglévő szükséglet ellenére kihasználatlanul maradt.

Pach Zsigmond Pál az állami monopolkapitalizmus problémakörében hiányosságként veti fel, hogy a szerző ebben a vonatkozásban nem vizsgálta a munkaerő militarizálásának kérdését, az igen erőteljes állami beavatkozást a munkaerő-ellátásban. Ezt a témát csak a munkásosztály helyzetével kapcsolatban, tehát más összefüggésben érinti. Pedig nyilvánvaló, hogy a munkaerő-kérdésbe való állami beavatkozás rendkívül fontos oldala az állam gazdasági szerepének; az állami monopolkapitalizmusnak magyarországi, második világháborúbeli megjelenésével kapcsolatban pedig annál is inkább hangsúlyozni kell, mert — mint a disszertációból kiderül — maguknak az állami vállalatoknak a súlya a magyar gyáriparban ez időben sem nőtt meg jelentősen. A munkaerő-piac állami befolyásolása tehát a saját vállalatok útján nem volt döntő fontosságú, viszont annál nyomósabban esett latba az egész gyáriparra kiterjedő, a megelőző évek úgynevezett szociálpolitikai törvényhozását hatálytalanító munkaügyi intézkedések révén, amelyek a munkaidőre, a munkabérre stb. *általában* vonatkoznak. Ebből a szempontból vetve fel a kérdést, az állam szerepe a második világháború időszakában a tőkés *munkaerő-piacon* is legalább olyan élesen domborodott ki, aminő — miként a disszertáció ezt már bőven kifejti — főként a hatalmas állami megrendelések révén, a tőkés *árupiacon* volt.

A munkaerő- és az árupiacon kívül döntő szerepet játszott az állam a tőkés *pénz- és hitelpiacon* is. Utóbbi a disszertáció tanulságosan vizsgálja, de nem menten bizonyos fogyatékoságoktól. A kérdést — egy fontos lenini megállapítás fonalán — először az állami megrendelésekhez kapcsolódóan,

nem külön szakaszban, hanem — úgyszólván — kissé elbújtatva tárgyalja, s rámutatva a nagy hadiüzemeknek nyújtott állami hitelek elsőrendű fontosságára, valamint az állami ellenőrzéssel nyújtott magánbankhitelek jelentőségére, megállapítja, hogy a második világháború időszakában az államnak közvetlenül is mind nagyobb szerepe lett a hadiipari termelés finanszírozásában. (118. o.) Itt azonban a probléma vizsgálatát félbeszakítja, és csupán egészen más kérdések (nyersanyag, energia, árszabályozás stb.) tárgyalása után, jóval később (141. o.) tér vissza rá, még hozzá úgy, hogy az olvasó számára némiképp megtévesztő módon, most iktatja a szakasz élére „A haditermelés finanszírozása” stb. címet. Holott itt már nem szoros értelemben a haditermelés finanszírozásáról, hanem ennél jóval szélesebb problémáról, általában a háborús kiadásoknak a fedezéséről, az egész hadigazdaságnak a finanszírozásáról van szó: az állami költségvetésen keresztül történő növekvő jövedelemelvonásról, az ennek ellenére egyre jobban gyarapodó deficitről, az államkölcsonállomány rohamos emelkedéséről, s végül is a fedezetlen papírpénzkibocsátásról, az inflációról. Mindezen rendkívül fontos kérdések összefüggéseinek megértését az említett szerkesztési zavar, illetve pontatlan fogalomhasználat bizonyos mértékig hátráltatja.

Hozzájárul ehhez az a körülmény is, hogy a háborús állami pénzügyekkel kapcsolatban az államnak nyújtott bankkölcsönök kérdését a disszertáció három helyen szétszabdalva tárgyalja, de egy helyütt sem ad róla összefüggő és kimerítő képet.

A német gazdasági kapcsolatokra, a magyar gazdasági életnek a hitleri Németország által történő alávetésére a szerző nem szentel külön fejezetet, hanem ezt részenként beolvasztja az állam gazdasági szerepéről szóló fő fejezetbe. Ennek az eljárásnak persze vannak komoly ténybeli indokai. Hiszen ha itt a gyárpar állami megrendelése kerülnek tárgyalásra, úgyszólván önként adódik, hogy a magyar állam megrendelése mellett a német rendelések is szóba kerüljenek. Vagy később az állami pénzügyek, a növekvő papírpénzkibocsátás vizsgálatakor nem lehet nem hangsúlyozni, hogy ez nemcsak a magyar állam kiadásainak a fedezésével, hanem — igen számottevően — a felhalmozódott német tartozások fedezésével volt kapcsolatban. E német vonatkozások részletes, tényszerű vizsgálata azonban a jelzett szerkezetben mégsem helyeselhető, mégpedig azért nem, mert eltéríti az okfejtés menetét a fejezet fő témájától, az állami monopolkapitalizmus témájától, egy másik — ugyancsak igen fontos, sok tekintetben kapcsolódó, de mégiscsak más — témára: a német gazdasági kapcsolatoknak, a hitleri Németország által megvalósított gazdasági alávetésnek a témájára.

Az opponens a munkásosztállyal foglalkozó utolsó fejezetről megjegyzte: Az iparágankénti fejlődést és a gyárpar szerkezetét tárgyaló, gazdag és sikerült fejezethez csupán kisebb észrevételeim vannak — leszámítva talán azt az egyet, hogy a szerző a magyar gyárpar struktúrájának háborús alakulásával kapcsolatban mellőzi annak elemzését, milyen szerepe volt ebben éppen a hitleri Németország hadigépezete alá való rendelésnek: annak, hogy a csatlós Magyarország ipara a német hadiipar kiegészítőjeként tekintett. A munkásosztállyal foglalkozó utolsó fejezetet illetően: ha vannak e rövid fejezetnek is fontos eredményei, s ha a téma teljes kifejtése nem is lehet e mű feladata, mégis a jelenleginél részletesebb és több vonatkozást figyelembe vevő vizsgálat követelménye okvetlenül indokoltnak látszik, még akkor is, ha ez tovább növeli az amúgy is terjedelmes (428. o.) mű oldal-számát.

A bíráló bizottság *Ember Győző* elnökletével a következő határozatot terjesztette a Tudományos Minősítő Bizottság elé:

Berend Iván „Magyarország gyárpara a II. világháború időszakában (1938–1944)” c. kandidátusi értekezésének vitájára kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy az értekezés marxista gazdaságtörténetírásunk jelentékeny új alkotása, amelynek kiadását kívánatosnak tartja. A jeles érteke-

zés nemcsak a magyar gyáripár II. világháború alatti fejlődésének fővonásait és menetét mutatja be helyesen, hanem témáját a felépítményi elemekkel állandóan szoros kölcsönhatásban tartva, a kortörténet több csomópontját helyezi az eddiginél élesebb és jobb megvilágításba. Ezt gazdag anyagfeltárása és tárgyalásának elvi igényessége folytán tehetette. A bíráló bizottság javasolja azonban, hogy munkájának kiadásra való előkészítése során vegye fontolóra az opponensek által ajánlott tematikai bővítéseket, kísérje nagyobb figyelemmel a társadalmi struktúra alakulását, és tegyen kísérletet a „nemzetgazdaság militarizálása” és az „állammonopolista kapitalizmus” fogalmak tartalmi kifejtésének pontosabbá tételére. Mindezek alapján a bíráló bizottság egyhangúan javasolja a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy Berend Ivánt a történettudományok kandidátusává nyilvánítsa.

★

1958. február 27-én vitatták meg **Fekete Ferenc**: „**A bővített újratermelés feltételei a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben.**” című kandidátusi értekezését. A bíráló bizottság tagjai: Erdei Ferenc (elnök), Csete László, Göncöl György, Haász Árpád, Kelemen Zoltán voltak.

Lázár Vilmos opponens, egyetemi tanár, abban jelölte meg a téma fontosságát, hogy a tanulmány a hazai szakirodalomban eddig eléggé elhanyagolt, illetve legfeljebb csak részleteiben érintett témakört dolgozott fel. Mezőgazdaságunk korszerű, szocialista nagyüzemi mezőgazdasággá való átalakításának feladatai közgazdaságilag a szövetkezeti bővített újratermelés problémáira utalnak. *Éliás András* opponens, a közgazdaságtudományok kandidátusa, pedig azt emelte ki, hogy a szerző nem áll meg a bővített újratermelés elméleti és gyakorlati problémáinak helyes marxi-lenini közgazdaságtudományi felvetésénél, hanem konkrétan alkalmazza ezt a közgazdaságtudomány egyik ágazati gazdaságtanára, az agrárgazdaságtanra is.

Lázár Vilmos opponens hibaként róttta fel, hogy az értekezés szokatlanul nagy területet, túl sok kérdéscsoportot ölel fel.

A jelölt a válaszában kifejtette, hogy két választási lehetősége volt: vagy az újratermelés valamelyik szféráját igyekezik kidolgozni, vagy a szövetkezeti bővített újratermelés *fő irányát és fő folyamatait*, a szövetkezeti bővített újratermelés *egészének* vázlatos képét közgazdasági eszközökkel megrajzolni. Az utóbbi megoldást választotta több okból is: A szövetkezeti mozgalom gazdasági erősítése — mondta — a bővített újratermelés legfőbb elengedhetetlen feltételeinek *együttes* megteremtését kívánja meg, nem pedig egy-egy kiragadott intézkedést vagy ötletet követel. Ezek a legfőbb, nélkülözhetetlen feltételek: 1. a szövetkezeti bővített újratermelés fő irányának, módjának helyes megválasztása, amelyet a párt agrártézisei egyértelműen, világosan a belterjesítésben jelöltek meg (ezzel a problematikával foglalkozik az értekezés első fele, az első három fejezet), továbbá 2. a szövetkezeti újratermelés fő feltételei és folyamatai, voltaképpen a termelőerők és a szocialista termelési viszonyok bővített újratermelése, tehát a talajtermékenység gyarapítása, vagyis a talajerő bővített újratermelése, az úgynevezett mechanikai munkaeszközök bővített újratermelése, vagyis a szövetkezeti termelés gépi műszaki bázisának megteremtése, a szövetkezeti munkaerő bővített reprodukciója, és végül, a termelőszövetkezeti társadalmi viszonyok (a tulajdonviszonyok, az elosztási viszonyok, a termelőszövetkezeten belüli osztályviszonyok) szocialista jellegének erősítése. (Ezeket vizsgálja az értekezés második fele, a 4.—7. fejezet.)

Ami azt illeti, hogy hiányzik egyes kérdések részletesebb kifejtése, a jelölt vélemény szerint ez jogos bírálat. De ez a hiányosság a témaválasztásból ered.

Lázár Vilmos opponens megállapította, hogy a szerző az I. fejezetben a belterjesség problematikáját *a bővített újratermeléssel kapcsolatban*, új-

szerűen, az ismert forrásoknál sokkal terjedelmesebben és mélyebbre hatolva fejti ki.

A jelölt a belterjesség, az intenzitás és a külterjesség, az extenzitás fogalmát az *újratermelés szempontjából* értelmezi, és A tőke II. kötetében található utalásából kiindulva a külterjességre a termelési területnek (Marx formulája szerint: a „munka terének”) bővülését, a belterjességre pedig *a munkaeszközök nagyobb hatékonyságát tekinti jellemzőnek*. Alkalmazva ezt a tételt a mezőgazdaságra, a belterjességet a munkaeszközök nagyobb hatékonyságaként: az egységnyi munkaeszközre, a mezőgazdaságban mindenekelőtt *az egységnyi földterületre vonatkoztatott bővített újratermelésként* fogja fel. Ezt tekinti a belterjesség *újratermelés szempontjából vett ismertetőjelének*, más kifejezéssel: a belterjesség *hozamoldalának*.

Éliás András véleménye szerint valóban össze kell kapcsolni a belterjességet a hozam növekedésével is, hiszen *a nagyobb ráfordításnak csak az egységnyi területről nyert hozamnövekedés lehet a célja*.

Az egységnyi területen megvalósuló bővített újratermelés 3 forrásból eredhet: 1. a felhasznált élő- és holtmunka *mennyiségi* növekedéséből, 2. a társadalmi munka *termelékenységének* fokozódásából (a szakképzettség növekedésének, a technika fejlődésének hatására) és 3. a természetes *talajtermékenység* javulásából. Ez a 3 tényező a belterjesség *ráfordítás-oldalát* képviseli, és *nemcsak együttesen*, hanem közülük *bármelyik egymagában is* növelheti az egységnyi területen megvalósuló bővített újratermelést, az újratermeléssel kapcsolatban értelmezett belterjességet.

A belterjesség lenini mutatója a belterjesség ráfordítás-oldalán elsőként felsorolt tényező: a felhasznált munkamennyiség növekedését jelzi.

Elvileg azonban elképzelhető a technika ma még beláthatatlan fejlődését feltételezve az egységnyi földterületre jutó ráfordításmennyiség abszolút csökkenése és egyúttal a hozam növekedése.

A munkatermelékenység növekedése — különösen ugrásszerű technika fejlődéskor — jellemző forrása lehet az intenzív újratermelésnek. De ez, és a vele rendszerint együtt járó növekvő technikai, illetve szerves összetétel, még nem minősíthető a belterjes újratermelés egyetlen forrásának.

A szerző bírálja a csökkenő földhozadék burzsoá és revizionista tételét is, valamint a „kert-Magyarország” fogalmával kapcsolatban például Adorján Jánost, aki tagadta a nagyüzem fölényének lehetőségét a „belső üzemkörben”, vagyis a kertészetben, az állattenyésztésben stb.

Mint Lázár Vilmos opponens megjegyezte, a szerzőnek Adorján János „belső üzemkör — külső üzemkör” elméletéről, valamint a „kert-Magyarország” koncepciójáról adott bírálata meggyőző, hézagpótló és politikailag rendkívül hasznos, mert ilyenfajta káros nézetek nem egy helyen még ma is fellelhetők.

A disszertáció II. fejezete a belterjes irányú bővített újratermelés (az átlaghozamnövelés) elsőrendű szükségessége mellett érvel: megművelt földterületünk nem növelhető számottevően; hazánk népsűrűsége viszonylag nagy (105/km²), a világ átlagát ötszörösen, Európáét 26,5 százalékkal meghaladja; mezőgazdasági népességünk a lakosság igen nagy százalékát alkotja, tehát egységnyi területen sokat kell termelnünk, és a mezőgazdasági dolgozók munkaerejét jól kell gyümölcsöztetnünk. Éliás András opponens véleménye szerint itt agrárfejlődésünk egyik igen lényeges és bonyolult közgazdasági problémáját érinti a disszertáció. Hasznos lett volna, ha a szerző rámutat arra — ami gondolatmenetéből ugyan következik —, hogy egyrészt feladatunk a mezőgazdasági gépi technika fejlesztése, hogy a fejlődéssel lépést tartsunk (tudniillik enélkül nem nagyon növelhetjük a munka termelékenységét, nem csökkenthetjük az önköltséget, s nem növelhetjük mezőgazdasági termékeink versenyképességét a világpiacon), másrészt azonban fel kell használnunk a meglevő agrármunkaerőt. Ezért egyelőre — mint a

szerző is hangsúlyozza — a nagyobb munkaráfordításokat igénylő belterjes fejlesztést kell előtérbe helyoznunk.

A táplálkozási és a fogyasztási szerkezet javítása, valamint a világpiac és a nemzetközi munkamegosztás igényei szintén az egységnyi termőterületen viszonylag nagy értéket produkáló termékek hazai termelésének előtérbe helyezése mellett szólnak.

A külföldi és a hazai átlaghozamok összevetése éles fényt vet belterjesítési lehetőségeinkre.

A jövedelmezőség magas és rendszeresen emelkedő színvonalához fűződő *szövetkezeti* érdekek, és a szocialista építés általános érdekei — amelyek a jól jövedelmező szövetkezeti nagyüzemek vonzóerejében, a szocializmus térhódításában valósulnak meg — *a szövetkezeti nagygazdaságok vonatkozásában még nyomósabbá teszik az egész mezőgazdaságra érvényes belterjesítést kívánó érveket.*

Legjobb szövetkezeti gazdaságaink valóban korszerű mezőgazdasági nagyüzemek, mert a termelésnek az állóeszköz-koncentrációra és a földterület-centralizációra épülő nagy mérete jellemzi őket. Legjobb termelőszövetkezeteink egyúttal belterjes nagyüzemek, és nagyrészt ebből fakad gazdasági fölényük a magánparaszti gazdasággal szemben. Legjobb termelőszövetkezeteink eredményei kézzelfoghatóan cáfolják a belterjesítés és a nagyüzemesítés ellentétes voltát valló nézeteket.

Lázár Vilmos véleménye szerint e fejezet néhány eddig nem tárgyalt elméleti szempontot és alig ismert hazai adatot (köztük a szerző által ki-munkált saját gyűjtésű adatokat) csatol a kisüzem-nagyüzem vitájához.

E fejezetnek „A világpiac és a nemzetközi munkamegosztás igényei” című paragrafusában a szerző abból indul ki, hogy kis, ipari nyersanyagokban szegény ország vagyunk, s így a mezőgazdasági export nem szükségszerű rossz nálunk, hanem törvényszerűség. Ehhez a helyes megállapításhoz feltétlenül hozzákíváncozik még, ami a szerző gondolatmenetéből is következik —, mondta Éliás András opponens —, hogy a mezőgazdaság éppen ezért a jelenben, de a jövőben is aktív devizaszerző népgazdasági ág kell, hogy legyen — viszonyaink között.

A jelölt a válaszában elismerte, hogy helyes az opponensi megjegyzés, különösen, ha nemzetközi adósságaink feltétlenül szükséges törlesztésével számolunk. De kiegészítendő azzal, hogy a hazai ipar passzív export-import egyenlege nem természeti szükségesség.

Bognár József egyetemi tanár a vitába bekapcsolódva kifejtette: Az iparosítás mellett nem az a legfőbb érv Magyarország gazdasági adottságai közt, hogy ez az ipar vonatkozásában azonnal pozitív devizamérleget eredményez.

Megfelelőbb ipari struktúra esetén egyensúly teremthető belátható idő alatt. De itt számolni kell egy másik tényezővel: azzal a nagy technikai forradalommal, amelyet a mi erőink korlátozottsága miatt eléggé nehezen tudunk követni. Emiatt továbbra is fennáll az a veszély, hogy az árucseré arányok nem javulnak a mi szempontunkból a következő évtizedben. Tehát helyeselve és abszolút szükségesnek tartva az iparosítást, teljesen nyilvánvaló, ha itt egyensúlyt sikerül biztosítani a következő évtizedben, a behozatal és a kivitel szempontjából, azt óriási eredménynek kell elkönyvelni.

A mezőgazdaságban ellenben feltétlenül és minden körülmények között nettó devizahozamnak kell lennie Magyarország adottságai közt. Ezt bizonyítja az is, hogy még a legrosszabb években, 1951—1952—1953-ban is nettó devizahozama volt a mezőgazdaságnak. A mezőgazdaság fejlesztése és a mezőgazdasági export növekedése feltétele az iparosítási politika sikeres folytatásának. Nem lehet mesterkélten ellentéteket képezni a kettő között.

A III. fejezet a szövetkezeti gazdaságok belterjesítési irányait vázolja. A belterjesítés követelménye nem foglal magában konkrét termelési programot, sőt azt is külön vizsgálni kell, hogy az egységnyi területre jutó hozam (termelési érték) növelését, vagyis a belterjesítést mennyiben az átlag-

hozamok és mennyiben a termelési szerkezet meghatározott irányú változtatásával kell megvalósítani.

A termelőszövetkezeti gazdálkodás belterjesítésének *alapfeltétele* jelenleg a termelési szerkezet belterjes irányú átformálása. Erre utal, hogy 1956-ban a legfőbb növényi és állati hozamok a termelőszövetkezetekben nagyobbak voltak az egyéni gazdaságokénál, mégis az 1 kh művelt területre jutó termelési érték a termelőszövetkezetekben (a háztáji gazdaságokkal együtt) 25,1 százalékkal kisebb volt.

Lázár Vilmos opponensi véleménye szerint ez a fejezet alapjában jól szemlélteti a szövetkezeti gazdálkodás kívánatos és lehetséges belterjesítési irányait. E részben figyelemre méltók az állatsűrűségről és a szövetkezeti feldolgozó tevékenységről kifejtettek.

Helyesen veti fel a szerző a IV. fejezetben — mondta Éliás András opponens —, hogy a mezőgazdasági újratermelés folyamatának két oldalát: a társadalmi-gazdasági és a természeti-technológiai oldalt szerves egységben lehet és kell vizsgálni. Ez a kiinduló pont vezetett el arra, hogy a jelölt a talajtermékenység újratermelésének, mint a mezőgazdasági újratermelési folyamat szerves alkotórészének szükségességét hangsúlyozza. Ez eredetien van felvetve, legalábbis a kérdés ilyen konkrét formulázásával sem a külföldi, sem a hazai agrárgazdaságtani irodalomban nem igen találkozhatunk.

Lázár Vilmos opponens véleménye szerint a talajtermékenység bekapcsolása a mezőgazdasági újratermelés szférájába nemcsak emléletileg tartalmaz jónéhány újszerű megállapítást, hanem gyakorlatilag is nagyon időszzerű és messzehordó kérdéseket feszeget. E fejezet közgazdasági szempontból taglalja a párt agrártéziseiben a mezőgazdasági termelés fejlesztésének főbb irányelvei között elsőként említett feladatot: a talaj termőerejének fokozását. E fejezet egynéhány mérlegelendő javaslatot tartalmaz a mezőgazdasági tervezés tudományos színvonalának emelésére.

Az V. fejezet Lázár Vilmos opponens véleménye szerint a technikai forradalmat és ennek szövetkezeti vonatkozásait a mezőgazdaság szocialista átalakításának eme döntő emeltyűjét jelentőségéhez méltóan tárgyalja. Helyesen állítja előtérbe a géprendszer kialakításának elveit és a mezőgazdasági gépesítés termelés-bővítő szerepének viszonyaink közt elsőrendű jelentőségét. A mezőgazdasági technika fejlődésének távlatait: a villamosítást, a kemizálást, az atomenergia hasznosítását is jól érzékelteti a szerző, széles perspektívát nyitva meg mezőgazdaságunk szocialista fejlesztése előtt.

Hiba azonban, hogy a szerző egyes témákat feleslegesen kapcsol be a vizsgálat körébe és ezeket nem elemzi kellő mélységben. Ilyennek minősíthető például az öntözéssel, az antibiotikumokkal foglalkozó rész.

Ugyancsak kifogásolta az opponens, hogy a munkaező bővített újratermelését tárgyaló V. fejezetben a mezőgazdasági munkatermelékenység kérdése — főképp világpiaci versenyképességünk növelése szempontjából — jelenlegi helyzetünkben élesebb exponálást érdemelt volna. De az értekezés helyesen boncolgatja a termelőkenység és elsősorban a foglalkoztatottság problémáit. Lázár Vilmos opponensi véleménye szerint e fejezet fő érdeme, hogy megfelelően kidomborítja a szakképzést és a mezőgazdaság szakszerű vezetését, mint a szocialista bővített újratermelés pótolhatatlan feltételét és elemét.

A disszertáció a termelőerők bővített újratermelése után a termelőszövetkezetek társadalmi-termelési viszonyainak bővített újratermelését elemzi. Lázár Vilmos opponensi véleménye szerint a szerző ebben az utolsó fejezetben a hazai irodalomban eddig alig érintett bonyolult elméleti problémákat taglal úttörő módon. Különösen kiemelendő az abszolút földjáradékkal foglalkozó rész teoretikusan átfogó volta, részben egyéni értékítélete és „a társadalmi-gazdasági viszonyok szocialista-szövetkezeti jellegének erősítéséért” című rész nagy tényanyagot feldolgozó volta.

Az abszolút földjáraadék kérdésében — Éliás András opponens véleménye szerint — a szerző, bár az abszolút földjáraadék népi demokráciabeli és szövetkezeti létének kérdését nem tekinti eldöntöttnek, mégis az abszolút földjáraadék létének elismerése mellett foglal állást.

A tsz-tagok földjáraadéka — a szerző véleménye szerint — abszolút földjáraadékot is magában foglalhat. Elvileg ugyanis — úgy véli — nem zárható ki, hogy a népi demokratikus viszonyok közt, amikor a nagybirtokos, a nagytőkés, majd a nagyparaszti konkurrencia megszűnésével átmenetileg — a szocialista nagygazdaságok túlsúlyáig — *ár-meghatározóvá* a kisparaszti termelés vált, és amikor a mezőgazdasági termékek kínálata elmarad a kereslettől, *realizálható legyen a paraszti termék nagy egyéni értéke*. Ezért még kisparaszti földtulajdonosok is — állami segítséggel — realizálhatnak abszolút földjáraadékot abban a teoretikus értelemben, hogy realizálják termékük értékének azt a részét is, amely meghaladja a már megszűnt magántulajdonos nagyüzemek, illetve a még nem túlnyomó szocialista nagyüzemek által meghatározott, illetve később meghatározandó társadalmi értékét, realizálható piaci árat. (Ilyen elméleti következtetést tűnik alátámasztani az is, hogy a KSH számításai szerint 1955-ben az ipari fogyasztási cikkek bruttó termelői átlagárainak színvonala 12,75-szorosa, az egyéni parasztság termelői átlagárainak színvonala pedig 14,83-szorosa volt az 1939., illetve az 1938. évinek. Áralakulás Magyarországon, Budapest, 6—7. o.) Ha az egyéni kisgazdaságok egy részében realizálható abszolút járaadék, érvel a szerző, akkor még inkább lehetséges ez nálunk *az ármeghatározó kisgazdaságoknál jóval jobb értékesítési feltételek közt gazdálkodó* termelészövetkezeti szektorban, vagy legalább a termelészövetkezetek számottevő részében. A földek — köztük a legrosszabb művelt földek — adás-vétele, viszonylag magas ára és bérleti díja ugyancsak az abszolút járaadék meglétét látszik igazolni.

Más nézetek szerint a népi demokratikus viszonyok közt nem lehetséges abszolút földjáraadék, mert „megszűnt a földmagántulajdon monopóliuma” (Petrusov) és a tagok földjáraadéka „nem külön közzgazdasági kategória, hanem gazdaságpolitikai rendszabály”.

A jelölt a válaszában elismerte, hogy valóban: egyrészt hajlik afelé, hogy lehetséges abszolút földjáraadék a népi demokrácia viszonyai közt, másrészt azonban az utolsó szót most még nem mondhatjuk ki. Nincs hozzá elég gyakorlati tapasztalat sem.

Éliás András opponensi véleménye szerint a disszertáció a következőképp értékelhető összefoglalóan: Ráirányította a figyelmet azokra a problémákra, amelyeknek megoldása alapján a mezőgazdasági termelészövetkezetekben a bővített újratermelés lehetőségeit kihasználhatjuk, s nagyon sok olyan problémát vetett fel, amelyeket még további tudományos munkával tudunk csak megoldani (például a földjáraadék különböző formái, a mezőgazdaság gépesítése és a munkaerő foglalkoztatottságának összefüggése közzgazdasági adottságaink alapján stb.).

A disszertáció értékét nagyon növeli, hogy a szerző tételei helyességének bizonyítására a hazai és a külföldi irodalomnak igen széles körét használja fel.

A disszertációból kitűnik, hogy szerzője ismeri témájának, közelebbről a mezőgazdasági termelészövetkezeti mozgalomnak a gyakorlati élet által felvetett részletkérdéseit is. A disszertáció éppen ezért maga sem maradt meg az *elvi tételek megállapításánál*, hanem igyekezett azt *termelészövetkezeti termelésünk konkrét gyakorlati kérdéseire is* alkalmazni ezeket, s így mezőgazdasági termelészövetkezeti mozgalmunk *konkrét gazdasági problémáinak megoldásához is* komoly segítséget nyújt.

A bíráló bizottság határozata a következő volt:

Fekete Ferenc „A bővített újratermelés feltételei a mezőgazdasági termelészövetkezetekben” c. kandidátusi értekezésének vitájára kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt mind a közzgazdasági elmélet,

mind a magyar népgazdaság fejlődése szempontjából nagy jelentőségű és aktuális témát választott. Értekezése a téma nagyigényű és széleskörű feldolgozását tartalmazza elismerésre méltó eredménnyel. Legfőbb érdeme, hogy az elméletet új elemekkel gazdagítja és számos gyakorlati kérdésben is értékes következtetéshez jut. A tárgyalt problémák meggyőző tisztázását azonban nem minden esetben érte el a jelölt. Ennek ellenére az értekezés magas, tudományos színvonalat képvisel és a jelölt az opponensek kritikai észrevételeire is teljes mértékben kielégítő és nagy felkészültségről tanúszkodó választ adott. Az értekezést a bíráló bizottság olyan értékűnek ítéli, hogy azt megfelelő átdolgozással kiadásra ajánlja.

Mindezek alapján a bíráló bizottság egyhangúlag javasolja a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy Fekete Ferenc részére a közgazdasági tudományok kandidátusa fokozatot ítélje oda.

1958. március 20-án **Vági Ferenc** védte meg „**A vásárlóalap tervezése**” című kandidátusi disszertációját. *Bognár József* opponens, egyetemi tanár véleménye szerint Vági Ferenc tanulmányában igen nagy anyagot gyűjtött össze, elemzett és értékelt a vásárlóalap alakulásáról, tervezéséről és a társadalmi osztályok közötti megoszlásáról. Rendkívül alapos, példaadóan szorgalmas és lelkiismeretes volt mind az anyaggyűjtésben, mind a feldolgozásban. Következtetései és az összefüggések megkeresése során állításainak helyességét sokoldalúan ellenőrzi.

Mindig a tényekből indul ki, és ezeket elemezve igyekszik megállapításokra és következtetésekre jutni. Nemcsak az életben kialakult számokat és tényeket elemzi gondosan, hanem azokat a közgazdasági folyamatokat és összefüggéseket vagy gazdaságpolitikai elhatározásokat, amelyeknek a számok csak termékei. Mindenkor rámutat arra is, hogy a folyamatokat meghatározó kormányzati, gazdaságpolitikai döntések megváltozása milyen irányban hat a folyamat alakulására és azon keresztül az elemzett számok változására.

Vági Ferencnek a disszertációban kifejezésre jutó eredményei lelkiismeretes és gondos elmélyedés a vizsgált anyagban, szívósság és sokoldalúság a feltárt tények elemzésében, módszeresség és lelkiismeretesség a következtetések és összefüggések meghatározásában, valamint az a rendkívüli szorgalom, amely az anyaggyűjtésben és a feldolgozásban megnyilvánult, a tudományos kutató legfontosabb erényei.

Disszertációja azonban arról is tanúskodik, hogy a kezdet nehézségeivel küzdve még nem tudott egyes, a tudományos kutatás szempontjából ugyancsak fontos erényeket elsajátítani. A jövőben elsősorban kombinatív készségét és írásművészetét kell csiszolnia.

A disszertáció — mint *Gerő Tamásné* opponens, a közgazdaságtudományok kandidátusa megállapította — valójában nem korlátozódik a vásárlóalap *tervezésének* a kérdéseire, bár a hangsúlyt kétségtelenül erre helyezi —, hanem összefoglaló leírást és kritikus elemzést ad a vásárlóalap tervezésével és mérésével kapcsolatos valamennyi főbb elvi, módszertani és statisztikai problémáról, valamint a lakosság vásárlóalapjának tényleges alakulásáról az 1950 óta eltelt években.

Az értekezés témájának megválasztásából eleve adódik a leírás bizonyos egyoldalúsága. Ugyanis a vásárlóalap tervezésének és mérésének, sőt egyáltalán a vásárlóalap fogalmának önmagában nincs különösebb jelentősége: fontosságát az árualappal való kölcsönös összefüggése adja meg. Az értekezés tehát, amely az árualap tervezésének problémáival, a vásárlóalap és az árualap összhangjának kérdéseivel nem foglalkozik, egy egységes kérdés-komplexumnak csak egyik oldalát tárgyalja. Érdeme azonban, hogy a vásárlóalap és az árualap összefüggéseit nem téveszti szem elől, s a vásárló-

alap-tervezés módszereit mindig abból a szempontból vizsgálja, hogy mennyiben felelnek meg a vásárlóalap-tervezés céljának: az árukereslet meghatározásának. Emellett bemutatja azt is, hogy az egész lakosság és az egyes társadalmi csoportok árukeresletének szerkezete hogyan tükröződik az erről rendelkezésre álló adatokban, mindenekelőtt a háztartás-statisztikában.

Az értekezés reális képet ad vásárlóalap-tervezésünk jelenlegi gyakorlatának eredményeiről és fogyatékoságairól. Megmutatja, hogy vásárlóalap-tervezésünk helyes elvi alapokon nyugszik, végösszegében kielégítő pontossággal tudja meghatározni az egész lakosság vásárlóalapjának a szervezett piaci forgalomban elköltésre kerülő részét és jól beilleszkedik a népgazdaság legfőbb összefüggéseinek rendszerébe. Megmutatja azonban azt is, hogy vásárlóalap-tervezésünk ma túlságosan összevont, ahogyan mondani szokták, csak „globálisan” megbízható. Már a fő társadalmi csoportok vásárlóalapját sem tudja kellő biztonsággal kimunkálni, ennél nagyobb részletességre pedig nem is törekszik. A fő társadalmi csoportok rétegei, a különféle jövedelmi kategóriájúak vásárlóalapjának kidolgozása mai gyakorlatunkban még célkitűzésként sem szerepel. Pedig a vásárlóalaphoz a különféle rétegek és jövedelmi kategóriájúak közötti megoszlása döntő jelentőségű az árukereslet összetétele szempontjából. A vásárlóalap megoszlására vonatkozó pontos ismeretek hiánya tehát egyik fontos tényezője lehet annak, ha az árualap és a vásárlóalap összhangja a részletekben, a választék tekintetében hiányzik. Ez viszont veszélyeztetheti az egyébként meglévő úgynevezett „globális” egyensúlyt is, hiszen a vásárlóalap egy része — amely az igényeinek megfelelő árukat nem találja meg — így lekötetlenül maradhat, s a forgalomban levő készpénzmennyiséget egészségtelenül növelheti; ugyanakkor az árualap egy része — amelyet senkisé sem akar megvásárolni — feleslegesen felhalmozódhat a raktárakban, improduktív módon duzzasztva a népgazdaság forgóeszközait.

A jelölt helyesen ismerte fel vásárlóalap-tervezésünknek ezt a fő fogyatékoságát. Ezért figyelmét nem a vásárlóalap és az árualap globális összhangjára, a népgazdasági egyensúly más vonatkozásaival való kapcsolatára fordítja, hanem arra a kérdésre: hogyan kellene tovább fejleszteni, tökéletesíteni magát a vásárlóalap-tervezést, hogy mélyebb, részletesebb, biztonságosabb legyen, hogy statisztikai megalapozása és ellenőrzése kielégítőbb legyen.

Rövid elméleti bevezetőben tárgyalja a lakosság vásárlóalapjának a fogyasztási alappal és általában a nemzeti jövedelemmel való kapcsolatát; azután társadalmi csoportonként, azon belül pedig a pénzbevételek és a kiadások fajtain végighaladva, elemzi a vásárlóalaphoz ható objektív tényezőket. Leírja tervezésük módszereit, részletesen foglalkozik a tervezési metodika továbbfejlesztésének lehetőségeivel, és elemzi a társadalmi csoportok vásárlóalapjának tényleges alakulását az első 5 éves terv időszakában, általában egészen 1956-ig bezárólag.

Gerő Tamásné opponens vitathatónak tartotta, hogy a legjobb szerkezeti megoldást választotta-e a jelölt e sokirányú, szerteágazó kérdéskomplexum egybefogására, a történeti és a logikai módszer együttes alkalmazására. Ennek a megoldásnak kétségtelenül előnye, hogy a leírás így változatosabb, s a tervezésben felhasznált összefüggések nem üres tervmethodikai sémákként, hanem reális gazdasági tartalommal megtöltve jelennek meg az olvasó előtt. Hátránya azonban, hogy ilyen módon az olvasó sem a metodika általános vonásairól, sem mai vásárlóalap-tervezési gyakorlatunk bírálatáról, sem pedig a lakossági vásárlóalap történeti alakulásáról nem kap *egységes* képet, mert mindezeket csak a társadalmi csoportokról szóló fejezetekben, sőt azokban is a pénzbevételek és a kiadások fajtainál szétszórva találja meg.

Bognár József opponens a bevezető elméleti fejezetben kifogásolta a vásárlóalap fogalmának meghatározását. E fejezetben a szerző vásárlóalap-

nak azt a pénzmennyiséget nevezi, amelyet a lakosság áruvásárlásra elkölthet. E meghatározás azonban lényegében azt jelenti, hogy a vásárlóalap nagysága csak utólagosan állapítható meg, hiszen, hogy a lakosság összes jövedelméből mennyit fordít áruvásárlásra, csak utólag derül ki.

Varga István professzor a felszólalásában idézte a disszertáció téziseiből a vásárlóalap meghatározását: „A vásárlóalap a lakosság áruvásárlásra fordított (fordítható) kiadásainak az összege.” Nyilvánvalóan — folytatta — nem lehet a két szót azonosítani, nem mindegy a közgazdasági szemlélet szempontjából, hogy valamely problémával vagy valamely jelenség alakulásával ex ante vagy ex post foglalkozunk. A „fordítható” szó egészen más tényre mutat, mint a „fordított”, tehát utólagos beszámoló jellegű szó.

A szerző azért, hogy tanulmányában vásárlóerőn gyakorlatilag azt az összeget érti, amelyet áruvásárlásra de facto elköltöttek, tulajdonképpen bizonyos mértékben felismeri a tervezéssel kapcsolatos problematikát.

Hoch Róbert, a Közgazdaságtudományi Intézet tudományos munkatársa egyetértett Varga professzorral abban, hogy más a vásárlóalaphoz előzetes megállapítása és más megint az, hogy utólag ténylegesen mennyit költöttek a jövedelemből áruvásárlásra. De azért mind a két fogalom fontos, és ha nem is lehet azonos értelemben használni, nekünk beszélnünk kell a vásárlóalapról mint olyan fogalomról, ami a tervezés fogalma, tehát amely előre próbálja meghatározni, hogy a jövedelemnek mekkora része megy árura, és másrészt utólag ténylegesen megállapítani, hogy ez hogyan teljesült.

A munkások és az alkalmazottak vásárlóalapjának tervezéséről szóló fejezet legfőbb gondolata, hogy a munkások és az alkalmazottak vásárlóalapját lényegében meghatározó bevételi formának, a munkabér-bevételeknek a tervezésekor nem szabad gépiesen átvenni a munkaügyi tervek adatait, hanem ezeket elemezni és ellenőrizni kell a vásárlóalap szempontjából. Ez jogos követelés, amelynek gyakorlati megvalósítása kétségtelenül nagy lépéssel vinné előbbre vásárlóalap-tervezésünket. Gerő Tamásné opponens véleménye szerint azonban a munkaügyi adatoknak a vásárlóalap szempontjából való ellenőrzése azt jelenti, hogy megvizsgáljuk: a beralapból származó vásárlóalap *belső, szerkezeti megoszlása* milyen összetételű árakeresletet támaszt. A jelölt ebből a szempontból azt tartja a legfontosabbnak, hogy a beralap növekedését felosszuk az átlagbér-emelkedésből és a létszámszaporulatból adódó bérnövekedésre, továbbá, hogy vizsgáljuk a foglalkoztatott létszám népgazdasági ágazatok közötti megoszlását.

Az opponens véleménye szerint pedig a vásárlóalaphoz a kereslet szerkezetére való hatása elsősorban attól függ, hogy az alacsonyabb és a magasabb átlagbérekre kifizetett összegek milyen súllyal szerepelnek a beralapban. Ennek elemzésére azonban a jelölt nem fordít gondot. Később, a munkások és az alkalmazottak fogyasztásának szerkezetét tárgyalva, azt a követelményt támasztja a vásárlóalap-tervezéssel szemben, hogy dolgozzák ki a vásárlóalap megoszlását a különböző jövedelemkategóriákba tartozó családok között. Tehát helyesen látja a jövedelem-színvonal meghatározó szerepét a fogyasztási struktúra szempontjából. De az egész vásárlóalaphoz különböző jövedelmű családok közötti megoszlását kidolgozni mai statisztikai adottságokkal majdnem lehetetlen; a beralaphoz bércategóriák közötti megoszlását ellenben különösebb nehézségek nélkül meg lehetne állapítani, s éppen ebből lehetne kielégítő biztonsággal következtetni az egész vásárlóalap megoszlásában érvényesülő tendenciákra.

A jelölt erre a kritikára válaszolva elismerte, hogy disszertációjában erről még nem írt, de az opponens véleménye alapján ma már úgy látja, hogy a beralap bércategóriák szerinti megoszlásának tanulmányozása a vásárlóalap tervezése szempontjából csak hasznos lehet és szükséges is. De önmagában nem elegendő, mert egyrészt a *keresők* átlagbér-kategóriák szerinti megoszlása nem tükrözi egyben a munkás és az alkalmazott *népesség* jövedelemkategóriák szerinti megoszlását, következésképp az átlagbér-kate-

góriákra jutó vásárlóalap sem fejezheti ki a jövedelem-kategóriákra jutó vásárlóalap összegét, mivel ez utóbbi a keresők és az eltartottak arányszámától is függ. Másrészt — ami még fontosabb — a kiadások, benne a vásárlóalap elköltésének struktúrája csak *családokra* konkretizálható. Nem tudhatjuk, hogy az egyes átlagbér-kategóriákhoz milyen kiadási és árkeresleti struktúra tartozik. A vásárlóalap jövedelemkategóriánkénti felbontása, s az árkereslet jövedelem-kategóriánkénti vizsgálata csak a háztartásstatisztika adatainak a közbejöttével történhet meg, ha az reprezentációjánál fogva erre egyáltalán alkalmas.

Gadó Ottó, az OT főosztályvezetője nagyon felhasználható és okos javaslatnak találta a jövedelem-kategóriánként való tervezést. De megjegyezte — az 1957–1958-i tapasztalatokból kiindulva —, hogy vannak itt nehézségek és elvi problémák is. Az egyik, hogy a fogyasztási szokásokat nemcsak a jövedelem nagysága befolyásolja, de a technika fejlődése is, különösen, amikor ilyen rohamos, mint a mai korszakban.

A másik — elvileg is — leszűrhető tapasztalat a legújabb, 1958 eleji tényekből, hogy ha a jövedelemben általában ugrásszerűen, tehát nem lassan, következnek be emelkedések, akkor azoknak a rétegeknek igényei, amelyek jövedelemváltozása ugrásszerűen következik be, hosszú ideig mások, mint azoké a rétegeké, amelyek már korábban is ezen a magasabb szinten voltak. Tehát, ha valakinek a fizetését kétezer forintról háromezer forintra emelik fel, világos, hogy ebből az ezer forint többletből hosszabb ideig — hogy mennyi ideig, nem lehet megmondani — egészen más szükségleteket elégít ki, mint az, aki korábban már háromezer forint jövedelemből élt. Éppen ezért valahogyan a tervezésben erre a kérdésre figyelemmel kell lenni és ez eléggé megnehezíti a tézisekben helyesen felvetett, de ha ezeket figyelmen kívül hagyjuk, akkor helyesen meg nem oldható kérdéseket.

Nagyon érdekes az 1958. évi tapasztalatok alapján az is, hogy az igényeknek ez a változása nem is rögtön a jövedelemnövekedés után következik be. 1957-ben megtörtént a bérek 15 százalékos körüli emelése, de az igények változása csak 1957. vége felé és 1958. elején kezdett hatni. Nyilvánvalóan az első nagyobb jövedelmeket mindenki elkölte a legszükségesebb és azonnal pótlandó dolgokra, amiben az igények nem térnek el a szokásostól, azután megkezdődik a tartalékolás a tartósabb cikkekre.

Egyébként ennek a kérdésnek a felvetését tekintette a disszertáció egyik nagy érdemének és helyes célkitűzésének, bár ellentétben azzal, amit a jelölt ír, hogy a kulcskérdés a társadalmi csoportok vásárlóalap-tervezésének tudományos alapokra helyezése, úgy vélte, hogy ez csak eszköz. Ha ezt az eszközt megtaláljuk, akkor valóban helyesebben tudjuk megállapítani az igényeket az árualap tekintetében, helyesebben tudjuk tervezni az árualapot, és ezzel jobban ki tudjuk elégíteni az igényeket.

Wilcsek Jenő egyetemi tanár, a bíráló bizottság elnöke kifejtette, hogy a vásárlóalap tervezése nem öncél. Teljesen helytálló a jelölt megállapítása, hogy a vásárlóalap globális tervezésén túl igen nagy súlyt kell helyeznünk a társadalmi csoportok szerinti tervezésre, sőt a társadalmi csoportokon belül a jövedelem-kategóriák szerinti tervezésre is.

Másfelől azonban a disszertáció nem hangsúlyozza, hogy az árualap megfelelő összetételű tervezése nem csak a vásárlóalap tervezésének kérdése. Csupán a vásárlóalaphoz — akár legrészletesebb — tervezésén keresztül sem lehet eljutni az árualap összetételének helyes tervezéséhez. Erre nagyon nyomatékosan kellene felhívni a figyelmet. Bizonyos, hogy a vásárlóalap tervezésének a jelölt által felvetett módszere egy lépéssel közelebb vihet bennünket az árualap összetétel szerinti helyes tervezéshez is, de ez csak *egy* lépés, sőt talán nem is a döntő lépés az árualap összetételének helyesebb tervezéséhez.

Még nagyon sok tennivaló van az árualap oldaláról is, kezdve a piacutatástól, még nagyon sok minden más szempontot figyelembe véve kell

tervezési módszereinket megjavítani, hogy a vásárlóalap és az árualap összhangját a tervben valóban tudományos megalapozottsággal biztosítsuk.

Gerő Tamásné opponens *a parasztság vásárlóalapjának tervezéséről* szóló fejezetet találta az értekezés legtartalmasabb, legértékesebb részének. A szerző igen tanulságosan, gazdag statisztikaiadat-anyag elemzése alapján fejtegeti a mezőgazdasági termés, az árutermelés, az áruértékesítési pénzbevétel, a paraszti reáljövedelem és a vásárlóalap kölcsönös összefüggéseit. Kimutatja, hogy a kötelező beadás és a vele együtt járó kettős mezőgazdasági árrendszer mennyire felfokozta a paraszti jövedelem alakulásának a termelés természeti feltételeiből eredő bizonytalanságát, szélsőséges ingadozásait. Felveti a kötelező beadás megszüntetése, a szabadfelvásárlási rendszerre való áttérés okozta problémákat is. Erre vonatkozó fejtegetéseinek azonban gyengesége, hogy elvonatkoztat az ország külkereskedelmi helyzetéből adódó nehézségektől.

Részletesen és alaposan elemzi a jelölt a parasztság rétegződésének jelenségeit, a paraszti rétegek jövedelmében és pénzbevételeiben mutatkozó különbségeket, mégpedig nemcsak birtok-kategóriák szerint, hanem külön a munkabér-bevételt élvező, s a bérbevéttel nem rendelkező családok vonatkozásában is. A szerző nagy figyelmet szentel a termelőszövetkezeti parasztság jövedelmére és pénzbevételeire ható tényezők elemzésének is. Bemutatja a különböző színvonalon gazdálkodó (kiváló, közepes, gyenge) termelőszövetkezetek tagjainak jövedelme közötti eltéréseket, tárgyilagosan összehasonlítja a termelőszövetkezeti parasztok és az egyénileg gazdálkodók jövedelmét és pénzbevételeit. Foglalkozik a közös gazdaságból és a háztáji gazdaságból eredő jövedelem arányával, valamint a közös gazdaságból eredő jövedelemben a naturális és a pénz-részesedés súlyával.

Gerő Tamásné opponensi véleménye szerint a disszertáció mind a munkások és az alkalmazottak, mind a parasztok vonatkozásában érdekes — a gyakorlatban is jól hasznosítható — módszert javasol a vásárlóalap nagysága és az árkereslet szerkezete közötti összefüggések mérésére, számszerű rögzítésére. Valóban, a nettó pénzbevétel 1 százalékos növekedésére jutó kiadásnövekedés (a kiadások főbb fajtái szerint) valószínűleg nagyobb nehézségek nélkül mérhető statisztikailag, s a tervezésben is jó támpont lehetne. Ez a számítás egyúttal kiindulópontja lehetne bizonyos kereslet-rugalmasági vizsgálatoknak, amelyekre a gyakorlatban is egyre égetőbb szükség lesz, hiszen a legutóbbi években bekövetkezett viszonylag gyors életszínvonal-emelkedés máris meglehetősen megváltoztatta az árkereslet szerkezetét, s a termelési struktúra ehhez igazodó átalakításának fő irányait mielőbb ki kell jelölnünk.

Az értekezés — az opponens véleménye szerint — teljesen reális képet fest a vásárlóalap tervezésében és a statisztikai mérésben alkalmazott módszerek különbözőségéről. Az értekezés egyik érdeme, hogy ezeket a módszereket részleteiben is megvizsgálta, s lépésről lépésre kimutatja a tervezés és a statisztika közötti eltéréseket, sok esetben ellentmondásokat. Számtalan konkrét részletkérdésben bizonyítja, hogy a tervezés nem a statisztika által mért és ábrázolt valóságra épül, a statisztika pedig nem tud képet adni a tervek teljesítéséről. *A jelölt által végzett többéves munkának egyik legértékesebb gyakorlati eredménye lenne, ha hozzájárulna a tervezés és a statisztika közötti eltérések áthidalásához, hiszen a tervgazdálkodásnak elemi követelménye, hogy a tervezés a statisztikára épüljön, a statisztika pedig a tervteljesítést is mérje.* Erre vonatkozólag egyébként a jelölt részleteiben is konkrét, valószínűleg jól hasznosítható javaslatokat tesz.

A vita résztvevői szerint fogyatékosága az értekezésnek terjengős, színtelen szövegezése, ami megnehezíti az egyébként tartalmas, érdeklődésre számottartó részek olvasását is. A hiányosságok kijavítása — mindenekelőtt a szöveg lényeges tömörítése — után azonban az értekezés publikálása is hasznos lehetne.

A bíráló bizottság a következő határozatot hozta:

Vági Ferenc „A vásárlóalap tervezésének kérdései” című kandidátusi értekezésének vitájára kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a szerző igen nagy anyagot gyűjtött össze és elemzett. Munkája során rendkívül alapos, szorgalmas, lelkiismeretes volt, és alapos áttekintést nyújt a vásárlóalap tervezéséről és a statisztika eddig alkalmazott módszeréről. A felhasznált adatokat sokoldalúan ellenőrzi.

Tudományos munka végzésére való alkalmasságát a disszertációban kifejezésre jutó szívósság, szorgalom és lelkiismeretesség is bizonyítja. Feltárja a vásárlóalap tervezésében és statisztikájában mutatkozó hiányosságokat, s javaslatokat tesz egyes hiányosságok kijavítására.

A dolgozat hiányossága, hogy egyes meghatározások és fogalmazások nem elég szabatosak, ami esetenként elvi bizonytalanságot tükröz. Amellett, hogy kisebb kérdések részletes vizsgálatába bocsátkozik, elhanyagolja egyes fontos elvi kérdések és összefüggések vizsgálatát.

A bizottság reméli, hogy a szerző további munkája során nagyobb mértékben teszi magáévá bírálói észrevételeit, mint ahogy azt a zárszavában tette.

Mindezek alapján a bíráló bizottság 4:1 arányban javasolja a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy Vági Ferencnek a közgazdasági tudományok kandidátusa fokozatot ítélje oda.

Sz. J.—E. Zs.

A külkereskedelmi dolgozók, a **külkereskedelem** kérdései iránt érdeklődő gazdasági szakemberek, ipari vezetők, közgazdászok lapja a

KÜLKERESKEDELEM

A folyóirat kivitelünk és behozatalunk, külkereskedelmi szervezetünk és a nemzetközi gazdasági élet időszerű kérdéseit tárgyalja.

*

Állandó rovatok: Vita — Tapasztalatcsere — Szemle — A világgazdaság hírei — Jogi kérdések — Fórum — Krónika — Vásárok-kiállítások — Folyóiratszemle — Könyvismertetés — Szakbibliográfia — Statisztika.

*

Egy szám ára 4 Ft. Az előfizetés díja félévre 24 Ft; negyedévre 12 Ft.

*

Előfizethető a 61.066 sz. csekkszámán.

A szovjethatalom negyvenéves eredményei számokban

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1958. 278 o.

Az SZKP Központi Bizottsága 1957 márciusában határozatot hozott „A Nagy Októberi Szocialista Forradalom negyvenedik évfordulója megünneplésének előkészítéséről”. E határozat nyomán került kiadásra több más statisztikai kiadvánnyal együtt e könyv orosz nyelvű eredetije is. A Szovjetunió negyvenéves fejlődését hatalmas anyaggal dokumentáló gazdag statisztikai adatgyűjteményt a Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala munkatársainak kollektívája állította össze.

Ez a munka jelent meg nemrégiben magyar nyelven, a Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadásában a Központi Statisztikai Hivatal közreműködésével. A könyv magyar kiadása kitűnik mind szabatos, jó fordításával, mind pedig igen szép kivitelével. Az értékes adatgyűjteményt elemző szövegek egészítik ki és szemléltető színes grafikonok teszik esztétikai szempontból is vonzóvá.

A könyv kilenc önálló részre oszlik. Az első fejezet általános jellegű, míg a többi hét fejezet egy-egy részterületről közöl adatokat. Az első fejezet címe: *A szovjet társadalmi- és államrend győzelme, megszilárdulása és fejlődése*. Ez a fejezet tartalmazza azokat a legfontosabb mutatókat, amelyek a Szovjetunió negyvenéves fejlődésére a legjellemzőbbek, s amelyek a legszemléletesebben érzékeltetik a Szovjetuniónak a világban elfoglalt helyét. Itt található a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok területére és népességére, valamint a városok és a városi jellegű települések fejlődésére vonatkozó adatok. Érdekes ezek közül megemlíteni, hogy a Szovjetunióban 1926-tól 1957-ig 618 várost alapítottak, a városi jellegű települések száma pedig — a gyors ütemű szocialista iparosítás eredményeként — 1175-tel nőtt.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom alapvető vívmányaként gyökeresen megváltozott a Szovjetunió népességének osztályösszetétele. 1913-ban az egész lakosság 16,3 százaléka a kizsákmányoló osztályokhoz tartozott; 1928-ra ez az arány 4,6 százalékra csökkent, s — a mezőgazdaság kollektivizálásának eredményeként — új osztálykategóriáról, a kolhozparasztokról és a szövetkezetbe tömörült-kisiparosokról számolhat be a statisztika (1928-ban még csak a népesség 2,9 százalékát tették ki). 1937-re, — amikorra befejeződött a Szovjetunióban a szocializmus építése — ez a minőségi változás úgy jelentkezik a statisztikában, hogy a munkások és alkalmazottak aránya több mint megkétszereződik 1913-hoz képest (1913-ban 17 százalék, 1937-ben 36,2 százalék), a szövetkezeti parasztság és a kisiparososság aránya 57,9 százalékra nő, a kizsákmányoló osztályok pedig teljesen eltűnnek. Az iparosítás további gyors ütemű fejlődése, valamint a mezőgazdaság további nagyarányú gépesítése eredményeképp 1956-ban a munkások és az alkalmazottak aránya az 1937. évi 36,2 százalékról 59,5 százalékra nő, s a szövetkezeti parasztság és a kisiparosok aránya 57,9 százalékról 40 százalékra csökken.

A termelési viszonyokban végbement forradalmi változások tették alapvetően lehetővé a szovjet népgazdaság olyan strukturális átalakulását, ami szükséges volt, hogy az elmaradt, jóformán feudális agrárország a világ egyik legkorszerűbb iparával és mezőgazdaságával rendelkező szocialista nagyhatalommá fejlődjék.

A szovjet népgazdaság rohamos fejlődésére és átalakulására igen jellemzőek a Szovjetunió állóalapjaira vonatkozó adatok. Ezekből az adatokból megtudhatjuk, hogy a Szovjetunió állóalapállománya (állatállomány nélkül) 1956-ban 7,75-szöröse volt az 1913. évinek, ezen belül a termelési állóalapok 14,8-szeresükre, az ipari állóalapok pedig több mint 32-szeresre nőttek. Az előbb felsorolt állóalapnövekedési ütemek már világosan jelzik az állóalapokban végbement strukturális változást. Így, míg 1913-ban a termelési állóalapok az összes állóalapok 33,8 százalékát tették ki, addig 1956-ban ez a szám már 64,6 százalékra nőtt. Vagy, míg 1913-ban

az ipari és építőipari állóalapot az összes állóalapot 8,9 százalékát képviselték, addig 1956-ban ez az arány 37,3 százalékra változott.

Az állóalapot ilyen nagymértékű növekedését elsősorban az ipari termelés gyors emelkedése, s azon belül a termelőeszközök termelésének még nagyobb ütemű fejlődése tette lehetővé. A szovjet ipar teljes termelése 1957-ben 33-szorosa az 1913. évinek, s ezen belül a termelési eszközök gyártása 1957-ben 74-szer nagyobb, mint 1913-ban. Ennek következtében az ipari teljes termelésben a termelési eszközök részaránya 1956-ban 70,8 százalék volt, az 1913. évi 33,3 százalékkal szemben. A szovjet nehézipar megteremtése tette lehetővé a könnyűipar gyors ütemű fejlődését, valamint a mezőgazdaság megfelelő nagyarányú gépesítését is. Csak így vált lehetővé, hogy a Szovjetunió, amely az ipari termelés volumenét tekintve 1913-ban a világon az ötödik helyen állt, ma már a világon a második, Európában pedig az első helyet foglalja el.

Ugyanebben a fejezetben ismerkedhetünk meg olyan érdekes összehasonlító adatokkal, mint a Szovjetunió és a legnagyobb kapitalista országok ipari termelésének évi átlagos növekedési üteme, nemzeti jövedelmük alakulása és az egy főre jutó nemzeti jövedelem dinamikája. A szocialista gazdaság fölényét dokumentálja, hogy míg a Szovjetunióban 1913—1956-ig az egy lakosra számított nemzeti jövedelem termelése 13-szorosára nőtt, addig az Egyesült Államokban 1,87-szeresére, Angliában 1,67-szeresére, Franciaországban 1,65-szörösére.

A könyvnek ez az összefoglaló fejezete képet ad még a munkatermelékenység alakulásáról is. A szovjet iparban a munka termelékenysége 1956-ban az 1913. évinek mintegy kilencszerese volt, ugyanakkor az Egyesült Államokban ugyanezen idő alatt az ipari munka termelékenysége csak 2,24-szeresére nőtt. A szovjet ipari munkatermelékenység ilyen gyors ütemű fejlődése teszi reálissá azt a célkitűzést, hogy a Szovjetunió viszonylag rövid időn belül túlszárnyalja az Egyesült Államokat az egy főre jutó legfontosabb ipari termékek termelésében is.

Rövid önálló rész ismerteti a gyűjteményben a szocialista országok gazdaságának fejlődését. Táblázat mutatja a szocialista országok részesedését a legfontosabb ipari termékek világtermelésében. A szocialista országok által megtett út jelentőségéről tanúskodik, hogy míg a második világháború előtt a szocialista rendszer körülbelül egy tizedét adta a világ ipari termelésének, jelenleg mintegy harmadát adja.

A gyűjtemény harmadik része *A Szovjetunió ipari nagyhatalom* címet viseli, s mintegy 70 oldalon közöl adatokat a szovjet ipar fejlődéséről. Részletes áttekintést nyújt ez a fejezet a szovjet ipar egészének fejlődéséről, az ipari állóalapot alakulásáról, az ipari össztermelés dinamikájáról, az ipar munkaerővel való ellátottságáról, majd érdekes mutatókat közöl az egyes iparágak fejlődéséről és az egyes ipari termékek termelésének alakulásáról, összehasonlítva azt a legnagyobb tőkésállamok hasonló adataival.

A sok fontos és érdekes adat közül csak néhányat szeretnék megemlíteni a fejezet illusztrálására. Az 1913 óta megtett ipari fejlődést egyebek között igen jól jellemzi, hogy az 1957-ben előirányzott villamosenergia-termelés 109-szerese, a hengereltáru-termelés 11,4-szerese, az acéltermelés 12-szerese, a bőrcipő-termelés 5,2-szerese az 1913. évi termelésnek. Az élenjáró szocialista ipar megteremtésével együtt járt a műszaki értelmiség számának gyors növekedése. A szovjethatalom és a párt nagy gondot fordított a műszaki kéaderképzésre; a mérnökök és a technikusok száma az iparban az 1928. évi 119 ezer főről 1956-ig 1637 ezer főre emelkedett.

Külön fejezet számol be a szovjet mezőgazdaság fejlődéséről. Adatokat közöl a kollektivizálásról, külön jellemzi a szovhozok, a kolhozok, a gépállomások fejlődését, ismerteti a növénytermesztés és az állattenyésztés alakulását, a vetésterületek nagyságának és összetételének változását, az állatállományban bekövetkezett változásokat és a hozamok alakulását. A szovjet mezőgazdaság gépesítésére jellemző adat, hogy míg 1917-ben a mezőgazdaság teljes energiakapacitásának mindössze 0,8 százalékát tették ki a gépi hajtóművek, addig 1957-ben a gépi hajtóművek 94,6 százalékot tesznek ki. Gyors ütemben nőtt a mezőgazdaság árutermelése, ami együtt járt a szovhozok és a kolhozok jövedelmének növekedésével. A kolhozok összes pénzjövedelme 1956-ban 4,6-szerese volt az 1940. évinek, s a legutóbbi négy év alatt 2,2-szeresére nőtt. Igen nagymértékben érezteti már hatását a szovjet mezőgazdaság fejlődésében a szűzföldek hasznosítására vonatkozó párt- és kormányhatározatok sikeres végrehajtása. A legutóbbi három év alatt (1954—

1956) 36 millió hektár szűz- és parlagföldet szántottak fel. Ez több mint 9 európai ország: Franciaország, Olaszország, Nyugat-Németország, Ausztria, Belgium, Dánia, Hollandia, Spanyolország és Svédország együttes gabonavetésterülete.

Az építkezési munkák nagy programjának megvalósítása című fejezetben dokumentálja a kiadvány a beruházások és az építőipar fejlődését. A Szovjetunió grandiózus beruházási programot valósított meg; felépítettek, helyreállítottak és üzembehelyeztek több mint 32 ezer állami ipari nagyüzemet, nagyszámú közép- és kisüzemet; 5800 szovhozot, 8000 állami gépállomást szerveztek, 111 000 km új vasútvonalat építettek és helyreállítottak mintegy 65 ezer km utat. A szovjethatalom évei alatt 507 millió m² összterületű lakóházat építettek fel és állítottak helyre.

Külön fejezetben ismerteti a könyv a szovjet közlekedés fejlesztésében elért eredményeket. A vasúti közlekedésben például 1913-ban a teherforgalom 65,7 milliárd tonnakilométer volt, 1956-ban 1079,1 milliárd tonnakilométer. Hatalmas arányban fejlődött a Szovjetunió légi közlekedése. A cári Oroszországnak nem voltak légi közlekedési útvonalai, sem saját légi ereje. Jelenleg a Szovjetuniónak rendszeres légi közlekedése van az összes népi demokratikus ország fővárosával és számos tőkésország fővárosával is, s a Szovjetunió legmodernebb légi flottája olyan gépekkel rendelkezik, amelyek sebessége megközelíti a hangét. Így vált lehetővé, hogy a rendszeres légi közlekedés keretében Moszkvából Pekingbe 8,5, Budapestre 2,5 óra alatt eljuthassanak.

A munkaügy legfontosabb adatait ismerteti a könyv következő, *A Szovjetunióban megvalósult a munkához való jog és nincs munkanélküliség* című fejezete. A szocialista gazdaság fölényének egyik legnagyobb bizonyítéka a munkanélküliség teljes felszámolása. A Szovjetunióban 1928. április 1-én még 1576 ezer munkanélkülit tartottak nyilván, de 1930. IV. negyedévében már megszűnt a munkanélküliség. A Szovjetunió volt az első szocialista állam, amely a szocialista tervgazdálkodás sikeres megvalósításával örökre kiirtotta területén a kapitalizmusnak ezt a krónikus és tömegjelenségét.

Érdekes adatokat találhatunk ebben a fejezetben a munkások és az alkalmazottak számának alakulásáról a szovjet népgazdaságban, a foglalkoztatottak megoszlásáról az egyes népgazdasági ágak között, a szakmunkások számának alakulásáról, az értelmiség összetételéről, a főiskolát és szakközépiskolát végzettek számának alakulásáról. A nők teljes egyenjogúsága tükröződik vissza — egyebek között — abban is, hogy rohamosan megnőtt a nők aránya a népgazdaság és a társadalmi élet összes posztjain.

A műveltségi színvonal korábban soha nem látott emelkedéséről számol be a következő fejezet *Művelődési forradalom a Szovjetunióban* címmel. A beiskolázásról, a tudomány fejlődéséről, a könyvkiadásról, a színházak és a mozik létesítéséről és azok látogatottságáról szóló statisztikai táblázatokból kitűnik, hogyan vált a cári Oroszországban mélyen elnyomott nép a szocialista kultúra hordozójává és alkotójává. A cári Oroszországban a 9 éves és annál idősebb népesség 76, a nőknek 88 százaléka analfabéta volt. Jelenleg mindenütt a Szovjetunióban megvalósult az általános, hétosztályos iskolai oktatás. Az 1956—1957. tanévben több mint 6 millióan tanultak a középiskola három osztályában (8—10 osztály), 40-szer annyian, mint 1914-ben. A főiskolai és egyetemi hallgatók száma 1956-ban 16-szor, a szakközépiskolák hallgatóinak száma 37-szer volt nagyobb, mint 1914-ben.

A kizsákmányolás teljes felszámolása, a szocialista tervgazdálkodás sikeres megvalósítása, a szovjet ipar, építőipar és mezőgazdaság eredményei, a termelékenység állandó emelkedése, az önköltség szakadatlan csökkentése tették lehetővé, hogy a szovjet nép anyagi és kulturális színvonala a második világháború okozta óriási károk, emberéletben és anyagiakban elszenvedett veszteségek ellenére olyan szintre emelkedjen, mint amilyenről a gyűjtemény utolsó fejezete *A szovjet nép anyagi jólétének fokozódása* címmel beszámol.

1956-ban a Szovjetunió nemzeti jövedelme 1917-hez képest 25,5-szeresére emelkedett. A munkások reálbére az 1913. évinek 4,8-szerese (figyelembe véve a munkanélküliség felszámolását és a munkaidő megrövidülését). A dolgozó parasztok reáljövedelme (az összes juttatások és kedvezmények figyelembevételével) az 1913. évinek 5,4-szerese. Az ipari munkások átlagos munkaideje 1956-ban napi 1,94 órával rövidebb, mint 1913-ban. A legfontosabb cikkekből egy főre jutó fogyasztás, a Szovjetunió demográfiai mutatói mind a szovjet nép életkörülményeinek gyors javulásáról tanúskodnak. Nagyon sokat javult a szovjet nép egészségügyi ellátottsága. Míg 1913-ban 1 orvos és 13 kórházi ágy jutott tízezer lakosra, addig 1957-ben

17 orvos és 70 kórházi ágy. Ugyanakkor az Egyesült Államokban 1954-ben 13 orvos jutott tízezer lakosra. Képet nyerhet az olvasó ebből a fejezetből azokról az eredményekről is, amelyeket a Szovjetunióban a lakásépítés, az anya- és csecsemővédelem, valamint az öregek ellátása területén értek el.

E rövid ismertetés keretében csak igen szerény mértékben lehetett érzékeltetni a most megjelent gyűjtemény rendkívül gazdag és érdekes anyagát. A könyv megjelenése fontos eseménye közgazdasági könyvkiadásunknak mind politikai, mind pedig tudományos szempontból. Ennél meggyőzőbben érvelő anyagot, amely jobban bizonyítaná a Szovjetunió által megtett hatalmas és eredményekben gazdag utat, amely inkább lelkesítené a népi demokráciák és a kapitalista és a gyarmati országok dolgozóit a szocializmus felépítéséért, illetve kivívásáért folytatott harcukban, nem is adhatnának az olvasók kezébe. A munka a közgazdaságtársadalom számára, a tudományos munkához is sok új és érdekes adatot szolgáltat.

Ács Magdolna

Vállalati Kiskönyvtár

Dr. Marosi Miklós: Iparvállalatok szervezete 110 o. — Dr. Emődi Miklós: Iparvállalatok termelésének elemzése 149 o. — Dr. Tóth Antal: A kalkuláció a vállalatvezetés szolgálatában 153 o. — Bécs László—dr. Kozmutza Pál: Bér-gazdálkodás és munkaügy az iparban 154 o. — Dr. Balázs György: Bérezés és bérelszámolás az iparban 110 o.

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó vállalatgazdasági sorozatának 1957 folyamán megjelent kötetei

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó „Vállalati Kiskönyvtár” című sorozatának célja az első könyvecske előszava szerint: „a vállalatvezetés munkájának megkönnyítése, a gazdaságos termelés elősegítése és a vállalati élet legkülönfélébb területein tevékenykedő dolgozók gazdasági ismereteinek bővítése.”

Az első kötet megjelenése óta már több mint egy év telt el (eddig öt munka jelent meg ebben a sorozatban), s így módunk van bizonyos áttekintésre nemcsak az egyes köteteket, hanem az egész sorozatot illetően is.

A sorozatban elsőként dr. Marosi Miklós „Iparvállalatok szervezete” című munkája jelent meg. Ennek bevezető fejezete a vállalati szervezet fogalmával foglalkozik, s megállapítja, hogy a vállalati szervezet, az organizáció két egymással szorosan összefüggő dolgot jelent: a) a vállalat dolgozói, szervei közti munkamegosztást, és b) a munkafolyamatok gazdaságos megszervezését. Ennek megfelelően a könyvecske további két fejezete: „A vállalati szervezet kiépítése” és „A munkafolyamatok szervezése”. A vállalati dolgozók tevékenységét meghatározó tényezők közül a szerző kiemeli az anyagi érdekeltséget és a felelősséget. A gazdasági szervezés modern irányzatának megfelelően utal az anyagi érdekeltség előnyeire, de beszél korlátairól is, hiszen sok helyütt — különösen a tervezettség felsőbb irányításában — inkább a felelősségnek jut nagyobb szerep. A felelősségnek együtt kell járnia a hatáskörrel, sőt „a hatáskörnek és a felelősségi körnek egybe kell esnie”. A hatásköröknek a dolgozók egymásközötti kapcsolataira vonatkozó része: a függelmi viszonyok. A függelmi viszonyok rendszerének három alapvető típusát a szerző kialakulásuk történelmi sorrendjében tárgyalja: ismerteti a *lineáris*, a *funkcionális* és a legmodernebb *törzskari* szervezetet. Ez utóbbi, úgy látszik, a két előző rendszer legtöbb előnyét és legkevesebb hátrányát egyesíti, és megfelel a nagyipari termelés mai követelményeinek. Érdekesek azok a részek, amelyekben kifejti, hogyan plántálódik át az irányító szervek bürokráciája a vállalati életbe: részint a vállalati hatáskörbe való túlságosan részletes be-

avatkozással, részint saját szervei vállalati tükörképének a létrehozásával. (Az ilyen elemzés gyakran többet ér sok hangos bürokráciaellenes buzdításnál.) Helyesen állapítja meg azonban a szerző hogy a vállalati szervezet nem szorítható merev sémák közé. Ennek megfelelően maga is nyolc különböző példa párhuzamos ismertetésével tárgyalja az egyes vállalati szervek feladatait és egymással való kapcsolatukat — igen szemléletesen. Az ismertetett példák sok jó ötletet adhatnak az egy-egy vállalatban leginkább megfelelő szervezet kidolgozásához.

A könyv második része — „A munkafolyamatok szervezése” — (tíz oldalba sűrítve) csak utalásszerűen foglalkozik témájával, amint megtudtuk azért, mert a szervezési problémákról külön könyv fog megjelenni. Külön szellemi örömet okoz közgazdásznak és érdeklődő laikusnak egyaránt a kötet logikus gondolatmenete, pontos meghatározásai, bátran újszerű megállapításai. A kötet szerzője a földön jár: nemcsak a szervezési elveket ismeri, hanem az embereket is. Hadd illusztrálja ezt a követendő szemléletet a hatásköri kapcsolatokról szóló pont egy részlete (31. o.): „A beosztottak nagy része azt tartja magáról, hogy saját munkaterületét jobban ismeri, mint a vezető és ez az esetek többségében így is van..., mert a vezető munkaterülete nagyobb lévén, a részleteket nem ismerheti olyan pontosan, mint a beosztott. Ezért a beosztottak nagy része igyekszik még a más szervekkel kapcsolatos ügyeit is önállóan elintézni. Itt azt mondhatnók, hogy a hivatalos utat mellőzik, ... gyengítik a vállalati szervezetet. Ezzel szemben a közfelfogás azt tartja, hogy az ilyen állapot normális, a vállalat szervezete jól működik.”

Míg az első könyvecske többet nyújtott annál, amit a sorozat előszava ígért, a második kötetről már nem mondható el ugyanez. Dr. Emődi Miklós „Iparvállalatok termelésének elemzése” című munkája a termelés általánosan használt mutatóit és elemzési módszereit ismerteti, nem olyan igényesen és kevesebb eredeti gondolattal, mint a sorozat első tanulmánya. Ezen felül itt-ott a szabatos tárgyalásmód tekintetében támasztható követelmények is kielégítetlenek maradnak. Például a 16. oldalon azt olvashatjuk, hogy „Az egyenértékszámokat általában a közvetlenül felhasznált anyag és munkaidő mennyisége arányában kell kialakítani”. Nem beszél azonban arról, hogy az anyag és a munkaidő alapján más-más egyenértékszámokat kapunk, s a kettő együttes alapulvételének módszerei és szempontjai sem olyan kézenfekvőek, hogy mellőzni lehetne részletesebb és egyértelműbb kifejtésüket. Ugyanezen fejezetben (a 18. oldalon) azt olvashatjuk, hogy az utalványozott normaórák száma „nem a termelés terjedelmére ad felvilágosítást, hanem a termékek előállításánál során a vállalaton kívül felhasznált élőmunka mennyiségét méri”. Már az is sajnálatos, hogy egy közgazdasági fogalmakat népszerűsítő könyvben ilyen zavaró sajtóhiba maradt („vállalaton kívül”, „vállalaton belül” helyett). Érdemben pedig szinte statisztikai közhely, hogy a termelési volumen normaórákban is kifejezhető, aminthogy később, a 80. oldalon a szerző szerint is: „a termeléshez szükséges normaórák száma a termelés terjedelmének egyik mutatója”.

Hasonló pontatlan megfogalmazásokkal még egyebütt is találkozhatunk a könyvben. Mégis, egészében megfelelő tájékoztatást ad a nem-közgazdász olvasóknak a vállalati elemzés alapfogalmairól és felhasználásuk általános elveiről. A szabályok és képletek mellett számpéldákat is közöl, de a gazdasági fogalmakkal ismerkedő művezető, diszpečser, technológus nem ismeri fel köztük saját mindennapos problémáit.

Külön említésre érdemes a könyvecske végén található függelék, amelyben a szerző betűrendben adja a szövegben előforduló szakkifejezések világos és egy-szerű meghatározását, magyarázatát.

A következő kötet — dr. Tóth Antal „A kalkuláció a vállalatvezetés szolgálatában” című könyve — színvonalas, gondosan megírt munka. A tárgykör jó összefoglalásán, az alapfogalmak ismertetésén kívül számos megalapozott kritikai állásfoglalással is találkozunk. Például az önköltségszámítás alapelveinek tárgyalásakor a szerző bírálja, hogy az elmúlt években vitatható előnyök kedvéért több ízben is megváltoztatták a kalkuláció felépítését; ezzel ugyanis összehasonlíthatatlanná váltak hosszabb időszak önköltségi elemei. Helyesen irányítja rá a szerző a figyelmet a sorozatnagyságra, mint az önköltségalakulás egyik legfonto-

sabb tényezőjére. Indokolt az a javaslata is, hogy a vállalatok ne csak termelőberendezéseik *maximális*, hanem *optimális* kapacitását, a termelés, a termelőberendezés kihasználásának leggazdaságosabb színvonalát is számítsák ki. Ehhez talán még azt fűzhetnénk hozzá, hogy sokszor megokolható az optimális színvonal fölötti termelés is. Például olyankor, amikor azt a vállalaton kívüli népgazdasági érdekek megkívánják. Persze helyes, ha ilyen esetekben a felsőbb érdekből keletkezett vállalati veszteséget dotációval, felárral vagy más módon kiegyenlítik.

A kalkulációs eljárások ismertetését hasznosan egészítenék ki a vállalatok életéből vett konkrét példák, amilyenek különben a könyvecske *további* fejezeteiben megtalálhatók. A szerző több mint 20 oldalas fejezetet szentel a vállalati előkalkulációnak, és az életből vett példák egész során mutatja meg, milyen fontos, hogy egy-egy új gyártmány bevezetése előtt, a technológiai eljárás kiválasztásakor, a felszerszámozás alkalmával, árajánlatokhoz, stb. előkalkulációt készítsünk. Például: egy tömegcikkgyárunk előkalkuláció nélkül elvállalta lókapák gyártását 555 Ft-os áron. A termék műszakilag indokolt (normatív) önköltsége 702 Ft lett, (a tényleges önköltség még ennél is több), így a vállalat 2 millió forinttal fizette meg „nagyvonalúságát”. Találunk a könyvben példát a sorozatnagyság fontos szerepére is. Egyik nagy hajógyárunk 4 hajót ajánlott exportra, egyenként 18 millió forintért. Végül is *egyre* kapott megrendelést, de a gyár nem látta szükségesnek változtatni az ajánlati áron. A hajó elkészült 31 millió forint költséggel, amelyből hosszadalmas tárgyalások után is csak 26 millió volt realizálható. A sorozatnagyság rossz felméréseért gyakran a kereskedelem felelős. A Salgótarjáni Acélárugyár a belkereskedelem megrendelése alapján vasvillák gyártására rendezte át egyik üzemrészét, 3,5 millió forintos költséggel. Időközben a belkereskedelem megállapította, hogy jóval kevesebb vasvillára van csak szükség. A következmény itt is több millió forintos veszteség lett. A szerző érdekes szemléletes példáival igen meggyőzően bizonyítja az előkalkuláció szerepét a vállalatok életében.

Az utókalkuláció hasznosítását tárgyalva arra figyelmeztet a szerző, hogy a megbízható önköltségi adatok hiányában „nem az utókalkuláció rossz munkáját kell látnunk, nem az utókalkuláció tevékenységét kell megszüntetnünk, hanem a műszaki előkészítésben, a gyártás folyamatában kell *rendet és fegyelmet* teremteni, a különböző vállalati szervek tevékenységét kell összehangolni, s ezzel szinte egycsapásra megjavul az utókalkulációs szerv önköltségmegállapító tevékenysége is”. (103. o.) Az utókalkuláció munkáját leggyakrabban akadályozó tényezők ismertetése után egész sorát találjuk az üzemi gyakorlatból vett konkrét példákknak (II. osztályú személyvagon önköltségének elemzése; műhelyi közvetett költségek elemzése stb.). Ezt az igen sikerült kötetet is a benne előforduló szakkifejezések magyarázatát tartalmazó függelék zárja.

A sorozat eddig megjelent utolsó két kötete: Bécs László és dr. Kozmutza Pál „Bérgazdálkodás és munkaügy az iparban”, és dr. Balázs György „Bérezés és bérelszámolás az iparban” című könyve. A szerzőknek legnagyobbreszt sikerült elkerülniük a kísértő ismétléseket. Az első könyv a különböző bérrendszerek alapelveit és gazdasági hatásait, ezenkívül a munkanormákat, a munkaügyi tervezést és a munkaügyi elemzés néhány kérdését tárgyalja; a második a különböző bérrendszerek bevezetésének technikai megoldásait, szervezési módszereit, egyszerűsítési lehetőségeit ismerteti.

Bécs és Kozmutza állást foglalnak könyvükben amellet, hogy a teljesítménybérezés összefér az átlagbér-rögzítéssel, sőt, az előre megállapított átlagbér az elsődleges tényező a bértételek megállapításakor. „A termékegységért fizetendő bér megállapításánál — olvassuk — a tervezett átlagkeresetből kell kiindulnunk, annak szem előtt tartásával azonban, hogy a bérrendszer a bér fizetésének csak módszere, nem pedig a bérszínvonalat meghatározó tényező. A bér színvonalát a tervezett vagy engedélyezett átlagbér határozza meg. Nem szabad tehát megismételni azt a hibát sem, hogy a bérrendszerek különbözősége egyúttal, illetve önmagában a kereset különbözőségét is jelentse.” (15. o.) Itt említhető meg, hogy Balázs György szerint is: „a kifizethető felső teljesítményhatárok megállapítása nem jelenti a termelékenység növelésére irányuló ösztönzés gyengítését, hanem ezt helyesebb mederbe tereli, mert a termelékenységnek nem a munkaintenzitás fokozása útján kell növekednie, hanem helyes munkaszervezés és az alkalmazott technikai és technológiai megoldások tökéletesítése segítségével”. (100. o.) Bécs és

Kozmutza szerint is, az átlagkereset előírt színvonalának megtartása — hasonló logikával — éppen növeli a termelékenységet. (60. o.)

Ennek a kérdésnek a tárgyalásakor a szerzők nem mentek bizonyos egyoldalúságtól. Az átlagbér-ellenőrzés rendszerét szinte közgazdasági törvényként méltatják, s kétségtelen előnyei mellett nem beszélnek e rendszer fogyatékoságairól. Pedig közismertek azok a jelenségek — munkavisszatartás, magas és alacsony bérű dolgozók kényszerű együttes túlóráztatása stb. —, amelyek az átlagbér-ellenőrzés mai formájával együttjárnak. Mindez azt mutatja, hogy ezen a téren még sokat kell vizsgálnunk, s a jelenlegi megoldás még korántsem tekinthető tökéletesnek.

A normákról írt fejezetben Bécs és Kozmutza élesen bírálják az elmúlt évek gyakorlatát, amikor „a normák megállapításakor nemcsak az élenjáró dolgozók munkamódszerét vettük figyelembe, hanem az élenjáró dolgozók munkavégzésének idejét is. Ennek a módszernek az lett a következménye, hogy a műszaki normát a dolgozók jelentős hányada nem tudta teljesíteni. A túlságosan szorosan megállapított műszaki normák elvesztették ösztönző hatásukat, s ugyanúgy gátjává váltak a termelékenység növelésének, mint a laza munkanormák.” (35. o.) A szerzők határozottan állást foglalnak amellett, hogy a munkanormákat az átlagos képességű dolgozóknál végzett időmérések alapján kell előírni. A szerzők megállapítják, hogy az átlagkereset rögzítése következtében a jövőben nem lesz szükség a dolgozók tömeges keresetcsökkenésével járó általános normarendezésekre. Az átlagkereset túllépésének szankciójaként azt javasolják, hogy a túllépésből eredő összeget a vállalat ne számolhassa el költségként, hanem vonják le a személyi jutalmazásra fordítható nyereségrészből. Ilyen túllépés azonban gazdaságossági szempontból helyeselhető intézkedések eredménye is lehet, ezért szebb lenne ezt a javaslatot így megfogalmazni: ha a vállalat kollektívája a jövőben nagyobb nyereség reményében növelni akarja a magasabban kvalifikált munkák vagy dolgozók arányát, engedtesse meg, hogy ezt saját nyereségrészesedésük terhére megtehesse.

A munkaügyi tervezésről szóló részben az általában ismert mutatók és módszerek leírását olvashatjuk. Helyesen hívják fel a szerzők a figyelmet arra, hogy a létszám alakulását üzemrészenként is vizsgálni kell. Ehhez még azt fűznénk hozzá, hogy az üzemrészenkénti munkaerő-hullámmal is érdemes foglalkozni. Ha sok az üzemrészek közötti áthelyezés, az új munkahelyre kerülő dolgozók átmenetileg kisebb teljesítménye érezhetően rontja a vállalat termelékenységét. Ez különösen a sok betanított munkást foglalkoztató vállalatoknál okozhat érzékeny veszteségeket.

Az utolsó fejezetekben („A munka termelékenysége”, „Munkaügy és önköltségcsökkentés”) a könyvecske színvonala esik. Részint ismétli a sorozat első kötetét, részint pedig általánosságokat tartalmaz. Egészében azonban ez a kötet is hasznos olvasmány.

Dr. Balázs Györgynek a bérezésről és a bérelszámolásról írt kötetében nincs ilyen „témaköri túltengés”. A szerző nagyon is ügyelt arra, hogy saját szorosan értelmezett tárgykörénél maradjon, és minden mondata tartalmas legyen. (Ez meglátszik a kötet terjedelmén is: mintegy 40 oldallal rövidebb az előzőnél.) Az első fejezetekben röviden tájékoztat a különféle bérrendszerekről, majd egymást követik a legváltozatosabb szervezési ötletek, megoldások, amelyekkel az egyes bérrendszereknek megfelelő teljesítménymérést és bérelszámolást különböző vállalati feltételek között megvalósíthatjuk. A technikai ismertetés mellett a szerző értékeli is az egyes bérrendszereket. Például: a szerző rámutat arra, hogy ahol előfordulnak „jó” és „rossz” munkák, a csoportbérezés előnyösebb az egyéni bérezésnél, mert megszűnik a munkák közti válogatás, a kollektíván belül mindegy, ki végzi el a rosszabbul fizető munkát.

A szerző lépten-nyomon figyelmezteti olvasóit: az ismertetett megoldások nem másolásra valók, hanem arra, hogy ötleteket lehessen meríteni belőlük az egyes vállalatok sajátosságaihoz igazodó speciális bérrendszerek kidolgozásához. Sőt „az sem szükségszerű — olvashatjuk —, hogy a vállalat minden üzemrészénél egyforma bérezési és bérelszámolási rendszert alkalmazzanak. Elképzelhető — és ez a leggyakoribb eset —, hogy a különböző üzemrészek adottságai eltérőek, és az a bérezési és bérelszámolási rendszer, amely az egyik üzemrésznél tökéletesen megfelel, más üzemrészeknél nem, vagy csak erőltetetten alkalmazható.” (36. o.) Nagyon is így van. Annál kevésbé érthető, miért kívánja mégis a szerző könyve végén „az egy iparágon belül legalkalmasabbnak bizonyult bérrendszert az iparág

egészére kiterjeszteni”, mondván, hogy „egy iparágon belül a szakmai sajátosságok nem teszik szükségsszerűvé különböző bérrendszerek alkalmazását”. Melyik iparágban egyeznek meg annyira a műszaki feltételek, a sorozatok nagysága, a gyártott típusok állandósága, a műveletek időtartama és még száz más tényező, hogy ne kellene *vállalatonkénti* sajátosságokról beszélni? Hiszen ilyen okok miatt bizony olykor üzemenként, sőt dolgozónként más és más bérrendszert kell alkalmazni. A kötelező iparági bérrendszerekhez való visszatérés nagy lépés volna, szerintem, *hátrafelé*. Persze kívánatos olyan statisztikai és elemzési módszerek kidolgozása, amelyek lehetővé teszik a különböző bérrendszerű vállalatok bizonyos gazdasági jelenségeinek együttes vizsgálatát, és kívánatos a bérrendszerekre vonatkozó tapasztalatok szervezett terjesztése is.

★

A sorozat keretében a közeli jövőben előreláthatóan a következő kötetek fognak megjelenni:

- Az ipari állóeszközök takarékos felhasználása;
- Vállalatszervezés a gyakorlatban;
- Iparvállalatok pénzügyei;
- Műszaki fejlesztés gyorsan térülő hitelekből;
- Iparvállalatok finanszírozása és önfinanszírozása;
- Iparvállalatok mérlege;
- A gazdaságos sorozatnagyság kiválasztása.

Szívesen látnánk, ha a Kiadó módot találna egy anyaggazdálkodással, anyagnormákkal, anyagutalványozással, a termelő üzemek anyagfelhasználásának elszámolásával, elemzésével foglalkozó kötet programba iktatására is.

★

Összefoglalva: A sorozat kiadása hasznos kezdeményezésnek bizonyult. Az eddig megjelent köteteket az oktatásban résztvevők és (ami különösen fontos) a vállalatok gazdasági munkaköreiben dolgozók egyaránt haszonnal forgathatják. Hibájául az róható fel a sorozatnak, hogy színvonala nem egyenletes, és hogy nem minden kötet azonos olvasókör számára íródott. Például az „Iparvállalatok termelésének elemzése” csak érdeklődő laikusok számára készült olvasmány; a sorozat utolsó kötete viszont igen értékes a gyakorlati szakemberek számára, de úgy véljük, nem köti le a nem szakemberek figyelmét. A témák kiválasztásában és a feldolgozás módjában észlelhető hullámlás magyarázható azzal, hogy a sorozat kiadása közben új igények jelentkeztek. A fogyatékoságoknál azonban sokkal nagyobb a kiadó és a szerzők érdeme: hézagpótló, időszzerű kézikönyveket adtak a vállalati vezetők és a vállalati szervezés iránt érdeklődők kezébe, amelyekben az alapismeretek jó összefoglalásán kívül számos eredeti gondolatot, megszívlelendő bírálatot és hasznos javaslatot találhatnak.

Siklaci István

Korán Imre: A műszaki külkereskedelem alapismeretei. 2 kötet

Tankönyvkiadó. 1957. 304 o. és 1958. 310 o.

Korunk rohamos technikai fejlődése nemcsak a műszaki tudományok nagymértékű *specializálódását* eredményezte, hanem ezzel párhuzamosan a műszaki és a természettudományok *együttes alkalmazását* is mindinkább megköveteli. A műszaki tudományok sikeres művelésének ma már elengedhetetlen feltétele az alapos természettudományi felkészültség is.

Ehhez hasonlóan a külkereskedelemmel és az iparral foglalkozó ágazati gazdaságtanok is mind több területen érintkeznek általános műszaki, esetenként pedig természettudományokkal.

Fokozódott a *matematikai* módszerek jelentősége a közgazdaságtudományban, s bebizonyosodott, hogy az *általános műszaki műveltség*, az *egyes iparágak főbb technológiai folyamatainak megértése* a gazdaságtudomány több területén a sikeres munka alapvető feltétele. Ezzel a fejlődési tendenciával az oktatásban is számolni kell.

Nyilván ez a szempont vezette a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem külkereskedelem gazdaságtana tanszékét és a Tankönyvkiadót Korán Imre könyvének sajtó alá rendezésekor. Korán Imre könyve egyetemi tankönyvként került kiadásra, de jogosan tarthat érdeklődésre számot az egyetem falain kívül is; *hasznos és szükséges kézikönyv* minden az iparban vagy a külkereskedelemben dolgozó közgazda számára. A szerző tömören, világosan, jól áttekinthető formában ismerteti a nehézipari termelés legfontosabb ágazatait, azok termelési technikáját, fontosabb gazdasági jellemzőit és gyártmányait, s mondanivalóját bő statisztikai anyaggal illusztrálja mind *nemzetközi*, mind *hazai* vonatkozásban.

Az *első kötet* képet ad az energiagazdaság, a vas-, az acél- és a fémipar jelenlegi helyzetéről, fejlődési tendenciáiról, a fejlődésüket segítő vagy gátló *gazdasági okokról*, végül, de nem utolsósorban termékeik áralakulásáról, piaci helyzetéről, kereskedelmi forgalmuk fontosabb feltételeiről és azok alakulásáról is. Mindezen kérdéseket — logikai sorrendben haladva — úgy foglalja össze, hogy a nem műszaki képzettségű olvasó is könnyen megértheti a tárgyalt iparágak valamennyi fontosabb technológiai, gyártási eljárását — gazdasági vonatkozásaikkal együtt —, s mindezt anélkül, hogy a számára nem fontos, vagy éppen már meg sem érthető műszaki részletkérdésekben való elmerülésre kényszerülne.

Az *első kötet* öt fő részre tagolódik. Külön részek tárgyalják az *energiahordozókkal és a tüzelőanyagokkal, a vaskohászati alapanyagokkal és féltermékekkel, az acélokkal és a színes fémekkel* kapcsolatos tudnivalókat, s külön rész foglalja össze — közgazdák számára talán ez a legérdekesebb — nehézipari külkereskedelmünk fontosabb jellemzőit, alakulását és előrelátható fejlődését.

A *második kötet* a magyar külkereskedelem szempontjából jelentőséggel bíró géptípusokat tárgyalja. Az olvasó elsőnek a gépelemekkel, majd a különböző erőgépekkel, a villamos gépekkel és berendezésekkel, az emelő és szállítógépekkel, a közlekedési berendezésekkel, a bányagépekkel, az aprító és vegyipari gépekkel, végül pedig a mezőgazdaságban használatos gépekkel ismerkedhetik meg.

A szerző ebben a kötetben is megtalálja a helyes arányt a műszaki és a közgazdasági természetű anyag közlésében; az egyes fejezetek részletesen tárgyalják a különféle gépféleségek *gazdasági szerepét, a nemzetközi kereskedelemben elfoglalt helyét, valamint forgalmi- és árszint-adatait*. Ennek során szóba kerülnek az *exportgazdaságosság* javításával összefüggő problémák, az ezzel kapcsolatos azonnali és távlati tennivalók is.

A könyv foglalkozik a gépexport *áruszerkezetének* alakulásával, rámutat annak néhány torzulására és javaslatokat is tesz az áruszerkezet javítására.

Az utolsó két fejezet a gépek és a beruházási javak nemzetközi kereskedelmének helyzetét és a magyar gépkereskedelem eddigi fejlődését foglalja röviden össze.

E rövid ismertetésből is látható a könyv tartalmi gazdagsága. Ennek nem mond ellent, ha megjegyezzük: szerencsésen egészítette volna ki a könyvet a nagy nemzetközi monopolvállalatok jelentőségének és a nemzetközi kereskedelemben betöltött szerepének bővebb ismertetése (nyersanyagpiacok felosztása, nyersanyagkonferenciák, kutató csoportok, nemzetközi egyezmények, például az ónegyzmény stb.), valamint néhány fontosabb energiahordozó termelését szemléltető térkép is.

A két kötet valóságos kis műszaki és külkereskedelmi enciklopédia, amelynek anyagát összegyűjteni, a célkitűzéshez mért arányokat betartani, a műszaki és gazdasági érdeklődésű olvasó *kétféle érdeklődését* mindenkor megfelelően ki-elégíteni nagy tárgyi és didaktikai tudást igénylő munka volt.

Közgazdák számára lényegében műszaki tárgyak ismertetése mindig a legnehezebb feladatok közé tartozott, amint mérnökök érdeklődését sem mindig könnyű — más irányú tájékozódásuk miatt — a közgazdaságtudományi kérdések iránt felkelteni.

Korán Imrének könyve megírásakor egyszerre kellett megbirkóznia mindkét — külön-külön is nehéz — feladattal, s elmondhatjuk, hogy feladatát *sikerrel* oldotta meg.

A könyvnek a műszaki külkereskedelemmel foglalkozó egyes részei a *műszaki egyetemek* ipargazdaságtan tanszékein folyó oktatómunkához is értékes anyagot szolgáltatnak.

Klár János

*K*észpénz helyett
utazásra,
üdülésre vigyen magával

**Helyközi
takarékbetétkönyvet!**

Váltható

az Országos Takarékpénztár
minden fiókjában.

Ugyanott

részletes felvilágosítást

kaphat

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Шандор Ауш:

Некоторые основные проблемы системы народнохозяйственных балансов

Статья занимается исследованием вопроса о том, насколько находящаяся сегодня в употреблении система балансов является пригодной с точки зрения равновесия условий реализации общественного продукта и нужд планирования.

С данной точки зрения в статье производится исследование сводного баланса общественного продукта, баланса национального дохода, производственного и материального баланса, баланса покупательского и товарного фондов.

Действующая в настоящее время система балансов не в состоянии единообразно и без изъянов выявить процесс возмещения средств производства и производственные связи, ввиду чего она не может точно показать также и структуру остающейся, после возмещения использованных средств производства, совокупности изделий по потребительской стоимости. Действующая ныне система балансов также не отражает происходящее в ходе перераспределения стоимости национального дохода окончательное распределение доходов. Со своей стороны все это вызвано отсутствием двух балансов, или, вернее, двух систем балансов: шахматного баланса общественного продукта и тем, что не имеются налицо балансовые связи, представляющие процесс перераспределения национального дохода.

Статья занимается разбором недостатков, производимых до сих пор в Венгрии расчетов, которые имели место в связи с попытками создания шахматного баланса, и указывает на те крупные преимущества, которые обеспечиваются подробным шахматным балансом, — составление которого уже начато Центральным Статистическим Управлением Венгрии, — для планирования с применением электронных счетных машин.

Баланс распределения и перераспределения национального дохода будет разработан Институтом экономики на основе фактических данных за 1957 год, при использовании данных для вычисления национального дохода и синтетического баланса.

Ласло Чете:

Новый этап в развитии колхозного строя

КПСС продолжает последовательно укреплять и дальше развивать ленинские принципы в руководстве народным хозяйством. Вследствие этого, настала очередь революционного решения, которое принято на февральском пленуме ЦК КПСС на основе тезисов, изложенных Н. С. Хрущевым, о реорганизации МТС и дальнейшем развитии колхозов.

Вследствие объективных причин, необходима была концентрация машин в государственных машинно-тракторных станциях. МТС стала главной силой развития производительных сил в деревне и центром политической и культурной работы. В связи с построением социализма, с развитием колхозов, та или иная функция МТС была выдвинута на первый план.

Со времени сентябрьского Пленума ЦК КПСС 1953 г. колхозы стали современными, крупными и доходными хозяйствами, которые уже не требуют организационной, руководящей и политической помощи МТС.

В то время как производительные силы в колхозах значительно выросли, в отношении МТС и колхозов, т. е. в форме производственно-технического обслуживания колхозов, не было существенных изменений. Всегда трудно было найти наилучшую форму сочетания работы колхозов и МТС. Формы сочетания работы колхозов и МТС непрерывно развивались и, наиболее развитые формы, явно показали необходимость реорганизации МТС и целесообразность продажи тракторов и сельскохозяйственных машин колхозам.

В последнее время МТС, как форма обслуживания колхозов, стали преградой быстрого роста производительных сил в колхозах. Об этом свидетельствует ряд явлений, которые после реорганизации МТС исчезают.

В связи с реорганизацией МТС и продажей машин колхозам, возникли практические и теоретические проблемы. Практические проблемы (как срок реорганизации, количество, тип, цена проданных машин и т. д.) разрешаются на основе внимательного изучения конкретных условий.

„Теоретические” проблемы возникшие в связи с реорганизацией МТС, как напр. противопоставление колхозной и государственной собственности, обычно основываются на догматическом подходе к этим вопросам.

Ласло Лукач:

Пределы точности вычисления себестоимости продукции и ценообразование

Новейшая специальная литература, занимающаяся образованием производственных цен в промышленности и практика ценообразования не принимают в достаточной мере во внимание степень точности вычисления себестоимости у отдельных видов продукции, хотя, помимо других причин, в этом имеется необходимость и потому, что неточности в вычислении себестоимости различными путями, которые, в свою очередь, указаны в данной статье, превращаются в неточности в сфере ценообразования, что, опять-таки, оказывает влияние на себестоимость других изделий.

Исследуя источники неточностей в сфере вычисления себестоимости, автор вместо перечисления общезвестных фактов, связанных с распределением накладных расходов, знакомит нас с другими, также известными, искажениями, разбор которых, однако, избегается значительной частью специальной литературы. Одна часть этих искажений возникает таким образом, что в ходе вычисления себестоимости отдельных изделий, происходит „перемещение” между мелкими элементами их себестоимости: другая часть искажений происходит из „перемещений” имеющих место между различными элементами себестоимости одного изделия. Автор при помощи теоретических схем и математических средств доказывает, что в своих вышеупомянутых случаях расчет себестоимостей не только затронутых „перемещениями” но и всех параллельно производимых изделий изменяется, и что таким образом измененная сумма будет расходиться с первоначальной

„ошкбчной” суммой. После этого автор приводит несколько таких взятых из практики примеров, которые подтверждают неизбежность возникновения вышеуказанных искажений.

В заключение автор высказывает несколько соображений, которые ему представляются пригодными с той точки зрения, чтобы при ценообразовании принимались во внимание неточности при вычислении себестоимости.

Бела Чендеш:

Новая система государственных закупок и образование центральных запасов

Автор знакомит читателя с результатами государственных закупок в 1957 году; закупочные органы выполнили годовой план на 111,7 процентов, а закупленное количество соответствует среднему уровню заготовок за 1954—1956 годы.

В 1957 году цены в среднем были ниже, чем средние коммерческие цены в 1955 году (не принимая во внимание оборот между самими производителями). Влияние цен на сельскохозяйственное производство и товарность было положительным, что нашло выражение в перевыполнении плана закупок, в заключении контрактов по растениеводческим культурам и выращиванию и откорму скота, а также в росте сельскохозяйственного производства.

Снабжение населения продуктами питания, за исключением всего лишь нескольких продуктов, было бесперебойным. Цены продуктов, которые раньше были включены в систему обязательных государственных заготовок, вопреки отмене последнего, не возросли.

Далее автор занимается вопросом положения, сложившегося в 1957 году в области закупок и потребления зелени и фруктов. Он приводит несколько важных обстоятельств, которые привели в минувшем году к росту цен на некоторые виды овощей и фруктов.

Автор подвергает исследованию роль, которую сыграла частная торговля в области проведения закупок и организации снабжения.

Согласно мнению автора, накопленный до сих пор опыт показывает, что бесперебойное снабжение городского населения продуктами питания можно обеспечить удовлетворительным образом и без системы обязательных заготовок.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Sándor Ausch:

Some major problems of the national economic balance-sheet system

The article discusses how far the system of balance-sheet compilation applied in Hungary corresponds to the requirements of planning the equilibrium of the national product.

It examines the aggregate balance-sheet of the national product, the national income, the material and produce, and the purchasing and commodity fund balance-sheet from this aspect.

The system applied at present does not show the process of replacing means of production, it does not give an integrated and complete assessment of the interrelations of production. Therefore it is impossible to estimate the composition of the use value of the accumulated commodities left over after replacing means of production. Neither does the system of compiling balance-sheets being applied now demonstrate the final distribution of income after the re-distribution in value of the national income. This becomes evident in the lack of two types of balance-sheets, or system of balance-sheets, the chessboard balance-sheet of the national product, and in the fact that there are no inter-connected balance-sheets demonstrating the process of re-distributing the national income.

The article is concerned with the shortcomings of the chessboard balance-sheet as applied in Hungary to date; it points to the considerable advantages of the detailed chessboard balance-sheet — the elaboration of which the Bureau of Statistics has already begun — as far as the application of electronic calculation machines for planning are concerned.

The Institute of Political Economic Science will work out the balance-sheet based on figures for 1957 of the distribution and re-distribution of the national income, making use of the statistics of national income calculations and the financial balance-sheets.

László Csete:

A new stage in the development of the kolkhoz system

The Communist Party of the Soviet Union is continuing to strengthen and develop further the Leninist principles in economic management. In the course of this process the revolutionary change of re-organising the machine and tractor stations was proposed by Khrushchov to the February meeting of the Central Committee of the CPSU.

The concentration of machinery in the hands of machine stations owned by the state was justified by objective conditions when the step was taken. Although the machine station became the most important lever of increasing the productive forces of kolkhoz villages and centres of political and cultural educational work, in compliance with the building of socialism and kolkhoz development always one or other task was given preference.

Since the September 1953 plenary meeting of the Central Committee of the CPSU, the kolkhozes have become profitable, modern large-scale farms, which are no longer in need of the help of the machine stations as far as organisation, guidance and political assistance are concerned.

The productive forces of the kolkhozes have increased tremendously, but no essential changes have taken place in the relationship between the kolkhozes and the machine stations, in the production and technical services rendered to the kolkhozes. From the beginning the working out of satisfactory forms of cooperation between the kolkhozes and the machine stations was problematic. The forms of coordination were always developing and at the highest stage the need became evident to reorganise the machine stations, to sell the bulk of the tractors and machinery.

The rapid growth of the forces of production was more and more hampered by the existing kolkhoz-machine station relationship. This was indicated by a whole number of signs which were eliminated with the re-organisation of the machine stations.

Various practical and theoretical problems are posed by the re-organisation of the machine stations and the sale of tractors and machines. The practical problems, such as the speed of reorganisation, the quantity, types, price, of the machinery to be sold, etc., can be solved everywhere with due foresight, after examining concrete circumstances.

The "theoretical" problems raised by the re-organisation, such as kolkhoz property as opposed to public property, are usually the result of dogmatic approach.

László Lukács:

On limits to precise production cost estimates and on pricing

The most up-to-date literature on the determination of production prices in industry and the fixing of prices in practice does not give sufficient consideration to the need for utmost precision in prime cost estimates of individual articles although, apart from other reasons, this is necessary because inaccurate prime cost accounting can, in the manner described in the article, cause incorrect prices and thereby affect the prime costs of other products as well.

The author examines the causes of incorrect prime cost accounting and, instead of the well-known facts connected with the breaking down of factory overheads, he discusses the also generally known cases of distortion usually neglected in literature. These divergencies are, on the one hand, due to "overlapping" of certain parts of a prime cost and, on the other to "overlapping" of various items making up the prime cost of a product. By means of models and mathematical examples he proves that in both cases the prime costs will differ from the original "incorrect" amount. He then gives a number of practical instances when the divergencies already explained in principle will inevitably occur.

Finally the author puts forward a number of ideas concerning the inaccuracy of prime cost accounting which appear worthy of consideration when determining prices.

Béla Csendes:

The new purchasing system and central stockpiling

The author gives an account of the results of purchasing in 1957. The purchasing agencies fulfilled the annual plan by 111.7 per cent; the actual quantities purchased correspond to the average produce collection in 1954/6.

In 1957 prices were on the whole lower than the average market prices for 1955 (except for sales among producers). Price relations also improved. The prices had a favourable effect on agricultural production and commodity production. This was indicated by the overfulfilment of purchasing plans, the signing of crop, animal breeding and fattening contracts and by higher agricultural production.

With the exception of a few articles, the supply of the population with foodstuffs was satisfactory. In spite of the abolition of obligatory delivery, the consumer prices of commodities which earlier came under obligatory delivery schemes did not increase.

The author discusses the trends in 1957 of purchasing and supply of vegetables and fruit. He points to a number of important circumstances which led in the course of last year to the rise in prices of a few types of vegetables and fruit.

Then follows a discussion of the role of private trade in purchasing and distribution. According to the author experience to date shows that under present circumstances the urban population can be satisfactorily supplied with foodstuffs without obligatory deliveries of agricultural produce.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Antos István, Bakonyi Sebestyén Endre, Bognár József, Erdei Ferenc, Fekete Ferenc (főszerkesztő), Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Huszár István, Lázár György, Molnár Endre, Varga Edit, Varga István, Vályi Péter

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.
 Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. — Telefon: 111—010.
 Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
 Telefon: 180—850. — Csekk számla: 61 094. — Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.
 Terjedelem: 7 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1958. május 15.
 A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Kossuth Nyomda, Budapest, V., Honvéd u. 10. — 1572 — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

7

V. ÉVFOLYAM

1958. JÚLIUS

TARTALOM

<i>D. Szabó József</i> : A hároméves terv néhány főbb vonása	673
<i>Szurdi István</i> : Néhány észrevétel a Közgazdasági Szakértő Bizottság elgondolásaihoz, javaslataihoz	688
<i>Varga Edit</i> : A tervezés módszereinek megjavítása	696
<i>Garamvölgyi Károly—Nagy Gyula</i> : Mezőgazdaság a hároméves tervben	703
<i>Kornai János</i> : Kell-e korrigálni a nyereségrészesedést?	720

SZEMLE

A tervezés és az irányítás tökéletesítése a csehszlovák iparban (<i>Meisel Sándor</i>)	735
A mezőgazdasági termelői árarányok alakulásának néhány kérdése (<i>Hont János</i>)	747
A magyar almatermelés gazdaságossága (<i>Antal Zoltán</i>)	759

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Szovjet közgazdasági tájékoztató kiadványok (<i>Rózsa György</i>)	767
BacsKay—Krekó: Matematikai zsebkönyv közgazdászok számára (<i>Mentes Imre</i>)	768
Nagy Lóránd dr.: Állami gazdaságok üzemstatisztikája és üzemelemzése (<i>Peregi Sándor</i>)	770
Helmüt Koziólek: A nemzeti jövedelem marxi—lenini elméletének alapkérdései (<i>Radnóti Éva</i>)	772
Két átfogó könyv a román népgazdaságról (<i>Rózsa György</i>)	775
Gottfried Haberler: A nemzetközi kereskedelem elméletének áttekintése (<i>N. A.</i>)	776
Magyar nyelvű gazdasági tárgyú könyvek	778
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	780

E SZÁM SZERZŐI:

1.

Antal Zoltán aspiráns; **Garamvölgyi Károly**, az MSZMP KB mezőgazdasági osztályának munkatársa; **Hont János**, a Földművelésügyi Minisztérium terv és közgazdasági főosztályának vezetője; **Kornai János** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Meisel Sándor** aspiráns, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem népgazdaság tervezése tanszékének tanársegéde; **Mentes Imre**, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem gazdasági matematika tanszékének adjunktusa; **Nagy Gyula**, az Országos Tervhivatal osztályvezetője; **Peregi Sándor** kandidátus, az Állami Gazdaságok Üzemszervezési Kutató Intézetének munkatársa; **Radnóti Éva**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Rózsa György**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **D. Szabó József**, a Közgazdasági Szemle munkatársa; **Szurdi István**, az MSZMP KB ipari és közlekedési osztályának vezetője; **Varga Edit**, a Kőbányai Gyógyszerárugyár igazgatója.

A hároméves terv néhány főbb vonása*

A szocialista termelési viszonyok uralkodóvá válása óta a hároméves terv lesz az első olyan többéves tervünk, amelyet előreláthatólag hiánytalanul végre fogunk hajtani. Az első ötéves tervet — mint ismeretes — már az első évben módosították, befejezése előtt 1–1½ évvel pedig újból gyökeresen módosították. Ezzel az első ötéves terv mint a többéves gazdaságfejlesztés programja, érvényét veszttette. Ismert az is, hogy a második ötéves terv 1955-ben megkezdett munkálatai sem fejeződtek be. A terv nem került jóváhagyásra, nem vált a gazdasági munka vezérfonalává, mert időközben megváltoztak a gazdasági feltételek.

A hároméves terv jellemző vonása, hogy kidolgozásakor már megvoltak azok az irányelvek, számítások is, amelyek a népgazdaság fejlesztésének 1961–1965. évi irányát jelölik ki. Ennek folytán a hároméves terv pontosabban illeszkedik be népgazdaságunk hosszútávú fejlesztésének kereteibe, mint bármely korábbi többéves tervünk.

A hároméves terv fő arányai

A hároméves népgazdasági terv célja, hogy az ellenforradalom és a korábbi gazdaságpolitikai hibák okozta nehézségek nagyrészt megszűnjenek, a népgazdaság még meglévő aránytalanságai lényegesen csökkenjenek, és fokozatosan kialakuljanak a helyes arányok, s ezzel megteremtődjenek azok a feltételek, amelyek az ország erőteljes szocialista fejlődéséhez, a nép életviszonyainak folyamatos javításához és az esedékes külföldi hitelek törlesztéséhez szükségesek.

Közismert, hogy 1956 végén és 1957-ben a belföldön létrehozott nemzeti jövedelem nem fedezte azokat a szükségleteket, amelyek a központi rendelkezések alapján megnövelt személyes fogyasztás fedezéséhez, az 1956. IV. negyedévben kiürült belkereskedelmi készletek feltöltéséhez, az ellenforradalom okozta rombolások helyrehozatalához és a termelés 1956. első háromnegyedévi színvonalának eléréséhez voltak szükségesek. Mindezen körülmények és a korábbi gazdaságpolitikai hibák következményeként a nemzeti jövedelem felhasználási arányainak olyan eltolódása következett be, amely a termelés jövőbeli növelésének lehetőségeit rendkívül szűkre korlátozta. Mindezért a népgazdasági

* Ez a cikk az Országos Tervhivatalnak a hároméves tervre vonatkozó dokumentumai, előterjesztései és egyéb számítási anyagai alapján készült.

egyensúly megteremtése az újratermelés erőteljesebb bővítésével egyidejűleg a jövőben csak akkor lehetséges, ha a nemzeti jövedelem 1957. évi felhasználási arányait megváltoztatjuk. Mivel a termelés bővítésének konkrét ütemét a meglévő termelőkapacitás leghatékonyabb kihasználása mellett az az anyagi fedezet szabja meg, amit új termelőkapacitások megteremtésére fordíthatunk, ezért a termelési rendeltetésű felhalmozás képzésének minden lehetőségét ki kell használnunk. Ugyanis alapjaiban ez határozza meg a nemzeti jövedelem termelési ütemét.

1957-ben a belföldön felhasznált nemzeti jövedelem — a kapott áru- és devizahitelek révén — 5,5 százalékkal volt nagyobb a megtermelt nemzeti jövedelemnél. Az azóta bekövetkezett gyors gazdasági konszolidáció eredményeként azonban fizetési mérlegünk 1958-tól kezdve — a Szovjetuniótól 1958-ban kapott 40 millió rubeles devizakölcsönt nem számítva — már a hároméves terv minden évében egyensúlyban van. Igaz ugyan, hogy ezekben az években beruházási hiteletet veszünk fel — elsősorban a Szovjetuniótól —, ezt azonban nem a népgazdasági egyensúly fenntartása, hanem a népgazdaság gyorsabb ütemű fejlesztése — részben a kapott hitelek törlesztési feltételeinek megteremtése — teszi szükségessé. 1960-tól kezdve ugyanis a nemzeti jövedelem egy részét már az 1957-ben igénybevett áru és deviza, valamint az 1958–1960-ban igénybevehető beruházási hitelek törlesztésére kell fordítanunk. Belföldi felhasználásra tehát csak a törlesztés után fennmaradó összeg kerülhet.

Emiatt a nemzeti jövedelem felhasználási arányainak meghatározásakor igen nehéz volt összeegyeztetni a fogyasztás azonnali szükségleteit a távlati szükségletek kielégítésére szolgáló feltételek biztosításával, azaz a felhalmozással. A hároméves terv a fogyasztás és a felhalmozás arányát abból a megfontolásból kiindulva irányozza elő, hogy bármily alacsony is most a beruházások színvonala, a személyes fogyasztást, a reáljövedelmet évről évre növelnünk kell, a szociális és a kulturális, valamint a lakásellátottság színvonala nem süllyedhet. A már elért életszínvonal stabilizálása, sőt valamelyes növelése kedvező gazdasági és politikai hatású és a gazdasági fejlődést inkább előmozdítja, minthá a terv a felhalmozás növelésének túlzott ütemét irányozná elő.

A nemzeti jövedelem felhasználási arányainak és dinamikájának változásait a következő táblázat szemlélteti:

A rendelkezésre álló nemzeti jövedelem fő felhasználási arányai és dinamikája

Megnevezés	Felhasználási arányok				Dinamika 1957=100		
	1957	1958	1959	1960	1958	1959	1960
<i>Fogyasztás összesen</i>	80,1	87,3	83,4	82,5	106,3	108,5	111,2
Lakosság fogyasztása	73,5	80,2	76,4	75,6	106,4	108,2	111,0
Közületi anyagfogyasztás	4,0	4,3	4,3	4,2	106,7	112,9	114,7
Szolgáltatók anyagfogyasztása	2,6	2,8	2,7	2,7	103,6	107,1	110,7
<i>Felhalmozás összesen</i>	19,8	10,7	13,5	14,1	52,6	71,1	76,8
Állóalap-növekedés	8,0	10,7	11,3	11,5	130,8	148,4	155,8
Forgóalap-változás	10,8	0,4	1,8	2,2	—	—	—
Tartalék-változás	1,0	0,4	0,4	0,4	—	—	—
<i>Fel nem osztott</i>	0,1	2,0	3,1	3,4	—	—	—
<i>Összesen:</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	97,5	104,1	107,9

Tehát a fogyasztási alap, valamint a lakosság fogyasztásának részaránya 1957-hez képest növekszik. Az 1958. évi részarány több mint 7 pontnyi eltolódása jórészt annak következménye, hogy az 1957-ben életbe lépett fogyasztásnövelő intézkedések egész évben hatnak, viszont ebben az évben a felhasználható nemzeti jövedelem némiképp csökken. 1959-ben és 1960-ban a fogyasztási alap részarányának csökkenése a felhasználható nemzeti jövedelem gyorsabb növekedésével függ össze úgy, hogy a fogyasztási alap viszonylagos csökkenése mögött abszolút nagyságának a megelőző évekhez képest körülbelül 2 százalékos növekedése húzódik meg. A fogyasztási alap folyamatos növelését részben az teszi szükségessé, hogy a nagyobb termelés eléréséért növelni kell a keresők számát, másrészt a teljesítménybérben dolgozók átlagbére a termelékenység növekedésével egyidejűleg bizonyos fokig nő. Ezenfelül a lakosság fogyasztási alapja — a fogyasztási cikkek termelési előirányzatával összhangban — lehetővé teszi a bér- és a nyugdíjrendszer egyes leglényegesebb aránytalanságainak megszüntetését is.

A felhalmozási alap részaránya az 1957. évinél a hároméves terv minden évében kisebb. Ez a forgóalapok 1957. évi sajátos alakulásának következménye, és nem jelenti a termelési feltételek romlását. Amint a táblázatból látható, az állóalapok növekedésének részaránya a hároméves terv éveiben 1957-hez képest, évről évre fokozódik (8,0 pontról 10,7, majd 11,3 és végül 11,5 pontra). A felhalmozási alap részaránya tehát lényegében a forgóalap-változás részarányának csökkenése miatt kisebb. Ez pedig az 1956 végén kiürült készletek 1957. évi feltöltődése után szükségszerű is.

A forgóalap képzésével kapcsolatban elsősorban nem a növelés, hanem inkább az összetétel javítása a feladat. A forgóalapok 1959–1960. évi növekedését részben a megnövekvő termelés zavartalan anyagellátása kívánja meg. A felhalmozási alap belső arányainak változásában az *állóalap-növekedés a jellegzetes mozzanat*, s elsősorban ez függ össze a termelési feltételek változásával. Bár az állóalapok növekedésének előirányzata még a felhasználható nemzeti jövedelemhez képest is lassúnak tekinthető, mégis módot ad rá, hogy a népgazdaság továbbfejlődjön, és ily módon fokozatosan elérjük a gyorsabb fejlődési ütemet.

A hároméves terv a nemzeti jövedelem termelésének növekedési ütemét, s ágazatonkénti megoszlását a túloldali táblázat adatai szerint határozza meg.

A termelési feltételek (az állóalapok, az anyagok és a munkaerő) bővítése, a termelékenység növelése, valamint a holtmunka-ráfordítások csökkentése révén a termelt nemzeti jövedelem körülbelül 14 százalékkal nő. Amint a táblázatból látható az egyes népgazdasági ágak hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez csak minimálisan változik, az iparból, valamint az építőiparból származó nemzeti jövedelem részaránya némiképp nő, a mezőgazdaságból, valamint az „egyéb” ágazatból származó nemzeti jövedelem valamelyest csökken, a közlekedése, valamint a bel-, kül- és felvásárlókereskedelmé pedig stagnál. Tehát a hároméves terv időszakában nem lesz jelentősebb változás a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulás tekintetében a népgazdasági ágak egymás-közi arányaiban. Ellenben magukban az egyes népgazdasági ágakban, főképp az iparban jelentős szerkezeti változásokat irányoz elő a terv,

**A belföldön létrehozott nemzeti jövedelem megoszlása népgazdasági ágak között,
valamint az egyes népgazdasági ágakban keletkezett nemzeti jövedelem
növekedési üteme**

Megnevezés	Megoszlási arányszámok				Növekedési ütem 1957=100		
	1957	1958	1959	1960	1958	1959	1960
Ipar	47,0	45,9	46,5	47,5	96,8	105,1	111,7
Építőipar	5,3	6,0	6,0	6,0	111,7	119,4	125,0
Mezőgazdaság.....	33,4	33,6	33,4	32,3	99,8	106,2	107,0
Közlekedés	3,2	3,4	3,3	3,3	106,9	111,7	114,9
Bel-, kül- és felvásárlókereskedelelem ...	10,5	10,7	10,4	10,5	100,5	105,2	108,7
Egyéb	0,6	0,4	0,4	0,4	69,2	69,2	69,2
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	99,2	106,2	110,4
Összesen export-import árdifferencia* figyelembevételével	—	—	—	—	102,6	109,8	113,9

* Az export-import árdifferencia nem a külkereskedelelem tényleges nyeresége vagy vesztesége miatt adódik, hanem a bel- és a külföldi árárányok és árszínvonal különbségei miatt. Ezért az export-import árdifferencia a külkereskedelelem gazdaságosságáról még durva megközelítésben sem mond semmit.

de erre csak majd a népgazdasági ágak fejlesztési irányainak ismertetésével kapcsolatban térek ki részletesen.

A beruházások

A beruházások és az állóalapok növekedése között elvileg meghatározott összefüggés van. A működtethető állóalapokat a beruházásokra fordított anyagi erőforrásoknak csak az a része bővíti, amelyet üzembe helyezett beruházásokra fordítunk, pontosabban az üzembe helyezett új beruházásoknak, a kiselejtezett állóalapok pótlása után fennmaradó része. Az állóalapok működő képességét pedig — amennyiben az amortizációs alap felújítási hányada megbízhatóan jelzi a valódi felújítási szükségletet — az amortizációs és a felújítási alap különbsége befolyásolja. Ezért, hogy adott erőforrásokból, beruházási keretből mekkora állóalap-növekedés érhető el, illetve, hogy az üzemben levő állóalapok működő képessége milyen fokú, az jelentősen függ a beruházási és a felújítási politikától. A hároméves terv előirányzatai épp e megfontolás alapján lényegesen kedvezőbb arányt tesznek lehetővé a beruházások és az állóalap-növekedés között, mint amilyen az első ötéves terv időszakában megvalósult. Bár a beruházások és az állóalapok növekedése közti összefüggést a várható állóalap-kiselejtezések tervezésének nehézségei miatt megbízhatóan kimutatni nem lehet, mégis az összes, valamint az üzembe helyezett beruházások tervezett változása alapján megközelítő képet nyerhetünk a beruházások és az állóalap-növekedés várható alakulásáról is. Ezt szemlélteti a következő oldal 1. sz. táblázata.

Látható, hogy bár a hároméves terv folyamán a beruházások évi átlagos színvonala alacsonyabb, mint az első ötéves terv időszakában volt, mégis — mivel a befejezetlen beruházások csökkennek — az üzembe helyezett beruházások átlagos évi növekedése nagyobb az első ötéves terv átlagánál. A hároméves terv több mint 36 milliárd beruházási előirányzata részben arra épül, hogy jelentősen növekednek a lakosság és a szövetkezetek saját forrásból finanszírozott beruházásai.

1. sz. táblázat

A teljes, illetve az üzembehelyezett beruházások növekedése az ötéves és a hároméves terv időszakában (millió Ft)

Megnevezés	Ötéves terv		1958	1959	1960	Hároméves terv		A hároméves terv egy évre jutó átlaga az ötéves terv százalékában
	Összesen	Egy évre jutó átlag				Összesen	Fgy évre jutó átlag	
Az állami valamint saját erőből és állami hiteltől fedezett beruházások*	66 645**	13 329	10 860	12 432	13 101	36 393	12 131	91,0
Ebből: üzembehelyezett beruházások.....	55 614	11 123	10 600	11 400	12 100	34 100	11 367	102,2

* Állami beruházások, a termelőszövetkezetek saját és állami hiteltől fedezett beruházásai, OKISZ, SZÖVOSZ állam i vállalatok saját beruházásai, rövidlejáratú bankhitel, magánlakásépítés.

** A KSH 67,4 mld. Ft adata átszámítva a hároméves terv szerkezetének megfelelően.

Tanulságosnak látszik összehasonlítani a hároméves terv állami beruházásainak megoszlását is az ötéves terv időszakának tényadataival, főképp a termelő és a nem termelő beruházások aránya, a beruházásoknak gépre, építésre és egyéb beruházásokra való megoszlása, valamint népgazdasági ágak közti megoszlás szempontjából. Ezt szemléltetik a következő táblázat adatai:

Az állami beruházások megoszlása az ötéves, illetve a hároméves terv időszakában

Megnevezés.	Ötéves terv	1958	1959	1960	Hároméves terv
<i>Az állami beruházásokból:</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Termelő beruházások	75,1	70,7	74,8	74,7	73,5
Nem termelő beruházások.....	24,9	29,3	25,2	25,3	26,5
<i>Az állami beruházások anyagi-műszaki megoszlása:</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Gép*	21,1	24,1	25,9	26,4	25,6
Építés.....	57,6	52,8	50,4	49,4	50,7
Egyéb.....	21,3	23,1	23,7	24,2	23,7
<i>Az állami termelő beruházásokból:</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Ipar**.....	59,7	64,8	65,3	65,3	65,2
Ebből: Nehézipar	92,9	91,5	90,7	90,5	90,9
Könnyű- és élelmiszeripar	7,1	8,5	9,3	9,5	9,1
Építőipar	3,6	0,4	0,4	0,4	0,4
Mezőgazdaság	16,1	17,7	15,4	15,2	16,0
Közlekedés	17,5	15,7	17,3	18,0	17,1
Kereskedelem	3,1	1,4	1,6	1,1	1,3

* Szovjet géphittel együtt átszámítva az ötéves terv szerkezetére.

** A hároméves terv időszakában tartalék nélkül.

Az állami beruházások termelő és nem termelő beruházásokra való megoszlását abból a megfontolásból kiindulva határozták meg, hogy a nem termelő beruházások előirányzatai biztosítsák, sőt egyes területeken némiképp javítsák a lakosság mai szociális, kulturális és lakás-

ellátottságának színvonalát a hároméves terv végéig. Termelő beruházásokra csak az ezt meghaladó részt fordítjuk. Ez azt jelenti, hogy az első ötéves tervhez képest megnő a nem termelő beruházások aránya.

Ilyen körülmények közt még inkább szükséges, hogy a termelő beruházásokból elsősorban a legalapvetőbb ágazatok fejlesztésére s a már megkezdett beruházások befejezésére juttassunk. Nagyobb szabású új építkezések csak néhány területen kezdhetők, főképp ott, ahol kiegészíti a korlátozott hazai erőforrásokat a Szovjetuniótól kapott beruházási hitel. A beruházások jó részét tehát meglévő üzemek rekonstrukciójára fordítjuk; a termelő jellegű beruházásokból mindössze 1,4 milliárd Ft-ot irányoz elő a terv kifejezetten új vállalatok építésének megkezdésére, a többi (mintegy 20 milliárd Ft) pedig a meglévő vállalatok kapacitásának bővítésére, a megkezdett építkezések folytatására, valamint kisebb-nagyobb rekonstrukciókra szolgál. A terv csak a termelő alapok műszaki színvonalának általános fenntartását irányozza elő, és csak egyes fontos területeken tűzheti ki a színvonal emelését.

Részben a rekonstrukciós jelleggel függ össze az is, hogy a hároméves tervben — az első ötéves tervhez képest — a gépi beruházások aránya néhány százalékkal nagyobb, az építési és az egyéb beruházásoké valamivel kisebb. A gépi beruházások aránya évről évre nő, tehát erőforrásainkból viszonylag több jut a termelést közvetlenül bővítő beruházásokra, s viszonylag kevesebb a termelés külső feltételeinek (üzemépületeknek, utaknak stb.) fejlesztésére. Ez igen lényeges körülmény a termelési feltételek alakulása szempontjából.

Ami a termelő beruházások egyes népgazdasági ágak közötti megoszlását illeti, megállapítható, hogy az ipar részarányának növekedése az építőipar és részben a kereskedelem rovására következik be. Különösen szembetűnő az építőipar beruházási részarányának nagyfokú csökkenése. Ennek fő oka, hogy az építőipar termelőkapacitása jelenleg nincs teljesen kihasználva, s ezért az előirányzott termelés — kisebb kiegészítő beruházások esetén — a jelenlegi termelőkapacitással is elérhető. Az ipari beruházások könnyű- és élelmiszeripari részarányának csak kisebb mértékű növekedése annak következménye, hogy a személyes fogyasztás már elért színvonalát fenntartjuk, illetve azt csak csekély mértékben növeljük, és a személyes fogyasztás iparcikkhányada 1960-ban jóval nagyobb lesz, mint 1957-ben volt. A termelés további növeléséhez viszont elsősorban a termelőeszközök termelését kell bővítenünk. Hasonló irányban hat több áttételen keresztül — mint említettem — a külföldi adósságállomány 1960 utáni csökkentésének szükségessége is. Ebből azonban nem következik, hogy a gazdaságfejlesztés irányelvei, módszerei nem térnek el az első ötéves terv időszakától, nem gazdagodnak új, korszerű elemekkel. Ugyanez vonatkozik a gazdaságossági szempontok érvényesítésére, a gazdasági irányítási módszerek stb. alkalmazására is.

Foglalkoztatottság és reáljövedelem

A foglalkoztatottság, a személyes fogyasztás, a reáljövedelmek tekintetében a terv *a meglévő foglalkoztatottsági színvonal fenntartását, a személyes fogyasztás, a reáljövedelem mérsékelt növekedését tűzi ki célul*. Ezt szemléltetik a táblázat adatai:

A foglalkoztatottság és a személyes jövedelem alakulása a hároméves terv időszakában*

Megnevezés	Munkások és alkalmazottak			Parasztkok			Összlakosság		
	1957	1960	1960 (1957 =100)	1957	1960	1960 (1957 =100)	1957	1960	1960 (1957 =100)
Keresők száma (ezer fő)	2 410	2 583	107,2	1 747	1 690	96,7	4 355	4 455	102,3
Eltartottak száma „ „	2 577	2 764	106,5	2 390	2 375	99,4	5 255	5 380	102,4
100 keresőre jutó eltartott	107	107	100,0	137	141	102,9	120	121	100,8
Névleges jövedelem-alap (millió Ft)	49 820	57 580	115,6	27 830	28 540	102,6	—	—	—
Fogyasztói árszínvonal (1958. I. I-i fogy. árak = 100)	99,6	100,0	—	99,6	100,0	—	99,6	100,0	—
Reáljövedelem-alap (m Ft)	50 000	57 580	115,2	27 940	28 540	102,1	—	—	—
Egy keresőre jutó reáljövedelem Ft	20 750	22 290	107,4	15 990	16 890	105,6	—	—	—
A keresők aránya a népességhez képest (százalék)	48,3	48,3	100,0	42,7	41,6	97,4	—	—	—
1 főre jutó reáljövedelem (Ft)	10 020	10 770	107,5	6 750	7 020	104,0	—	—	—

* A keresők és eltartottak 1957. évi tényleges adatai az 1949. évi népszámlálás óta végbement jelentős népességmozgás és átrétegződés következtében közgazdasági becslés alapján készültek. Még nagyobb hibalehetőséget tartalmaznak a tervezett adatok. Mivel a feltüntetett 1 keresőre és 1 főre jutó reáljövedelem mutatóit a keresők és eltartottak, valamint ezek együttes létszáma alapján számítjuk a közölt számítások csak tendenciákat és közelítő nagyságrendeket jelölhetnek.

A foglalkoztatottság színvonalát — adott kormegosztás esetén — legjobban talán a 100 keresőre jutó eltartottak számával jellemezhetjük. Ez a mutató mind az egész lakosság, mind a munkások és az alkalmazottak vonatkozásában változatlan, a parasztság vonatkozásában azonban nő, mert a parasztkok közül elsősorban az egyedülállók, a fiatalok válnak munkásokká és alkalmazottakká, akiknek koruknál fogva még nincsenek eltartottjaik.

A termelés és a termelékenység előirányzatai alapján a keresők száma három év alatt a szocialista szektorban mintegy 220, országos viszonylatban pedig mintegy 100 ezerrel nő. A keresők számának tervezett növekedése biztosítja, hogy a munkaképes lakosságnak lényegében azonos hányada legyen foglalkoztatva akkor is, ha a nyugdíjkorhatárt elért dolgozók nagy része még néhány évig munkában marad. A munkaképes, tehát 15 éves korba lépő fiatalok megfelelő elhelyezése azonban ezekben az években is nehézségeket okoz majd; megoldásuk külön intézkedéseket igényel, amelyek kidolgozása már megkezdődött.*

A reáljövedelmek alakulása szempontjából döntő tényező a fogyasztói árszínvonal stabilizálása is. A hároméves terv nem irányoz elő reáljövedelem-növelő árleszállítást. Ennek következtében a reáljövedelmek növekedése kizárólag a nomináljövedelmek növekedéséből adódik.

* Aránytalanságok vannak területi vonatkozásban is. Az ország egyes iparilag elmaradott területein előreláthatólag nagyobb lesz a „munkaerő-kínálat”, mint a „kereslet”. F területi aránytalanság részben abból származik, hogy kevés új üzem építését kezdjük el, és növeljük a gépi beruházások arányát, másrészt abból, hogy a mezőgazdaság nagyüzemi átalakulása és gépesítése — bár szerény méretekben — folytatódik. Ezért a mezőgazdasági lakosság egy része, amelynek munkaereje a mezőgazdasági munkával nincs teljesen leköthető, a mezőgazdasági munka mellett egyéb kereső foglalkozást is keres megélhetési feltételeinek biztosítása céljából.

Mivel a munkásoknál a keresők aránya sem nő, az egy főre jutó reáljövedelem növekedése kizárólag a jövedelmek emelkedésének következménye. A parasztságnál a keresői reáljövedelem növekedésének egy része kompenzálja a foglalkoztatottság színvonalcsökkenéséből adódó jövedelemkiesést is. A munkásosztály és a parasztság jelenlegi helyzete indokolja, hogy a következő években a munkások és az alkalmazottak egy főre jutó reáljövedelme gyorsabban nőjön, mint a parasztoké, illetve a termelészövetkezeti tagok jövedelmének növekedési üteme meghaladja az egyéni parasztokét.

A munkás- és alkalmazott-családok anyagi helyzetének változását akár az egy keresőre, akár az egy főre jutó reáljövedelem növekedése jobban jelzi, mint az egy keresőre jutó reálbéré, amelynek színvonala csak 6 százalékkal emelkedik. Ugyanis a terv nemcsak arra a többletbérialapra biztosít fedezetet, amely szükséges a termelékenység emelkedése miatt a teljesítménybérben dolgozók átlagbérének növelésére, a bérkorrekciókra, az alkalmazottaknál a képzettség emelkedésével kapcsolatos bizonyos átsorolásokra, hanem a terv fedezi a régi rendszerű nyugdíjak rendezéséhez szükséges összegeket is. Ez utóbbi — a népgazdasági béralap egy százalékát kitevő — reáljövedelem-növelő intézkedés, valamint a nyereségrészesedés címén kapott jövedelmek viszont csak a reáljövedelem-számításban jutnak kifejezésre, mivel mint nem bér jellegű jövedelmek a reálbér-számításban figyelmen kívül maradnak. A reáljövedelem adatainak használata mellett szól az a tény is, hogy ezt össze lehet vetni a parasztság jövedelmeinek alakulásával, viszont a reálbér-adatokat nem.

A paraszti lakosság reáljövedelmének növekedése egy főre számítva a mezőgazdasági termelés terv szerinti alakulása esetén nem sokkal több mint évi egy százalék, s ez a felvásárlási árak valamelyes csökkentését feltételezi. A terv azzal számol, hogy ez az árscsökkenés termelésnövekedéssel és jövedelemnövekedéssel párosul, tehát nem veszélyezteti a parasztság termelési kedvét.

A népesség megnövekedett jövedelmeivel összhangban irányozza elő a tervjavaslat a belkereskedelmi forgalom növekedését (13–14 százalék). A forgalom megoszlása élelmiszerekre és iparcikkekre az 1957. évi 49,4 : 50,6 arány helyett 45,5 : 54,5 lesz. Ez egyrészt a jövedelemnövekedés okozta keresleteltolódás, másrészt annak hatása, hogy a hároméves terv időszakában lényegesen kevesebb hiánycikk lesz, mint előzőleg. Ez utóbbi körülmény lényegesen növeli az iparcikkekre irányuló lakossági vásárlásokat.

Fő fejlesztési irányok a hároméves terv időszakában

Ipar

Az iparfejlesztés iránya sok tényező együttes hatásának eredőjeként alakult ki a hároméves tervben. Ezek között a főbb tényezők a) a nemzeti jövedelem felhasználási arányai által meghatározott belföldi szükségletek, valamint a külkereskedelmi lehetőségek; b) az alapanyagipar és a feldolgozóipar közti aránytalanságok részbeni megszüntetése a termelés gazdaságosságának egyidejű növelésével; c) az alapanyagtermelés növelésével és az anyagimporttal együttesen biztosítható anyag-

mennyiség és az a követelmény, hogy a termelési terv csak olyan előirányzatokat tartalmazzon, amely mellett a rendelkezésre álló anyagmennyiséggel az anyagellátás zavartalansága biztosítható.

A beruházások a fogyasztásnál gyorsabban nőnek. Ez a gépkivitel kedvező lehetőségeivel együtt a nehézipar fejlesztésének a könnyűiparénál és az élelmiszeriparénál gyorsabb ütemét követeli meg. Az egész nagyipar (a minisztériumi ipar) termelésének növekedése három év alatt mintegy 25 százalék, s ebből a nehéziparé 32, a könnyűiparé 23, az élelmiszeriparé pedig 11 százalék. Lassúbb ütemű a nagyrészt fogyasztási cikkek gyártó helyi ipar termelésének növekedése is (3 százalék).

A terv célul tűzi ki a felhasználható alapanyag- és feldolgozóipar aránytalanságainak részbeni megszüntetését is. Ez az iparfejlesztés hároméves programjának egyik legjellegzetesebb vonása. Az alapanyagtermelő iparágak legtöbbszörében a terv a kapacitások teljes kihasználását irányozza elő. Azokban az ágazatokban azonban, ahol az alapanyagtermelés csak a gazdaságosság rovására fokozható, a termelési előirányzatok igen mérsékeltek, esetenként csak a meglévő termelési színvonalat rögzítik. Pl. a vaskohászati termelés a terv szerint — 1958-hoz képest — változatlan marad. A Dunai Vasmű továbbépítése és a Diósgyőri Kohászati Művek fejlesztése elsősorban a jobb minőségű és a szükségleteknek inkább megfelelő választékú, gazdaságosabb termelés feltételeinek megteremtésére irányul. Ezt a szempontot érvényesíti a terv minden olyan ágazatban, ahol a termelés növelése a gazdaságtalanság folytán nem növelné olyan arányban a nemzeti jövedelmet, mint ahogyan más ágazatokban növelhető a megtermelt termékek realizálhatóságának veszélye nélkül.

Az alapanyag és a feldolgozóipar meglévő aránytalanságainak megszüntetésére irányuló törekvést tükrözik azok az adatok, amelyek szerint az egész nagyipar 125 százalékra növekedésével egyidőben a villamosenergia-termelés 140, a vegyipari termelés 131, a bányászat pedig 130 százalékra nő 1957-hez képest. Ez a fejlesztési irányok jelentős módosulásáról tanúskodik.

A fejlesztés központjában az energia és energiahordozók termelése áll, mert az elmúlt években az általános anyagellátási problémák mellett különösen az ipar és a lakosság energiával való ellátása okozott nehézségeket. A hároméves terv éveiben ilyen jellegű nehézségek előreláthatólag nem lesznek, mert a terv az energiatermelés szükségletekkel összehangolt növelésére koncentrálva az anyagi erőforrásokat, biztosítja a nagyipari termelés 25 százalékos növekedésének energiaszükségletét, valamint a lakosság energiafogyasztásának 53 százalékos növekedését. Az ipari beruházási eszközöket a már megkezdett nagyobb beruházások befejezése mellett elsősorban a bányászat és a villamosenergia-termelő ágazatok új létesítményeinek építésére fordítjuk.

A feldolgozóipar termelési előirányzatát ezzel szemben több területen nem közvetlenül a kapacitások, hanem a felhasználható anyagmennyiség, valamint a belföldi szükségletek és az exportlehetőségek szabják meg. Közismert, hogy a hazai nyersanyagtermelés erőteljes növelése esetén is a magyar ipar anyagellátása döntően az importtól függ. A nyersanyagbehozatal a jelenlegi import-árszínvonal és a reálisan előirányozható export mellett, a hároméves tervben sem növelhető jelentősen, ha biztosítani akarjuk a fizetési mérleg egyensúlyát.

A termelési előirányzatok kialakításakor a felhasználható anyagmennyiséget ama döntő követelmény szerint tervezték meg, hogy az anyagellátás továbbra is zavartalan legyen. Az elmúlt évek gazdasági fejlődése bebizonyította, hogy rendszertelen anyagellátás és hiányos készletek rendkívül kedvezőtlenül hatnak a termelés gazdaságosságára. A hároméves terv előirányzatainak teljesítéséhez tehát elengedhetetlen, hogy a nyersanyagellátás zavartalan legyen, még akkor is, ha ez egyes területeken csak a kapacitások nem teljes kihasználása árán valósítható meg. Másrészt nélkülözhetetlen, hogy a vállalatok a nyersanyagot csak olyan gyártmányok termelésére fordítsák, amelyek valóban szükségesek, s a minimumra csökkentésük a termelésnek azt a részét, amely akár átmenetileg, akár véglegesen csak a felesleges készleteket növeli.

A terv — főképp a feldolgozóiparban — célul tűzi ki a nem gazdaságosan működtethető kapacitások rekonstrukciója mellett azon ágazatok erőteljes fejlesztését is, amelyek korszerű gyártmányokat kedvező adottságokkal termelhetnek, s amelyek termékei külföldön is jól elhelyezhetőek. Ilyen szerkezeti változás elsősorban a gépiparban következik be. Nagy segítség ehhez a Szovjetuniótól kapott beruházási hitel. A gépipar termelésének átlagos növekedése 3 év alatt 35 százalék lesz, de a híradástechnikai iparé kb. 70%, a műszeriparé kb. 60%, a dieselelészítési program keretébe tartozó termékek gyártásáé 236 százalék stb. Más gyártási ágak fejlesztési aránya sokkal kisebb, illetve a terv előirányozza egyes korszerűtlen gyártmányok (például gőzmozdonyok, lokomobilok stb.) termelésének csökkentését vagy teljes megszüntetését is.

A felhalmozható nemzeti jövedelem növelésének egyik fontos forrása a termelési költségek csökkentése. A terv szerint a termelési költségeket három év alatt legalább 6 százalékkal kell csökkentenünk a nagyiparban. A költségcsökkentés nagyobb hányada jut a nehéziparra, mert a könnyűiparban és az élelmiszeriparban csak kisebb arányú költségcsökkentés hajtható végre a minőség romlása nélkül. A nagyipar termelési előirányzataiból nyilvánvaló az is, hogy a költségcsökkentésnek azok a lehetőségei, amelyek a termelés volumenének gyors növekedésével függenek össze (például az állandó költségek viszonylagos csökkenése stb.), korlátozottak. Az elmúlt évek beruházási politikájának az a hiányossága, hogy elhanyagoltuk az ipar műszaki fejlesztését — és ma is általában csak a meglévő műszaki színvonal fenntartását tűzhetjük ki célul — szintén korlátozza a termelési költségek csökkentésének lehetőségeit.

Az ipar korszerűsítése szempontjából egyre nagyobb jelentőségűvé válik a KGST keretében megvalósuló munkamegosztás. Ez a specializált kutatás, a specializált gyártás révén javítja a korszerű termelés feltételeit. A gépi beruházások növekvő arányával együtt ez is lehetővé teszi, hogy a terv a nagyiparban a munka termelékenységének 15 százalékos emelését irányozza elő. (Megjegyzendő azonban, hogy a terv számol azzal is, hogy 1957-ben, a hároméves terv bázisében, sok iparágban a munkafegyelem nem volt kielégítő és ez feltétlenül megjavul a hároméves terv időszakában.) A KGST munkája a legutóbbi években megélné, például a Szovjetunióval már megállapodást is kötöttünk a gépipari kooperáció és specializáció kiterjesztésére.

Mezőgazdaság és felvásárlás

A mezőgazdaság fejlesztésének hároméves előirányzata az MSzMP agrártéziseire épült és az ország anyagi erőforrásaihoz képest biztosítja a mezőgazdasági termelőerők fejlesztésének, valamint a szocialista termelési viszonyok kiterjesztésének anyagi feltételeit.

A mezőgazdaság szocialista szektorának további erősítése végett a terv a termelőszövetkezeteknek több mint egymilliárd forint hosszúlejáratú hitelt irányoz elő. Ez éves átlagban 82 százalékkal nagyobb az 1955–1957. évi összegeknél is. Ezek a hitelek termelési hitelek, nem mint a korábbi években, amikor a hitelek jelentős részét arra használták fel, hogy a termelőszövetkezeti tagok alacsony személyes jövedelmét kiegészítsék. A terv számol azzal is, hogy a termelőszövetkezetek saját forrásból finanszírozott beruházásai mintegy 400 millió forintot tesznek ki. Ennek következtében azoknak a beruházásoknak összege, amelyek közvetlenül a termelőszövetkezetek fejlesztésére szolgálnak, 1958-tól 1960-ig nagyobb lesz, mint amekkora ez az első öt éves terv öt éve alatt volt. Ezek az anyagi erőforrások elegendőek a meglévő szövetkezetek nagy többségének megszilárdításához, és lehetővé teszik, hogy létrejöjjenek a szükséges anyagi feltételek további több százezer kh. szántóterületen új szövetkezetek alakításához.

A mezőgazdaság fejlesztésére fordítható anyagi eszközök, mint a beruházásokkal kapcsolatban elmondottakból is kitűnik, viszonylag korlátozottak. Emiatt nagyobb arányú gépesítésre nincs lehetőség, csupán a meglévő géppark kiegészítésére és korszerűsítésére. Bár az univerzális gépek arányának növekedése lehetővé teszi a géppark jobb kihasználását, a mezőgazdasági gépkapacitás bővülése csekély, nem teszi lehetővé a lóállomány jelentős csökkentését, pedig ezt a takarmánybázis gazdaságos felhasználása szükségessé tenné. Mivel mezőgazdasági munkaerő bőségesen áll rendelkezésre — és időközben a hozamok közvetlen növelésére szolgáló talajjavítási és vízgazdálkodási munkák volumene is nő —, a gépesítés előirányzott szerény fejlődése nem akadályozza a termelés fokozását.

Az elmúlt évekhez képest javul a műtrágya-ellátás is, javul a minőségi vetőmag-ellátás (hibridkukorica stb.), biztosítva vannak az eszközök az üzemi gyümölcsösök telepítéséhez is, elsősorban a termelőszövetkezetekben. Különösen örvendetes a talajerő-utánpótlásban tervezett haladás.

A felsorolt intézkedések eredményeképpen — átlagos időjárást feltételezve — a terv három év alatt, az 1955–1957. évek átlagához képest, a mezőgazdasági termelés összesen 12 százalékos növekedését irányozza elő. A mezőgazdaság intenzív ágainak fejlődési üteme a terv szerint gyorsabb lesz, mint az egyéb ágaké. Az állattenyésztés gyorsabban fejlődik, mint a növénytermelés. Az állat és az állati termékek termelésének bővítését a terv nem az állatlétszám növelésével, hanem főként az állatállomány termelőképességének fokozásával kívánja elérni. Ezért jelentős állatállomány-gyarapodást nem irányoz elő. Ez is hozzájárul, hogy a hároméves terv saját termésű takarmánybázisra épülhet, és a takarmányimport lényegében megszüntethető. A terv a növénytermelésben is számol az intenzívebb kultúrák arányának növekedésével. Ezek szerint a kenyérgabona vetésterülete — összhangban a fogyasztás

várható alakulásával — körülbelül 100 000 holddal csökkenne, ellenben a cukorrépa, a takarmánybázis bővítésére szolgáló szálastakarmányok, elsősorban az évelő pillangósok vetésterülete nőne. Bár ezek a változások önmagukban véve nem jelentéktelenek, mégis csak kezdeti lépései a korszerű vetésszerkezet kialakításának. Amíg a mezőgazdaság nagyobb része egyéni parasztgazdaság, addig a vetésszerkezet és a termelési struktúra gyökeresen és főként gyorsan nem alakítható át, hanem — különféle gazdaságpolitikai eszközökkel, elsősorban a felvásárlási árak révén — csak bizonyos határok közt befolyásolható.

A mezőgazdasági termelés növekedése lehetővé teszi a felvásárlás volumenének mintegy 23 százalékos növelését. A felvásárlás szerkezete a hároméves terv előirányzata szerint a következőképpen alakulna:

A felvásárlás megoszlása főbb termékcsopontonként a hároméves terv időszakában*

Megnevezés	1957		1960		1960 (1957=100)
	A felvásárlás százalékos megoszlása fő termék- csoportok szerint	Felvásárlás a termelés százalékában	A felvásárlás százalékos megoszlása fő termék- csoportok szerint	Felvásárlás a termelés százalékában	Felvásárlás a termelés százalékában
Termény.....	27,0	30,6	24,4	31,5	102,9
Zöldség és gyümölcs	11,3	50,8	10,7	48,1	94,7
Bor.....	8,5	40,7	7,7	47,0	115,5
Állat és állati termék	53,2	36,1	57,2	41,4	114,7
Összesen.....	100,0	35,9	100,0	39,3	109,5

* 28 fő, rendszeresen felvásárolt cikk, illetve cikkcsoport alapján számítva.

A felvásárlásban a főbb termékcsoporthoz aránya 1960-ban némiképp különbözik az 1957. évitől. A termény- és takarmányfelvásárlás részaránya csökken az állat és az állati termékeké pedig nő, mert felvásárlási rendszerünk a késztermékek, vagyis az állatok és az állati termékek felvásárlását helyezi előtérbe, másrészt azért, mert a kenyérfogyasztás az életszínvonal növekedése következtében viszonylag csökken. A zöldség-, a gyümölcs- és a borfelvásárlás részarányának csökkenése nagyrészt azzal függ össze, hogy megnő a termelők saját fogyasztása és közvetlen értékesítése, a magánkereskedelem forgalma pedig lényegében változatlan marad. Nagyrészt ezek okozzák azt is, hogy a felvásárolt zöldség- és gyümölcsmennyiség, a termelés csökkenő hányada az állatok és az állati termékek felvásárolt mennyisége pedig a termelés növekvő hányada. A termény- és a borfelvásárlásnak a termelés százalékában kifejezett aránynövekedése részben e cikkek termelésének a többi cikkcsoportnál kisebb mértékű növekedésével függ össze.

★

A közlekedésfejlesztés áruszállítási előirányzata arra épül, hogy a termékek helyi felhasználásának további fokozódása és a szállítások jobb megszervezése miatt elegendő az áruszállítási teljesítmény 15–16 százalékos növelése. A gazdaságosság fokozása végett, valamint a kor-

szerű szállítási követelményeknek megfelelően — bár a szállítási feladatok döntő részét továbbra is a vasút bonyolítja le (85⁰/₀) — erőteljesen nő a hajóval (7,4⁰/₀-ról 9⁰/₀-ra) és a tehergépkocsival végzett áruszállítások részaránya (5,4⁰/₀-ról 6⁰/₀-ra).

A személyszállítási teljesítmény a terv szerint 11–13 százalékkal nő, a távolsági autóbusszközlekedés forgalma pedig mintegy 28 százalékkal. Ez lehetővé teszi, hogy a bányászszállítások problémái megoldódnak, sűríteni lehessen a meglévő járatokat és további községeket lehessen bekapcsolni a közlekedési hálózatba.

Külkereskedelem

A külkereskedelmi terv előirányzatában az a megfontolás érvényesül, hogy az ország gazdaságát lényegében saját erőforrásokból kell fejleszteni. Ezért a terv évről évre növekvő külkereskedelmi aktívumot irányoz elő, hogy a fizetési mérleg áruforgalmon kívüli passzívuma elensúlyozható legyen. Szocialista viszonylatban a fizetési mérleg egyensúlyban van, és biztosítja az esedékes hitelek és kártalanítások törlesztését. A fizetési mérlegben megvan az a tartalék is, ami az esetleges árváltozások fedezésére szolgál. Lényegében egyensúlyban van a fizetési mérleg a kapitalista országok viszonylatában is. Bár ebben a mérlegben a terv külön tartalékot nem irányzott elő, mégis — mivel ez a tervfejezet az 1957. évi terv összeállításakor érvényes áron készült, az árak pedig azóta számunkra kedvezően megváltoztak — bizonyos tartalék képződött, amely az ártartalék funkcióját tölti be.

A kivitel és a behozatal árustruktúrájának változását 1955-től 1960-ig a következő adatok jellemzik:

A kivitel és behozatal árustruktúrájának változása 1960-ra 1955-höz képest*

Magnevezés	Kivitel			Behozatal		
	Demokratikus	Tőkés	Összes	Demokratikus	Tőkés	Összes
Gép- és finommechanika	+4,6	+1,0	+3,2	-2,2	+5,4	+2,1
Anyag	-0,8	-1,1	-0,9	+4,6	+5,7	+5,1
Könnyűipari termék	-1,1	-4,5	-2,2	—	—	—
Fogyasztási iparcikk	—	—	—	+3,0	+0,7	+2,3
Mezőgazdasági termék	-4,2	+4,5	-1,3	-1,6	-17,7	-9,7
Vegyés iparcikk	+1,5	+0,1	+1,2	-4,8	+5,9	-0,7
Áram	—	—	—	+1,0	—	+0,9
Összesen	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

* Az 1955. évi árucsoport bontása becslülve. Bázisként azért vettem az 1955-ös évet, mivel mind az 1956. évi, mind az 1957. évi rendkívüli gazdasági helyzet nehézségei a külkereskedelmet érintették a legérzékenyebben, s ezért sem az 1956. évi, sem az 1957. évi kiviteli és behozatali árustruktúra nem alkalmas összehasonlítási bázisnak.

Tehát a kivitel és a behozatal árustruktúrája viszonylag jelentősen megváltozik. A gépkivitel részarányának növekedése részben bővülő szocialista kooperációval és specializációval kapcsolatos, másrészt annak a következménye, hogy a gépipar termelési szerkezetének kedvező irányú megváltozása miatt megnőnek a gépipar kiviteli lehetőségei.

A gépheozatal növekedése tőkés viszonylatban részben a beruházások géphányadának növekedésével függ össze. Anyagkivitelünk csökkenésében és behozatalunk növekedésében hazánk közismert nyersanyag-szegénysége tükröződik.

A könnyűipari termékek kiviteli részarányának csökkenése gazdasági megfontolásokkal és azzal függ össze, hogy a könnyűipari termékek fogyasztása jobban nő, mint az összfogyasztás, illetve a könnyűipari termelés kevésbé nő, mint a belföldi fogyasztás ezekből a termékekből. Az ipari fogyasztási cikkek behozatala új tétel. Eddig a vegyes iparcikkek árucsoportban szerepelt, de azóta nagysága és jelentősége annyira megnőtt, hogy külön devizakeretet biztosít rá a Tervhivatal és elkülönítve tervezi. Ebben a tényben a belföldi áruválaszték bővülése jut kifejezésre. A mezőgazdasági termékek kiviteli részarányának némi és behozatali részarányának tetemes csökkenése nagyrészt abból adódik, hogy a bázisév, 1955. mind a kivitel, mind a behozatal szempontjából különleges év volt. Az 1954. évi rossz termés miatt 1955 első felében a szokásosnál sokkal nagyobb arányban növekedett a mezőgazdasági import, a második félévben viszont az 1955. évi jó termés hatására igen nagy exportot bonyolítottunk le. De eme részarányváltozásban nemcsak a bázisadat torzító hatása jut kifejezésre, hanem az is, hogy a belföldi élelmiszerfogyasztás részaránya csökken, és a külkereskedelmi mérleg évről évre növekvő aktívumát általában a mezőgazdasági export biztosítja. Az eltolódás arányára jellemző, hogy 1955-ben a mezőgazdasági termékkivitel csak két és félszeresen haladta meg a mezőgazdasági termékbehozatalt, 1960-ra pedig ez az arány több mint hat és félszeres lesz. A vegyesiparcikkek kiviteli részarányának növekedése és behozatali részarányának stagnálása részben a termelési szerkezet eltolódásának és a szocialista piac bővülő felvevőképességének következménye.

Korábbi tervkészítésünk egyik hiányossága volt, hogy túlbecsülte egyrészt az exportlehetőségeket, másrészt a baráti országokból beszerezhető nyersanyagok mennyiségét. Ezért a tervek végrehajtásakor a baráti országokból beszerzésre előirányzott anyagok egy részét kapitalista országokból kellett beszereznünk. Most a terv szocialista viszonylatban a hosszúlejáratú egyezményekben biztosított importmennyiségekre épül, de számol az éves egyezmények megkötésekor esetleg elérhető kontingensnövelési lehetőségekkel is. A többi importigényt kapitalista országokra kellett előirányozni, összehangolva azt a kapitalista országokba irányuló kivitel reális lehetőségeivel és a fizetési mérleg kapitalista viszonylatban fennálló áruforgalmon kívüli szükségleteivel.

★

A hároméves terv irányelvei számolnak az ország reális adottságai-val, erőforrásaival és lehetőségeivel. A terv nem tűz ki irreális, elérhetetlen feladatokat, hanem gondosan megalapozott „szolid” terve nép-gazdaságunk fejlesztésének.

A terv nem túlfeszített, tehát tartalmazza azokat a „tartalékokat” is, amelyek szükségesek, hogy az időközben felmerülő akadályokat, nehézségeket a terv alapvető gazdaságfejlesztési célkitűzéseinek sérelme nélkül lehessen áthidalni. Eddigi tervezési gyakorlatunk azon tapasztá-

latának hasznosítása ez, mely szerint — az időközi akadályok, nehézségek részleges elhárulása vagy kedvező tényezők felmerülése esetén — a „tartalékok” realizálása — az alapvető gazdaságfejlesztési célkitűzések keretei között — nem jár nagyobb megrázkódtatással, viszont a terv túlfeszítettsége esetén a váratlan körülmények esetleg magának a terv alapvető céljainak megvalósítását teszik kérdésessé.

A hároméves terv végrehajtása feltételezi a gazdasági vezetés következetes megjavítását is. Egyfelől újabb intézkedések szükségesek a helyi szervek önállóságának és felelősségének tervszerű növelésére, másfelől ugyanakkor a népgazdaság szerkezetének javítása, a népgazdaság érdekeinek megfelelő tervtúlteljesítés biztosítása céljából még határozottabban és következetesebben kell érvényesíteni a központi intézkedéseket. Esetenként tehát — a decentralizálás tovább folytatásával együtt — szükséges a gazdasági élet bizonyos területein a centralizáció fokozása.

A hároméves terv időszakában népgazdaságunk fejlesztése fokozatosan átépül teljesen saját erőforrásainkra, és létrejönnek a további lendületesebb gazdaságfejlesztés feltételei és alapjai.

SZURDI ISTVÁN:

Néhány észrevétel a Közgazdasági Szakértő Bizottság elgondolásaihoz, javaslataihoz*

I.

A Forradalmi Munkás Paraszt Kormány közvetlenül megalakulása után — miközben a forradalmi erők tömörítésével, mozgósításával erejének nagy részét az ellenforradalom fegyveres erőinek szétzúzása fordította — hozzákezdett a szocialista építőmunka időszerű problémáinak feltárásához, a társadalmi és gazdasági életünk legfontosabb területeire kiterjedő program kidolgozásához. E munkában jelentős helyet kapott a népgazdaság tervszerű fejlesztésére irányuló célkitűzések kidolgozása.

A kormány a különböző területeken dolgozó kommunista és pártönkívüli közgazdászokból szakértő bizottságot hozott létre (11 albizottsággal) gazdasági programjának előkészítésére. A bizottság közel egy éve fejezte be többhónapos munkáját, hasznos javaslatokkal járult hozzá a gazdasági célok kitűzéséhez és módszerek meghatározásához megvalósításuk érdekében.

A munkában részt vett több mint 200 különböző világnézetű közgazdász összefogása, őszinte jóakarató segítsége e nehéz helyzetben hazafias tett volt, s a párt és a kormány vezetői több esetben kifejezték köszönetüket érte.

Az albizottságok munkája nyomán a Közgazdasági Szakértő Bizottság összefoglaló gazdasági program-javaslatot készített. (Megjegyzem, a pártnak és a kormánynak még a mai napig sem készült el átfogó gazdasági programja olyan értelemben, mint mondjuk az agrártézisek a mezőgazdaság fejlesztésére. De voltak és vannak átgondolt gazdasági célkitűzései, amelyek megközelítik a gazdasági program fogalmát, és ezeket a tervek — így a jelenlegi hároméves terv is — testesítik meg.)

A bizottság tagjainak többsége helyesen ismerte fel a kibontakozás útját, a szocialista társadalmi és gazdasági rendszer fölényét a kapitalista rendszerrel szemben. Javaslataik egy része ismert volt — megegyezett a Forradalmi Munkás Paraszt Kormány elképzeléseivel —, más részük viszont új és hasznos gondolatokat tartalmazott.

* E cikk előzetes vázlatát az MSZMP Közgazdasági Elméleti Munkaközössége megvitatta, és bizonyos módosítások, észrevételek után a lényeges megállapításokkal egyetértett — megírásához a munkaközösség több tagja segítséget adott.

A kormány gazdasági célkitűzéseivel egybeeső bizottsági javaslatok közül megemlíthetők példaként a következők: az iparfejlesztési politikánkban a hazai adottságok figyelembevétele, a nehézipar fejlesztése, néhány nehézipari ág (a híradástechnikai, a műszeripari, a dieselmotorok gyártásának stb.) gyorsabb ütemű és nagyobbarányú fejlesztése, beruházási politikánk olyan iránya, hogy most új létesítmények helyett elsősorban a meglévő berendezéseket korszerűsítsük, rekonstruáljuk, hogy növeljük a gépekre és az egyéb berendezésekre fordítandó összegeket az építkezésekre fordítandó eszközök rovására stb. Ezeket — és más hasonló javaslatokat is — a kormány figyelembe vette 1957 folyamán, valamint a hároméves terv célkitűzéseiben.

Más javaslatok megvalósítására — bár ezek is helyesek — jelenleg nincsenek meg a feltételek. Később a lehetőségek szerint ezek is részben vagy egészben megvalósíthatók lesznek. Ilyenek: gazdaságföldrajzi adottságaink kihasználása a nemzetközi szállításokban és az idegenforgalomban, a bérarányok további helyesbítése, a bérpolitikában a családfenntartás terheinek fokozottabb figyelembevétele stb.

A Közgazdasági Szakértő Bizottság összefoglaló javaslatainak egyike-másika azonban helytelen elképzeléseket is tükröz, amelyek eltérnek a párt és a kormány gazdaságpolitikai elképzeléseitől.

Szükségesnek látom, hogy ezekre rámutassak, hiszen az elvileg helytelen megállapítások zavarják a gyakorlati munkát, és mert úgy vélem, éppen akkor fejezem ki, hogy nagyrabecsüljük e munka résztvevőit, ha nem siklom el ártó udvariaskodással tévedéseik mellett. Úgy gondolom, helyes, ha a jövőben is megtartjuk ezt a gyakorlatot, hiszen a jövőben még fokozottabban szükséges a közgazdászok részvétele, közreműködése a gazdasági munka előrevitelében.

Az észrevételek azért is szükségesek, mert a Közgazdasági Szakértő Bizottság elgondolásai nyilvánosságot kaptak. Ezeket tükrözték — ha nem is minden kérdésben teljes azonossággal — Varga Istvánnak, a Magyar Tudományos Akadémia tanácskozó tagjának a Közgazdasági Szemlelében 1957 októberében és decemberében megjelent cikkei.

A kifogásolt megállapításokban elsősorban bizonyos gazdasági jelenségek okainak meghatározásában húzódnak meg téves (ha szabad ezt a kifejezést használnom: nem marxista) elképzelések.

E cikk további — és terjedelemre nagyobbik — részében ezekkel a véleményem szerint, téves megállapításokkal foglalkozom anélkül, hogy ezzel elhomályosítani kívánám a fáradságos és hasznos munka értékes részeit.

A téves megállapításokat nemcsak a szemléletbeli gyökerek idézik elő, hanem az is, hogy a közgazdászokból álló bizottságok nélkülözték a múlt tanulságainak és az akkori időszaknak alapos, tudományos elemzését. A Közgazdasági Szakértő Bizottság javaslatai magukon viselik a történelmi elemzés hiányosságainak következményeit.

A bizottság összefoglaló előterjesztése lényegében három fő fejezetre oszlik. Az első rész népgazdaságunk mai helyzetének elemzése (a múlt hibáinak, az ellenforradalom következményeinek és a Forradalmi Munkás Paraszt Kormány intézkedéseinek elemzése).

A második rész gazdasági fejlődésünk, illetve a fejlődés feltételeinek vázolata.

A harmadik rész elemzés gazdasági irányításunk tökéletesítésének kérdéseiről.

II.

A múlt mérlegelése minden esetben, itt is, fontos kiinduló pontja a jövőre vonatkozó következtetéseknek. A következtetések kiinduló-pontjai a Közgazdasági Szakértő Bizottság előterjesztésében nem teljesek, és így zavarják a tisztánlátást. Ugyanis az elkövetett gazdaságpolitikai hibák okai közt nem szerepel a párt politikájának eltorzulása mint a gazdaságpolitikai hibák alapvető forrása. Általában a politika elsődlegességére semmilyen összefüggésben nincs utalás. (Talán ezzel kapcsolatos, hogy az ellenforradalom okozta gazdasági következmények elemzése is ezt a címet viseli: „Október következményei”).

A párt politikájának eltorzítása jobbra és balra — a szilárd politikai irányvonal hiánya, az ingadozás és a bizonytalanság befolyásolta, hátráltatta nemcsak társadalmi, hanem gazdasági életünk töretlen fejlődését is.

A dogmatikus, szektás politikának egyik következménye, hogy a tervezett jelentős életszínvonal-emelkedés nem mindig valósult meg, sőt egyes években visszaesés történt.

Szerepet játszott persze ebben a háborús pszichózis is, ami sokszor eltérítette a gazdaságpolitikai gyakorlatot a célkitűzések irányától.

1953 után a politikában lábrakapó revizionista elméletek gazdasági következményei a beruházások túlzott arányú és helytelen ütemű csökkentésében (például a beruházások befejezésének elhúzódásában), a külföldi adósságok növelésében és nem utolsósorban a kisárutermelő parasztgazdaságok perspektívájának túlbecsülésében nyilvánultak meg.

A bizottság elemzéséből teljesen hiányzik az 1953 és 1956 közötti időszak értékelése, így ennek tanulságai és következményei is. Ez megnehezíti az akkori helyzet megértését és a belőle fakadó néhány időszerű feladat helyes megjelölését.

Az elmúlt évek mezőgazdasági politikájának bírálata, a mezőgazdasági termelés elmaradása — beleértve a szocialista szektort is — nagyon általános, leegyszerűsített, félreérthető. Az elmaradás okát a Közgazdasági Szakértő Bizottság így indokolja: „Hosszú ideig elhanyagoltuk a mezőgazdaság fejlesztését, illetve nem használtuk ki az ezt szolgáló lehetőségeket.”

Sokkal többről van itt szó, és ha ezt nem világítjuk meg, sokak számára nem egészen érthető az ellenforradalom utáni és a mostani agrárpolitikánk.

Az elmaradás tényleges oka, hogy a múltban nem valósítottuk meg a mezőgazdaság szocialista fejlesztésének egyidejű, úgynevezett „kettős” feladatát (a mezőgazdasági termelés színvonalának emelését és a mezőgazdaság szocialista átalakítását), megsértettük a mezőgazdaság szocialista átalakítása önkéntességének lenini elveit (erőszakos tagosításokkal, kényszerítő eszközökkel és egyéb ismert adminisztratív módszerekkel). Ezzel a munkás-paraszt szövetség alapjait gyengítettük, itt-ott megbontottuk. Ennek helyreállítása megfelelő gazdasági intézkedésekkel a legfontosabb volt — mivel a hatalom kérdését érintette.

III.

Gazdasági fejlődésünk jövőben követendő útját általában helyesen képzelte el a Közgazdasági Szakértő Bizottság. A javasolt célkitűzések a népgazdaság egyensúlyának megszilárdítására szolgálnak. Figyelembe vették, hogy az országnak saját lábán kell megállania, határidőre vissza kell fizetni a kölcsönöket.

Helyesen javasolták az e munkában részt vevő közgazdászok, hogy az elkövetkezendő években — a hároméves terv során — gazdaságpolitikánk arra irányuljon, hogy az ellenforradalomból és a korábbról származó nehézségeket fokozatosan felszámoljuk, biztos és tartós alapot teremtsünk hazánk szocialista fejlődésének erőteljes kibontakozásához, népünk életkörülményeinek folyamatos javításához.

Jövőbeli fejlődésünket illetően azonban helytelen koncepciókkal is találkozunk. Ilyen a teljes foglalkoztatottság biztosításának kérdése. Idézem a programnyilatkozatból: „Parancsoló szükségesség tehát, hogy az évenként újonnan munkábalépők számára iparunk lehető gyorsütemű fejlesztésével biztosítsuk a munkalehetőségeket.”

A foglalkoztatottság valóban fontos kérdés a mi viszonyaink között. Nyilvánvaló, hogy a szocialista társadalom felépítésének nem lehet állandó jellegű kísérője még a részleges munkanélküliség sem. Ennek ellenére az összefüggések túlzott leegyszerűsítését tükrözi az a téves fel fogás, hogy a szocialista iparosítás és ennek gyors üteme elsősorban a népsűrűség miatt szükséges (a gazdaságfejlesztés korlátja viszont energiaforrásaink viszonylag szűkös volta).

Ami e felszínes szemléletből fakadó ellentétpárnak első részét illeti, a szocialista iparosítás elsőrangú célja, fő célja nem egyszerűen munkaalkalmak vagy munkalehetőségek teremtése. Fordítva: a munkanélküliség megszüntetése és a munkaerő népgazdasági szempontból legtermelékenyebb foglalkoztatása a szocialista iparosítás velejárója és eredménye.

A Közgazdasági Szakértő Bizottság előterjesztése egyébként máshelyütt helyesen mutat rá az elmúlt évek beruházási politikájának arra a súlyos hibájára, hogy a beruházásokban az épületek és a gépek költségeinek aránya teljesen helytelen volt. Nos, ez a hibás arány, az építkezések túltengése a gépek rovására, ha úgy tetszik munkaalkalmat teremtett (a dolog közkeletű és nem szocialista értelmezésében), de népgazdasági kárt okoz, a munka társadalmi termelékenységének emelkedését fékezi.

A szocializmus építésének perspektíváit és a megfelelő gazdaságpolitikai módszereket nem lehet feltárni a munkaalkalom teremtésének vagy a foglalkoztatásnak leegyszerűsített kérdésfeltevéséből kiindulva.

Nem érthetünk egyet azzal az elsődleges szereppel sem, amit az energiabázisnak tulajdonítanak ipari fejlődésünkben. Az ipar fejlesztéséhez szükséges energiát (sőt bizonyos tartalékokat is) feltétlenül biztosítani kell. De a mi gazdasági fejlődésünket, iparunk fejlesztését és ütemét elsődlegesen mégsem hazai energiabázisaink határozzák meg.

Attól eltekintve, hogy hazai energiabázisainkban és energiagazdálkodásunkban is vannak még fel nem tárt tartalékaink (az olaj- és a gáztermelés biztonságos növelésének lehetőségei stb.), a baráti országok, elsősorban a Szovjetunió részéről megvan a készség, hogy energiahor-

dozóknak és elektromos áramban szükségleteinknek megfelelő segítséget adjanak.

A helyes kiindulópont itt is az, hogy az életszínvonal állandó és tartós emelésének gazdasági alapja a legfejlettebb technika alapján a termelés szakadatlan növelése és tökéletesítése, a munka termelékenységének rendszeres fokozása, s ezeknek természetesen lényeges feltétele a termelés anyag- és energiaszükségletének biztosítása.

Külön részletességgel érdemes foglalkozni a javaslatoknak mezőgazdaságunk fejlesztésére vonatkozó részével, nem utolsósorban azért, mert az ellenforradalom ideológiai előkészítésében, de az ezt követő időszakban is a revizionisták lényeges támadási pontjai éppen a mezőgazdaság fejlesztésének elvi és gyakorlati kérdései voltak. A mezőgazdaság fejlesztésére vonatkozó fejezet sok része nem pontos, nem teljes — így hibás —, máshol elvileg helytelen, félrevezető megállapításokat foglal magában.

Néhány idézet a kifogásolt részletekből: „A mezőgazdasági termelés fejlesztését célzó intézkedések körét a kormány teljes mértékben kiterjeszti az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztságra is. Határozott meggyőződése, hogy az épülő szocialista rend egyik elengedhetetlen feltétele a mezőgazdaság erős, virágzó és fokozatosan terjeszkedő szocialista szektorának, az állami gazdaságoknak, különösen pedig a fejlett nagyüzemi gazdálkodást folytató mezőgazdasági termelészövetkezeteknek a fennállása és fejlesztése, s ezért jelentős összegeket fog fordítani a meglévő és az újonnan alakuló termelészövetkezetek megerősítésére. De határozottan szakít a múltnak nemcsak a kollektivizálást erőszakoló gyakorlatával, hanem azzal a felfogásával is, amely a szántóterületünknek ma még 70 százalékán egyénileg gazdálkodó parasztság termelésének fejlesztését szükségtelennek tartotta. A kormány felfogása szerint a mezőgazdasági termelés szocialista átalakulását azzal is szolgálni kell, hogy az átmeneti időszak alatt mindent megteszünk az egyénileg dolgozó parasztság termelési kultúrájának emelésére.”

Majd később: „Végül minden szövetkezésnél és társulásnál szigorú következetességgel kell érvényesíteni az önkéntesség lenini elvét; az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok számára a kormány garantálja a földtulajdon, a termelés biztonságát, termékeik értékesítésének szabadságát és őket is segíti termelési színvonaluk emelésében. Szándékában áll a kormánynak az is, hogy 1958-tól kezdve csökkenti az egyénileg gazdálkodó parasztok és a termelészövetkezetek adótételei közötti különbséget, s a szövetkezetek támogatását e helyett főként a hitelnyújtás eszközeivel biztosítja.”

A megállapítások nem teljesek — például arról nem tesznek említést, hogy a szövetkezeti mozgalom fejlődése nem bízható a spontánitásra, hanem a szocialista nagyüzemek példamutató eredményeire támaszkodva a mezőgazdaság szocialista átalakítását hatásos politikai nevelő és szervező munkával szükséges segíteni.

Továbbá igaz, hogy az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok számára a kormány garantálja termékeik értékesítésének szabadságát, a földtulajdon, a termelés biztonságát, és segíti őket termelési színvonaluk emelésében. A kormánynak láthatóan mindez valóban elhatározása és mindennapi gyakorlata. De ugyanakkor — és ezt is meg kell mutatni — a földtulajdon és a termelés biztonsága nem azonos a par-

cella-biztonsággal, és nem jelentheti azt, hogy a kisparaszti gazdaságok örökéletűek. A termékek értékesítésének szabadsága sem valami abszolút szabadság, mivel bizonyos mennyiséget továbbra is kötelező átadni az államnak (földadó, cséplési díj, malomvám természetbeni fizetése formájában), és az állam nem mond le arról, hogy a szabadkereskedelem örve alatt úzött spekulációt megakadályozza.

Nem világos és egyértelmű tehát a Közgazdasági Szakértő Bizottság állásfoglalása a kisparaszti gazdaságok szerepét és jövőjét illetően. A tervezetben azt javasolták, hogy a kormány a mezőgazdasági termelés fejlesztését célzó intézkedések körét teljesen terjessze ki az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztságra is. A kormány a tapasztalatok szerint nem így gondolja a dolgokat, hanem lehetőséget teremt arra, hogy az egyéni kisparaszti gazdaságok is a még ki nem merített tartalékokat feltárják és hasznosítsák — de a termelőszövetkezetek fejlesztésére viszonylag nagyobb erőfeszítéseket tesz, jobban támogatja őket — emellett joggal elvárja, hogy a szocialista nagyüzemek kiépítéséhez, a szocialista átalakításban érdekelt parasztság is hozzájáruljon.

Mindezek azt mutatják, hogy a bizottsági tagok egy része határozottan és élesen elhatárolta magát ugyan a múlt dogmatikus felfogásától és szektás gyakorlatától, de korántsem tették meg ezt teljesen a revizionista jobboldali felfogás és gyakorlat irányában.

Ebből fakad, hogy a mezőgazdaság szocialista átalakítása ebben az előterjesztésben ellentmondásokkal terhes, perspektívája bizonytalanává válik és káros illúziókat kelt az egyénileg dolgozó parasztságon. Az ilyen kérdésekben egyértelmű és nyílt állásfoglalás szükséges, s egy pillanatra sem szabad mellőzni, hogy a termelőerők fejlesztésének alapvető útja és módja a szocialista nagyüzemi gazdálkodás, ennek kiterjesztésében minden módon és szervezeten támogatni kell termelőszövetkezteinket.

Ez természetesen nincs ellentétben azzal, hogy párhuzamosan segítsük és ösztönözzük egyénileg dolgozó parasztságunkat, hogy fokozottabban használhassa ki termelési adottságait.

Közlekedésünk fejlesztésével kapcsolatban sok helyes megállapítás történt közlekedési eszközeink elavultságát, úthálózatunk rossz állapotát stb. illetően. Az alapvető kérdés azonban itt az — a tennivalókat illetően is ez a leglényegesebb —, hogy egész közlekedésünk fejlesztése elmaradt az ipar fejlesztésétől, és emellett magában a közlekedésben a közlekedési ágazatok közt aránytalanságok támadtak.

IV.

A gazdasági irányítás tökéletesítésére több időszerű elképzelést ölelnek fel a javaslatok.

Vitánk alapja itt elsősorban a tervek végrehajtásának módszerei, a közvetett és a közvetlen irányítás célszerűségének, arányainak megítélése.

Ebben a kérdésben az ellenforradalom előtt és azt követően élesen csaptak össze a nézetek. Volt olyan felfogás, amely ennek kapcsán lényegében elvetette a tervgazdálkodást, a demokratikus centralizmus elvét a gazdasági irányításban.

Olyan felfogással is találkoztunk, hogy tervet szükséges ugyan készíteni, de ez nem lehet kötelező, csak a felmérést szolgálja, és megvalósítását automatizmussal (a terelés módszereivel) kell elérni.

A Közgazdasági Szakértő Bizottság erről a kérdésről — egyebek közt — a következőket írja: „A kormány tehát a tervgazdálkodás rendjének fenntartása mellett úgy kívánja kialakítani az állami vállalatok és a vállalati dolgozók tevékenységét közvetve, az anyagi érdekeltségen keresztül befolyásoló eszközöket, hogy ezek feltétlenül a népgazdasági érdekeknek megfelelő magatartásra ösztönözzenek. Közvetlen utasításokra bizonyos vonatkozásokban mindig szükség lesz; de a közvetett befolyásolás eszközeinek helyes, tudatos alkalmazása révén a közvetlen utasítások jelentős része feleslegessé válik. Ezzel egyszerűbb, áttekinthetőbb lesz a gazdasági irányítás, és az állami vállalatok az eddiginél önállóbban, gazdaságosabban, a népgazdaság érdekeinek megfelelőbben fognak dolgozni, a népgazdasági tervből rájuk háruló feladatokat teljesíteni.”

A Közgazdasági Szakértő Bizottság fentidézett szövegéből a közvetett módszerek egyedüli szükségszerűségére lehet következtetni (úgy tűnik, mintha a közvetlen módszerek valamiféle szükséges rosszat jelentenének csupán), arra, hogy az állam felső vezetése a kidolgozott terv végrehajtását a gazdasági ösztönzések rendszerében biztosítsa. Ez az alap gondolat feltételezi, hogy a központi szervek az ár, a hitel és más eszközök segítségével olyan befolyást gyakorolhatnak a vállalati munkára, amelynek eredményeként a vállalatok feltétlenül úgy cselekszenek, ahogyan a népgazdaság állami terve előírja ezt.

Világosan le kell szögezni ezzel kapcsolatban a következőket:

1. Nem az a döntő, a problematikus, hogy *milyen az arány* a közvetlen és közvetett módszerek alkalmazása között, hanem itt azt kell egyértelműen megállapítani, hogy a szocialista tervgazdálkodás velejárója, alapvető jellemzője, az állami szabályozás fő módszere az állami tulajdonban levő vállalatok utasítása.

Az ösztönző rendszernek elkerülhetetlen fogyatékségei vannak. Az automatizmusban elkerülhetetlen az egyéni érdek, a csoportérdek és a népgazdasági érdek rendszeres ellentéte. Ezeket az ellentéteket lehet csökkenteni, az ösztönző rendszereket javítani, de nincsenek olyan automatizmusok, amelyek minden esetben a *teljes* érdekazonosságot biztosítanák. Így az állam még a gazdálkodás olyan területein is, ahol egyébként általános szabályként biztosítja a vállalati önállóságot, időről időre rákényszerül, hogy *a termelőeszközök tulajdonosi minőségében* utasításokat adjon — néha még részleteket illetően is. Például nemzetközi kötelezettségeink feltétlen teljesítése végett bizonyos esetekben a vállalatoknak meghatározzuk a feladatokat, szűkös anyaghelyzetünk sok központi intézkedést igényel (gyakran a fajlagos anyagfelhasználási mutatók előírását), a beruházások szétforgácsolását is egyelőre a központi utasításokkal tudjuk csak megakadályozni stb.

Ha erről az elvi alapról letérnénk, lemondanánk épp a szocialista tervgazdálkodásban rejlő igen jelentős erőforrásunkról, fontos fegyvert adnánk ki kezünkől.

2. Az elmúlt években, az ellenforradalom előtt gazdasági irányításunkban túltengtek a szükségtelen, aprólékos, bürokratikus utasítások. Ezek fékeztek az önállóságot, a kezdeményezések széleskörű kibontako-

zását. Károkat okozott és okoz ma is, ahol ilyen módon alkalmazzák a központi utasításokat. Annak megállapításakor, hogy sok még a felesleges központi előírás, azért nem lehet megfelelőnek arról sem hogy akár 1953—1954-hez viszonyítva 1955—1956-ban és a legutóbbi másiél év folyamán mennyit mentünk előre a kötöttségek feloldásában (még egyes vonatkozásokban idő előtt is, meggondolatlanul is).

Néhányat érdemes megemlíteni ennek szemléltetésére. Gondoljunk elsősorban a kötelező tervmutatók számának jelentős csökkentésére, a bér- és prémiumrendszerünkben megvalósított módosításokra, az anyagi ösztönzők széleskörű alkalmazására a vállalati önállóság fejlesztésének irányában (a nyereségrészesedésre), az üzemi demokrácia kiszélesítésére stb.

Itt helyes annak megállapítása, hogy a népgazdaság állami szektorának előírásos szabályozása nem azt jelenti, hogy az állami utasításnak a gazdálkodás minden részére ki kell terjednie. Mindenekelőtt nincs szükség rá, hogy utasítással szabályozzanak olyan részleteket, amelyek a fő feladat előírásával meghatározást nyernek. Kivételektől eltekintve a részletek szabályozása a népgazdaság érdekei ellen hat, mert megkötheti a vállalatok kezét abban, hogy a fő feladatok végrehajtásában a helyi körülményekből kiindulva a leggazdaságosabb megoldásokat alkalmazzák. Tehát kívánatos, hogy a fő feladat előírásán túl, ahol a feltételek (köztük a szubjektív káderfeltételeket is értem) adottak, kiküszöböljük a közvetlen utasítások módszerét.

3. Általános szabály, hogy az anyagi érdekeltséget a tervgazdálkodás szolgálatába kell állítani. Egyik oldalon *a gazdasági ösztönzők önmagukban nem mindig helyettesíthetik az előírásos szabályozást*. A másik oldalon viszont *gazdasági ösztönzőkre akkor is szükség van, ha a vállalatok egyébként állami utasítás szerint járnak el*.

Figyelembe kell venni, hogy minden olyan esetben, amikor a vállalatok cselekvése saját elhatározásukon alapszik és cselekvésüket csak gazdasági ösztönzők befolyásolják — feltételezve, hogy megfelelőek az ösztönző rendszerek —, ez a gazdaságosság hatékonyabb érvényesítése céljából történik. *A gazdaságosság azonban nem minden korlátozás nélküli, egyetlen működési elv*. A népgazdaság adottságai, hiányanyagok, a szükséglet kielégítése korlátokat szabnak, és ezeket a korlátokat éppen az állami előírásos szabályozás tudatos rendszerében kell felállítani.

Összefoglalva: A mi gazdasági mechanizmusunk a szocialista társadalmat szolgálja ki, ahol a munkás-paraszt államhatalom osztálypolitikát folytat, erősíti a gazdaság szocialista elemeit, korlátozza a még meglévő tőkés szektort, a kisárutermelő gazdaságokat pedig szövetkezetbe kívánja tömöríteni. Ez sok vonatkozásban állami előírásokat tesz szükségessé. Ezek nélkül a kommunista párt politikája a gazdaság állami vezetésében nem tudna megfelelően érvényesülni.

★

A Közgazdasági Szakértő Bizottság összefoglaló javaslatai a kormány gazdasági programjának kialakításához a hibái és hiányosságai ellenére is hasznos segítséget adtak. Ezen túl felhívták a figyelmet sok megoldandó kérdésre, feloldandó ellentmondásra és ösztönzést adtak a közgazdasági munka erőteljesebb kibontakozásához.

VARGA EDIT:

A tervezés módszereinek megjavítása*

Az elmúlt évek során a tervezés módszereinek fogyatékoságai közgazdasági irodalmunk reflektorfényébe kerültek. Ehhez nagymértékben alapot adott az első ötéves terv voluntarista túlfeszítése, amelyet nyomon követett a tervek túlzott részletességgel való kidolgozása, a tervutasítások bürokratikus eltorzítása, az alulról való kezdeményezések nem kellő figyelembevételével. A tervezést ért bírálatok egyrésze azonban — 1956 október előtt és részben azután is — hozzájárult a tervgazdálkodásba vetett bizalom rombolásához, a tervfegyelem lazulásához, és sokszor háttérbe szorította gazdaságpolitikánk égetőbb kérdéseinek tanulmányozását. A legutóbbi időben megjelent politikai írások között figyelemre méltó Varga István cikke, amely számos helyes részletmegállapítást tartalmaz, lényegében, összhatásában mégis helytelen. Az a tény, hogy a szerző — aki korábban mint polgári közgazdász szerzett magának tekintélyt — az utóbbi időben több ízben helyesen foglalt állást népi demokratikus rendszerünk mellett, nem teszi feleslegessé, hogy téves nézeteivel vitába szálljunk.

Varga István írása részletesen ábrázolja a tervezés bizonytalanságait, pontatlanságait, korlátait és a módszerek hibalehetőségeire való tekintettel kifogásolja a tervek utasító jellegét. Kifejti, hogy utasítások csak a tervezendő elemek kis részénél (beruházások, gyártási folyamatok anyagnormatívái stb.) alkalmazhatók, nagyobb részük csak több-kevesebb bizonytalansággal előrelátható, de utasításokkal nem szabályozható. A tervek „csupán előrelátható” elemeit kívánatosnak tartja felső és alsó határértékkel tervezni és e maximum-minimum számítás eredményeit a népgazdasági terv összes fejezetein végigvezetni.

Kétségtelen, hogy a tervezés során nagyszámú bizonytalansági tényezővel kell számolnunk — még a Varga István szerint utasításokkal pontosan meghatározható elemeknél is — egyebek között abból kifolyólag (amire a vitatott írás nem is mutat rá), hogy a tervkészítés időpontjában az új tervidőszakot közvetlenül megelőző időszak tervteljesítésének téves számjai még nem állnak rendelkezésre. A tervezés tudományos megalapozásához hozzátartozik, hogy ismerjük azokat a hibaforrásokat, amelyek a tervek pontosságát korlátozzák. Varga István cikke részben helyesen világít rá a tervkészítés számos hibalehetőségére, de ezekből elvileg helytelen következtetéseket von le. Fejegetéseinek két fő hiányossága van: a) a tervezés bizonytalanságait olyan mértékben felnagyítja, hogy azt a látszatot kelti, mintha a terv elemeinek túlnyomó része

* Hozzászólás Varga Istvánnak a Közgazdasági Szemle 1958. 2. számában megjelent cikkéhez.

nem is volna tervezhető; b) az előzővel szoros összefüggésben a terv kötelező erejét, utasításként való előírhatóságát vonja kétségbe. Vizsgáljuk meg érvelését közelebbről.

Varga István a terv egyes elemeit aszerint csoportosítja, hogy azok milyen pontossággal tervezhetők, és ettől függően állapítja meg, hogy azok utasításokkal szabályozhatók-e vagy sem. Majd így folytatja: az utasításokkal előírható tervelemeket „részben az is jellemzi, hogy az utasítások netáni be nem tartásáért... egyes konkrét, szocialista vállalatok vezetőit felelősségre lehet vonni”. Ezek után azt fejtegeti, hogy ahol kisebb-nagyobb hibalehetőségek vannak a tervkészítésben, ott a felelősségrevonás alapja, azaz a tervutasítások létjogosultsága is meginog. De mi marad ilyen körülmények között az utasítás jellegű tervből? Vajmi kevés, amint az a cikk példászerű felsorolásából is kitűnik. Varga István a többi között kifogásolja a második ötéves terv 1956-ban kiadott irányelveinek következő előírásait: „A kőolajtermelés 5 év alatt legalább 300 000 tonnával növekedjék... Az élelmiszeriparban a termelés 48–52 százalékkal növekedjék.” Jogosan vetődik fel a kérdés: ha a szocialista iparban még ilyen hozzávetőleges pontossággal sem volna lehetséges meghatározni a termelés növekedésének ütemét, akkor hogyan képzelhető el bármilyen központi szabályozás a népgazdaság más ágaiban, például a mezőgazdaságban vagy a külkereskedelemben, ahol a bizonytalansági tényezők száma sokkal nagyobb?

Varga István állítása szerint a tervgazdálkodás és a tervfegyelem megszilárdítását kívánja előmozdítani; cikkének gondolatmenete, logikája azonban az ellenkező hatást váltja ki az olvasóból. Különösen kirívó például ez a következő meghatározásban: „Vannak olyan tervgazdasági elemek, amelyek alakulását ugyan szintén lehet utasításokkal szabályozni, de ezek követése már olyan sok ember jóindulatán és együttműködésén múlik, hogy az utasításokban jelzett célok netáni elmaradásáért rendszerint közvetlenül senki sem vonható felelősségre.”

A szerző azonban az utasításokkal szabályozható tervelemek jellemzőjének éppen az utasításokkal kapcsolatos felelősségrevonhatóságot tartja. Ha viszont — utóbbi okfejtés szerint — a felelősségrevonás, és így az utasíthatóság, kritériumának azt tekintjük, hogy valamely tervelőírás betartása ne sok ember jóindulatától és együttműködésétől függjön, akkor elkerülhetetlenül arra a következtetésre kell jutni, hogy tervutasítást adni nem szabad, hiszen nincs a tervnek egyetlen olyan mutatója sem, amelynek elérése ne nagyon sok dolgozó ember jóakarátát és együttműködését tételezné fel.

Terv azonban utasítások nélkül nem létezik, mint erre a későbbiekben még visszatérek. Varga István gondolatmenete, *a tervezés megjavításának jelszavával tehát a valóságban a tervezés lehetetlenülésének zsákutcájába jut*. Honnan származik logikájának ez az ellentmondása?

Mindenekelőtt onnan, hogy fejtegetéseiben figyelmen kívül hagyja a terv és a szocialista gazdaság törvényei közötti összefüggést, és így lényegében a terv tudományos megalapozásának lehetőségét is. A szocialista gazdaság tervszerűsége abból következik, hogy a termelőeszközök köztulajdona mellett a társadalom (illetve annak képviselőiben a párt, az állam) képes felismerni a gazdasági fejlődés törvényeit. Ezeknek a felismert gazdasági törvényeknek kell kifejezésre jutniuk, lehetőleg hűen tükröződniük a szocialista állam gazdasági ter-

veiben. A tervek pontossága tehát végső soron attól függ, hogy a) milyen mértékben hatnak a szocialista gazdaság törvényei az adott népgazdaságban; b) milyen mértékben ismeri fel a társadalom e törvényeket és azok érvényesülésének követelményeit; c) mennyire felelnek meg az állami gazdasági tervek a felismert törvényeknek. Ezt az elméleti megállapítást a gyakorlat is igazolja. A Szovjetunió, majd a szocializmus építésének útjára tért népi demokratikus országok válságoktól, visszaesésektől mentes, tervszerű gazdasági fejlődése, előrehaladásuk páratlanul gyors üteme elsősorban annak köszönhető, hogy ezek az országok általában helyesen ismerték fel a szocializmus gazdasági törvényeinek követelményeit, és terveik — egyes elkövetett hibák ellenére — lényegében kielégítették e követelményeket.

Nem véletlen, hogy egyes nem marxista, illetve revizionista közgazdászok a különböző országokban éppen a tervezésnek ezt a tudományos megalapozottságát vonják kétségbe. Egyes jugoszláv publicisták és jobboldali kínai közgazdászok részéről egyformán megnyilvánul a törekvés, hogy a szocialista gazdasági törvények létezését, illetve azok felismerhetőségét és alkalmazhatóságát kétségbevonják. Így a tervezést elszakítják a gazdasági törvényektől és arra a következtetésre jutnak, hogy a tervezésben szubjektív, voluntarista tényezők tengenek túl. E közgazdászok, akiknek nézeteit a marxisták saját országukban és mássutt is éles bírálattal illették, mesterségesen felnagyítják a szocialista gazdasági tervek egyes tényleges bizonytalanságait, fogyatékoságait, ugyanakkor nem képesek megmagyarázni, hogyan bizonyulhattak a tervgazdálkodást folytató országok, elsősorban a Szovjetunió gazdasági tervei végső fokon reálisaknak, hogyan érhetek el e tervek teljesítése során világraszóló eredményeket.

Varga István ugyan nem lép fel a szocializmus gazdasági törvényeinek a tervezésben való alkalmazása ellen, de joggal kifogásolható, hogy a tervezés megalapozásával foglalkozó és számos részletkérdésre kiterjedő tanulmányában még csak nem is utal a törvények követelményeinek feltárásával és kielégítésével kapcsolatos tudományos feladatokra. Indokolt-e a szocializmus politikai gazdaságtanának ilyen ignorálása? Noha a tudománynak ez a fejezete — elsősorban a Szovjetunióban felhalmozott tapasztalatok alapján — az utolsó évtizedekben rendkívül nagy eredményeket ért el, kétségtelen, hogy a szocialista gazdaság fejlődésének törvényei ma még nem ismertek olyan konkrétsággal, mint — elsősorban Marx tudományos munkásságának eredményeként — a kapitalista gazdaság törvényei. Ebből azonban nem vonható le olyan következtetés, hogy a törvények létezéséről nem veszünk tudomást, azok alkalmazását lehetetlennek tartjuk, vagy hogy megismerésük mai fokát valamilyen végleges állapotnak tekintjük.

Nincs okunk feltételezni, hogy a szocialista gazdaság törvényeit — a tudomány egyéb törvényeihez hasonlóan — ne ismerjük majd meg pontosabban és terveinkben ne tudjuk a jelenleginél nagyobb mértékben megközelíteni. Lenin általánosságban veti fel ezt a kérdést: „... történelmi feltételektől függnének azok a határok, ameddig ismereteink az objektív abszolút igazságot megközelítik, de feltétlen ennek az igazságnak a létezése, feltétlen az, hogy közeledünk hozzá”. (Lenin: Materializmus és empiriokriticizmus. 130. o. Szikra, 1949.) Varga István azonban nem a megismerés állandó fejlődéséből indul ki — amely már eddig is

nagy utat tett meg —, hanem csak a bizonytalanságokat látja, és azt vizsgálja, hogyan lehet a módszerekben a bizonytalanságokhoz alkalmazkodni, holott az elsődleges feladat nem ez, hanem az, hogy a szocialista gazdaság törvényei és a törvények felismerésének korlátai közötti dialektikus ellentmondást a megismerés egyre magasabb fokán oldjuk fel, s következésképp egyre pontosabb, egyre tökéletesebb terveket készítünk.

A szocialista gazdaság törvényeinek alkalmazhatóságát mellőzve, Varga István koncepciójában a terv sokismeretlenű matematikai feladattá szűkül, amelyet a valószínűségszámítás módszereivel javasol megoldani. Erre utal az a képtelen megállapítása, hogy a tervgazdálkodás feltétele megfelelő statisztikai és számológépek rendelkezésre bocsátása, és hogy a szocialista társadalom létrejötte 100 évvel ezelőtt ilyen gépek híján még nem volt időszerű.

Nem szabad lebecsülnünk a matematikai módszerek alkalmazását a tervkészítésben, de ha a tervet kizárólag valószínűségszámítási problémának tekintjük, az megoldhatatlannak bizonyul. A legjobb számológép-technika és a legfejlettebb input-outputsámítás sem tesz példálul lehetségessé a valóságos népgazdasági tervezést a kapitalista országokban. Viszont a népi demokratikus országokban modern számológépek hiányában is lehetségesnek bizonyult reális, előrevivő népgazdasági tervek kidolgozása.

Varga tévedéseinek másik forrása, hogy teljesen figyelmen kívül hagyja azt a szerepet, amelyet a népgazdasági terv a proletárdiktatúra rendszerében betölt. A szocializmus, később a kommunizmus építése, a proletárdiktatúra, a szocialista állam legfőbb feladata, amelyet gazdasági szervezőmunka nélkül nem tud megoldani. „És miért küzdenénk a proletariátus diktatúrájáért, ha a politikai hatalom gazdaságilag tehetetlen?” — vetette fel már Engels a kérdést. — „Az erőszak (vagyis az államhatalom) ugyancsak gazdasági tényező.” (Marx—Engels: Válogatott levelek. 501. ol. Szikra, 1950.) A terv a fő eszköz a proletárdiktatúra gazdaságpolitikájának végrehajtásában. Lenin szavaival a párt második programja. A népgazdasági tervek éppen ezért a párt irányvonala alapján kidolgozott *állami* tervek, amelyek végrehajtását az állam a proletárdiktatúra eszközeivel is biztosítja. Ha a tervek reálisak, megfelelnek a gazdasági fejlődés törvényeinek, megvalósításuk elsősorban a szocialista állam szerveinek tevékenységén múlik. Lehetséges-e a proletárdiktatúra gazdasági programjának végrehajtása utasítások nélkül? Nyilvánvalóan teljesen lehetetlen. A tervezés politikai szerepéből természetesen következik az is, hogy a terv végrehajtása nemcsak utasításokat, hanem politikai szervező- és nevelő munkát is igényel, hiszen az emberek millióit kell egy-egy tervfeladat megvalósítására megmozgatni.

Hogy mennyire értetlenül áll Varga István a tervgazdálkodás politikai tényezőivél szemben, azt mutatja Sztálin egy megállapításának teljes félreérthető módon való idézése is. A cikkben szereplő Sztálin idézet: „Nem szabad megfélemleni arról, hogy a tervgazdálkodásunk által befolyásolható elemeken kívül népgazdaságunknak vannak olyan elemei is, amelyek a tervgazdaságnak egyelőre nem vethetők alá.” Az idézett mondat azonban folytatódik, befejezése — amelyet Varga István nem tartott szükségesnek közölni — így szól: „s hogy vannak végül velünk szemben álló ellenséges osztályok, amelyeket nem lehet egysze-

rúen azzal leküzdeni, hogy az állami tervhivatal terveket dolgoz ki". Sztálin ezt a megállapítását a Gabonafronton című beszédében tette, azzal kapcsolatban, hogy a kulákok szabotálták a gabonabeadást, s beszéde folytatásában arra utalt, hogy a terv által nem szabályozható kérdéseket az osztályharc eszközeivel kell megoldani. Egyébként sok más írásában a tervgazdálkodás hatókörének fokozatos kiszélesítése mellett szállott síkra.

A tervgazdálkodás hatókörének szélesítése nem igényli a tervutasítások számának, részletességének fokozását, sőt, együtt járhat a központilag jóváhagyott tervelőírások számának csökkentésével. (Ez a mindenkori adottságoktól függ. Magyarországon jelenleg az iparban — egy-két területtől eltekintve — a tervelőírások száma viszonylag kevés.) Lehetetlen követelmény lenne, hogy a terv mindenegyes gazdasági eseményt előírjon, de tartalmaznia kell a gazdasági összefüggések olyan átfogó rendszerét, hogy a terv által nem szabályozott, véletlen események összehatása megfeleljen a tervben kifejezett gazdasági szükségszerűségnek. Természetesen, ha a gazdasági életben nagy szerepe van az ösztönösségnek, akkor a tervnek és a véletlennek ez a dialektikus egysége megbomlik, a terv szabályozó ereje gyengül, a tervgazdálkodás hatóköre szűkül. A tervszerűség fokozása megköveteli a harcot a spontaneitás ellen, amelynek fő forrása az átmeneti gazdaság időszakában a kisárutermelés és a tőkés termelés részleges fennmaradása.

A terv utasítás jellegének likvidálása vagy gyengítése (ami nem azonos az utasítások túlzott részletességének megszüntetésével) kaput nyit az ösztönösség uralmának. Világosan megnyilvánul ez például Behrens és Benary német közgazdászok írásaiban, amelyek a *Wirtschaftswissenschaft* 1957. 7. számában (1032. o.) éles bírálatban részesültek. Behrens a terv végrehajtásával kapcsolatban egyebek között a következőket állapítja meg: „Természetesen utasítás, ellenőrzés és felügyelet mindig... szerepet játszanak, de nem jellemzőek a tervgazdálkodásra.” Ezzel a nézettel teljesen összhangban vonja le Benary a következőt: „a tervszerű gazdasági vezetés annyi, mint a spontaneitás tudatos irányítása”. A terv utasítás jellegének feladásával tehát a tervet végrehajtó emberek tudatos, szervezett cselekvése helyébe a spontán cselekedetek valamiféle befolyásolása lép, ami szükségszerűen a tervszerűségnek anarchiával való felváltását vonja maga után.

A népgazdasági terv lényegéhez tartozik, hogy kifejezze a népgazdaság egyes ágai közötti alapvető gazdasági kapcsolatokat, és megszabja a fejlődés során elérendő legfontosabb népgazdasági arányokat. A terv egyik feladata a népgazdaság különböző területein elérhető fejlődés összehangolása. A tervnek ebből az átfogó, koordináló jellegéből is következik, hogy nem lehet szétparcellálni tervezhető és nem tervezhető elemekre; a terv csak akkor tölti be hivatását, ha a népgazdaság egységét kifejezésre juttatja. Tervezni kell tehát mindazokat a mutatókat, amelyek az átfogó gazdasági összefüggések meghatározásához szükségesek és a tervmutatók teljesítéséért a tervező és végrehajtó szervek, a Tervhivatal, a minisztériumok, a vállalatok vezetői felelősséggel tartoznak, még akkor is, ha egyes tervelemek meghatározása csak nagy hibahatárokkal lehetséges. Nem képzelhető el, hogy például a külkereskedelem tervéért (amelyet Varga István elképzelése szerint nem utasítások szabályoznak) senki sem felelős, de az ipari tervért, amelynél a telje-

sítés egyik feltétele az import és az export megvalósulása, felelősségre lehet vonni az érintett vezetőket. (A felelősség mértékének megállapításakor természetesen az összes körülményeket, hibalehetőségeket is mérlegelni kell.)

Vannak, akik helyeslik a terv utasítás jellegét a vállalatok számára, de kifogásolják azon tervmutatók kötelező voltát, melyek teljesítése egy vagy több iparág, esetleg egy vagy több népgazdasági ág dolgozóinak együttes munkáján múlik és ezen a ponton találkoznak Varga István nézeteivel. A népgazdaság számára azonban egy-egy vállalat tervfeladatainak teljesítésénél nem kevésbé fontos, sőt végső soron fontosabb, hogy a terv fő célkitűzései megvalósuljanak, fő arányai ne torzuljanak el. Ebből következik, hogy nem elégséges, ha a vállalati tervek utasítás jellegűek, hanem a gazdasági irányítószervek számára kötelező erővel elő kell írni a Minisztertanács által jóváhagyott legfontosabb tervszámok teljesítését.

A terv politikai szerepe, az alapvető népgazdasági összefüggések meghatározása, megköveteli a terv szilárdságát. A Varga István által javasolt alsó és felső határértékkel való tervezés széleskörű alkalmazása és e kettősség továbbgyűrűztetése a terv összes fejezeteiben, indokolatlanul általánosítaná a bizonytalanságokat a tervben, lehetetlenné tenné, hogy a terv meghatározott, konkrét célokat tűzzön ki és a gazdaságpolitika szilárd alapját képezze. Emellett a Varga István javasolta maximum-minimum-számítás végigvitele az egész terven, nagyon bonyolult matematikai műveleteket igényel és a kölcsönös összefüggéseket olyan áttekinthetetlen szövevénnnyel fonja be, hogy azok felismerése gyakorlatilag lehetetlenné válik.

A gazdasági vezetés leghelyesebb módszereinek kiválasztása a szocialista társadalom egyik fontos kérdése. A gazdasági folyamatok rendkívül bonyolultak, sokrétűek, a gazdasági vezetőszervek felkészültsége, intézkedéseik hatékonysága pedig sok esetben elmarad azoktól a követelményektől, amelyeket a valóságos élet támaszt az irányítással szemben. Ez következik abból a helyzetből, hogy a proletárállamnak a gazdasági irányítást nemcsak tartalmában, de a megváltozott tartalomnak megfelelően szervezetileg is teljesen új módon kell megoldania.

A gazdasági irányítás megjavításának leglényegesebb feltétele a tervezés színvonalának emelése. Varga Istvánnak az utasítások ellen irányuló és a határértékekkel való tervezést ajánló javaslata ezt a kérdést nem viszi előbbre. A tervezés bizonytalansági tényezőinek csökkentése, a pontosabb, a tudományosabb tervezés megvalósítása mindenekelőtt azt igényli, hogy alaposabban megismerjük a gazdasági folyamatokat, a gazdasági törvények működését és kölcsönhatását. Erre egyebek közt lehetőséget ad a terv végrehajtásának rendszeres ellenőrzése, a vállalati, minisztériumi és népgazdasági tervtől való eltérések mélyreható elemzése. Különös gondot kell fordítani a népgazdasági mérlegek, anyagmérlegek pontosabb összeállítására és a mérlegek alapját képező normák helyesebb, műszakilag alátámasztott megállapítására. Alapos tanulmányozást igényel a felhalmozás és a bővített újratermelés közötti összefüggés. Az átmeneti gazdaság időszakában fokozott jelentősége van annak, hogy megállapítsuk az értéktörvény hatókörét. E példaszzerű felsorolást folytatni lehetne hasonlóan közismert, de tudományosan távolról sem megoldott kérdésekkel.

A tervek kidolgozása során kiterjedt közgazdasági számításokat kell végezni arra vonatkozólag is, hogy egy-egy alapvető mutató más-más értékkel való tervezése milyen következménnyel járna a terv többi mutatójára nézve. Így létrejönnek a terv különféle variánsai. A terv véglegesítésekor azonban egyetlen variánsnál kell kikötni, a jóváhagyott és végrehajtásra kiadott terv nem tartalmazhatja alternatívák végtelen sorozatát, hanem határozott, egyértelmű feladatokat kell előírnia. A sokféle variáns közül ki kell választani az adottságoknak, a tervidőszak célkitűzéseinek, politikai követelményeknek megfelelő optimális variánst. A tervszerű arányos fejlődés törvénye éppen abban nyilvánul meg, hogy ilyen optimum objektíve létezik, az nem szubjektív elképzelések, véletlen döntések függvénye, hanem törvényszerű összefüggésekből adódó szükségszerűség. Hogy ezt az optimumot a tervekben mennyire sikerül megközelíteni, az elsősorban attól függ, hogy a népgazdaság törvényszerű összefüggéseit mennyire tudjuk felderíteni.

Azoknak a káros, a népgazdaság tervezett arányait felborító következményeknek az ellensúlyozására, amelyek a népgazdasági terv egyes elemeinek különböző pontossággal való tervezhetőségéből és a szocialista gazdaságban is elkerülhetetlen ingadozásokból fakadnak, megfelelő nagyságrendű tartalékokat kell képezni a tervben. A tartalékképzés jelentőségét nálunk annál inkább indokolt kiemelni, mert a hároméves terv utáni időszak tervezésének egyik legnagyobb hiányossága éppen a tartalékok elhanyagolása volt. A tervezés bizonytalanságainak tartalékokkal való áthidalása elvileg helyesebb és gyakorlatilag egyszerűbben megvalósítható módszer, mint a Varga által ajánlott határérték-számítás. A tartalékok mértékének meghatározása természetesen alapos vizsgálatot igényel, mert a túlzott tartalékolás ugyanúgy hiba, mint a tartalékok hiánya.

A bizonytalanságok a népgazdasági tervben jelentősen csökkenthetők, ha a terv csak az alapvető feladatokat írja elő — ezeket azonban kötelező erővel — s a részletekben nagyfokú rugalmasságot enged a végrehajtó szerveknek. Szervezeti intézkedésekkel is biztosítani kell, hogy a népgazdasági terv kidolgozásakor az eddiginél jobban vegyék figyelembe a helyi feltételeket, lehetőségeket, kezdeményezéseket.

A tervszerű gazdálkodás nem valósítható meg megfelelő színvonalon rövid időszakokra szóló tervekkel. Az éves tervben előírt intézkedések hatása általában túlterjed az éves határon, s csak akkor nem okoz tervszerűtlenséget, ha megfelel a perspektivikus célkitűzéseknek. Tervezési hiányosságaink fő oka a múltban a perspektivikus tervek hiánya, illetve nem kellő megalapozottsága volt, ezért a tervezés megjavítására irányuló munkát a távlati tervezésre kell összpontosítani, támaszkodva a szocialista országokbani fejlődés tervszerű összehangolásának lehetőségére is. A többéves tervek kölcsönös egyeztetése — egyéb előnyei mellett — jelentősen növeli a tervezés szilárdságát, megbízhatóságát is.

★

E néhány vázlatos megjegyzés nem léphet fel azzal az igénnyel, hogy előre vigye a tervezés megjavításának nagy, tudományos feladatát. Csupán fel kívánta hívni a figyelmet egyes, ezzel kapcsolatos olyan nézetekre, amelyek a tervgazdaság rendjének lazítását eredményező következtetésekre vezethetnek.

Mezőgazdaság a hároméves tervben

A hároméves terv mezőgazdasági termelési előirányzatai a Magyar Szocialista Munkáspárt agrártéziseinek megfelelően kerültek kialakításra. Eszerint: „... a párt a lakosság életszínvonalának további javítása, az ipar nyersanyagbázisának és a mezőgazdasági exportnak növelése érdekében azt tartja helyesnek, ha a forradalmi munkás-paraszt kormány az egészségesebb ipari szerkezet kialakítása mellett, a falu szocialista átalakításának szem előtt tartása és egyidejű végzése mellett *a mezőgazdasági termelés fokozottabb fellendítését — arccal a belterjesség felé — fő feladatnak tekinti.*” A hároméves terv időszakában igen nagy feladatok hárulnak a mezőgazdaságra. Az emelkedő életszínvonalhoz biztosítania kell a belső ellátást, és emellett jelentősen hozzá kell járulnia külkereskedelmi mérlegünk javításához.

E feladatok szempontjából fontos kérdés, hogy a mezőgazdasági termelés szerkezete a terv előirányzatai szerint mennyiben változik; van-e és mekkora előrehaladás a belterjesség felé?

A mezőgazdasági termelés és árutermelés előirányzatai

A mezőgazdaság termelése 1958—1960 átlagában a tervidőszakot megelőző 3 év (1955—1957) átlagához képest 12,1 százalékkal nő (1954. évi változatlan áron számítva). Ez az előirányzat átlagos időjárással számolva készült. Mivel a bázisul vett három esztendőben a közepesnél jobb termés volt, az évi 4 százalékos növekedés elérése igen nagy feladat. Különösen áll ez akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a kalászosokból 1958-ban már — a kedvezőtlen téli és tavaszi időjárás miatt — közepes vagy gyenge közepes termésnél jobbra aligha számíthatunk.

A termelés előirányzataiban kifejeződik a haladás a belterjesség irányába: az állattenyésztés hozamai a növénytermesztésénél nagyobb arányban nőnek. A teljes mezőgazdasági termelés hároméves terv szerinti alakulását (1954. évi változatlan áron) a következő adatok szemléltetik:

Megnevezés	1960 (1957=100)	1958—1960 (1955—57= =100)	Megnevezés	1960 (1957=100)	1958—1960 (1955—57= =100)
Növénytermesztés	108,7	110,5	Erdőgazdaság ...	111,3	116,8
Állattenyésztés	117,9	114,6	Mezőgazdaság összesen.....	112,1	112,1

A bruttó termelés szerkezete, a főbb ágazatok százalékos aránya a mezőgazdasági termelésben a következőképpen alakul a hároméves terv szerint:

Megnevezés	1955—1957	1958—1960	Megnevezés	1955—1957	1958—1960
Növénytermesztés	57,0	56,1	Erdőgazdaság	2,7	2,7
Állattenyésztés.....	40,3	41,2	Mezőgazdaság összesen	100,0	100,0

A bruttó termelésben az állattenyésztés arányának növekedése — ha még nem is számottevő — azt jelzi, hogy a belterjesebb, nagyobb hozamot biztosító ágazatok fejlődése meggyorsul.

Jól szemlélteti a fejlődést és egyben a belterjes irányba haladást a fontosabb mezőgazdasági termékekből a területegységre jutó termelés növekedése. A fejlődés jobb érzékeltetése céljából az 1960. évi előirányzatokat hasonlítjuk össze 1954—1956 átlagával.

A roo kh szántóterületre jutó termelés mázsában

Megnevezés	1954—1956 (tény)	1960 (terv)	Megnevezés	1954—1956 (tény)	1960 (terv)
Kenyérgabona	253,1	266,5	Vágómarha	18,5	22,1
Takarmánygabona	354,6	450,9	Vágósertés	54,9	65,0
Ebből kukorica ...	265,2	333,8	Tej 1 000 liter	15,7	21,9
Burgonya	230,4	277,7	Tojás 1 000 db	13,2	18,3
Cukorrépa	216,3	256,3			

Láthatjuk, hogy a legfontosabb termékek területegységre jutó termelése kisebb-nagyobb arányban növekszik. A bruttó termelés és a területegységre jutó termékmennyiség növekedése természetesen megadja a lehetőséget, hogy az árutermelés is növekedjék. A hároméves terv előirányzatai szerint 1960-ra 1957-hez képest a felvásárolt mezőgazdasági termékek volumene 23 százalékkal nő, tehát az árutermelés növekedési aránya majdnem kétszer akkora, mint a mezőgazdasági termelésé.

A legfontosabb 28 mezőgazdasági cikk felvásárlása alapján a mezőgazdasági termelésben az árutermelés arányát és az árutermelés szerkezetét a következő adatok szemléltetik:

Megnevezés	1957		1960	
	Felvásárlás a termelés százalékában	A felvásárlás megoszlása százalékban	Felvásárlás a termelés százalékában	A felvásárlás megoszlása százalékban
Termény, zöldség, gyümölcs és bor	35,6	46,9	36,9	42,8
Állat, állati termék	36,1	53,1	41,4	57,2
Összesen :	35,9	100,0	39,3	100,0

Ez is azt mutatja, hogy 1957-től 1960-ig nő az állattenyésztés áru-termelése és az árutermelésben eléggé jelentős — 4 pont — az állati termékek részarányának növekedése.

A bruttó termelés és az árutermelés növekedésében az állattenyésztés nagyobb súlya egyaránt jellemzi a hároméves terv mezőgazdasági termelési előirányzatainak fő célkitűzéseit: a belterjesség irányába való előrelépést.

A belterjes fejlődés jele nemcsak a növénytermesztés és az állattenyésztés arányának megváltozása. A növénytermesztésben is nagyobb szerephez jutnak a belterjesebb ágazatok. A változás a *művelési ágak* arányaiban is kifejezésre jut. A hároméves terv előirányzata szerint a szántóterület változatlan 1957-hez képest. Ugyanakkor az intenzívebb gyümölcssterület növekszik: az üzemi gyümölcsösök területét több mint 25 000 kat. hold telepítéssel növeljük a 3 év alatt. Jelentős szőlőtelepítési, illetve felújítási munkák is szerepelnek az előirányzatokban; a szőlőterület mégsem nő, mert a jelentős telepítésekkel is csak azt érjük el, hogy szőlőink állaga nem csökken. A terv nagy gondot fordít a történelmi borvidékek szőlőterületeinek felújítására. Változtatja a művelési ágak arányait a rét és a legelőterület valamelyes csökkenése, s az erdőterület mintegy 45 000 kh-dal való növekedése is.

A hároméves terv lényegében fenntartja a szántóföldi növénytermesztés 1957-re kialakult szerkezetét, bizonyos mértékig további lépéseket téve a belterjesség irányában. A hároméves terv időszakának végére tervezett vetésszerkezetet — összehasonlítva az első ötéves terv és az 1957. év tényszámaival — a következő táblázat jellemzi. (A főbb növénycsoportok és növények vetésterülete a szántóterület százalékában.)

Megnevezés	1950— 1954	1957	1960	Megnevezés	1950— 1954	1957	1960
Kenyérgabona	34,3	31,0	29,7	Hüvelyesek	1,4	1,8	2,3
Összes kalászosok	45,3	43,8	42,1	Dohány.....	0,4	0,4	0,4
Kukorica	20,8	25,0	25,0	•Szalastakarmányok	11,3	12,5	13,7
Gyök- és gumósnöv.-ek	7,9	7,9	8,3	Ebből: élő pillangós	6,6	6,8	10,1
Olajos növények	4,8	1,7	2,0	Zöldség.....	1,9	2,0	2,1
Textilipari növények ...	1,2	0,5	0,7	Egyéb növények.....	5,0	4,4	3,4

A vetésterületi változások legfőbb célkitűzése az állattenyésztés fejlesztéséhez szükséges szilárd takarmánybázis biztosítása. A takarmánytermő terület több mint 500 000 kat. holddal nő az első ötéves terv tényszámaihoz képest. 1950—1954. évek átlagában a takarmánytermő terület a szántóterület 42,7 százalékát foglalta el; ez 1957-ben 49,6 százalékra növekedett, az 1960. évi előirányzat pedig 50,5 százalék. Tehát a hároméves terv az állattenyésztés takarmányszükségletét lényegében hazai forrásokból kívánja fedezni; a koncentrált fehérjetakarmányon kívül minden más takarmány importját megszüntetjük.

A hároméves terv idejére előirányzott vetésszerkezet eredményeképpen javul az elővetemény helyzet. A kenyérgabona vetésterületének mintegy 120 000 kat. holdas csökkentése lehetőséget ad a hozamok további növelésére, és így kisebb területről tudjuk megoldani az ország kenyérgabona-ellátását.

A növénytermesztési előirányzatok egyik igen lényeges célkitűzése a cukorrépa vetésterületének 200 000 kat. holdra növelése. E nem csekély előrehaladáshoz a megfelelő feltételek biztosításán kívül az is szükséges, hogy lényegesen fokozzuk az állami szektor cukorrépa-termelését. Más ipari növények — például az olajosok és a textilipari növények — vetésterületének bizonyos kiterjesztését is előíranyozza a terv. Ezzel a könnyűipar és az élelmiszeripar nyersanyag-ellátását biztosítja, továbbá növeli a területegységre jutó termelési értéket.

A fontosabb növények *termésátlagának* alakulását a megelőző 10, illetve 5 év átlagához képest a következő táblázat mutatja (q-ban):

Megnevezés	1948—1957. évek átlaga	1953—1957. évek átlaga	1960. évi terv	Megnevezés	1948—1957. évek átlaga	1953—1957. évek átlaga	1960. évi terv
Búza	8,2	8,4	9,3	Kukorica	11,2	12,4	13,3
Rozs	6,9	6,7	7,8	Burgonya	48,1	56,6	65,0
Rizs	12,5	10,6	13,5	Cukorrépa	100,1	112,3	120,0
Árpa	9,2	10,2	10,4	Lucernaszéna...	22,7	22,7	26,0

A táblázatból kitűnik, hogy a terv — különösen egynéhány növény-nél — az elmúlt 5 év átlagához képest lényeges termésátlag-növekedéssel számol. Meg kell azonban azt is jegyezni, hogy a fenti egybevetés nem mutat teljesen reális képet, hiszen 1953—1957-ben három év (1953, 1955 és 1957) igen nagy termést adott, és csupán egy esztendő (1954) volt gyengébb termésű.

A termésátlagok megalapozására szolgál egyrészt a vetésszerkezet már említett belterjes irányú változása, továbbá az, hogy az állatállomány növekedése következtében több mint 10 százalékkal javul a szerves trágya-ellátás a hároméves terv végére. Ezenkívül a talajjavítás kiterjesztése, az öntözött területek növelése és az öntözéses gazdálkodás színvonalának emelése jelentős tényezője a nagyobb termésátlagok megalapozásának. A műtrágyaellátás alakulásáról később részletesen megemlékezünk.

Külön ki kell emelni a kukorica és a rizs termésátlagának növelésére tervezett intézkedéseket. A hároméves terv célul tűzi ki, hogy 1960-ra a kukorica vetésterületének több mint 50 százalékát hibridvetőmaggal látjuk el, hogy biztosítsuk a nagyobb hozamokat. Jelentős tényező a kukorica hozamnövelésében az agrotechnika javulása is. A rizs termésátlagának növelése céljából a hároméves terv nagy lépéseket tesz a monokultúrás rizstermesztés fokozatos megszüntetésére. 1957-ben a rizsterületnek csak 23—24 százalékán termeltünk vetésforgóval, 1960-ra pedig ez az arány 70 százalék fölött lesz.

A termésátlagok tervével kapcsolatban még egyszer hangsúlyoznunk kell azt a követelményt, hogy az előirányzatok átlagos időjárással számolva készültek.

Az állattenyésztési előirányzatok az állatállomány szerény növelése mellett a fajlagos hozamok növelését tűzik ki célul. Az állatfajok létszáma a következők szerint változik:

Megnevezés	1960 (1957=100)	A hároméves terv átlaga (1954–1956. átlaga = 100)	Megnevezés	1960 (1957=100)	A hároméves terv átlaga (1954–1956. átlaga = 100)
Szarvasmarha	107,3	96,4	Sertés.....	111,1	95,3
Ebből: tehén	105,0	105,5	Juh.....	117,8	120,1
Ló	94,4	97,3	Baromfi.....	102,1	104,3

Az állatállomány előirányzott növelése tehát nem javítja az állatállomány szerkezetét, mert a sertés- és a szarvasmarhaállomány-arány – az 1957. évihez képest – valamelyest romlik. A 4 fő állatfaj arányának alakulását a következő táblázat szemlélteti (az összes számosállatok százalékában):

Megnevezés	1950–1954	1957	1960
Szarvasmarha	57,6	53,9	54,6
Ló.....	19,1	20,2	18,0
Sertés	20,0	21,6	22,7
Juh	3,3	4,3	4,7
Összesen :	100,0	100,0	100,0

Az állatállomány szerkezeti változása tehát azt mutatja, hogy a szarvasmarha-állomány részaránya – bár 1957-hez képest valamelyest növekszik – még a hároméves terv végén sem éri el az első ötéves terv színvonalát. Ennek az az oka, hogy lehetetlen az 1957-re lecsökkent állomány felnövelése gyorsabb ütemben. A húsfogyasztási igények kielégítéséhez ellenben szükséges, hogy az 1957. évi mennyiségnél kb. 10 százalékkal nagyobb húsmennyiséget bocsássunk a belső ellátás rendelkezésére. Ez viszont csak a sertésállomány további növelése útján lehetséges. A sertésállomány további növelését indokolja az is, hogy a belső fogyasztási igények különösen a sertéshús iránt nagyok; a marhahús exportja viszont kedvezőbb, tehát a marhahús-kivitel növelése csak úgy érhető el, ha a belső ellátást főképp sertéshúsból fokozzuk. Kedvező jelenségnek mondható a loállomány – ha nem is nagyarányú – csökkenése a tervidőszakban. Kifejezésre jut ez a számosállat-arány változásában is: mutatja, hogy – bár lassú ütemben – bizonyos előrehaladást érünk el a gépesítésben.

Még egy kedvező jelenség: a szarvasmarha-tenyésztésben a legutóbbi 1–2 évben – a kormány helyes árpolitikájának eredményeképpen – minőségi változás következett be. Ez a termelékenység, különösen pedig a tehenenkénti tejhozam erőteljes növekedésében és a vágómarhák átlagsúlyának gyarapodásában jut kifejezésre. Más szóval, ha – biológiai okok miatt – nem is tudjuk a szarvasmarha-állományt megfelelőképpen növelni, a nagyobb átlagsúlyú, jobb kondíciójú, nagyobb termelékenységű állomány súlyban és termelőképességben tulajdonképpen többet képvisel az első ötéves terv nagyobb állatlétszámánál. Ennek következményeképpen számolhatunk azzal, hogy az istállótrágya-termelés – a kisebb szarvasmarha-állomány ellenére – növekedni fog.

A vágóállat és az állattermék-termelés előirányzatait a következő adatok szemléltetik:

Megnevezés	1960 (1954—1956. átlaga = 100)	A hároméves terv átlaga (1954—1956. átlaga = 100)	Megnevezés	1960 (1954—1956. átlaga = 100)	A hároméves terv átlaga (1954—1956. átlaga = 100)
Vágómarha ...	119,1	114,6	Tej.....	141,0	132,4
Vágósertés ...	115,5	112,5	Tojás.....	132,7	128,7
Vágóbaromfi	114,4	112,7	Gyapjú	135,4	126,1

Tehát a vágóállat és az állattermék-termelés az állatlétszámnál gyorsabban nő. A gyorsabb fejlődés oka, hogy a hároméves tervben a fajlagos állati hozamokban jelentős előrehaladást irányoztunk elő.

Megnevezés	Mérték- egység	Az első ötéves terv átlaga	Az 1957. évi várható ered- mény	1960	A három- éves terv átlaga
Tejhozam.....	liter	1 532	1 900	2 200	2 100
Gyapjúhozam	kg	3,53	3,95	4,10	4,07
Tojáshozam.....	db	71,30	79,00	85,00	83,00
100 tehénre jutó borjúszaporulat.....	db	62,00	71,00	75,00	74,00
100 anyakocára jutó malacsaporulat	db	650,00	850,00	870,00	863,00

Az állattenyésztési terv előirányzatainak teljesítését az anyagi érdekeltséggel, benne a különféle szerződéses konstrukciókkal kívánjuk biztosítani. Fontos tényezője az előirányzatok teljesülésének az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek nagyüzemi állattenyésztésének kiterjesztése, valamint a zootechnika és az állategészségügy javítása is.

A vágóállat és az állattermék-termelés növekedésének előirányzatait nagyban alátámasztja a takarmányellátás megjavítása. A növénytermesztési előirányzatok biztosítják, hogy az elmúlt évekhez képest jóval több legyen a takarmány; a folyamatos takarmányozáshoz szükséges készletekkel pedig kiküszöbölhető a múlt években gyakran előfordult takarmány-pazarlás. Nem egyszer kénytelenek voltunk a takarmánymennyiség mintegy 10—15 százalékát arra pazarolni, hogy az előző évi rossz takarmányozás miatt leromlott állatok kondícióját helyreállítsuk. A jó takarmányellátás eredménye tapasztalható volt az elmúlt 2 évben: az átlagos tejtermelés az 1954—1956. évi 1664 literes átlagról 1957-ben több mint 1900 literre, a vágómarha átlagsúlya pedig az 1956. évi 401 kg-ról 426 kg-ra nőtt.

A termelési előirányzatok teljesítésének megalapozása

Az első ötéves tervhez képest a nemzeti jövedelemből csak kisebb hányadot tudunk felhalmozásra fordítani a hároméves tervben. A hároméves terv összesen 5,2 milliárd forint mezőgazdasági beruházást

irányoz elő. Ebből több mint 1 milliárd forint a termelőszövetkezetek részére tervezett hosszúlejáratú hitel, és 427 millió forintot képvisel a termelőszövetkezetek saját erőből megvalósítandó beruházása. De a hároméves terv időszakában a népgazdaság összes beruházásaiból 14,4 százalékkal részesedik a mezőgazdaság, az első ötéves terv időszakában pedig ez az arány 13,8 százalék volt.

Érdeemes közelebbről megvizsgálni: a mezőgazdasági beruházások szerkezete hogyan változik az első ötéves terv időszakához képest?

Megnevezés	Százalékos részesedés a mezőgazdasági beruházásokból		
	1950—1954	1955	1958—1960
Állami gazdaságok.....	37,4	30,3	36,6
Gépállomások.....	21,8	18,4	11,9
Erdőgazdaságok.....	12,1	15,4	13,0
Egyéb állami intézmények	12,0	21,8	10,0
Termelőszövetkezetek	16,7	14,1	28,5
Mezőgazdaság összesen:	100,0	100,0	100,0

Szembetűnő különbség, hogy az első ötéves tervben az állami gazdaságok és a gépállomások alapjait kellett leraknunk, a hároméves terv időszakában pedig ezeket továbbfejlesztve pótoljuk a termelés növelését fékező hiányokat. Az első ötéves tervben a beruházásoknak több mint 20 százalékát fordítottuk a gépállomási hálózat megteremtésére. Most már az a feladat, hogy a termelés fejlesztéséhez nélkülözhetetlen épület- és géppark-kiegészítéseket biztosítsuk. Az állami gazdaságok beruházásai az első ötéves terv időszakában a nagyüzemi termelés felteleteit teremtették meg. Az ebben az időszakban épített nagyüzemi épületek, istállók, magtárak a hároméves terv időszakában a termelés fejlesztésének biztos alapjai. Ezért a hároméves terv előirányzataiban bizonyos fokig csökkent az állami gazdaságok beruházásainak részaránya.

De tükrözi a beruházások megoszlása a mezőgazdaság szocialista átalakításának napirenden levő agrárpolitikai feladatát: a termelőszövetkezetek nagyarányú támogatását, a szocialista szövetkezeti mezőgazdaság megvalósításához szükséges anyagi alapok megteremtését. Ez fejeződik ki abban, hogy a hároméves terv beruházási előirányzata szerint több jut a termelőszövetkezeti szektorra, mint amennyi az első ötéves terv időszakában jutott, és a hároméves terv időszakában a termelőszövetkezeti beruházások évi átlaga 82 százalékkal haladja meg a megelőző (1955—1957) három év átlagát.

A hároméves tervben a mezőgazdaság fejlesztéséhez szükséges alapok megteremtésének jelentős tényezőjeként szerepel a termelőszövetkezeti és az egyéni parasztság saját eszközökből fedezett beruházása. Az előirányzatok számolnak vele, hogy bizonyos feladatok megvalósításához — az állami segítség mellett — a parasztság öntevékenyen is hozzájárul, látva, hogy ezek közvetlenül termelésük fejlesztésére szolgálnak (például talajjavításhoz, a belvíz levezetéséhez, a patakszabályozáshoz). Példa erre az úgynevezett vízügyi alap, amelybe az érdekelt termelők

fizetnek be a vízgazdálkodási feladatok megoldására évi 100 millió forintot.

Számottevő anyagi erőket fordít a terv olyan beruházásokra, amelyek közvetlenül hatnak a mezőgazdasági termelés növelésére; például kereken 200 millió forintot fordítunk a termőre fordult szőlők és gyümölcsösök járulékos beruházásaira (utak, tárolók, feldolgozók építésére, gépesítésre), amelyek a termelés jobb megszervezését, a termelési veszteségek jelentős csökkentését eredményezik. Talajjavítást összesen 235 000 kat. hold területen irányoz elő a terv; ez majdnem kétszerese az első öt éves terv időszakában elvégzett talajjavítási munkálatoknak. Ugyancsak a termelés közvetlen növelését szolgálja a hibridkukoricamag tisztítását, osztályozását (kalibrálását) végző üzemek létesítése, az öntözött területek mintegy 35 000 kat. holddal való kiterjesztése stb.

A mezőgazdasági beruházási keretek nem elegendők rá, hogy lényegesen előrehaladjon a gépesítés. Bár a mezőgazdaság a három éves terv időszakában is jelentős mennyiségű gépet kap, mégis ez lényegében csak a már meglevő színvonal szerény emelkedését teszi lehetővé. A gépesítés alakulására jellemzőek a következő adatok:

Megnevezés	1957		1960	
	Országosan	Állami gazdaságokban	Országosan	Állami gazdaságokban
Az egy 15 HP-s traktoregységre jutó szántóterület (kh)	350	148	335	125
Az egy univerzál-traktorra jutó szántóterület (kh)	1417	495	800	351

Nem nagy ez az előrehaladás, de a traktorállományban az univerzál-traktorok aránya jelentősen, az 1957. évi 25 százalékról 1960-ban 40 százalék fölé nő. Tehát a géppark összetétele kedvező irányban változik. Lehetővé válik a gépek jobb kihasználása, a növényápolási és a szállítási munkák nagyobb fokú gépesítése. Előrehaladás a gépesítésben az is, hogy a termelőszövetkezetek a három év alatt kereken 300 millió forintos gépbeszerzést valósítanak meg. Meg kell jegyezni ehhez, hogy a tervidőszak alatt a mezőgazdasági munkaerő-létszám nem csökken lényegesen, ezért a gépesítésnek ez a mérsékelt fejlesztése sem fenyeget azzal a veszéllyel, hogy nem tudjuk elvégezni a mezőgazdasági munkákat. Ugyanakkor mindjárt azt sem téveszthetjük szem elől, hogy a mezőgazdaság szocialista átalakításához, valamint a mezőgazdasági termékek önköltségének csökkentéséhez a gépesítés nagyobb arányú növekedése szükséges.

A mezőgazdasági termelés anyagi-műszaki feltételeinek biztosítása szempontjából még egy kérdéssel szükséges részletesebben foglalkozni: a műtrágya-elosztással. A három éves terv időszakában újabb jelentős lépéseket teszünk a műtrágya-ellátásban való elmaradásunk csökkentésére. 1960-ban a területegységre felhasznált műtrágya-mennyiség több mint kétszerese lesz az 1955. évinek. A műtrágya-ellátás alakulását a következő adatok mutatják be:

Év	Az egy kh szántó-, kert- és szőlőterületre jutó műtrágya-mennyiség (kg)	
	országosan	állami gazdaságokban
1955	25,5	100,4
1957	35,7	146,2
1960	55,9	208,6

Változás következik be a felhasznált műtrágya összetételében is: a nitrogén-műtrágya aránya 1955-ben még csak egyharmad volt, a hároméves terv időszakában pedig ez az arány 50 százalékra nő. A felhasznált műtrágya összetételét a következő adatok jellemzik (százalékban):

Megnevezés	1955	1957	1960
Nitrogén.....	32,4	52,5	50,8
Foszfor	55,7	38,1	40,8
Káli	11,9	9,4	8,4
Összes műtrágya	100,0	100,0	100,0

Műtrágya-felhasználásunk a tervidőszak végén is messze elmarad a fejlett mezőgazdasággal rendelkező országokétól; hozamaink fokozásához további erőfeszítések szükségesek a műtrágya-termelés, illetve a műtrágya-behozatal növelésére.

A mezőgazdasági termelés fejlesztése, az előirányzatok teljesítése az egész népgazdaság számára alapvetően fontos. Az ország fizetési mérlegének egyensúlyban tartását, adósságaink törlesztését — egyebek közt — csak a mezőgazdasági export fokozásával lehet biztosítani. A külföldi piacok igényeinek megfelelő összetételű, mennyiségű és minőségű áruk termelése és felvásárlása tehát elsőrendű célkitűzés. Olyan feladat ez, ami eddigi munkánk megjavítását, a termelők és az állami szervek komoly erőfeszítését követeli meg. Ebből a szempontból is igen lényeges a termelési költségek csökkentése: a világpiacon csak kiváló minőségű, olcsón előállított termékekkel tudunk versenyezni. A gépesítés fokozása, a fejlett agro- és zootechnika alkalmazása, nem utolsósorban pedig a szocialista nagyüzemi fejlődés előrehaladása adja meg erre a lehetőséget.

Összefoglalva tehát megállapítható, hogy a hároméves terv előirányzatai szerint nő a mezőgazdasági termelés, a nagyobb termelésből is nagyobb arányban részesedik az állattenyésztés, kedvezően alakul a vetésszerkezet, nő az egységnyi területre jutó termelés, tehát tovább lépünk a belterjesség irányában. A termelés anyagi-műszaki feltételeinek javítása (a gépesítés kedvezőbb szerkezete, a termelést közvetlenül növelő beruházások előtérbe helyezése, a műtrágya-ellátás fokozása stb.) révén nőnek a területegységre jutó ráfordítások, fokozódik az emberi munka hatékonysága.

Az üzemi viszonyok alakulása

Az a tény, hogy az állami gazdaságok ma már üzemileg, szervezeti-
leg kialakultak, a termelőszövetkezetek, a termelőszövetkezeti csoportok, az ellenforradalom okozta károk ellenére — bár számszerűen csökkentek — lényegesen konszolidáltabban, anyagilag megalapozottabban gazdálkodnak és gazdálkodhatnak a tervidőszak folyamán, egyik fontos feltétele az előirányzatok teljesülésének. Ez egyúttal fő záloga lehet annak, hogy a mezőgazdaság üzemi viszonyai tovább javuljanak, a mezőgazdaság szocialista átalakítása előbbre jusson. Ugyanakkor a párt és a kormányzat következetes agrárpolitikája — érvényesítve azt az elvet, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezése a mezőgazdasági termelőerők fejlesztésének fő eszköze, módszere — a tervidőszakban reálisan lehetővé teszi, hogy a ma még egyénileg dolgozó parasztság is feltárja és felhasználja a termelése fejlődésére a kisgazdaságban rejlő lehetőségeket, valamint az állam által ehhez nyújtott és a szövetkezés egyszerű formáiban ehhez rendelkezésre álló lehetőségeket. A szövetkezés egyszerűbb formáinak nagyobb elterjedése, a földművesszövetkezetek megnövekedett termelést befolyásoló és szervező szerepe képes egybe-
kapcsolni az egyénileg dolgozó parasztság egyéni gazdasági érdekeit a mezőgazdasági termelőerők fejlődését előmozdító, részben ma még egyéni célú, de nagyrészt — főképp távlatilag — közösségi, társadalmi célú felhalmozási tevékenységgel, beruházással is. Ez egyúttal a fokozatok útján a mezőgazdaság szocialista átépítését jelenti, hozzájárulva ezzel a szocialista nagyüzemi forma anyagi alapjainak és a termelőszövetkezeti mozgalom feltételeinek kiterjesztéséhez.

Az állami gazdaságok ma már alapjában kialakult, modern, szocialista nagyüzemek. Ezzel szemben az első ötéves terv időszakában szántóterületük 1949 elejéről 1951 októberig 750 százalékkal és 1952 januárjától 1954 elejéig, amikorra területileg körülbelül kialakultak, mintegy 25 százalékkal nőtt. Ez időben különösen kedvezőtlenül befolyásolta a termelést, hogy némelykor egy év alatt területük megkét-szereződött. Ez szinte lehetetlenné tette a normális gazdálkodást.

Tagosultságuk is lényegesen kedvezőbb a tervidőszakot megelőző évekénél. Erre jellemző, hogy 1950-ben az átlagos táblanagyság 48 kh volt, a tagosítás után 1951-ben 129 kh, 1952-ben 121 kh, 1953 januárjában 288 kh, 1954. év végén 260 kh, most pedig az átlagos táblanagyság 300 kh. Az üzemi területek, a nagyüzemi táblák gyakorlatilag két év óta teljesen kialakultak. Így az agrotechnikailag igényelt művelést, talajerőgazdálkodást biztosítani tudják.

A szervezeti és a személyi feltételek is már a követelményeknek megfelelőek. Az üzemegység-rendszer kialakult, bevált szervezési forma. A gazdaságok vezetése döntő többségben szakmailag és politikailag egyaránt megfelelő.

A munkaerő-ellátás ma — és előreláthatólag a következő években — összehasonlíthatatlanul kedvezőbb lesz, mint az ötéves terv időszakában volt. Az elmúlt években — és legutóbb 1957-ben — végrehajtott bérrendezés, a munkakörülmények és a szociális körülmények lényeges — bár még a korlátozottabb anyagi erőforrások miatt nem teljes — javulása, részben a más népgazdasági ágak csökkenő munkaerő-igényei, nem utolsósorban pedig az állami gazdaságok gépi technikájának nagy-

arányú fejlődése és az előirányzat szerinti további fejlődése az alapvető munkaerő-ellátási problémákat megoldja. Az állami gazdaságokban már kialakult a munkaskollektíva, és az említett körülmények alapján, reálisan lehet számolni a munkafegyelem lényeges javulásával, a termelékenység nagyobb arányú fejlődésével.

Az állami gazdaságok felső irányítási rendszere is lényegesen kedvezőbb. Kialakult a tervszerű irányítás ma már bevált olyan rendszere, amely a központi állami érdekek sérelme nélkül a gazdaságok üzemi érdekeit érvényesítve tág teret nyit az irányítók és ma már a nyereségrészesedési rendszer útján a fizikai dolgozók egyéni érdekei érvényesülésének. Mindazok a kisebb, nem alapvető hibák, amelyek még ezen a területen fennállnak, rövid idő alatt kiküszöbölhetők, és ez folyamatban is van.

Az állami gazdaságok állóeszköz-állománya a már végrehajtott igen nagyarányú beruházások alapján általában biztosítja az okszerű, nagyüzemi termelés feltételeit. Az 1 kh szántóra jutó állóeszköz-állomány bruttó értéke (ültetvény és tenyészállat nélkül) 1956. december 31-én 5543 forint volt. Ebből az épület 3483 forint volt. 1957. december 31-én a számítások szerint az állóeszköz-állomány 5909 forintra, az épület-állomány 4054 forintra nőtt, szemben az 1949. évi kh-kénti 1178 forint állóeszköz-állománnyal és 960 forint épületállománnyal. (Ezekkel az adatokkal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy egyrészt az úgynevezett állami árakon vannak számítva, így az értékeket nem teljesen reálisan tükrözik, másrészt, hogy az 1949. évi állóeszköz-értékelés árbázisa a mostanival nem teljesen összehasonlítható. Mindezek azonban a tendenciát alapjaiban nem érintik.)

A hároméves terv előirányzatai szerint a mezőgazdasági beruházások 27,5 százalékát fordítjuk az állami gazdaságok termelésének továbbfejlesztésére.* Igaz, hogy 1950-től 1954-ig ez az arány 37,4 százalék és 1955-ben 30,3 százalék volt, mégis most a termelés bővítése szempontjából kedvezőbb a helyzet. Ezt egyrészt világosan alátámasztják az előzőekben említett állóeszköz-mutatószámok, másrészt az a tény, hogy a tervidőszakban megvalósítandó beruházások igen jelentős része a meglévő állóeszközök határfokának növelésére szolgál (például gyümölcsstermelő gazdaságok termőre fordult gyümölcsöseihez kapcsolódó üzemi építkezésekre, felszerelésekre, tejházakra, majori vízellátás fejlesztésére, meglévő istállóépületek korszerűsítésére, öntözőtelepek rekonstrukciójára). Emellett olyan beruházásokat is megvalósítunk, mint például a már említett hibridkukorica-üzemek létesítése, amelyeknek közvetlenül a termelést bővítő hatása igen jelentős.

A két tervidőszak beruházásai közti különbséget a következőkben lehet összefoglalni: az első ötéves tervben az állami gazdaságok létfeltételeit kellett megteremteni. Erre csak egy jellemző összefoglaló adat: az első ötéves tervben csaknem 900 000 állatférőhelyet kellett felépíteni az állami gazdaságokban, ezzel szemben 1958-tól 1960-ig — a számítások szerint — összesen mintegy 68 000 férőhelyet kell létesíteni. Ebből körülbelül 60 000 a juhférőhely.

A hároméves tervben feladat elsősorban, hogy a meglévő állóeszközök gazdasági határfokát fokozzuk. Mivel az állami gazdaságok ter-

* Az ún. termőreforduló gyümölcsösök és szőlők telepítési költségeinek utólagos finanszírozását nem számítva.

melési színvonala az első ötéves terv éveiben még egyáltalán nem, vagy csak egyes szűk területeken volt az országosnál kiugróan nagyobb, az 1950—1954-ben beruházott mintegy 3,3 milliárd forint a mezőgazdaság országos eredményeit alapvetően nem befolyásolta. Ezzel szemben 1958—1960-ban a beruházások a mezőgazdasági termelőerők fejlesztésével már közvetlenül pozitívan befolyásolják a mezőgazdaság teljes termelését, a termelés költségeit.

Lényegesen kedvezőbbben alakulhat az állami gazdaságok műtrágya-ellátása is. 1951-ben 45 kg, 1955-ben 106 kg műtrágya jutott 1 kh szántóterületre, 1958-ban 198 kg, 1959-ben 216 kg és 1960-ban 232 kg jut majd a számítások szerint.

Az állami gazdaságok vonóerő-ellátása is, az elmúlt évekhez képest, lényegesen kedvezőbb lesz, bár az még nem éri el teljesen a kívánatos színvonalat a korlátozottabb beruházási lehetőségek következtében. Jellemző, hogy az állami gazdaságokban 1951-ben egy 15 LE traktorra 318 kh szántóterület jutott, 1954-ben 292 kh, 1958-ban már 158 kh és 1960-ra 153 kh jut. Az univerzál-traktorok aránya is 45 százalékra javul az 1952. évi 14, illetve az 1955. évi 33 százalékról. (A fentiek csak az Állami Gazdaságok Főigazgatóságához tartozó állami gazdaságokra vonatkozó adatok.)

Mindezek, és még egyéb tényezők eredményeképpen — bár az állami szektor állattenyésztését reálisan vissza kellett szorítani a saját takarmánybázis szabta méretekre (ami egyúttal a szövetkezetek és az egyéni gazdaságok állattenyésztésének fejlődésére szolgál) — a mezőgazdasági termelésben az állami szektor lényeges súlyt képvisel. 1958-ban részese a mezőgazdaság bruttó termelésében 12,8 százalék, és 1960-ban 13,3 százalék, szemben az 1951. évi 9,8 százalékkal és az 1955. évi 12,8 százalékkal.

Az elmúlt egy-két évben és a tervidőszak folyamán az állami gazdaságok termelési színvonala — meghaladva a felszabadulás előtti kapitalista nagybirtokok termelési színvonalát — már lényegesen befolyásolta az országos termelési színvonalat. Erre jellemzők a következő táblázat adatai:

A termésátlag alakulása az állami gazdaságokban*

Megnevezés	1952	1955	1957	1958 (Terv)	1960 (Előirányzat)
Búza	98,5	131,1	137,8	131,8	129,0
Rozs	106,5	128,6	134,3	123,9	121,8
Őszi árpa	100,0	111,8	116,3	114,3	120,0
Rizs	95,7	115,2	94,6	102,3	103,7
Zab	98,3	96,4	102,3	113,3	109,6
Kukorica	48,4	103,8	99,4	113,1	111,3
Burgonya	96,0	118,9	99,2	113,8	101,5
Cukorrépa	83,9	108,4	93,2	104,3	106,7

* Az országos átlag százalékában.

Az állati termékhozamok és a célkitűzések messze meghaladják az országos átlagokat.

Az elmúlt évekhez képest nő az állami gazdaságok állatállományának aránya is az országoshoz képest, kivéve a baromfiállományt (ez utóbbi nem kívánatos jelenség) és a lóállományt. Ezt a következő táblázat is szemlélteti:

Az állami gazdaságok állatállománya az országos állomány %-ában

Megnevezés	1955	1957	1958	1960
Szarvasmarha	7,1	7,7	7,6	8,2
Ebből: tehén	6,2	6,1	6,0	6,8
Ló	7,3	4,8	5,1	4,7
Sertés	5,4	3,1	4,2	4,2
Ebből: koca	6,0	5,2	4,5	3,8
Juh	17,0	20,4	20,5	21,0
Baromfi	1,5	0,9	0,9	1,1

Az állami gazdaságok előirányzott termelési szerkezete (a vetés-szerkezet, a növénytermelés és az állattenyésztés aránya, az ennek megfelelő takarmánybázis stb.) önmagában is lényegesen kedvezőbb helyzetet teremt az állami gazdaságok számára, mint amilyen körülmények között gazdálkodtak az első öt éves terv időszakában és még 1955-ben is.

Az állami gazdaságoknak az egész mezőgazdasági termelésben betöltött pozitív szerepe kétségtelenül megmutatkozik a mezőgazdaság árutermeléséből való részesedésükben is. Erre jellemző, hogy például az állami gazdaságok 1952-ben az árukenyér gabonából 9,7 százalékban részesedtek és 1955-ben 19,2 százalékban, 1960-ban a csökkent vetésterületi részesedés ellenére — a tervek szerint 21,0 százalékban részesednek. Ami még ennél is pozitívabb: tervezett tejértékesítésük 1960-ban az állami felvásárlás 22,1 százaléka, az 1952. évi 12 százalékkal és az 1955. évi 19 százalékkal szemben.

A hároméves tervidőszak folyamán feltétlenül el kell érniünk, hogy termelészövetkezeti nagygazdaságaink (a mezőgazdasági termelészövetkezetek és a termelészövetkezeti csoportok) a szocialista szövetkezeti nagyüzemi gazdálkodás vonzó példáivá váljanak. Ezért a termelés minden fontosabb ágában meg kell haladniuk az egyéni gazdaságok színvonalát, még hozzá úgy, hogy ugyanezen időszakban el kell érniük az egyéni gazdaságokban is bizonyos növekedést. Ugyanilyen tendenciájú fejlődés kívánatos a termelészövetkezeti árutermelés tekintetében is. Ezt egyrészt népgazdasági érdekek, másrészt a termelészövetkezeti parasztság személyes anyagi érdekei is megkívánják. Csak ezen az úton érhető el az egyik igen fontos célja a mezőgazdaság szocialista átépítésének, hogy a termelészövetkezetben tömörült parasztság életszínvonala, életkörülményei haladják meg az egyéni gazdaságokét, még hozzá olyan körülmények között, amikor ez utóbbiak életszínvonala is termelésük fejlődése nyomán emelkedik. A példamutatás fontos tényezője a termelés gazdaságosságának, a költségek csökkentésének fokozása is.

Mindezen célkitűzések alapvető feltétele a termelőerők nagyarányú fejlődése meglevő szocialista szövetkezeteinkben. Ennek egyik legfontosabb tényezője állóeszköz-állományuk alakulása.

Az állóeszköz-állomány és a termelési színvonal, a termelőszövetkezeti tagok jövedelmi helyzete közötti közvetlen kapcsolatot a következő táblázat jellemzi (a Magyar Nemzeti Banknak 235 termelőszövetkezet 1957. évi reprezentatív vizsgálata alapján):

1 kh szántóra jutó állóeszköz		Tsz-ek száma	Százalék	1 kh szántóra jutó termelési érték	1 kh szántóra jutó munkaegység	1 m. e. értéke Ft	1 kh szántóra jutó tiszta vagyon Ft
Ft	Átlag						
1 000—2 000	(1 769)	(26)	11,1	3 804	36	36	1 738
2 000—3 000	(2 509)	(62)	26,4	4 489	48	35	1 796
3 000—4 000	(3 438)	(74)	31,5	4 649	48	38	2 338
4 000—5 000	(4 313)	(33)	14,0	5 858	56	42	3 312
5 000—6 000	(5 607)	(16)	6,8	7 397	60	45	3 642
6 000 felett	(7 893)	(24)	10,2	7 173	65	39	4 541

Az első ötéves tervben a nagyarányú termelőszövetkezeti területi fejlődést vagy népgazdasági okok vagy egyéb feltételek hiánya miatt nem lehetett állóeszközökkel megfelelően alátámasztani. A mezőgazdasági tsz-ekben az 1 kh közös szántóra jutó állóeszközök értéke 1951-ben 814, 1952-ben 932, 1953-ban 1573, 1954-ben 2036, 1955-ben 2316 és 1957-ben 3140 forint volt.

A hároméves terv időszakában a termelőszövetkezetek állóeszköz-állománya lényegesen továbbfejlődhet. A számítások szerint az 1 kh szántóra jutó állóeszköz-állomány a jelenleg gazdálkodó termelőszövetkezetekben 1960-ban megközelíti az 5000 forintot. A hároméves terv ugyanakkor számol a tervidőszakban alakuló termelőszövetkezetek gazdálkodásának szolid anyagi megalapozásával is. Az 1958—1960. években az állami erőforrásokból és saját erőből végzett beruházások mintegy 2150 millió forintot képviselnek. A termelőszövetkezetek beruházásaikhoz számukra rendkívül előnyös hosszú- és középlejártatú hitelek útján kapják elsősorban az állami segítséget.

A hároméves terv időszakában az állami támogatások rendszere, hitelpolitikánk alapvetően és elsősorban a termelőszövetkezetek termelőerőinek fejlesztését célozza. Az állami támogatások rendszerére, szerkezetére jellemző a következő táblázat:

A termelőszövetkezetek állami pénzügyi támogatásának megoszlása %-ban

Megnevezés	1957	1958
Beruházási célokra	24,2	48,5
Termelést szolgáló és a termelőszövetkezetek f. évi bruttó jövedelmét kiegészítő támogatás	25,4	23,3
Személyes jövedelmet kiegészítő támogatás	50,4	28,2
Összesen :	100,0	100,0

A termelőszövetkezetek műtrágya-ellátása is lényegesen kedvezőbben alakul a számítások szerint. 1952-ben mintegy 40 kg, 1955-ben 51 kg, 1957-ben 37 kg műtrágyát használtak fel 1 kh-ra. A hároméves terv végére — részben a mezőgazdaság kedvezőbb műtrágya-ellátottsága, részben pedig a műtrágya-használatot serkentő nagyarányú kedvezmények alapján — reálisan lehet számolni mintegy 120 kg-os kh-kénti évi műtrágya-felhasználással.

Számolni lehet a gépi munkák kedvezőbb arányával is (holott ez már ma is elég jó: kh-ként 4,8 nh). Részben a gépállomások jelenlegi gépi kapacitása, az univerzál-traktorok arányának növekedése, a kedvezőbb díjtétel-rendszer és a termelőszövetkezetek gépvásárlási lehetőségei mind megalapozzák ezt.

A tagosultsági viszonyok is lényegesen kedvezőbbek már jelenleg is, mint a korábbi években. 1957-ben már a termelőszövetkezetek és a termelőszövetkezeti csoportok területének 80 százaléka tagosított volt.

A termelőszövetkezetek munkaerő-helyzete is valószínűleg javul a tervidőszakban. 1953 végén a termelőszövetkezeti tagok 8,3 százaléka 20 éven aluli, 35,8 százaléka 20–40 év közötti, 42,5 százaléka 40–60 év közötti és 13,4 százaléka 60 éven felüli volt. Ez előreláthatólag kedvezőbben alakul a fiatalabb korosztályokat tekintve, részben a kisebb ipari szívóhatás, részben a kedvezőbb jövedelmi helyzet miatt.

A munkafegyelem tekintetében is reálisan lehet számolni a kedvezőbb feltételekkel. 1950–1951. gazdasági évben a termelőszövetkezeti tagok 11,6 százaléka, 1951–1952. gazdasági évben 12 százaléka, 1952–1953. gazdasági évben 5,6 százaléka egyáltalán nem dolgozott a közös gazdaságban. 1957-ben már a tagok 99,1 százaléka teljesített munkaegységet, és rendszeresen dolgozott. Ugyancsak erre utal az egy tagra jutó munkaegységek száma is, ami 1950–1951-ben 119, 1951–1952-ben 161, 1952–1953-ban 221, 1955-ben 290, 1957-ben 299 volt. A legutóbbi években kisebb volt a munkaegység-hígítás is.

A hároméves terv folyamán a számítások szerint elérhető, hogy a termelőszövetkezetek területegységre jutó termelése mintegy 25 százalékkal növekedjék a termésátlagok további növekedésével és az állattenyésztés nagyobb arányú fejlesztésével.

Ennek eredményeképp a termelőszövetkezetekben a főbb növények átlagtermése az országos átlagot a következőképp haladhatja meg:

Termelőszövetkezeti termésátlag az egyéni gazdaságok termésátlagának százalékában

Megnevezés	1957 (Tény)	Az 1960. évi előirányzat	Megnevezés	1957 (Tény)	Az 1960. évi előirányzat
Búza	117	123	Őszi árpa	102	104
Rozs	122	113	Cukorrépa	111	110
Kukorica.....	93	105	Burgonya	111	106

El kell érni, hogy a három év folyamán a termelőszövetkezetek közös állatállománya alapján az állatsűrűség lényegesen növekedjék. A meglevő állóeszközök rendeltetésszerű felhasználása csak így biztosítható, s határfoka csak így növelhető. A számítások szerint a közös szarvasmarha-állomány mintegy 35 százalékkal, a tehénállomány mintegy 38 százalékkal fokozható. Kívánatos, hogy a 100 kh-ra jutó, közös

gazdaságból eredő tejtermelés (a közös állatállomány növekedése, valamint a produktivitás fokozása révén) az 1957. évihez képest 1960-ra majdnem 80 százalékkal növekedjék.

A termelés fejlődését az anyagi megalapozáson túlmenően a kedvezőbb termelési szerkezet is előmozdítja. Erre a következő tényezőket és számításokat tartalmazó táblázat a jellemző:

A szövetkezeti vetésszerkezetének alakulása %-ban

Megnevezés	1955	1957	1960
Kenyérgabona.....	38,2	36,9	30,8
Takarmánygabona	26,9	27,0	32,0
Ebből kukorica	12,4	14,2	15,0
Burgonya.....	2,1	2,0	1,8
Cukorrépa	2,4	2,8	3,7
Napraforgó	—	2,4	1,7
Szálatakarmány	—	14,6	17,5

A termelőszövetkezetek termelési színvonalának fejlődését az anyagi megalapozáson, valamint a figyelembe vehető kedvezőbb termelési szerkezeten túlmenően alátámasztja az anyagi érdekeltség érvényesülésének fokozódása is. Erre jellemző, hogy a számítások szerint a figyelembe vehető termelési és árutermelési színvonal, valamint az állami támogatás révén számolni lehet a termelőszövetkezeti családok összes jövedelmének (a háztájival együtt) mintegy 18–19 százalékos növekedésével 1957-hez képest. (Ez 1955-höz képest mintegy 34 százalékos növekedés!) Ez a jövedelmi színvonal, a számítások szerint, már országos átlagban meghaladja az úgynevezett kis középparaszti jövedelmi színvonalat.

Az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek vázolt termelési fejlődése és ennek megalapozottsága kétségtelenül igazolja azt a megállapítást, hogy a hároméves terv termelési célkitűzéseit a mezőgazdaság szocialista üzemei a maguk részéről feltétlenül alátámasztják. Ugyanakkor megteremtik a szocialista átalakítás előbbrehaladásának további szubjektív és objektív feltételeit is.

Az egyéni gazdaságok tekintetében is számottevő fejlődést kell elérni az országos előirányzatok teljesítéséhez, hiszen területi részeseedésük még a tervidőszak végén is túlsúlyban lesz, és így a mezőgazdaság árutermelésében való részeseedésük is döntő súlyt képvisel.

Az előirányzatok teljesítését elsősorban a termelés fejlesztésében való anyagi érdekeltség, és részben a műszaki-anyagi megalapozás biztosítja.

A kötelező beadás — és egyéb megkötöttségek — megszüntetése lehetőséget adott az egészségesebb termelési szerkezet kialakulására, főképp a takarmánybázis kiszélesedésére, és ezen keresztül az állattenyésztés, s különösen az állati hozamok növekedésére. Ez a kedvező hatás az egész tervidőszak folyamán érvényesülhet. A hároméves terv időszakában ugyanis a központi készleteket az úgynevezett biztosított esz-

közök (adógabona, vámkeresmény, cséplőrész) és az 1957-ben bevált szabadfelvásárlási rendszer útján biztosítjuk.

Az első ötéves terv időszakában elsősorban az anyagi érdekeltség teljes vagy részleges hiánya miatt, a tartalékterületek nagy aránya lényegesen csökkentette a mezőgazdasági termelést. 1952-ben 570 000 kh szántóterület volt a nem, vagy nem rendeltetésszerűen hasznosított tartalékterület, s ez 1953 elejére 746 000 kh-ra növekedett amellet, hogy lényegesen növekedett a parlagon hagyott szőlőterület. Ezek rendeltetésszerű üzemelése jelenleg és a tervidőszak folyamán teljesen biztosítható.

A talajerő fenntartását az anyagi érdekeltség elégtelensége és egyes időszakokban a mezőgazdaság hiányos műtrágya-ellátása is akadályozta. Az első ötéves terv időszakában az egyéni gazdaságokban körülbelül 8–10 kg volt az 1 kh mezőgazdasági területre jutó műtrágya-mennyiség. Ez jelenleg már körülbelül 15–18 kg, 1960-ig tovább fejleszthető mintegy 22–24 kg-ra. Az első ötéves terv folyamán az egyéni gazdaságok területén még az elégtelen mennyiségben termelt szerves trágya rendeltetésszerű felhasználása is elmaradt.

Ugyancsak lényegesen nagyobb arányban lehet figyelembe venni a talajjavítást is a hároméves tervidőszakban. Erre, valamint a belvízvédelemre és a vízszabályozásra az anyagi érdekeltségen túlmenően a megfelelő népgazdasági erőforrások is megvannak.

A talajerő-fenntartás és a takarmánybázis kiszélesítése szempontjából fontos évelő szálások vetésterületi részesedését is az első ötéves tervben elért 5–6 százalékkal szemben a hároméves tervidőszak folyamán 7–7,5 százalékkal lehet számításba venni az egyéni gazdaságokban. Ezt nagyban előmozdítják a kedvezőbb szarvasmarha- és juhtenyésztési arviszonyok is.

A kertészeti kultúrák fejlesztéséhez is az első ötéves tervvel szemben kedvezőbb helyzet várható. Reálisan számítható, hogy az egyéni gazdaságok és az alacsonyabb típusú termelőszövetkezetek 1958–1960-ban mintegy 18–20 000 kh szőlőt és mintegy 12 000 kh üzemi gyümölcsöt telepítenek az első ötéves tervben telepített 1100 kh szőlő és 200 kh üzemi gyümölcsösrel szemben.

A gépi talajmunkák aránya is kedvezőbb lehet az első ötéves terv időszakához képest, különösen, ha itt is felhasználjuk a szövetkezés alacsonyabb formáit.

Az egyéni gazdaságok termelési színvonalának fejlesztésére a mezőgazdasági termelés növekedésére szolgál az is, hogy már jelenleg is, de a közeljövőben is jelentősen nő a szerepe a mezőgazdasági termelésben a szövetkezés alacsonyabb típusainak. Ezekben lehetőség nyílik az egyéni gazdaságok termelési tartalékainak felhasználására, másrészt a termelés egyes ágainak kollektív művelésére.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a mezőgazdasági termelés előirányzott fejlesztését a tervidőszak üzemi viszonyai alátámasztják, ugyanakkor, amikor mind az anyagi, mind pedig a szubjektív feltételek reális alapját képezik a mezőgazdaság szocialista üzemi fejlődésének, további sikereinek.

KORNAI JÁNOS:

Kell-e korigálni a nyereségrészesedést?

(Néhány gondolat a könnyűipari vállalatok nyereségrészesedése kapcsán¹)

Első ízben ez év tavaszán került sor a könnyűiparban — akárcsak az ipar többi ágában — nyereségrészesedés kiosztására. A jövedelmezőség emelkedése 1957-ben összesen 441,8 millió forint nyereségtöbbletet eredményezett. Ennek mintegy harmad része maradt szétosztható nyereségként a vállalatoknál; az egy főre jutó nyereségrészesedés átlagosan 17 napi munkabérnek felelt meg.

Az anyagi érdekeltiség rendszerének tökéletesítésében rendkívül nagy lépés előre, hogy a kollektíva részesül a vállalat hasznából. Az üzemekben általános örömmel fogadták a kifizetéseket; a borítékok átadása végképp megnyugtatta azokat is, akik tavaly még kételkedtek, valóra válik-e az ígért részesedés.

Meg kell azonban hallanunk az elismerést követő számos bíráló megjegyzést is. Az egyik bíráló, amely különösen a vállalati vezetők körében gyakori, így hangzik: „Ügysem a mi munkánktól függ a részesedés, hanem attól, hogy a minisztérium mennyit akar adni.”

Ez az észrevétel azokra az úgynevezett „korrekciókra” utal, amelyekkel a minisztérium vagy az ipari igazgatóság a vállalat nyereségrészesedését módosította. Az idézett bíráló, véleményem szerint, ilyenformán *nem* állja meg a helyét. De már az a tény is, hogy ilyen néztek elterjedhettek, jelzi: olyan problémával állunk szemben, amelyet eddig nem tisztáztak elég megnyugtatóan. Igaz, első pillantásra nem túl lényeges részletproblémának tűnik a korrekciók ügye. Valójában — mint látni fogjuk — a mélyén nagy *elvi* problémák rejlenek.

A kérdés vizsgálatát számos körülmény nehezíti. Mindössze az 1957-es esztendő tapasztalatai állnak rendelkezésre — s nem kell hosz-

¹ A könnyűiparban 1957-ben a nyereségrészesedés bevezetésével együtt számos más fontos reformot hajtottak végre a gazdaságvezetés módszereiben. Több mint egy éve vizsgálom, hogyan váltak be ezek a reformok. A Közgazdaságtudományi Intézet e munkájában több külső munkatárs is résztvesz.

A kutatás eredményét hosszabb tanulmány foglalja majd össze. Ez a cikk csupán részterméke ennek a nagyobb munkának. A benne foglalt következtetések kifejezetten könnyűipari tapasztalatokon alapulnak, bár úgy gondolom, hogy hasonló problémák felmerülnek más iparágakban is.

A nyereségrészesedéssel kapcsolatban felvetődnek alapvető fontosságú közgazdasági problémák. Ilyenek például: mi a helye a jövedelmezőségnek az anyagi érdekeltiség rendszerében? Milyen kapcsolatban áll ez az anyagi ösztönzés egyéb eszközeivel? Célszerű-e a nyereségrészesedésnek központi helyet adni a vállalat anyagi ösztönzőinek sorában vagy pedig helyesebb lenne szerepét csökkenteni? Az említett *nagyobb* tanulmány részletesen foglalkozik majd ezekkel a kérdésekkel. Az itt közölt cikk ezeket a kérdéseket még nem érinti; témáját leszűkítettem a nyereségrészesedéssel kapcsolatos meghatározott részletproblémákra.

szan bizonyítani, hogy a tavalyi helyzet rendkívüli volt. Ugyanakkor éppen ilyen bonyolult viszonyok között került sor nagy jelentőségű új gazdaságvezetési módszerek, egyebek között a nyereségrészesedés bevezetésére. Magátólértetődő, hogy ezt az első évet *kísérletnek* kell tekintenünk; a kormányzat maga is annak tekintette. (Ehhez még hozzá kell fűznünk: az ipar egészében alkalmazott új módszereket a Könnyűipari Minisztérium, példás kezdeményezőkésséggel, további kísérleti reformokkal egészítette ki.) Éppen a kísérleti jellegből következik, hogy az alkalmazott módszerek nem lehettek mindjárt kezdetben kifogástalanok, hanem azokat „menet közben” kellett, (és kell majd ezután is) tökéletesíteni.

1957-ben az anyagi ösztönzés átalakítását nem egészítette ki párhuzamosan, azonos időpontban az árak reformja: a termelői árak rendezésére majd csak 1959-ben kerül sor. Az eddigi árak közismert nagy fogyasztókosságot további nehézségeket támasztottak a nyereségrészesedés alkalmazásánál.

Mindezek miatt elemzésem nem azt kívánja vizsgálni: vajon a korrekciók 1957. évi gyakorlata a lehető legjobban megfelelt-e az akkori helyzet követelményeinek? Úgy gondolom, hogy az 1957-es esztendő tapasztalatainak jelentősége elsősorban abban áll, hogy világossá tette előttünk magukat a *problémákat*, a megoldásra váró kérdéseket, amelyeket természetesen előre, a nyereségrészesedés alkalmazása *előtt* nem láthattunk tisztán. Cikkemben tehát főképp arra szeretnék felelni: milyen elvek és módszerek szerint célszerű eljárni a *jövőben* a korrekciók bonyolult ügyében?

A korrekciók áttekintése

Az 1957. évi eredmények után fizetett nyereségrészesedés, mint ismeretes, attól függött: milyen mértékben haladta meg a vállalat tavaly az 1956. I.–III. negyedévi jövedelmezőségi színvonalat. A gyakorlatban azonban a részesedést úgy számítják, *mintha* nem a vállalat által *ténylegesen elért* összeg lenne a többletnyereség, hanem annál több vagy kevesebb. Minden eltérést, amely a *tényleges* többletnyereség és a csupán papíron létező, de a nyereségrészesedés alapjául szolgáló *virtuális* többletnyereség között van, korrekciónak nevezek, bármilyen jogcímen hajtották is végre; akár *előre* közölték, hogy e módosításra sor kerül, akár csak *utólag*, a mérleg lezárása után érvényesítették.

Tekintsük át az így értelmezett korrekciókat:

1. Már az indulásnál nem egyszerűen az 1956. I.–III. negyedévi tényszámokat vették alapul, hanem azokat némileg módosították, s az így *korrigált* számot nyilvánították „alaprentabilitásnak”. (Ehhez az alaprentabilitáshoz képest kell a vállalatnak többletet elérnie, hogy nyereségrészesedéshez jusson.)

2. A II. negyedévi mérlegek alapján — körülbelül júliusban—augusztusban — kisebb „virement”-ot hajtottak végre, egyes vállalatok alaprentabilitását emelték, másokét csökkentették az iparági alaprentabilitást változatlanul hagyva. Az indokolás „elvileg” így hangzott: mérlegelni kell a termelés összetételében bekövetkezett lényeges változásokat. Valójában egyszerűen arról volt szó, hogy ott, ahol az alaprentabilitást

túlfeszítettnek érezték, kissé meglazították, s ahol lazának, kissé-megfeszítették.

3. A nyereségrészesedést szabályozó első rendelet bejelentette: a vállalatok „ártámogatásban” részesülnek meghatározott költségeik megtérítéseképp.² Ez rendkívül nagy összeget tett ki a könnyűiparban: összesen 561 millió forintot. Az ártámogatásnak sajátos helye van a korrekciók sorában; kiutalása kifejezetten az 1957. év rendkívüli nehézségeivel és különleges kormányintézkedéseivel (általános béremelés stb.) függött össze. Nem sok ösztönző hatása lett volna a nyereségrészesedés bevezetésének, ha a vállalatok zöme számára eleve kilátástalan az 1956. évi rentabilitás elérése. Az ártámogatás lehetővé tette, hogy a vállalatok nagy része áthidalhassa a pénzügyi nehézségeket, s részesülhessen a nyereségből. (1958-ra — a gazdasági élet normalizálódásának eredményeképp — az ártámogatás megszűnt.)

4. Később sor került azoknak az ártámogatási összegeknek a visszavonására, amelyeket a vállalatok nem rendeltetésüknek megfelelően használtak fel.

5. Az ipari igazgatóságok és a minisztérium különböző előírások megsértése miatt büntetésül levonásokat eszközöltek a nyereségből.

6. Végül, az 1956. évi mérlegek jóváhagyásakor hozták meg — a pénzügyminisztérium felügyelete alatt — a végleges döntéseket a különböző korrekciók ügyében.

7. Ehhez még hozzáfűzhetjük: a Könnyűipari Minisztérium külön 22,1 millió forintos keretet, úgynevezett „ártámogatási tartalékot” kapott, amelyet saját hatáskörében szabadon használhatott fel különböző korrekciókra.³

Ha csak a minisztérium évi mérlegjelentésében szereplő korrekciókat (a fenti felsorolás 4., 5. és 6. pontjában említett módosításokat) vesszük; ezek egy része 55 millió forinttal javította, másik része pedig 110 millióval rontotta a könnyűipari vállalatok pénzügyi eredményét. E korrekciók révén a részesedés elszámolásának alapjául szolgáló többlet-nyereséget kerekén 12 százalékkal csökkentették.

Tekintsük most át — közgazdasági jellegük, tartalmuk szerint csoportosítva — a korrekciók fő típusait. (Lásd a következő oldalon levő táblázatot.)

Az „objektív nehézségek” és a vállalattól független nyereségtöbblet”

Az első csoport: a vállalat tevékenységétől függetlenül elért nyereségtöbblet elvonása, illetve a vállalattól független okokból keletkezett károkért nyújtott kárpótlás.

² Az „ártámogatás” elnevezés ebben az esetben nem találó. A könnyűipari gyakorlatban sokkal inkább a vállalat számára juttatott *globális* pénzügyi támogatásról volt szó. (Lásd erről Polgár Bódog cikkét: Szélgjegyzetek az állami ártámogatáshoz, Textilipari tervegazdaság, 1957. júniusi szám.) Valójában tehát ez is teljesen jogosan tekinthető a vállalati össznyereség egyfajta korrekciójának.

³ Félreértések elkerülése végett: a Könnyűipari Minisztérium és a vállalatok mindennapos szóhasználata csak a fenti felsorolás 4., 5. és 6. csoportját nevezi „korrekciónak”, tehát szűkebben értelmezi ezt a fogalmat, mint én az előbb adott definícióban. Úgy gondolom, hogy a fogalom széles értelmezésének megvan a létjogosultsága. Az itt felsorolt hétféle korrekció különbözik egymástól pénzügyi forrás, elszámolási technika szempontjából, s abban is, hogy a gazdasági vezetés milyen célból határozta el. *Közös vonásuk*: azt a számot, amely a nyereségrészesedés alapjául szolgál, eltérítik a vállalat által *ténylegesen elért* nyereségtől, e fölé emelik vagy ezalá szorítják. Ez a közös gazdasági tartalom indokolja együttes elemzésüket.

A korrekciók fő csoportjai*

A korrekció jellege	A korrekció összege millió forintban	
	a vállalat	
	javára	terhére
A vállalattól függetlenül bekövetkezett változások hatásának kiegyenlítése.....	20,3	25,9
Tudatos állami intézkedések hatásának kiegyenlítése	29,1	37,7
Büntető jellegű levonások	—	12,4
Előző éveket illető nyereség, illetve veszteség kiegyenlítése.....	1,2	6,7
Egyéb korrekciók (ártámogatás helyesbítése stb.)	4,7	27,6
Összesen :	55,3	110,3

* E táblázat számai azokat a korrekciókat foglalják magukban, amelyeket a Könnyűipari Minisztérium mérlegjelentése ezen a címen felsorol. A csoportosítás azonban nem egyezik a mérlegjelentésben közölt táblázat rendszerezésével; annak soraiban ugyanis a legkülönbözőbb közgazdasági tartalmú elemek keverednek. A fenti táblázatban saját analizisünk szempontjai szerint csoportosítottam az adatokat.

Itt tulajdonképpen egy ősrégi probléma „modernizált” formájával állunk szemben. Korábbi neve: az „objektív nehézség” ...

A probléma régi, csak éppen mindig azzal a mutatószámmal kapcsolódik össze, amelyhez az éppen érvényben levő gazdálkodási rendszerben a különféle anyagi konzekvenciák (prémiumok, jutalmak stb.) fűződnek. Régebben az volt a kérdés: mennyire kell figyelembe venni ezeket az objektív nehézségeket a termelési terv teljesítésétől függő prémiumok megítélésekor. Amikor kezdett széles körben elterjedni a különféle önköltségi mutatókhoz (az összehasonlítható cikkek önköltségcsökkentéséhez, a termelési költségshinthez) kapcsolt prémium, akkor azt vitatták: mennyiben múltott éppen ezeknek a számoknak az alakulása a vállalaton és mennyiben az objektív körülményeken? Most a harc új terepre helyeződött át: az ártámogatás és a nyereségrészesedés kapcsán lángolnak fel a régi viták.

Milyen nézetekkel találkozhatunk?

A vállalatok vezetői főként azt hangoztatják: „Térítsétek meg nekünk azokat a veszteségeket, amelyekről nem tehetünk.” A pénzügyminisztérium, az ipari felső vezetés köreiben viszont a dolog ellenkező oldalát hangsúlyozzák: vonják el a vállalattól azt a nyereséget, amely nem az ő munkájának gyümölcse. A Könnyűipari Minisztérium mérlegjelentése szó szerint ki is mondja: „A korrigálások elvi alapja az volt, hogy a vállalatok nem részesülhetnek abból a nyereségtöbbletből, amely tevékenységüktől függetlenül jött létre.”

E két nézet tulajdonképpen egyazon gondolatot fejez ki *egyoldalon*: az és csak az a nyereség maradjon a vállalatnál, ami a vállalat saját tevékenységének az eredménye. „Teljes kompenzációt” kell adni a vállalaton kívüli körülmények kedvező és kedvezőtlen alakulásáért.

Mindenekelőtt tisztázzuk: egyáltalán *lehetséges-e* elválasztani a vállalat saját tevékenységének és a külső körülményeknek a hatását?

Ezt még egy esztergályosnál sem igen lehet megtenni. Még nála sem könnyű elhatárolni, mennyiben függ össze teljesítménye csupán saját szorgalmával és ügyességével, s mennyiben az anyagellátás folyamatosságával, az üzem szervezethez, a „szerencsével” (éppen „jó munkát” kapott vagy „rosszat”) stb? Hogyne lenne ez így egy nagy-

vállalatnál, amelynek sikerei és kudarcai ezernyi belső és külső körülmény összecsapásától függenek. Ki tudná biztosan megmondani, hogy például a termelés emelkedése az egyik gyárban mennyiben múltott a gyár vezetésének és kollektívájának szervezettségén, odaadásán, s mennyiben az anyagellátás javulásán, a megrendelések kedvezőbb alakulásán? Hol végződik pontosan a vállalat saját tevékenysége, és hol kezdődik a felsőbb szervek munkája, vagy éppenséggel a véletlen szerepe?

Így tehát az első fontos ellenérv a „teljes kompenzációval” szemben: *lehetetlen*. De tegyük hozzá: *célszerűtlen* is.

A vállalat tanuljon meg minél gyorsabban és ésszerűbben igazodni a tőle „független” körülmények változásaihoz! Ha a gazdasági folyamatok árja kedvezőtlen — tanuljon meg szembeúszni az árral! Mi lenne, ha megkísérelnék minden kedvezőtlen külső körülmény „kiszűrését” a vállalat nyereségéből? Ez teljes passzivitásra nevelne; arra szoktatna, hogy ölbe tett kézzel nézze a helyzet változását. Mi tagadás, az ilyen fajta passzivitás nem csupán falra festett ördög iparunkban.

Tervgazdálkodást folytatunk, s ez messzemenően lehetővé teszi a gazdasági folyamatok *előrelátását s tudatos, aktív alakítását*. De a legjobb terv sem képes pontosan előre látni a fejlődés minden *részletét*. A központi terv is, a helyi, vállalati tervek is meghatározott várakozásokra, feltételezésekre épülnek. A valóság azonban örökösen változik, s nem egyszer eltér a várakozástól. Gondoljunk például az időjárás hatására a mezőgazdaságban, vagy a külkereskedelemmel összefüggő bizonytalanságra az ipar számos ágában.

De hát a szocialista iparvezetés nem nézheti *passzívan* az ilyen eltéréseket. Mi a teendő? Természetesen, elsősorban tökéletesíteni a tervezést, hogy minél kisebbek legyenek ezek az eltérések. Tartalékokat képezni, hogy az előre nem látott változások minél kisebb zökkenőket okozzanak. S mindehhez: *azonnali intézkedésekkel* reagálni a körülmények nem várt alakulására. Nem csupán a központi szerveknek kell ezt megtenni, hanem a helyi intézményektől, s a *vállalatoktól* is meg kell követelni, hogy gyorsan és határozottan, önállóan cselekedjenek ilyen esetekben. Csakhogy erre nem számíthatunk, ha a vállalatokat túlságosan „megnyugtatja”, leszereli az a tudat: a váratlan kedvezőtlen körülményekért majd csak kárpótolják őket.

Miután e probléma egy-két kérdését elvileg áttekintettük, néhány példán is illusztráljuk az elmondottakat.

Több gyárban a vállalat számára kedvezően alakult át a termelés választéka. Az emiatt keletkezett nyereségtöbbletet elvonták. Másutt viszont számukra kedvezőtlen termékek gyártására tértek át — az így lérejtött veszteséget azután megtérítették a vállalatnak. Ezek a választék-változások nem voltak különösen kirívóak, hiszen hasonló változás történt sok tucat más könnyűipari üzemben is. Képzeljük csak el, mi lenne, ha ezt a gyakorlatot *teljes következetességgel* végigvinnék? Minden esetben, amikor a vállalat — a megrendelő kívánságainak megfelelően — az átlagosnál kevésbé rentábilis cikkeket gyárt, kártérítést kell kapnia, s fordított esetben a többletet le kell fölözni?... Elég csupán így, kiélezetten feltenni a kérdést, s világossá válik e gyakorlat abszurd volta. Tudomásul kell venni, hogy a kereslet hol kedvező, hol kedvezőtlen a vállalat számára. A vállalat szokja meg, hogy a dolgok

kedvezőtlen alakulása esetén is megtalálja a viszonylag legkevésbé kedvezőtlen megoldást. Ha áttérnénk a „teljes kompenzációra”, úgy nem is nagyon törné majd magát ezért!⁴

— Egyes vállalatok eredményjavító korrekcióban részesültek, mert importnehézségek miatt a külföldinél drágább hazai anyagot voltak kénytelenek felhasználni. Ez sem helyes. Persze, szívből sajnáljuk ezeket a vállalatokat. De hát arra kell szorítani őket, hogy aktívan szembe szálljanak az ilyen — a vállalat szemszögéből valóban objektív — nehézségekkel. A megmunkálás nagyobb gondosságával ellensúlyozzák költségeik emelkedését; esetleg próbáljanak meg — a megrendelőkkel egyetértésben — más gyártmányok termelésére áttérni, amelyekhez a kapott anyag jobban használható. Emellett szükség van a felső szervek megfelelő gazdasági intézkedéseire is. Amennyiben a külkereskedelmi vállalat hibájából nem érkezett meg az anyag, fizessen *magas* kötbért (s akkor ez a kötbér jelentse legalább részben a nyereség „korrekcióját”). Emellett legyen reális árkülönbség a jobb külföldi és a gyengébb hazai anyag között — így is elérhető, hogy a gyengébb anyag felhasználása ne csupán hátrányt, hanem egyúttal megtakarítást is jelentsen. Ismét egy példa arra, hogy az árarányok racionális kialakítása célravezetőbb, mint a korrekciók bonyolult, bizonytalan s passzivitásra szoktató módszere.

— A kötszövő- és a papíripar néhány vállalatánál új munkásokat kellett betanítani, hogy a termelés várható felfutásához szükséges létszám rendelkezésre álljon. A betanítás és a kezdetben gyakorlatlan dolgozók foglalkoztatása bizonyos többletköltségekkel járt, amelyeket korrekcióképpen, összesen körülbelül 0,6 millió forint értékben folyósítottak a vállalatoknak. Úgy hiszem, ez a korrekció teljesen felesleges volt. Mi lenne, ha minden vállalat arra az álláspontra helyezkednék: csak akkor hajlandó a saját rövidlejárátú termelési feladataihoz szükséges létszámról gondoskodni, ha ezért külön összeget utalnak ki a számára?!

Sommázva: tudomásul kell venni, hogy a vállalat mindennapos életéhez hozzátartozik az időnként kedvezőtlenül alakuló külső körülmények következményeinek vállalása. Mindenesetre ennek megfelelően legyen az árban valamiféle biztonsági tartalék. *A nyereségnek legyen az egyik funkciója, hogy fedezze azokat az átlagos veszteségeket, amelyek az esetleges kedvezőtlen körülmények, bizonytalan, előre nem látott hátrányos külső hatások nyomán lépnek fel.* Ez azt jelenti; általában a kevésbé „szerencsés” vállalat se váljék — pusztán a kedvezőtlen külső körülmények következtében — veszteségessé.

E biztonsági tartalék nagyságának természetesen nem kell egyformának lennie az ipar minden ágában. Ahol korlátozottabb az előre látás, több a bizonytalanság (például a mezőgazdasággal, a külkereskedelemmel szorosan összefüggő területeken), ott legyen nagyobb. Ez is egyik kritériuma lehet a nyereségkulcsok iparágak közötti differenciálásának. (A nyereségkulcsok differenciálásának elvét ma már általánosan elfogadottnak lehet tekinteni; ezt az árreformról szóló elvi ha-

⁴ Mindehhez azért hozzá kell tenni: lehetőleg úgy kell kialakítani az árakat, hogy a vállalat számára ne jelentsen külön hátrányt a kereslethez való alkalmazkodás. Az árak ilyen irányú tökéletesítésének feladatát semmiképp sem lehet helyettesíteni bonyolult korrekciókkal.

tározatok is kilátásba helyezték. De a differenciálásnak erre a kritériumára általában nem szoktak rámutatni.)

Az „objektív nehézségekkel” kapcsolatban eddig kifejtett gondolatsorral szemben felhozhatják azt az érvet: ez így nem „igazságos...” Miért bűnhődjék a vállalat olyanért, amiről nem tehet vagy megfordítva, miért élvezze a szerencse áldásait? Valóban, az elvont igazságosság szempontjából nézve vitatható ez az álláspont. Az is igaz, hogy általában a jövedelemelosztás problémáinál komolyan mérlegelni kell az etikai megfontolásokat is. Mégis, úgy gondolom, éppen a nyereségrészesedés olyan sajátos jövedelem, amellyel kapcsolatban az etikai megfontolások csak nagyon alárendelt szerepet játszhatnak. A fő mérce: *mire ösztönöz* a nyereségelosztás egyik vagy másik módszere? A teljes kompenzáció, mint láttuk, passzivitáshoz vezet (vagy legfeljebb minél hangosabb panaszkodásra ösztönöz), elvetése viszont a nehézségek elleni harcra szembeszállásra, a kedvező alkalmak ügyes kihasználására serkent. Már pedig ez a fontosabb (s egyébként végső soron etikai hatáskörében is az egészségesebb)!

Az a gondolatsor, amelyet eddig követtünk, végül ahhoz az eredményhez is vezethetne: a vállalatoknak *semmiféle* külső tényező hatását nem kell kompenzálni.

Ez viszont már *végletes, eltúlzott*, hibás álláspont. A szocializmusban a társadalom a tulajdonos; nyilvánvaló, hogy a körülmények előnyös vagy hátrányos alakulása elsősorban a központi államkasszát érinti. Tulajdonképpen már maga a nyereségrészesedési rendszer is ezt fejezi ki. A vállalat által elért nyereség egy része az államot, másik része a vállalatot, az üzemi kollektívát illeti meg. Azaz, a gazdasági élet köznyelvén: „együtt sír, együtt nevet” a két fél.

Am további lépésekre is szükség van:

Indokolt a *teljes* kompenzáció ott (s ez egyáltalán nincs ellentétben mindazzal, amit eddig mondtunk), ahol a vállalat *teljesen* tehetetlen a külső körülményekkel szemben. (Vigyázat, itt a „teljes” szón van a hangsúly!) Például az elektromos hálózatnak a feszültségváltozással kapcsolatos átalakítása jelentős költségeket okozott a könnyűipari vállalatoknak. Ez a textil- vagy a cipőgyár számára nyilvánvalóan olyan „külső körülmény”, amely semmiféle saját aktivitással, a „nehézségekkel való szembeszállással” meg nem változtatható — helyes tehát e költségeket teljes egészükben megtéríteni.

Bizonyos részletes kompenzáció esetleg indokolt lehet ott, ahol még a helyzethez, a körülményekhez ügyesen alkalmazkodó vállalat is *súlyos* veszteségeket szenvedne.

Erre példaként az úgynevezett „gyapotleminősítést” hoznám fel. Ismeretes, hogy külkereskedelmi okokból, s részben hiányos nyersanyagkészleteink miatt a pamutipari vállalatok időnként kénytelenek jobb és drágább anyagot felhasználni ott is, ahol teljesen megfelelne a gyengébb minőségű, olcsóbb gyapot is. Az így keletkezett többletköltségek egy részét a pénzügyi szervek megtérítik.

De hangsúlyozom: csak egy részét! A fajlagos anyagfelhasználás ugyanis kedvezőbb jobb anyag esetén; a készterméknél is könnyebb így jó minőséget elérni. E megtakarítások átlagos nagyságáról kialakult műszaki adatok vannak — s ennek arányában már eleve csökkentik a megtérített összeget. Ez helyes módszernek tűnik. Egyrészt: a vállalat

érdekelt a fajlagos anyagfelhasználás, a minőség további javításában, a jobb alapanyag-adta lehetőségek minél teljesebb kihasználásában, hiszen a „leminősítés” címén kapott kárpótlás összege akkor sem csökken, ha a tényleges eredmények kedvezőbbek az említett átlagos műszaki adatoknál. Másrészt: a részleges kompenzáció megóvja a vállalatot a túlon túl nagy veszteségektől.

Az ilyesféle részleges vagy teljes kompenzációt ismét nem azért kellene megtenni, mert így „igazságosabb”, hanem mert így *célszerűbb*. A körülményeknek való teljes kiszolgáltatottság érzése ugyanis már nem mozgósít, hanem *demobilizál*. A felelősséget, a terhek és az előnyök vállalását tehát bizonyos fokig meg kell osztani az állam és a vállalat között — anélkül azonban, hogy a felelősség határait elmosnánk.

Az eddig elmondottakból logikusan következik: nincsen általános recept annak eldöntésére, mennyire kell a vállalat nyereségét korrigálni a külső körülmények hatásának ellensúlyozására. Egyedi mérlegeléssel, bizonyos esetekben józan kompromisszummal lehet csak megoldani az ilyen kérdéseket. Mindenesetre, véleményem szerint, az általános szemlélet az kell hogy legyen: ha a szóban forgó ügy, a fenti elvek szerint is, nagyon vitatható, úgy inkább a kompenzáció *ellen* kell állást foglalni.

Ami mármost a jelen gyakorlatot illeti: ez is egyedi mérlegelésekre épül. A hiba azonban az, hogy ezeknek a döntéseknek nincsen kellően tisztázott, elfogadott, leszögezett *elvi alapjuk*. Inkább sajátos *alku* eredményeképp jönnek létre; ilyen alkudozás folyik a pénzügyminisztérium és az ipari tárca, az ipari minisztérium és az igazgatóság, az igazgatóság és a vállalat között. „Felfelé” mindegyik a csökkentő korrekciók *ellen*, „lefelé” pedig a csökkentések *mellett* van.

E bonyolult kérdések eldöntését az alkudozások síkjáról mielőbb az elvi tisztázás síkjára kellene átvinni.

Az állami intézkedések „kiszűrése”

Az előző fejezetben a vállalaton kívüli körülmények hatásáról beszéltünk *általában*. E körülmények egyik sajátos, eddig nem tárgyalt kategóriája: *a tudatos állami, központi intézkedések közvetlen hatása a vállalat rentabilitására*. (Persze, a gyakorlatban néha igen nehéz határvonalat húzni az „objektív” körülmények és az állami intézkedések hatása között, ezek szorosán összefonódhatnak. De itt — az analízis kedvéért — igyekezünk e kettőt lehetőleg szétválasztani.)

A vállalatoknál leginkább ezzel kapcsolatban terjedt el az a hangulat, hogy úgyszólván a központtól, a minisztériumtól függ, mennyi részesedést kapnak. Az állam például egyik kezével csökkenti egy termelőeszköz árát, s azután — ha akarja — a másik kezével ismét elvonja az ebből keletkezett többletjövedelmet a nyereség korrigálásával.

Az ilyesfajta korrekciók több csoportba oszthatók:

a) *Allamilag elhatározott termelőeszköz-árváltozások hatásának ellensúlyozása*. Ez 1957-ben kereken 8,3 millió forint pozitív és 7,1 millió forint negatív korrekciót jelentett. Véleményem szerint, általában nem helyes „kiszűrni” az árváltozások hatását. (Kivételek természetesen itt is lehetnek.) Az árarányok változtatásának többnyire éppen azt kell céloznia (esetleges más célok mellett), hogy az állam ily módon befo-

lyásolja a vállalat gazdálkodását. A vállalatnak arra kell törekednie, hogy a megdrágult anyaggal (vagy más eszközzel) takarékoskodjék, esetleg teljesen vagy részben másfajta, viszonylag olcsóbb eszközökkel helyettesítse. Lehet, hogy az adott évben az áremelés okozta károsodásnak csak egytizedét tudja ily módon megtakarítani. De éppen az a tudat, hogy nem számíthat kompenzációra, ösztönzi megtakarításokra, átcsoportosításokra most és a következő években.

b) *A központi intézkedésre végrehajtott béremelések.* Ez bonyolultabb probléma. Egyfelől: természetesen az ilyen béremeléseknek is hatást kell gyakorolniuk a vállalat gazdálkodására. Különösen a részleges béremelések, bérarányváltozások hivatottak — egyebek között — arra is, hogy összhangot teremtsenek a rendelkezésre álló munkaerő és a vállalatok szükséglete között; a gyárakat arra késztessek, hogy egyes munkafajtákkal jobban takarékoskodjanak, talán más munkákkal helyettesítsék, vagy fokozottan gépesítsenek stb. A béremelések automatikus korrekciójának gyakorlata felmentené a vállalatot az ilyesfajta megfontolások, gazdasági számítások alól.

Másfelől: a különösen nagyarányú béremelések, s főképp az általános bérrendezések (s ilyenre került sor 1957 elején) oly nagy mértékben érintik az egész ipart, hogy ezeket nem lehet mindig teljesen a vállalati nyereség terhére végrehajtani. (Ez utóbbiakat általában nem is mérlegben szereplő korrekciókból, hanem zömében az ún. „ártámogatásból” fedezték.) A korrekció szükségességét tehát külön-külön mérlegelni kell minden bérügyi intézkedés alkalmával.

Sajátos jelenségek mutatkoztak 1957-ben a munkaintenzitás csökkentésével kapcsolatban. Időszerű és szükséges, a munkások által régvárt intézkedés történt, abból a célból, hogy csökkentsék a fizikai dolgozók igénybevételét, ahol azt munkaegészségügyi megfontolások indokoltá tették. Az „ártámogatás” egyik funkciója a könnyűiparban e költségemelő tényező kiegyenlítése volt. A gyakorlatban azonban a vállalatoknak csupán egy része fordította erre a célra a számukra felajánlott összegeket, másik részük viszont nem intenzitás-csökkentésre, hanem egyszerűen béremelésre használta fel, az intenzitás régi fokának megtartása mellett. A pénzügyi kormányzat, teljesen helyesen, visszavonta a vállalatoktól azokat az összegeket, amelyeket nem rendeltetésüknek megfelelően használtak fel. Összesen több mint 30 millió forintos korrekcióra került sor ilyen okokból.

Véleményem szerint vitatható, vajon eleve célszerű volt-e ártámogatást ígérni erre a célra? Talán elégséges lett volna a vállalatokat felhatalmazni, hogy ahol ezt a dolgozók kívánják, s a munkaegészségügyi szakemberek jogosultnak tartják, saját felelősségükre csökkenthetik az intenzitást, a költségek emelkedése, a nyereség csökkentése árán. Amúgy is erős nyomás érződik abban az irányban, hogy inkább a közvetlen bért emeljék, akár a nyereség, s ezzel az évenként egyszer fizetendő nyereségrészesedés rovására is. Érthető, hogy ennek a külön ártámogatásnak a perspektívája még külön biztatást adott a bérlazításhoz.

c) *A termelés összetételével, választékával, továbbá az anyagfelhasználással kapcsolatos állami utasítások.* A gyakorlatban ezeket szinte lehetetlen elválasztani az előbbi fejezetben tárgyalt objektív nehézségtől és vállalattól független előnyöktől. Például: a külkereskedelem ragaszkodik olyan termék exportjához, amely a gyár számára kevésbé

jövedelmező.⁵ A vállalat vagy elvállalja a kért gyártmányt önként, mert enélkül nem tudná kapacitását kitölteni (ez az *előző* fejezetben tárgyalt eset), vagy a vállalatot a felsőbb szervnek külön *utasítania* kell a kért cikk legyártására.

Láthatjuk, mennyire összefonódik e kétféle problémakör.⁶ Mégis szükség van bizonyos megkülönböztetésekre, éppen a korrekciók jogsultsága szempontjából. Amíg a központi szervek közvetlen utasítással nem kapcsolódnak bele az ügybe, addig nyugodtan helyezkedhetünk arra az álláspontra, amit az előbbi fejezetben kifejtettünk: a vállalatnak nincs szerencséje, ez a megrendelés kevés hasznot hoz a számára; igyekezzék valahogyan alkalmazkodni a helyzethez, csökkentse az önköltséget ennél a cikknél is, egyezzen meg a külkereskedelemmel másképp stb. . . . De nem mondhatjuk ugyanezt, ha az állam központi szervei egyenes utasítást adtak. Éppen az állami utasítások tekintélye szempontjából káros lenne, ha egy előírás végrehajtása kifejezetten anyagi hátrányokkal járna a vállalat számára. Ez felesleges⁷ konfliktusokhoz vezetne, szembeállítaná a vállalat jövedelmezőségi érdekét és az állami fegyelmet. Ilyenkor tehát még mindig szerencsésebb e hátrányokért kellő korrekciókkal kárpótolni a vállalatot.

Az ilyesfajta korrekciók szükségességét jelentékeny mértékben csökkenteni lehet a termelői árrendszer tökéletesítésével. Az árarányokat úgy kell kialakítani, hogy a keresett cikk gyártása jövedelmező legyen a vállalat számára, s így a rentabilitási megfontolások lehetőleg ne hassanak a keresett cikk termelése ellen.

Összefoglalva: a korrekciók szükségesek az olyan állami intézkedések hatásának ellensúlyozására, amelyeknek nem céljuk a vállalati gazdálkodás közvetlen befolyásolása. Ugyancsak jogosultak olyankor, ha éppen a korrekció szereli le a vállalat esetleges ellenállását az állami utasítással szemben. Viszont káros az olyan korrekció, amely megfosztaná az állami ár- és bérváltozásokat a vállalatra gyakorolt gazdasági hatásuktól.

Ismét csak azt mondhatjuk, amit az előző fejezet végén: okos egyedi mérlegelésre van szükség. S még valamit. Amikor a szóban forgó állami intézkedést meghozzák (például megjelenik az árváltozásról, béremelésről szóló rendelet, kiadják a választékra vonatkozó utasítást), mindjárt előre közölni kell: lesz-e ennek alapján korrekció a nyereségben vagy sem? (A Könnyűipari Minisztérium általában így járt el.) Így a vállalatot (és a költségvetést) megkíméljük az utólagos megfélemlítésektől.

Büntetések és jutalmak

A korrekciók további csoportja: kifejezetten büntető célzatú, mulasztásokat megtorló levonások.

Ennek egyik gyakoribb formája: a törvénytelen úton, nyílt vagy burkolt árdrágítással szerzett többletnyereség elvonása a vállalattól. Összesen körülbelül 7,6 millió forintot vettek vissza ezen a címen a vál-

⁵ Amit az itt következőkben a választékkal kapcsolatban kifejtünk, az — mutatis mutandis — érvényes az anyagfelhasználással kapcsolatban is.

⁶ A bevezetőben közölt táblázat megszerkesztésekor részletes adatok híján nem is lehetett szétválasztani e kétféle jelenséget. Ezért a 2. fejezet c) pontja szerinti korrekciókat nem a 2., hanem az 1. sorban, a vállalattól függetlenül bekövetkezett, „objektív” változások kiegyenlítését célzó korrekciók között kellett feltüntetni.

lalatoktól. Például többszázezer forintos levonásra került sor a Budakalászi Gyapjuszövetgyártól, a Lóden Posztógyártól, a Pomázi Posztógyártól és a Bajai Gyapjuszövetgyártól. Ezeket az intézkedéseket fegyelmi eljárással is összekapcsolták. Hasonló rendszabályok történtek a ruházati és a kötszövő-iparágban, s más iparigazgatóságok területén is.

A levonások másik része olyan mulasztásokért, fegyelmezetlenségekért büntet, amelyek ártottak ugyan a népgazdaság érdekeinek, de nem vezettek közvetlenül elvonható nyereségtöbbletbe. Ilyenkor a felsőbb szerv belátása szerinti összeggel csökkenti a részesedést, ezzel bünteti a vállalatokat. Ide sorolható például az előírt átlagbérek túllépése miatt kirótt 2,6 millió forintos levonás. Az ilyen büntetés fontos fegyelmező eszköz az állam kezében.

Találkozni olyan nézetekkel, amelyek helytelenítik az ilyesfajta korrekciókat. (Ilyen vélemények hangzottak el például a tavaly őszi könnyűipari gazdasági konferencián.) Ez a bírálat megítélésem szerint nem jogos; a nyereségrészesedés korrekcióinak ez a csoportja helyes és szükséges.

Az ellentétes álláspontok mögött végsősoron az a probléma rejlik: vajon a vállalati rentabilitás jól tükrözi-e, hogyan szolgálta a vállalat a társadalom, a népgazdaság érdekét?

Erre a kérdésre nem lehet egyszerűen igennel vagy nemmel felelni. A nyereség a vállalati gazdálkodás színvonalának, eredményességének pótolhatatlanul fontos mutatószáma, amely rendkívül sokrétűen tükrözi a gazdasági tevékenység számos oldalát. A mainál előnyösebb feltételek megteremtésével — mindenekelőtt az árrendszer céltudatos tökéletesítésével — még sokkal kifejezőbb, megbízhatóbb fokmérővé válna a nyereség. Ugyanakkor tisztán látnunk kell a korlátokat is: még jobb árak esetén sem válhat a vállalati rentabilitás a társadalmi érdek szolgálatának *adekvát* jelzőjévé; nem lehet elérni, hogy a vállalati jövedelmezőségi érdek és a népgazdaság általános érdeke *mindenkor teljesen* egybeessék.⁷

A nyereség tehát nem valamiféle szentség, amelyhez tilos hozzányúlni. Teljesen indokolt, hogy amennyiben a vállalat megsértette a népgazdaság valamilyen érdekét, s ez nem tükröződik közvetlenül — mondjuk a nagyobb költségek révén — a nyereségben, szankcióképpen csökkentsék a felosztásra kerülő nyereséget.

De amikor hangsúlyozom, hogy *elvileg* helyeslem az ilyesfajta büntetést, ugyanakkor fel szeretném hívni a figyelmet a jelen *gyakorlat* néhány hibájára.

A nyereségelvonás mint szankció *kerülőút*, amelyet időnként kénytelenek vagyunk igénybevenni. De az egyenes, *közvetlen* út nyilvánvalóan célszerűbb és rövidebb. Számos társadalmi követelmény közvetlenül tükröződhet az *árakban*, a *költségekben*, tehát végső soron a *nyereségben* is, s így nincs szükség arra, hogy utólag magát a nyereséget módosítsuk. Egy-két példa. Nyereségelvonással büntették meg az egyik

⁷ Az itt felvetett és röviden megválaszolt kérdés hallatlanul bonyolult. Az első lábjegyzetben említett hosszabb kutatómunka és az ennek alapján készülő nagyobb tanulmány fő feladata éppen az, hogy *erre* a kérdésre adjon részletes választ; a vállalati rentabilitás, az árak és a társadalmi érdek összefüggéseit segítsen tisztázni a gyakorlat tapasztalatai és elméleti elemzés alapján. Itt ebben a rövid cikkben csak álláspontomat tudom jelezni; a bizonyítással adós maradok.

gyárat, mert a megrendeléstől eltérő választékú terméket gyártott. De miért ez a bonyolult módszer? Legyen jóval nagyobb teher a *kötbér*; tehát érződjék meg a nyereségen, ha a vállalat megszegi szerződéses kötelezettségeit. Vagy egy másik példa. Csaknem félmillió forint elvonásával sújtottak egyes vállalatokat minőségrontásért. Eerre azonban nem lett volna szükség, ha a vállalatokat rászorítják, hogy a szokásos módon csökkentett áron adják el a rosszabb minőségű termékeket. Valamennyi esetben hasonlóról van szó: *a kötbér, a kamat, a minőségi ár- engedmény, s a többi hasonló eszköz csupa olyan módszer, amely a korrekciók bonyolult közvetítő szerepének mellőzésével, közvetlenül a nyereségen át ösztönzi a vállalatot feladatainak teljesítésére.* Csupa olyan eszköz, amelyet a gazdasági vezetés aránylag könnyen végrehajtható rendszabályok segítségével kézbevehet.

Vannak viszont társadalmi kívánalmak, amelyeket nem lehet ilyen egyszerű intézkedésekkel „beépíteni” az árak, a költségek, a nyereség elemei közé, s ennek ellenére többnyire *éppen ezeket* nem tartják szem előtt a korrekcióknál. Ilyenek mindenekelőtt a társadalom *hosszúlejáratú* érdekeivel összefüggő követelmények.. A részesedést az *évi nyereség* alapján fizetik. Ha a vállalat elhanyagolja a géppark karbantartását, a munkások, szakemberek képzését, a műszaki fejlesztést, a gyártmányok tökéletesítését, új termékek kikísérletezését stb., akkor az nem rontja idei *vállalati* nyereségét, sőt (a felszabaduló munkaerő, anyagi források révén) még javíthatja is. Nem kell hosszasan bizonyítani viszont, hogy milyen kárt okoz ezzel a *társadalomnak*. Nagyon hasznos lenne, ha az ilyen mulasztásokért — tehát a társadalom „hosszúlejáratú érdekeinek” megsértéséért — nyereségcsökkentéssel büntetnék a vállalatot. Ez jelenleg nem történik meg.

S mi van azokkal a vállalatokkal, amelyek nem hanyagolják el a holnap érdekeit? Az még előfordul, hogy az emiatt keletkezett többletköltségeiket megtérítik. (Am ez is inkább csak olyankor történik meg, ha a vállalatok e feladatokat kifejezetten állami utasításra hajtották végre.) Nézetem szerint az effajta anyagi ösztönzéssel sokkal többet kellene törődni. Tudomásul kell vennünk, hogy a nyereség a vállalatnak nemcsak egyik-másik káros, hanem társadalmilag rendkívül hasznos oldalát is homályban hagyja. Tehát nemcsak levonásokra vagy esetleges többletköltségek kiegyenlítésére, hanem esetenként *a részesedés jutalomszerű emelésére* is szükség lenne!

Az előző éveket illető nyereségek és veszteségek

Az évi mérleg összeállításakor a számvitel kimutat olyan nyereségeket vagy veszteségeket, amelyek — keletkezésük idejét tekintve — tulajdonképpen nem a szóban forgó évet, hanem a megelőzőt illetik. Ilyen tételek keletkezhetnek pusztán könyvelési, elszámolási okokból. De az is elképzelhető, hogy a vállalat az előző esztendőben szándékosan manipulált a nyereséggel, s ez bukkan most utólag elő.⁸

⁸ Ezzel a kérdéssel részletesen foglalkozik Lukács László és Sági Márton tanulmánya: A pontosság korlátai a vállalati nyereségről szóló könyvviteli kimutatásokban. A tanulmány egyes részeit megjelentek a Közgazdasági Szemlében is.

E fejezet egyes gondolatait (például az előző évek mulasztásának „amnesztiájáról”, a „plafon” és a „nyílt tartalék” kérdéséről) részben Lukács tanulmányából merítettem.

Válásszuk külön a torzítás két lehetséges irányát. Az egyik „mesterségesen” *növeli* az idei nyereséget a jövő évi terhére. Ez feltétlenül káros, mert termelési eredménnyel meg nem alapozott jövedelemhez juttatja a vállalat dolgozóit, indokolatlanul növeli a vásárlóerőt. Ha ilyen visszaélést felfedeznek, elkövetőit felelősségre kell vonni. S ennek ki egészítéséül magától értetődő, hogy az idei ügyeskedéssel jövő évre át-csempészett veszteséget utólag se térítsék meg számukra; ne kapjanak automatikus pénzügyi „amnesztiát”.

A másik eset: az idei nyereséget csökkentik a jövő év javára. Ismeretes, hogy a nyereségrészesedésnek „plafont” szabtak: nem lehet átlagban több, mint a vállalat dolgozóinak négyheti keresete. Ahol a vállalat részesedése — plafon nélkül — túlhaladná a négyheti átlagot, ott érdekük a plafon feletti nyereséget inkább eltitkolni, s ily módon tartalékokat képezni a következő esztendőre. A 197 könnyűipari vállalat tetemes része, összesen 29 gyár maximális részesedést ért el, ezért könnyen elképzelhető, hogy néhányánál felmerült ez a gondolat.

A nyereség torzításának ez a változata tulajdonképpen nem okoz különösebb népgazdasági kárt. Sajátos formája ez a „megtakarításnak”, a vállalatnál maradó eszközök növelésének. Nincsen indok arra, hogy jövőre, amikor kibukkan ez a nyereség, elvonják tőle.

De ehhez hozzá kell tenni: miért kellene a vállalatot ilyen körmönfont módszerek alkalmazására szorítani? Ha valamilyen megfontolás (például a vásárlóerő korlátozása) szükségessé teszi, hogy a ténylegesen *kifizetésre* kerülő részesedést korlátozzák, akkor módot kell adni, hogy a vállalat a maximum feletti részesedést *nyílt tartalékként* félretehesse későbbi időkre. A legújabb intézkedések most már lehetővé is teszik, hogy a „plafon” feletti nyereséget a következő év nyereségrészesedésénél számításba vegyék.

Egyébként nem hiszem, hogy a plafon feletti részesedés olyan sok lett volna, hogy ez veszélyeztetné a vásárlóerő és az árualap egyensúlyát. Ez az intézkedés, nézetem szerint, egyik megnyilvánulása volt annak az *egyenlődsdi-tendenciának*, amely sokféle más formában is kifejezésre jut a nyereségrészesedés kezelésénél.

A gyakoribb jelenség: igyekeztek „lefaragni” a részesedésből ott, ahol „túl soknak” találták. Ezt egyes területeken teljesen önkényesen, többé-kevésbé mesterségesen megkonstruált ürügyekkel tették. De előfordult az ellenkezője is: „megsajnálták” azokat a vállalatokat, ahol semmi vagy túl kevés részesedés ígérkezett. Például az egyik ipari igazgatóság három vállalatát nyereségelvonással büntette az anyagfelhasználási terv túllépése miatt, de másik háromnál eltekintett ugyanettől a szankciótól. Ennek egyik indokolása — a mérlegjelentés szavaival: „mindhárom vállalat csupán 6 napi bérnek megfelelő többletnyereséget téríthetett vissza dolgozóinak, mely minimális lehetőségtől is elestek volna, amennyiben e címen büntető korrekciót alkalmazunk.”

Az egyenlődsdi általában ellentétes a szocialista elosztás elveivel. De különösen felesleges erre törekedni éppen a nyereségrészesedésnél. Tudomásul kell venni, hogy igenis *jelentős különbségek* lesznek a vállalatok részesedése között. Lehet, hogy ez a részesedés kiosztásának napjaiban lehűti a rosszuljárt üzemekben a hangulatot. De ami a *tartós* hatást illeti: csak erősíteni fogja a nyereségrészesedés ösztönző szerepét.

Elvileg megalapozott, tárgyilagos döntések szükségessége

Az eddig elmondottak alapján úgy gondolom, hogy számos felesleges, sőt esetleg káros korrekciót meg kell szüntetni. Ugyanakkor továbbra is szükség lesz (bár feltehetőleg a mainál jóval kisebb végösszegben) meghatározott korrekciókra.

Az eddigiekből azonban az is következik, hogy nemcsak a korrekciók *elvein* és *méretein* kell változtatni, hanem *szervezeti formáin*, *módszerein* is. A továbbiakban ezzel kapcsolatban szeretnék még néhány gondolatot vázolni.

Az első ezek közül tulajdonképpen messze túlnő a korrekciók problémakörén, de itt is kénytelen vagyok érinteni. A kérdés: vajon a részesedés csupán a meghatározott bázishoz (1957-ben az 1956-os eredményekhez) képest elért *többlet*nyereségtől, vagyis a vállalati jövedelmezőség *fejlődésétől* függjön-e? Jelenleg ugyanis ez a gyakorlat. Ez azonban ahhoz vezet, hogy az éveken át *egyenletesen* magas nyereséget produkáló vállalat semmilyen részesedést nem kap, míg egy, a mélyponttól most felkapaszkodó vállalatnál nagy összegeket vágnak zsebre. Ez nyilvánvalóan képtelen helyzet.

Cikkem előbb tárgyalt fejtegetései is a részesedésnek e mai egyoldalú formája *ellen* szólnak. Például az első fejezetben felvettem: az adott évben esetleg szerencsétlenül alakuló külső körülmények meg hiúsíthatják, hogy a vállalat túlteljesítse előző évi eredményét. De ha előzőleg jól, magas nyereséggel dolgozott, e balsikerek miatt sem válik deficitessé, jövedelmező marad. A nyereségrészesedés jelenlegi rendszere eziránt tulajdonképpen közömbös, a vállalatot csak a *többlet* érdekli.

Másik fontos probléma *a korrekciók rendszerének egyszerűsítése*. Emlékeztetek itt a cikk elején található felsorolásra a módosítások *hét* formájáról. Ez is mutatta, hogy a korrekciók rendszere jelenleg feleslegesen bonyolult. Véleményem szerint időszerű lenne egy *átfogó határozat*, amely elvileg megalapozottan rendet teremt a korrekciók frontján; tisztázza, milyen esetekben indokoltak az ilyen módosítások és mikor nem? E határozat fellépne az öncélú, csupán a részesedés leszorítására irányuló korrekciók ellen; általában elejét vehetné ezen a téren a szétforgácsolt, ötletszerű intézkedéseknek. A korrekció ne legyen valamiféle bizonytalan és nyugtalanító „Damoklesz kardja”, a vállalatok minél nagyobb biztonsággal számolhassanak a várható korrekciókkal.

E határozat elvi síkon s általános érvennyel döntené el a vitás kérdéseket. Ez azonban korántsem pótolja a vállalatok sajátos problémáinak *egyedi* mérlegelését.

Már az idén is központi revizorok vizsgálták felül minden vállalat évi mérlegét, s e revíziók során tették meg javaslataikat a nyereség korrekcióira is. Ezt a módszert kellene továbbfejleszteni.

A most tartott vizsgálatok főleg azt kívánták megállapítani, helyes-e, szabályos-e a vállalat mérlege? Ennek megfelelően a munkában kizárólag számviteli szakemberek vettek részt. Meg kellene fontolni, nem lehetne-e ezeket a vizsgálatokat a következő években összekapcsolni a vállalat termelési eredményeinek, műszaki állapotának, ke-

reskedelmi teljesítményének értékelésével?⁹ Évenként egyszer tehát megszerveznék a vállalat tevékenységének *sokoldalú, komplex* ellenőrzését; ennek megfelelően részt vennének a vizsgálatban műszaki és esetleg értékesítési szakemberek is. Az ilyen ellenőrző bizottság sokkal körültekintőbben tehetne javaslatot a részesedés esetleges módosítására; pontosabban megállapíthatná: rászolgált-e a vállalat büntető levonásra vagy ellenkezőleg, a részesedés jutalomszerű kiegészítésére. Jelentésük valósággal a vállalat „évvégi bizonyítványa” lehetne.

A vállalatnak módot kellene adni arra — a mainál szervezettebb formában —, hogy e javaslatokkal szemben kifejtse saját álláspontját, „védekezhessék”. Végül az üzemben járt ellenőrző csoport javaslata és a vállalat válasza alapján — az általános érvényű határozat keretei között — az ipari igazgatóság vezetője vagy kollégiuma mondaná ki a végső szót.

Felhozhatják ezekkel a javaslatokkal szemben: a korrekciónak ez a rendszere sok szubjektivitást visz a nyereségrészesedésbe; előfordulhat, hogy egyes igazgatóságok kényük-kedvük szerint sújtják valamegyik vállalatot... Hadd kérdezzük meg az aggályoskodóktól: vajon az iparigazgatóságok, ha éppenséggel akarják, s munkájukat nem ellenőrzik kellőképpen, nem tehetik ezt meg más alkalommal is? (Például kellemetlen következményekkel járó utasítást adhatnak, csökkenthetik az átlagbért stb.) Akár tetszik nekünk, akár nem, az olyan bonyolult, sokrétű problémákat, mint a nyereség korrekciója, lehetetlen egyszerű mérlegadatokat és statisztika alapján gépiesen eldönteni; ezek elkerülhetetlen egyéni mérlegelést igényelnek. Azok a formák, amelyeket javaslok, *nem zárják ki* az önkényeskedést, de legalább minimumra csökkentik a lehetőségét, mint ahogy a törvényes jogi formák szigorú betartása sem zárja ki, de erősen csökkenti a bíró szubjektivitását. A kereteket világosan szabályozó általános határozat, a sokoldalú, szakértő, kollektív helyszíni vizsgálat, a vállalat „védekezési lehetősége” — mindez elegendő biztosíték arra, hogy általában tárgyilagos döntések szülessenek.

Az 1957. évi munkáért fizetett részesedést már kiosztották üzemeinkben. Hasznos lenne, ha a magyar szocialista ipar első nyereségrészesedésének tapasztalatait minél tüzetesebben megvizsgálánánk, minél szélesebb körben megvitátnánk, hogy a tanulságokat megszívlevélve, tovább tökéletesíthessük az anyagi ösztönzés e kiemelkedően fontos eszközét.

⁹ A cikk előbbi részeiben már utaltam például arra, hogy a korrekciónál érdemes figyelembe venni: mennyire szolgálta a vállalat tevékenysége a termelés távlati érdekeit, a műszaki fejlesztést stb.

A tervezés és az irányítás tökéletesítése a csehszlovák iparban¹

A csehszlovák népgazdaság a szocializmus építésének 10 éve alatt nagy sikereket ért el.² A Csehszlovák Kommunista Párt felismerte, hogy a fejlődés gyors üteme csak akkor tartható, ha megteremtik azokat a feltételeket és módokat, amelyek lehetővé teszik a termelékenység fokozottabb növekedését, a külkereskedelem és a beruházások gazdaságosságának növelését, az új technika teljes kihasználását. Ezúton nemcsak a termelés növekedik, hanem hatékonyabbá is válik a népgazdaság működése.

1956-ban a Csehszlovák Kommu-

nista Párt második országos konferenciáján célul tűzték ki, hogy a közeljövőben befejezik a szocializmus gazdasági alapjainak lerakását. A gazdaság irányításának kérdései a párt munkájának homlokterébe kerültek. A Csehszlovák Kommunista Párt a gazdasági helyzet elemzéséből azt a következtetést vonta le, hogy a gazdaságirányítás és tervezés megjavítása nemcsak feltétele a szocialista gazdaságban rejlő tartalékok kihasználásának, hanem egyben a fejlődés új lehetőségeit tárja fel. E felismerés alapján szakemberek széleskörű bevonásával elkészült a csehszlovák ipar tervezésének és pénzellátásának új módszeréről szóló javaslat, amelyet a CSKP Központi Bizottsága 1957 őszén megvitatott és széleskörű nyilvános vitára bocsátott.

Az új irányítási módszerekre való áttérés előzményei

A csehszlovák ipar tervezésének és pénzellátásának új rendszeréről szóló javaslat elkészítését több éves előkészítő munka előzte meg, amelyben a Csehszlovák Kommunista Párt irányításával a legjobb szakemberek vettek részt. Az előkészítő munka — tartalmát tekintve — a gazdasági élet stabilizálására és a gazdaság alapos, pontos megismerésére irányult és a gazdasági élet széles körére terjedt ki. E munka főbb területei a következők voltak:

1. Az új irányítási rendszer bevezetésének fontos alapját képezte a *valutastabilizálás*, amihez nagymértékben hozzájárult a kettős árrendszer megszüntetése, valamint az árak

¹ A témának komplex jellege miatt sokoldalú, kiterjedt irodalma van. Valamennyire is részletes ismertetése túlhaladná e cikk kereteit. Ezért arra törekedtem, hogy csak néhány, a rendszert jól jellemző vonást emeljek ki. A cikk megírásánál közvetlenül Csehszlovákiában töltött 4 hónapos tanulmányutam tapasztalatait, valamint az alábbi irodalmat használtam fel: 1. A csehszlovák ipar tervezése és finanszírozása új rendszerének problémái. (Problémy nové soustavy plánování a financování ceskoslovenského průmyslu. Praha. 1957.) Összeállította: szerzői kollektíva. A tervezet megjelent először mint belső tájékoztató a párt- és az állami funkcionáriusok részére, majd később nyilvánosságra is hozták. 2. Az ipar szervezésének, irányításának, tervezésének és pénzellátásának kérdéseiről. Siroky beszámolója a CSKP KB 1957. szeptember 30-i ülésén. (Új Szó. 1957. október 5.) 3. A CSKP KB határozata az ipar és az építészet irányítása gazdasági hatékonysága fokozásának alapelveiről. (Új Szó. február 27.) 4. A népgazdaság irányításának új alapelveihez. Siroky beszéde a CSKP KB 1958. február 25-i ülésén. (Új Szó. 1958. február 28.) 5. Sokol M. Zvyseni hmotné zainteresovanosti jednotlivcu. (Planované hospodárství. 1958. 2. sz.)

² Az ipari termelés az utóbbi években átlagosan 10 százalékkal növekedett, és közel háromszorosa a háború előtti szintnek. Csehszlovákia előkelő helyen áll a világ országai között az egyes főbb iparcikkek termelése terén. Barnaszéntermelésben a világon a negyedik, nyersvastermelésben a tizennegyedik, acéltermelésben a tizedik helyen áll. A lakosság személyes fogyasztása a legutóbbi két év alatt 14 százalékkal nőtt.

többszöri leszállítása, mivel elősegítette a lakosság vásárlási alapja és az árualapok közti összhang megteremtését. Ma már csaknem valamennyi árufajtából folyamatosan kielégítik a lakosság fizetőképes keresletét. Ezzel a népgazdaság egyik legfontosabb aránya tekintetében sikerült az egyensúlyt létrehozni, és ez lehetővé teszi az elosztásban meglevő adminisztratív megkötöttségek bizonyos fokú felszámolását.

2. A népgazdaság teljesítőképessége fokozásának eddig nem ismert tartalékait tárta fel az 1955. január elsejével végrehajtott *kapacitásfelmérés*, amelyet 250 alapvető termékre vonatkozóan végeztek el. Ennek ismeretében a népgazdaság beruházási igényeit és az egyes termelési ágak közti arányokat az eddiginél sokkal pontosabban tudják felmérni és kialakítani, ami egyik feltétele a távlati tervek stabilizálásának.

3. A csehszlovák népgazdaságban 1955. január elsejével elvégezték az *állóalapok leltározását és újraértékelését* is. Ez gyakorlatilag a szocialista szektor minden állóalapjára kiterjedt (kivéve a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket). Az értékelést tételesen hajtották végre. Megállapították az állóeszközök kopási fokát is és új amortizációs kulcsokat vezettek be. Egységes elveket állapítottak meg a kopási fok meghatározására, s biztosították az egységes leírási kulcsok alkalmazását a népgazdaság különböző területein használt azonos jellegű állóeszközök tekintetében. Az állóalapok leltározása és értékelése alapot ad a reális felújítási politika kialakításához, s lehetővé teszi, hogy a beruházások és felújítások tervezésének nagy részét decentralizálják.

4. Az új irányítási rendszer bevezetésének előfeltételét képezi az 1958. január elsejével életbeléptetett *új nagykereskedelmi árrendszer*³ is. Az új árrendszer jórészt megszünteti a vállalati veszteséget, ösztönöz a termelés gazdaságosabbá tételére, az önköltség csökkentésére. A vállalatok

munkájának elbírálásánál a nyeregséggel — kiküszöbölve az árrendszer-től független egyéb negatív hatásokat — mint reális képet mutató tényezővel számolnak, s hozzákapcsolják a vállalatok és a dolgozók anyagi érdekeltiségének meghatározott körét.

A több éves előkészítő munka eredményeképpen 1959. január elsejei határidővel áttérnek az ipar tervezésének, finanszírozásának és irányításának új rendszerére.

Az új tervezési és irányítási módszerek főbb vonásai .

Az új tervezési, finanszírozási és irányítási rendszer lényege az, hogy a demokratikus centralizmus elveinek megfelelően *fenntartja és erősíti a legfontosabb kérdések központi szabályozását, növeli az alsóbb szervek (vállalatok) hatáskörét és felelősségét; mindezt a tervszerűség és tervszerű vezetés erősítése érdekében*. Az új irányítási rendszer egyik alappillére a központi szabályozás fenntartása és erősítése a legfontosabb kérdésekben.

A központi szabályozás fő eszköze az új irányítási rendszerben az öt évre szóló távlati terv lesz. Az eddigi ötéves tervek ezt a feladatot — amint az illetékes vezetőszervek megállapították — nem tudták maradéktalanul megoldani. Az ötéves tervben nemcsak a népgazdaság alapvető arányait eldöntő fontos feladatokat és eszközöket határozták meg, hanem ezentúl feleslegesen sok, az operatív irányítás körébe tartozó kérdést is. A távlati és a folyó (éves) tervezést nem mindig sikerült jól egybehangolni, ami önmagában is veszélyeztette az ötéves terv stabilitását. Nem uralták teljesen a tervszerű arányos fejlődés törvénye tudatos kihasználásához szükséges valamennyi eszközt és a felhasználás metodikai formáit sem. Az értéktörvény felhasználásával, a gazdasági ösztönzők tudatos alkalmazásával kapcsolatos problémák — az előbbiekkal együtt — az új tervezési és irányítási rendszerre való áttéréssel jórészt megoldódnak.

³ Csehszlovákiában más az árrendszer felépítése, mint nálunk. Csehszlovákiában a nagykereskedelmi árak töltik be azt a szerepet, amit nálunk a termelői árak.

Az ötéves népgazdasági tervek stabilitásának megteremtéséhez több feltétel megvalósítása szükséges.

1. Az ötéves terv stabilizálásának egyik feltétele a 10–15 éves távlati tervek kidolgozása. Az ötéves terveknél problémát okoz, hogy a terv utolsó éveiben a beruházások, a hosszú gyártási ciklusú iparágak termelése és sok egyéb tevékenység is már nem az adott ötéves terv gazdaságpolitikai célkitűzéseinek megvalósítását szolgálja, hanem a következő időszakét, amelyre azonban tervet még nem készítettek.

2. Az ötéves terv stabilitása a tartalékok képzésekor az eddigieknél nagyobb gondot kíván. A gazdasági fejlődés zavartalanságának biztosítása operatív tartalékok nélkül elképzelhetetlen. Az új irányítási rendszerre való áttérés, a megoldandó feladatok számottevő részének decentralizálása azonban nagyobb tartalék létrehozását teszi szükségessé, mint amekkora korábban az úgynevezett operatív tartalék volt. Az új irányítási rendszerben ugyanis az egyes vállalatoknak nagyobb a választási lehetőségük, mint korábban volt, s ezért a termelés és a termelő fogyasztás választék szerinti egybeesésének kisebb a valószínűsége, mint korábban. Enélkül nem tudnak kellőképpen hatni a gazdasági ösztönzők sem.

3. Az ötéves terv stabilitásának feltétele a vállalatok pénzforrásának stabilizálása is. Eddig a költségvetésben centralizálták a bővített újratermelés forrásait, sőt sokszor még az egyszerű újratermelést szolgáló alapok egy részét is. A jövőben nemcsak az egyszerű, de a bővített újratermelést szolgáló alapok egy része is vállalati forrás lesz. E források képzésének feltételeit az ötéves terv egész időtartamára előre megállapítják, s ezzel biztos alapot teremtenek a vállalatok önálló gazdálkodásához.

A hosszúlejáratú külkereskedelmi szerződések szintén előfeltételét képezik az ötéves terv stabilitásának.

4. Végül, az ötéves terv stabilitását szolgálja az egyének és a vállalatok anyagi érdekelttségének megteremtése

a mozgósító tervek kidolgozásában és a tervek teljesítésében. Az új irányítási rendszer tartalmazza azokat a tervezési, finanszírozási és szervezeti feltételeket, amelyek alapján az egyén, a vállalat és az országos szerv közti érdekellentétek feloldhatóak vagy jelentősen csökkenthetőek.

Az új irányítás, az ötéves népgazdasági tervek stabilitásával együtt megköveteli, hogy a vállalatok is rendelkezzenek ötéves tervvel.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy a vállalatoknak öt évre előre részletesen meghatározzák termelési feladataikat és ezek a tervidőszakban megváltoztathatatlanok. A népgazdaság szükséglete igen sok konkrét termékfajtában nem tervezhető meg pontosan öt évre, mert egy sereg tényező változását alig lehet előre fölmérni (a kiviteli lehetőségek, a lakosság kereslete, sőt ilyen a műszaki fejlődés is stb.), ezenkívül e tényezők valóságos alakítása során sok helyütt csak a tervszerű befolyásolás lehetősége áll fenn és nem a kötelező tervutasításé. A vállalatoknak alkalmazkodniuk kell az időközi változásokhoz, ezeket figyelembe véve kell éves tervelőirányzatukat kidolgozni. Ez nincs ellentétben az ötéves népgazdasági terv stabilitásának követelményével, mert az ötéves népgazdasági terv a 10–15 éves tervben meghatározott fejlesztési célkitűzések konkretizálása (elsősorban a termelő kapacitások fejlesztése, a munkaerő foglalkoztatása tekintetében).⁴

Az új irányítási módszerek második alappillére az alsóbb szervek hatáskörének és egyben felelősségének a demokratikus centralizmus elveire épülő növelése, vagyis a decentralizálás. A távlati tervezés stabilizálása megszilárdítja a központi irányítást, ez pedig lehetővé teszi — feltéve, hogy a célkitűzéseket a leginkább kifejező mutatószámokban rögzítik —, hogy a részletfeladatok teljesítését a vállalatoknál alkalmazott megfelelő gazdasági ösztönzőkkel biztosítsák, megszüntessék a vállalatok erős adminisztratív megkötöttségét.

⁴ Vö. Siroky elvtárs beszéde a CSKP KB 1958. II. 28-i ülésén. Új Szó. 1958. február 28.

A tervezés és a finanszírozás új rendszerében nem egyszerűen csak szervezési kérdésekről van szó, hanem olyan átfogó rendszer létrehozásáról, amelyben a tervezési és a szervezési formák, a módszerek minden igazgatási fokon egységes egészet alkotnak, és együttes hatásukban eredményezik a gazdálkodás hatékonyságának növekedését. A decentralizálás előfeltétele, hogy *komplex termelési-gazdasági egységeket* hozzanak létre az *önálló elszámolás* alapján.

Az önálló elszámolás lényeges vonása, hogy a termelési-gazdasági egységek kiadásait olyan forrásokból fedezzék, amelyeket maguk hoztak létre. A termelő vállalatok Csehszlovákiában eddig is az önálló elszámolás alapján működtek, ez azonban nagyon sok esetben csak formális volt. A vállalatok bővített újratermelését korábban is a létrehozott nyereségből és az értékcsökkenési leírás egy részéből finanszírozták. De a vállalatoknál létrehozott nyereséget és az értékcsökkenési leírást elvonták a vállalatoktól és központilag, a népgazdasági terv keretében újból felosztották, függetlenül attól, hogy az egyes vállalatok milyen mértékben járultak hozzá a nyereség és az értékcsökkenési leírás létrehozásához. A nyereség és az értékcsökkenési leírás felhasználásának ez a módja nem tette közvetlenül és eléggé érdekeltté a vállalatokat a nyereség növelésében és az értékcsökkenési leírással való hatékony gazdálkodásban.

A jövőben előre meghatározott, több évig érvényben maradó normatívák alapján saját pénzforrásokat bocsátanak a vállalatok rendelkezésére. Ez lehetővé teszi, hogy a vállalatok a termelés struktúráját javítsák, a termelést korszerűsítsék abban az esetben is, ha költségvetési juttatásban nem részesülnek.

A szervezeti előfeltételek

A fentebb vázolt elveknek megfelelően alakítják ki a komplex termelési-gazdasági egységeket. *Termelési-gazdasági egység általában az olyan vállalat lesz, amely önállóan tudja*

megoldani a termelési kapacitása tervszerű bővítésével és a műszaki fejlesztéssel kapcsolatos feladatait és felelősséget tud vállalni azért, hogy a népgazdaságot ellássa meghatározott termékvalasztékkal. A vállalatok egy része — termelésének jellege és mérete miatt — ma még nem tud megfelelni ezen követelményeknek, ezért sor kerül vállalatok összevonására is.

Az összevonás egyik formája az, amikor nagy, túlnyomó részben komplex felszerelésű és rendszerint bizonyos termelési szakaszt vagy annak egységes részét magába foglaló vállalatokat vonnak össze, tehát *lényegében vertikális termelési-gazdasági egységeket hoznak létre.* Az egybeolvasztott vállalatok képezik majd az új nagyvállalat termelési egységeit. Az új vállalat irányító szerve a legnagyobb termeléssel bíró üzem lesz. Ilyen formában vonják össze pl. a három gépkocsit előállító vállalatot egy nagy gépkocsi-gyárrá, melyben a személygépkocsik gyártását összpontosítják.

Az összevonás másik formája az, amikor olyan *kisvállalatokat vonnak össze*, amelyeknek nincsenek meg a feltételeik a bővült jogkör gyakorlására és a nagyobb felelősség vállalására. Ezek a korábbi kis vállalatok az új nagy vállalatban belül az önálló elszámolás alapján működnek. Így vonják össze pl. a táblaüveget gyártó üzemeket egy vállalatba.

A vállalatok összevonásának *harmadik* formája a személyes fogyasztási cikkek termelő ágazatokban az, hogy az *új nagy vállalathoz mellékvállalatot kapcsolnak.* Mellékvállalatként tehát olyan vállalatot kapcsolnak az új nagy vállalathoz, amely a népgazdaság szempontjából végterméket állít elő. A mellékvállalatok vállalatban belüli önálló elszámolás alapján fognak működni. Így pl. a Karlovy Vary-i Porcelángyárhoz — amely az ún. „használati” porcelángyártó üzemeket összpontosítja — mellékvállalatként kapcsolják a porcelándíszműveket gyártó keramikagyárat.

Végül, indokolt esetben sor kerülhet az egyes vállalatok egyesítésére.

szövetségek formájában is. Ez akkor fordul elő, ha bizonyos szakmai ágazat nagyon sok vállalatra van felaprózva és már eddig is több közös szervezetet kellett létrehozni abból a célból, hogy közösen fejtsenek ki bizonyos tevékenységeket. A vállalatokat szövetségekbe kapcsolják akkor is, ha külön-külön nem tudják a felelősséget vállalni az ágazat fejlesztéséért, valamint azért, hogy a népgazdaságot bizonyos termékekkel ellássák.

E szövetségek az irányítás meghatározott közbeeső fokát képezik, és közvetlenül a minisztériumnak lesznek alárendelve. Létesítésükkel egyidejűleg megszüntetik az iparigazgatóságokat. A szövetségek tevékenysége kiterjed majd a termelés tervezésére és a terv vállalatokra történő lebontására, az anyag- és pénzellátásra, a műszaki fejlesztés irányítására, a termékek értékesítésére stb. A szövetségek is az önálló elszámolás alapján fognak működni. A szövetségben tömörített vállalatok kötelesek lesznek saját forrásaik egy részét a szövetségnek átadni. Ezen pénzeszközök egy részét a szövetség vállalatai továbbfejlesztésére fordíthatja. A szövetségek költségeit közvetlenül a vállalatok fedezik. Ebből következik, hogy a vállalatok érdekelve lesznek abban, hogy a szövetség jó munkát végezzen, mert az befolyásolja gazdasági eredményüket, s ugyanakkor a szövetségek dolgozóit anyagilag is érdekeltté teszik vállalataik munkájában.

A szövetségek mint termelési-gazdasági egységek elsősorban az élelmiszeriparban jönnek számításba. Lehet országos vagy területileg megállapított hatáskörük. Területileg megállapított hatáskörük olyan szövetségeknek lehet, amelyeknél a termelés és termékeik fogyasztása területileg egybeesik. A szövetségek szervezésénél, apparátusuk kiépítésénél az általuk irányított termelési ágazat sajátosságaiából indulnak ki. Megoldandó problémaként jelentkezik annak meghatározása, hogy a vállalatok milyen módon vegyenek részt a szövetség irányításában.

Az új termelési-gazdasági egységek létrehozása és a szélesebb jogkör lehetőséget nyújt célszerű és gazdaságos profilozásra, a termelési feladatok ésszerű elosztására, a felesleges kooperáció kiküszöbölésére stb. Ily módon a vállalatok meghatározott termékekből felelősséget vállalhatnak az egész népgazdaság vagy valamilyen szektor, illetve terület ellátásáért. Az egyes termékek termelése és az ellátás szempontjából az egyes vállalatok, illetve szövetségek eleve címzetteknek tekinthetők, még akkor is, ha a népgazdasági terv termelési feladatukat külön nem írja elő. Ezáltal megvalósítják az értékesítés és ellátás decentralizálását is, megszüntetik az értékesítési és ellátási főigazgatóságokat, az értékesítési szervezet a vállalat, illetve a szövetség keretein belül működik. Az értékesítési szervezetet abban az esetben lehet a vállalat, illetve a szövetség keretein belül létrehozni, ha a vállalat az adott termelési ág termékeiből a megrendelői választék egységes részét termeli. Ha több termelési ág termékei együttesen képezik a megrendelői választékot, akkor az értékesítési szervezetet a minisztériumnak közvetlenül alárendelve hozzák létre.

Ezzel az átszervezéssel közvetlenné válik a termelők és a felhasználók kapcsolata. A termelőknek — ha a felhasználók igényeit maradéktalanul ki akarják elégíteni — ismerniük kell a rövidtávú és a perspektivikus igényeket is. Az igények nagy része viszonylag pontosan megismerhető, előre jelezhető, mert a beruházások egy részét a népgazdaság távlati tervében központilag előírják, más részüket és a felújításukat viszont a vállalatok hosszú időszakra megállapított forrásokból fedezik. A termelő vállalatok és a felhasználók közti kapcsolatokat szállítási szerződések szabályozzák. Ezáltal feleslegessé lesz, hogy a termelést minden részletében tervutasításokkal, felülről szabályozzák. A szállítási szerződések csak akkor válnak a gazdálkodás hatékonysága fokozásának eszközévé, ha a tervfeladatok teljesítésének egyik biz-

tosítékát és a vállalatok közti jogi kapcsolatoknak az alapját képezik.

Az értékesítés és az ellátás decentralizált átszervezése rugalmassá teszi és egyben megszilárdítja a termelők és fogyasztók közti kapcsolatokat és ezáltal előmozdítja a népgazdaság folyamatos ellátását jómínőségű termékekkel.

A népgazdasági terv mutatószám-rendszerének átalakítása

A távlati tervek szerepének növelése, új termelési-gazdasági egységek létrehozása és ezzel kapcsolatban az alsóbb szervek hatáskörének a növelése szükségessé teszi a *terv mutatószám-rendszerének* megváltoztatását. A terv mutatószám-rendszere ugyanis nem egyszer s mindenkorra adott, merev rendszer, hanem a gazdaság szervezeti felépítésének is függvénye. S Csehszlovákiában a gazdasági irányítás minden szervezeti formájára vonatkozólag megállapítják azoknak a mutatószámoknak a körét, amelyek segítségével az irányítás különböző fokain álló szervezetek az alájuk tartozó gazdasági egységek kötelezettségeit a népgazdasággal szemben egyértelműen, időbelileg is elkülönítve meghatározzák.

A mutatószámok egyben rögzítik azokat a kereteket is, amelyekben belül a gazdasági egység önállóan tevékenykedhet kötelezettségei teljesítése érdekében. Az irányítás különböző fokain álló szervezetek által meghatározott mutatószámok komplex, egységes rendszert alkotnak: a népgazdaság mutatószámrendszerét, amely kifejezi a célokat és a feladatokat, valamint az ezek megvalósításához szükséges feltételeket.

Az ötéves tervek mutatószámainak körét úgy állapítják meg, hogy azok félreérthetetlenül mutassák a népgazdaság fejlesztésével kapcsolatos fő feladatokat, és lehetővé tegyék azt, hogy a fő feladatok konkretizálását a teljesítésükkel kapcsolatos operatív intézkedések kidolgozását az éves tervezés keretében decentralizálják. Az új mutatószám-rendszer kidolgozásával kapcsolatban felmerül annak szükségessége, hogy *helyes „munka-*

megosztást” alakítsanak ki a távlati és az éves tervek között, vagyis elhatárolják egymástól azokat a célkitűzéseket, amelyeket központilag, a távlati tervben kell meghatározni, s azokat, amelyeket célszerűbb az éves tervben előírni.

Az új irányítási és tervezési rendszerre való áttérés során törekszenek ezt a „munkamegosztást” megvalósítani az alábbiak szerint:

Az ötéves terv a következő utasításjellegű feladatokat tartalmazza:

1. a főbb cikkek termelését természetes mértékegységekben kifejezve olyan körben, hogy ezzel biztosítani lehessen a termelési kapacitások arányos fejlődését;

2. a legfontosabb termékek behozatalát és kivitelét, hogy a termelés és a külkereskedelem közti kapcsolatokat konkretizálni tudják;

3. a költségvetésből finanszírozott beruházások esetében az üzembehelyezendő kapacitások nagyságát és az egyes kapacitások megvalósításához szükséges beruházás összegét;

4. a legfontosabb tudományos kutatásokat, új fontos gyártmányok bevezetését, tehát a műszaki fejlesztéssel kapcsolatos legfontosabb népgazdasági feladatokat;

5. a dolgozók számát iparágak és körzetek szerinti megoszlásban és a beiskolázást;

6. azokat a mutatókat, amelyek megteremtik a vállalatok közti közvetlen kapcsolatok kiépítésének előfeltételeit, például a piaci alapba kerülő termékek mennyiségét stb.;

7. a minisztériumok gazdálkodásának minőségével kapcsolatos mutatókat, például az önköltség, a termelékenység alakulását (Ezeket nem írják elő a vállalatoknak.);

8. a Tervhivatal részére a kormány által jóváhagyott mutatószámokat, pl. a termelés üteme, a főbb arányok;

9. végül, olyan normatívákat, amelyek az anyagi érdekeltég megvalósítását szolgálják, például a vállalatok részesedését a nyereségből, a leírási hányadot, a prémiumalap létrehozásának normatíváját, a munkatermelékenység és az átlagbérek emelkedése közti arányt kifejező normatívát.

Az éves tervekben központilag nem állapítják meg az alábbi mutatókat:

1. Az ötéves tervben utasítás jelleggel már meghatározott mutatószámokat;

2. Azokat a mutatószámokat, amelyeknek elérését a gazdasági ösztönzőkkel és a vállalatok jogkörének kibővítésével biztosítják, például az önköltséget, a termelékenységet;

3. Azokat a mutatókat, amelyeket nem célszerű vagy nem is lehet megfelelő helyi ismeretek nélkül központilag megállapítani, például a generáljavítások volumenét;

4. Az állami költségvetésben kötelező erővel már megállapított mutatókat, például kisebb költségvetési szervek beruházásait és beralapját.

A távlati és az éves tervek sokban új kapcsolata önmagában is nagy előrelépés. *A tervezet szerint a mutatószámokat az irányítás szervezeti formáinak, az egyes ágazatok és vállalatok sajátosságainak mérlegelésével, differenciáltan állapítják meg.*

Az ipari termelés tervezésének korábbi rendszere minisztériumi és vállalati szinten azonos elveken nyugodott. Az irányítás egyes szervezeti fokain kidolgozott terveknek lényegében ugyanolyan mutatóik voltak, mint a népgazdasági tervnek. Ezért nem mindig vették figyelembe az egyes iparágak és vállalatok termelésének sajátosságait, és a minisztériumok a tervet a vállalatokra nem egyszer mechanikusan és túl részletesen bontották le.

Az ipari termelés mennyiségi feladatait a vállalati tervekben ugyanúgy, mint a minisztériumi és a népgazdasági tervben a változatlan áron számított teljes termelés, illetve az árutermelés mutatószámaival szabták meg, és e mutatószámok teljesítéséhez kapcsolták a vállalatok és a dolgozók anyagi érdekelttségét is. Az új tervezési rendszerben a minisztériumnak nem adják meg ezeket a mutatószámokat a termelés mennyiségi feladatainak meghatározására.

Csehszlovákiában a tervezés új rendjében az ipar termelési feladatait az éves tervben minisztériumi szinten értékesítési feladatokként határozzák meg. Ennek kifejezésére

szolgál *az értékesítési érték* mutatószáma, amely a minisztérium termelési tervfeladatát az alapvető gazdasági tagolásban rögzíti (piaci alapba történő szállítások, kivitelre történő szállítások, a saját és más minisztériumok részére szükséges beruházási és felújítási szállítások, valamint a folyó termeléshez és egyéb célokra szükséges javak szállítása más minisztériumoknak, beleértve a tartalékokat is). Az értékesítési érték mutatószáma tehát gyakorlatilag tartalmazza az adott minisztériumon kívüli összes szállításokat, de — a beruházások és a felújítások kivételével — nem tartalmazza a minisztériumon belüli felhasználást. A tervezés szempontjából a legnagyobb problémát az idegen minisztériumok vállalatainak a folyó termeléséhez szükséges szállítások megtervezése jelenti. Ehhez támpontot ad a kiemelt termékek értékesítési terve, de ez önmagában nem elég. E mutatószám pontos tervezéséhez előbb-utóbb ki kell dolgozni az egyes ágazatok közti kapcsolatokat konkrétan kifejező mutatószámok összefüggő rendszerét.

Az értékesítési érték mutatószáma alkalmazásának számos előnye van. Lehetővé teszi, hogy konkrétan és címzett jelleggel állapítsák meg az egyes minisztériumok kötelezettségeit a népgazdasággal szemben. Módot ad arra, hogy mérlegszerűen szembeállítsák az egyes ágazatok, illetve minisztériumok szempontjából végtermékek minősülő termékek termelését a népgazdaság szükségleteivel, és így részleteiben is alátámaszzák az egyes népgazdasági ágak és ágazatok végtermék-termelésének volumenét. Közvetlen kapcsolatot létesít a beruházásokra előírányzott pénzeszközök és a beruházások anyagi fedezete, a kiskereskedelmi forgalom és a piaci alapba történő szállítás, valamint a külkereskedelmi kiviteli terv és a minisztériumok exportszállításai között. Biztosítja népgazdasági szinten a végtermékek termelésének és elosztásának központi szabályozását, a termelési és az értékesítési feladatok decentralizálását. Nagy előnye még e mutatószámnak, hogy a vállalati át-szervezések nem befolyásolják.

Az értékesítési érték mutatószámának kidolgozása azonban feltételezi, hogy a központi szervek ismerik a termelés struktúráját, az alapvető felhasználási irányokat és arányokat.

A minisztérium termelési terve az utasítás jelleggel megállapított értékesítési érték mutatószámán kívül természetes egységekben kifejezett feladatokat is tartalmaz. Erre szükség van — többek között — azért is, hogy az alapvető gazdasági tagolásban meghatározott termelés és a felhasználás egyensúlyát az alapvető termékek tekintetében már felső szinten biztosítsák. Ezt a feladatot eddig az ún. „kiemelt termékek” természetes egységekben meghatározott termelésének rögzítésével és minisztériumok közti felosztásával próbálták megoldani. Az új tervezési rendszerben — összhangban azzal, hogy a termelési feladatokat értékesítési feladatok formájában az értékesítési érték mutatószámával fejezik ki — célszerűnek látszik a kiemelt cikkek termelésével kapcsolatos feladatokat is értékesítési feladatok formájában meghatározni.

Az össztermelés és a kiemelt cikkek értékesítési érték mutatójának kötelező előírása mellett mint nem kötelező jellegű kiegészítő mutatót továbbra is alkalmazzák a teljes termelési érték és az árutermelés mutatóját. Ezek bizonyos támpontot adnak az értékesítési érték kiszámításához, szükségesek a termelés ütemének megállapításához, a népgazdasági mérlegek kidolgozásához és egyes mutatószámok kialakításához (pl. a termelési hatékonyság kiszámításához).

Az új tervezési és irányítási rendszerben a népgazdasági terv előzőekben ismerttetett mutatószámait címzett jelleggel csak a minisztériumok és egyéb központi szervek tervfeladatainak meghatározásánál alkalmazzák. E mutatószámok teljesítését kell a minisztériumoknak és egyéb központi szervezeteknek elérniük anélkül, hogy azokat mechanikusan „bontanák le” a vállalatokra. A minisztériumok a vállalatok termelési feladatát az egyes vállalatok termelésének jellege szerint differenciált

mutatószámok segítségével határozzák meg.

Ha a vállalat egy vagy kevés számú és közös nevezőre hozható terméket termel, akkor termelési feladatot természetes egységekben írják elő. Rövid gyártási ciklusú vagy olyan termékeket előállító vállalatok esetében, amelyeknél a késztermékeket hosszabb ideig kell tárolni, az árutermelés mutatószáma alkalmazható. Abban az esetben viszont, ha a vállalati kooperáció kiterjedt és gyakran változó, legcélszerűbb a termelési feladatokat a netto termelés mutatószámával előírni. Mivel ennek megállapítása bonyolult, lehetőleg szűk körben alkalmazzák. Az értékesítési érték mutatószámát használják vállalati szinten is ott, ahol a termelési tervet döntően a vállalat tölti meg tartalommal. Ez a mutató a hosszú gyártási ciklusú ágazatokban nem alkalmazható. Ahol viszont a termelés jellege kizárja a torzítás lehetőségét, ott továbbra is a teljes termelési értéket írják elő kötelező mutatóként a vállalatnak. Az e mutatóknak megfelelő adatokat egyébként minden vállalatnál nyilván kell tartani, hiszen ez szükséges a népgazdasági terv bizonyos mutatószámainak kidolgozásához.

A reális vállalati tervezés új feltételei

Az új tervezési és irányítási rendszerben szükségszerűen megváltozik a vállalatok szerepe a tervek — elsősorban az éves tervek — kidolgozásában. A tervek összeállítása korábban lényegében kizárólag felülről lefelé történt, a népgazdaság tartalékainak feltárásáért a központi szervek voltak felelősek. Voltak olyan kísérletek a korábbi időszakban is, hogy a vállalatokat és a dolgozókat is bevonják a tervkészítésbe, amit az *ellentervek* kidolgozásával próbáltak megoldani. Az *ellentervek* készítése azonban nem bizonyult hatékony eszköznek. Az *ellentervekben* tártak fel tartalékokat, tettek javaslatokat. Azonban a vállalatok dolgozóinak nem volt lehetőségük a különböző javaslatok összehangoltságának meg-

ítélésére, nem ismerték a tartalékok feltárásával összefüggő, a gazdaság más területein jelentkező problémákat. Ezért a különböző javaslatok az adott körülmények között gyakran megvalósíthatatlanok voltak. A tartalékok feltárása ebben az időben főleg az erkölcsi és a politikai öntudat fokától függött, az anyagi érdekelttség ösztönző hatása alárendelt szerepet játszott. Ezért fel is hagytak a kísérletekkel, és a tervekészítés kizárólagos módszere a felülről történő tervösszeállítás maradt.⁵

A felülről történő tervösszeállítás megkönnyítette a termelés, valamint a termelő és a személyes fogyasztás összehangolását. De gyakran állt elő olyan helyzet, amelyben *a terv utasításai nem voltak elég erősek ahhoz, hogy érvényt szerezzenek a tervben meghatározott célkitűzések megvalósításának, mert velük szemben erősebben hatott a vállalatok anyagi érdekelttsége.* Ez utóbbi pedig nem mindig a népgazdaság előtt álló és a tervben rögzített fő feladatok megoldására ösztönzött. Az anyagi ösztönzők ellenhatása nemcsak a terv végrehajtása során mutatkozott meg, hanem már a terv vállalatokra történő bontása során is.

A vállalatok anyagi érdekelttsége a terv 100 százalékos teljesítéséhez, illetve még inkább a 100 százalékon felüli teljesítéshez fűződött. A 100 százalékos teljesítést, illetve a terv túlteljesítését pedig akkor tudták a legkönnyebben elérni, ha a termelési lehetőségeikhez képest alacsony tervfeladatokat kaptak. A vállalatok harcoltak az alacsony tervfeladatokért és a tervekészítés időszakában munkájuk nem a tartalékok feltárására, hanem az alacsony tervszámok indoklására, a tartalékok eltitkolására irányult. Bár az anyagi ösztönzők érdekeltté tették a vállalatokat a terv túlteljesítésében, de ugyanakkor korlátozták is azt, mert a vállalati saját források a terv jelentős túlteljesítése esetén sem nőttek számottevően.

Az alacsony terv és a terv bizonyos fokú túlteljesítése érdeke volt

a dolgozóknak egyénileg is, hiszen ettől függött a teljesítménybérben dolgozó munkások bére és a vállalat vezető dolgozóinak prémiuma. Az egyéni érdekelttség, bár kétségtelenül ösztönzött a terv túlteljesítésére — és ezért az egyének érdeke is az alacsony tervhez fűződött — ez az ösztönző hatás is ellentmondásosan érvényesült. A túlteljesítés során elért magasabb teljesítményeket „tervesítették”. E „tervesítés” gyakran mechanikus volt. Egy-egy adott időszak túlteljesítése pedig gyakran veszélyeztette a következő időszak túlteljesítését, s vele együtt a teljesítménybérek növekedését és a vezető dolgozók prémiumát. Az egyének érdeke tehát arra irányult, hogy olyan mértékű túlteljesítést érjenek el, amely a tervidőszakban is, de a jövőben is biztosítja a teljesítménybérek növelését és a korábbi prémiumot. Ezért a túlteljesítés mellett jelentős tartalékokat hagytak a következő időszak túlteljesítése érdekében. A vállalatok és az egyének szempontjából ebben is tükröződött a ma és a holnap érdekeinek konfliktusa.

A fennálló ellentmondások felszámolására módot adnak az irányítás és tervezés új módszerei. A távlati tervek stabilizálása változást idéz elő az éves tervek kidolgozásának menetében. A távlati tervek összeállításakor a demokratikus centralizmus elvének érvényesítése természetesen csak akkor lehetséges, ha a tervekészítés folyamata kétirányú, vagyis a terveket „felülről” és „alulról” dolgozzák ki. A „felül” megállapított átfogó összefüggéseket, tervfeladatokat az „alul” kidolgozott tervek segítségével töltik meg realitással, illetve módosítják, esetleg számszerűen is. Ha azonban a vállalatok is rendelkeznek jóváhagyott ötéves tervvel, akkor az éves tervek készítésekor elegendő, ha a központi tervező szervek csak a népgazdasági szinten felmérhető és meghatározható időközi változásokat tervezik meg és ezeket a minisztériumok, iparágak, vállalatok tervében is érvényesítik. E feladatot Csehszlovákiában az úgynevezett éves kontrollszámok alkalmazásával oldják meg. Ha viszont a

⁵ Vö. Problémy nové soustavy plánování a financování československého průmyslu. 38. o.

„felülről” kidolgozott átfogó összefüggéseket, tervfeladatokat már az ötéves terv elkészítésekor rögzítik és az éves tervek összeállításakor már csak az időközi változásokat kell megállapítani, akkor az éves tervek kidolgozásának súlyponti feladatává az válik, hogy a kontrollszámokkal módosított ötéves terv adott évének tervfeladatát realitással töltsék meg, ami nyilván csak az úgynevezett alul kidolgozott tervek segítségével oldható meg. Ennek folytán az éves tervek elkészítésére a terv „alulról felfelé” való összeállítása a jellemző, ami azonban az adott feltételek között összhangban van a demokratikus centralizmus elvével.

Az éves tervek kidolgozásának új módszere egyben lehetővé teszi azon problémák megoldását is, amelyek az ellentervek kidolgozása során mutatkoztak. Az, hogy a vállalatoknak is lesz ötéves tervük, valamint az, hogy az ötéves terv adott évre vonatkozó feladatait kontrollszámokkal⁶ kiegészítik, lehetővé teszi, hogy a vállalatok más vállalatokkal fennálló gazdasági kapcsolataik ismeretében határozassák meg a későbbiek során megoldandó feladataikat.⁷

Az éves tervek alulról történő összeállításával kapcsolatban a másik megoldandó feladat az egyének és a vállalatok, valamint a népgazdaság érdekeinek összehangolása az anyagi ösztönzés segítségével. Az anyagi ösztönzők központilag szabályozott és differenciált rendszere biztosítja azt, hogy a vállalati tervek az alulról történő kidolgozás ellenére részleteikben is összhangban legyenek a népgazdasági tervekben meghatározott feladatokkal, a társadalom szükségleteivel.

Korábban az anyagi ösztönzők nem alkottak összehangolt, kiegyensúlyozott rendszert, s hatásuk is egyoldalú volt. Az anyagi ösztönzők komplex rendszere feltételezi, hogy az egyes

ösztönzők kiegészítik és nem „ütik” egymást, kiterjednek a gazdasági tevékenység lehető legtöbb oldalára. Ez azért is fontos követelmény, mert a vállalat munkájának egyes oldalai ellentétben vannak egymással. (Például a minőségrontás mint önköltségcsökkentés jelentkezik a könyvelésben). Az anyagi ösztönzők kialakításánál tekintettel vannak arra is, hogy az érdekeltséget a valóságos eredmények elérésétől tegyék függővé, olyan mutatószám teljesítésétől, amely a népgazdaság számára konkrét és megbízhatóan ellenőrizhető eredményt jelent. Ezért célszerűnek tartják az érdekeltséget a teljes termelés helyett a nyereséghez kötni.

Fontos vonása a kialakítandó új ösztönzési rendszernek, hogy elsősorban a nagyobb tervfeladatok kitűzésében teszi érdekeltté a vállalatokat. Amikor a terveket alulról kiindulva dolgozzák ki, elengedhetetlen, hogy a vállalatok ne csak a tervfeladatok teljesítésében és túlteljesítésében legyenek érdekelték, hanem mozgósító tervfeladatok kitűzésében is. Az új ösztönzési rendszer azoknak a vállalatoknak kedvez, amelyek mozgósító jellegű feladatokat tűznek ki és ezeket teljesítik, de hátrányos helyzetbe hozza azokat a vállalatokat, amelyek az alacsony tervfeladatok lényeges túlteljesítésével érnek el az előbbiekkal azonos eredményt. Egyes javaslatok szerint ugyanis a vállalatok a terven felüli nyereség rendelkezésükre álló hányadát nem a folyó, hanem csak a következő évben használhatnák fel. A határok azonban itt is feltételesek. Ha a vállalatok a terv túlteljesítésében egyáltalán nem lennének érdekeltté téve, akkor nem lenne érdekük az év folyamán további tartalékok feltárása, hanem azt a következő tervére halasztanák.⁸

Az anyagi ösztönzés néhány új elve

A vállalatok anyagi érdekeltsége növelésében döntő szerepe lesz a vállalatok saját pénzforrásainak, ame-

⁶ A kontrollszámok elsősorban a központilag elosztott anyagok, a költségvetési kiutalások limitjeit stb. tartalmazzák. Megállapításukhoz az ötéves terv teljesítése során elért fejlődésből, a teljesítés tapasztalataiból indulnak ki.

⁷ Vö. Problémy nové soustavy plánování a financování československého průmyslu. 39–41. o.

⁸ Vö. Problémy nové soustavy plánování a financování československého průmyslu. 44–45. o.

lyek a következők: a) a nyereség-többletből⁹ a vállalatnál maradó hányad; b) az értékcsökkenési leírásból származó hányad; c) a felesleges és a kiselejtezett állóeszközök eladásából származó bevétel; d) a saját forgóeszközök forgási sebességének növelése folytán felszabaduló forgóeszközök.

A saját pénzeszközöket a vállalatok olyan szükségleteik kielégítésére használhatják fel, amelyek fedezéséről saját hatáskörükben maguk döntenek (pl. beruházások és felújítások céljaira, forgóeszközök növelésére stb.). A vállalati saját pénzforrások létesítése közvetlen kapcsolatot teremt a vállalatok gazdálkodásának jelenlegi eredményessége és jövőbeli javításának feltétele között. A saját pénzforrások létesítése azonban csak akkor éri el a kívánt hatást, ha ezek a pénzforrások normális körülmények között biztosítják a vállalatok számára a bővített újratermeléshez szükséges fedezet jelentékeny részét. Ugyanis csak ez teszi lehetővé, hogy a vállalatok gazdálkodásukban az eddiginél nagyobb önállóságot élvezzenek és az önálló elszámolás formális vonásai megszűnjenek.

Az anyagi érdekelttség megteremtésének középpontjában a nyereség növeléséhez fűződő érdekelttség megteremtése áll. A vállalatok anyagi érdekelttségét éppen ezért a nyereségtöbbletbe kapcsolják. A vállalatok érdekelttségét a nyereség növelésében úgy kívánják biztosítani, hogy a nyereségtöbblet meghatározott százalékát a vállalatok rendelkezésére hagyják. A nyereségtöbbletnek a vállalatoknál maradó százalékát 5 évre állapítanák meg, amit megváltoztatni általában csak a népgazdasági terv lényeges módosítása esetén lehet. A felettes szervek a nyereségtöbblet százalékos hányadának meghatározásakor abból indulnak ki, hogy az önköltség csökkentésére és a termelés növelésére irányuló érdekelttség intenzitása az egyes vállalatoknál egy-

forma legyen, ezért a nyereségtöbbletnek a vállalatoknál maradó hányadát differenciáltan állapítják meg.

Amikor a nyereséget az anyagi érdekelttség középpontjába állítják, egyidejűleg kialakítják azokat a módszereket is, amelyek ellensúlyozzák a nyereség szerepének növelésével kapcsolatos negatív hatásokat. Az egyes gyártmányok különböző rentabilitásából eredő káros hatás kiküszöbölésére többek között azt tervezik, hogy: a) minden év elmúltával komplex vizsgálattal megállapítják, hogy a vállalat nyereségtöbblete milyen forrásból származott, a vállalat kielégítette-e a népgazdaság szükségleteit, gazdaságosan használta-e ki eszközeit; b) ahol célszerűnek mutatkozik, értékesítési központokat szerveznek és a szállítmányokat központilag számlázzák. Ilyen esetben a termékek különböző rentabilitásából eredő különbséget vállalati elszámoló árakkal egyenlítik ki; c) ha ezek a módszerek sem vezetnek eredményre, akkor az anyagi érdekeltséget nem kapcsolják közvetlenül a nyereségtöbblet növeléséhez.

Szankciókat dolgoznak ki arra az esetre is, ha a vállalatok kifejezetten kötelezettségeik megsértésével növelik a nyereségüket (minőségromlás, áremelés, állóalapok felújításának elhanyagolása stb.). Természetesen bizonyos fokig az ilyen törekvések ellen hat a vevő vállalatok anyagi érdekelttsége, a vállalatok vezető dolgozóinak a több éves eredményekben való érdekeltté tétele stb. A nyereségtöbbletnek az anyagi ösztönzés középpontjába való állítása csak abban az esetben éri el a kívánt eredményt, ha a vállalatok rentábilisak lesznek, és a vállalatok rentabilitása egybeesik a népgazdaság rentabilitásával. Előfordulhat olyan eset, amikor a vállalati rentabilitás nincs összhangban a népgazdasági rentabilitással. Az összhang azonban — a vonatkozó irodalom szerint — rugalmas árpolitikával, a nyereségtöbbletben való részesedés differenciált szabályozásával megteremthető.¹⁰

⁹ Nyereség-többletnek a múlt egy adott időpontjához képest elért eredményjavulást tekintik, espedig a mérleg szerinti nyereséget, amely a vállalat egész tevékenységéből származik.

¹⁰ Vö. Problémy nové soustavy plánování a financování ceskoslovenského průmyslu. 173—183. o.

Az egyének anyagi érdekeltsége megteremtésének fontos eszköze a *prémium*. A prémiumalapot az egyes iparágak, illetve vállalatok termelésének hatékonyságát leginkább kifejező mutatószámok függvényében, differenciáltan alakítják ki. A vállalatok termelésének hatékonyságát legjobban kifejező mutató a nyereségtöbbslet. Ezért a prémiumalap képzésének normatíváját az ágazatok és a vállalatok többségében a nyereségtöbbslet százalékában fejezik ki.

A normatíva kialakításakor abból az alapelvből indulnak ki, hogy az a vállalat, amely az elmúlt évhez képest nyereségét nem növeli, lényegében nem premizálható. Természetesen ezt az alapelvet nem kezelik me-reven és attól a vállalatok sajátosságai folytán el is térnek. Pl. a bányászatban célszerűnek tartják, ha a normatívát a termelés növelése és a nyereség változatlan színvonalá alapján alakítják ki. Általában ezt az elvet érvényesítik a szűk keresztmetszetet jelentő ágazatok esetében. Azokban az ágazatokban viszont, ahol a termelése növelése nem érdeke a népgazdaságnak, a terven felüli termelés esetén a prémiumalap csak degresszíve növelhető.

A prémiumalap normatíváját — a tervezet szerint — csak az ötéves terv egész koncepciójának megváltoztatása esetén lehet módosítani. Az éves tervben a prémiumalapot a tényleges nyereségtöbbslet és a normatíva alapján fogják kiszámítani, ami azonban gyakran eltérhet az ötéves tervben az adott évre előírányzott nyereségtöbbslettől. Ezért a prémiumalap kiszámításakor az egyes vállalatoknál figyelembe veszik az ötéves tervben eredetileg előírányzott nyereségnövekedést is. Eszerint a prémiumalapot a következő képlet segítségével lehet kialakítani:

Redukált évközi nyereségtöbbslet =
tényleges nyereségtöbbslet $\times \frac{p_1}{p_2}$, ahol
 p_1 = a nyereségtöbbslet *tényleges*
növekedése az ötéves terv kezdetétől,
 p_2 = a nyereségtöbbslet *tervezett*
növekedése az ötéves terv kezdetétől.

A minisztérium természetesen különböző jogcímenek csökkentheti a prémiumalap kiszámításakor figyelembe vehető nyereségtöbbsletet. Például, ha a vállalat jogtalanul jut nyereséghez, ha elhanyagolja a felújítást, ha nem tartja be a választékot, ha nem teljesíti a külkereskedelem felé kötelezettségeit stb. Előfordulhat az is, hogy egyes vállalatoknak nem adnak hosszú időre szóló normatívát a prémiumalap képzésére (ahol egyéni árképzés folyik). Valamilyen formában persze az ilyen vállalatok is kapnak prémiumot.

A prémiumalap képzésével kapcsolatban kialakítandók a prémiumalap felosztási arányai az egyes állománycsoportok között és a prémiumfeltételek. A jelenlegi elképzelések szerint a prémiumalap tartalmazná a munkások alapját (amelyből a minőségi mutatók teljesítését premizálnák), a mérnökök-technikusok alapját (amelyből a műhely-terv teljesítését premizálnák), a vezető és egyéb felelős beosztású dolgozók alapját (akiknek prémiumát az egész vállalat eredményétől tennék függővé), és végül, külön kezelnék a prémiumalaphól rendkívüli jutalmakra szánt részt.¹¹

A prémiumalap képzésén kívül a dolgozók személyes anyagi érdekelt-ségét szolgálja az is, hogy az *átlagbérek növekedését a termelékenység növekedésétől teszik függővé*. Az átlagbérek és egyúttal a termelékenység növelésére — a termelékenység és az átlagbérek növekedése közti arányt kifejező normatívával ösztönöznek. Ezt a normatívát is ötéves időtartamra dolgozzák ki, alkalmazkodva az egyes ágazatok és vállalatok sajátosságaihoz.

A hosszú időre szóló normatíva biztonságérzetet teremt, és arra ösztönzi a vállalatokat, hogy az átlagbérek növelése céljából javítsák a termelékenység növelésének feltételeit. (A vállalatok saját pénzforrásai viszont erre lehetőséget is teremtenek.) E normatívának kellene biztosítani azt, hogy a bérek az egyes ága-

¹¹ Vö. Sokol M. Zvyseni hmotné zainteresovanosti jadnotlivcu. 83—88. o.

zatokban a tervben meghatározott arányban alakuljanak. (Eddig a bérarányok a terv lazaságaitól, a tervnek vállalatokra történő bontásától, a kooperációtól függően is változtak.)

A normatívát úgy is képezhetik, hogy a termelékenység növekedésének százalékában adják meg az átlagbérek növekedését. Például az átlagbérek növekedése a termelékenység növekedésének 20 százalékát teheti ki.

A termelékenység és az átlagbérek növekedése közti arányt kifejező normatívát progresszíven is meg lehet állapítani. A csehszlovák közigazdászok meggondolandónak tartják azt a javaslatot, hogy a termelékenység és az átlagbérek növekedése közti különbséget mint relatív bérköltségsökkentést kell a vállalat számára előírni.

Mivel minden javaslatnak van bizonyos hibája, ezért a módszerek kombinált alkalmazását tartják célszerűnek. A termelékenység és az átlagbérek növekedése közti arányt kifejező normatíva szükségessé teszi, hogy a termelékenység mérésére olyan mérési módot válasszanak ki, amelynek kiszámítása nem okoz nagy nehézséget, és leginkább megfelel az adott vállalat sajátosságainak. Némely üzemben továbbra is a teljes termelési érték, másutt pedig a nettó

termelési érték, a természetes egységekben kifejezett termelés vagy a normaórák alapján számítják ki a termelékenységet.

Az anyagi érdekelttség itt ismertett néhány vonása is azt mutatja, hogy igyekeznek az anyagi ösztönzők rendszerét komplexen kialakítani, úgy hogy azok valóban a népgazdaság előtt álló fő feladatok megoldására, elsősorban a gazdálkodás hatékonysága növelésére ösztönözzenek.¹²

Az új irányítási és tervezési rendszer zavartalan működéséhez — amint erre a csehszlovák párthatározatok is rámutatnak — szubjektív feltételek megteremtése is szükséges. Olyan gazdasági szakemberekre van szükség, akiknek közigazdasági tudása nagyobb az eddiginél. Az új irányítás és tervezés rendszerének egyik jellemzője a módszerek differenciáltsága és az, hogy a célok elérése érdekében gyakran változnak a célok megvalósítását szolgáló eszközök is, ami megköveteli a vezetők áttekintő és alkalmazkodó képességének állandó növelését. E követelmény pedig elválaszthatatlan a vezetők közigazdasági tudásának emelésétől.

Meisel Sándor

¹² Vö. Sokol M. Zvyseni hmotné zainteresovanosti jednotlivcu. 88—94. o.

A mezőgazdasági termelői árarányok alakulásának néhány kérdése

A mezőgazdaság irányításának, a mezőgazdasági termelés tervszerű befolyásolásának eszközei közül kétségkívül a legfontosabb és a legnagyobb jelentőségű az árpolitika. Árpolitikán nemcsak a mezőgazdasági termelői árakkal kapcsolatos intézkedések rendszerét értem, hanem ezzel összefüggésben a mezőgazdasági termékek fogyasztói árának, valamint a mezőgazdasági termelésben felhasznált termelőeszközök árának meg-

határozásával kapcsolatos, sőt a falusi vásárlóerő lekötésére irányuló egyéb árpolitikai intézkedések rendszerét is. Ennek a cikknek a keretében csupán a mezőgazdasági termelői árak néhány problémáját kívánom érinteni, ezért itt most árpolitikán mindig csak az ezekkel kapcsolatos kérdéseket értem. Hozzá kell természetesen tenni, hogy még ebben a körben sem térhetek ki a téma nagy terjedelme miatt az árpoli-

tika minden vonatkozására, vagy akár csak főbb kérdéseinek részletesebb elemzésére sem. Legfeljebb egy-két kérdését érinthetem ehelyt, elsősorban abból a szempontból, hogy milyen eltolódás következett be a főbb mezőgazdasági termékek árának kölcsönös arányaiban, és hogy az 1957-ben alkalmazott új árpolitika hogyan hatott a termelésre, összhangban van-e a mezőgazdaság belterjes fejlesztésére irányuló célkitűzésekkel? Le kell persze szögezni, hogy ilyen jellegű következtetéseket csak nagyon hozzávetőleges formában és nagyon óvatosan lehet ma még levonni, hiszen a beadási rendszer megszüntetése után kialakított új árrendszer még csak egyéves. Ezért az 1956–1957. gazdasági év termelési eredményeire még csak részben hatottak az új és alapjában véve csak az 1957. évi termés betakarítását közvetlenül megelőző időszakban érvénybe lépett árak.

Hogy az említett vonatkozásban az új árpolitika néhány kérdésével foglalkozni lehessen, röviden vissza kell tekinteni a korábbi évek árpolitikájára. Az árpolitika szerepével kapcsolatban gyakran mondják, hogy ez csak a kötelező beadási rendszer megszüntetése után vált a mezőgazdasági termelés irányításának és befolyásolásának döntő eszközévé. Ez a megállapítás annyiban helytálló, hogy *döntő* eszközzé az árpolitika valóban a kötelező beadási rendszer megszüntetése után vált, de le kell szögezni, hogy a beadási rendszer idején is hatott az akkori árpolitika — pontosabban a beadási rendszer viszonyai között kialakult árszínvonal és ararányok — a mezőgazdasági termelésre, persze az adminisztratív kötöttségek szabta korlátok közt. A beadási rendszernek ugyanis csak egyik oldala volt az egyes termékek meghatározott mennyiségének kötelező átadására vonatkozó előírás. A másik oldala a beadásra kerülő termékek alacsony árának megállapításával a mezőgazdasági jövedelmek bizonyos részének az elvonása. Ezen keresztül a begyűjtési rendszer alapjaiban megszabta a kialakuló értéke-

sítési átlagárak szintjét és jelentős araránytalanságokra vezetett.

Ennek egyik oka, hogy az úgynevezett beadási cikkek értékesítési átlagárának alakulása jelentős mértékben attól függött, mekkora volt a kötelező beadás hányada az egész árutermeléshez képest. Mivel ez az arány közismerten a kenyérgabonánál volt a legnagyobb (gyengébb termésű években a gazdaságok egy részének kenyérgabona-beadási kötelezettsége meg is haladta az árutermelést), a kenyérgabona értékesítési átlagára volt viszonylag a legkisebb, ez maradt el leginkább az értéktől.

A gabonafélék és az állati termékek árának aránya

Jelentősen megváltozott a gabonafélék és az élőállatok, állati termékek árának egymáshoz való aránya. Erdemes a búzaár és a sertésértékesítési átlagárak egymáshoz való viszonyának alakulását külön is összehasonlítani a háború előttivel. Ha az 1938. évi értékesítési átlagárakat 100-nak vesszük, akkor az egyéni gazdaságok búzaértékesítési átlagárának indexe (a termelők közötti forgalom nélkül) 1955-ben 796,4 volt, a hízott sertésé 1525,3. E két cikk értékesítési átlagárának egymásközi arányában még sokkal nagyobb az eltolódás, ha — ugyancsak 1938-at véve alapul — az 1954. év értékesítési átlagárának indexét nézzük meg. Ez az index a búzánál csak 375,7 volt, míg a hízott sertésnél 1344. Ugyanis 1954-ben rossz volt a termés, és a beadási kötelezettség teljesítése után búza jóformán alig kerülhetett szabadpiaci forgalomba. 1955-ben viszont az állam által szabadon felvásárolt búzamennyiség, de a szabadforgalomba kerülő mennyiség is, jó termés lévén, viszonylag nagy volt. Ebből kitűnik a beadási rendszernek az értékesítési átlagárakra való hatása: rossz termés esetén — tehát amikor éppen emiatt az egységnyi termékre jutó termelési költségek nőnek, és ezért az értékesítési átlagáraknak nagyobbaknak kellene lenniük — az értékesítési átlagárak jóval kisebbek voltak, mint jobb ter-

mésű években. Pl. 1954-ben az ország búzatermése 1 660 000 tonna volt és az értékesítési átlagár az egyéni gazdaságokban (a termelők közötti forgalom nélkül) 75,26 forint, 1955-ben pedig, a 2 130 000 tonnás búza-termés évében ugyanez az ár 156,52 Ft volt.

A beadási rendszer idején az értékesítési átlagárak szinte minden termelőnél másképp alakultak attól függően, hogy a beadási kötelezettség teljesítése után maradt-e, illetve mennyi áru maradt szabad értékesítésre. Pl. a búza és a sertés 1954., illetve 1955. évi 1938-hoz viszonyított értékesítési átlagárindexe azt mutatja, hogy a termelőszövetkezeteknél a régi árarányok kisebb mértékben változtak, mint az egyéni gazdaságokban. Az értékesítési átlagárindex (1938 = 100):

	a tsz-ekben	az egyéni gazdaságokban
Búzánál 1954-ben	648,7	375,7
1955-ben	1101,6	796,4
Hízott sertésnél 1954-ben	1137,4	1344,0
1955-ben	1225,3	1525,3

Ugyanis a beadási kötelezettségen felüli árubúza a termelőszövetkezetekben — a kisebb beadási kötelezettség, a nagyobb kenyérgabonavetésterületi arány és részben a nagyobb átlagtermések miatt — nagyobb volt, mint az egyéni gazdaságokban, ezért itt nagyobb értékesítési átlagárak alakultak ki. A hízott sertés értékesítési átlagára pedig kisebb volt, mint az egyéni gazdaságokban, mert a közös hizlalási tevékenység nem kielégítő színvonala miatt a csekélyebb beadási kötelezettség teljesítése után piacra kerülő hízott sertés mennyiség is viszonylag kisebb volt, mint az egyéni gazdaságokban.

Sok hasonló példa akad más cikkek összehasonlításából is.

A főbb cikkek felvásárlási átlagára (a termelők közötti forgalom nélkül) az 1938. évi árak százalékában 1955-ben a következő volt:¹

¹ Az összehasonlítás alapjául a KSH „Ár-
alakulás Magyarországon 1938-ban és 1949—
1955-ben” című kiadványában közölt árak
e) rovatában szereplő árai — egyéni gazda-
ságok értékesítési átlagára termelők kö-
zötti forgalom nélkül — szolgálnak.

Búza	796,4
Rozs	887,5
Árpa	442,5
Zab	487,5
Kukorica	1 097,8
Burgonya	2 727,0
Cukorrépa ²	1 406,5
Bor	2 428,0
Hízott sertés	1 525,3
Vágómarha.....	925,5
Tyúk	2 267,0
Tojás	2 280,0

A táblázatból főbb vonalaiban láthatók az értékesítési árarányok eltolódásai és a legjellemzőbb aránytalanságok is. Mindenekelőtt megállapítható, mint alapjában véve kedvező jelenség, hogy az értékesítési átlagárarányok az élőállatok és az állati termékek javára tolódtak el (erre még visszatérek). Magyarán azt ad ez a tábla arra a közismert tényre is, hogy a kenyérgabona vetésterülete miatt csökkent évről évre az eléggé szigorú adminisztratív előírások ellenére. (Ismételten utalok rá, hogy a begyűjtési rendszer egész időszakában a kenyérgabona értékesítési átlagára 1955-ben volt a legnagyobb, tehát a többi évben a kenyérgabona ára még ennél is kisebb volt 1938-hoz képest.) Továbbá világos a számokból, hogy a vágómarha értékesítési átlagára aránytalanul kedvezőtlen volt valamennyi többi állati termék értékesítési átlagárához viszonyítva.

Megjegyzendő, hogy az 1938. évi árakkal, illetve árarányokkal való összehasonlítást semmiképpen sem azért teszem, mert az akkori árarányok ma is helyeseknek és irányadóknak tekinthetők. Erről szó sincs. 1938 óta nálunk is, világviszonylatban is eltolódtak a szükségleti árnyok, változtak a fogyasztási szokások stb.; ezenkívül az árakra és az árarányok alakulására a társadalmi viszonyok átalakulása is hat. Ezt annál inkább hangsúlyozni kell, mert eléggé gyakoriak az olyan hivatkozások a háború előtti árarányokra,

² Figyelembe véve a ténylegesen kifizetésre került q-ként 27,10 Ft-os összegben felül a beadás alóli mentesítés kalkulált értékét is (kat. holdanként 600 Ft; 114 q-ás átlagtermés mellett 5,25 Ft/q).

mintha azok ma is helyesek és megvalósítandók volnának. E cikkem egyik célja ellenben éppen az, hogy megmutassa, milyen eltolódások következtek be az árarányokban a második világháború előttihez képest; és részben azt is, hogy ennek mik a főbb okai. Erre a célra pedig alkalmasak az 1938. évi árak, mert az akkori árarányokra még nem hatottak a háborús gazdálkodás következményei.

Az 1955. évi értékesítési átlagárszínvonallal kapcsolatban viszont felvethető, hogy nem egészen jellemző a beadási rendszer időszakában kialakult értékesítési átlagárszínvonalra, mert a termés jóval a sokévi átlag fölött volt. De ez az utolsó olyan év, amelyben a kötelező beadás rendszerre még teljesen érvényesült. A későbbiekben az új felvásárlási és árrendszerben kialakult értékesítési átlagárarányokat az 1957. év második felében kialakult értékesítési átlagárak alapján vizsgálom. Megjegyzem, hogy az 1938., az 1955. és az 1957. évi árak, illetve árarányok összehasonlítása — az összehasonlíthatóságot zavaró sokféle nehézség ellenére — a legalkalmasabbnak látszik egyebek közt azért is, mert mindhárom évben a sokévi átlagnál jobb termést takarítottunk be.

A kötelező beadási rendszer megszüntetésével a beadási árak automatikusan megszűntek. Ezt követően az új terméig lényegesebb új árpolitikai intézkedésekre a fő termékeket illetően nem került sor. Az 1957. évi termésből származó termékek új árszínvonalának meghatározására a termés betakarítása előtt került sor — összhangban az élőállatok és az állati termékek részben ugyanakkor, részben pedig már azelőtt, illetve azt követően hatályba lépett árának megállapításával.

A jó árrendszer két leglényegesebb kérdése az árszínvonal és az árarányok.

A mezőgazdasági árszínvonal helyes meghatározásától nagyon sok függ. A helyesen meghatározott árszínvonalnak az anyagi érdekeltségen keresztül ösztönöznie kell a parasztságot a termelés fokozására, de

egyúttal biztosítani kell a nemzeti jövedelem elosztásának helyes arányait is. Mindezeket úgy kell megvalósítani, hogy a párt és a kormány legfőbb politikai céljainak, tehát a mezőgazdaság vonatkozásában a mezőgazdaság szocialista átalakításának előmozdítására szolgáljanak.

Érthető, hogy igen nagy és nehéz feladat az e követelményeket kielégítő, helyes árszínvonal meghatározása. Ehhez hozzá kell még tenni, hogy amikor ezt a feladatot az elmúlt év tavaszán meg kellett oldani, nem voltak még ilyen irányú tapasztalatok, hiszen a beadási kötelezettség eltörlésével a szocialista és a népi demokratikus országok gyakorlatában eddig ismeretlen új helyzet állt elő hazánkban.

Éppen ezért nagyon sokoldalú, hosszas vita, sokirányú meggondolás és mérlegelés előzte meg az új árrendszer megteremtését és meghirdetését. Nem térhetek ki annak részletes értékelésére, hogy magát az árszínvonalat minden részletében helyesen szabták-e meg, illetve, hogy most utólag milyen előnyei és milyen esetleges hibái állapíthatók meg. A felvásárlás kedvező alakulásából arra kell következtetni, hogy az új árszínvonal lényegében helyes.

Természetesen a korábbi aránytalanságok teljes eltüntetésére egycsapásra nem volt meg a lehetőség; bizonyos aránytalanságok — a korábbinál jóval kisebbek — az új árrendszerben is megmaradtak, inkább abban a formában, hogy egyes termékek értékesítési átlagárszintje a többihez képest a kívánatosnál magasabb maradt. Ennek fokozatos korrekciója, a még fennálló aránytalanságok lefáradása, olyan ütemben és mértékben oldható meg, ahogyan a termés, az állatállomány stb. alakulása azt lehetővé teszi. Máris történtek bizonyos lépések ebben az irányban, amire a sertésárral kapcsolatban még rátérrek.

De, mint előrebecsátottam, nem kívánok az árszínvonal részletesebb elemzésével és értékelésével foglalkozni, hanem csak az árarányok egy-két kérdésére szorítok. Ez természetesen szorosan összefügg az árszín-

vonat kérdésével, de a helyes árszínvonal önmagában még nem elegendő. A kormány fő termeléspolitikai célkitűzéseinek megvalósítása, a termelés összetételének terv szerinti alakítása szempontjából — ha az árszínvonal megfelelő — döntő jelentősége van az arányok helyes kialakításának.

Az elmúlt évben az új árrendszer kialakításának időszakában az volt a kérdés, hogyan lehet az arányok korábban bekövetkezett olyan torzulásait, amelyek céljainkkal ellentétesen hatnak, kiküszöbölni, illetve legalább enyhíteni. Nagyjában-egészében sikerült is ezt megoldani. Helyes összehasonlítanunk az 1938. évihez viszonyított 1955. évi értékesítési átlagárindexeket az 1957. második felében érvénybe lépett új felvásárlási átlagáraknak az 1938. évihez viszonyított indexével. (1. sz. táblázat.)

Az indexsor mutat valamit az aránytalanságok csökkenéséből. Jobban érzékelteti ezt a következő táblázat:

1. sz. táblázat

Az 1955. évi értékesítési átlagárak és az 1957. II. félévi felvásárlási átlagárak¹ (1938 = 100)

	1955	1957 II. félév
Búza	796,4	1038
Rozs	887,5	1213
Árpa	442,5	1350
Zab	487,5	1292
Kukorica ...	1097,0	1555
Burgonya ...	2727,0	1760
Cukorrépa...	1406,5	1978
Bor.....	2428,0	2640
Hízott sertés	1525,3	1849
Vágómarha	925,5	1763
Tyúk	2267,0	1840
Tojás	2280,0	2111
Tej	1673,3	1533

¹ Az 1957. évi index kiszámításánál az árpa esetében csak a takarmányárpa felvásárlási átlagára, a tojás esetében az egész évi, a bornál az 1957. évi termésű bor, a hízott sertésnél csak az új szerződések alapján a IV. negyedévben átvett sertések, a vágómarha esetében csak a IV. negyedévi felvásárlási átlagár szolgált alapul.

A főbb termékeknek a búzához viszonyított értékesítési, illetve felvásárlási átlagára¹

Megnevezés	1938.	1955. évi értékesítési átlagár (term. közti forg. nélkül)	1957. II. félévi állami, illetve szövetkezeti felvásárlási ár
Búza	100,0	100,0	100,0
Rozs	76,5	85,2	90,4
Árpa	77,0	42,6	100,0 ²⁾
Zab	77,1	47,0	91,3
Kukorica	58,4	80,2	87,5
Étkezési borsó	90,2	175,0 ⁶⁾	158,6
Cukorrépa	11,5	20,2 ⁶⁾	21,9
Burgonya	25,0	85,2	42,3
Bor	125,0	380,0	322,0 ³⁾
Hízott sertés	455,0	867,5	809,1 ⁴⁾
Vágómarha.....	274,6	318,0	466,3 ⁵⁾
Tyúk	485,0	1374,0	858,0
Tojás	574,3	1280,0	913,5
Tej (hl)	74,9	157,0	110,6

¹ Az adatok számításának alapja az 1957. éveket kivéve a KSH „Aralakulás Magyarországon 1938-ban és 1949–55-ben” című kiadványában az egyéni gazdaságoknak a termelők közti forgalom nélküli értékesítési átlagárai, az 1957. éveknél pedig az operatív statisztikai közlemények, az állami gazdaságok árának figyelmen kívül hagyásával.

² Takarmányárpa (sörárpa nélkül).

³ Csak 1957. évi termésű bor.

⁴ A negyedik negyedévben az új szerződéses árak alapján átvett hízott sertések átlagára.

⁵ Negyedik negyedévi felvásárlási átlagár.

⁶ A beadás alóli területmentesítés értékével együtt.

A tábla különböző évekből származó adatai csak elég sok fenntartással hasonlíthatók össze, mert az indexek alapjául szolgáló árak nem pontosan ugyanazt tartalmazzák. Igyekeztem csökkenteni a különbségeket azáltal, hogy az 1955. évi indexekhez a termelők közti forgalom nélküli értékesítési átlagárakat vettem alapul, mert a termelők közti forgalom rendkívül bizonytalanul becsülhető, tehát az ezt is magukban foglaló átlagárak nyilvánvalóan megbízhatatlanabbak. Ezenkívül ezek az árak inkább összehasonlíthatók az 1957. éviékkal, amelyek csak az állami és a szövetkezeti felvásárlás átlagárai, bár nem vitatható, hogy az összehasonlítást torzítja, hogy az utóbbiak a szabadpiaci árakat nem tartalmazzák. Pl. a tyúk, a tojás, a tej átlagárindexe 1938-hoz viszonyítva 1957-ben kisebb, mint 1955-ben volt. Más lenne a helyzet, ha a számításnál felhasznált 1957. évi átlagárak tartalmaznák a szabadpiacon értékesített mennyiségek árát is. Mert például, míg a tej felvásárlási átlagára 2,30 Ft/liter volt, a szabadpiaci átlagára 3,20 Ft/liter; a tojásé 1,30 Ft/db, szemben az 1 Ft-os felvásárlási átlagárral; a tyúké pedig 21 Ft, szemben a 17,90 Ft-tal. Sajnos, nem volt mód a szabadpiaci árakat is figyelembe vevő mérlegelt átlagárak kialakítására, mert egyelőre nincsenek megbízható becsléseink a szabadpiacon forgalomba kerülő mennyiségekről. Az 1955. évi indexeket az egyéni gazdaságok értékesítési átlagárai alapján számoltam, mert az egyéni gazdaságok nagy súlya miatt ezek közelebb vannak az országos átlagokhoz. Éppen ezért az 1957. évi áraknál is figyelmen kívül maradtak a nagyüzemi felárak és az összehasonlítás alapjául szolgáló 1938. évi áraknál az úgynevezett „uradalmi tételek” magasabb árai.

Felmerül a kérdés, hogy elegendő-e az árarányok vizsgálatához a búza árához való egyedüli hasonlítás? Kétségekívül, hogy minden vizsgálatához nem elég. Főleg az állati termékek és a vágóállatok árainak vizsgálatakor elsősorban az előállításhoz felhasznált legfontosabb ta-

karmányok áraival való összehasonlításra, illetve az egymás áraival való összehasonlításra van szükség. Bizonyos vonatkozásokban tesztek is a későbbiekben ilyen összehasonlítást. Azonban a cikk inkább az árarányok változásának irányait vizsgálja és ehhez kielégítő alap, ha minden időszakban egységesen a búzához hasonlítunk, mint egyik legfontosabb olyan terményhez, melynek árát elég gyakran szoktuk hasonló összehasonlításoknál alapul használni.

Részletekbe menő vizsgálat nélkül is megállapítható, hogy a felsorolt főbb termékek felvásárlási átlagárainak arányaiban jelentősen csökkentek a beadási rendszer idején kialakult aránytalanságok, főleg a hizottsertés-ár és a vágómarha-ár vonatkozásában.

A vágómarha-ár és a hizottsertés-ár

A vágómarha-ár a hizott sertés árának 1955-ben mindössze 36,4 százaléka volt, sokkal kevesebb, mint 1938-ban (60,7%), pedig időközben a legtöbb országban a vágómarha javára tolódtak el az árarányok. 1957-ben az év végére ez az árarány 60% körül alakult. Mint ismeretes, ennek háttere, hogy a kormány 1957. IV. negyedévtől kezdve csökkentette az érvényben volt magas szerződéses sertésárakat, miután már korábban, július 1-től kezdve, emelte a hizott, illetve feljavított minőségű vágómarha árát. Ezáltal jelentősen csökkent a sertéstenyésztés és -hizlalás, illetve a szarvasmarhatenyésztés jövedelmezősége közti aránytalanság, amely a korábbi években a szarvasmarhatenyésztés rovására kialakult.

Ennek hatása máris észlelhető, mert hónapról hónapra nő a felvásárolt vágómarhák átlagsúlya:

A vágómarhák felvásárlási átlagsúlya

1957.	Kg
május	396
június	416
július	423
augusztus	429
szeptember	431
október	448

november	447
december	451
1958.	
január	463
február	497
március	492
április	492

A felvásárolt vágómarhák évi átlagsúlya 1957-ben az 1956. évi 401 kg-ról 426 kg-ra nőtt.

A hizottsertés-árak azonban az 1957-ben végrehajtott csökkentés ellenére viszonylag még mindig magasak maradtak. Igazolja ezt többek között, hogy az 1957. IV. negyedévben az új szerződéses árak alapján átvett hizott sertések átlagára mintegy kilencszerese az 1957. évi termésű kukorica felvásárlási átlagárának. Ez rendkívül sok, akár külföldi országokéhoz viszonyítva, akár ha azt vesszük, hogy 1938-ban ez a szorzószám 7,8 volt, pedig az is nagyobb volt, mint a két világháború közötti évek átlaga, és azóta bizonyos — habár korántsem kielégítő — eltolódás következett be a sertésállományban a hússertések, illetve a hús jellegű keresztezett sertések javára. Emellett nem szabad elfelejteni, hogy azóta világméretben sokat javultak a takarmányozási módszerek és — ahol tervszerű tenyésztői munka folyik — az állatállomány takarmányértékesítő képessége is. (Sajnos, mi ezen a területen eléggé elmaradtunk a fejlett mezőgazdasággal bíró országoktól.)

Ezenkívül az 1957-ben megállapított szerződéses hizottsertés-árak belső arányai sem megfelelőek, s nincsenek összhangban a tenyésztéspolitikai célkitűzéssel: ez a cél a hússertés-állomány növelése, mert ez nagyobb fejlődési erélyű, jobb takarmányértékesítő képességű. Pedig e cél helyességét támasztja alá egyre sürgetőbben, hogy a hússzükséglet a belföldön is lényegesen gyorsabban nő a zsírszükségletnél (lévén az utóbbinak a fogyasztása viszonylag kevésbé rugalmas), export célra pedig szinte kizárólag a hússertés, főképp a bacon alkalmas. Az 1957. IV. negyedévtől érvényes szerződéses sertésárak ellenben fajtára való tekintet nélkül a nagyobb súlyú sertés-

sekért biztosítanak magasabb árat, tehát az említett céllal inkább ellenétes irányban ösztönöznek.

Ezért helyes, hogy a folyó év IV. negyedévére 1958. február 1-én meghirdetett alábbi sertéshizlalási szerződéses árak az árszínvonal további csökkentésével egyidejűleg már ösztönöznek a hússertés-tenyésztésre:

	(Ft/kg):
bacon	15,50
hússertés 106 kg-tól	
felfelé	14,80
zsírsertés 145 kg-ig	14,50
zsírsertés 145 kg felett	14,80
zsírsertés, tenyésztésbe fogott, 170 kg felett	14,00

Ezzel az árváltozással — a többi árat változatlanul feltételezve — a várható átlagos sertésár a kukorica árának 8,1-szeresére csökken, és az átlagos vágómarha-ár az átlagos hizottsertés-árnak mintegy 65%-ára emelkedik. Minthogy ez az átlagos vágómarha-árra vonatkozik, ezzel gyakorlatilag megvalósul az a célkitűzés, melyet a MSZMP agrárpolitikájának tézisei a következőképpen fogalmaznak meg: „... az I. osztályú és export minőségű hizott marha felvásárlási árát pedig, a sertéséhez viszonyítva, perspektívában 70–75 százalékban kell megállapítani”. A szarvasmarha-tenyésztés viszonylagos jövedelmezősége ezáltal tovább javul, és ez az egész mezőgazdasági termelés szempontjából az egyik leglényegesebb kérdés. Ugyanakkor a sertéshizlalás még az árcsökkentés után is egyik legjөvedelmezőbb — ha nem a legjөvedelmezőbb — ága marad a mezőgazdaságnak.

A legjellemzőbb eltolódás az árarányokban a háború előttivel szemben az élőállatok és az állati termékek árainak a búza árához való viszonyában mutatkozik. A hizott sertés árának a búzaárhoz viszonyított indexe most 77%-kal, a vágómarháé 66%-kal, a tyúkféléké 76%-kal, a tojásé 92%-kal nagyobb, mint 1938-ban volt. Viszonylag még a tejé emelkedett legkevésbé, de ennek a búzaárhoz viszonyított indexe is 47 százalékkal nagyobb, mint 1938-ban.

Az élőállatok és az állati termékek javára történt árarány eltolódással érthetően megnőtt a háború előttihez képest az abraktakarmányféléknek a búzaárhoz viszonyított ára is.

A vágóállatoknál és állati termékeknél ugyanez a tendencia figyelhető meg a külföldi országok nagy részében.

Termelői árarányok a háború előtt és az 1956—1957. gazdasági évben
(A búza termelői ára = 100)

Ország	Szarvasmarha (élősúlyban)		Sertés (élősúlyban)		Teljes tej		Tojás	
	háború előtt	1956- 1957	háború előtt	1956- 1957	háború előtt	1956- 1957	háború előtt	1956- 1957
Ausztria	332,8	390,0	457,5	524,4	55,5	76,0	541,8	669,8
Dánia	378,8	511,0	754,4	989,3	71,4	88,7	668,7	778,4
Franciaország	243,2	384,9	486,5	591,3	52,3	75,4	475,4	782,6
Nyugat-Németország	320,4	405,7	466,0	565,6	68,0	75,4	752,4	778,0
Olaszország	347,8	430,1	485,2	511,8	77,4	5,5	695,7	762,1
Hollandia	324,9	683,3	538,1	687,3	66,0	109,7	527,8	787,6
Anglia	328,9	450,0	390,1	732,6	96,7	113,0	826,1	1028,6

Források: A háború előtti adatokat az Európai Gazdasági Bizottság AGRI/41 1952. júliusi kiadványában, az 1956—1957. évi adatokat az EGB AGRI/132 jelű 1957. decemberi kiadványában szereplő árak alapján állítottam össze. A háború előtti évek adatai az 1934 és 1938 közötti évekre, illetve azok valamelyikére vonatkoznak.

A táblázatban felsorolt európai tőkésországokban (a szocialista tábor országaiból sajnos nincsenek meg az összeállításhoz szükséges átlagár-adatok) is majdnem kivétel nélkül nőtt az állati termékek búzához viszonyított árindexe, ha nem is akkora arányban, mint nálunk. Ennek — bár csak kisebb részben — az oka, hogy a mi jelenlegi búzaárunk alacsonyabb a nyugat-európai országok többségében fizetett termelői búzaáraknál. Megjegyzendő, hogy a vágómarha-árak búzaárhoz viszonyított indexe a legtöbb országban nagyobb arányban nőtt, mint a sertés-áraké.

Ezek az árarányváltozások nyilvánvalóan összetevői — és részben következményei — az élelmiszerfogyasztás szerkezeti változásának, és főként az állati termékek iránti növekvő keresletnek. A KSH adatai szerint (Népgazdasági mérlegek — reáljövödelmek 1956. 8. oldal) 1938-hoz képest 1956-ra nálunk az egy főre jutó húsfogyasztás 21%-kal, a tojásfogyasztás 50,5%-kal, az állati és a növényi eredetű zsírfogyasztás 23%-

kal nőtt; a kenyérgabona-fogyasztás pedig csak 15,5%-kal nőtt és a burgonyafogyasztás csökkent 93,8%-ra. Az élelmiszerfogyasztás struktúrájának eltolódása az értéke-sebb állati termékek felé általában megfigyelhető. A FAO 1955. évi és 1956. évi statisztikai évkönyve szerint valamennyi nyugat-európai és északnyugat-európai országban, valamint az Egyesült Államokban csökkent a kenyérgabona-fogyasztás a háború előttihez képest, a húsfogyasztás pedig többnyire nőtt, pl. az USA-ban 29,6%-kal, Franciaországban 27,9%-kal és még általánosabb a növekvő tendencia a tej- és a tojásfogyasztásnál.

Árarányok a belterjesítés szolgálatában

Tükröződik az árarányok eltolódásában az a folyamat is, amely az országok többségében a mezőgazdasági termelés belterjesebbé válása irányában végbemegy.

Főként erre az arányeltolódásra és a jórészt ezek alapján kialakult jövedelmezőségi arányokra vezethető

vissza, hogy folyamatosan csökkent nálunk — még a beadási rendszer idején fennállott adminisztratív előírások idején is — a kenyérgabona vetésterülete, és hogy a beadási rendszer megszüntetése óta jelentősen megnőtt — 1957-ben mintegy 600 000 kh-dal — a takarmányok, főként a szemestakarmányok vetésterülete. Ez a folyamat még nem zárult le teljesen: 1957 őszen tovább csökkent az őszi kenyérgabona és nőtt az előző évihez képest az őszi árpa vetésterülete.

Figyelmet érdemel, hogy milyen érzékenyen és viszonylag milyen gyorsan reagálnak a termelők az ár alakulásra. Az 1957. évi termésű gabonafélék árának megállapításakor a kalászosok közül a rozs ára lett a legkisebb. Ugyanis az állam által felvásárolt kalászosok tényleges felvásárlási átlagára 1957 második felében kerekítve a következő volt (Ft):

Búza	208
Rozs	188
Takarmányárpa	208
Zab	199

A KSH adatai szerint az 1957 őszen elvetett kenyérgabona területe a következőképpen alakult az 1956. évi vetésű őszi kenyérgabona vetésterületének százalékában: kenyérgabona együtt 95⁰/₀, búza 97⁰/₀, rozs 83⁰/₀. (Kereken 87 800 holddal kevesebb rozsot vetettek, mint 1956 őszen.) Ezzel szemben néhány megye kivételével mindenütt nőtt az őszi árpa vetésterülete az előző évihez képest, nyilvánvalóan a jobb takarmányárpa-ár, de még inkább a viszonylag jó élőállat- és állati termékárak miatt.

A számok a megyék vonatkozásában is eléggé határozott összefüggésről tanúskodnak a rozsvetésterület csökkenése és az őszi árpa vetésterületének növekedése között, habár az őszi árpa vetésterülete kevesebbel (44 000 holddal) nőtt, mint amennyivel a rozsé csökkent. Például Fejér megyében a rozs vetésterülete kereken 5000 kh-dal csökkent, az őszi árpáé 4390 kh-dal nőtt, Bács megyében a rozsvetés 14 170 kh-dal

csökkent, az ősziárpáé 9540 kh-dal nőtt. Pest megyében a rozs vetésterületének csökkenése 10 530 kh, az őszi árpáénak a növekedése 6690 kh; Somogy megyében a rozsvetés 9800 kh-dal csökkent, az őszi árpa vetés 6040 kh-dal nőtt stb.

Azokban a megyékben viszont, ahol viszonylag sok sörárpát termelnek, az őszi árpa vetésterülete is csökkent. Ugyanis a sörárpa ára igen jó, 280 Ft/q (az év végén ez 270 Ft-ra csökkent). Az őszi árpa vetésterülete pl. Borsod megyében az előző évének 69⁰/₀-ára, Heves megyében 81⁰/₀-ára és Nógrád megyében 83⁰/₀-ára csökkent; de ez a három megye adta az állam által 1957-ben felvásárolt teljes sörárpa-mennyiség 45,4⁰/₀-át. Persze a késői kitavaszkodás miatt a tavaszi árpa vetésterülete 1958-ban ezek ellenére az említett megyékben is csökkent.

A vázoltakból bizvást megállapítható, hogy az új árszerkezet összhangban van a mezőgazdaság belterjes irányú fejlesztésére irányuló célkitűzéssel, amennyiben ösztönöz a takarmánytermelés, illetve ezen keresztül az állattenyésztés fejlesztésére, és egyúttal jelentősen csökkentette a sertés- és a szarvasmarhatenyésztés jövedelmezősége közt a szarvasmarhára hátrányos korábbi aránytalanságot.

A belterjes irányú fejlesztés szempontjából figyelemre méltó, hogy egyik legfontosabb ipari növényünk, a cukorrépa ára a búza árának százalékában kifejezve az 1938. évének csaknem kétszerese. Ez az arányeltolódás összhangban van a cukorforgasztás jelentős növekedésével és az igények további növekedésével is.

A nyugat-európai országok többségében is bekövetkezett hasonló — ha nem is ugyanilyen mértékű — arányeltolódás a cukorrépa javára.

A cukorrépa ára a búzáár %-ában

Ország	Háború előtt	1956-1957-ben
Ausztria	13,3	14,7
Dánia	13,4	17,0
Franciaország ...	12,6	13,6
Hollandia	10,2	17,8
Svédország.....	15,2	18,0
Anglia.....	15,1	21,3

Egyébként ezt a tendenciát is mindenben alátámasztják a cukorfogyasztás alakulására vonatkozó adatok mind nálunk, ahol az 1956. évi fejenkénti cukorfogyasztás 238,1⁰/₀-a volt az 1938. évinek, mind a felsorolt országokban, amelyek közül Svédország és Dánia kivételével mindenhol jelentősen nőtt a háború előttihez képest a cukorfogyasztás, habár Olaszország kivételével (itt az index 249,9⁰/₀), jóval kisebb arányban, mint nálunk.

Mégis kérdés, hogy a cukorrépa-vetésterület 1957. évi jelentős csökkenése nem arra vall-e, hogy a cukorrépaár nem megfelelő? Véleményem szerint, nem. A cukorrépa-vetésterület 1957. évi csökkenésére — egyéb ismert körülményekkel együtt — hatott az 1957. szeptember 30-ig érvényben volt, 20 forint feletti szerződéses hízottsertés-átlagár, amely a szemestakarmányoknak — főleg a kukoricának — a cukorrépánál nagyobb jövedelmezőséget biztosított. Hatott továbbá — azokban a cukorrépa termelő körzetekben, ahol kiterjedtebben folyik burgonyatermesztés is — a viszonylag nagy burgonyaár.

Hogy az idén jobban ment a cukorrépa-szerződéskötés, hogy 1958. március 31-ig 41 000 kh-dal nagyobb területre kötöttek szerződést, mint az elmúlt évben, abban megítélésem szerint feltétlenül szerepe van a sertésár csökkenő tendenciájának is, valamint annak is, hogy az ősszel az előző évinél kissé alacsonyabb volt a burgonyafelvásárlási átlagár és ez a tavaszi felvásárláskor — a szokásostól eltérően — még tovább csökkent.

Említést érdemel a táblázatban szereplő termékek közül még a borsónak az ára; vajon indokolt-e, hogy a borsó árának a búzaárhoz viszonyított indexe ilyen jelentősen nőtt 1938-hoz képest? Itt is megjegyzendő, hogy a növekedés részben abból adódik, hogy a búzaár 1938-hoz viszonyított indexe a legalacsonyabb valamennyi termék közül. A borsóárban kifejezésre jut, hogy a legutóbbi években a szerződéses árakon keresztül jelentősen ösztönöztünk a borsófélék (mind a fajtaborsó-vetőmag, mind az étkezési borsó) termesztésé-

re, mert ez az export szempontjából és a vetésszerkezet javítása (kitűnő elővetemény) szempontjából egyaránt nagy jelentőségű. De a borsó ára aligha lesz ezen a szinten tartható, mert — lévén a tisztítási és a feldolgozási költségek is megengedhetetlenül magasak — ez az árszínvonal kezdi veszélyeztetni a versenyképességünket a világpiacon. Ezért csökkent az étkezési borsó szerződéses ára 1958-ra, mintegy 6⁰/₀-kal. A borsó termelői árának további csökkentésére egyébként a jelenlegi termelési költségek is adnak még némi lehetőséget — a termelői érdekeltség sérelme nélkül.

A kertészeti ágazatok termékei közül a táblázat csak a bor árát tünteti fel. Feltűnik a borár indexének a jelentős növekedése (1938-hoz viszonyítva a borár búzaárhoz viszonyított indexe nőtt a legnagyobb mértékben). Ez is céltudatos árpolitika eredménye: szőlőink állagának sajnálatos súlyos leromlása miatt a hozamok ma kicsinyek, és ez a viszonylag nagy borár ösztönöz a szőlők felújításának meggyorsítására. De rendkívül fontos, hogy szőlőink rekonstrukciója során minél nagyobb arányban a jobb minőségű borokat termő szőlőfajták kerüljenek telepítésre. Ezért szükséges, hogy — a bor árszintjének emelése nélkül — nagyobb legyen az ösztönzés a jóminőségű borok termelésére.

A kertészeti termékek árkérdéseivel külön nem kívánok foglalkozni; azok egy sor egészen más jellegű problémát vetnek fel. Mezőgazdasági termelésünk szerkezetének fő arányait végső soron amúgy is az említett fő termékek termelése szabja meg; tehát a termelés szerkezetére való hatás szempontjából is ezen termékek arányának van a legnagyobb szerepe. Minthogy a kertészeti termelési ágaknak és azok fejlesztésének nagyon nagy a fontossága, termeléspolitikai céljaink megvalósítása szempontjából két 1957. évi ártapasztalatot mégis meg kell említeni:

Ismeretes, hogy nagy népgazdasági érdek fűződik gyümölcsstermesztésünk fejlesztéséhez; különösen fontos a kajszibaracktermelés fejleszté-

se, mert a magyar kajszibarack — valószínűleg a jövőben is — jól elhelyezhető a külföldi piacokon. 1957-ben jó kajszibarack-termésünk volt. De a felvásárlási árakat úgy határoztuk meg, hogy nem mérlegeltük, hogy a kajszibarack nem minden évben ad nagy termést. Túlságosan leszorítottuk a kajszibarack felvásárlási árát. Az adatok szerint az átlagos felvásárlási ár 1,94 Ft/kg volt. Ez az ár nem kielégítő; következménye, hogy állami faiskoláink nehézségekkel küzdenek a kajszibarack-csemeték értékesítésében, holott a csemeték száma fejlesztési célkitűzéseinkhez képest nem sok.

Hasonlóan aránytalan volt a csemegezőlő 1957. évi felvásárlási ára más, silányabb minőségű, borszőlők felvásárlási árához képest. Az étkezésre vásárolt szőlők felvásárlási átlagára 1957-ben így alakult:

Csemegezőlő (zömében saszla)	5,20
Sárfehér	4,20
Othello	2,80

Ez a termelői ár, ha a fogyasztó szempontjából nézzük (mire odakerül, még sok költség rárakódik) viszonylag nagy, de ez összefügg szőlőink már említett állapotával. Viszont, aki ismeri ezeknek a szőlőfajtáknak a termőképességét, az tudja, hogy a csemegezőlő ára viszonylag kicsi, vagy ha úgy tetszik, a többieknek az ára a csemegezőlőéhez viszonyítva nagy. Ilyen arányok nem ösztönzik a termelőket arra, hogy több csemegezőlőt telepítsenek, pedig ez kívánatos volna.

★

A beadási rendszer megszüntetése és az új árrendszer révén lényegesen közelebb kerültünk az országosan egységes árrendszer megvalósításához. Az új felvásárlási és árrendszerben a mezőgazdaság nem állami szektorában azonosak a szerződéses és a szabad felvásárlási árak. Az árak azonosságát és az árrendszer egységes voltát úgy értem, hogy megszűnt az a kettősség, amelyik korábban, a beadási rendszer idején, valamennyi

beadási kötelezettségössága

beadási ára e.

badfelvásárlási I. o. vérbélű narancs
Természetesen nem átlagára márciusban

hogy nincs különbség

kek szerződéses ára, a 1,01 P

felvásárlási ára és terme. —

piaci ára között. A szállítá. 5,10 P

az értékesítési szerződés alapj. Évkönyv.

lított termékekért, élő állatok,

állami és a szövetkezeti felvásá.

szervek általában nagyobb árat

zetnek, mintha ugyanezeket az áru-

kat szabadon vásárolják fel; érthe-

tően, hiszen a szerződések adta biz-

tonság és nagyobb tervszerűség meg-

éri, hogy a szerződést kötő termelők-

nek nagyobb árat fizessünk.

Nem lehet az árrendszer egységét megbontó tényezőnek tekinteni az elmúlt évben bevezetett úgynevezett nagyüzemi felárak rendszerét sem. Itt ugyanis nem egyszerűen arról van szó, hogy más az egyéni gazdaságoknak és más a termelőszövetkezeteknek fizetett ár, hanem arról, hogy az állam a termelőszövetkezeteknek (termelőszövetkezeti csoportoknak, szakcsoportoknak) közös termelési tevékenységből származó termékeikért meghatározott mennyiség felül, egyes esetekben meghatározott minőségnél jobb minőség esetén, nagyobb árat fizet. Ugyanis nagyobb mennyiségű egységes minőségű tételek felvásárlása csökkenti a szállítási és a feldolgozási költségeket. E megtakarítás részbeni forrása a nagyüzemi feláraknak, amelyek egyúttal komoly ösztönzői az árutermelés és a közös áruértékesítés erősödésének a termelőszövetkezetekben.

Egyébként a nagyobb tételekért mindig nagyobb árat fizetett a kereskedelem, a felszabadulás előtt is. Ismeretes, hogy az úgynevezett „uradalmi tételek” ára mindig nagyobb volt, mint a kis tételben vásárolt terményeké vagy az állatoknál az úgynevezett szedett árué. Érdekes összehasonlítani, hogy néhány cikknél mennyivel voltak az úgynevezett uradalmi tételek árai nagyobbak 1933-ban és hány százalékát teszik ki a nagyüzemi felárak most a felvásárlási áraknak.

	Százalékos különbség a nagytételek és kistételek ára között 1938-ban ¹	A jelenleg megállapított nagyüzemi felár és a tényleges felvásárlási ár %-os különbsége
Búza	3,0	9,6
Árpa	18,0	—
Takarmányárpa ...	—	9,6
Sörárpa	—	10,0
Zab	11,0	—
Kukorica	18,0	—
Vágómarha	33,0	5,2—15,5 ²
Hízott sertés	8,8	2,9—11,8 ²

¹ A KSH „Aralakulás Magyarországon 1938-ban és 1949—1955-ben” című kiadványa alapján.

² A nagyüzemi felár minőség szerint, valamint az átadott darabszámtól függően is változik.

A két számsor jelentős eltéréseket mutat.

Az 1938-as adatok értékelésénél figyelembe kell venni olyan tényezőket is, hogy pl. szarvasmarha-hizálás elsősorban a nagybirtokon folyt, ezért olyan nagy az uradalmi tételek és a szedett marha közti árdifferencia, a kukoricánál a parasztgazdaságok nehéz gazdasági helyzetük miatt többnyire rákényszerültek, hogy mindjárt törés után értékesítsék kukoricájukat, míg a nagybirtokosoknak módjuk volt az értékesítéssel a tavaszt megvárni, amikor a kukorica ára a nedvességtartalom csökkenésével összefüggő természetszerű érték-növekedésen túlmenően is nagyobb volt. Az árpánál is feltételezhetően az emeli annyira a különbséget, hogy a sörárpa zömét a nagybirtok adta.

A jelenleg érvényes nagyüzemi felárakat céltudatosan úgy szabták meg, hogy egyfelől mérlegelték a már említett módon az egységes minőségű nagyobb tételek átvételéből eredő megtakarítást, másrészt, hogy

meghatározott irányban ösztönözzék a termelőszövetkezeti gazdaságok ártermelésének és közös értékesítésének fejlődését. Ebből következik, hogy pl. a kukoricára, zabra nincs nagyüzemi felár, hogy ne ezek értékesítésére ösztönözzünk, hanem hizálásra, tejtermelésre stb. és hízott állatok, állati termékek nagybani értékesítésére.

Megjegyzem, hogy ez évben már a termelőszövetkezetekkel azonos mértékű nagyüzemi felárban részesülnek az állami gazdaságok is mindazon termékeik értékesítésénél, melyek felvásárlási ára országosan egységesen van megállapítva a mezőgazdaság minden szektorában (termelési szerződéses árak).

Összefoglalásul kétségtől megállapítható, hogy a beadási rendszer megszüntetése nyomán teremtett új árrendszer sokkal áttekinthetőbb, egyszerűbb és bár — ismétlem — ma még csak rövid időszak tapasztalatai alapján következtethetünk, annyi bizonyos, hogy jelentős lépéseket tettünk a helyes ararányok kialakítása irányában, és a mostani ararányok nagyban-egészben megfelelnek a mezőgazdaság belterjes fejlesztésére irányuló célkitűzéseinknek.

Végezetül félreértések elkerülése végett ismételtén hangsúlyozom, hogy elemzésem egyáltalán nem kívánt teljes lenni. Árproblémáink közül sokat egyáltalán nem is érintetem — még az ararányok változásának kérdését is csak a főbb termények és termékek vonatkozásában vizsgáltam. Egyes adatok — különösen az 1957. évi — sem tekinthetők még véglegeseknek, de bizonyos következtetéseknek alapjául szolgálhatnak.

Hont János

A magyar almatermelés gazdaságossága

Ár, export, hozam

A hazai vásárló közönség a legutóbbi 4–5 évben meglegéddel tapasztalhatta, hogy a piacon almaszürettől kora nyárig bőségesen vásárolható téli alma, és nyári almából is kielégíthetők az igények. Az alma ára — bár erősen ingadozik — a fokozódó kínálat és a csökkenő önköltség eredményeképpen tendenciában esztendőről esztendőre alacsonyabb. Legnagyobb eredmény, hogy ma a vitamindús, szakszerűen tárolt alma tavasszal is mindenki számára elérhető tömegélelmezési cikké vált, s nem luxusigényeket elégít ki, mint a felszabadulás előtt. A budapesti kiskereskedelmi árak — a legnagyobb tömegben előfordult minőség havi súlyozott átlagárát tekintve — március hónapokban a következőképpen alakultak:

A téli alma átlagára márciusban*

(Ft/kg)

1952.....	13,20
1953.....	14,60
1954.....	8,10
1955.....	12,20
1956.....	5,80
1957.....	7,10
*1958.....	8,30

*Csarnok és Piac Vállalat statisztikai osztályának árfelvételei.

Az árváltozások elsősorban a hazai almatermelés ingadozásait tükrözik. 1954-ben például az erős fagyok következtében a termés alacsony volt, 1955 tavaszán felszökkent az alma ára. Az áralakulást erősen befolyásolja a termés minősége és ezzel kapcsolatban az export mennyisége is.

Összehasonlításként vizsgáljuk meg a hazai II. rendű alma és az I. osztályú narancs felszabadulás előtti átlagárát. A II. osztályú alma minőségben és tömegben is megfelel az 1952—1957 között értékesítettnek. (L. a túloldali hasábon levő táblázatot.)

Az alma ára tendenciában a felszabadulás előtt növekedett, különösen a második világháború előtt, mert a

	II. o. téli alma átlagára márciusban	I. o. vérbélű narancs átlagára márciusban
--	--	---

1938	1,05 P	1,01 P
1940	0,86 P	—
1943	2,90 P	5,10 P

(Bp. Székesfőváros Statisztikai Évkönyv. 1939, 1941, 1944. évi kötetek.)

háborús konjunktúra idején kibővült vásárlóalappal megfelelő mértékben nem tartott lépést az almatermelés. Ezzel szemben ma — a termelés növekedése következtében a gyorsan növekvő kereslet és a jelentős évi export ellenére is — csökkennek az árak. A gyümölcsstermelési szakemberek a termelési, a szállítási és a raktározási költségek alapján mégis magasnak tartják az alma fogyasztói árát. Egy kg I. osztályú alma felvásárlási ára több évet alapul véve sem haladja meg a 3,20–3,50 Ft-ot, tavaszra mégis 7–9 Ft-ra növekszik a fogyasztói ár. A 100 százalékos is meghaladó árnövekedés — véleményem szerint — semmiképpen sem indokolt és kereskedelmünk hiányosságait tükrözi. Feltétlen említést érdemel itt a felvásárlásnál alkalmazott tőkés időkből átvett túlzottan szigorú minőségi szabvány. Az első osztályú kategóriákra ez alig teljesíthető feltételeket ír elő. Annak idején ez a szabvány a termelői ár lenyomását szolgálta. Az 1957. évi felvásárlási tapasztalatok azt mutatják, hogy a gyakorlat keresztültörte a szabvány merev előírásait. A Közért vállalat minőség és ár tekintetében rugalmasabb volt, a földművesszövetkezetek felvásárlói inkább ragaszkodtak a szabvány előírásaihoz. Az ebből származó verseny a szövetkezeti politikára nézve nem előnyös, viszont a kereskedelmi szervezetek nagyon kell vigyázni, hogy a termelői ár leszorítása a földművesszövetkezetek részéről ne váljon kiterjedt spekuláció forrásává.

A téli alma árának csökkenésében legerőteljesebben játszott és játszik közre a Szabolcs-Szatmár megye területén megnövekedett termelés.

Egyelőre nem az új telepítésekkel, hanem főleg a meglévő üzemi gyümölcsösök feljavításával, a hozamok ugrásszerű fokozásával érték el a termelés felfutását. Jelenleg az ország téli alma termelésének évente 68—70 százaléka ebből a megyéből származik, ennél fogva a gazdaságosságban és az áralakulásban döntő szerepe van a szabolcsi almának. Négy-öt év múlva ez az arány 80—85 százalékra ugrik föl, tehát jelentősége még nagyobb lesz. Az ország más, almatermelésre alkalmas vidékein a fejlődés lassú, így a megye vezető szerepe a téli alma-termelés területén a jövőben fokozódni fog. 1945—1949-ig Szabolcs—Szatmárban lényegében nem történt almatelepítés. 1950—1956 között viszont gyorsuló ütemben körülbelül 10 500 kat. hold almáskertet telepítettek, ebből megközelítőleg 2000 kat. hold az egyéni telepítés. A telepítéseknek 80 százaléka futóhomokon történt. A csemeték 70—72 százaléka Jonathán-fajta. A 10 000 kat. holdat meghaladó új telepítéséből még alig van termő gyümölcsös. A fák általában 5—6-ik évben fordulnak termőre, homokos talajokon egy-két évvel később, mert a fák gyökérzetének megerősödésére hosszabb idő és speciális metszés szükséges. Az új telepítések nagyobb része 1953—1956 közé esik, így termőrefordulásuk csak 1959—1960 körül következik be. Az 1960-as évek elejére tehát az almakínálat óriási mértékű megnövekedése várható. Ennek ellenére a telepítési kedv ma sem csökken, sőt növekszik. A hároméves tervben csak tanácsi területen közel 4500 kat. hold almatelepítést terveznek, de ha a csemeteigényt ki lehetne elégíteni, reálsan még nagyobb területek betelepítését vehetnék számításba. Az új telepítések 95 százalékát a szocialista szektor végezte, illetve végzi. A végrehajtott új telepítésekkel Szabolcs—Szatmár megye területén az ország legegységesebb és legjellegzetesebb összefüggő almatermő tája alakult ki.

A hazai igények kielégítése mellett a téli alma-export átlagosan 85 százaléka a megye területéről származik, bár az ország termő nagyüzemi al-

máskertjeinek csak 35—36 százaléka van a megyében. Az átlagosan 85 százalékos export részesedés és a 35—36 százalékos üzemi gyümölcsös részarány nagy különbsége rávilágít a megye minőségi termelésére, amely a nagy termésátlagokban és az I. osztályú gyümölcs magas arányában egyaránt megmutatkozik. A nagyüzemekben a termés 40—45 százaléka exportképes. A felszabadulás előtt csak Németország, ma az NSzK és az NDK mellett Csehszlovákia, Svájc, Ausztria, Finnország és Norvégia egyaránt vásárolja a híres nyírvidéki téli almát. A megye export tételei a következőképpen alakultak:

Téli alma-export vagonban

1950.....	500
1951)	
1952)	1 500— 2 500
1953)	
1954.....	3 000
1955.....	40 000
1956.....	20 000*
1957 előzetes.....	30—32 000

* Az 1956. októberi—novemberi ellenforradalmi események miatt ilyen alacsony.

Az 1957. évi exporttétteleket, annak ellenére, hogy rekord termés volt, erősen befolyásolta a viszonylag gyenge minőség. Jégverés és újonnan alkalmazott védekező szerek által okozott perzselés külsőleg elterjedten meghibásodást okozott.

Egy tonna I. osztályú alma ára 150—220 dollár, tehát az almaexport jelentős valutaforrás. A jelenlegi külföldi keresletet korántsem tudjuk kielégíteni. 1957-ben Nyugat-Európában a tavaszi fagykarak a termésből sok helyen 50 százalékos kiesést okoztak, míg nálunk említésre méltó veszteségek nem voltak. A spanyolországi narancsligetek fagykárait több év alatt lehet majd helyrehozni. A Szovjetunióban is nagy az érdeklődés a magyar téli alma iránt. Túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy exportlehetőségeink minőségi alma tekintetében jelenleg igen jók.

Fentiek ismeretében érdemes röviden megvizsgálni a korábbi évtizedeket az almaellátás szempontjából. Az első világháború után Magyaror-

szág teljesen ellátatlan volt, ezt kihasználva az Egyesült Államok néhány állama benyomult piacainkra, s a lakosság többsége számára megfizethetetlen magas áron csak a luxusigényeket elégítette ki. Az 1920-as évek végén megindult telepítések eredményeképpen 10–12 év alatt a teljes ellátatlanságból Európában az elre törtünk. Az amerikai alma kiszorult, sőt télialma exportunk is megindult. A magyar télialma-kultúra tehát még fiatal, alig 30 esztendő, s igazi virágkora csak most kezdődik.

A Szabolcs-Szatmár megyei almatermelés eredményei Európaszerte feltűnést keltettek, nem beszélve a hazai sikerekről. A télialma kat. holdankénti átlagtermése normális, természeti csapásoktól mentes években megközelíti, illetve eléri a 100 mázsát. Az 1957-es termés minimális becslése is 100 000 tonna, 10 000 kat. hold termő területről. Az ország egyéb vidékein 25 mázsa körül ingadozik az üzemi almatermelés holdankénti átlaghozama. Szabolcs-Szatmárban is van holdanként 30 mázsát termelő gazdaság, de nagyon sok, 150–200 mázsát termelő nagyüzem is van. A gyümölcsstermelő országok sem Európában, sem Észak-Amerikában nem értek el ilyen eredményeket a télialma-termelésben. Sőt az Egyesült Államokban, ahonnan a híres Jonathán alma származik, a Jonathán termelését már az 1930-as években csökkentették, mivel a lisztharmat betegségtől nem tudták megóvni a gyümölcsösöket. Magyarországon pedig a Jonathán évről évre rendszeresen és bőven terem. Ma a nyírvidéki Jonathán a világ egyik legízesebb, jól tárolható exportképes almája.

A beruházások megtérülése és a jövedelmezőség

Az almatermelés különösen Szabolcs-Szatmárban rendkívül gazdaságos. A befektetések a magas termésátlagok alapján gyorsan megtérülnek. Ez a titka a megyében ma is meglevő nagy telepítési kedvnek. Jelenleg 1 kh. alma telepítési költsége (60 fára számolva) a gyümölcsfa

vételárával együtt 1440 Ft, a termőrefordulásig körülbelül 7 éven át felmerülő kezelési költség 10 980 Ft, összesen 12 420 Ft.*

Megfelelő gondozás mellett minimális 40–50 q-s termést számolva, az addig befektetett tőke, 2,50–3 Ft-os átlagos termelői eladási árat számolva, a termőrefordulás után 2 esztendő alatt megtérül. Egy kg alma termelési költsége az állami gazdaságokban, ahol az összes költségek mérhetőek, 2,20 Ft. A termőrefordulásig a növedék-fák közötti köztes növényeket termelnek, s a föld az adókedvezmények mellett általában ezen keresztül is meghozza az új gyümölcs költségének jelentős részét.

A termőrefordulás után a jól gondozott gyümölcsös hozama gyorsan nő, s pár év alatt a befektetett összeget sokszorososan visszafizeti. Egy-egy fa 55–60 évig él, ebből körülbelül 30 esztendőn át teljes termést ad. Igaz, hogy csak a Jonathán terem évről évre, egyéb fajták szakaszosan teremnek. Szabolcs-Szatmárban a jól gondozott, kifejlődött almáskertekből 1 kh. terület után a szocialista szektor és az egyéni gazdák is — a termésátlagoktól függően — 12–15 000 Ft-os tiszta jövedelemhez jutnak. Nem ritka a holdanként 25–30 000 Ft-ot jövedelmező gyümölcsös sem. Az előbbi eredményt laza homoktalajokon is elérik, ahol egyébként például roszból a termelők csak 4–5 q-t takarítanak be 1 kh-ról. Jelenleg a megye szántóterületének körülbelül 1,4 százaléka kiterjedő termő almáskertek valutában és forintban annyit jövedelmeznek, mint a szántóterületnek 31 százalékát elfoglaló kenyérgabona.

Az üzemi telepítéseket a szocialista szektor sem tudja teljesen saját erőből elvégezni. Ezért a Nemzeti Bank a termelőszövetkezeteknek és az állami gazdaságoknak hosszú lejáratú hitelt nyújt, amelyet Szabolcs-Szatmárban teljes egészében ki is mérítenek. A telepítési kedv alapja tehát az anyagi érdekeltség, a jövedelmezőség.

A beruházások megtérülése és a

* Gyümölcsstermelési Zsebkönyv alapján. Szerkesztette: Rajman János. 1956.

jövedelmezőség kérdésénél érdemes megvizsgálni a külföldi gyümölcskertészet helyzetét, hogy ennek alapján a hazai kultúra fejlődését távlatokban is értékelni tudjuk. Néhány országban, például Nyugat-Németország és Románia területén nagyarányú alma- és szilvatelepítés folyik. A mi természeti feltételeink kedvezőbbek az említett országokénál, mégsem állíthatjuk egyöntetűen, hogy az európai országok gyümölcs-termelése nem támaszt konkurenciát számunkra. Pillanatnyilag a magas termésátlagok és a jó minőség alapján önköltségünk, alacsonyabb, mint külföldön, és minőség tekintetében is versenyképesek vagyunk. Azonban, ha a gépesítés, a védekezőszer-ellátás, tárolás stb. területén, vagyis a minőség további javításában nem haladunk előre, lemaradhatunk a versenyben.

A társadalmi-gazdasági és a természeti feltételek Szabolcs-Szatmár megyében

A gyümölcskultúra Magyarországon az I. világháború után indult fejlődésnek. A telepítések több tényező együttes kényszerítő hatására kezdődtek meg. Az új földrajzi határokon belül nem volt számottevő gyümölcsstermelés, korábban Kárpát-alja és Erdély látta el a hazai piacot kevés és rossz minőségű gyümölcscsel. Mint korábban is említettem, az amerikai alma versenyképesebb volt, mint a szomszédos területeké, ezért tudta átmenetileg uralni a magyar piacot. A drága importalma, a nagy területű gyenge talajok (Duna-Tisza köze, Nyírség) és a nagyszámú munkanélküli, a kormányzatot arra ösztönözték, hogy olyan kultúrákat honosítson meg, amelyek a gyenge homokos területeken is jól fizetnek, munkaigényesek, kiküszöbölik vagy csökkentik az importot és megkötik a sok kárt okozó futóhomokot. Az almakultúra ezeknek a céloknak megfelelt. Ezért az állam jelentős kölcsönt adott a nagybirtokosoknak, akik megkezdték a telepítéseket, főleg a Duna-Tisza közén és a Nyírségben. A hiteleket csak bizonyos

előírások betartása esetén folyósították, s ezzel megteremtették a gyümölcsösök szakszerű kezelésének feltételeit. A téli alma paradús éghajlatot kedvel, ezért az ország csapadékosabb területein indult meg a telepítése; elsősorban Zalában, Vasban, Szabolcs-Szatmárban. A termelés növeléséhez erőteljesen hozzájárult a Földművelésügyi Minisztérium 1930. évi intézkedése is, amennyiben kötelezte a növényvédőszert gyártó vállalatokat az elhanyagolt üzemi gyümölcsösök bérletére, és ott sze-reik használhatóságának bebizonyítására. A sikerek láttán a nagybirtokosok, a kereskedelmi tőkés és a kisparasztok is jelentős területeken létesítettek gyümölcsösöket. A védekezőszerek nagymértékű alkalmazásával az Alföld szárazabb vidékeire is kitolódott a téli alma termelése.

Szabolcs-Szatmár megyében a felszabadulás előtt 10 000 kh almát telepítettek nagybirtokosok és egyé-niek együttesen. Ma ez a termőállomány. Az új telepítésekkel együtt — amelyek még alig teremnek — 20 500 kh-ra rúg az almáskertek kiterjedése. A régi telepítések zöme 1927—1937 közé esik, 1937—1949 között a telepítések csökkent tempóban folytak, illetve egészen kimaradtak. A tőkés korszakban végrehajtott telepítések sok tanússággal szolgálnak. Hiba volt, hogy a nagyüzemek kétharmadát keverten telepítették, mert különböző fajták esetében a kártevők elleni védekezés nehezebb, költségesebb. A kevert telepítésben a piachoz való alkalmazkodás és a megtermékenyítés biztosítása nyilvánult meg. Döntő súllyal Jonathánt telepítettek, a termőállománynak körülbelül 72 százalékát ez a fajta teszi ki. A fennmaradó 28 százalék körülbelül 40 más fajta között oszlik meg. Jelentősebbek a Húsvéti rozmaring (körülbelül 5 százalék), a Batul (körülbelül 4,3 százalék), a Téli aranyparmen (körülbelül 4 százalék), a Londoni pepin (körülbelül 2,4 százalék), a Red Delicious stb. A nyári alma kevés ma is, lényegesen fokozni kellene a termelését. A háborús konjunktúra felhajtotta a gyümölcsárát, a termelők magas haszonhoz ju-

tottak. Nyíregyháza valóságos almbörzvévé változott, ahol a tulajdonosok, a külföldi kereskedők és a hazai spekulánsok jó előre kötötték üzleteiket.

A termelés növekedése a tőkés társadalomban konjunktúra esetén sem szolgálhatta a dolgozók igényeit. Az almatermelés célja a nyereszkeedés és nem a lakosság szükségleteinek kielégítése volt. Az alma legnagyobb részét a nagykereskedők még szedés előtt felvásárolták, és télen, illetve tavasszal felhajtott áron dobták piacra. A spekuláció még akkor is előnyös volt a nagykereskedelem számára, ha közben a nem megfelelő tárolás miatt az alma egy része tönkrement. A régi nagykereskedelmi spekuláció káros gyakorlatával egyéni termelőknél még ma is találkozunk. Hogy a termelés növekedése és a nagyüzemi termelés térhódítása, elhanyagolt gyümölcsösök rendbehozatala, az önköltség leszorítása mennyire nem hatott az árcsökkenés irányában, azt legjobban a termelők nagybani eladási árai bizonyítják. Az I. osztályú Jonathán alma nagybani eladási árai Nyíregyházán (P/kg): 1931-ben 0,30, 1934-ben 0,40, 1939-ben 0,40, 1943-ban 1,80.

A megye almafa-állományának 1956-ban körülbelül 80 százaléka volt nagyüzemi kezelésben. Ez magyarázza a Szabolcs-Szatmár megyei almatermelés kiváló eredményeit. Az ország más vidékein a gyümölcsfák 25–30 százaléka van nagyüzemi kezelésben, kézzel fogható tehát a Nyírvidék előnye. A termésmennyiségek, a termésátlagok és az export növekedése szorosan összefügg a gyümölcs-termelő szövetkezetek, az állami gazdaságok alakulásával.

1945-ben a gyümölcsösöket felparcellázták, s azok növényegészségügyileg pár év alatt leromlottak. Gyökeres változást csak a nagyüzemi gazdálkodás megszervezése hozott. A termelőszövetkezeti mozgalom 1949-ben 100 kh-on, az állami gazdaságok működése 1200 kh-on kezdődött. Az elért eredmények megkönnyítették a nagyüzemek további szervezését. 1956-ban termelőszövetkezeti kezelésben 3500, állami gazda-

ság kezelésében több mint 4000 kh gyümölcsös volt. A szocialista szektornak jól képzett metszőgárdája és szakemberei vannak, a gyümölcsösök 60 százalékát kifogástalan, 38 százalékát jó kezelésben részesítik és csak 2 százalék nem kielégítő kezelésű. A nagygazdaságokban gépesítették a permetezést, februárban rendszeresen elvégzik a szükséges évi metszést. Ennek eredménye, hogy az önköltség évről évre csökken, a termés eredmények nőnek. Viszonyaink között a termelésnövekedés és az önköltségcsökkentés eredményeképpen az alma valóban tömegfogyasztási cikké vált.

A társadalmi-gazdasági és az üzemi viszonyok mellett a természeti feltételek és a szakértelem is nagyban közrejátszottak az almatermelés fejlődésében. A természeti adottságok a megye egész területén alkalmasak a gyümölcs, de főképp az alma termelésére. A vegetációs időben a légnedvesség 70 százalék körül mozog, s ez a tény csökkenti a kártevők és a kórokozók fertőzési lehetőségeit. A lisztharmat veszélye lényegesen kisebb, mint más területeken. A csapadék mennyisége és a napfényes órák száma is kedvező.

Kezdetben jó minőségű, közepkötött talajokra telepítették a gyümölcsösöket, később fokozatosan a homokra szorult a telepítés, mert a gyakorlatban bebizonyosodott, hogy a futóhomokon megfelelő kezelés mellett más talajon telepített gyümölcsösökkel egyenértékű termést nyernek. Mindezek a tényezők, jó gondozás mellett — amelyen komplex agrotechnikai kezelést értek — vitamindús, ízben, illatban gazdag, kellemes külsejű gyümölcsöt eredményeznek. Egyes európai országok, mint például Svájc, nagy tételekben exportálnak almát, a Jonathánt mégis Szabolcsból vásárolják, mert ízletesebb és jobban tárolható, mint az ott termelt gyümölcs. Különösen keresetté teszi a nyírségi Jonathán almát extrakt-anyag tartalma (almasav, illóolajok, cukor) és vitamin tartalma (B₁, B₂, C vitamin). Az alma ásványi sói és savai elősegítik az emésztést, fokozzák az étvágyat, fel-

oldják az érfalakban lerakódó meszet, ezzel hatékonyan csökkentik az érelmeszesedés veszélyét. A modern csecsemőgondozáshoz hozzátartozik az almás étrend.

A természeti adottságoknál mint érdekességet és tapasztalatot jegyzem meg, hogy a csonthéjasok közé számító szilva, dió, meggy, cseresznye szépen díszlik a Tisza és a Szamos savanyú öntéstalajain és a savanyú homokon is. A csonthéjasok telepítését kétségtelenül akadályozza az a megállapítás, hogy ezek a kultúrák csak mészből gazdag talajon díszlenek szépen. A gyakorlat azt mutatja, hogy Szabolcs-Szatmár területén indokolatlan a csonthéjasok telepítésének szinte teljes mellőzése. A szilva- és a dió-erdők — amelyeket minden nyírségi gazda ismer — ugyancsak savanyú öntéstalajon burjánzanak.

A Nagy Sándor-féle metszés

Említettem, hogy magas terméseredményeket érnek el a megyében sok ezer kh-on, különösen az almáskertekben. Ennek nem egyszerűen a nagyüzemi termelés előnye az oka, bár enélkül nem képzelhető el a felmutatott eredmény. Nem is csak a természeti feltételek kiválósága okozza a magas termelést, hiszen az ország más területén is vannak ilyen, sőt még jobb feltételek. Zala és Vas megyében például paradúsabb a levegő és a talajadottságok is jobbak. Szabolcs-Szatmárban a társadalmi és a természeti adottságok mellett a kiváló terméseredmények elérésében hatásosan közrejátszott a Jonathán *hozzáértő kezelése*, ezenbelül elsősorban a megye kiváló szakemberének, Nagy Sándor kertészeti felügyelőnek új metszési eljárása, amelyet a Földművelésügyi Minisztérium újításként elfogadott. Az eljárás rövid ismertetésére azért térek ki, mert az nem egyszerűen kertészeti probléma, hanem elterjesztése gazdasági és gazdaságossági kérdés is. A metszés a gyümölcsstermelésben a legfontosabb agrotechnikai munkák egyike. Hozzá nem értő metszéssel hosszú évekre nagy termés kiesést okozhatunk.

Nagy Sándor Jonathán-fajtán kidolgozott és ezen a fajtán bevált eljárása alapján az almafák már a metszés eredményeképpen képesek a lisztharmat veszélyt leküzdni. Az ellenálló-képesség alapja az, hogy évente a vágásokon és a gallyakon fejlődött éves vesszőket a villáselágazás megszüntetésével háromnegyedére vagy négyötödére visszavágják, ennek következtében a tápanyag feltorlódik, az éves vessző rügye élénk hajtásnak indul, fiziológiailag gyorsan megerősödik, az egészséges lombzat ellenállóbbá válik, így a fa élettől duzzadó növéseivel hamar leküzdö a lisztharmat-vészt. Másik előnye a Nagy Sándor-féle fanevelésnek, hogy merev koronát alakít ki, amely nagy termés esetén is fölöslegessé teszi az alátámasztást, ezzel nagy mennyiségű karót takarít meg. Szakított az új eljárás azzal a régi felfogással és metszési eljárással is, hogy a fa belsejében a kevésbé napos területeken csupasz részeket hagytak. Szabolcsban a törzset kivéve a fa egész felületéről gyümölcsöt szednek, s ez önmagában majdnem megduplázza a termést. Az új eljárás előnyeit a szakemberek elismerik. Kétségtelen tény, hogy enélkül a termésátlagok a megyében nem haladnák meg 3—4-szeresen az országos átlagot, s e metszéssel az ország egyéb területein a Jonathán fák terméseredményei 3—4 év alatt ugrásszerűen megemelkednének. Az új metszés a megyében tért hódított, kevés kivétellel mindenütt ezt alkalmazták. Kinevelődött az új eljárást ismerő jól képzett metszőgárda is, de számszerint még kevesen vannak. A foglalkoztatottság növelése céljából is szélesebbkörű kertészeti tanfolyam-szervezés lenne szükséges a fiatalok részére.

A gépesítés, a növényvédelem és a tárolás fejlesztésének szükségessége

A felfejlődött kertészet komoly géphiánnyal küzd. A megye permetezőgép-állománya szinte a megszámlálhatatlanságig vegyes. Pioner típusú szovjet, Beau amerikai, Fenomen

Futura, Törpe Fenomen magyar, ezenkívül a Rex 3/1, Rex-10, Rex-20 típusú gépek, csehszlovák, német és egyéb típusok találhatóak. A géphiány oly nagy, hogy egyes helyeken lakatosokkal készítettnek ideig-óráig használható gépet. A géppark ezenkívül öreg, elhasznált, esztendőről esztendőre sok gép kiesik a termelésből, mert az alkatrész-utánpótlás egészen minimális. A jelenleg meglevő géppark a legutóbbi években már használtan került a megyébe. 1950 előtt 3–4 darab motoros permetező volt, most 120 darab van. A szükségletekre jellemző, hogy még legalább 60 darab 80–100 hl-es napi teljesítményű új motoros permetezőre és 2000 darab hátipermetezőre lenne sürgősen szükség. (A géphiányt a mezőgazdasági vezetés közvetlen árucserével is igyekezett megoldani, például Csehszlovákiából alma ellenében vásárolt gépeket.)

A jó gépi ellátás a termésátlagokban meghálálja magát. Nem mindegy, hogy egy-egy kórokozó vagy rovarkárttevő ellen két-három óra alatt vagy két-három nap alatt tudják a védekező-szert szétpermetezni. A megfelelő gépi ellátás szoros kapcsolatban van a minőségi termeléssel. A legutóbbi években ismételten nagy mennyiségű egyébként minden más szempontból megfelelő almát kellett leértékelni azért, mert pajzstetves, hibás külsejű volt. Ebből exportkiesés származott.

Az 1957-es év példája élesen rávilágított a védekezőszer-ellátás hibáira. Kevés volt a jól bevált nikotin. E fontos vegyi anyag gyártása egyáltalán nem tartott lépést a kertészet támasztotta szükséglettel. Dohánytermelésünk helyzete pedig lehetővé tenné a termelés fokozását. Szabolcs-Szatmár megye iparszegénysége, nagy dohánytermelése, és elsősorban nagy növényvédőszer fogyasztása reális feltételeket teremt egy nikotinyártó üzem helybeli felépítésére. A nikotin mellett egyéb védekezőszerekkel is van probléma. Egyes készítmények, például az arzénos védőszer gyengék, ezenkívül drágák. A sokféle, egymástól alig eltérő minőség között a gazdák nem tudnak jól el-

igazodni, sok a gyakorlatban még be nem vált, új, importált vegyi anyag. Megoldatlan a jóminőségű mészpor-ellátás is. Nem egyszerűen gépesítésről vagy jobb vegyszerellátásról van tehát szó, hanem a növényvédelem megjavításáról, ami nélkül a minőség javításában semmit sem haladhatunk előre.

A kertészetben használt egyéb eszközökben is nagy a hiány. Évente 2500–3000 darab metszőollóra, nagy mennyiségű szemzőkésre, oltókésre, drótkefére stb. lenne szükség, amelyekkel a kereskedelem nem tudja kellőképpen ellátni a megyét. A technikai ellátás többi látszólagos kis jelentőségű problémájára is nagyobb gondot kellene fordítani.

Egy sor kérdést nem is lehet megyei szinten megoldani, hanem azok országos problémát jelentenek. Ilyen elsősorban a tárolóhelyiségek hiánya. Ez a kérdés annyira kiéleződött, hogy azt kell mondani, a további telepítések értelmetlenek a járulékos beruházások megvalósítása nélkül.

A gyümölcsstermelés jelenlegi méretei és a tárolókapacitás között óriási a szakadék. 1953-ban — tehát a nagyarányú új telepítések megindulásakor — 1 m³ tárolóterre 1,5 kh beültetett gyümölcsös terület jutott, holott 0,6 lenne optimális. Ha az új telepítéseket is figyelembe vesszük, az arány sokkal rosszabb. A szükség-tárolók és szükségcsomagolók alkalmazása ezért évről évre elkerülhetetlen. A szedés után nem tudják hová tenni a gyümölcsöt, földre, prizmába rakják. Ennek következtében ütődés, törődés, rothadás, fagyás miatt nagyok a veszteségek. A jelenlegi szükségleteket számolva legalább négy, egyenként 1000 vagonos almakombinátot kellene a legrövidebb időn belül felépíteni. A legalkalmasabb helyek Mátészalka, Csenger, Fehérgyarmat és Nyíregyháza lennének. Ezek közül Nyíregyházán már elkezdődött egy közel 1000 vagonos almakombinát építése, melynek elkészülése 1960-ra várható.

Nemcsak a szocialista szektor, hanem az egyéni gazdák is megsínylik a tárolóhelyiségek hiányát. Lakószobákban és tárolásra alkalmatlan he-

lyeken tömörítik a leszedett gyümölcsöt.

A szilvaexportot is az aszalóhelyiségek hiánya tartja alacsony színvonalon. Az aszaltszilva elsőrendű exportcikk. A tároló- és csomagoló-helyiségek hiánya évről évre élesebb lesz, mert az új telepítések mind nagyobb arányban fordulnak termőre. Rövidesen 150–200 000 tonnás alma-termésre számíthatunk Szabolcs-Szatmárban. És nemcsak az almát, hanem a szilvát, a diót, a körtét, a cseresznyét, a meggyet is figyelembe kell venni. A tárolóhely-kérdés megoldása tehát sürgős intézkedéseket követel.

A tárolóhiánnyal nem egyenrangú, de hasonló probléma a göngyölegellátás. A ládákat évről évre külföldről vásároljuk, de még nem elegendő mennyiségben. A ládahiányt elsősorban valutáris nehézségek okozzák. A ládákért kiadott pénz tulajdonképpen előlegezett tőke, amely rövidesen kamatostul megtérül. Az exportalmát ugyanis bruttó für nettó értékesítjük. Az alma exportára minimálisan 11–12 Dollárcent/kg. A Romániában vásárolt láda ára darabonként 50 Dollárcent és súlya átlagosan 6 kg. A minimális 11 centes almaárat számolva, a ládáért 66 Dollárcentet kapunk. A ládaellátást nem lehet egyedül az alma oldaláról vizsgálni. Ládahiány miatt más gyümölcsből is exportkiesés van. 1956-ban például a szilva exportára 2,60 Ft volt. Mándok között az átvevő helyre a gazdák 200 szekér szilvát hoztak. Ládahiány miatt az árut nem lehetett elszállítani, ezért 66 fillérre csökkentették a felvásárlási árat. Ilyen áron a parasztok nem értékesítették a szilvát, hanem elvitték a szeszfőzdébe. Kétségtelen az, hogy évről évre nagyobb mennyiségben biztosít a kereskedelem ládákat. 1957-ben a ládahiány már korántsem okozott az elmúlt évekhez hasonló nehézségeket. A göngyöleganyag megfelelő felhasználását mégis nehezkessé teszi az, hogy csak a kereskedelmi szervek birtokában van láda, a termelőknél nincs. Mind-

addig, amíg az alma a felvásárló szervek kezébe nem kerül, nincs biztosítva a gyümölcs szakszerű kezelése. A termelők áremelkedésre számítva igyekeznek megtartani az árut, persze ládák és tárolóhelyiségek hiányában ez jelentékeny veszteséggel jár.

Örvendetes jelenség viszont az exportra kerülő áru ízléses gépi úton történő válogatása és csomagolása. Ezen a téren ugrásszerű a fejlődés. Az ízléses csomagolás hiányát inkább a hazai piacra kerülő almánál kifogásolhatjuk. Nincs még elegendő selyempapír, az alma egy részét továbbra is ömlesztve adjuk el külföldre. Ilyen tények előtt nem csukhatjuk be a szemünket. Világszerte terjed az önkiszolgáló kereskedelem, amely csak megfelelően csomagolt árut értékesít. A kereskedelemnek és az iparnak ezért fokozott figyelmet kell fordítani erre a kérdésre.

Lényegesen javult a helyzet a felvásárlási árak terén is. 1957-ben az egyes I. osztálybeli kategóriák között már ösztönző árdifferenciák voltak, bár még sok a kifogásolni való. A nehézségek itt a szigorú minőségi szabvány bevezetése miatt adódnak.

Fentieknél kisebb jelentőségű, de népgazdasági szempontból helyes lenne az állami gazdaságok és tanácsvezetés munkájának összehangolása. Megyén belül ezek a szektorok külön-külön építenek azonos rendeltetésű épületeket, például 40–50 vagonos kisebb tárolókat. A kapcsolatos utépítések is fokozzák a beruházások elaprózódását. A bekötő utak kérdését itt említem meg, mert a gyakorlatban ezek hiánya is sok nehézséget okoz.

Összegezve megállapítható, hogy a magyar almatermelés, elsősorban a Szabolcs-Szatmár megyei termelés gazdaságos, a legutóbbi időkben több lényeges kérdésben örvendetes előrehaladás történt, de a járulékos beruházások terén még mindig igen sok a tennivaló.

Antal Zoltán

Szovjet közgazdasági tájékoztató kiadványok

A szovjet tudományos tájékoztatási intézmények több kiadvánnyal és kiadványsorozattal segítik a közgazdasági kutatást, s könnyítik meg az eligazodást a világszerte — nem utolsósorban a Szovjetunióban — megjelenő egyre hatalmasabb mennyiségű szakirodalomban. Ezek a tudományos segédkönyvek és időszakos kiadványok (bibliográfiai sorozatok, tematikus bibliográfiák, könyvtári szerzeményi jegyzékek, általános tájékoztató úgynevezett reference-munkák stb.) egyrészt a gyors, szakszerű eligazodást mozdítják elő az új kiadványok tekintetében (például folyóiratcikkek feldolgozásával), másrészt munkaeszközül szolgálnak egy-egy téma kutatásához.

A következőkben az e típusú újabb szovjet kiadványokat tekintjük át a teljesség igénye nélkül.

A Szovjetunió Tudományos Akadémiájának Társadalomtudományi Alapkönyvtára — a Fundamentalnaja Biblioteka — a szovjet közgazdasági kutatás egyik legfontosabb bibliográfiai bázisa. Három jelentékeny közgazdasági bibliográfiai sorozatot ad ki:

a) *Polityicseszkaja ekonomija*. Marksizsitzszko—leninszkaja i burzsuaznaja lityeratura. Bibliograficseszkiy ukazatyel (Politikai gazdaságtan. Marxista—leninista és polgári irodalom. Bibliográfiai útmutató.) Két részben jelenik meg évente. Az 1957. 2. szám 235 nagyformátumú oldalon jelent meg, két fő-részből áll. Az első rész a marxista—leninista, a második a polgári szerzők munkáit ismerteti az 1956 folyamán beérkezett szakirodalom alapján 1802 tételben. A tételek tekintélyes része annotált (rövid ismertetéssel ellátott). Részletes tartalomjegyzék, szerzői mutató segíti az eligazodást, a polgári szerzők jó részénél tudományos funkciójukat is feltüntetik. A vizsgált szám külön mellékletben sorolja fel a Politikai gazdaságtan tankönyvvel kapcsolatos recenziókat;

b) A hetenként-tíznaponként megjelenő *Novaja szovjetszkaja ekonomicseszka lityeratura* (Új szovjet közgazdasági irodalom) úgyszólván a teljes szovjet közgazdasági irodalmat feldolgozza. Tájékoztat a megjelent recenziókról és az idegen nyelvű közgazdasági irodalom Szovjetunióban kiadott fordításairól is. A feldolgozott irodalom gazdagságát mutatja, hogy az 1958. 6. szám egyetlen hét (1958. II. 21—28.) beérkezett kiadványairól 551 tételben tájékoztat;

c) Igen gazdag irodalomfeldolgozás a havonta megjelenő *Novaja inosztrannaja ekonomicseszka lityeratura* (Új külföldi közgazdasági irodalom) is. Az 1957. 12. szám 950 tételt tartalmaz az 1957 decemberében beérkezett kiadványokról. Tájékoztat a nem közgazdasági folyóiratokban megjelent közgazdasági vonatkozású tanulmányokról, cikkekről is.

Az ismertetett sorozatokon kívül, a Fundamentalnaja Biblioteka több tematikus bibliográfiát is közreadott az utóbbi időben. Például két vaskos kötet tájékoztat a szovjet mezőgazdaság kérdéseiről (*Szovjetszkij narod v borbe za krutoj podjom szelszkovo hoz'aisztva* SzSzSzR. Bibliograficseszkiy ukazatyel, 1957.). A 2. kötet 3438 tételt tartalmaz.

Az angol és az amerikai technika és ipar fejlődésével foglalkozó bibliográfiai összeállítás (*Razvityije tyehnyiki i promislenosztvi Anglii i SzSA*. Bibliograficseszkiy ukazatyel, 1957. 60 o. 613 tétel, részben annotálva.) főleg nyugati irodalmat dolgoz fel, s mellékletben tájékoztat a kérdés szovjet irodalmáról. Hasonló témát dolgoz fel a Specializáció, kooperáció és kombináció az angol és az amerikai iparban című bibliográfia (*Szpecializacija, kooperirovanyije i kombinirovanyije v promislenosztvi Anglii i SzSA*, 1957. 192 tétel).

A Fundamentalnaja Bibliotyeka valamennyi ismertetett kiadványát gazdag irodalomfeldolgozás, részletező csoportosítás jellemzi. Kár, hogy e sokszorosított formában megjelent kiadványok több helyen rosszul olvashatók, külalakjuk, technikai kivitelezésük alatta marad tartalmuknak.

Az utóbbi időben adtak ki két olyan tájékoztató munkát, amelyekhez hasonló hosszabb ideje nem jelent meg a Szovjetunióban: *Jeszegodnyik Bolsoj Szovjetszkoj Enciklopedii*. 1957. 648 o. és *Zarubezsnyije sztrani*. Politiko-ekonomicseszkije szp-ravocsnyik. 1957. 991 o. (A Nagy Szovjet Enciklopédia 1957-es Évkönyve és Külországok. Politikai-gazdasági kézikönyv.)

Az Évkönyv a Szovjetunióra és a külföldi országokra vonatkozó legfontosabb 1956. évi adatokat és eseményeket összegezi társadalmi, gazdasági, kulturális szempontból, s ismerteti a nemzetközi szervek működését. Az Évkönyv-sorozat lényegileg az Enciklopédia évenkénti kiegészítő köteteinek tekinthető, hasonlóan a Britannica Yearbookhoz, míg a Külországok című gazdasági-politikai kézikönyv a Statesman's Yearbook szovjet megfelelője (bár a kiadványból nem derül ki, hogy évenként szándékoznak-e kiadni). Ez az új szovjet kézikönyv a Szovjetunió kivételével valamennyi ország fontosabb állami, társadalmi, gazdasági, kulturális stb. adatait ismerteti. Egy-egy országra vonatkozóan több összefoglaló jellegű gazdaságstatisztikai táblázatot közöl, míg a kötet befejező része átfogó világgazdasági adatokat tartalmaz, hivatalos statisztikai kiadványok, ENSZ-statisztikák és egyéb források alapján.

Rózsa György

BacsKay—Krekó: Matematikai zsebkönyv közgazdászok számára

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1957. 482 o.

Fejlődésünk egyik velejárója, hogy a gyakorlati közgazdasági munka során egyre gyakrabban merülnek fel matematikai vonatkozású problémák. A régebben megjelent gazdasági matematika kézikönyvek ilyenkor alig használhatók, már csak azért is, mert szinte kizárólag a *kereskedelem* körében felmerült problémákat tárgyalják, míg ma a közgazdászainkat érdeklő matematikai feladatok nagyobbik része a *termelés* területéről származik. Másrészt a kereskedelem is más kérdéseket ad fel a közgazdásznak ma, mint azelőtt. Egy közgazdászoknak szóló gyakorlati célú matematikai zsebkönyv megjelenése tehát nagyon is időszerű volt.

A könyv összeállításakor meg kellett birkóznunk a szerzőknek azzal a nehézséggel, hogy a matematikának igen sok ága függ össze — közvetve vagy közvetlenül — azokkal a gazdasági feladatokkal, amelyeket ma a közgazdasági munkában meg kell oldani. A könyv sikere tehát nagymértékben az arányok helyes megválasztásán múlik. Nagyon fontos továbbá az is, hogy a könyv reálisan veszen számot az olvasók igényeivel és meglévő matematikai ismereteivel. Ugyancsak a körülmények mérlegelésével döntendő el, miben és mennyiben lehet *tudatos* alkalmazásra nevelni az olvasót, illetve lehet-e matematikai módszereket „receptszerűen” ajánlani.

Elmondhatjuk, hogy ezeket a kérdéseket — különösen ami az utóbbit illeti — a szerzők jól megoldották, a könyv szerkezetét helyesen választották meg.

A könyv — az egyes fejezetekben — a szükséges mértékig megadja az általános matematikai ismereteket, s rendszerint rögtön megmutatja az alkalmazás területeit és módját is. Általában gondosan megvizsgálja a közölt módszerek alkalmazhatóságának mind a feltételeit, mind a korlátait. Ez azért is kiemelendő érdem, mert amilyen hátrányt jelenthet adott esetben matematikai módszereket fel nem használni, legalább akkora hiba e módszerek hatókörének túlértékelése vagy olyan következtetések levonása, amelyekre a módszer eleve nem alkalmas. (Gyakran éppen ez utóbbi helytelen értelmezés idegenít el sok közgazdászt a matematikai módszerek alkalmazásától akkor is, amikor pedig annak helye volna.) Valamely matematikai módszer hatékonysága és alkalmazhatósági köre ugyanis rendszerint „fordítottan arányosak”.

A zsebkönyv összefoglalja a közgazdasági munkában történő felhasználás szempontjából legfontosabb matematikai formulákat és alapvető fogalmakat. Definíciói és tételei általában precízek, módszere deduktív. Jelentős érdeme az is, hogy ki-

nyitja az olvasó előtt a kapukat — legalábbis bepillantásra — olyan témakörök irányában, amelyeknek részletesebb tárgyalása kereteit és célját meghaladják. A feldolgozott tárgykörök jól vannak kiszemelve, bár egyes részek között, véleményem szerint mutatkozik némi aránytalanság. (Például az analízisbeli rész kisebb súllyal szerepel, mint megérdemelné.) A könyv már középiskolai előképzettséggel sikerrel olvasható, így igen széles azoknak a gazdasági szakembereknek a köre, akik haszonnal forgathatják. A mű szemmel láthatóan alapvetés kíván lenni a maga nemében; nyilván ezzel kapcsolatos, hogy az általános matematikai rész viszonylag nagy helyet kapott, s hogy a könyvben nincsenek gazdasági ágazatonkénti szakfejezetek.

Érdemes röviden áttekinteni, milyen jellegű gazdasági problémák megoldásához nyúlhatunk hozzá az egyes fejezetekben található matematikai ismeretek segítségével.

Az Aritmetika és algebra című rész az elemi műveletekkel és az egyenletek megoldásával foglalkozik. Közgazdászoknak lépten-nyomon kell hozniuk olyan döntéseket, amelyek csak kvantitatív vizsgálattal alapozhatók meg. Ezek közül a legegyszerűbbek — és egyben a leggyakrabban előfordulók — aritmetikai ismeretek birtokában tehetők csak meg. Néhány példa. A várható termelési érték meghatározásakor mérlegelni kell, hogy arra több tényező hat: az átlagos teljesítményszázalék, a munkában eltöltött idő, a termékválaszték, a selejtszázalék stb. Ezek a komponensek azonban változnak. Kalkulálni kell tehát, hogyan hat a termelési érték alakulására az egyes összetevők változása. Aritmetikai probléma az adott áruválasztékhoz (keverési arányokhoz) tartozó átlagár vagy az adott átlagár eléréséhez szükséges választék (keverési arányok) meghatározása is. Megemlítjük még mint tipikus gazdaság-aritmetikai problémát a külföldi követelések (tartozások) legelőnyösebb behajtásának (kifizetésének) módzataira vonatkozó számításokat (devizakémlés). Ezek a problémák általában elsőfokú egyenletek formájában oldhatók meg. Általánosabb esetben nem egy, hanem több, egyelőre ismeretlen mennyiségünk van, s ismeretesek közöttük olyan relációk, amelyek leszűkítik ezen ismeretlenek szóbjöhethető értékeinek körét. A feladat megoldása rendszerint még így sem egyértelmű, a közgazdásznak kell kiválasztania közülük azt, amelyik optimális megoldásnak tekinthető. Ha a fentemlített relációk lineárisak, a megoldásra jól kidolgozott módszerek állnak rendelkezésre.

Sokszor kell foglalkozni a közgazdásznak olyan problémák megoldásával, amelyekben egy (vagy több) mennyiség *állandóan* változik. Ezek függvénytani eszközökkel modellizálhatók. (A tárgyalt könyvben az egyváltozós függvényekre vonatkozó alapismeretek vannak összefoglalva.) De már ezen eszközök birtokában is megoldható sok üzemgazdasági, kereskedelmi stb. feladat. Például: közismert, hogy a termelés növekedésével az üzem költségei nem arányosan nőnek, hanem ettől eltérően. Mármost egyváltozós függvényekkel kiszámítható, hogy adott egységár és költségfüggvény esetén milyen termelési színvonal mellett érhető el minimális átlagos önköltség, illetve maximális nyereség.

A véges sokaságok között folyó spekulációk alapvető kalkulusát nyújtja a Kombinatorika című rész. A kombinatorika egyebek között szállítás-szervezési és mintavételi problémák megoldásához használható fel eredményesen. Ismerete szükséges a valószínűségszámítási és matematikai statisztikai módszerek használata közben is.

Például: 10 000 db alkatrészt gyártottunk sorozatban 1 százalékos selejttel. 20 elemből álló minta vétele esetén mekkora a valószínűsége annak, hogy a mintában 2 selejtes db lesz?

Üveggyártásnál fel nem olvadt darabok maradnak a folyékony üvegben. Ha ezek bekerülnek egy gyártmány (például palack) anyagába, azt selejtnak kell minősítenünk. Kérdés: Ha az „N” palackhoz szükséges üvegmasszában „n” ilyen rög van, a palackok hány százaléka lesz a fenti okból selejt?

Ha a tervidőszak végén képet szeretnénk nyerni a felügyeletünk alá tartozó termelési egységek tervteljesítéséről, és idő vagy adatok hiányában nincs mód teljes összesítésre, néhány reprezentatív adat és a valószínűségszámítás segítségével pl. 98 százalékos valószínűséggel és 2 százalékos eltéréssel meghatározhatjuk a tervteljesítés átlagát.

Nagyszámú adathalmaz feldolgozására (és belőlük következtetések levonására) a *matematikai statisztika* ad módszert. A matematikai statisztika olyan adatok után kutat, amelyek a kérdéses statisztikai sort meghatározott szempontokból jellemzik. Ezek közül a fontosabbak: a várható érték, a szórás, a kvartilisek, a szimmetria különféle mérőszámai stb.

A matematikai statisztika keretében foglalkozik a könyv — egyebek között — a már említett mintavételes minőségellenőrzéssel, valamint a korrelációs számítás elemeivel. A korrelációs együttható kiszámításával következtethetünk adott változók egymásközötti kapcsolatára. Meghatározható például a korrelációs együttható a vizsgált üzemszervek tervteljesítési és tervszerűségi mutatói, a termelés és a munkáslétszám, a termelés és az energiafelhasználás között stb.

A felsorolt néhány példa is mutatja, hogy már viszonylag egyszerű kérdések megoldásában is célszerűen alkalmazhatók matematikai módszerek.

Összefoglalva: értékes, jól felhasználható segédeszközt ad a zsebkönyv a gazdasági szakemberek kezébe, s bár — amint az előszó hangsúlyozza — „a maga nemében első próbálkozásnak számít” — ez a próbálkozás sikerrel járt.

Mentes Imre

Nagy Lóránd dr.: Állami gazdaságok üzemsziszttikája és üzemelemzése

Az Állami Gazdaságok Üzemszervezési Kutató Intézetének
Közleményei, 6. sz., F. M. Állami Gazdaságok Főigazgatósága,
1957. 492 o.

Az agrárgazdaságtan és üzemszervezés területén folyó kutatómunkát, valamint mezőgazdasági szakembereink közgazdasági tájékozottságát nagymértékben előmozdította, hogy az utóbbi két évben mind nagyobb számban jelentek meg népgazdaságunk szerkezetére és gazdasági tevékenységére vonatkozó számszerű közlések. Az eddig megjelent könyvek és közlemények azonban elsősorban a népgazdaság, illetve az egyes ágazatok egészére vonatkoznak, míg egyes üzemek gazdasági tevékenységéről aránylag kevés adat került publikálásra. Márpedig a közgazdasági, különösen pedig az üzemszervezési kutatások szempontjából nélkülözhetetlenek az ilyen publikációk. Különösen nélkülöztük a termelési tevékenység üzemben belüli összefüggéseit jellemző adatokat, annak ellenére, hogy egységes számviteli és statisztikai rendszerünk lehetővé teszi egységes elvek szerinti adatok kimutatását.

E hiányosság felismerése vezette kutatóintézeteinket, így az Állami Gazdaságok Üzemszervezési Kutató Intézetét, a Magyar Tudományos Akadémia Üzemtani Osztályát, illetve Intézetét, valamint a Dél-Dunántúli Mezőgazdasági Kutató Intézet Üzemtani Osztályát az 1948-ban beszüntetett üzemsziszttikai munka újbóli megindítására. A számviteli és statisztikai adatok, valamint termelési és gazdasági mutatók rendszeres gyűjtésére, feldolgozására és elemzésére mind nagyobb súlyt helyeznek a többi népi demokratikus országokban is, amiként azt a Német Demokratikus Köztársaságban és Csehszlovákiában szerzett ezirányú tapasztalataink is mutatják.

Az Állami Gazdaságok Üzemszervezési Kutató Intézetében végzett ilyen irányú úttörő munka eredményeként jelent meg dr. Nagy Lóránd „Állami gazdaságok üzemsziszttikája és üzemelemzése” című munkája, amely 35 állami gazdaság 1955. évi termelési adatainak részletes üzemsziszttikáját és azok elemzését adja.

A tanulmány az üzemsziszttika és az üzemi elemzés jelenlegi állásának megfelelően elsősorban módszertani munka, amely a szerzőnek és munkatársainak az állami gazdaságok gazdasági tevékenységének üzemsziszttikai és elemzési rendszerét adja. A tanulmány fő célkitűzése olyan vizsgálati módszer kidolgozása volt az állami gazdaságok részére, amely módot ad az üzem egészének, az egyes ágazatok üzemi összefüggéseinek, és az egyes ágazatoknak egyidejű mélyreható elemzésére.

A mezőgazdasági üzemek valóságos teljesítményének mérése a szocialista gazdaságtudományok és a mezőgazdasági számvitel egyik legfontosabb kérdése, amely mind nagyobb mértékben foglalkoztatja mind a hazai, mind a külföldi szakköröket.

A tanulmány e célból a *halmozatlan termelési érték* fogalmát használja, szemben az analitikus számvitel által termelési értéként kimutatott s a tanulmány által *halmozott termelési értéknek* nevezett fogalommal. A valóságos teljesítmények megközelítését két lépésben végzi. Első lépésként levonja az üzemi (belső) fogyasztást, amit az analitikus kettős könyvvitel a termelési érték kimutatásában halmozottan szerepeltetett. Az ilyen módon nyert értéket *halmozatlan bruttó termelési értéknek* nevezi. Ez a termelési érték azonban még magában foglalja a vásárolt mezőgazdasági eredetű termékek felhasználását. Ezek leszámításával nyeri a *halmozatlan nettó termelési értéket*.

A költségek elemzésekor a szerző — a fentiekhez hasonlóan — a *halmozott, a halmozatlan bruttó* és a *halmozatlan nettó költség fogalmát* alkalmazza.

A számításnak ez a módja — szerintem — az eddigi számítási módszereknél lényegesen megbízhatóbb eszközt nyújt az elemzőmunkához. Például a területre vetített teljesítményeknek, a terület hasznosításának, a termelés intenzitásának mérésére, a jövedelmezőségnek, az üzem gazdasági önállóságának vizsgálatára.

Nem felel meg azonban az így számított termelési érték az üzemben ténylegesen létrehozott új értéknek, azaz a *nemzeti jövedelemhez való hozzájárulásnak*. Ahhoz, hogy ezt megkaphassuk, levonásba kellene hozni a termelés során felhasznált összes tárgyasult munka értékét, azaz az ipari termékekét is. Bár ez utóbbi érték kiszámítása — mivel a könyv elsősorban az állami gazdaságok vezetői részére készült — nem is volt célja a szerzőnek, a jövőben mégis érdemes lenne a számításokat ebben az irányban is továbbfejleszteni. Egyes közgazdasági vizsgálatokhoz ugyanis az új érték termelésének nagyságát és mértékét is ismerni kell.

A termelési érték, illetve a valóságos mezőgazdasági eredmény számításának ez a módja újszerű és eltér mind a hazai, mind a külföldi irodalomban alkalmazott módszertől. Legújabban a Német Tudományos Akadémia Agrárgazdasági Intézete és E. Hoffmann foglalkoztak e kérdéssel. Ismereteim szerint Hoffmann módszere hasonlít legjobban a szerző módszeréhez, azzal a különbséggel, hogy Hoffmann előbb a vásárlásból származó mezőgazdasági eredetű termékeket vonja le a halmozott termelési értékből, ily módon megadva az *üzem saját erőforrásaival termelt és általa nettó termelési értéknek* nevezett értéket. Az agrárgazdasági kutatások egyik fontos jövőbeli feladata: a termelési érték számítási módszereinek egységesítése és továbbfejlesztése.

A nettó halmozatlan termelési érték fogalmának bevezetése módot ad a szerzőnek a területre jutó teljesítmények (a területi termelékenység) vizsgálatára is. Utóbbinak a holdankénti ráfordítások mellett való figyelembevétele nagymértékben megkönnyítheti az egyes üzemek belterjességi fokának megítélését, míg az analitikus számvitel keretében kimutatott halmozott termelési érték eltérő profilú és szerkezetű gazdaságok belterjességi fokának megítéléséhez nem ad megfelelő támpontot.

Érdekesen vizsgálja a tanulmány a növénytermelés és az állattartás hatékonyságát is. Szakítva az eddigi gyakorlattal és az állami gazdaságok kötelező számlarendjével, új főágazati beosztás alapján elemzi a gazdaságok növénytermesztését és állattartását, megkülönböztetve az „árunövénytermelési”, illetve „takarmánytermelési és állattartási” főágazatot. A számításnak e módja szerint a takarmányok az állattartás félkésztermékének tekintendők.

Az adatfeldolgozás és -elemzés ilyen módszerének kettős értéke van. Egyrészt minden további számítás nélkül kimutatható az árunövénytermelés értéke, másrészt mód nyílik az állattartás és a takarmánygazdálkodás hatékonyságának együttes vizsgálatára. Az elemzés szempontjából különösen hasznos adatok nyerhetők ily módon a takarmányterület hasznosításának hatásfokára és az állattartás területi termelékenységre vonatkozólag. A közölt adatok jól mutatják, hogy az állami gazdaságok állattartásának és takarmánytermelésének okszerűsítésében a takarmányok megválasztásakor és a takarmányozás tekintetében mutatkozik a legtöbb hiba. Az állattartás értékben kifejezett végtermékének a takarmányterületre való vetítése egyben újabb módot ad a különféle állatnemek és tenyésztési módok egységes alapon történő elbírálására.

Az árrendszerből, illetve az árváltozásokból eredő elemzési nehézségek kiküszöbölésére a tanulmány először alkalmazza hazánkban gazdasági mérőszámként a különféle termékeket egységes nevezőre hozó gabonaegységet. Bár a tanulmány csak a növénytermelés elemzésével kapcsolatban mutatja be a gabonaegység alkalmazását, máris kitűnik e mérőszám használhatósága és jelentősége. Például

a területi termelékenységeknek, a takarmányozás biológiai hatékonyságának, a növénytermelés népelelmezési teljesítményének a megítéléséhez stb. Ez azt mutatja, hogy a hazai gabonaegységrendszer kidolgozásával az agrárgazdasági és üzemszervezési kutatómunka hasznos eszközt nyert.

A területi teljesítmények összehasonlításának realisabbá tételére a tanulmány megkísérelte — a talajminőség alapján — a különbözőzeti földjáradék I. figyelembevételét is. A területi hozamok alakulását — egyéb talajosztályozási adatok hiányában — a hozamoknak, illetve a termelési értéknek egy aranykoronára való vetítése útján vizsgálja.

A számítás eredményei meggyőzően mutatják az ilyen irányú vizsgálatok szükségességét és azt, hogy a gazdasági elemzőmunkákhoz milyen nagy szükség lenne talajaink minőségét hűen tükröző talajosztályozási rendszerre.

E néhány kiragadott módszertani kérdés is bizonyítja a munka hasznosságát. De éppen a módszerek újszerűségéből következik, hogy egyes módszerek és megállapítások, amelyek bizonyára nem egy vonatkozásban élénk vitát fognak még kiváltani, további finomításra szorulnak.

A könyv értékelésekor felvetődik az ilyen irányú kutatómunka továbbfejlesztésének, valamint a tervezés, a számvitel és a statisztika kapcsolatának kérdése. Az adatgyűjtés során tapasztalt nehézségek is mutatják a kellő összehangoltság hiányát e három terület között.

Figyelembe véve a könyv által feltárt adatok jelentőségét, a gazdasági vezetés és irányítás szempontjából, fel kell hogy merüljön a kérdés: nem volna-e indokolt a tanulmány üzemszisztematikus rendszerének megfelelően kiegészíteni mérlegrendszerünket és statisztikai beszámoló rendszerünket, illetve az üzemszisztematikus rendszert ezek igényének megfelelően módosítani, illetve egyszerűsíteni? Az üzemszisztematikus elemzés adatainak hasznosításával nyert tapasztalatok alapján tudomásom szerint az NDK-ban már történtek ilyen lépések.

Összefoglalva: megállapítható, hogy szerző értékes, sok gondolatot, illetve vitát ébresztő munkával gazdagította agrárgazdasági és üzemszervezési irodalmunkat, és hogy a tanulmányban foglaltak mind a tudományos kutatás, mind a gyakorlat részére értékes kútforrásként fognak szolgálni. Kár, hogy a kiadó a példányszám megállapításakor csak a gazdasági irányító szervek igényét vette figyelembe.

Peregi Sándor

Helmut Koziolk: A nemzeti jövedelem marxi—lenini elméletének alapkérdései

Grundfragen der marxistisch—leninistischen Theorie des National-einkommens. Sozialismus. A „Verlag Die Wirtschaft” kiadása. 234 o.

A könyv — amely egy kétkötetes mű második kötete — a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulója alkalmából jelent meg, a kapitalizmusról szóló első kötetet megelőzve. Célja a szocialista nemzeti jövedelem sajátos vonásain keresztül megmutatni a szocializmus fölényét a kapitalizmus felett. Ez a gondolat vezérfonalként fut végig az egész könyvön, mégis leginkább az első fejezetben domborodik ki, amelyben a szerző rámutat, hogy a termelési eszközök társadalmi tulajdona az, amely a szocialista nemzeti jövedelem tervszerű és állandó növekedésének alapját alkotja. A termelési eszközök társadalmi tulajdonba vételével megszűnnek azok a kibékíthetetlen ellentmondások, amelyek a nemzeti jövedelem keletkezését, elosztását és újraelosztását, valamint felhasználását a kapitalizmusban jellemzik. A szocialista nemzeti jövedelem új gazdasági jellegét a szocializmus gazdasági alaptörvénye határozza meg. Ez a jelleg az átmenet időszakában fokozatosan alakul ki, ahogy a társadalmi tulajdon a népgazdaságban egyre inkább uralkodóvá válik. A szerző adatokat közöl a Szovjetunió és a népi demokratikus országok nemzeti jövedelmének fejlődéséről, összehasonlítva a kapitalista országok nemzeti jövedelmének alakulásával.

A második fejezet a szocialista nemzeti jövedelem keletkezéséről és terv-

szerű szakadatlan növekedésének forrásairól szól. A könyvnek ez a része a leg-részletesebben kidolgozott, terjedelme körülbelül a könyv felét teszi ki.

A szerző ebben a fejezetben tisztázza a szocialista nemzeti jövedelem fogalmát. Rámutat, hogy a nemzeti jövedelmet a szocializmusban is két oldalról, használati érték és érték szerint kell vizsgálni. Értékoldalról szemlélve a szocialista nemzeti jövedelem is mint a produktív munkások és alkalmazottak által termelt új érték határozható meg. A szerző vitába száll Borral és Mincsel, akik elvetik a szocialista nemzeti jövedelemnek ezt a meghatározását. Bort bírálva — aki szerint a társadalmi összterméknek átvitt értékre és új értékre való felosztása a kapitalizmus specifikus jelensége —, rámutat, hogy ez a megosztás az értékképzés folyamatát juttatja kifejezésre, s ezért minden árutermelésre jellemző. Majd Minc-cel vitázik. Minc szerint: mivel a termelési eszközöket nem árukként termelik (s így értékük sincs, csak az érték formáját veszik fel), s mivel a nemzeti jövedelem — anyagi összetételét tekintve — részben termelési eszközökből áll, nem beszélhetünk a nemzeti jövedelem *értékéről*, hanem csak *értékformájáról*. Koziólek érvelése Mincsel szemben eléggé bizonytalan. Elismeri ugyanis Minc állításának első felét: a termelési eszközöknek nincs értékük, csak értékformájuk; de — írja — a nem árukként termelt termelési eszközök értékformája is objektív közgazdasági kategória, amely magában a termelésben keletkezik; ezért a nemzeti jövedelem mégis meghatározható mint az anyagi termelésben megalkotott évi új érték. Koziólek tehát elfogadja Minc nagyon is vitatható kiinduló tételét, de az ebből teljesen logikusan levont következtetés elfogadásától már visszariad.

Mint ismeretes, a polgári közgazdászok szerint minden gazdaságilag értékes tevékenység értékalkotó. Ezzel szemben a marxista közgazdászok egyetértenek abban, hogy nemzeti jövedelem csak az anyagi termelés ágazataiban keletkezik, tehát csak a produktív munka hozza létre. A marxista közgazdászok között is vita folyik azonban arról: hol a *határ* az anyagi termelés köre és az improduktív szféra között. A vita eldöntéséhez csak az anyagi termelés és a produktív munka kritériumainak pontos megfogalmazása segíthet közelebb. Koziólek bírálja Minc definícióját, amely szerint az anyagi termelésnek csak két kritériuma van: 1. az ember hat a természetre; 2. e hatás emberi szükséglet kielégítését szolgálja. Koziólek szerint Minc itt hibásan kihagyta definíciójából a harmadik ismérvet: a használatiérték-alkotás kritériumát, így meghatározása alapján az orvosi tevékenységet is produktívnak lehetne minősíteni, hiszen az orvos is a természetre hatva emberi szükségleteket elégít ki.

A szocialista közlekedés, posta, távközlés és kereskedelem jellegével kapcsolatban a szerző ismerteti a vitákban elhangzott jelentősebb nézeteket.

Minc, Bor és Rehbein szerint a szocialista közlekedés és hírközlés tevékenysége teljes egészében produktív; Belkin, Moszkvin és Behrens szerint csak annyiban az, amennyiben az anyagi termelés folytatását jelenti. A szerző elítéli Minc, Bor és Rehbein álláspontját. Szerinte a személyszállításban és a személyes célú hírközlésben felhasznált munka nem produktív, mert nem kapcsolatos használati érték alkotásával. Ezzel szemben a teherforgalom és az anyagi termelést szolgáló hírközlés produktív jellegű.

A szocialista kereskedelem kérdésében a szerző hosszasan cáfolja Minc álláspontját, aki szerint a szocialista kereskedelem tevékenysége teljes egészében produktív, mivel döntően nem a formaváltozással, hanem a terméknek a termelés szférájából a fogyasztás szférájába való továbbításával kapcsolatos. Koziólek szerint a kereskedelmi tevékenységnek csak *egy része* produktív, ez részévé válik a produktív összmunkás-tevékenységnek, másik része azonban improduktív, s a szükséges, de improduktív összmunka részét alkotja.

A produktív munka fogalmának és az ezzel kapcsolatos vitáknak az ismeretése nemcsak a második fejezetnek, de az egész könyvnek talán legérdekesebb része.

Koziólek kiemeli könyvében annak fontosságát, hogy a nemzeti jövedelmet mozgásának valamennyi szakaszában számbavegyék. A második fejezetben a nemzeti jövedelem számbavételének azt a formáját tárgyalja, amikor a nemzeti jövedelmet a keletkezés helyén veszik számba.

A második — adatokkal gazdagon illusztrált — fejezet foglalkozik még azokkal a szerkezeti változásokkal, amelyek a szocialista országok nemzeti jövedelmében, ez országok szocialista iparosítása és szocialista fejlődése következtében mentek végbe. Rámutat arra a gyors fejlődésre, amely a szocialista országok nemzeti jövedelmének strukturális változásaiban tükröződik. Ez a gyors fejlődés a szocialista iparosításnak és a szocialista országok közti kölcsönös segélynyújtás-

nak köszönhető. A szerző a szocialista országok fejlődése gyakorlatának tényeivel cáfolja azt a Röpke által felállított hibás elméleti tételt, amely szerint a modern ipar csak kevés ország kiváltsága, s a többinek fejletlennek kell maradnia.

A második fejezet tárgyalja a nemzeti jövedelem növekedésének tényezőit is. Ezekről szólva a szerző vizsgálja, mennyiben változott meg az egyes tényezők jellege a szocializmusban a kapitalizmushoz képest (például a nők bevétele a termelésbe), továbbá azokat a tartalékokat, amelyekkel az egyes tényezők kihasználásában az NDK rendelkezik.

A könyv harmadik fejezete a nemzeti jövedelem elosztásának és újraelosztásának kérdéseit tárgyalja. A nemzeti jövedelmet — írja — az elosztás és az újraelosztás szakaszában is számba kell venni. Ez a nemzeti jövedelem számbavételének második formája. Koziolék felsorolja az eredeti jövedelmeket, majd azokat a folyamatokat, amelyek keretében az eredeti jövedelmek újraelosztása végbemegy, végül a végjövedelmeket, amelyek a felhasználást meghatározzák. A nemzeti jövedelem mozgásának pénzvetületét a „népgazdaság pénzalapjainak mozgása” elnevezésű mérlegen mutatja be; ez a mérleg saktáblaszerűen ábrázolja a nemzeti jövedelem elosztásával és újraelosztásával kapcsolatos pénzmozgásokat. A mérleget Helmut Schneider készítette a központi statisztikai hivatal közreműködésével. (Nálunk ilyen mérleg még nem készül.)

Ugyanez a fejezet foglalkozik a jövedelmek növekedésének kérdésével is.

Az *eredeti jövedelmek* nőnek, ha növekszik az anyagi termelésben résztvevők száma. A jövedelem ilyen növekedése nem érinti az átlagbér nagyságát, csak a bérösszeg, a vállalatok jövedelme és a központosított tiszta jövedelem nő. A munkatermelékenység növekedése már nemcsak a bérösszeg és a tiszta jövedelem, hanem az átlagbér növekedését is eredményezi. A munkatermelékenység növekedése növeli a társadalmi összterméket, nemcsak mennyiségben, hanem árformában is, mivel az érték- és az ármozgás nálunk nem kongruens, a munkatermelékenység növekedése nyomán bekövetkező értékcsökkenés és az árcsökkenés közötti összefüggés nem automatikus. A munkatermelékenység növekedésekor a központosított és a vállalati tiszta jövedelem jobban nő, mint az átlagbér, ami csak más kifejezés annak a követelménynek, hogy a munkatermelékenységnek gyorsabban kell nőnie, mint az átlagbérnak. A munkatermelékenység növekedése eredményezi a fogyasztói árak csökkenését is. Mind a fogyasztói árcsökkenés, mind az átlagbér-növekedés a II. osztály termelésén alapszik, ezért egyik a másikat korlátozza. Különbség köztük, hogy az átlagbér emelések jobban lehet érvényesíteni az osztályszempontokat (az egyes csoportok átlagbéreinek differenciált emelésével), az árcsökkenés viszont a lakosság széles rétegeit nagyjából egyenletesen érinti. (Valójában az árcsökkentés egyúttal az árarányokat is megváltoztathatja, s ezáltal is lehet az osztályszempontokat érvényesíteni például a mezőgazdasági és az ipari cikkek, vagy a luxus- és a létfenntartási cikkek árarányának megváltoztatásával, de ezt a lehetőséget Koziolék teljesen figyelmen kívül hagyja.) Másik különbséget az árcsökkentés és az átlagbéremelés társadalmi kihatása közt a szerző a vásárlóképes kereslet irányítása tekintetében lát. Mindkét módszer növeli a fizetőképes keresletet, de az előbbinél jobban számbavehető a fizetőképes kereslet iránya.

A negyedik fejezet a szocialista nemzeti jövedelem felhasználásának kérdéseit tárgyalja. Különbséget tesz *megtermelt* és *felhasznált* nemzeti jövedelem között. A felhasznált nemzeti jövedelmet, amely feloszlik akkumulációs és fogyasztási alapra, úgy kapjuk meg, hogy a megtermelt nemzeti jövedelemből levonjuk a veszteségeket, a tartalékképzésre szánt összegeket, a külföldre irányuló hiteleket és az exportot, s hozzáadjuk a tartalékok felhasználását, a külföldről kapott hiteleket és az importot.

A negyedik fejezetben Koziolék bemutatja a nemzeti jövedelem számbavételének harmadik formáját, amely a nemzeti jövedelem *felhasználásáról* nyújt felvilágosítást. Ugyancsak e fejezetben tárgyalja a felhalmozás és a fogyasztás közötti kölcsönös kapcsolatokat a szocializmusban. A felhalmozás és a fogyasztás arányát — írja — nem határozza meg automatikusan a termelési folyamat. Egyrészt ugyanis — az országok közötti árucere miatt — eltér a termelés és a fogyasztás összetétele, másrészt egyes cikkek mind a termelésben, mind a fogyasztásban felhasználhatók. Ezért a felhalmozás és a fogyasztás arányának meghatározása a szocialista állam legfontosabb gazdasági döntése, amely az objektív gazdasági törvények tudatos felhasználásával kell, hogy történjék. Koziolék megemlíti, hogy az akkumulációs és a fogyasztási pénzalap mint árösszeg — a termelési eszközök lényegesen alacsonyabb árszínvona miatt — jelenleg nem tükrözi a

tényleges arányokat. Ezzel a kérdéssel azonban a továbbiakban egyáltalán nem foglalkozik, s a vele kapcsolatos vitákról sem tesz említést.

A nemzeti jövedelem felhasználása — írja — a szocializmusban a dolgozók érdekében történik, s ezért mentes a kapitalizmusra jellemző kibékíthetetlen ellentmondásoktól. Az NDK nemzeti jövedelmének felhasználását elemezve megállapítja: 1. a felhasznált nemzeti jövedelem évről évre nőtt; 2. a produktív felhalmozás abszolút számban nőtt, viszonylagos (a nemzeti jövedelem százalékában kifejezett) rátája azonban változatlan maradt; 3. növekedett az egyéni fogyasztás rátája (főleg a társadalmi fogyasztás számlájára). Bár adott helyzetben a nemzeti jövedelem ilyen felhasználása helyes volt, a jövőben az akkumuláció viszonylagos rátájának fokozására kell törekedni.

Koziólek abban jelöli meg a felhalmozás és a fogyasztás alapvető összhangját a szocializmusban, hogy a felhalmozás a termelés bővítésére, s ezzel a fogyasztás növelésére szolgál. Ezt bizonyítja a dolgozók életszínvonalának növekedése is az NDK-ban.

Az ötödik (záró-) fejezet tételekben foglalja össze a könyv tartalmát. 15 összefoglaló tételből 10 a nemzeti jövedelem keletkezését tárgyaló második fejezetből, kettő-kettő az első és a negyedik, egy pedig a harmadik fejezetből van leszűrve.

*

A könyv a téma terjedelméhez képest viszonylag rövid. Ezzel magyarázható, hogy nem nyújthatott többet a szocialista nemzeti jövedelemmel kapcsolatos alapvető kérdések többnyire vázlatos ismertetésénél. Erdeme, hogy eléri a maga elé tűzött célt: a szocialista társadalom magasabbrendűségének megmutatását, a szocialista nemzeti jövedelem termelésének, elosztásának és újraelosztásának és felhasználásának folyamatában. A könyv stílusa gördülékeny, kifejezésmódja egyszerű és világos. Ajánlható mindazoknak, akik meg akarnak ismerkedni a szocialista nemzeti jövedelem alapfogalmaival.

Radnóti Éva

Két átfogó könyv a román népgazdaságról

Dezvoltarea economiei R. P. R. pe drumul socialismului. 1948—1957.

Bucuresti. 1958. Ed. Academiei. 427 o. (A román népgazdaság a szocializmus útján. 1948—1957.)

Geografia economica a R. P. R. Bucuresti. 1957. Ed. Stiintifica. 543 o. (A Román Népköztársaság gazdaságföldrajza.)

Az első könyv a román Közgazdaságtudományi Intézet szerkesztésében jelent meg, s az első jelentékenyebb összefoglaló munka a román népgazdaság felszabadulás utáni fejlődéséről. A könyv 19 fejezetre bontva számos statisztikai adattal, táblázattal és grafikonnal ismerteti és elemzi a román népgazdaság egyévtizedes útját. Külön fejezetek foglalkoznak az alapanyagiparral, a könnyűiparral, a mezőgazdasággal, a közlekedéssel, az építőiparral, a pénzügyekkel, a külkereskedelemmel stb. A román népgazdasággal foglalkozó kutatók, valamint gazdaságtörténészek számára nélkülözhetetlen forrásmunka.

A gazdaságföldrajzi munka két részből áll: az első rész főbb népgazdasági áganként ismerteti Románia gazdaságföldrajzát, míg a második közigazgatási-gazdasági egységeként. A könyv a maga nemében az első nagyszabású román vállalkozás a gazdaságföldrajz területén. Hasznosan egészíti ki ez a könyv a román népgazdaság tízéves fejlődését tárgyaló munkát; a kettő együtt bő és értékes adalékokat nyújt a Romániával foglalkozó közgazdasági kutatáshoz.

Rózsa György

Gottfried Haberler: A nemzetközi kereskedelem elméletének áttekintése

A Survey of International Trade Theory. Princeton University 68 o. 1955.

A külkereskedelem népgazdaságunkban betöltött szerepének fokozott felismerése az utóbbi években jelentősen megnövelte hazánkban a nemzetközi kereskedelem elméleti kérdései iránti érdeklődését. A Harvard Egyetem osztrák származású neves professzorának ez a rövid összefoglalója igen alkalmas arra, hogy az e kérdés iránt érdeklődőket bevezesse a külkereskedelem polgári elméletének főbb területeire.

Az első részben a szerző rövid áttekintést nyújt a múlt századi polgári közgazdaságtan jelentősebb külkereskedelmi vonatkozású megállapításairól és irányairól. Így főként a ricardói „komparatív költségek tanát” ismerteti, amely szerint szabad kereskedelem esetén minden ország azon cikkek termelésére specializálódik, amelyeket viszonylag olcsón tud előállítani. Ez az elmélet akadálytalan munkaerő- és tőkeáramlást tételez fel az országon belül, de ugyanezt az országok között kizártnak tartja. Másrészt a termelés költségei közül egyedül a munkabéreköltséget veszi számba és azt is a termelés méreteitől függetlenül állandó nagyságúnak tekinti. A külkereskedelmi elmélet fejlődésének egyik iránya éppen ezeknek az irreális absztrakcióknak a feloldására irányult, ezzel viszont a klasszikus nézetek korlátai is nyilvánvalóvá váltak. Míg például az állandó költségek feltételezése helyébe a növekvő költségek („csökkenő hozadék”) behelyettesítése viszonylag könnyen megoldható, addig a csökkenő költségek ténye e gondolati rendszeren belül megoldhatatlan ellentmondásokhoz vezet.

A „komparatív költségek tana” csak a cserearányok szélső határait állapítja meg, a konkrét csere a kereslet és a kínálat alakulásától függ. E problémával először főként J. S. Mill és A. Marshall foglalkozott, az ő ún. „nemzetközi értékelméletüket” ismerteti a továbbiakban a szerző. Megemlékezik azokról az újabb törekvésekről, amelyek a klasszikus elméletet két ország és két áru vizsgálata helyett több országra és több árura is kiterjesztik, és e számításokban felhasználják a lineáris programozás módszereit.

A következő fejezet a nemzetközi kereskedelem polgári elméletének modern irányzataiba vezeti be az olvasót. Ezek egyrészt a béreköltségek melletti egyéb költségtényezők figyelembevételére irányultak, másrészt arra, hogy eltekintsenek a munkaerő és a tőke korlátlan mozgékonyságának irreális feltételétől. Rámutat, hogy elméletileg logikus voltuk ellenére tarthatatlanok azok a nézetek, amelyek a „tökéletes verseny” ideális feltételei között, a szabadkereskedelem útján vélnek eljutni az optimális nemzetközi munkamegosztáshoz; a modern kapitalizmusban ugyanis a legkülönbözőbb területeken leküzdhetetlen monopolisztikus vonások jelentkeznek.

Két országra és két cikkre vonatkozóan a külkereskedelmi „optimum” problémájának geometriai-matematikai megoldásával többféleképpen is próbálkoztak. Megkísérelték a külkereskedelem optimális variánsainak kiválasztását részben a különböző cikkek termelési helyettesíthetőségei (termelési függvényeik), részben az azonos szükségletkielégítési színvonalat biztosító fogyasztási arányok (közömbösségi görbék) segítségével. Haberler is rámutat, hogy ezek a kísérletek nem sok gyakorlati eredményre vezettek idáig, részben eredendő korlátozottságuk miatt (két cikk, két ország), részben pedig amiatt, hogy például a szükségletkielégítés társadalmi színvonalának mérése (a közömbösségi görbék alkalmazása) megoldatlan probléma.

A továbbiakban részletesebben ismerteti a szerző a svéd iskolához tartozó Ohlin megállapításait. Ohlin a termelési költségek és a relatív árarányok országonkénti eltéréseit a természeti erőforrások, a munkaerő és a termelési eszközök mennyiségi és minőségi különbségeire vezeti vissza. Rámutat, hogy egyenlő termelési feltételek mellett is kölcsönösen előnyös lehet a kereskedelem, ha a keresleti összetétel eltérő. Elveti a statikus szemléletet, mivel a verseny és a külkereskedelem megváltoztatja a termelési eszközök kínálatát és a kereslet struktúráját. A szerző ismerteti és túlzott absztrakciójuk miatt bírálja azt a Heckscher és Ohlin-féle tételt, hogy szabad kereskedelem esetén az ún. termelési tényezők ára kiegyenlítődik, valamint Lerner és Samuelson tételét, hogy a szabadkereskedelem — a szállítási költségektől eltekintve — helyettesítheti a munkaerő nemzetközi mozgékonytát (az árak teljes kiegyenlítésén keresztül).

A modern polgári közgazdászok egy csoportja a nemzetközi kereskedelemnek a jövedelmek eloszlására gyakorolt hatását vizsgálta, egyebek közt azt a problémát, hogyan hat például a vámok csökkentése a bérekre, a profitokra, a földjáraadókra stb. Általánosan elvetik azt a protekcionista felfogást, hogy a szabad kereskedelem versenye leszorítaná a fejlett országok bérszínvonalát.

A fenti problémák megoldását az utóbbi években igyekeztek átvinni az elméleti spekuláció területéről a statisztikai mérések területére. Például Leontief — input-output módszerének felhasználásával — arra a saját maga számára is meglepő megállapításra jutott, hogy az Egyesült Államok exportja munkaigényes, importja pedig tőkeigényes. Ismerteti azokat a magyarázatokat, amelyekkel e tényt a hagyományos elmélettel összhangba igyekeztek hozni. Hivatkozik egyrészt a munka magasabbfokú termelékenységére, másrészt arra, hogy az eltérő termelési feltételek következtében az az iparág, amely az Egyesült Államokban tőkeigényesnek számít, másutt nem feltétlenül az.

A következő fejezetet a külkereskedelmi cserearányok, az export- és import-árarányok (terms of trade) problémájának szenteli a szerző. A cserearányok alakulása fontos mércéje a külkereskedelmi helyzet fejlődésének, de az áruösszetétel és a termelési költségek változásai erősen csökkentik e mérőeszköz pontosságát. A cserearányok számításakor egyes szerzők figyelembe veszik a termelékenység országokonkénti változásait is, hogy így képet kapjanak az árarányok mögötti ráfordításarányokról. A külkereskedelmi politika elé hiba volna a cserearányok javítását célul tűzni — írja Haberler — mert ez — a külföldi ellenrendszabályoktól eltekintve — túlságosan leszűkítené a forgalmat, hiszen a legelőnyösebb „terms of trade” minimális forgalomnál érhető el.

A fizetésimérleg-mechanizmusról szóló fejezetben a fizetésimérleg-egyensúly helyreállításának három módszerével találkozunk: 1. az aranyalapon nyugvó stabil valutaárfolyam rendszerével; 2. a változékony árfolyamokkal (deficit esetén leértékelés, többlet esetén felértékelés); 3. a kereskedelem és a devizagazdálkodás közvetlen ellenőrzésével.

A szerző részletesebben csak változékony árak, bérek és valutaárfolyamok feltételei között vizsgálja az egyensúly helyreállításának problémáit. Az olvasó megismerkedhet a keynesi fogyasztási határhajlandóság mintájára alkotott importkellési határhajlandóság fogalmával, és azzal, hogyan függ ez össze az importcikkek keresletének rugalmasságával. Egyes polgári szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy a devalválás csak bizonyos export-import keresleti rugalmasság-arányok mellett vezet a fizetési mérleg egyensúlyának helyreállításához, más arányok esetén a helyzet nem javul, hanem romlik.

A tanulmány utolsó fejezete a külkereskedelmi politika elméletéről szól. Az egyes kereskedelem-politikai módszereket a szerző így ítéli meg, hogy azok ténylegesen növelik-e a nemzeti jövedelmet anélkül, hogy egyúttal a jövedelemelosztást „nemkívánatos” irányban megváltoztatnák. Ebből a szempontból vizsgálja a szabadkereskedelem és a különféle korlátozások következményeit. Ismerteti és bírálja a vámelmélet különféle érveit, így a vásárlási és eladási monopóliumból az illető országra származó előnyöket, a vámpolitika felhasználását a jövedelemelosztás kedvezőbbé tételére, illetve a munkanélküliség csökkentésére, a gazdaságilag elmaradott országok ipari fejlesztésének támogatását stb.

A nemzetközi kereskedelem polgári elméletének mai helyzetéről Haberler professzor által festett kép nem valami rózsás. A modern polgári közgazdászok számos területen tovább finomították ugyan a polgári klasszikusokhoz képest a kapitalista gazdasági jelenségek leírását, gyarapodtak a kutatás módszerei, gazdagodott a feldolgozott tényanyag, s mindezzel érdemes megismerkedni, de megállapítható az is, hogy az egyes szerzők által kínált „megoldások” bizonytalan értékűek, a nemzetközi munkamegosztás sok alapvető elméleti problémájára pedig a polgári elméletek képtelenek válaszolni.

N. A.

Magyar nyelvű gazdasági tárgyú könyvek

Az állattenyésztés munkaerő és munkabér kiszámításának normatívái. Bp. 1957. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 64 l.

Angyal B.—Kreitzer M.—Máhler S.: Mezőgazdasági termelőszövetkezetek kettős könyvvitele. Bp. 1957. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 313 l.

Az árszabályozásra vonatkozó alapvető rendelkezések. (Árszabályozó hatáskör, árképzés, ármegállapítás, árellenőrzés.) Lezárva 1957. december 31. Bp. 1958. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 326 l.

Balázsy Gy.: Bérezés és bérelszámolás az iparban. Bp. 1957. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 110 l.

Balázsy Gy.—Patóh L.: A bérelszámolás analitikus nyilvántartásának szervezése. 2. javított, bővített kiadás. Bp. 1958. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 94 l.

Bécs L.—Kozmutza P.: Bérgazdálkodás és munkaügy az iparban. Bp. 1957. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 154 l.

Belkereskedelmi áruforgalmi, hálózatfejlesztési és munkaügyi statisztikai beszámoló rendszer. Bp. 1958. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 136 l.

A belterjesség a mezőgazdaságban. (Külföldi irodalmi szemle.) Bp. 1957. Országos Mezőgazdasági Könyvtár. 131 l. (Témadokumentáció.) Bibliográfia: 99—131 l. Sokszorosítás.

Budapest statisztikai zsebkönyv. Bp. 1957. Központi Statisztikai Hivatal. 295 l.

Dénes M.: Az állami gazdaságok munkajogi kérdései. A munkaviszony keletkezése és megszűnése, munkaidő, áthelyezés, fegyelmi eljárás, munkaügyi viták. Bp. 1957. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 59 l.

Az élelmiszerfogyasztás alakulása Magyarországon. Bp. 1957. Központi Statisztikai Hivatal. 84 l. (Statisztikai Időszaki Közlemények. 6/1957.)

Erdei F.: Futóhomok. A Duna—Tisza köze. 3. kiadás. Bp. 1957. Gondolat. 279 l.

Erdős T.: A túltermelési válság késésének okai az Amerikai Egyesült Államokban. Bp. 1957. Kossuth. 104 l.

A gépállomások ügyviteli és számviteli munkájának megszervezése, a bizonylati rendszer. 1. rész: Nyírszegi V.: A gépállomások egységes bizonylati rendje. 2. rész: Metzger Ö.: A gépállomások ügyviteli és számviteli munkájának megszervezése. Bp. 1957. Mezőgazdasági Kiadó. 183 l.

György E.: Mezőgazdasági önköltség-számítás. Bp. 1957. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 351 l.

Hajas J.: Gazdaságos méretezés a mezőgazdaságban. Bp. 1958. Mezőgazdasági Kiadó. 239 l.

Hedvicsek F.: Munkavédelem és balesetelhárítás az állami gazdaságokban. Bp. 1957. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 58 l.

Hellei A.: A munkatermelékenység fokozása az állattartásban. Bp. 1957. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 212 l.

Hu Hszi-kuj—Hszü Thi-hszin: A kapitalista ipar és kereskedelem békés átalakítása Kínában. Bp. 1958. Kossuth. 91 l.

Hunyady K.: Gépállomások vállalati gazdálkodásának rendszere. Bp. 1958. Mezőgazdasági Kiadó.

Iparvállalati szervezés, tervezés. 1. rész: Cotel K., 2. rész: Kardos S. Bp. 1958. Kossuth, Felsőoktatási Jegyzetelátó V. 94 l. (Mérlegképes könyvelői tanfolyamok jegyzetei.) Sokszorosítás.

Ivanov, N.: A termelés normatív számvitele. Bp. 1958. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 190 l.

A jugoszláv népgazdaság ágazatközi kapcsolatai 1955-ben. A Jugoszláv Szövetségi Statisztikai Hivatal „Tanulmányok és elemzések” sorozata 8. sz. füzetének fordítása. Bp. 1958. Központi Statisztikai Hivatal. 30 l. Sokszorosítás.

96 parasztgazdaság fontosabb üzemi adatai. (1955. április 15.—1956. április 15.) Bp. 1957. MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézete. 66 l.

Korán I.: A műszaki külkereskedelem alapismeretei.

1. köt. Energiahordozók, nehézipari alapanyagok és féltermékek. Bp. 1957. Tankönyvkiadó. 304 l.

2. köt. Gépek és beruházási javak. Bp. 1958. Tankönyvkiadó. 310 l.

Külkereskedelmi útmutatók a Közgazdasági és Jogi Kiadó kiadásában:

Belga-Kongó. — Ruanda Urundi. 71 l.
Fülöp-szigetek. — Hongkong. 102 l.
Közép-Afrikai Szövetség. — Brit Kelet-Afrika. 104 l.

Kuba. — Haiti. — Diminika. 165 l.

Peru. — Bolívia. — Paraguay. 155 l.

Spanyolország. — Portugália. 133 l.

Thaiföld. — Malájföld. — Singapore. 103 l.

Ladó L.: A normatív jellegű költség-gazdálkodás. Bp. 1958. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 78 l.

Lenin, V. I.: A szocialista gazdaság irányításáról. Bp. 1958. Kossuth. 155 l.

Luxemburg, R.: Válogatott beszédek és írások. 1. köt. Bp. 1958. Kossuth. 450 l.

A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének évkönyve. 1957. Előszó: Friss István. Bp. 1957. Akadémiai Kiadó. 542 l.

Magyar városok és községek. Statisztikai adatgyűjtemény. Bp. 1958. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 811 l.

Magyarország szállodái és üdülői 1957. évben. Bp. 1958. Központi Statisztikai Hivatal. 79 l. (Statisztikai Időszaki Közlemények. 8/1958.)

Marton I.: Tanulmányok a főbb tőkés országok gazdasági fejlődéséről. Bp. 1957. Központi Pedagógus Továbbképző Intézet. 77 l. Sokszorosítás.

A mezőgazdaság gépesítésének ökonomiai tényezői. (Külföldi szakirodalmi szemle.) Bp. 1957. Országos Mezőgazdasági Könyvtár. 156 l. Bibliográfia: 120—156 l. (Témadokumentáció.)

A mezőgazdasági költség-számítás módszere és számítások az 1954/1955. gazdasági évről. Bp. 1958. MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézete. 71 l.

A mezőgazdasági termelőség-tervezetek számvitele. Egyszeres (rovatos) könyvviteli rendszer. Bp. 1958. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 240 l.

A minisztériumok és tanácsok dolgozói. 1957. Bp. 1958. Központi Statisztikai Hivatal. 36 l.

Nagy L.: Állami gazdaságok üzemstatistikája és üzemelemzése. Bp. 1957. F. M. Állami Gazdaságok Főigazgatósága. 492 l.

Nigriny E.—Máltás Gy.—Zsembery I.: A munkaügyi viták elintézése. Bp. 1958. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 208 l.

Oelssner, F.: A gazdasági válságok. 1. köt. A monopólium előtti kapitalizmus válságai. Bp. 1957. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 284 l.

Ötezer család 1956. évi háztartási feljegyzései. Bp. 1957. Központi Statisztikai Hivatal. 90 l. (Statisztikai Időszaki Közlemények. 5/1957.)

Pénzügyi ellenőrzés. Kézikönyv. Bp. 1958. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 419 l.

Roskoványi E.—Simka I.: A mezőgazdasági termelőség-tervezetek termelési terve. 2. átdolg. kiadás. Bp. 1957. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 96 l.

Sándor P.: A XIX. század végi agrár-válság Magyarországon. Bp. 1958. Akadémiai Kiadó. 440 l.

Szabó L.: Vállalatszervezés a gyakorlatban. Bp. 1958. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 150 l.

Szekeres I.: Gépállomási munkadíjak képzésének módszerei. Bp. 1957. Mezőgazdasági Kiadó. 83 l.

A szocialista mezőgazdasági üzemek működése. 1956. Bp. 1957. Központi Statisztikai Hivatal. 146 l. (Statisztikai Időszaki Közlemények. 7/1957.)

A szovjethatalom negyvenéves eredményei számokban. Statisztikai gyűjtemény. Bp. 1958. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 278 l.

Szövetkezetek Országos Szövetsége. Statisztikai Évkönyv. (1950—1956.) Bp. 1957. Statisztikai nyomtatványellátó. 134 l.

Tinbergen, J.: Ökonometria. Bevezető: Mátyás Antal: Az ökonometriai kutatások alapjául szolgáló polgári közgazdasági elméletek főbb sajátosságai. Bp. 1957. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 327 l.

Tószegi Z.: Állattenyésztési dolgozók bérezése. Bp. 1957. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 66 l.

Vállalati címtár. 1. Szaknévsor. 2. Gyártmány jegyzék. Bp. 1957. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 519 l.

Vállalati pénzügyi dolgozók kézikönyve. 1957. 3. átdolgozott, bővített kiadás. Bp. 1957. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 299 l.

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Йозеф Д. Сабо :

Некоторые основные черты трехлетнего плана

Целью трехлетнего плана является ликвидация трудностей, вызванных контрреволюцией и прежними ошибками в области экономической политики, дальнейшее смягчение еще имеющихся в народном хозяйстве диспропорций и постепенное формирование правильных пропорций, а также создание предпосылок, необходимых для мощного социалистического развития страны и постоянного улучшения народного благосостояния.

Трехлетний план устанавливает пропорцию между потреблением и накоплением, исходя из того соображения, что каким-бы низким ни был в настоящее время уровень капиталовложений, личное потребление, реальный доход из года в год должны возрастать, а уровень расходов на социально-культурные цели и жилищное строительство не может снижаться.

В ходе трехлетнего плана не последует значительного изменения в пропорциях между народно-хозяйственными отраслями и их удельном весе друг к другу, но внутри отдельных отраслей народного хозяйства, в первую очередь в промышленности, планом предусматриваются значительные структурные изменения.

Хотя уровень капиталовложений в течение трехлетнего плана в среднем по годам ниже, чем в период первого пятилетнего плана, все же, благодаря сокращению числа неоконченных инвестиций и росту использования фондов обновления и амортизации, средний годовой прирост фонда основных средств в ходе трехлетнего плана будет выше, чем это было в период первого пятилетнего плана.

Автор сравнивает распределение государственных капиталовложений в трехлетнем плане с адекватными фактическими данными за период первого пятилетнего плана, подвергая при этом, в первую очередь, сравнению пропорцию между производственными и непроизводственными капиталовложениями, далее, распределение капиталовложений на оборудование, строительство и прочие инвестиции, и наконец, с точки зрения распределения капиталовложений между народнохозяйственными отраслями.

Автор подробно знакомит читателя с теми инструментами трехлетнего плана, которые делают возможным сохранение существующего уровня занятости и умеренный рост личного потребления и реальных доходов. Статья содержит те соображения, на которых основывается установленное планом развитие промышленности, сельского хозяйства и транспорта, и фиксирует экономические причины и влияние последних. Наконец, в статье излагается ожидаемое движение государственных закупок сельскохозяйственных продуктов, а так же предполагаемая структура экспорта и импорта.

Иштван Сурди :

Несколько замечаний относительно соображений и предложений Экономического комитета экспертов

После разгрома контрреволюции Революционное Рабоче-крестьянское правительство выработало программу для важнейших областей социальной и экономической жизни. Для подготовки экономической программы правительство образовало Комитет экспертов из числа партийных и беспартийных экономистов. Комитет внес полезные предложения, за что руководители партии и правительства неоднократно выражали признательность.

Статья занимается оценкой и критикой проекта программы, указывает на антимарксистский и ревизионистский характер некоторых содержащихся в ней предложений.

В первую очередь подвергается критике раздел программы, посвященный сельскому хозяйству, ибо он сеет вредные иллюзии среди трудящихся единоличников. Правительство создаст спокойные условия для производства и обеспечит земельную собственность, но это, однако, не тождественно с непосредственностью мелких участков и не означает увековечивания мелкокрестьянского хозяйства.

Статья занимается также принципиальными недостатками в части проекта программы, посвященной управлению хозяйством. В противоречие мнению Экономического комитета, — по мнению которого цели плана можно осуществить посредством косвенных инструментов, не прибегая при этом к непосредственным директивам, — статья устанавливает, что важнейшей характерной чертой социалистического планирования и средством государственного регулирования в отношении предприятий является директива, в том числе и тогда, когда регулирование частностей производится при помощи косвенных инструментов.

Эдит Варга :

Улучшение наших методов планирования

Автор статьи вступает в полемику с вышедшей в № 2 журнала „Кёзгаздашаги сэмлэ“ за 1958 год работой Иштвана Варга „Несколько соображений относительно улучшения наших методов планирования“. В ходе полемики автор устанавливает, что подвергаемые критике взгляды Иштвана Варга, направленные на ликвидацию директивного планирования, в конечном итоге ведут к

возникновению такой обстановки, когда само планирование становится невозможным. Одним из источников ошибочных взглядов Иштвана Варга является то, что он оставляет вне внимания взаимосвязь между планом и экономическими законами развития социализма и, таким образом, фактически отрицает возможность научного обоснования плана. В этой связи статья указывает на наличие аналогичных взглядов у ряда зарубежных экономистов, не стоящих на позициях марксизма или находящихся на позициях ревизионизма. В подвергаемой критике работе план сводится к проблеме расчета вероятности, разрешить которую, в свою очередь, невозможно.

Другим источником ошибок Иштвана Варга является то, что он полностью игнорирует ту роль, которую имеет план в системе пролетарской диктатуры. Широкое применение предложенного им способа планирования при помощи категорий минимальной и оптимальной маргинальных стоимостей необоснованно генерализирует слабые места плана, лишает план возможности выдвигать определенные цели и являть собой прочную основу для экономической политики.

Таким образом, при помощи предложенного Иштваном Варга метода, не представляется возможным достигнуть снижения факторов неурверенности в планировании и обеспечить более высокую точность последнего. Для достижения этой цели прежде всего необходимо глубокое знание экономических процессов, действия и взаимодействия экономических законов.

Карой Гарамвёлды — Дьюла Надь:

Сельское хозяйство в трехлетнем плане

В статье подвергается анализу развитие венгерского сельского хозяйства в течение трехлетнего плана. Авторы рассматривают развитие сельскохозяйственного производства, материальные и технические условия развития производства и наконец, проблему формирования производственных отношений и стношений внутри сельскохозяйственных предприятий. Средний валовой продукт сельского хозяйства в 1958—1960 годы, в неизменных ценах 1954 года, возрастет в сравнении с средним валовым продуктом за период предыдущих трех лет (1955—1957 гг) на 12,1 процента. Рост в области животноводства будет большим (14,6 процента), чем рост в области растениеводства (10,5 процента). В ходе осуществления трехлетнего плана сельское хозяйство страны будет развиваться в сторону дальнейшей интенсификации. Так возрастет площадь под фруктовыми садами; в рамках посевных площадей снизится доля зерновых и возрастет доля кормовых и технических культур. В течение трехлетнего плана, благодаря улучшению структуры посевов, улучшению 235 000 кадастровых хольдов почвы, росту потребления органических удобрений, использованию качественных посевных материалов и улучшению снабжения искусственными удобрениями постепенно будет происходить рост урожайности. План развития животноводства предусматривает рост поголовья скота и значительное увеличение продуктивности животноводства. В области механизации предусматривается скромный прогресс: в рамках тракторного парка значительно возрастет удельный вес универсальных тракторов и в 1960 году достигнет 40 процентов.

В трехлетнем плане предусматриваются значительные капиталовложения для развития сельского хозяйства. Эти капиталовложения, помимо обеспечения непосредственного роста производства, будут содействовать укреплению социалистического сектора и обеспечению условий крупного хозяйствования для кооперативного движения. Укрепление социалистических крупных хозяйств и их дальнейшее распространение являются серьезным фактором реализации производственных задач, предусматриваемых трехлетним планом.

Янош Корнай:

Надо ли подвергать коррекциям систему участия в прибылях

Весной этого года в легкой промышленности, а так же в других промышленных отраслях, впервые имело место распределение участия в прибылях. Размер участия в прибылях был в основном поставлен в зависимость от того, насколько предприятие превзошло установленную для него доходность на 1956 год. Однако, на практике участие в прибылях исчислялось не только на основе действительно реализованной суммы прибыли, а таким образом, что данная сумма подвергалась изменениям на базе учета различных юридических оснований в сторону снижения или увеличения последней. Статья исследует вопрос о том, насколько такие коррекции являются целесообразными и экономически обоснованными.

Первая группа коррекций: возмещение за убыль, возникшую независимо от предприятия, или без его серьезного участия, а так же изъятие преимуществ, возникших в результате случайно сложившихся обстоятельств. Статья считает такие коррекции в основном ошибочными, ибо они обрекают предприятие на пассивность.

Вторая группа коррекций: создание противовеса тому влиянию, которое отдельные центральные государственные мероприятия оказывают на прибыль (например, изменения цен и зарплаты, указания, относящиеся к производственному ассортименту). В этом случае имеется необходимость в индивидуальном подходе. Если, например, увеличение цены материала автоматически окажется возмещеном предприятию, тогда это по сути дела будет означать то, что политика цен не окажет нужного влияния на предприятие. Однако, было бы ошибкой осуществить общее повышение заработной платы в 1957 году исключительно за счет прибыли.

Наконец, третья группа коррекций: различные отчисления из прибыли предприятий в качестве взысканий. По мнению автора совершенно обоснованным является то, чтобы нанесенный обществу вред, который при данных обстоятельствах не отражается непосредственно на доходности предприятия, таким путем все же находил свое выражение в размерах участия в прибылях. В то же время следует стремиться путем дальнейшего совершенствования ценообразования и системы различных экономических стимулов к тому, чтобы нанесенный обществу со стороны предприятия ущерб, наиболее непосредственно сказывался в финансовых результатах предприятия.

SUMMARY OF THE ARTICLES

József D. Szabó:

Some main features of the Three Year Plan

The purpose of the Three Year Economic Plan is to eliminate the difficulties caused by the counter-revolution and the erroneous economic policy in the past. It is designed to abolish the disproportions still existing in the national economy and to bring about step by step correct proportions, further to create the preconditions for rapid socialist development of the country and the systematic raising of the living conditions of the people.

In the Three Year Plan the proportion of consumption and accumulation depends on the principle that however low the level of investment at present, personal consumption and real income have to be increased from year to year and the social, cultural, and housing conditions have to be improved.

No important change will take place during the Three Year Plan period as far as the proportions and weight of the various branches of the national economy are concerned; structural changes of significance are planned in various branches, particularly in industry.

The annual average of investments during the Three Year Plan is lower than in the first Five Year Plan period. Nevertheless, due to the fact that unfinished investments will be lower and a larger proportion of the amortisation fund is covered by the renewal fund, the annual average increase of the fixed fund exceeds the average for the Five Year Plan.

The author compares the state investments carried out during the Five Year Plan with those allocated by the Three Year Plan, particularly with reference to the proportion of productive to non-productive investments and expenditure on machinery, building and other investments, according to branches of industry.

He goes into a detailed discussion of the principles which determine the maintenance of the existing standard of employment and personal consumption, and a gradual increase in real income. The article contains a discussion of the policy on which the development of industry, agriculture and transport is based, as well as its economic causes and effect, it outlines the anticipated trend of purchases and the structure of goods to be exported and imported.

István Szurdi:

Comments on the suggestions and proposals of the Select Committee on Economics

After the defeat of the counter-revolution the Revolutionary Workers' and Peasants Government worked out a programme for the most important fields of social and economic life. A Select Committee composed of Communist and non-party economists was set up by the Government to prepare an economic programme. The Committee came forward with a number of useful proposals; the Party and Government leaders repeatedly expressed their satisfaction with the Committee's work.

The article discusses and criticises the Committee's draft programme, and points to the fact that some of the proposals are anti-Marxist and revisionist.

Among others the section of the draft programme concerned with the development of agriculture is criticised for giving rise to false illusions among the individual working peasantry. The Government guarantees landownership and production, but this is not synonymous with the security of the small plots and this does not mean that the small peasant holdings will exist forever.

The article also treats the ideological shortcomings of the proposals concerned with economic direction. It argues against the view of the Committee on Economics from which it follows that the plan targets can be realised indirectly, without directives and states that directives are a fundamental characteristic of the methods used by the state in its relations to enterprises, even though the determination of details takes place by indirect means.

Edit Varga:

The improvement of planning methods

The article polemises with the paper by István Varga entitled "Some thoughts on improving the methods of economic planning" which appeared in the Economic Review No. 2 for 1953. It demonstrates that, in the final count, Mr. Varga's proposal to discontinue the directive character of the plan would make planning impossible. In his opinion, the source of Mr. Varga's erroneous conception is that he leaves out of consideration the interrelation between the plan and the laws of socialist economy and thereby in fact denies the scientific foundation of planning. In this connection the article refers to similar views expressed by economists abroad, who are not Marxists, but revisionists. In the paper under discussion the plan is reduced to a calculus of probabilities, a problem which cannot be solved.

Another source of Mr. Varga's error is that he completely ignores the role played by the national economic plan in a system of dictatorship of the proletariat. The extensive application of planning by means of lower and upper value limits as suggested by him is an unjustified generalisation of uncertainty factors in the plan; it rules out the possibility of setting fixed targets in the plan and of making the plan the firm foundation of economic policy.

By means of the methods proposed by Mr. Varga it is impracticable to reduce the uncertainty factors of planning and make planning more precise. For this purpose it is, above all, necessary to possess a more thorough knowledge of economic processes and the operation and reciprocal effect of economic laws.

Károly Garamvölgyi—Gyula Nagy:

Agriculture and the Three Year Plan

The article examines the development of Hungarian agriculture scheduled in the Three Year Plan period, e. g. development of production, its financial and technical prerequisites, and the trend in production and enterprise relations. In 1958—60 average gross agricultural production, calculated at unchanged 1954 prices, will increase by 12.1 per cent compared with the average for the preceding three years (1955—57). The increase in livestock production (14.6 per cent) will be greater than the increase in crop production (10.5 per cent). In the Three Year Plan period agricultural production will become more intensive. The orchard territory will be increased, the proportion of arable land under cereal crops will be better crop rotation, soil improvement on more than 333,000 acres, more fertilisers. The livestock and livestock produce will be increased considerably. In the field of mechanisation, the progress envisaged is modest the number of universal tractors will be augmented and will make up more than 40 percent of the total tractors by 1960.

Large-scale investments will be made in agriculture in the plan period. Apart from raising production, these investments will serve to strengthen the socialist sector and promote large-scale farming in the cooperative farm movement. The consolidation of the socialist large-scale farms and their expansion play an important role in fulfilling the production figures of the Three Year Plan.

János Kornai:

Is profit sharing to be corrected?

Profit shares were paid for the first time this spring in light industry and in other branches. On the whole the share depended on the extent to which the enterprise exceeded the profitability for 1956. In practice, however, the profit share was not estimated on the basis of actual earnings; this amount was either reduced or augmented under various heads. It is the purpose of the article to examine how far is this justified economically.

One group of corrections was made to offset losses beyond the control of the enterprises or advantages due to chance obtained without the active participation of the enterprise. The article on the whole disagrees with such corrections being made, because this tends to make enterprises passive.

A second group of corrections was made to offset changes in the profits of the enterprise caused by certain central state measures (such as price and wage adjustments, directives concerning changes in the production schedule). Each case has to be judged individually. If, for instance, the enterprise is automatically reimbursed for the rise in the price of materials, the price policy would not exert the proper effect on the enterprise. On the other hand it would have been wrong to carry out the general rise in wages in 1957 exclusively to the detriment of the profit earnings of enterprises.

A third group of corrections was made to offset various deductions from the enterprise profits for fines. In the author's opinion it is completely justified that damage done to society which, under present circumstances, would not be directly affect the profitability of the enterprise, should be reflected in the size of the share of profits. At the same time by improving various means of economic incentive, the aim should be the closest possible relation between the loss incurred by society and the financial position of the enterprise.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Antos István, Bakonyi Sebestyén Endre, Bognár József, Erdei Ferenc,
Fekete Ferenc (főszerkesztő), Friss István, Háy László (a szerkesztő
bizottság elnöke), Huszár István, Lázár György, Molnár Endre, Varga
Edit, Varga István, Vályi Péter

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. — Telefon: 111—010.
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180-850. — Csekkszám: 61 094. Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.
Terjedelem: 7 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1958. június 17.
A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Kossuth Nyomda, Budapest, V., Honvéd u. 10. — 1910 — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

8-9

V. ÉVFOLYAM

1958. AUG.-SZEPT.

TARTALOM

<i>Göncöl György</i> : A két rendszer harca és az egységes világgazdaság kérdése	785
<i>Varga Jenő</i> : A háború utáni ipari ciklus problémái és a túltermelési válság	795
<i>Ajtai Miklós</i> : A beruházások koncentrációja	816
<i>Bródy András</i> : Az ágazati kapcsolatok mérlegének elméletéhez ..	823
<i>Schmidt Ádám</i> : A szocialista jövedelemelvonási rendszer főbb sajátosságai	836
<i>Antos László—Kóródi József—Salamon Ödön</i> : A hazai cellulóz- és papírtermelés hosszútávú fejlesztése	852
<i>Mód Aladárné</i> : Parasztságunk jövedelmi rétegződése	872
<i>Lévai András</i> : Magyarország távlati energiaproblémái	885
<i>Simán Miklós</i> : A könnyűipar gazdasági problémáiból	904
<i>Mátyás Antal</i> : A statikus egyensúlyi elmélet Walrasnál	922

TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ

A Közgazdaságtudományi Intézetéről (K. I.)	939
--	-----

SZEMLE

A munkaerőmérleg-rendszer néhány kérdése (<i>Pogány György—Bán Géza</i>)	949
Mezőgazdasági árpolitika Svédországban és az Amerikai Egyesült Államokban (<i>Ihrig Károly</i>)	958

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

<i>Csikós Nagy Béla</i> : Árpolitika az átmeneti gazdaságban (<i>Wilcek Jenő</i>)	971
Az élelmiszerfogyasztás alakulása Magyarországon (<i>Kovács Dénes</i>) ..	978
Néhány adat Lengyelországról (<i>Neményi Vilmos</i>)	981
Mezőgazdasági önköltségszámítás (F. L.)	983
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	986

E SZÁM SZERZŐI:

dr. *Ajtai Miklós*, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese; *Antos László*, az Országos Tervhivatal főosztályvezető-helyettese; *Bán Géza*, a Munkaügyi Minisztérium munkatársa; *Bródy András* aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; *Göncöl György*, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője; dr. *Ihrig Károly* nyug. egyetemi tanár, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; dr. *Kóródi József*, az Országos Tervhivatal munkatársa; *Kovács Dénes*, az Országos Élelmezés- és Táplálkozástudományi Intézet munkatársa; dr. *Lévai András* Kossuth-díjas egyetemi tanár, a műszaki tudományok doktora, az Erőműtervező Iroda igazgatója; dr. *Mátyás Antal*, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem politikai gazdaságtan tanszékének docense; *Mód Aladárné*, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője; *Neményi Vilmos* okl. kögazda; *Pogány György*, a Munkaügyi Minisztérium munkatársa; *Salamon Ödön*, az Országos Tervhivatal külső munkatársa; dr. *Schmidt Ádám*, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; *Simán Miklós*, a Könnyűipari Minisztérium mb. osztályvezetője; *Varga Jenő* akadémikus, a Szovjetunló Tudományos Akadémiájának tagja; dr. *Wilcek Jenő*, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem ipargazdasági tanszékének vezetője.

A két rendszer harca és az egységes világgazdaság kérdése

(Megjegyzések a szociálnacionalizmus legújabb változatáról)

Az első világháború idején Lenin kimutatta, hogy az imperialista világháború körülményei között a revizionisták szociálnacionalistákká (szocialista frázisokat hangoztató, de a gyakorlatban a nacionalista árral úszó emberekké) változtak át. „A platonikus internacionalizmus csődje” című cikkében a szociálnacionalistákat a következőképp jellemezte:

„A szociálnacionalisták nem nevezik és nem is tartják magukat szociálnacionalistáknak. Minden igyekezetükkel azon vannak, azon kell lenniök, hogy álnév mögé rejtőzzenek, hogy port hintsenek a munkástömegek szemébe, hogy eltüntessék az opportunizmussal való kapcsolataiknak minden nyomát, hogy leplezzék árulásukat, vagyis azt a tényt, hogy átálltak a burzsoázia oldalára és szövetségre léptek a kormányokkal és vezérkarokkal.” (Lenin Művei. 21. kötet. 189. o. Szikra, 1951.)

A második világháború utáni időszakban, a két világrendszer egymás mellett létezésének történelmi körülményei között a szociálnacionalizmus új elméleti köntösben jelentkezik, revizionista gyökereit újfajta frázisokkal igyekszik elleplezni. Ezeknek a manővereknek leleplezése és visszaverése nem kevésbé fontos feladat, mint az a feladat volt, amelynek megoldása során Lenin ütközött meg a maga korabeli szociálnacionalistákkal.

Korunk központi ténye a két világgazdasági rendszer, az imperializmus és a szocializmus egymás mellett létezése és — két kibékíthetetlenül ellentétes rendszerről lévén szó — *harca*.

Ez az utóbbi mozzanat a Jugoszláv Kommunista Szövetségének programjában kézen-közön elsikkad. A két rendszer harca, a ki kit győz le kérdés világméretű eldöntése a jugoszláv program szerzőinek elképzelésében teljesen háttérbe szorul, jelentéktelenné törpül. A fejlődési perspektíváknak ezt az elferdítését azzal igyekeznek elérni, hogy úgy tűntetik fel a dolgot, mintha ez a harc már el is dőlt volna, mintha csak valami dogmatikus vesszőparipa volna a két rendszer közötti harc kérdésének a feszegetése. Többé-kevésbé mindenütt a szocializmus elemeit és tényezőit észleljük, vallják a program szerzői, mindenütt a szocializmus erőinek előnyomulását tapasztaljuk — az amerikai kormány gazdasági szerepétől egészen a jugoszláv szabadpiaci mechanizmusig; itt mindössze az a feladat, hogy a szocializmusnak ezek a világon mindenütt meglevő elemei egymást áthassák, és ily módon kialakítsák az egységes világrendszert. Éppen erre az elképzelésre ragasztják rá azután az „aktív koegzisztencia” címkéjét, amely a program elképzelésében a két

rendszer egymásba olvasztásának valamilyen különös, közelebbről meg nem határozott folyamatát jelentené.

Miután ennyire kizsigerelték a lenini elméletből annak forradalmi magvát, tudniillik a két rendszer harcát, a két rendszer egymás mellett létezésének lenini koncepcióját „továbbfejlesztették” a revizionizmus „aktív koegzisztencia” néven bejegyzett szabadalmává. Erről feltalálói azt állítják, hogy mindenki számára elfogadható és felhasználható. Nézzük meg közelebből, mi ez az univerzális csodaszer.

Ha a két világrendszer létezésének és harcának központi tényétől eltekintünk, akkor a mai világ eseményeivel és fejleményeivel értetlenül és tanácstalanul állunk szemben.

A jugoszláv program azt akarja bizonyítani, hogy ez a tény nem tény, ez a kérdés nem kérdés, és hogy tehát a bölcsesség csimborasszója, hogy nem kell egyik oldalra sem állni, hiszen tulajdonképpen nem is két világrendszerről, hanem pusztán két tömbről van szó, és a legelőnyösebb egyik tömbhöz sem csatlakozni. (A kifejezés egyébként a washingtoni propagandalemezek egyike: ott keresztelték el a szocialista táborot „keleti tömbnek”, „eastern block”-nak.)

Mellesleg: az 1956. októberi magyar ellenforradalom tapasztalata élesen rávilágított arra, hogy mi a „rendszer” és a „tömb” közötti összefüggés tényleges imperialista felfogása. Mindszenti például hirhedt rádiószózatában „a bukott rendszer örököseiről” beszélt, és ezt követően jelentette be Nagy Imre a varsói szerződésből mint katonai tömbből való kiszakadást.

A jugoszláv program az egységes világgazdaság létrehozásáról beszél mint a szocializmus egyik fő feladatáról. A program idevágó paszusa így hangzik: „Az aktív koegzisztencia politikája megteremti a világgazdaság egyesítésének szükséges feltételeit. A szocializmus egyik célja szükségszerűleg a világgazdaság egységének megteremtése.”

Emellett szándékosan félhomályban hagyja, hogy ezen a szocializmus győzelme értendő-e világméretekben, a ki kit győz le eldöntése a szocialista világrendszer javára — vagy pedig valami más? Ebben az alapvető kérdésben a program az elködösítés magasiskoláját mutatja be. Ebben a kérdésben a jugoszláv program kidolgozói — mint a pártkongresszuson elhangzott felszólalásokból és sok más megnyilatkozásból kiviláglik — a szabadon szárnyaló kritikai szellem megnyilatkozásának tekintik, hogy nem hagyják magukat semmiféle határozott állásfoglalásra „kényszeríteni”.

Ez a „szabadgondolkodás” mélyen alatta marad még a forradalmi burzsoázia XVIII. századbeli képviselőinek, a polgári felvilágosodás korszaka klasszikus alakjainak is — a szocialista forradalom korszakának klasszikusairól, Marxról, Engelsről és Leninről nem is beszélve.

Goethe írta le: „Akinek az ügy a szíven fekszik, annak értenie kell ahhoz, hogy pártosan állást foglaljon („... der muss Partei zu ergreifen wissen”), másként nem érdemli meg, hogy bárhol is hatást fejtsen ki.”

Diderot ugyanezt a gondolatot így fejezte ki: „Sohasem boldogul, ha az állítás és annak ellenkezője között hánykolódik folyvást; állást kell foglalni és ahhoz ragaszkodni kell.” („... il faudrait prendre partie et y demeurer attaché”).*

* Goethe is és Diderot is a dialektikus materializmus nagy előfutárai voltak, és íme, szükségesnek tartották, hogy óva intsenek a szofizmus útvesztőitől.

Ami pedig Lenint illeti, a „kritika szabadságáról” a következőket mondotta:

„Aki nem tetteti magát vaknak, annak látnia kell, hogy a szocializmusban felbukkant új „kritikai” irányzat nem egyéb, mint az opportunizmus újabb válfaja. És ha az embereket nem a csillogó mundérjuk és nem is hatásosan megválasztott nevük után ítéljük meg, hanem aszerint, hogy mit cselekszenek és valójában mit propagálnak, akkor nyilvánvaló, hogy a „kritika szabadsága”... szabadság azok számára..., akik a szocializmusba burzsoá eszméket és burzsoá elemeket igyekeznek átplántálni.

... Mi meredek és nehéz úton haladunk zárt sorokban, erősen fogva egymás kezét. Mindenfelől ellenség vesz körül bennünket, és majdnem állandóan ellenséges tűzben kell menetelnünk. Szabad elhatározásból éppen azért egyesültünk, hogy harcoljunk ellenségeink ellen, és ne térjünk le a szomszédos mocsárba. És íme, néhányan közülünk kiáltozni kezdenek: Gyerünk ebbe a mocsárba! — ha pedig rájuk piritunk, azt válaszolják: Milyen maradi emberek vagytok! Nem szégyenlítek magatokat, még azt sem engeditek meg, hogy jobb útra hívjunk benneteket.

Ó, igen uraim, önöknek szabadságukban áll, nemcsak hívogatni, hanem oda is menni, ahová tetszik, akár be a mocsárba... De akkor eresszék el a kezünket, ne kapaszkodjanak belénk, és ne mocskolják be a szabadság fennkölt nevét, merthiszen nekünk is szabadságunkban áll, hogy oda menjünk, ahová akarunk, és felvegyük a harcot — ne csak a mocsárral, hanem azokkal is, akik a mocsár felé fordítják a szekér rúdját.” (Lenin Művei, 5. kötet 365–366. o. Szikra. 1953.)

„Mi a teendő?” című művében, ahonnan a fenti idézetet vettük, a proletariátus forradalmi pártjának menetirányát jelölte ki Lenin. Az azóta eltelt fél évszázad alatt nagyot változott a világ — és tegyük hozzá: a lenini útmutatás, a lenini menetirány betartása, a revizionisták elleni kérlelhetetlen harc nélkül nem a szocializmus korszakos győzelmeinek jegyében változott volna meg. A mi korunkban már nemcsak a pártokra, hanem a szocializmust építő országokra is vonatkozik, hogy meredek és nehéz úton haladunk zárt sorokban, erősen fogva egymás kezét, hogy mindenfelől ellenség vesz körül bennünket, és hogy majdnem állandóan ellenséges tűzben kell menetelnünk. A szocialista országok kommunista pártjainak moszkvai nyilatkozata éppen az egyesülésnek azt a szabad elhatározását tükrözte, hogy harcoljunk ellenségeink ellen, és ne térjünk le a szomszédos mocsárba.

A jugoszláv program szerzői szabad elhatározásukból elutasították ezt az egyesülést és hívogatnak a mocsárba... Ez az ő dolguk, de ne vegyék zokon, ha leleplezzük ennek kapcsán, hogy mindezt — a leninizmus vagy a leninizmus „továbbfejlesztésének” hamis zászlaja alatt teszik.

Hogyan „fejlesztik tovább” a jugoszláv program szerzői a leninizmust, hogyan alkalmazzák a leninizmust az új történelmi körülményekre?

Ennek a kérdésnek a megvilágítására célszerű, ha emlékeztetünk arra, hogy hogyan fejlesztette tovább Lenin a marxizmust, hogy hogyan alkalmazta Lenin a marxizmust az imperializmus korszakára; más szóval, hogy hogyan jött létre a marxizmus—leninizmus. Ehhez mindenképp tudni kell, hogy Lenin a marxizmus forradalmi és kritikai mód-

szerének alkalmazásával fejlesztette tovább a marxizmust; hogy a marxizmust úgy alkalmazta az imperializmus korszakának elemzésére, hogy híven megőrizte és megvédte a marxizmus forradalmi szellemét, annak revizionista kiforgatóival és elferdítőivel szemben.

A jugoszláv program szerzői ennek az eljárásnak fordítottját művelik. Ők úgy „fejlesztik tovább” a marxizmus—leninizmust, úgy „alkalmazzák” a kapitalizmus általános válságának korszakára, a két világrendszer egymásmellett létezésének történelmi periódusára —, hogy ez még Dullesék számára is elfogadható! Dullesék is így vélekednek: az a kisebbik rossz, hogy bizonyos országokban szocializmust akarnak építeni, a nagy baj az, hogy ezek az országok a szocializmust *együtt* akarják építeni — hogy „tömböt” alkotnak!

Nézzük meg tehát, mi az, ami a marxi és lenini tanításokban a kapitalista és a szocialista világrendszert, valamint a világgazdaságot illetően közös és mi az, amiben Lenin a marxi tanítást továbbfejlesztette.

Marx is, Lenin is a szocializmust gazdasági világrendszernek tekintették: azaz olyan rendszernek, amely alkalmas és képes a termelőerők világméretű fejlesztésére és pedig azon a ponton túl, ahol erre a másik, az idejétmúlt, a letűnőben levő világgazdasági rendszer, a kapitalizmus már egészében nem képes, illetve csak a legnagyobb megrázkódtatások és katasztrófák útján képes.

Az imperializmus a tőke nemzetközivé válásának korszaka — mondja Lenin; a kapitalizmus fejlődésének az a foka, ahol a kapitalizmusban rejlő világgazdasági tendencia kiteljesedik. Ez ugyanakkor azonban a kapitalizmus fejlődésének az a foka is, hangsúlyozza Lenin, amikor a kapitalizmus mint világgazdasági rendszer, belső ellentmondásainak szélsőséges kiéleződése folytán, elkerülhetetlenül bomlásnak indul. Ezt emeli ki Lenin a Kautsky-féle ultraimperialista ábrándokkal szemben.

„Kétségtelen, hogy a fejlődés egy egyetlen, kivétel nélkül minden vállalatot és kivétel nélkül minden államot átfogó világtröszt *irányában* halad. De a fejlődés efelé olyan viszonyok között, olyan ütemben, olyan — egyáltalán nemcsak gazdasági, hanem politikai, nemzeti stb., stb. — ellentmondások, konfliktusok és megrázkódtatások közepette megy végbe, hogy az imperializmusnak, még mielőtt egy egyetlen világtröszt kialakulna, még mielőtt a nemzeti finánciók „ultraimperialista” világegyesülése létrejönne, elkerülhetetlenül össze kell majd roppannia, a kapitalizmusnak saját ellentétébe kell átcsapnia.” (Lenin Művei, 22. köt. 105. o. Szikra, 1951.)

Ezen a történelmi fordulóponton lép a szocializmus mint gazdasági világrendszer a történelmi porondra. Kifejlődése, kibontakozása során a szocializmus világgazdasági rendszerré teljesedik ki, amely létrehozza és megszervezi a szocialista világgazdaságot.

Marx nem volt híve a távoli jövőre vonatkozó absztrakt spekulatív találgatásoknak. Ezért a történelmi helyzet természeténél fogva Marxnál még nem vetődhetett fel az átmeneti korszak nemzetközi problematikája, annak egész konkrét mivoltában, bonyolult sokrétűségében. Az átmeneti korszak fő jellegzetességét, a két rendszer egymás mellett létezését és versenyét — azt a világtörténelmi folyamatot tehát, amelyben a kapitalizmus mint világgazdasági rendszer egyre működőképtelenebbé

válik, és amelyben a szocializmus egyre hatékonyabban működő világ-gazdasági rendszerré fejlődik ki — Lenin elemezte.

Marxnak, anélkül hogy ilyen irányú jóslásokba bocsátkozott volna (erről tanúskodnak többek között az orosz narodnyik közgazdászokhoz írt levelei is), az volt az általános elképzelése, hogy a kisajátítóknak a legfejlettebb országokban körülbelül egyidőben üt az órájuk. Ebben az esetben természetesen a szocializmus mint világgazdasági rendszer nem az átmeneti korszak hosszú átalakulási folyamatának eredményeként teremti meg és fejleszti ki a szocialista világgazdaságot, hanem a proletárforradalom győzelme a legfejlettebb kapitalista országokban az egységes szocialista világgazdaság létrejöttével csaknem egyértelmű.

Az első imperialista világháború kimeneteleként a szocialista forradalom nem a legfejlettebb kapitalista országokban, hanem az egyik legfejletlenebb kapitalista országban győzött. Lenin a marxi elemzés tudományos módszereivel mutatta ki, hogy ez nem is valami történelmi véletlen, a sors valami különös szeszélye, hanem az imperializmusnak ugyanazokból a törvényszerűségeiből folyik, amelyeknek felismerése és feltárása alapján az ultraimperializmus Kautsky-féle elméletét cáfolta. „A proletárforradalom katonai programja” című cikkében leszögezi:

„A kapitalizmus fejlődése a különböző országokban a legnagyobb mértékben egyenlőtlenül megy végbe. Az árutermelés mellett ez másképp nem is lehetséges. Ebből adódik az a vitathatatlan következtetés, hogy a szocializmus nem győzhet egyidejűleg valamennyi országban. Először egyetlen vagy néhány országban fog győzni...” (Lenin Művei, 23. kötet. 77. o. Szikra, 1951.)

Ez pedig a két rendszer egymás mellett létezésének, a ki kit győz le kérdés nemzetközi eldöntésének hosszú korszakát jelenti. Ennek az átmeneti korszaknak legfőbb jellegzetessége, hogy benne a kibontakozó szocialista világrendszer küzd a felbomló kapitalista világrendszerrel szemben a szocialista világgazdaság kialakításáért és megszilárdításáért, a szocializmus világgyőzelméért. A szocializmus világméretben kivívott győzelméig terjedő átmeneti korszakban egységes világgazdaságról csupán a „világállam” burzsoá kereszteslovagjai szövögetik ábrándjaikat — és rajtuk kívül még azok a revizionisták, akik a két rendszer antagonizmusát tompítani vagy kendőzni szeretnék.

Ilyen történelmi körülmények között a szocializmus építésének egyik fő célkitűzése a legfejlettebb kapitalista országok utolérése és túlszárnyalása, a szocializmust építő országok gazdasági tömörülésének megszervezése és az imperializmus láncából kiszakadt elmaradt országok önzetlen és hatékony támogatása. Ez az egységes világgazdaság megszervezésének a szocializmus világgyőzelméhez vezető egyedüli útja.

A Kommunista Internacionálé II. Kongresszusa számára írt téziseiben Lenin a két rendszer harcának feltételeit és perspektíváit vázolja fel.

Hangsúlyozza a szocialista országok politikai és gazdasági szövetkezésének nélkülözhetetlen szükségességét azzal a hármas indokolással, hogy enélkül nem lehet ellenállni az imperializmus nyomásának, hogy enélkül megvalósíthatatlan a termelőerők fejlesztése és a dolgozók jólétének biztosítása, és végül, „tekintettel a világ minden nemzetének

proletariátusa által közös terv szerint szabályozandó egységes világ-gazdaság létrehozásának tendenciájára, mely tendencia már a kapitalizmus idején is egészen világosan megmutatkozott, és amelyet a szocializmusban feltétlenül tovább kell fejleszteni és teljesen meg kell valósítani”.

A proletár nemzetköziség elvének következetes gyakorlati megvalósítását követeli Lenin és kiemeli, hogy ennek jelentősége hatalmasan megnő, mihelyst a szocializmus már nem csak egy országban áll fenn, hanem több országban „ami képes döntően befolyásolni az egész világpolitikát”. Ezzel kapcsolatban húzza alá Lenin a beidegződött nyárspolgári nacionalista előítéletek elleni harc szükségességét; ezeket az előítéleteket a szocializmus fejlődése szempontjából „rákfenének” nevezi és a következőképp jellemzi:

„Nemcsak a II. Internacionálé pártjaiban, hanem azokban a pártokban is, amelyek kiléptek ebből az Internacionáléból, sőt nem ritkán még azokban is, amelyek most kommunista pártnak nevezik magukat, a legmindennapibb jelenség az, hogy szavakban elismerik az internacionalizmust, valójában azonban a propagandában, az agitációban és a gyakorlati munkában kispolgári nacionalizmussal és pacifizmussal cserélik fel... A kispolgári nacionalizmus beéri azzal, hogy nemzetköziségnek nyilvánítja a nemzetek egyenjogúságának elismerését de (nem is szólva arról, hogy ez az elismerés nem egyéb, mint pusztán szó) érintetlenül fenntartja a nemzeti önzést, ezzel szemben a proletár nemzetköziség megköveteli, először, hogy az *egy* országban folyó proletárharc érdekeit alárendeljük a világméreteken folyó proletárharc érdekeinek, másodsor, hogy az a nemzet, amely legyőzte saját burzsoáziáját, képes legyen és hajlandó legyen a legnagyobb nemzeti áldozatokra a nemzetközi tőke megdöntése érdekében.” (Lenin Művei. 31. kötet 141–143. o. Szikra, 1951.)

Íme, ez az, amit Lenin a rendszerek és a tömbök lényegéről és összefüggéséről mondott, valamint az is, amit azokról mondott, akik szavakban elismerik az internacionalizmust, valójában azonban azt propagandájukban, agitációjukban és gyakorlati tevékenységükben kispolgári nacionalizmussal cserélik fel – mint ennek a JKSZ programtervezete kirívó példája.

A jugoszláv program szerzői szükségszerűen olyan választás elé kerülnek, amellyel sehogyan sem akarnak szembenézni. Sőt az a benyomás keletkezik, hogy ideges és indulatos reagálásuk azokkal szemben, akik ezt a programban teljesen elhallgatott kérdést feszegetik, éppen abból ered, hogy ebben a kérdésben nem hajlandók nyílt sisakkal színt vallani a szocialista nyilvánosság, a proletár közvélemény előtt.

Vagy-vagy. Vagy az a véleményük a jugoszláv program szerzőinek, hogy Leninnek ezek a kommunista Internacionálé II. Kongresszusára írt tézisei már elavultak, hogy a leninizmus ebben a kérdésben radikális revízióra szorul; vagy pedig meg kell válaszolniuk arra a kérdésre, hogy mi az oka annak, hogy programjuk oly alapvetően tér el a lenini útmutatásoktól.

A jugoszláv program szerzői ugyanis teljesen más megvilágításban látják, illetve tüntetik fel a jelenkori nemzetközi helyzet alapvető jellegzetességeit. Nem a két világrendszer létezéséből és harcából indul-

nak ki; ők csak katonai tömböket látnak, amelyeknek létezése akadályozza az egységes világgazdaság létrejöttét, és az „aktív koegzisztencia” politikáját abban jelölik meg, hogy nem csatlakoznak sehová, viszont mindenben résztvesznek, ha az előnyösnek ígérkezik számukra, anélkül, hogy bárhová is lekötnék magukat. Ilyen körütekintő kormányzással és evezéssel, úgy vélik, majd csak eljutnak valahogyan az „egységes világgazdaság” révébe, amely a program szerint „szükségszerűleg a szocializmus egyik célja”.

A francia közgazdász, Perroux professzor már jóval a jugoszláv program kidolgozása és nyilvánosságra hozatala előtt, 1954-ben megjelent könyvében körvonalazta a Jugoszláv Kommunisták Szövetsége vezetőinek platformját. A jugoszláv vezetők helyzetének, politikai célkitűzéseinek és nemzetközi orientációjának sajátosságait taglalva a következő jellemzést adja.

„Jugoszlávia az Egyesült Államoktól kapott tőkék és fegyverek révén igyekszik a kommunizmus disszidens válfaját fenntartani. Ez a Szovjetunió létezése nélkül sohasem szökhetett volna lombba; a Szovjetunió nélkül ez alámerült volna a hitelezők neoliberalizmusába. Az angol támasz némi mozgási szabadságot biztosít számukra az amerikai védnökséggel szemben. A jugoszláv vezetők az ország földrajzi helyzetéből húznak hasznot... Tito Jugoszláviája nagymértékben mások nehézségeiből él; ez a létfenntartásnak igen ingatag és kényelmetlen módja.” (L'Europe sans rivage, 234. o. Páris, 1954.)

A jugoszláv program lényegében azonos módon írja körül a jugoszláv vezetők orientációjának alapvonásait.

„Jugoszlávia nem kapcsolódott be egyik regionális egységbe sem; mivel azonban értékeli a nemzetközi gazdasági együttműködés fejlődésének pozitív távlati jelentőségét — saját gazdasági és politikai érdekeiből fejleszti együttműködését a különféle európai gazdasági regionális szervezetekkel.”

A különbség a következtetések levonásánál van. A jugoszláv program az „aktív koegzisztenciának” ezt a politikáját úgy tünteti fel, mint amely a marxizmus–leninizmus továbbfejlesztéseként a szocializmus ügyét előbbrevinni hivatott a világon.

Perroux is pozitíven értékeli a „jugoszláv tapasztalatot” — de merőben ellenkező okból. Ő abban látja a politika fő pozitív jelentőségét, hogy „éket ver a szovjetesített Duna-medencébe”, és így folytatja: „Mi a Tito-féle tapasztalat jelentősége? A világon elterjedt a kollektívizmus ellenállhatatlan és visszacsinálhatatlan térhódításának az eszméje... Ezzel száll szembe Titóék kommunizmusa.” (I. m. 236. o.)

Melyik tétel igaz tehát: a szocialista országok egyesülésének szükségességéről, a szocialista országok munkásosztályai által közös terv szerint megszervezendő egységes világgazdaságról szóló lenini tétel — vagy a jugoszláv revizionistáknak ezzel homlokegyenest ellenkező tétele?

Ennek a kérdésnek az eldöntésénél nem pusztán arról van szó, hogy a világot különféleképpen értelmezzük, hanem mindenekfelett arról, hogy a világot meg akarjuk-e változtatni, a világban végbemenő változásokat befolyásolni akarjuk-e, mégpedig a szocializmus végső győzelmének irányában, vagy pedig azokhoz az erőkhöz akarunk-e csatlakozni,

amelyek ezt a világtörténelmi folyamatot fel akarják tartóztatni, ennek a folyamatnak gátat akarnak vetni?

Így áll a kérdés, így veti fel a kérdést maga a történelem. Ezen semmiféle papírszöveg, semmiféle szóbeszéd nem változtat; a jugoszláv programnak az az erősködése sem, hogy egyik oldalhoz sem csatlakoznak, és hogy Jugoszlávia a világon mindennek „szerves része”: „az Európai Közösségnek” csakugy, mint „a világközösségnek” és ráadásul még a „szocialista világnak” is! („Jugoszlávia szerves része az európai és világközösségének, mint szocialista ország pedig szerves része a szocialista világnak, azaz a mai emberiség szocialista és haladó szellemű erőinek.”)

A forradalmi elmélet és a forradalmi gyakorlat egységére, a világban lezajló alapvető folyamatok tudatos befolyásolásának lehetőségére és szükségességére utal Lenin, amikor a proletárdiktatúra, a szocializmus szempontjából élesen megkülönbözteti a fejlődésnek azt a fokát, amikor a világhelyzet a rendelkezésre álló erőkkel még csak kevéssé vagy alig befolyásolható és a fejlődésnek azt a fokát, amikor ez a lehetőség nemzetközi viszonylatban éppen a szocialista országok tömörülése folytán már adva van.

Nem tekinthető véletlennek, hogy a jugoszláv program éppen a világhelyzet megváltozásának néhány alapvető tényétől tekint el. Beszél ugyan például a Nagy Októberi Szocialista Forradalom világtörténelmi jelentőségéről, de mélységes hallgatásba burkolózik a szocializmus felépítésének világtörténelmi és nemzetközi jelentőségét illetően. Vagy azt tételezzük-e fel, hogy a program szerzői minden rangsorolás nélkül ezt a tényt is beledobták a többi közé abba a frázisba, hogy „a mai emberiség szocialista és haladó szellemű erői”?

Márpedig az a tény, hogy a Szovjetunió szocialista nagyhatalommá, a világ második helyén levő élenjáró ipari orszaggá vált, a nemzetközi politikai és gazdasági erőviszonyok alakulásának félreismerhetetlenül központi tényezője.

Megemlíti a jugoszláv program a kínai forradalom győzelmét, de a terjedelmes és terjengős szövegben sehogyan sem találtak a program szerzői helyet annak méltatására, hogy mi is a kínai forradalom győzelmének világtörténelmi és nemzetközi jelentősége. Márpedig, mint ismeretes, Lenin „Inkább kevesebbet, de jobban” című cikkében ennek az általa előrevetített fordultnak a horderejét úgy ítélte meg, hogy „a harc kimenetele végső soron ezen dől el”. Azért nem térnek-e ki rá a jugoszláv program szerzői, mert — mint már előljáróban rámutattunk — a lenini koncepcióból éppen a két rendszer harcát és annak perspektíváit zsigerelték ki?

A szocializmus építését Kínában a program szerzői még csak említésre méltónak sem tartják. Ez szerintük nyilván szóra sem érdemes. Márpedig annak számára, aki nem vesztette el világgazdasági és világpolitikai szemmértékét és józan ítélőképességét, semmi kétség sem lehet afelől, hogy a kínai forradalom győzelme és a szocializmus építésének sikerei Kínában a nemzetközi erőviszonyok megváltozásának egyik központi tényezője a második világháború utáni időszakban.

Annyira elvesztették volna a jugoszláv párt teoretikusai szemmér-

téküket és ítélőképességüket, hogy ezt mellékesnek vagy mellőzhetőnek tartanák? Aligha. Akkor hát miért nem emlékeznek meg róla?

A válasz kézenfekvő. Azért nem, mert ez a két rendszer harcát el-sinkófázó revizionista koncepciójukat a tények reflektorfényében tenné nevetségessé. Mi maradna például abból a szemfényvesztésből, amelynek révén a program a két rendszer harcát „tömbök” szembenállásával helyettesíti? Határozott állást kellene foglalni többek között ahhoz a kérdéshez, hogy mi a jelentősége a kínai—szovjet szövetségnek és gazdasági együttműködésnek, a kínai néphatalom megszilárdulása szempontjából. Határozott állást kellene foglalni ahhoz a kérdéshez, hogy konkrétan milyen szerepet is játszik Kína gyors ütemű iparosítása a kapitalista világgazdaság bomlásában egyrészt, a szocialista világgazdaság kibontakozásában másrészt stb., stb.

A revizionisták számára ezek mind „kínos kérdések”: jobb hallgatni róluk. De átfogó program igényével fellépő emberekről lévén szó, ez a hallgatás elég beszédes.

A szocializmus kifejezett ellenségei már sokkal komolyabban veszik a világon működő nagy hatóerőket; ők már túlvannak a tények elhallgatásának kisdud játékain. Az amerikai szenátus egyik albizottsága például külön ülészakban foglalkozott a két rendszer versenyének kérdéseivel. (World Economic Growth and Competition, Washington 1957.)

A meghívott szovjetellenes szakértők egyértelműen mutattak rá az utolérni és túlszárnyalni jelszó megvalósulásának aktualitására, a Szovjetunió gazdasági fejlődésének az amerikai gazdasági fejlődést jóval meghaladó ütemére. A harvardi egyetem professzora, Grossman ehhez a következő aggódó megjegyzést fűzte: „Mondani sem kell, hogy a szovjet ipari termelés és társadalmi termék növekedési ütemének évi néhány százalékos emelkedése is a világgazdaság erőviszonyaiban egy évtizeden belül döntő eltolódást idézhet elő.” (I. m. 33. o.)

A kérdés, amit a szakértőknek feltettek, ugyanis az volt, hogy mennyiben befolyásolná a gazdasági erőviszonyokat a nemzetközi feszültség enyhülése és a leszerelés? A szakértők egybehangzó nézete szerint ez a világgazdasági erőviszonyokat a szocialista tábor javára tolná el. Az így felszabaduló erőforrásokból többet lehetne juttatni például az elmaradott országok gazdasági fejlődésének előmozdítására, és ebben a versenyben (a washingtoni propaganda kifejezésével, ebben a „gazdasági offenzívában”) a szocialista országok nagy előnyökkel rendelkeznek. Ennek leszögezése után Grossman professzor vigasztalásul hangsúlyozta, hogy persze a leszerelésnél kettőn áll a vásár, és az amerikai kormánynak a maga részéről mindig módjában áll ezt megakadályozni. „Nagymértékben rajtunk múlik, hogy a Szovjetunió csökkentheti-e fegyverkezési kiadásait.” (I. m. 47. o.)

A szocializmusnak ezt a vitathatatlan rendszerbeli fölényét és előnyét (ami tömören úgy foglалható össze, hogy a szocialista országok gazdasági fejlődési lehetőségeinek a béke kedvez, szemben azzal a polgári közgazdasági statisztikusok által kimutatott ténnyel, hogy például az Egyesült Államok gazdasági fejlődésének átlagos üteme a két világháború nélkül rendkívül lassú lett volna) Perroux professzor a nemzetközi közgazdaságtudományi társaság 1956-ban Rómában tartott konferenciáján előadásában kiemelte:

„Azt a következtetést kell levonnunk, hogy alapvető ellentmondás áll fenn a modern technológia formái és a politikai szervezet típusai (értsd: a különböző társadalmi-gazdasági rendszerek) között. Más szóval a termelőerők viharos fejlődésének a társadalmi berendezkedés formái nem felelnek meg... Akár akarjuk, akár nem, ez magának a kapitalista rendszernek stabilitását érinti. Ez a tényállás különösen izgató ma, amikor a Szovjetunió és a népi demokráciák tőkejavakat, pénzt és technikai szakértőket küldenek a fejlődésükben elmaradt országokba.” (Economie Appliquée. 128. o. 1958. 1–2. sz.)

A szocializmus világgyőzelméhez vezető úton, a szocialista világgazdaság építésénél és megszilárdításánál még sok megoldandó feladat és leküzdendő nehézség merül fel. De — a mi József Attilánk szavaival — „A történelem futószalagára szerelve ilyen készül a világ.”

A jugoszláv program, amikor hűtlenné vált a marxizmus–leninizmus szelleméhez, sutbadobta a történelmi tényeket és megkerülte a történelmi fejlődés távlatainak nagy kérdéseit.

Megjelenik a kommunista- és munkáspártok elméleti folyóirata

Augusztus második felében megjelenik a kommunista- és munkáspártok elméleti és információs folyóirata: **A béke és szocializmus kérdései** címmel.

A folyóirat foglalkozik:

a tudományos szocializmus elméleti kérdéseivel,
a nemzetközi munkásmozgalom aktuális problémáival,
az emberiség harcával a békés és boldog életért,
a tudomány és a kultúra szerepével a társadalom fejlődésében,
a nemzetközi viszonyok és világgazdasági kapcsolatok jelenségeivel
és más aktuális, érdekes, fontos kérdésekkel.

A folyóirat havonta jelenik meg: magyar, cseh, orosz, kínai, koreai, lengyel, bolgár, román, angol, spanyol, francia, olasz és német nyelven.

Előjegyzéseket az előfizetésre a folyóirat magyarországi kiadója: a Kossuth Könyvkiadó fogad el. Ugyanitt megrendelhető a folyóirat idegen nyelven is.

A háború utáni ipari ciklus problémái és a túltermelési válság¹

(Fejezet a szerző „A kapitalizmus politikai gazdaságtanának problémái” című könyvének kéziratából)

Ha a felületi jelenségekből kiindulva ítéljük meg az események menetét, akkor úgy tűnik, hogy húsz évig tartott az a ciklus, amely 1957-ben, a világgazdasági válság kibontakozásával fejeződött be. De ezen az alapon a kapitalizmus szószólói ismét — akárcsak az 1929. évi válság előtt — azt állítják, hogy a kapitalizmus megtalálta a válságok elkerülésének módját. Ennek az értelmetlenségnek a gyenge visszhangját néha egyes kommunisták vélekedésében is fellelhetjük.

A 20 éves ciklus ugyanis csak látszat, nem pedig a dolgok lényege. A második világháború, mint minden nagy háború², megszakította a ciklus normális menetét, létrehívta a hadianyagok óriási mértékben megnövekedett keresletét, a békés célokat szolgáló termelés csökkenését, s azt eredményezte, hogy a fizetőképes kereslet néhány évig felülmúlta az áru kínálatot. Ilyen körülmények között az újratermelés ciklikus menete és a túltermelési válság egyszerűen lehetetlen.

A ciklus lényege, alapvető funkciója az, hogy a ciklus menetében, minden fázisában létrehozza a túltermelési válság feltételeit. Háborús éveken nem jönnek létre az áruk túltermelésének feltételei. Ezért a nagy háború időszakát nem szabad bevenni a ciklusba.

Egyes elvtársak ellenzik ezt. Azt mondják, hogy az újratermelés ciklikus jellege a kapitalizmus általános törvényszerűségeinek hatásából következik. De a kapitalizmus háború idején is kapitalizmus marad. Ezért az újratermelés ciklikus menete a világháború idején is folytatódik.

Mi ezt a véleményt dogmatikusnak tartjuk. Hiányzik belőle az, amit Lenin a marxizmus élő lelkének nevezett: a konkrét helyzet konkrét elemzése. Hiszen Marx a kapitalizmus békés gazdasági életének törvényeit határozta meg. Bár az ő idejében is voltak háborúk, ezek aránylag kevésbé befolyásolták a kapitalizmus gazdasági életét. Marx életében nem volt „hadigazdaság”.

¹ Megjelent a Kommunyst 1958. évi 8. számában 140—157. o.

² Még az olyan aránylag nem nagy háború is, mint a koreai, jelentős befolyást gyakorolt a háború utáni ciklus menetére: stratégiai nyersanyag-készletek jöttek létre, nagymértékben növekedtek a katonai kiadások, emelkedtek az árak.

Egyes közgazdászaink úgy vélekedtek, hogy maga a háború teremti meg a túltermelési válság feltételeit, mivel rendkívül gyorsan fejlődnek a hadi és a vele rokon iparágak (vaskohászat és színesfém-kohászat, fémfeldolgozó- és vegyipar stb.) és nagyon elmaradnak a közszükségleti cikkek termelő iparágak, tehát nagyfokú aránytalanság jön létre a kapitalista gazdasági életben. Ez annak a burzsoá és revizionista elméletnek a visszhangja, miszerint a túltermelési válságok oka nem a kapitalizmus, nem a termelés társadalmi jellege és a kisajátítás magánjellege között levő ellentmondás és a tömegek ezáltal létrejött nyomora, proletárhelyzete, hanem a termelési ágak közötti aránytalanság.³

Ez helytelen nézet. Ha a háború befejezése után egyes iparágak termelési kapacitása túlságosan nagy marad, a többieké pedig nem elegendő, akkor ez részleges válságot hívhat életre egyes olyan iparágakban, amelyek háborús szükségletekre dolgoznak, de nem vezethet általános túltermelési válságra: hiszen sok fontos iparágban, főleg a második osztályban, a kereslet továbbra is meghaladja a kínálatot.⁴

Gyakorlatilag a háború befejezése után, 1945 második felében, 1946-ban és részben 1947-ben sok országban alacsonyabb volt az ipari termelés színvonala, mind a háború éveiben. Ez azonban egyáltalán nem ciklikus jelenség, hanem a hadigazdálkodásról a békés gazdálkodásra való áttérés természetes következménye. A hadiüzemek egy részét konzerválták, másik részét átszerelték és átállították közszükségleti cikkek gyártására. (Egy részükben pedig tovább folyik a haditermelés.) Az iparnak át kellett állnia új árufajták gyártására. Ez az átmenet időbe került és együtt járt a termelés volumenének növekedésével. Tehát, a háború utáni ciklus kezdetét 1947-től számíthatjuk, s ennek a ciklusnak az időtartama 10–11 év.

Ebben a viszonylatban a második világháború befejezését követő első ciklus nagyon különbözik az első világháborút követő ciklustól, amikor is a túltermelési válság tudvalevőleg már két-három évvel a háború befejezése után megkezdődött. (Igaz, a válság aránylag rövid ideig tartott és nem volt mély.) A különbség abban állt, hogy az első világháború jóval rövidebb ideig tartott, sokkal kevesebb hadianyagot emésztett fel, jóval kevesebb ország vett részt benne, és a termelési kapacitásokban keletkezett háborús kár is sokkal kisebb volt. Ezért akkor a világkapitalizmus gazdasági élete sokkal kisebb változásokon ment át, mint a második világháború után.

Felvetődik az elméleti kérdés: mitől függ leginkább a ciklusok időtartamának különbözősége?

³ Ez az elmélet az angol klasszikus politikai gazdaságtannak abból a tanításából ered, hogy minden áru magában foglalja a munkabért, a profitot és a járadékot, tehát az áru megtermelésével létre jön a vásárlóképeség is, ami biztosítja az áru realizálását, éppen ezért általános túltermelési válság nem lehetséges.

Ez hamis teoria. Annak idején már Marx is megcáfolta. Ennek ellenére manapság is él még. A legnagyobb amerikai bank, a „Garanty Trust” folyóiratának januári számában ezt olvashatjuk: „... Minden megtermelt cikk vagy minden szolgáltatás pénzértékének mindenegyes alkotórésze valakinek a jövedelme vagy pedig vásárlóképesége... Ha az árut nem adják el, ennek nem a vásárlóképeség hiánya az oka, hanem az, hogy az emberek nem használják fel a birtokukban levő vásárlóképeséget.” („The Garanty's Survey”, 1958. januári szám, 3. o.)

⁴ A második osztály részaránya még az Egyesült Államokban is, ahol a tőke szerves összetétele sokkal magasabb, mint más kapitalista országokban — nem kevesebb, mint az első osztály részaránya. 1957-ben a „rövidéletű” és a „tartós” áruk eladásának összege egyforma volt — egyenként körülbelül 170 milliárd dollár. („Survey of Current Business”, 1958. február.) A „tartós” áruk között vannak közfogyasztási cikkek is: autó, bútor stb. Másrészt a szén és az olaj, ami főleg termelőeszközként használatos, az amerikai statisztikában a „rövidéletű” áruk közt szerepel. De nagyjából a „rövidéletű” és a „tartós” árukategóriák többé-kevésbé megfelelnek az első és második osztály kategóriájának.

Az újratermelés ciklikus menetének anyagi bázisa az állótóke. Ha számításán kívül hagyjuk a rendkívüli momentumokat — mint például a háborút, a rossz termést stb. —, akkor a ciklus időtartama az állótóke megújulásának és kibővülésének méreteitől, jellegétől függ: minél több az új tőkebefektetés, annál tovább tartanak a ciklus fellendülő fázisai: a megélénkülés, a fellendülés (és a túlfeszültség).

A ciklusok tanulmányozásakor rendszerint csak az új tőkebefektetések összegét vesszük figyelembe, s nem sokat törődünk az új tőkebefektetések jellegével. Ez pedig helytelen dolog: az új tőkebefektetéseknek egy és ugyanazon összege különböző hatású lehet a ciklus időtartamára. A legfontosabb momentumok itt a következők:

1. Olyan objektumokba fektetik-e a tőkét (üzemekbe, gyárakba), amelyek azonnal, a befejezés után közvetlenül növelik a piacon az áru kínálatot, vagy többségben vannak (mint például a XIX. század közepén) az olyan tőkebefektetések (vasutak, kikötők, hajók, országutak, banképületek, áruházak stb.), amelyek csak közvetve növelik a piacon az áru kínálatot? Világos, hogy az első esetben a túltermelési válság feltételei gyorsabban érnek meg, mint a másodikban.

2. Az új tőkebefektetések és az objektum befejezése után piacra dobott áruk értékének aránya. Például egy vízierőmű építése nagy tőkebefektetést igényel, és aránylag kevés új árut juttat a piacra. (Nagyon lassan amortizálódik.) Ugyanakkor az alacsonyabb szerves összetételű tőkével rendelkező üzemek és gyárak több árut adnak a piacra a beléjük fektetett tőkéhez viszonyítva, ami pedig gyorsabban vezet az áruk túltermelésére.

3. Az új objektumok építésének időtartama. A technika és a tőkekoncentráció fejlődése miatt egyrészt mind több és több nagyüzem és kombinát épül, amelyeknek tervezése és felépítése több időt vesz igénybe, mint azoké a kisüzemeké, amelyeket 100 évvel ezelőtt építettek. Másrészt, az építkezés üteme manapság természetesen sokkal gyorsabb, mint akkor volt.

A háború utáni ciklus jellegzetességei

Bár az ipari ciklusok már 100 év óta rendszeresen követik egymást, s bár a ciklusok lényege és okai azonosak, mégis minden ciklusnak megvannak a maga sajátosságai, azoktól a konkrét történelmi körülményektől függően, amelyek közt a ciklus lezajlik.

A második világháborút követő ciklus legfontosabb sajátosságai a következők: a) a háború utáni ciklus a két világrendszer jelenléte, az állandó „hidegháború” körülményei között zajlott le; b) lezajlása közepette az imperializmus gyarmatrendszere bomlásnak indult; c) a háború utáni ciklus hat évig tartó világháború után kezdődött, amely túlságosan szétrombolta és megváltoztatta a kapitalista világgazdaságot; d) mivel a különböző kapitalista országokban — a semleges államokban, az Egyesült Államokban, a győztes országokban és a legyőzött országokban — a második világháború befejezése után teljesen különbözőek voltak a gazdasági (és a politikai) viszonyok, ezért a ciklus lezajlása ezekben az országokban rendkívül különböző volt; e) néhány semleges országot kivéve, a ciklus általában infláció közepette, állandó, erős áremelkedés kíséretében zajlott le, s emellett ez az áremelkedés nagyrészt an-

nak a következménye volt, hogy a monopóliumok mesterségesen emeltek az árakat; közrejátszott az az áremelkedés is, ami a fellendülés fázisára jellemző; f) a kapitalista országok többségében a ciklus időtartama alatt „dolláréhség” uralkodott; g) a ciklus az agrárválság újabb erősödése kíséretében zajlott le.

Próbáljuk meg röviden elemezni, hogyan hatottak a ciklusra ezek a konkrét történelmi tények.

A hidegháborúnak az volt a legfőbb következménye, hogy röviddel a háború befejezése után a kapitalista országokban, elsősorban az Egyesült Államokban, nagy méretekben felújult a fegyvergyártás, ami az egész ciklus folyamán egyre növekvő ütemben folytatódott. Számításaink szerint a katonai kiadások a következőképp részesedtek a nemzeti jövedelemből:⁵

M e g n e v e z é s	1937—1938	1948—1949	1953—1954
	s z á z a l é k		
Egyesült Államok			
A hivatalos nemzeti jövedelemből	1,5	6,5	15,8
A halmozatlan nemzeti jövedelemből	—	—	kb. 22,0
Anglia			
A hivatalos nemzeti jövedelemből	4,1	7,7	9,5
A halmozatlan nemzeti jövedelemből	—	—	kb. 12,0
Franciaország			
A hivatalos nemzeti jövedelemből	5,9	6,1	13,3
A halmozatlan nemzeti jövedelemből	—	—	kb. 16,0

1957—1958-ban egyre nő a haditermelés részesedése a nemzeti jövedelemből.

A katonai kiadások jó részét fegyverzet gyártására fordítják; ezek a fegyverek a ciklus folyamán egyre bonyolultabbak és egyre drágábbak lettek. A haditechnika olyan gyorsan fejlődött, hogy az új fegyverzet, mire eljutott a sorozatgyártásig, gyakran már elavult. Ez azt jelenti, hogy a monopóliumok — a fegyverzet szállítói — békés időben is egyre újabb és újabb, nagyon nagy profitot biztosító katonai megrendelésekhez jutottak. Ezért a nemzetközi feszültség és a hidegháborús politika fenntartása rendkívül előnyös a monopóliumoknak. Ugyanis a katonai szállítások részaránya az ipari termelésben jóval nagyobb, mint a nemzeti jövedelemben, a profit teljes mennyiségében pedig a katonai szállítások részaránya még nagyobb.

A békeidőben történő haditermelés a konkrét körülményektől függően különbözőképp hat az újratermelési folyamatra. Ha az országban a fizetőképes kereslet hiánya miatt felhasználatlan, felesleges termelési kapacitások, nyersanyagok és munkaerők vannak (s a kapitalizmus álta-

⁵ Lásd Varga Jenő: „A kapitalizmus gazdaságának és politikájának alapvető kérdéseihez” 2. kiadás, Moszkva, 1957. 42. o.

lános válságának korszakában rendszerint ez a helyzet), akkor a katonai megrendelések a termelés növekedésére, a piac kiterjedésére vezetnek, előmozdítják a megélénkülés, a fellendülés (és a túlfeszültség) fázisainak hosszabbodását, tehát a ciklus meghosszabbodását, emellett létrehívják vagy fokozzák az inflációt. Ha az országban nincsenek kihasználatlan termelési tartalékok, a haditermelés nem vezet a termelés általános fokozódására, hanem a polgári célú termelés rovására történik. Ha a haditermelés méretei nagyobbak, mint amilyeneket az ország gazdasági lehetőségei megengednek, akkor ez a gazdasági élet túlfeszített-ségére és deformálódására vezet, hasonlóan a háborús idők gazdasági viszonyaihoz.

A katonai megrendelések befolyása a ciklus menetére az 1948–1949. évi amerikai válság példáján látható a legvilágosabban. Ezzel kapcsolatban nincs nagy jelentősége annak, hogy ez a válság átmeneti volt, vagy hogy a koreai háború megakadályozta az igazi túltermelési válság kibontakozását. Erre a kérdésre később visszatérünk. De kétségtelen az a tény, hogy a koreai háború lökést adott a termelés növekedéséhez. Így például az Egyesült Államokban az ipari termelés indexe 95-ről — az 1949. júliusi legalacsonyabb pontról — 1950-ben 112-re emelkedett (1947–1949 = 100-zal), tehát az emelkedés 18 százalék.⁶ Ezek az adatok világosan bizonyítják, hogy bizonyos körülmények között a háborús szükségletekre szolgáló termelés jelentős növekedése kiinduló lökést is adhat a termelés élénküléséhez és fellendüléséhez.

Anglia gazdasági helyzete a háború utáni ciklus utolsó három évében jó példát szolgáltatott arra, hogy a haditermelés nem vonja feltétlenül maga után a termelés és a piac általános kiterjedését. Bár a haditermelés terjedelme nagy volt, Anglia termelése egészében véve 1955-ben, 1956-ban és 1957-ben egyforma színvonalon mozgott. Annak ellenére, hogy a termelési kapacitásokat szinte teljes egészében kihasználták, a haditermelés túlságosan nagy részaránya inflációt és valutaválságot okozott. Másrészt Nyugat-Németországban és Japánban az aránylag jelentéktelen katonai kiadás kétségtelenül olyan tényező volt, amely előmozdította ezekben az országokban a lerombolt termelési kapacitások gyors helyreállítását, az állóteke jelentős kibővülését és a fellendülés fázisában a termelés jelentős növekedésére vezetett.

Mindezek arról tanúskodnak, hogy a haditermelés nagy befolyást gyakorolt a háború utáni ciklus menetére. Ha a kapitalista gazdasági rendszert egészében vizsgáljuk, akkor a haditermelés olyan irányban gyakorolhat hatást, hogy meghosszabbítja a fellendülés és a túlfeszültség fázisát, és ezzel együtt az egész ciklust. Azonban a haditermelés távolról sem olyan eszköz, amely menekülés a túltermelési válságtól, miképpen az 1957. őszén kezdődött amerikai túltermelési válság is bizonyítja, amely ezután 1958-ban gyorsan átterjedt más kapitalista országokra is.

Helytelen megállapításokat tesznek a katonai szállításokon meggazdagodott monopóliumok szócsöveiként szereplő lapok arról, hogy a katonai megrendelések stabilizálóan hatnak az újratermelés menetére. A katonai technika szédületesen gyors fejlődése fokozza a termelési anarchiát.

⁶ A „Federal Reserve Bulletin” különböző számaiból vett adatok.

Az Egyesült Államok kiadásai különféle fegyverfajtákra a következőképpen alakultak⁷ (milliárd dollárban):

	1952	1958
Tüzérség, katonai felszerelés, szárazföldi csapatok mozgá- tási kiadásai	3,6	0,7
Rakétafegyverzet	0,2	2,5
Repülőgépek	4,9	7,2

Az ilyen nagyarányú ugrások nem stabilizáló, hanem dezorganizáló hatást gyakorolnak a gazdasági életre. A katonai intézmények megrendelésére gyártott repülőgép-típusok változásai gyakran tömeges munkanélküliséget okoztak az Egyesült Államok több városában.

A gyarmatrendszer széthullása elsősorban a tőke kivétel változása útján hatott a ciklus menetére. Megszűnt a tőke kivétel a szocializmus útjára lépett egykori gyarmati vagy félgymati országokba: Kínába, Vietnamba, Koreába. A tőke kivételben részesülő ország megválasztásában döntő szerepet kapott a politikai tényező: a „nyugalom” és a „rend” biztosított volta az illető országban, az államosítás veszélyének hiánya. A gyarmatrendszer széthullása megváltoztatta a tőke kivétel méreteit és földrajzi irányát is. A háború utáni ciklus éveiben a magántőke-kivétel összege jóval kisebb volt, mint az 1921–1929-i ciklus idején. Megváltozott a tőke kivétel földrajzi iránya; a magántőke-kivétel elsősorban azokba az országokba irányult, amelyek kapitalista szempontból a legbiztonságosabbak voltak, mint például Kanadába, Dél-Amerikába, Afrikába (kivéve az arab országokat).

Új jelenség a nagyméretű állami tőke kivétel, különösen az Egyesült Államokból — gazdasági és katonai segélyek formájában. A ciklus menete szempontjából semmiféle különbség nincs a magán- és az állami tőke kivétel vagy a szubvenciók között.⁸ Mindkettő azt jelenti, hogy az országból árukat szállítanak ki anélkül, hogy ezzel egyidejűleg más árukat hoznának be, mint általában a normális külkereskedelmi kapcsolatok esetén, tehát ideiglenesen kibővül a piac és egyébként azonos feltételek esetén, hosszabb lesz az ipari ciklus.

A két rendszer létrejötte és a gyarmatrendszer széthullása miatt elveszített források nem vontak maguk után nyersanyaghiányt a kapitalista világban. A háború utáni ciklus folyamán egyes nyersanyagok hiánya a kapitalista piacon és a nagyarányú áremelkedés, csak 1950-ben volt megfigyelhető, amikor az Egyesült Államok katonai tartalékok létesítése céljából lázas gyorsasággal felvásárolt különböző stratégiai nyersanyagokat. A kapitalistáknak az új technika segítségével sikerült

⁷ First National City Bank. Monthly Letter: „Business and Economic Conditions”. 1957. november. 125. o.

⁸ Természetesen csakis a ciklus menete szempontjából nincs különbség a tőke kivétel és a szubvenciók között. Lényegében azonban a szubvenciók — egyes szovjet közgazdászok állításaival ellentétben — nem jelentenek tőke kivételt, mivel a szubvenciókra nem jellemző az, ami Marx meghatározása szerint a tőke lényege — az önmagát növelő érték.

számos nyersanyagforrást feltárniok Kanadában, Dél-Amerikában, Fekete-Afrikában, sőt az imperialista országokban is (például olajat Texasban, Németországban és Franciaországban), és új nyersanyagfajtákkal pótolni a hiányzó nyersanyagokat.

A kapitalista világ nyersanyaghiányáról hangoztatott állítások tartatlanságát szemmel láthatóan bizonyítja az a tény, hogy az ipari nyersanyagok túltermelése és áraik esése jóval előbb bekövetkezett, mint az ipari válság.

A legfontosabb ipari nyersanyagfajták árai az Egyesült Államokban*

	1956. évi maximális színvonal	1957. január	1958. január
Réz (fontonként, centben)	45,9	35,8	24,8
Vashulladék (tonnánként, dollárban).....	67,0	63,0	33,0
Cink (fontonként, centben)	13,5	13,5	10,0
Ón (fontonként, centben)	106,5	102,2	92,2
Kaucsuk (fontonként, centben).....	37,2	33,5	27,2
Bőr (fontonként, centben)	13,5	10,0	9,2

* The Guaranty Survey, 1958. január, 1958. február 12—13. o.

Amint a táblázatból látjuk, egyes nyersanyagfajták — réz, ón, caucsuk, bőr — árai már 1957-ben esni kezdtek. Körülbelül hasonló vagy még nagyobb arányú nyersanyag-áresés minden kapitalista országban észlelhető volt, bár 1958 januárjában — az Egyesült Államokat kivéve — még sehol sem volt nyilvánvaló jele a túltermelési válságnak.

Az egész háború utáni ipari ciklus menetére döntő befolyást gyakorolt a második világháború, amelyben résztvett a világ minden ipari állama, kivéve Svájcot és Svédországot.

A háború idején a fogyasztás színvonala — a katonai és a polgári fogyasztásé, figyelembe véve még a háború-okozta pusztításokat is — jóval magasabb volt a termelés színvonalánál. A nemzeti vagyon mennyisége csökkent.⁹ Az árukészletek jelentősen megfogytak. Az állótoke, kivéve a katonai iparágakat, nagymértékben elhasználódott, fizikai és erkölcsi értelemben egyaránt. A lakosság árukeresletét — különösen az olyan tartós áruk iránt, mint a lakás, a bútor, az autó, a háztartási gépek — éveken át nem elégíthették ki, mivel a termelőerők felszabadítása kedvéért ezeknek az áruknak a gyártását megszüntették. A felszabadult termelőerőket — munkásokat, nyersanyagokat és gépeket — ugyanis a háborús termelésben kellett felhasználni. A városi lakosság élelmiszer-szükségletét (kivéve a gazdagok szükségleteit, akik a „fekete piacon” vásároltak) jegyrendszerrel korlátozták. A háború végére nagy mennyiségű kielégítetlen kereslet halmozódott fel termelőeszközökre és fogyasztási cikkekre egyaránt.

⁹ Még az Egyesült Államokban is — ahol nem voltak háborús rombolások, s amely rövidebb ideig vett részt a háborúban, mint az európai országok — a nemzeti vagyon, kivéve az állami vagyont, az amerikai közgazdászok számítása szerint 1929-es áron 1945-ben nem volt több, mint 1929-ben. (S. Kuznets and R. Goldsmith. *Income and Wealth of the United States* Cambridge 1952. 327—328. o.)

Ez a rendkívül megnövekedett kereslet fizetőképes kereslet volt. Az állam magas árat fizetett a kapitalistáknak a katonai szállításokért. A profit, az elhalasztott amortizációk értéke és a készletek csökkentése révén létrejött felhalmozások bankbetétek, állami kölcsönök formájában (amelyeket bármikor pénzzé lehetett tenni), a kapitalistáknál pedig készpénz formájában maradtak meg. A lakosság tehetősebb része, sőt az ipari munkások bizonyos kategóriái is a fogyasztási cikkek hiánya miatt felhalmozták jövedelmük egy részét.

A forgalomban levő pénz összege (az év végén milliárdokban)*

Év	Egyesült Államok (dollár)	Kanada (dollár)	Brazília (cruzeiro)	Anglia (font st.)	Svédország (korona)	Francia- ország (frank)	Olaszország (lira)	Japán (yen)
1938	5,8	0,24	3,6	0,46	1,04	112	19	2,9
1945	26,5	1,06	14,3	1,34	2,79	577	368	54,8

* Statistical Yearbook. U. N. 1956. 484. o.

Tehát a legkülönbözőbb típusú országokban – ipari és gyengén fejlett országokban (Brazília), harcoló és semleges államokban – a forgalomban levő pénz mennyisége 3–5-szörösére, a legyőzött országokban pedig – Olaszország és Japán – csaknem 20-szorosra nőtt. Ehhez még hozzá kell számítani a bankbetéteket is.

Letétek (milliárdokban az év végén)*

Év	Egyesült Államok (dollár)**	Kanada (dollár)	Brazília (cruzeiro)	Anglia (font st.)	Svédország (korona)	Francia- ország (frank)	Olaszország (lira)	Japán (yen)
1938	26	0,9	8,5	1,2	1,9	76	21	4,7
1945	76	2,5	27,0	3,1	3,8	436	290	36,0

* Ibidem.

** A Federal Reserve Bulletin még magasabb számokat idéz. A különbség nyilvánvalóan azzal magyarázható, hogy a letétek összegébe bevették a bankközi és az állami letéteket is.

A letétek növekedési üteme körülbelül azonos a pénzforgalom növekedési ütemével.¹⁰ Ezek együttvéve arra vezettek, hogy a háború következtében a társadalom vásárlóképessége rendkívül megnövekedett. Ehhez még hozzá lehet adni a takarékpénztári betétek növekedését, s a magánszemélyek és a részvénytársaságok hadikölcsönkötvényeinek mennyiségét. Természetesen a vásárlóképesség növekedése nem következett volna be, ha az árak ugyanolyan ütemben nőttek volna, mint a forgalomban levő pénzmennyiség, a letétek és a takarékbetétek. De nem így történt.

¹⁰ Olaszországban és Japánban ezekben az években már erős infláció volt, a letétek növekedése kisebb volt a forgalomban levő pénz mennyiségének növekedésénél.

A nagykereskedelmi árak átlagos évi indexe (1953 = 100)

Év	Egyesült Államok	Kanada	Brazília	Anglia	Svéd- ország	Francia- ország	Olasz- ország	Japán
1938	46	46	13	31	37	4	2	0,4
1945	62	60	40	52	65	14	39	1,0

Az ipari ciklus szempontjából döntő jelentőségű országokban — az Egyesült Államokban, Angliában, Kanadában — a háború idején jóval kisebb volt az áremelkedés, mint a forgalomban levő pénz, a letétek és a takarékbetétek mennyiségi növekedése. Más szóval a háború végén a kielégítetlen kereslet teljes egészében fizetőképes kereslet volt.

Tehát a háború befejezése után a kapitalista piac terjedelme az első és a második osztály szempontjából egyaránt jóval nagyobb volt a „normálisnál”, ami elsősorban a háború utáni ciklus menetét határozta meg. A kapitalisták rendkívül gyors ütemben láttak hozzá az elhasznált állótőke megújításához, s fokozott erővel bővítették is ezt, a győztes országokban rögtön a háború befejezése után, a legyőzött országokban¹¹ valamivel később. Ez a legfőbb oka annak, hogy a háború utáni ciklusban hosszabb lett a megélénkülés és a fellendülés szakasza. Példaként idézhetünk adatokat az Egyesült Államokról, Angliáról és Nyugat-Németországról:

Új berendezésre fordított kiadások az Egyesült Államokban*
(átlagos évi, milliárd dollárban)

1929—1938	1945—1949	1950—1954	1955	1956	1957
3,5	14,4	25,5	28,7	35,1	37

* Historical Statistics of the United States, Federal Reserve Bulletin, 1958. január. 60. o. (Az 1957-es adatok feltételesek. A valóságos kiadások kisebbek voltak.)

1957 első felében az állótőke bővítésének üteme még tovább fokozódott. Ha figyelembe vesszük, hogy az egész háború utáni ciklus folyamán csökkent a dollár vásárlóereje, akkor kiderül, hogy az állótőke bővítésének méretei kissé megnöttek a háború előtti ciklushoz képest. Hasonló volt a helyzet Angliában és Nyugat-Németországban.

Az állótőkére fordított kiadások Angliában* (millió font sterlingben)

Megnevezés	1938	1950	1955	1956
Folyó árakon	656	1702	2855	3139
1948-as árakon	1559	1641	2124	2234

* Annual Abstract of Statistics, 1957. 287 o. és 1956. 285 o. „Gross fixed capital formation”.

¹¹ A semleges országok, főképp a gyengén fejlett országok, amelyek nem vettek részt aktívan a háborúban, a háború végére szintén nem rendelkeztek elegendő állótőkével, mivel a harcoló ipari országok a háború idején nem tudták ellátni őket termelőeszközökkel.

Nyugat-Németországban a termelőeszközökre és az építkezésekre fordított tőkebefektetések a következőképpen alakultak (milliárd márkában):¹² 1938 = 7,1, 1950–55. évi átlagok 27,8 és 1955 = 38,8.

A háború következtében felhalmozódott vásárlóeszközöket egyrészt az állótőke kibővítésére, másrészt az árukészletek feltöltésére használták fel. Az árukészletek a háború végére igen alacsony színvonalra estek le. Például az Egyesült Államokban az ipari, a nagykereskedelmi és a kiskereskedelmi árukészletek a háború végén 25 milliárd dollárra süllyedtek; ezután a ciklus folyamán 1957 augusztusáig 91,3 milliárd dollárra emelkedett a színvonaluk. Hasonló jelenségek voltak más ipari országokban is. A készletek feltöltésére szolgáló termelés jelentős szerepet játszott a háború utáni ciklus megélénkülési és fellendülési fázisának meghosszabbodásában. Az Egyesült Államokban a készletek mennyisége csak 1957 IV. negyedében kezdett csökkenni. De az árukészletek nagy növekedése az eladási összegekhez képest már előbb jelezte az árufelhalmozódást, az áruk túltermelését.

A harmadik tényező, mely előmozdította a fellendülési szakasz meghosszabbodását — de már nem a háború következtében, hanem ellenkezőleg, az újabb kereslet kimerülése és a fizetőképes kereslet hiánya miatt — a fogyasztási cikkek piacának mesterséges kiterjesztése volt, ami a fogyasztói hitel jelentős növelése révén, tehát a jövőbevételeknek, a kapitalista társadalom jövőbe vásárlóképesységének felhasználása révén történt. Ez elsősorban az Egyesült Államokban volt megfigyelhető, ahol a fogyasztói hitel az 1945. év végi 5,7 milliárd dollárról 1957 novemberében 43,5 milliárd dollárra nőtt. A fogyasztói hitel — bár kisebb arányban — Angliában és más kapitalista ipari országokban is megnőtt.

Ez a három tényező: az állótőke rendkívül nagyméretű megújítása és kibővítése, nagy árukészletek felhalmozása a termelésben és a kereskedelemben, árusítás a társadalom jövőbevételeinek terhére, ez határozta meg a háború utáni ciklus időtartamát, s ez a három tényező nagy jelentőségű a háború utáni ciklust lezáró válság lefolyása szempontjából is.

A világgazdaság ipari ciklusainak története bizonyítja, hogy minden ciklus lezajlása országonként jelentősen különböző az illető ország konkrét történelmi körülményeitől függően. Ezek a különbségek különösen nagyok voltak a háború utáni ciklusban, bár ha csak a ciklus eredményeiből indulunk ki, úgy tűnhet, hogy a különbségek nem is olyan nagyok: valamennyi ország — győztes és legyőzött országok, fejlett ipari országok és gyengén fejlett országok — a háború következtében jelentősen emelte ipari termelésének színvonalát. (805. oldalon levő táblázat.)

Bár ezek az adatok nem eléggé pontosak, csak arra használhatók, hogy minden egyes országon belül összehasonlítsuk a fejlődés dinamikáját, mégis képet adnak róla, mi a fő oka annak, hogy országonként különböző volt a ciklus menete. Az ok pedig az, hogy az említett országok a háború befejezése után, a ciklus elején, 1947-ben, tehát a hadigazdaságból a békés gazdaságra való áttérés befejeztével, különböző helyzetben voltak. Ez országok kiinduló helyzetének különbözősége ma-

¹² „Statistisches Jahrbuch für die Bundesrepublik Deutschland”, 1957. 561. o.

Az ipari termelés fizikai volumenének indexe¹ (1953 = 100)

Év	Egész kapitalista világ	Egyesült Államok	Kanada	Svédország	Anglia	Franciaország	Olaszország	Nyugat-Németország	Japán	India
1937 ²	56	46	43	60	76	78	63	78	80	74
1947	68	75	76	84	76	71	62 ³	41 ³	29	78
1955	110	104	107	111	113	119	118	129	117	115
1956	116	107	114	114	112	133	128	139	142	126
1957	118 ⁴	107	114	118	114	145	138	147	161	139

¹ Az ENSZ adatai.

² Az 1937-es évet vettük az összehasonlítás alapjául, mivel az 1938-as év válság-év volt, 1939. pedig részben már háborús év.

³ 1948.

⁴ Az első három évnegyed átlaga.

gyarázza, hogy a ciklus valamennyiükben különbözőképpen zajlott le. Többé-kevésbé három csoport különböztethető meg:

1. Azok az országok, amelyek nem szenvedtek a háborútól: az Egyesült Államok, Kanada, Svédország és a többi semleges állam. Ezekben az országokban a ciklus olyan körülmények között kezdődött, hogy az ipari termelés színvonala jóval magasabb volt az 1937. évinél. Ezért a ciklus folyamán ezekben az országokban a termelés növekedése kisebb volt; az Egyesült Államokban pedig a ciklus folyamán közbeeső válság zajlott le.

2. A háborúban résztvevő, s a háborútól jelentősen sújtott európai ipari országok: Anglia, Franciaország, Olaszország stb. Ezekben az országokban a ciklus olyan körülmények között kezdődött, hogy az ipari termelés az 1937. évi színvonalon vagy e színvonal alatt volt. Más szóval a háború 10 évvel visszavetette ezeket az országokat. Ezeknek az országoknak helyre kellett hozniuk a háborús pusztításokat, hogy a kielégítetlen elfojtott keresletet kielégíthessék, s emellett kielégíthessék a békés idő szükségleteit is. Ezért ezekben az országokban a termelés gyorsabban nőtt, mint az Egyesült Államokban és a semleges országokban, az Egyesült Államokban lezajlott közbeeső válságok pedig szinte egyáltalán nem tökröződtek az említett országokban lezajlott cikluson.

Ezzel kapcsolatban érinteni kívánjuk azt a kérdést, hogy az egy-egy országban keletkezett válság miképpen terjed ki a többi ipari országra. A válság kiterjedésének fontosabb útjai a következők:

Azok az országok, amelyekben a válság kezdődött, más országok rovására¹³ akarnak könnyíteni helyzetükön, olyképpen, hogy kibővítik az exportot és csökkentik az importot.

Az egy-egy országban kitört válság aláássa a kapitalisták bizalmát és az új tőkebefektetések csökkentésének irányában hat. A részvények árfolyamának a válság hatására való esése minden kapitalista ország tőzsdéjén visszatükröződik.

¹³ Példa az Egyesült Államok aktív kereskedelmi mérlegének jelentős növekedése 1957-ben: az 1955. évi 2,9 milliárd dollárról 1956-ban 4,7 milliárd dollárra, 1957-ben 6,5 milliárd dollárra nőtt (a fegyverzet exportja nélkül).

Pénzügyi és hitelválság esetén a rövidlejáratú kölcsöntőke kivonása más országokból pénzügyi és hitelválságot robbanthat ki ez utóbbi országokban.¹⁴

Kerülőutak:

Sok országban a válság jelentősen csökkentheti a nyersanyagárakat és jelentősen csökkentheti a monokultúrás országok iparcikk-importképességét.

E tényezők hatása különböző, az országok konkrét körülményeitől függ. A külkereskedelem hatása a túltermelési válság kibontakozására azokban az országokban a legnagyobb, amelyeknek jelentős az export- és importkvótájuk, amilyen például Anglia vagy Belgium. De a túltermelési válság rendszerint akkor terjed ki újabb országokra, amikor ez utóbbiakban többé-kevésbé megérték a válság belső feltételei. Hiszen körülbelül 25 százalékos exportkvóta esetén, mint például Angliában, az export 10 százalékos csökkenése az egész termelésnek csak 2,5 százalékát alkotja. A legtöbb országban ez az arány még kisebb.

3. A háborúban vereséget szenvedett legnagyobb országok: Németország és Japán. Ezek az országok igen nagy háborús károkat szenvedtek, súlyosan érintette őket a megszállás és korábbi békés kapcsolataik megbomlása stb. Ezért ezekben az országokban 1947-ben az ipari termelés az 1937. évi termelésnek körülbelül egyharmada volt, és néhány év kellett hozzá, hogy utolérje a háború előtti színvonalát. Ugyanakkor a ciklus utolsó három évében ezekben az országokban nagyobb volt a fel lendülés, mint a többiekben.

Tehát, bár a kapitalista világ ipari termelésének színvonala a ciklus végén egészében véve körülbelül kétszer olyan magas volt, mint 1937-ben, az országok közt igen nagy volt a különbség a termelési színvonal és a ciklus fejlődési üteme szempontjából.

Térjünk vissza az Egyesült Államok háború utáni ciklusának kérdésére.

E cikk szerzője és több más szovjet közgazdász az 1949. évi válságot valóságos túltermelési válság kezdetének tekintette az Egyesült Államokban, amelynek kibontakozását a koreai háború szakította meg. Más szovjet közgazdászok közbeeső válságnak tartották ezt a válságot. Természetesen vég nélkül vitázhatnánk róla, hogy milyen lett volna a ciklus menete az Egyesült Államokban, ha nem lett volna a koreai háború, de ez a vita tartalmatlan, skolasztikus vita volna. A világgazdasági ipari ciklus szempontjából az Egyesült Államok-beli 1948–1949. évi és 1953–1954. évi válság közbeeső válság, a háború utáni ciklus kezdetét pedig 1947-től kell számítani. Ez a felfogás lehetőséget ad rá, hogy jobban megértsük a háború utáni ciklust és azokat a ciklusokat, amelyek utána következnek.

Természetesen a közbeeső válságok és a valóságos válságok alapja egyaránt a termelés társadalmi jellege és az elsajátítás magánjellege közti ellentmondás, a tömegek proletárhelyzete. Az előbbieket is, az utóbbiakat is, túltermelési válságok. Annyi a különbség köztük, hogy a „valóságos” válságban a túltermelés a kapitalista gazdasági életnek csaknem valamennyi szférájára és ágára kiterjed, részleges vagy közbeeső válság

¹⁴ Példa erre a németországi nagybankok csődje 1931-ben, amelyet a rövidlejáratú amerikai hitelek kivonása okozott.

esetén viszont csak egy-egy ágra terjed ki, a többiekben pedig folytatódik a fellendülés. Ha ez utóbbi ágak részaránya eléggé nagy, akkor a túltermelési válságtól sújtott ágak viszonylag rövid idő alatt leküzdik a krízist. Ezért a közbeeső válságot nem követi a depresszió szakasza, hanem folytatódik a fellendülés. Így volt az Egyesült Államokban az 1948–1949. évi és az 1953–1954. évi válság után. A valóságos és a közbeeső válságok abban is különböznek, hogy közbeeső válságok nem minden ciklusban fordulnak elő.

A háború utáni ciklus fontos jellemzője az összes kapitalista országok valutáinak állandó inflációs jellegű elértéktelenedése, ami a XX. század egyetlen ciklusában sem fordult elő. Az elértéktelenedés abban nyilvánult meg, hogy az ipari aranyat mindenütt — az Egyesült Államokban is — drágábban adták el, mint az aranynak az Egyesült Államok által diktált valutaára — 35 dollár unciánként. Ennek hatására minden valuta elértéktelenedett a dollárhoz viszonyítva, elsősorban pedig áremelkedés következett be, amely részben még az amerikai válság kezdete után is folytatódott. Mivel az áruk értéke, tehát az áruegységben foglalt munkaidő a ciklus idején végbement gyors technikai haladás következtében kétségtelenül csökkent, ezért az áremelkedés az áruk árának inflációs elszakadása az értéküktől.

Az infláció alapja elsősorban a második világháború: a forgalomban levő pénzmennyiség, a letétek és a takarékbetétek mennyiségének óriási arányú növekedése a háború idején, a békés célokra szolgáló közszükségleti cikkek termelésének egyidejű csökkenése, a fő kapitalista államok túlságosan nagy katonai kiadása röviddel a háború befejezése után és a deficités állami költségvetések; az Egyesült Államok gyakorolta romboló hatás a többi kapitalista ország gazdasági életére.

De nem szabad úgy tennünk, mint a burzsoá közgazdászok, akik a ciklus idején bekövetkezett áremelkedést pusztán az infláció terhére írják. A burzsoázia a munkásosztály elleni támadásra használja fel az inflációt, azt állítva, hogy az infláció oka a munkások túlságosan nagy (!) munkabére. Kétségtelen, hogy az áremelkedést részben a ciklus terhére kell írunk, mivel a fellendülés szakaszában az árukinálat elmaradása a kereslettől arra vezet, hogy a piaci árak rendszerint fokozatosan túlszárnyalják a termelési árat. Kétségtelen az is, hogy az áremelkedés bizonyos fokig a monopóliumok politikájának következménye, a monopóliumok mesterségesen a termelési ár fölé emelik az árakat, ez a monopólióke extraprofitjának legfőbb forrása.¹⁵

Természetesen nem határozható meg, hogy mekkora arányú áremelkedést kell egyik vagy másik tényező rovására írunk, de a döntő az infláció.

A sokéves áremelkedés a fellendülés (és a túlfeszültség) szakaszának meghosszabbodása irányában hat, s ezzel egyúttal előmozdítja a ciklus meghosszabbodását is. A vállalkozók további áremelkedésre számítva növelik készleteiket, pénz- és hiteltőkéiket igyekeznek „anyagi értékekké” átváltoztatni. A vásárlók további áremelkedésre számítva

¹⁵ A monopóliumok hatása az áremelkedésre világosan kitűnik az Egyesült Államokbeli árképződés, a nem monopolizált nyersanyagok és a monopóliumok által belőlük gyártott áruk viszonylatában. Például a búza és a búzakenyér, a sertés és a sertéshús-készítmények árai. Az 1957. januártól 1958. januárig terjedő időszakban a vashulladék ára a tonnánkénti 63 dollárról 33 dollárra esett, ugyanebben az időszakban egy tonna acél ára 73 dollárról 77,5 dollárra nőtt a válság ellenére.

gyorsan vásárolnak, emellett gyakran hitelre, és olyan árukat is, amelyekre csak a jövőben lesz szükségük. A felvirágzás szakasza elhúzódik. Mindezek csak „lassú” infláció esetén érvényesek. Ha az infláció kibontakozásának üteme túlságosan meggyorsul, akkor ez a normális gazdasági kapcsolatok megbomlására vezet. Ezért a burzsoázia ismét a valuta stabilizálásához folyamodik, vagy legalább igyekszik megvalósítani ezt. Az infláció elleni harc meggyorsíthatja a túltermelési válság kirobbanását.

A ciklus folyamán csaknem valamennyi kapitalista országban „dollaréhség” volt; vagyis hosszú időn át nem volt elegendő dollárvalutájuk ezeknek az országoknak.¹⁶ Ennek okai közismertek: az Egyesült Államok kereskedelmi mérlegének nagy aktív egyenlege,¹⁷ amelyet a monopóliumok érdekeit szolgáló különféle import-korlátozásokkal és a monopóliumok áruinak a világpiacon való állami dömpingjeivel érnek el; ennek eredménye az Egyesült Államok igen aktív fizetési mérlege, az Egyesült Államok aranykészletének szinte állandó növekedése más kapitalista országok rovására. A dollár-valuta hiánya egyik lényeges oka volt sok kapitalista országban, például Angliában az inflációnak.

A háború utáni ciklust csaknem egész tartama alatt súlyos agrárválság kísérte. Ez nem éppen ennek a ciklusnak a jellegzetessége: így volt ez a kapitalizmus általános válsága korábban lezajlott többi ciklusban is. Élelmiszer-túltermelés csak a „gazdag országokban” volt, amelyekben nagy földterület jut egy lakosra: Kanadában, az Egyesült Államokban, Ausztráliában, Argentínában. A fejletlen országokban a ciklus végén száz és százmillió ember mennyiségileg és minőségileg egyaránt rosszabbul táplálkozott, mint a ciklus kezdetén, s ugyanakkor az Egyesült Államokban és Kanadában óriási mennyiségű „élelmiszerfelesleg” halmozódott fel. Az Egyesült Államok kormánya évente mintegy 5 milliárd dollárt fizetett ki a farmereknek a vetésterület csökkentéséért, viszont a Szovjetunió ugyanezekben az években 35 millió hektárral növelte a megművelt területet.

Az agrárválság életrehívott az ipari ciklus időtartamának csökkenése irányában ható tendenciát. De nem szabad túlbecsülnünk az agrárválság hatását. A fejlett ipari országokban, például az Egyesült Államokban vagy Angliában a mezőgazdaság részaránya, a mezőgazdasági lakosság jövedelme és vásárlóképesége túlságosan jelentéktelen ahhoz, hogy lényegesen befolyásolja a ciklus menetét. (Az ENSZ adatai szerint a mezőgazdaság részesedése a bruttó termelésből 1956-ban az Egyesült Államokban 5 százalék, Angliában 4 százalék, Nyugat-Németországban 8 százalék, Kanadában 10 százalék volt.) Az agrárválság csökkenteti annak lehetőségét, hogy a gyengén fejlett országok termelőeszközöket vásároljanak a fejlett ipari országoktól.

A ciklus folyamán a kapitalista sajtó igen sokat írt a gyengén fejlett országok iparosításáról. Naponta olvashattunk cikkeket arról, hogy ezekben az országokban ilyen vagy olyan új gyárakat és más vállalato-

¹⁶ Kivételek a jelentős aranybányászattal rendelkező országok, azok az országok, amelyek sok stratégiai nyersanyagot szállítanak az Egyesült Államoknak; Svájc, amely menedéke lett a mindenféle kétes eredetű tőkéknek (a német fasiszták, a különféle országokból származó spekulánsok tőkéinek, akik a „banktitkot” szigorúan őrző svájci bankokban mentik meg vagyoniukat).

¹⁷ Az Egyesült Államok kereskedelmi mérlegének aktívuma az ENSZ adatai szerint az 1947–1957-i ciklus idején 49,3 milliárd dollár volt.

kat/építenek. Kétségtelen, hogy a ciklus folyamán a gyengén fejlett országok ipara aránylag jelentősen megnőtt. De a gyengén fejlett országok iparának részaránya a kapitalista világ iparában hihetőleg ma még kisebb, mint a ciklus kezdetén volt.

Az új túltermelési válság problémái

A kapitalista gazdasági élet most (1958 május elején) a következő főbb problémákat veti fel:

a) Milyen lesz a túltermelési válság az Egyesült Államokban? Rövid ideig tartó és nem mélyreható, mint ahogyan sok burzsoá közgazdász még ma is állítja, vagy pedig mélyreható és hosszantartó, ahogyan mi véljük?

b) Milyen lesz azoknak a válságellenes intézkedéseknek a hatása, amelyeket az Egyesült Államok kormánya megpróbál majd foganatosítani?

c) Az amerikai válság túltermelési világválság kezdete lesz-e?

Vizsgáljuk meg külön-külön ezeket a problémákat.

Eisenhower — akárcsak Hoover 1929-ben — kongresszusi gazdasági beszámolójában azt mondta, hogy „a gazdasági tevékenység lanyhulása” nem fog sokáig tartani. A televízióban mondott beszédében 1958 februárjában bátran megjósolta, hogy márciustól kezdve „a válság apadni fog”, de már néhány nappal később G. Hague, az elnök fő gazdasági tanácsadója szükségesnek látta kijelenteni, hogy Eisenhower szavai — úgymond — helytelenek voltak, s hogy az elnök csak azt akarta mondani: márciusban javulni fog a helyzet a munkapiacra. (The Times. 1958. február 20.)

Eisenhower katona, és nem nagyon ért a gazdasági kérdésekhez. Ezt megbocsáthatjuk neki. De Schlichter, a harvardi egyetem professzora, a mai amerikai közgazdasági „tudomány” főkorifeusa még ez év március 3-án kijelentette, hogy az Egyesült Államokban megkezdődött válság nem lesz mélyreható, és nem fog sokáig tartani. Schlichter érvelése ismét csak azt bizonyítja, hogy a burzsoá közgazdászok milyen kevéssé értik a kapitalizmus gazdasági törvényeit.

Schlichter a következőképpen érvel: A válság csak az ipart fertőzte meg, elsősorban a tartós árucikkeket gyártó ipart; ebben az ágban volt 64 százalékos a foglalkoztatottság csökkenése, s ez az ág a foglalkoztatottaknak mindössze egyötödét foglalkoztatja (kivéve a mezőgazdaságot). „De a nagykereskedelemben és a kiskereskedelemben, az államapparátusban, a szolgáltatások területén stb., tehát azokon a területeken, amelyek a munkahelyek 60 százalékát adják, a foglalkoztatottság 1958 januárjában gyakorlatilag az 1957 augusztusi színvonalon volt” (tehát azon a színvonalon, amelyen a hanyatlás kezdete előtt). (The New Republic. 1958. március 3. 8. o.)

A tiszteletre méltó professzor elfelejti: a hosszú fellendülésnek az volt a lényege és az alapja, hogy az állótöke jelentősen kibővült, tehát a társadalmi termelés első osztályában az üzemek kapacitását teljesen kihasználták. Schlichter nem számol vele, hogy az újonnan termelt érték, tehát az elsődleges nemzeti jövedelem legnagyobb részét az Egyesült Államokban az ipar termeli; a kereskedelemben, az államapparátusban és a szolgáltatások területén foglalkoztatottak jövedelme főképp

másodlagos, ezért az iparban keletkező válság bizonyos késéssel munkanélküliséget hív életre a gazdasági életnek ezekben a szféráiban is. Tehát Schlichter egész érvelése hibás.

Mielőtt áttérnénk ennek a kérdésnek érdemi vizsgálatára, rá kell mutatnunk a következőkre:

A ciklusok és a válságok története azt bizonyítja, hogy minél hosszabb a fellendülési szakasz, rendszerint annál mélyebb és tartósabb a ciklus befejeződése után következő túltermelési válság. Ez érthető is: minél hosszabb a fellendülés, annál inkább elmélyül az ellentmondás, a tőkének a termelés korlátlan bővítésére irányuló tendenciája és a társadalom vásárlóképeségének szűk korlátai között. A történelem tanúsága szerint az Egyesült Államokban kezdődött válságnak mélyrehatónak és hosszú ideig tartónak kell lennie.

A XX. századi amerikai válságok mélységét mi sem bizonyítja jobban, mint a termelés általános indexének csökkenése a fellendülési szakasz tetőpontjáról a válságszakasz mélypontjáig.¹⁸

1903	1907	1913	1920	1929	1937	1948	1953
2,2	16	10	23	47	40	10	11

A táblázatból látható, hogy a világválságok periódusában a termelés csökkenése 16–47 százalékos volt. De az 1913., az 1948., az 1953. évi válság nem volt világválság, hanem csak az Egyesült Államok válsága.

Vizsgáljuk meg azokat a legfontosabb tényezőket, amelyek miatt elkerülhetetlen az Egyesült Államokban kirobbant válság továbbmélyülése.

1. Az Egyesült Államokban a háború utáni ciklus idején az állótőke annyira kibővült, hogy már a fellendülés szakaszában sem volt teljes a kapacitás kihasználása.¹⁹

Fontos szerepe volt ebben a műszaki haladásnak: az automatizálásnak, a kibernetikának, az atomenergetikának stb. A konkurencia arra kényszerítette a vállalkozókat, hogy az új technika alkalmazása céljából felújítsák és kibővítsék az álló tőkét. Világos, hogy amikor válság kezdődik, a kapitalisták csökkenteni kezdik a beruházásokat. A beruházások²⁰ 10 százalékos csökkenése — amit illetékesek 1958-ban várnak — 5 milliárd dollár. (Survey of Current Business. Különböző számok.) Az Egyesült Államok kereskedelmi minisztériuma 1958 március elején jelentést tett közzé, amely szerint az állótőkére fordított kiadások csökkenése 1958-ban már 13 százalék volt 1957-hez képest. Az Egyesült Államok munkaügyi minisztériumának adatai szerint 1958 februárjában a házépítés (évi adatokra átszámítva) az 1957 januári 1 030 000-ről 890 000-re csökkent.

¹⁸ „A világválságok története”. 1 kötet. és az Egyesült Államok hivatalos statisztikája.

¹⁹ Federal Reserve Bulletin. Az 1958. júniusi szám rámutat, hogy az 1955–1956. évi fellendülési szakaszban is a legfontosabb ipari nyersanyagokat — öntött vasat, acélt, alumíniumot, rezet, cementet, műszálat, cellulozét, kokszot, papírt, olajipari termékeket és fontos vegyitermékeket — termelő üzemek kapacitása 15–20 százalékban kihasználatlan volt. Meany, az AFL—CIO szakszervezeti egyesülés elnöke 1958. március 11-i beszédében kijelentette: „Termelési kapacitásainknak több mint 25 százaléka kihasználatlan.”

²⁰ A „beruházás” sokkal tágabb értelmű fogalom, mint a „gyárépítésre és berendezésekre fordított kiadások”.

2. Az Egyesült Államokban megkezdődött válság továbbmélyülésének egyik legfontosabb tényezője az új megrendelések havi összegének rendszeres csökkenése. 1956-ban és 1957 első felében az ipar átlagosan 28 milliárd dollár összegű új megrendelést kapott. A válság mégis kitört. Ma már az új megrendelések mennyisége hónapról hónapra gyorsuló ütemben csökkent.

Új megrendelések az Egyesült Államok iparában* (milliárd dollárban)

1957. január	1957. aug.	1957. szept.	1957. okt.	1957. nov.	1957. dec.	1958. jan.	1958. febr.
28,9	27,3	26,6	26,0	26,3	25,2	24,2	23,2

* Survey of Current Business, különböző számok.

Az új megrendelések csökkenését az ipari termelés csökkenésének kell követnie. Emellett az ipar már egy év óta részben csak a régi megrendeléseket dolgozza fel. A nem teljesített megrendelések összege az 1957. januári 64 milliárd dollárról 1957 decemberében 51,8 milliárd dollárra csökkent.

3. A válság gyorsan növelte a munkanélküliséget. Hivatalos adatok szerint a munkanélküliek száma az 1957 eleji 3,2 millióról 1958 februárjában 5,1 millióra nőtt. Ezenkívül nagy a részleges munkanélküliek száma is. Meany, az AFL—CIO szakszervezeti egyesülés elnökének becslése szerint a részleges munkanélküliek száma — teljes munkanélküliekre átszámítva — körülbelül 1,8 millió. Valójában azonban a munkanélküliek száma a hivatalos adatoknál jóval nagyobb. Ezt a következők alapján ítéldhetjük meg: 1957 júliusában a foglalkoztatottak maximális száma 67,2 millió volt (a fegyveres erők nélkül). 1958 januárjában ez a szám 62,2 millióra, vagyis 5 millióval csökkent. Ezenkívül 1957 júliusában már 3 millió munkanélküli volt. Tehát a munkanélküliek száma körülbelül 8 millió. A munkanélküliekre vonatkozó adatok eltérései azal magyarázhatók, hogy az amerikai statisztika sok millió nem dolgozó embert ebbe a rubrikába sorol: „nem tartoznak a munkaerőlétszámba”. Ennek a csoportnak a száma az 1957 júliusi 47,5 millióról 1957 decemberében 50,8 millióra nőtt. A munkahét átlagos időtartama az 1956. decemberi 41 órától 1958 januárjában 38,7 órára csökkent. Megszűntek a munkások túlórázásából eredő pótlókedvelmei is. Mindezek azt jelentik, hogy a munkabérek összege jelentősen csökkent.

A legszerényebb számítások szerint is²¹ a munkabérek összege egy év alatt körülbelül 15 milliárd dollárral csökkent.²² A munkások ennek az összegnek csak jelentéktelen részét kapják meg munkanélküli segély formájában. A munkabérek összegének ilyen arányú csökkenése elke-

²¹ Az újabb 4 millió teljes munkanélkülinek a munkabére, heti 70 dollárral számolva 280 millió dollár, vagyis évente 14 milliárd dollár volna. A feldolgozó-iparban foglalkoztatott munkások heti munkabérének színvonala 1956 decemberétől 1957 decemberéig 1,13 dollárral, tehát hetente összesen 18 millió dollárral, egy év alatt pedig 1 milliárd dollárral csökkent. A többi, kevésbé szervezett munkásrétegek munkabérének csökkenése még nagyobb arányú volt.

²² Keiserlingnek, az amerikai elnök volt gazdasági tanácsadójának számításai szerint a munkabérek évi összegének csökkenése 20 milliárd dollár volt.

rülhetetlenül nagy arányokban csökkenti a társadalmi termelés második osztályában termelt áruk keresletét. Ez pedig 1958-ban hozzájárul majd a válság továbbmélyüléséhez.

Az „optimista” amerikai közgazdászok arra hivatkoznak, hogy az amerikai nép (1958 januárja előtt) a válság ellenére továbbra is a korábbi mennyiségű ruhaneműt vásárolta. Ez azonban ideiglenes jelenség. A 20 esztendőszak folyamán, amikor a háborús években kevés volt az áru, és a háború utáni ciklus éveiben emelkedett az árszínvonal, az amerikaiak megszokták, hogy gyorsan kiadják a pénzüket, adósságból éljenek. Most is elköltik megtakarított pénzüket, hitelre vásárolnak árukat stb. De ennek rövidesen végeszakad. A kereskedelmi minisztérium adatai szerint már 1958 februárjában 1,4 milliárd dollárral, vagyis csaknem 11 százalékkal csökkent a kiskereskedelmi árueledés, ugyanezen év januárjához képest. Az uralkodó osztályok profitjának összege már 1957 negyedik negyedében kisebb volt, mint 1956 megfelelő időszakában.²³ 1958-ban a profit még kisebb lesz, ezért a fényűzési cikkek vásárlása is csökkenni fog.

Ezeket a tényezőket figyelembe véve semmiféle tudományos alapunk nincs annak állítására, hogy az Egyesült Államokban rövidesen véget ér a túltermelési válság. Ellenkezőleg, a termelési index csökkenése (amely 1958 márciusában 128-ra esett, azaz 13 százalékkal alacsonyabb volt a mostani ciklus legmagasabb pontjánál: az 1956 decembereinél) még nem jelenti, hogy a válság elérte mélypontját. Az egyik legnagyobb amerikai bank 1958. márciusi szemléje szerint „a vállalkozók ... nem építik terveiket arra a reményre, hogy gyors fordulat következik be; óvatosak és előrelátók”. (First National City Bank. Monthly Letter. 1958. március, 25. o.)

Mi várható az Egyesült Államok kormányának válságellenes intézkedéseitől?

Helytelen volna azt állítani, hogy az állami intézkedések egyáltalán nem hatnak a válságra. De még helytelenebb volna azt állítani, hogy ezek az intézkedések megakadályozhatják a válság elmélyülését. A lényeg az, hogy a válság enyhítésére irányuló intézkedések hatása aránytalanul kisebb, mint azoké a tényezőké, amelyek a válság elmélyülése irányában hatnak.

A válságellenes állami intézkedések hatásosságának bizonyítására felsorakoztatott érvek közül a legfontosabbak a következők:

1. McElroy hadügyminiszter Eisenhowerhez intézett levele arról, hogy 1958 első felében 10 milliárd dollár értékű új megrendelést ad az iparnak, tehát 4 milliárd dollárral többet, mint 1957 első felében. Ez természetesen nagy összeg, és a nagy monopolista szállítók ismét nagy extraprofitokhoz jutnak. De a válság továbbfejlődése szempontjából ez az összeg nem valami nagy, ha meggondoljuk, hogy csupán 1958 januárjában az új megrendelések összege 4,7 milliárd dollárral kisebb volt, mint 1957 januárjában.

2. A kongresszus 1,8 milliárd dollárt irányzott elő közmunkákra, utak, kórházak stb. építésére. Ez az összeg aránylag nem nagy, és a vál-

²³ 1957. IV. negyedében a legnagyobb ipari monopóliumok profitjának összege 16 százalékkal volt kisebb, mint 1956 hasonló időszakában. (First National City Bank. Monthly Letter. 1958. március, 27. o.) A kisebb vállalatok profitja kétségtelenül még nagyobb arányban csökkent.

ságra gyakorolt hatása csak néhány hónap múlva nyilvánulhat meg.²⁴ Ezt az összeget ráadásul olyan alacsony fizetésű munkások kapják, akik kevés iparcikket vásárolnak.

3. A munkanélküli segély fizetését 13 héttel meghosszabbították. De az ipar szempontjából ennek sem lesz jelentősége, mivel a munkanélküli segélyek fizetési idejének meghosszabításával kapcsolatos újabb kiadásokat mindössze 0,6 milliárd dollárra becsülik. Teljesen értelmetlen az az állítás, hogy a munkanélküli segély hozzájárulhat a válságtól való megmeneküléshez. A munkanélkülieknek alig fele kap munkanélküli segélyt. A segélyek összege csekély és államonként különböző: az Észak-Karolina államban fizetett heti 19,7 dollártól a Nevada államban fizetett 38,7 dollárig terjed, átlagos heti összege körülbelül 25–30 dollár, tehát nem egészen fele a munkások átlagos heti bérének. (U. S. News and World Report. 1958. február 28, 42. o.) A munkanélküliek most 18–26 hétig kapnak segélyt, attól függően, hogy melyik államban élnek. Az iparcikkek eladása szempontjából a segélyfizetés idejének 13 hetes meghosszabítása alig játszik szerepet, mivel a segély még arra sem elegendő, hogy a lakbért, a szolgáltatásokat kifizethessék belőle, és valami maradjon élelmiszerekre is. Ezért iparcikkek vásárlására úgyszólván semmi sem jut.

4. Hitelintézkedések: a kamat csökkentése és a hitelnyújtás feltételeinek megkönnyítése. Ezeknek az intézkedéseknek a hatása jelentéktelen. A termelés és az áruforgalom csökkenése pénzt szabadít fel a forgalomból. Bizonyos szakaszon a nagyobb részvénytársaságoknak nincs szükségük hitelekre; amelyeknek szükségük van hitelre, azok iránt csökken a bizalom (kivéve a kisebb, néhány lakásos házak építését).

Tehát az összes válságellenes állami intézkedések együttvéve sokkal kevesebb hatást gyakorolhatnak, mint a válság elmélyülésének immans okai, ezért nem változtathatják meg a válság menetét. Ráadásul ezek az intézkedések feltétlenül előmozdítják az infláció fokozódását.

Természetesen a válság a maga fejlődése folyamán „pillanatnyilag” megoldja azokat az ellentmondásokat, amelyek őt magát kirobbantották. Állandó túltermelési válságok nincsenek. A mostani válságban is már megkezdődött a túltermelt áruk felszívódása. A különféle árukészletek 1957 decemberében 1,3 milliárd dollárral csökkentek.

A mostani válságnak az a sajátossága, hogy a válság leküzdésének legfontosabb tényezője — az árscökkenés — egyelőre még semmiféle hatást nem gyakorol. A monopóliumok továbbra is ragaszkodnak a magas árakhoz. Az infláció is akadályozza az árak csökkenését.²⁵ A kiskeres-

²⁴ Brundage, a költségvetési hivatal igazgatója 1958. február 25-én kijelentette, hogy a közmunkák „esetleg egy év múlva” növelhetik a vásárlóképességet.

²⁵ Árindex az Egyesült Államokban (1947—1949 = 100)

	1957.			1958.
	január	augusztus	december	január
Nagykereskedelmi árak	116,9	118,4	118,4	118,7
Fogyasztói árak.....	118,2	121,0	121,6	122,3

kedelmi árak éppen ezért még nem esnek. Természetesen ez visszatartja a válság fejlődését, meghosszabbítja a válságot.²⁶

Az elmondottakat összegezve megállapítható, hogy bár az Egyesült Államokban kitört válság hihetőleg nem lesz olyan mély és hosszantartó, mint az 1929–1933. évi válság volt, mégis mélyebb és tartósabb lesz, mint a megelőző túltermelési válságok, és a túltermelési világválság kezdetét jelenti.

Az Egyesült Államokban kitört válság a kapitalista túltermelési világválság kezdete

Az Egyesült Államok termelése a kapitalista világ ipari termelésének körülbelül fele. Ezért az Egyesült Államokban kitört válság feltétlenül visszatükröződik a többi kapitalista ország gazdasági életében. Az Egyesült Államokban lezajlott közbeeső válságok nem okoztak válságot más országokban, mivel akkor ezekben az országokban még nem értek meg a válság belső feltételei, ezek pedig döntő jelentőségűek. Most más a helyzet.²⁷ A legtöbb kapitalista országban megértek a válság feltételei. A túltermelési világválság gyakorlatilag már megkezdődött. Eről a következő tények tanúskodnak:

1. A nyersanyagok túltermelése és a nyersanyagárak jelentős csökkenése az egész világon: a színes fémeké, a széné (Angliában, az Egyesült Államokban, Nyugat-Németországban), az acélé (az Egyesült Államok acélipari kapacitásának csak a felét használják ki), az olajé, a cellulózeé (a Skandináv országokban) stb.

2. Világválság a hajógyártásban és a hajózásban. 1958 februárjában 3 millió tonna rakományt befogadó flotta volt lehorgonyozva. (The Economist. 1958. február 8.) Az új hajók a gyárakból egyenest tartalékba mennek. A hajóépítési megrendeléseket törlik. A fuvardíj 70 százalékkal kisebb, mint egy évvel ezelőtt volt.

3. Nemcsak az Egyesült Államokban, hanem más ipari országokban is megkezdődött a beruházások csökkenése; a ciklus folyamán ezekben az országokban a piaci viszonyokhoz képest sok felesleges kapacitást létesítettek.

Ma még nem lehet elemezni a túltermelési világválság fejlődését, csak rövid megjegyzésekre szorítkozhatunk.

A válság Kanadában nyilvánul meg a legerőteljesebben, mivel Kanada van a legszorosabb kapcsolatban az Egyesült Államokkal. Ez év februárjában Kanadában már körülbelül 600 000 volt a munkanélküliek száma. A termelési index (1953 = 100) az 1957. júniusi 119-ről 1957. decemberben 105-re esett és az esés folytatódik.

Anglia ipari termelése már 3 év óta egyhelyben topog. Túltermelési válság várható a hajógyártásban és a hajózásban, válság kezdődik

²⁶ Érdekes, hogy a termelés és a profitok színvonalának süllyedése ellenére az ipari részvények árfolyama egyelőre viszonylag kevéssé csökken. 170 vállalat részvényének indexe (1939 = 100) a legmagasabb pontról, az 1957. júliusi 468-ról 1957. decemberében 370-re esett. (Federal Reserve Bulletin. 1958. január, 50. o.) Ennek oka: az Egyesült Államokban egyelőre nincs hitelválság; igen nagy mennyiségű részvény van a beruházó trösztök, a biztosító társaságok, nyugdíjalapok tulajdonában, ha ezeket a részvényeket piacra dobnák, akkor ez nagyobb veszteséget okozna az illető részvénytulajdonosoknak, mintha kezükben tartják a részvényeket.

²⁷ Balogh angol professzor a következőket írja: A nem kommunista világ túlságosan gyenge hozzá, hogy akár egy kisebb arányú amerikai válságot is kibírjon, ha ez a válság hosszú ideig fog tartani. (Fabian International Essays. London. 1957. 60. o. — Political Economy of the Cold War".)

a szénbányászatban és a beruházások területén. Az angol iparosok szövetségének közleménye szerint az új megrendelések összege az elmúlt 6 hónapban a szövetség tagjainak 45 százalékánál csökkent. A kormány inflációellenes intézkedései tovább bonyolítják a helyzetet. 20 év óta először csökkent a szén és az acél ára.

A nyugat-németországi „gazdasági csoda” is a végét járja. Az ipari termelés indexe (1953 = 100) az 1956. novemberi legmagasabb pontról, 162-ről 1957 januárjában 144-re esett. Az állótőke bővülésének üteme csökkent. Az építkezések száma is kevesebb. A Ruhr-vidéken 3 millió tonna szén halmozódott fel, a munkaidő pedig heti 1 műszakra csökkent. A nehézipar egyes ágaiban is hanyatlik a termelés.

A túltermelési válság már kiterjedt Japánra is. Válság észlelhető a hajógyártásban, a hajózásban, a textiliparban. Az ipari termelés indexe az 1957. júliusi maximális pontról, 169-ről 1958 januárjában 151-re esett (1953 = 100).

Tehát a legfontosabb ipari országokban, sőt néhány kisebb országban is, például Belgiumban, Norvégiában stb. már nyilvánvalóan megkezdődött a túltermelési válság.

Aligha kételkedhetünk benne, hogy az Egyesült Államokban kirobbant válság túltermelési világválság kezdete.

A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL KIADÁSÁBAN
ÚJ NEGYEDÉVI FOLYÓIRAT JELENIK MEG

Demográfia

címmel. A folyóirat a népesség és a népesedés kérdéseivel foglalkozik tudományos színvonalon. A folyóirat célkitűzése — főleg a magyar népesedés-statisztika nemzetközi összehasonlításban is gazdag anyagára támaszkodva — a népesség és a népesedési kérdések vizsgálata, a népesedés jelenségeinek (születés, termékenység, halandóság, házasság, válás, vándorlás) elemzése. Különös figyelmet fordít a népszámlálási kérdéskör (család, foglalkozás, munkaerő, lakás stb.) tárgyalására, a demográfia tudományos eredményeinek a gyakorlat (közegészségügy, tervezés, népesedéspolitika, társadalombiztosítás stb.) számára történő közvetítésére és az elvi módszertani kérdések tisztázására.

Előfizetési díj egy évre 48,— Ft

Egyes szám ára 12,— Ft

Megrendelhető:

a Statisztikai Nyomtatvány- és Folyóiratkiadó Vállalatnál, Budapest, II. Keleti Károly utca 18/a., valamint a Posta Központi Hírlapirodánál (Budapest, V. József nádor tér 1.).

A beruházások koncentrálása

Sok vita folyt a közelmúltban a beruházások befejezetlen állományának kérdéseiről, a beruházások koncentrálásáról és szétforgácsolásáról. A viták megmutatták, hogy az egyes fogalmak egyértelműen nem tisztázottak, és nincsenek kidolgozva a számszerű értékelés módszerei. Ezért az alábbiakban megkísérlem megadni a kérdés tárgyalásához szükséges fogalmak pontos meghatározását és tisztázni a szükséges számítások elvégzéséhez az egzakt összefüggéseket.

Valamely beruházás megvalósítása során a beruházási munka kezdetétől az üzembelépésig (a rendeltetésszerű használatbavételig) idő telik el, ami előre tervezhető és a végrehajtás során mérhető. Ezt *a beruházás tervezett, illetve tényleges időtartamának* nevezzük. Ezen időtartam alatt a beruházás folyamán folyamatosan nőnek azok a felhalmozott értékek, amelyeket beruháznak. Mindaddig, míg a létesítmény használatba nem kerül, ezek a felhalmozott értékek *befejezetlen állományt* képeznek.

Valamely időpontban a befejezetlen állomány forintban kifejezett nagyságát a beruházás befejezetlen állománya színvonalának nevezzük.

Egyes beruházások esetében az üzembelépés nem egyidőben történik, a beruházás megvalósítása során részleges üzembelépések következnek be. A befejezetlen állomány színvonala az egyes részleges üzembelépésekkor ugrásszerűen csökken, majd ismét emelkedik. A részleges üzembelépéskor a befejezetlen állomány színvonalának csökkenése a részleges üzembelépéshez tartozó beruházási összeggel egyenlő. (Annak megállapítása, hogy a részleges üzembelépés milyen nagyságú beruházási összeget „szabadít fel” a befejezetlen állomány színvonalából, megvitatandó elvi és gyakorlati probléma.)

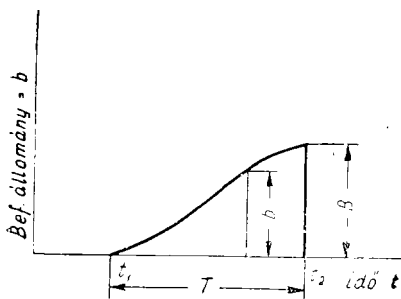
A gazdasági elemzés szempontjából nem elégséges azt vizsgálni, hogy milyen nagy a befejezetlen állomány színvonala egy-egy időpontban. Az elemzéshez azt is tudnunk kell, hogy a felhalmozott érték *menynyi ideig* van lekötve mint befejezetlen állomány. Pontosabban szólva ismerni akarjuk, mekkora értékek, mennyi időn át vannak lekötve befejezetlen állomány formájában.

Tekintettel arra, hogy a befejezetlen állomány színvonala változó, a beruházási időt kicsiny időtartamokra kell felosztanunk, és minden egyes kicsiny időtartamot meg kell szoroznunk a hozzá tartozó befejezetlen állomány színvonalával, majd a szorzatokat összegeznünk. *A szorzatok összegét* nevezzük *a beruházások befejezetlenállomány-lekötésének*.

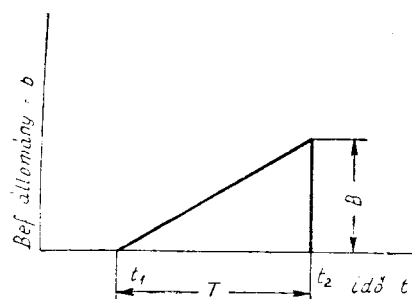
(Ugyanezen eredményhez más úton is eljuthatunk, amely más út talán jobban kidomborítja a definiált fogalom közgazdasági tartalmát. Vizsgáljuk a beruházási összeget elemeire bontva, tehát minden forintját [vagy ha úgy tetszik, minden fillérjét] külön-külön, és állapítsuk meg, hogy ezen forintos egyenként mikor lépnek be a befejezetlen állományba, és mikor szűnnek meg befejezetlen állományként szerepelni. Így megállapíthatjuk, hogy minden egyes forint mennyi ideig szerepel a befejezetlen állomány alkotóelemeként. A beruházási összeg ezen elemeinek és a hozzájuk tartozó időtartamok szorzatának összege adja a befejezetlenállomány-lekötés nagyságát.)

Fentiek szerint tehát a befejezetlen állomány színvonalának dimenziója, mérőszáma a Ft; a befejezetlenállomány-lekötés dimenziója pedig a Ft \times év.

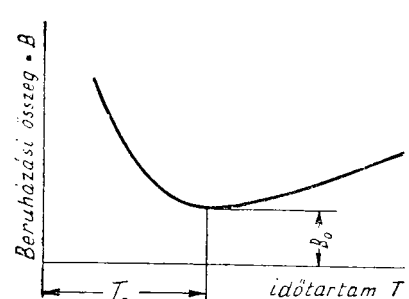
A befejezetlenállomány-lekötés tényleges nagyságának kiszámítása matematikai segédeszközt igényel. Mivel a beruházás folyamán a befejezetlen állomány színvonala változik, mindenegyed időpontban más-más forintösszeget kell megszoroznunk a hozzá tartozó időtartammal. Ha a befejezetlen állomány színvonalának változását az idő függvényében tüntetjük fel, általában az 1. sz. ábra szerinti görbét kapjuk.*

1. sz. ábra.

2. sz. ábra.

3. sz. ábra.

A t jelenti az időt években, t_1 a beruházás kezdetének, t_2 pedig befejezésének időpontja. A beruházás időtartama, tehát $t_2 - t_1 = T$. A b jelenti a befejezetlen állomány színvonalának változó nagyságát a különböző időpontokban, B a beruházás teljes összege, tehát a befejezetlen állomány színvonalának nagysága közvetlenül az üzembelépést megelőzően. Ha a szorzatok fentiekben meghatározott összegét meg akarjuk kapni, úgy az időt a kifejtettek szerint felbontjuk igen kis részekre és minden egyes kis időtartamot megszorozunk a hozzá tartozó forintértékkel, majd az így kapott szorzatokat összegezzük.

Matematikailag a művelet integrálással végezhető el. Ha az állomány színvonala $b = f(t)$ függvény formájában változik, akkor a keresett állománylekötés (A -val jelölve):

$$(1) \quad A = \int_{t_1}^{t_2} f(t) dt$$

* A görbe ilyen alakjára Somló György, a Vegyiműveket Tervező Vállalat igazgatója hívta fel a figyelmet az Országos Tervhivatal tervgazdász körének vitaankéjtán.

Fenti határozott integrál tehát számszerűen kifejezi a befejezetlen-állomány-lekötést. Megjegyzendő, hogy értéke nem más, mint az 1. számú ábrán felrajzolt görbe alatti terület. Ezt azért fontos megemlíteni, mert a gyakorlatban $b = f(t)$ függvény matematikai formája nem áll rendelkezésre, míg grafikus ábrázolás útján a területmérés elvégezhető, és így az állománylekötés értékét megkaphatjuk.

A továbbiakban a nehézségek elkerülésére egyszerűsítést vezetünk be: feltételezzük, hogy a beruházás ideje alatt a befejezetlen állomány színvonala az idővel arányosan növekszik, azaz feltételezzük, hogy a $b = f(t)$ függvény lineáris.

Ez a megközelítés nem okoz olyan eltéréseket, hogy a további megfontolásokat eltorzítaná. Ebben az esetben a beruházás lefolyását a 2. sz. ábra szerint jellemezhetjük. (817. o.).

A beruházás teljes összege B . A befejezetlen állomány színvonala T idő alatt felnő erre a B összegre, majd az üzembelepéskor nullára csökken.

A matematikai kifejtést elhagyva azonnal átlátható, hogy a befejezetlenállomány-lekötés nem más, mint a 2. számú ábrán található háromszög területe, amelynek nagysága: $\frac{T \cdot B}{2}$

Megállapíthatjuk, hogy B összegű és T idő alatt megvalósított beruházásnál — feltételezve, hogy a befejezetlen állomány színvonala lineárisan nő — a befejezetlen állománylekötés értéke:

$$(2) \quad A = \frac{T \cdot B}{2}$$

A befejezetlenállomány-lekötés azt jelenti, hogy a lekötött értékek üzembehelyezésig nem járulnak hozzá a népgazdaság fejlődéséhez, annak meggyorsulásához. Ilyen értelemben a népgazdaság fejlesztéséhez szükséges értékek elvonásáról beszélhetünk, amely elvonás nagysága arányos egyrészt azzal, hogy milyen értékeket tartunk befejezetlen állomány formájában lekötve, másrészt azzal, hogy a lekötés mennyi ideig tart. Az elvonás tehát végső soron — az előbbiekből következően — a befejezetlenállomány-lekötés nagyságával arányos. Ez az elvonás természetesen szükségszerű, hiszen enélkül beruházni nem tudunk. A gyakorlatban azonban előfordul, hogy az elvonás nagysága nagyobb a szükségesnél. Ez akkor következik be, ha az adott cél megvalósításához szükséges beruházási összegek a szükségesnél feleslegesen nagyobbak, vagy ha a beruházás időtartama feleslegesen megnő. Ilyen esetben már veszteségről beszélhetünk, mert az elvonásnak a szükségesnél nagyobb mértéke veszteséget jelent a népgazdaság számára.

Vizsgáljuk meg, mekkorák ezek a veszteségek. A veszteségek nagysága arányos lesz az elvonásnak, tehát jelen esetben a befejezetlenállomány-lekötésnek a szükségesnél feleslegesen nagyobb mértékével. Az arányossági szorzó nagyságát egyéb célból már becslésszerűen kiszámították. A becslések azt mutatják, hogy 1 Ft összegű beruházás impro-

duktív lekötése egy év alatt a népgazdaságban átlagosan 0,2 Ft veszteséget okoz. Az arányossági szorzó nagysága tehát: 0,2*

Fentiekből kiindulva, vizsgáljuk meg a veszteségek kiszámításának módszerét.

Mint ismeretes, valamely adott beruházás kivitelezési ideje különféle okok miatt nagymértékben változhat. Az utóbbi években — sajnos — sok példa volt rá, hogy egyes beruházások a műszakilag indokolt idő többszöröse alatt épültek fel. Előfordul az is, hogy egy-egy beruházás kivitelezése a műszakilag indokoltnál rövidebb idő alatt, hajszolt ütemben folyik. Mindenekelőtt vizsgáljuk meg — a népgazdasági veszteségektől függetlenül —, hogyan hat a beruházás időtartama a költségekre, magára a ténylegesen felhasznált beruházási összegre. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a beruházás elhúzódásával a költségek is emelkednek; ez már csak az úgynevezett fix költségek növekedése miatt is nyilvánvaló. Ugyanakkor a beruházás túlzottan siettetett megvalósítása is növeli a költségeket, amit elsősorban a „bármibe is kerül” elv szükség-szerű alkalmazása idéz elő. A költségek nagysága tehát függ a megvalósítás időtartamától, és nagyjában a 3. sz. ábrában feltüntetett módon jellemezhető. (817. o.)

Van olyan beruházási idő (T_0), amelyhez a legkisebb beruházási összeg tartozik (B_0). Nevezzük ezt *optimális időnek*, a *hozzátartozó beruházási összeget pedig optimális beruházási összegnek*.

Mi történik, ha valamely beruházást nem az optimális T_0 idő, hanem valamely ettől eltérő T idő alatt valósítunk meg?

Azt az esetet, amikor a tényleges megvalósítás a T_0 -nál rövidebb idő alatt történik, nem vizsgáljuk részletesen, mert gyakorlati szempontból kicsi a jelentősége. Megjegyezhető, hogy ha az optimális időtartam megállapításakor nemcsak a legkisebb költségösszegre törekszünk, hanem a fent tárgyalt népgazdasági veszteséget is tekintetbe vesszük, ha tehát a tényleges költségek és a népgazdasági veszteség *együttes* összegének minimumára törekszünk, akkor az így kapott optimális idő valamivel kisebb lesz, mint az előbbieken meghatározott optimális idő. Ezt a különbséget a továbbiakban nem vizsgáljuk, mert nagysága elhanyagolható.

Vizsgálatunk tárgya mindenekelőtt az az eset, amikor a tényleges megvalósítási idő nagyobb, mint az optimális. Vizsgáljunk meg egy beruházást, amelynek optimális megvalósítási ideje T_0 , és az ehhez tartozó optimális beruházási összeg B_0 . Legyen a tényleges megvalósítási idő T_1 , s az ehhez tartozó beruházási összeg B_1 . Legyen $T_1 > T_0$, és ezért $B_1 > B_0$.

Számítsuk ki, milyen veszteséget idéz elő az építési idő elnyújtása?

A veszteség egy részét a költségek növekedése, tehát a beruházási összeg változása idézi elő, azaz:

$$(3) \quad B_1 - B_0.$$

* Az itt kifejtettek kapcsolatosak a beruházások gazdaságossága kérdésében folyó vitával. Ennek a cikknek nem feladata ezen vitával foglalkozni, a szerző a vitában kialakult egyik álláspontot teszi magáévá. Lásd Turánszky Miklós „A beruházások gazdaságosságának fogalma és számszerű értékelése” című kandidátusi értekezését és az Országos Tervhivatal „Útmutató”-ját az ipari beruházások szükségességére és gazdaságosságára vonatkozó számítások elvégzésére.

A másik veszteség népgazdasági jellegű. Számítsuk ki a két esetben (2) alapján a népgazdasági elvonást, tehát a befejezetlenállomány-lekötés nagyságát.

Ez optimális időtartam esetén: $\frac{B_0 T_0}{2}$

T_1 idő esetén: $\frac{B_1 T_1}{2}$

Az elvonás felesleges megnövelése veszteségforrás, amely a fenti befejezetlenállomány-lekötések különbségével egyenlő:

$$(4) \quad \frac{B_1 T_1}{2} - \frac{B_0 T_0}{2} = \frac{B_1 T_1 - B_0 T_0}{2}$$

A tényleges veszteséget megkapjuk, ha az elvonásnak a szükségesnél nagyobb részét — (4) — megszorozzuk a fent említett 0,2 szorzóval:

$$(5) \quad \frac{B_1 T_1 - B_0 T_0}{2} \cdot 0,2.$$

Ennyi veszteséget jelent tehát — forintban kifejezve —, ha a beruházást T_0 optimális idő helyett T_1 idő alatt valósítjuk meg.

Ha nem ismerjük a költségváltozás nagyságát az idő függvényében, egyszerűség kedvéért azonosnak tekinthetjük a B_1 és a B_0 értékeket. Ebben az esetben a veszteség:

$$(6) \quad \frac{B \cdot (T_1 - T_0)}{2} \cdot 0,2.*$$

Felmerül a kérdés, hogyan állapítható meg a gyakorlatban valamely beruházás optimális időtartama. Optimális időnek tekinthetjük a gyakorlatban a Szovjetunióban használatban levő megvalósítási normákat (a Szovjetunió viszonyai között), illetve nálunk az előkészítés alatt álló beruházási (építési) idő normákat. Egyedi létesítményeknél optimális időnek tekinthetjük az úgynevezett organizációs tervek időtartamait, ha azok a tervek megfelelő gonddal készültek.

Példák: 1. Tételezzük fel, hogy egy beruházás, amelynek teljes összege 20 millió Ft, két év alatt építhető meg. Az építés 3 évre húzódott el, s emiatt 5 százalékos költség-növekedés következett be. Mennyi az összes veszteség?

$$\begin{aligned} T_0 &= 2, & B_0 &= 20 \\ T_1 &= 3, & B_1 &= 21 \end{aligned}$$

$$(5) \text{ szerint } 21 - 20 + \frac{21 \cdot 3 - 20 \cdot 2}{2} \cdot 0,2 = 3,3.$$

Az elhúzódásból eredő veszteség tehát 3,3 millió Ft.

* Ha valamely tervezett, vagy már megvalósított beruházás vizsgálatáról van szó, amelynél a befejezetlen állomány színvonalának időbeli változása grafikusán ábrázolható, úgy az (5) és a (6) képlet népgazdasági veszteséget reprezentáló formulája helyett — amely közelítő megoldást ad — célszerű a befejezetlenállomány-lekötés értékét konkrétan megállapítani. Ezt a görbe alatti terület mérése útján végezhetjük el, amit planiméterrel vagy más egyszerűbb módszerekkel is könnyen megtehetünk.

2. A Magnezitipari Tűzállótéglagyár beruházási összege a tervfeladat szerint 45 millió Ft volt. Megvalósítási időnek terveztek 3 évet. A tényleges megvalósítás 4,7 évig tartott, a tényleges beruházási összeg pedig 58 millió Ft-ra nőtt. Mennyi az elhúzódból eredő összes veszteség?

• Helytelen volna feltételezni, hogy a 45 és 58 millió Ft közötti különbség teljes összegében az elhúzódból miatti költségnövekedésből adódik. Feltételezhető, hogy a 45 millió Ft beruházási összeg túlzottan alacsonyan volt megtervezve. Ezért tekintsünk el a beruházási összeg szám-szerű emelkedésétől és számoljunk (6) szerint:

$$\frac{58 (4,7-3)}{2} \cdot 0,2 = 9,86 \text{ millió Ft.}$$

A gyár építésének elhúzódból tehát közel 10 millió Ft veszteséget okozott a népgazdaságnak, ami még nem tartalmazza az elhúzódból eredő többletköltségeket.

Amint a példák-ból is látható, a beruházási idő elhúzódból eredő veszteségek számottevőek; ezért érdemes foglalkozni az elhúzódból előidéző okokkal. Véleményem szerint nálunk Magyarországon az elmúlt esztendőben az elhúzódból fő előidézője a beruházások szétforgácsolása volt.

Mit értünk a beruházások szétforgácsolása alatt? Leghelyesebb ezt egy konstruált példán szemléltetni.

Adva van valamely gazdasági vezető szerv, például tröszt, amelynek az elkövetkező két évben évenként 20 millió Ft beruházási keret (anyagi eszköz); a 2 év alatt tehát összesen 40 millió Ft áll rendelkezésére. (Az alábbi megfontolás nemcsak egy-egy gazdasági szervre, hanem akár a népgazdaság egészére is alkalmazható.) A tröszt előtt két beruházási feladat áll: A és B. Mindkét beruházás megvalósítása egyenként 20 millió Ft-ot igényel; az optimális megvalósítási idő mindkét esetben 1 év. Két megoldás között lehet választani.

1. Az első évben megvalósítják az A beruházást, a második évben pedig a B-t. Ennek eredményeképpen az első év végén az A beruházás belép és működik, a B pedig a második év végén lép be.

2. Az első év elején mindkét beruházást elkezdik, ennek következtében az első év 20 millió Ft-os beruházási lehetősége megoszlik a két beruházás között, s ezért az első év végére mindkettő csak félig készül el. A második évben mindkettőt folytatják, és az év végére befejezik. (Ez esetben eltekintünk az elhúzódból miatti többletköltségtől, amely azt idézné elő, hogy a 40 millió Ft-ból a második év végére sem lehetne befejezni a programot.)

Nyilvánvaló, hogy a második variáns veszteséget jelent az elsővel szemben, mégpedig azt, hogy elveszítjük az A beruházás 1 évi üzemeltetési lehetőségét. Vizsgáljuk meg számszerűen, milyen veszteséget jelent a második variáns.

Mindkét beruházásnál: $T_0 = 1$, $T_1 = 2$, $B_1 = 20$

a (6) képletet alkalmazva: $2 \cdot \frac{20 (2-1)}{2} \cdot 0,2 = 4.$

A második variáns esetében tehát az elhúzódból eredő veszteség 4 millió Ft. Ezt a helytelen gazdálkodást nevezzük szétforgácsolásnak.

Beruházások szétforgácsolásának tehát azt a gazdálkodást nevezzük, amikor az anyagi eszközöket több beruházás kivitelezésére osztjuk el, mint amennyire anyagi erőnk futja, s ennek következtében az optimális kivitelezési idők nem biztosíthatók, elhúzódból és veszteségek állnak elő.

Tekintettel arra, hogy népgazdaságunkban a beruházási idők igen nagy elhúzódból is előfordultak, vizsgáljuk meg még egy eset szám-szerű adatait. Tételezzük fel, hogy a példának választott tröszt 3 éves programot bonyolít le, évi 20 millió Ft fölött rendelkezik, és három (A, B és C) beruházást valósít meg, amelyek egyenként 20 millió Ft-ba kerülnek, és optimálisan 1—1 év alatt valósíthatók meg. Ha mindhárom beruházást azonnal megkezdi, s emiatt mindhárom 3 évig húzódik el, úgy a veszteség:

$$3 \cdot \frac{20 \cdot (3-1)}{2} \cdot 0,2 = 12.$$

Tehát a veszteség 12 millió Ft, még nagyobb arányú, mint az előző példa vesztesége, aminek az az oka, hogy a szétforgácsolás is nagyobb mérvű volt. (Itt sem vettük számításba a költségnövekedés okozta veszteségeket.)

A szétforgácsolás ellentétét, tehát a fenti értelemben helyes gazdálkodást a beruházások koncentráálásának nevezhetjük. *A beruházások koncentráálása tehát a beruházásra szánt anyagi eszközök olyan elosztását jelenti, hogy minden folyó és induló beruházáshoz biztosítjuk az anyagi eszközök olyan összegét, amely az optimális kivitelezési időhöz szükséges.*

(A beruházások koncentráálásának és szétforgácsolásának fogalma természetesen más vonatkozásban is használatos. Az itt meghatározott koncentráálás és szétforgácsolás szűkebb fogalomkört jelent, s ezért a pontosság kedvéért helyes *ez esetben a beruházások kivitelezésének koncentráálásáról és szétforgácsolásáról beszélni.*)

Mint fentiekből nyilvánvalóan következik, népgazdasági méretekben a szétforgácsolás több következménnyel jár. A szétforgácsolás következtében a beruházási időtartamok megnyúlnak, ez veszteségeket okoz, ami fékezi a nemzeti jövedelem növekedésének ütemét. A szétforgácsolás és a beruházási idő meghosszabbodása népgazdasági méretekben a szükségesnél nagyobbára növeli meg az összes befejezetlen állomány színvonalát. Helyesnek látszik megvizsgálni, milyen egzakt összefüggések állnak fenn népgazdasági méretekben a beruházási idők és összegek nagysága, megoszlása és a befejezetlen állomány színvonala között, és célravezető ilyen összefüggések alapján a jelenlegi helyzetet és az azzal kapcsolatos gyakorlati tennivalókat megvizsgálni. Ezek a kérdések azonban egy másik tanulmány tárgyát fogják képezni.

Az ágazati kapcsolatok mérlegének elméletéhez¹

Az eddigi kutatások alapján meglehetősen világosan áll előttünk, hogy W. Leontief input-output elmélete egy, a szovjet közgazdaságtudományon sikeresen és szerencsésen elkövetett plágiumban gyökerezik. Maga az input-output statisztika az 1926-ban publikált Popov-féle sakktable-szerű társadalmi termékmérleg egyik ábrázolásmódjának átvétele,² az elemzés pedig szintén a Szovjetunióban az 1920-as évek végén már felhasznált „termelési koeficiensek”-kel való számoláson nyugszik.³

Nincs elegendő bizonyítékunk annak eldöntésére, hogy mennyiben tekinthető önálló felfedezésnek a W. Leontief által alkalmazott matematikai apparátus (azaz a lineáris egyenletrendszerek elméletének alkalmazása a tárgyalt kérdésre), a viszonylagos önállóság eldöntéséhez jelenleg Magyarországon hozzá nem férhető irodalom áttanulmányozására volna szükség.⁴ Tanulmányunknak nem is célja W. Leontief lehetséges érdemeinek méltatása, vagy esetleges további plágiumainak bizonyítása. Az itt következőkben kettős célt tűztünk magunk elé:

1. Az input-output egyenletrendszernek megfelelő, bár attól értelmezésben némileg eltérő egyenletrendszer levezetését a munkaérték-elméletből és a munkamegosztás tényéből.

2. Azoknak a gondolatoknak vázlatos összefogását, amelyek Marx Károly műveiben az ilyen típusú sémák felé mutatnak.

Így tehát az egyenletrendszert a társadalmi újratermelés egyik modelljének, sémájának tekintjük, amely alkalmas arra, hogy az újratermelést bizonyos szempontokból mérhetővé, számíthatóvá tegye, és az alkalmazott absztrakciók érvényességi körén belül elméleti és gyakorlati feladatok megoldásához segítséget nyújtson.

Tervezési gyakorlatunk, elsősorban az anyag- és termékmérlegek rendszere, a „fajlagosokkal”, a „normákkal” és a „normatívakkal” való számítás következtében, hasonló — bár világosan ki nem mondott — elméleti elgondolásokon alapszik, s így mindenképp indokolt ezeket

¹ Ez a cikk a Közgazdaságtudományi Intézet ipari osztályán folyó kutatás anyaga alapján készült.

² Vö. Kenessey Zoltán ismertetésével a Statisztikai Szemle 1958. áprilisi számában, különösen 320. o., 16. sz. lábjegyzet. Kitűnik, hogy Popov koncepciója sokkalta dúsabb: helyet kap benne a tulajdonformák, piacformák szerinti ábrázolás is stb., azaz az eredeti ökonómiailag sokrétűbb, több kategóriát és problémát ölel fel, mint a másolat.

³ Vö. M. Dobb: Soviet economic development since 1917. International Publishers. New-York. 324—336. o. Nem kideríthető azonban ebből, hogy a „statikus és dinamikus koeficiensek”, valamint a későbbi „termelési-technikai koeficiensek” zárt rendszert alkotnak-e vagy csupán külön-külön megfigyelések eredményei voltak, és törekedtek-e azok egymást összekapcsolására.

⁴ A szovjet tervgazdasági és közgazdasági folyóiratok 1920-as években megjelent számai hazánkban, sajnos, sehol sem találhatók meg!

az alapokat behatóbb vizsgálat tárgyává tenni mind az alapvető absztrakciók korlátait, mind a bennük rejlő tágabb lehetőségeket illetően. E témakör néhány kérdését igyekszik tanulmányunk felvetni.

Az egyenletrendszer

Alapvető egyenleteinek felállításához Leontief, véleményünk szerint, a kelleténél több absztrakciót használ fel. Ezek az absztrakciók (és a jogosságukban való kételkedés) megfosztják az egyenletrendszert egyik fő erősségétől: attól ugyanis, hogy tisztán elméleti következtetésekre is felhasználható legyen, olyan következtetésekre, amelyek érvényességi köre független Leontief speciális absztrakcióinak érvényességétől.

Megkíséreljük az egyenletrendszert az értéktörvényből és a társadalmi munkamegosztás tényéből *kifejteni*. Kiindulópontunk egyik előnye, hogy a további absztrakciókat és feltételezéseket, amelyeket különböző feladatok gyakorlati kiszámításánál kénytelenek vagyunk alkalmazni, szabatosabban megfogalmazhatjuk, mint Leontief, aki a felszíni jelenségekből indul ki.

„Az áru értékét az újratermeléséhez társadalmilag szükséges munka mennyisége határozza meg.” A klasszikus közgazdaságtan e Marx által következetesen megfogalmazott és alkalmazott tételéből kifejthető az egyszerű újratermelés elmélete és a népgazdaság, illetőleg a termelési ágazatok tervezésének egyik lehetséges módszere is.

Miből áll valamely áru értéke? A termeléséhez elhasznált termelési eszközökben rejlő munka által létrehozott értékből, amely benne újra megjelenik, konzerválódik, plusz az előállításakor felhasznált eleven munka által hozzátett új értékből. Az ilyen meghatározás tulajdonképpen *rekurzív*, visszautaló. Azt mondja ki, hogy valamely termék értéke úgy számítható ki, ha visszavezetjük egy másik termék értékére (vagy több más termék értékének összegére), plusz eme másik termék új termékévé való átalakításakor (átalakításukkor) felhasznált eleven munkára. Azaz csak *közvetve* határozza meg az áru értékét, amennyiben más árura (vagy árukra) utal. A problémát tehát nem oldja fel közvetlenül, csak áthelyezi egy másik árura, miközben természetesen egy lépéssel közelebb került a célhoz: az érték egy részét (azt ugyanis, amely az újonnan hozzátett munka eredményeképp jött létre) rögzítette, az érték többi részére vonatkozóan azonban csak utal arra, hogy annak meghatározásához hasonlóan kell eljárni. Kérdés az, hogy célhoz vezet-e ez az eljárás?

Ha véges számú lépéssel a probléma megoldható, akkor az eset egyszerű. Ehhez azonban az kell, hogy lépéseink folyamán végül csupa olyan termékhez jussunk, amelynek értékét csak eleven munka alkotja, azaz előállításához holtmunkát, termelési eszközt nem használtak fel. Ilyen termék azonban kevés van: a smith-i „scotch pebbles”-en kívül (amelyeket azonban szintén kosarakba gyűjtenek) talán csak a mi tihanyi kecskekörmünk; ezért több mint kérdéses, hogy például egy atomerőmű értéke végső fokon visszavezethető-e kecskekörömrre és egyéb kavicsokra. Nagyon jó volna persze, ha ez megtörténhetne, mert akkor ez a kecskeköröm a gazdaság pompás mérőeszközüvé válhatna (mivel benne az értékalkotó, eleven munkával való kapcsolat sokkal világo-

sabb és áttekinthetőbb, mint az arany- és különösen a papírpénzben), de erről egyelőre le kell mondanunk. Így tehát az eleven munkára való visszavezetés véges számú lépésben nem oldható meg: az érték meghatározás terméktől termékig, Ponciustól Pilátusig küldözget bennünket, és végső eredménye az egyszerű tihanyi kecskeköröm helyett a bonyolultabb tengeri kígyó.

Ha azonban végtelen számú lépésben érhetjük el csak a célt, azaz végtelenül sok értékrészecskét kell összegeznünk — a végösszeg pedig mégis *véges* nagyság (hisz semelyik terméknek sincs végtelen nagy értéke!), akkor biztosak lehetünk abban, hogy a lépésenként összegezendő értékrészecskék egyre csökkennek, hiszen összegük mindig bizonyos korlát alatt marad, azaz matematikailag szólva konvergens végtelen sorozattal van dolgunk.

Kérdés, hogy ezt a végtelen folyamatot meg lehet-e más oldalról is közelíteni, egyszerűbb alakra lehet-e hozni?

Egyszerűsítsük le példánkat az áttekinthetőség kedvéért. Tegyük fel, hogy összesen csak kétfajta terméket állítanak elő. Nevezzük el ezeket az 1. és 2. számú terméknek. Tegyük fel, hogy

a) az 1. sz. termék 1 darabjának (literjének, méterének — röviden „egységének”) előállításához 0,5 db 2. sz. termék és 1 órai eleven munka szükséges.⁵

b) a 2. sz. termék előállításához pedig 0,4 db 1. sz. termék és 2 órai eleven munka.

Mi lesz az 1. sz. termék értéke munkaórában kifejezve? Előbbi módszerünk szerint (az egyes lépéseket sorszámozva):

A termék, amelynek értékét keressük			Az érték összetevői		
Lépések sorszáma	Darab	A termék száma	Eleven munka (órákban)	Termelési eszköz	
				Darab	A termék száma
1	1	1	1	0,5	2
2	0,5	2	1	$0,5 \times 0,4$	1
3	0,2	1	0,2	$0,2 \times 0,5$	2
4	0,1	2	0,2	$0,1 \times 0,4$	1
5	0,04	1	0,04	$0,04 \times 0,5$	2
6	0,02	2	0,04	$0,02 \times 0,4$	1
7	0,008	1	0,008	$0,008 \times 0,5$	2
8	0,004	2	0,008	$0,004 \times 0,4$	1
9	0,0016	1	0,0016	$0,0016 \times 0,5$	2
10	0,0008	2	0,0016	$0,0008 \times 0,4$	1
é. i. t.
Az eleven munkaórát összegezve			2,4992		

Ez még nem pontos eredmény, hiszen végtelen sok tagot hagytunk el a sorozatból, azonban ezek összege pontosan 2,5-re egészíti ki az eddig kapott eredményt, azaz az első négy számjegy már az eddigi számítás alapján is elég pontos megközelítést ad.

⁵ Itt most az újratermeléshez társadalmilag szükséges holt- és elevenmunka-ráfordítást értjük.

Van azonban matematikailag *egyszerűbb* megoldás is: felírhatjuk a két termék értékét egyszerűbben: egyenlet formájában. Jelentse p_1 az 1. sz. termék értékét, p_2 a 2. sz. termék értékét, akkor fenti feltételzésünk a) pontja:

$$p_1 = 0,5 p_2 + 1,$$

a b) pont szerint pedig

$$p_2 = 0,4 p_1 + 2.$$

A két kétismeretlenes, elsőfokú egyenlet egyszerű eszközökkel megoldható.

A második egyenletben kifejezett p_2 -t az első egyenletbe behelyettesítve nyerjük:

$$p_1 = 0,5 (0,4 p_1 + 2) + 1, \quad \text{a zárójelet felbontva:}$$

$$p_1 = 0,2 p_1 + 1 + 1, \quad \text{az egyenletet rendezve:}$$

$$0,8 p_1 = 2, \quad \text{0,8-del osztva:}$$

$$p_1 = \frac{2}{0,8} = 2,5.$$

Azaz a kapott eredmény az előbbivel egyezik.

Ugyanígy kaphatjuk meg p_2 értékét is a kétféle módszerrel. Sorozatba fejtve (csak a lépéseket és az eleven munkaórákat jelölve):

1)	2
2)	0,4
3)	0,4
4)	0,08
5)	0,08
6)	0,016
7)	0,016
8)	0,0032
9)	0,0032
	2,9984 \approx 3

A második egyenletből pedig

$$p_2 = 0,4 (2,5) + 2 = 3.$$

Ennek alapján, ha nem kétfajta termékről van szó, hanem többről, hasonlóképpen írhatjuk fel egyenleteinket az érték meghatározására. Ha például m számú különböző termékről van szó, akkor azok közül az egyik termék értékét meghatározó egyenlet (például az i -edik számú terméké) így fest:

$$p_i = a_{1i} p_1 + a_{2i} p_2 + a_{3i} p_3 + \dots + a_{mi} p_m + (v_i + m_i),$$

ahol p_i (azaz $p_1, p_2, p_3, \dots, p_m$) jelenti a megfelelő számú termék értékét, a_{ki} azt, hogy a k -edik termékből az i -edik termék egységének előállításához mennyit kell felhasználni (azaz a_{15} például az 5. sz. termék egységéhez felhasználandó 1. számú termék mennyisége — ezen számok

közt persze lehetnek zérussal egyenlők, ha ti. valamely termék nem szükséges a másik termék előállításához), végül $(v_i + m_i)$ jelenti az i . számú termék egységének elkészítéséhez szükséges munkaórák számát.

Ez az egyenletrendszer azonban felépítését tekintve, formálisan, módszertanilag azonos a Leontief-féle reprodukciós sémák egyenletrendszerével, a fentiekben ismertetett „végtelen folyamat” az értékek kiszámítására pedig nem más, mint a matematikában újabban felhasznált módszer sokismeretlenes egyenletek megoldására.⁶

Természetesen így az egyenletrendszer igen absztrakt, hiszen a „társadalmilag szükséges ráfordítások” megállapítása rendkívüli problémákat okoz, azonban kiindulhatunk a *tényleges* ráfordításokból is, amikor is az egyes termékekbe valóban bekerülő összes munkamennyiséget kívánjuk kiszámítani. „Az áruba bekerülő összmunkamennyiség csökkenése úgy látszik lényeges ismertetőjele a munka megnövekedett termelőerejének, bármilyen társadalmi feltételek közt termeljenek is. Egy olyan társadalomban, ahol a termelők termelésüket előre elkészített terv alapján szabályozzák... feltétlenül ezzel a mértékkel mérnék a munka termelékenységét”⁷ — írja Engels.

Ebben az esetben már felhasználhatjuk a valóságos gazdasági élet rendelkezésre álló statisztikai adatait arra, hogy elvont egyenletrendszerünk koefficienseit megállapítsuk. Bár ennek a kérdésnek is megvan a maga külön problematikája, egy lépéssel közelebb visz Leontief gyakorlati sémáihoz. Nézzük most kissé közelebről a *tartalmi* különbségeket.

Leontief absztrakciói

Leontief más utat követ módszere megalapozásánál. Kiindul egy igen részletes statisztikából, amely feltünteti, hogy a különféle termelési ágak („szektorok”) termékeiket és szolgáltatásaikat hogyan osztották el egymás között. A termékeket és a szolgáltatásokat értékben (millió \$) méri.

A termékek és szolgáltatások ilyen áramlását egy táblázatban írja le, ahol minden szektornak egy sor és egy *oszlop* felel meg.

A táblázatban a *sorok* a termékek *elosztását* mutatják a különböző felhasználók közt, a sorösszeg a teljes termeléssel egyenlő, ugyanakkor az *oszlopok* az önköltség (pontosabban a vásárlások) *összetételéről* adnak képet, az oszlopösszeg az összes kiadást adja.

Leontief alapvető feltételezése mármost az, hogy adott technikai színvonal mellett *minden egyes önköltségtényező (input) arányos a teljes termeléssel (output), azaz mind külön-külön, mind együttesen követik a teljes termelés növekedését vagy csökkenését.*

Ez a feltételezés, bármilyen egyszerű is, és elméleti alapjaiban bármennyire hasonlítson is a mi „normáink” vagy „anyagfajlagosaink”

⁶ Szabatosan: az egyenletrendszer matrixa inverzének előállítása a matrix hatványsora segítségével. Ez az eljárás eredményes, ha a matrix sajátértéke $\lambda < 1$, ez esetünkben fennáll. Lásd: Rényi—Bródy: Az árrendezés problémája. Matematikai Kutató Intézet Közleményei. I. évf., 3. füzet.

⁷ Marx. A tőke. III. köt. 267. o. Szikra. 1956.

mélyén rejlő feltételezésekhez, általában nem igaz — illetőleg csak hozzávetőleg igaz —, azonban Leontiefnek általános érvényűnek kell tekintenie a fenti feltételezést, hogy egyenleteit felállíthassa.

Itt csak közbevetőleg jegyezzük meg, hogy Leontief e feltételezés klasszikus forrásaként Walras-ra hivatkozik. Erre is csak akkor kerül sor, amikor a nyugati értelemben vett orthodox közgazdászok sarokbaszorítják. Ugyanakkor tudja, sőt ki is mondja, hogy e feltételezés a hártármelékenységi iskola dogmáinak formális visszautasítását jelenti.⁸ Sarokbaszorítása után kénytelen — vesztére — Walras-hoz fordulni, aki ugyan tényleg feltételezte ilyen „technikai koefficiensek” létezését, ezeket azonban éppen a termelési tényezők árának függvényeként kezelte.

Az általunk közölt egyenletrendszer és a marxi elmélet viszont csak azt mondja, hogy adott időpontban, a technika adott színvonalán, *vannak* társadalmilag szükséges arányok.⁹ Például Marx a tőke összetételéről, arányairól ezt írja: „az első arány technikai alapon nyugszik és a termelőerők meghatározott fejlettségi fokán adottnak tekinthető. Meghatározott számú munkás által képviselt meghatározott tömegű munkaerő szükséges ahhoz, hogy például egy nap alatt meghatározott tömegű terméket állítson elő, és így — ez benne foglaltatik — meghatározott tömegű termelési eszközt, gépeket, nyersanyagot stb. hozzanak mozgásba, fogyasszanak el termelő módon... Ez az arány a termelés különböző területein, gyakran egy és ugyanazon iparág különböző alcsoportjaiban igen eltérő, bár véletlen folytán teljesen, vagy megközelítően azonos is lehet egészen távolfekvő iparágakban.

Ez az arány alkotja a tőke technikai összetételét, s tulajdonképpeni alapja a tőke szerves összetételének”.¹⁰

Leontief azonban nem marxista és ezért kénytelen a koefficiens meghatározásakor azt mondani, hogy az nem függ a termelés méretétől. Az viszont mindvégig rejtély marad, hogy miért és hogyan lehet a termelés méretének változását a technikai színvonal változásától gyakorlatilag elválasztani.¹¹

Leontief így kapott egyenletrendszere (eltekintve tehát attól, hogy másképpen értelmezi a koefficienseket) lényegében megegyezik a fentiekben bevezetett egyenletrendszerrel.¹²

A két egyenletrendszer azonban még a következőkben is mutat némi eltérést:

1. Leontief „koefficiensei” *árösszegek* hányadosai (azaz nem természetes mértékegységben vannak adva). Ez sem az egyenletrendszert, sem a kiszámításával kapott eredményeket nem módosítja.¹³

⁸ The Structure of the American Economy, 1919—1939 38. o., ahol „formal rejection“-ről beszél. A kérdésnek széles irodalma van — itt ez kevésbé érdekes.

⁹ Illetőleg, hogy *léteznek* tényleges (átlagos) ráfordítások.

¹⁰ A tőke, III. kötet, 162. o. Szikra. 1956.

¹¹ Ez tehát azt jelenti, hogy a koefficiensek változatlansága a termelési volumenek változtatása esetén nem áll fenn. Gyakorlati vizsgálataink alapján mégis lehetségesnek tartjuk az ilyen számításokat, mivel a koefficiensek, ha nem is változatlanok, de nem változnak ugrásszerűen. Egyébként Marx és a marxi értékelmélet nem foglalkozik azzal, hogy *egyes* ilyen arányok, *egyes* koefficiensek *hogyan* függenek (és függenek-e) a termelés méretétől és a technika színvonalától, csak az eleven és a holt munka viszonyára vonatkozóan mond ki általános tendenciákat. (Részletesebben lásd: Bródy András: Az eleven és a holt munka aránya a termék értékében. Statisztikai Szemle 1958. IV.)

¹² Részletesen: Közgazdasági Szemle. 151—152. o. 1957. 11.

¹³ Mivel csak azt jelenti, hogy a leontief-i koefficiens szorozva és osztva van a megfelelő egységárrakkal, $\alpha_{ik} = a_{ik} \cdot \frac{p_i}{p_k}$ ahol p_i és p_k az i és a k termék egységára.

2. Leontief tulajdonképpen az eleven munka „szektorát” is iparnak tekinti, és termékét a fizetések és értéktöbblet összegével méri. Munka-értékelmélet és polgári értékelmélet (illetőleg annak leontief-i interpretációja) a séma szempontjából tehát főként a háztartási szektor felfogásában ütközik össze. E kérdést, a leontief-i úgynevezett „háztartási szektor” kérdését közelebbről is megvizsgáljuk.¹⁴

A háztartási szektor „terméke” két részből áll. Az egyik igen egyszerű: az iparágak közt szétosztják az ott dolgozók bérét és fizetését.¹⁵ A másik már igen bonyolult: itt számolják el a tőke- és vállalkozói „szolgáltatások” egyenértékét. Itt két probléma is adódik: 1. a profit helyes meghatározása (mivel a statisztikai anyag sem megbízható, másrészt Leontief a „profitot” nem tekinti az értéktöbblet általános alakjának, és így például az államnak fizetett adók nem szerepelnek sémája e rovatában); és 2. a profit megoasztása a tőkés személyes fogyasztásra és felhalmozásra. Mivel a profitok egy részét általában felhalmozásra fordítják, a gyakorlati adatokból készített sémában értékük kétszer is szerepel; egyszer mint profit, és egyszer mint pótlólagos vásárlása valamilyen beruházásra vagy forgótőke-növelésre felhasznált terméknek. E megoasztásnak megfelelően a háztartási szektor oszlopa is kétféle fogyasztást tükröz: egyrészt a személyes fogyasztást,¹⁶ másrészt a felhalmozásra fordított értékeket. Utóbbira azonban az első (1919-es és 1929-es) sémák elkészítésénél nem tudott adatokat szerezni, ezért a problémát gyakorlatilag úgy oldotta meg, hogy csak a személyes fogyasztást tüntette fel.¹⁷

A gyakorlati (főképp mérési) nehézségektől eltekintve, itt a lényeges problémát az okozza, hogy Leontief a háztartási szektort is mint „ipart” kezeli. E szemléletnek van egy jó és egy rossz oldala. A rossz, apologetikus szándékú felfogás nyilvánvaló: a tőkés és a munkások fogyasztásának összekeverésével, a tőkés és a munkások szolgáltatásainak (tehát az értékalkotó munkának és az értéktöbblet elsajátításának) egy kalapba dobásával Leontief összekeveri a tényleges összefüggéseket, és elleplezi a kizsákmányolás tényét, és az ebből fakadó kibékíthetetlen érdekellentétet a háztartási szektor két szereplője, a tőkés és a munkás közt.

A másik, helyes magva azonban az — és ez is érvényesül Leontief szemléletében, bár nem nyíltan, nem elméletileg is kimondva, csak sandán és „kényelmi” szempontokra hivatkozva —, hogy megfizetett és meg nem fizetett munka együttesen alkotja az új értéket, tehát helyes őket egy szektorban összevonni. Ha az értékalkotásra képes eleven munkaidőben kifejezett használati értéket osztjuk el felhasználók szerint, akkor ez nyilván nem a munkások és a tőkés „terméke”, hanem kizárólag a munkásoké — és ezen nem változtat az, hogy a munkaerőnek nem használati értékét, hanem értékét fizetik meg, azaz csak azok-

¹⁴ I. m. 24—32. és 41—42. o.

¹⁵ Esetleg a ledolgozott munkanapokat vagy munkaéveket.

¹⁶ A munkások és a tőkés személyes fogyasztását.

¹⁷ Elméletileg ugyan már akkor is adott Leontief javaslatokat a felhalmozás problémáinak kezelésére, ezek a továbbiakban azonban teljesen megváltoztak. Véleményünk szerint — mint az az egyenletek levezetéséből is kitűnik — a sémát az egyszerű újratermelésnek megfelelően célszerű összeállítani, úgy tehát, hogy az egyes iparágak költségei közt csak a felújítás és a „szinttartó” beruházás szerepeljen.

nak a létfenntartási cikkeknek értékét, amelyeket a munkás elfogyaszt munkaaereje újratermelése céljából. Ha tehát a használati értékekben felírt sémákból áttérünk az értéksémákra, akkor az eleven munkaidő szétosztásakor két „értéket” is kapunk: a megfizetett és a meg nem fizetett munka „értékét”. A megfizetett munkára adott esetben pontosan úgy fel lehet írni egyenleteinket, mint a többi áru értékének egyenleteit, maga Marx is felírta őket¹⁸ a következő formában:

„Tegyük fel, hogy a munkaerő termeléséhez naponta szükséges áruk tömege = A, a hetenként szükségeseké = B, a negyedévenként szükségeseké = C, stb., akkor ezeknek az áruknak napi átlaga

$$= \frac{365 A + 52 B + 4 C + \text{stb.}}{365}$$

Tegyük fel, hogy ebben az átlag-

naphoz szükséges árumennyiségben 6 óra társadalmi munka rejlett, akkor a munkaerőben naponta fél napi társadalmi átlagmunka tárgyasul, vagyis a munkaerő napi termeléséhez egy fél munkanapra van szükség.”

Ez az egyenlet tulajdonképpen azt mondja ki, hogy a munkaerő egy napi (kétheti, egyhavi stb. — azaz valamely időegységre számított) értéke egyenlő az ugyanezen időre eső különféle elfogyasztott termékek értékével, azaz

$$p_n = a_{1n} p_1 + a_{2n} p_2 + \dots + a_{mn} p_m$$

vagy rövidebben

$$p_n = \sum_{i=1}^m a_{in} p_i.$$

Az előbbieken azonban az értékekre vonatkozó számításnál $v_i + m_i$ -vel számoltunk, azaz a megfizetett és meg nem fizetett munka összegével. Ebből a v_i -t, a megfizetett munkát a fenti egyenlet meghatározza, hátra van azonban az m_i , az értéktöbblet meghatározása.

A munkaértékelmélet szerint ennek nagysága már alapvető sémánkban adott: ha az összes végtermékből (extern termelésből, végső fogyasztásból) levonjuk a munkásosztály munkaaereje újratermeléséhez szükséges fogyasztást, a maradék, a többlettermék érték-összege szükségképpen meg kell egyezzen az értéktöbbletek (m_i) összegével. Így tehát — legalábbis elvileg — ki kell tudnunk számítani az átlagprofitrátát a használatiérték-koefficiensek összességéből.¹⁹

Hogy ez az értéktöbblet mint profit hogyan oszlik meg az egyes szektorok közt, hogy ebből mennyit vágnak zsebre ténylegesen az egyes iparágak tőkései, az állam, a bankok stb., az mindig a ténylegesen kialakult konkurrenci pillanatnyi helyzetétől függ, ezért m_i -re hasonló egyenletrendszer konstruálni nem tudunk. Maga Leontief azt mondja csak,²⁰ hogy az árak, a bérek és a profitok közül kettő adatván, a harmadik belőlük kiszámítható. Ez a kijelentés a munkaértékelmélet alapján úgy módosítható, hogy a koefficiensek birtokában az értékek számíthatók. Ezeknek és a béreknek (pontosabban a munkásosztály fogyasztásának) ismeretében számítható az összértéktöbblet és ebből az átlagprofit-

¹⁸ A tőke. I. kötet. 165. o. Szikra. 1955.

¹⁹ Természetesen csak ha a megtérülés kérdéséről eltekintünk. A séma ugyanis nem mutatja meg a ténylegesen alkalmazott (befektetett) tőke nagyságát, csak egy időszakra (évre) eső forgalmát. Ez — a megtérülés gyorsasága szerint — kisebb is, nagyobb is lehet az eredetileg előlegezett tőkénél.

²⁰ I. m. 207. o.

ráta — ennek segítségével a termelési árak. A piaci árak — azaz a konkurrencia és monopólium okozta eltérés a termelési áraktól — egyenletrendszerünk segítségével nem határozhatók meg.²¹

Marx ötszektorú sémája és kísérletei az egyenletrendszer felállítására

Mint az eddigi néhány idézetből is láttuk, a tárgyalt egyenletrendszer és az „adott technikai arányok” (azaz az egyenletrendszer koefficiensei) olyan gondolatrendszerbe tartoznak, amely távolról sem idegen Marx gazdasági tanainak szellemétől. Ellenkezőleg — és ezt a továbbiakban bizonyítani is fogjuk —, maga Marx rendkívül közel járt az egyenletrendszer tényleges felállításához, az első input-output-rendszerű táblázatot Marx hátrahagyott írásai közt megtalálhatjuk. Éppen ezért azonban némi magyarázatot kíván az a tény, hogy Marx miért nem állíthatta fel az egyenletrendszert formálisan is, másrészt tisztáznunk kell, hogy miért viselkedett Marx elutasítóan a „Smith-i dogmával” szemben, pontosabban szólva, miből áll ez a „dogma”, és valójában mit utasított vissza belőle Marx.

A fennmaradt kézírathagyaték eddig nyilvánosságra került anyaga alapján valószínű, hogy Marx a társadalmi újratermeléssel behatóan először az 1857—1858. években írt kéziratában foglalkozott.²² Minden bevezetés nélkül álljon itt a IV. füzet 37. oldalán álló táblázat, eredeti szövegezésben:²³

	für Arbeit	Rohstoff	Maschinerie	Surplus-produce				
A) Rohstoff-fabrikanten	20	—	40	—	20	—	20	=100
B) ditto	20	—	40	—	20	—	20	=100
C) Maschinist	20	—	40	—	20	—	20	=100
E) Arbeiter-necessaries	20	—	40	—	20	—	20	=100
D) Surplusproduzent	20	—	40	—	20	—	29	=100

A táblázat már alakjánál fogva is meghökkentően hasonlít az ismert input-output táblázatokhoz. Látni fogjuk, hogy ez a hasonlatosság egyáltalán nem külsőleges.

Először is hasonló a társadalmi termelés beosztása *szektorokra*; mégpedig az A) és B) szektor a nyersanyagtermelők szektora, a C) szektor termeli a gépi berendezést (állótőkét), az E) szektor a munkások létfenntartási eszközeit, a D) szektor pedig azokat a termékeket, amelyekre az értéktöbbletet elköltik. Ez az utóbbi szektor a marxi elemzés folyamán többfajta termékkel is szerepel: egyszerű újratermelés esetén pusztán fogyasztási cikkeket termel (Konsumtibilien), pénzfelhalmozás esetén részben aranyat is, ha azonban reális felhalmozás, bővítés megy végbe, akkor (mivel ez az A) B) C) és E) szektorok termékeit

²¹ Ezért maradt meddő Leontief azon számítási módszere, amellyel a koefficiensek alapján próbált árelaszticitásokat és keresletelaszticitásokat számolni. Maguk a termelési árakra vonatkozó egyenletek, ahol tehát *átlagos* profitrátával számolhatunk, módot adnak arra, hogy a Marx által már világosan látott problémát — tudniillik, hogy a tőkés önköltsége is termelési árakból tevődik össze — matematikailag szabatosan megoldhassuk. Vö. A tőke. III. kötet. 175—176, 179—180, 217. o. Szikra. 1956.

²² Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie. (Rohentwurf) Dietz, Berlin. 1953.

²³ Grundrisse 345. o.

igényli) az általános egyensúly érdekében kevesebbet szabad csak termelnie, mint az értéktöbblet teljes összege, mivel annak egy részét a többi szektor pótlólagos termelésére költik. Itt ezt az érdekes gondolatmenetet — amely (leglényegesebb vonásaira, azaz két szektorra leegyszerűsítve) A tőke II. kötetének híres sémáihoz vezet — Marx megtöri, egyébként rendkívül értékes gondolatokkal, amelyek a válságelméletre, illetőleg a tőkék elértéktelenedésére vonatkoznak.²⁴

Hogy A tőke II. kötetének sémái megfeleltethetők input-output táblázatoknak, azt már O. Lange kimutatta.²⁵ Ez a megfeleltetés röviden a következőképpen ábrázolható.²⁶

Megnevezés	I.	II.	Munkások	Tőkék	Felhalmozás
			fogyasztása		
I.	c_1	c_2	—	—	$m_{c1} + m_{c2}$
II.	—	—	$v_1 + v_2$	$m_{f1} + m_{f2}$	$m_{v1} + m_{v2}$
Megfizetett munka	v_1	v_2	—	—	—
Meg nem fizetett munka	m_1	m_2	—	—	—

Az ilyen ábrázolás ellen kifogást emelni tulajdonképpen nem is lehet, hacsak azt nem, hogy éppen az ágazati kapcsolatok mérlegének lényege marad ki, C_1 belső forgalma, amelyet az idézett 5 szektoros sémában még 3 szektor ábrázolt.

Folytassuk azonban az eredeti 5 szektoros séma hasonlóságának elemzését. Marx világosan a körforgás *folyamatát* ábrázolja a táblában, tisztában van a sorok és oszlopok különböző jelentésével. Idézzünk: „E) tehát egész 100 egységnyi termékét kicseréli saját munkásai 20, A nyersanyag munkásai 20, B nyersanyag munkásai 20, C gépi berendezés munkásai 20, és a többletterméket előállító D munkásai 20 munkabére ellenében; ebből aztán 40-et nyersanyagra, 20-at gépi berendezésre cserél, 20-at kap megint a munkások létfenntartási eszközeire,²⁷ és 20 marad terméktöbblet vásárlására, amiből ő maga él. Éppígy a többiek is, a megfelelő arányokban (im Verhältniss).”²⁸

De a hasonlatosság még tovább megy: egészen a „technikai koefficiensekig”, amelyek Marxnál is megelőzik a tulajdonképpeni érték (vagy használati érték) forgalmát ábrázoló sémát! Marx ugyanis a séma felállításánál ilyen technikai arányokból indul ki: „Tegyük fel, hogy a szükséges munka aránya mind az öt üzletágban $1/5$; $1/5$ legyen mindegyikben a többletmunka; az állandó tőke mindegyikben $3/5$. Az E) tőkés termékét az A) tőke termékének $1/5$ -ére, a D) tőke termékének $1/5$ -ére cseréli és $1/5$ alkotja saját munkabérét.”²⁹

²⁴ Grundrisse 346—351. o.

²⁵ Részletesen lásd O. Lange: Balansz zatrat i vüpuszka produkci. Moszkva—Novoszibirszk. 1958. Magyar nyelven Romaniuk professzor előadásának ismertetésében. Statisztikai Szemle. 1958. 1—2. sz. 143—148. o.

²⁶ A jelölés a szokásos:

I. Termelési eszközök termelése (1. index).

II. Fogyasztási cikkek termelése (2. index).

c = állandó tőke,

v = változó tőke,

m = értéktöbblet, ennek indexei: f = a tőkés fogyasztása,

c = állandó tőke felhalmozása,

v = változó tőke felhalmozása.

²⁷ azaz ennyiért vesz munkásokat, akik bérüket ismét a szektor termékeire költik. B. A.

²⁸ Grundrisse 345. o.

²⁹ Grundrisse 343. o.

Még világosabb lesz a gondolatmenet, ha azt nézzük, hogy ezt Marx milyen kérdésfeltevással, milyen problémák vizsgálatánál használja fel. A felvetett kérdéskomplexum az *átlagprofitráta* kialakulása és annak vizsgálata, hogy az *átlagprofitráta társadalmilag tekintve* akkor sem változik meg, ha egyes tőkésék vagy a tőkésék egyes kategóriái érték alatt vagy felett adnak el. (Marx csak később tért át a „termelési ár” terminológiájára, itt még az érték szerepel az *átlagprofitráta* kialakulása utáni kategóriaként is.) Nyilván e gondolatmenet világosan csak akkor fejthető ki, ha *adott termelési* koeficiensek, *adott* szükségletek és struktúra alapján áll. Marx igen sokat bajlódik e gondolattal, rengeteg részletszámítást végez,³⁰ de az egyszerű és szemléletes megoldás számára nem elérhető, mégpedig azért, mert a megfelelő matematikai apparátus Marx korában *nem állt rendelkezésre*. A tanulmányunk első részében kifejtett párhuzam a végtelen hatványsor és az egyenletrendszer között ebben az időben még nem volt ismeretes, és csak 1877-ben jelent meg az első dolgozat, amelyik az ilyen típusú hatványsorok konvergenciájával foglalkozik,³¹ a hatványsor tényleges felhasználása egyenletrendszerek megoldására pedig a mi korunk terméke és lényegében egyidős az elektronikus számológépekkel. Így Marx számításai is szükségképpen rendkívül hosszadalmasak és bizonytalanok, és éppen ezért csodálnunk kell matematikai érzékét, amivel az ilyen típusú számítást ösztönösen a probléma megoldásának tekintette. Erre gondosabban kidolgozott példa található az Értéktöbbletelméletekben, amely különösen azért érdekes, mert itt a kérdést éppen a már említett „smith-i dogmával” kapcsolatban tárgyalja. A vászon értékét bontja fel a fonáson, gépgyártáson, lentermelésen stb. keresztül — azonban nem jut el a teljes megoldáshoz, mert ezen az úton „mindig maradna egy maradék és egy végtelen haladvány”.³² Azonban van egy másik megoldási mód is, amely (mint fentebb kimutattuk) tulajdonképpen *azonos* az előbbivel. Ez a megoldás abban áll, hogy a „feloldhatatlan” termelési eszköz-értékeket egymás közt egyenlővé tesszük, az egyenletrendszer, vagy ha úgy tetszik az egyenlővé tevés, a csere segítségével. Azaz a tőkés bevételeinek azért a részéért, amelyet a felhasznált termelési eszközökért kap, és amely a termékében rejlő holtmunkának felel meg, más tőkéséktől termelési eszközöket vesz az elhasznált termelési eszközök pótlásához szükséges arányokban. A pótlási alap forgalma, a „Tőke cseréje tőkére a termelési eszközök termelői közt”,³³ tehát tartalmilag az *egyenletrendszer felállításának* felel meg, ahol (egyszerű újratermelést feltételezve) minden tőkés a jövedelmét a fogyasztási cikkekre cseréli el, a konstans tőkék pedig értékük szerint *egymás közt* cserélődnek. Itt fogamzik meg az a gondolat, amelyet A tőke II. kötetében olyan rendkívül világosan fejt ki:

„Ha nem tőkés, hanem közösségi termelésről lenne szó, akkor az I. osztály e termékeit ugyancsak állandóan elosztanák ennek az osztály-

³⁰ Grundrisse 338—343. o., de más helyütt is, például Theorien über dem Mehrwert. 72—102. o. Dietz, 1956.

³¹ Carl Neumann: Untersuchungen über das Logarithmische und Newtonsche Potential. XVII. Teubner Verlagsgesellschaft. 1877.

³² Theorien 103. o. Látjuk, Marx is megáll ott, ahol — mint Smith szemére veti (A tőke. I. kötet. 547. o.) — „a nehézségek megkezdődnek”. Kimutattuk azonban, hogy ennek a haladványnak összegezése kora matematikai apparátusával nem volt lehetséges. (Ti. nem egyszerű mértani haladványról, hanem a rendkívül bonyolult matrix-hatványsorról van szó.)

³³ Uo. C) pont. 103—114. o.

nak a termelési ágai között az újratermelés céljára, mint termelési eszközöket, egyik részük közvetlenül a termelésnek azon a területén maradna, ahol mint termék létrejött, másik részük viszont más termelési helyekre kerülne át, úgyhogy az osztály különböző termelési helyei között állandó ide-oda vándorlás lenne.”³⁴

Ez az „ide-oda vándorlás” az, amit az ágazati kapcsolatok mérlege (és az egyenletek) ábrázolnak.

Ha azonban Marx is így látta a dolgokat, ha a „végtelen haladványt” járható, bár megoldatlan útnak látta, akkor miért az elkeseredett küzdelem Smith látszólag hasonló gondolata ellen?³⁵ Mi az, ami-
ben el kell határolni magunkat Smith-től?

Az egyik (és számunkra legdöntőbb) vitapont a két felfogás közt az, hogy az érték jövedelmekből *tevődik-e* össze vagy jövedelmekre *bomlik szét*. Ez a kérdés így felvetve látszólag irreleváns, holott helyes megválaszolása a munkás- és a tőkésosztály antagonizmusának felismerését vagy tagadását jelenti. Ha az érték a két osztály jövedelmének összege, akkor érdekelletét nem lehetséges. Ha azonban az érték adott nagyság, amelyen a két osztálynak *osztoznia* kell, akkor az ellentétes érdekeltség nyilvánvaló. Marx álláspontja itt nem lehetett kétséges és világos, hogy harcolnia kellett a smith-i felfogás lazasága, kétértelműsége ellen.³⁶

Smith másik hibája, hogy úgy véli, „a társadalmi tőke csak változó tőkében oldódik fel, vagyis ezt csak munkabér kifizetésére fordítják”.³⁷ Ez nyilvánvaló képtelenség — és ezzel függ össze az a tévhit is, hogy a jövedelemnek azt a részét, amelyet tőkésítenek, a termelő munkások fogyasztják el —, azaz az új tőke ezek szerint kizárólag változó tőkéből állana.

Smith harmadik hibája, hogy „az évi termékértéket azonosítja az évi értéktermékkel”³⁸ és úgy tekinti, hogy az adott évi termékérték („vállalati teljes termelés” „társadalmi termék”) teljes egészében jövedelmekre bomlik az adott évben és így elfogyasztható. Nyilvánvaló pedig, hogy a felhasznált állandó tőke, amelynek értéke az évi termék értékében újra megjelenik, nem *jövedelem*, csak *bevétel* a tőkés számára, amelyből *pótolnia* kell az elhasznált termelési eszközöket. Ezt az elméleti álláspontot ma már a polgári gazdaságtan is elfogadja — persze Marxra való hivatkozás nélkül.

Smith hibás gondolatából még több hibás következtetést lehet levonni — felsorolásuk itt felesleges; Marx a fent idézett helyeken behatóan cáfolta ezeket, oly sikerrel, hogy legtöbbjét még a polgári gazdaságtan is „elejtette”. Egyik legtovább élő maradványuk (amelyet annak idején Tooke fogalmazott meg)³⁹ az volt, amely szerint a termelők közti pénzforgalom egyenlő a termelők és a fogyasztók közti pénzforgalommal. Ez az elmélet, amely a tőkés termelési forma „belső” piacát — a termelési eszközök piacát — (és annak a végső fogyasztástól való elszakadási tendenciáit) tagadja, burkolt alapja volt még a narod-

³⁴ A tőke. II. köt. 431. o. Szikra. 1953.

³⁵ A tőke I. 546—547, 31. és 32. j., 569. Szikra. 1955.

A tőke II. 367—397, 441. és köv. Szikra. 1953.

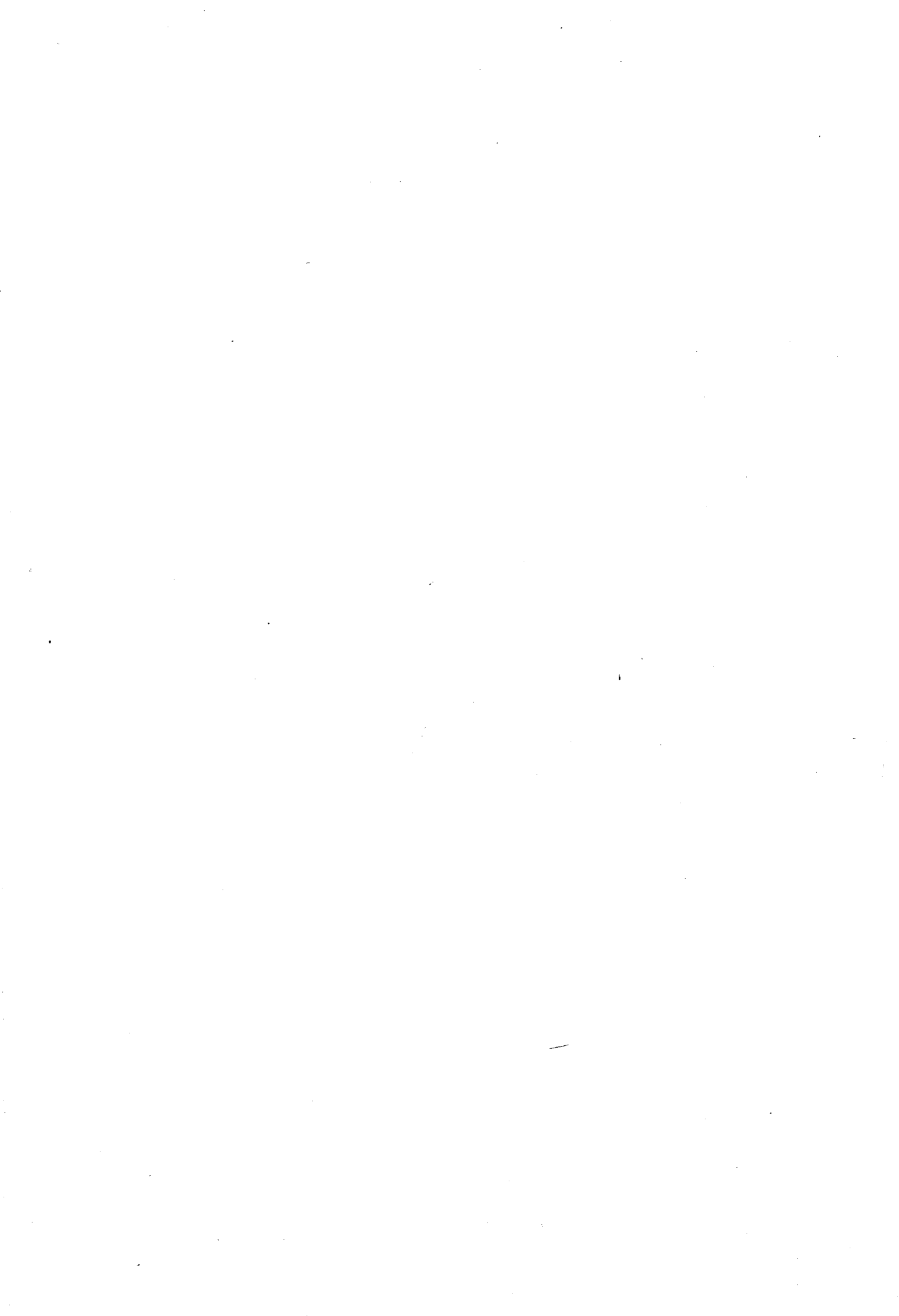
A tőke III. 792. 53. j., 800—1, 805, 807, 809, 825. Szikra. 1956.

³⁶ Lásd például A tőke. II. köt. 378. o. 2. pont és 39. sz. jegyzet, valamint 389. o.

³⁷ A tőke. I. kötet. 546. o. Szikra. 1955.

³⁸ A tőke. II. köt. 383. o. Szikra. 1953.

³⁹ A tőke. III. kötet. 807. o. Szikra. 1956. és Theorien 90. o.

SCHMIDT ADÁM:

A szocialista jövedelemelvonási rendszer főbb sajátosságai¹

A termelőszférában megtermelt nemzeti jövedelem a termelésben foglalkoztatottak s eltartottjaik létfenntartási alapjának biztosítására, a termelés bővítésére és fejlesztésére, valamint a nem termelő szféra anyagszükségletének s az ott dolgozók, illetve eltartottjaik létfenntartási szükségleteinek kielégítésére szolgál. A szocialista állam a nemzeti jövedelemből az említett célokra fordítható hányadot a népgazdasági tervben meghatározza, természetesen nem önkényesen, hanem a felismert gazdasági törvények, s különböző adottságok és körülmények — így a létfenntartási szükségletek kielégítésére irányuló igények, a nem állami szektor léte, helyzete és tevékenysége, a nemzetközi viszonyok — figyelembevételével. Az állam ekként a népgazdasági terv alapján, annak végrehajtása útján gondoskodik a nemzeti jövedelemnek a felhasználási célok közötti felosztásáról. A népgazdasági terv célkitűzéseinek megvalósításával kapcsolatban a szocialista államnak az állami vállalatokban megtermelt nemzeti jövedelem felhasználása felett — bizonyos korlátok között — közvetlen rendelkezési joga van, az egyéb szektorokban megtermelt nemzeti jövedelem felhasználását pedig közvetve szabályozza.

A nemzeti jövedelem a termelőszféra gazdasági egységeiben keletkezik, s egy része az ott foglalkoztatottak (valamint eltartottjaik) létfenntartására jut. A nemzeti jövedelemnek ezt meghaladó hányadát azonban túlnyomórészt nem azok a gazdasági egységek használják fel, amelyek megtermelték, mert a nemzeti jövedelem felhasználása más termelő egységeknél, illetőleg a nem termelő szférában válik szükségessé, pl. a termelés bővítésére vagy szociális, kulturális és egyéb közösségi feladatokra. Előfordulhat ugyan, hogy a termelő egységek az említett célokra szükséges nemzeti jövedelmet a népgazdasági terv alapján, meghatározott mértékben *saját maguk* közvetlenül használják fel. A termelés bővítésével, fejlesztésével járó s egyéb közületi feladatok teljesítése azonban döntő részben a nemzeti jövedelem egy részének a termelőktől való elvonását, s meghatározott célokra *juttatását*, tehát a nemzeti jövedelem átcsoportosítását kívánja meg.

¹ A Közgazdaságtudományi Intézet pénzügyi osztálya az elmúlt év folyamán vizsgálat alá vette azt a kérdést, hogy a szocialista állami vállalatok által elért jövedelemnek a közösségi szükségletek céljaira való elvonása legcélszerűbben milyen rendszerben, formában, és módon történhetik, s hogy a jövedelemelvonást miként lehet felhasználni az ésszerű gazdálkodás előmozdítására? A kutatás során nyilvánvalóvá vált, hogy a vizsgálódásokat ki kell terjeszteni a szocialista állam jövedelemelvonásának egyes alapvető elméleti kérdéseire, s emellett a magyarországi szocialista jövedelemelvonási rendszer kialakulására is. (Az utóbbi témával *Gergely István* foglalkozik.) Jelen tanulmány — a szocialista jövedelemelvonási elmélet alapvető kérdéseire vonatkozó kutatás részeredményei alapján — a jövedelemelvonási rendszert érintő egyes olyan előzetes megállapításokat foglal magában, amelyeket a további vizsgálatok megalapozása érdekében szükségesnek látszott rögzíteni. A tanulmány a szocialista jövedelemelvonási rendszer — részben már közismert — sajátosságait nem csupán összegyűjteni, hanem ezen túlmenően jelentőségük szempontjából csoportosítani, rendszerezni és értékelni is törekedett, a kérdések behatóbb fejtegetését azonban az adott keretekben nem tűzhetette ki célul.

Árutermelés és pénzgazdálkodás mellett a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem — túlnyomórésztben — pénzfornában mint pénzhozam, illetve pénzjövedelem jelenik meg. A nemzeti jövedelem fentemlített közvetlen felhasználása csak kivételes esetben jelentheti az egyes termelő egységek által előállított termékekben konkretizált nemzeti jövedelmeknek általuk való tényleges közvetlen felhasználását. Ugyanúgy általában a megtermelt nemzeti jövedelem igénybevétele (és juttatása) sem történhetik a jövedelmet konkretizáló termékekben (legfeljebb a természetbeni adózás s a saját termékekből való természetbeni juttatások esetében). Pénzgazdálkodásban a szóban forgó célok elérésére (pl. a termelés bővítésére, közösségi szolgáltatások nyújtására) szolgáló nemzeti jövedelem igénybevétele tehát pénzjövedelmek elvonásának, illetve központosításának formájában, a juttatás pedig pénzeszközök rendelkezésre bocsátása útján történik, s az egész jövedelemátcsoportosítás pénzbevételeken és pénzkidadásokon keresztül az állami költségvetésben valósul meg. (A szolgáltatások megfizetett igénybevételét itt, s az alábbiakban is, figyelmen kívül hagyjuk.)

A költségvetés pénzbevételeinek biztosítása különböző módok útján történik. A nem állami szektorba tartozó termelő egységek (szövetkezetek, kisárutermelők) s egyéb keresők megadóztatása valóságos jövedelemelvonást, jövedelemelsajátítást jelent. A termelő szférában (s a nem termelő szerveknél) foglalkoztatottak egyéni jövedelmének adóztatása esetében ugyancsak valóságos jövedelemelvonásról beszélhetünk. Az állami vállalatok által elért jövedelmek egy részének az állami költségvetésbe való bevonása azonban valójában *jövedelmek központosítás*, minthogy a jövedelem már amúgy is az államot illeti, tehát az „elvonás” nem szabatos megjelölés. Ennek ellenére egyszerűség okából az alábbiakban a jövedelemelvonás általános fogalomkörén belül az állami vállalatok vonatkozásában is a „jövedelemelvonás” kifejezést használjuk, az „adó” kifejezést pedig a nem állami szektorból való jövedelemelvonás fogalmára tartjuk fenn (kivéve, ha a rövidség kedvéért az állami vállalatok jövedelemelvonásának fogalomkörébe tartozó „forgalmi adót” adóként említjük).²

² A továbbiakban alkalmazott terminológia tisztázása érdekében megjegyezzük még, hogy az állami vállalatoknál jövedelemről természetesen csak abban az esetben szólhatunk, ha a vállalat önálló gazdasági egységként működik. Ez esetben a vállalatoknál az alábbi pénzjövedelmi kategóriák jelentkezhettek: A tiszta hozamként megjelenő *jövedelem* (nagyjából a nemzeti jövedelem fogalmának megfelelően), vagyis a pénzbevételek és az (amortizációval együtt számított) anyag jellegű költségek különbsége. A jövedelem két részre oszlik; egyik a munkabér, vagyis a dolgozók személyi jövedelme, a másik rész az *állami jövedelem*. Az állami jövedelem az „adókat” és a „nyereséget” foglalja magában; az állami jövedelemen belül a „nyereséget” *vállalati jövedelemnek* nevezhetjük. A vállalati jövedelem egy részét a költségvetés „nyereségbefizetés” formájában rendszerint elvonja a vállalattól; a fennmaradó rész a *visszahagyott jövedelem*. A visszahagyott jövedelem bizonyos hányada a tervben konkrétan meghatározott vállalati célokra (így pl. a vállalat beruházásainak fedezésére, forgóalapjának bővítésére) szolgál, efelett tehát a vállalat nem rendelkezhetik. A visszahagyott jövedelemnek az említett célokra le nem kötött hányada az *elosztható jövedelem*, amely felett a vállalatot bizonyos korlátok között rendelkezési jog illeti meg. Az elosztható jövedelem rendeltetési célok szerinti megosztását az állam többé-kevésbé részletesen szabályozhatja ugyan, de konkrét felhasználását nem írja elő. Megjegyzendő, hogy az elosztható jövedelemből — „nyereségrészesedés” formájában — a vállalat dolgozói bérükön felül is részesülnek. Ebben az esetben a vállalati jövedelem — s ezen belül az elosztható jövedelem — létrejöttének feltételével a bérhez hasonló személyi, egyéni jövedelmek keletkeznek.

A jövedelemelvonás elmélete szempontjából az összes jövedelmi kategóriák között legjelentősebb a *központosított jövedelem*, amely az állami jövedelemből adók formájában s más úton a költségvetésbe bevont összeget foglalja magában. A központosított jövedelem azonban nem kizárólagos forrása a tervben meghatározott célok fedezetének, mert felette szolgálhat a visszahagyott jövedelemből leköthet hányad is; a kettő együttesen adja a *központi elosztott jövedelmet*, mint a központosított jövedelemnél szélesebb kategóriát,

A szocialista állam a szövetkezetektől, a kis- és középvállalatoktól, a kis- és középvállalatok bevételek jórészt ugyanolyan forrású bevételéből, a tőkésállamok költségvetésében egyéb adók, vállalatok nyeresége, adóssághozjárások ellenére a szocialista államok jövedelememelési rendszere lényegesen eltér a tőkésállamok költségvetési bevételeiből és adórendszerétől. Mint ahogyan az azonos kifejezés eltérő tartalmat takar, az alapvető eltéréseket mutat a tőkés adórendszer" elemzése alapján különböző sajátosságok egyben olyan jellegzetes eltérések a tőkés adórendszerrel szemben fennálló eltérésekre.

Az alábbiakban — döntően az állami vállalatok a szocialista jövedelememelési rendszer sajátosságainak rendszerbefoglalását kíséreljük meg, különbséget téve a szocialista és az egyéb sajátosságok között. Szükségszerűeknek a szocialista és gazdasági rend lényegéből következő sajátosságokat a további sajátosságokat pedig — még abban az esetben is, ha több szocialista államban általában s akár hosszabb időn át is hatók — legfeljebb célszerűségi megfontolásból következők. Ezt a megkülönböztetést az alábbi fejtegetéseknél kihasználó rendszerkezései szempontnak tekintjük.

A szocialista gazdasági rend lényegéből adódó szükségszerű vonások

A szocialista jövedelememelési rendszer *alapvető szükségszerű sajátosságai* a szocialista, illetve a szocializmust építő társadalom gazdasági viszonyaiból, elsősorban a termelőeszközök társadalmi tulajdonából, valamint a tervgazdálkodás rendszeréből következnek, s a nemzeti jövedelem keletkezésével és elosztásával kapcsolatosak.

A termelőeszközök döntő részének állami tulajdona jelentős változást idéz elő a jövedelememelés jellegét és jogcímét illetően. A szocializmus előtti gazdasági rendszerekben, pl. a tőkésállamban a közfeladatok ellátásával felmerülő kiadások fedezésére túlnyomórészt más gazdasági egységek jövedelmének kényszer jellegű igénybevétele, tehát adóztatás — valamint az infláció folyamán az adóztatáséhoz hasonló hatásúvá váló kölcsönfinanszírozás — szükséges. Ezzel szemben a szocialista államban a termelőeszközök állami tulajdona alapján a termelőtevékenységet nagyrészt állami gazdasági egységek folytatják, s a nemzeti jövedelem, valamint a pénzjövödelmek jelentős része az állami szektorban keletkezik. Ennek egy hányadát az állam bizonyos központosított ellátott feladatok finanszírozására használja fel. Az *állami vállalatoktól a költségvetésbe kerülő jövedelem tehát tulajdoni jogcímen illeti meg az államot*, bármilyen formában is történjék a jövedelememelés. A jövedelememelés formájával kapcsolatban merül fel az *állami vállalatok által fizetett adó problémája*.

A központosított ellátott és finanszírozott feladatok túlnyomó fedezetét érdemben mindenképpen a vállalatok által elért állami jövedelem

biztosítja. A fedezet biztosításának módja s formája azonban a vállalatok szervezetének, gazdálkodásának és pénzügyeinek szabályozásától függ.³

Az állami vállalat önálló gazdálkodó egység formájában való megszervezés esetén az állami tulajdonban álló termelőeszközök adott részének birtokosa, s ezért a szóban forgó termelőeszközök használatával folytatott gazdálkodás eredményének is birtokába jut. Az állam a gazdálkodás eredménye alapján a vállalati jövedelem egy részét a központi pénzalapba előre, általános érvényű rendelkezéssel, meghatározott mértékben, tehát adó formájában elvonja. Az állami vállalatok jövedelemelvonásának illetően szabályozása esetén a jövedelemelvonás materialiter *adószerű* (tulajdoni különállás helyett a szervezeti elkülönítettség és önállóság alapján „birtokbeli” különállás), formailag pedig *adó* (előre szóló, meghatározott tényekhez fűződő, általános érvényű meghatározás, adószerű kezelés, szankciók stb.). Azonban akár adó formájában, akár más módon — pl. utólagos nettó elszámolás alapján — történik is a vállalatnál a jövedelem elvonása, mindenképpen fennáll a jövedelemelvonásnak az a sajátossága, hogy a vállalat által megszervezett és a központi pénzalapba elvont jövedelem nem „közhatalmi”, hanem „tulajdoni” jogcímen illeti meg az államot. Ez a sajátosság a szocialista rend fogalmából szükségszerűen következik, és alapvető jelentőségű a szocialista vállalatok által fizetett „adók” megítélése szempontjából. Az a tény pl., hogy a központosított jövedelem tulajdoni jogcímen alapul, voltaképpen eleve kizárja a tőkés adórendszerek forgalmi és egyéb közvetett adóinak és a szocialista forgalmi adónak az elnevezésből következően kézenfekvő összehasonlítását.

A termelőeszközök társadalmi (állami) tulajdonából és a tervgazdálkodás tényéből következő, ugyancsak szükségszerű sajátosság, hogy a jövedelemelvonás (mind az adóztatás, mind az állami szektoron belüli jövedelemelvonás) *a népgazdasági tervben foglalt gazdaságpolitikai célkitűzések megvalósításának eszköze, s így a népgazdasági terven alapul.* Szocialista gazdasági rendben az állam a nemzeti jövedelem elosztását a maga teljességében központilag megtervezi, s a népgazdasági tervben megállapítja a nemzeti jövedelemből a termelők között elosztható fogyasztási eszközök, a termelés bővítésére és tartalékolásra szükséges rész, a közfeladattá minősített szociális, kulturális, igazgatási és honvédelmi tevékenységre jutó rész nagyságát, egymáshoz való arányát. A nemzeti jövedelemnek ez a központilag megtervezett elosztása, átcsoportosítása — többek között — a termelők (állami vállalatok, szövetkezetek, magántermelők) a szolgáltatási tevékenységet folytatók, a lakosság pénzjövödelmének elvonása s pénzjuttatások nyújtása útján történik.

³ Elvileg voltaképpen elképzelhető, hogy a vállalat költségvetési szerv módjára gazdálkodik, amikor is összes kiadásaira a költségvetés biztosít fedezetet, bevételei viszont teljes összegben a költségvetésbe folynak. Ilyen rendszer mellett a költségvetés bevételi oldalán keletkező többlet szolgál a közületi feladatok kiadásainak fedezésére; jövedelemelvonás természetesen nem jelentkezik. De még ha önálló szerv formájában működik is a vállalat és valóban jövedelemelvonásra kerül sor, a jövedelemhányadnak a központi pénzalapba juttatása többféle úton-módon történhetik. Lehetséges, hogy a vállalat az állami jövedelmet teljes egészében befizetni a központi pénzalapba, tehát a bruttó elszámolás és ellenőrzés helyébe a nettó elszámolás és ellenőrzés lép. Lehetséges, hogy a vállalat által a központi pénzalapba befizetendő összeget pl. a vállalat konkrét termelési, önköltségi és pénzügyi terve alapján előre határozzák meg, az utólagos nettó elszámolás helyett tehát a vállalat a költségvetést megillető összeget bizonyos előírás, kivetés alapján fizeti be. Lehetséges végül, hogy a vállalat a jövedelmét, illetőleg annak egy részét bizonyos előre meghatározott gazdasági tények következményeként köteles a központi pénzalapba befizetni. Ez a gazdasági tény lehet pl. valamely termék előállítására vagy értékesítésére, termelőkapacitások meglétére, termelőerők igénybevétele, bizonyos jövedelem, tisztajövedelem elérése. A jövedelemelvonás ez utóbbi esetben az *adóformát ölti magára.*

A szocialista gazdasági rendben tehát a nemzeti jövedelem elosztását megvalósító pénzfolyamatok összessége is a népgazdasági terven alapul. Ezeknek a pénzfolyamatoknak egy része a központi pénzalap (a költségvetés) jövedelemelvonása, egyrészt az államon kívüli szektortól, másrészt az önállósított állami vállalatoktól. A jövedelemelvonás ekként a népgazdasági terv egyik jelentős tényezője, az egész népgazdasági mérleg egyensúlyának megteremtését, fenntartását, s egyben a népgazdaság haladó egyensúlyi fejlődését szolgáló eszköz, a népgazdasági terv legfőbb összefüggését magában foglaló népgazdasági mérlegrendszer szerves eleme.

Abból következően, hogy szocialista gazdasági rendben az állam voltaképpen az egész nemzeti jövedelem elosztását központilag tervezi; mivel a termelőeszközök döntő része azonos (állami) tulajdonban áll, s az azonos tulajdoni körön belül is jövedelemátcsoportosítás szükséges, s végül, minthogy a szocialista államban a központilag finanszírozott feladatok köre szélesebb, mint a tőkésállamban: *a szocialista állam a nemzeti jövedelemnek az állami költségvetésen keresztül nagyobb mérvű elvonását és újraelosztását valósítja meg, mint a tőkésállam, ami az állami bevételek relative magasabb szintjét idézi elő.*⁴

A termelőeszközök állami tulajdonával, a szocialista rend társadalmi és gazdasági viszonyaival, a népgazdasági terv célkitűzéseinek megvalósításával kapcsolatos és a jövedelemelvonás gazdasági hatásain alapul a szocialista jövedelemelvonási rendszernek az a sajátossága, hogy *az adóztatás a szocialista állam osztálypolitikájának és szorosabb értelemben vett gazdaságpolitikájának eszköze, a vállalati jövedelemelvonás pedig gazdaságirányítási eszközként alkalmazható.*

Ez a sajátosság — az adóztatásnak gazdaságpolitikai, a vállalati jövedelemelvonásnak gazdaságirányítási eszközként alkalmazhatósága — szoros összefüggésben áll azzal, hogy az adók kényszer jellegű bevételek, a vállalatoktól elvont jövedelem viszont tulajdoni alapon illeti az államot. A tulajdoni jogcímen alapuló, vagyis az állami vállalatoktól befolyó bevételek és a kényszer jellegű bevételek (adóbevételek) megkülönböztetése nem csupán formai, költségvetéstechnikai, hanem érdemi közgazdasági és gazdaságpolitikai jelentőségű. Az adók, mint említettük, valóságosan *elsajátított* jövedelmek, az állami vállalatoktól származó bevételek viszont szektoron belül *központosított* jövedelmek. Míg az adóztatás, vagyis a jövedelem kényszer jellegű elvonása az államtól különálló, s *különböző érdekű* gazdasági egységeket érint, addig az állami vállalatoktól való jövedelemelvonás azonos tulajdoni körben, *azonos érdekkörön* belül történik. Az adók az adózók érdekeit érintve különböző hatásokat váltanak ki, pl. adóelhárítási és áthárítási törekvése-

⁴ Egyes vélemények szerint a szocialista jövedelemelvonási (és adóztatási) rendszer jellegzetességei közé tartozik a költségvetési bevételek állandó időbeli emelkedése is. A *nemzeti jövedelem* emelkedését kétségtelenül a szocialista gazdasági rend jellegzetességének kell tekintenünk, s ennek látszólag maga után kellene vonnia a *költségvetési bevételek* szintjének emelkedését. A bevételek szintjének emelkedése azonban korántsem szükségszerű. A költségvetéstechnikai konstrukciók változásának a bevételi szintre gyakorolt hatásától teljesen eltekintve, s azonos előirányzati rendszert feltételezve is, a költségvetési bevételek a nemzeti jövedelem emelkedése ellenére változatlan szinten maradhatnak, sőt esetleg csökkenhetnek is, ha pl. a népgazdasági terv megváltoztatja a fogyasztási és felhalmozási arányt (előbbi javára), ha az állam bizonyos költségvetésszerűen finanszírozott (közvetett) juttatásokkal szemben a személyi jövedelmek (bérek) arányát növeli, ha a feladatok megosztása terén a centralizációval szemben a decentralizációt érvényesíti, a feladatoknak a vállalatoknál való ellátását és finanszírozását fokozza, egyes túlzottá vált feladatok körét szűkíti stb. A költségvetési bevételi szint emelkedésének esetleges elmaradása ellenére a jövedelemelvonási rendszer természetesen nem veszti el szocialista jellegét.

ket keltenek; a vállalati jövedelemelvonásnak — bár azonos érdekkörön belül lejátszódó folyamat — szintén lehetnek hatásai, de ezek nagymértékben függenek a gazdálkodási, pénzügyi rendszer adottságaitól. A jövedelemelvonás szabályozásánál, lebonyolításánál s ellenőrzésénél mindezek a különbségek figyelembe veendőek.

A vállalati jövedelemelvonás az állami ármegállapítással összekapcsolva — pl. az ún. „forgalmi adó” a fogyasztási cikkek és a termelőeszközök árában — az állami tulajdonon kívül álló szektor felé is hatást gyakorol. Ebben az esetben azonban inkább osztályszempontú — szektorálisan differenciáló — és gazdasági befolyásolási célú *árpolitikáról* kell beszélnünk. A vállalati jövedelemelvonást tehát (önmagában) osztálypolitikai, gazdaságpolitikai eszköznek nem mondhatjuk, mint *gazdaságirányítási eszköz* azonban — a vállalatok felé — figyelembe jön. A jövedelemelvonás ugyanis az állami vállalatok gazdálkodása szempontjából is többféle hatást válthat ki (árképző tényező lehet, a vállalati jövedelmet érintheti, de legalábbis adminisztrációs terhet jelent), ezért feltehető, hogy a vállalati jövedelemelvonás egyik fontos eszköze lehet az állami vállalatok gazdasági irányításának. Az állami vállalatok irányában a népgazdasági terv célkitűzésének megvalósítása érdekében, a terv végrehajtása keretében folytatható befolyásolás lehetőségének, szükségességének és célszerűségének, feltételeinek, céljainak, eszközeinek és módszereinek, hatásainak és várható eredményeinek kérdése azonban még behatóbb vizsgálatra szorul.

A jövedelemelvonás megszervezésével kapcsolatos sajátosságok

A nemzeti jövedelem tervszerű elosztásának megszervezésével és eredményes megvalósításával kapcsolatos a szocialista jövedelemelvonási és adórendszer további, ugyancsak szükségszerű sajátossága: az, hogy *a jövedelemelvonás — és adóztatás — rendszere szoros és szerves egységben áll az árrendszerrel és bérrendszerrel*. Ez a sajátosság, amelyet a szocialista közgazdasági és pénzügyi irodalom talán nem jelentőségének megfelelően hangsúlyoz, s amellyel ezért kissé behatóbban foglalkozunk, a tőkésállam adórendszerével szemben lényeges, jellegzetesnek tekinthető.

Szocialista gazdasági rendben a jövedelmek keletkezése terven, tudatos elhatározáson alapul; a jövedelmek nem spontán módon keletkeznek, s ezért nem is annyira a jövedelmek *keletkezéséről*, hanem inkább tervszerű *keletkeztetéséről* szólhatunk. A jövedelmek meghatározói egyfelől bizonyos termeléstechnikai tényezők, mint pl. a termelési kapacitás, a technológia fejlettségi foka, a munkaerő-kapacitás, továbbá a termelékenység, a termelés és értékesítés volumene stb. Ezeket a reális tényezőket a szocialista állam a tervezés körébe vonja, tervszerűen szabályozza, befolyásolja vagy számításba veszi, s ezzel a jövedelmeket konkrétan megtervezi. A jövedelmeket másfelől bizonyos általános érvényű előírások szabályozzák; a pénzjövedelmek nagyságát, keletkezési helyét (szektorok, népgazdasági ágak szerint), megosztását (pl. a munkások, a vállalatok és a költségvetés között) absztrakte az állami ár- és bérszabályozás, valamint a jövedelemelvonás és adóztatás rendszere határozza meg. A szocialista állam az említett tényezőkkel határozhatja meg — bizonyos adottságok mellett és korlátok között —, hogy egy adott idő-

szakban milyen szektorban, termelési ágban, egységeknél milyen mértékű pénzbevételek és pénzjövedelmek keletkezzenek, s hogy az utóbbiakból milyen hányadot kell a központi alapba befizetni. A szocialista állam tehát nemcsak a jövedelemelvonásra vonatkozó szabályokat, hanem ezek mellett az árakat, a béreket, sőt a jövedelemalakulás reális tényezőit is meghatározza, s ezzel a jövedelemelvonásnak nemcsak nagyságát, hanem annak alapját is megállapítja.

A jövedelemelvonás és árrendszer között fennálló szoros összefüggést mutatja, hogy a jövedelemelvonás gyakran egyenesen az árszabályozás adott módozatából következik. A vállalati jövedelemelvonást és adóztatást már a jövedelemátcsoportosítás önmagában is szükségessé teszi („értékárak” mellett is), de ezzel a következménnyel jár az a tény is, hogy az árszabályozás folytán az állami szektoron belül a jövedelmek nem mindig ott keletkeznek, ahol megtermelték, hanem máshol. Ez egyrészt abból adódik, hogy az áraknak az értéktől való eltérése — már a termelőegységek termelési feltételeinek és termelési eredményességének különbözőségéből kifolyólag is — sohasem kerülhető el teljesen, másrészt az érték és árak között tudatos eltérést alkalmazó árszabályozásból, valamint ezen túlmenően, a szocialista állam osztálypolitikai célkitűzések megvalósítása érdekében folytatott árpolitikájából is következik.

Összefoglalóan megállapítható tehát, hogy az állami vállalatok jövedelemelvonása részben az állami termelőszférában megtermelt jövedelem átcsoportosítását szolgálja, részben az árszabályozási és árpolitikai okokból keletkeztetett jövedelemtöbblet elvételére irányul. Az állami vállalatok mellett a termelésben foglalkoztatottak egyéni jövedelme is közvetlen jövedelemelvonás, vagyis adó alá eshetik. A kisárutermelők és egyéb magánkeresők esetében ugyancsak a megtermelt s az esetleges többlet jellegű jövedelem kerül valóságos elvonás (adó) alá.

Az ár, bér, adó (jövedelemelvonás) szerves egységében az egyes tényezők meghatározott, egymással összehangolt szerepet játszanak. A bérrendszer a termelésben — s a nem termelő szférában — foglalkoztatottak nomináljövedelmét szabályozza, de emellett a bérek az árképzés tényezői, sőt — vállalati vagy egyéni — jövedelemelvonás alapjául is szolgálhatnak⁵ Az árak és a díjak a vállalatok jövedelmét a költségek és hozamok oldaláról határozzák meg, tényezői a munkások és az alkalmazottak reáljövedelmének, a nem állami szektorba tartozó gazdasági egységek jövedelemalakulásának, és megszabják a jövedelemelvonás és adózás határát. A vállalatok vonatkozásában az árak és a bérek alapján meghatározott állami jövedelemből a jövedelemelvonásra vonatkozó rendelkezések szabályozzák a központosított és a visszahagyott jövedelem mértékét. Végül, a vállalatok foglalkoztatottjainak, a kisárutermelőknek, s általában a nem állami szektornak megmaradó jövedelem s egyben a reáljövedelem alakulásának (egyik) tényezője az adó.

Az ár, bér, jövedelemelvonás, adó szerves, egységes rendszere biztosíthatja, hogy a népgazdasági tervben megtervezett jövedelem elosz-

⁵ A munkások és az alkalmazottak a nemzeti jövedelemből nem csupán a béreken keresztül, hanem az ún. közvetett juttatásokon keresztül is részesednek. Ez utóbbiak a részesedés mértékének megítélése szempontjából feltétlenül számításba veendőek, annál is inkább, mert távolról sem jelentéktelenek.

Megjegyezzük, hogy az ún. közvetett juttatások problémájára vonatkozóan a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársai (*Jávorka Edit* és *Berényi József*) külön kutatást folytatnak.

vánná meg a termelőegységek önálló szerv formájában való megszervezését: ezt egyéb megfontolások indokolják. Hogyha azonban az említett szervezeti forma alkalmazását (az önálló gazdaságos elszámolás elvének érvényesítését) szükségszerűnek ítéljük, *úgy a szocialista jövedelemelvonás és a vállalati önállóság-érdekeltség közötti összefüggés szükségszerűnek mondható.* Nem kívánva annak fejtegetésébe bocsátkozni, hogy az önálló gazdaságos elszámolás a szocializmusban objektíve mennyiben szükséges, csak annyit jegyzünk meg, hogy ésszerű és eredményes gazdálkodást feltehetően csak ilyen szervezeti forma alkalmazása tesz lehetővé.

A szocialista jövedelemelvonási és adóztatási rendszernek a termelőeszközök társadalmi tulajdona és a tervgazdálkodás fogalmán és tényén alapuló, logikai és ontológikus szükségszerűségével szemben az ár-bér-adórendszer szoros egysége és a jövedelemelvonás összekapcsolása a vállalat önállóságát, gazdasági számításait, érdekelttségét biztosító szervezeti formával inkább teleologikus jellegű szükségszerűséget jelent. A szocialista gazdasági rendben a népgazdasági terv célkitűzéseinek megvalósítása, a gazdálkodás ésszerűsége és eredményessége a vállalati jövedelemelvonás vonatkozásában kielégítően csak az említett elveket érvényesítő szabályozás mellett biztosítható ugyan, de mindez nem zárja ki az árak, a bérek, a jövedelemelvonás rendszere közötti kapcsolat meglazulásának, a vállalati önállóság és érdekelttség figyelmen kívül hagyásának vagy esetleg megsértésének lehetőségét. Ez utóbbi említett szükségszerűségek tehát a jövedelemelvonási rendszerrel szemben támasztható olyan *követelményekként is értelmezhetők*, amelyeket a jövedelemelvonás szabályozása során feltétlenül szem előtt kell tartani.

Egyéb sajátosságok

A szocialista jövedelemelvonási rendszer eddig felsorolt szükségszerű sajátosságain kívül a jövedelemelvonás és adóztatás szabályozásával kapcsolatban egyes olyan sajátosságokat is megállapíthatunk, amelyek a szocialista államokban általában s többnyire huzamosabb időn át is megtalálhatók, amelyek azonban ennek ellenére sem tekinthetők feltétlenül szükségszerűeknek. Megítélésünk szerint ugyanis a jövedelemelvonási rendszer *konkrét* módszerei és eszközei, ezek sajátosságai *önmagukban* sohasem lehetnek szükségszerűek: a szükségszerűség és célszerűség minden esetben a népgazdasági tervben kitűzött céloktól, ezek sorrendjétől, az eszközök és módszerek változataitól, a gazdaságirányítás rendszerétől, valamint az adott feltételektől és körülményektől függ.⁷

⁷ Más eszközök és módszerek lehetnek szükségesek abban az esetben, ha a jövedelemelvonás és az adóztatás döntő célja a költségvetési bevételek növelésével a lakossági vásárlóerő szigorú szabályozása, s mások, ha ezzel egyenrangú cél a termelés vagy a vállalati gazdálkodás eredményességének fokozása. Más jövedelemelvonási rendszer lehet indokolt — még az állami vállalatokkal szemben is — az átmeneti időszakban, s más a szocialista termelőbázis kiépítése, megszilárdítása után. Változhatik a szabályozás módja a népgazdasági terv alapvető irányzatától, a gazdálkodás szervezeti megoldásától, a gazdasági irányítás rendszerétől, s még egyéb tényezőktől függően is. Lehetséges, hogy egyes céloknak volta-képpen csak egyetlen eszközük van, más célok megvalósítására viszont több eszköz közül kell a leginkább megfelelőt kiválasztani. A kiválasztás során azonban arra is figyelemmel kell lenni, hogy az eszköz ne csak a saját célját szolgálja legmegfelelőbben, hanem a többi célok elérését se gátolja, sőt lehetőleg ezt is előmozdítsa. A szocialista állam jövedelemelvonási (és adóztatási) rendszerének szabályozásánál tehát a célok, ezek fontossági és sürgősségi sorrendje, az adott feltételek és körülmények, valamint a szóbajövő eszközök és módszerek figyelembevételével lehet csak a legcélszerűbb, legeredményesebb változatot kialakítani.

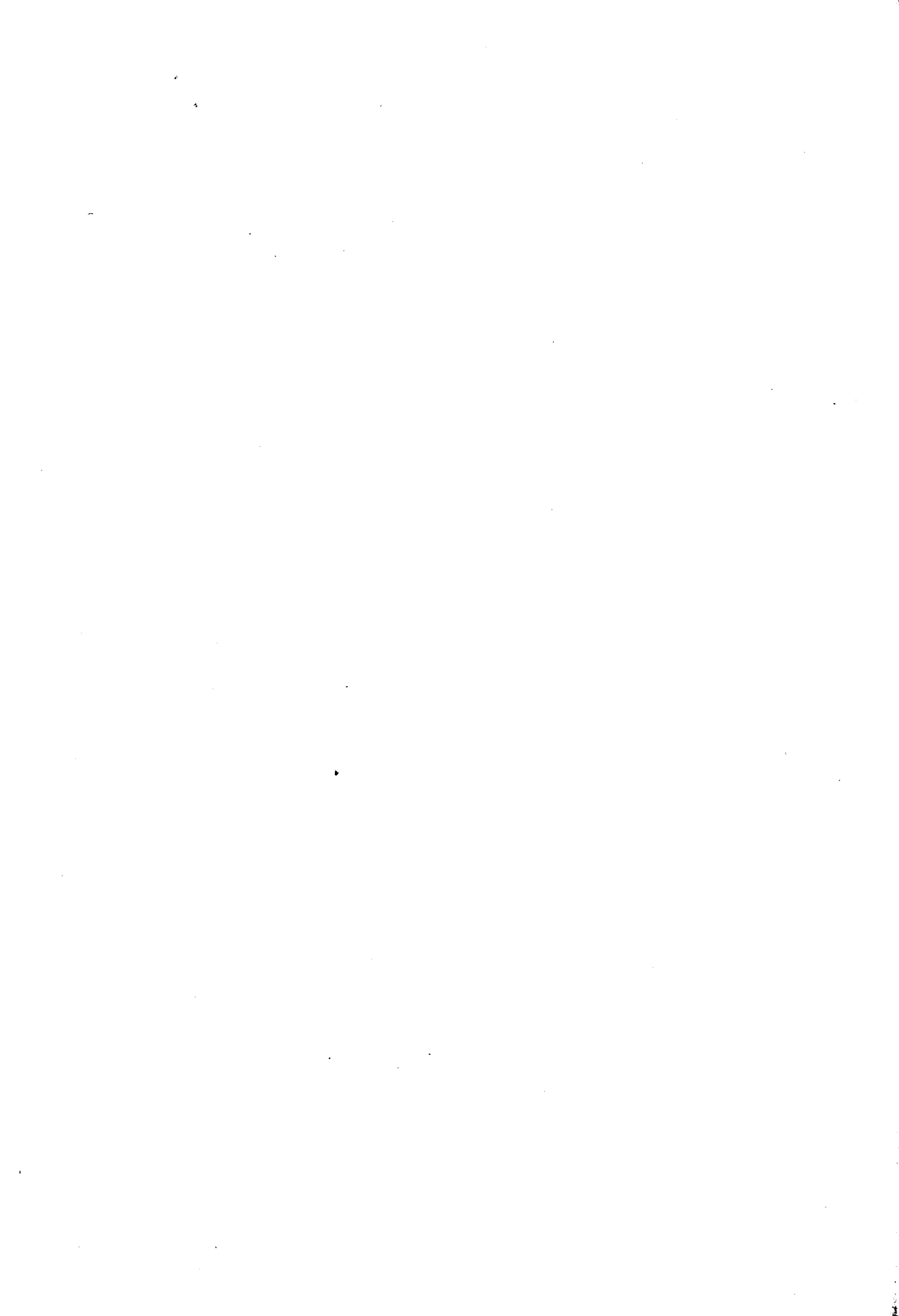
A legutóbbi időkig a szocialista közgazdasági és pénzügyi irodalom egyes művelőiben hajlam mutatkozott arra, hogy a jövedelemelvonási rendszer *konkrét* szabályozási módját a szocialista gazdasági rend lényegéből következőnek, tehát *feltétlenül szükségszerűnek* minősítsék. A kétcsatornás rendszer alkalmazásának, a termelőeszközök „forgalmi-adó-mentességé”-nek igazolására pl. gyakorta s könnyen elhangzott az „objektív gazdasági kategória”, a „szocialista gazdálkodás szükségszerű intézménye” kifejezés. Pedig a szóban forgó szabályozási módozatok, ha általánosak s huzamosabb időn át fennállóak voltak is, önmagukban szükségszerűeknek aligha minősíthetők.

Az alábbiakban a vállalati jövedelemelvonás főbb általános, tartós jellegű, de nem feltétlenül szükségszerű sajátosságait kívánjuk felsorolni, megjegyezve, hogy a kérdéseket éppen csak érinthetjük, s részletesebb fejtegetésükre ezúttal nincs módunk.

A jövedelemelvonás alapjául az állami vállalatoknál voltaképpen mindig a bruttó pénzbevétel, valamint az anyagjellegű költségek s a munkabér összegek közötti különbözetként jelentkező állami jövedelem szolgál. Ez a különbözet meghatározható a termékre (szolgáltatásra) vetítve, rendszerint annak $\%$ -os hányadában kifejezve, amint az pl. a „forgalmi adónál” történik. De kialakítható a jövedelemelvonás összege az értékképzési folyamat egyes tényezőinek (pl. a termelőkapacitás, a rendelkezésre bocsátott eszközök, a munkabér stb.), s ezek kombinációinak alapulvételével is.

A szocialista államok eddigi bevételszerzési s vállalati jövedelemelvonási rendszerének általános jellemvonása, hogy a jövedelemelvonási formák közül a *termékekhez fűződő jövedelemelvonási formák* nyomultak előtérbe. A legtöbb szocialista államban a bevételek legjelentősebb hányadát a „forgalmi adónak” nevezett, termékekhez (szolgáltatásokhoz) kapcsolt jövedelemelvonás biztosítja. Ez a meglehetősen általános jelenség részben a tőkés adórendszer elemeinek (fogyasztási és forgalmi adóinak, jövedéki bevételeinek, egyes egyéb adóinak, illetékeinek) felhasználásával és egybeolvasztásával magyarázható, részben azonban a tervgazdálkodás és gazdaságirányítás adott módszereiből, a költségvetésben érvényesíteni kívánt egyes szempontokból következik. Alkalmazását indokolja többek között, hogy a jövedelemelvonás a legalapvetőbb tervhez, a termelési tervhez, illetőleg annak teljesítéséhez fűzhető, közvetlen és szerves kapcsolatot biztosít az árszínvonal tervezésével és az ármegállapítással, megteremti az árpolitika feltételét, másfajta jövedelemelvonási formákkal (pl. a nyereség megadóztatásával) szemben a legegyszerűbb s aránylag a legkevesebb adminisztrációt kívánja meg, a költségvetésnek a bevételek folyamatos és minél gyorsabb elérésére irányuló törekvését szolgálja stb. (Összefügg a termékhez fűződő jövedelemelvonás a kétcsatornás rendszer alkalmazásával és a termelőeszközök forgalmi-adó-mentességével is.)

A termékhez fűződő, a termékár hányadában kifejezett jövedelemelvonás helyessége annyira nyilvánvalónak látszott és előtérbe nyomulása annyira indokoltnak tűnt, hogy mint probléma eddig fel sem merült. Míg a közelmúltban a szocialista államok közgazdasági és pénzügyi irodalmában máig sem lezárt vita indult abban a kérdésben, hogy a jövedelemelvonást a termékek *egy* csoportjára (a fogyasztási cikkekre) helyes-e koncentrálni vagy pedig az *összes* termékekre kell-e alkalmazni,

letesen elemezni, értékelni ehelyütt nem áll módunkban, s ezért csupán néhány megállapításra szorítkozunk. Elsősorban is megjegyezzük, hogy a (termékhez fűződő) jövedelemelvonási szabályozás *elvi alapjául* — a Szovjetunió példája nyomán — a legtöbb szocialista országban a termelőeszközök forgalmiadó-mentessége szolgál ugyan, de az elv teljes tisztaságában sohasem valósult meg, hanem ún. vegyes rendszer alakult ki. (Hozzávetőleges számítások szerint pl. nálunk 1956-ban az ipar összes forgalmi adójából mintegy 10–12 millárdot ért el a túlnyomó részben az állami szektoron belül forgalmazott termelőeszközök forgalmi adója.)

Másik megjegyzésünk, hogy a termelőeszközök forgalmiadó mentességének a valóságban teljesen sohasem érvényesített s újabban az elméletben is vitássá vált elve szoros összefüggésben áll a népgazdaságnak azzal a centrális szemléletével, amely az egész termelő apparátust egyetlen nagy üzemnek, az egyes vállalatokat pedig csupán műhelyrészlegeknek tekinti. Ebben a szemléletben voltaképpen teljesen következetes az, hogy csak az állami kört elhagyó áru essék adó alá, s a körön belüli termékforgalom adómentes legyen; ettől eltérő szemléletben viszont mindez már nem annyira magától értetődő. Végül, megemlítjük azt is, hogy — megítélésünk szerint — a szóban forgó jövedelemelvonási rendszer valójában inkább csak célszerűségi szempontokkal indokolható, amiből viszont az következik, hogy a célok, feltételek, körülmények s mindezek megítélésének megváltozása esetén *más* jövedelemelvonási módozatok még inkább célszerűvé, népgazdaságilag eredményesebbé válhatnak. Mindezt figyelembe véve a termelőeszközök forgalmiadó-mentessége semmiképpen sem tekinthető a szocialista jövedelemelvonási rendszer szükségszerű sajátosságának.

De nem minősíthető szükségszerűnek egy további általánosan elterjedt sajátosság, az ún. *kétcsatornás rendszer alkalmazása* sem. Az elnevezés különben megtévesztő, mert a vállalati jövedelemelvonási formák között mindenütt megtaláljuk a társadalombiztosítási járulékot és még több kisebb jövedelemelvonási formát (jelentéktelenebb adók, hozzájárulások, illetékek, kamatok). Helyesebb lenne tehát két főcsatornás rendszerről beszélni — bár az egyik fő csatorna (a nyereségbefizetés) olykor nem valami bőséges bevételt biztosít. A két fő csatorna közül a forgalmi adó a jelentősebb, amely a termékhez fűződő jövedelemelvonás, a nye-

(oroszul). Uo. 1957. 7. sz. 84–96. 1. és *Tureckij*: Az árak és érték kapcsolatának kérdéséhez (oroszul) uo. 1957. 5. sz. 59–69. 1.; *Szakov*: Az árképzés elméletének és gyakorlatának néhány kérdése (oroszul). Uo. 1957. 12. sz. 105–113. 1.; A termelőeszközök forgalmiadó-mentessége ellen pl.: *Sztrumilin*: A termelési érték elszámolásának kérdéséhez (oroszul). Voproszi Ekonomiki, 1956. 12. 96–100 l.; *Kronrod*: Az értéktörvény és az árképzés problémája a SZU-ban (oroszul). Uo. 1957. 2. sz. 79–93. 1.; *Bacsurin*: Az értéktörvény működése és az árképzés a Szovjetunió népgazdaságában (oroszul). Uo. 1957. 2. sz. 94–105. 1.; *Kondrasev*: Érték és ár a szocialista társadalomban (oroszul). Uo. 1957. 5. sz. 70–75. 1.; *Malisev*: Az árképzés néhány kérdése a szocialista gazdaságban (oroszul). Uo. 1957. 3. sz. 93–105. 1.; *Gatovszkij*: Az értéktörvény felhasználása a szocialista gazdaságban. Közgazdasági Szemle 1957. 11. sz. 1134–1150. 1.; A lengyel irodalomban: *Fizsel, H.*: Az értékesítési árak rendszerének kérdései a népi Lengyelország gazdaságában. Ekonomista. 1954. IV. 80–90. 1.; *Fizsel, H.*: Az eladási árak rendszere és a szocialista vállalatok rentabilitása. Finanse 1953. 1. 3–12. — *Lipinszki, J.*: Válogatott kérdések a termelési eszközök árproblémáikájából. Ekonomista 1955. IV.; *Brus*: Az értéktörvény hatásának egyes kérdései a szocialista termelésben (németül). Wirtschaftswissenschaft, 1955. 4. sz. 510–528. 1.; Az NDK irodalmában: *Lemnitz, Alfred*: A marxista ár-elmélet és az NDK árpolitikája (németül). Uo. 1956. 1. sz. 91–115. 1. — *Klapproth, Edgar*: A termelési adó és közgazdasági funkciói (németül). Deutsche Finanzwirtschaft. 1955. 5. sz. 184–189. 1. — *Zander*: Még egyszer a termelési adó gazdasági lényegéhez és beszédési rendszerének kérdéséhez (németül). Uo. 1956. 14. sz. 634–637. 1. — *Schulz, Werner*: Néhány probléma a termelési adó átcsoportosításával kapcsolatban (németül). Uo. 1956. 16. sz. 764–766. 1. — *Mischner, Jochen*: Néhány megfontolás ahhoz a kérdéshez, hogy az állam központosított jövedelmét a társadalmi termelés melyik osztályában kell szedni (németül). Wissenschaftliche Zeitschrift der Hochschule für Ökonomie, Berlin. (A berlini közgazdasági főiskola tudományos folyóirata.) 1957. 1. 70–77. 1.

reségbefizetés viszont nem az egyes termékekkel, hanem a vállalat egész gazdasági eredményével kapcsolatos, mint az eredmény teljes vagy többnyire — részletes szabályozás alapján — részleges elvonása.

A két főcsatornás rendszer alkalmazását általában az önálló elszámolás elvének érvényesítésével szokás indokolni. A szocialista közgazdasági és pénzügyi irodalomban úgyszólván egyhangúan vallott vélemény az, hogy a vállalati önállóság és érdekelttség (az önálló gazdaságos elszámolás) elvének jobban megfelel a kétcsatornás rendszer, mintha a költségvetés és vállalat között kizárólag nettó elszámoltatási viszony állna fenn, vagy mintha csupán forgalmi adót kellene a vállalatnak fizetnie. A kétcsatornás rendszer *megfelelőbb* voltát hangoztató álláspont helyesnek látszik, de nem dönti el azt a kérdést, hogy nem alakítható-e ki olyan jövedelemelvonási rendszer, a jövedelemelvonási formáknak olyan kombinációja, amely a vállalati önállóság és érdekelttség követelményeinek, a termelés fokozásának és fejlesztésének, az ésszerű gazdálkodás előmozdításának *még jobban* megfelel, mint az ún. kétcsatornás rendszer. Megítélésünk szerint ez a lehetőség a limine nem vonható kétségbe.⁹

A két főcsatornás rendszer kérdésével kapcsolatban különben megállapítható a szocialista jövedelemelvonási rendszer egy voltaképpen szükségszerű, de csupán technikai jellegű sajátossága is; *a jövedelemelvonási rendszer racionalizálásának lehetősége*. Míg a tőkésállamok a vállalatok és az egyének jövedelmét általában többféle úton-módon adóztatják meg, a közbevételek biztosítására több tagból álló, szövevényes adórendszert alkalmaznak, addig a szocialista államban mód nyílik a korábbi adók összevonására, egységbefoglalására, a jövedelemelvonási rendszer integrálására. A szükséges differenciálást az állam a szocialista jövedelemelvonás egységes rendszerén *belül* is alkalmazhatja.

A jövedelemelvonás rendszerének integrálását azonban, megítélésünk szerint, nem volna helyes akként értelmezni, hogy a vállalati jövedelemelvonás kizárólag a két főcsatornás rendszer keretében valósítható meg. A szóban forgó sajátosság önmagában még nem bizonyítja a két főcsatornás rendszer helyességét, még kevésbé a szükségszerűségét. Tény, hogy a kétcsatornás rendszer a forgalmi adóval és a nyereségbefizetéssel meglehetősen egyszerű, ebből azonban még nem vonható le az a következtetés, hogy szocialista gazdasági rendben a jövedelemelvonás túlságos egyszerűsítése a leghelyesebb megoldás. Másként szabá-

⁹ Kialakulása óta a két főcsatornás rendszer a szocialista pénzügyi tudományban általánosan elismert és helyeselt jövedelemelvonási módszernek számított. Tudomásunk szerint egyedül a Német Demokratikus Köztársaságban hangzott el javaslat még egyszerűbb, egycsatornás jövedelemelvonási rendszer alkalmazására (Rzesnitzeck), a javaslat azonban egyhangú visszautasításban részesült. A két főcsatornás rendszer helyett másféle jövedelemelvonási formák alkalmazásának gondolatát azonban már a Szovjetunió érték- és árelméleti vitája során is felvetették. Bacsurin szerint a pénzfelhalmozást az élőmunka ráfordításával arányosan kell megállapítani, Malisev szerint a felhalmozást az ágazatok részére átadott termelési alapra vetítve egyenlően kell elosztani, Kondrasev az ipari átlagos önköltséghez számított átlagos felhalmozás hozzászámítását javasolta. A kétcsatornás rendszertől eltérő jövedelemelvonási rendszerre tett javaslatot nálunk az 1957. év tavaszán életre hívott szakértő bizottságok közül a Közgazdasági Bizottság, az Arbizottság és a Pénzügyi Bizottság is. A lengyel Gazdasági Tanács ártézisei szerint az ún. kiindulási árak megállapításánál az igénybevett álló- és forgóeszközök után kamatot kell számításban venni.

L: Rzesnitzeck, F. Prof. Kétcsatornás — vagy egycsatornás rendszer (németül), Deutsche Finanzwirtschaft, 1956. 22. sz. 1088—1091. Kuchler, Heinrich — Petzold, Lothar: A kétcsatornás rendszer gazdaságilag szükségszerű (németül). Deutsche Finanzwirtschaft, Staatshaushalt, 1957. 8. 171—172. Friedel, Adolf — Siegert, Walter: A termelési adó kialakításának egyes problémái (németül). Uo. 1957. 8. sz. 235—244. Walther, Erich: Egyszerűsített — de nem egycsatornás rendszert (németül). Uo. 1957. 9. 257—250. I.; Klapproth, Edgar — Klinger, Werner: Megjegyzések a termelési adóról folytatott eddigi vitához (németül). Uo. 1957. 10. 289—297; 11. 326—329. I. L. még az előbbi jegyzetben említett irodalmat is.

lyozott, differenciáltabb jövedelemelvonási rendszerrel szemben a két főcsatornás rendszer nagyobb célszerűségére még nincsenek bizonyítékok, s így a két főcsatornás rendszer nem tekinthető a szocialista vállalati jövedelemelvonási rendszer végső fejlődési fokának, a tökéletes megoldásnak. Ezt a véleményt látszanak alátámasztani azok a különböző javaslatok, amelyek a vállalati jövedelemelvonási rendszerben újabb formák bevezetésére s általában a rendszer differenciálására irányulnak.

Csak érintőleg említjük a szocialista jövedelemelvonási rendszernek azt az általános sajátosságát, hogy a gazdálkodás eredményeként jelentkező *vállalati jövedelem (nyereség) elvonása nem adószerű szabályozással, hanem nettó elszámoltatási alapon történik.* A nyereségbefizetés elvben voltaképpen teljes jövedelemelvonás, amelynek összegét a nyereség-visszahagyás csökkenti. A visszahagyott nyereség a legtöbb szocialista államban elsősorban a tervben központilag meghatározott feladatok finanszírozására szolgál. A visszahagyott nyereség feltételeinek, mértékének, felhasználási lehetőségeinek szabályozásánál mindenkor a vállalati érdekeltség növelésének, a tervteljesítés, a termelés, az önköltségcsökkentés ösztönzésének szempontjai dominálnak. Ezzel magyarázható, hogy a nyereségbefizetés (és nyereség visszahagyás!) problémái főként a gazdaságosság fokozására irányuló törekvések, a gazdaságirányítási módszerek s esetleg szervezeti változtatások tárgyalása során kerülnek előtérbe. A vállalati jövedelem elvonása, a nyereségbefizetés mint *jövedelemelvonási probléma*, ilyen formában általában fel sem szokott merülni.

A szocialista jövedelemelvonási rendszernek egy további meglehetősen általános, de legkevésbé sem szükségszerű sajátossága a termelésben résztvevők bérével, illetve egyéni jövedelmével kapcsolatos. A termelőerők döntő részének állami tulajdonba kerüléséből szükségszerűen következik, hogy a nemzeti jövedelem legnagyobb hányada az állami szektorban keletkezik, s az állam központi pénzalapjának, a költségvetésnek bevétele is az állami termelő (és szolgáltató) szférából származik. Ez azonban nem jelenti feltétlenül azt is, hogy a jövedelemelvonásnak az állami vállalatok által előállított termékekhez kell fűződnie; elképzelhető az állami vállalatoknál a beralaphoz való kapcsolás, sőt a dolgozók egyéni jövedelmének megadóztatása is. A szocialista államokban gyakorlatilag a termékhez kapcsolódó jövedelemelvonási formák előtérbe nyomulása következtében a bér után megállapított jövedelemelvonás kevésbé jelentős, a bérhez esetleg csak bizonyos céladó jellegű elvonások fűződnek (társadalombiztosítási járulék), *a dolgozók egyéni jövedelmének adóztatása pedig jelentőségében visszaszorul vagy teljesen megszűnik.* A vállalati dolgozók (és a költségvetési szervek dolgozóinak) — általános vagy részleges — megadóztatását azonban több szocialista ország alkalmazza.

A dolgozók egyéni jövedelmének teljes adózatlanul hagyása mellett is több érv hozható fel. A munka szerinti elosztást egyszerűbb csak a béren keresztül, mint a bér és az adó egyenlegén át megvalósítani; a béradó megszüntetésével felesleges adminisztráció kerülhető el; az egyéni jövedelmek adóztatásával különben elérhető hatások más úton módon (pl. a családfenntartási szükségletnek más formában, a juttatásokon keresztül való biztosításával, a közvetett juttatások eltérő mér-

tékű szabályozásával, a dolgozók egyes kategóriái által vásárolt fogyasztási cikkek árának megfelelő megszábasával) is megvalósíthatók. Az egyéni jövedelmek megadóztatásának mellőzésével szemben azonban ugyancsak szólnak érvek. Az egyéni jövedelmek megadóztatását indokolhatja a több helyről származó jövedelmek esetében az egyes teljesítményekkel ugyan esetleg önmagukban arányos, de halmozódásuk miatt mégis eltérő megítélést kívánó jövedelmekre a progresszivitás alkalmazása, a személyi körülmények — pl. a családfenntartási terhek vagy ezek hiányának — figyelembevétele, s nem utolsósorban a lakossági vásárlóerő rugalmas szabályozása. Mindezek az érvek és ellenérvek egyrészt önmagukban, másrészt a kitűzött célokra, az adott körülményekre és a jövedelemelvonás egész rendszerére való tekintettel megvizsgálást igényelnek. Annyi mindenesetre kétségtelennek látszik, hogy a szocialista szektorban foglalkoztatott munkások és alkalmazottak egyéni jövedelmének teljes adóztatatlansága vagy az adók jelentéktelenné válása korántsem szükségszerű.¹⁰

A szocialista vállalati jövedelemelvonási rendszernek, végül, röviden egy — önmagában egyáltalában nem szükségszerű —, de eléggé általános sajátosságára kívánjuk a figyelmet felhívni. Mint korábban említettük, a jövedelemelvonás valamilyen hatást feltétlenül gyakorol a vállalatra. A vállalatot gazdasági tevékenységében a jövedelemelvonás — a népgazdasági terv megvalósítása irányában — természetesen csak akkor befolyásolhatja, a gazdálkodás ésszerűségének fokozására akkor ösztönözheti, ha a jövedelemelvonás hatása érezhető és mérhető, ha a hatást egyéb tényezők nem közömbösítik vagy ellensúlyozzák, ha a vállalatnak lehetősége van és érdekében áll a hatást elkerülni, s végül, ha a jövedelemelvonás rendszerének differenciálásai a vállalatot megfelelő mérlegelésre készítetik.

Ezzel az elvont *lehetőséggel szemben* — a szocialista jövedelemelvonási rendszer eddigi *gyakorlata* alapján — az a tény látszik megállapíthatónak, hogy a jövedelemelvonási rendszert a szocialista államok a vállalatok felé gazdaságirányítási eszközként alig használják fel. A szocialista államok eredményes (korlátozó és visszaszorító) adópolitikát folytattak a magánszektorral szemben, propagatív és protektív adópolitika mozdította elő a szövetkezeti szektor fejlődését és erősödését, az állami vállalatok termékeinek forgalmi adója, mint az árpolitika eszköze, jelentős szerepet játszott a lakossági fogyasztás szabályozásában. De a jövedelemelvonás mint az állami vállalatok gazdaságirányító és befolyásoló eszköze csak elvétve került alkalmazásra és akkor is csak az árakon keresztül a termékek felhasználói felé, s nem a termelők irányában hatott. A két főcsatornás rendszer ugyan erősen kiterjesztett értelmezéssel „gazdaságpolitikai” eszköznek is minősíthető, de a centralizált, részletes tervelőírásokon alapuló gazdálkodási rendszerben a fő ösztönző és befolyásoló módozatok nem a jövedelemelvonási formák és eszközök, hanem a juttatások és visszahagyások (prémiumok, igazgatói alap, egyéb alapok, különböző költségvetési juttatások) voltak — az adminisztratív eszközök alkalmazásáról nem is szólva.

¹⁰ A Német Demokratikus Köztársaságban — Rzesnitze-vel szemben — Balling az adott körülmények között béradó szedését egyenesen szükségszerűnek mondja. Vö. *Rzesnitze*, Friedrich: A béradó a szocialista pénzügyi rendszerben (németül). Deutsche Finanzwirtschaft, Staathaushalt. 1957. 1. sz. 1–5. l. *Balling*, Heinz: A béradó szedésének szükségessége a szocialista pénzügyi rendszerben (németül). Uo. 1957. 15. sz. 446–448. l.

Feltételezhető, hogy a jövedelemelvonási rendszer bizonyos feltételek mellett, egyes meghatározott tervgazdasági célok megvalósítására felhasználható lenne. Önként értetődően csak a népgazdasági terv célkitűzéseinek elérésére, nem a terv egyéb irányítási eszközeit helyettesítve, hanem azokat csupán kiegészítve, erősítve. Ilyen szerepben a jövedelemelvonási rendszer megfelelő szabályozása esetén valószínűleg olyan célok megvalósítására is alkalmas lenne, amelyeknek elérésére egyébként aligha volna remény, vagy a megvalósítás csak körülményesen történhetnék.

A szocialista vállalati jövedelemelvonási rendszer sajátosságainak — rendkívüli vázlatos — áttekintése alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a sajátosságok között szükségszerűség és jelentőség szempontjából feltétlenül különbségeket kell tennünk. A szocialista vállalati jövedelemelvonási rendszernek azok a sajátosságai, amelyek a szocialista gazdasági rend lényegéből fakadnak: feltétlenül szükségszerűek, általános érvényűek és megváltoztathatatlanok. A jövedelemelosztás és jövedelemelvonás eredményes megszervezésének elvei — az ár, a bér és a jövedelemelvonás szerves egysége, a vállalati önállóság és érdekelttség biztosítása — olyan szükségszerű követelmények, amelyek a jövedelemelvonási rendszer kialakításában, szabályozásában következetesen érvényesítendőek. A jövedelemelvonási rendszer technikai megoldásai, módzatai és eszközei azonban csak relative — a célokhoz, a feltételekhez s a többi eszközökhöz viszonyítva — lehetnek szükségesekek.

A szükségességnek ez a relativitása arra hívja fel a figyelmet, hogy a szocialista gazdasági rendszer fejlődése, a tervek konkrét feladatainak módosulása s a gazdasági irányítási rendszer változása esetén a vállalati jövedelemelvonási rendszer felülvizsgálatát igényel. Az említett tényezők megváltozásával a korábban szükségszerűnek minősülő módszerek és eszközök kevésbé megfelelőekké válhatnak, megmerevedésük esetén pedig nemcsak hogy szerepüket nem tölthetik be kielégítően, hanem egyenesen kárt okozókká fajulhatnak. A vállalati jövedelemelvonási rendszerből az esetleg elavultakká vált eszközök „kiselejtezendők”. A korszerű jövedelemelvonási rendszert a célok, feltételek, körülmények figyelembevételével — az alapvető és szükségszerű sajátosságok által meghatározott keretben — a jövedelemelvonási formák, eszközök, módszerek és intézkedések legkedvezőbb eredményt biztosító kombinációjával kell kialakítani.

A hazai cellulóz- és papírtermelés hosszútávú fejlesztése¹

A hároméves tervben ipari termelésünk gazdasági hatékonyságának fokozása érdekében megkezdjük az ipar struktúrájának átalakítását. Az átalakítás során az ipari termelésben egyre nagyobb fontosságuk lesz azoknak az iparágaknak, amelyekben a termelés — amellet, hogy növekvő szükségleteket elégít ki és számottevő külföldi nyersanyagot nem igényel — gazdaságosan növelhető a kedvező hazai adottságok és lehetőségek kiaknázása és a korszerű termelőeszközök alkalmazása révén.

A cellulóz- és papíripart egészen ez év elejéig nem tekintették ilyen iparágnak. A cellulóz és papír iránti kereslet országunkban — mint szerte a világon is — állandóan emelkedik. Ennek ellenére az elmúlt években az volt az általános vélemény, hogy nagyobb arányú fejlesztésre nincs lehetőség, mert a szükségelt legfontosabb alapanyagban — a fában — országunk szegény, és a feldolgozható egyéb alapanyag, a szalma is csak korlátozottan vehető igénybe.

E szemlélet alapján az ország cellulóz- és papírellátását elsősorban behozatal útján kívánták fedezni. A kérdés más irányú megoldására nem készült program, nem kezdtek hozzá a megfelelő beruházásokhoz. A cellulóz- és papíripari termékek behozatala azonban az elmúlt években korántsem tartott lépést a felmerülő szükségletekkel, a sajtó, a könyvkiadás, az árucsomagolás időközben jelentékenyen megnövekedett igényeivel. Közismert, hogy jelenleg is súlyos papírellátási nehézségek vannak az országban.

E tanulmány célja, hogy megmutassa, hogyan küzdhetjük le e nehézségeket aránylag nem hosszú idő alatt. Kielégítő választ kívánunk adni a következő kérdésekre: Megtalálhatók-e országunkban a lehetőségek a cellulóz- és papírgyártás nagymértékű növeléséhez? Berendezkedhetik-e mezőgazdaságunk néhány év leforgása alatt előnyösen számos, világszerte gazdaságosan felhasznált, a magyarországi adottságoknak és viszonyoknak leginkább megfelelő cellulóznövény termesztésére? Alkalmazhatjuk-e ezen növények cellulóz- és papíripari feldolgozásánál a már kialakult legkorszerűbb technológiát? Teljesen versenyképesé tehető-e a világpiacon a hazai alapanyagokból gyártott cellulóz (minőség, önköltség stb.)? Lényegesen megjavítható-e az ország papirellátása a cellulóz- és papíripari import egyidejű nagymértékű csökkentése, sőt bizonyos új exportlehetőségek megteremtése mellett?

¹ Ez a cikk a szerzők és számos szakértő közreműködésével készült részletes tanulmány alapján íródott, de a szerzők saját véleményét tartalmazza.

E tanulmányban elsősorban az alapkérdésekkel összefüggő leglényegesebb tényanyagot és az ebből folyó következtetéseket volt kívánatos rögzíteni, hogy a kidolgozott anyag az elkövetkező idők gazdaságpolitikai intézkedéseire támpontokat, elgondolásokat szolgáltatson. Az itt kifejtett elgondolások és javaslatok egy része nem feltétlenül újszerű. Újszerű azonban az, hogy a jelenlegi program átfogja a kérdés teljes egészét a maga komplex mivoltában, szemben a korábbi ilyen irányú kezdeményezésekkel, amelyek többnyire azért nem vezettek eddig eredményre, mert csak részproblémák megoldására irányultak.

A papírtermelés és -fogyasztás, valamint a cellulózipar nyersanyagbázisának helyzete az utóbbi években

Az a körülmény, hogy hazánkban a papír- és cellulózimport volume igen nagy, szükségessé teszi, hogy ne csak a belföldi papírtermelés és -fogyasztás, valamint a papír ipar nyersanyagbázisának helyzetét elemezzük, hanem azokat az általános fejlődési tendenciákat is, amelyek a külföldi országok papír- és cellulóziparában, valamint a nemzetközi papírpiacra végbemennek.

A papírtermelés és -fogyasztás, valamint a cellulózipar nyersanyagbázisának helyzete hazánkban

Hazánk *papír ipara* az elmúlt években nem eléggé fejlődött. Papír ipari kapacitásunk a felszabadulás óta nem növekedett. A papírtermelés 1949. és 1955. év között 49⁰/₀-kal emelkedett, de nem tudott lépést tartani a nagymértékben megnőtt szükségletekkel. A papírbehozatal növekedése ebben az időszakban 58⁰/₀ volt.²

Az egy főre jutó papírfogyasztás az 1949. és 1955. évek között 8,8 kg-ról 12,5 kg-ra, azaz 41⁰/₀-kal emelkedett. A papírfelhasználás színvonala azonban még mindig rendkívül alacsony, jelenleg is alig haladja meg a világátlag felét (kb. 22 kg/fő). A szocialista tábor néhány országában a papírfelhasználás a hazainak többszöröse: a Német Demokratikus Köztársaságban 36 kg/fő, Csehszlovákiában 30 kg/fő, Lengyelországban 24 kg/fő.

Papírfogyasztásunk alacsony voltát még jobban illusztrálják az újságnomópapír-fogyasztás összehasonlító adatai. Míg 1939-ben az egy főre jutó fogyasztás 2,7 kg és 1950-ben 2 kg volt, addig 1955-ben 1,5 kg-ra csökkent. Ezzel szemben az európai átlagfogyasztás rotációspapírban kb. 4,8 kg.

A papírellátás alacsony színvonala miatt a sajtó- és könyvtermékek kiadása már évek óta korlátokba ütközik, az árucsomagolás alacsony színvonala sokszor volt külkereskedelmünk eredményességének akadálya. A nyomdaipari termékek hazai forgalmának és exportjának fokozását nem kis mértékben gátolja, hogy az e célra elosztható papír mennyisége korlátozott. (Lásd következő oldal első táblázatát.)

A papíráruk behozatala külkereskedelmi mérlegünket erősen terheli. Az 1950. évi 40 millió devizaforinttal szemben 1958-ban már kb. 120 millió devizaforintot kell előreláthatóan papíráruk behozatalára fordítanunk, de még így is erős fogyasztáskorlátozásokra kényszerülünk.

² Sőt 1949 és 1954 között a behozatal emelkedése 84⁰/₀-os, míg a termelése csak 47⁰/₀.

A papírtermelés, az import és a felhasználás alakulása Magyarországon
(Mennyiség: tonnában)

Év	Papírtermelés	Papírimport	Összesen	Év	Papírtermelés	Papírimport	Összesen
1949	71 417	10 302	81 719	1954	104 817	18 895	123 712
1950	83 203	11 924	95 137	1955	106 132	16 293	122 425
1951	93 731	7 106	100 837	1956	87 585	13 940	101 525
1952	96 754	8 244	104 998	1957	98 900	34 500	133 400
1953	101 177	11 150	112 327	1958	104 000*	37 300*	141 300*

* Tervszámok.

1958-ban az indokolt import, ha nem lenne fogyasztáskorlátozás, 200 millió devizaforintot igényelne.

Nem fejlődött kielégítően az elmúlt években a *papíripari alapanyagtermelés* sem. Ezért nagyarányú behozatalra szorulunk cellulózból és egyéb alapanyagokból is. 1950-ben 87 millió, 1957-ben pedig már közel 100 millió devizaforintot fordítottunk papírfa, cellulóz, facsiszolat és más papíralapanyagok importjára.

Cellulózgyártó kapacitásunk az elmúlt 10 évben mindössze 3000 tonnával növekedett; kísérleti jelleggel a Szolnoki Papírgyárban rizsszalma cellulózüzemet létesítettünk.

A papíripari alapanyagok termelésének és importjának alakulása Magyarországon
(Mennyiség: tonnában)

Év	Termelés			Behozatal			
	Szulfít cell.*	Facsiszolat*	Nemesrost összesen	Szulfít cell.	Nátron-cell.	Facsiszolat	Nemesrost összesen
1949	11 614	17 450	29 064	19 769	6 062	9 567	35 398
1950	15 999	19 539	35 538	12 915	8 951	2 610	24 476
1951	18 917	23 206	42 123	8 129	11 655	2 680	22 464
1952	17 337	23 911	41 248	10 710	12 630	2 165	25 585
1953	13 406	23 386	36 792	16 591	17 630	1 734	35 955
1954	14 354	23 832	38 186	15 614	17 421	5 755	38 790
1955	16 528	19 442	35 970	16 410	12 222	3 801	32 433
1956	12 617	14 189	26 806	16 344	12 605	1 494	30 443

* A facsiszolat- és szulfítcellulóz-termeléshez is zömében importfát használunk.

Cellulóziparunk nemcsak keveset, hanem drágán is termel. Csepeli cellulózgyárunkban importfenyőből gyártva kb. 142 dollárra rúg 1 tonna fehérítetlen cellulóz átszámított önköltsége. Ezzel szemben a világpiaci önköltség 100 dollár körül mozog. A szolnoki kísérleti cellulózüzem önköltsége még kedvezőtlenebb; minőségileg sokszor kifogásolható alapanyagból, vegyszerek regenerálása nélkül, kis mennyiségben állít elő cellulózt.

A műszál-, műselyem- és cellofángyártáshoz szükséges viszkózcellulóz egész mennyiségét külföldről kell beszerezni.

Végeredményben tehát cellulóz- és papírtermelésünk mennyiségileg nem kielégítő, az alapanyagtermelés önköltsége magas, a cellulóz- és papíripari import hazánk külkereskedelmének igen nagy tehertertele.

Amennyiben a kialakult helyzeten nem tudnánk alapvetően változtatni, akkor a cellulóz- és papíripari anyagok importja³ 1965 körül megközelítené a 450 millió dFt-ot, és nehezen megoldható kérdést vetne fel külkereskedelmünkben.

A papírtermelés és -fogyasztás, valamint a cellulózipar nyersanyagbázisának helyzete nemzetközi viszonylatban

A külföldi országok papírtermelésében és a nemzetközi papírpiacra végbemenő fejlődési tendenciák főbb vonásokban a következők:

A világ papírtermelése a második világháború óta állandóan növekszik. Jelenleg 60 millió tonna körül mozog, míg 1938-ban épp hogy meghaladta a 28 millió tonnát. Ez a gyors ütemű fejlődés nemcsak az élvonalban levő cellulóz- és papírtermelő országokban észlelhető, hanem — ha eltérő mértékben is — a fejletlenebb területeken is.

A világ cellulóz- és papíripari termelése 1949—1954-ig

(1000 tonnában)

Megnevezés	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Facsiszolat	11 212	12 527	13 564	13 524	13 926	14 943	—
Cellulóze	18 610	22 069	25 003	23 812	25 655	28 306	—
Papír	37 302	43 395	47 101	44 690	48 734	51 556	56 100

Az 1954. évre vonatkozó adatok szerint világviszonylatban mintegy 60 országban találunk jelentékenyebb papírtermelést. A termelés zöme — mintegy 87%-a — 10 országra koncentrálódik.⁴ A papírkivitel 87%-a — mennyiségileg 7,7 millió tonna — öt országban⁵ összpontosul.

A világ papírimportja már jóval több országra oszlik meg, mint az export. *A behozatalra szoruló főbb országok köre azonban egyre szűkebb lesz.* A világ papírimportjának kerekén egy negyede (1954-ben 8,2 millió tonna) Európára — jelentős részben Angliára — jutott. A nyugat-európai államok közül Belgium szükségletének 35%-át, Nagy-Britannia 23%-át, Hollandia 18%-át, a Német Szövetségi Köztársaság 12 százalékát fedezi behozatalból.

A szocialista országok papírtermelése és -fogyasztása a második világháború óta igen jelentősen növekedett. A Szovjetunió, Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország és Bulgária a második világháború előtt együtt kerekén 1,5 millió tonna papírt gyártott. Termelésük 1956-ig csaknem 3 millió tonnára emelkedett.

A Szovjetunió, valamint az egyes népi demokratikus államok termelési és fogyasztási színvonala között jelenleg számottevő eltérés mutatkozik. A szocialista tábor egyes országai az elmúlt években jelentős papírbehozatalra szorultak, mert a termelés még nem tart lépést a rohamosan növekvő papírszükséglettel. Terveikben ezért nagy figyelmet fordítanak az iparág gyors ütemű fejlesztésére.

³ Minimálisan 20 kg/fő papírellátást feltételezve, ami még mindig alatta lesz a mai átlagos világ-papírfogyasztásnak.

⁴ USA, Kanada, Nagy-Britannia, Német Szövetségi Köztársaság, Japán, Szovjetunió, Franciaország, Svédország, Finnország és Norvégia.

⁵ USA, Kanada, Svédország, Finnország, Norvégia.

A papírtermelés és egy lakosra jutó fogyasztás alakulása a szocialista országokban

Ország	Papírtermelés 1000 tonna		Egy lakosra jutó 1956. évi	
	1956.	1960. terv	papírtermelés kg	papírfogyasztás kg
Szovjetunió	1 993	2 700	9,9	11,8
NDK	439	—	24,5	36,0
Lengyelország	397	530	14,3	23,6
Csehszlovákia.....	360	440	27,2	30,0
Románia	113	—	6,4	11,3
Magyarország.....	87	134	8,8	12,6
Bulgária	45	—	9,0	5,9

A cellulóz- és faköszörület-termelés megközelítőleg párhuzamos fejlődést mutat a papírtermeléssel. A világ cellulózgyártó kapacitása az 1929—1939. évek között évente átlag 500 000 tonnával növekedett. Az 1937—1954. években ezzel szemben már évi 740 000 tonna a kapacitás növekedése, sőt 1949 után még ennél is lényegesen több, mert az 1937—1949-ig terjedő időszakban az évi átlagos növekedés csak 310 000 tonna.

A világ cellulóztermelése 1954-ben 28,3 millió tonna volt, az 1938. évi 13,4 millió tonnának több mint kétszerese. A világ legnagyobb cellulóztermelő területe Észak-Amerika (USA és Kanada), amely 1954-ben a világtermelés 60⁰/₀-át adta.

A világ cellulóztermelésének egyötöde külkereskedelmi forgalom tárgya. Az 1954. évben 5,6 millió tonna cellulózt exportáltak. A világ fő cellulózexportálói a skandináv államok, valamint Észak-Amerika.

A szocialista országok cellulóztermelése 1956-ban a következőképpen alakult: Szovjetunió 1 845 000, Csehszlovákia 323 000, Német Demokratikus Köztársaság 313 000, Lengyelország 222 000, Románia 82 000, Bulgária 14 800, Magyarország 12 600 tonna.

A cellulózgyártás klasszikus nyersanyaga a lucfenyőfa. Ezért a cellulózgyártás elsősorban a megfelelő erdőállománnyal rendelkező országokban fejlődött ki. A lucfenyő világszerte egyre inkább „hiánycikk”. Ezért a korábban csaknem kizárólagosan használt lucfenyő mellett a közelmúltban új „papírfák” jelentek meg a cellulózgyártásban: a lombosfák, köztük a bükk (főleg viszkózcellulóz gyártására) és mind nagyobb mértékben a nyárfa. E változás együtt járt a technológia megfelelő módosításával. (L. 857. oldal első táblázatát.)

A túlevelű erdőségekben szegény, de jelentős papírtermeléssel rendelkező két európai országban, Franciaországban és Olaszországban a lombos papírfa-felhasználás részaránya sokkal nagyobb, mint a többi európai államban.

Olaszországban a lombos papírfa-felhasználás aránya 1955-ben 57,1 százalék volt, ami tovább emelkedve 1956-ban megközelítette a 60⁰/₀-ot. Ez az ország a legjobban előrehaladt az összes többi között a nyárfa feldolgozásában és más cellulóznövények felhasználásában.

A lomboslevelű papírfa növekvő jelentőségét tükrözik a nemzetközi papírfa-kereskedelem mutatói is. 1952-ben a lomboslevelű papírfa aránya az európai országok összes papírfaimportjában 7,4⁰/₀ volt. Ez az arány 1955-ben 9⁰/₀-ra, 1956-ban pedig 13,2⁰/₀-ra növekedett.

A papírfa-felhasználás összetétele Európában és Észak-Amerikában

Megnevezés	Összes felhasználás = 100. Ebből:							
	Tülevelű papírfa		Lomboslevelű papírfa		Tüzifa és fűrészrönk		Fahulladék és egyéb faanyag	
	1952	1956	1952	1956	1952	1956	1952	1956
Európa (Szovjetunió nélkül).....	—	—	6,8	10,3	—	—	—	—
Három észak-európai ország	87,4	87,5	1,7	2,7	—	3,6	10,9	6,2
19 egyéb európai ország	74,4	69,9	15,1	17,3	5,0	4,1	5,5	8,7
Ebből: Franciaország	70,5*	68,4	22,6*	22,5	— *	—	6,9*	9,1
Olaszország	17,4*	19,7	57,1*	59,1	9,6*	7,2	15,9*	14,0
Észak-Amerika	84,1	80,8	11,0	13,2	—	—	4,9	6,0

* 1955. évi adat.

Cellulózgyártásra a fán kívül ma világszerte elterjedt bizonyos egy-nyári és évelő növények felhasználása: ilyenek például a szalma, a nád, az olasz nád, a cukornád, az espartófű.

A nem faanyagú nyersanyagok felhasználása néhány európai országban
(Összes felhasználás = 100)

Megnevezés	Nem faanyagú nyersanyagok		és pedig	Megnevezés	Nem faanyagú nyersanyagok		és pedig
	1955	1956			1955	1956	
Franciaország	35,3	31,8	espartófű	Hollandia ...	63,5	61,0	szalma
Olaszország	13,9	14,0	főleg olasz nád	Anglia	85,0	84,0	szalma, espartófű, rongy és * használt papír
NSZK.....	7,0	6,7	szalma	Spanyolország	55,3	44,9	„

A tőkés piacokon a cellulóz- és papíriparba állandóan jelentős tőke áramlik, mert az iparágba eszközölt beruházások jövedelmezők. Miután a papírfogyasztás növekedése gazdasági és kulturális tényezők, valamint a népszaporulat függvénye, a fejlődés vonala a jövőben is minden bizonnyal töretlen marad. Ezért a cellulóz- és papíripari beruházásokat távlatilag is a legelőnyösebbek és a legbiztosabbak közé sorolják.

A legnagyobb cellulózgyártó államokat kivéve, a papíripari beruházások általában megelőzik a cellulózipari beruházásokat. Ennek az az oka, hogy a papíripar viszonylag kisebb összegű beruházással nagyobb értéket termel, mint a cellulózipar és ezért nagyobb importmegtakarítást eredményez. Az uralkodó tendencia egyre inkább az, hogy a cellulóz- és papírgyártat, valamint az erőművet egy kombinátba vonják össze a hazai nyersanyagforrás közelében. Ez biztosítja ugyanis a ma elérhető legkedvezőbb rentabilitást. E tendencia oly erős, hogy ma már a nagy cellulóztermelő államok is jelentékenyen fejlesztik papíriparukat.

Az iparágban technológiai szempontból is fokozatos fejlődés tapasztalható. A szulfiteljárás, amely 1940-ig 40%-os cellulózkihozattal eredményezett, a háború után tovább tökéletesedett, és alkalmassá

vált előbb 48, napjainkban pedig — „nagyhozamú” eljárással — már kb. 65⁰/₀-os kihozatal elérésére, lényegében a régi berendezés megtartása mellett. A korszerű cellulózgyárban nagy jelentősége van a vegyszerek regenerálásának, illetve a szennylóg-felhasználás megoldásának. Jelenleg a legkorszerűbb és a leggazdaságosabb eljárásnak a *szulfáteljárás* tekinthető, amely nagy kihozatal mellett csaknem teljesen visszanyeri és újból hasznosítja a vegyszereket, és emellett lehetővé teszi a cellulózgyártás különféle nyersanyagainak univerzális felhasználását.

A hazai nyersanyagbázis kiszélesítésének lehetőségei a cellulóziparban

Az utóbbi 15—20 évben számos kezdeményezés történt — mint ezt már említettük —, hogy olyan országok is megteremtsék cellulóz- és papíriparuk hazai nyersanyagbázisát, amelyek — hazánkhoz hasonlóan — fában szegények. A megoldást két úton találták meg. Az egyik út: egyes gyorsan növő lombos fafajták nagyméretű termesztése és felhasználása. A másik út: magas cellulóztartalmú egynyári, illetve évelő növények meghonosítása és kiterjedt hasznosítása cellulózgyártásra.

A hazai cellulózgyártás nyersanyagbázisának megteremtésére már a felszabadulás előtt is voltak elgondolások. Így például a Fűzfői Papírgyár mellé tervezett cellulózgyárat annakidején nyárfa feldolgozására kívánták létesíteni. A nyergesújfalui viszkózagyar építésekor tervbe vették hazai nyárfát és olasz nádat feldolgozó cellulóz- és papírgyár felépítését is. Az ország állandósult fahiányán a törvényhozás is segíteni kívánt. Az 1923. évi és az 1935. évi erdősítési törvények kezdeményező lépéseket jelentettek a fásítási probléma megoldására, azonban gyakorlati eredménnyel nem jártak, mert a telepítésre alkalmas területek megszerzése a magántulajdonosi érdekek korlátjába ütközött.

Csak a felszabadulás után, a tulajdonviszonyok alapvető megváltozásával nyílt meg a lehetőség a fásítási feladatok gyakorlati megvalósítására, az egynyári és évelő cellulóznövények meghonosításával kapcsolatos kezdeményezések felkarolására.

Az elmúlt évek kezdeményezései és kísérletei, valamint a jelenlegi adottságok reális felmérése alapján *megvan a lehetőség arra, hogy megfelelő intézkedésekkel — Franciaországhoz, Olaszországhoz és a többi fában szegény államokhoz hasonlóan — aránylag rövid időn belül a lombosfák és magas cellulóztartalmú egyéb növények nagyobbarányú termelésével állandó hazai nyersanyagbázist teremthessünk cellulóz- és papírgyártásunk számára.*

A következőkben részletesen bemutatjuk a cellulóznövények termesztésének rendkívül kedvező hazai adottságait és felsoroljuk a hasznosításukkal kapcsolatos főbb tennivalókat.

Lombosfák termesztése és fokozott hasznosítása cellulózgyártás céljaira

Meglévő erdőink hasznosítása

Cellulózipari szakembereink az elmúlt években abból indultak ki, hogy csak hosszabb távlatban, új telepítések megvalósítása után számolhatunk a hazai lombosfák cellulózgyártásra való felhasználásával. Ezért

nem is foglalkoztak megfelelően azzal a kérdéssel, miként lehetne meglévő erdőink faanyagát papírfaként hasznosítani.

A hasznosításnak két feltétele van. Az egyik: olyan berendezést kell alkalmazni, amely lehetővé teszi a jelenlegi papírfánál vékonyabb átmérőjű faanyag feldolgozását is, a másik: a cellulózgyártáshoz felhasználható lombosfát ne vegyék más célokra igénybe. Ha figyelembe vesszük, hogy a papírfa tonnánként a világpiacon 23 dollárba kerül, de ugyanaz a faanyag tűzifaként hasznosítva már csak 14–15 dollár, nem sok számítgatás szükséges, hogy felismerjük a népgazdaságilag előnyösebb felhasználási módot.

Nézzük még, milyen fatömeget tud az erdészet a meglévő állományokból a papíripar rendelkezésére bocsátani?

Becslések szerint jelenleg évi 100 000 m³ nyárfát termelnek ki és használnak fel, nagyjából tűzifaként. Ebből a nyárfamennyiségből évente mintegy 22 000 tonna cellulóz volna előállítható. Ha e jelentékeny nyárfa-mennyiséget tűzifa helyett cellulózgyártási célokra hasznosíthatnánk, évi 4–500 ezer dollár megtakarítást érhetnénk el a papírfaimportban. Ausztria már felismerte, hogy a magyar nyár-tűzifa megfelelő kérgező- és aprítógépek segítségével kiváló cellulózalapanyaggá dolgozható fel. 1957-ben nyár-tűzifából, amelyet csepeli cellulózgyárunk papírfának nem vett át, egy osztrák cég 7000 m³-t vásárolt meg papírfának 12 dollár/m³ egységáron (ab magyar határ). Ugyanakkor papírfaexportunk nyárfából 1958-ra előreláthatólag 11 000 m³-re növekszik. Elgondolkoztató, miért nem tudjuk papírfának felhasználni azt a nyáranyagot, amelyet a fában egyik leggazdagabb, faexportban a harmadik helyen álló európai országnak érdemes papírfaként megvenni?⁶ Ugyanakkor nagy mennyiségű papírfát importálunk nyugati devizáért, és nyugati devizában fizetjük a magas szállítási költségeket is.

A meglévő erdőinkből kitermelhető évi 100 000 m³ nyárfát — korábbi elgondolások szerint — 1959-től részben, 1961-től kezdve csaknem teljes egészében a Mohácsi Farostlemezgyár nyersanyagellátására vették számításba. Véleményünk szerint azonban farostlemezgyártásra egyéb hazai faanyag, így különösen a jelenleg csak tűzifának hasznosított nagy mennyiségű cserfa is, előreláthatóan alkalmasnak bizonyul. A kísérletek folyamatban vannak. Ezek eredményessége esetén a 100 000 m³ jelenlegi nyárfahozadékot hosszabb távlatban is igénybe lehet venni a cellulózgyártáshoz.

Meglévő erdőink másik, nagy tömegben rendelkezésre álló lombosfája: a bükkfa. A bükkfa a nyárfa után a legelterjedtebb lágyfa, amely elsősorban viszkózcellulóz gyártására alkalmas. A viszkózcellulóz a műselyem-, a műrost- és a celofángyártás alapanyaga. A bükkfacellularóz papíripari felhasználása hazai viszonylatban még igen alapos és részletes tanulmányozást, kísérleteket igényel. Bükkfából évente átlagban 150 000 köbméter famennyiség áll rendelkezésre. Ebből a mennyiségből mintegy 33 000 tonna cellulóz állítható elő akkor, ha a bükkfát papírfaként hasznosíthatjuk.

⁶ A magyar cellulózipar a 7000 m³ nyárfát azért nem tudta átvenni, mert a) az erdészet csak kérgesen tudta volna leszállítani, s Csepelen nem volt hántolókapacitás, b) hiányzanak egyes évek óta igényelt, csak nyugaton beszerezhető gépek, amelyek segítségével a nyárfa önmagában is feldolgozható kiváló minőségű cellulózzá (pl. osztályozók, víztelenítő-gép stb.).

Új erdőtelepítések

A fásítás kérdése a felszabadulás után, az első ötéves terv kezdetén újból napirendre került. Az 1952. évben kiadott rendelet intézkedett az országos fásítási terv végrehajtásáról. A rendelet előírta a kijelölt területek fásításra való igénybevételét, melynek keretében elsősorban a nagyobb, összefüggő kulákingatlanokat, az állami gazdaságok vagy egyéb állami vállalatok, a községek vagy egyéb közületek által használt területeket, a közbirtokosságok, legeltetési társulatok tulajdonában levő már feltört réteket és legelőket kellett felhasználni.

Az akkori előirányzatok szerint a Tisza és mellékfolyói árterületein mintegy 40 000 hektárt, a Duna és a Rába árterületein, továbbá a Hanság vidékén több mint 16 000 hektárt kívántak nagyobbbrészt gyorsan növvő fákkal betelepíteni. A program megvalósítása 1953-ban alakadt, minthogy végrehajtását akkoriban adminisztratív módszerekkel vélték biztosítani.

Nemrégiben az erdészeti szervek a fahiány gyors leküzdése érdekében újabb javaslatot készítettek a gyorsan növvő fafajok, elsősorban a nyárfa nagyarányú telepítésére. A javasolt fásítás célja sokoldalú: faimportunk és a falusi fahiány csökkentése, műfaiparunk, cellulóziparunk alapanyaggal való fokozott ellátása. A javaslat szerint 74 500 hektárt kell a következő 10 év során fásítani. Erdészeti szerveink elgondolása nem kizárólag és nem is elsősorban a hullámtereknek nemesnyárákkal, zárt állományokban⁷ történő erdősítésére irányul, hanem azt tűzi ki célul, hogy mindenütt, ahol lehetséges (így az utak, vasutak, csatornák mentén), nyárfasorokat telepítsenek, az erre alkalmas legelőket fásítsák, az erdősítésekben nyár-előállományokat⁸ létesítsenek.

A cellulózgyártás szükségleteinek kielégítésére azonban kifejezetten cellulóztermelés alapanyagellátását szolgáló zárt nyárfaerdők telepítését is fokoznunk kell, ezért a fenti program keretében további fásítási intézkedéseket látunk szükségesnek, mintegy 18 000 hektár telepítésre különösen alkalmas, elsőosztályú, túlnyomórészt hullámtéri és balatonmenti területen. Ezt a nyárfaállományt kezdetben 10 éves, később növekvő időtartamú vágásforgóban⁹ kellene kitermelni, kizárólag a hazai cellulóz- és facsiszolatgyártás nyersanyagaként. Ilyen, kb. 18 000 hektáros célerdősítés lehetővé tenné, hogy aránylag rövid idő alatt — már 1963. év körül — megteremtsük a cellulózgyártás egyik fő hazai nyersanyagbázisát.

Ez a nyárfa-célerdősítés végrehajtható, hiszen nyárfatelepítésre európai viszonylatban is kiemelkedően jó adottságokkal rendelkezünk. Ezt számos eddigi tapasztalat bizonyítja. A 4–5 éves nyárfa megfelelő talajon 20 cm vastagságúra is megnőtt. Pl. a Tiszapüspöki—Nagyszög területen az 1952 őszen 1 éves gyökeres dugvánnyal ültetett kanadai nyár 1956 decemberében — tő felett 25 cm magasan vágva — 20 cm vastagságot ért el. Hasonló korú telepítések a Tisza—Maros területén

⁷ Nagyobb összefüggő területű, erdőművelési szempontból zárt egységet képező telepítés.

⁸ Előállomány egy újonnan telepítendő erdő ritkítandó része. A ritkítás lehetővé teszi a megmaradó faállomány teljes kifejlődését.

⁹ A vágásforgó-rendszerű nyárfatelepítés gondolata nem ma és nem is nálunk merült fel először. Nyugat-Németországban már az 1930-as évek végén telepítettek kifejezetten a cellulózgyártás nyersanyagellátását szolgáló forgó rendszerű fűzfa- és nyárfaerdőket. Az eredmények kedvezőknek bizonyultak.

még ennél is jobbak, a nyárfák derékvastagsága 20 cm. A balatonvidéki Nagybereki Állami Gazdaság több száz holdas telepítésén a 6 éves nyárfa 40 cm vastagságot is elért. Hasonló eredmény tapasztalható a sárvár környéki telepítésen is, amely külföldi szakértők véleménye szerint Európa egyik legsikerültebb nyárfatelepítése.

A nyárfa megfelelő talajon az első 10 évben igen gyorsan fejlődik, és cellulózgyártásra kiválóan alkalmas faanyagot szolgáltat, míg 10 év után — bár tovább növekszik — növekedése nagymértékben lelassul, a kinyerhető többlet-faanyag már nem növekszik arányosan.

A nyárfa-céltelepítési program gazdasági feltételei és eredményessége

A nyárfatelepítés 10 éves vágásforgóban való hasznosításának fő problémája a megfelelő terület biztosítása. A probléma elsősorban abban áll, hogy a nyárfatelepítésre alkalmas hullámtéri és árterületek tekintélyes hányada egyénileg dolgozó parasztok tulajdonában van.

Nyilvánvaló, hogy az e területeken végzendő fásítást sikeresen csak az MSZMP agrártéziseinek szellemében lehet és szabad megoldani, és el kell kerülni mindazokat a hibákat, amelyek a hullámtéri fásítást 1953-ban zsákutcába juttatták (önkéntesség megsértése stb.). Célravezető módszerként alkalmazható az egyénileg dolgozó parasztok birtokainak bérbevétele, amire az 1935. IV. tc. törvényes alapot biztosít. Mivel egy kh. nyárterület hozama — mint azt később számításokkal is bizonyítjuk — a közismerten legnagyobb devizahozamú növény, a cukorrépa hozamánál is magasabb, a földtulajdonosok kieső jövedelmét már akkor is biztosítani lehet, ha csak a hozamtöbblet felét (mintegy 46 dollárt) fordítjuk a telepítésre igénybevett földek bérleti díjainak fedezésére.

A kötelező erdősítés végrehajtásához sokoldalú állami intézkedésekre van szükség. Amennyiben az intézkedések olyan időpontban történnek, amely lehetővé teszi, hogy a folyamatos telepítés még ebben az évben megkezdődhessék, akkor a magyar cellulóz- és papíripar egyik legfontosabb nyersanyaga, a nyárfa a mainál szélesebb bázison már 1962-től kezdődően rendelkezésre állhat.

A 18 000 hektár megfelelő talajú területen telepítendő nyárfa az alábbi cellulóztermeléshez biztosíthatja a nyersanyagot:

1962—66. között évi átlagban mintegy	30 000 t cellulóztermeléshez
1967—75. „ „ „ „	80 000 t „
1976—85. „ „ „ „	95 000 t „
1986-tól „ „ „ „	130 000 t „

E mennyiségek — amelyek kizárólag a nyárfából nyerhető cellulózra vonatkoznak — igen jelentékenyek, hiszen jelenlegi egész cellulóztermelésünk 20 000 tonna.

Meglevő erdőterületeink cellulózipari hasznosításának és az ismertett célnyárfásítás megvalósításának feltételeit abban látjuk, hogy *biztosítani kell a 18 000 hektáros nyártelepítéshez a megfelelő talajminőségű, nagyobbrészt összefüggő területeket, továbbá a csepeli és az épülő új cellulózgyárakat alkalmassá kell tenni, hogy minden 3 cm-nél vastagabb nyárfaanyagot papírfaként feldolgozhassanak.*

A nyár-papírfa — mint nyersanyag — gazdaságosságát a 18 000 hektáros céltelepítés költsége és a várható hozamok szembeállítása mutatja.

Minthogy a tervezet szerint különböző időpontokban történik a telepítés, és különböző időpontokban és nagyságrendben jelentkeznek a hozamok is, célszerűnek látszik az 1958—1988. időszak 31 éve alatt jelentkező összes beruházási szükségleteket és összes hozamokat meghatározni, majd ezekből éves átlagot képezve kiszámítani az 1 hektárra jutó telepítési költségeket és hozamokat.

1958—88 között — az ismétlődő telepítéseket is figyelembevéve — be kellene telepíteni összesen 41 000 hektár területet. A telepítési költségeket 4500 Ft/ha összegben véve számításba, az összes költség kerekén 184 millió Ft. Az egy évre jutó telepítési költség tehát 6 millió Ft. Az egy évre jutó összes hozam értéke ezzel szemben 102 millió Ft (18 000 ha esetén). *A területegységre eső telepítési költség tehát évente 333 Ft/ha, illetve 190 Ft/kh, a hozam pedig 5666 Ft/ha, illetve 3280 Ft/kh.*

Felmerül az a kérdés, érdemes-e nyárfatelepítés céljára nemcsak mezőgazdasági művelés alatt nem álló területeket igénybevenni, hanem bizonyos esetekben mezőgazdasági művelés alól is kivonni területeket és beerdősíteni? A kérdés eldöntésére hasonlítsuk össze a területegységre jutó nyárhozamokat más mezőgazdasági termelvények hozamaival. Célszerű ezt az összehasonlítást a területegységen elérhető termés devizaértékével elvégezni.

A közismerten legmagasabb devizahozamú szántóföldi növény, a cukorrépa kh-nként 187 dollár értéket hoz. Ezzel szemben 1 kh-nyi nyárfaterület hozama 280 dollárt tesz ki. A különbség tehát 93 dollár/kh. Ez 20 q/kh árpa vagy 14 q/kh kukorica, vagy 12 q/kh búza hozamának felel meg. *Ha csak a többlethozam fele (46 dollár = 10 q árpa vagy 7 q kukorica, vagy 6 q búza) a bérleti díj, a megmaradó nyárhozam devizaértéke még mindig mintegy 25%-kal magasabb, mint az oly kedvező cukorrépáé.* Megjegyzendő még az is, hogy a hullámtereken a gyakori előntések miatt a fent feltételezett mezőgazdasági hozamokkal nem minden évben lehet számolni. Ezzel szemben a nyárfa az említett hozamot évről évre feltétlenül biztosítja. Felmerülhet az a kérdés is, hogyan lehet pótolni a 18 000 hektár célerdősítés miatt itt-ott esetleg kieső mezőgazdasági termelést. A kieső termés pótlása műtrágyázással feltétlenül biztosítható, a műtrágya beszerzésére pedig a hozamtöbblet bőséges fedezetet nyújt.

A fásítási program végrehajtása a cellulózgyártás szempontjából igen komoly devizamegtakarítással jár. Rá kell azonban mutatni, hogy a fásítás népgazdasági jelentősége ennél sokkal nagyobb, és devizában nem fejezhető ki teljes egészében.

Egynyári és évelő növények hasznosítása cellulózgyártásra

A szalmafélék

Az elmúlt években a cellulózipari szakemberek hazai cellulóznyersanyagnak az egynyári és évelő növények közül jóformán csak a *szalmát* tekintették. Véleményük szerint szinte korlátlanul rendelkezésre áll a hazai cellulóz- és félanyag-gyártáshoz¹⁰ szükséges szalmamennyiség. A

¹⁰ A papíriparban felhasznált, a cellulóznál gyengébb minőségű nyersanyag.

másik végletet képviselték e kérdésben a mezőgazdasági szakemberek, akik szerint szalmafelesleg egyáltalán nincs, és így nem mezőgazdasági felhasználásra szalma nem jut. A két álláspont képviselői között az elmúlt években éles viták folytak. Nézzük meg közelebbről a kérdés lényegét és a szalma felhasználásával kapcsolatos több fontos problémát.

Ismeretes, hogy a szalmahozam a csapadék, a talajminőség és a trágyázás függvénye. A szalma cellulózipari felhasználása részint mennyiségi, részint minőségi, de nem utolsósorban árkérdés is.

A mennyiségi vonatkozásokat az 1955–1956. évi országos szalmamérleg alapján vizsgálva tényként állapítható meg, hogy a mezőgazdaság szalmaszükséglete kisebb, mint a rendelkezésre álló források. Ez a szalmafelesleg azonban az ország egyes körülhatárolt területeire összpontosul. (L. a 864. oldalon levő térképet.)

Az ország szalmatermelése 3–4%-ának begyűjtése mezőgazdasági szempontból aligha kifogásolható. Minthogy azonban a szalma begyűjtése csak szűkebb körzetből gazdaságos,¹¹ másrészt a begyűjthető szalma is csak bizonyos körzetekben áll rendelkezésre, az ország 3–4 százalékos szalmafeleslegének begyűjtése adott területen a helyi szalmatermelés 15–20%-ának igénybevételét is jelentheti. Ez azonban már a mezőgazdasági érdekekkel összeegyeztethetetlen. Végül, az ország szalmatermelése az egyes években igen különböző lehet.¹² Ez évben például aligha lehetne egy nagyobb cellulózgyár részére szükséges szalmamennyiséget biztosítani.

A szalmatermés minőségi kérdései sem közömbösek a cellulózgyártás szempontjából. A hazai szalmafeleslegek közül az elsősorban számításba vett rizsszalmából eddig nem sikerült kifogástalan minőségű cellulózt előállítani.¹³ A legnagyobb problémát a rizsszalma kovasavtartalma okozza, ami feltárási és vegyszerregenerálási szempontból kedvezőtlen. A vizsgálati eredmények azt mutatják, hogy a gabonaszalma sem egészen egységes minőségi szempontból. A minőséget erősen befolyásolják az időjárási viszonyok, az agrotechnikai eljárás és más tényezők. Jellemző, hogy az összes vizsgált tavaszi gabonafélék szalmája 1954-ben kevesebb cellulózt tartalmazott, mint 1953-ban.

Véleményünk szerint — elvetve a túlzó álláspontokat — *helyes és szükséges a szalmát cellulóznyersanyagként felhasználni. Azonban kizárólag szalmabázisra egy új cellulózgyárat sem javasolunk telepíteni.* Számításaink szerint cellulózgyártási célokra mintegy évi 15 ezer tonna cellulóz termeléséhez szükséges szalmamennyiséget lehet reálisan figyelembe venni. Az igénybevehető mennyiség azonban egyes kedvező években természetesen több is lehet.

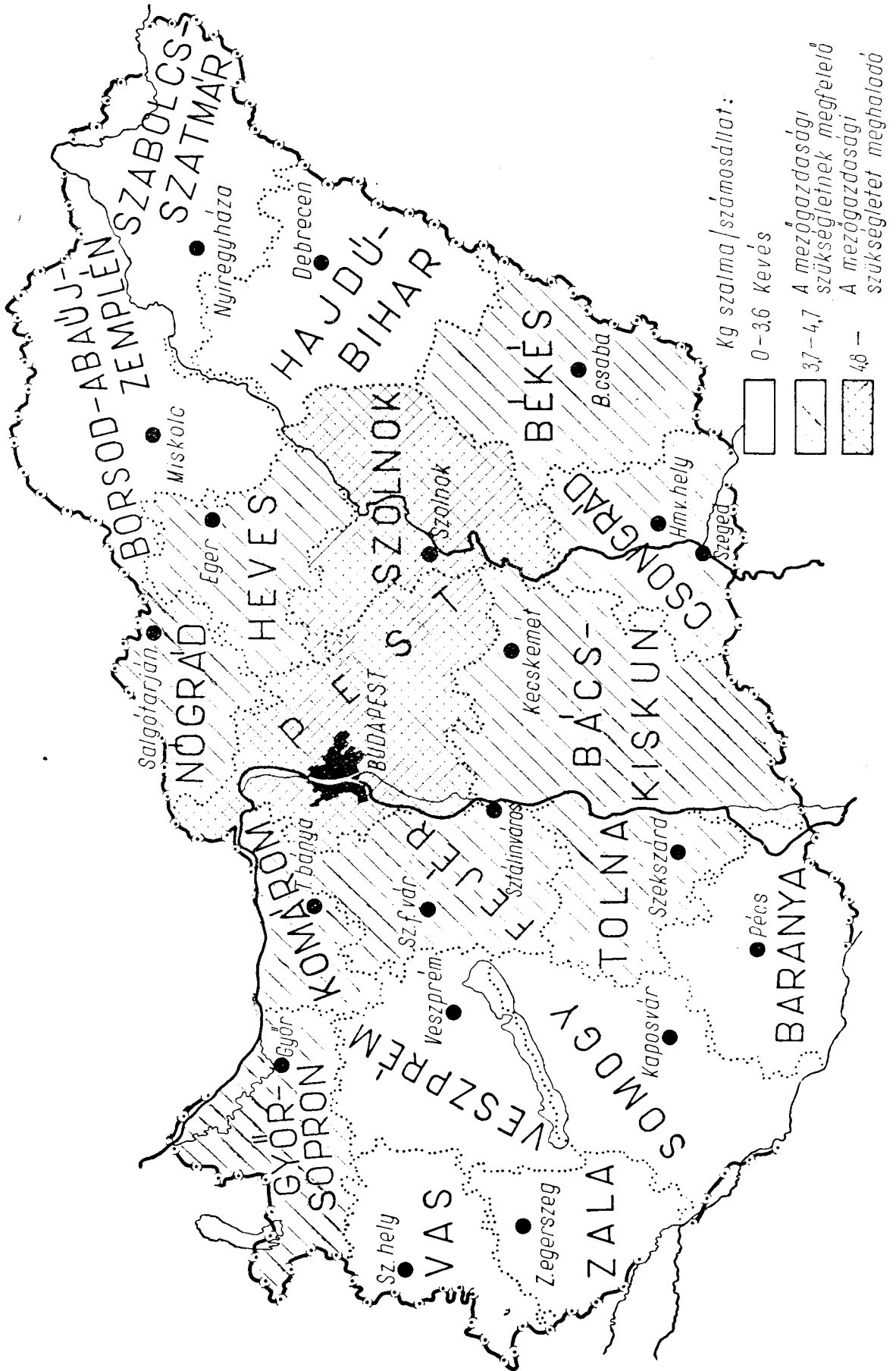
A nádfélék és egyéb egynyári növények

A nád cellulózgyártásra való hasznosítása már jelentős múltra tekinthet vissza. Jelenleg Románia — a Szovjetunióval és az NDK-val

¹¹ Szakirodalmi és vizsgálati adatok szerint a szalma szállítása 100 km-en túli körzetből már nem tekinthető gazdaságosnak.

¹² A szalma minősége az éves változásoktól eltekintve a mezőgazdaság gépesítésével is romlik. A kombájn-aratás éppen a szalma cellulózgyártásra legalkalmasabb alsó részéből hagy vissza hosszú részt, s az így nyert szalma több kalászrészletet tartalmaz, ami cellulózgyártásra kevésbé alkalmas teszi (magasabb kovasav-tartalom stb.).

¹³ A hazainál alacsonyabb szilikáttartalmú rizsszalmából viszont már sikerült kifogástalan minőségű cellulózt előállítani.

együtműködve — vette tervbe, hogy a Duna deltájának nádbázisán kb. 50 000 tonnás kapacitású cellulózgyárat épít fel. A magyar nád jelentős részét jelenleg magas áron exportálják. A hulladék mennyisége nem olyan nagy, hogy a cellulóztermelés szempontjából figyelembe vehető volna.

A magas cellulóztartalmú és gazdaságosan termelhető nádfajták telepítésére hazánkban több rendkívül kedvező lehetőség van. A Kisbalaton vidékén 10 000 kh, a Hortobágyon — nagyjából a kimerült rizsföldek helyén — 10 000 kh, a Hanság, a Velencei tó mentén és egyéb területeken további mintegy 10 000 kh terület nádasítható. Ezenkívül szóba jöhet egyéb kimerült rizstelepek területein is (legalább 25 000 kh) nagy cellulózhozamú nádfajták telepítése.

A számítások azt mutatják, hogy a hazai nádfajták a szalmával versenyképes cellulózalapanyagok, sőt annál lényegesen gazdaságosabbak. A szalma ára jelenleg tonnánként induló vagonba rakva kb. 600 Ft körül van, a nád ára ellenben csak 320 Ft-ot tesz ki. A különbség jelentősen befolyásolja a gyártott cellulóz önköltségét.

A legutóbbi évtizedekben előtérbe került *olasznád*¹⁴ (*karónád*, *Arundo Donax*) a szakirodalom szerint rendkívül előnyös cellulóznövény a lucfenyő helyettesítésére, papír- és viszkózcellulóz gyártásához egyaránt. Megfelelő klimatikus viszonyok mellett azonos földterületen lényegesen több cellulózt szolgáltat, mint bármelyik korábban kiterjedten használt faféleség. Az olasz nád termesztésével eddig nagyobb mértékben Olaszországban és Nyugat-Németországban foglalkoztak. A Snia Viscosa olasz cég telepítése az 1940-es években hektáronként 5 tonna cellulóznak megfelelő nádtömeget arattak. Ugyanakkor például a nyárfa cellulózhozama hektáronként átlagosan csak 2 tonna. Az olasz nád termesztése különösen addig volt az említett országokban előtérben, amíg a nagyobbarányú nyárfásítás eredményei nem jelentkeztek.

A növény hazai termesztése már a felszabadulás előtt felvetődött. A nálunk meghonosodott, szórványosan található példányok és a Hortobágyon kísérleti célból ez év tavaszán telepített olasz nád eddigi fejlődése valószínűsíti, hogy hazánkban kedvező természetföldrajzi adottságok vannak a termesztés nagybani megszervezésére. (A régebbi példányok jól bírták a fagyot, az 1958 tavaszán dugványozott olasz nád már a 2 m magasságot is elérte.) Előzetes helyszíni vizsgálatok szerint a telepítéshez nagyjából mezőgazdasági művelésen kívül álló területek vehetők igénybe. Hasonlóan a nádhoz, az olasz nádtelepítés legkedvezőbb adottságai is a Balaton mellett (elsősorban Nagyberek környékén), a Hortobágyon és a Hanság vidékén található.

Véleményünk szerint az olasz nád termesztésével feltétlenül érdemes foglalkozni, mert telepítésével viszonylag gyorsan lehet nagy tömegű cellulózalapanyaghoz jutni. Hazánkban nem ritka az aszály, s ezért — mint ez évben is — kieshet még az előzőekben figyelembe vett szalmamennyiség is. Az ilyen kiesések kiküszöbölésére indokolt az

¹⁴ Az olasz nád a fűfélék (Gramineák) családjába tartozó növény, sokban emlékeztet a bambuszra. Szára 5–6 méter magasságúra is megnő, vastagsága 2–3 cm körül van. Vadon is megterem, főként mocsaras terepen, folyók mentén. A mérsékelt klímát kedveli, megterem mindenütt, ahol a szőlő. Melegsüksége eléggé jelentékeny. Termesztéséhez nem túl nedves talajra van szükség. Szabályozott talajvízállást, öntözési rendszert, kielégítő műtrágyázást igényel. A növény gyökérdugványozással szaporítható. Évelő, élettartama mintegy 12–13 év. 3–4 éves korára már teljes hozamot szolgáltat.

olasznádat is számításba venni. A növény nagyobbarányú telepítésének megkezdése előtt azonban — az eddigi tapasztalatok feldolgozása és értékelése mellett — szükségesnek tartjuk a külföldi, elsősorban az olasz és nyugatnémet tapasztalatok tanulmányozását (agrotechnika, begyűjtés, tárolás és feldolgozás kérdései). A nagyobbarányú természetéhez szükséges szaporítóanyag beszerzéséről ugyancsak gondoskodni kell. 5–6000 kh olasznádtelepítés esetén véleményünk szerint évi 10–15 ezer tonna cellulóz termeléséhez szükséges alapanyag biztosítható.

A fentiek mellett még egyéb kedvező cellulóztartalmú növények is megemlíthetők. Ilyen növények a *szudáni fű* és a *cirokféleségek*. Ezek elsőrangú takarmánynövények és mezőgazdasági természetük mindenképpen gazdaságos és előnyös. Amennyiben mód nyílik ezek cellulóz-ipari hasznosítására, úgy jelentőségük nagymértékben fokozódni fog.

Az édescirok szára kb. 18–20% cukorlevet tartalmaz, amely akár édesipari, akár szeszipari feldolgozásra egyaránt alkalmas. Az édescirok holdanként 20 q-ás szemtermést ad, zöldtermése 16–20 tonna. A holdankénti szártömegből kinyerhető cellulóz kb. 0,8 tonna. Az édescirok természetével holdanként 1500–1600 dFt értékű cellulózimport takarítható meg, és kb. 1300 dFt értékű alkohol nyerhető, a tekintélyes szemtermésen kívül. Komplex ipari feldolgozásának kérdését hazai viszonyaink között érdemes megvizsgálni.

Összegezve most már a cellulózgyártás hazai nyersanyagainak termelési lehetőségeit, megállapítható, hogy azok *termesztésére mezőgazdaságunk előnyös termelési feltételek mellett* — túlnyomórészt művelés alatt nem álló földterületeken — *tartósan és a mindenkori szükségletnek megfelelő keretek között berendezkedhetik*. A cellulóz gyártási technológiájával természetesen alkalmazkodnunk kell hazai cellulóznövényeink sajátosságaihoz. Hazai lehetőségeink alapján éppúgy — vagy még jobban — biztosíthatjuk a cellulózgyártás egyre bővülő nyersanyagbázisát, mint ahogy ezt Olaszország vagy Franciaország is megtette. A főszerepet előreláthatóan a nyárfa, a gabona- és rizsszalma, a bükkfa, továbbá az olasz nád és a nád fogja játszani. A hazai lehetőségek maximális kihasználása érdekében természetesen ezekre a kérdésekre kell összpontosítani a cellulóz- és papíripari, valamint növénytermesztési kutatómunkát. Sok irányú kísérleteket kell végezni, széleskörű nemzetközi tapasztalatcserére kell felkészülni.

A cellulóz- és papíripar távlati fejlesztésének programja

A cellulóz- és papíripar hazai nyersanyagbázisának kedvező feltételei lehetővé teszik, hogy nagyszabású programot dolgozzunk ki a cellulóz- és papíripar továbbfejlesztésére. A program megvalósulása igen jelentős javulást eredményez az ország cellulóz- és papírellátásában, de az ország devizahelyzetében is.

Korábbi ismereteink és elképzeléseink szerint joggal lehetne feltételezni, hogy e program kereteit leginkább a hazai nyersanyaglehetőségek határozzák meg. E tanulmánnyal kapcsolatban végzett részletes vizsgálatok azonban azt mutatják, hogy az elkövetkezendő évek során nagyobb feladat lesz hazai nyersanyagok feldolgozásához szükséges új

cellulóz- és papíripari kapacitások létrehozása, mint a mindenkori termelőkapacitások hazai nyersanyagokkal való ellátása. Mindkét feladat megoldása azonban határozott intézkedéseket tesz szükségessé.

A cellulóztermelő kapacitások bővítése

Magyarország jelenleg 20 000 tonna/év cellulózgyártási kapacitással rendelkezik. Ebből 17 000 tonna a Csepeli Papírgyár szulfitcellulóz-üzemének, 3000 tonna pedig a Szolnoki Papírgyár kísérleti jelleggel épült szalmacellulóz-üzemének a teljesítőképessége.

Cellulóztermelésünk nagyarányú és gazdaságos növelésére első lépésként Csepelen a meglévő üzemben van komoly lehetőség. Az üzem jelenleg három főzőben 90⁰/₀ import-fenyőfából és 10⁰/₀ nyárfából termel cellulózt. A szulfitcellulóz önköltsége — elsősorban azért, mert az üzemben nem biztosítható a hővisszanyerés és a vegyszerek regenerálása — a világpiaci önköltségnél lényegesen magasabb. Amíg a csepeli üzem termelőberendezései a második világháború előtti technológiai színvonalat képviselik, időközben világszerte nagy jelentőségű változások mentek végbe a szulfitcellulóz-gyártás technológiájában. Sok országban (Szovjetunió, USA, Ausztria, Svédország stb.) a meglévő cellulózüzemeket ún. „nagyhozamú” cellulózgyártó berendezésekkel egészítették ki.¹⁵

Különleges tisztító- és osztályozó- (Pulpcleaner-) berendezések alkalmazása révén a cellulózminőség is nagymértékben javult, a minőséget rontó szennyeződések a minimumra csökkentek. A kéndioxid- és a hővisszanyerés megvalósításával a fajlagos gőz- és kénfogyasztás jelentősen csökkent, ugyanakkor a főzés időtartama is nagymértékben megrövidült. Ezek a tökéletesítések — az alapvető berendezések megtartása mellett — nagymértékben bővítették a kapacitást, javították az anyagkihozataalt és csökkentették az önköltséget.

A vizsgálatok szerint e technikai javítások nagyobbbrészt Csepelen is bevezethetők. Az átalakításokkal az üzem kapacitása a jelenlegi 17 000 tonnáról 38 000 tonnára növelhető. Egyetlen új főző beállításával és egy meglévő főző „nagyhozamú” cellulóztermelésre való átalakításával 21 000 tonnás kapacitásbővülés érhető el. Az említett két főzőben az átalakítások után lehetőség nyílik fenyőfa helyett hazai nyárfa felhasználásra. A szükséges nyárfamennyiség a jelenleg tűzifaként használt nyárfából biztosítható. *A csepeli cellulóztermelés 1960-ig megvalósítható nagyarányú növelése évente mintegy 40 millió dFt importmegtakarítást tesz lehetővé, nem számítva a szénben és piritben elérhető megtakarításokat.* Az üzemben hővisszanyerő berendezés is létesíthető, ez viszont azt eredményezi, hogy a 38 000 tonnára növelt cellulóztermeléshez lényegében ugyanannyi szén lesz elegendő, mint a jelenlegi 17 000 tonnás termeléshez. A rekonstrukció és a hazai nyárfa fokozott feldolgozására való áttérés eredményeként Csepelen a cellulóz önköltsége 30⁰/₀-kal fog csökkenni, és megközelíti a világviszonylatban kialakult termelési költség-színvonalat. A beruházási szükséglet mindehhez csak

¹⁵ A nagyhozamú cellulózgyártás lényege: A nyersanyagot (fát) csak kis mértékben tárják fel vegyszer segítségével a főzőkben. A főzés után a rostosítást mechanikai őrléssel (tárcsás őrlők) fejezik be. Ez által sikerül a cellulóz-kihozataalt a vegyszerköltségek nagymértékű csökkentése mellett 48%-ról 65—70%-ra emelni. Az így előállított cellulóz nagy szilárdsága folytán az összes csomagoló- és a közönséges író-nyomópapírok előállítására egyaránt alkalmas.

csekély hányada annak az összegnek, amit hasonló nagyságrendű új létesítmény esetén kellene befektetni.

Az eddigi vizsgálatok valószínűsítették, hogy a szolnoki kísérleti cellulózüzem termelését érdemes és lehetséges növelni, a továbbiak során ebben az üzemben is célszerű lesz a továbbfejlesztés lehetőségeivel foglalkozni.

A csepeli bővítés megvalósítása után a tovább növekvő cellulóz-igények kielégítéséhez új cellulózgyár felépítése szükséges. Korábban cellulóztermelésünk fokozásának megoldását kizárólag új üzemek létesítésétől várták. Új cellulózgyárat terveztek felépíteni 22 000 tonna kapacitással gabonaszalma, majd a későbbi elgondolások szerint rizszalma feldolgozására. A gyárat kezdetben Rakamazra — a nyersanyag közelébe — kívánták telepíteni, erre a telephelyre készült az első tervfeladat is. Hosszú hónapokig tartó viták után azonban öntözési, halászati, borászati és közegészségügyi szempontok miatt a gyár telephelyéül Sztálinvárost jelölték ki. A gyár gőz-, víz- és energiaszükségletét a Dunai Vasmű hálózatából kívánták biztosítani.

A szerzők véleménye szerint az új cellulózgyárat az eredetileg tervezett 22 000 tonna kapacitás helyett 44 000 tonna végső kapacitással célszerű — két lépcsőben — felépíteni. Olyan, folyamatosan üzemeltethető, korszerű szulfáteljárású gyárberendezéssel kell az új cellulózgyárat ellátni, amely lehetővé teszi, hogy a gyár átállás nélkül vegyes nyersanyagokat — nyárfát, szalmát, nádat, olasznádat — dolgozzon fel.

A gazdaságos üzemeltetés érdekében a gyárat feltétlenül papírgéppel kell kiegészíteni. Ezáltal megtakarítható a cellulóz kiszáritási költsége, ami számottevő önköltségcsökkentést eredményez.

A gyár felépítését megkönnyíti, hogy külföldi cégek hosszúlejáratú hitelnyújtás keretében gépi berendezéseket, szerkezeti és egyéb felszereléseket hajlandók szállítani. Az új gyár gépi berendezése 18—24 hónapon belül legyártható és a hitel a gyár által termelt cellulózzal törleszhető.

A cellulózigények későbbi állandó növekedésével számolva előre látható, hogy 1965 és 1970 között újabb kb. 30 000 tonnás cellulóztermelő-kapacitás építéséről kell gondoskodni. Az új cellulózgyár nyersanyagszükséglete hazai forrásokból az üzembhelyezés idejéig bőségesen biztosítható. A gyárat a nyersanyagbázis közelébe célszerű telepíteni egy kombinátban ellennyomásos erőteleppel és papírgéppel.

Jelentős fejlesztést irányozhatunk elő a következő évek folyamán a papíriparban felhasznált faköszörület gyártása terén is. Eddig importált fenyőfából állítottuk elő a facsiszolat nagyobb részét, a kisebb részét pedig importáltuk. 1960-tól kezdve a facsiszolat-importot is teljesen megszüntethetjük, a szükséges facsiszolatot pedig teljes egészében hazai alapanyagokból állíthatjuk elő. E célra elsősorban azt a nyárfamennyiséget használhatjuk fel, amelyre a cellulózgyártás már nem tart igényt. E mellett javasoljuk — a külföldi, főleg az USA szakirodalmában ismertetett gyakorlati eljárások alapján — egyéb lombosfák feldolgozását a facsiszolat mellett fokozott mértékben alkalmazható vegyi csiszolattá. A vegyi csiszolat gyártásához szükséges eljárást és technológiai berendezést mielőbb tanulmányozni kell gyakorlatilag is.

A papírtermelő kapacitások bővítése

Papírellátásunk és devizális helyzetünk megjavításához papírriparunkat is tovább kell fejleszteni. A papírripar jelenlegi összkapacitása adott gyártmányösszetétel mellett kb. 103 000 tonna. 1957-ben 98 900 tonna papírt termeltünk, és a minimálisra méretezett szükségletek kielégítése érdekében még 34 500 tonna papíráru importjáról is gondoskodnunk kellett. Papírellátásunk az ország egy lakosára számítva kb. 13 kg, ami alig több mint a fele a világlátnak. Nem tekinthető túlzott célkitűzésnek, hogy az 1 főre jutó papírellátást — a nyersanyag-ellátás kedvező hazai lehetőségeinek kiaknázásával — az elérhető leg-
rövidebb időn belül kb. 20–22 kg-ra emeljük. (Ez még mindig a jelenlegi világlátnál alatt van, viszont mai papírellátásunkhoz viszonyítva kb. 60%-kal több.) Az ellátás ilyen mértékű emeléséhez 1965-ig több papírgép üzembeállítására van szükség.

A Csepeli Papírgyárban 1959-ben részlegesen, 1960-ban teljesen üzembehelyezhető az osztrák cég által már leszállított IV. sz. papírgép kb. 25 000 tonna kapacitással. Az üzembehelyezésig be kell fejezni a csepeli ellennyomósos erőmű már megkezdett kazánbővítését a papírgép gőzigényeinek kielégítése érdekében.

Papírtermelésünk ugrásszerű megnövekedését eredményezi a Szovjetunió által nyújtott iparfejlesztési hitel keretében kapott 2 nagy papírgép felállítása a második ötéves terv első éveiben. Az egyik gép kartongép, névleges kapacitása 60 000 tonna, a másik író- és nyomópapírok előállítására szolgáló gép; kapacitása 36 000 tonna. Az utóbbi papírgépet az eddigi vizsgálatok szerint legcélszerűbb a Dunai Cellulózgyár mellé Sztálinvárosba telepíteni. A kartongép telepítése már problematikusabb. Az üzemeltetés gazdaságossága szempontjából rendkívül fontos a megfelelő telepítés, ezért ez még gondos vizsgálatot igényel.

Igen jelentős az ország szükséglete újságnymó (rotációs) papírból. Ezt a papírfajtát évente mintegy 20 000 tonna mennyiségben jelenleg kizárólag import útján szerezzük be. Szűk papírgyártó-kapacitásunk mellett ugyanis célszerűbb a drágább papírárukat belföldön gyártani, a viszonylag olcsóbb rotációs papírt pedig külföldről beszerezni. A rotációs papír azonban a világpiacon rendkívül keresett cikk, importja egyre nagyobb nehézségekkel jár. Tartósan nem is célszerű az import fenntartásával, sőt növelésével számolni. Az 1965-ös évek körül gondoskodnunk kell egy további kb. 30 000 tonna kapacitású papírgép üzembehelyezéséről, amely legcélszerűbb, ha univerzális, vagyis rotációs papír és írónymópapír gyártására egyaránt alkalmas.

A felsorolt papírgépekkel, az 1965-ös évek körül, 50–60%-kal magasabb papírellátást — a jelenlegi papírtermelés 2,5-szeresét — lehet biztosítani, és pedig nem papírimport hanem ellenkezőleg, jelentős papírexport mellett.

A papírtermelés nagymértékű növelése mellett nem mellőzhetjük azokat a hazai lehetőségeket sem, amelyek kihasználásával viszkózcellulózgyártásunk jelentősen növelhető. Minthogy azonban a viszkózcellulóz nem közvetlenül a papírellátás kérdéseivel függ össze, e vonatkozásban itt mellőzzük a további elgondolások kifejtését.

Papírtermelés, export, import és fogyasztás hazánkban

	M. e.	1955	1958	1960	1965 körül
Mai gyárak termelése	1000 t	106,0	103,0	110,0	111,0
Új papírgépek termelése	„	—	—	24,0	139,0
Papírtermelés összesen	1000 t	106,0	103,0	134,0	250,0
Papírimport	„	16,3	35,0	32,0	4,0
Felhasználható papír	1000 t	122,3	138,0	166,0	214,0
1 lakosra jutó papírfogyasztás.....	kg	12,7	14,0	16,6	20,5
Papírexport	1000 t	—	—	—	40,0

Amint láttuk, külföldi hitelek igénybevételével cellulóz- és papír-
iparunkat gyors mértékben fejleszthetjük. *A programot azonban szigorú menetrend szerint kell végrehajtani, mert eredményessége nagymértékben függ a megfelelő határozatok és gyakorlati intézkedések meghozatalától és azok szilárd, következetes végrehajtásától.*

A cellulóz- és papírfejlesztési program devizaegyenlege

Vizsgáljuk meg végül a vázolt program kihatását az ország devizahelyzetére. A kihatást két szempontból vizsgálhatjuk. Az egyik: milyen változásokat jelent ez a program külkereskedelmi téren az eddigi fejlesztési elképzelésekhez és tervezetekhez képest? A másik: milyen mértékben javul az ország cellulóz- és papírellátásával kapcsolatos devizaegyenleg akkor, ha a program szerint nemcsak az import csaknem teljes megszüntetését, hanem egyidejűleg a papírfelhasználás nagymértékű emelését irányozzuk elő?

A papír, a papírfá és a cellulóz importja évente igen tetemes devizakiadást jelent népgazdaságunknak, amely a korábbi elképzelések szerint az elkövetkező években még csak tovább növekedett volna. A vázolt program szerint azonban az 1957. évi 179 millió és az 1958. évi 224 millió dFt-tal szemben az ország cellulóz- és papírimportja — a papírellátás javulása mellett — 1960-ban megalapozott számítások szerint kb. 180 millió dFt-ra fog csökkenni. (Ebben a számításban még nincs figyelembevétel, hogy a papírfogyasztás növelése 1960-ban az említetteken kívül további kb. 60 millió dFt terhet jelentene, ha importból kellene fedeznünk.)

1960 és 1965 között a cellulóz- és papíripari import a papírellátás további fokozatos javítása ellenére sem fog növekedni, viszont előzetes számítás szerint cellulóz és papír exportja válik lehetővé több mint 200 millió dFt értékben. Az 1965-ös évek körül a cellulóz- és papíripar számára előreláthatóan már csak 120—130 millió dFt importra

lesz szükség, ezzel szemben cellulóz és papír exportja révén legalább 130 millió dFt devizabevételre lehet szert tenni.¹⁶

Végeredményben az 1957. évi 179 milliós devizateher 1965. után a papír- és cellulóziparban megszűnik, sőt bizonyos devizabevétel lesz elérhető. Ha még figyelembe vesszük, hogy emellett az ország papírfogyasztása — 1957-hez képest — ebben az időszakban 80—90 000 tonnával növekedhet, aminek importból való fedezése kb. 250—260 millió dFt terhet róna a népgazdaságra, megállapítható, hogy a javasolt program külkereskedelmi eredményessége 1965 körül kb. 450 millió dFt importmegtakarításra tehető.

Az importmegtakarítások már a program végrehajtása közben is olyan nagyságrendűek, hogy egyrészt fedezetet nyújtanak a programhoz csak deviza ellenében beszerezhető külföldi gépek megvásárlására, másrészt pedig tényleges devizamegtakarításokat eredményeznek.

Mindez azt jelenti, hogy a program csak részben köti le közvetlenül saját erőforrásainkat, mert devizahitelekből valósítható meg, amelyek akkor kerülnek visszafizetésre, amikor a létesítendő üzemekben már megindult a termelés és megteremtődött a hiteltörlesztés devizafedezete.

E tanulmánnyal megkíséreltük összefoglalni azoknak a sokkal szélesebbkörű vizsgálatoknak és számításoknak a főbb eredményeit, amelyek segítségével hosszú évekre új és biztató perspektíva nyílik meg a cellulóz- és papíripar előtt. A kedvező perspektívát azoknak a nagyságrendileg szinte meglepő tartalékoknak módszeres felkutatása és sok oldalról való feltárása tette lehetővé, amely tartalékok a módszeres vizsgálatot megelőzőleg nem kerültek felszínre. És emellett még egyáltalán nem állítható, hogy az első ilyen típusú vizsgálat módszerének gyakorlati alkalmazása máris tökéletes lenne.

A vizsgálatok módszere általánosítható. Nem a cellulóz- és papíripar az egyetlen iparág, amelyben az általános elképzeléseket lényegesen meghaladó tartalékok tárhatók fel. Véleményünk szerint hasonló módszerességgel kell népgazdaságunk számos más kérdéséhez hozzányúlni, és az eredmény nem is lehet kétséges. Olaj után kutatni — ez első pillantásra sok bizonytalanságot rejt magában! Mégis olajkutató szakértőink előre meg tudják mondani, hogy 1 tonna földalatti kőolajkészlet felkutatása általában hány méter fúróluk-mélyítést tesz szükségessé. Rendkívül kívánatos, hogy megkezdjük gazdasági életünk mélységeibe való behatolást is: minden kilátásunk megvan — mint kísérletünk mutatja — komoly eredmények elérésére. Közgazdasági tevékenységünknek, tervezésünk biztonságának az ilyen irányú munkálatok a legmegbízhatóbb alapjai.

¹⁶ Az export csökkenésének oka a hazai papírfogyasztás nagymértékű növelése.

Parasztágunk jövedelmi rétegződése

A szocializmusba való átmenet szakaszán széles kisparaszti rétegekkel rendelkező országok számára, s így számunkra is, a mezőgazdaság szocialista átszervezése az egyik legbonyolultabb és a marxizmus általános elvei alkalmazásában legnagyobb körültekintést igénylő feladat. Amikor száz és százezereket, sőt milliókat kell új viszonyok, új életformák közé átvezetni, az átmenet zavartalan végrehajtásának elengedhetetlen feltétele, hogy ismerjük az adott hely, az adott ország konkrét viszonyait. Az osztályviszonyok alapján való megítélés legáltalánosabb vonásait, azt, hogy a parasztságon belül ki a kizsákmányoló és ki nem, viszonylag könnyebb megállapítani — bár éppen a mi korábbi gyakorlatunk mutatta, hogy e tekintetben is lehet komoly hibát elkövetni. E legélesebb határ megvonása azonban egymagában nem elég, mert maga a dolgozó parasztság is rendkívül árnyalt, sokrétű. A mezőgazdaság szocialista átalakításának feladatát jól elvégezni csakis akkor lehet, ha az általános elvek gyakorlati alkalmazásában a dolgozó parasztság tényleges rétegződéséből indulunk ki, ha az általánosságban könnyen meghatározható elveket a konkrét helyi adottságokhoz alkalmazzuk.

Bármennyire kézenfekvőnek látszik is, hogy a gyakorlati politikát a paraszti valóság ismeretében alakítsuk ki, ennek a követelménynek a megvalósítása egyáltalán nem általános. A parasztság rétegződésének megállapítása nagyon nehéz feladat. A közvetlen tapasztalás ugyan ad némi anyagot, de amennyire hasznos ez, mert életszerű, annyira veszélyes is, mert félrevezetővé válhat. Közvetlenül ugyanis mindig csak *egyes* jelenségek tapasztalhatók, annak megállapítására azonban, hogy a szóban forgó jelenség milyen gyakori, mennyire általánosítható, a közvetlen tapasztalás nem nyújt elég alapot. Ellenkezőleg, szinte szükségszerű, hogy a nagyobb benyomást keltő, vagy az általánosítást végző elképzelésével, véleményével egybevágó jelenségek — objektív mérték híján — a valóságosnál nagyobb súllyal essenek latba, mások viszont kisebbel. Ez pedig nagy baj, mert kisebb hibát okoz, ha a megállapítás az egyes részletek tekintetében kevésbé differenciált, de a főtendenciák tekintetében helyesen, a valóságos viszonyoknak megfelelően általánosít, mintha az egyes megállapítások a rétegződés tényezőinek rendkívül gazdag változatait ugyan töretlenül mutatják, azonban a közvetlen tapasztalás szükségszerűen szűkreszabott köréből származó jelenségek szubjektív benyomások alapján kerülnek általánosításra.

Általában a mezőgazdasági cenzusok azok, amelyek átfogó képet adnak a gazdálkodásnak ha nem is minden, de legfontosabb üzemi té-

nyezőiről. Magyarországon kétszer, 1895-ben és 1935-ben volt teljes mezőgazdasági üzemi összeírás. Kétségtelen, hogy elvben ennél gyakrabban is lehet ilyeneket tartani, de az is nyilvánvaló, hogy ez a módszer a gyorsan változó viszonyok között nem elég rugalmas eszköz a parasztságon belül végbemenő folyamatok nyomonkövetésére, a szükséges ismeretek megszerzésére. Az általános mezőgazdasági összeírások mellett — éppen ritkán megvalósítható voltuk miatt — a múltban is és most is folyik bizonyos mezőgazdasági üzemstatisztika. Ennek keretében a megfigyelt gazdaságok valamennyi termelési és jövedelmi tényezőjét folyamatosan, szakértői segítséggel vezetett feljegyzések alapján teljes egészében számításba veszik, és ezek alapján a gazdaságok összes jövedelmét megállapítják. Az ily módon nyerhető adatok szakszerűségük, megbízhatóságuk, pontosságuk miatt rendkívül becsesek, azonban a megfigyelt gazdasági egységek száma szükségszerűen rendkívül korlátozott, s a felvételnek ezért nem is célja, hogy a mezőgazdaság egészére általánosítható képet nyújtson.

A paraszti jövedelmek rétegenkénti vizsgálatának új közelítése.

A vizsgálat fő célkitűzései

Miután az eddig használatos módokon nem ismerhető meg a parasztság rétegződése, jövedelmi viszonyai, a cél eléréséhez új megoldást kell keresni. Az új megoldásnak az általában használatos módszerek olyan optimális közelítését, kombinációját, átmenetét kell képeznie, amilyent a reális adottságok lehetővé tesznek. Ennek kíván megfelelni a Központi Statisztikai Hivatal, amikor újszerű elgondolás alapján összeállítja kerekén 12 000 paraszti gazdaság egyenkénti jövedelemadatait. Ez a gazdaságszám az összes egyénileg gazdálkodók 1%-a. A gazdaságokat egyenként és járasonként, azon belül a földterület nagyságcsoportjai szerint arányosan, egyébként véletlenszerűen választottuk ki. (A gazdaságok 135 községből valók, a községek mindegyikére átlagosan 85 megvizsgált gazdaság jut.) Más területeken szerzett tapasztalatok azt mutatják, hogy hasonló méretű, hasonlóan kiválasztott megfigyelési egység alkalmas arra, hogy az egészet jó közelítéssel reprezentálja, de természetesen csak a munka befejezése után, az országos adatokkal való összevetés alapján fog megmutatkozni, hogy a reprezentabilitás az adatok összességére, vagy esetleg csak a legáltalánosabbak, legfontosabbak körére áll-e fenn. Az új elgondolás lényege, hogy gazdaságonként rendszerbe foglalja az eddig is meglévő legkülönbözőbb statisztikai adatokat, s ezeket közelítő számítások segítségével egészítse ki azokra a területekre vonatkozólag, amelyek a jövedelmek megállapításához szükségesek, de közvetlen statisztikai adat nincs róluk. Így elkerülhető a gazdaságok közvetlen megkérdezése, ugyanakkor lehetőség nyílik arra, hogy általánosításra alkalmas méretekből folyék a vizsgálat. Ennek az elképzelésnek a megvalósítása azért adhat nálunk viszonylag jó eredményt, mert igen sok, maguktól az egyes gazdaságoktól származó statisztikai alapadat áll rendelkezésre. Így gazdaságonként statisztikai adatok vannak az állatállomány kor és ivar szerinti megoszlásáról, a szántóterület hasznosításáról, a gazdaságok összterületéről és fontosabb mű-

velési ágankénti megoszlásáról, az adókivetésről, a családlétszámról, és ezen belül a munkabérrel vagy egyéb mezőgazdaságon kívüli jövedelemmel rendelkezők számáról. Ezek legtöbbször eddig vagy csak globálisan, vagy legfeljebb megyei bontásban kerültek földolgozásra, a globális adat pedig elfedte az összességén belüli különbözőségeket. Egy-egy kérdés kapcsán készült ugyan önmagában igen tanulságos, részletes elemzés is, de az összes tényezők gazdaságonkénti összegezése nem történt meg; erre csupán statisztikai adatok alapján nincs is lehetőség. Így például a növénytermelésben csak községi, az állattenyésztésben országos átlaghozamok állnak rendelkezésre, a ráfordításoknál csak átlagos kulcsszámok ismeretesek, továbbá közelebbi adatok híján népgazdasági áganként átlag-munkabérekkel és mindenütt egységesen országos 1957. évi átlagos állami felvásárlási árakkal számoltunk.

Abból a célból, hogy az utóbbi adatokat a lehetőséghez képest közelebb hozzuk, a gazdaságok tényleges viszonyaihoz, az egyes kiválasztott gazdaságokra vonatkozólag további tételes, rendszerezett információt gyűjtöttünk a helyi körülményekkel ismerős egyénektől (VB, illetve mezőgazdasági bizottsági tagoktól, agronómusoktól stb.) a kijelölt gazdaságok gazdálkodásának színvonaláról (jobb, közepes, gyengébb-e a növénytermelése, állatállománya), egyes különleges jövedelmi tényezőkről, a munkabérkeresők munkahelyéről (állami gazdaság, bánya, ipar, kereskedelem stb.). Ezeket az információkat az előbbiek szerinti községi vagy országos átlagszámok gazdaságonkénti felhasználásánál kellő óvatossággal tekintetbe vettük.

Az üzemenkénti összesítés során általában az 1957. évi ár- és bérszínvonalon értékeltük az egyes gazdaságok jövedelmeit. A kapott eredmények csak nagyságrendileg foghatók fel tényleges jövedelemösszegnek; az adatok valójában inkább jövedelemnagyság-csoportok, jövedelemmarányok érzékeltetésére szolgáló jelzőszámok, értékszámok rendszerének tekinthetők. Az adatok annyiban térnek el a gazdaságok tényleges jövedelmeitől, hogy támpont híján a kupeckedésből származó jövedelmek valamint egyes ritkábban előforduló jövedelmi tényezők (mint pl. virágtermelés, szőlőoltvány stb.) nem szerepelnek a számításokban, továbbá amennyiben az egyes területeken alkalmazott átlagszámok, tapasztalati kulcsszámok eltérnek a gazdaságonkénti tényleges helyzet-től. Jóllehet ezek az átlagszámok gazdaságonként a valóságtól elég jelentős mértékben is eltérhetnek, a gazdaságonkénti osszeredményt nagyságrendileg mégsem befolyásolják, mert a jövedelmek alapvető tényezői, mint a földterület nagysága, az azon termesztett kultúrák, az állatállomány nagysága és összetétele, a munkabérkeresők száma, a családlétszám, az adó stb. nem átlagos, hanem a megfigyelt gazdaságok tényleges viszonyait tükrözi.

A számítások célja, hogy három kérdésre adjanak választ:

1. Milyen az egyénileg gazdálkodó parasztság jövedelem szerinti rétegződése? 2. Mi a forrása a jövedelmek rétegződésének? 3. Hogyan jelentkeznek a jövedelmi különbségek a parasztság életkörülményeiben?

A jövedelem szerinti rétegződés vizsgálata során a jövedelem két fokozatát különböztetjük meg, az egyik az úgynevezett „üzemi nettó jövedelem”, a másik az „összes nettó jövedelem”.

„Üzemi nettó jövedelem” alatt a saját gazdaságból származó nettó jövedelmet mutatjuk ki, amely magába foglalja a növénytermelés és állattartás nettó (felhasznált takarmány, vetőmag, védőszer, karbantartási költségek és amortizáció levonásával számított) jövedelmén kívül a részesművelés vállalásából és a fuvarozásból (lótartásból) eredő jövedelmeket is. Ugyanakkor levontuk belőle a részesműveléssel, a fuvarral kapcsolatos kiadásokat, a napszámbéreket, továbbá a pénz- és természetbeni adókat is.

Az „összes nettó jövedelem” az „üzemi nettó jövedelmen” kívül tartalmazza a munkabérbevételből, önálló kisipari tevékenységből, napszám-bérbevételből és egyéb (nyugdíj, háziipar stb.) forrásból származó jövedelmeket. Mind az üzemi, mind az összes nettó jövedelem együtt tartalmazza a természetbeni és a pénzbeli jövedelmeket, és független a felhasználástól, attól, hogy fogyasztásra vagy felhalmozásra került, személyi szükségletek kielégítésére, termelőeszközök beszerzésére vagy pedig a készletek növelésére fordították.

A jövedelmi különbségek jelentkezését a parasztság életkörülményeiben a gazdaságok egy főjére jutó összes nettó jövedelem alakulásán keresztül érzékeltetjük, tekintettel arra, hogy az életkörülményeket elsősorban a jövedelem és az együttélő közösség nagysága együttesen, közelebről a keresők és az eltartottak együttes egy főre jutó jövedelme határozza meg. Tekintve, hogy a gazdasághoz tartozók létszámának pontos meghatározása általában nagy nehézségeket okoz (városban dolgozó, iskolában tanuló, idénymunkára hosszabb időre eltávozó családtagok stb. elbírálása miatt), az itt kapott eredmények valamivel bizonytalanabbak, mint a gazdaságok egészének jövedelmi adatai. Mindezek ellenére, ha pontosan nem is, a gazdaságból élők létszámának segítségével legalább hozzávetőleg érzékeltetni lehet az abból eredő életszínvonalkülönbségeket, hogy bizonyos jövedelemösszegek ketten, négyen vagy hatan osztoznak.

Ez a vizsgálat csak az első lépést jelenti. Első lépésben azért választottuk az egyénileg gazdálkodó parasztság körülményeinek eddiginél alaposabb, mélyebb vizsgálatát, mert ennek a vizsgálatnak vannak viszonylag jobb lehetőségei. A vizsgálat alapját képező elgondolás sarkpontja a *meglevő*, eddig elemző kutatás céljaira összefüggésükben föl nem használt statisztikai adatok megfelelő felhasználása, illetve kiegészítése, erre pedig elsősorban az egyénileg gazdálkodóknál van lehetőség. A szövetkezeti parasztságnál ugyanis, jóllehet a közös gazdaságra vonatkozólag talán több és jobb adat áll rendelkezésre, a háztáji gazdaságokra vonatkozólag gyakorlatilag semmiféle adat nincs, pedig az utóbbiból származó jövedelem országos átlagban még kerek 40 %-át tette ki az összes mezőgazdasági jövedelemnek. A *meglevő* adatok még becslés alapjául szolgáló támpontot sem nyújtanak arra vonatkozólag, hogy a kiemelkedően, közepesen vagy gyengén működő közös gazdaságoknak magas vagy alacsony jövedelemmel rendelkező tagsága közül hánynak van kis, közepes vagy nagy jövedelmű háztáji gazdasága, jóllehet a kérdést éppen a közös és háztáji jövedelem együttes alakulása dönti el. A nehézségek természetesen nem mentenek fel a feladat elvégzése alól — a szövetkezeti fejlesztés kérdéseinek jó megoldásához, a konkrét gyakorlati politika részletes megalapozásához ennek a kérdésnek feltárása nélkülözhetetlen. Azonban önként adódott, hogy egy teljesen járatlan

úton először a viszonylag könnyebben megoldható feladatot tűzzük ki és annak tapasztalatait fölhasználva lássunk majd hozzá a következő nehezebb feladat megoldásához.

A Központi Statisztikai Hivatalban folyó munka első szakasza befejeződött. Megállapítottuk, hogy a fent ismertetett keretben és módszer szerint a gazdaságok hogyan oszlanak meg a különböző jövedelemnagyság-csoportok között egyrészt az üzemi nettó jövedelem, másrészt az összes nettó jövedelem alapján, továbbá megállapítást nyert a gazdaságok nagyságcsoportonkénti megoszlása az egy főre jutó nettó jövedelem alapján. Arra a kérdésre, hogy milyen tényezők milyen mértékben befolyásolják a jövedelemkülönbségek mértékét, csak a munka befejezése után viszonylag hosszabb idő múlva lehet majd válaszolni, és akkor lesz majd lehetőség arra is, hogy a jövedelemkülönbségek alakulásából meg-alapozottabb elméleti következtetéseket lehessen levonni.

A továbbiakban az eddig nyert eredményeket ismertetem röviden, hangsúlyozva, hogy azok *előzetes feldolgozás* eredményei, így a végleges megállapítások némileg változhatnak. Az eredmények értékeléséhez megjegyzem, hogy a számításoknak több helyütt történt helyszíni ellenőrzése során azt tapasztaltuk, hogy a kapott eredmények az esetek túlnyomó többségében megfelelnek a valóságnak. Jelentősebb eltérések csak egy kategóriában, a legalacsonyabb jövedelemkategóriában jelentkeztek nagyobb számban. Ez több esetben az átmeneti, alkalmi munkabérkereseteknek az összeírásból való kimaradása mellett lényegében arra vezethető vissza, hogy a nyilvántartások szerint több „gazdaság” van, mint a valóságban. A nyilvántartások ugyanis önálló gazdaságokként tüntetik fel az utóbbi években széles körben folytatott szétirások, valamint a különböző szövetvényes családi-, munka- valamint jövedelmi kapcsolatok (közösen használt igásállatok, haszonélvezet, eltartás, részesmunka stb.) révén létező töredékgazdaságokat is, jóllehet ezek csak más gazdaságokkal együtt képeznek valóságos önálló gazdaságot. Ennek következtében egyes „gazdaságok” a mi számításainkban a valóságosnál valamivel szegényebbnek, mások pedig a valóságosnál valamivel gazdagabbnak mutatkoznak. Valójában azt lehet mondani, hogy Magyarországon nincs másfélmillió egyéni gazdaság, hanem szorosabban vagy lazábban összefüggő gazdaságrészek duzzasztják fel — főképp az alsóbb kategóriákban — a gazdaságok számát. A művi vagy töredék-gazdaságokat leszámítva, a tényleges gazdaságok száma ennél kevesebb, ezeknek az egyenkénti jövedelme viszont több, mint ami a jelenlegi helyzet alapján mutatkozik. Az ebből származó torzítások kiküszöbölésére a számítások természetesen nem vállalkozhatnak, egyedül annak kimutatására van lehetőség, hogy a látszólag külön-külön létező gazdaságokban a jövedelmek hogy alakulnak. Hozzá kell tenni, hogy a torzítás az alsóbb jövedelemkategóriákban jelentősebb, mint a magasabbakban.

A paraszti jövedelmek rétegződése a mezőgazdaságból származó és az összes nettó jövedelem alapján

A gazdaságok jövedelem szerinti rétegződésének vizsgálata során tekintetbe kell venni, hogy a gazdaságok 80 százaléka a 8 holdnál

kisebb földterülettel rendelkezők csoportjába tartozik. Ezen belül az 1—3 holdas gazdaságok számaránya 33%, a 3—5 és az 5—8 holdasoké pedig egyformán 22—22%. Ilyen körülmények közt az összes gazdaság átlagát lényegében a három legalacsonyabb gazdaságkategória dönti el.

A számítások eredménye szerint a vizsgált gazdaságok 1957. évi nettó jövedelme rendkívül széles határok között mozog. Nem szórványos jelenség, hogy akár az üzemi nettó jövedelem, akár az összes nettó jövedelem vagy az egy főre jutó nettó jövedelem tekintetében háromszoros, ötszörös, sőt tízszeres különbségek vannak. A jövedelmek szóródása azonban igen jelentős mértékben eltér az üzemi nettó jövedelmek, az összes nettó jövedelmek, és az egy főre jutó nettó jövedelmek esetében.

Az „üzemi nettó jövedelmek” viszonylag szorosan igazodnak a földterület nagyságához; minden egyes gazdaságnagyság-csoportnál megtalálható az a jövedelemnagyság, amelynél a gazdaságok száma sűrűsödik. Az egyes gazdaságnagyság-kategóriákban a gazdaságok zöme a következő jövedelemnagyság-csoportokban helyezkedik el:

1. sz. táblázat

Az	1— 3 kat. holdas	}	gazdaságok közül legtöbbnek	6—10 000 Ft közt	}	van az átlagos évi üzemi nettó jövedelme
	3— 5 kat. holdas			10—15 000 Ft közt		
	5— 8 kat. holdas			15—20 000 Ft közt		
	8—10 kat. holdas			25—35 000 Ft közt		
	10—15 kat. holdas			35—50 000 Ft közt		
	15 kat. hold feletti			50 000 Ft felett		

Ugyanakkor az tapasztalható, hogy a nagy különbségeket nemcsak a gazdaságnagyság idézi elő, mert ugyanazon a gazdaságnagyság-csoporton belül is igen nagy különbségek fordulnak elő. Így például az 1—3 holdas gazdaságok közül ugyanannyinak van 3000 és 6000 Ft közötti, mint ahánynak 10 000 és 15 000 Ft közötti üzemi nettó jövedelme, a 3—5 holdas gazdaságok jelentős részének üzemi nettó jövedelme 6000 és 25 000 Ft között változik, a 10—15 holdas gazdaságok közül pedig viszonylag soknak az üzemi nettó jövedelme 15 000 és 50 000 Ft közt ingadozik. (L. 2. sz. táblázat. 878. o.)

A saját gazdaságon kívüli forrásokból származó munkabér- és egyéb jövedelem következtében a gazdaságok jövedelmi helyzete igen nagymértékben megváltozik. Az üzemen kívüli jövedelmek főleg az 5 kh-nál kisebb gazdaságokban jelentősek, aminek következtében alapvetően megváltoznak a gazdaságnagyság-csoportok közti jövedelmi arányok. Az összes nettó jövedelem az üzemi nettó jövedelemhez képest nagymértékben nivellált, mert az üzemi nettó jövedelem alapján alacsony jövedelemkategóriába tartozó gazdaságok nagy számban felkerülnek a magasabb jövedelemkategóriákba. Ennek következménye az is, hogy a gazdaságok kevésbé sűrűsödnek gazdaságnagyság-csoportonként egyik vagy másik jövedelemcsoportban, hanem az üzemi nettó jövedelemnél sokkal nagyobb mértékben található ugyanazon gazdaságnagyság-csoportba tartozó gazdaságok közt viszonylag alacsony, de viszonylag magas jövedelmű gazdaságok is. (3. sz. tábl. 879. o.)

Az üzemen kívüli jövedelem hatását az összes nettó jövedelem szerinti rétegződésre jól érzékelteti az üzemi és összes nettó jövedelem egybevetése. Míg a kisebb gazdaságok az üzemi nettó jövedelem alapján az

2. sz. táblázat

A megfigyelt gazdaságok számának százalékos megoszlása a														
	3 000— 6 000 Ft-nál kevesebb		6 000— 10 000 Ft		10 000— 15 000 Ft		15 000— 20 000 Ft		20 000— 25 000 Ft		25 000— 35 000 Ft		35 000— 50 000 Ft-nál több	
üzemi nettó jövedelemmel rendelkezők jövedelemnagyságcsoportjai közt														
1—3 holdas gazdaságok	5,2		84,3									10,5		
3—5 „	6,9			85,7							7,4			
5—8 „	8,6				84,9							6,5		
8—10 „	10,0					87,1							2,9	
10—15 „		12,3											87,7	
15—20 „			14,5										85,5	
20—25 „				16,1									83,9	
25 holdon felüli „								19,6					80,4	
Összes gazdaságok:	2,1	9,3	18,8	19,1	15,2	11,1	13,7	7,6					3,1	

Megjegyzés: Eléggé meglepőnek látszik, hogy a 15 holdnál nagyobb gazdaságkategóriákban csökken a legmagasabb jövedelmi kategóriákhoz tartozó gazdaságok aránya. Figyelembe kell azonban venni, hogy a megfigyelés keretében viszonylag kevés számú gazdaság tartozik e nagyobb gazdaságokhoz, s ezért az előzetes feldolgozás esetleges pontatlanságai itt inkább érezhetőek. A jövedelem források szerinti tüzetes elemzése a végleges feldolgozás során fog csak választ adni arra, hogy a helyzet valóban így alakul-e, s ha igen, miért.

3. sz. táblázat

Az 1—3	holdas gazdaságok	85%-ában	az összes nettó jövedelem viszonylag egyenletesen elosztva	6 000 és 35 000	Ft között van
3—5		87% „		6 000 és 35 000	
5—8		92% „		10 000 és 50 000	
8—10		84% „		15 000 és 50 000	
10—15		89% „		20 000 és 80 000	
15—20		85% „		35 000 és 80 000	
20—25		86% „		35 000 és 80 000-nél több	
25 holdnál nagyobb gazdaságok		80% „		35 000 és 80 000-nél több	

alacsony jövedelemkategóriákban helyezkednek el és az összes nettó jövedelem alapján jelentős részük átkerül a magasabb kategóriákba, addig ez a különbség az 5—8 holdas kategóriánál már alig észrevehető. A nagyobb gazdaságokban az üzemi és az összes nettó jövedelem közti különbség természetesen még kisebb.

4. sz. táblázat

A gazdaságok számának százalékos megoszlása egyes gazdaságnagyság-csoportokban az üzemi nettó jövedelem és az összes nettó jövedelem csoportjai szerint

Gazdaságnagyság	6000 Ft-nál kevesebb	6000—15 000 Ft	15 000—35 000 Ft	35 000 Ft-nál több	Összesen	
	nettó jövedelemmel					
1—3 holdas gazdaságok	üzemi jövedelme	28,1	61,4	10,5	0,0	100,0
	összes jövedelme	8,8	35,1	49,7	6,4	100,0
3—5 holdas gazdaságok	üzemi jövedelme	6,9	51,7	39,7	1,7	100,0
	összes jövedelme	3,7	33,1	53,9	9,3	100,0
5—8 holdas gazdaságok	üzemi jövedelme	1,9	23,0	68,6	6,5	100,0
	összes jövedelme	1,0	15,8	66,0	17,2	100,0

Főleg az üzemen kívüli jövedelmek következménye, hogy a viszonylag magas, 25—35 000 forint közötti jövedelemcsoportban nagy arányban vannak képviselve a legkisebb gazdaságcsoportba tartozó gazdaságok is. (5. sz. táblázat. 880. o.)

Szem előtt kell azonban tartani, hogy mialatt ebben a jövedelemcsoportban ugyanolyan arányban vannak képviselve az 1—3 és a 3—5 holdas gazdaságok, mint a 15—20 holdasok, a kisebb gazdaságokban a gazdaságok többségének ennél alacsonyabb, a nagyobbakban pedig a gazdaságok többségének ennél magasabb jövedelme van. (6. sz. tábl.)

5. sz. táblázat

Gazdaság-nagyság (kh)	25—35 000 Ft közti nettó összjövedelmű gazdaságok az összes gazdaság %-ában
1—3	17,4
3—5	18,4
5—8	27,6
8—10	34,3
10—15	28,8
15—20	17,6
20—25	21,7
25 kh felett	23,5
Összesen	22,5

6. sz. táblázat

Gazdaság-nagyság (kh)	25 000 Ft-nál kevesebb	25—35 000 Ft közötti	35 000 Ft-nál több
	összes nettó jövedelemmel rendelkező gazdaságok százalékos megoszlása		
1—3	76,2	17,4	6,4
3—5	72,3	18,4	9,3
5—8	55,2	27,6	17,2
8—10	34,4	34,3	31,3
10—15	11,2	28,8	50,0
15—20	13,1	17,6	69,3
20—25	14,1	21,7	64,2
25 kh feletti	19,7	23,5	56,8
Összesen	58,9	22,5	18,6

Összefoglalóan azt lehet mondani, hogy a viszonylag magas munkabérkereset széles lehetőségei közt nagymértékben csökkentek a kisebb és nagyobb paraszti gazdaságok közti jövedelmi különbségek. A tömegében nagyobb fejlődésre nem képes apró gazdaságok számára a munkabérkereset lehetőséget adott arra, hogy a mezőgazdasági termelésben elérendő előrehaladás nélkül is azonos jövedelmi színvonalra kerüljenek a náluknál jóval nagyobb, kedvezőbb mezőgazdasági termelési lehetőségekkel rendelkező birtoknagyság-csoportokkal.

Néhány adalék a parasztság megyénkénti jövedelmi különbségeihez

Az országos átlagos adatok mögött vidékenként érthető módon rendkívül nagy különbségek vannak. Így van ez az üzemi jövedelem és az összes jövedelem tekintetében egyaránt, hiszen a gazdaságok nagysága, a gazdálkodás módja országrészenként, azon belül kisebb egységenként is számottevő jellegzetes különbségeket mutat, a saját gazdaságon kívüli kereseti lehetőségek tekintetében pedig még nagyobbak a területi különbségek. A területenkénti eltérésekről eddig rendelkezésre álló eredmények, hasonlóan az országos adatokhoz, egyelőre csak a legösszefoglalóbb képet adják — azt mutatják meg, hogy a gazdaságok hogy oszlanak meg megyénként a különböző jövedelemcsoportok között. A megyék közötti sorrend érthetőleg teljesen más, ha csak a mezőgazdaságból származó („üzemi”) jövedelmet, és megint más, ha az összes jövedelmet vesszük az összehasonlítás alapjául. A 35 000 Ft-nál nagyobb átlagos jövedelemmel rendelkező gazdaságok arányának nagyságrendjébe állítva a megyéket, a 7. táblázat szerinti rangsort kapjuk.

Természetesen leginkább az újonnan illetve erőteljesebben fejlesztett ipari centrumokban haladja meg a magas összes jövedelemmel rendelkezők aránya az egyedül üzemi jövedelmük alapján e kategóriákba tartozó gazdaságok arányát. Maga a sorrend egymagában nem ad képet a különbségekről, igen jellemző az is, hogy e különbségek mérve milyen. Egyes megyékben az összes jövedelem alapján a legmagasabb jövedelemcsoportba tartozó gazdaságok aránya két-háromszorosát teszi ki az üzemi jövedelem alapján ide tartozóknak, míg másokban a legmagasabb

7. sz. táblázat

Az üzemi nettó jövedelem alapján		Az összes nettó jövedelem alapján		Az üzemi nettó jövedelem alapján		Az összes nettó jövedelem alapján	
1	Baranya	1	Baranya	11	Heves	11	Pest
2	Somogy	2	Vas	12	Komárom	12	Szabolcs
3	Vas	3	Komárom	13	Bács	13	Heves
4	Tolna	4	Tolna	14	Nógrád	14	Borsod
	Zala	5	Győr	15	Szolnok	15	Hajdú
6	Győr	6	Somogy	16	Csongrád	16	Szolnok
7	Szabolcs	7	Fejér	17	Békés	17	Békés
8	Veszprém	8	Zala	18	Borsod	18	Bács
9	Fejér		Nógrád	19	Pest	19	Csongrád
10	Hajdú	10	Veszprém				

Megjegyzés: A vizsgálat keretében a megyénkénti adatok, kevesebb gazdaságot ölelvén fel, természetesen kevésbé alkalmasak általánosításra mint az országos adatok, inkább csak tájékoztató ellegűek.

jövedelemkategóriába a gazdaságoknak mindössze 20–40%-kal nagyobb része kerül az összes jövedelem alapján, mint az üzemi jövedelem alapján. A különbség annál élesebb, mert általában éppen ezeken a helyeken az üzemi jövedelem alapján is alacsonyabb a magas jövedelemmel rendelkezők aránya. (8. sz. táblázat.)

8. sz. táblázat

35 000 Ft-nál nagyobb jövedelemmel rendelkező gazdaságok az összes gazdaságok %-ában

	Az üzemi nettó jövedelem alapján	Az összes jövedelem alapján
Országos átlag	10,7	18,5
Baranya	18,5	36,7
Győr	12,4	24,6
Fejér.....	11,8	22,7
Komárom	9,3	25,6
Pest	7,5	18,6
Nógrád	8,7	20,3
Borsod.....	6,4	15,8
Bács	8,9	11,0
Szolnok	7,8	11,2
Csongrád.....	7,2	10,2

A megyék közötti jövedelemkülönbségek természetesen rendkívül sok tényezőre vezethetők vissza, ezeknek feltárására csak a folyamatban levő munka befejezésével lesz teljes lehetőség.

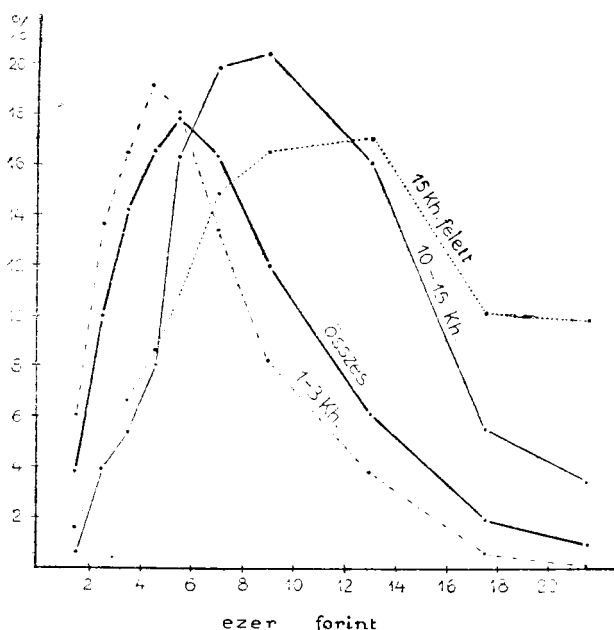
A gazdaságokhoz tartozó népesség egy főjére jutó jövedelmek különbségei

Annak következtében, hogy a parasztgazdaságokhoz tartozó népesség száma gazdaságonként igen változó, az egy főre jutó összes nettó jövedelem alapján a gazdaságok másképp helyezkednek el a különböző

jövedelemcsoportok között, mint a gazdaságok egészének jövedelme alapján. Nagy családlétszám esetén nagy jövedelmű gazdaságok is az alsóbb csoportba kerülnek, ugyanakkor szerény összjövedelem mellett is magas jövedelemcsoportba juthatnak az 1–2 családtagot eltartó gazdaságok. Míg a gazdaságok összjövedelme alapján az 5 holdnál kisebb gazdaságoknak csak 8%-a kerül a három legmagasabb jövedelmi kategóriába, addig az egy főre jutó jövedelem alapján e gazdaságok 17%-a tartozik ide.

A gazdaságok jövedelem nagyság szerinti megoszlását az egy főre jutó összes nettó jövedelem alapján a következő grafikon szemlélteti:

A megfigyelt gazdaságok számának százalékos megoszlása az 1 főre jutó összes jövedelem szerint.*

* A jövedelemcsoportok különböző nagyságát kiküszöböltük. A százaléértékek 1000 Ft-os csoportközökre vonatkoznak.

Összefoglalás és következtetések

Az eddig ismertett adatok rendkívül jelentősek — eddigi ismereteinkhez képest sok tekintetben alapvetően újat mutatnak. Azt, hogy a dolgozó parasztságon belül nagyok a jövedelemkülönbségek és sok parasztnak van munkabér-jövedelme, közvetlen tapasztalatból eddig is tudni lehetett. De sem azt, hogy ezek a különbségek milyen méretűek és a dolgozó parasztságnak mely rétegeit különböztetik meg egymástól, sem azt, hogy a munkabér-jövedelemnek valójában milyen rendkívül meghatározó szerepe van a parasztságon belüli rétegződésre, eddig nem ismertük. A vizsgálatból nyert eddigi legáltalánosabb megállapítások a következőkben foglalhatók össze:

1. A jövedelemkülönbségek igen széles határok közt mozognak.
2. A mezőgazdaságból származó jövedelem még viszonylag szorosan kapcsolódik a gazdaság nagyságához, azonban más tényezők annyira hatnak rá, hogy már az üzemi jövedelem alapján is nagymérvű jövedelemkülönbségek vannak az azonos nagyságú gazdaságok között is. A

gazdaságok zömében (tehát a kevésszámú kivételek itt nem játszanak közre) a jövedelmek alsó és felső határai közt a kisebb gazdaságokban nem ritka az ötszörös, de a nagyobb gazdaságokban is a kétésfél-háromszoros jövedelem egyazon gazdaságnagyság-csoporton belül.

3. Az üzemen kívüli (túlnyomórészt munkabér-) jövedelmek rendkívül jelentősek az 5 kh-nál kisebb gazdaságokban.

4. A munkabér-jövedelmek lényegesen megváltoztatják a jövedelmkülönbségeket — egészen kis gazdaságok is nagy számban egy színvonalra kerülnek jó középparaszti gazdaságokkal.

5. A megélhetési lehetőségeket a gazdaságok jövedelme mellett nagymértékben befolyásolja a családtagok száma is. Ennek hatására, különösen a kisebb gazdaságokban, még nagyobb a jövedelmek szóródása az azonos nagyságú gazdaságok között.

Mindezekből az következik, hogy amit általában „dolgozó paraszt” gyűjtőnévvel szoktunk egybefoglalni, az valójában lényegesen különböző változatok rendkívüli sokfélesége közt oszlik meg. Az adatok megmutatják, hogy a parasztság milyen széles tömegei emelkedtek a munkások magasabb életszínvonalára és váltak részben munkásokká, ugyanakkor mégsem lettek teljesen munkásokká, mert nem szakadtak el a mezőgazdasági termeléstől, a falusi életmódtól. Ez a széles paraszti réteg kettős jövedelme biztosabb alapjain — a mezőgazdasági haladás irányába való változás, fejlődés szükségességének belső mozgató rugója nélkül — az általában elmaradottabb mezőgazdasági termelés keretén belül is a legkevésbé korszerű, önellátó parcellás gazdálkodás formáinál maradt meg. Az adatok végül megmutatják, hogy akiket vulgárisan mint a munkásokhoz képest indokolatlanul jól élő parasztokat szokás emlegetni, azokat túlnyomó többségükben éppen nem a mezőgazdasági jövedelmük, hanem a paraszti jövedelem mellé megszerzett munkabér-jövedelem emeli magasra, míg azoknak a paraszti gazdaságoknak, amelyek a munkásosztály számára is előnyös fejlettebb gazdálkodás, magas árutermelési arány következtében jutnak viszonylag magas jövedelemhez, rendkívül alacsony a száma. Az összes gazdaságoknak közel 80 százalékát teszik ki a 8 holdnál kisebb gazdaságok, s ennek csak körülbelül 2,5%-ában haladja meg a gazdaságonkénti üzemi nettó jövedelem az évi 35 000 Ft-ot, azt a szintet, ami közel esik a munkások 1957. évi átlagos nettó családi jövedelméhez. (1400 Ft átlagos havi nettó munkabér alapján az évi átlagkereset 17 000 Ft, amely az átlagos, körülbelül 20%-os béren kívüli jövedelemmel együtt keresőnként évi 20 000 Ft-ot, családonként pedig átlagosan hozzávetőlegesen 32 000 Ft-ot tesz ki.)

Hangsúlyozni kell, hogy a munkások családi jövedelmének és a parasztok gazdaságonkénti jövedelmének összehasonlítása csak igen hozzávetőleges, mert a két fogalom nem egészen azonos. A gazdaság ugyanis tágabb, de szűkebb is lehet, mint a család — egy gazdaságból több család is élhet, és ugyanakkor egy család több (például szétírt) gazdaságból is húzhat jövedelmet. (Arra vonatkozólag, hogy a gazdaságok és családok közti kapcsolat milyen, ez idő szerint nem rendelkezünk adatokkal.) De különbséget jelent a parasztgazdaság és a munkáscsalád jövedelme közt az is, hogy míg a munkáscsaládok jövedelme egészében fogyasztási alap, addig a parasztcsaládoknak ezen túlmenően abból kell fedezni a termelőeszközök felújításának illetve kibővítésének költségeit is.

A munkások és a parasztek életkörülményei összehasonlításának alaposabb vizsgálata részben más módszereket, más mutatókat, részben további kutatásokat igényel. E kérdés megválaszolása meghaladja e cikk keretét; a fenti összehasonlítás a vizsgálat adta laza keretek közt csak bizonyos tájékoztatást kíván nyújtani. Az azonban így is megállapítható, hogy a munkáscsaládok átlagos jövedelme lényegesen magasabb, mint a parasztcsaládok mezőgazdasági termelésből származó jövedelme, igaz viszont, hogy azok a parasztcsaládok, amelyeknek jövedelmét munkabérvétel is növeli, átlagosan körülbelül olyan jövedelemmel rendelkeznek, mint a munkáscsaládok átlaga.

Egyedül az átlagok összehasonlítása azonban természetesen nagyon elvont. Tekintettel arra, hogy a jövedelmek szóródása a munkásoknál, de még inkább a parasztnál rendkívül nagy, egészen biztosra vehető, hogy a munkabérek és a pusztán paraszti jövedelmek közti nagy különbségek ellenére vannak olyan csak mezőgazdasági jövedelemmel rendelkező paraszti rétegek, helyesebben családok, amelyeknek a jövedelme jóval meghaladja a munkások jövedelmét, sőt a legmagasabb iskolai képzettséggel rendelkező, magas irányító posztokon álló nagy felelősséggel dolgozó rétegek jövedelmét is, és természetesen fokozottan így van ez a bérvetéssel is rendelkező, viszonylag magas átlagjövedelmű paraszti gazdaságok esetében.

Az eddig ismertetett eredmények, bár rendkívül lényegesek, csak kis részét képezik annak, amit a folyamatban levő munka később nyújthat. Azt már tudjuk, hogy a paraszti gazdaságok hogy oszlanak meg az alacsony és magas jövedelemkategóriák közt, s azt is, hogy ez mennyiben a saját gazdaságból származó, illetve mennyiben azon kívül szerzett jövedelem eredménye. Az azonban, hogy ezek a különbségek mennyiben függvényei a rendelkezésre álló termelési alapoknak, az alapok felhasználási módjának, a gazdálkodás minőségének vagy a munkaerővel való ellátottságnak, mind olyan kérdés, amelyre csak a munka későbbi fázisában lehet válaszolni. Egy azonban már az eddigi eredmények alapján is biztos — nem egy megállapítás nyomán változtatnunk kell majd eddigi elképzeléseinken. A párt mezőgazdasági politikájának közelebbi gyakorlati végrehajtása azt kívánja, hogy azt ne szubjektív vélekedésre, hanem a tények lehető szilárd, objektív ismeretére alapozzuk.

Magyarország távlati energiaproblémái*

Magyarország energiahelyzete — mint ismeretes — más országokéhoz képest viszonylag kedvezőtlen. Klasszikus energiahordozó-készleteink alapján abszolút mértékben és a lakosság egy főjére számítva egyaránt a világ energiahordozókban legszegényebb országai közé vagyunk sorolhatók, ugyanakkor az egy főre jutó energiafelhasználás hazánkban a világátlag körül van. Így készleteink kimerülési sebessége 10–20-szorosa a világátlagnak. Ezért nálunk különösen fontos és sürgős annak vizsgálata: milyen lesz energiahelyzetünk a következő évtizedekben, milyen forrásokból, hogyan tudjuk fedezni növekvő igényeinket?

Távlati energiagazdálkodási terv kidolgozására van tehát szükség, amelynek alapján tervszerűen irányítani lehet Magyarország energiagazdálkodását.

Egy energiagazdálkodási terv kidolgozásakor elsőnek azt kell meghatározni: milyen mennyiségi és minőségi energiaigények várhatók a jövőben, s mennyire elégíthetők ki ezek az igények az ismert energiaforrásokból. Röviden: *energiamérleget* kell készíteni.

Az energiamérleg készítésekor a következő részproblémákat kell vizsgálni:

1. a bázisidőszak fogyasztási adatai és a várható fogyasztásnövekedés elemzése alapján becsült jövőbeni fogyasztás;
2. a „klasszikus” energiahordozó-készletek elemzése alapján becsült jövőbeni energiahordozó-termelés;
3. az importból beszerezhető „klasszikus” energiahordozókkal, illetve magenergiával vagy más módon fedezendő hiány.

Az energiamérlegben *mértékegységül* — a legújabb nemzetközi szakirodalmi szokásnak megfelelően — a kWó-t, illetve a MWó-t választottuk, mert az egyaránt alkalmas a hőenergiahordozók, a víz- és a magenergia mérésére. (1. sz. táblázat.)

A mérlegben a vízenergia számításakor a kWó-egység nem a víz-erőműben fejlesztett villamos energiát jelenti, hanem annak az országos erőműhatásfoktól függő szénmennyiségnek a hőértékét, amely szükséges a vízerőművekben fejlesztett azonos mennyiségű villamosenergia-

* A cikk a szerzőnek „A magenergiahasznosítás várható szerepe Magyarország távlati energiaellátásában” című, 1957. októberi tanulmánya alapján készült.

Energiahordozók átszámítása kWó-ra

Megnevezés	Világátlag	Hazai átlag*
Fekete kőszén	8,0 kWó/kg	5,87 kWó/kg
Koksz	7,2 kWó/kg	6,79 kWó/kg
Barna kőszén és lignit	2,5 kWó/kg	3,80 kWó/kg
Tőzeg	4,0 kWó/kg	—
Kamragáz	4,8 kWó/nm ³	4,0 kWó/nm ³
Földgáz	10,6 kWó/nm ³	10,9 kWó/nm ³
Folyékony tüzelőanyagok	12,0 kWó/kg	11,63 kWó/kg
Tűzifa és egyéb növényi tüzelőanyagok.....	4,0 kWó/kg	3,49 kWó/kg

* A hazai átlagadatok az 1955. évi országos energiamérlegből valók.

mennyiség fejlesztéséhez. Így hasonlíthatók ugyanis csak össze közvetlenül a villamos energiában gazdag, illetve szegény országok adatai.*

Az a körülmény, hogy a vizsgálatokat egészen a 2000. évig terjesztettük ki, semmiképpen sem jelenti azt, mintha nem lennének tisztában ilyen hosszú távlatra szóló becslések alapvető bizonytalanságával. De éppen tekintettel a kérdés alaptermészetére, nem szabad a „nagyobb pontosság” kedvéért rövidebb időt (például csak 10–15 évet) kitűzni, mert a téma megoldása csak a nagy távlatok szemléletével közelíthető meg legalábbis olyan értelemben, hogy a fejlődés irányát meghatároz-hassuk. Erre hazánkban különösen nagy szükség van, tekintettel az ezen a területen uralkodó bizonytalanságra és súlyos energiaszegénységünkre.

Az energiafogyasztás

A 2. sz. táblázat a világ, Európa, az OEEC** államok és Magyarország évi „saját” alapenergiahordozó termelését mutatja. A világra, Európára és az OEEC országokra*** vonatkozó adatok az 1952., a Magyarországra vonatkozóak az 1955. évből származnak.

A táblázatból kitűnik, hogy a Magyarország egy lakosára jutó összes energiahordozó-termelés *nagysága* a világátlaghoz áll közel, míg az egyes energiafajták *megoszlása* inkább az európai átlagot közelíti meg. A kőolaj, a földgáz és a nem ipari jellegű energiahordozók**** viszonylagos fogyasztása néhány százalékkal nagyobb ugyan, mint az európai átlag, a szénfogyasztás azonban kisebb, a vízenergia-fogyasztás pedig az európainak csak körülbelül 3,5 százaléka, sőt a világátlagnak is csak 5 százaléka.

A táblázat adatai a kitermelt energiafajták *teljes*, illetve a vízenergiánál annak szénre visszszámított energiátartalmára vonatkoznak.

* 1895-ben az erőművi hatásfok kerekén 3 százalék volt (fajlagos hőfogyasztás körülbelül 29 000 kcal/kWó), 1929-ben 13 százalékra (6600 kcal/kWó), 1950-re 19 százalékra (4500 kcal/kWó) nőtt. Ebből adódik, hogy amíg például 1929–1950 között a vízerőműben fejlesztett villamos energia mennyisége évente átlagosan 5,3 százalékkal nőtt, addig alapenergiahordozóra átszámítva már csak 3,3 százalék az évi növekedés üteme.

** Organisation for European Economic Cooperation (Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet).

*** Ausztria, Belgium, Dánia, Egyesült Királyság, Franciaország, Görögország, Irorság, Izland, Luxemburg, Németország, Norvégia, Olaszország, Portugália, Svájc, Svédország, Törökország.

**** Nem ipari jellegű energiahordozók a fa, a mezőgazdasági hulladékok stb.

2. sz. táblázat

Egy évi saját alapenergiahordozó-termelés

Megnevezés	Világ (1952)		Európa (1952)		OEEC országok (1952)		Magyarország (1955)	
	10 ¹² kWó	%	10 ¹² kWó	%	10 ¹² kWó	%	10 ⁹ kWó	%
Szilárd tüzelőanyag	13,3	44,1	5,33	74,6	4,14	76,5	88,90	74,1
Kőolaj.....	7,7	25,6	0,75	10,5	0,65	12,0	18,50	15,4
Földgáz	2,7	9,0	0,03	0,4	0,02	0,4	3,60	3,0
Ásványi energiák összesen:	23,7	78,7	6,11	85,5	4,81	88,9	111,00	92,5
Vízenergia	1,8	6,0	0,61	8,5	0,32	5,9	0,39	0,3
Ipari jellegű energia-hordozók összesen:.....	25,5	84,7	6,72	94,0	5,13	94,8	111,39	92,8
Nem ipari jellegű energia-hordozók összesen:.....	4,6	15,3	0,43	6,0	0,28	5,2	8,59	7,2
Teljes összeg:	30,1	100	7,15	100	5,41	100	119,98	100
1 lakosra jut 1000 kWó/év	12		21,5		—		12,2	

Ha a fogyasztóknál hasznosításra kerülő energiahordozók mennyiségét akarjuk meghatározni, akkor az alapenergiahordozó-termelés értékéből le kell vonni: 1. az energiaátalakító üzemek veszteségét és a nem energetikai célú felhasználást; 2. az energiaátvitel és -szállítás veszteségeit, beleértve a tárolással kapcsolatos és az egyéb, másutt el nem számolt veszteségeket; 3. a fogyasztói felhasználás közben előálló veszteségeket.

A következő táblázat a világ és Magyarország fenti alapon feldolgozott adatait tartalmazza. A világ adatai itt — tekintettel az irodalomból rendelkezésre álló további bontásra — a ténylegesen termelt vízenergia-mennyiségeket tartalmazzák, míg Magyarország adataiban meghagytuk a vízenergia visszaszámítását alapenergiahordozókra. A magyar vízenergia-termelés nagysága minimális, így az összehasonlítás ebből eredő hibája elhanyagolható.

3. sz. táblázat

Egy évi energiamérleg

Megnevezés	Világ (1952)		Magyarország (1955)	
	10 ¹² kWó	Százalék ⁵	10 ⁹ kWó	Százalék ⁵
<i>a) Energiaforrások</i>				
Alapenergiahordozó-termelés	28,7		119,98	
Emberi és állati munkaerő ¹	0,3		—	
Alapenergiahordozó-import	—		7,43	
Átalakított energiahordozó-import ²	—		14,06	
Alapenergiahordozó-export.....	—		— 3,13	
Átalakított energiahordozó-export ²	—		— 2,14	
Energiaforrások összesen:	29,0	100,0	136,40	100,00

Megnevezés	Világ (1952)		Magyarország (1955)	
	10 ¹² kWó	Százalék ⁵	10 ⁹ kWó	Százalék ⁵
<i>b) Veszteségek³</i>				
1. Átalakítók veszteségei és nem energetikai felhasználások ⁴				
Brikettezés.....	} 0,5	} 1,7	0,24	0,18
Lepárlás.....			2,62	1,92
Generátorgáz-fejlesztés	} 0,8	} 2,8	1,71	1,25
Kőolajfinomítás			2,72	1,99
Ipari gőzfejlesztés	} 2,3	} 7,9	6,17	4,52
Villamosenergia-fejlesztés			24,20	17,74
Összes átalakítási veszteség ,.....	3,6	12,4	37,66	27,60
2. Szállítási, tárolási és egyéb veszteség.....	1,2	4,1	2,73	2,00
3. Fogyasztói felhasználás veszteségei.....	14,0	48,5	65,97	48,40
Összes veszteség :	18,8	65,0	106,36	78,00
<i>c Tényleges hasznosítás</i>	10,2	35,0	30,04	22,00

¹ Az emberi munkát az ENSZ-statisztika 0,5 kWó/nap (150 kWó/év), az állati munkát egységnyi igavonó állatokra vonatkoztatva — 500 kWó/év egyenértékűszámok alapján számítja át. A magyar statisztika az emberi és az állati munkaerőt nem veszi számításba az energiamérleg keretében.

² Alapenergiahordozókra visszaszámítva.

³ Az átalakító üzemek hatásfokát magyar viszonylatban úgy számoltuk, hogy az átalakító üzemből kikerült, nettó másodlagos energiamennyiséget osztottuk a kívülről bevitt alapenergiamennyiséggel. Az átalakítási hatásfokok Magyarországon 1955-ben a következők voltak: brikettezés 94,6, szénlepárlás 83,5, generátorgáz-fejlesztés 69,8, kőolajfinomítás 79,4, ipari kazántelegek 64,3, villamosenergia-fejlesztés 17,5 százalék. Az átalakítási hatásfokok súlyozott átlaga 54,4 százalék.

⁴ Az importált másodlagos energiahordozók átalakítási veszteségei a mérlegben szereplő átalakítási veszteségekben bennfoglaltatnak, míg az exportáltaké nem.

⁵ Megoszlási viszonyszámok (összes energiaforrás = 100).

Energiakészletek

Az Energia Világkonferencia évkönyvei, a genfi atomenergia-értekezletre beküldött dolgozatok, valamint egyéb adatközlések alapján összeállítottuk a világ, Európa és Magyarország készletadatait természetes energiahordozókból (teljes hőértékkel, kWó-ban kifejezve). Itt meg kell jegyezni, hogy az utóbbi időben lefolytatott geológiai kutatások nyomán hazai készleteink növekedésével lehet számolni, tehát az alábbiakban közölt adatok és a belőlük levont következtetések — a készleteket illetően — némileg pesszimiztikusoknak mondhatók.

Az összehasonlítást könnyebbé teszi, ha az egy lakosra és az egy km² területre jutó energiakészleteket állítjuk egymás mellé.

4. sz. táblázat

Alapenergiahordozó-készletek teljes hőértékükkel

Megnevezés	Világ		Európa*		Magyarország	
	10 ¹² kWó	%	10 ¹² kWó	%	10 ⁹ kWó	%
Feketeszén	29 813	80,1	4 675	82,2	2 040	17,6
Barnaszén és lignit	2 359	6,3	432	7,6	7 359	63,6
<i>Szén összesen :</i>	32 172	86,4	5 107	89,8	9 399	81,2
Olaj	232	0,6	2	} 0,1	135	1,2
Földgáz	81	0,2	3		42	0,3
<i>Tüzelőanyag összesen :</i>	32 476	87,2	5 112	89,9	9 576	82,7
Vízenergia	4 749	12,8	574	10,1	2 000	17,3
<i>Összesen :</i>	37 225	100,0	5 686	100,0	11 576	100,0

* Szovjetunió nélkül.

(A táblázatban a vízenergia-készleteket — az ENSZ ajánlása nyomán — annak feltételezésével számítottuk, hogy 1000 év termelése képezi a készletet. A feltételezés természetesen vitatható, készletnek éppen így 100 vagy 2000 év termelését is tekinthetnénk. Ez alkalommal azonban a vízenergia nincsen visszaszámítva alapenergiahordozóra, s így a közölt „vízenergiakészlet”-adatok alapenergiahordozókban kifejezve körülbelül 250 évi termelésnek felelnek meg.)

5. sz. táblázat

Egy lakosra, illetve 1 km²-re jutó alapenergiahordozó készletek (1000 kWó-ban)

Megnevezés	Világ	Európa	Magyarország
<i>a) Egy lakosra jutó</i>			
Feketeszén-készlet.....	11 417	11 635	207
Barnaszén- és lignit-készlet.....	902	1 077	746
Szénkészlet összesen:	12 319	12 712	953
Olajkészlet	83	5,1	13,7
Földgázkészlet	31	8,68	4,3
Vízenergia-készlet	1 810	1 431	202,8
Összes készlet :	14 243	14 156,78	1 173,8
<i>b) Egy km²-re jutó</i>			
Feketeszén-készlet	222 000	950 000	21 920
Barnaszén- és lignit-készlet	17 475	87 762	79 100
Szénkészlet összesen:	239 475	1 037 762	101 020
Olajkészlet	1 650	421	1 450
Földgázkészlet... ..	602	707	450
Vízenergia-készlet	35 440	116 600	21 500
Összes készlet	277 167	1 155 490	124 420

Az 5. sz. táblázat adataiból kitűnik, hogy Magyarországon egy lakosra a világ, illetve Európa átlagos energiahordozó-készletének csak körülbelül 7,5 százaléka jut. Egy lakosra jutó olajkészletünk az európai átlagnál nagyobb, de a világtátlagnak csak 16,5%-a. A földgázkészlet körülbelül fele az európai átlagnak, míg a vízenergiakészlet a világ, illetve Európa átlagának 11,2, illetve 14,17 százaléka.

A táblázatból látható, hogy míg az összes készletek megoszlása szén, olaj és földgáz között Magyarországon nagyjából megfelel a világ, illetve Európa átlagának, addig a különféle szénfajták arányát tekintve Magyarország helyzete pontosan az ellenkezője az átlagos külföldinek. Feketeszén mind a világ, mind pedig Európa szénkészletének körülbelül 91 százaléka, a többi barna kőszén és egyéb, Magyarországon viszont barnaszén és lignit az egész tüzelőanyagkészlet 77 százaléka, s csupán kereken 21 százaléka feketeszén. Az értékelésbe a vízenergiát is bevonva azt kapjuk, hogy Magyarországon a vízenergia-készlet részaránya az összes alapenergiahordozó-készleteken belül jóval nagyobb, mint a világ vagy Európa átlagában. Ennek magyarázata természetesen az, hogy Magyarország szénkészletei viszonylag szerények.

Érdekes adatokat kapunk, ha azt vizsgáljuk, hány százalékát használja fel ma ismert készleteinek a világ, Európa, illetve Magyarország. Ezeket az adatokat (amelyekből következtetni lehet a készletek kimerülési sebességére) tartalmazza a következő táblázat.

6. sz. táblázat

Alapenergiahordozók évenkénti felhasználása a készlet százalékában

Megnevezés	Világ	Európa	Magyarország
Szilárd tüzelőanyag.....	0,04	0,105	0,946
Olaj	3,45	37,50	13,70
Földgáz.....	3,24	0,88	8,57
Tüzelőanyagok összesen :	0,073	0,12	1,16
Vízérő	0,0085	0,025	0,0035
Teljes összeg :	0,065	0,11	0,960

Hazánk energiaszegénységével függ össze, hogy míg az 1952. évben a világ átlagában az egész tüzelőanyagkészletnek 0,73 ezrelékét, Európában 1,2 ezrelékét használták fel, addig Magyarország egy év alatt egész felkutatott készletének 1,16 százalékát használta fel. A vízenergia-készlettel — a fenti módon számolva is — 1 százalék körüli az energiakészlet felhasználása Magyarországon 1 év alatt, szemben a világ huszad, illetve Európa tized annyi értékével.

1952-ben csupán Portugália, Svédország és Dánia használt fel szénkészletéből nagyobb százalékot, mint Magyarország, míg a teljes energiakészletet tekintve csupán Dánia van rosszabb helyzetben, mint Magyarország. (Portugáliának és Svédországnak nagy vízerőkészletei vannak.)

A fogyasztás növekedésének elemzése

A jövőben várható energiafogyasztás felmérésekor mérlegelnünk kell a fogyasztás változásának jellegét, okait és nagyságát. A vizsgálatok célja: a jövőbeni fogyasztásra vonatkozó becslés előkészítése.

A jövőbeni energiafogyasztás többféleképpen mérhető fel:

a) globális extrapolációval,

b) a fő népgazdasági ágakra (iparra, közlekedésre, mezőgazdaságra, háztartásra stb.) bontott adatok alapján végzett ágazati extrapolálással (úgynevezett „I. szintetikus módszer”). Ez az eljárás pontosabbnak látszik, mint a globális módszer. A bizonytalansági tényezők elemzésekor azonban látni fogjuk, hogy az ágazatonkénti extrapolálás módszere is sok ponton támadható;

c) energiafogyasztás szempontjából homogénnek tekinthető fogyasztói csoportok szerinti vizsgálati (úgynevezett „II. szintetikus”) módszerrel.

A különféle módszerekkel kapott adatokat célszerű egymással egybevetni, s ily módon is ellenőrizni.

Akárhány módszerrel becslünk is, akármilyen értéket állapítunk is meg, az extrapoláció óhatatlanul sok bizonytalanságot rejt magában. Bizonytalansági tényezők egyebek között:

1. Országoként különböző a lakosság lélekszámának változása, ami szükségessé teszi a demográfiai adatok elemzését is;

2. Csak az energetikai hatások ismeretében lehetséges a hasznosított energiafogyasztás visszaszámítása alapenergiahordozókra, ezért e hatások várható változását is fel kell mérni;

3. A kimerülő véges energiakészletek becslésekor az úgynevezett ki nem aknázható (bennmaradó) készleteken kívül ki kell számítani az évi kitermelés lehetséges felső határát is;

4. Meg kell állapítani a kimeríthetetlen energiaforrásokból gazdaságosan termelhető évi energiamennyiséget;

5. Mivel az energiaköltségek alakulása jelentősen befolyásolhatja a fogyasztás nagyságát, számításba kell venni az ár- és költségalakulásból eredő gazdasági kihatásokat is;

6. Mivel az energiát (energiahordozókat) többnyire nem termelésük színhelyén használják fel, mérlegelni kell az egyes energia- (energiahordozó-) fajták termelésével, illetve felhasználásával kapcsolatos szállítási feladatokat, és az ezzel járó költségeket;

7. Gondosan vizsgálni kell az egyes energiafajták egymás közötti helyettesíthetőségét.

Vizsgálatainkban — függetlenül attól, hogy a becslést a fentiekben a) b) vagy c) alatt jelölt módszerrel végeztük el — a több oldalról való megközelítés érdekében az extrapolációt magát is több módon eszközöltük. Anélkül, hogy e helyen az egyes eljárásokat részletében magyaráznók, megemlítjük, hogy alkalmazásra került a hosszú idők adataiból számított „átlagos”, valamint a „legvalószínűbb” növekedési exponens módszere, kijelöltük továbbá az „50 százalékos valószínűségi határon belüli növekedések” határértékeit is. Ez az eljárás a várható eredmények valószínűsítését nagymértékben elősegíti.

Globális extrapoláció

Az extrapoláció alapja általában valamely célszerűen kiválasztott időszak fejlődési iránya. Kérdés azonban, mely időszak és mely termelési-fogyasztási egység adatait válasszuk alapul. 1860 és 1953 között a világ termelése a fő ipari jellegű energiahordozókból (szénből, folyékony tüzelőanyagból, földgázból és vízenergiából) évi $1,1 \cdot 10^{12}$ kWó hőegyenértékről évi $23,4 \cdot 10^{12}$ hőegyenértékre nőtt. A növekedés nem volt egyenletes, a háborúk és a gazdasági konjunktúra-ingadozások hatással voltak rá. A gazdasági fellendülés egyes időszakaiban az összes energiatermelés évi százalékos növekedése 4 és 5,5 százalék között alakult, míg a vizsgált teljes időszak (93 év) alatt az ipari jellegű energiahordozók termelésének egyenletesen számított növekedése átlagosan évi 3,25 százalék volt.*

Magyarországon 1870 és 1955 között az ipari alapenergiahordozó-termelés évi átlagos növekedése 3,6 százalék volt, tehát alig valamivel több, mint a világ átlagáé.** A legvalószínűbb növekedési százalék ugyanezen időszakban 3,45 százalék, az 50 százalék valószínűségeen belül előforduló növekedési százalékok alsó és felső határa 3 és 5,7 százalék/év.

Ha azonban csak az utolsó 10 évet tekintjük, akkor az ipari energiahordozók termelésének növekedése hazánkban évente átlag 13 százalék volt.

Nem szabad szem elől téveszteni azt sem, hogy ezek a növekedési százalékok jóval kisebbek, mint a ténylegesen hasznosított energiaszükséglet növekedése; a hasznosítási határfokok ugyanis főként az utolsó évtizedekben — erősen javultak. Erre a kérdésre egyébként még visszatérünk.

Az energiaszükséglet népgazdasági ágankénti extrapolálása (I. Szintetikus módszer.)

a) *Ipari energiaszükséglet.* Ez idő szerint mind a világ, mind Magyarország hasznosított energiaszükségletéből körülbelül 60 százalék jut az iparra. Az ipar jövőbeli energiaszükségletének felméréséhez ismerni kell az 1 százalék ipari termelésnövekedéshez tartozó ipari alapenergiahordozó-termelésnövekedés mutatóját, és az ipari termelés várható növekedési ütemét.

Világátlagban megállapítható, hogy *hosszú időre* az ipari termelés minden 1 százaléka körülbelül 0,9 százalék, az utolsó 15 év átlagában azonban már csak 0,75 százalék ipari energiahordozó-termelésnövekedés jut, elsősorban az ipari energiafelhasználásban mutatkozó racionalizálási törekvések eredményeként.*** Ami az ipari termelés növekedési üte-

* Ha azt is mérlegeljük, hogy a vizsgált időszak elején a nem ipari jellegű alapenergiahordozók (elsősorban a fa és a mezőgazdasági hulladékok) még igen jelentős szerepet játszottak, körülbelül 2 %/év átlagos növekedést kapunk.

** Az összes alapenergiahordozók termelésnövekedésének évi átlaga az elmúlt 85 év alatt Magyarországon — hasonlóan, mint a világ átlagában — körülbelül 2 százalék volt.

*** Például Belgiumban az utolsó 30 év adataiból megállapították, hogy a gazdasági tevékenység 1 százalékos bővülése a hasznosított energiaszükséglet 0,6–0,7 százalékos növekedését vonta maga után. A jövőre nézve, a 2000. évig azzal számolnak, hogy a belga ipari termelés évente 2,6 százalékkal, a hasznosított energiaszükséglet pedig, 1,8 százalékkal fog nőni. Feltételezik a hasznosítási határfokok némi javulását is, s ezért az összes primer energiatermelés évi 1,7 százalékos növekedésével számolnak.

mét illeti, világátlagban az ENSZ szakértői évi 5 százalékos növekedéssel számolnak.

Magyarország ipari bruttó termelése az 1922 és 1954 közötti 32 éves időszakban átlagosan évi 6,1 százalékkal nőtt. A legvalószínűbb érték ugyanezen időszakban 6,6 százalék/év-re adódik. Az 50 százalékos valószínűségben belül előforduló növekedési százalékok felső határa 8,2 százalék/év, alsó határa pedig 6,1 százalék/év értéknél van.

Az első ötéves tervidőszak alatt viszont az ipari bruttó termelés évente átlag 18 százalékkal, az ipari energiahordozók termelése pedig 15,5 százalékkal nőtt. Az ipari energiahordozó-termelés és az ipari termelés arányszáma tehát ebben az időszakban nálunk 0,86 volt, ami körülbelül megfelel a világ 1870–1952 közötti átlagának (0,9). Az utolsó évtizedek világátlagában azonban ez az arányszám — mint említettük — csak 0,75 volt, ami arra mutat, hogy nálunk az energiafogyasztás racionalizálása elmaradt (ez is hozzájárul energiabázisunk túlhajtott igénybevételéhez). Az arányszám eltérése nem magyarázható azzal, hogy — mint például Nyugat-Európa egyes országaiban — a racionalizálási lehetőségeket már kimerítettük. A legfontosabb energiafogyasztó iparágakban (például a kohászatban) még alig tettünk valamit, amire jellemző, hogy 1954–1955 között bruttó termelésük 9,6 százalékkal, energiafogyasztásuk pedig 9,5 százalékkal nőtt, az arányszám tehát kereken 1, azaz még rosszabb, mint az átlagos.

b) *A közlekedés energiafogyasztása.* A közlekedés volumene meglehetősen szoros korrelációban van az ipari termeléssel. Az ENSZ vonatkozó kiadványainak szerzői azzal számolnak, hogy 5 százalékos évi ipari termelésnövekedéshez 5 százalékos közlekedési teljesítménynövekedés tartozik. Másrészt a közlekedés gyors növekedése a fogyasztott energiahordozók vonatkozásában nemcsak mennyiségi, hanem minőségi változást is jelentett. A XX. század első évtizedeiben a személy- és teherforgalomban szinte kizárólagosan hasznosított szenet előbb (főként a hajózásban) a fűtőolaj, később (elsősorban a vasúti közlekedésben) a gázolaj és a villamos energia váltotta fel, a gépkocsi és a repülőforgalom pedig egyre növekvő benzin- és egyéb olajpárlat-fogyasztóként lépett fel.

A hazai kielemezett adatokból kitűnően nálunk is körülbelül 1 százalék közlekedési teljesítmény-növekedés tartozik 1 százalék ipari termelésnövekedéshez. Ezért a közlekedési energiafogyasztás adatait — a megfelelő határfok-javulásokat mérlegelve — az ipari termelésre vonatkozó feltételezések alapján lehet számítani.

c) *A mezőgazdaság és a háztartások energiafogyasztása.* A mezőgazdasági és a háztartási energiafogyasztás múltbeli alakulásáról alig vannak megbízható adatok. Arányuk azonban az össz fogyasztáson belül nem volt jelentős. Fokozódó szerepe lesz a háztartási villamosenergiafogyasztásnak a jövőben, mert ez — világstatisztikai adatok szerint — 1937 és 1952 között évenként 9 százalékkal nőtt, tehát lényegesen gyorsabban, mint az energiafogyasztás bármelyik más ága. A háztartási villamosenergia-fogyasztás növekedése részben új fogyasztók bekapcsolása és a régi fogyasztók új igényei miatt igen gyors, részben pedig azért, mert a villamos energia egyszerű kezelhetőségénél és egyéb előnyeinek fogva a háztartás egyre szélesebb területeiről szorítja ki az

egyéb energiahordozókat (például a villamos tűzhelyek a széntüzelésű tűzhelyeket stb.).

Az életszínvonal bizonyos mérvű emelkedésére és a népesség szaporodására visszavezethetően a lakosság hőenergiafogyasztásának évi növekedése világátlagban 2 százalék körül van.

Homogén energiafogyasztó-területek vizsgálata (II. Szintetikus módszer)

Amint vázoltuk, az egyes népgazdasági területek elemzésekor sok olyan tényezőbe ütközünk, amelyek alakulása nagymértékben bizonytalan, s ez befolyásolja a jövőre vonatkozó becslések megbízhatóságát. Elsősorban azokra a nehezen megfogható gazdasági összefüggésekre gondolunk, mint amilyenek például egyrészt a nemzeti jövedelem színvonal, az iparosítás foka, a munka termelékenysége, az ipari struktúra, másrészt a fajlagos energiafogyasztás között vannak.

Vannak energiafogyasztó szektorok, amelyek éppen az energiafelhasználás szempontjából sokkal egységesebbek, szinte homogén jellegűek, ahol a múlt adatai alapján határozottabb, kevesebb tényezőtől függő törvényszerűségek állapíthatók meg. Ilyen szektort képez elsősorban a legfontosabb másodlagos nemesített energiahordozók (villamos energia, gáz) fogyasztása. A villamosenergia-termelés után az acélkohászat és a közlekedés a legnagyobb energiafogyasztók. Az acélkohászatot kívüli egyéb ipar már eléggé heterogén terület energiafogyasztás szempontjából, bár a legfontosabb energiafogyasztó iparágak (alumíniumipar, építőanyagipar stb.) még ebből is kiemelhetők, analitikusan vizsgálhatók. A többi iparág energiafogyasztását megint csak összevontan, extrapolálással lehet felmérni. Tanulmányunk a homogén energiafogyasztó területek közül – a már tárgyalt közlekedésen kívül – csak a villamos energiával foglalkozik, az ilyen oldalról elkészített összesítő mérleghez természetesen a többi ágazatot is analizálni kell.

Az egyes országok múltbeli villamosenergia-fogyasztási adatait elemezve a legtöbbször megállapíthatók az átlagos növekedési ütemek.

Legismertebb és legáltalánosabb arányszám a villamosenergia-fogyasztás 10 évenkénti megkettőzése, ami 7,2 százalékos évi átlagos növekedési ütemnek felel meg. Ezzel a mutatóval számolnak a Német Szövetségi Köztársaságban, míg Svédországban 6,7 százalékos, Olaszországban 5,7 százalékos, Belgiumban 5,3 százalékos, Svájcban pedig 4 százalékos évi növekedési ütemre számítanak.

A Szovjetunióban az átlagos növekedési ütem 42 év alatt évi 11,2 százalék, de ezen belül például 1930–1940 között évi 19,1 százalék, 1950–1955 között pedig évi 13,5 százalék volt.

Az Európai Gazdasági Bizottság szerint hosszabb idők átlagára vonatkozó vizsgálatoknál megengedhető, hogy a villamosenergia-fogyasztást a legjelentősebb fogyasztói szektor, az ipar termelésének alakulásával hozzák kapcsolatba. Az 1920 és 1953 közötti évek átlagában évi 1 százalék ipari termelésnövekedéshez Európában körülbelül 1,9 százalék, az Egyesült Államokban körülbelül 1,7 százalék villamosenergia-fogyasztásnövekedés tartozott. Összehasonlítva ezeket a mutatókat azaz a korábbi következtetésünkkel, hogy 1 százalék évi ipari termelésnövekedéshez 0,9 százalék körüli évi alapenergiahordozó-termelésnöve-

kedés tartozik, — azt látjuk, hogy a villamosenergia-fogyasztás növekedési sebessége sokkal nagyobb (körülbelül kétszer akkora), mint az ipari alapenergiahordozók termeléséé. Ez elsősorban a villamos energia gyors terjedésével kapcsolatos, másodsorban azzal, hogy a villamosenergia-fejlesztés hatásfoka gyorsan javul, s így az alapenergiahordozókra átszámított növekedési százalék lényegesen kisebb, mint a villamosenergiáé.

A magyarországi villamosenergia-fogyasztás átlagos növekedési százaléka 1900 és 1954 között évi 11,5 százalék volt. A legvalószínűbb növekedési százalék ebben az időben 9,8 százalék/év-re adódik. Az 50 százalékos valószínűségben belül előforduló növekedési százalékok felső határa 11,2 százalék/év, alsó határa pedig 9,1 százalék/év értéknél van. (Az a körülmény, hogy az átlagos növekedés nagyobb, mint az 50 százalékos valószínűséggel előforduló esetek felső határértéke, a kezdőpont — 1900. év — alacsonyásával áll összefüggésben.) De már 1949 és 1955 között átlagosan 15 százalékkal nőtt évente hazánkban a villamosenergia-fogyasztás.

Energetikai hatásfokok

Az energetikai hatásfokok elemzése főként a szintetikus módszerek szerinti távlati tervezésben rendkívül fontos. Ezekkel a módszerekkel ugyanis több lépcsőben visszafelé számolva, a hasznosított energia mennyiségéből kell következtetni a termelendő energiahordozók mennyiségére, az energetikai hatásfokok mérlegelésével.

Az energetikai hatásfokot — a tárolási és a szállítási veszteségeken kívül — tulajdonképpen 2 részre kell osztani.

a) az energiaátalakítás hatásfokára, amely az elsődleges (alap-) energiahordozó másodlagos (nemesített) energiahordozóvá való alakítása közben bekövetkező veszteségek nagyságát mutatja;

b) az energiafogyasztás hatásfokára, amely a fogyasztói veszteségek nagyságát jellemzi.

A két hatásfokérték szorzata adja a teljes energetikai hatásfokot.

ENSZ-adatok szerint 1900 és 1950 között világátlagban a teljes energetikai hatásfok 11 százalékról 22 százalékra nőtt. Ez a hatásfok-javulás azonban országonként távolról sem egyenletes. (Például az Egyesült Államokban 11 százalékról 30 százalékra, Svájcban — a vízerőművekből származó villamos energia nagy elterjedtségével magyarázhatóan — 40 százalékról 58 százalékra nőtt a teljes energetikai hatásfok. Egyes országokban a hasznosítási hatásfok még ma is igen kicsiny, például 1950-ben Japánban 13 százalék, Indiában 6 százalék volt.

A hatásfok-javítási lehetőségekre jellemző, hogy például Angliában 1920—1937 között a tüzelőanyagszükséglet növekedésének legnagyobb részét (mintegy évi 50 millió tonna szenet) a megtakarítások útján fedezték.*

Svájcban az energiafogyasztás hatásfoka 1920—1937 között 25 százalékkal javult.

* 1950 óta az angliai iparvállalatok energetikai racionalizálásokat célzó beruházásokra 20 éves kölcsönt vehetnek fel, amely az üzembehelyezést követő első 2 évben kamatmentes, azután a szokásos kamatlábbal törlesztendő.

A magyarországi adatokat, külön bontva az energiaátalakítás és a felhasználás hatásfokára, az alábbi táblázat tartalmazza,

7. sz. táblázat

Magyarország országos energetikai hatásfokai (1955. évi adatok százalékban)

M e g n e v e z é s	Kalorikus	Villamos	Összes
	e n e r g i a		
Átalakítás*	74,1	17,4	72,4
Fogyasztás**	28,0	81,0	30,4
Energetikai hatásfok	20,7	14,1	22,0

* Az összes alapenergia-fogyasztásra vonatkoztatva.

** Szállítási és tárolási veszteségekkel együtt.

A magyar és példaképpen a belga hatásfok-adatok összehasonlítását mutatja a következő táblázat:

8. sz. táblázat

Belgium és Magyarország átlagos energetikai hatásfokainak összehasonlítása (százalékban)

M e g n e v e z é s	Magyar	Belga
Átalakítási hatásfok	72,4	79
Fogyasztói hatásfok	30,4	43
Energetikai összh hatásfok	22,0	34

Fontossága miatt külön beszélni kell a villamosenergia-fejlesztés hatásfokáról. A kondenzációs villamosenergia-fejlesztés hatásfokának javítására ismert valamennyi lehetőség (a kezdő nyomás és hőfok emelése, a végnyomás csökkentése, a regeneratív tápvízmelegítés fokozása, többszörös újrahevítés alkalmazása, nagyobb egységek, blokk-kapcsolás, a saját fogyasztás csökkentése stb.) maradéktalan kiaknázása esetén a hazai viszonyok között elérhető legjobb erőművi hatásfok (kiadott energia: szén) számításaink szerint körülbelül 38 százalék. Ennek a hatásfoknak (8 százalék rontótényezővel számolva) 2430 kcal/kWó fajlagos hőfogyasztás felel meg a vonalra adott energiára számítva. A továbbiakban feltételezzük, hogy ez az érték csak lassan, fokozatosan közelíthető meg. A 2000. évre elérendő célként 2600 kcal/kWó-val számolunk.

Egyúttal azzal is számolunk, hogy a jövőben erősen növekedni fog az ellennyomásos erőművekben fejlesztett villamosenergia részaránya a hazai összes villamosenergia-fejlesztésen belül, mégpedig a jelenlegi 3,2 százalékról 1970-re körülbelül 11 százalékra, 2000-re pedig 15 százalékra.

Mérlegelve mind a kondenzációs, mind pedig az ellennyomásos villamosenergia-fejlesztés javuló hatásfokát, valamint az ellennyomású energiafejlesztés növekvő részarányát, várható, hogy a vonalra adott villamos energia átlagos fajlagos hőfogyasztása a jelenlegi 4720 kcal/kWó-ról 1970-re 3190 kcal/kWó-ra, 1985-re 2640 kcal/kWó-ra, 2000-re pedig 2405 kcal/kWó-ra fog csökkenni.

A jövőben várható energiaszükséglet

Globális extrapoláció

Annak feltételezésével, hogy az évszázad végéig Magyarországon energetikai szempontból hasonló fejlődés várható, mint 1870 és 1955 között volt, első megközelítésben a következő táblázat tartalmazza a múltbeli adatok globális extrapolációjával számított értékeket:

9. sz. táblázat

Magyarország várható alapenergiahordozó-szükséglete
(globális extrapolációs módszerrel számítva a 2000. évig, 10⁹kWó-ban)

Feltételezett átlagos évi növekedési ütem	1955	1970	1985	2000
50%-os valószínűség maximuma (5,7 százalék)	136,40	316	728	1685
Átlagos növekedési százalék (3,6 százalék).....	136,40	232	394	660
50%-os valószínűség minimuma (3,0 százalék)	136,40	213	332	518
Legvalószínűbb növekedési százalék (3,5 százalék).....	136,40	227	375	623

Népgazdasági ágankénti extrapoláció

a) *Ipar.* Illetékes szervek még 1956. áprilisában számításokat végeztek a várható energiaszükséglet felmérése céljából, s ennek során megbecsülték az 1970-ig várható ipari termelésnövekedést is. A számítások összegezéseként évi 8,5 százalékos átlagos ipari termelésnövekedés jött ki, ami az ipari termelés ötvenkénti 50 százalékos bővülését jelentené.

Ha mérlegeljük, hogy 1949 és 1954 között évenként 18, de még az 1949 és 1955 közötti időszakot számítva is évi 16,8 százalékkal nőtt átlagosan az ipari termelés, akkor az évi 8,5 százalékos átlagos növekedési ütem reálisnak látszik.

Más szempontból vizsgálva azonban az évi 8,5 százalékos növekedési ütem igen gyorsnak tűnik.* Ezért az ipari termelés évi 8,5 százalékos növekedési ütemét maximumnak fogadjuk csak el, valószínű (közepes) ütemnek a múltbeli leggyakoribb értéket (6,6 százalék/év), minimumnak pedig az 50 százalékos valószínűségeen belül előforduló növekedési százalékok alsó határát, az évi 6,1 százalékos termelésnövekedést fogjuk tekinteni. Ezekkel a számokkal 1970-ig számolunk, míg azt követően 1985-ig rendre 7, 6, 5,5, 1985 és 2000 között pedig rendre 6, 5,5 és 5 százalékos átlagos évi növekedési ütemeket tételezünk fel maximális, valószínű (közepes) és minimális értékeként.

Az ipari termelés és az alapenergiahordozó-termelés növekedési aránya tekintetében azzal számolunk hogy 1 százalék ipari termelésnövekedéshez 0,8–1 százalékkal kell nőnie az alapenergiahordozó-felhasználásnak, illetve, hogy az így számítható szükséglet 1,5–2 százalékát különféle energetikai racionalizálásokkal meg lehet takarítani. Így számolva, az ipar alapenergiahordozó-szükségletére a következő mutatókat kaptuk:

* 1937–1952 között a világ ipari termelése évi átlagban 4%-kal, 1950–1954 között Nyugat-Németország ipari termelése évi átlagban 6,4 százalékkal, 1947–1952 között Belgium termelése évi átlagban 3,6 százalékkal nőtt. Az iparosítás előrehaladtával az ipari termelés növekedési üteme rendszerint lassul.

A magyar ipar várható szükséglete alapenergiahordozókból 1955—2000-ig
(10⁹kWó/év)

Megnevezés	1955	1970	1985	2000
Felső határ (maximum)	88,01	238,6	525	1004,0
Valószínű (középtérték)	88,01	150,6	243	367,0
Alsó határ (minimum).....	88,01	132,9	186	247,5

A maximumként megjelölt értékek 5,6 százalékos, a középtértékek -3,3 százalékos, a minimális értékek 2,4 százalékos szükségletnövekedést jelentenek alapenergiahordozókból az 1955 és 2000 közötti időszakra vetítve, éves átlagban.

b) Közlekedés. Előzetes, 1956. évi távlati tervek szerint a hazai közlekedési teljesítmények 1970-ig a következők lesznek:

Közlekedési teljesítmények várható alakulása

Megnevezés	1955	1960	1965	1970
a) Vasúti közlekedés				
Szállítási teljesítmény (1955=100)	100,0	124,0	133,0	144,0
Ebből: gőzvontatás (százalék).....	90,0	77,0	61,0	45,0
villamos vontatás (százalék)	7,5	15,0	26,0	30,0
Diesel-vontatás (százalék)	2,5	8,0	13,0	25,0
b) Hajózás				
Szállítási teljesítmény.(1955=100)	100,0	168,0	192,0	212,0
Ebből: széntüzelésű gőzüzem (százalék) ...	47,0	14,0	8,0	6,0
olajtüzelésű gőzüzem (százalék).....	9,0	8,0	7,0	6,0
motoros gőzüzem (százalék)	44,0	78,0	85,0	88,0
c) Teher szállítási teljesítmény				
összesen (1955=100)	100,0	170,0	214,0	248,0
d) Személyszállítási teljesítmény				
összesen (1955=100)	100,0	173,0	207,0	234,0
e) 1000 lakosra jutó személygépkocsik száma				
	3,2*	4,2	4,9	5,4

* 1954. évi adat.

Ebből a táblázatból kivehetően a teher szállítás évi átlagos növekedési ütemét 1955 és 1970 között 6,3 százalékosra tervezik. Abból kiindulva, hogy az ipari termeléssel arányosan kell nőnie a közlekedési teljesítménynek, ez a 6,3 százalékos átlagos növekedési ütem jól megegyezik az ipari termelés valószínűnek (közepesnek) tekintett évi növekedési ütemével (6,6 százalék). Ezért ezt a becslést a közlekedési teljesítmény-növekedés valószínű értékének tekinthetjük 1970-ig, azután pedig (az ipari termelésnövekedés feltételezett középtértékével megegyezően) 1970—1985 között 6 százalékos, 1985—2000 között pedig 5,5 száza-

lékos évi átlagos növekedési ütemmel számolunk. A feltételezett maximális növekedési ütemek ugyanebben a 3 időszakban rendre 8,5, 7 és 6 százalék, a feltételezett minimális növekedési ütemek pedig rendre 6,1, 5,5 és 5 százalék.

A táblázat adatait vizsgálva feltűnő, hogy az összes teherszállítási teljesítmény sokkal gyorsabban nő, mint a vasúti közlekedés és a hajózás szállítási teljesítménye. Ennek magyarázata nyilván a teherautó-közlekedés különösen gyors fejlesztése.

A tervezet szerinti összes szállítási teljesítményből leszámítva a vasútra és a hajózásra jutó részt, évente átlagosan 18,8 százalékkal kellene növekednie a tehergépkocsi-közlekedés teherszállítási teljesítményének. Ez túlzott számnak látszik (legfeljebb évi 15 százalékos növekedést tartunk valószínűnek). Az így adódó szállítási teljesítménykülönbséget, véleményünk szerint, a gőzüzemi vasúti vontatásnak kell majd pótolnia (a villamos és motoros vontatás ugyanis aligha lesz gyorsabban fejleszthető a tervezettnél). Eme feltételezésekből kiindulva számoltuk ki a következő táblázatban a magyarországi közlekedési energiafogyasztás 1955 és 1970 közötti várható alakulását.*

12. sz. táblázat

Magyarországi szállítási teljesítmények és közlekedési energiafogyasztás
1955-ben és 1970-ben (6,3 százalék/év)

Megnevezés	1955			• 1970	1970 (módosított)		
	Szállítási telj.	Fajlagos energia-fogy.	Energia-igény	Szállítási telj.	Szállítási telj.	Fajlagos energia-fogy.	Energia-igény
	10 ⁹ átkm	kWó/átkm	10 ⁹ kWó	10 ⁹ átkm	10 ⁹ átkm	kWó/átkm	10 ⁹ kWó
<i>Vasút</i>							
Gőzvontatás	7,900	1,92	15,199	5,675	10,239	1,71	17,510
Villamos vontatás.....	0,660	0,53	0,372	3,788	3,788	0,38	1,440
Motoros vontatás.....	0,220	0,58	0,128	3,157	3,157	0,58	1,830
Összesen :	8,760	1,79	15,699	12,620	17,184	1,21	20,780
<i>Hajózás</i>							
Széntüzelésű gőzüzem	0,398	0,82	0,325	0,108	0,108	0,82	0,089
Olajtüzelésű gőzüzem	0,076	0,67	0,051	0,108	0,108	0,67	0,072
Motoros üzem	0,373	0,17	0,065	1,580	1,580	0,17	0,269
Összesen :	0,847	0,52	0,441	1,796	1,796	0,239	0,430
<i>Tehergépkocsi</i>	0,868	1,68	1,456	11,684	7,120	1,68	11,260
<i>Egyéb*</i>	—	—	1,384	—	—	—	3,430**
<i>Teljes teherfuvarozás</i>	10,495	1,81	18,980	26,100	26,100	1,375	35,900

* Ide soroljuk a közúti villamos vasutakat.

** A teljes teherszállítás növekedésével vettük arányosnak.

* Hogy a szállítási teljesítményekből közlekedési energiafogyasztást tudjunk számolni, meg kell határozni a különféle vontatási módok energiahasznosítási határfokának alakulását. Így juthatunk el — az egyes vontatási módok teljesítményadataival mérlegelve az energiafogyasztás mutatójához.

Hogy a közlekedés várható alapenergiához való szükségletét az iparéhoz hasonlóan 2000-ig kiszámíthatjuk, feltételeztük, hogy az egész közlekedés fajlagos energiafogyasztása — részben a hatásfokok javulása, részben a jobb hatásfokkal dolgozó szállítási ágazatok részarányának növekedése eredményeként — 1985-ig 1,2 kWó/átkm-re, 2000-ig pedig 0,9 kWó/átkm-re fog csökkenni. Ezek az értékek összhangban vannak azokkal a számításokkal, amelyeket a közlekedésben felhasznált energia hatásfokának alakulásáról az Egyesült Nemzetek Szervezete végzett, s amelyek szerint a közlekedés átlagos energetikai hatásfoka az 1955-ös 14,5 százalékról, 1975-ig 25, 2000-ig pedig 30 százalékra fog nőni.

Fentiek alapján a közlekedés alapenergiához való szükségletéről 2000-ig a következő táblázat állítható össze:

14. sz. táblázat

A magyarországi közlekedés várható alapenergiához való szükséglete
1955-től 2000-ig (10⁹ kWó/év)

Megnevezés	1955	1970	1985	2000
Felső határ (maximum)	18,98	49,2	118,3	213,0
Valószínű (középérték)	18,98	35,9	75,1	125,3
Alsó határ (minimum).....	18,98	35,2	68,3	106,4

c) *Mezőgazdaság.* A mezőgazdaság várható energiaszükségletének számításakor az alsó, középső és felső értéként — a népesedés várható alakulását is mérlegelve — 1,5 (ENSZ-becslés a világ mezőgazdasági alapenergiához való igényének várható növekedésére), 2,75 és 4 százalékos (1949 és 1955 között Magyarországon az átlagos növekedési százalék) növekedési ütemekkel számolunk évente a mezőgazdaságban felhasznált alapenergiához való vonatkozásában. Ezen az alapon:

14. sz. táblázat

A magyar mezőgazdaság várható alapenergiához való szükséglete
1955-től 2000-ig (10⁹ kWó/év)

Megnevezés	1955	1970	1985	2000
Felső határ (maximum)	4,61	8,30	14,94	26,90
Valószínű (középérték)	4,61	6,91	10,36	15,56
Alsó határ (minimum).....	4,61	5,76	7,19	8,99

d) *Háztartások energiafogyasztása.* A háztartások energiafogyasztását a jövőbeni szükséglet felméréséhez *hőnyerési* (főleg fűtési) és *egyéb* célra felhasznált energiára bontjuk. A szükségletek növekedési üteme e kétféle rendeltetésű energia iránt ugyanis nagyon eltérő.

Magyarországon a háztartásokban nem fűtési célra hasznosított alapenergiahordozók fogyasztása 1950 és 1955 között átlagosan 16 százalékkal nőtt évente. Ez a korábbi elmaradottság gyors felszámolásával (faluvillamosítás stb.) magyarázható, ezért ilyen gyors ütemmel a jövőben legfeljebb maximális lehetőségként számolhatunk. Közepes (várható) ütemnek az évi 11 százalékos, minimumnak pedig az évi 8 százalékos fejlődési ütem tekinthető — 1970-ig; 1970–1985 között a vonatkozó ütemek 12, 9 és 7 százalék, 1985 és 2000 között pedig 8, 7 és 6 százalék.

A háztartásokban hőként hasznosított alapenergiahordozók iránti szükséglet évi 1,5 százalékos növekedésével számoltunk (mérlegelve a népesség várható szaporodását is).

15. sz. táblázat

A magyarországi háztartások várható alapenergiahordozó-szükséglete
1955-től 2000-ig (10⁹ kWó/év)

Megnevezés	1955	1970			1985			2000		
		Felső	Közép	Alsó	Felső	Közép	Alsó	Felső	Közép	Alsó
Hőre	23,2	29,00	29,00	29,00	36,20	36,20	36,20	45,25	45,25	45,25
Munkára	1,6	14,88	7,68	5,12	81,80	28,06	14,14	261,40	77,40	33,93
Összesen:	24,8	43,88	36,68	34,12	118,0	64,26	50,34	306,65	122,65	79,18

A háztartások összes alapenergiahordozó-szükségletének évi átlagos növekedési üteme 1955 és 2000 között ezek szerint maximálisan 5,7 százalék, középértéken 3,6 százalék és minimálisan 2,6 százalék.

e) A népgazdasági áganként kiszámított szükségletek *összesítését* a következő táblázat tartalmazza:

16. sz. táblázat

Az I. szintetikus módszer alapján a jövőben várható alapenergiahordozó-igény
(10⁹ kWó/év)

Megnevezés	1955	1970			1985			2000		
		Felső	Közepes	Alsó	Felső	Közepes	Alsó	Felső	Közepes	Alsó
Ipar	88,01	238,60	150,60	132,90	525,00	243,00	186,00	1004,00	367,00	247,50
Közlekedés	18,98	49,20	35,90	35,20	118,30	75,10	68,30	213,00	125,30	106,40
Mezőgazdaság ...	4,61	8,30	6,91	5,76	14,94	10,36	7,19	26,90	15,56	8,99
Háztartás	24,80	43,88	36,68	34,12	118,00	64,26	40,34	306,65	122,65	79,18
Összesen:	136,40	339,98	230,09	207,98	776,24	392,72	301,83	1550,55	630,51	442,07
Növekedési ütem 1955-től (százalék)	—	6,3	3,6	2,9	5,9	3,6	2,6	5,5	3,4	2,6

Egybevetve a kapott adatokat a globális módszerrel nyert eredménnyel (9. sz. táblázat), megállapítható, hogy a kétféle módszerrel megközelítően azonos eredményeket kaptunk.

Homogén energiafogyasztó-területek jövőbeni energiafogyasztása (II. szintetikus módszer)

Korábban már utaltunk a globális, valamint a népgazdasági áganként végzett extrapolációs számítások bizonytalanságaira. Különösen az ipar energiaszükséglete alakulhat nagyon eltérő ütemben, attól függően, hogy milyen (több vagy kevesebb energiát igénylő) iparágak fejlődnek gyorsabban. Ezért az ipari energiaszükséglet tervezésekor olyan számításokat is kell végezni, amelyekben mérlegelik az ipar jövőbeni szerkezeti változásait is. (Másképpen az ipari fejlesztés tervezésekor mérlegelni kell az energetikai lehetőségeket is.) A fejlődés ütemét és irányát tehát a sokoldalúan feltárt szükségletek és lehetőségek egybevetésére alaposan kell megállapítani.

Ebben a tanulmányban — megfelelő iparágankénti távlati-fejlesztési adatok hiányában — nem vállalkozhattunk a távlati ipari energiaszükségletek ilyen módszerű számítására. Arra szorítkozunk csupán, hogy egy homogén elsődleges energiafogyasztó terület, a villamosenergia-termelés alakulását illetően végezzünk számításokat. (Az energia-bázis fejlesztésére vonatkozó távlati kihatású döntések megalapozásához természetesen elengedhetetlen, hogy a számításokat a II. szintetikus módszerrel megfelelő mélységben végzett elemzésekkel is kiegészítsék.)

A villamosenergia-fogyasztás becslése megint különböző módszerek alkalmazásával lehetséges. Ilyen módszerek:

a) A népgazdasági összes villamosenergia-igény növekedésére állandó — a múltbeli statisztikai adatok alapján becsült — növekedési százalékot tételezünk fel.

b) A népgazdasági összes villamosenergia-igény statisztikai adataival összhangba hozott — az idő függvényében csökkenő jellegű — növekedési százalékot tételezünk fel.

c) A népgazdasági összes villamosenergia-igény növekedését egyes gazdasági mutatók — mint például az ipari termelés, népgazdasági összes munkaórák száma, villamosítás foka stb. — változásával hozzuk összefüggésbe. A gazdasági mutatók várható változását vagy a tervszámok, vagy a múltbeli statisztikai adatok vizsgálata alapján meghatározzuk, és ily módon lehetőség nyílik a villamosenergia-igény várható alakulásának becslésére.

d) A hazai múltbeli, egy főre vonatkoztatott fajlagos villamosenergia-fogyasztási adatokból, valamint a lakosság lélekszámának várható alakulásából meghatározható a jövőbeni összes villamosenergia-igény. Itt jó szolgálatot tesznek olyan más országok múltbeli fajlagos adatai, amelyekkel a vizsgált ország saját magát — a fejlődés bizonyos szakaszában — össze tudja hasonlítani.

Magyarország jövőbeni villamosenergia-igényének becslésénél lényegében ezt az utóbbi módszert választottuk. Az ily módon nyert adatokat a 17. sz. táblázat ismerteti.

Az egyes időpontokhoz tartozó összes villamosenergia-fogyasztás felmérésekor azzal számoltunk, hogy hazánk népessége a vizsgált időszak átlagában 1,1 százalékkal fog szaporodni évente.

Az egy főre jutó évi villamosenergia-fogyasztás 1955–2000 között ezen az alapon a 18. sz. táblázat adatai szerint mozogna (kWó/fő/év).

17. sz. táblázat

A villamosenergia-szükséglet várható alakulása Magyarországon 1955—2000 között (10⁹ kWó-ban) és az 1955-től számított átlagos növekedési százalék

Év	Felső határ		Közepes érték		Alsó határ	
	10 ⁹ kWó	Növekedési százalék	10 ⁹ kWó	Növekedési százalék	10 ⁹ kWó	Növekedési százalék
1955	5,28	—	5,28	—	5,28	—
1970	27,50	11,5	21,70	9,8	17,28	8,2
1985	72,00	9,2	48,10	7,6	34,30	6,5
2000	135,00	7,5	80,30	6,4	55,50	5,4

18. sz. táblázat

Év	Felső határ	Közéérték	Alsó határ
1955	542	542	542
1970	2 370	1 870	1 490
1985	5 310	3 550	2 530
2000	8 480	5 050	3 490

A 18. sz. táblázatban foglalt villamosenergia-igények kielégítéséhez a következő táblázat szerinti mennyiségű alapenergiához van szükség, figyelembe véve a már előzőekben ismertetett várható erőművi hatásfokokat.*

19. sz. táblázat

A várható villamosenergia-igények fedezetéhez szükséges alapenergiához évenkénti mennyisége

Év	Felső határ 10 ⁹ kWó	Közepes érték 10 ⁹ kWó	Alsó határ 10 ⁹ kWó
1955	28,9	28,9	28,9
1970	102,4	80,7	64,2
1985	221,0	147,5	105,3
2000	377,0	223,6	154,5

* A villamosenergia-fogyasztás tapasztalat szerint nemcsak abszolút, hanem viszonylagos értelemben (az összes energiafogyasztáson belül) is nő. Az első táblázatból ezzel szemben a villamosenergia-fejlesztés alapenergiához-felhasználáson belüli részarányának csökkenését lehetne kiszámítani. Ez a számításokban fellelhető ellentmondásokra vall, tudniillik arra, hogy az ipar és a közlekedés összes energiaigényének felső határon számított és közepes értékeit feltehetően túlbecsültük; azoknak a különböző módszerekkel történt becslések egybevetése utáni korrekciója még nem történt meg.

(A tanulmány második — az energiamérleg fedezeti problémáival foglalkozó részét lapunk legközelebbi számában fogjuk közölni.)

SIMÁN MIKLÓS:

A könnyűipar gazdasági problémáiból*

A Könnyűipari Minisztérium irányítása alá tartozó iparvállalatok tevékenysége mind az alkalmazott technológia, mind a felhasznált alapanyagok, mind pedig a népgazdaságban elfoglalt helyzetük szempontjából igen heterogén. A Könnyűipari Minisztérium irányítja a textil-, a ruházati-, a bőr- és bőrfeldolgozó-, a bútor-, a papír-, a nyomdaipart, továbbá egy sor begyűjtő, készletező és ipari feldolgozó vállalatot; a Könnyűipari Minisztérium gyakorolja a felügyeletet a helyi ipar felett is. Mindeme vállalatcsoportok közös jellemzője, hogy vagy fogyasztási célokra szolgáló cikket gyártanak, vagy a fogyasztásicikk-termelő vállalatokat látják el nyersanyaggal, féltermékekkel stb.

A Könnyűipari Minisztérium irányítása alá, a minisztériumi iparhoz tartozó vállalatok (a következőkben mindig ezekről lesz szó) *termelése* az elmúlt 10 év alatt igen jelentősen nőtt.

A termelés alakulása a Könnyűipari Minisztérium vállalataiban 1949 és 1958 között (változatlan áron mért teljes termelési érték alapján)

	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958
	t é n y								
A megelőző év %-ában	141,5	133,1	113,1	97,7	97,2	107,2	80,2	123,3	109,8
1949 = 100	141,5	188,4	213,1	208,2	202,3	216,8	171,8	211,6	232,1

Ezeknek az adatoknak a reális értékeléséhez mérlegelni kell, hogy a minisztériumi ipar termelésének felfutása a szövetkezeti és a magánszektor termelésének időszakonként különböző irányú alakulása mellett történt. A minisztériumi ipar termelésének 1949. és 1955. évi különösen meredek felfutása mögött felismerhető a gyorsan összezsugorodó magánszektor sok berendezésének átvétele és a korábban ott foglalkoztatott munkaerők tömeges felszívása is. Másrészt az 1953. és 1954. évi visszaesés sem független a szövetkezeti, különösen pedig a magánszektorban bekövetkezett megélénküléstől. A strukturális változások hatásával számolva is megállapítható azonban, hogy a könnyűipari termelés a vizsgált időszakban számottevően nőtt.

A könnyűipar részaránya az egész ipar termelésében (a változatlan áras ipari teljes termelésben) 1950-ben 25,6, 1953-ban 21,5, 1955-ben 21,9, 1957-ben 21,3 százalék volt.

* Ebben a cikkben a könnyűipar gazdasági problémáit — az egyszerűség kedvéért — az úgynevezett minisztériumi iparhoz és a Könnyűipari Minisztérium főfelügyelete alá tartozó iparágakra korlátozottan tárgyalom.

Mint ismeretes, az 1951. decemberi ár- és bérrendezés új, a korábbiaktól jelentősen eltérő árarányokat hozott. Emiatt, valamint az életszínvonal stagnálása következtében a fogyasztás növekedése megrekedt, a könnyűipar gyártmányaiból jelentős készletek gyűltek fel; ezért a könnyűipar termelését 1953-ban csökkenteni kellett; csak később, az életszínvonal emelését követően érte el ismét a termelés a régi színvonalat. 1954–1955-ben a könnyűipari termelés az ipar egészénél gyorsabb ütemben növekedett, bár a termelés növekedését az energia- és a nyersanyaghiány sokszor gátolta. Az 1956-os adatokra az ellenforradalmi sztrájkok miatti termeléskiesés nyomta rá bélyegét. 1957 második felében a könnyűipari termelés színvonala már meghaladta az ellenforradalom előtti legmagasabb szintet.

A könnyűipari termelés volumenét érzékenyen befolyásolják az exportingadozások, valamint a fogyasztás, illetőleg a kereskedelmi igények nagyságának változásai. Véleményem szerint az elmúlt időszakokban enyhíteni lehetett volna a nagyipari termelés volumenének csökkenését, majd ismét bekövetkező emelkedését, ha a kereskedelem megbízhatóbban tudta volna felmérni és időben jelezni a fogyasztói igények változását, a változás egy részét készletváltoztatással hidalta volna át, végül, ha megfelelő árpolitikával jobban befolyásolták volna a fogyasztás alakulását.

A termelés növekedése a különböző iparágakban nem volt egyenletes, és így az egyes ágazatok részaránya a könnyűipar termelésében eltolódott.

A termelés és a létszám megoszlása az egyes iparágak között 1949—1958
(Könnyűipar összesen = 100)

Megnevezés	Változatlan áras teljes termelési érték			Évi átlagos állományi létszám		
	1949	1955	1958	1949	1955	1958
Pamutipar	37,6	24,5	21,5	37,0	30,3	29,4
Gyapjúipar	13,1	11,0	10,2	14,8	12,4	12,3
Len-, kender- és rostipar	6,7	7,0	6,8	8,4	8,7	9,5
Köszövéipar	2,7	4,3	5,6	5,9	6,0	6,7
Ruhaipar	13,4	22,7	24,6	4,3	11,0	11,6
Cipőipar	3,4	7,4	8,4	3,6	6,6	7,4
Bőripar	8,1	7,9	8,3	4,1	4,0	4,3
Papíripar	5,5	4,7	4,4	5,2	3,6	3,6
Nyomdaipar	3,5	2,9	2,8	6,9	4,5	4,3

Mint látható, azoknak az iparágaknak az egész könnyűiparon belüli részaránya csökkent, amelyek társadalmasítása az 1949. évi államosítással lényegében megvalósult (pamut-, gyapjú-, papír- és nyomdaipar). Ezzel szemben nőtt azoknak az iparágaknak az össztermelésen belüli súlya, amelyekben a minisztériumi ipar gépi termelése fokozatosan kezdte visszaszorítani a korábban szinte egyeduralkodó kézműipart (például a köszövé-, ruha- és cipőiparban).

A legfontosabb termékek termelésének alakulását a következő táblázat mutatja:

A legfontosabb könnyűipari termékek termelése 1938—1958 között

Megnevezés	Mérték-egység	1938	1950	1953	1955	1958
Pamutszövet.....	millió m ²	146	177,0	207	234	207
Gyapjúsövet	millió m ²	20	27,0	16	26	25
Len- kenderszövet	millió m ²	10	16,0	20	22	24
Selyemszövet	millió m ²	12	15,0	15	20	23
Kötöttáru	1 000 t	4	1,5	3	5	6
Cipő	millió pár	—	9,0	10	14	13
Papír	1 000 t	57	80,0	99	105	103

A termelés növelését viszonylag kevés új létesítménnyel értük el. A növekedés forrásai a következők voltak:

a) Az 1948—1949. években végrehajtott államosítást követően jelentősen koncentráltuk a termelést;

b) az újonnan kialakított termelési egységek számára egységes, viszonylag tiszta gép- és áruprofil állapítottunk meg;

c) sok szűk keresztmetszetet felszámoltunk;

d) nőtt a műszakok száma;

e) a haladó szocialista munkaszervezési módszereket bevezettük;

f) széles területen tettünk egyenként viszonylag nem nagy jelentőségű műszaki fejlesztési intézkedéseket;

g) jelentősen nőtt a termelés kultúrája és a dolgozók szakképzettsége.

A felsorolt intézkedések hatására jelentősen bővült a termelés volumene, bár egyidejűleg káros jelenségek is mutatkoztak, például a belvárosi választék számos iparágban csökkent, a munkaintenzitás pedig helyenként egészségtelen mértékben is növekedett.

A munkaintenzitás — megfelelő kormányintézkedések nyomán — 1953 óta fokozatosan csökkent. Ilyen intézkedések voltak a kezelendő gépek számának csökkentése a szövődékekben; a harmadik műszak eltörlése a ruhaiparban; a textiliparban a szombat éjszakai műszaknak, a papíriparban a vasárnapi műszaknak a megszüntetése. A szombat éjszakai műszak megszüntetése — elsősorban a pamutiparban, ahol az időkihasználás maximális volt — a termelés csökkenését vonta maga után.

1953 óta a választék bővítése és a minőség javítása érdekében is számos intézkedés történt. Ha egyes gyártnányokban mutatkozik is még ma hiány, a választék pedig nem mindenben kielégítő, elmondhatjuk, hogy a könnyűipar termékeinek minősége eléri a világpiaci színvonalat. A választék bővítése már elsősorban beruházási probléma (például: az új kikészítési eljárások alkalmazásához, a fésült fonalból készült termékek termelésének növeléséhez, a mintás szövésű szövetek gyártásához egyaránt új gépi berendezésekre lenne szükség).

Ha termelésünket és fogyasztásunkat a külföldivel kívánjuk összehasonlítani, leghelyesebb az egy főre jutó termelési és fogyasztási adatok vizsgálata:

Ország	Egy főre jutó*					
	pamutszövet-		cipő-		papír-	
	termelés	fogyasz- tás	termelés	fogyasz- tás	termelés	fogyasz- tás
	m ²		pár		kg	
Szovjetunió	26	n.a.	1,4	n.a.	12	12
Csehszlovákia	25	n.a.	5,2	3,3	n.a.	29
Lengyelország	19	17	2,0	2,1	n.a.	24
Jugoszlávia	10	n.a.	0,4	n.a.	n.a.	6
Nagy-Britannia	29	27	2,6	2,7	65	85
Franciaország	29	23	1,8	1,7	41	43
Német Szövets. Köztárs.	35	36	2,1	2,1	47	55
Svédország	21	29	1,6	1,8	206	91
Olaszország	14	15	n.a.	n.a.	17	16
Ausztria	14	n.a.	1,3	n.a.	n.a.	33
Egyesült Államok	50	48	3,5	3,5	164	190
Kanada	15	22	2,5	2,8	418	127
India	12	9	n.a.	n.a.	n.a.	1
Japán.....	28	17	0,8	0,8	25	24
Magyarország	24	13	1,1	2,2	11	12

* A táblázat adatait a KSH kiadványai alapján állítottam össze, az 1955. évi adatokból. A szövetekre vonatkozó különféle mennyiségi egységeket (m, m², kg) részben becsült arányszámok alapján számítottam át.

Az adatok értékelésekor figyelembe kell venni az egyes országok fogyasztási szokásait is. Különösen vonatkozik ez a szövetekre. Magyarországon például jelentős a gyapjú- és a lenszövet-termelés, ami más országokban alacsonyabb.

Az egy főre jutó gyapjúsövet-termelés adatai m²-ben: Szovjetunió 0,9, Lengyelország 2,0, Jugoszlávia 1,5, Nagy-Britannia 6,7, Franciaország 4,0, Ausztria 2,2 Egyesült Államok 1,2, Kanada 0,9, Japán 1,7, Ausztrália 2,6, Magyarország 2,1.

A könnyűipar és a külkereskedelem

A könnyűipar jelentős szerepet játszik hazánk külkereskedelmében, exportja és importja egyaránt jelentős.

Az összes könnyűipari *export* 1958-ban elérte hazánk összes kivitelének mintegy 10 százalékát; de 1950-ben még 18 százalék volt a könnyűipari export részaránya. A részarány csökkenése nem annyira a könnyűipari exportvolumen csökkenésének (bár 1955-höz képest ez is csökkent), mint inkább az összes export növekedésének a következménye.

A könnyűipar a számára szükséges *anyagok* jelentős részét importálja; például a textil- és a bőripar összes nyersanyagszükségletének mintegy háromnegyed részét külföldről fedezi. A könnyűipar textil-alapanyag- és bőrimportja eléri az országos behozatal 12 százalékát.

A könnyűipar azzal járulhat hozzá hazánk külkereskedelmi helyzetének javításához, ha fokozza az exportot (s egyidejűleg javítja annak gazdaságosságát) vagy csökkenti az importot.

Könnyűipari exportunkra alapjában a készárú kivitel a jellemző. Legfontosabb könnyűipari exportcikkünk a pamutszövet. A hazai pamutszövet-termelés körülbelül 40 százalékát exportáljuk; ez az arány egyike a legmagasabbaknak a világon. Exportálunk len- és kender szöveteket, kender kötelet, zsineget, selyemszövetet, kötöttáruat, s a legutóbbi években egyre növekvő mennyiségben cipőt is. Bőriparunknak jó exportcikke a panofix-bunda.

Újabban fellendült a nyomdaipar kiviteli tevékenysége is. Nyomdai termékeink műszaki színvonala és árai egyaránt megfelelnek az exportkövetelményeknek. Jelentős szállításokat bonyolítunk le a Szovjetunió felé, s a népi demokratikus országokban és a nyugati államokban is szívesen fogadják művészi kivitelű könyveinket és egyéb nyomtatványainkat. A bútoripari kivitelben a hajlított szék-export teszi ki a legnagyobb tételt. (Hajlított székeket a világ minden tájára szállítunk.)

Könnyűipari késztermékeket alig importálunk. Textilméteráruban, valamint cipőben választékbővítés céljából folytatunk árucserét. Meggondolandó lenne, hogy nem javítana-e a külkereskedelem áruösszetételén, ha növelnék a fogyasztási cikkek importját — akár ugyanezen termékekből történő exportnöveléssel egyidejűleg. Papír- és bútorimportunk — ahol a hazai kapacitás szűk volta miatt nem tudjuk kielégíteni a szükségleteket — eléggé jelentős.

Könnyűipari importunkra alapjában a különféle nyers- és alapanyagok behozatala a jellemző. Ez a behozatal (adott termelési szintet feltételezve), csökkenthető a fajlagos anyagfelhasználás csökkentésével és az importanyagok hazaiakkal való helyettesítése útján.

A textil- és a bőrcipő-ipari nyersanyagok közül elsősorban gyapjúból, len- és kenderrostokból, valamint különféle bőrökből számottevő a belföldi termelés. A hazai alapanyagok általában igen jó minőségűek.

A könnyűipari nyersanyagimport legjelentősebb tétele a nyersgyapot-behozatal. Gyapotszükségletünk nagy részét a Szovjetunióból, kisebb részét kapitalista országokból importáljuk.

Lenrost-termelésünk a szükségletnek körülbelül 50 százalékát fedezi, a fennmaradó rész tekintetében importra szorulunk.

A kenderrost termeléséhez Magyarország megfelelő éghajlattal és talajjal rendelkezik, így kenderrost-szükségletünk egyre növekvő részét magunk termeljük. Ezzel párhuzamosan csökken az import; 1958-tól kezdve hosszú szálú kender importját már nem tervezzük, viszont továbbra is importra szorulunk a zsákgyártáshoz szükséges kenderkócból, valamint természetesen jutából is.

Merinó-típusú juhállományunk növekedésével évről évre fokozódik gyapjútermelésünk is. Ennek köszönhető, hogy a felhasznált hazai gyapjú részaránya az 1950. évi 27 százalékról 1957-ben 44 százalékra emelkedett.

Műszáltermelésünk — a felhasználás nagymértékű növekedése miatt — egyre kisebb mértékben elégíti ki az igényeket. 1950-ben még a felhasználás 47 százalékát fedeztük hazai termelésű műszállal. Azóta a termelés nem nőtt jelentősen, viszont a felhasználás majdnem 150 százalékkal több az 1950. évinél; így műszáltermelésünk jelenleg az összes szükségletnek csak mintegy egyötödét fedezi. A felhasználás további növekedésével még ezen arány rosszabbodása is várható. Ugyanez vonatkozik a műselyemfonálra is.

Szintetikus szálból és fonálból majdnem teljes egészében importra szorulunk. (Egy kísérleti üzem 1958–1959-ben indul.)

Bőrbegyűjtésünk az állatállomány növekedésével javul. Hazai begyűjtésből fedezzük a marhabőr-szükséglet körülbelül 40, és a borjúbőr-szükséglet körülbelül 80 százalékát. Sertésbőrtermékeink kizárólag hazai nyersanyagból készülnek.

A papíripar alapanyagai túlnyomórészt ugyancsak külföldi eredetűek. A felhasznált cellulóz körülbelül 60 százalékát importáljuk. A következő években jelentős erőfeszítéseket kívánunk tenni a hazai, elsősorban a szalma alapanyagú cellulóz termelésének fokozására.

A legutóbbi időben indult meg a pozdorjalemez-gyártás az eddig hulladékként kezelt, jó esetben eltüzelt kenderpozdorjából. A pozdorjalemezek a bútorigarban és az építőiparban jól használhatók, s alkalmazásukkal sok bútortárgy importját takaríthatjuk meg.

Ami a fajlagos anyagfelhasználást illeti, 1950 óta jelentős eredményeket értünk el ezen a téren. Így a pamutfonal és a kártolt gyapjúfonal fajlagos anyagszükséglete körülbelül 2 százalékkal, a fésűs gyapjúfonalé körülbelül 3 százalékkal, a kenderfonalé 8,5 százalékkal, a lenfonalé pedig mintegy 10 százalékkal csökkent 1950-hez viszonyítva. A kedvező eredményeket a nyersanyag jobb kidolgozása, a hulladék csökkentése, az alapanyag-minőség javulása tette lehetővé.

A gazdaságos anyagfelhasználást nehezíti a legfontosabb alapanyagok készleteinek alacsony színvonala, és a készletek ebből következő deszortáltsága.

Ha textilnyersanyag-fogyasztásunkat egybevetjük a vonatkozó nemzetközi adatokkal, a következő képet kapjuk:

Az 1 főre jutó textilnyersanyag-fogyasztás és az egyes nyersanyagok részesedése az összes fogyasztásból

	Pamut		Gyapjú		Műszál		Szintetikus szál		Összes kg
	kg	%	kg	%	kg	%	kg	%	
Szovjetunió és a népi demokratikus országok	4,4	68	0,7	11	1,3	20	0,05	1	6,5
Európa többi államai összesen	4,3	54	1,5	19	2,0	25	0,18	2	8,0
Ebből: Ausztria	3,2	44	1,2	17	2,7	38	0,11	1	7,2
Franciaország	4,9	59	1,6	19	1,6	19	0,21	3	8,3
Olaszország	2,8	62	0,4	9	1,1	24	0,16	5	4,5
Svédország	5,8	56	2,2	21	2,1	20	0,23	3	10,3
Jugoszlávia	1,9	58	0,6	18	0,8	24	0,00	—	3,3
Észak-Amerika összesen	11,2	66	1,2	7	3,7	22	0,93	5	17,1
Ebből: Egyesült Államok	11,6	66	1,2	7	3,7	21	0,98	6	17,5
Kanada	7,1	58	1,7	14	2,9	24	0,5	4	12,2
Ázsia összesen	1,7	85	0,1	5	0,2	10	0,01	—	2,0
Ebből: India	2,1	91	0,04	—	0,1	4	—	—	2,3
Japán	3,5	55	0,5	8	2,2	34	0,17	3	6,4
Kína	1,2	92	0,06	—	—	—	—	—	1,3
Óceánia	4,7	51	2,9	31	1,5	16	0,23	2	9,3
Magyarország	5,4	73	0,9	12	1,1	15	0,01	—	7,4
Világ összesen	3,01	69	0,45	10	0,83	19	0,10	2	4,39

(Forrás: Bulletin mensuel Économie & Statistique Agricoles 1957 decemberi száma)

Ezekből az adatokból is megállapítható, hogy elmaradásunk — különösen ami a mű- és szintetikus szálak felhasználását illeti — még ma is igen nagy.

Beruházások, gépi berendezések a könnyűiparban

1950 és 1957 között a könnyűipari beruházások az összes ipari beruházásoknak 3—6 százalékát tették ki, ami egy évre számítva a könnyűipari állóeszközök értékének körülbelül 0,5—1 százaléka.

A kapott beruházási kereteket elsősorban a meglévő gyárak fejlesztésére fordítottuk. Új objektumok építésére csak kismértékben, elsősorban a szűk keresztmetszetet jelentő textilipari félgyártmánytermelés bővítése céljából került sor, amennyiben három új pamutfonoda létesült, hogy biztosítsa a felfutó textil- és kötszövő-ipar számára szükséges fonalat. Rekonstruáltak több kender- és lenrostkikészítő telepet. Jelentősebb összegek jutottak új ruhaipari üzemek létesítésére, valamint több ruha- és cipőipari üzem rekonstrukciójára is.

A beruházási erőforrásokból csak kevés jutott gépcserékre. Mint láttuk, az új létesítmények elsősorban a keresztmetszetek kiegészítését célozták. Ez a szempont érvényesült a meglévő üzemek fejlesztésekor is, amelynek során ugyancsak főleg a szűk keresztmetszetek feloldását, egyes gépek beszerzésével kapcsolatos kisebb beruházásokat szorgalmaztuk.

1950-ben a könnyűipari beruházások 27 százaléka volt csak gépi beruházás. 1957-ben a gépi beruházások részaránya megközelítette a 60 százalékot.

Az elmúlt 10 év könnyűipari beruházásairól megállapítható, hogy sok fontos célkitűzés (a termelés növelése, a szűk keresztmetszetek feloldása, a szociális ellátás színvonalának emelése stb.) megvalósítását tették lehetővé. Másrészt azonban a szükségesnél jóval kevesebb jutott az úgynevezett szinttartó és pótlás jellegű beruházásokra. Ez azzal járt, hogy sok üzemünk *állaga* nagymértékben leromlott.

Az állagleromlás a gépi berendezéseket és az épületeket egyaránt sújtotta, bár a kép e tekintetben iparáganként eltérő.

A pamutfonodák (különösen az újonnan létesített üzemek) berendezései korszerűek, amit a fonodák termelékenység és gazdaságossági mutatói is igazolnak. Rosszabb a helyzet a szövődéinkben; különösen az előkészítő üzemek műszaki színvonala alacsony, de műszaki elmaradottságot jelez az automata szövőszekek alacsony részaránya is.

Igen régiek és korszerűtlenek a len- és kenderfonodai gépi berendezéseink; ezek a berendezések nem alkalmasak finomabb fonalak fonására, és így nem gyárthatók rajtuk finomabb szálú hazai alapanyagú kenderszövetek, amelyek pedig jól helyettesíthetnék az importanyagból készülő lenszöveteket.

Kikészítő üzeink gépparkja ugyancsak régi. A konvencionális kikészítési eljárások megfelelő minőségben és teljesítménnyel végezhetőek ugyan rajtuk, de a korszerű kikészítési eljárásokat lehetővé tevő gépi berendezések már jóformán teljesen hiányoznak. Ez évben indul meg nagyobb ütemben a kikészítő üzemek rekonstrukciója, amely majd lehetővé teszi eme hiányosságoknak az export-színvonal tartásához is okvetlenül szükséges kiküszöbölését.

Kötszövőiparunk a legutóbbi időben kapott már néhány magastermelékenységű, modern gépi berendezést, ami lehetővé tette több régi termelőegység leállítását (egy-egy modern gép a régi berendezéssel elérhetőnek 10–15 szörösét is termeli).

Konfekcióiparunk színvonala a műszaki szervezettség tekintetében megfelelő, a szalag-szervezés technológiája fejlett, az ipar speciálgépekkel való ellátottsága azonban nem kielégítő.

Bőriparunk korszerűsítési követelménye elsősorban a belső szállítás gépesítése. A meglévő régi épületekben azonban igen nagy nehézségeket okoz a szállítás gépesítése.

A bútóiparban a modern technológiai eljárások, elsősorban a műgyantás ragasztás alkalmazásában mutatkozó elmaradás behozására már ennek az évnek a folyamán üzembe fogunk állítani néhány hidraulikus prést.

Különösen elavultak a könnyűiparban az energetikai berendezések. A kazánok több mint 75 százaléka 35 évnél idősebb. A kazánok rossz állapota miatt gyakori a termelés kiesés, ami önmagában is növeli az önköltséget, s rontja a minőséget is. Ezen felül ezek a régi kazánok nagyon drágán és rossz hatásokkal dolgoznak. Tüzelőszerkezetük nagyrészt jó minőségű szén felhasználására épült, s így a rosszabb minőségű szénkel üzemeltetve, nagymértékben csökken a teljesítményük. A könnyűipari vállalatoknál mindeme okokból mintegy 240 db kazánt kell a következő 10–12 év alatt kicserélni. Ebből 5 éven belül legalább 90 db kicseréléséről, illetve pótlásáról kell gondoskodni.

Az a körülmény, hogy a könnyűipar gépparkjának jelentős része elavult, régi évjáratú, s ugyanakkor igen nagy termelési igénybevételnek van kitéve, a magas javítási, felújítási költségekben is megmutatkozik.

Az épületek további romlásának megállítására már történtek intézkedések. Erre szolgált például 1957-ben és 1958-ban a felújítási keretek építési hányadának jelentős növelése is.

Gépeink kihasználása világviszonylatban magas, amint azt például a pamutiparra vonatkozó alábbi táblázat mutatja:

O r s z á g	1000 orsóra jutó évi termelés t	100 szövőgépre jutó évi termelés ezer m ²
Szovjetunió	760	2 460
Egyesült Államok	1 600	2 750
India	630	2 260
Anglia	140	520
Magyarország	900	2 200

A kihasználásban természetesen jelentős mértékben közrejátszik az is, hogy a textiliparban Magyarországon majdnem teljes a háromműszakos üzemeltetés (a szombat éjszaka kivételével), míg a nyugati államokban általában kétműszakos az üzemeltetés, s egyes országokban, például Angliában igen sok gépet nem üzemeltetnek.

Műszaki-gazdasági mutatók

Mint láttuk, a könnyűipari géppark jó része elavult; az úgynevezett gépi termelékenység (az 1 gépóra jutó termelés mennyisége) általában mégis kielégítő. Például a hazai pamutfonodákban 1 orsóóra jutó termelés színvonalát a szocialista országok közül egyedül a Szovjetunió haladja meg. Igaz, ez magyarázható fonodáink viszonylag magasabb műszaki színvonalával is. De a pamutszövődei gépi termelékenység hasonlóan magas színvonalú, noha szövőgépeink átlagos életkora igen magas. Nem ilyen jók már az eredmények, ha a *munkatermelékenységet* vizsgáljuk. Igaz, a könnyűipar termelékenysége az elmúlt 10 év alatt — az értékbeni mutatószámokkal (változatlan áras teljes termeléssel) mérve — körülbelül 5 százalékkal emelkedett. A természetes egységben mért mutatószámokat tekintve azonban az egy munkásra jutó szövettermelés 1950—1957 között mindössze 5 százalékkal, az egy munkásra jutó cipőtermelés pedig 11 százalékkal nőtt. Ezek a számok a műszaki színvonal elmaradására vallanak. Míg világviszonylatban az automata pamutszövőgépek aránya 40 százalék körül mozog (az Egyesült Államokban például kizárólag automata szövőgépek, Olaszországban közel 70 százalékban automata szövőgépek, Pakisztánban több mint 70 százalékban automata szövőgépek dolgoznak), addig Magyarországon az automata szövőgépek részaránya 5 százalék.

A munkatermelékenység kedvezőtlen alakulása összefügg a szakmunkás-utánpótlás problémáival is. A munkaerő-vándorlást jellemző váltás mutatója a könnyűiparban igen magas (10—15 százalék). Bár a betanulási idő rövid, az iparból eltávozó sok munkás pótlása mégis jelentősen növeli a költségeket és rontja a termelékenységet.

Ha a munka termelékenységét a gépkiszolgálás alapján vizsgáljuk, megállapítható, hogy ezek az adatok 10 év óta lényegében stagnálnak. 1000 pamutfonóorsóra 1950-ben 7,7 fő, 1957-ben 7,9 fő jutott. A 100 pamutszövőgépre jutó létszám még emelkedést is mutat: 1950-ben 43 fő, 1957-ben 46 fő. E számok is alátámasztják azt a következtetést, hogy a magyarországi könnyűipar fejlesztésében a következő évek fő feladatként a meglévő üzemek rekonstrukcióját kell kitűzni. Ennek során az elavult gépcsoportok egy részét korszerű gépekkel cseréljük ki egyrészt a munkatermelékenység növelése, másrészt a minőség javítása céljából.

A gépcserék megvalósításának komoly akadálya, hogy a hazai könnyűipari gépgyártás minimális, az import pedig — devizális okokból — rendszerint nehézségekbe ütközik. E tekintetben változást ígér ugyan, hogy a hároméves tervben megkezdjük egyes könnyűipari gépek belső gyártását, de a szükséges gépcserék lebonyolításához a könnyűipari gépek behozatalát is jelentékenyen fokozni kell.

Vezetési problémák a könnyűiparban

Az ismertetett eredmények a vezetés színvonalának állandó javítását követelték meg. Az államosítás utáni években a központosított iparvezetés nagy lehetőségeket nyújtott az üzemekben levő jelentős belső tartalékok kihasználására. A géppark és a gyártmányválaszték profilozásával jelentősen növelni lehetett a termelést és a munkatermelékenységet. Ezek a lehetőségek azonban fokozatosan kimerültek.

Az 1950-es évek elején számos tényező hatására a vezetés fokozott központosítására került sor. Ezzel párhuzamosan azonban sok nem várt, nem kívánatos jelenség is megerősödött az iparban, nem alakult kielégítően a termékek minősége és választéka, a gazdaságossági szempontokat elnyomták a globális tervteljesítés egyoldalú szempontjai. Egyre inkább kitűntek az alkalmazott vezetési és ösztönzési módszerek káros mellékhatásai. Másrészt egyre sürgetőbbben jelentkezett a vállalati önállóság fokozásának, az üzemi kezdeményezések szélesebb kibontakozásának szükségessége.

A feladat tehát kettős jellegű volt: 1. meg kellett találni és ki kellett küszöbölni a vezetési módszerekből azokat a vonásokat, amelyek a tervekben kitűzött célokkal ellentétes irányú káros tendenciákat váltottak ki, hogy ezáltal hatékonyabbá lehessen tenni a központi vezetést; 2. a központi irányítás érdekei szabta határokon belül bővíteni kellett a vállalati önállóságot, hogy a vállalatok a nagyobb mozgási szabadság birtokában hatékonyabban tudjanak dolgozni.

A könnyűiparban alkalmazott tervezési és gazdálkodási módszerek fejlődése

Az 1953–1954. évig a Könnyűipari Minisztérium arra törekedett, hogy az országos tervezési és gazdálkodási módszereket következetesen alkalmazza. Ez a következetesség azt eredményezte, hogy azok a kötétségek, amelyek országosan is érvényesültek, a könnyűiparban különösen szigorúak voltak. A központilag kitűzött *termelési* célok megvalósítását ez a rendszer — függetlenül attól, hogy a kitűzött célok helyesek vagy helytelenek voltak-e — minden esetben biztosította. Egyéb területen azonban — például a termelékenység vagy az önköltségcsökkentés vonatkozásában — az eredmény már — mint láttuk — gyakran elmaradt.

Ebben a gazdálkodási rendszerben igen kevés kérdésben lehetett dönteni vállalati szinten. Az igények a bel- és a külkereskedelemtől és az egyéb szektoroktól gyártmányonkénti bontásban az illetékes iparigazgatóságokhoz futottak be; ennek megfelelően a vállalati termelési terveket is gyártmánymélységben részletesen rögzítették.

Mindezeket a tervszámokat havi bontásban kapták a vállalatok. Meg volt határozva a tervmódosítások gyakorisága, rendszere. Utasítás szabályozta, milyen határidőig és hogyan történjék a tervek üzemekre való bontása. Központi utasítások írták elő a vállalatok által kidolgozandó tervűrlapok formáját, a tervezés módszereit. A termelési tervvel párhuzamosan jóváhagyásra kerültek a termelés értéki mutatói, a műszaki-gazdasági mutatók stb.

A vállalatok valamennyi lényegesebb alap- és segédanyagot központi elosztás keretében, kiutalásra kaptak.

A munkaügyi terv állománycsoportonkénti bontásban rögzítette az alkalmazható létszámot és a kifizethető beralapot.

Az alkalmazotti állománycsoportokban szigorú státus-rendszer volt érvényben: a létszámot vagy a bért átcsoportosítani csak igen körülményesen lehetett az egyes státus-kategóriák között. A beralapellenőrzés általában a változatlan áron mért termelési terv teljesítésével arányosan tette lehetővé a beralapfelhasználását.

A vállalatoknál alkalmazott prémium-feltételek megfeleltek a központosított tervezési rendszernek. A prémium-szabályzatok előírták, hogy a vállalat mely dolgozója, milyen feltételek teljesítése esetén részesülhet prémiumban.

Kötöttséget jelentett az önköltségcsökkentési terv jóváhagyása is, főleg az utóbbi időben, amikor bekerült a prémium-feltételek közé.

Egyes megkötöttségek különösen kirívóak voltak. Például előírások szabályozták, hány százalékban kell nőket alkalmazni; dolgozónkénti szabadság-tervet kellett készíteni, s az egész évre esedékes szabadságok egy-egy hónapban legfeljebb ± 20 százalékkal térhettek el; részletes jóváhagyásra kerültek az úgynevezett különféle költségek.

A könnyűipar tervezési rendszerében először az 1954. év folyamán végrehajtott racionalizálás során történtek változtatások. Ezek viszonylag szűk körre terjedtek csak ki, nagyobb részük az 1955–1956. évekre jutott. A változások röviden összefoglalva a következők voltak:

A gyártási program jóváhagyásának fenntartása mellett 1 százalékos határon belül az iparigazgatóságok, illetőleg a vállalatok maguk is módosíthatták programjukat. Nem kellett a programmódosításhoz hozzájárulás, amennyiben a tervet ez a módosítás nem változtatta meg. Elmaradt a negyedéves tervek havi bontásának kötelező jóváhagyása, és mind a tervteljesítés ellenőrzése, mindpedig a premizálás a negyedéves adatok alapján történt.

Teljesen megszűnt a műszaki-gazdasági mutatók jóváhagyása, s szűkült a gazdálkodás alá vont termékek és anyagok köre.

A premizálási rendszer is megváltozott: a minisztérium, illetve az iparigazgatóság nem írta többé elő, hogy a vállalaton belül mely dolgozónak milyen feltételek alapján lehet prémiumot kifizetni; a vállalattal csupán azt közölték, milyen prémiumösszeget kaphat meghatározott célok (termelési terv teljesítése, önköltségcsökkentési terv teljesítése) elérése esetén. A prémium-keretnek az egyes dolgozók közötti szétosztásáról a vállalat igazgatója dönthetett.

Munkaügyi téren a kötöttségek csökkentését jelentette, hogy a státus-rendszer teljesen megszűnt, az alkalmazotti létszám és béralap pedig nem állománycsoportonkénti bontásban, hanem az összes alkalmazottra egybevontan került meghatározásra. A béralapellenőrzés rendszere helyett utólagos béralapellenőrzés lépett életbe. (Időlegesen ugyan az adott gazdasági helyzet miatt szigorítás is következett be, az abszolút béralapellenőrzés bevezetésével.)

Néhány területen már 1956-ban kísérletek indultak a tervmutató-rendszer megváltoztatása tárgyában. A könnyűiparban a Duna Cipőgyárban és a Magyar Selyemipar Vállalatnál folytak kísérletek helyesebb tervezési, tervvégrehajtási, mérési módszerek kialakítása céljából.

1957 folyamán azután gyökeres reformot hajtottunk végre tervezési és gazdálkodási rendszerünkben. Segítettek ebben a Közgazdaságtudományi Intézetnek a minisztérium területén végzett vizsgálódásai és következtetései is.*

Az új gazdálkodási rendszer kialakítását megkönnyítette a központi, országos vezetési módszerek megváltoztatása, tökéletesedése. Például

* Vö. Kornai János: A gazdasági vezetés túlzott központosítása. (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1957.)

az 1957. évi terv jóváhagyásakor a kormány hozzájárult, hogy a Minisztérium a tervszámok betartását olyan módszerrel biztosítsa, amelyet a legeredményesebbnek tart, tehát ne legyen köteles a tervszámokat mechanikusan vállalatra bontani.

Másik alapvető változás az országos gazdálkodási rendszerben a nyereségrészesedés rendszerének bevezetése volt, amely a termelési és önköltségcsökkentési terv teljesítésére és túlteljesítésére való ösztönzés helyett az előző időszak tényszámához képest elért eredményjavulást jutalmazza.

Ezek a lehetőségek határozták meg a kialakítandó új könnyűipari gazdálkodási rendszer kereteit.

A cél olyan gazdálkodási rendszer kialakítása volt, amelyben feltétlenül biztosítható a tervben rögzített központi célok maradéktalan megvalósulása, és a végrehajtás módszerei tekintetében a korábbinál nagyobb lehetőség nyílik a vállalati kezdeményezésekre, a vállalatok önállóbbak, nagyobb a felelősségük, fokozottan érdekeltek a gazdaságos termelésben.

Az új gazdálkodási módszerek fő alapelvei a következők:

A korábban teljesen kötött gyártási program helyébe az elosztás irányára és arányaira vonatkozó előírások léptek; ezek keretei között a vállalatok átvevőkkel egyeznek meg a szállítandó termékek választékában.

Szűkült a központi gazdálkodás alá vont termékek köre; lényegében az alapanyagok beszerzése van csak központi kiutalásokhoz kötve. A vállalatok a korábbinál sokkal szabadabban választhatnak a különféle ráfordítástípusok között. Így módjuk van a költségcsökkentése céljából átcsoportosításokat eszközölni például az anyag- és bérköltségek között (természetesen csak ha ez nem vezet az előírt anyagkeretek túllépésére).

Az anyagi ösztönzés nem a negyedéves termelési terv túlteljesítéséhez, hanem éves szinten az előző időszakhoz képest elért eredményjavuláshoz kapcsolódik.

Ezek az alapelvek a következőképpen érvényesülnek a gazdálkodási rendszerben:

A vállalatok termelési terv-jóváhagyás helyett elosztási, kiszállítási tervfeladatokat kapnak. Ezek azonban csak a tekintetben jelentenek kötelezettséget, hogy amennyiben a kiszállítási feladatban szereplő termékeket az átvevő szervek megrendelik, a termelő köteles annak teljesítésére. De ha az átvevő szervek kevesebbet rendelnek, úgy gyárthat kevesebbet, amennyiben pedig többet rendelnek és anyagából futja, gyárthat többet is.

Általában megszűnik a gyártási programok mellékelése a tervjóváhagyáshoz. Kivétel ez alól a pamutfonal-termelés és a papírgyártás, amelyek termékeiben hiány mutatkozik, s ezért célszerűnek látszott a központi programozás és elosztás fenntartása.

A kiszállítási tervfeladatokat cikkszoportokra összevonva (például pamutszövet) hagyják jóvá; a specifikáció tekintetében a vállalatok közvetlenül állapodnak meg átvevőkkel. Vitás kérdésekben az iparigazgatóság dönt, s szükség esetén utasítja a vállalatot valamely rendelés elfogadására. Az ilyen utasítások nemteljesítése szankciókkal (a pré-

mium megvonásával, a nyereségrészesedés csökkentésével stb.) jár. A jóváhagyott vállalati tervfeladatok nem tartalmaznak mutatókat a termelési értékre vonatkozóan.

Jóval szigorúbbak az anyaggazdálkodással kapcsolatos utasítások. A vállalatok viszonylag kevés számú anyagra kapnak tervfeladatot, ezek betartása azonban minden körülmények között kötelező. Az anyagtervvel kapcsolatos előírások 1957-ben az anyagbeszerzésre, 1958-ban az anyagfelhasználásra vonatkoztak.

Teljesen megszűnik a létszám és a beralap jóváhagyása: 1957-ben a vállalatok a munkaügyi mutatók közül csupán az átlagbérszintet illetően kaptak előírásokat. Ez lehetővé teszi, hogy a vállalatok több élőmunkát használhassanak fel, ha ez anyagmegtakarítással jár, vagy ha a munkaigényes termékek részarányának növekedése megkívánja. A tapasztalatok beigazolták, hogy a beralap-jóváhagyás elmaradása nem rejt magában veszélyt; a nyereségrészesedés rendszere ugyanis arra ösztönzi a vállalatokat, hogy minél kisebb önköltséggel dolgozzanak (tehát takarékoskodjanak a bérköltségekkel is), másrészt az is érdekük, hogy a nyereségrészesedés minél kisebb létszámon belül oszoljon meg.*

Az átlagbérek jóváhagyása 1957 II. negyedévében kiemelt szakmákra bontva történt; később, az országos rendszernek megfelelően a Könnyűipari Minisztérium is áttért a vállalati átlagbérek jóváhagyására. Meg kell azonban jegyezni, hogy a kiemelt szakmákra bontott jóváhagyás jobban bevált. A szakmák közötti arányok eltolódása esetén ugyanis akkor is nőhet vagy csökkenhet a vállalati átlagbér, ha a szakmai átlagbérek nem változtak. Ebből ered, hogy a vállalati szinten rögzített átlagbér — a szakmai összetétel módosulása nyomán — egyaránt válhat indokolatlanul feszessé és lazává. Felmerült az a gondolat is (megvalósítására még ebben az évben sor kerül), hogy az átlagbér statikus jóváhagyása helyett a munkatermelékenységgel degresszív arányban változtatható átlagbérszint kerüljön jóváhagyásra, elsősorban ott, ahol a termelékenységi mutatók kevésbé torzítanak, például ahol a termelékenység természetes mértékegységekkel (vetésszám stb.) jól jellemezhető.

Változott a prémium-rendszer is. A vállalati prémium-keret meghatározott összegű része fölött a vállalat igazgatója a vállalat eredményeitől függetlenül diszponálhat, a prémium-összeg kisebb hányadát az iparigazgatóság esetenként változó feladatok teljesítésétől (például egy-egy műszaki intézkedés végrehajtásától) teszi függővé, a szerint, hogy mi a soronlevő feladat.

Az országos rendszernek megfelelően részletes jóváhagyások szabályozzák a vállalatok *beruházási* tevékenységét. Az állagfenntartó beruházások elbírálása egyedileg történik, a fejlesztési célú beruházásokat pedig mindenkor alapos gazdaságossági számítások előzik meg. Az értékcsökkenési leírás felújítási hányada általában teljes egészében a vállalatnál marad.

* Az 1958 évi anyagkeretek, de a könnyűipari termékek iránti kereslet is olyan, hogy az 1957. évi zárólétszámnál kisebb létszám foglalkoztatása lesz csak szükséges. Ebben a helyzetben — a terveknek megfelelő termelési szint eléréséig — létszámfelvételi tilalom elrendelésére került sor, egyes területeken pedig kötött létszámgazdálkodás alkalmazása vált szükségessé.

Minden vállalat köteles saját munkájának szervezésére terveket, programokat és gazdaságossági számításokat kidolgozni, de nincs központi előírás a tervezés *módszerére* vonatkozólag.

Új vonás tervezésünkben, hogy a felsőbb igazgatási szinten működő szervek gyakran nem bontják tovább a kapott tervszámokat. Például az iparigazgatóságok még megkapják a jóváhagyást mindazokra a mutatószámokra, amelyekre a minisztérium. (A minisztérium jóváhagyott terve sokkal több mutatószámot tartalmaz, mint ahányról az előzőekben szó volt.) De az igazgatóságoknak már az a feladatuk, hogy vállalatonként differenciáltan állapítsák meg azokat az intézkedéseket, amelyeket az előzőekben részletezett mutatószámokon kívül továbbítaniok kell vállalataikhoz, ahhoz, hogy az igazgatóságra rótt feladatok teljesüljenek.

Az itt leírt gazdálkodási rendszer növeli a vállalatok önállóságát. A fokozott önállóság azonban nem öncél, hanem eszköze a hatékonyabb vállalati gazdálkodásnak, a tervek teljesítésének — és ahol indokolt, túlteljesítésének — előmozdítására.

Az ismertetett gazdálkodási rendszer 1957. április 1-én indult. Az akkori körülmények nem voltak normálisak (áruellátási nehézségekkel küszködtünk, inflációs veszély fenyegetett stb.); ennek ellenére megállapítható, hogy a könnyűiparban elért kedvező eredmények* jelentős részben ennek a gazdálkodási rendszernek is köszönhetőek.

Vizsgálataink során megállapítottuk, hogy az ismertetett vezetési módszert — ami a részleteket illeti — igazgatóságokként, sőt vállalatonként differenciáltan, sokban eltérően alkalmazták. Ez helyes is, mert csak így lehet alkalmazkodni a különböző szakmai sajátosságokhoz, a helyi vezetők eltérő képességéhez stb. Nem is lenne célszerű minden területen azonos módszer alkalmazása. Másképp kell eljárni például a pamutfonodák vagy a papírgyárak esetében, amelyek termékeiben nagy a hiány és ismét másként a méterárut, cipőt vagy más ruházati cikket gyártó vállalatoknál. Hasonlóképpen eltérő módszerek alkalmazása célszerű a nagyvállalatoknál — ahol általában nagyobb számban dolgoznak magasabb képzettségű szakkáderek — és a kis vállalatok tekintetében.

Az új vezetési módszerek fontos tényezője, hogy az eredmények értékelése elsősorban nem a tervhez, hanem az előző időszakhoz viszonyítva történik. Ennek kedvező hatása különösen a tervek összeállításakor mutatkozott meg, amennyiben számottevően csökkentette a tervek körüli alkudozásokat. A termelő vállalatnak és az irányító szerveknek egyaránt érdekük a kapacitás-tartalékok feltárása, és az így felkutatott termelési lehetőségek tervbeállítása; a szükséges anyag ugyanis csak a termeléssel együtt tervezhető meg. A termelés fokozására teljesen elegendő eszköznek bizonyult, hogy a nagyobb termelési volumen nagyobb eredmény elérését teszi lehetővé, amiben viszont a nyereségrészesedés miatt érdekeltek a vállalatok.

Jelentős megkülönböztető vonása az új rendszernek az is, hogy a perspektívát az eddigi 1 hónapos, negyedéves időszakról éves időszakra hosszabbítja, mert így megalapozottabb munkára nyílik lehetőség, s

* A Könnyűipari Minisztérium vállalatai 8,1 százalékkal túlteljesítették 1957. évi termelési tervüket, míg a beralap-felhasználás 4,5 százalékkal, az importanyag-felhasználás pedig csak 1,6 százalékkal haladta meg a tervezettet. A termelés 1957. utolsó három negyedévében 11,9 százalékkal haladta meg az 1956. első három negyedévében elért színvonalat, a termelékenység — az intenzitás-csökkenések és a szombat éjszakai műszak eltörlése ellenére — 0,8 százalékkal nőtt, az önköltség színvonala pedig (ugyanazon időszakok között) 4 százalékkal csökkent.

egyúttal megszűnik a hóvégi és negyedévvégi rohamunkát kiváltók is.

Az új gazdálkodási rendszerben közvetlenebbek a kapcsolatok az átvevő, a felhasználó és a termelő vállalatok között. E szorosabb kapcsolatok eredményeképpen sok korábban hiányzó cikkel bővült az áruválaszték.

Általános tapasztalat az is, hogy noha a tervürlapok formája, száma, a vállalaton belüli tervezés módszere nem kötött többé, a vállalati tervek mégis legalább olyan részletesesek, mint azelőtt. Ezzel szemben a mostani tervek operatívabb jellegűek, és inkább alapját képezik a vállalat tényleges munkájának. Az is megállapítható, hogy a vállalatok egyre gondosabban elemzik munkájuk és termékeik gazdaságosságát, míg azelőtt általában csak sokkal szűkebb körben vagy egyáltalán nem végeztek ilyen számításokat.

Az alkalmazott gazdálkodási rendszer felvetett néhány problémát is. Például felmerült, nem fogja-e növelni a vállalatok érdekeltsége a nyereség fokozásában a hiánycikkek számát vagy nem vezet-e a minőség romlására? Ezzel kapcsolatban megállapítható, hogy hiánycikkek – miként a múltban – most is vannak ugyan, de jóval kisebb számban, mint azelőtt. A hiánycikkek számát tovább kell csökkenteni, s ehhez elsősorban a termelés növeléséhez szükséges kapacitásokról, illetve anyagokról kell gondoskodni. Ha valamely termék nem ilyen okokból hiányzik, hanem azért, mert gyártása nem nyereséges, ez a körülmény az iparvállalatok és vevőik közötti viták formájában az illetékes minisztériumi szervek tudomására jut, amelyeknek módjuk van intézkedni, s többnyire meg is teszik azt.

Természetesen nyilvánvaló, hogy ilyen eszközökkel a termelő vállalatok vonakodása ellenére is elérhető ugyan a veszteséges cikkek gyártása, de maga a vonakodás nem szüntethető meg. Ez pedig mindenképpen káros, mert fékezi az ilyen cikkek termelésében a vállalati kezdeményezés kibontakozását. Ezért a termékek közötti válogatásra ösztönző áraránytalanságok megszüntetéséről is mielőbb gondoskodni kell.*

Minőségromlás ugyancsak előfordult egyes esetekben. De a minőségromlás ellen hat az egyéb következményeken kívül az is, hogy a jobb minőség általában az árbevétel és így a nyereség növekedésével (a minőségromlás pedig ellenkező „eredménnyel”) jár, a minőség javítása tehát a vállalatoknak is előnyös, rontása pedig hátrányos.

Egyébként a gazdálkodási módszernek a termelés választékára és minőségére gyakorolt hatását megbízhatóan – ahogy erre már utaltam – akkor lehet majd értékelni, amikor a belkereskedelem áruellátottsága a normális szinten fog mozogni.

Foglalkozni kell vezetési-gazdálkodási módszereink további fejlesztésével is. Úgy gondolom, e tekintetben az a legfőbb tennivalónk, hogy tovább javítsuk a vállalati és a népgazdasági érdekek közötti összhangot. Természetesen nem képzelhető el olyan rendszer, amelyben ezek az érdekek minden esetben teljesen egybeesnek. Mégis, törekednünk kell

* Különben tévedés lenne azt hinni, hogy a termékek közötti válogatásra csak az eltérő nyereséghányad (illetve az egyik cikk nyereséges, s a másik veszteséges volta) ösztönözhet. Ez koránt sincs így. Emlékeztünk rá, hogy amikor a vállalati anyagi érdekeltség elsősorban a globális termelési tervek teljesítéséhez, illetve túlteljesítéséhez fűződött, aszerint válogattak a vállalatok, hogy melyik cikk gyártásával lehet könnyebben, kevesebb bér és létszám felhasználásával nagyobb termelési értéket elérni.

arra, hogy ezek az érdekek lehetőleg megközelítsék egymást; az esetenkénti érdekellentéteket pedig esetenkénti intézkedésekkel kell rendezni.

Olyan árrendszer kialakítása lenne célszerű, amelyben a nettó termelői árak alapja az iparági önköltség, s perspektívában a belkereskedelem is ennek mérlegelésével kellene, hogy megállapítsa a fogyasztói árat. Módot kellene találni arra is, hogy a divatcikkek ára az új minta, modell bevezetésekor a tényleges önköltség alapján indokoltnál magasabb, később pedig alacsonyabb legyen. Úgy gondolom, ez a módszer ösztönözné a fogyasztási cikkeket gyártó vállalatokat a választék bővítésére, a divat igényeinek fokozott kielégítésére.

Gazdálkodási rendszerünkben nagy szerepet játszanak az ösztönző eszközök, elsősorban a nyereségrészesedés. Az ezzel kapcsolatban ma még előforduló hibák elsősorban az árrendszer fogyatékoságaira vezethetők vissza (például: sok esetben a vállalatok tevékenységétől függetlenül jó vagy kedvezőtlen árfekvés miatt nagy a nyereségrészesedés, illetve ilyen okból esik el a vállalat a nyereségrészesedéstől). Arányosabb árrendszer mellett ez a veszély jelentős mértékben csökkenthető lenne, bár teljesen aligha szüntethető meg.

A prémium ösztönző ereje kétségtelenül csökkent, de ez az erő még mindig jelentős, és lehet rá építeni. Igyekeznünk kell tehát konkrét és az adott területen leginkább hatásos prémiumcélokat kitűzni.

Komoly probléma a műszaki fejlesztésre való ösztönzés. Ez a kérdés eddig sem volt kielégítően megoldva, és ma sem kielégítő a helyzet. Ma már kétségtelenül nagyobb az érdeklődés az olyan műszaki fejlesztési intézkedések iránt, amelyek hatása még a végrehajtás évében megmutatkozik. A hosszabb távú műszaki fejlesztés ösztönzése azonban hiányzik, s ennek megoldása egyik legfontosabb feladatunk.

Az új gazdaság-vezetési módszer azáltal, hogy szűkebbre vonja a közvetlen utasítások körét, fokozza az ellenőrzés szükségességét. Az ellenőrzés fontossága természetesen nemcsak minisztériumi szinten, hanem a vállalaton belül is nő. Az ellenőrzés színvonalának emelésére azonban — az eddigi tapasztalatokból megítélhetően — nem fordítottunk kellő gondot.

1958-ban — az eddigi tapasztalatok alapján végrehajtott kisebb módosításoktól eltekintve — változatlanul alkalmazzuk ezeket a már beváltak tekinthető vezetési módszereket. Egyes területeken következtek ugyan be szigorítások — elsősorban a munkaügyi tervezésben —, de remélhető, hogy az éves tervben rögzített anyaghelyzetünk diktálta termelési szint elérése után ismét az ismertetett alapelvek szerint gazdálkodhatunk.

Gazdaságossági számítások

A könnyűipar gazdaság-vezetési módszeréről adott beszámoló nem lenne teljes, ha nem foglalkoznánk a könnyűiparban folyó különféle gazdaságossági számításokkal is. Ezek közül elsőként a *vállalatoknál* folyó gazdaságossági számításokat említem meg.

E számítások rendkívül változatosak, s különösen a vállalati gazdálkodás önállóságának fokozásával kerültek előtérbe. Ma már gyakorlattá vált, különösen nagyobb vállalatoknál, hogy egy-egy gazdasági döntés előtt számításokat végeznek, annak a vállalat eredményére gyakorolt hatásáról.

A vállalatok sok gazdaságossági számítást végeznek arra, hogyan csökkenthetik a termékegységre jutó élő- és holtmunka-ráfordításokat.

Számos területen tapasztalhatók már e számítások eredményei (például a hulladékok válogatása és visszadolgozása, többletbér felhasználásával, valamint egyéb anyaghelyettesítések). Példa e számításokra az úgynevezett anyaghelyettesítés vizsgálata is, amikor azt elemzik, hogy milyen gazdasági kihatása van egyik anyag másikkal történő helyettesítésének. Sajnos, az ilyen vizsgálatok gyakran beleütköznek az árrendszer már említett fogyatékoságaiba. Előfordul, hogy mód lenne drágább importanyagok olcsóbbakkal való helyettesítésére (anélkül, hogy ez a termék használati értékét rontaná); az intézkedés mégsem hajtható végre, mert a belföldi árarányok ellene hatnak. Például a műszál devizában olcsóbb, mint a pamut. A belőlük előállított szövetek használati értéke nagyjából azonos, a műszálszövet belföldi fogyasztói ára azonban nem, vagy alig alacsonyabb, mint a pamutszövetek ára. Ilyen árarányok mellett nincs, ami a fogyasztókat a műszálszövetek vásárlására készítené, a fogyasztói és így a kereskedelmi igények a pamutszövetre irányulnak, s ennek megfelelően továbbra is pamutot importálunk drágább áron. (Ezzel is magyarázható, hogy műszálfelhasználásunk — amint arra e cikk elején már utaltam — világviszonylatban alacsony.)

A munkaerő-megtakarításra vonatkozó számítások jellemző példái azok a számítások, amelyeket a helyes terhelések megállapítására igen széles körben végeztek. A pamutiparban például részletes számításokat végeztek a tekintetben, hogyan változik a termékegységre jutó közvetlen bér, illetőleg rezsiköltség a dolgozók terhelésének változtatásával, a kezelt gépek számának módosításával, figyelembe véve, hogy ha csökken az egy munkás által kezelt gépek száma, a gépek határfoka nő.

A gazdaságossági számítások másik területe a költségcsökkentést előmozdító beruházásokkal kapcsolatos. A könnyűiparból elég nagy számú igénylés fut be a Beruházási Bankhoz, amelyek keretében gyorsan megtérülő beruházásokra igényelnek hitelt. Az ilyen hiteligenyek növekvő száma véleményem szerint alátámasztja az alkalmazott gazdálkodási módszerek helyességét, mivel arra mutat, hogy a vezetők egyre inkább gazdáivá válnak vállalatuknak.

Exportgazdaságossági számítások már 1955-ben folytak a könnyűiparban. 1956-ban jelent meg az első utasítás az egész könnyűipar területén elvégzendő exportgazdaságossági számításokra. Ezek során lényegében az úgynevezett Liska—Máriás-féle képletet alkalmaztuk:

$$\text{Gazdaságossági mutató} = \frac{\text{Összes hazai ráfordítás (Ft-ban)}}{\text{Termék világpiaci ára — összes felhasznált importanyag értéke (devizaforintban)}}$$

A számítások az összes hazai vertikumra együttesen vonatkoznak. Például a konfekcionált ruha vizsgálatakor importanyagoknak a textilnyersanyagot (gyapjút, pamutot) tekintjük, hazai ráfordításként pedig a fonástól a konfekcionálásig bezárólag felmerült összes ráfordításokat számításba vesszük.

1958 elején a Könnyűipari Minisztérium ismét szabályozta — az időközben szerzett tapasztalatok alapján kissé módosítva — az exportgazdaságossági számítások módszereit. A vizsgálat két további kiegészítést

szító mutatóra terjedt ki: az egyik a devizahozam, a másik a forgóeszközlelet mutatója.

Az elvégzett exportgazdaságossági számítások számos következtetésre adtak már lehetőséget. Például kiderült, hogy egyes pamutszövetek exportja nem gazdaságos. Általános tapasztalat, hogy a féltermékek gazdaságossági mutatói jobbak, mint a késztermékeké.

Többször előfordult, hogy majdnem azonos termékek gazdaságossága között jelentős eltérés mutatkozott. A részletesebb vizsgálat megállapította, hogy az egyik terméket kedvezőtlenebb áron és viszonylatban hozták forgalomba, mint a másikat — kereskedelempolitikai megfontolásokból.

Gazdaságvezetésünk megoldatlan problémája, hogy bármit mutatnak az exportgazdaságossági számítások, az ipar nem érdekelt kellően az exportra való termelés és az exportgazdaságosság fokozásában, valamint az importanyagokkal való takarékoságban. E tekintetben egy lépés előre a külkereskedelmi vállalatok iparfejlesztési alapja, amivel azonban még nem elégedhetünk meg. Ezért ez idő szerint is számítások folynak a Könnnyűipari Minisztériumban olyan módszerek kidolgozására, amelyek az ipart és a külkereskedelmi vállalatokat egyaránt érdekeltté tennék a devizális eredmények javításában.

Az exportgazdaságossági számítások során szerzett tapasztalatok alapul szolgálnak az ipar fejlesztési irányainak kialakításakor, s erre épült fel a *beruházásokkal kapcsolatos gazdaságossági számításoknál* alkalmazott rendszer is, összhangban az Országos Tervhivatal által kidolgozott és alkalmazott mutatószám-rendszerrel.

A beruházások gazdaságosságára végzett számítások nem maradtak hatás nélkül a könnyűipari beruházási politikára. A számításokból kiderült, hogy egyes, eddig elhanyagolt területek fejlesztése igen gazdaságos. Például rendkívül gazdaságosnak bizonyult a papír-, a cipő- és a bőripar fejlesztése.

Szeretnék rámutatni ez alkalommal arra, hogy szerintem a beruházás-gazdaságossági számítások nem pótolják a beruházásokkal való takarékosagra ösztönző rendszer kidolgozását. Úgy gondolom, hiába törekednek a minisztériumban a beruházás-gazdaságossági számítások minél pontosabb elvégzésére, illetőleg ez irányú ellenőrzésére; ha nincs, ami a vállalati nyereséggel összefüggésben az állóeszközökkel, a beruházásokkal való takarékosagra ösztönözne, akkor sovány eredmények lesznek csak elérhetőek.

Megkísértem az előzőekben rámutatni néhány kérdésre, amely a könnyűiparban dolgozó közgazdászokat foglalkoztatja. Ilyen rövid terjedelemben természetesen nem lehetett minden problémát megemlíteni, igyekeztem azonban elsősorban azokkal foglalkozni, amelyek vagy országosan is érdeklődésre tarthatnak számot, vagy pedig mint a könnyűipar sajátos problémái, említésre érdemesek.

MÁTYÁS ANTAL:

A statikus egyensúlyi elmélet Walrasnál*

A múlt század hetvenes éveiben kibontakozó modern közgazdaságtan főbb sajátosságai

A modern polgári közgazdaságtan alapjait a múlt század hetvenes éveiben rakta le három közgazdász: az osztrák Menger, a svájci–francia Walras és az angol Jevons. Egymástól függetlenül nagyjából hasonló eredményekre jutottak. Tanításaik és a polgári klasszikus közgazdák tanai között hatalmas a különbség, amely a polgárság osztályhelyzetének és ezzel kapcsolatban osztályérdekeinek változásából fakad.

A polgári klasszikus közgazdák mint a fiatal feltörekvő burzsoázia ideológusai, a gazdasági fejlődésért szálltak síkra, s elméleteikben jelentős helyet foglaltak el az ezzel kapcsolatos problémák. A gazdasági élet fejlődését a tőkék felhalmozásában s a termelőerők ebből következő fejlődésében látták. A fiziokraták a társadalom gazdagságának növeléséhez elsősorban a mezőgazdaságban kívánták a termelőerőket fejleszteni. Smith tekintete a társadalmi munkamegosztás kibontakozásával felszabaduló új termelőerőre, a munka társadalmi termelőerejére tapad. Ricardo viszont az ipari forradalommal létrejött hatalmas termelőerők útjából akarta elhárítani az akadályokat. Mint a termelőerők fejlesztésének bajnokai a gazdasági jelenségeket a termelés oldaláról kiindulva igyekeztek vizsgálni. A tőkés gazdaság valóságát a legnagyobb mértékben az angol polgári klasszikusoknak sikerült megközelíteniük. Nagy érdemük, hogy a gazdasági élet belső összefüggéseinek a megértése szempontjából oly alapvető kategóriát, az áru értékét sikerült az áruban megtestesült munka mennyiségével meghatározniok. Az értéket alkotó munkát általában objektív kategóriaként ábrázolták. Ama társadalmi kapcsot látták benne, amely az árutermelőket a társadalmi termelőszervezethez, a társadalmi munkamegosztáshoz fűzi, szemben azokkal a vulgáris közgazdászokkal (Seniorral, Marshallal stb.), akik a munkát szubjektív oldaláról, áldozat minőségében tartották értékalkotónak.

Az értéktörvény a termelőeszközök magántulajdonán alapuló áru-termelés anarchikus viszonyai között csak saját megsértésén keresztül érvényesül. *Hosszú időre* van szükség, míg az egyenlő munkamennyiségek cseréjének törvényszerűsége az árak mozgásán át utat tör magának. Ez jut kifejezésre az angol polgári klasszikusok elméletében, amely szerint az érték centrum, ami körül az árak ingadoznak. „A természetes

* Ez a tanulmány a modern polgári közgazdaságtannal foglalkozó cikk-sorozat első része.

ár tehát — írja Smith —, mintegy központi ár, az áruk ára állandóan efelé gravitál, ehhez alkalmazkodik.” (Smith: Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól. 60. o. Budapest, 1950.) Az árak értéktől való eltérésének egyik okára Ricardo Malthushoz írt egyik levelében rátapint, amikor arról ír, hogy „... az emberek tévesen járnak el termelésükben”, mert nem épp azt termelik, amire szükség van. (Ricardo: Levelék Malthushoz. 171. o. Budapest, 1913.)

A munkaérték-elmélet fontos ideológiai fegyverré vált a haladó polgárság közgazdászainak kezében a földesurak ellen. Az ipari burzsoáziának még szoros volt a kapcsolata a termelés folyamatával, a munkásosztály harca a tőke ellen pedig még viszonylag fejletlen volt, s így a munkaérték-elmélet még nem sértette a burzsoázia érdekeit. A munkaérték-elmélet, s általában a munka gazdasági jelentőségének kidomborítása ellen ez időben elsősorban a földesurak ideológusai vették fel a harcot. A romantikus Adam Müller például támadja az angol polgári klasszikusok ama megállapítását, hogy egyedül a munka a gazdagság forrása. A gazdagság létrehozásában szerinte a fogyasztás, a szükségletek is közreműködnek, hiszen ezek ösztönzik a termelést. Ily módon a tétlen földesurak fogyasztásuk révén szintén hozzájárulnak a gazdagság létrehozásához. Malthus szükségesnek tartja a földesurak nagy fogyasztását, hogy a tőkés újratermelés végbemehessen, hogy a tőkések realizálhassák profitjukat.

Az érték munkával való meghatározása a munkásosztály és tőkésosztály harcának éleződésével együtt a polgárság számára is egyre kellemetlenebbé vált. A munkaérték-elmélet alapján ugyanis a polgári klasszikusok elméleti rendszerükben a tőkésék és a földesurak jövedelmét a munkások termelte érték egy részének ellenérték nélküli elsajátításaként ábrázolták. A munkaérték-elméletet végleg a marxizmus megszületése kompromittálta a polgárság szemében. Marx a munkaérték-elmélet alapján fejt ki elméleti rendszere sarkkövét, értéktöbblet-elméletét. „A klasszikus közgazdaságtan — írja Neubauer Gyula — nem kívánt következményekhez vezetett a tudományosnak nevezett szocializmusban. Ezek a következmények felfedték ellentmondásait s az elméletnek új utakat kellett keresnie...” (Neubauer Gyula: A határhaszon-elmélet bírálata. 9. o. Danubia, 1927.)

A polgári közgazdaságtan elméleti alapjainak megváltozása tükrözi azt is, hogy a kapitalizmus előrehaladottabb szakaszában a tőkésosztály nagy része a termelési folyamatától távoli, szelvényét vagdosó járadékosná változott. Vele szemben a munkaérték-elmélet azt juttatná kifejezésre, amit korábban a földesurakkal szemben, hogy önmagát túlélő osztály, a gazdasági életben semmi szükség nincs közreműködésére, léte csak akadálya a termelőerők fejlődésének.

A polgárság eme megváltozott helyzete tükröződik a modern polgári közgazdaságtan megalapítóinak egész munkásságában. A társadalmi haladás nagy problémái helyett a gazdasági élet kis, felszíni kérdéseivel bíbelődnek, amelyek egyrészt a burzsoázia mindennapos üzleti tevékenységéhez kapcsolódnak, másrészt amelyek tárgyalása biztosíték rá, hogy nem derül fény a kapitalizmus ellentmondásaira. A modern polgári közgazdaságtan vizsgálódásai megrekednek a gazdasági élet felszínén, amely éppen leplezi az ellentmondásokat.

A modern polgári közgazdaságtan megalapítói társadalmi rendeltetésüknek megfelelően az érték kérdését egészen másként vetik fel, mint a polgári klasszikusok. Értékelméletükben a termelőeszközök magántulajdonán nyugvó árutermelés anarchikus volta és a burzsoázia szűk üzleti érdekei jutnak kifejezésre. A termelőeszközök magántulajdona miatt az árutermelés nem irányítható központilag. Az elszigetelt árutermelő aszerint termel, miként ítéli meg a piaci helyzetet. Csak utólag, a piacon derül ki, vajon termékére szükség van-e, tehát az ár és a munkaérték egybeesése csupán véletlen. A tőkést kevésbé érdekli, hogy az árak ingadozásain át hosszú idő átlagában milyen objektív törvényszerűségek törnek utat. Főképp az izgatja, hogy az éppen piacra hozott árut mennyiért tudja eladni. Nem az a központ érdekli tehát elsősorban, amelyen az árak hosszú idő átlagában kiegyenlítődnek, hanem figyelmét a *pillanatnyi* piaci helyzetre irányítja. Ez jelenik meg a múlt század végén kibontakozó modern polgári közgazdaságtan értékelméletében, amelynek feladatát létrehozói abban látják, hogy magyarázatul szolgáljon az árak alakulására egy-egy időpontban, azaz, hogy megmagyarázzon minden egyes áringadozást. „A normálár és a piaci ár közötti különbség — írja Heller Farkas — a határhaszon-elmélet magyarázata mellett eltűnik.” (Közgazdasági Szemle, 1906. február.)

Miután a tőkés már piacra hozta a termékét, a termék árának alakulása attól függ, mekkora a fizetőképes kereslete. Ennek megfelelően a modern polgári közgazdaságtan e képviselői a termelés helyett a *szükségletek* oldaláról igyekeznek megragadni az érték lényegét. Arra hivatkoznak, hogy a gazdálkodás végső célja a szükségletek kielégítése, s a termelés mérete, tagozódása a fogyasztók kívánságához igazodik. A párhuzam önként kínálkozik. A fogyasztás, a szükségletek gazdasági jelentőségének hangsúlyozása a tétlen földesurak ideológusainak kezében volt harci fegyver a haladó burzsoázia munkaérték-elmélete ellen. A monopolkapitalizmus előestéjének polgári közgazdái, akik a már jó részt járadékossá vált burzsoázia ideológusai, szintén a szükségletek meghatározó szerepének kidomborításával támadják a polgári klasszikusok munkaérték-elméletét.

Az értékben, a közgazdaságtan eme alapvető kategóriájában, amelynek munkával való meghatározása a polgárság számára mind kellemetlenebbé kezdett válni, a modern polgári közgazdaságtan megalapítói csupán a fogyasztónak a szűkös javakhoz való szubjektív viszonyát látták. Ábrázolásukban az áru értéke az árutermelők objektív társadalmi kapcsolatait kifejező kategória helyett függőségi érzés: a fogyasztó rádőbben, hogy szükséglete kielégítésében az értékelés tárgyát képező jószág bizonyos mennyiségére rá van utalva, s valamelyik szükséglete kielégítetlen marad, ha a szóban forgó jószág egy része elvész. „Az érték azt jelenti — írja Wieser, az osztrák iskolának Menger mellett másik nagy képviselője —, hogy az élvezethez aggodás járul...” (Wieser: Über den Ursprung und die Hauptgesetze des wirtschaftlichen Wertes, 87. o. Wien, 1884.) Éppen ezért „az értékről szóló tanítás, ha feladatát pontosan körvonalazni akarjuk, alkalmazott pszichológia”. (Wieser: I. m. 39. o.)

Az áruérték termeléstől való elszakításának s a fogyasztó szűkös javakkal szemben érzett szubjektív viszonyából való levezetésének társadalmi rendeltetése nyilvánvaló. Heller Farkas, a szubjektív közgaz-

dasági szemlélet legkiemelkedőbb magyarországi képviselője őszintén ki is jelenti: „Minden érték végeredményben a közvetlen használatra alkalmas javak határhasznából származik és így a *termelésnél érték-többlet nem keletkezik.*” (Heller Farkas: Közgazdaságtan. 50. o. 1919. Az én kiemelésem. M. A.) A munkásosztály kizsákmányolásának, a munkásosztály és a tőkésosztály antagonisztikus érdekelletének tagadása, ez a szubjektív alapokra épülő polgári közgazdaságtan társadalmi rendeltetése.

A *fogyasztó* magatartásának elemzése az alapja Menger, Walras és Jevons egész elméleti rendszerének. A fogyasztó magatartását elemezve alkalmazzák az absztrakciós módszert. A fogyasztó magatartását befolyásoló motívumok közül kiragadnak egyet, amelyet meghatározónak tekintenek; adott viszonyok között a szükségletek maximális kielégítésére irányuló törekvést. Ez a törekvés szerintük az emberi természetből fakad, tehát determinált törekvés. E törekvést feltételezve mindenkéltől azt vizsgálják, miként kell a fogyasztónak szükségszerűen cselekednie, hogy célját elérje. Elismerik tehát a szükségszerűséget az emberek cselekedetében, rámutatva, hogy adott feltételek közt meghatározott cél eléréséhez az embereknek szükségszerűen meghatározott módon kell cselekedniük. A szükségletkielégítés maximumára törekvő fogyasztó magatartását vizsgálva azt a *határt* keresik, ameddig a fogyasztó gazdasági cselekvésének el kell mennie, hogy célját elérhesse. Az ilyen vizsgálódásokat, amelyek valamely optimális eredmény elérésére irányuló cselekvés határát igyekeznek megállapítani, *határelemzésnek*, az ezzel foglalkozó közgazdát pedig *marginalistáknak* nevezi a polgári közgazdaságtan.

A marginalisták — köztük a modern polgári közgazdaságtan megalapítói: Menger, Walras és Jevons — a határelemzés révén igyekeznek az érték nagyságát a fogyasztóknak a javakkal szemben megnyilvánuló függőségi érzéséből meghatározni. Az egyén a birtokában levő jószágkészlet bármely egységét szubjektíven annyira értékeli, amekkora függőséget ama egység iránt érez, amely a sürgősségi sorrendben még kielégíthető legjelentéktelenebb szükséglet fedezésére szolgál. Ugyanis bármelyik más egység vesszen el, az egyén csak a még kielégíthető legjelentéktelenebb szükséglet fedezéséről fog lemondani, s az elvesztett egységet az említett legjelentéktelenebb szükséglet kielégítésére szolgáló egységgel fogja helyettesíteni. Ily módon a kielégítetlenül maradt legjelentéktelenebb szükséglet nyomását fogja csupán érezni, s éppen ezért szükségletkielégítésében a rendelkezésre álló jószágkészlet bármelyik egységétől csupán olyan mértékben függ, mint az említett legutolsó egységtől.

A jószágkészlet eme utolsó egységének a szükséglet szempontjából tulajdonított jelentőségét az osztrák iskola „Grenznutzen”, Walras „Rareté” és Jevons „Final degree of utility” elnevezéssel tárgyalja. A magyar polgári közgazdasági irodalomban az osztrák „Grenznutzen” kifejezés nyomán a „határhaszon” elnevezés vált uralkodóvá. Nagysága a szóban forgó jószág hasznossága mellett a rendelkezésre álló jószágkészlet nagyságától is függ. A termelésnek elképzelésük szerint csak közvetve, a fogyasztók szubjektív értékítéletein keresztül van hatása az áruk szubjektív értékére. Minél nagyobb mennyiséget termelnek a szükséges javakból, annál jelentéktelenebb szükséglet kielégítésére is

lehetőségük nyílik a fogyasztóknak, annál kisebb a függőségi érzésük az illető jószágkészlet egy-egy egységével szemben, annál alacsonyabb lesz tehát ennek szubjektív értéke.

A marginalista közgazdaságtan az egyéni magatartás elemzése révén lényegében a helyes gazdasági cselekvés normáit igyekszik feltárni. De a valóságban mi biztosítja vajon, hogy az egyének az általuk ábrázolt módon fognak cselekedni? Szerintük az egyén jól felfogott érdeke. Az egyén, ha helyesen képviseli saját érdekeit, az általuk ábrázolt módon cselekszik. A gazdasági élet törvényszerűségeinek érvényesülése tehát felfogásukban feltételezi az egyének racionális cselekvését, az általuk feltárt összefüggések a valóságban csak akkor alakulnának ki, ha az egyének valóban az elméletükben előírt módon, tehát „homo oeconomicusként” viselkednek, sohasem tévednek, a piacot teljesen át tudják tekinteni, a jövőt pontosan látják előre stb. A gazdasági törvényekben lényegében az ésszerű cselekvés szabályait látják, a gazdasági kategóriákban pedig Max Weber szavaival élve úgynevezett ideáltípusokat, amelyek csak az említett magatartás esetén valósulnának meg. Törvény-szemléletüket a szociológus Max Weber általánosítja és fogalmazza meg, amikor arról ír, hogy a gazdasági törvények „azt ábrázolják, hogyan kellene egy meghatározott fajta emberi cselekvésnek lefolynia, ha az szigorúan célszerű, minden tévedéstől és szenvedélytől mentes lenne, és ha továbbá teljesen egyértelműen, csupán egy célra (a gazdaságra) irányulna.” (Max Weber: Grundriss der Sozialökonomie. 4. o. Tübingen, 1922.)

- Elméletüknek „csupán logikai forrásai vannak...” (Jean Marchal: Cours d'économie politique, 223. o. Párizs, 1949.) Ábrázolásukban a gazdasági törvényszerűségek csupán logikai szükségszerűséget fejeznek ki. „Mindenki, aki másként cselekszik, logikailag téved.” (Dobretsberger: Die Gesetzmässigkeiten in der Wirtschaft. Wien, 1927.) A szubjektív közgazdaságtan egyes képviselői nyíltan kijelentik, hogy az általuk feltárt törvényszerűségek egyáltalán nem jelentik azt, hogy a valóság is hasonlóképpen alakul. Pantaleoni szerint „az elméletnek nem kell meg-egyeznie a tényekkel, elég, ha logikus”. (Idézi: E. James; Histoire de la pensée économique en XX. siècle. 363. o. Párizs, 1955. II.)

A racionálisan cselekvő egyén magatartására felépülő közgazdasági vizsgálódásokkal kapcsolatban tegyünk csak egy kis kitérőt. Sombartnak „Die drei Nationalökonomien” (München und Leipzig, 1930) című művére kívánok hivatkozni, amely a marginalizmus eljárását ismeretelméleti alapon fejtegeti, s igyekszik következtetéseket levonni belőle. Sombart a gazdasági törvényekben a gazdasági jelenségek megismerésének logikai segédeszközeit látja csupán, amelyeket a kutató szerinte a természettudományoktól eltérően nem a valóságból absztrahál, hanem mindjárt kutatása kezdetén a priori módon felállít. Tagadva a gazdasági törvényeknek a valósággal való kapcsolatát, Sombart értelmetlennek bélyegzi meg a közgazdaságtan területén végbemenő osztályharcot. Azt tartja, hogy az objektív és a szubjektív értékelmélet hívei között a határtalan vitát el lehetett volna kerülni, ha a részvevő felek tisztában lettek volna azzal, hogy mindkettő csupán logikai segédeszköz a megértés szolgálatában, s mint ilyen, mindkettő hasznos szolgálatot teljesít. A szubjektív értékelmélet a csereviszonyokat érteti meg velünk, az objektív értékelmélet viszont a termelés körülményeit.

A polgári közgazdaságtan a tőkés rendszer általános válságának talaján döbben rá az egyén magatartására épülő közgazdasági vizsgálódás tarthatatlanságára, s bírálja az elmélet és a gyakorlat éles szembeállítását. Jöhr például felelőtlenségnek tartja, hogy napjainkban, amikor a világon annyi a társadalmi és a gazdasági baj, a közgazdász nem a valóság vizsgálatára összpontosítja figyelmét. (Zeitschrift für die gesammte Staatswirtschaft, 1956.) „Elég különös — jegyzi meg erről Jean Marchal —, hogy ugyanabban az időben, amikor Marx ünnepélyesen tagadta, hogy el lehet választani a gyakorlatot és a doktrínát, a gondolatot és a cselekvést, a marginalizmus megalapítói éppen ellenkezőleg, áthatolhatatlan falat létesítettek eme kategóriák között, ami előttük nem volt meg, s amit különösen a klasszikusoknál nem lehetett megtalálni.” (J. Marchal: Cours d'économie politique. 244. o. Párizs, 1949.)

A mai polgári közgazdák nagy része rámutat, hogy a tőkés gazdaság anarchikus viszonyai között a gazdálkodó egyének racionális döntéseihez nincs szilárd támpont. A gazdasági folyamatoknak az egyéni magatartás elemzésén nyugvó magyarázatát, az úgynevezett *mikroökonómiát* elsősorban Keynes működése nyomán háttérbe szorítja az úgynevezett *makroökonómia*, a gazdasági cselekvéseknek társadalmi méretekben való vizsgálata. A polgári közgazdák azt állítják, hogy a sok egymástól függetlenül cselekvő egyén magatartásának eredménye társadalmi méretekben más, mint amit külön-külön akartak, tehát a gazdasági folyamatok alakulását nem lehet csupán a racionálisan cselekvő egyének magatartásának elemzése révén feltárni. Természetesen nem ismerik fel, hogy a termelőeszközök magántulajdona, a társadalmi termelés és az egyéni elsajátítás ellentéte az oka, hogy lehetetlen a tőkés előrelátása, hogy termelésüknek a társadalmi termeléshez való helyes arányát csak utólag ismerhetik fel, azaz a tőkés gazdaságban más történik, mint amit az egyes tőkésék külön-külön szerettek volna elérni.

Az egyén racionális magatartására felépülő közgazdasági vizsgálódás tudománytalan voltát a maga mélységében csak a marxizmus tanításának a fényében lehet feltárni. A marxizmus a marginalisták eljárását a polgári osztályöntudat jellegzetes megnyilvánulásának tekinti. Az egyén a tőkés viszonyok között megszabadul a régi társadalmi formák személyes függőségi kapcsolatainak kötelékeitől. A polgári közgazdák nagy része számára a kapitalizmus örök, természetes társadalmi rendszer, az ő szemükben a látszatra szabad és független árutermelő a történelem kiindulópontja. Nagyon csábító a polgári közgazdász számára az az eljárás, hogy a gazdasági jelenségek magyarázatához az elszigetelt egyénből induljon ki.

Az egyén elszigeteltsége azonban a tőkés gazdaságban csak látszólagos. Az egyén gazdasági tevékenysége a kapitalizmusban — mint a történelem folyamán bármikor — meghatározott társadalmi keretek között megy végbe. E társadalmi keretek a termelőeszközök tőkés tulajdonára felépülő termelési viszonyok. A tulajdonviszonyok fontos szerepét nagyon jól ismerték azok a polgári gondolkodók, akik a polgári átalakulás időszakában a feudális viszonyok felszámolásáért küzdöttek. E tekintetben nem szükséges külföldi példákra hivatkozni. Széchenyi, Kossuth műveit lapozva a nem marxista olvasónak is rá kell döbennie,

hogy gazdasági rendszerek különbözősége a tulajdonviszonyok különbözőségén nyugszik. Mindketten hangoztatták, hogy az ország felvirágoztatása attól függ, sikerül-e hazánkban a feudális tulajdonviszonyok helyett a polgári tulajdonviszonyokat létrehozni, a jobbágmunkát fel tudjuk-e váltani szabad bérmunkások munkájával?

Amint azután a polgári társadalom megszilárdult, győzött a feudálisokkal szemben, s a polgári tulajdon vált a tulajdon uralkodó formájává, a polgári ideológusok egyszeriben megfeledkeztek a tulajdonviszonyok fontos szerepéről, s nem vizsgálták a tulajdonviszonyok hatását, a gazdasági folyamatokra. E tekintetben a polgári klasszikus közgazdák sem kivételek. Márpedig a látszólag független tőkés árutermeleők cselekvésének társadalmi méreteiben bekövetkező eredménye a tőkés tulajdonviszonyok, és a rájuk épülő termelési viszonyok sajátosságaitól függ. A tőkés példálul nem akarnak magatartásukkal általános túltermelési válságokat létrehozni, nem akarják, hogy a profitráta súlylyedjen stb., stb., mégis a tőkés tulajdonviszonyok sajátosságainál fogva cselekvésükkel társadalmi méreteiben akaratuk ellenére ezeket a számukra kellemetlen folyamatokat idézik elő.

A tudományos kutatás éppen ezért nem indulhat ki a racionálisan cselekvő egyén magatartásából. Az emberek tudatos cselekvésének láncolatán át belső összefüggések valósulnak meg, s ezek, mivel a termelési viszonyokból fakadnak, objektívek. A gazdálkodó egyén minden látszólagos szabadsága ellenére, a gazdasági cselekvések determináltak. Az egyén határozott szándékkal lép a gazdasági élet színterére, s tudatosan tör célja megvalósítására. De lépten-nyomon beleütközik cselekvésének társadalmi kereteibe. Terveinek szüntelen korrekciójával kénytelen alkalmazkodni a gazdasági élet objektív törvényszerűségeihez, amelyek pedig éppen a gazdálkodó terveinek szüntelen korrekcióján keresztül valósulnak meg az egyének tudatos cselekvése révén.

Most már ilyen megvilágításban a gazdálkodó egyén cselekvésének racionális volta azt jelenti, hogy az egyén helyesen ismerte fel cselekvésének társadalmi feltételeit, s aszerint cselekedett. Egyes konkrét piaci helyzetek megértése szempontjából persze fontos tudni, miként reagálnak a piac szereplői a gazdasági élet bizonyos változásaira, miként reagálnak például a fogyasztók bizonyos jószágok árának a változására stb. A gazdálkodó egyének eme magatartása azonban csak érvényesülési formája a gazdasági élet belső összefüggéseinek.

Walras elméleti rendszerének általános vonásai

A modern polgári közgazdaságtan három megalapítója közül Walrasnak volt a legnagyobb hatása a mai polgári közgazdaságtanra. Schumpeter a „Gazdasági elemzés története” (History of economic analysis) című könyvében (London, 1955.) kijelenti, hogy Walras-t a legnagyobb közgazdásznak tartja. Az ökonometria képviselői, a körforgás elemzés művelői gyakran hivatkoznak Walras egyensúlyi elméletére. A századforduló táján a Walras-féle statikus egyensúlyi elmélet volt az uralkodó. Feltevéseit csak az 1929–1933. évi nagy gazdasági válság viszonyai között kezdték kétségbevonni a polgári közgazdák.

Walras elmélete szerint a piaci jelenségek között egyetemes összefüggés van: e jelenségek kölcsönösen meghatározzák egymást, kölcsö-

nösen alkalmazkodnak egymáshoz, bármelyik nagyságának a megváltozása hat az összes többire. Ha olyan nagyságot vettek fel, amelyben egymásnak kölcsönösen megfelelnek, akkor létrejött a *piac egyensúlya*. A piaci jelenségek eme széleskörű kapcsolatát kívánja Walras ábrázolni, s az egyensúly feltételei után kutat.

A piaci összefüggéseket a gazdálkodó egyén magatartásából kiindulva igyekszik feltárni, s eljárása mögött az az elképzelés húzódik meg, hogy a gazdasági folyamatokat tudatosan cselekvő emberek hozták létre. Az az egyén, akinek magatartásából Walras kiindul, *a fogyasztó*. Egész elméleti rendszere azon a feltevésen nyugszik, hogy az ember számára hasznos javak *szűkösek*, azaz az ember össz-szükségletei meghaladják a fedezésükre rendelkezésre álló javakat. Ez arra készíti az egyént, hogy gazdálkodjék a javakkal. Ha a gazdálkodó egyén ésszerűen jár el, a rendelkezésére álló korlátolt nagyságú jószágmennyiségből szükségleteit sürgősségi sorrendben elégíti ki. Ez a folyamat a piac bekapcsolásával úgy megy végbe, hogy a cserélő fél a cserejóságot sürgősségi sorrendben igyekszik a szükséges javak vásárlására fordítani.

A fogyasztónak a szűkös javakkal való gazdálkodása az, ami Walrasnál szoros kapcsolatot létesít a különböző használati értékek piacai között, azaz, amin keresztül megvalósul a piaci jelenségek egyetemes összefüggése. Mivel az egyén birtokában levő cserejóság mennyisége korlátolt, ha például megváltozik valamely jószág iránt érzett szükségletének nagysága, és ezért a birtokában levő korlátolt mennyiségű cserejóságból többet akar az illető jószág beszerzésére fordítani, kevesebb marad más javak vásárlására. Egy jószág piacán bekövetkező változás folytán tehát a piaci helyzet a többi javak piacán is megváltozik.

A szűkös javaknak sürgősség szerinti elosztását a piacon a fennálló adottságok (technikai fejlettség színvonala, elosztási viszonyok stb.) mellett osztársadalmi méretekben az *árrendszer* valósítja meg. Az árrendszer Walras ábrázolásában lényegében ugyanazt hajtja végre társadalmi szinten, amit az egyéni fogyasztók saját gazdaságukban: sürgősségi sorrendben elosztja a szűkös anyagi javakat a fizetőképes szükségletnek megfelelően. Az egyéni és a társadalmi gazdaság működése között nincs semmiféle minőségi különbség. A társadalmi-gazdasági összefüggések, a gazdasági mechanizmus működése levezethető az egyéni gazdaságból kiindulva.

A fogyasztó egyén magatartására — amely a gazdasági mechanizmus működésének alapja — Walras szerint az jellemző, hogy adott körülmények között a *legkedvezőbb helyzetet* igyekszik a maga számára biztosítani. A szűkös javakkal gazdálkodva a különböző árak mellett a különböző javakból a csere révén annyit szerez be, és saját cserére szánt jószágából annyit tart meg, hogy szükségletét maximálisan elégítse ki. Ha célját elérte, megvalósította *háztartásának egyensúlyát*.

A piacon minden fogyasztó erre törekszik. A piac szereplőinek azonban a fennálló piaci helyzethez ellentétes érdekeik fűződnek. Nem osztályok ellentétéről van itt szó, hanem a vevő és az eladó ellentétéről. A háztartásuk egyensúlyának megvalósítására, szükségletük maximális kielégítésére törekvő eladók és vevők érdekei ellentétesek. Emiatt a mindenkori piaci helyzethez való alkalmazkodásuk hatása is ellentétes. Minden piaci árváltozás tehát a hozzá alkalmazkodó egyének ellentétes érdeke következtében ellentétes hatást vált ki. Mivel pedig ezek az

ellentétes erők állandóan egyensúlyra törekszenek, a piacot is az egyensúlyi állapot felé terelik. A *piaci egyensúly* Walrasnál akkor valósul meg, ha olyan árak alakulnak ki, amelyekkel a piac *valamennyi* szereplőjének sikerül megvalósítania háztartása egyensúlyát, azaz a fennálló társadalmi viszonyok (tulajdonviszonyok, elosztási viszonyok) keretein belül, a termelőerők adott szintjén sikerül elérnie szükségletkielégítése maximumát.

A piaci egyensúly tehát az egyéni háztartás egyensúlyán nyugszik, s a szűkös javak a piaci egyensúly állapotában oszlottak meg a fennálló adottságok keretein belül a piac különböző részvevői között a legkedvezőbbben. A piaci egyensúly feltételeinek vizsgálata áll Walras érdeklődésének középpontjában.

A gazdasági összefüggéseknek, a piaci egyensúlynak a javak szükségére építésével Walras abba kapaszkodik, hogy a termelés és a forgalom anyagi tartalma mindig használati értékek termelése és forgalma. A termelésre és a forgalomra mint használati értékek termelésére és forgalmára pedig kétségkívül hat a szükséglet nagysága és iránya. De a termelési viszonyok sajátosságaitól függ, miként valósul meg a termelés és a szükséglet kapcsolata, azaz, hogy milyen társadalmi formákon, milyen gazdasági mechanizmuson át hat a szükséglet a termelésre, s alakul ki a használati értékek termelésének helyes aránya, hogy milyen társadalmi formák között megy végbe a javak forgalma. A szükséglet csak hat az említett társadalmi keretek között, de nem határozza meg azokat. Éppen ezért a gazdasági élet belső összefüggéseinek feltárásához, s a szükségletek hatásának elemzéséhez nem a szükségletekből, hanem a termelési viszonyokból kell kiindulni.

Walras ezzel szemben azt a tényt, hogy a szükséglet hatása árutermelés körülményei között a termelési viszonyok által meghatározott társadalmi formán, az *árrendszeren* keresztül érvényesül, hamis módon úgy értelmezi, hogy az árak alakulásában, a termelési költségek körüli ingadozásukban, de magukban a termelési költségekben is csupán a fogyasztónak a szűkös javakhoz való szubjektív viszonya jut kifejezésre. Ezért rendszerében a piaci jelenségek egyetemes összefüggésének kérdése arra korlátozódik, hogy a fogyasztó magatartása miatt a szűkös javak forgalmában miként függnek össze a különféle használati értékek piacai: a különféle fogyasztási cikkek piacai és a fogyasztási cikkek meg a „termelőszolgáltatok” piacai. A használati értékek piacai közötti összefüggés Walrasnál az árak egymáshoz való viszonyában jut kifejezésre. Walras-t a *relatív árak* rendszere érdekli. Az árak abszolút magasságáról objektív értékelmélet nélkül nem mondhat semmit sem. Az árszínvonalat csupán a forgalomban levő pénz mennyiségétől teszi függővé.

Walras ábrázolásának további sajátossága, hogy a piaci egyensúly *statikus* egyensúly. Walras csupán keresztmetszetet akar adni a gazdasági életről. Valamennyi jelenség nagysága ugyanazon időpontra vonatkozik s a jelenségek időbeli lefolyásának ábrázolása hiányzik Walras rendszerében. A piaci jelenségek alkalmazkodása bizonyos tényezőkben bekövetkezett változásokra nála időtől függetlenül megy végbe. A változást azonnal követi az alkalmazkodás, amennyiben a homo oeconomicusként viselkedő fogyasztók a változásokra azonnal racionális módon reagálnak.

A statikus szemléletnél fogva Walrasnál a piaci jelenségek közötti összefüggések jellege nem oksági összefüggés. Oksági összefüggéseket csak akkor tudott volna feltárni, ha változásában, fejlődésében vizsgálta volna a piaci jelenségeket. Az általa feltárt összefüggések jellege: *kölcsönös függés, interdependencia*. Ábrázolásában minden egyes jelenség függ valamennyi többi változásától, s bármelyik változzon meg, az összes többi alkalmazkodik a változáshoz, anélkül azonban, hogy Walras kutatná: a kölcsönös függésben levő piaci tényezők közül melyik változását kell a többi változásának okaként tekinteni? Kölcsönös függőség áll fenn például a kereslet, a kínálat és az ár között. Walras tiltakozik az ellen a felfogás ellen, hogy a kereslet-kínálat határozná meg az árakat. A kereslet-kínálat nagysága maga is meghatározhatatlan — hangsúlyozza —, ha az árakat nem ismerjük. A piacon kialakult áráktól függ, hogy az egyén mennyit hajlandó kínálni, illetve keresni. A kereslet-kínálat nagyságától függ az árak magassága, az árak magasságától viszont a kereslet-kínálat nagysága, s a kölcsönös függésen belül egyikről sem lehet elmondani, hogy meghatározó lenne a többivel szemben.

A kölcsönös függést azután Walras egyenlet-rendszerrel akarja ábrázolni. Az egyenlet-rendszerben annyi egyenletet igyekszik felállítani, amennyi a rendszerében szereplő ismeretlenek száma. Ily módon kívánja az ismeretlenként szereplő piaci jelenségek nagyságát összpiaci összefüggéseiből meghatározni.

Walras vizsgálódása két fogyasztási cikk természetbeni cseréjével kezdődik, majd egyre bővíti a vizsgált összefüggések körét. Bekapcsolja a fogyasztási cikkek teljes piacát, a termelő szolgálatok és végül az új tőkék piacát. (Ez utóbbit most nem ismertetem.) A sorrend szépen mutatja vulgáris szemléletét. A termelési viszonyok helyett a fogyasztásból indul ki, a fogyasztás szempontjából igyekszik összefüggéseket megállapítani, ezért kezdi vizsgálódását két fogyasztási cikknek a szükséglet szempontjából fennálló viszonyával, s a termelési folyamatot csak később kapcsolja be vizsgálódása körébe.

Az egyensúly létrejöttének feltételei a fogyasztási javak piacán

Walras a piaci jelenségek egyetemes összefüggésének ábrázolására törekedve első lépésként két jószág, a rozs (A) és a búza (B) csereviszonyának alakulását vizsgálja természetbeni cserét feltételezve. A piacon az egyensúly a szükségletük maximális kielégítésére törekvő fogyasztók magatartása révén valósul meg. Monopolelemektől mentes szabadversenyt feltételezve, rendszerében a piaci ár, azaz a búza és a rozs ára minden egyes fogyasztó számára objektív adottság. Ugyanis az eladók és a vevők száma oly nagy, az összkereslet és az összkínálat annyira szétaprózódik köztük, hogy önmagában egyikük sem képes magatartásával megváltoztatni az árat. (A búza árán a búza csereértékét érti rozsban kifejezve, a rozs árán pedig a rozs csereértékét búzában kifejezve.)

Walras ábrázolásában minden egyes egyén addig cserél, míg a csere révén helyzetén javíthat. Ez a folyamat egyetlen fogyasztónak, az A áru (rozs) tulajdonosának cseréje esetén a következő: az A áru tulajdonosának B (búza) árura van szüksége. A fogyasztónak a javakkal szemben táplált sürgősségi érzését Walras — mint említettem — „rareté”, ritkaság, illetve szűkösség elnevezéssel tárgyalja. Nagysága a rendel-

kezésre álló jószágkészlet mennyiségének a függvénye. Amíg a fennálló áron átengedett A jószág mennyisége az egyén számára szükségletkielégítése szempontjából kisebb jelentőségű, mint az érte kapott B jószág mennyisége, addig az egyén nyer a cserén, hajlandó tehát cserélni. A csere révén növeli a rendelkezésre álló készletek (a megmaradt A jószág készlete és a beszerzett B jószág készlete) által nyújtott összhasznosságot.

Amint azután az egymásután következő cserék során a fogyasztó A jószágból rendelkezésre álló készlete csökken, úgy nő számára A jószágfajta egy-egy egységének szűkössége. A beszerzett B jószág mennyisége viszont a folyamatos csere folyamán egyre gyarapszik, így B jószágfajta egyes egységeinek a szűkösségi foka csökken. Az árutulajdonos tehát minél tovább megy el a cserében, annál több hasznosságot, annál szűkösebb A jószágot kénytelen átengedni egyre kisebb hasznosságért, egyre bőségesebb mértékben rendelkezésre álló B jószágért. Ily módon a csere egyre kisebb előnyt biztosít a számára, s a tulajdonában levő A és B jószágok összhaszna egyre kisebb mértékben növekszik. Bekövetkezik végül egy pont, amikor a meglévő áron a cserébe adott A jószág és a cserébe kapott B jószág szűkössége egyensúlyba kerül. Az A áru tulajdonosa ekkor érte el a fennálló áron szükséglete maximális kielégítését, a saját A árujából megmaradt készlet és a vásárolt B áruból rendelkezésre álló készlet együttes hasznossága ekkor érte el a maximumot. Ha az adott áron tovább cserélne, több hasznosságot engedne át kevesebért, s a birtokában levő két jószágfajta összhaszna csökkenne. Ha viszont a fennálló áron nem megy el a cserében addig a határig, ahol az átadott és a kapott jószágmennyiségek szűkössége egyensúlyba kerül számára, akkor a cseréből még számára létrejövő további haszongyarapodásról mond le, szükséglete maximális kielégítését az adott körülmények között nem érte el.

Tegyük fel, hogy A ára B-ben kifejezve $= \frac{1}{2} B$, azaz a rozs egységének ára búzában kifejezve fél egység búza. Az egyén addig cserél, amíg az utoljára átengedett egy egység rozs és az érte kapott fél egység búza szűkössége egyensúlyba nem kerültek egymással, amikor is a rozs és a búza egy-egy egysége szűkösségének aránya megegyezik cserearányukkal. (Egy egység rozs ára egyenlő fél egység búzával, egy egység rozs szűkössége egyenlő fél egység búza szűkösségével.) *A és B javak szűkössége arányának megegyezése cserearányukkal, ez az egyensúly feltétele a háztartásban két jószág cseréje esetén.*

Az egyes háztartások egyensúlyának feltételeiből kialakul az említett két jószág piacán az egyensúly. Ez az egyensúly a fogyasztóknak a csereviszonyokhoz fűződő ellentétes érdekei kiegyenlítésén keresztül valósul meg. A vevők szükségletüket akkor tudják minél jobban kielégíteni, ha annak a jószágnak az ára, amit meg kívánnak venni, minél alacsonyabb, ha például az A áru tulajdonosai, akik B árut akarnak vásárolni, minél kevesebb A áru átengedésével jutnak hozzá ehhez. Az eladók érdeke éppen ellentétes. Szükségletkielégítésük feltételei annál kedvezőbbek, minél magasabb áron tudják terméküket eladni. A B áru tulajdonosai tehát igyekeznek minél több A árut kapni árujukért.

A piac sem a nagyon magas, sem a nagyon alacsony árszínvonalon nem kerülhet az egyensúly állapotába, mert a vevők és az eladók érdekei nem egyenlítődnek ki. A piac szereplőinek ellentétes érdekeit az ár mozgása egyensúlyozza ki. Ha bizonyos áron a kereslet és a kínálat nincs egyensúlyban, ez azt jelenti, hogy az illető áron a piac résztvevőinek egy része nem érte el szükséglete maximális kielégítését, nem valószínűsította meg háztartása egyensúlyát. Ezek tovább cserélnek, tovább adnak el, illetve vásárolnak. S az árat, amely az egyes egyének számára objektív adottság, a piac szereplői a magatartásukkal társadalmi méretekben megváltoztatják, s ezzel megváltoznak a szükségletkielégítés maximumának feltételei a piac valamennyi szereplője számára. Az egyének most az új árakhoz alkalmazkodva igyekeznek addig a határig cserélni, amelyen az átengedett és a cserébe kapott javak szűkössége az új árakon kerül egymással egyensúlyba. Az árak addig változnak, amíg csak ki nem alakul az a színvonaluk, amelyen a piac valamennyi résztvevője elérte szükségletkielégítése maximumát, megvalósította háztartása egyensúlyát. Ez az állapot a *piaci egyensúly* állapota, azok az árak pedig, amelyeken ez az állapot létrejön az *egyensúlyi árak*. Ebben az állapotban *a két jószág, a rozs és a búza cserearánya megegyezik szűkösségük arányával a cserében résztvevő valamennyi egyénnél.*

A különböző fogyasztási cikkek piaci és árai között is szoros kapcsolat van. Walras ezt a kapcsolatot is a fogyasztó magatartásából kiindulva magyarázza. A fogyasztó a maga cserejószágát nemcsak egy, hanem sokféle fogyasztási cikk vásárlására használja fel. Közvetlen cserét feltételezve, a fennálló árviszonyok közt a cserejószágból annyit tart meg, illetve más javakból annyit szerez be, hogy saját jószága és a fennálló áron cserébe kapott sok más jószág szűkössége egyensúlyba kerüljön egymással, azaz míg csak valamennyi jószág szűkösségének aránya meg nem egyezik cserearányukkal. Ugyanis ekkor érte el a fogyasztó a szükségletkielégítés maximumát. A fogyasztási cikkek egész piacát bekapcsolva Walras ábrázolásában az egyének piaci cselekvésük során a legelőnyösebb helyzet felé törekedve mindig a fogyasztási cikkek egész *árrendszeréhez* alkalmazkodnak, s így bármely jószág kereslete nemcsak az illető jószág árának a függvénye, hanem az egyén által vásárolt más fogyasztási cikkek árának is. S bármely jószág piacán álljon elő változás, a szükségletük maximális kielégítésére törekvő egyének a megváltozott piaci helyzethez alkalmazkodva jövedelmüket különböző szükségleteik fedezésére újra elosztják, megváltoztatva ezáltal az összes többi jószág piacán is a keresleti-kínálati viszonyokat és az árakat. Mivel pedig minden változáshoz ellentétes érdekek fűződnek, a fogyasztási cikkek valamennyi piacán tendencia van az egyensúly létrejöttére. S az egyensúly állapotában *valamennyi fogyasztási cikk cserearánya megegyezik szűkösségük arányával a cserében résztvevő valamennyi egyénnél.* A szűkös javak az ármechanizmus működésének következtében ekkor oszlottak meg a legkedvezőbbben a fennálló adottságok keretei között, a piac szereplői között. A piac egyetlen szereplője sem képes most már a birtokában levő jószágok mennyiségének a csere révén való további változtatásával fogyasztói helyzetén javítani.

Ez az egyensúly azután mindaddig fennáll, amíg csak a piac résztvevői részéről a piaci javaknak az egyensúlyi állapotban fennálló szűkössége meg nem változik, ami annak eredményeként következhet be,

hogy megváltozik a piacon kínált jószágkészlet nagysága vagy valamely jószágfajta egyes egységei iránt érzett függőségi érzés nagysága.

S ha az egyensúlyi helyzet megbomlik, ha a cserearányok eltérnek a javak szűkösségének arányától, akkor a szükségletük maximális kielégítésére törekvő fogyasztók azonnal alkalmazkodnak a változáshoz. Azt a jószágot, amely szűkösségének foka árához képest csökkent, elcserélik olyan jószágért, amelynek szűkössége árához képest emelkedett, s mindaddig folytatják a cserét, míg csak az új egyensúlyi helyzet ki nem alakul, s a cserearányok aránya az új helyzetben meg nem felel a javak szűkössége viszonyának.

Az egyensúly feltételei a termelőszolgálatok piacán

Walras rendszerében a termelés vizsgálata a termelőszolgálatok piacán mutatkozó összefüggések feltárására korlátozódik. Az általános egyensúlyi elmélet keretében azt vizsgálja, hogy a termelőszolgálatok piaca miként függ össze a fogyasztási javak piacával?

A fogyasztási cikkek piacról rajzolt képen nem tűnt ki a termelés tőkés jellege, hiszen ott csupán a fogyasztók szubjektív viszonyáról volt szó a piacon szereplő javakhoz. A termelőszolgálatok piacán feltárt összefüggésekkel a tőkés társadalom osztályainak viszonyát ábrázolja, de hamisan. A fogyasztó magatartásából, a szükségletek maximális kielégítésére irányuló törekvésből akarja ezt is levezetni.

A munkás, a tőkés mint a tőkejavak passzív tulajdonosa és a földesúr fogyasztói minőségben lép fel a piacon. Viszonyukat Walras teljesen felszíni formában ragadja csak meg, mely leplezi a valóságos összefüggéseket. A termelés tárgyi és személyi feltételeinek egyesülése tőkés viszonyok között adás-vétel közvetítésével megy végbe. Osztályok viszonya árukapcsolatok formájában jelenik meg, s az a látszat, mintha a kizsákmányoló osztályok jövedelme a termelőeszközök szolgálatának lenne az ellenértéke. Így ábrázolja Walras is az osztályok kapcsolatát. A tőkés, a földesúr és a munkás bérbeadják a tulajdonukban levő termelési tényezők termelő szolgálatát, hogy ellenértékükért fogyasztási cikket vásároljanak. Nyoma sincs a kizsákmányolásnak, s teljesen el-sikkad az osztályok valódi ellentéte.

A gazdasági élet központi személye Walras rendszerében a *vállalkozó*. Ennek a vállalkozónak nincsenek termelőeszközök a tulajdonában, s Walras feltételezi, hogy a gazdasági élet statikus állapotában nincs nyeresége. A Walras által festett képről *hiányzik* a tőkés gazdasági tevékenység hajtóereje, lényege *a profit utáni hajsza*. Az általa ábrázolt gazdasági mechanizmus tehát eleve hamis. A vállalkozó jövedelme csupán hasznos ténykedésének ellenértéke, tehát lényegében munkabér.

Milyen összefüggések alakulnak ki Walrasnál a termelő szolgálatok piacán? A munkás, a tőkés és a földesúr a birtokukban levő termelési javak szolgálatát kínálják fel meghatározott időre. A vállalkozó bérbe veszi ezeket a termelőszolgálatokat, velük fogyasztási cikket termel, s ezeket eladja a fogyasztási javak piacán. A bérbe vett termelőszolgálatok díja alkotja a vállalkozó termelési költségeit, a termelőszolgálatok tulajdonosainak pedig a jövedelmét. (Az állandó tőke nyersanyag részét Walras kihagyja a termelési költségek közül, arra hivatkozva,

hogy azokat szintén a három termelési jószág szolgálata révén állították elő, tehát azok termelési költsége is csupán kamatból, munkabérből és földjáradékból tevődik össze. Az amortizációs összeget viszont a kamat egy részének tekinti.)

Az egyensúly a termelőszolgálatok piacán, azaz az osztályok között, szintén szükségletük maximális kielégítésére törekvő ellentétes érdekű egyének magatartása révén valósul meg az árak mozgásával. Walras, hogy rendszere alapelvét, a szükségletek szempontjából való értékelést fenntarthassa, teljesen abszurd módon kénytelen feltételezni, hogy a termelőszolgálatok jó része közvetlenül is elfogyasztható. A földtulajdonos például, ha földjét nem adja bérbe, hanem paragon heverteti mint természetes parkot, közvetlenül is élvezheti. A munkás is, ahelyett, hogy személyes képességeit a vállalkozónak bérbe adná, a maga kedvtelésére fordíthatja. Munka helyett inkább pihen vagy sportol. Ugyanígy Walras szerint a tőke használatát is részben fel lehet használni közvetlenül szükséglet kielégítésére. Az eladók ily módon árujukat a termelőszolgálatok piacán is szubjektíven értékelik.

A termelő tényezők tulajdonosai, a munkás, a tőkés és a földesúr a termelőszolgálatok bérbeadása révén szükségletkielégítésük szempontjából előnyösebb helyzetbe akarnak kerülni. A fennálló árviszonyok alapján a tulajdonukban levő termelőszolgálatokat addig a határig kínálják, amíg csak háztartásuk egyensúlya meg nem valósul, azaz amíg csak a megmaradt termelőszolgálatok és a jövedelmen vásárolt fogyasztási javak szűkösségének aránya meg nem felel az árak arányának.

A vállalkozók termelőszolgálat-kereslete pedig attól függ, mekkora a velük készült fogyasztási cikkek kereslete. A vevőknek a fogyasztási javakkal szembeni szubjektív értékítéletét tehát a termelési szolgálatok piacán a vállalkozó közvetíti. A termelőszolgálatok és a fogyasztási eszközök együttes piacán a köztük fennálló szoros kapcsolat folytán az egyensúly akkor valósul meg, ha a termelőszolgálatok és a fogyasztási cikkek árai úgy alakulnak ki, hogy a termelőszolgálatok és a fogyasztási cikkek kereslete és kínálata kiegyenlítődik. Ebben az állapotban *valamennyi termelőszolgálat és fogyasztási cikk cserearánya megfelel szűkösségük arányának* a piac valamennyi szereplőjénél. Másrészt, mivel a fogyasztási cikkeket a termelőszolgálatok tulajdonosai vásárolják meg jövedelmükön, e jövedelmek pedig a vállalkozó termelési költségei, *a termékek eladási ára meg kell, hogy feleljen a termelési költségeknek.*

Az ármechanizmus működése révén az egyensúlynak a termelőszolgálatok piacán is meg kell valósulnia. Nem lehet tehát tartósan sem munkanélküliség, sem tőkefelesleg. Ha a munkabér valamely színvonalán munkanélküliség van, ez csak annak a jele, hogy a munkabér és a fogyasztási cikkek árai mellett a munkások számára a munkának és a fogyasztási cikkeknek a szűkössége nem került egyensúlyba, a munkások nem érték el szükségletkielégítésük maximumát. Folytatni fogják tehát a cserét, és munkaképességüket tovább kínálják. Ezzel azonban megváltoztatják a munkabér nagyságát, a munkabér csökkenni fog. Az alacsonyabb munkabér új lehetőséget teremt a munkások és a vállalkozók számára, s mindkét fél ellentétes irányba alkalmazkodva a változáshoz, a munkapiacot az egyensúlyi állapot felé terelik. A szükségletük maximális kielégítésére törekvő munkások egy része — az alacsonyabb munkabérhez alkalmazkodva — visszavonul a cseré-

től, s csökkenti kínálatát. A vállalkozó számára viszont az alacsonyabb munkabér, és így az alacsonyabb termelési költségek, kedvezőbb termelési feltételeket biztosítanak, a vállalkozók tehát növelni fogják keresletüket a munkások iránt. Alacsonyabb munkabér-színvonalon azután a kereslet-kínálat egyensúlya a munkapiacra is megvalósul, s a munkanélküliség megszűnik. Hasonlóképpen szivódik fel a tőkekereslet is. A tőkés gazdaság belső erői tehát, ha szabadon működhetnek, Walras ábrázolásában állandóan a rendelkezésre álló erőforrások maximális kihasználása irányába hatnak, s a *megvalósult egyensúly összeegyeztethetetlen munkanélküliséggel vagy tőkefelesleggel.*

*

Walras átfogó képet igyekszik festeni a tőkés piac összefüggéseiről. De a kép hamis, mert a termelési viszonyok helyett az *egyénből* indul ki, s a *szükségletek* oldaláról igyekszik magyarázni a gazdasági jelenségeket, szemlélete pedig *statikus*. Ez eleve elzárja az utat a gazdasági élet belső összefüggéseinek megértése előtt.

Nem haszontalan összehasonlítani a Walras festette képet azzal, amely a termelési viszonyokból kiinduló tudományos elemzés eredménye. A termelési viszonyok szempontjából az a döntő, hogy *kinek a tulajdonában vannak a termelőeszközök*. Ha a termelőeszközök tulajdonát egy osztály monopolizálja és a közvetlen termelők ki vannak zárva, kizsákmányoló termelési viszonyok képződnek. A kizsákmányolás formája a termelőeszközök tulajdonának formájától függ. A termelőeszközök tulajdonának formája határozza meg a gazdasági élet fennálló rendjét, azokat a társadalmi formákat, amelyek között a gazdasági tevékenység végbemegy, a gazdasági mechanizmus sajátosságait.

A termelőeszközök tőkés tulajdona alapján a kizsákmányolás sajátos társadalmi formája, hogy a közvetlen termelő, aki megszabadul a praekapitalista társadalmak személyes függőségi kapcsolataitól, munkajelét áruként, a forgalom közvetítésével bocsátja a termelőeszközök tulajdonosainak rendelkezésére. Az értéktöbblet termelése a kizsákmányolásnak a tőkés tulajdonviszonyokra jellemző formája, s az értéktöbblet utáni hajsza a tőkés gazdaság lényege. A kizsákmányolás következtében antagonisztikus ellentét van a munkásosztály és a tőkésosztály között. Az értéktöbblet utáni hajsza, a munkásosztály és a tőkésosztály antagonisztikus ellentéte az a talaj, amelyen a gazdasági élet egyensúlya megvalósul. Éppen ezért ez az egyensúly csak gazdasági válságokon, a termelőerők pusztulásán át, csak mint pillanatnyi egyensúly tud létrejönni.

Walras elméleti modelljében mindezek elsikkadnak. Az egyéni háztartás vizsgálatára felépülő elméleti rendszerében a termelési tényezők csupán a szűkösség szempontjából jönnek számításba. A szűkösség szempontjából viszont a munka és a termelőeszközök között nincs lényeges különbség. Legfeljebb a szűkösség fokában lehet köztük különbözőség. Ilyen szemlélet számára teljesen eltűnik a lényeges különbség a munkásoknak és a termelőeszköz-tulajdonosoknak társadalmi helyzete, s a termelés folyamatában betöltött szerepük között, eltűnik tehát az osztályok antagonisztikus ellentéte. A társadalmi termelés nem a tőkésosztály érdekeit, hanem össztársadalmi érdekeket szolgál, a fogyaszt-

tók szükségleteinek maximális kielégítését. Walras modelljében még a tőkés is szükségletkielégítése szempontjából mérlegeli, vajon milyen határig érdemes a tőke szolgálatát bérbe adni? Az osztályok kérdése Walras-nál arra korlátozódik, hogy megmutassa, hogy a különböző osztályok egyes tagjai *fogyasztói minőségben* miként igyekeznek a tulajdonukban levő szűkös termelési tényezőkkel gazdálkodni, azok szolgálatát oly módon elcserélni, hogy a csere révén szükségletüket maximálisan kielégítsék. Az osztályok viszonya csereviszonyban oldódik fel, amelyen belül legfeljebb eladói, vevői ellentét áll fenn a különböző osztályok között, de nem a termelőeszközök tulajdonviszonya szempontjából fennálló ellentét.

Eltűnik az elméleti képből a munkásosztály függő helyzete a tőké-től. A munkás független áruezeladóként tárul elénk, aki szabadon választ: bérbe adja-e a tőkésnek személyes képességeit vagy maga élvezze azokat közvetlenül, munka helyett például sportol vagy pihen? A valóságban azonban a munkás előtt nem áll ilyen alternatíva. Walras szerint a munkás bármilyen minimális bért is kapjon, nyert a cserén, mert helyzetén javított, adott körülmények között megvalósította szükséglete maximális kielégítését. Különben nem cserélt volna.

A szűkösségre építve az egyensúly kérdését, Walrasnál nem lehet tartósan sem munka-, sem tőkefelesleg. A szükségletek száma és nagysága végtelen. Bármilyen nagy mennyiségben álljon is munkaerő és tőke a gazdasági élet rendelkezésére, azokat Walras rendszerében a korlátlan szükségletek kielégítésére mindig fel fogják használni. Ezt a forgalom területén az árak alakulása biztosítja. Marx ezzel szemben a tulajdonviszonyokból kiindulva rámutatott, hogy a tőkés társadalom osztályellentétei következtében a tőkés gazdaságban az a fonák helyzet áll elő, hogy a termelőerők a szükségletekhez képest szűkös mennyiségben állnak rendelkezésre, mégis ugyanezen termelőerők túl bőségesek lehetnek a fizetőképes szükséglethez képest. Ezért tőkés viszonyok között a termelőerők parlagon hevernek, ugyanakkor, amikor a tömegek nélkülöznek. Az egyik oldalon tőkefelesleg, a másikon viszont népességfelesleg. Nevetséges, hogy ilyen körülmények között a termelőerők szűkös voltáról beszéljünk. Ez is bizonyítja, hogy a szükségletek hatása csak a termelési viszonyok, az osztályviszonyok által meghatározott mechanizmuson át érvényesül.

A javak szűkösségén nyugvó elméleti rendszerben nincs helye az általános túltermelési válságoknak sem. Mivel Walras nem ismeri fel a gazdasági folyamatok ellentmondásos voltát, ezért a pénzben sem látja az ellentmondások megjelenési formáját. A pénzt egyszerű forgalmi eszköznek, a forgalom *technikai eszközének* tekinti, amelytől a csereviszonyok vizsgálata során el is tekint. Nála használati értéket cserélnek használati értékre, s így a tőkés újratermelés kérdésében lényegében Say értékesítési elmélete alapján áll. S ha mégis zavarok mutatkoznak a tőkés mechanizmus működésében, azok okai szerinte olyan tényezőkben keresendők, amelyek akadályozzák az árak szabad alakulását. Az állam beavatkozik a gazdasági életbe és megszabja az árakat, a munkások szervezkedésükkel magasan tartják a béreket stb.

Walras tételei tartalmatlanok, formálisak. Ha megfosztjuk őket a marginalizmus elméleti köntösétől és a matematikai kifejezőmód által kölcsönzött tudományos máztól, Walras mondanivalója csupán annyi,

hogy mindenki csak akkor cserél, ha a cserét érdemesnek tartja, a piaci egyensúly bekövetkezik, ha a további csere már senkinek sem áll érdekében, s a cserearányok alakulása attól függ, hogy a fogyasztási cikkek vevői és a termelőeszközök eladói milyen mértékben tartják érdemesnek saját jószáguk cseréjét más javak ellenében? Mennyivel tudományosabb álláspontot foglaltak el Walras-hoz képest a polgári klasszikus közgazdák, akiknek vizsgálódásai a társadalmi termelőszervezetből, a társadalmi munkamegosztásból indultak ki, s ábrázolásukban a munkaértéktörvény érvényesülése valósítja meg a piac egyensúlyát, az egyensúlyi állapot jellemzőjének pedig az árak és a munkaértékek egybeesését tekintették.

A modell statikus jellege is hozzájárul, hogy a tőkés gazdaság mechanizmusa Walras ábrázolásában teljesen hamis. Walras statikus modelljében nyoma sincs a tőkés gazdaság anarchiájának. Ábrázolásában a gazdasági mechanizmus, ha szabadon hagyják, ideálisan simán működik. Walras ugyanis az egyensúly kialakítását időtől függetlenül vizsgálta, hiszen statikus modellje feltevései szerint a gazdasági jelenségek változási sebessége nagyon kicsi, tehát elhanyagolható, s így a gazdasági jelenségek értékei egy időpontra vonatkoznak. Statikus modelljében a gazdálkodó egyének magatartása a fennálló áráktól függ, ezeket az árakat pontosan ismerik, s változásuk biztos iránytű a tevékenységükhöz. Az árak változása meghatározott magatartást ír elő a racionálisan cselekvő egyének számára, akik egyöntetűen, meghatározott módon alkalmazkodnak az árak bármely változásához. Az egyensúly ily módon Walrasnál mintegy szervezett formában, a legnagyobb rendben alakul ki, s az ármechanizmus működése ily körülmények közt megakadályozza, hogy a bajok halmozódjanak, hogy az egyensúly megbomlása tartós legyen.

Walras eme elképzelését a kapitalizmus általános válságának talaján a dinamikus modell polgári szerkesztői is támadják, rámutatva: mivel a termelés folyamata időben megy végbe, a tőkés magatartása elsősorban a jövőbeli árakhoz igazodik. Ezeket az árakat azonban nem számíthatja ki előre pontosan, mivel a dinamikus modell számol azzal, hogy a gazdasági jelenségek az idő folyásával jelentékenyen megváltoznak. Utólag derül csak ki a piacon, hogy termékét milyen áron adhatja el. Az áraknak a jövőbeli alakulása tehát nagyon bizonytalan, s így nem jelenthet cselekvése számára oly biztos iránytűt, mint Walras modelljének a fennálló árak. Ennek következtében az egyensúly korántsem alakul ki oly simán, zökkenőmentesen, amint Walras elképzelte. A gazdasági élet egyensúlyának a tőkés gazdaság anarchiáján át kell utat törnie magának. A dinamikus modell létrehozói Walras statikus szemléletét bírálva elismerik tehát a tőkés gazdaság anarchikus voltát, s rámutatnak a tőkés gazdasági mechanizmus működésének bizonyos zavaraira. Attól azonban már óvakodnak, hogy a bajok okát a tőkés tulajdonviszonyokban keressék.

A Közgazdaságtudományi Intézetről

Csaknem négy éve annak, hogy a Magyar Dolgozók Pártjának határozatával megalakult a Közgazdaságtudományi Intézet, s e 3–4 év alatt nem eredménytelen munkát végzett. Mint Friss István igazgató az Intézet I. Évkönyvének előszavában megállapította, az intézeti kutatások a gazdasági élet különféle területein felfedtek még ismeretlen összefüggéseket, felhívták a figyelmet bizonyos hibákra, egyszer-más-szor a kijavítás lehetséges módjaira is. Ez alapon nem túlbecsülése az eredményeknek az az állítás, hogy az Intézet is hozzájárult a szocialista építés javításához, gyorsításához Magyarországon.

De — mint Friss István az említett előszóban kiemeli — az 1956. októberi ellenforradalmi támadás egy időre megbénította a Közgazdaságtudományi Intézet munkáját is. Már 1956 októbere előtt is hónapokon át zavarta a munkát, csökkentette az intenzitást az ellenforradalmi támadás előkészítésével összefüggő politikai légkör. Az októbert előkészítő időszakban az osztályharc különösen az ideológiai fronton volt heves.

Úgyesen álcázott támadások pergőtüze zúdult akkor a munkásosztály hatalmi pozícióira, elsősorban a proletárállamra. A támadások legtöbbször burkoltak voltak, az elkövetett politikai és gazdasági hibákból indultak ki, de a hibák elemzése helyett sommásan elítéltek, teljesen elhibázottnak tüntettek fel *minden* korábbi párt- és kormányintézkedést. Csak a „baloldali”, szektás hibákat látták és ostromozták. Erről a kiindulóponton, s még inkább a törvénysértésekre hivatkozva hamarosan eljutottak a proletárállam által alkalmazott erőszak elvetéséhez, *valamennyi* adminisztratív eszköz és módszer tagadásához. Ez már *valójában a proletárdiktatúra tagadása*, a munkásosztály vezető szerepének tagadása volt.

Az ellenforradalom szellemi előkészítése csak az értelmiség részvételével válhatott széleskörűvé, s az értelmiség egy része (a kisebbség, amely azonban aktív volt) elvesztette politikai tájékozódó képességének biztonságát. A Közgazdaságtudományi Intézetben is voltak példák az értelmiség soraiba betört ingadozásra és eltévelyedésre, s nem is csak október előtt, hanem azután is.

A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága az ország gazdasági és politikai életének konszolidálódása óta fokozódó mértékben foglalkozik az ideológiai front kérdéseivel. Nyilván ezzel állt összefüggésben, hogy a Központi Bizottság Titkársága napirendre tűzte az Intézet helyzetének megvizsgálását.

A Titkárság által kiküldött bizottság hónapokig tartó tanulmányozás alapján formálta meg véleményét a Közgazdaságtudományi Intézetéről. E hónapok folyamán a Titkárság által kiküldött bizottság tagjai

és a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársai, elsősorban kommunista munkatársai közt sok beszélgetés, vita zajlott le, s ezek nemcsak a párt számára tisztázták a helyzetet, hanem hozzásegítették az Intézet munkatársait is, hogy világosabban, elfogulatlanabban, kritikusabban lássák saját korábbi és jelenlegi szerepüket, hibáikat, tennivalóikat. A Titkárság a bizottság jelentésének megvitatása alapján határozatot hozott. Ebben értékelte a Közgazdaságtudományi Intézet munkáját, s megjelölte feladatait.

A Közgazdaságtudományi Intézet kommunistáinak pártcsoporthoz tartozó értekezletei, taggyűlése, majd az Intézet valamennyi dolgozójának együttes gyűlése vitatta meg a határozatot, s a belőle következő tennivalókat.

Az Intézet összes dolgozóinak gyűlésén Friss István igazgató ismertette a Központi Bizottság Titkárságának határozatát. Ez a határozat elismerő szavakkal emlékezik meg az Intézet munkájának komoly eredményeiről. Ugyanakkor a vizsgálat és a határozat feltárt sok olyan hibát, fogyatékoságot, amelyeket az Intézet vezetői és dolgozói nem eléggé láttak, vagy egyáltalán nem láttak. A határozat megjelöli a feladatokat; kijelöli a fejlődés irányát. Nagy segítséget ad hozzá, hogy az Intézet körül kialakult kedvezőtlen légkör eloszoljék.

Friss István előjáróban áttekintette azt a helyzetet, amelyben szükségessé vált a pártvizsgálat:

Sokfelől elhangzottak kritikák vagy megjegyzések, általában rosszszalló megjegyzések az Intézettel kapcsolatban. Kétségtelen, hogy volt köztük sokszor olyan is, amely nem látszott indokoltnak, s az Intézet-hez tartozók elsősorban azt látták, ami a megjegyzésekben helytelen volt. Hajlamosak voltak rá, hogy az Intézetet ért támadásokban szektás támadást lássanak. A vitákban, amelyek a vizsgálat folyamán lezajlottak, egyetértés jött létre abban, hogy sok fontos dolgot az intézeti rosszul láttak.

Voltak igaztalan, túlzó támadások is, „balos” pozíciókból, de a dolog lényege az volt — állapította meg Friss István —, hogy nem igaztalan, hanem jogos bizalmatlanság és gyanakvás volt az Intézettel szemben. Ennek okai részben az elkövetett hibák, sok intézeti munkatársnak a széles közvéleményben ismert hibái voltak. Jogos alapja volt a bizalmatlanságnak, hogy az Intézetben dolgozók a nyilvánosság előtt nem ismerték el e hibákat, nem léptek fel élesen, határozottan a revizionista nézetek ellen.

Friss István hangsúlyozta, hogy egyrészt abból kiindulva, hogy az Intézet hivatalos szakmai állásfoglalásai általában nem voltak helytelenek, legtöbbször elválasztották az Intézet munkatársainak tevékenységétől, másrészt az egyes munkatársak esetében hasonlóképpen választóvonalat, sőt éles választóvonalat húztak a munkatársak kutató munkájának eredményeit közlő és *kevesek számára hozzáférhető* vagy csak szűk körben ismert *tudományos publikációi*, s az illetőknek *sokkal szélesebb körben ismert közéleti tevékenysége* között.

Kétségtelenül van külön szakmai és külön politikai része az Intézet dolgozói tevékenységének, s a kettőhöz külön-külön is állást kell foglalni. De azt képzelni, hogy ezek egymástól függetlenül, egymással nem találkozáskor, külön vágányokon futnak, s hogy lehetséges csak szakmai munkával foglalkozni, ez már súlyos hibákra vezet. Friss István

annál inkább hangsúlyozandónak ítélte ezt, mert — mint mondta — többé-kevésbé ugyanez a hiba nyilatkozott meg tavalyi politikai akadémiai előadásában, amikor a felvetett kérdéseket *pusztán közgazdasági*, politikai gazdaságtani szempontból vizsgálta — hihetőleg lényegében nem helytelenül —, de sajnálatos módon *politikailag* nem foglalt állást Nagy Tamás, Péter György és mások hibáival szemben. Ezzel — úgy véli — biztosan nem segített nekik sem és közgazdasági munkáinknak sem, hanem ellenkezőleg, bizonyos fokig hozzájárult a lappangó válság elhúzódásához.

A helyzetet az Intézetben az jellemezte — mondta Friss István —, hogy sokkal kevesebb volt a politikai hiba a szakmai munkában, s a hibák elsősorban a politikai állásfoglalásokban történtek, illetve még jellemzőbb módon abban, amit az Intézet és a Közgazdasági Szemle munkatársai elmulasztottak megtenni: a revizionizmus elleni harcban. Az ország társadalmában, közvéleményében nem a szakmai — jó vagy rossz — állásfoglalások váltak ismertté és hatottak, hanem a politikai állásfoglalások. Sokan tudták, hogy Nagy Imre egyik szövetségese, Donáth Ferenc az Intézet helyettes igazgatója volt. *Nagyon kevesen ismerték* például Nagy Tamásnak a spontaneitásról néhány sorban vázolt, nagyobb cikk keretében összefoglalt, és később egyesek által talán jogosulatlanul támadott véleményét, de *annál többen ismerték* közbeszólásait a Petőfi Körben, szerepét az ún. Értelmiségi Forradalmi Bizottságban. Szűk körben tudtak róla, hogy milyen kutatások folynak a Közgazdaságtudományi Intézetben, de annál szélesebb körben ismert volt például Fekete Ferencnek és az Intézet sok más munkatársának aktív részvétele a Petőfi Körben, amely annak idején romboló tevékenységet fejtett ki az ország életében. Ez tény, amely független attól, hogy kezdetben talán az Intézet munkatársai sem tudhatták, milyen erőik álltak a Petőfi Kör mögött, kik mozgatták azt a háttérből.

Az ellenforradalom leküzdése után hosszú ideig nem akadt a munkatársak között lényegében senki, aki a nyilvánosság előtt megtagadta volna korábbi viselkedését, gondolkodását, fellépéseit. A közgazdaságtudományban nem jártas, de a népi demokráciát féltő széles körökben igen rossz vélemény alakult ki a Közgazdaságtudományi Intézetről és munkatársairól. Ez nem csoda! Miből ítélik meg az Intézetet és munkatársait — vetette fel a kérdést Friss István —, ha nem abból, ami széles körökben ismert. Megkövetelhetjük-e, hogy ne alkossanak véleményt az Intézetről, akik a közgazdaságtudományban nem jártasak? Ezt akkor követelhetnénk meg, ha az Intézetnek és munkatársainak tevékenysége nem hatna, csak szűk körben, és nem volna befolyással az országban semmire. De nem ez a helyzet. A Közgazdaságtudományi Intézet munkatársainak viselkedése, állásfoglalása, politikai magatartása hat az országnak eléggé jelentékeny részére, és különösen az ország értelmiségének jelentékeny részére. Nincs tehát felelősségünk abban, ami ebben a környezetben történik?

De Friss István még messzebbre is visszanyúlt a hibák keresésében. Megállapította, hogy nemcsak az ellenforradalommal kapcsolatban illetheti szemrehányás az Intézetet. Mindjárt az Intézet megalakulását követő időkben éles viták folytak Nagy Imre nézeteiről. Jó néhány munkatárs osztozott akkor Nagy Imre nem egy helytelen véleményében, s ezek egy része máig sem adott számot e kérdésekben vallott felfogásá-

ról. Igaz, hogy Nagy Imre akkor még nem árult egy gyékényen az ellenforradalommal, akkor még nem adta el népünk szocialista vívmányait a nyugati imperialistáknak, de revizionista, opportunistá, jobboldali nézetei voltak, s az Intézet munkatársainak, ha nem akkor, később helyes lett volna végiggondolni ezeket, s állást foglalniok.

1956-ban pedig — mondta Friss István — akadtak munkatársak az Intézetben, akik fenntartás nélkül helyeselték revizionista elemeket tartalmazó jugoszláv elméleteket. Itt is hozzá kell tenni, hogy akkor a jugoszláv elméleteknek revizionista tendenciái még nem álltak előttünk összefüggésükben, egész rendszert alkotóan, úgy, mint most, a Jugoszláv Kommunista Szövetsége programjában.

Erről a múltból — hangsúlyozta Friss István — röviden azt kell mondanunk, amit az MSZMP titkársági határozata megállapít, hogy az Intézet *még nem vált a marxista közgazdaságtudomány szilárd támaszává*, bár — mint a határozat ugyancsak megállapítja — általában *megvannak erre a szervezeti és a káderfeltételek*.

Nem volna érdemes sok szót vesztegetni a múlt hibáira, ha itt kizárólag a múltból volna szó. De a múltban elkövetett hibák vagy mulasztások hatnak a jelenre, a munkatársak mai tevékenységére, és pedig éppen azért, mert nincs semmi, ami elválasztaná őket vagy legalábbis, ami világosan, *mások által is tudottan* elválasztaná őket ezektől a múltbeli hiányosságoktól. Ezért ez a múlt különként nehezedik a kutatókra — mondta Friss István. Ez zavarja a tudomány fejlődéséhez nélkülözhetetlen egészséges és tiszta légkört, akadályozza a tudományos kutatást. Az Intézetben kezdettől fogva az volt a cél, és ma is az, hogy *megteremtsük a tudományos vitákhoz nélkülözhetetlen, egészséges, tiszta, szabad légkört*, és biztosítsuk magukat ezeket a tudományos vitákat is, amelyekben mindenki megmondja véleményét anélkül, hogy valamit is elhallgatna, hogy aztán ezeknek a véleményeknek bírálatából szülessen meg az igazság. De hogy ide eljussunk, ahhoz *elengedhetetlenül szükséges, hogy mindenki szembenézzen a saját múltbeli hibáival* — hangsúlyozta az Intézet igazgatója. Mély, elemző önbírálattal, a múlt feltárásával gyökeresen ki kell takarítani mindazt, ami a múltat felidézheti. Ez a feltétele annak, hogy ne gátolhassák a kutatást mindenféle tudománytalan, a tudománnyal össze nem egyeztethető megfontolások. Mindenkinek elsősorban sajátmagától kell megkövetelnie ezt — mégpedig a saját érdekében. Mindenki számára a saját tudományos és emberi fejlődésének előmozdításához szükséges ez, hogy teljesen kiegyensúlyozottan, rendben folytathassa tudományos munkáját. Ezzel lehet valóban biztosítani a tudomány fejlődéséhez szükséges szabad viták légkörét; ez talán a legnagyobb haszna a Központi Bizottság titkársági határozatának.

De bár ez elsősorban mindenkinek sajátmagával szemben kötelessége és saját érdeke, mégis — hangsúlyozta Friss István — ez egyúttal másokkal szemben is kötelesség. Mások elvárják, hogy az Intézet tagjai tiszta vizet öntsenek a pohárba. A Titkárság határozata megköveteli a mulasztottak pótlását, és lehetőséget is teremt mindenki számára, hogy ezt a helyesnek, jónak bizonyuló utat járja.

Az Intézet munkatársai az említett gyűlésen megtették az első lépéseket, hogy kutassák az elkövetett hibák gyökereit. Sokan elmondták, hogy a gazdasági vezetési módszerek egy-egy területét tanulmá-

nyozva csak az ott kiütköző szakmai problémák megoldását nehezítő dogmatikus nézetek ellen hadakoztak, és nem ismerték fel, nem látták a revizionista veszélyt. Túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy szakmai kérdésekben sokszor helyesnek bizonyult az álláspontjuk.

Nagy Tamás önkritikusan megállapította, hogy bár azt, amit annak idején közgazdasági kérdésekről cikkekben és felszólalásokban kifejtett, lényeges vonásaiban ma sem lehet helyteleníteni, de túlságosan nagy jelentőséget tulajdonított ennek, s nem eléggé látta annak súlyát, amit elmulasztott megtenni, annak, hogy nem szállt szembe a revizionista tendenciák mindenféle megnyilvánulási formáival, csak ha ezek egészen durva formában jelentek meg.

A Nagy Tamás vezette általános osztály munkatársai a politikai gazdaságtan sok vitatott kérdésében lényegében helyes álláspontot foglaltak el, de közülük sokan csak a dogmatizmust látták a szükséges fejlődés bénító gátjának, ennek leküzdését tekintették feladatuknak, s elmulasztották a harcot a revizionizmus ellen. Amint az osztály tagjai közül néhányan (például Kornai János, Nagy András) elmondták a gyűlésen, a gyakorlati élet lelkiismeretes tanulmányozása is hozzájárult, hogy fokozatosan felülvizsgálják korábbi téves vagy hibás álláspontjukat a szocialista állam gazdasági funkciójáról, az állami árszabályozás, általában az adminisztratív gazdasági vezetési eszközök alkalmazásának abszolút szükségességéről, hogy fokozottan szétfoszlassák a jugoszláv gazdasági mechanizmusról alkotott korábbi illúzióikat.

Horváth Lajos, a mezőgazdasági osztály vezetője is azt fejtegette felszólalásában, hogy ő és az osztály munkatársai, amikor a mezőgazdasági politikában elkövetett dogmatikus hibák ellen harcoltak, nem határolták el magukat a revizionista és a burzsoá nézetektől. A kisüzem bővített újratermeléséről folyó vitában nem fejtették ki, hogy a döntő kérdés nem az, vannak-e nálunk tartalékok a kisüzemben a termelés növelésére, hanem az a döntő, hogy a nagyüzem bővített újratermelési lehetőségei össze sem hasonlíthatók a kisüzemével. A mezőgazdasági osztály állást foglalt az erőszakos termelőszövetkezet-szervezés, továbbá az átmeneti típusok elhanyagolása ellen, de nem szállt szembe a termelőszövetkezetek spontán alakulásának elméletével.

Megkönnyítette a hibák elismerése elől való kitérést, hogy több szakmai kérdésben az Intézet munkatársainak álláspontja igazolódott, és nézeteik egy része időközben meg is valósult a gazdasági vezetésben.

A dogmatizmus elleni egyoldalú harcban sokan hibás politikai állásfoglalások útjára sodródtak, elvesztették tisztánlátásukat. Többen elmondták, mennyire váratlanul érte őket október 23-a. Nem hitték, hogy a reakciós rendszer ismét uralomra kerülhet Magyarországon.

Nagy Tamás arra is kitért, hogy helytelenül ítélte meg az ellenforradalmi támadás jellegét, és sokáig tartott, amíg belátta ezt az alapvető tévedését. Azt gondolta, hogy itt spontán tömegfelkelés történt, amely — noha kezdettől fogva ellenforradalmi elemekkel keveredett — alapvető tendenciájában a szocialista demokratizmus és a nemzeti sajátosságok érvényesítésére irányult. Ebből fakadt az az illúziója, hogy a feladat a spontán tömegmozgalom helyes irányba terelése, az ellenforradalmi befolyás visszaszorítása. Ezért fogadta el a felkérést, hogy az Értelmiségi Forradalmi Bizottság tagja legyen. Itt aztán elvtelen, meg-

engedhetetlen kompromisszumok talajára csúszott, aláírta az október 28-i felhívást, s mindezekkel csak hozzájárult a frontok összekuszálásához, az értelmiség egy részének félrevezetéséhez. Szem elől tévesztette, hogy a régi pártvezetés gazdaságpolitikai és politikai hibái, a párton belüli revizionista szárny objektíve destruktív tevékenysége, az erősödő nyugati imperialista behatás és az ellenforradalmi belső erők tevékenysége következtében az ellentmondások annyira kiéleződtek az országban, hogy a kirobbanás szükségképpen ellenforradalmi jellegű, eleve a szervezett ellenforradalmi erőknek kedvez, az ő kezükbe adja az események irányításának lehetőségét. Szem elől tévesztette, hogy az októberi események jellegét nem a bennük résztvevő tömegek szándéka és tudata (ez a homályos és erősen megzavart tudat) határozza meg, hanem az az osztályérdekeket kifejező szervezett erő, amely a tömegek mozgását a maga céljai érdekében irányítani képes. Ilyen szervezett és egyre jobban megszerveződő erőként pedig csak az ellenforradalmi erők jelentkeztek, mert a párt cselekvőképtelenné vált az elmúlt időszak belső harcai, a régi vezetők egy részének alkalmatlansága, megrogzított hibái és a Nagy Imre csoportnak a proletárdiktatúra feladására, a Szovjetunióval való szövetség elárulására vezető politikája következtében.

Egy ideig még november 4-e után sem látott tisztán Nagy Tamás. Úgy képzelte, hogy a tömegbázis kiszélesítése és a régi hibák elkerülése érdekében részint a megtisztított munkástanácsokra, részint a kommunista párt vezette szocialista többpárt rendszerre kell támaszkodni. Mint mondta, a hazai és a nemzetközi politikai fejlődés tárgyi-lagos értékelése alapján belátta, hogy a lényegét illetően ezekben a kérdésekben is tévedett, magatartásával késleltette az intézeti pártszervezet létrejöttét, és nehezítette, hogy más megzavarodott elvtársak megtalálják a helyes utat.

Szó került a gyűlésen arról is, milyen álláspontok voltak az Intézetben a konszolidációért folyó harc idején. A sztrájkot a legtöbben nem helyeselték. (A Közgazdasági Szemle — bár sok hibával terhes — 1956. 11–12. száma még az általános sztrájk idején készült, és január elején meg is jelent.) Sokan résztvettek a párt vagy a Kádár-kormány által szervezett valamely munkában. (Például Nagy Tamás a Közgazdasági Bizottságban, Fekete Ferenc a kormány által létrehozott Mezőgazdasági Bizottságban, Horváth Lajos 1956-ban a párt és a kormány agrárprogramjának kidolgozásában; az MTA Ökonómiai és Üzemszervezési Főbizottság munkájában; az O.T. és az F.M. megbízásából a hároméves terv előkészítésének munkájában stb.) De többen úgy látták annak idején, hogy a kibontakozást a munkástanácsokra kell bízni, még akkor is, amikor ezek váltak az ellenforradalom utolsó kártyáivá. Csak később győződtek meg róla, hogy az MSZMP-nek van igaza a munkástanácsokkal szemben hozott intézkedésével.

Az ellenforradalmi időszak után hónapokig jónéhányan nagyon sok politikai kérdésben helytelenül láttak, zavaros politikai nézetek gomolyogtak — legnagyobb részét leíratlanul — többé-kevésbé kiforratlanul az Intézet munkatársaiban. Ezeknek a helytelen politikai nézeteknek volt a lecsapódása, hogy lassan haladt a politikai nézetek tisztázása.

Mint Fekete Ferenc, a Közgazdasági Szemle főszerkesztője a gyűlésen megállapította, a folyóirat 1956. novemberi–decemberi számának

vezércikke még két hónappal az ellenforradalom leverése után is az ellenforradalom mozgó erőt elemezve egyoldalúan a népen belüli ellentmondásokat emelte ki, és antimarxista módon elhanyagolhatónak tartotta a belső és a külső osztályellenség tevékenységének elemzését. Ezért ez a cikk az ellenforradalom elméleti közgazdasági igazolásaként hatott. E vezércikk hibái sem függetlenek főleg a szerkesztőség vezetője és részben tagjai hibás nézeteitől, amelyek csak lassan tisztázódtak. (A szerkesztőség tagjai hónapokig tartó munkával elemezték és vitatták egymás közt a hibákat, terjedelmes írásban foglalták össze az elemzés eredményét, s ennek kivonatát a szerkesztő bizottság megvitatta. A vita eredményét összegezve cikk jelent meg a folyóiratban „Lapunk munkájának és feladatainak néhány kérdése” címmel.)

Orbán László, az MSZMP tudományos és kulturális osztályának vezetője a gyűlésen megállapította, hogy egyes munkatársak csak a négy fal közt gyakoroltak önkritikát, de nem széles körben. Ez is indokolt és jogos alapja volt a bizalmatlanságnak. A Közgazdaságtudományi Intézet munkatársai önkritikájának arról kell számot adnia — mondta Orbán László —, hogy *a történelmi tanulságokat, amelyeket az egész munkásmozgalom egyöntetűen levont, le tudják-e vonni egyenként is az Intézet és a Közgazdasági Szemle munkatársai, hogy ki-ki felismeri-e a maga hibáját.* Ebben tükröződik, hogy az illető levonta-e az egyetemes tanulságokat. Nem az a probléma, hogy sokan hibát követtek el. Hogy egyesek hibákat követtek el — vélte Orbán László —, ez majdnem elkerülhetetlen volt abban a helyzetben, amelybe annak idején a párt és az ország került. A baj ott kezdődik, ha az ellenforradalom szörnyű tanulságai után is egyesek még mindig nem ismerik fel azt a leckét, amiből egy világ tanult. Nem a hiba elkövetése a legnagyobb baj, hanem az, ha nem tudjuk kellő időben felismerni azt.

A magyar politikai események a legutóbbi években az egész nemzetközi munkásmozgalomnak óriási leckét adtak. Tóth Barna, az Intézet munkatársa, aki több évig, és a magyarországi ellenforradalom idején is, Kínában tartózkodott, elmondta a gyűlésen, hogy a kínai elvtársak a magyarországi eseményeknek olyan jelentőséget tulajdonítottak, hogy 1956. október 25-től december 1-ig a Központi Bizottság és a Politikai Bizottság 25 alkalommal tárgyalta a magyarországi ellenforradalmi események tanulságait, sokszor hajnalig tartó üléseken. Ebből született a december végi „Még egyszer a proletárdiktatúra történelmi tapasztalatairól” című cikk és az, ami Mao Ce-tung „A népen belüli ellentmondások helyes megoldásának kérdéséről” című előadásában hangzott el.

Orbán László hangsúlyozta: ha ma a nemzetközi munkásmozgalom egységesebb, akkor ez a magyarországi leckének is köszönhető. Ha a munkásmozgalom a jugoszláv hibákkal szemben egységesebben lép fel, mint ezelőtt két évvel, akkor ez ennek a történelmi leckének köszönhető. *A magyarországi események vitathatatlan tényekkel bizonyították be, hogy a revizionizmus az áruláshoz, a proletárdiktatúra feladásához vezet, és megnyitja az utat a burzsoá restauráció számára. Ugyanakkor a magyar politikai fejlődés feltárta a szektás, dogmatikus hibáknak is rendkívül súlyos következményeit.* Hogy az ellenforradalom bizonyos tömegbázist tudott teremteni, ebben jelentős szerepe volt a dogmatikus hibáknak. Hogy a nemzetközi kommunista mozga-

lomban ilyen soha nem látott egység tudott létrejönni, mint most; hogy a párt ilyen óriási megrázkódtatás után ilyen jelentős előrehaladást tudott megtenni, mint amelyet ez alatt az idő alatt megtettünk, nem kétséges, hogy ebben a történelmi tanulságok játszottak közre.

Orbán László többször hangsúlyozta, mennyire káros az a nézet, hogy a régi hibák visszatérése a fő veszély. Hiszen az alapkérdés a proletárdiktatúra megvédése az ellenforradalmi elemekkel szemben, s ezen belül kell harcba szállni a dogmatikus nézetekkel.

A félelem a régi hibák visszatérésétől — állapította meg Orbán László — *megnyújtotta a fejekben levő hamis nézetek életét és hatását*, hozzájárult, hogy az Intézet és a Közgazdasági Szemle egyes munkatársai által elkövetett súlyos hibákkal és az egyesek fejében meglévő zavaros nézetekkel szemben bizonyos békülékenység volt tapasztalható az Intézetben. Lényegében nem tudott kibontakozni az eszmei tisztulási folyamat.

A pártvezetőség tagjai önkritikájukban kitértek arra is, felelősek érte, hogy az Intézetben dolgozók zavaros vagy hibás nézetei lassan tisztázódtak, s egyesek még ma sem oszlottak el teljesen. Orbán László ezzel kapcsolatban kifejtette, hogy ez a felelősség nemcsak a pártvezetőség tagjait terheli, hanem az Intézetben dolgozó valamennyi kommunisztát, mindazokat, akik úgy érezték, hogy szilárdan a párt, a népi demokrácia politikája mellett állnak. Ezek valamennyien felelősek mindazokkal szemben, akik meginogtak, akik súlyos hibákat követtek el. Az az ideológiai harc, amely 1957 júniusában, a pártértekezlet alapján megindult, hozott eredményeket az Intézetben is, de a harc gyenge volt az Intézetben, s ez fékezte az előrehaladást. Az Intézet kommunisztái nem tudtak a maguk erejéből rendet teremteni a saját házuk táján. A párt a titkárság határozatával kívánta előmozdítani ezt a tisztulási folyamatot.

Az Intézet kommunisztái — mondta Orbán László — hosszú hónapokon át békülékeny magatartást tanúsítottak a hibákkal szemben. Részen még a párttagokban is maradtak nyomai különféle revizionista nézeteknek, s azok a marxisták, akik elkövettek kisebb-nagyobb ideológiai hibákat, mivel nem gyakoroltak önkritikát, nem tudták eltépni azokat a szálakat, amelyek a revizionista nézeteknek rabul esett munkatársaikhoz fűzték őket. Részen ilyen revizionista nézetek maradványait tükrözta az Intézetben tapasztalható békülékenység.

Ezért kellett az MSZMP titkárságának megállapítania az Intézetről, hogy az elért eredmények ellenére sem vált a marxista közgazdaságtudomány szilárd támaszává.

Friss István igazgató a jövőről szólva hangsúlyozta: a határozat rendkívül hasznos és alkalmas rá, hogy az Intézet egész munkája megjavuljon, minden munkatárs számára szabaddá váljék a fejlődés útja. Például a határozat szerint az intézeti munkának sokkal inkább össze kell fonódnia a gyakorlati élet munkájával, mert így az intézeti munka sokkal inkább szolgálhatja közvetlenül is nemcsak a közgazdaságtudomány fejlődését és haladását, hanem a magyar népi demokrácia fejlődését és haladását is. A határozat szerint fejlődnie kell az együttműködésnek a gyakorlati és az elméleti szakemberekkel, a tudományos intézetekkel és gazdaságpolitikai intézményekkel, tehát a gyakorlattal.

Ide tartozik az is — mondta Friss István —, hogy szorosabb legyen a kapcsolat az üzemekkel. Vannak az Intézetnek ma is ilyen gyakorlati kapcsolatai egyes kutatásokkal kapcsolatban, de nem rendszeresen és biztosítottan.

A határozatban ugyancsak szó esik arról, hogy az Intézetnek igyekeznie kell a munkát úgy irányítani, beosztani, hogy közvetlenül részt vehessen a másutt folyó munkákban. Az egész szocialista táborban állandó munka folyik a tervezés megjavítására, magasabb színvonalra emelésére, a gazdasági vezetés ezzel összefüggő megjavítására. Most ez a munka jelentős állomással előbbre jutott. A szocialista országok egymással egyetértésben először tűzték napirendre hosszúlejáratú, 15 éves népgazdasági terv elkészítését, és ez új távlatokat nyit ezen a területen. Ezek mind megannyi új és fontos feladatot jelentenek a közgazdaságtudomány számára. A Titkárság határozata is az Intézet kötelességévé teszi — mondta Friss István igazgató —, hogy ebben a tudományos munkában részt vegyen, hozzájáruljon az ötéves és a tizenötéves tervek tudományos megalapozásához az KGST-ben.

A gyűlésen többen hangsúlyozták a gyakorlati kutatások jelentőségét a hibás nézetektől való megszabadulás szempontjából, s úgy értékelték a határozatnak a gyakorlattal való szorosabb kapcsolatra vonatkozó pontjait, hogy ez a párt egyik fontos vezető szerve bizalmának megnyilvánulása, amelyből egyúttal az is kiderül, hogy a pártvezetés igényli a tudományos munkások segítségét, támogatását a gazdaságpolitikai feladatok megoldásában. Egyrészt a szocializmust nem lehet felépíteni tudományos megalapozás nélkül, de másrészt *tudományos pályán működő emberek számára nincs nagyobb tisztesség, mint részt vállalni a szocializmus építése közben felvetődő problémák megoldásában.*

Friss István igazgató azzal zárta be a gyűlést, hogy ez *nagy lépés, de csak első lépés* volt a korábbi hibák gyökereinek feltárása útján, s így módon a tőlük való teljes megszabadulás útján.

A Közgazdaságtudományi Intézet pártszervezete a határozat útmutatása alapján dolgozta ki munkatervét. E munkatervben kidomborodik az, amiről sok szó esett a vizsgálat során, s amit Orbán László is egyik fő feladatként hangsúlyozott az Intézet összes dolgozóinak gyűlésén.

Az Intézet szerepe nem merül ki abban — mondta —, hogy segíti a kormányzatot és a pártot az elméleti alapok kidolgozásában, az összefüggések feltárásában. Ezen a feladaton túlmenően az itt dolgozóknak van olyan szerepe, feladata, jelentősége is, hogy *hassanak a közgazdasággal foglalkozók széles rétegének politikai magatartására.* Sajnos, ez a hatás hosszú időn keresztül negatív jellegű volt, mert jónéhányan súlyos politikai hibákat követtek el, s ezzel nemcsak az Intézetben, de kifelé is negatív irányú befolyást gyakoroltak. Ha a múltban lehetett az Intézetnek ilyen negatív szerepe, akkor kell legyen a jövőben ilyen jellegű pozitív szerepe is a széles értelmiségi rétegekben. Az Intézet munkatársainak feladata, hogy vállalják az ideológiai harcot, az egész értelmiség körében folyó ideológiai, politikai munkát. Ez ad különös jelentőséget az Intézetről hozott párthatározatnak, s ezért szükséges, hogy ezt a határozatot kommunisták és nem kommunisták, az Intézet

minden munkatársa magáévá tegye, segítse ennek a határozatnak a végrehajtását.

A pártszervezet véleménye szerint a párttagság, s elsősorban a pártvezetőség elmulasztotta, hogy részt vegyen a nyilvános és nyílt revizionizmus-ellenes harcban. Ez a súlyos hiba a bizalmatlanság egyik fő oka. Éppen az Intézetben dolgozók lettek volna hivatva erre a harcra, s harcuk növelte volna a revizionizmus elleni harc hitelét, hatékonyságát.

A pártszervezet kezdeményezésére a munkatársak osztályértekezleteken már határozatot hoztak olyan cikkek megjelentetéséről — folyóiratokban és a napi sajtóban is —, amelyek fontos, fejlődésünk mai szakaszán különös jelentőségű ideológiai kérdéseket vetnek fel, és vitába szállnak az e kérdésekben megnyilvánuló antimarxista, revizionista nézetekkel, nem feledkezve meg az e területen tapasztalható dogmatikus torzítások elleni küzdelemről sem. A pártszervezet szorgalmazza azt is, hogy az Intézet rendezzen ankétokat és vitákat időszerű közgazdasági kérdésekről, nemzetközi kérdésekről stb.

A munkaterv az intézeti pártoktatás előterébe állítja azokat az ideológiai, politikai kérdéseket, amelyek körül eszmei zavarok voltak az Intézet munkatársaiban. Folytatódik azoknak az előadásoknak és vitáknak már megkezdett sorozata, amelyek tisztázzák a marxizmus álláspontját bizonyos alapvető kérdésekben (például a nacionalizmus és az internacionalizmus, a proletárdiktatúra és a szocialista demokratizmus kérdésében).

A pártszervezet is azt a célt állítja munkája középpontjába, amelyet a határozat az Intézet elé tűzött, hogy a Közgazdaságtudományi Intézet a szocialista közgazdaságtudomány szilárd támaszává váljék.

K. I.

A külkereskedelmi dolgozók, a **külkereskedelem** kérdései iránt érdeklődő gazdasági szakemberek, ipari vezetők, közgazdászok lapja a

KÜLKERESKEDELEM

A folyóirat kivitelünk és behozatalunk, külkereskedelmi szervezetünk és a nemzetközi gazdasági élet időszerű kérdéseit tárgyalja.

*

Állandó rovatok: Vita — Tapasztalatcsere — Szemle — A világgazdaság hírei — Jogi kérdések — Fórum — Krónika — Vásárok-kiállítások — Folyóiratszemle — Könyvismertetés — Szakbibliográfia — Statisztika.

*

Egy szám ára 4 Ft. Az előfizetés díja félévre 24 Ft; negyedévre 12 Ft.

*

Előfizethető a 61.066 sz. csekkszámlán.

A munkaerőmérleg-rendszer néhány kérdése¹

Hazánkban mindmostanáig nagyrészt csupán prakticista alapon foglalkoztak a munkaerő-mérlegek módszertani problémáival, elvi problémáival (a munkaerő-mérleg helyével a népgazdasági tervben, a munkaerő-mérlegek belső összefüggéseivel stb.) pedig szinte egyáltalán nem foglalkoztak. A munkaerő-mérlegeknek, illetve a munkaerőmérleg-rendszernek — amely a tervgazdálkodás egyik legbonyolultabb területére, a munkaerő-gazdálkodásra vonatkozik — számtalan elvi problémáját nem ismerték, de a gyakorlati problémákat sem kezelték jelentőségüknek megfelelően.

A problémák nagy többsége módszertani jellegű, és megoldásuk, illetve a különféle központi szervek álláspontjának összehangolása ma már halaszthatatlan feladat. De most még különösen sürgeti a problémák megoldását a közelgő népszámlálás is. A népszámlálás igen sokféle célt szolgál, sok terület igényeit elégíti ki. A munkaerő-gazdálkodással foglalkozóknak tehát jó előre tud-

niuk kell, hogy a népszámlálás eredményeiből milyen adatokat, milyen csoportosításban, miért akarnak megismerni.

E megfontolások alapján az elmúlt egy-másfél év folyamán átvizsgáltuk a munkaerő-mérlegek módszertanát és egyéb problémáit. E vizsgálat szervesen kapcsolódott a folyamatos (az 1958. évi tervre és a mostani hároméves tervre vonatkozó) mérlegmunkák színvonalának emeléséhez is.² Az említett munkálatok eredményeinek egy részét, elsősorban a mérlegrendszer belső összefüggéseire vonatkozókat, illetve a hozzá kapcsolódó problémákat ismerteti az itt közölt cikk.

A népgazdasági mérleg a bővített szocialista újratermelés legátfogóbb gazdasági mutatóinak a rendszere. Magában foglalja a társadalmi termék-mérleget, a nemzeti jövedelem mérlegét, az állóalapok mérlegét és a munkaerő-mérleget.

A népgazdasági mérlegrendszer — vagy ami ennek tartalmilag megfelel — csak szocialista típusú társadalomban létezhet, mivel csakis ebben a társadalmi formában vannak meg azok az objektív feltételek, amelyek *megkülönböztetik az összefoglaló közgazdasági számítási módszereket a népgazdasági mérlegrendszertől.* Ezek a feltételek pedig a népgazdasági tervezés, a tervgazdálkodás objektív feltételeivel azonosak.

A *népgazdasági mérlegrendszer funkciója*, hogy ténymutatókkal és tervmutatókkal ábrázolja az újratermelés legfőbb arányait, az arányok változását, a népgazdaság fejlődését. A népgazdasági mérlegrendszer kidolgozásával biztosíthatók a kitűzött célnak legmegfelelőbb arányok, a szocialista bővített újratermelés za-

¹ Az 1956. október—novemberi ellenforradalmi eseményeket — az előkészítő ideológiai hadjárat részeként — a tervgazdálkodás ellen indított támadás is megelőzte. Ennek során a tervgazdálkodási rendszerünkben meglevő hibák jogos bírálata mellett sűrűn találkozhattunk azok mértéktelen eltúlzásával. A közgazdászok és a közgazdasági kérdések iránt érdeklődők körében viszonylag rövid idő alatt sok helytelen és kellően még azóta sem cáfolt nézet terjedt el. Nehezítették a harcot ellenük a korábbi évek hibás vezetési módszerei is, mivel a túlzott „éberség” miatt lényeges kérdéseket (mind az adatokat, mind a módszertant illetően) csak azok ismerhettek meg, akiknek a kérdések elemzése és megoldása munkakörüknel fogva feladatuk volt.

A tévhitnek elleni eredményes harc egyik nélkülözhetetlen feltétele a közgazdasági közvélemény tájékoztatatlanságának megszüntetése, a statisztikai adatok nyilvános közzétése. A Központi Statisztikai Hivatal részletes jelentéseinek nyilvános kiadása mellett azonban feltétlenül szükséges a tervgazdálkodás bizonyos *módszertani* kérdéseinek széleskörű ismertetése, megvitatása is.

Ez a nyilvánosság — véleményünk szerint — különösen szükséges a közgazdasági irodalom olyan elhanyagolt területén, amelyen például a munkaerő-mérlegek kérdése.

² E vizsgálatok eredményeiből hosszabb tanulmány készül előreláthatólag „A munkaerőmérleg-rendszer és feladata a népgazdaság tervszerű munkaerő-gazdálkodásában” címmel.

vartalansága és optimális üteme céljából.

A munkaerő-mérleg — a népgazdasági mérlegrendszer egyik összetevője — nélkülözhetetlen eszközünk arra, hogy a kitűzött célok elérését a munkaerő-gazdálkodásban is megalapozzuk. E cikkben csak a munkaerő-mérlegekről kívánunk szólni, de nem tévesztjük szem elől, hogy a munkaerő-mérleg szerves része a népgazdasági mérlegrendszernek.³

I.

Marx a munkaidővel való gazdálkodást az új típusú társadalom „egyik legfőbb gazdasági törvényének” nevezte: „A társadalomnak is célszerűen kell beosztani idejét, hogy megtermelje mindazt, mely összes szükségleteit kielégíti. Ezért az idővel való gazdálkodás, ami azonos a munkaidő tervszerű felosztásával a különféle termelési ágak között, egyik legfőbb gazdasági törvénye a társadalmi termelésnek. Ennek jelentősége a társadalom fejlődésével együtt növekszik.”⁴ E feladat egyik eleme a munkaügyi tervezés.

A munkaügyi tervezés egyik lényeges alkotója a létszám tervezése.⁵

A létszámtervek az igénybeveendő munkaerőt (éves átlagléttségben) határozzák meg, minden esetben feltüntetve a bázisidőszak ténytárait is. A munkaerő-mérlegek ennél jóval szélesebb területet fognak át. Felölelik a teljes munkaképes népességet,⁶ függetlenül attól, hogy van-e

kereső foglalkozása vagy sem, hogy a népgazdaság melyik ágazatában, szektorában dolgozik.

A népgazdasági mérlegrendszer formailag csak a népgazdaság összevont munkaerő-mérlegét tartalmazza, de ez az egész munkaerő-mérleg-rendszerre épül, ezért nem hanyagolhatók el az ún. mellékmérlegek és a hozzájuk kapcsolódó problémák sem.

A munkaerő-mérleg-rendszer ketős feladatot old meg. Egyrészt meghatározza a népgazdaság munkaerő-szükségletét: az éves és a távlati tervben megjelölt feladatok végrehajtásához szükséges munkaerő mennyiségét — és részben minőségi összetételét is — ágazatok, társadalmi szektorok szerinti bontásban, figyelembe véve az ágazatok fontossági sorrendjét és sajátos szükségleteit, másrészt feltárja a munkaerő-szükséglet fedezeti forrásait.

A munkaerő-szükséglet az egész népgazdaságot tekintve két tényezőtől adódik. Egyfelől pótolni kell a társadalmi munkafolyamatból különféle okok (halálozás, nyugdíjazás stb.) miatt kieső munkaerőt, másfelől biztosítani kell a termelés, a forgalom stb. tervszerű növekedéséhez szükséges munkaerő-többletet. Az ágazatok, illetve a szektorok munkaerő-szükségletének meghatározásakor figyelembe kell még venni az ágazatok, illetve a szektorok közötti munkaerő-mozgásokat is. A munkaerő-szükséglet meghatározása tehát akkor is feladata a munkaerő-mérleg-rendszernek, ha a népgazdaság egészében a foglalkoztatottság színvonala egyik időszokról a másikra nem változik (ez egyébként a szocializmust építő társadalomban csak kivételes eset lehet), mivel ez esetben is pótolni kell a lemorzsolódást, valamint számolni kell az ágazatok közötti mozgással is.

A jelenlegi munkaerő-mérleg-rendszer magában foglalja a népgazdaság összevont munkaerő-mérlegét — mint főmérleget — valamint több mellékmérleget: az ifjúsági mérleget, a munkaerő-szükségleti és fedezeti mérleget, a mezőgazdasági munkaerő-mérleget és az aktív keresők

³ Meg kell jegyeznünk, hogy cikkünk — ott is, ahol nem utalunk külön erre — csak a tervmérlegekkel foglalkozik, a ténymérlegekkel kapcsolatos problémákat nem tárgyalja.

⁴ K. Marx kiadatlan közgazdasági kézírataiból. Pravda. 72. sz. 1933. Idézi Szonyin: „A munkaerő-mérleg kérdései” című művében. Tervgazdasági Könyvkiadó. Budapest. 1952.

⁵ Létszámterveket az ipar, az építőipar, a közlekedés, a kereskedelem, az államigazgatás és az úgynevezett egyéb nem termelő ágazatok (lakás- és kommunális ellátás, egyéb szolgáltatás, kulturális ellátás, pénzügyi és biztosító intézetek) szocialista (állami és szövetkezeti) szektoraira, valamint a mezőgazdaság állami szektorára készítünk.

⁶ A munkaképes népesség a 14–59 éves férfiakból, illetve a 14–54 éves nőkből, valamint a nem munkaképes korú, de aktív keresőkből tevődik össze.

szektoronkénti megoszlásának munkalapját.

II.

A mérlegek készítésekor elsőként az a kérdés vetődik fel, hogy *valamely időszak átlagára, vagy pedig az időszak egy meghatározott időpontjára készítsük-e el a mérleget.* A kérdés eldöntésekor abból indulunk ki, hogy bár a gazdasági életnek vannak periódusai, ezek a legtöbbször nem egyeznek meg a naptári évvel: részben hosszabbak (például a nagyobb beruházások esetében), részben pedig a termelési ciklus befejezése nem azonos a naptári év végével (például a mezőgazdaságban, az építőiparban).

A gazdasági és a naptári periódusok eltérései problémákat okoznak a munkaerő-mérlegek készítésekor is. Fokozza még e problémákat az is, hogy — a létszámtervek és a munkaerő-mérlegek különböző funkciói következtében — a munkaügyi tervek egy-egy időszakra (évre), a mérlegek pedig az időszak egy-egy időpontjára vonatkoznak. A létszámtervek a gazdasági egységek által bizonyos időszak alatt foglalkoztatandó munkaerő mennyiségét határozzák meg átlaglétszámokban, függetlenül az időszak folyamán bekövetkező különböző mértékű és irányú létszám-ingadozásoktól. A munkaerő-mérlegek ellenben — mivel az egész nép gazdaság teljes munkaerő-szükségletét és annak kielégítettségét mérik össze — csak meghatározott időpontra vonatkozhatnak. A munkaerő-mérlegek készítésekor már nem lehet figyelmen kívül hagyni a létszámmozgást befolyásoló tényezők hatását, tehát a munkaerő-mérlegek eszmei időpontját a munkaerő mozgási pályájának jellegzetes időpontjához kell rögzíteni.

Nyilvánvaló, hogy az éves átlagra vonatkozó munkaügyi terv és a meghatározott időpontra — a gyakorlatban általában január 1-re — vonatkozó mérlegek azonos sorai szükségszerűen eltérnek egymástól. (Például a nyitó- és a zárómérlegben szereplő létszámok — mivel általában növekedést vagy csökkenést fejeznek ki —

nem egyezhetnek meg a tervekben szereplő éves átlaggal.)

Jelenleg a Szovjetunió és a népi demokráciák tervezési gyakorlatában — a magyar gyakorlatban is — az eszmei időpont: január 1. Ez időpont kiválasztása mellett szól egyrészt, hogy a mérlegszámítások alapjául is szolgáló népszámlálások, fontosabb statisztikai összeírások leggyakrabban ebben az időpontban történnek, másrészt, hogy a népesség változása, benne a munkaerő mozgása is január 1-én az átlagosnál kisebb arányú, végül pedig, hogy az időszakmérés periódusával együtt a tervidőszakok is megegyeznek ezzel az ütemezéssel.

Az előnyök mellett azonban eléggé jelentős hátrányai is vannak ennek az időpontnak. Egyes idényjellegű ágazatok munkaerő-igénye ekkor a legkisebb (elsősorban a mezőgazdaságé, de ma még ilyen ágazat az építőipar és ekkor csökkenő irányú például az élelmiszeripar igénye is). Más idényjellegű ágazatokban viszont télen nagyobb a munkaerő-szükséglet (a fakitermelésben, a nádvágásban stb.), de ezeknek az ágazatoknak súlya általában, de még inkább hazánkban jelentéktelen. A távlati tervezésben is nehézségeket okoz a január 1-i időpont használata. Ugyanis emiatt szükséges volna a távlati terveknek havi, de legalább negyedévi részletezésben való elkészítése, hogy ebből — megfelelő feltételezésekkel — a január 1-i állapot kiszámítható legyen.

Ez a nehézség az 1956–1960-ra vonatkozó ötéves terv készítésekor már megmutatkozott. Ezért a korábbi és a jelenlegi gyakorlattal ellentétben ennek a tervnek munkaerő-mérlegei éves átlaglétszám alapján készültek el (a terv és a mérleg azonosítható sorainak adatai megegyeztek). Az éves átlag alapján készített mérleg a január 1-i időpontra vonatkozó mérleggel szemben azonban sem az egész időszak, sem egyetlen időpont munkaerő-helyzetét nem tükrözte. Ráadásul az éves átlag alapján elkészített mérlegek vizsgálatát — az egyezés és a technikai könnyebbség ellenére — az is megnehezítette, hogy csak a meghatározott időpont

adatai alapján készített mérlegek „viselkedését” ismertük.

Az éves átlag alapján készült mérleg nem bizonyult kielégítőnek, a január 1-i adatok alapján készült mérleg pedig csak egy — s éppen a minimális vagy ahhoz közelálló foglalkoztatottságú — időpontról ad képet.

Ezeket megfontolva — elgondolásunk szerint — az éves és a távlati tervek kidolgozásakor két időpontra kellene munkaerő-mérleget készíteni: *a minimális és a maximális foglalkoztatottság időpontjára*. Ehhez esetleg szükségessé válna, hogy a naptári évtől különböző gazdasági évet tekintsük alapidőszaknak (ez az első hároméves terv időszakában már megvolt).

Anélkül, hogy elgondolásunk részleteit kifejténénk, megemlítjük javaslatunk néhány előnyét: egyrészt a népgazdaság minimális munkaerő-szükségletének ismeretében — még ha csak egy-egy időszakra is — számottevő tartalékokat találhatnánk, másrészt a maximális szükséglet ismeretében eldönthetnénk, hogy a tervidőszakra kitűzött feladatok reálisak-e vagy sem, végül a két eszmei időpontra vonatkozó mérleg készítésének magától értetődő következménye lenne az a törekvés, hogy a két időpont munkaerő-szükséglete állandóan egymás felé közeledjen, azaz a népgazdaság munkaerő-forrásainak felhasználása teljesebb és észszerűbb legyen.

A munkaerő-mérlegek készítése — mint általában a tervezés — lehetetlen megfelelő *statisztikai alapadatok* nélkül. Mivel a mérlegekben szereplő munkaképes népesség a lakosságnak több mint 60 százaléka, s eléggé részletes adatokkal kell számolnunk, a mérlegkészítés legfontosabb és egyúttal legátfogóbb alapjául egy-egy népszámlálás adatai szolgálnak. A Központi Statisztikai Hivatal két népszámlálás között rendszeresen továbbvezeti a népesség legfontosabb adatait. A népesség nemek és korcsoportok szerinti létszáma tehát két népszámlálás közti időszakban is ismeretes, sőt megfelelő módszerekkel a népesség várható alakulása előre is kiszámítható.

A népszámlálás valamennyi adatát azonban csak óriási apparátussal és nyilvántartással lehetne továbbvezetni. Tehát a népesség belső mozgásának, átcsoportosulásának valamennyi eredménye nem lehet ismeretes. Megfelelő statisztikai módszerekkel azonban figyelemmel kísérhetők a fontosabb csoportok mozgásai. Erre szolgáló módszerek lehetnek: *a)* rendszeres statisztikai megfigyelések (például a munkások és az alkalmazottak létszámának számbavétele); *b)* időszaki statisztikai megfigyelések (például a munkások és az alkalmazottak korok és nemek szerinti időszaki statisztikai számbavétele, a magánkisiparosok, a kiskereskedők összeírása stb.); *c)* reprezentatív statisztikai megfigyelések (például a mérnökök és a technikusok összeírása); *d)* közgazdasági számítások (a nehezen, esetleg csak nagy költséggel megközelíthető területek adatainak kiszámítására, az elkövetkező időszakok, időpontok várható adatainak kimunkálására stb.).

A mérlegszámítási munkálatok statisztikai alapjai közül a legátfogóbb és a legrészletesebb statisztikai adatokat szolgáltató népszámlálással kis részletesebben foglalkozunk.

Az 1949. január 1-i népszámlálás után a szocialista gazdaság kialakulása időszakában hazánkban jelentős gazdasági és társadalmi változások következtek be. A hároméves terv utolsó, majd az ötéves terv három és fél évének nagyarányú ipari fejlődése idején a mezőgazdasági népesség jelentős része az iparban és más nem mezőgazdasági ágakban helyezkedett el. 1953 után ez a mozgás ellenkező irányba fordult. 1949-től 1953-ig a népgazdaság valamennyi ágazatában jelentősen megnőtt a szocialista szektor súlya, majd 1953 után átmeneti visszaesés következett be. Ezek a nem egyértelmű és nem egyirányú mozgások 1956-ig sem zártak le.

Mindezek miatt már az 1956. őszi ellenforradalmi események előtt sem ismertük teljességében, illetve részleteiben a népesség számát és összetételét. Az ellenforradalmi események után különösen elavulttá vál-

tak az adatok. Csaknem kétszáz ezren hagyták el az országot. Tízezrekre rúg azoknak a száma, akik a bérből és fizetésből élők csoportjából átmentek a mezőgazdaságba. Sok termelőszövetkezet feloszlott, illetve feloszlatták azokat, tagjaik közül sokan átkerültek a mezőgazdaság magánszektorába. Az államigazgatási és a vállalati létszámcsökkentés — főképp egyes adminisztratív munkakörökben — átmeneti munkanélküliséget okozott. Általában megnőtt a magánszektorban dolgozók száma és aránya a szocialista szektorban dolgozókéhoz képest. Az 1957. évi gazdasági konszolidáció után ezek a kedvezőtlen irányú létszámváltozások megszűntek, sőt egyes területeken jó irányba fordultak.

Az itt vázolt változások következtében a népgazdaság tervezéséhez — például az 1958–1960. évi hároméves terv, valamint az 1961–1965. évi öt éves terv kidolgozásához, s a munkaügyi tervezéshez — nincsenek megfelelő adatok. Ez problémákat okoz a tervezésben és az operatív munkában. A nehézségeket csak népszámlálás háríthatja el. Népszámlálási hagyományaink (a tíz évenkénti ismétlődés), valamint nemzetközi kötelezettségeink összeegyeztetése alapján a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1960. január 1-i eszmei időpontra rendelte el a népszámlálást.

A statisztikával való kapcsolatok közt még említésre méltó a tervmérlegek és a ténymérlegek kapcsolata. Az éves tervek készítése általában a bázisév időszakában történik, a távlati terveket pedig a bázisévben vagy még korábban készítjük. Természetes, hogy a bázisidőszak záró adatai a tervezéskor még nem lehetnek ismeretesek, tehát a bázisév záró ténymérlege nem használható fel nyitómérlegként.

III.

Ha tisztáztuk az eszmei időpontot és ismerjük a statisztikai, valamint a várható demográfiai adatokat, akkor is csak a tervezési munkálatok bizonyos előrehaladása után kezdhető el a munkaerő-mérleg kidolgo-

zása. Előzőleg ugyanis el kell készíteni a létszámterveket és nyitó-záró részletezésüket.

A munkaerőmérleg-rendszert alkotó mérlegek elkészítésének nincsen konkrétan meghatározható sorrendje, mivel a mérlegek azonos értelmű adatai és az adatok különböző részletezései igen szorosan összefüggnek egymással. A részmérlegek készítésének sorrendje a gyakorlatban nagyjából a következőképp alakult ki: első lépésként az ifjúsági mérleget, valamint a munkaerő-szükségleti és fedezeti mérleget, majd — részben ezekkel egyidejűleg, részben elkészítésük után — a mezőgazdasági munkaerő-mérleget, az aktív keresők szektoronkénti megoszlásának munkalapját, végül pedig a népgazdaság összevont munkaerő-mérlegét állítjuk össze.

Az *ifjúsági mérleg* az ifjúság képzésével és elhelyezésével kapcsolatos problémák legátfogóbb elemzésének eszköze. Az elmúlt években — és különösen a legutóbbi években — fokozottan előtérbe kerültek ezek a problémák, mivel az iparfejlesztés ütemének csökkentése miatt romlottak az ifjúság elhelyezkedési lehetőségei is. Egyidejűleg csökkenteni kellett az iskoláztatást is. Ezért az ifjúság elhelyezése a következő években az iskoláztatás jelentős fejlesztése ellenére sem lesz teljesen problémamentes.

Az ifjúsági mérleg a különféle — általános iskoláknál magasabb fokú — iskolákban tanulókat (beleértve az ipari, az építőipari stb. tanulókat is), valamint a munkaképes — 15 éves — korba lépő fiatalokat tünteti fel. (A kereső, illetve a 15 évesnél idősebb nem kereső és nem tanuló fiatalok számát viszont nem ez a mérleg, hanem az összevont munkaerő-mérleg megfelelő sorai tartalmazzák.) A mérleg iskolatípusonként csoportosítja a tervidőszak nyitó- és zárólétszámát, valamint azok számát, akik a megfelelő év folyamán kerülnek ezekbe az iskolákba. A mérleg forrás oldalán szerepelnek a bázisadatok után a tanulóifjúságból kilépők (végző-lemorzsolódó részletezésben), a felhasználás oldalán pedig a kilépő létszámot részletezzük továbbtanuló-

tovább nem tanuló, ezen belül szak-képzett-szakképzetlen bontásban.

Az ifjúsági mérleggel egyidejűleg készül a továbbtanuló, illetve a tovább nem tanuló ifjúság munkalapja. A továbbtanulók munkalapja lényegében a tervidőszakban — általános iskolánál magasabb fokú — iskolákba kerülők számaait rögzíti végzettség szerinti bontásban. A tovább nem tanuló ifjúság munkalapja pedig a munkába álló fiatalok ágazatok, szektorok közti elosztását, valamint a munkába nem álló ifjúság számát tünteti fel szakképzettség szerinti bontásban. E munkalap adataiból derülnek ki az ifjúság esetleges elhelyezési problémái is.

Az ifjúsági mérleg adatai az ifjúság továbbtanulási és elhelyezési problémáinak feltárása mellett alapul szolgálnak a munkaerő-szükségleti és fedezeti mérleg, a mezőgazdasági munkaerő-mérleg, valamint az összevont munkaerő-mérleg elkészítéséhez is. Ezek a mérlegek — és közülük elsősorban a munkaerő-szükségleti és fedezeti mérleg — természetesen vissza is hatnak az ifjúsági mérlegre (például az ifjúság munkabaállításának alakulására stb.).

A *munkaerő-szükségleti és fedezeti mérleg* szembeállítja a népgazdaság ágazatonkénti munkaerő-szükségletét és a fedezeti forrásokat a tervidőszak folyamán, valamint kimutatja az esetleges hiányt. (Az esetleges felesleg kimutatására ez a mérleg nem alkalmas, ezt a funkciót az összevont munkaerő-mérleg tölti be.) Ez a mérleg tükrözi a munkaerő ágazatok, illetve szektorok közti áramlását, ezért az állami, a szövetkezeti és a magánszektorra külön-külön, ágazatonkénti részletezésben állítjuk össze az adatokat.⁷ Egy-egy ágazat, illetve szektor munkaerő-szükségletét a következő tényezők határozzák meg: az a létszámváltozás, amely szükséges az illető ágazat, illetve szektor termelő, forgalmi stb. tevékenységének tervezett alakulásához

⁷ Mind a szocialista, mind a magánszektor munkaerő-szükségleti és -fedezeti mérlegét a mezőgazdaság adatai nélkül készítjük el a mezőgazdasági munkaerő-mérleg tárgyalásakor ismertetésre kerülő okok miatt.

az élők munkája hatékonyságának növekedésével is számolva, továbbá a természetes lemorzsolódás (halál, kiöregedés stb.) és az illető ágazatból vagy szektorból más ágazatba, illetve szektorba távozók száma. A fedezeti forrást az ifjúság (szakképzett és szakképzetlen, közép- és felsőkáder részletezésben) és a nem dolgozók (a háztartásbeli nők és munkaképes korú nem kereső férfiak) köréből kikerülő új munkavállalók, valamint a megfelelő ágazatba vagy szektorba más ágazatból, szektorból átlépők képezik.

A munkaerő-mérlegek között különleges helyet foglal el a *mezőgazdasági munkaerő-mérleg*, mivel ez az összevont munkaerő-mérleg, valamint a munkaerő-szükségleti és -fedezeti mérleg funkcióját egyaránt betölti. Továbbá felvet olyan különleges természetű kérdéseket is, amelyek a mezőgazdaság valamennyi szektorát érintik.

A mezőgazdaság hazánkban a munkaerő-gazdálkodás szempontjából igen jelentős ágazat, mert: a) a mezőgazdaság a legnagyobb létszámot foglalkoztató népgazdasági ág (az összes keresőknek több mint 40 százalékát foglalkoztatja); b) a mezőgazdaság a népgazdaság egyik legjelentősebb munkaerő-forrása, bár nagy többségében csak eléggé meghatározott — szakképzettséget nem igénylő és nehéz fizikai — munkák tekintetében; c) a mezőgazdaságban általában — s különösen a ma még nagy súlyt képviselő magánszektorban — olyan az életmód, hogy a háztartásbeli nők tevékenysége nehezen, illetve pontosabban csak elméletileg választható el a család többi munkaképes tagjának munkájától. (Időszakonként szinte az egész mezőgazdasági népesség részt vesz a termelő munkában, beleértve a házkörüli állattartást stb. is.)

Az említett, valamint egyéb okok miatt célszerű elkülönítve és egyetlen mérlegben (szektoronkénti bontásban) vizsgálni a mezőgazdaság egészének munkaerő-helyzetét.

A *mezőgazdasági munkaerő-mérleg* forrás oldalán a munkaképes mezőgazdasági népesség összességét

és ennek változásait tüntetjük fel. A változások részletezése hasonló a munkaerő-szükségleti és fedezeti mérlegéhez. A felhasználási oldal a keresők szektoronként részletezett nyitó- és zárólétszámát, továbbá a nem keresők számát tartalmazza. A mérleg jellegzetessége, hogy a mezőgazdaság belső munkaerő-feleslegét vagy -hiányát is kimutatja. (A többi népgazdasági ág belső feleslege vagy hiánya, mivel önálló ágazati mérleget nem készítünk, nem állapítható meg.) A mezőgazdasági mérleg sajátossága még, hogy a szövetkezeti és a magán-szektor keresőinek létszámát az általános módszertől eltérő módon állapítjuk meg. Például: a) a szövetkezeti szektor keresőinek a száma nem egyezik meg a szövetkezeti tagok számával, mivel például egyes tagok — javarészt a nők — munkaidejüknek csak egy részében dolgoznak a szövetkezetekben, tehát csak részkeresőként vehetők számításba; b) a magánszektor keresőinek és munkaképes korú eltartottainak számát statisztikailag csak a népszámláláskor figyeljük meg, ezért egy-egy időszak tényleges, illetve tervezett létszáma csupán közgazdasági számításokkal állapítható meg; c) a mezőgazdaságban — a munkaerő-gazdálkodás szempontjából is — igen jelentős probléma az idényszerűség. Mivel a munkaerő-mérlegek eszmei időpontja egybeesik a mezőgazdasági munkaerő-szükséglet minimumával, a mérlegek állandó, az év egészére egyáltalán nem jellemző, sok százalékos munkaerő-felesleget mutatnának ki. A valóság jobb megközelítése végett a mezőgazdaság szövetkezeti és magánszektorában — a népgazdaság többi ágazatától eltérően — az egész év munkaerő-felhasználására jellemző éves átlaglétsszámmal számolunk. Ez az adat egyetlen időpontra sem jellemző, de feltétlenül helyesebb és jellemzőbb, mintha a minimális szükséglettel számolnánk. Ha a mérleg két időpontra is elkészíthető lesz, letérhetünk erről az áthidaló számítási módszerről.

Az ifjúsági, a munkaerő-szükségleti és fedezeti mérlegek, valamint a mezőgazdasági munkaerő-mérleg el-

készülte után sor kerülhet rá, hogy elkészítsük az *aktív keresők szektorok szerinti megoszlásának* munkalapját. Ez a munkalap a népgazdasági ágak keresőinek tulajdonviszonyok (munkások és alkalmazottak, szövetkezeti tagok, önállóak) és társadalmi szektorok (állami, szövetkezeti stb.) szerinti megoszlását mutatja. Az aktív keresők szektorok szerinti megoszlásának változása egyúttal a tervidőszakban bekövetkezendő gazdaságpolitikai változások egyik fontos vetülete, mert a keresők csoportjainak arányváltozásai (például a bérből és a fizetésből élők, valamint az egyéb keresők arányának változása) egyszersmind a szektorok fejlődésének arányát és a fejlődési irányt is jelzik.

A részmérlegek kidolgozása után összeállítható a népgazdaság összevont munkaerő-mérlegének felhasználási oldala a nem mezőgazdasági háztartásbeli nők, ill. munkaképes korú nem kereső férfiak adatainak kivételével. A mérleg forrás-oldalának elkészítéséhez szükséges népességi alapadatok pedig — mint említettük — szintén megvannak: megállapítható a népesség száma és benne a munkaképes korú népesség száma (férfi-nő bontásban). (1956. október óta — a már előzőekben említett nagyarányú népességi változások miatt — e számítások csak egyre tágabb hibahatárok között végezhetők el.) A nem munkaképes korú aktív keresők számát az időközönként (általában két évenként októberben, legutóbb 1955-ben) elvégzett korstatisztikai megfigyelések és a nyugdíjba vonulók számának várható alakulása alapján határozzuk meg.

Az előmunkálatok után — melyeknek azonban jelentős önálló eredményei is vannak — sor kerülhet a népgazdasági mérlegrendszerben is megjelenő, legátfogóbb, legismertebb és a tervjavaslattal együtt jóváhagyásra kerülő munkaerő-mérlegnek, a népgazdaság összevont munkaerő-mérlegének összeállítására.

IV.

A népgazdaság összevont munkaerő-mérlege a munkaerő-forrásokat

és a népgazdaság, illetve a népgazdasági ágak munkaerő-felhasználását tartalmazza. Több egymást követő év mérlegének összehasonlítása jelzi az ágazatok arányaiban és fejlődési irányában bekövetkezett, illetve tervezett változást, vagyis az egyik legfontosabb oldalról, a munkaerő oldaláról jellemző képét adja a népgazdaság fejlődésének. Ebből a mérlegből megállapítható a munkaképes népesség megoszlása keresőkre és nem keresőkre, illetve ezek különféle csoportjaira (férfi-nő bontásban).

Az összevont munkaerő-mérleg forrás oldala tartalmazza a munkaképes korú népesség (mezőgazdasági — nem mezőgazdasági bontásban) és a nem munkaképes korú aktív keresők számát. A felhasználási oldal két nagy csoportra, a keresők és a nem keresők csoportjára bontható.

Tévedés volna azt gondolni, hogy a részmérlegek és az előkészítő munkálatok, számítások után a népgazdaság összevont munkaerő-mérlegének összeállítása már semmi különösebb problémát nem okoz.

A forrás oldal a demográfiai adatok, a mezőgazdasági munkaerő-mérleg és az egyéb számítások eredményeinek felhasználásával (férfi-nő bontásban) valóban egyszerűen elkészíthető, a felhasználás oldal összeállításához azonban még jelentős munkát kell elvégezni: a férfi-nő részletezést.

A népgazdaság ágazataiban és szektoraiban dolgozó, valamint a tanuló férfiak és nők száma ismeretes, problémát csak a nem mezőgazdasági munkaképes korú nem kereső férfiak és nők számának megállapítása okoz. Ezeknek megállapítása után → mivel egy-egy tervév folyamán lényeges arányváltozások általában nem következnek be — a keresők és a nem keresők számának megoszlása férfiakra és nőkre a tervidőszakra is meghatározható. Ez a munka egyúttal jelentős ellenőrzési lehetőségeket is ad, mivel a mérleg összesen sorainak számszerű egyensúlya esetén is belső, minőségi feszültségeket fedhet fel.

Az összevont munkaerő-mérleg felhasználási oldalára először az aktív keresők szektoronkénti megoszlásának munkalapjából kell beállítani a keresők számát, a férfi-nő részletezést is kidolgozva. A nem keresők adatainak összeállítása folyamán kerül sor az ifjúsági mérleg egyes számainak átvételére (hasonló jellegű ellenőrzése után), majd a mezőgazdasági munkaerő-mérleg háztartásbeli nőkre vonatkozó adatait vesszük át az összevont munkaerő-mérleg megfelelő sorába. A mérlegből ezek után már csak a nem mezőgazdasági háztartásbeli nők és a munkaképes korú nem kereső férfiak száma hiányzik. (A mezőgazdasági munkaképes korú nem kereső férfiak és nők száma megvan a mezőgazdasági munkaerő-mérlegben.) A nem mezőgazdasági háztartásbeli nők és a munkaképes korú nem kereső férfiak adatai a népszámlálás óta vezetett számítások alapján kerülnek a mérlegbe. Ezeket az adatokat előzetesen külön munkalapon, az ifjúsági és a mezőgazdasági munkaerő-mérlegek idevonatkozó adatainak felhasználásával határozzuk meg.

A népgazdaság munkaerő-helyzetét tükröző összevont munkaerő-mérleg még a teljes számszerű egyensúly esetén is belső feszültségeket rejthet, illetve általában rejt is magában. Közülük csak kettővel kívánunk részletesebben foglalkozni.

Az elmúlt években — de idén is — nagy gondot okozott és okoz a könnyebb munkát kereső nők, valamint a szakképzetlen fiatalok elhelyezése, ugyanakkor hiány van egyes szakmunkásokból, illetve nehéz fizikai munkásokból. A jelenlegi tervezési módszerekkel összeállított munkaerő-szükségleti és fedezeti mérleg nem jelzi ezeket a minőségi, a minisztériumok, illetve az igazgatóságok területén mutatkozó problémákat. Ezért a központi szervek (az Országos Tervhivatal, a Munkaügyi Minisztérium) csak utalni tudnak ezekre. A kérdés megoldásához közelebb jutnánk, ha a minisztériumok, esetleg igazgatóságaik is, elkészítenék a saját területük munkaerő-szükségleti és fedezeti mérlegjavaslatát. E

javaslatok összesítésekor — megfelelő felülvizsgálat után — világosabbá válnának a mérleg belső minőségi problémái. (Például szakmunkáshiány, nem dolgozó nők és fiatalok, közép- és főiskolát végzettek elhelyezésének kérdése, illetve több olyan kedvező lehetőség is, amelyet a központi tervezés nem láthat, vagy nem képes figyelembe venni stb.)⁸

Ugyancsak belső feszültséget okoz, hogy területenként eltérő a munkaerő-szükséglet és annak fedezeti lehetősége. Például Baranya megyében rendszeres és állandó a munkaerő-hiány, Szabolcs megyében pedig nagy elhelyezkedési nehézségek vannak. Az ország különböző területeinek munkaerő-helyzetét és problémáit ma azonban csak fő vonalakban ismerjük. Pontos megismerésre csak akkor volna lehetőségünk, ha az összes munkaerő-mérlegeket elkészíthetnénk területi bontásban is. Teljes részletességű területi munkaerő-mérlegek hazánkban még nem készültek, módszertanukkal még nem foglalkoztunk. A Központi Statisztikai Hivatal pl. 1954-ben elkészítette az összevont munkaerő-mérleg területi bontását, de a további kezdeményezések, kísérletezések megghiúsultak, elsősorban a szükséges népességi és foglalkoztatottsági adatok területi részletezettségének hiánya miatt.

A területi mérlegkészítés ellenzőinek fő érve, hogy Magyarország kis területű ország. Ez nem lehet helytálló érv, mert a kis területen is vannak egyrészt jelentősen fejlett ipari centrumok (Budapest, Észak-Magyarország, Észak-Dunántúl, Pécs-Baranya), másrészt iparilag elmaradott területek, amelyek állandóan foglalkoztatási nehézségeket okoznak. A területi tervezés szükségességét nem lehet az ország nagysága alapján eldönteni, az élet bizonyítja, hogy szükséges. Ezért foglalkoznak komolyan a területi tervezés problémáival például Lengyelországban is.

⁸ Meg kell itt említeni, hogy első ízben az 1958. évi tervek összeállításakor már elkészültek ezek a minisztériumi munkaerő-szükségleti és fedezeti mérlegek, kísérleti jellegük miatt azonban még oly hibákat tartalmaztak, hogy rendeltetésüknek megfelelő felhasználásukra nem kerülhetett sor.

A népgazdaság összevont munkaerő-mérlegének összeállítása után a népgazdasági mérlegrendszerhez tartozó munkaerő-mérlegek készítésének első szakasza lezárult. Ezután következik a mérlegmunkák záró szakasza, a mérlegrendszer elemzése. Az elemzés általában a számszerű helyzet leírásával kezdődik, majd a tervidőszak munkaerő-gazdálkodásával összefüggésben vizsgálja a mérleg minőségi jellemzőit, feltárja az esetleges problémákat. Befejezésül intézkedési javaslatokat közöl.

V.

E cikk keretei közt csak vázolhatunk a munkaerő-mérleg sokoldalú és bonyolult összefüggéseit. Sok problémát fel sem vethettünk. Például nem szóltunk a népesség számának alakulása és a munkaerőforrások közti összefüggésről, az ellenforradalmi események munkaügyi következményeiről stb. Mégis úgy véljük, nem haszontalan a munkaerő-mérlegek készítésének e cikkben vázolt magyarországi gyakorlatát és problémáit a nyilvánosság elé vinni.

Egyrészt kifejezetten a munkaerő-mérlegekkel foglalkozó leírás hazánkban utoljára 1952-ben jelent meg: Szonyinnak a „Munkaerő-mérlegek kérdései” című műve, amelyet 1949-ben adtak ki a Szovjetunióban. A magyar gyakorlat problémáiról tudomásunk szerint még egyetlen átfogó cikk sem került a nyilvánosság elé.

Másrészt, a munkaerő-mérlegeket — mint vázolni igyekeztünk — elég sok bizonytalan, vagy nem eléggé ismert tényezővel számolva kell elkészíteni. A közgazdász közvélemény, e tényt túlozva, meglehetősen kételkedő álláspontot foglal el a munkaerő-mérlegek számszerű hitelességével kapcsolatban. Bár új statisztikai számbavétel — amellyel a bizonytalansági tényezők jelentősen csökkenthetők volnának — véleményünk szerint is szükséges, mégsem lehet egyetértéssel a szinte egyértelműen negatív értékelésekkel.

Végül, a munkaerő-mérlegek jelentőségének bizonyos lebecsülése az a tervezési gyakorlat is, amely a tervekészítés időbeli elhúzódsait rendszeresen a mérlegkészítésre szánt és önmagában is kevés idő rovására kívánja megrövidíteni. Nyilvánvaló, hogy ez időbelileg is illuzórikussá teszi a munkaerő-mérlegek „tervekre visszaható erejének” érvényesülését, pedig ez nélkülözhetetlen a tervezésben.

A Munkaügyi Minisztérium megalakulása után szervezeti lehetőség is adódott, hogy a mérlegek problémáival részletesebben foglalkozzunk. Megkezdjük a területi munkaerő-mérlegek készítésének előmunkálatait, sor kerül továbbá a munkaerő város és falu közötti áramlásának vizsgálatára, és több e témakörbe tartozó igen lényeges kérdés kidolgozására is.

Pogány György — Bán Géza

Mezőgazdasági árpolitika Svédországban és az Amerikai Egyesült Államokban

I. A svéd árpolitika céljai

Svédország 448 000 km² területéből csak 3,76 millió hektár a szántó és 0,98 millió a legelő, de 22 millió hektár az erdő. A kis mezőgazdasági terület egy része azonban egészen kiváló talaj. 1875-ben még a lakosság 75%-a élt a mezőgazdaságból. A túlnépesedetség nagymértékű kivándorlást okozott. Jelenleg is évenként átlagosan 40 000 lélek, vagyis 20 000 kereső hagyja el, már ugyan nem az országot, de a mezőgazdaságot.

A terület nagyobb része parasztgazdaságoké; de a 10 hektáron aluliak területaránya csökkenőben van. A birtokpolitika csak rövid, átmeneti időszakban mozdította elő az üzemek felaprózódását, ma azt inkább megakadályozni és a 10–20 hektár közti parasztüzemek számát növelni igyekezik.

Mikor az amerikai búza behatolt az európai piacokra, a túlnyomóan szemtermelő svéd mezőgazdaságot is vámokkal kellett védeni versenyével szemben. Az állattenyésztés kevésbé szenvedett a tengeren túli versenytől, később pedig fejlődésének kedvező belső piacot teremtett az izmosodó ipar. Jelenleg a tejtermékekből a legnagyobb a kiviteli felesleg és az agrárpolitika azok termelésének csökkentésére törekszik. Ebben segítségére van a költségek alakulása

is. A munkabérek növekedésének a jövedelmezőségre gyakorolt hatása annál nagyobb, minél munkaigényesebb az üzemág; e tekintetben a tejtermelés vezet, és ezért 1947 óta a szarvasmarhatenyésztés veszít a jelentőségéből. Egyes déli kerületekben a gazdaságoknak már 25–30%-a nem tart tehenet.

Bár a mezőgazdaság munkaszükségletének csupán 16%-át fedezi a bérmunka, a béremelkedés természetesen hatással van a családi munkaerő úgynevezett bérigényére is. Ennélfogva, az emelkedő árak ellenére, a jövedelmezőség fenntartása lehetetlen lett volna az emberi munkával való legmesszebbmenő takarékoskodás nélkül. 1938/39–1953/54. között, növekvő termelési teljesítmény mellett, az élőmunka-ráfordítás 28,5, sőt a déli, síkföldi nagyüzemekben 50 százalékkal csökkent. Ezt a munkaszervezésen kívül a messzemenő gépésítés és a termelési irány megváltozása tette lehetővé. A gazdaságok túlnyomó része kisebb, mint amennyi a gépek okszerű tartásához kívánatos. A géphasználó szövetkezetek és a gépkölcsönző vállalatok oldották meg a problémát.

A termelés növekedése 1930-ig meghaladta a népesség szaporodásának ütemét. Azóta állandóan van kivitel, jelenleg főképpen tejtermékekből, gabonából, tojásból, néha ser-

téshúsból is. Ezen a termelés újabban beállott stagnálása sem változtatott, mert az élelmiszerfogyasztás nem tart lépést a népesség szaporodásával; ugyanis a legutóbbi 5 évben a reáljövedelem növekedése elmaradt az áráktól.

Svédország árpolitikája tanulságosabb számunkra, mint az Egyesült Királyság*, mert számottevő agrárkivitele van, tehát a belföldi áralkulás összefügg a világpiacival. Viszont bőséges nyersanyagforrásai és fejlett ipara lehetővé teszik, hogy a mezőgazdasági termelés jövedelmezőségének fenntartása céljából megterhelje a fogyasztókat. Az újabb agrárpolitikai irány alapja az a megfontolás, hogy a belföldi mezőgazdasági árakat nem célszerű teljesen elszigetelni a világpiactól, mert inflációs hatások keletkeznek, a máris feleslegeket termelő üzemágak termelése — és ezzel a kivitel támogatására fordítandó állami pénzügyi teher — fokozódik, legfőképpen pedig a belföldi termelési szerkezet fejlődése teljesen elszakad a világtermelés irányzataitól. Így pl. a korábbi árpolitika hatására fellendült a tejtermelés, noha a vaját olcsóbban termelő országok éles versenye és a készletek (elsősorban az USA-ban) állandó növekedése miatt egyáltalában nem kívánatos a svéd vajkivitel fokozása. Ez minden mezőgazdasági termékeket exportáló országot arra figyelmeztethet, hogy a világpiaci áralkulástól elszakított belföldi árrendszer visszas következményekkel járhat.

A legújabb svéd árpolitika is a már 1947-ben az országgyűlés által elfogadott programon alapszik. Eszerint olyan mezőgazdaságot kell fenntartani, amely lehetővé teszi a 90 százalékos önellátást, és amely „a mezőgazdasági népesség jövedelmét — okszerű gazdálkodást feltételezve — ugyanazon a szinten tartja, amelyen a többi, vele összehasonlítható népességcsoporté van”.

A 90 százalékos önellátást eredeti-

leg 1960-ra irányozták elő, de máris elérték. A termelés további fokozását, a már említett okból, nem tartják kívánatosnak. Ezért a svéd árpolitika a jövedelmezőségen kívül, a távolabbi jövőre a termelés megfelelő mértékű korlátozását tűzte ki célul, abban a meggyőződésben, hogy ez a mezőgazdaságnak is érdeke. Ez azonban nem jelenti az eddigi termeléspolitikai irány megváltozását. A termelés nagy fejlődése a termelőeszközök, elsősorban az állóeszközök intenzívebb alkalmazásának a következménye; a gépek és a műtrágya használatának csökkentése nemcsak a termékvolumen visszaesésével, hanem a belföldi árak emelkedésével is járna. A termelés csökkenését a mezőgazdasági struktúra alább érintendő racionalizálásával igyekeznek elérni.

Az országgyűlési határozatban említett másik cél, az okszerű gazdálkodás arra utal, hogy az állam — a belföldi fogyasztás megterhelésével — nem ellenszolgáltatások nélkül nyújt védelmet a mezőgazdaságnak. A jövedelmezőség szavatolásában a jól kezelt, tagosított, legmegfelelőbb területnagyságú oly üzemeket tartják szem előtt, melyeknek a szokásos nagyságú erdejük is van. Ezt a szintvonalat a gazdaságoknak csak mintegy $\frac{1}{5}$ része üti meg, tehát a mezőgazdaság túlnyomó részének komoly erőfeszítéseket kell tennie az önköltség leszállítása céljából, mert enélkül a szavatolt árakkal sem lehet jövedelmező.

Harmadik célként a határozat a mezőgazdaság részére a többi népcsoportokéval egyenlő jövedelem fenntartását említi. Azt azonban nem fejezi ki határozottan, hogy mi legyen ennek az egyenlőségnek a mértéke. 1955-ben azután az országgyűlés kimondotta, hogy mind az üzemtulajdonosok, mind a munkások jövedelmének mindenkor ugyanazon a szinten kell lennie, amelyen azon ipari munkások átlagos jövedelme van, akik a bérskála legalsó fokozatába sorolt községekben dolgoznak. Ennek az egyenlő jövedelemnek a szavatolása azonban nem oly módon történik, hogy az ipari munkabér

* Az Egyesült Királyság mezőgazdasági árpolitikáját a KSZ 1958. 4. számában megjelent írásom ismertette. Egyébként e cikkem kéziratát 1957 végén zártam le. I. K.

minden emelkedése automatikusan maga után vonja a mezőgazdasági árak megfelelő mértékű emelését. Az elvet oly módon érvényesítik, hogy az alább ismertető, háromévenkénti ármegállapítás alapjául szolgáló önköltség- és jövedelmezőségi számításokban olyan mezőgazdasági munkabérrel, illetve az üzemtulajdonosok oly „bérigényével” kalkulálnak, amely mindenkor annyival nagyobb vagy kisebb az alapulvett 1952/53. évi bérhez, illetve „bérigényhez” viszonyítva, amennyivel időközben az ipari munkabér változott. A számítások szerint 1952/53-ban a két dolgozói csoport jövedelme elérte a paritást. A svéd mezőgazdasági keresők munkajövedelme ezzel az egyenlősítéssel világviszonylatban a legmagasabb lett, a termelői árak mégis alacsonyabbak, mint a hasonló munkabérszintű országokban, ami a munka nagy termelékenységének, vagyis a szerencsés üzemi racionalizálásnak köszönhető.

Az 1947. évi országgyűlési határozaton alapuló első árpolitikai rendszer 1956-ig állt fenn. Ekkor új rendszer lépett életbe, amely az eddigi célokat még egy igen lényegessel egészítette, azzal, hogy a belső termelői áraknak — jövedelmezőség szavatolása mellett — alkalmazkodniuk kell a világpiaci árak változásaihoz. Egyidejűleg megváltozott az árszabályozás módja is: a) eddig évről évre állapították meg a termelői árakat és vizsgálták meg a bevételek és a költségek összehasonlítása alapján a jövedelmezőséget, viszont a jövőben ilyen vizsgálat és ármegállapítás csak háromévenként lesz, időközben pedig — bizonyos, alább említendő határok között — az árak szabadon ingadoznak; b) eddig az árak rögzítettek voltak és az alacsonyabb világpiaci árakkal szemben védelmet nyújtó behozatali illetékek változtak a jövedelmezőségi követelménynek megfelelően, ezentúl — az alább említendő kivételes esettől eltekintve — utóbbiak rögzítve vannak három évre, ami lehetővé teszi, hogy a világpiaci ármozgások a belföldön is éreztessék hatásukat; c) a behozatalt eddig állami monopolszervek bonyolították

le, mostantól kezdve a behozatal elvileg szabad, és az importárak is szabadon alakulhatnak mindaddig, míg át nem lépik a felső, illetve alsó határt; d) eddig az egyes termékeknek az állam által megállapított ára nagyjából arányban volt azok önköltségének arányával, ezentúl egy-egy termék önálló, a többitől független árváltozása is lehetséges, vagyis az árarányok eltolódhatnak; ez természetesen fokozza a termelő kockázatát.

Mindez együttvéve az árpolitika eddigi merevségének fellazítását jelenti. A legnagyobb jelentőséget annak tulajdonítják, hogy megnyílt az út a világpiaci áraknak a belföldiekre gyakorolt hatása előtt. A mezőgazdaság szempontjából megfelelő áraknak most már nemcsak egy mércéjük van, ti. az ipari munkabér, hanem ezenkívül még egy másik is: a világpiaci ár. Nem abban az értelemben, hogy a belföldi árszínvonal ennek szintjére süllyedne le, hanem abban, hogy az árarányok bizonyos határok között együtt változnak a világpiaciakkal. Ennek az a kedvező hatása van a svéd mezőgazdasági termelésre, hogy annak a terméknek a termelése, amelynek világpiaci ára a nagy kínálat miatt csökken, Svédországban is mérséklődik. Az állam nem az árakat szavatolja, hanem csak azt, hogy azok bizonyos minimum alá nem eshetnek; viszont felső határt is szab nekik. A határok közötti sávban a kereslet és a kínálat hatása szerint alakulnak az árak, tehát az árarányok is.

Az árszabályozó műveletek

Az új árpolitika lényegét a svéddek úgy jellemzik, hogy az a „bizonyos határok között merev behozatali illeték” rendszere. A „merevség” azt jelenti, hogy egy-egy hároméves időszakra előre megszabják mind-egyik termék behozatali illetékét, és ez nem változik mindaddig, amíg a termék belföldi ára nem változik az ún. alsó és felső árhatárt meghaladóan. E határokon belül az árak szabadon mozoghatnak. A két határ

közt középen fekvő árral a termelés jövedelmező, vagyis az ipari munkabérrrel egyenlő jövedelmi szintet biztosít a mezőgazdasági keresőknek. A két árhatár közti különbség termékenként változóan 20–30%, vagyis a középártól számítva a megengedett eltérés legfeljebb 10–15% lehet. Az illeték a számításszerű behozatali ár 15–20%-a.

Ha tehát pl. a termék ára 5 korona és a határok távolsága az illető termékre vonatkozóan az ár 20%-a, vagyis 1 korona, akkor az alsó határ 4,50, a felső pedig 5,50 korona. Amíg a belföldi ár egyiket sem lépi túl, az illeték változatlan, például 15% marad. Ha tehát a termékek nagyobb részének ára hosszabb időn át a felső határ közelében mozog, a mezőgazdaság jövedelme a tervezettnél nagyobb, ellenkező esetben pedig kisebb is lehet. Az állam vállalja a kötelezettséget, hogy az alsó árhatárt minden lehető eszközzel, esetleg behozatali kontingenssel is tartja; viszont a felső határ átlépése esetén csökkenti az illetéket, és ha a belföldi ár ennek ellenére nagyobb mértékben emelkedik, mint amennyit a fogyasztókkal szemben igazolni lehet, kiviteli kontingensekkel, kiviteli illetékekkel vagy a fogyasztás szubvencionálásával gondoskodni kell az árak mérsékléséről.

A mezőgazdaság számára változatlan *reál*jövedelmet kell biztosítani. Tehát az árhatárokat a pénzérték változásának megfelelően is módosítani kell, feltéve, hogy az eltolódás viszonylag számottevő, vagyis a kiskereskedelmi árszint legalább 5%-kal változott az árhatár legutóbbi megállapításának időpontjához képest. Tegyük fel pl., hogy az ármegállapítás utáni második évben a világpiaci áralakulás folytán adott termék ára csak a határokon belül változott, de a kiskereskedelmi árindex az ár megállapításakor fennállóhoz képest 120-ra emelkedik, vagyis a pénz vásárlóereje 20%-kal csökken. Ekkor az eredetileg 5 koronában megállapított középárt 20%-kal, vagyis 6 koronára kell emelni, ennek megfelelően nagyobb behozatali ille-

téket kell szedni, ezzel az árhatárok is 20%-kal eltolódnak, $6 - \frac{6 \cdot 10}{100} = 5,40$, illetve $6 + \frac{6 \cdot 10}{100} = 6,60$ koronára.

Lehetséges azonban, hogy a világpiaci árak miatt a belföldi termelői árak általában az alsó árhatárok közelében alakulnak, és ennek következtében a mezőgazdasági termékek általános árindexe csak 112, akkor, amikor a kiskereskedelmi árindex 120. Ez azt jelenti, hogy a mezőgazdasági termékek vásárlóereje $\frac{112}{120} \cdot 100 = 93$, vagyis 7%-kal a fogyasztói árindex alatt van. Ekkor az illetéket fel kell emelni annyira, hogy a belföldi termelői árszint emelkedésével a termékek középárai 100% vásárlóerőt biztosítsanak (vagyis az agrárrolló 100 legyen). Ha az árszint a felső árhatár közelébe kerül, az illetéket csökkenteni kell.

Az árhatárokon belüli szabad áralakulásnak ez a korlátozása azonban csak akkor lép életbe, ha a mezőgazdasági termékek vásárlóereje legalább 6%-kal változott és ez a helyzet annyi ideig tart, hogy az eltérés százaléka megszorozva a hónapok számával, 30-at ad. Ha a vásárlóerő 7 százalékos csökkenése 5 hónapon át fennáll, a szorzat $7 \times 5 = 35$, tehát az illeték emelkedik; ha csak négy hónapig, vagyis a szorzat $4 \times 7 = 28$, az illeték nem változik. Ugyanígy, ha a vásárlóerő indexe pl. 105, tehát a vásárlóerő csak 5%-kal javult és ez a helyzet csak 5 hónapig tart, akkor a szorzat csak 25; ezért az illeték, a középár és az árhatárok nem változnak. A módosítás elvileg egyforma valamennyi termékre, de termékenként különböző mértékű is lehet akkor, ha a világpiaci arányok változása ezt szükségessé teszi abból a célból, hogy a belföldi arányok ne tolódjanak el az ár- vagy a termelési politika céljaival ellenkező irányba.

E szabályozás folytán tehát az önköltség csökkenéséből eredő haszon a következő árvizsgálatig a gazdákat illeti meg; az újabb ármegállapítás alkalmával azonban megfelelő mértékben mérséklük a középárt, illetve az ennek érvényesülését biztosítani

hivatott behozatali illetéket. Ha a munkatermelékenység fokozásában a mezőgazdaság lépést tart az iparral, az időszak elején számára szavatolt jövedelemparitás az időszak végéig megmarad, sőt — ha termelékenysége gyorsabb ütemben emelkedik — javulhat is; ellenkező esetben a jövedelmi arány romlik. Az újabb időszak középárai azonban már a megváltozott jövedelmezőségen alapulnak.

Az árakat átlagos termékek alapján kalkulálják, amiből következik, hogy kivételesen rossz termés esetén a mezőgazdaság nem juthat hozzá a méltányosnak elismert jövedelemhez. Ez ellen a termelő aratási biztosítással védekezhet, melyet az állam 100 millió koronával támogat.

Az árprogramozás módszere

Mindegyik ármegállapítási időszakot megelőzően számviteli, adózási és fogyasztási adatok segítségével megvizsgálják a mezőgazdasági dolgozók jövedelmi helyzetét és az összehasonlítási alapul vett ipari munkabérijövedelmet. Míg azonban az előző rendszerben az ipari jövedelem közvetlen mércéje volt a mezőgazdaságinak, addig most ez a szoros kapcsolat megszűnt, mert a paritást csak háromévenként állítják helyre, az említett indexekből adódó következmények levonásával. De a diszparitás e hároméves időszakon belül sem lehet nagy, mert az 5%-os helyesbítés a kiskereskedelmi árindex alapján és a termékek vásárlóerejét stabilizáló 6%-os helyesbítés bizonyos összefüggést teremt a két réteg reáljövedelme között.

A jövedelmi szintek összehasonlítása számos kérdést felvet és éppen ezért mindig vitatható, hogy a valóságban is teljes-e a számításszerű egyenlőség, illetve akkora-e a különbség, amekkorának mutatkozik. Először is kérdés, hogy a paraszti jövedelmet mint vállalkozói (árutermelői) jövedelmet, hogyan hasonlítjuk össze a bér munkásával. De nehéz a kétféle munka összehasonlítása is. A mezőgazdaságinak sajátos a ritmusa. Ezért nem volna helyes, ha

munkanapját az egész évre az első reggeli és az utolsó esti munkamozzanat szerint számítanók. Viszont az ipari munkás időt vesz a munkahely felkeresésével, ezzel szemben ünnepeken szabad és szabadsága is van. Mindezek miatt az összehasonlítás az évi munkajövedelem alapján történik.

Az általános árszabályozási rendszeren belül egyes termékekre vonatkozóan különleges intézkedések is történhetnek.

Mint látjuk, a középár kialakításához figyelembe veszik a jövedelemparitást, a pénz értékváltozását, a reáljövedelem alakulását és az önköltséget. Így tehát a számítások meglehetősen bonyolultak. Forrásaink nem adnak módot arra, hogy minden részletkérdésben tisztán lássunk.

A korábbi rendszerben az árak kialakításának alapja az ún. totális (országos) kalkuláció volt, amely 10–20 hektár közötti, ún. bázisgazdaságok viszonyai alapján egységesen az egész svéd mezőgazdaság várható bevételeit számította ki. Úgy látszik, hogy ezt a kalkulációt megtartják az új rendszerben is, emellett azonban külön számítások készülnek az egyes tájak és üzem típusok jövedelmezőségi viszonyairól is.

Ebből a szempontból az országot 8 termelési tájra osztották fel. Mindegyikre vonatkozóan a 10–20 és a 20–30 hektár közti üzemek (típusüzemek) jövedelmezőségét elemzik. Ezenkívül külön kalkuláció készül az ún. síkföldi üzemekről; azért, mert aránylag kevés erdő tartozik hozzájuk és így a tulajdonosok jövedelmével sokkal inkább függ mezőgazdálkodási eredményeiktől, mint a hegyvidékieké. Az utóbbiak típusüzemeihez aránylag nagy erdőterület tartozik és ez számos nehézséget okoz a számításokban. A síkföldi üzemek jövedelmének megállapításához a tájfekvésre való tekintet nélkül egységes átlagok szolgálnak alapul, míg a típusüzemeknél külön tájfelek. A típusonkénti külön számítások célja az, hogy a termékmennyiségeket a viszonyoknak megfelelően lehessen figyelembe venni.

A típuskalkulációban e mennyiségeket két változatban veszik számításba. Egyrészt rögzítetten, vagyis valamely alapév termékmennyisége több éven át változatlanul szerepel és a bevétel csak az árindex arányában módosul. A változó volumen módszer pedig azt jelenti, hogy mindig a számtartásstatisztikával feldolgozott legutóbbi három évnek az átlagát veszik alapul. A totális kalkulációban is mindkettőt alkalmazzák. Úgy látszik, hogy e két módszert párhuzamosan használják és a jövedelmezőségi megállapítások mind a négy (két típusok szerinti és két totális) kalkuláció eredményeinek az egybevetésén nyugszanak.

A munkaköltségek számítása különbözőképpen történik e változatokban. A változó volumen eljárás esetén a bérek alakulása alapján irányozzák elő a munkaköltséget, de nem a mezőgazdasági munkások bérért veszik alapul, mint korábban, hanem az ipari és az egyéb dolgozói csoportok keresetének alakulását indexek alapján.

Rögzített mennyiségek esetén a munkaköltségeket csak a pénzérték változásának megfelelően módosítják. A munkaköltség csökkenése és a termelékenység fokozódása ez esetben a termelő külön haszna, mert hiszen az ár nem csökken azzal a különbözettel, amellyel az újabb termelés munkaköltsége kisebb lett. Viszont ez a számítási mód nem ad felvilágosítást a mezőgazdasági bérek és a paraszti jövedelem valóságos alakulásáról, mely attól is függ, hogy mennyivel javult a termelés hatékonysága.

A totális kalkulációban változó volumen alkalmazása esetén a munkaköltséget az ipari munkabérek változásának figyelembevételével veszik számításba, de nem az abszolút bérszint, hanem az 1952/3. évi mezőgazdasági munkabérek alapján, amelyeket az ipari bérek alakulásának indexével átszámítanak. Rögzített volumennel a munkaköltség-számítás a totális kalkulációban azonos a típusszámításokban alkalmazottal.

A kutatószervek: egyrészt az Állami Mezőgazdasági Hivatal egyik

osztálya, másrészt a Mezőgazdasági Kutató Intézet és a számtartásstatisztikai szervek; utóbbiak az érdekvépviseletekhez kapcsolódnak. A tanácskozó szervek: az Állami Mezőgazdasági Hivatal tanácsa, amelynek az érdekeltségek által kiküldött 20 tagja van, továbbá a két nagy parasztszervezet, a mezőgazdasági szövetkezeti központ, a fogyasztási szövetkezeti központ, az ipari szakszervezeti központ stb.

A kutatómunka úgy oszlik meg, hogy az egész mezőgazdaság jövedelmét az Állami Mezőgazdasági Hivatal számítja ki, viszont az önköltségeket és az üzemtípusok jövedelmezőségét a Mezőgazdasági Kutató Intézet.*

Habár a rendszer a belső piaci ártényezőket, amennyiben az árak a határokon belül maradnak, szabadon

* Mivel az árpolitika nemcsak a jövedelmezőségre, hanem a belföldi szükséglettel nagyjából egyenlő termelés kialakítására is tekintettel van, az új árpolitikát nagyszabású tudományos kutatással készítették elő. Az Állami Értékesítési Tanács (State Agricultural Marketing Board) kutatóosztálya részletesen feltárta a svéd mezőgazdaság fejlődését, különös tekintettel a műtrágyázás hatására. A kereslet oldalán lehetőleg pontosan megállapították a jelenlegi fogyasztást, annak kalória-, zsír- és proteintartalmát. A harmadik kutatócsoport a fogyasztói kereslettel és várható rendjével foglalkozott, tekintettel az előrelátható árakra, népesedésre és nemzeti jövedelemre. E vizsgálatok alapján előrejelzés készült az élelmiszerek, illetve az alapanyagokul szolgáló mezőgazdasági termékek 1970. évi szükségletéről. E prognózis megbízhatóságát arra a kedvező tapasztalatra alapítják, melyet 1949-ben az 1949/50. gazdasági évre vonatkozó hasonló becsléssel szereztek. 1947—49. évek folyamán a háború alatti jegyrendszer fokozatosan megszűnt és felmerült a kérdés, milyen hatása lesz a szabad forgalomnak a fogyasztásra. Ugyanis teljesen valószínűtlen volt, hogy a kb. tízéves kötött gazdálkodás ne hagyott volna azon nyomokat. Tehát a prognózis, bár csak egy évre szól, tulajdonképpen egy lényegesen megváltozó helyzetbe akart bevilágítani. Ez ugyanannyi bizonytalan tényező felismerését kívánta, mintha hosszú időszakra készült volna. Az előre jelzett év tényszámait a kiszámítottakkal összehasonlítva a következők voltak:

Fejenkénti évi fogyasztás
kg
előrejelzett tényleges

Tej	273,0	262,0
Vaj	21,6	24,4
Margarin	11,5	13,7
Sajt	10,1	10,7
Tojás	8,6	11,5
Hús	46,9	47,5
Liszt	79,2	80,3
Cukor	47,4	46,9
Burgonya	116,0	117,0

engedi működni, egyes irracionális ártényezőket (pl. idényhullámzások, vásárlói monopóliumhelyzetek, piaci fekvéssel kapcsolatos majori árkülönbségek stb.) közömbösít vagy megfékez. Egyik vívmányának tekintik, hogy az állami behozatali „egykezek” feleslegessé váltak. De a belföldi kereskedelemben is alakulhatnak monopóliumhelyzetek, sőt a fogyasztási szövetkezeti központ, amely hálózatával talán az egész tőkésvilágban a legjobban megszervezett és a háztartások legnagyobb hányadát tömörítő szövetkezeti szerv, tulajdonképpen állandó hatalmas vásárlói monopóliumot képvisel a mezőgazdasági termeléssel szemben. Ennek ellensúlyozása az értékesítő szövetkezetek, illetve egységes központi szövetségük feladata. A szövetkezetek értékesítik a gazdaságok tejtermelésének 98, vágóállatainak 80, tojástermelésének 70 és gabonájának 60%-át. A beszerzés jelentékeny része szintén azok útján bonyolódik le. Egyik vagy másik termék értékesítése révén úgy szólván minden piacra termelő gazdaság kapcsolatban áll a szövetkezeti központtal, és így érthető, hogy ennek szava nagy súllyal esik latba a tárgyalásokon.

Eredmények

A rendszer 1956. szeptember 1-én lépett életbe, és eredményeit még nem lehet látni. Elméleti bírálatot is nehéz mondani róla, amíg hatásai ki nem bontakoznak.

Mint láttuk, a jövedelmezőségi számítások a 10–30 hektár közötti üzemeket tartják szem előtt. Az ezeknél nagyobbak természetesen nem okoznak gondot. Ellenben a 10 hektáron aluliak az új árpolitikában valószínűleg épp oly kevésbé fogják elérni a tervbevett átlagos jövedelmi szintet, mint az előzőben. A források szerint mezőgazdasági proletár nincs Svédországban, de a kisüzemek jövedelme lényegesen elmaradt a többi foglalkozási ágakétól. Számuk nagy: 1951-ben összesen 378 000 gazdaságból 282 000 volt 10 hektáron aluli, és ebből 192 000 5 hektáron alul. Nagyobb részük kedvezőtlen

természeti viszonyok közt gazdálkodik. Viszont éppen ezeknek van számottevő területű saját erdejük. Ez azonban nem változtat azon, hogy *mezőgazdasági* munkájuk nem fedezi kalkulált „bérigényüket”.

Árpolitikával ezen nem lehet segíteni, mert ha az ő költségeiknek megfelelően állapítanák meg az árakat, az alapul vett 10–30 hektáros parasztok jövedelme meghaladná a velük összehasonlítható ipari dolgozókét. Ahhoz túl kicsinyek, hogy akár gépesítéssel, akár termelési szerkezetük átalakításával racionalizálják magukat. Vagyis a svéd mezőgazdaság üzemmegoszlása nincs összhangban a korszerű technika követelményeivel, és a gazdaságok jelentékeny része nem képes kitermelni a méltányosnak elismert munkabéreket. Ezért nagy gondot fordít a kormány a mezőgazdaság struktúrájának fokozatos átalakítására.

Az átszervezés egyik iránya a belső racionalizálás, vagyis az egyes gazdaságok modernizálása. Erre inkább a nagyobb parasztüzemekben van lehetőség, a kisebbeken tulajdonképpen csak kedvezményes hitelek és szubvenció segíthet. Fontosabb a külső racionalizálás, vagyis az életképtelen gazdaságok beolvasztása nagyobbakba és a gyenge talajok beerdősítése.

Ami magát az új árszabályozási rendszert illeti, egyes svéd szakértők veszélyt látnak abban, hogy — a világpiaci árhullámzás következményeképpen — a termékárak most egy éven belül is $\pm 10\%$ -kal változhatnak. Ez fokozza a termelők kockázatát, ami ajánlatossá teszi az egyes üzemek eddigi eléggé egyoldalú termelési irányának módosítását a kiegyensúlyozottabb, többoldalú üzemszerkezet javára.

II. Az amerikai árpolitika céljai

Az USA függetlenségének kivívása óta mindig agrárkivitelű ország volt, és az is fog maradni, mert a természet bőven felruházta termőfölddel. Semmi sem mutatja oly világosan a kivitel fontosságát, mint *Black* professzornak az a megállapítása,

hogyan a farmereknek tulajdonképpen csak háborúk vagy háborús veszélyek idején volt jó dolguk. A világ e legnagyobb mezőgazdasági kiviteli országának árpolitikájától azt várhatnók, hogy még inkább hangsúlyozza azt, amire a svéd agrárpolitika oly nagy súlyt helyez: a termelés alkalmazkodását a világpiaci viszonyokhoz, és hogy még jobban ügyel a gazdaságossági szempontokra, mint az Egyesült Királyság, amely mint a legnagyobb agrárbeviteli ország, erőlteti a termelés fejlesztését. Éppen ellenkezőleg: az USA árpolitikája sem az árarányok rugalmasságával, sem a termelés gazdaságosságával nem sokat törődik, egyetlen célja a mezőgazdaság jövedelmezőségének biztosítása. Az angoloknál az utóbbi csak a termelés fejlesztésének szolgálatában álló eszköz, melyet azonban lehetőleg összekapcsolnak a termelékenység fokozásával. Az amerikaiaknál a jövedelmezőség öncél, és bár hivatkozhatnak az egy munkaóra jutó termékmennyiség igen nagy emelkedésére, megfélemlenek arról, hogy a mezőgazdaság országos jövedelmezőségi mérlegének teheroldalára tulajdonképpen be kellene állítani azokat a milliárdokat is, melyeket az állam, vagyis végeredményben a fogyasztók a világpiaci árakon felül adnak a termelőknek. Az Egyesült Királyság először a farmert megillető jövedelmet számítja ki és ebből vezeték le a méltányos árakat; az USA az árakat szabja meg és csak feltételezi, hogy ezekkel a farmer hozzájut az öt megillető jövedelemhez is.

A méltányos (fair) jövedelmen — az 1933. évi törvény szerint — oly nyersjövedelmet értenek, amely „a gazdaság vezetője és családja számára ugyanolyan életszínvonalat tesz lehetővé, amilyent a más foglalkozásúak élveznek”, vagyis olyan névleges jövedelmet, mely az alapidőszakhoz képest ugyanolyan arányban növekedett, mint a többi foglalkozási csoporté. Ebben az esetben van a mezőgazdaság jövedelme paritásban. Ennek elérésére szolgál a termékek paritására.

A paritásár

A paritását a következő képlet adja:

$$\frac{\text{termék alapidő-} \times \text{termelőeszközök}}{\text{szakbeli ára} \quad \text{adott évi árindexe}} \\ 100$$

A tört értékénél kisebb ár paritáson alul van, vagyis ekkor az illető termék vásárlóereje kisebb, mint volt az alapidőszakban. Az összes termékek vásárlóereje pedig akkor változatlan, ha azok árának általános indexe, vagyis az agráralló — melyet paritásarányoknak neveznek — 100. Az alapidőszak 1909–1914, illetve azon árakra vonatkozóan, melyek adatai ebből az időből nincsenek meg, 1919–1928 vagy 1936–1940.

Ez a számítási mód tulajdonképpen rögzítette az 1910–1914. évi arányokat. Ennek képtelenségét belátták és 1949-ben korszerűsítették a számítást. Jelenleg először megállapítják a terméknek az adott évet megelőző tízévi átlagos árát. Ehhez hozzáadják mindazokat a segélyeket, melyeket az állam a feldolgozóknak ezen időszakon belül bármikor adott azért, mert termelvényeiket olcsóbban adták a fogyasztóknak, mint amennyit a farmereknek fizetett árak alapján igényelhettek volna. Ezt az átlagot elosztják ugyanazon tíz év átlagos mezőgazdasági indexével. Ez az ún. helyesbített alapár. Végül az utóbbit megszorozzák a kiadások indexével, azokhoz sorolva a termelőeszközök árán kívül a munkabérek, a kamatokat és az adókat is. Tehát például:

Hízó sertés piaci ára 1943–1952 átlagában 18,00 \$
Mezőgazdasági árindex (1909–14 = 100) = 248

Helyesbített alapár $\cdot \frac{18}{248} = 7,26$ \$

Kiadási árindex (1909–14 = 100) = 275

Paritásár 1953-ra $7,26 \times 275 = 20,30$ \$

Tehát a helyesbített alapár évente változik. Ezzel némileg fellazul az árarányok merevsége, és a termékek tízéves átlagárában érvényesülhet a

technológia és a piaci helyzet változásának hatása az egyes árak egymásközti arányaira. Az agráröllő (paritásarány) számítási alapja továbbra is 1910–1914 maradt. A paritását minden hónapra megállapítja a Földművelésügyi Minisztérium kutatóosztálya.

A nem alapvető termékekre (lásd alább) ezt a rugalmas paritását csak akkor lehetett alkalmazni, ha 1950-ben legalább 95, 1951-ben 90%-a stb. volt a réginek. Mindaddig, míg ezekkel az 5%-os lépcsőkkel a régi paritásár nem kerül az új alá, a kettő közül a termelőre nézve kedvezőbbet kellett, sőt némely termékre kell ma is alkalmazni, 1959- vagy 1960-ig.

A támaszár

Ez az az ár (support price), melyhez a kormány ténylegesen hozzájuttatja a termelőt, ha eleget tett a törvényben előírt feltételeknek. Megállapításához a paritásár csak kiindulásul szolgál. 1938-ig csak tájékoztató jellege volt a kormány számára. Ebben az évben néhány, majd az USA-nak a világháborúba való belépésekor számos termékre vonatkozóan kötelezővé tette a kongresszus a paritásár 90%-ának megfelelő támaszárát. Ez a merev támaszár. Két súlyos hátránnyal járt: egyrészt megakadályozta, hogy nagy termés idején a fogyasztás felvegye a nagyobb árukínálatot, másrészt megfosztotta a termelést az árarányokadta irányítótól. Ezért az 1948. évi törvény kimondotta, hogy az alapvető termékek árának változnia kell a termeléssel fordított arányban. Ezt az elvet azonban részben egyidejűleg, részben későbbi módosításokkal annyira áttörték, hogy a rugalmas paritásár alkalmazására csak 1955-ben került volna sor. Mindkét párt feltette népszerűségét a farmerek körében az 1956. évi elnökválasztáson, az életbeléptetést újból elhalasztották, 1956-ban pedig, a választási ígéret megőrzéséért, a kongresszus megszavazta a merev paritásár visszaállítását. Az elnök ez ellen vétőt emelt, de a rugalmas paritás elvének

fenntartását csak úgy tudta elérni, hogy 82,5%-os támaszárra kötelezte magát.

A támaszárát az egész évre egységesen állapítják meg, de nem az évi átlagos, hanem a közvetlenül megelőző egyhavi paritásár alapján. Évközben csak az idények szerint változik.

A támaszár megállapítása szempontjából a termékek három csoportra oszlanak. Az ún. alapvető termékek, vagyis a kukorica, a búza, a rizs, a földdió, a gyapot és a dohány támaszára összefügg termelésük korlátozásával. Ha a piacrahozható mennyiség korlátozását a termelők megszavazzák, akkor a minimális támaszár, melyet a kormány megállapíthat, attól függ, hogy mennyivel haladja meg a várható kínálat a várható keresletet, vagyis a belföldi fogyasztást és a kivitelt. Minimális a többlet a törvény szerint akkor, ha a kínálat a keresletnél legalább 2, illetve gyapot- és földdióból 8%-kal, maximális, ha annál legalább 30%-kal több. A fő termékek támaszára, a dohányt kivéve, minimális többlet esetén a paritásár 90%-ánál magasabb, maximális többlet esetén annak 75%-ánál kisebb nem lehet; a dohányé mindenkor annak 90%-a. Ebben a támaszárban azonban csak azok a termelők részesülnek, akik a kormány kontingentálási javaslatára szavaztak. A többi a kormány által, a termelési programhoz képest, szabadon megállapítható, de ennél kisebb árat kap. Ha a termelők többsége elvetette a kontingenst, a támaszár a paritásár 50%-a, a dohány pedig semmiféle ártámogatásban nem részesül.

A második csoportot a törvény által felsorolt hat, ún. „kijelölt termék” alkotja: a gyapjú, az angora kecskeszőr, a méz, a dió, a tej és a tejszín. Ezek támaszárát a fenti határok közt és a kínálati többletet figyelembe véve kell megállapítani, de minden további megkötés nélkül, mert ezek ártermelése nincs kontingentálva. Végül a harmadik csoportra, a többi termékre, a kormány – a törvényben felsorolt nyolc körülményt mérlegelve – belátása sze-

rint megállapíthat támaszárát, melynek csak felső határa van megszabva 90%-ban. Bármelyik csoportban a támaszár a paritásár 90%-ánál nagyobb is lehet, ha erre hiány megelőzése vagy enyhítése céljából, vagy nemzetbiztonsági szempontból szükség van.

A támaszárnak csak az a célja, hogy megakadályozza a piac összeomlását, de nem az is, hogy valóságos piaci ár legyen. Háborús időktől eltekintve mindig meghaladta az utóbbit. Egyrészt azért, mert sok, főképpen kisebb farmer előnyösebbnek véli, ha nem veszi igénybe az állami támogatást — ennek okára visszatérünk —, részben pedig azért, mert egyesek tárolási férőhely hiánya miatt nem vehetik igénybe a meghitelezést.

Mint látjuk, az ártámogatás, a tejtől és a gyapjútól eltekintve, nem terjed ki az állati termékekre. Ezek ára a takarmányoké révén van védve. A tej valószínűleg azért részesül árvédelemben, mert termelési költségeinek jelentékeny tételét alkotja az ipari eredetű takarmány; ezenkívül árának nagy idényszerű és területi szóródása miatt is. A hús, a zsír, a baromfihús és a tojás termeléséhez túlnyomóan csak mezőgazdasági eredetű takarmány kell; ezek közül a kukorica védelemben részesül, és ez, valamint a búza árszavatolása kihat a takarmánygabonára is.

Az ármegettámasztó műveletek

A termelők a következő módok egyikén juthatnak a támaszárhoz: 1. A leggyakoribb az áru meghitelezése. Az állam, bizonyos feltételekkel, az általa felajánlott mennyiség támaszáron számított értékével egyenlő összegű kölcsönt folyósít a termelőnek. Ennek folytán nyomott árak idején a termelő nem kénytelen eladni és kínálatával az árat még lejjebb szorítani. Az árut le kell kötnie zálogul. Tehát meghitelezni csak az eltartható termékeket (kukorica, gabona, gyapot és dohány) lehet. Ha a farmer maga tárolja a lekötött mennyiséget, a helyiséget lepecsételik; ha nem, raktárjegy ellenében azt köz-

raktárba szállítják. A kölcsönt kamat terheli. Egy évre szól, de lejárat előtt is visszafizethető. Ezenkívül a termelő a lekötött támaszáron bármikor eladhatja az állami gyűjtőszervnek; ezzel tartozását még akkor is kiegyenlíti, ha a támaszár időközben — mivel a kölcsön átnyúlt a következő évre — megváltozott.

2. Ha az áru meghitelezése valamely okból nem lehetséges, az állam a termelőtől, vagy a kereskedőtől, vagy a feldolgozótól támaszáron megveszi a felkínált mennyiséget.

3. A felvásárlási megállapodás keretében az állami szerv (a Commodity Credit Corporation) kötelezi magát, hogy a termelő által felajánlott mennyiséget — vagy annak egy részét — előbbinek kívánsága szerint bármely későbbi időpontban meg fogja venni támaszáron. A termelő azonban bármikor visszaléphet, vagy pedig kérheti az áru fentiek szerinti meghitelezését.

Mint említettük, a műveletekben csak oly termelők vehetnek részt, akik megszavazták az értékesítési kontingenst, és ahhoz alkalmazkodtak is.

A termelés korlátozása

A kormány csak *vetésterületi* korlátozásokat köteles elrendelni, ha a termelés aránylag kevéssel haladja meg a normális keresletet. Erre a korlátozásra nézve nem kérdezik meg a termelőket; viszont nem is kötelesek hozzá alkalmazkodni, de a túllépéssel elvesztik jogosultságukat az árkedvezményekre. Területi kontingenst bármely termékre meg lehet állapítani. Az alapvető termékekre a kormány *piaci* kontingentálást köteles javasolni, ha azok kínálata a törvényben meghatározott mértékben meghaladja a normális kínálatot. A javaslatról az illető termék termelői szavaznak; kétharmad többség esetén a korlátozás kötelező az elene szavazókra is; ha ekkora többség nincs, elmarad a piacra hozható mennyiség korlátozása, viszont, mint láttuk, lényegesen csökken az ártámogatás. Aki ezt a kontingenst lépi túl, nemcsak az ártámogatástól esik

el, hanem bírságot is fizet. Azt a farmert, aki alkalmazkodik a kontingenshez, „együtműködőnek” nevezik.

E kontingentálások csak mérsékelt eredménnyel jártak. Ez indította az Eisenhower-kormányt a Talajbank létesítésére. Ennek révén az a farmer, aki termőterületének egy részét kivonja a termelésből, kárpótlást kap, mely részben az elmaradt hasznot, részben az üzemi átcsoportosítás költségét foglalja magába. A termelésből kivont terület a talajtartalék. Kétféle lehet. A felszántási tartalék (acreage reserve) a farmer kontingensen belüli vetésterületének az a része, melyet abban az évben nem vet be és melyen nem is legeltet. A talajerőfenntartó tartalékot pedig (conservation reserve) azok a területek alkotják, melyekre nézve a farmer azt a kötelezettséget vállalja, hogy 5–10 évig nem veti be, hanem bekeríti és legelőnek használja.

Az eredmények

Az árpolitika még közvetlen célját, a mezőgazdasági termékek árának stabilizálását sem érte el. A világháború és a koreai háború idejét kivéve az árak állandóan paritáson alul voltak. De a közvetett cél, a jövedelem-paritás sem valósult meg. 1947-től 1957-ig a fejenkénti jövedelem az egész népesség átlagában 1230 dollárról 2040-re, 66%-kal, a mezőgazdaságban 835-ről 960-ra, 14%-kal emelkedett.* Nyers számítással megállapíthatjuk, hogy az az összesen kb. 14 milliárd jövedelemtöbblet, melyhez 1953-tól 1957-ig a farmerek jutottak, ugyanezen öt év alatt az államnak netto 20 milliárdba került.

De még ez a csekély jövedelem-többlet is igen aránytalanul oszlik meg. Az összesen 4,8 millió gazdaságból 2,7 millió az árutermelő és ezekből ered az árumennyiség 90%-a. Nyilvánvaló, hogy túlnyomóan ezek a támogatás haszonélvezői. A kisfarmereknek kevés jut belőle, nem is földjükből élnek, jövedelmük $\frac{3}{4}$ része a mezőgazdaságon kívüli for-

rásból származik. Viszont a termőterület kontingentálásának terhét főképpen ezek viselik, mert miatta amúgy is kis vetésterületeik gazdaságos megművelése szinte lehetetlené válik. Szűk üzemi kereteik miatt nem is igen térhetnek át nem-kontingentált termékekre, mint a nagyobb üzemek. Arra is kevesebb a lehetőségük, hogy kiaknázzák a technikai fejlődést, kisebb területükön ugyanúgy többet termeljenek, mint a nagyüzemek. A termelékenység rohamos fejlődéséből, mely 1928–1948 közt a búza termésátlagát 42, a kukoricáét 57%-kal növelte, nekik kevesebb a hasznuk. Mivel pedig az óriási állami készletek felduzzadásának éppen az a fő oka, hogy a kedvező árak hatására nagyarányú belterjesítés folyik, az a paradox helyzet áll elő, hogy az állami támogatást azok fölözik le, akik tulajdonképpen szabotálják az állam korlátozásra irányuló termeléspolitikáját, ti. a nagyüzemek, míg a kisüzemeknek, melyek — kénytelen-kelletlen — inkább alkalmazkodnak ahhoz, ti. kevésbé belterjesítenek, csak morzsák maradnak. A kisüzemek inkább lemondanak az árkedvezményeikről, semhogy megbolygassák a vetésterület és a családi munkaerő szerkezetét. Így aztán pl. 1957-ben a kukorica-övezet gazdaságainak csak 14%-a vette igénybe az állami támogatást, a többi előnyösebbnek látta a kontingentálás semmibevevését.

A Talajbankkal kapcsolatos felszántási tartalék sem vált be, noha 1957-ben 614 millióba került az államnak. Ennek is az oroszánrészét a nagyüzemek vitték el. 67 nagyfarmer kapott egyenként 50 000 dollárnál nagyobb kárpótlást; egyikük 278 187 dollárt. A talajerőfenntartó tartalék jobban bevált.

Néhány bíráló megállapítás

Szinte közhely már, hogy milyen óriási készletek halmozódtak fel az árpolitika következményeképpen az állami tárházakban, még olyan költségesen tárolható termékekből is, minő a vaj. De kevésbé ismeretes, hogy ezt az árpolitikát az amerikai

* Az Economist 1957. évfolyam 403. oldalán közölt ábrákról leolvasott adatok alapján.

tudományos szakkörök is a leghatározottabban elítélik. Jellemzők erre egy tíz egyetemi tanárból, két kutató szakemberből és az elnök gazdasági tanácsadó bizottságának volt elnökéből álló bizottságnak alábbi fontosabb megállapításai, melyek majd egy éven át tartó tanácskozásokon jöttek létre.

1. A paritás és a megállapításához használt képletek nem alkalmasak az egyébként helyes jövedelmezőségi cél elérésére, mert a negyven évvel ezelőtti árviszonyoknak semmi kapcsolatuk nincs a jelenlegi termelési feltételekkel. 2. A gyakorlatban az agrárpolitika a magas árakat összevéve a mezőgazdaság jólétével, a merev árszerkezetet pedig a termelési ág stabilitásával. 3. Az árpolitika a farmereket nem arra ösztönzi, hogy termelésüknek a közgazdaságba való beilleszkedésével és a hatékonyság fokozásával, hanem — szerveztségükre és politikai súlyukra támaszkodva — trendfeletti árak erőszakolásával törekedjenek helyzetük javítására. 4. A termelés, az értékesítés és a felhasználás ellenőrzésére irányuló intézkedések elkerülhetetlenül egy mesterséges árszint fenntartásának eszközévé válnak; az eredetileg önkéntesnek tervezett intézkedések előbb-utóbb kötelezőkké lesznek, gátolják a termelőket a változó viszonyokhoz való alkalmazkodásban; a kontingentálás végleges vagy átmeneti veszteséget okoz a közgazdaságnak. 5. Az egyik termék termelésének korlátozása elkerülhetetlenül a kontingentálás kiterjesztésének tendenciáját váltja ki, és a kormány nem tud ellenállni az eredetileg kívülmaradtak irigységből eredő nyomásának. 6. A tárolási program még teljes foglalkoztatottság és bőséges vásárlóképeség esetén is a piaci viszonyok által indokolt szint felett tartja az árakat, aminek következtében a feldolgozó ipar nyersanyag-költségei, úgyszintén az egész iparban a munkabérek is nagyobbak, mint lehetnének, ennél fogva az iparcikkek árainak is emelkedniök kell, azokénak is, melyeket a mezőgazdaság használ. 7. A paritásképlet mechanizmusa ilyen módon az inflációs irányzatot táplál-

ja, annál is inkább, mert a mezőgazdaságból eredő termelőeszközök is szerepelnek a költségindexben, tehát a termékárak emelése önműködőleg növeli a költséget; ezzel a mezőgazdaság az infláció egyik fészkevé lesz. 8. Elvileg a védelem indokolt, részben a sok kisüzemre való tekintettel, részben pedig azért, mert az árutermelő üzemek is, szorosabb értékesítési és beszerzési piaci kapcsolataik, fokozottabban pénzgazdálkodó jellegük miatt ma sokkal nagyobb kockázatot viselnek, mint azelőtt. Az utóbbiaknak nyújtott ésszerű árszavatolás elfogadható, de a kisüzemekben nem azzal, hanem üzemterületük megnagyobbításával, termelési színvonaluk emelésével, végső esetben pedig megfelelőbb mezőgazdasági tájra, vagy pedig más foglalkozásba történő áttelepítésükkel kell segíteni.

Elég lesújtó bírálat. Most már a kormány is belátta, hogy az árpolitika zsákutcába jutott. Az elnöknek a jelenlegi kongresszushoz intézett üzenete jelentékeny módosításokat javasol: a fő termékek támaszárának alsó határa a jelenlegi 75% helyett 60% legyen; az alsó és a 90%-os felső határ között az árat a kormány a helyzet mérlegelésével szabadon állapíthassa meg; szűnjék meg az ún. lift-záradék, mely szerint a támaszár önmagától emelkedik, ha az állami készlet bizonyos minimumon alul csökken; a kukorica területi kontingense szűnjék meg, a többi főtermékét pedig a kormány emelhesse 50%-kal. Óvatos javaslatok ezek, és mégis, a farmerállamok képviselői és szenátorai máris bejelentették a legerősebb harcot ellenük. Valószínű, hogy a módosítások ez évre lekerülnek a napirendről, mert hiszen az idén választják a kongresszusi tagok felét!

Újabb bizonyítéka ez annak, hogy az árpolitika teljesen a pártok játéklabdájává vált. Ingyen korteseszköz, melynek hatalmas költségét végeredményben a dolgozó fogyasztó fizeti meg. Meglepőnek látszik, hogy az 1957-ben mindössze 11,5%-ot* jelen-

* Economist uo.

tő farmernépeség érdekei ennyire átütő erejűek.

Kétségtelen, hogy a közvéleményből nem hiányzik a mezőgazdaság különleges válságérzékenységének és a farmerek jogos jövedelmi igényeinek belátása. De ily ésszerűtlen árpolitikát nem fogadna el, ha a farmereknek nem volna számarányukat meghaladó politikai súlyuk. Ez abból ered, hogy az országban vannak nagy agrártöbbségű területek, melyekben a farmerektől függ a kiskereskedők, a kisiparosok, a szabadfoglalkozásúak, a választott helyi tisztviselők boldogulása. *Black* szerint ezek az egész országot véve kb. 10% olyan keresőt

jelentenek, aki közvetve a mezőgazdaságból él. Ezekkel együtt a farmerérdekeltség már tekintélyes kisebbség, valóban a mérleg nyelve a két párt választási küzdelmeiben. A nemzeti jövedelemből neki jutó mintegy 15% megtoldása 2–3%-kal nem jelentős a politikusok szemében, ha ettől függ a párt győzelme. A farmerek pedig erős szervezetük révén kellő nyomatékkal tudnak érvényt szerezni a kívánságaiknak a jelöltek-nél. Ennek köszönhető a farmerek kiváltságos helyzetüket, az USA pedig teljesen elhibázott agrárpolitikáját és krónikussá vált agrárproblémáját.

Ihrig Károly

Csikós Nagy Béla: Árpolitika az átmeneti gazdaságban

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1958. 455 o.

Csikós Nagy Béla nemrég megjelent „Árpolitika az átmeneti gazdaságban” című könyve úttörő munka a magyar közgazdasági irodalomban, amely méltán tarthat számot érdeklődésre belföldön és külföldön egyaránt. Magyarországon eddig nem jelent meg átfogó mű a szocialista árpolitikáról, hasonló a helyzet a többi népi demokratikus országban is, míg a Szovjetunióban Tureckij és Majzenberg összefoglaló munkái a megvalósult szocializmus árpolitikai gyakorlatát ismertetik. Bőséges irodalmi anyag áll azonban rendelkezésre valamennyi szocialista országban az árpolitika és az árképzés egyes részproblémáiról. Csikós Nagy Béla nagy irodalmi anyagot dolgozott fel, munkájában felhasználja, ismerteti és bírálja szinte valamennyi szocialista ország közgazdájának tanulmányait. A szerző az árpolitikai problémákat kifejezetten az átmeneti gazdaság viszonyai között elemzi, ami külön érdekességet és jelentőséget biztosít munkájának.

A könyv többet nyújt árpolitikai ismereteknél. Behatóan foglalkozik az árképzés módszereivel, a folyamatban levő termelői árrendezés irányelveivel, a hazánk mai adott gazdasági helyzetéből folyó árpolitikai követelményekkel. Az ezekre vonatkozó fejezetek aktuális, gyakorlati célt is szolgálnak, mert a termelői árrendezésben közreműködő több ezer dolgozó jó áttekintést kap az árrendezés céljáról, értelméről, irányelveiről, szervezéséről és módszereiről is. A könyv ily módon segítheti az apparátust a termelői árrendezés nagy és bonyolult feladatainak megoldásában.

Csikós Nagy tudományos rendszerbe foglalja az árpolitika feladatait, megnyilvánulási formáit, alapelveit, törvényszerűségeit. A kérdéseket bátran, dogmatizmustól mentesen tárgyalja, ismerteti a vitákat, bírálja a különféle véleményeket, és legtöbbször állást is foglal. Elemzése a marxizmus—leninizmus talaján állva a dialektikus módszer alkalmazását tükrözi. Hangja emellett még akkor is mértéktartó és tárgyilagos, amikor valamilyen nézetet élesen és határozottan bírál.

A könyv az árpolitika kérdéseit három részben tárgyalja. Az első rész a termelői árak, a második a mezőgazdasági árak, végül a harmadik rész a fogyasztói árak problémáival foglalkozik. Ez a szerkezet nem kizárólag a rendszerezésre utal, hanem egyben a szerzőnek azt a felfogását is tükrözi, hogy az árpolitika feladatai jellegükben is alapvetően eltérők a három területen, és hogy — minden összefüggés ellenére — lényegében három különböző árrendszerrel van dolgunk.

A szerző legrészletesebben a termelői árak kérdéseit fejtegeti — amelyeknek a folyamatban levő termelői árrendezés kölcsönöz különös aktualitást —, de igen sok érdekes és hasznos elemzést tartalmaznak a mezőgazdasági és a fogyasztói árakkal foglalkozó fejezetek is. Sajnos, hiányzik a bevezető elméleti megalapozás, s részben ennek tudható be, hogy néhol nem a kérdések elvi tisztázásával, hanem csak a pillanatnyi adott helyzetben lehetséges gyakorlati megoldásokkal találkozunk. Pedig ilyen átfogó munkával szemben az az igény is támasztható, hogy *elvi- leg* helyes, optimális, a megfelelő előfeltételek megteremtése után megvalósítható módszereket is ismertessen, mert csak így lehet valóban előremutató.

Mindenképpen helyesnek kell tartani, hogy a szerző az árrendszer fejlődéséből és a jelenlegi adottságokból indul ki. Az átmeneti gazdaság jellemző vonása azonban a termelési viszonyok fejlődése a szocialista szektor állandó erősödésének, szélesedésének irányában. A szocializmus gazdasági törvényei a fejlődés mindenkorai szakaszának megfelelően egyre nagyobb erővel érvényesülnek. Minél teljesebben tör utat magának az alaptörvény és a tervszerű, arányos fejlődés törvénye, annál inkább csökken az értéktörvény tényleges hatása. Ennek megfelelően nem lehet az átmeneti gazdaság egész időszakára egységes árpolitikai irányelveket leszögezni, mert azok nem függetleníthetők a szocializmusban ható gazdasági

törvények érvényesülésének fokától. Csikós Nagy fejlődésünk *jelenlegi* szakaszában elemzi az árak problémáit, fejtegetései tehát az *átmeneti gazdaság egy meghatározott periódusára* vonatkoznak.

Az okfejtések alapján levont *gyakorlati* következtetések túlnyomó részét hazánk adott helyzetében, a fejlődés jelenlegi szakaszában helyesnek kell tartani. Egyes fejtegetései és látszólag elméleti igényekkel is fellépő tézisei azonban bizonyára sok vitára fognak még alkalmat adni, s ezek egy részével magam sem értek egyet.

A szerző a termelői árrendszerrel kapcsolatban rendszerezi — a Szovjetunióban lefolyt vita alapján — az árrendszertípusokat, megkülönböztetve érték-, termelésiár- és önköltség-típusú árrendszereket. Elemzi és bírálja ezeket, és megállapítja, hogy az új — kidolgozás alatt álló — termelői árrendszer lényegében önköltség-típusú árrendszer lesz, amelyben azonban jelentős lépést teszünk a munkaráfordításokkal, az értékkel arányos árak kialakítása felé.

Csikós Nagy szerint nem a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek eltérő árképzése alapján lehet jellemezni az árrendszereket, hanem — a termék termelési eszköz és fogyasztási cikk jellegétől függetlenül — az állami vállalatok ún. nettó (forgalmi adó nélküli) termelői ára és a fogyasztói ár képzésének módszerei alapján. Véleménye szerint nem a termék termelési eszköz vagy fogyasztási cikk jellege dönti el az árképzés és az árpolitika elveit és módszereit, hanem az a körülmény, hogy a termelői (nettó) áraknak egészen más feladatokat kell megoldaniuk, mint a fogyasztói áraknak. A termelési eszköz és a fogyasztási cikk termelői (nettó) ára egyaránt elsősorban az állami vállalatok önálló elszámolását hivatott szolgálni, míg a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek fogyasztói ára az árak valóságos funkcióit tölti be (a jövedelemelosztás, a kereslet és a kínálat egyensúlyának biztosítása stb.). Az árrendszerek típusát is ebből az elvi alaphoz kiindulva határozza meg.

A termelői (nettó) árak a társadalmi tiszta jövedelemnek csupán egy — általában kisebb — részét tartalmazzák. Az érték- és a termelésiár-típusú árrendszereket az különbözteti meg egymástól, hogy az első az árképzésnél a társadalmi tiszta jövedelmet a ráfordított munka arányában, a második pedig a lekötött eszközök arányában osztja el. A termelői (nettó) árrendszer ezek szerint nem is lehet sem érték-, sem termelésiár-típusú. Ugyanakkor a fogyasztói árrendszer mindhárom típusban elképzelhető, mert gyakorlatilag nincs akadálya annak, hogy a társadalmi tiszta jövedelmet a különböző termékekre az önköltség arányában osszuk el.

Az árvitában a hangsúly azon volt, hogy az állami vállalatok egymás közötti forgalmában alkalmazott árak (és ezek döntően termelési eszközök árai) képzésében helyes-e eltérni az általában alkalmazott árképzési módszerektől. Lényegében két alapkérdés vetődött fel. Az egyik: mi legyen az árak centruma, a másik a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek árszínvonalának és árarányainak jelentős különbsége.

Csikós Nagy azt az elvi álláspontot képviseli, amely szerint az állami vállalatok egymás közötti forgalmában az ár különleges kategória, amely nem ruházható fel a valóságos árak attribútumaival. A termelői (nettó) ár tehát nem igazi ár. Ezt az álláspontot a szovjet közgazdászok túlnyomó többsége elvetette, s Majzenberg és Tureckij egyedül maradtak a Csikós Nagy által is képviselt álláspontjával.

Az árak „kétszintűsége” az új árrendszerben is megmarad, bár jelentősen enyhül. Ennek az enyhülésnek azonban nem annyira *elvi*, sokkal inkább *gyakorlati* oka van. Elvi változást jelent a munkabérek utáni illetményadó bevezetése (ami az értékarányos árak közelítésére alkalmas). Ez azonban a „kétszintűség” csökkentésében elenyésző szerepet játszik. A „kétszintűség” csökkentését túlnyomó részben az idézi elő, hogy a dotációk, veszteségtérítések, külkereskedelmi áraránytalanságok felszámolása folytán a termelési eszközök árai jelentősen emelkednek, s mivel a fogyasztói árak nem változnak, a két szektor árai közelebb kerülnek egymáshoz.

Az árrendszer problémái nemcsak a termelői és a fogyasztói árak szintkülönbségében rejlenek. A Csikós Nagy által „kétszintűség”-nek nevezett jelenség az *árarányok* problémája is. Természetes, hogy a termelői és a fogyasztói árak színvonalára eltér egymástól, mindig is el fog térni, hiszen — ha más nem — a kereskedelmi árrés maga is indokol bizonyos szintkülönbséget. Az azonban már vitat-

ható, mennyiben helyesek az olyan árarányok, amelyek a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek árainak vagy a termelői árak és a fogyasztói árak képzésénél *alapvetően* eltérőek, mennyiben helyes az olyan árpolitika, amely a termékek végső árának kialakításánál gyökeresen eltérő szempontokat követ.

Csikós Nagy megállapítja, hogy a termelői és a fogyasztói árak centrumának azonosnak kell lennie. „A társadalmilag szükséges munkaráfördításhoz igazodó árarány nemcsak a termelői árrendszernek, hanem a fogyasztói árrendszernek is centruma” — írja (363. o.). A centrumtól való eltérés azonban más okból és ezért más mértékben és irányban is történhet a termelői és a fogyasztói áraknál. Véleményem szerint egyáltalán nem mindegy, hogy az eltérések, illetve eltérítések eldöntésekor milyen centrumból indulunk ki. Ettől függően ugyanis az eltérítések megítélése is gyökeresen más lehet. Hiszen ami az egyik centrumtól eltérést jelent, a másik centrumtól nem eltérés, pl. ha eltérünk az érték-centrumtól, még nem bizonyos, hogy eltértünk a termelési ár- vagy az önköltségi centrumtól.

A most készülõ termelői árrendszer alapjaiban önköltség-típusú árrendszer — állapítja meg a szerző —, a termelői árarányok általában meg fognak felelni az önköltségi arányoknak. Fogyasztói árrendszerünknek ezzel szemben kevés köze van az önköltségi arányokhoz — ezt is nyugodtan megállapíthatjuk. Nem is lehetséges, hogy a centrum az árstabilitás elvének merev alkalmazása mellett azonos legyen, hiszen a termelői árak — sokszor gyökeres — módosítása sokkal gyakoribb jelenség, mint a fogyasztói áraké.

Megítélésem szerint Csikós Nagy okfejtéséből hiányzik egy alapvető összefüggés. Az ugyanis, hogy nemcsak az önköltség befolyásolja az árakat, hanem az árak is az önköltséget. Az önköltség döntően a munkabérek színvonalától függ, a munkabérek pedig nem függetleníthetők a fogyasztói árak színvonalától. A valóságban tehát az összefüggés *kölcsönös*. Az önköltség nem lehet centruma az áraknak, mert az önköltséget is az árak (illetve az ezek alapján kialakult bérek) határozzák meg. Az árak centruma objektíve csak az érték vagy az értéken alapuló termelési ár lehet — itt most nem kívánok a vitának ebbe a részébe belebocsátkozni —, de semmiképpen nem lehet centrum az értéknek egy része.

Az árak eltérítése az önköltségtől — természetes és semmitmondó. Az ár a mi gazdaságunkban is objektív kategória. Az árnak biztosítania kell a társadalmi tiszta jövedelem meghatározott mértékét. Ha az önköltség az árak centruma lehetne, ez annyit is jelenthetne, hogy adott esetben a centrumtól, tehát az önköltségtől nem kell egyáltalán eltérni — ami nyilvánvaló abszurdum. Azt lehetne mondani, hogy a centrum nem az önköltség, hanem az az ár, amelyet a társadalmi tiszta jövedelemnek az önköltségi arányok szerinti felosztásával képezünk. Ilyen vélemények valóban jelentkeznek. Óriási különbség azonban, hogy az önköltséget vagy az önköltség és az önköltséggel arányos társadalmi tiszta jövedelem összegét tekintjük-e az árpolitika szempontjából centrumnak. Utóbbi esetben ugyanis új termelői áraink — és termelési eszköz-áraink — egységesen lefelé térnek el a centrumtól.

Új termelői árrendszerünkben valóban lépéseket teszünk az érték megközelítésére. Különösen a munkabérek után felszámítandó illetményadó mutat ilyen kezdeményezésre.

Azt azonban már vitatni kell, hogy a rezsiköltségek elosztási rendjének módosítása feltétlenül közelebb hozná az árakat az értékarányokhoz. A rezsiköltség nem része a társadalmi tiszta jövedelemnek, amelynek a munkabérek arányában történő elosztása az értékarányok megközelítését elősegíthetné.

A rezsiköltségeket úgy helyes elosztani, ahogy azok az egyes gyártmányok előállításával kapcsolatban tényleg felmerülnek. Ahol a rezsiköltségek a valóságban nem arányosak a bérekkel, ott nem közelítünk az értékhez, illetve az értékarányokhoz azzal, hogy a rezsit a bérek arányában osztjuk fel. Sőt adott esetben éppen az ellenkező hatást érjük el. A rezsiköltségek vetítési alapjául csak ott helyes a munkabért kijelölni, ahol ez biztosítja a valóságnak legjobban megfelelő elosztást. Az önköltségszámítás legfontosabb alapelve, hogy minden termék annyi költséget viseljen, amennyi előállításával kapcsolatban tényleg felmerül. Ez az alapelv pedig azt a követelményt támasztja, hogy minden esetben mélyreható elemzéssel határozzuk meg a vetítési alapot. A rezsiköltségek igen jelentős része nem a munkabérekkel arányosan változik. Így pl. az anyagmozgatás költségeinek vajmi kevés köze van a produktív munkabérek nagyságához és arányához. Egyes iparágakban a rezsiköltségeknek csak töredéke tekinthető olyannak, amely a produktív bérekkel arányos. Nem lehet tehát egyetérteni a költségelmélet alapvető tézisének ilyen önkényes értelmezésével.

A rezsiköltségek tekintélyes része egyébként szintén munkabérekéből és munkabér jellegű kiadásokból tevődik össze. Ha az értéket vagy az értékarányokat akarjuk megközelíteni, a rezsiköltségek között elszámolt munkabérnek ugyanolyan szerepet és jelentőséget kell tulajdonítani, mint a produktív munkabérnek. Ezek a munkabérek, illetve a mögötte levő élőmunka nem olyan arányban alkot értéket, mint a közvetlenül elszámolható termelő munka, hanem amilyen arányban ténylegesen felmerül. Olyan intézkedés tehát, amely a rezsiköltségeket *elvileg* a közvetlenül elszámolható munkabérek arányában kívánja — szinte feltétel nélkül — elosztani, nem az értékarányokhoz visz közelebb, hanem ellenkezőleg, akadályozza az értékarányok megközelítését.

A szerző behatóan foglalkozik az anyagi ösztönzés és az ár összefüggésével a „Vállalati nyereség és a gazdasági mechanizmus” című fejezetben. Az ösztönzés szempontjából háromféle árat különböztet meg: a „közömbös”, az „egyensúlyi” és az „ösztönző” árat. Csikós Nagy bírálja a közömbös és az egyensúlyi ár elvét, valamint az ezen árelveken nyugvó, a gazdasági mechanizmussal összefüggő elgondolásokat. Véleménye szerint a közömbös ár (teoretikus elgondolás, amely szerint a vállalat számára közömbös legyen az ár, tehát a terv szerinti választékban és anyagfelhasználással termeljen, hiszen minden ár egyforma eredmény elérését tenné lehetővé számára) nem reális lehetőség, mert közömbös ár egyszerűen nincs, és nem is lehet. Az egyensúlyi ár a szerző szerint nem helyes elgondolás, mert az árnak, illetve az értéktörvénynek termelésszabályozó szerepet biztosítana, ami szocialista termelési viszonyok közt megengedhetetlen. (Egyensúlyi ár esetén ugyanis a nagyobb kereslet vagy kisebb kínálat a termelői árban foglalt nyereségben is kifejezésre jutna.) Csikós Nagy ennek megfelelően a „tudatos ár-ösztönzés” híve. Magam részéről a rendszerezést nem tartom túlságosan szerencsésnek, és a szerző érvelésével sem tudok mindenben egyetérteni.

Véleményem szerint, a tervgazdálkodás adott időszakban és országban legalkalmasabb, a gazdaságpolitika célkitűzéseinek legjobban megfelelő mechanizmusát kell meghatározni, és az árrendszert ebbe a mechanizmusba kell beállítani. Nem az árrendszer határozza meg a mechanizmust, hanem fordítva, a gazdaságpolitika és a mechanizmus az árrendszert. Minden mechanizmus más árrendszert igényel, és azonos árrendszer minden mechanizmusban másként érvényesül, másként hat.

Csikós Nagy az ösztönző árrendszer híve. Ebben teljesen egyetértek vele. A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének irányításával folytatott kutatásom eredményeképpen azonban — úgy vélem — sikerült bizonyítanom, hogy az árak ösztönző hatása nagymértékben a gazdasági mechanizmustól függ. Csikós Nagy kutatásom legfontosabb megállapításait helyesen idézi (88—89. oldal), s mivel azokhoz megjegyzést nem fűz, nyilvánvalóan egyet is ért azokkal. Ugyanakkor nem vonja le az ebből folyó logikus következtetéseket, amelyek pedig részben ellentmondanak egyéb megállapításainak.

Az ár ösztönző szerepe a nyereségen keresztül érvényesül. Csikós Nagy erősen bírálja az elsődlegesen a rentabilitásra épített anyagi érdekeltséget, ugyanakkor az ár ösztönző szerepe mellett tör lándzsát. Az ár azonban csak akkor fejthet ki ösztönző hatást, ha a vállalatok és azok dolgozói érdekeltek a nyereségben és annak növelésében. Ha az anyagi érdekeltség nem a nyereséghez fűződik, hanem például egyéb, műszaki gazdasági mutatókhoz (amint azt a szerző javasolja), akkor az ár ösztönző szerepéről beszélni vagy nem, vagy csak igen szűk keretek közt lehet, de semmi esetre sem lehet az árrendszert az ösztönzés elvére építeni. Ezt korábban megkíséreltük és a tapasztalat bebizonyította, hogy az ilyen kísérlet — mint önmagában vett ellentmondás — reménytelen.

Lehet vitatkozni azon — aminthogy sokan vitatkoznak is —, mennyiben helyes az anyagi érdekeltséget a nyereséghez kapcsolni? De, aki elveti a nyereséget mint az anyagi érdekeltség alapját, elvetette az ár ösztönző szerepének komoly lehetőségét is. A rentabilitáshoz kapcsolt anyagi érdekeltség lebecsülése és az ár ösztönző szerepének kihangsúlyozása logikai ellentmondás.

Egyébként nem lehet egyetérteni az „egyensúlyi” ákról adott elemzés egyes megállapításaival sem. Feltétlenül helyes a szerző álláspontja addig, amíg a szabad áralakulással szemben a kötött árgazdálkodás mellett foglal állást. A szabad áralakulás megengedése összeegyeztethetetlen a tervgazdálkodással, a spontaneitás útjára vinné a népgazdaságot, s végső soron valóban az értéktörvény termelés-szabályozó működéséhez vezetne.

Az egyensúlyi és az ösztönző ár azonban távolról sem választhatók el olyan élesen egymástól, amint azt a szerző teszi. Ha az árak *helyes* irányban ösztönöznek, akkor egyben az egyensúly irányában is ösztönözniök kell, mert a helyes irány nem lehet más, mint a dinamikus egyensúly biztosítása. Olyan ösztönzés, amely nem az egyensúlyt mozdítja elő, helytelen ösztönzés. A termelői ár a termelés oldaláról nézve akkor ösztönöz helyes irányban, ha olyan termékek előállítására serkent, amelyekből kevés van, amelyekből az egyensúly eléréséhez többre lenne szükség. Az egyensúlyt a kereslet oldaláról ilyen esetben csak a fogyasztói ár emelésével lehetne biztosítani. A másik út a kínálat, a termelés növelése. Ennek ösztönzése hozzásegíthet az egyensúly megteremtéséhez. A termelés növelését utasítással is el lehet érni. De nyilvánvaló ellentmondás lenne, hogy valamely termék termelésének növelésére utasítjuk a vállalatokat, s ugyanakkor az árakon keresztül nem ennek az utasításnak végrehajtását támasztjuk alá, hanem esetleg éppen ellenkező irányban ösztönzünk. Az ösztönzés csak akkor lehet helyes, ha összhangban van az utasítással. De lehetséges-e vajon — mert Csikós Nagy álláspontja csak így érthető —, hogy a nagy és kiegyensúlyozatlan kereslet mellett a népgazdaságnak nem érdeke a termelés növelése? Ez nem lehetséges.

Adott kereslet adott fogyasztói ár mellett jelentkezik. Ha az egyensúlyhiány tartós (ha átmeneti, teljes mértékben egyetértek a szerzővel, nem szükséges ármódosítás), csak kétféle intézkedés képzelhető el: a fogyasztói ár emelése vagy a termelés növelése. Feltéve, hogy a fogyasztói árat nem kívánják emelni, a termelés növelését utasítással és ösztönzőkkel is elő kell mozdítani. Az egyensúlyi ár tehát ez esetben ösztönző ár is, vagy ha úgy tetszik, az ösztönző ár lényegében az egyensúlyi ár szerepét tölti be.

Azt jelenti az ilyen ár, hogy az értéktörvény szabályozza a termelést? Szó sincs róla! Csupán azt jelenti, hogy az értéktörvényt, az árat tudatosan felhasználtuk a termelés általunk is szükségesnek ítélt növelésének ösztönzésére.

Lehetséges, hogy a termelés, a kínálat teljesen rugalmatlan. A kapacitások azonban nagyon gyakran jobban is kihasználhatók és konvertálhatók. Nem ritkán éppen a helytelenül megállapított ár lehet az oka a nem kielégítő termelésnek, kínálatnak. Ha a tartós egyensúlyhiány miatt az állam arra kényszerül, hogy a fogyasztói árat emelje, célszerű lehet a termelői árban foglalt nyereség, és így a termelői ár emelése is, hogy az egyensúlyi helyzet ne csupán a kereslet, hanem a kínálat oldaláról is megközelíthető legyen. Nem lehet tehát az ösztönző árak elvi álláspontja mellett a termelői és a fogyasztói árak merev kettéválasztásának ugyancsak elvi alapjára helyezkedni. Mindez nem jelenti, hogy a fogyasztói és a termelői árak módosulásában valamiféle automatizmusnak kellene érvényesülnie. Itt nem az automatizmus, a spontaneitás és a tudatosság szembeállításáról, hanem az árpolitikában érvényesítendő ésszerű és teljesen tudatos eljárásról van szó. Nem az értéktörvény termelésszabályozó szerepe, hanem az értéktörvény felhasználása, illetve fel nem használása az, ami a vita lényegét képezi.

Csikós Nagy a termelői és a fogyasztói árrendszert két külön világnak tekint, amelyek összefüggnek ugyan egymással, de az árpolitikának mindkettőnél egészen eltérő feladatokat kell megoldania. A termelői árakon belül ismét mások az árpolitika feladatai a termelői nettó és termelői bruttó árak vonatkozásában. A termelői nettó árak a vállalati önálló elszámolás biztosítására hivatottak. A termelési eszközök termelői bruttó árai a termelő fogyasztás irányítását, a helyes árarányok biztosítását célozzák. Ugyanakkor a fogyasztói árpolitika elsőrendű feladata az egyensúly biztosítása a vásárlóerő és az árualap között összességében és részleteiben is. A szerző nagy súlyt helyez annak bizonyítására, hogy a termelési eszközöknél az egyensúly biztosítása árak segítségével szükségtelen, mert ez az anyagi-műszaki ellátás keretében valósul meg. Ez a magyarázata annak, hogy az árpolitikának egészen mások a feladatai a *termelői*, illetve a *fogyasztói* árak vonatkozásában.

Ez az okfejtés bármennyire tetszetős, nem egészen logikus. Ha a termelő fogyasztást lényegében az anyagi-műszaki ellátás szabályozza, miért van szükség az önköltségtől eltérő árarányokra, miért van szükség árpolitikára? És vajon igaz-e, hogy a termelő fogyasztás az anyagi-műszaki ellátás keretében szabályozódik? Ez csak a központi gazdálkodás alá vont termékekre igaz.

Ezeknél a terv valóban meghatározó jellegű. Érdekes módon azonban éppen ilyen anyagoknál kerül sor alapvető áreltérésekre (pl. szén, olaj, fekete és színes fémek, fa, beton stb.). Nem világos az okfejtésből, mi szükség van arra, hogy a központilag elosztott és szigorú gazdálkodás alá vont anyagoknál eltérjünk az önköltségi vagy az értékarányoktól, amikor éppen ezen a területen az árpoli-

tika hatékonysága nyilvánvalóan alig érvényesülhet? A vállalatok anyagfelhasználását azonban az anyagi-műszaki ellátás keretében csak részben szabályozzák. Vannak iparágak, ahol a központi gazdálkodás alá vont anyagok felhasználása az egész anyagfelhasználásnak töredéke csupán. Joggal merül fel a kérdés: milyen módon lehet biztosítani a központi gazdálkodás alá *nem vont* anyagoknál a népgazdaság érdekeinek legjobban megfelelő felhasználási arányokat és a legmesszebbmenő takarékossgot? Ezen a területen nyilván az árpolitika lehet erre a célra a leghatékonyabb eszköz. Van-e ezen a területen jelentősége az „egyensúlyi” árnak, mivel itt a központi tervezés utasítás jellege nem érvényesül? A szerző túlságosan egyszerűen intézi el a termelő fogyasztás kérdését, amikor megfélekedezik arról, hogy ennek jelentős része legfeljebb globálisan, az önköltségi tervben kerül előírásra.

Az „egyensúlyi” árat és az erre az elvre épített árpolitikát nem lehet kizárólag a termelői és a fogyasztói árak vagy a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek csoportosításában bírálni. Az *„egyensúlyi” ár jelentősége ott kezdődik, ahol a központi utasítás végződik.* A fogyasztói árpolitikát azért kell az egyensúlyi elvre felépíteni, mert a lakosság fogyasztására, keresletére, illetve annak összetételére nem lehet kötelező utasítást adni. A termelési eszközöknél akkor és addig lehet eltekinteni az egyensúlyi elvre épített árpolitikától (a célszerűség kérdéséről függetlenül), amíg az egyensúlyt a központi gazdálkodás biztosítja. De rögtön felmerül az egyensúly kérdése, amint a tervezés és a gazdálkodás naturalisan nem terjed ki az egyes termelési eszközökre.

A fentiekkel nem kívánom azt állítani, hogy a termelői és a fogyasztói árpolitika célkitűzései, módszerei azonosak lehetnének. De azt állítom, hogy Csikós Nagy feltétlen elutasító álláspontja az egyensúlyi árral szemben nem látszik indokoltnak, sem bizonyítottnak.

Említettük, hogy Csikós Nagy Béla szemléletében nem a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek, hanem az összes termékek termelői és fogyasztói ára a központi kérdés. Igaz, hogy a *jelenlegi gyakorlat* valamennyi szocialista országban az, hogy az állami szektoron belül az árat inkább elszámoló jellegű kategóriának tekintik. De éppen ezt a szemléletet érték az utóbbi években a leghevesebb bírálatok. A közgazdászok túlnyomó többsége ma már nem ért egyet ezzel — „az állami szektoron belül mozgó termelési eszköz nem áru” elvén alapuló — felfogással.

Az állami szektoron belül nem történik tulajdonosváltás a termékek adásvételekor, a csere egyik sajátos vonása tehát hiányzik, ezért az állami vállalatok egymás közötti forgalmában a termelési eszközök sajátos jellegű áruk. De — ma már csaknem egyöntetű felfogás szerint — mégis áruk, amelyeknek valóságos értékük van. Az állam megteheti, hogy áraikat értékükön alul, különleges árképzési elvek alkalmazásával szabja meg. A kérdés csupán az, mennyiben célszerű ez az eljárás, mennyiben segíti elő a tisztánlátást és a takarékossg rendszerének érvényesülését.

Csikós Nagy arra hivatkozik, hogy a fogyasztási cikkek termelői árainál ugyanazon elveket követik, mint a termelési eszközökénél. Ezzel kívánja igazolni, hogy voltaképpen nem a termelési eszközök és a fogyasztási cikkek, hanem a termelői és a fogyasztói árak eltéréséről van szó. Ezzel azonban csak részben lehet egyetérteni; ti. erről is szó van. A valóságban azonban nem lehet nem tudomásul venni, hogy az igazi ár a végső ár, amely pedig a termelési eszközöknél az állami szektoron belül, a fogyasztási cikkekénél pedig az állami szektoron kívül jelentkezik. A termelési eszközök és a fogyasztási cikkek végső ára pedig alapvetően tér el egymástól, ami odavezet, hogy 1 Ft más és más jelent aszerint, hogy termelési eszközt vagy fogyasztási cikket fejez ki.

A termelési eszközök és a fogyasztási cikkek árképzési módszereinek kettőssége tehát továbbra is nyitott kérdés marad, mert az az álláspont, hogy ez mint kérdés fel sem merül (csupán a termelői és a fogyasztói ár kettőssége), nem tartható. Hogy ez mennyire így van, azt a termelői árrendezés gyakorlatával is bizonyítani lehet. Például a szövetkezeti szektor az eddigi fogyasztói árak helyett termelői (nettó) árakon fog a jövőben beszerezni egyes termelési eszközöket. Mivel lehet elvileg megindokolni ezt az — egyébként célszerű — intézkedést a bírált elmélet alapján?

Csikós Nagy azt az álláspontot képviseli, hogy a fogyasztói árak centruma nem lehet más, mint a termelői ár.

Jelenlegi fogyasztói árrendszerünk számos eltérést tartalmaz a centrumtól. A szerző felsorolja azokat az okokat, amelyek ezt előidézték. A termékcsoporton belüli eltérésekkel kapcsolatban első helyen a *vállalati* önköltség elvének gyakorlatát, második helyen a rokoncikkek kereslet-kínálatának egyensúlyi követelményét, harmadik helyen a fogyasztói árak összevonását említi. Termékcsoportok között két alapvető okra vezethetők vissza ezek az eltérések, amelyek gyakran egészségtelenül nagyok. Az egyik alapvető ok: a termelés, illetve a kínálat és a kereslet összhangjának hiánya, más szóval a tervszerű, arányos fejlődés törvényének megsértése. Másik alapvető ok: a beazonosítási elvet objektív ismérvek helyett gyakran erősen szubjektív alapokon érvényesítették. Meg lehetne említeni azt is, hogy a túlzottan merev stabilitási elv alkalmazása is hozzájárult az egészségtelen eltérések kialakulásához. (Pl. új cikkek kezdeti magas önköltsége alapján megállapított árat nem csökkentik a felfutás és az önköltség jelentős csökkenése után.)

Nem tudok teljesen egyetérteni az árdotáció és az árkiegyenlítési kasszák elvi indokolásával. Való igaz, hogy a jelenlegi helyzetben mindkét intézmény elkerülhetetlen, gyakorlatilag tehát alkalmazásuk helyes, mert helyettesítésükre nincsen mód. De világosan látni kell, hogy mind az árdotáció, mind az árkiegyenlítési kassza szükséges rossz — és *elvileg helytelen*. Csikós Nagy szerint: „Ilyképpen egyes közgazdászok abból a helyes törekvésből, hogy megszűnjön a szén és a vas-kohászati termékek vesztesége, arra a helytelen következtetésre jutottak, hogy általánosságban is megszűnjön az állami árdotáció.” Véleményem szerint a szerző téved. Feltétlenül helytelen az árdotáció. Más kérdés, hogy jelenleg nem áll módunkban azt megszüntetni, mert erre csak a fogyasztói árak emelésével lenne lehetőség. Hasonlóképpen szükséges rossz az árkiegyenlítési kasszák intézménye is, amely nem ösztönöz a magas önköltség csökkentésére, s így elvileg nem helyesíthető. Más kérdés, hogy egyes iparágakban jobb megoldás híján célszerű a bevezetése. Az árdotáció és az árkiegyenlítő kasszák helyességének hangsúlyozásával Csikós Nagy egyedül áll az irodalomban, s álláspontját egyelőre nem tudta bizonyítani.

Csikós Nagy könyvének egyik erőssége a sokoldalú elemzés. Az árpolitika bonyolult összefüggéseinek feltárása csak ilyen módon lehetséges. Igen sokoldalú elemzéssel találkozunk a mezőgazdasági árról szóló fejezetekben is. Az a számtalan szempont, amelyet a mezőgazdasági árak kialakulásánál figyelembe kell venni, élesen rávilágít, milyen nehéz feladatot kell a közgazdászoknak az átmeneti gazdaságban megoldaniuk a helyes, célszerű mezőgazdasági árpolitika érvényesítése érdekében. Ez a probléma talán az ipari árak — ugyancsak bonyolult — összefüggéseinek is szövevényesebb.

A szerző mélyreható elemzés útján jut el a korábban alkalmazott mezőgazdasági árpolitika bírálatán keresztül a jelenlegi árpolitikai irányelvekig. A kötelező beadás megszüntetése után kialakult új helyzet természetesen egészen más megoldásokat igényel. Tekintettel arra, hogy az új helyzetben az állam jórészt szabad felvásárlás útján jut a központi árualap, illetve az export-árualap birtokába (legalábbis jóval nagyobb részben, mint a múltban), az árpolitikának kettős feladatot kell megoldania: biztosítania kell a szükséges árualapokat, de ugyanakkor alapvető befolyást is kell gyakorolnia a piac és a paraszti jövedelem alakulására. Alá kell támasztania az állam agrárpolitikáját, irányítóan befolyásolva a termelés színvonalát és összetételét is. Igen komplex feladat megoldásáról van tehát szó, amelynek jelentőségét alig lehet túlbecsülni. A munkás-paraszt szövetség szilárdsága, a városi és a paraszti lakosság életszínvonalának arányos növekedése, s nem utolsósorban a mezőgazdaság szocialista átépítésének üteme nagymértékben a helyes mezőgazdasági árpolitikától függ.

Csikós Nagy könyvében mintegy indokolását adja a jelenlegi mezőgazdasági árrendszernek. Ennek bevezetése óta viszonylag rövid idő telt csak el, legalábbis rövid ahhoz, hogy az új árpolitikának a termelésre gyakorolt hatását felmérhessük. Annyit azonban már most is meg lehet állapítani, hogy az új árpolitika sok szempontból hatékonyan bizonyult. Ez természetesen nem kizárólag a helyes árpolitikának tudható be, hanem a párt és a kormány általános politikájának és a reális tervezésnek is.

Rövid ismertetésünk keretében nincs rá mód, hogy a mezőgazdasági árrendszerrel kapcsolatos számtalan — a tárgyalt könyvben alaposan kidolgozott — részletre kitérjünk. Ezeket nagy hozzáértéssel elemzi a szerző. Csupán két kérdést emelünk ki a sok közül.

A mezőgazdaságban az értéktörvény érvényesülésének egészen mások a feltételei átmeneti gazdaságunkban, mint a népgazdaság más területein — ez a termelési viszonyok különbözőségéből következik. Az állam természetesen tudatosan felhasználja az értéktörvényt és az árat a mezőgazdaság termelésének befolyásolására. Az állam lehetőségei azonban a mezőgazdaságban uralkodó termelési viszonyok következtében korlátozottabbak, és ezért fokozottan kell számolnia nem kívánatos hatásokkal is. Megítélésem szerint Csikós Nagy nem mérlegeli kellő mértékben azokat a korlátokat, amelyeket az értéktörvény érvényesülése szab a mezőgazdasági árpolitikának, és némileg túlbecsüli azokat a lehetőségeket, amelyek az adott tulajdonviszonyok között rendelkezésünkre állnak.

Hasonlóképpen túlértékeltnek tartom a paraszti termelés „önköltségére” vonatkozó fejtegetéseket. Az ilyen jellegű számítások megalapozottsága erősen kétségbevonható. De kockázatosnak tartom azt a megállapítást is, hogy a mai mezőgazdasági áraknak a paraszti „önköltség” lenne a centruma. Miként lehetne ezt az állítást elfogadni annak a táblázatnak alapján (272. oldal), amellyel a szerző bizonyítja, hogy az egyes mezőgazdasági cikkeknel az átlagos jövedelmezőségtől + 126,4%—10,5%-ig térnek el az árak. Ez a tábla a legjobb bizonyíték arra, hogy a paraszti árak kialakításában talán éppen az „önköltség”-nek van a legkisebb szerepe.

Bármennyire vitathatónak tartom is a szerző egyes megállapításait, munkája a maga egészében nemcsak figyelemre méltó, de közgazdaságtudományunkat és az árpolitikai gyakorlatot feltétlenül pozitíven szolgáló, előrevivő munka. Sok új, eddig nem vagy csak kevéssé ismert összefüggést tár fel, gondolatokat ébreszt, s alapját képezheti a népgazdaság egyik legbonyolultabb problémája feletti termékeny közgazdasági vitának. Ennél nagyobb erénye pedig hasonló munkának alig lehet.

Wilcsek Jenő

Az élelmiszerfogyasztás alakulása Magyarországon Központi Statisztikai Hivatal. 1957. 84 o. Budapest

Statisztikai Időszaki Közlemények 6/1957.

A Központi Statisztikai Hivatal hatodik különkiadványa „Az élelmiszerfogyasztás alakulása Magyarországon”. Egy ilyen adatgyűjtemény kiadását, amely látszólag csupán a szakemberek szűk körét érinti, indokolja, hogy adatai alapján, a reálbérek és a reáljövedelmek dinamikájának változása mellett, részleteiben is vizsgálható a személyes fogyasztás használati érték szerinti összetétele. Az elmúlt években erre nem volt lehetőség, mert főleg csak a reáljövedelmekre és a reálbérekre vonatkozó összevont mutatószámokat tartalmazó kiadványok jelentek meg.

Ha a lakosság fogyasztásáról pontos képet akarunk kapni, akkor az anyagi fogyasztás volumenét és összetételét lehetőleg természetes mértékegységben kell számba vennünk. Az anyagi fogyasztás fő csoportjai közül először az élelmiszerek fogyasztását kell megvizsgálnunk. Az élelmiszerfogyasztás elsőbbségét indokolja a táplálkozási szükségletek helye az emberi szükségletek sorrendjében, fontosságát aláhúzza az élelmezési kiadások nagy súlya a családok háztartási kiadásaiban. A vizsgálatot megkönnyíti, hogy az élelmiszerfogyasztás számbavétele természetes mértékegységben viszonylag egyszerű; egyenmű cikkekről van ugyanis szó, amelyeket izlésbeli változások sem módosítanak jelentősen rövidebb időszak alatt. Ez a körülmény nagyjából megbízhatóvá teszi a nemzetközi összehasonlításokat is.

Más (például a ruházati) cikkek fogyasztásának számbavétele természetes mértékegységben már sokkal bonyolultabb, hiszen a technika fejlődése, a fogyasztási szokások változása a közelmúltban is alapvető változást idézett elő az öltözködésben a szintetikus anyagok felhasználásával, s ez — egyebek között — rendkívül megnehezíti az összehasonlítást a háború előtti időszak adataival. Az esetek többségében szinte megoldhatatlan az azonos fajtájú, de különböző minőségű, fazonú stb. ruhaneműek átszámítása is.

Az élelmiszerfogyasztás vizsgálatát az is megkönnyíti, hogy kidolgozott biológiai normákkal rendelkezünk, bár ezek az orvostudomány fejlődésének megfelelően gyorsan módosulnak. Ez lehetővé teszi, hogy — a fiziológiai szükségletet összehasonlítva a tényleges fogyasztással — fontos következtetéseket vonjunk le a lakosság egészségügyi helyzetét illetően.

A KSH kiadványa a hazai és a nemzetközi adatok, mutatószámok szerencsés összeválogatásával és az élelmiszerfogyasztáshoz kapcsolódó adatok közlésével sokoldalú adatfelhasználást tesz lehetővé. A gyűjtemény célja, hogy a lakosság élelmiszerfogyasztására és tápanyagellátására vonatkozó adatokat az élelmiszerek termelésével és azok külkereskedelmi forgalmával összefüggésben vizsgálhassák, s ezen túl bizonyos megállapításokat vonhassanak le az élelmiszerfogyasztás, az élelmiszerárak és az élelmiszerekre fordított kiadások közötti kapcsolatokról. Ennek megfelelően csoportosították az adatokat is. Kifogásolni lehet azonban, hogy a 84 oldalas kiadványban a legfontosabb fejezet — „az élelmiszerfogyasztás” — mindössze 27 oldal terjedelmű, vagyis az egész kiadványnak kevesebb mint egyharmada. Úgy tűnik, az alapvető célkitűzés mellett főleg az a körülmény határozza meg a gyűjtemény terjedelmét, hogy a kapcsolódó kérdésekről bővebben álltak rendelkezésre adatok.

Ez a kiadvány főleg abban különbözik a hasonlóktól, hogy kizárólag adatgyűjteménynek tekinthető, amelyből teljesen hiányzik az értékelő, magyarázó szöveg. Igaz, még rövid értékelés is jelentősen megnövelte volna a terjedelmet, anélkül, hogy az adatok feldolgozásában rejlő lehetőségeket nagyjából is kimeríthette volna. A szűkszavú módszertani megjegyzések ezt nem is igyekeznek pótolni. Kérdés, melyik módszer hasznosabb, a sok szöveg és a szöveg közt táblák, amelyek látszólag „megtakarítják” a további feldolgozást, vagy ha kizárólag adatközlésre szorítkoznak a kiadvány szerzői? Nem könnyű erre a kérdésre válaszolni, de azt hiszem a KSH akkor adja a legnagyobb segítséget a közgazdasági kutatóknak, ha főleg sokféle adatot, mutatószámot közöl, s részletesen bemutatva azok keletkezését, megjelölve az alkalmazással kapcsolatos problémákat, csak rövid általános értékelést ad, az alaposabb feldolgozást pedig kutatókra bízta.

Az élelmiszerfogyasztás című fejezet az egy főre jutó élelmiszerfogyasztás átlagait tartalmazza, az 1950—1955. évekről és a második világháború előtti időszakról. Tekintve, hogy a kiadvány 1957. végén jelent meg, kívánatos lett volna legalább az 1956. évi előzetes adatokat is ismertetni. Az országos, mérlegmódszerrel megállapított adatok mellett ez a fejezet is tartalmazza a munkás- és alkalmazott-családok háztartásstatisztikai adatait. Sajnos, hiányoznak a parasztcsaládok hasonló adatai, és így nincs lehetőség rá, hogy legalább a lakosság két fő rétegének fogyasztását összehasonlítsuk és egybevegyük az országos átlagokkal. (Az 1956. évi háztartásstatisztikai és országos adatok ismeretében ez az összehasonlítás már megoldható lesz.) A munkás- és alkalmazott-családok élelmiszerfogyasztásának ismerete módot ad a személyes jövedelem, valamint az élelmiszerfogyasztás és a tápanyagellátás egyes összefüggéseinek vizsgálatára.

A tápanyagellátásra vonatkozó bőséges adatok és a függelékben közölt szükségleti normák összehasonlítása lehetővé teszi a fogyasztás és a szükséglet egybevetését, fontos következtetések levonását a táplálkozás mennyiségi és minőségi oldalát illetően. Mivel az adatgyűjteményt főleg közgazdászok, statisztikusok használják fel — szerintem — sajnálatosan nélkülözünk e fejezet élén egy rövid tájékoztatót a különböző tápanyagoknak az emberi táplálkozásban betöltött szerepéről, a kívánatos élelmiszerfogyasztási szerkezetéről stb.

Az élelmiszerfogyasztás színvonala és szerkezete — a személyes jövedelmek alakulása, a kialakult fogyasztási szokások stb. mellett — hazánkban is főként a mezőgazdasági termeléstől és a külkereskedelmi forgalomtól függ. Az adatgyűjtemény első három fejezete az élelmiszertermékek, a termelés és a külkereskedelmi forgalom adatait ismerteti. Az élelmiszertermékekből megállapítható, hogy az egyes termékekből mekkora volt a külkereskedelmi forgalom súlya, mi volt a hatása a termelés ingadozásának a fogyasztásra.

Sajnos a növényi termékek termelési adatai az eltérő csoportosítás és megnevezés miatt általában nem hasonlíthatók össze a mérlegekben szereplő termelési adatokkal. Az ilyen átszámításokat a megfelelő kulcsok és arányok közlésével megkönnyíthették volna az olvasónak. Hasonló nehézségek mutatkoznak a külkereskedelmi adatoknak a mérlegek külkereskedelmi adataival való összehasonlításakor is.

Az utolsó két fejezet az élelmiszerárakkal és az élelmiszerkiadásokkal foglalkozik. A kiadásokat tartalmazó fejezet, természeténél fogva, háztartásstatisztikai adatokat közöl. Az adatokból szoros kapcsolat olvasható le az árak, a jövedelem és az élelmiszerkiadások abszolút összegére és megoszlására vonatkozóan. Hiányoznak a munkás- és alkalmazott-családok kiadásait fő kiadási csoportok szerint megosztó táblák, amelyek alapján az élelmiszerkiadásokat összehasonlíthatnánk a ruházati, a lakberendezési, a közlekedési stb. kiadásokkal. Érdekes kutatási feladat lenne e két fejezet adatainak felhasználásával megvizsgálni az egyes nem rögzített árú élelmiszerek ára, fogyasztása és az ezekre a cikkekre fordított kiadások közti összefüggéseket a különböző jövedelmű családokban.

A kiadvány bőséges *nemzetközi adatai* fontos összehasonlításokat tesznek lehetővé. A nemzetközi fogyasztási adatok — mint a módszertani megjegyzések említik — csak hozzávetőleges tájékozódásra alkalmasak, mert ezek a kapitalista országokban főleg a kereskedelmi forgalom adatai alapján összeállított becslések. Sajnos e gyűjtemény — források hiánya miatt — nem tartalmazza az egy főre jutó zöldség-, főzelék-, gyümölcsfogyasztás adatait. Az ismertetett adatok kiválóan felhasználhatók az élelmiszerfogyasztási struktúra legtöbb országban megfigyelhető eltolódásának bizonyítására.

A nemzetközi tápanyagellátási táblázatok bizonytalanságát nemcsak az alapadatok pontatlansága, az eltérő számítási módszerek okozzák, hanem az is, hogy az élelmiszereknek egyes országokban különböző a tápanyag-tartalma. Az átlagos kalória, összes fehérje- és komplett fehérje-fogyasztás adatai azonban még ilyen pontatlanság mellett is értékes útbaigazítást adhatnak.

A nemzetközi termelési adatok hiányossága, hogy az egyes mutatószámok — például az egy hektár növénytermelési területre, az egy lakosra vagy az egy mezőgazdaságban foglalkoztatottra jutó termelt kenyérgabona mennyisége — csak kétes értékű összehasonlítást tesznek lehetővé. A mezőgazdasági termelés fejlettségét bizonyító és az élelmiszerfogyasztásra közvetlenül kiható más mutatószámok — az átlagtermés és az állatsűrűség adatai — csak a diagramok között szerepelnek, míg az állati hozamokra vonatkozó összehasonlítások — vágási átlagsúlyok, tejhozam — hiányoznak.

Az *élelmiszerárak* vizsgálata módot nyújt különböző országok élelmiszerárarányainak tanulmányozására, összefüggésben az élelmiszerfogyasztással és az élelmiszerkiadásokkal. Így például hazánkban a kenyér- és lisztféleségekre fordított kiadások aránya magasabb, az értékes állati termékeké pedig alacsonyabb, mint az iparilag fejlettebb nyugati országokban, ami szorosan összefügg az élelmiszerárak és az iparcikkárak hazai arányaival, elsősorban azonban az életszínvonal-különbségekkel.

A KSH élelmiszerfogyasztási kiadványa kisebb hiányosságai ellenére hasznos adatgyűjtemény, értékes hozzájárulás az életszínvonal konkrét kutatásához. Reméljük, hogy a sort más, hasonló tárgyú adatgyűjtemények is követni fogják.

Kovács Dénes

Néhány adat Lengyelországról

Statisztikai Évkönyv, 531. o. Varsó, 1957.

A statisztikai adatok általános titkosságának megszüntetése után Lengyelország volt az első népi demokratikus ország, amelynek statisztikai hivatala évkönyvet bocsátott ki. A lengyel Statisztikai Főhivatal 1957. évi évkönyve (Rocznik Statystyczny) ebben az új sorozatban a harmadik. Anyaga sokkal bővebb, mint az előző kettőé, s igen gazdag nemzetközi összehasonlító részt is tartalmaz. Az 1956-os évkönyvhez képest különösen a pénzügyi részt bővítették. Ez a rész a költségvetési adatokon kívül részletes hitelstatisztikát is közöl, különösen a falusi lakosságnak nyújtott hosszú- és rövidlejáratú hitelekéről. Az évkönyv a nyolcoldalas bevezető részen kívül — amely az ország állapotát jellemző főbb adatokat 1937-ig visszanyúló idősorokban közli — tizenhét fejezetből áll. E fejezetek sorban tárgyalják — igen részletesen és a legfontosabb mutatókat 1955. évi és gyakran

még régebbi adatokkal egybevetve — Lengyelország területét és népességét, nemzeti jövedelmét, iparának termelését és egyéb jellemző adatait, mező- és erdőgazdaságát, beruházását és építőiparát, közlekedését és távközlését, áruforgalmát, közületi és lakásgazdálkodását, munkaügyeit, pénzügyeit, iskolaügyeit, kulturális és művészeti intézményeit, sportját, egészségvédelmét, bűnügyi statisztikáját, valamint néhány egyéb jellemző adatát (választási statisztika, öngyilkossági statisztika, baleseti statisztika stb.) az 1956. évi állapot szerint. A tizenhetedik fejezet tartalmazza a nemzetközi részt.

E rövid ismertetés keretében nincs mód arra, hogy az évkönyv gazdag anyaga alapján kimerítő áttekintést nyújtsunk Lengyelország általános vagy akár csak gazdasági helyzetéről. Ehelyett az alábbiakban arra törekszünk, hogy — Lengyelország nemzeti jövedelmét és ipari termelését jellemző néhány globális mutató ismertetésén kívül — felhívjuk a figyelmet az évkönyv néhány olyan összeállítására, amely véleményünk szerint különös érdeklődésre tarthat igényt.

Lengyelország nemzeti jövedelme — 1949-hez viszonyítva — 1955-ben 173,5 és 1956-ban 188,2 százalék volt (1956. évi értékesítési árakon). Az egy főre jutó nemzeti jövedelem adatai hasonlóképpen tanúskodnak arról, milyen nagyarányú fejlődésen mentek keresztül Lengyelország termelőerői a lengyel hatéves terv időszakában: az egy főre jutó nemzeti jövedelem 1955-ben 155,3, 1956-ban pedig 165,2 százaléka volt az 1949. évinek. A termelőerőknek ez az erőteljes fejlődése lehetővé tette, hogy a népgazdasági beruházások ütemét némileg csökkentsék. Az akkumulációs hányad 1953-ban érte el csúcspontját (amikor a nemzeti jövedelemnek 27,9 százaléka volt), s 1955-ben 22,2 százalékra, 1956-ban pedig 20,2 százalékra csökkent.

Lengyelország ipari termelésének értékbeni alakulása sajnos nem követhető nyomon 1956-tól visszafelé, mert 1955-ben új árrendszerre tértek át. Az évkönyv azonban igen részletes, összesen 297 különféle iparcikkre kiterjedő felsorolást ad a fontosabb ipari termékek termelésének alakulásáról. Ezek közül a legfontosabbakat az alábbiakban közöljük:

T e r m é k	Mérték- egység	T e r m e l é s		
		1949	1955	1956
Villamos energia.....	millió kWó	8 300,0	17 751,0	19 495,3
Kőszén	millió t	74,1	94,5	95,1
Ásványolaj	ezer t	151,5	179,8	183,7
Nyersacél	ezer t	2 304,0	4 426,4	5 014,3
Hengerelt áru	ezer t	1 538,1	2 924,5	3 307,4
Horgany	ezer t	108,3	156,2	153,3
Fémmegmunkáló gépek	db	5 365,0	14 468,0	16 891,0
Személygépkocsi	db	—	4 015,0	5 765,0
Traktor.....	db	2 513,0	8 052,0	8 510,0
Golyóscsapagy.....	ezer db	0,4	3 283,4	4 628,2
Cement	ezer t	2 343,9	3 812,9	4 035,1
Fűrészelt fa	ezer m ³	4 585,0	6 907,2	6 764,2
Papíros	ezer t	253,0	375,6	397,1
Pamutszövet.....	millió m	406,5	568,3	564,7
Cipő	ezer pár	10 145,8	36 294,0	41 134,5
Cukor	ezer t	745,3	980,5	777,3

Az évkönyv közli a fontosabb anyagmérlegeket is, nevezetesen a villamos energia, a szén, a hengerelt áru, a cement és a fa mérlegét.

Az ország iparosodásával, a termelőerők fejlődésével természetesen együtt járt a munkásosztály számszerű növekedése is. Erre vet fényt az iparban foglalkoztatottak és az ipari munkások számának alakulása. Az ipari munkások évi átlagos létszáma (a szocialista és a magániparban, de magán-kézműipar nélkül) 1949-ben 1 312 500, 1956-ban 2 166 207, az összes ipari foglalkoztatottak létszáma pedig 1949-ben 1 736 034 és 1956-ban 2 808 150 személy volt.

Érdekes adatokat közöl az évkönyv a munkabérek alakulásáról. A központi tervezett állami iparban az egy főre jutó átlagos havi munkabér 1320 zloty volt (1955-ben 1183 zloty), ezen belül a munkásoké 1281, a mérnököké és a technikusoké 2083, s az adminisztratív dolgozóké 1279 zloty. Ez az átlag eléggé nagy

szóródást takar. A legmagasabb átlagbért a tüzelőanyagiparban (1876 zloty) és a vaskohászatban (1662 zloty), a legalacsonyabbat viszont a ruházati iparban (1019 zloty) és a textiliparban (1057 zloty) fizették.

Ismerteti az évkönyv a szocialista ipar költségstruktúráját is. Az egész ipar átlagában az összköltség 63,3 százaléka volt anyagköltség, 18,8 százaléka munkabér, 7,3 százaléka egyéb költség, 4,9 százaléka amortizáció, 2,9 százaléka társadalombiztosítási díj, 1,5 százaléka tüzelőanyag és 1,3 százaléka energiaköltség. Az átlagtól való eltérések itt is eléggé nagyok: a leganyagigényesebb iparágak az élelmiszeripar (82,1 százalék), valamint a bőr- és cipőipar (81,9 százalék), a legkevésbé anyagigényes viszont az építőanyagipar (25,5 százalék). A legmunkaigényesebb iparágak az üveg- és porcelánipar (44,1 százalék), továbbá a tüzelőanyag-ipar (37,9 százalék munkaköltség). A legmagasabb amortizációval az energiatermelés (32,9 százalék) és a sóipar (10,9 százalék) dolgozik.

A mezőgazdasággal foglalkozó fejezetben különösen figyelemre méltó a D. pont, amely az Agrárgazdaságtani Intézet által megfigyelt, számvitelt vezető egyéni középparaszti gazdaságok 1954/55. évi adatait közli. A gazdaságok átlagos nagysága 6,95 ha, hektáronkénti terméshozamuk a négy gabonafajtából átlagosan 14,1 q, burgonyából 156 q (az országos átlag 12,5 és 135 q), 100 ha-ra jutó állatállományuk pedig 60,3 szarvasmarha és 95,3 sertés volt. Az e pontban közölt adatokból megtudjuk egyebek közt azt is, hogy egy gazdaság átlagos globális termelése 47 800 zloty, anyagráfördítésként pedig 23 200 zloty; a nettó termelés értéke tehát 24 600 zlotyot ért el. A 23 700 zloty összegű személyi jövedelemből 20 900 zloty jutott fogyasztásra és 2100 zloty akkumulációra. Ugyanez a fejezet tartalmazza a vizsgált gazdaságok pénzbevételeinek és kiadásainak, valamint fogyasztásának struktúráját is.

A kereskedelemmel foglalkozó rész gazdag árstatisztikát tartalmaz, ezenkívül egy érdekes táblázatot közöl, amely közvetve felvilágosítást ad a lakosság fogyasztási struktúrájáról. Ez a táblázat tartalmazza a nagykereskedelmi és az ipari termelő vállalatok által a kiskereskedelmi vállalatoknak és közvetlenül a lakosságnak eladott fogyasztási cikkek, a szocialista szolgáltató üzemek által saját anyagból készített cipők és ruházati cikkek értékét, a kiskereskedelmi vállalatok által közvetlenül a parasztoktól vásárolt áruk, s végül, a vendéglátóipari vállalatok által eladott ételek és egyéb áruk értékét. A lakosság összes fogyasztása 1956-ban így oszlott meg: 52,4 százalék jutott élelmiszerekre, s 47,6 százalék iparcikkekre. (1955-ben 53,7, illetve 46,3 százalék). Az élelmiszerekre fordított kiadások közül a legnagyobb tételek a következők voltak: liszt, kenyér és sütemény 7,7 százalék, hús és baromfi, valamint ezek termékei 9,6 százalék, cukor, cukorka és csokoládé 6,6 százalék, szeszes italok 12,0 százalék (ebből tömény italok 8,6 százalék). Az iparcikkek közül a fontosabbak: ruházati cikkek 9,0 százalék, textiliák 9,8 százalék, cipő- és bőráru 6,6 százalék, vegyi, kozmetikai és gyógyszer-árak 4,2 százalék, cigaretta 5,2 százalék.

Végezetül még néhány adatot Lengyelország külkereskedelméről. A lengyel behozatal 67 százaléka származott a szocialista tábor országaiból és a kivitel 58,7 százaléka irányult ezekbe az országokba (Jugoszlávia nélkül). Lengyelország legfontosabb külkereskedelmi cserepartneri a Szovjetunió (a behozatal 35,3 százaléka, a kivitel 27,7 százaléka), az NDK (a behozatal 13,2 százaléka, a kivitel 11 százaléka), Csehszlovákia (a behozatal 10,1 százaléka, a kivitel 7,8 százaléka) és Anglia (a behozatal 3,2 százaléka, a kivitel 8,1 százaléka) voltak. Magyarország a lengyel kivitel 2,5 százalékát vette fel és a lengyel behozatal 2,3 százalékát szolgáltatta. A fontosabb lengyel importcikkek főbb szállítói között Magyarország a következő tételeknél szerepelt: ásványolaj, ásványolajtermékek, ipari olajok és zsírok, állati és növényi zsíradék, rizs, búza, tengeri, bőrcipő. A fontosabb lengyel exportcikkek főbb vevői között Magyarország a kőszénél, a horganynál és a horganylemeznél, a marószódánál, a szénelektrodoknál, a papírnyersanyagnál, valamint a sónál szerepelt.

Nemény Vilmos

Mezőgazdasági önköltségszámítás

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 352 o. 1957.

A magyar könyvkiadás egyik fehér foltja volt a felszabadulás óta a mezőgazdasági üzemgazdaságtan irodalma. Pedig a szocialista mezőgazdasági üzem sajátosságai, adottságai számtalan megoldásra váró, elméleti útmutatást igénylő problémát vetnek fel, s ezekről a szakemberek körében évek óta hosszú viták folytak. Talán ez is egyik oka annak, hogy — kisebb munkáktól eltekintve — eddig senki sem vetette gondolatait papírra. A másik ok kétségtelenül az, hogy sok kérdésben a többi szocialista ország szakirodalma sem nyújt eléggé biztos alapot a problémák tisztázásához. Különösen kevés az elméleti kérdésekkel foglalkozó mű.

Mindezek után érthető, hogy a szakemberek örömmel fogadták a mezőgazdaság egyik különösen bonyolult problémakörét tárgyaló „Mezőgazdasági önköltségszámítás” című munka megjelenését. A könyvet György Endre szerkesztő irányításával Drótos Jánosné, Eötvös László, dr. Jancsár József, dr. Nagy Loránd a mezőgazdasági tudományok kandidátusa, és dr. Peregı Sándor a mezőgazdasági tudományok kandidátusa írta.

A mű három fő részre tagozódik. Az „Általános rész” lényegében a mezőgazdasági önköltségszámítás elméleti alapjait tárgyalja, amelyek ismerete az önköltségszámításhoz általánosságban szükséges. Itt foglalkozik a szerző (Jancsár) a mezőgazdasági üzem sajátosságaival, szerkezeti felépítésével és termékeivel; az önköltségszámítással kapcsolatos fogalmakkal; a költségek osztályozásával és értékelésével; az önköltségszámítás különféle módszereivel és azok szerkezeti felépítésével. E rész egyik legérdekesebb fejezete a mezőgazdasági üzemmel foglalkozik. A könyv az üzemágakat két szempontból csoportosítja: 1. a termelés jellege szerint (alapvető, mellék-, szolgáltató és segéd-, valamint feldolgozó üzemágakra) és 2. az üzemágak súlya és jelentősége szerint (fő-, társ- és kiegészítő üzemágakra). Az önköltségszámítás fajtaival foglalkozó fejezet külön-külön ismerteti az elő- és az utókalkulációt, a közbeeső, a teljes és részleges, a műveleti, az egyedi és csoportos, az üzemegységi, vállalati és totális, a beszerzési, termelési és eladási, valamint a standard kalkulációkat. Kár, hogy nem mutat be legalább egy hallel intézeti kalkulációt.

A szerző számos vonatkozásban ismerteti, illetve értékeli a szovjet, az NDK-beli módszereket, bírálja a tőkés gyakorlatot és elméletet (ismerteti például a bonaegység-átszámítási kulcsokat, a modellüzemi kalkulációkat stb.). Gyengéje e résznek, hogy az ismertett elméleti alapok legtöbb helyen csak vázlatosak.

A könyv második része a „Mezőgazdasági tervkalkulációk”. A témakörön belül ismerteti az állami gazdaságok üzemi tervezését, az önköltségszámítással összefüggő részletterveket, a növénytermelési, az állattartási és a segédüzemi tervkalkulációkat. A könyvnek ez a része aránylag kis terjedelmű, lényegében csak a tervkalkulációk készítésével kapcsolatos speciális tudnivalók ismertetésére szorítkozik.

A mű gerince a harmadik rész („Mezőgazdasági utókalkulációk”). Ez a rész teszi ki a könyv egész terjedelmének 80 százalékát, s benne a szerzők a szó szoros értelmében feltérképezik az egész mezőgazdasági üzemet. Részletesen ismertetik az utókalkulációk célját, jelentőségét; a kalkulációs költségek megállapításának módját; az eredményes kalkulációhoz szükséges bizonylati rendszert; a költségek és a hozamok elszámolását, valamint az utókalkulációs munkák megszervezését. Külön ki kell emelnünk e bevezető fejezetek közül az árkülönbözetek megállapításával és felosztásával foglalkozót, amely részletes útmutatást ad e bonyolult és a kalkulációk szempontjából fontos kérdés gyakorlati megoldásához.

A következő fejezetekben a szerzők egyenként tárgyalják a mezőgazdasági üzem egyes üzemágainak, illetve termelési egységeinek kalkulációit. Részletesen kitérnek a szántóföldi termelés, a zöldségtermelés, a gyümölcstermelés, a szőlő- és bortermelés, a rét- és legelőgazdálkodás kérdéseire. A növénytermelésen belül külön foglalkoznak a befejezetlen termelés, a kettős, köztes, védőnövényes és felülvetéses termelés, a palántanevelés, az elő-, fő- és utónövények, valamint a faiskolai termelés, a termőgyümölcsösök, a gyümölcsös-telepítés, a termőszőlők és a szaporítóanyag-termelés utókalkulációival.

Az állattartás utókalkulációit tárgyaló fejezetekben a szerzők — az előző fejezetekhez hasonló részletességgel — állatfajonként tárgyalják az állattenyésztési, a nevelési és a hizlalási utókalkulációkat.

A segédüzemi termelési utókalkulációit tárgyalva a szerzők kitérnek a traktor- és gőzekeüzem, a teherautó- és vontatóüzem, a kisvasút, a kombájn, az öntözés, az igatartás, az átdolgozó segédüzemek, valamint a javítóműhelyek utókalkulációs sajátosságaira.

Végül, a könyv külön fejezetben tárgyalja az üzemegységek utókalkulációit.

Értékesek a könyvben található utókalkulációs példák. A szerzők már az egyes témák tárgyalásakor is bőven alkalmaznak kisebb példákat a mondanivaló jobb megértéséhez. Ezekon kívül azonban teljes részletességgel (az életből merített adatok megadásától az utókalkulációk minden oldalú értékeléséig) kidolgoztak 20 olyan utókalkulációt is, amelyek közül nem egy figyelemre méltó a szakirodalomban. Ilyen a többi között az almaoltvány-termelés utókalkulációja, amelyet a szerzők négyéves termelési időszakra számítanak ki úgy, hogy a közbeeső évek kalkulációs munkáit is (ideiglenes utókalkulációk) elvégzik. A gyakorlat egy másik — talán legbonyolultabb — kérdése az évelő pillangós takarmányok utókalkulációja. A könyv egy minden esetlegességet (kaszálás helyett magfogyás, egérkár miatti kiszántás stb.) figyelembe vevő példát három (pontos, kevésbé pontos és egyszerű) változatban vezet le. Ezek, valamint a többi példák (palántanevelés, gyümölcs- és szőlőtermelés, tehenészet, sertésenyésztés, borjúnevelés, marhahizlalás, traktorüzem, igatartás stb. utókalkulációja) nagyon tanulságosak a gyakorlatban dolgozók számára.

A „Mezőgazdasági önköltségszámítás” című munkában a szerzők főként saját megállapításaikat, tudományos alapon kidolgozott módszereiket ismertetik; másrészt a könyv részletes magyarázatokat fűz az érvényben levő terv- és önköltségszámítási utasításokhoz, azok esetenkénti bírálatával együtt. Összefoglalva: megállapítható, hogy bár a könyv első próbálkozás a maga nemében, szerzői sikerrel oldották meg a maguk elé tűzött feladatokat. A mezőgazdaság sajátos termelési adottságait szem előtt tartva, annak sokféle üzemágába behatolva részletezik az önköltségszámítás elvi lehetőségeit és a végrehajtás módszereit. Az egyes ágazatok önköltségszámítására több változatot is ismertetnek: egyszerűbb, de emiatt bizonyos mértékig pontatlan, és bonyolultabb, de pontosabb kalkulációs módszereket egyaránt. Változatosan tárgyalják a bizonylati rendszert, az adatok gyűjtését, könyvelését és feldolgozását is.

A mű sikeres összeállítása ellenére magán viseli az úttöréssel összefüggő fogyatékoságokat. Már említettük például, hogy az elméleti részek sok helyütt vázlatosak, nem eléggé elmélyültek. Vannak a könyvben vitatható részek is (például a mezőgazdasági üzem szerkezeti felépítéséről stb.). Hiányolható, hogy nem jutott külön fejezet a kalkulációk értékelésére, amelyben bemutatható lett volna, mennyi hasznos útmutatást ad a jó kalkuláció a mezőgazdasági üzem szakembereinek, vezetőinek a munka szervezéséhez.

E fogyatékoságok ellenére a „Mezőgazdasági önköltségszámítás” sikeres mű, amelyet nemcsak a számviteli, de a mezőgazdasági szakemberek is jól hasznosíthatnak mezőgazdasági üzemeink gazdaságossági színvonalának emeléséért folytatott munkájukban.

F. L.

Készpénz helyett

utazásra,

üdülésre vigyen magával

| **Helyközi**
| **takarékbetétkönyvet!**

| Váltható

| az Országos Takarékpénztár

| minden fiókjában.

| Ugyanott

| részletes felvilágosítást

| kaphat
|
|

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Дьердь Гёнцёл:

Борьба двух систем и вопрос о едином мировом хозяйстве

Маркс и Ленин считали социализм единой мировой экономической системой: то есть такой системой, которая пригодна и способна для того, чтобы обеспечить развитие производительных сил в мировых масштабах там, где это существующая мировая система, капитализм, полностью не в состоянии сделать, или же способна к этому лишь ценой огромных потрясений и катастроф.

Анализ основной характерной черты переходного периода — сосуществования и соревнования двух систем, являющей собой, следовательно, всемирноисторический процесс, в ходе которого, с одной стороны, все более обнаруживается снижение жизнеспособности капиталистической мировой системы и происходит развитие социализма во все более эффективную экономическую систему, с другой, — принадлежит Ленину. В ходе этого переходного периода об единой мировой экономической системе мечтают лишь оруженосцы буржуазного „мирового государства“, и помимо них, еще те ревизионисты, которые желают замазать антагонизм между двумя системами. С этого угла зрения статья подвергает критике антимарксистские и антиленинские концепции, содержащиеся в проекте программы Союза Коммунистов Югославии.

Миклош Айтай:

Концентрация капиталовложений

В течение последних лет часто имели место случаи, когда технически обоснованные сроки реализации отдельных капиталовложений подвергались коррекциям. Возникшие ввиду этого затычки в строительстве отдельных объектов излишне связывали ресурсы и отдаляли срок включения новых мощностей в производство.

Автор статьи приходит к выводу, что в Венгрии главной причиной затычек в сфере капиталовложений была распыленность капиталовложений. Под распыленностью капиталовложений автор понимает такое хозяйствование, когда имеющиеся материальные средства предназначаются для осуществления большего числа капиталовложений, чем это данные средства позволяют, в результате чего, в свою очередь, оказываются нереализованными оптимальные сроки завершения объекта и имеют место оттяжки и потери.

Под концентрацией капиталовложений автор, в противоположность распыленности, подразумевает такое распределение предназначенных для капиталовложений средств, которое обеспечивает необходимые материальные средства для реализации оптимальных сроков строительства. В ходе изложения автор статьи подтверждает свои выводы многочисленными конкретными примерами и таблицами.

Андраш Броди:

О теоретических основах межотраслевых балансов

Марксова схема воспроизводства и смитовское деление общественного продукта на доходы могут быть выражены математически, как линейная система уравнений, решение которой производится при помощи бесконечной (матрицеобразной) прогрессии.

Интерпретируемая таким образом система уравнений по форме совпадает с системой уравнений инпут-аутпут (затрат-выпуска) Леонтьева, но, однако, в понимании отдельных коэффициентов и секторов, между ними имеются существенные различия в сфере содержания. Решающим вопросом здесь является проведение различия между общественно-необходимыми затратами и действительно произведенными затратами.

Маркс, вопреки неразвитости математической науки в его эпоху, производил опыты в обоих направлениях в целях решения этого вопроса, и, даже, более того, в одной его ранней рукописи мы находим подобную отраслевым балансам пятисекторную схему, а также расчеты коэффициентов для упомянутой схемы.

Вопреки этому Маркс решительно выступил против „догмы Смита“. Между тем, его критические замечания, как это видно из цитат, не относились к методу решения, который использовался и самим Марксом, а к ошибочно сделанным выводам, которые пришлось кстати вульгарным экономистам.

Приняв все это во внимание, становится понятным, что действительные теоретические корни леонтьевского метода, — которые, кстати, питаются соками из плагиата с советской шахматной таблицы общественного продукта, — уходят вглубь вплоть до классической политэкономии и, главным образом, к теории Маркса.

Адам Шмидт:

Важнейшие особенности социалистической системы изъятия доходов у предприятий

Согласно исследованию основные неотъемлемые особенности социалистической системы изъятия доходов вытекают из общественной, главным образом государственной, собственности на средства производства и системы планового руководства народным хозяйством, а так же несомненно их существенная связь с формированием и распределением национального дохода. Поступающий в госу-

дарственный бюджет доход от государственных предприятий, независимо от того в какой форме происходит изъятие дохода, принадлежит юридически на правах собственности государству. Изъятие дохода основывается на указаниях народнохозяйственного плана, являясь средством осуществления содержащихся в плане целей экономической политики. В отношении негосударственного сектора инструментом экономической политики является налогообложение, а в отношении государственных предприятий в качестве средства экономического руководства используется изъятие доходов предприятий.

В непосредственной связи с успешным и планомерным распределением национального дохода нах. Одится та неотъемлемая особенность упомянутой выше системы, согласно которой изъятие доходов (или налогообложение) должно состоять в тесном и органическом единстве с системой цен и системой заработной платы. Одной из целей социалистической системы изъятия доходов является также содействие возникновению дохода и его надлежащему использованию, стимулирование предприятия к достижению лучших производственных результатов и развитию. Тесная связь между ценой, заработной платой и изъятием дохода (налогами), изыскание наилучшей организационной формы, обеспечивающей увязку между изъятием дохода, самостоятельностью предприятия и материальной заинтересованностью — все эти требования вполне законно предъявляются к системе изъятия дохода, и принятие их во внимание является абсолютно необходимым.

В то же время существование параллельно с неотъемлемыми особенностями системы изъятия дохода конкретных методов, инструментов и форм, несмотря на то, что они уже в течение длительного времени используются в социалистических странах, нельзя квалифицировать как необходимость. Такими общими, но не абсолютно необходимыми чертами социалистической системы изъятия дохода, являются связанные с товарами формы изъятия дохода («налог с оборота»), «освобождение средств производства от налога с оборота», применение так называемой «двухлинейной системы», изъятие прибыли предприятия не посредством налогообложения, а путем нетто расчетов, отсечение на задний план налогообложения индивидуальных доходов трудящихся. Общей чертой является также и то, что социалистические государства едва используют изъятие дохода в качестве инструмента экономического регулирования, хотя при условии предположения некоторых обстоятельств применение такого инструмента было бы целесообразным.

Ласло Антош — Йозеф Короди — Эдэн Шаламон:

Перспективный аспект развития отечественного производства целлюлозы и бумаги

В течение истекших лет отечественная целлюлозная и бумажная промышленность развивалась недостаточно быстро, в то время как потребности в бумаге постоянно возрастали. У нас до сих пор не совершен переход к переработке мягкой лиственной древесины и прочих, содержащих целлюлозу растений, на целлюлозу, и мы еще не располагаем заводом, освоившим соответствующую технологию переработки этого сырья.

В то же время, комплексное обследование положения в целлюлозной и бумажной промышленности вскрыло те возможности, рациональное использование которых способно привести в течение короткого времени к коренному изменению существующего в настоящее время положения. Имеющиеся в настоящее время ресурсы тополя могут обеспечить значительное количество необходимого сырья; однако сегодня, ввиду отсутствия освоившего соответствующую технологию завода, эта возможность остается втуне и тополевая древесина используется в качестве топлива. Кроме этого, за истекшие 10 лет у нас было засажено около 75 000 гектаров тополя. В рамках программы лесонасаждений тополя у нас имеется возможность ежегодно засаживать 3600 гектаров вдоль берегов рек, озер и в других подходящих местах; спустя десять лет, древесина, полученная от этих лесонасаждений, сможет быть использована исключительно для производства целлюлозы и бумажной массы.

Помимо засвидетельствовавшего свою рациональность выращивания тополей, существует еще целый ряд растений, как например солома из-под зерновых и риса, тростник, итальянский тростник (*Agundo Dopaх*), которые или имеются налицо в стране, или же могут быть завезены в нее и использованы в качестве сырья для производства целлюлозы.

В статье делается вывод, что при имеющихся в стране условиях более легкой задачей является обеспечение целлюлозной промышленности постоянно возрастающими количествами отечественного сырья, чем строительство новых производственных мощностей, необходимых для переработки этого сырья.

Имеющиеся в настоящее время мощности, которые в состоянии производить за год 20 000 тонн целлюлозы, целесообразно расширить. Помимо этого имеются серьезные резервы снижения себестоимости продукции, в первую очередь за счет переработки отечественной тополевой древесины.

Таким образом имеются реальные возможности для того, чтобы в ближайшем будущем поднять обеспеченность страны бумагой с 12—13 килограммов на душу населения в настоящее время до приблизительно 22 килограммов на душу населения при одновременном прекращении имеющего ныне место крупного по своим масштабам импорта.

Аладарне Мод:

Дифференциация доходов нашего крестьянства

Автор статьи излагает новый метод, при помощи которого Центральное Статистическое Управление исследует дифференциацию доходов 12 000 единоличных крестьянских хозяйств и ее источники. Расчеты различают два вида доходов: во-первых, сельскохозяйственный доход от собственного хозяйства, так называемый *производственный доход нетто*, и, во-вторых, доход, включающий в себя заработную плату и прочие доходы, так называемый *совокупный доход нетто*.

Предварительные обобщенные результаты, принятые Центральным Статистическим Управлением исследования, показывают масштаб дифференциации крестьянства по уровню доходов и действительно широкий диапазон различий в доходах. Данные свидетельствуют о том, что производственный доход нетто относительно тесно связан с размером хозяйства, но, однако, и здесь наблюдаются значительные различия в доходах в пределах хозяйств, относящихся по своим размерам к одной и той же группе. При принятии во внимание заработной платы и прочих доходов из источников вне собственного хозяйства, в значительной мере снижается различие в доходах между группами хозяйств различных размеров, так как большое число хозяйств,

относящихся по признаку сельскохозяйственного дохода к более низкой категории доходности, таким образом, попадает в более высокую категорию доходности.

Данные свидетельствуют о том, что средний доход рабочей семьи значительно выше, чем доход единоличников, располагающих только сельскохозяйственным доходом, однако доход того сравнительно большого числа крестьянских хозяйств, которые располагают также поступлениями в виде заработной платы, и в которых благодаря двойному доходу, сохранились наименее современные формы натурального хозяйствования, приближается к среднему доходу рабочей семьи, а также и к доходу сравнительно более развитых хозяйств середняков, дающих товарную продукцию.

Результаты проведенных до сих пор исследований дают только картину различий в доходах, так что установление *источников* этих различий является задачей, ожидающей своего решения. Ответ на то, в какой мере различия в доходах связаны с используемыми основными средствами и способами их применения, с качественным уровнем хозяйствования, с обеспеченностью рабочей силой, можно будет дать только лишь по завершении производимых в настоящее время дальнейших исследований.

Андраш Левай:

Перспективный аспект проблем энергетического базис в Венгрии

Данная статья представляет собой лишь резюме исследования, ставившего себе первоначально целью выяснение роли ядерной энергии в связи с перспективным разрешением проблемы снабжения страны энергией. В Венгрии, как стране небогатой в отношении энергетических ресурсов, ядерная энергия имеет крупное значение. Использование ядерной энергии является сложной задачей, решение которой требует больших капиталовложений. Для обоснования последней требуется составление перспективного энергетического баланса. Поэтому автор исследования, опираясь на данные предшествующих десятилетий, и анализируя причины перемен, делает попытку выяснить направление развития в течение предстоящих лет, и при помощи сопоставления потребностей с имеющимися ресурсами, определяет ожидаемое движение энергетического баланса в различные периоды в будущем. В статье проводятся параллели с аналогичными зарубежными данными.

В своих анализах и оценках автор использует метод приближения с нескольких сторон. В исследовании анализируется эффект, ожидаемый от совершенствования энергетического оборудования и тому подобные факторы. Однако, этого достаточно лишь для постановки вопроса о роли ядерной энергии в энергетическом балансе страны, с аспекта значения этого вопроса; для решения же этого вопроса потребуются еще проведение целого ряда дополнительных исследований, в первую очередь экономического характера.

Миклош Шиман:

Некоторые экономические проблемы легкой промышленности

В статье дается иллюстрируемый конкретными данными анализ работы предприятий, находящихся под руководством Министерства легкой промышленности. Анализ охватывает период с 1949 года до наших дней. Помимо сравнений отечественных данных в статье производятся сравнения в международном масштабе о производстве и потреблении отдельных изделий легкой промышленности и структуре текстильного сырья. Далее, в статье исследуется технический уровень венгерской легкой промышленности, степень изношенности оборудования и движение производительности труда.

Статья знакомит читателя с применявшимися в легкой промышленности методами управления, показывает их развитие и дает картину применяемых в настоящее время методов управления, указывая при этом на их преимущества и недостатки.

В заключение статья занимается различными, применяемыми на предприятиях легкой промышленности, расчетами доходности, методами исчисления рентабельности экспорта и капиталовложений.

Антал Матьяш:

Теория статического равновесия у Вальраса

Вальрас изображает рыночные связи при помощи теории статического равновесия. Это равновесие Вальрас строит на установке скудности товаров. Распределение дефицитных товаров в общественном масштабе по степени срочности производится посредством системы цен. Таким образом у Вальраса система цен в масштабах всего общества осуществляет ту же функцию, которую отдельный потребитель осуществляет в собственном хозяйстве, и именно поэтому Вальрас стремится объяснить действие системы цен, исходя из поведения индивидуального потребителя. Равновесие рынка возникает тогда, когда имеются налицо такие цены, при которых выступающие на рынке лица, — землевладельцы, капиталисты, рабочие, будучи равноценными друг другу как потребители, руководимые лишь точкой зрения потребителя, — предлагают для обмена находящиеся в их собственности производственные факторы и при данных условиях достигают максимального удовлетворения своих потребностей.

Погоня за прибавочной стоимостью, антагонистические противоречия между рабочим классом и классом капиталистов — вот те условия при которых реализуется равновесие в области экономической жизни. Именно поэтому равновесие может возникнуть лишь через экономические кризисы, через уничтожение производительных сил, при этом только лишь в качестве преходящего явления.

В теоретической модели Вальраса все это опускается. В его теоретической системе, основывающейся на исследовании индивидуального семейного хозяйства, производственные факторы принимаются во внимание лишь с точки зрения скудности. С точки зрения скудности же между трудом и средствами производства нет существенной разницы. В крайнем случае между ними возможна разница в степени скудности. С позиций такой теории совершенно теряется из виду существенное различие в общественном положении между рабочими и владельцами средств производства, а также между ролью этих двух факторов в производственном процессе.

Из теоретической конструкции исчезает зависимость рабочего класса от капитала. Получается, что дескать рабочий может свободно выбирать: отдаст ли он свои личные способности капиталисту, или же будет их непосредственно использовать по своему нахождению, занимаясь, на-

пример, вместо работы спортом или уделяя время отдыху. Действительность, однако, не дает рабочему возможности для такого выбора. По Вальрасу же, какую бы минимальную заработную плату рабочий ни получал, он выигрывает при обмене, ибо он этим улучшает свое положение и при данных обстоятельствах осуществляет максимальное удовлетворение своих потребностей. Иначе бы он не вступал в обмен.

Исходя при разрешении вопроса равновесия из скудности, Вальрас не допускает возможности наличия в течение продолжительного времени избытка труда и капитала. Число и объем потребностей бесконечны.

В теоретической системе, основывающейся на скудности товаров, нет места ни для общего кризиса перепроизводства.

Равновесие в изложении Вальраса является статическим. Он ставит себе в задачу дать лишь поперечный разрез экономической жизни, и поэтому у него отсутствует изложение явлений в порядке их развертывания во времени. Поэтому и создатели современной буржуазной «теории динамического равновесия», указывают, что теорию Вальраса, ввиду ее статического характера, невозможно использовать.

SUMMARY OF THE ARTICLES

György Göncöl:

The coexistence of the two systems and the existence of a world economy

Socialism, in the view of Marx and Lenin, is a world economic system destined to develop the productive forces on a world scale, — beyond the point where capitalism is no longer capable of such accomplishment, or at best capable only by fits and starts and at the cost of cataclysmic changes. Lenin's analysis of the transitional period stretching from the general crisis of capitalism to the final victory of socialism led the conclusion that this involves, in its international aspects, a world historical process in which the two competing systems are being put to this supreme historical test and in which it is being decided in practice which of the two systems may claim in practice the ability to organize world economy as a functioning entity. — It is in this historical struggle, in the framework of peaceful coexistence, that socialism proves its superiority as a world economic system over capitalism.

To talk in this transitional period of an abstract trend towards a unified world economy, apart from the concrete struggle of the two systems, can only be the pastime of either some moonstruck knights of a „World State”, — or of dyed-in-the-wool revisionists wishing to gloss over the basic antagonism of the two systems.

It is from this angle that article criticises some of the anti-Marxist, anti-Leninist conceptions contained in the draft programme of the Yugoslav Communist Association.

Miklós Ajtai:

The concentration of prime investments

In the past few years there were a number of instances when certain prime investments were completed in many times the time justified for the work from the technical point of view. The delay meant the waste of resources and caused a delay before the new units could enter into production.

The author comes to the conclusion that the delay in completing prime investments in Hungary in the past was due to the absence of concentration. By this the author understands that if a given volume of resources is divided up among a number of prime investments, in fact more than is warranted by available resources, then optimum time for execution cannot be guaranteed and delays and losses have to be taken into account.

By the concentration of prime investments he means the distribution of resources for investments in such a way that the resources required for the optimum time of execution can be guaranteed for all investments undertaken.

The article illustrates the point with a number of concrete examples and diagrams.

András Bródy:

The theoretical bases of the balancesheet of branch relations

The Marxian schema of reproduction and the division of the national product into incomes, as done by Smith, can be considered mathematically like a linear system of equations, that is by its solution with the help of matrix progression.

In form the system of equations interpreted in this way corresponds to the input-output equation system of Leontief; in content, however, there is an essential difference in the interpretation of the individual coefficients and sectors. A decisive point here is the differentiation of the socially necessary expenditure from the actual (average) expenditure obtained by experience.

Marx, in spite of the fact that in his day this mathematical problem had not yet been solved, tried to resolve the question; in an early manuscript of one of his works there is a schema divided into five sectors, comparable to a balancesheet of branch relations, and extensive calculations with the coefficients of the schema.

Yet Marx strongly opposed the "Smithian dogma", his reservations, however, as becomes evident, are not concerned with the method, with which Marx himself experimented, but with the wrong conclusions drawn from it, which play into the hands of vulgar economists.

Taking all this into consideration, the actual intellectual roots of the Leontief system, which are moreover a plagiarism of the Soviet chessboard national product balancesheet, reach back to classical economy and mainly to Marx.

Adám Schmidt:

The main characteristics of the socialist fiscal system

The paper states that the fundamental characteristics of the socialist fiscal system are due to the social, mainly state ownership of the means of production and to the system of planned economy, and are connected with the origin and distribution of the national income. The earnings of state enterprises which appear in the national budget — irrespective of the form in which they are paid to the state — belong to the state as owner. Fiscal policy is based on the national economic plan and a means of realising the economic aims laid down in the plan. Taxation of the private sector is an instrument of economic policy; fiscal policy, as applied to state enterprises, is a means of economic management.

It is an inevitable characteristic of the planned, effective distribution of the national income that the fiscal policy (and taxation) is in close, integral unity with the price and wage system. The characteristic aim of the socialist fiscal system is to promote income and its appropriate utilisation, to expand production, and to make enterprises more remunerative. The close unity of the price, wage, and fiscal (taxation) system and the establishment of organisational forms of the fiscal system which give the enterprises independence and a financial incentive are absolutely necessary.

The concrete methods, means and forms of the fiscal system as outlined above, even though they are usually present in socialist states for considerable periods of time, are in themselves not to be regarded as inevitable. General, but not inevitable characteristics of the socialist fiscal system which are gaining ground are the turnover taxes on commodities, the absence of turnover taxes on the means of production, the application of the so-called "double channel system", the paying to the state of enterprise profits not in the form of taxes but by net accounting, and lessening the importance of individual taxation of working people. It is also noted that socialist states make little use of the fiscal system as a means of economic management, even though under certain circumstances this instrument would be highly effective.

László Antos—József Kóródi—Ödön Salamon:

Long-term development of domestic wood pulp and paper production

In recent years the cellulose and paper industry in Hungary did not keep up with the continuous growth in the demand for paper. So far we have not switched to the utilisation of soft wood and other cellulose plants in the wood pulp industry and there is no factory with satisfactory technology for the processing of these basic materials.

A complex survey of the wood pulp and paper industry revealed the possibilities which, when exploited well, can bring about a radical change in a relatively short time.

Available poplar forests could furnish large quantities of wood, but, in the absence of plants with suitable technology, this wood is being used as fire wood. In addition, about 75,000 hectares of poplar stands were afforested in the last ten years. As part of this afforestation programme an area of 3,600 hectares a year of poplar stands are being planted on the banks of rivers, lakes and in other suitable areas, the pulp of which will be available exclusively for wood pulp production.

Apart from the extremely economical afforestation of poplars, there are many biennial or perennial cellulose plants, especially cereal and rice straw, reeds, *Arundo Donax*, which are available or which could be acclimatised.

The paper states that under home conditions it would actually represent a minor task to provide domestic raw materials in increasing quantities for wood pulp production and to bring into existence the new productive capacity for processing such raw materials.

The present capacity of 20,000 tons of wood pulp would need to be expanded, at the same time as cutting production costs by means of using domestic poplar stands.

Within a reasonable period the present consumption of paper (12—13 kg per capita) could be raised to about 22 kg per capita, while discontinuing the present large volume of paper and wood pulp imports.

Mrs. Aladár Mód:

The stratification of peasant income

The author describes the new method employed by the Central Bureau of Statistics to ascertain the income of 12,000 individual working peasants, the stratification of their income and the source of this stratification. The calculations distinguish two categories of income: agricultural, so-called *net farm income* derived from the peasants' own farms and *total net income*, including wages and other earnings.

The preliminary results of the calculations show the extremely wide scale of variation between peasant incomes. The net farm income is relatively closely related to the size of the farm, nevertheless large differences were found inside farm groups similar in size. As a result of income derived from sources other than the farm, such as wages and other earnings, the difference in income between various groups of farms according to size overlapped, because agricultural income raised farms belonging to lower income categories into higher categories.

Facts indicate that the average incomes of working-class families are considerably higher than individual peasant incomes depending solely on agricultural income. However, in the relatively large number of peasant farms in which income is augmented by wages and which retained the less up-to-date, self-sufficient small plot cultivation augmented by the more certain dual earnings, income almost equals that of average working-class families, as well as that of middle-peasant commodity producing farms, which are relatively more advanced.

At the present stage of the work data have been obtained only on the differences in income; the *source* of the stratification has still to be revealed. How far the difference in income depends on available production funds, the way they are used, the quality of cultivation and the supply of labour, will come to light only after current examinations have been completed.

András Lévai:

Hungary's long-term energy problems

The present article is an excerpt from a paper originally intended to discuss the role of nuclear energy in the long-term supply of energy in Hungary. Nuclear energy is highly important for Hungary, a country poor in energy resources. The utilisation of nuclear energy is a complex problem which means large prime investments. For this purpose it was necessary to set up a long-term balancesheet of energy sources. Basing itself on data of a number of decades, the paper attempts, by analysing the causes of change, to find the trend of development in the future and by comparing demand with available resources, to calculate the expected energy balancesheet at various points in the future. The paper compares the data of other countries and documents. It employs the system of approach from a number of points of view in his analyses and estimates. The paper examines the anticipated results of modernising energy equipment among others. In this way the role of nuclear energy in the country's energy balancesheet can be estimated quantitatively, although a number of supplementary examinations, mainly of an economic nature, have still to be carried out.

Miklós Stmán:

Some economic problems in the light industry

The article discusses and supplies figures concerning the work of enterprises controlled by the Ministry of Light Industry from 1949 onwards. After making a comparison between figures for Hungarian industry, the author also gives a comparative analysis of figures for the production and consumption of light industrial products in other countries and of the composition of textiles. He further deals with the technical level the utilisation of equipment and productivity trends in Hungary.

After a discussion of methods of management in the light industry, he treats the trend of a development in this respect, the methods of management as applied now, with consideration of their advantages and disadvantages.

Finally, the article is concerned with the various calculations applied in the light industry and methods employed to calculate the profitability of exports and investments.

Antal Mátyás:

The theory of static equilibrium of Walras

Walras describes the market relations by means of the theory of static equilibrium. The price system brings about the distribution of scarce resources in society according to the schedule of priority. Therefore according to Walras in society the price system fulfils the same role as in the case of the individual consumer; hence Walras tries to describe its operation on the basis of the behaviour of an individual consumer. There is a market equilibrium if prices are such that all agents in the market — landowners, capitalists and workers — succeed to meet their maximum demands under given circumstances only as consumers, if they offer for exchange the productive factors in their possession only prompted by their requirements as consumers.

The race for surplus value, the antagonism between the working class and the capitalist class, is the basis on which the equilibrium of economic life is brought about. For this reason the equilibrium of economic life can be established only through economic crises, the destruction of the forces of production, and only as a temporary equilibrium. This is ignored by Walras in his theoretical model. In his theoretical system, which is based on the examination of the individual household, the productive factors are considered merely from the point of view of the system of priority. In this respect, however, there is no fundamental difference between labour and the means of production. The only difference between them may arise from the difference in the degree of priority. Such a theory admits no radical divergence between the social position of workers and the owners of the means of production and their role in the production process.

The theory ignores further the dependence of the working class on capital. The worker is made to appear as an independent seller of a commodity, who is free to choose whether or not to hire out to the capitalist his personal capabilities or to consume them himself. For instance, it is up to him whether to exercise himself in sports or to rest instead of working. In real life, however, the worker is not confronted with such an alternative: According to Walras, however minimal the wage the worker receives, he has benefited from the exchange, because it means an improvement of his position and under the circumstances he has succeeded in satisfying his requirements to a maximum. Otherwise he would not have made the exchange.

Basing the question of equilibrium on the schedule of priority as in Walras's theory there can be no lasting surplus of labour or capital. The number and size of requirements is legion.

Nor can a general crisis of overproduction be fitted into his theory based on the priority schedule of resources.

Equilibrium, as described by Walras, is static. All he intends to do is give a cross-section of economic life. What is lacking is a description of the phenomena at various periods of time. The authors of the modern bourgeois theory of "dynamic equilibrium" have negated his theory on the grounds of it being static.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

**Antos István, Bakonyi Sebestyén Endre, Bognár József, Erdei Ferenc,
Fekete Ferenc (főszerkesztő), Friss István, Háy László (a szerkesztő
bizottság elnöke), Huszár István, Lázár György, Molnár Endre, Varga
Edit, Varga István, Vályi Péter**

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. — Telefon: 111—010.
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180—850. — Csekk számla: 61 094. — Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.
Terjedelem: 13 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1958. július 24.
A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Kossuth Nyomda, Budapest, V., Honvéd u. 10. — 2201 — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

10

V. ÉVFOLYAM

1958. OKTÓBER

TARTALOM

<i>Vincze Imre</i> : A jelenlegi termelőiár-rende­zés alap­elvei	993
<i>Jávorka Edit</i> : A szocialista vállalatok dolgozóinak béren felüli jöve­delmei hazánkban	1008
<i>Lévai András</i> : Magyarország távlati energiaproblémái (II. rész.) ..	1030
<i>Morva Tamás</i> : A külkereskedelmi és a fizetési mérleg, valamint a tár­sadalmi termék- és nemzetijövedelem-mérleg összefüggései	1039
<i>Horst Heininger</i> : Az úgynevezett nyugatnémet „gazdasági csodáról”	1054

SZEMLE

Az NDK külkereskedelmi problémái (<i>Rudolf Brauer</i>)	1069
A hazai halhús-termelés gazdaságossága és távlatai (<i>Nagy László—Ribiánszky Miklós</i>)	1080

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Gazdaságossági számítások a gépiparban (<i>Máriás Antal</i>)	1091
Dr. Susánszky János: Az üzemszervezés alapjai (<i>Marosi Miklós</i>) ..	1093
A szocialista országok közgazdasági folyóiratai (<i>Rózsa György</i>) ..	1095
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	1101

E SZÁM SZERZŐI:

dr. **Rudolf Brauer**, a közgazdaságtudományok doktora, a Berli­ni Köz­gaz­dasági Főiskola tanszé­ke­ze­tő docense; dr. **Horst Heininger**, a Német Tudományos Akadémia Köz­gaz­daságtudományi Intézetének munkatársa; **Jávorka Edit**, a Köz­gaz­daságtudományi Intézet osztály­ze­ve­tője; dr. **Lévai András**, Kossuth-díjas egyetemi tanár, a műszaki tudományok doktora, az Erőműtervező Iroda igazgatója; dr. **Marosi Miklós**, a KGM Ipargazdasági és Üzemszervezési Intézetének munkatársa; dr. **Máriás Antal** aspiráns, a Köz­gaz­daságtudományi Intézet munkatársa; **Morva Tamás**, az Országos Tervhivatal munkatársa; dr. **Nagy László**, az Országos Tervhivatal munkatársa; **Ribiánszky Miklós** Kossuth-díjas, a Hal­tenyész­te­si Kutató Intézet igazgatóhelyettese; **Rózsa György**, a Köz­gaz­daságtudományi Intézet munkatársa; dr. **Vincze Imre**, az Országos Arhivatal osztály­ze­ve­tője.

A jelenlegi termelői ár-rende­zés alapelvei

Az ipari termelői árak, valamint a teherszállítási tarifák rendezése 1956 elején kezdődött meg. Az ellenforradalom után a kormány átmenetileg felfüggesztette az árrendezési munkát. Ennek több oka is volt; 1956 végén, 1957 elején jelentős törvényes béremelésekre került sor; a termelési önköltséget — átmenetileg — növelték a törvénytelen bérkifizetések, valamint a termelési volumen összezsugorodása is. Az ilyen bizonytalan önköltség nem válhatott az ármegállapítás alapjává. 1957-ben is az 1956. évi termelői árak maradtak érvényben, s a kormány áthidaló intézkedések kidolgozására utasította az árszabályozó és a pénzügyi szerveket. Így került kidolgozásra az ártámogatási rendszer.

1956 végén, 1957 elején a szocialista tábor országaiban széleskörű elméleti vita bontakozott ki a népgazdasági tervezés és a gazdasági irányítás, ennek keretében az állami árszabályozás alapelveiről, módszereiről. Az 1956 elején megkezdett rendezés kényszerű félbeszakítása egyúttal lehetőséget adott rá, hogy mérlegeljük a vitában felszínre kerülő álláspontokat, javaslatokat, ismételten felülvizsgáljuk hazánkban az árszabályozás alapelveit, módszereit. A felvetődött kérdések tömkelegében a legfontosabb a következők eldöntése, megválaszolása:

Szükséges-e széleskörű állami árszabályozás a szocialista tervgazdálkodásban; az árszabályozás időleges jelenség-e vagy a tervgazdálkodás állandó jellemzője?

Ha igennel válaszolunk erre, akkor az a kérdés, milyen fő elv szerint kell felépíteni az árrendszert, mi legyen az árképzés alapképlete, amely alaptól csak bizonyos esetekben, árpolitikai okokból szabad és szükséges eltéríteni az árakat?

Minden bizonnyal egyoldalú volna a mostani árrendezés alapelveinek ismertetése, ha nem térne ki rá, hogy a folyamatban levő árrendezés kapcsán ez a két alapkérdés milyen módon és milyen indokkal került eldöntésre. Pusztán a termelőiár-képzés módszereinek ismeretése bizonytalanságot hagyna az állami árszabályozás szükségessége és az árrendszer elméleti megalapozottsága tekintetében. Ezért célszerűnek vélem a folyamatban levő árrendezés ismertetését 3 részre osztani: ebben a bevezető cikkben vázolni az állami árszabályozás szükségességét, s azokat a szempontokat, amelyek miatt a most folyó árrendezés a nettó termelői árrendszer alapelvét érvényesíti, nem pedig a többi lehetséges alapelv valamelyikét; a következő cikkek tárgya lehet, a termelőiár-meghatározás részletes alapelveinek áttekintése, illetve a termelőiár-rende­zés hatásának vizsgálata (az árrendezés hatása a népgazdaság szintetikus értéki mutatóira, a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem árakban kifejezett termelési és felhasználási arányaira).

Az állami árszabályozás szükségszerűsége a szocialista gazdaságban

A szocializmus építésének nemzetközi tapasztalatai bizonyítják, hogy a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában, valamint a szocialista társadalomban szükségszerűen fennmaradnak az áru-, pénzviszonyok. A gyakorlati tapasztalatokkal homlokegyenest szemben állnak s meggyőző elméleti alátámasztást is nélkülöznek az olyan nézetek, amelyek a szocialista gazdaságban az áru- és pénzviszonyokat szükséges rossznak tekintik, s úgy vélik, hogy a termelést lehetséges közvetlenül munkaidőben számba venni és elosztani.

A szocializmus politikai gazdaságtana még nem világította meg minden területen kellő mélységgel és egyértelműséggel, hogy milyen objektív okok teszik szükségessé az említett gazdasági kategóriák fennmaradását, milyen e kategóriák természete, sajátossága a szocialista gazdaság feltételei közt. A szocialista építés gyakorlati tapasztalatai és az elméleti kutatás eredményei alapján azonban a szocialista gazdaságot irányító államnak meghatározott időben, bizonyos időszakokra vonatkozóan egyértelmű eljárást kell megszabnia, egyértelmű határozatot kell hoznia a pénz, az ár, a bér, a tervezés és az elszámolás kérdéseiben. Olyan feladat ez, amelyet a szocialista államnak kell végeznie. A szocializmus elméletétől és gyakorlatától teljesen idegen, valójában revizionista jellegű minden olyan elképzelés, amely a szocializmus viszonyai között az árak alakulását ösztönös piaci erők játékára bízta. Az ilyen nézetek rokonjellegűek azokkal a nyílt, antimarxista nézetekkel, amelyek általában felesleges, sőt káros megkötöttségnek tekintik a tervgazdálkodás valamennyi rendszabályát, a szocialista állam gazdasági irányító szerepét. A termelést, az elosztást, a forgalmat és a felhalmozást illetően lehet csökkenteni a központi előírásokat, lehet fokozni az alsóbb szervek önállóságát és döntési jogát. De a gazdasági fejlődés kétségtelenül tanúsítja azt is, hogy az árak meghatározását minden lényeges termelési eszközre és fogyasztási cikkre fokozottabban kell az állam kezébe összpontosítani. A népgazdaság érvényes pénzügyi rendszerét adottságnak kell tekinteni. Minden változtatás előtt gondos körültekintés, mérlegelés szükséges éppen a változtatás szerteágazó, sokoldalú hatásai miatt. (Ez a körülmény magyarázatul is szolgál arra, hogy a csak elméleti közgazdászok rendszerint miért olyan bátor újítók a gazdasági irányítás gyakorlatának kérdéseiben, s a gazdasági apparátusban dolgozó közgazdászok miért inkább a „fontolva haladás” hívei.) A gazdasági gyakorlatban néha az egyértelműen helyes változtatást is éppen a hatásai miatt több ütemben, fokozatosan kell megvalósítani.

A szocializmust építő, illetve a szocialista ország gazdaságának bizonyos szféráiban kétségtelenül objektív szükségszerűség az árucseré. Ez hatásában maga után vonja az áru-, pénzkapcsolatok kiterjesztését az egész népgazdaságra; valamennyi ágazatban a felhasznált munkát a pénz segítségével absztrakt munkára kell visszavezetni.

A népgazdaság állami szektora nincsen elszigetelve, hanem bonyolult, eltéphetetlen kapcsolatban van a gazdaság szövetkezeti és kisárutermelő szektorával, továbbá döntő szerepet játszik a lakosság személyes fogyasztásának fedezésében. A fogyasztói forgalomba, valamint a kisárutermelők ellátására és a külkereskedelemben kerülő állami termékek árának az értékhez igazodó megállapításához nélkülözhetetlen, hogy

a ráfordításokat az állami szektorban fokozatról fokozatra pontosan számba vegyük, az érték képződésének folyamatát nyomonkövessük.

Ezek az állami szektoron belüli forgalomban mozgó termékek áru jellegének, értékük számbavételének az állami vállalatok közti forgalom szféráján kívüli indokai.

A szocialista országok tapasztalatai szerint a népgazdaság állami szektorának szervezését, irányítását csak az önálló elszámolás, a pénzbeli nyilvántartás rendszerével, ennek révén az anyagi érdekelttség érvényesítésével, a gazdasági tevékenységnek összefoglaló értékű mutatók alapján való elemzésével lehet megvalósítani. Tehát feltételezhető, hogy a termékek áru jellegének, értéknyilvántartásának az állami szektoron belüli, az állami szektor adottságaiban gyökerező, belső indoka is van. Feltételezhető, hogy az ár az állami szektoron belül a társadalmilag szükséges munkának és a munka nyilvántartásának formája, a munka eredményének számbavételére és elosztására szolgáló eszköz. Ez az eszköz olyan körülmények között kerül alkalmazásra, amikor a társadalmilag szükséges (absztrakt) munka és a tényleges munkaidő-felhasználás különbözik termékenként, vállalatonként, időszakonként, amikor a gazdaságosság, a munkaidővel való takarékoság törvényének követelményét ilyen körülmények közt kell tudatosan biztosítani.

Semmi esetre sem lehetséges, hogy az állami szektoron belüli forgalomban szereplő termékek különös vonásai miatt ezekre a termékekre ne vonatkozzanak az áru-, a pénzviszonyok objektív gazdasági törvényszerűségei, hogy e termékek káros következmények nélkül kivonhatók volnának az említett törvények hatálya alól. Hogy a termékeknek az állami szektoron belüli forgalomban is ára van — az közismert dolog. A hangsúlyt arra kell helyezni, hogy ezeknek az áraknak lényegében az értéket kell kifejezniük, az értékkel, illetve az érték módosult formájával kell arányosaknak lenniük, hogy ezeknek az áraknak is törvénye az értéktörvény. Rájuk is érvényes kell, hogy legyen Marx megállapítása: „Bármiképpen rögződött vagy szabályozódott is eredetileg a különböző áruk egymáshoz viszonyított ára, az értéktörvény uralkodik mozgásukon.” (Marx: A tőke. III. kötet 213. oldal. Szikra. 1951.)

A szocialista tábor országaiban széleskörű az állami árszabályozás. Az állami árszabályozással lehetővé válik az értéktörvény tudatos felhasználása, a szocialista építés szempontjából nem kívánatos hatásainak kiküszöbölése, s helyettük meghatározott célok elérésének ösztönzése az árakkal; a bérből és a fizetésből élők reáljövedelmének szabályozása, a kisárutermelő rétegek jövedelemalakulására való hatás. Általában a pénz szilárdsága leginkább államilag szabályozott, alapjában rögzített árrendszerrel biztosítható, az államilag szabályozott árak a pénzbeli és a naturális népgazdasági akkumuláció összhangjának egyik lényeges feltételét teremtik meg, s egyúttal e területen az ellenőrzés alapjául is szolgálnak; az államilag szabályozott árak a gazdasági egységek (a vállalatok, az üzemek, a gazdaságok) tevékenységének elbírálásához kedvező feltételeket teremtenek; az állami árszabályozás jobb lehetőséget ad a népgazdaság termelési és értékkepződési folyamatainak áttekintésére, a népgazdasági méretekben való kalkulációra, s ez igen fontos előny a gazdasági értékítéletek, a népgazdasági tervezés szempontjából. Az állami árszabályozás szükségessége nem csupán elvont elméleti tétel, hanem a szocialista építés gyakorlata igazolta ennek

a tételnek célszerűségét és helyességét. A központi árszabályozás szükségességét tagadó revizionisták egyúttal az árszabályozás eddigi és lehetséges gyakorlati előnyei előtt is szemethúnynak, minél előbb kiküszöbölendőnek tartják az állami árszabályozást. Az állami árszabályozásnak, az árak adminisztratív rögzítésének nemcsak ezek az előnyei és nemcsak előnyei vannak, hanem bizonyos kedvezőtlen velejárói is (pl. bizonyos cikkek vonatkozásában átmeneti egyensúlyhiány a fogyasztói piacon, a termelők nem kellően reagálnak a piac jelzéseire). A fogyasztékoságok azonban aránytalanul kisebbek az árszabályozásból fakadó előnyöknél.

Ez érvek alapján állítható, hogy *az árszabályozás a szocialista gazdaságnak nem átmeneti jelensége, hanem állandó jellemzője.*

Az árrendszer-típusok és a nálunk ma elfogadott típus

Az árrendszer felépítéséhez elsősorban az árrendszer típusának megválasztása, az árképzés általános alapelveinek meghatározása szükséges.

A szocialista gazdaság árukapcsolatai két csoportba sorolhatók: egyrészt a népgazdaság állami szektorán belüli árukapcsolatok csoportjába, másrészt azokéba az árukapcsolatokéba, amelyek az állam és általában a lakosság között (ezen belül az állam és a kisárutermelők, továbbá az állam és a szövetkezetek között), valamint a lakosság különböző csoportjai közt jönnek létre. Ez a csoportosítás lehetőséget ad a két áruszféra bizonyos elválasztására és kettős árrendszer kialakítására. Az árrendszer felépítésének különféle alapelvei elsősorban ebből a szempontból különböznek egymástól.

A népgazdaság állami szektorában bonyolódó áruforgalmat illetően olyan elvi indoklással és gyakorlattal találkozunk, amely szerint itt a szocialista tervgazdaság feltételei közepette nem szükségszerű, hogy az árakat a teljes társadalmi ráfordításoknak megfelelő színvonalon szabjuk meg, s hogy ez a szocialista gazdaság sajátosságaiból fakad, a szocialista gazdaság számára több előnnyel jár. A legújabb javaslatok zöme szerint viszont a szocialista gazdaság valamennyi árukapcsolatában szükséges, hogy az árakat egységes elv alapján, egységes színvonalon, a teljes értéknek, illetve az érték módosult formájának megfelelően határozzuk meg.

A téma tárgyalásának bevezetéseként célszerűnek látszik tisztázni az ár, az önköltség és a társadalmi tiszta jövedelem néhány összefüggését.

Az árszabályozás módszertanában központi helyet foglal el az indokolt ráfordítások és a társadalmi tiszta jövedelem meghatározása. A szocialista árszabályozás csak az önköltség formájában tudja számításba venni a társadalmi termelési költségeket akkor is, amikor egy-egy termék árának meghatározásáról van szó, s akkor is, amikor az egész árrendszert kell felépíteni. Éppen ezért *a tervezett árrendszert nem jellemzik önkényes megoldások*, mert az árak meghatározásakor olyan alapra építünk, mint a temékek ágazati önköltsége, amelynek nagyságrendje számításokkal megközelíthető.

Az önköltség azonban nem csupán az ármegállapítás alapja, hanem egyúttal *maga is függvénye* az árrendszernek. Lényegesen befolyásolja

az önköltséget, hogy milyen módon történik a felhasználásra kerülő termelőeszközök ármegállapítása. Ebből a szempontból az a leglényegesebb kérdés, hogy az anyagárakban milyen nagyságrendű a társadalmi tiszta jövedelemnek megfelelő rész. Ettől függően változik az önköltség színvonala, az önköltségben a holtmunka és az élők munkája költségeinek részaránya.

A társadalmi tiszta jövedelem pénzben kifejezve maga is függvénye az árképzés alapelveinek. Szocialista tervgazdálkodás esetén az állam határozza meg népgazdasági átlagban a személyes fogyasztás és a felhalmozás arányát, a nominálbér és a reálbér viszonyát, ennek megfelelően az árakban realizálandó társadalmi tiszta jövedelem összegét. Másképpen szólva, *a népgazdasági terv meghatározza, hogy a lakosság fogyasztására kerülő cikkek árában milyen nagyságrendű társadalmi tiszta jövedelmet kell realizálni.* Ezen az összefüggésen a népgazdasági terv célkitűzéseinek megsértése nélkül nem lehet változtatni. Ami a társadalmi terméknek azt a részét illeti, amelyet maga az állam használ fel társadalmi *fogyasztásra*, illetve felhalmozásra, ezek árösszege és az ezekben realizált társadalmi tiszta jövedelem párhuzamos változásnak van kitéve: ha az állam e cikkek áraiban nagyobb tiszta jövedelmet realizál, akkor ezzel nőnek az állam bevételei, a másik oldalon viszont ugyanúgy nőnek a kiadásai. A megoldás módjától függően változnak a népgazdasági mérleg összefüggései, a népgazdaság értékmutatókban kifejezett fő arányai anélkül, hogy a tényleges társadalmi tiszta jövedelem nagysága megváltozna.

Az árrendszer típusát lényegében az dönti el, hogy a társadalmi tiszta jövedelem milyen módon realizálódik a különféle árakban. Ez a tényező jelentősen módosítja mind az ármegállapítás alapjául szolgáló önköltségeket, mind az árakat és az árarányokat.

Az ipari árrendszer felépítésekor a társadalmi tiszta jövedelem realizálásának iparágankénti elosztására háromféle figyelemre méltó megoldási lehetőség vetődött fel:

1. A termelői árakban csak minimális társadalmi tiszta jövedelmet realizáljunk, *s a társadalmi tiszta jövedelmet alapjában a fogyasztási cikkek fogyasztói árában realizálja az állam* forgalmi adó formájában; a termelői árak átlagos színvonala alacsonyabb legyen, mint a fogyasztói áraké.

2. *A társadalmi tiszta jövedelem iparáganként a munkabérek arányában kerüljön realizálásra a termelői árakban* azon az elvi alapon, hogy az új érték termelése az élők munkája mennyiségével és minőségével arányos, az élők munkája mennyiségét és bonyolultsági fokát pedig a kifizetésre kerülő munkabérek jellemzik.

3. *A társadalmi tiszta jövedelem az iparágak álló- és forgóeszköz igénybevétele arányában realizálódjék a termelői árakban* a tőkés termelési ár és átlagprofit mintájára.

Megemlítendő még az a javaslat, hogy a termelői árakat a világpiaci árakhoz igazodva határozzuk meg, ettől függően változzék az árakban realizálandó társadalmi tiszta jövedelem.

Eszerint az árrendszer különféle típusai: nettó termelői árrendszer és különválasztott fogyasztói árrendszer; értéktípusú árrendszer; termelésiár-típusú árrendszer; s egyesek szerint a külföldi árarányokhoz igazodó árrendszer.

A Szovjetunió és a népi demokratikus országok árszabályozási gyakorlata ma az elsőként felsorolt árrendszer-megoldást alkalmazza. A többi megoldási lehetőséget a szocialista táborban 1956 óta folyó vita vetette fel. A megoldási lehetőségek elméleti helyességük, gyakorlati alkalmazhatóságuk szempontjából különböznek, még akkor is, ha a különbségek egyelőre nem értékelhetők kellően.

Nettó termelői árrendszer és különválasztott fogyasztói árrendszer*

*Ebben az árrendszerben a termelői árak általában a társadalmilag szükséges önköltséget** tartalmazzák, minimális nyereséggel növelve.*

Az önköltségben a holtmunka költségei és a bérköltségek alapján azonos jellegűek, mert a holtmunka költségei éppúgy nem tartalmaznak számottevő társadalmi tiszta jövedelmet, mint az élők munkáé. Ebben az árrendszerben az árakban szereplő nyereségnek nem funkciója, hogy realizálja az illető termék értékében levő egész társadalmi tiszta jövedelmet, hanem a nyereség nagysága annak a célnak van alárendelve, hogy az önálló elszámolás, a finanszírozás, a gazdasági hatékonyság növelesére irányuló anyagi ösztönzés követelményeit kielégítse. Kivétel csupán az, amikor az egymást helyettesítő termékek arányainak helyessége és árpolitikai célok elérése végett nagyobb nyereséget, illetve adót kell beépíteni az árakba. A társadalmi tiszta jövedelem jó része a termékek fogyasztói árában realizálódik.

Melyek a nettó termelői árrendszer valóságos, illetve vélt fogyatékoságai? A nettó termelői árrendszer egyik kétségbevonhatatlan fogyatékosága, hogy kettős árszínvonal, kétféle vásárlóerejű pénz kialakulására vezet, s ezzel megnehezíti a népgazdaság szintetikus mutatóinak és mérlegeinek összeállítását, a termékek forgalmának irányítására pedig az árak kettőssége miatt is adminisztratív intézkedések szükségesek.

A nettó árrendszerben nem az ágazatonként valóban termelt nemzeti jövedelem, hanem az ettől számottevően eltérő, ágazatonként realizált nemzeti jövedelem fejeződik ki; az ágazatokban realizált nemzeti jövedelem nem arányos az ottani élők munkáival, noha valójában a nemzeti jövedelem a termelés minden ágában ennek megfelelően keletkezik.

Olyan szintetikus mérlegben, amilyen az állami költségvetés, ahol mindkétféle vásárlóerejű pénzben számított tételek szerepelnek, sajátos nehézségek lépnek fel. Megfelelő korrekciós számításokkal termé-

* A nettó termelői árrendszer mellett állást fogláló szerzők:

a) 1956 előtt: S. Tureckij, L. Majzenberg, A. Bacsurin (szovjet), Zb. Augusztovszky, H. Fiszel, J. Lipinski, Rotsztejn, Br. Minc (lengyel), O. Lemnitz, H. Richter, L. Zahn (német), Jávorka Edit, Wilček Jenő, Balázs Lajos, Deák Jánosné.

b) az 1956 óta folyó vitában: S. Tureckij, L. Majzenberg, A. Kulikov, M. Szakov, P. Msztilavszkij (szovjet), Br. Minc (lengyel), H. Vemmer (német), V. Janza, J. Typolt, A. Mynár, O. Sik (csehszlovák), K. Lazarov (bolgár), Csikós Nagy Béla.

** A társadalmilag szükséges önköltség fogalma a nettó termelői árrendszerrel kapcsolatos. Megkülönböztetésül a társadalmilag szükséges munka és a társadalmilag szükséges ráfordítás fogalmától, amely kategória a termékek értékének kifejezője, a társadalmilag szükséges önköltség egy-egy termék vonatkozásában azon pénzben kifejezett költségek összessége, amelyet a termelőerők adott fejlettségi fokán költségként indokolt elismerni. A társadalmilag szükséges önköltségen belül a nettó árrendszer sajátosságaiból fakadóan az anyag jellegű költségek csak minimális társadalmi tiszta jövedelmet tartalmaznak. Eppen ezen az alapon mondható, hogy a társadalmilag szükséges önköltség gyakorlatilag az ártényezőként elismert bérköltségek szintjét jelenti.

A társadalmilag szükséges önköltség a nettó termelői árrendszerben szintbelileg különbözik az értéktől, az árszabályozás során azonban biztosítani kell, hogy az egyes termékek társadalmilag szükséges önköltségének eltérése a társadalmilag szükséges teljes ráfordítástól, az értéktől általában azonos arányú legyen.

szetesen ellensúlyozhatók az árrendszer központi mérlegeket érintő hiányosságai.

A nettó termelői árrendszernek mint az önálló elszámolás, a gazdaságossági számítások lehetetlenítőjének, a műszaki fejlődés fékezőjének bírálata, véleményem szerint, túlzott és korántsem egyértelműen helytálló.

A gazdasági értékítélethez, több megoldási lehetőség esetén, az előnyös változat kiválasztásához nem szükséges az abszolút nagyságot, az abszolút megtakarítást vizsgálni, viszonylagos nagyságokkal — ha ezek kölcsönös arányaikban helyesek — éppen olyan eredményesen dolgozhatunk. *A helyesen felépített nettó termelői árrendszer megadja a lehetőséget a viszonylagos gazdaságossági-hatékonysági számításokhoz.* Ugyanis a termelői árak akár az I., akár a II. osztály temékeiről van szó, azonos irányelvek szerint, azonos rendszerben kerülnek meghatározásra.

A holtmunka árakban kifejezett költségei és az élőmunka költségei *azonos alapon*, lényegében a társadalmilag szükségesnek elismert, normalizált munkabérek színvonalán vannak értékelve, s ez megadja a feltételeket a termelés ésszerű megszervezéséhez, a gazdaságossági számításokhoz, sőt a dolgozók anyagi ösztönzését is lehetővé teszi. Ez az árrendszer *egyenlően ösztönöz a holtmunka és az élőmunka megtakarítására.*

A bírálók általában figyelmen kívül hagyják, hogy ha a gazdaságossági számításokban a holtmunka költségeit teljes értéken vennénk számításba, akkor az élőmunkát sem volna szabad csak a bérköltségeken szerepeltetnünk. A marxista értékelmélettel az ilyen megoldás nem volna összhangban. Ha pedig a hozzávetőlegesen bérköltség-szintű holtmunka-költségeket és az élőmunka-költséget *azonos koefficienssel* szorozzuk, akkor kölcsönös arányaik nem változnak.

Ez az összefüggés természetesen valamelyest torzul a holtmunka költségeiben levő csekély nyereség miatt, de ha ez a nyereség nem túlzottan nagy, s ha lehetőleg mellőzzük a vertikális adókat, akkor a torzulás a tűrési határon belül marad.

A műszaki fejlesztés — szűkebb vonatkozásban a termelési állóalapok létesítése, bővítése és tökéletesítése — a szocialista gazdaságban roppant bonyolult, s *csupán az árakkal nem szabályozható* probléma. Van azonban olyan körülmény, amelyből arra következtethetünk, hogy e tekintetben a nettó termelői árrendszer kedvezőbb feltételeket teremt, mint a többi árrendszer-típus.

A gazdasági decentralizálás aktuálissá teszi azt a veszélyt, hogy magas műszaki színvonalat biztosító fejlesztés helyett a vállalatok — amennyiben rendelkeznek a felhalmozás egy részével — az élőmunka szaporításával megoldható extenzív fejlesztés felé hajlanak. Korszerű, nagy teljesítményű berendezések egyszerre vagy legalább rövid idő alatt kifizetendő nagy anyagi ráfordításokat igényelnek, s az eredmények a nyereség növekedése hosszabb időszakra elosztódva jelentkeznek. Viszonylag kicsiny ráfordítással gyors eredmény legkönnyebben extenzív fejlesztéssel, élőmunka- (munkaerő-) többlettel érhető el, ha a kifizetésre kerülő béreket illetően az alsóbb szerveknek döntési joguk van. Csak fokozná ezt a veszélyt a termelőeszközök árának felemelése,

vagyis tetemes összegű társadalmi tiszta jövedelem realizálása ezekben az árakban.

A termelői áráktól különválasztott, színvonalukban és arányaikban tőlük különböző fogyasztói árak módot adnak rá a szocialista államnak, hogy a vásárlóalap és az árualap összhangját pusztán a fogyasztói árak változtatásával (tehát a termelői árak érintetlenül hagyásával) biztosítsa. A kettős árrendszerben mindkét árrendszernek külön-külön szerepe van. A termelői áraknak döntően a gazdasági tisztánlátást kell szolgálniuk, a társadalmi ráfordítások valóságos alakulásáról, az értéképződési folyamatról kell hű képet adniuk, valamint az egyes cikkek termelésére és termelési felhasználására kell hatniuk; a fogyasztói árak pedig külön árpolitikai irányelvek szerint a lakosság személyes fogyasztásának színvonalát szabják meg, struktúráját befolyásolják.

A fogyasztói árak árpolitikai okokból kisebb-nagyobb arányokban térnek el az átlagos akkumulációval növelt társadalmilag szükséges önköltségtől (az értéktől). A fogyasztói árpolitika azonban *a termelői árrendszert nem érinti.*

A nettó termelői árrendszer kedvező feltételt teremt ehhez a fogyasztói árpolitikához, mert a termékek ára — amíg ezek fogyasztói forgalomba nem kerülnek — lényegében önköltségszintű vagy legalábbis csekély halmozott társadalmi tiszta jövedelmet tartalmaz. A fogyasztói forgalomba lépéskor lehet elemzés, elbírálás tárgyává tenni, hogy az illető cikkcsoport vagy cikk árában az állam milyen nagyságrendű akkumulációt kíván realizálni.

Ha minden termelési fokozatban realizálnánk a társadalmi tiszta jövedelmet — vagy ami ennek egyik megvalósítási módja: széleskörűen alkalmaznánk vertikális forgalmi adót — lehetetlenné válna ez a mostani áttekintés. Ebben az esetben ugyanis nem tudhatnánk, hogy a fogyasztási cikkek önköltségében mennyi a már megelőző vertikumokban realizált társadalmi tiszta jövedelem.

Összefoglalóan megállapítható: a nettó árrendszernek vannak fogyatékoságai, de e fogyatékoságok kiküszöbölése az árak alkalmazása során nem látszik megoldhatatlan feladatnak. Véleményem szerint a nettó termelői árrendszert nem szabad szembeállítani az érték-árrendszerrel, és nem szabad olyannak tekinteni, amely a gyakorlati alkalmazásban durván elferdíti a valóságot, hamis következtetések és intézkedések alapjául szolgál. Nem felel meg a tényeknek, hogy a nettó árrendszerben az értéktörvény nem tud működni. Az értéktörvény a megállapított árakon keresztül hat. E hatáshoz elegendő, hogy az árak az értékkel arányosak legyenek, másrészt az értéktörvény tudatos felhasználásának és korlátozásának egyik megnyilvánulása, hogy árpolitikai okokból bizonyos termékek árarányait eltérítjük az értékarányoktól.

Néhány általános megjegyzés az érték-típusú és a termelésiár-típusú árrendszerről

Az egységes színvonalú ipari árrendszerre irányuló javaslatok feltétlenül pozitív vonása, hogy az egységes árrendszer megszüntetné a kétféle vásárlóerejű pénzt, az anyaggazdálkodásban lehetővé válna a kettős árszint miatt szükséges adminisztratív szabályozások jó részének kiiktatása és a kereskedelmi módszerek szélesebb körű alkalma-

zása; a társadalmi tiszta jövedelem alapján a termelése helyén realizálna.

Néhány körülménnyel azonban feltétlenül számolni kell:

A szocialista árszabályozás az egységes színvonalú árrendszerben sem szakadhat el az önköltségtől mint kiindulási alaptól. Legalább akkor, amikor az egész árrendszert felépítjük, a termékek önköltségéből kell kiindulnunk. Tehát az önköltségből kiinduló ármegállapítás nehézségeivel és kompromisszumos megoldásaival* éppúgy szembe találjuk magunkat, mint a nettó termelői árrendszer esetében.

A társadalmi tiszta jövedelem elosztási képletének mechanikus alkalmazásával nem alakítható ki sem az árrendszer, sem az ágazatok árarányai. A bármilyen módon meghatározásra kerülő képlet legfeljebb az általános, ágazatonkénti árszínvonal meghatározására lehet alkalmas, egy-egy termék árainak és árarányainak megszabására azonban nem.

Semmiképp sem volna helyes, hogy a társadalmi tiszta jövedelem új elvek szerinti elosztásába bevonjuk az állami monopolcikk (a dohány, a szesz, a cukor, a só) nagy volumenű állami adójövedelmét, valamint a földjára adó jellegű adótételeket (a tőadót az erdőgazdaságban, az ásványolaj adóját). A monopolcikk adóztatása a fogyasztói árpolitika, illetve az állami jövedelmek biztosításának sajátos, régen bevált eszköze; az érték feletti ár e cikkek esetében ismeretes. A földjára adó jellegű tételeknek pedig csak az illető ágazatban van értelme és létjogosultsága.

A társadalmi tiszta jövedelem indokolt kvótájának minden egyes terméken való realizálása nem lehetséges a forgalmi adó formájában, hanem csupán a nyereség adóztatásával. Ugyanis a termékeket termelő vertikumok száma, a termelési kooperáció a termelőerők fejlődésével együtt nő, s a fokozatokat nem lehet megmerevíteni, emiatt a minden fázisban való *adóztatás* gyakorlatilag lehetetlen.

Az árak egységesítése, az árképzés alapelveinek megváltoztatása nemcsak a mai termelői árak, hanem a fogyasztói árrendszer nagyarányú megváltozásával is együtt járna. A fogyasztói árrendszer megváltoztatása pedig nem egyszerű gazdaság szervezési intézkedés, amely bármikor végrehajtható, hanem a gazdaságpolitika egyik központi kérdése.

Az árszínvonal egységesítésére irányuló javaslatok nem érintik a társadalmi tiszta jövedelem *felhasználásának* kérdését, vagy valamilyen mechanikus szabályozást tartanak lehetségesnek. A szocializmusban, véleményem szerint, lehetetlen a társadalmi szükségletek kielégítése, valamint az állami akkumuláció biztosítása, ha nem *központi állami szervek diszponálnak az árakban realizált társadalmi tiszta jövedelem túlnyomó hányada felett*. Tehát, ha a vállalatokban a munka szervezettsége, de más oldalról az árrendszer eredményeként nagy volumenű tiszta jövedelem realizálódik, akkor feltétlenül meg kell osztani ezt iparági, vállalati rendelkezésben maradó, illetve állami költségvetésbe befizetendő részre. Ha az árszabályozás olyan, hogy nagy volumenű vállalati tiszta jövedelmek realizálódnak, akkor az állami költségvetésbe befizetendő hányadnak növekednie kell.

* Ennek részletezése a következő cikk témakörébe vág.

Az érték-típusú árrendszerben* a társadalmi tiszta jövedelem elosztása az ágazatok árai közt a munkabérek arányában történik. Az árak meghatározásának alakképlete ennek megfelelően a következő:

$$\text{ár} = \text{érték} = c + v + m$$

$$\text{ebből } m = v \times \frac{M}{V}$$

$\frac{M}{V}$ = a társadalmi tiszta jövedelem és a munkabérialap népgazdasági hányadosa.

Tehát a termelőeszközök ára tartalmazná a társadalmi tiszta jövedelemnek megfelelő részt, s egy-egy új termelői fázisban mindig csak az élőmunka költségei, a munkabérek pótlékolódnának társadalmi tiszta jövedelemmel.

Az érték-típusú árrendszerben a termelői árarányok nem térhetnek el számottevően a nettó árrendszerbeli árarányoktól, hiszen a holtmunka és az élőmunka pénzben kifejezett nagysága azonos arányban nőne. De megszűnne a termelői és a fogyasztói árrendszer viszonylagos önállósága, s mechanikusan képződnének a fogyasztói árak. A fogyasztási cikkek árában realizált nagy volumenű akkumuláció a munkabérek arányában oszlana meg az ágazatok áraira, s éppen ezért a jelenlegi fogyasztói árak igen jelentősen megváltoznának, *ezzel lehetetlenné válna a fogyasztói árakhoz fűződő mostani árpolitikai célok elérése, s megváltozna a fogyasztási struktúra.*

Az érték-típusú árrendszer a termelés arányainak alakulása, a gazdaságossági számítások lehetőségének biztosítása tekintetében a helyes nettó termelői árrendszerhez képest nem rendelkezik különösebb előnyökkel. De mivel a társadalmi tiszta jövedelem alapján a termelése helyén realizálna, ezért ez az árrendszer új módszertani megoldás, amely mind elméletileg, mind a szocialista gazdasági mechanizmus szempontjából kérdéseket vet fel.

A kérdés elméleti oldala az, hogy vajon a szocialista gazdaság viszonyainak az értékár vagy a termelési ár formulája-e a megfelelőbb? Az értékárrendszer hívei azzal érvelnek, hogy a szocializmus viszonyai között a holtmunka csupán átmegy az új termék értékébe, de az új érték nagyságát nem befolyásolja, és az árakban foglalt társadalmi tiszta jövedelemnek a termelési alapok nagyságával is számoló elosztása nem szükséges.

Az elvont elméleti vitát csak a szocialista gazdaság viszonyainak tanulmányozása alapján lehet feltételesen eldönteni. *Erről az oldalról nézve is, az érték-árrendszer alkalmazása több megfontolni valót vet fel. Aggályos, hogy az érték-árrendszer — olyan formában, ahogyan kivitelezését javasolják — több vonatkozásban összeütközésbe kerülne a szocialista tervgazdálkodás alapvető céljaival, kedvezőtlen tendenciáknak vetné meg az alapját.* Az önálló elszámolásban zavart okozna, ha az árakban foglalt nyereség megállapításakor a holtmunka-költségek viszonylagos nagyságát általában figyelmen kívül hagynánk. A nyereség többé nem volna az önálló elszámolás kiszolgálója, a termelés választé-

* Érték-típusú árrendszert javasló szerzők: Sz. Sztrumilin, Ja. Kronrod, M. Bor, A. Bojarszkij, M. Gatovszkij (szovjet), J. Mujzel (lengyel).

konkénti befolyásolója és a műszaki fejlesztés ösztönzője, mert a nyereség nem a rugalmas árpolitika szempontjai, hanem merev formula szerint osztódna szét.

Azzal a gondolatmenettel, hogy az értéktörvény tudatos alkalmazása olyan árrendszert kíván meg, amely központi árszabályozás nélkül, fejlett termelőerőket és piaci viszonyokat feltételezve, a piaci erők szabad játékával létrejönne, látszólag könnyen igazolható a termelési ár formulájának alkalmazása. *Ez az érvelés azonban csak az értéktörvénynek a fejlett kapitalizmusban bekövetkező módosulását látja, és fenntartás nélkül átveszi a szocialista gazdaság viszonyai közé.*

A termelésiár-típusú árrendszer* éppen ezen a ponton vet fel több, elsődlegesen elméleti tisztázásra szoruló kérdést. Pl. a szocializmus viszonyai között van-e létjogosultsága olyan gazdasági kategóriának, amely formájában a kapitalista átlagprofittal azonos? Van-e létjogosultsága annak, hogy az állam a tervezett társadalmi tiszta jövedelmet a termelési alapok (álló- és forgóeszközök) arányában realizálja az árakban. Ez a probléma nyilvánul meg abban a formában is, hogy az állam számításba vegye-e az eszközök időbeli lekötöttségét, ilyen címen számítsunk-e kamatot, használati díjat, vagy csupán a most is szokásos leírást kell figyelembe vennünk az árban.

Más oldalról azonban feltétlenül zavarná az önálló elszámolást, hogy a termelésiár-típusú árrendszerben a vállalatok, különösen a műszakilag fejlettek, igen nagy volumenű tiszta jövedelmet realizálnának.

Ami az eszközök időbeli lekötöttség alapján való kamatoztatását illeti, ennek feltételezhetően pozitív eredményei lennének, s ez e javaslatok pozitívumának tűnik. Ezt azonban meg lehet oldani úgy is, hogy ne az egész társadalmi tiszta jövedelem elosztása és realizálása történjék az ágazatok eszközigenybevétele arányában, hanem ennek csak egy hányada, mégpedig olyan nagyságrendben, amely a megfelelő gazdasági ösztönző hatás kifejtésére elegendőnek bizonyul. *Ilyen megoldás, véleményem szerint, beépíthető a nettó termelői árrendszertől lényegesen nem különböző árrendszer keretébe is, és előnyös lenne.* A használati díjat azonban nem volna szabad árképző tényezőként elismerni, hanem a vállalatokat és az iparágakat arra kellene kötelezni, hogy a befolyt nyereségből fizessék a használati díjat. Csak így mutatkoznék megfelelő ösztönzés a lekötött eszközökkel való takarékosagra. Ilyen megoldás esetén a használati díjfizetés és a műszaki fejlettség között megvolna a kapcsolat: az iparági átlagnál nagyobb használati díjat azoknak a vállalatoknak kellene fizetniük, amelyek egyúttal az átlagosnál nagyobb álló- és forgóeszköz-állománnyal dolgoznak, s feltételezhetően egységes iparági nyereségkulcs esetén a náluk realizált nyereség is nagyobb volna, mint az iparági átlag. A használati díjak nagyságát tapasztalatilag kellene megszabni. Nem lehet egyetérteni azzal az ellenvetéssel, hogy a használati díjaknak nem lenne meg a kellő hatásuk, mert a szocialista vállalatok nyereségük kisebb-nagyobb csorbítását nem tekintik számukra tehernek, s minden maradna változatlanul a régiben. Ugyanis, ha ez igaz volna, akkor a termelőeszközök árában érvényesített árpolitikát, *a nyereség bárminő differenciálását ugyan csak feleslegesnek, hatástalannak kellene ítélnünk!*

* Termelésiár-típusú árrendszert javasoló szerzők: I. Malisev, N. Scserbakov, V. Krivcov, N. Bunisz, M. Ratner, I. Minajev (szovjet), M. Dobb (angol).

A társadalmi tiszta jövedelem realizálásának elosztási megoldása függ a tervezési rendszertől is. Amennyiben a decentralizáció — az alsóbb szervek döntési joga — a társadalmi tiszta jövedelem számottevő részének felhasználására is kiterjedne, annyiban feltétlenül előtérbe kerülne annak szükségessége, hogy az árban realizálódó tiszta jövedelem az állóeszközök igénybevétele arányában kerüljön iparáganként meghatározásra. Ugyanis azok az iparágak, amelyek technikai fejlettségük szerint nagyobb állóeszköz-állománnyal működnek, többet igényelnek a beruházási alapból termelési volumenük növeléséhez. Ilyen körülmények között az árrendszerrel is biztosítani kellene, hogy az ilyen iparágak fejlődéséhez megfelelően nagyobb legyen a „saját” forrás. Ha a felhalmozási keretek elosztása lényegében központi tervezési feladat marad, akkor nem szükséges minden iparág számára a nála realizált társadalmi tiszta jövedelemből biztosítani beruházási fedezetet.

A termelésiár-típusú egységes árrendszer esetén nem csupán a fogyasztói árak változnának meg jelentősen, hanem a népgazdaság értékmutatói is. Ez fokozottan indokoltá teszi, hogy bárminemű gyakorlati kivitelezés előtt alaposan tisztázzuk az elméleti kérdéseket.

A világpiai árarányokhoz igazodó árrendszer*

A világpiai árarányokhoz igazodó árrendszer lényege az, hogy a belföldi árakat nem az illető népgazdaságban indokolt társadalmilag szükséges költségek aránya, hanem a nemzetközi piacon érvényes árösszefüggések és árarányok határozzák meg. Mérsékelt formában a módszer alkalmazását csupán a fontosabb nyersanyagokra javasolják, maximális formában kiterjesztenék az egész feldolgozó iparra. (A maximális „túlhajtás” javaslata egyes magyar árszakemberek részéről vetődött fel.) Ez azt jelentené, hogy a ráfordítások és az árak arányai a feldolgozó ipar minden láncszemében különböznenek egymástól. Az árarányokat a javaslattevők szerint a szubjektív megoldásoktól mentes kapitalista piacokról kell átvenni. Mivel érvelnek a javaslat védelmében?

Egy-egy szocialista ország népgazdaságának adottságai a legfontosabb alapanyagok termelési feltételei szempontjából különböző árarányokban térnek el a világpiai árakban kifejeződő feltételektől. Ez általában is érvényes és nemcsak a szocialista országokra. Ha az alapanyagárak a belföldi önköltségekhez igazodnak, akkor a világpiai ártól az átlagosnál kedvezőbben eltérő viszonylag alacsony belföldi ár nem elegendően ösztönöz a termékek megtakarítására. Külföldi eladás esetén a megtakarított mennyiség jelentősebb bevételi többletet biztosít devizában, mint a megtakarítás belföldi árakon kifejezett összege. (Lengyelországban ebben a vonatkozásban főként a náluk igen kedvező feltételekkel bányászott szenet említik meg példaként.)

A feldolgozó ipar különféle anyagokból, alkatrészekből összetett termékeiben az alkotó részek egymást helyettesítő anyagokból készíthetők, megmunkálásukban más-más technológia alkalmazható. Ha az egymást helyettesítő összetevők áraránya nem egyezik meg a világpiai árarányokkal, akkor az összetevők megváltozásában, a helyettesí-

* Ezen árképzési elvet javasolják a fontosabb alapanyagok vonatkozásában: a Lengyel Közgazdasági Tanács ártézisei (a téma előadója W. Brus); cikkükben pedig Zb. Augustovszky, Kaleczki, Polacsek (lengyel szerzők).

tésben más irányú és más arányú az ösztönzés, mint a világpiaci árárányok esetén.

A javaslattevők figyelmen kívül hagynak egy sor körülményt. A kapitalista országok sok intézkedéssel (vám- és adópolitikával, állami szubvenciókkal, forgalom-korlátozásokkal) védik „hagyományos” belföldi árrendszerüket a világpiacon kialakuló árárányok mechanikus behatolásától, s az ilyen jellegű intézkedések maguk is visszahatnak a világpiaci árakra. A világpiaci árak az értékváltozásoktól függetlenül is változnak. Egy-egy időpont világpiaci árárányainak átültetése a belföldi árrendszerbe egyáltalán nem építi maradandó alapokra az árrendszert.

A javaslat megvalósítása esetén a belföldön viszonylag az lenne olcsó, ami — nem a társadalom tényleges költségei szerint, hanem — külföldön olcsó, s az lenne viszonylag drága, ami külföldön drága. Előnyös volna-e ez?

Ami az alapanyagokat illeti, az átlagosnál rosszabb hatásfokkal termelt anyagok árát a belföldi költségeknél alacsonyabban kellene megállapítani, s a megtakarítás az indokoltnál kisebbnek látszana az árakban kifejezve. Ez a helyzet azzal sem változna meg, ha valamennyi anyag árát magasabb színvonalon szabnánk meg, vagyis növelnénk a külföldi árak és a belföldi árak átlagos szorzóját. A feldolgozóipari termékekről mondottak pedig csak akkor hatnának a javaslattevők elgondolása szerint, ha az árak megállapításakor nem vennénk figyelembe az összetevők megváltozását.

Megjegyzem még, hogy az ilyen típusú árrendszernek csak akkor volna értelme, ha a belkereskedelem és a külkereskedelem közt teljesen szabad konvertálásra kerülhetne sor, ez pedig irreális „elméleti” kiindulópont.

Az ismertetett árrendszer-típusok mindegyikében a belföldi ráfordításoknak megfelelően, a nemzeti értékarányok szerint határozzuk meg a termelői árakat. Tehát ezekben az árrendszerekben kifejeződnek a népgazdaság adottságai. A világpiaci árösszefüggések átvétele esetén ellenben *az árrendszer semmilyen tájékoztatást nem adna az ipari termékek nemzeti értékarányairól*, megfosztaná a népgazdaság irányító szerveit a valóságos költségarányok ismeretétől. Ez a módszer egyáltalán nem segítené, hanem nehezíteni a gazdaságossági és a hatékonysági számításokat.

Az elmondottakból nem szabad arra következtetni, hogy a külföldi árárányokat semmilyen esetben sem lehet és nem szükséges a belföldi árszabályozáskor figyelembe venni.

Semmiféle indok nem szól ellene, hogy a tartós, sok évi átlagnak megfelelő külföldi árrelációkhoz igazodjék a belföldi ármegállapítás olyan kitermelő ipari termékek esetében, amelyek belföldön egyáltalán nem vagy a szükségletekhez képest kis mennyiségben, normálisnak nem tekinthető feltételekkel termelhetők; továbbá az olyan feldolgozóipari termékek esetében, amelyeknek az adott választékát és minőségi változatát belföldön nem termeljük. Ez azonban már az árpolitika kérdése.

A világpiaci árárányok átvétele azonban a javaslattevők koncepciójában nem árpolitikai kérdés, hanem árképzési elv, s mint ilyen, helytelen. Az árpolitikai megoldások a már kialakított árrendszerben egy-egy termékre vonatkoznak. Bizonyos termékek árát gazdaságpolitikai okokból az árképzési alapelv szerint adódó színvonalnál magasabban,

illetve alacsonyabban állapítjuk meg. Az árak oldaláról ennek van értelme és létjogosultsága, s hogy az ilyen módon célul kitűzött hatás milyen intenzív, az a gazdaság irányítási-finaszírozási rendszerének is függvénye.

Az árrendszer-típusok elveinek ismertetése után helyénvalónak látszik annak bemutatása, hogy az érték-árrendszer, illetve a termelésiár-típusú árrendszer megvalósítása, a termelői és a fogyasztói árrendszer viszonylagos különállóságának felszámolása fogyasztói árrendszerünkben milyen nagyságrendű változtatások végrehajtását igényelné?

A jelenlegi fogyasztói árakat az egységes értékár-rendszer, illetve termelésiár-típusú árrendszer megteremtése esetén hozzávetőlegesen a következő arányokban kellene megváltoztatni:

(A változás a jelenlegi fogyasztói árakhoz %-osan)

Megnevezés	Értékár	Termelési ár
Szén.....	+ 100	+ 60
Villamos energia	+ 15	+ 50
Vegyipari termékek	— 10	—
Kohászati termékek	+ 95	+ 100
Gépek, műszaki cikkek	+ 25	+ 37
Építőanyagok (faanyagok nélkül)	+ 15	+ 10
Könnyűipari termékek (méterárú, ruha, cipő, bútor)	— 30	— 44
Faanyagok	— 10	— 15
Élelmiszerek	— 12	— 9

A számok azt mutatják, hogy a jelenlegi fogyasztói árrendszer ilyen arányban tér el jelenleg az értéknek, illetve a termelési árnak megfelelő áráktól. A jelenlegi árak viszont alapján biztosítják a kereslet és a kínálat egyensúlyát a piacon. Bár a szóródás nagy, mégis az egész fogyasztói áruforgalomban olyan nagyságrendű társadalmi tiszta jövedelem realizálódik, amely megfelel a népgazdasági tervnek, az államháztartás egyensúlyának.

A mindenkori árak módosítása természetesen hat a fogyasztói keresletre. Az árrendszer megváltoztatásának egyik következménye, hogy módosul a kereslet struktúrája, másik következménye, hogy különböző arányokban megváltoztatja a társadalmi rétegek jövedelemarányait: a rétegek reáljövedelme fogyasztásuk jelenlegi struktúrájától függően emelkedne, illetve csökkenne. A fogyasztói árrendszer bárminemű lényeges megváltoztatásának éppen ezért feltétele egyrészt, hogy az életszínvonal számottevő emelésével ellensúlyozni lehessen az árak megváltoztatása nyomán fellépő jövedelemfeszültségeket, másrészt, hogy kellően felkészüljünk a keresleti struktúra várható módosulásához igazodó kínálatra. *Ezek a feltételek népgazdaságunkban most nincsenek meg, ezért a termelésiár-rendezést szükségszerűen a fogyasztói árrendszer változatlanul hagyásával kell végrehajtanunk.*

A kormány határozatot hozott a termelői árak jelenlegi rendezésére, s ennek keretében állást foglalt az árrendszer alapelveinek kérdésében is.

A kormány határozata szerint a termelői árakat alapjában a nettó termelői árrendszer sajátosságainak megfelelően kell szabályozni, így kell elvégezni 1957—1958 folyamán az ipari termelői árak újjárendezését. Az új termelői árrendszert 1959. január 1-én kell életbe léptetni. A termelőiár-rende-zés kapcsán az iparcikkek fogyasztói árrendszerét nem szabad megváltoztatni.

E döntéskor a következő szempontok voltak irányadók: A népgazdaság tervezése és szervezése semmiképpen sem lehet meg egységes elv szerint rendezett termelői árak nélkül. A helyes nettó termelői árrendszer biztosítja a népgazdaság irányításához a szükséges tisztánlátást, alkalmas gazdaságossági-hatékonysági vizsgálatokra. A nettó termelői árak alapján biztosítható a gazdasági egységek helyes irányú anyagi érdekeltségének felkeltése. Ilyen feltételek közt *az árszabályozás alapelveinek elhamarkodott megváltoztatására nincsen szükség.* Az elkövetkezendő években nyugodt munkatempóban, mélyreható árelméleti kutatásokkal, kísérletekkel tisztáznunk kell a napirendre került árelméleti kérdéseket.

A PÉNZÜGY és Számvitel

című folyóirat rendszeresen foglalkozik a népgazdaság különböző ágai-ban a vállalati pénzgazdálkodás, a beruházások finanszírozása, a számvitel-szervezés, az ügyvitel-gépesítés, a mérlegbeszámolók, az elemzés és a pénzügyi ellenőrzés kérdéseivel. Rendszeresen ismerteti továbbá az állami költségvetés, a tanácsi pénzgazdálkodás, az adózás, valamint a bank-és biztosításügy időszerű kérdéseit, tájékoztatást ad a nemzetközi pénzügyi és a számviteli irodalomról és segítséget nyújt az államháztartási könyvelői, a mérlegképes könyvelői és az okleveles könyvvizsgálói szakvizsgákra készülőknek is.

Megjelenik havonta.

Előfizetési ár 1 évre 72 Ft, egyes szám ára 6 Ft.

Előfizethető a Posta Központi Hírlapirodánál. Budapest, V., József nádor tér 1. Egyéni megrendelés a 61 269, közületi megrendelés a 61 066 számú csekkszámán.

JÁVORKA EDIT:

A szocialista vállalatok dolgozóinak béren felüli jövedelmei hazánkban¹

A szocialista vállalatok dolgozóinak a munkabéren felül élvezett jövedelmei hosszú idő óta különböző, gyakran visszatérő formában foglalkoztatják az állami vezetőket, a napi sajtót, a különböző társadalmi szerveket és elsősorban természetesen magukat az érdekelt dolgozókat. Gyakran merül fel a kérdés, mi tekintendő béren felüli jövedelemnek, mekkora annak mértéke és milyen a megoszlása a dolgozók egyes csoportjai között? Sok dolgozó a közvetett juttatások körébe tartozó jövedelmek jelentős részét nem tekinti egyenértékűnek a bérjövdelemmel, sőt gyakran figyelembe sem veszi összjövedelme, életszínvonala megítélésakor. Ugyanakkor nem egyszer megtörténik, hogy különböző szervek — gyakran a napi sajtó — általánosságban hivatkoznak a béren felüli jövedelmek jelentőségére, nagyságára, széles körére, anélkül, hogy azok számszerűségét akár megközelítőleg is meghatároznák. Jelenleg az a helyzet, hogy a béren felüli juttatások jelentősége az azokban közvetlenül érdekelt dolgozók számára nem világos. Az e kérdésekkel foglalkozó állami és társadalmi szervek több-kevesebb pontossággal áttekintik ugyan a béren felüli juttatások egy-egy területét, de megfelelő teljességű és tudományos igényű vizsgálati módszerek hiányában teljes áttekintésre e bonyolult területen mindeddig alig volt módjuk. Melyek a megoldandó feladatok? Mindenekelőtt a béren felüli úgynevezett közvetett juttatások kategóriáinak meghatározása, majd pedig megfelelő vizsgálati módszerek kialakítása után az egyes és az összes juttatások számszerű felmérése. Bár a felmérésre történtek kísérletek, ezek a gyakorlati állami munka keretében igen rövid határidővel, a vonatkozó elvi kérdések tisztázása, a megfelelő módszerek előzetes kialakítása nélkül kerültek végrehajtásra, és legtöbbször az egyes juttatásokkal kapcsolatos konkrét intézkedéseken nem terjedtek túl (például üzemélelmzés, munkaruha stb.).

Ez a cikk az első lépést kívánja megtenni a béren felüli juttatások vizsgálatával kapcsolatos eddigi hiányosságok felszámolása útján. Ezért — és mindenekelőtt az állami és a társadalmi szervek áttekintésének előmozdítása végett — elsősorban a béren felüli juttatások volumenének, a bérhez viszonyított arányának meghatározását és e juttatások ki-

¹ A Közgazdaságtudományi Intézetben több mint egy éve vizsgálom (munkatársam Berényi József) a lakosság nem munka szerint elosztott jövedelmeinek formáit, gazdasági célszerűségét. A kutatás eredményét egy nagyobb tanulmány foglalja össze. Ez a cikk a vizsgálat eddigi eredményének részterméke.

alakulása okainak feltárását tűztük ki célul. E cél megközelítése során elsődlegesen felmerül az a kérdés, hogy mit tekinthetünk béren felüli, közvetett juttatásoknak?

1.

Az egyén részesedésének mértékét a társadalmi termelés eredményeiből a termelőeszközök tulajdonformái és a termelésben elfoglalt helyzet határozza meg. Tőkés társadalomban a tőkés a termelőeszköz tulajdona, a munkás a termelésben végzett munkája alapján, a kisárutermelő viszont mind a két alapon részesedik a termelés eredményéből. A szocializmusban a részesedés döntő alapja a munka. A termelésben résztvevő dolgozóknak a termelés eredményeiből való részesedése két csoportra osztható: egyik része az úgynevezett szükséges termékekből jön létre, amelyeket a termelésben foglalkoztatott dolgozók közvetlen szükségletre végzett munkája állít elő. Ebből a dolgozók *végzett munkájuk mennyisége és minősége* szerint részesednek és a dolgozók és családjuk *személyes* szükségleteinek kielégítésére használják fel. A termelés eredményéből való részesedésnek másik forrása többletmunka terméke. A többlettermék egy része is a termelésben résztvevő dolgozók és családjuk fogyasztására — elsősorban szociális, kulturális, egészségvédelmi szükségleteik kielégítésére — szolgál, és túlnyomórészt nem a végzett munka, hanem a lehetőségek határain belül elismert *szükségletek arányában* kerül elosztásra. Tehát a termelésben résztvevő dolgozók *a termelés eredményéből, a társadalmi össztermékből egyrészt közvetlenül munkájuk mennyisége és minősége szerint munkabér formájában, másrészt közvetve, az általános társadalmi szükségletre fordított részből főleg maguk és családjuk szociális, kulturális, egészségvédelmi szükséglete arányában béren felüli, úgynevezett közvetett juttatások formájában*² részesednek.

Az elmondottak szerint látszólag akkor járnánk el helyesen, ha vizsgálatunkban a dolgozók részére kifizetett teljes munkabért a szükséges termék pénzbeni kifejezésének tekintenénk, közvetett juttatás-ként pedig a többlettermékeknek a dolgozók fogyasztására kerülő részét vennénk figyelembe. Ezt azonban nem tehetjük meg, mert elszámolási rendszerünkben a szükséges munkát és a többletmunkát nem lehet pontosan elválasztani, sőt a szükséges munka és a többletmunka együttes volumenét sem lehet a valóságnak megfelelően meghatározni. Elszámolási rendszerünkben egyes olyan tételek, amelyek vitathatatlanul a dolgozók fogyasztására szolgálnak, termelési anyagfogyasztásként kerülnek elszámolásra (például üzemélelmezési költségek), és így sem szükséges-, sem többletmunkaként, tehát új érték-ként meg sem jelennek. Ugyanakkor a kimutatott munkabérösszegben egyes olyan elemek is szerepelnek (például az átképzős dolgozóknál a biztosított bér és a tényleges teljesítmény után járó bér különbözete, valójában kiképzési költség stb.), amelyek abból a szempontból erősen vitathatók, hogy a szükséges munka pénzbeni kifejezésének tekinthetők-e.³ Ezek arra in-

² A végzett munkáért járó béren felüli juttatások egy részét közvetlenül munkahelyükön kapják a dolgozók, tehát a „közvetett juttatás” fogalma nem pontos kifejezés. Ennek tudatában mégis ezt a formulát használjuk, mivel a gyakorlati gazdasági életben meghonosodott.

³ E kérdés részletesebb kifejtését, valamint a közvetett juttatások volumenének kiszámítása során alkalmazott módszer ismertetését lásd Berényi József közeljövőben a Munkügyi Szemlében megjelent cikkében.

dítottak, hogy *vizsgálatunkban közvetett juttatásnak tekintsünk minden olyan, a termelésben dolgozók és családjuk fogyasztási szükségletei kielégítésére felhasznált társadalmi terméket, illetve ennek pénzben kifejezett összegét, amely nem a végzett munkáért kifizetett bér közvetítésével jut el a dolgozókhoz, függetlenül attól, hogy azok szükséges, avagy többletmunka termékeként keletkeztek.* Ez a következőket jelenti:

Vizsgálatunk a szocialista vállalatok termelésben részvevő dolgozóira terjed ki. A szocialista vállalati termelésben részvevő dolgozónak tekintjük a statisztikában használatos „termelő ágazathoz tartozó dolgozók” kategóriáját.⁴ (Továbbiakban dolgozók alatt ezt értjük.) Ezek alapján számításaink 2,1 millió fő keresőre, 2,5 millió fő eltartott családtagra és több mint 500 ezer fő nyugdíjasra (és hozzátartozójukra) vonatkoznak.

Vizsgálatunkban a dolgozók és családjuk fogyasztási szükségleteinek kielégítéséhez felhasznált társadalmi termékbe beleértjük nemcsak a dolgozók által közvetlenül elfogyasztott anyagi javakat, hanem azokat is, amelyeket az általuk élvezett szolgáltatásokhoz kell felhasználni (továbbiakban fogyasztási alap alatt ezt értjük).

Vizsgálatunkban adottnak vesszük a jelenlegi bérrendszert és — noha ismerjük a jelenlegi bérrendszer aránytalanságait és hiányosságait — a végzett munka mennyisége és minősége szerint elosztott társadalmi terméket egyenlőnek vesszük *a ténylegesen ledolgozott idő alapján elszámolt és kifizetett idő- és darabbérrel, valamint prémiummal*⁵ (a továbbiakban munkabér alatt mindig ezt értjük).

Számításunk egyrészt tehát azt mutatja, hogy milyen volumenű volt 1955-ben a dolgozók fogyasztási alapja, másrészt, hogy ebből milyen rész jutott a dolgozókhoz a ténylegesen elvégzett munkájukért járó bér formájában, továbbá azt, hogy a béren felüli juttatások milyen volument képviselnek és milyen formában kerülnek a dolgozókhoz.⁶

2.

Számításaink szerint hazánkban 1955-ben a szocialista vállalatok dolgozói a béren felül 18,3 milliárd összegű közvetett juttatásban része-

⁴ Ezenkívül számításainkban szerepelnek nemcsak a „termelő ágazathoz tartozó”, hanem a vállalati formában működő szolgáltató (tehát az egészségügyi és kulturális szolgáltatásokon kívüli) üzemek dolgozói is. Tekintettel arra, hogy az e kategóriába tartozó dolgozók száma mindössze 4 százalékát teszi ki a termelő ágazat dolgozóinak, nem tartottuk szükségesnek az adatok számos esetben csak durva becslésekkel végrehajtható felbontását.

⁵ A munkabéralapból a le nem dolgozott időre elszámolt és kifizetett béreket már közvetett juttatásnak tekintjük.

⁶ A számításainkban alkalmazott módszer köréből még a következő kérdések említésre méltók:

Vizsgálatunk során adottnak vesszük az érvényben levő fogyasztási árrendszert és olyanak tekintjük, amely mellett a munkabér valójában pénzformában kifejezheti a dolgozók közvetlen részesedését a termelés eredményéből. Számításainkban továbbá azokat a közvetett juttatásokat, amelyeket nem ingyenesen, hanem részleges áron juttatják, a térítésekkel csökkentett összegben szerepeltetjük. Ilyen térítésnek fogtuk fel a dolgozók által fizetett gyermektelenségi adót (amely azóta megszűnt, 4 százalék) és a nyugdíj (öregségi) járulékot (3 százalék) is, és a *közvetett juttatások összegét ezen adók összegével csökkentettük.* A számszerűségek feltárása és elemzése céljára az 1955. évi adatokat választottuk. Ugy véljük, hogy az 1956—1957. években az életszínvonallal kapcsolatos gazdaságpolitikai intézkedések egy része rendkívüli körülmények közt jött létre, és ezért nem alkalmasak a közvetett juttatások terén tapasztalható jelenségek tipikus vonásainak feltárására. A közvetett juttatások számszerű meghatározását a fogyasztói áron (árszinten) eszközöltük, minthogy csak a fogyasztói áron értékelt közvetett juttatások hasonlíthatók össze a munkabérekkel. (Az általunk közgazdasági számítások alapján eszközölt árkorrekció összege csupán 1,5 százalék). Közvetett juttatásként *nem* vesszük figyelembe a juttatásokat szolgáltató szervek (például kórházak, üzemi étkezők) fejlesztésére, beruházására fordított eszközöket.

sültek.⁷ Ennek következtében a szocialista vállalatok dolgozói fogyasztási alapjának elosztása az alábbi képet mutatja (megoszlási százalék):

Szocialista vállalati dolgozók fogyasztási alapja	100;
ebből a ledolgozott munkáért járó bérekből megvásárolható rész	57,6,
közvetett juttatásként adott rész	42,4.

Ez azt jelenti, hogy 1955-ben a ténylegesen ledolgozott munkáért járó bér 73⁰/₀-ának megfelelő összegű közvetett juttatást adtunk. Felmerül a kérdés, hogy ezt az arányt hogyan kell megítélni? E kérdés vizsgálatánál elsősorban arra kell választ kapni, hogy hatnak-e olyan társadalmi vagy gazdasági törvények, illetve érvényesülnek-e olyan objektív szükségszerűségek, amelyek meghatározzák e két csoport egymás közötti arányát, egyik vagy másik csoport abszolút volumenét?

E kérdés megválaszolása nem egyszerű, mivel a tapasztalatok azt mutatják, hogy a fogyasztási szükségletek egy részének, különösen a szociális, kulturális, egészségügyi szükségleteknek a kielégítése történhetik akár a bérjövödelmek felhasználásával, a dolgozók közvetlen vásárlásai, beszerzései formájában, akár a vállalati vagy központosított jövödelmek felhasználása, közvetett juttatások formájában. Azt, hogy a dolgozók és családjuk szükségleteinek kielégítéséről milyen arányban kell munkabér és milyen arányban kell közvetett juttatások formájában gondoskodni, *nem* határozzák meg objektív társadalmi és gazdasági törvények, szükségszerűségek. A szocialista társadalom jellegéből következően azonban társadalmi és gazdasági törvényként, szükségszerűségként hat két — az elosztás módját tekintve egymással ellentétes — tendencia, amely a munkabér és a közvetett juttatások egymás közötti aránya tetszőleges, önkényes meghatározásának határt szab.

A szocialista társadalmi rend lényegéből ered az a szükségszerűség, hogy a társadalmi termék volumene évről évre növekedjék, ami a termelésnek az adott ország helyzetével összhangban álló optimális növeledését feltételezi. Csak ez biztosíthatja a dolgozók (a lakosság) szükség-

⁷ A közvetett juttatások összegének meghatározásánál közgazdasági számításokat is kellett alkalmaznunk, mert e juttatások egy részének összege sem a könyvelésből, sem a statisztikából nem állapítható meg. A számított és a könyvelésből, statisztikából átvett adatok megoszlása a következő:

Megnevezés	Millió Ft	Megoszlás (Összes juttatás = 100)
Könyvelési és statisztikai adat	16 420	83,8
Közgazdasági számítás.....	3 169	16,2
Összes :.....	19 589	100,0
Ebből le: 4% gyerektelenségi adó és 3% öregségi járulék	1 311	—
Közvetett juttatás nettó összegben :.....	18 278	—

Ha a közgazdasági számításokban plusz-mínusz 20—25 százalékos hibahatárt feltételezünk (és mivel a közgazdasági számításokat igen körültekintő módon, statisztikai adatokból kiindulva végeztük, számítási hibánk ennél feltétlenül kisebb), a közvetett juttatások kimutatott 18,3 milliárd Ft-os összeg plusz-mínusz 3—4 százalékos hibahatáron belüli pontosságúnak tekinthető.

leteinek növekvő mértékű kielégítését. Azok a követelmények, amelyek a termelés bővítésének előmozdítása és a dolgozók növekvő jólétének biztosítása tekintetében szükségszerűen fellépnek, a munka szerinti elosztás törvényének minél töretlenebb érvényesülését kívánják meg. A végzett munka mennyisége és minősége szerinti elosztás révén válnak elsősorban anyagilag érdekeltté az *egyed dolgozók* munkájuk eredményében. Csak ez az elosztási mód biztosítja, hogy a termelésben résztvevők közvetlenül érdekeltek legyenek a termelés növelésében; jövedelmük főleg attól függjön, hogyan veszik ki részüket a társadalmi termelésben. Ebből következik, hogy az egyes dolgozók és eltartott családtagjaik a dolgozó végzett munkájától függően, annak arányában elégíthetik ki fogyasztási szükségletüket. Ezáltal a végzett munka szerinti elosztás a munka termelékenységének emelésének fontos tényezője, lehetővé teszi a dolgozók személyes anyagi érdekeinek összeegyeztetését az osztársadalmi érdekekkel. *A munka szerinti elosztás törvénye tehát a közvetlen munkabér-jövedelem elsődlegességét kétségtelenné teszi.*

Vannak azonban olyan fogyasztási szükségletek, amelyeknek — a rendelkezésre álló anyagi javak mértékéig — maradéktalan kielégítéséhez osztársadalmi érdek fűződik, viszont kielégítésüknek ezt a mértékét a munka szerinti elosztás útján nem lehet megfelelően biztosítani.

Ilyen szükségleteknek tekinthetők elsősorban a gyermekek és a munkából kiöregedettek eltartása, valamint a fiatalok oktatása és kiképzése. A társadalomnak az újratermelés megfelelő bővítéséhez biztosítania kell a munkaerő utánpótlását, a népesség számának kedvező alakulását függetlenül attól, hogy az egy dolgozóra jutó gyerekek száma tekintetében az egyes családok között lényeges különbségek vannak-e vagy sem, és a sokgyermekes családok munka szerinti jövedelmükből képesek-e fedezni a gyerekek eltartási költségeit a munkaerő utánpótlásához megkívánt mértékben vagy sem.

Társadalmi követelményként jelentkezik az is, hogy a fiatalok közül a legrátermettebbek, a legtehetségesebbek részesüljenek az általános, kötelező oktatás mértékét meghaladó képzésben függetlenül attól, hogy eltartóik munka szerinti jövedelmükből fedezni tudják-e a kiképzési költségeket vagy sem.

A szocialista társadalom politikai és szociális megfontolásokból nem helyezkedik arra az álláspontra, hogy a munkából kiöregedett dolgozók létfenntartási költségeit teljes egészében vagy maguk az érdekeltek fedezzék korábbi megtakarításaikból vagy hozzátartozóik jelenlegi munka szerinti jövedelmükből, mert ennek lehetősége az esetek jelentős részében nincs meg. Hasonló a helyzet a munkaképtelenekkel is. Tehát egyfelől, amíg a munka szerinti elosztás jellegéből következően nem lehet tekintettel a fentebb vázolt körülményre, addig másfelől az érdekeltek szempontjából szociális, a társadalom szempontjából pedig politikai-gazdasági követelményként jelentkezik az a szükséges, hogy a fogyasztási alap elosztásánál ne kizárólag csak a munka szerinti elosztás követelménye érvényesüljön, hanem egyéb szempontok is. A szocialista államnak ezért kényszerítő módon be kell avatkoznia a rendelkezésre álló fogyasztási alap felhasználási folyamatába és biztosítania kell, hogy a lehetőségek szerint a *szükséges mértékben* azok a társadalmi követelmények is kielégítést nyerjenek (a munkaerő után-

pótlása, a munkából kiöregedettek eltartása stb.), amelyek a munka szerinti elosztás kizárólagos alkalmazása esetén csak részben lennének kielégíthetők.

A szocialista állam e feladatát legcélszerűbben úgy tudja megoldani, ha a rendelkezésre álló fogyasztási alap egy része nem a végzett munka mennyisége és minősége szerint kerül elosztásra, hanem az osztársadalmi érdekeket és a dolgozók szociális szempontjait figyelembe véve, közvetett juttatások formájában.

Az elmondottak alapján arra a megállapításra juthatunk, hogy a szocialista társadalom egyetemes érdekei *elkerülhetetlenné* és *szükségszerűvé* teszik, hogy az állam a gyermekek eltartásához és oktatásához, a munkából kiöregedettek és munkaképtelenek eltartásához közvetett juttatások formájában hozzájáruljon. E hozzájárulás *mértékét* azonban részben az adott reálbér színvonala, részben gazdaságpolitikai, népességpolitikai, szociálpolitikai és *gazdasági célszerűségi* szempontok alakítják ki.

A gyermekek és öregek eltartásához hasonló — bár nem ugyanolyan jellegű — problémát vet fel a dolgozók és családjuk egészségvédelmének biztosítása. A dolgozók és családjuk egészségvédelmi szükségletei attól függetlenül jelentkeznek, hogy az igénylő vagy családfenntartója az adott időszakban a termelésben végzett munkája alapján a termelés eredményéből milyen részre tarthat igényt. Sőt, betegség esetén a dolgozó a termelésben egyáltalán nem is tud részt venni. Mindez szükségessé teszi, hogy a szocialista állam az egészségvédelem költségeihez a gyermekek és az öregek eltartásához hasonló módon járuljon hozzá.

Összegezve az elmondottakat: ha társadalmi és gazdasági törvények nem is határozzák meg pontosan a munkabér és a közvetett juttatások egymáshoz viszonyított arányát, a fogyasztási alap elosztási módjának megválasztásánál a szocialista gazdaság jellegéből következő *szükségszerűség*, hogy biztosítsák egyrészt a végzett munka mennyisége és minősége szerinti elosztás *elsődlegességét*, másrészt a szocialista állam közvetett juttatások formájában való hozzájárulását a gyermeknevelési és oktatási, a munkaképtelenek és munkából kiöregedettek eltartási, a dolgozók és családjuk egészségvédelmi szükségletei kielégítéséhez *célszerűségi szempontok* által kialakított mértékig. Eddig azokról a közvetett juttatásokról beszéltünk, amelyeket a szocialista társadalom jellegéből következően az adott lehetőségen belül a *célszerűség mértékéig* *szükségszerű* közvetett juttatás formájában nyújtani. Fennáll azonban annak lehetősége, hogy a különféle gazdaságpolitikai célkitűzések elérése érdekében a közvetett juttatásokat ezen túlmenően is kiterjesszék. Erről a későbbiekben részletesen beszélünk, most vizsgáljuk meg a szükségesnek ítélt juttatásokat hazánkban.

3.

Bár vizsgálatunk jelenlegi szakaszában *nem tudjuk megítélni*, hogy hazánkban 1955-ben a gyermekek nevelésére és oktatására, a munkából kiöregedettek eltartására, egészségvédelemre és a fizetett szabadságra ténylegesen és közvetett juttatás formájában felhasznált fogyasztási alap *mértéke* mennyire felelt meg a gazdaságpolitikai, népességpolitikai, szociálpolitikai célkitűzéseknek; *az ilyen jellegű juttatás abszolút mértéke soknak vagy kevésnek ítélni* mégis ha az 1955. évben nyújtott, az összes közvetett juttatások 18,3 milliárdos összegéből az előb-

biek szerint szükségesnek ítélt juttatásokat külön vizsgáljuk, közelebb kerülünk a munkabér és az összes közvetett juttatások kialakult arányának megítéléséhez. Nálunk 1955. évben e juttatások összege és azok megoszlása a következő volt:

Megnevezés	1955. év	
	Millió Ft	Összes közvetett juttatás %-ában
Gyermekek eltartásához való hozzájárulás ¹	1946	10,6
Oktatási juttatások ²	1254	6,9
Egészségvédelmi juttatások ³	3125	17,0
Munkából kiöregedettek eltartásához való hozzájárulás ⁴	1128	6,2
Szabadságidőre járó bér	1530	8,4
Összesen:	8983	49,1

¹ Ebben szerepeltetjük a terhességi, az anyasági és a többgyermekes anyáknak adott segélyeket, a bölcsődék, az óvodák, a napköziotthonok fenntartási költségeihez és a diákmenzák költségeihez való állami hozzájárulást, a családi pótlék összegét, az ingyenes babakelengye-juttatást, a gyermekek állami támogatását, az ösztöndíjakat és a tanulmányi segélyeket. (A gyermekek egészségügyi ellátását az „Egészségvédelmi juttatások” sorban szerepeltetjük.) A 4%-os gyermektelenségi adót ebből a tételből vontuk le. (A felnőtt konfekció és gyermek-konfekció *árszint*-különbsége nincsen benne. Ez a Pénzügyminisztérium számítása szerint 1957-ben mintegy 6—700 millió Ft.)

² Ebben az összegben az alsó-, közép- és felsőfokú oktató intézmények fenntartási költségeit szerepeltetjük.

³ Ebben az összegben a kórházi, a rendelőintézeti, a megelőző egészségügyi ellátás költségeit, a gyógyszerköltségek állami hozzájárulását, a kifizetett táppénz összegét szerepeltetjük.

⁴ A nyugdíj összege és a szociális gondozóintézetek költségei, melyből levonásba hoztuk a 3 %-os öregségi járulékot.

A fentiek szerint tehát a közvetett juttatások 18,3 milliárdos összegének közel felét, 8,9 milliárd forintot fordítottunk gyermekek nevelésére és oktatására, munkaképtelenek eltartására és egészségvédelmi célokra. Ha a vállalati dolgozók és családjuk fogyasztási alapját 100-nak vesszük, akkor a megoszlás a következő:

Munka szerint elosztott rész (ledolgozott munkáért járó bér)	57,6
Gyermekek eltartásához való hozzájárulás	4,4
Oktatási juttatások	2,8
Egészségvédelmi juttatások.....	7,2
Munkából kiöregedettek eltartásához való hozzájárulás	2,6
Szabadságidőre járó bér	3,5
E tanulmányban eddig még nem vizsgált közvetett juttatások	21,9
	100,0

A szocialista állam gondoskodása a dolgozókról az osztársadalmi feladatot jelentő szükségletkielégítés tekintetében rendkívül nagyarányú. Ennek illusztrálására szolgáljanak az alábbi adatok:

A *gyermekek eltartásához* való állami hozzájárulás igen széleskörű és sokféle formájú. Sokan az e címen adott közvetett juttatást csak a családi pótlékon keresztül ítélik meg, holott a családi pótlék a gyermek eltartására és támogatására fordított kiadásoknak csak kisebb részét, csupán 28 százalékát teszi ki. Az állam jelentős összegeket — 1955-ben közel 200 millió Ft-ot — fordít terhességi és anyasági segélyekre, bölcsődék, óvodák, napközi otthonok fenntartására. Hazánkban 1955-ben bölcsődében 32,5 ezer, óvodában 146 ezer gyermeket láttak el főleg állami költségből. A gyermek szülőinek térítésén felül bölcsődében átlagosan napi

19,20 Ft-ot, óvodában napi 14 Ft-ot fizetett az állam minden gyermek után. Diák-étkeztetésre, napköziotthoni ellátásra, ösztöndíjakra évente közel 400 millió Ft-ot költ az állam.⁸ 1955-ben a főiskolások és egyetemi hallgatók 90 százaléka kapott ösztöndíjat és 60 százaléka diákotthonban lakott.

Azt, hogy az állam a gyermekek eltartási és oktatási költségeiből milyen jelentős részt vállal, megmutatkozik az alábbi adatokból.⁹

Megnevezés	A gyermek teljes eltartási és oktatási költségeiből az állami költségvetésből térített összeg	
	Forintban egy gyermekre	Összes költség %-ában
Tovább nem tanuló 14 éves korúaknál 14 év alatt	29 000	26
Középszkolai tanulóknál 18 év alatt.....	63 000	43
Egyetemi hallgatóknál 22 év alatt	103 000	51
Külföldi ösztöndíjasoknál 22 év alatt	217 000	70

Ez azt jelenti, hogy ezeket a közvetett juttatásokat igénybe vevő fiatalok közül a tovább nem tanuló gyermekek 14 éven át átlagosan havi 170 Ft; a középiskolai tanulók 18 éven át átlagosan havi 290 Ft; az egyetemi hallgatók pedig 22 éven át átlagosan havi 390 Ft közvetett juttatásban részesülnek.

Az *egészségvédelmi* közvetett juttatások mértékére jellemző, hogy országunkban 5,8 millió személy ingyenes gyógykezelési, orvosi és kórházi ellátásban részesül. Az egy dolgozóra jutó egészségvédelmi költségvetési kiadás, kórházi ellátás nélkül 1955-ben 1840 Ft volt. Csak gyógyszerköltség térítésre évi 460 millió Ft-ot fordít az állam. Bár a kórházi férőhelyekkel való ellátás korántsem tekinthető teljesen kielégítő mértékűnek, mégis figyelemre méltó, hogy 1955-ben minden egyes kórházi férőhelyre 20 184 Ft-ot költött az állam. Egészségvédelmi ellátásunk színvonalát reprezentálja a következő adat: 1955. évben állami költségvetésből rendelőintézeti, szakorvosi, üzemorvosi és megelőző egészségügyi ellátás keretében több mint 110 millió vizsgálatot, kezelést végeztek. Ez azt jelenti, hogy az összes dolgozó és minden egyes családtagja átlagban évente 20 esetben kezeltette, illetve vizsgáltatta magát az egészségügyi intézményekben. Részben ennek tudható be, hogy az egy kezelésre, vizsgálatra eső idő a rendelőintézetekben átlagosan csupán 7,5 perc, szakorvosi szolgálatban pedig 10,2 perc. 1955-ben az állam 924 millió Ft táppénzt fizetett ki. A gyáripari munkások 1955. évben átlagban évi 14 munkanapot, tehát több mint két hetet töltöttek táppénzes állományban.

A *nyugdíjjogosultak* száma 1955-ben 573 ezer fő volt. Az 1954. évi 28 tv. alapján nyugdíjazottak havonta átlagban 575 Ft-ot kapnak (1957-ben az átlag 654 Ft-ra emelkedett).

A *munkaerő regenerálása érdekében* minden dolgozó részére teljes fizetés mellett kettőtől négy hétig terjedő pihenési időt biztosít a szocialista állam.

E fejezetben vizsgált, a gyermekek nevelésére és oktatására, egészségvédelemre, az öregek eltartására és a szabadságidő biztosítására fordított közvetett juttatásokat olyannak tekintettük, amelyeket a szocialista társadalom jellegéből következően — a rendelkezésre álló anyagi eszközök figyelembevételével, a célszerűségi szempontok által kialakított mértékig — a szocialista államnak szükségszerűen közvetett juttatások formájában kell biztosítania. Nem állítjuk, hogy az 1955. évben e címen adott közvetett juttatások *mind mértékükben*, *mind a juttatás rendszerét illetően* semmiféle kifogás alá nem eshetnek. Csupán arra kívánunk utalni, hogy a gyermekek és az öregek eltartása, az oktatás, az egészségvédelem terheit szocialista társadalomban nem lehet teljesen közvetlenül a dolgozókra hárítani és a bérjövdelemből kielégítendőnek ítélni, hanem a szocialista államnak béren felüli juttatások formájában könnyítenie kell e terheken. Tudatában vagyunk annak — minthogy ez mélyebb elemzés nélkül is megállapítható —, hogy ezen juttatások egyikének-másikának mértéke kifogásolható, a juttatás módjának, formájának, célszerűsége tekintetében jelentős aggályok merülhetnek fel.

⁸ 1955. évi költségvetési zárszámadás adatai.

⁹ Kiss István: A társadalmi utánpótlás költségei. (Kézirat.)

Például igen vitatható, hogy az elosztás módját tekintve helyes-e az, hogy a gyermekek nevelésére fordított közel 2 milliárdos állami költségből csupán 680 millió Ft-ot fordítanak családi pótlékra, míg a fennmaradó mintegy 1,3 milliárd Ft jelenlegi juttatási módja olyan, hogy abból a gyermekeknek csak egy kis hányada részesül? Így például a csecsemőknek és a 3 éven aluli gyermekeknek 5,4 százaléka, az óvodáskorú vagyis 3—6 éves gyermekeknek mintegy 30—35 százaléka volt 1955. évben bölcsődében és óvodában elhelyezve. Ugyanakkor az állam bölcsődék és óvodák támogatására 620 millió Ft-ot fordított (tehát majdnem ugyanannyit az összes gyermekek ezen 8—10 százalékos részének támogatására, mint az összes gyermekek családi pótléka címén). Másként megvilágítva az aránytalanságokat: óvodába és bölcsődébe csak dolgozó nő gyermekeit lehet elhelyezni. Egy óvodás és egy bölcsődés gyermek együttesen átlagban havonta 1050 Ft-ba kerül az államnak. Ezzel szemben 1955. évben az ipari munkások és alkalmazottak együttes átlagbére 1220 Ft volt.

4.

Az előző fejezetben vizsgált közvetett juttatásokat olyannak tekintettük, amelyeket az állam a szocialista társadalom jellegéből következően közvetett formában oszthat el. Ebbe a kategóriába azonban nem tudtuk besorolni — és éppen ezért cikkünkben eddig nem is vizsgáltuk — az 1955. évben nyújtott 18,3 milliárd összegű közvetett juttatásoknak mintegy 50 százalékát, mely 9,3 milliárd Ft összegű juttatást jelent. A fogyasztási alap ezen igen jelentős mértékű részét eddigi fejtegetéseink szerint tehát nem tekinthetjük olyannak, mint amelyet a szocialista társadalom jellegéből következő társadalmi gazdasági törvények, szükségszerűségek hatására *feltétlenül* közvetett juttatás formájában kell a dolgozókhöz eljuttatni. Ilyenképpen a társadalmi termék e részének közvetett juttatás formájában történő felhasználását gazdaságpolitikai célkitűzések, gazdasági célszerűségek és egyéb gazdasági elhatározások magyarázhatják. A vizsgálat fő kérdése ezek szerint most már így szól: *milyen gazdaságpolitikai és egyéb gazdasági tényezők hatására alakult ki 1955-re a társadalmi termék szóban forgó 9,3 milliárd Ft-os részének közvetett úton történő elosztási formája; milyen közgazdasági megállapítások tehetők ennek alapján és milyen következtetések vonhatók le az alkalmazott gazdaságpolitika és egyéb gazdasági intézkedés célszerűsége tekintetében?*

Vizsgálatunk során arra a megállapításra jutottunk, hogy adott gazdaságpolitika vagy kialakult gazdasági helyzet kényszerítő módon hathat a fogyasztási alap elosztási módjára. Ha az adott gazdasági helyzet megteremt, vagy az adott gazdaságpolitika felidéz bizonyos gazdasági jelenségeket, akkor már nem egyszerűen célszerűségi szempontok alapján történő elhatározás kérdése az, hogy a fogyasztási alap mekkora hányadát adják közvetett juttatás formájában. *Egyes gazdasági jelenségek kényszerítő módon a közvetett juttatások kiszélesedése, növekedése irányában hatnak.* Ilyen hatást gyakorol az alacsony életszínvonal és a munkaerő-hiány is, különösen központi bérgházkódás esetében. Jelentősen alacsony életszínvonal mellett (például infláció esetén) vagy jelentős mértékű munkaerő-hiány esetében a közvetett juttatások kiterjesztésének, a fogyasztási alapban képviselt aránya növekedésének tendenciáját csak mérsékelni lehet, teljesen felszámolni azonban csak az *alapokként ható gazdasági jelenségek megszüntetése* esetén sikerülhet (életszínvonal emelése, munkaerő-hiány leküzdése stb.). Vizsgáljuk meg, hogy az életszínvonal, a munkaerő-hiány hogyan

hat a közvetett juttatások növekedésére általában és hogyan hatott konkrétan hazánkban?

Alacsony életszínvonal mellett a közvetett juttatások növekedésének tendenciája — nagy vonalakban — általában a következőképp érvényesül: A végzett munka mennyisége és minősége szerinti elosztás mellett a közvetlen munkabérijövedelmek erősen differenciáltak. Ha az átlagos életszínvonal, illetve a fogyasztási alap egy főre eső része alacsony, akkor a munka szerint differenciált bérjövödelemből a kevésbé kvalifikált és ezért alacsony bérkategoriába eső dolgozók, a legszükségesebb fogyasztási igényeiket sem elégíthetik ki, ugyanakkor a kvalifikáltabb munkaerő pedig magasabb munkabérből nyilván a minimális fogyasztási szükségleten felül elégítheti ki igényét. Minthogy nem tartható fenn huzamosabb ideig az az állapot, hogy a dolgozók jelentős részének (az alacsony bérskálába tartozóknak) minimális fogyasztási szükségletei kielégítetlenül maradjanak, meg kell találni a megoldás módját. A legjobb mód persze a fogyasztási alap (az egy főre jutó fogyasztás) növelése; de ha erre nincs lehetőség, akkor szükségszerűen az egyéni jövedelmek nivellálása a kiút. A dolgozók jövedelmének nivellálása egyszerűbben, gyorsabban — és a termelékenységre gyakorolt hatás szempontjából minden valószínűség szerint célszerűbben — oldható meg közvetett juttatások formájában, mint bérnivellálás útján. (Természetesen ez a folyamat bizonyos mértékig bérnivellálás irányába is hat.) Így hat az alacsony életszínvonal a közvetett juttatások növelésére.

Háborús pusztítások után, infláció esetén vagy olyankor, amidőn a fogyasztásra rendelkezésre álló társadalmi termék más okokból méreteiben vagy arányaiban jelentősen csökken — megfigyelhető, hogy a kielégítetlenül maradt egyéni szükségletek egy részének fedezését közvetett juttatások formájában valósítják meg. Hazánkban is a második világháborút követő inflációs években került bevezetésre a jelenleg is meglevő közvetett juttatási formák egy jelentős része. Az életszínvonal stagnálásának, illetve átmeneti visszaesésének a közvetett juttatásokat növelő hatása hazánkban később is — főleg 1952-ben — jelentkezett, de már egy új tényező hatásával kombinált módon.

Hazánkban az elmúlt években a béralapgazdálkodás erősen centralizált és bankszerűen ellenőrzött volt. Ugyanakkor a közvetett juttatások területén sajátos módon érvényesült a centralizáció. Általában csak központi elhatározás és engedélyezés alapján lehetett *bevezetni* egy-egy juttatási formát (például munkaruha-ellátást). Főleg az ellenőrzés hiánya miatt azonban mód nyílt arra, hogy az egyes juttatások körét kiterjesszék, mértékét növeljék központi jóváhagyás nélkül. Ez a lehetőség főként azért volt meg, mert például a munkaruha, üzemi ételmezési hozzájárulás, bölcsődei támogatások, lakótelepek fenntartási költségeihez való vállalati hozzájárulás mind olyan tételek, amelyeket az önköltség terhére kell, illetve lehet elszámolni. Mivel a vállalatokat — különösen az ötéves terv időszakában — felelőssé tették az eléggé feszített tervek mennyiségi teljesítéséért és a vállalatvezetők anyagi ösztönzése is ez irányba hatott, ugyanakkor az önköltségi tervek teljesítésének ellenőrzése és ösztönzése nem állt előtérbe, fokozottan nyílt lehetőség a közvetett juttatások tervszerűtlen növelésére. A kép teljességéhez hozzátartozik még az is, hogy a feszített tervek teljesítéséhez a munkaerő biztosítása elsőrendű kérdéssé vált, ugyanakkor széles terü-

leten munkaerő-hiány volt. A munkaerő-hiány viszont — mint említettük — önmagában is a közvetett juttatások növelése irányában hat.

A termelés fokozott ütemű fejlesztése során és a szocializmust építő és fokozottan iparosodó népgazdaságokban sűrűn ismétlődő gazdasági nehézségként jelentkezik, hogy a termeléshez szükséges munkaerő nem áll elegendő mértékben rendelkezésre. Ilyenkor szükségessé válik a munkaerő biztosítása végett különböző ösztönző intézkedések végrehajtása. Ilyen ösztönző intézkedésként a bérek széleskörű és nagymértékű emelése az egyes iparágak, szakmák munkaerő-hiányának leküzdésére, összeütközésbe kerül a végzett munka szerinti elosztás elvével. A munka szerinti elosztás következetes alkalmazása mellett napi munkaerő-gazdálkodási problémákat bérügyi intézkedésekkel kielégítően nem lehet megoldani. Ez nem jelenti, hogy bizonyos bérügyi intézkedéseket nem lehet tenni (mint ahogy nálunk tettek is), de kizárólag bérügyi intézkedésekkel nem lehet megoldani a problémát; szükségképpen végbe megy a közvetett juttatások növekedésének folyamata. Különösen akkor igyekeznek a legnagyobb munkaerő-hiánnyal küzdő iparágak közvetett juttatások nyújtásával vonzani a munkaerőt, ha a bérgazdálkodás centralizált, a közvetett juttatások kiterjesztését viszont — mint ahogy az nálunk volt — decentralizálisan is megoldhatják (felsőbb szervek engedélye nélkül a kellően nem ellenőrzött vállalati önköltség terhére). Általános munkaerő-hiány esetén ez a módszer egy önmagát növelő folyamattá válik. Az egyik iparágban bevezetett nagyobb mérvű közvetett juttatás precedensül szolgál a másik iparágban, ahol a bérfeszültségek enyhítése céljából szintén növelni kell a közvetett juttatásokat és így tovább. Ezzel a kérdéssel összefüggésben van az is, hogy a fokozott iparosítás és a nagy beruházási építkezések telepített — főleg a mezőgazdaságból az iparba áttelepített — munkaerő foglalkoztatását kívánják meg. Az átirányítás gyakorlati megvalósítása az állam (vállalatok) részéről olyan feladatok elvégzését teszi szükségessé, mint pl. lakás, szállás, élelmezés stb. biztosítása, melyek feltételei a munkaerő megszerzésének. Ezeket a juttatásokat nem kellene feltétlenül béren felül nyújtani, de a gyakorlatban, hogy az áttelepítés előnyös, „kifizetődő” legyen a munkavállaló részére, hogy a munkavállalás anyagi feltételei ösztönzőleg hassanak a munkaerő kívánt helyre való áramlására, többnyire a munkabéren felül, közvetett juttatás formájában nyújtották. Munkaerő-hiány fennállása esetén, központi bérgazdálkodás feltételei közt tehát a közvetett juttatások fokozása a munkaerő megszerzésének egyik fontos eszközeül szolgált, és minthogy mindez a munkaerő tömeges földrajzi átcsoportosításával is együtt járt, a közvetett juttatások fokozott növekedése következett be.

Már szoltunk arról, hogy a közvetett juttatások fokozott növekedésének lehetőségét előmozdította az is, hogy a bérgazdálkodás erősen centralizált volt, a közvetett juttatásokkal való gazdálkodásban viszont sokkal kisebb mérvű volt a központosítás, illetőleg az ellenőrzés. Ez vezetett arra, hogy a felmerülő gazdasági nehézségeket a könnyebb ellenállás irányába küzdjék le. A közvetett juttatások területén tehát a nem elégséges mértékű centralizáció és ellenőrzés a fokozottan centralizált bérgazdálkodás mellett a hibák forrásává vált, s emiatt az egyes juttatások mértéke és aránya spontánul, összehangolás nélkül alakult

ki. Mindezek ellenére a korábbi években a gazdaságvezetésben megtalálható túlzott központosítási szemlélet is hatott — méghozzá a kiterjesztés irányába — a közvetett juttatásokra annyiban, hogy a fogyasztási alap egy részét központilag szabályozott közvetett formában juttatta a dolgozókhoz sokszor ott is, ahol a szükségletek differenciáltsága ezt nem tette lehetővé. A közvetett juttatás mint elosztási mód forszírozása abból a nézőpontból fakadt, hogy a központi szabályozás pontos, szigorú és ellenőrizhető mértékű juttatást és ezáltal a legtakarékosabban kialakított kereteket biztosítja; hogy a dolgozók jelentkező szükségleteiből a lehetőségek által behatárolt mérték központi nézőpontból határozható meg. És mi az eredmény? *Amíg a bérjövedelem a felhasználás szempontjából — a mindenkori árualap és szolgáltatás-adta kereteken belül — a dolgozó szabad rendelkezése alatt áll és az egyéni szükséglet legszélsőbb mértékű és mineműségi variánsa kielégítésére is módot nyújt, addig a közvetett juttatások már természetüknél fogva is meghatározott mértékű és irányú szükségletet tételeznek fel és igyekeznek kielégíteni.* A közvetett juttatásoknak éppen az a fő sajátosságuk, hogy nem a legdifferenciáltabb, de ugyanakkor legigazságosabb módon és nem az egyéni munkateljesítmények alapján, hanem más olyan feltételezett egyéni körülmények, sajátosságok arányában kerülnek felosztásra, amelyek, ha objektíve meghatározhatók, akkor is szükségképpen „uniformizált” mutatóban fejezhetők ki. Mindezt ezek a juttatások már eleve magukban hordják az egyes dolgozók konkrét szükségletétől való abszolút és viszonylagos elszakadás veszélyét. Ez gyakran az egyes dolgozó szempontjából a tényleges igény és a kielégítési lehetőség összhangját annyira megbontja, hogy a közvetett juttatás politikai és gazdasági hatékonysága a minimumra csökken, miközben a népgazdaságra háruló anyagi teher változatlan mértékben marad fenn. Ez a folyamat végső soron odáig juthat, hogy a közvetett juttatási forma a termelés eredményének legrosszabb hatékonyságú elosztási módjává válhat.

5.

Ha az 1955. évben nyújtott 18,3 milliárd Ft összegű közvetett juttatás eddig nem vizsgált 9,3 milliárd Ft-ot kitevő részét elemezzük azt látjuk, hogy ennek a kisebb részét ún. szociális célokra, kulturális és sportintézmények támogatására, nagy részét pedig olyan közvetett juttatásokra használták fel, amelyek tulajdonképpen a dolgozók legszemélyesebb szükségletei kielégítésére szolgálnak. Ez utóbbiak lényegében *bérkiegészítő* jellegűek, s olyan bérkiegészítő jövedelmet jelentenek, amelyet a dolgozók általában *nem* a ténylegesen elvégzett munkájuk után kapnak. Számokban kifejezve a túloldali táblázat mutatja az 1955. évi helyzetet.

Tekintettel arra, hogy a bérkiegészítő juttatások az összes közvetett juttatásoknak közel felét, a munkabér egyharmadát teszik ki, részletesebben kell velük foglalkoznunk.

A le nem dolgozott napokra fizetett bérből 795 millió Ft (a bér 3,2%-a) a fizetett ünnepekre, 1670 millió Ft (a bér 6,8%-a) pedig a fizetett ebéddőre jutó bér. A fizetett ünnepnapok és a fizetett ebéddő, a fizetett szabadsághoz hasonló, bár gazdasági indokoltságát tekintve ezzel nem teljesen egyenértékű kategóriák.

A dolgozók üzemi étkeztetése rendszerét — azt a lehetőséget, hogy a dolgozók munkahelyükön meleg ételt fogyaszthatnak — a szocialista állam jelentős vívmányának kell elismernünk. Különösen a nők fokozott munkábaállítása mellett pótolhatatlan jelentőségű a család ellátásában a társadalmi étkeztetés. Emellett a gazdasági fejlődés azon szakaszában, amikor az iparosítás olyan területeken is folyik, ahol a munkaerőszükségletet a helyi lakosság nem elégíti ki és alapvető gazdasági kérdés a munkaerő áttelepítése, az üzemi étkeztetés a telepített munkaerő ellátásának egyik nélkülözhetetlen formája.

Megnevezés	Millió Ft	Az összes közvetett juttatás %-ában
<i>Szociális juttatások és kulturális-, sportintézmények támogatása:</i>		
Könyvtárak, kultúrházak, múzeumok támogatása...	233	1,3
Színházak, mozik támogatása	66	0,3
Sportlétesítmények támogatása.....	72	0,4
Segélyek	225	1,2
Szeretotthon, nevelőtthon	66	0,2
Egyéb (jutalmak stb.)	342	1,9
Összesen :	1004	5,3
<i>Bérmegelőző juttatások:</i>		
Fizetett ünnep és ebéidő.....	2465	13,5
Üzemi étkeztetés támogatása.....	950	5,2
Munkaruha, egyenruha, ezek javítása, tisztítása ...	1130	6,2
Természetbeni árujuttatás	405	2,2
Munkásszállások, lakótelepek támogatása	650	3,6
Munkásszállítás, közlekedési kedvezmények	2010	11,5
Üdültetési hozzájárulás	243	1,1
Egyéb	440	2,3
Összesen :	8293	45,6

Az üzemi étkeztetéssel kapcsolatos közvetett juttatás, vagyis az étkezés költségeihez való állami (vállalati) hozzájárulás mértékét, megoszlását és rendszerét már nem lehet egyértelműen pozitívan értékelni. Az étkezési hozzájárulás erősen eltérő mértékben alakult ki, s fejenként napi 0,58 Ft-tól egészen 16.— Ft-ig terjed. Ha azt igyekezzük felkutatni, hogy a társadalmi étkeztetés állami támogatásának mérvét, az egyes dolgozók közötti megoszlását, általában a rendszerét milyen gazdaságpolitikai célkitűzések indokolják és megvizsgáljuk egyrészt a felderíthető lehetőségeket, másrészt a feltalálható indokolásokat, akkor a következő képet kapjuk:

Bár feltehető lenne, hogy az állami hozzájárulás összege a dolgozók között *szociális* szempontok szerint kerül elosztásra, és így a kisjövedelmű (vagy nagyobb családos) dolgozók nagyobb összegű, a nagyjövedelmű (vagy kisebb családu) dolgozók kisebb összegű térítést kapnak, valójában ez nem így van. A fennálló rendelkezések, illetve a kialakult gyakorlat az állami támogatás összegének meghatározását illetően nincs tekintettel sem a dolgozók jövedelmére, sem családtagjainak (eltartottjainak) számára.

Pl.: általános jelenség az, hogy az alacsonyabb fizetési kategóriájú dolgozók nagy része nem veszi igénybe a társadalmi étkeztetést és e címen egyáltalán nem jut közvetett juttatáshoz. 1955. évben a dolgozóknak csupán 25%-a vett részt az üzemi étkeztetésben, így a dolgozók 75%-a ilyen címen közvetett juttatásban nem is részesülhetett.

Vannak olyan vélemények, hogy az étkezés állami hozzájárulásának mértékét a végzett munka mennyisége és minősége szerint szabták meg. Ezt látszik bizonyítani az, hogy az állami hozzájárulás szakmánként valóban eltérő összegű. A hozzájárulás összegének szakmánkénti differenciáltsága azonban nem fejezi ki az egyes szakmákban dolgozók munkájának mennyiségi és minőségi különbségeit. Sok esetben a társadalmilag kevésbé fontos vagy kvalifikálatlanabb munkát végzők magasabb étkezési hozzájárulást élveznek.

Pl. a húsuparban az étkezési hozzájárulás magasabb, mint a vegyiparban és a kohászatban. A szakmai átlagok aránytalansága mellett aránytalanságok mutatkoznak szakmán belül, vállalatonként is. Pl.: az építőipari átlagos étkezési hozzájárulás több mint háromszorosát kapják a Zalamegyei Állami Építőipari Vállalat dolgozói, 2,3 szeresét a Tolnamegyei Állami Építőipari Vállalat dolgozói stb.

A társadalmi étkeztetésre vonatkozó rendelkezések szakmák szerint differenciáltan szabályozták az étkeztetéshez felhasználható nyersanyagot. Vannak olyan

vélemények, amelyek szerint az egyes szakmákban az étkezés nyersanyagfelhasználását a fizikai igénybevétel arányában kalória, tehát a nehéz és könnyű testi munkák szerint különböző mértékben határozták meg. Minthogy — mondják — az állami támogatásnak az engedélyezett nyersanyagfelhasználáshoz kell igazodnia, végső soron a társadalmi étkeztetés állami hozzájárulását az egyes szakmák munka (fizikai erő) igényessége szerint állapították meg.

Ha figyelmen kívül hagyjuk is azt a tényt, hogy az államigazgatáson kívül az engedélyezett nyersanyagfelhasználást általában túllépik, a fenti érvelés akkor is két okból nem állja meg a helyét: egyrészt az engedélyezett nyersanyagfelhasználás nem az elhasznált fizikai erő pótlásához szükséges kalória arányában került rögzítésre, másrészt nem fedi a tényeket az az állítás sem, hogy az engedélyezett nyersanyagfelhasználással arányos az állami hozzájárulás, ami kitűnik az alábbi táblából is:

Megnevezés	Egy adagra jutó	
	engedélyezett nyersanyagfel- használás	állami hozzá- járulás
	a gépipar százalékában	
Gépipar	100	100
Kohászat.....	100	78
Élelmiszeripar	100	68
Könnyűipar	100	65
Állami gazdaság	143	55
Magasépítés (Ép. Min.)	135	100
Mélyépítés (Közl. Min.)	89	55
Szénbányászat	157	149
Érc- és kőbányászat.....	112	87

Az előbb elmondottak alapján arra a megállapításra juthatunk, hogy az étkezés költségeihez való állami hozzájárulás és az üzemi étkeztetés nyersanyagfelhasználásának kialakult megoszlásában egységes gazdasági célkitűzést nem találhatunk. A nyersanyagfelhasználás és az állami hozzájárulás összege szakmánként spontánul alakultak ki, és elsősorban ott növekedtek, ahol egyrészt a munkaerőhiány legélesebben jelentkezett és a munkaerő-toborzást ezúton is igyekeztek megkönnyíteni (pl. az Építési Minisztérium dolgozói 30%-kal, a szénbányászat dolgozói 90%-kal kapnak magasabb állami térítést, mint a kohászat dolgozói), másrészt ott, ahol a laza ellenőrzés mellett az üzem, a vállalat jellege tágabb lehetőséget nyújtott a nyersanyagfelhasználás és vállalati hozzájárulás előbb burkolt majd legalizált növelésére (pl. a szénbányászatot kivéve az országban az állami gazdaságokban — ahol köztudomásúlag a könyvelési fegyelem a legtöbb kívánni valót hagyja maga után — a legmagasabb az üzemi étkeztetés nyersanyagfelhasználása és 43%-kal haladja meg a kohászatban és a gépgyártásban alkalmazott nyersanyagfelhasználást). Minthogy a társadalmi étkeztetés állami támogatása közvetlenül bérkiegészítő jellegű, a támogatás összegének és a nyersanyagfelhasználásnak spontánul kialakult jelentős mértékű differenciáltsága és az, hogy a dolgozók 75%-a nem vesz részt az üzemi étkeztetésben, nem kismértékű bérfeszültség okozója lehet.¹⁰

Munkaruha, egyenruha, ezek javítása, tisztítása. Az állam a dolgozók széles rétegét munkaruhával látja el. Munkaruhát kapnak általában a szabad ég alatt dolgozók, a munka jellege miatt az általánosnál nagyobb mértékű ruharongálódásnak kitett munkahelyeken dolgozók. Munkaruha jár a dolgozó testi épségének védelme miatt speciális ruházatot igénylő munkahelyeken, a tisztasággal szemben magas követelményeket támasztó munkahelyeken és az egészségügyi munkahelyeken. Egyenruhát a közlekedés és a posta dolgozói kapnak.

¹⁰ Az üzemélelmezési hozzájárulás részletező és elemző adatait a KSH 12 734/1955. sz. engedélye alapján végzett Belkereskedelmi Minisztériumi felmérés, valamint az O. T. és a P. M. kollégiumai előterjesztéseinek adatai alapján ismertetjük.

A munkaruha és egyenruha juttatását részletes rendelkezések szabályozzák. A rendelkezések meghatározzák a juttatásban részesülő dolgozók körét, a juttatás keretében adható cikkeket, azok kihordási idejét stb. A munkaruha a kihordási idő leteltével általában a dolgozó tulajdonába megy át. Sajnos, ezek a rendelkezések a különböző szakmák között nem összehangolt és nem átgondolt módon születtek, hanem egyrészt a mindenkori adott munkaerő-hiány leküzdése jegyében, másrészt sok esetben teljesen spontán módon, az illetékes gazdasági szervek (minisztériumok, iparigazgatóságok) egyéni elgondolásai, szűk praktikus célkitűzései alapján. Ezáltal azonos munkakörben dolgozóknak minisztériumonként különféle és különböző mennyiségű munkaruhát, különböző kihordási időre adnak, sőt egy-egy minisztériumhoz tartozó azonos szakmákban, sőt vállalatonként is eltérő a munkaruhajuttatás.

Így pl. az É. M. 1. sz. magasépítő vállalatnál dolgozó kőművesek 18 hónaponta egy munkaruhát és 36 hónaponta egy vattaruhát kapnak. Ezzel szemben az É. M. Útépítő Vállalata kőműveseknek a munkaruhán és vattaruhán kívül bakancsot is ad. A KPM. Hídépítő Vállalatnál viszont a vattaruhát nem 36, hanem 48 hónapra adják. Mint írtuk, az É. M. 1. számú vállalata nem ad bakancsot a kőműveseknek, ugyanakkor a Chinoin Gyárban nemcsak a kőművesek kapnak bakancsot, hanem a lakatosok, esztergályosok, villanyszerelők stb. Hasonló aránytalanságok lényegében minden iparágban, minden vállalatnál megtalálhatók.

Míthogy a munkaruhajuttatások jelentős részben olyan jellegűek, hogy a dolgozók személyes ruházkodási szükségletének kielégítését segítik elő, és így vitathatatlanul bérkiegészítő jellegűek, a juttatásokban mutatkozó aránytalanságok a dolgozók bérjövödelmének szándékoltt arányait nem kívánatos módon és mértékben differenciálják. Ez az alábbi 1955. évi adatokból is kitűnik:

Megnevezés	Egy főre jutó	
	munkaruha juttatás és annak tisztítása évente	Havi átlagbér 1955-ben
Forintban*		
Nehézipari Minisztérium	1244	1438
Kohó- és Gépipari Minisztérium	520	1252
Élelmezési Minisztérium	725	941
Könnyűipari Minisztérium	287	956
Építésügyi Minisztérium	472	1081

* A szakmánkénti arányok jobban rávilágítanak a munkaruhajuttatás arányaira, illetve aránytalanságaira. Ilyen adatokkal ez idő szerint azonban nem rendelkezünk.

Tehát a fentiek szerint az egy főre jutó munkaruhajuttatás értéke egyes minisztériumoknál csaknem egy teljes havi fizetést is elért. Összehasonlításként megemlíthető, hogy a legutóbb 1957-re országos visszhangotkeltő ösztönzési módszerként bevezetett, és 1958 első felében első ízben kifizetett nyereségrészesedés mértéke országos átlagban a kétheti munkabért nem haladta meg.¹¹

Természetbeni árujuttatás. 1955-ig a természetbeni juttatások terén két változat alakult ki. Az egyik esetben a vállalat saját termékeiből ad juttatást meghatározott mértékben teljesen ingyenesen vagy részbeni térítés mellett, a másik változat: a használatba adott földterület.

1955-ben a vállalat saját termékeiből adott juttatás legnagyobb tétele a szénbányászok ún. illetményzene volt. A fennálló rendelkezések szerint a szénbányászatban egy dolgozó 4—9,6 tonna szenet kap évente ingyenesen. Ennek összértéke fogyasztói áron számolva 130 millió forint. További jelentős természetbeni árujuttatás volt 1955. évben az állami gazdaságok, erdőgazdaságok és gépállomások dolgozóinak adott kenyérgabona-, tej- és illetményföld-juttatás.

Azt, hogy ezeket a jövedelmeket az egyes dolgozók számára milyen módon biztosítják, és így függővé teszik-e az általuk végzett munkától, gazdaságpolitikai

¹¹ Megjegyezzük, hogy 1958-ban a munkaruha-juttatásokkal kapcsolatban korlátozó intézkedések léptek életbe, melyek kihatásait még nem vizsgáltuk. — Az adatokat a Munkaügyi Minisztérium e tárgyú előterjesztéseiből vettük át.

célszerűség és ennek megfelelő elhatározás kérdése. Itt sem hagyhatók figyelmen kívül azonban a végzett munka szerinti elosztás már többször említett előnyei.¹²

Munkásszállások, lakótelepek támogatása. A munkásszállások intézményének kialakulása főleg és elsősorban az 1955 előtti gazdasági fejlődés következménye, amikor is az iparosítás és az építkezés olyan területeken is folyt, ahol a munkaerő-szükségletet a helyi lakosság nem elégítette ki, és alapvető gazdasági kérdéssé vált a munkaerő áttelepítése. A távolabbi vidékekről toborzott munkaerő megszerzésének és megtartásának egyik döntő kérdése a dolgozók elhelyezése volt. A toborzott munkaerők egy részét munkásszállásokon helyezték el, bár a munkásszállásokon nemcsak áttelepített dolgozók laktak. A munkásszállások hálózata 1949-től kezdve évről évre növekedett. Az egészségügyi, szociális és kulturális színvonal emelkedése azonban lényegesen alatta maradt a mennyiségi fejlődésnek.

1955. évben a minisztériumi iparhoz tartozó vállalatok, az állami gazdaságok és gépállomások munkásszállóiban mintegy 180 ezer férőhely volt. A lakhatóság mellett a munkásszálláson felszerelési tárgyakat is kapnak a dolgozók (ágy, ágynemű, asztal, székek, mosdótálak, korsók, poharak, törülközők stb.). A munkásszállások által nyújtott ellátás közvetett juttatásnak tekinthető, minthogy az e címen kimutatott vállalati költségeknek csupán 6%-át térítik a munkásszállásokban elhelyezett dolgozók.

A munkaerő egy részének elhelyezéséről a munkásszállások mellett üzemi lakótelepek, ún. szolgálati lakások útján gondoskodnak. 1955-ben az állami tulajdonban levő lakások több mint egyötöde (kb. 143 000 lakás) a szocialista vállalatok és intézmények kezelésében volt mint üzemi lakótelep, illetve szolgálati lakás.

Az üzemi lakótelepek felszereltsége kedvezőbb, mint a többi állami lakásoké. A villany-, vízvezeték-ellátottság 60%-kal kedvezőbb, a konyhákban stb. való felszereltség pedig mintegy kétszerese az országos átlagnak. A lakások 40%-a kettő és annál több szobás. A szolgálati lakásokért a dolgozók minimális bért térítenek, mely a lakás fenntartásával kapcsolatos (amortizáció nélküli) költségeknek csak kis részét fedezi. Így például a havi átlagos bér 1 szobás lakásnál 19 Ft, 2 szobás lakásnál pedig 46 Ft. A vizsgált évben 6149 lakást teljesen ingyen használtak. Az állami támogatás mértékére fényt derít, ha az egy lakás felújítására és karbantartására fordított költségeket összehasonlítjuk a lakbérbevételel:

Megnevezés	Egy szolgálati lakásra jutó lakbérbevétele a felújítási és karbantartási költségek százalékában
Szénbányászati Minisztérium	8,5
Vegyipari és Energiaügyi Minisztérium	20,0
Állami Gazdaságok Minisztériuma	24,0
Kohó- és Gépipari Minisztérium	55,9
Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium	66,2

Már ebből a táblából is kiderül, hogy a szolgálati lakások költségeihez való vállalati (állami) hozzájárulás — tehát az a rész, amit közvetett juttatásként kezelhetünk — aránytalanul oszlik meg az egyes szakmákban, az egyes minisztériumokhoz tartozó vállalatok dolgozói között. A szolgálati lakások összes költségeiből a szénbányászatban 92%-ot, az állami gazdaságokban 80%-ot, a kohászatban és gépgyártásban 55%-ot térít az állam. Még ennél is nagyobb aránytalanságot tapasztalhatunk ugyanazon iparágához tartozó vállalatok által fenntartott szolgálati lakások költségtérítése között. Míg például a tatabányai és a salgótarjáni szénbányászati tröszt szolgálati lakásaiban átlagban havi 7 Ft-ot fizetnek a dolgozók

¹² A természetbeni juttatások mértékét és rendszerét 1957-ben rendkívül kiszélesítették, ami jelentős mértékű bérarytalanságot és bérfeszültséget okozott. Megjegyezzük, hogy sokszor hivatkoznak arra, hogy a természetbeni áru-, munkaruha- és lakásjuttatások, valamint közlekedési kedvezmények egy részét a tőkés vállalatok is nyújtották. Arról azonban általában elfeledkeznek, hogy azoknál a tőkés vállalatoknál, ahol ilyen természetbeni juttatásokat és szolgáltatásokat adtak, a pénzben kifizetett bérek általában alacsonyabbak voltak a munkások átlagos bérénel. Pl. a Rímamurányi—Salgótarjáni Vasöntöde és Gépgyár nyújtott természetbeni juttatásokat is, de az általa fizetett bérek 45%-kal voltak alacsonyabbak a budapesti hasonló munkát végző munkások bérénel. A természetbeni juttatások ezt az aránytalanságot nem ellensúlyozták.

1 szobás lakásért, a várpalotai szénbányászati trösztnél az 1 szobás lakások lakbérére havi átlagban 56 Ft.

A lakással kapcsolatos szükségletek kielégítése jellegzetesen a munka szerint elosztott jövedelmekből fedezendőek közé tartozik. Amikor tömegesen kerül sor a dolgozóknak eredeti lakóhelyüktől távollevő telepítésére az új állandó (lakótelep) vagy átmeneti jellegű (munkásszálló) lakhely biztosítása kétségtelenül állami feladat, mely szoros része, költségtényezője az illető ipari beruházásnak, a meginduló ipari termelésnek. Az ily módon létrehozott szállás fenntartási költsége és az áttelepített dolgozó eredeti lakbérterhe közt a dolgozó kárára netán mutatkozó különbség fedezése az állam részéről indokolt juttatás. A gyakorlatban — mint az előző adatokból kiderül — nem ez történik, hanem az áttelepített (szolgálati lakásoknál nem is feltétlenül áttelepített) dolgozó olyan alacsony térítést, lakbért fizet, ami eredeti lakbérének (az országos átlagnak) csak töredékét teszi ki. Világosan mutatkozik meg a már említett jelenség, nevezetesen: a munkaerő-hiányt központi bérghazdálkodás mellett a közvetett juttatások fokozásával — béren felül nyújtott kedvezmények adásával — igyekeztek egyes iparágakban leküzdeni. Az ingyenes vagy igen alacsony lakbér melletti lakásnyújtás — a munka szerinti elosztás érvényesülésének csorbításán és a dolgozók összjövedelmének bérjövedelmek arányaitól való jelentős mérvű eltérésén kívül — azt is eredményezi, hogy a dolgozó a lakások, a munkásszállások állagának megóvását, tisztántartását, belső karbantartását sem tekinti feladatának. Ez megmutatkozik elsősorban a munkásszállások, de a szolgálati lakások közismert elhanyagolt állapotában.¹³ Meg kell jegyeznünk, hogy jelentős, szinte megoldhatatlan problémát jelent az is, hogy az üzemi lakótelepen elhelyezett dolgozók akkor is a lakásban maradnak, ha munkaviszonyuk az adott üzemnél megszűnt. Így ezek teljesen indokolatlanul élvezik az üzemi lakótelepekre fordított állami támogatásokat.

Munkásszállítás, közlekedési kedvezmények. Az állam csaknem valamennyi közlekedési eszköz igénybevételénél különböző jellegű és mértékű kedvezményeket biztosít. A kedvezmény mértéke 20—100%-ig terjed. 1955-ben a vasúton szállított utasok 74,4%-a kedvezményesen utazott, vagyis az országban a vasúton csupán minden negyedik utas fizeti a díjszabás szerinti tarifát. A közlekedési kedvezmények részben tradicionális kedvezmények közé tartoznak, részben a munkaerő-átcsoportosítás és a munkaerő-hiány leküzdése során jöttek létre.

Az 1949-től végbemenő munkahely szerinti munkaerő-átcsoportosítással nem tartott lépést a munkaerő lakóhely szerinti átcsoportosítása. Ezért igen jelentősen növekedett a munkahelyre való utazás átlagos távolsága. A dolgozók otthonuktól olyan távolságra is elkerültek, ahonnan naponta visszatérni nem tudtak, és csak hét végén utaztak haza. A munkahelyre távolabbról utazók jelentős mértékű utazási kedvezményt élveznek. Ezt a helyzetet azonban felhasználták indokolatlan és tulajdonképpen jogosulatlan kedvezmények bevezetésének indokolására is. A vasúti kedvezményeknek kereken 70 fajtáját lehet megkülönböztetni.

A közlekedési kedvezményektől megkülönböztetjük az ún. munkásszállítást. Egyes iparágakban — pl. a bányászatban, az építőiparban, a mezőgazdaságban — a dolgozóknak a lakóhelyükről a munkahelyre és vissza való szállítását a munkáltató saját szállítóeszközével (teherautó, autóbusz stb.) végzi. A munkásszállítás többnyire díjtalan, de egyes területeken mérsékelt díjakat (az önköltség 12%-a) fizetnek a dolgozók. A számításainkban figyelembe vett kedvezményeket a következő oldal táblázata mutatja.¹⁴

Kétségtelen tény az, hogy a dolgozók napi munkabajjárása nagy távolság esetén hátrányos helyzetet teremt azokkal szemben, akik a munkahelyükhöz közel lagnak; egyfelől azért, mert jövedelmükből viszonylag többet kell költeni utazásra, másfelől azért is, mert „munkaidejük” lényegesen meghosszabbodik a napi munkabajjárás idejével. A lakáshiány, az új ipari üzemek telepítése elkerülhetetlenné teszi, hogy a munkahelyre távolról járók terhein az állam könnyítsen. Az utazási kedvezmények túlzott mértéke azonban sok „keresztbeszállítás” forrásává válik, és így népgazdasági szempontból erőforrások felesleges lekötését eredményezi.

A munkásszállítás mértékére jellemző, hogy 1955-ben a MÁV által és vállalati eszközzel lebonyolított munkába- és visszaszállítások száma több mint 50 millió volt. A vállalati eszközzel történő munkásszállítás egy főre eső évi költsége 2,2 ezer forint.

¹³ Az adatok a KSH „Munkásellátás 1955.” című kiadványa és a SZOT. 1957. évi jelentése alapján számítva.

¹⁴ Az adatok statisztikai feldolgozását a MÁV díjbeszedő vállalat végezte el Hollerith-tel.

Megnevezés	Dolgozók térítése a díjszabás szerinti utazási díj %-ában	Kedvezmény 1955. évi összege millió Ft-ban
Dolgozók munkabajárással kapcsolatos vasúti kedvezményei.....	14—20	674
Munkásszállítás vállalati eszközzel	0—12	450
MÁV-dolgozók és családtagjaik kedvezménye (munkabajárással nem kapcsolatos kedvezmények)	0—34	720
Egyéb kedvezmények		166
Összesen :		2010

Vitatható az indokoltsága azonban azoknak a bérkiegészítés jellegű utazási kedvezményeknek, amelyeket általában nem a munkabajárással kapcsolatban élveznek. Pl. a MÁV dolgozók, a nyugdíjasok és családtagjaik kedvezménye lényegüket tekintve hasonlóak az egyes iparágakban rendszeresített természetbeni árujuttatáshoz azzal a különbséggel, hogy a közlekedési kedvezményeket főként nem maguk a dolgozók, hanem sokkal inkább azok családtagjai veszik igénybe. Valószínűleg a MÁV dolgozók nem is érzékelik, hogy a részükre adott utazási kedvezmény minden egyes MÁV dolgozónál évente több mint 5000 Ft-os jövedelemtöbbletet eredményez.

Üdültetés. A dolgozók évi szabadságuk ideje alatt — átlag 2 hétig — kedvezményes térítés mellett üdültetésben részesülnek. 1955. évben mintegy 360 ezer dolgozó üdült kedvezményesen, és a költségvetésből fizetett állami hozzájárulás egy dolgozó üdültetéséhez átlag 486 Ft volt. A vállalatok hozzájárulása meghaladta ezt az összeget.

6.

Milyen megállapítások tehetők az eddigi elemzés alapján a közvetett juttatások hazánkban érvényes rendszerét, arányait és módszereit illetően? A juttatások jellegének elemzése után kétségtelennek látszik, hogy a dolgozók szükségleteinek kielégítésére felhasznált társadalmi termék egy részét szükségképpen közvetett formában kell a dolgozóknak juttatni. Ez a felismerés azonban mitsem változtat azon a *tényen*, hogy valamennyi elvben elhagyhatónak minősülő közvetett juttatás a végzett munka szerinti elosztás elve érvényesülésének csorbítását jelenti. A munka szerinti elosztás elvének a gyakorlatban való háttérbe szorítása a termelés fokozására semmiesetre sem hathat ösztönzőleg, ellenkezőleg, erre csak csökkentő befolyást gyakorolhat. A közvetett juttatások túlzott mértékű emelése tehát gátolja a termelékenység fokozására irányuló ösztönző tényezők hatékony érvényesülését is.

A kutatás eddigi megállapítása szerint a vállalati dolgozók szükségletei kielégítésére hazánkban 1955-ben felhasznált társadalmi termékből közvetett juttatások formájában elosztott — a béreknek 73%-át kitevő — rész aránya meghaladja azt a mértéket, amelyet mint közvetett juttatást célszerűnek, illetve szükségesnek ítélnénk. Mindez összefüggésben áll a közvetett juttatások vizsgált időszakban alkalmazott és lényegében jelenleg is érvényes rendszere kialakulásának történeti körülményeivel. Ha ugyanis az egyes közvetett juttatási kategóriák létrejöttét, illetve azok összegszerűségének növekedését elemezzük, szembetűnő, hogy a juttatások száma és összege túlzott mértékűnek íté-

hető megszorodása sok esetben olyan időszakra vezethető vissza, amikor a felemelt első ötéves terv időszakának két jellegzetes gazdasági és politikai jelensége — az életszínvonal stagnálása, sőt átmeneti csökkenése és az erőltetett iparosítási ütem kísérőjelensége: a tartós munkaerőhiány — leginkább megállapítható. Emellett a gazdaságvezetés módszereiben alkalmazott túlzott központosítás következményeként a közvetett juttatások kiterjesztésének központi forszírozása is mutatkozott, abból az elvből kiindulva, hogy a központi szabályozás a pontos, a szigorú és az ellenőrizhető mértékű juttatást és ezáltal a legtakarékosabban kialakított kereteket biztosítja, hogy a dolgozók jelentkező szükségleteiből a lehetőségek által behatárolt mérték központilag határozható meg. Ugyanakkor a juttatások körének és méreteinek megállapításánál az egységes koncepció és az ellenőrzés hiánya miatt a gyakorlatban nem érvényesült a tervszerűség. Az egyes minisztériumok és vállalatok helyi szempontjai és érdekei nagy súllyal estek latba, és így az egyes intézkedések az ötletszerűség és a spontaneitás elemeit tartalmazták.

Ezek a különböző jellegű és irányú befolyások az egyes juttatások történeti megítélése és jelenlegi értékelésük szempontjából is eltérő eredményre vezetnek. A juttatások egy részéről ugyanis kialakulásuk körülményeit elemezve az állapítható meg, hogy bevezetésükkor nemcsak célszerűek, de bizonyos feladatok megoldása érdekében szükségese is voltak. Más juttatásokról azonban az elemzés során az a vélemény alakul ki, hogy azok már keletkezésük időpontjában az adott helyzetet figyelembe véve sem voltak célszerűek, bevezetésüket ötletszerűségek és szűk helyi érdekek diktálták. Meg kell állapítani azonban, hogy még a bevezetés, illetve kiterjesztés időpontjára vetítve célszerűnek ítélt juttatások — így különösen a bérkiegészítőnek mondható jogcímen adott juttatások — szükségszerűsége is fokozatosan csökkent az elmúlt évek alatt a gazdasági körülmények változása eredményeként. Éppen ezért *jelenleg nagy számban találhatók olyan „örökségek”, ahol a juttatások alapjául szolgáló feltételek gyökeresen megváltoztak ugyan, maga a juttatás azonban fennmaradt, sőt nem egyszer olyan jövedelemaránytalanságok szülőjévé vált, amelyek éppen a bevezetési alapvető célkitűzés ellen hatnak.* Ebből eredően hiba lenne a probléma *egyetlen* tényezőjeként az összes közvetett juttatások — bérhez viszonyítva túlzottnak mondható — volumenét kifogásolni. A problémát az mélyíti el, hogy az egyes területek dolgozóit — mégpedig a hasonló mennyiségű és minőségű munkát végző dolgozókat — megillető közvetett juttatások mértéke jelentősen aránytalan. Szembetűnő például a munkafeltételek eltérő voltát beszámítva is, hogy a szénbányászat dolgozói 3–4-szer annyi közvetett juttatásra tarthatnak igényt, mint a textilipari dolgozók. Ez a különbség a két iparág azonos vagy hasonló munkakört betöltő (pl. karbantartók, segéd munkások stb.) dolgozói között, ha nem is pont ilyen mértékben, de ugyanúgy fennáll. A juttatások aránytalanságai ezen túlmenően — különösen ami a dolgozók egyes csoportjai, vagy az egyes dolgozók által érzékelhető jövedelemaránytalanságokat illeti — *azáltal is fokozódnak, hogy a közvetett juttatások nagy részét a dolgozóknak csak egy-egy kisebb hányada veszi, illetve veheti ténylegesen igénybe.* Így azután a jogosultság mértékén túlmenően az egyes dolgozók által ténylegesen élvezett előnyök, illetve azok hiánya okoz olykor további

rendkívül nagy aránytalanságokat a dolgozók valóságos jövedelmében (pl. az összdolgozóknak csak 25⁰/₀-a részesül üzemélelmezési hozzájárulásban, vagy az összdolgozóknak csak mintegy 20⁰/₀-a lakik üzemi lakótelepen, vagy az öszgyermekeknek 8–10⁰/₀-a van óvodában, bölcsődében és 13⁰/₀-a napközi otthonban elhelyezve stb.). Ez odavezetett, hogy amíg országos átlagban a dolgozók munkabérüknek 73⁰/₀-át kapják közvetett juttatásként, egy-egy dolgozó tekintetében ez az arány igen nagymértékben eltérő.

A közvetett juttatások igénybevételi lehetősége és a tényleges igénybevétel okozta jövedelmi aránytalanság hatásának illusztrálására elvégeztünk egy számítást. Olyan dolgozót feltételeztünk, akinek csak az országos átlagnak megfelelő jogosultsága, jogcíme van a közvetett juttatásokra, de valamennyi lehetőségét ténylegesen kiaknázza, igénybe veszi. (Így pl. gyermekét bölcsődébe és napközi otthonba helyezi el, résztvesz az üzemélelmezésben, munkaruhában részesül, 2 hétig üdülőben nyaral, szolgálati lakásban lakik stb. Nem vettük figyelembe viszont a nyugdíjat, anyasági segélyt, szülési segélyt stb. Az egyes juttatások költségeit viszont csak az országos átlagnak megfelelő mértékben vettük figyelembe.) Számításunk szerint ez a dolgozó munkabérének 260–280⁰/₀-át kapja közvetett juttatás formájában. Ugyanilyen feltételek mellett egy olyan dolgozó, amelyik nem használja ki a közvetett juttatási lehetőségeket csupán 20–30⁰/₀-os bérkiegészítésre tesz szert. Viszont a közvetett juttatások maximális igénybevétele esetén előfordulhat — nem is csak extrém esetben —, hogy egy-egy dolgozó munkabérének 400⁰/₀-át élvezi közvetett juttatások formájában.¹⁵

Milyen következményekkel jár a jövedelemelosztás, a bérlpolitika és általában a gazdaságpolitika szempontjából a közvetett juttatások ilyen mértékű jövedelemformáló hatása? Az állam a bérlpolitika, az egyes foglalkozási ágak és munkakörök közti bérarányok kialakításánál általában a végzett munka mennyisége és minősége szerint differenciált arányokat kívánja elérni. Ez felelne meg a munka szerinti elosztás elvének. A gyakorlatban azonban — mint a példából is látjuk — a dolgozók egy bizonyos hányada már a közvetett juttatások átlagos mértékének igénybevétele esetén is olyan mértékű tényleges jövedelmet élvez, amely elérheti — vagy akár jóval meghaladhatja — a munkája szerint kapott bérjövedelem két-háromszorosát. (A gyakorlatban sokszor előfordul, hogy például egy segédmunkás a közvetett juttatásokon keresztül sokkal magasabb tényleges jövedelmet élvez, mint ugyanabban az üzemben dolgozó szakmunkások, mérnökök.) Még élesebb ez a gyakorlatban nem egyszer előforduló szélső esetek találkozásánál.

Már szóltunk arról, hogy a közvetett juttatásoknál az államilag elismert szükséglet az elosztás alapja. Ez a „szükséglet-szerinti” elosztás nem az eszközbőség, hanem az eszközhiány jegyében történik (pl.: bölcsődei férőhelyek). Ezért az igényjogosultaknak csak egy része élvezheti az egyes juttatásokat. Az igényjogosultak közül a részesülők körének kiválasztása általában nem objektív ismérvek, hanem esetlegességek, spontán folyamatok eredménye.

Felmerül a kérdés, ha egyszer a közvetett juttatások túlzottnak mondhatók és az általuk okozott aránytalanságok ilyen torzulásokat

¹⁵ Erre vonatkozó számításainkat a kutatás végső eredményeit összefoglaló tanulmányunkban ismertetjük.

eredményezhetnek szakmák, egyének és családok jövedelemarányaiban, és ha mindemellett túlzott jellegüknel fogva még fékező szerepük is van a termelékenység növelésénél, vajon miért nem történtek, illetve történnek gyors intézkedések e helyzet megváltoztatására? A gyakorlatban már nem egyszer kitűnt, hogy a történetileg kifejlődött ún. szerzett jogok és az ezek alapján hosszabb időn át ténylegesen élvezett jövedelemtöbblet pusztán ténye és több más tényező is, legtöbb esetben a mégoly kézenfekvő változtatásokat is fékezi, sőt megakadályozza. A nem lebecsülendő szubjektív elemeken túl itt azzal is számolni kell, hogy minden intézkedés szűkebb vagy szélesebb dolgozó réteg életszínvonalát érinti. Ha pedig a közvetett juttatások további fejlesztése abban az irányban célszerű, hogy a fogyasztási alap jelenleg közvetett módon elosztott hányada a jövőben hatékonyabban szolgálja a dolgozók életszínvonalának emelését, akkor nyilvánvaló, hogy átmenetileg sem javasolhatók olyan intézkedések, amelyek széles rétegek életszínvonalát negatív módon befolyásolnák.

Kézenfekvő lenne például egy olyan következtetés levonása, hogy a legkevésbé célszerű, illetve a legrosszabb hatékonyságú juttatásokat, eredeti értéküket fenntartva munkabérré alakítsák át, illetve a beralapot ennek megfelelően növeljék. Ez az összes dolgozókat tekintve kiegyenlítődne, és így nem járna az *átlagos* életszínvonal csökkenésével. De éppen a *ténylegesen élvezett* juttatásoknál mutatkozó nagy szóródás, amely a fennálló jogcímeknél általában, az egyes dolgozók jövedelmeit tekintve pedig különösen érvényesül, ez esetben arra vezetne, hogy a dolgozók egy jelentős hányadát közvetlenül érzékelhető lényeges életszínvonal-csökkenés sújtaná, a többiek pedig (ugyan számszerűen a dolgozók többsége) a viszonylag nem túl nagy összegű többletbért kevésbé érzékelnék.

Hasonlóképpen járhatatlan az egyes dolgozók által ténylegesen élvezett juttatások személy, illetve kategória szerinti béresítésének útja. Ez által ugyan senki nem rövidülne meg, de ezzel az aránytalanságokat nem szüntetnénk meg, hanem *megörökítenénk*. A történetileg kialakult közvetett juttatások rendszerének átalakítását tehát külön-külön juttatásfajtánként nem lehet elvégezni. A közvetett juttatások által okozott problémák felismerését azok megoldásától elég nagy távolság választja el. Kérdés, hogy ez valóban áthidalhatatlan-e és lehetséges-e egyáltalán gyakorlati következtetéseket levonni eddigi megállapításainkból? A nehézségeket áttekintve sem kell az erre adható választ negatívumokra korlátozni.

A „béresítés” legkézenfekvőbb módja természetesen az egyes célszerűtlennek tartott közvetett juttatások átalakítása lenne, a fogyasztási alap nagyságának *egyidejű lényeges növelésével, általános jövedelememelés keretében*. Ebben az esetben a jövedelem rendszerének átalakításából adódó negatív hatás veszélyei eltűnnének, vagy csak egészen szélső esetekre korlátozódnának. Ez a módszer a nemzeti jövedelem nagysága és elosztása szempontjából a jelenlegitől lényegesen eltérő előfeltételeket követel meg. E feltételek biztosításának lehetősége kérdéses.

Másik, szerényebb, de még hatékony módszer lehetne több különféle közvetett juttatást *egyidejűleg* bérjövdelemmé átalakítani. Ez esetben az átalakításnak a dolgozók jövedelmére gyakorolt hatása a

fogyasztási alap kisebb mértékű növelése mellett is kiegyenlítődne. Annyi azonban mindenképpen megállapítható, hogy — az életszínvonal feltétlen fenntartását előfeltételként szabva — *csak többlet anyagi eszközök igénybevételével és csak az eredeti kedvezményt élvezők körénél szélesebb körre kiterjedő intézkedésekkel tehető eredményes lépés.* Minimális programként már az eddigi megállapításokból is le lehetne vonni azt a következtetést, hogy további újabb juttatások, vagy a meglévők mértékének növelése csak egész bérpolitikánkkal összhangban történjék, és új intézkedésekkel ne teremtsünk újabb aránytalanságokat.

★

Vannak, akik a közvetett juttatások ügyének az elmúlt években *egyoldalúan csak* a népgazdasági megtakarítások jegyében történt, nem eléggé megalapozott felvetésére emlékezve eddigi vizsgálódásunkat és a megállapított tényeket nyugtalansággal és némi bizalmatlansággal szemlélik. Nézetem szerint éppen a múltbeli hibák elkerülése végett a közvetett juttatások kérdését csak a maga teljes komplexitásában, az összes dolgozók és az egyes kategóriák összhelyzetét figyelembe véve szabad vizsgálni és intézkedéseket tenni. Éppen azt a módot kell megtalálni, hogyan tudja államunk a *kívánatos hatékonyságú, az életszínvonal tényleges és a dolgozók által is érzékelhető növelésére* felhasználni a közvetett juttatásokat. Ennek szolgálatába kell állítani a további kutatómunkát és annak gyakorlati hasznosítását.

Az agrárközgazdászok és a mezőgazdasági szakemberek munkáját segíti a

Gazdálkodás

mezőgazdasági üzemszervezési és agrárközgazdasági folyóirat.
Megjelenik negyedévenként, évente kb. 400 oldal terjedelemben.
Előfizetési ára félévre 20 Ft, egész évre 40 Ft.

Megrendelhető és előfizethető

a **Mezőgazdasági Könyv- és Folyóiratkiadó Vállalat**nál
Budapest, V., Báthory u. 10. Csekk számlaszám: 69 915 181-46 és

a **Posta Központi Hírlapirodán**ál
Budapest, V., József nádor tér 1. Csekk számlaszám: 61 268.

LÉVAI ANDRÁS:

Magyarország távlati energiaproblémái*

A távlati anyagmérleg fedezeti oldala

Saját termelési lehetőségeink klasszikus energiahordozókból

a) *Fosszilis tüzelőanyagok.* Magyarország széntermelésének várható jövőbeni fejlődésére a Nehézipari Minisztériumban 1957 áprilisában becslést végeztek. Eszerint:

Magyarország jövőbeni becsült széntermelése

Év	10 ⁶ t-ban	10 ⁹ kWó-ban
1960	25,4	98,2
1965	28,5	110,0
1970	29,5	114,0

Tudomásunk szerint az újabb távlati tervek a fenti értékeknél nagyobb termelést tűznek ki célul, ezek azonban a mérlegben — főként 1970—1975 után — nem jelentenek lényeges eltolódást. Ugyanez a helyzet az olaj- és a földgáztermelés várható alakulásával is.

b) *Vízenergia.* Magyarország vízenergia-termelése (dr. Mosonyi Emil becslése szerint) az 1955. évi 70 millió kWó-ról 1970-re 1800 millió kWó-ra fog növekedni. Ez évi 24 százalékos növekedési ütemet jelent. A százalékos növekedés természetesen e tekintetben aránylag keveset mond, mert a kiinduló színvonal alacsony. Természetesen az 1970-es adatokkal kapcsolatban feltételezett visegrádi erőmű igen nagy jelentőségű.

1980-ra feltételezzük az évi vízenergia-termelés 2 milliárd kWó-ra való növekedését. Mivel körülbelül ez a vízenergia-mennyiség termelhető Magyarországon gazdaságosan, a továbbiakban ezzel a színvonallal számolunk.**

c) *Ipari és nem ipari jellegű energiahordozó-termelés összesítése.*

Ebben a táblázatban az ipari jellegű energiahordozók termelését az előbbieken jelzett számítások alapján vettük fel, a nem ipari jellegű energiahordozók termelését pedig annak a feltételezésnek az alapján, hogy az évente átlagosan 2 százalékkal fog nőni.

* II. rész.

** A gazdaságosság természetesen viszonylagos fogalom. Lehetséges, hogy a ma gazdaságtalannak tekintett vízenergia-termelési lehetőségek néhány évtized múlva gazdaságosaknak fognak számítani. Mégis, számításainkban a mai gazdaságossági ismérvekből kellett kiindulnunk.

Magyarország jövőbeni várható alapenergiahordozó termelése (10⁹ kWó-ban)

Megnevezés	1955	1970	1975	1985	2000
Fosszilis tüzelőanyagok	111,00	114,0	114,0	100,4	80,0
Vízenergia	0,39	6,7	6,5	6,2	5,6
<i>Ipari energiahordozók összesen:</i>	<i>111,39</i>	<i>120,7</i>	<i>120,5</i>	<i>106,6</i>	<i>85,6</i>
Nem ipari jellegű energiahordozók	8,59	11,6	12,8	15,5	20,7
<i>Összesen:</i>	<i>119,98</i>	<i>132,3</i>	<i>133,3</i>	<i>122,1</i>	<i>106,3</i>

d) *Az energiahiány és annak fedezeti lehetőségei.* Korábbi számításaink alapján most már összehasonlítható az energiamérleg.

Magyarország várható alapenergiahordozó termelésének és szükségletének mérlege 1955 és 2000 között

Megnevezés	1955	Átlagos növ. ütem %	1970	Átlagos növ. ütem %	1975	Átlagos növ. ütem %	1985	Átlagos növ. ütem %	2000
I. Várható összes termelés (10 ⁹ kWó).....	120,0	0,6	132,3	0,4	133,3	0,1	122,1	-0,15	106,3
II. Várható szükséglet									
Felső határ	136,4	6,3	340,0	5,9	448,0	5,9	776,2	5,5	1550,6
Középtérték } (10 ⁹ kWó)	136,4	3,6	230,1	3,6	273,0	3,6	392,7	3,4	630,5
Alsó határ	136,4	2,9	208,0	2,6	239,0	2,6	301,8	2,6	442,1
III. Várható hiány (II—I)									
Felső határ	16,4	18,4	207,7	15,8	314,7	13,0	654,1	10,5	1444,3
Középtérték } (10 ⁹ kWó)	16,4	16,5	97,8	11,4	139,7	9,8	270,6	8,0	524,2
Alsó határ	16,4	10,7	75,7	9,7	105,7	8,3	179,7	6,9	335,8
IV. Hiány az összes szükséglet százalékában									
$\left(\frac{\text{III}}{\text{II}} \cdot 100\right)$									
Felső határ.....	12,0		61,2		70,2		84,2		93,2
Középtérték.....	12,0		42,5		51,2		68,8		83,2
Alsó határ	12,0		36,4		44,2		59,5		76,4

Amint látjuk, energiagazdálkodásunkban évről évre növekvő hiány mutatkozik. E hiány pótlására négy lehetőség kínálkozik; a) villamosenergia-import, b) jó minőségű tüzelőanyag (szén, olaj) importja, c) egyéb elérhető energiaforrások (termásvíz stb.) hasznosítása, d) magenergia-hasznosítás saját vagy importált hasadóanyagból.

a) *Villamosenergia-import.* Részletes bizonyítás nélkül is megállapítható, hogy hosszú távlatban csak a vízerőművekben fejlesztett olcsó villamos energia importja gazdaságos számunkra. Hőerőművekben fejlesztett energia helyett ugyanis általában előnyösebb a jóminőségű alapenergiahordozók (nagy fűtőértékű kőszén, fűtőolaj vagy földgáz) behozatala és megfelelően telepített hazai erőműben való eltüzelése. Nagy

mennyiségű villamos energiának nagy távolságra való átvitele ugyanis műszakilag nehéz és költséges feladat. Az átvitel felső határa — 400 kV-os szabadvezetéken — ma 1000—1200 km. 150 MW-nak 400 km-nél messzebbre való átvitele és az átvitel stabilizálása, a beruházási és az üzemköltségeket tekintve, körülbelül eléri egy ugyanakkora teljesítő-képességű hőerőmű létesítési költségeinek a felét. Ezzel magyarázható, hogy Európában az országok közötti villamosenergia-átvitel a termelésnek csupán néhány százalékát teszi ki. (Ebben az alacsony részarányban természetesen a gazdaságossági okokon kívül politikai tényezők is szerepet játszanak.) Ez látható az alábbi táblázatból is.

Az európai országok bruttó villamosenergia-importja és -exportja saját villamosenergia-termelésük százalékában 1955-ben

Ország	Export (százalék)	Import (százalék)	Ország	Export (százalék)	Import (százalék)
Albánia	—	—	Írország	—	—
Német Szövetségi Köztársaság	2,0	4,0	Olaszország	0,4	0,8
Német Demokratikus Köztársaság	0,6	0,6	Luxemburg	7,0	4,0
Ausztria	13,0	4,0	Hollandia	0,4	2,0
Belgium	1,0	2,0	Lengyelország	0,5	1,0
Bulgária	—	2,0	Portugália	—	—
Dánia	8,0	5,0	Románia.....	1,0	—
Spanyolország	0,5	1,0	Saar-vidék	11,0	7,0
Finnország	—	—	Svédország.....	0,6	1,0
Franciaország	2,0	1,0	Svájc	12,0	4,0
Anglia	—	—	Csehszlovákia	2,0	0,8
Magyarország	0,2	5,0	Szovjetunió	—	—
			Jugoszlávia.....	1,0	—

Tehát a villamosenergia-import mindenütt a hazai termelés 5 százalékán belül marad. A villamosenergia-kooperációnak természetesen nagy gazdasági jelentősége van, de elsősorban a zavarkisegítés és a csúcsteljesítmények kölcsönös, célszerű kiegyenlítése vonatkozásában.

Fenti szempontok előrebocsátása után vegyük sorra a szóba jöhető villamosenergiainport-lehetőségeket azokból a szomszédos, vízerőben gazdag országokból, amelyektől olcsó energia importja remélhető. Szomszédainkat sorra véve: Csehszlovákiának aránylag kevés a víziereje — teljes kiépítés után sem fogja meghaladni a teljes villamosenergia-fejlesztés 10 százalékát — és azt saját maga hasznosítja. Hasonló a helyzet Romániában, ahol ez idő szerint és a következő években a kőolaj és a földgáz képezi az energiagazdálkodás alapját. (1950-ben az összes energiatermelés 73, 1960-ban pedig 83 százaléka a kőolajra és a földgázra jutott.) A Duna alsó szakaszán jelentős, még ki nem használt vízerő-készlet van ugyan, de azzal — egyelőre — reálisan nem számolhatunk. Tudomásunk szerint az 50 százalékban román hozzájárulással kiépítendő Vaskapu-vízerőmű energiájából Romániára jutó rész a várható kiépítés időpontjában Románia összes villamosenergia-szükségletének mintegy negyedét fogja csak fedezni, s erre Románia teljes egészében igényt tart. A Vaskapu-vízerőmű jugoszláv részéből azonban reálisan számolhatunk néhány száz MW-tal, ha az erőmű kiépítésében megfelelő részt tudunk vállalni.

A Szovjetunió velünk határos része vízerőkben nem gazdag, onnan tehát inkább hőerőművekből származó villamos energiára, vagy jó minőségű tüzelőanyag-importra számíthatunk. Számba jöhető lehetőségként tehát Ausztria és Jugoszlávia vízerői maradnak. Ausztria gazdaságosan kiépíthető vízerőkészletének eddig csak körülbelül egyharmadát hasznosította. 15—20 év múlva is saját vízierő-potenciáljának csak legfeljebb felét (körülbelül 20 milliárd kWó/év) fogja felhasználni belföldi szükségletei kielégítésére. Ezenfelül még 15 milliárd kWó/év teljesen feltáratlan vízenergia marad Ausztriában. Ez jelentős tartalék, amelyből Ausztria a szomszédos országoknak kíván exportálni (ma is exportál már kb. másfél milliárd kWó-t), feltételezve, hogy az érdekelt országok tőkebefektetéssel hozzájárulnak a vízerőművek kiépítéséhez. A bennünket leginkább érdeklő közeli osztrák dunai vízerőművek a beruházás-igényesebbek közé tartoznak, s így egyelőre elég csekélyek a közeli megvalósítás lehetőségei.

Jugoszlávia még gazdagabb vízerőkben, mint Ausztria. Gazdaságosan kiépíthető vízerő-készlete kb. 66 milliárd kWó/év, amiből eddig csak kereken 4 százalékot hasznosít. Hőenergia-hordozó tartalékai is jelentősek. Ezért feltehető, hogy Jugoszlávia gyors ütemben növekvő saját fogyasztása mellett még 1975-ben is jelentős mennyiségű villamos energiát fog tudni exportálni. Rendkívül kedvező a jugoszláv vízerők eloszlása is. A folyók vízhozamának változása jól kegyenlíti egymást, ami biztosítja a vízhozam jó kihasználását. A jugoszláv vízerőművek egy részében igen olcsón fejleszthető a villamos energia. Kedvező körülmény számunkra az is, hogy a hazánk határaihoz közeli Dráva és Száva folyókon 6, illetve 4 milliárd kWó/év teljesítőképességű vízerőművek építhetők ki.

A környező országok villamosenergia-kiviteli lehetőségeinek ismeretében — egészen durva becslés alapján — nem valószínű, hogy 1970-ig évi másfél milliárd kWó-nál több villamos energiát importálhassunk tőlük. 2000-re körülbelül 2 és fél milliárd kWó/év körüli villamosenergia-importtal lehet számolni. (Mindkét adat óvatosan számított, és megfelelő külföldi beruházások vállalása esetén jelentősen, esetleg kétszerezésére is növelhető.)

b) *Jó minőségű tüzelőanyag importja.* A tüzelőanyag-importtal kapcsolatban ugyancsak mérlegelni kell a szállítási költségeket. Például a szén vasúton vagy hajón történő szállítása, ha nagyobb távolságon történik, erősen igénybeveszi a szállítási kapacitásokat, s jelentékenyen (átlagosan 12 százalékkal) növeli a szén árát. A közép-keleti olaj tengeri szállításának költsége kb. 25 százalékát teszi ki az eladási árnak. Másrészt olaj és földgáz olcsón és nagy mennyiségben szállítható csővezetéken. Az ilyen csővezeték azonban jelentékeny beruházási áldozattal jár, és ezért csak megfelelő bőségű források esetén érdemes létesíteni.

Magyarországot illetően az olajimport — a mai árarányok mellett — jóval kedvezőbb, mint a szénimport.

c) *A várható teljes energiaimport.* Természetesen nehéz jóslásokba bocsátkozni a tekintetben, mennyi energiahordozót fogunk tudni importálni az elkövetkező évtizedekben. Ezért számításainkban megkíséreljük hozzávetőleg összeállítani a jó minőségű importálandó alapenergiahordozókat igénylő fogyasztócsoportok szükségletét. Ilyen fogyasztók: a teljes közlekedés (kivéve a villamos vontatást), a mezőgazdaság (olaj), a

háztartások, amelyek hőigényét jó minőségű szénnel kell kielégíteni, a gázgyárak (gázzsén), valamint az ipar kohókokszt szükségletének hazai forrásból nem fedezhető része.

Az e fogyasztócsoporthoz szükséges importenergiahordozók mennyiségét az alábbi táblázatban összesítjük.

Jó minőségű energiahordozók évenkénti importjának várható nagysága*

Megnevezés	1955		1970		2000	
	10 ⁹ kWó	10 ⁶ t	10 ⁹ kWó	10 ⁶ t	10 ⁹ kWó	10 ⁶ t
<i>Szénimport :</i>						
Vasúti gőzvontatás			17,51	2,220	} 17,60	} 2,23
Hajózás szénszükséglete			0,09	0,0114		
Háztartások hőenergiasz.			29,00	3,670		
Gázgyárak			10,00	1,267		
<i>Szénimport összesen :</i>	2,390	0,352	56,60	7,1684	87,85	11,13
<i>Olajimport :</i>						
Vasúti mot. vontatás ...			1,83	0,175	} 80,50	} 7,69
Hajózás olajtüz. gőzüzem			0,07	0,0067		
Hajózás mot. üzem			0,27	0,0258		
Tehergépkocsik.....			11,26	1,076		
Mezőgazd. hőenergia ...			6,91	0,660	15,56	1,487
<i>Olajimport összesen :</i>	-0,105	-0,01	20,34	1,9435	96,06	9,177
<i>Kohókokszt import :</i>	9,650	1,24	9,65	1,24	9,65	1,24
<i>Energiahord. import össz.</i>	11,935		86,59		193,56	

* Az importszén fűtőértéke 6800 kcal/kg, az olaj fűtőértéke 9000 kcal/kg.

A táblázat adataiból kiderül, hogy 1970-ig évi 14 százalékkal, 2000-ig pedig 9,7 százalékkal kellene átlagosan növelni az energiahordozó-importot.

Az energiahordozó-import költségeit az előző táblázat mennyiségi adatai alapján a következő oldalon levő táblázat tartalmazza.*

1955-ben kereken 50 millió dollárt fordítottunk összesen energia-behozatalra.

Csak az okvetlenül importálandó energiahordozók behozatalával számolva is megállapítható, hogy már 1970-ben közel hatszor annyi devizát kellene energiainportra fordítani, mint 1955-ben. Ez az összeg az 1955. évi teljes import-volumen több mint 60 százaléka. Mivel ezt az összeget túlságosan nagyoknak találjuk, ezért a további számítások céljára egész önkényesen feltételezzük, hogy 1970-ben a kohókokszt és a villamosenergia-importon kívül szükséges importnak csak 50 százalékát fogjuk behozni. A hiány többi részét más energiaforrásból kellene fedeznünk.

* A számításokat 26,8 \$ /t szénárral és 20 \$ /t olajárral és 30/t kokszárral végeztük. A villamosenergia-importot 1,2 dollárcent/kWó egységárral vettük számításba, mégpedig 1970-ben másfél milliárd kWó, 2000-ben pedig 2 és fél milliárd kWó mennyiségben.

Az energiahordozó-import várható évi költségei (millió \$-ban)

M e g n e v e z é s	1970	2000
Szénimport.....	192,00	298,00
Olajimport.....	38,87	183,54
Kohókokszi-import	37,20	37,20
Villamosenergia-import	18,00	30,00
Összes import	286,07	548,74

d) *Egyéb elérhető energiaforrások.* Energiaproblémáink tárgyalásakor nem hagyhatók figyelmen kívül egyéb energiaforrások, mint a termálvizek, a biogáz, a szélenergia és a nyomás alatti gázforrások sem.

Hazánkban sok *forró víz* van földalatti nyomás alatti medencékben, amelyeket felvezetve, azok fűtésre vagy — megfelelő jellemzők és mennyiség esetén — kis nyomáson elgőzöltetve villamos energia fejlesztésére lehetne használni. Jelenleg több száz ilyen kutat ismerünk, s ebből csak 20 kúttal számolva is, óránként 4000 tonna gőz lenne nyerhető, ami alapenergiahordozóra visszaszámítva körülbelül 10 milliárd kWó évi energiatartalomnak felel meg.

Biogázból hozzávetőleges becslés szerint ma több milliárd köbméter vész el hazánkban (egy köbméter 6 kWó).

Ami a *szélenergiát* illeti, Ledács Kiss Aladár gépészmérnök számításai szerint, hazánkban 70 ezer km² terület alkalmas szélenergia hasznosításra. Az ország területén körülbelül 1 millió szélkerék lenne szerinte felállítható, s általuk körülbelül 70 milliárd kWó villamos energiát lehetne megtakarítani, ami 250 milliárd kWó alapenergiahordozónak felel meg. Bár a megoldandó műszaki nehézségek nagyok, a lehetőség csábító, még akkor is, ha a fenti energiamennyiség kis és nyilván alábecsült hányadát, például 5 százalékát tekintjük is csak hasznosíthatónak.

Hazánkban több helyen találtak *nagy nyomású földalatti gázkészleteket* is. Megfelelő készlet esetén hőerőmű nagyságrendű erőmű-kapacitás telepíthető rájuk, ami szénre visszaszámítva megint 5 milliárd kWó/év energiatartalomnak felel meg.

c) *Hasadóképes anyag.* Amint láttuk, energiaszükségletünknek csak egy részét leszünk képesek saját termelésből és importból fedezni. A fennmaradó hiány magenergiával látszik fedezhetőnek. A magenergiával szemben támasztott igényre jellemző lehet az alábbi táblázat:

A hasadóképes anyagokkal szemben támasztott igény Magyarországon 10⁹ kWó-ban és a hazai konvencionális alapenergiahordozó-termelés százalékában

Megnevezés	1970		1975		1985		2000	
	10 ⁹ kWó	%	10 ⁹ kWó	%	10 ⁹ kWó	%	10 ⁹ kWó	%
Felső határ.....	158,06	119,5	256	192	577,27	472	1340,14	1260
Közepes érték ...	48,17	36,4	81	60,8	193,75	159	420,10	395
Alsó határ	26,06	19,7	47	35,3	102,86	84	231,66	218

Amint látható, Magyarországon a magenergiával szembeni igények igen nagyok, és igen korán jelentkeznek.

A magenergia nagyarányú felhasználásának ez idő szerint csaknem egyedüli módja a villamosenergia-fejlesztés. Korábban végzett számításaink alapján megállapítható, hogy a szükségletek minimális (alsó határ szerinti) alakulása esetén is 1970-ben már az összes villamosenergia-szükséglet körülbelül 38 százalékát, míg ha a szükségletek a középérték szerint alakulnak, akkor több mint felét atomerőművekben termelt villamos energiából kellene fedeznünk. 1985-ben már a minimális szükségleteknek is körülbelül 90 százalékát atomerőművekben termelt árammal kellene fedezni. Számításaink szerint az összes energiaigénynek az alsó határon történő alakulása esetén 1990-től, a közepes értéknél 1980-tól, a felső határon pedig már 1970-től kezdve minden villamosenergia-igényt atomerőművek útján kellene fedezni. (A szénben nálunk sokkal gazdagabb Csehszlovákia 1965-ben villamosenergia-többletigényének 25 százalékát, 1970-ben 100 százalékát atomerőművekben kívánja fejleszteni.)

A magyar atomenergiaprogram sürgősségére figyelmeztet, hogy sokkal nagyobb energiakészletekkel rendelkező országok is hamarabb és előrelátóbban tervezik az atomenergia energetikai felhasználását, mint mi.

Az atomerőművek létesítése igen nagy beruházási feladatokat támaszt. Egy MW atomerőmű legalább 10–12 millió Ft beruházási ráfordítást jelent. A villamosenergia-szükséglet közepes színvonalú alakulása esetén 1985-ig összesen 68–70 milliárd forintot kellene atomerőművekbe ruházni, azaz — ha a program megvalósítása 1960-ban indulna el — évi átlagban 2,75 milliárd Ft-ot kellene atomerőművek építésére fordítani.

A magenergia felhasználásának problémái között nagy jelentőségű a gazdaságosság vizsgálata. A tőkésországokban vannak szerzők, akik a magenergia hasznosítását kizárólag gazdasági oldalról szemlélik. Például Mayer* disszertációjában feltételezi, hogy az Egyesült Államokban annyi villamos energiát fognak atomerőművekben fejleszteni, amennyi az atomenergiával azonos, vagy annál drágább egységköltésű villamos energia helyettesítéséhez szükséges.

Hazánkban, mint láttuk, a gazdasági fejlődéshez szükséges energiamennyiség már az aránylag közeli jövőben is csak a magenergia nyújtotta források felhasználásával lesz fedezhető. Ezért a magenergia békés felhasználását, elsősorban pedig a villamosenergia-fejlesztésben való alkalmazását mindenképpen meg kell gyorsítani hazánkban. Ennek azonban korántsem mond ellent, hogy a magenergia hasznosítására vonatkozóan magyar viszonylatban is végezzünk gazdaságossági vizsgálatokat (természetesen reálisan megállapított szénárakkal, a bányaberuházások költségeinek mérlegelésével stb.).

★

E viszonylag rövid tanulmány keretében kivonatossan összefoglaltuk Magyarország energiahelyzetével összefüggő legfontosabb problémákat egészen 2000-ig. Természetesen mind a jövőbeli energiaszükségletre, mind pedig az annak kielégítéséhez igénybevehető forrásokra vonatkozó számításokban sok az esetleges, csak nagy hibahatárok között körvonalazható elem. Ennek ellenére a várható energiaigények és a hazai ener-

* K. M. Mayer: "The Economic Potential of Nuclear Energy." (New York. 1956.)

giahordozó-termelés egybevetéséből egyértelműen kitűnik, hogy a jövőben nagymértékű, s egyre rohamosabb mértékben fokozódó energiahiánnyal kell számolni. E hiánynak energiahordozók importja útján történő fedezése fokozódó devizaproblémákat jelentene számunkra. Ha pedig az importot olyan méretűre tervezzük, amekkora külkereskedelmi mérlegünk egyensúlyának veszélyeztetése nélkül még megengedhetőnek látszik, nagy mennyiségű energiaszükséglet marad fedezetlen, amelynek kielégítésére csak a magenergia jöhet számításba.

Ha a jövőbeli energiaszükségletre vonatkozó variánsok közül a középértékeket vesszük alapul, s feltételezzük, hogy az energiaszükséglet ilyen mértékben fog alakulni, a következő oldal táblázatának adatai jellemzik hazánk jövőbeni energiamérlegének várható alakulását (1030. oldal).

A táblázatból jól látható, milyen nagy szerep vár villamosenergiaszükségletünk fedezésében a magenergiára. Az igények növekedési ütemétől függően 1990-től, de lehetséges, hogy már 1980-tól az összes villamos energiát atomerőművekben kell fejleszteni. Ez az utóbbi időpont már azt jelentené, hogy több hőerőművet nem is szabad létesítenünk, hiszen nem tudnánk őket majd szénnel ellátni. De azt is jelentené, hogy 1960 után csak atomerőművek építésére 2–3 milliárd forintot kell befektetni évente, nem szólva a kiszolgáló iparok járulékos beruházásairól.

Az atomenergia-program összeállításakor és végrehajtásakor természetesen a sürgősség szempontja mellett mérlegelni kell azt is, hogy az atomerőművek építése még világszerte erősen kísérleti stádiumban van, s Magyarország nincsen abban a helyzetben, hogy ilyen költséges kísérleteket engedhessen meg magának. Nyilvánvalóan ki kell választani a világ különböző országaiban létesülő atomerőművek közül a legkedvezőbb, adottságainknak leginkább megfelelő típust (típusokat), és ilyeneket kell építenünk. Nagy probléma, meg tudjuk-e építeni időben a szükséges kapacitású atomerőműveket és az atomerőművek üzemeltetéséhez szükséges különleges vegyi, kohászati, gépipari stb. üzemeket. E problémák megoldásában egyrészt maximális mértékben fel kell tárnunk saját lehetőségeinket, másrészt támaszkodnunk kell a szocialista országok energetikai területen is egyre inkább kibontakozó együttműködésére.

Az új energiaforrások kiaknázására irányuló erőfeszítéseken kívül nagy gondot kell fordítanunk meglévő energiakészleteink okszerű felhasználására, az energiaszükséglet ésszerű csökkentésére. Sokkal helyesebb a már felszínre hozott energiahordozókkal takarékoskodni, mint az egyre növekvő igényeket erőltetett energiahordozó-termeléssel és pocsékolásszámba menő felhasználással kielégíteni.

Az előadottakból is kiviláglik, milyen nagy jelentősége volna hazánkban a céltudatos, jól irányított energiagazdálkodásnak. Sajnos, a különféle elsődleges és másodlagos energiahordozókkal kapcsolatos ügyeket szétforgácsoltan más-más szervek intézik. Az atomenergiával kapcsolatos problémákkal is lényegében még csak bizottsági alapon foglalkozunk, holott energiahordozókban sokkal gazdagabb országokban is majd mindenütt felelős állami szerv intézi ezeket az ügyeket.

Energetikai problémáink bonyolultak. De céltudatos gazdaságpolitikával, az energiatermelő és -fogyasztó szektorok egybehangolt irányításával ezeken a problémákon eredményesen úrrá lehetünk.

Magyarország jövőbeni évenkénti energiamérlegének várható alakulása
(közepes értékű fejlődést feltételezve)

Megnevezés	Alapenergiahordozókra visszaszámlítva 10° kW6/év-ben						Növekedési százalék				
	1955	%	1970	%	1985	%	1970	1985	2000		
Alapenergiahordozó-igény	136,40	100,00	230,09	100,0	392,72	100,00	630,51	100,00	3,6	3,6	3,4
Energiahordozó-termelés:											
Szénfélések	88,90	65,16	114,00	49,50	100,40	25,50	80,00	12,70	1,6	0,4	-0,24
Olaj és földgáz	22,10	16,20	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Vízenergia	0,39	0,29	6,70	2,91	6,20	1,58	5,60	0,89	20,6	9,6	6,1
Nem ipari energiahordozók.....	8,59	6,30	11,60	5,04	15,50	3,95	20,70	3,29	2,0	2,0	2,0
Összesen:	119,98	87,95	132,30	57,50	122,10	31,10	106,30	16,86	0,6	0,1	-0,15
Hány nagysága	16,42	12,05	97,79	42,50	270,62	68,80	524,21	83,20	16,5	9,8	8,0
A hiány fedezete											
Tüzelőanyag-import	16,42	12,05	49,62	21,54	76,87	19,58	104,11	16,53	7,6	5,4	4,3
Magenergia	—	—	48,17	20,90	193,75	49,30	420,10	66,70	—	—	—

A külkereskedelmi és a fizetési mérleg, valamint a társadalmi termék- és a nemzetijövedelem- mérleg összefüggései

A külkereskedelem a magyar népgazdaság fejlődésében nagy szerepet tölt be. A külkereskedelem bekapcsolja országunkat a világpiac forgalmába, megteremti számos olyan szükséglet kielégítésének forrásait, melyekre természeti adottságaink nem nyújtanak lehetőséget; létrehozza — elsősorban a szocialista országokkal való együttműködésünk fejlesztése révén — a modern technika alkalmazásának és tömeges felhasználásának feltételeit. A külkereskedelem szükségszerűen igen élesen reagál a belső gazdasági helyzetben bekövetkezett változásokra, amelyek gyakran a legnagyobb mértékben éppen a külkereskedelem szerkezetében mutatkoznak meg. A gazdasági fejlődés általános törvényszerűségeiből és hazánk sajátos adottságaiból egyaránt következett a külkereskedelem súlyának az a növekedése, belső szerkezetének az az átalakulása, amely az elmúlt években végbement. Ezek a változások — nem a mértéket, az egyes időszakokban elért ütemet és arányokat, de a fejlődés fő vonalát illetően — feltétlenül a fejlődés szükségszerű és pozitív következményei.

A külkereskedelem nagy súlyának jelentős következményei vannak. Termelő munkánk eredményének jelentős hányada állandóan „nemzetközi ellenőrzésnek” van alávetve, nem a hazai, hanem a világpiacon kell bebizonyítania, hogy használati érték, társadalmilag szükséges és hasznos munka eredménye, és lemérik azt is, hogy a ráfordított munka milyen mértékben volt nemzetközi viszonylatban is szükséges munka, termelékenyen, ésszerűen kifejtett munka, mekkora értéket hozott létre. Ez magas követelmények elé állítja a népgazdaságot, nehézségeket támaszt, melyek leküzdése nagy erőfeszítéseket követel. A nehézségek leküzdése azonban bőven kamatozik az országnak, maradandó eredményeket hoz.

A külkereskedelem szerepéből következik, hogy problémái nem szűk részletkérdések, nemcsak a népgazdaság egyik ágazatának szakmai problémái, hanem a népgazdaság fejlődése fő vonalával szorosan összefüggő, a népgazdaság minden ágazatának fejlődését, egész helyzetének alakulását erősen befolyásoló tényezők. A külkereskedelmi kérdéseket nem lehet elszigetelten vizsgálni, csak a gazdasági fejlődés fő kérdéseinek alárendelten. A gazdasági fejlődés fő kérdései viszont csak a külkereskedelmi vonatkozásokkal szoros kapcsolatban elemezhetők. Mind-ebből módszertanilag azt a következtetést kell levonnunk, hogy nem ele-

gendő a külkereskedelem és a vele összefüggő nemzetközi fizetési forgalom alakulásának kimutatása a megfelelő szakmérlegekben, hanem *ki kell mutatni a külkereskedelem és a fizetési forgalom hatását a népgazdaság egész helyzetét jellemző mérlegekben, a társadalmi össztermék és a nemzeti jövedelem mérlegében is.*

A külkereskedelmi hatások elszámolása elméletileg új problémákat vet fel, a helyes módszer kidolgozása a marxista közgazdászok között is évek óta vita tárgyát képezi.* A marxizmus tudományos módszeréből következik, hogy az újratermelés elméleti kérdéseit elsősorban tisztán, a külkereskedelmi hatásoktól elvonatkoztatva vizsgáljuk. A külkereskedelmi vonatkozások bekapcsolása viszont lényegesen módosítja az általános érvényű elvi tételek alkalmazását a gyakorlatban. *Az elmélet a társadalmi összterméket, a nemzeti jövedelmet a belföldi termelés kategóriáiként fogalmazza meg és használja. A társadalmi termék-mérleg és a nemzeti jövedelem-mérleg azonban nemcsak a belföldi termelési vonatkozásokat tükrözi, hanem a külkereskedelmi vonatkozásokat is.* Ez nem helyezi hatályon kívül az elmélet olyan tételeit, mint pl. azt, hogy a társadalmi termék és a nemzeti jövedelem egyetlen forrása a termelő munka, de szükségessé teszi, hogy az adott év adott módosító tényezőit a mérlegekben figyelembe vegyünk. Az elmélet pl. nem ismeri a társadalmi termék olyan forrását, mint a külföldi ingyenes segélyek, amelyeket 1957. I. félévében kaptunk. Ha azonban ilyen források 1957-ben rendelkezésünkre álltak, akkor ezekkel a mérlegekben számolni kell, a mérleg egyensúlyát ezek figyelembevételével kell kialakítani. Nevetséges volna pl. ebben a kérdésben az elmélet megdöntését látni, viszont ha számításon kívül hagynánk az ilyen tényezőket, akkor nem adnánk tiszta képet a belföldön ténylegesen kialakult helyzetről.

A külkereskedelmi hatások részletes vizsgálata, elemeire bontása, és ezen az alapon a megfelelő módszerek kidolgozása, még nem teljesen megoldott kérdés. A helyes marxista álláspont kialakítását eredményesen szolgálta a Statisztikai Szemle által megindított vita, sok kérdést tisztáztak, elsősorban Ferge Sándorné cikkei. Ez a cikk támaszkodik a vita eddigi anyagára, és a további tisztázódást kívánja szolgálni.

I. A külkereskedelmi mérleg összefüggései

A külkereskedelem a társadalmi össztermék változására kettős vonatkozásában gyakorol hatást. Megváltoztatja a társadalmi terméket alkotó használati értékek tömegét és összetételét, és megváltoztatja a társadalmi terméknek a realizálási árakban kifejezett értékét és értékösszetételét. A társadalmi termék-mérleg, lényegét tekintve, összevont anyagi mérleg és az a funkciója, hogy a termékek mozgásának összes fő folyamatait a maguk teljességében ábrázolja. Ezért a külkereskedelem elszámolásának leghelyesebb módszere itt a bruttó módszer, a behozatalnak mint a társadalmi terméket növelő forrásnak és a kivitelnek, mint a társadalmi termék egyik felhasználási területének a feltüntetése. Ha a belföldön rendelkezésre álló használati értékek tömegét és összetételét vizsgáljuk, akkor a belföldi termeléshez hozzá kell adni a behozatalt és le kell vonni a kivitelt.

* L. Statisztikai Szemle 1956. évi 2. szám, Pénzügyi Szemle 1956. évi 8. szám, Statisztikai Szemle 1957. évi 3. és 7. szám.

A behozatal és a kivitel értékelését illetően a belföldi realizálási árakat kell alapul venni, éppenúgy, mint bármely más ágazat hozzájárulásának számításánál, mert csak így biztosítható a mérleg egyes sorainak összhangja és egységes számbavétele.

A statisztikai tényszámok összeállításánál a külkereskedelem folyóáras adatai a mérlegbeszámolóokban rendelkezésre állanak. A tervezéskor azonban, mivel teljes folyóáras külkereskedelmi terv nem készül, a folyóáras adatokat elemeikből kell felépíteni. A folyóáras adatok 3 fő elemből tevődnek össze:

1. Az export, illetve az import devizaforintban számított értéke. Ezt úgy kapjuk meg, hogy a külföldi valutában kifejezett eladási, illetve vételárát a hivatalos árfolyammal átszámítjuk forintra.

2. Az árkiegyenlítés, amely az exportnál a devizaforint eladási ár és a külkereskedelmi vállalat belföldi beszerzési ára, az importnál pedig a devizaforint vételár és a külkereskedelmi vállalat belföldi átadási ára közötti teljes különbség. Az árkiegyenlítés maga is több részre oszlik, erre azonban itt nem szükséges kitérni.

3. A külkereskedelmi vállalat árrése. A külkereskedelmi forgalmat lebonyolító vállalatokat a többi kereskedelmi vállalathoz hasonlóan kezelik, árrés illeti meg őket, amelynek alakulásáról önálló elszámoló vállalatokként kell számot adniok. Az exportnál az árrés az árkiegyenlítés feletti többlet, mert az árrés a beszerzési áron felül illeti meg a vállalatot, az importnál az árkiegyenlítés része, mert a külkereskedelmi vállalatok a belföldi átadási árban árrésüket is elszámolják.

Az árrés számítási módszerét illetően kétféle alternatív megoldás lehetséges. Vagy a külkereskedelem és a többi ágazat érintkezési pontján vonjuk meg a határvonalat és az exporttermékeket belföldi beszerzési áron, tehát árrés nélkül, és az importtermékeket belföldi átadási áron, tehát árréssel növelt áron számítjuk. Vagy pedig az export értékesítési és az import beszerzési árakat vesszük alapul, és azokból az árakból indulunk ki, melyeken az exporttermékek az országot elhagyják, illetve az importtermékek az országba kerülnek. A második módszer mellett külön sorban kell feltüntetni a külkereskedelem hozzájárulását a társadalmi termék forrásaihoz, amely sor az export- és import-árrés összegét tartalmazza. Véleményem szerint a második módszer a helyesebb, bár a két módszer között a végeredményt tekintve, vagyis a társadalmi termék mérleg egyenlegére gyakorolt hatást illetően különbség nincs. A második módszer a behozatalt és a kivitelt önálló ágazatok módjára kezeli és önálló ágazatnak tekinti a külkereskedelmet magát, amely mint kereskedelmi ágazat a maga árrésével járul hozzá a társadalmi termékhez. Mindkét módszer esetén a mérleg felhasználási oldalán a termelő fogyasztásban (pótlási alapon) szerepel a külkereskedelmi vállalatoknak az árrésből fedezett anyagi, termékjellegű fogyasztása.

A módszer bemutatására idézzük a KSH-nak az 1956. évi népgazdasági mérlegről készített kiadványából a társadalmi termék mérleg idevágó tételeit. (L. a túloldali táblázatot.)

A mérlegben a behozatalt belföldi átadási áron, a kivitelt belföldi beszerzési áron értékelik. Mint az adatok mutatják, mind 1955-ben, mind 1956-ban jelentős nagyságrendű kiviteli ártöbblet van. Ez az ártöbblet — mint ezt Ferge Sándorné cikke meggyőzően bizonyítja — több

Társadalmi termék-mérleg (Folyó áron millió Ft-ban)

	1955	1956		1955	1956
I. Termelés	196 922	179 214	I—II—III. Belföldi felhasználás	186 369	170 121
II. Behozatal	10 806	9 186	IV. Kivitel, transzfer	21 359	18 279
Források összesen.....	207 728	188 400	Felhasználás összesen	207 728	188 400

tényező együttes eredője, melyek közül a gyakorlatban kétségkívül a belföldi árrendszer sajátosságainak hatása a legerősebb, a nagyságrendet elsősorban meghatározó tényező. Az import fő tétele ugyanis az anyagimport, amelyet forgalmi adó nélküli és gyakran dotált belföldi termékek áraihoz arányosított árakon adnak át a belföldi termelő vállalatoknak, míg az exporttételek között túlsúlyban a magasabb eladási árakon, legtöbbször forgalmi adóval is növelt árakon számított készáruk szerepelnek.

A külkereskedelemnek a nemzeti jövedelemre mint az adott év során előállított értéktermékre, az új értéket megtestesítő használati értékek tömegére és összetételére gyakorolt hatása, elvileg ugyan fő vonalaiban megegyezik a társadalmi termékre gyakorolt hatással, azonban több lényeges különbség is van, melyet figyelembe kell venni. Mindezekelőtt a nemzeti jövedelemhez az egyes ágazatok nem abban a mértékben járulnak hozzá, melyben a nemzeti jövedelmet alkotó használati értékek tömegét termelik. Érték- (ár-) és termékmozgások itt már elszakadnak és csak a végső felhasználáskor, több közvetett láncszemen keresztül — a végső jövedelmek elköltésekor találkoznak újra egymással. Ezért a nemzeti jövedelem mérlegében már helytelen és értelmetlen volna a behozatal és a kivitel külön elszámolása. A nemzeti jövedelem számításánál a külkereskedelemnek az értéktermék nagyságára gyakorolt hatását az érték- (ár-)* hatásokat akarjuk kimutatni. Ehhez kiindulópont a társadalmi termék-mérlegből kimutatható kiviteli vagy behozatali ártöbblet. A gyakorlatban az előbb már említett árpolitikai okokból mindenkor kiviteli ártöbblet jelentkezik. A kiviteli ártöbbletet a nemzetijövedelem-számításokhoz két részre osztjuk: a kiviteli vagy behozatali többletre és árkülönbözetre. Jól figyeljük meg tehát, mert 3 különböző, csak elnevezésben közelálló fogalomról van szó: kiviteli ártöbbletről, amely többletrészre és árkülönbözeti részre oszlik. Első pillanatra talán furcsa a kiviteli ártöbbleten belül behozatali többletről beszélni, ilyen eset azonban elméletileg lehetséges, és a gyakorlatban is előfordul. Ilyenkor ugyanis az árkülönbözet nagyobb, mint a társadalmi termék kiviteli ártöbblete.

A szétválasztás két elméletileg különböző jellegű tétel elkülönítését szolgálja. A kiviteli vagy behozatali többlet annak a terméktömegnek az értékét hivatott kifejezni belföldi árakon, amely a külkereske-

* Meg kell itt jegyezni, hogy egyetértek Ferge Sándorné azon gondolatmenetével, mely szerint a valódi értéket a gyakorlatban a napi számításoknál a realizálási árral kell helyettesítenünk, és azzal, hogy ez csak helyettesítés, melynél figyelembe kell venni az ár és az érték eltérését.

delmi áruforgalom eredményeképpen csökkenti vagy növeli a belföldön elosztható nemzeti jövedelmet. Ezt a tartalmat közelítő pontossággal a külkereskedelmi mérleg devizaforintban kifejezett egyenlege, illetve ennek az egyenlegnek a belföldi árösszege fejezi ki.

Más tartalma van a kiviteli vagy behozatali többleten felül fellépő árkülönbözetnek. Ez elméletileg a kiviteli ártöbbletnek az a része, amely döntően az árpolitika következménye. Ebben a negatív árkülönbözetben ezért nem a nemzeti jövedelem felhasználásának egyik formáját kell látni, mint a kiviteli többletben, hanem más ágazatoknál az árrendszer következtében jelentkező fiktív nemzeti jövedelem korrekcióját, amely — az adott esetben — magát a névlegesen kimutatott belföldön megtermelt nemzeti jövedelmet a forrás-oldalon csökkenti.

Végül, a külkereskedelem hatása a nemzeti jövedelemre abban is különbözik a társadalmi termékre gyakorolt hatástól, hogy a külkereskedelmi tevékenység következtében felhasznált anyagi költségeket — éppen úgy, mint más ágazatoknál — a nemzeti jövedelem számításakor le kell vonni.

A KSH korábban már idézett kiadványa a külkereskedelem nemzeti jövedelmének 1956. évi tényszámát a következőképpen vezeti le:

A külkereskedelem 1956. évi nemzeti jövedelme (folyó áron)

	Millió Ft
Exporttermékek belföldi beszerzési értéke	18 279
Benne: Tényleges kiviteli többlet (belföldi áron)	300
Behozatal ellenében kivitt termékek ára (belföldi áron)	17 979
Behozatal belföldi áron	9 186
Kiviteli ártöbblet (társadalmi termék)	— 8 793
Anyagköltség	100
Nemzeti jövedelem	— 8 893

A táblázathoz két megjegyzést kell fűzni: 1. A kiindulópont a KSH számításában itt is, mint a társadalmi termékmérlegben az export beszerzési és az import belföldi átadási ár, míg — véleményem szerint — helyesebb az áru belföldi vérkeringésbe való első bekapcsolódásakor a külföldi vételnél, illetve eladásnál kialakult belföldi árból kiindulni, és az árrésből a nemzeti jövedelmet alkotó értékrészt külön kimutatni. A gyakorlatban ez a módszer megkönnyíti a pénzügyi mutatószámokkal való összevetést. 2. A kiviteli és behozatali többletet a táblázat elkülöníti a társadalmi terméként megnevezett kiviteli ártöbblettől, vagyis — az általam korábban kifejtettekkel ellentétben — már a társadalmi termékre nézve is elvégzi a kiviteli többletre és az árkülönbözetre való felosztást.

A külkereskedelmi hatások elszámolásának ez a módszere az elméleti követelményeket a legjobban megközelíti, a gyakorlatban azonban csak hozzávetőleges pontossággal számítható ki. A teljesen pontos kiszámításnak itt elvi korlátai vannak, amelyekre rá kell mutatni.

1. A kiviteli ártöbblet felosztása kiviteli vagy behozatali többletre és árkülönbözetre csak durva közelítéssel végezhető el. Ugyanis nem lehet megállapítani, hogy mely termékek vagy termékcsoportok képezték a kiviteli, illetve a behozatali többletet, mivel elvileg a kivitel, illetve a

behozatal bármely tetszőleges termékcsoportja lehet a többlet anyagi megtestesítője. Márpedig a belföldi áron számított érték igen különböző lehet a tényleges termékösszetételtől függően. A nehézség áthidalására a folyóáras értéket az átlagosan egy devizaforintra jutó folyóforint mutatóval számítjuk, ami a kiviteli vagy behozatali többletnek és az árkülönbözetnek a felosztását viszonylagos pontosságúvá teszi. Ez a pontatlanság kihat a nemzeti jövedelem abszolút értékére is.

2. Az árkülönbözet ugyan elsősorban az árpolitika hatását tükrözi, de végső nagyságrendjére kihat a külkereskedelem mint kereskedelmi tevékenység hatékonysága is. Ez utóbbi hatás nagyságrendje ismeretlen, de elméletileg feltehető, hogy számottevő mértéket is elérhet. Ezt a tételt elméletileg elkülönítve kellene elszámolni, hiszen itt nem egyszerű árkorrekcióról, fiktív értékszám helyesbítéséről van szó, hanem tényleges értéknyeréséről vagy veszteségről.*

3. Elméletileg helyes irányú törekvés, hogy a külkereskedelmi árkülönbözetet eleve azoknak az ágaknak (pl. ipar, mezőgazdaság) a nemzeti jövedelemhez való hozzájárulásából vonjuk le, ahol keletkezett. Így az egyes ágak hozzájárulása a nemzeti jövedelemhez sokkal tisztábban mutatkozna meg, mert nem tartalmazna fiktív árösszeget. Egy ilyen számítási módszer kialakítása mellett erős elméleti érvek szólnak, véleményem szerint a fő népgazdasági ágakat illetően gyakorlatilag sem ütközik leküzdhetetlen nehézségekbe. De az 1. pontban említett okok következtében ennél a módszernél a kiviteli és a behozatali többlet csak az árkülönbözettel együtt volna elszámolható, és ezért a nemzeti jövedelem kimutatott értéke is változna. A belföldön elosztható nemzeti jövedelem értéke mindkét számítási módszerrel azonos marad, ha az alapadatok változatlanok.

4. A realizálási átlagáron való értékelés magában véve is jelentős következményekkel jár a számítások által kimutatott anyagi mozgások tendenciáinak kifejezésében. A realizálási átlagárok alkalmazásának következményei a mezőgazdasági termékek értékelésénél is felmerülnek. A külkereskedelmi számítások ezzel rokon jellegű problémákként jelentkeznek. Arról van szó ugyanis, hogy — amennyiben az árkülönbözet mint árkorrekció a termelési oldalon levonásra kerül — akkor az exporttermékek a termelési oldal végösszegében lényegében végül is csak a devizaforint árösszegével szerepelnek. Az export-devizaforint árak viszont lényegesen eltérnek a belföldi értékesítési áraktól, gyakran az egyik ár a másiknak többszöröse. Az eltérő értékesítési árak hatása a tényszámokban rejtve marad, miután a tényszámokra nézve a realizálás volumenei adottak. Nem így van ez különféle tervvariációk, vagy több egymástól

* A fenti sorokból kitűnik, hogy csak részben értek egyet Ferge Sándorné cikkének azzal az állításával, hogy „az import értékét alapvetően az export értéke szabja meg”, és hogy ennek következtében a külkereskedelem nem gyakorol hatást a nemzeti jövedelem értéknagyságára. Ugyanis abban, hogy az export milyen nagyságrendű importra konvertálódik, nemcsak az exporttermékek előállítására fordított társadalmilag szükséges munkaidő játszik szerepet, hanem az is, hogy milyen az export és az import áruösszetétele, milyen eladási ill. vételárat sikerül elérni a külföldi piacokon, stb. Egyszóval a külkereskedelmi munkájának, mint kereskedelmi adás-vételi tevékenységnek a minősége is. Ferge Sándorné amikor túlságosan mereven hadakozik a külkereskedelem értéknövelő vagy -csökkentő szerepét hirdető felfogások ellen, ellentétbe kerül saját azon állításával is, hogy a külkereskedelmi munka döntően nem értékalkotó tevékenység. Az importtermékek árában az adott kereskedelmi struktúra és adás-vételi ügyesség mellett létrejövő export—import-arányokat egészükben „társadalmilag szükséges” arányoknak ismeri el. Az 1400 db rádióexport egyenlő 70000 méter szövetimport stb. arányokban burkoltan nemcsak a termelő, hanem az értékesítő tevékenység minősége is kifejezésre jut. A kettő különválasztásának elmulasztása pedig még akkor is elméleti hiba, ha a kereskedelmi tényezők objektív elkülönítésére gyakorlatilag nincs lehetőség.

jelentősen eltérő exportvolumenű és összetételű év adatainak összehasonlításánál. Tegyük fel pl., hogy a bázisévben az iparvállalatoknál kimutatott hozzájárulás a nemzeti jövedelemhez 100 egység, a külkereskedelmi árkülönbözetnek az ipari termékekre jutó hányada 5 egység, vagyis a tényleges nemzeti jövedelem 95 egység. Készítsünk továbbá egy A tervvariációt, amely szerint az iparvállalatok névleges hozzájárulása 10⁰/₀-kal nő, a külkereskedelmé változatlan marad és egy B variációt, mely szerint az iparvállalatok hozzájárulása azonos az A variációval de a készárak jelentős hányadának exportra való átirányítása következtében a külkereskedelmi árkülönbözet megkétszereződik. A példát az alábbi táblázat adatai szemléltetik:

	Bázisév	A variáció	B variáció
Ipar hozzájárulása	100	110,0	110,0
Külker. hozzájárulása	— 5	— 5,0	— 10,0
Nemzeti jövedelem	95	105,0	100,0
Bázisindex	—	110,5	105,3

A termelés eredménye, a termelés hatékonysága — feltételeink szerint — mindkét variációban azonos, csak a termékek egy részének realizálási iránya változott meg. Ha egységes értéket (árat) vennénk alapul a nemzeti jövedelem számításánál, akkor a két variációban a nemzeti jövedelem értékösszege azonos lenne. A realizálási árak alkalmazása azonban magas volumenű és kedvezőtlenebb áruösszetételű exportot lebonyolító években a nemzeti jövedelmet kedvezőtlenül, alacsony exportot megvalósító években pedig kedvezően befolyásolja, a végzett munka tényleges eredményességétől függetlenül. A realizálási árak alkalmazása ennek ellenére helyes és szükséges, ismernünk kell azonban alkalmazott módszereink hátrányos oldalait, korlátait is.

Ferge Sándorné első cikkében élesen elítéli a „belföldön megtermelt nemzeti jövedelem” és a „belföldön elosztható nemzeti jövedelem” fogalmak használatát. Ezek a kifejezések valóban nem a legpontosabbak. „Belföldön megtermeltnek” a névlegesen megtermelt nemzeti jövedelmet vesszük, a belföldön elosztható nemzeti jövedelem helyett pedig Ferge Sándorné a belső felhasználás összesen kifejezést javasolja. Véleményem szerint a javasolt elnevezés kifejezéstelen, bármely mérleg hasonló tartalmú sorának megjelölése lehet, és ha az elnevezés utal arra, hogy milyen mérleg belső felhasználási soráról van szó, akkor ez csak érdeme és nem hibája. A külkereskedelmi árkülönbözet sem olyan magától értetődően a külkereskedelem „nemzeti jövedelme”, mégis annak nevezi a statisztikai gyakorlat. A lényeg azonban nem az elnevezésben van, hanem ezen adatok érdemi használatában, ezt viszont védelembe kell venni. A statisztikai és a tervezési alapadatok a — névlegesen — belföldön megtermelt nemzeti jövedelmet, a kiviteli ártöbbletet és a kettőből kiszámítható elosztható nemzeti jövedelmet adják meg. A belföldön megtermelt nemzeti jövedelem a „termelési tényezők” (a termelés volumene, az áru választéka, az önköltségcsökkentés mértéke) hatása alatt áll, a külkereskedelmi tényezők hatásának végeredménye pedig (pl.

export-import volumene, összetétele, árkiegyenlítés mértéke) a kiviteli ártöbbletben csapódik le. A belföldön elosztható nemzeti jövedelem a két tényező különbsége. Az elemzés célja lehet kimutatni — a valódi nemzeti jövedelem mellett — ezen tényezők önálló alakulását és hatásaik teljes végeredményét is. Úgy vélem, hogy Ferge Sándorné helytelen irányba hadakozik, amikor elítéli — a kétségtelenül nem teljesen pontos — kifejezések és a velük összefüggő elemzések használatát, mert azok a gyakorlatban megkönnyítik a tisztánlátást, az egyes tényezők súlyának és hatásának felmérését.

Végül még egy kisebb jelentőségű nézeteltérésre kell rámutatnunk. Ferge Sándorné szerint a behozatali többletet is — a kiviteli többlet-hasonlóan — a felhasználási oldalon kell kimutatni, csak negatív előjellel. Bár mérlegegyensúly szempontjából az ilyen megoldás is helyes, a mérlegben — véleményem szerint — csak nagyon indokolt esetben kell ilyen megoldásokat alkalmazni. A felhalmozási alapon belül pl. a készletcsökkentést helyes és jogos negatív tételként beállítani. Nem érzem azonban indokoltnak ezt a behozatali többlet esetén, amely az elosztható nemzeti jövedelmet növelő többlet-forrás. A nemzetijövedelem-mérleg forrás-oldala — éppenúgy, mint más mérlegek forrás-oldalai — nemcsak a belföldön létrehozott új értéket tartalmazza, hanem elkülönítetten kimutatva, tartalmazza — ha ilyen létezik — a külföldi eredetű forrásokat is, pl. a behozatali többletet, a külföldi segélyek értékét. Véleményem szerint az ilyen megoldás a tisztánlátást is jobban szolgálja és a mérlegtechnikának is jobban megfelel, mint negatív ellentétel alkalmazása a felhasználási oldalon.

Eddig a nemzeti jövedelmet mint termékhalmaz értékét, mint az évi értékterméket vizsgáltuk. A nemzeti jövedelem, bár nem jövedelmekből tevődik össze, hanem azokra oszlik szét, mégis kimutatható jövedelmek összegeként is, továbbá összekapcsoló szerepet játszik az összevont anyagi mérleg és az anyagi mutatószámok, valamint a pénzügyi mutatószámok és mérlegek között. Ezekhez azonban az szükséges, hogy a pénzügyi vonatkozások is elemzésre és kidolgozásra kerüljenek. Ferge Sándorné cikkének egyik fő hiányossága, hogy ezeket a kérdéseket fel sem veti, és amennyiben utal rájuk, egészen felületesen intézi el őket. „A nemzetijövedelem-mérleg — írja első, vitaindító cikkében — természetesen nem tartalmazhatja a külfölddel való pénzügyi kapcsolatok teljes képét, de minthogy ez a legfontosabb összefoglaló számítás, a legfőbb összefüggéseket meg kell mutatnia.” Ezt a helyes törekvést azonban cikkében nem vitte keresztül, hanem egyszerűen indokolás nélkül helyenként a kiviteli vagy behozatali többlet helyett pl. adósságnövekedésről vagy hitelvi visszafizetéséről beszél. A behozatali többletnek a forrás-oldalon való szerepeltetése ellen pl. a következőképpen is érvel: „Adósságok keletkezése (növekedése) — ami feltétlenül hátrányos — a nemzeti jövedelmet a valóságosnál nagyobbnak tünteti fel, azaz kedvező látszatot keltene.” Ferge Sándorné itt elsősorban azt a hibát követi el, hogy a behozatali többletet azonosítja az adósságok keletkezésével (növekedésével), ami — mint ezt a cikk II. részében részletesen bizonyítjuk — egyáltalán nem biztos, hogy igaz. Másodsorban pedig összekeveri a naturális és a pénzügyi vonatkozásokat. Adósságok keletkezése önmagában valóban „feltétlenül hátrányos”, de ha pl. áruhitelről van szó, akkor van egy nagyon is előnyös oldala: a behozatali többlet,

amely nemcsak látszólag, hanem a valóságban is növeli a belföldön elosztható nemzeti jövedelmet. 1957-ben pl. éppen a Szovjetunió által nyújtott hitelek tudták csak egyensúlyba hozni a nemzeti jövedelem mérlegét, még hozzá oly módon, hogy a felhalmozás se csökkenjen a zavartalan fejlődéshez szükséges minimális szint alá, és a fogyasztási színvonal a korábbi évekhez képest még növekedjék is. Az 1957-es mérleg feladata, hogy híven kimutassa: 1957-ben az áru egyensúlyt csak a behozatali többlet segítségével tudtuk biztosítani. Azt hiszem, ez a példa meggyőzően bizonyítja, hogy a természetes és a pénzügyi szemlélet itt gyakran éppen ellentétes eredményre vezet, mert a termék- és a pénzmozgás nem feltétlenül esik egybe. Ezért szükséges felvetni cikkünk második fő kérdését: milyen összefüggések állanak fenn a fizetési mérleg és a nemzeti jövedelem mérleg között?

II. A fizetési mérleg és a nemzetijövedelem-mérleg összefüggései

Ahhoz, hogy ezt a kérdést megvizsgálhassuk, a fizetési mérleg tételeit 3 fő csoportra kell bontanunk: 1. az áruforgalommal kapcsolatos devizabevételek és kiadások; 2. az áruforgalmon kívüli devizabevételek és kiadások; 3. egyenlegező tételek, úgymint a deviza- (arany-) készlet változására, valamint hitelfelvételre, illetve nyújtásra és az adósságállomány változására vonatkozó tételek.

Az *áruforgalommal kapcsolatos* devizabevételek és -kiadások közt az áruk vásárlásával és eladásával, az áruk külföldi szállításával kapcsolatos devizaelszámolások, a külkereskedelmi vállalatoknak az áruforgalom lebonyolításával kapcsolatos devizakiadásai tartoznak. Az áruforgalmi tételek között számoljuk el a külföldön végzett szerelési munkák bevételeit és kiadásait is (pl. nílusi hidak szerelése), mivel ezeknek a tételeknek áruexport-jellege van. A fizetési mérlegben vannak olyan nem közvetlenül a külkereskedelmi áruforgalom részét képező tételek is, amelyek elszámolása elvileg idetartozik, mint pl. a tranzitszállításokból eredő devizabevételek, amelyek az áruexporthoz hasonlóan foghatók fel. A pénzügyi műveletek lebonyolítása és a termékmozgás időben eltérnek egymástól, de mivel ez az eltérés csak az év eleji és év végi áthúzódások különbözetét jelenti, normális körülmények között ez az eltérés nem jelentős nagyságrendű.

A *fizetési mérleg áruforgalmon kívüli tételeinek* tartalma és jellege rendkívül eltérő. Elvileg a következő 3 fő csoportot különböztethetjük meg:

a) Külföldön igénybevett és ezért devizakiadásként jelentkező egyéni és társadalmi fogyasztás. Kiküldetésekkel, kiállításokkal, kulturális és sportrendezvényekkel kapcsolatos kiadások, a követségek kiadásai, ösztöndíjasok, turisták fogyasztása, postai és szállítási szolgáltatások igénybevétele stb. Ezek a kiadások a magyar nemzeti jövedelemből nyernek fedezetet, de nem érintik a fogyasztási alapot termék formában, hanem a nemzeti jövedelmet mint devizakiadások terhelik.

b) A külföldiek fogyasztása Magyarországon vagy magyar szolgáltatások igénybevétele külföldiek részéről. Az előző tételek ellentételei, mint pl. a külföldi utasforgalom, postai bevételek, kulturális és sportrendezvények bevételei, más államok budapesti követségeinek fogyasztása stb. Ezek a tételek, amennyiben a belföldi fogyasztással függnek

össze, termékformában a magyar társadalmi összterméket, illetve a nemzeti jövedelmet terhelik, ellentételként azonban a magyar állam devizabevételre tesz szert. Értékben a kettő, vagyis a devizabevétel és a külföldiek anyagfogyasztása elméletileg ki kellene, hogy egyenlítse egymást, de a gyakorlatban a belföldi folyóárak és a devizaforint eltérései következtében, továbbá esetleges hitelműveletek bekapcsolása következtében nem pontosan fedik egymást. Ezért célszerű a gyakorlatban az anyagi fogyasztást a fogyasztási alapban elszámolni, a devizabevételt pedig devizajövedelemként kezelni.

c) Csak pénzügyi tételek, mint pl. kamatok, bankjuttalékok, biztosítási díjak, bérleti díjak, járadékok stb. Ezeket részben a magyar állam fizeti devizában, részben a magyar állam kapja devizában. E tételek devizaegyenlege az egyenleg előjelétől függően devizajövedelmet vagy devizafelhasználást jelent.

A *fizetési mérleg egyenlegező* tételei az áruforgalmi elszámolások és az előzőekben felsorolt folyó műveletek* elszámolásainak kiegészítő ellentételei. Pl. az áruimportot mindenképpen, ha ténylegesen nem is fizetünk érte, mert az árukat hosszúlejáratú hitelben vásároltuk, akkor is devizakiadásként számoljuk el az áruforgalmi sorban, a hitel pedig mint devizaforrás jelenik meg a fizetési mérleg egyenlegező tételei között és kifejezi az ország adósságállományának növekedését. Vagy fordított példa szerint: ha az árukat adósságtörlesztés fejében vagy áruhitel nyújtása céljából szállítjuk ki, akkor is elkönyveljük az áruforgalomban az ezekért járó devizabevételt és az egyenlegező tételeknél beállítjuk a hitelnyújtást vagy az adósságtörlesztést. Az egyenlegező tételek természetesen nemcsak az áruforgalom, hanem a folyó műveletek ellentételeit is tartalmazzák. A fizetési mérleg az egyenlegező tételek figyelembevételével mindenkor egyensúlyban van, mert amennyiben a szerződéses megállapodások és egyéb hitelműveletek révén az összhang nem biztosítható, a különbözet a deviza- (arany-) készlet mozgásával ellensúlyozódik.

Felmerül a kérdés, szükséges-e mindezeket a tételeket a nemzeti jövedelem elszámolásában figyelembe venni, és ha igen, hogyan lehet a különféle tételeket helyesen elszámolni? A kérdés első fele erősen vitatott, statisztikai gyakorlatunkban nem szokásos az elszámolás, véleményem szerint azonban feltétlenül szükséges.

A *nemzeti jövedelem nemcsak termékhalmozásként, hanem jövedelmek összegeként is kimutatható alakulását nemcsak a külfölddel kapcsolatos termékmozgások, hanem a devizamozgások, a pénzügyi műveletek is befolyásolják*. Az országon belül a pénzmozgás önmagában véve nem hat ki a nemzeti jövedelem volumenére vagy értékének alakulására. A belső pénzmozgások a jövedelmek újrafelosztását közvetítik, végső fokon mindig a termelés és az eredeti jövedelem a forrásuk, a végső jövedelmek kialakulása és a termékfelhasználás a mozgás végeredménye. Nagyon fontos a jövedelmek újrafelosztása, az átcsoportosítások nyomonkövetése, de ez nem befolyásolja az eredeti értéknagytságot és a végső felhasználás volumenét. Más a helyzet a nemzetközi fizetési forgalommal.

* Folyó műveletek tételein a cikkben az a), b) és a c) pont alatt felsorolt tételeket értem.

1. A nemzetközi kapcsolatokban szokásos a közép- és hosszúlejáratú hitelek rendszere, hosszúlejáratú adósságok keletkeznek, törlesztésre kerülnek régi áruszállításokból eredő tartozások stb. Termék- és pénzmozgás itt rendszeresen, jelentősen és hosszú időszakokra eltérhetnek egymástól. Az igaz, hogy végső fokon — esetleg sok évi eltolódással — minden pénzmozgás termékmozgásokban is lecsapódik, de nagyon hamis képet kaphatunk egyes évek gazdasági helyzetéről, a nemzeti jövedelem alakulásáról, ha az adott év pénzügyi vonatkozásait nem számoljuk el.

2. Termékmozgás és pénzmozgás különbségét tovább növeli, hogy részben az áruforgalommal és a hitelműveletekkel kapcsolatban, részben ezeken kívül felmerülnek tisztán pénzügyi tartozások és követelések is (pl. kamatok, kezelési díjak stb.), melyek előjelüktől függően növelhetik vagy csökkenthetik az ország jövedelmi forrásait. Ezek végső fokon termékmozgásokat is kiválthatnak, de elsődlegesen mint jövedelemmozgások, pénzmozgások lépnek fel.

3. Az országoknak vannak áruforgalomtól függetlenül fellépő devizabevételei és kiadásai, melyek elvileg jelentős nagyságrendűek is lehetnek (pl. Svájc, Anglia), és amelyek egyenlege végösszegében érinti a belföldi nemzeti jövedelem felhasználását. A külföldiek anyagi fogyasztását az országon belül anyagi mérlegeinkben figyelembe kell venni, a termékegyensúly e tételek anyagi fedezetével együtt teremtendő meg. Ez a belföldi fogyasztás azonban valójában nem terheli az ország nemzeti jövedelmét. A devizabevételek ebben az esetben jogosan jelentik a nemzeti jövedelem pénzügyi forrását. A folyó műveletek devizakiadásainak viszont csak a nemzeti jövedelem fogyasztási alapja lehet az értékfedezete, annak ellenére, hogy a folyó műveletekkel kapcsolatos devizakiadások anyagban, termékben egyáltalán nem érintik közvetlenül a nemzeti jövedelmet.

A folyó műveletek devizabevételeinek és -kiadásainak egyensúlya elméletileg és gyakorlatilag csak kivételes jelenség, ami annyit jelent, hogy itt általában plusz vagy mínusz egyenleg alakul ki. *A plusz egyenleget úgy értelmezhetjük, mint a nemzet járulékos jövedelmét, mely a belföldön keletkezett eredeti jövedelmeket kiegészíti. A mínusz egyenleg a nemzeti jövedelem, az eredeti jövedelmek egy részének devizafarmában való elköltését jelenti.*

A nemzetközi fizetési forgalomban a jövedelmek országok közötti újrafelosztása megy végbe. Igaz, hogy az ország ily módon keletkező jövedelmei nemzetközi méretben nézve származékos jövedelmek, másutt megtermelt nemzeti jövedelem elsajátítása, de az adott országnak tényleges jövedelmi forrása, mely feleslegessé tehet exportot, mellyel törlesztheti adósságát, hitelt nyújthat stb., vagyis amelynek felhasználása révén belföldön létrehozott nemzeti jövedelmet pótolhat. Egy művész az országon belül — bármilyen értékeset alkosson is — nem járul hozzá az anyagi javak tömegének gyarapításához, jövedelme származékos jövedelem. De ha külföldön szerepel és ezért az ország fellépése révén devizajövedelemre tesz szert, ezért a devizáért az ország éppen olyan árukat tud vásárolni, mint az áruexport útján kitermelt devizáért. Az ország számára ez a munka termelő, produktív munkaként lép fel, és miután a nemzetijövedelem-mérlegben mint jövedelmek összegét az összes rendelkezésre álló és elosztható jövedelmek végösszegét kell feltün-

tetni, a belföldi eredeti jövedelmek mellett a források közt ki kell mutatni az ilyen devizajövedelmeket is.

Igazából nem is lehetséges a gyakorlatban más olyan megoldás, amely helyesen tükrözné a nemzeti jövedelem alakulását, mert *a végső jövedelmek kialakulásának és a jövedelmek felhasználásának folyamataiban a termék- és a pénzmozgások át- meg átszövik egymást*. A mai nemzetközi áru- és pénzviszonyok között a felhalmozás elméletileg is nemcsak mint termékfelhalmozás és ennek pénzügyi kifejezése lép fel, hanem mint világpénz felhalmozása is. A felhalmozás valódi nagyságáról csak a pénzfelhalmozás figyelembevételével lehet helyes képet kapni. A nemzeti jövedelem fogyasztásának is szerves része a magyar állampolgárok külföldi fogyasztása, a devizafelhasználás. Az pedig már magából a mérleg-elvből következik, hogy ha a devizafelhasználást mint a nemzeti jövedelem fogyasztását számoljuk el, akkor az ellentételeket, vagyis a devizajövedelmet is el kell számolnunk a mérlegben.

Nézzük meg néhány egyszerűsített példán az elszámolás módszerét és tényleges tartalmát. Tételezzük fel, hogy az országnak 100 egységnyi behozatali többlete van egy évben, melynek fedezésére készletéből 100 egységnyi értékű devizát kénytelen eladni. A behozatali többlet növeli a nemzeti jövedelem forrás-oldalát, a felhasználási oldalon pedig a behozatali többlet ellentételeként egyrészt 100 egységnyi devizacsökkenés fog jelentkezni, mint a behozatali többlet fedezete, másrészt ugyancsak a felhasználási oldalon 100 egységnyi devizafelhasználás. A mérlegegyenleg nem változik — ez természetes is, mivel a fizetési mérleget az egyenlegző tételek beállításával mindig egyensúlyba hozzuk —, mégis át kell vezetni a változást. Az átvezetés kimutatja, hogy a behozatali többletet anyagi formában nem az év során megtermelt új értékből fedezzük, hanem a nemzeti vagyont, az ország devizakészleteinek terhére.

Fordított példa esetén, ha feltételezzük, hogy az év során 100 egységnyi kiviteli többlet keletkezett és az ebből eredő devizabevételt az adott évben nem költjük el, hanem készletezésre fordítjuk, akkor a nemzeti jövedelem mérlegében a belföldön keletkezett eredeti jövedelmeket a 100 egységnyi devizajövedelemmel megnöveljük, a felhasználási oldalon pedig 100 egységnyi devizakészlet-növekedés, felhalmozási többlet fog megjelenni. A mérlegegyensúly itt sem változik, de a felhalmozási alapot a devizakészletek növekedése jogosan emeli 100 egységgel, mert ez az érték valóban része az év során felhalmozott értékek tömegének és növeli a nemzeti vagyont is. A felhalmozás növekedésének forrása az ország devizajövedelme, amely a belföldön kimutatott új érték feletti többletként jelentkezik. Teljesen hasonló módszerekkel lehet és kell elszámolni a nemzeti jövedelemben a folyó műveletek devizakihatásait is.

A fizetési mérleg különböző tételeinek elszámolását a következő oldalon levő két egyszerűsített példa szemlélteti.

A két példa szerinti mérlegben az áruforgalmi egyenleg azonos, csak a folyó műveletek sorában és a hitel- és vagyonmozgásban van eltérés. A két példa már maga is szemlélteti, *mennyire eltérően alakulhat a felhalmozás értéke az áruforgalmi egyenlegtől függetlenül is*. Az 1. példában a 20 egységnyi kiviteli többlet ellenére csak 15 egységnyi devizajövedelemre tesz szert az ország, mert 5 egységet felemésztett például a magyar állampolgárok külföldi fogyasztása. Ennek megfelelően az elszámolás a nemzeti jövedelem mérlegében a következőképpen tör-

ténhet: kiviteli többlet 20 egység mínusz devizajövedelem 15 egység, egyenlő 5 egység nemzetijövedelem-fogyasztás; a felhalmozás viszont egyenlő 15 egységgel, a nemzeti vagyonnak a hitel- és vagyonmozgás egyenlege által kifejezett növekedésével.

1. példa

Fizetési mérleg			
Devizabevételek :		Devizakiadások :	
Áruforgalom	120	Áruforgalom	100
Folyó műveletek	20	Folyó műveletek	25
Devizabevételek együtt.....	140	Devizakiadások együtt	125
		Devizajövedelem	15
Hitelfelvét és adósságnövekedés	20	Hitelnyújtás és adósságtörlesztés	30
Devizakészlet-csökkenés	—	Devizakészlet-növekedés	5
Együtt.....	20	Együtt:	35
Hitel és vagyonmozgás egyenlege	15		

2. példa

Fizetési mérleg			
Devizabevételek :		Devizakiadások :	
Áruforgalom	120	Áruforgalom	100
Folyó műveletek	25	Folyó műveletek	20
Devizabevételek együtt	145	Devizakiadások együtt.....	120
		Devizajövedelem	25
Hitelfelvét és adósságnövekedés	20	Hitelnyújtás és adósságtörlesztés	40
Devizakészlet-csökkenés	—	Devizakészlet-növekedés	5
Együtt.....	20	Együtt.....	45
Hitel és vagyonmozgás egyenlege	25		

A 2. példában a 20 egységnyi kiviteli többletből származó devizajövedelmet további 5 egységgel a folyó műveletek egyenlege megnöveli, vagyis a magyar állampolgárok külföldi fogyasztását nemcsak teljesen fedezni tudtuk, de még többletjövedelemre is szert tettünk. Ez a többletjövedelem pusztán technikailag negatív fogyasztásként is elszámolható volna a mérlegben, de a negatív fogyasztásnak közgazdasági értelme nincs (nem úgy, mint a negatív felhalmozásnak, ami a nemzeti vagyon fogyasztása, készletcsökkenés). Ezért elméletileg helyesen mint kiegészítő — a belföldi eredeti jövedelmeket növelő — többletforrást kell feltüntetni. A második példa esetében annak ellenére, hogy a kivi-

teli többlet csak 20 egység értékű, a felhalmozás értéke 25 egység lehetett, mert további 5 egységet a deviza-többletjövedelem biztosított.

A példák szemléltetik, hogy a fogyasztás és a felhalmozás értékének alakulását helyesen csak a devizajövedelmek és -felhasználások, valamint a hitel- és vagyonomozgás figyelembevételével mutathatjuk ki. A nemzetijövedelem-mérleg nettó mérleg, és ezért az összes devizamozgások végső egyenlegét kell csak átvezetni, azt azonban feltétlenül, mert anélkül a mérleg hamis képet ad.

A külkereskedelmi és a fizetési mérleg, valamint a népgazdasági mérlegek mélyebb vizsgálata felveti a népgazdasági mérlegek helyes felfogásának és továbbfejlesztésének kérdését. Ezt a kérdést nemcsak a külkereskedelmi vonatkozások, sőt nem is elsősorban a külkereskedelmi vonatkozások vizsgálata alapján kell és lehet kifejtteni, de elkerülhetetlen, hogy egy ilyen fontos részletkérdés kapcsán ne térjünk ki az egész mérleg felfogásában felmerülő problémákra.

A külföldi kapcsolatok elszámolását azonos szempontok szerint kell levezetni a társadalmi termék elszámolásokból a nemzeti jövedelmen keresztül a pénzügyi és a nemzeti vagyon elszámolásáig. Ebben a láncolatban az egyik legnehezebb kérdés a termék- és a pénzügyi mozgások egyeztetése és összekapcsolása. *A termék- és a pénzmozgások között az alapvető egység mellett jelentős különbségek és ellentmondások vannak.* A népgazdasági mérlegek kidolgozásában gyakran éppen ezen a ponton követünk el a gyakorlatban jelentős hibákat. A tervezési gyakorlat a nemzetijövedelem-mérleget használja a társadalmi termék-mérleg, az összevont anyagi mérleg helyett is, és használja mint összevont pénzügyi mérleget is. A kétféle szemlélet keveredése, gyakran pontatlan és következtelen alkalmazása mérlegmunkánk egyik fő hiányossága.

A legtöbb problémát az anyag- és pénzmozgások összhangjának megteremtése okozza a nemzeti jövedelem mérlegében, mivel itt ütközik a legélesebben és legszélesebben területen a kétféle szemlélet. Ferge Sándorné is érinti cikkében a nemzetijövedelem-mérleg felfogásának kérdését, és a következőket írja róla: „A nemzeti jövedelem mérlegének éppen az az alapja, hogy a nemzeti jövedelmet egyfelől mint értéket, másfelől mint használati értéket fogja fel, és bemutatja az új érték termelésének és az új értéket megtestesítő használati értékek felhasználásának folyamatát.” Később második cikkében még élesebben fogalmazza meg álláspontját: „A nemzeti jövedelem mérlegének elve éppen azon alapszik, hogy a termékeket egyfelől az érték, másfelől a használati érték oldaláról mutatja. Csak ez a kétoldalú számítás, a mérlegszámítás képes arra...” Az idézetekből kitűnik, hogy a mérleg alapelveinek érték és használati érték szembeállítását tartja, a mérleg két oldala ellentétes szemléletben való kidolgozásán és a két oldal ütközésén keresztül kívánja megoldani a kétféle szemlélet különbségét és ellentmondásait.

Mindenekelőtt kézenfekvő, hogy — ezt nyilvánvalóan Ferge Sándorné is így gondolja — a mérleg mindkét oldalát értékadatok alapján állítjuk össze, és az értéket mindkét oldal számításánál a realizálási árakkal fejezzük ki. Azt is meg kell mondani, hogy a mérleg két oldalá-

nak végösszege, ha a mérlegben egyébként összhang van, azonos eredményt mutat az általa képviselt felfogásban is. Mégis a mondanivalónak éppen a lényegével nem lehet egyetérteni. A kérdés lényege ugyanis az, hogy a két oldalt milyen szemlélet alapján állítom össze, az érték-kifejezés milyen tartalmat takar, mit és milyen csoportosításban fejezek ki az érték segítségével. A mérleg kétoldalúsága nem érték és használati érték szembeállításában, hanem érték — jövedelmi források — és érték — jövedelem-felhasználás — vagy használati érték — források — és használati érték — felhasználás — szembeállításában van. Ferge Sándorné felfogásában nemcsak kétoldalúság, hanem kettősség is van a mérleg két oldalának szemlélete között, ami egy mérlegen belül helytelen, mert feszültségeket okoz, és csak többszörös közvetítő láncszemek beiktatásán keresztül teszi lehetővé az egyes kapcsolatok feltárását. Ez a kettősség a gyakorlatban gyakran lehetetlenné is teszi a mérleg két oldalának egyeztetését, az összhang mélyebb vizsgálatát és ellenőrzését. A gyakorlatban — mint arra már utaltam — valóban még gyakran van mérlegeinkben ilyen kettősség, ez azonban nem a mérleg alapelveinek helyes alkalmazásából ered, hanem ellenkezőleg, módszereink fejletlenségének, következetlenségének a következménye, gyakorlati munkánk hibás oldala.

Igy pl. a statisztikai gyakorlat a lakosság fogyasztását használati érték szerinti bontásban (élelmiszerfogyasztás, iparcikkfogyasztás) is igyekszik kimutatni. Valójában pl. az élelmiszerfogyasztásnak a nemzeti jövedelem mérlegében nincsenek, és nem is lehetnek meg az összes ellentételei, az összes élelmiszertermelés, a pótlási alapon levő élelmiszerfogyasztás, a felhalmozásra került élelmiszerek értéke. A nemzeti jövedelem naturális összetevő elemeinek kimutatása (fogyasztás, felhalmozás) a társadalmi termék-mérlegben mint kiegészítő és részletező számítás bír nagy jelentőséggel. *Az igazi nemzetijövedelem-mérleg azonban értékjövedelmi szemléletben kerül kidolgozásra, lényegét tekintve összevont pénzügyi mérleg.* Ebben van alapvető önálló jelentősége, a társadalmi termék-mérleg, mint összevont anyagi mérleg mellett. Megítélésem szerint népgazdasági mérlegmunkánk fejlesztésének két fő iránya van jelenleg, az egyik a társadalmi termék-mérleg kidolgozása a gyakorlati használat számára szükséges mélységben és részletezésben, ezen keresztül a fő anyagi mozgások jobb ellenőrzése és tervezése, a másik a nemzetijövedelem-mérleg olyan önálló összevont pénzügyi mérleggé történő fejlesztése, amely alkalmas a fő pénzügyi mozgásokról és azok anyagi tartalmáról számot adni, amely a jelenleginél sokkal mélyebben ellenőrzi a pénzügyi és anyagi tervek összhangját.

A külkereskedelmi és fizetési mérleg, valamint a népgazdasági mérleg kapcsolatának vizsgálata is arra a tapasztalatra vezet bennünket, hogy az anyagi és pénzmozgásokat önállóan kell tanulmányozni, a köztük levő különbséget fel kell tárni, mert csak így lehet a problémákat érdemben megoldani, a valódi összhangot megteremtteni. Mérlegmódszereink ilyen irányú fejlesztése időszerű és fontos feladat, elméleti és gyakorlati problémák egész sorát veti fel és szükségessé teszi a kérdésekkel foglalkozó szakemberek összefogását. A külföldi kapcsolatok helyes elszámolása fontos részletkérdés, amely előmozdíthatja az egész munka előrehaladását.

HORST HEININGER:

Az úgynevezett nyugatnémet „gazdasági csodáról”*

Míg Németország egyik részében, a Német Demokratikus Köztársaságban, a háború befejezése után azonnal következetes demokratikus újjáépítés kezdődött el, s jelenleg igen eredményesen halad a szocializmus alapjainak lerakása, addig Nyugat-Németországban ellenkező irányú fejlődés bontakozott ki, s Nyugat-Németország uralkodó körei ma ismét agresszív politikát folytatnak. Ezek a körök kétségkívül a legerősebb akadályai a két tábor közötti megértésnek Európában. Cáfolhatatlanul bizonyítják ezt a két német állam közötti tárgyalások, valamint az atom-mentes övezet elutasítása, és az új nyugatnémet Wermachtnak atomfegyverekkel való gyors ütemű felszerelése. Az a szerep, amelyet Nyugat-Németország jelenleg a hidegháborúban játszik, olyan gazdasági és politikai fejlődés eredménye, amely egyértelműen végigvonul az egész háború utáni időszakon, — sőt, részben még régebbre nyúlik vissza. A német imperializmus gazdasági hatalmának viszonylag gyors háború utáni helyreállítását csak akkor érthetjük meg helyesen, ha megfelelően figyelembe vesszük Nyugat-Németország különleges szerepét a Kelet és a Nyugat közötti szakadás kialakulásában.

★

Körülbelül tíz évvel ezelőtt gyors fejlődés indult meg Nyugat-Németországban, elsősorban az ipari termelésben és a külkereskedelemben. Ez a fejlődés az összes többi nyugat-európai államét felülmúlta, s oda vezetett, hogy Nyugat-Németország ismét kontinensünk nyugati részének legerősebb gazdasági hatalmává vált.

Az ipari termelés a háború előttinek több mint kétszeresére emelkedett, a külkereskedelem volumene nagyobb, mint a háború előtt volt, megerősödött Nyugat-Németország export-pozíciója egy sor országban; az ipari beruházások olyan színvonalat értek el; mint egyetlen más nyugat-európai országban sem; Nyugat-Németország uralkodó helyzetre tett szert a Montán-Unión és más szervezeteken belül stb.

Ezt a fejlődést a nyugatnémet propaganda és sokszor a nyugati külföld is mint „nyugatnémet csodát” jelölte meg. Ehhez kapcsolódott a nyugatnémet monopóliumok „szociális piacgazdaság” néven nevezett gazdaságpolitikájának dicsőítése.

Nem tagadható, hogy mindezek az eredmények a nyugatnémet gazdaság igen erős fejlődését tükrözik. Oktalanság volna, ha tagadni, vagy elvitatni akarnánk a tényeket. De éppen ilyen oktalanság volna, ha a

* Ez a cikk a szerzőnek az Országos Tervhivatalban 1958. június 10-én tartott előadása nyomán készült.

nyugatnémet monopóliumokra „csodatevők”-ként tekintenénk, s ha a nyugatnémet imperializmus gazdasági megerősödését valamiféle „csodának” tartanánk.

A nyugatnémet gazdasági fejlődés alapjai

A nyugatnémet propagandában igen nagy szerepet játszik az az érv, hogy Nyugat-Németországnak igen kedvezőtlen termelési alapról kellett elkezdenie háború utáni gazdasági fejlődését.

A valóság ezzel szemben az, hogy a német imperializmus egész Nyugat-Európa legkedvezőbb ipari termelési feltételeivel rendelkezett. Utalhatok a nehézipar rendkívül hatékony kombinációjára a Ruhr-vidéken, a fejlett és erősen specializált gépiparra, a fejlett vegyi- és elektrotechnikai iparra, s az összes fontos iparágak magas szakképzettségű munkásgárdájára. Ugyanakkor Németországban különösen magas fokot ért el a tőke koncentrációja és centralizációja.

Németországban a fasizmus uralma idején a fegyverkezés következtében az ipari termelés gyors növekedését figyelhettük meg. A háború alatt a német imperializmus szigorú állami monopolkapitalista rendszabályokkal — például erős hadi megrendelésekkel a legnagyobb monopóliumok számára, a bérek befagyasztásával és munkakényszer elrendelésével —, valamint Európa legnagyobb részének kifosztásával és szolgálásba döntésével jelentősen ki tudta szélesíteni gazdasági hatalmát.*

Az ipari termelés nagymérvű kiterjesztése az I. alosztály fontos iparágaiban (elsősorban a legfontosabb alapanyaggyártó és a fémfeldolgozó iparokban) a termelőkapacitások jelentős növelésével párosult.

A mai Nyugat-Németországban helyezkedtek el az I. alosztály döntő termelő kapacitásai, s a termelés emelkedése is itt volt a legnagyobb.**

Kiegészítik még ezt a képet a szerszám-gép-állományra vonatkozó adatok. Megállapításaink szerint — amelyeket francia kutatások is megerősítenek — a francia és a nyugatnémet géppark fejlődése a következő adatokkal jellemezhető: Franciaország 1938 = 550 000, 1945 = kb. 600 000, Nyugat-Németország 1938 = 976 000, 1945 = kb. 1 300 000—1 600 000. Nyugat-Németországban tehát 1945-ben több mint kétszer annyi szerszám-gép jutott 1000 főre, mint Franciaországban.

Látható ezekből az adatokból, hogy a nyugatnémet ipar anyagi termelési alapjai egészen a háború végéig jelentősen növekedtek. Ezzel szemben az ipari termelés II. alosztályának ágai és más gazdasági ágak a háború idején visszamaradtak fejlődésükben. Mégsem tagadható, hogy a legfontosabb ágak ilyen erős fejlődése az ipari termelés I. alosztályában előnyösen kell hogy hasson a háború utáni gazdasági fejlődésre. Ezt a tényt azonban a nyugatnémet gazdasági csoda apológétái tudatosan elhallgatják.

* Az ipari termelés 1936-tól, amikor a világgazdasági válság előtti legmagasabb termelést túlhaladták, 1939-ig körülbelül 25 százalékkal emelkedett, s a háború alatt (1944-ig) további 33 százalékkal nőtt.

** A nyugatnémet ipari termelés 1936-ban mintegy 55 százalékát tette ki az össznémet ipari termelésnek; ez a részarány 1944-ig a háború előtti idők összes német ipari termelésének 75 százalékára emelkedett. Olyan jelentős iparágak, mint a gép- és a járműipar, a vas- és acélipar, a vegyipar és mások 1944-ben átlagosan mintegy 20 százalékkal többet termeltek, mint az egész Német Birodalom megfelelő iparágai a háború előtt.

Ami a nyugatnémet gazdaság háborús kárait illeti, a nyugatnémet irodalomban azzal a megállapítással találkozunk, hogy ezek a károk szintén erősen gátolták a háború utáni gazdasági fejlődést.

Valóban a háború végén a német gazdaság a fasiszta fegyverkezés és a háborús események következtében teljesen szét volt zilálva; mégsem állhatunk meg ennél a külsőleges jelenségnél.

Számos kutatás és amerikai közlések által is megerősített tény, hogy a nyugati hatalmak légiháborúja nem Németország döntő hadipotenciálja ellen irányult. Emögött akkor az a szándék húzódott meg, hogy a nyugatnémet hadipotenciált fenntartsák, hogy egy későbbi időpontban a szocialista tábor ellen lehessen felhasználni. Ha a német városok bombázásainak eredményét vizsgáljuk, megdöbbenő, milyen kismértékben sújtotta az közvetlenül az ipari termelőberendezéseket. Az I. G. Farben óriási gyárai, a kohászati, a szénipari és más üzemek, amelyek székhelyeit az amerikai légierő pontosan ismerte, általában sértetlenek maradtak, míg a közvetlen közelükben fekvő lakóterületek borzalmasan elpusztultak, s emberek százezrei vesztették nyomorultul életüket.

Csupán egyes speciális hadfelszerelési ágazatokat érintett a pusztítás nagyobb mértékben, például az üzemanyaggyártó iparágakat, a repülőgép-gyártást, a golyóscsapágyipart. Így az I. osztály döntő iparágainak termelőkapacitása a háború után jóval nagyobb volt, mint a háború előtt. A nyugatnémet kutatók rendszerint 12 százalékos kapacitásvesztésről beszélnek. Az NDK-ban folyt kutatások szerint ezek az adatok túlzottak. De még ezen adatok alapján sem vonható le más következtetés, mint az, hogy a háborús károk a háború végéig elért erős fejlődésnek csak egy részét semmisítették meg.

A fogyasztási iparokban — amelyek már a háború előtti időben is visszamaradottak voltak — összehasonlíthatatlanul nagyobbak voltak a háborús károk. Legnagyobb kár a lakóépületeket érte, amelyeknek Nyugat-Németországban több mint 25 százaléka teljesen megsemmisült. Nagy volt továbbá a pusztulás a közlekedési felszerelésekben, a kikötőberendezésekben stb. Mindenekelőtt innen keletkezett az a benyomás, hogy a nyugatnémet gazdasági apparátus erősen szétzilálódott.

A háború utáni nyugatnémet fejlődés kiindulópontjának vizsgálatakor második tényként tehát azt állapíthatjuk meg, hogy a nyugatnémet ipar döntő anyagi termelési alapjai messzemenően sértetlenek maradtak, s így jóval meghaladták a háború előtti színvonalat. Innen adódnak annak előfeltételei, hogy Nyugat-Németországban a háború utáni újjáépítés viszonylag gyorsan és átfogóan mehetett végbe.

A háború befejezésével igen nagy nemzetközi méretű változások történtek, amelyek a szocialista világrendszer kialakulásához és a kapitalista rendszer meggyengüléséhez vezettek. A német imperializmus megsemmisítő vereséget szenvedett. Európa népei a német imperializmus gazdasági alapjainak elpusztítását kívánták, hogy ezzel egyszer és mindenkorra kizárják egy új agresszió lehetőségét. A Potsdami Egyezmény, amelyet valamennyi szövetséges hatalom elismert, 1945 augusztusában egész Németország számára megnyitotta a demokratikus újjáalakulás útját. De csak Németország egyik részében, a mai Német Demokratikus Köztársaságban léptek erre az útra, s valósították meg a

potsdami szerződést. Ezzel szemben a nyugati hatalmak, különösen az Egyesült Államok, ünnepélyes potsdami nyilatkozatai ellenére, kezdettől fogva a német imperializmus fenntartásának politikáját folytatta, s Nyugat-Németországot agresszív politikája fő európai támaszává kívánta kiépíteni.

Nagyon is érthetőek számunkra ezekből az időkből például John Foster Dulles megnyilvánulásai, aki az atombomba mellett Nyugat-Németországot jelölte meg az amerikai külpolitika legfontosabb eszközeként.

Nem akarom itt felsorolni a különleges németországi háború utáni helyzet egyes állomásait, csupán e helyzet egyes szempontjainak ismeretetésére szorítkozom, amennyiben ezeknek közvetlen szerepük volt a nyugatnémet „gazdasági csodával” kapcsolatban.

Az 1947 végéig, 1948 elejéig tartó szakaszban az Egyesült Államok agresszív tervei még nem mutatkoztak meg olyan nyíltan, mint a következő években. Az Egyesült Államok ebben az időben még erősen törekedett a német konkurrens gyengítésére és saját nyugat-németországi befolyásának megszilárdítására. (Ez egyébként érvényes az angol és francia imperializmusra is.) Ebben lelik nagyarázatukat az olyan tények, mint a német ipari termelés elfojtása, a nyugatnémet külkereskedelem kikapcsolása stb. Ugyanakkor megfigyelhetjük azonban azt is, hogyan vívta ki az amerikai imperializmus Nyugat-Németországban az uralmat Angliával és Franciaországgal szemben. Ez a politika elsősorban arra irányult, hogy fenntartsa a német imperializmus gazdasági alapjait, s visszaszorítsa az ezzel szemben fellépő erős munkásmozgalmat. Legvilágosabban ez a politika az alapanyag-iparok államosításának kérdésében mutatkozott meg.

Bár a nyugat-németországi lakosság népszavazásokon, parlamenti határozatokban és más akciókban egyhangúan követelte a háborús bűnös konszernek kisajátítását, a megszálló hatalmak katonai beavatkozása érvénytelenítette ezeket a határozatokat. Az amerikai imperialisták védelme alatt megkezdődött az úgynevezett „felosztási komédia”. Ez röviden abból állt, hogy az alapanyag-ipar nyugatnémet monopóliumai a megszálló hatalmak „ellenőrzése” alá kerültek; az ellenőrzést német finánciókészek gyakorolták, mint gondnokok. Ez volt a megfelelő módszer ahhoz, hogy a német monopolizációt megőrizték a megsemmisítéstől. A nyugat-németországi népmozgalom ugyanis olyan erős volt, hogy a német monopolizáció *saját erejéből* nem lett volna képes megmenekülni a megsemmisüléstől. Ezután a monopóliumok kisajátításának kérdését hatalmi szóval levették a napirendről, s már csak „felosztásukról” beszéltek. Ez azt jelentette, hogy egyes esetekben egyes üzemeket le kellett választani a konszernekről. Ez alapot adott a német konszernek későbbi gyors újjászerveződéséhez. A nagy elektromos trösztök és más feldolgozó-ipari konszernek még az úgynevezett „felosztás” alá sem estek, s így azonnal megkezdhatték monopóliumaik újjáépítését.

Az üzemeszerelések problémája

A négy szövetséges által megkötött egyezmények alapján Németországnak a leszerelés keretében le kellett volna szerelnie üzemberendezéseinek egy részét, és át kellett volna adnia jóvátételi célokra,

Ez a rendelkezés Nyugat-Németországban körülbelül 1800 létesítményt érintett. A nyugatnémet gazdasági potenciál agresszív célú fenntartására irányuló amerikai politika folytán azonban ezeket az egyezményeket többször is revideálták. Ennek eredményeként végül már csak 740 üzem berendezése, tehát az eredetileg tervezettnél kevesebb, mint 50 százaléka került volna leszerelésre. Ezek közül 350 közvetlen állami hadiüzem volt (például tölténygyárak), amelyek amúgy sem tartoztak a nagy konszernekhez. Csak a fennmaradó mintegy 400 üzem berendezését kellett az iparban valóban leépíteni, s ezek sem jelentettek teljes üzemeket. Jellemző, hogy túlnyomórészt azoknak a gyáraknak a berendezéseit szeltek le, amelyek különösen erős konkurrenciát jelentettek a francia és az angol monopoltőke számára. Ez a megállapítás azzal a megszorítással érvényes, hogy legnagyobbbrészt fogyasztási iparokról volt szó, s csak néhány speciális gépipari termékről. Az alapanyag-iparban és a feldolgozó-iparban a nyugatnémet konszerneknek sikerült amerikai segítséggel elkerülniök a legnagyobb leszereléseket. A nagyobb berendezések közül csak néhányat szereltek le valóban, például Kruppnál.

A leszerelés mérlege egyértelműen azt mutatja, hogy a nyugatnémet monopoltőke nemcsak a háborún, hanem a leszereléseken is át tudta menteni erős termelési apparátusát. Ahol pedig mégis szenvedett némi veszteséget, később amerikai kölcsönökkel gyakran a korábbinál jóval korszerűbb berendezéseket tudott építeni. A német imperializmus kedvező termelési helyzetére vonatkozó megállapításunk tehát a háború utáni időszakra is érvényes. Semmiben sem lehet ellentmondani a nyugatnémet „gazdasági csoda” egyik amerikai megfigyelőjének, aki szerint: „Ami az üzemek leszerelését illeti, azt nem eszik olyan forrón, mint ahogyan főzik. A szövetségesek véleményváltozása gyorsan lecsökkentette a leszerelendő üzemek számát. Sok elszállított üzemi felszerelés amúgy sem lett volna használható békés célokra.”

Láthatjuk ebből a két példából, hogyan tartották fenn a nyugati hatalmak a háború utáni első években a német imperializmus gazdasági alapjait.

Ezzel egyidejűleg beavatkozási politikájuk teljes erővel a nyugatnémet dolgozók — mindenekelőtt a munkásosztály — ellen irányult.

A nyugati hatalmak egységesen és erőszakosan felléptek a német munkásosztály egyesülési törekvései ellen. De így sem tudták volna megakadályozni az egyesülést, ha a jobboldali szociáldemokrata vezetők nem támadják hátba az egyesülési mozgalmat. Ezáltal azonban a nyugati hatalmaknak majdnem kétéves harc után sikerült megakadályozniök az egyesülést. Hasonló módszerekkel sikerült megghiúsítani a keletnémet szakszervezetekkel való egyesülést is.

A német munkásmozgalom kettészakításának és elnyomásának politikájában tehát megegyeztek a nyugati hatalmak és a nyugatnémet monopoltőke. Nemcsak politikai elnyomásról volt itt szó, hanem egyidejűleg a nyugatnémet dolgozók erejének a tömegnyomor és az éheztetés módszereivel történő letöréséről is. Ma már alig lehet elképzelni, milyen nyomorúságos létfeltételek között tengődött a német munkásosztály három évvel a háború befejezése után is, miután már 12 évi háborút, illetve fasizmust élt át. A lakosság ellátását mind az iparban, mind a mezőgazdaságban tudatosan sabotálták. A közellátás több ízben hetekre teljesen leállt.

Az ipari termelés 1948-ig az 1936. évi szint egyharmadára csökkent, de ez Nyugat-Németországban nagyon különbözőképpen hatott az egyes osztályokra.

A monopóliumok szívesen vállalták átmeneti gyengülésüket és az Egyesült Államok uralmát, mert csak így volt lehetséges további fennmaradásuk. De egyidejűleg kihasználták minden lehetőséget pozícióik kiépítésére. Ehhez jó lehetőséget jelentett az 1948 közepéig emelkedő tendenciájú háború utáni infláció. A bérrögzítést lényegében fenntartották, bőségesen volt munkaerő, s így a tőkés „olcsó pénzért” újra felépíthették gyáraikat a munkásokkal. Bár ez időben még nem volt szó nagyobb arányú új beruházásokról, de folytak jelentős helyreállítási munkálatok, és sok üzem indítottak meg újból. Ezzel szemben az általános gazdasági pangás teljes súlya nyomta a munkásosztályt.

Látjuk tehát, hogy Nyugat-Németország ebben az időszakban jelentősen lemaradt ugyan gazdasági fejlődésében, de a nyugatnémet monopoltőke „ugrásra készen” várta, hogy az első adódó alkalommal megkezdje gazdaság expanzióját. Ebben az időszakban jöttek létre tehát a későbbi években megkezdődött „gazdasági csoda” fő feltételei.

1947-től kezdődően az Egyesült Államok fokozódó érdeklődést kezdett tanúsítani az iránt, hogy Nyugat-Németországot fő támaszává tegye Nyugat-Európában. Nyugat-Németország erre a szerepre gazdasági, politikai és katonai szempontból egyaránt rendkívül alkalmasnak bizonyult. Ezért az 1947-et követő években gyors ütemben megindult a német imperializmus gazdasági alapjainak helyreállítása. Újból felélesztették a legjelentősebb konszerneket a bányászatban, a vasiparban, a vegyészeti iparban, az elektromos iparban, a bankhálózatban stb. A konszerneket sok helyen a legmodernebb technikai és gazdasági követelmények alapján szervezték újjá, miközben kifelé ezt a folyamatot „kényszerdecentralizálásnak” minősítették. Például az I. G. Farben a nehézsé váló tröszt újraszervezésének már a háború alatt létrejött tervét valósította meg, amikor három nagy, egymással szorosán összefonódott testvérvállalatot alapított. E nagy konszern részesedése az összes nyugatnémet részvénytőkében ma már jelentősen nagyobb, mint a háború előtt volt.

Egyidejűleg hatálytalanították a háború óta elrendelt termelési korlátozásokat. Mi több, Nyugat-Németország különleges előnyökhöz jutott a Marshall-terven belül, hogy a nyugatnémet imperializmus gyorsabban megerősödhessen. (Erre a kérdésre még visszatérünk.)

Terveik végrehajtásához a nyugati hatalmak igyekeztek elválasztani Nyugat-Németországot Németország keleti részétől. Ezt célozta az 1948. júniusi külön pénzreform, majd 1949-ben a Német Szövetségi Köztársaság megalakítása.

Nyugat-Németország az amerikai imperializmus legfőbb európai szövetségese lett. A német imperializmus Nyugat-Németországban az Egyesült Államok uralma alatt újra helyre tudta állítani gazdasági és politikai hatalmát.

A nyugatnémet gazdasági fejlődés további fontos gazdasági feltételei jöttek létre a belső piacon. A fasiszta háborús gazdálkodás, a háborús károk, továbbá a termelés stagnálása következtében Nyugat-Németországban ez időben óriási kereslet volt mind az I., mind pedig a II. osztály gyártmányai iránt.

Nyugat-Németországban ehhez még két további, az ipari termelés bővülését jelentős mértékben előmozdító körülmény járult:

1. Nyugat-Németország népessége a háború utáni első öt évben ug-rásszerűen, körülbelül 20 százalékkal — vagyis körülbelül 10 millió fő-vel — megnőtt. Egy iparilag erősen fejlett ország lakosságának ilyen arányú növelése egyedülálló az imperializmus történetében, s az általános gazdasági fellendülés feltételei között az egész újratermelési folya-mat erős bővüléséhez vezethetett.

2. Németország kettészakítottsága miatt a nyugatnémet iparban is aránytalanságok keletkeztek, bár ezek összehasonlíthatatlanul kisebbek voltak, mint az NDK-ban, minthogy a döntő nehézipari centrumok nyugatnémet területen vannak. Mégis a feldolgozó-ipar egyes ágaiban (pél-dául a gépipar speciális ágaiban, az elektromosiparban, a finommechanikai és az optikai, valamint a textil- és a ruházati iparban) jelentős arány-talanságok voltak tapasztalhatók. Nyugat-Németország és az NDK gaz-dasági elszigeteltsége miatt a termelési apparátus eme hiányosságainak fellendülés esetén azonnal érezhetővé kellett válnia, s ezekben az ágak-ban fokozott beruházási tevékenységhez kellett, hogy vezessenek.

Ez a két különleges tényező szükségszerűen jelentősen meggyorsí-totta Nyugat-Németország háború utáni fejlődését az olyan országok-hoz képest, mint Anglia, Franciaország és Olaszország.

Emlékszünk rá, hogy az ipari termelés bővülésének anyagi feltéte-lei, hatalmas termelési apparátus formájában, a háború és az üzem-le-szerelések ellenére is adva voltak, s hogy egyidejűleg hatalmas munka-erő-tartalékok álltak rendelkezésre.

Hogyan válhattak hatékonyakká ezek a tényezők a háború utáni helyzetben? Ebben nagy szerepet játszott a kapitalista világpiac akkori helyzete. Éppen Nyugat-Németország számára volt ez döntő, amelynek gazdasági fejlődése — a nyersanyag-, az élelmiszer- és egyéb behozatal miatt — még inkább függött a nagy volumenű külkereskedelemtől, mint a háború előtt.

Számos kedvező tényező találkozott a belső piac erőteljes expanziós lehetőségeivel, s ezek jelentősen erősítették a nyugatnémet fellendülés és konjunktúra ütemét és terjedelmét. Ezt a kérdést is közelebbről kell megnéznünk.

Nyugat-Németország háború utáni fellendülése a megszállási poli-tika már vázolt követelményei miatt jóval később kezdődött meg, mint a többi főbb imperialista országokban. (Hasonló helyzetben volt még Japán, amely Nyugat-Németországhoz hasonló szerepet játszott Kelet-Ázsiában.)

Az Egyesült Államokban végbement háború utáni első termelési fel-lendülés az állótöke nagyarányú felújításával volt kapcsolatos. Ezt a fej-lődést a háború utáni első (1948—1949. évi) válság zárta le. Az azt kö-vető időszakban az Egyesült Államok ipari termelését egyre növekvő mértékben befolyásolta a gazdaság militarizálása. Ezzel szemben a leg-több nyugat-európai ország a háború más jellegű hatásai következtében az amerikai válság idején még a háború utáni fellendülés korszakát élte. Ezek az országok általában már túlhaladták ipari termelésük há-ború előtti szintjét, s megkezdték termelési apparátusuk első felújítását.

Ennek ellenére a belső ellentétek még nem voltak érettek a válságra. Ezek az országok a hidegháború kiéleződésével anélkül követték az Egyesült Államokat gazdaságuk militarizálásában, hogy a háború utáni fellendülésük megtorpant volna. A gazdaság militarizálódása az 1950. évi koreai intervenció nyomán erősen meggyorsult.

Ebben a helyzetben kezdődött el Nyugat-Németország gazdasági expanziója. A különböző országcsoportok gazdasági fejlődésében mutatkozó fáziseltolódások mögött az imperializmus gazdasági és politikai fejlődésének a második világháború utáni fokozott egyenlőtlensége húzódott meg. Nyugat-Németország más országok mögötti addigi lemaradása, számos kedvező tényező hatására, ellenkező irányba csapott át.

Nyugat-Németország későbbi „startja” azt jelentette, hogy az állótőke felújítása a legmagasabb technikai színvonalon mehetett végbe, s ezáltal sokkal hatékonyabb volt, mint a többi tőkésországban. A háborús károk, az üzemek leszerelése, valamint a kettészakítottság miatti aránytalanságok folytán különleges kényszerhelyzet állt elő. A nyugatnémet ipar központjaiban — részben az Egyesült Államok gazdasági segítségével — a legmodernebb termelési felszerelés váltotta fel a régebbi berendezéseket. Például a Hörder-kohászati unió, amelynek egy modern hengerművét leszerelték, a korábinál lényegesen nagyobb teljesítőképességet épített a Marshall-terv keretében kapott pénzből. A nagyarányú korszerűsítés rövid idő alatt a német imperializmus fokozott világpiaci versenyképességében jutott kifejezésre.

Egyidejűleg Nyugat-Németország néhány versenytársánál a felfegyverzés következtében számos gyártmánynál szállítási nehézségek álltak elő. Így Nyugat-Németország számára — amelyre a felfegyverzés egészen a legutóbbi évekig közvetlenül csak kis hatással volt — lehetőség adódott, hogy viszonylag kedvező feltételek között kezdje meg külkereskedelmi expanzióját.

Ez volt a helyzet a koreai boom előtt. Nyugat-Németország, mint az amerikai imperializmus európai fő szövetségese, különleges helyzetet foglalt el a Marshall-terven belül (másképpen viszont a terv Nyugat-Németország számára is jelentős eladósodást és függőséget jelentett az Egyesült Államokkal szemben).

A Marshall-terv két szempontból is erős támasza volt a nyugatnémet monopoltőkének. Egyrészt nagy áruszállítmányokat biztosított Nyugat-Németországnak, amelyek a gazdasági fellendülés szempontjából különlegesen fontosak voltak. Itt elsősorban élelmiszerekről és ipari nyersanyagokról (gyapot, gyapjú stb.) van szó. Másrészt pénztőkét bocsátott a nyugatnémet monopoltőke rendelkezésére, az úgynevezett ellenérték-eszközök mechanizmusa útján, olyan időpontban, amikor a beruházási szükségletek igen nagyok és sürgősek voltak. Látjuk tehát, hogy a nyugatnémet monopoltőke a Marshall-terv keretében a legmegfelelőbb időben és formában kapott áru- és pénztőkét, ami hatékony támogatást jelentett a gazdasági expanzió startjához. A Marshall-terv-szállítmányok ezenfelül hathatós propagandaeszköznek is bizonyultak, az előzőleg éveken át súlyos nyomorban tartott nyugatnémet lakosság irányában. Ezekhez a tényezőkhöz járult 1950 után a koreai boom folytán a kapitalista világpiacon tapasztalható, ugrásszerűen növekvő kereslet.

Az ipari termelés erőteljes bővülésének belső tényezői tehát különösképpen kedvezően találkoztak a kapitalista világpiac expanziós lehetőségeivel. A német imperializmus az Egyesült Államok segítségével ki tudta használni ezt az egyedülálló lehetőséget világpiaci helyzetének újbóli megerősítésére.

Kövessük nyomon az 1948–1950. évi ipari megélénkülést, amelynek során Nyugat-Németország gazdasági expanziója végbement.

A külső lökést ehhez az 1948 közepén megvalósított pénzreform adta, amellyel a háború utáni infláció befejeződött. Ezt követően kifejlődött az úgynevezett „kis gazdasági csoda”, a „pénzreform utáni boom”. Itt mutatkozott meg először a gyakorlatban a nyugatnémet monopóliumok „szociális piacgazdasága”.

A pénzreform kapcsán megszűntek a monopóliumok szabad mozgását gátló korábbi akadályok. Szabaddá tették az árakat, megszüntették a kontingentálást, s jelentős adókedvezményt nyújtottak a monopóliumoknak. A pénzreform előtt felhalmozódott nagy mennyiségű árukészleteket felszabadították, s a termelés a gyorsan fokozódó nyersanyagimport, valamint a meglévő termelőkapacitások alapján ugrásszerű növekedésnek indult. 1948 végéig a termelési szint körülbelül 50 százalékkal emelkedett, s ezzel párhuzamosan gyorsan nőtt az iparban foglalkoztatottak száma is.

E „kis csoda” gazdasági tartalma elsősorban az volt, hogy a monopóliumok a boomot felhasználva, jól felszerelték magukat beruházási javakkal. 1948 végéig az összes termékek ára a magasba szökött, a bérbefagyasztást viszont eddig az időpontig fenntartották. Ennek következménye a jövedelmek erőteljes újraelosztása volt a monopóliumok javára. A vállalkozók így hatalmas profitokra tehettek szert, míg a bérek e boom végéig közel változatlanok maradtak. Ezekből a profitokból válósíthatták meg a további megélénkülés folyamán az első korszerűsítő célzatú tőkeberuházásokat.

Ebben a sajátos boomban a gazdasági fejlődés felzárkózott a belső piacon mutatkozó kereslethez. Ezzel szemben a kapitalista világpiactól való elszigeteltséget ekkor még nem tudta áttörni Németország. 1948 végén megmutatkozott, hogy az ipari termelés további nagyarányú kibővítése a külső piacokra való behatolástól függ.

Ezután 1950 közepéig lassúbbodás állott be a gazdasági fejlődésben, ami a gazdasági fejlődés pénzreformot követő túlhajtásának volt a visszahatása. A termelés és a beruházások 1948 kezdetétől 1950 közepéig lassabban növekedtek, s csak 1950 folyamán haladták túl a háború előtti szintet. Fokozatosan érezhetővé vált a nyugatnémet piacon a külső konkurrencia nyomása. A monopóliumok mindenféle erőfeszítést megtettek, hogy meglévő termelőberendezéseikkel versenyképesek maradhassanak. Nyugat-Németországban bekövetkezett a második világháború utáni első racionalizálási hullám, elsősorban az exportintenzív iparágakban. Ezek a munkatermelékenység és a munkaintenzitás gyors fokozásával megteremtették a feltételeket az export erőteljes bővítéséhez. A fokozódó ipari export ugyancsak a további gazdasági fejlődés egyik döntő tényezőjévé vált. A koreai boom azután további expanziót tett lehetővé.

A nyugatnémet monopóliumoknak az 1948 és 1950 közötti átmeneti szakaszban sikerült tehát bekapcsolódnia a nemzetközi versenybe. Ez volt a nyugatnémet „gazdasági csoda” kritikus ideje. A továbbiakban Nyugat-Németország gazdasági fejlődése összekapcsolódott az egész kapitalista tábor konjunktúrájával.

A termelés további kibővítésének alapját a nyugatnémet gazdaságban mindenekelőtt a széleskörű beruházási tevékenység képezte. 1948 óta a nyugatnémet gazdaságban több mint 200 milliárd DM-t ruháztak be. A bruttó beruházások részaránya Nyugat-Németországban átlagban elérte a bruttó társadalmi termék mintegy 24 százalékát, ami nagyobb részarány, mint bármely más nyugateurópai országé. A beruházások részaránya 1955-ben érte el csúcspontját (26 százalék). Ez messze túlhaladja a háború előtti színvonalat.

Különösen kiterjedtek voltak a beruházások az építőiparban és a lakásépítésben, elsősorban azonban az iparban. Az ipari beruházások részaránya a legnagyobb beruházási tevékenységet felmutató években a háború előtti évekhez képest közel megkétszereződött. Az iparban a fejlődést a következőképpen vázolhatjuk.

1951–1952-ig a kapacitásbővítő beruházások jelentősége nem volt túlságosan nagy. Főleg a racionalizáláson volt a hangsúly, ezenkívül pedig néhány olyan kapacitáskiesést igyekeztek pótolni, amelyek Németország kettészakítottóságából eredtek. A következő években — más tőkésországokhoz hasonlóan — fontos termelési folyamatok forradalmasításával kapcsolatban nagy arányokban felújították és kibővítették a termelőberendezéseket; ez a folyamat 1955-ben érte el csúcspontját.

A termelőberendezések felújítása és kibővítése iparcsoporthozként és iparágakként különböző mértékű volt. Különösen erőteljes volt a beruházási tevékenység a beruházási javakat gyártó iparágakban és egyes fontos alapanyag-iparokban. A korábbi elmaradás kiküszöbölését célzó modernizáláson és egyes aránytalanságok kiküszöbölésén kívül az ipari export hatott ebben az irányban.

Különösen kiterjedt beruházásokat hajtottak végre az olyan export-intenzív iparágak, mint az acélgyártás, a gép- és járműgyártás, az elektrotechnika, a vegyipar és a hajóépítés. Mintegy 2–3 év óta további tényező is hat ezekben az ágazatokban a beruházások bővítése irányában: a haditermelésre való felkészülés.

Ha ez ideig csekély volt a fegyverkezés közvetlen hatása az ipari termelésre, ettől kezdve érezhetőbbé vált. Mint német szakkörök jelentéseiből kiderül, a beruházásokat egyre növekvő mértékben befolyásolja a katonai termelésre való várakozás.

Ezzel szemben a fogyasztási cikket termelő iparágakban a beruházások viszonylag visszamaradtak, noha abszolút nagyságukat tekintve mindenesetre szintén jelentősek voltak. Ez azzal magyarázható, hogy éppen ezekben az ágazatokban jelentős új beruházásokra volt szükség a kapacitáskiesések pótlásához, továbbá azzal, hogy a lakosság száma jelentősen megnövekedett.

Az erőteljes nyugatnémet gazdasági fejlődés másik fontos tényezője, amely szorosan összefügg az elsővel, a külkereskedelmi expanzió.

A nagy élelmiszer- és nyersanyagimport fedezéséhez szükséges ipari exportnak mindig kiemelkedő jelentősége volt a német gazdaság számára. A német ipar szerkezete hosszú fejlődés során úgy alakult ki, hogy ipari berendezéseket és más értékes késztermékeket szállítson csaknem valamennyi országba. Az erős népességnövekedés és Németország kettészakítotttsága következtében a külkereskedelem még nagyobb jelentőségre tett szert.

Láttuk, milyen kedvező feltételek mellett jöttek létre az alapok ahhoz, hogy a nyugatnémet ipar erős expanziót fejthessen ki a külső piacokon. A nyugatnémet monopóliumok azért építhették ki olyan jelentős mértékben pozícióikat az 1950 utáni években, mert a nyugatnémet ipar a beruházási boom időszakában igen könnyen térhetett rá arra, hogy berendezéseket szállítson a nyugat-európai országokba. Ezen felül a nyugatnémet monopóliumokat nem gátolta a berendezések gyártásában a haditermelés, mint például az angol és a francia monopóliumokat. Ily módon a nyugatnémet ipar gazdaságilag elmaradott országok piacain is szilárd pozíciókat építhetett ki. Ezeken a piacokon gyarmatosítási szándék nélküli országgként léptek fel, s ezáltal is szerezhettek maguknak bizonyos előnyöket Latin-Amerika, Afrika és Ázsia országaiban.

A külkereskedelmi forgalom az egész ipar szempontjából hatalmas jelentőségre tett szert, az ipari értékesítésen belüli részaránya mintegy 15–20 százalék. Egyes különösen exportintenzív iparágakban, például a közlekedési eszköz-, gép- és hajógyárban, vagy az elektromosiparban még ennél is magasabb. Ebből következően, az export erős fokozása az ipari termelés és a kapacitások növelésének egyik lényeges tényezőjévé vált az elmúlt években. Egyidejűleg azonban fokozódott a nyugatnémet ipar függősége a kiviteltől. Így a tőkés világpiacon mutatkozó visszaeséseknek is erőteljesebben kell hatniok az ipari termelés alakulására, mint korábban.

Az állótőke-beruházások és a külkereskedelmi expanzió fontos tényezői tehát a megnövekedett népességű nyugatnémet gazdasági területen az elmúlt években kialakult konjunktúrának. Nem elégedhetünk meg azonban egyedül e tények megállapításával, minthogy még további magyarázatra szorul a többi tőkésországokhoz képest különleges hatékonyságuk. Felsoroltunk ugyan már néhány objektíve kedvezőbb tényezőt, amelyek a nyugatnémet gazdasági expanzió későbbi „startjából” adódtak, de nem kapunk kielégítő magyarázatot a nyugatnémet monopoltőke különleges versenyképességére, ha csak ezekből a tényezőkből kívánjuk azt levezetni.

Az 1948–1950. évi megélénküléssel kapcsolatban már láttuk, hogy abban egy további körülmény is szerepet játszott: a nyugatnémet dolgozók, elsősorban a munkásosztály különösen nagyarányú kizsákmányolása. Ennek a tényezőnek a további fejlődés során is nagy jelentősége van a „nyugatnémet gazdasági csoda” megmagyarázásában.

Okait a munkásosztály kettészakítotttságának, valamint a szakszervezetek és a szociáldemokrata vezetők következtelen politikájának következményeiben találjuk meg. Ezek folytán éppen a nyugat-németországi osztályharc különösen súlyos feltételei közepette csökkent a hatékonysága a munkások politikai és gazdasági harcának.

A nyugatnémet monopoltőkének más nyugat-európai országoktól eltérően különösen kedvező kizsákmányolási feltételei voltak, mivel a

népesség nagyarányú növekedése folytán hatalmas ipari tartaléksereg állott rendelkezésre. Emellett az áttelepülteket tudatosan állandó nyugtalanságban tartották, nem telepítették le, hogy különösen könnyen kizsákmányolhassák őket. Nyugat-Németországnak éppen azokon a területein, ahol az áttelepültek hányada különösen nagy volt, viszonylag alacsonyabbak az átlagbérek, mint más tartományokban.

Nyugat-Németországban sok éven át átlagosan másfélmillió főt számlált a munkanélküliek serege, s ebben különösen nagy volt az áttelepültek hányada. E szám csak a legutóbbi években csökkent, amikor az amúgy is nagy konjunktúra még jobban fokozódott, de még most is meghaladja a többi nyugat-európai ország átlagát. Ez a körülmény különösen kedvező kizsákmányolási lehetőségeket biztosított a nyugatnémet monopoltőkének. Mint a nyugati szaksajtóból láthatjuk, a francia monopóliumok nagyon irigylik ezért a nyugatnémet monopolistákat.

A nyugatnémet munkások különösen erős kizsákmányolása abban is megmutatkozik, hogy a bérek részesedése az ipar nettó termelési értékében az 1929. évi 47 százalékról és az 1936. évi 40 százalékról 1955-re 33 százalékra csökkent, miközben a nyereség aránya megfelelően növekedett. Ez az arány a legutóbbi két évben is tovább toródott el a munkások kárára. A Montánunió hatóságainak vizsgálatai szerint a nyugatnémet munkások reálbére az utolsó előtti helyet foglalja el olyan országok között, mint Anglia, Franciaország, Olaszország, Svédország, Dánia, Hollandia és Belgium. A nyugatnémet munkások e különösen erős kizsákmányolása a döntő magyarázata annak, hogy a nyugatnémet monopóliumok hatalmas felhalmozási eszközök birtokában fölényben levő versenytársként léphetnek fel a tőkés világpiacon. A nyugatnémet „gazdasági csoda” messzemenően ebben leli magyarázatát. Ezzel egyúttal lelepleződik az „(anti-)szociális piacgazdaság”.

A nyugatnémet monopóliumok profitjuk biztosítása végett nagymértékben felhasználták a nyugatnémet államapparátust, amelynek gazdasági képviselői kifelé „a szabad piacgazdaság” szószólóinak és a monopóliumok ellenfeleinek nevezik magukat. A tőke magasfokú koncentrációjának és centralizációjának alapján, valamint a fasizmus idejéből eredő tapasztalatok alapján éppen Nyugat-Németországban egész sereg szigorúan végrehajtott állammonopolista rendszabállyal találkozunk. Ezek az adópolitikától a központi bankrendszer felhasználásán keresztül a külkereskedelemben alkalmazott közvetlen támogatásig terjednek.

Az adópolitikának különösen nagy jelentősége volt a beruházások finanszírozása szempontjából. Egyrészt közvetlen adómérséklésekre került sor a pénzreformmal egyidejűleg, majd egy évvel később 1949 közepén a beruházási tevékenység serkentése céljából. A következő évek adóreformjai újabb kedvezményeket hoztak a tőkéseknek.

Az 1952–1954-ig terjedő időszakban, amikor megkezdődött a nyugatnémet termelőapparátus széleskörű felújítása, az úgynevezett beruházási segítség-törvény értelmében az egész iparnak egy milliárd DM-t kellett előteremtenie az energiagazdaság, a kohászati és a szénkőszeknek számára. Ez kényszerkölcsonnel volt egyenlő. A törvény jelentősége azonban nem merült ki ebben; lehetővé tette, hogy az említett iparágak a mobil berendezések 50 százalékát, az immobil berendezéseknek pedig 30 százalékát pótlólagosan leírhatják. Ily módon ezek a konszernek több milliárd DM nemzeti ajándékot kaptak. Egyúttal bevezették a be-

beruházások széleskörű állami meghitelezését, ami jelentősen megváltoztatta a finanszírozás szerkezetét a háború előtti időszakhoz képest. A saját eszközök mellett (1948-tól 1955-ig általában mintegy 40 százalék) állami eszközök a beruházások finanszírozásának legfontosabb forrásai (mintegy 33 százalék). A fennmaradó mintegy 25 százalékot ezekben az években részben a tőkepiacról, részben tőkeimportból fedezték. Ezzel szemben e két utóbbi tétel az 1929–1933-as világgazdasági válság előtt 60–70 százalékot ért el.

Az államháztartáson keresztül a nemzeti jövedelem nagyfokú újraelosztása ment végbe a monopóliumok javára. A dolgozóktól eredő adóbevételek jelentősen gyorsabban növekedtek, mint a vállalkozók által fizetett adók. Sőt, éppen a legnagyobb konjunktúra idején ideiglenesen még abszolút összegben is csökkentek a vállalkozók adóbefizetései.

E néhány példából látható, mi volt a szerepe a nyugatnémet monopóliumoknak alárendelt államapparátusnak a „gazdasági csoda” megvalósításában. Természetesen ezek az állammonopolista rendszabályok csak azért lehettek olyan nagy hatással a gazdasági expanzióra, mert ebben az időben általában megvoltak a feltételei a termelés és az export további növelésének.

A „nyugatnémet gazdasági csoda” perspektívája

Az eddigiekben röviden vázoltuk a nyugatnémet konjunktúra hajtóerőit; ennek az értékelésnek az alapján levonhatunk bizonyos következtetéseket a mostani fejlődési szakaszra vonatkozóan is.

A beruházások növekedése Nyugat-Németországban a legutóbbi években jelentősen mérséklődött. A növekedés üteme 1955-ben, amikor a beruházási boom elérte csúcspontját, kerekén 24 százalék volt. Ez az ütem 1956-ban 10,9 százalékra, 1957-ben pedig 3,6 százalékra csökkent. Jelenleg további erős ingadozásokat figyelhetünk meg a beruházási tevékenységben. Az állótőke felújításának folyamata Nyugat-Németországban is lényegében befejeződött. Kérdés azonban, milyen változást hozhat a most felfutóban levő haditermelés. Kétségtelen ugyanis, hogy ennek hatására további beruházásokat fognak eszközölni.

De mérlegelni kell, hogy már az elmúlt években jelentős kapacitásbővítések történtek a haditermelés előkészítésére. Jelenleg a vasiparban, a gépgyártás egyes ágaiban és más iparágakban csökkent a kapacitáskihasználás az elmúlt évekhez képest. Ezért nem várható, hogy az erőszakolt fegyverkezés itt alapvető változást okozhasson.

A külkereskedelemben hasonlóképpen jelentős nehézségek mutatkoznak. A visszaesési jelenségek a tőkés világpiacon, így a nyersanyagárak esése, az Egyesült Államok-beli válság és egyéb tényezők, rövid idő óta a nyugatnémet exportlehetőségekre is hatnak, bár az export növekedése az elmúlt év átlagában még jelentős volt. 1957 vége óta azonban a nyugatnémet ipar exportmegrendelése általában visszaesnek. Egyes ágakban — ilyenek a gépgyártás, a hajógyártás és mások — ez a visszaesés igen jelentős. Ugyanakkor a nyugatnémet monopoltőke különösen kedvező versenyfeltételei az utóbbi években egyre jobban szűkülnek. A hanyatló tőkés világkonjunktúra nyomására egyre jobban kiélesedik az imperialista országok között a konkurrenciaharc. Bár a válságjelenségek további kibontakozása nem is tekinthető még át pontosan,

mégis mondhatjuk, hogy a nyugatnémet gazdasági fejlődés az export oldaláról nem számolhat további erős serkentéssel.

A növekvő gazdasági nehézségek következtében a monopoltóke az utóbbi időben fokozott támadást indított a nyugatnémet munkásság élet-színvonalára ellen. Éppen az elmúlt évet újabb áremelkedési hullám jellemelte. A monopolisták támadásának célpontjává vált néhány olyan anyagi kedvezmény is, amelyeket egyes üzemekben a munkások a jó konjunktúra alatt vívtak ki, s amelyek a nyugatnémet munkások helyzetének vizsgálatakor nem tűnnek azonnal szemünkbe. Éppen az utóbbi időben szüntettek meg egy sor fizetésen kívüli járulékot — például az üzemi étkezéshez való hozzájárulást, munkaruhát, hosszúújárátú szerződést, üzemi lakások bérletét stb. —, amelyeknek közvetett, de jelentős hatásuk van a reálbérré. Ugyanakkor megpróbálják a gazdasági visszaesés következményeit műszakcsökkentéssel és egyéb megszorító rendszabályokkal a munkásokra áthárítani. Ennek következtében éppen jelenleg rendkívül kiélesedett az osztályharc, és széles sztrájkmozgalmak kezdődtek.

Látható, hogy Nyugat-Németországban is kiéleződtek az imperializmus belső és külső ellentmondásai, s kibontakoznak a „gazdasági csoda” valódi hajtóerői. A nyugatnémet gazdasági körök ebben a helyzetben propagandájukban sokkal óvatosabbá váltak. Az egyik legismertebb nyugatnémet közgazdasági újságíró, aki Ferdinand Fried írói név alatt ismert, már az év elején szükségesnek tartotta kijelenteni: „Először a pénzreform óta, egy példa nélkül álló újjáépítés és fellendülés után, az a szorongó érzés tölt el bennünket, ezúttal az év fordulóján, hogy ez mégsem maradhat mindörökké így, itt a változó hold alatt.” Ezek a szavak — ha lírai kifejezésekkel is — a mi becslésünket erősítik meg, amely széles körökben terjedt el Nyugat-Németországban.

Elérkezett az az idő, amikor a „gazdasági csoda” gazdaságilag és politikailag egyaránt veszedelmes ponthoz érkezett. Nem véletlen, hogy a nyugatnémet monopoltóke éppen most a fokozott fegyverkezés és a háborús uszítás politikáját űzi. A hanyatló gazdaság és a bonni Wehrmacht gyorsított felfegyverzése között közvetlen összefüggés van. Nem először történik, hogy a német imperializmus fegyveres összeütközés provokálásával keres kiutat belső és külső nehézségeiből. A nyugatnémet munkások ellen irányuló, soha nem látott erejű gazdasági támadások politikai elnyomással párosulnak. A kör bezárul. Az amerikai imperializmus fő szövetségeseiként a háború után helyreállított német monopoltóke *igazi perspektívája* leleplezi önmagát. E helyzet tudatában széles néprétegek tömörülnek jelenleg Nyugat-Németországban, hogy szembe szálljanak ezzel a veszéllyel.

A német imperializmus perspektíváinak helyes értékeléséhez szorosan hozzátartozik az is, hogy a német imperialisták csak Németország egyik felében állíthatták vissza uralmukat, míg Kelet-Németországban új, szocialista Németország épült fel. Összehasonlítva az első és a második világháború utáni helyzetet, a német imperializmus a második világháború után összehasonlíthatatlanul gyengébb.

Habár az NDK Nyugat-Németországhoz képest jelentősen kedvezőtlenebb körülmények között kezdte meg gazdaságának újjáépítését, ter-

melését egészen az elmúlt évig gyorsabb ütemben volt képes növelni, mint Nyugat-Németország. Az NDK ipari termelése az ötödik helyen áll Európában, a Szovjetunió, Anglia, Nyugat-Németország és Franciaország mögött. Ez a német állam, amelynek népessége egyharmada csupán a nyugat-németországinak, gazdasági fejlődésében maga mögött hagyott olyan nagy tőkésországokat, mint Olaszország. Még a nyugatnémet megfigyelők is a tények elismerésére kényszerülnek, és nagyvonalúan magyarázzák, hogy létezik egy „össznémet gazdasági csoda”. Sajnos, itt sem érthetünk velük egyet, mert ezek az eredmények kemény és céltudatos munka eredményei, és nem csoda segítségével hullottak az ölünkbe. †

Gazdasági eredményei és nagy szociális, kulturális vívmányok következtében az NDK egyre erősebb vonzóerőt gyakorol az egész német munkásságra. Az NDK a nyugatnémet imperializmus elleni nemzeti és társadalmi küzdelem alapja. Minden eszközzel támogatja a Nyugat-Németországból fenyegető háborús veszély elleni harcot. Itt, Németország szocialista részében található az egységes, demokratikus Németország perspektívája.

A német imperializmus kiéleződött imperialista ellentétekkel találja magát szemben a tőkés táboron belül, s ugyanakkor erős ellenállásba ütközik Németországon belül is. Ugyanakkor az egész hatalmas szocialista világrendszer és a világ minden népének békeszerető erői egyesülnek ellene. Jelenlegi törekvései egy új agresszió előkészítésére a szocializmus hatalmas megerősödése következtében alapvetően megváltozott nemzetközi helyzetben történnek. Szilárd meggyőződésünk, hogy a német népnek a munkásosztály vezetésével és a szocialista testvérországok segítségével sikerülni fog elérni Németország demokratikus újraegyesítését, és az egységes Németország soha nem látott gazdasági, szociális és kulturális fellendülését.

Hibaigazító

Lapunk 7. számában a 760. oldalon levő táblázat címe helyesen: *Télialma-export tonnában.*

Az NDK külkereskedelmi problémái

1. Németország és a nemzetközi kereskedelem

Németország külkereskedelme mindig is jelentős volt, s a külkereskedelem jelentősége a német népgazdaság szempontjából a legutóbbi 50 évben állandóan növekedett. Ez elsősorban társadalmi-gazdasági tényezőkre vezethető vissza. A német ipari tőke az elmúlt évtizedekben egészen kivételes fellendülésen ment át. A fejlett és erősen koncentrált német ipar bővülő termelésének elhelyezéséhez rá volt utalva a külső piacra. Az erősen kifejlődött nemzetközi munkamegosztás, valamint a német munkások, technikusok és mérnökök nagy teljesítményei jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a Németországgal folytatott külkereskedelem az egész nemzetközi kereskedelem jelentős alkotórészévé vált. A német munkásosztály szorgalmát és magas képzettségét dicsérő német termékek valamennyi kontinensre és országba utat találtak. A német ipari termelés exporthányada 1913-ban 26, 1932-ben pedig 27 százalék volt.¹

A tőkés Németország szorosán összefonódott a világ gazdasággal, s a világkereskedelem fontos tényezője volt. Szemléltetően mutatják ezt Németországnak a világkivitelben, illetve -behozatalban elfoglalt részarányára a vonatkozó számok (az NDK Központi Statisztikai Hivatalának adatai).

Más tényezők — mint amilyenek a földrajzi helyzet, továbbá a geoló-

Németország részesedése a világkereskedelemből

Év	Részesedés a világ-	
	exportból	importból
s z á z a l é k		
1913	13,1	12,9
1929	9,9	9,1
1938	9,6	9,2

giai és a klimatikus körülmények — nem jelentéktelen mértékben járultak hozzá a német külkereskedelem állandó növekedéséhez. Németország Európában elfoglalt központi helyzete előnyösen járult hozzá ehhez a növekedéshez. A fennálló geológiai és egyéb körülmények miatt a német népgazdaság mindig jelentős mértékben rá volt utalva a lakosság ellátását szolgáló élelmiszerek, valamint az iparban szükséges nyersanyagok behozatalára, amit magas kivitellel kellett megfizetnie. Így például a második világháború előtt a bőr- és cipőipar nyersanyagszükségletének 60 százaléka származott külföldről. (Die Wirtschaft, 1954. 41. sz.) A saját hús- és zsírtermelés sem fedezte soha a szükségletet. Nagymértékben importálni kellett olyan fontos ipari nyersanyagokat, mint a nyersfoszfát, a természetes kaucsuk, a réz, a kőolaj, a gyapjú és a pamut. Importálni kellett még tropikus és szubtropikus területről származó élelmiszereket és élvezeti cikkeket, mint például citrusfélét, kávé, kakaóbabot, teát stb. Mindezeket, és még további tényezőket is, mérlegelni kell az NDK külkereskedelmi problémáinak vizsgálatakor.

¹ Dr. Rolf Wagenführ: „A külső piacok jelentősége a német ipari gazdaság számára.” A Konjunktúrakutató Intézet 41. sz. külön füzeté. Berlin, 1936.

2. Az NDK függősége a külkereskedelemtől

Az NDK-ra — a két német állam egyikére — jut az egész Németország területének körülbelül 30, lakosságának pedig körülbelül 20 százaléka. A szocializmusba való átmeneti időszak különös vonása az NDK viszonyai között, hogy az NDK már az átmeneti időszak elején fejlett ipari ország. Ez a körülmény megkönnyíti a szocializmus építését, és lehetővé teszi, hogy értékes segítséget lehessen nyújtani a baráti szocialista országoknak. Az NDK iparának nagy teljesítőképessége szükségessé teszi külső piacok biztosítását. Az NDK az újjáépítés éveitől nagyon nagy lehetőségekkel és kedvező feltételekkel rendelkezik ipari termékek jó minőségben történő kivitelére. Fejlett ipara van, s különösen jelentős a képzett szakemberekből és mérnökökből álló törzsgárdája, akiknek munkáját az egész világon értékelik. Az ipari termelés, különösen pedig a gépipar, az elektrotechnika, a finommechanika és az optikai, valamint a vegyészeti ipar termelésének számottevő része eleve kivitelre van szánva. Ezek az iparágak a fő export szállítók, s a készáru-kivitel körülbelül 77 százalékat szolgáltatják. (A készáru az egész exportnak körülbelül 81 százalékat teszi ki. Az NDK Központi Statisztikai Hivatalának 1955. évi adatai.) Egyidejűleg azonban — a már vázolt geológiai, klimatikus és más körülmények miatt — jelentékeny behozatali szükséglet mutatkozik fontos ipari nyersanyagokban és a lakosság ellátására szolgáló élelmiszerekben. Mindezek miatt a külkereskedelemnek nagy és egyre növekvő jelentősége van az NDK számára. A behozatal és a kivitel az NDK gazdasága számára — szerkezetére való tekintettel — életfontosságú kérdések.

Az NDK függősége a külkereskedelemtől ma messze nagyobb arányú, mint amilyen egész Németországé volt a második világháborút megelőzően. Ma nincs az egész világon még egy olyan fejlett iparú ország, amely olyan arányban függne a külkeres-

kedelemtől, mint az NDK. Ez a tény — a már említett, a háború előtti Németországra is vonatkozó tényezőkhöz kívül — Németország imperialisták által végrehajtott kettéosztásának a következménye, amely a szervesen kifejlődött német gazdasági egység kettészakadásával járt együtt. Ebből az NDK gazdasági szerkezetének jelentékeny kiegyensúlyozatlanságai származtak. Az ország kettéosztása nagymértékben megzavarta a különféle iparágak egymáshoz viszonyított arányait, amelyek azelőtt az egységes Németországban megvoltak. Kohászati bázis nélküli gépiparunk volt. Hiányoztak a könnyűipari nyersanyagok. „A gazdasági kapcsolatok ilyen szétszakítottságával még soha nem volt a világon ország” — mondta B. Leuschner (az Allami Tervbizottság elnöke), amikor egy munkásértekezleten a Németország kettéosztásával előállott helyzetet vázolta.

1945 előtt a bányászati termelés 78, a kohászati és az öntőipari termelésnek pedig 84 százaléka a mai Szövetségi Köztársaság területén volt. Emiatt az NDK helyzete sokkal nehezebb volt és sokkal nehezebb ma is, mint Nyugat-Németországé.

Mindezek alapján nem a különösen nagy élelmiszerbehozatal jellemzi elsősorban a külkereskedelemtől való nagyfokú függőséget (sok más ország hasonló vagy még nagyobb arányban van élelmiszerbehozatalra utalva). Az NDK fő gazdasági problémái sokkal inkább a nyersanyagbehozataltól való függőségéből adódnak. Az NDK iparosítottágának magas foka mellett különösen nehéz helyzetet teremt, hogy nagymértékben behozatalra van utalva olyan döntő nyersanyagokból, mint a hengerelt acél, a réz, a kőszén és a kohókoks. Világos, hogy ezen a területen a helyzet az ipari termelés gyors növelése nyomán mindig kiélezettebbé vált, mivel a nyersanyaggal való ellátottság saját termelésből és a behozatalból nem nőtt mindig hasonló ütemben.

A nyersanyagellátás eme nehézségeit csak a Szovjetunió és a szocia-

lista tábor többi országai segítségével lehetett áthidalni; ezekből az országokból kapja az NDK a szükséges ipari nyersanyagok messze legnagyobb részét (egyes esetekben 100 százalékát).² (Ez megmutatkozik a külkereskedelem irányában is. Az NDK külkereskedelmének más területi és kereskedelem-politikai orientációja könnyen oda vezethetne, hogy a gazdasági függőség az imperialista

hatalmaktól való politikai függőséggé fejlődne.)

Az NDK függősége a külkereskedelemtől a felsorolt okok miatt nagyobb, mint a többi szocialista országé, kivéve Csehszlovákiát. Ez világosan kitűnik a Szovjetunió, Magyarország és az NDK 1956. évi, a lakosság egy főjére jutó külkereskedelmi volumenére vonatkozó mutatószámok összehasonlításából.³

Ország	Külkereskedelem milliárd rubelben	Lakosság millió fő	Egy főre jutó külkereskedelem rubel
Szovjetunió	29,1	200,0	145
Magyarország	3,8	9,8	378
NDK.....	10,9	17,7	618

Így teljességgel jogosultnak látszik, ha az NDK ismert közgazdásza, Dr. Gunther Kohlmey professzor „Külkereskedelmünk fejlődésének problémája” című tanulmányában⁴ megállapította: Nem tekinthető többé helyesnek a politikai gazdaságtan tankönyvének ismert tézise, amely szerint a szocializmusban a külkereskedelem csak „járulékos segélyforrás”. Kohlmey a külkereskedelmet történelmileg szükségesnek és az újratermelési folyamat lényeges elemének tartja. „Különösen a fejlett ipari országok esetében igaz ez, de igaz a szocialista tábor többi országára is,

és pedig olyan mértékben, ahogy előtérbe kerül a nemzetközi munkamegosztás szocialista típusa, és ahogy az egyes nemzeti gazdaságok egyre inkább tervszerűen összefonódnak egymással.”

3. Az NDK külkereskedelme az első öt éves tervben (1951—1955.)

a) *Volumen, növekedési arányok és fejenkénti külkereskedelem*

Az NDK külkereskedelme az első öt éves tervben óriási mértékben fel-
lendült.

Külkereskedelmi volumen (beleszámítva a Nyugat-Németországgal folytatott belnémet kereskedelmet)

Év	Kereskedelmi forgalom millió rubelben	Index 1950 = 100
1950	3 502,7	100,0
1951	5 281,1	150,8
1952	6 045,8	172,6
1953	7 800,1	222,7
1954	9 503,1	271,3
1955	9 803,5	279,9
1956	10 963,9	313,0
1957	13 704,8	391,3

² A szocialista országok részesedése a fontos nyersanyagok összes behozatalában 1954-ben a következő volt: kőszénből 99,6, kokszból 92, vasércből 99,4, ólomból 100, rézből 100, hengerelt áruból 88, természet-

tes kaucsukból 96, gyapotból 95, gyapjúból 84 százalék.

³ A mutatók számítottak.

⁴ „Der Aussenhandel.” Berlin. 1957. 1. sz. „Die Wirtschaft” Kiadó.

Ezzel a magas külkereskedelmi volumennel az NDK a második helyet foglalja el a szocialista tábor országai között a Szovjetunió után.

Ha az NDK külkereskedelmét összehasonlítjuk a háború előtti Németországból a mai NDK területére jutó rész külkereskedelmével, kitűnik, hogy a külkereskedelmi volumenből e területre jutó rész már 1954-ben meghaladta némileg az 1936. évit (összehasonlító árakon számítva).⁵

Különös figyelmet érdemel az évenkénti növekedés gyors üteme. Erről Fritz Baade kielii professzor (ismert nyugatnémet közgazdász) így ír: „A világ valamennyi ipari országa között kettő akadt csak ez idő szerint, amely ilyen gyors ütemben képes növelni évenként külkereskedelmét: a Szövetségi Köztársaság és Kelet-Németország”.⁶

Említésre méltó, hogy az NDK növekedési üteme — amint az alábbi táblázat mutatja — nagyobb volt, mint a Szövetségi Köztársaságé.⁷

A külkereskedelmi forgalom növekedése az NDK-ban és Nyugat-Németországban (1950 = 100)

Év	NDK	Nyugat-Németország
1950	100,0	100,0
1951	168,8	148,5
1952	194,8	167,8
1953	247,1	175,0
1954	294,7	209,6
1955	296,8	254,3
1956	331,8	279,7

Újabban felvetődött a kérdés, megfelel-e teljes mértékben az NDK külkereskedelmének mostani volumene és növekedési üteme a bővített szocialista újratermelés követel-

⁵ Az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának adatai szerint. Az ENSZ külkereskedelmi árindex szerint a dollár-árak árindexe 1955-ben, 1937-hez képest 227 volt.

⁶ Fritz Baade: Össznémet gazdasági csoda a „Wirtschaftsdienst”-ben. Kiadó: Hamburgisches Weltwirtschafts-Archiv. 1956. január.

⁷ A táblázat G. Kohlmey „Külkereskedelmi fejlődési problémáink” című munkájából való. Az NDK adatai a Nyugat-Németországgal folytatott kereskedelem nélkül számított külkereskedelemre vonatkoznak.

ményeinek? Kohlmey az ipari termelés exporthányadának (amelyet 1955-ben 12 százalékra becsül, s amely Németországban 1932-ben 27 százalék volt) és az egy főre jutó számoknak (ezek szerint az egy főre jutó külkereskedelmi forgalom 1955-ben 87 százalékkal magasabb volt a Szövetségi Köztársaságban, mint az NDK-ban) az elemzése alapján az alábbi következtetésre jut: „Külkereskedelmünk növekedési üteme örvendetes volt ugyan, de semmiképpen sem tekinthető kielégítőnek. Külkereskedelmi forgalmunk csak elégtelenül felel meg az újratermelési folyamat követelményeinek.” (Kohlmey. I. m.)

Még érthetőbb ez, ha az NDK 1955. évi egy főre jutó külkereskedelmi forgalmát 1936-hoz képest elemezzük. 1936-ban az NDK mai területére számított egy főre jutó külkereskedelmi forgalom 57,6 dollár volt.⁸ Ez 1955-ben — folyó árakon számítva — 130,7 dollár egy főre jutó külkereskedelmi forgalomnak felelne meg. Valójában azonban 1955-ben az egy főre jutó külkereskedelmi forgalom csak 121,9 dollár volt. Ha még azt is mérlegeljük, hogy az alkalmazott index csupán a világpiacokon végbe ment áremelkedéseket szűri ki, az NDK gazdaságában bekövetkezett strukturális változásokat és a külkereskedelemtől való függőség ezzel kapcsolatos fokozódását azonban nem, további érvet kapunk annak bizonyítására, hogy a jelenlegi külkereskedelmi forgalom még nem felel meg a tényleges, sokkal magasabb követelményeknek.

A második ötéves terv előirányzatai szerint 1960-ig a külkereskedelmi volumennek kétszer olyan gyorsan kell növekednie, mint az ipari teljes termelésnek. A külkereskedelmi volumennek a második ötéves tervidőszak végére (1960-ra) az 1955. évi szint 163 százalékát kell elérnie (ezen belül a kivitel tervezett indexe 164, a behozatalé pedig 161 százalék).

⁸ A számításhoz felhasználtuk az ENSZ már említett dollár-árindexét (1937 = 100, 1955 = 227). Ez az index minden esetre figyelmen kívül hagyja az 1936 és 1937 közötti áremelkedéseket.

b) A külkereskedelmi árustruktúra

Az NDK külkereskedelmi árustruktúrája jellemző a fejlett ipari

országra. A kivitelben az ipari kész-
árak, a behozatalban az élelmiszerek
és a nyersanyagok a túlnyomóak.

A külkereskedelem áruszerkezete százalékban

I p a r á g	Export		Import	
	1950	1955	1950	1955
Alapanyagipar	42,6	28,6	44,6	38,6
Ebből: Bányászat.....	13,6	7,7	16,9*	14,5*
Vegyipar	21,9	17,0	8,6	6,4
Fémfeldolgozó ipar	31,9	60,4	8,2	4,7
Könnyű- és élelmiszeripar	21,7	10,1	34,0	34,8
Ebből: Textiliák	6,5	4,6	8,4	14,0
Élelmezési és élvezeti cikkek	5,5	1,4	22,3	15,9
Mező- és erdőgazdaság	3,8	0,9	13,2	21,9

* Fémkohászat.

A táblázatból kitűnik, hogy az NDK az első öt éves terv időszakában tovább építette és szilárdította helyzetét, mint nagy értékű és nagy teljesítményű gépipari termékek jelentős szállítójáé. Miközben az egész export háromszorosára nőtt, a gépkivitel hatszorosára emelkedett. A gépkivitel így módon az NDK egész külkereskedelmének a gerince. Az NDK ma a szocialista tábor második legnagyobb gépexportáló országa.

Az NDK elsősorban gépexportáló ország, ezután következik a barnaszén- és a káliipar, valamint a vegyipar, amelyek szintén jelentős exporttényezők. A táblázatban világosan felismerhető ez a történelmileg kifejlődött és az öt éves tervben tovább kibontakozott szerkezet. A

könnyű- és az élelmiszeriparban, valamint a mező- és erdőgazdaságban a kivitel tervszerűen visszaesett (a textil kivételével, ahol a növekedés lehetőségei még nincsenek teljesen kihasználva).

Az import-szerkezetet vizsgálva szembevetendő a függés a nyersanyag-behozataltól (különösen a kohászatban), továbbá az élelmiszerek behozatalától.

Az NDK második öt éves terve — ami a súlypontot illeti — a hagyományos külkereskedelmi árustruktúrában nem fog lényeges változásokkal járni. Mint eddig, ezután is a gépkivitel marad az export súlypontja. A behozatalban az ipari nyersanyagok és az élelmiszerek maradnak a legfontosabb tételek.

Az NDK külkereskedelmi áruszerkezete az első és a második öt éves terv végén*

A. Kivitel:	Részesezés az összes kivitelből	
	1955	1960 (terv)
Ágazat:	s z á z a l é k	
Fémfeldolgozó-ipar	60,4	58,9
Alapanyag-ipar	28,6	24,5
Könnyűipar, élelmezés, mező- és erdőgazdaság.....	11,0	16,6
B. Behozatal:	Részesezés az összes behozatalból	
Fémfeldolgozó-ipar	4,7	9,6
Alapanyag-ipar	38,5	44,7
Könnyűipar, élelmezés, mező- és erdőgazdaság	56,8	45,7

Ebből a táblázatból nem tűnik ugyan ki, de a terv előirányozza a gépkivitel lényeges átalakítását. Mint ismeretes, a komplett gyárberendezések exportja az ipari készáru-export legmagasabb formája. Ezért a terv előirányozza, hogy a komplett berendezések részesedése az egész gépkivitelben belül az 1955. évi 9 százalékról 39 százalékra növekedjék.

c) Az NDK külkereskedelmének iránya (relációs szerkezet)

Az NDK külkereskedelmének irányára az NDK kormányának bel- és külkereskedelmi politikája a mértékadó. Az NDK a szocialista táborhoz tartozik, s így egészen természetes, s országunk politikai és gazdasági követelményeivel is összhangban van, hogy külkereskedelmünk fő része a szocialista országokkal bonyolódik le. A szocialista országok részesedése az NDK külkereskedelmében (a Nyugat-Németországgal folytatott árucseré nélkül számítva) 1957-ben a teljes forgalom 83 százalékára rúgott. A szocialista piac eme viszonylag magas részesedése a tőkés külföld 17 százalékával szemben az NDK különleges politikai helyzetéből fakad. Jogilag (de jure) eddig egyetlen tőkésország sem ismerte el az NDK-t. Ez nagyon fékezően és negatív irányban hat ki az NDK és a tőkésországok közötti kereskedelmi kapcsolatokra. A tőkés világpiac mintegy 100 országával bonyolítunk ugyan le árucserét, de ez rendszerint szabályozatlanul, normális kereskedelmi szerződések nélkül történik. 24 országgal kötöttünk egyezményt az árucseré és a fizetések szabályozására. De ezek közül csak 9 olyan, amelyet kölcsönösen kormányok kötöttek, és így az NDK de facto elismerésének tekinthető.⁹

Néhány megállapodást az állami bankok kötöttek, többnyire kormányuk nevében.¹⁰

⁹ Burma, Egyiptom, Finnország, India, Indonézia, Jemen, Libanon, Szíria és Szudán.

¹⁰ Columbia, Franciaország, Görögország, Portugália és Uruguay.

A többi egyezményt más nyilvános vagy magántestületekkel, illetve társaságokkal kötötték, például kereskedelmi kamarákkal, ipari szövetségekkel, kompenzációs társaságokkal és így tovább.¹¹

Fontos európai és tengeren túli kereskedelmi partnerekkel (mint amilyenek Svájc, Spanyolország, illetve Brazília, Irán, Pakisztán és mások) egyáltalán nincsenek kereskedelmi egyezményeink. Ezért a tőkés világpiac sok országával szabad devizáért kereskedünk. A kereskedelmi kapcsolatok eme abnormális állapota a fő oka annak, hogy a tőkésországok részesedése az NDK külkereskedelmében oly csekély.

Nem kielégítő külkereskedelmünk megoszlása az európai és a tengeren túli országok között, pedig ez az arány ipari ország számára rendkívül fontos. A tengeren túli országokban, mindenekelőtt az imperialistaellenes nemzeti államokban, amelyek — a legtöbb európai országgal ellentétben — iparilag csak gyengén fejlettek, nagy lehetőségek kínálkoznak gépek, felszerelések és más ipari termékek elhelyezésére. Az NDK ezeknek az országoknak értékes gazdasági és műszaki segítséget nyújthat nemzeti iparuk felépítéséhez anélkül, hogy ezt a segítséget szolgátságba döntő, megkülönböztető feltételekhez kötné. Másrészt ezek az országok gyakran az NDK számára fontos importcikkek eredeti termelői, olyan termékeké, amelyeket ma részben túlzott áron kell beszerezni harmadik országból.

Ezeknek az országoknak a részesedése az NDK tőkés-külfölddel folytatott kereskedelméből 1955-ben 24 százalék volt. Az ötéves terv előirányozza 1960-ig ennek az aránynak 45 százalékra való felemelését.

A tőkésországokkal folytatott kereskedelem kielégítően még meg nem oldott további problémája a rendelkezésre álló export-árualapok szétforgácsolása. Így 1955-ben az egész külkereskedelem 19 százaléka (1659,7

¹¹ Argentína, Ausztria, Belgium, Dánia, Hollandia, Izland, Norvégia, Olaszország, Svédország és Törökország.

millió rubel értékben) kereken 100 országra oszlott meg. (Ezzel szemben 81 százalék, azaz 7073,7 millió rubel jutott 11 szocialista országra!) Ezért a jövőben nagyobb koncentrációra kell törekedni meghatározott piacokon és országokban.

A Német Demokratikus Köztársaság külkereskedelmében az első öt-éves tervidőszak alatt végbement legfontosabb területi szerkezetváltozásokat mutatja a következő táblázat (százalékos megoszlás):

Az NDK külkereskedelmének területi megoszlása

Megnevezés	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Szocialista világpiac.....	72,3	76,2	75,1	77,5	76,2	72,1
Ebből: Szovjetunió.....	39,7	45,6	42,3	45,7	44,0	38,3
Kína	0,0	2,7	4,7	5,8	6,9	7,5
Csehszlovákia ...	8,3	6,8	6,4	5,9	6,3	6,7
Lengyelország	18,9	15,6	13,2	11,3	10,3	9,7
Magyarország...	3,8	2,7	4,3	3,9	4,0	4,4
Jugoszlávia	—	—	—	—	0,1	0,1
Tőkés külföld	11,7	17,8	19,7	15,6	15,0	16,9
Ebből: Európa	11,2	—	16,8	13,7	12,6	12,9
Ázsia	0,1	—	0,3	0,3	1,1	2,3
Afrika	—	—	1,0	0,3	0,4	0,6
Amerika	0,3	—	1,5	1,1	0,7	1,0
Ausztrália	0,1	—	0,1	0,2	0,2	0,1
Belnémet kereskedelem ...	16,0	6,0	5,2	6,9	8,8	11,0

Az NDK tíz legfontosabb külkereskedelmi partnere 1955-ben és 1956-ban a következő országok voltak:

Ország	1955 (millió rubel)	1956 (millió rubel)
Szovjetunió	3751	4505
Kínai Népköztársaság ...	736	723
Lengyelország	954	975
Csehszlovákia	658	860
Magyarország	433	347
Románia.....	251	231
Bulgária	209	237
Hollandia	190	193
Finnország.....	148	151
Anglia.....	118	118

d) A belnémet kereskedelem

Az NDK külkereskedelmének külön problémája a belnémet kereskedelem, vagyis az NDK és a Német Szövetségi Köztársaság közötti kereskedelem. A belnémet árucseré az első öt éves tervidőszakban — mint-hogy Németországnak az imperialis-

ták által történt kettészakítása egyre inkább elmélyült — két önálló állam közötti kereskedelem jellegét öltötte. A két állam közötti kereskedelmet egyezmény szabályozza. Az ügyletek lebonyolítását a külkereskedelmi szervezetek végzik. Ahogy azt a táblázatok is mutatják, a belnémet kereskedelem a külkereskedelmi statisztikában is megjelenik.

A belnémet kereskedelemnek nemcsak nagy politikai jelentősége van, mint a két német állam közötti összekötő kapocsnak, hanem elsőrendű gazdasági jelentőséggel is bír.

A történeti fejlődés során Németországban, mint más országokban is, az egységes gazdaság alapján meghatározott ipari szerkezet és területi munkamegosztás alakult ki. Ebből élénk árucseré bontakozott ki az egyes termelő és fogyasztó területek között Németország egész területén. A különféle területek kölcsönösen egymásra voltak utalva, és szorosan összefüggtek egymással. A második világháború előtt a mostani két német állam területe közötti áruforgalom mintegy 4 milliárd márkára rú-

gott. Kelet-Németország (az NDK területe) 1935-ben 4 millió tonna kőszénen kapott Nyugat-Németországból; ezzel szemben Nyugat-Németország 1936-ban 3 millió tonna barnaszén-brikettet kapott Kelet-Németországból. Nyugat-Németország 1936-ban 1,6 millió (!) tonna hengerelt árut és öntödei terméket szállított; ezzel szemben Kelet-Németország 550 millió márka értékű gépet szállított Nyugat-Németországba.

A potsdami értekezlet számot vett ezzel a tényekkel és leszögezte, hogy Németországot egységes gazdasági egésznek kell tekinteni.

A konferencián hozott megállapodások értelmében egységesen kellett volna elosztani a különböző zónák között a legfontosabb javakat, hogy ily módon egész Németországban kiegyensúlyozott gazdaság legyen teremthető, a behozatali szükséglet pedig csökkenthető legyen.

Németország kettéosztása és a belnémet kereskedelemben követett bonni politika következtében mindez nem valósult meg. Számottevő aránytalanságok következtek be, amelyek mindmáig nem voltak teljesen áthidalhatók, s csak a Szovjetunió és a többi szocialista ország nagylelkű segítségének köszönhető, hogy ezek az aránytalanságok nem akadályozták súlyosan az NDK népgazdaságának fejlődését.

A legutóbbi évek belnémet kereskedelmének fejlődésében világosan visszatükröződik Németország kettéosztásának egész tragikumuma.

Miközben a belnémet kereskedelem nélkül számított külkereskedelmi forgalom 1951–1955-ig 63 százalékkal emelkedett, a belnémet kereskedelem maga csak 91 százalékkal nőtt és 594,6 millió márka összeget ért el.

A kereskedelmi kapcsolatok eme részének problematikáját jellemzi, ha évenként megvizsgáljuk a belnémet kereskedelem részesedését az egész (belnémet kereskedelemmel együtt számított) külkereskedelmi forgalomban. Ez a részesedés 1950-ben 16,0, 1951-ben 6,0, 1952-ben 5,2, 1953-ban 6,9, 1954-ben 8,8, 1955-ben 11,0, 1956-ban pedig 8,7 százalék volt.

Ezek az ingadozások nagyfokú gazdasági bizonytalansághoz vezetnek, s főként a belnémet kereskedelem akadályozására törő bonni politikának tudhatók be.

4. A Magyarország és az NDK közötti kereskedelem

A Magyar Népköztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság közötti kereskedelmi kapcsolatok a legutóbbi időben jól fejlődtek.

A Magyarország és az NDK közötti kereskedelem* (millió rubelben)

Év	Magyar kivitel	NDK-kivitel
1953	137,3	170,4
1954	192,1	187,6
1955	248,4	184,5
1956	156,7	190,7

* Az NDK Központi Statisztikai Hivatalának az adatai.

Az 1956. évi ellenforradalmi események átmenetileg megakasztották a két ország közötti kereskedelem állandó fejlődését. A magyar dolgozók nagyszerű teljesítményei alapján — és valamennyi szocialista ország segítségére támaszkodva — azonban rövid időn belül létrejöttek a magyar népgazdaságban a kölcsönös kereskedelem további fokozásának feltételei.

Szemléltető kifejezője ennek az 1959. és 1960. évi kölcsönös áruszállításokról és fizetésekről 1958 márciusában Berlinben aláírt hosszulejártatú egyezmény. Ez az egyezmény kerek 690 millió rubelben állapítja meg a *fontosabb* kiemelt árukból 1960-ig szállítandó tételek volumenét. Ha meggondoljuk, hogy a hosszulejártatú egyezményben kiemelt tételek az egész külkereskedelmi forgalom 70–75 százalékát teszik csak ki, akkor a következő két évben várható árucseré volumenét 450 millió rubel fölötti összegre becsülhetjük évente. Ez meghaladja az 1955. évi színvonalat, amikor a külkereskedelmi forgalom volumene körülbelül 433 millió rubelt ért el.

Az egyezményben foglalt árulisták messzemenően figyelembe veszik mindkét ország érdekeit, előmozdítják a lakosság szükségleteinek kielégítését, az ipar nyersanyagellátását és az ipari termelés értékesítését. Ezzel hozzájárulnak mindkét ország népgazdaságának tervszerű fejlesztéséhez.

Az egyezmény tételeiben is tükröződik a két ország testvéri együttműködése, valamint az összes szocialista országok között kibontakozó, egyre bővülő nemzetközi munkamegosztás. Az NDK hagyományos piac a magyar mezőgazdasági termékek számára. Ezért a magyar kivitel legnagyobb tétele — körülbelül 54 százaléka — az élelmiszerek és az élvezeti cikkek csoportja. Az NDK mezőgazdasága számára különösen fontos a takarmánymag szállítmányok előirányzott fokozása.

Nyersanyagok teszik ki az előirányzott külkereskedelmi forgalom körülbelül 23 százalékát. A jelentékeny magyar bauxit- és timföldszállítmányok az NDK alumíniumipari termelésének képezik az alapját. A következő években kap először az NDK a magyar olajipartól *bitument*. Ez az anyag igen fontos az útépitési tervek teljesítése szempontjából. Az előirányzott kivitel körülbelül 22 százaléka a magyar gépgyártás termékeire jut. Ezek közül különösen a jól bevált autóbuszok, dömperek és szerzőgépek érdemelnek említést.

Az NDK szállítási kötelezettségei között a gépgyártás áll az első helyen, a hosszúlejárátú egyezményben megállapított kiviteli volumen 45 százalékaival. Az NDK szállítani fog egyebek között erőművi berendezéseket a magyar energiabázis kibővítéséhez, gépeket a magyar könnyűipar, különösen a textilipar korszerűsítéséhez, s gépszállítmányaival jelentős részt vállal az NDK a magyar dieselesítési programmal kapcsolatos beruházások megvalósításában is.

Az NDK-szállítmányok mintegy 49 százalékát teszik ki az alap- és a segédanyagok. Az NDK szállítani fog nagyobb mennyiségű kálisót a magyar mezőgazdaság, segédanyagokat

az alumíniumipar számára é. i. t. Jelentős kivitelre kerül sor szerves és szervetlen vegyi anyagokból is.

Mindkét fél szempontjából nagy előny, hogy a hosszúlejárátú egyezmény alapján már most megkötik a külkereskedelmi vállalatok az egyes tételekre vonatkozó 1959. és 1960. évi szerződéseiket. Ezek a lehetőségek részben már valósággá is váltak. Mindezek alapján már most megállapítható, hogy az új egyezmény, továbbbi jelentős lépést jelent a Magyarország és az NDK közötti kereskedelmi kapcsolatok fejlődésében.

5. Az NDK külkereskedelmének időszerű problémái

a) A második ötéves terv eddigi teljesítése a külkereskedelemben

Amint azt más helyen már említettem, a második ötéves terv gyors fejlődési ütemet írt elő a külkereskedelem számára. A külkereskedelmi forgalomnak kétszer olyan gyorsan kell a terv szerint növekednie, mint az ipari teljes termelésnek. Akadtak kétkedők, akik nem tartották lehetségesnek ilyen magas cél elérését.

A tények azonban azt mutatták, hogy az NDK népgazdasága még jelentős tartalékokkal rendelkezik a nemzetközi árucserre kibővítéséhez, s ezért a tervcélok reálisak.

A terv a külkereskedelmi forgalom 63 százalékos növelését irányozza elő 1955-höz képest. A külkereskedelmi forgalom azonban már 1956-ban és 1957-ben olyan mértékben nőtt (1957-ben a külkereskedelmi forgalom elérte az 1955. évi szint 140 százalékát), hogy két év alatt jóval sikerült meghaladni az 1960-ig elért tervezett növekedés felét.

Ezért ebben az évben — valamint 1959-ben és 1960-ban — számottevően csökkenteni lehet a külkereskedelmi forgalom évi növekedési ütemét, s így az meg fogja közelíteni az átlagos ipari fejlődés ütemét. De már most meglehetősen bizonyossággal meg lehet állapítani, hogy a második ötéves terv külkereskedelmi feladatai teljesíthetők és túlteljesíthetők.

b) További feladatok

A második ötéves terv eddigi teljesítésének egészében pozitív elemzése nem jelenti, mintha a még hátralevő feladatok teljesítése gyerekjáték lenne. A párt és a kormány a legutóbbi időben elsősorban a külkereskedelmi tevékenység minőségének a javítását helyezte előtérbe. Az ezzel kapcsolatos feladatok igen nagyok, s röviden a következőkben foglalhatók össze:

1. Tovább kell javítani a kivitel és a behozatal áruösszetételét, bővíteni kell az áru kínálatot. A fémfeldolgozóipar kivitelén belül — amely tovább nő és a jövőben is az export fő tétele marad — elsősorban a munkaigényes termékek kivitelét kell fokozni. A vegyipari kivitelén belül növelni kell a késztermékek részarányát é. i. t.

Valamennyi népgazdasági ágban intézkedéseket kell hozni az export növelése céljából. A kivitel további fokozásának fontos forrása például a helyiipari üzemek termelése.¹²

Termelésük 1957-ben körülbelül 15 milliárd márkára rúgott, ami az NDK összes termelésének 30,4 százaléka. Ebből az összegből 1954-ben körülbelül 300, 1955-ben körülbelül 308, 1956-ban pedig körülbelül 404 millió DM jutott exportra, ami alatta marad a lehetőségeknek. Növelni kell tehát ezeknek az üzemeknek a kivitelét, márcsak azért is, mert termékeik többnyire munkaigényesek.¹³

2. A külkereskedelem gazdaságosságát a külkereskedelem és a termelő szektorok szoros együttműködésével módszeresen tovább kell javítani. Az állami külkereskedelmi szervezetek kötelezettséget vállaltak, hogy 1960-ig 700 millió rubel devi-

¹² Ezek a körzeti és a kerületi tanácsok alá rendelt állami üzemek, továbbá a szövetkezeti, a magántőkés és a kézműipari üzemek.

¹³ Németország Szocialista Egységpártja V. kongresszusának előkészítése során új mozgalom indult ezen a téren. Az egyik helyiipari vállalat kötelezte magát, hogy még ebben az évben 100 ezer dollár értékű exportárut termel terven felül. Ezt a devizabevételt hozzájárulásnak szánják egy további 10 000 tonnás teherhajó beszerzéséhez a kereskedelmi flotta számára. Azóta sok helyiipari üzem csatlakozott ehhez a mozgalomhoz, s vállalt terven felüli exportfeladatokat.

zát bocsátanak terven felül a népgazdaság rendelkezésére, a külkereskedelem gazdaságosságának fokozása révén. Ennek kapcsán olyan intézkedésekre kerül sor, mint: belső népgazdasági tartalékok feltárása, különösen a mezőgazdaságban, a nélkülözhető importtételek megtakarítása céljából; a magas feldolgozási fokot jelentő exportcikkek kivitelének fokozása stb.

3. Tovább kell javítani a szocialista külkereskedelmi szervezetek munkastílusát és szervezetét, összhangba hozva azt az állami ipar új szervezetével. Tovább kell folytatni a demokratikus centralizmus kibontakoztatását a külkereskedelemben.

Ennek kapcsán az állami ipar vezetőivel szorosan együttműködve meg kell oldani olyan feladatokat, mint: az ipar szállítási határidőinek rövidítése; egyenletes kiszállítás az egész éven át; megfelelő rendelésállomány megteremtése (hosszúlejáratú konkrét szerződések formájában) a termelés, elsősorban pedig a gépipar számára; az exporttermelés minőségének a külkereskedelmi partnerek kívánságait mindenben kielégítő szintre emelése; a technikai tanácsadó, valamint a vevőszolgálat megjavítása.

4. Tovább kell kiépíteni és meg kell szilárdítani az NDK külkereskedelmi kapcsolatait; ehhez a külkereskedelmi képviselőknek meg kell javítaniuk munkájukat.

E tekintetben a szocialista országokhoz fűződő politikai és gazdasági kapcsolatok állandó szilárdításán kívül az imperializmussal szembenes nemzeti államokkal folytatott külkereskedelem további bővítésén van a hangsúly. De törekedni kell a többi tőkés-országokkal folytatott kereskedelem fokozására is.

c) Egyéb külkereskedelmi problémák

További nehéz problémát jelent a hatalmas méretekben növekvő külkereskedelem nyomán keletkező szállítási feladatok teljesítése. Már az első ötéves terv időszakában sem volt mindig kellően összhangban a külkereskedelem és a közlekedés fejlődése. A második ötéves tervben to-

vább nő annak a jelentősége, hogy a külkereskedelem és a közlekedés fejlődése között kellő arány legyen.

Az NDK külkereskedelme a tengeren túli országokkal, különösen a Kínai Népköztársasággal, valamint a közeli és a távoli Kelet imperialistaellenes országaival mind nagyobb követelményeket támaszt a tengeren túli forgalommal szemben. Az NDK a legutóbbi években megkezdte saját teljesítőképes nyílttengeri flottájának az építését, egyrészt abból a célból, hogy csökkenjen a tőkés hajózástól való függősége, másrészt hogy csökkenthetők legyenek az igen magas devizakiadások, amelyek idegen hajók, illetve idegen hajótér igénybevételeből adódnak, s amelyek súlyosan terhelik az NDK fizetési mérlegét.

A számítások azt mutatták, hogy az NDK külkereskedelmi ügyleteiből származó tengeri szállítások lebonyolításához 1956-ban körülbelül 800 000 BRT hajótérre volt szükség. E szállítások túlnyomó részét idegen hajókkal kellett lebonyolítani. 1955-ben az NDK igen csekély saját hajóparkjával mindössze az összes tengeri szállítás 5,5 százalékát tudta lebonyolítani. A terv szerint 1960-ig a jelentősen növekvő volumenű tengeri szállításoknak már mintegy 21 százalékát kell saját hajóval lebonyolítani. Ezzel a következő években a fizetési mérleg érezhető tehermentesítése lesz elérhető. Saját hajó igénybevétele mindenekelőtt a keleti tengeri forgalomban és a kelet-ázsiai szolgálatban fog sor kerülni.

A második ötéves terv szerint az NDK tengerhajózásának szállítási teljesítményét öt év alatt 133 ezer tonnáról 1,55 millió tonnára kell növelni. E feladat megoldásán dolgoznak a Keleti-tenger menti hajógyarak, s ezt a célt szolgálják a külföldön eszközölt hajóvásárlások is. Például a Szovjetunióban több 16 000 tonnás tartályhajó épül az NDK kereskedelmi flottája számára, s kettőt ezek közül már vízre is bocsátottak. A nyugati országok hajózásában tapasztalható válságjelenségekkel szöges

ellentétben, az NDK kereskedelmi flottája állandóan bővült a legutóbbi hónapokban, egyrészt saját építésű hajók beállítása, másrészt egy holland és két belga 10 000 tonnás motoros teherhajó megvásárlása révén. A második ötéves tervidőszak végére (1960-ban) már több mint 60 hajó fogja az NDK színeit viselni, több mint 200 ezer tonna űrtartalommal. A kereskedelmi flotta ilyen nagyságú fejlesztésével összefüggésben szükségessé vált, hogy a Keleti-tengeri Rostock kikötőjét az NDK legnagyobb tengeri kikötőjévé építsék ki. (A meglévő kikötők ugyanis korszerűsítésük ellenére sem képesek többé a növekvő igények kielégítésére.) A rostocki kikötőépítés a második ötéves terv egyik legfontosabb létesítménye; e gigászi terv lépésről lépésre történő valóráváltásából az NDK egész lakossága kiveszi a részét.

További problémák adódnak a Szovjetunióval lebonyolódó áruforgalomban, amely szinte kizárólag a Lengyel Népköztársaságon át tengeren történik. A lengyel vasutak csak minden erejük legnagyobb megfeszítésével képesek a Szovjetunió és az NDK között állandóan nagymértékben növekvő árucseréből adódó fokozott szállítási feladatoknak megfelelni.

További sürgős feladat szilárd áru- és valutatartalék teremtése a külkereskedelem számára. Az utóbbi évek többnyire feszült fizetésimérleg-helyzete eddig akadályozta ilyen tartalék képzését. Most nagy erőfeszítésekre van szükség, hogy megkezdhessük egy ilyen tartalék létesítését.

A legutóbbi időkben előtérbe nyomulnak továbbá — mint más szocialista országokban is — a kivitel és a behozatal gondos elemzésen alapuló gazdaságossági vizsgálata. Nagyszámú árura kell végezni ilyen vizsgálatokat, hogy az ez idő szerint még szükséges ártámogatásokat csökkenthessük, és végül egészen meg is szüntethessük.

Rudolf Brauer

A hazai halhús-termelés gazdaságossága és távlatai

Sűrűn lakott országunkban szűzföldek feltörésére nincs lehetőség. A mezőgazdasági termelés bővítése elsősorban belterjes gazdálkodással érhető el. Arra kell törekedni, hogy a termelés intenzitásának növelésére minden termelési adottságot jól kihasználjunk.

Gazdasági adottságaink közül az elmúlt években nem használtuk ki kellően — egyebek közt — azokat a kitűnő lehetőségeket, amelyek a halászat tekintetében hazánkban szinte korlátlanok.

A halhús-termelés jelentősége

Halhús-fogyasztás

A haltermelés volumene ma még viszonylag kicsi a melegvérű állatok hústermeléséhez képest. De az étkezésben történt változások, a könnyű húsok nagy kereslete, az alacsony termelési költségek, a takarmányok gazdaságosabb felhasználása

és kitűnő termelési adottságaink napról napra egyre világosabban bizonyítják a halászat fejlesztésének szükségességét. Hazánkban éppúgy, mint a környező országokban, rohamosan nő a halhús kereslete, amit az eddig elért tekintélyes fejlesztés ellenére sem tudunk teljesen kielégíteni. Külföldről egyre nagyobbak az igények exportunk mennyiségi és minőségi növelésére.

Az igények növekedése még jobban megérthető, ha megvizsgáljuk a halászat jelentőségét a világ népélelmezésében. Az általunk ismert adatok szerint a világ átlagában fejkenként körülbelül 9–10 kg halhús-fogyasztás számítható. E mennyiségben természetesen a legnagyobb részesedés a tengeri halaké. Az édesvízi halfogyasztás átlaga 1,1 kg-ra becsülhető.

Az egy főre jutó húsfogyasztásból a halfogyasztás mennyisége és aránya 1955–1956-ban egyes külföldi országokban a következő volt:

O r s z á g	Összes húsfogyasztás kg	Ebből halfogyasztás	
		kg	%
Anglia.....	76	10	13,1
Dánia	73	14	19,1
NDK	51	9	17,6
Ausztria	49	3	6,1
Csehszlovák Népköztársaság	41	4	9,7
Lengyel Népköztársaság	38	3	7,9
Magyar Népköztársaság	36	1	2,7
Román Népköztársaság	24	2	8,3
Jugoszlávia.....	22	1	4,5
Bolgár Népköztársaság	19	1	5,2

A hálnak fehérjékben és vitaminban gazdag húsa értékes, sokféleképp elkészíthető és vele az étrend változatosabbá tehető. A világ átlagában egy főre körülbelül 17–18 kg melegvérű állatból származó húsfogyasztás jut, amelyet előnyösen egészít ki a körülbelül 9–10 kg-nyi egy főre jutó halhús. A Szovjetunióban 1955-ben 8,5 kg volt az egy főre

jutó fogyasztás, ez 1956-ban 11 kg-ra, azaz 30 százalékkal nőtt. Tehát a Szovjetunióban három év alatt többet nőtt a halfogyasztás, mint a kapitalista országokban 20 év alatt.

A technika fejlődésével az ember egyre inkább megszabadul a nehéz fizikai munkától, ezért kevésbé igényli a zsírdús táplálékot. Az étkezés többoldalúvá válik, nagyobb

szerep jut a táplálkozásban a fehérjének, s ez is a halhús szerepét növeli.

Az étkezésre Magyarországon jellemző, hogy összes kalóriaforgasztásunk nem marad el a fejlettebb országokétól. Ezt a viszonylag nagy kalóriaértéket a táplálékainkban levő sok cereália és az összes fehérjék adják. A biológiailag értékes állati fehérjék aránya az összes fehérjékben azonban még csekély. Kevés a vitamin- és az ásványianyag-fogyasztásunk is.

A táplálkozás biológiai értékének jellemzője az összes fehérjék és az állati fehérjék aránya. A növényi tápanyagok is tartalmaznak fehérjéket, azonban ezek nem teljes értékűek. Így arra kell törekednünk, hogy a komplett fehérjéket tartalmazó állati termékek (a tej, a tojás, a hús, a hal) minél nagyobb arányban képviselve legyenek az étrendben.

Ezért kedvező, hogy nemcsak nálunk, hanem a többi országokban is erősen nő a halhús fogyasztása. A népi demokratikus országok mintegy 60-100 százalékkal, így Lengyelország 61 százalékkal, Bulgária 108 százalékkal növeli öt éves terve szerint a halfogyasztást.

Pár évvel ezelőtt sokan azt állították, hogy Magyarországon nem szeretik a haltenyésztést és a halhúst. A legutóbbi három év növekvő termelése, a hal jobb minősége határozottan megcáfolta ezt az állítást.

Az 1954. évi 248 vagon tógazdasági áruhaltermeléssel szemben évente 100 vagonnal nőtt a halhús előállítás. Az 1957. évi tógazdasági haltermelés meghaladja az 550 vagon. Az állami gazdaságok a következő mennyiségű halat adták át központi árualapba: 1951-1952: 20 029 q, 1952-1953: 25 708 q, 1953-1954: 27 077 q, 1954-1955: 24 805 q, 1955-1956: 35 090 q, 1956-1957: 43 202 q, 1957-1958: 55 100 q. Tehát a tógazdasági halhús-termelés három év alatt több mint kétszeresre nőtt, s az országosan termelt áruhal mennyisége megközelíti a 10 000 tonnát. A kereslet ugyanakkor fokozottan nőtt, ezért a termelés nem tud minden igényt kielégíteni. Különösen júniusban, júliusban, augusztusban nagy a halhús-hiány. Ezért lényegesen növeltük a nyári halászatot. Ez azonban csak arra volt elégséges, hogy a vendéglátóipar és az üzemi étkezés igényét szűkösen kielégítse. Ebben az időszakban piaci árusításra nem jutott hal. A minőség javulásával az éven át megszervezett folyamatos ellátás esetén a kereslet további fokozódása várható.

A jövedelem alakulása lényegesen befolyásolja a halfogyasztást.

Hazánkban a jövedelem növekedésével a következőképp alakult az 1 főre jutó átlagos halfogyasztás és egyes főbb élelmiszerek fogyasztása 1955-ben a különböző jövedelmű munkás- és alkalmazott családokban.

Megnevezés		Családtagonkénti havi átlagos jövedelem (Ft)				
		320	450	600	750	1070
Kenyér	kg	111,60	111,60	114,00	112,80	114,00
Rizs	kg	0,95	1,30	1,59	1,93	1,89
Cukor (tisztán)	kg	18,00	21,60	24,00	26,40	27,60
Déligyümölcs	kg	0,22	0,39	0,52	0,66	0,79
Sertéshús	kg	4,29	6,30	7,79	9,34	10,76
Marhahús	kg	3,44	4,21	4,57	4,98	5,01
Borjűhús	kg	0,19	0,23	0,20	0,35	0,38
Füstölthús.....	kg	0,65	1,14	1,67	1,99	2,19
Baromfi.....	kg	2,75	4,24	6,00	7,75	8,76
Hal.....	kg	0,31	0,54	0,70	0,71	0,73
Tej.....	liter	67,20	79,20	86,40	88,10	90,00
Állati zsír.....	kg	8,45	10,40	12,01	12,21	13,83
Növényi zsír	kg	1,53	1,39	1,45	1,44	1,27
Szalonna	kg	1,12	1,83	2,68	2,72	3,09

A táblázatból világosan látható, hogy kezdetben a jövedelem növekedésével arányosan nőtt a halfogyasztás. A folyamatos ellátás hiánya miatt a nagyobb keresetű családok fogyasztása azonban nem tudta tartani a kezdeti növekedési ütemet.

Export

Magyarország halexportja az 1920-as évek előtt nem volt jelentős. Az export lényegében akkor indult meg, amikor a tógazdaságok építése szélesebb körben megvalósult, és az intenzív pontyhús-termelés már meghaladta a hazai igen szűkös életszínvonal támasztotta igényeket. Exportunk jelentős része tógazdasági élőponty volt, és ma is az. Kis mennyiségben került kivitelre balatoni fogas-süllő, ami a magyar halnak jó hírnevet teremtett a világpiacon. Általában Ausztriába, Németországba, Lengyelországba és Csehszlovákiába szállítottunk, esetenként Anglia, Svájc és Olaszország is érdeklődött és vásárolt magyar halat.

A felszabadulás előtt legtöbbet 1933-ban exportáltunk: 15 930 q-t, 1935-ben 11 710, 1938-ban 9650 q-t. A felszabadulás után először 1950-ben adott el külkereskedelmünk nagyobb mennyiséget: 5810 q-t. 1953-ban értük el a felszabadulás előtti évek kivitelének átlagát, 10 480 q hal külföldre való eladásával. Idén exportunk meghaladja a 15 000 q-t, ami a felszabadulás előtti, az 1934–1938. évi átlagnál mintegy 50 százalékkal nagyobb.

A halexport alakulása a felszabadulás után (q-ban) a következő volt: 1947 = 820, 1949 = 1510, 1950 = 5810, 1951 = 8750, 1952 = 6410, 1953 = 10 480, 1954 = 9670, 1955 = 8990, 1956 = 8281, 1957 = 15 233.

Az igények jobb kielégítése, további piacok felkutatása útján a hal exportja a jelenleginek többszörösére növelhető, különösen azért, mert a közeli piacokra élve szállítható.

Előre tekintve 15 éves távlati terüinkre, arra a következtetésre juthatunk, hogy a halhús-termelést az erősen növekedő igények kielégítésére 1975-ig legalább a mainak három-

négyszeresére kell emelni. E hatalmas fejlesztés megvalósítása elsősorban anyagi lehetőségeink függvénye. Természeti adottságaink, a termelés gazdaságossága a szükséglet maximális kielégítését teszi indokolttá. Ezért a tervezésnél három alternatívát állítottunk fel, mely szerint a 15 éves terv végére 20 000, 30 000, illetve 40 000 tonna halat lehet előállítani, attól függően, hogy melyik alternatívát tudjuk anyagi eszközökkel jól alátámasztani. A mai, mintegy 1 kg-os 1 főre jutó halfogyasztás így 2, 3, illetve 4 kg körül alakul, ami még mindig lényegesen kisebb a szomszédos fejlettebb országok fogyasztásánál.

Termelési adottságaink

Éghajlat

A halászat fejlesztését természeti-gazdasági adottságaink is indokolják. Hazánk klímája különösen kedvező a halhús-termelésre, elsősorban a pontytenyésztésre. A hosszú meleg nyár következtében vizeink gazdagok természetes táplálékokban, tehát tetemes mesterséges takarmány használható fel halhús-termelésre. A sok napfényes óra következtében az etetési időszak aránylag hosszúra nyúlik és egyenletes lehet. Ennek hatása a területegységre kivetített kitűnő eredményekben mutatkozik meg. Az évi napfénytartam órákban (30 év átlaga) a következő: Bécs 1782, Klagenfurt 1816, Berlin 1614, Breslau 1629, Stuttgart 1546, Prága 1773, Krakó 1796, Sulin 2246, Szófia 2049, Mostár 2207, Róma 2362, Közép-Alföld 2072.

Terület

Az épülő vízrendszereink (Tiszalök stb.) adta lehetőségek — és ezen belül elterülő terméketlen talajok — bevonása az intenzív mezőgazdasági termelésbe mind a halhús-termelés növelését, mind ezen talajok bizonyos fokú megjavítását is szolgálja.

Szándékosan írtunk „terméketlen” területeket, mert ha csak a halterme-

lés igényeinek szempontjából vizsgálnánk a tóépítést, azt kellene mondani, hogy elsősorban jó szántóföldi vagy rétterületeken létesítsünk tavakat. A víz természetes hozama itt a legnagyobb, itt tudunk legtöbb mesterséges takarmányt felhasználni, a legnagyobb átlagterméseket, alacsony önköltséget elérni.

Sűrűn lakott országokban — így nálunk is — az a felfogás, hogy a viszonylag kevés szántónak elsősorban az életszínvonal emeléséhez szükséges egyéb állati és növényi termékeket kell megteremnie, ezért ilyen területeket tógazdaság létesítésére kiszakítani nem kívánatos. Nem is volna helyes ez, amikor igen sok olyan — mezőgazdasági termelésre alkalmatlan — területtel rendelkezünk, mely ma jóformán semmi hasznot sem hajt a népgazdaságnak. Ezek a terméketlen talajok a tógazdasági üzem formájában bevonhatók az intenzív termelésbe. Így — ellentétben a halászat egyoldalúan látó híveinek véleményétől — az új tógazdaságokat elsősorban szántóföldi művelésre alkalmatlan területeken kell létesíteni. A Dunántúlon olyan mélyfekvésű és vizenyős területeket, melyek rétnek és legelőnek értéktelenek, az Alföldön főképp terméketlen, szikes területeket célszerű tógazdasági művelésbe vonni. Ezáltal a népgazdaság számára a ma még hasznavehetetlen területek értékben a legjobb búzaföldek hozamának többszörösét adhatják.

A szikes talajok megjavítását is segíti a tógazdasági üzem. A halastó intenzív trágyázással, majd váltva a szántóföldi termeléssel, a sókimosás és a termőhumusz-kialakítás eredményes útja lehet. Ilyen adottságaink különösen nagyok a Hortobágyon, a Duna—Tisza közén, s a Dunántúl egyes mélyfekvésű, elvizesedett rét-területein. Egyik legszebb mezőgazdasági alkotásunk, a Tiszalöki Erőmű hatalmas területek öntözéséhez szolgáltat ma vizet. Nagy víztömegek érkeznek a Hortobágyra, ahol ezek az öntözőművek hivatottak az öntözéses gazdálkodáshoz szükséges vízmennyiséget biztosítani.

Az öntözéses gazdálkodás ezen a vidéken csak lassú fejlődés eredménye lehet. Egyedül a víz ehhez nem elégséges. Sok egyéb üzemi — elsősorban talaj — adottság megteremtése is szükséges ehhez, s ezek ma még a Hortobágyon nincsenek meg. Az eredményes öntözéses gazdálkodást fejlett szántóföldi termelésnek kell megelőznie. Emellett szükséges a talajerő fenntartásához megfelelő állatállomány, elégséges munkaerő és gép. Csak ezek együtt teszik lehetővé, hogy a termelés az öntözővíz segítségével korszerűbb és hatékonyabb legyen. Ellenkező esetben az öntözővíz káros és a talaj elpusztulására vezet.

Ma, amikor ezek az üzemi adottságok kevésbé vannak meg, mint az öntözővíz, a tógazdaságok hasznosan egészítik ki ezt a hiányt. Sokan élnek azzal az ellenvetéssel, hogy a kiterjedt rizskultúrák miatt öntözőrendszereink nem tudnak újabb termelési feladatokat ellátni. A tógazdaságok ilyen szempontból is előnyösen használják ki nagy öntözési beruházásainkat. Ezek üzemvíz-szükségletei sokkal korábban jelentkeznek, mint a rizs vagy az öntözéses termelésé, nyáron pedig a pótláshoz szükséges vizet a rizsárasztás után vagy esők alkalmával kaphatják meg. A tógazdaságok árutermelésükkel nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy a nagy öntöző-beruházások (Tiszalök stb.) költségei minél előbb megtérüljenek.

Különösen a száraz klímájú Hortobágyon látszik nagy jelentőségűnek az új tavak hatalmas párolgó felülete. A sok víz feltétlenül hat a jobb mikroklíma kialakulására, befolyásolja a vidék kedvezőbb csapadékelosztását. Ha a Hortobágyot hazánk „ezer tó országává” tesszük, felhasználva a természet nagy átalakító erejét, 15—20 év alatt maga teremti meg azokat az anyagi erőket és termelési adottságokat, amelyek az intenzív öntözéses gazdálkodáshoz kelleneek.

Nem sokkal kisebbek a lehetőségeink a Duna—Tisza közén. Itt egyes területeken az úgynevezett „Átok

csatorna" elvitte a belvizeket, és sivatagosodást indított meg. E vidéken különösen szükséges a mezőgazdasági termelés fejlődéséhez, hogy intenzív tógazdaságokkal hasznosan adjuk vissza azokat a belvizeket, amelyek korábban kedvezőek voltak a termelésre, telítve tartották az al-talajt, és védelmet nyújtottak a szárazság ellen.

E térségben a tavak létesítésének lehetőségéről sok vita volt. Ezért 1953-ban a Kiskunságban próbatavat létesítettünk. Ennek első lehalászása rávilágított arra a hatalmas halhús-termelési lehetőségre, amely itt a tógazdaságok építésével kiaknázható. A tóban holdanként 8,16 q hal termelt. E tavak olyan területen fekszenek, ahol soha még szénát sem tudtak kaszálni, a tavaszi szárazság idején csak a szikso virágzott rajta.

A szennyvizek felhasználása

A németországi tapasztalatok alapján számításba kell venni a gyári mérgező anyagoktól mentes szennyvizek halhús-termelésre való felhasználását is. A közművesített települések szennyvizei a közelben létesített tógazdaságban kimeríthetetlen táplálékot adnak a halhús-termeléshez. Ilyen szennyvíz-tógazdaságban nem kell mesterséges takarmányt etetni, a hozam enélkül is kat. holdanként körülbelül 6–7 q, sőt kedvező esetekben ennek kétszerese is lehet. Nálunk az iregszemcei malom alatti szennyvízzel táplált tó hozama etetés nélkül 8–16 q/kh volt.

Rizsföldi haltenyésztés

Kedvező halhús-termelési lehetőségeink adódnak a rizstelepeken. Ezeket ma még jóformán nem használjuk ki. Hogy e területeken biztonságosan tenyészthessünk halat, a rizsföldeken először úgynevezett kiegészítő tógazdaságokat kell létesíteni. Ezeknek a rizsföld méretéhez igazodó nagyságú tavakból és teleltetőkből kell állniuk. Általában a rizszel bevetett terület 5–10 százalé-

kára méretezhető. A rizsföldek között általában megvan a szükséges terület olyan laposabb fekvésű helyeken, amelyek rizstermelésre nem voltak bevonhatók, elvizesedtek, ma semmire sem használhatók.

Víztárolók

A halhús-termelés lehetőségei kihasználhatók az öntözőrendszerekben épülő víztárolókban is, amelyek a nyári öntözési időnyig tartalékolják a vizet. A napfény hatására fejlődő haltáplálék-szervezetek ezekben is kifejlődnek. Nemespontyunk itt is megnő a kívánatos nagyságúra. A lehalászás itt a nyári hónapokra esik, amikor nemcsak halban, hanem egyéb húsokban is szűkös az ellátás. Úgy látszik az üdülők, a vendéglátóipar megnövekedett hal-szükségletének kielégítése ez úton a leggazdaságosabb, mivel így a nyári halászáttal nem kell megszakítani az egyéb tógazdaságok termelési munkáját. A tárolókban termelt hal önköltsége — reális számítás szerint — kisebb a tógazdasági hal önköltségénél.

Természetes vizeink

A halhús-termelés lényegesen fokozható természetes vizeinken is. Ezelőtt 50–60 évvel a halhús-termelés a természetes vizekre szorítkozott. Ezek bővelkedtek a különféle halakban.

A folyók szabályozása lényegesen csökkentette a hal életterét, megszűnt a halbőség. A kanyarok átvágása kikapcsolta a legkedvezőbb szaporodási helyeket, az árvíz rövidebb úton, gyorsabban, nagyobb mélységben vonult le, így a víz hőfoka is alacsonyabb, s ez is korlátozza a szaporodást. (L. a következő oldalon levő táblázatot.)

A szocialista szektor kezelésében levő Balatont — amely Közép-Európa legnagyobb tava — halászati szempontból ma még nem használjuk ki kellően. A felszabadulás után intenzívebben halásztuk ki a halat, de az utánpótlásról nem történt kellő gondoskodás.

Természetes vizeink területi megoszlása (kh)

Megnevezés	Terület	Összes	Állami	Htsz	MOHOSZ + egyéb
			kezelésben		
A) Tavak:					
1. Balaton	106 000	115 842	106 000	—	—
2. Velencei-tó	3 967		—	—	—
3. Fertő-tó	3 200		3 200	3 967	—
4. Kisebb tavak	2 675		—	585	2 090
B) Folyóvizek:					
5. Duna	56 860	59 594	—	—	—
6. Rába, Rápca, Répce	1 216		—	—	—
7. Sió, Koppány, Kapos.....	1 518	31 846	—	51 989	7 605
8. Tisza	25 773		—	—	—
9. Túr, Szamos.....	1 386		—	—	—
10. Bodrog	1 200		—	—	—
11. Maros.....	973		—	—	—
12. Hernád	1 019		—	—	—
13. Sajó	1 295		—	—	—
14. Zagyva, Tarna.....	200		—	28 673	3 173
15. Körösök	4 181		4 181	4 181	—
16. Dráva	1 911		1 911	1 911	—
17. Zala	600	600	—	—	600
18. Pisztrángos patakok	200	200	—	—	200
19. Egyéb vizek.....	6 032	6 032	—	4 650	1 382
Összesen:	220 206	220 206	111 111	94 045	15 050

A statisztikai adatok szerint a felszabadulás előtti 45 év átlagában 8958 q halat fogtak ki a Balatonból. A felszabadulás utáni két 5 év átlagában a termelés a következőképpen nőtt: 1946–1950-ig 14 750 q, 1951–1955-ig 17 451 q.

Különösen megnőtt a Balaton tömeghalának: a keszegnek (a fogások 75–80 százalékának) a kitermelése; az átlagos halfogás 1901–1945-ig 606,3 tonna, 1946–1950-ig 1137 tonna, 1951–1955-ig 1366 tonna.

E nagy fogások ellenére a kifogott keszegek átlagsúlya normálisnak mondható. Ez igazolja, hogy az intenzívebb kitermeléssel meggyorsult a keszeg fejlődése. Fiatalabb korban válik piaci áruvá, és így a Balaton haltakarmány-készletének nagyobb százaléka jut hústermelésre, csökken az életfenntartáshoz szükséges takarmánymennyiség.

Nem fejlődött kellően a nemeshal- (a ponty-, a fogas-, a harcsa-) állomány; az átlagos halfogás 1901–1945-ig 1398 q, 1946–1950-ig 1476 q, 1951–1955-ig 1544 q. A pontyállo-

mány csökkent: a statisztika kevesebbet mutat ki, mint a felszabadulás előtt volt.

Egyéb természetes vizeink nagyobbik része halászati termelőszövetkezetek kezelésében van. Zömét nagy folyóink alkotják, de ide tartozik még a Velencei-tó, a Fertő-tó és egyéb kisebb tavak, amelyek egy része horgászkezelésben van.

A túloldali táblázatból következtethetünk természetes vizeink halállományának minőségi összetételére. A vizeinkben élő halak zöme vegyes fehérhal és törpeharcsa. Ezek lassan fejlődnek és csak 5–6 éves korban kerülnek hálóba.

Nagy a gyomhalak aránya. Ez arról győz meg, hogy ezen a területen sok a tennivalónk. A gyomhalak a szabadvizekben a halhús-termelés lehetőségeit minimálisra csökkentik, kis értékű halhús-termelésükkel korlátozzák a nagyobb jövedelmezőség elérését. Ezért természetes vizeinkben — a Balatonon is — olyan gazdálkodást kell meghonosítanunk, amely a halhús-kitermeléssel egyide-

A kifogott halállomány minőségi megoszlása %-ban

Megnevezés	Országosan	Dunán	Tiszán	Körösökön	Velencei tavon
Ponty	12,14	9,96	15,43	21,70	32,53
Süllő	3,96	2,43	3,93	8,18	15,08
Harcsa.....	4,60	1,56	9,95	12,51	3,35
Csuka	6,37	6,94	11,11	4,91	11,07
Kecsege	1,06	0,50	2,25	—	—
Márna	4,02	3,91	5,79	0,48	—
Vegyes fehérhal ...	56,45	65,30	36,74	36,34	37,66
Törpeharcsa	11,40	9,40	14,80	15,88	0,31
<i>Összesen:</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>
Ragadozóhalak összesen:	14,66	10,95	24,99	25,60	29,50
Vegyes fehérhal és törpeharcsa összesen:	67,85	74,70	51,54	52,22	37,97

júleg gondoskodik az elégséges utánpótlás biztosításáról. Olyan halfajok szaporodását kell előmozdítanunk, amelyek a víz természetes táplálékait a legjobban hasznosítják, és minden eszközzel irtják az úgynevezett szeméthalfélét (s mindezt természetesen a ragadozóhalak táplálékszükségletének figyelembevételével).

A természetesvízi halhús-termelés növeléséhez a mainál lényegesen több szakmai segítség szükséges. A felozlatott halászati felügyelői hálózat nélkülözése napról napra nehezebb, ezért a jövő eredményesebb termelése végett a halászat egységesebb irányítását szervezetileg is sürögösen meg kell oldani.

A halhús-termelés gazdaságossága

Takarmányok hasznosítása

Az állattenyésztésben egyik legfontosabb mérőszámunk a takarmányhasznosítás. Ezen azt értjük, hogy egységnyi mennyiségű takarmányból az állat mennyi élősúlyt, tejet, tojást stb. termel. A melegvérű állatoknál általánosan elismert, hogy egy kg élősúly termeléséhez a sertésnek körülbelül 5 kg kukorica, a szarvasmarhának körülbelül 7 kg kukorica vagy ezzel egyenértékű ta-

karmány szükséges. Természetesen ezek a számok csak durva átlagok, mert a takarmányhasznosítás igen különböző az állatok fiatal vagy öreg korában, más ha a tartási körülmények kedvezők az állatra vagy kedvezőtlenek. A haltenyésztésben azt tartják, hogy 1 kg halhús termeléséhez — ha csupán abraktakarmányt számítunk — 4,5 kg kukorica, 3–3,5 kg csillagfürt vagy ezzel egyenértékű egyéb abrakféle szükséges. Ha a szokásos takarmányértékesítési százalékban fejezzük ki ezt, akkor azt látjuk, hogy a sertés 20 százalékkal, a szarvasmarha 16 százalékkal, a hal 22,5 százalékkal értékesíti a kukoricát vagy az ennek megfelelő értékű takarmányt.

Ez azonban nem ad hű képet, mert a halászatban a takarmány másképpen értékesül. Itt azt kell számításba venni, hogy egy mázsa kukoricából a halastóban mennyi halhús képződik. Mivel a halaknak természetes táplálékra (melyek a napfény energiájának hatására képződnek a vízben) feltétlenül szükségük van, ezért pusztán kukorica-felhasználást nem is szabad számítani, hanem figyelembe kell venni a természetes hozamot is. Ez tavanként különböző. Nagy átlagban 1–2 q a tényszámok szerint. Kivételes esetekben 3 q is lehet. Ha tehát azt

vesszük, hogy egy tóban feletettünk holdanként 9 q kukoricát, ebből a természetes hozammal együtt 3 q halhús termelődött (amit a tényszámok igazolnak), akkor a takarmányértékesítés 33 százalékos. Így az összehasonlítás már egészen más képet mutat: sertés 20 százalék, szarvasmarha 16 százalék, hal 33 százalék.

Népgazdasági számításokban és az üzemi kalkulációkban egyaránt ezt kell számításba venni, mert a kukoricát vagy az ezzel egyenértékű abraktakarmányt a sertésnek vagy a szarvasmarhának más szántóföldön kell megtermelni és a sertések vagy szarvasmarhák számára épített külön szállásokban feletetni.

A természetes hozam pedig nem olyan tényező, melyet ne lehetne növelni. A rendszeres trágyázás, a helyes gépesítés, a tókarbantartás és az egyéb intézkedések nyomán máris évről évre nő a természetes hozam, s a tudományos munkával már elért eredmények gyakorlati megvalósításától is jelentős növekedést várhatunk.

Váltógazdálkodás

A váltógazdálkodás újabb eredményei kitűnő lehetőségekre hívják fel e területen a figyelmet. Ez utóbbi lényege az, hogy háromévenként megszakítjuk a tógazdasági üzemelet, és szántóföldi termelést iktatunk be a tófenéken. Dunántúli tavak esetében az esővíz által lehordott és leülepedett sok szervesanyag a tófenék termőképességét igen előnyösen befolyásolja, kiváló terméseredményeket biztosít. A Tiszántúl gyenge talajain a tapasztalat szerint, ha a tófenéken kellő iszap gyűlik össze, a szántóföldi művelés szintén eredményes. Igen fontos, hogy e térségben akkor töltsük fel a tavakat, amikor a Tisza „szöke”, tehát árad. Ekkor a víz sok humuszanyagot hoz magával. Ez — a hároméves vizes üzemeltetés biológiai életével együtt — elegendő tápanyagot halmoz fel az egyévi szárazföldi termeléshez.

A két üzemeltetési mód váltogatása a vízi és a szárazföldi termelés szempontjából egyaránt hasznos. Ered-

ményes a halhús-termelés fokozása szempontjából azért, mert a minden negyedik évben alkalmazott szárazföldi termeléssel igen sok szervesanyag kerül a tófenékebe, ami a vízben termelődöttel együtt gazdagítja ennek biológiai életét, és szinte „szűz tóvá” teszi azt. E felújított tóterület három évi halhústermelése előreláthatólag nem lesz kisebb — éppen az említettek miatt —, mint a folyamatos halhús-termelés négyéves mennyisége. A szárazföldi művelés egy éve a felhalmozódott iszap miatt alkalmas rá, hogy a három év haltakarmány-szükségletét nagyrészt megtermelje.

A váltógazdálkodás előnyös a gyomok irtására is. A víz irtja a szárazföldi gazokat, a szárazonállás a káros vízinövények életterét szünteti meg. A szántóföldi művelés elpusztítja a halbetegségek kórokozóit. A szárazonállás kiválóan alkalmas rá, hogy a tavon elvégezhesük a felújítási munkákat.

A szántóföldi időszak hozama lényegesen növelhető öntözéssel. Ez könnyen megvalósítható az alföldi tavaknál. Itt azért is fontos, mert ezek rendszerint gyenge, szikes talajon létesültek, a vékony feltalaj kevés vizet tud raktározni, a gyakori szárazságok a termést veszélyeztetik.

Bizonyításul közöljük az Ohati Állami Gazdaság erősen szikes talajú „csípő” tavában 1957-ben elért eredményeket (l. túldoldali tábl. q/kh).

Az eredmények általában jónak mondhatók. Különösen örvendetes a szemescirok nagy termése, amely kiváló haltakarmány. Nagyon jó a napraforgó, kitűnő a fehérvirágú somkóró terméseredménye. Ez utóbbinak igen értékes magtermése mellett még az is nagy előnye, hogy gyökerei áttörik a szikoszlopot, így talajjavító tulajdonsága is biztató. Jó termést adott az édes szudáni cirokfű. Ennek szemtermése mellett hatalmas szalmatermése (61 q) a cirokszárral együtt cellulóze alapanyag szempontjából is figyelemre méltó. A kukorica hozama is meghaladja a környező szántók ez évi eredményeit.

Megnevezés	T á b l a				Átlag	Szalma	Megjegyzés
	I.	II.	III.	IV.			
Zab	10,44	10,14	10,84	9,92	10,33		vetve IV/22
Fehér somkóró	3,62	5,46	6,28	5,74	5,22	30	
Alex. here.....	1,66	1,50	2,12	1,40	1,67	29	
Édes szudáni fű.....	12,72	12,54	12,40	12,56	12,56	62	
Kukorica	20,92	23,16	20,32	20,70	21,28		csöves
Napraforgó	10,82	12,14	13,34	13,98	12,57		
Szegl. lednek	3,54	1,80	4,36	2,00	2,90		
Szója	3,12	2,52	2,56	2,64	2,71		
Szemescirok	19,78	22,64	24,06	20,76	21,80	62	

Beruházás

Igen fontos előny, hogy a halasztavak létesítése nem anyagigényes beruházás. Holdanként 1 m³ beton-szükséglettel számolunk. Ez olyan kevés, hogy a tóépítést szinte anyag-nélküli beruházásnak minősíthetjük. A tavak építése a nálunk használatos gépekkel teljesen gépesíthető. Ma (a terület természeti adottságától és a gépi munka árától függően) 5000–15 000 forintba kerül 1 kh-nyi tó létesítése. Annyi kitűnő tóépítésre alkalmas adottságunk van, hogy holdanként mintegy 5000 forintos költséggel is még sok tavat építhetünk.

A halastó építésének gazdaságosága kidomborodik, ha a talajjavítási, a rizstelepek építési és rekonstrukciós költségeivel hasonlítjuk össze. Ma a savanyú talajok javítási költsége körülbelül 1141 forint/kh, a szikes talajoké 3200 forint/kh. A rizstelepek építése 5000–9000, rekonstrukciójuk 4000–8000 forintba kerül holdanként. Ha azt számítjuk, hogy a halastó létesítésével egyrészt talajjavítást végzünk, másrészt öntözésre teszünk alkalmassá területeket, ahol később rizstermelés is lehetséges, azonkívül a népélelmezéshez igen értékes állati fehérjét és jól exportálható terméket termelünk, akkor a beruházások odaitélésekor a halasztavak nem lehetnek hátrányos helyzetben. A talajjavítási költségek a jelenlegi belföldi árakat számítva, 3–5 év alatt megtérülnek. A halastó építési költsége hasonlóképpen 3–5 év alatt térül meg, attól függően, hogy milyen területen épül a tó.

Az öntözéses és a meliorációs beruházások elbírálásakor a jövőben az összehasonlítást szélesebb távlatokra kell kiterjeszteni, hogy az öntözés, a rizstermelés és a halászat érdekei összeegyeztethetők legyenek. Ebből az összehasonlításból az következik, hogy elsősorban a kietlen szikes területeken olyan váltógazdálkodás bevezetése indokolt, ahol a haltenyésztés, a rizstermelés és a szántóföldi kulturák a természeti adottságoktól függően részesednek. Így a tógazdasági beruházás végeredményben az öntözhető terület növelésére is szolgál, s ez a mezőgazdasági termésfokozás egyik biztos bázisa.

A halastavi beruházás még gazdaságosabb, ha a modern halászati módszereket (például a szöktető rendszert), s a gazdaságos üzemvezetés (a gépesítés, a víziközlekedés, a szállítás stb.) helyes elveit fokozatosan megvalósítjuk.

Export-gazdaságosság

A magyar hal jó hírnevet szerzett a világpiacon. Emiatt napról napra keresettebb. Bizonyára szerepet játszik ebben a klimatikus viszonyok mellett a talaj összetétele és a víz minősége is. Ízletességét a külföldi piacok nagyobb árral honorálják. Jelenleg az élő sertésnél kedvezőbb áron értékesül.

A hal exportja területegységre vetítve nagyobb devizabevételt hoz, mintha élő sertést vagy élő marhát exportálnánk. Ha azt vizsgáljuk, hogy 1 kh takarmány termelésével

mennyi devizaforintot tudunk termelni hal-, sertés- vagy szarvasmarha-hasznosítással, akkor arra a megállapításra jutunk, hogy közepesen jó abraktermést feltételezve, 1 kh-ról a tőkésországok viszonylatában könnyűsertéssel körülbelül 1182, hízott marhával körülbelül 1398, hallal körülbelül 1966 devizaforintot tudunk termelni. A nagyobb hozam mellett az sem elhanyagolható tényező, hogy tőkésországokban a sertés eladása rendkívüli nehézségeket okoz, halunk elhelyezésére pedig jó lehetőségek vannak.

Ha azt vizsgáljuk, hogy 1 dollárt mennyi belföldi forint kiadásával tudunk kitermelni, akkor kiderül, hogy a tőkésországok viszonylatában 1 dollár kitermeléséhez az állami szektor önköltsége alapján hízó marhánál 51,81 forint, könnyűsertésnél 39,50 forint, halnál 25,87 forint szükséges.

Tehát a legkedvezőbb a hal exportja.

Nem érdektelen az a gazdaságossági összefüggés sem, hogy 1 q termékhez mennyi takarmány szükséges – világpiaci áron számolva. Ha 1 q árpa világpiaci ára 64,5 Dft, akkor 100 kg sertéshúshoz 322 Dft, de 100 kg halhoz csak 194 Dft szükséges. Ha a takarmány világpiaci árát 100-nak vesszük, akkor takarmányértékesülési indexe sertés esetében 241,8, halnál 412,4. Tehát a halhús-

termelés fokozása még abban az esetben is gazdaságos lenne, ha import-takarmánnyal történne.

Önköltség

A haltermelés zömét az állami gazdaságok tógazdaságai adják, ezért helyes, ha az önköltséget az állami gazdaságokban elért melegvérű állatok 1 kg-jára jutó önköltséggel hasonlítjuk össze. Az 1957. évi tény indexszámok, ha a hal önköltségét 100-nak vesszük, a következők: növendékbika 181,4, növendéküsző 198,7, hízó marha 208,7, sertéstenyésztés 238,4, süldőnevelés 138,9, sertéshizlalás 130,1, hal 100,0.

A hozamok növelésével, a gépesítés fokozásával, jobb tenyésztői munkával, szakszerűbb irányítással a hal önköltsége még lényegesen csökkenthető.

Az adatokból látható, hogy a hal önköltsége így is lényegesen kedvezőbb a melegvérű állatokénál. Ebben az önköltségben pedig jelentős tétel a vízdíj, amely nálunk rendkívül nagy, mert a vízdíj a világpiaci áránál hazánkban lényegesen drágább rizs árához igazodik. Más országokban a rizs belföldi kereskedelmi ára egyéb élelmiszercikkekhez viszonyítva a miénknél jóval alacsonyabb. Erdemes megvizsgálni néhány élelmiszer kiskereskedelmi árát a külföldi országokban:

Megnevezés	Fehér búza-kenyér	Rizs	Burgonya	Sertés rövidkaraj	Hal	Zsír
Ausztria (Schilling)	5,50	6,00	1,00	30,00	21,00	14,40
Dánia (Korona)	1,53	2,36	0,51	8,11	1,92	3,00
Anglia (Pence)	9,40		6,90	110,90	49,60	50,70
Franciaország (Frank)	69,00	170,00	14,00	482,00	205,00	305,00
Hollandia (Ft)	0,52	0,96	0,18	4,32	1,11	1,60
Jugoszlávia (Dinár)		225,00	17,00	251,00	145,00	224,00
Nyugat-Németország (Márka)	0,93	1,02	0,19	5,28	1,74	3,32
Svédország (Korona)	1,85	1,65	0,53	6,99	4,14	4,00
Svájc (Frank)	0,73	1,59	0,39	9,23	4,20	2,58
Egyesült Államok (Cent)...	39,20	38,80	9,90	178,60	93,00	44,10
Kanada (Cent)	28,20		7,40	151,70	81,60	47,40
Magyarország (Ft)	3,00	16,00	1,10	30,60	20,00	30,00

Igen érdekes egyes országokban a kenyér és rizs viszonyának indexszáma. A rizs ára a kenyérhez viszonyítva (a kenyér ára = 100) a következő: Ausztria 128,6, Dánia 154,2, Franciaország 246,3, Hollandia 184,6, Nyugat-Németország 109,6, Svédország 89,1, Svájc 217,8, Egyesült Államok 98,9, Magyarország 533,3.

Ezek a számok is igazolják, hogy a belföldi rizsár alapján megállapított vízdíjak igen magasak. E magas díj különösen a termelőszövetkezeti tógazdaságok fejlődésére káros és akadályozó. Sok helyütt a halastavak belvíztárolásra is felhasználhatók, így feleslegessé válik igen költséges víztárolók megépítése. Ez esetben — véleményünk szerint — a vízdíj felszámítása teljesen indokolatlan. A vízdíj szolidabb keretek közötti megállapítása esetén a hal önköltsége 1–2 forinttal csökkenne. Ez igen kedvezően hatna a termelési kedvre és újabb területek megépítésére.

A kapitalista rendszerben csak a nagy uradalmaknak volt lehetőségük halastavak létesítésére. A tavak hozamának kihasználása nagyüzemi méretekben gazdaságos. A tőkezelés, őrzés, karbantartás, gépesítés csak nagyüzemi gazdálkodással biztosítható. A szocialista mezőgazdaság kibontakozása az állami szektor mellett nagy lehetőségeket biztosít a termelőszövetkezetek számára a tógazdasági termelésben. A szövetkezeti gazdálkodás belterjességéhez elengedhetetlen a termelési adottságok teljes kihasználása. Ide tartozik a

tógazdasági üzem is, amely jövedelmével nagyobb munkaegység-részesedést biztosít a tagoknak, és hozzájárul a szövetkezeti gazdálkodás megerősödéséhez.

★

Rövid cikkben lehetetlen a magyar halászat értékelésének minden részletére kitérni. Itt főképp távlati terveink szempontjából kívántunk rámutatni a halhús-termelés hazai adottságaira és gazdaságos növelési lehetőségeire. Ma, amikor minden beruházandó forintunk odaítélésekor egyik legfőbb feladatunk a gyors visszatérülés elbírálása, igen nagy figyelmet kell szentelnünk a halászatra. A halnál nagyobb a bővített újratermelés hatékonysága, mint az egyéb állattenyésztési ágakban, és a halhús-értékesítéskor realizált társadalmi tiszta jövedelem biztosítja a fejlesztéshez szükséges anyagi alapok megteremtését.

Csak néhány fontosabb kérdés rövid taglalására szorítkozhattunk, de ezek révén is bepillantást nyerhetünk a halászat közgazdasági viszonyaiba. Leszűrhető elsősorban az, hogy ez a termelési ág, amely sokszor tájékozatlanságból vagy nemtörődömségből csaknem minden támogatást nélkülözött, ma már méltán megérdemli, hogy a neki megfelelő helyet biztosítsuk a népgazdaság fejlesztésében.

Nagy László —
Ribiánszky Miklós

Gazdaságossági számítások a gépiparban

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1958. 126 o.

Mint ismeretes, a szocialista külkereskedelem gazdaságosságának vizsgálati módszeréről 1954 óta folyik vita a Közgazdasági Szemlében. Bár az elméleti vita élénk volt, a gyakorlati számítások nagyon vontatottan haladtak csak. Sem a központi gazdasági szervek, sem a termelő- és külkereskedelmi vállalatok nem végeztek rendszeresen gazdaságossági számításokat. Így alakult ki az a furcsa helyzet, hogy bár a külkereskedelem gazdaságosságának egyes részproblémái elsőnek hazánkban merültek fel,* a gyakorlati számítások területén — a lengyel közgazdasági lapok közleményei és a tavalyi liblicei konferencia tanúsága szerint —, ha átmenetileg is, de elmaradtunk.

Nagyon öröndetes ezért a Kohó- és Gépipari Minisztérium közgazdasági osztálya által kiadott „Gazdaságossági számítások a gépiparban” című munka megjelenése, mert bebizonyítja, hogy 1957-ben a gyakorlati számítások tekintetében jelentős lépés történt. A KGM egységesítette a különféle gazdaságossági számításokat és elvégeztette azokat a gépipari termékek nagy részére. A tanulmány célja — mint a bevezetőben olvashatjuk —, hogy útmutatást adjon — elsősorban a gépiparban — a gazdaságossági számításokkal foglalkozó műszakiaknak és közgazdászoknak a számítások elmélyült, megalapozottabb kidolgozásához, segítsen a számítások elemzésében, illetve felhasználásában, nem utolsósorban pedig irányt mutasson az alkalmazott módszerek további finomításához.

A mű hat fejezetből és a függelékből áll. Az első fejezet néhány, a számításokkal kapcsolatos elvi problémát vet fel. A második az alkalmazott számítási módszert ismerteti. A harmadik fejezet — amely a legnagyobb érdeklődésre tarthat számot — a számítási módszer értékelésével foglalkozik. A negyedik fejezet a gazdaságossági mutatók grafikus ábrázolását tárgyalja. Önálló fejezetet szenteltek a szerzők a gazdaságossági mutatók önköltségcsökkentés útján való javítási lehetőségeinek. Az utolsó fejezet a mutatók használatával kapcsolatos kérdéseket tárgyalja. A függelék a számításokhoz használt úrlapmintákon kívül egy összefüggő példát közöl, s ismerteti a számítások végzésére és elemzésére alkalmas grafikus módszert.

Az egész munkában megnyilvánuló alaposág és a gyakorlati számítások során felmerülő problémák módszeres tárgyalása jellemzi már az első fejezetet is. Amint azt előljáróban leszögezik, a szerzők nem törekednek a külkereskedelem gazdaságosságával összefüggő *elméleti* kérdések tárgyalására, csupán azokra térnek ki, amelyek szorosan összefüggnek a tárgyalt számítási módszerekkel. A téma ilyen értelmű leszűkítése előnyére válik a kiadványnak, mert így éppen azok a problémák kerülnek az előtérbe, amelyek az eddigi elméleti vitákból kirekedtek, illetve csak elnagyoltan lettek tárgyalva.

Ez a fejezet tárgyalja — sajnos csak nagyon röviden — a gazdaságossági számítások lehetséges céljait és ezzel összefüggésben a népgazdasági, iparági és vállalati számítási módszereket, továbbá a világpiacon ár és a valutaátszámítási kulcsok problémáját, az importanyagok devizális értékelését, a felhasznált anyagok szár-

* Csehszlovákiában a Politická Economie 1957. 4. számában jelent meg, V. Cerniansky-tól a külkereskedelem gazdaságosságáról az első tanulmány. A lengyel közgazdasági sajtóban 1956-ban bontakozott ki e tárgyban a vita.

mazás (import, hazai termelés) szerinti felosztását és a vállalati kalkuláció torzítási lehetőségeit.

A szerzők határozottan — s véleményem szerint helyesen — foglalnak állást abban, hogy egyedül e számítások alapján nem lehet dönteni az ipar fejlődésére, szerkezetének meghatározására vonatkozó iparpolitikai kérdésekben, mert azok számos egyéb, igen fontos tényezőtől is függenek.

Az alkalmazott számítási módszert ismertető fejezet három részből áll: ismerteti a gazdaságossági mutatókat, majd felsorolja a mutatók képzéséhez szükséges alapadatokat, végül összegezi a gazdaságossági számítások tapasztalatait.

A KGM gazdaságossági mutatói a közgazdasági közvélemény előtt ismertek;* ezért — úgy vélem — felesleges a képletek ismertetése, elegendő felsorolásuk: 1. kész súlyra jutó devizahozam; 2. felhasznált közvetlen anyag egységnyi devizaértékére eső nettó devizabevétel; 3. devizaár egységére eső hazai önköltség és 4. az alapanyagok világpiacon devizaárával csökkentett devizahozamra eső hazai ráfordítás.

Az első mutatóról a szerzők megjegyzik: alkalmas ugyan arra, hogy megállapíthassák, milyen arányban van ipari termékeink készsúlya a világpiacon értékesítésre kerülő külföldi gyártmányok készsúlyával, megfelelnek-e azoknak, nehezebbek vagy könnyebbek; de mélyebb és sokoldalúbb elemzésre nem alkalmas. A harmadik mutató mellett csak azt az érvet hozzák fel, hogy könnyen képezhető és leszögeznek, hogy az árrendszer torzításai miatt közgazdasági elemzésre nem alkalmas.

A második és a negyedik mutató a devizahozam, illetve a Nagy Tamás-féle fázishozam-mutató újabb változata. A KGM 2-es mutató abban különbözik az eddig ismert devizahozam-mutatótól, hogy nem a *ténylegesen importált*, hanem a *közvetlen* anyagok devizahozamát mutatja, a 4-es pedig a Nagy Tamás-féle fázishozam-mutatótól abban tér el, hogy a közvetett költségekkel is számol.

A hazai közgazdasági irodalomban több szerző — köztük e sorok írója is — pálcát tört a devizahozam-mutató felett. A KGM közgazdasági osztályának érdeme, hogy évek múltán újból elővette a devizahozam-mutatót. Igaz, érvelésük nem meggyőző. Mint mondják, a 4-es mutató nem mutatja, meghozza-e a termék gyártásához felhasznált anyag a kívánt devizális eredményt; pedig ez az ország mai anyaghelyzetében nem elhanyagolható szempont. A 2-es mutató éppen *erre* a kérdésre ad választ. Ez nagyjából a devizamutató melletti régi érv, amely elég könnyen cáfolható, amint az annak idején meg is történt. Feltételezve azonban, hogy a 4-es mutató két gyártmány esetében azonos értéket ad — tehát azok ezen az alapon nem rangsorolhatók, — 2-es mutatójuk viszont eltérő, kedvezőbbnek tekinthető az a cikk, amelynek nagyobb a devizahozama. A nagyobb devizahozamú cikk exportja azért előnyösebb, mert kisebb arányú reexportot, s így a külkereskedelmi forgalom alacsonyabb volumenét jelenti. Ez pedig lehetőséget ad arra, hogy csökkentjük az átlagosnál kevésbé gazdaságos exportot és importot, s így növeljük az összkivitel gazdaságosságát. Ez a szempont eddig azért került el a figyelmet, mert nem vizsgáltuk meg tüzetesen azokat a feltételezéseket, amelyeket a 4-es típusú mutatónál alkalmaztunk.

A gazdaságossági számításokhoz szükséges alapadatok és a számítások tapasztalatainak tárgyalásakor kissé háttérbe szorul a gyakorlati gazdaságossági számítások egyik alapvető problémája: az alkalmazandó világpiacon ár. Az elmúlt hónapokban végzett — eléggé felületes — adatgyűjtésből is megállapítható volt, hogy például a hengerelt acélok nemzetközi árányai 1956 és 1958 első fele között jelentősen megváltoztak; kiderült az is, hogy nem ismerjük a nemzetközi piacokon végbemenő áralakulások legfontosabb összefüggéseit. Pedig a számítások eredményét lényegesen befolyásolja az áralakulás, az árányok változása. Rendkívül érdekes lett volna, ha a szerzők megindokolták volna, milyen elgondolások alapján alakították ki árjegyzékükben az árszintet és az árányokat.

A harmadik fejezet a számítási módszer elemzésével foglalkozik. Értékeli az alapadatokat, megmutatja a hibalehetőségek forrásait és megbecsüli az esetleges hibák valószínű nagyságát. Rendkívül hasznos az a rész, amely — a hazai közgazdasági irodalomban először — e mutatók matematikai természetét ismerteti.

* Vö. Cukor György: Az ipari export gazdaságosságának számítása. Közgazdasági Szemle. 1958. 4. sz.

Külön szakasz foglalkozik a mutatók összevont értékelésével és kategorizálásával. Ennek kapcsán kísérlet történik a 2-es és a 4-es mutató összevont értékelésére. Véleményem szerint ez a munka leginkább vitatható része. Eddig ugyanis semminemű okozati összefüggést nem sikerült felfedezni a 2-es és a 4-es típusú mutatók között, így az összevont mutatónak nincs közgazdasági tartalma.

A mutatók és a számításokhoz felhasznált alapadatok közötti összefüggés diagramszerűen, jelleggörbével is kifejezhető. A negyedik fejezet részletes geometriai indokolás és levezetés nélkül a gazdaságossági mutatók ilyen ábrázolását tartalmazza.

Az utolsó két fejezet a gazdaságosság fokozásának lehetőségeivel, a különféle tényezőknek a gazdaságosság fokára való hatásával foglalkozik, és tárgyalja az egyes gazdasági szerveknek a gazdaságossági számítások felhasználásával kapcsolatos teendőit.

Összefoglalva: Megállapítható, hogy a Kohó- és Gépipari Minisztérium közgazdasági osztálya úttörő munkát végzett a gazdaságossági számítások területén. E számítások legfőbb eredménye talán nem is a kapott adattömeg — bár ez sem lebecsülendő —, hanem az a gépgyárakban lépten-nyomon tapasztalható jelentős változás, ami a gépipar vezetőinek szemléletében, a gazdaságosság jelentőségének megítélésében végbement. „A gazdaságossági számítások a gépiparban” című munka megjelentetése jelentős segítség a számításokkal foglalkozó közgazdászoknak és mérnököknek munkájuk javításához, a gyakorlati gazdaságossági számítások tökéletesítéséhez.

Máriás Antal

Dr. Susánszky János: Az üzemszervezés alapjai

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1958. 147 o.

Fellendülőben levő üzemszervezési szakirodalmunk egyik legújabb terméke Susánszky János most megjelent munkája.

A könyv — az üzemszervezési módszertan ismert tagozódásának megfelelően — négy részből áll. Az első rész a helyzetvizsgálattal, a második a helyzetvizsgálati kép elemzésével foglalkozik, ezt követi az elemzés eredményeképpen kialakult át-szervezési terv tárgyalása, és végül e terv végrehajtása: az új szervezet bevezetése. A szerző megállapításai általában minden iparvállalatra érvényesek, a szakmai egyoldalúságot ebben a vonatkozásban sikerrel elkerülte. Ugyanakkor azonban, láthatóan különösebb indok nélkül, erősen előtérbe kerül nála a *termelésirányítás* kérdése, (az ezzel kapcsolatos fejtegetéseket és megoldásokat tartjuk könyvben a legértékesebbeknek és leghasználhatóbbaknak), míg az üzemszervezés egyéb területei meglehetősen háttérbe szorúlnak, néha az az érzésünk, hogy a szerző csupán a teljesség kedvéért emlékezett meg róluk.

Az olvasó sok jól összeválogatott szervezési példát, gyakorlati útmutatást talál a könyvben. A szerző nem receptkönyvet ad, hanem praktikus érzéssel kidolgozott megoldásokon bemutatja az olvasónak, hogyan kell adott helyzetben a feladatot felismernie és megoldásához hozzáfognia.

Az első rész a helyzetvizsgálat módszereivel és időtartamával foglalkozik. Itt vizsgálja a szerző — egyebek között — a feladatkörök és a hatáskörök kérdését, az adatfelvételezési eljárásokat, a munkafolyamatok vizsgálati szempontjait, a külső szakértő és a belső szakember kapcsolatának problémáját stb. Különösen figyelemre méltó a vállalaton belüli kapcsolatokról szóló fejtegetés. A vizsgálati munkamódszer kérdésében a szerző a munkafolyamatokénti adatfelvételt részesíti előnyben a munkahelyenkéntivel szemben, mert így „a részfeladatokat nem egymástól elvonatkoztatva, hanem összefüggésükben szemléljük”.

A második, elemző rész a személyi feltételek vizsgálatával kezdődik. Itt különösen a létszámra, a munkaerők egyenletes terhelésére és szakképzettségére vonatkozó megállapítások értékesek. A termelésirányításban dolgozók létszámát elemezve megállapítja például, hogy az utóbbi években a tervezők (programozók) létszáma egészségtelenül csökkent, a végrehajtóké (sürgetőké) viszont megnövekedett, mert „a gyár a »mindenki sürget« állapotába került... az eseti sürgetések, az elkésett, már hiányzó alkatrészek előremozdítása teszi ki a termelésirányító szervezet munkájának túlnyomó részét”.

A munkamódszerek elemzése megítélésünk szerint a könyvnek talán a legkevésbé kidolgozott része. A szerző csupán az ügyvitel „technológiájával” foglalkozik, míg a gyártástechnológia szervezési kérdéseit kikerüli. A „felesleges időközöket” vizsgálva pl. így ír: „elemoznünk kell, hogy a bizonylatok kezelése és továbbítása, az indító munkahelytől a befejező műveletig való átfutása elég gyors-e?” Ugy véljük, hogy a gyártási átfutási idő a gyártásban előforduló „felesleges időközök” és a gyártásszervezés idevágó egyéb kérdései hasonló figyelmet érdemeltek volna.

Átfogó képet kapunk ezzel szemben az ellenőrzés problémáiról, s teljes a munkahely és a munkaeszközök szervezeti vonatkozásairól adott kép is. Számos — többnyire ismert és elfelejtett — racionalizálási példa segíti az áttekintés megszerzésében az olvasót.

Az átszervezési terv készítéséről szóló harmadik részben rendszerezett képet kap az olvasó arról, hogy egy adott vállalatnál mit kell „helyi adottságnak” tekinteni. Igen értékesek a szervezési karakterisztikával (technológia, tömegszerűség, gyártási rendszer stb.) kapcsolatos fejtegetések.

Érdekes „az elemekből való felépítés elvé”-ről szóló rész is. Ennek lényege: a szervezőnek elemekre, részfeladatokra kell bontania a munkafolyamatot, így azok „helyességét, szükségességét és ésszerűségét jobban el lehet bírálni, mint egy nagyobb tevékenység komplexumát”. „A részfeladatok ellátásával arra alkalmas személyeket bízunk meg (munkamegosztás), másfelől kapcsolatokat alakítunk ki az egyes munkaerők között (munkaösszehangolás).” A munkamegosztásból vezeti le a specializációt. A munkaösszehangolás két formáját különbözteti meg: a munkaelemek területi alapon történő összegyűjtését *osztályképzésnek*, a munkaelemek végrehajtási sorrendjének megállapítását és egységbe foglalását pedig *folyamatképzésnek* nevezi.

Az előbbieken ismertetett szervezési elvek sok értékes, eredeti gondolatot tartalmaznak, egyes vonásaikban azonban nem eléggé tisztázottak, egymáshoz való kapcsolatuk pedig erőltetettnek látszik. Az elemekből való felépítés egyébként helyes elve kiegészítésre szorul: idetartozik a munkamegosztáson és a munkaösszehangoláson kívül a munkaelemek összevonása is. Az osztályképzés is elsősorban munkaösszevonás, és csak másodsorban — a szorosabb kapcsolatok kiépítése céljából — munkaösszehangolás (koordináció). Ugyanez mondható a folyamatképzésről is. A gyártásszervezés vizsgálata e kérdések tisztázását is megkönnyítette volna (pl. a műveleti sorrend kialakítása munkaösszehangolás, de a műveletek többműveletes számmal való elvégzése munkaösszevonás). Az összefüggések tisztázatlansága miatt így a centralizáció-decentralizáció problémáját csak elszigetelten, ellentétes vezetési formákként tárgyalja a könyv. Itt tűnik ki, hogy hiányzik az egész kérdéskomplexum megítéléséhez szükséges általános elv. Márpedig a munkafolyamatok és a munkaelemek átfutási idején (műveleti és várakozási idején), illetve az időhöz kapcsolódó költségeken keresztül a gazdaságossági elvnek, az olcsóbb változat kiválasztása elvének érvényesülnie kell. Ha ezt következetesen végiggondoljuk, kiderül, hogy a munkamegosztás és a munkaösszevonás nem egymással ellentétes, hanem egymást kiegészítő változatok, a specializáció nemcsak a munkaerő, hanem a gép (univerzál- és célgép) kérdése is, a centralizáció és a decentralizáció pedig nem csupán vezetési forma, hanem nagymértékben alkalmazott specializáció (központi fúró-, eszterga- stb. műhely), illetve munkaösszevonás (pl. zártciklusú műhelyek), tehát munkafolyamat-szervezési forma is.

A könyv negyedik része az új szervezet bevezetésének kérdéseit tárgyalja. A szerző szemmel láthatóan nagy tapasztalati anyag birtokában ad — főként gyakorlati — szempontokat, jól rendszerezett, világos formában. Külön súlyt helyez a visszatekintő elemzésre, azaz az új szervezet működésének ellenőrzésére.

Komoly pozitívumként kell elkönyvelnünk: Susánszky sok új kérdést vet fel és azokra értékes megoldásokat ad. Még a kifogásolt fejtegetések is előmozdítják a

problémák felvetésével és részletes kidolgozásával üzemszervezési irodalmunk gyarapodását, fejlődését. Megítélésem szerint Susánszky könyve jelentősen meghaladja hazai üzemgazdasági szakirodalmunk jelenlegi színvonalát, ezért jogosan várható, hogy számottevő mértékben hozzá fog járulni a szakirodalom további fellendüléséhez, gyakorlati vonatkozásaiban pedig értékes segítséget fog nyújtani a vállalati szervezéssel foglalkozó szakemberek számára.

Marosi Miklós

A szocialista országok közgazdasági folyóiratai

Az utóbbi évtizedek, különösen pedig a második világháborút követő időszak tudományos életének egyik jellemzője az időszakos irodalom (évkönyvek, folyóiratok, közlemény-sorozatok) nagyarányú specializálódása és mennyiségi növekedése. Ez vonatkozik a társadalomtudományokra, így a közgazdaságtudományra is. A termelőerők rohamos fejlődése, a közgazdasági tapasztalatcsere szükségessége, a szocialista és a kapitalista rendszer közötti békés verseny és egyéb tényezők is olyan irányban hatottak, hogy a szocialista országokban a szakirodalom, így a közgazdasági folyóiratok is mind jelentősebb szerepet töltsenek be. Ez a folyamat különösen az SZKP XX. kongresszusa után gyorsult meg. A szocialista országokban az utóbbi néhány évben több új közgazdasági folyóirat jelent meg, nyilvánosabbakká váltak a statisztikai kiadványok, az egyes közgazdasági ágazatok speciális kérdéseivel foglalkozó szemlék láttak napvilágot. Új intézmények keletkeztek, jelentős mértékben bontakozott ki a közgazdasági kutatómunka. Ezt tükrözi, hogy majd valamennyi szocialista országban találni a különböző párt- és kormányhatározatokban idevágó határozatokat vagy utalásokat. A közgazdasági kutatás kiszélesedésének, szervezeti keretei bővülésének egyik következménye a publikációs lehetőségek nagyobbarányúvá válása is. Jelenleg *jóval százon felül jár* a szocialista országokban megjelenő közgazdasági folyóiratok száma, nem szólva a csak szűkebb szakterületeket érintő kiadványokról és a nem kifejezetten közgazdasági jellegű (pl. műszaki-gazdasági, általános társadalomtudományi) publikációs lehetőségekről.

A következőkben áttekintjük a szocialista országok (az ázsiai népi demokráciák közül csak Kína és Korea) fontosabb közgazdasági folyóiratait. Ez előtt azonban még utalni szükséges bevezetőül arra, hogy a szocialista országokban a fontosabb gazdasági jellegű párt- és kormányhatározatok, gazdaságpolitikai intézkedések anyaga, sőt a nagyobb jelentőségű időszerű közgazdasági elméleti kérdésekről szóló cikkek is általában *a központi ideológiai szemlékben és a központi pártlapokban* jelennek meg. Megjegyzendő még, hogy a szocialista országokban a közgazdasági elméleti folyóiratok többnyire a tudományos akadémiák közgazdaságtudományi szemléiként jelennek meg, és általában számos folyóirat kapcsolódik kutatóintézethez, vagy valamilyen állami intézményhez.

A folyóiratokat és néhány hetilapot *téma* szerinti csoportosításban soroljuk fel, az egyes csoportokon belül betűrendben, zárójelben feltüntetve a kiadás helyét, az időszakosságot,* esetenként néhány szavas tájékoztatást adva. A csoportok a következők: *általános közgazdasági* (akadémiai, elméleti, a népgazdaság összefüggéseit elméleti síkon tárgyaló, a tervezés elméletével és módszertanával foglalkozó) *folyóiratok*, *nemzetközi kapcsolatokkal és világgazdasági kérdésekkel foglalkozó folyóiratok*, *gazdaságpolitika, ipar, mezőgazdaság, belkereskedelem, külkereskedelem, pénzügyek, üzemgazdaság, munkaügy, statisztika*.

Általános közgazdasági folyóiratok

Economia Romineasca (Bukarest, 6.), a román Közgazdaságtudományi Intézetnek a román népgazdaság kérdéseivel, a tervgazdálkodással foglalkozó folyóirata. Ekonomicky Casopis (Bratislava), a szlovák Közgazdaságtudományi Intézet folyóirata. Ekonomist (Belgrád, 4.), Jugoszláv Közgazdasági Társulat.

* Ahol szám nem szerepel, az azt jelenti, hogy a folyóirat havonta jelenik meg.

Ekonomista (Varsó, 4.), Lengyel Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Bizottsága és Lengyel Közgazdasági Társulat. Ekonomiska Revija (Ljubljana, 4.), Szlovéniai Közgazdasági Társaság. Ekonomski Pregled (Zágráb). Horvátországi Közgazdasági Társaság. Gospodarka Planowa (Varsó), az Állami Tervbizottság folyóirata. Ikonomiczeszka Miszöl (Szófia, 6.), a bolgár Közgazdaságtudományi Intézet folyóirata. Izvesztija na Ikonomiczeszkaja Insztitut (Szófia, 2.), a bolgár Közgazdaságtudományi Intézet tanulmánygyűjteményei különböző elméleti, gazdaságtörténeti és gazdaságpolitikai kérdésekről. Jingji Yanjiu (Peking), Gazdasági kutatás, a kínai Közgazdaságtudományi Intézet folyóirata. Kjong Cse Kon Soj (Phenjan), Gazdasági élet és építés. Konjunktur und Krise (Berlin, 4.), az NDK Közgazdaságtudományi Intézetének kiadványa a tőkés gazdaság ciklikus alakulásának elemzéséről. Közgazdasági Szemle (Bp.), az MTA Közgazdaságtudományi Intézete. Mysl Gospodarca (Krakkó), a krakkói egyetem égisze alatt megjelenő elméleti folyóirat. Planovane Hospodarstvi (Prága), Állami Tervhivatal. Planovo Sztepanosztvo (Szófia), az Állami Tervbizottságnak a népgazdasági tervezés különböző kérdéseivel foglalkozó folyóirata. Planovoje Hozjajsztvo (Moszkva), a tervgazdaság elméletével és gyakorlatával foglalkozik, az Állami Tervbizottság folyóirata. Politicka Ekonomie (Prága), a csehszlovák Közgazdaságtudományi Intézet folyóirata. Probleme Economice (Bukarest), a román Közgazdaságtudományi Intézet. Vesztnyik Leningradzkogo Universzityeta, Szerija... Ekonomiki... (Leningrád), a leningrádi egyetem társadalomtudományi folyóirata, közgazdasági részzel. Vesztnyik Moszkovszkogo Universziteteta, Szerija... Ekonomiki... (Moszkva, 4.), a moszkvai egyetem társadalomtudományi folyóirata, közgazdasági részzel. Wirtschaftswissenschaft (Berlin, 6.), a Német Demokratikus Köztársaság közgazdaságtudományi elméleti folyóirata. Wirtschaftswissenschaftliche Informationen (Berlin. Rendszertelen megjelenés), az NDK Közgazdaságtudományi Intézetének kereskedelmi forgalomba nem kerülő tudományos tájékoztatója időszerű elméleti és gazdaságpolitikai kérdésekről. Wissenschaftliche Zeitschrift der Hochschule für Ökonomie (Berlin. Rendszertelen megjelenés), a berlini közgazdasági főiskola tudományos folyóirata. Voproszi Ekonomiki (Moszkva), a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Közgazdaságtudományi Intézetének folyóirata, Zeszyty Naukowe (Varsó. 4.), a közgazdasági főiskola folyóirata.

Az e kategóriában felsorolt folyóiratok fő témája (kevés kivétellel): a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet gazdasági kérdéseinek vizsgálata mind hazai, mind nemzetközi síkon. Emellett foglalkoznak a modern kapitalizmus problémáival és új jelenségeivel is. A fő cikkek mellett általában kisebb közleményeket, tudományos információs anyagot, szemle-cikkeket, recenziókat és különféle összeállítású és tartalmú szakirodalmi bibliográfiai és dokumentációs anyagot is közreadnak. Általában két vagy több világnyelven kivonatokat közölnek a fő cikkekről és tartalomjegyzékük is hozzáférhető a világnyelveken (orosz, angol, német, francia). Sajnálatos kivétel ez alól a kínai és a koreai folyóirat. Az előbbi csupán orosz és angol nyelvű tartalomjegyzéket hoz.

Nemzetközi kapcsolatok és világgazdaság

Bericht Deutsches Wirtschaftsinstitut (Berlin, 24.), az NDK Tudományos Akadémiája Német Gazdasági Intézetének Nyugat-Németországgal és világgazdasági kérdésekkel foglalkozó kiadványa. Mezsdunarodnaja Zsizny (Moszkva), az Össz-Szövetségi Ismeretterjesztő Társaság folyóirata (megjelenik angolnyelvű kiadásban is). Mirovaja Ekonomika i Mezsdunarodnije Otnosenijija (Moszkva), a Világgazdasági és Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének folyóirata (mellékletei — Prilozsenijije — rendszertelen időközben jelennek meg és gazdag statisztikai anyagra támaszkodó áttekintést adnak a tőkés konjunktúra alakulásáról.) Novoje Vremja (Moszkva), a szovjet szakszervezetek égisze alatt megjelenő hetilap (megjelenik angol, francia, német spanyol, lengyel, cseh, román, svéd nyelveken is). Szovjetszkoje Kitajevogyenyije (Moszkva), a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Kína-kutató Intézetének folyóirata. Szovjesztkoje Vosztokovegyenyije (Moszkva), a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Kelet-kutató Intézetének folyóirata (Közel-, Közép- és Távol-Kelet).

Az e kategóriában felsorolt folyóiratok (az első kivételével) vegyes profilúak: nemzetközi politikai és gazdasági témákkal egyaránt foglalkoznak. Szerkezetükre nagyban-egészben ugyanaz áll, mint az általános közgazdasági folyóiratokra.

Gazdaságpolitika

Ekonomiska Politika (Belgrád), Figyelő (Bp), Hospodarske Noviny (Prága), Privredni Pregled (Belgrád), Wirtschaft (Berlin), Zycie Godpodarcze (Varsó). A gazdaságpolitikai csoportba sorolt kiadványok általában *hetilapok* és elsősorban a hazai konkrét gazdasági és gazdaságpolitikai kérdésekkel foglalkoznak.

Ipar

Industriebetrieb (Berlin), az NDK Műszaki Kamarájának a termelés szervezésének és tervezésének műszaki kérdéseivel foglalkozó folyóirata. Inwestycje i Budownictwo (Varsó), beruházási és építésügyi-gazdasági folyóirat. Legkaja Promislenoszty (Leningrád), a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állami Tudományos-Technikai Bizottság könnyűipari műszaki-gazdasági folyóirata. Promislenno-Ekonomicseszka Gazeta (Moszkva, kb. 150), a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állami Tudományos-Technikai Bizottság ipargazdaságtani lapja.

Az e kategóriába felsorolt folyóiratoknak az ipar népgazdasági jelentőségéhez viszonyított elenyésző számát többek között az magyarázza, hogy az iparpolitika, a műszaki fejlesztés gazdasági vonatkozásainak főbb kérdéseit — éppen e kérdések súlyára való tekintettel — az általános közgazdasági folyóiratok tárgyalják, míg a részletező és konkrét cikkek vagy a gazdaságpolitikai lapokban, vagy az üzemgazdasági, munkaügyi, statisztikai kiadványokban kapnak helyet.

Mezőgazdaság

Csungkuo Nungpao (Peking, 24.), Kínai Mezőgazdasági Lap. Deutsche Landwirtschaft (Berlin), az NDK Mezőgazdaságtudományi Akadémiájának általános mezőgazdasági és üzemtani folyóirata (számonként kétoldalas melléklet az NDK mezőgazdaságának helyzetéről). Dokladi... Akademii Szeljszko-hozjajsztvennih Nauk... (Moszkva), a Lenin Mezőgazdasági Akadémia folyóirata a mezőgazdaság különböző területein folyó kutatómunka elméleti és gyakorlati eredményeiről. Ekonomika Szeljszko Hozjajsztva (Moszkva, 8.), a Mezőgazdasági Minisztérium elméleti és gyakorlati folyóirata. Gazdálkodás (Bp., 4.), az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézetének égisze alatt megjelenő mezőgazdasági üzemszervezési és agrárközgazdasági folyóirat. Nemzetközi Mezőgazdasági Szemle (Bp. — Szófia, 4.), a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsában résztvevő országok agrártudományi folyóirata (megjelenik a KGST-országok nemzeti nyelvein). Vesztnyik Szeljszko-hozjajsztvennoj Nauki (Moszkva), a Lenin Mezőgazdasági Akadémia folyóirata a mezőgazdasági kutatómunka eredményeiről, agrárközgazdasági és üzemtani kérdésekről. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej (Varsó, 6.), a Lengyel Tudományos Akadémia Agrárközgazdasági Bizottságának, az Agrárközgazdasági Intézetnek és a Lengyel Közgazdasági Társaság Agrárközgazdasági Osztályának agrárpolitikai és üzemtani folyóirata. Za Szocialiszticeszkuju Szeljkohozjajsztvennuju Nauku, Szerija B. (Prága, 2.), a Csehszlovák Mezőgazdasági Akadémia orosz, angol és német nyelvű kiadásokban megjelenő agrárpolitikai és üzemtani folyóirata. Zemedelska Ekonomika (Prága), a Csehszlovák Mezőgazdasági Akadémia agrárközgazdasági és üzemtani folyóirata.

Belkereskedelem

Handel (Berlin), az NDK belkereskedelmének elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozó folyóirat. Handel Wewnetrznj (Varsó, 6.), a Belkereskedelmi Intézet folyóirata. Kirakat: (Budapest), Nova Trgovina (Belgrád), kereskedelempolitikai folyóirat (a bel- és a külkereskedelem szervezési és módszertani kérdéseiről). Szovjetszkaja Torgovlja (Moszkva), a Belkereskedelmi Minisztérium folyóirata, elméleti és gyakorlati cikkekkel. Wissenschaftliche Zeitschrift der Hochschule für Binnenhandel Leipzig (Lipcse, rendszertelen megjelenés), a lipcsei Belkereskedelmi Főiskola tudományos folyóirata.

Külkereskedelem

Aussenhandel (Berlin, 26.), a Külkereskedelmi Minisztérium hivatalos folyóirata. Bjulleten Innozstrannoj Kommercseszkoj Informaci (közismert nevén BIKI — Moszkva, kb. 170.), a Külkereskedelmi Minisztérium Konjunktúrakutató In-

tézetének piackutatási informatív lapja (mellékletei —Prilozsenyje — rendszer-
telen időközökben jelennek meg, s nem egy esetben könyvterjedelemben tartal-
maznak áttekintést egy-egy cikk árupiaci konjunktúrájáról, vagy egy-egy ország
gazdasági-külkereskedelmi fejlődéséről). Handel Zagraniczny (Varsó), Lengyel
Külkereskedelmi Kamara. Külkereskedelem (Bp.), Magyar Kereskedelmi Kamara.
Vnsna Törgovija (Szófia), Külkereskedelmi Minisztérium. Vnyesnaja Torgovlja
(Moszkva), a Külkereskedelmi Minisztérium folyóirata. Zahranicni Obchod (Prága),
Csehszlovák Kereskedelmi Kamara.

Fentiek nem merítik ki a szocialista országokban megjelenő külkereskedelmi
kiadványok összességét. Például a kereskedelmi kamarák és piackutató intézmé-
nyek számos „hivatalos” vagy „beisó” használatra szánt, kereskedelmi forgalomba
nem kerülő kiadványt, kiadványsorozatot adnak ki a legkülönbélebb piac- és kon-
junktúrakutatási témákról (áralakulás, ország-monográfia, árupiaci elemzés, sajtó-
szemle stb.). Kiadnak lényegében árupropaganda jellegű folyóiratokat is, amelyek
azonban bőven tartalmazznak külkereskedelmi adatokat, leírásokat is. A csehszlovák
külkereskedelmi szervek például a külkereskedelmi folyóiratokon kívül a követ-
kező folyóiratokban is megjelentetik: Csehoszlovackaja Tjazzsel, a Prommiszlen-
noszty, Csehoszlovackaja Vnyesnaja Torgovlja, Csehoszlovackij Ekonomicseszkiy
Bjulleten, Kovo-Export. Az NDK piackutató intézete is (Deutsches Institut
für Marktforschung) több sorozattal segíti az elméleti és a gyakorlati külkeres-
kedelmi munkát: Länderberichte, Warenberichte, Kurzberichte stb. A Magyar Ke-
reskedelmi Kamara is több piac- és konjunktúrakutató kiadvánnyal jelentkezett
az utóbbi évben a szakemberek előtt. A jugoszláv külkereskedelmi intézet (Institut
za Spoljnu Trgovinu) önálló intézmény, amely ugyancsak több konjunktúrakutató
sorozatot ad ki: heti, negyedéves (nyomtatásban), évi jelentés. Az egyes országok
külkereskedelmi vállalatai is adnak ki informatív, sokszorosított kiadványokat,
amelyek egy-egy szűkebb szakterületről (bizonyos áruajták, vagy nyersanyagok
piaci helyzetéről) tájékoztatnak (Magyarországon: Hungarotex, Importtex stb. saj-
tószemlék).

Pénzügyek

A szocialista országok pénzügyi folyóiratai általában a pénzügyminisztérium-
hoz, vagy a nemzeti bankhoz kapcsolódnak, vagy tudományos intézet áll mögöttük.

Bankszemle (Bp.), a Magyar Nemzeti Bank „hivatalos használatra” kiadott
sokszorosított közlönye. Deutsche Finanzwirtschaft (Berlin, 24.), Finance a Uver
(Prága), Finanse (Varsó), Finansije (Belgrád), Finanzi i Kredit (Szófia, 10.), Finan-
szi SzSzSzR (Moszkva), Finante si Credit (Bukarest), Gazeta Finantelor (Bukarest,
52.), Geld und Kredit (Berlin, 4.), az NDK Közgazdaságtudományi Intézetének fo-
lyóirata, Glasznik Narodna Banka FNRJ (Belgrád), Gyengi i Kregyit (Moszkva),
Pénzügy és Számvitel (Bp), Wiadomosci Narodowegu Banka Polskiego (Varsó).

A Bankszemlén kívül a külföld tájékoztatására a Magyar Nemzeti Bank ne-
gyedéves, nyomtatott orosz és angol nyelvű gazdaságpolitikai és pénzügyi tájékoz-
tatót is ad ki.

Üzemgazdaság

Buhgalterszkij Ucset (Moszkva). Evidenta Contabila (Bukarest). Knjigovod-
stvo (Belgrád). Materialwirtschaft (Berlin), elsősorban anyaggyártási kérdé-
sekkel foglalkozó folyóirat. Podnikova Organizace (Prága). Rachunkowosc (Varsó).
Ucetni Evidence (Prága). A Materialwirtschaft és a Podnikova Organizace kivé-
telével valamennyi felsorolt folyóirat elsősorban számviteli jellegű.

Munkaügy

Arbeit (Berlin), az NDK szakszervezeteinek folyóirata. Arbeitsökonomik und
Arbeitsschutz (Berlin), a drezdai Munkagazdaságtani és Munkavédelmi Ku-
tató Intézet folyóirata. Ekonomika i Organizacija Pracy (Varsó). Munka-
ügyi Szemle (Bp.), Naucsno-Informacionnij Bjulleten Naucsno-Iszledovatyelszkij
Insztitut Truda (Moszkva), a Munkaügyi Tudományos Kutató Intézet sokszorosí-
tott formában megjelenő tájékoztató kiadványa. Prace a Mzda (Prága), munka- és
bérügyi kérdésekkel foglalkozó folyóirat. Przeglad Zagadnenien Socialnych
Miesiecznik (Varsó). Szocialiszticyszkiy Trud (Moszkva), a Minisztertanács mellett
működő Állami Munka- és Bérügyi Bizottság folyóirata.

Statisztika.

Az utóbbi években mind nagyobb számmal jellenek meg statisztikai kiadványok a szocialista országokban. Hosszabb-rövidebb szünet után újra kiadásra kerültek az érdeklődők szélesebb köre számára is a statisztikai évkönyvek. A következő felsorolás tartalmazza a fontosabb statisztikai kiadványokat, csillaggal megjelölve a csak számadatos folyóiratokat. A többiek elméleti, módszertani cikkeket is (vagy főleg ilyeneket) közölnek.

Biuletyn Statystyczny* (Varsó). Buletin Statistic Trimestrial* (Bukarest, 4.). Indeks* (Belgrád). Ipari és Építőipari Statisztikai Értesítő (Bp.). Prezglad Statystyczny (Varsó, 4.), a lengyel Közgazdasági Társaság Statisztikai Osztályának folyóirata. Revista de Statistica (Bukarest). Statisticka Revija (Belgrád, 4.), a Jugoszláv Statisztikai Társaság folyóirata. Statisticke Zpravy* (Prága). Statisticki Bilten Narodna Banka FNRJ (Belgrád), a Nemzeti Bank havi gazdasági pénzügyi statisztikai adatszolgáltatása. Statisticky Obzor (Prága). Statistische Praxis (Berlin). Statisztikai Szemle (Bp.). Statisztikai Havi Közlemények* (Bp.). Sztatisztika (Szófia, 4.). Tungtyi Gongzuo (Peking, 24.) Statisztikai Munka. Vesztnyik Sztatyisztyiki Moszkva). Vierteljahrshefte zur Statistik der DDR (Berlin, 4.). Wiadomosci Statystyczne (Varsó, 6.), a Statisztikai Főhivatal folyóirata.

E kategóriánál megjegyzendő, hogy a Központi Statisztikai Hivatal Statisztikai Időszaki Közlemények című sorozatának füzetei alapos áttekintést nyújtanak a magyar népgazdaság különféle területeiről.

Rózsa György

*K*észpénz helyett
utazásra,
üdülésre vigyen magával

**Helyközi
takarékbetétkönyvet!**

Váltható
az Országos Takarékpénztár
minden fiókjában.

Ugyanott
részletes felvilágosítást
kaphat

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Имре Винце:

Основные принципы, положенные в основу системы производственных цен и ее влияние

В Венгерской Народной Республике имеет место составление новой системы производственных цен, а так же выработка новых цен строительства и нового транспортного тарифа. Новая система цен вступит в силу 1 января 1959 года.

Данную статью можно рассматривать, как первую часть информации об основных принципах упорядочения производственных цен и влияния последнего. Статья вкратце рассматривает причины и особенности социалистического товарного производства, стремясь, в основном, дать ответ на следующие два вопроса: 1) какие факторы вызывают необходимость регулирования цен в социалистической экономике со стороны государства; 2) какой основной принцип следует положить в основу построения системы цен, принимая во внимание тот факт, что это является задачей государства.

В рамках ответа на второй вопрос автор подвергает рассмотрению, вынесенные на свет дня в ходе происходящей начиная с 1956 года дискуссии о теории цен, проекты построения системы цен, исходящие из стоимости, цен производства, соотношений цен на мировом рынке. После рассмотрения этих проблем автор приходит к следующему выводу: регулирование цен не представляет преходящего явления в социалистической экономике, а является ее характерной чертой. Государственное регулирование цен обеспечивает ряд преимуществ для социалистического хозяйства.

В ходе производимого в настоящее время упорядочения системы цен, соответствующие органы исходят главным образом из принципов так называемой системы производственных цен нетто. Так можно поступать потому, что построение системы цен нетто происходит на основе таких принципов, которые нельзя считать произвольными (субъективными), ввиду чего данная система делает возможным направление социалистического воспроизводства, анализ экономической рациональности и эффективности хозяйственной деятельности и, говоря коротко, обеспечивает составление ясной картины о состоянии экономики и не вступает в противоречие с основными принципами направления и целеустановками социалистического хозяйства. Упорядочение цен на основе системы производственных цен нетто дает возможность сохранить существующую в настоящее время систему потребительских цен. Всякое иное решение повлекло бы за собой необходимость в немедленном значительном изменении и системы потребительских цен.

Эдит Яворка:

Доходы трудящихся социалистических предприятий сверх заработной платы

В статье, после изложения понятия так называемых посредственных доходов, способов их измерения и подвергаемых исследованию вопросов, производится подробный анализ распределения общей суммы посредственных доходов по их видам и измерение их удельного веса в потребительском фонде трудящихся с разбором вопроса об обоснованности данного удельного веса посредственных доходов.

В статье дается краткий исторический обзор возникновения отдельных видов посредственных доходов и экономических соображений, по которым они были введены в том количестве, которого они достигли в 1955 году.

В статье рассматриваются три группы посредственных доходов: 1) доходы, которые возможно распределять лишь посредственным способом (прибавки для содержания детей, семейные пособия, пособия учащимся, здравоохранение, забота о престарелых итд.); 2) доходы, распределяющиеся по своей целенаправленности, либо как заработная плата, в основном согласно количеству и качеству труда, либо как посредственные доходы (отдельные социальные, культурные, спортивные и т.п. пособия, своеобразные прибавки к заработной плате, как например оплачиваемый обеденный перерыв, льготные заводские столовые, спецодежда, обеспечение жилплощадью, содействие строительству квартир для трудящихся, перевоз рабочих до места работы, льготы на транспорте, льготные путевки и т.д.); 3) доходы, распределение которых в форме посредственных доходов не выглядит достаточно обоснованным.

Одну из главных причин широкого разветвления дополнительных посредственных надбавок к заработной плате статья усматривает в том, что отдельные предприятия, в условиях сильно централизованного, предполагающего строгие взыскания режима заработной платы, таким образом стремились преодолеть недостатки в этом режиме заработной платы и трудности в области снабжения рабочей силой, в первую очередь, путем увеличения не регулируемых из центра и относимых за счет себестоимости надбавок. Это было облегчено еще и тем обстоятельством, что при проверке выполнения плана не всегда уделялось должное внимание выполнению заданий плана по себестоимости продукции.

Статья показывает, что введение отдельных надбавок в свое время было не только целесообразным, но и необходимым шагом в интересах решения определенных задач. Ряд же надбавок, уже в период их возникновения, был нецелесообразным и их введение диктовалось узкими местными интересами. Помимо этого, в течение истекших лет, в результате перемены обстановки, постепенно уменьшилась обоснованность для существования и тех видов посредственных доходов, которые первоначально являлись целесообразными. Статья усматривает сущность вопроса в том, что в результате большого расширения форм посредственных доходов возникло значительное несоответствие в

посредственных доходах между трудящимися, выполняющими одинаковую по количеству и качеству работу. Это в первую очередь относится к рабочим, выполняющим аналогичную работу, но в различных отраслях промышленности (ремонтники, неквалифицированные рабочие и т. д.). В статье указывается и на то обстоятельство, что благами от посредственных доходов пользуется лишь сравнительно небольшая часть трудящихся.

В заключение, статья перечисляет трудности, стоящие на пути устранения несоответствий в области посредственных доходов (приобретенные права, унаследование несоответствий при преобразовании посредственных доходов в заработную плату и т. д.). Вследствие этих трудностей существующие несоответствия в области посредственных доходов между отдельными группами населения возможно устранить только в случае существенного роста потребительского фонда и реальной заработной платы, сопряженных с соответствующими мероприятиями по регулированию зарплаты.

Тамаш Морва:

Взаимосвязь внешнеторгового и платежного балансов с балансами общественного продукта и национального дохода

В начале статья показывает значение внешней торговли для венгерского народного хозяйства. Затем в ней подвергается рассмотрению взаимосвязь между внешнеторговым балансом и балансом общественного продукта. В статье описывается, каким образом обеспечивается взаимосвязь между этими балансами при составлении показателей и в планировании. В статье подчеркивается, что значительный номинальный суфицит в области экспорта является в основном результатом политики цен и поэтому сам по себе еще не свидетельствует о рентабельности внешнеторговой деятельности.

При анализе взаимосвязи между внешнеторговым балансом и балансом национального дохода, статья уделяет основное внимание верно выявлению размера стоимости национального дохода. В статье подвергаются подробному разбору те причины, ввиду которых в сфере внешней торговли на практике осуществимо лишь относительно точное выявление стоимости национального дохода. Автор вступает в полемику с воззрением, согласно которому в балансе национального дохода является достаточным товарный аспект с учетом внешнеторгового баланса, и подвергает подробному исследованию взаимосвязи платежного баланса и баланса национального дохода.

Находящиеся вне сферы внешнеторгового оборота статьи платежного баланса, автор делит на три основные группы:

1. Индивидуальное или общественное потребление венгерских граждан за границей.
2. Потребление иностранцев в Венгрии.
3. Чисто финансовые статьи, которые, в зависимости от того, является или их сальдо положительным или отрицательным, представляют собой либо источник поступления валюты, либо вид расходования валюты. Автор теоретически, и при помощи конкретных примеров, доказывает, что для установления размера стоимости потребления и накопления необходимо учитывать сальдо некоммерческих статей платежного баланса, а так же и сальдо движения кредита и имущества.

В заключительной части статьи автор подчеркивает значение разработки баланса национального дохода, как сводного синтетического баланса.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Imre Vincze:

Principles of the current amendment of producer prices

In Hungary a new system of industrial producer prices, haulage tariffs and building prices is being worked out, which will come into on January 1st, 1959.

The article can be considered as the first part of a paper on the principles of the producer price amendment and its effects. It gives a brief description of socialist commodity production and its characteristics and deals mainly with two questions: What factors justify state price control in a socialist economy and, as a state task, on what principles does the price system have to be based?

In connection with the latter it examines the structure of the price system as discussed in the theoretical debate in progress since 1956, chiefly the solutions proposed to use value, production prices and world market price relations as a basis for determining prices. In this connection the paper states that in a socialist economy the fixing of prices is not a temporary but a permanent characteristic. This fixing of prices by the state affords many advantages to a socialist economy.

Fundamentally the principle of the so-called net producer price system was applied in the current amendment of prices. This was feasible, because the net price system is based on principles which cannot be regarded as subjective. It supplies the basis for the determination of socialist reproduction, rentability and effectiveness, in other words it permits of clear economic policy-making and does not come into contradiction with the basic principles and aims of socialist economic management. The existing consumer price system can be maintained side by side with the price adjustments carried out on the basis of the net price system. Any other solution would involve the immediate and largescale amendment of the consumer price system.

Edit Jávorka:

Income apart from wages of employees of socialist enterprises

The paper discusses income apart from wages, so-called indirect benefits, and their assessment. After a detailed discussion of the territories under examination, the distribution of the volume of indirect benefits according to types of income, their proportion of the consumer fund of the working people, and their justification are treated.

A brief analysis is given of the economic policy considerations that led to the introduction of the various forms of benefits and their volume in 1955.

Indirect benefits can be divided into three groups: 1. indirect benefits, which evidently can be distributed only indirectly (contributions to the cost of raising children — family allowances, etc. — education and health benefits, contributions to the maintenance of the superannuated, etc.), 2. indirect benefits, distributable for specific reasons, in the form of wages or salaries — that is according to the quantity and quality of work performed — or indirectly (certain social, cultural, sport, etc., benefits, or benefits more specifically supplementing wages, as paid holidays and lunch-hours, factory canteens, benefits in kind, workers hostels, subsidies for housing construction, transport facilities and cheaper fares, holiday schemes), 3 indirect benefits, the indirect distribution of which does not appear justified.

One of the main reasons for the expansion of indirect benefits to supplement wages and salaries is considered by the paper to be the fact that, given the highly centralised and strictly controlled wage fund, individual enterprises overcome the shortcomings of the wage system and the shortage of labour by increasing benefits which can be accounted for as prime costs and which are not centrally regulated and controlled. A contributory factor was that when plan fulfilment was examined, prime cost trends were not always taken into consideration.

The paper finds some of the benefits introduced to have served a useful purpose and to have been necessary to solve certain tasks. Others were not justified at the time they were introduced, they were taken at random to promote strictly local interests. Furthermore some of the benefits which were justified when introduced, have with the change in circumstances gradually lost their justification. The essence of the problem is considered by the author to be the fact that as the scope of indirect benefits expanded, there arose a considerable disproportion in the benefits received by working people performing work identical in quantity and quality. This is particularly true for workers performing similar jobs inside one branch of industry (maintenance workers, unskilled workers, etc.). In addition, most of the indirect benefits are enjoyed by a relatively small proportion of the working people.

The paper further outlines the serious difficulties involved in abolishing the disproportions evident in indirect benefits. (Acquired rights, making permanent the disproportions when translating indirect benefits into wages, etc.) Therefore the disproportions as regards income apart from wages and salaries among various groups of the population can be eliminated only by wage measures in conjunction with substantial increases in the consumer fund and real income, of which the working people are fully aware.

Tamás Morva:

The foreign trade and payments balancesheet and its connection with the balancesheet of the national product and national income

In the introduction the importance of foreign trade for the Hungarian national economy is discussed. The author then deals with the interconnection between the foreign trade balancesheet and the national product, and sketches how this connection is respected when compiling actual figures and in planning. He stresses that the considerable export price surplus is the result of price policy factors and does not reflect the rentability of foreign trade.

In the analysis of the relation between the foreign trade balancesheet and the national income balancesheet, the main emphasis is laid on the correct calculation of the value of the national income. The causes are discussed in detail which make it impossible in practice to estimate with greater than relative precision the foreign trade contribution to the value of the national income. The author disagrees with the view that it is sufficient to take into account the commodity factors and the foreign trade balancesheet when compiling the national income balancesheet and goes into a detailed discussion of the connection between the balance of payments and the national income.

He establishes three main categories for items of the balance of payments, apart from commodity trade. These are:

1. The individual or social consumption of Hungarian citizens abroad.
2. The consumption of foreign nationals in Hungary.
3. Purely monetary items which are a source of currency income or currency expenditure. The author proves theoretically and with the help of examples that when determining the value of consumption and accumulation the items of the balance of payments — apart from commodity trade — and the balance of credit and asset movements must also be taken into account.

In conclusion he stresses the importance of the national income balancesheet as an aggregate monetary balancesheet.

PÁLYÁZAT!

A Kereskedelmi, Pénzügyi és Vendéglátóipari Dolgozók Szakszervezetének (KPVDSZ) Közgazdasági Szakosztálya a Belkereskedelmi Minisztériummal, a Külkereskedelmi Minisztériummal, a Magyar Nemzeti Bankkal, a Beruházási Bankkal, az Országos Takarékpénztárral és az Állami Biztosítóval együtt közös pályázatot hirdet a következő közgazdasági problémák megoldására:

A belkereskedelem területén:

1. A nagykereskedelmi és a kiskereskedelmi áruellátás szervezésének módszere.
2. Javaslat a nagykereskedelmi és a kiskereskedelmi készletgazdálkodás rendjére.
3. Távlati előírások a nagykereskedelemben és a kiskereskedelemben, szakmánként.
4. Javaslat a tranzitszállítások (egyes nagyfogyasztók esetében a diszpozíciós szállítások) kiterjesztésére, szakmánként.
5. A minőségi átvétel új rendszere a nagykereskedelemben és a kiskereskedelemben.

A külkereskedelem területén:

1. Hogyan fokozható az ipar és a mezőgazdaság érdekeltsége a gazdaságos export fejlesztésében?
2. Javaslatok a takarékos devizagazdálkodásra.
3. A tőkés konjunktúra-helyzet alakulása és a magyar külkereskedelemre vonatkozó következtetések.

A pénzügyi intézetek területén:

1. Javaslatok új módszerekre, amelyek előmozdítják a vállalatok takarékos gazdálkodását; hogyan lehet hatékonyabbá tenni a bankok szerepét a vállalatok takarékos gazdálkodásában.
2. A beruházások befejezetlen állományának alakulása és közgazdasági elemzése egy vagy több jelentősebb vállalatnál.
3. Az előtakarékosági rendszer, mint a hiánycikkek elosztásának politikailag és gazdaságilag előnyös módja (nem hitelkonstrukció).
4. Az életbiztosítás jelentősége a szocializmusban, illetve az átmeneti gazdaságban; fejlesztésének eszközei és módszerei hazánkban.

A kiadott pályázati témák csak keretek. A pályázat akkor is benyújtható, ha a pályázó a témakörből csak egy részletproblémát dolgoz ki alaposan.

A pályázatot 3 példányban, másfeles sortávolsággal, egyik oldalon gépelve kell elkészíteni. A pályamunka terjedelmét nem korlátozzuk.

A pályázat jelíges, ezért mellékelni kell borítékban a pályázó nevét, munkahelyét és lakcímét. A borítékon a jelíget fel kell tüntetni.

Pályadíjak:

I. díj	3000 Ft.
II. díj	500 Ft és 1 db 2 hetes ingyenes beutalás.
III. díj	1 db 2 hetes ingyenes beutalás.

(A pályadíjak témánként, külön-külön értendők.)

A pályázat benyújtásának határideje 1958. november 30.

A pályázat elbírálásának határideje 1959. január 30.

A pályamunkát a következő címre kell beküldeni: KPVDSZ. VI., Jókai u. 6.

A beküldési borítékon fel kell tüntetni a jelíget és a következő szöveget: „Gazdasági pályázat”.

Felvilágosítás a 114-498 és a 180-488 telefonszámon.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Antos István, Bakonyi Sebestyén Endre, Bognár József, Erdei Ferenc, Fekete Ferenc (főszerkesztő), Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Huszár István, Lázár György, Molnár Endre, Varga Edit, Varga István, Vályi Péter

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181-644.
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. — Telefon: 111-010.
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180-850. — Csekkszám: 61 094. — Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.
Terjedelem: 7 iv. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1958. szeptember 15.
A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Kossuth Nyomda, Budapest, V., Honvéd u. 10. — 2836 — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

11

V. ÉVFOLYAM

1958. NOVEMBER

TARTALOM

40 év harcaiban a magyar nép élén	1105
<i>Csikós-Nagy Béla</i> : Az értéktörvény és az ár	1109
<i>Vági Ferenc</i> : A forgalomban levő pénzmennyiség és a lakosság pénzkészlete	1121
<i>Román Zoltán</i> : Tervezés, statisztika és az ágazati kapcsolatok mérlege	1135
<i>Farkas Imre</i> : Beruházási politikánk új vonásai	1149

DOKUMENTUMOK

A Párt utat mutat! (A KMP első dokumentumaiból)	1166
---	------

SZEMLE

Oroszország gazdasági helyzete 1917-ben a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előestéjén. A proletárhatalom első gazdasági intézkedései (<i>Dobos Rózsa</i>)	1178
Nagyüzemi alapok és felhalmozás a mezőgazdasági termelősövetkezetekben (<i>Zoványi István</i>)	1187
Raktárhelyzetünk megjavítása (<i>Andrási Győző</i>)	1196

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

S. Lilley: Az automatizálás és a társadalom (<i>Varga György</i>)	1207
Csendes Béla: A mezőgazdasági termékek felvásárlása (<i>Makó Erzsébet</i>)	1209
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	1213

E SZÁM SZERZŐI:

Andrási Győző, az Áruraktározási Hivatal elnöke; **dr. Csikós-Nagy Béla**, az Országos Árhivatal elnöke; **Dobos Rózsa**, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Farkas Imre** kandidátus, az Országos Tervhivatal munkatársa; **dr. Makó Erzsébet**, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem agrárgazdaságtani tanszékének munkatársa; **Román Zoltán**, a Központi Statisztikai Hivatal munkatársa; **Varga György** aspiráns, a Figyelő munkatársa; **dr. Vági Ferenc** kandidátus, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Zoványi István**, a Termelősövetkezeti Tanács Titkárságának h. vezetője.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Antos István, Bakonyi Sebestyén Endre, Bognár József, Erdei Ferenc, Fekete Ferenc (főszerkesztő), Friss István, Háy László (a szerkesztő bizottság elnöke), Huszár István, Lázár György, Molnár Endre, Varga Edit, Varga István, Vályi Péter

40 év harcaiban a magyar nép élén

Alig két esztendeje az imperialista propaganda vezérmotívuma a „kommunizmus válsága”, „a marxizmus—leninizmus” csődje volt. A szocializmus, a haladó erők elleni hadjáratban a magyarországi ellenforradalmi lázadást használták fel a szocialista tábor bomlásának, a „kommunizmus válságának” legfőbb bizonyítékául. A nagy zene-bona azóta csendesült, s azok a megzavart, utat tévesztett vagy átmenetileg az ellenforradalomhoz csapódott rétegek is felocsudtak, akik az imperialista propaganda és a rendkívül kiéleződött osztályharc hatására a szocializmus tőkés alapokon való „megújításában” keresték a kiutat, korántsem a kommunizmus nemlétező válságából, hanem abból a politikai válságból, eszmei zűrzavarból, amelybe maguk kerültek. Amilyen „erős érv” volt két esztendővel ezelőtt a magyarországi ellenforradalmi lázadás az imperialista propagandisták és revizionista szószólóik kezében, olyan erővel bizonyítja a proletárdiktatúra megerősödése, a magyar népi demokráciának a szocialista építés útján elért sikeres fejlődése a magyar nép dolgozó tömegeinek hűségét és ragaszkodását a szocializmushoz, az új társadalmi rendszer erejét, életképességét és fölényét a kapitalizmus fölött. A magyar nép, kommunista pártja vezetésével, a Szovjetunió és a szocialista tábor országai, a nemzetközi munkásmozgalom segítségével, győzött a nemzetközi imperializmus által inspirált és szervezett ellenforradalmi lázadás felett.

„A kommunizmus válságáról” szóló „eszmefuttatások”, amelyekben összetalálkoztak az imperializmus leplezetlen propagandistái a marxizmus—leninizmus „alkotó továbbfejlesztőinek” szerepében tetszelgő revizionistákkal, a diadalmasan fejlődő nemzetközi kommunista mozgalom, a szocialista építés hatalmas fellendülését élő szocialista tábor bomlását szolgálták.

Az imperializmus a végsőkig kiéleződő ellentmondások harapófogójából keresi a kiutat, s nem riad vissza a háborús kalandoktól, s a béke és a szocializmus erői ellen folytatott aknamunkájában a legaljasabb eszközöktől sem. A szocializmus világrendszerévé vált. A szocializmus építésének sikerei a Szovjetunióban, a népi forradalom győzelme és a szocialista átalakulás történelmi jelentőségű eredményei a Kínai Népköztársaságban, a szocializmus megvalósulásának vívmányai a népi demokratikus országokban, a nemzeti felszabadító mozgalom kibontakozása és az imperializmus gyarmati rendszerének válsága — mind a marxizmus—leninizmus igazságát bizonyítják, és meghódítják a tömegeket a kapitalizmus országaiban is a szocializmus számára. A kommunista és munkáspártok nyilatkozata, amelyet 1957 novemberében a

moszkvai értekezleten fogadtak el, 'megállapítja: „A szocializmus eszméi egyre újabb és újabb embermilliók gondolkodását hódítják meg. Ilyen körülmények között az imperialista burzsoázia egyre nagyobb jelentőséget tulajdonít a tömegek ideológiai megdolgozásának, eltorzítja a szocializmus eszméit, rágalmazza a marxizmus—leninizmust, félrevezeti és megzavarja a tömegeket. Ezért elsőrendű jelentőségre tesz szert a tömegek fokozottabb marxista—leninista nevelése, a burzsoá ideológia elleni harc, a szocializmus és a kommunista mozgalom ellen irányuló imperialista propaganda hazugságainak és rágalmainak leleplezése, a szocializmus, a béke és a népek barátsága eszméinek érthető és meggyőző formában történő széleskörű propagandája.” (Az emberiség békéjéért, jövőjéért, 21—22. o. Kossuth Kiadó. 1957.)

A marxizmus—leninizmus igazságait elsősorban és megcáfolhatatlanul a történelmi fejlődés tényei bizonyítják. A történelmi fejlődés menete, amelynek meghatározó motívuma 1917, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme óta a szocialista világforradalom kibontakozása, kiterjedésedése. A kapitalizmus általános válsága és megoldásának történelmi útja fejeződött ki a győzelmes szocialista forradalomban. Az orosz munkások és parasztok győzelme a cárizmus, az ellenforradalmi burzsoázia felett meggyorsította a forradalmi erők kikristályosodását, a forradalmi munkásmozgalom fellendülését, s a kommunista pártok megalakulásának folyamatát. A Kommunisták Magyarországi Pártja is a szocialista forradalmi mozgalom fellendülésének időszakában jött létre, s az ösztönzést közvetlenül a szovjet szocialista forradalomból, a Bolsevik Párt tapasztalataiból merítette. A Vörös Újság első számának vezércikke, amely a Kommunisták Magyarországi Pártjának programjáról szólt, felvázolja azokat a fő tételeket, amelyekre a fiatal magyar kommunista párt tevékenységét alapozta. Az imperializmus és a proletárforradalom marxi—lenini elméletének főbb téziseiről van szó: az imperializmus a kapitalizmus fejlődésének utolsó, halódó szakasza, a proletárforradalom előestéje; a kapitalizmus válságban van, a kapitalizmus válsága pusztító világháborúba torkolt; a II. Internacionálé, a szociáldemokrácia elárulta a munkásosztályt; forradalmi, kommunista vezető pártra van szükség, amely képes a forradalmi tömegmozgalom élére állni, felkészíteni a proletariátust a hatalom megszerzésére; a kommunista párt vezetésével a magyar proletariátus — testvéri szolidaritásban az Orosz Szovjet Köztársasággal, a nemzetközi proletármozgalommal — harcol a szocialista világforradalomért.

A megalakult párt élére állt a harcnak.

A pártot alapító magyar kommunisták előtt teljesen világos volt harcuk internacionális tartalma és az, hogy fő támaszuk a magyar nép harcának vezetésében a fiatal Szovjet Szocialista Köztársaság. Kun Béla mondotta a pártalakító értekezleten, 1918. november 4-én: „A mi helyzetünk sokkal könnyebb, mert mi egy proletárdiktatúrára támaszkodunk, amely atyai gondoskodással, óvó szeretettel és azzal a szolidaritással kísért bennünket, amelyben eddig is részünk volt. A mi helyzetünk azért is könnyebb, mert az egész világ munkássága előtt áll tanúságként egy proletárdiktatúra, az orosz munkásság és földtelen parasztság hatalma, amely kifejezi a mi törekvéseinket is.

A mozgalom megvolt nálunk eddig is, csak nem volt, aki élére álljon, aki rá tudott volna mutatni a hatalom követelésére, meg tudta

volna mutatni a magyarországi munkásságnak: íme, ez az az út, amely a felszabaduláshoz vezet.” (Kun Béla: A Magyar Tanácsköztársaságról. 134. o.)

S az orosz proletárdiktatúra, a szovjet út történelmi jelentőségét, nemzetközi érvényű tartalmát a gyakorlatban elsőnek éppen a Magyar Tanácsköztársaság bizonyította a világ színe előtt. A Tanácsköztársaság megdöntése csak elodázta azoknak a történelmileg megérett feladatoknak a megoldását, amire az első kísérlet hazánkban az 1919-es proletárforradalom volt.

Az illegálisba kényszerített kommunista párt a Horthy-fasizmus korszakának kegyetlen üldöztetései közepette a jobboldali szociáldemokrata vezetők munkásáruló politikájával szemben folytatta a harcot a munkásosztály, a dolgozó nép érdekeiért. A párt a pusztító terror és a repressziók ellenére is mindig hű maradt a proletár internacionalizmushoz, híven őrizte a Magyar Tanácsköztársaság emlékét, és harci programnak tekintette azt. A magyar kommunisták az összes haladó erők összefogásának kezdeményezői és vezetői voltak a fasizmus elleni harcban. Ebből a kibontakozó nemzeti összefogásból nőtt ki a felszabadulás után az antifasiszta, a népi demokratikus átalakulásért küzdő erők szövetsége, amely a Magyar Kommunista Párttal az élén kiemelte az országot és a népet a háborús katasztrófából.

A felszabadulás után az újjáépítés, a stabilizáció, a hároméves terv, a proletárdiktatúra kivívása, a munkásosztály egységes politikai szervezetének megteremtése, az ipar, a közlekedés, a nagykereskedelem és a pénzügyek államosítása, a mezőgazdaság szocialista átalakulásának megkezdése, röviden a Magyar Népköztársaság társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális arculatának szocialista átformálása arról tanúskodik, hogy a párt helyesen vetette fel és oldotta meg független hazánk békés, szocialista fejlődésének kérdéseit. Erre azért volt képes, mert a munkásosztály, a dolgozó nép érdekeit fejezte ki, mert élvezte a tömegek támogatását. Ezen az alapvető történelmi tényen nem változtat az sem, hogy az MDP régi vezetői súlyos hibákat követtek el, amelyek kárt okoztak a szocializmus ügyének.

Az 1956 októberi magyarországi ellenforradalom, miként a Horthy-fasiszta ellenforradalom 1919-ben, éppen ahhoz jelentett visszatérést, amit a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és a fiatal kommunista párt vezetésével kivívott Magyar Tanácsköztársaság tagadott. Az ellenforradalmi támadásban oly nagy szerepet játszó revizionista eszmék visszatérést jelentettek az ideológiában és a politikában a II. Internacionálé szociálsoviniszta opportunizmusához, aminek csődjét jelentette az orosz proletariátus győzelme és az orosz proletárdiktatúra példájának magyarországi követése. Az ellenforradalmi lázadás előkészítésének időszakában, 1956-ban a revizionizmus ideológiai „alkotó” művelete tulajdonképpen a marxizmus—leninizmus elvetése volt, áttérés a polgári ideológia, a reformizmus pozícióira. A magyarországi revizionizmus — lényegében a mai nemzetközi revizionizmussal azonos módon — nacionalizmussal és polgári demokratizmussal (ami egyértelmű a burzsoá diktatúrával) „újította meg” a marxizmus—leninizmust. A magyar ellenforradalom veresége, a szocialista konszolidáció gyors és erőteljes sikerei egyúttal a mai revizionizmus hatásos cáfolatát is szolgálták.

A marxizmus—leninizmus „nemzeti-kommunista” megújítása nem

hagyta érintetlenül a közgazdaságtudományt sem. A „megújítás” — miként annak idején Bernstein „továbbfejlesztő” tevékenysége — nem állt másból, mint a marxizmus eklektikus összevegyítéséből a polgári közgazdaságtan, szociológia és filozófia „legújabb eredményeivel”. (Bernsteinnél a határhaszon-iskola, az új kantianizmus stb. eszméivel, a mai bernsteinistáknál keynesizmussal stb.). A gazdasági fejlődésünk „magyar, demokratikus” útjáért folytatott hadjárat az ellenforradalom előtt és még utána is, tulajdonképpen nem volt más, mint a közgazdaságtudományban kibontakozott „nemzeti-kommunista” frázisokba öltöztetett antimarxista áramlat a szocialista fejlődés ellen.

A kommunista párt tevékenységében a marxizmus—leninizmus tudatos megvalósítója, hordozója és továbbfejlesztője. A párt politikája, a párt útmutatása nyomán, a párt vezetésével és szervezőmunkája eredményeképpen épül a szocializmus Népköztársaságunkban is. A tudományt, a marxista közgazdaságtant ettől a gyakorlattól elszakítani nem lehet, mert belőle táplálkozik és érte van.

A szocializmus építésének gyakorlatában kibontakozott a marxista közgazdaságtudomány hazánkban is, felnőtt a marxista közgazdaságtudomány művelőinek fiatal gárdája Magyarországon is. E gárda feladata: alapos munkával általánosítani a gazdasági építőmunkában szerzett tapasztalatokat, e tapasztalatokra és a testvérpártok tapasztalataira támaszkodva elősegíteni fejlődésünk kérdéseinek helyes, dogmatizmustól mentes megoldását. A magyar közgazdászok túlnyomó többsége, java, e munkának szenteli erejét. Ezt a munkát csak a párt vezetésével, csak a Magyar Szocialista Munkáspárt politikája alapján lehet sikeresen folytatni. Ez épen az elmúlt évek, a magyar kommunista mozgalom fejlődésének egyik fontos tapasztalata.

A magyar nép a Magyar Szocialista Munkáspárt vezetésével, a szocialista tábor országainak, a nemzetközi kommunista mozgalomnak segítségével túljutott történelmének egyik nehéz korszakán, a szocialista építés nagyarányú fellendülésének időszakába lépett. Amikor a Kommunista Magyarországi Pártja megalakulásának 40. évfordulóján visszatekintünk a megtett útra, joggal idézhetjük Kádár elvtársnak az MSZMP Országos Értekezletén mondott szavait: „Elmondhatjuk tehát, hogy 1918-tól, amióta a magyar munkásosztálynak forradalmi, élenjáró pártja van, a párt célkitűzése alapvető irányát illetően egyenes és helyes volt, és ezen az úton haladva nagy eredményeket ért el.” (Az MSZMP Országos Értekezletének jegyzőkönyve, 1957. június 27—29. 12. o.)

A párt történetének harcai, átmeneti vereségei és nagy győzelmei tanulságokkal szolgálnak a mai magyar kommunistáknak, egész dolgozó népünknek, amelyekből merítve folytatjuk utunkat a szocialista társadalom felépítése felé. A 40 évvel ezelőtt alakult magyar kommunista párt a magyar dolgozó nép élén ott menetel az egész világot átfogó kommunista mozgalom hadseregében, a szocialista forradalom világméretű győzelméhez vezető úton.

Az értéktörvény és az ár

A Magyar Népköztársaságban 1959. január 1-ével új termelői árakat léptetünk életbe. A termelőiár-rende­zés az önköltség elvére alapozódik. Az úgynevezett önköltségi termelői árrendszert az 1951. évi árreform során vezettük be. A jelenlegi árrendezéssel lényegében négy feladatot kívánunk megoldani: A termelői árakat hozzá kell igazítanunk az időközben megváltozott önköltségekhez. Tökéletesítenünk kell a társadalmilag szükséges költségráfordítások számbavételét. Hatékonyabbá kell tennünk a termelői árnak azt a szerepét, amit a vállalati önálló elszámolás rendszerében mint gazdasági ösztönző tölt be. Meg kívánjuk alapozni a későbbi évek fogyasztói érintkezéseit.

Újabban vita tárgyává teszik: helyesen jártunk-e el 1951-ben, amikor rátértünk az önköltségi elvre; és megint 1958-ban, amikor a termelői árak újjárendezésekor megmaradtunk ezen elv mellett? *Egyesek szerint az önköltségi ár olyan „különleges” ár, amely nem ruházható fel a valóságos ár attribútumaival, ezért nem is „igazi” ár.* Úgy vélekednek, hogy az önköltség elvén nyugvó termelői árrendszer annak a téves felfogásnak a maradványa, mely szerint szocialista gazdaságban a termelőeszköz nem „valóságos” áru. Akik az önköltségi árat bírálják, a Szovjetunióban folyó árvitára is hivatkoznak.* Ilyen körülmények között hasznos lesz összegezni azokat a megfontolásokat, amelyek — a Szovjetunióban folyó ár­vita anyagának ismeretében — azt tették kívánatossá, hogy a termelőiár-rende­zésnél megmaradjunk az önköltségi alapon.

A többszintű és az egységes árrendszer

Önköltség-típusú termelői árrendszerben a társadalmi tiszta jövedelem túlnyomó részét az állami tulajdon köréből kikerülő termékek árában realizálják. Az állami tulajdon körén belül forgó termékeknél az ár fedezi az önköltséget, és némi nyereséget tartalmaz. Ezek az árak a minimális vállalati nyereség mellett csak kivételes esetekben és akkor foglalnak magukban adót, ha helyettesíthető anyagok árányait el akarják téríteni az önköltségi arányoktól. Általában azonban az a szempont érvényesül, hogy az árak az önköltségi arányokhoz igazodjanak.

* Lásd Wilcsek Jenőnek a Közgazdasági Szemle 1958. 8–9. számában megjelent cikkét, amely e cikk szerzőjének „Árpolitika az átmeneti gazdaságban” című könyvére vonatkozik.

Ily módon határozódik meg az állami ipar termelői árrendszere. Ettől elkülönül a fogyasztói árrendszer. A termékek előállításánál során megtermelt társadalmi tiszta jövedelem túlnyomó részét a fogyasztói árakban realizálják. A szocialista állam a fogyasztói árak általános színvonalát a vásárlóerő és az árualap egyensúlya, a fogyasztói árarányokat pedig a kereslet-kínálat mennyiségi összhangja szem előtt tartásával határozza meg.

Ezt az árrendszert a szocialista állam olyan gazdasági mechanizmus keretei között működteti, amelyben a termelést és az árakat az állam, a fogyasztást pedig — bizonyos korlátok között — az értéktörvény szabályozza. A marxista közgazdászok nagy többsége egyetért abban, hogy ilyen mechanizmus felel meg a szocialista gazdaság követelményeinek. Ugyanakkor nincs egyetértés abban, hogy az állami ár-szabályozás milyen árrendszerben valósuljon meg. Sokan bírálják az önköltség-típusú termelői árrendszert és annak átalakítását, árreform végrehajtását tartanak kívánatosnak. Arról viszont különféleképp vélekednek, milyen árrendszerrel kellene felváltani. Kronrod és mások érték-típusú árakat akarnak. Bacsurin és mások az átlagosított érték koncepciójára helyezkednek. Malisev és mások a termelési ár típusára gondolnak. Vannak hívei — különösen lengyel és magyar közgazdász körökben — az úgynevezett sokcsatornás akkumulációs rendszernek. Ezek a fő változatok. Ugyanazon álláspontra helyezkedő közgazdászok között a részleteket illetően is vannak véleménykülönbségek. Majd valamennyi közgazdász hangsúlyozza, hogy adott esetekben az árat el kell téríteni centrumától. De amíg egyesek ezt kivételként tartják megengedhetőnek, mások szinte szabálynak tekintik.

Miből adódik az a feltételezés, hogy az önköltség-típusú termelői árrendszer hívei „különleges”, minden más álláspontot képviselők pedig „igazi” árakat tekintik az állami vállalatok egymás közötti forgalmában megjelenő árat? Ha erre választ akarunk adni, akkor meg kell találnunk azt, ami az önköltség-típusú termelői árrendszer valamennyi bírálójának véleményében közös. *Ez a közös vonás pedig az, hogy mindannyian egységes árrendszert, de legalább egyszintű árrendszert, legkevesebb azonban, hogy egységes árakat akarnak.*

Mikor beszélhetünk egységes árrendszerről? Ha minden termék árában megtérül az önköltség, a társadalmi tiszta jövedelmet pedig valamilyen közös elv szerint realizálják az árakban. Ily módon határozódik meg az árak centruma (érték, termelési ár stb.). Érték-típusú árak bevezetése esetén az árrendszer egységét úgy kellene megvalósítani, hogy minden termék önköltségét a bérköltség arányában pótlékolják társadalmi tiszta jövedelemmel. Termelési ár típusa esetén a társadalmi tiszta jövedelem gyártmányok közötti felosztása a lekötött eszközök arányában történne. Az átlagosított érték koncepcióját — feltehetően — úgy lehet értelmezni, hogy a társadalmi tiszta jövedelem az önköltségek arányában realizálódik. Nyilvánvaló, hogy ezek a külön-külön egységes árrendszerek elütő árviszonyokban fejeződnek ki. Az önköltség az árarányok kialakításánál mindhárom árrendszerben szerephez jut. De a társadalmi tiszta jövedelem realizálásának eltérő elvei más-más irányban alakítják át a nyers önköltségi arányokat. Érték-típusú árak esetén a bérigényesség, termelési árak típusa esetén az

eszközigenység, átlagosított érték-típusú árak esetén az önköltség-nagyságok szerint „deformálódik” a nyers önköltségi arány.

Mikor beszélhetünk egyszintű árrendszerről? Ha nincs szintkülönbség a termelőeszközök és a fogyasztási cikkek ára között. Pontosabban: ha nincs külön színvonal a termelői és a fogyasztói áraknak. Egyszintű árrendszerben a termelői ár olyan „befejezetlen” fogyasztói ár, amely már csak a kereskedelmi árréssel egészül ki. Az egységes árrendszer mindig egyszintű, de az árak egyszintűsége még nem jelenti feltétlenül, hogy az árrendszer egységes. Egységes árrendszerben az a követelmény fejeződik ki, hogy akár érték, akár termelési ár stb. mintájára „lentről felfelé” kialakított árak a fogyasztói árviszonyokat is meghatározzák. Az árak egyszintűsége nem foglal magában ilyen követelményt. Aki egységes árrendszert akar, az nem ismerheti el a fogyasztói árpolitika különálló feladatait, így többek között, hogy az állam a) a keresletnek az áron keresztüli befolyásolásával biztosítsa a kereslet-kínálat mennyiségi összhangját; b) az árat mint a nemzeti jövedelem elosztásának és újraelosztásának egyik eszközét vehesse igénybe. Aki egyszintű árrendszert akar, az éppen a fogyasztói árpolitika különálló feladatai miatt tartja szükségesnek az ár eltérítését a centrumtól. Egyszintű árrendszerben — mint még látni fogjuk — az érték, a termelési ár stb. típusában „lentről felfelé” építik fel az árakat, de az így nyert árakat minden olyan esetben az adott fogyasztói árnak megfelelően korrigálják, ha az érvényben levő fogyasztói árat valamilyen oknál fogva nem lehet vagy nem célszerű megváltoztatni. Miután az önköltség-típusú termelői árrendszer legtöbb bírálója több-kevesebb fenntartással szükségesnek tartja az ár eltérítését a centrumtól — az állami ár-szabályozással szemben nem is annyira az árrendszer egységét, mint inkább az árak egyszintűségét állítják fel követelményként.

Mikor beszélhetünk egységes árakról? Ha a termékek ára az összes árukibocsátók és felhasználók részére egységes. Az „egy piac egy ár” elve két követelményt foglal magában. Az egyik, hogy az árképzés alapjául szolgáló önköltség ne vállalati, hanem társadalmilag szükséges önköltség legyen. A másik, hogy az ár ne legyen gazdasági szektorok szerint differenciált ár. Ez utóbbi azt jelenti, hogy ugyanazon termékért az állami vállalat ne érvényesíthessen más árat, mint a szövetkezet, a szövetkezet pedig ne érvényesíthessen más árat, mint a kisáru-termelő; az állami vállalat ne szerezhessen be termelőeszközt más áron, mint a szövetkezet, a szövetkezet pedig más áron, mint a kisáru-termelő. Az egységes ár koncepciója csak egyfajta differenciálást ismer el jogosnak: a művi, a nagykereskedelmi és a kiskereskedelmi kiszolgálás árkülönbözeteit, amit a nagykereskedelmi árrés, illetőleg a kiskereskedelmi árrés határoz meg.

Az úgynevezett sokcsatornás akkumulációs, rendszer képviselői a fogyasztói árpolitika különálló feladatainak hatékonyabb érvényesítése miatt nem tartják lehetségesnek a termelői és fogyasztói árszint különbségének teljes megszüntetését. Szükségesnek tartják azonban a két árszint közötti különbség szűkítését és az árak egységének helyreállítását. Így például a sokcsatornás akkumulációs rendszer magyar változata szerint a bérköltségek arányában illetményadót, a lekötött eszközök arányában használati díjat, illetőleg kamatot, az önköltségek arányában nagyobb vállalati nyereséget, a vállalati nyereséggel növelt önköltsé-

gek arányában pedig forgalmi adót kellene az árakban elhelyezni. Ez utóbbival (a forgalmi adóval) határolódik el — de csak bizonyos korlátok között — a termelői árak és a fogyasztói árak színvonala.

Az önköltség-típusú termelői árrendszer abból indul ki, hogy a népgazdaság árszerkezetét az adottságok, a tervgazdálkodás célja, a népgazdasági ágak és a gazdasági szektorok kölcsönhatása bizonyos egységbe foglalja; továbbá egységbe foglalják az árpolitika fő elvei, és így mindezekelőtt az értéktörvény és az ár tudatos felhasználása a szocialista építés feladatainak megoldásánál. De ez nem jelenti az *egész árrendszer egységét*.

Önköltség-típusú termelői árrendszerben az egész árrendszer nem lehet egységes, mert hisz ennek éppen az a jellemzője, hogy „teljesen” elhatárolja a termelői árrendszert a fogyasztói árrendszertől. Csak a termelői árak egységes rendszeréről beszélhetünk és pedig ott, ahol az önköltség a termelői ár centruma. Márpedig az önköltség csak a szocialista tulajdon körén belül forgó termékeknel lehet ármeghatározó. *Önköltség-típusú termelői árrendszerben az egész árrendszer nem lehet egyszintű*. Amikor ugyanis a népgazdaság állami szektorában forgó termékeket önköltségi áron számolják el, akkor az állami tulajdon köréből kikerülő termékek önköltségében még nem realizálódott a termelésük felhasznált termelőeszközök előállításakor megtermelt társadalmi tiszta jövedelem. Ez hozza magával, hogy ezen termékek árában az önköltséget olyan adóösszeggel kell pótlékolni, amely az összes termelési fázisokban megtermelt társadalmi tiszta jövedelmet realizálja. Ezért nem fejezhetnek ki a termelői és a fogyasztói árarányok ráfordítási arányokat. *Az önköltség-típusú termelői árrendszerben csak azt tűzhetjük ki célul, hogy a termelői árban a társadalmilag szükséges önköltséget vegyük figyelembe*. Ilyen rendszerben azonban nem küszöbölhető ki a szektorális ár. Azoknak a termékeknek az ára, amelyeket egyfelől az állami tulajdon körén belül termelőeszközként használunk, másfelől a lakosság ellátására is termelünk, az értékesítés irányától függően differenciálódik. De az állam — meghatározott esetekben — ugyanazon termék eladási árát attól függően is differenciálhatja, hogy szövetkezet vagy magánszektorbeli a vásárló.

Az önköltség-típusú termelői árrendszer, továbbá az eme rendszert bíráló különböző nézetek megismerése kézzelfoghatóvá teszi, miben látják a bírálók az önköltség-típusú termelői árrendszer hibáját. *Az önköltségi ár eszerint azért „különleges” ár, mert az „igazi” ár attributumához hozzátartozik az árrendszer egysége, vagy legalább az árszint egysége, legkevesebb azonban az árak egysége*. Lényegében erre gondolnak egyes közgazdászok akkor is, amikor arra hivatkoznak, hogy az önköltség-típusú termelői árrendszer megakadályozza a munka szerinti elosztás szocialista elvének átvitelét a gyakorlatba; megakadályozza, hogy a pénz megfelelhessen funkciójának, hiszen mást és mást jelent aszerint, hogy termelőeszköz vagy fogyasztási cikk árát fejezi ki stb. Az önköltség-típusú termelői árrendszer bírálói végeredményben arra az álláspontra helyezkednek, hogy ez az árrendszer ellentmond az értéktörvényből folyó követelménynek, márpedig az értéktörvény szocialista gazdaságban, ha nem is termelésszabályozó, de feltétlenül ár-szabályozó.

Az ár tartalma és az értéktörvény megjelenési formái a kapitalizmusban

Az önköltség-típusú termelői árrendszer bírálói ilyképpen abból a feltételezésből indulnak ki, hogy a szocialista állam az állami tulajdon körén belül alkalmazott önköltségi árakkal megsérti az értéktörvényből folyó követelményeket. Az értéktörvény árszabályozó, tehát az államnak az a feladata, hogy hatósági árszabályozás útján — meghatározott kivételektől eltekintve — olyan árviszonyokat alakítson ki, amelyek állami tulajdonon belül és kívül egyaránt biztosítják az értéken (termelési áron stb.) alapuló árucserét (elszámolást).

Az árvitában olyan nézettel is találkozhatunk, amely az önköltség elvét a különböző bírálatokkal szemben úgy védelmezi, hogy kijelenti: *szocialista gazdaságban az ár nem hozható kapcsolatba az értékkel.* Ez azonban csak kitérés a probléma elől és nem annak megoldása. Az ilyen álláspont a XIX. század végi és a XX. század eleji matematikai és pozitívista polgári irányzatok átültetése a mi viszonyainkra. Már S. Jevons javasolta, hogy az érték szót töröljék a közgazdaságtan szótárából. A. Aupetit, Ch. Brouilhet, E. Antonelli, Ch. Bodin, F. Divisia, H. Dietzel, G. Cassel és sokan mások parazita problémának tartották az értékproblémát. Szerintük csak az árproblémának van gyakorlati jelentősége, és a gazdasági egyensúly elmélete az értékprobléma felvetése nélkül is megoldható. De egészen más dolog, ha polgári közgazdász a tőkés kizsákmányolás leplezése, vagy más okból rejti véka alá az értékproblémát, mint ha marxista közgazdász teszi ezt. Az előbbi a kapitalizmus gazdasági jelenségeit kívánja így vagy úgy magyarázni. Az utóbbinak viszont az a feladata, hogy a népgazdaság tervszerű fejlesztését biztosító állami szabályozás tökéletesítésén munkálkodjék. Ilyen körülmények között pedig a voluntarista gazdaságpolitika veszélyeit élesztik a practicista nézetek. *Az árkérdést a szocialista gazdaságban is csak az áru-érték-ár összefüggései alapján lehet megmagyarázni és megoldani.*

Az önköltségi elv bírálói nem abban hibáznak, hogy az érték és az ár kapcsolatát felvetik, hanem abban, ahogyan ezt a kapcsolatot értelmezik. *Lehet-e azt mondani, hogy az értéktörvény árszabályozó? Ez így nem helyes, vagy legalábbis pontatlan és félreérthető.* Az értéktörvényt csak valamilyen megjelenési formájában ismerhetjük. Ez a megjelenési forma az ár attribútumaitól függ. Lenin szerint „az érték az árak törvénye, vagyis az ár jelenségének általánosított kifejezése”. Az ár viszont történeti kategória, amely társadalmi viszonyt fejez ki, tartalmában a társadalmi feltételektől, termelési viszonyoktól függően változik. Ha valaki pusztán az értéktörvény árszabályozó funkciójára utalással veti fel egységes érték-típusú, termelésiár-típusú, átlagosított érték-típusú stb. árrendszer vagy az egyszintű árrendszer konstruálását, legalább két hibát követ el: Először figyelmen kívül hagyja, hogy *az ár attribútumai a társadalmi viszonyoktól függenek, másodsor az értéktörvény oldaláról akarja megoldani az árproblémát, ahelyett, hogy a társadalmi viszonyokkal meghatározódó ár tartalmából vezetné le az értéktörvény megjelenési formáját, érvényesülésének módját.*

Marx feltárta az értéktörvény és az ár összefüggését az egyszerű ártermelés, a tőkés szabad verseny és a monopóliumok viszonyai kö-

zött. Az egyszerű árutermelésben az áralakulásnak az a tendenciája, hogy a piaci ár egybeesik az áru társadalmi értékével. Ez fejeződik ki az árucsere egyenértékűségének tendenciájában, amely ilyen viszonyok között az értéktörvény megjelenési formája. A tőkés szabad versenyben az áralakulásnak az a tendenciája, hogy a piaci ár egybeesik a termelési árral. Ez fejeződik ki az átlagprofitráta tendenciájában, amely a kapitalizmusban az értéktörvény megjelenési formája. A monopóliumok esetén a monopolár kialakulása a tendencia. Ezért jut érvényre a monopolprofit törvénye. Egyik esetben sincs arról szó, hogy az értéktörvény valamilyen elképzelt megjelenési formája magyarázza meg az árak tendenciáját. Az értéktörvény mindegyik esetben az áralakulás törvényszerűsége.

A marxizmust támadó burzsoá irányzatok képviselői (Böhm-Bawerk és társai) „örökérvényű” törvényekben tudtak csak gondolkodni. Éppen a lényegét nem értették meg, amikor a marxizmus belső ellentmondásainak vélték, hogy Marx ugyanazt a kategóriát a társadalmi viszonyoktól függően eltérő tartalommal határozza meg.

Továbbmenően: a kapitalizmus árviszonyai nem adnak alapot olyan feltételezésre, mint hogyha az értéktörvény szükségszerűen egységes árrendszerben vagy egyszintű árrendszerben, vagy akár csak egységes árakban érvényesülne. Sőt a termelőerők fejlődésével, a centralizációs folyamatokkal éppen az egység megbontására irányuló tendencia erősödik. Az egyszerű árutermelés viszonyai között az egyenértékű csere rendszeres megsértésével jut érvényre az értéktörvény. A piaci ár a valóságban mindig kisebb vagy nagyobb az értéknél. De, amíg az egyszerű árutermelésben legalább tendenciájában érték árakkal van dolgunk, a tőkés szabad versenyben a termelési ár tendenciája csak az iparra és annak is olyan területeire korlátozódik, ahol a tőkék szabad áramlása nem ütközik számottevő akadályokba. A tőkék szabad áramlása a feltétele annak, hogy az egymástól elszigetelt magántulajdonos árutermelők olyan árviszonyokat találjanak a piacon, amelyekben az előlegezett tőkebefektetések arányában realizálódó profit tendenciája érvényesül. A tőke centralizáció és koncentráció folyamatában az iparban egyre több iparág monopolizálódik. Ha ilyenek a viszonyok, akkor az iparban egyidejűleg vannak termelési árak és monopolárak. Ha ilyenek a viszonyok, akkor egyre nagyobb szerephez jutnak a tőkés csoportosulásokon belül a termelőeszközök „elszámolási” árai, amelyek eltérnek a piaci áraktól; továbbá a termelőeszköz piaci árának differenciálása, amit a tőkés csoportosulások érdekkapcsolataik szerint alakítanak.

Mire alapozódik ezek után az az álláspont, hogy az árak a termelési viszonyoktól, az árutermelés jellegétől független attribútumai vannak, hogy ezek közül is legfontosabb az árrendszer, az árszínvonal, vagy az árak egysége? A kapitalizmus árviszonyai ehhez az állásponthez nem szolgáltatnak alapot. A szocialista államok gyakorlata ettől eltér, s emiatt bírálják ezt a gyakorlatot. A közgazdászok nyilvánvalóan a szocialista államnak arra a képességére gondolnak, amellyel mint a termelőeszközök tulajdonosa és a népgazdaság szabályozója rendelkezik, és amely lehetővé tenné számára, hogy az árucsere folyamatait valamely általa megválasztott árrendszerben bonyolítsa.

Az árjelenség a szocialista gazdaságban

Szocialista gazdaságban az állami termékekre megszabott ár tartalmának meghatározásakor — az önköltségi elv bírálói szerint is — három tényezőre kell figyelemmel lenni. 1. Az árak nem alakulhatnak szabadon, hanem az állam szabályozza ezeket; 2. A lakosság ellátásával összefüggő árucserében az árak — bizonyos korlátok között — szabályozzák a keresletet. 3. Az árak nem szabályozzák a termelést.

De aki ilyen feltételek közt veti fel az árrendszer, az árszínvonal egységét, annak néhány dolgot világosan kell látnia.

Ha állami árszabályozás lép a szabad áralakulás helyébe, akkor az árviszonyok nem fejezhetik ki pontosan a társadalmilag szükséges munkát. A rögzített hatósági árban az a feltételezés, hogy a termelési feltételek konzerválódnak, és hogy a társadalomnak időről időre pontosan olyan mennyiségben van szüksége a termékekre, mint amilyen mennyiség az ár megállapításának alapjául szolgált. Aki árat állapít meg és árat stabilizál — akár tudatosan, akár anélkül — feltételezi ezt a két dolgot. Tudnia kell azonban azt is, hogy bár ezek a feltételezések elkerülhetetlenek, mégsem egészen megalapozottak. A társadalmilag szükséges munkaráfordítás nagysága megváltozik, mert a termelési feltételek és a társadalmi szükségletek rendszeresen változnak. Ezeket a változásokat hatósági árrendszerben nem lehet folyamatosan nyomon kísérni. Ebből adódik a társadalmilag szükséges munka és a hatósági ár bizonyos mérvű eltéréseinek objektív szükségszerűsége.

A fogyasztói (piaci) ár egységes árrendszerben csak akkor alakítható ki, ha ez az ár megfelel két követelménynek: 1. egyensúlyt tart fenn az áruforgalomban, és 2. tükrözi a termelési feltételeket. Ehhez azonban az szükséges, hogy az értéktörvény általános (termelés-, fogyasztás- és ár-) szabályozó legyen. Szabad áralakulás, továbbá az értéktörvénynek mind a termelést, mind a fogyasztást szabályozó funkciója hozhat létre többé-kevésbé egységes árviszonyokat. Hogy a kereslet és a kínálat összhangja érték-típusú árakon alakulhasson ki, ehhez — egyebek között — az szükséges, hogy a termelést az egyenértékű árucseré törvénye szabályozza. Ahhoz pedig, hogy a kereslet-kínálat összhangja termelési árak típusában alakulhasson ki, megint az szükséges, hogy a termelést az átlagprofitráta törvénye szabályozza. Csak a termelésnek (a kínálatnak) ilyen szabályozása révén jöhet létre ugyanis olyan kínálati szerkezet, amely az áruforgalomban az értékárakat, illetőleg a termelési árakat szüli.

Mi a szocialista gazdaságban az árprobléma valóságos tartalma? Először az, hogy a szabad áralakulást hatósági árszabályozás váltja fel. Másodszor pedig az, hogy az árnak Janus arca van: szabályozza a fogyasztást, de nem szabályozza a termelést.

Hogyan kell értelmezni, hogy az ár szabályozza a fogyasztást? Úgy, hogy nincs jegyrendszer. A lakosság szabadon használhatja fel pénzjövendelmét. Választhat a termékek közül, hogy miből mennyit vásárol. A lakoságnak ezt az elhatározását az ár is befolyásolja. Éppen ilyen módon szabályozza — bizonyos korlátok között — az értéktörvény az áruforgalmat. Ezért kell az államnak — egyebek közt — az ár igénybevételel megvalósítania a vásárlóerő és az árualap egyensúlyát, a kereslet és a kínálat mennyiségi összhangját.

Hogyan kell értelmezni, hogy az ár nem szabályozza a termelést? Úgy, hogy nem az ár és az önköltség viszonyától, a vállalati nyereség nagyságától függ a termelés bővítése és összetétele. A vállalatok saját hatáskörben nem dönthetik el, hogy leállítják vagy bővítik a termelést. A vállalatok saját hatáskörben iparágon belül és iparágak között nem csoportosíthatják át a termelőeszközöket. Minden iparág az állammal van elszámolási viszonyban: az állam szervezi egységbe azt, ami „lent” ilyen értelemben egymástól el van szigetelve stb. A termelés szabályozása terven alapuló állami irányítással valósul meg. De a termelés állami szabályozása révén más kínálati szerkezet jön létre, mint amit az értéktörvény alakítana ki. Az állam nem járhat el úgy, mint ahogyan az árautomatizmus tenné. Egyfelől meg kell kímélnie a társadalmat azoktól a romboló hatásoktól, amelyek az árautomatizmus szükségszerű velejárói. Másfelől tervgazdálkodást nem lehet a spontaneitás elvére, a piac utólagos jelzéseire felépíteni. Ezért nem lehet az államilag szabályozott termelés feltételei között a kereslet és a kínálat mennyiségi összhangját következetesen értékáron vagy következetesen termelési áron biztosítani. Állami tervgazdálkodásban objektíve szükségszerű a termelési feltételekkel összhangban levő árviszonyok bizonyos mérvű eltérése az áruforgalom egyensúlyi követelményével összhangban álló árviszonyoktól.

Az elmondottakból következik, hogy szocialista gazdaságban nem valósítható meg egységes árrendszer, legfeljebb az árak egyszintűsége, de ha ez utóbbit tűzzük ki célul, akkor az árszint egységesítését az egyensúlyi elv alapján kellene végrehajtani. Hiszen, ha az ár csak az áruforgalomban szabályoz, akkor az egyensúlyi elv az a fő láncszem, amelyen keresztül az egész árproblémát meg kell oldani. Ezt úgy érhetnénk el, hogy az állami tulajdon körén belül forgó termékekre is ugyanazokat az árakat alkalmaznánk, amelyeken a forgalom az állami tulajdon körén kívül bonyolódik. Feltehetően erre gondolnak az önköltség-típusú termelői árrendszernek azok a bírálói, akik az árszint egységesítését a fogyasztói árak átalakítása nélkül is lehetségesnek tartják. De, ha így járnának el, különféle problémák támadnának.

Ez idő szerint a szocialista országok, bár az árak általános stabilitására törekszenek, fogyasztói árváltozásokat gyakrabban hajtanak végre, ha ugyanis a kereslet és a kínálat mennyiségi viszonyának tartósabb megváltozása teszi szükségessé ezt. Amikor a termelői árrendszer elhátárolódik a fogyasztói árrendszertől, akkor az ilyen árrendezések nem érintik a termelői árakat, következésképpen nincs is szükség a termelői árrendszerben „átgyűrűztetni” a megváltozott fogyasztói árakat. Egyszintű árrendszerben azonban minden esetben meg kellene tenni ezt, amikor fogyasztási cikket termelőeszközként is használnak. De a fogyasztói érintkezések viszonylag kevés, ellenben a termelői árrendezések az árösszefüggések miatt hosszabb előkészítést igényelnek. Az egyszintű árrendszer bevezetése ezért megkövetelné a hatóságiár-rögzítések körének szűkítését, fix árak helyett maximális és irányárak bevezetését, viszonylag széles körben a hatósági ármegállapítás helyettesítését kalkulációs irányelvre épülő vállalati árképzéssel. Mindez kétségtelenül csökkentené az állami árszabályozás hatékonyságát.

Minél jelentékenyebbek a fogyasztói árviszonyok és a termelési feltételek követelményeivel összhangban levő árviszonyok közötti elté-

rések, annál kevésbé alkalmas az egyszintű árrendszer a munkaráfordítási arányok kifejezésére. Vannak, akik úgy vélekednek, hogy az egyszintű árrendszernek ez a torzítása nem lehet túl nagy. Így azonban csak azok gondolkozhatnak, akik a fogyasztási cikkek körét leszűkítik az ipar utolsó termelési fázisaiban (cipőgyár, ruhagyár, rádiógyár stb.) kibocsátott kész árukra. Valójában azonban a lakosság az ipari termelés úgyszólván valamennyi vertikumán előállított termelőeszközt fogyasztási cikként is vásárol. Ha a szén fogyasztói ára eltér a szén értékétől (termelési áratól) — és ezt az árat fenn kívánják tartani —, akkor a szén termelői árát — egyszintű árrendszerben — a szén fogyasztói árához kell igazítani. Ily módon megmarad az árszint egysége, de az értéktől (a termelési ártól) nemcsak a szénár tér el, hanem kisebb-nagyobb arányban minden olyan termék ára, amelynek önköltségében megjelenik a szén közvetlenül (például a villamos energia önköltségében) vagy közvetve (például a villamos energia árán keresztül). Aki egyszintű árrendszert kíván, az a szénhez hasonló problémával találja magát szembe a villamos energia, a hengerelt áru, a szerszámok, az építőanyagok, a textil-méterárak stb. esetében is.

Egy-egy termékre külön-külön nem nehéz a termelői árát a fogyasztói árhoz igazítani. De az önköltségeken keresztüli árkapcsolódások hamar kiderítik, hogy amit egyik oldalon egységbe hoztak, azt a másik oldalon — az egymást meghatározó árak kapcsolatában — szétforgácsoltak. Miután a fogyasztói árarányok nem tükrözhetik a termelési feltételeket, a fogyasztói árviszonyok által „szétforgácsolt” termelői árakat bonyolult állami dotációs és adómechanizmussal kell összefogni. Ha eddig a pénz mást és mást jelentett aszerint, hogy termelőeszköz termelői árát vagy fogyasztási cikk fogyasztói árát fejezte ki — ezután a pénz mást és mást jelent, aszerint, hogy milyen termékcsoport árát fejezi ki.

Joggal vethető fel, milyen cél valósul meg azáltal, hogy a termelőeszközök termelői árát azok fogyasztói árához igazítjuk? Ismeretes, hogy a legtöbb termelőeszközből az egész mennyiség viszonylag kis részét vásárolja a lakosság fogyasztási cikként. Ha tehát a termelőeszközöknél az árképzést teljesen a fogyasztói ár-képzésnek rendeljük alá, ebből az a különös helyzet adódik, hogy a kis tömeg hat szabályozólag a nagy tömegre. Mégis ezt minden gátlás nélkül meg lehetne tenni, ha az állami tulajdon körén belül forgó termékeknél az ár csak a technikai elszámolások szerepét töltené be. Tudvalevő azonban, hogy a termelői ár szoros kapcsolatban van az okszerű, takarékos gazdálkodással. Az egyszintű árrendszer éppen azt nehezítené meg, hogy a termelői ár ebben a szerepében hatékonyan működhessék.

Az érték és az ár összefüggése a szocialista gazdaságban

Szocialista gazdaságban állami tervgazdálkodás mechanizmusával valósul meg a technika szüntelen fejlesztése, a termelés bővítése és a társadalom szükségleteinek egyre tökéletesebb kielégítése. A szocialista társadalom akkor jár el saját érdekének megfelelően, ha a rendelkezésre álló élő- és holtmunka felhasználásával a nemzeti jövedelem legnagyobb terjedelmét és gyors ütemű növekedését éri el. Ehhez — *egyebek között* — olyan árrendszer szükséges, amelyben az árak a ráfordítási arányokhoz igazodnak. Ha ilyen az árrendszer, akkor az értékmérlegek a való-

ságot megközelítő hűséggel tükrözik a népgazdaság szerkezetét, belső arányait, a fejlődés irányait és ütemét. Ez esetben mód nyílik az állami népgazdasági tervezésben a gazdaságossági elv szem előtt tartására. Ez esetben a vállalatoknak az önköltség csökkentésében való érdekelttsége a társadalmi érdekekkel összhangban valósul meg. Végül, ha az állam ismeri a termelési feltételeket, akkor lehetősége nyílik arra is, hogy — tudatos kivételektől eltekintve — az értékhez közelebb álló fogyasztói árviszonyok révén szervezze az árucserét, s ily módon is érvényt szerezzen a munka szerinti elosztás elvének.

Mindezek — a már korábban kifejtettek alapján — nem valósíthatók meg úgy, hogy a szocialista állam az adott fogyasztói árrendszerben feloldja a termelői árrendszert, hanem csak úgy, hogy a munkaráfordítások minél pontosabb számbavételével tökéletesíti a termelői árrendszert, a termelés állami tervezésekor pedig úgy jár el, hogy a termelői árrendszerre megfelelően épülhessen fel a fogyasztói árrendszer.

Nem szükségszerű az értéket közvetlenül kifejezni ahhoz, hogy a munkaráfordítási arányokat megismerjük. Ha az árak nem az értéket, hanem az önköltséget tükrözik, akkor bár ezek az árak alacsonyabbak az érték áraknál, mégis az önköltségi arányok az értékarányokat tükrözhetik. Az önköltségi árrendszer bírálóinak figyelmét nyilvánvalóan elkerülte az a tudományosan már bizonyított tétel, hogy szocialista gazdaságban az önköltség az érték sajátos kifejezési formája, vagyis, hogy itt az önköltségi arány-értékarányokat tükrözhet. (Ezzel a kérdéssel a Magyar Népköztársaságban különösen Jávorka Edit foglalkozott behatóan.)

Minden önköltség feltételez árakat, sőt egész árrendszert. Valamely termék önköltségének meghatározásához, többek között, ismerni kell az ott lekötött állóalapok (építmények és gépek) árait, másképp nem tudnánk kiszámítani a leírási költséget; ismernünk kell továbbá a termékegységben feldolgozott anyagok árát, másképp nem tudnánk kiszámítani az anyagköltséget. Amíg tehát nincsenek árak, nincs önköltség sem. De éppen ezek az árak térnek el egymástól a különböző árrendszerekben. Érték-típusú árrendszerben minden terméket érték áron, termelési-ár-típusú árrendszerben minden terméket termelési áron számítanak az önköltségbe. Önköltség-típusú árrendszerben — ha ezt teljes következetességgel alkalmazzák — minden termék nyers önköltségén kerül be az önköltségbe. Minden önköltség „befejezetlen” ár arra a termékekre, amelyre az árat meghatározzák, de „kész” árak halmaza azon termékekre, amelyek önköltségében megjelenik. Minden árrendszernek más tehát az önköltség-típusa.

A szocialista állam megteheti, hogy az adót döntően a fogyasztói árakban helyezi el, továbbmenően a vállalati önálló elszámolás zavartalan működéséhez elegendő, hogy a termelői árakban vállalati nyereség formájában a termékek előállításánál megtermelt társadalmi tiszta jövedelemnek csak viszonylag kis hányada realizálódjék. *Ezért lehet az önköltségi árat az állami tulajdon körén belül forgó termékeknél a szocialista gazdaságban az érték kifejezési formájának tekinteni. Ezért fogható fel szocialista gazdaságban az önköltségi ár úgy, mint az értéktörvény érvényesülési módja a népgazdaság állami szektorában, amit az állam a gazdaságossági elv érvényesítése végett tudatosan felhasznál.*

Ha tehát az állami tulajdon körén belül forgó termékek árát önköltségi alapra fektetjük, akkor egyfelől a népgazdaság állami tervezé-

sében értékáraknak is tekinthetjük ezeket, másfelől olyan árrendszerrel van dolgunk; amelyre támaszkodva az állami tulajdon köréből kikerülő termékekre az értéket megközelítő árakat határozhatunk meg. Más szóval: teljesen megegyező eredményt ad a társadalmi tiszta jövedelem realizálásának az a módja, amely értékáras önköltségek esetén a bér-költséghez, vagy nyers önköltségek esetén az önköltséghez arányosít. Megint másképp: két úton juthatunk érték-árakhoz. Vagy úgy, hogy eleve érték-árakat építünk fel, vagy pedig úgy, hogy önköltségi árakat építünk fel és az anyagi termelés szféráját elhagyó termékek árában az önköltséggel arányosan realizáljuk a társadalmi tiszta jövedelmet. Előbbi esetben egységes árrendszerrel, utóbbi esetben többszintű árrendszerrel van dolgunk.

Miért kell ezt a feladatot többszintű árrendszerben megoldani? Először azért, mert ha a termelői árrendszert elhatároljuk a fogyasztói árrendszertől, akkor minden tudatos vagy szükségszerű eltérés az érték és a fogyasztói ár között elhatárolódik a termelői árrendszertől és a termelői ár mint a gazdaságosság mércéje ezt a szerepét akkor is megőrizheti, ha egyébként az árat (a fogyasztói árat) más irányú funkciója miatt az értéktől el kell téríteni. Másodszor azért, mert az állam csak az állami tulajdon körében valósíthatja meg az árnak azt a szerepét, hogy a gazdaságosság mércéje legyen. Az állami tulajdon körén kívül az árhoz jövedelmi viszonyok kapcsolódnak. A nem állami szektorokban az állam az árat elsősorban arra használja, hogy megoldja a nemzeti jövedelem tervszerű elosztását és újraelosztását.

Szocialista gazdaságban az árpolitikát munkás-paraszt államhatalom gyakorolja, amely osztálypolitikát folytat, építi a szocializmust, erősíti a népgazdaság szocialista elemeit, ösztönzi a kisárutermelőket a szövetkezetbe tömülésre. Az ebből adódó árpolitikai feladatok igen sokrétűek. Ezeknek a feladatoknak az a fő meghatározója, hogy megfelelően alakuljon a munkás-paraszt jövedelmi arány. De, amíg az állam a munkásosztály és általában a bérből és a fizetésből élők jövedelmi viszonyait bérügyi intézkedésekkel szabályozhatja, addig a parasztság jövedelmi viszonyainak fő szabályozója az árpolitika és az adópolitika. Mindezek a kérdések nem merülnének fel, ha a szocialista gazdaság alapja az egységes össznépi tulajdon lenne. De, mert nincs egységes össznépi tulajdon, az árpolitikának a termelési viszonyokra figyelemmel kell lennie. Ebből adódik az is, hogy az az árpolitika, amely megfelelő a szocializmusban, esetleg teljesen alkalmatlan, rossz eredményekre vezetne az átmeneti gazdaság viszonyai között. Így van ez az iparban is. Az iparban mások a hatósági árképzés feltételei, ha csak állami ipar működik, és mások, ha még jelentékeny szerepet tölt be a magánipar.

Azt mondtuk, hogy amikor a termelői árak az önköltségre épülnek fel, akkor mód nyílik arra, hogy az értékhez közelfekvő fogyasztói árakat alkalmazzunk. Ismeretes, hogy a fogyasztói árviszonyaink ma igen jelentékenyen térnek el az értékviszonyoktól. De a fogyasztói árak közelítése az értékhez nem az árképzés technikája, hanem a kínálati szerkezet átalakításának kérdése. Hiszen, ha a fogyasztói árképzésben az egyensúlyi elv a fő követelmény, akkor fogyasztói árat csak a kereslet és a kínálat mennyiségi viszonyának megváltozásával összhangban lehet változtatni. Utaltunk már azokra az okokra, amelyek miatt az ér-

ték és a fogyasztói ár bizonyos mérvű eltérése a szocialista tervgazdálkodásban is objektíve szükségszerű. Nagy hiba volna azonban úgy értelmezni ezt, hogy az érték és az ár kapcsolatát a fogyasztói árrendszerben nem kell vizsgálni, illetőleg, hogy a termelői ár és a fogyasztói ár a teljes elszigetelődés állapotában lehet.

Több ok teszi kívánatosná, hogy — tudatos kivételektől eltekintve — az értékhez közelebb fekvő fogyasztói árakon biztosítsuk a lakosság áruellátását.

Szocialista gazdaságban a munka szerinti elosztás elvét elsősorban bérpolitikával kell biztosítani. Ha a szocialista bérezés helyes elveken épül fel, akkor éppen a munkaráfordításokhoz igazodó értékarányos fogyasztói árakkal lehet megalapozni ezt. Amikor a fogyasztói árarányok megokolatlanul eltérnek az értékarányoktól, akkor a társadalom bizonyos csoportja (amely a kedvezményes áron forgalomba kerülő termék zömét fogyasztja) méltánytalan előnyhöz jut a társadalom összes többi dolgozójával szemben, akik lényegében ennek terhét viselik.

Ha a fogyasztói árak — tudatos kivételektől eltekintve — az értékhez közelebb fekszenek és a munka szerinti elosztás elvének alkalmazása céljából ezt kötelező árpolitikai elvnek ismerjük el, akkor az állami tervezés számára többé-kevésbé objektíve is meghatározódik a lakosság fogyasztási szerkezete, amit a bővített szocialista újratermelés megtervezésekor figyelembe kell vennie. Ilyen körülmények között a fogyasztói ár nem pusztán a termelés állami tervezésének végrehajtási rendszere, hanem egyik alakító tényezője is. Az érték és az ár kapcsolatának biztosítása segíti az államot, hogy a terv készítésekor a népgazdaság tervszerű arányos fejlődésének törvényéből folyó követelményeket kielégíthesse.

Ez egyértelművé teszi azt is, hogy *amikor valaki az önköltség-típusú termelői árrendszer álláspontjára helyezkedik, még nagyon is egyetérthet azokkal, akik a termelői és a fogyasztói ár szorosabb kapcsolatát, illetőleg az értékhez közelebb fekvő fogyasztói árak kialakítását tartják szükségesnek.* Csak a módszerben, a cél megközelítésének módjában és lehetőségében marad meg az alapvető véleménykülönbség. Mi legfeljebb a fogyasztói ár és az érték közelítésének tendenciáját tűzhetjük célként magunk elé anélkül, hogy megvalósíthatnánk teljes egybeesésüket. Továbbá elég sok esetben kell a jövőben is a fogyasztói árarányokat az értékarányoktól eltéríteni. Következésképpen a termelési költségeket tükröző árviszonyoknak külön termelői árrendszerben történő számontartása még akkor is megtartja jelentőségét, ha a fogyasztói árak közelebb kerülnek az értékhez.

VÁGI FERENC:

A forgalomban levő pénzmennyiség és a lakosság pénzkészlete

1953 közepétől a forgalomban levő pénzmennyiség évről évre nőtt, és 1956 végén, az ellenforradalmi támadás időszakában ez a növekedés ugrásszerűvé vált. Már az 1953 júniusa utáni növekedés egy sor kérdést vetett fel: Milyen tényezők váltották ki a pénzmennyiség növekedését? Indokolt volt-e a növekedés? Melyik társadalmi csoport pénzkészlete nőtt leginkább, s a pénztömeg hogyan oszlik meg a társadalmi csoportok közt? Az ellenforradalmi támadás gazdasági következményei, az inflációs veszély, majd a gazdasági élet konszolidációja különösen nagy erővel mutatkoztak a pénzforgalom területén. Nemcsak a korábbi problémák vetődtek fel újra, hanem újabb kérdések is: Milyen változásokat hozott az inflációs vásárlási láz a társadalmi csoportok pénzkészleteiben? Mennyiben szivódtek fel, illetőleg mennyiben váltak indokolttá az 1956 végén keletkezett pénzkészletek? 1957-ben a forgalomban levő pénzmennyiség nem nőtt. De ezután 1958 elején ismét jelentős növekedés következett, s most ezzel egyidejűleg a kereskedelem árukészletei is megnőttek. Különösen aktuális tehát, hogy keressük és elemezzük a pénzforgalom területén lejátszódó események okait.

A népgazdaságban kintlevő készpénzmennyiség, s a lakosság pénzkészlete

Népgazdaságunkban a központi állami bankból a szocialista állami szektor vállalatainak és intézményeinek kifizetése gyanánt nap mint nap készpénz (a továbbiakban pénz) áramlik a lakossághoz. A lakosság áruk és szolgáltatások vásárlására, önként vállalt és kötelező jellegű pénzügyi kiadásokra fordítja ezeket a pénzeket. E kiadások révén a pénz — közbeeső áttételekkel — a szocialista szektor vállalataihoz és intézményeihez folyik be, ahonnan visszakerül a Magyar Nemzeti Bankhoz. De ebben az állandóan ismétlődő kiáramlásban és visszaáramlásban a pénzbevételek és a pénzkidadások időpontja nem esik egybe, illetőleg a lakosság általában nem egyszerre, hanem kisebb-nagyobb részletekben költi el pénzbevételeit. Ugyancsak rendszeresen marad pénz a szocialista szektor vállalatainál és intézményeinél is. Következésképp a forgalomba áramló pénzmennyiség jelentős része mindig kint tartózik.

kodik a népgazdaságban: egyfelől a szocialista vállalatok és intézmények, másfelől a lakosság pénzkészleteként.¹

A népgazdaságban kintlevő pénzmennyiség a következő pénzkészletek közt oszlik meg: 1. a szocialista szektor vállalatainak és intézményeinek pénzkészlete; 2. a lakosság folyó kiadásainak pénzkészlete; 3. a lakosság céltartalékolásának pénzkészlete; 4. a lakosság biztonsági pénzkészlete; 5. a lakosság kezében az áruellátás hiányosságai folytán kényszerűen felgyűlt pénzkészlet; 6. a lakosság tezaurációs jellegű pénzkészlete.

Ez a felosztás csak elvileg lehetséges. A gyakorlatban a felosztást pontosan elvégezni nem lehet már csak azért sem, mert a különféle csoportokba sorolt készletek időlegesen egymás szerepét is betölthetik. Például a kisebb jövedelmű családok céltartalékolása általában egyszerismind biztonsági pénzkészlet is. A pénzkészletek eme megkülönböztetése mégis nélkülözhetetlen, ha a pénzkészlet-gyűjtés okait, a pénzkészlet-növekedés tényezőit és indokoltságát vizsgáljuk.

A szocialista szektor vállalatainak készpénzkészlete viszonylag csekély, a kintlevő pénzmennyiség havi átlagának mindössze 6–8 százaléka. A készpénzkészlet jó része a lakoságnál van. A lakosság az egy-egy alkalommal kapott pénzbevételt részben folyó kiadásokra elkölti (a lakosság folyó kiadásainak pénzkészlete), részben egyszeri bevételből nem fedezhető kiadásokra félreteszi (a lakosság céltartalékolásának pénzkészlete).

A céltartalékolás indító okai társadalmi csoportonként különböznek.

A családok tartalékolható pénze — az átlagkereseteknek és a keresőkre jutó eltartottak számának differenciáltsága miatt — rendkívül különböző összegű.² A lakosság évről évre többet tartalékol, mint amennyit belőle elkölt. Ugyanis mire a családok egy része ezt a pénzkészletet elkölti, addigra a családok jóval nagyobb részének, s ily módon a lakosság egészének pénzkészlete nő. Csak az év egyes — a szezonális áruvásárlások — időszakaiban nagyobb a készletek elköltése a tartalékolásnál.

A biztonsági pénzkészlet önálló tartalékként valószínűleg csak a lakosság kis részénél fordul elő. Tapasztalható a munkások és az alkalmazottak körében, még inkább a parasztságnál, főképp az egyénileg dolgozóknál, a termelés esetlegességei miatt, a természeti tényezők hatásából fakadó termésingadozások, elemi csapások lehetőségei miatt. Náluk persze biztonsági szerepet tölthetnek be a terménykészleteik is. A parasztság pénzkészlete az ötéves terv végén — egyebek közt — azért is nőtt, mert a terménykészletük kevés volt. A terménykészletek 1957-ben megkezdődött növelése viszont nyilván ezzel ellentétes hatású lesz.

Az áruellátás hiányosságai miatt is keletkezhetnek pénzkészletek. Nálunk a legutóbbi években ez szinte mindig észlelhető volt, bár nem egyformán.

¹ A mindennapi szóhasználatban a népgazdaságban kintlevő készpénzmennyiséget (a továbbiakban a kintlevő pénzmennyiséget) a *forgalomban lévő* pénzmennyiségnek nevezik. Pedig a szó marxi értelmében a forgalomban lévő pénzmennyiség nem az egész kintlevő, hanem csak a forgalom szférájában tartózkodó pénzmennyiség.

² Természetesen a nagyobb összegű áruk vásárlására és a fizetésekre való tartalékolás nem okvetlenül készpénzben történik. A munkások és az alkalmazottak, s a lakosság „egyéb” rétegei körében aránylag igen jelentős a betétgyűjtés is. Jóllehet általában a betétállomány növekedése a nagyobb, ez mit sem változtat azon, hogy a céltartalék-pénzkészlet is nő.

Mikor beszélhetünk teaurációs jellegű pénzkészletről népgazdaságunkban? Ez ideig a vélemények igen különbözőek. Egyesek a pénzkészlet egészét, mások a lakosság pénzkészleteinek azt a részét tekintik teaurációs pénznek, amely a folyó kiadások és a céltartalékolás pénzkészletét meghaladja. Nézetem szerint egyik vélemény sem helyesíthető. A tartalékolás csak akkor teaurációs jellegű, ha a pénzgyűjtés az előbb felsorolt pénzkészletek egyikéhez sem sorolható. Vagyis akkor, amikor a pénz gyűjtése önmagáért történik, azért, mert a pénz a vagyonnak olyan legmozgékonyabb formája, amely kivonható a társadalom ellenőrzése alól.³

Eszerint tehát a lakosság pénzkészletének egésze semmiképpen sem, de még a megtakarított pénzének is csak kisebb hányada teauráltnak. Bár az áru- és a fizetési forgalmunkat nem fémpénz látja el, pénzünk teaurálásra mégis megfelel, mert népgazdaságunkban megvan minden feltétel, hogy a pénz vásárlóerejét megőrizzük, illetőleg fokozatosan növeljük majd.

Nálunk vannak olyan elemek is, akik tudatosan törekszenek rá, hogy vagyonukat elrejtsek. A föld adás-vétel korlátozásának legutóbbi enyhítése nyomán megélenkült forgalomban például az eladók nem kis része korábbi kulákelemből került ki. Kihasznlva az alkalmat, igyekeztek földjüket addig pénzre átváltani, amíg megvan rá a lehetőség. Előfordult az is, hogy valaki azért váltotta át egyik-másik vagyontárgyát pénzre, hogy a termelészövetkezetbe lépésekor a közösbe való átadástól vonja el ezeket. Gazdaságunkban egyesek — nem egyszer a törvényes rendelkezések kijátszásával, spekulációs eszközökkel — kiemelkedően nagy jövedelemhez jutnak. Mivel a kapitalizálódás megelőzésére, a spekuláció megsemmisítésére törekszünk, ezért számukra, hogy jövedelmüket a társadalom elől elrejtsek, legcélravezetőbb a jövedelmük kisebb-nagyobb részének teaurációs tartalékolása.

A szocialista szektor vállalatainak és intézményeinek, valamint a lakosság folyó kiadásainak és céltartalékainak pénzkészlete s a biztonsági pénzkészlet gazdaságilag indokolt, az áru- és fizetési forgalom lebonyolításához szükséges pénz. Ezzel szemben az áruellátás hiányosságai miatt keletkező, s a teaurációs pénzkészlet gazdaságilag szükségtelen, felesleges pénz, felgyülemzése gazdaságpolitikai intézkedésekkel megelőzendő. A teaurációs pénzkészlet szilárd gazdasági viszonyok közt nem támaszt áruigényt. A felszabaduló anyagi javakat hitellel bevonjuk az állami akkumulációs források közé, ezért közvetlenül anyagi károsodás nem éri a népgazdaságot. Mégsem szabad szem elől téveszteni a következőket:

1. Teaurációval kijátszhatók a tőkés elemek korlátozására s a spekuláció megfékezésére szolgáló intézkedések. Mivel teaurációs pénzek legtöbbször gazdasági tevékenységgel összhangban nem álló igen nagy pénzjövedelmekből keletkeznek, egyesek nemcsak meg nem érdemelt jövedelemhez jutnak, de a jövedelmükhöz képest aránytalanul kevés adót is fizetnek.

2. Az egyénileg dolgozó parasztság teaurációja — még ha egyes elemek teaurációjáról van is szó — a gazdaságok fejlesztésétől s a megalkuló termelészövetkezetektől vonja el az anyagi eszközöket. Egyfelől

³ Mivel a takarékbetétek gyűjtése a betevők kívánsága szerint anonym lehet, ezért ilyen formában is előfordul a teaurációs tartalékolás.

akadályozza tehát a lakosság élelmiszerellátásának javítását, másfelől rontja a kezdő szövetkezetek anyagi feltételeit.

A következtetés tehát ebben az esetben is csak az lehet, hogy a teaurációs pénzkészletek keletkezésének a megelőzésére is szüntelenül törekedni kell. Meg kell szüntetni azokat a viszonyokat, amelyekben a teaurációs tartalékolás gyökeredzik.

★

A népgazdaságban kintlevő pénzmennyiségnek több mint 90 százaléka a lakoságnál van, tehát a pénzmennyiség változása több-kevesebb pontossággal a lakosság pénzkészleteinek a növekedését vagy csökkenését követi. A forgalomban levő pénzmennyiséget, vagyis a forgalom pénzsükségletét több tényező határozza meg: a) a pénzjövedelmek nagysága, b) a pénzjövedelmek folyósításának, illetőleg beérkezésének gyakorisága, c) a pénzjövedelem folyó és egyszeri bevételből nem fedezhető kiadások közti megoszlása stb. Ezeken kívül gyakorta említik még főbb tényezőként a bérfizetések terítését, azaz a bérfizetések több egymásutáni napra való elosztását.⁴ A bérfizetések egyik napról a másikra való áthelyezése az előbbieken említett tényezők egyikét sem változtatja meg, a pénzkészletek havi *átlagösszegére* semminemű befolyással nem lehet. Ez azonban nem csökkenti a bérterítés jelentőségét, tudniillik azt, hogy ezáltal a lakosság árukereslete is egyenletesebben oszlik meg.

A pénz forgásának a gyorsasága döntően a pénzelköltség ütemétől függ. Végső soron a pénzsükségletet meghatározó tényezők kölcsönhatásában alakul a pénz forgási sebessége, s e tényezők társadalmi csoportonként szerfölött különbözőek.

A népgazdaságban kintlevő s a forgalomban levő pénzmennyiség nem azonos. Mit kell a forgalomban levő pénznek tekinteni? „A forgalomban levő pénztömeg — írja Kronrod — a következőképpen határozható meg: a lakosság egész pénzkészlete + a vállalatok és a szervezetek pénztáraiban levő pénzállomány — a lakosság pénzmegtakarításai az újratermelési feltételek által meghatározott keretek között.” (Kronrod, J.: A pénz a szocialista társadalomban. 382. o. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1956.)

Eszerint a népgazdaságban kintlevő pénzmennyiség összege nagyobb, mint a forgalomban levőé, s éppen a megtakarított pénzek összegével nagyobb. De kérdés, hogy mennyi a megtakarított pénzek összege? Milyen ismérvek alapján különböztethető meg egymástól a forgalomban levő pénz és a pénzmegtakarítás? Kronrod utal rá, hogy a felosztás alapja nem lehet olyan formális ismertetőjegy, mint az, hogy a pénz mennyi ideig tartózkodik a lakosság kezében. A képződő pénzmegtakarítások összege hosszabb rövidebb időszakokra a lakosság összes pénzbevételeinek és kiadásainak a különbségével egyenlő. Kronrod még arra is utal, hogy a pénzmegtakarítások is realizálódnak bizonyos időszakban, s a forgalom szférájába lépnek, s a pénzmegtakarítások meghatározásakor ezzel is számolni kell. Végül ezek összefoglalásaként megállapítja: „Ezért a pénzmegtakarítások meghatározása céljából számolni

⁴ Kozlov, G.: A forgalomhoz szükséges pénzmennyiség a szocialista gazdaságban (Voproszi Ekonomiki, 1957. 2. sz. oroszul); Matas, J.: A gazdaságilag szükséges pénzmennyiség és kiszámításának módja. (Finance a Uver. 1956. 5. sz. cseh nyelven).

kell egyfelől a folyó megtakarításokkal, másfelől a korábbi megtakarításokból a forgalomba kerülő pénztömeggel.” (Kronrod. I. m. 383. o.)

De mennyi a megtakarításokból forgalomba kerülő pénz, s az eredeti pénzmegtakarítás összege?

Bizonyos, hogy az áruellátás hiányosságai miatt keletkező, a *tezaurációs* és a biztonsági pénzkészlet egészében, a céltartalékolás pénzkészletének pedig egy része a forgalomból kivont, illetőleg a forgalomból kiszorult, megtakarítás jellegű pénz. Ami a céltartalékolás pénzkészletét illeti, már e készlet meghatározása is csak nagyon bizonytalanul lehetséges. De emellett ennek a pénzkészletnek csak egyik része megtakarítás, hiszen aligha nevezhető megtakarításnak, ha például valaki nem egyszeri, hanem kétszeri fizetéséből vásárolja meg a kabátját. Csak teljesen hozzávetőleges és igen vitatható elképzelések lehetségesek az áruellátás hiányosságai miatt keletkező, valamint a tezaurált és méginkább a biztonsági pénzkészletekről is. Gyakorlatilag tehát a forgalomban levő pénzmennyiség nem határozható meg, mert nem választható külön a népgazdaságban kintlevő pénzmennyiségnek attól a részétől, amely nincs a forgalomban. Jó volna megismerni a lakosság pénzmegtakarításait. Számunkra azonban fontosabb kérdés, hogy a népgazdaságban kintlevő pénzmennyiségek mennyiben tekinthetők gazdaságilag indokoltnak. Ugyanis csak a felesleges pénzkészletek keletkezését kell megelőznünk, s a megtakarítások döntő többsége nem ilyen felesleges pénzkészlet.

A statisztika a népgazdaságban kintlevő pénzmennyiség változását figyeli meg. A MNB a napi ki- és visszaáramlások nyilvántartása alapján az esténként kintlevő pénzállományt mutatja ki. (Korábban naponta, most 5 naponként készül jelentés a pénzmennyiségről.) A megfigyelés legfőbb mutatói a napi adatok, a havi csúcspont és a havi mélypont, valamint a napi adatokból számított havi átlag. A MNB ha a lakosság pénzkészleteit, társadalmi csoportok szerinti megoszlását vizsgálja, rendszerint a havi átlagot veszi alapul. Érdemes figyelmet szentelni annak, hogy a napi pénzkészletek és a hónap folyamán mért legkisebb pénzkészlet (a havi mélypont) közti különbség olyan naponta változó kisebb-nagyobb összegű pénzkészletet testesít meg, amely a hónap folyamán teljesen vagy nagyobb részben elköltésre kerül, helyesebben a forgalomba áramló pénzekből nem pótlódik.

A pénzkészlet *általában* mint potenciális vásárlóalap jellemezhető. De mivel a napi kiadások pénzkészletének és a havi mélypontnak a különbsége elköltött pénzkészlet, ezért nem a havi átlag, hanem a mélypont s a mélypont változása jellemzi jobban a lakosság potenciális vásárlóalapjának hozzávetőleges nagyságát és változását. (A különbség nem nagy: a mélypont a havi átlagnak rendszeresen 93–94 százaléka.)

Noha a havi mélypont napján kintlevő pénzkészlet összege az illető hónap minden napján megtalálható a népgazdaságban, mégsem azonosítható a lakosság pénzmegtakarításával. Még akkor sem, ha levonjuk belőle a szocialista vállalatok és intézmények minimális napi pénzkészletét.

A pénzmennyiség minimumának összege nem azonos a lakosság megtakarításával, mert nem kis részben a folyó kiadások pénzkészletéből adódik. A munkások és az alkalmazottak folyó kiadásainak pénzkészlete a minimum napján bizonyosan kisebb, mint a bérfizetési napokon,

de semmiképpen sem nulla. Bértérítés lévén, a folyó kiadások pénzkészletének a minimuma még a munkások és az alkalmazottak nagy többségénél sem összpontosulhat egy napra, a kintlevő pénzmennyiség minimumának a napjára. Még kevésbé a parasztság és az „egyéb” lakosság esetében, akiknek a folyó kiadásaikkal kapcsolatos pénzkészletébe a legkülönbözőbb napokon folyik be pénz.

De a családok céltartalékolásra gyűjtött pénzkészletének a minimuma sem összpontosulhat egyetlen napra, nevezetesen a hónap mélypontjának napjára. Egyébként a céltartalékok pénzkészletének összege is csak részben tekinthető megtakarításnak. A kintlevő pénzmennyiség havi minimumának napján is az történik, hogy egyes családok pénzkészlet-elköltését más-más családok pénzkészlet-feltöltése ellensúlyozza. S a pénzkészlet-feltöltés sohasem csak — sőt biztos, hogy nagyobb részben nem — megtakarított pénzekből történik.

A lakosság egymásközi forgalma meghosszabbítja a forgalomba áramló pénzek visszafolyásának idejét. Ezáltal a lakosság pénzkészletének havi minimális összege is feltétlenül nagyobb, mint akkor lenne, ha egyáltalán nem volna egymásközi forgalom. Hasonlóan hat a lakosság egymásközi forgalmának esetleges bővülése is.

A lakosság pénzkészletének növekedése

1949-től 1952 végéig a kintlevő pénzmennyiség alig változott. Ebben az időszakban több tényező is gátolta a növekedést. Köztük első helyen említendő a szocialista termelési viszonyok térhódítása. Miután a tőkés elemek kizsákmányolásból eredő jövedelmei majdnem teljesen megszűntek, elköltésre került a korábbi időszakból átmentett pénzkészlet kisebb-nagyobb része. Továbbá erősen csökkent — nem is mindig gazdaságilag indokoltan — a kisárutermelők (köztük a magánkisiparosok) és a kiskereskedők száma, vagyis azoké, akiknek abszolúte, s a jövedelmükhöz képest is, az átlagosnál nagyobb pénzkészletük van. Ugyanúgy befolyásolta a pénztömeg alakulását a lakosság — benne a parasztság — egymásközi forgalmának 1953 közepéig tartó fokozatos, de rendszeres csökkenése is. Nem kis jelentőségű az sem, hogy a munkások és az alkalmazottak reáljövedelme 1951-ig stagnált, majd 1952-ben a parasztsággal egyetemben átmenetileg jelentősen csökkent. Továbbá ebben az időben csökkentek a bérfizetési határidők, valamint a kereskedelmi és a szolgáltató vállalatokhoz befolyó pénzek befizetési köztartozásai, és több más készpénzkímélő intézkedés is történt.

1953 derekától megváltozott ez a helyzet. Ahogyan a párt kezdeményezésére hozott több irányú jövedelemnövelő intézkedés fokozatosan érvényesült, úgy a népgazdaságban kintlevő pénzmennyiség, benne a lakosság pénzkészlete gyors növekedésnek indult. A pénzmennyiség havi átlaga 1953 júniusához képest 1954 júniusában 51,5 százalékkal nőtt, s 1954-ben a havi átlagok minden hónapban nemcsak az előző év azonos időszakához képest nőttek, hanem a megelőző hónapokéhoz viszonyítva is. Elmaradt a lakosság pénzkészleteinek tavaszon szokásos átmeneti szezonszerű csökkenése is. Ez arra vezethető vissza, hogy a parasztság reáljövedelmének 1953-ban megkezdődött gyors növekedése a jó termés hatására még 1954 első felében is fokozatosan érződött, a munkások és az alkalmazottak reáljövedelmének 1954. évi erőteljes növekedése pedig

ekkor indult meg. Továbbá az „egyéb” lakosság gazdasági tevékenységének bővülésével, valamint a parasztság szabadpiaci és egymásközi értékesítésének növekedésével együtt erősödött a lakosság egymásközi forgalmának készpénzszükséglet-növelő hatása is.

A következő években a pénzmennyiség nem nőtt olyan gyorsan, mint 1954-ben. A mérséklés 1955 második és 1956 első felében volt jelentősebb. 1956 májusában megszakadt a növekedés mérséklődése, majd az előző évhez képest gyorsult a növekedés. De a pénzkészletek egyik hónapban sem nőttek különösen nagy arányban (például 1955 októberében a pénzmennyiség átlaga 12,4 százalékkal és 1956 októberében sem többel, mint 13,9 százalékkal haladta meg a januárit). Csak ezután, novemberben és decemberben nőtt ugrásszerűen a kintlevő pénzmennyiség az 1954. évihez hasonló méreteken, amikor az ellenforradalmi támadás miatt a kereskedelmi forgalom helyenként időlegesen megbénult, s a szolgáltatások díjainak beszedése is szünetelt. A pénzforgalom csatornáin kiáramló pénzmennyiség jelentős része kényszerűen megrekedt a lakosság kezében. Ez a gyors ugrásszerű növekedés ráüti bélyegét a pénzkészletek későbbi alakulására is. 1956 decembere után a növekedés aránya kezdetben enyhén, később, 1957 második felében, erősebben mérséklődött. Pedig a kormány sok intézkedése (a béremelések, a kötelező beadás megszüntetése és a mezőgazdasági termékek értékesítési átlagárának emelkedése) nyomán egyre inkább kibontakozott a lakosság pénzbevételeinek és pénzjövedelmeinek növekedése.

1957 őszén a kintlevő pénzmennyiség havi átlaga kisebb volt, mint az év első hónapjaiban. Ez a sajátosság ugyancsak az 1956 végi rendkívüli pénzkészlet-növekedésből adódik. Rendes körülmények közt a jövedelemnövelő intézkedések nyomán fokozatosan bontakozott ki a kintlevő pénzmennyiség növekedése. 1957-ben viszont a pénztömeg növekedése előzte meg a jövedelemnövelő intézkedéseket. A lakosság kényszerűen megnőtt pénzkészlete 1956 végén annyira megnövelte a kintlevő pénzmennyiséget, hogy ez még a lényegesen nagyobb 1957. évi bevételi és kiadási forgalomhoz és reáljövedelemhez képest is túlzottnak bizonyult. Az áru- és a fizetési forgalom bővülésével a lakosság kényszerű okokból keletkezett pénzkészlete — legalább javarészt — elveszítette kényszerű jellegét. Ez magyarázza, hogy a kintlevő pénzmennyiség az év folyamán nem nőtt, a havi átlag az év végén alig több, a havi mélypont pedig kevesebb, mint az év elején.

Hogyan változott a népgazdaságban kintlevő pénzmennyiség 1958-ban?

1957 nem alkalmas a korábbi évekkel való összehasonlításra. A korábbi évekkel összehasonlítva 1953 júniusa után 1958 első negyedében volt a legnagyobb a kintlevő pénzmennyiség növekedése. 1958 második negyedében viszont nemcsak lassult a növekedés, hanem a növekedés szezonális megszakadása s a pénzmennyiség csökkenése is bekövetkezett. Márciusban mintegy 360 millió Ft, áprilisban további körülbelül 600 millió Ft nyereségrészesedés került kifizetésre. Ez átmenetileg jelentősen befolyásolta a kintlevő pénzmennyiség alakulását; s nem egyetlen, de legfőbb oka volt az április havi növekedésnek. Hasonlóképp időlegesen hatott a pénzmennyiség változására a viszonylag enyhe tél, majd a kései száraz tavasz is. Az év első negyedében a téli időszakra jellemző árucikkek kereslete megcsappant, a kereskedelem előre nem számítha-

tott erre, amikor elhatározta az árukinálat összetételét. Ezek az átmenetileg növelően ható tényezők meghosszabbították a tavaszt megelőzően egyébként is szokásos idényszerű pénztartalékolás idejét. Viszont a kései kitavaszkodás miatt mérséklődött a parasztság bevétele, s későbbre tolódott a bevételek beérkezése. Ez hozzájárult ahhoz, hogy a pénzmennyiség, az első negyedévi kiemelkedő növekedés után, a második negyedévben, főként májusban nagy arányban csökkent.

De a második negyedévi csökkenés ellenére az első félév végén lényegesen nagyobb volt a pénzmennyiség összege, mint az előző év végén. A különbség összege az 1955. és az 1956. év első félévi csökkenésével szemben különösen nagynak tekinthető.

A pénzmennyiség első félévi növekedése s a növekedésnek a legutóbbi években végbement meggyorsulása felveti a kérdést: helyesnek tekinthető-e a lakosság pénzkészleteinek alakulása vagy sem? E kérdésre azonban csak akkor válaszolhatunk, ha nyomon követjük a készpénzes forgalomnak s a lakosság jövedelemviszonyainak a változását, és megkeressük az okokat, amelyek miatt a kintlevő pénzmennyiség a változott módon alakult.

A lakosság takarékbetéteinek alakulása

A lakosság a pénzkészleteinek és megtakarításainak csak egy részét tartja meg készpénzformában. Másik részüket a takarékpénztárakban helyezi el. A lakosság betétállománya, a pénzkészletéhez hasonlóan: potenciális vásárlóalap. A betétgyűjtés célja is legtöbbször ugyanaz, mint a készpénzben való tartalékolásé. Miként viszonylik egymáshoz a lakosság pénzkészlete és betétállománya?

A kintlevő pénzmennyiség és a lakosság betétállománya*

Megnevezés	1953	1954	1955	1956	1957	1958
	december 31-én				márc. 31-én	
	<i>Megosztás százalékban</i>					
A kintlevő pénzmennyiség	90,7	89,2	87,4	92,4	83,9	80,8
A betétek állománya	9,3	10,8	12,6	7,6	16,1	19,2
Együtt :	100,0	100,0	100,0	100,0	100,9	100,0
	<i>Növekedés az 1953. december 31-i %-ában</i>					
A kintlevő pénzmennyiség	100,0	122,8	128,0	178,3	177,9	200,8
A betétek állománya	100,0	144,2	179,2	142,2	331,9	464,2
Együtt :	100,0	124,8	132,8	174,9	192,2	225,3

*A MNB és az OTP adatai alapján.

A lakosság pénzkészleteinek túlsúlya egyértelmű, de részaránya 1953 óta csökkenő tendenciájú volt. A betétállománynak az életszínvonal emelkedésével együtt járó folytonos növekedése ugyanúgy törvényszerűnek bizonyul, mint a pénzkészleteké, sőt a betétállomány növekedése még nagyobb arányú is. A pénzkészlet és a betétállomány változása csak 1956 végén és 1957 egyes időszakaiban ellentétes irányú, s ez szemmel láthatóan összefügg az 1956 végi inflációs veszéllyel, majd a veszély sikeres elhárításával. Egyébként a takarékoskodás növekedésének lassu-

lása és gyorsulása egyaránt tükröződik a készpénztartás és a betétállomány növekedésében, mintegy kifejezve, hogy a kettőnek azonos a célja és a forrása.

Az ellenforradalmi támadás gazdasági következményeként támadt inflációs veszély megszakította a betétállomány folyamatos növekedését. 1956 októberétől december 31-ig a betétállomány 47,6 százalékát vették ki. A betétállomány az 1954. évi színvonalra süllyedt vissza. De mivel rövidesen már látszott, hogy a baráti országok segítségével eredményesen a fenyegető infláció elhárítására irányuló intézkedéseink, viszonylag hamar, már 1957 elején megkezdődött ismét a betétgyűjtés. Az 1957 végi betétállomány nemcsak a korábbi színvonalat érte el, hanem 22 százalékkal felülmúlta az 1956. október 23-i állományt. A betétállomány növekedése most azokon a területeken volt a legnagyobb, ahol korábban nagyobb arányú volt a csökkenés. A vidéki városok és a megyék részese a betétállományból Budapestéhez képest megnőtt.

Az 1957. évi betétállomány növekedésének tüzetesebb vizsgálata kideríti, hogy *főképp a nagy összegű betétek állománya nőtt.*

Ez részben abból adódik, hogy 1956 végén ezeket a nagy betéteket vették ki elsősorban a takarékból, majd ismét visszatették őket. De összefügg azzal is, hogy 1957-ben egy szűkebb, főképp magánkisiparosokból és kiskereskedőkből álló rétegnek, az elburjánzott álszövetkezetek tagjainak jövedelme — nem egyszer spekulációs tevékenységből s a konjunktúrális kereslet okozta áremelkedésből — aránytalanul nőtt. Másfelől ez arra is utal, hogy ugyanezen rétegben hasonló nagyarányú készpénztartalékolás ment végbe, amelynek döntő része a gazdasági tevékenységük folytatása és a létfenntartásuk szempontjából egyaránt felesleges. Az idei első negyedévi adatokból az derül ki, hogy gyarapodott a kisebb betétesek száma és betétállománya is. De a betétkönyvi átlag növekedéséből több-kevesebb bizonyossággal arra következtethetünk, hogy még az idén is — legalább az év elején — a nagy és a legnagyobb betétek növekedése volt az erőteljesebb.

Az 1957. évi betétállomány-növekedésben még egyáltalában nem, s a negyedik negyedévben is csak alig mutatkozik a széles néprétegek reáljövedelmének, s különösen pénzjövedelmének növekedése. Nem véletlen tehát, hogy ez év elején, amikor a lakosság szélesebb rétegei kapcsolódtak be a takarékgyűjtésbe, s a nagy betétek átlagosnál gyorsabb növekedése is folytatódott, a korábbi évekhez képest hónapról hónapra kiemelkedően nagy összeggel (januárban 171, februárban 182, márciusban 188, áprilisban 133 millió Ft-tal) gyarapodott a betétállomány. Pedig az OTP — különösen a múlt évben, de még ez év jelentős részében is — a dolgozók szélesebb köreiben nem tudta kiaknázni a reáljövedelem növekedéséből fakadó betétgyűjtési lehetőségeket.

A takarékpénztárak az ellenforradalom idején, majd utána is bármikor visszafizették a betéteket. Ez a lakosság körében megnövelte a takarékpénztárak iránti bizalmat. Döntően ez magyarázza, hogy 1957-ben a betétgyűjtés gyors ütemben indult meg és folytatódott, noha a takarékpénztárak újonnan szervezett aktíva hálózata még nem érte el a dolgozók nagy tömegeit. A kintlevő pénzmennyiség megnövekedett összege amellet bizonyít, hogy jelenleg a lakosság kezében jelentős pénzmegtakarítás van. Ezért a nagyarányú betétnövekedés még nagyobb is lehetett volna.

A készpénzforgalom s a népgazdaságban kintlévő pénzmennyiség alakulása

A kintlévő pénzmennyiség, benne a lakosság pénzkészlete alakulásának okait a készpénzáramlás és a mögötte meghúzódó anyagi folyamatok területén kell keresni.

1953 júniusa után a pénzkészlet összege — 1957-et kivéve — minden évben nagyobb volt, mint a visszaáramlása. A különbség a pénzkészletet növelte. A különbség abszolút összege, valamint a ki- és visszaáramlási forgalom százalékában kifejezett (relatív) nagysága is évről évre különböző:

A pénzkészlet és a betétállomány növekedése a ki- és visszaáramlás százalékában*

Megnevezés	1953 II. félév	1954	1955	1956	1957	1958 I. félév
	<i>a) a mindenkor évi forgalmának %-ában</i>					
Pénzkészlet-növekedés	1,65	0,86	0,28	1,57	-0,00	0,86
Pénzkészlet- és betétállomány-növekedés.....	—	1,03	0,40	1,45	0,56	1,96
	<i>b) az 1954-től együtt számított forgalom %-ában**</i>					
Pénzkészlet-növekedés	—	0,86	0,55	0,92	0,65	0,60
Pénzkészlet- és betétállomány-növekedés.....	—	1,03	0,62	0,97	0,65	1,00

* A KSH és az OTP adatai alapján.

** A pénzkészlet- és a betétállomány-növekedés is összegezve 1954-től.

A pénzkészlet-növekedés relatív nagysága és abszolút összege is, ha a kivételnek tekinthető 1957-től eltekintünk, legkisebb 1955-ben, s a már említett rendkívüli okok következtében legnagyobb 1956-ban. Ez — mint láttuk — a kintlévő pénzmennyiség növekedésében is visszatükröződött.

Némileg változik a kép, ha a pénzkészlet és a lakossági betétállomány növekedését összevonjuk s az egész potenciális vásárlóalap relatív növekedését vizsgáljuk. Ez főképpen 1956-ban és 1957-ben különbözik a pénzkészlet alakulásától. 1956-ban a teljes potenciális vásárlóalap növekedésének relatív nagysága az előző évekhez képest kevésbé nőtt, mint a pénzkészleté. 1957-ben viszont ellentétben a pénzkészlettel, a teljes potenciális vásárlóalap növekedésének relatív nagysága az 1955. évinél is nagyobb.

Mélyebb áttekintést ad a ki- és visszaáramlás, valamint a pénzkészlet-növekedés összefüggéséről az a mutató, amely az 1954. január 1-től számított teljes pénzkészlet-növekedést fejezi ki az 1954. január 1 utáni teljes forgalom százalékában. 1957-ben az 1953 utáni összes kiáramlás 100 Ft-jára jutó pénzkészlet-leülepedés számottevően kevesebb, mint 1955-öt kivéve, az előző években. Ebből arra következtetünk, hogy a készpénzforgalom s a kintlévő pénzmennyiség 1957 végén kialakult aránya kedvezőnek ítélni, különösen, ha számolunk azzal, hogy az 1957 eleji pénzmennyiség inflatorikusan megduzzadt. Ez nem jelenti, hogy a

lakosság kezében nem lehetett esetleg a forgalom szükségletét meghaladó pénzkészlet is. Erről azonban csak akkor mondhatunk majd véleményt, ha társadalmi csoportonként is megvizsgáljuk a pénzkészlet-növekedést.

Milyen következtetésekre juthatunk, ha a lakosság egymásközi forgalmát is bekapcsoljuk vizsgálatainkba? A lakosság egymásközi forgalma 1957-ben körülbelül kétszerese volt az 1953. évinek, s a készpénz-forgalomból való részesedése körülbelül 20 százalékra becsülhető. 1953 júniusa után a lakosság pénzkészletei és ezáltal a kintlevő pénzmennyiség növekedésének egyik fő tényezője volt a lakosság egymásközi forgalmának növekedése.

A lakosság egymásközi forgalmának növekedése és strukturális változása 1957-ben is növelte a készpénz-szükségletet, de akkor ez még nem fejeződött ki a kintlevő pénzmennyiség növekedésében. Egyrészt, mert az 1956 végén keletkezett fölös készpénzkészletek fokozatosan bekerültek az áru- és fizetési forgalomba, másrészt (és ez a fontosabb ok), főképp 1957 első felében mind a parasztság, mind az „egyéb” lakosság az egymásközi forgalommal kapcsolatos pénzkészletén is igyekezett túladni. Termékeik értékesítését úgy osztották be, hogy az árbevétel beérkezésének ideje és összege egybeessék kiadásaik idejével és összegével. Ezáltal a lakosság egymásközi forgalmában nőtt a pénz forgási sebessége. De mivel ennek is rendkívüli okai voltak, ezért ez is csak ideiglenes lehetett. Az egymásközi forgalom növekedése — az 1953 júniusa utáni időre — nagyobb, mint az összes készpénzes forgalomé. Ezért a teljes pénzforgalom és a kintlevő pénzmennyiség 1957 végére kialakult aránya kedvezőbb, mint a ki- és a visszaáramlási forgalom és a kintlevő pénzmennyiség aránya.

Hogyan folytatódott a pénzkészletek növekedése 1958 első felében? A készletnövekedés relatív nagyságának az első félévi forgalom alapján számított mutatója azonos az 1954. évvel, az 1953-tól összevont forgalom alapján számított mutató pedig a tavalyinál is kedvezőbb. Ezzel kapcsolatban azonban néhány megjegyzést kell tenni.

Először, az összehasonlításakor számolnunk kell azzal, hogy a pénzkészlet-növekedés relatív nagyságának félévi mutatója általában lényegesen kisebb, mint az egész évre vonatkozó mutató. Tehát az 1958. első félévi mutató arról tanúskodik, hogy a pénzkészlet növekedése az előző évekhez képest meggyorsult, s a kintlevő pénzmennyiség erőteljesen növekedett.

Másodszor, az 1954. évvel azonos pénzkészlet-növekedési mutató önmagában is fokozott pénzkészlet-képződésre utal. 1954-ben a pénzkészletek növekedése kiemelkedő, a forgalom szükségletét meghaladó pénzek is jelentős összegben gyűltek össze a lakosság, elsősorban a parasztság kezében.

Harmadszor, számolni kell azzal, hogy 1958 első felében a pénzkészlet-növekedés mellett még fokozottabban nőtt a lakosság betétállománya, ami az előbbieket csak megerősíti.

Mi okozta a pénzkészletek legutóbbi növekedését és mennyiben tekinthető ez indokoltnak?

Szembeötlő a növekedési arányok néhány sajátossága. 1955-ben, majd 1957-ben is, és ezáltal az 1954–1957. évi időszakban, a visszaáramlás növekedése nagyobb arányú volt, mint a kiáramlásé. De mi ennek az

oka? A visszaáramlási csatornák közt legjelentősebb (mintegy 76–77,5 százalék) az áruértékesítés részesedése, utána többé-kevésbé azonos részesedési százalékkal következnek a szolgáltatások és az összes többi visszaáramlási csatornák, amelyek közt legszámottevőbb az adó- és illetékfizetés. A pénzvisszaáramlást meghatározóan befolyásolja az áruértékesítési befizetés alakulása. Az áruértékesítési visszaáramlás 1954-hez képest mindegyik évben nagyobb arányban nőtt, mint a kiáramlás és — 1955-öt kivéve — nagyobb arányban, mint a teljes visszaáramlás. A szolgáltatások 1955-ben növekedtek a legjobban. 1956-ban csökkentek, mert a negyedik negyedben a szolgáltató vállalatok jelentős része nem működött és az esedékes befizetések döntő hányadának beszedése is elmaradt, majd 1957-ben ismét növekedés váltotta fel az előző évi visszaesést. Hasonlóan alakult a pénzbeli adók és illetékek befizetése. 1956 negyedik negyedében nagy összegű adóhátralék keletkezett, ami csökkentette az 1956-ban és növelte az 1957-ben fizetett adót. Viszont a pénz elértéktelenedésétől való félelem, az elharapódzott vásárlási láz 1956-ban, majd 1957-ben — különösképp 1957 első felében — az áruértékesítési befizetéseket aránytalanul megnövelte.

A pénzkiáramlás, valamint a teljes és a csatornák szerinti visszaáramlás növekedése az 1954. év %-ában*

Év	Kiáramlási forgalom	Vissza- áramlási	Visszaáramlási csatornák			
			Áru- értékesítés	Szolgáltatás	Lakossággal kapcs. és egyéb befizetés	Ebből: adó és illeték
1955	104,7	105,9	105,6	110,3	104,8	131,6
1956	113,1	112,4	114,2	106,2	107,6	103,2
1957	126,7	128,8	129,1	141,6	115,6	178,8

* KSH „Havi jelentés” adatai alapján (1958. IV. 45–46. o.)

Az 1957. évi növekedésben tükröződik az 1956. évi adóhátralék s a természetbeli adó pénzáddal való részbeni felváltása.

Az áruértékesítési befizetés egyes hónapokban, főképp az áruvásárlás tavaszi és decemberi megnövekedésekor nagyobb, más hónapokban kisebb arányban nő, mint az összes visszaáramlás. Hosszabb idő múltán azonban az áruértékesítési befizetés egyre inkább elmarad, mert a szolgáltatások és a nem kötelező természetű pénzügyi kiadások nagyobb arányú növekedéssel reagálnak a reáljövedelmek növekedésére, mint az áruvásárlási kiadások. Ez a tendencia nálunk is érvényesült: 1953 júniusa után egyre inkább kidomborodott a szolgáltatások fokozottabb növekedése. Még meggyőzőbben fejeződött ki ez az összefüggés az 1957. évi reáljövedelemnövekedés után 1958 első felében. Ezért az áruértékesítési befizetésnek az összes visszaáramlásnál kisebb arányú növekedése (a visszaáramlásból való részarányának fokozatos csökkenése) szabályszerű jelenségnek tekintendő.

1956 negyedik negyedében az áruértékesítési befizetés növekedésének összege körülbelül kétszerese volt a lakossághoz áramló pénzösszeg növekedésének. 1957-ben az év 3 hónapját kivéve az áruértékesítési befizetés hatására a teljes visszaáramlás 1953 júliusához képest sokkal nagyobb arányban nő, mint a teljes kiáramlás. Mivel az áruvásárlásnak a

pénzbevételekhez képest aránytalan növekedését abnormális viszonyok váltották ki, ez a helyzet csak ideiglenes lehetett, noha a társadalmi csoportok áruvásárlása nem egyformán volt túlzott. A gazdasági élet konszolidálásával együtt az áruvásárlás viszonylagos növekedése túlzottságának szükségképp meg kellett szűnnie, s a pénzkészleteknek növekedniük kellett. Ez irányban hatott a lakosság egymásközti forgalmának viszonylag jelentős bővülése is. Az áruvásárlás csökkenő aránya a visszaáramlásban már 1957 második felében mutatkozott, de megszakadt novemberben és decemberben, amikor az áruvásárlás szezonálisan nő. Később, különösen 1958 első hónapjaiban újult erővel bontakozott ki az áruvásárlás arányának csökkenése a visszaáramlásban. A pénzvisszaáramlás is mindinkább elmaradt a kiáramlástól, és ezáltal a pénzkészletek olyan gyorsan nőttek, hogy egyszeriben kérdéssé vált: valóban csak arról van-e szó, hogy az áruvásárlás aránya indokoltan mérséklődött? E csökkenésnek s a pénzkészlet-növekedésnek a méreteiből valószínűnek látszik, hogy az áruellátás hiányosságai is közrejátszottak.

1953 júniusa után a rendszeresen növekvő áruforgalomban megnőtt az iparcikkek, elsősorban a vegyesiparcikkek aránya az élelmiszerek rovására. E törvényszerűség érvényesült az ellenforradalom utáni időszakban is, amikor egyúttal a fő árucsoportok forgalmának alakulásában néhány jellemző sajátosság is megfigyelhető. 1956 negyedik negyedében az előző év azonos időszakához képest az élelmiszerek forgalma lényegében változatlan volt, kiugróan — 37,5 százalékkal — nőtt a ruházati és mindössze 6,8 százalékkal a vegyesiparcikkek forgalma. Ezért az egész 1956. évre számítva legnagyobb volt a ruházati forgalom növekedése. Később, 1957 első és második negyedében a ruházati forgalom növekedése volt a legnagyobb, s a harmadik negyedben is csak alig került az első helyre a vegyesiparcikkek forgalma. Az inflációs veszély hatására a lakosság azokat az árukat vásárolta, amelyek éppen kaphatók voltak. A ruházatiiparcikk-készletek voltak a nagyobbak, s a ruházatban az utánpótlás lehetősége is nagyobb volt, ezért szükségszerűen e cikkek forgalma nőtt a leginkább. Az eredetileg vegyesiparcikkre, benne tartós fogyasztási jószágokra szánt pénzből is ruházati cikket vásároltak, illetőleg értékesebb és jobb minőségű ruházati cikkek helyett olcsó és kevésbé jó minőségű árukat is megvettek vagy fordítva. A kínált áruk összetétele szerint egyes ruhafélék és sok vegyesiparcikk beszerzését későbbre halasztották.

A Belkereskedelmi Minisztérium becslése szerint a kielégítetlen iparcikk-kereslet 1957-ben 1,2 mrd Ft, ami persze nem azt jelenti, hogy ennyivel kevesebbet költöttek áruvásárlásra. „A kielégítetlen keresletnek mintegy fele bútorból és egyéb lakberendezési cikkekből (beleértve a háztartási műszaki árukat is), más része egyes építőanyagokból és bizonyos ruházati cikkekből állott.” (BKM. tervgazdasági főosztály. „A lakosság árakeresletének új vonásai...” című tanulmány. 16. o.)

Az árukínálati összetétel már 1957-ben nem felelt meg a megnőtt reáljövedelmek talaján kibontakozó új kereslet-struktúrának, de akkor még ezt jórészt elfedte a jelentős összegűnek vélhető kereslettől eltérő áruvásárlás. Várható volt tehát, hogy a gazdasági élet stabilizálása nyomán rövid idő alatt kialakul majd az új keresleti struktúra, s az a határozott törekvés, hogy csakis azokat az árukat vásárolják meg, amelyekre leginkább szükség van. Tervezésünk felismerte, hogy a lakosság áruke-

reslete változni fog, de korántsem teljesen. Nem számított rá, hogy az új keresleti struktúra viszonylag rövid idő alatt, szinte ugrásszerűen kialakul. Már 1957-ben is, noha főképp a ruházati cikkek vásárlása volt kiugró, a ruházati forgalom részesedésének aránya 26, a tervezett pedig 26,7, s a vegyesiparcikké 24,6, a tervezett pedig 24,3 százalék volt. Az 1958. évi áru kínálatban a vegyes iparcikkek forgalmának növekedését nagyobb arányúra tervezték, mint a ruházati cikkekét, mégis a ruházati- és vegyesiparcikkek kínálati arányának előírásakor nem számoltak eléggé a keresleti struktúra valószínű változásával. Nem vizsgálták eléggé mélyrehatóan, hogy a meglévő termelési kapacitások jobb kihasználásával miként lehetne egy-egy leginkább keresett cikk termelését a keresletnek megfelelően nagyobb arányban növelni. Már 1958 elején határozottan megmutatkozott, hogy a növekvő áru kínálat struktúrája nem teljesen fedi az árukeresletet. Egyfelől a kevésbé keresett cikkekből fölöslegesen nőnek a kereskedelem árukészletei. Másfelől egy sor áru felől — több ruhafélől, főképp pedig bútorból és egyéb lakberekendezési cikkekből, háztartási kisgépekből, bizonyos építőanyagokból és műszaki cikkekből — a kínálat nem volt elegendő a kereslet kielégítésére. Fokozottabban érződött ez az első negyedévben, amikor a téli cikkek kereslete az enyhe időjárás miatt megcsappant s a kereskedelem a tavaszi áruk kínálatára — érthetően — nem volt még felkészülve.

Az áruellátás hiányosságai is fékeztek az áruvásárlások növekedését, erősítették az áruvásárlási kiadások arányának csökkenését, ily módon közvetve előmozdították a lakosság pénzkészleteinek kényszerű növekedését is. Természetesen az áruvásárlási kiadások csökkenő arányának indokoltsága társadalmi csoportonként különbözik egymástól. Az áruellátás hiányosságai is másképp hatottak a munkások és az alkalmazottak pénzkészleteinek a növekedésére és másképp a parasztságra. Ezek a kérdések azonban e cikk keretei közt már nem vizsgálhatók meg tüzetesebben.

Gazdasági helyzetünk az elmúlt évben megszilárdult, és vele együtt javult a lakosság áruellátása is. A kereskedelem 1957-ben körülbelül 7—8 százalékkal, 1958 első felében 6—7 százalékkal több árut hozott forgalomba, mint az előző évben, illetőleg az előző év azonos időszakában. A lakosság azonban egyes árucikkeket ma már nem keres vagy kevésbé keres, mint korábban. Az új, magasabb jövedelem-színvonalon viszont egyes, főképp nagyobb értékű és tartós fogyasztási cikkek kereslete annyira megnőtt, hogy e cikkek többségének jelentősen nagyobb kínálata sem elegendő a kielégítésre. Ezért, ha választékosabb termeléssel az áru kínálat összetételét fokozatosan javítjuk, s az áru kínálat struktúrája jobban megközelíti a keresletét, a reáljövedelmek tervezett növekedésének keretei közt a lakosság jobb ellátását tudjuk biztosítani.

ROMÁN ZOLTÁN:

Tervezés, statisztika és az ágazati kapcsolatok mérlege

A legutóbbi néhány évben mind hazánkban, mind a szocialista tábor többi országában egyre növekvő érdeklődés irányul az ágazati kapcsolatok mérlegének¹ összeállítása és a tervezésben való felhasználása felé. Az ágazati kapcsolatokról hasonló mérlegeket először (az 1920-as évek vége felé) a Szovjetunióban állítottak össze, később azonban — a legutóbbi évekig — meglehetősen feledésbe merült ez a módszer. Ismeretlen volt ez a módszer nálunk is; közgazdászaink, statisztikai-közgazdasági folyóirataink csak az utolsó két évben kezdtek foglalkozni vele — elsősorban a kapitalista országokban kifejlődött formája, a W. Leontief² által kezdeményezett „input-output módszer” tapasztalatai alapján. A Központi Statisztikai Hivatal az 1957. év adatai alapján megkezdte egy ilyen mérleg összeállításának munkáit.

Egy-egy hasonló, új módszer elterjedésekor mindig két veszéllyel kell számolni; egyrészt a maradisággal, amely idegenkedik az új dolgoktól (ezek elsajátítása legtöbbször bizonyos erőfeszítést igényel); másrészt a túlzottan felcsigázott várakozással, amely egy-egy új módszertől — szinte csodát várva — minden probléma gyors és tökéletes megoldását reméli. Az ágazati kapcsolatok mérlegének fogadtatásánál mindkét jelenséggel találkozhatunk. Egyes intézményeink talán kevesebbet foglalkoznak alkalmazásának lehetőségeivel, tapasztalatainak felhasználásával, mint ahogy az munkaterületük alapján várható lenne; sok közgazdász idegenkedik tőle, főképpen a felhasználásával kapcsolatos matematikai módszerek miatt. A fő veszély azonban mégsem itt rejlik. Ami valóban hasznos e módszerből, rövid idő alatt feltétlenül utat tör magának a szocialista országokban, hiszen az érdeklődés egyre nő e módszer iránt, s a Szovjetunióban és több népi demokráciában is komolyan foglalkoznak vele. A külföldi irodalomban és még inkább a hazai folyóiratainkban megjelent ismertetések, a tudományos egyesületeinkben elhangzott előadások egy része azonban túlzottan felcsigázza a várakozást e módszerrel szemben; alig érinti vitás és megoldat-

¹ Az ágazati kapcsolatok mérlegének (a szovjet szakirodalom is ezt a kifejezést használja) igen sokféle megjelölése használatos nálunk, így például: input-output tábla, ráfordítás—kibocsátás tábla, négyzetes termékmérleg, a társadalmi termék sakktabla-mérlege stb. A cikk a Központi Statisztikai Hivatal szóhasználatát követve, mindenütt az „ágazati kapcsolatok mérlege” kifejezést használja.

²W. Leontief az 1920-as években a Goszplan munkatársa volt.

lan kérdéseit, nem mutat eléggé rá, hogy ez a módszer a kapitalista országokban (10—15 év tapasztalatai után is) még kísérletek, kutatások tárgya, hogy gyakorlati alkalmazása kevés és változó sikerű, hogy egy-egy ilyen mérleg megfelelő összeállítására igen nagy statisztikai előkészítést és munkát igényel, hogy a szocialista tervezésben való felhasználásának konkrét lehetőségei még nincsenek feltárva stb., stb.

Véleményem szerint, a túlzott várakozás felcsigázásának hibájába esik Ausch Sándornak a Közgazdasági Szemle júniusi számában megjelent, egyébként igen érdekes cikke is.³ E cikk semmit sem szól az ágazati kapcsolatok mérlegének összeállításával, s még inkább annak felhasználásával kapcsolatos igen komoly megoldatlan problémákról; nem mondja meg, hogy azok az alkalmazások, amelyeket említ — tervvariánsok számítása, kapacitásszükséglet megállapítása, beruházások gazdaságosságának vizsgálata stb. — még csak elképzelések, nem pedig kialakult módszerek. Hasonlóan túlzónak érzem Belkin leírását⁴ is az ágazati kapcsolatok mérlegének a Szovjetunióban való alkalmazási lehetőségeiről; talán valóban fel tudjuk majd használni e mérlegeket nemzetközi összehasonlításokra, a leghatékonyabb beruházási változat kiválasztására és más hasonló, alapvető kérdések megoldására, de mégis csak meg kellene mondani, hogy egyelőre még nagyon-nagyon messze vagyunk ettől; e módszereket nemcsak hogy nem próbáltuk ki, de még elméletileg sem dolgoztuk ki szocialista viszonyokra.

Valóban, nagyon kívánatos, hogy közgazdászaink, statisztikusaink közül minél többen foglalkozzanak az ágazati kapcsolatok mérlegének összeállításával, felhasználásával, s ezt az indokolt várakozás is táplálja, ösztönözze; éppen ilyen fontos azonban, hogy a lehetőségeket, a várható eredményeket — amennyire meg tudjuk ítélni — reálisan lássuk és mutassuk be.

A mérleg összeállításának problémái

Az ágazati kapcsolatok mérlegének összeállításával kapcsolatban kétféle probléma merül fel:

1. milyen legyen a mérleg felépítése, „modellje”;
2. hogyan gyűjthetők össze a mérleg összeállításához szükséges statisztikai adatok?

E problémák természetesen összefüggenek: egyrészt, a mérleg felépítését részben az is megszabja, hogy összeállításához milyen adatokkal rendelkezünk; másrészt — bizonyos keretek között — a statisztikai adatgyűjtést is igazíthatjuk a mérleg összeállításának igényeihez.

Ami a mérleg felépítését, modelljét illeti, mindenekelőtt tisztázni kell, hogy az ágazati kapcsolatoknak nemcsak egyféle mérlege, nemcsak egyetlen meghatározott felépítésű „input-output tábla” létezik. Attól függően, hogy milyen elemzési vagy számítási-tervezési célra kívánjuk felhasználni, az ágazati kapcsolatok mérlege különböző felépítésben, többféleképpen készíthető el. Csak néhány példát említek erre.

1. A mérlegben szereplő ágazatokat alkothatják meghatározott vállalatok vagy meghatározott termékek. Az első megoldás a szokásosabb,

³ Ausch Sándor: A népgazdasági mérlegrendszer néhány főbb problémája. Közgazdasági Szemle. 1958. 6. sz. 561. o.

⁴ Belkin: Elektronikus számológépek alkalmazása a népgazdasági tervezésben és statisztikában. Voproszi Ekonomiki. 1957. 12. sz.

főként mert egyszerűbb. Ebben az esetben a vállalatokat termékeik túlnyomó részének jellege alapján ágazatokba soroljuk; egy-egy ágazat termelését, ráfordításait az odasorolt vállalatok termelési-ráfordítási adatai adják. Termékek alapján építve fel a mérleget, az egyes ágazatokat e termékek meghatározott csoportja alkotja, függetlenül attól, hogy a termékeket mely vállalatok állították elő; az ágazat termelését-ráfordításait az egyes *termékekre* vonatkozó adatokból kell megállapítani. (Gyakorlatilag a ráfordításokat vállalatonként, a termelés elosztását termékenként könnyebb meghatározni.) Vállalatokból alakítva ki az ágazatokat, a mérleg elsősorban a vállalatok közötti tényleges kapcsolatokat tükrözi; termékekből viszont homogénebb ágazatokat alakíthatunk ki, s az ilyen mérleg tisztábban mutatja a műszaki-technológiai összefüggéseket; például a reálönköltséggel, ármegállapítással kapcsolatos számításokra valószínűleg jobban használható. Mintegy átmenetet képezhet e két módszer között az a megoldás, ha az ágazatokat ugyan vállalatok összességének (további változat: meghatározott tevékenységet folytató *telephelyek* összességének) tekintjük, de a vállalatok „profilidegen” termelését átvisszük a megfelelő fő ágazatba.⁵ A profilidegen termelés átvitelezésének szintén több változata lehetséges.

2. Az export és az import, a külkereskedelmi tevékenység többféleképpen szerepeltethető a mérlegben.⁶ Az import kezelését illetően technikailag az a legegyszerűbb megoldás, hogy minden import — mint forrás — bekerül annak az ágazatnak a ráfordítási oszlopába, amely az adott terméket maga is gyártja vagy „profil szerint” gyárthatná; a szénimport például a szénbányászat, a gyapotimport a mezőgazdaság oszlopába. Az anyagfelhasználást ekkor nem bontjuk meg belföldi és import-eredet szerint; minden szénfelhasználás mint szénbányászatból eredő ráfordítás, a gyapotfelhasználás mint mezőgazdaságból eredő ráfordítás szerepel. A mérlegből számított ráfordítási együtthatók így egyenműek, és viszonylag állandóbbak, de a mérleg nem mutatja meg, hogy egy-egy ágazat mennyi importból eredő anyagot használt fel. Az import szempontjából a mérlegből csupán azt láthatjuk, hogy az egyes ágazatok termeléséhez milyen részarányú behozatal járult.

Másik megoldás, ha az importot mintegy termelő ágazatnak tekintjük, s az egyes ágazatok anyagfelhasználásából külön kimutatjuk az import-eredetű felhasználást. Elvileg elvégezhető ez úgy is, hogy minden egyes ráfordítási tételt bontunk belföldi és import eredet szerint; ez azonban szinte megkétszerezné a tételek számát. Gyakorlati kivételre eddig csak olyan megoldás került, amelynél egyetlen import-szektorral dolgoznak, s itt össze van gyűjtve egy-egy ágazat összes, különféle import-eredetű felhasználása. E módszernél pontosan láthatjuk, hogy az egyes ágazatok milyen összegű importot igényeltek, de az import-ráfordítás című tételek mindenütt a legkülönbözőbb ágazatok profiljába tartozó termékeket foglalják egybe. Ha ugyanazt a terméket belföldön is gyártják és importálnak is belőle, az import hányada a

⁵ Profilidegen termelésen azoknak a termékeknek a termelését értjük, amelyek nem tartoznak abba az ágazatba, ahova az adott vállalat be van sorolva. Profilidegen termelés például a kohászati vállalatok vas- és fémtömegcikk-termelése — amely a tömegcikkiparba tartozna (nálunk mintegy 4 százalék), és a vas- és fémtömegcikk-ipar öntvénytermelése — amely a kohászatba tartozna (mintegy 7–8 százalék).

⁶ Lásd többek között: Input-output tables: recent experience in Western Europe. U. N. Economic Bulletin for Europe. May 1956.

szükséglettől és más tényezőktől függően erősen változó lehet; gyakran az is egészen véletlenszerű (s pontosan meg sem állapítható), hogy melyik ágazat felhasználása ered importból, s melyiké belföldi termelésből. Éppen ezért elterjedt egy harmadik, közbenső megoldás is; ennél az első módszer szerint kezelik azoknak a termékeknek az importját, amelyekből belföldi termelés is van (competitív import), a többi importot (ilyen nálunk például a gyapotimport) pedig a második módszer szerint.

3. Az ágazati kapcsolatok mérlege elkészíthető a tényleges folyó árakon vagy számított árszínvonalon. A tényleges folyó áraknál is dolgozhatunk a nettó (forgalmi adó nélküli) termelői árakkal, a bruttó (forgalmi adót is tartalmazó) termelői árakkal (esetleg a fogyasztói árakkal) stb. Általában termelői árakkal dolgoznak, s a legfontosabb követelménynek azt tekintik, hogy ugyanaz a termék minden esetben azonos áron szerepeljen, s az értékek így volument is kifejezzenek. Ennek a követelménynek a kielégítése nálunk nem könnyű feladat. A bruttó termelői árak igen sok termelési eszköznél értékesítési irányok szerint eltérnek egymástól, aszerint, hogy tartalmaznak vagy nem tartalmaznak forgalmi adót. Eltérések azonos termék árában értékesítési irányok, esetenként vállalatok szerint a nettó (forgalmi adó nélküli) termelői áraknál is vannak (például a szesziparban, a cukoriparban, a kőolajbányászatban). A tényleges folyó árakon készítve el a mérleget, az megközelítőleg jól leírja az ágazatok közötti valóságos pénzügyi kapcsolatokat, a ráfordítási együtthatók viszont nem igen használhatók további számításokra, mert nagyságuk az ár-konstrukcióktól is függ. E szempontból előnyösebb számított (egységes) árszínvonal alkalmazása, bár ennek gyakorlati megoldása rendkívül nehéz feladat.

4. A termelő ágazatok tagolása igen különböző lehet, mind az ágazatok száma, mind az ágazatok elhatárolása tekintetében. A Központi Statisztikai Hivatal az ágazati kapcsolatok 1957. évi mérlegét 30–40 termelő ágazattal tervezi kidolgozni. A legtöbb országban összevontabban készítették el az első ilyen mérlegeket, de később részletesebb tagolással is dolgoztak (készült 190 szektoros bontás is, az Egyesült Államokban). Az ágazatok számának jelentősége van az elvégzendő munka mennyisége szempontjából is; minthogy sakktáblamérlegről van szó, 30 szektor $30 \times 30 = 900$ rovatot, 40 szektor $40 \times 40 = 1600$ rovatot, 190 szektor $190 \times 190 = 36100$ rovatot — egymással egyeztetendő rovatot! — jelent. Természetesen igen sok rovat — ahol az ágazatok között nincs kapcsolat — üresen marad; az üresen maradó rovatok az összes rovat kétharmadát, négyötödét is kitehetik.⁷ De az ágazatok számának megállapítása, s még inkább elhatárolásuk nemcsak technikai kérdés. Ismét fontos szerepet játszik, hogy a mérleget milyen célokra kívánják felhasználni, s még lényegesebb, hogy az ágazatokat tulajdonképpen csak szerkezetük, a termelés elosztásának és a ráfordításoknak alapos elemzése után határolhatjuk el megnyugtató módon. A mérlegből számított ráfordítási együtthatókkal ugyanis csak akkor célszerű további számításokat végezni, ha ezek az együtthatók konstansnak, állandónak tekinthetők, illetőleg változásuk elhanyagolható vagy tervezhető. Az ágazatokat ezért úgy kell kialakítani, hogy ezt a követelményt minél inkább biztosítani tudjuk. (Erre később még viz-

⁷ Az adott ország gazdaságának struktúrájától és a mérleg felépítésétől függően.

szatérek.) A Központi Statisztikai Hivatal az első, kísérleti mérleg összeállításakor nem tűzhetette ki előfeltételként ezt a vizsgálatot, hiszen ez a vizsgálat maga is egy vagy inkább több évi munkát igényel; ahhoz azonban, hogy olyan mérlegeket készítsünk, amelyekre a mérlegek felhasználásával végzendő további, tervezési számításoknál teljes biztonsággal lehet támaszkodni, nélkülözhetetlen az ilyen vizsgálat.

A példák felsorolását még lehetne folytatni. Például a nemtermelő „szektorok” (felhalmozás, fogyasztás, beruházás stb.) tartalmának meghatározása is problémák további sorát veti fel. Milyen következtetést lehet mindebből leszűrni? Elsősorban is azt, hogy az ágazati kapcsolatok mérlegének nem készíthető el olyan típusa, amely bármely célra egyformán felhasználható lenne; a mérleg meghatározott típusa egyes célokra, elemzésekre, számításokra jobban, másokra kevésbé — csak bizonyos transzformáció után — lesz alkalmazható. (A mérleg esetleg kidolgozható több, két vagy három változatban is; de mindenképpen csak egymással rokon változatokban.) További következtetés, hogy a mérleg összeállítása előtt — legalábbis fő vonalaiban — tisztázottnak kell lenni a mérleg felhasználási céljának, s ennek alapján kell meghatározni a mérleg modelljét. Ha ez a cél még csak körvonalaiiban ismeretes — mint nálunk is —, akkor eléggé nehéz valamely modell mellett dönteni. Természetesen kész mérleg birtokában a további felhasználás kérdéseivel is könnyebb lesz foglalkozni, mint ma, e nélkül; a bőséges „input-output” irodalom is mutatja azonban, hogy a felhasználás igen sok kérdését pusztán elméletileg — matematikailag — is eredményesen lehet vizsgálni. Mindez azonban csak részben rövidítheti le azt a hosszabb, bizonyára több éves időt, amely ahhoz szükséges, hogy az ágazati kapcsolatok mérlegét valóban megbízható, s a konkrét felhasználási igényeknek megfelelő formában tudjuk elkészíteni.⁸

Az ágazati kapcsolatok mérlegének összeállítása pusztán a statisztikai munka szempontjából is igen hasznosnak bizonyul. A számtalan adat egyetlen mérlegben való összefoglalása a kölcsönös összefüggések, a kapcsolódó adatok olyan egyeztetésére ad lehetőséget (sőt; ezt meg is követeli), amilyenre korábban sose került sor. Hasznos e mérleg összeállítása abból a szempontból is, hogy a könyvvitel és a statisztika rendszerének szoros összehangolását és összekapcsolását követeli meg. E mérleg ésszerűen, *viszonylag* kevés munkával csak az esetben állítható össze, ha maximálisan felhasználjuk a könyvvitel és a folyamatos statisztika adatait, ha új adatgyűjtések helyett megkeressük, hogyan lehet a szükséges adatokat ezekből (ezek kisebb módosításával) megkapni. Az ágazati kapcsolatok mérlegének kidolgozása a könyvvitel rendszerével szemben is új igényeket vet fel,⁹ ezek legnagyobb részét

⁸ Nem kívánom itt hosszasan tárgyalni, hogy számtalan kisebb és nagyobb, más jellegű, gyakorlati probléma merül fel azután is, ha a mérleg felépítését, modelljét már meghatároztuk. Statisztikai adatgyűjtésünk rendszere eddig természetesen nem igazodhatott e mérleg összeállításának gyakran teljesen újszerű igényeihez; a helyenként jelentős adathiányok pótlólagos adatgyűjtésekkel vagy becslésekkel átmenetileg pótolhatók, teljesen azonban csak néhány év alatt szüntethetők meg. Az ágazati kapcsolatok 1957. évi mérlegének összeállítása során már ez évben is számos tapasztalatra teszünk szert, ennek alapján az 1958. évről szóló éves statisztikai adatgyűjtés rendszerét szükség esetén helyenként módosítani, bővíteni tudjuk. Ezeknek a módosításoknak korlátot szab azonban, hogy az éves adatszolgáltatás alapjául szolgáló *évközi* (statisztikai, könyvviteli) nyilvántartások rendszerében csak 1959. január 1-től vezethetjük be a szükséges változtatásokat. Ily módon legjobb esetben az 1959. évről, 1960-ban rendelkezünk majd minden olyan fontosabb adattal, amely a mérleg megbízható és egyszerű összeállításához szükséges.

⁹ Részletesebb költségnemek szerinti tagolás, az értékesítés irányok szerinti megoszlása stb.

azonban a jelenlegi előírások kisebb módosításaival is jól ki fogjuk tudni elégíteni.

Az ágazati kapcsolatok mérlegének felhasználása a kapitalista országokban

Előljáróban nem lesz talán felesleges utalni arra, hogy az ágazati kapcsolatok mérlegének egyik legfontosabb felhasználása az, ha segítségével az ágazatok kapcsolatait az eddigieknél részletesebben és teljesebben elemezhetjük. Ezzel az egyáltalán nem lebecsülendő felhasználási területtel kapcsolatban nincs probléma. A mérleg összeállítása tehát — ebből kifolyólag — mindenképpen hasznos és fontos. Ami bennünket elsősorban érdekel, az az, hogy hogyan lehet felhasználni e mérleget, pontosabban a ráfordítási-kibocsátási, ágazati kapcsolati modelleket tervezési számításokra. Nézzük először, mit tanulhatunk a polgári ökonometria ezzel foglalkozó eredményeiből. Leontief és társainak munkája nyomán számos tanulmány, előadás foglalkozott már nálunk is e modellek felhasználásának különböző, sokat ígérő lehetőségeivel; az ezzel kapcsolatos nehézségeknek, vitás kérdéseknek azonban viszonylag szűk teret szenteltek. Ha a következőkben én elsősorban ilyen nehézségeket, vitás kérdéseket tárgyalok, ez nem jelenti a felhasználás lehetőségeinek lebecsülését, de a reális kép kialakításához ezeket a szempontokat véleményem szerint nagyobb súllyal kell figyelembe venni.

A kapitalista országokban az ágazati kapcsolatok mérlegének és e mérleg különböző számításokra való felhasználásának *többféle modelljét* dolgozták ki. E különféle, tervezési számításokra felhasználható modellek közül a leghasználatosabb ma az úgynevezett *nyitott (nyílt) statikus modell*. A modell nyitott jellege azt jelenti, hogy a termelésen kívüli összefüggéseket külön kezeli; a termelésen kívüli, úgynevezett végső felhasználást (nemtermelő fogyasztás, felhalmozás) nem próbálja magával a modellel meghatározni, hanem külső tényezők függvényének tekinti. A modell statikus jellege azt jelenti, hogy azokat a jellegzetességeket, amelyek a gazdaság fejlődésének *időbeni* lefolyásából következnek (készletek, beruházások problémája), figyelmen kívül hagyja. A nyitott statikus modell tervezési számításokra elsősorban oly módon használható fel, hogy meghatározva a „végső felhasználást”, megállapíthatjuk segítségével az egyes termelő ágazatok részéről szükséges termelést, mégpedig az ágazatok közötti valamennyi közvetlen és közvetett kapcsolat teljes figyelembevételével. Ez a tervezés szempontjából igen nagy jelentőségű ugyan, de nem jelenti azt (találkozhatunk ilyen homályos elképzelésekkel), hogy ezzel a tervezés egész munkáját „mechanizáltuk”, hiszen a végső felhasználást, annak részletes szerkezetét *előzetesen, külön* meg kell tervezni. A gazdaság időben lejátszódó fejlődésének jobb megközelítésére dolgoztak ki dinamikus modelleket is, ezek alkalmazása azonban még kezdeti stádiumban van. A statikus modelleknek másféle alkalmazásaik is vannak, most azonban a nyitott statikus modellek fentebb említett alapvető, s viszonylag egyszerű felhasználásának vizsgálatára szorítkozunk. Ez egyben az ágazati kapcsolati modellek általános problematikájába is betekintést nyújt.

A nyitott statikus modellel való számítások alapvető feltételezése, hogy a ráfordítási együtthatókat, vagyis a fajlagos ráfordítási normákat, a termelékenységet (e fogalom tágabb, valamennyi ráfordítást felölelő értelmében) konstansnak, állandónak tekinthetjük.¹⁰ A ráfordítási együtthatók csak akkor tekinthetők konstans jellegűeknek, ha 1. valamennyi ráfordítás a termeléssel „arányos” (proporcionális), az egységnyi termelésre jutó fajlagos ráfordítások nagysága nem függ a termelés méreteitől; nincsenek „fix”, „degresszív”, „progresszív” jellegű ráfordítások (beleértve az állóeszköz-ráfordításokat is!); továbbá, ha 2. az egyes ráfordítás-elemek (például különböző ágazatokból származó anyagok, élő- és holtmunka-ráfordítások) között nincs helyettesítési lehetőség.

Ami az első feltételezést — a ráfordításoknak a termelés nagyságával arányos jellegét — illeti, ezt a problémát az üzemgazdasági irodalom más szempontokból (hozadéki törvények, költségdegresszió) már igen részletesen vizsgálta. A problémára adott — eléggé szerte ágazó — válaszok egyike sem számol azonban arányossággal, s ilyen arányosság egész iparágakat, ágazatokat illetően sem valószínű.¹¹

A termelés volumenének bizonyos határai között bizonyára megengedhető ilyen arányosság feltételezése, de ez nagyobb határok között már számottevő hibához vezethet. A Közgazdaságtudományi Intézet részére végzett más irányú vizsgálat keretében például úgy találtam, hogy a vaskohászatban igen magas korreláció van a termelés nagysága és a munka termelékenysége között (vagyis a termelékenységi mutató, a munkaidő-ráfordítások együtthatója erősen függ a termelés nagyságától). A termelés és az egy munkaóra jutó termelés színvonala közötti korrelációs együttható értéke az 1929—1955 időszakban: $r = 0,94$. Hasonló vizsgálat a pamutiparban már nem mutat ilyen korrelációt.

A második feltételezés, a ráfordítás-elemek helyettesíthetőségének kizárása ugyancsak vitatható, és még inkább okozhat hibákat, különösen hosszabb távon (távlati tervezésnél). A műszaki fejlődés szinte minden esetben ráfordítás-elemek helyettesítését is magával hozza! Ráfordítás-elemek helyettesítése esetén az együtthatók összege természetesen 1 marad, de ezen belül értékük, arányuk eltolódik. A helyettesítés egyik típusa az anyaghelyettesítés, különböző ágazatba tartozó anyagok helyettesítése egymással. E probléma szorosan összefügg egy már említett fontos gyakorlati kérdéssel, az ágazatok, szektorok kijelölésével. Az ágazati kapcsolatok mérlegében, modelljében szereplő ágazatok kijelölésekor az egyik alapvető szempont éppen az, hogy a helyettesítés lehetősége egy-egy ágazaton belül minél inkább, ágazatok között minél kevésbé álljon fenn (ez teszi „homogénné” az ágazatot). A helyettesítés lehetőségét azonban egyidejűleg mind az ágazat termelésének felhasználása, mind pedig a termeléshez szükséges ráfordítások szempontjából vizsgálni kell, s e két szempont gyakran más-más csoportosítást tenne kívánatosná.¹² Például a textilárúk (kibocsátás) jó része helyettesíthető egymással, nyersanyagaik (ráfordítás) azonban nem. Az

¹⁰ Később kitérek a módosított együtthatókkal való számítások lehetőségeire.

¹¹ Jó összefoglalás található az ilyen jellegű — ágazati szinten végzett — vizsgálatokról Colin Clark ismert könyvében: *The conditions of economic progress*, London, 1957.

¹² Lásd Tibor Barna: „Classification and aggregation in the input-output analysis” c. tanulmányát az 1954. évi varennai „input-output konferencia” anyagát ismertető „The structural interdependence of the economy” c. kötetben. (Szerk. Tibor Barna. New York—Milano, 1956.)

ágazatok közötti helyettesíthetőség ezért teljesen még a legrészletesebb, akár több száz ágazattal dolgozó modellből sem zárható ki, s ez olyan hibaforrás, amellyel — elsősorban a távlati tervezésben — feltétlenül számolni kell.

A helyettesítés másik típusa: *különböző* jellegű ráfordítások („költségnemek”) helyettesítése egymással. Legfontosabb ezek közül az emberi munka helyettesítése gépi munkával, ami a munkatermelékenység növekedésének folyamatában törvényszerűnek tekinthető. Ennek külön bizonyítása feleslegesnek látszik. Egyébként a munkaidő-ráfordítások együtthatója az, amely általában valamennyi együttható közül a legkevésbé állandó, minthogy az élő munka termelékenységének színvonala néhány éven belül is lényegesen változhat. (Különösen gyors változásokkal — kedvező esetben ugrásszerű fejlődéssel — kell számolni a szocialista gazdaságban, ahol a fejlődés menetét a gazdaság központi irányítása gyorsan és alapjaiban módosíthatja.)

A termelékenység növekedése nem befolyásolja az együtthatók állandó jellegét, ha ez a növekedés minden ráfordításelemnél ugyanolyan arányú. Az együtthatók ugyanis az egyes ráfordítások teljes termelésben foglalt részarányát fejezik ki; ha a munkatermelékenység minden ráfordítás-elem tekintetében azonos arányban nő, maguk a fajlagos ráfordítások azonos arányban csökkennek, s részarányuk azonos marad. Ha viszont a termelékenység növekedése az egyes ráfordítás-elemeknél eltérő, részarányuk és az együtthatók megváltoznak. A ráfordítás-elemek között viszont — hogy a teljes termelési értéket megkapjuk — az *akkumulációt* is szerepeltetjük, s „helyettesítés” folytán ennek részaránya is változhat. Ha a termékek ára nem változik a termelékenységgel azonos arányban (fordított irányban), a termelékenység növekedése (az önköltség csökkenése) esetén az ár nagyobb hányadú akkumulációt fog tartalmazni; ez az együttható tehát módosulni fog. (A szocialista gazdaságban, ahol az állam az árakat különféle gazdaságpolitikai célokból erőteljesen változtathatja az akkumuláció tetszés szerinti elosztásával, ez a körülmény igen jelentős lehet.)

Megjegyezzük itt, hogy az úgynevezett *lineáris programozási* modelleknél nincs szükség a helyettesítés lehetőségének kizárására, sőt e modellekkel éppen az optimális helyettesítést kereshetjük. E modellek azonban lényegesen bonyolultabbak az „input-output” modelleknél. Gyakorlatilag még csak *egyes* tervezési *részfeladatok* megoldásához használhatók, összefüggő népgazdasági ágazatok közötti tervezésre nem alkalmaztak ilyen modelleket.

Mit mutatnak a *gyakorlati tapasztalatok*? Milyen nagyságrendű hibákat eredményeznek az ágazati kapcsolatok mérlegének, modelljeinek feltételezései? Leontief maga is többször foglalkozott módszerének ezekkel az elvi korlátaival, s mindig hangsúlyozta, hogy a gyakorlat céljaira kívánt módszert adni, módszerének helyességét a gyakorlatnak kell bebizonyítania. Az eddigi gyakorlati alkalmazások még nem adtak végleges választ erre a kérdésre. A kevés tapasztalat alapján a kapitalista országok tudósai között a konkrét gyakorlati alkalmazás lehetőségeit illetően megoszlanak a vélemények. Túlzottnak tűnő optimizmussal és szkepticizmussal egyaránt találkozhatunk. Összefoglalást találunk a konkrét gyakorlati tapasztalatokról Carl F. Christ 1952-ben

előadott referátumában.¹³ Christ eléggé tartózkodó álláspontot foglal el a módszer várható eredményességét illetően, s a módszer négy próbáját idézi. Az első Leontief számítása, aki az 1919. és az 1929. évi „végső felhasználási” szerkezet alapján kiszámította ezen évek szektoronkénti össz-kibocsátását (a) az 1939. évi 13×13 -as matrix-szal, majd az egyes szektorok összkibocsátását két durvább módszerrel is meghatározta, először (b) az egyes szektorok „végső felhasználáshoz” majd (c) a „bruttó nemzeti termékhez” (GNP) való hozzájárulásának konstans arányai alapján. A standardhiba a három módszernél: 1919. évre (a) 0,38, (b) 2,02, (c) 1,36; 1929. évre (a) 0,24, (b) 1,54, (c) 1,74.

Hoffenberg hasonló számítást végzett ugyanezzel a három módszerrel, de az 1939. évi 38×38 -as matrix-szal számolt, 25 szektorra, az 1929, 1931, 1933, 1935. és 1937. évekre. Az (a) és a (b) módszer körülbelül azonos, a (c) jóval rosszabb eredményt adott. Az eltérések abszolút értékeinek átlaga az 5 időszakra együtt: (a) 12, (b) 14, (c) 21.

Barnett kissé összetettebb vizsgálata¹⁴ az (a) és a (b) módszer eredményességét közel azonosnak mutatta, még jobb eredményt hozott ki azonban regressziós egyenletek — a (b) és a (c) módszernél bonyolultabb, de az „input-output” módszernél egyszerűbb — felhasználásával. Megemlíti Christ Evans és Hoffenberg részletesebb és talán a kérdést eldöntő jelentőségű vizsgálatát a 190×190 -es 1947. évi matrix-szal, ennek eredményeit azonban nem hozták nyilvánosságra.

Beszámolót találunk néhány további kísérletről az 1954. évi varrennai „input-output konferencia” már idézett anyagában is. Így például Per Sevaldson beszámolója megemlíti, hogy első kísérleteik Norvégiában e modellekkel nem hoztak lényegesen jobb eredményt, mint más egyszerűbb közelítő számítások. Kedvezőbb eredményekről számol be Vera Cao-Pinna az olaszországi alkalmazások tekintetében. Mindezek azonban még nem döntő érvek a ráfordítási-kibocsátási modellek alkalmazása mellett vagy ellen. A tapasztalat még kevés, s nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy ezeket a még többnyire viszonylag gyengébb eredményeket az első, kísérleti mérlegek, matrixok alapján érték el, s a hibák nagyobb része esetleg nem is a modellből, a módszerből, hanem a táblák tévyszámainak hibáiból, vagy a szektorok túlzott összevonása miatt adódik.

Mindenesetre látni kell, hogy az ágazati kapcsolatok modelljeinek felhasználása a kapitalista országokban is kezdeti fokon tart még; ott is igen sok probléma elméleti és gyakorlati feltárására és feldolgozására lesz még szükség, míg az ott eléggé szűk alkalmazási feladatokhoz valóban megnyugtató eredményt nyújtó modellek állnak majd rendelkezésre.

Az ágazati kapcsolatok mérlegének és modelljeinek felhasználása a szocialista tervezésben

Az ágazati kapcsolatok mérlegének összeállítása a szocialista tervezéshez feltétlenül hasznos segítséget adhat már csak azért is, hogy a népgazdaság bázisidőszaki struktúrájának, belső összefüggéseinek az

¹³ Carl F. Christ: A review of input-output analysis, az „Input-output analysis: an appraisal” c. kötetben (Studies in income and wealth sorozat 18. kötete, 1955.)

¹⁴ H. J. Barnett: Specific industry output projection, a „Long-range economic projection” c. kötetben (Studies in income and wealth című sorozat 16. kötet, 1954.)

eddigieknél sokkal alaposabb, teljesebb megismerését és elemzését teszi lehetővé. Felhasználható továbbá az ágazati kapcsolatok mérlege a tervezéshez oly módon is, hogy azt — más úton megtervezett adatok alapján — összeállítjuk a tervidőszakra is, ebből a tervmérlegből ráfordítási együtthatókat számítunk, s a tervezés helyességét egyrészt e mérleg egyensúlyával, másrészt a ráfordítási együtthatók terv- és bázisidőszaki értékeinek egybevetésével is ellenőrizzük. További kérdés — ezzel kívánok a következőkben röviden foglalkozni —, hogy mennyire használhatók fel az ilyen modellek tervezési számításokra, tervszámok meghatározására.

Véleményem szerint, tulajdonképpen két kérdéstről van itt szó: 1. felhasználhatók-e az ilyen modellek a szocialista gazdaságban tervezési számításokra? 2. Jobb módszerek alakíthatók-e ki a modellek segítségével, mint a népgazdaság tervezésének jelenlegi módszerei?

(E modelleknek a tervezés körén kívül eső, illetőleg üzemgazdasági, „vállalati szintű” felhasználásaitól most eltekintek.)

Az első kérdésre talán minden gyakorlati tapasztalat nélkül is (nincs tudomásom ilyen gyakorlati tapasztalatokról) bátran válaszolhatunk igennel. A második kérdésre ma még nem tudunk válaszolni, de néhány gondolatot ezzel kapcsolatban is szeretnék felvetni.

Az első kérdésre tehát az lehet a válasz, hogy az ágazati kapcsolatok modelljei a szocialista tervezésben is feltétlenül alkalmazhatók, sőt az alkalmazási terület, a felhasználási lehetőségek összehasonlíthatatlanul nagyobbak, mint a kapitalista országokban, ahol csak elvétve találkozunk részletesebb, s a közgazdaság egészére kiterjedő tervezési számításokkal (prognózis-készítéssel). Bizonyára teljesen igaza van Oscar Langenak, amikor azt mondja, hogy „technikája, habár kezdetben kapitalista gazdaságban alkalmazták, túlmutat a kapitalizmus történelmi határain, és teljes kifejlődését csak a tervgazdaság viszonyai között találhatja meg.”¹⁵

Ha mármost arra a kérdésre keressük a választ, hogy konkrétan milyen tervezési számításokra fogjuk tudni felhasználni e modelleket, a legtöbb ezzel foglalkozó tanulmányban csak általános utalásokat találunk. Számomra úgy tűnik, hogy az elképzelések e téren is túlságosan messze elkalandoznak a valóságtól; a sokféle felhasználási lehetőség említése a modell, a számítási módszer konkrét leírása nélkül kevésbé meggyőző.¹⁶ Ritka kivételnek számít e területen Oscar Lange fentebb idézett, igen fontos tanulmánya, amely már angol és orosz nyelven is megjelent. Lange e tanulmányában kísérletet tesz arra, hogy Leontief modelljeit átültesse a szocialista gazdaság viszonyai közé, s bemutat néhány részletesen kidolgozott konkrét modellt is, amelyek a szocialista tervezés egyes alapvető módszertani kérdéseinek megoldását hivatottak adni. Lange az ágazati kapcsolatok mérlegének egyenletei alapján három fontos kérdéscsoportot elemez: a fogyasztás és a beruházás összefüggését; a beruházások és a gazdasági növekedés összefüggését, végül, a beruházások hatását a nemzeti jövedelemre és a foglalkoztatottságra. Lange tanulmánya is túlságosan elméleti síkon mozog, azon-

¹⁵ Oscar Lange: Quelques observations sur l'analyse „input-output” (Cahiers de l'Institut de Science Economique Appliquée. No 49 Janvier 1957.)

¹⁶ A Közgazdaságtudományi Intézetben nálunk Bródy András végzett konkrét számítást összevont ágazati kapcsolati modellel. Lásd az Intézet 1957. évi Évkönyvében közölt tanulmányt.

ban leírt modelljei érdekesek és használhatónak látszanak, de arra, hogy hogyan alkalmazzuk azokat a gyakorlatban, hogyan illeszthetők be a népgazdasági tervezés egész rendszerébe — nem kapunk választ. Ezért az ágazati kapcsolatok modelljeinek felhasználási lehetőségeit a szocialista tervezésben nem tekinthetjük még tisztázottnak.

Érdeemes még megemlíteni, hogy a kapitalista országok tapasztalatainak vizsgálata megerősíteni látszik azt az előző pontban kifejtett nézetet, hogy ezek az ágazati kapcsolati modellek bizonyos tervezési számításokra felhasználhatók lesznek, de a népgazdasági terv valamennyi fő mutatóját ezzel nem lehet meghatározni. Egyes kapitalista országokban időszakonként a gazdaság egészére kiterjedő tervezési (prognózis-) számításokat végeznek; ilyen országok hozzáférhető tapasztalatai arra mutatnak, hogy az ágazati kapcsolatok mérlegét (modelljeit) felhasználják, de csak mint a tervezési munka egyik ellenőrző eszközét.¹⁷ Részletes ismertetés áll rendelkezésünkre a Hollandiában végzett tervezési számítások módszereiről.¹⁸ Ezek szerint a tervezést az ágazati kapcsolatok mérlegénél jóval szélesebb körű „makroökonómiai” modellel végzik, az előbbi mérleg csak ellenőrző eszköz szerepét tölti be.

Rátérve most arra a kérdésre, hogy vajon az ágazati kapcsolatok mérlegével és modelljeivel a jelenleginél jobb tervezési módszerek alakíthatók-e ki, először is megállapíthatjuk, hogy e modellek azon korlátai, amelyeket a kapitalista országokban való alkalmazás tárgyalása során említettünk, természetesen nálunk is fennállnak. Sőt, a ráfordítási együtthatók konstans-jellege nálunk még kevésbé tételezhető fel, mint a legtöbb kapitalista országban. A népgazdaság fejlődése ugyanis a tervgazdálkodás keretében sokkal gyorsabb ütemű, egyes ágazatokban a központi irányítás folytán akár egyik évről a másikra is sokkal nagyobb változások mehetnek (s mennek) végbe, mint a kapitalista országokban. (Nálunk azt is figyelembe kell venni, hogy ilyen kis országban a változások sokkal kevésbé egyenlítődnek ki, egy-egy új vállalat belépése, új gyártmány, új technológia bevezetése lényegesen módosíthatja az egész ágazat együtthatóit.) A ráfordítási együtthatók konstans-jellegét jelenleg több helyütt vizsgálják nálunk is, de a leg-egyszerűbb adatok is az együtthatók nagy ingadozását mutatják. A munkaidő-ráfordítások együtthatójának változását láthatjuk például a munkatermelékenység indexének dinamikájából; a munka termelékenysége¹⁹ az állami iparban 1949—1957 között évente átlagosan mintegy 4—5 százalékkal, az iparágak 40 százalékaiban 5—10 százalékkal növekedett; a fajlagos villamosenergia-felhasználás az állami iparban 1950—1956 között változatlan állományú index alapján is rendre —4, 0, +2, +5, +4 százalékkal változott. A hivatalos statisztikai kiadványokban is közzétett különböző műszaki-gazdasági mutatók is sok helyütt a ráfordítási együtthatók jelentékeny ingadozását jelzik.

A ráfordítási együtthatók konstans-jellege tehát — úgy tűnik — nemigen lesz nálunk feltételezhető, elképzelhető viszont az ágazati kapcsolatok modelljének olyan felhasználása is, hogy konstans együtthatók helyett — főképpen távlati tervezésnél — külön-külön megter-

¹⁷ Alak Gosh: New horizons in planning. Calcutta. 1956. H. Grayson: Economic planning under free enterprise. Washington. 1954.

¹⁸ Scope and methods of the Central Planning Bureau. Hága. 1956.

¹⁹ Nettó termelés alapján számítva; a vállalati teljes termelés alapján még nagyobb változások mutatkoznak.

vezett együtthatókat helyettesítünk a modellbe. Az együtthatókat, a termelékenységet (a fogalom tágabb értelmében) tehát külön tervezzük meg, és ezután kezdünk hozzá a modell összeállításához. Ez a megoldás ezt az első pillanatra oly egyszerűnek tűnő módszert jóval bonyolultabbá teszi ugyan, de kétségtelenül jelentős előnyökkel járna. Invertálva a megtervezett együtthatók matrixát, olyan eszköz birtokába jutnánk, amellyel az egyes ágazatoknak a különböző (a tervezés során *variált*) „végső felhasználásokhoz” szükséges termelése igen egyszerűen meghatározható. A ráfordítási együtthatók változását is figyelembe vettük, és megmarad az inverz matrix-szal való számításnak az a fő előnye is, hogy nemcsak a közvetlen termelési kapcsolatokkal (például a gépgyártás szénszükségletével), hanem e kapcsolatok teljes vertikálításával számolunk (a gépgyártásban felhasznált villamos energia, hengerelt áru stb. termelésének szénszükséglete).

A különböző tervezési módszerek összehasonlítása azonban ily módon, ha csak az ágazati kapcsolati modellek hiányosságait elemezzük, a jelenlegi tervezési módszereket hibátlannak tekintjük, igen egyoldalú lesz. A jelenlegi népgazdasági tervezési módszereknek is megvannak a feltételezései, korlátai, hibaforrásai; ezek azonban még egyáltalán nincsenek tisztázva. Az ágazati kapcsolatok mérlegével összefüggő vizsgálódások egyik legfőbb tanulsága az volt számomra, hogy a tervezés módszereinek elemzése, összehasonlítása, fejlesztése lehetetlen e módszerek alapjainak feltárása és matematikai megformulázása nélkül. Ennek alátámasztására a következőket szeretném felvetni:

Minden gazdasági terv számokban ölt testet; e számok összeállítása számítások hosszú és összefüggő sorozatát teszi szükségessé. A bonyolultabb számítások összefüggéseit általában — *bármiféle alkalmazás esetén* — matematikai formába szoktuk önteni; ez ugyanis a legegyszerűbb módja annak, hogy az összefüggéseket, a szabályokat rögzítsük, a munka célszerű menetét és *legegyszerűbb* megoldását megtaláljuk. A tervezésnél ez nálunk nem szokásos. Két dolog helyettesíti egyrészt az előírt tervsémák (mérlegek stb.) felépítése, másrészt azok az összefüggések, amelyekre a tervutasítások szavakban hívják fel a figyelmet, illetőleg amelyek ettől függetlenül is élnek a tervezők agyában. Mindez azonban semmit sem változtat azon, hogy a tervezésben mi is változókkal, konstansokkal, együtthatókkal, különböző egyenleteknek *megfelelő* összefüggésekkel dolgozzunk; csupán az a különbség, hogy *fejben*, a matematikai formulázás segítségével sokkal nehezebb mindezeknek az összefüggéseknek a nyomonkövetése.

A matematikai formulázás nem teszi szükségessé bonyolultabb matematikai módszerek alkalmazását, de lehetőséget teremt rá. Emellett önmagában is számos olyan összefüggésre, egyszerűsítésre hívhatja fel a figyelmet, amelyek alapján a jelenlegi módszerek lényeges változtatása nélkül is javíthatunk a tervezés gyakorlatán.

Megkísérelve jelenlegi tervezési rendszerünk matematikai leírását és értékelését, jelenlegi tervezési rendszerünket matematikai szempontból elsősorban azzal jellemezném, hogy nagyszámú egyenletet külön-külön oldunk meg, s azután utólagosan, próbálgatással törekszünk a szükséges egyezés, összhang biztosítására. Ez felel meg annak a gyakorlatnak, hogy a terv különböző részeit, mutatóit, mérlegeit, külön-külön dolgozzuk ki, s utólag igazítjuk azokat egymáshoz. (Egyes keret-

számokat, tervszámokat előzetesen „kiadunk”, ez azonban csak részben csökkenti az utólagos egyeztetések számát, s ne feledjük, hogy ezeket a keret- és tervszámokat eredetileg ugyanígy utólagos egyeztetéssel állapították meg.) Erre a tervezési mechanizmusra nemcsak az anyag- és termékmérlegek egymásközötti egyeztetése példa, hanem a termelési terv megalapozása kapacitás-, anyag-, munkaerő-oldalról, az önköltségi terv és a többi terv összhangjának biztosítása, az egyes népgazdasági mérlegek egymásközötti összefüggésének megteremtése stb. E módszernek előnye, hogy rugalmas, s hogy az egyes egyenletek megoldásakor igen alaposan elemezhetjük és mérleghelhetjük a bennük szereplő *közvetlen* összefüggéseket, vagyis néhány mutató (változó) értékét fix adatként kezelve eléggé pontosan meg tudunk határozni egy további mutatót (változót). Például: a termelés és a termelékenység ismeretében a szükséges létszámot, a termelés és a fajlagos anyagfelhasználás ismeretében az összes szükséges anyagfelhasználást „pontosan” megállapíthatjuk. Ha azonban a változók fix adatként felvett értéke (jelen esetben a termelés vagy a termelékenység, a fajlagos anyagfelhasználás) valamely további összefüggés folytán változik (például, ha egy másik tervrészben „kiugró” anyagihiány miatt a tervezett termelést csökkentjük), akkor a számításokat utólag helyesbíteniünk kell, s előlről kell kezdeni az egyenletek megoldását, az összhang biztosítását. Hiába terveztük meg a létszámot maximális pontossággal (nem rögzített együtt hatókkal, hanem minden lényeges összefüggést külön-külön mérlegelve), ha a tervezett termelést módosítanunk kell, az egész számítást újra el kell végezni. Az ilyen módosítások végiggyűrűznek a terv minden részén, s aligha lehet minden esetben helyesen megítélni, melyik mutatóra lesz lényeges, figyelembe veendő hatásuk. Röviden: e módszernél az a fő probléma, hogy az egyes egyenletekben fix adatként kezelt mutatók legnagyobb része maga is változó (a szó matematikai értelmében), más mutatók, változók függvénye, s az ilyen *közvetett* összefüggéseket rendkívül nehéz megfelelően nyomon követni és figyelembe venni.

A tervezésnek egy másik technikája alakítható ki oly módon, hogy a szükséges összefüggéseket, *egyenleteket*, vagy azok valamely összefüggő csoportját sorra felírjuk, s az így kapott egyenletrendszer megoldását keressük, matematikai (akár a legegyszerűbb matematikai) eszközökkel. Előnye a módszernek, hogy zárt rendszerbe foglalva és együtt kezelve az egyenleteket, maradéktalanul figyelembe vesszük a *közvetett* összefüggéseket. Így különleges számológépek alkalmazása nélkül is, bizonyára gyorsabban érünk el eredményt, mint a próbálgatásos egyeztetés módszerével, mégpedig olyan eredményt, amely a rendszerbe foglalt követelményeket feltétlenül kielégíti; az egyes változók (mutatók) helyes kapcsolata, összhangja mindenképpen biztosítható. E módszer hátránya viszont, hogy az egyenletekben felhasznált, konstansként kezelt együtthatók csak bizonyos határok között felelnek meg a kiinduló feltételnek. Ennek ellenőrzése, esetenként az együtthatók többféle értékével való számolás megoldható ugyan, de jóval bonyolultabb feladatot jelent.

A fő kérdés az, hogy végül is melyik módszer ad a *valóságnak* inkább megfelelő képet? Melyik módszerrel tudjuk adott időpontban, s azonos kiinduló adatok birtokában helyesebben megrajzolni a fejlődést,

a fejlődés összefüggéseit? (Ez az alapja a helyes tervelőírásoknak is.) E kérdés természetesen még további, alapos vizsgálatot igényel. Megnyugtató választ csak olyan kísérlet adhatna, amely a következőkből állna: a) a modell matematikai felépítése, b) néhány időszak tényszámaival való kitöltése; c) olyan időszakok adatainak megtervezése a modellel, amelyekről már a tényszámok is rendelkezésre állnak, d) az eredmények összevetése a tényszámokkal és a korábbi módszerrel készített tervekkel.

Egy ilyen próba elvégzéséig talán e módszerek nagyvonalú matematikai elemzése alapján is leszűrhető annyi, hogy általánosságban aszerint kellene választanunk a két eljárás között, hogy a) milyen szerepük van a közvetett összefüggéseknek; b) mennyire lehet a szükséges együtthatóknak konstans jellegét feltételezni. A tervezési egyenletek (az egyenletrendszer) felírása után (ezt mindenképpen hasznosnak és szükségesnek tartom!) fel kell mérni, milyen szerepük lehet a közvetett összefüggéseknek.

E vizsgálatok bizonyára azt az eredményt hozzák, hogy a tervezés egyes területein megfelelnek a jelenlegi módszerek, vagy ezek valamilyen javított változatai, más területeken célszerűbb lesz ezek *helyett* (vagy *mellett*) egyenletrendszerekkel dolgozni. Az ágazati kapcsolatok olyan területnek látszanak, ahol a közvetett összefüggések igen sokrétűek, nyomonkövetésük rendkívül nehéz, az új módszerekkel való kísérletezés (egyenletrendszeres megoldás) tehát az eddigieknél jobb eredményeket hozhat. Hogy tisztábban lássunk e kérdésben, először is ismerni kellene, hogy mennyi azoknak a *lényeges* közvetett összefüggéseknek a száma az ágazatok között, amelyekkel a gyakorlatban nálunk valóban feltétlenül számolni kell (említettük már, hogy külföldi tapasztalatok szerint például egy 30×30 -as matrix 900 együtthatójából hat-hétszáz zérussal lehet egyenlő, sok további együttható pedig igen kis, elhanyagolható nagyságrendű lehet). Másrészt, valamennyi fontosabb ágazatnál megvizsgálendő, hogy milyen határok között fogadható el az együtthatók konstans-jellege, s ez milyen hibákat eredményezhet? Végleges választ e modellek felhasználhatóságára, s eredményességére természetesen csak akkor fogunk kapni, ha szabályszerűen lefolytatjuk az előbbieken említett teljes kísérletet, próbát. Minthogy ehhez egy többé-kevésbé már megfelelőnek minősíthető ágazati-kapcsolati mérleg szükséges (olyan mérleg, amelynek alapadatai megbízhatók, a becsült felcsztások köre szűk, az ágazati részletezés megalapozott stb.), s ehhez még hosszabb időre van szükség, végérvényes választ gyorsan nem remélhetünk. Ahhoz azonban, hogy ilyen megalapozott válaszhoz egyáltalán eljussunk, sokkal intenzívebben kell kutatni az ágazati kapcsolati mérlegek, modellek tervezéshez való felhasználását, ennek lehetőségeit, módszereit. Ha e kutatásokat nem légüres térben végezzük, hanem összekapcsoljuk jelenlegi gyakorlati tervezési módszereink elemzésével, sajátosságainak feltárásával, hiányosságainak kiküszöbölésével, akkor — bármilyen végső választ fogunk is kapni — e munka mindenképpen sok hasznos tapasztalatot fog eredményezni, jól fogja szolgálni tervezési módszereink javítását.

Beruházási politikánk új vonásai

Az Országgyűlés júniusi ülészakán elfogadott terv egyik legfontosabb része a *beruházási* fejezet.

A népgazdaság fejlesztésének irányát és ütemét meghatározó beruházási terv is igazolja, hogy jelenlegi gazdaságpolitikánk mentes a múlt túlzásaitól, megalapozott, megfontolt politika, amely a fejlesztési célok kitűzésekor messzemenően számol a reális lehetőségekkel. A hároméves terv célkitűzései sokkal szerényebbek, mint az első ötéves tervé voltak, ezzel szemben — amint azt már az eddigi tapasztalatok is bizonyítják — minden biztosíték megvan rá, hogy a tervcélok maradéktalanul meg is valósuljanak.

Ami a beruházások tervezésekor alkalmazott módszereket illeti, a gazdaságpolitika irányvonalának megfelelően itt is előtérbe kerültek a rendelkezésre álló eszközök koncentrációja, a gazdaságosság, a külkereskedelmi mérleggel való összefüggés stb.

A terv minőségi oldalának hangsúlyozása sok kérdésben együtt jár a tervezés decentralizálásával. Ilyen kérdések például a selejtsökkenés, a termékek választékának és minőségének megjavítása stb., amelyeket a vállalatok saját hatáskörükben — ha megfelelő ösztönzést kapnak — sokkal jobban meg tudnak oldani, mint ahogyan az a központi szervek általános előírásaival lehetséges lenne. A beruházási politika időszerű feladatai (tehát a koncentráció, a gazdaságosság fokozása stb.) azonban éppen nem decentralizálással, hanem ellenkezőleg, a központi irányítás megerősítésével, a helyi, szűk szakmai érdekek háttérbe szorításával oldhatók meg.

E cikk feladata: ismertetni az új beruházástervezési rendszert és elemezni az annak segítségével kidolgozott részletes hároméves beruházási tervet, főleg abból a szempontból, hogy mennyiben felelnek meg a terv fő arányai a párt és a kormány által kitűzött fő céloknak.

A beruházások tervezési és jóváhagyási rendjének módosítása

A beruházások tervezési és jóváhagyási rendjét a Gazdasági Bizottság ez év februárjában módosította. A módosítások könnyebben megérthetőek, ha röviden áttekintjük addigi beruházási politikánk eredményeit és fogyatékoságait. Ami a beruházási politika múltbeli eredményeit illeti, ezek igen jelentékenyek voltak. A beruházások döntő

szerepet játszottak abban, hogy az ipari termelés 1954-re az 1938. évi-nek három és félszeresére nőtt. Az első ötéves tervidőszakban 75 nagy ipari vállalat létesült, amelyek 1954-ben az összes ipari termelés 5 százalékát szolgáltatták; több mint 100 000 lakást építettünk. A 67,4 milliárd forint beruházás eredményeként a népgazdaság állóalapjai 30 százalékkal növekedtek.

1955 és 1957 között további 33,1 milliárd forintot fordítottunk beruházásokra, amiből az ipar 14,8, a mezőgazdaság 5,2, a közlekedés pedig 2,8 milliárd forinttal részesedett. Az üzembehelyezett állóalapok értéke a 3 év alatt 31,8 milliárd forintra rúgott, ami az 1954. évi állomány mintegy 20 százalékos növekedését eredményezte. A 3 év alatt mintegy 108 ezer lakást, 921 általános iskolai tantermet építettünk fel.

Ami a beruházási politika múltbeli hibáit illeti, ezek közül elsőként azt a körülményt kell megemlíteni, hogy a kitűzött célok meghaladták erőforrásainkat, s így irreálisak voltak. 1951-ben az 5 éves beruházási tervet 50,9 milliárd Ft-ról 85 milliárd Ft-ra emelték fel, amiből azután csak 67,4 milliárd Ft valósult meg. Ez kettős hátránnyal járt: a) A beruházások egyre nagyobb hányadát vették igénybe a nemzeti jövedelemnek, olyannyira, hogy nem maradt erő a lakosság fogyasztásának kellő mértékű folyamatos növelésére, az életszínvonal stagnált, illetve átmenetileg vissza is esett; b) Egyszerre több létesítményt kezdtünk el építeni, mint amennyinek műszakilag indokolt idő alatti felépítését anyagi eszközeink lehetővé tették volna. Különösen nagy hiba volt, hogy szinte egyidőben fogtunk olyan hatalmas beruházásokhoz, mint a Dunai Vasmű, a Borsodi Vegyikombinát, a földalatti vasút, a Lenin Kohászati Művek rekonstrukciója.

A beruházásokra fordított összegeket aránytalanul osztották el a népgazdaság egyes ágai között. Az ipar — és különösen a nehézipar — beruházásaihoz képest a mezőgazdaság, a közlekedés, a kereskedelem és a szociális-kulturális beruházások részesedése meglehetősen alacsony volt. Az iparon belül a nehézipar, valamint a könnyű- és az élelmiszeripar között volt aránytalan a beruházások megoszlása.

A beruházási eszközök szétforgácsolása oda vezetett, hogy az üzembehelyezési határidők eltolódtak, a beruházások a tervezettnél később, és sok esetben kisebb kapacitással léptek üzembe. A beruházási célok nem eléggé megfontolt kitűzése, valamint a beruházások nem megfelelő előkészítése következtében a beruházások megvalósítási költségei jelentős mértékben túlhaladták a tervben előírányzott összeget.¹

Az első ötéves tervidőszak erőltetett gazdaságpolitikai irányvonallal függött össze, hogy a beruházási politikát és gyakorlatot egyoldalú mennyiségi szemlélet jellemezte, míg a gazdaságosság szempontja háttérbe szorult.

Az első ötéves terv idején elkövetett hibák kiküszöbölését célzó munka már 1953–1956. években megindult, de ennek során gyakran

¹ Például a Mályi Téglagyár tényleges költségei 150, a Szolnoki Tejüzemé 145, a Hejőcsabai Cementmű 55, a Kripton-gyáré 57 százalékkal haladták meg a tervfeladatban jóváhagyott összeget. A tervben jóváhagyott üzembehelyezési határidőtől való lemaradás az első 5 éves terv időszakában a kohászatban beruházásonként átlagosan 30 hónap, az építőanyagiparban 20 hónap, a textiliparban 16 hónap, a vegyiparban 13 hónap, a villamosenergiaiparban 9 hónap, a gépgyártásban 8 hónap volt. A Tiszamenti Vegyiművek ténylegesen belépő kapacitása a tervben előírt kapacitásnak csak 64 százalékát, az inotai alumíniumkohóé csak 58 százalékát, a Békéscsabai Forgácsolószerszámgyáré pedig csak 35 százalékát tette ki.

került sor helytelen módszerek alkalmazására, ami azután szintén negatív eredményekhez vezetett.²

A hibák megmutatkoztak a tervezési módszerekben is. Az egyoldalúan mennyiségi eredményekre törekvő szemlélet hatására általános gyakorlattá vált, hogy a növekvő termelési feladatokat szinte kivétel nélkül beruházások segítségével igyekeztek megoldani. A beruházások szükségességét nem indokolták megfelelően, kapacitászámításokat nem, vagy csak minimális mértékben végeztek.

A gazdaságosság, a koncentráció szempontjai azért sem érvényesültek, mert nem voltak megfelelő tervezési és ösztönzési módszerek, amelyekkel a gazdaságosabb változat felismerhető lett volna, illetve amelyek ebben az irányban ösztönöztek volna; de még a kidolgozott módszerek bevezetését és főleg ellenőrzését sem hajtottuk végre megfelelően.

Bár a beruházások tervezése nem volt kielégítően megalapozott, a tervezési módszerek mégis túlságosan bonyolultak voltak. Például 1951-ben — bár a szükséges bázisadatok hiányoztak — nagyszámú beruházási költség- és időtartam-normatívát írtunk elő, azok betartását viszont egyáltalán nem ellenőriztük. Így a beruházások tervezése erősen formálissá vált, elbürokratizálódott, a beruházási terveket pedig gyakran módosítani kellett.

Az 1954—1956. években nagyarányú racionalizálási kampány folyt le, amely a gyakorlatban sok ésszerűtlen és mindenáron való egyszerűsítést is „eredményezett”. A beruházási tervmutatók száma mintegy 300-ról 30-ra, tehát a tizedére csökkent.³

A fontos tervmutatók kidolgozásáról és hatáskörökről való lemondás nagymértékben csökkentette a központi tervező szervek irányító és ellenőrző szerepét.

A tervszerűtlenség az 1957. évi terv kidolgozásakor különösen nagy volt. Például az 1957. évi beruházási tervben kizárólag minisztériumi beruházási keretösszegek szerepeltek, míg az értékhatár feletti beruházások tételes felsorolása hiányzott. Ez oda vezetett, hogy a beruházó vállalatokat irányító minisztériumok — szétforgácsolva a rendelkezésükre álló beruházási eszközöket — sok új beruházást indítottak el annak reményében, hogy minél több beruházásuk van, annál nagyobb pótkerethez jutnak. Ilyen körülmények között a befejezetlen beruházások állománya 1957 szeptemberében minden eddigit meghaladó összeget, 13,7 milliárd Ft-ot ért el, s 67 százalékkal felülmúlta az éves beruházási keretet. A beruházások szétforgácsoltságára jellemző, hogy ebben az időben egy-egy építkezésen átlagosan 9 munkás dolgozott.

² Például 1954 második felében a fogyasztási alapok növelése végett 2,8 milliárd Ft-tal csökkentették a beruházási tervet. A beruházási terv csökkentése azonban alig vezetett a fogyasztási alapok bővüléséhez, mert a terv csökkentése kapcsán elsősorban azokat a beruházásokat állították le, illetve lassították le, amelyek megvalósítására kivitelezői kapacitás vagy anyag hiányában úgysem volt lehetőség. A beruházások leállításakor nem érvényesültek megfelelően a gazdaságosság szempontjai, az állagmegóvási, valamint a fel- és elvonulási költségek sok esetben meghaladták a normális ütemű továbbfolytatáshoz és befejezéshez szükséges összegeket. A leállított létesítmények mintegy 40 százaléka 75—99 százalékos készültségi fokon állt. A leállított beruházások befejezetlen állománya az 1954. végi 1677,5 millió Ft-ról 1957. június 30-ig 2253,4 millió Ft-ra nőtt.

³ Egyebek között megszüntettük a központi gépmérleg készítését, amely pedig elengedhetetlen eszköze a beruházások műszaki megalapozásának; kihagytuk az előírásokból az üzembehelyezési terv készítését, amely fontos eleme a beruházások befejezetlen állománya megállapításának; feleslegesnek nyilvánítottuk a termelésikapacitás-mérlegek kidolgozását, amely pedig fontos eszköz a beruházások szükségességének elbírálásához. A központi tervező szervek leadták a beruházási programok jóváhagyási hatáskörét is.

A népgazdaság érdekei így egyre inkább háttérbe szorultak, s szűk szakmai szempontok nyomultak az előtérbe.

A beruházások tervezési és jóváhagyási rendjének év eleji módosítása a felismert hibák kiküszöbölését, a szocialista tervgazdálkodás eddig nem megfelelően alkalmazott elveinek következetes érvényesítését célozta. (Ami a nemzeti jövedelmen belüli, valamint az egyes ágazatok közötti aránytalanságokat és egyéb gazdaságpolitikai hibákat illeti, ezek felszámolásának problémáival a cikk II. része foglalkozik.) A módosított beruházási rendszer főbb vonásai a következők:

Jóváhagyási hatáskör. A Minisztertanács a legfontosabb kiemelt, országos jelentőségű beruházások főbb adatait hagyja jóvá; a többi értékhatár feletti beruházást az Országos Tervhivatal elnöke hagyja jóvá, az érdekelt miniszterrel egyetértésben.⁴ Ily módon mind az OT, mind a minisztériumok felelőssége és jogköre nőtt. Az értékhatárok jelentős leszállítása következtében a beruházási volumen eddigi 50 százaléka helyett 70—80 százaléka van központi irányítás és ellenőrzés alatt.

Az értékhatáron felüli beruházások jóváhagyásával azonos rendszerben történik az úgynevezett *szakmai célcsoportok* szerint tervezett beruházások jóváhagyása. Célcsoportonként tervezik azokat a kisebb beruházásokat, amelyek azonos szakmai fejlesztési célt szolgálnak (például faluvillamosítás, rakodás gépesítése, fonóorsó-beszerzés, hűtőtér-bővítés stb.). E beruházások jóváhagyása egyösszegben történik, ami lehetővé teszi a központilag megfigyelt és ellenőrzött beruházások körének jelentős kiterjesztését, anélkül, hogy a központi tervező szervezeteknek részletesen kellene foglalkozniuk ezekkel a kisebb beruházásokkal.

A tervek lebontásakor az értékhatár alatti beruházások céljait is meg kell jelölni, ami lehetővé teszi az engedélyezett összegek rendeltetésszerű felhasználásának ellenőrzését.

Az eddigi tervezési rendszerben sok nehézség és a beruházási eszközökkel való pazarlás egyik forrása a merev éves keretgazdálkodás volt. Ez a rendszer egyoldalú pénzügyi szemléletből fakadt, s a beruházási tervet mechanikusan az állami költségvetés éves rendszeréhez kötötte. A beruházási keretek évenkénti ütemezésére természetesen szükség van ahhoz, hogy a beruházási tervet össze lehessen hangolni a termelési tervekkel, és így anyagilag és műszakilag meg lehessen alapozni. A beruházások anyagi-műszaki megalapozása azonban népgazdasági szinten merev éves keretgazdálkodás nélkül is teljes mértékben lehetséges. A jóváhagyott éves minisztériumi beruházási keretek nem szentek és sérthetetlenek többé. A minisztériumi kereteket irányszámként hagyják jóvá, s e keretek a terv végrehajtása közben módosulhatnak.

Az új rendszerben tehát a konkrét beruházások egyedi keretösszegein van a jóváhagyás és a tervezés súlypontja, nem pedig az össze-

⁴ A beruházások korábbi jóváhagyási rendszerét felemás központosítottság jellemezte. Ebben a rendszerben a beruházási volumen mintegy felét kitevő értékhatár feletti beruházások főbb adatait maga a Minisztertanács hagyta jóvá. Ez nagymértékben csökkentette a minisztériumok felelősségét, ugyanakkor a terv-jóváhagyás hatalmas munkáját a Minisztertanács kis apparátusa tulajdonképpen csak formálisan tudta elvégezni. A beruházási volumen másik felét kitevő értékhatár alatti beruházások felett teljes mértékben a minisztériumok rendelkeztek. A gyakorlatban azonban a sok szétszórt beruházás ellenőrzése maguknak a minisztériumoknak a kezéből is kicsúszott.

vont minisztériumi kereteken. Azelőtt rendszeresen alacsonyabban tervezték meg egyes beruházások költségelőirányzatát a valóban szükségesnél (s azután évenként emelgették fel), — most ez az összeg a beruházás egyik legfontosabb jóváhagyott mutatója, amely csak kivételes esetben módosítható. Azelőtt a teljes beruházási költség tervévre jutó részének elköltésétől függött a terv teljesítése, ami arra sarkallta a beruházókat, hogy a tervévre jóváhagyott összeget mindenáron — esetleg még szükségtelenül is — elköltsék. A tervelőírások hézagai ezt lehetővé is tették, és ebből nagyon sok pazarlás származott. Most alapszerűen kezelendő a teljes beruházási költség, a teljes költségkereten belül — felfelé és lefelé is — el lehet térni az egyes évekre előirányzott összegektől. Ha tehát valamely beruházásnál kivitelezési vagy más nehézségek miatt nincs mód a tervévre előirányzott összeg teljes felhasználására, akkor a keretmaradványt nem törlik, nem „vész el”, mint a múltban, hanem átvihető a következő évre. Hasonlóképpen, a teljes kereten belül az éves keretet növelni is lehet. A vállalati beruházási kereteknek ez a kétirányú mozgása nagyjában kompenzálja egymást, de a biztonság kedvéért a minisztériumok tartalékot képeznek arra az esetre, ha a keretelőrehozások meghaladnák az éves kerettől való lemaradások összegét. A vállalati keretek mozgása ugyanis nem vezethet a jóváhagyott minisztériumi keretek felemeléséhez.

A beruházási eszközök szétforgácsolását hivatott megakadályozni a módosított beruházási rendszer ama rendelkezése, hogy új beruházás csak OT engedéllyel kezdhető el. Az engedélyezési eljárás keretében kerül sor a javasolt beruházás gazdaságossági számításainak felülvizsgálatára. A Tervhivatal csak olyan beruházások megkezdését engedélyezi, amelyek a) népgazdasági szempontból szükségesek, b) gazdaságossági szempontból kielégítők. Elsődleges a szükségesség szempontja,⁵ de a gazdaságossági számításokat is mindig el kell végezni, hogy a takarékosági szempontok érvényesíthetők legyenek.

A beruházások szükségességének és a gazdaságossági számításoknak elbírálása mélyreható közgazdasági munka. A számításokat első fokon a Beruházási Bank bírálja felül, s ebbe a munkába a külkereskedelmi szempontok elbírálása céljából bevonja az illetékes külkereskedelmi szerveket is. A beruházásnak a népgazdasági tervbe való beállításáról és a kezdési engedély megadásáról — az érdekelt minisztérium véleményét mérlegelve — az OT dönt.

Termelés-bővítést célzó beruházást távlatilag fedezetlen népgazdasági igényel és a belföldi termelés gazdaságosságának bizonyításával lehet megokolni. A meglevő termelőberendezések jelentős technikai avultsága, illetve fizikai elhasználtsága esetén önmagában a *kedvező gazdaságosság* is indokolhatja a beruházás megvalósításának szükségességét. Különösen nagy jelentőségű annak vizsgálata és adatokkal való dokumentálása, hogy a kitűzött cél gazdaságosan csakis az igényelt beruházással érhető-e el. Ha hasonló termékeket más üzemek már gyártanak, akkor az elbírálásnak feltétele a meglevő üzemekre vonatkozó kapacitásszámítások elvégzése is.

Az elbírálás az OT által kidolgozott mutatórendszer alapján történik. E mutatórendszer a beruházási és termelési ráfordításokat méri

⁵ Például tudjuk, hogy szénbányászatunk a jelenlegi árrendszerben nem látszik gazdaságosnak, fejlesztésére mégis szükség van.

össze a beruházás eredményeként elérhető termelési értékkel (világpiacon áron). A ráfordítások között szerepel az eszközlekötés is, mégpedig a beruházáshoz lekötött álló- és forgóeszközök miatt kieső nemzeti jövedelem összegével. A fentiekén kívül mérlegelendő szempontok még a telepítési és szállítási kérdések, a műszaki színvonal, a beruházás ütemezése, ezen belül a mielőbbi részüzembehelyezések lehetősége.

A Tervhivatal, a Beruházási Bank és az Építésügyi Minisztérium 1957 utolsó negyedében felmérték a befejezetlen beruházások állományát, s megállapították valamennyi függőben levő beruházás 1958. évi optimális ütemű folytatásának keretszükségletét. Értékhatártól függetlenül megvizsgálták, befejezhető-e 1957-ben az adott beruházás, s mekkora fedezet áll ehhez rendelkezésre. Az átmenő beruházásoknál tisztázták: szükség van-e folytatásukra, mibe kerül, mekkora építési kapacitást igényel, mikorra várható befejezésük, s mindez hogyan hat ki az 1958. évi tervre? A vizsgálat eredménye a keretek átcsoportosítása lett, a rendelkezésre álló erőket elsősorban az 1957-ben befejezhető beruházásokra, valamint az 1958-ra áthúzódó beruházások meggyorsítására koncentrálták. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a fontosabb és a befejezéshez közel álló beruházások keretét felemelték, más beruházásokat pedig ideiglenesen leállítottak, illetve csökkentették megvalósításuk ütemét. Lassításra azonban lehetőleg csak olyankor került sor, ha a létesítmény csak más, a terv szerint csak később belépő létesítményekkel együtt lenne hasznosítható.

A Szovjetunióban normák alapján tervezik a beruházások időtartamát. 1956-ban nálunk is történtek kísérletek beruházásiköltség- és időtartam-normatívák kialakítására, de nem nagy eredménnyel. Csak néhány területen (elsősorban a lakás- és iskolaépítkezésekre, valamint a mezőgazdasági építményekre, tehát lényegében ott, ahol típustervek alkalmazhatók) rendelkezünk ugyanis a normatívák készítéséhez szükséges adatokkal. Ezek a normatívák meghatározzák, mennyibe kerülhet és hány hónap alatt építhető fel például egy 8 tantermes általános iskola. De nyilvánvaló, hogy az iparban, a közlekedésben és a népgazdaság más területein is, ahol a beruházások kivitelezése nagyrészt egyedi tervek alapján történik, az átlagos időtartam és költség kiszámítható ugyan, de ezek az átlagértékek normatívaként nem írhatók elő.

Az új beruházási rendszer kialakításával párhuzamosan újból megindult az időtartam-normatívák kidolgozása, de — okulva a tapasztalatokon — most már csak a normázható területeken. Ez a munka a közeljövőben befejeződik, s ezzel lehetővé fog válni a szociális, a kulturális, a lakás-, valamint a mezőgazdasági építkezések normatívák szerinti tervezése.

A beruházási eszközök koncentrációja a célja annak az új rendelkezésnek, amely szerint 1959-től kezdődően egy-egy épületre évenként legalább 2,4 millió Ft-ot (tanácsi építkezések esetén 1,2 millió Ft-ot) kell előirányozni, kivéve, ha ennél kisebb összeg elegendő a teljes befejezéshez; ez esetben azonban a munkálatokat a tervév folyamán be kell fejezni. Ettől az intézkedéstől — egyebek között — azt várjuk, hogy az egy építkezésen átlagosan dolgozó munkások száma az elmúlt évekbeni 9-ről mintegy 20—25-re fog nőni.

A beruházások gazdasági-műszaki terveit készítő tervezőintézetek munkája eddig nem volt megfelelően összehangolva a népgazdasági

beruházási tervekkel. A tervezőintézetekben készült tervek egy része sohasem, más része pedig csak sok év után került kivitelezésre. Ugyanakkor krónikus jelenséggé vált a gazdasági-műszaki tervek hiánya. A tervezőintézeti munka megjavítása és a népgazdaság beruházási tervével való összehangolása céljából a tervezőintézetek tervet készítenek a következő évben előirányzott műszaki tervezésekről, s e tervet az OT egyezteteti a népgazdasági beruházási tervvel.

Az ismertetett előírások betartása ellenőrzést kíván, méghozzá nem ötletszerű, egynéhány kiragadott helyre korlátozott, hanem minden beruházásra kiterjedő, rendszeres ellenőrzést. A beruházásokat menetközben — és elkészültük után is — felül kell vizsgálni. A befejezés után minden jelentősebb beruházásról összefoglaló elemzést kell készíteni, amelyben ki kell térni a tervezett és a tényleges beruházási költségre, a kapacitásra, az üzemeltetési költségszintre és a többi fontosabb mutató alakulására.

Az eddig ismertetett intézkedések a központosítás fokozásával szolgálják a beruházási tevékenység hatékonyabbá tételét. Ezzel nincs ellentétben, sőt a fő irányítási feladatok centralizált ellátásának gyakorlati feltételeit teremti meg, hogy az új beruházási rendszer a kisebb és a helyi jelentőségű feladatokat az alsóbb szervek, sok esetben pedig maguknak a vállalatoknak a hatáskörébe adja. Az erre vonatkozó rendelkezések fokozzák a vállalatok önállóságát az állóeszközökkel való gazdálkodásban. A vállalatok legtöbb esetben maguk fognak rendelkezni az amortizáció mintegy felét kitevő úgynevezett felújítási hányaddal, s abból nemcsak felújításokat, hanem a kicserélt állóeszközök korszerűbbekkel való pótlását, továbbá a termelési kapacitások jobb kihasználására, a gépi berendezések gazdaságosabb üzemeltetésére, műszaki fejlesztésére és az üzembiztonság fokozására szolgáló kisebb beruházásokat is megvalósíthatnak; lényegében tehát saját hatáskörükben oldhatják meg a vállalati állóalapok egyszerű újratermelését.

Az új beruházási, tervezési és jóváhagyási rendszer ez év eleje óta funkcionál, alkalmazásának eredményeiről tehát mintegy tíz hónap tapasztalatai alapján számolhatunk be. Sikerült elérni, hogy a beruházási volumennek mintegy háromnegyed része központi irányítás és megfigyelés alá kerüljön. A hároméves beruházási terv összvolumenének mintegy 70 százaléka az értékhatár feletti beruházásokra jut. Ha ehhez hozzáadjuk a szintén központi elbírálás alá vont szakmai célcsoportokban jóváhagyott értékhatár alatti beruházásokat, akkor a központi megfigyelés és ellenőrzés körébe tartozó beruházások összkereke megközelíti a beruházások 80 százalékát.

A szakmai célcsoportok szerinti tervezés és jóváhagyás teljesen új módszer. Így alkalmazása kezdetben nehézségekkel járt. Például a célcsoportok körének rögzítése helyenként nem volt megfelelő, ami néhány esetben nem tette lehetővé annak ellenőrzését, hogy az előirányzott beruházási összegekből valóban az eredetileg jóváhagyott feladatot valósítják-e meg.

Az új beruházások megkezdésének engedélyhez kötése lényegében bevált. A szükségességre vonatkozó vizsgálatok, a gazdaságossági számítások és azok felülbírálatára nyomán kialakulóban van az a helyes

közgazdasági szemlélet, amely eddig erősen hiányzott a beruházások tervezésében. A beruházók is, felettes hatóságaik is nagy gondot fordítanak a beruházások reális számításokkal való alátámasztására. Nehézséget a távlati tervek hiánya okoz, mert ezek nélkül nehéz eldönteni, mire lesz szükség hosszabb távlatban.

A gazdaságossági számítások értékét, a kimunkált mutatók pontosságát csökkenti az alkalmazott világpiaci árak időközbeni változása és a becslésszerűen megállapított jövőbeni üzemeltetési költségek bizonytalansága. Előfordul, hogy a beruházók — jobb eredmények kimutatására törekedve — a ráfordításokat a reálisnál alacsonyabb, a termelési eredményeket pedig magasabb szinten tervezik. A kidolgozott gazdaságossági mutatók felhasználási körét korlátozza, hogy a beruházók nem dolgoznak ki több alternatívát. Általános jelenség az alapberuházáshoz kapcsolódó beruházások figyelmen kívül hagyása. A gazdaságossági számítások bevezetett rendszere mégis eredményesnek mutatkozik elsősorban azért, mert a vállalatokat, illetve a középírányító szerveket olyan gazdasági hatások, összefüggések (importanyag-szükséglet, belföldi, illetve külföldi értékesítési lehetőségek, nettó devizahozam stb.) számbavételére és mérlegelésére kényszeríti, amelyek korábban többnyire elsikkadtak. Hasznos gyakorlatnak bizonyult, hogy az engedélyezési eljárásban résztvevő különböző szervek más-más oldalról bírálják a beruházásokat.

A beruházási eszközök koncentrálását szolgálja az a rendelkezés is, hogy új beruházások megindítására általában csak akkor kerül sor, ha a már folyamatban levő beruházások befejezéséhez, illetve műszakilag indokolt optimális ütemű folytatásához szükséges eszközök rendelkezésre állnak. A beruházásokat irányító szervek tapasztalat szerint általában be is tartották ezt az előírást. Az 1958. évre megnyitott beruházási keretek mintegy 93 százaléka a folyó évben befejeződő, valamint a folyamatban levő beruházásokat szolgálja, és csak 7 százalék jut az év folyamán megindított és a későbbi évekre áthúzódó beruházásokra. Mindez megmutatkozott az üzembe nem helyezett beruházások állományának alakulásában is. 1958-ban sok, évek óta akadozva, lassított ütemben folytatott beruházás fejeződik be, bár a nagyobb beruházások gyorsuló üteme 1958-ban még nem vezet a befejezetlen állomány csökkenéséhez; ezek a beruházások ugyanis többnyire csak a későbbi években lépnek üzembe.

★

A beruházások tervezési és jóváhagyási rendjét módosító határozatok csak nagy vonalakban szabályozták a *legsürgősebb* feladatokat. A beruházási munka megjavításához még sok más kérdést is rendezni kell. Ezek közül a legfontosabbak: ötéves és 15 éves beruházási tervek kidolgozása; az építési-műszaki normák felülvizsgálata; további kivitelezési időnormák kidolgozása és alkalmazásuk kiterjesztése; az eddig kialakított gazdaságossági számítási módszerek tökéletesítése, különös tekintettel az új termelői árrendszer küszöbön álló bevezetésére és egyes (főleg a nem ipari) termelő ágazatok sajátosságaira; az egyes szakmai célcsoportok körének szabatos meghatározása; s végül, de nem utolsósorban: a tervezők, a beruházók és a kivitelezők anyagi érdekeltté tétele a beruházások gazdaságos tervezésében és megvalósításában.

Az 1958—1960-as hároméves beruházási terv

A hároméves terv beruházásainak legfőbb céljaként a nemzeti jövedelem emelése, az ipar szerkezeti átalakítása, a termelés műszaki színvonalának fejlesztése és a mezőgazdaság szocialista szektorának erősítése jelölhető meg.

Nemzeti jövedelem és beruházások

Ismeretes, hogy az ellenforradalom okozta súlyos károkat helyrehozni és ezzel egyidejűleg a felemelt életszínvonalat fenntartani csak úgy lehetett, hogy csökkentettük a beruházások részesedését a nemzeti jövedelemből. A hároméves terv egyik fő célja az elért életszínvonal megalapozása és szerény emelése. Ebből következik, hogy a terv nem hasíthat ki akkora összeget beruházásra, hogy az veszélyeztesse az életszínvonal fenntartásához szükséges fogyasztási alapot; de következik belőle az is, hogy éppen az elért életszínvonal megalapozásához törekedni kell a nemzeti jövedelem gyors ütemű növelésére, s ez megkívánja a beruházási tevékenység lehető fokozását. A hároméves terv előirányzatai szerint 1958—1960. között a nemzeti jövedelemnek mintegy 14 százalékát fordítjuk beruházásokra. Az 1958. évi gazdasági fejlődés azonban arra mutat, hogy beruházási lehetőségeink nagyobbak lesznek az eredetileg tervezetknél. Lehetővé vált az 1958. évi beruházási terv mintegy 1,5 milliárd forinttal való felemelése, ami előreláthatólag maga után vonja az egész hároméves terv beruházási előirányzatának felemelését is.

Beruházás és nemzeti jövedelem a hároméves tervben
(milliárd forintban 1954. évi áron)

Megnevezés	I. ötéves terv*	Három-éves terv	1957	1958	1959	1960
Nemzeti jövedelem.....		315,8	97,5	99,4	105,3	111,1
Beruházás**		45,1	11,1	14,9	14,7	15,5
Állóalap-növekedés***		36,3	8,4	11,5	12,2	12,2
Beruházás a nemzeti jövedelem százalékában.....	25,2	14,2	11,3	14,9	13,9	14,0
Állóalap-növekedés a beruházás százalékában.....	69,2	80,4	75,6	79,8	83,0	78,7

* = 1949. évi árszinten számított adatokból levezetve. (Az abszolút számok közlését azért mellőzzük, mert az eltérő árszint miatt a hároméves terv adataival nem hasonlíthatók össze.)

** = Állami, szövetkezeti és magánereőből végzett beruházások.

*** = Állami, szövetkezeti és magántulajdonban levő állóalapok.

A táblázatból megállapítható, hogy a beruházások részesedése a nemzeti jövedelemből 1958-ban magasabb, mint a további években. Ez abból adódik, hogy az 1958. évi beruházási összeg már tartalmazza a GB által engedélyezett keretemelést. Az állóalapok növekedése az üzembehelyezett beruházásokon kívül magában foglalja a felújítások és az amortizáció különbözetét is. Míg az első ötéves tervben az állóalap-nö-

vekedés nem egészen 70 százalékát tette csak ki a beruházási összegnek, addig a hároméves tervben ez az arány több mint 80 százalék, ami az üzembehelyezések gyorsuló üteméről és a felújítások viszonylag nagyobb súlyáról tanúskodik. (Az ötéves tervben évi átlagban 9,3 milliárd Ft-ot tett ki az állóalap-növekedés, és 2,3 milliárd Ft-ot fordítottunk felújításra; a hároméves tervben az évi átlagos állóalap-növekedés 12,1 milliárd Ft, a felújítás pedig 6,4 milliárd Ft.)

Érdemes vizsgálni azt is, hogyan járulnak hozzá a beruházások a nemzeti jövedelem növeléséhez.⁶

A hároméves tervben szereplő, értékhatár feletti ipari beruházások teljes (tehát az 1958 előtt és az 1960 után megvalósuló részt is tartalmazó) költsége mintegy 40 milliárd Ft-ot tesz ki, s ezek üzembeállításuk után évente mintegy 28 milliárd forint értékű ipari termelést eredményeznek. A hároméves terv végéig befejeződő objektumok összes (tehát az 1958 előtti ráfordításokat is magában foglaló) költsége mintegy 16,4 milliárd Ft, egy évre számított termelésük pedig mintegy 11,5 milliárd Ft. Ez az 1960. évi ipari termelésnek 10,9 százaléka, nettó értéke pedig az iparból származó nemzeti jövedelem 11,5 százaléka.

A hároméves terv időszakában azon fontosabb termékek termelése, amelyek területén nagyobb beruházásokat eszközöltünk — részben a beruházások, részben más intézkedések hatására — a következők szerint növekszik:

T e r m é k	Mérték- egység	Mennyiség		Index
		1957	1960	
Szén.....	1000 t/év	21 195,0	26 600,0	126
Kőolaj.....	1000 t/év	675,0	1 100,0	163
Acél.....	1000 t/év	1 375,0	1 650,0	120
Villamos energia	millió kWó	5 432,0	7 600,0	140
Nitrogén-mútrágya	1000 t/év	80,0	225,0	282
Marónátron	1000 t/év	12,8	18,8	147
Gyógyszer	1000 Ft	877,0	1 252,0	143
Égetett téglá	millió db	1 050,0	1 600,0	152
Cserép.....	millió db	117,0	166,0	141
Pala.....	1000 m ²	2 988,0	6 000,0	200
600 LE Diesel-mozdony	db	12,0	70,0	585
Televíziós vevőkészülék	db	7 000,0	115 000,0	1770
Rádiócső és izzólámpa.....	millió db	60,0	74,6	124
Transzformátor	millió Ft	55,5	96,0	173
Mechanikai műszerek	millió Ft	86,5	150,0	173
Elektronikus műszerek	millió Ft	82,7	130,0	157
Villamos műszerek	millió Ft	151,8	240,0	158
Gördülő csapágy	millió db	2,3	6,0	261
Bőrcipő	millió pár	14,4	18,5	129
Papír	1000 t/év	98,9	134,0	135
Bútor	millió Ft	272,0	320,0	118

Ami az új gyártmányokat illeti, a beruházások eredményeképp, hogy csak a legfontosabbakat említsem, évi 140 Diesel-motorkocsi, 5

⁶ A beruházások és a termelés növekedése közötti kapcsolat közvetlenebb az iparban, mint a mezőgazdaságban, ahol a termelés növekedését a beruházáson kívül még sok más tényező (időjárás, talajviszonyok, termelési kedv stb.) befolyásolja. Például egy tehénistálló megépítése és a tejhozam növekedése között nincs olyan közvetlen kapcsolat, mint egy hengermű létesítése és a lemeztermelés növekedése között.

motorvonat, 12 000 db televíziós képcső, 500 t DDT-hatóanyag, 300 t perlon-rost, 300 t PVC és 500 ezer db előrefeszített vasbeton-alj termelési kapacitás fog belépni a termelésbe.

A mezőgazdasági beruházások hatására a kh-nkénti állóeszköz-ellátottság a termelőszövetkezetekben 3140 Ft-ról közel 5000 Ft-ra, az állami gazdaságokban 5200 Ft-ról kb. 6800 Ft-ra nő. A gépi munkák mennyisége 8,2 százalékkal, a mezőgazdaság rendelkezésére álló vonóerő 4,5 százalékkal fog növekedni. A szántás 66 százalékát, a gabonafélék vetésének 25 százalékát, a betakarítás 35 százalékát géppel fogják végezni. A mintegy évi 2500 vagon kapacitású hibridkukoricaelőkészítő-gyár működésétől részben közvetlen export, részben pedig többlettermelés formájában évi 192 millió Ft bevételt várhatunk. 235 000 kh-on végzünk talajjavítást, aminek évi eredménye mintegy 30 millió Ft többletbevételre tehető.

A vasúti vontatás részleges dieselesítése évi 25 millió Ft megtakarítást eredményez. 800 db vasúti tartálykocsi beszerzése 3 millió tőkés dFt megtakarítást tesz lehetővé. 370 db személykocsi beállításával megszűnik a teherkocsikon történő személyszállítás.

A szállodai kapacitás 1100 szobával, a belkereskedelmi raktárkapacitás 40 000 m²-rel fog növekedni. Három év alatt összesen 3500 általános iskolai tantermet fogunk építeni. A kórházi ágyak száma 2200-zal, a körzeti orvosi rendelők 150-nel fog nőni. Ezzel a 10 000 lakosra jutó gyógyintézeti ágyszám az 1955. évi 64-ről 70-re nő, az 1 körzeti orvosra jutó lakosok száma pedig 3141-ről 3082-re csökken. A három év alatt 110 000 lakás épül, s ez, ha szerény mértékben is, de enyhíteni fogja a súlyos lakáshelyzetet.

A beruházások ágazatok közötti megoszlása

A hároméves terv egyik fontos feladata a népgazdaságunkban fellelhető aránytalanságok csökkentése. Ezeket az aránytalanságokat részben a tőkés rendtől örököltük, részben pedig az első ötéves terv idején keletkeztek, s a hároméves tervidőszak túlságosan rövid ahhoz, hogy célul tűzhetnénk ki teljes kiküszöbölésüket. Nehezíti a feladat megoldását az is, hogy rendkívül nagy összegeket kellett fordítanunk az ellenforradalmi károk helyrehozatalára. A hároméves tervben tehát lényegében csak elkezdődik az aránytalanságok felszámolása, míg a feladat nagyobbik részét a későbbi években fogjuk megoldani.

A beruházások megoszlása a fő népgazdasági ágak között

Ágazat	I. ötéves terv*		Hároméves terv	
	Millió Ft	Százalék	Millió Ft	Százalék
Népgazdaság összesen	65 095	100,0	33 036,1	100,0
Ebből: Ipar	29 176	44,8	15 710,6	47,6
Mezőgazdaság	7 859**	12,1	3 902,6	11,8
Közlekedés	8 559	13,1	4 093,4	12,4
Lakásépítés	3 924	6,0	4 012,2	12,1

* = A hároméves terv konstrukciója szerint korrigált KSH adatok.

** = Hosszúlejáratú hitellel és a termelőszövetkezetek saját erőből megvalósított beruházásaival együtt az ötéves tervben 9035, a hároméves tervben pedig 5272 millió Ft.

A beruházások 72,9 százaléka a termelő, 27,1 százaléka pedig a nem-termelő állóalapot bővítését szolgálja. (Az első ötéves tervben ez az arány 75 : 25 volt. Az eltolódást főleg a lakásépítkezés részarányának növekedése magyarázza.) A mezőgazdasági beruházások jelentős része szolgálja a szocialista szektor megerősítését. Az állami költségvetési juttatáson kívül a szövetkezetek több mint 1 milliárd forint hosszúlejáratú hitelt kapnak termelésük fejlesztésére. Ezenkívül a terv számol azzal is, hogy saját eszközeikből további mintegy 400 millió forintot fognak beruházásra fordítani. Az 1 kh-ra jutó támogatás meghaladja az első ötéves terv idején nyújtott segítséget.

A hároméves tervben hatalmas arányú lakásépítési programot valószínűsíthetünk meg. Míg az első ötéves terv idején évi átlagban mintegy 20 000 lakást építettünk, a hároméves tervidőszakban évente átlag 37 000 lakást fogunk felépíteni.

A beruházások legnagyobb hányada azonban az iparnak jut.

Az ipari beruházások százalékos megoszlása

Ágazatok	I. ötéves terv*	Hároméves terv
Bányászat	19,0	20,0
Kohászat.....	14,6	6,6
Villamosenergia-ipar.....	19,7	25,0
Építőanyag-ipar.....	6,2	5,0
Vegyipar	12,2	14,4
Gépipar	21,2	10,2
Egyéb nehézipari ágak ...	—	9,8
Nehézipar	92,9	91,0
Könnyűipar	3,7	4,5
Élelmiszeripar	3,4	4,5
Ipar összesen:	100,0	100,0

* = A hároméves terv konstrukciója szerint korrigált KSH adatok.

Az ipari beruházások döntő többsége a nehéziparnak jut. Az ipar megalapozott fejlesztését célozzák az energetikai beruházások. A szénbányászat és a villamosenergia-ipar fejlesztése lehetővé teszi a növekvő villamosenergia-igények zavartalan kielégítését, sőt bizonyos tartalékkal is számolhatunk, mert az ipari termelés 25 százalékkal, a villamosenergia-termelés pedig 37 százalékkal nő. (Ez lehetővé teszi a rossz hatásfokkal dolgozó erőművek átmeneti leállítását és a fajlagos kalória-felhasználás javulását.) A vegyipari beruházásokból nagyobb összeget fordítunk az olaj- és a gyógyszeripar fejlesztésére, valamint a műtrágya- és a műanyag-gyártás fokozására. A nitrogénműtrágya termelése a 3 év alatt majdnem megháromszorozódik (ez a korábbi években elkezdett beruházások eredménye), megkezdjük a perlon és a PVC gyártását. A kohászatban a Dunai Vasmű hengerművén kívül nem kezdünk új nagylétesítményhez a hároméves terv időszakában. A gépipari beruházások részaránya csökken (21,2 százalékról 10,2 százalékra), a könnyű- és élelmiszeripari beruházások aránya pedig nő (7,1 százalé-

ról 9 százalékra). Míg az első ötéves tervben a könnyűiparba évente átlag 215 millió forintot, az élelmiszeriparba pedig 196 millió forintot ruháztunk be, addig a hároméves tervben mindkét iparág fejlesztésére évente átlag 238 millió forintot fordítunk.

Az iparszerkezet átalakításának első lépéseit a gépiparban tesszük meg. A gépipari beruházások nagyobbik felét a viszonylag kevesebb anyagot igénylő (úgynevezett munkaigényes) iparágak fejlesztésére fordítjuk. Az ilyen irányú fejlesztés mellett szól az is, hogy ezeknek az iparágaknak a termékei keresett cikkek a világpiacon és jó áron értékesíthetők.

A gépipari beruházások százalékos megoszlása

Ágazatok	I. ötéves terv*	Hároméves terv	
		Szovjet hitel nélkül	Szovjet hittel együtt
Erősáramúgép-gyártás	11,2	19,4	21,7
Híradástechnika	6,9	17,8	16,6
Műszeripar	5,3	6,5	8,2
Tömegcikk-ipar	4,9	1,9	1,5
Diesel-program	—	19,3	20,6
Gördülőcsapágy-gyártás	3,6	15,0	13,5
Egyéb gépgyártás	68,1	20,1	17,9
Gépipar összesen:	100,0	100,0	100,0

* A hároméves terv konstrukciója szerint korrigált KSH adatok.

A gördülőcsapágy-gyártás beruházási részesedése tehát mintegy 4-szeres, a híradástechnikáé mintegy 2,5-szeres, az erősáramúgép-gyártásé mintegy 2-szeres, a műszeripari beruházások részaránya pedig mintegy másfélszeres az első ötéves tervhez képest. A gépipari beruházások jelentős hányada jut a *dieselesítési* programra. Ezek a beruházások már a hároméves terv időszakában éreztetik hatásukat a gépipari termelés szerkezetére. Az egész gépipar 35 százalékos termelésnövekedésével szemben az erősáramú gépek termelése 41, a híradástechnikáé 72, a műszeriparé 62 százalékkal nő, a gördülőcsapágy-gyártás pedig több mint két és félszeresre növekszik három év alatt. E négy iparág termelésének együttes részesedése a gépipari termelésből az 1957. évi 31,1 százalékról 1960-ra 37,1 százalékra nő. Fontos szerkezeti változás, hogy a gépipar kapacitásának az eddiginél nagyobb hányadát fordítjuk a lakosság közvetlen szükségleteinek kielégítését szolgáló gépipari termékek (például mosógép, egyéb háztartási gépek, hűtőszekrény, motorkerékpárok stb.) gyártására.

Az iparszerkezet megjavítása, de egész népgazdaságunk fejlődése szempontjából is igen nagy jelentőségűek a Szovjetunió által nyújtott hosszúlejáratú hitel keretében érkező komplett berendezések, gépek és műszerek. Ezt a segítséget a gépiparban elsősorban a híradástechnika, az erősáramú ipar, a műszeripar, a dieselesítés és a golyóscsapágy-gyártás, a gépiparon kívül pedig az olajipar, az alumíniumfeldolgozó ipar, a Dunai Vasmű fejlesztésére fordítjuk.

A korábbtól jelentősen eltérő a hároméves terv könnyűipari beruházásainak szerkezete is.

A könnyűipari beruházások százalékos megoszlása

Ágazatok	I. ötéves terv*	Hároméves terv
Textilipar	64,6	34,8
Bútoripar	8,2	1,7
Papír- és nyomdaipar	11,8	36,8
Bőr- és cipőipar	10,4	15,3
Ruházati és vegyesipar ...	5,0	11,4
Könnyűipar összesen :.....	100,0	100,0

* A hároméves terv konstrukciója szerint korrigált KSH adatok.

A táblázat adataiból megállapítható, hogy a hároméves tervben az ötéves tervvel szemben csökken a textilipari beruházások részese-
dése, ugyanakkor a papír- és nyomdaiparé megháromszorozódik, a ru-
házati és vegyesiparé megkétszereződik, a bőr- és cipőiparé pedig
mintegy 50 százalékkal nő. A hároméves tervben a textilipari beruhá-
zások részese-
dése a könnyűipari beruházásokból csaknem felére csök-
ken. Ez azzal magyarázható, hogy a textilipar mennyiségi felfejlesz-
tése az elmúlt években lényegében megtörtént, és a jelenlegi bel- és
külföldi szükségletek a textilipar nagyobb arányú fejlesztése nélkül is
kielégíthetők. A textilipari beruházások ezért főleg korszerűsítő jel-
legűek.

A papíripari beruházások a feldolgozó kapacitás növelésére irá-
nyulnak. Ezzel lehetővé válik a fokozódó papír-
szükséglet jobb kielégítése anélkül, hogy a papírimportot aránytalanul növelni kellene.

A bőr-, cipő- és ruházati ipar fejlesztése egyrészt a fokozódó bel-
földi szükségletek kielégítéséhez szükséges, másrészt az is indokolja,
hogy ezekben az iparágakban a külföldi értékesítésre jó lehetőségek
kínálkoznak.

A beruházások és a műszaki fejlesztés

A hároméves terv fontos célja a műszaki színvonal emelése. A mű-
szaki színvonal emelésének egyik legfontosabb eszköze viszont éppen a
beruházás. Ezért a hároméves beruházási terv vizsgálatakor különösen
fontos szempont: mennyire járulnak hozzá ezek a beruházások a mű-
szaki fejlődéshez?

Ebben a vonatkozásban azonban a rendelkezésre álló adatok alap-
ján nem könnyű képet alkotni. Mégis, az építési és a gépi beruházások
hányadának alakulásából hozzávetőlegesen tájékozódhatunk ebben az
irányban is, azon az alapon, hogy a műszaki színvonalra elsősorban a
gépi beruházások vannak hatással.

Az építési hányad csökkenése (az első ötéves tervhez képest) a
hároméves terv rekonstrukciós jellegéből következik, abból, hogy új
nagy létesítmények építése helyett elsősorban a meglévő berendezések

bővítését és rekonstrukcióját helyezük előtérbe, s ezek építési hányada aránylag kisebb. A terv rekonstrukciós jellege egybevág a gazdaságossági szempontokkal, mert a mostani körülmények között a meglévő állóeszközök bővítése és rekonstrukciója többnyire gazdaságosabb, mintha teljesen új üzemeket létesítenénk. A terv rekonstrukciós jellegeből következik, hogy bár nő a nagy építési hányadú lakásépítkezés részaránya, az összes beruházások építési hányada mégis csökken. A beruházások géphányada nemcsak az első ötéves tervhez képest nő, hanem a hároméves terv folyamán is. A géphányad a termelő jellegű beruházásoknál a legmagasabb. Ennek az az oka, hogy a nem termelő jellegű beruházásoknál (elsősorban a lakásépítésnél) nagy az építési hányad. A termelő jellegű beruházások géphányada azért haladja meg az ipari beruházásokét, mert a közlekedés géphányada a három év átlagában 56 százalék, a mezőgazdaságé pedig 29 százalék, tehát jóval nagyobb, mint az ipari beruházásoké.

A beruházások anyagi-műszaki összetétele*
(százalékos megoszlás)

	I. ötéves terv	Hároméves terv	1958	1959	1960
<i>Allami beruházás összesen</i>					
Építés	57,6	50,0	49,9	51,3	49,5
Gép	21,1	26,7	23,8	28,2	28,7
<i>Termelő beruházások</i>					
Építés		40,2	39,7	31,0	39,5
Gép		33,6	30,0	35,9	35,9
<i>Ipari beruházások</i>					
Építés		45,2	44,0	46,8	44,8
Gép		28,2	25,2	29,6	29,8

* Szovjet hitellel.

Az összes beruházásoknak mintegy 75 százaléka a meglévő vállalatok, intézmények bővítésére, korszerűsítésére szolgál, s csak 25 százalék jut új vállalatok, intézmények céljaira. De még ennek a 25 százaléknak is mintegy a felét lakásépítésekre fordítjuk. Viszonylag nagyobb az új beruházások aránya a gépiparban (23 százalék), az élelmiszer-iparban (20 százalék) és a tanácsi beruházásokon belül (30 százalék). Ezzel szemben a bányászati beruházások 98 százaléka, a kohászatiak 98 százaléka és a könnyűipariak 96 százaléka bővítés és rekonstrukció.

Centralizálás, koncentráció és gazdaságosság

A hároméves tervben rendelkezésre álló korlátozott beruházási eszközök kellő határfokkal történő hasznosításához érvényesíteni kell a centralizálás, a koncentráció és a gazdaságosság szempontjait. Ezért a teljes beruházási összeg mintegy 78 százaléka központilag kezelt beru-

házás (69 százalék értékhatár feletti, 9 százalék pedig célcsoportban tervezett beruházás).

A hároméves terv beruházásainak 47,5 százalékát olyan beruházásokra fordítjuk, amelyek a terv indulásakor már folyamatban voltak. A tervidőszakban induló beruházások 86 százaléka 1960. végéig befejeződik.

A beruházási eszközök koncentrálása kedvezően hat a beruházások befejezetlen állományának alakulására. A népgazdaság összes befejezetlen beruházási állománya az 1957. évvégi 11,6 milliárd Ft-ról 1960 végére 10,1 milliárd Ft-ra (tehát 13,3 százalékkal) fog csökkenni. Ez azt jelenti, hogy a befejezetlen állomány, amely 1957-ben még 122 százalékát tette ki az éves beruházási keretnek, 1960-ban annak már csak 88,6 százalékát fogja képviselni. A tervek szerint a 3 év alatt a bányászatban 13, a villamosenergia-iparban 17, a vegyiparban 21, a gépiparban 24, a könnyűiparban 14, a mezőgazdaságban 34, a közlekedésben 25, a tanácsi beruházásoknál pedig 34 százalékkal csökken, ezzel szemben a kohászatban 36, az építő- és építőanyag-iparban 16, az élelmiszeriparban 41, a belkereskedelemben pedig 71 százalékkal nő a befejezetlen beruházások állománya.

Befejezetlen beruházások állományának alakulása
(1954—1960, milliárd Ft-ban)

Megnevezés	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Állami beruházás összesen	11,8	11,2	11,6	9,5*	10,9	10,9	11,2
Befejezetlen állomány	10,8	10,3	11,3	11,6	11,0**	10,6**	10,1
Ebből: leállított beruházások állománya	1,7	1,4	1,8	2,0	1,9**	1,6**	1,3**
Befejezetlen állomány a beruházás százalékában.....	91,5	91,8	97,4	122,1	100,0	97,2	88,6
Befejezetlen állomány a beruházás százalékában, leállított beruházások nélkül	76,8	79,6	81,8	101,0	83,5	82,5	72,8

* A terven felüli forrásokból (községfejlesztési, vállalatfejlesztési alap stb.) megvalósult beruházások (825 millió Ft) nélkül.

** Számított adatok.

A beruházások befejezetlen állományának belső összetételéről az alábbi táblázat tájékoztat:

A befejezetlen beruházások százalékos megoszlása

Megnevezés	1954	1955	1956	1957
Folyamatban levő beruházás	76,8	76,1	78,1	74,9
Leállított beruházás	15,6	13,3	15,5	17,5
Műszakilag befejezett, de üzembe nem helyezett beruházás	3,7	4,7	3,5	4,7
Szabályszerű átvétel nélkül használatba vett beruházás	3,9	5,9	2,9	2,9
Összesen:...	100,0	100,0	100,0	100,0

A befejezetlen beruházások állományának tehát mintegy háromnegyed részét képezik a folyamatban levő beruházások, 7—10 százaléka gyakorlatilag befejezett, s csak a formai kellékek szempontjából befejezetlen, mintegy 15 százaléka pedig leállított beruházás. A leállításokra legnagyobbbrészt 1954-ben és 1957-ben került sor. A leállított beruházások állományának közel 40 százalékát a földalatti vasút képezi 793 millió Ft értékben; jelentős leállított beruházások még a gép- iparban, a vegyiparban és a szénbányászatban vannak. A hároméves tervidőszakban — számítások szerint — a leállított beruházásoknak mintegy egyharmadát befejezzük.

Gazdaságossági számítások a termelő jellegű, értékhatáron felüli beruházásoknak mintegy háromnegyed részére készültek, ami nagymértékben hozzájárult az egész beruházási terv hatékonyságának fokozásához. (A gazdaságossági számítások értékelésére e cikkben nem térünk ki, az ezzel kapcsolatos tapasztalatok ismertetése külön tanulmányt igényelne.)

★

Túlzás nélkül állítható: a hároméves terv készítése kapcsán jelentős lépést tettünk abban az irányban, hogy a beruházások tervezését megalapozottabbá tegyük. A beruházástervezési módszerek módosítása nagy szerepet játszott a tervek realitásának fokozásában, és abban, hogy a hároméves beruházási terv beváltsa a hozzáfűzött reményeket, szolgálja a terv egészének céljait.

Több mint 30 éve, 1927-ben jelent meg hazánkban utoljára mezőgazdasági lexikon. Azóta olyan mélyreható politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális változások történtek népünk életében, hogy mindenképpen időszerű, sőt sürgős feladattá vált a szemléletében és tartalmában egyaránt korszerű szakismerettár elkészítése és közrebocsátása.

E feladat megoldására vállalkozott majd öt évvel ezelőtt a Mezőgazdasági Kiadó. A munkára vállalkozók azt tűzték maguk elé, hogy az új

Mezőgazdasági Lexikon

az elméleti és a gyakorlati szakembereknek színvonalas és könnyen használható segédeszköze, segítője legyen mindennapi munkájukban; korszerű, a szocializmust építő társadalom szempontjai és igényei szerint értékelt szakismereteket nyújtson.

A munka méreteire jellemző, hogy kb. 27 000 címszó keretében, kereken 1500 oldalon, két kötetben dolgozza fel a mezőgazdasági szakismereket. A szöveget mintegy 2000 rajz és fénykép, továbbá 37 színes tábla egészíti ki.

Az év végére megjelenő új Mezőgazdasági Lexikon anyagának feldolgozásában, összeválogatásában és elkészítésében több mint 500 szakember vett részt.

A Párt utat mutat! (A KMP első dokumentumaiból)

A Vörös Újság első számának vezércikke a Kommunisták Magyarországi Pártja programjáról

A kapitalizmus megérett a bukásra. Megérett nemcsak erkölcsileg, de megérett gazdaságilag is: az imperializmus azt jelenti éppen, hogy a kapitalizmus a termelés menetét már gazdasági eszközökkel nem képes fenntartani, hanem véres osztályháborút kell felidéznie, hogy azt kapitalisztikus alapon tovább folytathassa.

De a világháború rettentő embervesztesége, a gazdasági eszközök elpusztítása, a munkaerőnek a nyerstermények felszínre hozatalától évekig távoltartása tökéletes anarchiába döntötte a termelést. A barbarizmusba süllyesztett emberiség nem tudja és nem akarja újra kezdeni a termelőmunkát.

Az egyetlen kiút a szocializmus. A szocializmus, mely nemcsak a termelés anarchiáját szüntetné meg, de azt a lelki anarchiát is, melybe a kapitalizmus az emberiséget süllyesztette. A termelés köztulajdonba vételével visszaadná elvesztett hitét, de elvesztett munkakedvét is az emberiségnek.

Elérkezett tehát az ideje a szocializmus megvalósításának. És a proletariátus érzi az erőt s az akaratot is magában ezért a megvalósításért síkraszállni. A proletariátus ezt a harcot nemzetközileg és egységesen akarja megvívni, és kell megvívnia, mert amint a kapitalista imperializmus túlnötte a nemzeti kereteket és világháborúvá fejlődött, úgy a proletár osztályharc is ezzel karöltve érkezett arra a pontra, melyet Marx a Kommunista Kiáltványban a proletár osztályharc végső szakaként jelölt meg: az egyöntetű, nemzetközi forradalomhoz, melyben az egész világ proletariátusa egyesülve, mint egységes osztály támad a nemzetileg szétagolt és nemzetekként szembenálló burzsoáziára.

De ki vezesse a proletariátust ebben a harcban? A régi szociáldemokrata pártok szerte a világon társaivá szegődtek a burzsoáziának rablóhadjáratában, Scheidemann és Renaudel, Thomas és Henderson, Branting és a többiek, szóval valamennyien ott voltak a kapitalizmus oldalán, megszavazták a hadihiteleket, a rablást védelmi hadjáratnak ismerték el, túrték, hogy az imperialista kormányok bezárják Liebknechtet, Mehringet, az olasz szocialistákat, s mindazokat, kik bátran kitartva a szocializmus mellett, felemelték tiltakozó szavukat, nemcsak túrték ezt, de állandóan rágalmazták s rágalmazzák a „bolsevikieket”; egy szavuk sem volt, mikor a németek letörték a finn, lett, észt és ukrán

szocializmust, egy szavuk sincs, mikor most az antant rohamot indít az egyetlen megvalósult proletár köztársaság, Oroszország ellen.

A magyar munkás, aki ma a Népszavát olvassa, azt hiheti, hogy polgári lapot tart a kezében. A földműves-proletár, aki a jegyzőt, papot és földesurat megbünteti, csőcselék banda, mely a forradalom „vívmányait” veszélyezteti; Kunfi miniszter csak hat hétre tétette jégre a magyar proletárral az osztályharcot és osztálygyűlöletet, de a Népszava s a szociáldemokrata párt már örökre elintézettnek tartja a választójoggal, a nemzetgyűléssel, a polgári demokráciával. A munkás, aki csak a Népszavát olvassa, nem is sejti, hogy itt a döntő óra, melyben rettentő vajúadások közt születik az új világ, a szocializmus világa, az ő világa, hiszen a Népszava s a magyar szociáldemokrata párt szerint már *győzött a forradalom*. A Népszava s a szociáldemokrata párt Batthyányval kibékült, Jászival a polgárságot, Szendével a finánckapitalizmust a keblére ölelte — tehát nincs célja a további harcnak, a munkásság nyugodjék meg, s bízva a *nemzetgyűlésre*, hogy *elhatározza* a szocializmust.

Nemcsak a marxizmus megcsúfolása ez, nemcsak a munkásság s a parasztszegénység félrevezetése, több ez: a polgárság, sőt a kispolgárság vizeire való átevezés, az osztályharc meghamisítása, a proletariátus forradalmi harcának, e harc céljainak és energiáinak elhomályosítása, lelohasztása.

Ezért állunk mi, kommunisták, a magyar munkásság elé, hogy őt a *szükségszerűen* elkövetkező, sőt már itt levő új, proletárforradalomra előkészítsük.

Fönn akarjuk tartani a magyar proletariátus osztálytudatát, el akarjuk őt választani a tudatlan, lelkiismeretlen, korrump s a háború bűnével megfertőzött magyar uralkodó osztályoktól, melyekkel összerítették; szervezni akarjuk őt a harcra, s fel akarjuk benne kelteni a nemzetközi szolidaritásnak tervszerűen elhomályosított érzését, amely alapja minden osztályharcnak, s mely a magyar proletariátust belekapcsolja majd a nemzetközi proletárforradalomba, odafűzi majd az orosz szovjetköztársasághoz éppúgy, mint mindenhova, ahol ennek a forradalomnak ki kell még törnie.

Ezt a célunkat minden poklokon keresztül követjük mindaddig, míg a proletárforradalom nem győzött!

Éljen az osztályharc!

Éljen a proletárforradalom!

Éljen az új, a harmadik, a forradalomra fegyverkező igazi Internacionálé!

Vörös Ujság, 1918. december 7. Osztályharcot!

A Kommunisták Magyarországi Pártjának felhívása az üzemek munkásaihoz: Alakítsanak gyári kommunista csoportokat

Felhívjuk az összes fővárosi, valamint környékbeli gyárak és üzemek munkásságát, hogy *szakmára való tekintet nélkül* alakítsák meg sürgősen a gyári (üzemi) kommunista csoportokat, hogy nyilvántarthassák a kommunista elvtársak csatlakozását. Az így megalakított gyári

(üzemi) csoportok válasszanak a maguk keretében vezetőséget. A vezetőség neveit és lakcímeit sürgősen jelentsék be a titkárságnál, hogy állandóan elláthassuk instrukciókkal, nyomtatványokkal stb. Célszerű, ha a megalakult gyári (üzemi) csoportok helyiségeket is szereznek, mégpedig olyanokat, amelyek alkalmasak előadások megtartására.

Vörös Újság, 1919. január 8. Felhívás. Pártügyek rovat.

**A Vörös Újság cikke:
„Nem gyári alkotmányt, de munkásellenőrzést!”**

... A munkásosztály előtt ma kétirányú feladat áll:

1. Hatalmi szerveinek kiépítése, hogy a politikai hatalmat bármely percben átvehesse.

2. Előkészülnie arra, hogy a politikai hatalom elfoglalásával a termelés szervezését kezébe vegye, s addig is megakadályozza a munkaadók szabotázsát, a termelés mesterséges megakasztását és a tőkeelvonást.

Aki nem ezt hirdeti, nem ebben az irányban cselekszik, az, ha mindennap is osztályharcról szaval, mégis az osztályharc elfojtása érdekében cselekszik. Az üzemi választmány is csak arra jó, hogy a gyár alkotmányossága címén lesúrolja szép simára a tőkésék és munkások közötti súrlódó felületet, s ezáltal még csak nem is a termelés zavartalanágát, de a munkaadó profitszerzésének kényelmessé tételét szolgálja.

A munkásosztálynak a termelés szervezésének kézbevétele előtt rohamra kell már indulnia a profit, a haszon ellen. Közvetlenül kell támadnia a kizsákmányolást, annak rendszerét kell megbontania hatalmi eszközeivel. Annál is inkább kell ezt tennie, mert a kapitalisták azok, akik a termelés folytonosságát, magát a termelést megakasztják, hogy a munkásokat kiéheztetve, hatalmukat megtörjék.

Ennek eszköze a munkásellenőrzés! Nem az üzemek kézbevétele ez még, nem a szocializálás, aminthogy nem volna szocializálás az sem, ha a népkormányzatnak nevezett burzsoá kormány jó áron megváltja a kapitalistáktól a gyárakat.

A munkásellenőrzés a munkásosztály hatalmának intézményes érvényesítése az üzemben, s ezzel szemben a Garami tervezte üzemi választmányok nem szolgálnak egyebet, mint a kapitalizmus további erősítését.

Nem üzemi választmányokat, de a munkásellenőrzés tanácsait szervezzétek tehát!

Vörös Újság, 1918. december 14. Nem gyári alkotmányt, de munkásellenőrzést!

A kommunisták javaslata a vas- és fémmunkások össz-szervező, vezető- és főbizalmi-testületének ülésén az üzemi munkástanácsok jogköréről és a munkások érdekvédelméről

A vas- és fémmunkások össz-szervező, vezető- és főbizalmi-testületének ülésén elvtársaink a következő javaslatot adták be, amely fölött már harmadik este folyik a vita.

I.

Mondja ki a vas- és fémmunkások össz-szervező, vezető- és főbizalmi-testülete:

„A kapitalizmusnak az imperialista világháború folytán történt összeomlásának legközelebbi következményei — egyrészt az ipari, másrészt az élelmiszer-termelés hiánya folytán — a munkásosztályt a legteljesebb elnyomorodással fenyegetik. A termelés szünetelése csupán részben vezethető vissza a nyersanyagok hiányára, a termelés és forgalom eszközeinek a háború alatt történt tönkremenetelére, hanem jórészt a fináncoligarchia ama mesterkedésének tulajdonítható, mellyel a munkásosztály hatalmát kiéheztetés útján akarja megtörni.

Az állami ellenőrzés a termelés fölött nem vezethet a munkásosztály szempontjából eredményre, minthogy a „népköztársaság”, mint változott formája a tőke uralmának, burzsoá, s az állam marad, ami volt: csupán a vagyonos osztályok közös végrehajtó szerve a munkásosztály elnyomására.

A munkásellenőrzés az egyedüli átmeneti eszköz, melynek segítségével a munkásosztály addig is, míg a hatalmat tanácsai útján kezébe veszi, az elnyomorodás további folyamatának útját vághatja.

Erre való tekintettel valamennyi nagyüzemben munkásellenőrző tanácsok szervezendők, melyek a munkásságnak hatalmi szerveiként az üzemek termelésének és a termelt áruk forgalombahozatalának, a nyersanyagok beszerzésének, s éppúgy az üzemek finanszírozásának egész menetét ellenőrzik. A munkásellenőrző tanácsok nem mint paritásos intézmények, hanem mint egyoldalú hatalmi képviselőt szervezendők, s hangsúlyozottan nem a munkaadó és munkás közötti viszonyvita kérdéseinek elintézését szolgálják, hanem a termelés stb. ellenőrzését.

Arra való tekintettel, hogy az üzemek finanszírozása körül a munkaadók a háborús extraprofit megszünte folytán szintén mesterséges akadályokat támasztanak, s nagyarányú tőkeelvonás és eltitkolás folyamata indult meg — kimondandó, hogy a volt Osztrák—Magyar Monarchiának a magyarországi vállalatokkal szemben fennálló adósságai csak a munkásellenőrzési tanácsok közbenjöttével folyósíthatók és folyósítandók.

A munkásellenőrzés csupán átmenet a munkásigazgatás rendszeréhez, melynek viszont a politikai hatalom elfoglalása, a termelőeszközök megváltás nélkül való kisajátítása, s a bankoknak a proletárállam kezébe való vétele — a szükségszerű előfeltétele.

Erre való tekintettel a szervező-, vezető- és főbizalmi-testület az osztályharcnak minden, ha csak ideiglenes felfüggesztését is, az alkotmányos módszerekhez való minden ragaszkodást elítél, s a munkásosztály legközelebbi általános célját a munkások, katonák és parasztok tanácsának hatalmi szervekül való szervezésében, a politikai hatalom forradalmi elfoglalásában, a proletariátus diktatúrájának intézményesítésében látja.

A „népkormány” által a munkanélküliséggel szemben foganatosított segélyezési intézkedéseket a gyűlés még mint ideiglenes megoldást sem tartja elfogadhatónak. Ezen intézkedésekkel szemben már a bur-

zsoá köztársaság keretei között a munkanélküliek segélyezésének következő módját követeli:

Az üzemeknek a szénhiány miatt való szünetelése alkalmával munka nélkül maradt munkások fizetésük 80 százalékát kapják, úgy a szakmunkások, mint a női munkások és a segédmunkások.

Ez a 80 százalék nem lehet kevesebb a szakmunkásoknál 21 K-nál, segédmunkásoknál 16 K-nál, női munkásoknál 12 K-nál.

A munkanélküli segély általában annyi legyen, mint a szénpótlék minimuma.

Munkások által kiküldött ellenőrző bizottságok állapítsák meg, hogy a segédmunkások számára van-e munkaalkalom, amelyet a munkanélküli segélyt élvező segédmunkásoknak igénybe kell venniök összes segélyeik elvesztése terhe mellett.

A beteg munkásnak a teljes fizetés jár.

A katonaságtól visszajött, leszerelt munkások a gyárakban régi állásukba helyezendők vissza, a visszahelyezés idejében általában fizetett munkabér vagy szénpótlék mellett.

Amely leszerelt katona bevonulásának idejében munkanélküli munkás volt, annak a rendes munkanélküli segély fizetendő.

A munkanélküli segély felét a kormány, felét a munkaadó fizeti.

III.*

A vas- és fémmunkások össz-szervező, vezető- és főbizalmi-testülete kimondja, hogy nem gördít akadályt az elé, hogy tagjai a kommunista párthoz tartozzanak.

Vörös Ujság, 1918. december 11. A kommunisták határozati javaslata. Pártügyek rovat.

* A II. az eredetiben is hiányzik.

A Kommunisták Magyarországi Pártja budapesti szervezete követeli a házak köztulajdonba vételét

...Köztulajdonba a házakat! — ezt a jelszót adta ki a budapesti proletariátus számára a Kommunisták Magyarországi Pártjának budapesti szervezete. Nem csirizelő szociálpolitikát akar ezzel csinálni, nem a magántulajdon úgynevezett kinövéseit akarja nyesegetni, de a telkek és a házak magántulajdona elleni rohamra akarja összegyűjteni Budapest proletariátusának forradalmi erőit. Ez az akció, mely a házakat ki akarja vonni a házbéruzsorások s valamennyi házbéruzsorást egyesítő bankok kezei közül: forradalmi akció.

A kommunisták tudják azt, hogy mit cselekszenek. Tudják azt, hogy a házak kisajátítása — forradalmi cselekedet. S azt is tudják, hogy a forradalom nem áll meg ennél a cselekedetnél, de megy tovább, odáig, ahonnan nincs visszatérés a kapitalizmus kizsákmányoló rendjéhez.

A proletariátus nem áll meg akkor, amidőn nyakára lépett a házbéruzsorának. Nem áll meg a házak és telkek köztulajdonba vételénél, de megszünteti forradalmi úton minden kizsákmányolás forrását, a termelőeszközök magántulajdonát.

A szocializmusnak a messze jövő kódébe kitolói nem mondhatják erre, hogy a házak kisajátításának, köztulajdonba vételének nincsenek meg a műszaki előfeltételei. Nem hazudhatják, hogy gazdaságilag nem érett az idő a házak köztulajdonba vételére.

Ez a forradalmi cselekvés világosan meg fogja mutatni, hogy a magántulajdon eltörlésének nincsen más akadálya, mint a burzsoá állam és az azt támogató kormány-socialisták. Csak ez az akadálya annak, hogy a proletariátus nem veheti egyszerre kezébe mindazt, ami ma a kizsákmányolásnak, a munkanélküli jövedelemnek forrása.

A kevesek jólétének és a sokak nyomorúságának forrásait be kell tömni.

Ott kezdjük meg a forrás betömését, ahol tudjuk. De ezt a munkát elvégezni csak maga a proletariátus tömegakciója, forradalmi cselekvése tudja.

Kisajátítani a házakat megváltás nélkül — ez forradalmi cselekedet. Ez osztályharc, harc a burzsoázia proletárvéréből táplálkozó osztálya ellen.

Az osztályegyütműködés apostolaitól forradalmi cselekedetet hiába vártok. Magatok kezdjétek a cselekvéshez, Budapest forradalmi proletárjai!

Vörös Ujság, 1919. január 25. Nyissátok ki a kapukat.

A Vörös Újság tudósítása a munkanélküli proletároknak a termelőeszközök forradalmi kisajátítását követelő gyűléséről

Impozáns népgyűlésen tüntetett hétfőn* délután több ezer munkanélküli proletár az Országház téren és a Vörös Ujság szerkesztősége előtt. A munkanélküliek egységes forradalmi állásfoglalása volt ez a tüntetés a „munkanélküli segélynek” csúfolt nyomorúságos könyöradomány ellen. A munkanélküliek nem segélyt, hanem munkát követelnek. Ezt a következő határozati javaslat egyhangú elfogadásával dokumentálták:

„Budapest munkanélküli proletárjainak 1919. január 27-én délután az Országház téren megtartott gyűlése megállapítja, hogy a munkanélküliség a tőkés termelési rend teljes összeomlására vezethető vissza. A munkanélküliségen való gyökeres segítség csupán a tőkés termelési eszközöknek forradalmi úton való kisajátításával érhető el. Ennek hangsúlyozásával kimondja a gyűlés, hogy a 15 K-s munkanélküli segély nem elégséges a legelemibb életszükségletek kielégítésére sem. De nem jelenthet megoldást a munkanélküliség kérdésében semminemű segélyezés sem, csupán a munkaalkalom biztosítása. A munkanélküliek nem akarnak munkanélküli jövedelmet, mint a munkásság ellen uszító burzsoázia, hanem munkát követelnek az államtól. Mint kisegítő eszközt munkaalkalmak teremtésére, követeli a gyűlés a nemzetországban és karhatalomban szolgáló ellenforradalmi elemek elbocsátását, s helyükbe a munkanélküli proletárok felvételét, annál is inkább, mert ilyen módon a proletariátus felfegyverzése tekintetében is haladás érhető el.”

* 1919. január 27.

A gyűlés választotta küldöttség kedden délelőtt juttatta el ezt a határozati javaslatot a szociáldemokrata kereskedelmi és hadügyminiszterhez. A küldöttség szónoka, Bernhardt elvtárs, kijelentette Garami miniszter előtt, hogy a munkanélküliek munkát és nem segílyt akarnak az államtól, bármennyire rágalmazza is őket a burzsoá sajtó. „De az ellen a legmesszebbmenően tiltakozunk — mondotta —, hogy a békes népgyűlésünkre a karhatalmat teljes számban kivezényelték abból a célból, hogy a munkanélküliek gyűlését megzavarják...”*

Vörös Ujság, 1919. január 30. Munkát adjatok!

* A cikk befejezésül a küldöttségnek Garami és Bóhm miniszterrel folytatott tárgyalásáról ír. Garami semmitmondó ígéreteket tartalmazó válasza után Bóhm hadügyminiszterhez küldte a küldötteket, aki elutasította őket.

A Szegény Ember cikke a kommunisták agrárprogramjáról

Nemcsak a városokban, de a falvakban is sok rosszat mondtak már a kommunistákról vagy a bolsevikiekről. A földesúron kezdve, a jegyző meg a csendőrőrmester mind gyalázza, szidja a kommunistákat. Ha valamelyik falusi szegény ember hangosan követeli a maga igazát, több napszámot kér a munkájáért, rögtön kész rá a felelet: fogd be a szádat, te büdös kommunista. Az asszony kevesli a segílyt, amit a község házában adnak. Megkapja a jegyzőtől a választ: nem hallgatsz el, te disznó bolseviki. Itt az ideje, hogy megtudják a falun is, kik azok a kommunisták... A kommunista párt a városi munkások és a szegény földművesek pártja. Ez a párt azt hirdeti, hogy az urak jármát, a boltosok meg a többi falusi rabló uzsoráját csak egy módon tudjuk magunkról lerázni. Ez a mód pedig az, ha a városi munkások, akiket a gyárosok szipolyoznak ki, összeállnak a földműves szegénységgel, akiket a grófok, püspökök meg a bankárföldesurak nyúznak. Ha pedig a városi munkások s a szegény földművelők összeálltak, szerezzenek maguknak fegyvert és municiót, s a fegyverek erejével hódítsák meg maguknak a hatalmat. Falun mi jelenti a hatalmat? A föld. A község házában ki parancsol? Talán a jegyző vagy a bíró? Nem, a földesúr. A jegyző és a bíró csak a földesúr füttyszavára táncol. A szolgabíró hivatalában vagy a megyeházában ki a legnagyobb úr? Megint csak a földesúr. Az ő akarata szerint parancsol a szegény embernek a szolgabíró, meg az alispán. Mit jelent tehát falun, ha a kommunisták azt hirdetik, hogy a szegény földművelők szerezzék meg a hatalmat, ha kell, fegyveres erővel is. Azt jelenti, hogy foglalják el a határban levő földeket. A föld legyen a dolgozó népé: ezt akarják a kommunisták. Micsoda hiú beszéd ez, mondják a többi pártok: a kisgazdapárt, a Mezőffy-féle szocialisták, a szociáldemokraták, meg a Károlyi-párt. Mi mind földet akarunk a falu szegényeinek — felelik minden oldalról. Lassan a testtel! Igaz, a többi pártok is földet — ígérenek, de adnak-e. Ha pedig adnak, a földért nagy summa pénzt fizetnek a régi gazdáknak, a falusi nép kizsákmányolóinak. Ezt a nagy summát pedig adóban megint a szegény falusiak izzadják ki. Mi, kommunisták, azt követeljük, s e követelésünket erőszakkal is megvalósítjuk: a föld legyen a dolgozó népé. De ezért a földért nem fizetünk egy süket garast sem, egy rozsdás nadrággombot sem azoknak, akik elbitorolták a szegény emberek elől eddig. A többi pártok azt ígéretik,

hogy a földet majd a törvény, a nemzetgyűlés adja oda a falu föld nélküli szegényeinek. Mi, kommunisták, azt tanítjuk, hogy a földet csak a falu szegényei a városi munkásokkal együtt vehetik el a jelenlegi uraitól, bitorlóitól, csak ők maguk, saját erejükkel. Ehhez pedig nem kell sem törvény, sem nemzetgyűlés. Ezt akarják a kommunisták.

A Szegény Ember, 1919. február 9. Mit akarnak a kommunisták?

A kommunisták földmunkás-lapja a balmazújvárosi nemzetőrök és szegényparasztok földkisajátításáról

A kormány tervez — a nemzetőrök végeznek. Amíg az urak és a szociáldemokrata vezérek azon törnek a fejüket, hogyan lehetne a földreformot úgy elintézni, hogy a kecske is jusson valamihez, a föld jelenlegi urai számára is minél nagyobb fej káposzta maradjon, a balmazújvárosi nemzetőrök cselekedtek. Egyszerűen beültek Lichtschein Dezső balmazújvárosi nagy bérletébe. Az esetet Balmazújváros község előljárósága így jelentette be Debrecenbe a karhatalmi parancsnokságnak:

A balmazújvárosi nemzetőrség parancsnoksága a vidéken előfordult zavargások alkalmával Lichtschein Dezső bérletére nemzetőröket vezényelt ki, hogy megvédjék a bérlő vagyont. Legutóbb négy nemzetőr került szolgálatba. Ezek a nemzetőrök az első napokban pontosan teljesítették kötelességüket, később azonban másképp cselekedtek. Egyszerűen kommunizáltak, vagyis közösen elfoglalták a bérlő földjét. Beköltöztek a bérlő lakásába, teljesen berendezkedtek és az összes helyiségeket a maguk részére foglalták le. Berendelték a gazdasági munkásokat, ispánokat, s együtt megkezdték a munkát.

Napokon át folyt így a közös gazdálkodás. Lichtschein úrnak azonban sehogy sem tetszett a nemzetőrök munkája. Mindent megpróbált, hogy visszaállítsa a munkásnyúzás régi rendjét. Előbb maga akart bemenni Debrecenbe, hogy onnan hozzon segítséget. De a négy nemzetőr kifogatta a lovakat a bérlő kocsijából, s megakadályozta abban, hogy birtokát elhagyja. Erre Lichtschein a községi előljárósághoz üzent. Az előljáróság aztán telefonon tett jelentést Buday Aladár őrnagynak, a debreceni karhatalom főpribékjének. Most persze majd megkezdődik a hajsza.

Aki erősebb lesz, az marad benn a Lichtschein-birtokban. Ha Balmazújváros szegényeinek volna elég fegyverük és municiójuk, jöhetne akkor Buday őrnagy úr, akár az egész debreceni karhatalommal is ellenük.

A Szegény Ember, 1919. február 9. A kormány tervez — a nemzetőrök végeznek.

A földmunkásság és a dolgozó parasztság szervezkedésének országos fellendülése

... Tatán e hó 8-án, délután 4 órakor elvtársaink nyilvános gyűlést tartottak. Az előadó hosszabb, tartalmas beszédben ismertette a forradalom vívmányait, valamint a földmunkások és kiscgazdák helyzetét és a szervezkedés célját. A népgyűlés nagy lelkesedéssel kimondotta, hogy

megalakítja a helyi pártszervezetet és a földmunkások helyi csoportját...

Kaposszekcső népe december 8-án, délután 2 órakor tartott nyilvános népgyűlést, amelyen az előadó ismertette a szövetség célját, amit a jelenlevők nagy lelkesedéssel vettek tudomásul, és egyhangúlag megalakították a földmunkások és kiskgazdák helyi csoportját és a pártszervezetet...*

Alberti nagyközség földmunkásai és kiskgazdái vasárnap, folyó hó 8-án, délután 2 órakor a községháza udvarán nagy népgyűlést tartottak... A szövetség kiküldötte másfélórás beszédben ismertette a forradalom céljait, rámutatott azokra a visszásságokra, amelyek a múltban fennállottak, válaszolta a szövetségnek a földbirtok-reform kérdésében elfoglalt álláspontját. Az egybegyűlt, körülbelül 500 kiskgazda és földmunkás egyhangúlag kimondotta a helyi csoport megalakulását, illetve az alberti földműveseknek a szövetséghez való csatlakozását. Ezáltal Szabó Istvánéknak** az a törekvése, hogy Alberti földműveseit a maguk táborába csalogassák és őket népbolondító törekvéseiknek megnyerjék, teljesen és csúfosan kudarcot vallott. A gyűlés lelkes hangulatban 5 órakor véget ért...

Szegeden november 22-én, este 8 órakor, a Munkásotthon helyiségében a fűrészgári munkások részére *Nyisztor* elvtárs tartott előadást. Az előadás után a tagok egyhangúlag kimondották, hogy ezután a szervezetnek állandóan tagjai maradnak...

Világszabadság, 1918. december 14. Országos szervezkedés rovat.

* A cikk a továbbiakban közli, hogy Csikóstöttös, Kunhegyes, Tiszabura, Kenderes, Jágó, Vasad, Hevesaranyos, Ozora, Bácsgyulafalva, Bajmok, Pátka, Füzesabony, Sárospatak, Sátoraljaújhely, Ikrény, Rábapatona, Mórchida, Kulcsod, Kecsepuszta, Ménfő, Patas, Szap, Nyárad, Kisbarátfalu, Nagybarátfalu, Győrzámoly, Ujfalu, Cakóháza, Tárnokréti, Rétalap, Csillradvány, Jászárokszállás, Szirák, Buják, Nagykőrű községekben is megalakult a földmunkások helyi csoportja.

** Nagyatádi Szabó Istvánról van szó.

A Vörös Újság a magyar burzsoá állam válságáról

Az őszi őrzsás kertünnepély után kiosztották az állásokat. Akinek nagyobb őszi őrzsás volt a gomblyukában, az nagyobb és díszesebb állást kapott, csak arra ügyeltek aggódó gonddal, hogy a pártok egyensúlyát meg ne zavarják. Mert ők azt hitték, hogy itt pártok forradalma folyik, és siettek kielégíteni a pártokat, hogy hamar szabaduljanak a forradalomtól.

De könnyű állásokat kiosztani; lehetetlen az osztályérdekeket összeegyeztetni. Hiába elégítették ki a pártokat, az osztályokat nem tudták kielégíteni. Földet akar a paraszt — de a töretlenül hagyott nagybirtok s a Nemzeti Tanácsba tárt karokkal fölvevett főpapság elfojtott dühvel figyelt, most már pedig nyílt ellenszegüléssel támad szelíd földosztó terveik ellen. A paraszt pedig vár, amíg türelme fogytán nem lesz és elkezd majd cselekedni.

Meghívták a nemzetiségi kérdés megoldására a nemzetiségi „szakértő” Jászi Oszkárt, és Károlyi új „tájékozódást” keresett az antantnál. De a nemzetiségi burzsoázia nem óhajtott a magyar burzsoáziával osz-

tozkodni a rablásban, mikor egyedül is rabolhat, és a megbukott magyar imperializmus nem talál könyörületre az antant-imperialistáknál...

A vagyonadóval fenyegetett háborús nagyiparosok és az árdrágításra meghízott nagykereskedők is kezdenek kiábrándulni pénzügyminiszterük zsenialitásából. Kezdek elrejtteni a vagyonaikat, kivándorlásra készülnek, nem termelnek — pedig a vagyonadó még itt sincs, s az orosz forradalom tanulságai alapján megnyugtathatjuk őket, nem is lesz meg addig, míg az ő képviselőjük ül a pénzügyminiszteri székben.

De legrosszabbul járt a proletariátus. A „forradalmat” ő csinálta, s utána az ő kezében volt az egyetlen hatalom. A régi uralkodó osztályok és pártjaik megriadtan húzódtak meg a fényes lebujaikban, az őket felváltani készülő új kizsákmányolók pedig szervezetlenül és a hatalom átvételére készületlenül álltak itt. A proletariátus bekapcsolódhatott volna abba a nemzetközi igazi forradalomba, mely szerte Európában rohamra indul most minden kizsákmányolás ellen. Itt az országban az egyetlen hatalom, Keleten és Nyugaton győzedelmes proletár osztályharcok mámorosító harcai — s ő az egyetlen osztály, mely semmit sem kap, melynek még csak nem is ígérnek semmit. Csak a „rend” fenntartásának terhét rakták a vállára, s azt akarták vele elhíttetni, hogy ez dicsősége. Éhezni és túrni a világ felszabadításáért — erre volt készen a proletariátus, és ehelyett azt kívánják tőle, hogy éhezzen és túrjon a burzsoázia megerősödéséért, az új kizsákmányolás erőrekapásáért, az ellenforradalom szervezkedésének lehetőségéért.

Semmi problémát megoldani nem tudnak, egy osztályt kielégíteni nem képesek. S így hat hét múltán érkeztek a „forradalom” első kormányválságához. A radikálisok veszekednek a szociáldemokratákkal, a nagy- és középbirtok képviselői mindkettőjükkel. S azon tanakodnak, ki maradjon az osztatlan uralom, a konzervatív nagybirtoké-e, vagy a „radikális” ipari és kereskedőburzsoáziáé?

De hiába tanakodnak, s hiába oldják meg a „kormányválságot” jobbra vagy balra. Nem kormányválság az, amely megoldásra vár, hanem államválság. Az állam jutott csődbe, a kizsákmányoló állam. Csődbe jutott az egész világon, s a speciális magyar tragikomédia éppen az, hogy sohasem tudtak a maguk kis határainál tovább látni, s a nagy nemzetközi történésekbe belekapcsolódni. Most három és egynegyed vármegyére szorult a hatalmuk, s még mindig azt hiszik, hogy elszigetelten állnak, még mindig azt hiszik, hogy ők maradnak a koncon, s ez idézte elő a kormányválságot. Pedig a kapitalizmus nemzetközi csődje veti el ide hullámain, s rántotta bele az ő magyar államukat...

Csődbe került a kapitalizmus, s válságba jutott az állam. Minden állam: a demokratikus állam éppúgy, mint a félig feudális államok...

Ezért került válságba a magyar állam is, ezért nem lesz képes egyetlen kormány sem tartósan vezetni ezt az államot. Még szocialista kormány sem, melynek eljövételéről is szó van. A mai állam eszközeivel, a mai társadalom hatalmi szerveivel egyetlen probléma meg nem oldható már, egyetlen osztály ki nem elégíthető már.

Majd ha az államot a proletariátus tanácsokban szervezett közvetlen uralma dönti le, a kormányok vezetése helyett a proletariátus közvetlen vezetése alá kerül a társadalom, ha a proletárdiktatúra kényszereszközzel levert uralkodó osztályok minden hatalmukat elvesztették, akkor

nem lesznek többé kormányválságok, mert nem lesznek megoldhatatlan problémák, mert a magánérdek fúriái száműzetnek az emberi társadalomból.

Vörös Újság, 1918. december 4. Államválság.

A Vörös Újság leleplezi a kormány álpacifizmusát

A Vörös Újság okiratokat közölt arról a fegyverszállítási üzletről, amelyet a francia imperializmus magyar zsoldosai bonyolítanak le a lengyel ellenforradalmárokkal. Arról már nem is beszélünk, hogy ez a fegyverszállítási üzlet azt mutatja, hogy a népkormány az oroszországi proletariátussal szemben támogatja az orosz, lengyel és ukrán burzsoázia együttes ellenforradalmát. De rá kell mutatnunk arra, hogy ez a fegyverszállítás még azt a pacifizmust is pofoncsapja, amely a Wilsonimádat közben csöpög Károlyi Mihály ajkairól.

A lengyel burzsoázia nemcsak a lengyel és orosz proletariátussal vívja ellenforradalmi harcát, de harcba kergeti az öntudatlan részeit a lengyel proletariátusnak — az ukrainai burzsoáziával szemben fennálló vitás gazdasági ügyeinek elintézésére — az öntudatlan ukrainai proletárok ellen is. A magyar kormány fegyvert ad az ellenforradalmi és imperialista lengyel burzsoáziának háborús céljaira. Ad ő majd fegyvert, mint ahogy adott is municiót az ukrainai burzsoáziának is. Úgy csinál a népkormány, mint Krupp csinálta, aki felfegyverezte profitja kedvéért az orosz cárizmust is.

Krupp nem nevezte magát pacifistának. A népkormány azonban annak hazudja magát. Most sokkal inkább össze van törve a magyar kapitalizmus, mintsem a saját számlájára folytathatna imperialista politikát, ennél fogva az antant-imperializmus zsoldjába szegődik.

Ez a pacifizmus. Hirdetni a békét, s közben felfegyverezni a proletárgyilkolásra és a proletárok egymást gyilkoltatására a lengyel és ukrán burzsoáziát.

Ez a pacifizmus és ez a forradalmi népkormány. Nem mentheti ezt az eljárást az sem, hogy szemet kapnak a proletárgyilkolásra használt fegyverekért. A szénnel ugyan sokat csalják a magyar proletariátust, de nem hisszük, hogy az imperialista rablőháború tanulságai után akadna még proletár, aki proletár testvérei vére árán akarná a szemet, amely amúgyis legelső sorban a kapitalista profittermelők gépeit fűti.

A fegyverszállítási üzlet tehát a kapitalisták üzlete a proletariátus rovására.

Minden nemzetköziség, mely nem forradalmi cselekedetekben nyilvánul meg, hazugság, mint ahogy hazugság az egész pacifizmus is. Csak egy nemzetköziség van: mely a proletárforradalomra bazírozza egységét, a nemzetközi proletariátusra. Ennek az egységnek formája pedig a proletariátus nemzetközi diktatúrája.

Vörös Újság, 1919. február. 13. A népkormány pacifizmusa.

A Kommunisták Magyarországi Pártjának felhívása a kommunistákhoz a pártépítő munka folytatására

Világ proletárjai egyesüljetek!

Munkások! Elvtársak!

Kibírtuk a Tisza Istvánék és Vázsonyi Vilmosék terrorját és üldöz-
tetéseit, midőn szembehelyezkedtünk a választójogi csalásban minden
burzsoá csőcselékkel, lepénzelt pártvezérek politikájával. Ki fogjuk hát
bírní a kormányssocialisták terrorját és üldözéseit is, a tiszta szocializ-
mus céljaiért vívott küzdelemben!

Rendületlenül és fokozott erővel folytatjuk a felvilágosítás és szer-
vezés munkáját, pártunk további kiépítését. Mindenki tegye meg pro-
letár kötelességét! Be kell vonnunk pártszervezetünk kötelékébe mind-
azokat a munkásokat, akiknek a burzsoá kapitalizmus egyre reményte-
lenebbé váló védelme és megerősítése végre felnyitja a szemét!

Még annyi elvtársunk letartóztatása sem akaszthatja meg egy pil-
lanatra sem a proletárforradalom előkészítésének a munkáját. A prole-
tariátus belső erői és szükségletei teremtették meg és mozgatták azt
eddig is, és nem egyes emberek és pártvezérek. És ezek a legyőzhetetlen
forradalmi erők mindenkit pótolni fognak, ha száz pártvezetőségünket
is fogják agyonveretni vagy letartóztatni a nyomorult vakok, akik kép-
telenek eszükkel felérni a proletariátus mérhetetlen életerőit!

Rendületlenül folytatni a munkát, elvtársak!

Éljen a tanácsok köztársasága és a hozzávezető egyedüli út: a pro-
letárdiktatúra.

A KOMMUNISTÁK MAGYARORSZÁGI PÁRTJA

*Nyomtatott röplap. — MMI Archivum. Röpiratgyűjtemény. II. 12-1919-
1041. (1919. február.)*

**Összeállítás A magyar munkásmozgalom történetének
válogatott dokumentumai 5. kötetéből**

(Szikra. 1956.)

Oroszország gazdasági helyzete 1917-ben a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előestéjén* A proletárhatalom első gazdasági intézkedései

Az Oroszországi Szocialista Munkáspárt Kiáltványa 1917 augusztusában így jellemezte a februári forradalom gazdasági előzményeit:

„Az országban, amely a hároméves háború szorítójában vonaglott, lavinaként nőtt a példa nélkül álló gazdasági és pénzügyi válság. A háború rettenetes pörölye tönkrevverte és porrázúzta a nép felhalmozott munkájának még épségben maradt maradványait is. Az ország napról napra inkább béna emberhez vált hasonlóvá. A termelőerők elpusztítása és barbár kifosztása összeomlásra vezetett. A háború mint valami hatalmas vámpír, kiszívott minden életnedvet, elvett minden erőt. Nincs fűtőanyag, nincs nyersanyag, nincs kenyér. Az éhség kísértete felbukkant a városokban, a szegénynép szállásain. A pusztulás feneketlen szakadéka nyílt meg az ország előtt.

A tőke tudatosan taszítja a népet ebbe a szakadékba.

* A cikk főleg a következő kiadványok felhasználásával készült: Direktyivi KPSZSZ i szovjetszkovo pravityelstva po hozjajsztvennim voproszam. Tom 1. 1917—1929. Moszkva, 1957, Goszpolitizdat. 879 l.; *Pinkin*, B., Finanszovaja polityika v period Velikoi Oktjabrskoj Szocialiszticeszkoi Revoljucii Moszkva, 1957, Goszfinizdat, 319 l.; A szovjet-hatalom negyvenéves eredményei számokban. Statisztikai adatgyűjtemény. Bp. 1958, Közgazdasági és Jogi K. 278 l.; A Szovjet-unió népgazdasága 1956-ban. Statisztikai évkönyv. Bp. 1957, Közgazdasági és Jogi K. 296 l.; *Vinogradov*, V. A.: Szocialiszticeszkoje obocszesztvlenyje szredstv proizvodstva v promislennosztvi SZSZSZR. (1917—1918.) Moszkva, 1955, Izd. Akad. Nauk. 296 l.; *Vinogradov*, V. A.: Szocialiszticeszva SZSZSZR. Moszkva, 1957, Izd. Akad. Nauk. 668 l.

A nagyburzsoázia az üzemek bezárásával, a termelés dezorganizálásával élezte a válságot és fokozta az anarchiát. A szindikátusokban egyesült tőkésék — miközben hazafiságról és a hazáról üvöltöztek és a forradalmi munkásokat rágalmazták — titkos értekezleteiken kidolgozott terv szerint, kitartóan és módszeresen gátolták a termelést, hogy káoszt és zűrzavart teremtsenek, s a munkásokra hárítva a felelősséget, ragadós mancsaikkal megkaparintsák az egész hatalmat. A nagytőke hiénái a háború lázas vonaglásaiban elpusztult nemzetgazdaság romjain, számtalan tönkrement kistulajdonos csontjain rágódva, mohón habzsolva a hadiszállításokból származó mesébe illő profitot, és a nyomorgó tömegek éhinségére spekulálva, folytatták a munkásosztály elleni támadás arcátlan politikáját. Az alsó rétegekben érlelődött a tőke és miniszterei elleni fojtott elégedetlenség és felháborodás. Egyre hallhatóbbá vált a munka milliós hadseregeinek zúgolódása.”

A nemzetközi és az oroszországi reakció ellenforradalommal, a háború folytatásával válaszolt a februári demokratikus forradalomra. „De az ellenforradalom korán ünnepli győzelmét — hangzott a Párt Kiáltványa. Golyóval nem lehet jóllakatni az éhezőket. Kozák kancsukával nem lehet letörölni az anyák és hitvesek könnyeit. Bilinccsel és hóhérkötéllal nem lehet lecsillapítani a tengernyi szenvedést. Szuronnyal nem lehet

megbékíteni a népet. Tábornoki vezényszó nem állíthatja meg az ipar szétzúllását.

A történelem földalatti erői működnek. A néptömegek mélyében néma elégedetlenség érlelődik. A parasztnak föld, a munkásnak kenyér, s mindkettőjüknek béke kell. Az egész földkerekségen mindenütt megjelentek már a viharmadarak... A világ pénzemberei már titkos kongresszusokon üléseznek, hogy megvitassák a közös problémát, a közelgő veszélyt. Mert már hallják a munkásforradalom döngő lépteit. Mert már látják az elháríthatatlant." (Az SZKP Kongresszusainak, konferenciáinak és központi bizottsági plénumainak határozatai. I. rész. Szikra. 1954.)

Ma, 41 esztendővel a Nagy Októberi Szocialista Forradalom után, amikor a szovjet gazdaság igen magas színvonalra jutott el, és napi-rendre került a legfejlettebb tőkésországok elérése és túlszárnyalása gazdasági téren is, a történelmi távlatok sem homályosíthatják el annak az időszaknak gazdasági tényeit és viszonyait, amikor a szovjet gazdaság megszületett. A kontraszt csak még élesebben domborítja ki az ismert eredményeket. Ezért mindenképpen indokolt, hogy ezen az évfordulón, ha csak néhány adalékkal is, de felvázoljuk Oroszország gazdasági helyzetének néhány vonását az 1917. októberi forradalom előestéjén, azokat a gazdasági viszonyokat, amelyek között a forradalom első gazdasági intézkedései megszülettek és kivezeték az országot a gazdasági összeomlás szakadékból.

A forradalom előtti Oroszország gazdasági elmaradottsága közismert. Bár a forradalom előtti — 1900-tól 1910-ig eltelt — időszakban az egy főre jutó nemzeti jövedelem mintegy 50 százalékkal nőtt, ez mégis kevésnek bizonyult arra, hogy Oroszország gazdasági elmaradását megszüntesse, hiszen ugyanezen időszakban az egy főre jutó nemzeti jövedelem például Angliában 68, Németországban pedig 63 százalékkal növekedett. Ez idő alatt az ipar és az építőipar

részaránya a nemzeti jövedelemben 24,7 százalékról mindössze 28,8 százalékra nőtt, a mezőgazdaság részaránya viszont még 1913-ban is meghaladta az 50 százalékot (54% volt).

Ebben a viszonylag lassan fejlődő orosz iparban azonban igen nagy volt a termelés koncentrációja; 1913-ban például az 1000-nél több munkást foglalkoztató üzemekben dolgozott az ipari munkások 43,7 százaléka, ugyanakkor a legnagyobb üzemek száma az összes ipari üzemek számának mintegy négy százaléka volt csak. Ez a nagyfokú koncentráció az általános gazdasági elmaradottság ellenére is a monopóliumok jelentős térhódításáról tanúskodik. Megerősödött a nagybankok helyzete is, amelyek összenőttek az ipari monopóliumokkal. Az imperializmus ellentmondásai pattanásig feszültek Oroszországban.

Az Ideiglenes Kormány gazdasági programja, akár a cári kormányé népellenes, reakciós volt. A háború utolsó éveiben — mint a Kiáltványból is kitűnik — igen gyors volt a gazdasági romlás, összeomlással fenyegette az egész gazdaságot. 1917-ben Oroszország nemzeti jövedelme mindössze 16 milliárd rubel volt, 5 milliárddal kevesebb, mint 1913-ban. 1917 végén az ipari termelés 36,4 százalékkal volt kisebb az előző évinél, s alig haladta meg az 1913. évi színvonal háromnegyedét. 1917 márciusában például a Jakaterinoszlávi terület 48 kohójából mindössze 28 működött, azok is az átlagos termelékenységüknek csak 60 százalékat érték el. A 72 martinkemence közül mindössze 41 működött. A vaskohók átlagos havi teljesítménye (a meglévő kapacitáshoz képest) az 1913. évi 83 százalékról 1916-ban 72, 1917-ben pedig 54 százalékra esett vissza. 1917 folyamán a széntermelés is rohamosan csökkent. A márciusi 150 millió pudos termelés szeptemberben már csak a 110 millió pudot érte el, és az általános szénhiány közepette felvirágzott a szénspekuláció. Az ipari termelésben 1913-tól 1917-ig bekövetkezett változásokat szemléltetik a következő táblázat adatai:

Megnevezés	Mértékegység	1913	1917	1917 (1913 = 100)
<i>Nehézipari termékek</i>				
Nyersvas.....	millió t	4,2	3,0	71,4
Acél.....	„	4,2	3,1	73,8
Szén.....	„	29,1	31,3	107,5
Olaj.....	„	9,2	8,8	95,6
Villamos energia	milliárd kWó.	1,9	2,6*	136,8
Cement	millió t	1,5	1,0	66,6
<i>Közszükségleti cikkek</i>				
Gyapotszövet.....	millió m.	2582,0	1400,0	54,2
Gyapjűszövet.....	„	103,0	70,0	70,0
Leniszövet	„	120,0	97,0	80,8
Selyemszövet	„	42,6	18,0	42,2
Bőrcipő	millió pár	60,0	50,0	83,3
Szappan	ezer tonna	128,0	87,0	70,0
Cukor.....	„	1358,0	912,0	67,2
Hal	„	1051,0	892,0	84,9
Hús.....	„	1042,0	1078,0	103,4

* 1916. évi adat.

A táblázatból azonnal szembetűnik, hogy a hadigazdálkodás vagy a hadsereg ellátásához szükséges termékek termelése (például a széné, a villamos energiáé) növekedett vagy legalább kevésbé csökkent, mint a kifejezetten polgári ellátásra szolgáló termékeké (például selyemé). Az általános gazdasági recesszió közepette tehát a gazdasági erőforrások bizonyos fokú átcsoportosítása ment végbe a haditermelés javára. Például 1915-ben csak 1783 ezer munkás dolgozott hadi üzemekben, 1917. január

1-én pedig már 1947 ezer munkás, azaz 9,2 százalékkal több. Az üzemek jelentős hányadában, mintegy 5200 üzemben folyt haditermelés.

1917-ben a tőkések – mint a Kiáltvány is említi – elbocsátásokkal szándékoztak megakadályozni a forradalmi mozgalom terjedését és egymás után zárták be az üzemeket. Ez is jelentősen hozzájárult az ipari termelés csökkenéséhez. A bezárt üzemek és az elbocsátott munkások számának növekedését a következő táblázat adatai szemléltetik:

Időszak	Bezárt üzemek	Elbocsátott munkások	A bezárt üzemek átlagos munkásállománya
Május.....	108	8,701	80
Június	125	38,455	308
Július	206	47,554	231
Aug.—szept. ...	231	61,000	264
Összesen.....	670	155,710	232

Mint a táblázat adataiból kitűnik, a vizsgált időszakban elsősorban a

100–500 munkást foglalkoztató középüzemek bezárására került sor, a

nagy hadigyárak működése feltétlenül szükséges volt a háború folytatásához. 1917-ben nyolc hónap alatt összesen körülbelül 800 üzemet zártak be, és körülbelül 200 ezer ember került az utcára.

A háború alatt erősen megnőtt az államháztartás deficitje: 1915-ben 8 561,9, 1918-ban pedig már 13 755,2 millió rubel volt. 1917 első tíz hónapjában 5 milliárd rubel költség-

vetési bevétellel szemben 25,6 milliárd rubel volt a kiadás. A költségvetési deficit kiegyensúlyozására újabb fogyasztási adókat vetettek ki, és egyre nagyobb mennyiségű papírpénzt bocsátottak forgalomba. Mindkettő elsősorban a munkásosztályt és a dolgozó parasztságot sújtotta. A papírpénzkibocsátás növekedéséről a következő táblázat adatai tájékoztatnak:

Időszak	Papírpénzforg. millió rubel	Papírpénzforg. növekedése az előző időszak- hoz képest millió rubel	A papírpénzforgalom növekedési üteme	
			1914=100	1917. ápr.=100
1914. évben	1 600,0	—	100,0	—
1917. áprilisig	9 100,0	7500,0	568,7	100,0
áprilisban.....	9 576,0	476,0	598,5	105,2
májusban.....	10 314,5	738,5	644,0	113,0
júniusban.....	11 189,3	874,8	699,0	122,0
júliusban.....	12 269,3	1080,0	766,0	134,0
augusztusban	13 555,9	1286,6	847,0	148,0
szeptemberben	15 510,3	1954,4	969,0	170,0
október 24-ig	17 509,8	1999,5	1094,0	192,0

A papírpénzkibocsátás a háború folyamán állandóan alkalmazott eszköz volt a költségvetési deficit csökkentésére. A papírpénzforgalom 1914-től 1917 áprilisáig jelentősen — 1600 millió rubelről 9100 millió rubelre, tehát csaknem hatszorosra — nőtt, és ez a folyamat — mint a táblázat adataiból is kitűnik — az Ideiglenes Kormány uralma alatt még fokozódott. Az Ideiglenes Kormány nyolc hónap alatt 8409,8 millió rubel papírpénzt bocsátott ki, többet, mint a cári kormány a háború 32 hónapja alatt (7500 millió rubelt). A cári kormány 32 hónap alatt 2367,9 millió rubel költségvetési deficitet fedezett papírpénzkibocsátással, az Ideiglenes Kormány nyolc hónap alatt 1735,9 milliót.

A papírpénzforgalom növekedésével együtt járt az árak emelkedése és a rubel vásárlóértékének csökkenése. Az 1917. februári forradalom előestéjén a rubel vásárlóereje a háború előttihez viszonyítva 26–27, az októberi forradalom előestéjén pedig már csak 6–7 kopejka volt. Gyorsan súly-

lyedt a rubel árfolyama a külföldi pénzpiacokon. A londoni tőzsdén például 1917 februárjában egy rubel — a háború előtti színvonalhoz képest — 55, októberben pedig már csak 25 kopejkát „ért”.

A szocialista forradalom, a proletariátus diktatúrája objektív társadalmi szükségszerűség volt, az egyetlen mód Oroszország megmentésére a teljes gazdasági és nemzeti összeomlástól.

★

Az októberi forradalom felszámolta a feudális maradványokat és a tőkés termelési viszonyok tartópilléreit, a nagy- és a középkapitalisták magántulajdonát. A forradalom első gazdasági intézkedéseinek négy olyan csoportja volt, amelyek megteremtették a szocialista fejlődés nélkülözhetetlen feltételeit: 1. a föld nacionalizálása és ingyenes, örök használatba adása, 2. a munkásellenőrzés bevezetése a vállalatok többségében, amely — mivel határozatai a vállalatok tulajdonosaira kötelezőek

voltak — de facto első lépés volt a tőkés magántulajdon megszüntetésére, 3. a bankok nacionalizálása, 4. a Legfelsőbb Népgazdasági Tanács megalakítása, amely lényegében a népgazdaság központi irányításának szervezeti feltételeit teremtette meg.

A földről szóló dekrétum, amelyet a Munkás, Katona és Paraszt Szovjetek küldötteinek Össz-szövetségi Kongresszusa fogadott el 1917. október 26-án, a földesúri, a hűbéri, a kolostori és az egyházi földeket minden élő és holt felszerelésükkel, majorsági épületeikkel és tartozékokkal együtt a Járási Mezőgazdasági Bizottságoknak és a Parasztküldöttek Járási Szovjetjeinek rendelkezése alá bocsátotta. A föld nacionalizálása örökre megszüntette a föld magántulajdonát, többé nem válhatott a föld adás-vétel, bérbeadás vagy elzálogosítás tárgyává. A föld mélyében rejlő kincseknek (az érceknek, a szénnek, az olajnak stb.), az erdőknek és a vizeknek, valamint a magas kultúrával művelt mezőgazdasági földeknek (üzemi gyümölcsösöknek, ültetvényeknek stb.) — országos vagy helyi jelentőségüktől függően — az állam, illetve a helyi önkormányzati szervek vezetése alatt a községek (a faluközösségek) váltak egyedüli haszonélvezőivé. A dekrétum a városi és a falusi, tanyai földeket, házi és konyhakerteket — felszerelésükkel együtt — tulajdonosaiknál hagyta megművelésre, de használatuk fejében állami adót vetett ki rájuk. A dekrétum elfogadásától kezdve minden föld az *össznépi földalaphoz* tartozott.

Az *össznépi földalaphoz* tartozó föld használatára jogot biztosított a dekrétum minden polgárnak, „aki saját munkájával, családjá vagy elvtársai segítségével akarja megművelni, egészen addig a határig, ameddig saját erejükkel megművelni képesek”. Bér munkát — a dekrétum szerint — nem lehet alkalmazni. „A földhasználat formája teljesen szabad; lehet udvari, majorsági, közösségi, lehet mezőgazdasági szövetkezet, ahogyan azt az egyes falvakban és településeken elhatározzák.” A dekrétum intézkedett a földhasználat ki-

egyenlítéséről, vagyis arról, hogy a földet a helyi viszonyoknak megfelelően munka, illetve szükségleti normák szerint kell az igénylők között szétosztani; továbbá intézkedett a föld időnkénti újrafelosztásáról a mezőgazdasági lakosság számától és a mezőgazdaság termelékenységének növekedésétől függően; valamint a mezőgazdasági lakosság esetleg szükségessé váló áttelepítéséről, ha egyes területeken kevésnek bizonyul a föld a helyi igénylők kielégítésére, de a mezőgazdasági lakosság esetleges áttelepítése esetén az áttelepülés költségeit és az új helyen a felszereléssel való ellátás költségeit az állam viseli.

Ez a dekrétum nemcsak azzal vette meg a további fejlődés szocialista jellegének alapjait, hogy a földhasználat jogát a saját erővel megművelt földre korlátozta, és a földhasználat formáját szabaddá tette, hanem egy sor más intézkedéssel is. Például kitért arra, hogy aki valamilyen oknál fogva — legfeljebb két évig — nem tudja megművelni a földjét, annak közmunkával (társadalmi munkával) kell segítséget adni. Továbbá, ha valaki a munkából való kiöregedés vagy rokkantság miatt nem tudja saját maga megművelni a földet, akkor elveszti földhasználati jogát és helyette nyugdíjat kap az államtól.

A munkásellenőrzésről szóló rendelet, amelyet a Munkás és Katona Szovjetek Küldötteinek Össz-szövetségi Központi Végrehajtó Bizottsága bocsátott ki 1917. november 14-én, kötelezővé tette a munkásellenőrzést minden ipari, kereskedelmi, bank-, mezőgazdasági, szállítási, szövetkezeti, termelési egyesülési vállalatnál, amely bér munkásokat foglalkoztat, illetve bér munkát ad ki. A népgazdaság tervszerű szabályozása céljából a munkásellenőrzés kiterjedt a termelésre, a termékek vételére és eladására, a nyersanyag felhasználásra, a vállalat egész pénzügyi tevékenységére. A munkásellenőrzésben részvételi joga volt minden munkás, valamint a tisztviselők és a technikai személyzet képviselőinek a választott

szerveken (az üzemi, gyári bizottságokon, a vezetők tanácsain stb.) keresztül. A vállalati munkásellenőrzési szervek helyi központjaiként Munkásellenőrzési Tanácsok létrehozását írta elő a rendelet; központi szervként pedig — a Munkásellenőrzési Tanács megalakulásáig — Petrográdi Össz-szövetségi Munkásellenőrzési Tanács megalakításáról intézkedett. A munkásellenőrzés felső szervei mellett az utasítás szerint — meg kellett alakítani a szakmai revizorok (technikusok, könyvelők stb.) bizottságait is, amelyek igénybevehetők akár a felső, akár az alsó munkásellenőrzési szervek kezdeményezésére, hogy felülvizsgálják egy-egy vállalat technikai vagy pénzügyi helyzetét.

E rövid, utalásszerű felsorolásból is látszik, hogy a munkásellenőrzés kiterjedt az egész népgazdaságra és lényegében a népgazdaság tervszerű fejlesztését biztosító szervezetként jött létre. A munkásellenőrzésnek a gazdálkodás irányításában betöltött szerepét alapvetően két körülmény határozta meg: egyrészt saját gazdasági jogköre és felelőssége, másrészt a vállalatok tulajdonosához való viszonya. A rendelet jogot adott rá a munkásellenőrzés szerveinek, hogy megvizsgálják a termelés helyzetét, meghatározzák a termelés minimumát és az önköltség színvonalát; felülvizsgálhatták a vállalatok minden üzleti iratát visszamenőleg is, tehát a kereskedelmi titok megszűnt. A munkásellenőrzés szerveinek a vállalatok tulajdonosához való viszonyát alapvetően az szabta meg, hogy a munkásellenőrzés szerveinek határozatai *kötelezőek* voltak a vállalat tulajdonosára, és *csak a munkásellenőrzés felsőbb szervei* változtathatták meg ezeket a határozatokat. A vállalat tulajdonosának csak fellebbezési joga volt — a felsőbb munkásellenőrzési szervekhez; az üzleti iratok rejtegetéséért a tulajdonost bíróság elé lehetett állítani stb. Tehát már a munkásellenőrzés rendszerében mint a legkezdetlegesebb társadalmisítási formában is a proletár befolyás túlsúlya és a tőkés rendelkezési jog nagyfokú korlátozása jellemezte a

népgazdaság irányítását. Ez a forma már a proletár gazdaságvezetés kizárólagossá válásának közeli jövőjét jelezte.

A bankok nacionalizálásáról szóló dekrétum, amelyet a Munkás, Kato- na és Paraszt Szovjetek Küldötteinek Össz-szövetségi Központi Végrehajtó bizottsága bocsátott közre 1917. december 14-én, minden akkor meglévő magánbankot és bankhivatalt kisajátított, egyesült Állami Bank-szervezetbe összpontosított, átvette ezeknek minden aktíváját és passzíváját. Ez az intézkedés a népgazdaság helyes szervezésére, a bankspekuláció határozott megszüntetésére szolgált, felszabadította a banktőke kizsákmányolása alól a munkásokat, a parasztokat és az egész dolgozó lakosságot, létrehozta a dolgozók érdekei szerint működő bankszervezetet; a bankok nacionalizálásakor nem érhet-e sérelem a kis betéttulajdonosok érdekeit. Az egységes bankszervezet létrehozása lehetőséget adott a népgazdaság egységes központi pénzügyi irányítására, s ez a központi népgazdasági irányítás teljessé tételének egyik igen fontos szervezeti feltétele volt.

A *Legfelsőbb Népgazdasági Tanácsról* szóló dekrétum, amelyet a Népbiztosok Tanácsának Össz-szövetségi Központi Végrehajtó Bizottsága bocsátott közre 1917. december 2-án, a népgazdaság és az állami pénzügyek megszervezésére állandó országos gazdasági szervezetet létesített. A dekrétum szerint a Legfelsőbb Népgazdasági Tanács feladata, hogy az ország gazdasági életének szabályozására normákat és terveket dolgozzon ki, összeegyeztesse és egyesítse a központi, valamint a helyi gazdasági vezető testületek és az Össz-szövetségi Munkásellenőrzési Tanács tevékenységét. A népgazdaság valamely szektorának szabályozására alakult minden hivatalt a Legfelsőbb Népgazdasági Tanács alá rendelt, s ez utóbbit felhatalmazta a más szervek által hozott határozatok módosítására.

A Legfelsőbb Népgazdasági Tanács a dekrétumban meghatározott jogköre alapján kisajátíthatott, rekvirál-

hatott, kényszerintézkedéseket hozhatott, és saját hatáskörében szabályozhatta a népgazdaság minden termelési, forgalmi, elosztási és pénzügyi vonatkozású kérdését. A tanács tagjai voltak: a) az Össz-szövetségi Munkásellenőrzési Tanács küldöttei, b) a népbiztosságok képviselői, c) mindazok a szakértők, akiket tanácskozási joggal delegáltak. A dekrétum szerint a Legfelsőbb Népgazdasági Tanács belső szervezeti felépítését a közgyűlés határozza meg. A dekrétum részletesen körvonalazta a tanács működési szabályait, hatáskörét és a többi gazdasági szervekkel való kapcsolatát.

A forradalom első gazdasági intézkedései felszámolták az idejétmúlt társadalmi, gazdasági viszonyokat, amelyek gúzsbakötötték a dolgozó nép alkotó erejét és megteremtették azoknak a politikai, gazdasági és szervezeti feltételeknek jó részét, amelyek szükségesek voltak az új szocialista gazdaság megteremtéséhez.

★

A forradalom első intézkedései lerakták a szovjet gazdaság politikai-gazdasági fundamentumát. Hogy a

szocialista forradalom gazdasági hatásairól képet nyerjünk, érdemes egyebek közt összehasonlítani a főbb termékek termelésének fejlődési ütemét a cári Oroszországban, illetve a Szovjetunióban. A cári Oroszországban a nyersvas-termelés 1900-ban az USA-énál nyolcszor, Németországénál hatszor, Franciaországénál háromszor volt kevesebb, 1913-ban pedig 11-szer, 8-szor, illetőleg 4-szer. Az acéltermelés ugyanezekhez az országokéhoz viszonyítva 1900-ban 7,7-szer, 5,7-szer, 2-szer 1913-ban pedig 11-szer, 7,4-szer, 3,5-szer volt kevesebb. Az olajtermelés fejlődési üteme 1900-ban 1,1-szer, 1913-ban 5,3-szer volt kevesebb, mint az USA-ban.

A fentiekből kitűnik, hogy a cári Oroszország nemcsak nem csökkentette elmaradottságát a fejlett tőkésországoktól, hanem ez még fokozódott is.

Összehasonlításként elegendő, ha a szovjet ipar fejlődési ütemét csak a vezető kapitalista ország, az Egyesült Államok fejlődési ütemével hasonlítjuk össze. Az ütemkülönbségeket a következő táblázat adatai szemléltetik:

Ország	1918—1957	1947—1957	1946	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958 I. n. é.
SZU	+10	+15,9	+20	+23	+16	+11	+12	+13	+12	+11	+10	+11
USA	+ 3,2	+ 4,7	- 7	+15	+ 7	+ 3	+ 8	- 7	+11	+ 3	0	-11

A szovjet ipar fejlődése nemcsak gyors, hanem szakadatlanul, válságmentesen, visszaesés nélkül halad előre. A tények minden kétséget kizáró bizonyító ereje még egyes burzsoá közgazdászokat is beismerésre kényszerít. A Massachusettsi Technológiai Intézet professzora, Wisner az amerikai kongresszus Gazdasági Bizottságának egyik ülésén kénytelen volt elismerni, hogy a Szovjetunió ipara sokkal gyorsabban fejlődik, mint az Egyesült Államoké. „Ha rossz hangulatban vagyok — mondta Wisner professzor — azt gondolom, hogy a Szovjetunió öt év alatt utolér bennünket, minden területen. Ha optimista hangulatban vagyok úgy ér-

zem 10 év is szükséges ehhez.”

A szovjet iparnak ez a gyors fejlődése — szemben a cári Oroszország gazdasági elmaradásának állandó fokozódásával — az alapja annak, hogy az egy főre jutó termelésben az Egyesült Államoktól való elmaradás állandóan csökken, és a Szovjetunió történelmileg nagyon rövid idő alatt eléri fő gazdasági célját, az egy főre jutó termelés tekintetében eléri és túlszárnyalja a legfejlettebb tőkésországokat, köztük az Egyesült Államokat is. A táblázat adataiból kitűnik, hogy a Szovjetunió és az Egyesült Államok között az egy főre jutó termelésben meglévő különbségek hogyan csökkennek:

Megnevezés	1929	1937	1950	1957
Villamos energia	24,0	5,2	5,4	4,3
Szén.....	18,2	4,8	2,7	1,4
Olaj.....	12,7	7,8	8,4	4,3
Nyersvas.....	13,6	3,3	3,7	2,3
Acél.....	15,2	3,7	3,8	2,4
Cement	17,3	4,7	4,5	2,1

Nem egészen harminc év alatt a 12,6–24-szeres különbség 1,4–4,3-szeresre zsugorodott! 1950-től 1957-ig pedig egy sor termék termelésének növekedése nemcsak százalékosan

volt nagyobb a Szovjetunióban, mint az Egyesült Államokban, hanem a növekedés abszolút volumene is. Ezt szemléltetik a következő táblázat adatai:

Termékek	Mérték-egység	A növekedés százalékban		Abszolút növekedés	
		SZU	USA	SZU	USA
Vasérc	millió t	11,3	0,8	6,4	1,2
Nyersvas.....	„	9,9	2,8	2,6	1,8
Acél.....	„	9,3	2,2	3,4	2,1
Szén.....	„	8,5	— 1,2	24,6	— 6,1
Cement	„	16,1	3,7	2,7	1,6
Villamos energia	milliárd kWó	12,5	9,1	15,7	46,7
Olaj.....	millió t	14,6	4,1	8,6	12,5
Gáz	milliárd m ³	18,2	7,8	1,8	17,6
Gyapjúszövet.....	millió m	8,9	— 6,0	18,1	—23,2
Bőrcipő	millió pár	6,5	2,8	16,0	14,7

A Szovjetunió Állami Tervbizottsága Tudományos Kutatóintézetének egyik közleménye (Vö. Kommuniszt. 1958. 9. sz.) pedig már megállapítja, hogy néhány termék (például a nikkel, a króm, az azbeszt, a cukorrépa, a cukor, a gabona, a rizs, a burgonya, a len, a sertés) egy főre jutó termelésében a Szovjetunió túlhaladta az Egyesült Államokat. Ugyanez a közlemény megemlíti, hogy a szovjet gazdaság a közeli években utoléri az Egyesült Államokat a vasérc, a szén, a cement, a gyapjúszövet, a hús, és a tej egy főre jutó termelésében is.

Nemcsak a szovjet ipar ért el ilyen kiemelkedő eredményeket; hatalmasak — különösen a legutóbbi években — a szovjet mezőgazdaság sikerei is. Ezek alapján tűzhet ki a szovjet kormány a mezőgazdaság elé azt a fontos feladatot, hogy a következő években utolérje az Egyesült Álla-

mokat az egy főre jutó hús-, zsír-, és tejtermelésben is.

Ezek a szerény szemelvények is bizonyítják, hogy a Szovjetunió sikeresen teljesíti fő gazdasági feladatát az iparban és a mezőgazdaságban egyaránt. E grandiózus fejlődés során a cári Oroszország gazdasági elmaradottsága a történelmi múltba süllyedt. 1950-ben a nemzeti jövedelem az 1913. évinek 19-szerese, az 1917. évinek pedig 26-szorosa volt, az egy főre jutó nemzeti jövedelem pedig 13, illetve 18-szorosa. Az ipari termelés 1957-ben az 1913. évinek 33-szorosára nőtt. Még inkább látszik a növekedés nagysága, ha figyelembe vesszük, hogy az ipari termelés 1913-tól 1917-ig lényegesen csökkent. Az 1917. évi színvonalhoz képest 1957-ben az ipari termelés 46-szorosa, a termelőeszközök termelése 91-szeres, a közszükségleti cikkek termelése pedig 19-

szeres volt. Az ipari munkások reálbére 1913-tól 1956-ig 4,8-szeresre nőtt, a parasztok reáljövedelme pedig meghatszorosodott. Hogy ezt a

gigászi növekedést a főbb termékek termelésében is szemléltethessük, hasonlítsuk össze az 1956. évi termelést az 1913., illetve az 1917. évivel:

Megnevezés	Össztermelés			Egy főre jutó term.				
	Mértékegység	1956	1956 (1913=1)	1956 (1917=1)	Mértékegység	1913	1956	1956 (1913=1)
Acél	millió t	48,6	11,6	15,7	kg	30	242	68,0
Szén	„	429,2	14,7	13,7	kg	209	2135	10
Olaj	„	83,8	9,1	9,5	kg	66	417	6,3
Villamos energia.....	milliárd kWó	192,0	101,0	73,8	kWó	14	954	68
Cement	millió t	24,9	16,6	24,9	kg	11	124	11
Gyapotszövet	„	5452,0	2,1	3,9	m	20,4*	34,1*	1,7*
Gyapjúsövet	„	267,7	2,6	3,8	—	—	—	—
Lenyszövet.....	„	382,9	3,2	3,9	—	—	—	—
Selyemszövet	„	754,3	16,3	41,9	—	—	—	—
Bőr cipő.....	millió pár	289,8	4,8	5,8	pár	0,4	1,4	3,3
Cukor	ezer t	4354,0	3,2	4,8	kg	9,7	21,7	2,2
Hal.....	„	2850,0	2,7	3,2	—	—	—	—

* Mindenfajta szövet együttesen.

Ehhez a nagyon beszédes táblázat-hoz legfeljebb annyit kell hozzáfűz-nünk, hogy itt csak azok a főbb ter-mékek szerepelnek, amelyeket 1913-ban, illetve 1917-ben is gyártott az akkori Oroszország ipara. Nem szere-pel itt egy sereg olyan termék, amely ma döntő szerepet tölt be a szovjet gazdasági életben, de amelyeket 1913-ban, illetve 1917-ben még nem is gyártott az ipar.

A szovjet gazdaság 41 év alatt világraszóló sikereket ért el az első és a második világháború hatalmas veszteségei ellenére is. Ez a történel-mi út olyan sikerek sorozata volt, amelyek mind a nehézségek leküzdé-séből születtek abban az országban, amely elsőként járta végig az utat a kapitalizmustól a szocializmusig. Bizvást mondhatjuk, hogy a szovjet gazdaság kiállta a történelem kemény próbáját, bebizonyította a szocialista társadalmi, gazdasági rendszernek nemcsak életképességét, hanem le-

győzhetetlen fölényét az önmagát túlélt, hanyatló kapitalizmussal szem-ben.

Napjaink tényei, elsősorban a Szovjetunió vezette szocialista tábor történelmi sikerei, a tőkés világrend-szer halálos válságának újabb jelei állandóan mutatják a Nagy Októberi Szocialista Forradalom korszakos jelentőségét, amelyet az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Párt 1919 márciusában elfogadott programjá-nak első sorai a következőképp össze-geztek:

„Az októberi (1917. október 25, november 7) oroszországi forradalom megvalósította a proletáriátus dikta-túráját, s a proletáriátus — a szegény-parasztság, illetve a félproletáriátus támogatásával — hozzákezdett a kom-munista társadalom alapjainak meg-teremtéséhez... megkezdődött a pro-letár, kommunista világforradalom korszaka.”

Dobos Rózsa

Nagyüzemi alapok és felhalmozás a mezőgazdasági termelészövetkezetekben

A mezőgazdasági kisáruterelés szocialista átalakításának égyetlen helyes útja viszonyaink között az egyéni kis- és középparaszti gazdaságok szövetkezeti egyesítése olyan eszközökkel és olyan módszerekkel, amelyek feltételezik és a gyakorlatban előmozdítják a termelés fokozását, a munkásság és a dolgozó parasztság életviszonyainak jelentős megjavítását. Ilyképpen a mezőgazdaságban, a népgazdaság eme jelentős ágában is felépül a szocializmus, nagyüzemivé válik a termelés. A szövetkezeti szocialista nagyüzem természetéből fakadó elengedhetetlen követelmény, hogy a közös gazdaság termelési alapjai rendszeresen és számottevően, évről évre gyarapodjanak.

Az állam hatékonyan támogatja a termelészövetkezeteket abban, hogy a korszerű nagyüzemi termeléshez feltétlenül szükséges állóalapokat megteremtsék. De ez elsősorban mégis maguknak a szövetkezeteknek, azok tagjainak feladata, mert főképpen az ő érdekeiket szolgálja. A szövetkezeti alapok megőrzéséről, illetve rendszeres növekedéséről szervezetten gondoskodnak. A termelészövetkezetek alapszabálya előírja a szövetkezeti termelési alapok legfontosabbikának, az úgynevezett *fel nem osztható alapnak* a létesítését, illetve növelését. Az MSZMP agrárpolitikájának tézisei a mezőgazdasági termelészövetkezet fontos ismérvének tekintik a szövetkezeti alap növelését.

A fel nem osztható szövetkezeti alap a termelészövetkezeti tagok kollektív tulajdonát képező szövetkezeti vagyonnak bizonyos megkötött része, amelyet a termelésben, a szövetkezeti üzem fejlődésében elfoglalt döntő szerepénél fogva sem felosztani sem csökkenteni nem célszerű és nem is megengedhető. A termelészövetkezeti fel nem osztható alap felosztása egyet jelentene a szövetkezeti közös gazdaság felszámolásával, csökkentése pe-

dig a nagyüzemi jelleg csorbítását, visszafejlesztését okozná, s mindez elkerülhetetlenül a hozamoknak, a termelésnek a csökkenésével járna együtt, következésképp előbb vagy utóbb, de mindenképpen bekövetkezne a szövetkezeti tagok életszínvonalának, jövedelmének hanyatlása is.

A fel nem osztható alap a gyakorlatban összegszerűen általában meg egyezik a szövetkezeti *állóalapok* értékének összegével. Ezért a fel nem osztható alap vizsgálata értelemszerűen összekapcsolódik az állóalapok elemzésével.

A szövetkezeti gazdaságnak vannak a fel nem osztható alapon kívül más közös alapjai is. Ilyenek például a termelési alap (más néven: üzemi alap) és a szociális-kulturális alap. Az előbbi az újratermelésnek, a termelés folyamatosságának biztosítása szempontjából fontos. Az utóbbinak pedig a munkából kiöregedett vagy betegség és egyéb okok miatt átmenetileg munkaképtelenné vált tagok segélyezésében van nagyon fontos szerepe.

A fel nem osztható alap társadalmi természetét a szocialista szövetkezeti nagyüzemi gazdálkodás határozza meg. Ilyen alapokkal népgazdaságunk más üzemei — a kisipari szövetkezetek kivételével — nem rendelkeznek. Állami gazdaságainkban az állóeszközök és az összes vagyontárgyak össznépi tulajdont képeznek, velük az igazgató és az ott dolgozó munkások nem úgy rendelkeznek (például eladás tekintetében), mint a szövetkezeti tagság a fel nem osztható alappal. Az egyéni gazdaságokban a szövetkezeti fel nem osztható alaphoz hasonlóról hazánkban beszélni sem lehet, mert ott az állóeszközök kisüzemű természetűek, és egy vagy egynéhány személy (a család) tulajdonát képezik.

A fel nem osztható szövetkezeti alap forrásai

A fel nem osztható alap keletkezése, eredetének több ágú forrása is a szövetkezeti jelleggel kapcsolatos. A dolgozó paraszt a szövetkezetbe való belépésekor kötelezettséget vállal, hogy az alapszabályban meghatározott feltételek között átadja mindazon termelőeszközeit, amelyekre a szövetkezetnek szüksége van — kivéve a háztáji gazdaságban megtartható részt. Ily módon a tagok rendszerint már belépésük alkalmával vagy új szövetkezet alakításakor saját gazdasági erejükből komoly erőfeszítést tesznek a nagyüzemi állóeszközök megteremtésére.

Az alapszabály előírásai szerint a szövetkezeti tagok által bevitt termelőeszközök értékének egy részét (20—35 százalékát) ellenszolgáltatás nélkül a fel nem osztható alaphoz csatolják, más részét a szövetkezeti tagok kollektívája mint a közös gazdaság kollektív tulajdonosa megvásárolja, s ellenértékének egy részét belépéskor kifizeti (ha nincs hozzá megfelelő gazdasági alapja, akkor az állam erre a célra hitelt ad), másik részét pedig a jövedelemből több — jelenleg négy évi egyenlő — részletben törleszti. (Ez idő szerint egy összegben fizetendő a tenyészállatok ellenértéke, de ha a szövetkezet anyagi ereje megengedi, akkor egyszerre fizethető ki más bevitt állatok vagy felszerelések ellenértéke is.) Ez a fizetési kötelezettség (ha átmenetileg is, de mindenképpen) csökkenti a régi tagság, különösen a volt agrárproletár-tagok jövedelmét.

Sajnos a korábbi években a tagok szinte kivétel nélkül, minden esetben a gyengébb termelőképességű állatokat adták be a közösbe. Gyakran előfordult az is, hogy a kis- és középparasztok, mielőtt a szövetkezetbe léptek volna, állataikat értékesítették, s vagy egyáltalában nem, vagy pedig egészen gyenge teljesítőképességű állatot vittek be, amelyet e célból vásároltak. Ma már ilyen durva hibák nem tapasztalhatók, s ebben része van természetesen a mezőgaz-

dasági termelés fejlesztését előmozdító gazdaságpolitikának is, de főképp annak, hogy napjainkban a dolgozó parasztok valóban önkéntesen határozzák el a szövetkezetbe való belépésüket.

A tagok által bevitt termelőeszközökért járó térítés mostani rendszerre sok problémát vet föl. Mivel a termelőszövetkezetek eddig rendszerint állami hiteltől elégítették ki a tagok ilyen természetű követeléseit, ez igen nagy anyagi terheket rótt a népgazdaságra is. Különösen, ha meggondoljuk, hogy itt lényegében népgazdasági méretekben nem beruházásokról, állóeszköz-bővítésről van szó, hanem csupán a már meglévő termelőeszköz kerül át magánparaszti tulajdonból szövetkezeti tulajdonba. A bevitt termelőeszközökért járó térítés mai formája nagyon zavarja a szövetkezeti életet is, súrlódást okoz a szövetkezeti vezetés és a szövetkezeti tagság között, valamint az egykori szegényparaszt- és középparaszttagok között. A gyakorlati tapasztalatok és elvi megfontolások is — szerintem — amellet szólnak, hogy behatóan megvizsgáljuk a bevitt termelőeszközökért járó térítés mostani módját.*

A fel nem osztható alap megteremtésében a tagok belépéskori anyagi hozzájárulásán kívül nagyon jelentős az állami támogatás is. Az állami támogatás kétféle lehet: egyrészt

* 1957 elején több termelőszövetkezet — amint erről a Termelőszövetkezeti Tanácshoz írt levelében beszámolt — megkísérelte a bevitt eszközökért járó térítés mostani formája helyett a szövetkezeti részjegy rendszerének bevezetését. A belépő tagok a bevitt termelőeszközökért készpénz helyett szövetkezeti részjegyeket kaptak. Előfordult, hogy a felosztható szövetkezeti jövedelem egy részét — a földjáraadóhoz hasonlóan — a tagok részjegyeik értékének arányában kapták meg. Felvetődött az is, hogy a föld nélkül belépő szövetkezeti tagokat meghatározott értékű részjegy kiváltására lehetne kötelezni. Ebben az esetben a részjegyváltást a belépő személyeknek nyújtott állami hitellel kellene előmozdítani, nehogy a részjegyváltási kötelezettség a szegényparasztok szövetkezetbe való belépését akadályozza. A kínai szövetkezeti gyakorlat is ismeri a részjegy-rendszert. Itt mindenki a bevitt föld nagyságának megfelelő értékű részjegyet kap. (Részjegyeket köteles váltani a föld nélkül belépő is.) A kínai szövetkezetekben a részjegyek után nem osztanak jövedelmet, a részjegy személyi tulajdon, örökölhető és a tagok kilépésekor kifizetendő.

ingyenes, ilyen nálunk az úgynevezett földalapi juttatás; másrészt különböző hitelek folyósítása, természetbeni kölcsönök, különböző állat-

törzsek juttatása stb., amelyek értékét a törlesztés előrehaladásának megfelelően a fel nem osztható alaphoz csatolják.

A fel nem osztható szövetkezeti alap nagysága és a földalapi juttatás százalékos aránya Komárom megyében

Év	A fel nem osztható szövetkezeti alap értéke (Ft)	A földalapi juttatás értéke (Ft)	A földalapi juttatás százalékos aránya	Index : 1954 = 100	
				Fel nem osztható szöv. alap	A földalapi juttatás értéke
1954	16 879 000	6 923 000	41,00	100	100
1955	21 904 000	7 611 000	34,4	130	109
1956	19 887 000	5 530 000	27,7	118	79
1957	24 790 000	5 631 000	22,7	147	81

(A Megyei Tanácsnál gyűjtött adatok alapján)

Mint a táblázatból látható, a fel nem osztható alapon belül évről évre csökken az ingyenes állami juttatás (földalap) értékének százalékos aránya. Ez egyrészt abból adódik, hogy az új szövetkezetek számára már nincs mód ilyen eszközök juttatására, másrészt pedig a termelőszövetkezetek saját gazdasági erejükből is évről évre növelik a fel nem osztható szövetkezeti alapot.

Az adatok is arra utalnak, hogy a mezőgazdaság szocialista átalakításához mind az állam, mind a tagok anyagi hozzájárulása szükséges. A nagyüzem kialakításával járó beruházásokat nem képes a parasztság azonnal és egyedül, saját erőből megvalósítani. De az állam sem viselheti egyedül ezeket a terheket anélkül, hogy ne kerülne szembe a munkásosztály érdekeivel. Az állam anyagi hozzájárulása a jövőben nem képzelhető el teljesen olyan formában, mint a korábbi években. Ma már a volt tőkés nagybirtokok által hasznosított nagyüzemi épületeket kivétel nélkül vagy termelőszövetkezetek, vagy állami gazdaságok, vállalatok hasznosítják. Az állam támogatása tehát a jövőben az új, korszerű építkezésekhez és termelési eszközök vásárlásához kedvező feltételű hitelek nyújtásában, a termelőszövetkezeteknek

előnyös ár- és gazdaságpolitikában nyilvánulhat meg.

A termelőszövetkezetek saját jövedelmük egy részét évről évre állóalapjaik növelésére fordítják. A magyar Nemzeti Bank zárszámadási jelentése szerint az állóeszköz és a fel nem osztható szövetkezeti alap nagysága, valamint az állóeszközök források szerinti összetétele 1955 és 1957 között a következő oldalon levő 1. sz. táblázat szerint alakult.

(A fel nem osztható szövetkezeti alap 1957. évi 1133 millió forintos összegéből 314 millió forint a földalapi juttatás értéke, amely a még ki nem egyenlített hitelekhez hasonlóan, nem tekinthető a termelőszövetkezetek saját erőből történt állóeszköz-növelésének.)

Az állóeszközök forrásait tekintve kedvező, hogy a szövetkezeti alap aránya 39,8%-ról 41,8%-ra növekedett, a hitelállományé pedig 58,2%-ról 55,6%-ra csökkent. A fel nem osztható alap 1957. évi növekedésében benne foglaltatik 12 millió forint vissza nem térítendő állami támogatás folyósítása és 20 millió forint beruházási hitel elengedése a nem megfelelően kivitelezett vagy felsőbb szervek beavatkozása folytán helytelenül készült épületek miatt. Ezenkívül az értékelési különbségek,

Megjegyzés	1955	1956	1957	1955	1956	1957
	millió forintban			100 kh szántóra jut 1000 Ft-ban		
Állóeszközök	3091,8	2102,4	2711,4	231,5	237,7	314,0
Az állóeszközök idegen forrásból eredő része	1885,8	1266,8	1578,4	141,2	143,2	182,8
Fel nem osztható szövet- kezeti alap	1208,2	837,6	1133,2	90,3	94,5	131,2
Beruházási hitel	} az álló- eszközök százalé- kában	57,5	58,2	55,6	—	—
Szövetke- zeti alap		39,1	39,8	41,8	—	—

(A Magyar Nemzeti Bank adataiból.)

a termelőeszköz-árak emelkedése és a kilépő tagokra jutó hiteltartozások elkülönítése is számottevően növelte a fel nem osztható alapot, illetőleg annak arányát. A fel nem osztható alap növekedésének tehát csak egy részét — bár minden korábbi évinél nagyobb részét — képezi a termelőszövetkezetek saját erőből való hozzájárulása. Az egységnyi területre jutó állóeszköz értéknövekedésének jelentős része nemcsak az áremelkedés és az értékelési differenciák miatt nem jelent új beruházást, hanem

azért sem, mert több mint 200 millió forint értékű állóeszközt a feloszlott termelőszövetkezetektől vettek át a megmaradt szövetkezetek, s ennek értéke szintén a fel nem osztható alapot növelte.

A szövetkezeti állóalapok megoszlása

Az állóeszköz-állomány főbb állóeszköz-fajták szerinti százalékos megoszlásáról a következő táblázat adatai tájékoztatnak:

Megnevezés	1955		1956				1957			
	Meg- oszlási %	100 kh szán- tóra Ft	Meg- oszlási %	Index 1955= 100	100 kh szántó- ra Ft	Index 1955= 100	Meg- oszlási %	Index 1955= 100	100 kh szántó- ra Ft	Index 1955= 100
Épületek	41,1	95 100	44,5	108,2	105 500	112,0	46,4	113,1	145 600	151,0
Gépek és fel- szerelések ...	15,6	36 100	16,1	103,2	38 200	105,7	18,5	118,5	58 100	160,8
Igás-, tenyész- és növen- dék állatok	28,5	66 100	22,4	78,5	53 200	80,4	20,0	70,2	62 600	94,5
Egyéb	14,8	34 200	17,0	114,8	40 500	118,4	15,1	102,0	47 700	139,4
	100,0	231 590	100,0	—	237 700	102,6	100,0	—	314 000	135,6

(A Magyar Nemzeti Bank 1957. évi adataiból.)

Köztudomású, hogy a szövetkezeti nagyüzem megszervezésének, kialakításának időszakában az állóeszköz-állomány növekedésével egyidejűleg növekednie kell az épületek arányának is — a tábla adatai is erről ta-

núskodnak. De világosan mutatják a számok azt is, hogy az állatállomány nem fejlődött. A 100 kh szántóra jutó épületérték 1955-ről 1956-ra 11,2%-kal, 1957-re pedig 51%-kal növekedett, az állatállomány pedig

az 1955. évinél 1956-ban 19,6⁰/₀-kal, s még 1957-ben is 5,5⁰/₀-kal kevesebb volt.

A táblázat adataiból kiolvasható az az egészséges törekvés, hogy a termelőszövetkezetek igyekeztek növelni az állóeszköz-állományon belül a gépek és felszerelések értékét. Míg 1956-ban a termelőszövetkezetek összesen mintegy 260 darab traktorral rendelkeztek (ezek többsége csak álló munkára volt képes), addig 1957. október 31-én már 1149 darab traktor volt a szövetkezetek tulajdonában (ezek közül 769 db univerzális) egy év alatt tehát mintegy 900 db traktort vásároltak. A gépek száma 1958. március 31-ig további 28 darabbal gyarapodott.

A termelési színvonal és az állóalapot összefüggése

Elméletileg kézenfekvő és a gyakorlatban is igazolt, hogy azok a termelőszövetkezeti gazdaságok termelnek egységnyi területen többet, amelyekben az egységnyi területre nagyobb állóeszköz-állomány jut.

A bővített újratermelés feltételeinek alakulására utal egyrészt a termelőszövetkezetek területegységre jutó állóeszköz-állományának nagy-

sága, másrészt az állóeszközök összetétele. Az előbbire a soronkövetkező táblázat tartalmaz adatokat.*

Egy kh szántóra jutó állóeszköz-állomány a termelőszövetkezetekben

É v	Ft	Index: 1950 = 100
1950	570	100
1951	852	147
1952	1603	281
1953	1515	202
1954	2037	357
1955	2315	406
1956	2378	417
1957	3140	550

A termelőszövetkezetek termelési színvonala és az állóeszköz-állomány nagysága között világos, számokkal is érzékeltethető összefüggés van. A MNB vizsgálata szerint a területegységre jutó nagyobb állóeszköz-állománnyal együtt jár a nagyobb termelési érték, valamint a munkaegységek nagyobb mennyisége és magasabb értéke is. Ezt szemlélteti a MNB által helyszínen megvizsgált 235 termelőszövetkezetre vonatkozó táblázat (1957. évi adatok):

1 kh szántóra jutó állóeszköz			1 kh szántóra jutó termelési érték (Ft)	1 kh szántóra jutó munkaegység	Egy munkaegység értéke (Ft)	1 kh szántóra jutó tiszta vagyoni érték (Ft)
Forint	Átlag	A tsz-ek száma				
1000—2000	1769	26	3804	36	36	1738
2000—3000	2509	62	4489	48	35	1796
3000—4000	3438	74	4649	48	38	2338
4000—5000	4314	33	5858	56	42	3312
5000—6000	5607	16	7397	60	45	3642
6000 felett	7893	24	7173	65	39	4541

Az 1 kh szántóra jutó állóeszköz-állomány növekedése minden esetben együtt jár a termelési érték növekedésével.

A következő táblázat adatai szintén szoros összefüggést tárnak fel egyrészt az állóeszközök mennyisége, másrészt a termelési érték nagysága között.

* Meg kell jegyezni, hogy ezek az adatok nem mutatják teljesen az állóeszköz-állomány reális értékét. Az állóalapot egy része — mint már utaltam rá — az ún. földalapi juttatásból származik, amelynek értékelése irreálisan alacsony volt. A termelőszövetkezetekben nincs amortizáció, le-

írás, vagyis a mérlegekben szereplő adatok bruttó állóeszköz-állományra vonatkoznak. Ennek ellenére a fenti adatok a valóságosnál kevesebbet mutatnak. (A MNB 235 termelőszövetkezetben végzett vizsgálata szerint az állóeszközök tényleges értéke 18—20%-kal nagyobb a zárszámadásban szereplő adatoknál.)

**A termelőszövetkezetek 1955. évi egységnyi területre jutó állóeszköz-
állománya, fel nem osztható alapja és termelési értéke**

A tsz-ek csoportja	A tsz-ek száma	1 kh-ra jutó állóeszköz-állomány (Ft)	1 kh-ra jutó fel nem osztható alap (Ft)	1 kh-ra jutó bruttó termelési érték (Ft)
Kiváló	255	3477	1625	7455,1
Jó	879	2406	1027	6165,9
Közepes	991	1901	764	5339,6
Gyenge	917	1589	526	4620,6
Rossz.....	219	1142	356	3626,1

(A Földművelésügyi Minisztérium 1955. évi jelentéséből gyűjtött adatok alapján számítva.)

E globális adatokból kiolvasható — az állóeszközök és a termelési érték közti összefüggésre következtethetünk a két fő termelési ág alakulásának vizsgálatából is. Az állóeszközök megoszlását ismertető táblázatból láthattuk, hogy a legnagyobb arányban növekedett a gépek és felszerelések, s legkevésbé az ígás-, tenyész- és növendékállatok csoportja. Kétségtelen, hogy a növénytermesztéssel kapcsolatos állóeszközök nagyobb arányú növelése kedvezőbben

befolyásolhatta a növénytermesztés termelési értékének alakulását, s az állattenyésztéssel összefüggő állóeszközök csökkenésének bizonyosan része volt az állattenyésztésből származó termelési érték csökkenésében. (Ez a következtetés akkor is helyes, ha számolunk a két termelési ág egymásközi szoros kapcsolatával is.)

A termelőszövetkezeti gazdaságokban a 100 kh-ra jutó termelési érték — 1954. évi változatlan áron számolva — a következőképpen alakult:

Megnevezés	1954	1955	1956	Index : 1954=100	
				1955	1956
Növénytermesztés	155 400	201 700	166 223	129,8	106,9
Állattenyésztés	64 400	73 700	50 003	114,6	77,8
Összes termelési érték	220 500	276 442	217 047	125,4	98,5

A termelőszövetkezeti gazdaságok 1955-ben a 9 fő növényből* — a tavaszi árpa kivételével — az egyéni parasztkénál, valamint az országos átlagnál nagyobb hozamokat értek el, 1957-ben pedig a kukorica kivételével minden fő növényből nagyobb átlagtermést takarítottak be. A termésátlagok növekedésében jelentős szerepe volt a növénytermesztéssel kapcsolatos állóeszközök növekedésének. Korántsem ilyen kedvező az állattenyésztés színvonala. A termelőszövetkezeti gazdaságokban, különösen az ellenforradalom utáni időkben, nagyon kedvezőtlenül alakult az ál-

latállomány, és még napjainkban is sok a tennivaló. Az 1957. év folyamán a zárszámadásig, valamint 1958 első felében, volt ugyan további lényeges javulás, de ez még nem pótolhatta a már több éves elmaradást.

Az 1958 első félévi adatok szerint a termelőszövetkezeti állatsűrűség — a háztáji állományt is számítva — mintegy 30 százalékkal kisebb, mint az egyéni gazdaságok országos átlaga. (A termelőszövetkezetekben a közös és a háztáji föld együttes területének minden 100 katasztrális hold szántójára csak 25,3 számosállat jut, az egyéni gazdaságokban pedig 33.)

Az állóeszközök szövetkezeti tulajdonban levő részének értéke — mint említettem — megegyezik a fel-

* Búza, rozs, őszi és tavaszi árpa, zab, kukorica, burgonya, napraforgó, cukorrépa.

nem osztható szövetkezeti alap értékével. Ezért, ha a szövetkezeti állóeszköz-állományból levonjuk a beruházási hitel állományát, megkapjuk a szövetkezet saját tulajdonában levő állóeszközök értékét, ami összességében megfelel a fel nem osztható szövetkezeti alapnak. Természetes, hogy a fel nem osztható alap és a termelési érték között lényegében ugyanaz az összefüggés tapasztalható, mint az állóeszköz-állomány és a termelési érték között. Ezt is igazolják az előző oldal első táblázatának adatai.

A szövetkezeti állóeszközök és a fel nem osztható szövetkezeti alap alakulásának már idézett 1957. évi adatai a termelőeszközök korábinál nagyobb fokú koncentrációjáról, a szövetkezetek nagyüzemi alapjainak erősödéséről és a szövetkezeti forrásoknak a termelés bővítésére való fokozottabb felhasználásáról tanúskodnak. 1957-ben a szövetkezeti állóeszközök s a fel nem osztható alap növekedésével együtt a termelési érték, a szövetkezeti termelés volumene is növekedett.

A szövetkezeti alap és a jövedelemrészesezés* kapcsolata

A termelőszövetkezeti tagokat nemcsak az érdekli, hogy a fel nem osztható alap alakulása hogyan hat a termelés színvonalára, hanem elsősorban és közvetlenül az, hogy a szövetkezeti alap növelése mennyiben befolyásolja személyes fogyasztását, illetve jövedelemrészesezését.

A munkaegység-jövedelem növelésének természetes alapja a termelési

* A mindennapi életben és a különféle publikációkban is eléggé elterjedt a szövetkezeti tagok jövedelmének az egy munkaegységre jutó részesezés nagyságával való mérés. Véleményem szerint ez korántsem fejezi ki helyesen a szövetkezeti tagok jövedelmét. Az 1 munkaegységre jutó jövedelem nagyságán kívül a tagok által teljesített munkanapok, munkaegységek száma is nagyon lényeges, tehát az, hogy a szövetkezeti gazdaság mekkora foglalkoztatottságot, hány napi munkaalkalmat ad évente tagjainak.

A szövetkezeti tagok szempontjából sem pusztán az 1 munkaegységre jutó jövedelem nagysága, hanem sokkal inkább a gazdasági évben elért, illetve elérhető jövedelem részesezés nagyságát nemcsak az 1 munkaegységre jutó értéken keresztül, hanem elsősorban az 1 tagra jutó munkaegység-jövedelem nagyságával mérem.

érték gyarapodása. Természetesen a munkaegység-jövedelem nagysága függ a termelési értéknek amortizációra és nettó termelésre való megoszlásától is, valamint a nettó termelésnek üzemi felhalmozásra és öszenépi, állami szükségletek kielégítésére levont részétől is. A következő táblázat az 1 kh szántóterületre jutó teljes termelési érték eloszlását mutatja meg az 1957. évi tervkalkuláció alapján.

Megnevezés	Forint	%
Teljes termelési érték	4000	100,00
Üzemi ráfordítás	2144	53,27
Nettó termelési érték	1856	46,73
Kamatteher.....	20	0,53
Adóteher	214	5,30
Felhalmozás, saját beruházási készlet növelése ...	38	0,95
A munkaegység-részesezés összértéke	1644	40,25
Hiány	— 60	—0,30

(A Magyar Nemzeti Bank adatai 1957.)

Az 1957. évi zárszámadás adatai alapján az egy tagra jutó saját erőből történő felhalmozás mintegy 3800—4000 Ft (1955-ben mintegy 1600—1800 Ft), a termelőszövetkezetek saját felhalmozása (álló- és forgóeszköz) összesen mintegy 450—480 millió Ft volt. Ezenkívül földadó címén 119 millió, jövedelmi adó, biztosítás és illeték címén 150 millió, közép- és hosszúlejáratú hitel visszafizetése címén 25 millió, összesen 294 millió Ft-tal járultak hozzá a népgazdasági akkumulációhoz, azaz egy kh szántóra vetítve 343, és egy tagra számítva mintegy 2400 Ft-tal.

A termelőszövetkezetek 1957. évi bruttó jövedelmének felhasználása a következő:

Megnevezés	Millió Ft	%
Saját üzemi felhasználás ...	450,0	21,0
Személyes jövedelem	1396,5	65,2
Központi felhalmozás	294,0	13,8
Összesen	2140,5	100,0

A bruttó jövedelemnek az üzemi ráfordítások és az állami felhalmozásra jutó összeg levonása után fennmaradó része a szövetkezet üzemi *tiszta jövedelme*. A továbbiakban már csak ennek alakulását, illetve megoszlását vizsgáljuk.

Az üzemi tiszta jövedelem egyik része a szövetkezeti vagyon (lényegében a fel nem osztható szövetkezeti alap) növelésére fordítódik, a másik része pedig a szövetkezeti tagok személyes fogyasztására szolgál, tehát lényegében munkaegység-részesedéseket képezi. A tiszta jövedelem előbbi része a szövetkezeti alapok bővítését, a szövetkezeti felhalmozást szolgálja és akkumulációs alapnak tekinthető. Az üzemi tiszta jövedelem másik része pedig a szövetkezeti üzem szempontjából fogyasztási alapnak minősíthető.

Tehát a fel nem osztható szövetkezeti alap és a tagok jövedelme közötti összefüggések vizsgálata valójában a szövetkezeti gazdaság felhalmozási és fogyasztási alapjának kapcsolatát öleli fel. (A pontosság kedvéért meg kell itt is említenünk, hogy a szövetkezeti gazdaságban nem tartanak nyilván amortizációs alapot, és ezért a fel nem osztható alap egész növekedését akkumulációs alapnak tekintik, holott annak valójában csak egy része szolgálja az állóeszközök gyarapítását, a termelés bővítését.)

A fel nem osztható alap és a szövetkezeti tagok jövedelme (továbbiakban: személyes jövedelem) között, más szóval a felhalmozási alap és a fogyasztási alap között statikusan és dinamikusan vizsgálható összefüggések vannak.

Statikus szemléletben egy adott időpontot vizsgálva, nyilvánvaló, hogy a két alap mindegyike csakis a másik rovására növelhető. Egy gazdasági év végén arról kell dönteni, hogy az x mennyiségű üzemi tiszta jövedelmet milyen arányban osszák meg a fel nem osztható alap és a személyes jövedelmek között.

Dinamikusan szemlélve, a fel nem osztható alap és a személyes jövedelem kapcsolata, a felhalmozási alap és a fogyasztási alap összefüggése

már bonyolultabb. A felhalmozás, a termelés bővítésére fordított eszközök a szocialista gazdaságban végső fokon a fogyasztást, a dolgozók személyes jövedelmének gyarapítását célozzák. A felhalmozás igazi értelme, indokoltsága és szerepe a szövetkezetekben a személyes jövedelem gyarapításában gyökeredzik. Más oldalról a személyes jövedelem növekedését, a fogyasztás gyarapodását nem is lehet másképpen megalapozni, mint a termelés bővítése útján. A termelés bővítése pedig alapjában véve egyértelmű a beruházásokkal, a fel nem osztható alap növelésével.

Az üzemi tiszta jövedelem felhalmozásra és fogyasztásra való megosztását tehát tervszerűen mind a szocialista szövetkezeti követelményekkel, mind pedig a nagyüzemű igényekkel számolva kell megszabni. Ha a gazdaság bővítésére a szükségesnél kevesebbet fordítanak, a fogyasztás ideiglenesen lehet nagy, de felhalmozás hiányában néhány év múlva nem lesz miből gyarapítani a jövedelmet. De az is káros, ha nem gondolnak a szövetkezeti tagok jogos személyi szükségleteivel, túlzottan megszorítják a fogyasztási alapot, olyan kevés jövedelmet adnak — a felhalmozás javára — a szövetkezeti tagoknak, amely már csökkenti a termelésben való érdekeltységüket és elhomályosítja a szövetkezet igazi gazdasági értelmét.

A fel nem osztható alap és a munkaegység-jövedelem nagyságát mutatja a következő oldalon levő 1. sz. táblázat.

Az adatokból látható, hogy rendszerint azokban a szövetkezetekben nagy a munkaegység-részesedés, ahol gazdag a fel nem osztható szövetkezeti alap is. A fel nem osztható alap és a részesedés alakulása közti összefüggést szemléltetik a 2. sz. tábl. adatai is.

Tehát 1955 és 1957 között a fel nem osztható alap minden 100 Ft-os növekedése a részesedési alap 32 forintnyi növekedését eredményezte.

Hasonló összefüggésre találunk, ha az adatokat a tagok számához viszonyítjuk. (3. sz. tábl.)

1. sz. táblázat

Megnevezés	1955		1956				1957			
	Fel nem osztható alap Ft	Részese-dés Ft	Fel nem osztható alap		Részese-dés		Fel nem osztható alap		Részese-dés	
			Ft	Index 1955=100	Ft	Index 1955=100	Ft	Index 1955=100	Ft	Index 1955=100
1 kh szántóra ...	903,0	1450	945	104,5	1636	112,8	1312	145,3	1584	109,2
1 tagra	5779,0	9256	5841	100,6	9492	102,5	9315	161,2	11 250	121,5
1 munkaegységre	22,3	31,9	18,6	83,4	33,3	104,4	31,1	139,4	38	119,1

2. sz. táblázat

A 100 kh szántóterületre jutó fel nem osztható szövetkezeti alap és a részesedési alap a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben (országos adatok)

Év	Fel nem osztható alap (Ft)	Index	Részese-dési alap Ft	Index
1955	90 300	100,0	145 000	100,0
1957	131 200	145,2	158 400	109,2

(A Magyar Nemzeti Bank adatai alapján)

3. sz. táblázat

Év	Egy tagra jutó fel nem osztható alap		Egy tagra jutó részesedési alap	
	Ft	Index	Ft	Index
1955	5779	100	9 256	100,0
1957	9315	161	11 250	121,5

Az egy tagra jutó fel nem osztható alap minden 100 Ft-os növekedése a részesedési alap 56 Ft-os növekedésével párosult.

Vizsgáljuk meg a Minisztertanács vándorzászlaiért és pénzjutalmiért folyó versenyben az 1957. évi eredményeivel kitűnt termelőszövetkezetekben is a fel nem osztható alap és a részesedés adatait. Az ország legjobb 14 termelőszövetkezeti gazdaságának átlagában a fel nem osztható alap minden szántóegységre jutó 100 Ft-os növekedése az egy munkaegységre jutó részesedésnek 1,90 Ft-os emelkedésével járt együtt.

Országosan az 1 kh szövetkezeti szántóra jutó fel nem osztható alap növekedése 1957-ben 367 Ft, az egy munkaegységre jutó részesedés növekedése 4,70 Ft volt, ugyanakkor a 14 legjobb termelőszövetkezeti gazdaságban az egy szántóegységre jutó fel

nem osztható szövetkezeti alap 463,80 Ft-tal, az egy munkaegységre jutó részesedés pedig 8,74 Ft-tal gyarapodott.

A fogyasztási és a felhalmozási alap aránya, az üzemi tiszta jövedelem e két alap közötti megoszlása igen sok üzemgazdasági és közzgazdasági tényezőtől függ: egyebek között attól, hogy viszonylag kialakult, még kialakuló félben levő vagy a megindulás kezdetén tartó nagy gazdaságról van-e szó. A fogyasztási alap és a felhalmozási alap aránya jórészt összekapcsolódik a szövetkezeti üzem termelési profiljával, termelési irányával, a belterjesség fokával és árutermelési színvonalával is.

★

A szövetkezetek nagyüzemi jellegének és termelési fölényének egyik pótolhatatlan feltétele az állóeszkö-

zők, valamint a fel nem osztható alap megfelelő színvonala. Jelenleg csupán kiváló szövetkezeteinkben érjük el az állóeszközöknek a korszerű nagyüzemben okvetlenül megkívánt színvonalát. Állami gazdaságainkban jelenleg az 1 kh-ra jutó állóeszközök értéke mintegy 8000 Ft. Szövetkezeteinkben — a legjobbaktól eltekintve — még igen nagy ettől az elmaradás. Az átlagos szövetkezetekben 1957-ben egy kh-ra 2323 forintnyi állóeszköz jutott.

Az állóeszközök bővítése és a fel nem osztható alap növelése szempontjából nagyon fontos a szövetkezeti tagok anyagi érdekeltsége. Eddig a szövetkezeti tagoknak az üzemi felhalmozásban való érdekeltségét nem sikerült eléggé közvetlenné tenni és jól tudatosítani. Pedig a fel nem oszt-

ható alap növekedésének és a részese-
sedés növekedésének mennyiségi kapcsolata világosan mutatja a szövetkezeti felhalmozás és a személyes fogyasztás összefüggéseit, kétoldalú, tervszerű egybehangelésének szükségességét.

A fel nem osztható szövetkezeti alap helyes összetételének kialakítása gondos elemzést és sokoldalú üzemgazdasági, közgazdasági mérlegelést kíván. Ebből a szempontból különösen figyelemre méltó a szövetkezeti tulajdonú gépesszközök nagyságának és hányadának vizsgálata, mégpedig differenciáltan, egyrészt a kialakult, viszonylag nagy területű, másrészt a kis területű, üzemileg fejletlen termelőszövetkezeti gazdaságok vonatkozásában.

Zoványi István

Raktárhelyzetünk megjavítása

Soronlevő feladataink egyike az ország raktározási helyzetének megjavítása. Terményeket, nyersanyagokat, félgyártmányokat, készárukat a népgazdaság minden területén tárolni kell. Ennek ellenére a szakszerű tárolás kérdésének megoldatlansága, a raktárférőhelyek hiánya egyre szembetűnőbb. A jelenlegi helyzet folyton növekvő romlási veszteségeket, szállítási és anyagmozgatási többletköltségeket okoz a termelésben és az áruforgalomban egyaránt.

A raktározási helyzet kedvezőtlen alakulását előidéző okok közül elsősorban a tőkés Magyarországról e téren is ráánkmaradt káros örökséget, a korszerűtlen, elavult raktározási berendezéseket, továbbá a második világháború pusztításait említhetjük. A tőkés Magyarországon a tulajdonképpen raktározás a nagybirtokok magtárain kívül főleg bértárolás formájában, a közraktárakban és a vasúti raktárakban bonyolódott le. A közraktárak körülbelül 40 000 vagon áru elhelyezésére szolgáltak. Ennek a kapacitásnak mint-

egy egyharmada a háború következtében elpusztult. A második világháború során csak Budapesten körülbelül 7000 vagonnyi áru elhelyezésére szolgáló közraktári férőhely és 7200 vagon befogadóképességű vasúti tárolótér semmisült meg.

Népgazdaságunk jelenleg a felszabadulás előttinél jóval nagyobb készletekkel dolgozik a termelésben és a forgalomban egyaránt. Ehhez arányosan megnövelt tárolókapacitásra lenne szükségünk.

Bár a felszabadulás után jelentősen bővítettük az ország raktárférőhelyeit, ez nem elegendő az erősen megnövekedett szükséglet kielégítésére. Gátló körülmény az is, hogy sok esetben a meglévő raktárakat sem használjuk ki gazdaságosan. A raktárak túlnyomó részét kézi erővel üzemeltetik, de a gépesített kisebbik rész műszaki berendezése is kopott és korszerűtlen.

Fokozta a raktárhiányt az ipari és a mezőgazdasági termelésben, valamint az áruforgalomban alkalmazott hibás beruházási politika, amely a

raktárak létesítését gyakran csaknem teljesen elhanyagolta. Egyes ipari üzemekben az ötéves terv időszakában a termelés volumene 100–150 százalékkal is növekedett, viszont a

raktárkapacitás csupán 5–10 százalékkal, sőt sok esetben még annyival sem. A kereskedelmi forgalom 80–100%-kal nőtt, ugyanakkor a tárolóhelyek csak 30–40%-kal bővültek.

Az országos raktárkapacitás megoszlása 1950-ben és 1957-ben

Megoszlás	Vagonbefogadó képesség*		Az összkapacitás százalékában	
	1950	1957	1950	1957
Ipar	173 040	258 400	30,9	38,7
Áruforgalom (Begyűjtési, Belkeresk., Külkeresk. Min., SZÖVOSZ).....	272 160	281 250	48,6	42,0
Mezőgazdaság	71 120	89 400	12,7	13,0
Közlekedés.....	40 320	40 320	7,2	6,0
Egyéb	3 360	2 000	0,6	0,3
Összesen :	560 000	671 370	100,0	100,0

* Körülbelüli adatok.

A felszabadulás utáni első években a raktározás területén is a háborús károkat kellett helyreállítani. A tervgazdálkodás fejlődése hamarosan szükségessé tette az országos tárolási helyzet felmérését. Az 1950-ben készült egyszeri raktárösszeírás szerint a raktárak 83 százalékában teljesen kézi erővel, 15,8 százalékában részben gépesített erővel végzik az árumozgatást, s csak a raktárak 1,2 százaléka teljesen gépesített.

Népgazdaságunk 1951-től 1957-ig körülbelül 740 millió forintot fordított raktártér-fejlesztésre. Ezt az összeget túlnyomó részben nem új létesítményekre, hanem főleg helyreállításokra és bővítésekre fordítottuk. A fejlesztés eredményeképpen az ország raktárkapacitása körülbelül 110 ezer vagonnyi befogadóképességgel növekedett.

Az országos raktárkapacitás azonban e növekedés ellenére sem képes kielégíteni az elhelyezési igényeket, és jelenleg mintegy 50 000 vagon áru tárol nem megfelelő helyiségekben (légópincékben, pajtákban, barlangokban, padlásokon, volt üzlethelyiségekben, romos kastélyokban), nem beszélve a terménybegyűjtés, illetve a felvásárlás időszakáról, amikor általában még további 10–20 000 va-

gonnyi férőhely igénybevételére van szükség. A raktárhelyzet ezen fő nehézsége mellett a táblázat adatai azt is mutatják, hogy a tárolótér aránytalanul oszlik meg a népgazdasági ágak között. Az ipar raktárférőhelyei némileg növekedtek ugyan, de az összes tárolótérből egyre kevesebb jut az áruforgalom és a begyűjtés-felvásárlás részére, holott a készletek főleg itt növekednek.

Az egyes népgazdasági ágak tárolási helyzete

Az ipari üzemek raktárainak 38 százaléka a gyártelepen kívül, szétosztottan helyezkedik el. A raktárak padozatának 7,6 százaléka az összeírás időpontjában még döngölt föld volt, és a raktáépületek 18 százaléka zsindellyel, kátránypapírral vagy náddal volt fedve. A raktárak annyira túlszűfoltak, hogy sok gyár a városok különböző pontjain fekvő, korábban más rendeltetésű helyiségekben kénytelen nyersanyag- és árukészleteit tárolni. A zsűfolttság fő okai, hogy a korábban raktározási célra szolgáló helyiségekből többet átalakítottak üzemelő, továbbá kulturális és szociális célokat szolgáló helyiségekké, a háborús cselekmények

következtében elpusztult tárolóhelyiségek nagy részét nem építették újjá; de főképpen az, hogy a raktárberuházások nem tartottak lépést a termelés növekedésével. A beruházási kezeteket évközben legtöbbször a raktárberuházások rovására csökkentették. A raktárak elavultsága és technikai elmaradottsága — kevés kivétellel — úgyszólván az ipar valamennyi ágazatára jellemző. Az ósdi épületekben elhelyezett túlszűfolt, korszerűtlen raktárakban a tárolási veszteségek egyre növekednek. A gyártelepektől távol, szétszórta fekvő szűkségraktárakban való tárolás hatalmas anyagmozgatási és szállítási többletköltséget okoz. Közismert például az Egyesült Izzó kirívó raktározási helyzete. A város különböző részein 50–60 szűkségraktárban tárolja alapanyagait és készárut.

Altalános panasz iparvállalataink részéről, hogy tárolási gondjaikat még súlyosbítják azok a külkereskedelem számára legyártott készárúk, amelyeket az exportvállalatok nem vesznek át, illetve nem szállítják el az üzemből a szerződésben kikötött határidőre. A raktárhiány miatt a felek egymásra igyekeznek hárítani a tárolás gondját és az áru minőségének megővésére vonatkozó felelősséget. Sok helyen a munkatermekben hever a készáru, akadályozza a termelést, s ezzel komoly anyagi és erkölcsi károkat okoz.

Az Áru- és Raktározási Hivatal 1957-ben 116 vállalatnál felmérte a raktárhiányból és a szakszerűtlen tárolásból eredő raktározási veszteségeket. A vizsgálat eredménye szerint összesen 124 millió Ft-ra rúgott az ilyenmű károsodás. Ez a vizsgálat bizonyítja, hogy a vállalatok mérlegbeszámolóiban raktározási veszteség címén évről évre kimutattott — országosan mintegy évi 500–600 millió forint — raktározási veszteség megfelel a valóságnak. A megvizsgált 116 vállalatnál fölmért 124 millió Ft-os raktározási veszteség a következőképpen oszlik meg: áruromlás 63, fuvartöbblet 24, bérleti díjak 18, egyéb (többlet-munkabér stb.) 19 millió Ft.

Lényegében ugyanilyen arányban oszlik meg az évenként országosan mutatkozó 5–600 millió Ft-os raktározási veszteség is.

A folyékony üzemanyagok elhelyezésében is állandósult a tárolóterhiány. Hazánk tárolótartány-parkja egészen minimális, úgyhogy már a legkisebb felhasználási akadály vagy exportelmaradás miatt keletkező rendkívüli tárolási igény is az olajfinomítók férőhelyeinek túltelítettségét, illetve a gyártás kényszerű leállítását okozhatja. Tovább súlyosbította a helyzetet, hogy a hazai ásványolajtermelés csökkenése következtében nemcsak kész ásványolajféléseket: benzint, gázolajat, petróleumot kell tárolnunk, hanem a külföldről — gyakran lökészerűen — érkező és a hazai olajfinomítókban feldolgozásra kerülő nyersolajszállítmányokat is fogadnunk, illetve tárolnunk kell.

A *mezőgazdaság* sajátos raktárhelyzetére mutat az a körülmény, hogy bár a mezőgazdasági termelés területén viszonylag csak szerény bővülésről beszélhetünk, az ország terménytároló kapacitása mégis elégtelen. Erre csak kis mértékben adhatunk magyarázatot a raktárepületekben bekövetkezett háborús károk, s főként a szocialista átalakulás során keletkező új tárolási igények éreztetik hatásukat. Így a termelőszövetkezetek létesítése egyszersemind mindenkor új üzemi raktárszükségletet is teremt, mert azokat az eszközöket, takarmányt, vetőmagot stb., amelyeket az egyéni gazdálkodók korábban a házuk táján szétszórta tároltak, közös helyen — raktárban — kell összpontosítani. A paraszti gazdaságok termelvényeinek begyűjtése, felvásárlása — az állam felvásárló szerveinél — ugyancsak erősen megnövekedett raktárigénnyel járt. Gondoljunk itt például az úgynevezett „cséplőgéptől való beszolgáltatás”, a gyorsbegyűjtés férőhely-szükségleteire. A felszabadulás előtt csaknem minden faluban kis malmok működtek, a nagyobb malmok pedig évenként mindössze 4–6 hónapig üzemeltek. Mi a kisebb malmok többségét leállítottuk, a nagy malmokat pedig folyamatos üzemelé-

süvé szerveztük át. Ez az intézkedés ugyancsak megnövelte a terményraktározás férőhely-szükségletét. Hasonló változások következtek be egyéb mezőgazdasági termények (cukor, konzerv) feldolgozásában is.

Végül, a lakosság számszerű növekedése és a mezőgazdaságból az ipar területére átkerült dolgozók nagy létszáma megnövelte a központi ellátásból részesülők számát, így egyre nagyobb tömegű állami készletek tárolása vált szükségessé. Mindezek következtében új mezőgazdasági raktárigények keletkeztek, s ráadásul általában meghosszabbodott a terményfélék tárolási ideje is. Az illetékesek már felfigyeltek erre; például az Élelmezésügyi Minisztérium felvásárló szervei az idejű felvásárlás során különféle módszerekkel kísérleteznek, hogy a tárolási időt csökkentsék, s ezzel egyben a raktározási nehézségeket enyhítsék.

A mezőgazdaság meglevő raktárai — az igen csekély számú új épületek kivételével — általában volt uradalmi magtárak, amelyek mind befogadóképességüket, mind telepítésüket tekintve egy-egy nagybirtok igényeihez igazodtak. Az állami és tangazdaságok, továbbá újonnan alakuló vagy bővülő mezőgazdasági termelőszövetkezetek egyre növekvő raktárigényét a meglevő épületekkel már nem lehet kielégíteni, mert vagy egyáltalán nincs a területen raktározás céljára alkalmas épület, vagy már használják a meglevő raktárakat a mezőgazdasági cikkek felvásárlását végző állami vagy szövetkezeti szervek, tőlük csak új tárolók létesítése után lehetne azokat elvenni. Meg kell említenünk, hogy a mezőgazdasági körzetek raktárainak csak igen kis hányadában korszerű a tárolás. Legtöbbjük régi, 50—100 esztendő magtárépület, minden gépesítés nélkül, vagy kisebb részükben elavult, elhasznált berendezésekkel. A raktárak legnagyobb része a közutaktól és a vasúttól nagy távolságra fekszik.

A *terményfelvásárló* állami és szövetkezeti szervek raktározási helyzete ugyancsak rossz. A kötelező termény-

beadási rendszer megszüntetése, illetve a szabad felvásárlásra való áttérés a raktárhiány okozta nehézségeket kevéssé enyhítette ugyan, de csupán a szükségférőhelyek igénybevétele csökkent valamelyest. Az államnak természetben szolgáltatandó termények (adógabona, cséplőgépdíj-rész stb.) átvétele, tárolása ugyanis ma is a felvásárló szervek feladata, s a szabad felvásárlás során begyűjtött jelentős mennyiségű termény elhelyezéséről is gondoskodni kell. A begyűjtés fő időszakában azelőtt néha 30 000 vagonnyi terményt is kényszerültünk szükségférőhelyeken (laktanyákban, iskolákban, kultúrtermekben, romos épületekben, padlásokon) vagy a szabad ég alatt tárolni. Ennek következtében meglehetősen nagy romlási veszteséget kellett az államnak viselnie. Az idén jóval kisebb terményforgalommal számoltak, s ezért már korábban igen sok rendszeresen szükségraktárként használt helyiséget adtak vissza lakás, műhely, üzlet stb. céljára. A dolgozó parasztság nagy mennyiségű szabadpiaci terményfelajánlása azonban azt mutatja, hogy a kötelező beadási rendszer megszüntetése a raktárnehézségeket csak kismértékben enyhítette, s az idén ismét sor került laktanyák, kultúrtermek és egyéb szükségtárolók igénybevételére.

A bortárolás nehézségei is egyre fokozódnak. Az ország bor-, illetve szőlőtermelésre alkalmas vidékein a közelmúltban nagy területeket telepítettek be, ezek jó része a most következő években termőre fordul. Emiatt a borpincék és a szőlészeti üzemelőhelyiségek egyre szűkebbeknek bizonyulnak. Mind a borforgalmi vállalatok, mind az állami gazdaságok és a szövetkezeti szőlőtermelők férőhelyhiánnyal küzdenek. A bor- és szőlőbegyűjtés rendszere — a kötelező terménybeadás szervezetéhez hasonlóan — már évekkel ezelőtt kialakult, s e közben annak idején a bortárolókapacitás nagy részét a bor begyűjtését végző borforgalmi vállalatok foglalták el. Az állami gazdaságok, termelőszövetkezetek és hegyközségek, ahogy saját szőlőtermelésük fejlődik, soro-

zatosan kiigénylik a borforgalmi vállalatok kezelésében levő borházakat és borpincéket. Az ilyen vitás kérdések elintézése — legtöbb esetben — ugyancsak tárolóternőveléssel lenne megoldható.

A gyümölcs- és zöldségfelvásárlás feladatait ellátó szövetkezeti szerveknél is lépten-nyomon tapasztalható a raktárhálózat fejlesztésének elmaradása. A Földművelésügyi Minisztérium az elmúlt esztendőben körülbelül 10 500 kat. holdon telepített almafa-csemetéket a szabolcsi alma-termő-területeken, de a telepítés kapcsán raktárhelyiség alig épült. Pedig nem elég az almafa-csemetét felnevelni, majd a termést leszüretelni; az almát forgalombahozatal előtt válogatni, csomagolni és tárolni is kell. Erre pedig megfelelő raktárhelyiségek hiányában nincsen lehetőség.

Tárolóhelyek hiányában, évek óta különböző szükségmegoldásokkal, nagy nehézségek árán és tetemes többletköltségekkel bonyolítjuk a szabolcsi almatermés begyűjtését, exportálását és belföldi elosztását.

A makói hagymakörzetben hasonló jelenséggel találkozunk. A tavaly beültetett 1500 kat. hold új hagymatermő-terület évenként körülbelül 1100 vagon terméstöbbletet hoz. Tárolóhely viszont alig létesült, úgyhogy az esztendőnként amúgy is visszatérő tárolási gondok az idén még tovább fokozódnak; ez nagyon megnehezíti a jól exportálható makói hagyma minőségének megóvását, s ezzel a megfelelő áron történő értékesítést a külföldi piacon. Az 1956—1957. évi hagymaexport bonyolításakor megfelelő hazai hagymatárolók hiányában mintegy 100 000 dollár összegű tárolási díjat kellett a külföldi raktározásért fizetnünk. Az 1957—1958. évi hagymaexportnál pedig tárolóter hiánya miatt kénytelenek voltunk a külföldre szánt hagyma egy részét túlságosan korán piacra vinni, holott későbbi eladás esetén 120 000 dollárral többet kaphattunk volna érte. Nagy veszteségek keletkeztek abból is, hogy a hagymatermő-területeken tárolóter hiányában el nem helyezhető, exportra szánt hagymát először az ország

különböző területein levő tárolókba kell szállítani, majd az export bonyolításakor újból összehordani. Az ebből származó romlási és szállítási veszteség egy esztendő alatt körülbelül 100 000 dollárra rúgott. Az almaexportnál hasonló okokból mintegy 230 000 dollárnyi veszteséget kell viselnünk egy esztendő alatt.

Hasonlóképpen megoldatlan a burgonyatárolás kérdése is, ami elsősorban Budapest lakosságának ellátása szempontjából igen nagy fontosságú. A fővárosban fogyasztásra kerülő burgonya legnagyobb részét a forgalombahozatal előtt pincékben és barlangokban helyezik el. Ezekre a helyekre nincs elegendő szellőzési lehetőség, és ennek következtében igen számottevő a bekövetkező romlási veszteség. Az említett hiányosságok megszüntetése végett hozzá kellene kezdeni a korszerű termény-, zöldség- és gyümölcstárolók országos hálózatának kiépítéséhez.

A legutóbbi évek elégtelen raktárfejlesztésének káros következménye a legnagyobb mértékben az áruforgalom területén mutatkozik meg. A Belkereskedelmi Minisztérium, a SZÖVOSZ és a Külkereskedelmi Minisztérium szervei egyformán súlyos raktározási gondokkal küzdenek. Az a körülmény, hogy kereskedelmi készleteink már évek óta nagyrészt ipari üzemekben tárolnak, akadályozza a folyamatos termelést, és tetemes összegű raktározási veszteségek okozója. A jobb értékesítés, s főleg a raktárról való eladás lehetővé tételéhez szükséges lenne, hogy a rendkívül szétszórtan, gyakran szükségraktárakban tároló kereskedelmi készletek — tervszerű összevonás után — korszerű készáru-raktárakba kerüljenek, amíg a felhasználó vagy a fogyasztó átveszi azokat. Az exportra szánt készletek kisebb részét azért tárolják ugyan az ipari üzemekben, mert az elszállítás előtti kezelés, minőségellenőrzés és szakszerű csomagolás végett erre szükség van, de a kereskedelmi készletek túlnyomó részét készáru-közraktárakban kellene tárolni.

A lakosság áruellátásának megjavítása, a választék növelése természetesen a készletek folyamatos növekedésével jár együtt. A belkereskedelem egyre növekvő raktárigénye azonban kielégítetlen. Az 1956. októberi ellenforradalmi események után a felvásárlási láz következtében meglehetősen nagy arányban csökkentek a készletek; a készletek feltöltésére irányuló erőfeszítések azonban teljes sikerrel jártak, olyannyira, hogy például az 1957-es esztendőben a mezőgazdasági kiállítás pavilonjait teljes egészükben (25 000 m² területen) mintegy 1500 vagonnyi kereskedelmi árucikk töltötte meg, amelyek tárolására a belkereskedelemben már nem volt mód. Az is előfordult, hogy a vasáru- és a ruházati nagykereskedelem a kötelező évi leltározás alól azon a címen kért felmentést, hogy a raktárhelyiségek túlszűfoaltsága miatt még a leltározáshoz, illetve az áruk számbavételezéséhez szükséges szét- rakodáshoz sincs elég helyük. Az áruforgalom súlyos raktárhelyzetéhez még az a körülmény is hozzájárult, hogy a bel- és a külkereskedelem, valamint a SZÖVOSZ keretében anélkül szerveztek nagykereskedelmi vállalatokat, hogy részükre megfelelő raktárakról lehetett volna gondoskodni. Ezért szükség van az állami és a szövetkezeti kereskedelem üzemelő raktárhálózatának tervszerű kiépítésére, s amellet arra, hogy a főleg külkereskedelmi vonalon — a termelési, a beszerzési és az értékesítési időpontok eltolódása miatt — felhalmozandó készletek átmeneti jellegű tárolására központi áruraktárakat, közraktárakat létesítsünk.

A közlekedés és a szállítmányozás területén egyelőre megoldatlan a közúti szállítás, főleg a teherautó-fuvarozás darabáru-készleteinek raktározása. Egyébként a közlekedési tárca, elsősorban a MÁV, egészen eredeti módon „tartalékból” elégíti ki raktározási szükségleteit. A MÁV-állomásokon levő tárolók egy része felvásárló, kereskedelmi stb. vállalatok részére van bérbeadva. Ha a közlekedésben raktárigény merül fel, a MÁV egyszerűen felmond a bérlőnek,

és saját céljára hasznosítja a szóban forgó helyiséget. Hogy az amúgy is tárolási gondokkal küszködő bérlő szerv azután mit tesz, hová viszi áruját, azzal a MÁV nem törődik. De ilyen egyszerűen csak a MÁV „oldhatja meg” a raktárfejlesztés problémáját. Nem csoda, hogy egy évtizede alig épült számottevő raktárlétesítmény a vasút területén. Kívánatos, szerintem, hogy közlekedési tárca ne csak az említett módon foglalkozék a tárolási nehézségek megoldásával, hiszen a szállítmányozással szoros összefüggő raktározás ügyének előbbrevitele a közlekedést irányító szervek számára sem lehet közömbös.

A raktárhelyzet megjavítását szolgáló intézkedések

A felszabadulás óta eltelt időszakban vezető párt- és gazdasági szerveink intézkedései nyomán — a népgazdaság mindenkori lehetőségeihez mérten — igen sokat fordítottunk az ország tárolási helyzetének javítására. Nyilvánvaló azonban, hogy az ország talpraállítását, a gazdasági élet megindítását és fejlesztését annak idején nem lehetett elsőként a tárolótér-veszteség pótlásával kezdeni. Így gyors segítségként hatóságaink az első hároméves terv időszakában az akkor még sok helyütt kihasználatlan üzem-, üzlet-, iroda-, lakó- stb. helyiségeket utalták ki raktározás céljára.

Az intézményes tárolótér-fejlesztés során népgazdaságunk 1957. december 31-ig bezárólag összesen 740 millió Ft-ot fordított raktárlétesítményekre. Ebből 400 millió romos épületek helyreállítására, 340 millió pedig új raktárak létesítésére jutott, így módon az ország tárolókapacitása mintegy 20 százalékkal, körülbelül 110 000 vagon befogadóképességgel megnövekedett. A fejlesztés során a nagyszámú kisebb tárolók mellett sok nagy raktárlétesítmény született: például az 1500 vagonos mezőkövesdi gabonatárház, néhány gyapot- (most gyapjú-) tároló, textil- és vasáru- raktár, valamint hagyma-, konzerv- és cukorrépa-tárolók.

A Minisztertanács 1956 júniusában elrendelte, hogy a második ötéves terv keretében országos raktárberuházási tervet kell készíteni. A terv annak idején öt esztendőre 1660 millió Ft-ot irányzott elő az ország rakárhálózatának fejlesztésére, de az ellenforradalmi események — a népgazdaságunkat ért egyéb károk mellett — elsodorták ezt a lehetőséget is.

A mostani hároméves terv szerényebb beruházási előirányzataiban a raktárfejlesztés 400 millió Ft körüli összeggel szerepel. Ennek keretében megkezdődött a Csepeli Szabadkikötőben hazánk eddigi legnagyobb raktárlétesítményének, a 3000 vagonos Tranzit-tárháznak az építkezése. Közraktár épül majd Szolnokon, Miskolcon és Székesfehérvárott, majd az ötéves tervben még 6—8 további forgalmi gócponton. De természetesen épülnek terménytárolók, kereskedelmi áruraktárak és egyéb raktárak is.

Nagyfontosságú lépés a raktározás fejlesztésében a kormány Gazdasági Bizottságának a raktározási nehézségek orvoslása céljából hozott határozata. Eszerint az Országos Tervhivatal, az Építésügyi Minisztérium és az érdekelt raktárgazdálkodó minisztériumok, valamint az Áruraktározási Hivatalból és a Szövetkezetek Országos Szövetségből alakult tárcaközi bizottságnak 1958. második félévében ki kell dolgoznia a többéves népgazdasági raktárfejlesztési tervet. A terv kidolgozásánál figyelembe kell venni a mezőgazdaság szocialista átszervezéséből következő, valamint az ipar és a kereskedelem feladataiból adódó raktározási koordinációs lehetőségeket.

A távlati raktárfejlesztési terv kidolgozásának előmunkálatai már megkezdődtek, de a tervek megvalósulásáig még sok idő telik el. Ezért fokozni kell erőfeszítéseinket, hogy a beruházásokon kívül más módon is enyhítsük a nehézségeket. Nagy segítséget jelentene, ha az anyag- és készletgazdálkodó szervek az eddiginél több gondot fordítanak a fölösleges készletek képződésének megállítására, a készáru-készletek for-

gási sebességének növelésére, ha megvizsgáljuk, nem lenne-e célszerű az elfekvő inkurrens készletek megszüntetése céljából egyes áruajták árát leszállítani vagy esetleg az ilyen árukat kiselejtezni. Az ilyen intézkedések természetes velejárója lenne a tárolási igény csökkenése, a raktárhelyzet javulása. Egyébként készleteinkre általában jellemző az átlagos tárolási időtartam növekedése. Kívánatos lenne, hogy főleg áruforgalmi- és begyűjtő-felvásárló szerveink elsődleges feladataik közé sorolják a készletek átlagos tárolási idejének csökkentését.

A raktárhelyzet megjavításában építőiparunkra is jelentős feladatok hárulnak. Elsőrendű népgazdasági érdek a raktárépítkezések olcsóbbá tétele. A tárházlétesítmények hagyományos építési technika alkalmazásával is a viszonylag olcsóbb építkezések közé tartoznak. Mégis, a ráfordítások lehető legnagyobb mértékű csökkentése, a beruházások megtérülésének gyorsítása végett, tervező és kivitelező szerveinknek fokozottabban kellene szorgalmazniuk a külföldön alkalmazott olcsóbb, korszerű tárházépítési módszerek bevezetését, a tívustervek alapján való gazdaságosabb, gyorsabb kivitelezést.

A meglévő raktárhálózat kihasználása

A tárolási nehézségek enyhítésének leginkább kézenfekvő módja a meglévő raktárhálózat gazdaságosabb kihasználása. Kormányzatunk ezért rendelte el a raktárakkal való központi gazdálkodás bevezetését. Az Áruraktározási Hivatal (ÁRHI) raktárgazdálkodási részlegének feladata, hogy a minisztériumokkal és a tanácsok végrehajtó bizottságának igazgatási osztályaival karöltve gondoskodják az ország meglévő raktárhálózatának jobb kihasználásáról, a készletek minél szakszerűbb és gazdaságosabb tárolásáról. Ebből a célból az átmenetileg vagy véglegesen kihasználatlan férőhelyeket a legjobban rászoruló szerveknek kell átadni. A meglévő tárolóhelyek folyamatos, jobb kihasználásával raktár-

beruházásokat takaríthatunk meg, és jelentős raktározási veszteségek megelőzésére nyílik lehetőség. Egy-egy szerv tárolótér-hiányán legtöbbször csak úgy van mód ideiglenesen segíteni, ha egy másik szerv használatában levő raktárt vagy raktár-részt bocsátanak rövidebb-hosszabb időre rendelkezésükre. Sok esetben azonban nem lehet a szemben álló feleket megegyezésre bírni. Ilyenkor az ÁRHI hatósági végzéssel kényszeríti az egyik felet a raktár átadására. Az 1955–1956–1957-es években az ÁRHI összesen 700 vitás raktározási kérdésben hozott döntést a nehézségekkel küzdő szervek megsegítése céljából. Például az Élelmezésügyi Minisztérium 230 esetben összesen 35 ezer vagon, a Belkereskedelmi Minisztérium 220 esetben összesen 6000 vagon, a KGM 75 esetben összesen 3000 vagon és a SZÖVOSZ 175 esetben összesen 15 000 vagon áru elhelyezésére kapott ideiglenes tárolóhelyeket. Ugyanezen időszak alatt az említett tárcák más szervek részére is adtak át saját férőhelyeikből. A raktárgazdálkodási tevékenység során évente visszatérő feladat a hagyma-, burgonya-, alma- és dohánytermés, továbbá a konzervárúk, textilalanyagok, export- és importgépek és természetesen a terménybegyűjtés, illetve a felvásárlás férőhely-szükségletének kielégítése.

A vitás kérdésekben hozott határozatok számának többszörösét teszik ki azok az esetek, amikor az ÁRHI kooperáló tevékenysége során a raktározó szervek megegyezéses alapon segítik egymást tárolási nehézségeik megoldásában. A raktárgazdálkodási tevékenységnek azonban határt szab a meglévő raktárállomány mértéke és kihasználtsági foka. Ezért a jelentkező feladatok megoldása sokszor már nem rendeltetészerű raktárhelyiségek átadásával, hanem szükség-férőhelyek: laktanyák, barlangok, légópincék, kultúrtermek, iskolák, padlások igénybevételével történik. A raktárgazdálkodó tevékenységhez tartoznak még azok a határozatok is, amelyek nem növelik, hanem éppen csökkentik az ország raktárállományát. Az ÁRHI három év alatt 238

olyan határozatot hozott, amelyben lakás, üzlet, műhely és iroda céljára, kulturális és szociális célokra szabadított fel korábban raktározásra használt helyiségeket. Egyébként a meglévő raktárhálózat szakszerű kihasználása céljából az ÁRHI az érdekeltekkel egyetértésben tárolási iránynormákat dolgozott ki. A raktárkataszter készítése és az üres férőhelyek bejelentése pedig a gazdaságosabb kihasználást szolgálja. Ezen a területen azonban még most is vannak lazaságok, egyes szervek vonakodnak a megüresedő férőhelyeket bejelenteni.

Elsősorban közraktárakat építsünk!

Mi legyen a mai tárolási helyzet megjavításának útja? A bajok alapvető oka az, hogy a szükségletekhez mérten kevés raktárral rendelkezünk. A meglévő tárolók gazdaságosabb kihasználásán, az igénybevételt lényegesen befolyásoló említett anyag- és készletgazdálkodási, valamint áruforgalmi és árpolitikai intézkedéseken kívül elsősorban beruházással (de az eddiginél szakszerűbb és gondosabb mérlegelés mellett), vagyis újabb raktárak létesítésével kell a hiányt enyhíteni. Jelenleg – talán éppen beruházási nehézségeink miatt – mind az ipari, mind a mezőgazdasági termelésben az a szemlélet alakult ki: a mi feladatunk a termelés, a készleteket tárolja a kereskedelem. A kereskedelem viszont – különösen a külkereskedelem – arra az álláspontra helyezkedik: a mi feladatunk a vétel és az eladás, nem pedig a tárolás, végezze azt a termelő vagy a felhasználó szektor. Hasonló szembenállás tapasztalható ebben a kérdésben a zöldség- és gyümölcsstermelők, valamint az exportőrök között is. Ez is azt igazolja, hogy a gazdaságos raktározás, a jobb férőhely-kihasználás szempontjai is úgy érvényesülhetnek leginkább, ha az áruraktározást nem széttagoltan, hanem központosítva igyekszünk megszervezni. Tehát elsősorban nem saját külön ipari, iparági, vállalati vagy saját kereskedelmi, saját mező-

gazdasági stb. raktárfejlesztésre van szükség. Bármely szerv által a hatóságilag megszabott áron igénybevehető bértárolókat: *közraktárakat* kell a legsürgősebben létesíteni. Természetesen emellett nem hanyagolhatjuk el a helyhez kötött ipari nyersanyagraktáraknak, továbbá a bolti készáru-raktáraknak vagy a mezőgazdasági termények speciális (gabona-, alma-, hagyma- stb.) tárolóinak a fejlesztését sem.

A raktározási helyzet orvoslása közben a szükségraktárak felszabadításáról sem feledkezhetünk meg. Annak ellenére, hogy az 1957-es esztendőben csaknem 50 000 vagonnyi árucikket tároltak raktár hiányában szükségférőhelyeken vagy a szabad ég alatt, ezeket a helyiségeket mégis vissza kellene adni eredeti rendeltetésüknek. A raktározó szervek hajlandók a helyiségeket átadni, ha másutt férőhelyet kapnak áruiknak. Ma azonban csak új áruraktárak, közraktárak létesítésével lehet megoldani ezt a halaszthatatlan kérdést is.

A tőkés Magyarországon az ipari és a mezőgazdasági készletek ingadozása folytán keletkező raktárhiányok levezetésére jól jövedelmező közraktári vállalatok működtek. (Nostra Közraktárak és Áruforgalmi Rt., Országos Raktárházak Rt., Mezőgazdasági Közraktárak Rt.). A felszabadulás után a termelés és az áruforgalom egyaránt kibővült, s a közösségi gazdálkodás természetesen nagyobb készletek képzését és tárolását igényelte, mégis az átmeneti tárolás feladatait ellátó közraktári vállalatok fokozatosan elsorvadtak. Az államosított közraktári vállalatok telepeit a felügyeletükkel megbízott akkori Begyűjtési Minisztérium sorra beolvasztotta a terményforgalmi vállalatokba. Később pedig a Terményraktározási Vállalatot — amely szolgáltató vállalati jellegénél fogva bizonyos csekély mérvű közraktározási teendőket is ellátott — egyesítette a Terményértékesítő Vállalattal. Így a már amúgy is egyodalún, főleg terménytárolásra berendezkedett egyetlen raktározási vállalat is megszűnt. Ez az átszervezés utólag is csak kis-

mértékben, a készáruk bértárolásának megszüntetése miatt kifogásolható, mert — mivel a terménybegyűjtéshez nem volt elegendő férőhely — az adott helyzetben szükséges intézkedés volt. A felvásárló szervek még ma sem rendelkeznek elegendő tárolótérrel, és az ország kenyérellátását, a begyűjtés, illetőleg felvásárlás munkáját minden évben komoly nehézségekkel, társadalmi összefogással, szükségférőhelyek nagymérvű igénybevételével tudják csak megszervezni. Az Élelmezésiügyi Minisztérium súlyos elhelyezési gondjai ellenére is 4500 vagon áru befogadására alkalmas tárolóteret engedett át terményraktáraiból arra a célra, hogy azokat az ÁRHI a népgazdaság egyéb területein ipari és kereskedelmi készletek átmeneti bértárolására hasznosítsa. Ebben a 4500 vagonos kapacitásban tavaly csaknem háromszor fordult meg a teljes készletmennyiség, s így mintegy 13 ezer vagonnyi áru nyert átmeneti elhelyezést. Ettől a szerény mérvű bértárolástól eltekintve hazánkban ma — a főleg vízi úton szállítandó áruk átmeneti tárolását végző Csepeli Szabadkikötő tárházain kívül — nincsen raktározó vállalat. Valószínű, hogy a gazdaságilag fejlettebb államok között Magyarország az egyetlen, ahol az időleges raktárigények kielégítésére üzletszerűen bértárolással foglalkozó (közraktározó) vállalat nincsen.

Mi teszi szükségessé új közraktári hálózat kiépítését?

Az áruraktározási teendők országos méretű ellátására vitathatatlanul a közraktárakban végzett nagyüzemi jellegű tárolás a leggazdaságosabb megoldás. Ezért közraktári hálózatot kell kiépítenünk az export-import útvonalakon, valamint a nagyforgalmú ipari, kereskedelmi és közlekedési gócon létesítendő tárolókkal. Egész tárolási helyzetünk kedvezőbben alakulna, ha a már épülő 3000 vagon befogadóképességű csepeli tranzit-tárház mellett a határállomásokon, továbbá Szolnokon, Miskolcon, Győrött, Békéscsabán stb., te-

hát az országban egyelőre 8–10 helyen, egyenként körülbelül 500–600 vagonos közraktárak létesülnének. Ezekben a központi raktárakban a népgazdaság legkülönbözőbb területeiről beszállítandó készletek számára kell szakszerű tárolási lehetőségeket biztosítani. A közraktáraknak univerzális jellegű tárolóhelyiségekkel kell rendelkezniük abból a célból, hogy a raktárak kihasználása a legnagyobb mértékben és gazdaságosan biztosítható, s a szezonális igénybevétel a lehetőség szerint megszüntethető legyen.

A közraktározás gazdaságosságát számos érv bizonyítja:

A közraktárakban történő tárolás szükségtelenné teszi, hogy minden tárca, illetőleg vállalat várható legnagyobb elhelyezési szükséglete fedezésére igyekezzenek raktárakat építeni; a közraktár összehangolja és kielégíti a különböző időpontokban jelentkező tárolási igényeket. Így a raktározó szervek beruházást takaríthatnak meg. A férőhelyek legjobb határfokkal leginkább a közraktárakban használhatók ki, bennük a népgazdaság bármely területén tárolásra váró áruk elhelyezhetők a kívánt időtartamra. A tárolásra elhelyezett áruk szakszerű kezelése, ápolása, minőségük megóvása legjobban a közraktárakban lehetséges, s így a romlási veszteségek országos méretekben csökkenthetők. Az exportra szánt árucikkek közraktárakban történő ideiglenes elhelyezése lehetőséget ad a kedvező áralakulás kivárására, nem szólva arról, hogy számos esetben megtakaríthatjuk a külföldi raktározás költségeit is. Elkerülhetők lesznek az elaprózott, szétszórt tárolás miatt az áruforgalomban állandóan felmerülő árumozgatási és szállítási többletköltségek. A külföldi vevők igen gyakran azonnali szállítást kérnek, de jelenleg tárolótér-hiány miatt raktárról való eladásra nincs lehetőségünk. Ez a helyzet is előnyösen megváltoztatható. A közraktári hálózat megfelelő földrajzi elhelyezése az áruk útjának megrövidítésével a szállítási nehézségeket és költségeket is csökkenteni fogja. A közraktári

férőhelyek igénybevételével az elsődleges fogyasztási és hiánycikkekben nagyobb állami tartalékkészletek képzésére nyílik mód, egyszerűsödik lehetőség adódik a lakosság ellátásának megjavítására, az állam árpolitikájának maradéktalan érvényesítésére és alátámasztására. Az ipari üzemekben gyakran előfordul a termelési profil megváltoztatása. Jelenleg a már régóta más cikkeket gyártó üzem kénytelen telephelyén kerülni korábbi gyártmányait, ahelyett, hogy azt megfelelő tárolóhelyre beraktározná, közraktárakba vinné. Az áruk bértárolásával foglalkozó közraktár módot nyújt a városainkban szükségraktározásra igénybe vett lakás-, üzlet-, irodastb. helyiségek eredeti rendeltetés céljára történő visszaadására. A raktárak a viszonylag olcsóbb, egyszerűbb kivitelezésű épületek közé tartoznak, s a közraktárak létesítése során az új építési eljárások kiválóan alkalmazhatók.

Az egyes minisztériumok készletező, értékesítő és ellátó vállalatainak központi tárolói a közraktározáshoz némileg hasonló feladatokat látnak el. Ezért az iparvállalatok raktárberuházási igényeinek elbírálásakor ügyelni kell arra, hogy elsősorban a feltétlenül helyhez kötött tárolási szükségletek kielégítésére adjunk lehetőséget. A nem mindenképpen helyhez kötött tárolást a készletező, értékesítő és ellátó vállalatoknál, valamint a leggazdaságosabban kihasználható közraktáraknál kell majd eszközölni.

A további feladatok

Mint már említettem, a Gazdasági Bizottság közelmúltban hozott határozata alapján országos távlati raktárberuházási terv készül a tárolási helyzet megjavítására. A terv végleges kidolgozása előtt, az igények leghelyesebb elbírálása céljából alapos, sok irányú közgazdasági elemzésre van szükség. Új raktárak létesítésekor különösen fontos követelmény a beruházási eszközök legcélszerűbb felhasználása. Az ország raktárhálózatának nagyarányú növelése — a

meglevő férőhelyek gazdaságosabb kihasználása mellett is — mulhatatlanul szükséges. A raktározási körülmények megjavításának, az áruomlás megakadályozásának gazdasági eredményei elég nehezen mutathatók ki, azok többnyire csak negatívumokban (veszteségek csökkenésében) jelentkeznek, s gyakran nem a raktározónál, hanem a népgazdaság más területein (az áru tulajdonosánál) szétszórtan észlelhetők. Továbbá a raktárak kihasználása kisebb-nagyobb mértékben mindig szezonális jellegű. A szezonális ingadozások kiegyenlítése, valamint a ráfordítások csökkentése és a beruházások megtérülésének gyorsítása végett igen alapos megelőző vizsgálatra van szükség a telepítések helyének kijelölése és a megfelelő raktártípusok kiválasztása során.

★

Az elmondottak alapján — véleményem szerint — a következőkben jelölhetők meg a raktározási helyzet megjavítását szolgáló teendők:

1. Fokozni kell a meglévő raktárhálózat gazdaságos kihasználását. Ennek során: a) Tovább erősítendő a raktározó szervek és az ÁRHI együttműködése a felszabaduló férőhelyek mindenkori hasznosítása és a tárolási igények összehangolása végett. Szigorúan meg kell követelni a tárolási normák betartását. b) Az anyag- és készletgazdálkodást irányító szervek intézkedéseik során mérlegeljék a tárolási helyzetet. A felesleges készletek képződésének meggátlása és az elfekvő, inkurrens készletek felszámolása céljából bizonyos területeken árleszállítós forgalombahozatalt, esetleg selejtezést kellene engedélyezni. c) Hathatós in-

tezkedésekre van szükség az átlagos tárolási idők csökkentése céljából.

2. Alapos elemző munkával elkészítendő távlati raktárfejlesztési program keretében komoly mértékben növelnünk kell az ország tárolókapacitását. a) Főleg készárúk tárolására szolgáló közraktárak létesítésére van szükség, továbbá növelni kell a tárcák készletező, ellátó és értékesítő vállalatainak tárolókapacitását. A legjobb kihasználás céljából és a szezonális igénybevétel megszüntetése végett az univerzális jellegű tárolók a legcélszerűbbek, amelyek az áruféleségek legszélesebb körét tudják befogadni. b) Termény-, gyümölcs- és zöldségtárolókat kell építeni, hogy exportlehetőségeinket kihasználhassuk, a felvásárlás és a lakosság ellátásának zavartalanságát biztosíthassuk, valamint a mezőgazdaság szocialista átalakításából fakadó igényeket e területen is kielégíthessük. c) További üzemelő raktárak létesítésére van szükség a mezőgazdasági és az ipari termelés, valamint az áruforgalom számára. E tekintetben csak a mindenképpen helyhez kötött tárolási igények kielégítését kell lehetővé tenni. A nem feltétlenül helyhez kötött tárolást a készletező, értékesítő és ellátó vállalatokra, valamint a leggazdaságosabban kihasználható közraktárakra kell bízni. d) A tervező és kivitelező szervek szorgalmazzák az olcsóbb, korszerű raktárépítési módszerek bevezetését, a tívustervek alapján való gyorsabb kivitelezést.

Raktározási helyzetünk megjavítása a népgazdaságot terhelő károsodások és veszteségek miatt egyre halaszthatatlanabbá válik. Az orvoslás munkájával tovább már nem késlekedhetünk.

Andrási Győző

S. Lilley: Az automatizálás és a társadalom

Kossuth Kiadó. 1958. 280 o.

S. Lilley könyve népszerűen — sőt szórakoztatóan is — és mégis színvonalasan dolgozza fel az 1956. évi helyzetből kiindulva az automatizálás társadalmi-gazdasági kihatásait. A könyv bővelkedik az érdekes és izgalmas fordulatokban, s ezek helyenként szinte a „száguldó riporter”-nek, Egon Ervin Kischnek, az amerikai műszaki haladásról írott beszámolóira emlékeztetnek. Lilley valamennyi állítását hiteles tényanyaggal támasztja alá, úgyhogy műve egyszersmind hasznos *dokumentum-gyűjtemény* is, amelyet szakemberek is jól felhasználhatnak.

Lilley könyvében megmutatja, milyen óriási lehetőségeket nyit meg az automatizálás az élet gazdagabbá és nemesebbé tételére, de megmutatja azt is, hogy ha nem teremtjük meg az automatizálásnak megfelelő társadalmi feltételeket, akkor pontosan ellentétes eredményt, nyomort és szenvedést idézhetünk fel általa.

A szerző könyve bevezető részében a következőképp definiálja az automatizálást: „Olyan magasrendűen automatikus gépek és folyamatok bevezetése és felhasználása, melyek az emberi munkát és az aprólékos emberi irányítást nagymértékben kikapcsolják.”

Az aprólékos emberi irányítás kikapcsolása az — állapítja meg Lilley —, ami megkülönbözteti az automatizálást a gépesítéstől. Gépesítés esetén ugyanis szintén a gép végzi el a munkát, de csak ember tudja a gép működését részletesen irányítani, minden fázisban pontosan megfigyelni és meghatározni, mit kell a gépnek a következőkben tennie. Az automatizálás megszünteti az irányításnak ezt a fajtáját. Ideális esetben a gép teljes mértékben irányítja saját működését; elejétől végig, emberek közvetlen segítsége nélkül elvégez egy gyártási folyamatot, s az emberi munkás csak arra kell, hogy gondoskodjék a gép karbantartásáról.

A könyv terjedelmének közel fele az automatizálás műszaki problémáit tárgyalja, s ennek kapcsán érdekes és közérthető leírását adja a világ legkorszerűbb automata gyárainak. Tényanyagát zömmel a gép- és autóiparból meríti, amely területeken az automatizálás a legelőrehaladottabb.

Érdekes leírásokból ismerkedhetünk meg a világ legkorszerűbb automatikus összefüggő gépsoraival. Például az angol Austin Művekben az A 40-es hengertömb megmunkálását azelőtt 13 géppel 13 gépkezelő végezte. Most egyetlen automatikus gép végzi ezt a munkát, 2 kezelővel. A Szovjetunióban 16 állomásos gépsorok 504 műveletet végeznek el a ZISZ—150 tehergépkocsik hengertömbjén, és óránként 30 hengert gyártanak, ezáltal 56 rendes gépet helyettesítenek, s 60 százalékkal csökkentik a szükséges termelési teret.

Lilley leírja, hogy a Szovjetunióban látta — 1955-ben tett látogatásakor — az automatizálás két legteljesebb példáját. Az egyikben az automatasor egyik végén alumínium-öntecseket táplálnak be, és a másik végén naponként 3500 kész autódugattyú kerül ki, készen, csomagolva. A másikban golyós- és görgőscsapágyakat gyártanak legnagyobb részben automatikusan. Ezeknek a berendezéseknek a műszaki színvonala jóval meghaladja az Egyesült Államokbeli, illetve az angol automatikus gépsorokét. Igazi jelentőségük nem is az általuk közvetlenül elért megtakarításban jelölhető meg, hanem abban a rengeteg értékes műszaki tapasztalatban és vívmányban, ami az automatikus gyárak szervezésének a gyümölcse.

Ezek a tapasztalatok teszik lehetővé, hogy az elkövetkező időszakban a Szovjetunióban már az automatizált gépek tömeggyártását tervezhessék.

A gépi tökéletesítés következő fázisa, amikor a gépet elegendő „értelemmel” látják el ahhoz, hogy az eléje tárt — többnyire méretlajstrom alakjában kapott — utasítások egész sorát leolvassa és cselekvéssé alakítsa át: ezek az úgynevezett programvezérelt gépek.

A könyv röviden, példaszerűen érinti a közlekedés, az építőipar és a vegyipar automatizálásának eddigi tapasztalatait és megoldásra váró problémáit is, majd külön fejezetet szentel az irodai munka, az ügyvitel automatizálásának.

Az ügyvitel automatizálásának — állapítja meg — az elektronikus számológép a lelke. E gépek munkájának jelentős részét még mindig a háborúval, a fegyverkezéssel kapcsolatos számításokra fordítják.

E gépek már csak nevükben „számológépek” — valójában ennél sokkal többre képesek: bármilyen pontosan meghatározható információ nagy mennyiségének feldolgozására — az információk szükség szerinti átrendezésére, logikai következmények levonására és tetszés szerinti ábrázolásukra. Ezért az emberek fölöt-

több intelligenseknek tartják őket. Pesszimiztikus utópiák szerzői olyan elkésztítő jövőt festenek, amelyekben a számológépek szuperintelligenciája rabszolgává változtatja az emberi nemet. „Mindez badarság” — mondja a szerző és megjegyzi: e gépek nem képesek semmiféle alkotó gondolatra vagy nagyobb jelentőségű döntésre. „Döntéseik” végeredményben az emberek által elkészített utasítások alapján születnek. Jelentőségük abban van, hogy óriási sebességgel dolgoznak — több tízezer összeadás, kivonás, szorzás és osztás másodpercenként ma a szokásos teljesítményük, — s emellett megbízhatóbbak az embereknél.

Lelkes szavakkal ecseteli Lilley az automatizálás jövőjét: olyan gyártási módszer lesz az, amely éppen annyira eltér a ma meghonosodott módszerektől, amennyire ezek különböznek a 200 év előtti kézműves munkától, és feltehetőleg az automatikus gyártás idővel éppoly teljes mértékben *helyettesíteni fogja a jelenlegi gyártási módszereket*, ahogy ezek helyettesítették a kézművesek termelési módszereit.

A szerző különös gondot fordít az automatizálás gazdasági-társadalmi hatásának vizsgálatára. Felteszi a kérdést: magasabb életszínvonalat, több gazdagságot és több szabad időt jelent-e majd az automatizálás, vagy pedig tömeges munkanélküliséget eredményez-e?

Az automatizálás — állapítja meg — önmagában sem az egyik, sem a másik alternatívát nem eredményezi. Az automatizálás mindössze új és hatalmas eszköz az emberiség kezében, újabb tényező azoknak a sorában, amelyek segítségével az ember a természet erőforrásait irányítja és felhasználja.

Az automatizálás megkétszerezi vagy megtízszerezi, nem egy esetben pedig ötvenszeresére *növeli a munka termelékenységét, s jelentősen csökkenti a termelési költségeket*, amelynek árcsökkenésre kellene vezetnie: főként ebben van az automatizálásnak az a potenciális képessége, hogy emeli az életszínvonalat.

Az automatizálás végső soron *felszámol mindenfajta tanulatlan, rutinmunkát*, s csak a legmagasabb szakképzettséget igénylő munka elvégzésére fog embereket alkalmazni — olyan munkára, amely legalább annyi konstruktív gondolatot igényel, mint amennyi kézügyességet.

Az automatizálás lehetőséget nyújt a munkafeltételek nagymértékű megjavítására.

A *tőkés társadalomban azonban korlátokba ütközik* az automatizálás. Ezekről szólva Lilley kimutatja, hogy az automatizálási folyamat a gazdasági ciklusoknak megfelelően ingadozik. Egyben azt is szemléltetően bizonyítja, hogy „egy olyan társadalomban, ahol a fő hajtóerő az egyéni profit”, lehetetlen az úgynevezett „teljes” foglalkoztatottság, nem szüntethetők meg a gazdasági válság alapvető okai.

Szemléltető tényanyagon mutatja be Lilley azt is, hogyan gyorsítja meg az automatizálás a *centralizáció folyamatát*, hogyan nyelik el az automatizálásban előljáró monopóliumok a kevésbé automatizált gyárat.

Az automatizálást fékező tényezőkről szólva Lilley kifejti, hogy azokban az iparágakban, amelyekben (és olyankor, amikor) alacsonyak a bérek, a tőkének nem érdemes automatizálni. Rámutat arra is, hogy a monopóliumok számára gyakran a korszerű gyártnányok elrejtése, a régi módszerekhez való ragaszkodás a kedvező.

Különösen tanulságos része a könyvnek, amikor arról van szó, hogy a tőkés világban hiányzanak a gyors ütemű automatizálás személyi feltételei. Ami pedig az ilyen szakemberek gyors és kellő számban történő kiképzését illeti, ezt részben az államnak, részben a monopóliumoknak kellene finanszírozni, amelyek azonban vonakodnak az ilyen befektetésektől, mert a költségek majd csak évek múltával fognak megtérülni.

„Az automatizálás — írja Lilley — óriási mértékben növeli a termelékenységet, s ezért egy lépéssel közelebb visz bennünket a bőség világának lehetőségéhez. Éppen ez az oka annak, hogy az automatizálás mindazokat a problémákat, amelyek a kapitalizmus öregkorát terhelik, még csak súlyosbítja, s ez az oka annak is, hogy a kapitalizmus nem fejlesztheti ki az automatizálást tökéletesen... Most az automatizálás, az atomenergiával és sok egyéb vívmánnyal együtt, erősen társítja a kapitalizmust a ciklus befejezése felé.”

A szerző a *szocialista társadalomban* látja azt a rendszert, amelyben az automatizálás kiteljesedhet, és szabadon érvényre juttathatja valamennyi kedvező hatását. Ezt a véleményét nem csupán elméleti megfontolásokra alapítja. A Szovjetunióban tett látogatása alkalmával a gyakorlatban is meggyőződött arról, hogy a szocialista rendszer megbirkózik mindazokkal a problémákkal, amelyekkel a kapitalizmus ma már képtelen (munkanélküliség, válság stb.).

A szovjet ipar rohamos előrehaladásának az a magyarázata — írja —, hogy ennek a gazdaságnak a fejlődését egyedül a gyárak építésének és a gyárakban szükséges munkaerő kiképzésének valóságos nehézségei korlátozzák. A tervszerű előrelátás legpregnansabb bizonyítékaként a szovjet oktatási politikát említi, amely nagyvonalúságával, mennyiségi és minőségi eredményeivel egyaránt bámolatra késztet mindenkit.

A könyv befejező részében a szerző felveti a kérdést: mi az, amit tőkés viszonyok között az automatizálás terén tenni lehet?

„A legtöbb, amit remélhetünk, — írja — az, hogy néhány évre elhárítjuk a nagyobb katasztrófákat, s közben igyekszünk megvalósítani az automatizálásban rejlő előnyök egy részét, a lélegzetvételnél szünetet pedig felhasználjuk arra, hogy felkészüljünk a szocializmusba való átmenetre.”

Igen érdekesek a könyvnek azok a részei, amelyek az embargó megszüntetéséből, a szocialista államokkal folytatott kereskedelem kibővítéséből Angliának ígérezhető gazdasági előnyöket ecsetelik.

A könyv végeredményben hasznos olvasmánya az általános érdeklődőnek és a szakembernek egyaránt. Tanít — és irodalmi élvezetet nyújt!

Varga György

Csendes Béla: A mezőgazdasági termékek felvásárlása

Kossuth Kiadó. 1958. 125 o.

Csendes Béla könyvét a népszerű, de igényes közgazdasági kiadványok közé számíthatjuk, nemcsak azért, mert a hosszú időszakot felölelő anyagot nagyon sokoldalúan, de viszonylag kis terjedelemben tárgyalja, hanem előadásmódja miatt is, amely messzemenően számol a nem szakmabeli olvasó igényeivel is. Közgazdasági irodalmunknak ez az ága nagyon elhanyagolt. Alig van igényesen megírt, közgazdasági problémákat tárgyaló népszerű kiadványunk, jóllehet ennek szükségessége nem kevésbé égető, mint a tudományos publikációk számának növelése. Gazdasági feladataink eredményesebb megoldása elképzelhetetlen a közgazdasági érdeklődés fokozása és a közgazdasági műveltség növelése nélkül. Az ilyen jellegű munka nem kis feladat elé állítja a közgazdasági szakírókat, még akkor sem, ha csupán a tudomány által felhalmozott anyag tömörítésére és népszerű előadására vállalkozik. Csendes Béla könyvében ilyen jellegű feladatot old meg — eredményesen.

A könyv első fejezete tájékoztat a magyar mezőgazdaság felszabadulás előtti helyzetéről, benne a parasztság életkörülményeiről, s a mezőgazdasági termékek értékesítési viszonyairól. Rámutat a szerző arra is, hogy az alacsony termelői ár-színvonal egyáltalán nem jelentett semmi előnyt az ipari munkásosztály számára, mert a fogyasztási árak a termelői árakhoz képest viszonylag magasak voltak. A termelői áraknak a válság során bekövetkezett, az ipari árakénál nagyobb arányú zuhanása nem fékezte a reálbérek csökkenését, mert a fogyasztói ár-színvonal nem csökkent olyan mértékben, mint a termelői árak színvonala. (S tegyük hozzá: az olyan elmaradt agráripari országban, mint amilyen Magyarország volt, a nyomott termelői ár-színvonal elmaradhatatlanul együtt járt az alacsony ipari bérszínvonal.) Az értékesítés adott helyzetét teljes egészében a tőkésosztály aknázza ki, a közvetítő kereskedelem hatalmas profitokat zsebelt be a munkások és a parasztság rovására. Rámutat a szerző arra is, hogy az értékesítési viszonyok csak a dolgozó parasztság számára voltak elviselhetetlenül rosszak; a nagybirtok kihasználta a termelői és a nagykereskedelmi árak közötti (kapitalista viszonyok között általában nagy) árrést, termelvényeit sokkal jobb feltételek között értékesítette, a termeléshez szükséges iparcikkeket sokkal olcsóbban szerezte be, mint a kistermelő. Ugyanez a fejezet nagyon alaposan elemzi az úgynevezett Jurcsek-rendszert, a háborús gazdálkodás beszolgáltatási rendszerét, föltárja, milyen szemérmetlenül érvényesítette ez a háborús kényszerrendszabály az uralkodó osztályok érdekeit, milyen újabb terheket jelentett a dolgozó parasztság számára ugyanakkor, amikor lényegében javította a nagybirtok értékesítési feltételeit.

A könyv második fejezete vázolja a mezőgazdaságnak az 1945-ös földreform nyomán bekövetkezett hatalmas szerkezeti változását, a termelés háború utáni rekonstrukcióját, valamint az értékesítés szerkezetét, illetve az állami készletgyűjtés módszereit és eszközeit. Az értékesítés szervezeti kérdéseinek tárgyalása mellett azonban elhanyagolja az értékesítési viszonyok tartalmi-érdemi tárgyalását. Ebből következik, hogy a mezőgazdasági termelés háború utáni gyors helyreállítását egyedül a paraszti tömegek „áldozatos munkájának” tudja be, holott

abban a parasztság lelkes erőfeszítései mellett szerepe volt a közvetlenül a háború után kialakuló, s egészen 1949-ig tartó nagyon kedvező értékesítési viszonyoknak. (Ez volt jellemző annak ellenére, hogy a stabilizáció során átmenetileg, az állami felvásárlási árakat tekintve, erős agráröllő alakult ki). A szerző elköveti azt a szokásos pontatlanságot, hogy a háborús károk bemutatásakor 1942-es adatokból indul ki, a háborús pusztulás helyreállítását mutató statisztikában pedig az 1935. évihez hasonlítja az 1949-es adatokat. (Egyébként az 1945-ös, becslésen alapuló statisztikai adatok nagy pontatlanság veszélye nélkül nem vethetők össze a pontosabb felméréseken alapuló későbbi vagy korábbi statisztikákkal.)

A könyv harmadik fejezete a szocialista építés időszakát tárgyalja. Bemutatja a termelés és árutermelés alakulását az ötéves terv idején, s rámutat arra, hogy egyrészt a termelés nem kielégítő fejlődése, másrészt a parasztság (hozzátehetne volna: elsősorban a földhözjutott parasztság) fogyasztásának növekedése következtében az árutermelés nem érte el a felszabadulás előtti színvonalat, a kereslet pedig jelentős mértékben megnövekedett. A szerző számba veszi ennek a kereslet-növekedésnek az okait (a lakosság, főképp a munkások és az alkalmazottak számának a gyarapodása, három év kivételével az ipari reálbérek növekedése, a mezőgazdasági termékeket feldolgozó ipar fejlődése, az export stb.). E fejezetben van szó az értékesítés, közelebbről az állami begyűjtés szervezetéről és az értékesítési viszonyok alakulásáról. E fejezet, de egyúttal a könyv legjobban kidolgozott része a begyűjtési rendszer értékelése.

Az ötéves terv évei alatt nemcsak a piaci helyzet változott meg gyökeresen a felszabadulás előtti helyzethez képest, hanem az értékesítés szervezete is. Az állami begyűjtés a paraszti áruértékesítés egyre nagyobb hányadát ölelte fel, s egyre nagyobb szerepet kapott a törvényen alapuló kötelező beadás. A termelés, az árutermelés adott színvonala, valamint a népgazdaság mezőgazdasággal szemben támasztott igényeinek állandó és gyors növekedése szükségessé tette a kötelező beadás állandó kiszélesítését, amennyiben ez lehetővé tette, hogy a városi lakosságot, a munkásosztályt fix kiskereskedelmi árak mellett többé-kevésbé zavartalanul ellássák a fő élelmicikkek nagy részével. Ennyiben kétségtelenül pozitív volt a kötelező beadás szerepe. Másfelől viszont, mivel fékezte a termelés fejlődését, akadályává vált annak, hogy a termelés elmaradottsága és a szükségletek növekedése közt keletkező feszültséget csökkentsük.

A könyv bizonyító anyagából világosan kiderül, hogy a kötelező beadás megszüntetése hazánkban nemcsak politikai előnyökkel járt, hanem gazdaságilag is szükségszerű és előnyös volt. A szerző bizonyítása azért fontos és időszerű, mert a kötelező beadás eltörlésének politikai jelentősége ugyan eléggé közismert, gazdasági jelentősége azonban nem. Pedig a beadás megszüntetése csak annyiban volt időszerű politikai lépés, amennyiben azt nem fokozatosan, hanem az ellenforradalom okozta gazdasági helyzetben egyszerre hajtottuk végre. Kétségtelen, hogy csupán gazdasági szempontból nézve, előnyösebb lett volna fokozatosan és viszonylag kiegyensúlyozott gazdasági helyzetben véghezvinni ezt az intézkedést. Hozzátehetjük, hogy a kötelező beadás megszüntetésének kérdése hivatalos szerveinkben már az ellenforradalom előtt is felvetődött. Ez az intézkedés tehát nem csupán az ellenforradalom utáni politikai helyzettel magyarázható, hanem ennél sokkal mélyrehatóbb gazdasági okok is indokolják — természetesen alapvetően fontos politikai jelentősége mellett.

A szerző alapos tanulmányokra támaszkodva feltárja a kötelező beadásnak azokat a vonásait, amelyek fékeztek a termelés fejlődését általában, egyes termelési ágakét különösen, nehezítették a termelés egészséges területi elhelyezését, s nem utolsósorban kedvezőtlenül hatottak a munkás-paraszt szövetség alakulására. A szerző a kötelező beadás rendszerének a kritikáját úgy is megadhatta volna, hogy sorra veszi a kötelező begyűjtés különböző oldalait, illetve azokat a tényezőket, amelyekkel a beadás szükségességét korábban indokoltuk (tehát: az állami készletek biztosítása, az állami felhalmozáshoz való hozzájárulás, a termelés befolyásolása, éspedig a többtermelés és a megfelelő szerkezet kialakítása, valamint a mezőgazdaság szocialista átépítése irányában). A kérdés ilyen tárgyalásából valószínűleg jobban kiderülne, hogy a kötelező beadás rendszerében különösen a beadási árpolitika, ennek nyomán a többféle áron alapuló felvásárlás, illetve értékesítés, azaz az úgynevezett értékelvönás (részbeni adó-jelleg) okozta a legtöbb zavart (röviden szólva az értéktörvény követelményeinek a figyelmen kívül hagyásával, vagy nem kellő számításbavételével álltunk szemben az árszint, illetve az arányok kialakításánál). Ezenkívül helyes lett volna arra is rámutatni, hogy a beadási árpolitika hátrányait nem csupán és nem elsősorban a parasztság viselte,

hiszen a parasztek jelentős része általában többé-kevésbé kárpótolta magát a szabadpiacon (ahol az árak emelkedő tendenciát mutattak), hanem a mezőgazdasági termelés fejlődése, tehát a népgazdaság sínylette meg, s — az emelkedő szabadpiaci árak miatt — főképpen a munkásosztály.

A szerző megállapítja: „A kötelező beadás rendszerére vonatkozó gyakorlati tapasztalatok elméleti értékelése azt bizonyítja, hogy a szocializmus építésének a *mi mostani viszonyaink között* (Kiemelés tőlem. — M. E.) a beadás megszüntetése és a városok ellátásának új rendje felel meg...” Jó lett volna részletesebben elemezni ezeket a viszonyokat, egész gazdaságpolitikánknak és gazdasági helyzetünknek azokat a vonásait, amelyek nemcsak szükségessé, hanem lehetővé is tették a kötelező beadás megszüntetését. A szerző fejtegetéseiből világosan kiderül (bár nem ártott volna jobban is hangsúlyozni), hogy a begyűjtési rendszert nem szemlélhetjük gazdasági helyzetünkötől és gazdasági intézkedéseink összességétől elszakítva. A negyedik fejezetben felsorolja a szerző az MSZMP agrárpolitikájának fő vonásait a párt agrártézisei alapján, s megállapítja, hogy „a termelésben bekövetkezett változások kihatnak a forgalom területére is”. Itt sem mutatja meg azonban egészen közérthetően ezeket az összefüggéseket, azt tudniillik, hogy a begyűjtés megszüntetése csak azáltal volt lehetséges, hogy bizonyos korrekciókat hajtottak végre egész gazdaságpolitikánkban (nemcsak a mezőgazdasági politikában), a gazdaságpolitika (elsősorban a mezőgazdasági politika) eredményes megvalósítása viszont feltételezi az új begyűjtési rendszer bevezetését, sikerét.

A negyedik fejezet a párt agrárpolitikájának ismertetése mellett vázolja az új felvásárlási rendszer alapvető elveit, megokolja a kötelező beadás eltörlése után szükségessé váló intézkedéseket, azokat az árkorrekciókat, amelyek az anyagi érdekelttség fokozottabb érvényesítése irányában hatnak, s előmozdítják a termelés szerkezetének kedvezőbb alakulását. Ezen túlmenően azonban felveti azokat a fontosabb elméleti kérdéseket is, amelyek megoldása, illetve továbbmunkálása önkvetlenül szükséges, hogy a városok ellátásának új rendjét megszilárdíthassuk, továbbfejleszthessük, és ezzel eredményesebbé tegyük mind az állami készletek begyűjtését, mind a termelés irányítását. A könyvnek ez a része — érthetően — kevésbé kidolgozott, mint a begyűjtés kritikája. A begyűjtéssel kapcsolatban ugyanis többéves tapasztalataink vannak, míg az új felvásárlási rendszert nem régen vezettük be, s azt megelőzően, illetve annak előkészítésére elméleti munka nem folyt. Ennek ellenére, a könyv idevágó része is nagyon érdekes, különösen azért, mert az árszint és az árarányok kialakulásával kapcsolatban sok fontos, a jövőben megoldandó kérdést vet föl. (Termelői és kiskereskedelmi árak kapcsolata, termelői árak és a parasztság termelési kiadásai, terméseredmények és árak megfigyelése stb.)

A könyv ezzel kapcsolatos megállapításaiból kiderül, hogy az új felvásárlási rendszerre való áttérés megnövelte az irányító, tervező, árkialakító szervek feladatait. Az új helyzetben körültekintőbb elméleti munkára és gazdasági számításokra van szükség az egyes intézkedések meghozatala előtt, ami a termelési és a piaci helyzet pontosabb megfigyelését, tudományos elemzését igényli. De a szerző fejtegetéseiből az is kitűnik, hogy ugyanakkor az irányító szervek helyzete hasonlíthatatlanul könnyebbé is vált, főképpen az egységes árrendszer bevezetése következtében, amely áttekinthetőbbé teszi a piaci helyzetet, a jövedelmezőségi számításokat, a paraszti jövedelem szabályozását, a túlzott aránytalanságok szóródásainak megszüntetését stb.

A könyv ezután a felvásárlás szervezetével, az eddigi eredményekkel, s a további feladatokkal foglalkozik. Igen helyesen hangsúlyozza azt, hogy a beadás megszüntetését követő első év eredményeiben szerepe van a kedvező időjárásnak is. A mezőgazdaságban az időjárás a terméseredményeket, s ezáltal az egyes gazdaságpolitikai intézkedések eredményességét befolyásolja. A konkrét esetben ez azt jelenti, hogy azok a nagyon kedvező tapasztalatok, amelyeket az új felvásárlási rendszerrel kapcsolatban a kedvező időjárású 1957-es évben szereztünk, nem tehetnek önelégültté bennünket, s következetes, szívós munkával kell elérnünk, hogy minden körülmények között, tehát viszonylag kedvezőtlen időjárás esetén is teljesen zavartalan legyen a városok ellátása, exportkötelezettségeink teljesítése stb.

A könyv — mint már hangsúlyoztam — hasznos szolgálatokat tesz mind a közgazdasági kérdések iránt érdeklődő olvasónak, mind a kérdéssel foglalkozó kutatóknak, mind a termelés és felvásárlás problémáival a gyakorlatban foglalkozó szakembereknek.

Makó Erzsébet

*K*észpénz helyett
utazásra,
üdülésre vigyen magával

**Helyközi
takarékbetétkönyvet!**

Váltható
az Országos Takarékpénztár
minden fiókjában.

Ugyanott
részletes felvilágosítást
kaphat

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Бэла Чикош-Надь:

Закон стоимости и цена

Система цен, основанная на себестоимости, обуславливает двойственность уровня производственных и потребительских цен. Этот факт многие подвергают критике, ссылаясь на то, что к атрибутам цены относится единство системы цен, или хотя бы единство уровня цен. Это, по их мнению, вытекает из закона стоимости. Автор статьи вступает в полемику с данными утверждениями.

Стоимость является законом цены. Цена же выражает общественное отношение. Маркс вскрыл взаимосвязь между законом стоимости и ценой в простом товарном производстве, в период свободной капиталистической конкуренции и в условиях монополистического капитализма. Во всех трех случаях закон стоимости определяет закономерности ценообразования. Однако, отношения цен при капитализме не подтверждают того, что закон стоимости непременно выражается лишь в единой системе цен, или системе цен, основывающейся на едином уровне. Наоборот, с развитием производительных сил и углублением процесса централизации усиливается тенденция, направленная на нарушение такого единства. В монополистическом капитализме существуют одновременно стоимостные цены, цены производства и монопольные цены. В обороте внутри капиталистических групп применяются расчетные цены.

В социалистической экономике цены регулируются государством. Помимо этого, цена имеет двойственный характер: в известных рамках она регулирует товарный спрос населения, но в то же время она не регулирует производства государственной промышленности. Поскольку цена имеет такой двойственный характер, она не может одновременно удовлетворить двум требованиям: во-первых, поддержанию равновесия в товарообороте, и, во-вторых, отражению условий для производства. В ходе государственного регулирования производства с необходимостью возникает иная структура предложения, чем та, которая бы возникла под действием закона стоимости. Поэтому невозможно осуществление единой системы цен. Если же имеется желание выработать однородную систему цен, то ее надо строить на базе потребительских цен. В таком случае, основанную на себестоимости систему производственных цен следовало бы растворить в системе потребительских цен. Однако, в этом случае, цена перестала бы выполнять внутри государственного сектора функцию меры рентабельности. Критика принципа себестоимости оставляет вне поля зрения то, что при социализме себестоимость является особой формой выражения стоимости, или, другими словами, то, что здесь пропорция себестоимости отражает пропорцию стоимости.

Ферец Ваги:

Количество денег в обороте и денежные запасы населения

Приблизительно 92—94 процента находящихся в обороте наличных денег находится на руках у населения, в то время как остальное количество приходится на предприятия социалистического сектора и учреждения. Среди находящейся у населения денежной массы имеются: а) денежные запасы, предназначенные для текущих расходов и намеченных приобретений; б) тесаврированные денежные запасы, возникающие в результате откладывания денег на всякий случай и нехватки товаров. Эти последние два вида денежных запасов являются излишними с точки зрения осуществления товарного и денежного оборота, и поэтому их образования следует по возможности избегать. Денежные запасы населения состоят из денег, предназначенных для текущего оборота и извлеченных из сферы оборота сбережений. Сумма сбережений нам неизвестна и она не поддается установлению. Месечный минимум остающихся вне оборота денег нельзя отождествлять с сбережениями населения.

За медленным ростом денежных запасов населения после 1949 года в июне 1953 года последовало их мощное возрастание. Это было результатом имевших место в тот период мероприятий в области доходов, и оживления оборота между отдельными группами населения. В результате экономических последствий контрреволюции упала сумма вкладов населения в сберкассах, а денежные запасы настолько возросли, что возникла угроза инфляции. Однако, как только появились признаки того, что инфляция предотвращена, снова усилился приток вкладов в сберкассы, достигший максимальных размеров в первые месяцы 1958 года. Но, однако, несмотря на это, до сих пор на руках у населения находится значительное количество денежных средств.

В 1957 году значительная часть излишних денежных средств населения рассосалась. Соотношение между товарным и платежным оборотом с одной стороны и количеством денег вне оборота, с другой, в конце года сложилось относительно благоприятно. В первом полугодии 1958 года произошел новый крупный рост денежных запасов, что на этот раз сопровождалось накоплением излишних товарных фондов. Причинами роста денежных запасов являются закономерное замедление относительного роста закупок товаров со стороны населения и недостатки в структуре товарного предложения.

Зольтан Роман:

Планирование, статистика и баланс межотраслевых связей

Баланс межотраслевых связей представляет собой важный инструмент исследования структуры и внутренней взаимосвязи народного хозяйства, а так же и средство народохозяйственного планирования. Однако их непосредственное использование для определения показателей плана проблематично. Некоторые исследования возбудили слишком большие ожидания в этом отношении. Автор данной статьи преследует цель свести эти ожидания к уровню реальных оценок.

Центральное статистическое Управление Венгерской Народной Республики приступило к составлению баланса межотраслевых связей на основе данных за 1957 год. Исходя из достигнутых в настоящее время результатов, автор подвергает исследованию следующие вопросы: 1) какие виды баланса возможно составить; 2) какие требования предъявляет составление баланса к сбору соответствующих данных.

Автор сначала рассматривает опыт капиталистических стран. Он подробно анализирует принципиальные основы использования наиболее распространенных открытых статических моделей, в первую очередь условия линейности технических коэффициентов. Сегодня еще нельзя считать доказанным, что при помощи моделей межотраслевых связей возможно более точное воспроизведение предстоящего развития, чем это достижимо при помощи других методов, например, при помощи регрессивных коэффициентов.

Вышеупомянутые предположения (связанные, например, с линейностью коэффициентов), также создают препятствия для использования этого метода в социалистических странах. Однако этим открывается возможность для произведения расчетов не при помощи постоянных, а при помощи плановых коэффициентов. Между тем, законно возникает вопрос, что даст ли это лучшие результаты, чем те методы планирования которые используются в настоящее время.

Согласно мнению автора, исключительно важным делом было бы подвергнуть нынешние методы планирования вкестороннему математическому анализу, ибо без этого невозможно правильно установить существенные черты, предпосылки и источники недостатков нынешних методов планирования. Статья дает краткую математическую оценку применяемых в настоящее время методов планирования. Автор усматривает сущность этих методов в том, что отдельные разделы плана выработываются отдельно, решение уровней происходит отдельным порядком, и только лишь задним числом производится попытка обеспечить необходимую согласованность и увязку. Производство расчетов при помощи системы уровней моделей балансов межотраслевых связей дает взаимно увязанные решения. Автор делает попытку показать преимущества и теневые стороны каждого из этих решений.

Имре Фаркаш:

Новые черты нашей политики капиталовложений.

Автор статьи подвергает рассмотрению измененную систему планирования капиталовложений и основные пропорции трехлетнего плана капиталовложений.

В статье, в ходе анализа прежней системы планирования капиталовложений, подвергаются критике недостатки последней. В статье указывается, что ранее, в ходе планирования и осуществления капиталовложений, не принимался должным образом во внимание фактор рентабельности. Подавляющее большинство объектов обходилось значительно дороже, чем это было запланировано, и не завершалось в установленные сроки. Даже теперь организации планирующие, производящие и выполняющие капитальное строительство не были заинтересованы в экономически рациональном планировании и осуществлении капиталовложений. В ходе проведенных в 1954 и 1956 годах «рационализаций» методы планирования были чрезвычайно упрощены. В 1958 году система планирования и утверждения капиталовложений перетерпела значительные изменения. Около 75—80 процентов капиталовложений производится в централизованном порядке. Для произведения капиталовложений, превышающих определенный стоимостный лимит, требуется утверждение со стороны Общегосударственной плановой комиссии и соответствующих министерств. Важнейшей чертой новой системы капиталовложений является утверждение отдельных капиталовложений, ибо общие лимиты по министерствам утверждаются лишь в качестве исходных сумм. Обращение с средствами, предназначенными для отдельных капиталовложений, становится более эластичным, что выражается в том, что остающиеся в конце года неиспользованные суммы не изнимаются, а переводятся в следующий плановый период. Со своей стороны Общегосударственная плановая комиссия утверждает отдельные капиталовложения только лишь на основе расчетов, свидетельствующих об их экономической рациональности.

Далее, в статье перечисляются следующие главные задачи трехлетнего плана капиталовложений: обеспечение роста национального дохода, изменение структуры промышленности, улучшение технического уровня производства, усиление социалистического сектора в сельском хозяйстве. Эти задачи нашли свое отражение в соответствующих пропорциях капиталовложений. Капиталовложения составляют 14 процентов национального дохода за соответствующий плановый период. Для эффективности данных капиталовложений является характерным то, что достигнутый в результате их осуществления прирост промышленной продукции составит почти 12 процентов национального дохода. Доля капиталовложений на строительство жилых домов в значительной мере возрастет по сравнению с первым пятилетним планом. Внутри промышленных капиталовложений особенно возрастет удельный вес капиталовложений в энергетику и в меньшей мере удельный вес капиталовложений в горную промышленность. Перегруппировка капиталовложений произойдет внутри промышленности, при том в первую очередь внутри машиностроения, где центр тяжести переносится с общего машиностроения и станкостроения, на промышленность средств связи, приборостроение, энергетическое оборудование для высоких напряжений, производство подшипников итд.

В рамках совокупных капиталовложений значительно возрастет удельный вес капиталовложений в оборудование и сократится доля строительных работ. Благодаря концентрации капиталовложений, число незавершенных капиталовложений в течение трех лет сократится на более чем 13 процентов.

Опыт первой половины 1958 года свидетельствует о том, что измененная система планирования капиталовложений оказалась удовлетворительной.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Béla Csikós-Nagy:

The Law of Value and the Price

The first-cost patterned producers' price system creates the double rate of producers' prices and consumers' prices. The double rated character of prices is criticized by quite a few specialists arguing that the homogeneity of the price system, or at least the homogeneity of the price level is an attribute of the price. It is regarded by them as a requirement following from the law of value. The author joins issue with this view.

Value is the law of prices. Price on the other hand expresses social relations. Marx revealed the correlation of the law of value and the prices amidst conditions of the simple goods production, the capitalist free competition and monopoly capitalism. In all of these cases the law of value is an expression of the rules of the price trend. The price relations of capitalism don't support the view that the self-assertion of the law of value inevitably manifests itself in an homogenous or a single rated price system. With the development of the productive forces and in the course of the processes of centralisation rather the trend for homogeneity is gaining ground. During the period of monopoly capitalism there are concurrently value prices, production prices and monopoly prices. Within the capitalist groupings there exist accountability prices.

In a socialist economy price is regulated by the state, and it is double faced: within certain limits it regulates the demand of the population but it doesn't regulate the production of state industry. But if price is of this nature than it is unable to meet simultaneously two requirements: it can not balance the volume of trade and can not reflect the conditions of production. By means of state regulation of production inevitably another supply structure is established than the one which would have been developed by the law of value. Therefore establishment of a homogenous price system is impossible. If, on the other hand we should want to develop a single rated price system we have to lay this on the basis of the consumers' prices. The first-cost patterned producers' price system would have to be detached from the consumers' price system. In that case however, price within the frames of state-owned property could not fulfil its function as the standard of economical management. The critics of the first-cost price principle ignore the fact that in a socialist economy first-cost price is a specific form of expression of value i. e. the first-cost price proportions might reflect value proportions in that case.

Ferenc Vági:

The Amount of Money in Circulation and the Ready Money of the Population

Of the amount of money circulating ninety-two to ninety-four per cent make up for the supply of money of the population, the remainder belongs to the enterprizes and agencies of the socialist sector. The ready money of the population can be divided into cash in hand for running expenses and reserves for various purchases, further into stocks of money laid aside for security reasons and shortage of commodities and finally the accumulated money. The last two items are unnecessary from the point of view of the turnover of goods and payments, therefore their accumulation should if possible be prevented. The monetary stock of the population consists of savings destined for running expenses and withdrawn from circulation. The sum of savings is unknown and undefinable. The monthly minimum of the amount of money circulating must not be identified with the savings of the population.

The slow increase in the sums of ready money of the population after 1949 was followed by a rapid growth in June 1953. This developed under the influence of the measures designed for the increase of incomes of those days and was due also to the buoyancy of the transactions of the population itself. But the increase in the sum-total of deposits of the population was even faster than the increase in cash in hand. As an economic consequence of the counter-revolution the sum-total of deposits of the population diminished and at the same time its ready money swelled up immensely, so that there loomed the menacing threat of inflation. As it became obvious that inflation will be prevented, the sum-total of deposits began to grow again and reached its all-times peak in the first months of 1958. In spite of this the population's savings are still considerable. The surplus ready money of the population was mostly absorbed during 1957. The ratio of goods and payments turnover and the amount of circulating money as it was at the end of the year may be considered as relatively favourable. In the first half of 1958 ready money increased again considerably and was accompanied at this time by the stockpiling of superfluous stocks. Reasons of this increase in ready money were the inevitable slackening of the relative growth of goods turnover and the deficiencies in the composition of the supply of goods.

Zoltán Román:

Planning, Statistics and Balance of Branch Relations

The balancesheet of relations between branches is an important instrument for studying the structure and internal interconnections of the national economy, as well as for economic planning. The application of such balancesheets for the determination of plan figures is, however, still problematic. Some papers and lectures expect too much in this respect. Therefore the author is prompted to give a realistic assessment of possibilities.

The Central Bureau of Statistics has commenced the work of compiling the balancesheet of relations between branches on the basis of 1957 figures. The author examines the experience gained from the point of view 1. what types of balancesheets can be compiled and, 2. how far the collection of data has to be coordinated with the compilation of balancesheets.

The author first discusses the experiences in capitalist countries, examining in detail the theoretical principles for employing the most widely used models of open statistics, primarily the conditions of linearity of technical co-efficients. So far it is not proven that future development can be more precisely predicted by means of model branch relations than by other methods, such as regression co-efficients.

The above-mentioned conjectures (for instance in connection with the linearity of co-efficients) restrict the application of this method in the socialist countries. Calculations with non-constant, but planned co-efficients are feasible. However the question is whether better results are obtained with this method than with the one employed at present. According to the author it would be extremely important to make a far-reaching mathematical analysis of present planning methods, because without this it is impossible to assess the essential features, conjectures and sources of mistakes of current methods. The article gives a short evaluation from the mathematical point of view of currently used planning methods. The author regards the essence of these methods to be the fact that the separate parts of the plan are worked out separately, the equations are solved individually, and coordination and agreement are left to the end. The calculation with models of branch relations corresponds to the correlative solution of the equation system. The author sketches the advantages and disadvantages of both solutions.

Imre Farkas:

Some Problems of the Three-Year Investment Plan

The article is concerned with the amended system of investment planning and the proportions of the Three-Year Investment Plan.

It examines the system of planning investments in earlier years together with all its shortcomings. The considerations of rentability were not given sufficient consideration in the course of planning and execution, and most investments cost more than planned, as well as not being completed on schedule. Even at present the planners, investors and technicians are not given enough incentive as far as the planning and execution of economical investments are concerned. When, between 1954 and 1956, the "rationalisation" of work in conjunction with staff reductions was carried out, planning methods were oversimplified. Since 1958 the system of planning and approving investments has been considerably amended. More than 75 per cent of the investments fell under central supervision. Above certain limits of value investments had to be approved both by the Central Planning Office and the ministries. Under the new system the fact that individual investments have to be approved is the most important measure and the over-all investment figures of ministries are endorsed only as guiding figures. The figures of certain investments are to be considered as directives only, which means that they can overlap into the following year. The National Planning Office approves investments only on the basis of how far they have been estimated to be economical.

The main objectives of the Three-Year Investment Plan are to raise national income, transform the structure of industry, improve the technical level of production, and consolidate the socialist sector of agriculture. These objectives are reflected in the allocation of investments; 14 per cent of the national income is allocated to investments in the plan period. Indicative of their effectiveness is that the net output in industry due to the investments will amount to 12 per cent of the national income. The proportion of funds allocated to investments in housing construction is considerably higher than in the first Five Year Plan. Especially investments in the electric power industry and to a lesser extent in mining take up a large share of industrial investments. Investments will bring about a change of stress in industry, particularly in the structure of the engineering industry; from general engineering and tool making to telecommunications, precision tools, strong current machinery and anti-friction bearings.

Investment expenditure on machinery increases considerably at the expense of constructions. As a result of the concentration of investments, unfinished investments during three years will drop by more than 13 per cent.

Experience in the first half of 1958 shows that the amended system of investment planning is proving successful.

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181-644.
 Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. — Telefon: 111-010.
 Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
 Telefon: 180-850. — Csekkszám: 61 094. — Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.
 Terjedelem: 7 ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1958. október 17.
 A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — 3117 — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLÉ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

12

V. ÉVFOLYAM

1958. DECEMBER

TARTALOM

<i>Pach Zsigmond Pál</i> : A tőkés földjáradék keletkezése a nyugat-európai agrárfejlődésben (A tőke III. kötetének 47. fejezetéhez)	1217
<i>Csete László</i> : Munkatermelékenység a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben	1240
<i>Vadász Zoltán</i> : Tüzelőanyag- és energiahelyzetünk az 1958—60. évi hároméves terv időszakában	1257
<i>Kemenes Egon</i> : Piackutatás és tervgazdálkodás	1263

SZEMLE

A marxi újratermelési sémák és az input—output-módszer (<i>Aczél István</i>)	1282
A georgeizmus (<i>Szántó Ernő—Hoch Róbert</i>)	1296

TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÓ

Kandidátusi értekezések vitája (<i>E. Zs.—Sz. J.</i>)	1311
---	------

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Üzleti ciklusok és gazdaságpolitika (<i>Vasziliu Jorgosz</i>)	1324
Maurice Dobb: Politikai gazdaságtan és kapitalizmus (<i>Erdős Tibor</i>)	1326
A cikkek rövid orosz és angol nyelvű tartalmi kivonata	1329
A Közgazdasági Szemle 1958. évi számaiban megjelent cikkek tartalmjegyzéke	1332

E SZÁM SZERZŐI:

Aczél István, az MTA Kibernetikai Kutató Csoportjának tudományos osztályvezetője; **Csete László** kandidátus, az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézetének osztályvezetője; **dr. Erdős Tibor** aspiráns, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem politikai gazdaságtan tanszékének adjunktusa; **Hoch Róbert** aspiráns, a Közgazdaságtudományi Intézet munkatársa; **Kemenes Egon**, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem belkereskedelmi tanszékének munkatársa; **dr. Pach Zsigmond Pál**, a történelemtudományok doktora, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem gazdaságtörténeti tanszékének tanszékvezető tanára; **Szántó Ernő** mezőgazdasági szakértő; **Vadász Zoltán**, az Országos Tervhivatal főosztályvezetője; **Vasziliu Jorgosz** aspiráns.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

Antos István, **Bakonyi Sebestyén Endre**, **Bognár József**, **Erdei Ferenc**, **Fekete Ferenc** (főszerkesztő), **Friss István**, **Háy László** (a szerkesztő bizottság elnöke), **Huszár István**, **Lázár György**, **Molnár Endre**, **Varga Edit**, **Varga István**, **Vályi Péter**

A tőkés földjáradék keletkezése a nyugat-európai agrárfejlődésben

(A tőke III. kötetének 47. fejezetéhez)*

A tőkés földjáradék gyökeresen különbözik a földjáradék kapitalizmus előtti formáitól. Míg feudális termelési viszonyok mellett a földjáradék a többletmunka normális és uralkodó formája, addig kapitalista viszonyok között az értéktöbbletnek csak a tőkés profiton (átlagprofiton) felüli része válik a földtulajdonos járadékává.¹

Hogyan jön létre a kapitalizmus előtti földjáradékból a tőkés földjáradék? Ezt a kérdést Marx vetette fel és válaszolta meg A tőke III. kötetének 47. fejezetében.

Jelen előadásunknak e marxi fejtegetések interpretálását tűzzük ki céljául, röviden bemutatva a Marx által felfedett törvényszerűségek konkrét érvényesülését a nyugat-európai agrárfejlődésben, annak fő fejlődési változataiban, igyekezve kiemelni Marxnak egyes — tudtunkkal eddig kevés figyelemben részesített — megállapításait.

1.

Marx a feudális földjáradék legegyszerűbb formáját a munkajáradékban jelöli meg — abban a formában, amely közvetlenül mint meg nem fizetett többletmunka jelenik meg. Már itt, a munkajáradék fokán is van ugyan bizonyos lehetősége annak, hogy a jobbágy a földesúr számára szolgáltatott járadékon és a szükséges terméken, „munkabéréen” kívül a maga számára valaminő többletet termeljen: „csíráját annak, ami a tőkés termelési módban profitként lép fel”² — az azonban, hogy e lehetőség megvalósul-e, s ha igen, milyen mértékben, attól függ, hogy földesura mekkora munkajáradékot (robotot) kényszerít ki tőle, mennyi időt hagy neki arra, hogy saját magának dolgozzék. Más szóval: itt a profit csírájának létét és mértékét a földjáradék nagysága határozza meg, szemben a kapitalizmussal, ahol éppen ellenkezőleg: a földjáradék nagyságát a profit határozza meg.

A feudális járadék fejlettebb formája, a termékjáradék, csupán abban különbözik az előző formától, hogy immár nem közvetlenül, az

* A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem tudományos ülészekén 1958. október 29-én elhangzott előadás.

¹ Lásd Marx: A tőke. III. Bp., 1951., 861., 867. stb. o.

² Uo. 856. o.

urasági földön végzett többletmunka alakjában jelenik meg, hanem a többletmunka által létrehozott terméknek az alakjában. A termékjáradék fokán „a munkajáradékhoz viszonyítva a termelőnek nagyobb tere nyílik arra, hogy időt nyerjen fölös munkára, amelynek terméke éppúgy az övé, mint munkájának az a terméke, amellyel legelengedhetlenebb szükségleteit elégíti ki”³ — vagyis: nagyobb tér nyílik arra, hogy a profit csírája a földjáradék „háta mögött” kifejlődjék.

Miként a munkajáradék formaváltozásából a termékjáradék, úgy jön létre a termékjáradék átváltozásából a feudális földjáradék újabb formája: a pénzjáradék, amikor a jobbágy többletmunkája termékét földesúrának természetbeni alakja helyett pénz alakjában szolgáltatja, a többletermék helyett a többletermék árát fizeti. Ez újabb formaváltozás ugyan a földjáradék lényegét nem érinti — továbbra is feudális járadékról van szó, tehát olyan járadékról, amely nem a profiton felüli többlet, hanem a többletmunka normális és uralkodó formája —, mégis jelentős gazdasági változásokat feltételez. Míg az előző járadékformák a naturális gazdasághoz kapcsolódtak, a pénzjáradék fellépése már a társadalmi munkamegosztás előrehaladásával, az áru- és pénzviszonyok keletkezésével és fejlődésével függ össze, hiszen a közvetlen termelőnek (jobbágy) ahhoz, hogy földesura részére pénzjáradékot fizethessen, termékének egy részét immár piacra kell bocsátania, áruvá kell változtatnia. Ehhez képest: „A termékjáradéknak előbb szórványos, majd többé-kevésbé nemzeti méretekben végbemenő átváltozása pénzjáradékká már a kereskedelem, a városi ipar, általában az árutermelés és ezzel együtt a pénzforgalom jelentékenyebb fejlettségét tételezi fel.”⁴ A gazdasági viszonyok változása, a naturális járadéknak pénzjáradékká alakulása pedig a földesúr és a jobbágy közötti jogi viszony tekintetében is változást von maga után: a naturális gazdálkodáson nyugvó „hagyományos szokásjogi viszony” az áru- és pénzgazdálkodásnak megfelelő szerződéses viszonyra, „tisztá pénzviszonyra változik át. A földet megművelő birtokosból a valóságban pusztá bérlő lesz”.⁵

2.

Szakítsuk félbe ezen a ponton kis időre Marx alapvető elméleti fejtegetésének nyomonkövetését, s vessünk egy pillantást a nyugat-európai agrárviszonyok fejlődésének ama történelmi menetére, amelynek vizsgálatából Marx a vázolt elemzést absztrahálta.

A feudális földesúr tulajdonában levő középkori nagybirtok képe tárul elénk, amelynek csak egy része volt — mint urasági föld — a földesúr közvetlen kezelésében; más része — mint paraszti föld, jobbágytelek — a jobbágyok birtokában, használatában. A nekik osztott telekföldön (mansus, manse, virgate, yardland) kívül a falu jobbágysai közösen — s a földesúrral is közösen — használták az osztatlan közföldet (communia, waescapia): a falu határához tartozó legelőket, erdőket, vizeket stb.⁶

³ Uo. 862. o.

⁴ Uo. 864. o.

⁵ Uo. 865. o.

⁶ L. pl. R., Kötzschke: Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters. Jena, 1924. 228—231 o.; H. Pirenne: Economic and Social History of Medieval Europe. London, 1936. 61—62. o.

A vázolt feltételek között a feudális termelési-kizsákmányolási viszonyok úgy valósultak meg, hogy az urasági földet a földesúri hatalom alá vetett, személyileg függő jobbágyok robotban, munkajáradékot teljesítve művelték meg, a maguk használatában levő (telek) föld után pedig a földesúrnak termék-, ill. pénzáradékot szolgáltattak. A középkori nagybirtok konkrét viszonyai között tehát — mint arra egyébként Marx még az absztrakt elméleti tárgyalás során is utal⁷ — a feudális járadék különböző formái nem egymást kizáróan, hanem túlnyomóan egymás mellett szerepeltek: nemcsak a két naturális forma jelentkezett rendszerint karöltve, hanem gyakori volt a termék- és pénzáradék, sőt mindhárom járadékforma együttes jelenléte.

Ugyanakkor azonban Marx elemzésének menete a nyugat-európai országok agrárviszonyai fejlődésének fő vonalát illetően egyben történeti egymásutánt is jelent, amennyiben a feudális járadékformáknak — ha igen gyakran jelentkeztek is együttesen — aránylagos súlya lényeges változásokon ment át a középkor századaiban a jelzett irányban. A feudális földjáradék formaváltozásainak ezt a történelmi folyamatát a nyugat-európai országokban a XV. századig — legyen szabad ezúttal csak egészen röviden vázolnunk; annál is inkább, mivel e folyamatot egy külön tanulmányban — amely egyetemünk Évkönyvében rövidesen megjelenik — már részletesebb vizsgálat tárgyává tettük. A XV. századig menő fejlődést illetően most tehát csupán a legfőbb mozzanatok összefoglalására szorítkozunk — annyira, amennyi a fejlődés további — XVI—XVIII. századi — menetének megértéséhez feltétlenül szükséges.

A feudalizmus korai századaiban az angol manor, ill. a francia seigneurie keretében — előadásunkban a nyugat-európai fejlődésnek csak legjellemzőbb országaira: Angliára és Franciaországra térünk ki — a nagybirtok központját képező urasági udvarhoz (curtis, court, cour) kapcsolódva, sok helyütt kiterjedt urasági földdel (terra dominicalis, terra salica, demesne, domaine) találkozunk, s ennek megműveléséhez jelentős, heti 2—3 napos robotszolgáltatással, úgyhogy — a termékjáradék egyidejű fontos szerepe s a pénzáradék kezdeteinek olykori fellépése mellett — a munkajáradék túlnyomó vagy legalább kiemelkedő súllyal esett latba.⁸ Megjegyzendő azonban, hogy az urasági föld az esetek többségében nem képezett kompakt tömeget, hanem szét volt aprózva a paraszti földek közé; másrészt, hogy az urasági föld termése éppenúgy, mint a jobbágyi földekről járadékként ugyancsak az urasági udvarba beszolgáltattott termények (és ipari termékek) ez időben túlnyomórészt vagy éppen kizárólag a földesúr és környezete szükségleteinek természetbeni ellátására szolgáltak: a munka- és termékjáradék formájában megvalósuló feudális kizsákmányolás a naturális gazdálkodás talaján sarjadt. Jellemző pl. erre nézve, hogy Angliában a terra dominicalist olykor boardland-nek, azaz a földesúr asztala ellátására (ad mensam suam) rendelt földnek nevezték.⁹

Utóbb, a feudalizmus virágkorában, mintegy a XII. századtól fogva — amikor az uralkodó naturális gazdálkodással szemben fokról fokra

⁷ A tőke. III. 859., 861., 864. o.

⁸ W. J. Ashley: Englische Wirtschaftsgeschichte. Leipzig, 1896. I. 5—6., II. 283. o.; H. Séé: Französische Wirtschaftsgeschichte. Jena, 1930. I. 9—10. o. stb.

⁹ J. Kulischer: Allgemeine Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters und der Neuzeit. I. München—Berlin, 1928. 114. o.

terebélyesedtek az árutermelés és pénzgazdálkodás viszonyai Nyugat-Európában — lassanként megváltozott a manor, a seigneurie termelési és járadékrendszere. Az urasági föld egyre inkább veszített jelentőségéből: a XII—XV. században a terra dominicalist lényegesen csökkentették, néha teljesen felszámolták, részben vagy éppen egészben — eddig művelés alatt nem állt földekhez hasonlóan — paraszti használatba, paraszti bérletbe bocsátották.¹⁰ Ennek megfelelően a földesurak egyre kevésbé maradtak érdekeltek a súlyos robotterhek fenntartásában; a parasztság osztályharca is ez irányba kényszerítette őket: a munkajáradékot tehát fokozatosan korlátozták, ill. — az áru-pénzviszonyok fejlődésére támaszkodva — mindinkább pénzszolgáltatásra váltották át. A társadalmi munkamegosztás előrehaladásával kibontakozni kezdő mezőgazdasági árutermelésben a parasztgazdaság járt élen: a földesúr számára a pénzszerzés egyszerűbb módja volt a paraszt árukapcsolatait kihasználni, többletmunkáját pénzjáradék formájában elsajátítani, mint öngazdálkodását kiterjeszteni, s az urasági föld termését áruba bocsátani.

Bizonyos fokig hasonló folyamatnak vagyunk tanúi a termékjáradék vonatkozásában is. A feudális földjáradéknak ez a másik természetes formája — mint utaltunk rá — a feudalizmus korai századaiban jelentős szerepet töltött be az uralkodó munkajáradék mellett; majd a földesúr saját gazdaságának korlátozásával a munkajáradék átváltásaként sok helyütt még jobban kiterjedt, s a feudális járadék fő formájává lépett elő. Az árugazdaság előrehaladtával azonban előbb csak szórványosan, utóbb szélesebben maga a termékjáradék is jelentős részben pénzfizettségé alakult. Különösen áll ez Angliára, ahol a XV. századra az uralkodó pénzjáradék mellett jelentéktelenné törpültek a természetes járadékformák maradványai; kevésbé Franciaországra, ahol nem egy helyütt kismértékben még a robotmunka is tartotta magát, a terményszolgáltatás pedig számottevő súllyal.¹¹

A vázolt folyamattal együtt járt a jobbágy jogi helyzetének, a feudális úrtól való függőségének érezhető változása is a nyugat-európai országokban. A feudalizmus korai századaiban a nyomasztó robotterheket viselő jobbágyság jogi helyzetében még számos elemét őrizte meg a rabszolgaságnak. Az angol villain, a francia serf személyi korlátozottsága igen éles formákban öltött testet. Nemcsak földje képezte a feudális úr tulajdonát, hanem jogilag többnyire ingó vagyona, munkaeszközei is: halálakor egész hagyatékára vagy annak legjavára az uraság tartott igényt (caput optimum, mainmorte, herriot). Nem költözödhetett; házasságot — szabad emberrel vagy más földesúr jobbágyával — csak ura engedélyével, ill. bizonyos szolgáltatás ellenében köthetett (maritagium, formariage, merchetum); fejadót fizetett (capaticum, cavagium, chavage) stb.¹²

Ez a súlyos személyi alávetettség az áru-pénzviszonyok fejlődésével, a földjáradék formaváltozásaival karöltve — s a parasztság osztály-

¹⁰ G. Brodnitz: Englische Wirtschaftsgeschichte. Jena, 1918. I. 63, 81—82, 95—96. o.; Sée: i. m. I. 38—39. o.; stb.

¹¹ E. Lipson: The Economic History of England. I.⁹ London, 1947. 89 kk. o.; E. A. Koszminszkij: Evoljucija form feodalnoj renti v Anglii v XI—XV. vekah. Voproszi Isztorii. 1955. No. 2.; Kulischer: i. m. 119—120. o. stb.

¹² Kötzschke: i. m. 235—238. o.; K. A. Koszminszkij—Sz. D. Szkázkin: Isztorija srednyih vekov. I. Moszkva, 1952. 138., 151., 165. o. stb.

harcának is eredményeként — fokozatosan a függőség enyhébb alakjainak, „egyszerű szolgáltatási kötelezettség”-nek,¹³ bérleti jellegű viszonynak adta át a helyét. Angliában a XV. századra gyakorlatilag bekövetkezett az end of villainage; a parasztság jelentős része a személyi függés alól lényegileg felszabadult, a lordnak meghatározott pénzjáradékkal tartozó, örökbérleti jellegű kisbirtokossá: copy-holderré küzdötte fel magát. Mellettük számosan voltak valóságos bérlők: lease-holderek, farmerek (a szó eredeti értelmében), meghatározott időre szóló, esetleg bármikor felmondható bérleti szerződéssel; valamint immár szabad parasztok: free-holderek — főleg olyanok, akik járadékkötelezettségüket egyszer s mindenkorra megváltva a birtokukban levő föld köztörvényileg elismert, a lord számára csak névleges fizetséget teljesítő tulajdonosává váltak.¹⁴ A fejlődés Franciaországban is a serfeknek a seigneur személyi hatalma alól való felszabadulása felé mutatott, a személyileg szabad, járadék (cens) fizetésére kötelezett, örökbérleti jellegű viszonyban levő birtokos (censitaire), ill. a tényleges bérlői (fermier) viszony felé, bár az angliainál némileg lassúbb ütemben. Mindenesetre a XV. századra Észak- és Nyugat-Franciaországban a parasztság nagyobb része személyileg szabad állapotba emelkedett, ha Közép- és Kelet-Franciaországban a servage továbbra is jelentős szerepet töltött be.¹⁵

Meg kell azonban jegyezni: a XII—XV. századi nyugat-európai agrárfejlődés röviden jellemzett folyamata általában nem jelentett „parasztfelszabadulást” — miként ezt polgári történetíróknál nem egyszer olvashatjuk¹⁶ —, hanem túlnyomóan csupán a feudális függőség súlyosabb fokáról: a villain, serf állapotból, viszonylag szabadabb helyzetbe, bérleti jellegű viszonyba (vagy tényleges bérleti viszonyba) való felemelkedést. Ezt az emelkedést alapvetően a munkajáradék megszűnése, vagy legalábbis erős visszaszorulása, a pénzjáradék uralkodóvá válása vagy legalábbis előtérbe jutása, s ezzel összefüggésben a személyi korlátozások és szolgáltatások nagy részének megszűnése jellemezte: a pénzjáradékra való áttéréssel a mainmorte, formariage stb. maga is egyszerű pénzszolgáltatássá, ill. egyszer s mindenkorra megválthatóvá lett, a paraszt ingóságainak, munkaeszközeinek tulajdonosává vált.¹⁷ Ez emelkedés ellenére a nyugat-európai parasztság zöme — eltekintve itt az angol free-holderektől — továbbra is feudális járadék fizetésére volt kötelezve, továbbra is függőségben — még ha a korábnál jóval enyhébb függőségben — maradt a feudális földesúrtól. Ezen a ponton el kell oszlatni azt a zavart, amelyet néha a magyar terminológia is okoz, hogy ti. nyelvünk a feudális viszony súlyosabb és enyhébb formáját egyaránt a jobbágyság szóval illeti. Így azután a Leibeigenschaft megszűnéséről szóló német szöveget — a Leibeigenschaft az angol villainage, a francia servage német megfelelője — gyakran a „jobbágyság megszűnése”-ként fordítják magyarra, holott csupán a feudális

¹³ A tőke. III. 857. o.

¹⁴ L. Brentano: Eine Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung Englands. I. Jena, 1927. 328—329., 345—346. o.; Lipson: i. m. I. 9 130—132., 150—155. o.; E. A. Koszminszkij: Voproszi agrarnoj isztorii Anglii v XV. veke. Voproszi Isztorii. 1948. No. 1.

¹⁵ Séé: i. m. I. 38—39. o.; Kulischer: i. m. I. 147—150. o.; Koszminszkij—Szkázkin: i. m. 314., 335. o.

¹⁶ L. pl. H. Pirenne: Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Europas im Mittelalter. Bern. 184., 186. o.; Brodnitz: i. m. I. 47. o.

¹⁷ A tőke. III. 864. o.

viszony súlyosabb formájának megszűnéséről van szó, nem a feudális viszonyról általában.

A földjáradék formaváltozásainak a XV. század végéig vázolt menete, a pénzjáradék előtérbe kerülése Nyugat-Európában — ha nem is jelentett parasztfelszabadulást, ha nem is változtatott a termelési és a járadékviszonyok feudális jellegén — igen fontos folyamatokat jelzett. A nyugat-európai országok agrárstruktúrájának fő jellemzőjévé a kis- és középgazdaság, döntően a paraszti gazdaság túlsúlya vált. A mezőgazdasági árutermelés kibontakozásának fő vonalává a paraszt árutermelése lett. A társadalmi munkamegosztás fejlődésével a város és a falu árupiaci kapcsolata nagyrészt a paraszti gazdaságon keresztül valósult meg. A földesúri nagybirtok (manor, seigneurie) ugyan fennmaradt, de nem mint mezőgazdasági nagyüzem, hanem túlnyomóan vagy olykor teljesen mint egy sor paraszti kisüzem konglomerátuma, a feudális járadék nagy területről való biztosításának szervezete, a paraszttól behajtott szolgáltatások — jelentős részben pénzfizetségek — szubsztrátuma.

3.

A pénzjáradék túlsúlyra jutása az áru-pénzviszonyok fejlődése alapján — nem változtat tehát a termelési és járadékviszonyok alapvető jellegén: továbbra is feudális viszonyról, feudális járadékról van szó.

Miként azonban Marx — folytatva fentebb idézett elvi elemzését — nyomatékosan hangsúlyozza: a pénzjáradék mindazonáltal „már utolsó formája és egyszersmind felbomlási formája”¹⁸ a kapitalizmus előtti járadéknak. Miért utolsó és egyúttal felbomlási forma? Mert — összefüggésben a profit kifejlődésének nagyobb lehetőségeivel a földjáradék „háta mögött” — alapul szolgál olyan változásokhoz, amelyek már túlmutatnak a feudálizmuson, a feudális földjáradékon. „A pénzjáradéknak további fejlődése folyamán — állapítja meg Marx — . . . vagy a földnek szabad paraszti tulajdonná válásához, vagy pedig a tőkés termelési mód formájához, a tőkés bérlő által fizetett járadékhoz kell vezetnie.”¹⁹ S valamivel később megismétli ezt a fontos tételt a következő fogalmazásban: „Ezt az átalakulást (ti. a járadék pénzformájának kibontakozását, a földesúr-jobbágyi viszony szerződéses, bérleti jellegű viszonyra válását) egyrészt, ha az általános termelési viszonyok erre egyébként is alkalmasak, arra használják ki, hogy a régi paraszti birtokosokat fokozatosan kisajátítsák és helyükre tőkés bérlőt ültessenek; másrészt ez az átalakulás arra vezet, hogy az eddigi birtokos megváltja járadékkötelezettségét. és független paraszttá válik, az általa megművelt föld teljesjogú tulajdonosává.”²⁰ Marx tehát a feudális pénzjáradékból, annak fejlődéséből és felbomlásából vezeti le — megfelelő történeti feltételek mellett — a nyugat-európai mezőgazdaság fejlődésének további menetét, és pedig a további fejlődés menetét kétféle változatát.

Mi ez a két változat? Az egyik: a tőkés bérleti rendszer kialakulása, az agrárfejlődésnek elsősorban Angliára jellemző típusa. Itt a XV. szá-

¹⁸ Uo. 865. o.

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo. 865—866. o.

zadban ugyan a bérlők körülményei és termelésük méretei még általában közepesek voltak,²¹ utóbb azonban, a XV. század utolsó évtizedeitől kezdve — minthogy „az általános termelési viszonyok erre egyébként is alkalmasak”-nak bizonyultak, vagyis kezdetét vette és megújuló hullámokban haladt előre a kisparaszti birtokosok és bérlők kisajátítása, megindult és gyors ütemben folyt az egész nemzetgazdaság tőkés jellegű átformálódása — egyre nagyobb szerephez jutottak a tőkés módon gazdálkodó nagybérlők, s két-három század leforgása alatt a kapitalista bérleti rendszer vált a mezőgazdaság uralkodó üzemi formájává.

Hogyan függött össze a tőkés bérlet fellépése és térhódítása Angliában a feudális pénzjáradékkal, annak további fejlődésével, ill. felbomlásával? Egyfelől a parasztság vagyoni rétegződése révén, amely — mint Marx rámutat — már a termékjáradék fokán megindul,²² a pénzjáradék fokán pedig számottevő méreteket ölt. „... a természetbeni járadéknak pénzjáradékká való átváltozásával nemcsak együtt jár, hanem azt szükségszerűen megelőzi a birtoktalan, pénzért elszegődő napszamosok osztályának kialakulása. Ezért... a jobbmódú járadékfizetésre kötelezett parasztok körében szükségszerűen kifejlődik az a szokás, hogy saját számlájukra falusi bérmunkásokat zsákmányoljanak ki... Ily módon ezeknek fokozatosan lehetőségük nyílik arra, hogy bizonyos vagyont gyűjtsenek össze és jövőendő tőkésekké váljanak. Következésképpen maguk a föld régi, saját munkájukból élő birtokosai között is tőkés bérlők melegágya keletkezik...”²³

Az angol faluban — ahol viszonylag korán, a kontinentális Nyugat-Európánál korábban megjelentek az áru-pénzviszonyok kezdetei — már a feudalizmus virágzásának századaiban is eléggé jelentős paraszti differenciálódásra világított rá az agrártörténet. Már a XI. század végéről származó Domesday Book is említi a csupán csekély (néhány acre) földdecskével rendelkező cotter-ek rétegét, akiknek a száma a XIII. században, az árugazdaság fejlődésével megnövekedett.²⁴ S ha akkor még a villain-ek nagy többsége 30 acre nagyságú telket (virgate) — esetleg 15 acre-nyi féltelket — tartott birtokában, akkor ezt a következő századok során a paraszti föld nagyságának tarka sokfélesége váltotta egyre inkább fel: néhány acre-től 60 acre-ig, sőt azon túl. Aspley Guiseban pl. 1275-ben még 40 féltelkes parasztot számláltak, 1542-ben már csak három parasztot 15 acre, viszont egyet 30, kettőt 60 és hármat 75 acre földdel. A XVII. század közepén Duddelswell, Wimbleton és Richmond manor-jeiben 62 gazdag-, 122 közép- és 113 szegényparaszti háztartás mutatható ki, az előbbieket főleg free-holderekből, az utóbbiak copy-holderekből kerülve ki. A falu vagyonosodó elemei pedig csakhamar mint az elszegényedett parasztok bérmunkásként való kizsákmányolói tűnnek elénk: az uradalmak járadékjegyzékeiben (rentals) nem ritkán olvashatunk olyan parasztokról, akik maguk is három vagy még több munkást dolgoztatnak. Ezek a gazdagodó paraszti elemek egyben nagyobb urasági földdarabok lease-holdereiként, farmerjeiként is fel-

²¹ A tőke I. Bp., 1955. 687. o.

²² A tőke. III. 862. o.

²³ Uo. 866. o.

²⁴ E. A. Koszminszkij: Isszledoványija po agrarnoj isztorii Anglii XIII. veka. Moszkva—Leningrád, 1947.

lépnek, a bérelt földön tőkés módon gazdálkodnak és a föld tulajdonosának tőkés földjáradékot fizetnek.²⁵

Rá kell mutatni másfelől arra is, hogy az áru-pénzviszonyok fejlődésének, a pénzjáradék kibontakozásának kapcsán nemcsak vagyonosodó parasztok, közülük kikerülő bérlők kezdenek tőkés viszonyokat bevezetni az angol faluban, hanem földesurak, elsősorban olyan kis- és középbirtokos földesurak, akiknek birtokai összeköttetésbe jutottak a piaccal és előljártak a pénzjáradékra való áttérésben. Éppen a parasztoktól húzott pénzjáradékból került ki az a tőke, amelyet e földesurak kezdtek a termelésbe fektetni, a kisközségi parasztság soraiból adódó bérmunkások fizetésére fordítani. A XIII—XIV. században a cotterek félig bérmunka-, félig jobbágyi jellegű kizsákmányolásának nem jelentéktelen szerepéről van tudomásunk, kivált e kisebb úri birtokokon. A XV. században pedig főleg a kis- és középbirtokosok köréből kialakul az ún. új nemesség (gentry), amely — folytonosan kiegészülve gazdagodó paraszti free-holderek és földet szerző városi polgárok leszármazottaival — immár inkább bérmunkások, mint jobbágyok kizsákmányolásából él: a legjobban a gabona- és a gyapjúárak, munkabérszínvonal, birtoka jövedelmezőségének emelése érdekli.²⁶ „Az új nemesség — jellemzi Marx ezt a réteget — kora gyermeke volt, amely kor a pénzt, a hatalmak hatalmának tekintette.”²⁷

Éppen ez — az egyre inkább burzsoá jellegű — új nemesség volt az, amely a XV. század utolsó, a XVI. század első évtizedeiben a flandriai, majd az angol posztóipar fejlődése által előidézett gyapjúkonjunktúra hatására, hozzálátott szántóföldjeinek juhlegelővé való átalakításához, evégett a kisparaszti birtokosok és bérlők elűzéséhez, a parasztokkal együttesen használt községi földek (commons) felosztásához, ill. kisajátításához, az összesített terjedelmes földterületek monopolisztikus tulajdonba vételéhez, „bekerítéséhez”, a hírhedt inclosure-okhoz — fittyet hányva a kormányzat finandális és katonai okokból ezt gátolni igyekvő rendelkezéseinek. Az ily módon kisajátított és bekerített földeken fellendült a nagyüzemű juhtenyésztés, részben az új nemesek saját vállalkozásaként, részben nagybérlők kezén, akik a kisparasztok és kisbérlők helyére lépve — mint a korabeli források írják — „megkaptak 10—12—14 vagy 16 bérletet”, „bérletet bérlethez csatolnak és kivetik a többiekét megélhetésükből”.²⁸ Ezzel bekövetkezett a közvetlen termelők termelőeszközeiktől való elválasztásának, az ún. eredeti tőkefelhalmozásnak első nagy hulláma, amelynek proletarizáló hatását egykorú források alapján Marx oly megrázóan eleveníti meg A tőke I. kötetének 24. fejezetében.

A vagyonosodó parasztok és az új nemesség mellett meg kell emlékezni végül a tőkés viszonyok fejlődésének egy harmadik vonaláról az angol mezőgazdaságban, a pénzjáradékra való áttérésnek a talaján: a tőkének kívülről, a városból való behatolásáról, földbérlet vagy földvásárlás útján. Mert a tőkés bérlőknek a falun belüli „melegágya” mel-

²⁵ Brentano: i. m. II. 71—72. o.; Sz. I. Arhangelszkij: Agrarное законодательство английской революции. 1649—1660. Moszkva. 1940. 107., 119., 122. o.; I. Granat: K voproszu ob obezremelennii kresztjan v Anglii. Moszkva. 1908. 59—60. o.

²⁶ R. Tawney: The Rise of the Gentry. The Economic History Review. 1941.; E. A. Koszminszkij: Osznovnije problemi zapadnoevropejszkovo feodalizma v szovjetszkoi isztorscseszkoi nauke. Moszkva. 1955. 25. o.; Koszminszkij—Szkázkin: i. m. 284., 371., 381—392. o.

²⁷ A tőke. I. 3. 665. o.

²⁸ Id. Lipson: i. m. I. 164. o.

lett — fejti ki Marx — „mihelyt a járadék a pénzáradék formáját és ezzel együtt a járadékot fizető paraszt és a földtulajdonos viszonya szerződési viszony formáját ölti, ... szükségszerűen megkezdődik a föld kapitalistáknak való bérbeadása is, akik eddig kívülmaradtak a falu határain, és most a faluba, a mezőgazdaságba átviszik a városi módszerekkel szerzett tőkét, a városokban már kifejlett tőkés gazdálkodási módot”.²⁹ Másrészt a városi tőke a pénzáradék fokán földbérlet mellett földvásárlás útján is behatol a faluba. „... a termékjáradéknak pénzáradékká való átváltozásával — utal erre Marx — ... a tőkésített járadék, a föld ára, következésképpen a föld elidegeníthetősége és elidegenítése lényeges mozzanat lesz, és ennek következtében ... városi és egyéb pénztulajdonosok is vásárolhatnak földet ...”³⁰ Angliában már a XV. században — noha a földtulajdon hűbéri kötöttsége még jelentős részben fennállott — elég gyakori jelenség volt városi kereskedők, pénztőkések földvásárlása, egyfelől, hogy szert tegyenek a földtulajdon nyújtotta politikai súlyra, másfelől azonban azért is, hogy pénzüket jövedelmezően gyümölcsöztessék. Az angol gazdaságtörténeti kutatás Fitz-Aylwin-től, London első lordmayer-jétől kezdve, a híres de la Pole családon keresztül, a városi kereskedők hosszú sorát mutatja ki, akik vásárlás útján jelentékeny birtokok tulajdonosaivá váltak. „Földet vásárolni — ez minden gondjuk és agyuknak minden tudománya” — írja róluk egy korabeli szerző. Különösen a XVI. század 30-as éveiben, a reformációval kapcsolatban vett nagy lendületet ez a folyamat, amikor az elkobzott kolostori birtokokért — ez ideig Angliában több mint 3000 kolostor állt fenn — valóságos hajsza folyt, elsősorban éppen megdagodott városi polgárok részéről. E felvásárlások további fontos lépését jelentették az angol faluban a tőkés viszonyok kiterjedésének, a feudális tulajdon burzsoá tulajdonná való átalakításának. A földet szerzett városi polgárok ugyanis birtokaikon nem hagyták meg a mezőgazdasági termelés hagyományos viszonyait, hanem — az új nemességhez hasonlóan — maguk is kíméletlenül hozzáálltak a kisajátításhoz, a bekerítéshez, hogy földjeikből minél nagyobb jövedelmet csikarjanak ki, tőkés önkezelés vagy tőkés bérlet keretében. „Vajha a kereskedő csak kereskednék és meghagyná a földet annak, aki abból szerzi kenyerét” — panaszolja az egykorú versezet a földvásárló és bekerítő kereskedőkről.³¹ A kisajátítás ez újabb hulláma nem kismértékben járult hozzá egyfelől ahhoz, hogy Angliának már „a XVI. század végén az akkori viszonyokhoz képest gazdag tőkésbérlet osztálya” legyen, másfelől ahhoz, hogy nagy nincstelen tömegek léte és nyomora, a pauperizmus — Marx kifejezésével — hivatalosan elismert tényé váljék az angol királyságban.³²

Az angol faluban — különösen a gazdaságilag legfejlettebb középső grófságok (midland counties), így Leicestershire, Northamptonshire, Warwickshire, Bedfordshire, Buckinghamshire, Middlesex, Oxfordshire,

²⁹ A tőke. III. 866. o.

³⁰ Uo. 869—870. o.

³¹ Brentano: i. m. II. 76—80. o.; Lipson: i. m. I.^o 143—149. o.; Sz. D. Szkázkin—A. Sz. Szamojlo—A. N. Csisztozvonov: Isztorija szrednyih vekov. II. Moszkva. 1954. 247—251. o.; Ch. Hill: Die gesellschaftlichen und ökonomischen Folgen der Reformation in England. (Beiträge zum neuen Geschichtsbild c. kötetben.) Berlin, 1956. 88—104. o.; stb.

³² A tőke. I.^o 688., 668. o.

valamint egyes déli és keleti grófságok falvaiban³³ — már a XVI. század folyamán nagymértékben előrehaladott „mezőgazdasági forradalom” folyamatát számos polgári gazdaságtörténész is A tőke I. kötete 24. fejezetének többé-kevésbé megfelelően kényyszerült bemutatni.³⁴ Legfeljebb részleteiben törekedtek a folyamatot — Marxszal és a történeti valósággal szemben — „enyhíteni”, ill. késleltetni a kapitalizmus egyes elszánt apologetái, pl. Gay, aki az átalakulás XVI. századi szakaszának igyekezett kisebb fontosságot tulajdonítani, úgy érvelve, hogy az inclosure-ok ez időben nem jelentettek erőszakos kisajátítást, amennyiben „az érvényben levő magánjog közvetlen megsértése nélkül” mentek végbe.³⁵ Velük szemben az újabb szovjet történetkutatás — elsősorban Szemjonov monográfiájára gondolunk — gondos forráselemzéssel kimutatta már a XVI. századi angliai agrárváltozásoknak viharos jellegét és mélyreható következményeit — szoros összefüggésben vizsgálva azokat a korabeli parasztmozgalmakkal.³⁶

Mert a kisajátításnak, bekerítésnek már a XVI. századi hullámai is — erről számos burzsoá gazdaságtörténész alig akar tudomást venni — heves paraszti tiltakozást, sőt jelentékeny erejű parasztfelkeléseket váltottak ki. Hogy csak a legfőbbeket említsük: 1549-ben két nagy parasztfelkelés tört ki, az egyik Délnyugat-Angliában, a másik Kelet-Angliában; 1607-ben pedig Anglia középső grófságai váltak a bekerítések ellen fellángoló parasztmozgalom színterévé — az utóbbi jeleként annak, hogy a XVI. század végén és a XVII. században — Ashley és más gazdaságtörténészek korábbi felfogásával szemben — tovább folytak a bekerítések. Az expropriáció ez újabb hulláma főként azzal függött össze, hogy az ország ipari lakosságának növekedése, a tőkés manufaktúra fejlődése kiszélesítette a mezőgazdasági termények belső piacát, ami a burzsoáziát és az új nemességet további földszerzésre, árutermelésének fokozására, birtokainak tőkés módon való műveltetésére buzdította. Így azután ez újabb bekerítések most már nem annyira a juhtenyésztés kiterjesztését, mint inkább a földművelés fejlettebb formáinak térhódítását hozták.³⁷

Nagyrészt a szovjet Arhangelszkij kutatásai vetettek fényt arra a hosszantartó és szívós harcra, amelyet az angol parasztok a XVII. század első felében vívtak, egyfelől Kelet-Angliában, a tőkés és új nemeseik által létrehozott mocsárkiszáritó vállalkozások ellen — az ún. mocsaras emberek (marsh-men) meg akarták védeni elmocsarasodott közföldjeiket a tőkés terjeszkedéssel szemben —, másfelől Délnyugat-Angliában, ahol a hatalmas kiterjedésű királyi erdőségek bekerítése (disafforestation) hívta ki az erdei legeltetés, faszedés jogához ragaszkodó parasztok ellenállását. Ezek az újból és újból fellobbanó összetűzések torkolltak bele a polgári forradalom időszakának, az 1640—50-es éveknek rendkívül heves parasztmozgalmaiba: az angol falu a londoni eseményekre a bekerítések és a mocsarak kiszáritása elleni fellépéssel,

³³ Ashley: i. m. II. 302—305., 326. o.; A. H. Johnson: The Disappearance of the Small Landowner. London, 1909. 164. o.

³⁴ Pl. Kulischer: i. m. II. 61—72. o.

³⁵ E. F. Gay: Inclosures in England in the Sixteenth Century. The Quarterly Journal of Economics, 1903. 581. kk. o.

³⁶ V. F. Szemjonov: Ogorazsivanyija i kresztyanszkije dvizsenyija v Anglii v XVI. veke. Moszkva—Leningrád. 1949.

³⁷ Ashley: i. m. II. 303. o.; Lipson i. m. I.^o 182., II.º 398—407. o. stb.

a közföldekért, a király és a földesurak kezében levő erdők és parkok megszerzéséért vívott harccal, a kerítések ledöntésével, a járadékok fizetésének megtagadásával felelt. Ezek a parasztmozgalmak — mivel a mezőgazdaság tőkés átalakításának jelentős előrehaladása ellenére a XVII. század közepi Angliában a föld nagy része még feudális tulajdon volt — egyszerre irányult mind a régi típusú földtulajdon, mind az új típusú, burzsoá jellegű földtulajdon ellen. Ezek a parasztmozgalmak — amelyeket a korszakkal legalaposabban foglalkozó angol burzsoá történészek, mint Gardiner és Trevelyan, úgyszólván teljesen kiiktattak az angol forradalom történetéből, holott annak rendkívül lényeges mozzanatát alkották — a parasztság ösztönös, alulról jövő harcát jelentették mind a feudális viszonyokkal, mind a paraszttellenes, antidemokratikus mezőgazdasági forradalommal szemben — a földért, a föld „paraszti megtisztításáért”, a demokratikus-paraszti agrárforradalomért.³⁸

Ezeket a paraszti törekvéseket azonban az angol forradalom vezetőosztálya, a burzsoázia, az új nemességgel való szövetségére támaszkodva, visszaverhette. Az angol polgári forradalom e fő sajátosságának, a burzsoázia és az új nemesség szövetségének a feudális-abszolutisztikus erőkkel szemben — mint Marx másutt rámutat — éppen az volt a gazdasági alapja, hogy az új nemesség földtulajdona „nem feudális, hanem burzsoá tulajdon volt. Ezek a földbirtokosok egyfelől rendelkezésére bocsátották az ipari burzsoáziának a manufaktúráihoz szükséges munkáskezeket, másfelől a mezőgazdaságnak olyan irányt tudtak adni, amely megfelelt az ipar és kereskedelem állapotának.”³⁹ Így azután az angol burzsoázia, az új nemességgel szövetségben, a parasztság rovására „oldhatta meg” az agrárkérdést a polgári forradalom időszakában. Újabb jelentős lépés történt a föld mobilizálása, a feudális földtulajdon burzsoá földtulajdonná alakítása irányában. A „delinkvensek”, a királypárti földesurak elkobzott, ill. árubabocsátott földjeinek nagy részét, Arhangelszkij adatai szerint mintegy 80%-át, londoni üzletemberek és egyéb burzsoá elemek szerezték meg; paraszti vásárlók csak nagyon kis mértékben részesedtek belőlük. Az új földbirtokosok érdekében az 1646. és 1656. évi törvényekkel a földesúri földet mentesítették mindennemű kööttségtől, a királynak járó, hűbéri jellegű fizetségtől — ugyanakkor, amikor a copyholderekre nehezedő feudális járadékszolgáltatási kötelezettséget érintetlenül hagyták.⁴⁰ S ha a restaurált Stuartok fel is függesztették a forradalom agrártörvényhozását és a régi tulajdonosoknak visszaadták a forradalom alatt elvesztett földjeik egy részét, a gyakorlatban mégis el kellett ismerniök azokat az alapvető változásokat, amelyek megelőzőleg a földtulajdon megoszlásában és jellegében végbementek: a forradalom alatt kényszereladás útján gazdát cserélt birtokokat az új tulajdonosok kezén hagyták, amiként a korona javára történő fizetségek eltörlését is megerősítették.⁴¹

³⁸ Sz. I. Arhangelszkij: Vsztoplennyje v borbu szelszkijh massz v nacsale angliszkoj revoljucii. Isztoricseszkije Zapiszki. 1938. No. 3. 161—180. o.; Sz. I. Arhangelszkij: Dvizsenyije kresztyan-obscsinnyikov v Vosztocnoj Anglii v 40—50 godah XVII. veka. Izvesztijija AN SzSzsZR. Szerija Isztorii i filozofii. 1948. No. V. 4. 355—367. o.; stb.

³⁹ K. Marx i F. Engels ob Anglii. Moszkva. 1952. 308. o.

⁴⁰ Sz. I. Arhangelszkij: Agrarnoje zakonodatyelesztvo i agrarnoje dvizsenyije v Anglii vo vremja revoljucii. XVII. veka. Moszkva. 1955. 14—43. o.; stb.

⁴¹ Uo. 44—45. o.; vö. Sz. I. Arhangelszkij: Polozsenyije i borba narodnyih massz Anglii v 60-e godi XVII. veka. Voproszi Isztorii. 1958. No. 6. 129—141. o.

Ilyen körülmények között az 1688—89. évi rendszerváltozás — amely azért váltotta ki a burzsoá történészek rokonszenvét, amelyet azért kiáltottak ki „dicsőséges forradalomnak”, mert a néptömegek bármiféle részvétele nélkül ment végbe —, ez a rendszerváltozás, amely a burzsoáziát és a tőkés módon gazdálkodó földbirtokosokat juttatta uralomra, ez a rendszerváltozás valamennyi fejleményével: az állami uradalmaknak hatalmas arányú elköttyavetyélésével és burzsoá tulajdonná változtatásával, majd pedig a közfölkék kisajátításának minden eddiginél nagyobb, XVIII. századi hullámával: a hírhedt „parlamenti bekerítésekkel”, melyek a korábbi időkkel szemben immár az államhatalom aktív támogatásával mentek végbe — csupán betetőzését jelentette a XV. század végén megindult és a XVII. századi polgári forradalomban megpecsételődött irányú agrárátalakulásnak. Ez az átalakulás forradalmi volt, amennyiben kíméletlen erőszakkal felszámolta a középkori agrárviszonyokat és teljesen szabaddá tette az utat a tőke behatolása, a kapitalista mezőgazdaság kibontakozása előtt,⁴² ugyanakkor ízigvérig antidemokratikus, paraszttellenes átalakulás volt, mert — mint Lenin írja — „az erőszakot a földesurak érdekében alkalmazták, az erőszakot a paraszttömegekkel szemben alkalmazták, akik kimerültek a viaskodásban, akiket kiűztek és kitoloncoltak falvaikból, akik elpusztultak és kivándoroltak”.⁴³ Ennek a mezőgazdasági forradalomnak a következtében a yeomanry — e gyűjtőnév alatt foglalták össze a kis- és középparaszti free-holdereket, copy-holdereket és lease-holdereket⁴⁴ — amely „a XVII. század utolsó évtizedeiben... még számosabb volt, mint a bérlők osztálya” — Marx megállapítása szerint 1750 körül mint osztály eltűnt az angol faluból.⁴⁵

S amikor a kisparaszti birtokosok és bérlők úgyszólván kivesztek az angol vidékről, ugyanakkorra szükségképpen széles kiterjedt a kapitalista módon folytatott nagyüzemi mezőgazdaság, felduzzadtak azok a hatalmas bérletek — a XVIII. században capital-farms-nak vagy merchant-farms-nak nevezték őket —, amelyek nagyszámú mezőgazdasági bérmunkást zsákmányoltak ki, fejlett munkaeszközöket, művelési eljárásokat alkalmaztak és a terméshozam jelentős emelését valósították meg. A XVIII. századi források nagy számát nyújtják a tőkés bérleti rendszer túlsúlyra jutásáról tanúskodó adatoknak.⁴⁶ De ezt tanúsítja maga az angol nyelv is: a latin firma-, firmarius-ból származó farm, farmer szavak — amelyek eredetileg bérletet, ill. bérlőt jelentettek — hovatovább a gazdaság, ill. gazdálkodó általános értelmét nyerték az egész angol nyelvterületen.⁴⁷

Mindezek szerint: a pénzjáradéknak, a feudális járadék utolsó formájának fejlődése szükségszerűen a feudális járadék felbomlásának és a kapitalista járadék keletkezésének kezdetéhez, megfelelő történelmi feltételek között pedig a járadék- és profitviszonyok teljes átalakulásához, a tőkés profit és a tőkés földjáradék uralkodóvá válásához vezet. Most már: „A bérlő lesz a mezőgazdasági dolgozók igazi parancsnoka,

⁴² Marx: Theorien über den Mehrwert. II. Band. 2. Teil. Stuttgart, 1905. 5—7. o.

⁴³ Lenin Művei. 13. k. Budapest, 1954. 280. o.

⁴⁴ L. pl. Lipson: i. m. II.⁹ 378—386. o.

⁴⁵ A tőke. I.³ 669. o.

⁴⁶ Uo. 671—674. o. — L. még V. M. Lavrovskij: Parlamentszkije ogorazsivanyija obščsinnih zemelj v Anglii XVIII — nacsala XIX. vv. Moszkva—Leningrad. 1940.

⁴⁷ Vö. Ashley: i. m. II. 284., 307—308. o.; Brentano: i. m. I. 81—82. o.

többletmunkájuk igazi kizsákmányolója, a földtulajdonos viszont már csak a tőkés bérlővel áll közvetlen viszonyban, mégpedig pusztán pénz- és szerződési viszonyban. Ezzel a járadék természete is megváltozik, mégpedig nemcsak ténylegesen és véletlenszerűen, ami részben már a korábbi formák mellett is megtörtént, hanem normálisan, elismert és uralkodó formájában... Az, amit (a tőkés bérlő) földjáradékként továbbad a földtulajdonosnak, csak a fölös része annak az értéktöbbletnek, amelyet tőkéje segítségével közvetlenül ő sajtol ki a kizsákmányolt mezőgazdasági dolgozókból... Most már nem a földjáradék, hanem a profit az értéktöbblet normális formája...";⁴⁸ s ha eddig a profit fejlődött ki a földjáradék „háta mögött”, akkor mostantól fogva a földjáradék szorul a profit „háta mögé”.

A tőkés földjáradék keletkezésének vázolt fejlődésmenete kapcsán Anglia agrárstruktúrája a XVI—XVIII. század folyamán gyökeresen megváltozott. A paraszti kis- és középgazdaság csaknem teljesen eltűnt. A nagybirtok fennmaradt, de hely, jelleg és szervezet tekintetében tőkéletesen átalakulva: az inclosure-ok s a kisajátítás egyéb erőszakos módszerei következtében területileg is másként helyezkedve el, mint az egykori manor; immár nem a feudális földjáradék — a többletmunka e mindent elnyelő formája — szubsztrátumaként, hanem a tőkés földjáradék — az értéktöbbletnek csupán az átlagprofiton felüli többlete — forrásaként a földtulajdonos landlord számára; immár nem egy sor paraszti kisüzem konglomerátumaként, hanem bérleti kezelésben levő, a bérlőnek tőkés profitot biztosító nagyüzemként. Angliában ekként a tőkés termelésbe átfejlődő mezőgazdasági árutermelés fő képviselőjévé a — részint falusi, részint városi kapitalistákból lett — nagybérlő vált.

Az áru-pénzviszonyok fejlődése, a pénzjáradék fejlődése — miként Marx történelmileg és logikailag kimutatta — szükségszerűen vezet a tőkés földjáradék keletkezéséhez, tőkés bérlők föllépéséhez. A kapitalista nagybérlet azonban, a feudális pénzjáradék felbomlásával, csak akkor válik az agrárfejlődés *uralkodó* formájává, *fő* útvonalává, ha — amint többször utaltunk rá — gyors ütemben előrehalad az egész nemzetgazdaság tőkés jellegű átalakulása. „Általános szabállyá ez a forma (ti. a tőkés bérleti rendszer) — jelöli meg Marx egészen közvetlenül a történelmi feltételeket — csak azokban az országokban válhat, amelyek a feudális termelési módból a tőkés termelési módba való átmenet idején a világpiac urai.”⁴⁹ Ilyen ország volt Anglia, ahol nemcsak hogy a XV. századra uralkodóvá vált a pénzjáradék, hanem már a XV. század végén megindult s a XVI. században viharosan folyt az eredeti tőkefelhalmozás; ahol már a XVII. század derekán sor került a polgári forradalomra; ahol a tőkés termelési mód kialakulása s ezen belül a tőkés mezőgazdaság kialakulása „klasszikus formában”⁵⁰ haladt előre, mindez szoros összefüggésben azzal, hogy Anglia a feudális termelési módból a tőkés termelési módba való átmenet idején uralkodó szerepet vívott ki magának a világpiacon. A kapitalista mezőgazdaság, a nagybérleti rendszer a XVIII. század közepére bontakozott ki teljesen a szigetországban: akkorra, amikor Anglia valamennyi vetélytársát háttérbe szorítva, a vezető gyarmati hatalommá, a „világ ipari műhelyévé” vált.

⁴⁸ A tőke. III. 867. o.

⁴⁹ Uo. 866. o.

⁵⁰ A tőke, I.³ 663., III. 740. o. stb.

4.

Azokban a nyugat-európai országokban viszont, amelyek a pénzjáradék fokára érkeztek ugyan, de a XVI—XVIII. században nem tettek szert uralkodó helyzetre a világpiacon, a tőkés bérlet megjelent ugyan, de nem vált uralkodó formává. Ezekben az országokban az agrárfejlődés fő vonalát a Marx által körülírt másik változat képezte: a pénzjáradék fejlődése és felbomlása itt túlnyomóan nem „a tőkés bérlő által fizetett járadékhoz”, hanem „a földnek szabad paraszti tulajdonná válásához”⁵¹ vezetett.

„A maguk földjén maguk gazdálkodó parasztok szabad parcellatulajdonának formájá(t) . . . — írja Marx a 47. fejezet egy későbbi pontján — megtaláljuk a modern népeknél, mint a hűbéri földtulajdon felbomlásából eredő formák egyikét. Ilyen a yeomanry Angliában, a paraszttrend Svédországban, a francia és nyugat-német parasztok.”⁵² Angliában azonban a yeoman-ek osztályát a XVI—XVIII. század folyamán erőszakos módon kisajátították: így a paraszti kisgazdaságot csakhamar felváltotta a nagybérleti rendszer uralkodó formája. A nyugat-európai kontinens országaiban viszont, elsősorban Franciaországban — ahol éppen ellenkezőleg: a földesurak feudális nagytulajdonát törte össze, ugyan csupán a XVIII. század végén, a forradalom — az egyéni munkán alapuló szabad paraszti gazdaság, a polgári jellegű kistulajdon vált a mezőgazdaság túlsúlyban levő formájává.

Ami Franciaország forradalom előtti agrárfejlődését illeti, ez — mint láttuk — a XV. századig nagyjában és egészében megegyezett az angliával; a XVI. századtól kezdve azonban élesen elvált amattól. Nincsen szó ugyan arról, mintha azok a folyamatok, amelyeket az angol fejlődésben a pénzjáradék fokán megfigyeltünk — a parasztság differenciálódása és kisajátítása, a tőke kívülről való behatolása a faluba stb. — nem mutatkoztak volna meg a XVI—XVIII. századi francia mezőgazdaságban is; csakhogy ezek korántsem mentek olyan messze s nem jártak olyan következményekkel, mint a korabeli Angliában. Vegyük szemügyre ezeket az egymással szorosan összefüggő folyamatokat kissé közelebbről.

Elsőbben is a parasztság differenciálódását, amely az áru-pénzviszonyok fejlődésével, természetesen, Franciaországban is előrehaladt. Egyfelől a döntő zömöt képező kis- és középgazdaságok felett — ezek birtokosait, kivált azokat, akik kizárólag gazdaságukból éltek, laboureurs néven említik a források — kezdett kialakulni a gazdagparaszatok vékony rétege, akik terjedelmesebb földek (pl. legelők), valamint földesúri járadékok és tizedek bérlőiként (fermiers généraux de seigneuries, fermiers des dîmes) is felléptek, s szinte maguk váltak seigneurjeivé a környező parasztnak. Az ilyen jómódú (helyenként járadékkötelezettségüket is megváltott, szabad) parasztok — a nemesemberrel (gentilhomme) szemben honnête homme-nak nevezték őket — csak nagyon kevesen voltak a forradalom előtti Franciaországban; alakjukat a monografikus kutatás Normandiában és Poitou-ban írta le.⁵³ A differenciáló-

⁵¹ Uo. III. 865. o.

⁵² Uo. 874. o.

⁵³ N. Bernier: Essai sur le tiers-état et les paysans de Basse-Normandie au XVIII. siècle. 1892. 172—174. o. — A Poitou-ról szóló monográfia idevágó eredményeit közli Sée: i. m. I. 86—87. o.

dás másfelől csupán jelentéktelen földdel bíró rétegek lesüllyedésére vezetett; ezeket manouvriers vagy journaliers néven emlegették, jeleként annak, hogy saját törpegazdaságukból nem tudván megélni, mellett mezőgazdasági vagy ipari bér munkára voltak utalva. Számuk vidékenként különbözött: Lucsickij orosz kutató — aki mindmáig legalapossabban foglalkozott az ancien régime földviszonyaival — a forradalom előtti Közép- és Dél-Franciaországra nézve ezt átlagosan a paraszti népesség kb. egyhatodában, Nyugat- és Észak-Franciaország több tartományára nézve ennél magasabban jelölte meg. Itt egyfelől a jóval alacsonyabb számarány mutatja az angliai viszonyoktól való jelentős eltérést — hiszen angol földről a paraszti közép- és kisgazdaság a XVIII. század második felére, mint láttuk, úgyszólván eltűnt —, másfelől az a körülmény, hogy rendszerint a journalier elemek is bírtak némi földcskével, részesedtek a közös legelő, erdő stb. használatában: teljesen nincstelen, a földbirtoklásból egészen kirekedt, kizárólag bér munkára utalt osztály, amilyennel a kisajátítás viharos előrehaladása folytán Angliában találkoztunk, Franciaországban még sokkal kevésbé alakult ki.⁵⁴

Ami már most a parasztság kisajátítását illeti, nincsen szó róla, mintha Franciaországban nem ütötték volna fel fejüket ez idő tájt földesúri törekvések a hagyományos agrárviszonyok kiküszöbölésére, elsősorban a községi földek (communaux) felosztására és bekerítésére. A XVI—XVII. században a seigneurök kívánságára helyenként hozzá is láttak a közföldek felosztásához, úgyhogy az uraság egymaga kapta annak harmadát (trriage) vagy kétharmadát (cantonnement); éppen ilyen monopolisztikus tulajdonná tett egykori közföldeken tűntek fel egyes gazdagparasztok az uraság tőkés bérlőiként. Az állam ekkor még, hasonlóképpen a XVI. századi Angliához, föllépett a kisajátítás ellen, a XVIII. század közepétől kezdve viszont, az angol példán indulva, álláspontját maga is megváltoztatta s egy sor tartományi rendelkezésben a közföldek felosztását engedélyezte. Ettől kezdve egyes, főleg észak-franciaországi vidékeken: Bretagne-ban, Normandiában nagyobb mérvet is öltött a bekerítés; általános jellegű rendszabály azonban, hasonló a földrablás angliai „parlamentáris formájához”, nem született. Egészen a forradalomig döntőleg a régi feudális agráralkotmány, a kapitalizmus előtti agrárviszonyok álltak fenn Franciaországban. Fennmaradt a községi földek nagy része; sok helyütt fennmaradt a droit de glanage, az aratás után a tarlón maradt kalászok összeszedésének szokásjoga; még inkább a vaine pâture: a jószág közös legeltetése aratás után a község földjén (sőt droit de parcours esetében a szomszédos községeken is) — ami persze akadályozta a haladottabb művelési formák bevezetését, a termelőerők fejlődését a mezőgazdaságban.⁵⁵ Minthogy az egész nemzetgazdaság kapitalista átformálódása jóval lassabban haladt, az expropriáció távolról sem volt olyan általános és olyan viharos, mint Angliában.

Ezen a ponton rá kell mutatni: a parasztság kisajátítását a szigetországban — már a XV. század végétől kezdve — jelentős részben az

⁵⁴ J. Loutchisky: L'état des classes agricoles en France à la veille de la Revolution. Paris, 1911. 30 kk. 1.; G. Lefebvre: Les paysans du Nord pendant la Revolution française. Paris, 1924. I. 45—46. o.

⁵⁵ Sée: i. m. 171—172., 183. o.; Lefebvre: i. m. I. 62—64, 92—93. o. stb.

„új nemesség” kezdeményezte, amely — szemben a régi hűbéri arisztokráciával —, mint láttuk, egyre inkább kapitalista gazdálkodásra tért át, fokozatosan burzsoá jelleget öltött. Franciaországra viszont nem jellemző a nemesség elburzsoásodása. Az abszolút monarchia kiépülésével ugyan a francia nemesség életformája is megváltozott, ez azonban főleg abban állott, hogy a legelölkelőbbek, elhagyva a falut, az uralkodó köré sereglettek, akitől búsán fizetett udvari szinekúrákat, hatalmas életjáradékokat kapva, az udvari arisztokrácia oly hírhedt parazita-életét éltek; a nemesség más része pedig a felduzzasztott hadseregbe áramlott, lefoglalva magának a parancsnoki-tiszti állásokat.⁵⁶ De a seigneurök, akik otthon, birtokukon maradtak, túlnyomóan azok sem folytattak saját gazdálkodást — még kevésbé tettek lépéseket a tőkés termelésre való áttérés útján. A seigneurie-n belül nemcsak a régi paraszti föld maradt mint censive, vagyis járadék- (cens-) köteles föld a parasztok birtokában, hanem — a mezőgazdasági termények belső felvevőpiacának korlátozottsága folytán — az egykori urasági föld, a domaine proche (réserves seigneuriales) legnagyobb része is paraszti használatba került, zömmel kisbérletként, pénzbeli, természetbeni, illetve vegyes bérleti díj ellenében, a XVIII. században főleg 6—9 évre szóló bérleti szerződéssel.⁵⁷ A korabeli birtokleírásokban igen sűrűn fordulnak elő ilyen kitételek, hogy „a seigneurnek a községben nincsen sem kastélya, sem saját földje, csak cenzust kap” vagy „a seigneurnek nincs egy darabka földje, még kúriája számára sem”; stb.⁵⁸ Rész kutatások szerint az ország különböző vidékein, mint Berryben, Quercyben, Limousinben a szoros értelemben vett nemesi földnek, domaine-nek csupán 2—4 százaléka állott ez idő tájt önkezelésben.⁵⁹ A forradalom előtti Franciaországban a földesúr saját gazdálkodása s ezen belül a tőkés forma szerfölött korlátozott maradt.

És az angliai fő forma, a tőkés *bérlet*? Némileg kiterjedtebb — a falusi differenciálódás szülte gazdagparaszti bérlőkre már utaltunk —, de a szigetországától messze elmaradó mértékű: éppen a tőke kívülről való behatolásának sok tekintetben eltérő jellege folytán. Megint rá kell mutatni: nincsen szó arról, mintha a városi tőke nem hatolt volna be, az áru-pénzviszonyok fejlődésével, a francia faluba is. A tőkebehatolás a XVI. századtól kezdve fokozódott, részben úgy, hogy gazdag városiak kölcsönt nyújtottak megszorult parasztnak. A kölcsönt a paraszti föld elzálogosítása, sokszor ún. konstituált járadék (rente constitué à prix d'argent) ellenében nyújtották, amikor a hitelező számára pénzben vagy természetben történő kamatfizetés kötelezettsége nem ritkán nemzedékeken át, örökletesen nehezedett az adós egész földjére, éppúgy mint a seigneurrel szembeni feudális cens fizetésének kötelezettsége; az ilyen uzorajáradékot jellemző módon surcens-nek nevezték. Előfordult, hogy egyazon föld többszörösen el volt zálogosítva, több surcens terhelte. Az ilyen uzora-eladósodás a parasztgazdaságot nyomorba döntötte anélkül, hogy gyors kisajátításhoz vezetett volna; az uzoratóke behatolásának nyomában nem járt a mezőgazdaság kapitalista átalakítása, inkább a feudális viszonyok élődi konzerválása.

⁵⁶ Szkázkin—Szamojlo—Csisztozvonov: i. m. 282—283. o.; V. V. Birjukovics—B. F. Porsnyev—Sz. D. Szkázkin: Novaja isztorija I. Moszkva. 1951. 173—176. o.

⁵⁷ Sée: i. m. I. 84—85., 90., 156—158. o.; stb.

⁵⁸ Id. Loutchisky: i. m. 45—47., 51—53. o.

⁵⁹ L. Kulischer: i. m. II. 79. o.

Rendszerint hasonló helyzet állott elő akkor is, amikor a tőkének a faluba való benyomulása abban a formában történt, hogy gazdag városi polgárok földbirtokot vásároltak. A nagyvárosok környékén a XVII. században szinte az egész föld az ő kezükbe került: a gazdag burzsoák Franciaországban is földszerzésre törekedtek. De ezek az új földesurak nem szervezték át a mezőgazdaság hagyományos rendjét tőkés irányban, hanem általában elődjeik, a seigneurök, gazdálkodását folytatták: a censive-ről az eddigi járadékokat szedték, a domaine-t pedig határidős kisbérletek, gyakran felesbérlet (métayage) keretében ők is parasztnak adták ki. Az ilyen földvásárlásokkal, csakúgy mint adminisztratív-bírói tisztségek vásárlásával karöltve pedig — a francia monarchia bürokratikus gépezetében egy sor tisztség pénzért vásárolható volt — számosan feudális címekeket, nemességet is szereztek; a jórészt gazdag polgárokból eredt hivatalnok-nemesség (gens de robe = a talár nemesei) az uralkodóosztály fontos rétegévé emelkedett, a régi nemesség (gens d'épée = a kard nemesei) mellett. A tőkés termelés kialakulására nézve Angliánál jóval kevésbé kedvező körülmények között, a feudális abszolutizmus viszonyai között nem annyira a nemesség egy részének elburzsoásodása, mint inkább a burzsoázia egy részének „megnemesedése” figyelhető meg Franciaországban.⁶⁰

Látnivaló tehát: a pénztőkének kívülről, a városból való behatolása sem adott lökést a kapitalista viszonyok kibontakozásának a XVI—XVIII. századi francia mezőgazdaságban, amennyiben az alig vált szorosabb értelemben vett tokeve, amíg került a termelésbe való befektetésre. A feudális földjáradék felbomlására, tőkés földjáradék (és tőkés profit) létrejöttére nagybérleti gazdaság keretében — csak eléggé szórványosan került sor. Míg Angliában a nagybérleti rendszer már domináló üzemmórává lett — fejti ki Lucsickij —, ugyanez Franciaországban a forradalom előestéjén még csak keletkezően volt. Csupán az egyházi és kolostori birtokokon honosodott meg, és pedig csak Észak-Franciaországban. E megállapításokhoz, Sée nyomán, még azt fűzhetjük, hogy a XVIII. század második felében, kapcsolatban a bekerítéseknek, a közföldek felosztásának ez időbeli már említett megélénkülésével, a tőkés bérleti üzemek kialakulása bizonyos lendületet vett Artoisban, Picardiában s néhány más, ugyancsak észak-franciaországi körzetben: az 1789-ben a parasztok által e vidékekről benyújtott panasziratok (cahiers de doléances) — a gazdaságtörténet e becses forrásai — gyakran visszhangozzák a kisbérlet panaszait, akiket kivetettek bérföldjeikből, mert azokat angol mintára nagybérletté összesítették.⁶¹ Ennek ellenére a forradalom előtt még Észak-Franciaországban sem vált a tőkés bérlet uralkodóvá semmiesetre sem.

A kapitalista agrárfejlődés korlátozottsága egyfelől akadálya volt a francia mezőgazdaság termelőerői növekedésének. Ha Észak-Franciaország egyes tőkés bérgazdaságaiban a földet olyan jól művelték, hogy termékenysége még angol utazónak, így Arthur Youngnak is feltűnt, általában véve a termelés elmaradottsága, a háromnyomásos rendszer, a középkori vetéskényszer jellemezte a francia falut az ancien régime-ben. Másfelől azonban éppen a hagyományos agrárviszonyok szé-

⁶⁰ Lefebvre: i. m. I. 31—33. o.; Szkázkin—Szamojlo—Csisztozvonov: i. m. 277—278. o.; Birjukovics—Porsnyev—Szkázkin: i. m. 180—181. o.

⁶¹ Loutchisky: i. m. 30—32. o.; Sée: i. m. I. 158—159. o.

les körben való fennmaradásának volt a következménye, hogy a paraszt még tudta tartani kezén a francia föld legnagyobb részét; hogy a szántóterület zömét paraszti kis- és középgazdaságokban művelték.

Hogyan festett tehát a földbirtokmegoszlás, pontosabban: a földhasználat tényleges megoszlása Franciaországban a forradalom küszöbén? E tekintetben ismét Lucsickij kutatásai alapvetőek, amelyek szerint a cenzusköteles — zömmel — paraszti birtok (censive) a nyugati tartományokban (Bretagne, Normandia, Poitou) az összterület kb. egyötödére ment — északon: Artois-ban, Picardiában, valamint Orléans körzetében, Burgundiában, mintegy harmadára — Közép-Franciaországban, így Limousin-ben, Quercy-ben, Auvergne-ben, valamint délen: Guyenne-ben, Béarn-ban, Languedoc-ban, Provence-ban viszont 50—60 százalékára.⁶² Ezek az adatok azonban — habár főként Közép- és Dél-Franciaországra nézve maguk is megmutatják a parasztbirtoklás nagy súlyát — még korántsem világítják meg a földhasználat tényleges megoszlását. Nem szabad ugyanis megfeledkeznünk arról, hogy a gyakorlatban nemcsak a censive volt a parasztok használatában, hanem a jogilag továbbra is külön tekintett domaine nagy része is, amennyiben azon — mint láttuk — meglehetősen ritka volt a tőkés bérlet, még szórványosabb a földesúri önkezelés, viszont annál elterjedtebb a paraszti kishaszonbérlet számos változata, akár régi seigneur birtokáról volt szó, akár új nemeséről vagy burzsoáéról. „Franciaországban a nagybirtok ellenére kisüzemi földművelés folyt...”⁶³ — írja Marx egyhelyütt a forradalom előtti viszonyokról.

Mert, ha Franciaország földjének legnagyobb része a parasztok használatában volt is, a föld tulajdona úgyszólván kizárólag a nemeség, az egyház s mellettük a városi polgárság kezén koncentrált. Feudális járadékkötelezettségüket megváltott, földtulajdonra szert tett parasztok csak igen kis számban akadtak. Ami a censitaire-eket illeti, ezek széleskörű jogokkal bírtak arra, hogy földjükkel szabadon rendelkezzenek, azt szilárdan birtokukban tarthassák, utódaikra örökíthessék: a censitaire-t a szokásjog értelmében földjéről nem lehetett kivetni. A birtoklásnak ezt a formáját egyes XVIII. századi jogtudósok tulajdonjognak tekintették s nyomukban számos polgári történész is,⁶⁴ legfeljebb azzal az enyhítéssel, hogy feltételes tulajdonjogról beszéltek. Rá kell mutatni azonban: ez az örökbérleti jellegű birtoklás legfeljebb megközelítette a tulajdonjogot, de éppen nem volt azonos vele, a parasztok helyzete legfeljebb megközelítette a kispolgári-szabadparaszti tulajdonosét, de nem érte el azt.⁶⁵ Nem szabad elfelejteni, hogy még a legszilárdabban birtokló parasztok is feudális járadék szolgáltatásra voltak kötelezve, a forradalomig a francia parasztság messze túlnyomó többsége a feudális kizsákmányolt osztályhoz tartozott.

A seigneur részére teljesítendő feudális járadék fő formája, a pénzjáradék (cens, rente seigneuriale) mellett — amelynek értéke, minthogy évszázadokon át a szokásjog rögzítette összegben fizették, a XVI. század óta csökkent — gyakran súlyosabban esett latba a termékjáradék: champart címén pl. helyenként aratás után a gabonakévék egytizenne-

⁶² Loutchisky: i. m. 18—20., 42—43. o.; vö. Lefebvre: i. m. I. 10—25. o.

⁶³ Marx: Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. Budapest. 1951. 23. o.

⁶⁴ L. Kulischer: i. m. II. 86—77. o.; Séé: i. m. 81. o.; stb.

⁶⁵ Vö. Ob oszovnom ekonomiceszkom zakonye feodalnoj formacii (k itogam gysz-kuszii). VČproszi Isztorii. 1955. No. 5.

gyedét, egykilencedét vagy egyhatodát követelték. Ha a munkajáradék legfeljebb évi 2—3 robotnapként maradt meg, annál terheesebbnek bizonyultak a földesúri malom, sörfőző, szőlőprés stb. kényszerű használatáért kiszabott pénzbeni vagy természetbeni fizetségek (banalités), a különféle alkalmi kötelezettségek (droits casuels), valamint a tized, amely elvileg az egyházat illette, gyakorlatilag azonban többnyire a földesurak hajtották be (dime infeodée), nem is szólva az egyre súlyosodó állami adókról: az abszolutizmus bürokratikus és katonai apparátusa fenntartásának, az udvari arisztokrácia fényűző életének forrásáról.⁶⁶ Figyelemre méltó — s éppen a kapitalista földjáradékra való átmenet eltérő feltételei szempontjából —, hogy míg Angliában már a XV—XVI. századra nemcsak a munkajáradék törpült jelentéktelenné, hanem a termékjáradék is pénzformára kommutálódott, addig Franciaországban a pénzáradék mellett még a XVIII. században is jelentős szerepet játszott a termékszolgáltatás. A forradalom előtti Franciaországban — állapítja meg Marx — a feudális pénzáradék még nem tisztult meg a termékjáradék maradványaitól, a munka társadalmi termelőerejének viszonylagos fejlettsége folytán.⁶⁷ Ennek felelt meg a bérlet vonalán a métayage széleskörű elterjedtsége, ami Angliában gyorsan eltűnt, hogy átadja helyét a tőkés bérletnek;⁶⁸ Franciaországban viszont a XVI—XVIII. században szemlátomást éppenséggel növekvő tendenciát mutatott, és alig szolgált átmenetül a kapitalista nagybérlet felé.⁶⁹

A francia parasztság meg-megújuló harcot folytatott századokon keresztül a feudális kizsákmányolás ellen, a személyi szabadságért, a szabad földért, a paraszti tulajdonért. Ennek a harcnak nagy szerepe volt abban, hogy a francia parasztság — eltekintve itt az ún. mainmortable elemektől, akik helyzetükben még a régi súlyos serfviszony csökevényeit őrizték, de hovatovább immár ritka kivételszámba mentek⁷⁰ — személyileg szabaddá váltak és a francia föld nagy részét, ha nem is tulajdonukban, de szilárdan birtokukban, használatukban tartották. Ennek a harcnak a polgári történetírás nem szentelt figyelmet; a francia parasztság múltbeli küzdelmeinek számos fontos állomását ismét csak a szovjet történetírás tárta fel, hogy csupán Szkázkin és Porsnyev munkáira utaljunk.⁷¹ Ez a harc különösen kiéleződött a XVIII. század 70—80-as éveiben, az ún. feudális reakció éveiben, amikor a földesurak iparkodtak mindazokat a feudális terheket és szolgáltatásokat újjáéleveníteni, amelyek az idők folyamán megszűntek vagy feledésbe mentek, amikor a seigneurialis önkény különösen éles formákat öltött. Csúcspontját pedig e harc 1789-ben s a forradalom éveiben érte el.

A nagy francia polgári forradalom — az eltérő történelmi feltételek között — jóval továbbment, mint másfélszázaddal előbb az angol. Ott a burzsoázia az új nemességgel szövetségben lépett fel, így a paraszti tömegek törekvéseit visszaverhette; itt a burzsoázia mint szövetségesre, csak a paraszti és városi plebejus tömegekre támaszkodhatott a feudalizmus ellen — a polgári forradalomnak tehát demokratikus jel-

⁶⁶ H. Séé: Les classes rurales en Bretagne du XVIeme siècle à la Revolution. Paris. 1906. 31., 83—85., 118. o.; Lefebvre: i. m. I. 126—148. o.; stb.

⁶⁷ A tőke. III. 864—865. o.

⁶⁸ A tőke. I.³ 687. o.

⁶⁹ Loutchisky: i. m. 74—76. o.; Szkázkin—Szamojlo—Csisztozvonov: i. m. 278. o.; stb.

⁷⁰ Séé: i. m. (1930.) I. 161—162. o.; Kulischer: i. m. I. 151—152.; II. 80—81. o.; stb.

⁷¹ Sz. D. Szkázkin: Sztarij porjadok vo Francii. Moszkva—Leningrád. 1925.; B. F. Porsnyev: Narodnije vossztanyija vo Francii pered Frondoj. Moszkva—Leningrád, 1948.

leget kellett öltetnie, az agrárkérdés demokratikus megoldását kellett meghoznia.⁷² Erre persze nem rögtön, hanem csak a forradalom tetőfokán: a jakobinus diktatúra időszakában került sor. Ha a Constituante 1789. augusztus 4-ének híres éjszakáján még csak a személyi függés fennálló maradványait (mainmorte stb.) törölte el megváltás nélkül, viszont a paraszti földre nehezedő feudális járadékoknak csupán pénzben való megválthatóságát mondta ki, 1790 tavaszán pedig a megváltást nagyon bonyolult, a parasztokra igen kedvezőtlen formában állapította meg; ha a Legislative 1792 augusztusában jóval messzebb ment ugyan, de azért megváltás nélkül csak azokat a feudális kötelezettségeket érvénytelenítette, amelyeknek jogcímét a seigneurök nem tudták okmányilag igazolni, akkor végül is a Convention 1793 júliusában megváltás nélkül, „teljesen és visszavonhatatlanul” eltörölt „minden szolgáltatást és fizetséget, minden feudális és járadékjogosítványt, mind az állandóakat, mind az alkalmiakat”, s ezzel a parasztokat az általuk művelt földnek minden feudális tehertől mentes, teljesjogú tulajdonosaivá tette. Szembeötlő itt az eltérő gazdasági és osztályerőviszonyokból sarjadó különbség a XVII. századi angol polgári forradalomhoz képest: az, mint láttuk, a földtulajdon hűbéri kötöttségét csupán a burzsoázia és az új nemesség javára szüntette meg, ez teljesen likvidálta a tulajdon feudális formáját a polgári tulajdon, zömmel a paraszti-kispolgári tulajdon javára. Jelentős eltérést mutatnak Angliához képest a francia forradalom egyéb agrárvonatkozású rendszabályai is. Ha már az alkotmányozó nemzetgyűlés megfosztotta a földesurakat a triage jogától, a törvényhozó gyűlés pedig érvénytelennek mondta ki mindazokat a jogcímekeket, amelyeknél fogva 1669 óta közföldek seigneurök kezébe mentek át, akkor a konvent 1793 júniusában a közföldeknek a helybeli parasztok között való felosztását oly módon dekretálta, hogy minden lakosra, „nemre és korra tekintet nélkül”, egyenlő parcella jusson, s a felosztásban tulajdonosok és bérlők, a laboureur-ök és journalier-k egyaránt részesedjenek. Bár a felosztás a gyakorlatban eléggé korlátozottan valósult meg, bizonyos mértékig mégis hozzájárult a parcellatulajdon túlnyomóvá válásához, éles ellentétben a községi földek angliai sorsával. Ami végül az állam által elkobzott földeket illeti — ezek részben az egyházi javakból, részben a hazaáruló emigránsok birtokaiból kerültek ki, „nemzeti vagyon”-nak nyilvánítottak s Franciaország ösztérületének becslések szerint egyötöd-egynegyed részét tették ki —, itt már nagyobb hasonlóság mutatkozott az angol forradalomban végrehajtott földmobilizáláshoz. Noha ismételt dekrétumok, s főképpen a konvent 1793. júniusi határozata a nemzeti vagyonnak kisparcellákban, sok évi részletfizetéssel történő eladását írta elő, mind az egyházi, mind az emigráns birtokok nagy részét városi burzsoák, spekulánsok kerítették kezükbe, Seine-et-Oise megyében pl. egyenesen hathetedét. Ennek ellenére egyes vidékeken — így Lefebvre kutatásai szerint Észak-Franciaországban — parasztok (főként persze a parasztság jobbmódú felső rétegei) is nagyobb arányban (Észak-Franciaországban mintegy fele-fele arányban) szerepeltek a „nemzeti vagyon” vásárlói között.⁷³

⁷² Vö. Marx: A burzsoázia és az ellenforradalom. Marx—Engels. Válogatott Művek, Budapest, 1949. I. 44. o.

⁷³ Lefebvre: i. m. 495—503. o.; Kulischer: i. m. II. 427—433. o.; A. Z. Manfred: Velikaja francuzszkaja burzsuaznaja revoljucija. Magyar ford. Budapest. 1958. 70—71., 76—77., 124—125., 141—142., 151., 167. o.; stb.

A nagy francia polgári forradalom tetőpontja, a jakobinusok forradalmi-demokratikus diktatúrája tehát, a feudális agráralkotmányt gyökerestül megsemmisítve, valóban létrehozta a független kistulajdonosok osztályát, túlnyomóvá tette a szabad paraszti parcellatulajdont Franciaországban. Lenin így jellemzi ezt az átalakulást: „Valóban forradalmi leszámolás az idejétmúlt feudalizmussal, az egész ország áttérése — mégpedig igazán forradalmi-demokratikus gyorsasággal, határozottsággal, eréllyel és odaadással — fejlettebb termelési módra, a szabad paraszti földbirtoklásra...”⁷⁴

Mindezek szerint Franciaországban, amely a feudális termelési módból a tőkés termelési módba való átmenet időszakában nem tudott vezető szerephez jutni a világpiacon; ahol az egész nemzetgazdaság tőkés átférmálódása sokkal nehezebben ment, a kapitalista viszonyok a városban, az iparban jóval lassabban fejlődtek, mint Angliában; ahol a XVIII. század végéig a feudális abszolutizmus maradt kormányon — a feudális pénzjáradék egyrészt Angliánál sokkal kevésbé tisztult meg a természetes járadékformák maradványaitól, másrészt jóval tovább tartotta magát a seigneurialis nagybirtokrendszer keretében; végül a feudális földjáradék felszámolása — az Angliától eltérő gazdasági és osztályerőviszonyok folytán — nem vezetett közvetlenül a tőkés földjáradék (és a tőkés profit) túlnyomóvá válásához, a kapitalista mezőgazdaság és a landlordizmus uralmához, hanem a földterület zömének kisparcellákban szabad paraszti tulajdonná válásához. Ha a mezőgazdasági árutermelés fejlődésének fő vonalát már a seigneurialis rendszer idején a föld legnagyobb részét használatában tartó paraszt képviselte, akkor a forradalommal, a seigneurialis nagytulajdon megsemmisítésével a szabad paraszti parcellatulajdon lett a francia mezőgazdaság fő jellemzőjévé.

A parcellatulajdonon alapuló, kisárutermelő mezőgazdaság még nem kapitalista mezőgazdaság; a paraszti kistulajdon túlnyomó súlya mellett, mint Marx kimutatta, még nem áll fenn tőkés abszolút földjáradék.⁷⁵ A maguk földjén maguk gazdálkodó parasztok tulajdona azonban, amely „a földtulajdon legnormálisabb formája a kisüzem számára” — hangsúlyozza Marx — szükségszerűen csupán „átmeneti fok a mezőgazdaság fejlődésében”⁷⁶ a nagyüzem felé: a kapitalista rend viszonyai között a tőkés nagyüzem felé. Ez az irányzat jellemezte a francia mezőgazdaság fejlődését is a forradalom utáni időszakban, hiszen az — demokratikus jellege mellett is — burzsoá forradalom volt, a feudalizmust a kizsákmányolás újabb — burzsoá — formájával váltotta fel. Egyfelől; azon túl, hogy a forradalom, majd Napóleon idején a „nemzeti vagyon” nagy részét burzsoák vásárolták fel, a Bourbon-restauráció alatt tekintélyes földterületek kerültek vissza az arisztokraták, az egykori seigneurök tulajdonába; e nagybirtokokon azután — kivált északon — a kisbérleti formák továbbélése mellett növekvő szerephez jutott a kapitalista gazdálkodás, a tőkés bérlet.⁷⁷ Másfelől: a számbeli túlsúlyban levő parcellaparasztság — néhány évtized leforgása után — szükségszerűen egyre nyomorúságosabb körülmények közé került, uzsoraadóssága pár generáció alatt ijesztően feltornyosodott. Velük szemben — írja Marx a Brumaire-ben — „... a XIX. század folyamán a feudális úr helyébe a

⁷⁴ Lenin Művei. 25. k. 388—389. o. Bp., 1952.

⁷⁵ A tőke. III. 872—873. o.

⁷⁶ Uo. 874. o.

⁷⁷ L. pl. A. I. Snyejevszon: Agrarnij voprosz vo Francii. Moszkva, 1948. 35. kk. o.

városi uzorás lépett, a föld feudális kötelezettségei helyébe a jelzálog, az arisztokrata földbirtok helyett a polgári tőke”,⁷⁸ amely kamat címén nemcsak a járadékot, nemcsak a „profitot”, hanem a kisparaszt „munkabérének” egy részét is kizsárolta. Végül — bár az élősdű uzoratóke konzerváló hatása ennek ellenében hatott — az egész nemzetgazdaság tőkés fejlődésének viszonyai között mindinkább előrehaladt a parasztságnak már a seigneurialis rend idején megindult differenciálódása falusi burzsoáziára és agrárproletariátusra, ill. nyomorparcellával bíró mezőgazdasági munkások tömegeire.⁷⁹

A forradalom utáni fejlődés során tehát egyre jobban aláygyúrte a tőke a francia parasztot. A parcellatulajdon továbbra is fennálló számbeli túlsúlya mellett is, mind szélesebb mérvet öltött a tőkés kizsákmányolás, a tőkés járadék és tőkés profit a francia mezőgazdaságban is. Mindez azonban már külön vizsgálódást igényel.

5.

Mi tehát a lényege, fő mondanivalója A tőke III. kötetének 47. fejezetében foglalt elvi elemzésnek? Megítélésünk szerint jóval több annál, mint amire általában hivatkozni szoktak.

Marx itt meghatározza a feudális földjáradék kategóriáját mint a „többletmunka normális, mindent elnyelő, hogy úgymondjuk, törvényes formájá”-t⁸⁰ a feudalizmusban, feltárja a feudalizmus gazdasági alaptörvényét, a földjáradéktörvényt.⁸¹

Meghatározza a feudális járadék formáit és felvázolja a feudális járadék formaváltozásainak fő vonalát a nyugat-európai országokban.

Mindez azonban úgyszólván csupán mellékterméke annak, ami a fejezet lényege s amit a fejezet címe is kifejez: a tőkés földjáradék eredete vizsgálatának, ama kérdés vizsgálatának: hogyan lép színre és válik uralkodóvá a kapitalista profit és a kapitalista járadék a mezőgazdaságban. Marx a III. kötet 47. fejezetében nem a feudális földjáradék keletkezését és fejlődését — amit többnyire ki szoktak emelni belőle —, hanem a kapitalista földjáradék geneziséét tűzte céljául megvilágítani; az előbbi problémakört csak annyiban vonta tárgyalásába, amennyiben ezt fő kérdésének megválaszolásához elengedhetetlennek tartotta.

A válasz pedig, amit erre a kérdésre ad, a következő. A kapitalista földjáradék a feudális földjáradék legfejlettebb formájának, a pénzáradéknak a felbomlásából keletkezik úgy, hogy a pénzáradék felbomlásával létrejön — s ha az általános termelési viszonyok erre egyébként is alkalmasak — uralkodóvá, fő formává válik a tőkés bérleti rendszer; ez az agrárfejlődés klasszikus angliai menete. Más történeti feltételek között viszont a pénzáradék felbomlása a szabad paraszti földtulajdon túlnyomóvá válásához vezet, amely azután — a tőkés rend viszonyai között — persze maga is kapitalista irányba fejlődik; ez az agrárfejlődésnek Nyugat-Európa kontinentális országaiban, mindenekelőtt Franciaországban fellelhető fő vonala. A lényeg tehát az, hogy Marx a feudális járadék pénzfarmájából vezeti le, megfelelő történeti feltételek

⁷⁸ Marx: Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája. Marx—Engels. Válogatott Művek. I. 313. o. — Vö. Osztyárharcok Franciaországban 1848—1850. Uo. I. 194. o. és A tőke III. 873—874. o.

⁷⁹ Vö. Engels: A parasztkérdés Franciaországban és Németországban. Marx—Engels. Válogatott Művek. II. 421—422. o.

⁸⁰ A tőke. III. 859—860. o.

⁸¹ Vö. Voproszii Ekonomiki. 1957. No. 11. 109. o.

mellett, a tőkés járadék eredetét, a kapitalista mezőgazdaság keletkezését, mégpedig úgy — s éppen ez az, amit a III. kötet 47. fejezetének tanulmányozása kapcsán, ill. a kapitalista agrárfejlődés útjairól szólva nem szoktak kiemelni —, hogy e folyamatnak két változatát határozza meg, a nyugat-európai agrárfejlődés két variánsát vázolja fel.

Miként viszonyul a nyugat-európai agrárfejlődés e két változata a mezőgazdaság tőkés fejlődésének Lenin által jellemzett két fő típusához:⁸² az amerikai és a porosz úthoz? E kérdés tisztázásánál — amely messze túlmegegy jelen előadásunk keretein — egy sor szempontot kell figyelembe venni: az agrárátalakulás osztályjellegét, szociális és politikai tartalmát éppúgy, mint magukat a gazdasági folyamatokat, a feudális földjáradék formaváltozásainak, a tőkés földjáradék keletkezésének folyamatát, a termelőerők fejlődésének menetét. Legyen szabad ezúttal csupán egyetlen szempontból megközelíteni a kérdést, éppen A tőke III. kötete 47. fejezetének alapján: a feudális földjáradék felbomlásának és a kapitalista földjáradék keletkezésének a szempontjából. Az amerikai típusú fejlődésnél — ami ennek egyik fő alapját, a gyarmatosítható szabad földeket⁸³ illeti — megelőzőleg nem állott fenn semmiféle földtulajdon, sem feudális, sem egyéb földtulajdon, következésképpen nem állott fenn a feudális földjáradék semminő formája sem. A porosz típusú fejlődésnél, ahol a feudális földesúri tulajdon alakult át lassanként burzsoá junkertulajdonná, a kapitalista fejlődés megindulása előtt nem a pénzáradék, hanem a munkajáradék, a robot volt a feudális földjáradék fő formája, a földesurak roboton alapuló gazdasága nőtt át — mint Lenin részletesen kimutatta⁸⁴ — tőkés gazdaságba. Szóval: a szabad földeken előrehaladó amerikai típusú fejlődéssel, ill. a földesúri nagygazdaságot fokozatosan kapitalista nagyüzemmé alakító porosz típusú fejlődéssel szemben, ahol nem a feudális járadék felbomlásából, illetve nem a feudális pénzáradék felbomlásából állott elő a kapitalista földjáradék, a kapitalista mezőgazdaság, a nyugat-európai agrárfejlődésnek A tőke III. kötete 47. fejezetében jellemzett klasszikus angol menete, illetve kontinentális francia változata, a mezőgazdasági kapitalizmusnak éppen olyan kialakulását reprezentálja, amikor az a feudális tulajdon felbomlásából, mégpedig annak a feudális pénzáradékban realizálódott formája felbomlásából ered. Itt a feudális földjáradék legfejlettebb formája, a pénzáradék, az a talaj, amelyből — megfelelő feltételek mellett — a kapitalista járadék sarjad; a pénzáradék felbomlása az a folyamat, amelynek során — a gazdasági és osztályviszonyok általános fejlődésétől függően — létrejön egyfelől a kapitalista mezőgazdaság klasszikus, angliai formája, másfelől a nyugat-európai kontinens országainak, elsősorban Franciaországnak agrárfejlődését jellemző változatként a szabad paraszti parcellatulajdon túlsúlya, amely a továbbiakban persze maga is a kapitalista fejlődés sodrába kerül. Ezt fejezi ki egészen röviden Marx tétele, amelyet előadásunk befejezése- és summájaként legyen szabad megismételünk: „A pénzáradéknak további fejlődése folyamán... vagy a földnek szabad paraszti tulajdonná válásához, vagypedig a tőkés termelési mód formájához, a tőkésbérlő által fizetett járadékhoz kell vezetnie.”⁸⁵

⁸² L. pl. Lenin Művei. 13. k. 241—245. o.

⁸³ Uo. 257—258. o.; 15. k. Budapest, 1955. 133—134. o.; stb.

⁸⁴ Lenin Művei. 3. k. Budapest, 1956. 185. kk. o.; stb.

⁸⁵ A tőke. III. 865. o.

CSETE LÁSZLÓ:

Munkatermelékenység a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben*

A társadalom fejlődésének alapját a munkával előállított anyagi javak alkotják, s a társadalom egész gazdagságát emberi munkával hozták létre. A mezőgazdasági termelőszövetkezetek sikeres fejlődésének, a tagok boldogulásának alapját is a tagok munkája képezi. Ezért a tagok munkájával kapcsolatos kérdések vizsgálata döntő jelentőségű.

Mint ismeretes, Marx a munkatermelékenység növelésének lényegét abban foglalta össze, hogy az élőmunka csökkenő és a tárgyasult munka növekvő aránya mellett az egységnyi áruban foglalt élő- és tárgyasult munka együttes összege csökken.

Magyarországon, főleg a kézi és igásmunkán alapuló egyéni parasztgazdaságokban, a munkatermelékenység igen vontatottan növekedett. A mezőgazdasági termelőszövetkezetekben, ahol a munka mindinkább a korszerű gépekre támaszkodik, és ahol a nagyüzemi termelés fölénye a szövetkezetek megszilárdulásával kapcsolatosan egyre érezhetőbb, bő lehetőség nyílik a munkatermelékenység állandó növelésére. A szövetkezetekben a termelőerők fejlődése lehetővé teszi, a társadalom anyagi jólétének fokozatos növelése pedig objektíve megköveteli a termelékenység állandó növekedését. A termelékenység növekedése biztosítja a társadalom gazdagságának állandó gyarapodását, a társadalmilag szükséges munkaidő megtakarítását, az egységnyi termék előállítására fordított idő csökkentését, azaz egy időegység alatt több terméket lehet előállítani, ami lehetővé teszi a társadalmi szükségletek fokozottabb kielégítését. Általában a munkatermelékenység növekedése a termelőszövetkezetekben konkrétan a termelési költségek, az önköltség csökkenésében, a jövedelem növekedésében, a termelés bővítésének nagyobb lehetőségében jelentkezik.

A munkatermelékenység állandó növelése különböző formákban fejezhető ki: az időegység alatti teljesítmény növekedésében, a tárgyasult munka megtakarításában, a termelésben ténylegesen részvevő tagok arányának növekedésében stb.

A munkatermelékenységet az egységnyi munkaidő alatt termelt termékmennyiséggel, illetve az egységnyi termékre jutó idővel mérhetjük. A munkatermelékenység színvonalának meghatározására többféle

* A tanulmány az MTA Mezőgazdasági Üzemtani Intézetben folyó kutatás egyik rész-eredménye.

mutatót használhatunk, attól függően, hogy a rendelkezésünkre álló statisztikai anyag milyen mutatók képzésére ad lehetőséget. Jelenlegi vizsgálatainkban az évi munkában rendszeresen résztvevő évi átlagos termelőszövetkezeti tagra jutó bruttó termelési értékkel fejezzük ki a munkatermelékenységet.* Ez a mutató, egyszerűsége és pontossága folytán, alkalmasnak bizonyult tömeges vizsgálatok elvégzésére.

1956-ban 90 szövetkezetet vizsgáltunk. Ezeknek 52,8 százaléka alföldi, 31,8 százaléka dunántúli és 15,4 százaléka észak-magyarországi szövetkezet volt. A termelőszövetkezetek 47,2 százalékaiban 800 kh-nál kisebb, 36,3 százalékaiban 801—2000 kh közötti és 16,5 százalékaiban 2000 kh-nál nagyobb volt a mezőgazdaságilag hasznosított terület. 1957-ben 96 szövetkezet adatait dolgoztuk fel, közülük 55,3 százalék alföldi, 31,2 százalék dunántúli és 13,5 százalék északi megyéből való. A szövetkezetek 57,3 százaléka a 800 kh-nál kevesebb, 35,4 százaléka a 801—2000 kh közötti és 7,3 százaléka a 2000 kh-nál nagyobb földterületű csoportba tartozott.

A feldolgozott kérdések természetéből következően az elemzésben gyakran használunk olyan fogalmakat (termelési érték, jövedelem, ráfordítás, élőmunka, tárgyasult munka stb.), amelyeket a szakirodalomban sokszor különbözőképpen értelmeznek. Éppen ezért szükséges, hogy pontosan meghatározzuk: milyen értelemben használjuk ezeket a fogalmakat.

A termelési érték kiszámítása munkánk folyamán azért vált szükségessé, mert olyan értékmutatót kellett kialakítanunk, amelynek segítségével mérhetjük a szövetkezeti termelés volumenének nagyságát. Erre a mostani termelőszövetkezeti rovatos könyvelés és zárszámadási rendszer mellett más lehetőség nem volt, mint hogy mind a 186 esetben kiszámítsuk a termelési értéket.

Az általunk számított termelési érték *csak a mezőgazdasági termelést* foglalja magában. A mellékipari feldolgozásból, segédüzemági tevékenységből stb. eredő termeléssel nem számoltunk, mivel ezek ritkán, jelentéktelen nagyságban fordultak elő, és csak megnehezítették volna a vizsgált szövetkezetek adatainak összehasonlítását. A *termelési érték* minden esetben halmozott, vagyis az *üzemben előállított összes termékek értékét tartalmazza, azokét is, amelyek a gazdaságban további felhasználásra kerülnek* (takarmányok, vetőmagvak stb.).

A *halmozott termelési értéket* (a továbbiakban termelési értéket) a KSH 1957. évi állami gazdaságok nélküli átlagáraival számoltuk ki. A számítások elvégzése idején — véleményem szerint — ezek az árak közelítették meg leginkább a termékek tényleges értékét. Az 1957. évi KSH árakat alkalmaztuk 1956-ra vonatkozóan is, ezzel a termékek változó realizálási lehetőségéből eredő torzításokat kiküszöböltük, és így lehetővé vált a két év adatainak összehasonlítása, elemzése.

A termelési érték kiszámítása során a *melléktermékeket nem vettük figyelembe*. Próbaszámításaink során meggyőződünk róla, hogy a melléktermékek (például szalma, törek, polyva, bőr, trágya) értéke az összértékhez viszonyítva jelentéktelen és nem befolyásolja a termelés szerkezetének alakulását, ugyanakkor nyilvántartásuk pontatlan és számításuk sok aprólékos munkát igényel. (A melléktermékek értéke kö-

* Itt és a továbbiakban mindig az élőmunka termelékenységről van szó.

rülbelül 4—9 százalékkal növelné a bruttó termelési értéket.) A növénytermelésben az adott naptári év termését értékeltük és az állattenyésztésben is az adott évben létrehozott állati termékekkel számoltunk, az év eleji és év végi állatállomány különbözetét is figyelembe véve.

A vizsgált kérdések elengedhetetlenül megkövetelték, hogy *a termelőszövetkezetekben felhasznált élőmunkát pénzben értékelve egységesen fejezzük ki*. Miután intézetünkben 1957-ig bezáróan csak 20 termelőszövetkezet részletes — terményenkénti, illetve termékenkénti és munkanemenkénti —, időben kifejezett élőmunka-felhasználását ismertük, más utat kellett keresnünk a termelőszövetkezetekben alkalmazott élőmunka mérésére.

Vizsgálataink során megállapítottuk, hogy az általunk elemzett termelőszövetkezetekben többéves átlagban egy munkaegységre 28 Ft-ot fizettek. Ha a termelőszövetkezeti teljesítménynormákat állami gazdasági bérekkel értékeljük, akkor átlagosan 30 Ft munkaegységenkénti összeget kapunk. A megfigyelt termelőszövetkezetek környékén — üzemmstatistikai adataink szerint — többéves átlagban az egyéni parasztok napszámére a mezei munkáknál 45 Ft-ra tehető. A termelőszövetkezetekben egy munkanap átlagosan 1,4—1,5 munkaegységet teljesítettek. Ha ezenkívül mérlegeljük a termelőszövetkezeti tagok átlagos életszínvonalának megfelelő részesedés szükséges nagyságát és azt a tény is, hogy a szövetkezeti tag a részesedését összehasonlítja az egyéniénél elérhető napszámérral, akkor helyesnek mondható, hogy a szövetkezetekben a munkaegységet 30 Ft-tal, az idegenek által végzett egy napi munkát pedig 45 Ft-tal értékeltük.

Az idegenek által szolgáltatott munkán értjük mindazt a kézi munkát, amit a termelőszövetkezetben nem a tagok (hanem például ellenszolgáltatás nélkül, társadalmi segítségképpen dolgozók, fizetett alkalmazottak, munkások, részes munkások stb.) végeztek. Tehát a 30 Ft-tal értékelt munkaegységek a *saját munka díját*, a 45 Ft-tal értékelt idegen munkanapok pedig az *idegen munka díját* alkotják. A saját és az idegen munka együttes díja a szövetkezetben felhasznált, *összes munkák*, azaz a felhasznált élőmunka díját jelenti. Az idegen munka aránya nem volt jelentős a vizsgált termelőszövetkezetekben, 1956-ban az összes munkáknak 1,4 százalékát, 1957-ben 3,9 százalékát alkotta.

A felhasznált tárgyiasult munka mennyiségének a megállapítása és értékelése nyomban szükségessé válik, mihelyt alaposabban kívánjuk vizsgálni a termelőszövetkezeteket. A tárgyiasult munkát azonban csak 20 szövetkezetre vonatkozóan lehetett pontosan megállapítani a rendelkezésünkre álló üzemi adatgyűjtés alapján, ezért megközelítő módszert kellett kialakítanunk. *A tárgyiasult munka felhasználásába számítottuk az állóeszközök értékcsökkenését, az anyagfelhasználást és a gépi munkát*. Az állóeszközök értékcsökkenési leírását épületeknél 2 százalékban, gépeknél és eszközöknél 12 százalékban, egyéb beruházásoknál 5 százalékban, törzsállatoknál 15 százalékban állapítottuk meg. Anyagfelhasználásként a felhasznált műtrágya és növényvédőszer értékét vettük figyelembe. Az elvégzett gépi munkák mennyiségét a gépállomási díjtételekkel értékeltük. Az anyagfelhasználás és a gépi munkák együttes összege részletes számításaink szerint a belső forgalom költségei nélkül számított összes tárgyiasult munkának 67 százalékát teszi ki.

A tárgyiasult munka így kiszámított nagysága (értéke) — ha nem is foglalja magában az összes tárgyiasult munkafelhasználást — vizsgálataink céljára és bizonyos törvényszerűségek megállapítására jól használhatónak bizonyult.

Üzemi ráfordításon az előbbieket szerint kiszámított összes *élőmunkák és tárgyiasult munkák* együttes díját értjük. Az üzemi ráfordítások egy-egy termelőszövetkezetre vonatkozóan a belső forgalom (ágazatok egymásközötti forgalmának a költségei és a közteher nélkül számított összes költségeknek) 86,4 százalékát képezik. Tehát az általunk egyszerű módon számított ráfordításokat vizsgálataink során ilyen eltérés figyelembevételével használhatjuk.

A termelőszövetkezeti jövedelem közgazdasági értelemben a közös gazdálkodásban az élőmunkával létrehozott új értéket fejezi ki. Elemzésünk során a vizsgált termelőszövetkezetek jövedelmét közvetlenül a zárszámadási mérlegadatokból merítettük. *Szövetkezeti jövedelemként* (üzemi értelemben) két zárszámadás közötti időszakban elért tisztavagyon-gyarapodást, a tagságnak kiosztott részesedést, a földjáraadéktérítést és a tagságnak kifizetett prémium értékét számítottuk a vizsgált termelőszövetkezetek egyéni értékelése szerint. A tisztavagyon-csökkenést természetesen levontuk.

Termelőszövetkezeteink állóeszközeik elhasználódása után egyelőre nem számítanak értékleírás, tehát a kimutatott bruttó jövedelem az állóeszközök pótlására fordítandó értékhányadot is tartalmazza.

Azokban a szövetkezetekben, amelyek földterülete 1956. és 1957. évek folyamán nagymértékben változott, gyakran igen nagy volt a tiszta vagyon változása. Ezekről a rendkívüli vagyonváltozásoktól a jövedelem-számításban el kellett tekinteni, mert azok nem egy gazdasági év termelésével, hanem a rendkívüli körülményekkel voltak kapcsolatosak. Ilyen esetekben tehát csak a tárgyévi földterületre jutó aránylagos vagyonváltozást számítottuk.

Mezőgazdaságilag hasznosított földterületen mindenütt a termelőszövetkezet összes közös földterületét (földadó alá nem eső terület nélkül) értjük. A szövetkezetek *földterületi adatai* a június 30-i állapotra vonatkoznak.

Az *átlagok* minden esetben mérlegelt átlagok.

A szövegben a szövetkezetre, illetve ezek csoportjaira vonatkozó „kis”, „közep”, „nagy” megjelölések értelemszerűen a 800 kh-nál kevesebb, a 801—2000 kh közötti, illetve a 2000 kh-nál több mezőgazdasági területtel rendelkező szövetkezeteket, illetve ezek csoportjait jelölik.

A munkatermelékenység és a szövetkezeti gazdálkodást jellemző egyéb tényezők összefüggése

A vizsgált termelőszövetkezeteket az 1956—1957. évi adatok alapján az egy tagra jutó termelési érték (munkatermelékenység) szerint 8 csoportba soroltuk abból a célból, hogy a termelékenység és a különböző tényezők között bizonyos összefüggéseket állapítsunk meg.

A munkatermelékenység és a vizsgált tényezők alakulását az 1—2. sz. táblázatban és az 1. sz. grafikonban mutatjuk be. A szövetkezetek zömében (70 százalékában) az egy tagra jutó termelési érték 20 000 és 40 000 Ft között mozog, 16 százalékában 20 000 Ft-nál kevesebb, 14 szá-

zalékában 40 000 Ft-nál több az 1956—1957. évek átlagában. 1956-ban a szövetkezetek e három csoportnak megfelelően 71 : 24 : 5 arányban, 1957-ben pedig 70 : 8 : 22 arányban oszlottak meg. Ebből látható, hogy a vizsgált termelőszövetkezetekben 1957-ben megnövekedett a munkatermelékenység.

1. sz. táblázat

A ráfordítások megoszlása az egy tagra jutó termelési érték szerinti csoportosításban (1956—1957)

Egy tagra jutó termelési érték	A vizsgált tsz-ek számának százalékos megoszlása	Az összes ráfordítás százalékos megoszlása		Egy kh mezőgazdasági területre jutó ráfordítás (Ft)		
		tárgyasult munka	élőmunka	tárgyasult munka	élőmunka	összesen
20 000 Ft-nál kevesebb	16,1	28,8	71,2	614	1519	2133
20 001—25 000 Ft	19,4	28,5	71,5	538	1350	1888
25 001—30 000 Ft	19,9	29,7	70,3	359	848	1207
30 001—35 000 Ft	20,4	32,4	67,6	588	1223	1811
35 001—40 000 Ft	10,7	32,5	67,5	500	1036	1536
40 001—45 000 Ft	3,8	35,6	64,4	672	1213	1885
45 001—50 000 Ft	4,3	36,2	63,8	689	1212	1901
50 000 Ft-nál több	5,4	40,5	59,5	729	1071	1800

2. sz. táblázat

A termelési érték csoportonkénti alakulása (1956—1957)

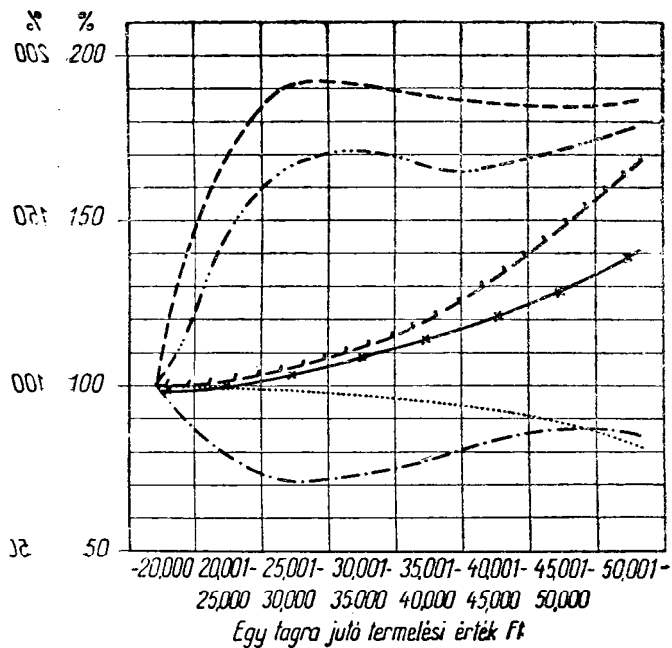
Egy tagra jutó termelési érték	Egy tagra	1 kh mezőgazdasági területre	1000 Ft összes ráfordításra	Egy tagra jutó mezőgazdasági terület (kh)
20 000 Ft-nál kevesebb	17 391	2989	1401	5,8
20 001—25 000 Ft	22 360	3161	1674	7,1
25 001—30 000 Ft	30 174	3270	2707	12,8
30 001—35 000 Ft	32 395	3532	1951	9,2
35 001—40 000 Ft	36 919	3317	2159	11,1
40 001—45 000 Ft	43 986	3977	2110	10,8
45 001—50 000 Ft	44 500	4427	2328	10,0
50 000 Ft-nál több	55 604	4923	2734	11,3

Szembetűnő, hogy a termelékenység növekedésével az élőmunka aránya csökken, a tárgyasult munkáé növekszik, de az élő- és a tárgyasultmunka-ráfordítás együttes összege is csökken, azaz az 1000 Ft ráfordításra jutó termelési érték növekszik (illetve az 1000 Ft termelési értékre jutó ráfordítás csökken). A grafikon görbéinek alakulása — még a mostani kialakulatlan termelőszövetkezeti körülmények között is — pontosan egybeesik Marx klasszikus megállapításával: a munkatermelékenység növelésében döntő szerepe van a tárgyasult munka növekedésének.

A tárgyiasult munka arányának növekedése nemcsak a munkatermelékenység emelkedésével mutat szoros összefüggést, hanem a földterületre jutó termelés növekedésével is.

Abban az esetben, ha az 1 kh-ra jutó ráfordítás összege a munkatermelékenység növekedésével egy lassan csökkenő görbét mutatna, akkor az 1000 Ft ráfordításra jutó termelés görbéje is egyenletesebben emelkedne, ami abból állapítható meg, hogy az 1000 Ft ráfordításra jutó termelés görbéje az 1 kh-ra jutó ráfordítás erős csökkenésének szakaszában emelkedik a legerősebben.

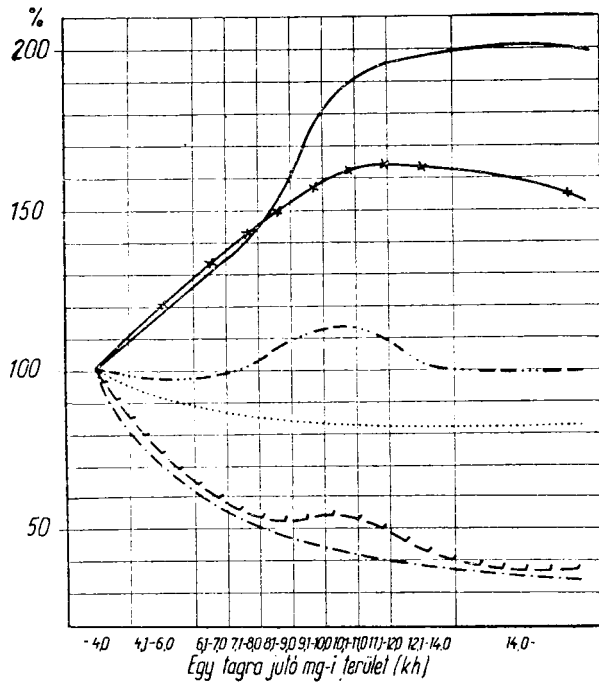
1. sz. grafikon

Jelmagyarázat:

- x—x— A tárgyiasult munka aránya az összes ráfordítás %-ában
- Az élőmunka aránya az összes ráfordítás %-ában
- - - - Összes ráfordítás 1 kh mg-i területre
- · - · 1 kh mg-i területre jutó termelési érték
- - - - 1,000-Ft ráfordításra jutó termelési érték
- · - · 1 tagra jutó mg-i terület

2. sz. grafikon

Jelmagyarázat:

- Munkatermelékenység
- x—x— A tárgyiasult munka aránya az összes ráfordítás %-ában
- Az élőmunka aránya a ráfordítás %-ában
- - - - Összes ráfordítás 1 kh mg-i területre
- · - · 1 kh mg-i területre jutó termelési érték
- - - - 1,000 Ft ráfordításra jutó termelési érték

Általában megállapítható, hogy a termelékenység növekedésével nő a tárgyiasult munka aránya, az 1 kh-ra jutó termelési érték, az 1000 Ft ráfordításra jutó termelési érték és az egy tagra jutó mezőgazdasági terület. A tagsűrűség, a földterületre jutó termelés és a munkatermelékenység közötti kölcsönös kapcsolatból következik, hogy a termelékenység növekedése lehetővé teszi a tagsűrűség csökkentését (az 1 tagra jutó terület növelését), a földterület egységére jutó termelés növekedését. Ugyanakkor minél kisebb a tagsűrűség, és minél nagyobb a földterületre jutó termelés, annál nagyobb lehet a munka termelékenysége is, de általában csak akkor, ha a tárgyiasult munka aránya gyorsabban növekszik, mint az élőmunkaé. Ezzel szemben a termelékenység növekedésével csökken az élőmunka aránya és — az esetek jelentős részében — az egy kh-ra jutó ráfordítások összege. Tehát 1 kh-ra jutó csök-

kenő ráfordítás mellett, a tárgyiasult munka arányának növekedésével földterület-egységenként nagyobb hozamot (termelési értéket) lehet elérni a gazdálkodás adott színvonalán, azaz nő a termelés gazdaságossága. A legalacsonyabb munkatermelékenységi csoportban például 1 : 2,5, a legmagasabb csoportban 1 : 1,5 volt a tárgyiasult- és az élőmunka aránya.

A földterületre jutó nagyobb termelési érték a megnövekedett tárgyiasult munkával, illetve ennek megnövekedett hatékonyságával magyarázható. Ebből az is kitűnik, hogy a munkatermelékenység emelkedése a tárgyiasult munka növekedésén (hatékonyságának növekedésén) keresztül gyarapítja a földterület-egységre jutó termelési értéket.

A tagsűrűség és az egyéb tényezők összefüggése

A termelőszövetkezeteket az egy átlagos tagra jutó mezőgazdasági terület nagysága szerint 10 csoportba soroltuk, hogy megállapítsuk a termelékenység és a tagsűrűség közötti kapcsolatot. Az 1956—1957. évek átlagában a szövetkezetek zömében (72%-ában) a tagsűrűség 4—10 kh között mozgott, csak a szövetkezetek 3 százalékában jutott egy tagra 4 kh-nál kevesebb és 25 százalékában 10 kh-nál több mezőgazdasági terület. A 4 kh alatti, a 4—10 kh közötti és a 10 kh feletti három csoport között 1956-ban 2 : 82 : 16 arányban, 1957-ben 1 : 66 : 33 arányban oszlottak meg a termelőszövetkezetek. Tehát 1957-ben jelentősen megnőtt az egy tagra jutó földterület.

3. sz. táblázat

A ráfordítások alakulása az egy tagra jutó mezőgazdasági terület szerinti csoportosításban (1956—1957)

Egy tagra jutó terület (kh)	Vizsgált tsz-ek számának százalékos megoszlása	Az összes ráfordítás százalékos megoszlása		1 kh mezőgazdasági területre jutó ráfordítás (Ft)		
		tárgyiasult munka	élőmunka	tárgyiasult munka	élőmunka	összesen
4-nél kevesebb	3,2	21,7	78,3	761	2743	3504
4,1—6,0	15,6	28,0	72,0	653	1674	2327
6,1—7,0	19,4	27,9	72,1	598	1542	2140
7,1—8,0	13,5	30,6	69,4	583	1325	1908
8,1—9,0	11,8	31,9	68,1	551	1173	1724
9,1—10,0	11,8	25,2	74,8	397	1181	1578
10,1—11,0	8,1	32,4	67,6	552	1154	1706
11,1—12,0	4,8	36,7	63,3	579	998	1577
12,1—14,0	5,9	33,8	66,2	502	984	1486
14,0-nál több	5,9	33,6	66,4	416	824	1240

A termelőszövetkezetekben a munkatermelékenység a tagsűrűség csökkenésével növekszik, de a növekedés üteme az egy tagra jutó terület növekedési ütemének még a felét sem éri el. Ezzel szemben a 2. sz. grafikonból láthatjuk, hogy a munkatermelékenység görbét legjobban a tárgyiasult munka arányának változása közelíti meg. A munkatermelékenység leggyorsabban növekszik a 8—11 kh közötti szakaszban, ami-

kor időlegesen nem csökken az 1 kh-ra jutó termelési érték. Az egy tagra jutó terület növekedésével csökken az 1 kh-ra jutó ráfordítás és az 1 kh-ra jutó termelési érték.

4. sz. táblázat

A termelési érték egy tagra jutó terület szerinti csoportosításban (1956—1957)

Egy tagra jutó mezőgazdasági terület (kh)	Egy tagra	1 kh mezőgazdasági területre	1000 Ft összes ráfordításra	Egy tagra jutó mezőgazdasági terület (kh)
4-nél kevesebb	18 844	6179	1763	3,0
4,1— 6,0.....	21 449	4286	1842	5,0
6,1— 7,0.....	23 608	3532	1627	6,7
7,1— 8,0.....	26 392	3436	1800	7,7
8,1— 9,0.....	27 588	3220	1868	8,6
9,1—10,0.....	33 283	3457	1973	9,6
10,1—11,0.....	37 639	3556	2085	10,6
11,1—12,0.....	34 103	2983	1892	11,4
12,1—14,0.....	32 351	2507	1686	12,9
14-nél több	40 004	2287	1844	17,5

Az 1 kh-ra jutó termelési érték csökkenése igen káros mind a nép-gazdaság, mind a termelőszövetkezet szempontjából, különösen sűrű-lakosságú és kevés művelés alá nem vont területtel rendelkező ország-ban. Az 1 kh területre jutó termelés legnagyobb a 4 kh alatti csoport-ban, ahol a legtöbb az 1 kh-ra jutó összes ráfordítás és nagyarányú a kertészet (zöldségtermelés, szőlészet és gyümölcs-termelés).

Az 1000 Ft ráfordításra jutó termelés a tagsűrűség csökkenése kö-vetkeztében nem változik lényegesen. Legkedvezőbben akkor alakul a termelés, amikor legmagasabb a tárgyiasult munka aránya, és idősza-kosan megáll a területre jutó termelés csökkenése. Az 1000 Ft ráfordí-tásra jutó termelés alakulása világosan mutatja, hogy ez a földterületre jutó ráfordítás és a földterületre jutó termelés viszonyától függően vál-tozik. Abban az esetben, ha e két utóbbi görbéje egymáshoz közel pár-huzamosan halad, akkor a ráfordításra jutó termelés egyenletes és a 100 százalék körül helyezkedik el. Ellenben, ha a területre jutó terme-lés a ráfordítástól eltérően nő vagy csökken, akkor szintén nő vagy csök-ken a ráfordításra jutó termelés, azaz a 100 százalék fölött, illetve alatt helyezkedik el.

Valószínű, hogy csak nagyobb arányú tárgyiasult munka (gépek, műtrágya stb.) befektetésével akadályozhatnók meg, hogy a tagsűrűség csökkenésével ne csökkenjék a kh-ra jutó termelés. A tárgyiasult munka növelése lehetővé tenné a felszabadult munkaerő segítségével a ter-melés szerkezetének intenzív irányú megváltoztatását, a hozamok nö-velését stb.

A 2. grafikon azt is megmagyarázza, hogy a már meglévő termelő-szövetkezetek miért nem akarják növelni a tagsűrűséget. *A tagsűrűség és az élőmunka-arány növekedése csökkenti a munkatermelékenységet, azaz az egy tagra jutó termelést. Ez viszont azt jelenti, hogy csökken az*

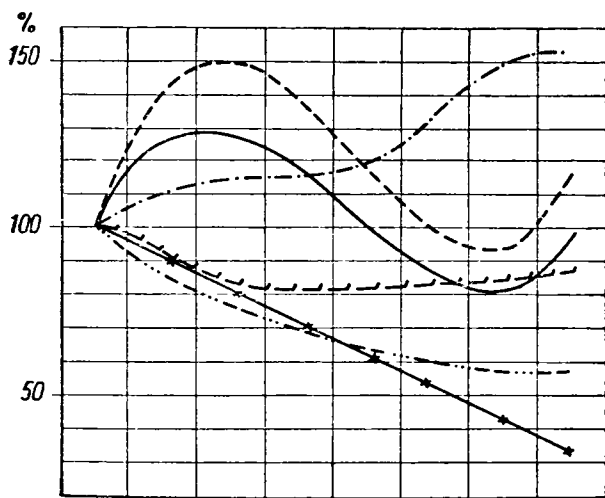
egy tagra jutó részesedés, illetőleg a felhalmozás lehetősége. Üzemstatistikánk szerint az 1956—1957. évek átlagában az egy tagra jutó részesedés kerekén 12 000 Ft. Ha az egy tagra jutó termelésből levonjuk az átlagos részesedést, a nagyobb tagsűrűség esetén kerekén 7000 Ft, a legkisebb tagsűrűségű szövetkezetekben pedig 28 000 Ft, vagyis az előző négyszerese maradna a közös gazdaságban. *Kétségtelen, hogy ez a tendencia a termelőszövetkezeti mozgalom terjedésének egyik legnagyobb gazdasági akadálya, amin csak úgy segíthetünk, ha a már említett módon megakadályozzuk a területre jutó termelés csökkenését.*

Az élőmunka és a tárgyiasult munka arányának összefüggése a többi tényezőkkel

Hogy az élőmunka és a vizsgált tényezők összefüggését megközelíthessük, termelőszövetkezetenként kiszámítottuk a tárgyiasult munka és az élőmunka arányát két esztendőre vonatkozóan és ennek alapján a termelőszövetkezeteket 8 osztályba soroltuk.

Az 1956—1957. évek átlagában a termelőszövetkezeteknek csak 2,2 százaléka került abba a csoportba, ahol az élőmunka aránya 50 százaléknál kisebb volt. A zöm (58 százalék) a 65—75 százalék közötti két csoportban helyezkedett el. A szövetkezetek 3,2 százalékában 80 százaléknál nagyobb (83 százalék) volt az élőmunka aránya. Aszerint, hogy az élőmunka-arány 65 százaléknál kisebb, 65—75 százalék közötti vagy 75 százaléknál nagyobb volt, a termelőszövetkezetek 1956-ban 10 : 70 : 20, 1957-ben 45 : 47 : 8 arányban oszlottak meg. Ez a változás igen kedvezőnek ítélnélhető.

3. sz. grafikon

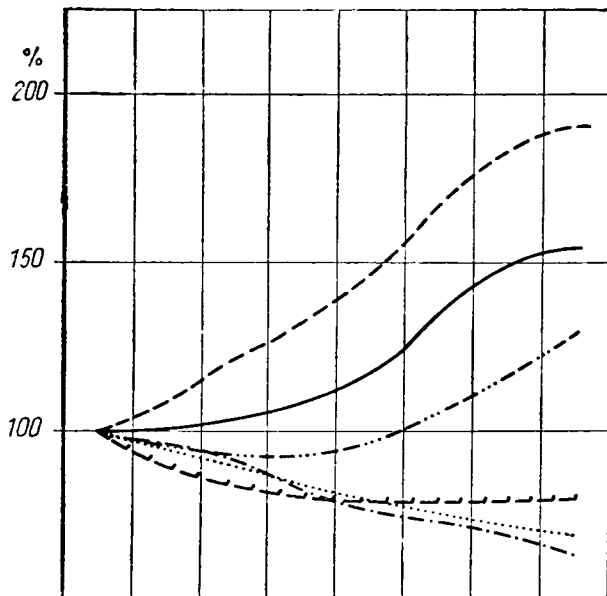

— 50,0 50,1-55,0 55,1-60,0 60,1-65,0 65,1-70,0 70,1-75,0 75,1-80,0 80,1-
Az élőmunka aránya a ráfordítás %-ában

Jelmagyarázat:

- Munkatermelékenység
- *-*-* A tárgyiasult munka aránya az összes ráfordítás %-ában
- - - - - Összes ráfordítás 1 kh mg-i területre
- - - - - 1 kh mg-i területre jutó termelési érték
- - - - - 1000 Ft ráfordításra jutó termelési érték
- - - - - 1 tagra jutó mg-i terület

4. sz. grafikon

— 23,0 23,1-26,0 26,1-29,0 29,1-32,0 32,1-35,0 35,1-38,0 38,1-41,0 41,1-
A tárgyiasult munka aránya az összes ráfordítás %-ában

Jelmagyarázat:

- Munkatermelékenység
- Az élőmunka aránya a ráfordítás %-ában
- - - - - Összes ráfordítás 1 kh mg-i területre
- - - - - 1 kh mg-i területre jutó termelési érték
- - - - - 1000 Ft ráfordításra jutó termelési érték
- - - - - 1 tagra jutó mg-i terület

A 3. grafikon görbéi igen érdekesen mutatják, hogy az élőmunka arányának növekedésével minden tényező görbéje többé-kevésbé kedvezőtlen képet mutat. Az élőmunka növekedésével csökken a tárgyasult munka aránya, a nagyarányú élőmunka-növekedés következtében emelkedik a területre jutó ráfordítások összege, de ennek hatékonysága igen alacsony. Az 1000 Ft ráfordításra jutó termelés fokozatosan csökken, és a területre jutó termelés is állandóan 100 százalék alatt marad, bár az összes ráfordítások nagyarányú növelésekor igen enyhén emelkedik a területre jutó termelés görbéje is. A munkatermelékenység a kezdeti gyors növekedése után hirtelen csökken és csak az utolsó szakaszban emelkedik ismét. A görbe egészét egy általános csökkenés jellemzi, ami nem olyan egyenletes, mint a tárgyasult munka csökkenése, mert a termelékenység alakulását erősen befolyásolja az egy tagra jutó terület változása. Mint látható, az egy tagra jutó terület nagyarányú növekedése időlegesen a termelékenységet is megnövelte.

A grafikon görbéi világosan mutatják, hogy kizárólag az élőmunka növelésével — néhány kivételes esettől eltekintve — nem lehet továbbfejleszteni a termelőszövetkezeteket. Ha a termelőszövetkezetekben nem növeljük a tárgyasultmunka-ráfordítások arányát, akkor csökkenni fog a munka termelékenysége és a gazdaságosság. Ez pedig az egész termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztését, a szocializmus építését nehezíti.

A tárgyasult munka aránya szerinti csoportosításnál (4. sz. grafikon) a munkatermelékenység növekvő tendenciát mutat, függetlenül attól, hogy csökken az 1 kh mezőgazdasági területre jutó termelési érték. A tárgyasult munka aránya azokban a termelőszövetkezetekben növekszik, ahol csökken a tagsűrűség (ahol nő az egy tagra jutó terület). Ennek két oka van: egyrészt a munkaerő-kapacitás nem teszi lehetővé az élőmunka-ráfordítás nagyobbarányú növelését; másrészt a kevesebb munkaerővel rendelkező termelőszövetkezetekben szükségszerűen nagyobb arányban alkalmaznak gépi munkát, műtrágyát stb.

5. sz. táblázat

A termelési érték alakulása a tárgyasultmunka-ráfordítás aránya szerinti csoportosításban (1956—1957)

Targyasult munka (százalék)	Egy tagra jutó mező- gazdasági terület (kh)	Egy tagra	1 kh mező- gazdasági területre	1000 Ft összes ráfordításra
23,0-nál kisebb	5,6	22 642	4019	1856
23,1—26,0.....	6,0	22 682	3737	1832
26,1—29,0.....	7,1	24 538	3435	1659
29,1—32,0.....	8,3	26 340	3152	1716
32,1—35,0.....	7,0	24 203	3466	1934
35,1—38,0.....	10,2	30 706	3000	1862
38,1—41,0.....	10,2	34 557	3439	2212
41,0-nál több	11,2	35 016	3119	2415

Az összes ráfordítás azonban csökken, akárcsak az élőmunka aránya és a területre jutó termelés. Ez a tény arra utal, hogy a termelőszövetkezetekben a jelenlegi gazdálkodási színvonalon nem elegendő

csak a tárgyiasult munka *arányát* növelni, hanem növelni kell annak abszolút *mennyiségét* is. Nem megfelelő a tárgyiasult munka belső szerkezete sem. A kevesebb taggal rendelkező szövetkezetekben ugyanis a tárgyiasult munkán belül többnyire nagyobb az épület-amortizáció és kisebb a termelést közvetlenül növelő tényezők aránya.

A tárgyiasult munka arányának növelése igen kedvezően hat a munkatermelékenység emelkedésére és a termelés gazdaságosságára (1000 Ft összes ráfordításra jutó termelési értékre), de a földterületre jutó termelés kedvezőtlenül alakul, ha a ráfordítások összege csökken.

A termelés gazdaságossága akkor csökken, amikor gyorsabban csökken a területre jutó termelés, mint a ráfordítás, és akkor nő, amikor gyorsabban csökken a területre jutó ráfordítás, mint a termelés.

A termelékenység, a belterjesség és a gazdaságosság összefüggései

A munkatermelékenységnek és a termelőszövetkezetek belterjességének megvizsgálásakor a belterjességnek abból a leginkább elfogadott értelmezéséből indultunk ki, hogy a belterjesség az élőmunkának és a tárgyiasult munkának a megművelt földterülethez viszonyított aránya. A termelőszövetkezeteket az egy kh mezőgazdasági területre jutó összes ráfordítás szerint csoportosítottuk.

Az egy kh mezőgazdasági területre jutó ráfordítás rohamos növekedése mellett lassan, fokozatosan csökken a munkatermelékenység, egészen az utolsó csoportig, ahol ismét emelkedik. Ezt az emelkedést a földterületre jutó termelés ugrásszerű növekedése eredményezte. Az 5. sz. grafikonból megállapítható, hogy a növekvő ráfordításon belül csökken a tárgyiasult munka és nő az élőmunka aránya. A legbelterjesebb csoportban a tárgyiasultmunka-ráfordítás 2,3-szer, az élőmunka-ráfordítás 3,4-szer akkora, mint a legkevésbé belterjes csoportban. Ennek magyarázata egyszerűen abban rejlik, hogy a nagy tagsűrűségű termelőszövetkezetekben igyekeznek belterjesebben gazdálkodni, s elsősorban az élőmunka-ráfordítást növelik, hogy a rendelkezésre álló munkaerő-kapacitást kihasználják. A szövetkezeti mozgalom fejlődésének jelenlegi szakaszán, amikor a termelőszövetkezetek sem saját, sem állami erőből általában nem tudják a tárgyiasultmunka-ráfordításokat elég gyors ütemben növelni, akkor *a belterjesítés az élőmunka-ráfordítás növelése útján megy végbe*. Csak hogy a belterjes fejlesztés ilyen módja a munkatermelékenységnek és a termelés gazdaságosságának csökkenésével jár.

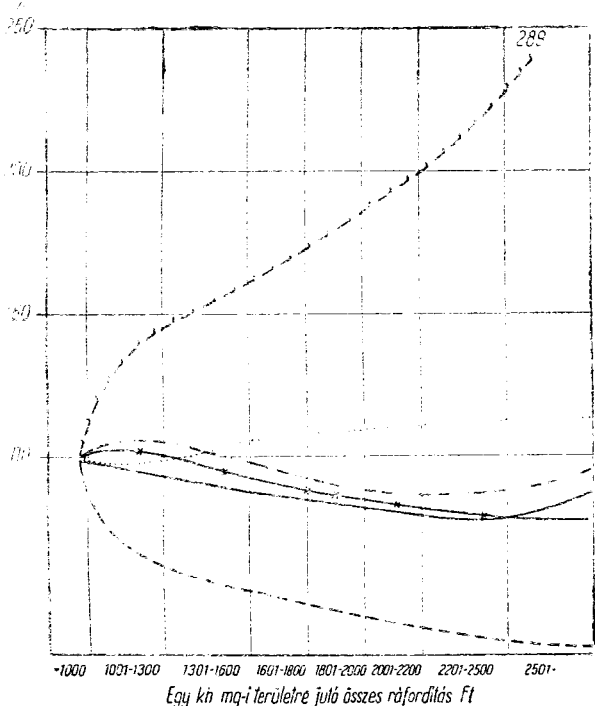
A gazdaságosság — vagyis az 1000 Ft ráfordításra jutó termelési érték — csak abban az esetben növekszik, amikor gyorsabban nő a földterületre jutó termelés, mint az egy kh-ra jutó ráfordítás.

A termelékenység, a gazdaságosság és a többi tényezők kapcsolatát a 6. sz. grafikonban mutatjuk be. A termelés gazdaságosságát az elemzések során csak az 1000 Ft összes ráfordításra jutó termelési értékkel tudtuk kifejezni. Mint a 6. sz. grafikonból látható, minél gazdaságosabb a termelés, annál magasabb az élőmunka termelékenysége, több az egységnyi földterületre jutó termelés, valamint a tárgyiasult munka aránya, és annál kevesebb az egy kh mezőgazdasági területre jutó összes ráfordítás, valamint kisebb az élőmunka aránya. A tagsűrűség és a gazdaságosság között nem mutatkozik összefüggés.

Az 5. sz. grafikon segítségével megállapítottuk, hogy a földterületre jutó ráfordítások növekedésével nőtt a földterületre jutó termelés. A 6. grafikonból ennek éppen az ellenkezője látható: a földterületre jutó ráfordítás csökken, a területre jutó termelés pedig nő. Ennek a látszólagos ellentmondásnak az oka elsősorban a tárgyiasult munka és az élőmunka arányának különbözőségében rejlik. A belterjességnél (5. sz. grafikon) az élőmunka aránya, a gazdaságosságnál (6. sz. grafikon) a tárgyiasult munka aránya volt nagyobb. A legalacsonyabb belterjességű csoportban egy kh mezőgazdasági területre 993 Ft, a legmagasabb belterjességű csoportban 3002 Ft volt a ráfordítás: az előbbi csoportban

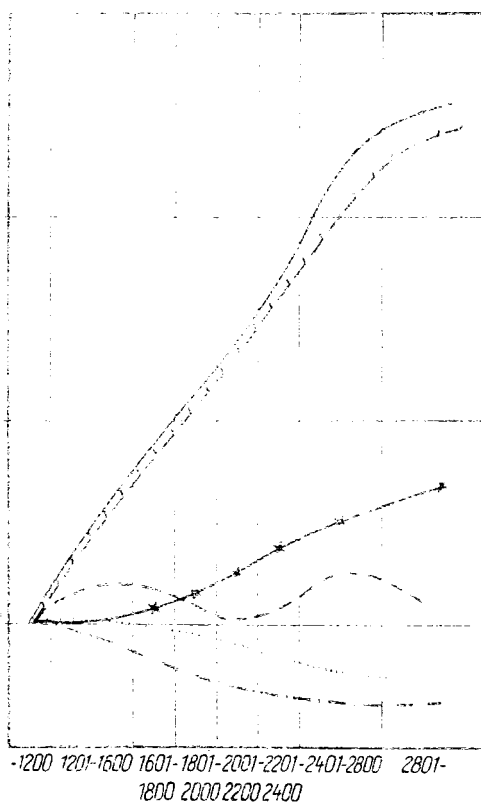
6. sz. grafikon

5. sz. grafikon

Jelmagyarázat:

- Munkatermelékenység
- - - - - A tárgyiasult munka aránya az összes ráfordítás %-ában
- Az élőmunka aránya a ráfordítás %-ában
- . - . - 1 kh mg-i területre jutó termelési érték
- - - - - 1000 Ft ráfordításra jutó termelési érték
- - - - - 1 tagra jutó mg-i terület

1000 Ft-összes ráfordításra jutó termelési érték

Jelmagyarázat

- Munkatermelékenység
- - - - - A tárgyiasult munka aránya az összes ráfordítás %-ában
- Az élőmunka aránya a ráfordítás %-ában
- . - . - Összes ráfordítás 1 kh mg-i területre
- - - - - 1 kh mg-l területre jutó termelési érték
- - - - - 1 tagra jutó mg-i terület

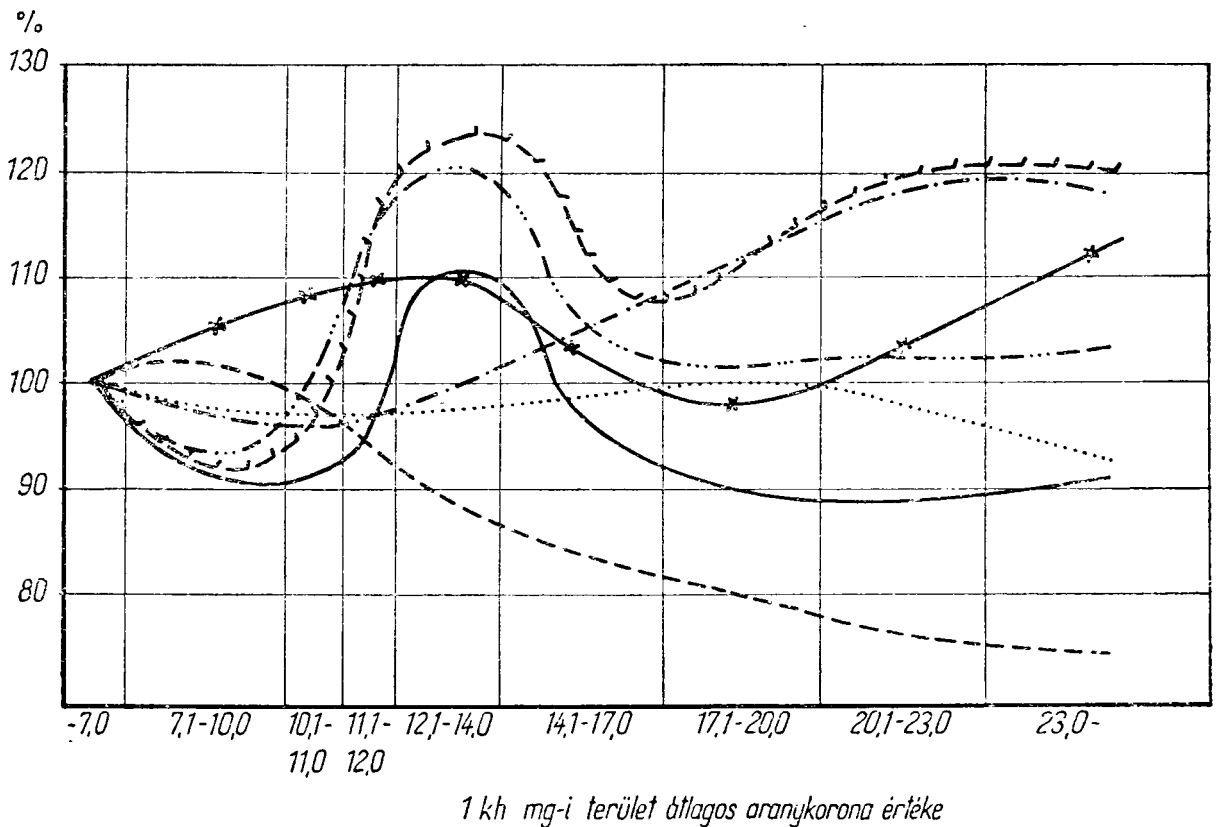
1 : 1,8, az utóbbiban 1 : 2,6 volt a tárgyiasult munka- és az élőmunka-ráfordítás aránya. A legkevésbé gazdaságosan termelő csoportban az egy kh-ra jutó ráfordítás 2098 Ft, a tárgyiasult munka- és az élőmunka-ráfordítás aránya 1 : 2,5 volt. A leggazdaságosabban termelő csoportban egy kh-ra 1771 Ft ráfordítás jutott, az arány 1 : 1,6 volt. A legkevésbé gazdaságos csoportban az 1 kh-ra jutó ráfordítás színvonala csak 18,5 százalékkal, ugyanakkor az élőmunka aránya 56 százalékkal magasabb, mint a leggazdaságosabban termelő csoportban. A leggazdaságosabb cso-

porthoz képest a legkevésbé gazdaságosan termelő csoportban 65,2%-kal kevesebb volt az 1000 Ft ráfordításra jutó termelési érték. Ezek a tények ismételten hangsúlyozzák a tárgyiasult munka növelésének és az élőmunka-ráfordítás csökkentésének fontosságát.

Azokban a termelőszövetkezetekben, ahol gazdaságosabb a termelés, nagyobb lehet a tagok személyi jövedelme és bővíthetik a termelést. A legkevésbé gazdaságos csoportban minden 1000 Ft ráfordításra 78 Ft „nyereség” (személyi jövedelem és tisztavagyon-gyarapodás) jut, a leg gazdaságosabb csoportban 2102 Ft.

Annak megállapítása végett, hogy a földterület minősége és helyzete, vagyis az I. számú különözeti földjára mennyire hat a munkatermelékenységre, s a vizsgált egyéb tényezőkre, kiszámítottuk a termelőszövetkezetek egy kh mezőgazdasági területre jutó átlagos aranykorona értékét. (A kataszteri aranykorona tisztajövedelmet — jobb híján — egyelőre kénytelenek vagyunk használni, mint olyan mérőszámot, amit a földterület minősége és fekvése szerint alakítottak ki.)

7. sz. grafikon

Jelmagyarázat:

- Munkatermelékenység
- *—*— A tárgyiasult munka aránya az összes ráford.%ában
- Az élőmunka aránya az összes ráfordítás %ában
- Összes ráfordítás 1 kh mg-i területre
- 1 kh mg-i területre jutó termelési érték
- 1000 Ft ráfordításra jutó termelési érték
- 1 tagra jutó mg-i terület

A 7. sz. grafikon szerint a földterület aranykorona értéke és az élőmunka termelékenysége között nincs szoros összefüggés. A termelékenység legmagasabb a 12—14,5 aranykoronás szakaszban, amikor legnagyobb a tárgyiasult munka aránya és a területre jutó termelés. Az élő-

munka-termelékenység alakulása végig a tárgyiasult munka arányának, a földterületre jutó termelés nagyságának és a tagsűrűségnek alakulásától, egymáshoz való viszonyuktól függően változik. Az 1000 Ft ráfordításra jutó termelés a területre jutó termeléstől és a munkatermelékenységtől függően változik.

A munkatermelékenység és a többi tényezők alakulása országrészenként és üzemnagyságonként

Az előzőekben megvizsgáltuk a munkatermelékenység és a tényezők alakulásának általános összefüggéseit a termelőszövetkezetekben. A 6. táblázatban, valamint az 1. és a 2. diagrammban bemutatjuk a munkatermelékenység és a tényezők színvonalát, összefüggését az országrészenként és a területnagyság szerint csoportosított termelőszövetkezetekben. A két diagrammban a csoportok átlagát az összes termelőszövetkezetek átlagához viszonyítottuk.

6. sz. táblázat

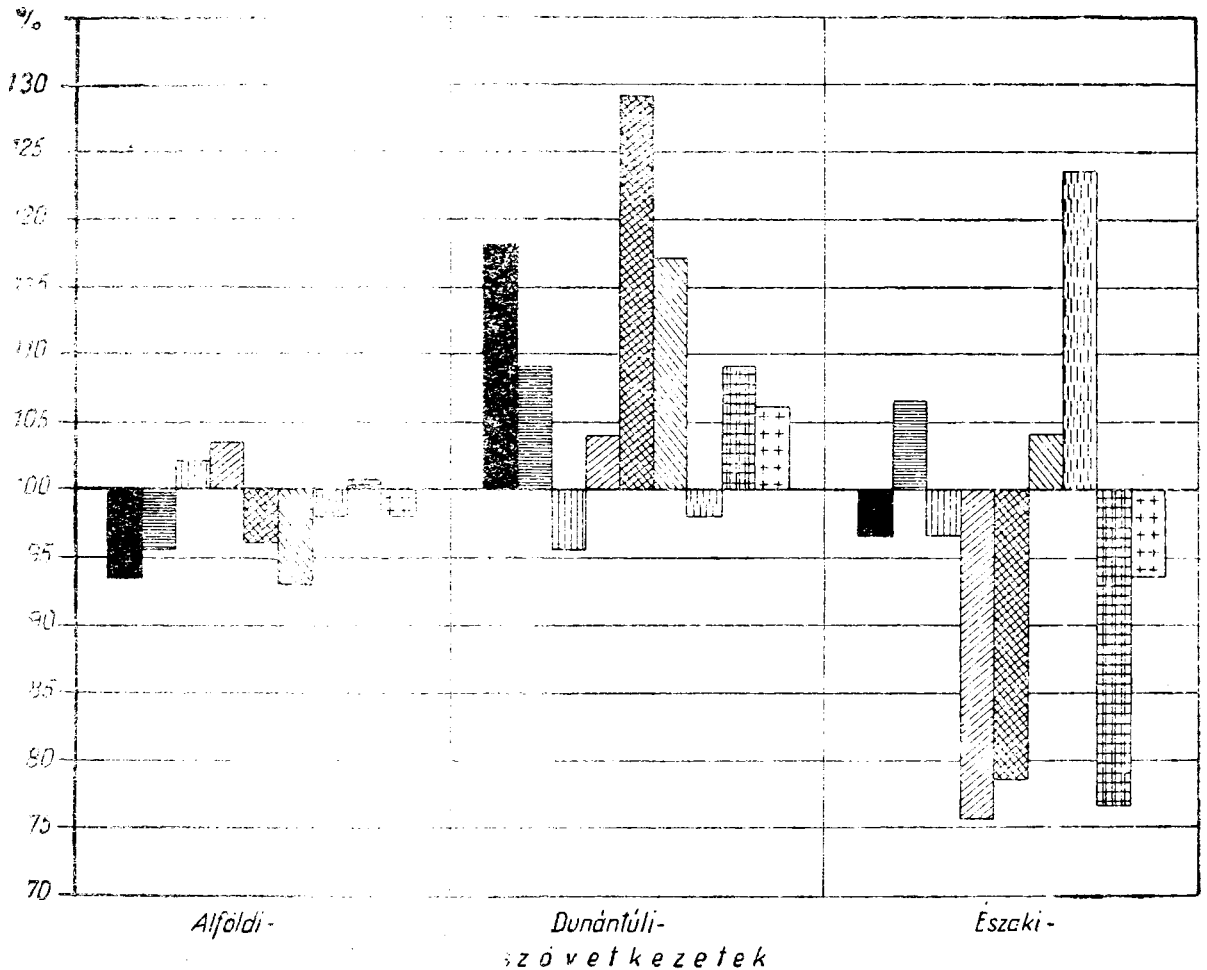
A munkatermelékenység és a tényezők alakulása (1956—1957)

A szövetkezetek csoportosítása	Egy tagra jutó termelési érték Ft	Tárgyiasult		1 kh mezőgazdasági területre jutó összes ráfordítás, Ft	1 kh mezőgazdasági területre jutó termelési érték, Ft	1000 Ft ráfordításra jutó termelési érték, Ft	1 átlagos tagra jutó mezőgazdasági terület kh	1 kh mezőgazdasági területre jutó szövetkezeti jövedelem, Ft	1 átlagos tagra jutó jövedelem, Ft
		munka százalékos aránya	Élő-						
Alföld átlaga	25 652	29,6	70,4	1927	3269	1697	7,8	1846	14 448
Dunántúl átlaga	32 043	33,6	66,4	1939	4395	2123	7,8	2006	15 615
Észak átlaga.....	26 292	33,2	66,8	1420	2691	1895	9,8	1413	13 817
800 kh-nál kisebb	28 018	31,8	68,2	1935	3775	1951	7,4	2053	15 243
801—2000 kh	28 397	31,4	68,6	1936	3673	1897	7,7	2012	15 554
2000 kh-nál nagyobb...	25 293	29,7	70,3	1760	2870	1630	8,8	1504	13 253
Összes termelőszövetkezet átlaga	27 244	30,9	69,1	1870	3398	1817	8,0	1837	14 725

Szembetűnő, hogy a dunántúli termelőszövetkezetek majdnem minden vonatkozásban kedvező irányban térnek el az átlagtól. Az északi szövetkezetek, főleg az átlag alatt, az alföldiek az átlag körül, illetve valamivel az átlag alatt helyezkednek el. Az 1. diagramm világosan mutatja, hogy a dunántúli termelőszövetkezetekben, ahol legmagasabb a munkatermelékenység, legnagyobb a tárgyiasult munka aránya és a területre jutó termelés. Ugyancsak itt volt leggazdaságosabb a termelés, azaz itt volt a legtöbb az 1000 Ft összes ráfordításra jutó termék. Természetes, hogy ezekben a szövetkezetekben lényegesen több jövedelmet értek el, mint a másik két országész szövetkezeteiben.

Az északi szövetkezetekben magasabb volt a munkatermelékenység, mint az Alföldön, holott itt az egy kh-ra jutó ráfordítások összege lényegesen kisebb volt, mint az Alföldön. Ezt a tényt az egy tagra jutó nagy területtel lehet megmagyarázni. Kiderül azonban, hogy a tárgyiasult

I. sz. diagramm

Jelmagyarázat:

- 1 átlagos tagra jutó termelési érték
- 1000 Ft összes ráfordításra jutó termelési érték
- A tárgyiasult munka aránya az összes ráfordítás %-ában
- 1 átlagos tagra jutó mg-i terület
- Az élőmunka aránya az összes ráfordítás %-ában
- 1 kh mg-i területre jutó jövedelem
- 1 kh mg-i területre jutó összes ráfordítás
- 1 átlagos tagra jutó jövedelem
- 1 kh mg-i területre jutó termelési érték

sult munkának az alföldi termelőszövetkezetekhez viszonyított nagyobb aránya kedvezően befolyásolta az 1000 Ft ráfordításra jutó termelést, mert az Alföldön 1000 Ft ráfordításra 1697 Ft, északon 1891 Ft termelési érték jut.

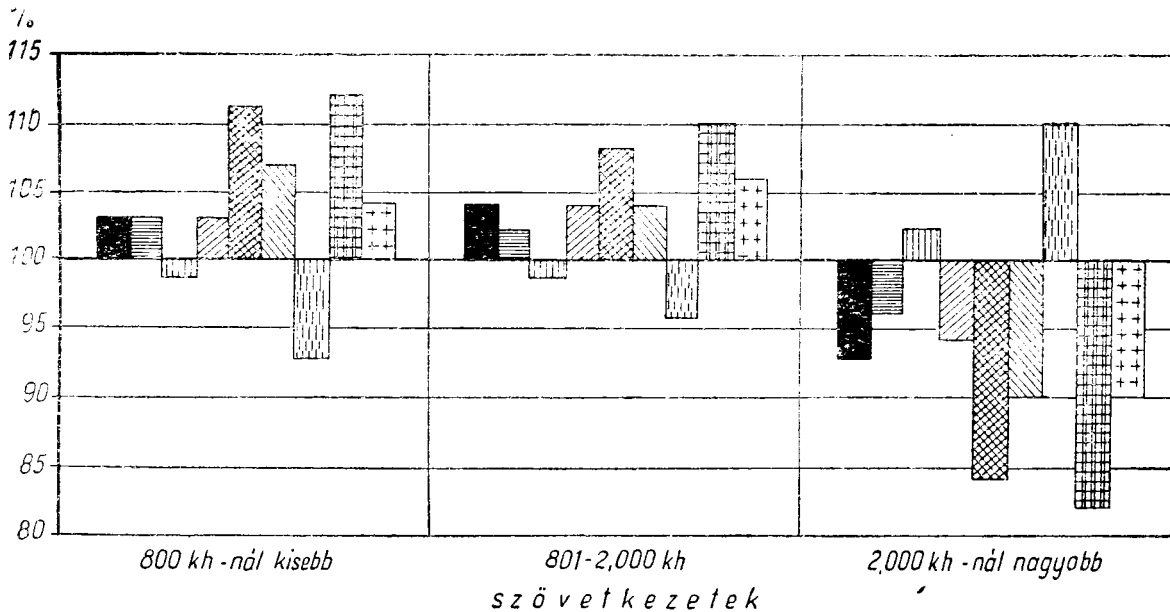
A termelés gazdaságossága (az 1000 Ft ráfordításra jutó termelés) a földterület-egységre jutó ráfordítások összegétől és a területre jutó termelési értéktől függően alakul. A vizsgált szövetkezetek példája szerint — ha a földterületre jutó termelés és a ráfordítás azonos irányban nő vagy csökken, akkor a gazdaságosság a következőképpen alakulhat.

1. Ha a földterületre jutó ráfordítások összege gyorsabban csökken, mint a területre jutó termelés, akkor növekszik a gazdaságosság, azaz

az egységnyi termékre jutó ráfordítás csökken. A gazdaságosság növelésének ez a módja öncélú, csak a kapitalista gazdálkodás körülményei között követhető!

2. Ha gyorsabban nő a földterületre jutó termelés, mint a ráfordítás, akkor szintén nő a gazdaságosság. Szocialista gazdasági rendben, a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben a gazdaságos termelésnek ez a módja járható, mert több termést eredményez, ami lehetővé teszi a társadalom szükségleteinek kielégítését, a termelőszövetkezet fejlesztését.

2. sz. diagramm

Jelmagyarázat:

1 átlagos tagra jutó termelési érték	1000 Ft összes ráfordításra jutó termelési érték
A tárgyiasult munka aránya az összes ráfordítás %-ában	1 átlagos tagra jutó mg-i terület
Az élőmunka aránya az összes ráfordítás %-ában	1 kh mg-i területre jutó jövedelem
1 kh mg-i területre jutó összes ráfordítás	1 átlagos tagra jutó jövedelem
1 kh mg-i területre jutó temelési érték	

3. A ráfordítás lassabban csökken, mint a földterületre jutó termelés (ez főleg a nagy tsz-ekben fordul elő).

4. A ráfordítás gyorsabban nő, mint a földterületre jutó termelés.

Mindkét utóbbi esetben csökken a gazdaságosság, nő a termékegységre jutó ráfordítások összege. A 4. eset termelőszövetkezeteinkben alig fordul elő, mert a jelenlegi körülmények között ritka eset a területre jutó tárgyiasult munka nagyarányú növekedése.

Abban az esetben, ha a földterületre jutó termelés és a ráfordítás ellenkező irányban változik, akkor a gazdaságosság a következőképpen alakulhat.

1. *Ha nő a földterületre jutó ráfordítás és csökken a termelés, akkor romlik a gazdaságosság* (alföldi termelőszövetkezetek). A termelés gazdaságossága annál inkább romlik, minél nagyobb az ellenkező irányú változás.

2. *Ha nő a földterületre jutó termelés és csökken a ráfordítás, akkor rohamosan fokozódik a termelés gazdaságossága.* A gazdaságosság annál jobban nő, minél nagyobb az ellenkező irányú változás. Ez az eset a lehető legideálisabb, de csak fejlett gazdálkodási és technikai színvonalon következik be, amikor az alkalmazott tárgyiasult munka hatékonysága igen magas.

A kis és a közepes szövetkezetek, amint az a 2. sz. diagrammból látható, alig különböznek egymástól. Ugyanakkor a nagy szövetkezetekben a tényezők az átlagtól negatív irányban térnek el. Az átlaghoz képest jóval alacsonyabb a munkatermelékenység színvonala, megnövekedett az élőmunka aránya.

★

Az ismertetett csoportosítások segítségével a munkatermelékenység és a vizsgált tényezők között szoros kapcsolatot sikerült feltárni. Ennek ismeretében sok probléma okát tudhatjuk meg, s néhány elvi és gyakorlati kérdés eldöntéséhez is közelebb juthatunk. Egy-egy termelőszövetkezet esetében az általános megállapításokból kiindulva biztosabban dönthetünk bizonyos kérdésekben. Vizsgálódásainkat és megállapításainkat természetesen nem tartjuk semmilyen vonatkozásban tökéletesnek. Ezért a továbbiak folyamán mind az alkalmazott módszerek, mind a következtetések tekintetében folytatjuk munkánkat. Mivel pedig a termelőszövetkezetek és az egyéni gazdaságok között e tekintetben is folyik a verseny, célszerű volna az egyéni gazdaságok munkatermelékenységét is megvizsgálni. Ilyen irányú munka intézetünkben már meg is indult.

Tüzelőanyag- és energiahelyzetünk az 1958—60. évi hároméves terv időszakában

Napjainkban is igen sokszor elhangzik, hogy Magyarország energia- és tüzelőanyag-forrásokban nagyon szegény, és ez a körülmény döntően befolyásolja népgazdaságunk további fejlődését, korlátokat szab az ipari termelés növelésének. Ez a megállapítás kétségkívül megdöbbentő és szükségessé teszi tüzelőanyag- és energiahelyzetünk távlatainak alapos tanulmányozását.

A hazai energiahordozók zöme különféle tüzelőanyagokból adódik, és csak elenyésző rész az egyéb energia (vízi-, szél-, importált villamos energia stb.), ezért a tüzelőanyag-helyzet lényegében jellemzi energiával való ellátottságunkat. Cikkünkben csak ezt a kérdést vizsgáljuk.

Ahhoz, hogy a tüzelőanyag-, valamint az energiatermelés és -fogyasztás alakulását a hároméves terv időszakában felvázolhassuk, először mérlegelnünk kell azokat a kész adottságokat, amelyek egyrészt hazánk természeti viszonyaiból adódnak, másrészt az elmúlt években kialakult gazdasági fejlődés következtében jöttek létre. Ez a látszólagos kitérő szükséges hozzá, hogy érzékeltsük azokat a feltételeket, lehetőségeket és fejlődési tendenciákat, amelyeket a tüzelőanyag-, valamint az energiatermelés és -fogyasztás hároméves programjának kidolgozásakor mérlegelnünk kellett.

A hazai tüzelőanyag-, valamint energiatermelés és -fogyasztás főbb jellegzetességei az utóbbi években

Magyarország tüzelőanyag-mérlegének forrás oldalán a legfontosabb tétel a hazai termelésű szén, tőzeg, kőolaj és földgáz, valamint az importált szén, kőolaj és kőolajtermékek. Ezek közül is legjelentősebb a hazai széntermelés, mely 1950-ben a felhasznált tüzelőanyag hőértékének 82,2 százalékát, 1957-ben pedig 84,4 százalékát adta.

A fontosabb tüzelőanyagok termelését és felhasználását az utóbbi években a következő oldalon levő táblázat adatai szemléltetik.

A hazai összes tüzelőanyag-felhasználás — amint az az adatokból kitűnik — 1955-ben 63 százalékkal, 1957-ben pedig 75 százalékkal volt nagyobb, mint 1950-ben. A nemzeti jövedelem termelése ugyanakkor 35, illetve 45 százalékkal nőtt. Ebből azonban — mint azt a későbbiekben látni fogjuk — nem lehet valamiféle népgazdasági fajlagos tüzelőanyag-felhasználási mutatót levezetni.

Megnevezés	1950		1955		1956		1957	
	T*	E*	T*	E*	T*	E*	T*	E*
<i>Hazai termelés</i>								
Szén	13 698	7 330	22 316	10 920	20 588	10 040	21 150	10 030
Tőzeg	140	10	80	20	90	22	90	22
Kőolaj	514	704	1 601	2 242	1 202	1 683	675	945
Földgáz.....	334	445	335	445	287	342	258	344
Tűzifa	670	201	706	212	651	195	543	163
Egyéb	—	18	—	405	—	445	—	578
Összesen:	—	8 708	—	14 244	—	12 727	—	12 082
<i>Hazai felhasználás</i>								
Szén	13 543	7 558	22 584	11 205	21 258	10 580	23 509	11 975
Tőzeg	140	10	80	20	90	22	90	22
Kőolaj és kőolaj- termékek.....	412	568	1 501	2 122	1 410	1 988	1 637	2 306
Földgáz.....	334	445	335	445	287	342	258	344
Tűzifa	1 014	304	981	294	949	285	991	297
Egyéb	—	42	—	427	—	516	—	635
Összesen:	—	8 927	—	14 513	—	13 733	—	15 579
<i>A belföldi szükség- leteknek hazai termeléssel fede- zett részaránya</i>								
Szén	98,0	97,0	98,8	97,5	96,8	94,9	90,0	83,8
Tőzeg	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Kőolaj és kőolaj- termékek.....	>100,0**	>100,0**	>100,0**	>100,0**	85,2	84,7	41,2	41,0
Földgáz.....	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Tűzifa	66,1	66,1	72,0	72,1	68,6	68,4	54,8	54,9
Egyéb	—	42,9	—	94,8	—	86,2	—	91,0
Összesen:	—	97,5	—	98,1	—	92,7	—	77,6

* = „T” jelű rovatban a tüzelőanyagok mennyiségét természetes mértékegységben (1000 tonna, ill. földgáznál millió m³) tüntetjük fel.

Az „E” jelű rovatban ugyanazok a mennyiségek 7000 kal/kg fűtőértékű feltételezett kőszénegységre átszámítva 1000 t-ban kifejezve szerepelnek. Összevont tüzelőanyag mérlegek céljára ez a nemzetközileg elfogadott összehasonlító mértékegység.

** = Nagyobb, mint 100 százalék; kiviteli többlet volt.

Az összes belföldi tüzelőanyag-fogyasztásból, a külföldi forrásokból fedezett hányad, vagyis a behozatali többlet 1950-ben 2,5 százalék, 1955-ben 1,9 százalék, 1957-ben pedig 22,4 százalék volt. A behozatali többlet 1957. évi részarányának ilyen jelentős megnövekedése azonban korántsem jelenti, hogy 1955 után a hazai forrásokból már nem lehet fedezni a belföldi szükséglet növekedését. 1957-ben azonban — bár a belföldi fogyasztás 1955-höz képest csak kevéssé, 7 százalékkal, emelkedett — rendkívüli körülmények miatt nem sikerült realizálni ezt a lehetőséget. Egyrészt az 1956. októberi ellenforradalmi események után szénbányászatunk csak lassan, fokozatosan érte el a korábbi termelési

színvonalat, másrészt 1955 végén és 1956-ban a Nagylengyelben bekövetkezett — átmenetinek bizonyult — termelés-csökkenés hatása érvényesült.

Tüzelőanyag-felhasználásunk összetételét elsősorban a szén és a folyékony tüzelőanyagok döntő részaránya jellemzi, amely általában a 90%-ot is eléri. A szén és a folyékony tüzelőanyagok részaránya az összes tüzelőanyag-felhasználáson belül azonban 1950 óta jelentősen megváltozott. A szén 1950. évi 84,6%-os részaránya 1955-ben 77,2, 1957-ben pedig 76,9%-ra csökkent, a folyékony tüzelőanyagok részaránya pedig 6,4%-ról 14,6, illetve 14,8%-ra emelkedett. A fenti okok következtében a továbbiakban tehát a szén- és olajtermelés, valamint -felhasználás alakulását kell szemügyre vennünk.

Széntermelésünk az elmúlt években rohamosan növekedett; 1955-ben az 1950. évinek 168,2%-a volt. A növekedési ütem azonban nem volt egyenletes. Az 1950—53 közötti gyors fejlődést 1954-ben a termelés növekedési ütemének lassulása követte. Az 1955. évi újabb átmeneti fellendülés után 1956-ban és 1957-ben az ellenforradalmi események következtében széntermelésünk az 1953. évi színvonalra esett vissza.

A termelés kalóriában mért volumenének növekedése azonban az átlagos fűtőérték fokozatos romlása* következtében 1955-ben 1950-hez képest csak a 149,4%-ot érte el. Az átlagos fűtőérték romlása — amely lényegében még jelenleg is tart — egyrészt szénvagyonunk kedvezőtlen összetételével, másrészt bányászati adottságokkal magyarázható.

Megkutatott kategorizált szénvagyonunknak ugyanis 20%-a feketeszén, 57,2%-a különféle barnaszén és 22,8%-a lignit. Ezzel szemben 1950-ben a termelés megoszlása a következő volt: 10,6% feketeszén, 81,7% barnaszén és 7,7% lignit. Szénvagyonunkat a rohamosan növekvő termeléssel egyre jobban igénybe vesszük, és ezért a termelés fajták szerinti megoszlása egyre jobban megközelíti a szénvagyon összetételi arányait. 1955-ben a megoszlás már a következő volt: 12,1% feketeszén, 72,8% barnaszén és 15,1% lignit. Így a termelt szénből fokozatosan egyre nagyobb hányadot képviselnek a korábban kevésbé termelt gyengébb szénfélések. Az átlagos fűtőérték romlásának másik oka, hogy nagyrészt bányaműveléstechnikai okokból egy sor bányüzemben romlott a termelt szén minősége.

A *belföldi szénfelhasználás* 1955-re 1950-hez képest 49%-kal növekedett, tehát lényegesen gyorsabban, mint a nemzeti jövedelem. Az összes belföldi szénfelhasználás egyik legjelentősebb tétele a hőerőművek fogyasztása. Csak a Nehézipari Minisztérium Villamosenergia Iparigazgatóságának erőművei 1950-ben 21,2%-át, 1955-ben pedig 23,1%-át használták fel a belföldön rendelkezésre álló összes szénkalóriának.

A villamosenergia-termelés és -felhasználás a következő oldalon levő táblázat szerint alakult.

Az összes felhasznált villamos energia mennyisége tehát 1955-ig 1950-hez képest 189%-ra növekedett. 1955—57 között a villamosenergia-fogyasztás kisebb mértékben ugyan, de tovább nőtt. A szektorok kö-

* A termelt szén átlagos fűtőértéke 1938-ban 4480 kal/kg volt, 1950-ben már csak 3850 kal/kg, míg jelenleg 3300 kal/kg körül van.

zötti megoszlás azonban megváltozott, mert az ipar energiafogyasztása az említett időszakban változatlan maradt, és csak a lakosság, valamint az egyéb nem ipari fogyasztók felhasználása növekedett. Az is világosan látszik az adatokból, hogy a sztálinvárosi erőmű üzembe helyezése, 1955 óta a NIM Villamosenergia Igazgatóságának erőművein kívüli ún. ipari erőművek termelése nem növekedett, sőt inkább csökkenő tendenciájú. A termelés növekménye általában a jobb hatásfokú, új, nagy erőművi egységekből adódik. Tekintve, hogy a NIM Villamosenergia Igazgatóságának erőműveinél az egy kWó-ra jutó fajlagos hőfelhasználás az alábbi táblázatban közölteknek megfelelően alakult, a villamosenergia-termelés területén 1957-ben 1950-hez képest mintegy 1,1—1,2 millió tonna viszonylagos szénmegtakarítást lehet kimutatni. Mivel a villamosenergia-termelés növekedésének üteme gyorsabb, mint az összes tüzelőanyag-szükségleté, annak szénszükséglete — még az egy kWó termeléséhez szükséges fajlagos kalória-fogyasztás állandó, jelentős csökkentése mellett is — az összes szénfogyasztás állandóan növekvő hányadát képezi.

Megnevezés	1950	1955	1956	1957
<i>Termelés</i>	3001	5428	5224	5432
Ebből: NIM Villamosenergia Igazgatóság erőművei.....	2370	4237	4113	4413
Ipari erőművek	631	1191	1111	1019
<i>Import</i>	3	256	362	303
Felhasznált villamosenergia összesen*	3004	5684	5586	5735
Fajlagos hőfelhasználás kal/kWó a NIM Villamosenergia Igazga- tóság erőműveinél	5170	4731	4684	4471

* Az export elhanyagolható nagyságrendű.

A villamos energia mellett 5—6 igen szénigényes ipari termék előállítására fordított szénmennyiség még további 7—10⁰/₀-át teszi ki az összes szénkalória-fogyasztásnak. Megállapítható, hogy 1950 és 1957 között e szénigényes termékek szénfogyasztása gyorsabban növekedett, mint az átlagos ipari fogyasztás. A villamos energia, timföld, kohókoks, cement, égetett mész és égetett téglatermeléséhez az összes szénfogyasztás hőértékének 1950-ben 27,7⁰/₀-át, 1955-ben pedig 31,3⁰/₀-át használták fel. Ugyanakkor a felsorolt termékek a szocialista ipar termelési értékének csak 2,8⁰/₀-át, illetve 2,5⁰/₀-át tették ki. Mindebből az a következtetés is levonható, hogy az ipari termelési érték és a szénszükséglet alakulása között nincs lineáris összefüggés, s ezért az ipari szénfelhasználása csak a szénigényes termékek viszonylag szűk körének tételes szükségleteiből kiindulva tervezhető.

Jelentős fogyasztó még a vasúti gőzvontatás, amely 1950-ben 17⁰/₀-át, 1955-en pedig 13,1⁰/₀-át vette fel a szénnek, továbbá a belke-

reskedelem, mely 13,4, illetve 15,8⁰/₀-ot igényelt. Mindkét terület szén-szükséglete számításokkal, illetve igényfelmérésekkel jól követhető, s így a fent említettekkel együtt a népgazdaság összes szén-szükségletének kb. 65⁰/₀-a megbízható számításokkal tervezhető. A fennmaradó 35⁰/₀ tervezése statisztikai becslés alapján sem ad a megengedhetőnél nagyobb hibát.

A szén-szükségletek minőség szerinti megoszlása 1956-tól kezdve épp ellentétes irányba tolódott el, mint a termelésé a vizsgált időszakban. Az utóbbi két évben tehát — a termelt szén fűtőértékének romlása mellett — további problémát okozott a jobb minőségű szénfelhasználás részarányának megnövekedése. Elsősorban a Dunai Vasmű kokszolójának 1956-ban történt üzembehelyezése, a legjobb minőségű feketeszén-fajtáink kokszgyártás céljára való igénybevétele növelte meg a jobb minőségű szenek iránti szükségletet. Ez főképpen a vasút és a lakosság ellátásában okozott problémákat, és a kokszgyártásra igénybe vett feketeszén-volument a vasútnál jó minőségű szén importjával kellett pótolni.

Nem tarthatott lépést a széntermelés minőségi romlásával tüzelőberendezéseink fejlődése sem, s a túlnyomórészt már amúgy is előregedett kazánjaink jóval gyengébb minőségű szénellátásban részesültek, mint amire épültek. Különösen érezhető volt a szénminőség romlásának hátrányos hatása a vasútnál, mert a mozdonyok kb. 4300—4500 kal/kg fűtőértékű szenet igényelnek. Mindez azt eredményezte, hogy 1956 óta fokozódó mértékben szükségessé vált jó minőségű energetikai szenek behozatala is.*

Tüzelőanyag-ellátásunk másik jelentős tényezője a kőolaj, illetve a folyékony tüzelőanyagok. Kőolajtermelésünk 1955-ben az 1950. évi- nek 319⁰/₀-a volt. 1956-ban — részben az ellenforradalmi események, főképp azonban a nagylengyeli kőolajmezőn bekövetkezett emlékezetes elvizesedési jelenségek miatt — a termelés visszaesett, és 1957-ben már csak 134⁰/₀-a volt az 1950. évi- nek. A baráti országok, főképp a Szovjetunió segítségével révén a súlyos termelési zavarok ellenére a hazai felhasználás folyékony tüzelőanyagokból 1950-hez képest 1955-ben 374, 1957-ben pedig 404⁰/₀-ra emelkedett. 1956-ban bekövetkezett ugyan átmeneti csökkenés (361⁰/₀), azonban ez a jelenség főképp az ellenforradalmi események hatásának fogható fel.

Kőolajból és kőolajtermékekből 1950-ben és 1955-ben mintegy 100 000 t kiviteli többletünk volt. Ezekben az években főleg minőségi okokból importáltunk. 1956 óta azonban a nagylengyeli elvizesedés miatt nyers kőolajat is kénytelenek voltunk behozni, amelyet kőolajtermékek exportjával már nem fedezhettünk, ezért a korábbi kiviteli többlet helyett a belföldi szükségletek igen jelentős hányadát is külföldi forrásokból kellett kielégíteni. 1956-ban a behozatali többlet a belföldi kőolaj- és kőolajtermék-felhasználás 14,8, 1957-ben pedig már 48,8⁰/₀-át érte el.

* 1950-ben a hazai szénfelhasználás 97,5⁰/₀-át hazai széntermelésből fedeztük. Ugyanilyen volt az arány 1955-ben is. Lényegében ebben az időszakban csak a kifejezetten külföldi szénre telepített gázművek részére hoztunk be szenet. 1956-ban és 1957-ben szénimportunk ugrásszerűen megnőtt, azonban ez nem tekinthető mértékadónak, mert hiszen az ellenforradalmi kártevés miatt egyik sem volt normális gazdasági év. Különösen nem volt ilyen az 1957. év, amikor a szénbehozatal a baráti országok segítségnyújtása eredményeként meghaladta a 2 millió tonnát.

A folyékony tüzelőanyagok felhasználásának nagymértékű növekedése kedvező jelenség, és megfelel a külföldi országok hasonló tendenciáinak is. Különösen feltűnő, hogy az ipar fogyasztása 1950 és 1955 között több mint hatszorosára nőtt. Ez főleg azzal függ össze, hogy a felhasznált kőolaj egyre növekvő része származott a nagylengyeli mezőről. Ebből a kőolajból zömében fűtőolajat nyerünk, amelyet főképp a nagyipar használ fel. A mezőgazdaság 1950 és 1955 között megkétszerezte, 1956-ban és 1957-ben tovább növelte a motorhajtóanyagok fogyasztását. Energiagazdálkodási szempontból kedvező jelenség, hogy ugyanakkor a traktorállomány lényegesen kisebb növekedése mellett a mezőgazdaságban elvégzett gépi munkák mennyisége (például a gépállomásokon) nagyobb mértékben nőtt, mint az üzemanyag-fogyasztás. A közlekedés folyékony tüzelőanyagokból 1950-hez viszonyítva 1955-ben 245 %-kal többet használt fel. 1956-ban és 1957-ben azonban a felhasználás kissé csökkent.

A folyékony tüzelőanyag-felhasználás az egyes népgazdasági szektorok között százalékosan a következőképpen oszlott meg:

Megnevezés	1950	1955	1956	1957
Ipar	34,0	55,6	60,1	59,8
Mezőgazdaság	22,4	11,8	12,9	12,2
Közlekedés.....	24,9	23,0	16,8	20,8
Lakosság	10,8	2,2	2,2	1,7
Egyéb	7,9	7,4	8,0	5,5
Összesen :	100,0	100,0	100,0	100,0

Folyékony tüzelőanyag-szükségletünk és kőolajfeldolgozó iparunk termelésének részletesebb elemzése azt mutatja, hogy 1955-ig a hazai nyersolaj-termelés színvonala határozta meg a felhasználás, illetve az olajfeldolgozás volumenét. 1956-tól kezdve ez a helyzet megváltozott, és a feldolgozott kőolaj mennyiségét a hazai fűtőolaj-szükséglet determinálta. A fűtőolaj-szükségletek kielégítése céljából feldolgozott nyersolaj több motorhajtóanyagot és általában fehérterméket adott, mint amennyire belföldön szükség volt. A fölösleget exportálni lehetett. Ez annak a következménye, hogy a Szovjetunióból importált nyersolajból viszonylag több fehértermék és kevesebb fűtőolaj nyerhető, mint a nagylengyeli típusú hazaiából.

A hazai fűtőanyag- és energiatermelés, valamint a szükségletek összhangbahozásának módozatai a hároméves terv időszakában

Az előző fejezetben elmondottak után most röviden összefoglaljuk azokat a fő problémákat, amelyeket a hároméves terv időszakában meg kell oldanunk, hogy a hazai fűtőanyag- és energiatermelést összhangba hozzuk a szükségletekkel, és röviden vázolhatjuk a megoldás módozatait is.

A hazai széntermelés összetétele jelenleg sem minőségi, sem szemnagyság szerinti megoszlás tekintetében nincs teljesen összhangban a szükségletekkel. Nincs elegendő kokszolható szenünk és kevés a jó minőségű durva szemnagyságú (darabos, kocka stb.) szén. Ezzel szemben bizonyos felesleg van gyenge minőségű, s ezen belül is főleg apró szénfajtákból.

A következő tervperiódusban a gyenge minőségű aprószenek főlölege főleg az új nagy erőművek üzembehelyezése útján megszüntethető. Ide tartozik az is, hogy megfelelő berendezéseket létesítünk a hazai feketeszen kokszolható szénre való elkészítésekor nyert gyengébb minőségű melléktermékek gazdaságos eltüzelésére, mert különben a hazai nyersanyagból gyártott kohókoksz-termelés nem lesz gazdaságos.

Kokszolható szénből továbbra is importra fogunk szorulni, különösen, ha a sztálinvárosi II. kokszolóblokk is üzembe lép. Az egyéb jó minőségű szenekből jelentkező hiányt részben bizonyos helyettesítésekkel enyhíthetjük, de számolnunk kell egyre növekvő mértékű, jó minőségű lángszen behozatalával is, mivel ebből a hazai termelés növekedése nem tudott és nem tud lépést tartani a szükségletekkel.

A feldolgozandó nyersolaj mennyiségét a hároméves terv időszakában a korábbi időszaktól (1956—1957) eltérően már a hazai fehérárusükséglet determinálja. A nagylengyeli termelés fokozatos, egyenletes emelkedése ugyanis nagy fűtőolajtartalma folytán lehetővé teszi a fűtőolaj-szükséglet hazai forrásból való fedezését. Az időközben megnövekedett motorhajtóanyag-szükséglet kielégítésére tehát csak annyi nyersolajat kell importálnunk és feldolgoznunk, amennyiből a szükséges fehértermék előállítható. Később pedig, a fehértermék-szükséglet további növekedése folytán arról kell majd gondoskodnunk, hogy a feldolgozás során keletkező fűtőolaj gazdaságos felhasználására új fogyasztókat létesítsünk. E tekintetben elsősorban nagyfogyasztók (pl. cementgyárak és villamos erőművek) jönnek majd számításba. Ezáltal szenet helyettesítve javíthatjuk szénhelyzetünket. Az elkövetkező időszakban törekedni kell olyan gazdaságos belföldi felhasználási arányok kialakítására, amelyek megfelelnek az importált kőolaj feldolgozása során nyert fűtőolaj és fehértermék termelési arányainak. Ez esetben a fűtőolaj szerepe energiagazdálkodásunkban jelentősen növekedhet, ami távlati energiaproblémáink megoldásának egyik lényeges tényezője lehet.

A villamosenergia-szükségletek állandó és viszonylag egyenletes növekedése az ipari termelési előirányzatok, illetve a lakosság fogyasztásának becslése alapján jól számítható és tervezhető. E szükségletek növekedésének megfelelő mértékben kell az új erőműveket építeni és üzembe helyezni. Szénhelyzetünkben adódóan célszerű és helyes az új erőműveket a hazai gyenge minőségű apró szenek eltüzelésére telepíteni. Így a más területen nehezen felhasználható szénfajtákból tudunk nemes energiahordozót termelni. A hároméves terv időszakában létesítendő új erőművek szénszükséglete így hazai termelésből fedezhető. Fontos kérdés, hogy a hazai energiahordozó- és tüzelőanyag-bázis legjobb kihasználása és az energiafelhasználási határfok megjavítása végett milyen intézkedéseket teszünk. Már megindult és folyamatban van az ipari gőzt és egyben villamos energiát is szolgáltató ellennyomásos hőerőművek építése. Ezt továbbra is folytatni kell.

Másik terület, ahol kétségkívül értünk már el eredményeket, az *ipari kazánok korszerűsítése*. E területen mérlegelendő, hogy távolabbi perspektívában a régi tüzelőberendezéseket jobb minőségű szénrel láthatjuk el. A számítások szerint ugyanis a szén más tüzelőanyagokkal való helyettesítése és részben a hazai széntermelés növekedését meghaladó szénszükségletek miatt szükségszerűen növekvő szénimport erre lehetőséget ad, különösen, ha az új fogyasztókat hazai gyengébb szenek eltüzelésére telepítjük. Ezért nyilván nem lehet elvként kimondani, hogy a meglévő tüzelőberendezéseket mind a gyengébb minőségű hazai szénfélésegekre kell átállítani. A kis kazánokat a továbbiakban sem célszerű átalakítani gyengébb minőségű szenek feldolgozására, de a nagyobb kazánok átalakítására gazdaságossági megfontolások alapján a mindenkori tüzelőanyagellátási helyzettől függően sor kerülhet. A tüzelőberendezések szerkezeti tökéletesítése és kiegészítése azonban feltétlenül helyes irányzat.

A legnagyobb energiamegtakarítást a vasúti vontatás területén lehet elérni. A vasút villamosítása hazánkban nemcsak azt jelenti, hogy a szenet több mint kétszeres hatásfokkal hasznosítjuk, hanem azt is, hogy jobb minőségű és részben importált szén helyett bővebben rendelkezésünkre álló hazai gyengébb szénből fedezzük a szükséges energiát. A hároméves terv időszakában a Szovjetunió segítségével ezen az úton az eddiginél lényegesen nagyobb lépést teszünk előre.

Az 1958—60-as évekre szóló hároméves terv tüzelőanyag- és energiaellátási része úgy készült, hogy a szénszükségletek kb. 65%-át, a folyékony tüzelőanyag-szükségletek 60%-át a termelési előirányzatok, normatívák, illetve fajlagos fogyasztási adatok alapján számították. A fennmaradó részt közgazdasági becslés módszerével tervezték. Ugyancsak műszakilag megalapozott számítások készültek a földgáz és egyéb tüzelőanyagok szükségleteire vonatkozóan.

A szükségleteket elsősorban a hazai szén- és kőolajtermelés előirányzataival kellett összehangolni, de figyelembe kellett venni a szén- és kőolajimport lehetőségeit is. Itt elsősorban a múlt év őszén a baráti országokkal kialakított kölcsönös áruszállítási koordináció adataira lehetett támaszkodni. Azóta természetesen kétoldalú tárgyalások során a kiinduló szállítási mennyiségeket pontosabbá tették és államközi megállapodásokkal rögzítették. Ezek alapján kokszolható szénimport-szükségletünket Csehszlovákiából, lángszén-importunkat pedig Lengyelországból fedezzük. Kőolajat a Szovjetunióból fogunk behozni. Az alapvető tüzelőanyagokból tehát importszükségleteinket a baráti KGST-országokból teljes egészében fedezni tudjuk. Az ország tüzelőanyag-energia mérlegének kialakításakor figyelembe kellett venni a fentebb már említett tendenciákat is. Részletesen elemezték, hogy a korábbi időszak és a mostani helyzet jelenségei állandó jellegűek-e vagy változóak. Az utóbbi esetben a változás irányát is rögzíteni kellett.

Csak kisebb mértékben lehetett számolni annak az *ipari struktúraváltozásnak a hatásaival*, amely részben már 1957-ben megindult, és lényegében a hároméves terv időszakában fog kibontakozni. Ennek a struktúraváltozásnak kétségtelenül egyik jellemzője, hogy a termelést a kevésbé energiaigényes ágazatok felé tolja el. Mivel azonban a változás főképp azokban az iparágakban következik be, ahol ez idő sze-

rint a tüzelőanyag- és energiaszükséglet túlnyomórészt csak statisztikai módszerekkel követhető, az eddig rendelkezésre álló adatok és ismeretek nem elégségesek még arra, hogy az energiaszükséglet viszonylagos csökkenését pontosabban meg lehessen tervezni. Hozzájárul ehhez, hogy a nemrég bevezetett önállóbb vállalati gazdálkodás és a nagyobb jövedelmezőség alapján álló nyereségrészesedési rendszer olyan további tartalékokat és megtakarítási lehetőségeket hozott és hoz felszínre, amelyeket nehéz elválasztani az ipari struktúra átalakulása folytán elért eredményektől. Mindenesetre ezek a tényezők — megítélésünk szerint — bizonyos tartalékokat jelentenek a hároméves terv energiával való megalapozásában.

A hároméves terv tüzelőanyag-mérlegének főbb számai a következők:

Megnevezés	1958		1960	
	T	E	T	E
<i>Hazai termelés</i>				
Szén.....	24 240	11 668	29 600	12 736
Tőzeg	100	25	100	25
Kőolaj.....	800	1 120	1 100	1 540
Földgáz	224	314	219	307
Tűzifa	523	157	500	150
Egyéb	—	632	—	630
Összesen :	—	13 916*	—	15 388
<i>Hazai felhasználás</i>				
Szén.....	25 218	12 558	27 810	13 864
Tőzeg	100	25	100	25
Kőolaj és kőolajtermékek	1 742	2 521	1 840	2 657
Földgáz	224	314	219	307
Tűzifa	953	286	930	279
Egyéb	—	707	—	962
Összesen :	—	16 411*	—	18 094
<i>A belföldi szükségleteknek hazai termeléssel fedezett részaránya</i>				
Szén.....	96,1	92,9	95,6	91,9
Tőzeg	100,0	100,0	100,0	100,0
Kőolaj és kőolajtermékek	45,9	44,4	59,8	58,0
Földgáz	100,0	100,0	100,0	100,0
Tűzifa	54,9	54,9	53,8	53,8
Egyéb	—	89,4	—	65,5
Összesen :	—	84,8	—	85,0

* 470 ezer t készletnövekedés nélkül.

Látható tehát, hogy a korábbi helyzettel szemben a behozatali többlet részaránya az összes tüzelőanyag-fogyasztásban csökken és 1958-ban a 15,2, 1960-ban pedig csak a 15%-ot éri el. A fentebb elmondottak miatt

azonban az 1955. évi szintre már nem mehet vissza. Nem változik lényegesen a szén szerepe tüzelőanyag-ellátásunkban, mert részaránya 1960-ban is 76,5%, míg a folyékony tüzelőanyagok 14,7%-ot képviselnek. Az utóbbiakból a növekvő belföldi motorhajtóanyag szükséglet növekedése miatt a kivitel csökken.

A mérleg szerint 1960-ban a tűzifa-behozatali többlet az 1957. évi színvonalat alig haladja meg. (1957-ben a belföldi tűzifa-felhasználásból 45,1, 1960-ban pedig 46,3% a külföldi forrásokból fedezett hányad.) További feladat azonban ennek az importnak a csökkentése vagy megszüntetése azáltal, hogy részben a fatüzelésű berendezéseket más anyag eltüzelésére tesszük alkalmassá, részben pedig az „alágyújtós”-kérdést hazai hulladékanyagok felhasználásával oldjuk meg.

A népgazdaságban felhasznált tüzelőanyagok összes hőértékének megoszlása a következő arányokat mutatja (százalékban):

	1958	1960
Ipar	66,7	66,4
Mezőgazdaság	1,9	1,8
Közlekedés	12,0	11,5
Belkereskedelem	16,6	17,1
Egyéb	2,8	3,2
Összesen :	100,0	100,0

Az 1958. év arányaihoz viszonyítva az ipar, a mezőgazdaság és a közlekedés részesedése kismértékben csökken. A mezőgazdaságnál e jelenség oka valószínűleg az, hogy kis energiaigényű ágazatról van szó, amelynek fejlődése lassúbb, mint az iparé. A közlekedés esetében egyrészt bizonyos megtakarítási intézkedések, másrészt a forgalom struktúrájában előirányzott bizonyos mértékű eltolódás (a teherautóközlekedés részarányának növekedése stb.) hatása érvényesül. Csekély mértékben növekszik a belkereskedelem részesedési aránya.

★

Természetesen rövid három év leforgása alatt a fő arányokat tükröző megoszlási mutatószámokban lényeges eltolódás még nem tapasztalható. Hosszabb időszak kell ahhoz, hogy a tüzelőanyag-ellátás struktúrája jelentősen változzék. A hároméves terv, mint sok más területen, a tüzelőanyag- és energiaellátás tekintetében is csak az első lépéseket irányozhatta elő. Nem oldódnak meg teljesen a korábban említett problémák a széntermelés és a -szükségletek minőségi összhangját illetően sem. Csak az első technikai intézkedéseket lehet megtenni az olaj és olajtermékek nagyobb arányú felhasználása végett. Nem tudunk gyökeres változást előidézni az országban az egy főre jutó kalória vagy villamosenergia-fogyasztás tekintetében.

A hároméves terv tüzelőanyag-mérlege mindenesetre mutatja, hogy 1960-ig és azon túl is még évekig fedezni tudjuk a népgazdaság tüzelőanyag-szükségletét a hazai termelésből és a baráti országoktól reálisan előirányozható és megszerezhető importból. Számptalan jelentős lehetőségünk van még arra, hogy meglevő tüzelőanyagainkat gazdaságosabban használjuk fel. Sok teendőnk van azok sokoldalú komplex hasznosításában. Ha mindezt műszakilag és gazdaságilag jól előkészítve, gazdasági előrelátással oldjuk meg, akkor kétségtelenül fennálló energiaszegénységünk mellett is a hagyományos tüzelőanyagokkal biztosítani lehet a tervszerű, egyenletes fejlődés energiabázisát mindaddig, amíg a műszakilag már megoldott, de a gazdaságosság oldaláról még nem egészen kézben tartott magenergiahasznosítás energiaproblémáink gyökeres megoldásához hozzá nem segít.

PÁLYÁZATI HIRDETMÉNY

A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete (Budapest, V., Nádor utca 7.) pályázatot hirdet az Intézet

a) *Ipari osztályán* betöltendő tudományos munkatársi és segédmunkatársi állásokra.

Az állások elnyeréséhez egyetemi (főiskolai) végzettség szükséges.

A tudományos munkatársi állás elnyeréséhez iparvállalatnál vagy iparvállalat vezető szervénél (esetleg oktatási területen) töltött néhány év gyakorlat, továbbá tudományos-szakirodalmi munkásság igazolása szükséges. Nyelvtudás kívánatos.

b) *Nemzetközi osztályán* tudományos munkatársi és segédmunkatársi állásokra.

Az állások elnyeréséhez egyetemi végzettség szükséges.

A jelentkezőknek rendelkezniök kell a szocialista országok közötti gazdasági kapcsolatok vizsgálatához szükséges elméleti felkészültséggel.

Kívánatos néhány évi, a fenti problémakörrel kapcsolatos szakmai gyakorlat. Megkívánt nyelvtudás: orosz és cseh vagy lengyel.

A pályázatokhoz csatolni kell:

1. A pályázó tudományos képesítésére vonatkozó okiratot,
2. a pályázó eddigi működésének igazolását,
3. a pályázó tudományos dolgozatainak felsorolását,
4. önéletrajtot.

A pályázatokat a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete igazgatójához, legkésőbb 1958. december 25-ig kell benyújtani.

A kinevezések tárgyában a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatója dönt. A kinevezettek besorolási illetményei tekintetében a 29/1957. Mü. M. utasításhoz foglaltak az irányadók.

KEMENES EGON:

Piackutatás és tervgazdálkodás

A tervgazdálkodással lehetővé válik a termelés és a szükségletek összhangjának megvalósítása. De nyilvánvaló, hogy a termelés és a szükségletek összhangja a szocialista tervgazdálkodásban sem valósul meg automatikusan, s úgy tűnik, hogy közgazdasági elméleti kutatásunk, de gyakorlati gazdaságirányításunk is a megérdemelnél kevesebb figyelmet fordított e lehetőség teljes kihasználásának konkrét feltételeire, e konkrét feltételek elméleti tisztázására és gyakorlati megteremtésére.

E cikk célja az összhangolni kívánt jelenségek közül a keresletre irányuló megismerési tevékenység: a keresletkutatás vagy a piackutatás néhány kérdésének felvázolása.

A keresletkutatás helye a tervgazdálkodásban

A keresletkutatás mint a gazdasági kutatómunka sajátos, elkülönült területe, még nem bontakozott ki hazánkban. Ezért szerepe, jelentősége a tervgazdálkodásban sok tekintetben még nem tudatosult kellően vezető gazdasági szerveinkben. Helyénvalónak látszik tehát röviden rámutatni néhány tényre, amelyek — a gyakorlati és elméleti megfontolások alapján — nemcsak szükségessé teszik, hanem sürgetik is a keresletkutatási tevékenységet.

A bővített újratermelés tervszerű folyamata csak akkor zökkenőmentes, ha a termelt áruk realizálódása is *a tervezett ütemben* valósul meg. Ennek fő feltétele, hogy az áruforgalomba kerülő áruk megfeleljenek a lakosság tényleges keresletének. Ellenkező esetben a realizálás elmarad vagy késik, s ezzel a bővített újratermelés egész tervszerű folyamatában (mind a termékmozgásban, mind a pénzmozgásban) kisebb-nagyobb zavarok keletkeznek.

A szocialista társadalomban a nemzeti jövedelemből való részesezés formájára a pénzbeni folyósítás a jellemző. A pénz azonban természeténél fogva „címzetlen” vásárlóerő. Az a pénzösszeg (például munkabér), amelyet a dolgozók kézhez kapnak, meghatározza ugyan a nemzeti jövedelemből való részesezésük nagyságát, de önmagában nem határozza meg ennek anyagi összetételét — tehát azt, hogy az illető dolgozó a pénzösszeg nagysága által meghatározott keretet milyen konkrét fogyasztási cikkekkel tölti ki.

A keresletkutatás által feltárt ismeretanyag nélkülözhetetlen nemcsak a fogyasztói kereslet minél teljesebb kielégítéséhez, hanem *befolyásolásához* is. A kereslet befolyásolása csak akkor lehetséges, ha előzőleg tisztáztuk az illető cikk keresletének jellegzetességeit, az azt befolyásoló tényezőket, a közönségnek valamely cikk iránti rokonszenvét vagy éppen ellenszenvét kiváltó okokat stb. Csupán így lehetséges tudatosan működésbe léptetni a keresletet *erősítő* tényezőket — akár propagandatevékenység, akár más intézkedések útján.

A fogyasztási javak kapitalista piacán a piaci automatizmus csupán utólag *jelzi* a kereslet mennyiségi és minőségi kielégítettségének fokát, míg a szocializmusban a keresletkutatás alkalmazása lehetővé teszi a kereslet előrelátását, illetve hatékony befolyásolását. A *fogyasztási javak piacának szervezettsége miatt* a kereslet és a kínálat eltolódását, a vevők minőségi megelégedettségének vagy elégedetlenségének alakulását *nem jelzik automatizmusok*. A kereslet és a kínálat egyensúlyzavarát *nem jelzi áringadozás*. Egyebek közt a szocialista kereskedelem monopoljellegéből következően pedig egyáltalán nem vagy csak erőtlenül nyilvánulnak meg a vásárlók minőségi kifogásai, valamint panasza maga az árusításmód (például a hosszú vásárlási idő, a kereskedelmi és a vendéglátóipari hálózat szűk volta stb.) miatt.

A tervgazdálkodás lényegéből következik azonban, hogy az egyensúly biztosítására szolgáló intézkedéseket nem halaszthatjuk akkorra, amikor az egyensúlyzavar, a fogyasztói elégedetlenség tünetei már csak utólag észlelhetők. Ezért a keresletkutatás a szocialista gazdasági rendszerben, a tervgazdálkodásban még inkább *szükséges*, mint a kapitalizmusban.

Csupán a módszeres keresletkutatás szolgáltathat tapasztalati alapon elméleti tételeket a ma még hézagos szocialista keresletelmélet kidolgozásához.¹ A fogyasztásra és a keresletre vonatkozó elméleti ismeretanyag ma még nagyrészt a polgári közgazdaságtan keresletelméletének közgazdászaink tudatában (rendszerint vulgarizált formában) való továbbéléséből fakad. Kimondva vagy kimondatlanul a fogyasztást befolyásoló döntések olyan feltételek alapján történnek, amelyek hallgatólagosan elismerik például a Gossen-törvények, az Engel-törvény és a polgári keresletelmélet más megállapításainak érvényességét. Ezért a keresletkutatás elméleti feladatai közé sorolható az is, hogy a rendszeres és összefüggő szocialista keresletelmélet létrehozása során tudományos bírálatnak vessük alá mind a Marx előtti, mind pedig a Marx utáni polgári keresletelméletek megállapításait, feltárva, hogy ezek közül melyek és mennyiben alkalmazhatók a szocialista gazdasági rendszerben is.

A keresletkutatás tárgya

A keresletkutatási tevékenység tárgya kettős: egyrészt a kereslet *megnyilvánulásainak*, ezek változásainak vizsgálata, másrészt a keresletet meghatározó *tényezők* vizsgálata. A kereslet e két rétegének vizsgálata természetesen szorosan összefügg. A kereslet megnyilvánulásai-

¹ A piackutatás és a szocialista tervgazdálkodás összefüggésének elméleti vonatkozásait részletesen tárgyalja Dr. Wolfgang Heinrich: „Die Grundlage der Bedarfsforschung”, 1955. Berlin. Die Wirtschaft Verlag.

nak törvényszerűségei, a változások összefüggései más jelenségekkel csupán akkor érthetők meg, ha feltárjuk azokat a tényezőket, amelyek a kereslet változásait előidézik, valamint a mennyiségi és a minőségi összefüggéseket e tényezők változásai és a kereslet-megnyilvánulások változásai között. Ezeknek az összefüggéseknek a számszerűsítése teremti meg a lehetőséget arra is, hogy a kereslet várható változásait — ismert változásokkal való meghatározott összefüggések alapján — előre lássuk.

A kereslet megnyilvánulásai

A megnyilvánuló keresletnek alaki szempontból való minősítésére többféle csoportosítási lehetőség adódik. A megnyilvánuló kereslet csoportosítási lehetőségei a kereslet alaki jegyeit, mintegy a kereslet „morfológiáját” szolgáltatják. Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy a keresletre vonatkozó ilyen morfológiai jellegű megállapítások, vagy a hozzájuk fűződő következtetések csupán elméleti, rendszerezésbeli jelentőségűek. A kereslet alaki szempontból való helyes minősítése lehetővé teszi, hogy a kereslet várható alakulásának előrelátásához támpontot kapjunk azokban az általános törvényszerűségekből, amelyek a kereslet fajtáit jellemzik. A kereslet fajtáin értjük ilyen szempontból a kielégített és kielégítetlen, a nyílt és lappangó, a kapcsolt, a helyettesíthető stb. keresletet.

A megnyilvánuló kereslet elemzésének fontos szempontja, hogy melyek a *kereslet alanyai*, más szóval: kik keresik a vizsgált cikket?

Egy-egy árucikk értékesítési lehetőségét vizsgáló piackutatás esetén elsőrendű kérdés, hogy az illető cikk lehetséges vásárlóiként, a kereslet alanyaiként a társadalomnak mely tagjaival, illetve csoportjaival (egyénekkel, családokkal, háztartásokkal) számolhatunk, s mekkorák e csoportok, mekkora a vásárlóerejük stb.?

Szükséges a kereslet *térbeli* alakulásának vizsgálata is. Bár egyes cikkeket azelőtt hagyományosan a belső üzletnegyedben vásároltak, mégis még a nagyértékű iparcikkek vásárlása is kezd áttolódni a külvárosban kialakult bevásárlási központba. Ennek az áttolódásnak méreteit, indítóokait, várható további alakulását a külföldi keresletkutatás mostanában nagy figyelemmel vizsgálja, mert fontos hálózatfejlesztési következtetések szűrhetők le belőle.² Nyilvánvaló, hogy ilyen vizsgálatok még inkább szükségesek nálunk, ahol sorozatosan épülnek új lakótelepek, s az ezzel kapcsolatos hálózatfejlesztés, az új üzleti központok létesítése sok kérdését előre tisztáznunk kellene.

Bár a kereslet *idényszerű* hullámozása általánosan ismert jelenség, mégis a hosszabb időszak adataira épülő idényindex-számítás még nem általánosan alkalmazott segédeszköz a tervezésnek. Ma inkább az aggregát adatok idényszerűségét figyeljük, holott itt is érvényes, hogy csupán egy-egy cikkre vagy cikkcsoportra vonatkozó vizsgálatoknak van gyakorlati jelentőségük.

Az idényszerűségnél kevésbé ismert a kereslet megnyilvánulásának másik időbeli vonatkozása: a kereslet *gyakoróságának üteme* vagy

² Lásd erre vonatkozóan: C. T. Jonassen: „The Shopping Center Versus Downtown—A Motivation Research on Shopping Habits and Attitudes in Three Cities.” Bureau of Business Research, College of Commerce and Administration, The Ohio State University, Columbus, Ohio, 1955. 170 o.

másképpen a kereslet *periodicitása*. Ebből a szempontból a kereslet megnyilvánulása lehet folyamatos (például a napi cikkeké: élelmiszereké, mosószereké stb.), lehet periodikus (például tüzelőé, egyes ruházati cikkeké) és lehet aperiodikus (nagyobb értékű berendezési tárgyaké stb.). E három különböző keresletfajta a mögötte álló szükséglet intenzitása, valamint a konjunktúraérzékenység szempontjából is különbözik egymástól.

A kereslet-megnyilvánulásokra vonatkozó vizsgálati eredmények – bár fontos tájékoztató értékűek – mégis csupán leíró jellegűek. Nem tárják fel a kereslet-megnyilvánulások felszíni jelenségei alatt meghúzódó okokat. Pedig az okok ismerete nélkülözhetetlen ahhoz, hogy következtethessünk a kereslet várható alakulására. Ez pedig a keresletkutatásnak mint a tervezés segédeszközének egyik legfontosabb feladata.

A kereslet-meghatározó tényezők

A kereslet-meghatározó tényezők vizsgálatának célja megállapítani, hogy mely tényezők hatnak egy-egy cikk keresletének alakulására, továbbá mennyiségileg kifejezni az összefüggéseket e tényezők változásai és a kereslet változásai között.

Az egyik legfontosabb kereslet-meghatározó tényező a *szükséglet*, amely a keresletnek mintegy anyagi alapja, első láncszeme annak a folyamatnak, amely végül is a kereslet megnyilvánulására vezet.

A fogyasztási szükségletet kielégítő cikkek várható keresletének terjedelmére irányuló vizsgálat fontos szempontja az utánpótlási szükséglet megkülönböztetése az új beszerzési szükséglettől. Ugyanis a kopás, romlás nyomán bizonyos állományfenntartó szükséglet keletkezik azon fogyasztócsoportoknál, amelyek az illető cikkel már korábban is rendelkeztek. Egyszersmind a cikkek használata átterjed olyan fogyasztócsoportokra is, amelyek eddig nem használtak ilyet, s ezeknek a szükséglete mint állománybővítő, új beszerzési szükséglet idéz elő keresletet.

Hangsúlyozni kell itt egy tényt, amelyet kereskedelempolitikánk kevésbé mérlegelt: az „erkölcsi kopás” nemcsak a termelőeszközökre érvényes, hanem a fogyasztási cikkekre is. Nemcsak akkor keletkezik utánpótlási szükséglet, ha a használati tárgy elkopott vagy tönkrement, hanem akkor is, ha a régimódi, elavult típusú, de egyébként még használható tárgy felcserélhető új, korszerű típussal. Eszerint hagyományos cikkeknek új, korszerű változatban, esetleg csak újszerű külsővel való forgalombahozatala maga is szükségletteremtő tényező, mert sietteteti az utánpótlási szükséglet létrejöttét.

Az új változatú, korszerűsített kivitelű cikkek szükségletfelkeltő hatását még inkább fokozza, ha az újtípusú cikk eladása összekapcsolódik ugyanezen cikk régebbi típusának visszavásárlásával, értékének az új cikk vételárába való beszámításával.

Csak a jövedelemszabta korlátok közt haladhat a szükséglet keresletté válásának folyamata a teljes kereslet-megnyilvánulás felé. Ezért a jövedelmi tényező hatásának vizsgálata a kereslet megnyilvánuló és várható alakulásának döntő összefüggéseit tárja fel.

A fogyasztók összes jövedelmeinek és a teljes áruforgalomnak egybevetése azonban csak igen felületes képet ad a jövedelmi tényező hatásáról a keresletre. Így a lakosság pénzforgalmi mérlegének elemzése viszonylag csekély tájékoztató értékű, csupán első megközelítésben adhat képet a lakosság pénzforgalmi mérlegének tervezett alakulása és az áruforgalom előrelátható alakulása közti összefüggésről. Ezért a jövedelem és a kereslet mélyebb összefüggéseinek felderítésére csupán fogyasztói szinten folyó vizsgálatok szolgálhatnak. Ebből a szempontból nagyértékűek a háztartás-statisztikai adatok.

A jövedelmi tényezővel kapcsolatos mennyiségi jellegű problémák közül elsőrendű a jövedelem függvényében tekintett kereslet-elaszticitás. Ezen azokat a mennyiségi összefüggéseket értjük, amelyek a háztartások jövedelemnagysága és a különféle cikkekből való fogyasztás között vannak. A különféle cikkek jövedelmi elaszticitásának ismerete szükséges ahhoz, hogy a jövedelemelosztás szabályozásával, mint az árszabályozásnál differenciáltabb fogyasztásszabályozó eszközzel, a kívánatos jövedelemelosztási, s ezen keresztül termékelosztási politikát hatékonyan valósítsuk meg.

A jövedelmi elaszticitás jelensége egyrészt statikusan, másrészt dinamikusán értelmezhető. Statikus értelmezése a háztartás-statisztikai vizsgálatok eredményeként az ismert Engel-törvényben nyert megfogalmazást. Statikus jövedelmi elaszticitáson értjük azt a jelenséget, hogy különböző jövedelemnagyság-csoportokba sorolható háztartások fogyasztása bizonyos cikkekből, ugyanazon időszakban, a jövedelem nagyságától függően eltérő. Ezzel szemben a dinamikus jövedelmi elaszticitás az a jelenség, amikor ugyanazon háztartásnak valamely cikkből való fogyasztása jövedelemváltozás hatására megváltozik.

A háztartás-statisztika nyújtotta bőséges elemzési lehetőségek miatt a statikus elaszticitás területe lényegesen kimunkáltabb, mint a dinamikusé. Részben emiatt, részben a dinamikus jövedelmi elaszticitás közvetlen vizsgálatának technikai nehézségei miatt sok esetben a dinamikus jövedelmi elaszticitás várható alakulását illetően is a statikus elaszticitásra épülő feltételezések szolgálnak támpontul. A keresletkutatás jelenlegi fejlődési szakaszában általánosan elfogadott hipotézis, hogy jövedelemváltozás esetén a háztartások éppen olyan módon fogják felhasználni a jövedelmet, mint azok a háztartások, amelyek már régebben elérték ugyanezt a jövedelemszintet.³

E feltételezés jogosultsága azonban kétséges. Akinek jövedelme csak bizonyos rövidebb ideje emelkedett bizonyos szintre, másképpen használja fel ezt, mint az, akinek jövedelme már régebben ezen a szinten van. Ezért egy idő óta egyre erősebb a törekvés a statikus elaszticitásra épülő feltételezések helyett az elemi gazdasági szinten megnyilvánuló dinamikus jövedelmi elaszticitás közvetlen, tapasztalati megismerésére.⁴

E kérdés kísérleti vizsgálata a hazai keresletkutatásnak is egyik legsürgetőbb feladata. Szocialista gazdasági rendünk egyik törvény-

³ Lásd erre vonatkozóan: Helga Schmucker: „Die methodische und erkenntnismässige Entwicklung von Wirtschaftsrechnungen” Allgemeines Statistisches Archiv, 1957. 41. Band, 2. Heft. 115—127 p.

⁴ Lásd erre vonatkozóan: George Katona: „Psychological Analysis of Economic Behavior”. 1951. New York, McGraw-Hill Co., 347 p., és Katona, Klein, Lansing, Morgan: „Contribution of Survey Methods to Economics”, 1954. Columbia University Press, New York.

szerúsége a reálbérek rendszeres növekedése. Ennek a keresletre gyakorolt hatás szempontjából való értékeléséhez azonban nem elegendő az egy főre jutó fogyasztási alap tervezett alakulásának ismerete. Kérdés ugyanis, hogy arányosan kívánjuk-e növelni a reáljövedelmeket, vagy pedig a jövedelemnövekedéssel párhuzamosan a jelenlegi jövedelmi arányokat módosítani kívánjuk-e? Ez utóbbi esetben ugyanis a kereslet összetételét nemcsak a jövedelem terjedelmének, hanem megoszlásának változása is módosítja. E módosulás azonban csak akkor látható előre kielégítő pontossággal, ha tisztában vagyunk azzal, minő jövedelem-elaszticitás jellemzi a jövedelmi csoportokat, s bennük a fogyasztók különböző jellegű rétegeit.

A jövedelmi elaszticitás problémakörével határosak azok a keresleti jelenségek, amelyek gyökere, hogy a jövedelem általában nem tekinthető egységes jellegűnek, hanem lekötött (fix) és szabad (diszkrecionális) jellegű hányadra oszlik. A jövedelem egy részét ugyanis állandó jelleggel lekötik a létfenntartási vagy más nem csökkenthető kiadások (például az élelmiszerszükséglet, a lakbér, a hosszabb törlesztés). Másik hányada az úgynevezett diszkrecionális jövedelemhányad azonban tetszés szerint költhető el. Ez utóbbi hányad természetesen a jövedelem növekedésével együtt nő. A kereslet határozottsága — és ezzel együtt előreláthatósága — függ részben attól is, hogy a jövedelemnek mely hányada támasztja alá a keresletet? A diszkrecionális jövedelemhányaddal alátámasztott kereslet tartalmában határozatlanabb, ezért nehezebben előrelátható, s viszont könnyebben befolyásolható, irányítható, mint a fix jövedelemhányaddal alátámasztott kereslet.

Fontos annak tisztázása is, hogy a diszkrecionális jövedelemhányad növekedéséből milyen új igények keletkeznek a háztartásokban, s ezek az igények milyen jövedelmi szint esetén kezdenek tömegessé válni?

A diszkrecionális jövedelemhányad fontos tulajdonsága, hogy nem csupán tetszés szerinti célra fordítható, hanem akár egyáltalán nem is kerül elköltésre, tehát megtakarítássá válik.

A megtakarítás azért jelentős a keresletkutatás szempontjából, mert megváltoztatja a kereslet jelentkezési idejét és tartalmát. Hogy a megtakarított összegeket a lakosság mikor és mire kívánja fordítani, ezt azért is szükséges vizsgálni, mert takarékosagra ösztönző hatású, ha kielégítjük a megtakarított összegekkel alátámasztott keresletet. Egy ilyen vizsgálatnak természetesen ki kell terjednie arra, vajon a takarékbetétállomány sok apró betétből vagy aránylag kisebb számú, de nagy összegű betétből tevődik össze. Különböző lehet a takarékoskodás célja aszerint is, hogy a takarékoskodók milyen réteghez tartoznak.

A megtakarítások növekedésével kapcsolatban részben egészen új igények is kezdenek mutatkozni a fogyasztási javak és szolgáltatások piacán. Ezeknek az igényeknek megismerése, alakulásuk előrelátása csak a megtakarítás említett vizsgálatai útján lehetséges.

Az ár mint kereslet-meghatározó tényező vizsgálata szocialista gazdasági rendben viszonylag kisebb jelentőségű, mint a tőkés gazdaságban. A szocialista gazdasági rendre jellemző kötött árrendszerben az ártényező hatása egyenletesebb, a keresletre nem hatnak gya-

kori árváltozások. De ugyanezen tény egyúttal nélkülözhetetlenné is teszi az ártényező hatásának vizsgálatát szocialista gazdasági rendben is, mert a kereslet befolyásolása az árakon keresztül csak az ár és a kereslet számszerű összefüggéseinek ismerete alapján lehetséges.

A szükségletre és ezen keresztül a kereslet-megnyilvánulásokra ható alapvető tényezők egyike a népesség, a demográfiai jelenségek (a népesség száma, összetétele, sűrűsége, növekedési üteme, vándorlása stb.).

Országoként különböző okokból növekedhet a népességszám. Ennek megfelelően eltérő lehet az eredmény például a társadalom korösszetétele szempontjából. Ez megváltoztatja a korcsoportokhoz jellegzetesen kapcsolódó szükségletek terjedelmét, a keresők és az eltartottak arányát stb. Napjainkban bontakoznak ki az orvostudomány és a közegészségügy közelmúlt fejlődésének demográfiai eredményei (például az átlagos emberi életkor meghosszabbodása.) Nő — s egy ideig még nőni fog — az öregek száma. Hazánkban ehhez járul még, hogy — különösen egyes közelmúlt években — a népesség száma, a születések számának növekedése miatt is, erősen megnőtt. E két tényező együttesen azt okozza, hogy az eltartásra szoruló (gyermek, öregek) aránya egy darabig növekedni fog. A jövedelem mint kereslet-meghatározó tényező szempontjából pedig ez azt jelenti, hogy megváltozik az egy keresőre jutó jövedelem mutatójának viszonya az egy főre jutó jövedelem mutatójához. A jövedelmi tényezőt — egyebek között — azért is kell a háztartások szintjén is vizsgálni, mert ott ennek az eltolódásnak a hatása differenciáltabban kísérhető figyelemmel.

A korösszetétel alakulása, az egyes korosztályok létszáma fontos tájékoztatást adhat arról, hogy bizonyos javak és szolgáltatások iránti kereslettel mely időpontban és milyen terjedelemben kell számolni? Egyes cikkek kereslete és az életkor között többé-kevésbé szoros időbeli összefüggés van (például a valamely évben iskolaköteles korba kerülő korosztály létszáma és ugyanezen év gyermekruha-kereslete között). Az először iskolába induló korosztály létszámát és a közülük új ruhát, cipőt kapók arányának állandó voltát és számszerű viszonyát a piackutatás módszereivel meg lehet állapítani. Az ilyen vizsgálat eredményei különösen azért fontosak, mert egyes egymást követő korosztályok vagy korosztály-sorozatok létszáma között igen nagy eltérés is lehet. Például az elmúlt években átmenetileg nagyra nőtt születésszám következtében az iskolaköteles korba lépők száma 1960-ban 12 százalékkal, 1961-ben pedig már 23 százalékkal lesz nagyobb, mint 1959-ben volt, két év alatt tehát csaknem egynegyeddel fog nőni. Ez olyan számottevő különbség, amelynek figyelembevételére már nélkülözhetetlen az iskolai férőhelyszükséglet, valamint az iskolakönyvek, a gyermekruhák, -cipők stb. keresletének előrelátásához. Különösen akkor, ha a növekmény területi megoszlása nem egyenletes, hanem egyes helyeken (a példa esetében Budapesten és a városokban) koncentrálódik, tehát ott a különbség még nagyobb, másutt pedig kisebb vagy egyáltalán nincs.

A demográfiai jelenségek figyelembevételére természetesen még sok más szempontból is támpont a kereslet-kielégítés feladatainak megoldásához. A népsűrűség és annak változásai a kereskedelmi-

hálózat-fejlesztésnél veendő figyelembe, a népesség áramlásának iránya ugyancsak a boltok elhelyezéséhez ad támpontokat stb.

A szükségleten keresztül a keresletre ható másik természeti jellegű tényező a földrajzi és az éghajlati viszonyok összessége. Az éghajlati és a földrajzi viszonyok sokféle hatásának egyik legfontosabb eredménye bizonyos cikkek forgalmának idényszerű hullámozása. A keresletet azonban a szűkebb értelemben vett időjárás — például a hőmérséklet alakulása — is befolyásolhatja. Az Egyesült Államok nagy kenyérgyárai élénk figyelemmel követik az időjárás alakulását. Valahányszor a meteorológiai szolgálat erősebb hidegbetörést helyez kilátásba, azonnal lényegesen fokozzák a kenyérgyártást, hogy az időváltozás hatására ugrásszerűen megnövő keresletet hiánytalanul kielégíthessék. (Egyes vélemények szerint ugyancsak időjárási okok váltották ki, hogy nálunk a közelmúltban május folyamán a tej kereslete váratlanul megnőtt, s emiatt néhány napon át ellátási zavarok voltak.)

A kereslet megnyilvánulásaira nemcsak a kereslet oldaláról hatnak tényezők. Magának a kínálatnak is keresletkiváltó, illetve kereslet-befolyásoló hatása van. A keresletteremtő hatás főképp a diszkrecionális jövedelemhányadot érinti. E jövedelemhányad felhasználását nagyrészt az árukínálat, ennek választéka határozza meg. Éppen ezért a kínálat választéki összetételének, formájának, módjának stb. megfelelő differenciáltságára kell törekedni, hogy a keresletrétegződés kihasználható legyen. A tartós fogyasztási cikkek már említett becserélési lehetősége ilyen szempontból is hasznos lenne.

Kereslet-befolyásoló tényező maga az árusítás (az árusítás helye, módja, formája) is mint a kínálat és a kereslet kapcsolódása. Igen nagy gyakorlati jelentőségű az új árusítási formák (például az önkiszolgálás) eredményeire, a fogyasztók ezzel való megelégedettségére irányuló piackutatás. Csupán ilyen vizsgálatok alapján dönthető el, hogy az új kiszolgálási rendszerrel működő boltokat hol, milyen formában kell üzemeltetni, hogy valóban a régi rendszerű boltoknál nagyobb megelégedettséget vívjanak ki a vásárlók körében. Az ilyen vizsgálat során azonban nemcsak az új rendszerű boltokban kell kérdezést folytatni, az ott vásárlók között, hiszen ezek megelégedettségét részben már maga az a tény is jelzi, hogy a boltban vásárolnak. Ehelyett például egy új lakótelep önkiszolgáló boltjával kapcsolatos ilyen vizsgálat során a telep lakói körében otthonukban is kérdezést kell folytatni, mert így megfelelő súllyal érvényesül azok véleménye is, akik — éppen az új kiszolgálási rendszerrel való elégedetlenségük miatt — nem járnak az önkiszolgáló boltba vásárolni.

Az objektív tényezők mellett szubjektív tényezők is hatnak a keresletre, ösztönzik az embereket a vásárlásra, vagy visszatartják őket. Vizsgálatuk nem csupán keresletkutatási szempontból érdekes, hanem szükséges a propaganda-tevékenységhez is. A propaganda ugyanis elsősorban ezeket a tényezőket mozgatja meg, az ösztönző tényezőket erősítheti, a gátló tényezőket leküzdheti a közönség tudatában.

E szubjektív tényezők összegeződött eredményeként születik meg a vásárlási szándék mint a szükséglet ténylegesen megnyilvánuló keresletté válásának utolsó feltétele. Jelentősége azért nagy, mert valamely cikk iránt csak akkor nyilvánulhat meg kereslet, ha az objektív tényezők hatásához hozzájárul a szubjektív tényezőket magában egyesítő

vásárlási szándék is. A piackutatás jelentőségét — egyebek között — az adja meg, hogy a maga sajátos eszközeivel lehetővé teszi e nehezen hozzáférhető szubjektív tényezők hatásának mérését, számszerű eredményeket szolgáltató vizsgálatát. Ily módon lehetővé válik olyan szubjektív tényezők vizsgálata, mint egyes cikkek iránt averziót okozó, esetleg tévhitnek bizonyuló hátrányos előítéletek (amelyek meglétéről és hatásuk mértékéről például semmiféle áruforgalmi statisztika nem tájékoztathat), a jövedelem várható alakulásáról kialakult vélemény hatása a háztartások vásárlási terveire, vásárlási szándékok megvalósulásának mértéke stb.

A piackutatás módszerei

A piackutatás módszereire is érvényes az az általános ismeretelméleti megállapítás, hogy az alkalmazandó módszert részben maga a vizsgálat tárgya határozza meg, ez esetben tehát az, hogy a vizsgálat a keresletnek minő megnyilvánulásaira vagy mely meghatározó tényezőire irányul?

Ezenkívül azonban a módszerek megválasztásánál szerepet játszik az a különbség is, amely a probléma szemléletében lehetséges.

A statikus és a dinamikus szemléletmód bizonyos értelemben alternatívnak minősül, mert a gyakorlatban — a konkrét vizsgálat jellegétől függően — csupán egyik alkalmazása is kielégítő eredményt adhat. Így például statikusnak minősül az olyan vizsgálat, amely valamely cikk keresletének kielégítettségi fokát kívánja vizsgálni, vagy a kereslet kielégítetlen hányadának összetételét, vagy a kereslet felmerülési helyét a bolthálózat helyes telepítésének elbírálásához stb. Ezzel szemben dinamikus jellegű például minden olyan vizsgálat, amelynek célja prognózis szolgáltatása a kereslet várható alakulásáról vagy bizonyos időtartam alatt észlelt kereslet-megnyilvánulások elemzése, azoknak más tényezők alakulásával való összehasonlítása stb. Más esetekben azonban e két szemléletmód párhuzamos érvényesítésére s a nekik megfelelő módszerek együttes alkalmazására is szükség lehet, például olyan esetekben, amikor valamely cikk várható forgalmának alakulására vonatkozóan prognózist kell adni, a kereslet választéki (például valamely ruházati cikk méret szerinti) megoszlásáról azonban statikus (például a szóba jövő vásárlóréteg testméreti jellegzetességeire vonatkozó) vizsgálat szolgál alapul a feltételezésekhez.

Ezzel szemben a mikroökonómikus és makroökonómikus szemléletnek a legtöbbször párhuzamosan kell érvényesülnie a piackutató munkában. A kereslet makroökonómikus, vagyis népgazdasági szinten megnyilvánuló jelenségeit tükröző agregát adatok elemzését csaknem mindig ki kell egészíteni a mikroökonómikus szinten (tehát egyének, családok, háztartások, egyes esetekben vállalatok szintjén) folytatott vizsgálatok eredményeivel. Ugyanis elsősorban a keresletet meghatározó tényezők főképp az utóbbiak körében vizsgálhatók meg a maguk teljes változatosságában — viszont e tényezők ismerete nélkül a népgazdasági szinten jelentkező kereslet-megnyilvánulások értelmezése helyesen nem végezhető el.

Hogy a kereslet kérdései népgazdasági és elemi szinten külön-külön tanulmányozandók, arra példa a népesség oldaláról felmerülő tényezők

közül a keresőképesek és az eltartásra szorulóak aránya. Ez az arány ugyanis családonként vagy háztartásonként más lehet, mint népgazdasági szinten. A népgazdasági szinten mutatkozó arány: átlag, amely az átlagtól merőben eltérő helyzetű családok összegezéséből adódik. Mivel azonban a fogyasztók jövedelem-felhasználása végeredményben mindig családok keretében történik, így a családok helyzetét befolyásoló konkrét intézkedéseknél mindig a tényleges, erősen differenciált helyzetre kell tekintettel lenni. Ellenkező esetben megtörténhet, hogy a népgazdasági szinten figyelembe vett jelenségek alapján hozott valamely gazdasági intézkedés egyes csoportokat akaratlanul is indokolatlan arányú előnyben vagy hátrányban részesít.

A piackutatás módszereinek megválasztását befolyásolja a felhasznált adatforrás jellege is. Ilyen szempontból megkülönböztetünk primér és szekundér⁵ adatforrásokat, illetve adatgyűjtéseket.

A piackutatás sajátos módszerei a primér vizsgálatok során lépnek előtérbe, amikor a vizsgálat tárgyáról vagy egyes jelenségeiről nincsenek adatok, hanem összegyűjtésüket a piackutató munka során kell elvégezni.

A piackutatásra jellemző megismerési módszerek közül legnagyobb fontosságú a kikérdezés, mert ezzel megvalósítható a fogyasztók véleményének közvetlen megismerése. Így lehetővé válik olyan tényezők feltárása, amelyek más vizsgálati módszerek számára hozzáférhetetlenek. A kérdések lefolytatásával, a reprezentatív mintasokaság kiválasztásával, a kérdőívek helyes összeállításával kapcsolatban számos kérdés merül fel, amelyeknek bő szakirodalma van.

A piackutatás konkrét célja határozza meg, hogy a kérdezést *kiknek a körében és milyen formában* kell lefolytatni.

A megkérdezendők köre többnyire a fogyasztóknak valamely sokaságára terjed ki. Bizonyos fajtájú kérdések azonban a boltvezetők körében is folytathatók. Ezek elsősorban a megnyilvánuló kereslet statisztikailag nem megfigyelhető részletkérdéseiről adhatnak tájékoztatást.

A megkérdezés végül történhet állandó levelezők körében is, amikor valamely piackutató szervezet által kiépített tudósítói hálózat tagjai esetről esetre a kiadott szempontok szerint tesznek jelentést a működési területükön észlelt jelenségekről.

A kérdés formája személyes vagy írásbeli lehet. A kétféle kérdéssel nyerhető tájékoztatás értéke, a megíúsult kérdések aránya, költségeik igen különbözőek, ezért mindig a vizsgálat célja dönti el, hogy közülük melyik vagy a kettőnek milyen kombinációja alkalmazandó.

Nagy jelentőségű a kérdés szakszerűsége. Ezért helyesnek látszik, hogy azok a szervek (igazgatóságok, vállalatok stb.), amelyek a közönség körében kérdőíves vizsgálatot kívánnak folytatni — s ezek száma mostanában örvendetesen megnőtt — érintkezésbe lépjenek a most már házánkban is működő piackutató szervek valamelyikével (a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Kereskedelem Gazdaságtana Tanszéké-

⁵ Szekundér adatok, amelyek nem kifejezetten piackutatási célból kerültek összegyűjtésre (például) a hivatalos áruforgalmi statisztika vagy — elemi szinten — a háztartás-statisztika), de a piackutatási munkában is felhasználhatók. Az erre támaszkodó elemzés során az adatok újszerű csoportosítása, az értékelésüknél alkalmazott sajátos szemlélet különbözteti meg a piackutatást a leíró jellegű áruforgalmi elemzéstől, valamint egyes különleges statisztikai eljárások alkalmazása.

nek Piackutató Szolgálatával, a Belkereskedelmi Minisztérium Piackutató Irodájával).

Egyetlen példa a kérdezéssel kapcsolatos hibákra:

Az Élelmezésügyi Minisztérium Konzervipari Igazgatósága a Népszabadság 1957. augusztus 31-i számában ismertette azt a tervét, hogy a jövőben gyermekétel-konzervek gyártását kezdené meg. A közlemény végén felhívás hangzott el, hogy az olvasók írják meg: helyeslik-e ezt a kezdeményezést, s ha igen, milyen ételek gyártását kívánják? Mindenekelőtt nem valószínű, hogy pusztán az újságban közzétett felhívás alapján annyi levél érkezzon be, amennyi híven tükrözné a közönség egészének véleményét. Másrészt még több ezer levél beérkezése esetén is a belőlük kapott kép félrevezető. Ilyen levelek megírására ugyanis nyilvánvalóan csak azok nem sajnálják a fáradságot, akik különösen helyeslik a gyermekétel-konzervek gyártását. A tervet helyeslők jó része az újságközleményből egyszerűen örömmel tudomásul veszi, hogy ezentúl ilyen is lesz. Végül, akik nem értenek egyet a tervvel — akár egyszerű közömbösségből vagy konzervativizmusból —, ugyancsak nem nyilvánítanak véleményt, vagy csak egészen elenyésző mértékben.

A beérkezett levelek alapján helyesen csupán annak megállapítására lehet szorítkozni, hogy „az anyák *egy része* helyesli a gyermekétel-konzervek gyártását”. Ez azonban amúgy is nyilvánvaló, tehát a kérdés eredménye nem nyújt többet, mint a magától értetődő megfontolás. Viszont semmiféle választ nem ad olyan kérdésekre, mint például: *számszerűen mekkora* a várható vásárlóközönség, ezek *milyen gyakran* kívánják beiktatni a gyermekétel-konzervet gyermekeik étrendjébe (például naponta, hetenként kétszer, négyszer, csak hétköznap, csak vasárnap stb.), ennek alapján milyen folyamatos keresletre lehet számítani az üzem kapacitásának tervezésekor, továbbá, az anyákon kívül *milyen közületek* (bölcsődék, kórházak stb.) jönnek számításba vásárlóként, s ennek alapján milyen legyen a csomagolási egységek nagyság szerinti aránya, ami a szükséges csomagológépek megválasztása szempontjából fontos stb.

Hangsúlyozni kell, hogy helyesen előkészített és végrehajtott kérdezéssel mindezek a kérdések gyakorlatilag kielégítő pontossággal megválaszolhatók. A szakszerű kérdezés természetesen több költséggel jár, mégis e kiadások takarékoságnak minősülnek, mert ezen az áron súlyos veszteségek kerülhetők el.

A piackutatás másik fontos vizsgálati módszere a kísérlet, ami egyébként, szerintem, meglehetősen elhanyagolt területe a hazai közgazdasági kutatásnak mind módszertani kérdéseinek tisztázása, mind pedig alkalmazása szempontjából. Jelentőségét az adja meg, hogy a megvizsgálni kívánt tényező hatása a kereslet változására nem mindig különíthető el a többi tényező hatásától. Kísérlettel a vizsgált tényező elkülönített hatásának méréséhez lehetővé válik a többi tényező rögzítése, illetve már számszerűen ismert hatású tényezők befolyásának figyelembevétele.

Ilyen kísérletnek minősül például a vásárlási szándék megvalósulási fokának kettős kérdezéssel való mérése, amely igen nagy jelentőségű a kereslet előrelátása szempontjából. Ha pl. 200 megkérdezett közül százan azt válaszolják, hogy egy éven belül hűtőszekrényt kívánnak vásárolni, nyilvánvaló, hogy a vásárlások tényleges alakulása ettől el-

térő lesz: a megkérdezettek egy részének vásárlási szándéka megszűnik vagy eltolódik. Az ilyen kérdezés tehát nem ad számszerű, a tervezésben használható eredményt. Ez csupán akkor válik lehetségessé, ha a nyilvánított vásárlási szándékok és a tényleges vásárlások közötti számszerű összefüggést (a vásárlási szándékok realizálódásának arányát) törvényszerűnek találjuk, a megvalósulási arány következetesen állandónak mutatkozik.

Ilyen törvényszerűségek feltárása olyan kísérletsorozattal végezhető el, amelynek keretében azokat, akiknek vásárlási szándékát egy ízben kérdezték, bizonyos idő elteltével újra felkeresik, s megtudakolják, hogy a tervezett vásárlás megtörtént-e; ha nem, milyen okok miatt változott meg, vagy maradt el stb. Megfelelő számú kísérlet után megállapítható, hogy a vásárlási szándékok megvalósulásának aránya állandónak tekinthető-e, milyen okok és mennyire befolyásolják ennek változását vagy megszűnését stb. Ennek ismeretében azután később már az egyszeri kérdezés is megbízható eredményt ad.

A megfigyelés is kevésbé alkalmazott módszere a hazai piackutatásnak. A megfigyelést nagyon megkönnyíti a gépi adatfeldolgozás. Ebből a szempontból hiányosságnak kell minősítenünk, hogy belkereskedelmi statisztikánkban egyáltalán nincs gépi adatfeldolgozás, ellentétben például külkereskedelmi statisztikánkkal, amely teljesen gépi adatfeldolgozáson alapszik. Gépi adatfeldolgozás révén a kereslet sokrétű, folyamatos megfigyelését lehetne megvalósítani, például boltok mintasokaságából beérkező, a rendes adatszolgáltatásnál részletesebb adatok alapján.

Végül megemlítendő a piackutatás primér vizsgálati módszerei között az ankét és a monográfia, amelyek szükség esetén a többi vizsgálati módszerrel együtt alkalmazva tehetik teljessé a vizsgálat tárgyáról kapott képet.

Természetesen a felsorolt módszerek egymás mellett, egymás eredményeit kiegészítve kerülnek alkalmazásra. Annál is inkább, mert a különféle módszerek a vizsgált jelenségnek más-más oldalát ragadják meg, illetőleg együttes alkalmazásuk többféle szemléletmód egyidejű érvényesítésére ad lehetőséget.

A piackutatás tárgya is megkívánja a módszerek ilyen kombinált alkalmazását. A kereslet rendkívül komplex jelenség, megnyilvánulásai sok tényező egyidejű kölcsönhatását tükrözik.

Tennivalók

A piackutatás számszerűen meghatározott pontosságú adatokat, valószínűségeket közöl, tehát sohasem dönt, s nem is mentheti fel a piackutatásra megbízást adó szervet a döntés alól; csupán támpontot ad a döntéshez, de nem ment fel a piackutató jelentés helyes interpretálásának, a következmények mérlegelésének logikai munkája alól.

A piackutatás nem biztosítja, hanem csupán lehetővé teszi a terelés és a szükségletek összehangolását. Ha nem vennénk tudomást erről, maximalista követelményeket állítanánk a hazai piackutató kezdeményezések iránt, s akkor ez gátolná a hazai piackutatás kibontakoztatására irányuló erőfeszítéseket.

Mi szükséges, hogy a piackutatás eredményeit a jövőben rendszeresen felhasználhassuk a tervgazdálkodás tökéletesítéséhez?

Elméleti-módszertani feladataink között első helyen említendő a szocialista és a tőkésországokban folyó piackutatás tapasztalatainak összegyűjtése.

E feladatcsoportba sorolhatnánk a hazai — sok esetben igen figyelemre méltó — piackutató kezdeményezések tapasztalatainak értékelését is.⁶

A külföldi és a hazai tapasztalatok összegyűjtése és értékelése feltárná, hogy mely alapvető módszertani problémák várnak még tisztázásra. Ez alapul szolgálhatna olyan kísérleti jellegű vizsgálatokhoz (például a vásárlási szándékok megvalósulásának arányát vagy a jövedelemváltozásnak a keresletre gyakorolt hatását illetően), amelyek részben a szocialista piackutatás módszereit gazdagítanák, másrészt választ adnának arra, hogy egyes külföldön bevált módszerek hazánkban is alkalmazhatók-e, illetve milyen változtatások szükségesek.

E feladatcsoportok jellege, másrészt a külföldi példák mellett szólnak, hogy az ilyen irányú kutatások elsősorban az egyetemeken, részben pedig magával az egyetemi oktatással egybekapcsolva végezhetőek a legeredményesebben. (Említésre méltó, hogy csaknem mindenütt egyetemi hallgatók szolgálnak kérdezőbiztosul a fogyasztók körében végzett kikérdezéseknél.) Oktatási szempontból emellett szól az is, hogy az egyetemen végzett módszertani vizsgálatok és kísérletek a hallgatóknak módot adnának az elméleti ismereteken kívül gyakorlati tapasztalatok szerzésére is, magában a tudományos megismerés műhelymunkájában. Hasznos ez a tudományos képzés szempontjából is, mert a megismert igazságokon kívül az igazság megismerésének tanítására is gyakorlati alkalmat ad.

A piackutatás alkalmazásával kapcsolatos tennivaló elsősorban azzal függ össze, hogy sok irányító szerv és vállalat azért nem veszi igénybe a piackutatást a feladatai megoldásához, mert tájékozatlan a piackutatás használhatósága, sőt maga a munka jellege felől is. Nálunk még nem jelent meg olyan kiadvány, amelyből közgazdászaink, a vállalatok vezető dolgozói stb. megismerkedhetnének a piackutatással, s a gazdasági vezetésben hasznosítható voltával.

Egyes szervek ma még úgy gondolják: az ilyen piackutatási megbízás adásával mintegy beismernék tájékozatlanságukat a hozzájuk tartozó terület valamilyen részletéről. Holott senkinek sem jutna eszébe például a Közért-vállalatokat áruismeret hiányával vádolni azért, mert egyes élelmiszerminták vegyelemzését külső szervvel végeztetik el. A keresletnek is vannak olyan tulajdonságai, tényezői (például a vevők szándékai, elhatározásai, a vásárlásra ösztönző vagy attól visszatartó motívumok), amelyeket az illetékes szervek nem érzékelhetnek, mert nincsenek meg az ehhez szükséges speciális eszközeik. A piackutatási megbízás nem a megbízó szerv tájékozatlanságáról tanúskodik, hanem éppen ellenkezőleg. Az ipar nem térhet ki a keresletnek, a fogyasztók véleményének közvetlen megismerése elől, mert például a kereskedelemtől kapott tájékoztatás csak rövid időszakra ad támpontokat a ter-

⁶ A Magyar Gazdaságkutató Intézet alapvető kezdeményezése óta ismételten, bár nem folyamatosan, foglalkoztak különböző szervek piackutatással.

melendő áruk mennyiségét és választékát illetően. A fogyasztói kereslet hosszabb időtávon várható alakulásának felmérése mindenképpen az ipar feladata, mert beruházási, fejlesztési terveihez ennek ismerete szükséges.

A Szovjetunióban, de egyes tőkésországokban is, ma már igen részletes számítások készülnek a fogyasztás távlati alakulásáról, lényegében a jövedelmi elaszticitáson alapuló módszerrel. Ezek a távlati fogyasztási számítások természetesen nem csupán a fogyasztás tervezéséhez adnak támpontot, hanem a beruházások tervezéséhez is. Ezért feltétlenül hasznos lenne, szerintem, ha a Tervhivatal megbízást adna olyan számítások elvégzésére, amelyek eredményeként képet kapna egyes fontosabb cikkek fogyasztásának, illetve szolgáltatások igénybevételének várható alakulásáról, például 10 éves távlatban. Hasznos lenne ezt elvégezni olyan más cikkek vonatkozásában is, ahol a gyártás megindításához szükséges beruházások előkészítése hosszabb időt igényel.

Hogy a keresletkutatás nyújtotta lehetőségeket a tervgazdálkodásban következetesen kihasználjuk, ehhez nélkülözhetetlen az elméleti, módszertani területen folyó keresletkutatás olyan *folyamatosságának* biztosítása, amely lehetővé teszi, hogy akár éveken át következetes, rész-munkák eredményeit egymásra építő kutatómunka folyhasson. Kétségtelen, hogy a kereslet törvényszerűségeinek megismerése megéri a ráfordított időt és áldozatokat.

A hagyomány Galileinek tulajdonítja a tudomány feladatának ezt a tömör megfogalmazását: „Mégmérni minden megmérhetőt, s megmérhetővé tenni azt, ami eddig nem volt megmérhető.” A keresletkutatás számára aligha találhatnánk ennél jobb jelmondatot.

Hibaigazító

A Közgazdasági Szemle 1958. évi 11. számában az 1176. oldalon található forrásmegjelölés helyesen: Vörös Újság, 1918. december 14. Államválság. Az 1178. oldalon levő lábjegyzet 18. sora helyesen: 196 l.; Voproszi isztorii narodnovo hozjajszt-

A marxi újratermelési sémák és az input-output-módszer

Oskar Lange tanulmánya alapján¹

Mint ismeretes, a Szovjetunióban már az 1920-as évek elején beható kísérletezés folyt a társadalmi termék sakktábla-mérlegének a népgazdasági tervezésben való felhasználásra. Ismeretes, hogy az a V. Leontief, aki a Planovoje Hozjajsztvo 1925. évi 12. számában erről a kérdéstről „A Szovjetunió népgazdaságának mérlege” címmel cikket írt és 1926-ig a GOSZPLAN-ban dolgozott, azonos azzal, aki másfél évtizeddel később az USA-ban a sakktábla-mérleg alap gondolatát felhasználva, kidolgozta az input-output-elemzés matematikai sémáját és az amerikai gazdaság szerkezetét e sémák alapján tanulmányozta. (Lásd: „Az amerikai gazdaság szerkezete az 1919–1929. években” c., a Harvard egyetem kiadásában 1941-ben megjelent művét.)

Az input-output-elemzés módszerének az elmúlt újabb másfél évtized alatt széleskörű irodalma alakult ki a nyugati államokban, és számos nyugati országban rendszeresen folyik e módszer tanulmányozása (pl. Norvégiában már közel 10 éve). Az itt szerkesztett input-output-táblákat elsősorban statisztikai célokra, de részben gazdasági jóslásokra és gazdaságpo-

litikai intézkedések várható kihatásainak becslésére is felhasználják. A módszer értékelésében a nézetek megoszlanak, amiben nyilván lényeges szerepet játszik az a körülmény, hogy a tőkésállamok gazdaságában a vállalati kereteket meghaladó „tervezés” a tőkés gazdaság alapvető ellentmondásának falába ütközik. Az azonban nem vitatható, hogy a gazdasági élet rendkívül bonyolult és sokrétű kölcsönös összefüggéseit a matematikai tárgyalásmód egzaktságával elemző módszerrel állunk szemben.

Kézenfekvő az a gondolat, hogy az input-output-elemzés módszerét sikeresen lehetne alkalmazni olyan gazdaságban, mely mentes a tőkés gazdálkodás ellentmondásaitól, tevékenységét és fejlődését állami terv szabályozza, egyszóval a szocializmust, illetve kommunizmust építő államokban. Anélkül, hogy e módszer csodaszereket tekintenők, amely a népgazdaság-tervezési technika összes problémáinak megoldására egyaránt felhasználható, s anélkül, hogy a módszer gyakorlati kidolgozásánál és alkalmazásánál várható jelentős akadályokat lebecsülnők, joggal várható, hogy az input-output-elemzés — miután kellően összhangba hoztuk a marxista értékelmélet alapjaival — nagymértékben hozzá fog járulni tervezési és statisztikai módszereink fejlesztéséhez. Ez annál is inkább várható, mert a társadalmi termék sakktábla-mérlege és más, a népgazdasági tervezésben használt mérlegek módszertani továbbfejlesztéséről van

¹ A tanulmány a Sankhya című indiai statisztikai folyóirat 1957. évi februári (Vol. 17. Part 4.) számában jelent meg angol nyelven. Orosz nyelven Nyemcsinov akadémikus, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája közgazdasági, jogi és filozófiai osztályának titkára előszavával ez év elején „A gazdasági és statisztikai tudományos információk” sorozatában adták ki, amelyet a Szovjetunió Tudományos Akadémiájának a Termelési és Tanulmányozására Alakult Tanácsa és a Szibériai Gazdasági és Statisztikai Intézet együttesen ad ki.

szó, lényegében adekvát matematikai apparátus és megfelelő kapacitású számolóberendezések — elektronikus számológépek — igénybevétele mellett.

E felismerések alapján a szocialista tábor több országában indult meg a kutató munka. Az első átfogó kísérletet az input-output-elemzés matematikai apparátusának a marxista bővített újratermelési sémákkal való összhangbahozására *Oskar Lange* lengyel közgazdász végezte el. Jelen cikk tárgya e tanulmány ismertetése.

Bevezetőként rá kell mutatnom arra, hogy *Oskar Lange* tanulmányában a *matematikai tárgyalásmód a közgazdasági fejtegetések szerves része*, a kettő egymástól el nem választható anélkül, hogy a gondolatmenet érthetőségének rovására ne menjen. A matematikai tárgyalásmód viszont hazai közgazdasági irodalmunkban még meglehetősen idegen, kevesek számára járható terület. Ezért a matematikai apparátus ismertetését lehetőleg korlátoztam, ami viszont bizonyos mértékig a tárgyalás tömörségének és pontosságának rovására ment.

A marxi sémák egy többszektoros modellben

Oskar Lange az input-output-elemzés céljaként azoknak az összefüggéseknek és arányoknak a megállapítását jelöli meg, melyeket a termelés különböző ágai között a termelési folyamat zavartalan menetéhez fenn kell tartani.

Ezeket az arányokat mind a klasszikus, mind a vulgáris polgári gazdaságtan csupán horizontális irányban, vagyis mint a termelő és a személyes fogyasztás kielégítését szolgáló termékek közti arányokat fogja fel. A tőkés szabadversenyben — egyensúlyi helyzetben — a társadalmi termelés a különböző termékek iránt megnyilvánuló kereslethez alkalmazkodik. Emellett fennáll az arányok vertikális irányú követelménye is, mégpedig a technológiai kapcsolatok szabta arányoké, melyek mennyiségi kifejezői annak a ténynek, hogy bizonyos termékek (a termelőeszközök)

minden más termék termelési folyamatában ráfordításként, a termelő fogyasztás elemeiként szerepelnek. Ennek a felismerésnek *Quesnay* „Tableau Economique”-ja óta nyoma veszett a klasszikus és a vulgáris polgári gazdasági elméletekben. A vertikális arányok problémájának rendszeres kifejtését és annak alapvető megoldását *Marx* adta meg újratermelési sémáiban. Nyilvánvaló, hogy abban a történelmi helyzetben *Marx* előtt a tőkés kizsákmányolás leleplezésének célja lebegett, s ehhez, valamint a társadalmi termelés realizálási feltételeinek leírásához az ismert kétszektoros séma elegendőnek bizonyult. A polgári közgazdászok konjunktúraelméletében aztán meg kellett jelenniük a vertikális összefüggéseknek is, hiszen a termelés anarchiája a tőkés gazdaságban a társadalmi újratermelés arányainak, belső egyensúlyának rendszeres megbomlásához — válságokhoz — vezet, ami ráirányítja a figyelmet a vertikális arányok problematikájára.

A vertikális összefüggések tanulmányozása a szocialista gazdaság tervezésekor is elkerülhetetlen, itt az input-output-elemzés a népgazdasági terv belső konzisztenciája (ellentmondásmentessége) megállapításának fontos eszköze. Sőt — *Oskar Lange* véleménye szerint — az elemzésnek ez a módja teljes elismerést csak az esetben válthat ki, ha a gazdaságtervezés eszközeként alkalmazzuk.

Oskar Lange a marxi újratermelési sémák egyensúlyfeltételeiből indul ki. *Egyszerű újratermelés* esetében $c_2 = v_1 + m_1$, vagyis a két osztály (a termelési eszközöket, illetve a fogyasztási cikkek gyártó osztályok) termékét (outputját) úgy kell összehangolni, hogy az 1. osztályban gyártott termelési eszközöknek a szektoron belül pótlási alapként fel nem használt része ($v_1 + m_1$) és a 2. osztályban előállított és ott el nem fogyasztott fogyasztási cikkek (c_2) értékösszege (árösszege) egyenlő legyen egymással.

Bővített újratermelés esetében az egyensúlyt kifejező egyenlet: $c_2 + m_2c = v_1 + m_1 + m_1$, vagyis az 1.

osztályban termelt és ott pótlási alapként és a termelés bővítésére fel nem használt termelési eszközök érték (ár-) összegének $(v_1 + m_{1v} + \bar{m}_1)^2$ egyenlőnek kell lennie a 2. osztályban termelt és ott el nem fogyasztott fogyasztási javak érték (ár-) összegével $(c_2 + m_{2c})^3$.

Oskar Lange a Leontief-féle input-output táblákból kiindulva, melyek a nemzetgazdaság nagyszámú szektora között fennálló összefüggések tanulmányozására használhatók, kimutatja, hogy az input-output-tábla szektorai között meglévő egyensúlyi feltételek — a táblák szerkesztési alapelveinek érintetlenül hagyása mellett — visszavezethetők a kétosztályos marxi újratermelési séma egyensúlyi feltételeire.

Lange professzor azon gazdasági kapcsolatokat, amelyek az egyes szektorok és a társadalmi össztermék értékösszetevői között fennállanak, az alábbi tranzakciós táblából kiindulva fejti ki:

X_0	X_{01}	X_{02}	...	X_{0n}	x_0
X_1	X_{11}	X_{12}	...	X_{1n}	x_1
X_2	X_{21}	X_{22}	...	X_{2n}	x_2
.
.
X_n	X_{n1}	X_{n2}		X_{nn}	x_n
	S_1	S_2	...	S_n	
	X_1	X_2		X_n	

Ha a fenti tranzakciós táblát a sorok mentén vesszük szemügyre, akkor a következő összefüggéseket olvashatjuk ki: A bal felső kis kockában szereplő X_0 a teljes munkaerő mennyisége, a felső téglalapon sze-

replő $X_{01}, X_{02} \dots X_{0n}$ pedig az egyes termelő szektorokban felhasznált munkaerő mennyiségét jelzik. A jobb felső kockában levő x_0 a teljes és a termelő szektorokban felhasznált munkaerő különbsége, vagyis a nem-termelő szférában felhasznált munkaerő. A baloldali középső téglalapon az $X_1, X_2 \dots X_n$ tehát a társadalmi termék, vagyis a teljes output $(c + v + m)$ szerepel szektoronként. A középső négyzetben szereplő $X_{11}, X_{12}, \dots X_{1n}$ vagy $X_{21}, X_{22}, \dots X_{2n}$ stb. és a jobboldali középső téglalapon levő x_1, x_2, x_n kifejezések azt jelzik, hogy az egyes szektorokban megtermelt (az egyes szektorok által kibocsátott) társadalmi termék (teljes output), mely szektorokban és milyen nagyságrendben kerül pótlási alapként felhasználásra, illetve hogy az egyes szektorok társadalmi termékéből mekkora részt használnak fel a népgazdaságban nemzeti jövedelemként, vagyis személyes fogyasztásra, az állóalpok bővítésére stb. ($x_1, x_2, \dots x_n$). Így pl. az X_{12} kifejezés az 1. sz. szektorban termelt és a 2. szektorban pótlási alapként felhasznált termékek árösszegét, az x_1 pedig az 1. sz. szektorban létrehozott és a népgazdaságban nemzeti jövedelemként felhasznált termékek árösszegét jelöli. A középső négyzetben az egyes szektorok termelési-felhasználási kapcsolatai nyernek egzakt kifejezést, a tranzakciós táblázatnak ez a kockája lényegében a pótlási alap forgalmát ábrázolja.

A középső alsó téglalap felső sorában a tranzakciós tábla az egyes szektorokban létrejött többletterméket ($S_1, S_2, \dots S_n$), az alsó sorában pedig ismét a teljes outputot ($X_1, X_2, \dots X_n$) tünteti fel szektoronként. Ezen utóbbi jelölések valódi jelentése azonban csak akkor tűnik ki, ha a tranzakciós táblát az oszlopok mentén vesszük szemügyre és így olvassuk le az összefüggéseket.

Ha a középső téglalapokban szereplő jelöléseket oszlop szerint értelmezzük, akkor például az első oszlopban (sorrendben $X_{01}, X_{11}, X_{21}, \dots X_{n1}, S_1, X_1$) a társadalmi termék (teljes output) értékösszetevők szerin-

² Ahol v_1 az 1. osztályban felhasznált munkaerő értékét, m_{1v} az ugyanott megtermelt értéktöbbletnek a változó tőke bővítésére és m_1 az értéktöbbletnek fogyasztásra szánt részét jelenti.

³ Ahol c_2 a 2. osztályban felhasznált termelőeszközök értékét, m_2 pedig az ugyanott termelt értéktöbbletnek a termelőeszközök bővítésére szánt részét jelenti.

ti megoszlását olvashatjuk le, ahol az X_{01} az 1. sz. termelő szektorban felhasznált munkaerőt, az X_{11} , X_{21} , ... X_{n1} az 1, 2 ... n szektorban termelt és az 1. sz. szektorban felhasznált termelőeszközöket, vagyis a pótlási alapot, az S_1 az 1. sz. szektorban létrejött többleterméket, az X_1 pedig a társadalmi terméket jelöli.

Ha az egyes szektorok társadalmi termékének megoszlását a sorok, illetve az oszlopok mentén vesszük szemügyre, akkor rögtön feltűnik, hogy az egyes szektorok társadalmi terméke a sorok mentén csak pótlási alapra és nemzeti jövedelemre oszlik meg, az oszlopok mentén pedig a megoszlás teljes (termékérték = $c + v + m$, illetve a tranzakciós táblázat jelöléseit használva, $X_1 = [X_{11} + X_{21} \dots + X_{n1}] + X_1 + S_1$). Ennek a különbségnek az az oka, hogy amíg a *termelési folyamat* során nemcsak a meglévő érték őrződik meg, hanem új érték is keletkezik, amely viszont közvetlenül szükséges és többletermékre oszlik (v , illetve m), addig a *felhasználási folyamatban* csak a meglévő értékek megőrzése és a már létrejött új értékek felhasználási módja jut kifejezésre, vagyis az, hogy valamely szektor terméke egyrészt pótlási alapként, másrészt nemzeti jövedelemként (személyes fogyasztásként,

állóalapbővítésként stb.) kerül felhasználásra a többi szektorokban. A termelési folyamat szempontjából a társadalmi össztermék összetevői mint *értékek*, a felhasználási folyamat szempontjából viszont csak mint *használati értékek* jönnek számításba.

A tranzakciós tábla ezen alakja igen alkalmas forma azon gazdasági kapcsolatok egzakt kifejtésére, amelyek az egyes szektorok, illetve a társadalmi össztermék egyes értékösszetevői között fennállanak. Az összefüggések általánosítása során Lange több általánosítást jelző jelölésformát használ. Ezek pontos jelentését az egyes témák ismertetésekor fogom megadni. Most jellemzőképpen csak annyit jegyzek meg, hogy ha például az X_{12} , vagyis az 1. sz. szektorban termelt és a 2. sz. szektorban felhasznált termék mennyiségét olyan általános formában kívánjuk felírni, hogy az bármely termelő, illetve felhasználó szektorra értelmezhető legyen, akkor az X_{ij} jelölésformát használjuk, amikor is az i a sor számát (bármelyik termelő, kibocsátó szektort), j pedig az oszlop számát (bármelyik felhasználó szektort) jelöli.

A tranzakciós táblából kiindulva a *sorok mentén* valamely i szektorban létrehozott társadalmi termék (teljes output) ekképp összegezhető:

$$1. X_i = X_{i1} + X_{i2} + \dots + X_{in} + x_i = \sum_{j=1}^n X_{ij} + x_i \quad (i = 1, 2 \dots n).$$

Az egyenlet szerint i szektor társadalmi termékének árösszege egyenlő az i szektorban termelt és az 1, 2 ... n szektorban pótlási alapként, illetve nemzeti jövedelemként *felhasznált* termékek árösszegének i termékekben megtestesülő részével. Ha nemcsak az i szektor társadalmi termékének árösszegét akarjuk kiszámítani, hanem a társadalmi össztermékét is, akkor a fenti összefüggést nemcsak egy tetszőleges i szektorra írhatjuk

fel és összegezzük, hanem a tranzakciós tábla összes *soraira* ($i = 1, 2 \dots n$) vonatkozóan is, az alábbi módon:

$$2. \sum_{i=1}^n X_i = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n X_{ij} + \sum_{i=1}^n x_i.$$

A tranzakciós táblából kiindulva az *oszlopok mentén* valamely i szektorban létrehozott társadalmi termék árösszege a következő módon összegezhető:

$$3. X_i = X_{1i} + X_{2i} + \dots + X_{ni} + X_{0i} + S_i = \sum_{j=1}^n X_{ji} + X_{0i} + S_i \quad (j = 1, 2 \dots n).$$

A képlet szerint valamely i szektor társadalmi termékének árösszege

egyenlő az 1, 2 ... n szektorban termelt és az i szektorban felhasznált

termékek árösszegével, vagyis i szektor pótlási alapjával, valamint az i szektorban felhasznált munkaerő és az ott létrehozott többlettermék „árösszegével”. Ha nemcsak az i szektor társadalmi termékének árösszegét

akarjuk kiszámítani, hanem a társadalmi össztermékét is, akkor a fenti összefüggést nemcsak egy tetszőleges i szektorra írhatjuk fel, hanem a tranzakciós tábla összes *oszlopa*ira, a következőképpen:

$$4. \sum_{i=1}^n X_i = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n X_{ji} + \sum_{i=1}^n X_{0i} + \sum_{i=1}^n S_i.$$

A 2. sz. egyenlet a társadalmi termelés horizontális, a 4. sz. egyenlet pedig a társadalmi termelés vertikális egyensúlyi feltételét kifejező

egyenlet. A társadalmi össztermék mind a soronkénti, mind az oszloponkénti összegezek esetén egyenlő önmagával:

$$5. \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n X_{ij} + \sum_{i=1}^n x_i = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n X_{ji} + \sum_{i=1}^n X_{0i} + \sum_{i=1}^n S_i.$$

Hasonló egyenlőség áll fenn népgazdasági szinten a *pótlási alap* tekintetében is, vagyis:

$$6. \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n X_{ij} = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^n X_{ji}.$$

Ezért, ha a soronkénti, illetve az oszloponkénti összegezek során kaptott, a társadalmi össztermék árösszegét meghatározó egyenletből (5) kivonjuk a pótlási alap egyensúlyi feltételét tükröző egyenletet (6), akkor a

$$7. \sum_{i=1}^n X_i = \sum_{i=1}^n X_{0i} + \sum_{i=1}^n S_i$$

egyenlet a teljes nemzeti jövedelem termelésének és felhasználásának egyensúlyi feltételét fejezi ki, vagyis azt, hogy a megtermelt teljes nemzeti jövedelem árösszegének egyenlőnek kell lennie az összes felhasználás két fő összetevője, a munkaerő és a többlettermék „árösszegével”.⁴

A már korábban elmondottakból következik, hogy pl. az i szektorban termelt és a többi szektorokban pótlási alapként, illetve nemzeti jövedelemként felhasznált termékek árösszege csak véletlenül lehet azonos azon termékek árösszegével, ame-

lyet i szektor a többi szektorokban megtermelt termékekből pótlási alapként, illetve nemzeti jövedelemként felhasznál. Egyszerű újratermelést feltételezve, pl. kézenfekvő, hogy a termelőeszkögyártó szektorokban termelt termékek csak pótlási alapként, a fogyasztásicikk-gyártó szektorok terméke pedig csak nemzeti jövedelemként (személyes fogyasztásként) kerül felhasználásra, annak ellenére, hogy a termelési folyamat során mind a fogyasztási, mind a termelőeszközöket termelő szektorok egyaránt felhasználnak olyan termékeket, amelyek a pótlási alap, illetve a nemzeti jövedelem elemeit képezik. Ezek a különbségek bővített újratermelést feltételezve sem egyenlítődnek ki, bár ebben az esetben a termelőeszközöket gyártó szektorok termékének egy része (pl. az állóalapok bővítésére szánt része) nemzeti jövedelemként kerül felhasználásra. A társadalmi össztermék pótlási alapként, illetve nemzeti jövedelemként felhasznált részének árösszege azonban feltétlenül azonos kell hogy legyen a népgazdaságban pótlási alapként, illetve nemzeti jövedelemként felhasznált termékek árösszegével, mert különben a társadalmi újratermelési folyamatban zavarok keletkeznének.

A *soronkénti*, illetve az oszloponkénti összegezek tehát, bár azonos számszerű eredményt adnak, eltérő

⁴ Itt jegyzem meg, hogy a matrixalgebrai jelölések bevezetése – amit Lange nem használ – a matematikai kifejezőmódot jóval tömörebbé és áttekinthetőbbé tehetné.

egyensúlyi feltételeket fejeznek ki. A soronkénti összegezek során a szektorok termékfelhasználási folyamatát vesszük számba, s ezért i szektor terméke mint az 1, 2, ... n szektorokban pótlási alapként, illetve nemzeti jövedelemként *felhasznált* termékek árösszege nyer kifejezést. Az *oszloponkénti* összegezek során viszont a szektorok termelési folyamatát vesszük számba, s ezért i szektor terméke mint az 1, 2, ... n szektorokban *termelt* és i szektorban pótlási alapként és nemzeti jövedelemként⁵ *felhasznált* termékek árösszege nyer kifejezést. A társadalmi újratermelés egyensúlyi helyzete éppen azokkal az egyensúlyi egyenletrendszerekkel fejezhető ki maradéktalanul egy többszektoros gazdaság-

$$\sum_{j=1}^n X_{ij} + x_i = \sum_{j=1}^n X_{ji} + X_{oi} + S_i \quad (i = 1, 2 \dots n),$$

bizonyítható, hogy ezek a többszektoros gazdaságra érvényes egyensúlyi feltételek azonosak a kétszektorú marxi újratermelési séma egyensúlyi feltételével ($c_2 + m_{2c} = v_1 + m_{1v} + \bar{m}_1$), s így az ismertetett egyenletrendszer — az alábbi fenntartásokkal — a marxi újratermelési sémák több szektorra általánosított alakjaként fogható fel.⁶

A fenntartásokat illetően egyet kell érteni Nyemcsinov akadémikus ama megállapításával, hogy itt nem egyszerűen a kétszektoros *absztrakt* marxi újratermelési sémákról *konkrét* statisztikai adatok alapján összeállított többszektoros input-output-táblázatokra való áttéréstől van szó. A *konkrét* statisztikai adatok alapján összeállított többszektoros input-output-táblázatok csak akkor lennének közvetlenül visszavezethetők a

⁵ Az i szektorban nemzeti jövedelemként *felhasznált* termékek két fő összetevője egyrészt a munkabérialap ellentétét képező, a személyes fogyasztás elemeivé váló termékek (v), az ott felhalmozásra stb. fordított termékek (m).

⁶ A bizonyításra itt nem térek ki, az megtalálható a Statisztikai Szemle 1958. I-II-i (XXXVI. évf. 1-2. szám.) számának 143-148. oldalain, a múlt év decemberében K. Romaniuk lengyel egyetemi tanár által tartott előadás ismertetésében, amelynek a lengyel input-output-tábla szerkesztésénél *felhasznált* elméleti alapok bemutatása volt a célja.

ban, amelyek egyfelől *horizontálisan* a felhasználási (használati érték), másfelől *vertikálisan* a termelési folyamat (érték) oldaláról rögzítik a társadalmi össztermék termelési és realizálási feltételeit.

Abból az összefüggésből kiindulva, hogy bármelyik i szektorban *termelt* társadalmi termék árösszege — i szektor saját felhasználásának levonása után — egyenlő egyfelől azon i termékek árösszegével, amelyeket a többi (1, 2 ... n) szektorokban pótlási alapként és nemzeti jövedelemként *használnak fel*, másfelől az i szektorban *felhasznált* pótlási alap, „munkaerő”, valamint a termelési folyamat során ott létrejött többlettermék árösszegével:

kétszektoros *absztrakt* marxi újratermelési sémákra, ha a gyakorlatban az egyes szektorokban kizárólag csak termelőeszközöket, illetve fogyasztási cikkek termelnének. Az egyes szektorok a gyakorlatban azonban a legtöbb esetben vegyes termelést folytatnak, s ezért a gyakorlati statisztikai adatok alapján összeállított többszektoros input-output-táblázatok csak közelítően tükrözhetik a termelőeszközök, illetve a fogyasztási cikkek termelésének és felhasználásának összefolyamatát, a társadalmi újratermelés e fő arányait.

Technológiai és értékösszefüggések

Hogy a *termelés technológiai feltételeinek a társadalmi újratermelés arányváltozásaira gyakorolt hatását* tanulmányozhassuk, különbséget kell tenni a természetes mértékegységekben és az értékben megadott adatok alapján összeállított input-output-táblák között. Megkülönböztetés céljából az utóbbiakat X -szel és x -szel, az előbbieket Q -val és q -val jelöljük, ahol a nagybetű a társadalmi terméket (teljes output-ot), a kisbetű pedig a nemzeti jövedelmet (nettó outputot) jelenti.

Az i -edik szektor termékéből a j -edik szektor Q_{ij} -t használ fel, s ha ezt a j -edik szektor teljes outputjának mennyiségével, Q_j -vel osztjuk, az i -edik és a j -edik szektor közötti technológiai összefüggésre jellemző

$$Q_i = \sum_{j=1}^n a_{ij} Q_j + q_i \quad (i = 0, 1, \dots, n),$$

vagyis i szektor teljes outputja egyenlő a többi szektorok i termékfelhasználásai fajlagosaiból (technikai együttthatóiból) és a felhasználó szektorok teljes outputjaiból alkotott szorzatok, valamint az i szektorban

$$q_i = (Q_i - a_{ii} \cdot Q_i) - \sum_{j \neq i} a_{ij} \cdot Q_j, \quad (i = 1, 2 \dots n).$$

Az egyenlet valamely i szektorban létrehozott nettó outputot úgy ábrázolja, mint az i szektor teljes outputja, és a saját, valamint a többi

$$q_i = (1 - a_{ii}) Q_i - \sum_{j \neq i} a_{ij} \cdot Q_j \quad (i = 1, 2 \dots n).$$

Bár az utóbbi egyenletből a közgazdasági összefüggések nehezebben olvashatók le, mint a megelőző egyenletből, mégis a könnyebb matematikai kezelhetőség miatt, másrészt, mert ez az írásmód a lineáris programozás jelölésmódjával közös, Lange ezt az egyenletformát használja.

Ezen n egyenletből álló egyenletrendszer együttthatói alkotják az ún. technológiai matrixot, mely lényegében a termelés technológiai feltételeit írja le.

Ebben az egyenletrendszerben a Q_i -k az n szektor bruttó outputját, a q_i -k pedig az n szektor nettó outputját jelentvén, n egyenlettel rendelkezünk, melyekben $2n$ számú változó szerepel. Ebből következik, hogy az egyik n számú változó meghatározása esetén a másik ugyancsak n számú változó kiszámítható (feltéve, hogy az egyenletek függetlenek egymástól, ami adott esetben feltételezhető).

Ha például ismertek a nettó outputok, vagyis a szektorok termékei felé irányuló „végső” kereslet adatai, akkor *egyértelműen meghatározhatók a szektorok bruttó termékeinek mennyiségei*. Vagy fordítva, ha is-

fajlagos mutatót, az ún. *technikai együttthatót* kapjuk, melyet a_{ij} -vel jelölünk. E technikai együttthatókat felhasználva, az egyes szektorok teljes outputjának elosztását leíró egyenletek a következő alakot öltik:

létrehozott nettó output összegével. Ha az i szektor teljes outputjának e szektoron belül felhasznált részét, azaz Q_{ii} -t, figyelmen kívül hagyjuk, az i szektor nettó outputja a következő egyenlettel fejezhető ki:

szektorbeli i termékfelhasználások közötti különbséget. Q_i kiemelése után az egyenlet az alábbi egyszerűbb alakra hozható:

merjük az egyes szektorok bruttó outputjait, akkor *egyértelműen meghatározhatók a végső kereslet céljaira rendelkezésre álló termékmenyiségek*.

A számítások gyakorlati elvégzése szempontjából itt kell megemlítenem — a technikai együttthatók táblájának összeállításánál felmerülő gyakorlati nehézségekkel ugyanis Oskar Lange tanulmánya nem foglalkozik —, hogy a technikai együttthatók megállapítása előreláthatóan sok évi gondos és fáradságos munkát igényel. Ebben nem csupán technikai, hanem elvi nehézségek is szerepet játszanak. Ha például feltételezzük, hogy azonos technológiai körülmények között az együttthatók állandónak tekinthetők, akkor ezeket az együttthatókat lényegesen befolyásolja az is, hogy a népgazdaságot hogyan bontjuk szektorokra. Ha ugyanis az egyes szektorok nem homogének, a szektor belső arányainak eltolódása az együtttható változását is maga után vonja. Ugyanakkor hasonló hatású lehet a szektor technológiájának megváltozása is. E hatásokat tehát meg kell egymástól különböztetni, hogy számításba legyenek vehetők.

A természetes mértékegységekben feltüntetett adatok alapján összeállított input-output-tábla és a tranzakciós tábla közötti összefüggések könnyen kimutathatók. Ehhez az árakat explicite kell számításba venni. Ha az i -edik szektor termékének ára p_i , akkor teljes outputjának árösszegét a természetes mértékegységben kifejezett össztermék mennyisége és az egységár szorzataként kapjuk, vagyis:

$$X_i = p_i Q_i.$$

Ha hasonlóképpen bevezetjük az egységnyi munkaerő átlagbérére és a termék egységére jutó többlettermék mutatóit árösszegben kifejezve, akkor a természetbeni mennyiségekben kifejezett összefüggések átalakíthatók értékelésekre és viszont. A technikai együtthatók matrixának megfelelően írható fel a költségegyütthatók, az ún. „input együtthatók” *matrixa*, s ennek elemei (a'_{ij} -k) oly törteket jelentenek, melyek számlálójában a j -edik szektorban felhasznált i -edik szektorbeli termék árösszege, nevezőjében pedig a j -edik szektor teljes outputjának árösszege áll. A technikai és a költségegyüttható közötti összefüggést — ugyancsak az árak segítségével — a következőképpen írhatjuk fel:

$$\frac{Q_{ij}}{Q_j} = a_{ij}; \quad \frac{Q_{ij} p_i}{Q_j p_j} = a'_{ij};$$

az első egyenletet behelyettesítve a másodikba kapjuk

$$a'_{ij} = a_{ij} \frac{p_i}{p_j} \text{ egyenlőséget.}$$

Az *input-együtthatók matrixa* segítségével — amennyiben az átlagbér és az egyes szektorokban a termék egységre jutó többlettermék árösszege ismert — meghatározhatók az árak. Vagy fordítva: az árak ismeretében meghatározhatók az átlagbér és a mértékegységre jutó többlettermék árösszegei.

Az input-együtthatók viselkedése több szektor összevonása esetén is vizsgálható, mégpedig annak az ösz-

szefüggésnek alapján, mely szerint a több szektor összevonásakor keletkező új input-együttható az összevonás előtti megfelelő input-együtthatók aritmetikai átlaga.

Az input-koefficiensek világos értelmezést nyernek a marxi értékelmélet alapján. Ha ugyanis a termékek árai, a mértékegység előállítására fordított társadalmilag szükséges munka mennyiségét fejezik ki, akkor az input-koefficiensek az egyik szektorban kifejtett társadalmi munkának azt a mennyiségét jelzik, amelyet egy másik szektorban egységnyi érték előállításához fel kell használni. Ezt a mennyiséget a termelés technológiai feltételei egyértelműen meghatározzák. De mivel tőkés viszonyok között több okból is (profitráta kiegyenlítődése, monopóliumok hatása stb.) rendszeres eltérés van a termék ára és értéke között, a tőkés gazdaságban összeállított tranzakciós táblák a társadalmi munka elosztásáról csak közelítő képet adhatnak. Ezzel szemben a szocialista gazdaságban a tranzakciós táblák pontosan tükrözhetik a társadalmi munka elosztását, ha feltételezzük, hogy az alkalmazott árrendszer értékarányos.

Véleményem szerint Oskar Lange ezirányú fejtegetései megerősítik azt a feltevést, hogy hazánkban az input-output-elemzéssel kapcsolatos kutatások idővel gyakorlati segítséget nyújthatnak a konzisztens (ellentmondásmentes) árrendszer kialakításával és ellenőrzésével kapcsolatos munkához, és ilyen árrendszert feltételezve előbbre vihetik a népgazdasági tervezés során elvégzendő olyan számítási munkákat is, mint amilyen például a népgazdaság munkaereje szétosztásának megtervezése a népgazdaság különböző ágazatai között.

A fogyasztás és a beruházás

Oskar Lange tanulmánya behatóan foglalkozik a *fogyasztás és a beruházás* viszonyának az input-output-táblák alapján történő, matematikai elemzési módszerével is. Erre a célra további együtthatókat vezet be. Az egyes szektorok természetes egységben kifejezett nettó outputjából

(q_i termékmennyiségből) $q_i^{(1)}$ -vel jelöli azt a részt, amely fogyasztásra kerül, és $q_i^{(2)}$ -vel azt a részt, melyet termelőeszközök bővítésére, vagyis produktív beruházásra használnak fel. Tehát $q_i = q_i^{(1)} + q_i^{(2)}$. Mivel bármely szektor nettó outputja nemcsak elfogyasztható, illetve felhalmozható, hanem exportálható is, az előbbi kettős felosztás esetében határozni kell a tekintetben, hogy az exportált mennyiséget hová számítsuk. Oskar Lange a nettó output exportált részét, aszerint, hogy a kompenzáló import fogyasztási javakat vagy termelőeszközöket tartalmaz, megfelelő arányban a fogyasztáshoz, illetve a produktív beruházáshoz számítja.

Az i -edik szektor *fogyasztási rátájának* nevezi és k_i -vel jelöli a szerző

$$(1 - a_{ii} - k_i - \alpha_i) Q_i - \sum_{j \neq i} a_{ij} Q_j = 0, \quad (i = 1, 2 \dots n).$$

Ezek az egyenletek azt fejezik ki, hogy az i -edik szektor teljes termékének az a része, amely sem a szektoron belül termelő fogyasztásra, sem személyes fogyasztásra, illetve produktív beruházásra nem kerül, egyenlő a más szektorok által az i -edik szektor termékeiből felhasznált termékmennyiségek összegével. Ez ugyan egyenletrendszer alkalmazása nélkül is kifejezhető összefüggés, de ezen n egyenletből álló egyenletrendszer segítségével a különböző szektorok fogyasztási rátái és beruházási rátái között fennálló kölcsönös összefüggések és arányok számszerűen írhatók le. Erre pedig — különösen a módszer tervezési célokra történő felhasználása esetén — feltétlenül szükség van. Ha például a fogyasztási rátákat tekintjük állandóknak, megállapítható, hogy valamely szektor beruházási rátájának növelése egy vagy több más szektor beruházási rátájának milyen arányú csökkentése révén érhető el, és fordítva, a beruházási rátákat tekintve állandóknak, a „végső kereslet” áruösszetételének módosításával járó arányváltozások mértéke határozható meg.

Továbbiakban a beruházási és a fogyasztási ráták segítségével ún. *keresleti egyenleteket* állít fel Oskar Lange, melyek explicit alakban feje-

azt a személyes fogyasztásra kerülő termékmennyiséget, amely az i szektor teljes outputjának egy termékegységére jut. Tehát $k_i = \frac{q_i^{(1)}}{Q_i}$. Ha-

sonlóképpen az i -edik szektor α_i -vel jelzett *beruházási rátáját* a szektor nettó kibocsátásából produktív beruházásra fordított termékmennyiség és i szektor teljes outputja hányadosaként definiálja, vagyis

$$\alpha_i = \frac{q_i^{(2)}}{Q_i}$$

E két együttható bevezetésével az elosztási egyenletek a következő homogén egyenletek alakjában írhatók fel:

zik ki az i -edik szektor nettó outputjának azt a részét, mely fogyasztásra kerül. A tranzakciós táblák egyensúlyi feltételeit kifejező egyenletek meghatározzák azokat az arányokat, amelyeket az egyes szektorok beruházási rátái között fenn kell tartani, ha a fogyasztási rátákat az előbb említett keresleti egyenletek határozzák meg. Ezek szerint a beruházási ráták közti összefüggések — ugyancsak a marxi értékelmélet világánál — a termelés technológiai feltételei mellett azoktól a paramétereiktől (az eredeti szövegben behavioural parameters = magatartást jelző paraméter) is függenek, melyek a különböző termékek fogyasztásának (végső keresletének) viszonyát fejezik ki a nemzeti jövedelemhez, függenek továbbá a különböző szektorok egységnyi termékére jutó többletterméktől is. Nyilvánvaló, hogy ezek az összefüggések nem természetes egységben, hanem csupán értékegységekben fejezhetők ki.

Beruházás és gazdasági növekedés

Következő fejezetében a *beruházások és az újratermelés bővülésének összefüggéseit* elemzi a tanulmány. Oskar Lange ez irányú kísérlete különös figyelmet érdemel. A nyugati

input-output-elemzéssel foglalkozó tanulmányokban az egész gazdaság fejlődésének dinamikus szemlélete távolról sem rendelkezik olyan részletesen kidolgozott apparátussal, mint a statikus egyensúlyi szemléleté. Ebben feltehetően fontos szerepet játszik az a körülmény, hogy tőkés viszonyok között az egész gazdaság tervezéséről és azon belül az újratemelés bővítése ütemének tervezéséről nem lehet szó. Ha viszont az input-output-elemzés módszerét tervgazdasági viszonyok között kívánjuk felhasználni, úgy ez nem lehet eredményes a dinamikus szemlélet alkalmazása nélkül. Oskar Lange érdeme, hogy a marxista értékelmélet alapján állva matematikailag fogalmazza meg a népgazdaságon belül fennálló kölcsönös függéseket, s eközben egyenletrendszerében az újratemelés bővítésének arányait és feltételeit szervesen beilleszti az idő függvényébe, dinamikus elemzi azokat.⁷

Az i -edik szektor beruházási rátája α_i , a fentebb ismertett definíció szerint. A szektor teljes termékéből t időszakban⁸ *beruházásra fordított rész* tehát $\alpha_i Q_i(t)$. A beruházásra fordított $\alpha_i Q_i(t)$ termékmennyiség egy része a szektoron belül marad, többi része pedig szétosztásra kerül más szektorok között. A j -edik szektorhoz kerülő rész legyen $\Delta q_{ij}(t)$,⁹ ahol t azt az időszakot jelöli, amikor az elosztás végbemegy. Ezek szerint $\alpha_i Q_i(t) = \sum_j \Delta q_{ij}(t)$, feltételezve, hogy $\Delta q_{ii} = 0$.

Ha Δq_{ij} gépekből vagy más* tartós felszerelésből áll, felhasználásuk T_{ij} időtartam alatt történik. Ennek meg-

felelően az egy időegységre jutó elhasználódás mértéke $1/T_{ij}$, ami az amortizációs hányadnak felel meg. A T_{ij} -k nagyságát egyébként szintén a termelés technológiai feltételei szabják meg. Hogy az időegység alatt a j -edik szektor termékének egy egységét állítsuk elő, az i -edik szektor termékének a_{ij} -nyi részét kell felhasználni (a_{ij} a technikai koefficiens). Ahhoz tehát, hogy a következő periódusban a j -edik szektor outputját időegységenként egy egységgel megnöveljük, az i -edik szektorból $a_{ij} \cdot T_{ij}$ -nyi mennyiséget kell a j -edik szektorba átvinni. Ez esetben a következő időegység alatt ebben a szektorban pontosan a_{ij} kerül felhasználásra az i -edik szektor outputjából, és ez a j -edik szektorban egy további egységnyi termék előállítására ad lehetőséget. Oskar Lange az $a_{ij} \cdot T_{ij}$ mennyiséget b_{ij} -vel jelöli és *beruházási együtthatónak* nevezi. Ez az együttható az egyik szektor outputjának azt a mennyiségét jelzi, melyet egy másik szektorban kell beruházni, hogy ez utóbbi szektor teljes outputja a következő periódusban időegységenként egy egységgel növekedjék. (A beruházási együtthatót a beruházási rátától élesen meg kell különböztetni.) Ezek szerint a beruházási együttható a technikai együttható függvénye. Ha a j -edik szektor természetes egységeiben kifejezett teljes outputja a t egységidőszakban $Q_j(t)$, a következő egységidőszakban pedig $Q_j(t+1)$, akkor a két időszak közt bekövetkezett $Q_j(t+1) - Q_j(t)$ -nyi teljes outputnövekedés eléréséhez az i -edik szektor termékéből a növekedés b_{ij} -szeresét kell beruházni, tehát

$$\Delta q_{ij} = b_{ij} [Q_j(t+1) - Q_j(t)], \quad (i, j = 1, 2, \dots, n).$$

Ebből következik, hogy j összesen (értékben összegezve)

$$\sum_j \Delta q_{ij} = \sum_j b_{ij} [Q_j(t+1) - Q_j(t)], \quad (i, j = 1, 2, \dots, n),$$

⁷ Leontief például alapvető munkájában, „The Structure of the American Economy 1919–1929”, a beruházási együtthatókat, helytelenül, a technikai együtthatóktól független tényezőkként kezeli.

⁸ A t időszakot, a T időtartamot jelent; (t) a bázisidőszak, $(t+1)$ a beszámolási idő-

szak, amely ebben az esetben a bázisidőszakot követő időszak. A $q_{ij}(t)$, $q_{ij}(t+1)$ jelölésformák tehát szinonimák a gazdaságstatistikában használt q_0 , q_1 stb. jelölésekkel. ⁹ A Δ jel általában növekményt, itt a termelőeszközök állományának bővülését (a beruházást) jelöli.

de mivel $\sum_j A_{ij} = \alpha_i \cdot Q_i(t)$

$$\alpha_i Q_i(t) = \sum_j b_{ij} [Q_j(t+1) - Q_j(t)], \quad (i, j = 1, 2 \dots n).$$

Ez utóbbi egyenletek azokat az összefüggéseket fejezik ki, amelyek valamely szektor bázisidőszakban létrehozott nettó termékének beruházásra felhasználható része és a következő időszakban a többi szektorokban elérhető termelésnövekedés között vannak.

Ha ismerjük az egyes szektorok termékeiből beruházásra felhasználható termékmennyiségeket, akkor a többi szektorokban a következő időszakban elérhető társadalmi termék-növekedések az előbbi egyenletek segítségével kiszámíthatók. A beruházási rátákat több időszakon keresztül állandóknak feltételezve, bármely későbbi időszakra viszonylag egyszerűen kiszámíthatók az elérhető társadalmi termék-növekedések. Ha viszont feltételezzük, hogy a beruházási ráták (α_i -k), a technikai együtthatók (a_{ij} -k) és az amortizációs idők (T_{ij} -k) időben változnak, az összefüggések csak jóval bonyolultabb módszerekkel tárgyalhatók. Ezekre Oskar Lange tanulmánya nem tér ki, ami annál inkább sajnálatos, mert bizonyításra szorul, hogy vajon az itt említett bonyolult összefüggések matematikailag megfogalmazhatók-e.

Mindezek az összefüggések a termék természetes egységeiben nyernek kifejezést. A beruházási együtthatókat, különösen szektorok összevonása esetében, értékegységekben is ismerünk kell. Az átalakítás az árak segítségével — ugyanúgy, mint a technikai együtthatóknál — a p_i/p_j hányados segítségével egyszerűen elvégezhető. Az „értékegységben” kifejezett és b'_{ij} -vel jelölt beruházási együttható — nevezzük beruházási költségegyütthatónak — ezek szerint

$$b'_{ij} = b_{ij} \frac{p_i}{p_j}.$$

Ez utóbbi együttható, a marxi érték-elmélet alapján megfelelő körülmények között úgy értelmezhető, mint a gazdaság valamely szektorának termékében megtestesülő társadalmi

munkának az a mennyisége, melyet egy másik szektorban kell felhalmozni ahhoz, hogy ez utóbbiban a teljes output a társadalmi munka egységét reprezentáló mennyiséggel növekedjék. Ez az értelmezés feltételezi, hogy az árak a termékegység előállításához szükséges társadalmi munka mennyiségét tükrözik, és ez esetben a költség-együtthatók a gazdaság technológiai szerkezetét reprezentálják.

Oskar Lange ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy az itt kifejtett összefüggések teljesen leleplezik a „tőke produktivitásáról” vallott misztikus polgári nézeteket. Az a mód, ahogy a beruházás a termelés növekedését mozgásba hozza, teljesen a gazdaság technológiai szerkezetétől függ. A beruházásból eredő output-növekményt két merőben technikai tényező határozza meg. Egyik a technikai együttható, mely valamely időszakban jelzi az input-output-összefüggéseket. Másik az amortizációs időszak, mely lényegében a különböző termelőeszközök tartósságát fejezi ki. Itt tehát semmilyen más tényezőnek nincs szerepe, s ilyen valójában nem is létezik.

A beruházás hatása a nemzeti jövedelemre és a foglalkoztatottságra

Tanulmányának befejező részében Oskar Lange a beruházás hatását vizsgálja a nemzeti jövedelemre és a foglalkoztatottságra.

A beruházások, a nemzeti jövedelem és a foglalkoztatottság közötti kölcsönös összefüggések matematikai formában történő kifejezése céljából Lange először a társadalmi termék növekedésének rátáját vezeti le.

E helyen mellőzöm a részletes matematikai levezetést, amelynek megértése a matrixalgebra ismeretét igényli, s csupán a matematikai módszerrel kifejtett közgazdasági összefüggések jellemzésére szorítkozom. Az eddig elmondottak után nem fog

nehézséget okozni az alábbi egyenlet, amelyből levezethetők a beruházások

$$\alpha_i \cdot X_i(t) = \sum_j b'_{ij} [X_j(t+1) - X_j(t)].$$

Az egyenlet baloldalán valamely tetszőlegesen kiválasztott i szektor beruházási költségrátájának és társadalmi terméke árösszegének szorzata [$\alpha_i \cdot X_i(t)$], vagyis az i szektorban termelt beruházási eszközök árösszege szerepel a bázisidőszakban. Az i szektorban a bázisidőszakban termelt beruházható eszközök árösszege és a j -vel jelölt többi szektorban¹⁰ beruházási eszközként felhasznált i termékek árösszege között egyensúlynak kell lennie. Az egyenlet jobboldalán tehát i kivételével az összes szektorok *beruházási költség-együtthatók* $\left(b'_{ij} = \frac{\Delta X_i}{X_j(t+1) - X_j(t)} \right)$ és társadalmi termék-növekvények [$X_j(t+1) - X_j(t)$] szorzataiból alkotott összeget kell szerepeltetni.

Mivel az i szektorban a bázisidőszakban termelt beruházási eszközök árösszege adott és a többi szektor beruházási költségegyütthatói is ismeretek, úgy kaphatjuk meg az ismeretlent, vagyis az egyes szektorok társadalmi termékének növekedését a t -ről $t+1$ időszakra, ha az ismeretlent ki-

$$X_j(t+1) - X_j(t) = \sum_i B'_{ji} \cdot \alpha_i(t) X_i(t), \quad (i, j = 1, 2 \dots n).$$

A fenti képlet az egyes szektorokban termelt társadalmi termék árösszegének növekedését még csak az i szektorban termelt beruházási eszközök függvényében adja meg. Nyilvánvaló, hogy a fenti összefüggés nemcsak egy tetszőlegesen kiválasztott i szektor és a többi szektorok között áll fenn, hanem minden egyes szektor és minden más szektor között. Ahhoz, hogy a társadalmi össztermék növekedését ne csak az i szektorban, hanem az összes szektorokban termelt beruházási eszközök függvényében számíthassuk ki, vagyis, hogy a társadalmi össztermék növekedését a termelésbővítést szolgáló termelési

és a társadalmi termék növekedése közötti összefüggések:

fejezzük az egyenletből, tehát a b'_{ij} ($j=1, 2 \dots n$) beruházási költség-együtthatókat „osztóként” átvisszük az egyenlet baloldalára. A b'_{ij} ($j=1, 2 \dots n$) beruházási költség-együtthatók azonban négyzetes matrixot alkotnak, osztás a matrixaritmetikában viszont csak úgy végezhető el, ha a matrix „reciprokával” (ún. inverzével) szorzunk. A b'_{ij} ($j=1, 2, \dots n$) beruházási költség-együtthatók matrixának inverzét Lange professzor (B'_{ji})-vel jelöli, amely közgazdaságilag tulajdonképpen az i termék *egységének* beruházási eszközként való felhasználása esetén a többi szektorban elérhető társadalmi termék-növelés lehetőségét fejezi ki. Az i szektorban a bázisidőszakban termelt beruházási eszközök adott árösszege és a bázisidőszak tényleges (vagy a következő időszakra tervezett) beruházási költségegyütthatói ismeretében tehát az egyes szektorokbeli társadalmi termék árösszegének (t)-ről ($t+1$)-re történő növekedését az alábbi képlet fejezi ki:

eszközök (beruházások) termelésének és felhasználásának teljes egyensúlyi helyzete mellett kapjuk meg, a fenti egyenletet minden szektorra összegezni kell. A társadalmi össztermék bázisidőszakhoz képest elérhető növekményét a bázisidőszakban létrehozott társadalmi össztermékhez viszonyítva, megkapjuk a társadalmi össztermék növekedési *rátáját*, amelyet Lange professzor $R(t)$ -vel jelöl. Ha viszont a beszámolási időszakban létrehozott társadalmi összterméket a bázisidőszak társadalmi össztermékéhez viszonyítjuk, akkor a társadalmi össztermék növekedésének *együtthatóját* kapjuk meg; amelyet Lange professzor $1+R(t)$ -vel jelöl. A társadalmi össztermék növekedési rátája és együtthatója közötti különbség nyilvánvaló, hiszen az előbbinél csak

¹⁰ $j = 1, 2 \dots n$, kivéve az i szektort, vagyis feltéve, hogy $i \neq j$ -vel, tehát i szektor termékéből magában az i szektorban nem használnak fel semmit.

a társadalmi össztermék növekménye, az utóbbinál pedig a beszámolási időszakban létrehozott társadalmi össztermék szerepel a számlálóban.

Az itt nyert elemek segítségével meghatározható egy adott beruházási program hatása a társadalmi termék növekedési ütemére több időszakra is. A nemzeti jövedelem növekedési rátájának meghatározásához először a t -edik időszakban termelt nemzeti jövedelem árösszegét kell megállapítani. Ez nem egyéb, mint az összes szektorok nettó outputjainak összege. Az i -edik szektor nettó outputja

$$x_i(t) = X_i(t) - \sum_j a'_{ij} X_j(t),$$

ahol a'_{ij} a költségegyüttható. Az egyenletet i szerint összegezve az alábbi egyenletet kapjuk:

$$\sum_i x_i(t) = \sum_i X_i(t) - \sum_i \sum_j a'_{ij} X_j(t),$$

mely t időszak nemzeti jövedelmének árösszegét, mint t időszak társadalmi összterméke és összpótlási alapja árösszegeinek különbségét fejezi ki. Az összpótlási alap árösszegét osztva a társadalmi össztermék árösszegével, olyan hányadost kapunk, amely az egységnyi „értékű” termékre valamely t időszakban jutó pótlási hányadot fejezi ki. Ha a pótlási hányadot $\sigma(t)$ -vel jelöljük, akkor t időszak nemzeti jövedelmének árösszegét a könnyebb matematikai kezelhetőség érdekében az alábbi egyenlettel is kifejezhetjük:

$$\sum_i x_i(t) = \sum_i X_i(t) \cdot [1 - \sigma(t)],$$

ahol az $[1 - \sigma(t)]$ az egységnyi „értékű” társadalmi termék és a pótlási hányad különbsége a bázisidőszakban. Ez a különbség pedig nem más — lévén a társadalmi termék és a pótlási alap különbsége a nemzeti jövedelem —, mint a *nemzeti jövedelem* (nettó output) *hányad*. Mindezek ismeretében a *nemzeti jövedelem növekedési együtthatója* $[1 + r(t)]$ az alábbi egyenlet segítségével fejezhető ki:

$$1 + r(t) = [1 + R(t)] \frac{1 - \sigma(t+1)}{1 - \sigma(t)}.$$

Ez a következőképpen értelmezhető: a baloldali kifejezés a nemzeti jövedelem növekedésének együtthatója, a jobboldali zárójelben pedig a társadalmi össztermék növekedésének *együtthatója* található. A tört számlálója, illetve nevezője a társadalmi termék egységnyi „mértékének” azt a hányadát képviseli, melyet a $t+1$, illetve t időszakban nem használnak fel pótlásra, vagyis a nemzeti jövedelem (nettó output) hányadát. A nemzeti jövedelem növekedésének együtthatója tehát egyenlő a társadalmi össztermék növekedése együtthatójának és a nemzetijövedelem (nettó output) hányadok változását jelző törtnek a szorzatával. A *nemzeti jövedelem növekedési együtthatójának ismeretében tehát meghatározható egy későbbi időszak nemzeti jövedelmének összege*.

Levezeti továbbá Oskar Lange a fenti megfontolásokhoz hasonlóan a *foglalkoztatottság növekedésének rátáját* is, amit $\rho(t)$ -vel jelöl. Ez a $\rho(t)$ egyenesen arányos a népgazdaság átlagos beruházási rátájával és egy átlagos költségtényezővel, amely azt jelzi, hogy egy beruházott érték egység növekmény átlagosan milyen mértékben növeli a foglalkoztatottságot; fordítottan arányos viszont a népgazdaság átlagos foglalkoztatottsági együtthatójával. A *foglalkoztatottság növekedési rátájának segítségével valamely későbbi időszak foglalkoztatottsága is meghatározható*. Egzakt összefüggés állapítható meg továbbá a foglalkoztatottság növekedésének rátája és a társadalmi össztermék növekedésének rátája között is.

Ez utóbbi összefüggés segítségével további lényeges következtetések vonhatók le. Ha ugyanis az a cél, hogy egy hosszabb időszak alatt a foglalkoztatottság növekedésének lehető maximumát ériék el, ehhez a beruházási költségeket az egyes szektorok között oly módon kell elosztani, hogy az a nemzeti jövedelem növekedésének legnagyobb rátáját biztosítsa, nem pedig úgy, hogy az elosztás közvetlenül eredményezze a foglalkoztatottság legnagyobb növe-

kedési rátáját. E tétel matematikai bizonyítását Lange oly formában, adja, hogy abból a „hosszabb” időszak kritikus értéke is megállapítható. E kritikus értéken belül a lehető legmagasabb foglalkoztatottságot úgy kapjuk, ha a beruházási költségeket a különböző szektorok oly termékeire fordítjuk, amelyek foglalkoztatottsági költséghányada a legkedvezőbb. A kritikus értéken túl terjedő időszak esetén a legnagyobb foglalkoztatottságot úgy kapjuk, ha minden egységnyi időszakban maximalizáljuk a nemzeti jövedelmet.

★

Tanulmánya végén Oskar Lange — anélkül, hogy ezt részletesebben kifejtené — utal arra a lehetőségre, mely az általa ismertetett elemzési módszer alkalmazása esetén a népgazdasági tervezés számára nyílik. Azt a kérdést veti fel itt, hogy a beruházási költségek milyen elosztási szerkezetét kell megállapítani abban az esetben, ha valamely tervezési időszakban a nemzeti jövedelem vagy a foglalkoztatottság lehető legnagyobb növelése egyéb feltételektől is függ, mint pl. a fogyasztás növekedésének bizonyos előre meghatározott rátájától. Ilyen esetben a megoldás a már felállított összefüggések és a *lineáris programozás* módszerének segítségével megtalálható.

Ugy vélem, hogy O. Lange ezzel az input-output-elemzés egy a mód-

szer fejlődésének jelenlegi stádiumában érthetően csak potenciálisan, a háttérben meghúzódó, talán legnagyobb jelentőségű alkalmazási lehetőségére utal. Kétségtelen, hogy a statisztika, de a tervezés számára is jelentős eredményekkel járhat a népgazdaság egyes szektorai közötti termék- és értékáramlás számszerű felmérése, az áramlás törvényszerűségeinek, arányainak felfedése matematikai eljárás segítségével, még az absztrakciók kényszerű következményeként fellépő pontatlanságok ellenére is. *De mindez csak alap olyan számítások elvégzéséhez, amelyek egzakt módon adhatnak választ arra a kérdésre, hogy a lehetséges számtalan tervvariáns közül melyik az a variáns, amely meghatározott szempont szerint optimális eredményt adhat.* Ha az alapösszefüggések definiáltak — s az input-output-tábláknak ez a célja —, továbbá a feltehetően igen nagytömegű számítások elvégzésére az elektronikus számológépek rendelkezésre állanak, az ilyen számítások elvégezhetők. Oskar Lange fejtegetései ezek szerint úttörő, értékes kezdeményezésnek tekinthetők abban az irányban, amely az input-output-elemzésnek — kimutathatóan a marxi bővített újratermelési sémák vertikális összefüggésének gondolatában gyökerező — módszerét a népgazdasági tervezés szolgálatába igyekszik állítani.

Aczél István

A georgeizmus*

I.

A mai nemzedék alig ismeri Henry George-ot. Még a fiatalabb közgazdászok sem tudnak sokat róla. Pedig Henry George a múlt század utolsó két és századunk első két évtizedének legolvasottabb, legnépszerűbb és sokat vitatott polgári közgazdasági írója volt, művei elterjedtek a világnak majdnem minden nyelvén, több milliós példányban.

Elméletének középpontja a földre kivetendő egyetlen adó, illetve a földjára elvonása az állam javára mint minden szociális baj legfőbb orvossága. Ez az irányzat a maga korában sem volt új. Jogos a kérdés: hogyan lehetséges, hogy tanítása oly nagy hatású volt széles rétegekre, elsősorban a haladó polgárságra, de egy időben a munkásokra is? Sőt ez a befolyás bizonyos fokig napjainkban is érvényesül. Ezt bizonyítja, hogy a legutóbbi dániai parlamenti választásokon a george-ista parlamenti csoport képviselőinek száma hatról nyolcra nőtt, s a kis párt a szociáldemokratákkal és a radikálisokkal együtt bekerült a kormánykoalícióba.

Ezen az aktualitáson túl is érdemes megismerkedni Henry George életével és munkásságával, amely, miként kora, a klasszikus kapitalizmus, a szabad verseny utolsó időszak, telve volt ellentmondásokkal.

Amikor az angol Szociáldemokrata Föderáció vezetője, Hyndman tájékoztatta Marxot George fellépéséről és védelembe vette tévedéseit azzal, hogy „George jobban tanít a hibák ismételtetésével, mint mások az igazság teljes kifejtésével”, Marx élesen szembeszállt ezzel a felfogással. „Hibákat sohasem szabad cáfolatlanul hagyni” — mondta. — „Ügy lehet, hogy tíz emberre, aki tovább megy George-nál, száz olyan ember jut, aki megállapodik George nézeteinél, ez a veszély pedig túlon túl nagy, semhogy megkockáztathatók.” (H. M. Hynd-

man: The record of an adventurous life. London. 1911.)

Ez a cáfolat elmaradt, elsősorban Amerikában, ahol a szocialisták nem szálltak sikra a georgeizmus ellen kellő felkészültséggel és határozottsággal. Így történhetett, hogy a georgeizmus több évtizeden keresztül elevenen ható erő maradt széles rétegekben, amelyek nagyrészt megállapodtak a georgeizmus határain és útmutatás híján nem jutottak túl rajta. Részben ez az oka annak, hogy a „gyógyszer”, amit George hirdetett, egyrészt a haladó polgárságból kikerült rajongók, másrészt számító üzletemberek széles propagandája révén misztikus „varázsszerré” váltott.

Még ma is akadnak hazánkban is a régi értelmiség sorai között, akik georgeistáknak vallják magukat, és elméletének egyedül üdvözítő voltára esküsznek.

Ezért érdemes George életének, munkásságának és azoknak a társadalmi viszonyoknak az ismertetése, amelyekből a georgeizmus kibontakozott.

Henry George élete

George számos életrajza közül fiának 1900-ban megjelent háromkötetes műve az alapvető, de jellemző arra az érdeklődésre, mely még mindig fennáll iránta, hogy 1955-ben újabb részletes életrajzát adták ki. (Ch. A. Barker: Henry George. New York. 1955. 696 o.)

George 1837-ben született Philadelphiában. Szigorú metodista nevelése egész életére kihatott, ez volt ambivalenciájának egyik forrása. Tizenhárom éves korában kifutó lett, majd matrónak szegődött. San Franciscóban elhagyta a hajót, és elment Brit-Columbiába aranyásónak. Csalódottan tért vissza San Franciscóba. Jobb-rosszabb állásokba került, közben képezte magát.

1861-ben kitört az északi és déli államok közt a rabszolgakérdés miatt a polgárháború. Szülei délpártiak, ő

* Az I. részt Szántó Ernő, a II. részt Hoch Róbert írta.

az abolicionistákkal tart. Már ekkor el van telve világmegváltó gondolatokkal. Egyik levele szerint „álmában kincset ásva ki, amellyel mindenkit boldoggá tett”. A háborús spekuláció, a föld- és a teleküzérkedés tombolása és a munkanélküliség láttán elkezdi a földkérdéssel foglalkozni. Megírja első cikkét. Onkéntesként részt vesz a Miksa mexikói császár elleni nemzeti felkelésben Juarez oldalán. Már ebben az időben úgy jellemzik, mint javíthatatlan romantikust, aki azonban mindent csak félig csinál. Népszerűsége nő, a San Francisco Times egyik szerkesztője lesz.

Kalifornia ekkor a klasszikus kapitalizmus „aranykorának” végét jellemző jelenségeket mutatja. A nagy ipari, bányászati és kereskedelmi fellendülést időszakonként súlyos gazdasági válságok váltják fel. Több kritikus a földfoglalásoknak tulajdonította a fejlődés megakadást. A kor egyik parlamenti képviselője a világ legnagyobb csalásának nevezte a kaliforniai földrablásokat. (G. Fox Kelly: Land Frauds in California). A George szerkesztette lap magáévá tette ezeket a nézeteket. A lap 1868-ban megszűnt, amit reakciós oldalról úgy kommentáltak, hogy a hirdett „tévtanoknak” esett áldozatul.

George keletre utazott, megismerte a monopolista vasút-társaság és az ugyancsak magánkézben levő Western Union táviróvállalat visszaéléseit. A tarifákat rabló módon állapították meg és szemérmetlen földspekulációikkal százezreket fosztottak meg kenyerüktől.

1871-ben jelent meg George első kisebb műve: Our Land and Land Policy (A föld és a földbirtokpolitika) címmel. Ebben már benne van jövőző földelméletének csirája. Könyvével inkább csak irodalmi sikert ért el, és azt, hogy vállalkozót talált saját lapja, a san franciscói Evening Post megindítására.

A lap programja adóelméletét és a monopóliumok elleni harcot tartalmazta.

A meeting elnöke már akkor rámutatott arra az ellentmondására, amely egyrészt a földmagántulajdon tagadása és az egyéb magántulajdon érinthetlensége között mutatkozott. A modern kapitalizmus ipari szervezetét olyan jónak tartotta, „amilyen jóra az emberi természet jelenleg csak képes”.

Összeköttetései révén polgári álláshoz jutott. Közben szónoki képességeit próbálgatja, sőt egyetemi előadással is kísérletezik a politikai gazdaságtan köréből, „amely — szerinte — Ricardo óta lényegében nem fejlődött”.

Ezekben az években írja meg főművét, Haladás és szegénység (Progress and Poverty) címmel. A könyvet a kiadók „túl agresszív”-nek tartották, ezért utószót írt hozzá a lélek halhatatlanságáról, végül is a könyv George barátai támogatásával 1879-ben 500 példányban megjelent. Az első visszhang az Egyesült Államokban nem volt éppen biztató. A politikai pártokat nem érdekelte. A legnagyobb érdeklődést Írországban keltette, ahol az angol landlordok a kizsákmányolás legnagyobb fokát üzték a kisbérlőkkel szemben. Bár elmélete távol állt az ír viszonyokra alkalmazhatóságtól, ahol akkor a „home rule” mozgalom, tehát a kisparaszti saját föld követelése volt előtérben, a képzeletet felgyújtó műpropagandafegyverként jól felhasználható volt.

Egy ír lap tudósítóként meghívja a szigetekre. Írországi körútja során kétszer is letartóztatják, amit a hírverés George népszerűsítése érdekében alaposan kihasználta. Az angol földállamosító irányzat úttörője, Wallace hívta fel Darwin figyelmét is George könyvére, főképp a könyv antimalthusianista felfogására. Egy más után jelennek meg a Haladás és szegénység újabb, olcsó kiadásai.

1882-ben George megismerkedik Londonban Hyndmannel, aki szeretné a marxizmus számára megnyerni őt. Kereste a Marxszal való találkozást. Marx külföldön tartózkodott és a következő évben bekövetkezett halála miatt a találkozó nem is jött létre.

Hyndman nem volt következetes marxista. Az I. Internacionálé megszűnte után azonban Angliában nem volt más szervezett mozgalom, mint a Hyndman vezette Szociáldemokrata Föderáció. George sikerének is egyik tényezője volt, hogy hatékony marxista politikai tevékenység hiányában sok munkás is hallgatta előadásait és hatása alá került. Könyvének olcsó kiadása most már százezres példányszámban forgott közkezen. Angliában is megalakult a Land Reform League, de George látta, hogy itt, ahol a föld és a tőke tulajdonviszonyai már régebről erősen összefonódtak, más módszert kell alkalmaznia, mint Kaliforniában. Első előadásán 4000 főnyi hallgatóság előtt erkölcsi és rabszolgaságellenes érzelmi motívumokkal akarta a különböző földreformista irányzatokat közös nevezőre hozni.

Az Egyesült Államokban is valóságos divat lett a georgeizmusból. Az idegen nyelvű fordítások is szaporodtak. Egyik folyóiratban megjelent cikkeinek gyűjteményét Social Problems cím alatt könyvalakban is kiadták. Ebben — egyetlen alkalommal — az ipari monopóliumok ellen is síkra száll (igaz, hogy elsősorban a közüzemek kisajátítása céljából). Itt használja először a „single tax upon land value”, „a földértékre kivetett egyetlen adó” jelszavát mint agitációs eszközt.

1886. november 1-én polgármestert választott New York városa. A Munkásszövetség, amely a New York-i szakszervezetek afféle gazdasági parlamentjének volt tekinthető, felajánlotta a jelöltséget Henry George-nak.

Az időben mindenféle áramlatok keveredtek az amerikai munkásmozgalomban. Az időszakos válságok kielezték az osztályellentéteket. Az 1873-ban kitört válság alatt már nyílt harcra került sor, sztrájkok, bojkottok, kizárások, véres összetűzések napirenden voltak. 1877-ben a munkanélküliek száma 3 millióra nőtt. Az évtized vége felé új prosperitás kezdődött, de 1884-ben ismét válság tört ki, amely éppen 1886-ban, az említett polgármester-választás évé-

ben tetőfokát érte el. Milyen szervezetek vezették ebben az időben a munkásság harcát?

Számszerűleg legnagyobb volt a Knights of Labor (a Munka Lovagjai) — 700 000 taggal —, amely az amerikai vallásos hagyományokban gyökerező misztikummal áthatott formák között működött. A szocialisták szerették lekicsinyelni ezt a szervezetet, de már Engels is óva intett ettől. Tény, hogy ez a szervezet éppen ez időben, ereje és befolyása tetőpontján, rátért a harcra, elsősorban a 8 órás munkanapért.

Az Amerikai Munkásszövetség (Federation of Labor) Samuel Gompers vezetésével, 350 000 tagot számlált, s ekkor kezdett a szakszervezetek vezető erejévé válni. Reális gazdasági harcot vívott a bérek és a munkaviszonyok megjavításáért, de George jelöltségét politikai síkon is erélyesen támogatta.

A Szocialista Munkáspárt volt az egyetlen, mely kifejezetten az osztályharc alapján állt, s a politikai küzdelmet hirdette elsődlegesnek. Javárészt német emigránsokból tevődött össze, tagjainak száma mindössze 2 000—2 500 volt, s ezek is főképp lassalleánusok voltak, az eisenachiak kisebbséget alkottak. Az I. Internacionálénak 1876-ban a philadelphiai kongresszuson kimondott feloszlása után a marxista „internacionalisták” jórészt a párton kívül maradtak. A szocialisták gyér sorait még az anarchisták is tépázták.

A Munkásszövetség kiadta a jelszót: „minden szervezetet egyesíteni egységes szilárd közösségbe egymás megsegítése céljából abban a politikai és gazdasági küzdelemben, melyet a szabadságjogok elleni támadás kivédésére vívnak hazánk és a világ minden népének bér munkásai.”

A mozgalomhoz csatlakozott az említett három munkásszervezeten kívül az úgynevezett Greenback-párt*

* A Greenback párt 1873-ban alakult annak megakadályozására, hogy a bankjegykibocsátó monopolbankok fedezetlen bankjegyekkel fizessék vissza a polgárháború államadóságait. Eleinte főképp farmerekből és kispolgárokból állt, később munkások is csatlakoztak hozzájuk. Jellemző az amerikai viszonyokra, hogy egy ilyen jellegű pártnak 1886-ban még 300 000 tagja volt.

és a polgári radikális Antimonopolista Párt, sőt az ír katolikus papok egy csoportja is McGlynn vezetésével. Az új szervezet Egyesült Munkáspárt (United Labor Party) néven alakult meg, és akcióprogramjában szabad földet, 8 órás munkaidőt, a gyermekmunka eltörlését követelte.

George jó ideig habozott, hogy elfogadja-e a polgármesteri jelöltséget olyanok kezéből, akik között — saját szavai szerint — voltak „közismert, százszázalékos kommunisták, akik összekovácsolódtak mindama európai destruktívekkel, akik New Yorkba jöttek, mert otthon lábuk alatt forróvá vált a talaj”. Feltételekhez kötötte a jelöltség elfogadását, elsősorban a „single tax” reform primátusságához. De az akkori tömeghangulat hatására követeléseit teljesítették. Engels is megállapítja, hogy a Központi Munkásszövetség ideiglenes választási platformja „nagy mértékben George elveit tükrözte”.

A demokraták Hewittet, régi kongresszusi tagot és üzletembert, a republikánusok az akkor 28 éves Theodore Rooseveltet jelölték. Történetesen a nagy választási kampány előestéjén New Yorkban tartózkodott Marx leánya, Eleonore és férje, Edward Aveling, akik az adott helyzetben szintén támogatták George-ot. Adáz választási küzdelem folyt. A munkások tízezres tömegei vettek részt a tömegfelvonulásokon és gyűléseken. A Tammany Hall, a demokrata párt korrump választási gépezete a csalás, a vesztegetés, a presszió válogatás nélküli fegyvereit vetette be, de a tömegek kitartottak.

Az 1886. november 1-i választás eredményeként Hewitt 90 662, George 68 110, Roosevelt 60 435 szavazatot kapott. Bizonyos, hogy tiszta választás esetén H. George győzött volna. „Korszakalkotó nap volt” — írja az eseményről Engels Sorgéhoz. (Marx—Engels: Válogatott levelei. 462. o.) De az erkölcsi siker politikai kihasználása elmaradt. Amit Engels úgy értékelt, hogy „mindez azonban csak kezdet... a mozgalomnak a legnehezebb és legfontosabb lépése még hátra van...” — nem válhatott va-

lóra. Hiányoztak a „tisztánlátó harcosok”.

A választások után megindult az Egyesült Munkáspártban a bomlási folyamat. Először a Munka Lovagjai vezetője, Powderly, röviddel utána Samuel Gompers, a trade-unionok részéről jelentette ki, hogy többé nem vesznek részt politikai akcióban. Végül az egyház is offenzívára indult; Rómában indexre tétette a Haladás és szegénység-et. George visszatért az újságíráshoz és kifejezetten jobbra tolódott. Nem vált valóra Engels reménye, hogy George-nak a Haladás és szegénység „nem a végső szava”. George elvesztette a munkástömegeket, és a munkástömegek elvesztették őt. George számára nem maradt más bázis, mint a középosztály, annak is inkább a felsőbb rétege, amely igyekezett őt kisajátítani, hogy többé ne kerüljön a munkások karjaiba.

1891. május 15-én jelent meg XIII. Leo pápa hirhedt enciklikája, melyet Rerum Novarum néven ismernek. George az abban foglalt és a földkérdés radikális megoldását kárhóztató kitételeket saját személye ellen irányuló támadásnak tekintette. Öt hónap alatt megírta vitairatát The Condition of Labor címen (Magyarul megjelent „Munka, hit, föld” címen 1920-ban Gábor Jenő fordításában). Ebben azt bizonygatja, hogy a „földértékadó” nem mond ellent a vallásos gondolkodásnak, és ráolvasta a pápára, hogy amikor a munkásokat keresztényszocialista irányú szervezkedésre buzdítja, ezzel elismeri az osztályharcot. Ez volt George utolsó nagy irodalmi sikere.

1897-ben, bár már néhány éve betegeskedett, még egyszer belevetette magát a politikai küzdelembe. Újból jelöltette magát a New York-i polgármesterségre. Öt nappal a választás előtt agyvérzés érte. Utolsó útjára tízezrek kísérték el. Egykorú feljegyzések szerint Lincoln halála óta nem nyilvánult meg ekkora részvét közéleti férfi halála alkalmából. J. A. Hobson 1897-ben George halála évében megjelent, de még halála előtt írott életrajzában ekként summázta George életművét: „A földjáradék

elvont fogalmát a közönséges emberekbe átültette és szociális mozgalmat csinált belőle. Bizonyos mértékig a szocializmus előhírnöke, de mindenestre 15 éven keresztül az angol radikális polgárság formálóját és nevelőjét volt. Ha nem is vitatható ennek az értékelésnek jóhiszeműsége, elfogulatlanának nem tekinthető. Hobson túlságosan közel állt George-hoz és polgári beállítottságához.

„Haladás és szegénység”

Különös válfaja a közgazdasági irodalomnak a Haladás és szegénység. Inkább briliáns zsurnalisztika, mint tudományos munka, amelynek igényével fellép. Az invokációszerű bevezetés felteszi a kérdést, hogy a termelőerők rendkívüli növekedése ellenére miért „szélesedik az örvény gazdag és szegény között”. Amíg ezt a „rejtélyt” meg nem oldjuk, a haladás nem valóságos; megállapítja: „a legkiáltóbb társadalmi egyenlőtlenség alapjára oly politikai intézményeket építeni, amelyek értelmében elméletileg minden ember egyenlő, annyi, mint egy piramist feje tetejére állítani.” De a képzeletet megragadó reformista bevezetés után rögtön kiütközik az óvatos opportunistá polgár, a tőkés rend apologétája: „vészterhes” eszmékről beszél, melyek azt hirdetik, hogy „szükségképpen összeütközés van tőke és munka közt”; ez ellen akarja felvenni a küzdelmet „a közgazdaság területén”.

Ahhoz, hogy megoldást találhasson a gazdagság és nyomor állandó ellentmondására, végeznie kell Malthus népesedési elméletével és a csökkenő földhozadék törvényével. Cáfolja, hogy a népesség gyorsabban szaporodik, mint az élelmiszerek tömege, és rámutat arra, hogy gyenge földön is húsz ember közös munkája több mint hússzorosa képes termelni annak, mint amit egyetlen ember akár a legtermékenyebb földön is produkál.

A termelés területén azonban nem időzik tovább, hanem rátér a jövedelem-megoszlás tárgyalására. Szerinte

minden társadalomban két részre osztja a termelt értékeket az, amit „földjáraadéki vonal”-nak nevez és amit a „termelési határ” (margin of production) szab meg. A hozadéknak a vonalon aluli részéből fizetendő a munkabér és kamat, mindaz, ami fölötte van, földjáraadék.

Nagy buzgalommal igyekszik igazolni a kamatnak mint a tőke hozamának önálló létét. Felfogása szerint a kamat a „tőke növekedőképességéből eredő jövedelem, melyet a természet vitális ereje kölcsönöz a tőkének”. Ezért a kamat nem önkényes, hanem „természetes dolog, nem egy különleges társadalmi intézmény eredménye, hanem egyetemes törvény, mely a társadalom alapja(?). Ennélfogva tehát igazságos”.* A munkabérről az az elmélete, hogy az az elv, mely szerint az emberek igyekeznek szükségleteiket a legkisebb fáradtsággal kielégíteni „létrehozza és fenntartja a kamat és a munkabér közti egyensúlyt, amelyben mindkettő egyenlő jutalmat kap egyenlő tevékenységéért”. A földjáraadék — állítja George — a termelékenység növekedésével teremtett egész többletet elnyeli, és ezzel útját állja a munkabér és a kamat növekedésének. Ebből vezeti le, hogy nem a munka és a tőke, hanem egyfelől a munka és a tőke, másfelől a földtulajdon között van érdekellentét.

Mivel nemcsak a népesség szaporodása, hanem az egész anyagi haladás fokozza a föld és a föld termékei iránti keresletet, a földdel nagyarányú üzérkedés folyik, különösen a városokban. A gazdasági válságokat szintén a föld monopóliumával való spekulatív visszaéléseknek tulajdonítja, tudniillik annak, hogy ez olyan alacsonyra szorítja le a munkabért, hogy a termelés megakad és a gazdasági élet válságba kerül.

Mindezek alapján arra a következtetésre jut, hogy valamely nép társadalmi, politikai és erkölcsi állapotát döntően a földtulajdon határozza

* A magyar fordításban „igazságos” helyett „egységes” áll. Sajtóhiba következtében-e, vagy mert a fordító megriadt a kamat örök igazságosságára hirtetésének hatásától — nem állapítható meg.

meg. A könyv első részének crescendoja egy régi bramin mondásban csendül ki: „Bárkié is legyen valaha a föld, azé gyümölcse is: fehér napernyők és gögtől ittas elefántok egyaránt a földadomány virágai.”

A második rész a „gyógyszert” foglalja magában. Sorra veszi a polgári reformjavaslatokat, a kormányzati költségek leszállítását, a jobb nevelést, a nagyobb szorgalmat, kimutatva elégtelenségüket, s hogy mindezek csak a földjára emelnék. A munkások szakmai szervezkedését és sztrájkjait sikertelenségre ítéli a földtulajdonosok nagyobb kitartóképessége és hatalma. Az összes munkások megszervezését, miként „ezt az Internacionálék tervezték”, keresztülvihetetlennek tartja. Amit pedig ő a szocializmus eszméjeként ismer, azt „nagynak, nemesnek és megvalósíthatónak” tartja, de „ilyen társadalmi helyzet nem gyártható, annak nőnie kell”. Az orosz nihilistákkal tart, akiknek jelszava: szabadságot és földet. Végül, szerinte a kisbirtokosok mesterséges kitenyésztése sem oldja meg a kérdést, mert a tendencia az Egyesült Államokban is a koncentráció. Az egyetlen orvosság: a földet köztulajdonba kell venni.

Ezután sorra vizsgálja az érveket, amelyek ez ellen a követelés ellen felsorakoztathatók, elsősorban a földtulajdon „igazságosságát”. A földhöz való jogcím — szerinte — ma csupán az erőszakon nyugszik, tehát erőszakkal meg is semmisíthető. Ez nem lenne igazságtalanság, miként a rabszolgaság megdöntése sem volt az. A föld magántulajdona a tömegek részére a szabadság formájába burkolt tényleges rabszolgaság. A rabszolgaságot törvényhozási úton eltörlő polgárháború után a déli ültetvényesek úgy találták, hogy végeredményben nem szenvedtek károsodást. A föld eredetileg közös volt; a magántulajdont bitorlás, erőszak és csalás teremtette meg. Ugyanezért nem lehet a földtulajdonosnak igénye kártalanításra. Szembeszáll mesterével, John S. Millel, aki csak a jövőbeli megszolgáltatlan értéknövekedést (unearned increment) akarja elvenni.

Viszont George elegendőnek tartja, ha a nép csak a föld tulajdonjogát veszi vissza. Hadd tartsák meg a földesurak befektetéseiket és ingóságait.

Az Egyesült Államokban is voltak olyan kezdeti tendenciák, melyek a közös földtulajdont érvényben hagyták (a kaliforniai aranyosok közössége, az első hat északkeleti állam: New England telepeseinek közös gazdálkodása), de a szabad föld bősége hamarosan a földmagántulajdont tette uralkodóvá, nem is szólva a városi nagyértékű telkek lefoglalásáról, amelyek pedig az ősi spanyol mexicói „pueblo” rendszer alapján a jövő fejlődést szolgáló köztulajdonban kellett volna maradjanak. (George megfigyeléseinek hátterét főképpen kaliforniai viszonyok alkották.) A föld- és a telektulajdon értéke a népességgel és az anyagi fejlődéssel együtt nőtt, de az eredmény csak az, hogy „a gazdagok még gazdagabbakká, a szegények még függőbbekké váltak”.

A föld magántulajdona útját állja a föld jobb hasznosításának — állítja George —, de nem javasolja a földtulajdonnak sem megvásárlását, sem elkobzását, elég a földjára adózás útján. Ez hatásában annyit jelentene, mint a földet árverésen annak juttatni, aki a legtöbb földbért fizeti. Egyben minden más adó eltörlendő. Ugyanazt javasolja tehát, mint a XVIII. század végén a fiziokraták, akiket saját bevallása szerint csak hiányos fordításból ismert.*

Az utolsó fejezetek a föld magántulajdonának béklyóitól felszabadult társadalom utópisztikus képét vetítik elénk. A föld ára esnék, a befektetések nőnének, mert a föld használója nem fizetne több adót, mintha használatlanul hagyná a földet. A munkabér emelkednék, a munkáltatók versenyeznének a munkásokért, és nem fordítva. A földjára adót az állam közcélokra, kulturális és szociális szükségletekre fordítaná. De azért például Westminster hercege,

* Anélkül, hogy bármit is tudnék Quesnayról és tanairól, az övéhez hasonló gyakorlati konklúzióra jutottam — írja. (Haladás és szegénység. 420. o.)

London nagy részének tulajdonosa, megtarthatná házait és ezek jövedelmét, a New York-i Astorok is „igen gazdagok” maradnának. A kormányzás egyszerűbbé válna, sőt az „írnyitó és elnyomó” kormányzat hamarosan megszüntethető lenne, helyette egyéb funkciókat látna el. Mivel megszűnik a szegénység, nem lesz többé bűnöző, az önzés nemesebb ösztönöknek adja át a helyét. A munka sem lesz gyűlölt, hanem életszükséglet.

Az emberi haladás egyetemes törvényét az egyenlőség alapján való társulásban látja. Tagadja az átöröklés döntő jelentőségét és a társadalmi viszonyok hatására szerzett tulajdonságokat tekinti elsődlegeseknek. A kereskedelmet és a vallást a társulás előmozdítójának, a háborút a társulás tagadásának tartja. Az egyenlőtlenségi törekvések fő forrása a földmonopólium, tehát meg kell szüntetni azt, hogy az erkölcsi igazság megvalósuljon, különben a civilizáció elpusztul.

George ultraliberális felfogása élesen kiütözik javaslatában: a föld hozamát, a földjáraadékat ki kell sajátítani, a tőke hozamát, a tőkekamatot és a vállalkozói nyereséget ellenben nemcsak érintetlenül kell hagyni, hanem a „földértékadó” révén *minden adótól mentesíteni* kell. Így módon a modern állam összes pénzügyi szükségletét beszorítaná a „single tax” prokrusztesz-ágyába, tekintet nélkül arra, hogy ez nyilvánvalóan csak korlátozottan fedezhetné az állami szükségleteket.

George jelentékenyebb hívei

Amikor a Párizsi Kommün leverése után a nemzetközi munkásmozgalom mélypontra jutott, és a szocialista gondolatot a reakció nem engedte levegőhöz jutni, minden erőteljesebb haladó gondolat világszerte nagy visszhangra talált. Különösen az irodalom progresszív erőire hatott a georgeizmus, nem utolsósorban a Haladás és szegénység irodalmi értékénél fogva. Így váltak Georg Brandes, G. B. Shaw és Lev Tolsztoj George híveivé. Tolsztojt érthetően

megfogta George könyvének idealista hangvétele.

Magyarországon Braun Róbert, a Fővárosi Könyvtár akkori igazgatója volt a georgeizmus első népszerűsítője. George magyar nyelven megjelent négy munkája közül hármat ő fordított le; a Haladás és szegénységet (1908), a Vámvédelem vagy szabadkereskedelem címűt (1909) és a Társadalmi kérdések-et (1922), amely erősen cenzúrázva, fehér foltokkal került ki a nyomdából.

Azok közül, akik Henry George elveit magukévá tették, kiemelkedő jelentőségű Szun Jat-szen, aki Amerikából hozta magával a georgeizmus eszméit. Szun Jat-szen emlékirataiban (Egy forradalmár feljegyzései. Kiadta K. A. Wittfogel. 1927. Wien.) többször beszél saját georgeizmusáról. 1921-ben Kantonban a Kuomintang Központi Bizottságában a Kínai köztársaság 10 éves évfordulóján tartott beszédében azt javasolja, hogy minden földtulajdonos maga állapítsa meg a földje értékét, és ennek 1 százalékát fizesse be az államnak adó fejében, az állam pedig ilyen áron bármikor megvásárolhassa a földet. Szun Jat-szen e módszer hatását „csodálatos”-nak tartotta. 1924-ben a Kuomintang átszervezési konferenciáján a három „alapelv” közül a harmadikról: a népjólétről (szocializmus) már módosítva nyilatkozik. A földjüktől megfosztott parasztokról beszél, akiken „parasztbankokkal” akar segíteni. Tehát a parasztot akarta a földadó segítségével földhöz juttatni, nem pedig — miként George — a földjáraadékat fiskális célra a többi adó pótlására felhasználni.

Szun Jat-szen georgeizmusát Lenin (Demokrácia és narodnyikság Kínában. 1912. Művei. 18. köt. 154. o.) klasszikus tanulmányban elemzi, mesteri módon elhatárolva Szun Jat-szen haladó szubjektív szocializmusát a kései földállamosítók reakciós elméleteitől. Kínában abban az időben objektíve a feudalizmus volt még napirenden, ezért akarta Szun Jat-szen „csupán csak az ingatlantulajdon összes jogi alapjainak megváltoztatását”. De Szun Jat-szen maga állí-

totta, hogy Kína óriási ipari fejlődés küszöbén áll. Éppen ezért téves, bár nem reakciós Szun Jat-szen agrárprogramja. „A kínai társadalmi viszonyok dialektikája — mondja Lenin — éppen abban rejlik, hogy a kapitalizmus „elhárításáról” szóló emelet alapján tisztán kapitalista, *maximálisan kapitalista* agrárprogramot hirdetnek.” Kína a feudalizmust akarta a föld államosításával lerombolni. Más kérdés, hogy az akkori párt- és erőviszonyok között sikerülhetett-e ez. Lenin az adott történelmi helyzet ismeretében előre látta a fejlődés útját. „A kínai politika minden bizonnyal ki fog alakítani valamilyen szociáldemokrata munkáspártot, amely Szun Jat-szen reakciós és kispolgári utópiáit megbírálva kifejleszti politikai és agrárprogramjának forradalmi demokratikus magját” — írja 1912-ben. És 1919-ben megalakultak Kínában az első kommunista körök, 1921-ben pedig megtartotta első kongresszusát a Kínai Kommunista Párt.

A tőkésállamok egyike sem valósította meg a földjáradékadót a George által elképzelt tiszta formájában. A „san-franciscói próféta” saját hazájában volt a legkevésbé próféta. Az uralkodó protekcionista irányzat mellett szóba sem jöhetett a „földértékadó”. A vezető politikusok közül La Follette, Theodore Rooseveltt és főképp Wilson gondolatvilágába hatoltak be bizonyos mértékig a georgeista elképzelések. Bár Wilson rokonszenvezett a georgeizmussal mint politikai és erkölcsi eszmeáramlattal, személyes tragédiája minden további fejleményt megakasztott. A georgeizmusnak mint a minden más adót helyettesítő „földértékadó” mozgalomnak hatása az USA-ban megszűnt.

Angliában Wallace fellépése óta, aki még 1881-ben, függetlenül Henry Georgetól, megalakította a Föld Államosítási Bizottságot, mindmáig nagy irodalma van a föld nacionalizálásának. (L. The Farm Economist. 1957. III.) Campbell-Bannermann, Asquith és Lloyd George* rokonszenveztek a

mozgalommal. Utóbbinak 1910. évi budget-javaslatára 20 százalékos adóval terheli az 1909 óta elért értékemelkedést, de csak eladás, bérlet vagy halál esetére. A nacionalizálás csirái fellelhetők a földbirtokok bizonyos esetekben alkalmazható kisajátításában, a kisbirtokok és kisbérletek létesítésében. Ezekkel a rendszabályokkal, amelyeket a második világháború után hoztak, továbbá a vasutak és a bányák államosításával jelentős földterületek kerültek az állam kezelésébe. Angliában egyébként a földbirtokos teljes kártalanításban részesül. Skóciában, ahol a nagybirtokosok földjeik megadóztatását mindaddig megakadályozták, 1906-ban hoztak földérték-megállapítási törvényt. Írország, amely a legszélesebb propaganda háttérrel nyújtotta George eszméi elterjedésének, a legkevésbé volt alkalmas a földjáradékadó bevezetésére. Itt a home rule mozgalom fokozatosan elérte, hogy a bérelt földeket részben a bérlők, részben az új ír köztársaság az angol landlordoktól megváltsa.

Európában csak Dánia hozott bizonyos adózási intézkedéseket a georgeizmus szellemében. Az első világháború után szociáldemokrata kormányok kerültek hatalomra, amelyek az addig az adózás alól majdnem teljesen mentes földtulajdont többé-kevésbé progresszív adózás alá vonták. 1922-ben az adózásból kihasították a földértékre kivetett adót, melyet az állam szedett be. 1926-ban pedig a föld értékemelkedését vonták adó alá. Ma minden negyedik dán birtoktest állami tulajdon. A jelenlegi szociáldemokrata Hansen kormány, amelynek a dán georgeisták pártja, a Retsforbund (az Igazság Uniója) is tagja, parlamenti bemutatkozásakor a georgeista programból mindössze a spekulációs telek- és földérték növekedésből eredő nyereség megadóztatását és a jelzálogterhek konvertálását „földértékadó” helyezte kilátásba.

A georgeizmusnak a városi ingatlanokra alkalmazott módozata a *telekértékadó*. Ez a városi ingatlanok forgalmi értékére évente kivetett

* Századunk első két évtizedének egymást követő liberálistársa angol minisztereinek.

adó, amely egyforma mértékben terheli a beépített és üres telkeket. Célja a nagyvárosok terjeszkedése, fejlődése folytán előálló értékemelkedés (betterment) lefölözése és ösztönzés a telkek jobb hasznosítására, beépítésére.

Európában hazánk volt az első ország, amely a „telekértékadót” — függetlenül a földértékadó és a „megszolgáltatlan értékemelkedés” bevezetésétől — megvalósította. 1917-ben Pikler J. Gyula, a fővárosi statisztikai hivatal akkori aligazgatója kezdeményezésére szavazta meg a közgyűlés a telekértékadóról szóló szabályrendeletet. 1920-ban sok támadás érte a „telekértékadót” a főváros közgyűlésén, természetesen főképp jobboldalról. De kifogások hangzottak el baloldali részről is, hogy ez az adózás nem progresszív. A „telekértékadót” végül is 1921-ben megszüntették; a kivetés ellen beérkezett 3000 felszólamlás még évekig foglalkoztatta az adóhatóságokat.

A szociáldemokrata mozgalomban az agrárprogramok irányadó szempontja a kisbirtokok létesítése lett és a gyakorlati agrárprogramok ennek a jegyében jöttek létre. A földreformjavaslatok általában a földbirtokosok kártalanításának valamilyen módozatával voltak egybekötve. Éppen ezért georgeista hatással a szociáldemokrata pártok agrár jellegű célkitűzéseiben csak ritkán találkozunk, mint például a német párt 1927. évi kieli határozatában, amelyben az a követelés kapott helyet, hogy a földadó a föld pusztá (javítás és épületek nélküli) „értékéhez” igazodjék. A magyarországi Szociáldemokrata Párt 1929-ben, a XXVI. pártgyűlésen bizottságot küldött ki az agrárprogram megszerkesztésére. Az elvi megállapítások között szerepelt, hogy a nagybirtok máris ellentétbe jutott a megváltozott termelési és értékesítési viszonyokkal, amelyek túlszárnyalták és gazdasági hatalmát megingatták olyannyira, hogy a földjáradékot a kereskedelmi és a banktőkével meg kell osztania. Bizonyos georgeista hatás nyilvánul meg abban a gyakorlati

követelésben, hogy „a falusi és a városi lakosság érdekében a földjáradékot a társadalom számára visszaszeresse”. Egyébként csak az 500 holdnál nagyobb birtokokat kívánta megszüntetni és ezeket is kártérítés ellenében.

Sokkal radikálisabb volt az első Magyar Szocialista Munkás Párt 1925. évi ideiglenes agrárprogramja, mely minden 100 holdnál nagyobb birtokot kártalanítás nélkül kívánt kisajátítani. A kártalanítás terhei sújtsák a vagyonos osztályokat, ezt a kérdést az uralkodó és birtokos osztályoknak egymás kártalanításával kell elintézniük. (Vö.: Monus Illés: Az agrárkérdés. Budapest. 1929.)

Említésre méltó, hogy az 1918. októberi forradalom utáni földbirtokreform-tárgyalások során a magyarországi georgeisták éles harcot vívtak mindenfajta földosztás ellen. A polgári radikális párt a „földértékadóra” mint egyetlen adónemre irányította a fő figyelmet. Felvetették a „járadékbirtok” gondolatát, amely a georgeista járadékadó egyik változata. Eszerint a föld a tulajdonos nevében marad bizonyos évi járadékadó telekkönyvileg biztosított kötelezettsége ellenében. Földosztást csak a Szociáldemokrata Párt és a kisgazdák kívántak, de a nagybirtokosok és a georgeisták között őrlődve komoly eredményt nem értek el. Dániel Arnold baloldali közgazdasági író az 1918. december 28-án lezajlott földbirtokpolitikai vitában megállapította, hogy a nagybirtokosok nem ok nélkül támogatták a georgeistákat. Nyilván úgy gondolkodtak, hogy a fő cél egyelőre a birtoktestek együtt-tartása, egy közeli ellenforradalom azután majd végez a földosztókkal. A georgeista „agrárszocializmus” még egyszer felvillant hazánk egyik legsötétebb történelmi korszakában. A nyilaskeresztes párt agrárprogramjában is szerepelt a „föld- és telekértékadó” mint amely egyaránt szolgálja „úr és paraszt” érdekét. (Idézi Dénes István: Gyors földreform nélkül nincs magyar feltámadás. Budapest. 1941.)

George burzsoá bírálói

II.

Sok támadás érte George-ot a burzsoázia oldaláról. Az első támadást a New York Times intézte a Haladás és szegénység megjelenése után az első fejezetek „eretneksége”, továbbá Malthus-ellenes fejtegetései miatt. Angliában — ahol a kiéleződött ír helyzetben George-ot nagy népszerűség vette körül — először a Times támadta azzal, hogy „aki a föld nacionalizálását kívánja, legközelebb minden magántulajdon kisajátítását fogja követelni”. Az egész polgári sajtó meghúzta a vészharangot, „Anglia biztonságát” féltették attól, hogy George „az angol intézményeket pelengérré állítja”, hogy „minden utcában George-ot vásárolja a félművelt tömeg, ami a legveszélyesebb.” (Quarterly Review.) Az Edinburgh Review szerint a földállamosítók olyan mélyre süllyedtek, mint „a német szocialisták, az orosz nihilisták és a párizsi kommünárdok”. Alfred Marshall, az oxfordi egyetem későbbi ismert közgazdásza „tudománytalannak” nyilvánította George-ot, akiről csak annyi dicsérőt mond, hogy „természeténél fogva inkább költő, mint tudományos gondolkodó”. H. Fewcett, a vak cambridge-i közgazdász hevesen támadta, amiért kártalanítás nélkül akarta a földet államosítani. Különösen éles volt az az összeütközés, amelybe az argylli herceggel, Anglia egyik legnagyobb földbirtokosával került. A herceg gúnyosan aposztrofálta a „san-franciscói prófétát”, ráolvasta, hogy bár Malthus-ellenes, mégis számos érve a malthusi népesedési elvre épült, hogy elismeri a demokrata kormányzat korrupsztását, mégis rá akarja bízni az elkönfiskált földek irányítását; végül is rányomta a kommunista bélyeget. Az angol támadások hatására Amerikában is erősödtek a hangok polgári oldalról a georgeizmus ellen. A támadók között volt Thomas Huxley is. A kapitalisták felvonultatták ellene egész arzenáljukat, az egyházat is mint a „természetjog” által igazolt „szent és sérthetetlen magántulajdon” védelmezőjét.

A georgeizmus marxista bírálata

A georgeizmus egyértelműen és következetesen burzsoá álláspont, mégis sokan szocializmusnak tartották és tartják ma is. Mi az oka ennek?

Először az, hogy George a föld magántulajdonának megszüntetését követeli. Sokan azt hiszik, hogy minden fellépés a magántulajdon ellen — tehát a földmagántulajdon elleni fellépés is — szocializmus.

Másodszor, George élénk színekkel ecseteli a kapitalizmus visszasságait. (A kapitalizmus jelenségeit bíráló megállapításai igen jól felhasználhatók a kapitalizmus-ellenes propagandában!) De a kapitalizmust bíráló megállapításai szándéka szerint nem a tőkés termelési mód ellen irányulnak, mert azt hiszi, hogy a támadott jelenségeknek a földmagántulajdon az oka. Hite szerint kritikája kizárólag a földmagántulajdon ellen irányul.

George mindig a tőkésosztály oldalán áll, bármely társadalmi osztállyal szembeni ellentétéről legyen szó. De a georgeizmus sajátossága, hogy a *tőkés és a földesurak* ellentétét fejezi ki elméletileg.

Ismeretes, hogy a tőkés termelési módnak sem általában, sem a mezőgazdaságban nem feltétele a föld magántulajdona; hogy elméletileg elképzelhető a tőkés mezőgazdaság földmagántulajdon nélkül is; mint ahogyan történelmileg obszcina földektől kezdve állami földekig mindenféle földtulajdon közepette kialakult és kifejlődött a kapitalizmus, s benne a mezőgazdasági kapitalizmus. Sőt: a földmagántulajdon éppen akadályozza a mezőgazdaság tőkés fejlődését, mert a földbirtokos osztály földiáradék formájában lefölözi az érték-többlet jelentős részét, mert a föld áráként jelentős tőkéket von el, mert maga a bérleti rendszer eleve akadály a tőkék szabad beáramlásának és a mezőgazdasági befektetéseknek, mert a földtulajdon-monopólium miatt drágák az élelmiszerek, következképpen a munkaerő ára.

George megmondja, hogy éppen ezek végett követeli a földjáradék lecsapolását, ezt várja a földmagántulajdon megszüntetésétől. „Egyetlen adót” javasol, vagyis azt, hogy a földjáradék-adó bevezetésével *egyidejűen* el kell törölni minden más adót. Sem munkaterméket, sem tőkebefektetést nem szabad adóztatni! „Ily módon a földjáradék-adó (amely a befektetést nem terheli) sem a szorgalom jutalmát nem csökkenti, sem az árakat nem emelheti, és semmi módon nem veszi el azt, ami az egyént illeti meg. Ez az adó csak azt az értéket veheti el, amellyel a föld értéke a nép szaporodása folytán gyarapodott, és amely, éppen ezért, jog szerint teljes egészében a közt illeti meg. Feltéve tehát, hogy e földjáradék az állam javára szedetnék be, és minden más adó, amely a munkát terheli, eltörölnetnék, akkor a munkás munkája teljes gyümölcséhez jutna és az egyén megkapná azt, ami kizárólag az egyént illeti meg. Az ipar nem volna megterhelve, a kereskedelem nem volna gátolva, a takarékoság nem büntetve.” (Munka, hit és föld. 18–21. o. Budapest. 1920.) A tőkés tehát nem az adóval csökkentett nettó profitot realizálhatnák, hanem a bruttó profitot vághatnák zsebre!

George még arra is rámutat, hogy javasolt adója — marxista terminológiával élve — csak az abszolút földjáradékot és az I. számú különbözeti járadékot ölelné fel, de nem vonná el sem a II. számú differenciális járadékot, sem a tőkekamatot (ami szintén része a bérleti díjnak!). „...mi csak egy olyan adót javasolunk, amely a pusztá föld évi bérértékének felel meg, de úgy, hogy a használat mikéntje, a termelés módja és az eszközölt befektetések az adó megállapításánál tekintetbe ne jöjjenek.” (I. m. 12. o.)

Tudja George azt is, hogy a föld magántulajdona gátolja a mezőgazdasági, tőkebefektetéseket. „És az adóterheknek a termelésről és a cseréről a földértékre vagy -járadéokra való áthárítása nemcsak új ösztönzést adna a termelésnek, hanem új lehetőségeket nyitna meg. Mert e rendszer

mellett senki sem akarna használat nélkül földet bírni, és a használattól most elvont föld mindenütt megnyílnék a befektetés számára.” (Haladás és szegénység. 430. o. Budapest. 1914.)

Természetesen George javaslatától felbőszült a földesúri osztály. A legnagyobb földbirtokos, a katolikus egyház élesen a georgeizmus ellen fordul. A Rerum Novarum a szocializmussal együtt ítéli el a georgeizmust. XIII. Leo — amikor az egyház földtulajdona veszélyben forog — nem tesz különbséget a radikális polgár és a proletár szocialista között. Az Encyklika „A kommunizmus nem egyéb rablásnál” című fejezete tartalmazza a következő — nyilvánvalóan a georgeisták ellen irányuló — sorokat: „Azt állítják, hogy az egyénnek joga van ahhoz, hogy a földet használja és hogy a föld termékeit élvezze, de hogy igazságtalan dolog, hogy akárki is mint tulajdonos bírja a telket...” (Rerum Novarum. XIII. Leo pápa Encyklikája, a Munka, hit és föld című mű függelékében. 157. o.)

A pápa és George vitájában a legfőbb argumentum — isten. De szemmel láthatóan másképpen vélekedik a földesuraknak — a pápa szájából nyilatkozó — istene, mint a burzsoáziának — George szájából nyilatkozó — istene. Az Encyklika „A magántulajdon szentsége” című fejezetében ez áll: «És az Isteni Törvény is szentesíti az emberi törvényt, amikor mondván „Ne kívánjad a felebarátod feleségét; sem házáát, sem földjét, sem szolgáját, sem szolgálóját, sem ökrét, sem szamarát, sem semmit, ami az övé” (V. Mózes 5, 21) nagy nyomatékkal tiltja meg, hogy a másét még csak meg is kívánjuk.» (I. m. 158. o.)

A George képviselte isten más normákat szab: „Hogy az állam valóban Isten akarata szerint cselekednék, ha bevételeit a földérték megadóztatásával szedné be, az ugyanolyan világosan mutatkozik, mint ahogy Isten az anyatejet a gyermek táplálására rendelte.” (I. m. 21. o.)

George az egyházi dörgedelem ellenére sem hátrál meg; kitart a földnek nacionalizálásának gondolata mellett, sőt a föld *kártalanítás* nél-

küli kisajátítását követeli. „Kártalanítás! Miért? Annak a visszaadásáért, ami igazságtalanul lett elvéve? . . . Mi nem kérjük, hogy mindaz, ami a munkától a mai napig rabló módon elvéttetett, adassék vissza. Mi készek vagyunk fátyolt vetni a múltra, és elfelejteni mindazt a sok véres igazságtalanságot, ami történt. Mi azt javasoljuk, hogy azok, akik a föld eltulajdonítása révén elszedték mások munkájának gyümölcseit, tartsák meg maguknak mindazt, amit eddig ilyen úton kaptak. Mi csak azt kívánjuk, hogy a munka ilyen meg-rablása a *jövőben* szűnjék meg, hogy a földtulajdonosok csak a *jövőben* és ne a múltra is fizessék meg a köznek azt a földjáraadékat, amely igazság szerint a köz és nem az egyéné.” (I. m. 76. o. George kiemelése.)

Valóban teljesen érvényesek George-ról azok a szavak, amelyekkel Marx George elődeinek tanításait és — a georgeizmust jellemezte: „Ez annak a leplezetlen gyűlöletnek a kifejezése, amelyet az ipari tőkés a földtulajdonossal szemben érez, aki az ő szemében haszontalan és fölösleges valami a polgári termelés egész menetében.” (A filozófia nyomora. 158. o. és Marx—Engels: Válogatott Levelek. 408. o.)

George azt akarja elhíttetni — és nyilván maga is azt hiszi —, hogy a munkások érdekeit képviselve, a munkások oldalán állva követeli a föld nacionalizálását; holott (és ez részben már az eddigiekből is látszik) *a tőkésék és a munkások viszonyában objektíve a burzsoázia oldalán áll.* Igaz, hogy emberbarátilag együtt érez a nyomorgó munkásokkal, és sorsuk javulását kívánja. De tipikusan burzsoá álláspontot fejez ki, amikor nem látja, nem akarja látni a munka és a tőke ellentétét, amikor a munkás kizsákmányoltságát csak annyiban ismeri el, amennyiben a földmagántulajdon miatt nem juthat hozzá „munkája teljes gyümölcsehez”. A munka és a tőke között főként érzékazonosságot lát. Látja, hogy mind a tőkésosztály, mind a munkásosztály szemben áll a földbirtokosokkal (tulajdonképpen a tőkése-

ket is kizsákmányoltaknak tekinti!), hogy a munkásosztály a burzsoázia és a földesúri osztály ellentétében a burzsoázia oldalán áll. De ezzel egyáltalán el is tűnik George számára a munka és a tőke ellentéte: „. . .nem szabad megfélelkezni arról, hogy kik az igazi ellenfelek. Nem a munka és a tőke, hanem egyfelől a munkások, másfelől a földtulajdonosok.” (Haladás és szegénység. 312. o.) George a munkások felháborodását a tőkésokről a földbirtokosokra igyekszik áthárítani. A munkát és a tőkét a termelés egymást segítő két tényezőjeként fogja fel (ez a vulgáris burzsoá szokásos szemlélet!), s ennek megfelelően a tőkéről nem mint termelési viszonyról beszél, hanem mint termelési eszközről. A munkás megtermeli munkabérért (lásd a Haladás és szegénység-nek „A munkásokat nem a tőke tartja el” című fejezetét!). A tőke pedig „növeli a munka vagyontermelő képességét. (I. m. 87. o.)

George sok helyen leszögezi, hogy kizárólag a föld magántulajdonát akarja megszüntetni, a tőketulajdon azonban nem; vagyis *csak földnacionalizálást akar, az egyéb termelőeszközök társadalmasítása ellen tiltakozik*; ezekre nézve a magántulajdon elvét vallja: „Mi a mindnyájunk egyenlő jogát a haza földjére *nem közös birtokképpen* kívánjuk érvényre juttatni, hanem megengedjük, hogy bárki annak valamely részét használhassa.” (Munka, hit és föld. 12. o. George kiemelése.)

George nem hiszi magáról, hogy szocialista, sőt élesen szembeáll a szocialistákkal. A Haladás és szegénység című művében *a szocializmust elveti mint a társadalmi bajok gyógyítására javasolt, de szerinte alkalmatlan gyógyszert.* A Munka, hit és föld című vitáiratában a következőket mondja: „Ha a Mindenható önmagával összhangban van, akkor nem lehet igaz az, amit a szocialisták állítanak . . . hogy ti. a munkához és az élethez való egyenlő lehetőséget csak úgy lehet biztosítani, hogy a tulajdonjogot megtagadjuk.” (I. m. 13. o.) (Arról az esetről George nem tárgyal, ha a Teremtő nincs összhangban ön-

magával...) Majd másutt: „Mi egészen másban látjuk a társadalom betegségét, mint a szocialisták, de ennélfogva a gyógyszert is egészen másban keressük. Mi nem félünk a tőké-től, mert azt a munka segítőjének tartjuk; mi a tőkekamatot önmagában természetesnek és igazságosnak véljük. Mi semmi határt nem szabnánk a vagyonfelhalmozásnak, sem nem raknánk más terheket a gazdagokra, mint a szegényekre.” (I. m. 86. o.)

George a burzsoázia érdekeit szolgálja azzal is, *ahogyan* a föld nacionalizálásának megvalósítását elképze-
zeli: „Nem javasolom sem a magán földtulajdon megvásárlását, sem elkobzását. Az első igazságtalan, a második felesleges volna. Hadd tartsák meg a mostani tulajdonosok, ha úgy akarják, azt, amit a *saját* földjüknek szeretnek nevezni. Csak nevez-
zék továbbra is a *saját* földjüknek. Nyugodtan nekik hagyhatjuk a héjat, ha a magot kivesszük. *Nem szükséges a földet elkobozni, elég a földjára-
dék elkobzása.* Hogy a földjára-
dék közhasználatra szedessék be, ehhez még az sem szükséges, hogy az állam a föld bérbeadásával vesz-
d-
jék és a velejá-
ró protekció, össze-
ját-
szás és korrupció kockázatát viselje. Nem szükséges új szervezetet terem-
teni, mert e szerv már megvan... Ha a földjára-
déknek akkora száza-
lékát hagyjuk meg a földesuraknak, mely talán kevesebb volna, mint az a költség és veszteség, amelyet a földnek állami közvetítés általi bér-
be-
adása okozna, és ha igénybe vesz-
szük a meglevő szervezetet, minden rázkódtatás nélkül érvényesíthetjük a földhöz való közös jogot, a földjára-
dékot közcélokra fordítva.” (Hala-
dás és szegénység. 402. o. George alá-
húzásai.) Tehát: nacionalizálás — „megrázkódtatás” nélkül, nacionali-
zálás — az állam gazdasági szerepé-
nek megnövekedése nélkül.

A georgeizmus nem talált kedvező visszhangra a burzsoáziánál — amelynek gazdasági érdekeit fejezi ki —, mert szembekerült politikai érdekei-
vel, sőt a burzsoázia jelentős részé-
nek gazdasági érdekeivel is. George

fellépése ugyanis a kapitalizmusnak arra az időszakára esik, amikor ez a termelési mód — belső ellentmondá-
saival egyetemben — már teljesen kifejlődött, amikor már erős szocia-
lista munkásmozgalom bontakozott ki. A tőkés magántulajdon végorája egyre fenyegetőbben közeledik, ezért a burzsoázia *már a földmagántulaj-
donhoz sem mer hozzányulni; ő is szentnek ismeri el a magántulajdon minden formáját. George a munká-
soknak és a tőkéseknek a földbirto-
kosok elleni közös harcában akar zászló lenni, s nem látja, hogy a bur-
zsoázia már régen kiegyezett a földesúri osztállyal a munkásosztály ellen; hogy a munka és a tőke közötti fő ellentét már régen háttérbe szorította a két kizsákmányoló osztály kö-
zötti ellentétet.*

Másrészt, pusztán gazdasági szem-
pontból sem érdeke az egész bur-
zsoáziának a föld nacionalizálása. A tőkésosztály egyre jelentősebb része — nem utolsósorban a banktőke — vált már George korában földtulaj-
donossá, a földjára-
dék élvezőjévé.

E két ok miatt nem válhatott a georgeizmus a burzsoázia politikai mozgalmává, s maradt pusztán elma-
radott munkások, s a polgári értel-
miség egy részének ideológiája. George helyzete valósággal tragiko-
mikus: már fellépésekor anakronisz-
tikus; nézeteivel történelmileg elké-
sett; az az osztály, amelynek érde-
keit fejezi ki, elűtasítja, mert ezek az érdekek már nem elsőrendűek, mert már alapvetőbbekkel ütköznek össze.

A föld nacionalizálása nem proletár-követelés, nem szocialista-köve-
telés, hanem burzsoá-követelés, még akkor is, ha a burzsoázia már nem valósítja meg, ha csak a proletariátus, a szocialista mozgalom harcol érte. A szocialisták valóban harcolnak a föld nacionalizálásáért, de számukra ez csak átmenet, csak feltétel a gaz-
daság teljes társadalmasításához.*

* A Kommunista Kiáltványban a termelési viszonyok átalakítását szolgáló *átmeneti* intézkedések között az első helyen áll: „A földbirtok kisajátítása és a földjára-
déknek állami kiadásokra fordítása.” (Marx—Engels. Válogatott Művek. I. 30. o. Budapest. 1949.)

„Henry George kijelenti, hogy csakis a föld monopóliuma okozza a szegénységet és a nyomort, a gyógyszer tehát természetesen abban látja, hogy a földet adják vissza az egész társadalomnak. A Marx iskolájához tartozó szocialisták szintén azt követelik, hogy a földet adják vissza a társadalomnak, de ne csak a földet, hanem valamennyi többi termelőeszközt is. De még ezenkívül is van különbség köztünk. Mi történjék a földdel? A modern szocialisták, akinek Marx a képviselője, azt követelik, hogy a föld legyen a közösségé és közös számlára közösen műveljék; ugyanez a céljuk a társadalmi termelés többi eszközével: a bányákkal, a vasutakkal, a gyárakkal stb. is; ezzel szemben Henry George azt kívánja, hogy a földet, úgy, mint ma, adják bérbe egyes személyeknek, és csak a föld elosztását szabályozzák, a földjára pedig ne magáncélokra fordítsák, mint jelenleg teszik, hanem használják fel közcélokra. Az, amit a szocialisták követelnek, a társadalmi termelés egész rendszerének teljes forradalmát feltételezi; az, amit Henry George követel, érintetlenül hagyja a jelenlegi termelési módot; eszméjét a Ricardo iskolájához tartozó polgári közgazdászok szélső csoportjától kölcsönözte, amely szintén azt követelte, hogy az állam kobozza el a földjára adókat.” (Engels: A munkásosztály helyzete Angliában. Előszó az amerikai kiadáshoz. 16. o. Budapest, 1954.)

A georgeizmus és a marxizmus közötti különbséget jellemezve érdemes még egy fontos körülményre rámutatni.

George — aki a földmagántulajdon megszüntetésének kérdését magában álló kérdésként vetette fel — természetesen nem vizsgálta, hogy milyen a *jellege* annak a hatalomnak, amelytől a kisajátítást követeli. Lenin viszont — akinek számára a föld nacionalizálása csak a teljes társadalmi sítás feltétele, sőt annak alárendelt kérdés — 1905-ben (!) határozottan *ellenzi* a föld nacionalizálásának követelését, mert az állam egyelőre a cári rendőrállam, s még nem a de-

mokratikus köztársaság állama. (Agrárprogramunkról. Művei. 8.)

★

George-ot tanulmányozva párhuzam ötlhet fel a marxista olvasóban a georgeizmus és a gazdasági romanticizmus között. Mindkettő élesen bírálja a kapitalizmus jelenségeit, de nem a társadalmi tulajdon, hanem a magántulajdon platformjáról. Ezzel azonban vége is a párhuzamnak. A gazdasági romanticizmus képviselői a kistulajdonos oldaláról bírálják a tőkés termelési módot. George viszont *a tőkés és a kisáru-termelők ellentétében is a burzsoázia oldalán áll*; a tőkés termelési módot képviseli ezzel a prekapitalista formával szemben is; és ennyiben itt is haladó következtetésre jut. A földek felosztásának követelését — mint a társadalmi bajok megszüntetésére javasolt gyógyszert — nemcsak alkalmatlannak tartja, hanem reakciónak is: „Oly gyógyszer figyelembe sem vehető, mely nem esik össze a társadalmi fejlődés természetes irányával és mely nem úszik úgyszólván az idők árjával. Hogy a fejlődés rendje a koncentráció, az kétségtelen, emberek koncentrációja nagy városokban, kézművességeké nagy gyárakban, szállítási, vasúti és gőzhajózási vonalakban és földművelésé nagy területeken... Az idő összes árjai a koncentráció felé folynak. Hogy ellenállhassunk neki, meg kellene semmisítenünk a gőzt és a villanyt el kellene bocsátani emberi szolgálatból.” (Haladás és szegénység 327. o.)*

* E sorok 1879-ben jelentek meg. Érdemes velük összevetni, mit írt e kérdésről körülbelül húsz esztendővel később David Eduard, az ismert revizionista. „A szükség, hogy egy adott földterületből mindinkább nagyobb és nagyobb értéktömeget facsarjunk ki, a legmagasabb intenzitás felé való haladás követeli és elősegíti a kisüzemre való átmenetet. A parasztgazda hajócskája nem halad a fejlődés áramával szemben, hanem vele együtt úszik.” (Szocializmus és mezőgazdaság. I. kötet. 41. o. Budapest. 1909.) Azonos korszak, azonos problémakör, azonos allegória — de homlokegyenest ellenkező következtetés! Több mint fél évszázad múltán, napjainkban is gyakori jelenség, hogy polgári közgazdák egyes kérdésekben haladóbb álláspontot foglalnak el, mint a magukat szocialistáknak nevező revizionisták!

A georgeizmus a föld nacionalizálását követeli — a tőkés termelési mód fejlődésének meggyorsítása végett; s elvet minden irányzatot, amely a tőkés termelési mód ellen irányul, legyen az szocializmus vagy a tőkés termelési módhoz képest hátralépést jelentő kisárutermelés.

Számunkra nem meglepő, hogy ezt az elméletet és politikai irányzatot egyesek szocializmusnak tekintik. 1956-ban bőségesen el voltunk látva ilyen „szocialistákkal”. (Ekkor még a földreformot is szocialista vívmánynak nevezték.) Az ellenforradalom időszakában a burzsoá restauráció „a szocializmus más válfajának megteremtése”-ként szerepelhetett, s minden rendű és rangú ellenforradalmár — „szocialista”-ként. (Ismeretes, hogy egyedül Mindszenti lépett fel nyíltan a „magántulajdon szentségének” programjával.)

Az 1956. őszi magyarországi ellenforradalomnak egyik fontos sajátossága volt, hogy főként polgári demokratikus jelszavakkal — amelyeket szocialista jelszavaknak kereszteltek el — igyekeztek a tömegeket a szocializmus ellen fordítani. Nos éppen a georgeizmuson lehet világosan szemléltetni, hogy a polgári demokratikus

követelések a mi viszonyaink között miért ellenforradalmiak. A georgeizmus a kapitalizmus viszonyai között haladó lehet, mert a föld nacionalizálását követeli. A georgeizmus a mi viszonyaink között ellenforradalmi jellegű, mert az üzemek, a vállalatok magántulajdonát követeli.

A georgeizmus nálunk ellenforradalmi követelés; de elvetjük a kapitalizmus viszonyai között is, mert mi nem elégszünk meg a föld magántulajdonának megszüntetésével, a földesúri osztály felszámolásával, mert tisztában vagyunk azzal, hogy pusztán a földmagántulajdon megszüntetésével nem szűnne meg a kapitalizmus kizsákmányoló rendszere, nem oldódnának meg a kapitalizmus belső ellentmondásai, sőt tisztábban jelentkeznének. Mi megszüntetjük a föld magántulajdonát — s ennyiben megvalósítjuk a georgeizmust. De ennél sokkal többet akarunk tenni és teszünk is: a magántulajdonon nyugvó termelésről a társadalmi tulajdonon nyugvó termelésre térünk át, s ezzel valóban megoldjuk azokat az ellentmondásokat, amelyeket George is ostromozott, de amelyeknek okát megtalálni nem tudta.

Szántó Ernő — Hoch Róbert

A külkereskedelmi dolgozók, a **külkereskedelem** kérdései iránt érdeklődő gazdasági szakemberek, ipari vezetők, közgazdászok lapja a

KÜLKERESKEDELEM

A folyóirat kivitelünk és behozatalunk, külkereskedelmi szervezetünk és a nemzetközi gazdasági élet időszerű kérdéseit tárgyalja.

*

Allandó rovatok: Vita — Tapasztalatcsere — Szemle — A világgazdaság hírei — Jogi kérdések — Fórum — Krónika — Vásárok-kiállítások — Folyóiratszemle — Könyvismertetés — Szakbibliográfia — Statisztika.

*

Egy szám ára 4 Ft. Az előfizetés díja félévre 24 Ft; negyedévre 12 Ft.

*

Előfizethető a 61.066 sz. csekkszámán.

Kandidátusi értekezések vitája

Gergő Zoltán, a SZÖVOSZ közgazdasági osztályának vezetője 1958. április 24-én védte meg **Az érték, az ár és a nemzeti jövedelem összefüggései** című kandidátusi értekezését. Ez esetben a jelölt olyan közgazdász, aki — mint Kiss Tibor opponens hangsúlyozta — „hosszú közgazdasági múltra tekinthet vissza”. Gergő Zoltánnak különösen a háború előtti tevékenysége, a marxista irodalom népszerűsítéséért kifejtett munkássága figyelemre méltó. Ez a tevékenység önmagában is bizonyítja — ismételte Kiss Tibor —, hogy a kandidátusi cím odaítélése méltányos, s szinte csak formai módon tartozott hozzá ehhez a disszertáció elkészítése.

Kiss Tibor opponens és Forgács Tibor opponens egyaránt különösen a disszertáció első részét értékelte pozitíven. A disszertáció témája elméleti és gyakorlati szempontból fontos, a marxista közgazdaságtan még nem teljesen kidolgozott része: a tiszta forgalmi költségek lényege, a nemzeti jövedelemmel való összefüggései. Kiterjed a tiszta forgalmi költségekre vonatkozó külföldi és hazai írások bíráló értékelésére is.

Forgács Tibor opponens véleménye szerint a tanulmánynak tényleg a legfőbb erénye a helyes elméleti tételek gyakorlati alkalmazásának felvetése és követelése. Nem moshatja el ezt az sem, hogy a szerző sok helyen adósunk marad a megoldásokkal.

A disszertáció első részében a szerző áttekintést ad az *értéktörvény objektív jellegéről* és vitába száll az erről kifejtett helytelen nézetekkel.

Igen elismerésre méltó a disszertációnak az a törekvése, amely végigvonul a tanulmányon, hogy az egyes marxi tételeket megtisztítsa a ráragadásoktól. Emellett felveti, hogy egyes, a kapitalista viszonyokra megállapított marxi törvényszerűségek és következtetések hogyan alkalmazhatók a szocialista árutermelés és áruforgalom viszonyaira, illetve óvatosan bár, de felveti, hogy egyes törvényszerűségek nem alkalmazhatók a szocialista viszonyokra. Érdekes például a *termelő* és a *nem termelő terület* elhatárolásának és körének a tárgyalása.

Figyelemre méltó a szerzőnek „az egyes forgalmi költségek fogalmának tisztázása” című részben (45. o.) kifejtett álláspontja. Itt arról van szó, hogy igen elterjedt az a Marxnak tulajdonított tétel, hogy a felesleges (spekulációs vagy egyéb célból) szállítási, raktározási stb. egyébként heterogén, tehát értékalkotó költségek, ilyen esetekben tiszta forgalmi költségekké válnak. A szerző rámutat, hogy Marx a tiszta forgalmi költségek kategóriájába e minősítésnek megfelelően azokat a forgalmi költségeket sorolja, amelyek pusztán a metamorfózissal, az értékalak változással kapcsolatosak. Például a spekulációs, árfelhajtó célú raktározás költségeinek tiszta forgalmi költségként való aposztrofálása valóban önkényes és helytelen. E költségeknek a tiszta forgalmi költségekkel csak annyiban van rokonságuk, hogy szintén improduktív költségek. Helyes tehát, ha nem arról beszélünk, hogy ezek a költségek tiszta forgalmi költségekké válnak, ha-

nem azt mondjuk, hogy ezek az egyébként produktív költségek, amennyiben a normálisan szükséges mértéket meghaladó funkciókhoz vagy spekulációs tevékenységhez tapadnak, annyiban csak ár-, de nem értéknövelő költségek.

Kiss Tibor opponens is első helyen emelte ki a disszertációnak azt az érdemét, hogy a Marx által kifejtett tiszta forgalmi költségek lényegét kiemeli az elég gyakran vulgarizálóan népszerűsítő és túlzottan leegyszerűsítő, ezért elméletileg hibás magyarázatok köréből. Hangsúlyozza, hogy Marx tiszta forgalmi költségeknek az áru-pénz alakváltozásaival összefüggő költségeket nevezi és sehol sem beszél arról, hogy tiszta forgalmi költségnek volna tekinthető az iparból átnyúló költségeknek az a része, amely spekulációs vagy más okból nem hoz létre új értéket, mint ahogyan számos közgazdász — köztük Tokmalajev is — felfogja. A disszertáns úgy érvel, hogy az értékképzés szempontjából a terméketlen ipari jellegű költségek hatása ténylegesen azonos a tiszta forgalmi költségekével, mert egyikük sem hoz létre új értéket, de gazdasági jellegüket tekintve egészen másfajta tevékenységek.

Érdeme a szerzőnek, hogy megkísérli a szocialista kereskedelem tiszta forgalmi költségeinek tisztázását. Megállapítja, hogy a szocializmusban eltűntek a spekulációs jellegű raktározási, szállítási stb. költségek, a hibás szervezésből fakadó felesleges raktározási, szállítási költségek pedig úgy tekinthetők, mint az iparban a selejtgépjártás, amelyet a munkamódszerek megjavításával csökkenteni lehet, illetve ki lehet küszöbölni. „Az effajta kiadások — mutat rá a szerző — azért nem hoznak létre új értéket, mert a szocialista bővített újratermelés szempontjából feleslegesek, elkerülhetők lettek volna, túlhaladják a társadalmilag szükséges költségek mértékét, ezért s nem jellegükénél fogva improduktívok.”

Az opponens vitába szállt a disszertáció következő megállapításával:

„A kapitalizmusban — érvel ugyanott a szerző — döntően azért improduktív természetű az adás-vételi tevékenység, mert a forgalom olyan természetű, amelynek célja kizárólag az érték többlet realizálása. Következésképpen megváltozik produktivitása a szocializmusban, ahol nincs érték többlet és az érték realizálása a fogyasztás céljára és a bővített újratermelés érdekében történik.”

Valóban — mondta az opponens — a kétfajta kereskedelem célja gyökeresen különböző. A szocialista kereskedelemről eltűnt az érték többlet kategóriája, de fennmaradt az áruforgalom kategóriája, bár ennek tartalmában is lényeges változások vannak. A szocialista társadalomban is fennmaradt az áruforgalom, bár jellegében más áruforgalom ez. A szocialista kereskedelem sem egyszerűen elosztás vagy termékcsere műveletet végez, hanem — bár megváltozott tartalommal — adás-vételi forgalmat bonyolít le.

A tiszta forgalmi költségek oka nem az, hogy a tőkés az érték többletet adás-vétel útján realizálja. „Ha tehát az árutulajdonosok nem tőkés — fejtette ki Marx —, hanem önálló közvetlen termelők, akkor a vételre és eladásra fordított idő levonás a munkaidejükből, s ezért mindig (mind az ókorban, mind a középkorban) arra törekedtek, hogy az ilyen műveleteket ünneppokra tegyék.” (Marx: A tőke. II. kötet, 132. o. Szikra, 1953.)

A szocialista kereskedelem az adás-vételi funkciójában szükséges (bár improduktív) funkciót végez, mert a szocialista újratermelési folyamat is tartalmaz improduktív funkciókat is. A szocialista kereskedelemnek pedig ez a funkciója a szocialista áruviszonyokból származik. Ez az ugrópont, amely felett a disszertáns átsiklott.

A disszertációban végigvonul az a gondolat, hogy a szocialista országokban az elmélet és a gyakorlat ellentmond egymásnak, amikor a szocializmus politikai gazdaságtana a tiszta forgalmi költségeket improduktívnak határozza meg, a gyakorlat ellenben produktívként veszi számba ezeket, és így hamis módon növeli meg a nemzeti jövedelmet.

Kiss Tibor opponens bírálta a jelöltet, aki élesen bírálja a mai gyakorlatot és azt követeli, hogy a kereskedelemben a tiszta forgalmi költségeket külön adminisztrálják, és ezzel a mai kereskedelemben amúgy is túlméretezett bürokráciát még tetemesen növeljék. Az opponens véleménye szerint sehol sincs szó róla, hogy a kereskedelmi költségeket értéket alkotó és értéket nem alkotó költségekre bontsák széjjel. A Szovjetunióban 1926 óta a nemzeti jövedelmet termelő ágak közé számítják a kereskedelmi tevékenységet, és hasonlóan csinálják ezt a népi demokratikus országokban is.

A kapitalista kereskedelemben — érvelt az opponens — túlnyomóak és emelkedő tendenciájúak a forgalmi költségek. A szocialista kereskedelemben a tiszta forgalmi költségek az értékalkotó költségeknek csak egy töredékét képezik, csökkenő tendenciájúak, s ezért nem követünk el nagy hibát, ha a szocialista kereskedelem egész tevékenységét a nemzeti jövedelmet termelő ágazathoz számítjuk, a tőkés kereskedelmet pedig egyáltalán nem tekintjük annak.

A jelölt nem értett egyet az opponenssel abban, hogy „elenyészően csekélyek az adásvételi költségek”. Annakidején összeállította az adatokat a Belkereskedelmi Minisztérium statisztikai osztályának vezetőjével. Az adásvételi költség az összes forgalmi költségeknek 32 százaléka, az árumozgatás, tehát a heterogén költségek 18,9 százaléka, a számszaki, a könyvelési, a tervköltségek 35, az adminisztráció 4 százalék volt, és így tovább. Az adásvételi költségek tehát nem „elenyészően csekélyek”, hanem a nagyobbik részt teszik ki.

Fall Levente is amellet foglalt állást, hogy a tiszta forgalmi költségek a kereskedelmi forgalom összegének mintegy 10 százaléka becsülhetők. Tehát semmiképpen sem helyes elméleti megállapítás az, hogy a tiszta forgalmi költségek elenyészőek. És hogy ekkora nagyságrendű költségnek az elhanyagolása vagy csekélynek minősítése, amivel tovább nem foglalkozunk, kihat a nemzeti jövedelem számbavételére, ez is kétségtelennek látszik.

A jelölt az opponenseknek adott válaszában kitért arra a gyakorlati kérdésre is, hogy kiválaszthatók-e a kereskedelmi költségek közül a tiszta forgalmi költségek. Hivatkozott rá, hogy annakidején a belkereskedelmi minisztériumban a bér funkciók szerinti költségnyilvántartását be is vezették. Ez semmiféle bürokrácia-növekedést nem jelentett, egyszerűen egy átütéssel funkciók szerint — és pedig tiszta forgalmi költségek és produktív költségek szerint, szállítási költségek szerint — gyűjtötték az adatokat.

A disszertáció második részének témája *az érték és az ár szerepe a nemzeti jövedelem számbavételében és elosztásában*. E témakörből különösen egy kérdésben volt véleményeltérés a jelölt és Kiss Tibor opponens közt.

Gergő Zoltán véleménye szerint, mivel a tiszta forgalmi költségekkel is megnövelt fogyasztói árakon vesszük számba a nemzeti jövedelem fogyasztási alapját, ezért az a valóságosnál nagyobbban látszik, továbbá, mivel a gyors szocialista iparosítás időszakában emelkednek az árak, a fogyasztási alap növekedése árakban kifejezve a reálisnál (a materiálisnál) gyorsabbnak látszik. Az első ötéves tervben — szerinte — azért nem valósultak meg a nemzeti jövedelem fogyasztási és felhalmozási alapjának tervezett arányai, mert úgy tűnt, hogy a fogyasztási alap gyorsan nő, ezért az áremelkedést szem elől tévesztve megnöveltük a felhalmozásra fordítandó összegeket. Valójában a felhalmozás növelésével elvontuk a fogyasztástól azokat a termékeket, amelyek szükségesek lettek volna az életszínvonal tervezett emelésének megvalósításához, mert a fogyasztás és a felhalmozás arányának tervezésekor nem számoltunk a fogyasztói árszínvonal emelkedésével.

Kiss Tibor opponens szembeszállt azzal a véleménnyel, hogy az első ötéves terv idején az általános életszínvonal emelkedése miatt változott meg a tervezett arány a fogyasztás és a felhalmozás között. Kifejtette, hogy az első ötéves tervidőszakban irreálisak voltak a termelési tervek, a beruházások a

tervezettnél sokkal többe kerültek, és az építés elhúzódása miatt a tervezett kapacitás-bővívések elmaradtak. Az ezekre alapozott nemzetijövedelem-számítás döntően ezek miatt volt helytelen, az áremelkedések és az életszínvonal csökkenése pedig ennek volt a következménye.

A párt és a kormány az adott helyzetnek megfelelően mérlegeli, hogy a fejlődés üteme gyorsabb vagy lassúbb legyen, és ennek megfelelően a fogyasztási alap nagyságát mérlegelve határozza meg a felhalmozást. Ebből eredően a két rész meghatározott százalékos viszonyban van egymással, amelyet nem előre, tetszőlegesen, hanem az abszolút számok ismeretében döntenek el.

A népgazdasági mérlegrendszerhez hozzátartozik a vásárlóerő és az áru-alap mérlege, amelyet éves tervekben is készítenek. Itt az esetleges árváltozásokat megtervezik, ez éppen a tervezés egyik alapja. Az árak mögött konkrét termékek és mennyiségek vannak. Ha az állam felemeli tervszerűen az árakat, akkor számba veszi annak a vásárlóerőre való hatását.

A jelölt kitartott ama álláspontja mellett, hogy a nemzeti jövedelem helytelen, irreálisan nagyra értékelése eredményezte a túlzott beruházást.

A KSH Statisztikai Évkönyvének és a Tervhivatal illetékes osztályai által végzett számításoknak adatai szerint az árak 1949-től 1953-ig 80 százalékkal emelkedtek; az árindex 178,3. 1950-től 1953-ig 45 százalékkal emelkedtek a bérek, és 69 százalékkal az árak. A jelölt szerint ezeket az áremelkedéseket az ötéves terv készítésénél előzetesen nem vették figyelembe. Ha ez nem következett volna be, akkor a túlzott beruházás sem következett volna be.

A vita után a bíráló bizottság, *Molnár Erik* akadémikus elnökletével, a következő határozatot fogadta el:

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a tanulmány a marxista közgazdaságtan olyan problémakörével foglalkozik, amely mind elméleti, mind gyakorlati szempontból méltán tarthat érdeklődésre számot. A disszertáción végigvonul az a törekvés, hogy a marxizmus helyes elvi tételeit megtisztítsa a vulgarizáló torzításoktól. Bár sok helyes megállapítást tesz a kereskedelmi költségek kategorizálásával kapcsolatban, a problémát nem sikerült az elméleti és a gyakorlati követelményeknek megfelelően megoldani. Túlértékeli a tiszta forgalmi költségek beszámításának jelentőségét a nemzeti jövedelem tervezésénél és számbavételénél. Igaz ugyan, hogy az elmúlt évek során a nemzeti jövedelem tervezésében és számbavételében előfordultak nem jelentéktelen hibák, ezek azonban nem a tiszta forgalmi költségek helytelen beszámításából adódtak, mint azt a jelölt a disszertációban állítja. Noha a szerző értekezésében azt állította, hogy a tisztán adás-vételi funkciókat, illetve az ezzel kapcsolatos költségeket az értékképző kereskedelmi funkcióktól, illetve költségektől el lehet választani, ezt a disszertációban bebizonyítani nem tudta. A disszertáció második részét a bizottság elnagyoltnak találta, és az opponensek véleményével, illetve azok indoklásával egyetért.

Mindezek alapján a bíráló bizottság 5:1 arányban javasolja a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy Gergő Zoltán részére a közgazdasági tudományok kandidátusa fokozatot ítélje oda.

★

1958. június 3-ás védte meg *Turánszki Miklós*, az Országos Tervhivatal osztályvezetője **A beruházások gazdaságosságának fogalma és számszerű értékelése** című kandidátusi értekezését. A bíráló bizottság elnöke *Wilczek Jenő* egyetemi tanár, titkára *Farkas Imre* kandidátus, tagjai: *Illyés Éva*, kandidátus, *Kádas Kálmán* egyetemi tanár, *Szakasits Doroszlói György* kandidátus és *Varga István* egyetemi tanár voltak. A disszertációt *Ajtai Miklós*, az OT elnökhelyettese és *Kacsényák Ferenc* kandidátus opponálták.

A vitában a beruházások gazdaságosságával kapcsolatos legtöbb kérdés felmerült. Ezek közül ezúttal csak a legfontosabbak ismertetésére van lehetőségünk: 1. A *folyamatos élőmunka-ráfordítások* és az *egyszeri holtmunka-ráfordítások* egybevetése; 2. A *folyamatos* és az *egyszeri holtmunka-ráfordítások* egybevetése; 3. Az egyszeri holtmunka-ráfordításban mint közös mértékegységben kifejezett beruházás-gazdaságossági mutatók használhatósága; 4. Az átlagos gazdasági együtttható alkalmazásának gazdasági indokoltsága a beruházások tervezésekor és a „termelésiár”-típusú árrendszer létjogosultsága.

Az első és a második kérdésre a jelölt által adott válasz röviden az alábbiakban foglalható össze:

A beruházás-gazdaságosság *alapkérdése*: képezhető-e olyan kulcsszám, amely alkalmas az egyszeri holtmunka- és a folyamatos élőmunka-ráfordítások egy síkra hozatalára?

Turánszki, vizsgálva a beruházások szerepét a nemzeti jövedelem optimális növelése szempontjából, abból indul ki, hogy az új termelőkapacitások üzemeltetése csak akkor biztosítható, ha üzembehelyezésük előtt más beruházásokkal felszabadítják az új termelőkapacitások működtetéséhez szükséges munkaerőt. Ez utóbbi beruházásokat „munkaerő-felszabadító” beruházásoknak nevezi, szemben a „termelésnövelő” beruházásokkal. E megkülönböztetés lehetővé teszi, hogy az új termelőkapacitások üzemeltetéséhez szükséges folyamatos élőmunka-ráfordításokat mint az új termelőkapacitások munkaerő-szükségletének biztosításához szükséges „munkaerő-felszabadító” beruházásokat, tehát egyszeri holtmunka-ráfordításokat fogjuk fel. Turánszki az *egy munkaóra (vagy egy Ft munkabér) megtakarításához társadalmilag szükséges beruházás fajlagos értékét b_g -vel jelöli*. Ez a b_g tehát az a kulcsszám, amellyel a folyamatos élőmunka-ráfordításokat visszavezeti egyszeri holtmunka-ráfordításokra. A továbbiakban a disszertáns számol azzal is, hogy az új termelőkapacitások munkaerő-szükségletét nem kizárólag „munkaerő-felszabadító” beruházásokkal fedezik, hanem új munkaerők bevonásával is; ezért a b_g értékét olyan arányban csökkenti, amekkora az új termelőkapacitások teljes munkaerő-szükségletéből az új munkaerők bevonásával biztosított hányad.

A beruházás-gazdaságossági számításokban nemcsak a folyamatos élő-, hanem a *folyamatos holtmunka-ráfordításokat* is egybe kell vetni az *egyszeri holtmunka-ráfordításokkal*. Képezhető-e olyan kulcsszám, amelynek segítségével összemérhetőkké válnak a folyamatos és az egyszeri holtmunka-ráfordítások?*

Turánszki a *folyamatos holtmunka-ráfordításokat egyszeri holtmunka-ráfordításokra vezeti vissza*, az alábbi megfontolásokból kiindulva: A termelés növeléséhez a pótlólagos munkaerőn kívül pótlólagos állóalapot (első sorban munkaeszközök) anyagok és az elhasznált munkaeszközök pótlását szolgáló munkaeszközök szükségesek. Az egyes termékek gyártásának növeléséhez szükséges új termelőkapacitásokon, vagyis az *alapberuházásokon* felül a termelés anyagszükségletének ellátására, továbbá az elkopott munkaeszközök pótlására *további* új termelőkapacitások szükségesek. (ha a meglévő kapacitások kihasználása megfelelő), ezek az úgynevezett *kapcsolódó* beruházások.

A kapcsolódó beruházások végtelen, de konvergens, s így matematikailag összegezzhető sort alkotnak.

A *kapcsolódó* beruházások könnyebb számíthatósága céljából Turánszki bevezeti a b_k mutatót, amely *egy forint anyag jellegű ráfordítás fajlagos be-*

* Folyamatos holtmunka-ráfordításon (a továbbiakban anyagjellegű ráfordításokon) a pótlási alapként felhasznált termékek árösszegét értjük. Ebbe beletartoznak mind az amortizációs költségek, mind pedig a termelésben felhasznált munkatárgyak (a továbbiakban anyagok) költségei.

ruházási szükségletének a mutatója. (A konvergens mértani sor elején elhelyezkedő fő kapcsolódó beruházásokat természetesen egyedileg tartja szükségesnek meghatározni.)

A kisebb (a konvergens végtelen sor későbbi szakaszát képező) kapcsolódó beruházások egyedi megtervezése azonban végtelen nagy számuk és folytonosan csökkenő volumenük miatt alig lehetséges; de nincs is rá szükség, mert az összes kapcsolódó beruházásoknak aránylag kis hányadát (10–20 százalékát) teszik csak ki. Ezért átlagszámok (a b_k mutató) alapján kielégítő pontossággal tervezhetők.

A b_k meghatározásakor Turánszki a nem-termelő beruházásokat is figyelembe veszi (a termelő és nem-termelő beruházások átlagos aránya alapján). A kapcsolódó beruházások fajlagos értékei ágazonként különbözők, és az idők folyamán változnak. A b_k értéke népgazdasági szinten kiszámítható (utólag), illetve tervezhető.

A folyamatos élőmunka-ráfordításoknak egyszeri holtmunka-ráfordításokra való visszavezetésével kapcsolatban élénk vita bontakozott ki.

Kacsenyák Ferenc opponensi véleményében elvileg helytelenítette az élőmunkának holtmunkára, illetve a folyamatos élő- és holtmunka-ráfordításoknak egyszeri holtmunka-ráfordításokra való visszavezetését. Szerinte ezzel a jelölt azonos szerepet tulajdonít az eredmény, a nemzeti jövedelem létrehozásában az élő- és a holtmunkának; eltünteti az álló- és a forgóeszközök között a megtérülés módjában mutatkozó elvi és gyakorlati különbséget, s az adott célkitűzés megvalósítását egyetlen — csupán beruházási — feladattá redukálja.

A jelölt — állapította meg *Kacsenyák* — a beruházások gazdaságosságának mérésekor azért választja élesen ketté a termelésnövelő és a munkaerő-felszabadító beruházásokat, hogy összehasonlíthassa a folyamatos, állandóan ismétlődő eredményeket és az egyszeri ráfordításokat. A beruházások merev szétválasztása termelésnövelő és munkaerő-felszabadító beruházásokra azonban fiktív és erőltetett absztrakció. A kétfajta beruházás nemcsak kivételesen eshet egybe, hanem beruházásaink túlnyomó többsége épp ilyen jellegű. A termelés növeléséhez nem kell okvetlenül másutt felszabadítani munkaerőt, következésképp a beruházások e két válfaját sem helyes különválasztani egymástól.

Azzal, hogy új munkaerő beállítása az újonnan létesült beruházásoknál csak akkor lehetséges — folytatta *Kacsenyák* —, ha másutt munkaerőt szabadítunk fel, egyben azt is állítjuk, hogy a termelés növelésének egyetlen forrása a termelékenység emelése. De hogyan lehet eltekinteni új munkaerők bevonásának lehetőségétől? Az első ötéves terv időszakában az ipari termelésnövekedés 63 százaléka létszámnövekedésből származott. Helytelenítette az opponens, hogy a jelölt a termelési folyamatok gépesítésének csupán egyetlen célt tulajdonít; a munkaerő felszabadítását, azaz a munkabér megtakarítását. A gépesítés valójában egyszerre több közvetlen gazdasági célt szolgál. Ilyenek a termelés növelése, a termelékenység fokozása, az önköltség csökkentése, a munka könnyebbé tétele, balesetelhárítás stb. Az, ahogy a jelölt a beruházások egy részének célját pusztán munkabér-megtakarításban látja — állapította meg *Kacsenyák* —, hasonlít a kapitalista szemléletére, akinek célja a gépesítéssel nem társadalmi munka megtakarítása vagy a munka megkönnyítése, hanem csak munkabér-megtakarítás.

Ajtai Miklós opponens logikailag helyesnek minősítette a folyamatos élőmunka-ráfordítások visszavezetését egyszeri holtmunka-ráfordításokra. Turánszki az eredmények és ráfordítások hányadosában nem szerepelteti ráfordításként a munkabéreket; helyettük azzal a beruházási összeggel számol, amely az adott beruházás munkaerő-igényének felszabadításához szükséges. A jelölt kidolgozta *az egyszeri, beruházás jellegű ráfordítások és a folyamatos ráfordítások ekvivalenciájának számítási módszereit*, s ezért az a

képlet, amely az eredmény és a ráfordítás hányadosát kifejezi, átírható olyan formára is, amelyben a munkaerő-felszabadító beruházás mint ráfordítás eltűnik, s helyébe a folyamatos élőmunka-ráfordítás, a munkabéreköltség lép. Ez az átalakított képlet tartalmilag ugyanazt rögzíti, mint a jelölt eredeti képlete, csupán az egyszeri ráfordítás helyébe a vele ekvivalens ráfordítási tételek lépnek. Ez az *átalakítási lehetőség* — vélte Ajtai — már önmagában megnyugtathatná azokat, akik ebben a kérdésben vitáznak. De a képlet eredeti formájában sem helytelen; a ráfordítások úgy is értelmezhetők, hogy folyamatos munkabérkiadások egyáltalán nem szerepelnek, hanem csupán azok a beruházások, amelyek az új beruházások üzemeltetéséhez szükséges munkaerő felszabadításához szükségesek.

Ajtai messzemenő absztrakcióként jellemezte a munkaerő-felszabadító és termelésnövelő beruházások különválasztását. Az ilyen absztrakció nem tükröz sok mellékhatást, amelyek pedig a valóságban érvényesülnek. Mégis a jelölt absztrakciója, mint a valóság megítélésének kiindulópontja, helyes; jelentősége éppen az, hogy belőle kiindulva egzakt módon lehet számolni a mellékhatásokkal. Természetesen sok beruházás egyszerre szolgál kétféle célt (a munkaerő felszabadítását és a termelés növelését). De ha az absztrakció segítségével egyszer már tisztáztuk a mennyiségi összefüggéseket, kidolgozhatjuk azokat az eseteket is, amikor e két célkitűzés keveredik.

Farkas Imre kandidátus felszólalásában elismerte: vannak beruházások, amelyek egyértelműen a munkaerő-felszabadító beruházások kategóriájába sorolhatók. Ezek száma és jelentősége azonban általánosságban nem olyan nagy, hogy indokolt lenne külön közgazdasági kategóriaként való használatuk és fajlagos értékük ($a b_g$) szerepeltetése minden egyes beruházásgazdaságossági képletben. Hazánkban — mondotta — most és távlatilag sem a munkaerő-felszabadítás a probléma, hanem a foglalkoztatottság biztosítása.

Turánszki válaszában kifejtette: a folyamatos munkaráfordítások egyszeri holtmunka-ráfordításokkal való helyettesítésekor tulajdonképpen arról van szó, hogy a termelékenység beruházással fokozható és a kettő közötti összefüggés mérhető. A beruházások termelékenységfokozó hatása nem vitatható, s ilyen beruházások nélkül az egy dolgozóra jutó nemzeti jövedelem csak igen korlátozott mértékben lenne növelhető.

Hogy Kacsenyák erőltetett absztrakciónak nevezi a beruházások két csoportra való felosztását, az valószínűleg abból a félreértésből fakad, hogy összetéveszti az önköltségcsökkentő és a munkaerő-felszabadító beruházásokat. A munkaerő-felszabadítás kritériuma minden esetben felismerhető, mert az csak a meglévő termelő folyamatokból lehetséges. Az út-, vasút- és hidépítések mind munkaerő-felszabadító beruházások, amelyek csökkentően hatnak a szállítási távolságokra és költségekre. Több éves tervhivatali tapasztalat bizonyítja, hogy a népgazdasági beruházások 99 százaléka egyértelműen besorolható vagy a termelésbővítő, vagy a munkaerő-felszabadító beruházások közé, és igen ritka az a beruházás, amely egyszerre mind a két célt szolgálja. A csoportosítás különben nem új keletű; P. Sz. Msztiszlavszkij szovjet közgazdász négy csoportra osztotta a beruházásokat, a lengyel közgazdászok pedig évek óta a disszertációban foglalttal megegyező csoportosítást alkalmaznak.

A munkaerő-felszabadító beruházások természetének tisztázása akkor is szükséges, ha ma és távlatilag nem a munkaerőhiány a probléma. Turánszki szerint jelenleg hazánkban évi egy forint munkabért általában egy forint munkaerő-felszabadító beruházással tudunk megtakarítani. De akkor miért csinálunk olyan automatizálást — kérdezte a jelölt —, amelyiknél évi egy forint bér megtakarításához 10–20 Ft beruházás szükséges? Ha beruházási lehetőségeink viszonylag korlátozottak, munkaerőnk pedig bőven van, akkor miért törekszünk az új beruházások tervezésekor *kiugróan* magas technikai színvonal elérésére, igen magas beruházási igényrel? A munkaerő-felszaba-

dító beruházások fajlagos értékének meghatározása azért fontos, mert csak ennek ismeretében lehet összhangba hozni a termelésbővítő beruházások technikai színvonalát a konkrét beruházási lehetőségekkel, csak így fejleszthető a technikai színvonal *arányosan*, az egész népgazdaság technikai színvonalával összhangban. A munkaerő-felszabadító és a termelésbővítő beruházások fajlagos igénymutatói — a_{bg} és a_{bk} — tehát nem fikciók, hanem valóságos tervezési kategóriák.

Vitatéma volt a *folyamatos és az egyszeri holtmunka-ráfordítások egybevetésének problémája* is.

Kacsenyák Ferenc kifogásolta, hogy a jelölt az anyag jellegű költségeket kapcsolódó beruházások végtelen sorába oldja fel. Fő érvei: 1. Az alapberuházás hat ugyan a többi ágazatok termelési (esetleg beruházási) terveire is, kapcsolódó beruházásokra mégis mindig szükség (ha tudniillik a kapcsolódó profilokban bővebb a termelési kapacitás, mint az alapprofilban). 2. *Önállóan* döntendő el, hogy meddig kell számításba venni a kapcsolódó beruházásokat, s nincs szükség külön népgazdasági fajlagosra (b_k -ra). Ezt a mutatót ugyanis vagy tényadatok alapján kreálják, s akkor csak állandó korrekciókkal (és fenntartással) alkalmazható, vagy elméleti úton állapítják meg, és akkor is csak fenntartásokkal használható. 3. A kapcsolódó beruházások bizonyos határon túl nem követhetők, s ha nem szabunk ilyen határt, akkor többnyire önmagába visszatérő kört kapunk. 4. A kapcsolódó beruházások bevonása a számításokba azt jelenti, hogy az alapberuházás vizsgálatát egy teljes vertikális folyamat komplex vizsgálatával helyettesítjük; ezzel azonban feleslegesen halmozzuk számításunkban a beruházásokat. 5. A kapcsolódó beruházások igénymutatójának alkalmazása azt jelenti, hogy globális mutatóval helyettesítjük a népgazdasági kapcsolatok és arányok sokoldalú vizsgálatát.

Kacsenyák véleménye szerint a folyamatos és az egyszeri ráfordítások úgy is egy síkra hozhatók, hogy az egyszeri ráfordításokat (a beruházásokat) alakítjuk át folyamatosakká, s ez járhatóbb út, mint a jelölté.

Ajtai Miklós ezzel szemben a kapcsolódó beruházások konvergens jellegét bizonyító matematikai érveket sorakoztatott fel.

Ha egy beruházás anyagszükségletének biztosításához végtelen nagy összegű kapcsolódó beruházásra lenne szükség, akkor a népgazdaságot egyáltalán nem is lehetne fejleszteni. Ez pedig abszurdum; a kapcsolódó beruházások konvergens jellege szükségszerű. Igaz, a kapcsolódó beruházások számbavétele szokatlan, a tőkés gyakorlatban ismeretlen követelmény. Az egyes tőkés számára ugyanis érdektelen, milyen beruházást tesz szükségessé az eladó tőkésnél az általa vásárolt anyag. Legtöbb ellenérv éppen azzal magyarázható, hogy a vitázók a megszokott tőkés számítási formákból indultak ki. A tőkés „termelésiár”-típusú árrendszerben az anyag jellegű költségek megfelelő formában tartalmazzák már a kapcsolódó beruházások kiadásait, aminek persze az egyes tőkés nincs tudatában. Ha árrendszerünket „termelésiár”-típusú árrendszerre alakítanánk át — amint azt a jelölt javasolja —, akkor a kapcsolódó beruházások számbavétele természetesen mellőzhető lenne.

Bod Péter kandidátus egyetértett a kapcsolódó beruházások láncolatának teljes számbavételével. Nem értett viszont egyet azzal, hogy a kapcsolódó beruházások minden esetben gyorsan és mértani arányban konvergáló sort alkotnának. Szerinte a konvergencia gyorsasága iparáganként és beruházásonként igen eltérő lehet.

Farkas Imre kandidátus feleslegesnek tartotta a b_k mutató használatát abból kiindulva, hogy három-négy főtermék kapcsolódó beruházása kiteszi az összes kapcsolódó beruházások 90 százalékát, sőt még többet is.

Szakasits Doroszlói György kandidátus a b_k mutató sematikus alkalmazásának veszélyére figyelmeztetett.

Turánszki válaszában egyetértett azokkal, akik a fontosabb kapcsolódó beruházások egyedi értékelését kívánták, de megjegyezte, hogy ha az anyagszükséglet erősen összetett, s ezért az egyedi értékelés akadályokba ütközik, akkor a kapcsolódó beruházások igénynormáit kell alkalmazni. A kapcsolódó beruházások mechanikus értékelése valóban káros, állapította meg, sajnálatos, hogy a beruházók a gyakorlatban általában nem végeznek egyedi értékelést, mert ez növelné ráfordításaikat. A pontatlan kapcsolódási igénynorma alkalmazása még mindig kisebb baj, mintha egyáltalán nem számolnának a kapcsolódó beruházásokkal.

A b_g és a b_k fajlagos beruházási igénymutatók meghatározása után a jelölt kidolgozta a munkaerő-felszabadító és a termelésnövelő beruházások üzemi, illetve népgazdasági szintű mutatóit. E mutatók használhatósága volt az a harmadik fő kérdés, amely a disszertáció vitája során felmerült. A jelölt által kidolgozott mutatók az alábbiak:

A gazdaságosság általában az eredmények és a ráfordítások hányadosa. A munkaerő-felszabadító beruházások gazdaságosságának képlete üzemi szinten $\frac{\dot{O}_1 - \dot{O}_2}{B}$, népgazdasági szinten pedig $\frac{\dot{O}_1 - \dot{O}_2}{B + A \cdot b_k}$, ahol $\dot{O}_1 =$ önköltség a beruházás előtt, $\dot{O}_2 =$ önköltség a beruházás után; $A =$ az anyag jellegű többletráfordítás, illetve megtakarítás árösszege évenként; $b_k = 1$ Ft anyag jellegű ráfordítás fajlagos beruházási szükséglete. Az $A \cdot b_k$ tehát az anyag jellegű többletráfordításhoz, illetve megtakarításhoz tartozó kapcsolódó beruházásokat fejezi ki.

A termelésbővítő beruházások gazdaságosságának képlete üzemi szinten: $\frac{T - A}{B + B_g}$, ahol $T - A =$ évi nettó termelési érték; $B =$ a termelésbővítő beruházás összege, $B_g =$ a szükséges munkaerő-felszabadító beruházás összege. A termelésbővítő beruházások gazdaságosságának népgazdasági szintű képlete pedig: $\frac{T}{B + A \cdot b_k + M \cdot b_g + A \cdot b_g}$, ahol $T =$ évi termelés (bármilyen használható mértékegységben, azzal a megkötéssel, hogy az azonos beruházási változatok értékelésekor mindig azonos mértékegységet kell használni); $M =$ az új beruházás üzemeltetéséhez szükséges évi bérköltés; $b =$ a munkabér-megtakarítás fajlagos beruházási igénye; $M \cdot b_g =$ az új beruházás munkaerő-szükségletének biztosításához szükséges munkaerő-felszabadító beruházások árösszege; $A \cdot b_g =$ a kapcsolódó beruházások munkaerő-szükségletét biztosító munkaerő-felszabadító beruházások árösszege.

Az ismertetett *beruházás-gazdaságossági mutatók használhatóságával* kapcsolatban a vita során felvetették a kétfajta (munkaerő-felszabadító és termelésbővítő) beruházások *együttes* mérésének problémáját. Kacsenyák Ferenc opponens ezzel kapcsolatban feltette a kérdést: ha feltételezzük, hogy a termelésnövelő és a munkaerő-felszabadító beruházások *önállóan* léteznek és élesen különválaszthatók egymástól, akkor hogyan határozhatjuk meg *együttes* gazdaságosságukat azon „speciális” esetekben, amikor együtt fordulnak elő? Vajon lehetővé válik-e a népgazdasági gazdaságossági mutatóban az eredmények (a termelési értéknövekedés és az önköltségcsökkentés) összegezése?

Turánszki válaszában elismerte, hogy disszertációja nem ad világos választ ama speciális beruházások értékelési módjára, amelyek célja egyidejűleg munkaerő-felszabadítás és termelésbővítés. Az ilyen kettős célú beruházások értékelésére a jelölt az alábbi képletet javasolta:

$$G = \frac{T_2 - T_1}{B + (M_2 - M_1) b_g - (A_2 - A_1) \cdot (b_k + b_g)}$$

A mutató felépítésében megegyezik a termelésbővítő beruházások gazdaságossági mutatójával, a két mutató között csupán annyi a különbség, hogy ebben a képletben az egyes beruházás előtti és utáni gazdaságossági tényezők különbségei szerepelnek. Eddig leginkább az ipari erőműberuházások gazdaságosságának értékelésekor került sor a fenti mutató alkalmazására.

A Turánszki-féle gazdaságossági számítások *elméleti végeredménye*: az átlagos gazdasági együttható. Ez a mutató az idő szerepét juttatja kifejezésre a beruházási tervváltozatok értékelésekor. A probléma lényege „a mai veréb és a holnap tuzok” összehasonlítása, vagyis az, hogy mennyit ér a ma beruházott forint x év múlva (másképp: a nemzeti jövedelem mekkora növekedését teszi lehetővé x év alatt)? Az átlagos gazdaságossági együttható alkalmazásának gazdasági indokoltsága és az eszközlekötésnek mint árképző tényezőnek a szerepe volt az a *negyedik* fő kérdés, amely a disszertáció vi-tája során felmerült.

Turánszki annak vizsgálatából indul ki, hogy milyen ráfordításokra van szükség a nemzeti jövedelem 1 Ft-nyi növeléséhez (reálönköltségi árrendszerben). A disszertáns szerint a nemzeti jövedelem 1 Ft-nyi növekedéséhez *először* munkaerő-felszabadító beruházásra van szükség, éspedig akkorára, amely biztosítja az új termelőkapacitás munkaerő-szükségletét. (Évi 1 Ft munkabér megtakarítását b_g összegű beruházás teszi lehetővé.) Másodszor az új termelőkapacitások létesítéséhez szükséges beruházásokat kell elvégezni, amelyek 1 Ft-ra jutó hányada éppen b_k . E kettő összegét tehát $b_g + b_k$ -t tekintti Turánszki az 1 Ft-nyi nemzetijövedelem-növekedés *szükséges, de nem elégséges* feltételének. *Nem elégséges* feltétel, amennyiben az új állóalapot, a beruházások csak lehetőséget teremtenek a nemzeti jövedelem növelésének, de e lehetőség realizálásához a dolgozók céltudatos szellemi és fizikai erő-kifejtése szükséges.

Egy forint beruházás tehát évi $\frac{1}{b_g + b_k}$ Ft nemzetijövedelem-növekedést tesz lehetővé. Az $\frac{1}{b_g + b_k}$ a beruházások hatékonyságának átlagos népgazdasági mutatója, amelyet a disszertáns Δ_n -nel jelöl. A delta felhasználásával kiszámítható, évi átlagban mekkora nemzetijövedelem-növekedést tesz lehetővé egy ma beruházott forint a következő időszakban. Ezzel a disszertáns szerint lehetségessé válik a beruházási idő mérlegelése a beruházási változatok értékelésekor, s egzakt, számszerűen mérhető kategóriává válik az „eszközlekötés miatt elmaradó nemzetijövedelem-növekedés” fogalma.

Az azonos célt szolgáló, de különböző építési idejű beruházási változatok értékelésére javasolt képlet: $B + 1/\Delta \cdot \bar{O}$, ahol B a beruházás árösszegét, $1/\Delta$ az adott ágazatra érvényes egyedi gazdaságossági együttható reciprokát, \bar{O} pedig az évi önköltség árösszegét jelenti. Mivel reálönköltségi árrendszerben az anyag- és bérköltség összege egyenlő az önköltséggel, $1/\Delta = c \cdot b_g + b_k$, s ebből kifejezve a Δ -át: $\Delta = \frac{1}{c \cdot b_k + b_g}$. Az iparági, egyedi Δ -k értéke tehát az átlagos beruházási igénymutatók, a b_k , és a b_g , valamint az önköltség anyaghányada alapján meghatározható.

A disszertáns — a beruházásokkal, valamint az álló- és forgóeszközökkel való takarékoság előmozdítása végett — szükségesnek tartja a Δ együttható következetes figyelembevételét az árképzésben. Az eszközlekötés miatt elmaradó nemzetijövedelem-növekedés értékét számviteli kategóriává kívánja tenni, az eszközök használatáért „használati díj” vagy „használati adó” kivetését javasolja.

Az átlagos gazdaságossági együttható alkalmazása, és az így képzett „termelésiár”-típusú árrendszer létjogosultsága körül ugyancsak élénk vita alakult ki.

Farkas Imre kandidátus, bár nem ellenezte kamat, Δ vagy valamely más tényező figyelembevételét a beruházások tervezésekor, azzal a módszerrel, ahogy a jelölt a Δ -át képezte, nem értett egyet. A jelölt — mondotta — tudományosan nem igazolható absztrakciókat alkalmaz a b_g és a b_k fajlagos beruházási igénymutatók megállapításakor, s mivel Δ -ja e két fajlagos beruházási igénymutató összegének reciproka, következésképpen tartalmazza azok fogyatékoságait.

Bod Péter kandidátus szerint a jelöltnek nem sikerült teljességgel tudományosan megindokolni a Δ közgazdasági tartalmát a munkaérték-elmélet alapján, s ezért a Δ használhatóságát jelenleg csak a gyakorlati tapasztalatok alapján lehet eldönteni. Ha a numerikusan számolt Δ használható a gyakorlati tervezésben, akkor alkalmazni kell, de a probléma politikai-ökonomiai szempontból ezzel még nincs megoldva.

Ajtai Miklós opponens a delta alkalmazásának szükségességét olyan példákkal indokolta, amelyek esetében a deltának 0 értékkel való szerepeltetése abszurd következtetésekre vezet. Az egyébként azonos, de eltérő időtartam alatt felépíthető beruházási változatok összehasonlítása esetén a delta 0 értékkel való figyelembevétele arra a következtetésre vezetne, hogy az építés különböző időtartamai nem változtatnak a gazdaságossági értékelésen. Másik példaként kifejtette, hogyha értékarányos árakon számítjuk a külkereskedelem gazdaságosságát és „termelésiár”-típusú árrendszerű tőkésországgal kereskedünk, akkor általában azoknak az iparágaknak az exportcikkei mutatkoznak számunkra előnyösekknek, amelyekben a „tőke szerves összetétele” magas és azon termékek importja látszik kedvezőnek, ahol a „tőke szerves összetétele” alacsony.

Az effajta külkereskedelem hatására fokozni kellene a különösen beruházásintenzív termelési ágak fejlesztését, ami a felhalmozási szükséglet ug-rásszerű növekedésére vezetne. Kiderülne, hogy a nemzeti jövedelemből nem hajtható végre olyan mértékű felhalmozás, amely egy ilyen látszólag gazdaságos külkereskedelem folytatásához szükséges, lelassulna a gazdasági fejlődés üteme.

Bod Péter viszont tarthatatlannak minősítette a „termelésiár”-típusú árrendszerre vonatkozó javaslatot. A termelési áraknak — mondotta — a tőkés termelési viszonyok, a szabad verseny az alapjai, s a klasszikus kapitalizmus árképződési törvényszerűségei nem érvényesülhetnek szocialista termelési viszonyok között. Emellett a termelési ár nemcsak az állótőke, hanem a befektetett osztőke (tehát az állandó tőke forgó része és a változó tőke) lekööttségét is tükrözi. Nem véletlen, hogy a kapitalizmusbeli gazdaságossági számításoknak nem az átlagprofitráta, hanem a kamatláb az alapja.

Csikós-Nagy Béla, az Országos Árhivatal elnöke, nem kifogásolta a Δ alkalmazását a beruházási variánsok közötti választások alkalmával, de ellenezte, hogy a társadalmi tiszta jövedelmet az eszközigenyesség arányában osszák fel a termékek árában.

Szocialista gazdaságban egyfelől tisztában kell lennünk, mibe kerül valamely termék, másfelől a társadalmi tiszta jövedelmet a termékek árában úgy kell realizálni, hogy a nemzeti jövedelem elosztása és újraelosztása a terv előírásaival összhangban valósuljon meg. Az önköltség éppen azért lett a szocialista országokban az állami tulajdon körén belül forgó termékeknél az árképzés alapja, mert az ilyen termelői árrendszerben az árarányok megköze-lítően értékarányokat tükröznek, a termelői ár tehát betöltheti a gazdaságossági mérce szerepét, ugyanakkor még nem determinálja a fogyasztói árat. Az önköltségi termelői árrendszer az állam számára biztosítja annak lehetőségét, hogy az árat az állami tulajdon körén kívül mint a nemzeti jövedelem elosztásának és újraelosztásának eszközét használhassa fel.

Csikós-Nagy Béla megalapozatlannak minősítette azt az érvelést, hogy ha a termelési ár az árak centruma, akkor a belföldi termelési feltételek job-

ban összehasonlíthatók a nemzetközi átlagos feltételekkel, és ily módon a termelés bővítésénél a gazdaságossági megfontolásokat inkább figyelembe lehet venni. A monopolkapitalizmus viszonyai között a tőkés világpiaci ár nem termelési ár, hanem monopolár. A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézete megvizsgálta a legfejlettebb kapitalista országok adórendszereit. Olyan megállapításra lehet jutni, hogy az adópolitika alkalmazkodik a monopolár törvényéhez. A monopóliumok adóztatását a tőkésállamok felhasználják az önfinanszírozás serkentésére. A profit tömegének azt a részét, amit — meghatározott előírások szerint — a termelés bővítésére, a technika fejlesztésére, kutató munkákra stb. fordítanak, figyelmen kívül hagyják a profit megadóztatásakor. Ezzel magyarázható, hogy a bővített újtermelés finanszírozásánál egyre nagyobb szerephez jut az önfinanszírozás. Ily módon azonban gyökeresen megváltozott a tőkés kalkuláció. A monopóliumok egyfelől monopolprofitra tesznek szert, másfelől úgy kalkulálnak és olyan üzletpolitikát folytatnak, hogy a monopolprofitnak nagy részét tarthassák meg, minél kisebb legyen az a rész, amit a tőkésállamnak kell átengedni.

A monopolárak a tőkés nemzetközi kereskedelemben erősen differenciáltan jelennek meg, mint tőkés világpiaci árak. Ez utóbbiak kialakításába az állami protekcionizmus, az érdekkapcsolatok és egy sor más tényező játszik bele.

Ilyen körülmények között aligha beszélhetünk arról, hogy ezek az árak, amelyek erősen ingadoznak, a konjunkturális és más hatásokra rendkívül érzékenyen reagálnak, szerves kapcsolatba lennének hozhatók például annak megítélésével, hogy szocialista ország hosszú távra milyen irányban, milyen összetételben bővítse a termelést.

Csikós-Nagy Béla véleménye szerint Turánszki értekezésének meg kellene maradnia tulajdonképpeni tárgyánál, hogy tudniillik matematikai formulát keres a beruházási variánsprobléma megoldásához, amikor lényegében már meg van oldva az a kérdés, hogy milyen úton valósuljon meg ez a cél, tehát, hogy a lehetséges különböző variánsokból melyik az, amely leginkább gazdaságos. Ehhez nem szükséges termelési árak rendszere. Megfelel ilyen célra az önköltségi termelői árrendszer, csak arról van szó, hogy a matematikai képlet egyes tényezőinél erre figyelemmel kell lenni.

Kádas Kálmán egyetemi tanár úgy látta, mintha a disszertáció egész gondolatmenete statikus elképzelésre volna felépítve; ezért megemlített néhány dinamizálási lehetőséget.

A termelési költségek egy létesítmény 10–30 éves funkcionálása alatt nem konstansak, s ez a hatékonyság megítélése szempontjából jelentős dolog. A technikai fejlődés anticipálása persze nehéz feladat, mégsem lehet eltekinteni tőle, hiszen az 5–10 vagy 20 éves funkcionálású létesítmény üzemeltetése során a termelékenység, az önköltség és egy sor más gazdasági indikátor nagysága nem állandó. A ráfordítások és az eredmények — mondotta Kádas professzor — dinamikailag nem azonos természetűek. Ebben a vonatkozásban is hiányolta a disszertációból a dinamikai utalást, annak kifejtését, hogy az eredmények nem olyanok lesznek, mint ahogy felmerülnek, a ráfordítások pedig különösen nem.

Turánszki Miklós válaszában abból indult ki, hogy évek óta mondjuk, írjuk, hirdetjük a gazdaságosság fontosságát, a beruházások tervezésekor. Készítettünk ugyan különféle mutatókat, de mindenki a saját szája íze szerint értékelte a beruházásokat, s ebből zűrzavar támadt. A gazdaságossági szempont addig nem érvényesíthető, amíg nem tudjuk a javasolt gazdaságossági sorrendet megállapítani, betartását pedig ellenőrizni. Elsődleges feladatot a nagyságrendi kérdések tisztázásában látta. Nem vitás, hogy a javasolt számítási módszereket még a legkülönfélébb szempontokból felül kell vizsgálni. De a fajlagos mutatók közelítő nagyságrendjének kialakítása előtt a

részletvizsgálatok sem indulhattak meg. Most, hogy egyes beruházásokról gazdaságossági számítások készültek, kibuktak a hiányosságok, a tartalmiak éppúgy, mint a módszerbeliek, s lehetővé vált a számítási módszerek javítása, finomítása. Disszertációja megírására égető, gyakorlati problémák megoldatlansága ösztönözte.

A „termelésiár”-típusú árrendszerre vonatkozó ellenvetésekre megjegyezte: a kényszerűség vitte rá, hogy ezzel a közvetlen témájától távoleső kérdéssel is foglalkozzék. Tudjuk, hogy takarékoskodni kell az alapanyagokkal, például a szénnel, és ez irányú mozgalmakat szervezünk; ugyanakkor 1 tonna szén ára 97–100 Ft (holott az eszközkötés figyelembevételével képzett „reális ár” 5–600 forint, és akkor a szenet nem pazarolnák). Az ilyen árak szinte szervezik az anyagpazarlást. Ezért az árak képzésekor nemcsak a folyamatos munkaráfordításokat kell figyelembe venni, hanem az egyszerűeket is. Természetesen javaslata nem a klasszikus „termelésiár”-típusú árrendszerre vonatkozik (vagyis nem arra, hogy a *teljes* társadalmi tiszta jóvedelem realizálása az eszközkötés arányában történjék).

Az időtényező számításbavételével kapcsolatos megjegyzésekre válaszolva Turánszki kifejtette, hogy tisztában volt az eredmények és a ráfordítások különböző dinamikai természetével. Arra törekedett, hogy a gazdasági és műszaki tervezés számára abban az időpontban adjon útbaigazításokat, amikor dönteni kell, hogy ezt vagy azt a beruházást, vagy beruházási változatot célszerű-e „betervezni”, megengedhető-e a műszaki tervezés bizonyos iránya stb. E tekintetben persze durva feltételezésekre kényszerülünk. Például az új létesítmény önköltségi színvonalának tervezésekor abból indulunk ki, hogy azt az üzembehelyezést követő egy-két év alatt eléri. Tudja, hogy a tervadatok még ilyen feltételezés mellett is sokszor csak 20–50 százalékos hibahatárral közelíthetők meg, azokat a hatásokat pedig, amelyek az új létesítmény további működése közben lépnek fel (például a szervezési intézkedések hatása a termelékenységre, az önköltségi színvonalra stb.) tervezésünk jelenlegi helyzetében nem tudjuk felmérni.

A disszertáció gyakorlati jelentőségét több felszólaló hangsúlyozta. Mint Farkas Imre mondta, a jelöltnek igen nagy érdemei vannak abban, hogy a magyar közgazdaságtudomány megtette az első szerény lépéseket a beruházások gazdaságosságának kérdésében.

A kiküldött bíráló bizottság megállapította, hogy a jelölt rendkívül aktuális, de ugyanolyan bonyolult kérdés újszerű, egzakt módszerekkel való megoldására vállalkozott. Érdeme a disszertációnak, hogy a szovjet beruházási vitában nyitvahagyott kérdések megoldására bátor és nem eredménytelen kísérletet tett. Disszertációja nagymértékben segíti a beruházásra leköötött népgazdasági eszközök eredményes felhasználását.

Az értekezés nehéz stílusa, egyes túlzott absztrakciói csökkentik a munka értékét. Hiányzik a disszertációból a dinamikus szemlélet, állításai néhol ellentmondók. Egyes közgazdasági kérdések megalapozása nem mindenben megfelelő. A bizottság komoly mértékben figyelembe vette, hogy Turánszki Miklós mintegy 10 éve kitartóan foglalkozik a kérdés elméleti és gyakorlati vizsgálatával.

Mindezek alapján a bíráló bizottság szótöbbséggel javasolta a Tudományos Minősítő Bizottságnak, hogy Turánszki Miklósnak ítélje meg a közgazdasági tudományok kandidátusa fokozatot.

E. Zs. — Sz. J.

SZAKIRODALMI TÁJÉKOZTATÓ

Üzleti ciklusok és gazdaságpolitika

(Business cycles and economic policy)

Estic Lundberg. London, 1957. George Allen und Unwin Ltd 346 p.

Lundberg professzor könyve azon kevés polgári közgazdasági könyv közé tartozik, amelyek az elmélet és a gyakorlat összehasonlítására törekszenek. A szerző abból indul ki, hogy szükséges az általános pénzügyi és költségvetési intézkedéseknek, valamint a közvetlen ellenőrzési módszerekre épülő gazdaságpolitika céljának, eszközeinek és hatékonyságának összehasonlítása. Svédország gazdaságpolitikájáról ír, de többnyire általános, az egész kapitalista világot érintő problémákról szól, így következtetései általános érvényűek is. A könyv két részre osztható:

Az első rész képet ad a svéd gazdaság fejlődésének sajátosságairól, ami feltétlenül szükséges a második részben tárgyalt gazdaságpolitika megértéséhez. A két világháború közötti időszakban általában ugyanaz jellemzi a svéd gazdaságot, mint a többi fejlett kapitalista ország gazdaságát. A különbség annyi, hogy Svédországban az 1929—1933. évi válság nem volt olyan mély és hosszantartó, mint például Amerikában. A második világháború után a svéd gazdaság fejlődésének új és legfontosabb jelensége az erős inflációs tendencia. Az általános árszínvonal 1946 óta átlagosan évi 5½ százalékkal emelkedett.

A második világháború után másik fontos jelenség, hogy nem tapasztalható ciklikus hullámzás, csak a termelés fejlődési ütemének változása (a termelés növekedése 1946—1950-ben évi 5 százalék, 1950—1953-ban évi 2 százalék volt, és 1954 óta ismét meggyorsult). Az 1954 óta tartó időszakban, amelyet magasfokú foglalkoztatottság és töretlen expanzió jellemez, a gazdasági hullámzás két típusával találkozunk: az egyikben erős inflációs nyomás váltakozott viszonylag kiegyensúlyozott időszakokkal (az inflációs időszakok évei 1946—1947. és 1950—1951); a másikban a svéd gazdaság egyes szektorai ciklikusan fejlődtek. De mivel a különböző iparágak visszaesésének időpontja nem esett egybe, az egész gazdaságban nem mutatkozott hanyatlás. Például 1951 őszén a textiliparban visszaesés volt, de ezt kiegyensúlyozta a nehéziparban bekövetkezett fellendülés.

A magánfogyasztás állandóan növekedett, de a növekedés üteme (évi 2 százalék) sokkal lassúbb volt, mint a közületi fogyasztás növekedésének üteme (8 százalék).

A könyv második részében (a IV.—XII. fejezetben) a szerző a gazdaságpolitika céljait, eszközeit, valamint eredményességét vizsgálja és értékeli. Előbb a gazdaságpolitika néhány alapelvét és általános problémáját határozza meg röviden, majd ismerteti a svéd közgazdászok két háború közti vitáit a gazdaságpolitika meghatározásáról. Az uralkodó álláspont akkor elismerte a ciklus szükségességét, elvetette a stagnációs elméleteket és általában ellenszenvvel viseltetett az állami beavatkozással szemben, mivel enélkül is lehetségesnek látszott a válság utáni fellendülés.

E rövid bevezetés után a szerző áttér a háború utáni gazdaságpolitika részletes vizsgálatára a következő három különálló részben:

1. A hitelpolitika; 2. A pénzügypolitika (ide tartozik a költségvetés általában és az adópolitika); 3. A gazdaság irányításának közvetlen módszerei (szabályozások stb).

A háború utáni hitelpolitikában két időszak különböztethető meg:

Az 1945—1951-i passzív politika időszaka. Ennek lényege, hogy a Riksbank (a Svéd Nemzeti Bank) alacsony szívon tartotta a kamatlábat abból a célból, hogy ez általános árcsökkenést eredményezzen. Nagyrészt a Davidson—Lindahl-féle tézis szolgált alapul e politikához. A tézis szerint a termelékenység és az árak ellenkező irányban mozognak. Ugyanis az alacsony kamatláb nagyobb beruházásokra ösztönöz, a beruházások pedig a termelékenység növelését eredményezik. Ez a politika azonban teljes kudarcot vallott, mivel a termelékenység növekedése ellenére az árak állandóan emelkedtek.

1951 után kezdődött a második időszak, amelyben a hitelpolitika fő célja az infláció leküzdése, fő eszköze pedig most már nem a kamatláb szabályozása, hanem a hitelek korlátozása. Ezt az által érte el a Riksbank, hogy szigorúan megsabta a kereskedelmi bankok likviditási rátáját és szabályozta a pénzellátást.

A polgári közgazdasági iskolák igyekeztek megmagyarázni, hogy a pénz mennyiségében és likviditásában történő változások mennyiben befolyásolják a konjunktúrát. A szerző véleménye szerint — mivel egyik iskola sem képes teljesen kielégítő magyarázatot adni — szintézisre van szükség, a mennyiségi pénz-ellátás és a kamatláb közti viszony vizsgálatával foglalkozó keynesi elmélet, valamint a kamatlábnak a beruházásokra való hatásával foglalkozó Wicksel-féle elmélet között.

A hitelpolitika elsősorban azzal tud eredményt elérni, hogy befolyásolja a vállalkozók üzleti várakozásait. Például a kamatláb felemelése elsősorban nem azon a ponton érinti az új vállalkozásokat, hogy csökkenti a várható profit nagyságát, hanem azáltal, hogy a jövő tekintetében bizonytalanságot szül e vállalkozók körében az értékpapírok értékét, a finanszírozást, valamint az áremelés lehetőségét illetően. Ebben rejlik ennek a politikának az erőssége és egyben gyengesége is. Teljesen lehetetlen előre látni, hogy a hitelpolitika e bizonyos megváltoztatása milyen mértékben befolyásolja a konjunktúrát és mennyi idő múlva mutatkoznak majd a változások hatásai. A szerző megállapítása szerint a hitelpolitika irányítói képtelenek előre pontosan meghatározni e politika hatását a jövedelemre, az árakra és a foglalkoztatottságra.

Az eredményeket illetően a hitelpolitika eléggé bizonytalan. Ezt többen is elismerik, de egyben állítják, hogy az állam pénzügypolitikája a statisztikai adatokra támaszkodva pontosabb és eredményesebb lehet. A szerző nem ért egyet ezzel az állásponttal, ezért mielőtt a pénzügypolitikát vizsgálná, áttekinti a nemzetijövedelem-számítás statisztikai módszereit, valamint az inflációs szintkülönbség kapcsolatos elméletét, amely nagyjából az összkereslet és az összkínálat egyensúlyának problémáját tanulmányozza. Ha a kereslet nagyobb, mint a kínálat, akkor inflációs „gap”-ról (szintkülönbségről) beszélnek, s igyekeznek megállapítani okát és megszüntetésének módját. Ezekre a következtetésekre épül fel a kormány pénzügyi politikája. Probléma azonban, hogy ebben a munkában a nemzetijövedelem-statisztikára támaszkodnak, mely fejlődése ellenére sem képes a nemzeti jövedelem következő évi alakulását akár csak hozzávetőleges pontossággal is meghatározni. Illusztrálására a szerző közli a svéd nemzeti jövedelem becült és végleges adatait. Ebből következik, hogy a pénzügypolitika nem képes elhárítani a várható infláció veszélyét, mivel nem határozható meg pontosan az összkereslet és az összkínálat alakulása az év folyamán. Megállapítja, hogy a pénzügyi politikának a szektorok közötti diszkriminációs lehetőségei rendkívül jelentéktelenek.

A kormánynak a gazdasági életbe való beavatkozásra alkalmazott közvetlen módszereit tárgyalva a szerző vitába száll Myrdal professzorral, aki azt állította, hogy „az állam beavatkozásai a különféle szektorokba bizonyos ponton a tervszerű gazdálkodás keretein belül egységes állami szabályozási rendszer részeivé válnak majd”.

A szerző úgy véli, hogy az a „bizonyos pont” sohasem fog bekövetkezni. Bizonyításul részletesen vizsgálja a svéd kormány ilyen irányú tevékenységét a három legfontosabb területen: 1. a behozatal, 2. az építkezések és 3. az árszabályozás területén.

Rendkívül érdekes, amit az építkezések szabályozásával kapcsolatosan mond. Általános vélemény, hogy fellendülés idején korlátozni kell az új építkezések számát, hogy így növeljék a visszaesés idejére eső építkezések számát. A szerző véleménye szerint ez a nézet hibás. Azok az építkezési tervek, amelyek a fellendülés időszakában a nagy profit reményében születtek, a visszaesés időszakában sokkal kevésbé lesznek kívánatosak. Ezenkívül az új építkezésnél az állami szabályozás csupán az építkezés megkezdésére vonatkozik, de nem vonatkozik annak időtartamára. Ezért igen kicsi a lehetőség a ciklusnak ilyen módszerekkel való szabályozására.

A könyv utolsó fejezetében a szerző összefoglalja a gazdaságpolitika vizsgálatának eredményeit, majd saját elképzeléseit fejt ki. Kiderül, hogy ellenzi a közvetlen szabályozásokat és általában a gazdaság irányításának nagyfokú centralizálását a kormány kezében. Azt mondja: „Ügy hiszem, kívánatos és lehetséges általános módszerekkel (elsősorban hitelpolitikai eszközökkel, kiegészítve ezeket megfelelő adózási rendszabályokkal és olyan devizaárfolyamokkal, amelyek hosszú lejáratban flexibilisek) megteremteni azokat a feltételeket, amelyek között a szabad árrendszer kielégítően működik”. Az ármechanizmusra, a decentralizált szabad piacra akarja bízni a gazdaság vezetését. Elismeri, hogy a közgazdászok által elképzelt ideális ármechanizmus a valóságban nem úgy mű-

ködik, mint az elméletben, pl. „teljes” foglalkoztatottság esetén azokat nem, mert ilyenkor a kereslet és a kínálat árrugalmassága rendkívülien csekély. Ezért is kijelenti, hogy ilyen rendszer esetén *szükséges lemondani a teljes foglalkoztatottságról*. A közvetlen szabályozásokat elveti és érdekes, hogy Adam Smith-t idézi álláspontja alátámasztására.

Lehetetlen lenne itt az ismertetés keretein belül vitába szállni a szerzőnek minden olyan nézetével, amellyel marxisták nem érthetnek egyet. Mivel azonban a könyv célja, hogy vizsgálja a gazdaságpolitika lehetőségeit egy tőkés országban, ez nem is lényeges. Számunkra a könyv módszere, adatai érdekesekek. Ami a végső következtetést illeti, nagyjából egyet lehet érteni a szerzővel, amikor azt mondja: A kutatás nagyon szkeptikus magatartáshoz vezetett abban a kérdésben, vajon lehetséges-e elérni a gazdaságpolitikai rendszabályok hatásainak értékelésében a precízió kellő fokát. Ez a következtetés egyaránt vonatkozik a pénzügyi politika általánosabb kérdéseire és a specifikus szabályozásokra.

Vasziliu Jorgosz

Maurice Dobb: Politikai gazdaságtan és kapitalizmus

Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1958. 231 o.

Maurice Dobb nemrégiben megjelent könyve nagy érdeklődésre tarthat számot. Dobb professzor a cambridge-i egyetem professzora, Angliában működő marxista közgazdász. A „Politikai gazdaságtan és kapitalizmus” című műve, amelyet először 1937-ben Londonban adtak ki, s amelynek most megjelent magyar nyelvű fordítása az 1953. évi hatodik kiadás alapján készült — a marxista politikai gazdaságtan alapvető kérdéseinek mély elméleti kifejtését adja igen magas színvonalon. Ezért a könyv azok számára ajánlható, akik a marxista politikai gazdaságtan alaptételeit kielégítő biztonsággal elsajátították. A könyv magyar nyelvű kiadásának jelentősége főként abban van, hogy a magyar könyvpiacon első ízben jelenik meg olyan közgazdasági munka, amely angliai, polgári egyetemen tanító marxista közgazdász műve.

A könyv nyolc, részben elmélettörténeti tanulmányt tartalmaz. A tanulmányok címe: 1. Az értékelmélet követelményei, 2. A klasszikus politikai gazdaságtan, 3. A klasszikus politikai gazdaságtan és Marx, 4. Gazdasági válságok, 5. A teljes foglalkoztatottság és a kapitalizmus, 6. A modern közgazdaságtan irányzata, 7. Frikció és várakozás; a közgazdasági elmélet néhány újabb irányzata, 8. Az imperializmus.

A nyolc tanulmány — bármennyire különböző témákat, sőt több esetben elmélettörténeti problémákat tárgyal, mégis — eléggé szorosan kapcsolódik egymáshoz. A tanulmányok áttekintést adnak a kapitalizmus politikai gazdaságtanáról, az értéktől a gazdasági válságokig, a „merkantil-rendszer” egészen az imperializmusig. Bizonyos ismeretanyagot nyerünk a közgazdaságtan történetéből, s Dobb professzor megmutatja — bár nagyon vázlatosan — a közgazdasági eszmék történeti és gazdasági gyökereit is.

A szerző „Az értékelmélet követelményei” című tanulmányban támadja azt a felfogást, miszerint a klasszikus polgári közgazdászoktól — Smith-től és Ricardótól — semmit sem tanulhatunk, hogy elméletük durva, faragatlan, gyakorlatilag hasznavehetetlen, hogy Marx minden szellemi poggyászát csupán a polgári klasszikusok felületes olvasgatásából és félreértéséből szerezte. Bírálja Cas-selt, aki feleslegesnek tartotta az értékelmélet — mégpedig bármiféle értékelmélet — kidolgozását, s aki úgy gondolta, hogy az értékelméletet tökéletesen helyettesítheti az empirikus árelmélet. Dobb professzor bírálata abból indul ki, hogy bár sok mindent megállapíthatunk az árak viselkedéséről. értékelmélet nélkül is, mégsem nélkülözhető az értékelmélet, mert nélküle nem tudjuk megmagyarázni a gazdasági rendszernek mint egésznek az egyensúlyát és mozgását. Valamely gazdasági rendszer egyensúlya és mozgása azonban nem határozható meg bármilyen értékelmélet alapján; a valóságos világ eseményeinek előrelátásához nem elég, hogy az elmélet „formailag elegáns” legyen (például a határhaszonelmélet), hanem „életrevalónak” is kell lennie, vagyis olyannak, hogy tartalmában megfeleljen a valóságos élet követelményeinek. Sokféle értékelmélet építhető fel, de csak az lehet „életrevaló”, amely ennek a követelménynek megfelel. Hogy melyik

értékelmélet igaz, azt nem a formai elegancia dönti el, hanem az, hogy közgazdasági vizsgálódásainkkal milyen típusú gyakorlati kérdésre keresünk választ.

Dobb szerint az érték lényege a költség; a költség lényege pedig a munkaráfordítás a természeti erőforrásokkal szemben. „A munkaérték-elmélet a közgazdasági problémát lényegében úgy ábrázolja, mint az ember küzdelmét a természettel, amelyet különböző termelési formák közt, különböző történelmi korszakokban vív meg a létfenntartásáért.” (37. o.) Ezért a munkaérték-elmélet olyan értékelmélet, amely *tartalmilag megfelel a valóságnak*. A munkaérték-elmélet megfelel annak a követelménynek, hogy az értéket nem valamilyen más értékben fejezi ki, nem forog fenn a „circulus vitiosus” esete, tudniillik az értéket nem érték, mégpedig a munka határozza meg. A munkaérték-elmélet egyszerre oldja meg az áruk értékének és az elosztásnak a problémáját, amennyiben az érték elemzése a kapitalizmusban egyúttal megadja a munkabér, a profit és a járadék megértésének kulcsát. Végül, a munkaérték-elmélet megfelel annak a követelménynek is, amelynek minden közgazdasági elmélet meg kell feleljen, hogy kvantitatív formát ölt. A csereérték tartalma az érték, az érték alapja a munka, a munka pedig mérhető az idővel. Minden gazdasági összefüggésnek megszámlálható dolgokban kell kifejezhetőnek lennie, lefordíthatónak kell lennie a valóságban is felfogható, megérthető dimenziók nyelvére. Mindezekért „életrevaló” és nemcsak „elegáns” a munkaérték-elmélet.

Dobb professzor ebben a tanulmányban arra is rámutat, hogy Marx A tőke I. kötetében nagyobbfokú absztrakciót alkalmazott, mint a III. kötetben. Az I. kötetben feltételezte, hogy a tőke szerves összetétele valamennyi iparágban azonos, ezért állította, hogy az értékarányok azonosak a munkaarányokkal. Marx itt „makroszkópiái” vizsgálatot folytatott. Amikor az egyes áruk árainak vizsgálatára tért át (a III. kötetben), akkor elvetette előbbi feltételezését és kidolgozta a „termelési ár” elméletét. Amikor Böhm-Bawerk A tőke I. és III. kötete közti ellentmondást kereste, akkor nem értette, hogy Marxnál az érték csak absztrakt megközelítése a csereértéknek, hogy minden absztrakció csak megközelítése a valóságnak, s ez magából az absztrakció természetéből következik.

Maurice Dobb „A klasszikus politikai gazdaságtan” című tanulmányában értékeli a klasszikus polgári közgazdászok elméleti munkásságának jelentőségét a közgazdaságtan történetében. Smith és Ricardo nagy érdeme — írja —, hogy a közgazdaságtanba bevitték a gazdasági determinizmus elvét, hogy a gazdasági életet nem véletlenek káoszának tekintették, hogy bebizonyították: törvények uralkodhatnak a társadalomban is. Dobb professzor hangsúlyozza, hogy a klasszikusok a politikai gazdaságtant a termelés elméletévé tették. Ennek az elvnek feleltek meg azok a klasszikus viták, amelyeknek tárgyai ma is kedvelt célpontjai a közgazdasági kritikáknak. Dobb négy vitát említ meg közülük: a) a pénznek mint a csere eszközének mennyisége közömbös a lényeges (termelési) összefüggések megítélése szempontjából; b) az árutermelés piaca éppen az árutermelés — ez a tétel Say „piaci törvénye” néven ismeretes; c) az árkereslet nem azonos a munkakereslettel, vagyis az árkereslet nem határozza meg, hogy valamely iparágban mennyivel több vagy kevesebb munkára van szükség; s végül d) a profitok a bérek magas vagy alacsony voltától függenek és semmi mástól. Maurice Dobb megállapítja, hogy a klasszikus politikai gazdaságtan forradalmi szerepet töltött be bírálatával, amennyiben ez a bírálat az arisztokrácia ellen irányult.

A szerző „A klasszikus politikai gazdaságtan és Marx” című tanulmányban éles határvonalat húz a klasszikus polgári közgazdaságtan, valamint Marx és Engels elméleti munkássága között. Míg Ricardo a kapitalizmust örökké fennálló társadalomnak tekintette, addig Marx és Engels bizonyította, hogy a kapitalizmus történelmileg átmeneti társadalmi forma, hogy „ez a termelési mód saját fejlődése következtében a felé a pont felé tör, ahol önmagát teszi lehetetlenné”. (Idézi Dobb, 67. o.) Dobb szerint a kérdés ugrópontja a profitnak mint jövedelmi kategóriának pontos megértése. Bár a klasszikusok tudtak a profit létéről, mégsem értették meg természetét, mivel nem tudták tudományosan magyarázni keletkezését. Náluk a profit mint a munkabér feletti maradványösszeg jelent meg. Nem értették, hogyan értékesül a tőke. Nem volt érthető, hogy ez a maradványérték miért a tőkést illeti, miért nem a munkást vagy esetleg a járadékost. Létét egyszerűen tényként elfogadták. A kérdés tudományos magyarázatát Marx adta meg azzal, hogy megkülönböztette a munkaerőt a munkától, s rámutatott, hogy a munkaerő szerepel áruként, s az értéktöbblet, illetve a profit onnan ered, hogy a termelőerők fejlettségének megfelelően a munka a munkaerő értékénél több értéket képes termelni. Dobb hangsúlyozza, hogy a klasszikus polgári közgazdászok

és Marx között az alapvető különbség az értéktöbbletelmélet területén mutatkozik meg, Marxnál az értéktöbblet, illetve a profit a kapitalizmus bírálatának alapja, a profitelmélet szerinte különös jelentőséghez jut Marx válságelméletében.

A „Gazdasági válságok” című fejezet nagy érdeklődésre tarthat számot, mert Dobb elemzése eltér a mienktől. Nem állítható, hogy elemzése merőben más, hogy a mienkkel ellentétes lenne. Inkább a válság kirobbanásánál ható tényezők eltérő, de az igaz, hogy erősen eltérő hangsúlyozásáról van szó. Dobb professzor a túltermelési válságok vizsgálatánál különös figyelmet szentel a profitráta süllyedő tendenciájának, pontosabban a profitráta mozgásának. Ezért e tanulmányban jelentős teret szentel a profitráta süllyedése irányában, illetve ezzel ellentétesen ható tényezőknek, s megvizsgálja, hogy az említett törvény milyen körülmények közt töri át magát, s milyen esetben nem. A legérdekesebb azonban, hogy a túltermelési válság kirobbanását a profitráta csökkenéséből vezeti le, s a fizetőképes keresletet annyiban veszi figyelembe, amennyiben az hat a profitráta alakulására. A csökkenő profitráta válságot robbant ki, a válságban növekszik a munkaerő-túlkínálat, csökken a munkabér, nő a profit és a profitráta, ami a tőkéseket ismét beruházásokra és a termelés növelésére ösztönzi. Ily módon a profitráta hullámozása együtt jár a termelés hullámozásával. Érdekes, hogy Dobb bírál néhány keynesianus közgazdászt, mert szerintük a válságokat nem annyira a profitráta süllyedésének kell tulajdonítani, hanem annak, hogy a kamatláb nem csökken. „Ennek a hangsúly áthelyezésnek a gyakorlati vetülete feltehetően az — írja Dobb professzor —, hogy a baj nem *magában* a kapitalizmusban van, s orvosolható megfelelő pénzügyi politikával, amely a beruházási tevékenység növekedésével arányosan biztosítja a kamatláb csökkenését.” (105. o.) A válságokat a profitráta mozgására lehet közvetlenül visszavezetni, s minthogy a profitráta mozgása nem irányítható, a válságok nem küszöbölhetők ki — ez Maurice Dobb gondolata.

„A teljes foglalkoztatottság és a kapitalizmus” című tanulmányban lényegében a keynesi közgazdaságtant bírálja. Rámutat, hogy keynesianusok bal- és jobbszárnyát különböztethetjük meg. A balszárny a tömegfogyasztás növelését és az államosítás kiterjesztését követeli, a jobbszárny megelégszik a magánvállalkozás felélénkítését célzó pénzügyi politikával. Dobb rámutat, hogy a legutóbbi időkben a válságtól való félelem enyhülése miatt a két szárny közeledett egymáshoz, a határok itt-ott elmosódtak. Sokan ismét a régi gazdaságpolitikát követelik vissza, helyesnek tartják a bércsökkentéseket és az állami kiadások lefaragását. Dobb foglalkozik a fegyverkezési kiadások szerepével, az úgynevezett teljes foglalkoztatottságra törő gazdaságpolitikával, rámutat a benne rejlő ellentmondásokra, s arra, hogy ez a gazdaságpolitika a figyelmet szükségképpen a pénzügyi- és a csereviszonyok szférájára összpontosítja és érintetlenül hagyja a társadalom osztályszerkezetét. Dobb hangsúlyozza, hogy a tőkés gazdaságban rejlő válságtendenciák nem szűnhetnek meg, csupán elhalasztódhatnak.

„A modern közgazdaságtan irányzata”, valamint a „Frikció és várakozás: a közgazdasági elmélet néhány újabb irányzata” című tanulmány elmélettörténeti jellegű. Az elsőben főként a szubjektíveket — Böhm-Bawerket, Jevonst stb. — bírálja, kritizálja s összehasonlítja a szubjektív iskola és Marx absztrakciós módszerét. A második tanulmányban a gazdasági egyensúly kialakulását gátló tényezőkkel, pontosabban az ezzel kapcsolatos polgári elméletekkel foglalkozik.

A könyv befejező fejezete „Az imperializmus” című tanulmány. Dobb professzor a kapitalizmus imperialista szakaszát legkézzelfoghatóbban jellemző gyarmatosításból indul ki, majd a gyarmatosítás természetét vizsgálva összehasonlítja egymással a merkantilizmust és az imperializmust, rámutat, hogy a mai gyarmatosítás elválaszthatatlan a tőke kivitelétől és a monopóliumoktól. Vizsgálja a monopóliumos fejlődés hatását a gazdaságra és a politikára, rávilágít a fasiszta „ideológia” gyökerére, ellentmondásosságára. Dobb ebben a tanulmányban nagyon hangsúlyozza, hogy a politikai eseményeknek gazdasági okaik vannak, a gazdasági prognózisok készítőinek pedig figyelemmel kell kísérniük a politikai mozgalmakat. „A közgazdász, ha meg akarja érteni, mi történik és mit lehet tenni, éppoly kevésbé zárhatja ki a politikai összefüggéseket, mint ahogyan a politikai stratégia sem hagyhatja figyelmen kívül a gazdaságiakat.” (219. o.)

Az egész műre rányomja bélyegét a polgári nézetekkel való polemizálás. Dobb professzor sohasem elégszik meg pusztán deklarációkkal, mindig bizonyít, még akkor is ha számunkra magától értetődő dolgokról van szó.

A könyvhöz Göncöl György, a Közgazdaságtudományi Intézet osztályvezetője írt értékes bevezető tanulmányt.

Erdős Tibor

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЕЙ

Жигмонд Пал Пах:

Возникновение капиталистической земельной ренты в ходе развития аграрных отношений в Западной Европе (К 47 главе III тома «Капитала»)

Статья ставит себе целью дать интерпретацию 47 главы III тома «Капитала» путем показа конкретной реализации открытой Марксом закономерности преобразования формы феодальной земельной ренты на примере развития аграрных отношений во Франции и Англии.

В ходе изложения делается следующий вывод: содержание 47 главы III тома «Капитала» гораздо шире, чем это обыкновенно усматривается в ссылках на эту часть марксова труда.

Маркс определяет здесь категории феодальной земельной ренты как «...законную, так сказать всё поглощающую естественную форму прибавочного труда» при феодализме, — вскрывает главные черты и требования основного экономического закона феодализма, — то есть закона феодальной земельной ренты. Он устанавливает формы феодальной ренты и показывает в основных чертах изменение этих форм в западноевропейских странах.

Однако, все это, так сказать, является побочным продуктом марксова исследования происхождения капиталистической земельной ренты (что является сущностью главы и что отражено в названии последней), то есть исследование вопроса о том: каким образом распространяются и приобретают господствующее положение капиталистическая прибыль и капиталистическая земельная рента в сельском хозяйстве. В 47 главе III тома «Капитала» Маркс поставил себе в задачу показать генезис капиталистической земельной ренты, а не возникновение и развитие феодальной земельной ренты, как это многие предполагают; последний вопрос Маркс затрагивал лишь постольку и в такой мере насколько и в какой мере он это считал необходимым в связи с выработкой ответа на основной вопрос исследования.

Ответ, который Маркс дает на этот вопрос, состоит в следующем. Капиталистическая земельная рента возникает из денежной ренты, являющейся наивысшей формой развития феодальной земельной ренты, на основе разложения последней таким образом, что при разложении денежной ренты возникает, и если этому благоприятствуют производственные отношения вообще, занимает господствующее положение, капиталистическая система аренды и арендной платы; классическим примером такого пути аграрного развития является Англия. В иных исторических условиях крушение денежной ренты сопряжено с образованием и преобладанием свободной крестьянской собственности, которая впоследствии, в условиях капиталистических отношений, сама также развивается в капиталистическом направлении; этот путь аграрного развития типичен для континентальных стран Западной Европы и в первую очередь для Франции.

Сущность вопроса, следовательно, состоит в том, что Маркс, принимая во внимание конкретные исторические условия, выводит происхождение капиталистической земельной ренты и капиталистического сельского хозяйства из феодальной денежной ренты, устанавливая при этом два варианта этого процесса, которые свойственны аграрному развитию западноевропейских стран, при чем именно это является тем, что при изучении 47 главы III тома «Капитала» упускается из виду. И, далее, именно это заключено в кратком виде в следующем положении, сформулированном Марксом: «В своем дальнейшем развитии денежная рента необходимо приводит, — ... или к превращению земли в свободную крестьянскую собственность или к форме капиталистического способа производства, к ренте, уплачиваемой капиталистическим арендатором.»

Ласло Чэтэ:

Вопросы производительности труда в производственных кооперативах

В статье освещаются некоторые вопросы производительности труда на основе данных за 1955/1956 и 1956/1957 годы, полученных при обследовании 100 производственных кооперативов.

В деле подъема производительности труда решающая роль принадлежит росту овеществленного труда. В производственных кооперативах производительность труда возрастает по мере снижения числа кооператоров и в то же время снижается стоимость производства на I кадастральный гектар. Это снижение во всяком отношении является отрицательным фактом. На нынешнем этапе развития кооперативного движения поднятие интенсивности в производственных кооперативах происходит путем увеличения затрат живого труда. В то же время — как это показывают результаты проведенного обследования — если кооперативы осуществляют повышение интенсивности в первую очередь за счет увеличения применения живого труда, то это сопряжено с снижением производительности труда и рентабельности производства. Пропорция между рентабельностью производства, производительностью труда, уровнем производства на единицу площади и овеществленным трудом указывает на наличие тесной взаимосвязи между этими факторами. В данной статье приводятся различные случаи реализации взаимосвязи между рентабельностью, уровнем производства на единицу площади и затратами. В статье в дальнейшем указывается на отсутствие тесной взаимосвязи между стоимостью земельной площади в золотых кронах и производительностью труда. Производительность труда в задунайских кооперативных выше, чем в других кооперативах страны. Производительность труда складывается неблагоприятно в производственных кооперативах, имеющих в своем распоряжении более 2000 кадастральных гектаров земли.

Зольтан Вадас:

Положение с топливом и электроэнергией в период трехлетнего плана

При анализе трехлетней программы развития производства топлива и энергии, автор исходит из того факта, что в Венгрии основным источником энергии является топливо, ввиду чего вопрос об обеспеченности страны энергией в своей преобладающей части сводим к положению с топливом в стране. Для структуры потребления топлива в Венгрии в первую очередь характерным уголь и жидкое топливо (нефть, нефтепродукты), удельный вес которых превосходит 90 процентов, ввиду чего автор в первую очередь подвергает исследованию структуру отечественного производства и потребления угля и жидкого топлива.

Основу содержания статьи составляют те рассуждения, в которых указывается, каким образом можно обеспечить увязку между отечественным производством топлива и энергии с одной стороны, и потребностями в них, с другой. Автор освещает следующие вопросы: каким образом можно согласовать отечественное производство угля, которое в настоящее время ни по качеству ни по ассорти-

менту не соответствует потребностям, с отечественным потреблением; каким образом можно обеспечить пропорциональность между отечественным производством сырой нефти, нефтяного топлива и легких нефтепродуктов и какой уровень экспорта и соотносительно импорта требуется для этого; какие возможности открывает для отечественной выработки энергии осуществление начертанного выше положения в области производства угля и жидкого топлива. Статья так же подвергает разбору проблему более экономичного использования топлива (модернизация котлов, электрификация железнодорожного транспорта итд) и на конкретных данных показывает изменение распределения совокупной потребности в топливе по отдельным отраслям народного хозяйства.

На основе вышеприведенного исследования положения с топливом и энергией в Венгрии автор приходит к выводу, что отечественное производство и реально запланированный импорт из дружественных стран обеспечат, вопреки очевидной скудности энергетических ресурсов страны, топливом венгерское народное хозяйство не только в течение периода до 1960 года, но так же и впоследствии.

Эгон Кемеш:

Исследование рынка и плановое хозяйство

В условиях планового хозяйства становится возможным обеспечить согласованность производства и потребностей, но, однако, оно не возникает автоматически. Одним из важных средств обеспечения действительной согласованности является исследование рынка. Помимо ряда соображений исследование рынка является необходимым ввиду денежной формы участия трудящихся в распределении национального дохода и отсутствия рыночного автоматизма в социалистической экономике. Исследование рынка представляет собой так же исходной пункт для выработки теории социалистического спроса.

Предметом исследования рынка являются проявления и факторы спроса. Среди факторов, определяющих спрос важнейшими являются потребности, доходы, цены, демографические явления, географические и климатические условия, а так же само предложение и, наконец намерение покупателя, как итог субъективных факторов.

Выбор методов исследования рынка зависит от того является ли подход к предмету исследования статическим, динамическим, или комбинацией обоих подходов, а так же от того, рассматриваем ли мы предмет исследования с микроэкономической или макроэкономической точек зрения. Здесь помимо вторичных источников данных крупное значение имеют первичные исследования (опыты, наблюдения и т.д.). Среди них следует особо выделить анкету, как специфический инструмент исследования рынка. При проведении анкеты исключительную роль играет проведение последней со знанием дела, ибо без этого результат может быть равен нулю, или, что еще хуже, можно оказаться введенным в заблуждение. Важную роль играет и соответствующее комбинирование методов исследования.

В интересах достижения прогресса на поле теоретического исследования спроса и практического исследования рынка необходимо подытожить отечественный и заграничный опыт, проводить планомерную документационную работу и методологические опыты. Необходимо довести до сведения руководящих народнохозяйственных органов и предприятий те преимущества, которые дает регулярное исследование рынка.

SUMMARY OF THE ARTICLES

Zsigmond Pál Pach:

The Origin of Capitalist Land Rent in the Agricultural Development of Western-Europe (Some thoughts on Chapter 47. of The Capital, Volume III.)

The author sets himself the task of interpreting Chapter 47. of Volume III. of The Capital, showing how the rules exposed by Marx regarding the changes of forms of feudal land rent and the origin of capitalist land rent asserted themselves in practice in the agrarian development of England and France.

The study draws the following conclusion: Chapter 47. of Volume III. of The Capital has much more to say than there it is generally referred to.

In this chapter Marx defines the category of feudal land rent as "the normal, all absorbing, so to say legal form of surplus work" in feudalism — he reveals the main characteristics and requirements of the law of rent, the basic law of feudalism. He defines the forms of feudal rent and outlines the main trend of the change of forms of feudal rent in the West-European countries.

All this constitutes but a by-product of the investigation on the origin of capitalist land rent, the studies on which — as expressed in its title — make up the core of the chapter. The main problem is this: under what circumstances does the capitalist profit and capitalist rent appear on the scene and how does it become dominant in agriculture? Marx sets himself the aim of throwing light upon the origin of capitalist land rent in Chapter 47. of Volume III. of The Capital, and not — as it is so often stressed — upon the origin and development of feudal land rent. This latter problem is discussed by Marx only in so far as he deemed it absolutely necessary for getting an answer regarding the main question.

He answers the above mentioned question in the following way: Capitalist land rent originates in the breaking up of monetary rent, the most highly developed form of feudal land rent. With the breaking up of monetary rent the capitalist system of tenure of land is established and if the generally prevailing relations of production make it possible it becomes the dominant and main feature. This is the classic way of English agrarian development. Under different conditions however, the breaking up of monetary rent leads to the dominant role of the free peasants' holding, which under capitalist conditions develops but naturally towards capitalism. This is the main trend prevailing in the West-

European countries, especially in France. The point is that Marx traces the origin of capitalist rent and the genesis of capitalist agriculture back to the monetary form of feudal rent (provided the existence of suitable historical conditions). He defines two variants of this process, outlines two trends of West-European agrarian development. Just this point is often overshadowed when studying Chapter 47. of Volume III. of *The Capital*. This thesis is expressed pregnantly by Marx: "The further development of monetary rent must lead in the course of its development... either to the turning of the land into free peasants' holding, or to the form of the capitalist mode of production, namely the rent paid by the tenant."

László Csete:

Problems of Productivity in Co-operative Farms

This survey throws light upon some problems of productivity on the strength of the 1955/1956 and 1956/1957 data of about a hundred co-operative farms.

In raising productivity the increase of materialised work plays a decisive part. As membership density decreases in the co-operatives, productivity increases and simultaneously the value of production per cadastral hold decreases. This decrease is demaging in all respects. Under the present circumstances of the co-operative movement intensification of agriculture within the co-operative farms is accomplished through increasing the expenditures spent on live-work. However, data of the survey prove that if the Co-operative farms speed up intensification of agriculture first of all by means of increasing the amount of live-work, this results in the decline of productivity and in a less economical cultivation. Ratio of the economical character of cultivation, productivity, per hold yield and materialised work shows a very close positive correlation. The article describes how the economical character of cultivation, per hold yield and expenditures altered in various cases. There does not exist any close relation between the cadastral value of land (expressed in gold crowns) on the one hand and productivity on the other. Productivity in the Transdanubian co-operative farms is higher than in those of any other region of the country. It is at its worst at co-operative farms with more than 2,000 cadastral holds.

Zoltán Vadász:

The Prospects of Energy Production in the Period of the Three-Years Plan (1958—1960)

Analysing the three years program of fuel and energy production of Hungary the author sets out from the fact that the overwhelming proportion of Hungary's energy bearers consists of fuels and therefore the energy position of the country can be characterized also with the prevailing conditions of the supply of power. The composition of the fuel consumption of Hungary is characterized foremost by the determining ratio of coal and liquid fuels (petroleum, petroleum products etc.) which make up more than ninety per cent of the total. The author therefore considers first of all the production and home consumption of coal and liquid fuels.

The main point of the article is made up of an analysis the conclusion of which is a solution for harmonizing Hungary's fuel and energy production with the demands of economy. The author throws light upon the problems how our coal production, which for the time being is not perfectly in harmony with the demand regarding either quality or screen size could be co-ordinated with home demand; how harmonious proportions could be created amongst our petroleum production and the fuel and white products demand and what kind of exports resp. imports will be needed to that end; what possibilities open up for energy production by the above mentioned development of our coal and liquid fuel prospects. The article touches upon the problem of using our fuels in a more economical way (modernisation of boilers, electrification of the railways etc.) and shows the change in the proportions of the total fuel demand of the people's economy's several branches.

From the analysis of Hungary's fuel and energy situation the author draws the conclusion that our production together with the imports which reasonably can be computed with and which can be obtained, safeguard the national economy's fuel demands despite of our unquestionable needs of energy till 1960, and perhaps even for a longer time.

Egon Kemenes:

Market research and planning

Economic planning makes it possible to co-ordinate production and requirements, but this does not happen automatically. Market research is an important means of bringing about actual equilibrium. Apart from other considerations, this is necessitated by the fact that the working people share in the national income in the form of money and the automatism of the market under socialist planned economy is absent. Further it supplies a foundation for the correlated analysis of the socialist theory of demand.

The objects of market research are the phenomena and factors of demand. Among the latter the most important are the relations between requirements, income, prices, demographic factors, geographical and climatic conditions, as well as supply itself, and finally the behaviour of consumers as the sum total of subjective factors.

When selecting methods of market research, it depends whether we regard the object of examination as static or dynamic, or both, that is whether the approach is micro or macroeconomic. Primary, as well as secondary sources of data are of importance, such as experiments, observations, etc., particularly interviewing as a peculiar means of market research. There is great need of skill in the interviewing method, because without this the result of the questionnaires may be meaningless or misleading. The proper choice of which methods of examination to use in association is highly important.

In the interest of improving theoretical and practical market research experience at home and abroad has to be collected with planned documentation work and experiments in method. Economic managers and enterprises have to be convinced of the good results obtainable by market research.

A Közgazdasági Szemle 1958. évi számaiban megjelent cikkek tartalomjegyzéke

1. Cikkek

	Folyó- irat- szám	Oldal
		Lapunk munkájának és feladatainak néhány kérdése
	1	79
	11	1105
Ajtai Miklós: Antos László — Kóródi József — Salamon Ödön:	8—9	816
		A hazai cellulóz- és papírtermelés hosszútávú fejlesztése
	8—9	852
Ausch Sándor:		A népgazdasági mérlegrendszer néhány főbb problémája
	6	561
Bognár József — Vajda Imre:		A szocialista országok gazdasági együttműködésének kérdései
	1	34
Bródy András:		Az ágazati kapcsolatok mérlegének elméletéhez
	8—9	823
Cukor György:		Az ipari export gazdaságosságának számítása
	4	346
Csendes Béla:		Az új felvásárlási rendszer és a központi készletgyűjtés
	6	601
Csete László:		A kolhozrendszer fejlődésének új állomása
	6	575
Csete László:		Munkatermelékenység a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben
	12	1240
Csikós-Nagy Béla:		Az értéktörvény és az ár
	11	1109
Erdei Ferenc:		A mezőgazdasági termelés belterjessége
	2	113
Esze Zsuzsa:		A diadalmas marxi életmű
	5	449
Farkas Imre:		Beruházási politikánk új vonásai
	11	1149
Garamvölgyi Károly — Nagy Gyula:		Mezőgazdaság a hároméves tervben
	7	703
Gönczi László — Kis Pál:		A szövetkezeti gazdálkodás új eredményei
	4	366
Göncöl György:		Gazdaság és politika Lenin imperia- lizmuselméletében
	1	1
Göncöl György:		Az értéktörvény a kapitalizmusban és a szocializmusban
	5	464
Göncöl György:		A két rendszer harca és az egységes világgazdaság kérdése
	8—9	785
Heininger, Horst:		Az úgynevezett nyugatnémet „gazdasági csodáról”
	10	1054
Jávorka Edit:		A szocialista vállalatok dolgozóinak béren felüli jövedelmei hazánkban
	10	1008
Kemenes Egon: Kolpakov, D. Sz.:		Piackutatás és tervgazdálkodás
	12	1268
		A demokratikus centralizmus lenini elvének megvalósítása a Szovjetunió szocialista mezőgazdaságának irányításában
	1	14

Kornai János:	Kell-e korrigálni a nyereségrészesedést?	7	720
Lévai András:	Magyarország távlati energiaproblémái (I. rész)	8—9	885
Lévai András:	Magyarország távlati energiaproblémái (II. rész)	10	1030
Lukács László:	A nyereségelszámolás pontosságának korlátai és az anyagi ösztönzés	3	225
Lukács László:	Az önköltségszámítás pontosságának korlátai és az árképzés	6	588
Mandel Miklós — Szunyogh Zoltán — Varga Jenő:	A termelőberuházások gazdaságossági számításainak módszere	3	257
Máriás Antal:	A termelőeszköz-forgalom néhány problémája	4	381
Mátyás Antal:	Az érték problémái Ricardónál	4	390
Mátyás Antal:	A statikus egyensúlyi elmélet Walrasnál	8—9	922
Meitner Tamás:	Munkásbér-rendszerünk fő vonásai az átlagbérelenőrzés bevezetése előtt és után	2	162
Mód Aladárné:	Parasztságunk jövedelmi rétegződése	8—9	872
Molnár Ferenc:	Túltermelési válság az Egyesült Államok militarizált gazdaságában	5	479
Morva Tamás:	A külkereskedelmi és a fizetési mérleg, valamint a társadalmi termék- és nemzeti-jövedelem-mérleg összefüggései	10	1039
Nagypataki Béla:	Adalékok a magyar szövetkezeti mozgalom felszabadulás előtti történetéhez	5	509
Orlov, N. V.:	A kapitalista gazdaság jelenkori konjunktúrájának főbb vonásai	4	337
Pach Zs. Pál:	A magyarországi és oroszországi porosztatás agrárfejlődés egyező és eltérő vonásairól a XIX. század második felében	1	56
Pach Zs. Pál:	A tőkés földjáradék keletkezése a nyugat-európai agrárfejlődésben (A tőke III. kötetének 47. fejezetéhez)	12	1217
Ripp Géza:	Tervszerűség és spontaneitás (Vitacikk)	2	133
Román Zoltán:	Tervezés, statisztika és az ágazati kapcsolatok mérlege	11	1135
Sebestyén József:	A termelési feltételek, a termelési érték és a gazdaságosság mennyiségi összefüggései a szövetkezeti növénytermelésben	3	273
Simán Miklós:	A könnyűipar gazdasági problémáiból	8—9	904
Schmidt Ádám:	A szocialista jövedelemelvonási rendszer főbb sajátosságai	8—9	836
D. Szabó József:	A hároméves terv néhány főbb vonása	7	673
Szurdi István:	Néhány észrevétel a Közgazdasági Szakértő Bizottság elgondolásaihoz, javaslataihoz	7	688
Timár Mátyás:	Az 1958. évi költségvetés és gazdaságunk néhány kérdése	5	500
Vadász Zoltán:	Tüzelőanyag- és energiahelyzetünk az 1958—1960. évi hároméves terv időszakában	12	1257
Vajda Imre:	A tőkés konjunktúra alakulása az elmúlt két évben	2	176
Vajda Imre:	A tőkés világpiac az elmúlt két évben	3	289
Varga Edit:	A tervezés módszereinek megjavítása	7	696
Varga István:	Néhány gondolat a népgazdasági tervezés módszereinek megjavításáról	2	151
Varga Jenő:	A háború utáni ipari ciklus problémái és a túltermelési válság	8—9	795
Vági Ferenc:	A paraszti termelés és reáljövedelem alakulása	3	240

Vági Ferenc:	A forgalomban levő pénzmennyiség és a lakosság pénzkészlete	11	1121
Vincze Imre:	A jelenlegi termelőiár-rende-zés alapelvei	10	993

2. Dokumentumok

A Párt utat mutat! (A KMP első dokumentumaiból)	11	1166
---	----	------

3. Szemle

Aczél István:	A marxi újratermelési sémák és az input-output módszer	12	1282
Antal Zoltán:	A magyar almatermelés gazdaságossága	7	759
Andrási Győző:	Raktárhelyzetünk megjavítása	11	1196
Bíró Lászlóné:	Japán előretörése a tőkés világpiacon	6	626
Brauer, Rudolf:	Az NDK külkereskedelmi problémái	10	1069
Dobos Rózsa:	Oroszország gazdasági helyzete 1917-ben a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előestéjén. A proletár hatalom első gazdasági intézkedései	11	1178
Fekete András:	Közúti közlekedésünk közgazdasági kérdései	3	314
Groó István:	Francia—német nehézipari ellentétek a Mosel-csatorna tükrében	2	189
Hoch Róbert — Szántó Ernő:	A georgeizmus	12	1296
Hont János:	A mezőgazdasági termelői árarányok alakulásának néhány kérdése	7	747
Ihrig Károly:	A mezőgazdasági árpolitika egyes tőkés-országokban	2	198
Ihrig Károly:	Mezőgazdasági árpolitika Svédországban és az Amerikai Egyesült Államokban	8—9	953
J. G.:	A reálbér és az abszolút elnyomorodás problémái. — A Wirtschaftswissenschaft 1957. évi számaiból	1	101
Kovács Dénes:	Élelmiszerfogyasztás Magyarországon az 1950—1955. években	1	91
Meisel Sándor:	A tervezés és az irányítás tökéletesítése a csehszlovák iparban	7	735
Nagy András:	A külkereskedelem gazdaságosságának kérdései a lengyel közgazdasági sajtóban	6	614
Nagy László — Ribiánszky Miklós:	A hazai halhús-termelés gazdaságossága és távlatai	10	1080
Pogány György — Bán Géza:	A munkaerőmérleg-rendszer néhány kérdése	8—9	949
Ribiánszky Miklós:	Új gazdaságos mezőgazdasági energiaforrás: a biogáz	5	542
Szecske Tamás:	Nyugat-Európa energiaproblémái	4	422
Szigethy Károly:	Termelővállalatok közvetlen exporttevékenységének tapasztalataiból	5	534
Varga György:	A politikai gazdaságtan néhány problémája és a „Politikai gazdaságtan” tankönyv harmadik kiadása	3	305
Varga György:	A szocialista országok közgazdászainak tudományos ülésszaka	5	524

Vasziliu Jorgosz:	A világ mezőgazdasági termelése és külkereskedelme a második világháború után	4	405
Zoványi István:	Nagyüzemi alapok és felhalmozás a mezőgazdasági termelészövetkezetekben	11	1187

4. Tudományos tájékoztató

	A közgazdászok moszkvai értekezletének határozata	2	209
	A szerkesztő bizottság legutóbbi ülése	5	549
E. Zs. — Sz. J.:	Kandidátusi értekezések vitája	12	1311
Fáth János:	Nemzetközi szeminárium Prágában a gépipar gazdaságtanának kérdéseiről	5	549
K. I.:	A Közgazdaságtudományi Intézetéről	8—9	939
Sz. J. — E. Zs.:	Kandidátusi értekezések vitája	6	640

5. A szerkesztőség postájából

	A termelészövetkezeti jövedelemelosztás tökéletesítésének módszereiről (Levél a Püspökladányi Járási Tanács Mezőgazdasági Osztálytól)	3	331
	A szerkesztőség válasza	3	332
Klár János — Haidegger Ernő:	Néhány megjegyzés a hazai bauxit gazdaságos feldolgozásának kérdéséhez	2	214
Michaletzky Vilmos:	Válasz „A magyarországi bauxit és alumíniumtermelés gazdaságossági problémái” című cikkel kapcsolatos észrevételekre	2	216
Varga Jenő:	Néhány kiegészítés a bauxit- és alumínium-export gazdaságosságának vizsgálatához	2	210

6. Szakirodalmi tájékoztató

	Magyar nyelvű gazdasági tárgyú könyvek	7	778
Ács Magdolna:	A szovjet hatalom 40 éves eredményei számokban	6	660
Bródy András:	Érdekes könyv a „Vezetés tudományáról”	4	440
Erdős Tibor:	Maurice Dobb: Politikai gazdaságtan és kapitalizmus	12	1326
Esze Zsuzsa:	Fred Oelssner: A gazdasági válságok I. kötet.	3	324
F. L.:	Mezőgazdasági önköltségszámítás	8—9	983
Ihrig Károly:	A Központi Statisztikai Hivatal árstatisztikai kiadványai	3	328
Iván Endre:	Cukor György — Parányi György: Termelékenység és műszaki fejlesztés a gépiparban	1	108
Kacsenyák Ferenc:	A Szovjetunió népgazdasága 1956-ban. Statisztikai Évkönyv	3	323
Klár János:	Korán Imre: A műszaki külkereskedelem alapismeretei. 2. kötet	6	667
Kondor György:	Krekó Béla — Bacskay Zoltán: Bevezetés a lineáris programozásba	4	436
Kovács Dénes:	Az élelmiszerfogyasztás alakulása Magyarországon	8—9	978
Makó Erzsébet:	Csendes Béla: A mezőgazdasági termékek felvásárlása	11	1209
Marosi Miklós:	Dr. Susánszky János: Az üzemszervezés alapjai	10	1093

Máriás Antal:	Gazdaságossági számítások a gépiparban	10	1091
Mentes Imre:	BacsKay—Krekó: Matematikai zsebkönyv közgazdászok számára	7	768
Molnár Ferenc:	Johann Lorenz Schmidt: A válságelmélet új problémái	1	106
N. A.:	Gottfried Haberler: A nemzetközi kereskedelem elméletének áttekintése	7	776
Neményi Vilmos:	Néhány adat Lengyelországról	8—9	981
Ph. M. — M. I.-né:	Idegen nyelvű gazdasági olvasókönyvek	4	438
Peregi Sándor:	Nagy Lóránd dr.: Állami gazdaságok üzemstatisztikája és üzemelemzése	7	770
Radnóti Éva:	Helmut Koziolok: A nemzeti jövedelem marxi—lenini elméletének alapkérdései	7	772
Rózsa György:	Gh. Ravas: A román olajipar történetéről	1	108
Rózsa György:	Az UNESCO közgazdasági bibliográfiájának 4. kötete	2	220
Rózsa György:	Szovjet közgazdasági tájékoztató kiadványok	7	767
Rózsa György:	Két átfogó könyv a román népgazdaságról	7	775
Rózsa György:	A szocialista országok közgazdasági folyóiratai	10	1095
S. Gy.:	Lenin a szocialista gazdaság irányításáról	3	321
Siklaci István:	Vállalati kiskönyvtár	6	663
Stuber Ervin:	Franz Mehring: Marx Károly életrajza	5	553
Szepesi László:	Egy új közgazdasági-statisztikai bibliográfiai szemléről	4	443
Varga György:	S. Lilley: Az automatizálás és a társadalom	11	1207
Vasziliu Jorgosz:	Üzleti ciklusok és gazdaságpolitika	12	1324
Wilcsek Jenő:	Csikós-Nagy Béla: Árpolitika az átmeneti gazdaságban	8—9	971

Szerkesztőség: Budapest, V., Nádor utca 7. III. emelet. — Telefon: 181—644.
Kiadóhivatal: Akadémiai Kiadó, Budapest, V., Alkotmány utca 21. — Telefon: 111—010.
Előfizetéseket felvesz a Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1.
Telefon: 180-850. — Csekk számla: 61 094. Előfizetés: negyedévre 21 Ft, egy évre 84 Ft.
Terjedelem: 7½ ív. Az utolsó kézirat nyomdába adásának időpontja: 1958. november 14.
A kiadásért felel: az Akadémiai Kiadó igazgatója.

Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — 3442 — Felelős v.: Lengyel Lajos igazgató.